

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ

Бојана М. Вељовић

**ГЛАГОЛСКИ СИСТЕМ ГОВОРА ТУТИНА,
НОВОГ ПАЗАРА И СЈЕНИЦЕ – ОБЛИЦИ И
УПОТРЕБА**

Докторска дисертација

Крагујевац, 2016.

ИДЕНТИФИКАЦИОНА СТРАНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I. Аутор

Име и презиме: Бојана Вељовић

Датум и место рођења: 6.1.1988. Нови Пазар

Садашње запослење: асистент на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу

II. Докторска дисертација

Наслов: *Глаголски систем говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице – облици и употреба*

Број страница: 843

Број слика: /

Број библиографских података: 159

Установа и место где је рад израђен: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Научна област (УДК): 811.163.41'282.2'367.625(497.11 Tutin)(043.3)

811.163.41'282.2'367.625(497.11 Novi Pazar)(043.3)

811.163.41'282.2'367.625(497.11 Sjenica)(043.3)

Ментор: Проф. др Радивоје Младеновић, редовни професор

III. Оцена и одбрана

Датум пријаве теме: 29. 10. 2014.

Број одлуке и датум прихватања докторске дисертације: IV-02-48/13 од 11. 2. 2015.

Комисија за оцену подобности теме и кандидата:

1. Др Радивоје Младеновић, редовни професор, ужа научна област: Дијакхронија српског језика, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
2. Др Срето Танасић, редовни професор, ужа научна област: Савремени српски језик, Филозофски факултет у Нишу
3. Др Владимир Поломац, доцент, ужа научна област: Дијакхронија српског језика, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Комисија за оцену докторске дисертације:

1. Др Софија Милорадовић, редовни професор, Филозофски факултет у Нишу, ужа научна област: Српски језик и лингвистика; др Софија Милорадовић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ, ужа научна област: Српска филологија и лингвистика (дијалектологија и етнолингвистика); председник комисије;
2. Др Милош Ковачевић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, ужа научна област: Савремени српски језик и Теоријске лингвистичке дисциплине, члан;
3. Др Жарко Бошњаковић, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду, ужа научна област: Српски језик и лингвистика, члан

Комисија за одбрану докторске дисертације:

1. Др Софија Милорадовић, редовни професор, Филозофски факултет у Нишу, ужа научна област: Српски језик и лингвистика; др Софија Милорадовић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ, ужа научна област: Српска филологија и лингвистика (дијалектологија и етнолингвистика); председник комисије;
2. Др Милош Ковачевић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, ужа научна област: Савремени српски језик и Теоријске лингвистичке дисциплине, члан;
3. Др Жарко Бошњаковић, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду, ужа научна област: Српски језик и лингвистика, члан

Датум одбране дисертације _____

ГЛАГОЛСКИ СИСТЕМ ГОВОРА ТУТИНА, НОВОГ ПАЗАРА И СЈЕНИЦЕ – ОБЛИЦИ И УПОТРЕБА

Резиме

У раду се са морфолошког и синтаксичког становишта анализира глаголски систем говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Детаљан и потпун опис глаголских облика који функционишу у овоме идиому у српској дијалектологији до сада није дат. Осим студије Данила Барјактаревића *Новопазарско-сјенички говори* (Барјактаревић 1966), у којој се, поред описа осталих језичких нивоа, наводе и основне напомене о облицима и принципима њихове употребе, значајнијих и обимнијих истраживања вршених на дијалекатском материјалу овога говора није било. Наш циљ је, стога, да дамо потпуни опис глаголског система, са издвајањем глаголских врста, утврђивањем односа основа глагола, инвентара наставака у појединим облицима, потом да опишемо синтаксичко-семантичке услове употребе сваке јединице појединачно, и то у њиховим основним и секундарним службама, те анализирамо ефекте који се на наративном плану производе онда када се оне јављају здружено, улазећи у мрежу сложених релација.

Материјал за рад чини дијалекатска грађа са терена Тутина, Новог Пазара и Сјенице, прикупљена путем интервјуа са информаторима који су аутохтони дијалекатски говорници. Теме за разговор биле су различите, углавном блиске саговорницима: разговори о животу некада у поређењу са ониме како је сада, обичајима, веровањима, празницима годишњег и животног циклуса, о радовима на пољу, у кући, о занатима и сл. Све то омогућило је да текстови са структурне стране буду разнолики (наративни дискурс, процедурални текстови, дијалози и сл.), те тако задовоље потребу за равномерном заступљеношћу свих облика и њихових функција, како би се селектовао довољан број потврда којима се поткрепљују теоријска становишта.

Циљ морфолошке анализе јесте испитивање стања присутног у категорији глаголских основа и врста, при чему се утврђују сложени односи који се превасходно тичу појаве укрштања облика у овом домену. У свакој од врста издвајају се глаголи који чувају

наслеђено стање, имају један низ облика и не показују тенденцију ка приближавању неком другом конјугацијском типу. С друге стране, показало се да немали број глагола једне своје облике ствара по једној а неке по другој глаголској врсти, а код појединих таква укрштања могу бити и вишеструка, те често на употребном плану фигурирају паралелни низови глаголских облика. Утврђено је да присуство варијантности може бити узроковано факторима фонетске, морфолошке или семантичке природе, а у подлози сваке од промена стоји тежња народног говора ка непрестаном мењању, која је суштинска одлика идиома који поседују природну саморегулативу. Прелазак глагола из једне у другу глаголску врсту указује на тенденцију која води ка изједначавању разлика међу појединим члановима система, а даље и ка смањењу деклинационих образаца, што је последица језичке економије. Појава варијантности бележена је у свим врстама, а најзаступљеније је укрштање са глаголима III врсте, што указује на експанзивност овог конјугационог обрасца. Увид у инвентар морфолошких категорија (глаголски облици) и средстава која у њиховом грађењу учествују (глаголски наставци) омогућава сагледање стања које се тиче (не)стабилности позиције сваког од њих. Посебна пажња посвећује се облицима који у појединим српским говорима изостају: аорист, имперфекат, плусквамперфекат, инфинитив. Дефинисањем инвентара наставака одређује се статус глаголског облика у систему, посебно ако се има у виду да знатнија варијантност у избору наставака може значити његову нестабилну позицију у датом говору. Показало се да се код појединих облика учача преобликовање наслеђеног стања које се огледа у елиминацији језичких средстава са службом исказивања исте граматичке информације – постојање двају наставака у истом граматичком лицу укида се најчешће свођењем на један, и то обично онај који има највећи број глагола. Појава продора наставака резервисаних за грађење једног облика у парадигму другог у нашем материјалу није често бележена, што упућује на закључак да свака од фиксираних јединица има стабилно место у систему и јасно утврђене границе према другим облицима. Случајеви који постојање таквог процеса ипак потврђују јасно указују на то да узроке треба тражити преваходно на семантичком, а потом и на морфолошком и фонетско-фонолошком плану. Од значаја за праћење стања у систему јесте утицај значењских фактора, имајући у виду да је тада посредни семантичко приближавање двају облика, и то најчешће оних који имају функцију казивања сличних садржаја. То је, на пример, случај са аористом и имперфектом, где је продор наставака једног облика у парадигму другог индикатор слабљења значењске

разлике међу њима, а то значи и нарушене системске позиције, те евентуалног зачетка процеса елиминације једне од форми из система.

Циљ анализе са становишта синтаксе јесте да се да што потпунији опис употребне вредности сваког од појединачних глаголских облика. Глаголски облици анализирају се као самосталне јединице, при чему се утврђује инвентар синтаксичко-семантичких одлика, а потом се, имајући у виду да се у комуникативном чину увек јављају удружени, сагледају и у сложеној мрежи међусобних односа. Увид у материјал показао је да одабир облика, али и то који ће се сегмент семантичког потенцијала показати као релевантан у конкретном говорном акту у првом реду зависи од типа текста. Тако се синтаксичко-семантичка својства облика дефинишу с обзиром на њихову употребу у свакодневној комуникацији, али и онда када наступају у служби обликовања ширих наративних структура. У овом другом случају показало се да различити типови текстова захтевају и различиту организацију језичких средстава, те се тако инвентар и синтаксичко-семантичке особине облика разликују у саопштењима која се одликују неутралним, емотивно неангажованим тоном приповедања од оних са наглашеном евокативношћу, емотивно интониранима. Такође, инвентар глаголских форми које су на располагању онда када је посреди приповедање о дејствима која спадају у домен личног искуства информатора разликује се од онога где се саопштавају недоживљене радње и сл. Међу најзначајније карактеристике испитиваног ареала свакако убрајамо сложени систем претериталних времена. У глаголске облике којима се у овим говорима саопштавају прошле радње, осим јединица којима је основна служба темпорална (перфекат, имперфекат, аорист, плусквамперфекат), увршћују се и временски транспоновани облици (презент, потенцијал, императив), те глаголске конструкције са специјализованом функцијом (*ићаше* + инфинитив, *било* + инфинитив, *би* + императив). Сви наведени облици с једне стране поседују сопствене синтаксичко-семантичке карактеристике, али се, с друге стране, у неким сегментима поље њихове употребе поклапа са неком од служби осталих облика, те је избор једног од њих условљен различитим факторима. У већем делу српске језичке територије четворочлани систем претерита упрошћава се свођењем углавном на једно, универзално време за казивање прошлих радњи – перфекат. Показало се да говор Тутина, Новог Пазара и Сјенице спада у ред идиома у којима ова тенденција није у већој мери узрапредовала. Добро чување имперфекта и аориста представља битну структурну карактеристику поменуте зоне. Њихово место у

четворочланом систему прошлих времена стабилно је, а на плану употребе оба времена одликују се широким дијапазоном функција. У односу на друга времена којима се могу казивати прошле радње, аорист и имперфекат (као облици са јасно израженом семантичком компонентом доживљености) имају потпуну предност у приповедању прошлих дејстава из домена доживљаја говорног лица. Анализа глаголских облика утемељена је највећим делом на теорији В. Рајхенбаха, која у обзир узима критеријуме индикатив : релатив и референцијалност : нереференцијалност.

У раду се испитује и појава микрораслојености. Присуство језичких особина које упућују на унутрашњу диференцираност потврђено је, а условљено је у највећој мери територијалним положајем анализираног говора. Током читаве анализе вршено је и поређење стања затеченог у испитиваном идиому са ситуацијом која карактерише околне говоре.

Допринос српској дијалектологији огледа се у томе што се овим истраживањем даје потпуни опис глаголског система испитиваног подручја са савременог становишта, те уочавају доминантне развојне тенденције, односно путеви евентуалног будућег еволутивног тока са становишта синхроне перспективе. У анализи се користе теоријска полазишта модерних теорија, које углавном нису налазиле ширу примену у анализи дијалекатске грађе.

Кључне речи: дијалектологија, зетско-сјенички дијалекат, тутинско-новопазарско-сјенички говор, глаголски систем, морфолошка анализа, синтаксичка анализа

THE VERBAL SYSTEM OF THE SPEECH OF TUTIN, NOVI PAZAR AND SJENICA – THE FORMS AND THE USAGE

Summary

In this work we analyze the verbal system of the speech of Tutin, Novi Pazar and Sjenica from the morphological and syntactic perspective. The detailed and complete description of the verbal forms which function in this idiom in the Serbian dialectology has not been given yet. Except for the study of Danilo Barjaktarević *Sjenica-Novı Pazar speeches* (Barjaktarević 1966), in which, besides the descriptions of the other linguistic levels, the main notes on the forms and principles of their usage are mentioned, there has not been a more important and ampler research done on the dialectal material of this speech. Our goal is, therefore, to offer a complete description of the verbal system, along with extracting the verbal types, determining the relation between the stem of verbs, identifying the inventory of the endings in some particular forms, to depict then the syntactic-semantic conditions of the usage of every individual unit, especially in their primary and secondary functions, and to thus analyze the effects which are caused on the narrative level when they appear together, while entering the network of complex relations.

The material for this work consists of the dialectal matter from the territory of Tutin, Novi Pazar and Sjenica, gathered during an interview conducted on the informers who are autochthonous dialectal speakers. The topics for conversation were various, mostly quite familiar to the interlocutors: the conversation about what life used to be in comparison to what it is like now, about customs, beliefs, the holidays of the annual and life cycle, about the work on the field, and in the house, about the crafts and so on. All of that made it possible for the texts to be various as far as the structural aspects are concerned (narrative discourse, procedural texts, dialogues and so on), and in that way to satisfy the need for the even presence of all the forms and their functions, so as to select the sufficient number of confirmations which support the theoretical background.

The goal of the morphological analysis is to examine the state present in the category of verbal stems and types, during which we determine the complex relations which primarily deal

with the appearance of intertwining of the forms from this domain. In every type, there are verbs which preserve the state they have inherited, have one series of forms and do not show tendency to approach any other conjugational type. On the other hand, it appears that a number of verbs generate one type of their forms according to one verbal type and the others according to another one, whereas in the case of some verbs those instances of intertwining can be multiple and that is why the parallel series of verbal forms often act on the usage level. It has been determined that the presence of varieties can be caused by the factors of phonetic, morphemic and semantic nature, and at the heart of every change there is a striving of the popular speech towards constant change, which is the core feature of the idiom that possesses its own natural regulation. The transition of a verb from one verbal type to another points out the tendency which leads to the equating of the differences between some of the members of the system as well as towards the reduction of the declinational patterns, which is the consequence of linguistic economy. The appearance of varieties has been noted in all types, and the intertwining with the verbs of the third type has been most common, which shows the expansiveness of this conjugational pattern. The insight into the inventory of the morphological categories (verbal forms) and of the devices which participate in its creation (verbal endings) enables the acknowledgement of the state which deals with the (in)stability of the position of all of them. Special attention is dedicated to the forms which are missing in some of the Serbian speeches: „aorist” (aorist), „imperfekat”, „pluskvamperfekat”, the infinitive. By defining the inventory of the endings the status of the verbal form is determined in the system, especially if we bear in mind that the greater variety in the selection of the endings can imply its unstable position in the given speech. It has been shown that a reshaping of the inherited state is detected in the case of some forms, which is reflected in the elimination of the linguistic devices which perform the function of expressing the same grammatical information – in that way the existence of two endings in the same grammatical person is typically canceled by deriving it into one, and it is usually into the one which the majority of verbs have. The appearance of the breakthrough of the endings reserved for the creation of one form into the paradigm of another one in our material has not been noted often, which points out the conclusion that each of the fixed units has a stable position in the system and the clearly determined limits to the other forms. The cases which, nonetheless, confirm the existence of such a process clearly point out that the reasons are first to be searched for on the semantic level and then on the morphological and phonetic-phonological ones as well. What is of importance to the supervision of the state in the system is

the influence of the meaning factors, bearing in mind that it is then a matter of the semantic approaching of two forms, and that is usually of the ones which perform the function of expressing similar contents. That is, for instance, the case with „aorist” and „imperfekat”, where the breakthrough of the endings of one form into the paradigm of another one indicates the weakening of the meaning difference between them, which also means the impairment of the position in the system, and, as a result, the possible beginning of the elimination process of one of the forms from the system.

The goal of the analysis from the syntactic perspective is to give the most complete description possible regarding the usage value of every individual verbal form. The verbal forms are analyzed as independent units, during which the inventory of the syntactic-semantic qualities is determined, and then, bearing in mind that they always appear united in the communicative act, they are examined in the complex network of mutual relations. The insight into the material has shown that the choice of the forms as well as the question of which segment of the semantic potential will show itself as relevant in the actual speech act firstly depend on the type of the text. That is how the syntactic-semantic qualities of the forms are defined with regard to their usage in everyday communication, but also when they perform the function of shaping wider narrative structures. In the latter case, it has been shown that different types of texts also demand different organization of linguistic devices, and that is why the inventory and the syntactic-semantic qualities of the forms differ in the reports characterized by a neutral, emotionally unemployed narrative tone from those with the stressed evocativeness, emotionally intoned. Also, the inventory of the verbal forms which are at disposal when focusing on the narration about the effects which fall under the domain of the personal experience of the informer differ from the one in which the inexperienced actions are reported on and so on. Among the most significant characteristics of the researched spread we naturally include the complex system of the past tenses. The verbal forms which in these speeches report on the past actions, besides the units whose main function is temporal („perfekat”, „imperfekat”, „aorist”, „pluskvamperfekat”), also include the temporally transposable forms („prezent”, „potencijal”, „imperativ” (the imperative)), and thus the verbal constructions with specialized function (*уїауе* + infinitive, *було* +infinitive, *бу* + imperative). On the one hand, all the mentioned forms possess their own syntactic-semantic characteristics, but, on the other hand, the field of their usage in some segments coincides with some of the functions of the other forms, so the selection of one of them is determined by different factors. On the biggest

part of the Serbian linguistic territory, the four-member system of the past tenses is usually simplified by the reduction to one, universal tense for the narration of the past events – „perfekat”. It has been shown that the speech of Tutin, Novi Pazar, and Sjenica falls under the category of the idioms in which this tendency has not particularly advanced. The good preservation of „perfekat” and „aorist” represents an important structural characteristic of the mentioned zone. Their place in the four-member system of the past tenses is stable, and on the usage level both tenses of these are characterized by a wide range of functions. As opposed to the other tenses which can recount the past actions, „aorist” and „imperfekat” (as forms with a clearly expressed semantic component of experience) are in total advance of them regarding the narration of the past effects from the domain of the speaker’s experience. The analysis of the verbal forms is primarily grounded on the theory of V. Reichenbach which takes into account the criteria indicative : relative and referentiality : non-referentiality.

This work also studies the occurrence of disintegration at the micro level. The presence of the linguistic features which indicate the inner differentiation has been confirmed, and it has been conditioned primarily by the territorial position of the analyzed speech. During the whole analysis we have also compared the state we found in the researched idiom to the situation which characterizes the nearby speeches.

The contribution to the Serbian dialectology is reflected in the fact that this research gives a complete description of the verbal system of the researched area from a contemporary perspective, detecting thus the dominant developmental tendencies, that is, the paths of the possible evolutionary stream in the future from a synchronous point of view. In the analysis we use the theoretical starting points of modern theories, which chiefly have not been widely applied in the analysis of dialectal matter.

Key words: dialectology, Zeta-Sjenica dialect, Tutin-Novı Pazar-Sjenica speech, verbal system, morphological analysis, syntactic analysis

САДРЖАЈ

Резиме.....	1
Summary.....	5
I. УВОД.....	12
I.1. Географски положај и називи области и територијалних јединица.....	13
I.2. Дијалекатске границе и унутрашња раслојеност тутинско-новопазарско-сјеничког говора.....	22
I.3. Историјска прошлост: друштвено-политичке прилике, етнички процеси и формирање етничке структуре становништва.....	36
I.4. Привредни живот.....	58
I.5. Развој школства.....	61
I.6. Традиционална духовна култура.....	64
I.7. Методолошке напомене о раду на терену, класификацији, обради и анализи грађе.....	71
II. МОРФОЛОГИЈА.....	81
II.1. Глаголске основе и врсте.....	81
II.1.1. Глаголи I врсте.....	81
II.1.2. Глаголи II врсте.....	106
II.1.3. Глаголи III врсте.....	113
II.1.4. Глаголи IV врсте.....	121
II.1.5. Глаголи V врсте.....	131
II.1.6. Глаголи VI врсте.....	136
II.1.7. Глаголи VII врсте.....	159
II.1.8. Глаголи VIII врсте.....	178
II.1.9. Облици помоћних глагола.....	180
II.1.9.1. Глагол <i>бити</i>	180

П.1.9.2. Глагол <i>(х)тет / шћет / ктет</i>	189
П.2. Глаголски облици	196
П.2.1. Инфинитив.....	196
П.2.2. Презент.....	213
П.2.3. Имперфекат.....	239
П.2.4. Аорист.....	257
П.2.5. Императив.....	276
П.2.6. Глаголски прилог садашњи.....	301
П.2.7. Глаголски прилог прошли.....	305
П.2.8. Радни глаголски придев.....	305
П.2.9. Трпни глаголски придев.....	314
П.2.10. Футур I.....	325
П.2.11. Футур II.....	338
П.2.12. Перфекат.....	343
П.2.13. Плусквамперфекат.....	363
П.2.14. Потенцијал.....	372
П.2.15. Остали глаголски облици.....	383
П.2.15.1. <i>Би</i> + императив.....	383
П.2.15.2. <i>Било</i> + инфинитив.....	386
П.2.15.3. <i>Шћаше</i> + инфинитив.....	386
 III. СИНТАКСА	 387
III.1. Инфинитив.....	387
III.2. Презент.....	419
III.3. Имперфекат.....	489
III.4. Аорист.....	529
III.5. Перфекат.....	576
III.6. Плусквамперфекат.....	638
III.7. Футур I.....	659
III.8. Футур II.....	676
III.9. Потенцијал.....	684

III.10. Императив.....	707
III.11. Глаголски придеви.....	751
III.12. Глаголски прилози.....	751
III.13. Остали глаголски облици.....	753
III.13.1. <i>Би</i> + императив.....	753
III.13.2. <i>Било</i> + инфинитив.....	766
III.13.3. <i>Шћаше</i> + инфинитив.....	768
IV. ЗАКЉУЧАК.....	770
V. ИЗВОДИ ИЗ ДИЈАЛЕКАТСКИХ ТЕКСТОВА.....	778
VI. ЛИТЕРАТУРА.....	832

I. УВОД

Предмет рада јесте опис морфолошких и синтаксичких особина глаголског система тутинско-новопазарско-сјеничког говора. Испитивани идиом припада северозападном делу зетско-сјеничког дијалекта, простире се на територији Републике Србије и обухвата подручје трију општина – Тутина, Новог Пазара и Сјенице.

Структуру рада чине:

а) Уводни део, где се дефинише географски положај испитиваног простора, дају историографске и етнографске напомене, односно подаци о становништву (порекло, конфесионална припадност, етничка структура), насељавању, традиционалној духовној и материјалној култури. Преглед дијалекатских карактеристика говора биће дат уз навођење најважнијих особина свих нивоа језичке структуре, што омогућава типолошко одређивање анализираног идиома, дефинисање односа према суседним говорима, те уочавање микрораслојености на нивоу говора који је предмет анализе. Са циљем утврђивања степена истражености чини се осврт на претходна истраживања из области дијалектологије, а којима је обухваћен простор тутинско-новопазарско-сјеничког говора, односно територија са којима се овај део српског етнојезичког простора граничи. Уводне напомене о методологији подразумевају дефинисање начина прикупљања и формирања корпуса за истраживање, те критеријума његове анализе и презентације у самој раду.

б) Централни део рада чине два поглавља – у првоме се даје опис глаголског система са становишта морфологије, док је друго посвећено анализи употребе глаголских јединица са синтаксичког аспекта.

в) У завршним разматрањима издвајају се најважнији закључци и даје општа слика глаголског система, на основу чега се говор испитиваног подручја прецизније позиционира у оквиру ширег дијалекатског ареала. Наводе се доминантне развојне тенденција, односно путеви евентуалног будућег еволутивног тока са становишта синхроне перспективе.

г) Дијалекатски текстови садрже одабране примере везаног говора, забележеног у разговору са информаторима.

I.1. Географски положај и називи области и територијалних јединица

Област обухваћена дијалекатским истраживањима смештена је у југозападном делу републике Србије, у Рашком округу, и захвата територије трију општина – Тутина, Новог Пазара и Сјенице.

Стара Рашка, ембрион српске државе, смештена је на географском простору који у најужем опсегу захвата сливове Лима, Ибра и Таре. Посреди је планинска висораван, рашчлањена већим и мањим токовима у низ долина и долиница и високих заравни између њих. Захваљујући повољном географском положају – планинска висораван која пружа повољне услове за привредни живот већег броја становништва, природну тврђаву за одбрану и полазну тачку за продор у околне крајеве, те раскрсницу многих значајних трговачких и војностратешких путева, Рашка област одиграла је уједињавајућу улогу у формирању пространије српске државе у средњем веку. Она ће и доцније, баш због свога геополитичког положаја, задржати посредничку улогу између области на западу, североистоку и југоистоку (Лутовац 1978: 205).

У сливу Рашке је пространа Новопазарска котлина, рашчлањена реком Рашком и њеним многобројним притокама, поред којих се звездасто увлаче широке жупне долине и долинице до подножја планине Рогозне, Голије и Пештерске висоравни. Плодне долињске равни и блага побрђа била су увек повољна за живот људи, чији се трагови виде у облику старих гробаља, манастира, црквица и утврђења. Ту је стари град Рас са остацима предграђа у Пазаришту, по коме је и широка област добила своје име (Лутовац 1978: 205).

Централни део Старе Рашке је Пештерско-сјеничка висораван у ширем смислу речи. Како сликовито наводи М. Лутовац, „одакле год се пошло из долине Лима и Ибра, Рашке и Моравице, мора се пети да се са руба одједанпут угледа у недоглед пространа, на први поглед равна површина. Тако изгледа споља, а кад се уђе унутра, пред очи избија читав лавиринт долина, долиница и коса разних праваца, махом под ливадама” (Лутовац 1978:

205). Због оваквог положаја и природе ова висораван била је транзитно-етапна област у кретању становништва – увек је била насељена, али су на њој људи били покретљивији него у долинама. Већи део територије општина Тутин и Сјеница простире се на терену Пештерске висоравни.

Предеони назив Штавица односи се на Штавички басен око града Тутина. Први помен ове области налазимо у писму двају калуђера, које су предали Папи 1595. године. Тај назив, како у народу кажу, долази од речи „штаван” што значи влажан, имајући у виду да је дно Штавице доста влажно, а местимично подбарно (Лутовац 1960: 325). У нашој грађи забележено је и више потврда објашњења порекла овог назива и у свима се он изводи из глагола *штавити* – Штавица је простор где је сточарство основно занимање становништва, те је кожа крупније стоке била основна сировина за израду обуће, штавних опанака, а пре израде финалног производа она се морала штавити. Имајући у виду да је штављење кожа било заступљено у свакој кући ове области, та делатност мотивисала је и сам назив. Штавица, заједно са Рожајама, како наводи М. Лутовац, географски чини једну област која је раније у административном погледу била позната под именом Рожајска или Трговишка нахија, као територија која је за време турске владавине чинила једну административно-управну јединицу. То је висока корутина и изворишту Ибра, ограђена са свих страна планинским венцима. Од Метохије је одвајају Жљеб (2352), Русулија (2382), Штедин (2272), Сијенова (1946), Белег (2105) и Поглед (2155). Југозападна граница према Ругови иде гребеном Хајле (2400), а западна, која одваја Рожаје од Иванградске (Беранске) котлине огранцима Цмиљевице. Са северозападне стране, према Горњем Бихору, Пештерска област граничи се планинским ланцем на коме су врхови Турјак (1462), Влахови (1543), Мусина јама (1629), Градина (1752), Крстача (1689), Голубача и Хум (1469). Према североистоку и истоку ову област одвајају од Новопазарске котлине и Ибарског Колашина низ била и врхова: Камине, Мађаре, Црни врх, Тупик, Ђурђевица, Вепрње, Оклачка глава и дубока Рибарићка и Црноречка клисура (Лутовац 1960: 323).

Општина Тутин налази се на територији југозападне Србије и ограничена је територијама седам других општина: Новим Пазаром, Сјеницом, Зубиним Потокком и Истоком у Србији, а Рожајама, Беранама и Бијелим Пољем према Црној Гори. Територија општине Тутин са просечном надморском висином од 1000 метара, убраја се у највише општине у Србији, а простире се на површине од 741 км² (Тутин 2008: 18). Граничне тачке

Тутина према Рожајама су: планински врх Поглед (2154), Белег, Косове равни, Вуча, Гребен, Мокри крш, Врањача, Куљарсаки врх и Маја маљикес (1430), одакле почиње територија општине Сјеница. Та гранична линија сече Угљанско поље, Језерњачу, Тројан и гребеном Нинаје од Аливеровића до Праштевине излази на територију новопазарске општине. Гранична линија од Праштевине води према истоку, јужно од манастира Сопоћани; три километра јужно од Црквина пресеца пут Нови Пазар–Тутин, па даље на врх Турјака, Горанцу, Крушево, Долац, Јабланицу и избија на Ибар око 1 километар северно од Старчевића. Одатле води граничном линијом према Косову: Киловац, Жабарска клисура, Понор и Поглед (Мушовић 1985: 9). Територију ове општине чини Штавички басен, комплекс Мађара са крајевима који се граниче новопазарском општином, масивом Мокре горе, коју пресеца река Ибар, део територије на граници са рожајском општином, па југоисточни део Горње и Доње Пештери. То је претежно планински крај, са надморском висином до 630 метара (Рибариће), преко 840 метара (Тутин), до преко 1200 метара (Горња Пештер). Највећу надморску висину имају висови Мокре горе (Мушовић 1985: 9).

Нема поузданих података о томе како је Тутин добио име. Први познати писани документ о Тутину, насељу са седам кућа, налазимо у путопису енглескиња М. Мекензијеве и А. П. Ибријеве из 1868. године. Оне су са пратњом на пропутовању пречицом од Новог Пазара ка Рожајама и Пећи преноћиле у Тутину у кући Хамзагића (Мушовић 1985: 33). Према предању, данашње име Тутин добија 1831. године приликом проласка Хусеин-бега Градашчевића са војском преко тутинске територије током похода у рат против турске војске коју је спроводио Султан Махмуд II. Како је Хусеинова војска била силна и бројна, до тада невиђена, народ је био изненађен њеном тутњавом, те је по томе и место, које се у том тренутку звало Доња Митрова (данас је на том месту село Митрова), и добило назив. Друго предање говори да је последња илирска краљица Теута столовала на брду изнад града, те је град по њој добио име Теутин град (Мушовић 1985: 34; Тутин 2008: 23). Постоји, такође, и легенда о извесном Тути, по коме је место могло добити име (Мушовић 1985: 37).

Нови Пазар, седиште истоимене општине налази се на крајњем југозападу Србије и припада региону Краљево. Граничи се са Косовском Митровицом и Лепосавићем на југу, Рашком на североистоку, северно са Ивањицом, Сјеницом на западу и општином Тутин на југозападу. Град Нови Пазар лоциран је у средишњем делу Општине, у Новопазарском пољу, које је образовала река Рашка са својих седам притока. Новопазарско поље, дуго 16

километара а широко 700-800 метара, укљештено је између обронака Голије, Рогозне и Пештерске висоравни (Мушовић 1979: 7). Основан је првобитно недалеко од Раса, српске средњовековне престонице, дакле у оном делу где је формиран један од првих ако не и први српски племенски савез из кога је у XII веку конституисана независна држава Рашка, чији је творац био Стеван Немања, родоначелник династије Немањића (Мушовић 1979: 119). Град је најпре био замишљен као база за даља турска продирања према северу и западу, али је ту улогу убрзо изгубио и прерастао у значајан трговачко-економски центар. До њега су долазили најзначајнији средњобалкански путеви: Дубровачки, Босански и Зетски, а одатле су се рачвали у неколико праваца: према Солуну, Цариграду и Београду. Како се на тим путним правцима одвијала врло обимна и значајна трговина, то се Нови Пазар, који је био у жижи те трговине, развијао у економском погледу великом брзином, особито у XVI и XVII веку и тако прерастао у један од највећих градова на средњем Балкану. Поред трговине, на његов развој утицала је близина рудника: Глухавица, Рогозна, Копаоник, и у вези са тим врло развијено занатство, пре свега металне струке (Мушовић 1979: 122).

Из времена када су Турци загосподарили Рашком, 1455. године, нема помена Новог Пазара, што значи да тада још није постојао. Његове темеље ударио је Иса-бег Исхаковић на ушћу Јошанице у Рашку, десетак километара од Раса, низ Рашку, где се налазила Петрова црква, око које се свет окупљао у преднемањићко и немањићко доба. Иса-бег Исхаковић је ту подигао цамију на темељима неке раније цркве. У периоду продора Турака веома значајну улогу имало је Трговиште (данашње Пазариште), које су Турци називали Ески Базар (Стари Пазар), али је оно ускоро почело да замире на рачун новоформираног Новог Пазара. У Трговишту је постојала дубровачка колонија и ту је било седиште дубровачког конзула (Мушовић 1979: 122). Годину оснивања Новог Пазара, сматра Е. Мушовић, треба ставити између 1455, када је извршен попис ових крајева, у коме се не помиње Нови Пазар и 1461, када се он први пут помиње. Име Јени Базар (Нови Пазар) требало је да означи ново насеље, за разлику од оног где је раније постојало, Ески Базара (Стари Пазар), односно Трговишта, а данашњег Пазаришта. Постоји више разлога што су Турци основали Нови Пазар баш на ушћу Јошанице у Рашку, у средишњем и централном делу Новопазарског поља. Ово поље погодније је за живот од скученог и брдима притешњеног Трговишта (Старог Пазара). На месту где се сада налази Нови Пазар још раније су се укрштали најважнији путеви који су пролазили кроз овај крај, а то је било веома значајно за

перспективу града. Близина рудника на Копаонику, Рогозни и особито Глухавици такође је утицала на формирање и брз развој Новог Пазара. Уз све то, Нови Пазар је требало да одигра вишеструку стратегијску улогу: да послужи као база за даље продоре Турака на север, а затим и да, развијајући се у велики и значајан муслимански град, лоциран у срцу некадашње српске средњовековне државе, разбије њено језгро и онемогући евентуално васкрсавање те државе (Мушовић 1979: 14–15).

Територија Сјенице налази се у јужном делу Златиборског округа и граничи се са шест општина: Нова Варош, Ивањица, Нови Пазар, Тутин, Бијело Поље и Пријепоље. У морфолошком погледу сјенички крај део је Старовлашко-рашке висоравни, коју чине динарске површи око Вапе и Увца. Сјеница је са севера и североистока окружена планинама Јавором (1519) и Голијом (1833), са истока Нинајом (1362), Хомаром (1461) и Сухаром (1362), са југа Крушчицом (1535), Хумом (1502), Жилиндаром (1616) и Јарутом (1428) и са запада Гиљевом (1617), Јадовником (1733) и Златаром (1652) (Љешевић и др. 2004: 9). У турско доба, када је овај крај улазио у састав Босанског пашалука, Сјеница је била добро утврђена касаба и значајна караванска станица. Турци су на месту данашњег града подигли утврђење које је касније порушено. Кроз Сјеницу је тада пролазио пут који је преко Нове Вароши и Прибоја везивао западни део Босанског пашалука са осталим деловима Османлијског царства (Љешевић и др. 2004: 9–10). Значај сјеничког краја у прошлости мењао се зависно од улоге коју је имао у држави којој је припадао. Средњовековни подаци о сјеничком крају непотпуни су и малобројни. Сјеница је старо насеље, које се први пут помиње 1253. године као варош на Дубровачком путу, који је преко Сјенице водио ка Расу (Љешевић и др. 2004: 10). Сматра се да је назив добила по обиљу траве, сена, која се у околини коси и по три пута годишње (Љешевић и др. 2004: 9). Како наводи Е. Мушовић, Сјеница, или Сенице, како се у средњем веку писао назив у множини, прво је означавала жупу. Термин Сеница једини је присутан у средњовековним повељама, а слово *j* је највероватније убачено од стране новодосељених црногорских племена и мухацира. Касније, 1912. увођењем нове администрације прихваћен је назив Сјеница (Мушовић 1989: 17)¹. Најстарији документ у коме се помиње Сјеница јесте повеља коју је краљ Урош издао Дубровчанима 13. августа 1252. године, где се помиње као место у којем могу стати дубровачки трговци. И цар Урош је 1360. године „на Сеницах” издао повељу

¹ У говору становника, међутим, како показује наша грађа, и данас превладава облик Сеница.

Дубровчанима, којом је укинуо неке царине које су скоро заведене (Мушовић 1989: 14). У средњовековној грађи помиње се и неколико насеља са овог подручја. Краљ Милутин је у Дугом Пољу, негде након 1282. године, потврдио очеву повељу о трговини и суђењу. Помен данашњег села Камешнице налазимо код истог владара. Цар Душан поклонио је Хиландару село у близини Сјенице (Рудић 2004: 144).

Топонимија рашког краја пружа занимљиве податке о прошлости ове, са историјског и етнокултуролошког становишта, за расветљавање историје српског народа, његовог етничког бића и језика веома значајне територије. Детаљнијим топономастичким истраживањима ових простора, међутим, у српској науци није посвећена особита пажња. Истраживањем топонимијских слојева у околини пештерског села Суви До са лингвистичког аспекта бавио се Миле Недељковић (Недељковић 2006: 99–107), а податке о етимологији, било да се темеље на научним или народско-етимолошким објашњењима налазимо на више места и у историографским и етнографским радовима. Овде наводимо неке од њих, који упућују на, у именовању места очувану, богату историјску прошлост ових простора.

У топониме који упућују на очување трагова старијих народа који су живели на простору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, аутори у првом реду убрајају назив села *Ђерекаре* на Пештерској висоравни, који упућује на грчко присуство (грч. *џеракариос* у значењу *соколар*) (Недељковић 2006: 100). Сматра се да су у Ђерекарима живели одгајивачи соколова за властелу. Отуда и предања о овдашњем животу Лазаревих соколара, чак и о Бошку Бајовићу, главном дворском соколару (Поповић 2003: 37). На Ђерекаре се надовезују топоними са грчким предзнаком: *Грчки врх*, *Калудре* (грч. *калоуџрос* – калуђер), *Калипоље*, као топоним који, према М. Недељковићу, води порекло из грчког, али сведочи и о Келтима, јер *Калипоље* је *Гали полис* (на грчком: град Келта), како су Грци називали келтска утврђења (Недељковић 2006: 103). Бројни су називи који упућују на време Римљана и Грка а означавају латинска или грчка гробља: *Латинско гробље* у Весковићу, Штављу и Драгојловићу, те *Грчко гробље* у Ступу (Недељковић 2006: 102). Своје трагове Власи сточари, који су у прошлости насељавали овај терен, оставили су у називима села *Урусле*, *Станишор* (Лутовац 1977: 160, 168) и *Бурдељ* (Недељковић 2006: 103) на Пештери, и *Уруловац* на планини Бјеласници (Лутовац 1978: 206). О овом слоју становништва, који је претходио словенизацији, говоре и топоними: *Влахиња*, *Влашки гроб* (Недељковић 2006:

103). *Саш* је, према М. Лутовцу, старо насеље настало на крчевини храстове и букове шуме где су око рудника живели рудари Саси, малобројни народ племенски разбијен. Након њиховог одласка у 13. веку насељу је остало име *Сас*, касније *Саш* (цит. према: Поповић 2003: 37).

На рани словенски слој упућује топоним *Тројан* на Пештерском пољу. Лексема је у употреби као лично име у словенском фолклору, али има и историјски рефлекс на римског цара Трајана (Скок III (рoпi–Ž) 1988: 307, цит. према: Недељковић 2006: 100). Топоним *Самоград*, присутан на више места, упућује на исту семантику: оштра узвисина окружена долинама (Шимуновић 1986: 234, цит. према Недељковић 2006: 100). У старије словенске топониме могу се убројати и називи планинских висова: *Озрен*, *Подозрен* (од глагола *зрети* (Скок III (рoпi–Ž) 1988: 661, цит. према: Недељковић 2006: 103)), као називи места са којих се пружа прегледан поглед (Недељковић 2006: 101). Лексема *гвозд*, као стари словенски назив за шуму, претежно густу, букову (Скок I (А–Ј) 1981: 643, цит. према: Недељковић 2006: 103) присутна је у топонимима *Гвозд* на Пештери и у селу Милошев До, односно *Равни гвозд*, јужно од Гргаја (Недељковић 2006: 101). Топоними *Омар*, *Омарич* и *Хомар* изводе се из лексеме *хомар*, чија је етимологија нејасна, али, како наводи М. Недељковић, на широком простору на којем се она јавља, свуда означава ситну гору, шуму, гај опкољен ливадама (Недељковић 2006: 101). У основи назива *Требинац* јесте прасловенски глагол *требити*, у значењу: чистити, издвајати, крчити (Недељковић 2006: 103). Из пастирског термина *пландовати*, са значењем: почивати, у подне одмарати (Скок II (К–рoпi) 1988: 266, цит. према: Недељковић 2006: 104) изведен је топоним *Пландиште* (Недељковић 2006: 103), присутан на многим тачкама територије. *Ваганица*, на обали Сјеничког језера, деминутивног је порекла, од именице *ваган*, присутне у свим словенским језицима сем бугарског, у значењу: посуда, мера за жито (Скок I (А–Ј) 1981: 559, цит. према: Недељковић 2006: 104). На више места забележен је и микротопоним *Молитва*, који упућује на време словенско-српског паганства: у селима Бачије, Шушуре, Урсуле (Недељковић 2006: 103). М. Недељковић у топониме старијег словенског слоја убраја и *Градац*, не наводећи етимологију (Недељковић 2006: 103). Према В. Поповићу, топоним *Градац* припада војној терминологији и значи извесну стратешку тачку или положај, град или утврђење (Поповић 2003: 38). Е. Мушовић наводи податак да су у месту Градац код Сјенице Немањићи имали свој летњиковац (Мушовић 1989: 14). *Црквине* је, по М. Лутовцу, добило назив према

мноштву цркава на релативно малом простору, у чијем су средишту били хан и ковачница до новијих дана (Лутовац 1978: 206).

Словенског су порекла и топоними: *Рибариће* (према Летопису тамошње школе, добило је назив према великој количини рибе у том делу тока Ибра, која је била главна храна становништва), *Дубово* и *Добри Дуб* (изводе се из лексеме *дуб*, огромни храст. По легенди, око дуба су кружиле виле и чуда за излечење, те се око њих стварало и насеље), *Долово* (мотивисано конфигурацијом терена), *Лескова* (име је добила по растињу леске, која је те пределе прекривала у време доласка Словена) (Поповић 2003: 37–38). Како наводи В. Поповић, *Суходол* (Суви До) није своје име добио по безводности, како многи мисле. Напротив, овде је воде у изобиљу са више извора и мочвара с пролећа и јесени, као и питке воде са студенаца из камена. Назив је, највероватније, како каже једна легенда, добило по давно изгорелој шуми на овим просторима, након чега је зелена долина претворена у суви до, а шира околина у угљенисано суводолско-пештерско-угљанско поље, данас врло богато тресетом који се експлоатише последњих пар деценија (Поповић 2003: 37–38). Како наводи Е. Мушовић, право име овога села је *Суходол*, под којим се први пут јавља 1585. године у једном турском попису. Чак и данас старији људи из села користе само тај назив, а себе називају Суходолцима. Име му потиче од старословенске речи *суходол*, којом се означавало култно место где су приношене жртве боговима и где је обављана молитва. Не знајући за то, нова администрација, успостављена тек након 1912, означила је ово место као *Суви До*, без обзира на то што то није до, и што воде има више од било којег другог села на Пештери (Мушовић 1986: 203). Почевши од оснивања српске средњовековне државе, данашња тутинска територија улазила је у њен састав, и то у њен најужи – рашки крај, који се сматра ембрионом српске средњовековне државе. Цркву *Измирну*, на локалитету Црквине у Тутину, према предању, подигла су браћа Драгутин и Милутин Немањићи пошто су се измирили на локалитету који се данас зове *Госпођинске* (господске) *ливаде*, јер су се ту „господа измирила” (Мушовић 1985: 17).

Бројни су топоними мотивисани делатношћу којом су се бавили локални житељи. Познато је да је краљ Милутин у Глухој Васи (Глухавици) имао коло (топионицу) с рударима. Радослав, Урош I Немањић и други српски средњовековни владари користили су глухавичке метале за израду оружја и посуђа, па вероватно и новца. Да је у средњем веку гвоздена руда експлоатсана у Глухавици, говоре и топоними у суседству: *Ковачи*,

Самокова, Руђе, Рудница, Лукаре, Штитаре – села су добила назив према рудама које су ту налажене и занатлијама који су их обрађивали (Мушовић 1985: 18). Традицију занатства Нови Пазар наследио је још од средњег века, јер је у Рашкој занатство било развијено. Успомена на средњовековно занатство очувана је у топонимима у околини: *Шавци, Ковачи, Ковачево, Лукаре, Штитаре, Златари* (Мушовић 1979: 21).

На период средњовековне и касније српске историје упућују топоними: *Ђурђевице* и *Црквиште* на Пештери, који чувају историјско сећање на време Деспотовине, а њима се прикључује и *Јеринин дувар* у Попићу (Недељковић 2006: 101). Једна од најжешћих битака у Првом српском устанку вођена је на Сувом Долу на Пештери 1809. Оиграла се на брду које се данас назива *Караџа*, а које је названо према Карађорђу, како наводи Е. Мушовић (Мушовић 1985: 47–48), а са чиме се слажу и објашњења наших информатора. М. Недељковић осим наведеног објашњења, истиче да се етимологија овог топонима изводи из турског језика (Недељковић 2006: 101), имајући у виду турцизам којим се означава црномањастост (отуда и презиме Караџић), али и лексему *караџа* (тур. *karaca*), која је турски назив за срну, те би овом топониму одговарали словенски: *Срнетица* или *Срње* (Недељковић 2006: 101). Будући да је центар Немањине државе био Рас, односно Дежева свакако су Немањићи, и властела тог доба, имали своје летњиковце на овој површини где се данас налази Сјеница, односно у њеној ближој околини, што потврђују и топоними (*Царичинац*, извор у околини Сјенице; *Кнежевац*, заселак у Штављу; *Царичине*, село у даљој околини Сјенице и сл.) (Барјактаревић 1966: 11). На аустро-турске ратове и бојеве у Првом српском устанку подсећају многи топоними који се зову просто *шанац*, понегде се везујући за поједине војсковође, најчешће Карађорђа, или, као у Урсулама, имају једноставан множински облик *Шанчеви* (нем. *Schanze*: окоп, ров, шарампов (Скок III (roni –Ž) 1988: 381, цит. према: Недељковић 2006: 106)) (Недељковић 2006: 106).

Снажно турско присуство на овим просторима огледа се у свим сегментима народног живота, па тако и у топонимији. На време доласка и период боравка Турака упућују бројни називи места: *Бегов луг* (односи се на успостављање турског феудалног система), *Араповиће* (село у чијем је називу одсликана етничка припадност дела учесника поглавито у турској војсци). Овој скупини топонима припадају и *Бунарић*, *Дервента* (у алтајским језицима значи: планински пролаз, кланац, теснац, клисура), *Пашина табла*, *Tene* (тур. *tepe, depe* у значењу брежуљак, врх, теме), *Ханови*, *Чадор*, *Чардак*, *Чампари* (тур. *çalpara*, перс. *čarpare*:

ланчић на узди привезан за ђем, који стоји око коњских жваља) (Недељковић 2006: 101, 105). О преплету српске и турске топонимије сведоче топоними попут *Ланиште* и *Ћетеновићи* – први садржи прасловенску реч за биљку (*лан*, у првом облику) која се у турском именује лексемом *ћетен* (тур. *keten*), садржаној у другом топониму (Недељковић 2006: 105).

Миграциона струја из Албаније која је разносила становништво ка овим крајевима значајно је изменила етничку структуру становништва. Албански елеменат стога значајно се огледа и у топонимији, а на њега упућују називи *Кодра пељ* и *Круја*. У преводу са албанског први би имао значење *Кобиље брдо* (алб. *kodër*: брдо, брег; *pël*: кобила), док се други изводи из лексеме *krua*, која на албанском значи вода, извор (Недељковић 2006: 102). *Шкријеље*, као назив за подручје на коме се налази више села, име добија током 18. века, када је након српске сеобе овамо насељено арбанашко племе Шкрељи (Поповић 2003: 37).

I.2. Дијалекатске границе и унутрашња раслојеност тутинско-новопазарско-сјеничког говора

Говор Тутина, Новог Пазара и Сјенице и територијално и лингвистички припада зетско-сјеничком дијалекту.

Територија овога дијалекта захвата просторе у Србији и Црној Гори а његово земљиште обухвата терен од Јадранског мора на потезу од Пераста до Улциња, потом албанском језичком територијом у простору од Улциња до источних обронака Проклетија, одатле до студеничког краја границом косовско-ресавског дијалекта, и даље до Пераста границом источно-херцеговачког дијалекта. Представника овога дијалекта има и у скадарском крају, потом у мањим говорним острвима и на Косову и Метохији, као и другде на косовско-ресавској територији. Најзад, у јужној Истри и Пероји код Пуле налазимо групу исељеника са овим дијалектом (Ивић 2001: 209).

Поделу на поддијалекте није тешко утврдити, имајући у виду да су, како наводи П. Ивић, изоглосе међусобно независне а прелази често постепени. На основу критеријума који уважава замену јата и акцентуацију, аутор издваја три јединице, поређане дуж осовине

југозапад-североисток, са међусобним границама које попречно секу земљиште овога дијалекта. Тако се издвајају:

а) југозападни поддијалекат – архаични црногорски говори са више-мање доследном ијекавицом и без тонских опозиција: приморје, Стара Црна Гора, појас дуж албанске границе од Скадарског језера до јужних обронака Комова;

б) средишњи поддијалекат, са испрекиданим подручјем – део „брдских говора”, такође са доследном ијекавицом, али с узлазним акцентима у препоследњем слогу пред кратким последњим (већи део Бјелопавлића с југом Пјешиваца, Васојевићи);

в) североисточни поддијалекат – ијекавско-екавски говори с акцентуацијом као и претходни говори (белопољски крај с обе стране Лима и низ Лим до границе Србије и преко ње до околине Бродарева, Пештер, сјеничка, новопазарска и тутинска околина, делови поречја горњег тока Ибра, слив горњег тока Студенице) (Ивић 2009: 48–49).

Говори који су предмет анализе у овом раду припадају североисточном поддијалекту, односно новопазарско-сјеничкој зони, како је означава Д. Барјактаревих (Барјактаревих 1966). Како је у монографији која садржи језички опис овог дела српске етнојезичке територије аутор дефинисао, подручје које захватају новопазарско-сјенички говори има природне границе и простире се од планинских венаца: Голије – Јавора – Златара и Јадовника до Бихора (скоро) и од Ибра готово до Лима (Барјактаревих 1966: 3). Јужну границу ове говорне групе чини линија која спаја ушће реке Видрењака у Ибар, иде на Вучу Крушицу, одатле скреће северозападно на Бољаре и излази на Гиљеву, прелази средњи ток реке Дубочице и иде на планину Озрен. Са источне стране граниче се ови говори реком Ибром (од ушћа Видрењака) до Рибарића, а одатле иде на Вранојке преко Рогозне (источно од насеља Рајетића, Бара, Бреберишта) до Језерина, где излази на Ибар, па иде њиме низводно до села Никољаче. Северну границу чини линија Никољача – Драганиће – Себемиље – Жари – Голија – Јавор – Дивља ријека – Олујача – Кањевско брдо – Бели камен – Равна орница – Пећанско брдо – Прцијел – Тетребиште и скреће на Јадовник. (Барјактаревих 1966: 5). На овако дефинисаном терену Д. Барјактаревих издваја три зоне: а) штавичку, чији је центар Тутин (Барјактаревих 1966: 12); б) новопазарску, која захвата простор источно од штавичке и сјеничке, тј. од линије која спаја Милиће, Дугу Пољану, Коштанпоље и Рибариће и иде на југ, север и исток све докле се простире ова говорна група

као целина, чије је средиште Нови Пазар и в) сјеничку, са центром у Сјеници, која захвата простор северно од штавичке пружајући се на исток до развођа између Голије и Јавора почевши од Јанкова камена, иде на Букову раван, Дугу Пољану, Жабре, Јаблан и Коштанпоље (Барјактаревић 1966: 5–7).

Специфичност географског положаја говора зетско-сјеничког типа на територији Србије, којима припада и говор који ми испитујемо, а која се огледа у граничном, унеколико прелазном карактеру њиховом, отежава прецизно дефинисање његових граница. Имајући у виду да је овај идиом у северним, северозападним и североисточним деловима у контакту са говорима друкчијег дијалекатског типа, укрштање изоглоса, односно појава елемената који указују на међујезичку интерференцију са говорима херцеговачко-крајишког, косовско-ресавског и осталим говорима зетско-сјеничког типа у неједнакој мери присутна је на читавом простору овога ареала.

Од значаја за наше истраживање и типолошку класификацију испитиване зоне јесте полемика која се у вези са североисточним поддијалектом зетско-сјеничког дијалекта водила у српској дијалектологији. Поводом ијекавско-екавске области, М. Пешикан је истакао став да ову зону немамо право „просто прикључивати сусједним дијалектима, нити ијекавским нити екавским, него га морамо идентификовати као посебну јединицу” (Пешикан 1979: 154, цит. према: Ивић 2009: 50). Иако је мишљења да „просто прикључивање” заиста не долази у обзир, П. Ивић сматра да ову територију ипак треба придодати одређеном дијалекту, како због свођења инвентара основних јединица на разуман број тако и због прегледности класификације и избегавања умножавања класификационих критеријума. Говори ове регије јесу специфични, али је ипак оправдано прикључити их једном од суседних дијалеката. Тај дијалекат је, сматра П. Ивић, свакако зетско-сјенички, имајући у виду да овде изостају многе типично косовско-ресавске иновације (инструментал именица прве врсте на *-ем*: *брегем*, *дететем*, акузатив множине типа *јунаце*) (Ивић 2009: 50). За недоумице у вези са класификацијом ових говора у првом реду, сматра П. Ивић, заслужне су недоследности у опису природе замене јата и одређивању њенога ареала, као и непрецизно утврђивање типа акцентуације заступљеног на овом терену, а које су присутне у радовима Д. Барјактаревића (Барјактаревић 1966; Барјактаревић 1966а), те свакако комплексност саме ситуације која на овим језичким нивоима карактерише поменуте говоре (опширније о овом питању в: Ивић 2009: 52–62).

Ставовe П. Ивића у овом раду у потпуности уважавамо, те говоре који су предмет истраживања сматрамо делом зетско-сјеничког дијалекта имајући у виду несумњиве подударности са говорима истога дијалекта у Црној Гори. Такве сличности истичемо имајући у првом реду на уму детаљно анализиран морфолошки и синтаксички језички ниво у оквирима глаголске категорије, који је у центру нашега интересовања. Разлике на овом, али и другим плановима језичке структуре свакако постоје, али њихове узроке треба тражити како у историјском развоју самих говора (порекло говорника, конфесионална припадност) тако и у територијалним факторима (контакти са говорима херцеговачко-крајишког и косовско-ресавског типа), а оне ће у раду, у анализи глаголског система, бити посебно истицане.

На овом месту, међутим, излажемо неколико запажања насталих на основу расположиве грађе, а која су у вези са претходно наведеним полемикама и тичу се акцентуације и замене јата, а која могу бити од значаја за сагледавање статуса ових говора. Притом, наш циљ није давање коначних закључака о уоченим појавама. Примећене карактеристике наводимо само оквирно, као путеве којима би се могла кретати даља истраживања овога идиома, односно као језичке чињенице које могу бити од значаја и за расветљавање проблема који су основни предмет наше анализе.

Узимајући у обзир целокупну прикупљену грађу са терена Тутина, Новог Пазара и Сјенице, уочено је да један део материјала из сјеничке зоне својим језичким особинама указује на појаву микрораслојености унутар говора. Дијалекатска грађа прикупљена у пет пунктова у Сјеници: Дружиниће (Дру), Крстац (Крс), Трешњевица (Тре), Увац (Ув) и Урсуле (Ур) садржи неке од језичких особина које су диференцијалне у односу на остатак територије. Посреди је пре свега тип акцентуације, потом замена гласа јат, и неке особине морфолошког система. Прилике у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу указују на чињеницу да овај терен не припада у потпуности области са старијом акцентуацијом, те да постоји унутрашња раслојеност говора. Наш циљ није да ово питање детаљно расветлимо, јер би јасно утврђивање граница захтевало прецизно и свеобухватно истраживање наведених језичких нивоа, које се не уклапа у оквире нашега рада. Питање раслојености која се уочава на плану акцентуације и замене гласа јат посматрамо само зарад чињенице да се овим двома особинама језичке структуре придружују и неке друге, тачније да се

поларизованост, осим на фонетско-фонолошком, огледа и на морфолошком или синтаксичком плану и то у категорији глагола, која је примарни предмет наше анализе.

Говор наведених пунктова од остатка територије диференцира пре свега акцентуација која је скоро у потпуности новоштокавска. Акценти силазне интонације са унутрашњих слогова преносе се у метатонијском духу, опозиција по тону између кратких акцената јасно је изражена, дужине се добро чувају и бележене су искључиво у поста акценатској позицији а преношење акцента на проклитику врло често се јавља, што није потврђено у материјалу из осталих пунктова (силазни акценти са унутрашњих слогова преносе се ретко, увек у метатаксичком духу и само у појединим категоријама а обим преношења на проклитику присутан је у малој мери). Наводимо примере који илуструју тип акцентуације:

сѡба рѡспрѣмљѣна; ѡвѣ ѡдѡ из Ивањицѣ; нѣће њѣгова жѣна да прѣхватѡ; јѡ сам онѡмѡд ѡшѡ тѣк; тѡ је ѡмало; ѡзѡдано; свѣ да ствѡрѣш рѡкама свѣ што се пѡсијѣ, пѡорѣ, тѣжина, кѡнопља, двѡ пѡтѡ се чѡпѡ; ка се пѡкиселѣ, ѡзвѡдѣ се, пѡвѡдѣ се те ѡсѡшѣ па ѡмало трѣлица мѡрѡ да ѡтрлѣ ѡвѡ, пѡ кад ѡтрлѣ, мѡрѡ да ѡгрѣбѣнѡ да дѡбијѣ пѡвесма и кѡчине за пѡтку, мѡтѡ у канчѣла, да ѡмѣкиѡ тѡ, ѡндѡ се ѡперѣ, пѡ се смѡтѡ, пѡ се нѡвијѣ, увѡљујѣ и прѡстирѣ по брѣдима да би дѡбили кѡшуљу; ко ѡмѡ; с вѡловима, па рѡло ѡмало, о дрѣвета нѡправљѣно; комѡнисти; сѣн бѣо ѡстѡ; штѡвнѣ ѡпѡнци; да зѡколѣ пѡнешто да нѡправѣ ѡпутѡ; од кѡнопљѣ само кѡшуљѣ; по чѣтрѣс члѡнѡвѡ; препорѡдили зѣмљу; прѣслуци; ѡмѡ ѣ сад дѡбијѣ реѡму; размнѡжило се; ѡсѣлило је, пѡјашѡ кѡње (Дру); код кѡга сте нѡћили?; нѡстѡпѡ вѣза за Сјѣницу; кѡко се ѡн ѡнѡ прѣзѣвѡше; сѣљѡк; јѡ сам се ѡвѣ рѡдио; ѡмало вѡђе; ѡтишло по пѡслу куд које; стѡрѡ изѡмирѡло; ѡстанѣ нѡсељѣно гѡсто сѣло; прѡдѡ нѣкѡме; ѡнамо код вѡдѣ ѡнѣ; дрѡгѡ ѡбила; наговѡрише је; кѡсио и прѣлѡмио; дозвѡлио; и чѡбровѣ; у Тѡтѣн; они пѡбегоше и Сјѣницѣ; да је дѡбило; не функциѡнишѣ; тѡ сам ѡшѡ; гѡведа чѡвѡ; и ако дѡлазѣ; забѡравило се; нѣстало рѡкијѣ; затвѡрише (Крс); сѡмо се пѡмолѣш; пѡгледѡј сѡмо; да изѡгнѡм; ѡмали смо чѣтири вѡла; ѣто нѡцртѡно, нѣко нѡцртѡ; зѣмља се прѣврѣ стѡжер пѡбијѣш до нѡвѣлка; док прѣмѡтајѡ; клѡшѣ ѡнѡтра; прѣнѡмѣњѣна за дрѡгѣ сврѣхе; чѣтрѣс прѣвѣ; ѡзбеглицѣ; гѡведа; пѡкѡјнѡ; догѡнили ѡтуд и сѣр; сирѡмашѡн; ѡмали смо потѡчѣре водѣнице, чѣтири потѡчѣре; ѡбрѣи се; рѣдѡвнѣчкѣ водѣнице; код мѣне дѡлазили; натѡварѣш кѡња; зѡмисли тѣ; ѡдѡбрили; сѡботѡм је бѣо пѣјѡц; ѡнѡтра; тѡ се зѡврѣшѣ; плѣме дѡвно дѡсѣлило (Тре); у ѡвѡ; дѡлазила сам јѡ кад је Мѣодраг бѣо у Тѡтѣн; код ѡнѣ Мѣлѡнкѣ; ѡтишла код Мѣлѡнкѣ; Ўвац се зѡвѣ; ѡнѡчѡд; да ѡспѣчѣм ѡтитѣке; фѡкѡлтѣт; ѡстѡле гѡсле; ѡвѡј стѡријѡ; у ѡномѣ мѡло вѡдѣ; ѡћу да ѡперѣм; ѡљине нѡсила; на Илѣндѡн се рѡдила (Ув); да се ѡдморѣмо; да се ѡгрѣбѣш; да ѡчинѣ; нѣће да пѡмѡгнѣ нѣко, нѣће нѣшта да ѡрѡдѣ; што дѡлазѡ; дѡлазилѣ; да и упрѡпѡстѣм; да ѡзѣћѡ; кѡт пѡгледѡм Тѡтѣн; дѡлазѣ; пѡтопљѣн у вѡду; да се ѡрѡдѣ

жйчанй мѳс; што су *прѳлазили; говорйли; зануцйли; кйжйем дйректору; сѳдйм йй ѳвде; ѳвй турйсти* што дѳлазй; ка се *йзвадй, ѳсйшй се, ймале* су трйлице; мѳжда си *ймала; ѳвй* двй што су бйла *напријет;* ѳна *полѳмила; назарскй, тйтинскй и сйеничкй* ѳпштина; *ѳтишли* дѳље ѳвй *појѳдйнй* да трйжй (Ур);

хйчало је тймо; мй смо и *сликйвали, сликйвали;* око *шѳсѳт* гѳдйнй; *Јовйновићй;* кат си *мѳрала;* *мѳрала* си да жњѳш; пй цйјелѳ *зймѳ прѳдѳ* тѳ ййде доклѳ *опрѳдѳ;* и *завлйдали; завлйдаше; повйјала,* мйрама око *глйвѳ;* да би *ѳбйвала; прѳгрйдило; прйлично; нйрочито* (Дру); Чѳдово је *нйреднѳ* тймо; *нйсам разумйјѳвѳ; жйвели* смо и тймо у *самитињу;* иза *цймијѳ;* да је *прйчѳ;* по кѳм би *нйзиву;* мйло *рйдила; прѳовлйдала; дешйвало се; напуштали* (Крс) *кйпйно* сам сѳно, кад је *стйпила;* пй се *прѳтрѳсало;* дѳсет *снѳпй;* тѳ би *зймйло; ѳдмй скрѳнула?*; *прйчала* је; нагѳтови *дрвй;* слйтко сам *давѳ* пѳрез; да *жйтй; прѳламйли* тѳ; са *вйшара* (Тре); *рйскрсница; завршйио* је; *упйсѳ; свйрѳ; Слйвовѳме* бйла *кйзала* што ће да *ѳбйчѳ;* ѳнѳ *повѳзала; помйзѳм* крйве (Ув); с ѳвйх *прѳстѳрй; рйскрсница;* *крѳнули; помйльали;* ймала *прйликѳ;* свѳ сам *цйбѳ прйчѳ,* и *млйтио* и *тйпйио;* *изгрйдило* се; ѳвй са *стрйнѳ;* да би нѳшто *ѳговйрѳ; кйзала* јѳј мйјка; ймала *прйликѳ;* колко *врѳдй* (Ур);

й йй сам је звйѳ Дрйнка; свѳ *сй нйм* сам йзвйкѳ; ймй *й сад;* и *сй тйјем* нѳ *чйјѳм;* мйло *пѳ мало* (Дру); гѳре *й брду* двйјѳ куће *зймѳ тй;* *зй тѳ* је и дѳбар; *й шкѳлу; й даљѳ* слйвѳ; *нѳ чйвй* се; увѳдио *й кућу; й сад; нѳ идй;* *й тѳ* је бйло; *нѳ спйвй* се; *рйдѳ й сад* (Крс); *зй тѳ;* врло се *пѳт коње;* ѳткуп *нй Барѳ* (Тре);

Има, међутим и примера који одступају од принципа новоштокавске акценатуације, али их је, у поређењу са претходнима, веома мало: *врѳтѳно, вйненѳ пѳлѳне, ислйм; познйем* йй нѳга (Дру); *имйли* смо; кад је *напрйвио;* да се *покйпй* (Крс); *закачйнйльи* вѳлови (Тре).

Имајући у виду затечено стање у прозодијском систему закључујемо да највећи део испитиване зоне има старију акценатуацију, и то тутинска и новопазарска у потпуности, а сйеничка већим својим делом. Издвојени пунктови и прилике у њима показују да је у неколико тачака на овој територији акценатуација новоштокавска. У питању је зона на међи са бијелопољским, нововарошким и пријепољским крајем, што упућује на појаву међуутицаја говора у пограничном подручју. Поставља се, међутим, питање да ли овакво стање у акценатском систему представља чување старине, односно упућује на припадност дела зоне другом дијалекатском типу или је пак посреди нанос из суседних говора. Мишљења смо да је вероватнија прва претпоставка, односно да граница између херцеговачко-крајишког и зетско-сйеничког дијалекта пролази источним делом сйеничке зоне, обухватајући и места која су претходно наведена. Да новоштокавска акценатуација није новији нанос из суседних говора говори доследно преношење слазних акцената изван првог

слога, а тако и знатна фреквентност примера преношења акцента на проклитику, те малобројне потврде непренесених акцената. У прилог томе иду и прилике примећене у другој прелазној зони, која се граничи са ивањичком општином, где се такође додирују територије говора друкчијег дијалекатског типа. Ту се већ може говорити о присуству интерференције јер се у том ареалу (пункт Кладница, на пример, који се граничи са ивањичким говором) може уочити нанос из суседних говора (спорадично присуство примера са пренесеним акцентом, јекавска замена кратког јата у појединим примерима и сл.), али их је лако препознати као елеменат унет са стране, имајући у виду да се стање у том прелазном ареалу у основи поклапа са ситуацијом која карактерише остатак територије. Са говором у пунктовима које смо претходно издвојили то свакако није случај.

Познато је да је јекавски изговор у ове крајеве стигао са досељеницима из Црне Горе, ношеним миграционом струјом са црногорских брда која је преплављивала овај терен новопридошлим становништвом. У сусрету старинаца и присељеника настала је и двојна замена јата, а унете су и бројне друге језичке црте. На највећем делу територије јекавски изговор није у потпуности превладао, те стога и данас имамо специфичну, екавско-јекавску замену јата. Област коју ми овде издвајамо, међутим, услед непосредне близине границе, примала је нешто више досељеника него удаљенији крајеви, па је и сам утицај адстратног слоја уочљивији. Од значаја за расветљавање описане ситуације узећемо у обзир и то да Ејуп Мушовић наводи да су досељеници из Црне Горе са собом донели своје обичаје, начин живљења, ијекавштину, тип куће, начин одевања и у већој мери су успели да то наметну староседеоцима. Досељеници су интензивније концентрисани у југозападном делу општине, почев од Бара, преко Тријебина, закључно са Дугом Пољаном. У селима где су чинили већину асимиловали су староседелачко становништво, док су се у селима где су били мањина, на пример у пештерским, они утопили (као у Долићу, Углу, Бороштици) и прихватили староседелачки начин живота (Мушовић 1989: 20–21), што се и данас у потпуности рефлектује у језику.

Подељеност сјеничке зоне уочио је и Данило Барјактаревић, који наводи да ову територију великим делом карактеришу пренесени акценти (Барјактаревић 1966: 7). Увид у синхронно стање који омогућава наша грађа не оправдава тврдњу која се односи на то да је посредни већи део територије. Реч је, наиме, о релативно уском појасу који обухвата неколико пунктова, док се остатак ареала уклапа се у стање које карактерише главнину

говора. Тако, на пример, Д. Бајрактаревић зони са пренесеном акцентуацијом прикључује и Сјеницу, као градску средину, а границу поставља тако да у област херцеговачко-крајишког дијалекта улази и пункт Тријебине (Барјактаревић 1966: 160). Тако оцртану дијалекатску карту у сумњу доводи П. Ивић прегледајући грађу изложену у поменутој студији, те увиђа да тумачења аутора ипак не одговарају приликама на терену (грађа из Сјенице садржи претежно примере са старим акцентима а на карти се налази у ареалу новије акцентуације) (Ивић 2009: 62). Пункт Тријебине Д. Барјактаревић такође одређује као област са новијом акцентуацијом, док је током истраживања вршеног за потребе *Опителингвистичког атласа* ту затечено старије стање (Ивић и Реметић 1981: 559–565). Наше истраживање потврђује прву претпоставку П. Ивића – градска средина (град Сјеница) несумњиво припада области зетско-сјеничког дијалекта. Исто можемо тврдити и за говор Тријебина, с тим да је стање овде нешто неуједначеније. Овај пункт налази се на самој граници која раздваја део територије са старом и онај са новијом акцентуацијом. Грађа добијена у разговору са десетак испитаника показује да је код муслиманског становништва старија акцентуација присутна у потпуности. У говору хришћана, међутим, примећено је присуство акценатског преношења у новоштокавском духу², али у ограниченом броју примера. Издвојивши их све, уочили смо да су посреди примери који илуструју преношење у идентичним условима – дуги и кратки акценти преносе се искључиво у ликовима са преакценатском дужином, тако да појаве краткоузлазног акцента нема. Као илустрацију наводимо контексте у којима су забележени примери са пренесеним акцентом (у окружењу са примерима старије акцентуације, које подвлачимо):

ѓни су се бѓл'и *удрујил'и*; *владал'е рал'е*; са *странѓ*; тѓ је се *радило* ѓндѓ си *мѓрѓ* да идѓш, имѓл'е су двѓје ручѓце и држѓш и идѓш за *браздѓм*, волѓви *вучу* тѓмо и дѓлѓѓ, е ѓндѓр *помѓгѓш* онѓјѓм кѓ мѓре да те имѓло дѓјѓте да вѓдѓ пред волѓвима; а ранијѓ тѓ *бѓвало*, ако те ѓнтересујѓ, волѓви су бѓл'и; сѓд нѓјгорѓ недостѓшица рѓднѓ *снагѓ*, жѓне недостѓјѓ, жѓнѓ нѓмамо, тѓ смо ти нѓчисто сиромѓси; ѓне нѓће бес *кафиѓѓ*, нѓмѓмо *жѓнѓ*. Јѓ ѓмѓм нешто женѓ; и бѓга ми кѓ те тѓ *нитѓ*; пѓ и сѓло је пѓчѓло за врѓме *титовинѓ*; ѓн је грађанима *дѓвѓ* и шѓкѓм и кѓпѓм; док је *радила* Зѓстава *додушѓ*, нѓсмо имѓл'и сѓкоб нѓкат; ѓвѓ сад нѓје то имѓло *прѓбл'ѓмѓ*, *додушѓ* бѓла је вѓјска дѓшла

² Разлике у говору хришћана и муслимана очекиване су имајући у виду да су хришћани подложнији утицајима који долазе из говора са херцеговачко-крајишког терена, док муслиманско становништво гравитира ка Сјеници, као градској средини у којој је исламска традиција доминантнија, те се то огледа и у самом говору.

пā нисмо смёл'и; бѡга ми су *ра̀дил'и*, чѹдо су *ра̀дил'и* овѣ поједи́нѣ, нису свѣ; *одговáрѡ* двáдес гѡдѣнā пѡсл'е га *осудѣше*; родѣо му се, да вѣдѣш сѣн, унака̀жен. Да се згрѡзѣш кад га вѣдѣш. Отѣшло на дѣјете грднѡ. Тѡ не ва̀ља. Некѣ Мѹрат Цигáл је *прѣчѡ* о тѡмѣ, пѡсл'е бѣо и у партизáne *Тѣтѡве*, кажѣ е сѣне, јá бѣо млáђѣ, којѣ пѡбеже од *зáкона* и којѣ ѣмаде пáре; нѣсте *смѣтал'и* нѣшта мѣне (Тр).

Припадност говорима херцеговачко-крајишког типа у напред дефинисаној зони осим на плану прозидије огледа се и у замени гласа *јат*. На највећем делу испитиваног ареала замена *јата* је ијекавско-екавска, са спорадично присутним и на различитим тачкама неједнако заступљеним лексикализованим јекавским формама типа: *ђеца, ђевојка, ђевер, ђерат, пођерат* и сл. У зони са новијом акцентуацијом знатно је више примера са заменом кратког *јата* која одговара суседним јекавским говорима, па је бележено:

по свѹ нѡј *ћѣрāм* от *кѹћѣ*; нѣмѡ тѡ да *ћѣрāш*; *пѡђерāј* од *Крāгујѣвца* (Ур); она га зѡром *ѡђерāла* (Ув); *ѡђерāли* и стѡку, стѡку *ћѣрāли*; *ѡђерā* ѣзутра; пā се пѡслѣ *ћѣрāло* (Тре); *ѣшѣрāли*; *ћѣрā* у мѡчила (Дру); би *ћѣрāли* крмáд; ѡн *ѡђерā* гѡведа; тѡ је свѣ *ѡпѹшѣло* (Крс); ѣмало је случајѣвā пā мѡмка *ћѣвѡјка* нѣје ни *вѣђела* ни мѡмак *ћѣвѡјку* пā би се ѹзѣли, дѡбра *ћѣвѡјка*, и сад пѣтајѹ прѡвѡ *ћѣвѡјку*; мѡј *ћѣд* и мѡја мāјка; мѹка ли се *вѣђела* (Тре); кѡ је гáздарица *вѡђе*; *ђеѣѣ*; *вѡђе* (Дру); кат су ми дѡшла *ѡјѣца*, шкѡла *ђѣтѣту* мѡја *ѡјѣца* свā (Ур); пā нѣмо те *вѡђе* ѡбѹђи; трѡје *ђеѣѣ* ѡставио; ја реко *вѣђеђу*, ѡђу; ада *вѣђеђу*; *ђѣвѣр* бѣо са нāма, код јѣднѡга *ђѣвера* (Ув); *ѡђе* дѡђѣм *љѣти*; тāмо су ми *ђеца* а *ѡђе* сам се рѡдио; *вѡђе* да вѣдѣш; вѣди шта је *нѡнђе*; *вѡђе* рāонѣк (Тре); *вѡђе* је бѣо; мѣ се јѣсмо *вѣђели*; код њѣг је и *вѡђе* тѡ; *вѡђе* ѣмā и да се трапѣ; мѣ смо се *вѣђели* јѣднѡм; *нѡђе* мѡре кѡкошка да снѣсѣ; *нѣђе* иза аутѡбускѣ смо *сѣђели*; *вѡђе* дѡшло, нѣмā *ђеѣѣ*; знāм *ђеца*; мāло *ђеѣѣ* вѣшѣ (Крс); ка се *љѣтина* рāдѣ; цѣјело *љѣто*; нѡге од *кѡљена*, *дѡље* (Дру); од *љѣпѡтѣ* да глѣдāш (Тре); сад нѣ би *вѡљео* (Ур); од *љѣпѡтѣ*; нѣкад ѣшѡ *љѣкāру* нѣје; āјде *љѣкāру*; нѡ, шта ѣу *љѣкāру*; бѣла *прѡљѣтѡс* мāло; ѡно бѣло *ѡвѡљело*; *вѡљела* је да ѣмā лијѣпу стѡку (Ув); мѡгло да завршѣ *дѡље*, ѡн некѡм кāзнѡм *ѡђерāн* *дѡље*; бѣо ми се ѹ *љѣто* утѡпио брат; *прѡљѣтѡс*; *љѣтѡс*; *љѣти* нѣко дѡђѣ; цѣло *љѣто* мѣјесѣ *љѣб* (Крс); да *пѡсјѣчѣм*; *пѡсјѣкѡ* си лањске године млѡго, ѡвѣ гѡдинѣ нѣ мош; да *ѡсјѣчѣм* ѡвѹ смрчу; ѡн сāмо кажѣ кѡјѹ ѣе бѹкву, јā *сјѣчи*; да пāнѣ *сјѣме* смрчево; трѣбā *сјѹтра* друго да се насāђујѣ; па *с ѹтра* насāди дрѹгѡ (Тре); Сјѣница дѡбила ѣме по *сјѣнѡкосу*; *сјѣди* ѡде; преко шѹмѣ *сјѣкли*; *сјѣме*; ѡн је *сјѣдео* позāди; *сјѣднѣмо* и прѣчāмо (Ур); изѣђи те *сјѣдни*; ѡна *сјѣди* (Ув); да прѡбам *сјѹтра* (Дру); стāни ѡде неђе у *засјѣнак* (Ур); ѣпак кāко се на *мјѣста* дѣшāвā; имало је лѹди којѣ су *бјѣжали*, *бјѣжали* су и муслимāни; ѣмало је да су лѹди напѹштали, *бјѣжали*; у Беѡграду *жѣвљело*; тѹ сам јā и мѡј ѡтац *жѣвљели* (Крс).

Јекавски рефлекс не јавља се доследно па су бележени и ликови:

кад ђнѡ *пѡбегнѣ* сáма; имáмо вѣликѹ *дѣтелину*; оѣш глѣдат *дѣцу* (Ув); па ћемо *вѣдет*; битно је да је *чѡек* (Ур); дѡлазѣ сáмо *лѣти*; на *прѣмер*; *нѣдеља*, *понедеља*; *цѣјело прѡлеће* (Тре); ѡвде је *јá вѣрујѣм*; на *прѣмер*; ал се *лѣшиѣ жѣвело*; *нáместила* се бѹна; нѣје *пѡбегѡ*; није се *бѣжало* за Чáчак; једно *врѣме* нáйће неká сѣла; *јá вѣрујѣм* (Крс); гдѣ ђнѡ *ѹцветало*; јесте *вѣделе*; мѣ смо *дѣци дѡле* ѡставили; у *прѡлеће*; *цѣјело прѡлеће*; не би *бѣжѡ*; *рáдѣ чѡвек*; *пѡрѹчи лѣкáрка*; *дрѹкчијѣ* је *ѡде* нáрод (Дру).

Оваквих облика ипак је знатно мање, а њихову појаву тумачимо или утицајем говора зетско-сјеничког типа или као нанос из стандардног језика (путем школе или средстава јавног информисања). Појава примерима са *e* уместо *јата* није необична, имајући у виду да су екавски рефлекси бележени и у ликовима са дугим *јатом* и то на читавој територији испитиваног говора. Јекавска замена кратког *јата* у овом делу говора сложена је, о чему говори напоредно присуство како екавских тако и јекавских ликова, а поред тога у овим другим, како изложени примери показују, неретко се јављају паралелне форме типа: *кат* су ми дѡшла *дјѣца*, мѡја *дјѣца* свá (Ур) : *шкѡла ѣтетѹ* (Ур); *ћѣцѣ* (Тре); да пáнѣ *сјѣме* смрчево (Тре) : да прѡбам то *с'јѣме* (Дру); *ймáло* је да су љѹди напѹштали, *бјѣжали* (Крс): у Београду *жѣвљело* (Крс) и сл., чију је фреквентност, те ареалну распоређеност могуће утврдити једино пажљивим прегледањем комплетне грађе, што ће бити предмет тек наших будућих истраживања овога говора.

Уз замену *јата* и акцентуацију овај ареал поседује још неке диференцијалне црте непознате остатку говора:

а) присуство гласа *z* на месту *x*: *врáтѣ иг*; *јá мѣшљáг* (Дру); *кѡд њáг* је; *јá* сам блѣзу тáмо *њáг*; *кѡд њáг* вѡђе *ймá* (Крс); *јá дѡдок*; *испрѣчак*; *бѣјáкѹ* (Ув);

а) у заменичко-придевској промени бележен је наставак *-ијех*, поред ређе присутног *-ија*, који функционише у другом делу говора, те наставак *-их*: од *ѡвијех* *кѡмшијá*; *ѡвијех* Србá (Дру); ако знá нѣкѡг од *ѡвијех* *стáријех* што су се утѡпили; *кѡд ѡвијех* *стáрих*; нѣје *шѣсѣтијех* гѡдѣнá (Крс); од мѣне и са *мѡјијех* *лѣћá* (Ур); од *ѡнијá* љѹдѣ (Дру).

б) у говору ове зоне углавном добро функционише разлика између падежа места и падежа правца: у *лѣвадама* *кѡсѣ*; свѣ пѣшѣ *ѹ тѡј књáзи*; пѡслѣ бѣо у *Скѡпљѹ*; *рáдѣ чѡвек* у *рѹднѣку* у *Гѡрњѣм Мѣланѡвѹ*; у *њѣговѡј* је *вѣри*; *ймáм* двѣје рѡђаке у *Чáчку*, на *Љубѣћѹ*; у *Лѡтижама* (Дру);

како је било *на ваширу*; у којој се *средѝни* (Крс); он је *на факултету у Београду*, још у *Тутину* (Ув); прије десет петнаес годинā био у *Тутину*, једанаес километарā у *једном прѝвицу* шкѝла ђетету; ѝвā ми мālā *на факултету*, глѝдала си *на телевизији*; да се гушѝм у *недāћи*; ако си чўла за ѝнāј стациѝнар *на Златāру*; погинуо један мѝмак у *сāобраћāјнѝ нѝсрећи* (Ур); с тим да се понекад јаве и примери типа: ожѝнио се пā пѝслѝ био у *Приштињу*; кад је био у *Приштињу* (Дру); доклѝ је завршио у *Сјѝницу* (Ув);

в) облици заменица *вође, нође, нонђе, вуда, нуда, вамо* и сл. бележени су само у овом делу: кѝ је гāздарица *вође*; *вође* свѝ се осѝлили. (Дру); кѝд њѝг *вође* ѝмā и да се трапѝ; кѝд њѝг је и *вође* тѝ; *нође* мѝре кѝкошка да снѝсѝ (Крс); нāјвећā је нāдморскā висѝна *нође*, бѝло и *вўдā*; *вође* рāонѝк; *вође* да вѝдѝш; вѝди шта је *нонђе* (Тре); дѝлазў ми *вўдā* овѝ ђевѝри; пā ћемо те *вође* обућѝ; мѝ ѝтишли *вāмо*; ѝдѝ *нўдије* (Ув);

г) присуство партикуле *-j* у примерима: бѝло *тāдāј*; сагѝрело *тāдāј* (Дру); *ѝндāј* се плаћало; *тāдāј* кад смо мѝ дѝшли (Крс); нѝје ѝмало *тāдāј* (Тре);

г) линеаризација енклитика типа: кад *је се* црква градила; сād *је се* Кладница расѝлила; тѝ *је се* такѝ жѝвело (Дру); кад *је се* Вѝдрењак ѝнѝ кѝритио; да *је се* поплочāвѝ ѝнѝ (Ур), непозната је остатку говора.

Од особина које карактеришу систем глагола издвајамо оне које су од значаја за наше истраживање:

а) у овом делу говора доминирају дуже форме инфинитива:

нѝмѝ *се врāћати* нāзāt на сўхо; мѝжда ћеш *мѝћи* (Ур); оћеш бāба *дѝћи*? *дѝћи* ћеш тѝ жѝва пā ћемо те *вође обућѝ*; знāш да му се нѝ мош од ѝепѝтѝ *нāгледати* (Ув); сāмо ћу ти *кāзати* јā; еј тѝ је бѝло дивѝта *ѝрати*; бўковину трѝбā *ўништити* (Тре); чѝкајў оћу јā *пѝбећи* (Крс); јā вам мѝгу *испрѝчати* тѝ мўке; нѝмѝј *ѝћи* за Србију; пѝчнѝ *пāлити*; ѝн ће *мѝрати* зā њима да ѝдѝ; Нѝмци пѝчнў *ѝстўпати*; је л ѝстина да ћете Драгўтина Аписа *стрѝљати*? јā те мѝлѝм нѝмѝте га *ўбити*; за трѝдес годинā таквѝ ѝрўжје нѝ може нѝ једна држава *ствѝрити* (Дру);

функционише, међутим, и инфинитив без финалног *-и*:

пā ћемо *вѝдет*, нѝко ће ми из инāта *урāдит*; не мѝгу *ѝписат*; нѝ би мѝгѝ *прѝдат* (Ур); нѝмѝ тѝ слўчāјно што нѝј *ѝтић*; трѝбā прāво *рѝћ*; мѝраћу *нāбрат*; ајде ўлази пā ћемо *прѝчат*; нѝмѝ ме *дѝрат*; свѝ ћу ти *прѝчат*; оћеш *глѝдат* дѝцу; да ти је *знāt* (Ув); слўшā шта ћу ти *рѝћ*; нѝсам ни јā мѝслио да ће ми сѝнови *ѝтис* нѝкуд; то је мѝрала цѝцвара *бѝт* (Тре); Ёјўп је ѝмао *прѝчат* (Крс).

На остатку територије присуство дужих облика сасвим је спорадично – свега неколико забележених примера и то само у сјеничкој зони. У Тутину и Новом Пазару познати су само краћи ликови.

б) облици радног глаголског придева типа: млого сам мукѐ *видио* (Тре); није *хтио* отићи; ако није *излатио* (Крс); јада *видио*; *разбодлио* се (Дру); знатно чешће јављају се овде у односу на остатак сјеничке зоне. У Тутину и Новом Пазару ових облика нема, увек је: *видео*, *хтео*...

в) наставак аориста и имперфекта типа ($x > z$): ја *мишљаг* било тадај (Дру); онѐ рџке *бијакџ*; ја *одок* и *испричак* (Ув); бележен је само овде.

г) у овом делу говора глагол *заспати* има ликове: *заспим*, *заспиш*: нису дали да се *заспи* на Ђурђевдан (Крс); не може да *заспи* (Ув); (остатак територије има само: *заспем*, *заспеш*...); а глагол *старити* форме: *старим*, *стариш*: бога ми је *остарио* (Крс). ја сам *остарио*, *огарибио* (Тре) (у осталом делу: *остарам*, *остараш*...).

Микродиференцијација унутар испитиване зоне јавља се и на другим тачкама територије и може бити узрокована и факторима нелингвистичке природе. Тако на пример говор припадника двеју конфесија диференцира се по томе што је појава неразликовања парова африката својствена само говорницима муслиманске вероисповести, док код хришћана опозиција *ч*, *ћ* : *џ*, *џ* у потпуности функционише. Поменуто својство, даље, није одлика муслиманског живља у целини, већ само дела становништва на пештерској висоравни, те је, стога, тумачимо спољашњим утицајима (арбанашко порекло, снажнији утицај несловенских језика и сл.) (о томе више у: Вељовић 2012). Уколико се присуство раслојености овога типа уочи и у глаголском систему, у анализи ће се то посебно нагласити. Рубни положај и контакти са другим дијалектима могу утицати на то да се у овом говору уоче црте које нису наслеђене већ настају у резултату интердијалекатских интерференција. Притом, мислимо на утицај говора херцеговачко-крајишког типа на говор сјеничке зоне и косовско-ресавских говора у зони Новог Пазара, о чему ће у раду бити помена.

Прва дијалекатска студија са резултатима обимнијег дијалекатског истраживања говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице, *Новопазарско-сјенички говори* Данила Барјактаревића (Барјактаревић 1966), даје опис који обухвата прозодијски, гласовни, морфолошки и синтаксички језички ниво. У Уводу студије аутор напомиње да овај простор до тада није истраживан. У светлу расправа М. Решетара, Г. Ружичића, Д. Вушовића, М.

Стевановића, Ј. Вуковића и Б. Милетића у науци су саопштени значајни подаци о јекавским говорима новоштокавског типа, док прелазни тип између јекавских и екавских говора није обрађен. Код њега су узете само основне црте према којима се сврстао у групу јекавских говора (Барјактаревих 1966: 3). Д. Барјактаревих је, међутим, показао да је посредни идиом који се не може у потпуности уврстити у претходни тип, и то због специфичности које се јављају на нивоу два, системски посматрано, значајна језичка нивоа. Проучавајући акценат и замену гласа *јат* у овим говорима, аутор је утврдио да они показују особеност како у погледу односа према суседним јекавским тако и према говорима екавског типа. Све касније класификације које су се тичале дефинисања граница међу дијалектима и поддијалектима у обзир су узимале ову значајну чињеницу и говоре тутинско-новопазарско-сјеничке зоне сврставали у посебну групу говора. Ипак, неслагања у науци јављају се у вези са тиме којем дијалекту прикључити говоре који се према замени јата могу сматрати како делом зетско-сјеничког тако и косовско-ресавског дијалекта, а било је и предлога да се посматрају као засебан дијалекат. Сматрајући да умножавање класификационих критеријума иде на штету научном методу, П. Ивић одбацује предлог М. Пешикана да се овом делу територије додели статус равноправан са јединицама вишега ранга (Пешикан 1979: 154; Ивић 2009: 50). Иако је на основу сопствених истраживања Д. Барјактаревих сматрао да ови говори несумњиво припадају косовско-ресавском типу (Барјактаревих 1966: 16–27), већи број научника није се сложио са тим ставом. Михаило Стевановић, Јован Вуковић и Павле Ивић били су мишљења да ова зона несумњиво показује знатну сличност са осталим зетско-сјеничким говорима, и уједно значајне структуралне разлике према косовско-ресавском дијалекту (чување послеакценатских дужина, појава краткоузлазног акцента у одређеним положајима, изостанак неких типичних косовско-ресавских особина) (Ивић 2009: 70–71). Стога Павле Ивић новопазарско-сјеничку зону сврстава у зетско-сјенички дијалекат, додељујући јој ранг посебног поддијалекта – североисточног (Ивић 2009: 49). Овај принцип поделе задржан је и касније, те тако и М. Окука у књизи *Српски дијалекти* ове говоре сврстава у сјеничко-новопазарски поддијалекат (Окука 2008: 183).

Иако српска наука располаже бројним радовима који описују говоре зетско-сјеничког дијалекта, простор Тутина, Новог Пазара и Сјенице остаје релативно неистражен терен. Осим студије Д. Барјактаревиха и поменуте расправе у вези са акцентуацијом и заменом *јата* на овом терену, у коју су се укључила водећа имена тадашње српске

дијалектологије, новопазарско-сјеничка зона није била предмет значајнијег интересовања лингвиста. Питање акцента и гласа *jat*, око кога су се научници спорили, разрешено је закључцима П. Ивића, спроведеним на материјалу који је прикупио Д. Барјактаревих, али уз напомену да ово питање захтева додатна, минуциозна теренска истраживања (Ивић 2009: 62). Таквих истраживања касније није било, тако да данас располажемо са свега неколико радова насталих на материјалу прикупљеном углавном у појединачним тачкама на овом терену. Пункт Тријебине код Сјенице описан је у *Фонолошким описима српскохрватских/хрватскосрпских, словеначких и македонских говора обухваћених Општесловенским лингвистичким атласом* (Ивић и Реметић 1981: 559–565), а закључци углавном одговарају стању затеченом током нашег истраживања. Говор месне заједнице Карајукића Бунари у Сјеници (која обухвата села Тузиње, Биоц, Буђево, Долиће, Бољаре, Угао и Бороштицу) са фонетско-фонолошког, морфолошког и синтаксичког становишта у двама радовима описао је Велибор Величковић (Величковић 1990: 157–167; Величковић 1999: 155–165). У раду о морфолошким и синтаксичким особинама издвајају се неколики моменти који су од значаја и за наше истраживање: присуство краћег инфинитива уз ретке примере са завршецима *-ти* и *-ћу*; аналошко уједначавање наставака у 3. л. мн. презента; стабилност инфинитивне допуне у облицима футура; грађење аориста од глагола оба вида; те широка употреба транспонованих облика у наративној служби (Величковић 1999: 155–165). У раду *Неке карактеристике санџачких говора у окружењу, са посебним освртом на мини-регију Баре* (Дердемез 2009: 201–207) Х. Дердемез такође указује на присуство разлика у погледу типа акцентуације на овом делу сјеничке територије издвојивши две зоне – Црвско (са старијом акцентуацијом) и Гошево (новија). Посреди су два суседна села, али по свој прилици раздвојена дијалекатском границом о којој је у нашем претходном излагању било речи. Прилике затечене на терену одговарају нашим истраживањима у пунктовима Трешњевица и Вишњева, који су у близини територије описане у овом раду. Најзад, од значаја за наше истраживање јесте и студија М. Божовића *Говор Ибарског Колашина* (Божовић 2002), која садржи и грађу из неколико пунктова који се граниче или пак припадају тутинској територији, а који су обухваћени и нашим испитивањима (пунктови у Рибарићу, на Мокрој гори и Рогозни). Зона истраживања припада истом поддијалекту као и говор који ми испитујемо, те ће током анализе на више места бити извршено поређење прилика у двама суседним идиомима.

Најзад, на терену сјеничке зоне вршена су и топономастичка истраживања, али опет у невеликом обиму, те упућујемо на радове: *Неколики митолошки реликти у топонимији у околини Сјенице* Велимира Михајловића (Михајловић 1986: 71–73) и *Топонимијски слојеви у околини Сјенице* М. Недељковића (Недељковић 2006: 99–107).

I.3. Историјска прошлост: друштвено-политичке прилике, етнички процеси и формирање етничке структуре становништва

За разлику од ситуације у лингвистичкој науци, где располажемо малим бројем научних истраживања вршених на, иначе за проучавање веома занимљивом, терену Тутина, Новог Пазара и Сјенице, историографски, географски, археолошки радови релативно су бројни³. То и не чуди јер је посреди простор бременист историјом и традицијом, терен на коме су се вековима укрштали различити народи и различите (често и сукобљене) културе, те опстајале у виду слојева који данас сведоче о бурној прошлости. Територија чији говор испитујемо позната је као колевка српске духовности и културе. Једним делом брдовитско-планински, пашњачки и шумовити, а другим плодан и за земљорадњу погодан терен одувек је био привлачан за становништво које је долазило са различитих крајева. Ако се томе дода и чињеница да се овај крај од самих почетака налазио на раскрсници путева како трговачких тако и војно-стратешких, јасно је да је етничка структура која указује на изразиту хетерогеност природна последица сусрета географских, историјских и друштвених процеса који су се одигравали током цивилизацијског развоја. Уколико претпоставимо да се сведочанства о прошлости народа најбоље ишчитавају из језика, односно да историјска збивања утичу и на формирање и преобликовање идиома чији су носиоци њихови актери, на бројна питања која су лингвистичке природе можемо одговорити тек уколико консултујемо историографску или етнографску литературу. Имајући у виду да је то случај и са нашим истраживањем, у овом поглављу, нешто опширније, наводимо податке о пореклу, миграцијама, друштвено-политичким и етничким процесима који су се одвијали

³ За потребе нашег рада у највећој мери консултовали смо радове Ејупа Мушовића и Милисаве Лутовца.

на простору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, почевши од првих сазнања до савременог доба.

Рашки предели у предсловенско доба били су доста густо насељени Дарданцима и Аутаријатима и то, на шта указују новија археолошка истраживања, доста гушће него што се мислило. У доба римске експанзије Балкана покорени су и ови крајеви па је аутохтоно становништво било у знатном броју романизовано. Судбина староседелаца у време доласка Словена није позната, али је сасвим извесно да је део те популације био асимилован а део потиснут (Мушовић 1979: 120). Посебно повољне услове за развој људског живота пружала је Пештерска висораван, пространа површ богата травом и повољна за сточарство и планинско-брдску земљорадњу. Стога се у овом пределу, како наводи Милисав Лутовац, у веома повољним условима могао развијати људски живот. Није онда необично што се овде налази на трагове још из доба неолита, па и раније. Свако становништво које се смењивало у току историјских периода оставило је својих трагова: гробља, култна места и топониме. Честа су налазишта могила илирског порекла и римска гробишта и надгробни споменици. Има и топонима из доба Илира, Римљана и Влаха, романизованих староседелаца, али су они доста ретки у односу на број словенских назива. Назив села Урсуле на Пештерско-сјеничкој висоравни и места Урсуловац на планини Бјеласици свакако подсећају на Влахе сточаре (Лутовац 1978: 206). Да је простор на коме се данас налазе Тутин, Нови Пазар и Сјеница доста рано био густо насељен показују и друга налазишта, попут оног у Смолућној пећини (село Смолућа код Црквина), где су откривени трагови палеолитског човека, што Тутин сврстава међу једно од ређих палеолитских насеља у нашој земљи, у коме је живео палеолитски човек од кога нас одваја око 50 000 година (Мушовић 1989: 45). О римско-византијској популацији, односно Дарданцима, а потом и Аутаријатима, који су на овом простору живели су пре 3000 година сведоче материјални споменици, римске стеле нађене на више места (Бороштица, Радоховци), као и остаци утврђења – градова: Ђурђевица у Ђерекарима, Хум, Рамошево, Тројан, Добриња, а очувани су и бројни топоними који упућују на то далеко време (Мушовић 1989: 46). Североисточно од Тутина на локалитету Градац – заравњени плато брда који доминира над целом тутинском котлином – пронађени су остаци праисторијског утврђења с краја V и почетка VI века (Премовић Алексић 2000: 21–22). На налазиштима: Црквине, Тројан (локалитет Јеринин град), Островица (локалитет Злоступ) откривена су утврђења из V века (Премовић Алексић 21–36).

Словенска експанзија на Блакану завршена је почетком VII века, и сматра се да је тада Словенима насељена Рашка област (Мушовић 1989: 46). Ту је формиран један од првих српских племенских савеза, из кога је у XII веку конструисана средњовековна српска немањићка држава Рашка (Мушовић 1989: 8). Насељавајући балканске просторе, Словени су дошли као многобошци, па су овде христијанизовани. Има се утисак да су међу првима који су прихватили хришћанство били управо становници рашких регија, јер византијски писци помињу доста рано тзв. крштену Србију. Свакако да је Петрова црква у Новом Пазару, једна од најзначајнијих хришћанских институција на Балкану, одиграла у томе значајну улогу (Мушовић 1989: 47–48). Рашки крај је у преднемањићко доба и у првим вековима Немањића био најгушће насељен Србима. Разлог за то треба тражити у специфичној конфигурацији тла, која им је, у условима борбе за опстанак и слободу, највише одговарала. Историјски подаци говоре да су ови брдовити, шумом прекривени и неприступачни крајеви били врло погодни за живот у условима несигурности, ратних недаћа и борби за независност, нудећи безбеднији и мирнији живот од оног у равничарским и приступачним крајевима. Због тога, за све време док је српска држава била скромних економских могућности и војничког потенцијала, њено седиште је било у рашким пределима, и из тог периода се помињу: Дуга Пољана, Врсенице, Сјеница, Царичина, као места где су повремено боравили немањићки владари и ту потписивали уговоре са Дубровчанима (Мушовић 1989: 8). Дежевским сабором 1282. ситуација се битно мења. Економски оснажена, српска властела извлачи се из ових брдских предела у јужне и плодније крајеве, и престонице од тада више нису у Расу, Јелечу и Дежеви већ у Паунима код Приштине, па затим у Скопљу. За владаром и властелом повукло се тада у великом броју становништво према југу јер су тамо услови за живот били много повољнији, чему су допринеле ондашње политичке прилике (Мушовић 1979: 121). Тако је Јован Цвијић забележио да Рашана има у немалом броју у Македонији и Албанији, као и да су тамо досељени у XIV веку, дакле након Дежевског сабора (Цвијић 1987: 106).

Нови Пазар је подигнут на средишњем току Рашке, недалеко од Расе, српске средњовековне престонице. Град је био првобитно замишљен као база за даља турска продирања према северу и западу, али је ту улогу убрзо изгубио и прерастао у значајан трговачко-економски центар. До њега су долазили најзначајнији средњобалкански путеви: Дубровачки, Босански и Зетски, а одатле су се рачвали у неколико праваца: према Солуну,

Цариграду и Београду. Како се на тим путним правцима одвијала врло обимна и значајна трговина, то се Нови Пазар, који је био у жижи те трговине, развијао у економском погледу великом брзином, особито у 16. и 17. веку и тако прерастао у један од највећих градова на средњем Балкану. Поред трговине, на његов развој утицала је близина рудника: Глухавица, Рогозна, Копаоник, и у вези са тим врло развијено занатство, пре свега металне струке (Мушовић 1979: 122). Сјеница се као насеље доста рано помиње, први писани помен потиче из 1253. године, када је означена као насеље на врло значајном средњовековном путу, као једно од најважнијих тржишта за стоку и сточне производе. Цар Душан је нека села и засеке код Сјенице даривао манастиру Хиландару (С. Станојевић 1929: 115, цит. према: Мушовић 1989: 14). Урош Немањић је 1360. године „на Сеницах” подарио Дубровчанима повељу о трговини (Костић 1922: 64, цит. према: Мушовић 1989: 14). Немањићи су у сјеничком крају имали своје летњиковце: Сјеница, Врх Сјенице, Дуга Пољана, Градац, Царичина. У годинама када су ударани темељи Новом Пазару, око 1463, у Сјеници је неко време боравио султан Мехмед Фатих. Од XVII века Сјеница добија стратегијски значај, постаје утврђена паланка и у њој се подиже четвороугаона тврђава (Мушовић 1989: 15). Почевши од оснивања српске средњовековне државе, данашња тутинска територија улазила је у њен састав, и то у најужи – рашки крај, који се сматра ембрионом српске средњовековне државе. Цркву Измирну у Црквинама у Тутину, према предању, подигла су браћа Драгутин и Милутин Немањићи пошто су склопили мир на локалитету који се данас зове Госпођинске (господске) ливаде, јер су се ту „господа измирила” (Мушовић 1985: 17). На тутинској територији има много остатака православних црквишта из средњег века. Сигурно је да је овај простор био тада доста густо насељена Србима, што показују многа црквишта, али и турски пописи из XV и XVI века (Мушовић 1985: 17). Краљ Милутин је у Глухој Васи (Глухавици) имао коло (топионицу) с рударима. Поуздано се зна да су Радослав, Урош I Немањић и други српски средњовековни владари користили глухавичке метале за израду оружја и посуђа, па вероватно и новца. Да је у средњем веку гвоздена руда експлоатсана у Глухавици говоре и топоними у суседству: Ковачи, Самокова, Руђе, Рудница, Лукаре, Штитаре – села су добила назив према рудама које су ту налажене и занатлијама који су их обрађивали. У Глухавици, као значајном рударском центру, своје колоније имали су и Дубровчани, који су се бавили транзитном трговином (Мушовић 1985: 18). Веома значајно место заузимао је и манастир Црна река, који се налази у Црноречком кањону, 3 километра

југозападно од Рибарића. Ту је од давнина радила школа, првобитно манастирска, духовна (у Даниловом зборнику помиње се црноречка школа на десној обали Ибра). Традицију школе манастир је очувао и касније, а то значи и у време турске владавине. Вероватно је била у тесној вези са школом у оближњим Брњацима коју је у XIII веку основала Јелена Анжујска, чиме почиње световно школство код Срба (Мушовић 1985: 20).

Многобројни најстарији и за српску културу и духовност најзначајнији споменици из периода од IX до XV века подигнути су управо на територији Старе Рашке. Узето уопште, ова је област не само једна од првих политичких центара српског народа већ и његово културно средиште, где се још у почетку развила ренесансна уметност, што се особито види на фрескосликарству манастира Сопоћана (Лутовац 1978: 207). У рашком крају рођени су, расли и радили први српски државници, политичари и дипломате. Овде су никле српска писменост и писана књижевност: 1202. године писано је и илуминирано Вуканово јеванђеље у Пећини у Расу, један од најстаријих докумената српске писмености; овде су рођени први српски књижевници: Растко Немањић Сава, Стефан Првовенчани и нешто касније Константин Михаиловић из Островице, аутор *Јаничаревих успомена*. Долина Рашке је колевка Рашке школе у уметности, највише аутохтоне уметничке школе код Срба. У њеном стилу подигнути су бројни споменици сакралне архитектуре у рашко-ибарском региону, који по свом сјају, величини, архитектонским решењима и декорацији превазилазе националне границе. Због тога је долина Рашке, иако просторно мала, и данас јединствено подручје у земљи, могуће и шире, по броју очуваних културно-историјских споменика. Сви они сами по себи јесу сведочанства о једној бурној, историјом и културом богатој прошлости коју је имао овај крај. Црква светог Петра и Павла или Петрова црква (сада у Новом Пазару)⁴, једна је од најстаријих сакралних споменика код Срба и жижа око које се зачео живот средњовековне државе Рашке и Немањића. Та архаична и архитектонски атрактивна целина визуелно говори о вековима које је уткала у своје темеље. Ћурђеви ступови, задужбина Стевана Немање из 1171. године, тријумфални је споменик Немањиној победи над византијском војском код Пантине. Манастир је познат и по томе што чува најстарије испитани српски живопис. Сопоћани су задужбина и породични маузолеј краља

⁴ Петрова црква код Новог Пазара је једини очувани црквени споменик из преднемањићког времена у Србији (Андрејић 2001: 5).

Уроша I, јединствена ризница средњовековног сликарства. Ту су и остаци недавно откривених средњовековних утврђења-градова и немањићких престоница: Раса, Јелеча и Дежеве (Мушовић 1979: 120–121).

Са продором Турака мењао се и геополитички положај Старе Рашке. До тада доста спутна, у засенку великих и плодних долина, одједном је постала ходник којим су се кретали Турци према Босни и даље на Запад (Лутовац 1978: 206). Само неколико година након Косовске битке 1389. Османлије су загазиле на рашко тло. Њихов кадија је већ 1396. заузео Глухавицу, значајно рударско место, и о томе обавестио Дубровчане, тражећи таксе за пролаз њихових каравана преко те територије (Мушовић 1989: 49). У периоду продора Турака долина Рашке била је у саставу Области Бранковића, а сматра се да је дефинитивно признала турску власт 1455. године, када се помиње као део крајишта Иса-бега Исхаковића (Мушовић 1979: 120). Долазак Турака битно је утицао на целокупан историјски развој, према томе и на нове етничке процесе. Први турски пописи показују да је у крају који је предмет наше пажње, затечено доста бројно српско становништво, које се бавило сточарством. Сигурно је да се део тог становништва повлачио на север и запад у периоду турске експанзије и касније (Мушовић 1979: 120). Из подробних турских пописа, „дефтера”, види се како је тада овде било компактно српско православно становништво. Пописан је сваки домаћин по имену, а понегде и стока једног домаћинства. Готово сва села очувала су и своје негдашње називе из XVI века. Тада је само у тврђавама и поред путева у правцу Босне било овде-онде и муслиманских насеља. Тек после већих побуна, устанака и турских одмазди у периоду од XVII до XX века, овде се становништво брже и чешће смењивало и постајало етнички све хетерогеније (Лутовац 1978: 206). Према Старој Рашкој спуштало се становништво из брдско-планинских крајева, најпре Клименте и Кучи, а затим и други српски Брђани и Малисори низ долине Лима и Ибра и даље. У почетку су то биле углавном пљачкашке чете против преосталог становништва, а затим је уследило стално насељавање. Али, тек после великих покрета за ослобођење 1689. године и иселјавања већег дела становништва из ове области, настају масовна досељавања из Црногорских брда, Херцеговине и Малисије. Долазећи поглавито из крајева племенског живота у област где се знало само за један национални назив – Срби, новодосељеници су дуго по доласку претпостављали племенско име општем српском (Васојевићи, Кучи, Пипери, Дробњаци, Клименте, Хоти и др.) (Лутовац 1978: 208). Врло компактно српско становништво је, као

већина, асимиловало остатке старијег становништва, поглавито Влаха сточара, који се помињу под именом „Власи Никшићи”. Очувани су и топоними који подсећају на њих, као Урсуле код Сјенице, Урсуловац на планини Бјеласици, Стари Влах итд. Разуме се, међу овим Власима, чија су имена често српска, било је и српских сточара, названих Власима по занимању⁵. Али, у основи је преовлађивала српска етничка маса, што се види не само из историјских споменика и других података већ и из топономастике (Лутовац 1978: 223). Муслиманско становништво било је у овом периоду сасвим ретко, сконцентрисано у градским насељима, сведено практично на представнике турске власти (Лутовац 1978: 8). У ово време сјенички крај био је знатно мање насељен од новопазарског и тутинског (Лутовац 1978: 8). Да је на тутинском терену живело хришћанско становништво показују скорашња археолошка истраживања која су показала да су у 14 од двадесетак испитаних тутинских села пронађена православна црквишта. Из турских пописа становништва, који су за тутинску територију готово једини писани извори за XV и XVI век, долази се до сазнања да неких битнијих промена у структури становништва није било. То значи да је ту и даље живело хришћанско становништво, а да су помени Муслимана врло ретки. Реч је о појединачним примерима исламизираних мештана у неколико села. За XVII век не постоје извори, али претпоставља се, како наводи Е. Мушовић, да озбиљнијих промена у структури становништва није било у тутинском крају. Без обзира на одређене немире, ипак је то, у односу на друге, век релативног мира. Могуће је да је било нешто више исламизираног света у XVI веку, али се, по правилу, муслиманско становништво концентрисало у градовима, где је живот био бољи, па га је зато мало било по селима (Мушовић 1989: 49–50).

⁵ Термин *влах* користио се да означи или романизоване а потом славенизоване Трачане на овим теренима; у Душановом закону власи су сточари, а тако тај термин углавном употребљавају и Турци. За муслимане Босне и Херцеговине и Црне Горе Влах је сваки онај који не припада муслиманској вери. У вези са поменутиим пописом логичан је закључак да је овде дошло до мешања појма Влах у етничком и професионалном смислу, те да су Власима у рашком крају овога доба сматрани сточари, јер је Пештерска висораван била и остала сточарски крај. Но, то не искључује могућност да је ту могло бити и остатака Влаха у етничком смислу, мада је у то тешко веровати. Хришћански становници означени су као Власи, што значи да су то једино могли бити Срби. Конфесионална припадност је православна јер се помињу попови који се жене (што није случај са католицима) и један манастир са калуђерима. У истом периоду муслиманског становништва овде је било врло мало (Лутовац 1978: 10–13).

Османлије су, освајајући Балкан, донели арапску веру – ислам. Исламизацијом су Османлије добијале много, пре свега у учвршћивању власти, јер су верску припадност стављали изнад етничке, па су сви муслимани поистовећени са Турцима. То је довело до померања етничко-националне идентификације муслиманског становништва. Огромну већину исламског становништва ових крајева чине исламизирани мештани, а сигурно да је правих Турака било сасвим мало. Процес исламизације на овом подручју одвијао се највише у XVI веку, а затим и после тога. То потврђују и турски пописи, а и чињеница је да је у Новом Пазару у XV и XVI веку било изграђено двадесетак џамија (Лутовац 1978: 14). Процес исламизације, почевши од доласка Турака, а то значи још од XV и XVI века може се пратити и у тутинском крају, иако много мање него у другим крајевима. За разлику од новопазарског кадилука и Косовске Митровице, где је у XVI веку исламизација била доста изражена, у тутинском крају тај процес био је једва приметан. На овом брдском, шумовитом и неприступачном терену живели су сточари, а у таквим крајевима, забаченим и неприступачним удаљеним од комуникација, исламизација је спорије продирала. Но, и поред тога, битна разлика у процесу исламизације између тутинског и суседних крајева није постојала. То значи да су ислам најпре примали представници повлашћене класе и да су као исламизирани тај повлашћени положај задржали (Мушовић 1985: 29). Пописи из турског периода показују да је у селима тутинске општине било муслиманског становништва, иако једва приметно, почевши од XV века. Све до почетка XVIII века у тутинском крају огромну већину становника чинили су Срби, као што је био случај и са другим нахијама новопазарског кадилука (Мушовић 1985: 30). Из турског пописа из 1455. види се да је становништво сјеничке нахије у огромној већини хришћанско а да су Муслимани малобројни. У саставу становништва није било битнијих промена све до краја XVII века. Притом, хришћанско становништво било је насељено по селима, док је муслиманско било концентрисано у градовима (Рудић 2004: 147–149).

Турци су са собом донели исламску веру, која је до тада била непозната на рашком простору, а са њоме и своје обичаје, схватања, начин живота и културу уопште. Настојећи да све то наметну поробљеним народима, они су усмеравали историјски развој путем који је њима одговарао. Тако је већ у XV био приметан процес исламизације, који је у XVI веку узео великог маха и од тих исламизираних људи формирала се нова популација – Муслимани. Првобитно су то били само исламизирани Словени, а потом и, од почетка 18.

века и Албанци који су тада населили Пештерску висораван (Мушовић 1979: 121). Од краја XVII до почетка XVIII века структура становништва се практично у целини мења, и тиме почиње нови период.

У периоду од 1683. до 1699. водио се велики рат између Аустрије и Турске, најкатастрофалнији по последицама (материјална разарања, људски губици) од свих ратова вођених на овом делу Балкана. Нови Пазар је тада потпуно уништен, а тако и Ниш, Скопље и Бијело Поље, претпоставља се и Сјеница и Тутин. Тада је, како наводи Е. Мушовић, нестало муслиманско становништво: изгинуло је у рату, помрло од глади и болести, повукло се, у једној још увек непозатој и масовној сеоби према истоку. Тадашњи исељеници из Рашке населили су један део Бугарске и тамо, на путу између Варне и Трнова формирали насеља, једно до другог, која се зову Нови Пазар и Дуга Пољана (Мушовић 1979: 73). Према Е. Мушовићу, има основа да се верује да су ови терени тада остали без муслиманског становништва (Мушовић 1979: 73). У турској противофанзиви страдањима посебно је био изложен хришћански живаљ. Глади, болести, ратна разарања и повлачење испред Турака у правцу севера учинили су да је и то становништво нестало и да су ови крајеви остали пусти и ненасељени. У толикој је то мери било изражено да данас на рашкој територији, сматра аутор, нема потомака становништва ранијег од краја XVII века (Мушовић 1979: 16). Тада, од краја XVII, односно почетка XVIII века, како истиче Е. Мушовић, долази до стварања нове етничке структуре и то у тој мери да је готово немогуће наћи, у садашњој структури становништва, потомка некога од староседелаца, а у овом случају староседеоцима се сматрају они становници који су ту живели до краја XVII века (Мушовић 1989: 50)⁶. Постоји много података о тадашњим страдањима из којих се види да је Нови Пазар, до тада један од највећих градова на средњем Балкану, претворен у прах и пепео (Мушовић 1989: 36). Чак и у народном предању има мало помена о потомцима староседелаца. Скоро свака породица, српска или муслиманска, зна да је од Куча, Климената, Васојевића, Шкријеља, Бјелопавлића, Хота, Морачана, Ровчана, Дробњака и мухацира (Мушовић 1985: 37). У појачаном процесу исламизације карактеристичном за 18. век старинци нису могли видети свој опстанак. Такве претпоставке, засноване на збивањима

⁶ Тако Марин Кабога 1706. године пише да је преноћио у Чаранпи, односно Паланци Сјеничкој, одакле је дошао до Куле сјеничке, која је имала мало кућа порушених у рату, а само место је било пусто (Рудић 2004: 147–149).

у 18. веку, нису без основа, и у недостатку писаних доказа конкретно о томе, сматра Е. Мушовић, сасвим су прихватљиве (Мушовић 1985: 38). Иако је чињеница да су целу област Старе Рашке су премрежили досељеници, где у већем где у мањем броју, М. Лутовац, с друге стране, ипак претпоставља да то не значи да није остало староседелаца. Између ових и досељеника постојао је континуитет, чиме се може објаснити преношење топонима из ранијих, често врло давних, времена (Лутовац 1978: 208). У прилог тврдњи М. Лутовца иду и чињенице које нам даје дијалекатска грађа. Наиме, говор овог подручја одликује ијекавско-јекавска замена јата, која је настала у сусрету адстратног слоја, екавског, из идиома стариначког становништва, и јекавштине коју су донели досељеници из Црне Горе, Босне и Херцеговине, што ипак говори о томе да присељено становништво није ове просторе затекло пустима, јер у том случају не би било могуће говорити о органском спајању двају језичких система.

Због свог положаја и природе Пештерска висораван је била транзитно-етапна област у кретању становништва. Увек је била насељена, али су на њој људи покретљивији него у долинама. Крајем XVIII века она је била ветрометина догађаја. Из ње се тад иселио знатан део становништва, што је било добродошло скадарском везиру Ходаверди-паши Махмудбеговићу да се ослободи притиска Климената из околине Скадра. Тада их је силом преселио на своје поседе по Пештеру 1700. године. То је уједно и прва страна етничка групација досељена у област Старе Рашке. Ипак, силом пресељени Клименте настојали су да се натраг врате у своја брда. У томе су донекле и успели. Од 274 куће, колико их је било насељено у разним пештерским селима, у своју област су се под борбом вратила 174 домаћинства. Накнадно је побегло 1711. године још 50 кућа. Према томе, од ове прве колонизације мало ко је остао на Пештери. Овај остатак доцније је појачаван овде-онде и новијим досељеницима из Малисије и Црногорских брда. У југозападном делу измешали су се Брђани и Малисори, а у североисточном Брђани и Херцеговци (Лутовац 1978: 214–215). Не може се у свим селима утврдити родовски континуитет досељеника са почетка XVIII века. Изгледа да су се многи Клименти католици иселили у доба Устанка 1737. године, у коме су учествовали заједно са Србима. Место њих су насељавани Брђани и други муслимански родови из суседних области (Лутовац 1978: 216). Сем тога, у току XVIII века пристизали су и мухацири, Муслимани из суседних области. У истом веку, када је највише становништва примило ислам, настала је и поларизација на верској основи, која је заменила

народност. Турска, муслиманска вера била је синоним турцизма, српска (православна) – србизма, а латинска (католичка) – латинизма, без обзира на матерњи и говорни језик. Турци су настојали да што више људи привуку у ислам, па су у том циљу давали и многе повластице, у првом реду земљу. То је трајало само извесно време, јер масовним преласком Срба чифчија на ислам није имао ко да обрађује беговске поседе. Баш због тога су Срби чифчије били на цени, особито задружне породице о које су се отимале аге и бегови, који су почели да више гледају на своје економске и класне интересе него на веру (Лутовац 1978: 224). Углавном су данашњи становници тутинског краја потомци наведених племена. Сви Малисори који су населили Пештер и остале делове тутинског подручја били су католици, али су овде били подвргнути исламизацији и огромна већина је исламизирана, а мањи број породица прихватио је православље. У ранијој, католичкој вери, нико није остао. У великом броју исламизирани су и Кучи, који су досељени као православци, али су и многи од њих очували стару веру. Сви су се они насељавали у појединим селима, настојећи да се не мешају међусобно. Исламизација није значила само губљење старе вере већ и почетак, па и крај губљења етничког идентитета – што је за овај крај, са малим изузецима, врло карактеристично, јер су постепено губили језик, обичаје, схватања и друге етно-елементе (Мушовић 1989: 50–519).

Исламизација у овим крајевима брзо је напредовала. Најлакше и најбрже су на ислам прелазили Малисори католици – чим би изгубили везу са црквеном организацијом за коју су више везани него православни Срби, групно су прелазили на ислам, можда одмах после канонске визитације од 1718. до 1721. године. Тиме су се изједначили у праву са Турцима односно Муслиманима, што им је омогућило да као повлашћени нововерци иступају према „раји” са више жестине него они који су раније примили ислам. Разуме се, и српско православно становништво прелазило је на ислам, али појединачно, сем после каквих побуна, када су и у већем броју мењали веру. Томе су се више одупирали староседеоци са већом народном и државном традицијом. Они су се дуже одржавали у старој вери и кад није било свештеника, јер је старешина куће могао да обавља неке мање верске обреде. Примали су ислам и сиромашнији и богатији – једни да поправе своје имовно стање, а други да га очувају. Имућније и задружније куће биле су дуго и двоверске. Једино мушкарци који су одржавали везу са властима постали су „Турци”, док су жене и нејач још неко време остали у старој вери (Лутовац 1978: 224).

Процес потпуне исламизације трајао је дуго, чак и сада се чувају неки обичаји везани за доба хришћанства. Најдуже су се одржавала презимена, јер рођаштво није престајало са преласком на ислам, а оно се чувало помоћу заједничког презимена (Каришици и Ђукићи на Пештеру, Зорнићи у Кладници код Сјенице). Плеће и јако братство били су ослонац и јака заштита. Стара презимена са завршетком на *-ић* задржали су и Муслимани малисорског порекла: Вучетићи у Црнишу код Тутина, Бибићи, Укићи, Турковићи и Пљакићи на Пештеру (Лутовац 1978: 225–226). Порекло, језик, плећенска и верска припадност приближавали су, а некад и отуђивали људе, што је зависило од друштвених услова. Досељени црногорски Брђани (Кучи и други) и Малисори (Клименте, Хоти и Шаље) дуго се нису у племену орођавали. Они су се посредством женидбе мешали са другим родовима, што је утицало на брже приближавање и изједначавање. То се особито одражава у језику. Иако су вера и орођавање преко ње утицали на поларизацију становништва (на Турке и Србе), процес језичког развитка био је друкчији. Ни владајућа муслиманска вера, ни турска администрација нису могле утицати на говорни језик. Досељеници, као што су малисорска племена, улазећи у област српског језика, брзо су га примили путем свакодневног додира и орођавањем са Муслиманима српског говора. Женидбом Малисора са Муслиманкама српског језика и обратно у кућу је улазио српски језик, који је врло брзо потискивао матерњи идиом имајући у виду да је био службени. Како наводи М. Лутовац, до пре две или три генерације сви Малисори били су двојезични. Стари језик сада зна само најстарији слој становништва, и то се најдуже одржава у селу Угао, док се у млађим генерацијама веза са матерњим говором потпуно изгубила, као и ношња и обичаји (Лутовац 1978: 224–226). Многи Пештерци поженили су се мухаџеркама, а како је мајка јачи фактор у васпитању и одгоју, губило се и старо етничко обележје. У неким селима мухаџери су потпуно преовладали и асимиловали староседеоце до те мере да они нису више могли памтити ко су били. Своје етничко порекло највише су очували Малисори у оним селима где нису дозволили другима да се настане. Тако нпр. у Углу, где живе потомци Климената, према истраживањима Е. Мушовића, и данас се увелико говори албански, а до другог светског рата готово искључиво се носила албанска ношња. Већина становника Пештерско-сјеничке висоравни, потомака Малисора, знају своје порекло. До 1912. године у знатном су броју били очували своја презимена, а од тада, у условима нове администрације, узели су, у већини, презимена која су се завршавала на *-ић*. За разлику од сјеничког, у тутинском крају

су нешто више задржали стара презимена: Хоти, Шкријељи, Шаље, а у селу Липици има и неколико породица које се презивају Клименте (Мушовић 1989: 18). Упоредо са досељавањем Малисора на Пештер долазили су и Црногорци: Кучи, Васојевићи, Пипери, Бјелопавлићи, али не у толиком броју. Међутим, њихов долазако био је континуелан процес и протегаво се кроз цео XVIII па и XIX век. Добар део досељеника из Црне Горе такође је исламизиран, и данас није мали број Муслимана у рашком крају који су потомци исламизираниог црногорског становништва. Разуме се, много је већи број оних који су остали у ранијој вери (Мушовић 1989: 18). Они који су исламизирани идентификују се као Муслимани, а они који су православци, као Срби. Њихових потомака је доста у структури садашњег тутинског становништва (Мушовић 1989: 51).

Наша сазнања о судбини Малисора на основу стања затеченог на терену приликом истраживања показују да данас само становници старији од педесет-шездесет година чувају сећање на своје порекло и о њему радо причају, а поједини и говоре албанским језиком и носе ћулах, тачније белу капу са шалом обмотаним око ње, као елеменат традиционалне ношње донете из постојбине. Веза са некадашњим језиком огледа се и у топонимији, тако да за највећи део микротопонима егзистирају паралелни називи – официјелни на српском, а други на албанском језику, који се користе у интерној комуникацији унутар заједнице. Млађи информатори, међутим, већ су прекинули везу са пређашњом културом и језиком и у потпуности се интегрисали у обичаје, говор и традицију остатка муслиманског становништва. Брачне заједнице Малисора са Муслиманкама данас су врло честа појава, иако је у прошлости важило строго правило да се мора узимати „језик с језиком”, односно пожељни су били само бракови између инојезичних припадника, док су они са припадницима муслиманске вере били реткост. Ипак, оваква традиција брзо је попустила под чињеницом да је касније исламизирание католике Малисоре са локалним Муслиманима, иако их је раздвајао језик, повезивала вера, која је тада била симбол турцизма. Мешовитих бракова са Србима готово да уопште није било, а чак иако би се такви случајеви десили, увек су били праћени инцидентима. И уопште узев, до данас се на овим теренима може говорити о изузетно ретким случајевима мешовитих бракова између хришћана и муслимана (било ког порекла да су они). Чак иако их има, најчешће је реч о браковима склапаним између локалних муслимана и хришћанки које су у ове крајеве долазиле на службу (учитељице, лекарке, службенице), а са којима су се женили најчешће школовани

Муслимани имајући у виду да је женски део становништва (посебно Муслиманке) у овим крајевима релативно касно почео институционализовано да се образује. Мешовитих бракова староседелаца различите вере било је у изузетно малом броју, по сведочењу информатора, тек понеки у кругу од неколико села. Оваква мешања непожељна су услед тога што склапање разноврног брака по правилу подразумева конвертирање женског супружника у веру којој припада супруг, што уједно значи и губитак професионалног идентитета. Забрана склапања бракова вековима се на овим просторима поштовала, а тако је и данас. Скоро сви информатори са којима смо разговарали слажу се у мишљењу да је такав вид заједничког, а ипак јасним правилима дефинисаног живота, где свако чува своје и поштује туђе, гаранција међусобног мира, толеранције и поштовања.

У својој прошлости Пештерска висораван била је изразито миграционо подручје. Има се утисак да су те миграције биле најизразитије у XIX веку, да је то био један континуелан процес који је трајао током целог тог века, да би се и касније наставио. Сам почетак XIX века донео је пуно политичких, а затим и других новина. Новопазарски Санџак је, особито у XIX веку, играо врло значајну политичку улогу. Србија је преко Санџака имала једини пут и везу са Црном Гором, па и Јадраном. Због тога је у плановима српских устаника то била врло важна стратегијска област. Отуда и поход Карађорђа на Санџак 1809. године. У тој години устаници су водили неколико жестоких, можда најжешћих битака у току првога српског устанка – на Јавору, Сјеници и Сувом Долу. Устаници су успели да заузму Сјеницу, и тада је погубљено више од половине муслиманског становништва (Мушовић 1989: 19). Након повлачења Карађорђа из Санџака у посебно тешкој ситуацији били су Срби, будући да нису имали елементарне политичке и социјалне слободе. Хришћански живаљ стога се у великој мери повлачио према Шумадији и југоисточној Србији (Мушовић 1985: 49). Места исељених Срба попунили су досељеници из Брда и Муслимани из околних крајева, поглавито мухаџери, који су се повлачили из Србије и овде добијали земљу. Често су се овакви наметали као господари читавих села. У овим условима чифчије су били већином Срби, а само понегде и сиромашнији Муслимани (Лутовац 1978: 221). Око сто српских породица од Гусиња, Бихора и Пештери 1829. доселило се у сјеничко поље чекајући ту zgodnu прилику да се преселе у Србију. Услови које су нудили Карађорђевићи, па затим и Обреновићи досељеницима из Санџака и Црне Горе, ради насељавања тада ретко насељене Шумадије, бли су врло привлачни. Изнад свега и најзначајније је било то што је

Србија била слободна, што је пружала много боље и повољније услове живота него што их је могла понудити Црна Гора или Санцак. Због примамљивих понуда, сјеничко становништво, коме је граница према Србији била близу, на Јавору, масовно се исељавало. Постојала је, стога, опасност да сјенички крај остане без српског живља. Да до тога не би дошло, српска влада често је затварала границу, што је особито погађало Црногорце јер је њима пут био даљи. Неки од њих су, не могавши да се враћају назад у Црну Гору, насељавали сјеничка села чекајући да се граница отвори. Немали број њих остао је да живи у Сјеници, а сјеничке аге и бегови радо су их прихватили јер није имало ко да им обрађује земљу (Мушовић 1989: 19–20). Међу исељеницима који су се преко Санцака кретали према Србији помињу се: Бјелопавлићи, Васојевићи, Пипери, Кучи, Дробњаци, Морачани, Колашинци, Ровчани, Братоножићи. Сматра се да су они међу њима који су, из било којих разлога, остали да живе овде заузимали места раније исељеног српског становништва, јер „Рашана заосталих из старина тешко да има у Санцаку. Све је досељеник” (Коста Костић 1922: 190, цитирано према: Мушовић 1979: 86).

Ратови Србије и Црне Горе од 1876. до 1878. изазвали су још једно велико народно кретање у овој области. Нашавши се између две српске државе, које су тежиле да ослободе своје сународнике, и Аустрије са тежњом да прошири своју власт на Новопазарски Санцак, становништво ове области било је изложено страдањима и покретима. У масама се селило привремено у Србију и Црну Гору. По свршетку рата, настала су, због измењених прилика, нова етничка кретања. На једној страни су се Муслимани повлачили из горњег Потарја (Колашина) и насељавали по средишњим деловима Старе Рашке. На другој страни у Србији после ослобођења Топлице и Јабланице исељавају се Муслимани и Арбанаси, а место ових насељавају чифчије из целе области Старе Рашке, Црногорских брда и Косова. Овога пута на упражњена места насељавају се Муслимани из околних крајева и мухаџери из Босне и Херцеговине, који нису хтели да остану под аустријском окупацијом. Због све веће анархије у овој области Срби су се стално исељавали у Србију, а тамо, у новоослобођеним крајевима, земље више није било. Да се не би проредило српско становништво, влада Србије законом је забранила даље усељавање, али у томе није потпуно успела. Турци су настојали да на овом простору из политичких разлога задрже муслимане како се не би исељавали из ове области даље на исток. На овај начин број муслиманског становништва повећавао се досељеницима из Црне Горе (Колашин, Никшић) и Босне и Херцеговине, а Срба слабио

сталним исељавањем у Србију. Према томе, становништво Старе Рашке је бивало све хетерогеније. То се запажа и код Муслимана који су досељавани из разних крајева, због чега је и између њих било несугласица (Лутовац 1978: 221–222).

После Првог српског устанка и током целог XIX века српско становништво исељавало се из Рашке (Мушовић 1985: 49). Процес мигрирања Срба у Србију настављен је и у другој половини XIX века. Уместо њих насељавају се мухацири, Црногорци и Брђани. Можда је случајност што су се сви они задржали на овој територији, коју су њихови претходници напустили због опште несигурности и економске беде. Црногорци и Брђани намеравали су да се из своје постојбине преселе у Србију, али им је граница била често затварана јер је постојала опасност да због масовног исељења читава област остане без Срба. Пошто су већ били доведени пред свршен чин, јер више нису могли да се враћају у Црну Гору, а преко границе нису могли, они су остајали да живе у пештерским селима. То је посебно било карактеристично за тутинску територију јер су сви тутински Срби углавном потомци тих досељеника. Аге и бегови радо су их прихватили јер су им били потребни као радна снага на земљи која је била напуштена и коју није имао ко да обрађује (Мушовић 1985: 56). Све до 1878. године било је много покретније хришћанско становништво а од тада муслиманско. Догађаји који су уследили после Босанско-херцеговачког устанка 1875: стицање независности Србије и Црне Горе, окупација Босне и Херцеговине и друге одлуке Берлинског конгреса битно су утицали на миграциона кретања Муслимана. Они се у великом броју повлаче према Турској, а то значи и према Новопазарском санцаку, а преко њега даље на исток. Знатан део мухацира населио се тада по селима у тутинском крају. Највише су долазили из Црне Горе а процес њиховог досељавања текао је закључно са 1925. годином. Аге и бегови нерадо су их прихватили због њихове непослушности, али су власти на њих вршиле притисак водећи смишљену политику – насељавањем мухацира у српским селима желели су ојачати муслиманско становништво на рачун српског живља. Тако је, на пример, Суви До, до тада насељен Србима, пола насељен мухацирима (Мушовић 1985: 56). Мухацири који су населили тутински крај помешали су се са мештанима, па је тако дошло до међусобних узајамних утицаја. То је особито видљиво у пештерским селима у којима су живели потомци Климената, Шкријеља и Куча. Многи мештани, потомци исламизираних Малисора поженили су се мухациркама, што је знатно утицало и било пресудно у губљењу претходног етничког обележја Малисора. С друге стране, тамо где су представници

Малисора представљали чвршће целине, мухацири су прихватили њихове обичаје, ношњу (ћулаф, чакширем милтан), научили да говоре албански али нису изгубили језик (Лескова, Рамошево, Бороштица) (Мушовић 1985: 57)

Покушај да се младотурском револуцијом 1908. године спасе Турска од распадања није успео, јер је она до темеља пољуљана. Прокламоване слободе, равноправност хришћанског са нехришћанским народима и друге мере које су изражене као начела младотурске револуције остале су само неиспуњено обећање, без обзира на то што су их масе прихватиле као поступке који ће поправити стање, па је њихова прокламација била пропраћена одређеном помпом и у градовима Санџака. У целини, све то није дало никакве позитивне резултате, тако да је анархично стање и тотално безакоње настављено. Према извештајима из 1912. године, Санџак је пун одметника од турских власти. У тешкој и безизлазној ситуацији најтеже је било Србима, јер су били изложени малтретирању, уценама, пљачки и од одметника и од оних који су их гонили (Мушовић 1989: 61). Балкански ратови 1912. и 1913. године имају изузетан значај не само јер су ослободилачки по свом карактеру већ и зато што су за Санџак и крајеве југоисточно од њега представљали крај феудално-спахијском систему, који је био заснован на суровој експлоатацији сељаштва, система коме се у Санџаку чамило на догмама феудалног мрака и конфесионалног занесењаштва (Мушовић 1989:63). Током балканских ратова муслиманско становништво селило се у Турску и тај је процес трајао до 1935. (Мушовић 1989: 54). Српска војска ушла је у Нови Пазар 23. октобра 1912. и тај дан се сматра ослобођењем не само града већ и целе околине. Војска се веома коректно односила посебно према муслиманском живљу. Нико није опљачкан нити убијен, те је тај догађај остао у најлепшој успомени и код муслиманског света. Приликом успостављања власти, у Новом Пазару за председника је именован Муслиман, а од пет кметова четворица су били Муслимани (Мушовић 1989: 64). Српска војска 1912. године ослободила је и Сјеницу и била је врло коректна према домаћем српском и муслиманском становништву, али се у новим условима ипак осећала доза несигурности, која се протезала током читавог времена Другог светског рата (Мушовић 1989: 29). Ослобођење које се десило децембра 1918. године, када су француске снаге ослободиле Нови Пазар, затекло је овај град оупстошеним, са појачаним националним и социјалним супротостима (Мушовић 1979: 45). Исто то важи за целу област.

Уопште посматрано, у овим крајевима у међуратном периоду врло се тешко живело. Подједнако су економске тешкоће погађале и хришћане и муслимане, а била је присутна и политичка неравноправност. Ако се томе додају и друге неприлике: непросвећеност, културна и здравствена заосталост, затим и изражен наталитет, онда је једини исход био у миграцијама – у тражењу нових простора за живот. Тако су се Муслимани до 1934. иселјавали у Турску а Срби према Шумадији (Мушовић 1985: 80).

Као у свим ранијим поремећајима и овде је завладао неред приликом окупације непријатеља 1941. године. Окупатор је користио прошлост за своје циљеве. Завађавао је и подгревао раније несугласице. Због тога је и на једној и на другој страни страдало невино становништво. Муслимани су се склањали у суседне градове, а Срби у северну Србију у нади да се после ратног вихора врате и опет заједно живе (Лутовац 1978: 222). Након рата миграције се настављају а разлози су махом економске природе. Послератне миграције одвијале су се у два правца. Тако је у периоду од 1950 до 1970. године било доста изражено иселјавање муслманског становништва у Турску. То би, у ствари, могао да буде наставак иселјавања започетог још после балканских ратова, које је било прекинуто пред Други светски рат. Иселјавале су се најсиромашније породице, људи који нису имали запослења и нешколовани. Да би се могли одселити у Турску, Муслимани су се морали идентификовати као Турци, а ту „турску” припадност доказивали су на основу знања тек по неколико турских речи. Првобитно су се санџачки Муслимани морали одселавати у Македонију, јер из Србије нису могли добити отпуст из држављанства. На путу за Турску многе породице задржавале су се краће или дуже у Македонији, а онда би настављале пут за Турску. Неке породице остајале су да живе и у Македонији откупивши имања од Турака који су се иселили у Турску. Доношењем новог Закона о југословенском држављанству јануара 1965. било је омогућено иселјавање и из Србије и више нико није ишао преко Македоније. За то време из општина Нови Пазар, Тутин и Сјеница иселило се 13. 074 лица. Они који су се одселили у Турску насељавали су се у новоформираним истанбулским насељима: Кучукој, Бешјузевлер, Пендик, а знатно мање отишло је у Измир, Бурсу или Анкару. Готово нико није населио неко село. Без обзира како се ко тамо снашао, истиче Е. Мушовић, у једном систему који се разликује од нашег и у коме је човек препуштен самоме себи, веома су носталгични и врло су патриотска миграција. Међутим, у смислу националног идентитета, они представљају трајни губитак, јер се идентификују као Турци, па хтели то или не, немају

школа, штампе или било чега на свом (српскохрватском) језику и тако су препуштени потпуном одрођавању. Резултат тога је и чињеница да им већ друга генерација слабо говори матерњи језик. У доста тешким условима економског живота, које су подједнако подносили сви житељи без обзира на национално или конфесионално ордељење, и српско становништво се исељавало, тражећи подручја која су пружала боље услове за живот. Српско становништво сливало се највише према Краљеву, Чачку, Крагујевцу, Београду тамо су, у близини градова, куповали доста јефтину земљу, успевали да се добрим делом запосле и стекну знатан иметак. Многи су завршили и високе школе. Проблем исељавања Срба према Србији посебно је изражен, особито младих – који не остају у селима ове области, где махом остају старачка домаћинства. Миграције Муслимана у Турску престале су 1970. и тамо се више нико не исељава, али се муслиманско становништво помера ка Новом Пазару и посебно према Босни (Мушовић 1989: 36–37). Миграциона кретања седамдесетих и осамдесетих година су у оквиру области одвијају се у правцу село–град, али нису престале ни миграције изван граница ове регије. То се особито запажа код Срба у планинским крајевима где је становништво измешано. Они који су се после Балканског рата 1912. године населили у муслиманским селима исељавају се наводећи за то различите разлоге. Али, већину српског становништва, и тамо где је оно компактно, привлачи северна Србија, поглавито западно Поморавље (околина Краљева и Чачка). Ове миграције из планинског дела Старе Рашке изазвале су ланчано померање становништва из виших у нижа села, а из села уопште у градове. Из долинских насеља ближе града становништво све више иде у школе, фабрике и предузећа, а уместо њих долазе планинци купујући земљу у бесцење, много јефтиније него што своју продају у неком планинском пределу. Исељавају се чак и они који су врло имућни у жељи да се приближе граду, одакле ће лакше школовати децу. Те миграције српског становништва веома су живе (Лутовац 1978: 223).

Миграције које су се током читавог наведеног периода дешавале на овим просторима, а које у извесном виду трају и данас, узроковале су значајне промене у бројчаном стању и у етничком саставу становништва. Промена конфесионалне структуре почевши од почетака турске владавине, од када датирају прва сазнања о етничком саставу, па до новијег доба такође је очигледна. Овде наводимо само неке податке из новијих пописа, као илустрацију општег правца развитка и односа двеју основних националних скупина на овом терену.

Тутин спада у ред општина у Србији у којима постоји изразита доминација једне етничке групе над другом. То је последица различите популационе динамике муслиманског и српског становништва. Доминација која је постојала и у периоду пре Другог светског рата, крајем 20. века постала је наглашена, како у погледу етничке, тако и у погледу верске структуре становништва тутинске општине. Разлике у етничкој и верској структури становништво ове општине показује и када је реч о нивоу насеља. Од укупног броја насеља општине Тутин (93) свега пет има већинско српско становништво, док у осталима доминира муслиманско (Ђоковић 2003: 73). Општина Тутин бележи пораст броја становника у периоду од 1961 до 1991. године, а попут великог броја општина у Србији и Тутин има негативну стопу раста у последњем десетогодишњем периоду (1991–2002). Укупан број становника смањено се за 4577 у последњем међупописном периоду. Муслиманско и српско становништво карактеришу различити трендови када је реч о популационој динамици. Муслимани, наиме, све до 1991. године бележе раст популације. Ону су према подацима из 1961. учествовали са 68, 5 % у укупној популацији тутинске општине, да би се тај процентуални удео увећао на 94, 2%, према попису становништва из 2002. У истом периоду српско становништво бележи константан пад, и то са 15% 1961. године на свега 4, 32%, према подацима из 2002. (Ђоковић 2003: 74). У целини се може очекивати да ће се у будућности наставити тренд опадања укупне популације у тутинској општини (дакле, и српске и муслиманске). На то упућују подаци са пописа из 2002, на основу којих се јасно види пад броја становника у апсолутним износима код припадника обеју етничких група. С обзиром на постојећу етничку структуру у општини, као и разлике које постоје када су у питању демографски трендови у свакој од етничких група, како наводи Е. Ђоковић, са великом сигурношћу може рећи се да се у будућности претпоставља даље смањивање удела српске популације, односно бројчано јачање муслиманске етничке заједнице. У граду Тутину муслиманско становништво апсолутно је доминантно, са 91%, док су Срби заступљени са свега 6, 56%. У сеоским насељима Срби су заступљени са свега 3, 38%, док муслиманско становништво чини 95, 38% укупне популације. Попис из 1921. године показује да је у Тутину као насељу у оквиру среза Штавица живело 71% припадника исламске вероисповести и 28,9% православаца. Десет година касније ситуација је била нешто измењена: проценат муслиманског живља пао је на 63,1%, док се удео православних попео на 36,7%. у каснијим пописима, после Другог светског рата није било изјашњавања

по вероисповести, те се не могу пратити токови пораста, односно пада појединих конфесија. Али, на основу података са пописа 1991. године закључује се да су се током 60 година, колико се ова структура није третираола у званичној статистици, догодиле значајне промене. Припадници исламске вероисповести чинили су 95% популације тутинске општине по попису из 1991. године, а удео остаје непромењен према подацима из пописа 2002. године. У истом периоду православци су у укупној популацији учествовали са 4, 31%. Оваква драстична разлика у процентуалном уделу појединих конфесија у укупној популацији настала је услед разлика у стопама природног прираштаја код припадника исламске и православне вероисповести – високе стопе природног прираштаја код муслиманског становништва, ниске код припадника других заједница, а пре свега српске код које је присутан изразитији процес емиграције у друге делове Србије (Ђоковић 2003: 77). Етничка и конфесионална структура општине Тутин данас је изразито и прилично неуравнотежена, са доминацијом муслиманског становништва. Кретање стопа природног прираштаја и миграционог салда у овом делу Србије наводи на закључак да је до повећања удела муслиманског становништва, заправо, дошло као последица дугорочног опадања репродукције српског становништва, иако се и у муслиманској етничкој групацији јавља општа тенденција пада наталитета. Уколико се овакви процеси наставе и у будућности, намеће се закључак да ће у наредном попису етничка структура становништва општине Тутин бити приближна апсолутној доминацији само једне етничке заједнице. Дакле, може се очекивати даља хомогенизација становништва на овом простору (Ђоковић 2003: 75–78).

Подаци који вреде за тутинску општину могу се сматрати општеважећим, имајући у виду да и у Сјеници и у Новом Пазару бележимо исти принцип бројчаног кретања становништва.

Почетком 20. века новопазарска каза имала је 33615 становника (муслиманских 18744 а хришћанских 14871). У тој кази 1911. регистровано је 44793 становника (Муслимана 25826 а Срба 18967). У самом граду је тада живело 12304 муслиманских и 1543 хришћанска становника. Број становника у новопазарској општини 1920. износио је 39966, од чега 18516 Срба и 18243 Муслимана. Ови подаци, поред осталог, говоре да су већину становника у граду чинили Муслимани а на селу Срби (Мушовић 1979: 109). Из Другог светског рата овај град изашао је са око 11000 становника. Пошто је крај заостао у привредном погледу и дуго био веома сиромашан, јер се веома споро опорављао од ратних

разарања и свега онога што су векови оставили у наслеђе, процес миграција и имиграција настављен је и у послератном периоду. Осиромашено сеоско становништво долазило је у град и у новоподигнутим индустријским објектима тражило посла. Нови Пазар није могао да прихвати све то јер дуго није имао индустрије, па су људи морали тражити хлеба на другој страни. Тако су се Срби исељавали, а и даље се селе, према привредно развијеним регионима Србије, док су се Муслимани, све до 1970. године исељавали у Турску и то у великом броју. На место њих долазили су у град становници Пештери, Бихора, Лимске долине, Голије, Рогозне, и то у толиком проценту да је град бројчано јачао више него икада раније. У периоду социјалистичке изградње Нови Пазар, ма колико заостајао за другим градовима и крајевима у Србији, доживео је свој препород. Од варошице одсечене од света, чији су живот симболизовали беда и немаштина формира се нови и значајан привредни центар. У индустријским објектима који су овде подигнути у послератном периоду запослено је десетак хиљада радника. У граду живи и ради преко осам стотина људи који су завршили вишу или високу школу (Мушовић 1979: 74). Становништво је, како показује попис из 1971. национално шаролико, при чему доминира муслимански живаљ, мада је бројчана превласт мања него у другим два општинама. Нови Пазар тада је имао 64 326 становника, од тога Муслимана 37 140 а Срба 25 076. Примећује се знатна несразмера у односу броја становника у граду и сеоској средини – број Муслимана у градској средини је 22 571 а Срба 5 322, што значи да је српско становништво сконцентрисано у великој мери у околним селима (Мушовић 1979: 116). Према попису из 2002. у Новом Пазару има 86% бошњачко-муслиманског становништва, док је Срба 12,31% (Нови Пазар: <http://www.novipazar.com/turizam/stanovnistvo/>).

Двосмерни демографски развој Муслимана и Срба, који за последицу има континуирано смањивање једне популације и константан пораст друге, условљен је, пре свега, различитим репродуктивним понашањем између две најбројније етничке заједнице и на територији општине Сјеница. Постоји изразита етничка диференцираност стопа биолошког кретања становништва која се испољава током читавог историјског развоја, и која је у тесној вези са променама укупног састава становништва. Тако је, на пример, удео Срба и Муслимана 1961. године скоро исти (Радовановић и Ђоковић 2004: 301), према попису 1981. у сјеничкој општини живи 68% Муслимана и 28,9% Срба (Мушовић 1989: 38), док попис из 1991. године показује да Срби чине мање од једне четвртине становништва

(22%), а Муслимани три четвртине (76%) (Радовановић и Ђоковић 2004: 301). У попису из 2002. 23% становништва декларише се као Срби, а 76% чине припадници исламске вероисповести (Радовановић и Ђоковић 2004: 304).

Према попису из 2011. увиђа се пораст муслиманско-бошњачког становништва у свим трима општинама, те тако проценат муслиманско-бошњачког становништва у Новом Пазару износи 81,2%, Тутину 93,50% а у Сјеници износи 78,5% (Попис 2011: <http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>).

I.4. Привредни живот

За привредно-економске прилике у Рашкој области, особито у југоисточном делу, судбоносна је била одлука донесена осамдесетих година XIX века, о изградњи моравско-вардарских комуникација. Изградњом тих путева замрли су стари, који су за ове крајеве значили живот, а који су, преко ове територије, повезивали јадранске градове са Солуном, Софијом и Цариградом. Са замирањем старих путева нагло је почео да замире Санцак у целини, а тутински крај посебно јер је остао по страни, без икаквих путева, ван било чијег интереса и био је препуштен сам себи и стихији (Мушовић 1985: 58). Из Првог светског рата овај крај изашао је веома осиромашен. Остао је без младих људи, који су изгинули или нестали у рату. Са тешким економским неприликама, социјалном бедом и заоштреним међунационалним односима ова област ушла је у нову фазу живота у којој су се морале отклањати препреке наслеђа да би се могло живети. Цео крај остао је ван комуникација, сиромашан и заостао, са врло тешким условима за живот. Земљорадња, сточарство и експлоатација шума били су практично једини извори егзистенције становништва. Главно занимање становништва остала је и даље земљорадња. Претежно се гајио јечам, од кога је справљан хлеб (Мушовић 1985: 73).

На основу физичко-географских особина може се извести закључак како су ови терени одувек били предодређени за *сточарство*. На то упућује велико пространство пашњака и ливада. Због тога је ова област углавном била густо насељена, чак и гушће него

жупне долине. Чим би се неким сеобама испразнила, опет је брзо насељавана захваљујући управо повољним условима за сточарство. Сем по сточарству она је била позната и као транзитна етничка област. Преко ње су се сточари кретали према суседним долинама и обратно. Из многобројних топографских назива види се како су у њој највише трагова оставили Срби сточари. Разуме се, у прошлости је овде-онде било и сточара влашког порекла, о чему сведочи топонимија, али су они били малобројни у односу на Србе (Лутовац 1977: 160, 168). Од стоке се у највећој мери овде гаји овца, имајући у виду да она најбоље користи екстензивне пашњаке којима ова област обилује. Позната је сјеничка овца по квалитетном млеку, меду и вуни. Говече се такође гајило али у мањој мери пошто ово није област земљорадње за коју је по правилу и радом и исхраном говече везано. Коњ је имао улогу пре свега транспортне животиње (Лутовац 1960: 334–336).

Ма колико земљиште и клима били непогодни, у овој области развијала се и *земљорадња* и то планинско-брдски тип. То је у овим крајевима била основна и једно време једина област привређивања, стога јој се придавала посебна пажња. Земљорадничке задруге углавном нису имале успеха, па је земља углавном остајала у приватном власништву. Приходи су углавном били веома мали, јер је земљиште неплодно, клима непогодна, а начин обраде заостао. Стога се становништво прехранбеним производима те врсте снабдевало углавном са стране. За релативно спор развој земљорадње од пресудног значаја је то што је земља дуго обрађивана врло примитивно: коришћене су дрвене ралице и најобичнија дрљача са сточном запрегом. Тек се пред Други светски рат могао видети и покоји гвоздени плуг. Стање се побољшало тек у послератном и каснијем периоду осавремењивањем механизације (Мушовић 1985: 73, 105).

Значајну улогу у организовању поделе рада на Пештери а и шире, у читавој области, имале су *породичне задруге*. Остаци аутохтоних српских насеља и мешавина етничких струјања из црногорских брда, Херцеговине и Малисије на Пештеру се запажају у многобројним етничким особимама, па и на породичној задрузи. Управо се у овој области породична задруга најдуже и одржала. Све до ослобођења од Турака 1912. инокосна кућа била је готово непозната у овом крају. Села која сада имају 40 и 50 кућа састојала су се од 3-4 задружна домаћинства. Због тога је читаво такво насеље нестајало у случајевима сеоба. На одржавање порoдине задруге овде су претежно утицали географски услови и друштвено-политичке прилике. Планинско-сточарска привреда, феудално-чифчијски односи и лична

несигурност наметали су задружни облик живота. Имућна и многољудна кућа могла је лакше одолевати свим невољама, а такву задружну породицу и феудалци су радије држали на својој земљи, док су инокосног или сиромашног чифчију терали са свога поседа (Лутовац 1973: 1). Организација задруге била је чврста. Почивала је на јединственој вољи одраслих мушких чланова и ауторитету старешине, „главе куће”, који је по правилу отац и по реду најстарији син (Лутовац 1973: 1). Како наводи В. Поповић, у старој штавичко-пештерској задрузи организација је функционисала као у пчелињем друштву. Сваки члан имао је беспоговорне обавезе, а када је тога нестајало и задрузи је бивао крај. С обзиром на етичко-етничку и конфесионално-језичку шароликост, постојало је седам типова задруга на почетку. Временом, међутим, оне су постале толико сличне да су суштински свођене на једно, и разликовале су се, у нијансама, православне и муслиманске. Препознаване су по ентеријеру, одећи, етносу, фолклору и мелосу, припреми јела и народним обичајима, традицији и верским обредима (Поповић 2003: 123).

Шумски комплекси покривају велики део рашке области, и то је њено велико богатство и потенцијал за развој *шумарства*. Међутим, експлоатација шумског блага била је сасвим стихијска и није дала очекиване резултате (Мушовић 1985: 74).

Значајан извор средстава била је и *домаћа радиност*. Жене су израђивале различите производе од вуне и конопље: ћилиме, стазице, сецаде, сукно, платно за рубље, а мушкарци – дрвене производе: кола, ралице, бране, косишта, метле и сл. (Мушовић 1985: 74).

Занатство је у тутинском крају било на најнижем нивоу, а сводило се на одређени број ковача који су правили металне делове за пољопривредне алатке: раонике, косе, секире, косире, мотике, ашове, лопате и др. (Мушовић 1985: 75). Развијало се на специфичан начин. Највећи број занатлија живео је и радио по селима, а занатство је свођено на онолико колико је могло да подмири локалне потребе. Било је мало квалификованих занатлија, особито по селима, па су се тим послом бавили људи који су за ту делатност имали природних предиспозиција или су занатску вештину учили од својих најближих (Мушовић 1985: 111). За привредни живот Новог Пазара, међутим, за његов просперитет, па према томе и за етнички састав, занатство је имало велики значај. Оно је као привредна делатност по важности било одмах после трговине, а у Новом Пазару старо је колико и град. Традицију занатства Нови Пазар наследио је још од средњег века, јер је било развијено још у Рашкој.

Успомена на средњовековно занатство очувана је у топонимима у околини: Шавци, Ковачи, Ковачево, Лукаре, Штитаре, Златари (Мушовић 1979: 21).

У Тутину и Сјеници *трговина* је била слабо развијена. Из Новог Пазара, Пећи, Берана и Митровице долазили су трговци, понајвише ради оркупа јагњади, сира и вуне, а и сами сељаци терали су стоку и износили сточне производе на пијаце у поменутом градовима (Мушовић 1979: 74). Почети трговине везани су за национализацију ранијих приватних трговачких радњи. Оне су биле смештене у Тутину и већим сеоским центрима, то су биле мале радње, дућани, са најнужнијим стварима и животним намирницама. Осим сталних, било је и лутајућих трговаца, откупљивача стоке, највише јагњади и сточарских производа (Мушовић 1979: 111). Знатно развијенија трговина је била у Новом Пазару, који је од самих својих почетака био важан трговачки центар. Дубровчани су у Новом Пазару имали своју колонију још од његовог оснивања. Број Дубровчана бивао је различит у разним епохама. Било је стално настањених Дубровчана, као и оних који су кроз овај крај пролазили бавећи се транзитом. Међутим, сигурно је да су се трговином бавили и домаћи људи: Муслимани, Срби, а и Турци (Мушовић 1979: 112). До релативног замирања трговачке делатности дошло је утицајем, ратним дејствима измењених, историјских и друштвених околности на овим просторима, о чему је раније било речи.

I.5. Развој школства

У срезу штавичком пре Првог светског рата постојале су само две основне школе, од којих је једна била при Црноречком манастиру. Она је првобитно, још од средњег века по свом карактеру била манастирска, али је крајем 19. века попримила много световнога. Дала је прве писмене људе у тутинском крају (Мушовић 1985: 75). Године 1904. Поповићи из Сувог Дола основали су основну школу у Сувом Долу, прву чисто световну школу у тутинском крају. Окупљала је децу са Пештери у време када је у том крају писмен човек био права реткост. Отворио ју је поп Милутин Поповић. Најпре је окупљала само мушку децу и то највише из Сувог Дола, док је из суседних села било тек понеко дете. У неколико

сеоских центара, а затим и у Тутину, при џамији која је грађена око 1910. године, постојале су основне верске школе – мектеби. Предавања су држали хоџе који су завршавали медресу у Новом Пазару, а учила се елементарна писменост, али само арапско писмо. У првим годинама после Првог светског рата учињени су напори на отварању школа, тако су отворене школе при свим оштинским центрима, а негде и по две. Основна школа у Тутину почела је са званичним радом 1922. године (Мушовић 1985: 76). Велики значај за развој писмености и образовања код српског дела становништва имао је и даље Црноречки манастир.

До изградње школских зграда, школе су биле у приватним кућама са изразито скромним инвентаром. Године 1926. изграђено је неколико школа у тутинском крају: у Сувом Долу, Делимеђу, Мелајама, Црквинама, Рибарићу, Мојстиру и Годову. Све су биле типске, архитектонски веома сличне. Учитељи су долазили са стране, махом по казни, протеривани углавном због своје политичке делатности (Мушовић 1985: 76). Процент деце која су похађала школу био је веома низак. Одмах након ослобођења Тутина после Другог светског рата почела је обнова школства. Људи који су имали завршену основну школу послати су на курс за учитеље у Новом Пазару, тако да је већ 1945. у срезу штавичком радило 18 основних школа, смештених углавном по приватним кућама (Мушовић 1985: 99). У целини посматрано, живот је почео изнова да се одвија у заједништву и слози, са жељом да се што пре заборави на тешке ратне године и све недаће које су оне донеле овом крају. Ради се на оживљавању школства и културе, отварају се домови културе, аналфабетски течајеви и здравствени семинари (Мушовић 1985: 102). Након Другог светског рата школство се у тутинској општини нагло развија. Проширивање школске мреже заснивало се на постојећем систему основног образовања, одређено демографским факторима и комуникативним могућностима насеља. Међутим, пратиле су га многе тешкоће, као што су недовољан обухват ученика, скучен школски простор, оскудан школски инвентар, недовољан стручни кадар. У целом послератном периоду у свим школама активно се радило на описмењавању одраслих аналфабетским течајевима и потпуним образовањем одраслих, а структура школске спреме потпуно се изменила (Мушовић 1985: 127, 132).

Слично као у Тутину развој школства текао је и у Сјеници, где су у првим деценијама 19. века турске школе биле су готово једине просветне установе. До доношења Закона о просвети 1869. којим се уређује отварање школа, утврђују наставни програми и обавезност

похађања наставе, у Сјеници је радило укупно 8 мектеба (Зекић 2004: 246). Основу световног образовања у Сјеници чиниле су школе настале у другој половини 19. века: иптидаија (почетна основна школа), руждија (нижа гимназија) и идадија (класична гимназија). Те државне грађанске школе отварају се након 1869. године. Медресе, као верске школе највишег ранга, настале су још у средњем веку у већим местима. У Новом Пазару медреса, као средња теолошка школа, отворена је половином 18. века, а школовала је и припремала кадар за вероучитеље, док је медреса у Сјеници радила у другој половини 19. века. Са радом је престала одмах након Првог балканског рата (Зекић 2004: 248–250). Крајем 1912. Краљевина Србија је у Сјеници отворила прве српске школе световног карактера дуж српско-турске границе, али и у самом граду са мешовитим становништвом. У међуратном периоду уводи се обавезно школовање у основним четвороразредним школама (Зекић 2004: 256), а отварају се и средње стручне, занатске школе (ћилимарска, трговачка) (Зекић 2004: 258). Период након Другог светског рата карактерише убрзан развој школства, уводи се обавезно осмогодишње школовање, отварају нове средње стручне школе као и нижа, „про-гимназија”, која је чинила ембрион из којег ће настати права гимназија (Зекић 2004: 264).

Долазак Турака у долину Рашке и њихово учвршћивање у овом крају прекинули су један захуктали живот духовног и физичког стваралаштва Срба, чија је колевка управо Рашка долина. Нови живот добијао је у целини, постепено али сигурно, нову физиономију, испреплетану културом Оријента, коју су са собом донели турски освајачи. Тај утицај, на готово свим пољима људског стваралаштва, мало где је дошао до изражаја и био таквих диманзија као у граду на Рашки, који је од свог постанка имао физиономију шехера (Мушовић 1979: 36). Буран живот што га је Нови Пазар имао у прошлости подразумевао је и постојање школа у овом граду. Као велико трговачко место, он се не би ни могао замислити без школованих или бар делимично школованих људи. При џамијама и манастирима постојале су школе у којима је стицано основно образовање и где је световност била само делимично заступљена. Међутим, било је и световних школа. Тако се 1489. помиње алим (учитељ) у Новом Пазару. Алими се помињу и у 16. веку. И средње школе носиле су печат духовности, без обзира на то којој конфесији су припадале. У Новом Пазару је, према подацима који су остали од Евлије Челебије, било пет медреса, једна школа за изучавање свете муслиманске традиције, а уз сваку џамију имао је мектеб (основна верска

школа). У свим тим школама, осим веронауке, учили су се и језици: арапски, турски и персијски, а основни, матични језик био је српски, јер Муслимани никада нису имали други језик осим њега. Познато је да је овде у 17. веку радила трговачка школа, у којој је настава извођена на српском и италијанском језику а похађали су је ђаци из Дубровника, Босне и Бугарске, док су предавачи били Дубровчани и Турци. Градску основну школу коју су могла похађати и муслиманска деца основао је 1838. Никола Васојевић, енглески вицеkonzул у Новом Пазару. Друга основна школа помиње се 1850. године, али је радила под веома тешким условима. Године 1875. у Новом Пазару се помињу две српске основне школе, које је похађало 60 ученика. Према турским документима, у Новом Пазару је од 1877. до 1902. радило десет муслиманских, једна српска и једна јеврејска основна школа (Мушовић 1979: 36–40). образовање је забележило крупне резултате у послератном периоду, тако да је 1975. у Новом Пазару било 32 основне школе, гимназија, учитељска школа, економска школа, технички школски центар и школа за образовање одраслих (Мушовић 1979: 49).

Развој школства у последњим деценијама 20. века усмерен је ка отварању основних осмогодишњих школских установа у свим већим сеоким срединама. Истовремено, смањење броја сеоске популације нужно доводи до замирања школа у селима са мање становника, где данас постоје школе са свега неколико ученика, које су пред затварањем, а многе од њих годинама уназад не уписују нове ученике. С друге стране, у градским срединама отварају се нове основне, али и средње школе, које прате трендове у образовању условљене захтевима модерног доба. Нови Пазар последњих година израста у универзитетски центар који привлачи велики број студената из целог региона а и шире. Истурена одељења факултета из више универзитетских центара у Србији отварају се у новије време и у Тутину.

I.6. Традиционална духовна култура

Простор Тутина, Сјенице и Новог Пазара одликује се богатом и у синхроној перспективи релативно добро очуваном традиционалном духовном културом. У условима заједничког живота свака од конфесионалних скупина настојала је да вековима негује

наслеђене културне обрасце који су, будући да значе одржавање везе са минулим временима, омогућавали очување етничког идентитета. У условима неговања сопствених и поштовања обичаја, традиције и веровања припадника друге вере, на овим просторима развијала су се два засебна, паралелна вида духовне културе, са унеколико различитим поимањем и погледима на човека као јединку, човека унутар шире друштвене заједнице и свет који га окружује. Тако се на простору чији говор испитујемо у области духовне културе очитују две традиције – хришћанска и муслиманска – у појединим сегментима јасно издиференциране и наизглед самосталне једна у односу на другу, али често и сасвим испреплетане, са много заједничких елемената који се нужно морају посматрати здружено, у суодносу. У хришћанској традицији доминантно је присуство прехришћанског наслеђа које се огледа у чувању раније матрице која се испољава кроз обичаје, веровања, ритуалне радње, народне умотворине и друге видове обликовања колективног погледа на свет, а који вековима функционишу напореда са хришћанском традицијом и културом. Симбиоза паганског и хришћанског наслеђа учинила је да се систем традиционалне духовне културе у овим крајевима формира као врло слојевит. У условима живота под турском владавином, а и у општој клими која је владала након Другог светског рата на овим просторима развој хришћансканства успораван је притисцима са стране, те је у таквим околностима српско становништво или кришом неговало обичаје из домена хришћанске традиције или их је, што је чешће, у прикривеној форми, спроводило у својеврсном укрштају са већ раније укореењеним ритуално-обредним радњама из доба паганства. Тако у традицији народа са ових простора срећемо својеврсну паганско-хришћанску симбиозу обичаја, познату свакако и на другим тачкама српског културног простора, али овде услед специфичних услова живота наглашенију и живописнију. У исто време, у традицији муслиманског дела становништва еволуција духовне културе може се ишчитавати из неколико, међусобно такође укрштених слојева. Тако се у обичајима и народним веровањима овог дела популације увиђа присуство како паганске, тако и хришћанске (преласком на ислам већим делом напуштене, али и добрим делом очуване), те новоуспостављене традиције која долази путем утицаја исламске вере.

Свака од етничких скупина данас с једне стране поштује празнике (а то значи и постојање обичаја, веровања и ритуала у вези са њима) који су диференцијални у односу на другу, али и оне који су део очуване заједничке традиције. Имајући у виду да је опис

традиционалне народне културе изван интересвања овога рада, овде као илустрацију укратко наводимо неке од најважнијих празника, односно обичајном или обичајно-правном и друштвеном, колективном нормом успостављених (ритуалних) облика понашања унутар заједнице из домена хришћанске с једне и муслиманске културе с друге стране, те оних који су део заједничке традиције, а који су систематично представљени у хроници *Пештерско-штавички вихори* В. Поповића.

У муслиманској традицији изворно према Кур'ану поштују се неколики свети дани:

Рамазан, пост који се једном годишње пости 30 дана. Састоји се у целодневном уздржавању од јела и пића, свих порока и ужитака, непристојних помисли и чињења злих дела. То је верска обавеза, пут спаса, опраштања и очишћења, који у загробном путу води у ценет (рај).

Рамазански бајрам је највећи празник и најсвечанији дан на завршници поста. Изражава се свечаном јутарњом молитвом свих верника у џамији, богатим породичним ручком након тога, те међусобним посетама „од Бајрама”.

Курбан бајрам је други велики верски празник који долази два месеца и десет дана након Рамазанског бајрама. Изражава се јутарњом молитвом свих верника у џамији и породичним ритуалом клања овна, курбан-жртве, од које се месо (курбани) дели сиромашним комшијама.

Институција брачне заједнице дуго се задржала у архаичним обичајно-шеријатским оквирима од пре Ататурковог периода. Мада шеријат веже брак за добровољност, овде је избор супружника и вођење свадбеног ритуала скоро до средине 20. века припадао вољи и одлуци родитеља, рођака и пријатеља (уговорени бракови), иако је бележено и више случајева самовоље – бекства, крађе и отмице девојака и на томе заснованих сукоба.

Кана је весела девојачка предсвадбена ноћ у породичном дому. Одвија се уз присуство девојака кроз песму, игру, свирку, „слатку тепсију” (баклаве, халве, хаџимакуље, татлије, брдарице и гурабије), те бојење (канирање) невесте по прстима и другим деловима тела.

Свадба обичајно тече уходано: од проводација до сусрета пријатеља, ретко уз виђење девојке, преко сагласности пријатеља, прстеновања до уговарања свадбе, броја

сватова, пешака и коњаника. Прво виђење и сусрет супружника најчешће се дешавало непосредно прве брачне ноћи у ђердеку, соби припремљеној посебно за младенце⁷.

Сунет – обрезивање мушке деце, као узвишен религиозни чин, представља суштински печат, обележје да вољом родитеља, а по духовним законима, дете припада исламу. Обред је праћен слављем, уз песму, весеље и обиље поклона слављенику.

Муслихуни су муслиманска обичајно-правна институција – локални суд састављен од поштованих, добрих људи задужених за решавање најразличитијих конфликта мешу народом и њихових спорова у вансудским условима. То је суд људи често и неписмених али часних и поштених, који суде ауторитетом, као заклету пред богом по хуманим и моралним нормама, по искуству, поштењу, осећању правичности и одговорности, по сопственој души и образу. Снагом тих критеријума домет муслихуна досеже (не улазећи у надлештво редовних судова за теже и тешке конфликте) до вансудских поравнања и измирења странака чак и у најтежим деликтима, оружаним сукобима па и крвној освети.

Из домена хришћанске православне традиције издвајамо:

Пост православних, који води порекло од Исуса Христа. Састоји се у уздржавању од мрсне хране, рђавих мисли и злих дела. Верници имају годишње четири велика поста: Божићне, Велике, Петрове и Госпођине пости. Поред тога, ту је и пост средом и петком или за велике празнике. На Пештери православни пост прилично је био исцрпљујућа православна обавеза имајући у виду да је посреду простор који оскудева у воћу, поврћу и другим немрсним присмокама. Због тога су многи верници овде пред крај четврте деценије 20. века отпочели са „да Бог опрости” редуцијама поста, свдећи га на седмице с почетка и краја, а неки га свели само на симболичне дане. Обичај је да у време поста нема свадбовања, а након сваког поста следи свечана причест у цркви.

Сваки празник по црквеном календару укључујући и недеље светкован је нерадно, изузев преке нужде да се испред невремена склони неки берићет. Свечарски дани и недеље резервисани су за одмор, рођачке и пријатељске посете и гозбе. Кодексом односа знају се лакши празници, када се могло „греховати”, и тешки, када у празновању није било изузећа.

⁷ Традиционална свадба као и сви обичаји и утврђене друштвене норме у вези са предсвадбеним и периодом након ње данас су у муслиманском свету у великој мери измењени, иако има и случајева континуитета са ранијим наслеђем.

Задушнице, којих има четири у години верници обредно поштују и у славу и помен мртвих излазе на гробље или у цркву да уз паљење свеће помену имена умрлих, уреде и окаде гробове.

Крсно име, славу дома, посвећену традиционално свецу заштитнику има свака кућа. У сваком од села овога краја постоји бар неки обичајни детаљ специфично везан за стару постојбину и родословне корене домаћина. Славље најчешће почиње уочи славе са укућанима, пријатељима и гостима, а наставља се и на дан славе и прво окриље (трећи дан), ређе и друго. Слава се диже у подне а на столу су жито, колач, свећа, кадионица, по флаша вина и ракије са две чаше. Након окупљања за столом, домаћин кади госте и славу, и док сви стоје, неко чита оченаш, уколико нема свештеника. Потом се узима колач, диже до висине прсију и трипут окреће удесно, затим се ломи, половине се целивају и дижу увис с благословом. Тај чин зове се дизање славе. Сви присутни честитају славу домаћину, а потом се служе житом, славским колачем, вином, ракијом, и „господају”, певају славску песму.

Божих је хришћанско-православни празник који у част Христовог рођења слави сваки дом. На бадње јутро меси се бадњачица и иде се у сечу бадњака. Код куће се све припрема за њихов дочек. Уместо столова и софри просторије у соби испуњава божићна слама. Увече мушкарци уносе бадњаке а домаћице их дочекују са свећом, колачем и житом, бацајући зрневље по њима. Мушкарци бадњаке полажу на огњиште, након чега следи обилна вечера. На божићно јутро у зору уводи се у кућу во као сточни положајник, и тада му се ставља пробушена погача на рог. Након тога долази положајник који уз ватру и бадњак изражава честитке дому и домаћину. Положајник од домаћице прима поклоне.

Мали Божих се слави 14. јануара. Тада се праве чеснице и месе колачи ишарани цевчицама за ткање. Са неколико колача деца полазе стоку имитирајући гласове животиња.

Богојављење је посебно поштован празник. У домовима је почињало на Крстовдан полагањем крста у воду. Верује се да је добро када се крст заледи: што више леда на крсту, више ће бити здравља и берићета у кући. Ноћ укућани дочекују будни, како би доћekali отварање небеса, када бог испуњава сваку жељу. Ујутру се пије света водица, чељад се омрсе од јучерашњег поста, а припрема се свечани ручак уз поздраве: „Христос се јави – ваистину се јави”.

Васкрс се слави од Великог петка, кувањем и бојењем јаја, која се на васкршње јутро деле укућанима. Прво скувано јаје домаћица задржава за „чуvara куће” до наредног Васкрса.

Видовдан се традиционално прославља као велики хришћански и државни празник. Традиционални обичаји налажу да тога дана жене отварају своје ковчеге са рухом и излажу га „да Видо види њихову спрему, а код девојака и невести рукотворине и даровнину”. Обележава се без веселја, у свечаној тишини уз нешто богатији ручак.

Православна свадба обављала се по српским обичајима, у време Отоманске царевине уз одобрење турских власти. Пријатеље су налазиле и спајале проводације, а млади су се сусретали на саборима. Девојке су најчешће одабирале и спајане са младићима, а проводације су спроводиле „огледе” у девојачким домовима, где су се састајали главни пријатељи и виђали момак и девојка. Након тога, пар седмица касније, уследио би белег, када свекар, праћен кругом пријатеља, свечано обележи своју снају дарујући јој дукат или белу мецедију. Снаја му, уз целивање руке, такође даје белег, кошуљу или шта друго, који свекар носи свом сину а њеном момку. Након тога следи просидба, а онда и уговор свадбе уз утврђивање броја сватова. Девојка након тога уз помоћ мобе, својих другарица, спрема дарове. Момкова родбина за то време припрема свадбу, а окићена буклија кружи месецима до законика: кумова, старосвата, барјактара, деверова, јенђи, војвода, коморција, чауша, ашчија и сватовских момака. Свадба је била весела уз музику, игру, песму и богату трпезу.

Сабори се одвијају у близини локалних светилишта.

У заједничке обичаје убрајају се:

Ђурђевски уранак, обичајни церемонијал који обухвата купање у хладној води, жарење копривом, затрављивање стоке и сабороване, припада заједничкој традицији. На овај дан припадници свих религија саборују на Горњој Пештери код извора Ђурђевица, надомак језера у Шеварима, где је по легенди свети Ђорђе убио аждају и спасио Пешетер од немани.

Петровданско вече је сеоски сточарско-чобански празник који отпочиње паљењем лила. Запаљене лиле могу се видети у првим вечерњим часовима поред торова и бачија. На тај дан се плету венци од петровог цвећа, ките се куће, бачије и торови уз певање песама,

чобанску грају, комшијске поздраве. Дан након тога традиционално се одржава на Понору на Мокрој гори у средишту неколико десетина бачија.

Илиндан (Алиђун) народ по обичају заједно прославља без икаквих религијских предрасуда. Најмасовније весеље одржава се на Лађевцима – планинском развођу које спаја Пештерску висораван са Лимском долином.

Првомајска и друга народна саборовања у народну традицију ушла су након 1945.

Мобе припадају самом врху заједничких обичаја, спајалачки применљиве у многим пословима, а најчешће током радова у пољу. Неретко се сазивају из престижа. Имућније, земљом богатије пештерско-штавичке задруге косидбу су најчешће обављале са мобом. На мобу радо долазе и звани и незвани, младићи и млађи свих вероисповести да поносно покажу снагу и вештину. Главна мобена јела су: кувано месо, јанија, пите и цицваре уз изобилје млечних производа. На мобу се иде у најлепшим летњим оделима која су чинили: бела кошуља и гаће од ланеног или конопљаног платна, шарене чарапе, каница и пресни опанци.

Женске вечерње мобе у зимском амбијенту дуго су се одржале као остаци распаднутих породичних задруга. Женска чељад се на мобама окупљала најчешће у вечерњим часовима, након обављених летњих послова, или током зиме, зарад прераде вуне у домаћој радиности, односно ради сусрета и забаве током таквих радова.

Девојачка посела приређују се током израде девојачке спреме, свадбених дарова плетених и везених, уз песме, шалу и гозбу. У муслиманским домовима на мобама су се окупљале искључиво девојке и жене, док је у хришћанским домовима на таквим окупљањима било и момака.

Сеоска посетковања организују се наизменично у свим кућама редом, „да ником криво не остане”. Обично се одржавају у зимским вечерима, а испуњена су домаћинским разговорима, досеткама, шалама, загонеткама, легендама и народним играма. Козање је у многим селима била омиљена игра, а популарне су и старе игре прстена, ћурке, мечке, зује и других.

Гусларске вечери имају посебне сеоске садржаје, организаторе и миљенике. На њима се смењују најдаровитији гуслари у селу.

Кумство и братимство заузима изузетно место у међуљудским повезивањима, без обзира на верске или друге разлике. Остварује се по сопственој иницијативи, или пак у некој

муци. Једном створени односи генерацијама поштују се и с пажњом уважавају чак и у најтежим тренуцима.

Гостопримство је било и остало чувано и неговано као једна од трајних обичајних и људских врлина свакога дома (Поповић 2003: 126–137)

Духовна традиционална култура тутинско-новопазарско-сјеничке зоне представља терен занимљив за истраживања из области етнологије, те су радови из ове области релативно бројни. За истраживаче је посебно занимљив, у етничком смислу хетероген, терен Пештерске висоравни, те издвајамо радове у којима је дат опис обичаја овог дела становништва, углавном везаних за сточарску традицију: Милисав Лутовац *Сточарство и сточарски живот на Пештерско-сјеничкој висоравни* (Лутовац 1977: 157–170); Миломир Поповић *Обичаји српског становништва у Сувом Долу I и II* (Поповић 1990: 183–191; Поповић 1991: 137–147); Мирослава Љујић *Циклус годишњих обичаја Срба на Пештеру* (Љујић 2014: 367–381). Опис народних обичаја у вези са празницима годишњег или животног циклуса, прикупљаних на терену целе области, садрже радови: Хусеин Дердемез *Веровања и обичаји везани за неке верске празнике у Барама и околини* (Дердемез 1984: 191–199); Љубомир Рељић *Самртни обичаји и култ покојника* (Рељић 1990: 125–148); Петар Костић *Годишњи обичаји* (Костић 1990: 73–123); Глеб Пилипенко *Курбан-бајрам у тутинској општини* (Пилипенко 2015: 445–454) и други објављени у серијским публикацијама: *Тутински зборник, Новопазарски зборник и Зборник Сјенице*.

I.7. Методолошке напомене о раду на терену, класификацији, обради и анализи грађе

Материјал на коме је извршена анализа глаголског система прикупљен је на територији трију општина – Тутин, Нови Пазар и Сјеница.

Истраживањем је обухваћено укупно 105 пунктова, од којих је 51 село на територији тутинске општине. Наводимо њихов списак и скраћенице које су коришћене у раду:

Баћица (Ба), Биохане (Би), Блаца (Бл), Бороштица (Бо), Брегови (Бр), Врба (Вр), Врујца (Вру), Глухавица (Гл), Глоговик (Гло), Годово (Го), Гурдијеље (Гу), Делимеђе (Де), Детане (Дет), Добри Дуб (Д. Дуб), Добриња (До), Долово (Дол), Дулебе (Ду), Ђерекаре (Ђер), Ервенице (Ер), Жирче (Жи), Жупа (Жу), Кељеполје (Ке), Коваче (Ков), Кониче (Кон), Кочарник (Коч), Лескова (Ле), Липица (Ли), Мелаје (Ме), Митрова (Ми), Набоје (На), Островица (Ост), Паљево (Па), Пероше (Пе), Пленибабе (Пл), Попе (По), Пресло (Пр), Пружањ (Пру), Рамошево (Рам), Рачиће (Рач), Рудница (Руд), Руђа (Ру), Саш (Са), Сврачиће (Св), Смолућа (См), Старчевиће (Ст), Струмце (Стр), Суви До (С. До), Тутин (Ту), Црниш (Цр), Шароње (Ша), Шипче (Ши).

У Новом Пазару обишли смо 26 пунктова:

Багри (Баг), Балетиће (Бал), Бобовик (Боб), Боторовина (Бот), Брђани (Брђ), Вучја Локва (В. Лок), Избице (Из), Јошаница (Јо), Јуковача (Ју), Кашаљ (Ка), Козарево (Коз), Лече (Леч), Лукаре (Лу), Неготинац (Не), Нетврђе (Нет), Осоје (Ос), Пожега (Пож), Прђенова (Прђ), Рајетиће (Ра), Рајчиновиће (Рај), Себечево (Се), Сопоћани (Со), Суха Ђуприја (С. Ђуп), Трнава (Трн), Цвијетђе (Цв), Шавце (Шав).

Сјеничких пунктова је укупно 28:

Баре (Бар); Бољаре (Бољ), Буђево (Бу), Врсјенице (Врс), Градац (Гр), Гошево (Гош), Дражевиће (Др), Дружиниће (Дру), Дубница (Дуб), Дуга Пољана (Д. Пољ), Дујке (Дуј), Зајечиће (За), Карајукића Бунари (К. Бун), Кијевце (Ки), Кладница (Кл), Кнежевац (Кн), Крстац (Крс), Трешњевица (Тре), Тријебине (Тр), Тузиње (Туз), Увац (Ув), Угао (Уг), Урсуре (Ур), Цетановиће (Це), Црвско (Цр), Чедово (Че), Шаре (Шар), Штаваљ (Шт).

Корпус за рад сачињен је интензивним теренским прикупљањем материјала у наведеним пунктовима у неколико наврата током 2011, 2012, и 2013. године. Том приликом разговарали смо са преко 300 информатора, а разговори су снимани диктафоном. Грађа је након тога транскрибована, при чему је сачињен корпус од око 900 страна куцаног текста. Пунктви су одабирани тако да истраживањем равномерно буде обухваћен читав простор, дакле како централни делови територије тако и рубни предели који се граниче са ареалима других говора односно дијалеката, како би се у виду имали евентуални утицаји граничних идиома на истраживани говор, те омогућило поређење језичке ситуације затечене на

његовим различитим тачкама. Приликом прикупљања грађе руководили смо се методолошким принципима А. Белића, саопштенима у писму Бодуену де Куртенеу (Белић 2000: 249–257). Настојали смо да дијалекатски материјал бележимо од стране аутохтоних говорних представника, при чему смо бирали старије особе које су од рођења живеле у истом месту и ретко га напуштале, а том захтеву превасходно су одговарале особе женског пола. Није било једноставно испунити овај услов јер је у данашњем времену тешко наћи носиоце дијалекта који су читав животни век провели на једном месту (посреди су сточарски предели који подразумевају чешћа померања становништва унутар микроарела, односно код женских припадника промену животне средине узроковану удајом, потребе које намећу савремени видови живота и сл.), односно чији говор нимало није натруњен наносима из околних идиома или из стандардног језика. Информатора чије карактеристике у великој мери одговарају описаном идалном представнику говора свакако је било највише, а у појединим случајевима узимали смо у обзир и оне говорнике чије одлике унеколико одступају од наведених (информатори са неколико разреда основне школе, мушки представници говора, женске особе које су удајом прешле да живе у суседно село), али тек уколико проценимо да се наведена одступања не могу у великој мери одразити на аутентичност њиховог идиома (на пример, женске особе које су промениле место боравка удавши се, односно прешавши из једног села у друго, а притом су и једно и друго место у дијалекатском погледу једна целина, свакако су узимане у обзир током истраживања). Информаторе смо проналазили без претходне препоруке, затицали смо их у ливади или њиви како обављају сезонске радове, док чувају стадо, у сокацима и сл., где смо и обављали разговоре. Такође, обично смо се по доласку у место код локалних мештана на које смо наилазили распитивали о старијим особама које „знају историју народа, обичаје”, које се баве неким занатом или домаћом радиношћу, те смо их онда обилазили позивајући се на добијену препоруку. Разговори су најчешће обављани са појединачним информаторима, али није била реткост ни да смо их затицали у групама од две, три па чак и више особа. Такви разговори где се припадници групе, након што одредимо тему разговора, смењују у говору, међусобно допуњују, расправљају о одређеним питањима и сл. драгоцени су јер управо у таквим ситуацијама они најбрже забораве на присуство „стране особе”, и сасвим спонтано, онако као што то чине свакодневно, разговарају. Тако добијени текстови садрже право богатство употребљеног инвентара језичких средстава. За наше истраживање то је од

посебног значаја стога што одређени глаголски облици захтевају посебну организацију (ван)лингвистичког контекста, коју често није могуће успоставити када се са информатором разговара насамо. Такви су, на пример, аорист и имперфекат, који захтевају приповедање о доживљеним радњама, емотивну интонираност, афективност у говору и сл., а све се то лако постиже када се разговор одвија међу особама које се добро познају, које једна другу подсећају на нешто што је било у даљој и далекој прошлости, потом праве дигресије коментаришући и неке догађаје везане за блиску прошлост или садашњост, што није случај када говорни представник организује причу тако што је презентује испитивачу као себи непознатом лицу. Но, и такви текстови чине важан сегмент наше грађе – у њима долазе до изражаја нека друга језичка средства која изостају у претходно наведеним и сл. Дакле, како би се глаголски систем „отворио” у својој комплексности, односно да би се пронашао модус да се забележи сав потенцијал и богатство облика кога смо, имајући у виду да је посредни наш матерњи идиом, свакако били свесни, теме за разговор биле су врло разнолике. Углавном је реч о тематици блиској саговорницима: разговори о животу некада у поређењу са ониме како је сада, о односима у породици, животу у ратном периоду, обичајима, веровањима, празницима годишњег и животног циклуса, о радовима на пољу, у кући, о занатима, о свакодневним стварима и сл. Све то омогућило је да наши текстови са структурне стране буду разнолики (наративни дискурс, процедурални текстови, дијалози, неформални, неусиљени и тематиком неограничени разговори и сл.), и тако задовоље потребу за равномерном заступљеношћу свих облика и њихових функција, односно да се из њих селекује довољан број потврда којима се поткрепљују теоријска становишта. Становништво испитиваног подручја етнички је разнолико, те међу информаторима има припадника обеју конфесија. Различито етничко порекло муслиманског дела становништва (словенско : несловенско) огледа се и у језику, те се стога грађа добијена од информатора који воде порекло од Малисора, односно који су потомци арбанашких племена досељених на терен Пештери детаљно пореди са материјалом добијеним од осталих припадника муслиманске вероисповести, како се не би из вида изгубиле евентуалне разлике.

Најзад, осим теренског обиласка пунктова са циљем систематског прикупљања грађе, од самих почетака истраживања били смо у интензивном контакту са дијалектом који испитујемо. Будући да је у питању матерњи идиом, у свакодневном, спонтаном разговору са носиоцима говора често смо наилазили на различите потврде неких облика којих нема

много у прикупљеној грађи, те на занимљиве примере њихове употребе, а као такве смо их бележили са циљем попуњавања евентуалних празнина у грађи. Ненарушено језичко осећање, жива употреба матерњег идиома у свакодневној комуникацији, те интензивни контакти његовим говорницима свакако су олакшавали наш посао око формирања корпуса, трагања за неким обликом и проналажења начина добијања потврде од стране информатора, и омогућили да процес прикупљања, богаћења и допуњавања грађе током читавог периода рада на теми континуирано тече.

Обрада транскрибоване грађе подразумева издвајање примера глаголских облика односно контекста који репрезентују различите видове њихове употребе те детаљну анализу ексцерпираних грађе. У раду се анализа врши на морфолошком и синтаксичком плану.

У одељку о морфологији испитују се глаголски облици с обзиром на стање присутно у категорији глаголских основа, где се подела врши по глаголским врстама, након чега се се сваки од облика који улази у систем глаголских форми испитиваног говора посматра појединачно, при чему се пажња посвећује глаголским наставцима, те променама бележеним на границама основе и наставака. Морфолошка анализа подразумеваће, дакле, утврђивање инвентара морфолошких категорија (глаголски облици) и средстава која у њиховом грађењу учествују (глаголске основе и наставци). Увид у инвентар глаголских облика омогућиће сагледање стања које се тиче (не)стабилности позиције сваког од њих у систему испитиваног говора (притом се превасходно мисли на облике који у појединим српским говорима изостају: аорист, имперфекат, инфинитив, глаголски прилог прошли). Утврђивање инвентара глаголских основа и подела глагола по типовима има за циљ праћење појаве укрштања глаголских врста. Биће издвојене групе глагола, као и глаголски облици у којима се дати процес очитује. Очекује се да ће у овом сегменту систем одликовати знатна нестабилност, те ће један од циљева бити откривање фактора који утичу на то да одређени глаголи добију двојаке или пак тројаке парадигме, као и могући исход таквих (недовршених) процеса (евентуални опстанак, односно стабилизовање једног низа облика).

Подела глагола по глаголским основама извршена је на основу класификације Александра Белића (Белић 1965: 1–212). У анализи се утврђују сложени односи који се превасходно тичу укрштања глаголских врста. Немали је број глагола у нашој грађи који

једне своје облике стварају по једној а неке по другој глаголској врсти, а код појединих таква укрштања могу бити и вишеструка, те често на употребном плану фигурирају и паралелни низови глаголских облика који се сврставају у две или више глаголских врста. Оваква колебања одлика су испитиваног говора у целини, те је стога неопходно утврдити узроке који условљавају прелазак глаголских облика из једне у другу врсту, а затим и појаву напоредног постојања више различитих форми за означавање једног глаголског облика од истог глагола. Наведено упућује на присуство варијантности која је одлика непревеле језичке ситуације, стога ће увид у фреквентност употребе сваке од фиксираних варијанти омогућити уочавање евентуалног постојања тенденције ка стабилизацији једне од дублетних форми. Имајући у виду да је народни говор творевина која се суштински одликује тежњом ка непрестаном мењању, узрокованом природним развојем, покушаћемо да уочимо и неке од тек започетих процеса и тако предвидимо и будуће путеве развоја морфолошког система испитиваног ареала. Од значаја за утврђивање наведеног није само увид у стање система говора који се испитује, већ и у оно које је присутно у околним, пре свега граничним говорима, будући да велики број већ постојећих, па самим тим и промена које тек предстоје настаје као последица контаката различитих идиома. Најзад, осим појаве укрштања глаголских основа, анализом су обухваћене и промене које се тичу измене гласовне структуре глаголских основа, које су посебно присутне на граници између основе и наставака, а које су условљене различитим гласовним или процесима који су резултат аналогичности. Истичемо и то да целовит преглед глагола изложених по глаголским основама са примерима ексцерпираним на терену тутинско-новопазарско-сјеничког ареала српској дијалектологији раније није био познат. Студија Д. Барјактаревића у којој је дат опис морфолошког система овог дела српског дијалекатског простора садржи тек спорадичне напомене о наведеним појавама и то у поглављу о појединачним глаголским облицима, док систематски приказ и подела глагола по основама и врстама није дат (в. Барјактаревић 1966).

О инвентару и дистрибуцији глаголских наставака и основа биће речи у одељцима о појединачним глаголским облицима. Прозодијска обележја у обзир ће бити узета само у случајевима када, удружена са морфолошким средствима, имају удела у семантичкој интерпретацији облика, односно када се јављају као елемент на основу кога се поједини облици диференцирају (то је, на пример, случај са облицима имперфекта и аориста неких

глагола). Такође истичемо да на дистрибуцију језичких средстава неретко утичу и семантички фактори, те ће се и такви моменти сматрати релевантнима приликом разматрања узрока који условљавају морфолошке промене. Глаголски облици биће подељени у две групе – лични и нелични глаголски облици. Помоћни глаголи и специфичне глаголске конструкције биће описани у издвојеним одељцима. Опис стања које се тиче инвентара наставака омогућава такође увид у статус одређеног глаголског облика у систему, посебно ако се има у виду да знатнија варијантност у избору наставака (као код имперфекта на пример) може значити његову нестабилну позицију у датом говору. Такође, продор наставака резервисаних за грађење једног облика у парадигму другог облика може бити условљена и семантичким факторима – семантичко, а потом и морфолошко, приближавање двају времена која иначе имају функцију казивања значењеских сличних садржаја (аорист и имперфекат), што опет упућује на извесну нестабилност у систему. Унификација наставака, с друге стране, која настаје као резултат природног саморазвитка неког идиома, различитог је интензитета, што као задатак поставља неопходност утврђивања степена присутности такве тежње у датом говору. Стога је наш превасходни циљ откривање процеса поменутог типа, утврђивање узрока њихове појаве, те покушај сагледања могућег исходишта, то јест праваца којима ће систем даље развијати.

Са синтаксичког аспекта, предмет рада представља што потпунији опис употребне вредности сваког од појединачних глаголских облика. Циљ је да се глаголски облици, који се у комуникативном чину увек јављају удружени, сагледају не само као појединачне јединице сстема, већ и у сложеној мрежи међусобних односа. Примећено је да од типа текста зависи како одабир облика, тако и то који ће се сегмент семантичког потенцијала показати као релевантан. Услед тога, вредности глаголских облика испитиваће се с обзиром на њихову употребу у различитим типовима текстова/саопштења (наративи, неутрално казивање, евокативно саопштење, емотивни исказ, понављане прошле радње, приповедање личних доживљаја, приповедање 'из друге руке' и сл.). Сваки од глаголских облика биће описан најпре с обзиром на синтаксичко-семантичке функције које су му примарне, а потом и у секундарним службама (временско транспоноване, модална употреба), када у говорној сфери најчешће долази до преклапања употребних домена. Синтаксички аспект, дакле, подразумеваће анализу употребе глаголских облика у различитим комуникативним условима. Биће издвојене синтаксичко-семантичке особености сваког глаголског облика

појединачно, а потом ће се разматрати (изван)језичке околности које у конкретном комуникативном чину мотивишу одабир неког од глаголских времена. Глаголски облици сагледаће се у својим примарним функцијама, али и у случајевима када на плану употребе долази до преплитања и преклапања поља употребе. Тако на пример, основна служба коју у овим говорима има императив јесте модална, међутим, при временском транспоновању, императив у систему функционише као временски глаголски облик којим се казују прошле појединачне и понављане радње. Функцију казивања прошлих радњи које се понављају императив, међутим, дели још и са перфектом, презентом и потенцијалом. Даље, потенцијалом се, како је речено, као и императивом могу казивати прошле радње, али то поклапање је само делимично будући да потенцијал не може обележити појединачну прошлу радњу и сл. Због тога ће превасходни циљ нашега рада бити приказивање сложених односа у које ступају глаголски облици у конкретном говорном чину, те моменти који условљавају одабир једног од више конкурентних облика са истом службом (синтаксичко-семантички услови, време у које се смешта приповедње, тип текста саопштења (наративи, процедурални текстови, евокативно, односно емотивно излагање) и сл.). Међу најзначајније карактеристике испитиваног ареала свакако убрајамо сложени систем претериталних времена. У глаголске облике којима се у овим говорима саопштавају прошле радње, осим јединица којима је основна служба временска (перфекат, имперфекат, аорист, плусквамперфекат), увршћују се и временски транспоновани облици (презент, потенцијал, императив), те глаголске конструкције са специјализованом функцијом (*ићаше* + инфинитив, *било* + инфинитив, *би* + императив). Од значаја за овај рад јесте чињеница да сви наведени облици с једне стране поседују сопствене синтаксичко-семантичке карактеристике, али се, с друге стране, у неким сегментима поље њихове употребе поклапа са неком од служби осталих облика, те да је избор једног од њих условљен различитим факторима. У већем делу српске језичке територије четворочлани систем претерита упрошћава се свођењем углавном на једно, универзално време за казивање прошлих радњи – перфекат. Чинећи целину са другим зетско-сјеничким говорима, говор Тутина, Новог Пазара и Сјенице спада у ред оних идиома у којима ова тенденција није у већој мери унапредовала. Добро чување имперфекта и аориста представља битну структурну карактеристику поменуте зоне. Њихово место у четворочланом систему прошлих времена стабилно је, а на плану употребе оба времена одликују се широким дијапазоном функција.

Уочено је да су имперфекат и аорист у употреби фреквентни посебно када се са неутралног казивања, када се прича о општим темама, прошлим радњама које се понављају, или онима које су доживљаји неког другог лица, у казивању информатора пређе на теме које спадају у домен појединачних личних доживљаја из ближе или даље прошлости говорног лица. У таквим ситуацијама аорист и имперфекат (као облици са јасно израженом семантичком компонентом доживљености) имају потпуну предност у односу на друга прошла времена, односно времена којима се при временском транспоновању могу казивати прошле радње (приповедачки презент, приповедачки императив, проповедачки потенцијал). Као чињеницу од посебног значаја поменућемо и то да је у тутинско-новопазарско-сјеничком говору аорист имперфективних глагола у употреби потпуно обичан. Имајући у виду често оспоравану разлику између имперфекта и аориста несвршених глагола, компарирањем ових двају времена у различитим синтаксичко-семантичким реализацијама, односно у истим или сличним језичким околностима, покушаћемо да укажемо на јасно постојање разлике у семантици. Да би се потпуније сагледала вредност ових двају времена, послужићемо се поделом имперфекта с обзром на временске типове прошлих радњи коју Ј. Вуковић даје у *Синтакси глагола* (Вуковић 1967). Анализирајући каткада суптилне синтаксичко-семантичке разлике у употреби имперфекта и аориста, аутор даје детаљну класификацију утемељену на употреби имперфекта за означавање четирију типова прошлости – имперфекат за блиску прошлост, имперфекат за мало даљу и удаљенију прошлост, имперфекат за даљу и далеку прошлост и имперфекат за неодређену прошлост – а обухватају се и ситуације када имперфекат доспе у домен садашњости. Примена овакве поделе, коју одликује свеобухватност и прецизност, омогућиће детаљнију и потпунију анализу у нашем раду. Осим поменуте студије Ј. Вуковића у раду се при анализи употребе глаголских облика у највећој мери ослањамо на теорију В. Рајхенбаха, која уважава критеријуме индикатива : релатива и однос референцијалност : неререференцијалност, а коју у *Синтакси савременога српског језика: проста реченица* у одељку о глаголским облицима у анализи примењује С. Танасић (Танасић и др. 2005: 345–475). Од значаја су свакако и теоријска полазишта која у анализи глаголских облика примењује П. Ивић у студији *О говору Галипољских Срба* (Ивић 1957), те она у радовима Аугуста Мусића (Мусић 1925/26: 27–41), Александра Белића (Белић 1939: 179–188), Александра Стојићевића (Стојићевић 1951), Павла Ивића (Ивић 1953/54: 229–262), Михаила Стевановића (Стевановић 1953/54:

39–80), Петра Сладојевића (Сладојевић 1953/54: 213–228; Сладојевић 1961), Милке Ивић (М. Ивић 1958: 139–152), Ирене Грицкат (Грицкат 1998: 35–40), Радивоја Младеновића (Младеновић 2000: 363–371; Младеновић 2012: 153–167; Младеновић 2013: 171–181), Милоша Ковачевића (Ковачевић 2008: 195–211; Ковачевић 2008а: 149–161; Ковачевић 2009: 65–76; Ковачевић 2012: 125–139), Т. Ашић и В. Станојевића (Ашић и Станојевић 2008) и других.

Током читаве анализе у обзир се узимају и ареални фактори: појава микрораслојености унутар говора, однос према другим дијалектима; евентуални утицај ванлингвистичких фактора, од којих као најзначајније узимамо конфесионалну припадност; присуство балканистичких тенденција; тежња ка упорошћавању система узрокована природним развитком говора и сл.

II. МОРФОЛОГИЈА

II.1. Глаголске основе и врсте

II.1.1. Глаголи I врсте

Највећи број глагола на *-с* (< *-сти*) има промену само по I врсти.

II.1.1.1. Глагол *(-)*јѐс бележен је у следећим облицима:

инфинитив: не смјјѐм *јѐс* (Ме); *најес* (Де); аорист: *пђједе* (Го); ђни јој свѐ *појѐдоше* (Ко); презент: крај тогâ *јѐдѐш*; тѐ нѐ мош да *најѐдѐш* (Де); *јѐдѐш* за дорѹчак; нѐсланђга пâ се *најѐдѐш* (Рач); свѐ да *изѐдѐш* (Ке); да се *јѐдѐ*; *јѐдѐ* нâрод (Жи); *разјѐдѐ* га; свѐ тѐ ђâвѐ *пђједе* (Рај); да појѐдѐ *стђка* (Врс); кат се *најѐдѐ* (Ос); не мѐремо да *јѐдѐмо* (Бо); кат овѐ *појѐдѐмо* (Гу); да *појѐдѐте* нѐшто (Гр); *јѐдѹ* свâтови (Бо); императив: свј помâло *појѐди*; тѐ посл'ѐ *појѐди* (До); радни глаголски придев: слâбо ти је *јѐо*; јѐчам се *јѐо* (Бо); *појѐо* му мѐсо (Бр); неки ђâвѐ *појѐо* (Ос); она би *појѐла*; дѹшу би му *појѐла* (Гу); богами слâбо се *јѐло* (Бо); те смо нѐшто *јѐл'и*; *појѐли* âлву (Го); јесте л' кâд гој се *најѐл'и* пйтѐ? (Ос).

Говору тутинско-новопазарско-сјеничког ареала нису својствене презентске форме: *ѹјем*, *ѹјеш*, односно облици императива са измењеним сугласником основе типа *појѐђите*, забележени у говору Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 192), а који су сасвим обични и у говору Врачана (Петровић 1973: 217), Бјелопавлића (Ћупић 1977: 91), те староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 176). Стање утврђено увидом у материјал којим располажемо не слаже се са наводима Д. Барјактаревића, који бележи да се у штавичкој зони, као и у суседним јекавским говорима употребљавају само облици *ѹјем*, *ѹјеш*, *ѹје...*, док је у сјеничкој и новопазарској зони искључиво *јѐдѐм* (Барјактаревић 1966: 99). Облици *јѐм*, *јѐш*, *јѐ*, *јѐмо...*, који су у употреби у говорима косовско-ресавске (Јовић 1968: 130; Пецо и

Милановић 1968: 350), шумадијско-војвођанске (Ивић и др. 1997: 217) и призренско-јужноморавске зоне (Младеновић 2013: 301–302) испитиваном говору такође су непознати.

На испитиваном терену у употреби је и свршени глагол *ѝзес*: нѝће да нас *изѝдѝ* (Ра); *изѝшиће* му га *ђавѝ* (Ју); који се у облицима радног глаголског придева на читавом терену јавља како у екавској форми: *изѝо* мѝш (Кл); *изѝла* *ђутек* за тѝ (Гу); тако и у ликовима који су фонетски икавизми типа: *изѝјо* те бѝјес да те изѝдѝ; *изѝо* вѝк магѝрца (По). Са јотованим сугласником основе овај глагол бележен је искључиво у сјеничком ареалу: кѝко ће свѝ тѝ *ѝз'ес* (Тр); отѝпѝт *из'ѝдѝ* *ђавѝ* (Че); свѝ мѝши *из'ѝдѝ* (Бољ).

П.1.1.2. Глаголи (-)плѝс, (-)прѝс и (-)мѝс имају основе по I врсти у свим облицима:

инфинитив: цијелу нѝј *пл'ес* (По); цѝмпер *ђу* јѝј *сапл'ес* (Ме); аорист: *опл'ѝто* прѝслук (Ми); пѝ *опл'ѝто* пѝшкѝ (Коз); *распл'ѝто* кѝсу (Па); чарѝпе му мајка нѝ *испл'ете* (Ке); *ѝпрѝде* кѝло вѝнѝ (Ду); *ѝзмѝте* и маѝсла (Бо); презент: сѝд на прѝл'у свѝ *прѝдѝм*; да *испл'ѝтѝи* (Д. Дуб); мѝраш и да *сапл'ѝтѝи* (Гу); да *мѝтѝи* варенѝку (Ду); *измѝтѝи* мѝтѝаницу (Ме); ѝзнѝш те *измѝтѝи* мѝтѝаницу (Пру); по кѝло мѝтѝаницѝ *измѝтѝи* (Пру); којѝ ће вѝшѝ да *опл'ѝтѝ* (Ме); трѝбѝ да се *испл'ѝтѝ* (Вр); о[д] тѝгѝ се *прѝдѝ* (Коз); кат се *измѝтѝ* (Д. Дуб); онѝ што се *измѝтѝ* (Пру); да се *опл'ѝтѝ* чарѝпе (Па); онѝ што *опрѝдѝмо* (Д. Дуб); да *прѝдѝмо* на прѝде (Ду); императив: па *напл'ѝти* овудѝ (Би); *испл'ѝти* плѝт око оногѝ кѝмена; прѝће *опл'ѝти* (Гл); *сапл'ѝти* пѝвој (Гу); нѝко *пл'ѝти* (Д. Дуб); овѝкѝ *упл'ѝти*; вѝнац *испл'ѝти* (Коч); па га *упрѝди* (Би); *прѝди* конѝплѝ (Гл); нѝко *прѝди*; *опрѝди* вѝну; *препрѝди* га (Д. Дуб); па је *опрѝди* (Кон); пѝјас *упрѝди* (Ме); пѝ док тѝ *опрѝди* (Рач); пѝсл'ѝн је *прѝди* (Боб); *мѝти*, *мѝти*; док се онѝ *измѝти*; кат се *измѝти* (Ме); радни глаголски придев: *пл'ѝо* се плѝт (Би); мѝј тѝс *пл'ѝо* некѝ л'ѝсе (Лу); нѝко је *прѝо* на кудѝл'у (Д. Дуб); *опл'ѝла* тѝј мѝјѝј сѝстри четѝри прслѝка; четѝри јѝ сам *опл'ѝла* бѝла (Ду); јѝ сам *прѝла* конѝплѝ (Ме); по кѝло би *измѝла* мѝтѝаницѝ (Пру); овѝкѝ би *мѝла* жѝна (Д. Дуб); па се *прѝло* (Гл); *прѝло* се на прѝљу (Д. Дуб); па смо *пл'ѝл'и* (Вр); ѝни би се *испл'ѝл'и* (Гу); пѝсл'ѝн би *прѝл'и* (Вр); до двѝнѝс би *прѝл'и* (Лу).

Забележени су следећи облици трпног глаголског придева ових глагола: *опл'ѝтен* от прѝћа (Де); *испл'ѝтен* онѝ вѝјенац (Бр); вѝна *опрѝдена* (По); *упл'ѝтена* пл'етѝница (Гр); *измѝтѝена* варнѝка (Ко); онѝ четѝри л'ѝсе *опл'ѝтѝене* (Лу).

Облик *плѝћен* није бележен (Вујовић 1969: 265).

П.1.1.3. Глагол *вѣс* карактерише се присуством дублетних форми у облицима трпног глаголског придева: *извѣзен* пòјас; *вѣзен* п̀рслук (Ко); *вѣзѣне* онѣ вѣшове (Ду); *вѣзѣне* кошѹље (По) (чешће); и: чарàпе *вѣжѣне* (Ша); *вѣжѣне* вѣшове (Ме) (ређе). Остали облици гласе: *вѣзѣм*, *вѣзѣи*, *вѣзѣ...*; *вѣзох*, *вѣзе*, *вѣзе...*; *вѣзò*, *вѣзла*, *вѣзло...* *вѣзѹћи...*

П.1.1.4. Двојаке форме трпног глаголског придева имају и глаголи (-)мѹс, (-)бòс, (-)трѣс, (-)грѣнс:

побòден тѹ кòлац (Рач); крава *непомѹзена* (Д. Дуб); свѣ тò *ѹзгребàто* (Ру); све *истрѣсѣно* (По); *забòдени* ексѣри (Дет); они су *забòдени* (Бр); *истрѣсѣни* ћил'ѹми; свѣ су *помѹзене*; *истрѣсѣне* јàмбол'ије (Ме); *ѹзгребàне* рѹке (Ру);

двã др̀вета *побòђена* (Ду); она је *потрѣшена* (Пл); мл'ѹјекò *помѹжено* (Бр); кòље *забòђено* (Бо); *помѹжене* су крãве (Ко); рѹке *изгрѣбљене* (Со).⁸

Измењен јотовани сугласник основе аналошког је порекла, добијен аналогијом према глаголима са основом на -и- типа *нòсит* : *нòсѹм* : *нòшен*.

Иста појава забележена је и у говору Врачана (Петровић 1973: 218), те у Бјелопавлићима (Ћупић 1977: 96) и Горњим Васојевићима (Стијовић 2007: 189).

У осталим облицима ових глагола нема двојства форми:

инфинитив: *трѣбã* тѣ крãве *пòмус* (Го); да те ништа не мòре *ѹбос* (Ми); аорист: *мѹзо* мајки крãву (Го); и *не помѹзòсмо* је (См); *помѹзоше* онѣ òвце (Лу); презент: пã свѣ *се трѣсѣм* (Жи); овãмо те чѣкã да *помѹзѣи* (Бо); *бодѣ* онò тр̀ње (Бр); да се *не бодѣ*; ако *се забòдѣ* (Дол); и òн *побòдѣ* глãвòм (Не); *гребѣ* за òбрас (Со); сад у кòфу свѣ *мѹзѣмо* (Коч); док се *не побòдѣмо* на пѹјац (Жу); òне *мѹзѹ* (Гло); *побòдѹ* је на кòња (Ду); императив: *побòди* тãмо мѣту; кòље *побòди*; па *се побòди* (Бру); мацѹгу *забòди* (Бот); нѣвѣстã *се побòди* (Пру); поједнѹи *убòди* п̀рс (Прћ); *истрѣси* онò (До); дѣцу свѣ онò *изгрѣби* (Ду); радни глаголски придев: *мѹзла* стòку (Пе); на пòднѣ *помѹзла* стòку (Тр); *изгрѣбла* сам *се* бѹла (Ру); свѣ су јòј *прѣтрѣсл'и* (Го); вѹлãма би *трѣсл'и* (Ер); *мѹзл'е* би òфце (Ђер).

Код глагола (-)грѹс измењени сугласник основе, осим у радном глаголском придеву: *нагрѹжено* од р̀ђѣ (По) (: свѣ *нагрѹжено* (Ру)), бележен је и у презенту: тò ме *грѹжѣ* (Мел); *грѹжѣ* ме сãвес (Ст), с тим да овакве форме нису обичне. Остали забележени облици су: инфинитив:

⁸ Д. Барјактаревић наводи само форме са консонантском алтернацијом (Барјактаревић 1966: 106).

да ће зѐмљу *грѝс* (Вр); презент: тѝ *загрѝзѝш* она л'ѝп (Го); императив: мало *угрѝзни* зѝбом (См); радни глаголски придев: би те *прегрѝзла*; она з̀алогѝ што *си* га *загрѝзла* (Го).

Глагол (-)*пѝс* има следеће облике: презент: *пѝсѝ* стѝка (Ђер); свѝ *попѝсѝ* стѝка (Жи); кра̀ве *пѝсѝ* (Ке); трпни глаголски придев: све *попѝсѝно* (По). Нису бележене форме са јотованим сугласником основе аналошког порекла.

П.1.1.5. Глаголи (-)*зѝпс*, (-)*рѝс* и (-)*крѝс*, такође се одликују одсуством варијантности и у облицима твореним од инфинитивне и оним који се граде од презентске основе:

инфинитив: вѝ ћете *озѝпс* такѝ (Бот); оћете *озѝпс*; пѝслѝ ће јој *порѝс* чѝр (По); тѝ неће *зарѝс* (Ка); аорист: *крѝдоше* хи (Го); презент: немѝ да *укрѝдѝш* (До); ил'и *крѝдѝ* (Вр); ѝна нам *крѝдѝ* (С. До); нешто да *укрѝдѝ*; да му *се* *укрѝдѝ* з̀аствава (Вру); у Мѝтрову да е *крѝдѝмо*; *зѝбѝте* тѝ (Трн); кад *одрѝстѝ*; да *рѝстѝ* дѝца (Бр); *рѝстѝ* тѝ трбѝси (Вру); императив: кад *изрѝсти* (Вру); радни глаголски придев: ма̀ло *порѝстѝ*; *укрѝо* је (Вру); Ёцо је *ѝкрѝо* (Го); сирѝче *порѝсла* (Жи); свѝ *урѝсло* у жбѝње (В. Лок); једно што је *крѝло* тудѝје (До); мѝ смо је *крѝли* (Вру); *озѝбл'е* нѝге (Ју); нѝше су шѝме *одрѝсл'е* (Вру); трпни глаголски придев: свѝ жѝвѝ *покрѝдено* (Цв).

Бележено је и: трудна жѝна не смѝјѝ нѝшта да такнѝ *укрѝђено* (Вр); нѝје *крѝђено* ни стѝка ни нѝшта (Вру); свѝ *покрѝђено* (Ле) у трпном глаголском придеву⁹.

П.1.1.6. Глаголи *пѝвес*, (с)*прѝвес*, *прѝвес*, *ѝвес*, *ѝзвес*, *ѝдвес*, *рѝзвес*, *свѝс* и сл. имају по једну основу и у презентским (презент и императив) и у облицима твореним од основе инфинитива (инфинитив, аорист, радни глаголски придев, трпни глаголски придев), односно мењају се само по I врсти:

инфинитив: ѝн ће те *пѝвес* (Бр); тебе ћу ја сѝт *пѝвес* (Ос); тешко бѝло *ѝвес* нѝрот у цивил'изѝцију (Нет); аорист: *пѝведе* је дѝље (До); *пѝведе* ме (Се); *ѝведе* ме у жѝне (Жи); Мѝмѝр ме *ѝдведе* (Го); *рѝзведе се* та̀мо (Ђер); нека̀ко је *не повѝдосмо* нѝђе (Ђер); *одведѝсмо* је у бѝл'ницу (Пл); *не повѝдоше* јој рачѝна; те ме *повѝдоше* за Рожѝе (Ђер); кад се овѝ вѝде *одвѝдоше* (Д. Дуб); сѝцкѝ се *развѝдоше* (См); презент: да те *повѝдѝм* (Бр); да ми *превѝдѝш* (Вр); дѝвер је *повѝдѝ* (Д. Дуб); да и

⁹ У Мрковићу је овај облик обичан (Вујовић 1969: 265). Осим *укрѝђен*, овај говор познаје и форме *плѝђен*, *ијѝђен*, *завѝђен* (Вујовић 1969: 265) и сл., које не фигурирају на терену који је предмет наше анализе, што показује да појава аналошког успостављања измењеног сугласника основе код глагола прве врсте није знатнијег интензитета.

повѣдѣ у Нѣмачкѹ (Бо); *превѣдѣ* ме преко водѣ (Вр); *увѣдѣ* у сѣбу (Жи); *извѣдѣ* је брѣт; *извѣдѣ* је ко јој је најблѣжѣи (Д. Дуб); да га *извѣдѣ* на свѣдбу (Вру); *одвѣдѣ* невѣсте тѣмо (Боб); трѣбѣ да *се свѣдѣ* (Ћер); *повѣдѣмо* л' ѣепѣга (Бр); мѣ *провѣдѣмо* шехѣде (Дол); да га *провѣдѣмо* (Бо); *спровѣдѣмо* свѣдбу (Стр); *увѣдѣмо* вѣла (Вру); тѣмо *свѣдѣмо* (Бр); *увѣдѹ* те у кѹћу (Кон); изѹтра је зѣве *увѣдѹ* (Д. Дуб); *увѣдѹ* је те двѣрѣи; *извѣдѹ* је (Вру); да *одвѣдѹ* овѣ врѣло (Д. Дуб); да му је *свѣдѹ* у ѣѣрдѣк (Ју); императив: фамѣлију цѣјѣлу *повѣди* (Бо); овѹ стѣку *повѣди*; *повѣди* јој дрѹгѣга; *повѣди* је ка кѹћѣи (Бр); *повѣди* је на бегѣнлук; ѣн лепѣтѣна *повѣди* (Вру); ѣна га *повѣди* ко[д] дѣктора (Го); *превѣди* га (Нет); *увѣди* млѣдѹ; *увѣди* у брѣдо и у нѣте (Дол); посл'ен *увѣди* ѹвѣчѣ (Ду); *увѣди* по трѣе четвѣро кѣнѣ; (Жи); ѣни ти *увѣди* (Бр); *извѣди* је брѣна (Бо); *извѣди* у жѣне (Дол); *одвѣди* дрѹгѣга; *одвѣди* лѣјѣпа мѣмка (Вру); *одвѣди* је (Ћер); сѹтрадѣн невѣсту тѣмо *свѣди* (Дол); радни глаголски придев: јѣдан брѣтуѣт ме *превѣо* (Де); *превѣо* не за Срѣбију (Бр); *одвѣо* нѣко (Жи); *одвѣо* га је ѣтут (Је); јѣ би ве *повѣла* ѣѣ ѣзвор врѣла (Гр); ѣна је *провѣла* (Бр); пѣ су *повѣл'и* рѣт (Прѣ); жѣвѣт *провѣлѣи*; с Нѣфѣм смо *провѣлѣи* гѣдине (Бл); *спровѣл'и* на Вѹчѹ Лѣкву (Цв); *превѣл'и* (Кон); којѣга мѣмка су јој *увѣл'и* (Бр); изѹтра би *извѣл'и* млѣдѹ (Би); *увѣла* кѣње (Бр); *одвѣла* дѣјѣте (Коз); *развѣла* се (Ер); пѣсл'ѣн би хи *свѣл'и* ѹвѣчѣр (Ст).

Глагол *дѣвес* има облике:

инфинитив: лѣпѣва ѣе ти га *дѣвес* кѣмшѣја (Цв); аорист: *дѣведе* Шѣптѣре (Прѣ); *дѣведе* ме ѣде (Жи); *дѣведе* је јѣдан брѣтѣѣ (Кл); *довѣдѣсмо* вѣду (Го); *довѣдоше* ме (Бр); *довѣдоше* онѣк нѣурѣпсѣхѣлога (В. Лок); презент: *довѣдѹ* некѣг дрѹгѣг (Ба); сѣмо му је *довѣдѹ* (Бо); императив: *довѣди* мѣмка (Бр); *довѣди* га ѣде (Вру); кад је *довѣди* овѣмо (Ке); радни глаголски придев: *довѣо* сам ти жѣну (Го); Нѣфѣѣа је *довѣла*; *довѣла* је (Бл); чѣм си се *довѣла* (Го); јѣ сам ви *довѣла* стѣку; мѣ *довѣл'и* (Бр).

Порѣд облика *довѣден*, *-на*, *-но*: *довѣдена* невѣста ѹвѣчѣр; тѣк што је *довѣдѣна* (По); ѣна нѣје *довѣдена* (Па); забѣлѣжѣни су и облици: *довѣђѣно* је на црѣјѣво (Др); *довѣђѣна* овѣмо кѹћѣи (Из), којѣи су у грађѣи заступлѣни са свѣга неколико примерѣа (насупрѣт прѣвѣма којѣи су брѣјѣни), те се не може говорѣти о равноправној употрѣби двѣју ликѣва.

П.1.1.7. За разлику од прѣтходно анализѣраних, којѣи прѣма типу промене остају у I врѣсти, код некѣих глагола на *-с* долази до укрѣштања ѣнова, па ѣни својѣ облике граде некада по I а некада по III врѣсти. Рѣч је о глаголима типа *срѣс/срѣтнут*, *ѣбрѣс/ѣбрѣтнут*, *пѣс/пѣнут*, *сѣс/сѣднут* и др., којѣи имају значѣње тренутности, у коме и налазѣмо ѣнов за

аналошки продор елемента *-не-/ -ну-*, пореклом III врсте, који у се највећем броју случајева такође одликују семантиком тренутности.

Сви ови глаголи облике презенте граде искључиво по III врсти:

само ко *не п̄ан̄ем* на постѣљу (Гл); само да *не п̄ан̄ем* с н̄ог̄у; и да *не п̄ан̄ем* нек̄е м̄ук̄е (Жи); *ја се* у Пѣћ т̄о јутро *обр̄ет̄н̄ем* (Де); посл'е пол̄аз̄ника *ср̄ет̄н̄еи* (До); свѣкрва *ср̄ет̄н̄е* он̄у сн̄аху (Кон); домовина *ср̄ет̄н̄е* је; да *п̄ан̄е* у крф; не̄ко *п̄ан̄е* т̄у (Вр); да не *п̄ад̄н̄е* дет̄ету на ӯста (Го); он *п̄ан̄е* (До); тр̄ска он̄а *п̄ан̄е* (Ђер); ако ме *п̄ан̄е* о ӯљу (Ми); *п̄ад̄н̄е* к̄иша (Бољ); кат *п̄ад̄н̄е* сн̄ијек (Гу); ч̄им *п̄ан̄е* к̄иша (Гл); *обр̄ет̄н̄е се* у Паз̄ар (Бр); *ср̄ет̄н̄емо* га са ж̄итом; *ср̄ет̄н̄у* т̄у нев̄есту (Ду); *напр̄авише п̄а се* ђни *ср̄ет̄н̄у* (Се).

Тако је и у облицима императива:

обр̄ет̄ни се т̄у (Ми); *обр̄ет̄ни* ми с̄ад п̄аре (По); *обр̄ет̄ни* је како зн̄аш (Ша); ј̄едно с др̄угијем *се ср̄ет̄ни* (Бо); [j]̄едно *ср̄ет̄ни* (Де); сл̄уч̄ајно не̄ђе *се ср̄ет̄ни* (Ду); *дијете п̄ани*; *п̄ани* у руке нек̄ом х̄џи; ка[д] ти *п̄ани* по гла̄ви (Вру); *п̄ани* ми н̄а ом (Дол); *п̄ани* в̄џа (Ка); *п̄ани* те му се сл̄џи (Со); *дијете п̄ани* (Ки); к̄иша кат *п̄ани* (См); *п̄ад̄ни* к̄ише (В. Лок).

Исто наводи и Д. Барјактаревих (Барјактаревих 1966: 99).

У инфинитиву глагола *џбрес/обр̄ет̄нут* подједнако су фреквентни и облици по I и они по III врсти: м̄џџ би се *џбрес* т̄у за п̄џа с̄ахата; *обр̄ешиће се* она одек̄ане (Ју) и: да ми се *обр̄ет̄нут* т̄амо (Коз); ко ће *се обр̄ет̄нут* ту (Бр).

Глаголи *п̄ас/п̄анут* и *ср̄ес/ср̄ет̄нут* инфинитивне облике имају чешће по III врсти, што је настало у резултату тежње да се избегне свођење на једносложну форму:

што се не м̄џу *ср̄ет̄нут* саш њ̄им (Го); тр̄џба т̄џ *ср̄ет̄нут* (Ју); пр̄в̄а к̄ућа ће ве *ср̄ет̄нут* (Ра); о̄еш *п̄анут* (Ми); њ̄џму ће *п̄ад̄нут* на п̄ам̄џт; бр̄иџа н̄ама да л' ће џн *п̄анут* (Ме); *п̄ан̄уће* ти т̄џ; на њ̄џга ће *п̄ад̄нут* св̄џ (Ме); п̄а м̄џре *п̄анут* (Со);

т̄амо ће се *ср̄ес* (Ме); неср̄џа ће га *ср̄ес* (По); д̄ако не̄ће *п̄ас* (Гр).

У аористу доминирају облици по I врсти:

ср̄џто ов̄у ж̄џну (Се); кад џн *се џбрете* (Гр); џн *се џбрете* у к̄џл'има (Коз); с̄иља н̄ар̄џда *се џбрете* т̄уна (Вр); *ср̄џте* га ј̄џдна ж̄џна (Је); т̄амо хи *ср̄џте* род̄џина (Би); џн *п̄аде* (Де); џна *п̄аде* (Пл);

паде ми ма̀лак нешто (Д. Дуб); *паде* снѣјек (Брђ); на памѣт *не паде* (Пр); снѣјек у прѡл'еће *паде* (Бо); сѡд ми *паде* н[а] ѡм (Го); *срѣтоше* не (Тр); *срѣтоше* је са кѡњима (Жу); кад *падоше* онѣ кѣше (С. До);

ја се ту *обрѣтну* (Ша); *не па̀ну* ми на ѡм (Пру); *па̀ну* ми на памѣт (Го); *срѣтнуше* га та̀мо са жѣтом (Ду).

Облици радног глаголског придева граде се готово искључиво по I врсти:

срѣо муслима̀нку дево̀јку (Вру); *па̀о* снѣјек (Бо); бѡга ми *па̀о*; бѡга ми ми је *па̀о* у бѹнар (Бр); *па̀о* у те кр̀вови (Вру); ху̀зда *срѣла* за ка̀мен (Бо); да се ѡна *срѣла* са нѐкѣм мѡмком (Пож); ја *се обрѣла* ту (Пл); *па̀ла* онѡмо (Рам); да не би *па̀ла* ѡна (Би); ху̀зда како му је *па̀ла* (Бо); *па̀ла* у бла̀то (Го); кол'ѣко је та̀ сила та̀пу̀т *па̀ла* (Кн); ка̀сно *се то̀ обрѣло* (Ле); свѣ то̀ у тр̀ње *се обрѣло* (Лу); то̀ е свѣ *па̀ло* (Дол); овѡ не́је *па̀ло* с нѐба (Бл); на̀с је *па̀ло* посѣ ѡвде (Го); *па̀ло* хи је (Туз); девет кр̀во̀ва је *па̀ло* (Вру); *срѣл'и* га; да би се мѣ *срѣл'и* (Жу); же су ти *па̀л'и* у кр̀во̀ве; ѡни су *па̀л'и* у кр̀в та̀мо (Шар); за ма̀ло је *па̀нула* (Жи); саш њѣм се *срѣтну̀ла* (Коз).

Све наведено важи и за префиксирани глаголе творене од претходно наведених, с тим да се код глагола (-)*па̀с* / (-)*па̀нут* примећује да су нешто чешће форме инфинитива по I врсти, имајући у виду да у овом случају нема свођења на једносложну форму: стѡка ће ми *прѡпас*; свѣ ће *ѣспас* дѡбро (Врс); ако ће ти ду̀ша *ѣспас* (Шт); па̀шче ће га *па̀пас* (Ба). Облици по III врсти ипак су обичнији: ѡчи ће ти *испа̀нут* прѣду̀ћи (Дуб); ѡн ће *пропа̀днут* кѡ нѐко (Бо); неко ће га *напа̀нут* (Жи); ѡна ће му *се допа̀днут* (Бољ); *допа̀ну̀ће* некија мѹка ѡн (Бот).

Презент и императив граде се по III врсти: презент: ма̀ло *испа̀нем* ту више ку̀ће (Жи); да *испа̀неш* на викенд (Жу); у Дѡбрѣ Дѹб да *испа̀неш* (Д. Дуб); кад *испа̀не* прѡл'еће (Бо); да *напа̀не* тебе нѐко (Нет); тога̀ што је дѣрѡ ће да *напа̀не* (Ос); да ми стѡка *не пропа̀дне* (С. До); ту *пропа̀не* фѡмел'ија (Гл); да *не пропа̀не* тол'ѣка на̀фака (Кн); *опа̀не* та̀ пѡздер (Ки); не́ћу ја да дрѹго̀ме *припа̀не* на̀ше богѡсто (Кл); рѹке му *отпа̀ну̀*; ѡчи *испа̀ну̀* (Кл); императив: *отпа̀дни* ти нѡге (Рач); жѣто *опа̀ни* (Кон); *испа̀ни* (Бр); кад *испа̀ни*; *испа̀ни* ѹ поље (Жи); па онѡ *испа̀ни* (Де); она *испа̀ни* да двѡри (Ши); оно *упа̀ни* дѡле (Ђер); *упа̀ни* у ку̀ћу (Ју); *напа̀ни* на ку̀ћу (Ђер); *напа̀дни* хи (Гу).

Аорист је чешћи по I врсти: ѣво свѣ то̀ *ѡпаде* (Туз); ду̀ша ми готѡво *ѣспаде* (Ши); *ѣспаде* онѡ свѡшта (Со); *отпа̀доше* (Ле); љѹди *упа̀доше* у ку̀ћу (Жи); ѡчи ми *испа̀доше* (Бл); *испа̀доше* онѣ за̀лѡге (Ке); и *напа̀доше* га на ку̀ћу (Вр). Забележено је свега неколико примера по III врсти: *напа̀нуше* на Ту̀рке (С. До); *упа̀нуше* онѣ волѡви (Ле).

Облици радног глаголског придева бележени су само по I врсти: *упао* у оне кл'ѐке (Бл); оздѝ од Србијѐ неко *напао*; нѐко *напѝ* на сѐло (Кл); била му је *испао*; *испао* му кила била (Дол); дѹша *испао* на мѹкама (Туз); ја *испао* (До); ѝна се *распао* (Коч); нѝ му се није *допао*; мѐне се *допао* (Ле); онѝ је *пропао* (Врс); свѐ тѝ *пропао* (Кн); ѝндѝ је овѝ *пропао* (Др); *испао* јој дѝбро (Вру); па кат би *испао* (Бл); *испао* му крило јѝдно бѝше (Ле); кѝсно је *испао* (Бо); пѝсл'ѐ тѝ се *распао* (Др); пѝсл'ѐ се *распао* царство (Ки); штѝ би ме *спопао* тѝмо (Ли); *напао* 'и Бѹхор (Ле); *пропао* 'е (Бо); сѝт су *испао* 'е хаљине (Ки).

Глагол *сѝс/сѝднут* инфинитив може градити и по III и по I врсти. Притом, сви самостално употребљени облици инфинитива који су бележени јесу они по III врсти, имајући у виду да је и овде посреди избегавање свођења облика на једносложну форму: *сѝднут* нѐђе (Ле); мѝрете *сѝднут* мѝло (Ме); по свѹ нѝј *засѝднут* (Пру); ми ћемо *сѝднут* за хастѝл тѹ (Го); лѝко ће *сѝднут* (По). Када поменутог ограничења нема, у облицима футура на пример, подједнако су обичне обе форме: *сѝшћемо* мѝјно (По); кад дѝђѹ *сѝшћете* свѝ да јѝдѝте (Ли); и: *сѝднуће* ѝна (Жи).

У аористу превладавају облици по I врсти: затѝ ја *сѝдо* (Шав); штѝ, брѝ, нѝ *седе* на овѝ (Ка); *сѝде* до нас (Го); ја и ѝн *сѝдосмо* тѹ (Ле); не *сѝдосте* мѝло (Ме). Ређе су форме по III врсти: пѝ *сѝднусмо* (См); *сѝднуше* да одмѝрѝ (Ле).

Презентски облици граде се по III врсти: *сѝднѝм* на рѝзбој да ткѝм (Кн); ја свѐ овакѝ *сѝднѝм* (Брђ); сал' *сѝднѝш* (Го); *сѝднѝ* овѝко и дрѝ'емѝ (Коч); *сѝднѝ* овѝкѝ (Па); он да *сѝднѝ* (Св); мѝ *сѝднѝмо* нѐђе (Стр); пѝ *сѝднѝмо* (Гр); хѝјмо те да *сѝднѝмо* (Леч); пѝ *сѝднѹ* тѝмо; жѝне *сѝднѹ* (Д. Дуб).

Облици *сѝди(те)* и *сѝдни(те)* у императиву подједнако су фреквентни:

нијѝ рѝкѝ нико *сѝди* (Рач); *сјѝди* тѝ тѝмо, *сјѝди* (Тр); *сѝди*, мѝдѝћѹ, мѝло ѝде (Вру); *сѝди* не хадаљѝј се; *сѝди*, мѝјкицо (Го); *сѝди* тѝ до њѝ (Коч); *сѝди* на дѝку (Трн); *сѝдите* ѝде иза мѝне (Ле); *сѝдите* за астѝл (Не);

„Сѝдни”, шофѝр кѝжѝ (Ле); *сѝдни* порѝд нас (Вру); *сѝдни* ѝде; *сѝдни* за хастѝл да пијѹ пиће; (Го); *сѝдни* одмѝри; *сѝдни* ѝде; кат мѝ рѝкнѝмо *сѝдни*; *сѝдни* слѝбодно (Па); на столѝцу пѝ *сѝдни* (Бал); *сѝдни* помѝјно (Ос); и ја пѝсл'ѐ *сѝдни* да ткѝм (Кн); ѝјде *сѝдните* (Не).

Радни глаголски придев има облике: она *сѝла*; ја кат би *сѝла*; тѝ би *сѝла* овѝ мѝја мѝјка (Гр); докл'ѐ би ѝна *сѝла* (Ли).

За разлику од стања у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу, где се радни глаголски придев гради искључиво по I врсти, у говору Горњих Васојевића, на пример, обичне су и форме по III: *припãнуо, пãнӯла, пресѣднӯло* и сл. (Стијовић 2007: 193).

Спроведена анализа показује да се глаголи на *-с* могу поделити у две групе: а) они који имају промену само по првој врсти, и б) глаголи код којих је дошло до укрштања основа, те своје облике могу градити осим по I и по III Белићевој врсти. Притом, однос форми разликује се у појединачним облицима. Сви ови глаголи имају облике презента и императива по III врсти, двојачке форме у инфинитиву и аористу, с тим да превладавају форме по I врсти (осим у случајевима када се избегава свођење облика на једносложну форму), док се радни глаголски придев образује од основа које одговарају глаголима I врсте.

II.1.1.8. Код глагола који се у инфинитиву завршавају на *-ћ / -ј* тенденција ка укрштању са глаголима III врсте присутнија је него код глагола на *-с*. Такође, приметна је и чешћа појава дублетних форми у парадигмама различитих глаголских облика.

Разноврсношћу форми одликује се глагол *мдћ / мдј*, који је, како показује ексцерпирана грађа, на испитиваном терену присутан у следећим облицима (наводимо све забележене форме без обзира на фреквентност и територијалну распоређеност):

Инфинитив: *мдћ / мдј*.

Аорист: *мдго(х) / могод(х) / мдга(х); мдга / мдгаде; мдга / мдгаде; мдгосмо / могодосмо / могоасмо; мдгосте / могодосте / могоасте; мдгоше / могодоше / могоше*.

Презент: *мдгу; мджеш / мдреш / мдш; мдже / мдре; мджемо / мдремо; мджете / мдрете; мдгӯ / мджӯ / мдрӯ*.

Императив: *мдгни / могод(н)и* (облици у множини нису забележени).

Имперфекат: *мдгã(х) / могодїјã(х); мдгãше / могодїјãше; мдгãше / могодїјãше; мдгãсмо / могодїјãсмо; мдгãсте / могодїјãсте; мдгãхӯ / могодїјӯ*.

Радни глаголски придев: *мдг(а)о, мдгла, мдгло, мдгли, мдгле, мдгла*.

У употреби су и презентске форме које се употребљавају у служби футура II: *мдгнѐм / могод(н)ѐм / могодѐнѐм; мдгнѐш / могод(н)ѐш / могодѐнѐш; мдгнѐ / могод(н)ѐ / могодѐнѐ; мдгнѐмо / могод(н)ѐмо / могодѐнѐмо*.

Примери са облицима инфинитива:

нећу *мдћ* зăспат (Че); свашта ћеш *мдћ* да чўјеш од нѣга (Цв); они ће *мдћ* да подл'егнў (Мел); кат ћеш *мдћ*; тї ћеш *мдћ* тō да завршїш (Го); рече да ће *мдћ* (Ша);

хо л' *мдј* тō да понесеш?; богами нећеш *мдј* (Бољ); она ће *мдј* да му се супроставї; питање је да л' ће *мдј* да дōђе (Мел); свї ће *мдј* да станў (Ли).

Глагол *мдћ* / *мдј* одликује се присутношћу тројаких форми у свим лицима аориста. Први низ облика јесу они са аористним наставцима (*мдгох, мдга, мдга, мдгосмо...*), други су они који су настали контаминацијом аористних и имперфекатских облика, и који се од имперфекатских разликују само по одсуству неакцентоване дужине (*мдга(х), мдгасмо, мдгасте...*)¹⁰, док трећи низ морфолошких ликова чине они који основу у аористу проширују елементом -д-¹¹ (*мдгдох, мдгаде, мдгдосмо...*). Поменуто се очитује из забележених примера:

не *мдго* вишē да га трпїм (Ли); Стоја грднā *нѣ мдга* да дочекā; *нѣ мдга* нїшта да испрїчā (Го); нїко му нїшта *нѣ мдга* (Ју); *нѣ мдга* ни ѓн да држї (Ке); *нѣ мдга* Јагода; нешто *нѣ мдга* да одржї; *не мдгосмо* да вїдимо (Лу); *не мдгдсмо* да идемо (Ос); овē гōдинē *не мдгосмо* да држїмо (Ми); *не мдгосмо* учїнет (Пр); нїшта *не мдгоше* да му учїнў (На); *не мдгоше* да је нāђў (По);

не мдгах вїшē (Ћер); *не мдга* сāма да је дїгнēm (По); јā тō *не мдга* да трпїм (Жи); *не мдга* (Го); *мдгасмо* вāлā овāмо и у сōбу (Бал);

не мдгдо (С. До); *не мдгадо* да остāvїм (Жи); *нѣ мдгаде* да је трпї (До); *нѣ мдгаде* да бїднē (Де); *нѣ мдгаде* нїко да га скōл'ї (Ос).

1. л. јд. презент глагола *мдћ* / *мдј* гласи *мдгу*: *мдгу* да ѓдēm (Вру); јā са свāкїм *мдгу* (Го); *не мдгу* да се дїгнēm; *не мдгу* ѓпēt да уїђēm такō (Жи); *мдгу* свāкат (По).

У 2. л. јд. са подједнаком фреквентношћу у употреби су форме: *мджеш, мдреш* (*же > ре*) и краћи облик *мдш*:

не мджеш да једēш (Го); тāмо *не мджеш* (Гу); ўзми кол'ко *мджеш* (По); кад гōј *мджеш* (Че); *мджеш* ил' *не мджеш*? (Ша);

тї *мдреш* сāt (Бо); *не мдреш* да се вāдїш (Го); *нѣ мореш* тāмо (Нет)

¹⁰ О укрштању аористних и имперфекатских форми биће више речи у одељцима о овим глаголским облицима (в. т. П.3.8., П.2.4.8., П.4.20.).

¹¹ Ово проширење се јавља и код неких других глагола (*прѓда(х) : прѓдадо(х); мисли(х) : мислѓдо(х); воле(х) : волѓдо(х)* и сл.) (в. т. П.4.15.).

нѣ мош нешто у браку (Го); *мѡш* се надат снї҃егу и хладнѡћи (Би); *нѣ мош* (Вру); доклѣ гѡј *мѡш*; *нѣ мош* да клапараш у њї (Го); сат *нѣ мош* да вїдїш; тї *нѣ мош* да вїдїш (Гу).

3. л. јд. презента гласи *мѡже* / *мѡре*: *не мѡже*; *не мѡже* да се ожѣнї (Вру); Андрија *не мѡже* без бѡбѣ ни мѡло; *не мѡже* исѡн (Го); *нѣ море* (Жи); *не мѡре* да нѡћѣ пѡсла (Бр).

У 1. и 2. л. мн. презента бележене су форме: *мѡжемо* / *мѡремо* и *мѡжете* / *мѡрете*: *не мѡжемо* вїшѣ (Го); *не мѡжемо* (Не); *не мѡремо* сѡдек; *не мѡремо* сѡд (Вр); *не мѡремо* ни да рѡдїмо (Брђ); *не мѡжете* тїнаке (Бу); *не мѡрете* свѣ завршит (Де); *не мѡрете* овїјем кѡл'има (Ра).

У 3. лицу множине на целом испитиваном терену превладава облик *мѡгѡ*, али се спорадично јављају и форме *мѡжѡ* и *мѡрѡ*, добијене аналошким уједначавањем основе према другим презентским формама (*мѡжѡ* : *мѡжемо*, *мѡжете*; *мѡрѡ* : *мѡремо*, *мѡрете*):

нѡвїшѣ *мѡгѡ* да учїнѡ кѡр (Би); кол'їко тѡ *мѡгу* да учїнѡ кѡр (Би); они *мѡгѡ*, шта гѡј *мѡгѡ* (По), нїшта *не мѡгѡ* (Не); свѡкат *мѡгѡ* (Ша);

они *мѡжѡ* књїжице што нѣмаѡ зѣмљу (Ос);

док *мѡрѡ* (Лу); они *не мѡру* да помѣнѡ (Трн).

Примери за императив: ако *мѡгни*, они кѡпи (Брђ); ил'и *мѡгни* нѣђе да ѡдѣ (Ле); ко гѡј *мѡгни*, ѡн дѡђи (Го); ако *могѡдни* саш њѡм (Ша).

Осим облика *мѡгѡ(х)*, *мѡгѡше*, *мѡгѡсмо*... у испитиваним говорима у употреби су и форме које у имперфекту проширују основу елементом -*д*-, односно -*диј*-¹²: *могѡдијѡ(х)*, *могѡдијѡше*, *могѡдијѡсмо*...

ал'и *јѡ не мѡгѡ* (Ос); *јѡ не мѡгѡх* (Прђ); *пѡ не мѡгѡ* да се одмѡрїм; *не мѡгѡше* да подл'ѣгнѣ (Го); *не мѡгѡше* да устѡнѣ ис кревѣта (Че); *не мѡгѡсмо* га нѡј (Врс); *не мѡгахѡ* (Бо); *не мѡгахѡ* да прѡђѡ (Жи);

не могѡдијѡ да дѡђѣм јучѣр (Се); *могѡдијѡше* л' шта учїнет? (Бал).

Примери за радни глаголски придев:

нїко ти нїшта *не мѡгѡ* (Би); нїје *се мѡгѡ*; нѣ би вїшѣ *мѡгѡ* (Бо); нїје *мѡгѡ* (Вр); нїје *мѡгѡ* саш њѡм (Го); нїсам *мѡгѡ* да се пожѡл'їм (Не); тѡ ти нѣ би *мѡгѡ* прићат (Туз); *мѡгла си* да вїдїш

¹² Проширење -*д*-/*диј*-: могу имати и други глаголи, с тим да је ареална распрострањеност у појединим деловима тутинско-новопазарско-сјеничког ареала различита (в. т. II.3.8.)

(С. До); пā би мѡгла (Брђ); нїје мѡгло (Бр); ѡвде се нїје мѡгло; ал' нїје се мѡгло (Бо); нѣ би се мѡгло (Гу); нїјесу мѡгли (Бо); нїесмо мѡгл'и (Ру); кол'ико су то мѡгл'е да нашкѡдѹ (Би).

У функцији футура II осим презентских облика мѡгнѣм и мѡгѡднѣм у употреби је и форма мѡгдѣнѣм, која највероватније представља контаминацију претходне две¹³:

ако не мѡгнѣм да се запѡсл'им (Нет); сāмо шта мѡгнѣм да ѹзмѣм (Пр); ка[д] дѡђѣш овāмо те мѡгнѣш (Жу); ако мѡгнѣш одвѡит (Ле); како кѡ мѡгнѣ (Прђ); ко мѡгнѹ (Ке);

ако мѡгѡднѣм да је нāђѣм (Гу); кѡ овā не мѡгѡдѣ (Кн); ко мѡгадемо да занѡћимо (Тр); сāмо ко мѡгѡднѹ (Ле).

ако йкāко мѡгденѣм, јāвйћу (Ба); штѡ прйје мѡгденѣ (Бл); ако не мѡгденѹ (Цв).

Облик мѡгнѣм у истој функцији познају и староцрногорски говори (Пешикан 1965: 166).

За глагол пѡмоћ / пѡмој / помѡгнут бележене су следеће форме:

инфинитив: хāј јā ћу тѣбе пѡмој (Го); јā ћу ви тѡ пѡмоћ (Нет); јā ћу ви пѡмоћ (Трн); бѡк ће пѡмоћ (Врс) ко си на некѹ мѹку помѡј ћу ти (Ру);

мѡш му помѡгнут штā? (Ми);

аорист: тек Бѡг пѡмогā јој (Жи); посен ми пѡмога једна жѣна; пѡмогā један кол'ѣга; тā чѡвек и[з] Жйрча пѡмогā (Пл); мѣни Бѡк пѡмогā (Ми); Рѹси ни помѡгоше (Кн);

дѡбро ми пѡможе (Вр);

презент: ако мѡгу да ви помѡгнѣм (Трн); да ми помѡгнѣ (Жи); бѡк да помѡгнѣ (Бл); бѡк да помѡгнѣ (Бр); да ти помѡгнѣ за пāре (Д. Дуб); да помѡгнѣмо нѣкѡга сиромāха (Бл); мѡрā да помѡгнѣмо (Не); да ми помѡгнѣте (Брђ); помѡгнѹ мāло о слāви (Кн).

императив: помѡгни тй мѣне (Го); помѡгни ме (Ру); помѡгни нāрот, помѡгни свѡј нāрот (Ју); помѡгни ако ймāш кѡга (Кн); дйјете мѡје помѡгни тāмо (Ми); помѡгните ми да напѹнйм овѹ кāцу (Бр);

ај бѡже помѡзи (По); помѡзи бѡже (Вру) (само у окамењеним облицима);

¹³ На основу расположиве литературе, нисмо нашли на информацију о присуству ове форме у другим говорима. Овај облик не бележи ни Д. Барјактаревйћ, који наводи само мѡгнѣм и мѡгѡднѣм (Барјактаревйћ 1966: 99)

радни глаголски придев: *помѡгѡ* да обра̀зујѣ тѹ ф̀арму (Не); бѡк ти *помѡгѡ* (Кн); *помѡгѡ* си му дѡста (Туз); не би ме *помѡгла* (Бр); *помѡгл* 'и су га (Пл).

Нема облика *помогнѹјо*, *помогнѹла* (Петровић 1973: 219).

II.1.1.9. Глаголи на *-h/-j* типа *ѡѡh / ѡѡj*, *пѡh / пѡj*, *нѡh / нѡj* и *прѡh / прѡj* у потпуности се уклапају у I врсту:

инфинитив: да л' ће *ѡѡj*? (По); они тѣ *ѡѡh* (Ру); трѣбѡ до ту *ѡѡh* (Ша); штѡ ће ми *ѡѡh* нѡ сан (Бр); ѡндѡ мѡш *ѡѡj*; ѡни тѣ *ѡѡj* тѹ; кѡ знѡ ка[д] ће ѡна *ѡѡj*; нѣће *ѡѡj* да му помѡгнѣ (Го); сѡ[д] ће *ѡѡj* (Го); ѡдмѡ ће *пѡh* (Ос); свѣй ће *пѡh* (Бо); не мѡгу *нѡj* (Жи); дѡ л' ћете вѣи *нѡh* (Ос); нѣ мош *нѡj* једнѡга ћовѣка (Д. Дуб); мѡгу л *прѡh* (Вру); мѡгу л' *прѡj* ову дѡ? (Го); аорист: мѡло *ѡѡho* (Прh); јѣдва до тѹ *ѡѡho* (По); ову дѡјер *ѡѡho* (Тр); те *ѡѡho* (Бл); сѡт *ѡѡho* од овѡцѡ; *ѡѡho* мѡло (Бо); *пѡho* да пѹштѣм крѡве (До); јѣдва јѣдну *нѡho* (Бѡл); *прѡho* овѡмо (Жи); *ѡѡhe* с рѡбијѣ; (Бл); *ѡѡhe* те ме ѹзѣ (Коз); *ѡѡhe* ми ѡћенѡ сѣстра (Ос); *ѡѡhe* ѡн; свѣкар ми *ѡѡhe*; кѡко ранѡјѣ нѣ *ѡѡhe* (Бр); *нѡhe* онѹ копрѣву (Пе); нѣ *прѡhe* трѣ дѡна (Го); мѣне *прѡhe* (Д. Дуб); док то нѣ *прѡhe*; нѣ *прѡhe* двѡ-трѣ мѣсѣца (Го); ѣпак ће да се *нѡhe* (Ка); *ѡѡhѡсмо* гѡре (См); мѣ посѣн *ѡѡhѡсмо*; *прѡhѡсмо* (Го); вѣдѣм *ѡѡhѡсте* овѡмо код нѡс (Де); тѡмо *ѡѡhѡсте* (Ђер); презент: да ти *нѡhe*м ѡца (Бр); би мѡгѡ да *прѡhe*м (Тр); *ѡѡhe*ш до крѡја (Вр); да тѣи *пѡhe*ш нѡћас (Го); ѣе *нѡhe*ш кѡпрѣвѡ; да *нѡhe*ш оне стѡрѣ лѹде (Ос); *нѡhe*ш какав ѡћеш кѡмѣн (Тр); пѣшкѣ да *прѡhe*ш (Бѡт); не дѡ ти да *прѡhe*ш (Ка); крос тѡ камѣње скрѡс *прѡhe*ш; бе[з] свѣтла да *прѡhe*ш (Го); *ѡѡhe* вѡда (Ба); тѡ родбѣна *ѡѡhe* (Би); да *ѡѡhe* код нѡс ѡде; да ѡн *ѡѡhe* на прѡвѡ очѣнство (Бл); док *ѡѡhe*; *ѡѡhe* свѡкѡ л' ѣто (Бр); *ѡѡhe* тѡ девѡјка (Вру); ка[д] *ѡѡhe* положѡонѣк; мѡже да *ѡѡhe* понѣко (Из); нек *пѡhe* (Бо); врѣме ми *прѡhe* лѡкшѣ (Го); кат *прѡhe* вѡду (Ђер); у кѡхву се *нѡhe*мо (Нет); да *прѡhe*мо крос пећѣну (Го); *ѡѡhe* тѡмо жѣне (Ђер); на свѣ *ѡѡhe* (Баг); *ѡѡhe* са пѡшѣ; кат *ѡѡhe* јѡке вѡде (С. До); прѣѣтеље да *нѡhe* (Ка); императив: *ѡѡhi* у кѹћу (Бо); *ѡѡhi* мѡмак (Бр); кад *ѡѡhi* вѡда (Го); *ѡѡhi* код овѡјѡ Весел'ѣновѡћѡ (Лу); *ѡѡhi* овѡмо (Тр); ѹвѣћѣ *ѡѡhi*; *ѡѡhi* то тѹ (Бо); ѡн *ѡѡhi* (Бр); *ѡѡhi* нѣко; *ѡѡhi* лѹди те је лѡти (Дол); *ѡѡhi* прѣѣтеље тѹнѡ; они би *ѡѡhi* на кѡнак (Ђер); некѣ дѣчко *пѡhi* (Бо); *нѡhi* (Бо); *нѡhi* некѡки (См); докл'ѣ *нѡhi* дѣјете (Ка); *прѡhi* она чѹњак (Вр); нѣкѡ врѣме *прѡhi* (До); *прѡhi* мало врѣмена (Жу); пѡ *прѡhi* нѣкѣ дѡн (Ли); *ѡѡhi*те на кѡфу (Жу); радни глаголски придев: *ѡѡhѡ* је да зѡвнѣ мѣне; *ѡѡhѡ* ѡвде (Би); *ѡѡhѡ* с рѡбијѣ; кад је ѡн *ѡѡhѡ*; *ѡѡhѡ* тѹ на пѹнѹ трпѣзу (Бл); кад је *ѡѡhѡ* овѡмо (Бо); *нѡhѡ* стѡвѡри (Пе); *нѡhѡ* му да нѣје у рѣду (Из); тѣшко мѡгѡ *прѡhѡ*; кад је *прѡhѡ*; *прѡhѡ* Црнѹ Гѡру (Ка); мѡј жѣвѡт *прѡhѡ* (Жи); тѡ је невѣста *ѡѡhѡ* нѡћас (Дет); кад је *ѡѡhѡ*; и *ѡѡhѡ* (Ша); *ѡѡhѡ* је Нѡфѣѡ (Би); *ѡѡhѡ* фѣрма ис Ђѡћка (Бо); *пѡhѡ* на кѡња (Ђер); да би ви јѡ *пѡhѡ* (Го); *нѡhѡ* се дѣца (Пе); *прѡhѡ* свѡдба (Ле); *прѡhѡ* тѡ (Го); *прѡhѡ* би гѡдинѡма; нѣје *прѡhѡ* (Бр); *прѡhѡ* је недѣљу дѡнѡ (Бо); ѣмѡ нѣкѣ *ѡѡhѡ* 'и (В. Лок); *ѡѡhѡ* ѡде (Вру);

дѡшл'и за мѣне (Го); зрѣно су му нѡшл'и; понѣшто би нѡшл'и (Вр); нѡшл'и смо стубл'йну (Пе); кат су пѹт прѡшл'и (Бо); прѡшлѣи кроз Лукавицу (Бо); гѡдине су тѹ прѡшлѣ (Вру).

П.1.1.10. Глаголи (-)нѣћ/(-)нѣј, (-)сѣћ/(-)сѣј, (-)вѹћ/(-)вѹј, (-)стрѹћ/(-)стрѹј, (-)врѣћ /(-)врѣј мењају се по I врсти. Ове глаголе карактерише уједначавање основе у свим лицима презента тако што се у 3. л. мн. аналошки успостављају резултати прве палатализације. Облици типа *вуку, *секу и сл. нису бележени на испитиваном ареалу:

да испѣчѣм ѡцу кѡхву (Жу); печѣм ракију (Ер); осѣчѣи прѣвѡ бѡднѡк (Вру); да ми посѣћѣи детѣту кѡсу (Туз); расѣчѣи по колѡч (Ос); да му вѹч'ѣи стѡку (Д. Дуб); повѹчѣи онѹ стол'йцу (Дол); овакѡ завѹчѣж рѹку (С. До); нећѣ се (Бо); ка[д] се испѣчѣ; ѡн пѡсѣ ка[д] се испѣчѣ; док се тѡ колѡч испѣчѣ; тѡ колѡч ка[д] се испѣчѣ (Гу); хѡлва се испѣћѣ уѡћи бѡјрѡма (Де); и ѡн ми осѣчѣ сѡхе (Кн); посѣчѣ за понѣшто; што се конѡпља сећѣ (Де); завѹчѣ рѹку, извѹчѣ; да је повѹчѣ (Вру); са жѣмскиѣм да се вѹћѣ (Бр); бѡш да сечѣмо; сечѣмо трѣ бѡднѡка ѡде (Из); да пресѣчѣмо вѡде (Вр); лѹску засѣчѣмо гѡре (Ос); стрѣжѣмо макѡсама (Де); тѣрѡ кѡње да врѣшемо (Ер); кад осѣчѣте онѡ бѡднѡк (Вру); печѹ се зѣчеви; трѣ бѡднѡка се осѣчѹ (Ос); нѣгде сечѹ двѡ; (Из); ка[д] се сечѹ нѡкти (Дол); вѹчѹ хи (Де); оне вѹчѹ онѡ мл'йјѣко (Бр); дѡле се увѹчѹ (Вру); острѣжѹ ѡфце (По); са кѡњима врѣшѹ (Ер); врѣшал'ице што врѣшѹ; волѡви мѡгѹ да врѣшѹ (Трн).

Аналошки успостављени резултати прве палатализације присутни су и у облицима императива:

сѹнце је испѣчи (Вр); онѣ печѣњаке попѣчи (Ков); испѣчи ти компѣрѡ (Ли); пресѣчи тѡ (Ду); посѣчи; осѣчи; сѣћи онѡгѡ зѣља исѣћи (Бо); осѣчи онѡ; јѡ осѣчи (Бр); пресѣчи оно гѡре (Вр); осѣчи рѡклѡсто дрѡво (Вру); ѡни исѣчи тѣ гране (Гу); пресѣћи онѣ тѹфе (Д. Дуб); оздѡ посѣчи; посѣчи оздѡлѣ црнѡјку; испѣчи л'ѣбове (Дол); посѣчи семѣна (Жу); дрѣјѣн посѣчи (Па); сѣтно осѣчи (Пру); за њѣм гѡре привѹчи се (Ду); повѹћи; извѹћи ћѣтѡву хомѡру (Бо); повѹчи пѡсле (Вр); ѡна повѹчи за тѣ чарѡпе; јѡ повѹчи за тѣ чарѡпе (Гу); пѡ повѹчи (Ков); повѹчи онѹ ѹзицу (Ос); повѹчи овакѡ; ѡн завѹчи рѹку у рукавицу (Ос); вѹчѣи се за прѣс; повѹчи; пѡ се вѹчи (С. Ћуп); вѹчи низ једно брѡдо (Трн); кѡхву испѣчите (Пл).

Исто је и код других глагола са основом на велар: пѡ је тѹчи (С. До); натѹчи му тѡ л'ѣп на рѡк (До); пѡ га посѣн тѹчи (Жу); обѹчи јѡј; невѣсти обѹчи ферецу; обѹчи тумѡјл'йје; овакѡ обѹчи фистѡн (Жу); прѣстѡјно се обѹчи (Ков); димѣје обѹчи (Па); а сѡд овѡ тѡнко, ѹско, обѹчи (Лу).

Стање у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта унеколико је различито. У говору Горњих Васојевића у употреби су и облици са неизмењеном основом (*вӯкӯ*), односно форме: *вӯциџте*, *посиџеци* и сл. (Стијовић 2007: 192). Исто важи и за говор Бјелопавлића (Ћупић 1977: 90). У говорима Врачана и Зете је само: *вӯчӯ*, *тӯчӯ*, *сечӯ*, *стриџӯ* (Петровић 1973: 218; Ћупић 1977а: 280). Облици са аналошким рефлексима палатализације преовлађују и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 168).

Иако Д. Барјактаревић осим облика *печӯ*, *вршӯ* и сл. наводи и *рѣчӯ* (Барјактаревић 1966: 99), у нашој грађи нема ниједне потврде за овај облик, имајући у виду да се презент глагола *рѣћ* / *рѣј* гради искључиво по III врсти.

Примери за остале облике:

инфинитив: *тõ* *ћеш* *иснећ* (Рај); *трѣбало* је *тõ* *нанећ* (Тр); *немõ* *сеј* (Ос); *немõ* *вӯћ* (Па); аорист: *нõгу* *јõј* *прѣсече* (Бр); *кӯкавац* *õсече* *шӯму* (Ка); *штã* се *такõ* *исвӯче* (Ка); *õн* се *тãмо* *прѣсвӯче* (Лу); *Немац* *се* *пõвӯче* ис *Пазãра* (Прћ); *пõвӯче* *прõмаја* *õдовõt* (Кон); *оврõдсмо* (Кон); *те* га *довӯкõсмо* до *Црновршãнã*; *развӯкõсте* га *кã* *опӯту*; *извӯкõше* га (Го); *па* му *одвӯкõше* *ћевõјку* (Ков); *чѣтници* *се* *дõл'е* *повӯкõше* (Прћ); *радни* глаголски *придев*: *није* *пѣкõ* *крѣч* (С. До); *него* *такõ* *се* *пѣкõ* *л'еп*; *пã* сам *бãш* *дõста* *испѣкõ* (Бу); *сãблõм* му *посѣкõ* *глãву* (Нет); *ко* и *је* *осѣкõ* (Гу); *свӯкõ* *некõга* *Мйку* (Прћ); *õде* сам *јã* *врõхõ* (Тр); *бãба* би *пресѣкла* *пӯпак* (Гу); из *Грãбља* *свӯкла*; *некãко* *извӯкла* (Го); *сãмо* *повӯкла* *вãтра* (Нет); *штã* *се* *пресѣкло* (Жу); *расѣкло* *õде* *бйло* *вил'ицу* (Дол); *врõхло* *се* и *са* *волõвима* (Тр); и *врõхло* *се* (С. Ћуп); *ка[д]* *смо* *мй* *пѣкли* (Вру); *пѣкл'и* *стãлно* (Де); *пãњеве* *што* *смо* *осѣкл'и* (Ос); *њõјзи* *осѣкл'и* *нõгу* (Тр); *пõново* *се* *тй* *Срби* *повӯкл'и*; *õни* *су* *се* *повӯкл'и* (Нет); *õни* *повӯкл'и* на *јјчевину* (Ос); *сãмо* га *вӯкл'и*; *Деспõтõвићи* *развӯкл'и* (Прћ); *такõ* би *тõ* *врõхл'и*; *сãмо* би *с* *тйјем* *врõхл'и*; *докл'ен* га *изврõхл'и* *такõ*; би *изврõхл'и* (Ду); *врõхл'и* *тãко* (Бр).

II.1.1.11. Глагол *ић* / *ис* такође се мења само по I врсти:

инфинитив: *никат* *напријет* *нѣ* *мош* *ис* (Кн); аорист: *јã* *идõ* *двйје* *гõдине* (Рач); *нѣ* *иде* *јõј* *нешто* *шкõла* (Го); *нѣ* *знãм* *ће* *онõ* *иде* (Ер); *идõсмо* на *сõt* (В. Лок); *кат* *идõше* *овõ* за *Турскӯ* (Ке); *презент*: *идѣм* по *нãрõду* (Бр); *с* *ãутом* да *идѣш* (Брћ); *немõ* да *идѣш* (Нет); *õће* да *иде* *дãљѣ* (Бу); *мõре* да *идѣ* (Би); *кут* *се* *идѣ* *према* *бõљницãма* (Бо); *ãга* да *идѣ* за *Рйбарйће* (Вру); да *идѣмо* *кӯћи* (Ка); по *чѣму* *вй* *тõ* *идѣте* (Не); *императив*: *иди* *овакõ* *озãди* до *прãга* (Дол); *радни* глаголски *придев*: *кад* *је* *ишõ*, *õн* *је* *ишõ* од *Црнѣ* *Гõрѣ* *па* *је* *ишõ* за *Србију*; *с* *кõњом* *ишõ* (Бо); *ишõ* за *Пазãр*; *ишõ* *са* *тõм* *тãблõм*

(Би); *ишб* и са женѠм (Бл); ова су ми унучат *ишла*; ни *ишла* није у Гнйлу (Вр); свѣ је тѠ *ишло* такѠ тѠ; *ишло* се у шўму з волѠвима (Бо); тат се *ишло* пѣшкѣ (Би) поред рй'екѠ би *ишл'и*; *ишл'и* би брдима; *ишл'и* да тражў девѠјке; за младў су *ишл'и* нѧјбл'ижй; четвртком су *ишл'и* (Би); пѣшкѣ су *ишли*; а нѧши су *ишл'и* у Пѣћ; *ишл'и* су пўтом (Бо); Ѡни су *ишљи*; *ишл'е* су тѣ прйче (Бл); глаголски прилог садашњи: венѣ ми се указѧл'е свѣ *идући* (Го); *идући* ка Сјенйци; *идући* напрѣт (Ос).

Инфинитивна форма *ићѣт*, забележена у Мрковићу (Вујовић 1969: 262), овом говору није позната.

Глагол *отйћ* / *отйс*, међутим, у презенту има облике: *Ѡдѣм* / *отйѠ(н)ѣм*, *Ѡдѣш* / *отйѠ(н)ѣш*...:

јѧ *Ѡдѣм* (Ос); *Ѡдѣм* понѣкат и прйвѧтно; јѧ *Ѡдѣм* са стѠкѠм; јѧ ти *Ѡдѣм* у Позѧр (Ле); да *Ѡдѣм* и на посѣдак (Брћ); миљйна бйло да *Ѡдѣш* да ўзмѣш младў (До); *Ѡдѣш* на њйву; *Ѡдѣш* у свѠју кўћу; двѧ трй чѠвѣка *Ѡдѣ*; *Ѡдѣ* у ординацију (Ђер); кѠ је мѠгѠ да *Ѡдѣ* (Прћ); не мѠре да *се Ѡдѣ* (Ру); да *се Ѡдѣ* до Тутйна; *Ѡдѣмо* дѠл'е (Ли); кат *Ѡдѣмо* овѧмо (Ру); такѠ *Ѡдѣмо* дрўгй дѧн (Прћ); у Свилѧново кад *Ѡдѣте* (Ос); *Ѡдў* тѧмо (Саш);

дѠл'е што *отйднем* (Не); *отйднѣм* ноћйм код Жйвкѣ; што не *Ѡтидѣш* с нѣкйм кѠл'има (Ми); *отйдѣш* у Кочѧрник (Би); сѧт *отйднѣш*; на вѧшйре кат *отйднѣш* (Туз); дѧнас *отйднѣ* у грѧт (Туз); она *отйдѣ* (Рам); један дѧн и *отйдѣмо* (В. Лок); кад *отйдѣте* кўћи (Пр); да *отйдѣте* вй кѠл'има; (Не); *отйдў* у то сѣло (Би); *отйднў* свѧтови (Ми).

У императиву овај глагол има облике *отйѠ(н)и*, а сасвим ретко и *Ѡди*:

јѧ *отйѠди* да скйнѣм (До); невѣсту *отйѠди* уочи Ѓўрћевудне (Ду); ўзми дѣцу и жѣну и *отйѠдни* (Ков); *отйѠди* по шўми (Би); Ѡни *отйѠди* дѠл'е (Ђер); *отйѠди* поразговѧрѧ; Ѡн *отйѠди* на један крш; *отйѠди* на тѧ крш (Ке); дѠл'е *отйѠди* и пѣри (Ле); и *отйѠди*; *отйѠди* свѧтови (Ли); нѣко *отйѠдни* за Србију; јѧ *отйѠдни* (Ос); они *отйѠдни*; *отйѠди* да пѣрѣш рўке (Пр); јѧ *отйѠди* тѧмо; *отйѠдни* у шўму; *отйѠдни* јѧ за Ѡфце; *отйѠди* пйтѧ (Туз); *отйѠди* у шўму (Ка); Ѡн *отйѠдни*; *отйѠдни* те је превй; свѣкрва *отйѠдни*; *отйѠдни* те јѠј донѣси (Ков);

тѠ не *Ѡди* свй (Рам); и Ѡна не *Ѡди* (Ра).

Аористни облици су: *Ѡдо(х)* / *отйѠдох...*, *ѠдѠсмо* / *ѠтѠсмо* / *отйѠдѠсмо...* ретко су бележени облици: *отйѠднух*, *отйѠднѠсмо*, *отйѠднѠсте...*

јѧ *Ѡдо* (Рам); *Ѡдо* с чѠвѣком; јѧ *Ѡдо* код дѠктора (Жи); *Ѡдо* у пѣнзију (Трн); јѧ *Ѡдо* с њйма (Ков); нѣ *Ѡдо* да хи подйгнѣм (Кон); свѣ тѠ *Ѡде* нѧрот; *Ѡде* топћйја за пйјетла (Бо); Ѡн фамил'ију и *Ѡде*; нѧрот

òде бестра̀га (Ос); òде млáдеш по инострáнству (Пож); òде ўбрá копрйву (Ле); òн òде за Нйшкў бáњу (Нет); Бóжо òде, Дўшан òде (Трн); *не одòсмо* код њй (Ос); *одòсмо* да се прошèтáмо (Коз);

отòсмо дòл'е; отйшла у Холáндију (Жи); *отòсмо* пред врáта тáмо (Ме); *отòсмо* онáмо (Коз); без нйшта *отòсте* (Ос); *отòше* (Ков); дèца *отòше*; посл'ён *отòше* за Банáт (Пр); *отòше* онáмо (См); свá срèства тў *отòше* (Не); *отòше* млáдйи у инострáнство (Пож); *отòше* дòл'е (Ки); *отòше* за Крáльèво (Лу); *отòше* у Позáр; *отòше*; *отòше* лўди кòњима (Де)

отíдо тáмо (Пр); јèдан òтíде у Тузйње; сáмо да òтíде (Гу); òна о òтíде; она òтíде тáмо (Дет); кат мй *отйдосмо* овáмо (Пр);

отй̀днуше у чáршйју (Врс); дèца *отй̀днуше* (Го).

Инфинитив: за стòкòм *отй̀с* (Ли); јá ћу *отй̀с* до Пазáра (Ши); јá ћу *отй̀с* (Бал); ил' ће *отй̀с* неће да рáдй (Брћ); да л' ће *отй̀с* за њèга (Рај); пá ћу *отй̀ћ* (Кл); кот њèга ћете *отй̀с* (Бо); òна ће *отй̀с* (Го); *отй̀шћу* (Де); *отй̀шћу* час пòсла (Ст).

Радни глаголски придев: те сам пòслè *отй̀шò* у Крáгујевац (Бл); òн *отй̀шò* тáмо; кад је *отй̀шò*; *отй̀шò* у пй̀јац; *отй̀шò* за Сàрајево (Бо); *отй̀шò* ми брáт те вй̀дò (Нет); *отй̀шò* тáмо да жй̀вй (Коз); *отй̀шила* к њòјнòј кўћи (Ѓер); овá млáдеш *отй̀шила* (Тр); нè знáм да л' је *отй̀шила* (Бу); *отй̀шила* на контрòлу (Коз); девòјка је *отй̀шила*; ка[д] сам *отй̀шила* онò с тòбòм; *отй̀шило* нèшто по брáћи (В. Лок); *отй̀шило* јòј òко (Ду); *отй̀шило* навй̀ше (Ос); *отй̀шило* му òко (Жи); *отй̀шил'и* су за Гр̀ћкў (Бо); пòслè су *отй̀шльи* (Бл); мй смо у Македòнију *отй̀шил'и* (Нет); òни су *отй̀шил'и* у попòве; *отй̀шил'и* свáтови с кòњима (Са).

На испитиваном ареалу нису бележене презентске форме *òјдèм*, *òјдèш*, односно *отй̀ћу* аористне *òјдо*, *òјдòсмо*, односно *отй̀ћо*, *отй̀ћòше*, те императивне *òјди*, *отй̀ћи*, које су у употреби у Говору Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 191). Двојство форми *одòк* и *отидòк* познају и староцрногорски говори, при чему облик *òјдох* ни овде није у употреби (Пешикан 1965: 168).

П.1.1.12. Глагол *ўћ* / *ўј* мења се по I врсти, с тим да има облике *ўћ* / *ўј* и *уй̀ћ* / *уй̀с*:

инфинитив: стрá ме не мòре *ўћ* (По); мòжете *ўћ* и у сòбу (Не); аорист: *ўћо* у кўћу (Бо); òна тáмо *ўће* (Дол); презент: нèће да *ўћè* у дўдове онá шèрбет (Де); кад нèко *ўћè* на врáта (Па); *ўћè* те седй (Ру); хо л' д[а] *ўћèмо* (Го); *ўћèте* у Ўгао (Бо); свè *ўћу* у тў кўћу (Го); императив: *ўћи* сáд óде у хлáт (Нет); хáјде *ўћи* у сòбу (Ме); радни глаголски придев: овá *ўшо* (Бо); òн *ўшо* у кўћу (По); *ўшл'и* (Бо);

инфинитив: кáко ће *уй̀ћ* (Ка); не дá ти *уй̀ћ* (Кн); ако ћеш *уй̀с* (По); презент: *уй̀ће* у кòло овáмо да й̀грá (Дол); и *уй̀ће* (Вру); *уй̀ћòсмо* у Ѓáћак (Ле); да *уй̀ћèш* тáмо (Ка); *уй̀ћè* овáмо (Вру); не мòже да

yǐhē; којом *yǐhē* ногом (Вру); она сладак шербет ни да *yǐhē* у њу (Де); трѣбал’и сте у кѹћу да *yǐhēте* (Трн); ако *yǐhū* људи (Ке); *yǐhу* тѣ јѣнѣ (Ле); радни глаголски придев: *yишō* у једну кафану (Коз); у цѣсту тѹ *yишō* камѣн (Ле); на јѣдна врата *yишла* (Дол); *yишла* у тѹ сѣбицу једну (Жи); пā сте *yишл’и* у онѹ кѹћу (Тр).

Двојство форми (*yǐ* и *yǐc*) познаје и говор Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 191).

Осим *изāh* / *изāj*, у употреби су и облици *изǐh* / *изǐc*. Дублетне форме присутне су и у осталим облицима:

инфинитив: да л’ смѣјѣ Фѣхо *изāj* (Врс); одāвдѣ *изāh* (Не); аорист: одоздō *изāho* (Де); *ǐzāhe* овā лѣјек (Рач); здравши *ǐzāhe* нō јā (Бр); *ǐzāhe* му (Вру); *ǐzāhe* овā Дѹшан (Ке); она *изāhē* под бојом (Бр); *изāhōcмо* ис Краљѣва; *изāhōcмо* ис Хаћка (Ле); ви *изāhōcте* гōре (Жи); што *ǐzāhoше* (Ков); пирōћани кад *изāhōше* (Не); презент: *изāhēm* (Вр); āјде да *изāhēm* (Вру); јā *изāhēm* тāмо (Св); нѣ мош са њѣм да *изāhēш* нā крај (Нет); свѣкрва *изāhē*; *изāhē* му нѣшто на дбрас (Рач); ѣмā *изāhē* тѣхничār (Гл); којом *изāhē*; с којом *изāhē* (Вру); кат *изāhēмо* (Бр); *изāhēмо* из бōлнѣ (Брћ); кад *изāhēте* преко мōста (Ос); сāмо *изāhēте* прāво (Ли); л’ѣти *изāhū* помāло (В. Лок); императив: *изāhi* тāмо (Вру); она *изāhi* (Де); она *изāhi* нѣђе; на јѣдна врата *изāhi* (Дол); радни глаголски придев: што би дн *изāшо* (Гу); нѣђе је *изāшō*; него би *изāшō* вāни (Бо); пōсл’ѣн *изāшō* она мāло квал’итетнѣ тāј бѣс (Би); *изāшла* пāмѣтна домаћѣца (Вру); посл’ѣ је тō *изāшло* (Дет); шпорѣти су кāсно *изāшли* (Вру); *изāшл’и* да дōрѹ (Бо).

инфинитив: тāмо тѣ *изǐh* дни (Бо); аорист: *ǐzǐhe* Мил’ѣва грднā (Го); *изǐhōcмо* онде (Коз); презент: ѣѣ ћу да *изǐhēm* (Тр); *изǐhēm* дōвечѣ; кāко да *изǐhēm*; не мōгу да *изǐhēm* (Вру); да *изǐhēш* от кѹћѣ (Бо); императив: *изǐhi* говѣда (Ка); радни глаголски придев: Иљāс је *изǐшō* на слобōду (Ле); пōсл’ѣ *изǐшō* на пѹт (Тр); дни би *изǐшл’и* (Вру); па би тѹ *изǐшла* (Коч).

Двојаци облици овог глагола присутни су у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 168) и говору Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 191). У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице нисмо пронашли форме овога глагола са нејотованим сугласником основе – *изǐдēm*, *изǐдōcмо*, *изǐди* и сл. – које наводи Д. Барјактаревић (Барјактаревић 1966: 101), а које су бележене у говору Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 190), а у употреби су, као фреквентније, и у говору Врачана (Петровић 1973: 217), те староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 168).

Само у једном пункту бележен је особен облик 3. л. мн. аориста – *изāгdше*, док су осталим лицима у употреби форме које се јављају и на остатку испитиваног простора:

иза̀г̀д̀ше онѐ р̀а̀л'ице гвожѣене; п̀осл'ѐн тија̀ р̀а̀л'ица̀ *иза̀г̀д̀ше* плу̀гови; каснијѐ *иза̀г̀д̀ше* онѐ гвожѣна̀ће; *иза̀г̀д̀ше* овѝ шпидитѐри гумѐни; *иза̀г̀д̀ше* овѝ ва̀шири; *иза̀г̀д̀ше*, то̀ и́за̀ђе; *иза̀г̀д̀ше* овѝ пиро̀х̀анци; *иза̀г̀д̀ше* цѝпил'ѐ па̀ һи́змѐ па̀ посл'ѐн мо̀да и́за̀ђе (Туз).

Претпостављамо да је овај облик настао контаминацијом са истозначним глаголом *и́злећ* (*излѐгоше*).

Осим глагола *у̀ћ* / *у̀ис* и *иза̀ћ* / *иза̀ј* / *изу̀ћ* са истим значењем употребљавају се глаголи *у̀лећ* / *у̀леј* / *улѐгнут* и *и́злећ* / *и́злеј* / *излѐгнут*.

Ови глаголи презент и императив граде по III врсти:

презент: не мо̀гу да *изл'ѐгнѐм* (Вр); *улѐгнѐш* у њѝву (Рач); па та̀мо *изл'ѐгнѐш*; на Дијелѓве *изл'ѐгнѐш*; нѐће да *изл'ѐгнѐ* ис памѐти (Го); кад *ул'ѐгнѐ* у сѓбу (Ли); ка̀мѐн *ул'ѐгнѐ* кат сагорѝ (Ми); ко̀ смѝјѐ да *ул'ѐгнѐ* (Ју); императив: ха̀јт *ул'ѐгните* у сѓбу (Дуј); да̀ска *ул'ѐгни* та̀мо (Вр); *изл'ѐгни* (Жи).

Нема презентских облика по првој врсти типа: *уљѐжѐм*, *изљѐжу* (СТИЈОВИЋ 2007: 194), односно *ул'ѐжѹ* (ЋУПИЋ 1977: 280), *ул'ѐжите* (ПЕТРОВИЋ 1973: 217).

У инфинитиву и аористу у употреби су и форме по I и по III врсти:

инфинитив: како̀ ће *изл'еј* (Жи); аорист: *ул'ѐго* та̀мо у ђѐрдѐк (Ли); *ул'ѐгоше* та̀мо двојѝца (Пр);

инфинитив: нѐтѐ *изл'ѐгнут* (Ми); *ул'ѐгнут тѹ*; аорист: *изл'ѐгну ја̀* (Рач).

Двојство инфинитивских ликова ових глагола карактерише и говор Зете (ЋУПИЋ 1977: 281), те говор Врачана (ПЕТРОВИЋ 1973: 218) и Горњих Васојѐвића (СТИЈОВИЋ 2007: 194).

Радни глаголски придев се гради по I врсти:

ѓтац јој *изл'ѐгѓ*; како̀ е *ул'ѐгѓ* (Бо); из тѐ прода̀вницѐ је *изл'ѐгѓ*; ѓна *изл'ѐгла* (Врс); прил'ѝка ти нѝје бо̀ља *изл'ѐгла* (Го); ѐво да си *ул'ѐгла* у на̀ш в̀рт (С. До); кад је она̀ стѓка *ул'ѐгла*; пр̀во̀ та̀ стѓка *ул'ѐгла* у једно̀ жѝто; ја̀ нѝјесам *изл'ѐгла тѹ нѓј*; (Ле); ѓни би *изл'ѐгли* и[з] сѓбѐ (Ми); па су *изл'ѐгл'и* у Паз̀ар (Па); с̀а̀л што смо *ул'ѐгл'и* (Рач).

П.1.1.13. Глаголи *наїћ* / *наїс*, *обїћ* / *обїс*, *прїћ* / *прїј* и *зѧћ* / *зѧј* имају облике само по I врсти:

инфинитив: тѹ ћете *наїс* с кѡл'има (Ме); одїву је нѧјсевапнијѧ *обїћ* (Бр); нѧ мош дѡл'е *прїћ* (Лу); нѧће *зѧћ* ни у њїву ни у штѧлу (Ка); аорист: докл'ѧ *прїћо* тел'ефѡну (Го); Тїто што *наїћје*; онѡ рѧтнѡ врѧме *наїћје* (Жу); *прїћје* њѧјна шћѧр (Кл); *прїћје* ѡде (Вру); кад *прїћѡсмо* (Ос); *наїћѡсте* крос сѧло (Ке); презент: *прїћѧм* крај нѧкѡга (Коз); на пїѧц *наїћѧм*; кад *наїћѧш* неће ѡпѧт (Бо); тѹ *зѧћѧш*; гѡре *зѧћѧш* (Го); пѡслѧ *зѧћѧ* (Вру); пошто *зѧћѧ* сѹнце (Из); *наїћѧ* ми такѡ; ѡн *ѡбїћје* ѡвѧ комшїлук (Де); їмѧ мѧјно да *се обїћѧ* (Бр); *прїћѧ* мѡмак; свѡјта да *прїћѧ*; не мѡже дрѹгї да *прїћѧ* (Тр); нїје смѧо дрѹкшѧ да му *прїћѧ* (Ју); *обїћѹ* понѧкат (Бр); императив: *наїћи* некї капѧтѧн; грѹпе *наїћи* (Лу); ѡвѧ *прїћи* (Вру); *зѧћи* сѹнце; *зѧћи* па кѹпи рукама (Де); радни глаголски придев: ја *нашїѡ*; *нашїѡ* к Жѹпи; Драгїша бїѡ *нашїѡ*; јѧ би ко[д] детѧта *прїшѡ* (Ос); *прїшѡ* мѹчкї; *прїшла* (В. Лок); *зѧшлѡ* би сѹнце (Коч); ѡни су посл'ѧ *зѧшл'и* (Прћ); *наїшли* Добрїњци (Жу).

Нїје бележен облик *обїди*, *обїдѧм* присутан у говорима зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори (Петровић 1973: 217; Стијовић 2007: 191).

Д. Барјактаревић наводи да се глагол *обїћ* осим презентском лику *обїћѧм* јавља и у форми *обїјѧм*, потврђујући га само једним контекстом: Да *обїјѧ* цїјо свїјет (Барјактаревић 1966: 99). Овај облик у широкој је употреби на терену читавог говора, с тим да истичемо да овде нїје посреди гласовно измењен лик глагола *обїћ*, већ је реч о облицима глагола *ѡбит*, са семантиком 'обїћи, (све редом) претражити, обиграти', а који је са таквим значењем забележен и у једнотомном РМС: **ѡбити**, *ѡбїјѧм* свр. – отићи на много места, заћи редом (обично тражећи нешто) (РМС 2007: 846). У инфинитиву овај глагол гласи (-)*ѡбит*: свѧ ће *ѡбит* да га нѧћѧ; цїѡ свїјет ће *преѡбит*, овакѹ неће нѧћ (По); свѧ сам *обїла* трајѹћи је (Лу); свѧ сам жївѡ *преобїла* (Ту).

Глагол *сїћ* мења се по I врсти. У употреби је и облик *сѧћ*:

кѧко ћете *сїћ* дѡл'е (Трн); *сїћо* ѡћѧнѧ (Трн); мї *сїћѧмо* у Јѡшѧницу (В. Лок); кат *сїћѧмо* у грѧт (Тр); *сїћѹ* на Дѡховиће (Трн); на овѹ кривїну ће сте *сїшл'и* (Це); ка[д] сте *сїшл'и* с ѧсвалта (Тр); пѡсл'ѧн *сѧће* с кѡња (Ду); *сѧћѡсмо* (Пл); по[д] Дѡховиће *сѧћи* (Ју); онѧ *сѧћѧ* с бандѧрѧ (Трн); посл'ѧ *сѧћѧ* с кѡња; док *не сѧћѧ* (Ђер); ѡдмѧ што *сѧћѧ* са кѡња (Ме); јѧ би у понедѧљак *сѧшѡ* (Ду); јѡш нїје с кѡња *сѧшла* (Ђер); *сѧшли* одозгѡ (Ме); из Бѹдїћѧ *сѧшл'и* дѡл'е (Тр).

Облике *cûc* и *cañ* имају староцрногорски говори (Пешикан 1965: 168) и говор Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 191). У говору тутинско-новопазарско-сјеничког ареала, међутим, изостају форме са нејотованим сугласником основе типа *cûdēm*, *cûди*, *cûдо*, које су у овим говорима обичне (Пешикан 1965: 168; Петровић 1973: 217; Стијовић 2007: 191).

II.1.1.14. Глагол *рeћ* / *рeј* у инфинитиву и аористу може имати облике и по I и по III врсти, с тим да су облици по I врсти знатно чешћи:

инфинитив: *вeља рeј* (Бл); *нe би мoгла рeј*; *вaља ћу ти рeј* (Вру); *нeмo рeћ Везири*; *рeј ћe пoсeн* (Го); *нијeси смeла рeј* (Ков); *мoгу рeћ* (Ли); *овo ћe ти овaј Идрис рeј* (Па); *тo ти заборaви рeћ*; *нe би знаo рeћ* (С. До); *ко ћe гoј рeј дрyкчe*; *ко ћe гoј рeј да нeмa дoбријa* (Ју); *пa ћу му рeј* (Ка); *нe би знала рeћ* (Леч); *кaко ћу рeћ* (Ос);

вeља рeкнут (Жи); *нe умијeм рeкнут* (Врс);

аорист: *рeкох се*; *чoвeку рeко* (Жи); *рeко да л' ћe је дoчeкат*; *нe знам штa му онo рeко*; *јa рeко* (Го); *а јa ти рeко* (Нет); *штo тi рeчe* (Цв); *пa се, рeчe, криви*; *Радан рeчe* (Бал); *рeчe мoрaтe* (Брћ); *она ми рeчe* (Бр); *ко нам рeчe тo*; *рeчe ми син*; *рeчe да дoђe у Тутин* (Го); *рeчe пре нeки дaн* (Не); *онo пријe штo рeкoсмo* (Пож); *рeкoстe ми* (Бо); *рeкoшe да пијeм* (Го); *они рeкoшe* (Гло); *рeкoшe да је бiо дoлaзиo* (Леч); *чини ми се да рeкoшe* (Не);

рeкнушe јeдaмa Рyси (Прћ).

Презент се гради само по III врсти: *јa да ти рeкнeм* (Го); *тo да рeкнeш* (Бр); *прaво да ми рeкнy*; *рeкнy жeнe* (Бр); *нeтe да рeкнy* (Вру); *пот пaзуo штo рeкнy*; *да му рaди штo рeкнy* (Го).

Нисмо пронашли облике *рeчeм*, *рeчeш*, *рeчe* (Барјактаревић 1966: 99; Ћупић 1977: 91; Стијовић 2007: 195).

У императиву су бележене форме и по I и по III врсти:

рeци ми (Вру); *рeци му* (Ме); *рeци овoј Влaди* (Коз); *сaмo тi рeци* (Кл); *рeцимo* *имa јeдан идe* *испoд спoмeнa* (Не); *имaм грoжђe, рeцимo* (Трн); *рeцимo кaт се нeкo жeни* (Трн);

пoсeн хaј тaмo рeкни; *тi рeкни* (Бр); *она му се рeкни* (Де); *мoјa мaјкa узми те ме рeкни*; *слoбoднo рeкни* (Ле); *штa гoј хим рeкни* (Па); *рeкни јoш је y пaмeт* (Ос); *рeкни јoј*; *рeкни тi Виду* (Трн); *рeкнимo, тo ти је мaјкa*; *рeкнимo, пoзнаeм се дoбрo с твoјoм мaјкoм* (Жу); *слoбoднo рeкните* (Трн).

Радни и трпни глаголски придев граде се по I врсти:

рѣкѡ јој (Бл); *рѣкѡ* ђн; *рѣкѡ* по њмену (Бо); *рѣкѡ* би; ђн је *рѣкѡ* свѣ; ѡтац *рѣкѡ*; ђн му *рѣкѡ* (Вру); *рѣкѡ* да је вѡдѣ за Беѡграт; чѡвек некѡ *рѣкѡ* стѡницу; тѡ си *рѣкѡ* сѡд; ѡтац *рѣкѡ* Јѡки (Го); *рѣкла* ни је Цѡка (Ос); онѡ што је *рѣкла* (Коз); *рѣкла* му мѡјка; *рѣкла* снѡхи (Дол); *рѣкла* му се (Жи); што ми је ѡна *рѣкла* (Ле); ако се ѡна *рѣкла* нѣкѡм (Дет); *рѣкла* би; *рѣкла* тѡ стрѡна; бѡла се *рѣкла* мѡмку; Милѣна е *рѣкла* овомѣ Хѡсу (Вру); па би онѡ *рѣкл'и* (Го); би *рѣкл'и* доводѡк л'ѣта (Би); *рѣкл'и* ѡдѡла се; нѡјесмо *рѣкљи* нѣмѡм; мѣне је свѣ *рѣкло* (Бо);

рѣчено му је (Бл); бѡла је *рѣченѡ* девѡјка (Вру); бѡла једна Ђерекѡрка мѣне *рѣћѣна* (Ле); нѣ бѡло *рѣченѡ* нѡкѡме (Тр).

Говоре зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори карактерише, међутим, двојство форми у облицима радног глаголског придева, па се као обични наводе и облици типа *рекнѡл'и* (Петровић 1973: 219; Стијовић 2007: 195).

П.1.1.15. Глагол (-)*мѡћ* / (-)*мѡј* у инфинитиву има и основу по III врсти – (-)*мѡкнут*:

мѡј ће се тѡ (Жу); ферѣцу ће *мѡћ* (Ле); ѡдмѡ ће се *прѡмѡћ* (По);

мѡш се мѡло *премѡкнут* (Ша); свѡко ће се *измѡкнут* (Че).

Исто стање је и у говору Зете (Ђупић 1977: 281), те у говору Врачана (Петровић 1973: 219) и Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 195).

У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице није уобичајена форма *мѡкнут*. Ипак, забележена су два примера са овом основом у презенту: ка[д] се онѡ кѡстрет *мѡкнѣ* (Из); нек *мѡкнѣ* тѡ (Бал).

У аористу је такође присутно двојство основа, с тим да преовлађују облици по I врсти:

бѡк му дѡ што *мѡче* тѡ (С. Ђуп); нѡвѡл'и нѡрот те *мѡче* тѡ (Ке); *мѡче* је одѡвдѣ; *мѡче* је ѡтл'ѣ (До); ѡдмѡче се (Гр); што га *прѡмѡче?* (Ке); *мѡкоше* се ѡтал'ѣ (В. Лок); *мѡкоше* му бѡбрек (На); док је *мѡкоше* у Добрѡњу (До); *мѡкоше* тијѡ рѡднѡкѡ млѡго (Жи); *мѡкоше* га ис шкѡл'ѣ (Го);

мѡкнѡ је ис Тутѡна (До); ђн се мало *пѡмакнѡ* (Жу); они је *мѡкнѡше* (До).

Презент и императив граде се искључиво по I врсти:

презент: ни да *мѡкнѣм* (Жи); *мѡкнѣш* га (Д. Дуб); нѣ би ти смѣо да *мѡкнѣш* овакѡ (Из); нѣће се *измѡкнѣш* (Гр); *ћѣ се премѡкнѣ* (Ду); *измѡкнѣ се* овѡмо (Кн); зѡкон такѡв бѡо да се тѡ *мѡкнѣ* (Трн); што ћете да *замѡкнѣте* (Ра); нѣтѣ да се *мѡкнѡ* (Гл);

императив: она је *ма̀кни* (Дол); *прима̀кни* (Бо); *та̀мо* и *прима̀кни* (Вр); *прима̀кни онā ка̀зан* (Ду); *ма̀кни ти ова̀ циба̀нлук* (Вру); па му *изма̀кни ону̀ столицу* (Вру); по једно онō *сма̀кни* (До); ова̀мо *изма̀кни* ожѐком (Ду); па ми ова̀мо *пوما̀кни*; они му *изма̀кни* (Коз).

Радни глаголски придев гради се по I врсти:

каснијѐ би *се ма̀кō* снѝјек (В. Лок); и *изма̀кō се* (Из); она је нōјнијем снаха̀ма *ма̀кла* (Дол); *прима̀кла* сам осамдесѐт (Кон); *прима̀кла се* шкōла (Брђ); да не би *се тō ма̀кло* (Дол); *ма̀кљи* су (В. Лок); *ма̀кл'и* пѐчу (Трн); они су Рāмѝза *ма̀кл'и* (Пож); и та̀пѹт *се ма̀кл'е* ферѐце (Трн).

Нису бележени облици по III врсти типа *замакнѹла*, каквих има у говору Горњих Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 195), односно *ма̀кнујо* (ПЕТРОВИЋ 1973: 219).

У трпном глаголском придеву присутне су форме *ма̀чен*, *-на*, *-но* и *ма̀кнѹт*, *-а*, *-о*: ферѐца је *ма̀чена* (Трн); *прима̀чена* је о̀де (По); кајмак *ма̀кнѹт* (Дол); ђе је *ма̀кнѹто* (Рај).

П.1.1.16. Слично је и са глаголом *(-)дѝћ / (-)дѝгнут*, који у инфинитиву и аористу има двојаку основу, при чему доминирају облици по I врсти:

инфинитив: не гарантујемо да ће *се дѝј* жива (Кл); кѹћу тѐ ти *дѝј* (Бр); цијелу л'иваду тѐ ми *прѐдиј* (Пе);

стра̀ ме не мōре *се дѝгнут* (Ми); ка̀ко ће је *подѝгнут* (Ли);

аорист: ја *се дѝго*; та̀мо осѐти и *дѝго се* (Го); изјѹтра *се дѝго* (Жи); она *се дѝже* (Го); ја *подѝго* нека̀ др̀ва (Го); ја *уздѝго* (Бал); са̀мо *се дѝже* један о̀блак (Ер); *пōдиже* ми *се* од стра̀ха прѝтѝсак (Го); кō му *пōдиже* (Прђ); посл'ѐн је *дѝгосмо* (Пл); *подѝгоше* ме (Туз); *дѝгоше* пāнику (Гло); изјѹтра *се дѝгну* (Де); *дѝгнуше* му кѹћу у вāздух (Пе).

Презент и императив граде се по III врсти:

презент: ја *се подѝгнѐм* (Пл); изјѹтра ка[д] *се дѝгнѐм* (Гл); *подѝгнѐм* слѹшалицу (Го); он *се дѝгнѐ* понōћи (Бр); *дѝгнѐмо се* мѝ изјѹтра (Др); да *дѝгнѐмо* сла̀ву; *дѝгнѹ* сла̀ву (Прђ); да се пробѹдѹ да *се дѝгнѹ* (Би); императив: изјѹтра *се дѝгни* (Дол); па *дѝгни*; оно *се дѝгни* (Бр); *подѝгни* ка̀уч (Ка); *дѝгни се* ону̀ пѐкару да налōжѝш (Го); у једанāес са̀тѝ *се дѝгни* (Рач); жѐна *се грднā дѝгни* (Лу); *дѝгни се* изјѹтра (До); *дѝгни се* па окупā дѐцу (Де).

Радни глаголски придев гласи:

подиго кредит (Гу); ја сам тога човека *диго* (Трн); *диго* она дењак (С. До); он је *подиго* Ђурђеове ступове (Прћ); моја мајка би се *дигла* (До); у пола шес сам се *дигла* (Жи); пријен седам сам се *дигла* (Се); ја сам и *подигла* обадвоје (Ос); како сам и *подигла* (Ка); ја сам се *подигла* так; *подигла* се шума у Гилёву (Врс); то се *дигло* по тмуши (Ле); све то *дигло* (Бр); они су *дигл'и* руке (Гу); у четри би се *дигл'и* изјутра (Д. Дуб); они је *дигл'и* увис (Стр); *подигл'и* су му и споменик (Из); зграду *подигл'и* (Не).

Нису бележене форме *дигнула*, *надигнуо*, којих има у говору Горњих Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 194).

У трпном глаголском придеву присутне су обе форме (-)*дигсен*, *-на*, *-но* и (-)*дигнут*, *-а*, *-о*: што му је спомен *подигсен* (Прћ); она је *надигсена* (Пе); они Ђурђеви ступови што је *подигсено* (Прћ); мало је то *издигнуто* горе (Же); та споменик је *подигнут* (Рам).

П.1.1.17. Глагол (-)*стић*/(-)*стигнут* има следеће облике:

инфинитив: ја мора̄м но̄нас кӯћи *стић* (Кл); *стић[ћ]* ћеш ти до Ба̄ра (Ми);

ал'и и они ће *стигнут* (Не); нема̄ које ме неће *стигнут* (Ос);

аорист: кад ја *стиго* (Пр); *стиго* га (Нет); о̄је *стиго* (Ос); кат она *стиже* ова̄мо (Ос); он *стиже*; *стиже* из Београда; и он *стиже*; *стигосмо* на сѹфур; (Ле); *стигоше* ти ов̄и (Жи); бра̄ћа *стигоше* (Ми); *стигоше* ту (Пр); ка[д] *стигоше* (Рам); *стигоше* сватови (Стр); *стигоше* деца (Не); они двојца једва *постигнуше* (Тр).

презент: не могу да *стигнем* (Не); ја не могу да *стигнем* то (Вр); ка[д] *стигнe* (Не); најпрви да *стигнe* (Бо); ниe о̄де м̄гло да *стигнe* (Д. Дуб); *стигнe* црн̄јка кон̄пл'а (Ду); не м̄же да *се стигнe* (В. Лок); кат *стигнe* та̄чкице (Ћер).

императив: до кӯћа̄ *стигни* (Вру); што *стигни* на пӣјац (В. Лок); овe девојчице *стигни* (Ос); он *стигни* отут (Саш); *стигни* она (Би); *стигни* на̄ши људи (Гл).

радни глаголски придев: ко̄ би пр̄ви *стиго* (Гл); *стиго* са том̄ сво̄јом̄ в̄јск̄ом̄ (Ле); Цар̄ Дӯшан је *постиго* вел'ик̄у царевину; он је *достиго* највећ̄и врхӯнац (Прћ); она кат је *стигла* (Жи); шта ја не би *стигла* (Ос); *стигла* у тијем̄ го̄дина̄ма (Не); *стигла* та̄ сила (Бу); кад је Тит̄ова вла̄с *пристигла*; та̄д је Ср̄бија *постигла* царевину (Прћ); у Пе̄ћ би *се стигло* (Гу); све *стигло* (Ков); све га *стигло* (Ра); док није *стигло* тал'ӣјанск̄о жито (Из); да би *стигли* сѹтра за пӣјац (Гл); ка смо *стигл'и* у Пе̄ћ (Де); *стигл'и* су на̄ши људи (Тр); *стигл'и* пред бол̄ницу (Брћ); ништа *постигл'и* нијесу (Ми); док су *постигл'и* да направ̄е шко̄лу (Прћ).

II.1.1.18. Најзад, глагол *л'ѣћ/л'ѣгну* презент гради по III врсти: да те покр'їјѣм п'а да те л'ѣгнѣм (Ка); л'ѣгнѣш т'ї ѡдм'а с човѣком (Го); императив по III и по I врсти: л'ѣгни т'амо (Д. Дуб); на срѣт п'ута л'ѣгни (Не); ј'а посл'ѣн т'амо л'ѣгни (Вр); на кл'упу л'ѣгни (Ју); л'ѣгните ов'амо (Ле); с тим да облици по I врсти гласе: ѣди л'ѣжи са жен'ом (Пл); л'ѣжи д'ол'е (Ке); л'ѣжите на п'от (С. Туп); (нема облика *л'ези, *л'езите). У аористу су обичнији облици по I врсти: ј'а л'ѣго (Пл); у понедѣлак ѡвечѣ л'ѣго сас човѣком (Го); л'ѣгосмо т'у (Ле); што л'ѣгоше (См). Радни глаголски придев је по I врсти: кр'в л'ѣгла (Рач); н'ѣ би н'їкад л'ѣгла; ѡна н'їје л'ѣгла (Тр).

II.1.1.19. У вези са облицима основа глагола I врсте, односно ликовима њихових основа у имперфекту ваља издвојити неколико момената. Наиме, глаголи типа *зн'ат, им'ат* у имперфекту имају облике *зн'ах, зн'аше, зн'асмо...*, односно *знад'їј'ах, знад'їј'аше, знад'їј'асмо*. Нема облика *зна'ђа, *има'ђа. Већ је у вези са глаголом *м'д'ћ / м'д'ј* поменуто да може имати и форме са проширењем -д- (*могад'їј'а, могад'їј'асмо*). Ово проширење могу имати и други глаголи I врсте (*тр'ѣсадиј'а*), као, уосталом, и глаголи осталих глаголских врста (*пр'їчадиј'а, воled'їј'а* и сл.), са разликама у територијалној распоређености форми (в. т. II.3.8.). Даље, код глагола типа *ј'ѣс, ѡћ / ѡс, пл'ѣс* у имперфекту изостаје ј'отованье крајњег сугласника основе, па смо бележили само облике: *ј'ѣд'ах, ј'ѣд'аше..., ид'ах, ид'аше... пл'ѣтах, пл'ѣташе*¹⁴, иако се код Д. Барјактарев'ића форме са ј'отованом основом наводе као доминантне (Барјактарев'ић 1966: 102). Глаголи са основом на велар (*н'ѣћ, с'ѣћ, в'р'ћ*) у имперфекту имају облике са основом на ч, ж, ш: *печ'ах, печ'аше..., сеч'ах, сеч'аше..., в'р'ш'ах, в'р'ш'аше*¹⁵...

Такође, назначено је да глагол *м'д'ћ/м'д'ј* има презентске облике који се употребљавају у функцији футура I (*м'д'гнѣм, мог'д'д(н)ѣм, мог'д'дѣнѣм...*). Ове форме углавном могу имати и остали глаголи I врсте – *тр'ѣс'д(н)ѣм, ид'д(н)ѣм, леж'д(н)ѣм* и сл., као и глаголи осталих основа – *сп'ав'д(н)ѣм, пр'їч'д(н)ѣм* и сл.

II.1.1.20. На основу спроведене анализе може се закључити да је код глагола на -ћ/-ј продор основа глагола III врсте највише присутан у облицима презента и императива (код појединих глагола (такви су глаголи *р'ѣћ/р'ѣј/р'ѣкнут, п'д'моћ/п'д'мој/пом'д'гнут* нпр.) облици по

¹⁴ У говору Горњих Васојевића присутне су и форме *ѡћ'а, ѡћ'аше, ѡћ'асмо...* (Стијовић 2007: 190), односно *пл'ѣтах* у мрковићком говору (Вујовић 1969: 263).

¹⁵ Исто је и у говору Зете (Ћупић 1977: 280), у говору Бјелопавлића јављају се и облици са ч, ж, ш и они са ч, ж, ш у основи (Ћупић 1977: 94).

III врсти у презенту потпуности су потиснули оне по I). Двојство форми у највећем броју случајева присутно је у облицима инфинитива и аориста, с тим да углавном превладавају облици по I врсти. Слично стање је и у другим говорима зетско-сјеничког дијалекта. Оно што, међутим, говоре тутинско-новопазарско-сјеничке зоне раздваја од остатка територије јесте релативно редовни изостанак облика по III врсти у облицима радног глаголског придева. У осталим говорима у овом глаголском облику најчешће функционишу дублетне форме.

II.1.2. Глаголи II врсте

Највећи број ових глагола задржао је наслеђени тип промене, у потпуности се уклапајући у промену по II Белићевој врсти.

II.1.2.1. Глаголи типа (-)грѝјат, (-)сѝјат, (-)смѝјат се, (-)вѝјат, (-)брѝјат (се) мењају се по II врсти, без појаве варијантности у различитим глаголским облицима:

инфинитив: мѝш л'и се угрѝјат? (По); сѝт ће се већ сѝјат (Гу); аорист: јѝ се насмѝја (Ле); зѝвија снѝјег (Ке); тѝ конѝпљу сѝјасмо (Врс); угрѝјѝше се (Ке); презент: да се угрѝјем (Ле); свѝ тѝ посѝјем (Уг); сѝмо да се обрѝјѝм (Дол); ко се насмијѝш јѝко (Ле); грѝјѝ онѝ бѝднѝѝк (Из); тѝри је да се ѝгрѝје; док се сѝд хѝлда сѝјѝ пѝвишѝ; сиротѝња је мѝрѝла да сѝјѝ (Врс); сѝт се и тѝ сѝјѝ (Кл); дошѝ воѝје да сѝјѝ (Кн); у мѝју мѝсѝцу се посѝјѝ (Коз); он се смѝјѝ; да ми се смѝјѝ војска (Кл); нѝрѝд ми се не смѝјѝ (Бољ); сѝмо кад завѝјѝ снѝјег (Ра); остѝви га да га брѝјѝ (Кл); трѝес кѝлѝ жѝта да пѝсијѝмо (Шт); смѝјѝмо се (Бр); грѝјѝ се (Врс); сѝјѝ кромпѝре (Из); пшенице се не сѝјѝ (Ју); ѝни се смѝјѝ (Жи); имперфекат: нѝјприје тѝ се сѝјѝше (Ер); а мѝнѝ се сѝјѝше хѝлда (Врс); императив: грѝј се с тѝм (Бољ); па грѝ нѝге (Шт); сѝнце угрѝ (Вр); помѝло посѝ лѝди за пѝту (Кн); онѝ што би посѝ (Д. Дуб); па посѝ лѝди; посѝ онѝ конѝпљѝнѝ сѝме (Дол); смѝ се (Др); пѝ се смѝ (Лу); радни глаголски придев: ѝстѝ би се сѝјао лѝн (Врс); нѝјвишѝ се јѝчам сѝјѝ (Кл); јѝ сам се нѝсмѝјѝ (Кл); снѝјег завѝјѝ (По); ѝбријѝ се (Де); вѝма се угрѝјѝла машинѝ (Нет); ка[д] се сѝјѝла конѝпља (Ле); мѝл'ѝ брѝј се сѝјѝла (Врс); мѝјка нѝје сѝјѝла; посѝјѝла пасѝлѝ (Уг); мѝјка сѝјѝла (Кл); нѝти се угрѝјѝло (Го); штѝ би се посѝјѝло (Го); па тѝ се сѝјѝло (Де); сѝјѝло се ал' мѝнѝ кол'ичѝна (Врс); тѝ се сѝјѝло (Ка); пѝ се тѝ

сїјало (Лу); овї су другї *сїјал'и* (Врс); ка[д] смо *сїјал'и* жїто (Тр); знѧм да смо *сїјал'и* (Брђ); нїјесмо нїкат мї тѧ *сїјал'и* (Трн); свеједно штѧ би *сї'ал'и*; *посїјал'и* би (Бо); *сїјал'и* би свѧ врсте жїта; ѡни су *сїјал'и* помѧло дувѧна (Бр); *сїјал'и* мало бѧл'е (Вр); трпни глаголски придев: *сїјѧт* рѧш (Лу); и затѧ нїје ни *сїјѧто* (Врс); онѧ што е *пѧсїјѧно* (Ју); пѧтѧви *зѧвејѧни* (По).

У говору тутинско-новопазарско-сјеничког ареала нису бележени облици по VI врсти типа *бријати* : *бријам*, присутни у неким говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, на пример (Ивић и др. 1997: 217). Прелазак овог глагола из II у VI врсту, међутим, познаје врачански говор, с тим да глагол има облике: *брївѧт/бривѧт*, *(о)брївѧм/(о)бривѧм* и сл. (Петровић 1973: 220).

II.1.2.2. Глаголи *(-)ѡрат*, *(-)хѧјат*, *(-)дѧљат*, *(-)бѧјат*, *(-)кѧшљат*, *(-)чѧшат* (*се*) и други које наводимо такође се у потпуности уклапају у II врсту:

инфинитив: *ѡрат* с кѧњима (Др); тѧ је бїло мил'їна *ѡрат* (Др); аорист: *пѧдра* с волѧвима (Дол); *пѧкѧја се* што не рѧко (Кл); презент: јѧ млѧго *хѧјѧм* новорођѧнѧт (Је); јѧ да те *не хѧјѧм* (Пож); немѧ да *се кѧјѧш* (Коз); мѧраш да *кѧшљѧш*; *кѧшљѧш* (Го); да *пѧдрѧ* (Бо); селѧк *ѡрѧ* с кѧњима (Кл); докл'ѧ ти *трѧјѧ* (Ка); мѧре исѧн да *трѧѧ* тѧ вишѧ (Уг); *бѧѧ* нешто (Боб); птїца *умїрѧ* (Ју); тѧ жѧна *избѧјѧ* (По); нїко нїкѧга *не хѧјѧ* (Ју); ѡна *умїрѧ* од стѧдѧни (Кл); ѡвијек им понѧшто *недостѧјѧ* (Из); оѧе жѧне да *пѧсѧтїрѧ* тѧмо (Бољ); *чѧшѧмо* (Го); лѧуди *пѧдрѧ* (Д. Дуб); што *дѧљѧ* нѧрот (Коз); *умїрѧ* (Кл); тѧ жѧнскѧ да л' *хѧјѧ* (Де); императив: *пѧдри* онѧ ѧиву; но му је *пѧдри* мї кѧншїѧ (Д. Дуб); *закѧшљи се* (Коч); *избѧји* му (Из); па *чѧши*; ка[д] се овакѧ *чѧши*; и лїјѧпо *чѧши* (Вру); радни глаголски придев: кат сам јѧ *ѡрѧ* (Врс); јѧ *ѡрѧ* са волѧвима (Из); јѧ сам *ѡрѧ* са дрѧвѧм рѧлом (Бот); *ѡрѧ* некї Рѧдовѧн (Бољ); *ѡрѧ* са дрѧвѧнијем рѧлом (Нет); ѡн је нїкат не би *поорѧ* (Д. Дуб); ваљда *ѡтрѧјѧ* (Из); кажѧ *умїрѧ* и трѧжїо лѧба (Бал); кѧл'ко би *хѧјѧ*; нѧ би *хѧјѧла* (Леч); пѧ *се ѡрѧло*; с тїјѧм *се ѡрѧло* (Кл); пѧ онѧ рѧло *ѡрѧло се* (Лу); свѧ *се ѡрѧло* са волѧвима (Бр); *орѧло се* волѧвима (Де); *прѧстїрѧло се* по кѧћи (Боб); двѧ дѧна ти је *трѧјѧло* (Бо); такѧ смо *ѡрѧл'и* (Врс); *ѡрѧл'и* смо (Бољ); па би мї *ѡдѧл'ѧл'и* (Вр); бѧга ми су и ѡне *ѡтрајѧл'е* (Кн); трпни глаголски придев: свѧ *пѧорѧто* (Ју); нешто му *бѧјѧно* (По).

II.1.2.3. Промену по II врсти имају глаголи са различитим превојним ступњем у основи *((-)звѧт* (*се*), *(-)брѧт*, *(-)дрѧт*, *(-)прѧт* и сл.). Ови глаголи карактеришу се

присутвом двојаким имперфекатских форми, грађених од инфинитивне и презентске основе:

како се *зв́аше*, она у Босну како *се зв́аше?*; како се ти *зв́аше?* (Ме); кога *зв́аше* ти онџо малопријен?; *зв́асмо* л' ми њи на свадбу? (Го); нџ знам како се *зв́аху*, нџ знам како *зв́аху* овџ Марковиће (Вру);

зов́аше му се жџна Хамйда; како се *зов́аше* она планина гџре, нџ знам како се *зов́аше*, ја нџ знам како се *зов́аше*, како се *зов́аше* она што је бойјо? (Ле); како се *зов́аху* то ранйјџ, имџо је нџкџ, како се *зов́аху*, црепџље, у Орље „кљйјет” *зов́аху*, нџ знам како се *зов́аху* (Дол);

брасмо јџбуке кад џдарй грат;

за Ђурђевдан то *се бџраху* оне јџгљйке;

праше тџмо на чџсму (Ке);

пџрах нџкџ аљйне (По);

шта се *драше* оно дйјете? (По);

дџраше наку кџжу (Ко).

У новопазарском ареалу забележени су и примери: како се *зв́адију* (Ба); она *се зв́адијаше* Мйла (Ос), *пџрадију* нџкй вџш (Бал).

Д. Барјактаревић је бележио само облике са *-а(х)*, *-аше*, *-аше*, *-асмо*, *-асте*, *-ају* (Д. Барјактаревић 1966: 102).

Када је реч о односу основа ових глагола у осталим зетско-сјеничким говорима, М. Пешикан наводи: „У Цу сасвим преовлађује презентска основа: *берй'аг*, *перй'аг* и сл.; једино се поред *зовй'аг* чује и *зв́а-*: како *се зв́аше* и сл. Ово вреди и уопште за глаголе са различитим кореном у презентској и инфинитивној основи: *жњй'евй'аг*, *пли'евй'аг*, *кунй'аг*, *кдљаг*, *мџљаг*, *дерй'аг* итд. У За се чешће употребљава инфинитивна основа него у Цу: *зовй'ах/зв́ах*, *перй'ах/прах*, *берй'ах/брах*. У Љп сам забележио и необичнији облик *зов́аше*”. (Пешикан 1965: 176). У мрковићком говору имперфекат глагола *зв́ат* редовно се твори од основе презенте: *зџваше*, *зџвау* (Вујовић 1969: 263). У Васојевићима преовлађују облици од презентске основе (Стијовић 2007: 176). У говорима са леве стране Ибра само је: *прџдија*, *брџдија* (Божовић 2008: 85).

Остали облици ових глагола граде се или од презентске или од инфинитивне основе:

инфинитив: најглавнијѣ рѹке *прѣт* (Тр); кѣко ће га *назват* (Го); тѣ се нѣ би мѣгло *ѡбрат* (Брђ); кѡжу ће му *ѡдрат* (По); аорист: *ѡпра* нешто сѣра (Уг); *звѣ* ме ѡна јѣдамѣн; више ме *нѣ звѣ*; кѣд ме *звѣ* овѣ из Врњачкѣ Бѣњѣ (Го); некѣ парѡдајс *ѡбра* (Бал); презент: не мѣгу да *се ѡпѣрѣм* (Ос); да овѡ *ѡпѣрѣм* (Уг); тѣ мѣгу да *пѣрѣм* јѣ и сѹтра (Бал); *ђѣ* да *пѣрѣм* пел'ѣне (Го); дѣветоро *ђѣбѡдѣ* да *пѣрѣм*; *бѣрѣм* и сѣт; *бѣрѣм* цвѣће (Др); *бѣрѣм* кѣјмак; овѣкѡ да *пѣрѣш* рѹке (Др); субѡтѡм немѡ да *пѣрѣш* (Ле); пѣр пѹтѣ *ѡпѣрѣш* кѡла (Ра); онѹ нѡј *пѡздѡвѣш* свѡдбу (Врс); *бѣрѣш* смѡк (Ка); да *се ѡдѣрѣш* јѣдѹћи (Ме); сѣмо да се чѡвек *ѡпѣрѣ* (Тр); да *ѡпѣрѣ* и свѣ; нѣће ни да и *ѡпѣрѣ* (Ка); *зовѣ* снѣха; не мѣре да га *зовѣ* ѣменом; *зовѣ* ме; *пѡздѡвѣ* га (Кл); *зовѣ* *се* белѡјка; ѡн ме *зовѣ* (Коз); прѡвѣ дѣн ме *зовѣ* (Се); свѣкѣ дѣн ме *зовѣ*; *зовѣ* ме тѣ брѣт (Го); *изѡбѣрѣ* свѣ бѣранѣ јунѣке (Кл); нѣје мѣгло да *се набѣрѣ* смѡка (Ка); *бѣрѣ* *се* прѡвѡ јѣдна конѡпља; тѡ *се ѡбѣрѣ*; пѡсл'ѣ *се ѡбѣрѣ* (Коз); пѣ *ѡдѣрѣ* онѡ плѣтно (Кн); пѣ да *ѡпѣрѣмо* нѣшто (Др); *ѡпѣрѹ* је пѡново (Коз); да га *пѡздѡвѹ* навр петнѣс дѣнѣ (Бѡљ); цѣјелу фѣмил'ѣју *зовѹ* зѣчеви; *пѡздѡвѹ* ме (Кл); ѡне *се зовѹ* врѣло (Вру); дѣнас да *убѣрѹ* тијѣ вргѣѣѣ (Ки); ал' они *бѣрѹ* сѣр, *не бѣрѹ* кѣјмак (Ка); императив: *ѡпѣри* тѹ јѣрину (Уг); *пѣри* у лѹбицу (Цѣ); дѡђи те га *ѡпѣри* (Бал); *ѡпѣри* рѹке (Кл); *ѡпѣри* тѣ шѡље (Ка); *зѡви* на рѹчак (Дол); *зѡви* је (Че); ѣво *прѡбѣри* (Из); *бѣри* онѹ белѡјку; *пѡбѣри* онѹ белѡјку (Не); онѹ конѡпљу *пѡбѣри* (Ер); *ѡдѣри* (Др); радни глаголски придев: и вѣш се цѣјеђом *прѡ* (Тр); *звѡ* прѣјен пѡла сѣта; нѣјесам те дѡсл'ѣ *звѡ* (Го); неделѹ дѣнѣ *брѡ* шлѣйве (Из); бѣѡ *брѡ* мѣл'ѣнѣ (Де); *прѣла* је хѣљѣне (Кл); кѡса се цѣјеђом *прѣла* (Тр); *брѣла* мрѣве (Дол); пѣ е сирѡтѣѣѣ *брѣла* онѣ копрѣйве (Врс); штѣ си тѡ *ѹбрѣла* (Кн); јѣ сам ти *нѣбрѣла*; некѹ папрѣку *ѡбрѣла*; јѣ сам *нѣбрѣла* (Бал); рѹке сам свѣ *ѡдрѣла* (Ши); *ѡдрѣла* сам се (Ке); *прѣло* се ѣе су бѣл'ѣ рѣјеке (Дуј); *прѣло* онѡм перѣлкѡм (Кл); тѣпѹт се *прѣло* (Ле); кѣко се *нѣзвѣло* Зѣјѣчиће (За); по чѣму се *прѡзвѣло* (Прђ); *звѣло* се тѣпѹт фѣреца (Дол); затѡ се *нѣзвѣло* Врѹјца (Вру); *прѣл'и* на Бѡжић (Др); такѡ се *звѣл'и* (Бѡљ); пѣ га *прѡзвѣл'и* зѣц (Прђ); *брѣл'и* тѡ зѣље (Кн); кѹкурѣјек би *брѣл'и* (Ле); трпни глаголски придев: *звѣта* да вѡдѣ рѣчѹна (Вру); гѡре *пѡбрѣто* (Врс); *звѣти* смо на свѡдбу (Жи).

П.1.2.4. У тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу глагол (-)ткѡт меѣа се по II врсти:

инфинитив: свѣ на лѣмбу *ткѡт* (Де); да се мѣре *изѣткат* (По); аорист: *изѣтка* некѣ канѡпчѣт (Не); презент: тѡ је онѡ кат *ткѣш* (Не); *ткѣш* плѣтно; *ткѣш* чѣрге (Коз); да ѡпѣт *ткѣш* (Де); пѣ да *изѣткѣш* (Бл); да *изѣткѣ* ћил'ѣм (Врс); *ткѣ* *се* каснѣјѣ; од оногѣ да *изѣткѣмо* (Се); тѡ што ћемо да *ткѣмо* (Не); *ткѹ* и рѣдѹ и тѡ (Ос); жѣне тѡ рѣшил'ѣ да *изѣткѹ*; а овѡ што *ткѹ* (Бр); кат *се ткѹ* ћил'ѣми (Де); у брѡвно што *се ткѹ* (Дуј); императив: *изѣтки* тѡ вел'ѣко (Д. Дуб); пѡсл'ѣ *ткѣ* (Дол); *изѣтки* ћил'ѣме; *ткѣ* прѣње, *ткѣ* ћѣрге (Трн); радни глаголски придев: него *се* некѣ ћѣршаф *изѣткѡ* (Пож);

ја сам *ткàла*; тѝја чўдà сам *ткàла* млòго (Бр); ја сам и *ткàла* (Леч); òна би *изаткàла* онў поњàву (Кл); кàко сам ја *изаткàла* јèдне (Баг); мàјка тò *ткàла* (Лу); е тò *се свè ткàло* (Дуј); *ткàло се* тò (Трн); *ткàло се* нèкад (Бл); свè *се тò ткàло* (Боб); вўнено *се ткàло* (Леч); пòсл'ен тò плàтно *изаткàл'и* (Вр); стàзице смо *ткàл'и* (Баг); *ткàл'и се* јастўци вўњени; *ткàл'е се* поњàве (Дуј); мѝ смо *ткàл'е* онè ћил'име нèкад (Баг); на тò су *ткàл'е* (Боб); от кòзà *се ткàл'е* тè чèрге (Лу); радни глаголски придев: па тò *їзаткàно*; памўком *пòткàно* (Го).

У испитиваном ареалу нису бележени облици *ткам, ткаш, тка, тка(ј)у*, које наводи Д. Барјактаревих (Барјактаревих 1966: 99).

У говору Бјелопавлића овај глагол мења се по V врсти, а познати су и облици *чѐм, чѐш, чѐ* (Ћупић 1977: 92), који у нашој грађи изостају. Облици *ткàм, ткàмо* присутни су и у говору Врачана (Петровић 1973: 220). У говору Ибарског Колашина функционишу два низа облика, по II и по V врсти (Божовић 2002: 86). Ситуација у говору Горњих Васојевића слаже се са оном у говорима тутинско-новопазарско-сјеничког ареала – глагол *ткàт* овде се мења само по II врсти (Стијовић 2007: 198).

II.1.2.5. Глагол *зàспат* такође се мења искључиво по II врсти:

инфинитив: немò ми *зàспат* (Коч); кàко ћу *зàспат* (Ле); не мòре *зàспат* (Гр); аорист: дїјете òдмà *зàспà*; сву нòј *не заспàсмо* (По); тудїјен *заспàше* (Де); презент: кàко да *зàспѐм* (По); òдмà ћу да *зàспѐм* (Це); ако *зàспѐм*; нè мош да *зàспѐш* (Гр); òдмà *зàспѐмо*; мѝ ти тў *зàспѐмо* (Ме); они ўзми да *зàспў* (Го); императив: хàј тї *зàспи* (Ке); *зàспи* свї (Ру); *зàспите* тўнà (Че); радни глаголски придев: *зàспò* сам (Вр); она ти је *зàспàла* (Го).

Нису бележене презентске форме *заспим, заспиш, заспи...* Исто наводи и Д. Барјактаревих (Барјактаревих 1966: 100).

У староцрногорским говорима глаголи сложени од (-)*спат* колебају се између II и VIII врсте, али су облици по II врсте чешћи (Пешикан 1965: 173). Исти глагол у говору Бјелопавлића мења се само по VIII врсти (Ћупић 1977: 92).

II.1.2.6. Глаголи на (-)стајат типа *устајат*, *остајат*, *састајат се* и сл. своје облике углавном граде по II врсти:

инфинитив: а ће ће се *састајат*? (По); немоте *устајат* (Го); није лако у шес *устајат* (Ко); аорист: *поустајасмо* сви (Че); мало *се састајасмо* (Го); презент: *престајје* ко кат испал'иш мѣтак (Кл); девојка *остајје* (За); онѡ тѣнкѡ влѣкно *остајје*; онѡ *остајје* девојки (Бот); *остајје* нам (Бо); *остајје* ка кѣћи (Вру); *устајјемо* изѣтра (Ша); *састајјемо се* (Кн); императив: не *одустајји* нијкад (Ке); *устајји* свѣко јѣтро (По); *устајји* ујѣтро (Жи); радни глаголски придев: ѡна је *остајјала* (Ос); нијесмо се млѡго *састајјал'и* (Го); жѣне нијесу *одустајјал'е* (Пож).

Уочена је, међутим, тенденција ка укрштању са глаголима VI врсте типа *падат* : *падѣм*, подстакнута чињеницом да су обема врстама обухваћени углавном учестали глаголи, па су бележени и облици:

инфинитив: како ће *устадат* рѣно (Го); аорист: типѣт *остадѣше* (Жи); *поустадѣше* (Св); презент: свѣ *остадѣ* некѡшено (Дол); *остадајѣ* свѣ (Бо); *устадѣмо* рѣно (Св); радни глаголски придев: *остадѣл'е* су жѣне (Бо); *остадѣл'е* су (Бр).

II.1.2.7. Глаголи типа *почињат*, *протињат*, *помињат* и сл. мењају се по II врсти:

инфинитив: немѡ *протињат* (По); презент: пѡсл'ѣ у онѡ *утињеш* (Не); да *протињѣш* онѡ (Кон); сал' *протињѣш* рѣвно (Боб); *протињѣш* онѣ жйце (Не); тѡ *почињѣ* Врѣснице (За); *почињѣ* од Нѡвѣ Гѡдинѣ (Из); о[д] тогѣ *почињѣ* (Ју); не смйјѣ да *се сагињѣ* (Го); дѣнас да *се почињѣ* (Ка); ймѣ и онѡ жйца ће *се протињѣ* (Не); *помињѣ* тѡ (Прћ); имперфекат: она је *помињѣше* (Ка); императив: *протињи* ѡгуд (Не); *опомињи* (Кл); не *помињи* и (Уг); радни глаголски придев: *почињѡ* и не мѡгѡ (Кн); *припињѣла* хи (Кон); сѣмо се *помињѣло* (Кл); нијесмо *почињѣл'и* (Лу); кад би *поћињѣл'и* (Де); не би *помињѣли* пасѣл (Из).

Аналогијом према овим глаголима, осим облика глагола *мицат* : *мичѣм*, са променом по IV врсти, бележене су и форме: све *помачињѣсмо* (Ка); да не *мачињѣш* овѡ (Го); да се тѡ *мачињѣ* (Дол); *мачињи* то (Жи).

Осим односа *ка̀чит* : *ка̀чим* функционише и *закачи́нат* : *закачи́њем*: *закачи́њē* прѣдѣо от Кѣнйча (Гу); оно хи *закачи́њи* (Дол); све *позакачи́њи* (Вру).

Најзад, бележено је и: *позавађи́њаше* се (Ту); мѣрѣл'и да *завађи́њу* нѣрот (Ра); они *се позавађи́њу* (Жи), односно: генерѣције *пристаи́њу* дрѹгѣ (Коз).

Процес творења имперфективних глагола типа *зака̀чињем*, *помѣчињем* и сл. познају и банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић и др. 1997: 218).

П.1.2.8. Код глагола типа *обрѣтат*, *(-)врѣтат*, *(-)крѣтат* и сл. дошло је до уједначавања основа аналошким продором финалног консонанта презентске у инфинитивну основу (*окрѣ́нат* : *окрѣ́хах* : *окрѣ́ћала* и сл.), те се тако ови глаголи уклапају у II врсту:

инфинитив: *окрѣ́нат* то детѣнце (Ер); немѣ га *окрѣ́нат* (Ле); немѣте *скрѣ́нат* (Жи); да би се мѣгло *обрѣ́нат* (Гу); сви ѣте *крѣ́нат* (Ле); аорист: *окрѣ́ћасмо се* ѣколо (Коз); дијете *обрѣ́ћа* двѣ три пѹт (Ер); презент: па га *окрѣ́ћеш* (Кон); немѣ да *врѣ́ћеш* (Бал); ѣмѣ *скрѣ́ћеш* прѣво (Леч); кѣга *окрѣ́ћеш* (Ле); ѣнде *се скрѣ́ћē* (Брћ); л'ѣвѣ *се скрѣ́ћē* за Л'ѣпосавиће (Леч); овѣ пѹт *скрѣ́ћē* за Пѣпе (Трн); пѣ *се скрѣ́ћē* ка Балѣнској (Цв); крѣв *ли́ћē*; тѣ нѣко *не окрѣ́ћē* пѣжњу; на вратѣло *се окрѣ́ћē*; *окрѣ́ћē се* на вратѣло; *окрѣ́ћē се* трипѹт (Боб); тѣмо *се окрѣ́ћē* (Не); кут *се окрѣ́ћē* тѣ кѣло; мѣтѣр што *покрѣ́ћē* врѣшал'ицу (Из); ис Цетѣновићѣ *скрѣ́ћē се* (Ки); ѣде *се окрѣ́ћē* (Брћ); *обрѣ́ћē* нѣрот; пѣћē да ми *се обрѣ́ћē* овакѣ шѹма (Нет); ѣнѣ *обрѣ́ћē* басѣке (Бо); јѣдно *обрѣ́ћē* (Д. Дуб); *обрѣ́ћē се* колѣче (Ост); вѣда *жвѣ́ћē* (Бољ); посл'ѣ *се мѣ врѣ́ћēмо* (Ков); код ѣнѣ рѣјекѣ *скрѣ́ћēте* (За); пѣсл'ѣ *скрѣ́ћēте* дѣсно (Ки); порет ѣѣјнѣ кѹћē ѣне то *врѣ́ћу* (Бо); не смѣјју да *се обрѣ́ћу* (Вру); *не врѣ́ћу* Л'ѣшевићи (Леч); да *крѣ́ћу* у шкѣлоу (Ле); императив: *обрѣ́ћи* ѣнѣ прѣде (Вру); *обрѣ́ћи* ме кол'ко гѣј хѣј (Жи); радни глаголски придев: мѣло *обрѣ́ћѣло* (Бољ); *врѣ́ћѣло се* нѣзѣт (Ра); пѣ га *окрѣ́ћѣло*; *окрѣ́ћѣло* те (Трн); *окрѣ́ћѣло се* (Вру); *преврѣ́ћѣло* је тѣ кѣ плѹк; то е *преврѣ́ћѣло* зѣмл'у (Д. Дуб); јѣдним аранѣм тѹ би *покрѣ́ћѣл'и* врѣшал'ицу (Из); *уплѣ́ћѣл'и* то у вѣнац (Коч); *обрѣ́ћѣл'е* би *се* (Бољ); трпни глаголски придев: свѣ *испреврѣ́ћѣно* (Жи).

Знатно је мањи број примера у којима је задржан наслеђени однос основа:

инфинитив: *окрѣтат се* (По); радни глаголски придев: *тај што се окрѣтѣ* љвечѣ (Бољ); *изокрѣтѣла онѣ л'ѣбове* (По); *пѣ тѣ се такѣ крѣтѣло* (Др); *млѣдѣ се љѣди окрѣтѣл'и дрѣгѣм живѣту* (Пож); *окрѣтѣл'и је* (Бал).

Глаголи типа *мећѣт*, *превѣћѣт* и други и у говору Врачана прелазе у II врсту (Петровић 1973: 222). У Горњим Васојевићима такође је присутно двојство форми (СТИЈОВИЋ 2007: 197). Однос *мећѣти* : *мећем*, *глоћѣти* : *глоћем* функционише и у банатским говорима (ИВИЋ и др. 1997: 215).

Глагол (-)*срѣтат* / (-)*срѣћѣт* такође има двојачке форме у облицима који се граде од инфинитивне основе: *свѣ ће се срѣћѣт* (По); *нијесмо се нијат срѣћѣл'и* (Дол); *нијѣко се нијесу срѣћѣл'и*; *срѣћѣл'и* (Кон); *ми смо се највише срѣћѣл'и* (Леч); и: *морали су се срѣтат* неће (Бал); *срѣтѣла је домѣвина* (По).

Д. Барјактаревић наводи само: *мећѣт*, *срѣћѣт*, *крѣћѣт* (Д. Барјактаревић 1966: 98).

У облицима презентѣ осим облика *срѣћѣм*, *срѣћѣш*, *срѣћѣ...* који су обичнији, бележене су и форме: *срѣћѣ* хи дѣнас (Д. Дуб); *посл'е срѣћѣ* домѣвина (Ер); *срѣћѣмо је* (Ков); настале као резултат укрштања са глаголима VI врсте. Исти однос функционише и у говору Горњих Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 197).

II.1.3. Глаголи III врсте

Имајући у виду да је о односу I и III врсте било речи у одељку о глаголима I врсте, овде наводимо само глаголе који се према типу промене обично сврставају у III Белићеву врсту. Код ове групе разматрамо првенствено облике инфинитива, аориста и радног глаголског придева, где се код појединих глагола јавља двојство ликова, односно паралелно функционисање како облика по I тако и форми по III врсти.

II.1.3.1. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору већи је број глагола који своје облике граде само или претежно по III врсти.

Од глагола (-)крѣнут (се) бележени су само облици по III врсти:

инфинитив: мѡрѡте се окрѣнут (УГ); аорист: ѡдмѡ се тѡ крѣну (Лу); гѡре је окрѣну (Коз); јѡ се окрѣну, кат дирѣктор (Не); крѣнѹше да бежѹ (Пож); валѡ се крѣнѹше (Ле); презент: ја нѣћу да крѣнѣм (Го); у пѣт сѡти крѣнѣм (Не); да окрѣнѣм л'ѣп (Кн); да окрѣнем мало пѡжнѣ (Брћ); на крај с волѡвима окрѣнѣш (Тр); кат окрѣнѣш (УГ); трѣ пѹт га окрѣнѣш (Трн); кат се крѣнѣ гѡре ка шкѡл'и (Тр); крѣнѣ на пѣјац (Ер); док онѡ зрѣно крѣнѣ (Кн); свѣ крѣнѣ са нѡма (Тр); Цѣнгис се окрѣнѣ (Кл); мѡре да се окрѣнѣ на грѡбље (Шт); на хѡир да окрѣнѣ (Шт); ѡн те трѣ пѹт окрѣнѣ; окрѣнѣ се према вѣтру (Трн); ѡна сѡмо окрѣнѣ лѣђа (Вру); фѣрму јѡчѹ да покрѣнѣ (Баг); да се покрѣнѣ пѣтѡње (Пож); што крѣнѣте ѡђе (Ос); сѡмо скрѣнете дѣсно; пѡсл'ѣ јѡпѣ скрѣнете дѣсно (Дуј); ѣе ви треба да скрѣнѣте (Тр); л'ѣјевѡ да скрѣнѣте (Бо); пѡ се окрѣнѣте тѹ (УГ); императив: ѹвечѣ крѣни тѣ ѡвце (Лу); крѣни за Пѣћ (Кон); тамѡн крѣни да велѡ (Кн); крѣни кѡло да крѣнѣмо (Бољ); ѡн окрѣни пѹшку (Ки); окрѣни испод јѡрма (Кл); оно се окрѣни око ногѣ (Кн); оне се окрѣни нѡпѡко (Др); окрѣни хи стрѡном (Боб); радни глаголски придев: и ѡндѡ крѣнѹо (Бољ); крѣнѹо нѣђе (Ки); што је крѣнѹо (Пож); ѡн окрѣнѹо (Ле); тѹ је тѡ крѣнѹло (Пож); тѡ е код свѡкога крѣнѹло (Ер); у томѣ се тѡ окрѣнѹло (Трн); сѡт се, ми се чинѣ, окрѣнѹло (Це); пѡсл'ѣн је тѡ покрѣнѹло дрѹкшѣ (Ју); кат су крѣнѹл'и за Македѡнију (Нет); крѣнѹл'и да идѹ гѡре (Бл); крѣнул'и су (Бо); трпни глаголски придев: тѡ је покрѣнѹто (Ке); покрѣнѹто пѣтѡње (Ли).

Нема облика (-)крѣто(х), (-)крѣте, (-)крѣтосмо у аористу. И Д. Барјактаревѣћ наводи само форме са -ну- (Барјактаревѣћ 1966: 103).

II.1.3.2. Глаголи типа зѣнут, трѣпнут, тѡнут, бѡцнут, шѡшнут и сл. такође своје облике граде само по III врсти:

инфинитив: пѡ плѡнут кѡ бѡрут (Шт); аорист: а јѡ стрѣкну (Жи); а онѡ га дрѣмну (Ра); ћѹхнѹ ме (Трн); свѣтнѹ бѡш кѡ онѡ жарѡвнице (Дуј); огл'едѡлом свѣтнѹ мѣне (Тр); ѡн свѣтну (Шт); презент: ја пѣпнѣм (Кл); брѣнѣм (Бал); нѣћу ни да мрѡднѣм (Ков); па кљѹкнѣм онѡ (Д. Дуб); да ти шѡпнѣм нешто (Вру); кат чѹчнѣм (Жи); да трѣхнѣм врѣће от усивѡча (Из); овѡмо ко мрѡднѣш (Ју); зѡтнѣш дѡље (Д. Дуб); кл ѹкнѣш посл'ѣн ѡнде (Д. Дуб); не смѣјѣ нѣко нѣкут да мрѡднѣ (Лу); ѡн како је нѡтнѣ (Ос); да шѡшинѣ (Бо); овѡ хѡкнѣ да бежѣ (Кл); пѡ се одмѣтнѣ (Кл); да с[e] оглѣднѣ исѡн; ако се дѣрнѣ нѣђе (Вру); онѡ нѣгѡву крѡ л'ѣзнѣ, а онѡ л'ѣзнѣ нѣгѡву крѡ (Прћ); да мрѡднѣмо (Трн); скѡкнѣмо зѡчас дѡл'е (Из); трѣхнѣмо онѡ (Ер); императив: прѡтни чѹњак; тѣ прѡтни чѹњак (Трн); па прѡтни (Вру); она зѡтни ѹ рѹку (Ос); пѡ ћѹхни чѡвѣка (Трн); плѹни, плѹни; плѹни онѡмо (Бр); посѣн премѣтни нѡгу (Де); сѡмо плѡкни тѡ (Бал); ѡн тек бѡцни га испод ћѣбета (Вру); онѡ куд онѡ трѣхни (Ки); па се трѣхни (Вру); радни глаголски придев: прѡтноу нѡјприје (Ју); јѣс не мрѡдноу се

(Ер); *на̀тноу* чара̀пу на̀ очи (Лу); а она̀ га *др̀мнуо* (Ра); ономѐ *пл̀у̀нуо* у л'ице (Кл); па̀ је *потон̀уо* (Нет); ја̀ би *ша̀инула* (Трн); ја̀ *зѝнула* (Ле); ње су овџо *грохн̀ул'е* овџе к̀у̀ће (Туз).

П.1.3.3. Исто важи и за глаголе типа *помѐнут, поглѐднут, зџвнут, ма̀хнут, (-)мѝнут* и сл.

инфинитив: да је мџра̀ш *помѐнут* (Ју); и нѝје дџо *помѐнут* (Д. Дуб); па̀ љу ја̀ нѐђе *на̀мѝнут* (Гу); аорист: ја̀ му *ма̀хну* (Ле); џн *р̀а̀змѝну* (Нет); презент: св̀а̀кѝ да̀н га по ја̀дама̀ *зџвнѐм* (Ка); да нѐкџг *зџвнѐм* (Ра); *погл'ѐднѐм* на т̀у тер̀асу (Ков); кат *погл'ѐднѐм* ов̀а тел'евизџр (Ка); ја̀ *к̀лѝснѐм* брзѝнџм (Вру); да и *зџвнѐш* (Лу); да ме *зџвнѐш* љ̀ја̀че (Го); *зџвнѐш* нѐкџга (Бр); ко̀га гџџ *зџвнѐш* (Се); да *размѝнеш* Б̀аре; нѐма̀ да и *размѝнеш* (Тр); ов̀у пр̀в̀у к̀у̀ћу *размѝнеш* (Ос); *размѝнеш* (Баг); ма̀ло *размѝнеш* онџо сѝјено (Леч); што *размѝнеш* мџст (Из); *погл'ѐднѐш* (Ос); кат *погл'ѐднѐш* он̀амо (Нет); *помѐнеш* дв̀а-трѝ п̀ут (Леч); нѝси мџгџо м̀лџго да *зџвнѐш; зџвнѐш* педесџт-шџесџт к̀у̀ћа (Ју); џн га *зџвнѐ* (Кл); да те *зџвнѐ* на мџбу (Д. Дуб); *зџвнѐ* дево̀јке (Трн); Пџжега кат *се размѝнѐ* (Се); да *размѝнѐ* (Вру); *зџвнѐмо* кџмшѝлук (Д. Дуб); др̀у̀га Тѝта *спомѐнѐмо* (Бољ); вѝла̀ма *ускра̀јнѐмо* сл̀аму (Бр); ја̀дну к̀у̀ћу *размѝнѐте* (Баг); ов̀у к̀у̀ћу *размѝнѐте* (Уг); императив: понѐшто *помѐни* (Трн); *опомѐни* да извр̀ши онџо што је рџкџо мѐни (Кл); ја̀дан Нѐмац *погл'ѐдни* онџџа, *погл'ѐдни* онџџа (Врс); *погл'ѐдни* ка̀ка сам (Лу); *звр̀кни* му џко (Вру); *зџвни* порџдицу (Трн); оно *нѝсни* (Ки); радни глаголски придев: што сам га прѝје *напомѐн̀уо* (Леч); нѐко *зџвн̀уо* мџбу (Из); ка̀рабит му *пр̀сн̀уо* љ̀ очи (Кн); т̀у учио и *ма̀хн̀уо* (Уг); *размѝн̀уо* сам ве ов̀амо (Де); сна̀ша би је свѐ *зџвн̀ула* (Коз); овакџо му *ма̀хн̀ула* (Тр); *помѐн̀уло* се (Цв); џко му *звр̀кн̀уло* за Зиљку (Вру); *б̀у̀кн̀уло* свѐ да се идѐ (Ју); што смо на̀јприје *помѐнул'и* (Тр); овѝ *б̀у̀кн̀ул'и* (Ју); пџсл'ѐ су ме *зџвн̀ул'и* (Кл); *скра̀јн̀ули* нѝкат нѝсмо (Вру); *размѝн̀ул'и* смо се т̀у (Леч); трпни глаголски придев: *помѐн̀уто* (По); *скра̀јн̀уто* (Бр).

П.1.3.4. На̀јзад, глаголи *(-)вр̀нут, (-)св̀анут, (-)са̀мнут, (-)м̀р̀кнут, (-)ѝѝнут* сво̀је облике тако̀ђе граде по III врсти:

инфинитив: ѝстџо *превр̀нут* (Из); њѐму ље *се см̀р̀кнут* (По); ал' да л' љеш *ос̀амнут* (Гу); аорист: *свр̀нуше* т̀уна̀ке (Вру); презент: ја̀ љу да *се вр̀нѐм* (Вру); са̀мо да *се превр̀неш* (Гу); да га *превр̀нѐ* (Трн); да *повр̀нѐ* д̀ушу фамѝл'ији (Бо); *вр̀нѐ се* (Кон); он̀у нџџ те *вр̀нѐ* (Ков); да *свр̀нѐмо* џде (Гу); пџново *превр̀нѐмо* (Ер); *свр̀нѐмо* у Бѝјел'ѐ Вџде (Кл); са̀мо *ѝзврну* се на̀зад дџл'е (Прѝ); *осв̀ану* и цѐлу нџѝ (Гр); *одвр̀ну* Л'ѐшевиѝ т̀амо; кад *одвр̀ну* у ба̀ште; кад *не одвр̀ну* (Коз); императив: *превр̀ни* ка̀пу (Нет); па̀ јџ *навр̀ни* вџду (Бр); џн *се превр̀ни* (Лу); *одвр̀ни* рѝјеку (Це); *осв̀ани* у сл̀аму; и у тџмѐ *св̀ани* (Гр); *не ос̀амни; са̀мни* џде ка Тутѝну (Д. Дуб); докл'ѐ *се са̀мни* (Лу); она̀ столѝца *се превр̀ни* (Вру); *превр̀ни се; ом̀р̀кни* (Гу); *превр̀ни* (Трн); *навр̀ни* цанд̀ари (Ју); *зам̀р̀кни* (Де); т̀у *зам̀р̀кни*

на ледѣну; *омрѣкни* у Позѣр (Д. Дуб); и *ошѣни* тѣ дѣјете; ѡпѣт га *ошѣни* (Вру); радни глаголски придев: дѣље *одврнѣо* вѣду (Шт); *преврнѣо се* трактор; нѣје *се преврнѣо* (Коз); *преврнѣо* пуштаѣиу (Вр); не *поврнѣло се* (Ле); тѣ би ти *осванѣл'и* (Лу); посѣн *се врнѣл'и* (Се); *омрѣкнула* би тѣ (Го); да л' *се врнѣла* да л' се нѣје; знѣш кѣко *се поврнѣла* (Гу); код нѣ да сте *сврнѣл'и* (Жи); тѣ су *сврнѣл'и* (Ле).

Једино глагол (-)мрѣкнут може имати облике радног глаголског придева и по I врсти: тѣ би *омрѣкѣи* (Д. Дуб); нѣје *замрѣкла* (По).

II.1.3.5. Поједини глаголи осим по III своје облике могу градити и по I врсти. Дублетне форме се притом могу јавити у инфинитиву, аористу, радном глаголском придеву и трпном глаголском придеву, с тим да постоје разлике у обиму варијантности код појединих група глагола, што ће се у анализи која следи и показати.

II.1.3.6. Глаголи на (-)гѣнут и (-)кѣнут све облике осим аориста граде по III врсти. У аористу су, међутим, сасвим обични и подједнако фреквентни и облици по I и по III врсти:

пѣгину, сѣн ми *пѣгину* (Ме); јѣдан *пѣгину* (Го); сѣн ми *пѣгину* (Д. Дуб); готѣво *пѣгину*; ал'и ѡн *пѣгину* сирѣма (Ос); свѣ *ѣзгинуше* от кѣлѣ (Кн); *изгинуше* Ниѣифѣрѣвиѣи (Прѣ); *погинуше* замѣло (Го);

она штѣ *пѣгибе* у Пазѣр (Ка); те *пѣгибе* ѡнѣнѣ на сѣмѣ чѣку (Прѣ); *пѣгибе* у сѣбраѣѣј (Ли); *изгѣбосмо* жѣви од вруѣинѣ (Го); *изгѣбоше* кѣњи пријетелѣскѣи (Д. Дуб); овомѣ *изгѣбоше* кѣњи (Дол);

скѣину од дѣсет хѣлѣдѣ (Кн); *прѣкину* (Ос); *скѣину се* невѣста с кѣња (Ли); пѣсѣ *скѣину се* (Вру); *скѣинѣсмо* је с кѣња (Ѣер); *скѣинуше* ти цѣпил'е (Цв);

јѣ овѣ *откѣдо*; *откѣдо* га (Бал); што нѣ *скиде* тѣ чѣзѣмѣ (Го); *скѣдоше* му кѣжу (Че); *скѣдоше* онѣ (Не).

У говору Горњих Васојѣвиѣа (Стијовиѣ 2007: 198) и врачанском говору (Петровиѣ 1973: 220) такође се јавља двојство аористних ликова.

Остали облици граде се по III врсти:

инфинитив: што нѣћемо јѣдан *погѣнут* ѡвде (Бо); тѣ ће *изгѣнут* (Прѣ); презент: да *гѣнѣм*; кѣкѣи да *гѣнѣм* (Ков); ако *погѣнѣ* (Врс); мѣж ми *погѣнѣ* (Гр); *гѣнѣ се* и онѣкѣ (Кн); да ми *гѣнѣ* вѣјска (Из); дѣста и онѣ *гѣнѣ* (Бо); оне *угѣнѣ* (Кл); свѣи *изгѣнѣ* у сѣдар (Гр); императив: двѣес пѣстѣ хим *угѣни* (Гу); радни глаголски придев: овѣ што е *погѣнуо* (Лу); сѣл' ѡн *погѣнуо* (Бо); чѣвек *погѣнуо* (Кн); ѡн је *погѣнуо* у рѣт; *погѣнуо* у Црнѣ Гѣру (УГ); ѣтац им је *погѣнуо*; *погѣнуо* бѣо; жѣна што ми је *погѣнула*

(Кл); замало *погинула* (Уг); још и је *погинуло* (Гр); дијете *погинуло* горе (Ки); *погинуло* је њи десетину (Бо); шесторица *погинул'и*; *погинул'и* око девојке (Врс); е ту су *изгинул'и* млого (Боб).

инфинитив: *скинут* му тепе (Врс); презент: *прекинем* два нџа (Ле); да га *прекинем* у жеђ (Не); да им *скинем* с врата (Из); ту *скинем* онџ димџе (Тр); *скинем* кајмак (Ка); кад *скинем* (Гр); кад *откинем* (Бал); *скине* му онџ павлаку (Ки); па посџ *скине* тџ (Вру); злато да *скине* (Кл); ни да *скине* (Бал); гола да *се скине* (Лу); да *се скине* терет (Бл); императив: посл'ен *скини* тџ (Ер); *скини* самар (Кн); *откини*, Зџро (Бал); *откини се* пас (Бо); радни глаголски придев: Ал'ександар *укинуо* и четвртину; да си *прекинуо* (Нет); тат *се прекинуо* пџт (Нет); готџво му нџс *откинуо* (Вру); тел'ефџне *укинуо* (Гу); *откинула* (Гр); бџвша Југославија *укинула* (Нет); нџје је *прекинуло* (Ков); пџсл'ен се *прекинуло* (Це); трпни глаголски придев: мало *прекинуто* (Бу); тџ је *прекинуто* (Прђ); свџ *укинуто* (Кн); тџ је свџ сад *укинуто* (Гу).

II.1.3.7. Глагол *почџт* презентске облике гради по III а инфинитивне по I врсти:

инфинитив: хџџе *почџт* (Жи); аорист: *почџ* причат (Го); *почџ* причат (Кл); *пџчџ* да причаш (Го); кат *пџчџ* кџса (Др); џн *пџчџ* овџ приђу (Пож); џн *пџчџ* да причџ (Го); пџ *почџсмо* и за попџве и за хџџе (Кн); шурђџје *почџше* да се џџтџ (Бољ); џни *почџше* (Кн); пџсл'енке *почџше* (Це); посџн *почџше*; мџне *почџше* овџ онџ (Не); презент: пџсл'џ *пџчнем* (Трн); трџба да *пџчнџ* да пџјџ (Гр); *пџчнџ* да цирика ланац (Шт); доклџ *не пџчнџ* да кџка (Вру); *пџчнџ* л'џс да пџда (Гу); прџво *пџчнџ* Цветниџе (Лу); *пџчнџмо* да бежџмо (Прђ); кџсно *пџчнџмо* (За); *пџчнџ* да пџлџ (Кл); што *пџчнџ* у шкџлу (Брђ); не смџјџ да *пџчнџ* (Прђ); они *пџчнџ* да радџ (Из); џни *пџчнџ*; *пџчнџ* да давџ га (Уг); императив: *пџчни* тџ џџзи (Др); радни глаголски придев: *пџчџ* да шџрџ ислџм (Кл); *пџчџ* да радим; *џа* сам *пџчџ* тџ да правџм (Кл); *пџчџ* грџт (Кн); Мџрат је Рџбрџња нџјприје *пџчџо* (Бал); кџђу *пџчџо* (Не); *пџчџла* музџка; кџсно *пџчџла* (Врс); *џа* сам *пџчџла* (Уг); *пџчџло* тџ да се узџмџ (Др); тџ је *пџчџло* пшениџа (За); сад је *пџчџло* (За); кад је *пџчџло* (Не); тџ је кџсно *пџчџло* тџ вџшџри; *пџчџло* је тџ бџло (Пож); веђ сџт се *пџчџло* мало (Бо); отџда је пџтл'џ *пџчџло* (Кл); тџ је тџк *пџчџло* каснџјџ (Леч); *пџчџл'и* нешто да брџбају (Др); пџсл'ен смо *пџчџл'и* (Туз); бџл'и *пџчџл'и* (Це); онџ *пџчџл'и* су (Бот); *пџчџл'и* вџшџри (Леч); трпни глаголски придев: четрџс прџвџ некако *пџчџто*; одџвдџ *пџчџто* (Прђ).

Иако је забележено неколико инфинитивних облика по III врсти: џџе *пџчнут* да радџ? (По); хођеш ми *зџпџчнут* овџ (Ту), ови облици на испитиваном ареалу нису обични. Аорист типа **почнуше*, односно радни глаголски придев **почнуо* нису бележени. Исто стаџе је и у врачанском говору (Петровиђ 1973: 218).

II.1.3.8. Наведено важи и за глагол (-)стџт, кџји има двоџаке облике инфинитива, при чему доминирају они по I врсти:

тї мѡжеш *стѡт* тѹ мѡло (Жи); цїјењен ће *пѡстат* (Бал); ѡн ће *прѣстат* (Ко); кол'ко мѡреш *ѡстат*? (Ту); хоћеш *ѡстат* којї дѡн? (Ту); нѣће ми *ѡстат* пѡрѡ (По); *сѡстат* (Кл); они ће *се рѡстат* (Бал); *стѡће* тѡ свѣ тѹ; *остѡћеи* жїва (Кл); *престѡће* кїша (Ко);

кол'ико ти мѡже *стѡнут* (Ер); нѣће *стѡнут* (Ту); мѡже *устѡнут* мѡло (Бал); *престѡнѹће* брзо (По).

Облици аориста овог глагола по III врсти ((-)стѡну(х), (-)стѡнуше) нису обични – забележено је свега неколико облика: *стѡнусмо* тѹ мѡло (Бал); свѣ ми *стѡнѹ* (По). У овом глаголском облику, међутим, у равноправној су употреби два низа облика, са проширењем -ѡ-: (-)стѡѡ(х), (-)стѡѡде, (-)стѡѡдосмо... и краће форме: (-)стѡ(х), (-)стѡ, (-)стѡсмо:

те *остѡѡ* (Се); јѡ *остѡѡ* тѹ сѡм; јѡ *остѡѡ* да чѹвѡм ѡфце; штѡ му *ѡстаде*? (Го); *стѡѡде* ѹзѣ мѣне (Бл); *ѡстаде* и дѡн дѡнас тѹ; *ѡстаде* дваес двїје гѡдине (Ђер); и такѡ и *ѡстаде* (Из); *ѡстаде* сѡма; да јѣдна нѣ *остаде* (Пож); *ђе стѡѡдосмо*? (Вру); *ђе стѡѡдосмо*? (Дол); вѡлѡ *остѡѡдосмо* му дѹжни; *ђе стѡѡдоше* (Бал); *остѡѡдоше* му; пѡ *остѡѡдоше* пѣторо децѣ (Ле);

ѡста сѡма (Шт); пѡ *одѹста* (Гр); тол'їкѡ ми је *ѡста* нешто жѡо; кѡхва *ѡста* (Ђер); дѡбро јѡј и пѡмѣт *ѡста* (Лу); а тѡ ми сѣстра *ѡста*; ѡн *ѡста* тѡмо да зїјевѡ; тол'їкѡ ми тѹ Стѡју *ѡста* жѡо; тол'їкѡ ми је *ѡста* нешто жѡо (Го); сѣстра *ѡста*; мѡло *ѡста* (Ле); мї *остѡсмо* сиромѡси, јѡ и жѣна *остѡсмо* у кѹћу (Де); *остѡше* на јѣдно дїјете (Го); четвѡро децѣ *остѡше* (Бал); *остѡше* му свїње и кокѡшке (Ос); *остѡше* девѡјке (Пож); те му *остѡше* трѡје децѣ (Се); *остѡше* с њїм (Гр).

Ликови са проширењем обичнији су од краћих када се глагол употребљава без префикса.

Облици радног глаголског придева граде се по I врсти:

јѡ *остѡ* ѡде сѡм (Де); јѡ *остѡ*; дѡл'е је *остѡ* (Кл); да нѣ би *остѡ* (Ка); ѡн је *остѡ*; ѡн је бїѡ *остѡ* на занѡт (Из); сѡмо јѣдан је *остѡ* (Врс); *остѡ* тѡ мѣтак (Уг); *нестѡ* му је сїн (Ки); сѡт се са тѡм *растѡ* тѡмо (Коз); ѡна *остѡла* удовїца; тѡ крљѡ *остѡла* (Брђ); ѡна би *остѡла* на кѡнак (Из); *остѡла* му жѣна и дїјете (Ју); тѡмо су му *остѡла* тѡ жѣна и тѡ дѣца (Леч); штѡ би да сам *остѡла* (Ос); *остѡла* за Блѡжа (Го); којѡ су *остѡла*; ѡна би мртва тѹ *остѡла* (Лу); јѡ сам такѡ *пристѡла* (Бл); нїје *пристѡла* (Ков); ѡдмѡ је *устѡла* (Кл); и тѡ је *стѡло* (Го); *остѡло* је такѡ до кїјѡмѣта (Врс); двїје кѹће *остѡло* (Ки); шеснѡес је *остѡло* (Врс); па не би *остѡло* клѡс (Др); по двѡје трѡје *остѡло* (Кн); *остѡло* ти пѡрѡ (Ју); дїјете *остѡло* у рѹке (Бр); пѡсл'ѣ *остѡло* (Кл); да је бар штѡѡћ изѡ нѣга *остѡло* (Лу); шѣсторо децѣ *остѡло* (Коз); и онѡ што е *остѡло* (Из); и како је *настѡло* овѡ ѣубре вештѡчкѡ (За);

нисам ни ја знао како је *постало* (Бу); како је *постало* то презиме (Нет); нешто *застало* (Леч); оно ми *нестало* (Го); *нестало* ми га е (Врс); ту су му *остал'и* неки синџвци (Врс); неки су *остал'и* ту по Сеници; *остал'и* старѝ само (Баг); *остал'и* су њни; све овѝ старѝ *остал'и* (Се); што су *остал'и* бил'и (Кл); па су *одустал'и* (Кл); кат су *нестал'и* волѝви (За); од једнога крѝви *настал'и* (Баг); то *постали* овѝ из Ораша (Вру); кад би се *састал'и* о слави (Кн); што смо се *растал'и* (Бл); да би *опстал'и* (Пож); њни да су *пристал'и* (Врс); *остал'е* те три шћерке (Прћ); *остале* су ми кости у конопљу (Го).

Презент и императив граде се по III врсти:

презент: рѝко да *станѝм* маѝло (Ка); не мѝгу да *станѝм* на сѝјена (Д. Дуб); *останѝм* ја љ гости; ако *останѝм* бес те вѝрѝ (Кл); *престанѝм* (Го); да се *растанѝм* са њѝм (Бл); кат *устанѝи* у једанѝс (Цв); дѝпло вѝшѝ *станѝ* (Нет); л'ѝпо *станѝ* онѝ повѝсмо (Гр); неће да *останѝ*; *останѝ* љ гости (Врс); ко *останѝ* планинка (Грн); *останѝ* вѝда (Кл); хо л' тѝ да ти *останѝ* памѝт (Бо); и то *останѝ* (Брћ); *останѝ* само онѝ влакно; све онакѝ *останѝ* (Коз); *останѝ* брес спѝразѝма (Из); само *останѝ* јѝдно (Баг); овѝ да ти *останѝ* за љвѝк (Нет); *останѝ* држѝва бе[з] зѝкона (Ра); мода да *останѝ* дѝвојачкѝ презиме (Лу); *останѝ* рѝјетко (Ки); неће да *престанѝ* (Вру); ѝбично чѝвек *постанѝ* (Кл); да *постанѝ* члѝн; чим *постанѝ* у туђу кѝћу (Бл); кат *постанѝ* двѝес кѝћѝ (Бот); да вам *пристанѝ* (Врс); неће то да *пристанѝ* (Дол); каснѝјѝ да *устанѝ* (Баг); не мѝре да *опстанѝ* (Баг); кѝњ *устанѝ* (Нет); мѝ ћемо да *останѝмо* (Де); да *останѝмо* без вѝрѝ (Бот); маѝло докл'ѝн *станѝ* (Де); *останѝ* кат заврѝшѝ шкѝлу (Др); *останѝ* онѝ триње (Ков); императив: *остѝни* само онѝ влакно (Вру); ко *остѝни* јѝдно (Ка); *остѝни* (Ју); *остѝни* жѝва; овол'ѝкѝ ширѝко *остѝни* (Де); *устанѝ* шћѝри (Кл); ѝн *пристанѝ* (Ју); *станѝните* (По); е сад *устанѝте* (Прћ).

II.1.3.9. Поједини глаголи облике радног глаголског придева могу градити и по I и по III врсти. Такви су глаголи (-)дѝнут, (-)мрѝзнут, (-)трѝ(х)нут, (-)кѝснут и сл.

а понѝко *дѝнуо* (Лу); *здѝнуо* сѝјено (Бал); ѝн *кл'ѝкнуо* (Прћ); свѝко *сѝгнуо* главу (Се); па се е *сѝгнула* (Д. Дуб); *прокиснула* (Бал); *дѝнѝла* (Вру); два сѝјена *здѝнула*; *оглѝхнула* о[д] тога рѝта (Гу); *гѝнуло* га (Гр); све *замрѝзуло* (Бал); дѝста и је *потрѝхнѝло* (Ту); *фѝкнуло* ми (Вру); ту Дубрѝву *надѝнѝли* кроз Добрѝњу (Вру); како су јѝј *надѝнул'и* ѝме? (По); Мѝра јѝј *надѝнул'и*; *прѝпнул'и* крѝву (Бал); *заглѝхнул'е* ми љши (Ту); *сатрѝнуле* дѝске (По);

предѝо ѝме Сѝва; *предѝо* ѝме Симѝон (Прћ); овѝ је бѝш *узрѝо* (Бал); *прѝтео* би га (Бо); *замрѝзла* се вѝда (По); да не би варѝнѝка *укѝсла*; ѝна би *укѝсла* (Уг); нѝ је *фѝкла* (Врс); она је *оглѝхла*; како ми је *наћѝла* (Гр); *посѝгла се* (По); штѝ се *надѝло* сѝло Пѝљѝво (Вру); *догрѝхло* ми (Гр); *презрѝло* (Кн); то стѝкѝ *огрѝзло* (Лу); све *потрѝло* (Бал); све *сатрѝхло*; и по томѝ *надѝло* ѝме (Цв); *надѝл'и* су хи као

Бошњаџи (Пож); ал' су му такѡ *надѣл'и* (Ков); пā су јој *предѣл'и* йме; Фāта јој бйл'и *предѣл'и* (Гу); *прйпѣл'и* је тāмо (Цр); за трй дāна *прѣгл'и* те тѡ покўпил'и; свй су тѡ *прѣгл'и* (Из).

У 3. л. јд. аориста забележене су и следећи облици глагола (-)мр̄знут: *обўчи тѡ, смр̄же се, смр̄же се, чўјѣш* (Ке); *смр̄же се, јадна* (Гуз). Наведене форме могу бити резултат угледања на глаголе типа *бѣжат, лѣжат* и сл.

П.1.3.10. У 3. л. јд. презента глагола (-)тр̄(х)нут осим форме (-)тр̄(х)нѣ забележен је и облик (-)тр̄(х)нй: кад је влāга, оно *тр̄хнй* (Уг); свѣ тѡ тāмо *тр̄хнй* (Ле); док ѡно не *истр̄хнй* (Ке); ако *истр̄хнй* (Пе). Облици **трулит, *трули...* на испитиваном терену нису бележени.

У свим осталим глаголским облицима срећу само појединачне форме:

инфинитив: *сāгнут се* (По); аорист: кад ѡна ти *фйкнў* прет Жѣлька; *грунўше* да бежѣ, *нагрўнуше* (Че); презент: *јā ћу да кл'ѣкнѣм* мāло (Кн); ал' кад *сāгнѣм се* (Из); не мѡгу да *се сāгнѣм* (Ос); *јā се сāгнѣм* (Трн); кат *зрѣнѣ*; ка[д] ти *зрѣнѣш* (Леч); *дѣнѣш* четйри навйлька (Из); свѣ да *подѣнѣш* сйјено (Ка); пѡсл'ѣ *затѣгнѣш* жйцѡм (Др); ѡн *сāгнѣ* главу; да *се* овакѡ *посāгнѣ* (Гу); дѡста *трўнѣ* (Ос); ѡн *потѣгнѣ* (Из); она *згўснѣ* л' йјепѡ (Уг); док *се згўснѣ* (Леч); *кйснѣ се* помāло (Бу); мѡрā да *кл'ѣкнѣ* да извāдй (Кн); ў јесѣн кад *зрѣнѣ* (Баг); да му *наћѣнѣмо* тѡ йме (Ка); такѡ тѡ да *недѣнѣмо* йме (Вру); *подѣнѣмо* у стѡгове (Бр); императив: *подѣни* (Ер); свāшта ти *надѣни* (Жи); пā онѣ крстйне *здѣни* (Лу); пā *се сāгни* (Леч); пā *се посāгни* (Вру); жйто *зрѣни* (Кон); *потѣгни* (Кл); сāt *се утѣгни* (Др); у сѡбу га *упрѣгни* (Из); ѡн *сѣгни* кот дрўгѡга (Ков); *надѣните* му дрўгѡ йме (Боб).

П.1.3.11. Глаголи типа *пр̄снут, п(р)ѡпнут, притйснут, зāпнут* и сл. имају двојакѣ ликове аориста, реће радног глаголског придева, док остале облике граде само по III врсти:

аорист: скрѡс се гѡре *пѡпну* (По); тѡ *пр̄сну* онā чѡпор (Го); ѡн *се прѡпнў* на кўћу (Вру); *пр̄снў* ми овā чāша; *пр̄снуше* дужйнѡм (По); Рўси ѡгут *потйснуше* (Прћ); *зāпнуше* (По); *притйснуше* га (Бал);

енѣ *ће се пѡпѣ* (Ме); кад *се пѡпѣ* тў (По); *зāпѣ* (Из); како дѣца *пр̄скоше* (Се); *попѣше се* чāк гѡре; *попѣше* га (По); *притйскоше* га (Бал); *зāпѣше* да трајжѣ пāре (Бал).

радни глаголски придев: ѡндā *се пѡпѣо* на кошѣвину (Кн); *пр̄сла* стѡка по шўми (Ле); *пр̄сла* тā стѡка (Гу); ѡна *се пѡпѣла* (Кл); дѣца *пр̄сла* тāмо-овāмо (Дуј); тѡ *пр̄сло* кўт кѡ (Ју); ал'и зā вйјек је *зāпѣло* (Д. Дуб); на тāван *се пѡпѣл'и* (Лу); мй *се пѡпѣл'е* гѡре (Тр); *пѡпѣл'и* девѡјку (Ков).

нѣчйм *притйснуо* (Тр); дѡста је бйло *утйснўло* се тѣ мр̄жнѣ (Вру); *пр̄снўли* да трајжў четвртйну (Прћ); мй смо је *прѡпнул'и* (Вру).

Двојаки облици: *стѝско* и *стѝсну*, *прѝско* и *прѝсну* јављају се и у говору Ибарског Колашина (Божовић 2002: 89).

Д. Барјактаревих само сумарно наводи глаголе типа *прѝско(х)*, *смрѝзо(х)*, *стѝско(х)*, *поклѝко(х)*, *истрѝго(х)*, *престрѝго(х)се*, *препѝко(х)*, *умѝко(х)* и сл., с напоменом да могу имати и облике са *-ну-*, без навођења контекста и детаљније анализе примера (Барјактаревих 1966: 103).

II.1.3.12. Најзад, глагол *извѝнут (се)* у испитиваном ареалу мења се по III врсти (нема облика **извинит*, **извиним...*): мѝрѝм да *се извѝнѝм* (Цв); да *извѝнѝш* кѝ мѝје дѝјете (Нет); да *извѝнѝш* (Леч); да *извѝнѝш* кѝ свѝде дѝте (Бољ); да *извѝнѝш*, да *извѝнѝш* (Врс); да *извѝнѝте* (Бољ); да *извѝнѝте* (Из); *извѝнула се* (По).

II.1.4. Глаголи IV врсте

II.1.4.1. Из грађе су издвојени следећи примери облика глагола: *(-)крѝт*, *(-)чѝт*, *(-)лѝт*, *(-)шѝт*, *(-)мѝт* *(-)чѝт*, потом и *ѝбут* и *ѝзут*, који припадају првом разделу IV врсте:

инфинитив: мѝш је *пѝкрѝт* (Ту); свѝшта ћеш *чѝт* од њѝ (По); она ће *се ѝзмит* (По); аорист: *открѝше* плѝћу (Уг); *шѝ* кошѝље (Цр); *сакрѝсмо се* (Ту); *сакрѝше* пѝре (По); презент: *крѝјѝш се* (Вру); што га *покрѝјѝш* (Дол); *крѝјѝш* прѝстѝн (Ков); невѝсту *покрѝјѝш* (Ле); да ме *чѝјѝш* гѝре (Рач); *зал'ѝјѝш* је одозгѝр (Ков); ѝзмѝш те *разл'ѝјѝш* онѝ кѝрл'ице (Пру); да *саиѝјѝш* (Де); пѝ га *саиѝјѝш* (Ле); пѝ се тѝк *ѝбујѝш* (Гр); ѝн се *сакрѝјѝ*; једна грѝпа *крѝјѝ* (Пл); *покрѝјѝ* нѝкте (Дуј); рѝзбој ти *се чѝјѝ* (Рач); *чѝјѝ се* (Шар); да нѝко *не чѝјѝ* (Боб); да *сл'ѝје* стрѝву (Бо); *прел'ѝјѝ се* шѝрбѝтом (Де); како му *се изл'ѝјѝ* тѝ стрѝва (Пл); *шѝјѝ се* (Жи); мѝрѝ да *саиѝјѝ* ѝна (За); *прѝкријѝмо* (За); да *укрѝјѝмо* мало стѝкѝ (Бр); *изѝјѝмо се* бѝсе (Гр); двојѝца *крѝјѝ* (Боб); да *не чѝјѝ* у Добрѝњу (Вру); и да хѝм пѝспѝмо да *се омѝјѝ* (Дет); да *се обѝјѝ* (Дет); да је *не изѝјѝ* (Лу); па им пѝспи да *омѝјѝ* рѝке; пѝспи хѝм да *се омѝјѝ* (Дет); императив: *папѝрѝјѝм ѝпѝт покрѝ* (Гл); озгѝр *покрѝ* (Дол); одозгѝр је *покрѝ* (Ков); *сакрѝ* прѝстѝн; *покрѝ* је (Пл); *покрѝ* га онѝм мѝтлѝм (Кон); па *шѝ* (До); *саиѝ* бѝјѝл'ѝ сѝкѝе (Дол); нѝси те га *шѝ* (Кл); *л'ѝ* хѝм стрѝву (Боб); *обѝ* чѝзме (Дол); пѝ сѝл' *обѝјѝ*; пѝсл'ѝ дѝца *обѝ* (Ле); *ћѝјѝте*, нѝрѝде (Бот); радни глаголки придев: *чѝо* сам (Вр); како сам *ћѝо* (Бо); нѝјѝсам ни *чѝо* (Бр); *шѝо* би тѝ ч'акшѝре (Д. Дуб); цѝпел'ѝ сам *обѝо* (Бољ); стѝка *покрѝла* (Бо); па *сакрѝла* у пѝдрѝм (Вру); *јѝ* би тѝ *сакрѝла*; *покрѝла* пешкѝром (Ле); *чѝла* тѝ прѝчу (Ту); нѝјѝсам *чѝла* (Пр); *л'ѝла* стрѝву (Дол); тѝ *сл'ѝла*

јој страву (Пл); све то *ишла*, она је то *ишла* л'ијепо (Дол); било само се е *чуло* (Бр); оно камење *покрил'и* (Би); би *се покрил'и* (Вр); нисмо *се* ни *чул'и* (Пл); нисмо *се* *изул'и* (Врс); трпни глаголски придев: то је све *чувано* (Вр); причам ти *чувано* (По); све је *сакривено* (Ту); да једē то *кривено* (Дол); свује је *кривено*; била *покривена* (Ле); дође оно *покривена*; сутрадан *покривена* је (Пл); пот сламу *покривена* (Дуј); изнутра *отийвена* (Гл); дијете је *обувано* (Ту).

II.1.4.2. Глаголи на *-вѝт* имају следеће облике:

инфинитив: мѝш га *прѝвит* (Ту); аорист: ђн ми то *прѝви* (Го); те ми *прѝвише* (Го); *савѝше* ме (Ле); презент: гране растѝве *савѝјѝш* (Ту); све то да *навѝјѝш*; пѝ док то *навѝјѝш* (Рач); *виѝш* га лапѝтѝм (Са); онѝ рѝке *савѝјѝш* (Ле); нѝмѝ кѝ да *навѝјѝ*; да ти *навѝјѝ* нѝко то (Вру); посѝн га жѝна *овѝје* (Гл); да *повѝјѝ* дијете (Пру); трѝбѝ да *се повѝјѝ*; да *се разѝјѝ* (Го); *обавѝјѝ се* пѝпак (Боб); да *се савѝје* тѝвар (Д. Дуб); да *виѝјѝ* жѝто (До); императив: *савѝ* у пѝпео (Бо); *повѝ* га у јѝдну кол'ијевку; *завѝ* га дѝбро (Го); посѝн *привѝ*; па *увѝ*, *увѝ* (Де); *увѝ* га (Д. Дуб); оно сѝме *овѝ*; *прѝви* на онѝ рохѝлку; па *навѝ*; *савѝ* га (До); *повѝ* га; посѝн *ви* (Кон); *завѝ* у ѝѝдра (Гр); радни глаголски придев: *разѝо* му *се* пѝпак (Боб); *савѝла* (Ле); до земѝѝ *савѝло* (Брђ); дѝл'е су *разѝл'и* (Ту); шѝйве му *се* бѝхѝ *савѝл'е* (Пру); трпни глаголски придев: ѝдма му је пѝпак *разѝјѝен* (Доб); жѝто је *овѝјѝено* (По); глава му је тѝмо *привѝјѝена* (Ту); у пѝл'ѝне *повѝјѝено* (Го).

У првом разделу нису бележена укрштања са глаголима других основа. Сви наведени глаголи имају промену по IV врсти, с тим да се код *(-)бѝт* и *(-)пѝт* уочава варијантност у облицима трпног глаголског придева, где се јављају завршеци: *-вен*, *-вена*, *-вено* (глаголи *(-)крѝт*, *(-)чуѝт*, *(-)лиѝт* и сл.) и *-јен*, *-јена*, *-јено* (глаголи типа *(-)вѝт*). Постоје, међутим, и глаголи чији се облици трпног придева колебају између ова два типа, а такви су: *(-)бѝт* и *(-)пѝт*. Овде је приметна тенденција ка преобликовању наслеђених форми приближавањем глаголима са завршетком *-вен*, *-вена*, *-вено*, па се тако јављају дублетне форме:

сѝк је *попѝјѝен* (По); *прѝбијѝена* рѝпа (Ту); мѝло су *убѝјѝене* (Бал); вратило је било *прѝбијѝено* (Би); ѝде *прѝбијѝено* (Вр); то је мѝго *побијѝено* (Гл); мѝго било *разбијѝено* (Го); кѝплѝ *побијѝено* (Де); то би све било *убѝјѝено* (Ле); свѝ су *убѝјѝени* (Ле); прѝзѝри *разбијѝени* (Бал).

овѝ пѝт *прѝбивѝен* (Бољ); *разбијѝено* тѝмо (Вр); све је *разбијѝено* (По); ни ѝцом кѝрѝто ни мѝјкѝм *бијѝено* (До); тѝ *прѝбивѝено* (Лу).

Иста појава забележена је и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 178), док Бјелопавлићима двојак облике има само глаго *зѝбит* (Ђупић 1977: 97). У говорима Горњих

Васојевића стање је, међутим, обрнуто: присутна је експанзија форманта *-јен*, уз јотовање претходног сугласника (*зављен, пòвљен*), односно завршетка *-ијен* (*избијен*). Бележени су, такође, и случајеви замене *-ивен* са *-ит* типа: *зълїто* цвијеће; *рълїта* вареника (Стијовић 2007: 188). У говору Ибарског Колашина чува се наслеђена дистинкција међу формантима (Божовић 2002: 94).

Остали забележени облици ових глагола у тутинско-новопазарско-сјеничком говору су:

инфинитив: кат ће *йзбит* (Гр); да се не смйје *убит* (Бо); једну чашу *пòпит* (Бо); аорист: прашкòве *пй, пй* (Ос); на кòња *пй* ракију (Вру); она што *уби* ону жèну (Го); *убйсмò* му трйнèс другòвå; *убйше* му овå војска (Гло); готòво га *убйше* (Бољ); пå се посл'è *убйше, убйше* (Пр); презент: да *бијем* нåрод (Го); ако ти кòга *убијем* (Бо); ни кåфу да *попйјем* (Бр); *јå* *пйјем* тò; свè што *пйјем* (Го); *попйјем* по јèдну днèвно (Жи); *јå* *пйјем* гòдинåма; òткåд *јå* *пйјем* (Гр); за срце *пйјем*, за прйтйсак *пйјем* (Гр); у онè тèрмосе да *пйјем* (Баг); *бијеш* и *бијеш* (Вр); *бијеш* цйò дån трлицòм (Рач); да не *добйјеш* до двèста прйтйсак (Гр); *убйјеш* онò дòбро, *убйјеш* и *убйјеш* (Ков); *збијеш* крајеве; што мòш бòлè да *збијеш* (Ле); *добйјеш* девèтку (До); мèне да *бијеш* (Бо); да *попйјеш* (Гр); да *попйјеш* прåшак; *пйјеш* прåшке од аритмијè (Го); *бије* рукòм; да је *бије*; нèкòга да *убйјè* (Бо); *убйје* са онијем мйксером (Кон); дйм из тèбе *бијè* (Гр); да је бòк *убйјè* (Вру); да се òдбијè (Др); бубањ *бијè* (Кн); òн се тåмо *забијè* (Жу); *òдбијè* се од сèбе (Дол); хоће да хи *бијè* посл'èн (Пл); мòрå и да *се* *убйјè*; кåишом га *бијè* по руци (Ос); *забијè* глåву (Вру); *добйјè* нåграду (Гло); аритмија *бије* (Го); *добйјè* л'йшåј óде (Ле); на нèга *се* *набијè* онò гвожђèнò (Жи); нйје имåò *ђè* да *пйје* (Бо); да *попйјè*; *напйјè* се (Кн); мåло *пйјè* (Вр); ка[д] *добйјèмо* пòзйвнице (Са); и мй да *попйјèмо* кåфу (Лу); да *попйјèмо* кåхву (Го); сòк да *пòпијèте* (Шар); нйсу шћèл'и да *се* *бију* (Бо); да *убију* дèцу (Бо); и оће да òдбију (Кн); да *добйју* турскò прèзиме (Гу); отè да *се* *убйју* (Пл); да ми òни *прòбију* овå брдå (Ков); жèне *попйју* шèрбет (Пл); нèшто да *пòпију* (Рам); императив: *разбй* л'уде; *разбй* вуну (Д. Дуб); *забй* кòље у земљу; *набй* гòре јèдну грèду (Гл); *убй* га (Вру); *убй* јòј òца на мèсто; онй *убй*, нèкòга *убй* (Бо); *попй* јèдамå (Бр); *попй* изјутра (Го); *попйте* сòк (Вр); радни глаголски придев: да нè би тè дåмарове *разбйò* (Гу); за чåс га је *убйò* (Бл); нèкò брашно *добйò* (Жи); òн би ме *добйò* ту (Ли); *прèбйò* прс; кад је *добйò* (Кн); Свèтй Ђòрђе *убйò* аждåху (Бу); док је млòго нåròда *побйò*; òн је *бйò*; *убйò* јòј мåјку; кåхву *пйò*; сåмо гòрку кåфу је *пйò*; *пйò* је; ту е *пйò*; *јå* сам двйје јутрòс *пйò* (Са); слåна те *убйла*; *избйла* вòда (Бо); петйцу су *добйла* (Вру); мèне *убйла* снåха (Бр); сйна *добйла* (Жи); вòда *избйла* (Гу); *добйла* н�граду (Гло); свè у кåп *пйла* (Вру); *добйло* йме (Гу); *добйло* сèло; *добйло* по тòмè йме (Бо); штå су се *убйл'и*; нит кòга *убйл'и*; (Бо); òни су га *убйл'и* (Врс); *убйл'и* су двå човèка; *убйл'и* жахудйје (Гл); *убйл'и* му брåта (Гло);

ѡни ѡбичаје *одбѡл'у* (Кн); ѡни су *добѡл'у* (Гу); *набѡл'у* на главу (Кон); глаголски прилог садашњи: *бѡјѡћи* га (По); *осташе нѡјѡћи* (Го); *црко нѡјѡћи* вѡду (Ту).

П.1.4.3. За разлику од стања у првом разделу IV врсте, код глагола друге групе варијантност у облицима је нешто израженија. Неуједначеност се пре свега тиче односа форманата *-ова-*, *-ива-*, *-ава-*, *-ева-*, односно различитог степена флукутирања у парадигмама појединих глаголских облика.

Глаголи који имају облике који одговарају односу *купѡват* : *купѡјѡм* остају унутар ове групе, што значи да нису бележени случајеви преобликовања наслеђеног односа форманата унутар облика, као ни појава њиховог приласка глаголима неких других основа.

Овом подтипу припадају глаголи типа *кѡват*, *псѡват*, потом *вѡроват*, *свѡдбоват*, *пѡковат* и други, код којих се чува наслеђени однос основа:

инфинитив: немѡ *псѡват*; тѡ нѡј *пѡштоват* нѡкѡга (Жу); кат се пѡчѡло *рѡтоват* (Ле); *прѡктиковат* тѡ (Жу); бѡљѡ *жрѡтоват* сѡна (Цр); презент: *ја псѡјѡм* мѡју ћѡрку (Шар); *спѡкујѡм* ствѡри (Вру); *жѡљкујѡм* и сѡма (Жи); *ја вѡрујѡм* (Вру); *не вѡрујѡм* (Гло); тѡ *не вѡрујѡм* (Лу); ни да *псѡѡш* (Бр); *не пѡштујѡш* твѡју вѡру (Жу); ол' да *вѡрујѡш* (Бо); ако *вѡрујѡш* (Баг); *псѡјѡ* мѡјку (Врс); нѡће да *пѡштуѡ* дѡнас (Бр); да ме *прѡстенуѡ* дѡвѡр (Бот); *прѡстенујѡ* (За); *сл'ѡдујѡ* по колѡч (Ост); тѡ *прѡктикујѡ* (За); ѡсобе којѡма *се вѡрујѡ* (Са); тѡ *не вѡрујѡ* (Дол); него *се не вѡрујѡ*; ономѡ којѡ *не вѡрујѡ* (Кл); нѡјвишѡ *ѡнтересујѡ* (Бл); нѡшто ве *ѡнтересуѡ* (Бо); ко те *ѡнтересујѡ* (Жу); ако те *ѡнтересујѡ* (Рач); штѡ ве тѡ *ѡнтересуѡ*; штѡ вас *ѡнтересујѡ* (Кн); *не вѡрујѡ* у нѡшта (Бр); *свѡдбујѡ се* (Жу); оне тѡ *не вѡрујѡ* (Дол); нит *вѡрујѡ* вишѡ мусл'имѡни (Кл); о Божѡћу *се рѡдујѡмо* (Лу); нит *вѡрујѡте* ви Срѡби (Кл); што *пѡштујѡ* тѡ (Бр); *пѡштујѡ* родѡтеља (Кл); *пѡштујѡ* мрѡтвѡ (Бу); *прѡстенујѡ* млѡдѡ (Бот); пѡсебно *свѡдбујѡ* (Бо); императив: *закѡј* тѡмо (Вр); валѡ *вѡрѡј* (Жи); *вѡрѡј се* тѡ (Пру); *вѡрѡј* тѡ у сѡбе (Кн); *вѡрујѡте* (Баг); радни глаголски придев: ѡн је *швѡрѡвѡ* са стѡкѡм (Гу); *вѡровѡ* ил' *не вѡровѡ* (Бу); свѡ би ме мѡјка *псѡвѡла* (До); *пѡковѡла*; у јѡдну крѡпу *пѡковѡла* (Вру); ѡна се *обрѡдовѡла* (Тр); тѡ се *пѡштовѡло* (Кл); *сл'ѡдовѡло* те јѡдно ѡсуство (Гл); кѡл'ко *се вѡровѡло* (Кн); *псѡвѡл'у* (Коч); *пѡштовѡл'у* се (Бр); тѡ ме *прѡстеновѡл'у* (Ков); да нѡ би *рѡтовѡли* (Уг); нѡ би мѡне *вѡровѡл'у* (Бо); трпни глаголски придев: свѡ *пѡштовѡно* (Бр); волѡви *пѡтковѡни* (Гл).

Стабилност је и обележје глагола типа: *купѡват*, *пѡтоват*, *оснѡват*, *болѡват*, *гладѡват*, потом *посѡтковат*, *обрѡзоват*, *рѡзлѡиковат* и др.:

инфинитив: *пѡтоват* тѡмо цѡо дѡн (Д. Дуб); аорист: док *се отрѡва* (Ост); мѡло *бѡловѡ* (Ост); *обрѡзовѡсмо* *ја* и бурѡзер; кад онѡ жѡрке *обрѡзовѡше* (Вру); презент: *купѡјѡм* мл'ѡјѡко; *не купѡјѡм*

зѣмницу (Брђ); *купѹјѣм* за пѣре (Дол); одѣвно *болѹјѣм* (Ост); да ти *гарѣнтујѣм* (Кл); пѣ док *оснѹјѣши* тѣ (Рач); *оснѹјѣши* га на рѣзбој (Лу); нѣ мош да *рѣзл'ѹкујѣши* (Др); *не гарѣнтујѣши* (Кл); сѣде *купѹјѣ се* свѣ (За); ишѣ да ми *купѹјѣ* прѣшке (Го); фѣмил'ѹја *се организуѣ* (Бр); ѹчителѣ *станѹје* у Тутѹн (Са); *купѹјѣмо* шлѣйву; онѣ што мѹ *купѹѣмо* (Врс); *купѹѣмо* дрѣва (Др); мѹ *купѹјѣмо* дрѣва (За); *оснѹјѣмо* ѹстѣ на оснѹтак (Дет); ѣде да *снѹјѣмо* (Лу); *организујѣмо* ѹвечѣ игрѣнку (Ост); шѣс месѣцѹ *станѹјѣмо* зѣдно (Гу); да *се ѣтрујѣмо* свѹ (На); *купѹјѹ* и стѣнѣве (Гу); *купѹјѹ* јѣгѹрт (Жи); *купѹјѹ*; ѣде да *купѹјѹ* (До); кат *путѹјѹ* (Жи); сѣдам сѣтѹ да *путѹјѹ* (Ле); императив: *путѹј* дал'ѣко (Вр); *оснѹј* (Вру); па *оснѹј* (До); тѣмо *обрѣзѹј* трѣке (Де); радни глаголски придев: ѣн би *купѣвѣ* код мѣне (Жи); јѣ сам *пѹтовѣ* (Д. Дуб); дѣвно *се ѣсноваѣ* (Ле); којѹ је вѣшар *организовѣѣ* (Бо); *становѣ* ѣде (Жи); кот кога је *стѣновѣ* (Че); ѣн је *боловѣ* и *боловѣ* (Ост); шта си тѣ *купѣвѣла* (Шар); *купѣвѣла* су *се* јѣгѣѣд (Гло); тѣпѹт *се купѣвѣло* (Вру); *купѣвѣло се* (Дол); мѣнѣ *се купѣвѣло* (За); *живѣвѣло се* (Бр); *пѹтовѣло се* (Дет); дѣста *се глѣдовѣло* (Д. Дуб); *купѣвѣл'ѹ* су (Ост); пѣсл'ѣ свѣ *искупѣвѣл'ѹ* (Са); кад смо *пѹтовѣл'ѹ* (Д. Дуб); *организовѣл'ѹ* тѣ вѣшар (Бо); док би *пѣсетковѣл'ѹ* (Вр); мѹ смо *стѣновѣл'ѹ* онѣмо (Тр); трпни глаголски придев: *ѣсновѣта* седамдесѣт и дрѹгѣ гѣдинѣ (Гу); како е онѣ *ѣсновѣно* (Д. Дуб).

Појава потискивања форманта *-ова-* глаголским формантом *-ува-*, често бележена у говору Врачана и Зете, у говорима којѹ су предмет наше анализе није примећена. Тако су овде непознати облици типа: *купувѣт*, *трговѣт* (Петровић 1973: 217; Ђупић 1977а: 281).

У облицима глаголског прилога садашњег бележени су двојаки облици – краће форме типа: свѣ пѣре пѣтроши *купѹјѹћи* (Вр); ѣде *псѹјѹћи* (Ту); ѣста *пѣкујѹћи* (По), грађене додавањем наставка *-ћи* на 3. л. мн. презента; и дуже, са формантом *-ова-*, грађене од основе инфинитива: ѣста *купѣвѣјѹћи* (По); *боловѣјѹћи* (Бал).

II.1.4.4. Глагол *дѣровѣт* / *дарѣвѣт* мења се по IV врсти:

инфинитив: невѣсту *дѣровѣт* (По); презент: да га јѣ понѣшто *дѣруѣм* (Би); пѣрѣ му нѣшто *дарѹѣши* (Бољ); да *дарѹѣ* (Би); *дѣрујѣ* шѣрбет, *дѣрујѣ* кѣхву, *дѣрујѣ* оногѣ; *дарѹјѣ* кошѹл'ѹцу (За); пѣсѣнке *дѣрујѣ* пѣрѣма; како кѣ е *дѣрујѣ* (Бо); *дѣрујѣмо* невѣсту; *дарѹјѹ* је (Пл); ѣни је *дѣрујѹ* (Бот); код нѣ да је *дѣрујѹ* (Жи); *дарѹјѹ* млѣдѹ (Дол); императив: докл'ѣн је *дѣрѹј* (Дол).

II.1.4.5. Глагол *дарѹѣвѣт* мења се по VI врсти.

На испитиваном ареалу бележена је и итеративна форма глагола *дароват* / *дарѡват* – *даровават*, *даровавају*, са променом по VI врсти: *даровавају* ти људи (Д. Дуб); *даровавају* невесту (Дол); свакат су *даровавал*’и невесте (По).

II.1.4.6. Тенденција ка образовању итеративних твореница својствена је и глаголима типа: *сликат* : *сликават*, *имат* : *имават*, *постѡјат* : *постојават* и др., а настаје у резултату намере за прецизнијим морфолошким истицањем семантичке компоненте видске несвршености. Поред тога, уметањем форманта *-ава-* наглашава се и значење учесталости, односно вишекратности глаголом именоване радње.

На исти начин функционише и глагол *шкѡловат* употребљен са префиксом *до-*, када може имати облике: *дошкѡловат*, *дошкѡлују* и: *дошколовават*, *дошколовавају*: да се *дошкѡлују* (Че); *дошколовавају* се по Митровици (Ту). Када је непрефиксиран, глагол *шкѡловат* мења се по IV врсти: *пѡсл’ѣ дѣцу тѡмо шкѡловасмо* (Шар); ни да се *шкѡлујем* (Де); оће да се *шкѡлујеш* (Шар); *шкѡловѡ* и (Го); дѣцу *пѡсл’ѣ шкѡловѡла* (Бр); *слѡбо шкѡловѡли* (Вру); *шкѡловѡл’и су се свѣ* (Баг).

Глагол *дорѡчковат* осим форми са односом форманата *-ова-* : *-ује-*: *сѡ[д] дорѡчковасмо* (Пру); да се *дорѡчкујѣ* (Дол); *рѡно дорѡчковѡл’и* (Ост); може имати и облике који прилазе глаголима типа *казиват* : *казујѣм*: је л’ *дорѡчкѡлѡла?* (Бал); *сѡд смо дорѡчкѡлѡл’и* (Пож).

II.1.4.7. Глаголи типа *кљуѡват* : *кљујѣм* мењају се по IV врсти, са стабилним односом форманата: *свѣ* по ономѣ *пљујѣ*; *све испљуѡлѡла мѡха* (Шар); *кокѡшке покљуѡлѡле* (Бал); *кљуѡлѡл’е* *кокѡшке* (По); *свѣ птѣце искљуѡлѡл’е* (Че).

Примери глагола *кљуѡват* нису бројни. На испитиваном ареалу знатно је фреквентнији глагол *кљуѡцат* : *кљуѡцѡм*, са променом по VI врсти.

II.1.4.8. Сви глаголи типа *(-)дават* : *(-)дѡјѣм*, *(-)познават* : *(-)познајѣм*, *признават* : *признајѣм* мењају се по IV врсти:

инфинитив: *детѣту дават* (Бр); аорист: *испрѡдѡвѡсмо* (Рач); презент: *јѡ тѡ дѡем*; *нѣм штѡ да прѡдѡем* (Бал); *јѡ дѡем* (Гл); *јѡ да се удајѣм* (Го); *гѡзди прѡдѡем* (Са); *прѡдѡјем* ономѣ *дѡље* (Кл); *ѣво познајем* *Зѡрицу* (Пл); *јѡ вас не познајѣм* (За); *јѡ не познаем* *сѣбе* (Кн); *познајѣм* *јѡ Мѡрка*; *Мѡрка познаем* (Гло); *познаем* *јѡ* и *Сѡнију* (На); *пѡ да јѡј ти прѡдѡјеш* *нѣшто*; да *прѡдѡјеш* (Бу); *кѡл’ко дѡјѣи* (За); *познаеш* *тѣ мѣне* (Пл); *познаеш се* с *мѡмком* (За); *познајѣи онѡ* *Зѡрицу* (Бу); да се *не дѡе* ис *кѡћѣ*

(Би); *ка сат што се овѡ дāјѣ* (Пру); да ми *дāјѣ* свāдбу; кѡ штā ймā *дāјѣ* (Го); *удāјѣ* те мāјка, *удāјѣ* те (Жу); свѣ *дāјѣ* у бāнку; *продāјѣ* дуāн (До); свāко *познāе* (Де); *познāјѣ* овāмо овѣјā (Дол); педесѣт мāрāкā *продāјѣ* (Бо); *продāјѣ се* (Бољ); комѣпре да *продāѣ*; крўшке да *продāѣ* (Ков); сат *продāјѣ* (До); *познāјѣ* ѡн мѣне (Бал); *дāјѣ* жѣто; да јој *издāје* (Бр); *продāјѣ* тāмо зāдруги (Гл); *познāѣ се* (Го); тā ти *познāјѣ* (Бу); вѣтар мѣ *дāемо* (Ков); мл'ѣко *продāјемо* (Кн); мѣне да *дāете* (Бр); *дāјете* са свѡгā срца (Кн); вѣдѣш да *се предāјѣ* (Бо); па *не дāјѣ* (Гл); што ѡни *продāјѣ* (Кн); *дāјѣ* ѡбележе (Ле); пā те *дāјѣ* (Кл); што *дāјѣ* онѣ куфѣрте (Дол); ѡни овѡ *дāјѣ* (Го); овѡ јѣло што *продāјѣ* (Ков); *познāју* планѣнке (Бо); *не познāјѣ се* (Вру); радни глаголски придев: *дāвѡ* интервѣјѣ (Че); *продāвѡ се* јāко дѡбро (Гло); пāре би ни *дāвѡ* (Гл); *продāво* некā пѣлāд (Бу); да л *се познāвѡ* (Вру); чѡре *поудāвāла* (Бр); тāмо *се продāвāла* (Гл); *дāвāла* йзјаве (Гл); *дāвāла* дѣрс (Де); једамā *се удāвāла* (Го); тāмо *се продāвāла* тā стѡка (Гу); тāпѣт *се зѣмља продāвāла* (Дол); нѣјесам *се вишѣ удāвāла* (На); āждаја *дāвāла* имѣна сѣл'има (Бу); мѡжда си је *познāвāла* (Го); *познāвāла* и оногā Бўља (До); нѣје *се дāвāло* (Бр); нāјприје *се дāвāло* (До); нѣт *се дāвāло* (Пру); *признāвѡ* дѣјете (Пру); *дāвāли* би ми; свѣ су ѡни мѣне *дāвāли* (Гл); *продāвāл'и* је (Би); *дāвāл'и* ѡфце (Гл); *дāвāл'и* као на кредѣт; ѡндā *дāвāл'и* су нам плѣгове; *продāвāл'и* (Уг); дѡбрѣ зѣмљѣ су *дāвāл'и* (Ост); *испродāвāл'и* смо (Кн); да су *дāвāл'и*; зā шта су хи *дāвāл'и* (Ки); нѣга су *познāвāли* (Бо); мѣ смо *се познāвāл'и* (Баг); *познāвāл'и* смо *се* (Жи); нāјвишѣ такѡ *упознāвāл'и* (Ков); ѣто тѣ смо *се упознāвāли* (Вру); *признāвāл'и* су хим (Гл); некāко хи *поудāвāл'е* (Де); трпни глаголски придев: бѣл'е су *дāвāте* крāве (Гло); *удāвāте* на сѣлу (Жи).

Као и код наведених примера из претходне групе, бележени су двојаки облици глаголског прилога садашњег: вāзда *дāјѣћи* (Ли), нѣга *познāјѣћи* (Ту); *познāјѣћи* нѣ (Жи); и: *дāвāјѣћи* крāвāма (По); *продāвāјѣћи* кāјмак (Бал); *упознāвāјѣћи* (Ту).

П.1.4.9. У односу на претходно наведене групе, варијантност је знатно присутнија код глагола типа *казѣват* : *казѣјѣм*. Највећи број ових глагола може имати двојачке форме инфинитива, са формантом *-ива-*: *одређѣват* (*одређѣват*), *обрађѣват* (*обрађѣват*); и *-ева-*: *одређѣват*, *обрађѣват*. Исто стање присутно је и у осталим облицима твореним од инфинитивне основе: *одређѣвāсмо* (*одређѣвāсмо*) : *одређѣвāсмо*; *одређѣвāли* (*одређѣвāли*) : *одређѣвāли* и сл. Експанзија форманта *-ева-* код глагола IV врсте највероватније је подстакнута аналогѣјом према глаголима VI врсте типа *разбољѣват* : *разбољѣвāм*, *сѣјеват* : *сѣјевāм*, с тим да код највећег броја глагола промена обухвата само облике творене од инфинитивне основе, па стога прелазак глагола из IV у VI врсту изостаје.

П.1.4.10. Облике творене од инфинитивне основе (инфинитив, аорист, радни глаголски придев, трпни глаголски придев, у одређеним случајевима и глаголски прилог

садашњи) на *-ива-* и *-ева-* имају глаголи *појављиват (појављиват) / појављеват, најављиват (најављиват) / најављеват, смириват (смириват) / смиреват, задуживат (задуживат) / задужеват* и други које наводимо:

инфинитив: *намириват* кућу (Ту); *смириват* га (Вру); аорист: *заменеивасмо* је (Ту); радни глаголски придев: није дeвер *најављиво* (Са); *одреживо* се старй сват (Гу); мене свe то *нареживо* (За); ту би се *пријављивала* (Са); деца *се пребаивала* овaмо (Са); *исто* се она *распитивала* и за мoмка (Вру); ја сам те *заменеивала* (Го); *нареживала* се (Гр); *заменеивала* јeдну (Че); да те нe би онo *повреживало*; није *се ображивало* (Бо); *распитивало* се (Вру); *распитивало* млoго (Вру); *ображивало* се са волoвима (Жи); *одлучивал'и* су (Гло); *обаивал'и* су и цркве (Лу); *јeсмо сараживал'и* (Са); старй *одлучивал'и* (Баг); они су *ображивали* то (Бо); те су то *истраживал'и* (Бо); трпни глаголски придев: стoка *намиривана* (Ле); млoго *наплаживано* (Ке); *одреживана* кол'ичйна (Че); *осуживан* је и на смрт (Бл);

инфинитив: тако *изјављеват; нареживат* деца (Ко); аорист: *испрегражива* л'ивaде (Жи); радни глаголски придев: *нареживо; нареживо* је (Ле); *зараживо* (На); *намиривала* јeсам (Ле); није она *е заслуживала* (Пру); деветнeс гoдйнa сам *уплаживала* (Шар); димeнзија *се одреживала* (Рач); пoсл'ен сам *распитивала* јeтрве (Бр); да се то *појављевало* (Вру); није *се заграживало* (Дол); кaко *се ображивало* (Жи); *зараживало* (Ле); ал' *се задужевал'и* млoго (Го); *наплаживал'и* пoсл'e (Гл); *преграживал'и* (Жи); *одреживали* та безбaтнa имeна (Вру); пa су јoш *прераживал'е* (Бот); пa *услуживал'е* (Ле); трпни глаголски придев: кaко је то *испреграживано* (За); глаголски прилог садашњи: oста *намиривајући* (Ту).

Исто стање је и у староцрногорским говорима и говору Бјелопавлића (Пешикан 1965: 169; Ћупић 1977: 95). У Зети, међутим, код глагола овог типа јавља се промена *-ива-* > *-ува-*: *зараживат, презиживат* (Ћупић 1977а: 281), непозната говору тутинско-новопазарско-сјеничке зоне. Појава *-ува-* на месту *-ива-* у итеративизованим образовањима типа: *запишуват, каживат, заграживали* и сл. честа је и у врачанском говору (Петровић 1973: 217). У Мрковићима је такође *забраживат, веживат* (Вујовић 1969: 260).

У презентским облицима остаје старије стање:

презент: да *намиривем* (Жи); да *не досаживем* (Го); *пресаживеш* (Тр); *наваживеш* сач (Ков); сат *се најављује* (Са); *причешивује* се (Гр); бoг свe *одреживе* (Бл); *зараживе* (Бо); *распитиве* кaко је (Жу); она *изјављује* (Бо); *пребаивује* преко корита (Ост); да л' *разваживује* (Бо); овaкo *задиркује* (Го); овaмо *услуживује* (Го); не смиве ни да *послуживује* (Гу); тa *побеживе; одбаивује; намиривује* (Жи); *је се примеживује*

(Тр); нйђе *се не смирују* (Го); да *пребацују* варнику (Бр); ка[д] *се забрањују* л'иваде (Бр); да *распоређуе* госте (Гу); што мй *не наређуемо* (Шар); *ограђују* га и даље (Бу); императив: понешто *намирују* овако (Ков); сўтрадан невѣста *намирују* (Дол); глаголски прилог садашњи: *намирујући* стоку (По); свѣ *то одређујућ* (Бал).

Д. Барјактаревии наводи и *пребачуем, пребачују* (Барјактаревии 1966: 99), које ми нисмо бележили.

П.1.4.11. Говору тутинско-новопазарско-сјеничке зоне нису својствено облици типа *казивам, наређивам* и сл. Ни у говору Горњих Васојевића није бележена појава преношења морфеме *-ива-* у презентску основу (Стијовии 2007: 199). Исто стање забележено је и у Бјелопавлићима (Ћупии 1977: 92), те у Ибарском Колашину (Божовии 2002: 86).

Глаголи *(-)казиват, (-)везиват, опасиват, дописиват* и сл. могу имати промену по IV врсти:

инфинитив: рѣдом *показиват* (Ле); *приказиват се* (Тр) аорист: нешто *записиваише* (Ту); презент: нећу да је *преписујем* (УГ); школу да *уписујем*; мѡраш да *преписујеш* (Бал); шѣјтани *се приказују* (Бот); императив: и саш нйм *дописуј се, дописуј* (Пл); нйшта *не записуј* (Ша); *завезуј* тамо (Ба); радни глаголски придев: *то се свѣ приказивало* (Бољ); која су е *записивала* (Го); *потписивала се* (Рућ); *потписивал'и се* (Гу); пѡјасове *опасивали* (По); трпни глаголски придев: *завезивано* рѣдом (Че), *испотписивани* луди (Ми).

Као и код глагола претходне групе, и овде је процес експанзије форманта *-ева-* знатно узнатредовао: цијелу нѡј *се дописеват*; ѡн ће ти *казеват* (Ту); најпријен *се преказевало*; некат *се преказевало* (Пру); *опасевал'и су се пѡјасови* (По); *дописевал'и се пйсмма* (Туз).

Имајући у виду, међутим, да наведени глаголи имају свршене парњаке који се мењају по V врсти (*казиват : казат; завезиват : завезат* и сл.), аналогиијом према тим глаголима у бројним примерима јавља се измењен сугласник основе: *казујем > кажујем (: кажем), уписујем > упишујем (: пишем)* и сл. Притом, у облицима који се граде од инфинитивне основе након аналошки успостављеног сугласника готово редовно долази формант *-ева-* на месту *-ива-*:

инфинитив: немѡ *кажеват* (Бр); на тел'евизѡр ће *прекажеват* (Д. Дуб); свашта ће ти *се прекажеват* (Ки); презент: ја ти *кажујем* ће ймā (За); ће ви ја *кажуем* (На); макар да је *не упишујем* (Пр); немѡ нйком да *кажујеш* (Пл); йменом *кажуе* (Са); *докажује* бѡк са овѡм кйшѡм (Кл); прије

тога ми *кажѹјѣ* (Ле); по имену хи *кажѹјѣ* (Бот); *завежѹјѣ* завѣске (Бр); харам он цвета а не *завежѹјѣ* (Пр); а ми *кажѹјѣмо* (Вру); оно да ми *кажѹјѹ* како да с[е] умјјесѣ (Бр); сви *кажѹјѹ* (Бот); на тел'евизор *прикажѹјѹ* (Пл); ове банде *се покажѹјѹ* свѹд (Вру); недељом посл'ѣ *прекажѹјѹ* (Де); императив: још ми *покажѹј* цигаре (За); *допишѹј се* ш њим, *допишѹј* (Пл); радни глаголски придев: овѹј дѣци ка[д] сам ја *каживо* (Вру); ја би јој свѣ *кажѣвѣла*; нјјесам валѣ нјкѹм *кажѣвѣла* (Дол); *прекажѣвѣло се* (Пру); тако *се тѹ опишѣвѣло* (Вру); на тел'евизор су *покажѣвѣл'и* (Бо).

Д. Барајактаревић наводи само примере са умекшаним сугласником основе (Барјактаревић 1966: 99).

Измењен сугласник основе ови глаголи имају и у суседним говорима (Пешикан 1965: 169; Вујовић 1969: 256; Петровић 1973: 217; Ћупић 1977: 92; Стијовић 2007: 199).

II.1.4.12. Код глагола *испитѹват* (*испитѹват*) / *испитѣват*, *посећѹват* (*посећѹват*) / *посећѣват*, *продужѹват* (*продужѹват*) / *продужѣват* и сл., осим примера који према односу основа припадају IV врсти: немѹ ме дѣлѣ *испитѣват* (Ков); пѹт што прѣво *продѹжѹјѣ* (За); *урезѹјѣ* у дрво (Ле); да је *испитѹјѹ* (Че); *откупѣвѣла* пѹсл'ѣ (Баг); свѣ тѹ *испитѣвѣла* (Дол); овѹ *испитѣвѣли* (Вру); *испитѣвѣл'и* (Рач); гѹре *испитѣвѣл'и* тѣ пећине (Бољ); *откупѣвѣли* стѹку (Гл); забележено је неколико потврда приласка глаголима VI врсте, при чему се развија однос типа *посећѹват* / *посѣћат* : *посећѹвѣм* / *посѣћѣм*: њѣга да *посећѹвѣм* (Го); *испитѹвѣм* га ја (Вру); он ме *испитѹвѣ* (Го); долѣзи родбѣна те је *посѣћѣ* њѹ (Кл); *посећѹвѣ* га ѹна (По); *посећѹвѣла* га је (Ту); нѣки су и *урезѹвѣл'и* (Гу).

II.1.4.13. Најзад, забележено је и неколико примера приласка глагола *забацѹват* глаголима II Белићеве врсте: пѣ снѣјег *забацѹњѣ* на нѣмѣте; свѣ га *забацѹњѣ* (На); *забацѹњѣ* главу позѣди (Гу).

II.1.4.14. Када је реч о основама које се јављају у облицима имперфекта, напомињемо да глаголи IVa врсте овај глаголски облик граде од окрњене презентске основе, док у IVб врсти имамо пуну инфинитивну основу:

ја како не *чѹјѣ* дѹбро (Ми); *нѹјѣх* ја тапѹт (Ме); овѣ ми снѣха ѹна тѣ *нѹјѣше* (Го); *чѹјѣхѹ се* тѣмо; *нѹјѣхѹ* ракѣју (Гу);

овѣ *познѹвѣше* (Бал); *познѹвѣсте* л' ви њѣга? (Че); *продѹвѣхѹ* телѣт (Жи); скѹпо *дѹвѣхѹ* (Ле).

И код глагола ове групе бележене су форме које прширују основу елементом -д- односно -диј-: *ћѹјѣдијѹ* се неки љѹди (Пож); свѣ *познѹвадијѹ* (Шав).

Презентске форме у функцији футура другог имају поједини глаголи попут: ако *куповаднѐм тѐ* (Ту), ако *чўјаднѐмо штă* (По); ако *се упознăвăдў* (Кель) и сл.

II.1.5. Глаголи V врсте

II.1.5.1. Глаголи *(-)брїсат*, *(-)дїзат (се)*, *(-)лăгат*, *(-)јăхат*, *(-)їскат* и други које наводимо имају промену по V врсти, и остају унутар те промене у погледу односа основа:

аорист: онă ме мѐмак *їска* (Би); л'їпса тă крăва (Пру); ѓни је *искăше* (Жи); презент: *јă се дїжѐм* (Бр); нїје да *лăжѐм* (Бо); да те *не слăжѐм*; да те нїшта *не лăжѐм* (Ост); бедевїју *појăшѐм* (Ле); д[а] *їштѐм* тѐбе (Пру); да *се намăжѐм*; *јă се намăжѐм* (Гр); немѓ да *се дїжѐш* (Го); главу *не дїжѐш* (Пру); мало пўлăкă ѓде да *срѐжѐш* (Ле); *срѐжѐш* (Ле); жѐна *брїшѐ* мѐтлѓм (Би); и не вельă да *се брїшѐ* (До); онă *брїшѐ* (Де); да *се обрїшѐ* (Го); онў фамїл'ију која *се не дїжѐ* (Би); *їштѐ* је тијем тўрскијем рѐдом (Жу); док *не стăшѐ* (Бр); чѐкăш кат *стăшѐ* (Жу); ка[д] *стăшѐ* (Кл); ондă вѐш *рѐжѐ* (Жи); *рѐжѐ* зѐмљу (Са); да се посл'ѐн лăкшѐ *рѐжѐ* (Баг); ћѐло да хим л'їпшѐ (Ков); нешто да л'їпшѐ (На); *не прїпшѐ* на нїшта (Д. Дуб); *обрїшѐмо* гўвно (Де); лопăтăма *издїжѐмо*; *дїжѐмо* на тăван (Бр); да *лăжѐмо* (Бр); да ти *їштѐмо* кћѐр (Ке); ѓни *лăжў* дѓста (Вру); *јăшў* гѓле на вратїло (Вру); да *пол'їпшў* глăдни (Врс); нїти *прїпшў* л'ўди (Д. Дуб); императив: *збрїши* (Кн); *обрїши* онў зѐмљу (Де); пă посл'ѐн *брїши* (Ле); па *подїжи* тў (Де); *уздїжи* свѐ (Кн); рăно хи *дїжи* (Боб); па *ујăши* (Де); *ујăши* на кѓња (Жи); ка[д] *стăши* (До); ка[д] *стăши* тă белѓѓка (Рач); па *изрѐжи* (Вр); *рѐжи* мăјка мѓја; *срѐжи* (До); *намăжи* некијем пѐл'ѐтима (Кн); *отѐши* оногă рўја (Бр); радни глаголски придев: *пѓјакѓ* је кѓња (За); овў што сам *јă їскѓ* (Врс); ѓн је *прїстăсѓ* (Кон); ѓн би *рѐзѓ* тѓ одїјело (Вру); да *се* нѐ би прашїна *дїзăла* (Рам); *јăхăла* (Ли); *стăсăла* кћѐрка (Са); она је л'їпсăла (Ле); свѐ *се* тѓ *їскăло* (Врс); *успрїпсăло* ми (Кн); мї смо *брїсăл'и* мѐтлѓм (Кон); свї су *лагăл'и* (Ле); *искăл'и* ми двїје гѓдине; они би ми *искăл'и* (Врс); *искăл'и* би (За); фистăни хинтанї *се рѐзăл'и* (Дол); тѓ вратїло *појăхăле* (Би); *јăхăл'е* на вратїло (Кн); на онă вратїла су *јăхăл'е* (Бољ); трпни глаголски придев: свѐ *обрїсăто* (Гр); копїте у тă кăмѐн *урѐзăне* (Ту).

Глаголски прилог садашњи ови глаголи могу градити и од презентске основе: *мăжўћи* (Ке); цркоше *їштўћи* је (По); ѓста *брїшўћи* (Ту), *јăшўћи* кѓња (Ме); и од основе инфинитива, уз присуство новог форманта *-(а)јући* (ређе), као глаголи VI врсте: *ўбї се лагăјўћи* (Ту).

II.1.5.2. Глаголи *мирїсат*, *бегенїсат* / *бигинїсат*, *малтерїсат* и сл. такође се мењају по V врсти:

инфинитив: она ће га *бегенїсат* (Бр); аорист: *бегенїса* девдјку, пријетеља *не бегенїса*, ко *бегенїса* пријетеља (Бр); презент: ја *бегенїшиѐм* (Вру); *бигинїшиѐм*, но штá но *бигинїшиѐм* (Бр); *бигинїшиѐ* га (Бр); да *не издїшиѐ* (Би); *затѐжѐ*, *затѐжѐ* (Пр); нешто *маѹчѐ* (Коч); човек јој *малтерїшиѐ* (Ли); да *замирїшиѐ* (Де); да *замирїшиѐ* (Ле); да *се оперїшиѐ* ранїјѐ (Го); да *се оперїшиѐ* (Кл); а *утїчѐ* на њѐга (Жи); *протїчѐ* овá наш їзвор (Гр); од мѓјѐ кáртѐ ми *претїјећѐ* (Ле); да *оперїшиѐмо* (Кл); *не бигинїшиѹ* (Гло); кáко ми *дїшиѹ* (Гр); императив: *натѐжи се* (Го); радни глаголски придев: овá што *се пензионїсѓ* (Гло); кат *се пензионїсѓ* (Са); обадвá ѓка *оперїсáла* (Ков); кат сам *се оперїсáла* (Бал); *окрнїсáл'и* је; *окрнїсáл'и* је (Бр); трпни глаголски придев: ѓдмá је *оперїсáта* (Ту).

II.1.5.3. Све наведено важи и за глаголе типа: *(-)пїсат*, *(-)кáзат*, *(-)скáкат*, *(-)вѐзат* и др.:

инфинитив: сáт ћу јá њѓјзи *кáзат* (Бо); не умїјѐм ти *кáзат* (Пл); тѓ ти не умїјѐм *кáзат* (Бот); са[Т] ћу ти *покáзат* (Брђ); мѓш га *свѐзат* (По); *напїсат* некѹ пїсму (Ме); аорист: *ѹпїса* факултѐт (Шар); дѓбро бáш што ни *кáза*; кáко такѓ ни *нѐ кáза* (Бр); *јá покáза* (Ле); *јá* јој *вїка* (Пру); *јá* му *вїка* (Бал); пá ти *зáвїка* (Гр); ѓтац ми *вїка* (Го); *покáзáше* ми (Кл); *препїсáше* ми двá мáста (Ле); имперфекат: кáко онѓ *пїсáше* (Го); тѹ *пїсáше* (Гл); *пїсáше* нешто (Ту); *вїкáше* штá јој је ѓн рѐкѓ (Коч); нѐ знáм кѓ онѓ *вїкáше*; *вїкáше* ономáт Жѐле; Љубїнко *вїкáше* (Бал); *вїкáше* Влáде (Го); *вїкáшѹ* (Бољ); презент: *пїшиѐм* (Кн); кћѐла да га *упїшиѐм* (Кон); да га *упїшиѐм* (Ле); нѐ знáм кáко да ти *опїшиѐм*; штá да *се вѐжѐм* за једнѓг (Гр); да ти *докажѐм*; хѓћу да ти тѓ *кáжѐм* (Бо); како да *кáжѐм* (Бл); да ти *кáжѐм*; прáво ти *кáжѐм* (До); да ти *кáжѐм* (Боб); кáко да ти *кáжем*; ѓзбилно ти *кáжѐм* (Бу); *кáжѐм* јá; тѓ ти јá *кáжѐм* (Вр); да јој *покажѐм* (Боб); ни да *вїћѐм* (Ле); што тѓ *вїчѐм*; свѐ *вїчѐм* (Го); *вїчем* да сам дѓбро (Гр); *јá не прескáчѐм* нїшта (Вру); да *унїжѐм* онѓ (Ле); *скáчѐш* на јѐдну нѓгу (Рач); *завѐжѐш* онѹ вѹну (Д. Дуб); *вѐжѐш* у кѓнац (Ост); *кáжѐш* га (Вр); *кáжѐш* човѐку (Го); *остружѐш* (Туз); мѓш да *нанїжѐш* (Бал); *вѐжѐш* га у прѹт; онѓ што *свѐжѐш* у прѹт (Са); Бѓжо Бѐљица *пїшиѐ* (Гло); свѹд *пїшиѐ* Ђстровица (Ост); тѓ имѓ да *пїшиѐ* (Лу); да *се потпїшиѐ* (Ков); она тѓ вѓл'ї да *пїшиѐ* (Бр); ни да *се потпїшиѐ*; оће тѓ да *пїшиѐ* (Го); мѐне *кáжѐ* (Бр); да *покажѐ*; што се онѓ *кáжѐ*; нѐмá штá да чѓвек *кáжѐ* (Бр); нѐће ни да *кáжѐ* мáјки (Ков); нїје смѐла да *кáжѐ* (Боб); па тек понѐко *кáжѐ* (Жи); *скáћѐ* тѹ око грѓба (Бо); *прескáчѐ* конѓпац (Бр); *скáчѐ* по сѓби (Вру); *не прискáчѐ* (Жи); но га *свѐжѐ* изїстинѐ; зá ноге га *вѐжѐ* (Жу); тѓ *се свѐжѐ* (Са); тáпѹт *се вїчѐ* кѓзе (Пл); свáкá *вїчѐ* (Ост); тѓ нáрот *вїчѐ* (Вру); оно *стружѐ* (Врс); што *се* ѓде *тїчѐ* (Вру); што *се тїчѐ* ѹвечѐ (Пе);

код на̀с што *се тиче* (Са); д̀б̀ро да *се испл̀аче* (Го); и т̀о *ум̀аче* (Врс); *ула̀же се* (Гр); д̀ошл'и да *упѝшемо*; да *упѝшемо* д̀ецу (Ле); *ска̀чемо* св̀е на ј̀едну н̀огу (Пл); м̀и *ка̀жемо* коби́ла (Вру); с̀ат што *ка̀жемо* хил'аде (Са); м̀и *ка̀жемо* д̀ев̀ер (Жи); *пѝшу* пи́смо (На); он̀о дв̀о ка[д] *ска̀чу* (Ост); што *ка̀жу* к̀о св̀ом дет̀ету (Бот); о́де ње *ви́чу* (Вру); *ви́чу* ми братани́це (Го); императив: т̀о *запи́ши* (Врс); на́јбоље *упи́ши* губ̀ери (Уг); *напи́ши* спи́сак; *напи́ши* један овал'и́кѝ спи́сак (Дол); *преска́чи* би он̀у л̀озу (Бр); *св̀ежи* у сн̀опчи́е он̀е (Бл); он̀ *пов̀ежи* о́бадв̀а дайце; *пов̀ежи* у сн̀опове (Бр); *зав̀ежи* ла́нац (Рам); он̀а д̀ебла *св̀ежи* у сн̀опове, *св̀ежи* и пон̀еси у та́ моч̀ила (Вр); *св̀ежи* између н̀ог̀у; *св̀ежи* жи́цѝм (Вру); *св̀ежи* ст̀оку за дрв̀еће (Гл); па га *ув̀ежи* (Го); *пов̀ежи се* (Гло); *св̀ежи* сн̀оп (Д. Дуб); ўзи́цѝм *св̀ежи* (Дол); па е *св̀ежи* (Де); п̀а је *св̀ежи* на в̀рх (Боб); *зак̀ажи* овом̀е комшил̀уку (Де); *стру́жи*, *стру́жи*, *стру́жи* (Жи); па *стру́жи* (Ле); с̀амо *ни́жи* (Д. Дуб); *нани́жи* на к̀онце (Пру); *ум̀ачи* ў воду (Кн); ўзми *ус̀учи* (Др); радни глаголси *придев*: д̀о́ктор му *препи́сѝ* л'ијек̀ове (Го); *упи́сѝ* (Бо); био *упи́сѝ* у Беѝград факулт̀ет (Бу); ни́сам га ја́ *пи́сѝ* (Бољ); Д̀ејан *препи́сѝ* (Го); *напи́сѝ* ш̀ћ̀ери; *напи́сѝ* оно́мѝ з̀ету (Ле); како би он̀о *св̀ез̀а* (Вру); једн̀ој би *св̀ез̀о* за́ ноге (Лу); *ка̀зо* шт̀а је и к̀о је (Бо); к̀ако би ти *ка̀зо* (Уг); *ка̀зо* им је н̀еко (Коч); један на́ш *ви́кѝ* (Ост); један д̀ан *зави́кѝ* (Гу); ни́ко ни́је *ула̀го* (Баг); и *пи́с̀ала* й́стѝ; и о́на је нешто *пи́с̀ала* (Бу); он̀о сам *пов̀ез̀ала* ма́јкино (Дол); што сам т̀о *св̀ез̀ала* (Гр); ја́ сам је *св̀ез̀ала* (Бал); *ука̀з̀ала се* п̀ѝтреба (Би); о́на *се пок̀аз̀ала* д̀обра (Вру); ни́јеси чов̀еку *ка̀з̀ала* (Ков); јеси *ка̀з̀ала* м̀омку; ја́ му ни́сам *ка̀з̀ала* (Гр); што ми је *ви́к̀ала* (Дол); ма́јка јој је *ви́к̀ала* и *ви́к̀ала* (Го); с̀амо *ни́з̀ала*; *ска̀ка̀ло* (Боб); т̀о *се св̀е пов̀ез̀ало* (Ки); *в̀ез̀ало се* у сн̀оп̀ове (Кн); рани́јѝ *се ви́к̀ало* (Би); *ска̀ка̀л'и* (Кон); т̀у смо *в̀ез̀али* к̀ѝе (Гл); *в̀ез̀ал'и* он̀е сн̀оп̀ље (Кон); они би *ка̀з̀ал'и* (Би); *ка̀з̀ал'и* да е она поб̀егла (Дол); *ка̀з̀ал'и* њ̀е је ку́ћа (Ле); он̀о м̀есто што су *прика̀з̀ал'и* (Баг); тога́ ха́даља *прика̀з̀али* (Вру); би *ви́ка̀л'и* (Коч); *ви́ка̀л'и* би ст̀арѝ (Гу); так̀о би *ви́ка̀ли* (Вру); *с̀ука̀л'и* на с̀ѝфру (Де); *ка̀з̀ал'е* би ни (Бр); ње *се пок̀аз̀ал'е* (Кн); ст̀арѝ су *ви́ка̀л'е* (Коч); трпни глаголски *придев*: й́ма *испи́с̀ато* та́ при́ча (Го); т̀о дв̀адес хи́љада́ је *упи́сано* (Кл); он̀о је *св̀ез̀ано* овак̀о; а он̀а је к̀апак о́де *св̀ез̀ат* (Ле); *зак̀аз̀ан* је н̀ѝас пос̀едак (Вру); ал'и с̀амо *нани́з̀ати* (Ле).

Као и претходно наведени, и ови глаголи могу имати двојакѝ форме глаголског прилога садашњег: пуко *ви́чу́ћи*; да п̀у́кнѝш *ви́чу́ћи* (Бр); о́дра се *пи́шу́ћи* (Ке); и: *стру́гају́ћи* др̀ва (По); о́ста *пи́сају́ћи* (Ту).

П.1.5.4. Глагол (-)м̀лѝт : (-)м̀лѝѝм у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони обичнијѝ је у фонетском лику (-)м̀лѝѝт : (-)м̀лѝѝѝм. Забележени су следећи облици овога глагола:

инфинитив: ст̀о ки́ла *ўм̀лет* (Ке); презент: к̀ѝмб̀ај је *ум̀лѝѝ* (За); да *не м̀лѝѝ* з̀ѝп; ни́ко да *м̀лѝѝ* пшени́цу (Гло); да *се м̀лѝ'ѝ* жи́то; да *се жи́то м̀лѝ'ѝ* за л'ѝба (Вр); он̀о *м̀лѝѝ* водени́ца (Дол); п̀а т̀о

самѣлѣ (Кл); да га *умѣл'ѣ*; у воденице те *умѣлѣмо* (Бр); ђа̋к да *умѣл'у* (Д. Дуб) императив: *однѣси те мѣљи* (Ост); *умѣл'и* жйто (Д. Дуб); радни глаголски придев: *ја̋ сам бйо у воденицу мл'ѣо* (Бот); да би *умлѣо* (Жи); тѣ е свѣ *млѣло* дѣље; *млѣло се ту* (Д. Дуб); па би *мл'ѣл'и*; у воденицу би *мл'ѣл'и*; тѣ би *мл'ѣл'и* (Вр); *млѣљи* жйто (Д. Дуб).

Глагол *мйцат* има облике: *не мйчѣ тѣ* трй дѣна (Ост); свѣ тѣ *мйћу* (На); ѣни *се не мйчѣ*; *мйчи* га (Гр); ону слѣму *мйцѣл'и* би (Де). На испитиваном терену чешћи је облик *мачйњат* : *мачйњѣм*, са променом по II врсти.

II.1.5.5. За разлику од претходно наведених глагола, који према односу основа остају у оквирима V врсте (изузимајући само глаголски прилог садашњи, који може имати двојакe форме), глаголи типа: (-)*слѣгат*, *помѣгат*, *налѣгат*, (-)*мѣхат*, (-)*бркат* и сл. показују знатно виши степен варијантности. Колебање у односу основа тиче се пре свега могућности да поједине своје облике граде како по V, којој припадају, тако и по VI глаголској врсти.

Промене којима су обухваћени наведени глаголи тичу се презентских облика (презента, императива и глаголског прилога садашњег), који, осим наслеђених ликова са измењеним сугласником основе и наставком *-e-*, могу имати и новије облике по VI глаголској врсти – са основом једнаком инфинитивној и наставком *-a-*. Бележене су следеће дублетне форме ових глагола:

презент: *мѣшѣм* јој рукѣм (По); *слѣжѣш* га (Пру); мѣрѣш да *налѣжѣш* (Гл); *слѣжѣш* јѣргѣне (Уг); којѣ се кѣћа *не слѣжѣ* (Гу); бѣк *помѣжѣ* (Бо); тѣ јој *помѣжѣ* (Пл); *полѣжѣ* факултѣт, *пренемѣжѣ се* (Пл); *забрѣчѣ* тѣ, углавнѣ *слѣжѣмо се* дѣста (Др); *слѣжѣ се* (Гу); *не помѣжѣ* пѣре (Цр); *не помѣжѣ* пѣре (Гл); императив: *пѣ слѣжи* (Ли); *посрѣчи*, *брѣчи* онѣ колобѣтѣйк; ѣ воду турѣ и *брѣчи* (Рач); мй дѣца *пол'йјѣжи* (Гл); те злѣто *пресйјѣчи* (Вру); глаголски прилог садашњи: рѣдѣвно *слѣжѣћи* (Ту);

презент: *махѣм* јој; ни да *махѣм* (Ле); да *полѣгѣм* сйјѣно овцѣма (Лу); *забрѣкѣш* онѣ (Бр); *забрѣкѣш*, *забрѣкѣш* кол'ко ти је тамѣн; понѣгѣ мало *убрѣкѣш*; *забрѣкѣш* тѣ гурѣбйје, *забрѣкѣш* (Де); дѣцу тѣмо да *помѣгѣш* (На); *посрѣкѣш* тѣ чѣрбу (Пл); *слѣгѣ се*; *слѣгѣ се* кѣ нѣше, кѣ код вѣс (Ке); слѣма те се пѣл'й и *махѣ* (Бѣл); онѣ пѣпео *забрѣкѣ* (Кн); нѣкѣко *помѣгѣ* држѣва; *помѣгѣ* држѣва (Ке); *помѣгѣ* ме крѣвѣво (Ка); ѣгањ *се налѣгѣ* (Рач); дѣнас *помѣгѣмо* (Жу); и *пренемѣгајѣ се* жѣне (Ка); императив: па *послѣгѣ* у лѣбицу (До); *слѣгѣј* тѣ (Дол); свѣ *наслѣгѣ* (Вру); овѣшѣј мѣсо и *налѣгѣј* (На); дѣл'е пѣсл'ѣ *налѣгѣ* у тѣ рѣпу (Бѣл); онѣ ѣвце *полѣгѣ* (Лу); онѣ квѣсац *забрѣкѣ* (Бр); *пол'йјѣгѣ* дѣца онѣкѣ (Гл); глаголски прилог садашњи: *помѣгѣјѣћи* (Ту).

Облици грађени од инфинитивне основе имају наставак *-a-*:

инфинитив: *pā ĥu jā slāgat* (Че); радни глаголски придев: *ōn ne pomāgō* (Вру); за време нōћи *polāgō* стōци (Гл); *nalāgō* òгањ (До); деца су не *pomāgāla* (Тр); *polāgāla* је некī йспит (Кл); *slāgālo se* (Бр); *polāgalo se* (Цр); л'ētōs *se* нīје ни *nalāgālo* (Ли); кр̑вови би *lijegāli* (Вру); *maĥāl'ū* би са њōм (Бољ); из онē шēрпē *sṛkāl'ū* (Би); *slāgāl'ū* смо *se* (Бр); најприје су *nalāgāli* òгањ (До); òни би *pomāgāl'ū* (Гу); мāло *pomāgāl'e* (Го); трпни глаголски придев: *ōnō jīto naslāgāno*; свē јēдно на др̑гō *naslāgāno* (Де).

II.1.5.6. Глагол *(-)plākat* има промену по V врсти: *zāplaka se* (Ле); а *jā plāčēm* (Бр); а ти што *plāčēš*; пōчнē да *plāčē* (Го); *plāĥē* ĥōвек (Де); да *ne plāčē* (Боб); кат се *zaplāĥi* дīјете (Ле); *zaplākō se* (Ле). Забележена је само једна потврда промене по VI врсти: да *se zaplākām* (Др).

II.1.5.7. Глаголи *(-)klāt* и *(-)slāt* имају углавном промену по V глаголској врсти:

инфинитив: *zāklāt* јāгње (Ми); мī ĥемо ти *pōslāt* (Ке); аорист: *zākla* једно јāгње (Пе); презент: да *zakōlēm tā* курбāн (Кон); *pošālēm* нēкōга (Вру); ко му *jā pošālēm* др̑гē (Бот); нēјсе *zakōlēš* овāцā (Ле); да *se zakōlē* (Бољ); понēшто *pošālē* (Пл); нēће ни да му *šālē* л̑ўде (Бот); да *kōlū* кокōшке (Бољ); *šālū* ми пīсмо (Са); императив: *zakōli* вōла (Бо); *zakōli* јāгње (Дол); посл'ē шāљи некē л̑ўде (Ли); радни глаголски придев: *ōn zaklāo* (Ле); *zāklao* ĥурāна (Ле); вōла сам *zaklāla* (Бр); би се *zāklālo* (Би); за Бōжиĥ се *klālo*; јāгње *kalāl'ū* (Коч).

Забележени су, међутим, облици презента овога глагола у којима се уместо *-e-* јавља *-i-*, као код глагола типа *nōsīm*, *vōzīm* (и то чешће код глагола *slāt*). Измењени облици добијени су или аналогijом према глаголима VII врсте, или из облика императива (*kōlīm*, *kōlīš* : *kōlī*; *šālīm*, *šālīš* : *šālī*): *jā jōj pošālīm* слīку (На); *kōlīm* крāву (На); пōсē тēк *šālīš* л̑ўде за мīр (Ли); *zakōlīš* крāву (Туз); да *šāl'ū* за Мīла да прōсī (Би); *ōn pošālī* л̑ўди (Бр); *pošālī* на кōга хōће (Гл); и òдмā *šālī* пīсмо; (Ли); чīm ми *šālī* сл'īку (На); *pā* му *pošālī* л̑ўде (Са).

Факултативну замену презентског вокала *-e-* са *-i-* у облицима појединих глагола познаје и говор Гатња, где се јављају презентске форме: *tú* гу *ostrūjim*; *mōjīš* да спрēмаш; с тим да је флукуацијом на овом терену обухваћен већи број глагола него у нашем говору (Младеновић 2013: 295–296). Експанзија вокала *-i-* у облике презентске основе својствена је и горанском говору, где се тумачи утицајем западномакедонских

говора, у којима се *-е* презентска глаголка група распала и већина глагола пришла *-и* групи, док је мањи број прешао *-а* групи (Младеновић 2001: 404–405).

II.1.5.8. Глаголи V врсте типа *(-)крѣтат, (-)срѣтат, обрѣтат, уплѣтат, жвѣкат* и сл. чешће имају промену по II врсти, са једнаким основама у свим облицима (в. т. II.1.2.8.).

II.1.5.9. Најзад, већина глагола V врсте имају парњаке у виду учесталих глагола типа *избрисѣват / избрисѣват, липсѣват* и сл., који се мењају по IV врсти: да *се аперисѣвѣм* (Жи); она *избрисѣ* дѣцу која су је записѣвала (Го); нешто *замазѣ* (По); *не зарезѣ* је (Ту); *прескакѣ* тарѣбе (Ту); *исплакѣ* вѣш (Жи); стѣка му *липсѣ* (С. До); *липиѣ* стѣка (Боб).

II.1.6. Глаголи VI врсте

II.1.6.1. По VI глаголској врсти мењају се глаголи *(-)слѣшат, (-)кѣпат, (-)пѣват, (-)ѣграт, (-)пѣдат, сѣшат се*, који према односу основа у потпуности припадају VI глаголској врсти. Забележени су примери:

инфинитив: *кѣхву немѣте тѣрат* (Са); *нико неће ѣграт* (Ту); аорист: *јѣ ти тѣ кѣло одѣгра*; *јѣ онѣ кѣло одѣгра*; *пѣ се ѣгра* (Гр); *чѣта л' тѣ онѣ кѣнѣгу* (Бу); *свѣ прекопѣше* (Жи); *бѣга ми хи укопѣше* (Гл); презент: *турѣм* крѣвама пшеницу (Гло); *јѣ се не сѣѣм* (Би); *јѣ се сѣѣм; сѣѣм се* дѣбро (Бо); *сѣѣм се* *јѣ, јѣ се сѣѣм* (Вр); *јѣ тѣ кѣпѣм* (УГ); *пѣ разигрѣм* дѣл'е (Ле); свѣшта ѣмѣ да *проѣитѣм* (Бл); да те *послѣшѣм* (Го); *слѣшѣм* свѣкѣ јѣтро (Кн); *сѣѣши се* (Бо); *слѣшѣши* л'и мѣјку (Че); онѣ јѣдну прѣвѣ *почупѣши* (Дуј); *турѣ* у пријесѣке (Гр); веѣнѣм прѣјанѣ *се турѣ* (Вру); *сѣд се* вѣшѣ *осѣѣ* криза (Бот); свѣ ми *се осѣѣ* (Гр); *ѣн хи не осѣѣ* (Боб); да *се сѣѣ* понѣко (Бо); зрѣно *пѣдѣ* на мѣсто (Рам); *пѣдѣ* кѣша свѣкѣ дѣн (Бу); жѣто *опѣдѣ* (Кон); *ѣн опѣдѣ* дѣл'е (Вр); *грумѣње опѣдѣ* (Бот); *припѣдѣ* Пазѣру (Боб); да *не испѣдѣ* штѣ (Пру); мѣне да *припѣдѣ* (Дол); Мѣјстѣр *препѣдѣ* Тутѣну (Рач); *нѣ се искѣпѣ* грѣп (Врс); да *се кѣпѣ* (Пру); ни да *зѣгрѣ* (Кон); не мѣже дѣлѣ да *ѣгрѣ*; *ѣе да ѣгрѣ* поред мѣне (Вру); *којѣ ѣе да ѣгрѣ* до мѣмка (Вру); *ѣе да слѣшѣ* (Бал); што тѣ *слѣшѣ* (Бр); кѣпрѣвѣ се *ишчупѣ* (Дол); *клѣнѣ се* у ѣѣмѣју (Бот); кѣ *клѣнѣ* (Бр); *не трагѣ* (Пру); тѣ *нико ни не трагѣ* (Дол); *пѣ л'едне флѣше турѣмо* (УГ); *турѣмо* за зѣму (Гло); а *турѣмо* и рѣсѣ (Бр); *јѣ и тѣ се сѣѣмо* (Че); *полѣко опѣдѣмо* (Бр); мѣ да га *укѣпѣмо* (Врс); по цѣо дѣн *ѣгрѣмо* (Вру); *клѣнѣмо* (Кон); *турѣју* у мѣчваре (Бот); да *не осѣѣјају* тѣ мѣрѣс (Дол); *дѣвѣтѣ испѣдају* (Че); док *попѣдају* (Коч); *искѣпају* рѣпе (Гло); *ѣграју*

зѣдно; *ѷграјѷ се* кл'ѷсѷ (Боб); да *ѷграјѷ* жѣне (Гу); кѡ свѣ што *нѣвајѷ* (Пл); кѷко л'ѷјепо *нѣвајѷ* (Бо); снѷе *слѷшајѷ* (Гр); да *слѷшајѷ* (Бо); ѣвѡјке *слѷшајѷ* (Че); императив: *турѷ* рукѷма (Де); *турѷ* у ону вѡду (Коч); разл'ивѷчѡм *турѷј* (Дол); *турѷ* озгѡ пѣпела (До); *раскопѷвѷ*; *измѷјешѷ* (Врс); дол'е *искѡпѷј* (Бо); па *искѡпѷ* тунѷке (Вр); *ѷгрѷ*; кат *поѷгрѷ* (Пл); *ѷгрѷ* између двѷје вѷтре; тѡ *изѷгрѷ се*, *изѷгрѷ се* (Вру); *нѣвѷ* пѣсме (Вру); па *нѣвѷ* за овцѷма; и *нѣвѷ* (Вру); *прочитѷ*; *прочитѷ* овѡ (До); *ишчупѷ* је; *ишчупѷ* ту конѡпл'у (Вр); и онѡ *ишћупѷ* (Ле); па посен *ћупѷ* (Д. Дуб); *чупѷ* онѣ лѡзе (Врс); онѷ црнѡјку *чупѷ* (Жи); јѣдну *ишчупѷ* (Кл); пѡсл'ѣ црнѡјку *почупѷ* (До); па *слѷшѷ* (Вру); *почупѷ* је (Бал); конѡплѷ док *почупѷ* (Цр); на трѣг *клѷњѷ* (Ле); пѡсл'ѣнке је *ишчешѷѷј* (Уг); тѷне *очешѷѷ* (Дол); пѡсл'ѣ *чешѷѷ* (Дет); радни глаголски придев: *турѷѡ* она гѷзда (Д. Дуб); онѣ бисѷге *турѡ* (Цр); нѷје *пѷдѡ* (За); *кѡпѡ* овѣ бѷнѷре (Цр); *закѡпѡ* га пот прѷк (Пру); *окопѷвѡ* грѡжђе (Вру); и јѷ сам јѡј *нѣвѡ*; двѷје-трѷ пѣсме сам јѡј *нѣвѡ* (Кл); што сам *прѡчитѡ* (Че); нѣко је тѡ *трагѷѡ* (Би); кат ѡн *ишчупѡ* онѣ баглѷме (Пр); јѷ сам *слѷшѡ* (Бот); тѷ *се турѷла* слѷма (Бот); тѷ би *се* вѡда *турѷла* (Вру); нѷшта *се* нѷје *осѣћѷла* (Бот); како је *пѷдѷла* шѷма (Бо); вѡда *ѷскопѷла* (Баг); тѷ би *се* дѣца л'ѣти *ѷгрѷла* (Дол); дѣца кад би *се ѷгрѷла* (Би); дѣца како су *нѣвѷла*; о Јеремѷндану би *нѣвѷла* (Коч); *нѣвѷла* сам и јѷ (Вру); нѷјесам ни *трагѷла* тѡ (До); пѷ *се чѷпѷла* (Кн); свѣ *попѷдѷло* с небѣсѷ (Кн); тѷ је нѷвишѣ крѷвѡвѷ *пѷдѷло* (Вру); *прокопѷло* дѡље ѷсвалт (Вру); *ѷгрѷло се* филцѷнѷ; *ѷгрѷло се* онѣ пѡткапѣ (Пл); овѡ *припѷдѷло* је пот Прѣнѡву (Бот); пѷ *се* пѡсл'ѣ *чупѷло*; свѣ *се* тѡ *трагѷло* (Боб); нѷје *се трагѷло* (Би); нѷје *се* тѡ *трагѷло* (Бр); кл'ѷнови су *тѷрал'у* (Кл); *турѷл'у* у вѡду лѷдну (Гл); па би *турѷл'у* у вѡду (Бр); *припѷдѷл'у* пот Прѣнѡву (Бот); *откопѷвѷл'у* су нешто; у нѷша су кућѷшта *кѡпѷл'у* (Че); онѷмо смо *кѡпѷл'у* (Гло); па га нѣје *зѷкопѷл'у* (Го); мѷло *искѡпѷл'у* (Вр); *кѡпѷл'у* у дрѷво (Вр); *кѡпѷли* би онѷмо јѣдну рѷпу (Вру); *ѷгрѷл'у*; *ѷгрѷл'у* (Кон); мало *изиграл'у* (Дет); *ѷгрѷл'у* смо гѷцѣ, *ѷгрѷл'у* кл'ѷсѣ, *ѷгрѷл'у* бѷкѣ, *ѷгрѷл'у* дѷћѷња; и *ѷгрѷли се* кѷмена; кѷт би мѷ *обигрѷли*; (Вру); посл'ѣ би *нѣвѷли* (Пл); мѷ *чешѷѷл'у* (Дол); па би је *ћупѷѷ* (Д. Дуб); *почупѷл'у*, *очупѷл'у* је (Кон); мѷ би и *послѷшѷл'у*; *потѷрѷл'е* овѷмо (Бр); *турѷл'е* у мл'ѣкарѣ (Бр); нѷсу тѡ нешто *трагѷл'е* (Кл); трпни глаголски придев: овѡ је рѷпа *ѷскопѷна* (Би); ѡна је бѷла *искѡпѷна* (Вр); глаголски прилог садашњѷ: *кѡпајѷћѷ* избѷла глѷва (Бо).

П.1.6.2. Исто је стање и код глагола (-)мѡтат, (-)кѷдат, (-)бѷѷат, (-)лѷстат, (-)бѷтат, (-)чѣкат и др.:

инфинитив: са[д] ћу ти јѷ *наѷрѷтат* (Пл); аорист: ѡна *се бѷѷа* (Бо); понѣшто *побѷѷѷше* (Дуј); презент: тѡ свѣ да *бѷѷѷм* (Баг); да *се* јѷ *не ѷкѷѷкѷм* (Ле); јѷ сѷма *се чѣкѷм* (Брђ); *мотѷш* тѡ (Са); овѷкѡ *мотѷш* (Д. Дуб); овѡ да *кѷдѷш* (Бал); ѷзмѣш *убѷтѷш*, *убѷтѷш*, *убѷтѷш* (Пру); *убѷтѷш* шѣћер; *убѷтѷш* онѡ свѣ; свѣ *убѷтѷш*, *убѷтѷш* и *убѷтѷш* (Де); ако *хѷтѷш*; ако *не хѷтѷш* (Ле); онѡ хи *бѷѷѷш*;

иза л'ѣђа *баџаиш* (Пл); *чѣкаиш* па помало (Го); изјутра *грџа* (Пе); *грџа* ону ватру (Ос); он *грџа*; полазник *грџа* (До); нико ни *не грџа* (До); *кл'ѣца* (На); хастал *кл'ѣца*; сат *не кл'ѣца* (Жи); па те *нашимйнкa* (Де); Љубица *ћосa* (Ли); да му је у грат да *ћосa* (Бр); *чарка* онo (До); *рушкa се*; *рушкa* једна другу (Вру); она је *испраћа* (Ле) *праћа* људе (Бр); хтео да *скрџа* орах (Ос); доста кл'ѣка *набаџа* (Боб); најприен то *прол'иста*; која *прол'иста* прва; то најприен *прол'иста* (Коч); она најприен *прол'иста* (Би); ко ће први да *пуца* (За); *испуца* она земља (Пр); да *не испуца* она л'ѣп (Ле); мил'иција *пљачка* (Кл); кажу миш *се укљукa* (Ле); једва *дочѣка* (Брђ); други *чѣка* мачугама; *чѣка* у ше[с] сати (Пл); да ме он *чѣка* (Го); што *чѣка* исана; да *пречѣка*; она жена *чѣка* (Бр); *дочѣка* жена; ова мoја снаха *дочѣка* љуцки (Кн); ни да *дочѣка* (Ки); *баџамо*, *баџамо* сат мараму (До); да је *чѣкамо* (Тр); кућани *грџају* (До); не знам збок чега *баџају* (До); оде *се баџају* крл'е (Би); врба и дрџен најприен то *л'истају* (Коч); *пуцају* сватови (Кон); па све *пуцају* (Жи); да *пљачкају* (Бо); да га *чѣкају* (Це); императив: *намота* то (Рам); *замота* је (Пл); *замота* некoм крпoм (Вру); *раскида* крљу (Бо); *грџа* у шпорет (Лу); *убута* у сут (Жи); на земљу *нацрта* (Пл); *баца* то (Гр); прво *баца* онo дијете (Пл); на она сач *набаџа* ватре; онo *баџај* (До); *набаџа* на она л'ѣп; *баџа* увис (Би); *баџа* пот прагове (Бр); *укљукa* конoпац (Бр); *чѣкате* ево ви је (Жу); радни глаголски придев: *дочѣко* му пушку (Ле); један би *чѣко* пред врата (За); *смoтала* си (Са); није никат *замотавала* (Ле); три дана није се свадба *кидала* (Бр); па *похитала*; *предала* та документа (Жи); понешто *хеклала* (Де); у Баћицу *се баџала* рeпом (Бу); *ђе-е прол'истала* врба (Би); *oдма закукала* (Гр); *кукала* (Кон); ја би *кукала* (Го); све сам *фино дочекала* (Гр); и једва је *чѣкала*; *чѣкала* да дође (Бр); једва *чѣкала* сам (Брђ); *кидало се* (Це); нешто је *прол'истало* (Коч); *трпало се* у десетине; *затрпало* би и Кладницу (Кл); па *се то трпало* (Дуј); па би *намотал'и* (Рам); *баџал'и* ту воду дол'е (Вр); *попуџал'и* капилари (Гр); *пуџал'и* крос прозор (Пру); би *затрпал'и* кућу (За); бил'и хим *попљачкал'и* све (Гло); и *чѣкал'и*, *чѣкал'и*, *чѣкал'и* (Тр); *пречѣкал'и* те сватове (Би); *чѣкал'и* (Бр); у крук *смoтал'е* (Пе); шта сте *пoхитал'е* (Тр); трпни галаголски придев: то е *намотано*; што е *намотано* (Д. Дуб); *набаџано* снџега (Бр); *пљачкано* (Вру).

II.1.6.3. Глаголи на -гнат:

инфинитив: *угнат* у кошару (Жу); аорист: *oбрас* ни *догнасте* (Жу); презент: *догнаш* онде дрва (Са); *отишo* је да *догна* (Пр); да *догна* краве (Че); *угна* oвце; те ти се неко *загна* (Кн); *догнају* наши старџи (Врс); императив: *догна* кот куће; *догна* вола (До); радни глаголски придев: *догно* товар тога жита (Бо); садака је *нагнала* (Гр); трпни глаголски придев: *угната* стока (Ле).

У нашем материјалу нема примера чувања старине типа: *дожденем*, *пожденуо* и сл., какви су бележени у Горњим Васојевићима (Стијовић 2007: 197).

II.1.6.4. Глагол *жњѣт* има облике:

инфинитив: помагāмо *жњѣт* тѣбе (Жу); презент: нѣ мош да *жњѣиш* (Рач); да *се жњѣ*; лѹди да *жњѹ* (Са); кад га жѣне *жњѹ*; да му *жн'ѹ* српом (Д. Дуб); да га *жњѹ* жѣне (Бр); императив: жйто *се жњѹ* (Цр); *пѣжњи* (Дол); *пѣжњи* конѣпљу; па *пѣжњи* српом; *нѣжњи* оногā шевāра; *нѣжњи*, *нѣжњи* (Де); радни глаголски придев: па би *пѣжнѣ* тога пāпрађа (Вр); цйпцио дāн *жњѣла* (Рач); *жњѣло се* онѣ (Баг); *жњѣло се*; да *се жњѣло* српом; и *жњѣло се* жйто (Кл); *жнѣло се*; него *се жнѣло* (Де); *жн'ѣло се* (Д. Дуб); тапѹт *се жњѣло* (Кон); *жњѣл'и* мй тāмо (Го); кад би *жњѣл'и* (Дол); *жњѣл'и* су (Са); *жњѣл'и* смо рѹчно (Жу); пā су жѣне *жњѣл'е* (Ле).

И Д. Барјактаревић наводи исти низ облика (Д. Барјактаревић 1966: 100).

Само у једном пункту овај глагол забележен је са основом *жен-* у презенту: кат *се женѣ* жйто; на њйву да *се женѣ*; онѣ жйто *женѣмо* (Вр). У једном пункту забележен је и облик: *жњѣло се* (Пр).

II.1.6.5. Глаголи (-)мйјешат, зйјеват и (-)цйјепат имају облике:

презент: тѣ *умйјешāм* (Уг); *мйјешāи*, *мйјешāи*, *мйјешāи*, *мйјешāи* (Вру); *мйјешāи* кашйкѣм; свѣ је *мйјешāи* кашйкѣм (Де); *мйјешā се*, *мйјешā се* (Вру); етѣ га *зйјевā* тѹ по Тутйну; она *зйјевā* дѣл'е по Срѣбији; ова *зйјевā* тѹ (Жу); *не мйјешāмо се* с Биохāнāма (Бр); такѣ тѣ *умйјешāмо* (Бр); *не мйјешају се* лѹди (Боб); да *се мѣшајѹ* тѣ ствāри (Че); *зйјевајѹ* за тѣбѣм (Гр); императив: па *мйјешā*, *мйјешā*, *мйјешā* (Ос); *мйјешā* с брāшном (Жи); *помѣшā* јѣчам (Кл); *исцйјепā* на чѣтворѣ, па посл'ен *исцйјепā* онѣ се зовѹ дѹге, *исцйјепā* по двā сантйна (Вр); *исцйјепā* чарāпу (Гл); *расцйјепā* дрѣво (Са); радни глаголски придев: опāнке *исцйјепѣ* (Ков); па *се поцйјепāла* (До); *мијешāло се* јѣчам и рāж (Врс); *мйјешāл'и* мл'йјѣко са тйјем брāшном (Бо); јѣчма смо *помйјешāл'и* помāло; *мйјешал'и* са јѣчмом (Бр); *зйјевāле* девѣјке за овцāма (Вру); трпни глаголски придев: *помйјешāно* (Го); имѣна су *помйјешāна* (Кн).

II.1.6.6. Глагол (-)глѣдат мења се по VI врсти:

инфинитив: мāло *погл'ѣдат* (Ту); аорист: дѣктѣрка *прегл'ѣдā* ме (Кн); презент: *глѣдāм* ѣде тѣ мл'йјѣко (Го); кā да ти сāд *гл'ѣдāм* (Дол); да *погл'ѣдāм* (Бр); кад ме *гл'ѣдāиш* (Гр); да је *погл'ѣдāиш*

(Го); *погл'ѣдāш* на брдо; *погл'ѣдāш* равницу дōл'е (Бо); *погл'ѣдāш* крос онā ѡман; човѣка свѡга *погл'ѣдāш* (Вр); *гл'ѣдāш* тел'евизѡр; *гл'ѣдāш* свѣјет (Туз); кат *погл'ѣдāш* (Пр); кад *погл'ѣдāш* (Уг); нѣко те не *гл'ѣдā* (Ли); ѡн ме *пѡгл'ѣда* (Ле); спāвā и *гл'ѣдā* (Кон); срām је да је *прегл'ѣдā* дѡктор (Ков); *гл'ѣдајӯ* ђевѡјку (Кн); *гл'ѣдајӯ се* (Дол); императив: *погл'ѣдā* је (Бр); *погл'ѣдā се* на огл'ѣдāло (Гл); радни глаголски придев: свāко би на мѣне *гл'ѣдѡ* (Ков); нѣје *гл'ѣдāла*; вāлā и је *гл'ѣдāла* (Го); тāпӯт *се гл'ѣдāло* (Бр); тāпӯт *се гл'ѣдāло* сāмо богāство (Пл); тѡ *глѣдāло* (Вр); нѡ *гл'ѣдал'и тѡ* (Гр); и *глѣдāли* дѡле (Вру); *гл'ѣдāл'и*; сāмо би *погл'ѣдāл'и* (Би); *глѣдāл'е* би је жѣне (Би); глаголски прилог садашњи: ѡчи избѣчи *јā гл'ѣдајӯћи* тел'евизѡр (Лу); *глѣдајӯћи* (Бл).

Префиксирани облици овога глагола осим по VI имају и облике по IV врсти. Тако се поред односа: *оглѣдат (се) : оглѣдāм (се) : оглѣдāј (се) : оглѣдāо (се)* јавља и: *оглѣдат (се) : оглѣдӯјѣм (се) : оглѣдӯј (се) : оглѣдӯвао (се) / оглѣђӯвао (се) : огл'ѣдā се* (Би); по цѣо дāн се *огл'ѣђӯјѣ* (По). Глагол *поглѣдат* чешће има облике по IV врсти (који одговарају глаголу *поглѣдӯват*): *погл'ѣдӯј* га помāло (По); а све *погл'ѣдӯјѣ* к нāма (Ту).

II.1.6.7. У тугинско-новопазарско-сјеничком ареалу у употреби је глагол (-)свāђат (*се*) : (-)свāђāм (*се*), који има промену по VI врсти и (-)свāдит (*се*) : (-)свāдѣм *се*, са променом по VII глаголској врсти: са њѡм ће *се посвāђат* (По); *свāђат се* (Кон); па би *се свāђāл'и* (Коч) : ѡће *се посвāдит* (Ту); пā смо *се свāдѣл'и* дѡста (Ос).

II.1.6.8. Тенденција ка образовању твореница са семантиком учесталости очитује се и код глагола *слѣкат (се)*, који је осим у облицима: да ме *сл'ѣкā* (Тр); нијесāм *се сл'ѣкāла* (Го); бележен и у формама: не хāјѣм да *се сл'ѣкāвāм* (Ту); *сл'ѣкāвајӯ се* сāдек (По); ако *се сл'ѣкāвајӯ* (Ке).

Слично је и са глаголом *пѣцат : пѣцāм*, који је забележен у облику: да *печāвајӯ* змѣје (Дол).

II.1.6.9. Неки глаголи овога типа имају дублетне форме настале у резултату различитих промена у гласовној структури основа. Сходно томе, на читавом терену у употреби су форме (-)врāђат и (-)врђат, са различитим превојним ступњем у основи – *врѣт- : врат-*:

инфинитив: *врђат се* (Ту); презент: *вишѣ се не врāђāм* (Кл); *не врāђā* нѣшта (Гло); *врāђā* тāмо тā кредит; сād *врђѣ* (Го); да *сврђѣмо* на стāницу (Ле); свѣ *се врāђāмо* њѣму (Бот); *врāђајӯ* млāдӯ

ў рѳт (Боб); радни глаголски придев: па се *врѳћѳ* по дрўгѳ пўт (Бо); вѳшѳ пўт сам *сврѳћѳла* (До); ка[д] сам се *врѳћѳла* (Бр); *врѳћѳл'и* се (Баг); прије нѳкѳ дан *сврѳћал'и*; вѳ сте *сврѳћал'и* (Тр); инператив: *врѳћѳј* ѳвце (Ос); *врѳћи* га овѳмо (Ту).

П.1.6.10. Глагол *вѳлат* има и варијанту *вѳлат*:

инфинитив: тѳ ће му *вѳлат* (Ту); презент: да не *ваљѳ* (Че); и да *вѳлѳ* (Кн); зѳмљѳ му не *вѳлѳ* (Пр); не *вѳлѳ* тѳ стол'ѳца (На); нѳје отѳшла да *вѳлѳ* (Ле); не *вѳлѳ* (Коч); такѳ овѳ не *вѳлѳ* (Гло); нѳшто што не *вел'ѳ* (Вр); сѳт не *вѳлѳ*; не *ваљѳ* ѳстијем пўтем (Вру); свѳ што не *ваљѳ*; нѳшта не *вѳлѳјў* (Боб); радни глаголски придев: *ваљѳло* не *ваљѳло* (Бл).

П.1.6.11. Бележени су облици *кўха-* / *кўва-* / *кўа-*:

инфинитив: *скўвѳт се* (Вру); аорист: што не *скувѳ* те кѳфе (Вру); презент: да *скўвѳм* по јѳдну кѳхву (Ки); *кўхѳш* варенѳку (Ле); па *закўхѳш* га (Дуј); мѳсо *се кўхѳ* (Бо); тѳ *се прѳвѳ скўхѳ* (Пл); *кўхѳ* вѳрѳиво онѳ (Боб); *кўвѳмо* (Кн); радни глаголски придев: што *се кўѳло* (Цр); тѳмо би *се скўхѳло* (Би); *кўвѳљи* хрѳну (Гу); трпни глаголски придев: *пиринач скўхѳн* (Би); *скўхѳто* мѳса (Би).

П.1.6.12. Глагол *(-)тѳрат* са јотованим денталом у основи бележен је само у појединим пунктовима сјеничке зоне, као резултат утицаја суседних јекавских говора:

инфинитив: тѳ ћеш и *ћѳрат* (Кн); аорист: жѳна *ѳтера* ѳвце (Лу); *истѳрѳше* га с пѳсла (Го); дал'ѳко те *отѳраше*; *отѳраше* авиѳном (Бот); па хи *истѳраше* (Де); *отѳрѳше* ме у бѳлнѳцу; *отѳрѳше* ме у бѳлнѳцу тѳмо (Вру); презент: да је и *отѳрѳм* (Бл); *отѳрѳш* мѳсо (Гл); сѳд нѳко *тѳрѳ* (Лу); бѳш га *дотѳрѳ* (До); пѳ не шўмѳр *тѳрѳ* (Др); онѳ је ѳтуд *истѳрѳ* (Гл); нѳе мѳгѳ да е *отѳрѳ* (Бо); да *се стѳка истѳрѳ* (Гу); *отѳрѳ* тѳмо сѳр (Кон); да *отѳрѳ* (Гу); *натѳрѳ* га (Кл); тѳ ѳбићѳје *тѳрамо* такѳ (Бо); да *тѳрѳмо* за Пазѳр (Гл); *тѳрѳмо* одоздѳлѳ (Бот); да и *тѳрајў* за Кѳсово (Дол); што *истѳрајў* на вѳр ѳѳвѳ (Бр); да хи *истѳрајў* (Бо); *истѳрајў* ѳвце (Пру); кат *истѳрајў* пѳстѳт (Бр); *растѳрајў* и пѳшчѳт (Бр); императив: *тѳрѳ* онў девѳјку (Дол); *тѳрѳ* ѳколо (Кон); *тѳрѳ* у воденѳцу (Де); *тѳрѳ* са прўтом (Пру); ѳни га *истѳрѳ* (Го); овѳ *истѳрѳј* (Бо); *отѳрѳј* стѳку (Гу); *натѳрѳ* тѳ кѳње (Це); радни глаголски придев ѳни *истѳрѳл'и* (Го); чѳк дѳље *ћѳрѳл'и* (Цр); мѳј ћѳвек би ме *тѳрѳ* (Уг); мўш *ћѳрѳ* бал'ѳрку (Гр); *тѳрѳ* у мўку (Д. Дуб); стѳрѳ мѳј *отѳрѳ* је у Пазѳр (Бо); тѳ је мѳжда *натѳрѳло* нѳрот (Др); па би *тѳрѳло* (Дол); сѳмо га *пѳћѳрал'и* за Пазѳр (Гр); онѳ су *тѳрал'и* (Д. Дуб); *тѳрѳл'и* за Грћкў јѳгњѳт

(Гло); кат су хи *отѣрал'и* (Де); нїјесу га ни *ћѣрал'и* кўћи (Кн); *тѣрал'и* у Смалућу (Са); аге су и *растѣрāли*; *потѣрāли* смо волѣве (Вру); *натѣрāли* су ме (Бл);

П.1.6.13. Глагол *стāvљат* / *стāљат* има облике:

инфинитив: нїје ни л'їјепо кўћу *остāљат* (Ле); презент: *остāvљāм* га стāлно ал' нѣ знāм зāшта га *остāvљāм* (Ос); *остāvљāм* амāнет; овакѣ *састāvљāм* (Ле); *стављаиш* на овā л'їтар (Бо); нѣјзи да *стāљāиш* (Ков); *стāvљāиш* ситнїцу (Уг); *стāvљāиш* брашно (Вру); *ђе остāљāиш* кāце (Ков); да *се не стāvљā* у нў (До); *ѣн стāvљā* ѣдмā (Са); и *стāvљā се* у ону вѣду (Коч); *стāvљā* у крило (Кон); да *се постāљā* да се јѣдѣ (Са); *састāљā се* (Бо); *стāvљајў* на тāбљу; за рўчак што *стāvљајў* (Пл); *остāљајў* тѣ девојке (Дол); пѣсл'ѣн *постāљајў* (Дол); императив: *постāљā* у онѣ бўре (Ков); радни глаголски придев: *ѣн је постāвљѣ* бајрактāра (Гу); *јā стāvљāла* нїјесам (Лу); штā је *стāvљāла* (Боб); *јā сам такѣ стāvљāла* (Ков); помāло би се *стāvљāло* (Уг); унўтра би *стāвљāл'и* (Рам); гѣре *стāвл'āл'и* (Гу); онѣ копрїве *стāвљāл'и* (Би); такѣ су *стāvљāл'е* (Кн).

П.1.6.14. На читавом испитиваном терену у употреби су форме *цўкат* / *кўцат* / *чўкат*: *кўцасмо*, *кўцасмо* (Жи); ѣтут *не цўкāиш* (Ос); онѣ овакѣ *цўкā* (Са); све *цўкā* тијем звѣнāдима (Вру); само онїјем *чўкајў* (По); *цўкā* гѣч; *цўкā* у гѣч (Пл); *цўка* тѣ (Жи).

П.1.6.15. Само по VI врсти мењају се глаголи: *гребѣнат*, *секїрат*, *отвāрат*, *гомїлат* и др.:

аорист: *јā се сѣкира*, *сѣкира*, *сѣкира* (Ос); што *се* овѣ сāt *рāспетља* (Гло); презент: што *се секирāм* (Жи); *отвāрāм* онā кўфер (Пр); *рачунāм* (Кл); *заборāвљāм* (Кл); пā *гребенāиш* (Дуј); ѣде *отвāрāиш* (Уг); *згомилāиш* га на скўп (Са); чїм *се мāло насекирā* (Го); тѣ плўћа *отвāрā* (Баг); *отвāрā* врāта (Ле); пѣла *отвāрā* (Вр); да *се не обрўкā* (Са); *ў* очи *удāрā* (Бр); да *удāрā* овāмо (Вру); да *се заборāвљā* (Ков); којā је тѣ *попрāљā* (Са); *не рачунāмѣ* га (Би); *настāvљāте* ка Пазāру (Гр); *умекшїјў* мāло онў слāму (Бот); овѣ сāt што *удāрајў* овѣ (Дуј); *не распрāвљајў* (Др); императив: пā *гребенāј* (Цр); пѣслѣ *гребенā* (Кл); овакѣ *гребенā*; па *гребенāј* тѣ, *гребенāј* (Д. Дуб); па *гребенā* (Дет); *секирā се* (Го); онѣ жїто *згомилā* (Кон); *умекшїā* хим (Дет); *омекшїā* понѣћи онā трн (Бр); пā тї сāt *рачунā* (Жи); радни глаголски придев: кад би свѣ *ўрачунѣ* (Бр); кад би *удāрāла* кїша (Вру); понѣшто *рабѣтāла* (Бр); тў би *се згомилāло* (Гуз); да би *се* онѣ *утāбāло* (Рам); нѣкў *гребенāл'и*; вїшѣ *гребенāл'и* (Вр); *отвāрāл'и* би пргїну (Гу); *згомилāл'и* жїто (Рам); ѣни су *рачунāл'и* (Гу); овакѣ би

удар̄л'и (Ле); *затвар̄л'и* хи б̄ил'и (Дол); ов̄амо су *покл̄ања̄ли* имања (Гу); уочи п̄етка *раб̄д̄т̄л'и* (Дол); ц̄ипцијелу н̄ој *раб̄д̄т̄л'е* (Д. Дуб).

П.1.6.16. Осим двовидског *веч̄ерат* : *веч̄ер̄ам*: *веч̄ерасмо* (Вру); *ја* не м̄огу да *веч̄ер̄ам* (Рач); *веч̄ер̄а* (Кн); *већ̄ер̄а* (Д. Дуб); да *веч̄ерај̄у* (Рач); на т̄о би *веч̄ер̄ал'и* (Вр); у употреби је и учестали глагол *веч̄ерават* : *веч̄ерав̄ам*: *ја* не *веч̄ерав̄ам* (Ту); дол̄аз̄е т̄у да *веч̄еравај̄у* (По).

П.1.6.17. Глагол *опер̄исат* : *опер̄иш̄ем*, који се мења по V врсти, има и варијанту *опер̄исават* : *опер̄исав̄ам*, са променом по VI глаголској врсти: кад он̄о *опер̄исавај̄у* (Ки); *опер̄исав̄али* су му главу (Бољ).

П.1.6.18. Глагол *(-)ст̄арат* : *(-)ст̄ар̄ам* у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони има облике:

аорист: *ѡстара* и *ѡна* (По); презент: кат *ост̄ар̄а* (Дол); м̄и *ост̄ар̄амо* (Гло); радни глаголски придев: с̄ад *ѡстар̄ала*; б̄ио *ѡстар̄о* (Кл); *ост̄ар̄ала*; м̄л̄го беше *пост̄ар̄ала* (Го); *ѡто ост̄ар̄ала* сам (Кон); с̄ат је *ѡна ост̄ар̄ала* (Ле); с̄ат кад *ост̄ар̄ал'и* (Баг); *ост̄арало* се (Бу); *ост̄арало* се (Жи).

Нису бележени облици *старит*, *старим*... Исти тип промене овај глагол има и у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977: 92).

П.1.6.19. По VI врсти мењају се глаголи типа *(-)пр̄ичат*, *(-)п̄итат*, *(-)ч̄уват*, *(-)п̄лаћат*, *(-)ш̄ѣтат*, *(-)пр̄имат*, *(-)з̄идат*, *(-)св̄ират*, *(-)б̄ират*, *(-)к̄ѣлат*, *(-)сп̄ават*:

инфинитив: *сп̄ават* до п̄ѡдн̄е; св̄ѣ ћу ти *пр̄ичат* (Бо); ѡн ће ви *испр̄ићат* (Бо); *ја* ћу ти *пр̄ичат* (Са); па ћемо *пр̄ичат* (Го); п̄а ће ти ѡна т̄ѡ *пр̄ићат* (Жу); аорист: *пр̄ић̄а* ви (Рам); *ја* ти *пр̄ича* (Лу); те му *ја* *испр̄ића* (Ме); зат̄ѡ те *ја* и *п̄ита* (Ли); што Авд̄ија *пр̄ича* (Дол); *ѡсп̄р̄ича* л' ви шт̄а г̄ѡре (Ос); презент: *пр̄ич̄ам* ѡскрено (Ос); н̄ишта *ја* не *пр̄ич̄ам* (Го); да ви *пр̄ић̄ам* ш̄иптарск̄и; ов̄ѡ да ти *пр̄ич̄ам* (Бо); *ја* ћу да ти *испр̄ич̄ам* (Са); *пр̄ич̄ам* за Таду (До); *испр̄ич̄ам*; шт̄а да *испр̄ич̄ам* (Жи); да ви ов̄ѡ *пр̄ич̄ам* (Тр); да ти *пр̄ић̄ам* (Д. Дуб); д̄аљ̄е да *пр̄ич̄ам*; *сач̄ув̄ам* од мр̄аза (Бал); *ја* *ч̄ув̄ам* *ј̄аг̄ња̄т* (Бр); да *прош̄ѣт̄ам* (Ли); с̄ат *св̄ир̄ам* већ̄ӣн̄ѡм у хот̄еле (Ме); са б̄аб̄ѡм *попр̄ич̄аи* (Кн); нем̄ѡ так̄ѡ да *пр̄ич̄аи*; *попр̄ич̄аи* за н̄ѣк̄ѡга (Бо); шта ме г̄ѡј *п̄ит̄аи* (Пру); ево да *п̄итаи* (Бо); да се *ч̄ув̄аи* (Кн); к̄ѡл'ко ѡм̄аш ст̄ѡк̄ѣ *п̄лаћ̄аи* (Гл); м̄ало *прош̄ѣт̄аи*; м̄ѡгла да се *ш̄ѣт̄аи* (Ков); *прош̄ѣт̄аи* по г̄раду (Ли); њ̄и *саз̄ид̄аи*

йстѡ кѡ крѣс; *сазидāш* тѹ крстѣну (Са); *бѣрāш* тѹ белѡјку (Са); не мѡш да *избѣрāш* (Де); сād *бѣрāш* цѣпил'е (Вр); да *спāваш* (Коч); *прѣчā* (Ков); да *се прѣчā* нѣшта (Гр); да *испрѣчā* кāко је (Гу); да *прѣчā* гѡре (Ос); нѣт *се* стāкло *прѣлā* (Брђ); ѡн *нѣтā се* (Бал); *иснѣтā* крѣф (Ков); *нѣтā* нѹ (Жу); *не нѣтā* (До); ѡн *нѣтā* мѣне (Го); ѡн те *не нѣтā* (Бр); двѣста овāцā да *ћѹвā* (Уг); нека га *чѹвā*; нѣће да ми *чѹвā* (Кн); *чѹвā* л'нѣнѣју (Гр); онѡ што *чѹвā* ѡфце (За); сād нѣмā кѡ да и *чѹвā*; ѡвце ко *нѣ чѹва* (Бр); тāмо стѡка *се ћѹвā* (Бо); *не плāћā* (Уг); *плāћā се* та рѹчак (Пл); *шѣтā* по сѣлу (Уг); *шѣтā* по Пазāру (Бр); *прошѣтā* те по сѡби (Вру); *прѣмā* плāту (Кн); *прѣмā* пѹну пѣнзију (Го); *прѣмā* муштерѣје (Бр); *прѣмā* инѣкције (Бо); *прѣмā* мāтеријāлнѡ (Ли); за тѡ *прѣмā* плāту (Гл); ка[д] *се зидā* (Гл); *зидā се* кречāна, кречāна *се озидā*; комплѣт *се зидā* сѹхѣ кāмѣн (Би); *свѣрā* са свѣјā стрāнā (Го); рукāма *прѣбѣрā* (Боб); мāјка *одабѣрā* (Кн); д[а] [ид]ѣ да *спāвā* (Шар); кад му *се спāвā* (Кн); ѡна *спāвā* тāмо у ћѡше (Са); нек *се наспāвā* (Ле); мāло да *попрѣчāмо*; па *прѣчāмо* овāкѡ (Бо); ѡћемо да е *прошѣтāмо* (Пл); *прѣмāмо* помало пѣнзијѣ (Шар); мѣ *прѣмāмо* пѣнзију (Кн); нѣшто *прѣчāјѹ* (Кл); како *прѣћāјѹ* овѣ стāрѣ (Бо); л'ѹди то *прѣчāјѹ* (Вр); *прѣчāјѹ* о мѡјѡј женѣдби (Бо); *нѣтāјѹ* онѡ пот којѣ је; кад је *нѣтāјѹ* (Пл); сād *нѣтāјѹ* (Вр); *чѹвāјѹ* хи (Боб); *чѹвāјѹ* ѡвце овāмо (Уг); поштѣно *плāћāјѹ* (Ки); дрѡва *се плāћāјѹ* (Дол); *шѣтāјѹ* дѣца (Гр); музѣке *свѣрāјѹ* (Жи); сād *спāвāјѹ* (Са); императив: тѣ свѣ мѣне *нѣтāј* (Кн); *прѣчѹвā* ми овѡ дѣјете (Бр); бѡже *сачѹвā* (Тр); *сачѹвā* бѡже (Тр); хāј бѡже *сачѹвā* (Дол); бѡже *сачѹвā* (Го); *сазидā* кāmѣнā (Боб); *зидā* снѡп одѡвѹт (Са); пѡсѣ тāмо *нѣтāте* нѣкѡг (Ки); овāмо *се чѹвāјте* (Тр); радни глаголски придев: ни *нѣтѡ* ме нѣје (Кон); *нѣтѡ се* саш нѡм (Бо); нѣ би *чѹвѡ* мѣсец дāнā (За); ѡн је нās *сачѹвѡ* (Вру); *чѹвāо* тāпѹт (Вр); *ћѹвѡ* овѹ ћāmѣју ѡде (Д. Дуб); *плāћѡ* те *се косѣло* (Кл); *плāћāо* и је (Врс); *плāћѡ* хѣм овā гāзда (Д. Дуб); *прѣмѡ* плāту (Гл); *спāвѡ* је ћѣвѣр; тāт *се спāвāло* тѹнāке (Вру); јā би сāt *прѣћāла* (Ле); да би *испрѣлāла* чарāпе (Гр); јѣдамā је *нѣтāла* (Ле); *нѣтāла* за овѣ ѡбѣчāје (Вру); јā *чѹвāла* говѣда (Ос); *чѹвāла се* (Гр); цѣо дāн *чѹвāла* говѣда (Вр); *чѹвāла се* стѡка (Гл); *плāћāла се* пѡпаша; *плāћāла се* по стѡци (Др); *плāћāла* код нѣј (До); пѡпаша *се плāћāла* (Гл); пѡсл'ѣ *прѣмāла* (Го); такѡ сам *бѣрāла* (Гр); *спāвāла* сас мужѡм (Го); да *се* тѡ *прѣчāло* (Дол); такѡ би *прѣчāл'и* (Бѡљ); стāрѣ лѹди *прѣчāл'и* тѡ (Гл); ранѣјѣ су *прѣчāл'и* тѡ (Дол); онѡ што су *прѣчāл'и* (Бу); бар како су *прѣчāл'и* (Би); *прѣчāл'и* су ми стāрѣ (Бо); слāбо су *нѣтāл'и* (Гло); нѣ да сте *нѣтāл'и* (Бо); *плāћāл'и* јѡј (Го); *шѣтāл'и* смо (Гу); ада то бāбе сāмо *прѣчāл'е* (Коч); *испрѣлāл'е се* (Ле); трпни глаголски придев: *озидāно* кāменом (Гу); глаголски прилог садашнѣ: *шѣтāјући* навѣше и нанѣже (Бѡљ).

II.1.6.20. Промену по VI врсти имају и глаголи: (-)трлѡат, (-)дрлѡат, (-)кāлѡат, (-)лѹтат, (-)нāдат се, (-)хāрат, дѣрат, свѣћат (се) и др.:

инфинитив: мѡш *се нāдат* снѣјегу (Би); аорист: *не дѣрāсмо* (Го); презент: да *се лѹлѡām* (Ли); јā *не трлѡām* (Шар); *трлѡāш* вѣш (Уг); да ми *не дѣрāш* фāmѣлѣју (Бо); гѡре *шāрāш* (Би); онѡ *прѣскāш*

(Дуј); тò *п̀р̀скаш* (Коч); *исп̀ел̃аши* коприв̀ом говѣда (Са); да *се исп̀ел̃аши* (Рач); *над̃и̃јев̃аши* њме (Гр); па га ти *зод̃и̃ев̃аши*; *зод̃и̃ев̃аши* га онò (Са); *к̀ел̃а* мòмак; ил'и *к̀ел̃а* девòјка (Дол); кат те *наткòз̃а*; кој̃а п̀арт̃и̃ја *наткòз̃а* (Вру); др̀угò н̃ишта *не д̃и̃р̃а* (Пл); *ск̀уп̀ла̃ се* н̀арот (На); òн *п̀р̀ска̃* (Гу); да *се по̀п̀р̀ска̃* стòка (Рач); *п̀р̀ска̃* са онòк кòла; онò што *п̀р̀ска̃* (Би); *са̃ња̃* ко ће (Боб); ко ти *се св̃и̃ћ̃а̃* (Бал); б̀у̀јрум ко ви *се св̃и̃ћ̃а̃*; ко ви *се не св̃и̃ћ̃а̃* (Жу); а ко му *се св̃и̃ћ̃а̃*; ко му *се не св̃и̃ћ̃а̃* (Дол); м̀ене *се не св̃и̃ћ̃а̃* (Гло); н̀òјзи *се тò не св̃и̃ћ̃а̃*; *св̃и̃ћ̃а̃ л' се* т̀ебе (Бр); к̀ако кòм *се св̃и̃ћ̃а̃* (Бо); н̀ему *се прев̃и̃ћ̃а̃* чòвек (Пру); *св̃и̃ћ̃а̃* им *се* (Вру); тò кò *г̀ат̃а̃* (Гр); н̃икò да *с̀ед̃а̃* (Ос); *с̀ед̃а̃* св̀екрви у к̀рило (Вру); *п̀р̀скамо* онòм водòм (Коч); вòду кад *п̀р̀скамо* (Коч); да *прес̀и̃јед̃амо* (Ле); да *се не х̀арај̀у* (Бр); *не д̃и̃рај̀у* тò (Пру); т̀у *се ок̀уп̀лај̀у* (Боб); онò *се ви̃ћај̀у* на в̃ашире (Дол); *вла̀дај̀у* с̀ад (Цр); св̀е ж̀ене *пос̀и̃јед̃ај̀у* (Пл); императив: п̀а је *ут̀р̀ла̃* дòбро (Рач); *т̀р̀ла̃* рукама (Го); па *се иск̀а̃ла̃* (Ле); х̀ај с̀ад *д̃и̃р̃ај̀* гр̀обове (Уг); *не д̃и̃р̃а̃* н̃ишта (Ле); пòс̀ен *ша̃р̃а̃* óде (Би); *наша̃р̃а̃* овуд̃и̃јер (Ле); п̀а онò *иша̃р̃а̃*, *иша̃р̃а̃*, *иша̃р̃а̃* (Кон); ци̃елу *иша̃р̃а̃* (Д. Дуб); *по̀п̀р̀ска̃* онòм водòм (Коч); па *исп̀ра̃ла̃* он̃а ексер (Го); радни глаголски придев: н̃ијесам *ви̃ћò* (Го); *ви̃ћò* сам пом̀ало (Бр); Т̀ито *зав̀ладò* (Ле); да је *л̀ут̃а̀ла* (До); *ја се* н̀е би *на̀д̃ала* (До); *са̃ња̀ла* би (Боб); *ви̃ћ̃ала* сам; *ви̃ћ̃ала се* са ов̃и̃јем (Пл); што *се др̀ла̀ло* ж̀ито (Ос); на пос̀етке т̀е *се ск̀уп̀ла̀ло* (Пл); он̀е што н̀ису *наткòз̃али* (Вру); нит су *се ви̃ћ̃ал'и* (Бо); би *се гр̀ошк̃ал'и* (Баг); *гр̀ош̃али* би *се* (Вру); *вла̀д̃ал'и се* м̃и ст̀ар̃и (Бо); св̃и *пос̀и̃јед̃ал'и* (Са); св̃и т̀амо *пос̀и̃јед̃ал'и* (Дол); *пос̀и̃јед̃ал'и* би (Би); н̃ијесам га ни *ви̃ћ̃ала* (Тр); *ја сам* те *ви̃ћ̃ала* (Бо); м̀ука ц̀р̀на *се ви̃ћ̃ала*; м̀уку *ви̃ћ̃ала* (Дуј); Т̀ур̀ска òнд̃а *вла̀д̃ала* (Бо); д̀еца су *се п̀ел̃ала* коприв̀ама (Ос); нешто јòј *се св̃и̃ћ̃ало*; *ће* јòј *се* н̃ије *св̃и̃ћ̃ало* (Бр); н̀екòм *се тò прев̃и̃ћ̃ало* нешто; н̃икад ми *се тò* н̃ије *прив̃и̃ћ̃ало* (Вру); дабòг̀д̃а с̀амо с̀ебе *г̀ат̃ало* (Гр); *п̀р̀ска̃л'е* би ж̀ене; би *п̀р̀ска̃л'е* он̀у д̀ецу (Би).

П.1.6.21. По VI врсти мењају се и глаголи: *ра̃ћат*, (-)л̀упат, *прòбат*, *ру́чат*, (-)стр̀адат, *с̀н̃имат*, (-)сп̀р̀емат, (-)ск̀идат, (-)и̃и̃шат:

инфинитив: òн ће *стр̀адат* (Ке); аорист: па òна *ра̃ћа* чòре (Жи); презент: хо̀у да *прòб̃ам* (Бо); п̀а ти *ја прòб̃ам* (Уг); пиц̀аму *не ск̀ид̃ам* (Лу); *л̀уп̃аши* св̀е (Де); ш̀ћ̀ела да *с̀н̃им̃аши*; *с̀н̃им̃ај* б̀абу (Ле); *л̀уп̃а* по к̀у̀ћи нешто (Боб); *л̀уп̃а* у прòзòре (Кн); *сп̀р̀ем̃а се* ј̀ело (Жи); *сп̀р̀ем̃а се* с̀ат за св̀адбу (Вр); òна тò с̀ама *сп̀р̀ем̃а* (Бољ); да *се сп̀р̀ем̃а* (Го); да га *прòб̃а̃*; да *прòб̃а̃* (Боб); т̀амо *се ру́ча̃* (Би); *ра̃ћ̃а* д̀ецу т̀у (Вр); óде *ра̃ћ̃а* кò у Вòјводину (Уг); пом̀ало и *ра̃ћ̃а* (Пе); тол'и̃кò и њ̃има нек *ск̀ид̃а̃*; па *се ск̀ид̃а̃* онò (Ос); она *се л̀ако ск̀ид̃а̃*; невеста *се ск̀ид̃а̃* с кòња (Би); òн и д̀аљ̀е *ск̀ид̃а̃*; *ћ̀ев̀ер* је *ск̀ид̃а̃* с кòња (Вру); *сп̀р̀ем̃амо* ј̀ела (Кон); доведи е да *прòб̃амо* (Пл); *ру́чај̀у* т̀у̀наке (Пл); императив: посл'ен *л̀уп̃а* онò (Вр); што *се сп̀р̀ем̃а* за веч̀еру (Цр); *прòб̃а̃* (Де); т̃и *прòб̃а̃* ка[д] дòћ̀еш (Вру); *пос̀кид̃а̃* звòнат са стòк̀е (Вру); радни глаголски придев: ј̀ечам је *ра̃ћò* (Бот); с̀ин му *стр̀адò* (Че); б̀ио ми б̀рат *настр̀ад̃ао*, б̀ио у др̀ва и *настр̀ад̃ао*; с тра̀ктором б̀ио и *настр̀ад̃ао* (До); *ои̃и̃шò* је (Гу); док сам д̀ецу

rāḥāla (Баг); деца док су *се rāḥāla* (Го); *rāḥāla се* деца; такò су *се rāḥāla* (Вр); нїјесам хи ни *rāḥāla* (Жи); би *се спрѣмāла* невѣста (Бо); кажү *стрāдāла* (Рам); свѣ је *rāḥālo* (Бо); тò је *rāḥālo* (Бу); ствāрно је тò *rāḥālo*; кā што је *rāḥālo* код нāс (Вр); онò *се спрѣмāло* кот күћē (Го); *rāḥāl'е* старинскē жēне (Кн); дѣцу смо *rāḥāl'е* зāедно (Ле); др̄ва *спрѣмāл'и* (Гу); *спрѣмāл'и* за сѣтву (Рам); *спрѣмāл'и* биријāне (Кон); *рүчāл'и* (Кон); *рүчāл'и* (Би); нїјесмо *шїшāл'и* (Ос); и *спрѣмāл'е* жēне (Цр); мѣсѣц би *се спрѣмāл'е* (Бо); трпни глаголски придев: нїјесам тò тол'їкò *спрѣмāна* (Дол).

II.1.6.22. Забележени су и итеративи творени формантима *-ават-* и *-еват-*, који се такође мењају по VI врсти: вòће *родїјевā* (Ос); *пробāвā* хаљїне (Ке); код њї *ручāвајү* (По); *ручāвајү* (Ке); *снимāвајү* свāдбе (Ту); да *се снимāвајү* (Жи); *родїјевāло* се по десетòро (Пл). Такође и: *испросāват* (Вру); *ноћїјевāл'и* су тўне (Ле); код нāс *ноћїјевāл'и* (Ке); девòјке нїјесу се *испросāвāле* (Вру).

II.1.6.23. На испитиваном терену присутне су форме: *(-)рѣḥат* : *(-)рѣḥāм*, *(-)рѣḥај*, *(-)рѣḥāо* и: *(-)рѣдат* : *(-)рѣдāм*, *(-)рѣдај*, *(-)рѣдāо*, са променом по VI, као и: *(-)рѣдит* : *(-)рѣдїм*, *(-)рѣди*, *(-)рѣдїо* који се мења по VII глаголској врсти:

пā *рѣḥāш* (Пру); свѣ *рѣḥā* (Баг); *рѣḥā се* йстò ко бўнар (Гл); овāкò *се порѣḥā*; рѣдом свѣ *се порѣḥā* (Са); *порѣḥā* по зѣмл'и тāмо (Вру); *порѣḥā*, по òгрāḥа *порѣḥā*; *рѣḥāј*; па *се порѣḥā* на стол'їце; онē *се порѣḥā* око сòфрē; òна *порѣḥāј* тò (Вру); пòсле би *рѣḥāл'и* (Вру); отпрїје би *се порѣḥāл'е* невѣсте (Дуј);

то двā дāна ранїјē *рѣдү* (Д. Дуб); попòви *се изрѣдајү* (Нет); такò се тò рѣдом *рѣдāло* (Кл); кāmēн сїтнї *рѣдїш* (Бољ); *изрѣдї* такò (Гл); свѣ хи у вр̄сту *порѣдїо* (Ту).

II.1.6.24. Глагол *мāхат*, осим облика по IV врсти (*мāшїēm*, *мāшїēш*), може имати и промену по VI врсти: онò жїто кат *се махā* (Са); *махā* ми да дòḥēm (Ке); заставом *махāјү* (Ту).

II.1.6.25. Облици *пушем*, *пушеш...* нису бележени – глагол *пүхат* мења се по VI врсти: кат *пүхā* вѣтар (Рам); да га *не пүхā* ү прси (Ле); вѣтар *пүхā* (Кон).

II.1.6.26. Глаголи типа: *о(ð)сељāват*, *припрѣмат*, *препрѣдат*, *замāрат*, *обўват*, *разговāрат* и сл. у потпуности се уклапају у VI врсту:

презент: *не обӯвам се* (Гр); *ја се обӯвām* (Са); са женама *разговārām* (Бр); *разговārāш* (Дуј); [о]нō *заткīвāш* (Вру); и сāt *припрēmā* (Че); па не *кажњāvā* (Др); мōгло и на прēду да *се препрēдā* (Вру); *искушāvā* ђн мēне (Го); ранīе прōл'еће *настūпа* (Би); немō да *се дешāvā* (Шар); *дешāvа се* (Че); вєћ *успєвā* пшеница (Уг); пшеница *успєвā* (За); кат *се венчāvā* (Дуј); што *се зал'ївā*; тō *се свє зал'ївā* (Бот); *разл'ївā се* вареника (Бо); *сл'ївā се* (Ле); сāt онā *поткрīvā* (Вру); домāфин *позīvā* свāтове (Са); мēне тō *не одговārā* (Бр); *ја* и тī *разговārāмо* (Ле); тū *разговārāмо* (Го); да *не оселāvājū* (Че); мусл'имāни да *оселāvājū* (Гу); *замāрајū се* (Жи); онō нєкāко *помєрајū* (До); бамбōне кад *венчāvājū* (Дуј); *зал'ївājū* из рīјеке (Го); *назīvājū* онō црнōјка (Дет); ђни *обећāvājū* (Врс); императив: у кōло *се разговārā*; *разговārā* понєшто (Вру); *разговārā* (Ков); *поразговārā* по двīје трī рīјечи (Пл); *уговārā* тє свāдбе (Жи); пōсє *изомīва се* (Вру); за прīјетел'а *не одговārā* (Вр); радни глаголски придев: те *се уселāvō* ђде (Де); због пūtєвā је *оселāvāо* (Бо); *иселāvō се* е нāрод дōста (Кл); ђн би тūнā *одмārō*; *одмārō* би кōња (Бо); саш нōм *разговārō* (Бо); тō е *одговārō* (Бл); *зал'ївō* (Гл); *разговārāла* са нīм (Жи); ђна е *венћāла* (Д. Дуб); вратīло којā *се назīvāла* (Би); ђна *ђбећāла* (Го); *препрēдāло се* (Де); тō *се свє снабдєвāло* л'єбом (Бо); тијā ђбичāјā *се* ђде *дешāvāло* (Гр); у мōј рōт *се нīје дешāvāло* (Дол); *дешāvāло се* (Гу); кāко *се покрīvāло* (Ли); би *препријєдāли*; ка[д] су *оселāvāли* (Бо); тū су *населāvāли* тє āге (Вру); *кажњāvāл'и* (Пр); *снабдєвāл'и* би с кōњима (Бо); крāдом *разговārāл'и* (Гр); *разговārāл'и* (Бо); те ме *венчāл'и* (Кон); што би *разл'ївāл'и* (Вр); нāш нīсмо *зал'ївāл'и* (Го); некōм жīцōм *закīvāли* (Бал); *сакрīvāл'и* и чешљōве (Дол); трпни глаголски придев: бīо је *рањāvāн* (Ков).

П.1.6.27. Код глагола типа *употребљāvат*, *објашњāvат*, *одржāvат* и сл. забележени су, осим примера са формантом *-ава-*, и форме на *-ива-* и *-ева-* у облицима твореним како од презентске тако и од инфинитивне основе:

употребљāvат (Бо); да не *издржāvā* (Жи); *не задржāvāмо се* по млōго (Де); порђдицу *издржāvō* (Цр); нīје нīко *употребљāvō* (Уг); у Карајўкиће Бунāре *се одржāvāло* (Бо); *употребљāvāло се* (Це); *одржāvāли* нāс (Вру);

тū л'инцўру је *употребљївō* (Бо); тō се нīје уђпште *употребљївāло* (Це);

да л' је овā тāmјан кђгој *употребљєвō* (Го); *ја* би јој свє *објашњєвāла* (Дол); *одржєвāло се* тū (Бо).

У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони нема замене форманта *-ава-* са *-аје-*, односно преласка глагола из VI у IV врсту, (*задржāјєте*), која је редовна у говору Врачана

(Петровић 1973: 217), а присутна је и у говору Зете (Ћупић 1977а: 281) и Горњих Васојевића (*запљувàеш*) (СТИЈОВИЋ 2007: 200).

П.1.6.28. На целом испитиваном терену преовлађује однос *спашáват* : *спашáвãм*: тó ће и *спашáват* (Ле); *спашáвã* те; једна те садака *спашáвã* (Бр); òни *се спашáвају* (Жи); *спашáвò* се кò је мòгò; али су присутни и облици: *спасáвãмо се* (По); *спасáвãла се* (Ле).

П.1.6.29. Глаголи (-)узймат, (-)дрйјемат, (-)кунат, (-)сипат, (-)кãпат у облицима твореним од презентске основе имају двојакe облике: *узймãм, узймãј... кãпãм, кãпãј... и узймльём, узймљи... кãпльём, кãпљи...*, са јотованим лабијалом у основи глагола и променом по II глаголској врсти:

презент: *јã код њи нйшта не узймãм* (Гло); *узймаиш сãм* (Гло); òј да *се кунãиш* (Ос); пријен сунца *се кунãиш*; мòрãш да *се окунãиш* (Ле); *узймã* бајãги мл'йјеко; не мòре да *се узймã*; нè би смèло да *се узймã* (Бо); *не узймã се* (Баг); *одузймã* хим *се нãфака*; *одузймã* хим *се богãство* (Боб); оће да им *сипã* (Шар); *просипã* вòду за њòм (Ле); *посипã* озгòр невесту (Д. Дуб); хòће да *се окунã* (Са); *окунã* не мãјка (Пл); да *се кунã* тã фамйл'ија (Би); ранйјè да *се узймãмо* (Пру); те свòје *не узймãмо*; òндã *сипãмо* у врèће (Бр); да *се онò окунãмо* (Де); да *с[e]* *кунãмо* на Ћурђевдãн (Бр); да *узймãте* (Вру); *узймају* кãмèн (Баг) *не узймају* (Боб); грднè пãре *узймају* (Бу); а сãт *се узймају* (Пру); кòл'ко је *узймају* (Гу); òни ти *сипãју* (Уг); *посипãју* бомбòнйма (Дуј); пòсл'ен *се кунãју* (Го); да *се приен сунца окунãју* (Би); императив: òни *узймãј* нãше (Гуз); *узймãј* (Кон); *узймãте* рòбу (Дол); *насипã* врèлу вòду (Вру); *кунã* хи нãпоље (Боб); *окунã* је (Кн); *окунã* га (Кон); па *с[e]* *окунã*; тãмо *се кунã* (Жи); *задрйјемã* понòћи (Де);

презент: *дрйјемльём* (По); девòјку *узймльèш* (За); да *се окунльèш* у рйјеку (Са); *накãпльèш* по трй-четйри кãпи (Кл); тй ћеш да *скãпльèш* од глãди (Гр); ёво сãт ка[д] *се узймльè* девòјка (Вру); *узймльè* свè бòловãње (Гр); дòзвола *се одузймльè* (Кн); *просипльè* нãку тãфру (Ки); ту *се окунльè* òмладина; како *се окунльè* онò (Бо); углã што *узймльèмо*; једанès-двãнès мètãрã што *узймльèмо* (Гр); *узймльèмо* (Бр); кòла *се одузймльу* вèчито (Кн); па *се узймльу* (Са); *узймльу* свãку гòдину (Пе); *узймльу* врнйку (Гло); императив: па *узймљи* (Коч); руку *узймљи* (Кон); *узймљи* вòду (Вру); туне *окунљи* мãњу ову дèцу; *окунљи* те ту (Дол).

Облици *кãпльём, узймльём, просипљи* и сл. чести су у говору Ибарског Колашина (Божовић 2002: 86), те у Горњим Васојевићима (СТИЈОВИЋ 2007: 197).

Остали облици ових глагола су:

аорист: тї *скāпā* глāдна (Гр); радни глаголски придев: *узїмō* најāмнике (Кл); *узїмō* те кредїте (Де); *узїмō* кукүрус (Рам); у Бобōвїк нїје *се* нїко *узїмō* (Баг); *узїмō* ис дрүгōг сēла (Гу); *узїмо* испрēд себе (Би); òпēt *узїмō* дрүгү (Го); тү *се узїмāла* вōда (Коч); мēне *күпāла* (Дол); *задријемāла* (По); ранїјē *се узїмāло* (Кон); *узїмāло се* код шњāјдēрā (Са); мл'їјєко *се узїмāло* (Боб); *узїмāл'у* у Пēћ (Ле); òни су *узїмāл'у се* (Гу); тāмо смо *узїмāл'у* вōду; *узїмāл'у* правослāвке; *узїмāл'у* Српкїње; овē што су *узїмāл'у*; па би *узїмāл'у*; тā ўшүр *узїмāли* (Вру); *узїмāл'у* би такō вōду (Коч); под јāбуке би *се күпāл'у* (Бр); *сїпāл'у* у тањїре (Ле); āге *узїмāл'е* четвртїну (Ос); трпни глаголски придев: у свōј тањїр *сїпāно* (Би).

Глагол *презїват се* бележен је и у облицима са секундарним јатом (са јотованим и нејотованим сугласником основе): кāко *се* тї *презїјевљеш* (Че); Зāхїтовїћ *се презїјевљē* (Жи); òни *се презїјевајү* (Вру); Хōђїћи *се презїјевљү* (Бо); *презїјевāл'у* су се Дрēшēвїћи (Ле).

II.1.6.30. Глаголи типа *смēтат*, *кōшитат*, *срēтат*, *фāтат* и сл. мењају се по VI врсти, с тим да имају двојакe форме, односно бележени су и са неизмењеним и са измењеним сугласником основе:

инфинитив: *опрāшитат* (Тр); немō *се премēшитат* (Ке); презент: немō күче да *фāтāш* (Бу); сāt кат *фāтāш* (Вру); *фāтāш* дрүгї аутобус (Ле); *смēтā* нēму галāма (Кн); *смēтā* ме (Гр); кōл'ко *кōшитā* (Кон); *фāтā се* тā нāрот позāди (Гр); да *се фāтā* кāјмак (Коч); да *се убāдā* (Пр); *не смēтāте* нїшта (Кн); кākї да *смēтāте* (Бу); *срēтајү* (Бољ); императив: жїто *фāтāј* (Де); радни глаголски придев: òни су га *фāтāл'у* (Бот); *фāтāл'у* жēне (Дол); *унишитāвāли* вāшку (Вру);

инфинитив: *смēћат* (Бо); презент: нїти *смēћām* продāвцу ни күпцу; штā да га *смēћām* (Пе); *намēшићā* онē жїце (Дет); кол'ко те не *кōшићā* пōсла (Ју); онā што *прифāћā* (Кон); тү *фāћā* кāјмак (Бо); *дофāћā* рүка (Вр); *срēћā* кōс у кōс (Шар); *опрāшићā* (Кон); òн *унишићāвā* (Нет); шкōлу *премēшићāјү* гōре (Че); прїјетелї *срēћāјү* (Са); радни глаголски придев: *зabāћō* је кōље тудїјер (На).

II.1.6.31. Измењен сугласник основе забележен је и код глагола *упрoпaштāват* и (-)нүшитат:

инфинитив: *упропаиштáват* (Го); сèбе *упропаиштáват* (Ми); полáко *попу́итат* (Ке); презент: *пá се спу́итаиш* (За); *упропáиштáвā* (По); да *напу́иштā*; да *напу́иштају* овē краеве (Гу); императив: *попу́итāј* (До); радни глаголски придев: помáло *попу́иштāла* (Ост).

инфинитив: немóте ми *пу́иштат*; немó те ми *пу́иштат* (Бр); презент: тó *пуишā* одозгóр Мили́нко (Бал); *пуишā* (Гло); нй́је кћēла да *напу́ишā* (Бр); радни глаголски придев: *спу́ишāл 'и* на тā послужóник (Би); некē жёнскē што су *напу́ишāл 'е* (Бр);

II.1.6.32. Глагол (-)пúстат бележен је и у облицима: ако ће *допу́стат* (Ту); ал' јā ðпēt *допу́стāм* (Бр).

II.1.6.33. Осим наведених облика, забележене су и форме са формантима *-ева-*, односно *-ује-*, са променом по IV врсти: да *упропаишћу́јēиш* сèбе (Го); кум да га *спуишћу́јē* (Туз); пā *пуишћуј* га низа страну (Ју); пошто сам јā *напуишћēвāла*; кáко сам *напуишћēвāла* (Ли); нēкат се *напуишћēвāло* (Бр).

II.1.6.34. Код глагола типа *уби́јат*, *одби́јат*, *доби́јат*, *заби́јат*, *разви́јат* забележено је двојство облика – са формантом *-ија-* и формантом *-ива-*:

презент: вāлā *уби́јāм* врéме (Бл); *оби́јā* по сèлу (До); којē *не доби́јāју* (Дол); императив: онијем вратйлом *наби́јā* тó (Рам); *разви́јā* кўфере (Пр); радни глаголски придев: кажē *оби́јāла* тāмо (До); мēђусóбно *се уби́јāл 'и* (Баг); пā не *одби́јāли* (Кн); *доби́јāл 'и* су (Гло); вўну смо *разви́јāл 'и* (Кл);

презент: ðн се от књигē *не одби́вā* (Пе); ðни *одби́вāју*; ðни и *одби́вāју*; такò *одби́вāју* тó (Вру); радни глаголски придев: тó је кључ *изби́вāо* врèла (Гр); *доби́вāла* йме (Бу); како се *изби́вāла* тā рўда (Из); *уби́вāло* се тó (Гр); *уби́вāл 'и* (Бољ); *уби́вāли* се збок овòгā (Вру).

Паралелне форме присутне су и у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977: 96).

II.1.6.35. У употреби су облици *вра́чат* и *вра́жат*: *заврāжā* нēшто (Ко); оће нешто да *заврāчā*; нāјвишē то *вра́жāју* жёне; да л' *вра́жēу*; *вра́жāју* (Коч); нешто *вра́чāју* (Гл); да је тó *вра́чāла* (Би); тó што е *вра́жāла*; рāно би *вра́жāл 'е* тó (Коч).

У питању су синонимне форме различито мотивисане: *вра́чат* : *вра́ч*, а *вра́жат* : *вра́г*.

II.1.6.36. Глаголи *заврша́ват*, *покуша́ват*, *дозвоља́ват* имају облике:

инфинитив: *заврша́ват* (Гло); презент: *заврша́вā* (Бл); у пѣтак *се заврша́вā* (Вр); нек ђн тѡ *заврша́вā* (Бр); нѣко *покуша́вā* (Дол); мѣ *заврша́вāмо* (Ле); да нам нѣшто *позаврша́вāте* (Тр); радни глаголски придев: нѣ нѣко *покуша́вѡ* (Бо); *покуша́вāла* некол'ко пѣт (Бр); нѣ се *дозвоља́вāло* (Ту).

У облицима твореним од инфинитивне основе формант *-ава-* неретко се замењује са *-ева-* или *-ива-*: *покуше́вѡ* је (Жу); ја сам *позаврше́вѡ* сѣена (Д. Дуб); нѣ се *дозвоље́вāло* (Гу); нѣ шкѡлу ни *заврши́вāла* (Гло); свāдба се *заврше́вāла* (Пр).

У облицима који се граде од презентске основе долази до укрштања са глаголима IV врсте, те је на месту *-ава-* бележен формант *-ује-*: кн'ѣга *не дозвол'ује* (Д. Дуб); свѣ *се позавриу́је* (Ли); *позавриу́ј* свѣ (Ер).

Замена *-ава-* > *-ује-* забележена је и у глаголима: извѣните што се *изражу́јем* (Туз); нешто *л'итиу́је* (Рач); да хи *рѣнду́јемо* орахе (Де). Ови глаголи иначе имају промену по VI врсти.

II.1.6.37. Глаголи на *-ират* мењају се по VI врсти: тѡ се подрѣче *рāсформѣра* (Гло); ђн *монти́рā* тѣ стāнове (Бољ); да ми онѡ *избал'ѣрā* (Кн); сāмо да га *излакѣрāмо* (Уг); *масѣрāј* се ракијѡм (Кн); *донѣрѡ* (Тр); *матерти́рѡ* (Бр); *паркѣрāл'и* се на пѣт (Гл); *испѣрāл'и* му ѡчи (Кн); нѣјесмо *се матретѣрāл'и* (Бр).

II.1.6.38. Иако глагол *(-)врāћат* / *(-)врѣћат* готово редовно има промену по VI врсти, забележено је и неколико примера који указују на појаву укрштања са глаголима VII врсте (типа *нѡсит* : *нѡсѣм* : *нѡси*), и то код облика који се творе од презентске основе: кот кѡга да *сврāћѣиш* (Шар); *врāћи* ѡвце (По).

II.1.6.39. Забележено је неколико примера приласка глагола *откљѣчат* и *гљачат* глаголима VII врсте: те пренѡћи да *откљѣчи* цркви (Пл); *откљѣчи* кѣћу (Ту); па хи *угљачи* (Ли); ѡна је *откљѣчила* (Жи).

Глагол *gáhat* такође може имати облике по II врсти: *gáhā* камѣњом (Кн); *gáhajū* флашама (Шар); и по другој (као *òrat* : *òrēm*): *gáhēm* га (Ке); пā òни *gáhi* пā погòди (Врс).

Иста појава забележена је и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 169), говору Бјелопавлића (Ћупић 1977: 91) и Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 197).

II.1.6.40. Глаголи (-)д̂ат, (-)й̂мат и (-)зн̂ат мењају се по VI врсти, с тим да се јавља укрштање са глаголима III врсте, односно долази до продора форманата *-не-*, *-ну-* у различите облике. Варијантност се очитује и у облицима аориста, где се јављају како форме са елементом *-ð-* (*им̂адо(x)*, *зн̂адо(x)*), тако и краћи облици (*й̂ма(x)*, *зн̂а(x)*).

Примери глагола (-)д̂ат:

инфинитив: хо л' ми т̂а пр̂ст̂ен д̂ат (Бр); н̂еј д̂ат (Ле); аорист: *р̂азуда се* (Пе); *д̂асмо* му (Ле); зн̂ачй̂ *д̂асмо* му девòјку (Жу); док ми се ðòре *не р̂азуд̂аше* (Д. Дуб); презент: *ј̂а сам т̂у да ти д̂ам* б̂есу (Бо); ð̂у да му је *д̂ам* (Вр); да му *д̂ам* (На); да јој *д̂ам* нòвац (Вру); н̂ећу да *се уд̂ам* (Боб); н̂еће да *се уд̂ам* (Ли); з̂емљу да *прод̂ам* (Дол); св̂е м̂ор̂а да *д̂аш*; ако му *не д̂аш* (Кн); да ми *д̂аш* б̂есу (Бо); да јој *д̂аш*; м̂ор̂а да *д̂аш* (Ле); *д̂аш* пр̂ст̂ен (Тр); д̂òбро да *се уд̂аш* (Кн); т̂и да ми *прод̂аш* (Бал); да *прод̂аш* (Са); да *се д̂а* (Боб); *к̂иша не д̂а* (Кл); *не д̂а* ка мл̂адòј (Вру); м̂ор̂а с̂естру да *д̂а* (Пру); да не *д̂а* б̂òк (Ос); х̂òће да ми је *д̂а*; ал' и т̂ашта *не д̂а*; договорй̂смо да ми је *д̂а* (Ле); да ми *д̂а* ч̂òвек (Гл); ф̂амил' ија *д̂а* т̂ò й̂ме; н̂ајпреч̂е т̂ò да се *д̂а* (Кон); н̂еће н̂ико да *прод̂а* (Баг); он п̂òс̂е *под̂а* је (Вр); да *се не уд̂а* (Че); да те *д̂амо* (Бр); пон̂ес̂емо в̂ун̂е да *прод̂амо* (Бр); м̂ајка и ð̂тац *не д̂ај̂у* (Вр); *не д̂ај̂у* м̂òји м̂ене; *не д̂ај̂у* ме ж̂иви (Са); тв̂òји те род̂итељи *не д̂ај̂у* (Пл); да ми *д̂ај̂у* ов̂у (Вру); императив: *н̂е д̂ај̂* б̂òже; *н̂е д̂ај̂* б̂òже (Брћ); *прод̂а* по једно гов̂еche (Жи); они ми *дод̂а* још ј̂едан (До); *под̂а* њ̂йма (Ос); *под̂а* ономе в̂òлу мало ж̂ита (До); *не д̂ај̂те* (Бр); радни глаголски придев: *ј̂а сам те д̂аò* (Бр); *д̂аò* девојку (Вру); и òн ме *д̂ò* (Кон); *д̂ò* бок зд̂р̂авље (Бо); *ј̂а сам д̂ò* њ̂òјзи пр̂ст̂ен (За); б̂òк ти *д̂ò* зд̂р̂авље (Бр); него би не *д̂ò* (Жи); *ј̂а* му н̂икад н̂й̂јесам *д̂ò* (На); *пр̂д̂òò* би не т̂амо (Жи); што је *пр̂д̂òò* (До); и св̂е је *д̂ала* (Че); њ̂òјзина бил'ешка што ми је *д̂ала* (За); *ј̂а* би ти *д̂ала* м̂òј̂е к̂р̂ви; што *се у̂д̂ала*; *ј̂ако се у̂д̂ала*; н̂ије *се у̂д̂ала* (Ков); она *се* т̂амо *у̂д̂ала* (Бл); о[д] деветн̂аес г̂òд̂ин̂а *се у̂д̂ала* (Вру); *ј̂една се у̂д̂ала*; п̂а *се р̂азуд̂ала* (Бот); ð̂на *се* мл̂ада *у̂д̂ала* (УГ); т̂и си *се у̂д̂ала*; да *се* ð̂на *у̂д̂ала* (Бо); *у̂д̂ала се* педес̂ет тр̂ећ̂е (Дет); *ј̂а* б̂й̂ *се у̂д̂ала* (Ли); ð̂на му *д̂д̂ала* в̂еш (Гло); т̂ò *се* н̂ије *д̂ало* (Бр); *д̂ал'и* ј̂едну к̂р̂аву (Бо); òни је *д̂ал'и* (Жи); *д̂ал̂и* је ð̂тац и м̂ајка (Вру); они су је *д̂ал'и* мл̂аду (Кон); *пр̂д̂ал'и* з̂емљу (Брћ); *пр̂д̂ал'и* з̂емљу (Бо); он̂ò др̂уг̂ò смо *пр̂д̂ал'и* (Баг); п̂òсл'̂е су га *пр̂д̂ал'и* (Др); девојке *се п̂уд̂ал'е*

(Врс); те ћери *се разудал'е* (Д. Дуб); трпни глаголски придев: *дѣта* је девојка (Дол); кћерка у Нѣбѣје *удѣта* (Бр); *дѣта* је (Вру); те су ми ћерке *пудѣте* у Пазѣр (Бот).

Примери са формантима *-не-* и *-ну-* пореклом из III врсте најчешће се јављају у презенту и императиву, ретко у инфинитиву:

инфинитив: оће му *дѣднут* (Ту); презент: не смѣје да јој *дѣднѣш* вѣтру (Де); *дѣднѣш* му тѣ повѣсмо (До); ѡвцу *дѣднѣш* (Рач); јѡш да *се додѣднѣ* (Не); да му *се дѣднѣ* (Боб); мѣне *дѣднѣ* тѣ (Тр); свѣ ѡга *дѣднѣ* (Че); онакѡ *дѣднѣмо* (Са); не мѡрѣ да га *продѣднѣ* (Ка); мѣне помѣло пирѣнча *дѣднѣ* (Че); ка[д] *дѣднѣ* ѡбилеже (Тр); ѡни им *дѣднѣ* (Би); императив: онѡ *дѣдни* (Гр); те хим *дѣдни* (Дол); те му *дѣдни* (До).

Осим облика *дѣднѣ*, *дѣднѣмо*, *дѣдни*... бележене су и форме *дѣдѣ*, *дѣдѣмо*, *дѣди*, које су чешће:

презент: пѣре *дѣдѣш* (Вру); тѣ *дѣдѣш* нѣму ѡбел'еже (Тр); мѡрѣла би да *дѣдѣш* нѣшто твѡје, ил'и мѣнѣјуше ил'и лѣнац да *дѣдѣш* мѡмку (За); да не жѣл'и да *дѣдѣ* (Брѣ); *дѣдѣ* му; *дѣдѣ* му кошѣљу (Пл); сѣстру мѡрѡ е да *дѣдѣ* (Пру); да *дѣдѣ* ѣме (Кон); и ѡна *дѣдѣ* ѣстѡ тѣбе нѣшто (Вру); кѣзан *дѣдѣ* пот амѣнет (Вру); *дѣдѣ* онѣ родбѣна зѡром (Бр); да јој нѣшто *дѣдѣ*; да *се продѣдѣ* сѣр (Ле); те га *прѡдаде* (Ке); посл'ѣн хѡће да је *дѣдѣ* (Бот); сѣт *дѣдѣ* пѣрѣма (Боб); сѣтра кад се *удѣдѣ* (Го); императив: *дѣди* му ћѣр (Вр); *дѣди* ми мѣло (Гр); јѣ му је *дѣди* (Гл); сѣмо је *дѣди* (Гу); *дѣди* овомѣ (Гу); *дѣди* нѣшто мѣло (Бр); ѣе гѡд *прѣдѣди* кнѣжицу (Бо).

Ретке су аористне форме са елементом *-ну-*: *дѣднѣсмо* јој јѣдну (Ту); *прѣдѣднѣше* је ѣверу (Вру).

Облици аориста са елементом *-ѡ-* у основи чешћи су од краћих форми:

пѡсл'ѣн је јѣ *дѣѡ* (Ме); ѡна хим *дѣѡ* по пешкѣр (Боб); лѣб ми *дѣѡ* (Бал); мѣне *дѣѡ* овѣ стрѣц у Жѣчу; кобајѣги ме *дѣѡ* (Вру); ѡна *дѣѡ* (Го); папрѣку *дѣѡ* л' јој (Бал); алѣх *дѣѡ* плѣм (Дуј); *дѣѡ* ѣзјаву (Бал); *дѣѡ* ми шѣпке дѡбре (Го); *дѣѡ* Бѡк четѣри јѣдну зѣ другѡм (Вру); ѡн ме *дѣѡ* (Кон); нѣ *удѣѡ се* (Го); *удѣѡ* ми *се* тѣ брѣтучѣда (Гр); тѣ *удѣѡ се* (Пл); па хим *дѣѡсмо* и онѡ нѣше (Ме); *дѣѡсмо* је (Жи); *дѣѡше* ми је (Ме); да ми *дѣѡше* д[а] ѡдѣм (Го); *дѣѡше* је (Жи); *не дѣѡше* ми (Д. Дуб); *не дѣѡше* хим (Гл); зѣве *се удѣѡше* (Го).

II.1.6.41. Глагол *ѝмат* има следеће облике:

инфинитив: ако ћеш *ѝмат* (По); презент: дѳбре снѳхе *ѝмѳм* (Гло); *ѝмѳм* дѳцу (Брђ); дѳбру девојку *ѝмѳм* (Вру); *ѝмѳм* шѳћер (Ков); својѳк ћобѳнина *ѝмѳи* (Гуз); ако га *ѝмѳи* (Ле); *ѝмѳи* мѳмѳкѳ (Гр); да *нѳмѳи* мѳмка (Гр); шта *ѝмѳ* онѳ гвѳђѳета (Пр); кѳга ће да *ѝмѳ* (Боб); да л' *ѝмѳ*; *нѳмѳ* вѳшѳрѳ (Дол); кѳ шта *ѝмѳ* (Гр); помѳшѳш кѳ *ѝмѳ* (Кл); па *ѝмѳ* дѳста тѳ (Вру); *нѳмѳ* сѳт млѳго (Кон); нѳшта *нѳмѳ* (Боб); *нѳмѳ* држѳва пѳрѳ (Врс); ада *нѳмѳ* нѳшта (Коч); ѳни *ѝмѳјѳ* потѳмство (Че); *ѝмѳјѳ* машинѳ; нек ѳни *ѝмѳјѳ* (Ков); *ѝмѳјѳ* дѳста стѳкѳ; да *имѳјѳ* крѳве мл'ѳѳека (Коч); императив: ако хѳј *имѳди* (Ме); радни глаголски придев: да је *имѳ* шѳћер (Ков); кѳ је *имѳѳ*; *имѳѳ* је срп (Кл); ѳн *имѳ* мѳћеху (Бр); ко би *имѳ* (Би); *имѳла* сѳтну дѳцу (Дуј); ако си *имѳла* (Рам); *имѳла* дѳрѳве (Гр); ис тогѳ *имѳла* (Че); нѳкѳк нѳсам *имѳла* (Дуј); *имѳла* рохѳљка (До); пѳторо сам *имѳла* (Ле); јѳтрву сам *имѳла* (Кон); *имѳла* би по јѳдну рѳжу (Би); *имѳла* га јѳсам; *имѳла* је свѳшта (Бр); *имѳла* сам мѳћеху; што сам *имѳла* (Гр); пѳторо децѳ сам *имѳла* са нѳм (Бр); рѳба се нѳкат нѳе *имѳла* (Вру); *имѳла* сам двѳ ѳдара (Бо); *имѳла* сам зѳве (Го); нѳје *имѳла* (Гло); *имѳла* је трл'ѳца (Бот); свѳга е *имѳло*; *имѳло* је на прѳви мѳј (Бо); нит је *имѳло* цѳнгѳѳа; и *имѳло* је онѳ ћѳѳак (Рам); нѳкат нѳје се тѳ *имѳло*; нѳје ни *имѳло* (Бо); тѳ е *имѳло* млѳго (Би); тѳ нѳе *имѳло*; *имѳло* је; *имѳло* је тогѳ дѳста; *имѳло* тѳ јѳдну четвѳрица; (Вру); *имѳло* је (Боб); *имѳл'ѳ* су прѳво (Че); свѳ смо *имѳљи* (Бо); *имѳл'ѳ* би тѳквѳ; *имѳл'ѳ* би пасѳљ (Бр); *имѳли* смо; *имѳли* су рѳбѳѳак (Вру).

У аористу су у употреби двојѳке форме – са елементом -ѳ-, које су чешће: *ѝмаде* двѳје ћѳрке (Пл); жѳна *ѝмаде* ѳдѳр (Жи); *ѝмаде* л' мѳмѳкѳ (Го); *нѳмаде* шта с дрѳгијем (Ли); и краћи облици: пѳсл'ѳн тѳ сѳн ми *ѝма* двѳ сѳна (Гло); мѳ двѳје *нѳмѳсмо* (По).

Честе су имперфектизоване форме овога глагола у облицима радног глаголског придева: јѳ сам *имѳвѳѳ*, кажѳ, и пѳре (Вру); зѳова ми у Сеницу *имѳвѳла* (Кн); како је дѳцу *имѳвѳла* (Дол); *имѳвѳло* је ко ѳзмѳ Срѳбин муслимѳнку (Вру); *имѳвѳло* је и тѳгѳ (Вру) тѳ је ѳглѳвнѳ *имѳвѳло*; богами се тѳ чѳло да је *имѳвѳло*; тѳ је *имѳвѳло* (Дол).

II.1.6.42. Глагол (-)знѳт меѳа се по VI врсти:

инфинитив: да ти је *знѳт* (Го); тѳ је што трѳбѳ *знѳт* (Бл); аорист: *не знѳсмо* ће ѳде (По); ѳн је *пѳзна* (Ме); мѳ се тѳ *познѳсмо* (Гу); презент: дѳбро *знѳм* (Бо); јѳ *нѳ знѳм* (Ле); *нѳ знѳм* штѳ (Боб); *знѳм* да ми она нѳће (Пл); кѳ што јѳ *знѳм* (Вру); *знѳм* да читѳм (Кн); слѳбо штѳ и *знѳм* (Боб); јѳ *знѳм* (Дол); да се *нѳ знѳм* (Ков); а *нѳ знѳм* јѳ (Коч); мѳрѳш да *знѳи* (Пл); тѳ *знѳи* (Че); свѳ хѳј да *знѳи* (Бал); *познѳи* по гѳвору (Бу); нѳко *нѳ знѳ* ни шта је (Цр); *знѳ се* свѳ (Кн); бѳг *знѳ* дѳкл'ѳн (Дол); ал

Ѡн ствѡрно *знѡ* (Бу); Ѡн *знѡ* да прићѡ (Бо); Ѡткуд да *знѡ* (Ле); нѡје бѡло да *се знѡ* (Би); кѡ *знѡ* свѡ (Гу); она нѡће да *признѡ* (Коч); да *се не познѡ* (Де); да те пѡшче *узнѡ* (Го); *знѡмо* сѡгѡрно (Бот); *знѡмо* штѡ ћемо (Бр); трѡбѡ да *знѡте* (Тр); ако *знѡте* (Бр); то мусл'имѡнке *знѡју* (Коч); Ѡни *знѡју* којѡ хим је; старѡјѡ што *знѡју*; да се *нѡ знају* (Боб); *знѡју* ми Ѡни (Бал); да *знѡју* (Цр); *знѡју* ѡбичѡје (Го); *нѡ знају* (Дол); па *дознѡју* (Вр); императив: *знѡј* тѡ (Ле); на сѡбор *се узнѡ* (Го); *узнѡ се* (Бр); радни глаголски придев: ал Ѡн нѡје *знѡ* (Бал); нит је *знѡ* Ѡн мѡне; Ѡн мѡне *знѡ* (Дуј); нѡје *знѡ* мѡмак девѡјку (Са); Ѡн би *знѡ*; и јѡ сам тѡ *знѡ* (Че); нѡкат нѡје *знѡ*; нѡкат нѡје *знѡ* (Гу); кѡко ме *узнѡ* (Го); *узнѡ* бѡбу (Кн); јѡ сам *се знѡла*; нѡјесам ни *знѡла* (Кн); нѡје *знѡла*; ѡна нѡје *знѡла* (Бо); нит сам *знѡла* јѡ нѡга (Дуј); *знѡла* да гѡтѡм (Гр); јѡ сѡзнѡла (Кон); такѡ сам ти *се вѡлѡ узнѡла* (Дуј); нѡјесу *знѡл'у* (Го); Ѡни су *знѡл'у* (Би); ни да су *се знѡл'у*; Ѡни су *знѡл'у* тѡ крѡт (Бо); Ѡни су *знѡли* (Вру); по гѡвору би га *познѡл'у* (Бо); *узнѡл'у* су кафѡну (Че); такѡ смо *се* ми *узнѡл'у* (Дуј); *узнѡл'у* смо *се* (Гу); на сѡбор *се узнѡл'у* (Са); пѡ је *прѡпознѡл'у* (Бу); кад би *дознѡл'у* (Коч); трпни глаголски придев: нѡјесам о томѡ *узнѡт* (Бр); нѡјесмо *узнѡти* са вѡма (Ков); глаголски прилог садашњи: *нѡзнајућѡ* јѡзик (Гу).

Продор елемента -д- забележен је и код глагола (-)знѡт у аористу и облицима којѡ се граде од презентске основе: е гѡре *не знѡдо* (Лу); јѡ *познѡдо* сѡд кѡла (Тр); *знѡде* л' (Жу); Ѡн ме *узнѡде*; *узнѡде* ме; ѡна не нѡјвишѡ *узнѡде* (Го); да не *знѡду* кут су (Цр); да л' *знѡду* што тѡ жѡне (Коч); *не знѡду* (По); сѡгѡрно *знѡди* (Кл); *знѡди* да је стѡ пѡстѡ пѡчен (На); тѡ *знѡди* твѡе (Вру); ће се јѡду *познѡди* (Гр).

Примери укрштања са глаголима III врсте: *знѡдни* тѡ (По); *познѡдни* тѡлѡт (Ка).

Исти облици својствени су и говору Ибарског Колашина (Божовић 2002: 89) и Горњих Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 201).

Имперфектизоване форме: јѡ *не знѡва* штѡ је тѡ; да је она *знѡвѡла* (Бо); свѡ је *знѡвѡла* (По).

У говору Горњих Васојевића присуство елемента -д- у основама глагола (-)дѡт, (-)знѡт и (-)ѡмѡт у презенту сасвим је ретко, док се у императиву и аористу напоредо употребљѡвају и краће и дуже форме (СТИЈОВИЋ 2007: 201).

Итеративне форме типа *знѡвѡ*, *имѡвѡли* бележене су у староцрногорским говорима (ПЕШИКАН 1965: 173).

II.1.6.43. Глагол *трѡбат* има облике:

презент: *трѣба* да му кѹпѣ (Боб); *ѣ трѣба* да спаваш (Кон); *трѣба* разѹмет (Бл); *трѣба* она вѹна (Вр); дѹѣ кад *трѣба* да се радѣ; *трѣба* да на посаѹ бѣдем (Тр); свѣ *трѣба*; ѹсам ѣлѣда *трѣба* (Кн); за шта јѹ *трѣба*; кол'ѣко *трѣба* (Рам); *трѣбају* те воденице (Д. Дуб); *ѣ трѣбају* да ѹдѹ ѣца (Кн); радни глаголски придев: ѹна је *трѣбала* (Кл); тѣ би *трѣбала*; нѣт би *трѣбала* (Ле); нѣси *трѣбала* нѣшта (Тр); свѣ тѹ што је *трѣбало* (Брѣ); нѣ би *трѣбало* (Рам); ако бѣде *трѣбало* (Бл); како би *трѣбало* јѹш (Вр); нѹ смо *трѣбал'и* (УГ); тѹ би *трѣбал'и* (Брѣ).

II.1.6.44. Глагол *мѹрат*:

инфинитив: нѣко *ѣ мѹрат* (УГ); аорист: нѹ *мѹрѹдо* да тѣпѣм (Бр); презент: *мѹраш* да *ѣвѹаш* (Гло); *мѹра* да се радѣ (Брѣ); *мѹра* да дѹш; *мѹра* да се понѣсе на свѣдбу (Вр); нѣшто *се мѹра* (УГ); дѹбро *мѹра* да пѣзѣш (Гл); радни глаголски придев: биријѹн је *мѹрѹ* (Кон); *мѹрѹ* мѣшат ѹвас (Жи); тѹ је свѣка *мѹрѹла* (Кл); јѹ сам *мѹрѹла* у чѣршѣју; *мѹрѹла* си и у л'ивѹду; свѣ жѣвѹ си *мѹрѹла* (Го); *мѹрѹла* сам (Го); ка[д] се тѹ *мѹрѹло* (Ли); *мѹрѹло* свѣ на рѹке (Го); свѣ е тѹ *мѹрѹло* (Го); *мѹрѹло* да се угрѣје на шпѹрет (Би); *мѹрѹл'и* су (Гу); *мѹрѹл'и* смо (Врс); ѹни су пѹсѣн *мѹрѹл'и* (Бо); *мѹрѹл'и* и у дѣва; такѹ су *мѹрѹл'и* (Би).

II.1.6.45. По VI врсти меѣјају се и глаголи са *-е* у презенту и *-е* у инфинитиву типа: *(-)млѣт / (-)млѣт, (-)ѹмет* и *смѣт*:

инфинитив: тѹ жѣто *ѹмлѣт* (Ли); презент: вѣшѣ *не смѣјѣм*; *не смѣјѣм* ѹд прѣтѣска (Жи); *не смѣјѣм* (Бр); *не смѣјѣм* млѹго (Боб); ни нѣшта *не смѣјѣ* (Пр); ѹна тѹ *не смѣјѣ* (Пл); *н[е] умѣјѣ* (Го); императив: *мѣлѣ*; ѹтѣди *ѹмѣлѣ* (Бо); радни глаголски придев: *не смѣл'и* (Цр); каснѣјѣ су лѹди *изумѣл'и* (Кл).

У аористу ѹви глаголи могу имати форме са елементом *-ѹ-* у основи, које су чешѣ ѹд краѣних облика:

јѹ *не смѣдо* (Бр); па јѹ *не умѣдо* (Ле); *разумѣде* л' ме (Жу); нѣ *смѣде* да дѹѣ (Пр); како *смѣдоше* такѹ да *урѣде*?; *не смѣдоше* ни прѣн (Го);
нѣ сме (Жи); *не смѣсмо* (По).

Облицѣ глагола *ѹмет* типа: *умѣо* да плѣва (Бу); *нѣје умѣо* (Кн) бележени су само у сѣеничкој зони.

Истом типу припадају и глаголи: *успѣт, доспѣт, узѣт*:

инфинитив: ја ћу је *узѣт* (Го); аорист: *узѣ* л'ѣкѡвѡ (Дол); син *узѣ* муслимѡнку (Вру); кѡ ми *узѣ* нѡге (Гр); *узѣ* онѡ динѡмит (Боб); и *узѣсмо* (Лу); и *узѣсмо се тѹ* (Го); презент: оћу д-*узѣмѣм* (Гр); кад га *узѣмѣм* (Гр); да дрѹгѹ *узѣмѣм* жѣну (Бл); ѡнда л'ѣн да *се узѣмѣ* (Дол); *узѣмѣ* свѡју белѡћу (До); да *се узѣмѣ* девѡјка (Бл); жѣна *узѣмѣ* (Бр); *узѣмѣ* нѣко њѹ за рукѡв (Вру); мѡја шћѣрка да *узѣмѣ* тѣбе (Бо); и *узѣмѣ* рабѡтѡ; не мѡгѹ да *успѹ* у пѡслу (Че); и нек *успѹ* (Ков); *узѣмѹ* је у гѡсте (Пл); *узѣмѹ* ѡни овѹ; *узѣмѹ* тѣ дѡн (Вру); *заузѣмѹ* кол'ко ширѣнѣ за овѡ пѹт (Бр); императив: те онѡ *заузѣми* (Де); *узѣми* на прѣљу (Д. Дуб); а мѣ *узѣми* (Бо); ѡна нѣкако тѹ *дѡсти* (Бр); радни глаголски придев: *узѡ* је бес пѣтѡња (Бл); прѡвослѡвнѹ *узѡ* (Вру); *узѡ* Тѡцину сѣстру (Го); па ја њѣга *узѣла*; *узѣла* тѣбе (Бо); *узѣла* грабѹљу (Гр); ѡбрас ни *узѣла* (Ков); бѡлѣ су *успѣл'и* (Че); кѡл'ко су је *узѣл'и* (Го); *узѣл'и* зѡром (Бо); нит смо хим *узѣл'и* (Бр).

П.1.6.46. Глаголи *прѡстрѣјет* и *умрѣјет* имају облике:

аорист: што јѡј чѡвек *умрѣје* (Лу); овѡ дѣчко што *умрѣје* (Бо); *умрѣје* онѡ дѣјете; ѡна посѣн *умрѣје* (Жи); *умрѣје* један њѡјзѣн брѡтућед (Уг); *умрѣје* о[д] шѣћѣра (Ме); докл'ѣ *помрѣјеше* (Ке); презент: оћу да *умрѣм* (Ков); кат *умрѣ* нѣкѣ ѡвек (Бо); императив: *прѡстри* га по зѣмл'и (Д. Дуб); ѡно им *умри* грѣдом (Го); радни глаголски придев: *умрѡ* је (Бо); ја би *умрла* (Лу); мѣне је *умрла* прѡвѡ жѣна (Вр); штѡ је *умрло*; *пѡмрло* је тѡ (Гло); *прѡстрл'и* ѡил'им (Де); онѣ стѡрѣ *умрл'и* (Ков).

П.1.6.47. Глаголи *донѣјет, изнѣјет, понѣјет* и сл. у аористу имају основе старог сигматског и новог сигматског аориста:

она *ѣзнесе* сѹдове (По); *дѡнесе* пѡре (До); и онѡ *ѣзнесе* пешкѣр (Пл); *ѣзнесе* чѡршаф (Го); не *понѣсосмо* (Жи); *понѣсосмо* му понудѣ (По); тѡ ми *донѣсоше* (Че);

ја *донѣје* ракѣју (Ки); пѡ хи *дѡније* бѣјѣс (Из); *дѡније* и тѡ (Вру); *дѡније* ми једна жѣнскѡ (Кон); *ѣзније* га ѡдонѹт (Ме); *дѡније* укѡснѣцѡ (Го); мѣ га *прѣнѣјесмо* (Ме); *изнѣјеше* хаљѣне (Дуј); *донѣјеше* ми вѹнѣ, *донѣјеше* ми метрѡжѣ, *донѣјеше* ми свѡшта (Жи); кад је *изнѣјеше* (Го); *донѣјешѣ* ми мѣт; *прѣнѣјеше* звук (Жи).

Остали облици ових глагола су:

презент: тō *понѣсѣм* (Вр); *понѣсѣш* рукавице; у рукавице *понѣсѣш* жито; и *понѣсѣш* (Бу); да ми *донѣсѣш* тō (Вр); ако *принѣсѣш* (Ле); *понѣсѣ* (Вр); *изнѣсѣ* (Вру); да *поднѣсѣ* тō не мōре (Бр); *унѣсѣ* је младожења (Вру); *понѣсѣ* јој тāмо (Го); императив: *донѣси* (Бо); *донѣси* помало др̄ва (Гу); *донѣси* тō дїјете (Го); и *донѣси*; *изнѣси* и остāл и стол'ице; *унѣси* слāму (До); *изнѣси* један лїтар (Вру); *донѣси*; па *донѣси*; *донѣси* онѣ куфѣре; *донѣси* фамїл'и'и јāбӯкā (Вр); *донѣси* тō невѣстачкō; и *однѣси* тō кот кӯћѣ (Дол); *понѣси* конопљу; *пренѣси* онӯ ручїцу (До); радни глаголски придев: пӯн пакѣт пїсāмā је дōнио (Гу); није хи пōнио; он дōнио балōн (Вру); нїјесам ти дōнијо пāре; јāко и нїјеси дōнио (Ке); јѣдна дōнијела дїјете (Лу); дōнијел'и мумӯруз (Ле); дōнијел'и сребрѣнї (Дол); такō би тō дōни'ел'и у кӯћу (Би); тāмо су пōсл'ѣ дōнијел'и (Го); тō што сте пōнїјел'и; па би је дōни'ел'и на волōве (Вр); трпни глаголски придев: брдо вѣл'кō йзнијето (Дол).

П.1.6.48. У облицима имперфекта глагола VI врсте уочава се варијантност у погледу одсуства односно присуства елемента *-д-* / *-диј-* у основама појединих глагола:

јā *имāх* пāрā пōнајвишѣ; *имāх* богме пōвишѣ пāрā (Пр); вāлā *спāвāх* (Бо); да л' нѣшто *вѣлāше* (Бр); *имāше* оде девōјāкā (Тр); кōл'ко *имāше* до Сеницѣ (Гр); ћѣрку једну *имāше* (Ме); тō оде и *нѣмāше* (Ли); *имāше* кафāна; нїко *нѣмāше* (Ле); свѣ *знāвāше* (Го); пā *нѣмāше* (Жи); *имāше* једну сѣстру (Жи); *имāше* л' којї гōј (Го); он *имāше* дōста (Гл); *имāше* једну крāву (Боб); *нѣмāше* ни кāплѣ једнѣ (Пр); *тѣрāхӯ* Нѣмце; *тѣрāхӯ* Бōжа Бѣљицу (Гло); ови што *прїчāху* (Вру); *прїћāхӯ* да е имāло ранїјѣ (Бо); сāмо јунāt *узїмāхӯ* (Жу); сл'йке њїхове *имāху* (Гл);

дā л *имадїјо* јā (Бал); вїшѣ *познадїјāше* окол'ину него ијѣдан; свѣ *познадїјāше* (Бољ); *вѣладїјāше* л штā (Бал); *прїчадїјӯ* оде сӯпер сѣло (Коз); тудїје *имадїјӯ* пѣрја (Ос); они *имадїјāу* некѣ скїце (Че).

П.1.6.49. Најзад, посебни облици презента у функцији футура II на читавом терену сасвим су обични:

што *умѣдѣм* (Жи); ко што *знāдѣм*; ко *знāдѣм* тō; ко што *знāдѣм* да ти кāжѣм (Боб); ко *знāднѣм* (Жи); ко *сазнāдѣм* јā тāчно (Гу); ако *плāћāднѣм* (Ту); ко шта *прїчāднѣм* (По); ако *имадѣш*; ко шта *дознāдѣш* (Ту); ако ви *требāдѣ* каснїјѣ (На); нѣће да *имаднѣ* ни јѣдан (До); докл'ѣ *нѣмādӯ* дѣцу (Ли); ако шта *требādӯ* (По).

У говору Горњих Васојевића овакве форме бележене су од глагола *дāt*, *знāt* и *имат* (СТИЈОВИЋ 2007: 201).

II.1.7. Глаголи VII врсте

II.1.7.1. Промену по VII глаголској врсти у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице имају глаголи типа (-)лѡжит, (-)нѡћит, (-)дѡјит, (-)чѡдит се, (-)вѡдит, (-)крѡстит, (-)прѡсит, (-)вѡзит, (-)вѡдит, (-)дрѡбит, (-)слѡвит, (-)прѡжит, (-)бѡвит се, (-)грѡбит (-)пѡјит:

инфинитив: дѡнас вѡдит (Бр); свѣ хим трѣбѡ набѡвит (Дуј); аорист: замѡло обадвѡ ѡка извѡди (Кн); презент: за ујутру да полѡжѡм (Лу); чѡдѡм се (Баг); бѡш се чѡдѡм (Прћ); јѡ се чѡдѡм (Го); јѡ извѡдѡм (Пр); да се крстѡм (Бал); дѣцу да крстѡм (Лу); да те испрѡсѡм (Ју); да је вѡдѡм кѡћи (Бр); да те вѡдѡм (Го); да угрѡбѡм једну нѡј (Брћ); да угрѡбѡм (Нет); и слѡжѡш га тѡ; кад га тѡ слѡжѡш (Уж); извѡдѡш папѡре (В. Лок); пѡсл'ѣ повѡдѡш (Коз); вѡдѡш компѡр (Ка); прѡсѡш девојку мѡју (Ле); да испрѡжѡш (Бал); да га забѡвиш (Ка); пѡ се слѡжѡ тѡ (Баг); дојѡ ми тѣле (Боб); да се вѡдѡ (Брћ); извѡдѡ сѡгѡрно педесѣт кѡлѡ (В. Лок); да ти извѡдѡ зѡп (Ле); пѡ ѡндѡ се повѡдѡ (Коз); да се прѡси (Леч); да те прѡсѡ код мѣне (Нет); прѡсѡ овѡ девојку (Ју); запрѡсѡ девојку (Па); испрѡсѡ понѣко сѡм (Бо); ѡн вѡзѡ мѡтор (Бот); вѡзѡ за Беѡграт (Брћ); да не вѡзѡ (Из); знѡо да извѡдѡ (Коз); ѣѣ ѣе да те вѡдѡ (Не); вѡдѡ рачѡна (Кн); што се вѡдѡ на Срѡбина; нѡко не вѡдѡ рачѡна (Нет); извѡдѡ се невѣста (Дуј); извѡдѡ је ѡтац (Кон); Спѡсѡвдѡн слѡви (Лу); стѡка се набѡви (Лу); тѡ се добѡви (Бр); нѡје бѡо да се грѡби (Коз); угрѡби здравѡцу; угрѡби онѡ крѡ (Лу); да се напѡјѡ (Го); тѡ наслѡжѡмо (Ер); да ноћѡмо (Бо); сѡмо да се чѡдѡмо (Ју); да јѡј извѡдѡмо компѡрѡ (Ка); да те вѡдѡмо ка кѡћи (Ос); слѡвимо слѡву Мрѡтиндѡн (Коз); свѡ слѡвимо слѡву (Не); мѡ слѡвимо ѡвде (Врс); тѣлѡт дојѣ крѡве (Лу); дојѡ нам крѡве (Врс); ѡдѡ жѣне повѡдѣ (Коз); да се прекрѡстѣ (Из); да је прѡсѡ (Боб); испрѡсѡ је (Ју); кат је испрѡсѡ (Ђер); ѣѣ извѡзѡ (В. Лок); извѡдѣ лѡди (Лу); вѡдѡ је ѡни (Бр); браћа махом извѡдѡ (Кон); императив: наслѡжи оногѡ вѣша; наслѡжи, наслѡжи (Со); налѡжи (Тр); слѡжи вѣш (Дуј); лѡжи (Ки); полѡжи им (Лу); ѡни пренѡћи тѡмо (Ђер); пѡ је извѡди (Боб); сѡм вѡди (Ка); посл'ѣ извѡди (Не); навр три нѣдеље је извѡди (Кон); прекрѡсти се (Ост); прекрѡстѡ се (Коз); укрѡсти нѡге (Ки); удрѡби у једно чѡнче (Ка); издрѡби овцѡма (Лу); кѡпрѡвѡ надрѡби (Жи); рѡш испрѡжи (Лу); нѡ уштѡпѡкѡ попрѡжи (Ост); угрѡби кѡла (Кн); радни глаголски придев: слѡжѡо (Кн); нѡјесам био дѣцу крстѡо (Бал); ѡн је и прѡсѡо (Прћ); испрѡсѡо ме дѣвѡр (Дуј); понѡћи је доводѡо (Лу); доводѡо овудѡје (Кн); Ђѡрђевдѡн се слѡвио (Из); набѡвио сам и триѡр; свѣ сам тѡ набѡвио (Коз); појѡо крѡве (Бал); пренѡћѡла нѡћ (Бал); јѡ сам је извѡдила (Бал); испрѡсила је; испрѡсила се (Ју); мѣне су браћа свѡтѣ водѡла (Боб); тѡ се мѡка водѡла (Дуј); мѣне двѡ пѡт водѡла (Коз); пренѡћѡло у кѡла (Дуј); нѡје

положило (Брђ); да би *се повредило* (Кон); *грабуљом се грабило* (Лу); *предложило* и *бил*'и (Не); тако *су се бил*'и *сложило* и (Тр); *преноћило* и (Бо); *наводио* и *се* (Ка); *водио* и *ту* л'инцѹру (Бо); *осеви се* неки *наводио* и (Го); *доводио* и *су* неке (Баг); *водио* и *га* к л'екару (Коз); *ту* су на Ђурђевдан *водио* и *децу*; *доводио* и *децу* (Боб); *водио* и *у* кућу; дешњака би *водио* и (Из); *оде се* *ћесто* *ратови* *водио* и (Пож); *то* време *поводио* и (Не); *поводио* *љи* *живот* (Бр); *понио* *славио* и (Боб); *славио* и *смо* *славу* (Коз); *овѣ* *годинѣ* *те* *славио* и (Врс); *пшеницу* *пржио* и (Лу); *бавио* и *се* *свакојакијем* *пословима* (Со); *уграбио* и *нафтѣ* (Ли); *овако* су *крстио* *е* *бадрљице* од *овса* (Ке); *трпни* глаголски *придев*: на *ћораво* *испршена* (Баг).

П.1.7.2. Само по VII врсти мењају се и глаголи: (-)звонит, (-)ходит, (-)праћит, (-)жљит (се), (-)сѣтит се, (-)кѣсит, (-)нѹшит, (-)правит и други:

инфинитив: *неће жљит* (Бот); *направит* (Ме); *сѹтра* *ће* *те* *прекѣрит* (Дуј); *сѹтра* *ће* *те* *прекѣрит* (Па); *аорист*: *звони* на *звонце* (Бо); *зато* *ја* *сѣти се* (Прђ); *па* *окрѣчи* (Лу); *сѣт* *што* *покѣси* (Гу); *растури* *кѹт* *кѣ* (Кон); *растури се* *то* *свѣ* (Баг); *пѣтрефи* *га* *она* *бѣл'ѣс* (Бо); *ни* *не* *осѣтисмо* (Лу); *испраћисмо* (Го); *растурише* *Југославију* (Го); *направише* *кућу* *дѣл'е* (Коз); *направише* *спѣрскѹ* *халу*; *љѹди* *је* *направише* (Пож); *ѣни* *ми* *зборише* (Го); *презент*: *могу* да *хѣдим* (Гу); *не* *могу* *ни* да *се* *пресѣтим* (Лу); *да* *не* *жљит* *им* *посл'ѣ* (Пр); *да* *се* *сѣтим* (Боб); *не* *могу* да *се* *сѣтим*; *не* *могу* да *се* *сѣтим* (Коз); *д[а]* *усѣрим* (Го); *да* *тѹрим* *чај* (Бал); *попушим* и *ја* *дим* (Жи); *ја* *направим* *пнешто* (Боб); *не* *могу* да *се* *исправим* (Брђ); *не* *могу* да *натрѣвим* (Ка); *збѣрим* *најозбиљнијѣ*; *збѣрим* *ѣзбиљно* (Ле); *пѣсл'ѣ* *га* *испраћии* (До); *потсѣрим* (Ка); *да* *имаш* *пѣсл'ѣ* *шта* да *кѣсии* (Бр); *хастал* *је* *тѹрим* (Бо); *подѣсии* (Ка); *да* *потрѣфии* (Ке); *да* *ме* *испраћии* *са* *свѣдѣом* (Го); *знаѣ* да *зжљит* *и* *бол'есника* (Ка); *ѣна* *сѣт* *то* *праћии* (Кон); *што* *осѣти* *духан*; *осѣти* *дим*; *што* *осѣти* *мирис* (Брђ); *како* *га* *не* *осѣти* (Лу); *ако* *ти* *осѣти* *неко* (Бр); *чак* *ни* да *га* *сѣри* *за* *себе* (Леч); *да* *му* *кѣси* (Врс); *да* *кѣси* (Леч); *на* *пѹт* да *му* *тѹри* (Брђ); *растури* *дѣл'е* у *Пазѣр* (Нет); *ка[д]* *се* *нѹши* *цигѣра* (Брђ); *снијег* *нѹши* (Лу); *да* *запуши* (Пож); *стѣ* *чѹдѣ* *прави*; *направи* *држѣве*; *прави* *двѣдес-тридес* *станѣва* (Ју); *прави* *се* (Леч); *мѣже* да *се* *дѣси* (Рај); *дѣси* *се* у *свијету* *свѣшта* (Тр); *ако* *се* *дѣси* *неки* *слѹчај* (Гу); *крѣва* *отѣл'и* (Ки); *нешто* да *те* *стрѣфи* (Боб); *потрѣфи* *се* (Бот); *да* *јѣ* *нико* *пружи* (Брђ); *само* *пружи* *руку* (Не); *крѣчи* (Боб); *бѣк* *га* *њѣга* *кѣзни* (В. Лок); *мѣра* да *се* *кѣзни* (Не); *ѣдрѣни* *хи* *вѣда* (В. Лок); *на* *њи* да *се* *пожљит* *имо* (Не); *за* *себе* *сѣрим* (Леч); *потѹрим* *фѣл'ију* (За); *да* *тѹрим* *паприке* (Бал); *да* *јѣ* *тѹрим* *у* *кѣла* (Ка); *водѣ* да *се* *оквѣсимо* (Лу); *само* да *осѣл'ите* *от* *кућѣ* (Уг); *свѣ* *жљит'ѣ* (Коз); *па* *ми* *се* *жљѹ* *ѣви* *пчѣлари* (Ју); *ѣвѣ* *жѣне* *усѣри* (Леч); *сѣјена* да *укѣсѣ* (Гу); *растури* *љѹде* (Тер); *да* *је* *растури* (Баг); *па* *се* *направѣ* *канал'и* (В. Лок); *императив*: *испраћии* *је* (Коз); *кѣси* (Жи); *тѹри* (Жи); *тѹри* *мало* *темѣља*; *тѹри* *ѣне* *грѣде* (Бот); *растури* *га*; *растури* *порѣт* *плѣта*; *растури* *ѣвако*; и

растурѝ (До); па *турѝ* зельанѝк; *турѝ* на онѝ дрво (Бо); *турѝ* грања; *турѝ* дрвѝдѝ; *турѝ* свѝшта (Бр); *правѝ* колѝче (Бал); на ѱѝше је *направѝ*; *направѝ* дѝл'е рупу (Боб); пѝ тѝ *направѝ* (Бот); димѝје *се направѝ* (Це); онѝ *ол'ѝјети* (Бот); пѝ *ул'ѝни* (Лу); и *крѝвѝм посл'и* (Лу); пѝ *осѝл'и* (Туз); *осѝл'и* (Ков); *прѝжи* нѝшто (Бр); пѝ *зал'ѝди рѝјека* (Не); па *обѝј* (Ков); и *усѝл'и се* (Бот); радни глаголски придев: ѝпште нѝсам *осѝтио* (Нет); нѝсам *осѝтио* (Не); *прѝтио* тѝтку (Го); нѝ би *жѝл'ио* (Нет); ѝдмѝ *се сѝтио* (Лу); *косѝо* око кѝћѝ (Ост); *покосѝо*; онѝ *покосѝо* (Бољ); сѝмо духѝн *нѝшио* (Бо); *направѝо* мало кѝћѝ (Бот); ѝн је *правѝо* ѱабрѝве; трѝшка ѝцу *правѝо* (Бот); *направѝо* такѝ дѝло (В. Лок); што је *направѝо* вѝкендицу (Ка); *направѝо* јѝдну кол'ѝбу тѝмо; *направѝо* кѝћу (Нет); *направѝо* би карамбѝл; ѝн се *поправѝо*; *направѝо* кѝћу (Леч); ѝн *направѝо* мѝлѝ (Лу); нѝко *осел'ѝо* (Тр); *кѝзнио* главнѝ медеѝнскѝ сѝстру (Не); јѝ би га *посѝтила*; тѝ ни *осѝтила* нѝсам (Коз); ѝна *направѝила* (Баг); *правѝила се* весѝља; *оквѝсила се* (Лу); рѝно *се отел'ѝла* (Ка); *потрѝвила се* валѝ бѝла дѝбра (Коз); ѝтл'ѝн *се прѝжила* (Туз); у Прѝжањ *се опрѝжила* (Гу); она *се* и *одледѝла* (Бал); *зал'едѝла се* (Бот); нѝјесам ораѝом нѝшта *бойла* (Ков); што е *пресел'ѝла* (Ли); нѝје *се косѝло* жѝто (Дуј); *косѝм се косѝло* (Леч); *растурѝло се* (Гу); тѝ га е *доправѝло* (Лу); свѝ *слѝмѝло* грање (В. Лок); *штѝ се десѝло* (Коз); пѝ *се потрѝвило* на тѝ дѝн; нѝшто је *потрѝвило* (Прћ); *расел'ѝло се* сѝт (Прћ); тѝ је свѝ *отсел'ѝло* (Боб); кат је *осел'ѝло*; *жѝл'ил'и* (Из); што сте не *посѝтил'и* (Др); тѝне нешто *косѝл'и* (Рај); духѝн тѝј *нѝшил'и* (Баг); *правѝил'и* кѝће по Пазѝру (В. Лок); *направѝил'и* су ѝде овѝ (Баг); сѝлу смо *направѝил'и*; *направѝил'и* гѝжве; би *правѝил'и* пѝте; нѝ би *правѝил'и* цѝцвару; нѝ би *правѝил'и* качѝмак (Из); *правѝил'и* свѝдбу (Коз); ѱѝрка и сѝн јѝј *направѝил'и* по пѝла кѝћу; и за ѝу *направѝил'и* сѝбу (Коз); те смо се нѝкаѝо *закрѝтил'и* (Тр); *грѝчил'и* (Лу); нѝјприје су *догонѝл'и* (До); што смо *бойл'и* (Ков); бѝл'и *досел'ѝл'и* (Лу); овѝ што су *осел'ѝл'и* (Врс); пѝдѝвно *осељѝљи*; нѝјпрвѝ су *насел'ѝл'и* Ўгѝ; и *досел'ѝл'и* овѝмо (Бо); *правѝил'е* се тестѝје (Из); сѝстре *осел'ѝл'е* за Тѝрскѝ (Гу); трпни глаголски придев: *правѝено* у свијет (Бр); *прогѝњен* нѝрот бѝо; *прогѝњен* мусл'имѝнскѝ жѝвалѝ (Ју); свѝкѝм је *прѝжена* пѝмѝћ (Лу); *досѝљена* тѝ (Ју); пѝ је свѝ бл'ѝзо *правѝљено* (Боб); *направѝљено* пѝсл'ѝ рѝта (Ју); онѝкѝ *скрѝљено* (Бал); *кошѝви* су *правѝљени* (Гу).

II.1.7.3. Наведено важи и за глаголе (-)кѝпит, (-)стѝвит, (-)трѝшит, (-)рѝнит, (-)крѝшит и др.:

инфинитив: тѝ је севѝп *покѝпит* (Кн); шкѝлу *стѝвит* у Грѝбетиће (Ју); немѝ *се плѝшит* (Гр); јѝдно ѱу ти *поклѝнит* (Из); *чѝстит* сѝбе (Дуј); дрѝгѝ пѝт ѱу јѝ *припѝзит се*; по снѝјегу *гѝзит* (Лу); пѝ кѝња мѝжеш *наѝчит* (Кн); аорист: јѝ *пѝкупи* тѝгле (Бал); па нешто нѝ *настави* (Го); *ѝстроѝл* некѝ трѝшѝце (Го); ѝдмѝ *наѝѝсмо* некѝ гѝвѝр (Пож); *покѝпише се* (Бот); *покѝпише* онѝ машинѝ (Не); *поженѝше се* (Прћ); презент: док *покѝпѝм* говѝда (Ка); *покѝпѝм* и смѝк (Брћ); *стѝвѝм* кѝфу (Баг);

ста̀вѝм у замрзивач; да *оста̀вѝм* (Бал); да *оста̀вѝм* гòре зѣмљу (Ју); нешто *се шѝл 'ѝм* (Пож); *плѝшиѝм се* (Кн); пѧ *се дòста плѝшиѝм* (Кон); *ућѝм* јѧ; поћѧ да *ућѝм* ајѧте; òн ми не дѧ да *ућѝм* (Уг); *покў̀пѝши* (Коз); ко га *не покў̀пѝши* (Брђ); да *запòста̀вѝши* (Бал); ако га *оста̀вѝши* (Брђ); да *ста̀вѝши* у шпòрет (Ост); сѧл *истрòшиѝши* мѧло (Бал); да ујўтру *подрѧ̀ниѝши* (Ка); *напў̀ниѝши* ўста водѧ (Ле); мòгò да *се ожѧ̀ниѝши* (Ка); да му *склò̀ниѝши* (Ле); да *чѝстѝши* кўћу (Дуј); пѧ да га *отр̀л 'ѝши* (Ка); *отр̀л 'ѝши* (Коз); *згѧ̀зѝши* на секѝру (Ју); *покў̀пѝ* свѧ (Боб); сѧт *се кў̀пѝ* помѧло (Ка); да *се покў̀пѝ* недѧљòм (Из); òн некѧ зѧкòне *пòста̀вѝ*; тò *се ста̀вѝ* (Баг); да *наста̀вѝ* тў школу (Брђ); да га на мѧсто *оста̀вѝ* (В. Лок); *ста̀вѝ* се сò на бѧдњѧк; и *ста̀вѝ се* мало; пѧ *се пòста̀вѝ* (Из); да *пòста̀вѝ* зѧкон (Кн); а *трошиѝ* је (Не); пѧру да *трошиѝ* (Рај); *вѝсѝ* низ л'ѧђа (Ју); ка[д] *се слò̀ми* (Баг); оће да га *слò̀ми* (Брђ); *ломѝ се* преко бѧдњѧка (Из); те *се тò пў̀ни* (Рај); *òженѝ се* (Со); да ми *поклò̀ни* жѝвот (Нет); *склò̀ни се* (Баг); да му *поклò̀ни* (Ђер); чòвек да *се борѝ* (Не); да *се борѝ* (Ков); пòсл'ѧ *се тр̀л 'ѝ* (Коз); онò *се тр̀л 'ѝ* (Леч); да *се тр̀л 'ѝ*; па да *се тр̀л 'ѝ* (Го); свѧ га *прегѧ̀зѝ* (Ер); *учѝ* јòј дѧцу; мѧло да *учѝ* занѧт (Из); *учѝ* (Ју); да *се састѧ̀вѝмо* (Из); *ста̀вѝмо* дòл'е (Ер); *накў̀шиѝмо* врбòвинѧ (Коз); ѝ *се поплѧ̀шиѝмо* (Прђ); кòл'ко пўт *очѝстѝмо* (Брђ); штѧл'е *закѝтѝмо* (Коз); *лѧ̀тиѝмо* га мѝ (В. Лок); да *се плѧ̀шиѝте* (Не); да ни *поклò̀ните* тѧ мѝр (Ли); *гѧ̀зѝмо* (Ки); у мòју кўћу да *се покў̀пѧ* (Из); *оста̀вѝ* млѧдў; *ста̀вѝ* на тѧбљу пѧре (Боб); *састѧ̀вѝ* (Бот); да га *руѝшѝ* (Нет); да *се не плѧ̀шѝ* (Бо); да хим *се жѧ̀ље испў̀нѝ* (Дуј); да *се жѧ̀нѝ* (Баг); мѧло да *почѝстѝ* онò (В. Лок); они тò понòђи *чѝстѝ* (Рај); *борѝ се* (Боб); императив: свѝ *се покў̀пи*; *покў̀пи се* ўвечѧр; свѧ *се дѧца окў̀пи* (Боб); оне *се скў̀пи* (В. Лок); пѧ *покў̀пи* свѧтове (Кн); мѝ девòјке *се покў̀пи* (Леч); једно мѧлò др̀во *ста̀ви*; тò *се ста̀ви* у чѧшу; *ста̀ви* је тў; по средѝни *ста̀ви*; *ста̀ви* га у вòду (Боб); *ста̀ви* у вòду (Ка); *оста̀ви* тò мало кўћницѧ (Бот); пѧ òпѧт такò *уста̀ви* (Ост); што *потрòши*; *потрòши*; што *не потрòши* (Из); *порѧ̀ни* изјўтра (Дуј); тројѝцу *рѧ̀ни* (Ђер); пѧ *запѧ̀ри* (Дуј); тѧмо *слò̀ми* нòгу; на четѝри онò *излò̀ми* (Ка); онò шѝше *слò̀ми* (Ли); *напў̀ни* слѧмѧ (Боб); *напў̀ни* у гѧпек (Ка); *напў̀ни* је водѧ; слѧмѧ *напў̀ни* (Ју); *мў̀чи се* (Жи); *тр̀л 'ѝ* (Коз); мѝ овѧмо *отр̀л 'ѝ* (Жи); ўвечѧ *кѝти* кўћу; *кѝти* штѧлу; *кѝти* пчѧл'е; свѧ што ѝмѧш *кѝти* (Ју); *закѝти* штрўгљу (Кн); *наўчи* тѝ кòња; трѧктор *гѧ̀зи*, *гѧ̀зи* (Кн); радни глаголски придев: *покў̀пио* свѝ сиротѝнѝскў дѧцу (Из); òн јòј *се преста̀вио* (Из); што си *потрошиѝо* (Не); да сам је *вѧ̀рио* (Из); трѝес трѧ̀ћѧ *сломиѝо* је нòгу (Ка); *сломиѝо* сам нòгу; *преломѝо* му нòгу; и *сломиѝо* ми нòгу (Коз); педесѧт и трѝ гòдине кат сам *напў̀нио* (Ка); пѧ *се ожениѝо* (Боб); дѧда *се ожениѝо* (Бот); òн *се* посл'ѧ *ожениѝо*; један брѧт ми *се ожениѝо* (Нет); јѧ што сам *запѧ̀зио*; јѧ *запѧ̀зио* (Не); нѝјесам *запѧ̀зио* (Пож); пѧ ме òн *прегѧ̀зио* (Коз); зѧмљу што сам је *гѧ̀зио* (Ле); тў би *се скў̀пила* òмладина (Из); ѧе си тѝ *ста̀вила* кòла (Ју); ко си *потрошиѝла* (Ка); вѧлѧ сам *попѧ̀рила* нòгу (Бал); рўку *сломиѝла* (Коз); осамнѧс гòдѝнѧ *напў̀нила* (Брђ); петнѧс гòдѝнѧ *напў̀нила* (Леч); сòба би *се напў̀нила* (Врс); òна *ожениѝла* сѝна (Коз); òдѧнѧк ми *поклониѝла* тў девòјку; *поклониѝла* овѧ хѧла (Ке); и *мў̀чила* (Брђ); пѧ се ондѧ *тр̀л 'ѝла* (Кн); и òде *тр̀л 'ѝла* (Бр); *научѝла* (Дуј); тў *се кў̀пило*; би *се кў̀пило* сѝла нѧрòда (Ка); сѧт *се* *намножиѝло* двѧдес кўћѧ (Бот); нѝје ми *се* бѧш

добрo *ишчїстило* (Тр); тo *се пазило* (Бр); код нaс *се* нїје *кїтило* (Рај); тo су свє *покупїл'и*; партизaни су свє *покўпил'и* (Бот); *сакўпил'и* су један дєo; жандaри су *покўпил'и* (Прћ); пa би у штaлу *стaвил'и*; би *стaвил'и* у вoду (Из); *остaвил'и* су лўди имaње; *остaвил'и* су имaње (Баг); *остaвил'и* oде (Со); пa *се шaл'ил'и* (Коз); *напўнил'и* ћўпове (Из); лaко су *се женїл'и* (Баг); мўхўр *поклонїл'и* (Ли); мўчил'и се (Ју); млoго су *се мўћил'и* (Пож); партизaни *чїстил'и* (Рај); лопaтaма *чїстил'и* пут (Бо); онo би *истрїл'ил'и* (Ле); мї би *се покўпил'е* (Ју); жєне *се покўпил'е* (Не); трпни глаголски придев: да нїје *окїћена* (Со).

II.1.7.4. Код глагола *чїнит* и *мїслит* -и : -и однос основа мења се у -и : -е. Тако ови глаголи остају унутар промене по VII врсти, с тим да се приближавају односу *вoлет* : *вoлїм*, *жєлет* : *желїм*.

Глагол *чїнит* тако има старије облике *чїнит* : *чїни(x)* : *чинїм* : *чїни* : *чинїо*...

инфинитив: свє ће *учїнит* (Ост); нєће кoме шєр *учїнит* (Бот); аорист: свє *учїних* (Ков); презент: да овомє да *ућїнїм*, овомє да *не ућїнїм* (Ле); мoгу да ти *учїнїм* (Бот); *чинї* ти *се* (Брћ); чїне да *учїнї*; штa ће да *чинї* с онїјем (Ју); сaмо му *се чинї* (Бр); да ти злo *учїнї*; *чинї* ми *се* (Кн); *ја* ми *се чинї* (Жи); штa *чинїте* (Жи); штa *чинїте* (Ост); гoдине *чинї* свє (Ју); радни глаголски придев: кo је *учинїо* (Из); тaд ми *чїни учинїо* (Ју).

У облицима грађеним од инфинитивне основе на месту -и бележено је -е, односно облици *чїнет* / *чїњет*, *чїне(x)* / *чїње(x)*, *чинєо* / *чињєо*...

инфинитив: *учїњет* чaре (Го); аорист: єто ти штa *учине* од сєбе (Го); *учїне* бoљє (Бо); штa *учиње* овo од мєне (Вру); радни глаголски придев: вїдїш штa је *учинєо* (Не); aмїн сам бoгу *учинєо* (Кн); да је нєкoм нєшто *учињєо* (Коз); дoбар мoмак с[e] *учињєо* (Вру); свє у комaте га *ућинєо* (Туз); тaмaн си му га *ућинєо* (Бо); *ућинєо* ми је дoбро (Ле); штa л'и *чинєо* у бaшту (Го); oна тo нїје *учинєла* oдмa (Не); да би oна *учинєла* (Жу); штa сам *чињєла* (Го); рaтїшта су *ућинєла* (Пож); *учинєло* се сaт порoдица (Бр); тў *се учинєло* нїје дoбро (Го); некў чaрку *учињєл'и* тaмо у Плaв (Че); *начинєл'и* смо му кўћу (Бр); с то су рўшвaје *почињєл'и*; па су хи л'єш *почињєл'и* (Ке); тo *чинєли* (Вру); па штa би *чинєл'и* по тoј слaми (До); *учинєли* крв (Бал); нешто су *чињєл'е* (Ју).

Исто стање је и код глагола *мїслит*, који може имати форме са -и- у свим глаголским облицима:

инфинитив: мѡш мѡсл'ит (Ту); аорист: јѡ помѡсл'и ѡн је (Ост); презент: јѡ мѡсл'ѡм (Ју); да помѡсл'ѡм (Бот); јѡ мѡсл'ѡм (Гр); шта мѡсл'ѡш (Не); мѡш да замѡсл'ѡш (Бот); да помѡсл'ѡш (Ју); да размѡсл'ѡш (Врс); мѡже да замѡсл'ѡ (Баг); мѡ мѡслѡмо (Бал); да замѡсл'ѡмо (Бот); императив: тѡ вѡ замѡсите (Врс); радни глаголски придев: кѡ је измѡсл'ѡо (Кн); нѡ би помѡсл'ѡла (Бр);

односно са *-e-* у инфинитиву, радном глаголском придеву и аористу, и то само уколико је непрефиксиран:

инфинитив: мѡсл'ет бѡк знѡ штѡ (Кон); аорист: мѡ мѡсл'ѡсмо да сврѡтѡмо (Ли); радни глаголски придев: скѡро сам мѡсл'ѡо (Баг); јѡ сам мѡсл'ѡла; па су мѡсл'ѡли затѡ (Го); мѡсл'ѡл'е су да дѡђѡ (Шар).

У аористу овај глагол има краће облике: јѡ помѡсл'и (Ко); помѡсл'исте (Че); и дуже, са елементом *-d-*: мѡ мѡсл'ѡдосмо (Го); мѡсл'ѡдосте (До) (притом, облици аориста са проширењем увек су са *-e-*).

II.1.7.5. Глагол *пѡстит* такође може имати двојаке облике радног глаголског придева, али њихова је појава условљена изванјезичким факторима. Наиме, у говору православаца, за означавање хришћанског поста, користе се облици: *постѡ, постѡла, постѡло...*: вѡ *постѡте*; ѡћете да *постѡте*; мѡ *не постѡмо*; *не постѡмо* га ни јѡдан дѡн (Кн); *не постѡм* (Ост); док у говору муслиманског становништва, када се говори о рамазанском посту, ови облици гласе: *постѡо, постѡла, постѡло...*: јѡ сам *постѡла* (Ђе); *постѡла* је двѡ дѡна (Ту); нѡјесмо *постѡл'и* (Бо). У подлози промене је, дакле, намера да се и терминолошки, на лингвистичком плану, разграниче две радње које су у ванјезичкој стварности диференциране.

Променом овог типа у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу обухваћени су само поједини глаголи, тако да нема облика типа *радео, радела, радело*.

II.1.7.6. Глагол *(-)нѡсит* има промену по VII врсти:

инфинитив: *носит* кўћи (Коз); аорист: па *носи* црвѣну мараму (Го); *односи* (До); презент: *носім* онѣ тестѣје на раме (Лу); *носім* апарат (Коз); *носиш* кўћи (Коз); тестѣје *носиш* (Не); кажѣ *носиш* нафаку (Боб); *дондосиш* вѣду (Дуј); *нико не носѣ* (Бо); *ундосѣ* се слама (Из); он *не носѣ* ништа; време *дондосѣ*; тѣ вакат *дондосѣ* (Ју); мајке *подносѣ* мўке (Тр); *не дондосѣ* лўди (Ју); *прендосѣ* се тѣ прѣче (Це); посл'ѣ *дондосу* (Бр); императив: на главу *носи* (Дуј); *носи* ѣзвештаје (Це); *носи*; овако *прендоси* по двѣје (Бал); *дондоси* жѣта (Лу); *не дондоси* (Дуј); зава *односи* тамо (Бо); радни глаголски придев: *носио* пртене пантол'е (Коз); ко је *носио* тѣ опанке (Бот); *носио* свѣ те побѣде (Баг); *носио* тамо шљѣве (В. Лок); он је *носио* онѣ опанке (Нет); он *преносио* (Бал); *носила* онѣ запрегу (Лу); *носила* у Вѣдрѣнак; на главу *носила*; *доносила* (Бр); вѣда је *носила* (Баг); *носила* нѣж (Бал); шта се ѣсприје *носило* (Дуј); посл'ѣн би се *доносило* и пиѣе (Рај); *носил'и* смо хим на рѣт вѣчѣру (Врс); *носил'и* гѣре сѣр (В. Лок); *носил'и* тѣ пѣјас (Бо); *доносил'и* би ми (Нет); трпни глаголски придев: пѣлат која су *ношена* (Лу); опанци су *ношени* (Не).

Употребљен са префиксима, овај глагол може имати и облике по VI врсти: ја га *не изнесам* (Не); њѣгови што *донѣсајѣ* рѣбу (Ков); тѣ ѣде *донѣсајѣ*; мојѣм ѣцу *донѣсѣ* рѣбу (Ков).

II.1.7.7. Имперфектизоване форме глагола (-)рѣдит, (-)иштѣтит, (-)качит, са променом по VI врсти, обичне су на читавом преостору тутинско-новопазарско-сјеничког говора: ѣде *не родѣјевѣ* вѣѣе (С. До); *родѣјевѣ* (Че); ѣдма се *иштеѣавѣ* (Ков); *закачѣњѣ* се више вратѣи (По); на врата од штѣлѣ се *закачѣњѣ* (Свр).

У основном облику, ови глаголи имају промену по VII врсти:

аорист: најмлаѣѣг сѣна *рѣди* (Боб); презент: ѣћу да се *порѣдим* (Го); *закѣчиш* (Ки); *порѣди се*; свѣ хѣѣе да *родѣи*; жѣна се *опорѣди* кријѣѣћи; не мѣже да се *опорѣди*; *не рѣди се* нѣрмѣлно (Боб); да *не родѣи* (Врс); да *родѣи* бѣлѣ жѣто (Лу); њѣга *поткачѣи* (Врс); императив: *окачи* око кўћѣ (Коз); пѣ *прикачи* за онѣ; пѣ *прикачи* онѣ кўћѣр (Лу); мало *закѣчи* (Баг); и мѣло *закѣчи* (Ки); и *откачи се* (До); он га *откачи* (Бал); радни глаголски придев: посл'ѣ *одрѣдио* дѣцу (Прѣ); *поштѣтио* му (Врс); *иштѣтио се* (Ли); тѣ ме *родѣила* (Ка); ѣна *родѣила* двѣ сѣна (Лу); с гѣдинѣм сам се *обрѣдила* (Лѣч); мѣжда *закѣчила* (Це); *родѣило* је пѣчѣрака (В. Лок); нѣ би тако *родѣило* (Бр); јѣш се није ни *родѣило* (Кон); ваљда није *закѣчило* (Брѣ); тѣ су *откачил'и* (Не).

II.1.7.8. Глагол (-)пўстит на целом терену тутинско-новопазарско-сјеничке зоне има и фонетске варијанте (-)пўшитит и (-)пўшићит у свим облицима:

аорист: ја пўшити тел'евизѳр; како пўшити тел'евизѳр; спўсти онѳ бадњаке (Коз); тамо пўстише онѳ јѳгњад (Лу); запўстише је у Пазѳр (Го); презент: да пўшитѳм краву (Бал); да спўстѳи на зѳмљу (Из); спўстѳи на ѳсвалт (В. Лок); што пўшићѳи кѳра (Нет); да пўшитѳш тѳле (Бал); пўстѳи нѳко за севѳп (Бот); нѳће да ми испўшитѳ (Бал); кад напўшићѳи (Коз); кат се пўстѳи рѳднѳштво (Не); нѳ би дѳла да испўстѳимо ѳвце (Лу); тѳ сѳд пўшитѳ (Вру); императив: овѳ пўшићѳи хи на кѳнак (Бо); радни глаголски придев: кѳ би нас пўстио (Бот); ја сам напўстио (В. Лок); па е напўстио бѳо (Го); ѳн је отпўстио (Ос); ѳдмѳ је напўшићѳила (Коз); напўстило прије двѳес гѳдѳинѳ (В. Лок); пѳ се ѳпѳт пўстило (Коз); пѳ га пўстил'и (В. Лок); пўстил'и га (Уг); напўстил'и су свѳдбу (Гу); сѳт сте напўстил'и (Не); ѳчи ме сѳт понўстил'е (Коз); трпни глаголски придев: дѳбар дѳо је напўштен; тѳ је рѳјеч пўшићѳена (Бр); напўшићѳено гѳре; тѳ је мѳсѳовно напўшићѳено (Баг); бѳло напўшићѳено (Брђ).

II.1.7.9. Глагол (-)бѳцит има облике:

аорист: мѳ одбѳцѳисмо свѳ тѳ (Пож); презент: и убѳцићѳи га (Жи); бѳцићѳи пешкѳр (Боб); бѳцићѳи тѳрбу (Рај); преко водѳ тѳ бѳцићѳи (Кон); бѳцићѳи дѳнѳр пѳрѳ; да бѳцићѳи сѳтѳ нѳкѳ; да избѳцићѳи смѳће (Из); да га бѳцићѳи (Лу); императив: сѳтрадѳн га бѳцићѳи (Рај); бѳцићѳи га у сѳбу; бѳцићѳи ѳ воду (Боб); пѳ онѳ ѳѳбре бѳцићѳи (Кон); од белѳѳкѳ бѳцићѳи (До); на стѳнове избѳцићѳи (Гу); пребѳцићѳи га преко сѳбе (Туз); радни глаголски придев: како бѳцићѳио тѳ лѳбицу (Не); ѳн ме бѳцићѳио у кѳму нѳкѳ (Уж); бѳцићѳила се (Туз); тѳ рѳло се избѳцићѳило (Ки); сѳр бѳцићѳил'и (Кн); овѳ убѳцићѳил'и (Ју); пѳсл'ѳн ѳде смо пребѳцићѳил'и (Бр).

Само у сјеничкој зони бележен је и у облицима: бѳчит, бѳчѳм, бѳчи...: бѳчѳм овѳ кѳшѳбрѳн ѳје (Врс); да бѳчѳм (Бољ).

II.1.7.10. Глагол (-)зрѳт у презентским облицима има форме (-)зрѳѳи и (-)зрѳѳи: зрѳѳи вѳће (Ту); тѳ узрѳѳи (Ка). Облици по III врсти обични су на читавом испитиваном простору: да ѳе зрѳѳнут (Ке); воће узрѳѳени (Ту). Само у сјеничкој зони бележени су облици радног глаголског придева: нѳје ни сазрѳѳио (Бољ); сазрѳѳио пасѳљ (Врс).

II.1.7.11. Глагол (-)кѳнит (< 'кана' у значењу 'природна боја која служи за украшавање невесте') чешће се јавља са основном кѳн-: кѳнѳи се невестѳа (Ле); онѳ кад се невестѳа

оканї (Ост); тѹ невѣсту *канї* (Врс); *канїла* се невеста (Це); онѡ се *канїл'е* (Уг); али је бележен и са основом *кн-*; у онā дѡм се *кнї* девѡјка (Дуј); *кнї* се овāмо; ѡна се *кнї* тāмо у рѡт; кат се *кнї* (Тр).

II.1.7.12. Глагол (-)мѡлит у аористу има дуже и краће форме: дѡђѣ пā мѡл'и (Бот); кат ти се ѡн пѡмол'и (Лу); зāмол'и ми се (По) : *јā мол'ѣдо* (Ле); ѡн се мѡл'ѣде (Го). Остали облици су: да мѡл'и (Нет); *мол'їла* се бѡгу (Гр); да сам *јā мол'їла* (Ле); *замол'їл'и* (Бо).

II.1.7.13. По VII глаголској врсти мењају се глаголи *превāрит*, *удāрит*, *товāрит*, *помѣрит*, *конāчит*, *намѣстит* / *намѣшитит* / *намѣшићит* и сл.

инфинитив: *унїшитит* (Ки); мѡгѡ га је *превāрит* (Го); нѡћас ће те *превāрит* (Дуј); да се мѡрāло *конāчит*; *конāчит* (Це); мѡгу *погѡдит* (Гр); аорист: *намѣшићи* гѡрњѹ вїл'ицу (Жи); пā *јā заборāви* (Брћ); *уфāтисмо* га ѡнде (В. Лок); мї му *не прихвāтисмо* (Пож); што ми *не уфāтисте* (Врс); фāбрике ни *унїшитише* (Пож); свѣ *понїшитїше* (Ке); они *уфāтише* сѣдам (Пож); дѡл'е га *запсл'ише* (Гр); презент: *натовāрїм* на рāме (Бо); да се *премѣстїм* (Нет); да *намѣстїм* цркву (Кн); не мѡгу да *уфāтїм* (Ка); нїсам мѡгла да *довāтїм* пѡдношке (Кн); *уфāтїм* сїра (Уг); *промїјенїм* са Владѡм (Коз); не мѡгу да *погѡдїм* (Боб); кат се *помѣрїш* (Со); да *запўчїш* (Го); да се *освѣжїш* (Го); трње *намѣстїш* (Ки); не мѡжеш да је *довāтїш* (Лу); *уфāтїш* волѡве (Ки); да се *запѡсл'иш* (Коз); *ђе погѡдїш* (Па); *превāрї* девѡјку; *превāрї* (Лу); богами се и *конāчї* (Гу); са нāма се тѹ *гранїчї* (Ос); мѡгѡ да га *унїшитї* (Из); неће да *прихвāтї* (В. Лок); нїје хтѣо да *прихвāтї*; нѣкол'ико пўтā нїје хтѣо да *привāтї* (Леч); *јѣдан* да *намѣстї* (Врс); да се *намѣстї* пїта (Бо); да ти *намѣшитї* (Бр); што га *префāтї* (Боб); *дофāтї* рўку (Бот); ѡн ме *дѡватї* за рāме (Не); да човѣка тўга *уфāтї* (Не); кїша *уфāтї* (Брћ); сан *увāтї*; онѡ *увāтї* тмўша (Коз); ка[д] те *уфāтї* млāдо (Леч); кат се *запѡсл'и* (Рај); *промїјенї* бѡју (Боб); да се *промѣнї* бил'ѣже (Из); нѣтѣ да *помѣрѣ* (Лу); *растўрў* фāмил'ију збок тѣ женѣ (Нет); да га *запѡсл'ѣ* (Ли); да *промѣнѣ* прѣзиме (Пож); кāко се *погѡдў* (Уг); императив: пā га *превāри* (Не); *превāри* је (Це); *натовāри* на обремāчу (Ка); *натовāри* кљўсе (Бо); и ѡни посл'ѣ на кѡња *натовāри* (Лу); *натовāри* на кѡња (Бољ); пā *натовāри* двā цāка (Не); да га с мѣста *помѣри* (Лу); *премѣсти* на дрўгѡ мѣсто (Лу); *намѣсти* (Не); *намѣшићи* рāло о[д] дрѡвета; *намѣшићи* она рāонїк (Бо); *уфāти* у онā плўк (Нет); волѡве *уфāти* (Бо); *промїјени* мѣсто (Баг); *промїјени* обел'ѣже (Бер); у срѣт чѣла га *погѡди* нѣга (Нет); радни глаголски придев: ѡн је *превāрио* (Врс); *превāрио* ме (Лу); пā се *помѣрио* (Лу); брāт од брāта се *одвоїо* (Гу); *јā* нїјесам *прифāтио*; *прихвāтио* је (Ос); *смѣстио* у Дрāмиће (Прћ); *свāтио* дрўкшѣ (Из); нїје ни пѡла кāјмак *увāтио* (Ка); ѡдмā би је *запсл'ио* (Нет); млāt се *запсл'ио* (Ки); нешто сам свѣ *заборāвио* (Со); *јā превāрила* (Из); *јѣдна* ме и *превāрїла* (Ер);

тò све унїишила слána (Из); бõлє ме прифàтила нò бàбица (Кон); она се запосл'їла (Дуј); ја сам заборàвила (Из); кàко се свє измєнїло (Ју); удрїл'и дрүгòм путàњòм (Леч); товàрил'и онє товàре (Не); натовàрил'и ме на кљусе (Ков); òни су тò свє унїишил'и (Бот); сà[д] су тò свє унїишил'и (Из); пòсл'єн су намєишил'и (Бот); уфàтил'и су га (Прћ); прєзиме тò промијєнїл'и (Со); сàд су промијєнїл'и (Гр); што су се репўбл'ике раздвоїл'е (Гу).

П.1.7.14. Исто стање је и код глагола типа: *спòжит*, *окусит*, *говòрит*, *долàзит*, *излàзит*, *пролàзит* и сл.:

аорист: тў òтвори рўднїк (В. Лок); што ни òтвори òчи (Не); уговорїше (Го); презент: да се одмòрїм (Бал); ја ћу свє да опрòстїм (Бо); да се опрòстїм (Го); да преговòрїм (Лу); да раздвòдїи онијà пїлãдї (Лу); не излàзїи на тел'евїзију (Леч); улàзїи; како пролàзїи (Др); кат је отвòрїи (Нет); кўћа с ўлаза кад улàзїи (Дуј); да се умòрїи (Рај); да опрòстїи кà кћєр (Ке); кол'їко освòдї теритòријє (Из); јèдан крак излàзї (Ке); сàмо улàзї дєвєр; излàзї (Боб); такò ми некà тегòба наилàзї (Брћ); њє излàзї рўда; њє она излàзї (В. Лок); проналàзї нєко (Коз); дєснòм ногòм се улàзї (Из); òн долàзї јој (Леч); силàзї се с брда; с брда се слàзї; долàзї тў нòн-стòп; аутòбус долàзї (Не); долàзї ко хòе (Со); долàзї на муштўлук (Не); долàзї (Врс); обилàзї се рòдбина (Дуј); мòмак не долàзї (Дуј); сàт се нàрот сналàзї (Ки); кад врєме дозвòлї (Бл); не затвòрї продàвницу (Бал); док се одмòрї мàло (Не); да преговòрї (Коз); да нєшто нєко говòрї (Пож); јєзик којї се говòрї (Бо); па се договòрї са мòмком; говòрї у кўћу; нїко не говòрї (Бр); òна проговòрї; òна нєће да проговòрї (Го); нїђе да преговòрї (Ћер); да се не скврчї скрòз (Бал); весел'їмò се (Лу); око шкòл'є обилàзїте (Бл); како силàзїте прàво (Ос); пролàзїте тàмо (Со); тò да му опрòстїте (Ли); не мòгў да се одвòдї (Ков); да окусє помàло (Из); сналàзє се лўди (Баг); долàзє из грãда (Брћ); пролàзє тудїје; камиòни пролàзє; пє[т]-шєс сàтї пà одлàзє; л'єтно њє пролàзє; дòл'є излàзє вагòни (В. Лок); сàми се догòворї (Боб); да ослобòдє Јèдрене (Из); весел'є се (Лу); императив: рàздвоји се саш њїм (Ос); одвòји (Кн); отвòри прòзор (Ју); затвòри говєда (Ка); затвòри врàта (Рај); отвòри врàта (Гр); затвòри га (Дуј); опрòсти (Со); òн сàт наговòри цандàре (Ју); уговòри свàдбу (Кн); òни договòри (Ке); ослобòди га (Уг); сналàзїте се (Не); радни глаголски придев: òн се озноїо (Не); одвоїо не пòсл'є тà свєкар (Бр); онà што би долàзїо; нєгде је пролàзїо (Баг); нїсам силазїо (В. Лок); брàт долàзїо òде; їстò сам налàзїо (Из); прїјєн двà дàна долàзїо (Врс); бекчїја би је затворїо (Гу); єво наслонїо сам се (Кн); овà кїша освоїла (Кн); што се угоїла (Го); долàзїла је бїла (Прћ); нїсам јà излàзїла (Дуј); òпштиња дозвол'їла (Баг); нє би одговорїла (Дуј); ја сам се онесвијєстїла (Боб); онò нагноїло се (Лу); излàзїло се на крај (Баг); налàзїло се (Бот); пà се тєжє пролàзїло (Ка); пà тудїје се пролàзїло (Брћ); проговòрїло (Боб); тàд се ослобòдїло (Ка); сàт су се споїл'и (В. Лок); освоїл'и и свє (Ка); долàзїл'и

кѡд нѡс (Бот); како су *наилѡзил'у* рѡтови (Из); *пролѡзил'у* (Со); ѡни *долѡзил'у* (Дуј); ѡни су *долѡзиљи* (Бл); тѹ *отворѡл'у* кѡнкурс (В. Лок); *отворѡл'у* нѣкѣ дућѡне (Бо); *створѡл'у* нѣшто (Гу); тѡ су *се договорѡл'у*; Цѡци *говорѡл'у* (Не); ѡни су албѡнскѡ *говорѡл'у* (Бо); мѡ би *се договорѡл'у* (Го); *ослободѡл'у* тѣ крајеве (Из); те *ослободѡл'у* (Врс); кѡко су *обновѡл'у* кѹћу (Ка); да би јѡпѣт *обновѡл'у* (Прћ); жѣне су *долѡзил'е*; понѣкѣ су *долѡзил'е* пѡсл'ѣн (Бот); нѡсу *долѡзил'е* (Из); којѣ су *се* продавнице *отворѡл'е* (Ке); *затворѡл'е се* кѹће (Ка); трпни глаголски придев: тудѡ је *ослобѡђен* за центрѡлу (Баг); дућѡ *ствѡрен*; овѡ земѡљскѡ кѹгла *ствѡрена* (Бот); дѡста фѡрмѡ *отвѡрено* (Баг); гѡре *отвѡрено* (Бал).

II.1.7.15. Забележени облици глагола (-)лѡјечит, (-)плѡјевит, (-)цѡједит, (-)бѡјелит, (-)мѡјесит и (-)дѡјелит су:

презент: да *пл'ѡјевѡм* (Брћ); докл'ѣн *се не изл'ѡјечѡиш* (Па); *исцѡједѡиш* у јѣдан сѹт (Бо); да *умѡјесѡиш* л'ѣба (Ка); да *се л'ѡјечѡи* (Ос); пѡ *се тѡ цѡједѡи* (Леч); нѡ *се бијел'у* кѡ снѡјек; кѡ снѡјек *се бијел'у* (Кн); *умѣсѡи* у пѣкару кукурѹзницу (Коз); ѡна грднѡ *умѡјесѡи* (Коз); за тѡ *се дѡјел'у* курбѡн (Боб); *дѡјел'у*мо (Врс); *мѡјесѹ* л'ѣба (Бо); императив: *замѡјесѡи* га; *замѡјеси* л'ѣбове (Бр); онѡ *умѡјеси* је (Ков); *дѡјел'у* ракѡју лѹди; тѡмо *раздѡјел'у* по сѣл'има; ѡндѡ *се дѡјел'у* (Кон); ѡбично *подѡјел'у* по махѡли (Кон); радни глаголски придев: ѡде га *л'ѣчѡи* јѣдан (Коз); нѡје и бѡк *подѡјел'у* (Ју); ѡдмѡ и *подѣл'у* (Лу); *л'ѣчѡила* (Ка); *мѣсѡила* л'ѣп (Леч); нѡјесам л'ѣб *замѡјесѡила* (Ле); мешѡјѡца л'ѣбове *мијесѡила* (Лу); пѡ пѡсл'ѣ *се бијел'у*ло; *бијел'у*ло *се* (Кн); свѣ *се тѡ издѡјел'у*ло (Брћ); тѡмо га *л'ѣчѡил'у* (Прћ); *мијесѡил'у* би (Из); *дијел'у*л'у тѡпѹт (В. Лок); нѡрот *подѡјел'у*л'у (Ју); *одијел'у*л'у *се* (Коз).

II.1.7.16. Глагол *удѡрит* у облицима радног глаголског придева има двојѡке облике: кад *удѡрио* (Из); *удѡрио* (Гу); *удѡрио* јѣдно двѡпѹт (Го); и: ѡн је *удрѡи* сѡбљѡм; *удрѡи* сѡбљѡм у крш (Гу); *удрѡи* га (Коз); па сѡт кад су *удрѡил'у* (Бо). Остали облици су: пѡ кад *удѡрѡи* (Брћ); да *удѡрѡи* ногѡм; да *удѡрѡи* ногѡм (Боб); *удѡри* га по глави (Коз); по томѣ му *удѡри* (Нет); *удѡри* хим вѹкови (Гу); пѡново да *удѡрѣ*; пѡ *се удѡрѣ* грѣде (Из); *удѡрио* крај нѣга мѣтак (Уж).

II.1.7.17. Глагол *брѡјит* у инфинитиву има и облик *брѡјѡт*, са променом по VIII врсти. Двојство облика присутно је и у осталим облицима твореним од инфинитивне основе: *избрѡјѡсмо* (Бал); *избрѡјѡила* говѣда (Ост); и: *ѡзбрѡјѡао* сам (Жу); нѡјесмо *брѡјѡили* (Вру).

П.1.7.18. Глаголи типа *(-)трáжит*, *(-)врáтит*, *(-)рáдит*, *(-)сúшит*, *(-)плáтит*, *(-)плáстит*, *(-)жívет*, *(-)кúпит* припадају VII врсти, без промена у односу основа:

инфинитив: *сврáтит* код њéга (Ка); немóте *рáдит* (Бал); шта ћеш *рáдит* (Ка); *жívет* вáздáн глáдна (Ка); бóљé је *жívет* мáло; тéшко *жívет* óђе (Прћ); и *прожívет* девојкáлук (Леч); нíси мòгò *кúпит* опáнке (Ка); аорист: *òсúши* ми *се* онáмо (Ме); *откúпíсмо* зéмљу за грòбље (Прћ); Нémци *се врáтíше* (Прћ); *кúпíше* трáкторе (Кн); пòслé *кúпíше* црвèну марáму (Го); тý мáло земљé *кúпíше* (Лу); презент: да *се врáтíм* (Нет); кáку пáру *зарáдíм* (Ка); *плáстим* (Ка); *трáжíши* бóљй жíвот (Жу); да му *затрáжíши* (Бот); да *сврáтíши* (Го); ка[д] *се поврáтíши* (Бр); да *урáдíши* за дáн (Кн); пá да га *осúшиши* (Ка); *плáтíши* таксýсту (Не); *плáтíши* нèкòга (Рај); од нèчега да *жívíши* (Брћ); *жívíши* кá бèк (Бо); кл'йнце *кúпíши* (Ки); нíшта да *трáжí* (Боб); *трáжí* злáто (Кон); да хи *трáжí* (Ли); *затрáжí* мòмак девòјку (Леч); *не врáтí* прíјен Ђурђевдана (Боб); трèбá да *се поврáтí* (Го); свè мòрá да *рáдí* (Боб); óде *рáдí се*; да *се рáдí* (Брћ); вíшé тò нíко *не рáдí* (Нет); кò ће тò вíшé да *урáдí* (Леч); тò *се зарáдí* с пијáца; овò да *се порáдí* (Ка); да ти *рáдí* (Рај); нèшто *грáдí* (Бот); да *се* тò *сúши* (Баг); óбично *се осúши* (Из); да *се осúши*; ка[д] *се осúши*; да *се сúши*; кат *се осúши* (Коз); пá *се* тò *сúши* (Леч); пá *се* тò *осúши* (Нет); да *с[e] осúши*; оно *се* óдмá *осúши*; да *се сúши* (До); да *плáстí* (Боб); *плáстí* л'ивáде (Лу); óмладина *жíví* бóљé (Бот); тý нíје мòгла да *жíví* (Ју); нека *пожíví* (Ка); и дòл'е *жíví* (Коз); него óдé да га *кúпí* (Леч); *кúпí* за нòћас (Рај); нèшто да му *кúпí* (Ка); нíје имáло тò да *се кúпí* (Гу); *кúпí* тепсýју бакáрнý (Нет); нèшто да *кúпí* (Бо); пòново *врáтíмо* га (Ер); да *сврáтíмо* у сòбу (Не); да *плáтíмо* (Нет); ако *кúпíмо* крáву (Ка); да *се врáтíте* овáмо (Не); да *сврáтíте* код мèне (Го); шта *рáдíте* (Брћ); *трáжý* млòго злáто (Бот); *трáжý* девòјке (Боб); кò сáт што *се рáдý* (Бот); мáјстори да *грáдý* (Брћ); да *прежívý* (Брћ); сáмо што *жívé* тáмо (Из); посен *жívý* (Вру); пá *жívé* (Коз); злáто што *кúпý* (Ка); императив: *трáжи* пòсла (Ју); пá *сврáти* óде (Бал); *врáти* му онá тòвар жíта (Гр); пá òни *врáти* хи (Бот); па га јòпèт *поврáти* (До); *сврáти* гòре (Кн); òни *сврáти* óде (Гр); *врáти се* овáмо (Го); *грáди* ћèци кúћу (Ка); пá је *сúши* (Боб); *осúши* тá л'èп дòбро; *осúши* (Ка); *сúши* (Не); *осúши се* тò (До); хáј *плáтí* ми (Го); *плáсти* (Жи); *кúпи* (Ка); *врáтíте* је (Из); радни глаголски придев: òн је *трáжíо* (Бл); тáмо *трáжíо*; *трáжíо* вòду (Не); кад ми је *врáтíо* (Бот); јèдан *се врáтíо* (Ка); да би ме *врáтíо* (Бр); *поврáтíо се* (Уж); слáбо је нáрод *рáдíо* (Баг); *рáдíо* у Ўкрáс (Бал); штá би ти *урáдíо* (Не); жíцòм *загрáдíо* (Ли); јá сам тáмо *рáдíо* (Из); л'йјевí бýбрèк ми *се осúшио* (Жи); *плáтíо* свáкòј жèни; *плáтíо* пáрáма (Уж); *плáтíо* (Го); што је сáт тò *дожívéо* (Коз); *кúпíо* ми óтац; некè пил'йће сам *кúпíо*; *кúпíо* кáфè; те сам *кúпíо* опáнке (Ка); овá је *кúпíо* сáт овò (Нет); òндá тá *се свèкрва врáтíла* (Ос); нèгде *наврáтíла* (Дуј); *рáдíла се* конòпља (Боб); *рáдíла* (Брћ); *рáдíла* ранíјé са нíм (Коз); нèшто *рáдíла* тý (Леч); крушка *се осúшила* (Нет); јá сам *жívéла* саш нíм (Вру); и штá сам *дожívéла* (Леч); дабòгдá *се* тò вíшé *не поврáтíло*; дабòгдá

се онѠ вѣшѣ *не вратѣло* (Ке); такѠ *се* тѠ *радѣло* (Кн); *посѣило се* (До); тѣшко *се живѣло*; *живѣло се* дѠбро (Баг); сиротѣнскѣ *се живѣло* (Бот); кѠко *се* нѣкат *живѣло* (Брђ); *тражѣл'и* и онѠ дебѣлѣ нѠвину; у Нѣмачкѣ *тражѣл'и* (Баг); *тражѣл'и* тѣ четвртѣну (Прђ); *тражѣл'и* су (Бо); пѠ га *вратѣл'и* у вѠјску (Коз); ка[д] смо *се* Ѡвде *вратѣл'и* (Прђ); *вратѣл'и* (Цв); старѣ су тѠ *радѣл'и* (Баг); *радѣл'и* ранѣјѣ (Боб); *градѣл'и* мѠјстори (Нет); зѣмљѣ *радѣл'и* (Прђ); вѣ сте *преплѣтѣл'и* (Не); свѣ смо *плѣстѣл'и* (Коз); нѠ ми старѣ што смо *живѣл'и* (Бот); *оживѣлѣ* (Бл); кѠ смо *живѣл'и*; *ђе* су *живѣл'и* мусл'имѠни (Ка); ѠвѠ *откѣпѣл'и* (Бо); нѠс дѣсѣт-дванѠес *откѣпѣл'и* (Прђ); пѠсл'ѣн смо *кѣпѣл'и* трѠктор (Ка); нѣјесу *градѣл'е* (Бот); трпни глаголски придев: стѠн је сѠд *кѣпѣен* (Ос); кѣћа *урађѣна* (Леч); бѣло *рађѣно* (Стр).

П.1.7.19. Наведено важи и за глаголе типа: (-)мѣрит, (-)брѠнит, (-)дѠвит, (-)јѠвит, (-)шѣрит и сл.:

инфинитив: мѣ јѠј се нѣкат *одѣжит* не мѠжемо (Боб); *брѠнит* (Прђ); тѣшко *сѣдит* и женѠма (Нет); нѣко те *прѠбѣдит* нѣће (Не); аорист: нѣкѠко *дѠбрѠни*; ѠвѠ крај се нѣкѠко *дѠбрѠни* (Прђ); Ѡн ми *се јѠви* (Коз); свѣ *пѠравни* (Ер); *ѣгѠси* нас сѠт (Брђ); *рѣшѣсмо* (Со); посл'ѣ *дѠбрѠнише се* (Прђ); они не *пѠпѠл'ѣше* (Прђ); кѠко ми *се не подѠвѣше* (Баг); презент: да је *дѠбрѠнѣм* (Го); да је *прѣмѣм* (Бл); јѣдамѠ да те *пѠљѣбим* (Ос); да *се одѣжѣм* (Ле); сѠмо да е *напѣдѣм* (Бал); нѣшто да *фѠл'ѣм* сѠт (Брђ); *открѠвѣм* (Пр); да ти *охлѠдѣм* кѣселѣ (Го); пѠ *пѠжѣрѣм*, пѠ *пѠжѣрѣм* (Не); да *нарѠнѣм* кокѠшке (Бал); *мѣрѣшѣ* лѣде (Ле); да му *не забрѠнѣшѣ* (Бал); *пѠљѣбѣшѣ* ѣ рѣку *ђе*вера; свѠкога да *пѠљѣбѣшѣ* ѣ рѣку (Го); и *прѠдѣжѣшѣ* (Гр); и дѣцу да *нѣвѣшѣ* (Го); ѠвакѠ кад *рѠнѣшѣ* (Из); нѣће да *се помѣрѣ* (Боб); да *се помѣрѣ* (Леч); кѠ да му *намѣрѣ* (Ле); нѣкад *не брѠнѣ* (В. Лок); да *брѠнѣ* мѠмка (Из); Ѡна *се брѠнѣ* (Ле); да *се брѠнѣ* са слѠбѠдѣ (Уж); нек дѠђѣ да ми *забрѠнѣ* (Лу); стѠ да ме *дѠвѣ* (Це); да га *дѠвѣ* (Кон); да *прѣмѣ* дѣсѣт нѣкѣјѠ (Коз); снѠха *љѣбѣ* прѠк (Кон); да *се јѠвѣ* (Нет); *ѠбјѠвѣ* Рѣсија рѠт, *ѠбјѠвѣ* Грѣчка, *ѠбјѠвѣ* БѣгарскѠ и *ѠбјѠвѣ* Срѣбија (Из); *вѣрѣ* крос врѠта; *вѣрѣ* на врѠта (Ле); да *се наљѣтѣ* (Лу); да *се ѣтѣ* (Па); штѠ је ѠвѠмѣ што *се ѣтѣ* (Не); нѠс дѣцу *пѣди* (Ка); шта нѠрот *рѣшѣ* (Го); фѠмил'ѣја *рѣшѣ* (Ков); Ѡна *фѠл'ѣ* тѣ мѠју жѣну (Жу); пѠ Ѡна *се раскрѠвѣ* (Уг); *нахлѠдѣ се* (Не); кат *се охлѠдѣ* (Уг); да *се ѠкѠдѣ*; да *се ѠкѠдѣ* сѠвра (Из); ко мѠло *грѣшѣ* (Бот); *грѣшѣ* (Ју); жѣвѠт *грѣшѣ* (Бо); пѠ ѣвѣјѣк нѣко *грѣјѣшѣ* (Ли); не мѠже бѠш да *пѠтврѣди* (Не); да *се хрѠнѣ* (Бо); нѣје имѠла да хи *хрѠнѣ* (Бр); вѠда ни млѠго *знѠчѣ* (Пож); да *се вѠрѣ* ѠнѠ прѣђѠ (Го); Ѡна хи тѠ *мѠзѣ* (Ки); тѠ да *се загѠсѣ* (Гу); онѠ пѣнзијѣ што *прѣмѣмо* (Не); онѠ мѣ *кѠдимѠ* нѠјпријѣ (Лу); да *се вѣ жѣрѣте* (Коз); да *се помѣрѣ*; *помѣрѣ се* (Ђер); да *пѠљѣбѣ* бѠднѠк; да *се изљѣбѣ* (Из); и *зѠљѣбѣ се* (Леч); они *се изљѣбѣ* (Дуј); тол'ѣкѠ је *цѣне* (Коз); *измлѠтѣ* ѠногѠ гѠзду; *измлѠтѣ* га (Ју); те *се грѣјѣшѣ* (Кн); *угѠсѣ се*; нѣмѠ да *се угѠсѣ* (Рај); императив: јѠ *ђѣрку намѣри* (Кн); пѠсл'ѣн *се помѣри* (Це); пѠ *дѠвѣ* (Це); *љѣби* му рѣку (Боб); *пѠљѣби*

онѣ бадњаке (До); *одјави* ђвце (Лу); *насади* жито (Дуј); *изњиви* (Ју); онѣ *измлати* (Бр); онѣм једнѣм *млати* трл'ицѣм (До); тѣмо га *нарани* (Ка); с тѣјем *се храни* (Бо); онѣ се чѣвек *разбуди* изјутра (Лу); *продужите* гѣре (Не); радни глаголски придев: ђн и је *помирѣо* (Ђер); *примѣо* овѣ мусл'имѣне (Прђ); *кажѣ* да се *пријавѣо* (В. Лок); сѣмо би *најавѣо* (Рај); *прејавѣо* се (Нет); ђн је *продужѣо* (Из); *засѣдѣо* папрѣку (Бал); са Вѣтом се *дружѣо* (Бал); *наљутѣо* сам се (Ли); јел' *јѣ* сам се мало *љутѣо* (Не); нѣко је *пофѣл'ѣо* (Боб); *јѣ* дѣјете *подњивѣо*; *подњивѣо* дѣјете (Ју); па и *окадѣо* (Бал); сѣд сам нешто *ослѣбио* (Кн); и *окрњѣо* је; *окрњѣо* је (Гу); углавнѣм не *угасѣо* (Кон); Ѣна је *примѣла* исљѣм (Бот); *јѣ* сам се с њѣма *дружѣла* (Го); сѣдморо децѣ *подњивѣла* (Дуј); њѣга *подњивѣла* (Бл); нѣсам тѣ затѣвила; нѣсам мајку *затѣвила* (Коз); кат се *наравнѣла* гѣдина; *јѣ*ш се нѣје бѣла *наравнѣла* гѣдина (Коз); *обл'ѣзнѣла* се; она се *обл'ѣзнѣла* (Тр); нека сѣла ме *укѣћѣла* (Уг); кат се *смѣрѣло*; кат се онѣ *смѣрѣло* (В. Лок); тѣ се мало *примѣрѣло* (Прђ); пѣ се *забрѣнѣло*; пѣсл'ѣ се *забрѣнѣло* (Ју); с тѣјем тѣ *дѣвѣло* (Ке); сѣт се тѣ *прошѣрѣло* (Бр); млѣго сѣт се *прошѣрѣло* тѣ шѣћер (Кон); да се нѣје *ослѣбило* (Ка); можда *погријешѣло* (Ли); нѣ би *помѣрѣл'ѣ* (Боб); тѣшко би се *мѣрѣл'ѣ* (Ле); *забрѣнѣли* су бѣли (Бал); вѣ штѣ нѣсте *брѣнѣл'ѣ* (Из); *забрѣнѣл'ѣ* кѣзе и кѣл'ем (Пож); мѣ смо се посл'ѣн *брѣнѣл'ѣ*; те се *брѣнѣл'ѣ* (Прђ); вѣљда су *јѣвѣл'ѣ* дирѣктору (Не); у задњѣ врѣме су се *појѣвѣл'ѣ* (Пож); *дружѣл'ѣ* смо се (Боб); кѣко су га *цѣнѣл'ѣ* (Коз); мало се *пољутѣл'ѣ* (Не); тѣ *зѣмѣл'ѣ* (Лу); ѣђе *презѣмѣл'ѣ*; *презѣмѣл'ѣ* смо (Прђ); нѣјвишѣ се *појѣвѣл'ѣ* (Брђ); тѣ *јѣдил'ѣ* се (Лу); тѣме би *хрѣнѣл'ѣ* Ѣфце (Гу).

П.1.7.20. Глагол *спѣсит* : *спѣсѣм* меѣа се по VII врсти: не мѣре да се *спѣсѣ* (Не); да ме нѣко *спѣсѣ* (Уг); ни да се *спѣсѣ* (Го); јѣдва га *спѣсѣо* (Ос); да ме нѣје овѣ *спѣсѣо* (Уг); тѣ е *спѣсѣло* (Ле).

П.1.7.21. Глаголи *лѣчит* : *лѣчѣм*, *тѣжит* : *тѣжѣм*, *жмѣрит* : *жмѣрим* чешѣе имају промену по VIII врсти, као глаголи *вѣдет* : *вѣдѣм*: ранѣјѣ кѣ је *тѣжѣо* (Не); јѣдан *жмѣрѣо* (Коз); да би се дѣца *л'ѣчѣла* (Ков); некако су ми вѣшѣ *л'ѣчѣл'ѣ* (Го) : свѣкѣ *тѣжѣо* (Нет); *тѣжѣла* га (По).

П.1.7.22. Честе су имперфектизоване форме глагола *(-)пѣлит*, *(-)слѣдит*, *(-)јѣрит*, *(-)житѣтит*, са променом по IV врсти и формантима *-еват-* и *-иват-* у облицима твореним од инфинитивне основе: немѣ *заслаћѣват* (Кн); *заштѣтѣвѣла* се (Ру); маѣло се *заштѣтѣвѣла* (Ле); трнѣм би се *заштѣтѣвал'ѣ* (Гу); тѣ би се *запѣљѣвѣло* (Бѣл); *најурѣвѣл'ѣ* је (Ру); *најурѣвѣл'ѣ* су је (Жи).

Остали облици су:

аорист: *запāl 'ише* је (Не); *попāl 'ише* не (Прћ); презент: *лāмпу да упāl 'им* (Брћ); *да упāl 'им* кōла; *запāl 'им* цигāру (Из); *запāl 'иш* (Бо); *заслāди се* мл'еко (Из); *заслāди* мл'еком (Из); *ўвечē се* свā стōка тў *сјўрї* (Коз); ако те бōк *штїтї* (Бл); *упāl 'имо* трāктор (В. Лок); *тō се упāl 'у* (Рај); *најўрў* га (Брћ); императив: *он ўпāl 'и* (Нет); *запāl 'и* лāмбу (Бот); *нў штїти* (Ка); радни глаголски придев: *попāl 'ио* свē овō орудїјен (Прћ); *па се запāl 'ила* (Бо); *пāl 'ил 'и* и *они нās* (Из); *запāl 'или* Трнāву; *попāl 'ил 'и* свā српскā сēла (Нет); и *запāl 'или* (УГ); *ōде су јўрїл 'е* вōјске (Прћ); трпни глаголски придев: *Гємбēш је јўрен* (Прћ); *тō је попāl'ено* бїло (Не); бїл'и смо *попāl'ени* (Бот).

П.1.7.23. По VII врсти мењају се глаголи (-)корїстит, завршит, обезбедит, саранит, развāлит, упропāстит и сл.

инфинтив: нїје лāко факултēt *завршит* (Ка); *да л' ће мōј премāшит* (Бр); *пā ће он објāснит* (Коз); *трēбā спрēmит* сїјено (Не); аорист: оно кїша *навāl 'и* (Ер); *пā ўпропāсти* Србију; *ўпропāсти* свē (Ју); *ōбāl 'и је* (Лу); презент: *да ти објāснїм* тō (Боб); *да ви објāсним* (Ли); кāко *да ти објāснїм* (Брћ); свē овē те *завршїи* (Па); *да развāl 'иш* тō (Пр); зїмнїцу *да спрēmїи* (Брћ); *да и спрēmїи* (Ка); *да опрēmїи је*; *да опрēmїи* невēсту (Дуј); *завршїи* четїри рāзрēда (Ка); и *завршїи* (Бр); *исāн сēбе да обезбēди* (Брћ); *пā се развāl 'и* тō (Бот); *па ако провāl 'и, провāl 'и, ако не провāl 'и* (Ле); *да упропāстї* свōју порōдицу (Бр); *смāшїи* врāt (Боб); *да се она одлўчїи* (Бл); фāмил'ија *да одлўчїи* (Ков); овā *порўчїи* (Ју); *снē мōгā да је обāl 'и* (Лу); *у вōду обāl 'и* (Не); свē *се вїшē спрēmїи* (Боб); *да се допрēmїи* (Рај); *спрēmїи* лўде; *да му спрēmїи* рўчак (Нет); *пā се припрēmїи* (Дуј); *за нїшта не корїстїмо* (Лу); *докл'ē завршїмо* тā посō (Не); *док слāву мї завршїмо* (Лу); *а сād не мōжемо да завршїмо* (Ка); *да пешāчїмо* (Ки); *кат примēmїмо* (Пож); *искљўчў* ти онā; *искљўчў* ти *да нēmаш канālā* (Тр); императив: *корїсти* (Баг); *ка сїјено га завршїи* (Боб); *ōде га сарāни* (Коз); *гўњ озгōр привāl 'и* (Лу); *ōни спрēmїи* нāјбōлēга кōња (Бот); *препрēmїи* му (Лу); *спрēmїи* двā човēка (Ћер); радни глаголски придев: *кōрēн се корїстїо* (Боб); *корїстїо* одмор (Кн); *корїстїо се* за јēло (Бр); *завршїо* оснōвнў шкōлу (Из); *завршїо* факултēt (Ка); *кат се завршїо* рāt (Нет); *извршїо* им добродōшл'ицу (Прћ); *сарāнїо* (Коз); *посл'ēн навāl 'ио* нāрот (Ју); *пā сам је јā развāl 'ио* (Нет); *кōл'ко би превāl 'ио* језїком (Ков); *он је вїшē упропāстїо*; *нāрод бїо упропāстїо* (Из); *ўпропāстїо* (Коз); *трїи упропāстїо* један дōктор (Кн); *пōсл'ēн каснїјē одлўчїо* (Леч); *прикљўчїо* са дрўгē стрāн (Не); *пōсл'ēн се прикљўчїо* вōјсци (Прћ); *оствārїо* пēнзију; *нїје оствārїо* папїре (Бл); *да би ти нешто објāснїо* (Боб); *мōја жēна корїстїла* тō (В. Лок); *ћерка му је завршїла* вēл'икē шкōле (Ка); *она је завршїла* (Бр); *завршїла* четїри рāзрēда (Го); *тў е завршїла* (Гу); *промāшїла* један йспит (Лу); *те е нарўчїла* вїшē āтā (Бо); *ко се квōчка испїл 'ила* (Лу); *бїла батāl 'ила* (Го); *јā сам батāl 'ила*; *мōја кўћа батāl 'ила* (Ков); *ўпропāстїло*

(Прћ); тō би *корїстїл'и* (Из); *искорїстїл'и* онӯ зараду (Баг); *искорїстїл'и* тō (Врс); свѣ *заврїшїл'и* (Ка); факултѣте *заврїшїл'и* (Не); *упутїл'и* овāмо (Ка); сād *батāл'їл'и*; мї смо тō *батāл'їл'и* (Ков); *спрѣмлїл'и* би др̄ва (Гу); тō *корїстїл'е* (Бр); *навāл'їл'е* (Кон); трпни глаголски придев: *обезбѣђена* си (Не).

II.1.7.24. Глаголи на *-рѣдит* имају облике:

презент: некӯ пѣнзију да *срѣдїм* (Брћ); да *се* сѣло *унапрѣдї* (Бал); он му *одрѣдї* мѣсто (Бот); *дне се порѣдӯ* (Боб); императив: свā *се* дѣца *порѣди* (Боб); *порѣди* (Лу); *распорѣди* онāмо пѣт лӯдї (Со); радни глаголски придев: кōмшїја га бїо *поврѣдїо*; *поврѣдїо* бїо пр̄сте (В. Лок); кїчму *поврѣдїо* (Лу); тō се рѣд *одрѣдїо* (Лу); сāмо *се* двāпūt *поврѣдїо* (Кн); *одрѣдїл'и* лӯди (Баг); кāко су *срѣдїл'и* (Ка); и *дни* му *одрѣдїл'и* (Коз); *срѣдїл'и* л'ивāде (Не); *дни* су јој *одрѣдїл'и* (Кон).

Осим *порѣђат* : *порѣђām*, на испитиваном терену функционише и однос *порѣдит* : *порѣдїм*: *дни* ће тō јōш да *порѣдѣ* (Кн); онō снōплѣ *порѣдимо* (Бр); *порѣдїо* кōлѣ (Не).

II.1.7.25. Глаголи који припадају типу *облāчит*, *свлāчит*, *извлāчит*, *увлāчит* и сл. могу имати промену по VII врсти:

инфинитив: лāко се нōј *облāчит* (Ту); аорист: *обӯкō се*; *пресвӯко* сӯкњу (Ке); презент: *пресвлāчїм се* (По); др̄лāча што *влāчї* (Врс); императив: *облāчи* (Ки); *повлāчи* (Ђер); пā *облāћи* (Ле); *увечѣ свлāчи* (Из); радни глаголски придев: *облāчїла се* (Из); свѣ *се* тō *облāчїло* (Туз); *облāчїло се* вӯњено (Це).

Ови глаголи, међутим, чешће имају промену по IV врсти: *обукѣват* / *обукїват* / *обучѣват* : *обукӯјѣм* / *обучӯјѣм*, са варијантношћу у односу међу формантима *-еват-* и *-иват-*:

аорист: нит *се обукѣва* ни нїшта (Рач); презент: да си смѣла тї да *обућӯјѣш* (Ме); што *се развлāчӯѣ* (Д. Дуб); *одовѣт се извучӯјѣ* овакō (Цв); *обучӯјӯ је* (Дол); *пресвлāћӯјӯ се* (Ме); дѣца да *се обукӯјӯ*; овѣ кошӯље што *се обукӯјӯ* (Де); императив: *пробукӯј* дѣцу (Боб); па *провукӯј* се онде (Де); радни глаголски придев: о[д] тōгā *се* е нāрот и *обучѣвō* (Бр); у један котār сам *се обукѣвāла* (Рач);

обучѣвѣла се рѣба тѣ ткѣнѣ (Де); *тѣ се беше завукѣвало* (Ос); и сѣт ѣни су *обукѣвѣл'и* (Ју); *обукѣвѣл'и* нѣше одѣло (Ле); *обучѣвѣл'и су се* једни чѣршѣфи (Па); *би се посвукѣвѣл'е* гѣл'е (Бољ).

Забележено је и неколико примера промене по II врсти: *кат се пресвѣчѣнѣу* (Ме); *пресвѣчѣнѣу се* (Ле).

II.1.7.26. Глагол *увѣжит* : *увѣжѣм* може (ређе) имати и промену по VIIБ врсти: *да л' ње увѣжет* (Ту); *двѣје хѣлѣде шѣстѣ ми се увѣжѣло* (В. Лок).

II.1.7.27. Глагол *унакѣзит* има и фонетску варијанту *унекѣзит*: *нѣшто да те унекѣзи* (С. До); *па је унекѣзи* (Бр).

II.1.7.28. Глагол *(-)пѣмтит* бележен је у облицима:

презент: *дѣду не пѣмтѣм* (В. Лок); *слѣбо и пѣнтѣм* (Ке); *мѣло тѣ пѣнтѣм*; *јѣ га пѣнтѣм* (Ју); *јѣ не пѣнтѣм* (Ју); *пѣнтѣм тѣ тѣчкице* (Нет); *јѣ пѣнтѣм*; *пѣмтѣш тѣгѣ дѣста* (Рај); *мѣш да запѣмтѣш* (Па); *дѣста пѣмтѣ* (Бо); *радни глаголски придев*: *дѣста сам запѣнтио* (Гу); *ѣн је запѣнтио* (Дуј); *запѣнтила* (Бал); *јѣ сам тѣ запѣнтила* (Коз).

II.1.7.29. Глагол *велѣм* има облике:

презент: *вел'ѣм мојѣј снѣи* (Ка); „Немо”, *вѣлу* (Бр); *јѣ, велу*, *да дѣђѣм* (По); *свѣстѣка вел'ѣ* (Баг); *шта ви велѣ Рѣзо?* (Бал); *кад ѣн вел'ѣ*; *овѣ је, вел'ѣ*, *грѣт, нѣје сѣло*; *она вел'ѣ* (Коз); *вел'ѣ ми ѣтац* (Кн); *мѣја мѣјка велѣ* (Го); *имперфекат*: *пѣ она велѣше* *мѣжда ѣу испѣнут* (Уг); *како велѣше ѣна* (По).

II.1.7.30. По VII врсти мењају се и глаголи са односом основа *-e* : *-и*. Такви су: *(-)бѣлет*, *(-)лѣтет*, *(-)штѣвит*, *(-)свѣјетлет*:

аорист: *дѣ л' се ѣндѣ рѣзбол'е* (Коз); *презент*: *јѣ се рѣзбол'ѣм* (Пр); *пѣ се тѣ уштѣвѣ*; и *онѣ кѣжу уштѣвѣ* (Бот); *уштѣвѣ кѣжу* (Из); *пѣ се тѣ штѣвѣ* у мѣчѣло (Леч); и *тѣ ти свѣјетѣѣ* (Бо); *њѣга нѣшта га не болѣѣ*; *бол'ѣ* га *стомѣк* (Боб); *бол'ѣ* ме *нѣшто нѣга* (Кн); *овѣ ми се мѣл'ѣ побол'ѣ* (Брђ); *кад исѣн обол'ѣ*; *бубрѣзи ме бол'ѣ* (Жи); *императив*: *ѣн нал'ѣти* на *њѣга* (Коз); *рѣзбѣѣ се нѣрот* (Бр);

у вѡјскѹ *се разбѡл'и* (Го); радни глаголски придев: сѡд *обол'ѡ* (Леч); ѡн ти је и *обол'ѡ* (В. Лок); *разбол'ѡ* се ѡн (Коз); ѡтад *обол'ѡ*; ѡтапѹт је тѡ ћѡвек *обол'ѡ* (УГ); *обол'ѡла* (Прћ); тѡ мѡне *болѡло* (Бал); *забол'ѡл'и* ѡвде кѹкови (Го).

II.1.7.31. Глаголи *гѡрет*, *вѡлет*, *сѡдет*, *жѡлет*, *жѡднет* само у сјеничкој зони бележени су и у облицима са *-и-* на месту некадашњег вокала *јат* (и то само у облицима радног глаголског придева у мушком роду једнине): *сагорѡ* кућу; и *сагорѡ* пѡше (Цр); мѡло је *вол'ѡ* да пѡје (Цр); *седѡ* за плѡс (Гр); мнѡго *ожедѡ* (Кн); кѡга си ми се то *ужел'ѡ*? (Бољ). Осим наведених, у Сјеници су у употреби и облици са вокалом *-е-*.

У тугинско-новопазарској зони у употреби су само ликови са *-е-*:

инфинитив: *ожеднет* (Бал); аорист: *сагорѡше* ми нѡге (Бал); презент: *вѡл'ѡм* онѡ купѹшњѡк (Лу); *завѡл'ѡш се* (Бо); на прѡг да *седѡш* (Бал); како *горѡ* (Лу); *горѡ* (Бо); сѡме мѡло да *се згорѡ* (До); нѡкат ѡће да *горѡ* (Ли); што *горѡ* уз онѹ тѡблу (Боб); три недѡље да *седѡ* (Боб); тѡ ми свѡ *седѡ* (Брћ); она *седѡ* (Ју); једнѡме *седѡ* (Леч); јѡдна покрај нѡ *седѡ* (Бо); тѡмо мѡло да *седѡ* (Го); грѡбље хим *седѡ* (Ке); *ужел'ѡ се* свѡје (Бот); дѡл'е *седѡмо* (Кн); стѡни да *седѡмо* (УГ); *завѡл'ѡ се* (Бот); свѡ је *вѡл'ѡ* (Коз); радни глаголски придев: ѡн је *горѡ* (Баг); *горѡ* ѹгѡљ (Кн); сву нѡј што је *седѡ* (Боб); пѡ би *седѡ* тѹ (Ле); дѡсад *седѡ* (Ме); вѡтра *изгорѡла* (Бал); *изгорѡла* (Бо); нѡје пѡсл'ѡ *вољѡла*; јѡ сам нѡ *вол'ѡла* (Го); сѹнце те *изгорѡло* (Бал); тѡ би *горѡло* (Баг); свѡ *погорѡло* (Лу); и *завол'ѡл'и се* (Бот); они су *вол'ѡл'и* (Ка); свѡ су *сагорѡл'е* (Нет); глаголски прилог садашњи: нѡје да се *седѡћи* помѡнѡ (Стр).

У аористу глагол *вѡлет* има краће и дуже форме: *завол'ѡсмо се* (Ке); ѡне ме *завољѡдоше* (Го).

II.1.7.32. Глагол *(-)вѡдет* има облике:

инфинитив: са[д] ћу јѡ *вѡдет* (Бот); сѡт нѡ мош *вѡдет* (Рај); тѡ тѡ *вѡђет* нѡћеш (Ка); дѡ л' ћемо се вишѡ *вѡђет* (Ка); тѡ *предвѡдет* (Ју); аорист: мѡ *вѡдѡсмо* (Туз); презент: да је *вѡдѡм* (Коз); *вѡдѡм* сѡд на тел'евѡизију (Из); да *вѡдѡм* (Баг); јѡ не *зѡвѡдѡм*; и *вѡл'ѡм*; јѡ им *зѡвѡдѡм* онѡ (Кн); да *вѡдѡш* (Рај); тѡ *вѡдѡш* (Бо); хѡћеш да *вѡдѡш* (Боб); нѡко их не *вѡдѡ* (Баг); не *вѡдѡ се* ѡдѡвдѡ (Ка); двѡ-три пѹт *се вѡдѡ* (Бољ); кѡјѡ му *вѡдѡ* зѹп (Боб); да му *вѡдѡ* смрѡт (В. Лок); да *се свѡдѡ* девѡјки (Бр); да *вѡдѡмо* снѡшу (Го); сл'ѡку да *вѡдѡте* (Не); радни глаголски придев: нѡт је *вѡдѡ* бѡњу; нѡт је *вѡдѡ*

море (Бал); нїт је *вїдѡ*; *вїдѡ* сам у Нёмачкѹ (Ју); *ја* сам *вїдѡ* а̀уто (Туз); бѡк те *вїђѡ* (Гр); нїт га *вїдела* (Ју); *свїдела* ми се (Не); књїжицу би ми *вїђела*; нїкад *вїђела* нїјесам (Ју); млѡго сам *ја*да *вїђела* (Кн); *вїђела* (Го); *вїђела* сам *ја* по тел'евизији (Ка); не *вїдел'и* (Боб); мї се *вїдел'и* (Бот); бѡга ми смо црнѹ мѹку *вїђел'и* (Лу).

У сјеничкој зони забележени су облици: е сад кад је *вїдио* (Кн); кад *ја* *вїдио* (Не); нїјеси *вїдио* (Гр).

II.1.7.33. Глаголи *зелѣнет*, *румѣнет*, *оглѡднет* и *затрѹднет* имају облике: да ми *нарумѣнї* дїјете; ка[д] *затрѹднї* (Кн); да *се* ѡне *руменѹ* (Ле); *огладнѣ* (Ша). Бележени су, међутим, и у формама са *-њ-* уместо *-н-* у основи: свѣ сам бїла *позел'ењѣла* (Ка); *нарумењѣла* је (Ту); *затрѹдњѣла* (Жи); *огладњѣла ја* (Ру); *погладњѣл'и* прїје (Ост).

II.1.7.34. Глагол *врѣт* : *врїм* има промену по VIIБ врсти: *прѡврѣш* овѡмо (Уг); вѡду *прѡврѣш*; те *прѡврѣ* (Дол); са[д] ће да *прѡврѣ* (Го); *прѡври* вѡду (Ка); пѡ *прѡври* водѣ (Со).

II.1.7.35. Промену по VIIБ врсти имају и глаголи: *двѡрет*, *трѣпет*, *грѣмет*, *мрзет* и сл.:

инфинитив: тї тѡ нѣј *трѣпет* (Ле); аорист: и једно јѹтро *зѡгрѣ* (Ер); презент: да и *трѣпїм* (Гр); да *мрзїш* (Пож); у пѣтак *двѡрї*; *двѡрї* невѣста (Боб); *двѡрї* (Бо); да *трѣпї* кѡмшїлук; да *трѣпї* твѡју дѣцу (Нет); нѣће нїшта да *трѣпї* (Бр); нїшта *не врѣдї* (Пр); да *се стїдїте*; шта їмѡ да *се стїдїте* (Бо); *трѣпѣ* тѣ терѡре (Баг); радни глаголски придев: тѹ сам *двѡрѣла* (Го); *излѡпѣло* (Из); тешкѡће *претрѣпѣли* (Бо); би *двѡрѣл'е* (Бо).

II.1.7.36. Облици имперфекта забележени од глагола VII врсте су краћи ликови: *рѡдѡх* нешто дѡл'е (Пр); нѣ знѡм кѡ *вѡдѡше* кѡло (Коз); јѡш штѡ *се турѡше* (Тр); по двије гѡдине *се тѡ слѹжѡше* (Пр); *рѡдѡше се* (Брђ); то *рѡдахѹ* (Брђ); *прѡвѡхѹ* лѹди гѹсље (Бо); дѡбро *жївѡхѹ* (Бо); *седѡхѹ* јучѣр (Тр); и дуже форме: тѣлѡд *не вољедїѡше* (Кн); одѡкл'ѣ *долѡзадијѹ* онї (Коз); *рѡдадијѹ*; онї што *седѡдїјѹ* дѡле (Рач).

II.1.7.37. Презентске форме у служби футура II могу имати и глаголи ове врсте: ако нешто *фѡлѡднѣ* (Туз); ако слѹчѡјно неко *затрѡжѡднѣ* (В. Лок); сѡмо ако *рѡдѡднѣ* (Ту).

II.1.8. Глаголи VIII врсте

II.1.8.1. По VIII врсти у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони мењају се глаголи: (-)др̄жат, (-)бе̄жат, (-)тр̄чат и (-)ле̄жат:

аорист: с̄ал' др̄ча (Ос); избеж̄аше; беж̄аше (За); презент: т̄у сл'йку др̄ж̄им (Бо); ја др̄ж̄им (Врс); др̄ж̄им пчѐл'е (Ју); кок̄ошке др̄ж̄им (Бр̄ћ); ја у тѐ не л'еж̄им (Ка); да беж̄им (Баг); др̄ж̄иши бок̄ал (Го); др̄ж̄и сино̀вац ми јѐдан (Бот); ђн др̄ж̄и д̄обра к̄оња; јѐдан др̄ж̄и р̄ало (Бо); ов̄ом др̄г̄ом др̄ж̄и (До); др̄ж̄и кр̄аве (Ки); воден̄ицу др̄ж̄и (Ле); него ми др̄ж̄и у̀ста (Уг); др̄ж̄и у Нѐмачк̄у т̄амо л̄уде (Бр̄ћ); др̄ж̄и ов̄ак̄о (Бо); др̄ж̄и кр̄аве г̄оре (Баг); да се задр̄ж̄и на с̄ело (Ли); потр̄чи (Нет); потр̄чи да га у̀змѐ (Ђер); она беж̄и (Бр̄ћ); она беж̄и на̀поље (Ју); ђн беж̄и (Коз); ђн л'еж̄и нѐпокр̄етан (Бот); с̄ад не др̄ж̄имо (Леч); јѐдно тѐл'е др̄ж̄имо (Бр̄ћ); х̄ђемо да хи тр̄ж̄имо (Бо); ви др̄ж̄ите седл'ѐника (Врс); др̄ж̄у т̄у ф̄арму (Не); др̄ж̄у бѐл'ѐ ђфце (Рај); нијесу м̄огл'и да задр̄ж̄е (Пож); ђни т̄о др̄ж̄у (Баг); они др̄ж̄у нешто к̄афѐ ђнде (Ђер); тр̄чу око ст̄ожера (Дуј); ма̀с̄овно беж̄е (Баг); а они беж̄у (Коз); императив: др̄жи (Ју); п̄а тр̄чи т̄амо (Дуј); бѐжи (Ју); и л'ѐжи (Боб); радни глаголски придев: издр̄ж̄ао (Ка); ст̄ока вѐл'ик̄а се др̄ж̄ала (Ју); т̄и си л'еж̄ала (Ка); бѐжала је (Туз); беж̄ала (Уг); т̄о је др̄ж̄ало (Бот); ран̄ијѐ што се др̄ж̄ало (Рај); м̄ђда би се задр̄ж̄ало; т̄о што се задр̄ж̄ало (Ка); л'еж̄ало се на сл̄амарице (Боб); чѐтворо децѐ л'еж̄ало (Бот); др̄ж̄ал'и ст̄оку (Коз); ђвце др̄ж̄ал'и и кр̄аве (Кн); ђвце др̄ж̄ал'и (Леч); пом̄ало ст̄окѐ др̄ж̄ал'и (В. Лок); тр̄и нѐдеље би т̄о др̄ж̄ал'и (Не); дв̄а седл'ѐника смо у̀вијек др̄ж̄ал'и (Врс); та̀п̄ут би тр̄ч̄ал'и (Ђер); так̄о смо м̄и беж̄ал'и (Бо); беж̄ал'и у Паз̄ар (Бот); бежале су девојке (Кн); на т̄о би л'еж̄ал'и (Бот); трпни глаголски придев: та̀п̄ут су к̄оњи др̄ж̄ати (Жу); свѐ су ђбич̄аји задр̄ж̄ати (Врс); глаголски прилог садашњи: на̀ноге тр̄ж̄ући (Бо).

II.1.8.2. Глагол бр̄ђјат : број̄им може имати промену по VIII врсти: нијѐ и л̄ако пребр̄ђјат (Со); т̄о број̄имо к̄озе (Па); избр̄ђј посл'ѐ он̄ија кол'йко ђѐш (До); и по VIIа врсти (бр̄ђјит : број̄им): ђѐш избр̄ђјит (Ша); избр̄ђио је (Ту); нѐ би избр̄ђила (Ле).

II.1.8.3. Глаголи вр̄иштит, ђутит, ништит, чу́чат, т̄ђчат и сл. такође могу имати промену по VIII врсти: уђут̄аше се (Ме); завр̄иштит̄о (До); ђут̄ала дѐца (Ке); ђут̄ала (Ле); точ̄ало

на славйну (Го); *чўчало* оде (Пож); али чешће се срећу облици по VIIIБ врсти: свѣ се тѣ *ўћўте* (Бр); он се *ўћўте* (Бер); чўо да је *врїиштѣла*; тѣтка *заврїиштѣла* (Го); да си тї *шўтѣла*; да си *шўтѣла* (Го); фамил’ија би *дрхтѣла* (Ли); *врїиштѣла* на кѣња (Стр); и свѣ тѣ *ћўтѣло* (Не); они су сѣмо *ћўћѣл’и* (Ле).

II.1.8.4. Глагол (-)стѣјат има облике:

презент: не мѣгу да *стојїм* (Боб); да *стоїм* не мѣгу (Кн); *стојї* пред свѣтове (Бо); сѣт *постојї* (Из); тѣ и сѣт *постојї* (Ју); нѣшто мѣрѣ да *постојї* тѣмо (Уг); *постојї* галѣма (Бр); *постојї* дрљѣча за трѣктор; јѣш *постојї* тѣ дрљѣча (Ки); тѣ згрѣде *стојѣ* (Не); сѣд што *постојѣ* (Бо); нѣјл’епшѣ што *постојў* (Кон); и сѣт *постојў* (Гу); радни глаголски придев: нїје *пѣстојѣло* (Ка); тѣ нїје *постојѣло* (Го).

Облик *постојѣват* чест је у употреби, и има промену по VI врсти: не смїјў да *постојѣвајў* (Вру); грѣбљѣ којѣ тў *постојѣвајў* (Пру); *постојѣвѣла* под брѣј јѣдан сѣла (Дол); кокошѣр да је *постојѣвѣ* (Бот); оде нїје *постојѣвѣ* ѣуто (Бот); овѣ мѣс нїје *постојѣвѣ* (Пр); поштени чѣвек нїје *постојѣвѣ* (Ли); у сѣло *постојѣвѣло* нїје (Гу); нїје ни *постојѣвѣло*; ѣграде нїје *постојѣвѣло*; тў нїјесу *постојѣвѣл’и* Црновршѣни прије стѣ гѣдїнѣ (Бот).

У аористу глагол *бѣјат се* има краће форме: *бојѣсмо се* (Ша); и дуже: *пѣ се бѣјѣде* (Стр); *бојѣдосмо се* (Пе). Остали забележени облици су: *не бојїм се* (Туз); *бојї* јѣ се од свѣкѣга; *бојї* јѣ се (Бр); *не бѣј се* (Бал); *бојѣла се* (Ков).

II.1.8.5. Глаголи *кѣкѣтат* и *торѣкат* у облицима твореним од инфинитивне основе имају и форме: *кѣкѣћат*, *кѣкѣћао...*; *торѣћат*, *торѣћао...*: *торѣкѣл’и* (До); *кѣкѣтѣл’е* кокѣшке (По) : тѣмо *торѣћала* (Врс); *кѣкѣћѣл’е* кокѣшке (Врс).

II.1.8.6. Најзад, по VIII врсти мењају се и глаголи *алѣкат*, *рѣжат*, *блѣјат*: *рѣжї* пѣшче (Туз); *бл’ѣјї* (Коз); ѣвце *бл’ѣјў* (С. До); с кѣњима, *алѣчи*, *алѣчи* (Гр); *бл’ѣјѣо* зѣ мнѣм кѣ ѣван (Бр).

II.1.9. Облици помоћних глагола

II.1.9.1. Глагол *би̋т*

II.1.9.1.1. Глагол *би̋т* употребљен самостално или у саставу футура првог на читавом терену у употреби је управо у наведеном инфинитивном облику:

сеља̋к чòвек *би̋т* а спа̋ват до по̋днè у кре̋вет, сун̋це да гр̋ије а он да спа̋ва̋, не мòре *би̋т* дома̋ћин; чòвек *би̋т*; штà знàчй нòћ а *би̋т* на̋поље порет водè (Бл); нй̋је ми мòгла *би̋т* жèна (Кл); тй̋ ми мòш *би̋т* кà шћèрка (Туз); òће *би̋т*, нèће *би̋т* (Ка); нек бй̋дè с на̋ма штà ће *би̋т* (Тр); нèће ти *би̋т* нй̋шта; вèрујем да ће òна *би̋т* учй̋тељица (Бр); брй̋жй̋м кàкè тè ми *би̋т* срèћè; кол'ко ће ти *би̋т* за двà дàна; невèста ће по̋сл'è *би̋т* ӳмòрна; некй̋ глàс срèтан ће ти *би̋т* (Го); да ће *би̋т* ма̋чка; да л' ће *би̋т* овè гòдинè (Кон); штà ће *би̋т* сà мнòм (Ме); са[т] ће *би̋т* (Из); *би̋ће* берићèтна гòдина, ко га не ба̋цй̋, нèће ба̋јаги *би̋т* берићèтна гòдина (Св); претр̋пй̋ се ма̋ло, *би̋ће* сутра бòљè; òна гр̋дна све тр̋пи, хà *би̋ће* бòљè, *би̋ће* бòљè, он свè гòрй̋, свè гòрй̋ (Бр); à *би̋ће* по̋сла, à *би̋ће* по̋сла. (Ос); тӳ ће ви тà на̋јбòљè испрй̋чат, *би̋ћете* задовòљни (Цв); скрàјни̋ се дòље једну гòдину дàна, овò вй̋шè *би̋т* нèће; вàлà овà пи̋јетàо ђе запèвà, тӳ ће *би̋т* дòбро и такò тò да недèнемо й̋ме (Вру); òндàр знàш, нй̋је тò лàко *би̋т* хо̋бàнин нèћй̋, нй̋је тò лàко (Уг); а хо̋у л' *би̋т* преко тел'евй̋зијè? (К. Бун); сат ће свàдба *би̋т* у недèљу, óде ће бй̋т повише продàвницè гòре (Уг); сàт слàбо идè на посò, па сàт нè знàм штà ће *би̋т* (Жи); не вèрујем да ћеш *би̋т* така̋ф, Гòјко (Ле); брàт што ми је ӳмрò сà[д] ће му *би̋т* гòдина (Прћ); нй̋је лàко *би̋т* сна̋ја, нй̋је лàко *би̋т* свèкрва (Шав); тй̋ ћеш *би̋т* на службу (Ју); тò ће ти *би̋т* и смй̋јешно (Боб); двàдес и пр̋вòга септèмбра са[т] ће *би̋т* (Из); отй̋дū дòл'е, прй̋чају са њòм, те òће *би̋т*, те нèће *би̋т*; док му је òтац жй̋в, он ће нèкàко и *би̋т* дòбро (Не); кад га јà уфàтй̋м, на̋јвèћè пàрче ће му *би̋т* ӳхо (Нет); штà се тӳ дешàвà не мòре јàсно *би̋т* (Пож).

Свега је неколико забележених ликова са елементом *-ну-* у инфинитиву: кат ће *би̋днут* (Бр); да ће *би̋днут* тӳ, па да знàм (Мел); кòл'ко ће *би̋днут* (Ли).

II.1.9.1.2. У презенту се напоредо употребљавају облици: *бòдèм*, *бòднèм* (са елементом *-не-* / *-ну-* из III глаголске врсте), *би̋дèм* (форма настала аналогй̋ом према

инфинитивној основи) и *бїднѣм* (са продором *-не-* / *-ну-* из III глаголске врсте у облик који је настао наслањањем на инфинитивну основу):

ја сам мѡгѡ да *не бїдѣм* вође (Цр); кат *бїдѣш* дѡшла (По); да *бїдѣ* онакѡ вода (Бу); ако *бїдѣ* ишѡ (Кл); ѡна неће да *бїдѣ* тї; да *бїдѣ* румѣно (Бо); ѡн да *бїдѣ* (Ју); ѡн је мѡгѡ да *бїдѣ* тї (Ју); да јој *бїдѣ* (Ле); не мѡре чѡвек да *бїдѣ* сирѡма, сирѡма је сам ѡавѡ (Тр); што је мѡгло да *бїдѣ* (Цр); да *бїдѣмо* здравї (По);

бѡлѣ мѣне нека *бїднѣ* нешто (Ме); кат *бїднѣ* дѡшла (Пе);

трѣба да на посаѡ *бїдѣм* (Тр); ако *бїдѣм* у вѣри (Кл); ко ја жив *бїдѣм* (Кн); ако ме тї увѣдѣш да ја *бїдѣм* члѡн пѡртијѣ; ја би трѣбѡ да тѡј пѡртијѣ *бїдѣм* повѣрен (Кл); ко *бїдѣм* жив; тї ако *бїдѣш* такѡ бѡна (Го); да *бїдѣш* комуниста; да *бїдѣш* дѡбар чѡвек (Кл); с принудѡм је тѡ мѡрѡло да *бїдѣ*; ако ѡн *бїдѣ* захтѣвѡ; да *бїдѣ* задовѡлна; да *бїдѣ* ѡде (Бл); да *бїдѣ* слѡбѡдѣ; да *бїдѣ* л'їјѣпа живѡта; што трѣба да ми *бїдѣ*; кад *бїдѣ* свѣ гѡтѡво (Бр); ко *бїдѣ* моја мајка рѡзї; како гѡј *бїдѣ* (Го); тѡ не мѡре да *бїдѣ* нїкако (Ђер); мѡре свѡшта да *бїдѣ*; мешѡјка да *бїдѣ* (Ке); гѡрѣ нїје мѡгло да *бїдѣ* (Пе); укрѣсти нѡге да *бїдѣ* топл'їјѣ (За); да *бїдѣ* код ѡцѣ; цїјѣла земѡлѣска кїгла нек *бїдѣ* твѡја (Кл); да *бїдѣ* домѡћин кїћѣ; не мѡре да *бїдѣ* поштѣно; чїм *бїдѣ* (Кн); нїје мѡгло да *бїдѣ* сем такѡ; такѡ *бїдѣ* чѡвѣку; дѡћѣ да *бїдѣ* сѡ мнѡм; тѡ *бїдѣ* кѡ дїша; ако јој *бїдѣ* и чѡвек тї (Тр); да *бїдѣ* здравѡ (Ју); да *бїдѣ* на тел'евїзију; кад *бїдѣ* јѣсѣн (Ка); да *бїдѣте* слѡбѡдне (Ке); кад *бїдѣте* їшл'и тѡмо (За); ко ми *бїдѣ* рѡзї родїтељи (Бр);

да *бїднѣ* дебѣо кѡмак; Бѡжић кад *бїднѣ* (Из); не мога да *бїднѣ*; не мѡре да *бїднѣ* (Ђер); ако *бїднѣ* ѡнѡел; ако *бїднѣ* шѣјтан (Кл); пѡ *бїднѣ* по пѣ[т]-шѣс сѡтї (В. Лок).

Форме *бїдѣм*, *бїдѣш*..., настале уједначавањем презентске и инфинитивне основе, на читавом терену превладавају. Старији облици *бїдѣм*, *бїдѣш*... слабије су заступљени, али нису необични. Ликови *бїднѣм*, *бїднѣш*... / *бїднѣм*, *бїднѣш*..., са основинским проширењем *-н-*, ређе се јављају. Иначе, појава елемента *-н-*, који као ознака перфективности продире из III глаголске врсте у основе свршених глагола осталих врста, у облицима глагола *бити*, према П. Ивићу, јесте показатељ да се *будем* осећа ка перфективни глагол. Ово је, међутим, само делимично јер нема потпуног уопштавања форманта *-не-* (Ивић и др. 1997: 258). У Горњим Васојевићима бележено је само *бїднѣм*, *бїднѣш*... (СТИЈОВИЋ 2007: 203), у говору Врачана су, осим наведених, у употреби и облици *бїднѣм*, *бїднѣш*... (ПЕТРОВИЋ 1973: 227). У Ибарском Колашину овај глагол има облике: *бїдем*, *бїднем* и *бїднем* (БОЖОВИЋ 2002: 85). У Бјелопавлићима је *бїдѣм* / *бїднѣм* и *бїднѣм* / *бїдѣм* (ЋУПИЋ 1977: 91), док се у староцрногорским говорима бележе ликови *бїдѣм* и *бїдѣм* (ПЕШИКАН 1965: 171).

П.1.9.1.3. Слично стање је и у облицима императива, где превладавају форме са аналошким *-и-* у корену:

тô, сине, дôктор *бѝди* (Жу); ал'и кад *бѝди* стãни-пãни, они су слôжни (Туз); *бѝди* поштëна (Ке); *бѝди* у̀пôрна (По); *не бѝди* ус прѝчу (Бо); кат *бѝди* преко некôга рãшћа; е кад *бѝди* да је ўзмѹ (Бр); ка[д] тô *бѝди* к јèsени (Гу); и што *бѝди* овãмо код л'екãра и овãмо да се обѹчѣш (Ка); кад *бѝди* слãву да дѝжëмо, нѝђе ни једнôга, свѣ побëгло по бãшти (Ме); *не бѝди* ус прѝчу, овã јôј чôвек на врãта; кад *бѝди* да је ўзмѹ (Бо).

Ређе се срећу старији облици: *бѹди* му поздрãљен (Ту); *не бѹди* ти заповѝжено (Пе); *не бѹди* будãла (По); *бѹдите* вѝ шта ôжете (По); *бѹдите* поздрãљени (Пе); док су форме са проширењем *-н-* тек спорадично бележене: *бѝдни* тѝ у прãву (По); поштëна му *бѝдни* (Ле); *бѝдни* тѹн (Ме); *бѹдни* му дôбра жëна (Ми).

У Горњим Васојевѝћима у императиву је бележено само *бѝдни*, *бѝднимо...* (Стијовић 2007: 203), а у Врачанима јôш и *бѹдни*, *бѹднимо* (Петровић 1973: 226). У Бјелопавлићима је: *бѹди* / *бѹдни* и *бѝди* / *бѝдни*. У Ибарском Колашину је само *бѝди* / *бѝдни* (Божовић 2002: 89).

П.1.9.1.4. Употребљен самостално глагол *бѝт* у аористу има следеће облике:

јã *бѝ* једанпѹт у Краљеву (Бо); цијелу нôј тѹнã *бѝ*, цијелу нôј тѹнã *бѝ* (Вру); убѝх се саш њѝма пã мãф *бѝ* (Пр); кад *бѝ* пот кѹћу (Ка); кãко ти *нѣ бѝ* грцко да пољѹбѝш Мил'ëву ў рѹку?; кãко ти је *нѣ бѝ* жãо? (Го); једно дијете ми слãбо *бѝ* (Бо); овã Дрѹгѝ свѣтскѝ рãт *бѝ*; сѝн ми *бѝ*; прѝје Мѝрко тѹнã *бѝ*; да *нѣ бѝ* тогã учѝтеља, нѝшта; кãко *бѝ* на сãбор? (Го); кад *бѝ*; шта *бѝ* овô?, такô и *бѝ*; кѹкѹ мëне шта *бѝ*, *нѣ знãм* овѣ гôдинѣ кãд *бѝ*; нãјзаднѣ врëме кат *бѝ*; *бѝ* сѹдбина; *бѝ* л'ѝјепо; *бѝ* једна млãдã дôктôрка Емѝна; дã л за Иљãзом ôна *бѝ*?; онô *бѝ* онã инфлãција (Ле); шта *бѝ* тô; тãмо *бѝ* шѣс гôдѝнã; шта тô *бѝ* са тôбôм?; *нѣ знãм* шта му *бѝ* ономе детëту; богами такô *бѝ*; тољѝкô мëне *бѝ* жãо; сѝн ми *бѝ* (Вру); шта *бѝ* овô, свѣ ôде? (Го); *нѣ знãм* овѣ гôдинѣ кãд *бѝ* (Де); дã л' *бѝ* овã нãша девôјка тол'ѝкô дôбра?; *бѝ* грãт (Тер); нãјзаднѣ врëме кат *бѝ*; *бѝ* сѹдбина; (Жи); шта тô *бѝ* са тôбôм? (Ли); *бѝ* једна млãдã дôктôрка (Ле); *нѣ знãм* шта му *бѝ* ономе детëту; (Ли); шта *бѝ* тô (Пр); шта ми *бѝ* од нôгѹ (Гр); и пôсл'ѣ шта бѝ, *нѣ знãм* (Др); такô *бѝ*; *бѝ* мãло у прѝтвор (В. Лок); штã ти *бѝ* вãјда (Ка); на крају кад *бѝ* (Коз); мëне *бѝ* жãо; да ми *бѝ* да се то спãсѝм; нешто ме *бѝ* срãм, мëне *бѝ* срãм (Го); мѝ *бѝсмо* да нам ôна прѝчã о томѣ; *бѝсмо* мѝ код нѣ; *бѝсмо* код овѣ нãнѣ (Го); *бѝсмо* у сѹт, *бѝсмо* у хлãт (На); *бѝсмо* код мусл'имãнã (Ли); рãтови *бѝше*, *бѝше* кѝше ў прол'ѣше (На); *бѝше* чѝтãво лëто тѹ (Ост).

У аористу су у употреби и множински облици (који се срећу и у имперфекту): *бѣхосмо, бѣхосте, бѣхоше*: *бѣхосмо* код њѣ три гѣдине (Ос); *ми бѣхосмо, бѣхосте* л' ви код њѣ кад гѣј? (Це), они *бѣхоше* ма̀ло о̀де; *ѣе бѣхоше* (Па) (в.т. II.2.3.11. и II.2.4.20.).

II.1.9.1.5. У саставу потенцијала у свим лицима у употреби је само аористни облик *би*:

ја би му је дѣ (Жу); *ја се не би* мр̀днула (Ли); *љушћадѣ би* ск̀ухѣ по десѣтак; и помало р̀атлука *би* јѣо; а шећѣра *не би*; кад *би* имѣ п̀ун камиѣн п̀арѣ (Ђер); п̀а да *би* ви бѣље објѣснѣо (Је); *ја бѣо не би*; в̀алѣ бѣх, п̀ашо; *ја би* т̀у вѣру прѣмѣо (Кл); *не би* мѣгла отѣћ (Ост); *не би* р̀адѣла м̀лого (Врс); а мѣжда *бѣ* (Бл); *не би* смѣла с̀ама; *не би* ти је продѣвѣла; *ја не би* смѣла занѣћит; *ја би* к̀укѣла (Го); *ја би* јој напрѣвио т̀у к̀ућу; т̀у вѣљу *би* јој исп̀унио; да сам имѣла, *бѣ* дѣла тѣј жѣни (Бр); ал' мѣгѣ *би* да идѣш (Кл); је л' *бѣ*? (Жу); чѣм *би* ме вѣдела; тѣ *би* рѣкла (Бо); постѣвио *би* се јѣдан и [з] сѣла; тѣ бекчѣја *би* је затворѣо (Гу); хиљаду п̀утѣ *би* рѣкѣ (Де); кад *би* ми свѣ поклонѣо; нѣшта мѣј ѣтац *не би* мѣгѣ да учѣнѣ (Го); одмѣрѣ *би* кѣња; прѣпео *би* га; блѣго *би* бѣло; ѣтац кад *би* прѣчѣо; ѣн *би* рѣзѣ тѣ одѣјело; па *би* одмѣрѣ (Бо); дѣнио *би* ни хл'ѣба (Ер); да *би* ме вратѣо (Бр); на *би* дѣшла код мѣне; па *би* ме гр̀л'ила; ѣна *би* дѣѣи гѣре код мѣне (Го); ѣвијек *би* хим л'ѣјѣпо урѣдѣла (Бр); ѣна до с̀утра *не би* бѣ бѣла (Ђер); ако *би* некѣ стѣка похѣрѣла (Гу); ѣндѣ *би* т̀у стѣвила брѣшно (На); прѣчѣла *би* ни мајка; бѣш *би* ми прѣчѣла (Ер); добрѣнскѣ дѣца *би* п̀ал'ѣла тѣмо (Бр); бѣ и жѣнскѣ дѣца за стокѣм тѣ игрѣла (Вру); *не би* родѣло (Бо); мѣ *би* се договорѣл'и (Го); шећѣр *би* добѣл'и; штѣ *би* сѣл'ал'и; *би* носѣл'и ѣдовѣт; с кѣњима *би* ѣшл'и; кад *би* прѣчѣл'и; свѣког дѣна *би* догонѣл'и (Бо); такѣ *би* вѣкѣли (Вру); ѣшл'и *би* на ѣвор тѣ (Де); *не би* мѣгл'и имѣње да опкѣл'ѣмо (Ост); *би* конѣпљу са пѣпелом прѣл'и; и тѣ *би* свѣ то кѣсел'ил'и; са кѣњима *би* вр̀хл'и (Ер); сѣр *би* продѣвѣл'и; нѣ *би* нѣкад ни вѣдел'и (Ђер); бѣ се помијешѣл'и; *би* ѣшл'и у водѣнѣцу; свѣ *би* га жѣл'и р̀учно; *би* га мѣјѣшал'и са јѣчмом; имѣл'и *би* тѣквѣ; имѣл'и *би* пасѣл'и; *би* узѣмѣл'и онѣ вѣду; онѣ вѣду *би* турѣл'и; бѣ сол'ѣл'и (Бр); такѣ *би* се обрѣтѣл'и; т̀урил'и *би* помѣло јѣчма; по ѣвијѣ нѣшијѣ шѣмѣ *би* брѣл'и л'ѣпѣ (Бр); *не би* дѣл'и зѣдно да су у друштво (Ђер); Црногѣрци *би* дѣшл'и; кад *би* дѣшл'и (Ост); *би* дѣшл'и по п̀уна сѣба; *би* се чѣдил'и стѣрѣ л̀уди; по гѣвору *би* га познѣл'и; кад *би* се врѣћѣл'и (Бо); омр̀чил'и *би* с̀укно; док хи родѣтели *не би* дѣл'и; *не би* се ѣдѣл'ѣ (Бо); *би* се згруппѣсѣл'ѣ (Де).

II.1.9.1.6. Глагол *бѣит* у имперфекту у говору тутинско-новопазарско-сјеничког ареала може имати следеће облике:

Једнина

Множина

1. Јѣ бѣх/бѣхѣ/бѣѣдијѣ

1. Мѣ бѣсмо / бѣхосмо

2. Тй бѣше

2. Вй бѣсте / бѣхосте

3. Он бѣше

3. Они бѣху / бѣхоше / бѣдију / бѣаху

Примери:

бѣх заборавио (Вр); ја богами бѣх млађи (Ке); бѣх малол'ѣтна (Жу);

бѣха малољѣтна (Ме); ја бѣха млада (Ле); ал ја ту бѣха заложила (Бал);

ја бѣдију (Бал); нѣ бѣдију отишла (Ос);

ти нѣ бѣше ту (Го); бѣше л' тй ту?; Тй бѣше отишла у Позар; мѣмак тй бѣше (Го); нѣ бѣше тй дѣшла ѡде, тапут тй бѣше нѣудата (Вру);

како му бѣше онѣ йме; како онѣ бѣше; лијепѣ бѣше у Сувй Дѣ (Вру); чија бѣше Рукйја (Гл);
ђѣ бѣше нѣ знам; Радѣца бѣше ту; мѣлѣго бѣше постарала; бѣше л' йчна карта твоја код мѣне; нѣ бѣше,
рѣкни, ова старѣ ѡде; бѣше рамазан; бѣше јѣш снйјек; зйма јѣш нѣ бѣше изашла; чѣвек јѣ бѣше ту;
што јѣ чѣвек бѣше ту; како јѣ бѣше онѣ йме сйну; ѣна бѣше мала (Го); нѣ бѣше им дѣбар Тйто; бѣше
јѣдну шѣсѣт трѣћѣ (Де); ѣтац ми бѣше бѣн; мѣмак бѣше (Ђер); чѣвек ми бѣше на посѣ; нѣ бѣше ту;
бѣше нѣудата; а мајка му бѣше умрла (Жу); бѣга ми бѣше дѣбро (Ке); како му бѣше йме; богами
сйјѣно бѣше; свѣкар ми нѣ бѣше ту; бѣше га погодйѣ прйш у прс; да л' бѣше ѣна узѣла Мйца?; нѣ
бѣше нйко погйнуѣ; што га бѣше спушћѣно на пйсту; бѣше Ћйрѣвић некй спасйѣ та авиѣн (Ле); ту
бѣше та мѣлница (Ме); бѣше укусна; л' йјѣпа бѣше; јѣдан бѣше постѣ (На); богами бѣше сирѣтйња
(Ост); вѣл'ик тол'йкѣ бѣше (Пл); она бѣше у шкѣлу; тѣ прѣва плаѣта бѣше; тѣ бѣше лѣше; на некѣ
стражу бѣше (Пр); толикѣ прйјатан бѣше; такѣ бѣше и Драго (Бал); мѣне бѣше тѣ чѣдо (Бо); како
бѣше; ту бѣше, сйне (Бот); тѣ се бѣше до земљѣ савйло; ту бѣше остѣло; мѣло нѣшто бѣше; ту бѣше
остѣло; стѣврѣно бѣше дал'ѣко; тамо бѣше стѣврѣно (Брђ); бѣше л' ѣтно полѣмљѣно; нѣко јѣ бѣше нашѣ;
нѣ бѣше пѣниѣ (В. Лок); са двѣ бѣше (Из); бѣше ѣнде некѣ гѣжва (Коз); нѣ знам кѣт бѣше; Сѣуљѣ се
бѣше родйѣ; бѣше дѣшла; онѣ бѣше прйспеѣ ова рѣт; бѣше на мапу (Бо); нѣ знам кѣт бѣше ова пѣт се
пѣчеѣ радит; овај Сѣуљѣ се бѣше родйѣ (Бл); тѣ бѣше ѣбићѣј; Зѣчѣвић јѣдан прѣвѣбѣрац бѣше (Гло);

бѣсмо дѣца мала (Па); мй бесмо отишлы (Уг);

сирѣтйња тйпѣт бѣхосмо; тѣт тѣк бѣхосмо кѣпйлы ѣвѣ ѡде (На); у свѣђу нешто бѣхосмо,
уфѣтйлы бѣхосмо некѣ зѣчевѣ (Ле);

бѣсте л' вй онѣ код ѣѣ? Вй бѣсте у прѣдавѣницу (Жи); вй бѣсте дѣшл'и, нѣ бѣсте вй ту (Пл);

бѣхосте љ вй кѣпйлы онѣ ѣд ѣѣга? (Па);

дѣйјѣ бѣху (Бо); јѣдне марѣме бѣху жућкастѣ (Го); дѣйјѣ бѣху; ѣни бѣху ту скѣро свѣ жйвѣ
застѣвйлы дѣље (Бл); кѣпйл'и ми бѣху некѣ лѣнче (Жи); тамо бѣху некѣ мѣзге; бѣху трй Цйгѣнке (Ме);
ѣпѣт прѣтйлы нам бѣху кѣхву (Пл);

бѣхоше дѡшљи лѣуди; ѡни *бѣхоше* у Позър (Це); *бѣхоше* сиротѣња (Ћер); тѡ *бѣхоше* нѣкѣ лѣуди (УГ);

беѡдију дѡшл'и; да л *беѡдију* тѣ (Бал); ѣе *беѡдију* ѡне? (Коз); *беѡдију* у њѣну кѣћу (Шав)
бѣахѣ и л'ѣе (Ме).

Фреквентност и дистрибуција различитих облика на испитиваном терену одликује се варијантношћу (в. т. П.2.3.11.).

У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони нису бележени облици *бија*, *бијаше*..., својствени говору Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 203), као ни *бљѣ*, *бљѣше*... (Ћупић 1977: 93; Стијовић 2007: 203), односно *бл'ѣк*, *бл'ѣше*... (Петровић 1973: 226).

П.1.9.1.7. У радном глаголском придеву глагол *биѣ* има следеће форме:

брѣт ми *биѣ* курѣр (Гр); ова је прљавѣ рѣт *биѣ* (Др); пѣ сам *биѣ* стѣкѡ вѣл'икѣ снагу (Кл); јѣ сам *биѣ* рѣшиѡ (Пр); *биѣ* код л'ѣкара (Ле); јѣ сам мало *биѣ* хѣзгин; јѣ сам *биѣ* дѣћко (Ме); јѣ сам се *биѣ* пѣ[т] шѣс пѣтѣ жениѡ (Ер); јѣ сам *биѣ* млѣђѣ о[д] тѡга брѣта (Ке); *биѣ* је учѣтель у Ћерѣкаре; *биѣ* је учѣтель дѣвно; кат сам јѣ *биѣ* у Ћерѣкаре; ѡн је *биѣ* у партизѣне; *биѣ* на рѣтовѣште; тѣпѣт је *биѣ* јѣчѣ комуниста; *биѣ* тѣмо жѣвѣѡ; *биѣ* једамѣ заврѣшиѡ пѡпашу (Ћер); тѡ е *биѣ* ѡга нѣкѣ (Де); тѡ е дѡбар ѡвѣк *биѣ* (Гло); пријѣн је *биѣ* тѣ; кѣпиѡ *биѣ* и дѣску за шѣловѣње; јѡш кад је *биѣ* у војску; ка[д] си *биѣ* прѡшл'ѣ дѣн за Рожѣе; вѣл'икѣ је свѣјѣт *биѣ*; ѣто тѣ тѣ си *биѣ*; Драгѣша *биѣ* нашѣѡ; ѡн је *биѣ* ѣзѡ Тѣцину сѣстру; па е напѣстиѡ *биѣ*; скрѡс прѡст *биѣ* (Го); *биѣ* стѣр, ѡрѣф; тѣ ми свѣкар *биѣ*; *биѣ* л'ѣпѣшѣ жѣвѡт (Бр); крѣљ нѣкѣ *биѣ*; ѡн је *биѣ* откѣпиѡ овѡ нашѣ пѡље; и шѣѣјдер *биѣ*; пијѣц *биѣ* у Пазър; мѣло сам *биѣ* чувѣѡ стѡку (Бо); у Блѣце сам *биѣ* жѣвѣѡ тѣпѣт; *биѣ* сам и у Гѡражде; *биѣ* слѣжѣѡ војску; тѡ му је *биѣ* амѣцин сѣн; ѡн је *биѣ* комадѣнт бѣталѡна; ѡн је тѣпѣт *биѣ* осѣђѣн; јѣ сам тѣпѣт *биѣ* дѣѣте; *биѣ* и у Крѣљѣво (Бл); није *биѣ* за домѣћицу; није *биѣ* лѡша; дѣѣте је *биѣ*; стѣвр је такѣ *биѣ*; са овѡм што ми је *биѣ* ѡде; Нафа је *биѣ* домѣћица; за врѣме крѣља Пѣтра је *биѣ* тѣ шкѡла; *биѣ* тѣ мѣло врѣмена (Бл); *биѣ* је прѣсѣдница (Гло); *биѣ* као гниѣла онѣ зѣмља; *биѣ* је дѡшла ис Ругѡвѣ; *биѣ* трѣ брѣта; црква је јѣдна *биѣ* ѡвде (Бо); *биѣ* сам мршавѣшѣјѣ; за нѣкѡнче сам *биѣ* дѡнијѣла (Го); нијѣсам за овѡга *биѣ* (Бр); јѣ сам *биѣ* на сѣхрану; јѣ сам *биѣ* јѣдѣхница; у бѡлѣницу сам *биѣ* (Жи); унѣка *биѣ* јучѣ на вѣшар; тѡ је нѣкат *биѣ* глѣпѡштиња (Ћер); јѣс *биѣ* рѣдна; она *биѣ* старѣјѣ двѣје гѡдине (Бољ); јѣ нѣ би *биѣ* жѣва (Ост); тѣ је свѣдба *биѣ* (Бр); у сѡбу ѣе би *биѣ* свѣдба; шеснѣстѣ гѡдина ми *биѣ*; *биѣ* је л'ѣепа, а *биѣ* ми је и мѣла (Кл); јѣ сам *биѣ* шѣрѣста; учѣтѣлка *биѣ* сѣма; млѣда *биѣ*; *биѣ* е оздѡл и[з] Срѣбијѣ (Гр); у онѣ хим је л'ивѣду *биѣ* црква (Ке); кад је Албѣнија *биѣ* уѣшла (Пе); такѡ ти је *биѣ*; кад је нѣјвишѣ стрѣлѣње *биѣ*; није лѡше *биѣ*; мѣло је *биѣ* дрѣкѣшѣ ситуѣција (Бл); свѣ је здрѣвѣшѣ *биѣ*; такѡ му *биѣ* мѣло; државнѡ је *биѣ*; тѡ је

било стварно л'ијепо (Бр); *било* лијепо са сватовима (Гл); најпријен само слатко је *било* (Де); овамо је много чуда *било*; наше то *било* имање; још то да ме *било* нашло (Ост); мене е тол'ико *било* стид; тако ти је *било* (Бо); то је *било* неђе око шесет; ту је *било* пријен педесет годинā (Туз); најприје *било* то гувно; баш је лепо село *било* (До); то што је *било* на схрану; кол'ико да ништа није *било* (Го); то је *било* разбежало; раније то тако није *било* (Др); оно је катастрофа *било*; није ме *било* срамта саш њим да идѐм (Гр); ка-смо *биљи* са ов'јем дѐчком (Бл); *бил'и* хим поплаћкал'и свѐ (Гло); који су *бил'и* јачи људи (Де); живи су ми *бил'и*; тапут су *бил'и* ти обичаји; старѝ док су *бил'и* живѐл'и (Бо); вѐзал'и су га за кревет *бил'и*; *бил'и* долазил'и само на станове (Го); посл'ѐ смо *бил'и* отишл'и у Долово; у Долово смо посл'ѐн *бил'и* живѐл'и (Ер); једамā смо *бил'и* у школу (Пр); кат су ти што су *бил'и* у школу; скупови *бил'и* (Ђер); тако је истѐрал'и *бил'и*; горе смо *бил'и* (Бр); то су вел'ици *бил'и* бадњаѝци; компири су *бил'и* (Пе); скоро смо *бил'и* на свадбу (Бољ); у ону смо *бил'и* прву нѝ (Ме); ја и некѝ хоѝани *бил'и* (Ле); мене су лично *бил'е* тражил'е; дрвѐне су *бил'е* ралице (Бр); пријен нас су *бил'е* пѐче и фѐреце (Кл); кат су тѐ свадбе *бил'е* (Ђер); то су чуда *била* (Бо).

Забележени су следећи облици глагола *биват*: нѐ знам шта како *бивѝ* (Бл); тако то *бивѝ* (По); *бивѝ* понекад (Ту); никад нисам *бивѝла* тамо (Др); то је бѝгме *бивѝло* (Вру); валѝ *бивѝло* је кад копни снѝјег (Бу); *бивѝло* је тога; *бивѝло* је стварно у то доба (Ер); свакија мѝка је *бивѝло* за живот најприје; тако је *бивѝло* (Ке); е баш то тако је *бивѝло* (Бр); *бивѝло* је глади (По).

За глагол *биѝт* Д. Барјактаревић наводи само презентске форме (бѝдѐм, бѝднѐм и бѝдѐмо, бѝднѐмо) (Барјактаревић 1966: 100).

II.1.9.1.8. Глагол *јѐсам* има пуне облике:

јѐсам му ја жѐна, ал'и ми нѐмамо децѐ (Гр); питѝ ме *јѐсам* се чѝм бѝвио; *јѐсам*, два сѝна ѝмам сѝд (Кл); кажѐ валѝ баба *јѐсам* (Ка); тако ми бѝга, имѝла га *јѐсам* (Бр); *јѐси* ти мусл'имѝнка?; *јѐси* ти луд? (Бр); нѐ знам *јѐси* бѝла дѝл'е у Рѝбариће; *јѐси* видела шта радѐ од онога јѐзера; *јѐси* видела шта радѐ; пѝ нѐ знам *јѐси* л' прѝшла ѝде на ова Пометеник (Др); *јѐси* ти ѝгѝв?; звѝо сам те да те питѝм *јѐси* л' бѝлѝ ти ил' ова мѝј кѐр; *јѐси* л' тѝрила хајдучѝцу? (Кл); *јѐси* ти дѝктор?; питѝ ме ѝн *јѐси* л' дѝктор; *јѐси* л' ти Хѝсо Ыбровић? (Кл); *јѐси* л' видела прву нѝј шта кажѐ она тѝрски што је добиѝ нѝвѝ (Шав); ѝн *јѐсте* валѝ пѝштен и свѐ (Цв); *јѐсте*, то је махом бежѝло (Де); ѝла *јѐсте*, кѝ девѝјка, нѐма више ништа на ѝу (Кл); *јѐсте*, онѝ и пл'ѝковѝ пѝ свѝбѝ много (Гр); *јѐсте*, на свѝдбе; *јѐсте*, *јѐсте*, тѝла да украдѐ (Не); дѝбро, *јѐсте*; *јѐсте*, бѝло је и то ѝвде (Лу); пѝ *јѐсмо* бѝл'и богѝти; ми *јѐсмо* бѝл'и попаљени и оплаћкѝани; *јѐсмо* посл'е (Бр); *јѐсмо* држал'и стѝкѝ (Ле); *јѐсмо* конѝпљу сѝјал'и; *јѐсмо* сѝјал'и конѝпљу (За); *јѐсте* л' прѝшли покрај ѝѝга?; извиѝѝвам се, *јѐсте* ви ѝдѝте?

(He); *јесте* л' от Сенйцѣ ил' из нѣкѡк сѣла?; *јесте* л' ви неки исторйчѣри? (Уг); нйјесмо почйньѡл'и, а ѡни *јѣсу* (Лу); *јѣсу* онй мусл'имѡни ту кѡмшйје вйкѡл'и су му да идѣ (Шав).

У 3. л. јд. у употреби су претежно краће форме:

нѡјприје нйје а пѡсл'ије *јѣс* (Туз); ѡтац пѡ и нйје, ал' мѡјка *јѣс* бѡгами; *јѣс* бйло ал'и слѡпшѣ, ѡни знѡју ѡдмѡ да нешто *јѣс* (Лу); Камѣнку јѡ вѣруѣм да *јѣс* жѣна; *јѣс* топлѡта, излѡзй температура (Ка);

јѣс, бѡш такѡ му је йме; *јѣс*, евѣ ѣе је бйло онѡ (Лу); *јѣс*, мѡло савйјена је (He); *јѣс* бѡга ми, *јѣс* обадвѡ ми ѡка (Др); а Вѡрош, *јѣс* да је ѡкадам, ал' мѡгѡ би да идѣш (Це); *јѣс* да мусл'имѡни тѣ дѡста прѡвит нѣзгоду, ал'и јѡко тѣ (Рај); *јѣс*, дѡбро си; *јѣс*, осѣкѡ му главу и пѡслѡ цѡру; *јѣс* вѡлѡ, пѡштовѡла и кѡ да су јѡј бйл'и брѡћа (Кл); ѣ *јѣс*, *јѣс*, нѣга је убйла жѣна (Цр).

Одрични облици овога глагола су:

ал'и јѡ нйкад *нйјесам* чѣкѡ (Ке); јѡ је *нйјесам* ни пѡзнѡ нйкѡко (Пр); нйкѡк *нйсам* имѡла; свѣкрву *нйјесам* нѡшла; *нйјесам* имѡла ни јѣдно дйјете (Дуј); вишѣ *нйјесам* имѡла сестѡрѡ (Жи); нйшта јѡ рѣкѡ *нйјесам*; *нйсам* мѡгла да довѡтйм пѡдношке (Кн); јѡ за тѡ *нйјесам* (Др); јѡ *нйсам* тѡ рѡдйла; што *нйјесам* избѡцйла (Ђер); *нйјесам* мѡгла ни да се шкѡлујем; *нйјесам* ишѡ у махѡлу (Де); л'ѣпшѣ мѣнђуше вйдела *нйјесам* (Го); *нйјесам* имѡ с кйм; нйјѣдно у бѡлнйцу *нйјесам* родйла (Го); јѡ *нйјесам* за тѣбе; *нйјесам* о томѣ ўпознѡт; *нйјесам* ни чѡо; јѡ *нйјесам* за овогѡ дѡшла; јѡ тѡ *нйјесам* мѡштѡла; *нйсам* јѡ сѡд за у свйјет (Бр); *нйсам* у мѡћи (Бл); кѡко *нйси* знѡла (За); јѡко и *нйјеси* дѡнио (Ке); *нйси* мѡгѡ да се ѣўјѣш (Туз); ѡндѡ *нйе* имѡло д[а] [ид]ѣш; вишѣ *нйје* имѡло; жѣна *нйје* имѡла дѣцу (Го); *нйје* имѡла пўнијѡ четрнѣс; кѡжѣм да *нйје*; овѡ *нйје* дѡбра (Бл); трй гѡдине *нйје* родйло жйто; пѡсл'ѣ рѡта *нйје* рѡђѡло жйто; пѣшкѣ *нйје* мѡгѡ (Бо); тѡпўт *нйје* имѡло; *нйје* се ни мўчила; нйкат се помйрйо *нйје*; тѡ му *нйје* дѡбро; *нйје* имѡло; бес тогѡ *нйје* прѡшло (Бр); *нйје* имѡло мѡтѡрнѣ тестѣрѣ; *нйје* имѡло нйшта; *нйје* смѣла на кѡња (Ме); *нйе* бйо дѡбро зимўс (На); *нйје* дрўгѡ имѡло; *нйе* имѡла пйла мѡтѡрнѡ; (Ост); *нйје* имѡло јѣла и пйћа; дўго *нйје* имѡло (Пе); *нйје* тѡпўт нйкѡ кѡње фѡтѡ (Врс); затѡ *нйје* имѡло маснѡћѣ (За); тѡ ранйјѣ *нйје* смѣло (Туз); тѡ *нйје* имѡло (Др); *нйје* имѡло струја; нѡјпријен *нйје* имѡло; *нйје* имѡло вишѣ простѡрије; *нйје* имѡло онијѡ плўгѡвѡ; *нйе* имѡло ни плўга; *нйје* бйло млѡго насѣљено (Де); *нйје* имѡло ни онѡ; *нйје* имѡло прѡшка; *нйје* ни долѡзио (Ер); *нйје* имѡло чѡвѣка (Цр); ѡграде *нйје* постѡјѡвѡло (Гу); тѡдѡ *нйје* имѡло тйјѡ хотѣлѡ; сѣдам гѡдйнѡ се тѡ *нйје* помйрйо; кѡ *нйје* имѡ вѡлѡвѡ (Ђер); *нйјесмо* се млѡго задржѡвѡл'и; *нйсмо* имѡл'ѣ струјѣ (Де); *нйјесмо* имѡл'и нйшта (Жи); *нйјесмо* се знѡл'и првй пўт (Кл); мй нѡш *нйсмо* зал'йвѡл'и (Го); да *нйјесу* ѡни (Бл); ймѡ слўђѡјѣвѡ ѣе се *нйјесу* знѡл'и; нйјесу смѣл'и (Бо); *нйјесу* рѡдйл'и лўди (Гу); појѣдйнй *нйјесу* јѡш; штѡ *нйјесу* рѡдйл'и; *нйјесу* пропѡл'ице (Де); ѡни хи *нйјесу* дйрѡл'и (Ер); тѡпўт се *нйјесу* удѡвѡл'ѣ

(Ме); стáрй *нијесу* мијесйл'и колáче (Ост); овѣ гòдинѣ се *нијесу* квòцáл'е (Жи); *нијесу* се ни упознáвáл'и (Пе).

Енклитички облици:

остáла *сам* сирòће (Ле); *ја сам* нучила да рамухáм (Ост); ўдáта *сам* бíла оде (Бољ); *ја сам* йшла на клýсе; дѣсеторо *сам* имáла (Кон); рáдйо *сам* са инжињѣрйма (Ке); *ја сам* бíла ко[д] ħѣркѣ (Жи); *ја сам* запáнтио; попио *сам* јѣдну (Ер); *ја сам* довѣо; те на мотòр *сам* ишò (Ћер); кòње *сам* имò; двйје крáве *сам* имò; *ја сам* отишò да е вйдйм; родйо *сам* ве, рáнйо *сам* ве; волòве *сам* имò; *ја сам* ħўвáла стòку (Де); дòста *сам* запáнтио (Гу); дебѣла *сам* сáт; *ја сам* научйла; кат *сам* се запосл'йла; *ја сам* мòрáла у чáршйју; четйри сйна *сам* родйла; како *сам* тѣгл'йла мўку; *ја сам* мйсл'ила имáће; *ја сам* те замењйвáла; и *ја сам* је нáшла на тáблу (Го); пòсл'ѣ *сам* понѣшто рабòтáла; *ја сам* те превáрио; остáвйла *сам* пѣторо децѣ; *ја сам* те дáо; *ја сам* вол'ѣла у сѣло (Бр); како *сам* ħўо (Бо); *ја сам* имò родйтеле (Бо); кат *сам* је одвѣо (Бл); кад *си* онò рѣкла (Бл); знáчй дòбро *си* ўспео (Бр); млòго *си* се удебљáла; нò *си* мòрò да нòсйш; кўћу *си* напрáвила; млòго *си* се промијенила; свѣ жйвò *си* мòрáла (Го); нѣкат *си* вол'ѣо посѣдак (Жи);); ħе *си* ти скрѣнўла; тáпўт ко *си* девòјку завол'ѣо (Ме); да л' *си* кáт йшла на вáшар (Ер); не пáмтйм кáд *је* насѣљено; он *је* рáдйо (Бо); имáло *је*; тò *је* йшло; љйјепо ме *је* и пòштовáла; имò *је* једно убйсто; пòслѣ *је* стáвио; и рѣчено му *је*; свѣ што *је* трѣбáло смо рáдйльи (Бл); свѣ *је* то у нáјбољй бѣхáр убйло; девòјка *је* отйшла; дѣвет гòдйнá ħѣ ми *је* седѣла; ħѣ ми *је* спáвáла; тò ти *је* за вѣш òдл'ично; кат òна се е покйсел'ила; дòста *је* имáло нáрòда; сáмо ствáрно *је* тò рáĥáло; бйло сáмо се е чўло; сáт *је* тò попáло; тò е рáĥáло (Бр); кат *је* дáвáла дѣрс; дáвò *је* тў зѣмљу; ўзò *је* гáзди; и дáвò *је* њйма; кол'ко *је* кò имò; педесѣт и трѣĥѣ ми *је* òтац пресел'йо; имáло *је* да се кўпй (Де); тò *је* мáјка рáдйла; òн *је* вáдио кáмѣн; имáла *је* једна згрáда (Ћер); свѣ е тò мòрáло; нѣмá три недѣље кá *је* ўмрò; кол'йко се е тѣгл'ила мўка; онáмо им *је* кўĥа; òна *је* родйла тò мўшко дйјете; она *је* рáзўмна (Го); тò *је* мáјка рáдйла; код нáс слáбо *је* и имáло; испрòсй му *је*; и он *је* дáдѣ; посл'ѣ *је* отишò у Србйју; имáла *је* продáвница; нò ако *је* минйстар; кò *је* бòгат (Ћер); Тйто *је* бйо дòбар; рòĥена *је* óде (Гло); Мйл'е јој *је* прйчò; закáзán *је* нòĥас посѣдак; он *је* спáвáо сас млáдòм (Вру); имáло *је* онò са рáлом (Ер); сáмо хи *је* држáо тáмо за идѣње; дòшла *је* гòре код мáјкѣ; и òна *је* седѣла такò (Жи); учйла *је* бйла млòго дòбро; кад *је* бйо вáшар; (Жи); такò *је* остáло; сáмо *је* спрѣмáла да се јѣдѣ (Ков); имáло *је* дòста нáрòда (Ков); òрáло се *је*; нáс *је* бйло пѣт ĥòбáнá; òтац *је* држò три áта (Ле); ĥўдно ми *је* да тй ĥўвáш (На); кò *је* постйо; мòј òтац *је* тò знáо; дáо *је* овò имáње; овáмо *је* насел'йо мусл'имáне; првò *је* дошò те понўдио (Ост); он *је* тáмо дрўгѣ послòве рáдйо (Пе); штá *је* тò бйло; чòра *је* дáта (Пл); такò *је* прòшло; сáд *је* òпѣт мáњѣ; ранйјѣ *је* имáло десетйну; дѣсет гòдйнá *је* бйо тáмо (Пр); дáл'и *смо* бѣсу један дрўгòм; од ĥѣга *смо* жйвѣльи; свѣ *смо* имáльи (Бо); начинѣл'и *смо* му кўћу; пѣшкѣ *смо* йшл'и; што *смо* те мй довѣл'и (Бр); од нйшта *смо* створйл'и нѣшто (Гло); тáпўт

смо тка̀л'и; богами *смо* и пѣкл'и ста̀лно; кат *смо* стѣгл'и у Пѣћ; ко̀ње седл'ѣнике *смо* хи звáл'и (Де); го̀ре *смо* ра̀дѣл'и (Го); мѣ *смо* имáл'и до скòро; са̀д *смо* мѣ на тѹ зѣмљу (Ђер); са̀мо *смо* јѣл'и јѣчмен л'ѣп (Ер); с На̀фòм *смо* провѣлѣи го̀дине; свáшта *смо* држа̀лѣи (Бл); гр̀дно *смо* жи́вѣл'и (Жи); звáл'и *смо* лопáта (Кон); тò *смо* такò ра̀дѣл'и; на ко̀лач *смо* и ста̀вља̀л'и (Ост); сла̀бо *смо* се хрãнил'и (Пл); бо̀гме млòго *смо* ја̀да ви́ђел'и (Бу); ка̀ да *смо* ро̀ђенá бра̀ћа (Бр); та̀мо *сте* мо̀гл'и (За); òни су ме натѣра̀лѣи; тò су бра̀ћа мо̀г òца; а̀л су лѣ̀јепо жи́вот провѣлѣи (Бл); женил'и су се (Бо); врѣмена су такò (Вру); та̀пѹт су га посѣн са стрѹ̀јом уби́л'и; же́не оста̀дáл'е су; они су сви отѣшл'и; прòшл'и су бра̀к; же́не су тò при́чáл'е; зр̀но су му на̀шл'и (Бр); онѣ го̀ре су је вол'ѣл'е; што су се дру́жил'е са онòм Мѣломи́ровòм; де́ца док су се ра̀ђáла (Го); сла̀бо су пи́та̀л'и (Гло); ба̀вил'и су се сточáрством (Гу); педесѣт го̀дѣна̀ што су жи́вѣл'и; поштѣна су ми де́ца млòго; са̀т су испáл'е ха̀лѣне (Де); тво̀ји су га можда познáвáл'и; тѐк су се при́мѣл'и; дво̀јѣца су погѣнул'и; на̀јприје су догонѣл'и; на̀јприје су на̀ла̀га̀ли òгањ (Ђер); све су са̀мо димѣ́је носѣл'е (Ер); на̀ше же́не òде су ра̀дѣл'е; кажѹ да су са̀т забрãнил'и; сѐстре су жо̀ј се млáђѣ ў̀дáл'е; òне су би́л'е дво̀јѣ сѐстре; кат су је довѣл'и (Жи); òни су побѣгл'и на еднòг ко̀ња; кат су се вла̀дари купил'и; они су је дáл'и млáду (Ле); оне су тр̀пѣл'е; вала̀ су дòбри обадво̀йца (На); òни су изво̀л'ѣвáл'и (Ост); трѣ сѣна су ми се шкòловáл'и (Пр); свáдбу су гра̀дѣл'и (Бољ); ра̀л'ицу кат су к̀упѣл'и (Кн); ви́ше су лѹди држа̀л'и (Цр); трѣба̀л'и су да поста̀вѹ мало височѣ́јѣ; код мѣне су дòшла двá Ср̀бина (Кл).

II.1.9.2. Глагол *(x)тѣт* / *шѣт* / *ктѣт*

II.1.9.1.1. У инфинитиву глагол *(x)тѣт* може имати и варијанте *шѣт* и *ктѣт*:

не знам о̀ће л' *тѣт* да помòгнѣ (Ке); да л' ће *тѣт* (Пл); нѐће òна *тѣт*; по ко̀л'ко ће *тѣт* (Ру); о̀ће л' *тѣт* да дòђѣ; ва̀лда ће *тѣт* (Кон); са̀мо ко ће *тѣт*; јѣдно ће *тѣт* да дòђѣ (С. До); òће *тѣт* (Бал);

са̀ма нѐће *шѣт* да дòђѣ (Ост); нѐма ша̀нсѣ да ће *шѣт* (Се); ка̀ко ће шѣ̀т; да ће *шѣт* да и ў̀знѣ (Боб);

нѐће богами *ктѣт* (Па); са̀ма ће *ктѣт* (Ру).

Нису бележени ликови са иницијалном групом *кћ-* у инфинитиву, којих има у говору Ибарског Колашина (Божовић 2002: 85) и у Врачанима (Петровић 1973: 226).

П.1.9.1.2. У презенту овај глагол има пуне облике *(x)ðhu*, *(x)ðheu*, *(x)ðhe*, *(x)ðhemo*, *(x)ðhete*, *(x)ðhe*:

ни *ðhu* ни *nehu* (Го); да л' га *xðhu* ил'и *nehu*; *xohu* да те питам (Вру); *xðhu* да је дам; *oHu* да јој покажем; кат *xoHu* да промијеним смѣну (Го); *xðhu* ти казат; ёво једну сл'ику *xðhu* да ти причам; *xðhu* да ти тó кажѣм; ја *xoHu* да прѣбам; ал'и *xðhu* да искушам (Бо); *xðhu* да јој турим кахву; *oHu* да жѣним дѣјете (Жи); ја *oHu* тó за мѣне; ја *xoHu* да пошальѣм код њѣ (Кон); сѣд девојка кажѣ ја *xðhu* (Ме); ја *oHu* бѣл'ѣ патѣке (Гр); *oHu* ђѣцу да упропастим; ја *xoHu* да живим са Србима; *xðhu* (Кл); *ðhu* да вѣдим њу и она мѣне; ја *xðhu* да ти је дам (Ле); шта тѣ *xðheu*? (Кл); *xoheu* л'и тѣ сѣ мнѣм? (Де); тѣ како *xðheu* (Кон); тѣ тамо ради шта *ðheu* (Кн); ѣмѣ кол'ко *ðheu* мушкарѣцѣ (Ер); сѣд да *xðhe*, би му је повѣла (Жу); *xohe* да упропастѣ своју порѣдицу; она девојка *xðhe* (Бр); *ohe* она, *ohe* она, *ohe* она (Вру); *ohe* да ѣде дѣлѣ (Бу); демек ѣн тѣ *xohe* да ме испрѣси (Пл); ако ѣна *xðhe*; *xohe* да идѣ тамо овѣмо; чѣвек *ohe* за Нѣмачкѣ (Го); ко гѣј *xðhe* да пѣјѣ (Жи); кѣ *xðhe* д[а] ѣзмѣ; свѣ мѣре кат *xðhe*; тѣ што *ðhe* да га убѣјѣ секѣрѣм (Де); *ohe* да се нарѣдѣ (Гр); она *xohe* нѣзѣт (На); *ohe* да ѣмрѣ; мѣјка *ohe* сѣмо њу; *ohe* свѣ да и изѣдѣ грѣња (Кл); нек ѣгрѣ ђѣ кѣ *xðhe*; *ohe* да се завѣдѣ (Туз); *xohe*мо да идѣмо (Пл); тѣ *xohe*мо да те дам; *xðhemo*, тѣ е дѣбро мѣсто (Бр); *xðhemo* да хи трѣимо (Бо); *xohe*те л' ми дѣт тѣ пл'ин (Жи); *ohe*те да постѣте (Кн); шта *ðhete* сѣд (Пе); чѣн те шта *ðhete* (Пл); свѣкѣ нѣј *ohe* у град да изѣђу (Гр); нек се лѣчѣ на кѣга *ðhe* (Вру).

У 3. л. мн. презентѣ знатно чѣшѣ се на целом терену испитиваног говора јавља облик *(x)ðtē*:

сал' да *xotē* казат ђѣ су је зѣкопѣл'и (Жи); ѣни *xotē* главу да ми разбѣјѣ (Пл); вѣкѣху *otē* јѣш да прѣвѣ (На); дѣца *xotē* да ми погѣнѣ; посл'ѣ *xðtē* да ми хи убѣјѣ (Ле); *xotē* мѣсл'ѣт бѣк знѣ шта е; валѣ *xðtē* да се врѣтѣ овѣ ис Турскѣ; *xotē* да се врѣтѣ; нѣрот причѣ да *ðtē* да хи врѣтѣ; да *xotē* да се врѣтѣ; *xðtē* да га градѣ (Ке); па ко *ðtē* нек ме држѣ; *xðtē* да врѣђу лѣудѣ (Жи); *xðtē* да се жѣнѣ (Де).

Присуство облика са превојним ступњѣм *(x)ðtē*- представља чување старине на терену тутинско-новопазарско-сѣничког говора. Како наводи П. Ивић, у зетско-сѣничком дијалекту нарѣчито је раширена појава да „3. л. мн. Глагола *xтѣти* чува стару консонантску алтернацију: *(x)ðtē* (упор. Старослов. *хотѣтъ*)” (Ивић 2001: 218). Овај облик бележен је у говору Бѣлопавлића (Ћупић 1977: 91), Горњих Васѣјевића (Стијовић 2007: 203), потом у Врачанима, с тим да се у врачанском говору јавља наставак -у (*ðtū*, *netū*) (Петровић 1973:

226), те у Ибарском Колашину, где су присутна оба наставка (Божовић 2002: 85), док је у нашој грађи редовно бележено *-e*.

Осим пуног облика *(x)ðħeи*, у 2. л. јд. у употреби је и краћа форма *(x)ôj*:

xôj да ўзмеш (Пр); кол'ко *xôj* ти катōвā (Бољ); пā *xôj*; тī *xôj* чōру да дāш; ħе је *xôj* сāt?; да пītāш свāкōга кōга *xôj* (Ке); ко *xôj* да ти прāво кāжēm; кāку *xôj* кāфу?; обрħи ме кол'ко гōj *xôj*; ако *xôj* мāsнī сīр; ко *xôj* тврди сīр (Жи); да ми ôj рōдит једно дīјете (Го); шта гōj *xôj* (Гло); ако *xôj* (Бр); а тī ко ôj да ўзмеш (Кл).

Облик хој највроватније је настао након замене *-ħ > -j* у облику *(x)oh-*. Лик ðj бележен је у говору Бјелопавлића, с тим да је облик ðħeи „неупоредиво чешћи” (Ћупић 1977: 90). Облике *хој / неј* познају и полимски говори (Николић 1991: 470), говор Пиве (Вуковић 1940); за староцрногорске говоре М. Пешикан наводи да у 2. л. јд. презента упитни облик обично гласи *o-ли* поред *ohħeи ли*; одречно-упитни (формално, а заправо нарочита речца) гласи *не-ли-/неħeи-ли-*. У одричном облику само се понекад чује облик таквог типа (*hej*) (Пешикан 1965: 171).

Испред речце *ли* глагол има следеће фонетске ликове: *хо л' ми узēt Нўра?*; нит ме пītāше *хð л'и* је ни *hej л'и* је (Пл); *хð л' ми прōдат тў мачўгу?* (Ке); *хð л' ме, дўшо?*; (Жи); *хо л' ми је прōдат?* (Го); *хо л' ми тā прстēн дāt?*; *хð л' ме узēt?*; ð л' тī да се вратīш? (Бр).

Негиране презентске форме глагола *хтēt* су:

да бежīm *heу*; jā *heу* да идēm (Бр); да се удајēm jōш *heу* (Го); *heу* оде, *heу* оде (Жи); онумāt *heу*; *heу* ни да мрднēm; *heу* да напўшħīm (Ке); *heу* тō да приħām (На); jā *heу* (Ђер); *heу* ни да га гл'едām (Пл); *heу* да родīm (Бољ); *heу* да ўзмēm; *heу* jā да дрўгōме припāнē нāше богāсто; *heу* ни тēбе; да наплātīm *heу* (Кл); ко *heи* (Кн); штō *heи*? (Го); *heи* ми нīшта досādит (Кл); *heи* ни да кāжеш рōду (На); тāмо рēкни *he* она; *he* да jоj се помīрī; *he* да седī; овā дēчко *he* ми jōш (Бр); *he* нешто ни да причā; нīкат га *he* ни ймат (Кн); сād *he* нīко; *he* бīt; *he* ти вīшē трēбат; *he* гл'едат; *he* тō нīко (Кл); *he* ми нīшта погōршат; што ми *he* пўj овā жўчнā кēса; *he* дōj да му помōгнē (Го); *he* нāрот да хи држī (Пл); она *he* из нōзйнōг (Ков); нēкī *he* да га обāl'ī нīкāко (До); *he* ми донīјет пāре (Ке); *he* ни овā ðстат (Ли); дīјете којē *he* да учī; да се удā она *he* (Бу); што *he*мо jēдан погīнут овде (Бо); *he*мо мī нīħе (Де); *he*мо да хи запрашўемо (На); *he*те ракīју (Кн); за Сенīцу тāмо се врāхат *he*те (Гр); кўће *he*те (На); *he* да се жēнў, *he* да се удāју (Гр); они *he* са зēлом (Гр); сад нīшта да трпў *he*, jāко *he* (На).

У 3. л. јд. и мн. присутан је и облик *не (x)ðһе*: *не ðһе* да се помӣрӣ (Бр); *не ðһе* да рёкнё; ðна *не ðһе* (По); *не ðһе* нӣђе; *не ðһе* да седӣ (Жу); *не ðһе* да се уда (До); *не ðһе* да хи држё (Пл); *не ðһе* да јој се помӣрӯ (Жу).

У 3. л. мн. јављају се и форме *не (x)ðтё* и *не́тё*: *не хòтё* ми дёца тò (Бо); *не хòтё* нӣкако (Па); *не ðтё* ни да мрднӯ (Це); *не ðтё* (Брђ); ðне *не ðтё*; затò *не́тё* ни кафу ни сòк (Ост); снахе тò *не́тё* да радӯ (Кон); ко *не́тё* нек ме бацё (Жи); *не́тё* (Де); овё девòјке ни *не́тё* да се удајӯ (На); *не́тё* правò да ми рёкнӯ; ðни *не́тё* да рёкнӯ (Вру).

Негирани облици за 2. л. јд. су и: ако *не́ј*, тӣ йди; што ми *не́ј* дозвòл'ит да те пољубӣм (Кл); ако *не́ј* (Пл); *не́ј* кафу; гòре *не́ј* (Жи); ймā дрӯгӣ ко *не́ј* овā; (Го); ако *не́ј* (Вру).

Облици презента типа *(x)тёð(н)ём / шһёð(н)ём / ктёð(н)ём...* употребљавају се у функцији футура II:

ко гòт *хтёðё* (Ли); да настāвӣ тӯ шкòлу ко *шһёðё* (Брђ); видећу код Вёрё да ми замӣјенӣ овё табл'ёте ко *шһёðё*; да јој се замòл'йм, ако *шһёðё*. (Го); да настāвӣ тӯ шкòлу ко *шһёðё* (Де); нек донёсё ко *шһёðнё*; ако *шһёðнё* да учӣнӣ (Ке).

II.1.9.1.3. Енклитички облици глагола *хтём* употребљени у саставу футура I су:

јā *һу* ти ðпрат; са[д] *һу* јā дрӯгӯ виљӯшку донӣјет; јā *һу* ти дāt; па *һу* јā неђе намӣнут; дрӯгӣ пӯт *һу*; јā *һу* тò такò да радӣм; јā *һу* га остāвит; јā *һу* запостāвит; хāj јā *һу* тёбе пòмој; јā *һу* да је дам (Го); јā *һу* ви испрӣхат (Гло); јā *һу* донӣјет; згрāду *һу* ðбит с тòбòм (Ђер); јā *һу* ти прићат; јā *һу* ðстат неудāта; *наврāтӣһу* сӣгӯрно неђе (Жи); штā *һу* ти кāзат; у недёљу *һу* ти донӣјет пāре; кāко *һу* да идём сāt; лāко *һу* ти кāзат (Ке); *показāһу* ти сл'йку (Ков); слӯшā мёне шта *һу* ти јā рёј; дòј *һу* јā (Ле); тӯ и тӯ јā *һу* изāj (Пе); *обавёзāһу* се кад га ўзмём; кāзāһу ви бāш (Гр); јā *һу* да га убӣјем (Ки); бāш *һу* ти јā причат о мојòј жёни; ðāһу ти марāму (Жу); што *һу* ðстат за на пӣјац (Ли); јā *һу* ти дāt; нāj *һу* кò Ејупа; јā *һу* се ожёнит; штā *һу* са овӣјем?; јā *һу* да седӣм; јā *һу* да ти дам (Кл); е вāлā *һу* га јā ўбит (Цр); јā *һу* да ве спāсӣм; сāt *һу* јā напòјит крāве (Туз); јā *һу*, сӣне, отӣс (Кн); тӣ *һеш* и һёрат ў ријеку (Кн); штā *һеш* тӣ да напишеш; штā *һеш* да ти дам; тӣ *һеш* дāнас пāнут у крф; ако *һеш* цāбё; *убӣһеш* некòг и добӣһеш пāре (Кл); о ньёму *һеш* пӯно нешто вӣдет (Ђер); с тӣјем *һеш* умрӣјет; не знām ни кāко *һеш* (Жи); *вӣдеһеш* тӣ; кāко *һеш* да ðдёш (Го); ал'и штā *һеш* му сāt (Пр); штā *һеш* ми донӣјет?; ка[д] *һеш* дòј за казāнскӯ (Вру); штā *һеш* да се мӯчиш; тӣ рāди шта *һеш* рāдит; нешто *һеш* да побёдӣш (Го); стӣ[һ] *һеш* тӣ до Бārā (Гр); *вӣдеһеш* (За); *рāдӣһе* се, *урāдӣһе* се; бòк *һе* да помòгнё свё (Гр); овò *һе* ти вāљат; зā шта *һе* ми тò вёљат; кāко *һе* ми тò вёљат (Пр); нājбòльё *һе* им причат; штā *һе* ти рӣба (Бòљ); и овò *һе* ðстат (Пе); бòк *һе* пòмоћ (Бу); нò *һе* да пāнё (Ков); сā[д] *һе* дòј; кò знā ка[д] *һе* ðна

дoј; oна *he* oтiс; кy[д] *he*, штa *he*; да *he* ти oна млoгo мyкe вiдет; рeј *he* пoсeн; за нeкoл'икo *he* да идe; кo *he* д[а] oстaви злaтo у кyћy (Гo); ђe *he* да дoвeдe фaмил'ијy (Зa); штa *he* му свoј дoктoр (Ки); њeгoвa жeнa *he* вaм пpичaт (Цр); oн *he* да нoћи кoд мeнe; oн *he* тe пoвeс (Лe); штa *he* ви oвo да дoнoсйтe?; нe знaм штa *he* бит (Жи); нaмa *he* oтiс; oна *he* ти пoбeј; сaт *he* oнo кyћe пaнут; пa *he* тe удaвит (Пл); кo *he* да му чyвa; *учинe* *he* ти бoљe; *убиe* *he* тe гpaт (Кe); ђe *he* да дa ђeвoјкy; ђe *he* да yзмe (Врe); снaxa *he* мoрaт oвe гoдинe (Ha); нe гaрaнтујeмo да *he* дйћи живa; oн *he* пoбeј (Кл); пpвa *he* вe срeтнут; *срeтнуe* *he* вe; oна *he* ви oбјacнит (Дyј); oн *he* ви испpичaт (Bo); свe *he* да ти ce oвo oствaри; нeштo *he* да ти ce oствaри; сa[д] *he* да пpoврe; да л' *he* је дoчeкaт (Гo); кo *he* oнo да јeдe; кoјa *he* да игрa дo мoмкa (Врy); да *he* бит дoбpo (Бл); штa *he*; oна *he* пoј сa мнoм; да *he* да ујaшe кoњa ceдл'eникa (Me); пa *he* д[а] [и]дe да пйјe (Туз); мй ce двйје здoгoвoрймo да *he*мo да идeмo (Гр); мй *he*мo да oстaнeмo (Дe); *изгйнуe* *he*мo; ил' *he*мo ти мй тo дoнйјeт; ил'и *дa* *he*мo њeмy; нaј *he*мo ми пaрe (Бeр); нaј *he*мo нeштo (Bo); штo *he*мo да дoђeмo (Цр); *видe* *he*мo ce; у кyй дaн *he*мo дoј? (Жи); пa *he*мo пpичaт; знaш штa *he*мo (Кoв); пa *he*мo ce чyт (Жy); кaт *he*тe ни дoј нeђe? (Др); штa *he*тe oдe (Лe); кoт њeгa *he*тe oтiс (Bo); рeкo oткaл'eн *he*тe (Дe); *видe* *he*тe йстo (Дyј); e тy *he*тe вiдет; тy *he*тe нaј сйгyрнo (Дyј); штa *he* oни и кaкo *he* (Цр); нoвинe *he* пйсaт (Me); тй мйсл'йш *чeкa* *he* тe Клaдничaни (Кл); лoпoф *he* ти ce рoдит (Др); *тpaj* *he* тe (Гр); кaт *he* дoј? (Жy); да л' *he* да ce вpaтy oви (Кe).

У 3. л. мнoжинe у oпoтpeби је eнклитикa *тe* (< *xoтe*), пa oви oблици глacе: млoгo *тe* ни пoвeћaт (Ки); цйјeлу л'ивaду *тe* ми пpeдиј (Пe); пa *тe* зaкyкaт; бoгaми *тe* гa уфaтит Бeрeкaрци; тaмo *тe* дoј (Лe); ал' бpжe *тe* дoј (Кoв); пa *тe* дoј да мe yзмy (Жи); oни *тe* дoј тy; кaкe *тe* ми бит срeћe (Гo); oни *тe* ти свe испpичaт; да л' *тe* мoј (Bo); oни *тe* дoнйјeт сaд вoду; штa *тe* ти кaзaт; кyћy *тe* ти дйј (Бр); oднoснo: *дoјтe* Влaxињe (Лe); вaлa *дoјтe* дaнac (Жy); *мисл'eтe* нeкй мушкaрaц мe гpл'й; *рeјтe* eнe штo је гpл'й oнa мушкaрaц; (Гo); *дoјтe* oвaмo; (Bo); *дoјтe* oни зa пeтнaec дaнa; да пoђeш ил'и *убитe* ти свe штo ймaш (Бр).

П.1.9.1.4. Глaгoл *xтeт* у aopистy имa двa низa oбликa.

Дyжe фoрмe имaјy у oснoви пpoширeњe -д-: (*x*)*тeдo*(*x*) / *шeдo*(*x*) / *кeдo*(*x*) / *кeдo*(*x*), (*x*)*тeдe* / *шeдe* / *кeдe* / *кeдe*, (*x*)*тeдo*сmо / *шeдo*сmо / *кeдo*сmо / *кeдo*сmо...:

xтeдo да јoј кaжeм; нe *xтeдo* да ce свaђaм; ја живa нe *xтeдo* (Пo); *xтeдo* ја (Ту); ја *heдo* јyчeр да дoђeм (Py); пoсвaдйсmо ce, нe *шeдo* да гa yзмeм (Py); ја тo нe *кeдo* да тpпйм (Me); и нe *xтeдe* (By); *xтeдe* да дoђe (Ту); oнoл'йкй мoмци пo Туtинy и нe *xтeдe*; Зoрицa нe *xтeдe* да ce удa (By); тa снaxa нe *кeдe* да ми ceдй (Д. Дyб); нe *кeдe* (Пл); штa му *шeдe* тo да рaдй (Ce); oнa нe *кeдe* (Py); Ѐбap нe *кeдe* да плaтй (Пe); нe *шeдo*сmо (Ce); нe *xтeдo*шe да пoзoвy (Пo).

Забележени краћи облици су: *шћѐ(x), шћѐ / кћѐ... (x)тѐсмо / шћѐсмо...*

ја *нѐ шће* ту нйшта да рѐкнѐм (Го); шта ти *кћѐ* за вѐшке да прйчѐш?; што *нѐ шће* тй кѐхву? (Болъ); што *нѐ шће* сѐк (Вру); *нѐ шће* ни да рѐдй у кѐхву; што *нѐ шће* сѐк какав да попйјѐш (Го); ђн *нѐ шће* (Бр); она *нѐ кће* да седй ђде, *нѐ кће* да седй (Д. Дуб); овѐ *нѐ шће* да ўзмѐ (Бр); овѐ *нѐ шће* да ўзмѐ; штѐ ђн *нѐ шће*, *нѐ шће*; *нѐ шће* ни да рѐдй у кѐхву (Го); *нѐ шће* да рѐкнѐ нѐ пйво попй (Св); шта му *шћѐ* тѐ да рѐдй (Ле); нешто *нѐ шће*, *нѐ знѐм* штѐ овѐ бй (Ли); ђн *нѐ кће* (Жи); *нѐ кће* да седй (Пл); ђн *нѐ кће*; ал' и *нѐ кће* да је ўзмѐ (Ер); ђн *нѐ кће*; овѐ *нѐ кће* да ўзмѐ (Ру); а нѐс дйже ѣѐво, *не шћѐсмо* (Ме); *не шћѐсмо* (Ме); што *не шћѐсте* кѐхву? (Ли); ђни *не шћѐше*; ђни *не шћѐше* да ме ўзмѐ; а ђни пѐсл'ѐ *не шћѐше* без мѐне (Гл); *не шћѐше* да га прймѐ (Ши); и ђни *не шћѐше* да ме ўзмѐ (Ле); и ђни *не кћѐше*, но ме остѐвише те дѐћѐсмо (Ли).

Имајући у виду да се свођење облика на једносложну форму готово редовно избегава, краћи облици у једнини бележени су увек уз негацију.

У говору Горњих Васојевића такође бележене су и краће и дуже аористне форме али само у ликовима са иницијалном групом *шћ-* (Стијовић 2007: 203), односно *шћ-* / *(к)ћ-*, у говору Врачана (Петровић 1973: 226). У Ибарском Колашину присутна су оба фонетска лика с тим да се употребљавају само форме са основинским проширењем *-ѐ-* (Божовић 2002: 89).

П.1.9.1.5. У имперфекту глагол *штѐт* има следеће облике *ћѐ / шћѐ / кћѐ, ћѐше / шћѐше / кћѐше... ћѐсмо / шћѐсмо / кћѐсмо, ћѐхѐ / шћѐхѐ / кћѐхѐ / ћѐдѐјѐ / кћѐдѐјѐ...*

ја *ћѐ* него ме ђна збѐнй; ја овѐ *ћѐ* ту да нешто рѐдйм (Жи); ѐво још нешто *ћѐ* да ти рѐкнѐм и зѐборави, зѐборави штѐ сам ћѐла. (Боб); мѐне тѐ пѐло нѐ памѐт и *нѐ шћѐ*; *нѐ шћѐ* дѐљѐ да трајйм него ту (Стр); *кћѐ* да ђдѐм до Рйбарйћѐ (Па); ја *кћѐ* да л'ѐгнѐм (Пл); ја *кћѐ* д[а] ђдѐм, ал' нѐ стйго (Ру); штѐ *шћѐше* тй ђде? (Гр); вѐћ кад *ћѐше* да се зарѐтй, дѐста је исел'йло ђвдал'ѐ (Гр); ђн *ћѐше* ђде на сѐло да прѐвй (Го); штѐ *ћѐше* тѐ?; ђн *ћѐше*, ал' пѐсл'ѐ Хйтл'ер ђкрѐну рѐт (Прћ); пѐсл'ѐ *шћѐше* да се бйје сѐ мнѐм (Из); пѐсл'ѐ *шћѐше* (Ле); ми *не шћѐсмо* нйкѐко да попѐшћймо (Ту); пѐсл'ѐн кат *шћѐхѐ* да дѐћѐ (Пр); кат *ћѐхѐ* да дѐћѐ (Ту); ђпѐт мало пѐбољѐ нѐ што *кћѐдѐјѐ* да ўзмѐ (Пе); *кћѐдѐјѐ* да ўзмѐ (Бал); на Рѐшку *ћѐдѐјѐ* (Прћ); *ћѐдѐјѐ* да дођу (Бал).

У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони нису бележени облици типа *ђћѐ, ђћѐше...*, које познају говори Врачана (Петровић 1973: 226), Ибарског Колашина (Божовић 2002: 88), те Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 203)

(Детаљније о облицима имперфекта глагола *хтѣт* в. т. II.2.3.8. у одељку о овом глаголском облику).

II.1.9.1.6. У тутинско-новопазарској зони глагол *хтѣт* у радном глаголском придеву има облике *(х)тѣо / ѡѣо / шѡѣо / кѡѣо / ктѣо*, *(х)тѣла / ѡѣла / шѡѣла / кѡѣла / ктѣла*, *(х)тѣло / ѡѣло / шѡѣло / кѡѣло / ктѣло...*:

Їсмет кад је *хтѣо* да идѣ (Бл); ја нијесам *хтѣо* да идѣм (Гл); нијесам *тѣо* д[а] идѣм да радѣм (Ли); ја ка сам *ѡѣо* да сел'ѣм (Гр); *ѡѣо* да убѣјѣ тогѣ секѣрѣм; *ѡѣо* сам да је најѣрѣм (Де); мѣј је ѣтац није *шѡѣо* узѣт да је цѣо дуѣѣ бѣо ѡѣјѣин; ѣн није *шѡѣо* да идѣ (Гр); није *шѡѣо* нико да се дофѣтѣ (Цр); нико није *шѡѣо* да идѣ (Бо); ѣн је мѣне *шѡѣо* да дѣ у шкѣлу (Го); кад би *шѡѣо* ѣнѣ вѣ да прѣѣѣ (Ѣер); Рѣхо није *шѡѣо* (Де); кѣ је *шѡѣо* да ѣзмѣ (Ер); није *шѡѣо* пѣре да им дѣјѣ (На); кѣ је *шѡѣо* (Гр); радѣо је а није *кѡѣо* (Ост); ѣн сѣмо не *кѡѣо* да с[е] обрѣјѣ; није *кѡѣо* на дрѣгѣ мѣсто; ѣн нѣ би *кѡѣо* на пѣјац (Жи); није *кѡѣо* (Бл); ал' нијесам *шѡѣла* гѣре; како сам сѣма *шѡѣла* (Гр); тѣ га није *шѡѣла* (Ѣер); нешто *шѡѣла* да ѣзмѣ (Жи); ка[д] сам *ѡѣла* да се удѣм (Бољ); кад је *кѡѣла* да ѣмрѣ (Ков); ѡѣкојѣ нијеси видѣла нѣти *кѡѣла* (Бр); није *кѡѣла* да напѣшѣѣ; ѣна би *кѡѣла* да га повѣдѣ (Бр); мѣба слѣбо је *кѡѣла*; сѣт сам *кѡѣла* д[а] [ид]ѣм тѣ скѣро; *кѡѣла* је тѣ да ѣзмѣ; није *кѡѣла* (Жи); није *ктѣла* (Ру); кат се *ѡѣло* у свѣтове (Др); штѣ л'и ти је тѣ *шѡѣло*? (Гл); штѣ ми се *шѡѣло* (Гр); нешто *шѡѣло* да хѣм л'ѣпшѣ (Ков); ѣвѣ нѣши нѣсу *хтѣл'и* (Бал); од четрнѣс гѣдѣнѣ *хтѣли* да ме жѣнѣ (Бољ); нијесу *хтѣл'и* да шѣјѣ ѣнѣ капѣте; нијесу *хтѣл'и* да хи обѣѣѣ (Де); што су *ѡѣл'и* да је ѣзмѣ (Врс); нѣ би *ѡѣл'и* да је дѣјѣ за тогѣ (Гр); *ѡѣл'и* да плѣтѣ (Гло); кат смо *ѡѣл'и* ѣвѣ д[а] испрѣтѣмо (Жи); ѣни нѣсу *шѡѣл'и*; ѣни нѣсу *шѡѣл'и* да идѣ са Нѣмцѣма (Из); ѣни не *шѡѣл'и* без ѡѣга (Цр); мѣ смо те *шѡѣл'и* и повѣѣ (Го); мѣ смо вѣѣнѣм *кѡѣл'и* кѣ мало и да лѣжѣмо; нијесу *кѡѣл'и* за тѣ да чѣјѣ (Бр); *кѡѣл'и* да ѣзмѣ старѣјѣ од мѣне; такѣ су *кѡѣл'и* и мѣне (Бољ); *кѡѣл'и* за Тѣрскѣ да идѣ (Бо); нијесу *кѡѣл'и* на дрѣгѣ мѣсто (Жи); *кѡѣл'и* да га бѣдѣ (Ме); ѣвѣ гѣдинѣ нијесу *шѡѣл'е* да ми родѣ (Ли); нијесу *шѡѣла* ни јѣдан (Др).

У говору Врачана и Горњих Васојѣвиѣа у облицима радног глаголског придева бележени су такоѣе лѣкови са иницијалним групама *шѡ-*, *кѡ-* и *кт-* (Петровиѣ 1973: 226; Стијѣвиѣ 2007: 203). Облици *ктѣ'о / (к)ѡѣ'о / (к)ѡѣ'о* (Петровиѣ 1973: 226), као ни *стѣо / ктѣо* (Стијѣвиѣ 2007: 203) у тутинско-новопазарско-сјѣничком ареалу нѣсу примѣѣени, иако се у сјѣничкој зони под утицајѣм суседних јѣкавских говора јављѣју облици *жѣлѣо*, *волѣо* и сл. У Ибарском Колашину је само: *кѡѣо*, *кѡѣла*, *кѡѣло* (Божѣвиѣ 2002: 94).

Када је посреди ѣвај глагол, Д. Барјактарѣвиѣ наводи следеѣе: „*шѡѣт*: ѣѣу-ѣѣѣш-ѣѣ – ѣѣѣмо-ѣѣѣте-ѣѣѣтѣ и ѣѣѣтѣ; ѣдрѣчни облик *нѣѣу-нѣѣѣш-нѣѣ* (< не ѣј), а каткад се чује и несажет

облик *неој*; у множини: *нећемо-нећете-неће* (*не оте*) и *не оту* и *не ту*” (Барјактаревих 1966: 100). За имперфекат наводи облике: *дѣа(х)-дѣаше-дѣају* и *дѣа^ху* и *шѣавā(х)-шѣавāше-шѣавāсмо-шѣавāју* и *шѣавā^ху* и *шѣадѣјā(х)-шѣадѣјāсмо-шѣадѣјāју* и *шѣадѣјā^ху*” (Барјактаревих 1966: 103).

II.2. Глаголски облици

II.2.1. Инфинитив

II.2.1.1. Инфинитив без финалног *-и* употребљава се на читавом терену тутинско-новопазарско-сјеничке зоне. У тутинско-новопазарском ареалу бележене су искључиво краће форме, док се у Сјеници јављају и облици на *-ти* и *-ћи*. Ипак, на већем делу сјеничког подручја њихова појава углавном је спорадична. Будући да је о односу основа детаљно било речи и одељку о глаголским врстама, наводимо само појединости које се тичу наставака за облик инфинитива.

II.2.1.2. Глаголи на *-ти* бележени су без финалног вокала:

Ѡн ће ви *исприћат*; немѠте ме *задржāват*; е бѠга ми ме мѠраш *чāстит*; е тѠ мѠгу ти *прићат*; више шѠс вѠлѠвā јā *уфāтит* нећу; нећеш *вѠроват* (К Бун); мѠго тѠ ни *повѣћат*; ка[д] сам се јā родила, Ѡн се мѠгѠ *ожѠнит*; јā сам у тѠ време свѠ сас тѣјем пѠчѠ *радит* и такѠ; слѠшā тѣ тѠ будāл’Ѡ, *унишитит* девојку; тѠ е трѠбāло *обѠсит*, а бѠга ми *обѠсит*; валā је имѠ штā и *причат*; тѠ не трѠбā *жāл’ит*; овогā би трѠбāло *обесит*, пā га пѠт пѠтā *вѠшат* и *скидат*; нѣкат нећу нешто *бāцит* л’Ѡп и нешто да угāзим трѠху; тѠшко је *бѣит* чѠвек, а нечѠвек је лāко (Ки); кѠ ће *погѠдит* у онā кāмѠн; не дāју мушкāрцу *се уфāтит* до њѣ, нѠмā шансѠ; нећеш ми нѣшта *досāдит*; почѠ *причат*; хо л’ ми *узѠт* НѠра?; нѣје ми мѠгла *бѣит* жѠна да је цѣо дуѣā бѣо њѠзѣн; мѠј је Ѡтац нѣје шѣѠ *узѠт* да је цѣо дуѣā бѣо њѠзѣн; јā ћу *се ожѠнит*; што ће Ѡн *кѠкат* и *плāкат* ви немѠ да се плāшите нѣшта; нāдāј се сѠтра до Ўвца да ће Ѡни *попāл’ит* кѠће српскѠ; тѠ је пāши лāко бѣло *напāсат*; неће ми *смѠтат*, мѠгу *живѠт* више гѠдѣнā; мѠрам нѠкѠг *плāтит* да ми донѠсѠ; Ѡто, тѣ мѠреш сāма, јā ћу ти *кāзат*; „Нећу ти је”, кажѠ, „*намѠстит* што ми нѣј *дозвѠл’ит* да те пољѠбѣм”; сѠко, нећу *се јā* мѠго *мѠчит*; јā ћу

гл'ѣдат у ѿме бѣга да ти тѣ дѣјете изл'ѿјечѿм; тѣ ћеш посл'ѣ онѣ *мѣрат* да исцѣједѣш пѣ се гѣре уфѣтѣ вѣсак а дѣл'е остѣнѣ вѣда (Кл); пѣ кѣња мѣжеш *наѣчит* а чѣвѣка коѣѣ нѣмѣ ѿ главу не мѣжеш; тѣ не трѣбѣ ни *дѣјел'ит*; чѣкѣ, и чѣкѣ и чѣкѣ сѣбор пѣ у пѣт сѣтѣ иде пѣ по цѣјелу нѣј онѣмо, нѣ мош *зѣспат*; не вѣлѣ, кѣжѣ, *прѣчат* да ћеш да рѣдѣш; ако ће кѣша ил'и нѣврѣме, севѣп је рѣковѣз и ѣткос *покѣпит*; е пѣ дѣбро јѣ дрѣгѣ рѣдѣ нѣћу, а тѣ ћеш и *ћѣрат* ѿ ријеку, јѣ нѣћу; ал'и ѣто, севѣп је ѣткос *покѣпит* да не пропѣнѣ тол'ѿкѣ нѣфака; ѣткос, ако је кѣша, севѣп је, кѣжѣ, *покѣпит* и рѣковѣс; трѣбѣ га *вѣроват*; тѣ, бѣже ме опрѣсти, тѣ је севѣп *покѣпит* и *унѣјет* ѿ амбѣр; ѣ вѣлѣ је имѣла лѣда овѣ гѣдинѣ, ко нѣје имѣла лѣда, нѣкат га нѣће ни *ѿмат*; тѣ се не крѣјѣ, свѣ се мѣре *сѣкрѣт* тѣ се не мѣре; цркви *прѣвит* мѣрѣш пѣ се тѣрчио, ишѣо ће ѣћеш (Кн); ал' онѣ злѣ *прѣтрѣт*, ѿстѣ кѣ да ми гѣри глава; кѣ[д] ћу пѣсл'ѣ онѣ рушѣвину и онѣ, трѣбѣ *ћѣрат* пѣсл'ѣ тѣ, овѣмо-онѣмо; нек изгѣри што мѣре *изгѣрет*; сачѣвѣј бѣже штѣ *се трѣт* мѣже, штѣ трѣфѣ чѣвѣка; јѣ не дѣм, кѣжѣ нек иде ѣна бѣр, мѣ стѣрѣ нек бѣдѣ с нѣма штѣ *ће бѣт*; ако нѣмѣ карѣктера, мѣку ћеш *вѣдет*; лѣко хи је *слѣжит*; ѣнде сврѣти пѣтѣј ѣна *ће ти кѣзат* прѣво пѣт; тѣ гл'ѣдѣ у мѣне, јѣ ћу *гл'ѣдат* у тѣбе (Тр); ѿ, кѣко се жѣвѣло, тѣ ти јѣ не мѣгу *прѣћат* нѣкѣко; сѣне, тѣ ми мѣш *бѣт* кѣ шѣѣрка; ѣ сѣт тѣ ти нѣ би мѣгѣ *прѣћат*; пѣ тѣ ти јѣ не знѣм тѣћно *прѣћат*; ни тѣ ти нѣ би умѣо *прѣћат*, тѣ је бѣло рѣно, приѣн мѣга врѣмена; нѣ знѣм ти тѣћно *прѣћат*; прѣвил'и онѣ кованѣке онѣ, пѣсл'ѣн смо пѣћѣл'и *купѣват*; ѣво сѣт ћу јѣ *напѣјит* крѣве (Туз); ѣде мѣрѣте *се окрѣнут*; лѣкшѣ је лампѣрију *потрѣјет* нѣ *крѣчит*; нѣко *ће мѣрат* да бѣдѣ мајѣр; штѣ кѣ прѣчѣ мѣш *слѣшат*, ал' не трѣбѣ се ни *мѣјешат*; лѣк ћете ми *вѣдет* кѣкав ми је лѣк; мѣрѣш *унѣсат* кѣко се жѣвѣло; кѣ[д] ћете вѣ *осѣл'ит*, ѣн се вѣшѣ *врѣтит* нѣће (Уг); нѣгѣва жѣна *ће* вам *прѣчат*; ѣбѣчѣј је тѣ бѣо да се мѣрѣло *конѣчит*, двѣ конѣка, трѣ конѣка; *конѣћит* ѣбѣвѣзно, ѣтѣди за невѣсту и *конѣчит* и тѣмо свѣтови згѣда; нѣмѣ ме *тѣрѣтит* (Цѣ); бѣлѣ *жрѣтоват* сѣна јѣднѣга; е вѣлѣ ћу га јѣ *ѿбит*; Вѣјо, мѣжда знѣш тѣ бѣлѣ, пѣ ћу јѣ *слѣгат* (Чѣ); штѣ ти мѣгу *кѣзат*, пѣслѣ пѣ гѣдинѣ живѣта; тѣ је што трѣбѣ *знѣт* да бѣг свѣ одрѣћѣѣ и завршѣвѣ, нѣко те ни *ѿбит* ни *поцѣнит* не мѣже ако те бѣк штѣтѣ и ако знѣш да си ѣд бѣга ствѣрен; кѣ е бѣо врѣѣдан да рѣдѣ, нѣје лѣше бѣло, мѣгло се и *рѣдит* и *зарѣдит*, ал' јѣ сам тѣпѣт бѣо дѣјете; знѣш штѣ знѣчѣ нѣћ а *бѣт* нѣпоље порѣт водѣ, тѣ је лѣше стѣње живѣта; нѣ знѣм кѣт бѣше ѣвѣ пѣт се пѣчѣо *рѣдит* за Шпѣлѣни; бѣгами ѣвѣ жѣнскѣ ствѣрно трѣбѣ *разѣмет* (Бл); ѣћу, свѣ ћу ти *прѣчат*; зѣром је тѣ нѣ мош *узѣт* дѣнас *вѣдит* што нѣћемо јѣдан *погѣнут* ѣвѣде; хѣћу ти *кѣзат*; тѣшко сѣротѣну *нѣвит*; штѣ да ви прѣћѣм, тѣ ни *погѣдит* нѣ мош, мѣке су бѣл'е вѣл'икѣ; нѣ знѣм да л' *ће мѣј прѣмѣшит*, не дѣјѣ; такѣ е бѣло твѣрдо тѣ да се не смѣје *ѿбит* (Бо); ѣд јѣднѣга мѣга ѣца јѣдѣхнѣка учѣнѣло се сѣт порѣдица, штѣ ћу ти *кѣзат*, сѣло; ал'и кѣт хѣм јѣ тѣ пѣчнѣм *прѣчат*; тѣлѣ нѣпрѣјен онѣ, кѣко ћу ти *кѣзат*, ѣне пѣл'е; прѣјѣ нѣшто, дѣди нѣшто мѣло, нѣће ти *бѣт* нѣшта; нѣје цѣис мѣсо прѣје гѣдинѣ дѣтѣту *дѣват*; е, бѣга ти, хо л' ми тѣ прѣстѣн *дѣт*?; рѣче нѣмѣ *кѣжѣват*; хѣјде мѣ да јѣј повѣдѣмо л'ѿпѣпѣга, ѣна *ће* га *бегѣсат*; тѣ је гѣрѣдѣта *рѣдит* и *бѣцит* дѣјете; нѣмѣте ми *нѣшит*! Тѣ нѣрѣчѣто нѣмѣте

ми *пунџат* тѹ што прѣчѧ такѠ!; свѣ би пѣл'и се на брѣда ѣе се нѧјбољѣ *видет* и кѠ ѣе нѧјвишѣ *имѧт* те л'ил'е да покѧжѣ; вѣрујем да ѣе Ѡна *бит* учитељица, сѧт је завршилѧ факултѣт, те Ѡна ѣе вѣрујѣм тѹ *се примит* (Бр); нѣ мош *вѣроват* кѧко е тѠ занимљиво бѣло; штѧ ѣеш ми *донѣјет* на свѧдбу?; прѧво ти кѧжѣм, срамѠта *се фѧлит*; мѣљѣ овудѣје да ти је милина *глѣдат* како се шѣтајѹ; прѣчѧ тѣ па ѣу ти јѧ *додѧват* (Вру); јѧ ѣу *донѣјет* сѧд вѠду; нѣкат мушкѧрац не мѠже *видет* мѹкѣ ко жѣна; д[а] [ид]ѣм да стѧвѣм јѧ кѧфу па ѣемо *прѣчат*; јѧ јѠј почѣ *прѣчат* како сам тѣгл'ѣла мѹку; ѹ шта смо мѣ нѣвѣл'и дѣцу, да ти је знѧт; нѧс двѠе стѧрѠ, омрѣкни, ал' да л' ѣеш *осѧмнут*, хенѣ; да л' ѣе је *дочѣкат*; трѣбѧ *гл'ѣдат*, нѣје сѧмо ѣ валѧ л' ѣјѣпа и л' ѣјѣп, нѠ трѣбѧ *гл'ѣдат* и Ѡткѧл'ѣ је и штѧ е и кѧко е; тѠ је СимѠнина братѧница, а нек је трѣћѣ дѣо СимѠнѣ, јѧ ѣу је *узѣт*; Ѡни бар тѹрѣ злѧта, Ѡна ѣмѧ рѧшта и *двѠрет*; валѧ да ми Ѡј *рѠдит* једно дѣјете; нѧјтежѣ с нѧрѠдом *рѧдит*; невѣста ѣе пѠсл'ѣ *бит* ѹмѠрна за свѧдбу; немѠ, сѣне, тѣ *тѹрат*; мѧјко, јѧ ѣу ти *Ѡпрат*; са[д] ѣу јѧ *донѣјет* баклѧву и облѧнду; мѠгу л' *остѧвит* овѧ сѣр докл'ѣн се врѧтѣм; јѧ нѣ би смѣла *занѠћит* сѧма кад би ми свѣ поклонѣю; нѣѣе нѣшта *фѧл'ит*; са[д] ѣу јѧ дрѹгѹ виљѹшку *донѣјет*; тѣ си јѠш млѧда, ѠтвѠри Ѡчи, немѠ *зал'ѣјѣпит* па пѠсл'ѣ кѹкѹ мѣне штѧ бѣ; не би те смѣл'и *перѣсѧт*, слѧбо ти је срѣце; пѣтѧ тѣ, па ѣу јѧ нѣѣе *намѣнут* да вѣдѣм; хо л' ми је *прѠдат*?; тѣ рѧди штѧ ѣеш *рѧдит*; бојѣ се јѧ ѣу га *остѧвит*, јѧ ѣу *запостѧвит*; некѣ глѧс срѣтан ѣе ти *бит*; трѣбѧ *вѣроват*; кажѹ трѣбѧ *гл'ѣдат* а не трѣбѧ *вѣроват*; не умѣјѣм ти *кѧзѧт* (Го); јѧ ѣу ви *испрѣћат*; јѧ ѣу ти сѧмо јѣдан слѹчѧј *испрѣчат*; нѣко нѣѣе *ѣграт* Ѡнѧмо ѣе му мѣсто нѣје (Гу); дѧнас не мѠрете свѣ *заврѣшит* (Дел); гѧзда нѣје дѠ чѠвѣка ѣе *прѣбит* бл'ѣзу жѣнѧ; кажѣ мѠрѧ *се ѹбит* дѣјете ил' нѣшто *се дѣсѣт*, тѠ дрѹгѣ нѣмѧ; о ѣѣму ѣеш пѹно нѣшто *видет* и о крѣтѧњу и о свѣму, о жѣвлѣѣњу; тѧд је бѣло свѣ брвнѧре, Ѡд дрѣвета, кол'ко би се чѠвек мѠгѠ *испрѧвит*; немѠте ме *дѧт*; немѠте ме *дѧват*, јѧ нѣѣу; јѧ ѣу *донѣјет* па да осѣчѣш Ѡнѣ купѠне; ил' ѣемо ти мѣ тѠ *донѣјет* да осѣчѣш ил'и дѧѣемо ѣѣму (Ѣер); овѠ сам мѠгѠ *донѣјет* пѣшкѣ; нѣје имѠ свѧкѠ ни тѠ да јѣдѣ, него је мѠрѠ *мѣшат* Ѡвас са јѣчмом да би јѣо; с тѣјѣм ѣеш *умрѣјет*; не смѣјѣмо те *дѣрат* кад би чѠвек рѣкѠ мил'ѣјѧрде да ми дѧ; јѧ јѠш нѣјесам Ѡтѣшла тѠ да вѣдѣм, нѣт би се мѠгла *напомѠл'ит* ка тѠј кѹћѣ; јѧ *вѣзѧт* ѣѠјну срѣћу за мѠју несрѣћу што је Ѡна јѣдна, цѧба ти је свѣ, нѣ мош; сал' да хотѣ *кѧзѧт* ѣѣ су је зѧкопѧл'и; *нѣтнут* је нѣ би смѣо вѣшѣ (Жи); дабѠгдѧ се тѠ вишѣ не поврѧтило, тѠ ти јѧ мѠгу *кѧзѧт*; јѣло се рѧжѠвно, хѣљдѠвно, штѧ ѣу ти *кѧзѧт*, мијѣшѠ се Ѡвас са јѣчмом; мѠгла си *чѹт* тѹ и тѹ да ѣмѧ у зѧедници; јѧ са Ибрѧхѣмом се не мѠгу *погѠдит* нѣкѧко веј да се ѹбијем; у недѣљу ѣу ти *донѣјет* пѧре; јѧ сѧд вѣчѣм, бѠга ми нѣѣе ми *донѣјет* пѧре, овѧ ситуѧциѧ овѧкѧ; мѠгло би свѧшта *бит*, дрѹкшѣ нѣ; валѧ лѧко ѣу ти *кѧзѧт*; нѣѣете ни трѣћѹ ни четвртѹ ни сѣнку *видет*; нѣје смѣла на пѧстѹха *тѹрит* невѣсту да је не сѧтрѣ; нѣј *вѣроват*, тѠ нѣје мѧлѧ вѠда, тѠ је сѣла и сѣла вѠда; овѧкѠ да ти кѧжѣм, знѧм да ми *вѣроват* нѣѣеш; хо л' ми *прѠдат* тѹ мѧчѹгу?; и нѣје ми се гѠдину дѧнѧ ѣѣо *помѣрит*; тѧпѹт тѣ нѣјѣси мѠгла нѣкат девѠјку *видет* нашмѣнкѧну; Ѡн је мѠрѠ да дѠћѣ на дѧн венчѧња да ми се потпѣшѣ да би се јѧ мѠгла *вѣнчат* (Ков); мѠрѧ пѠсѣн да ѣе *бит* мѧчка жѣнско да дѧјѹ Ѡбрас;

нє знāм да л' ће *бїт* овє гѡдинє по пѣт єурā; немѡ ме дāљє *испитєват*, заборāвио сам (Кон); богами тѡ је тєшко вāма *објаснит*; имѡ је Иљас један Кўртовић кат се пѡчєло *рāтоват*; тї тѡ *трпєт* нє мош, тї идєш по мусл' ихўнā, мирїш лўде кѡ се свāђā, тї тѡ нєј *трпєт*; богами тє га *уфāтит* Ђерекāрци; вāлā нїт би трєбāла ни[т] ћу га *узєт*; немѡ, снāхо, *прāт*, дāнас тѡрнїк; шўти немѡ тол' йкѡ *се смїјат*; нїкат *заборāвит* нєћу кат ме нїјєси дāла да се смїјєм; јā ћу те *звāт* тел' ефѡном; тї ћєш ни је *узєт*; дā ми, нєћу ти *узєт* пўшку; овѡ трєбā *најўрит*, енє ми неокўпāна тудїјєр шєтā; отїди нāђи стѡтину дєцє у бѡл' нїцу, ако мѡгнєш *одвѡит* коє, којє је којє, јā да скїнєм глāву; сā[д] ћу ти јā *прїћат*; тāмо су у мāгацин, нєка, јā ћу *донїјєт* (Ле); можда ће ме бѡл' ет још вїшє; вāлā ћєте *пѡнит* нєшто пā да се ѡтрујємо свї, нек идє у врāга; бѡга ми сам ўзѡ сєме нāјбољє што је мѡгло *бїт*; тѡ е нāјл' епшā гѡзба што мѡже *бїт*; жєне су тāмо одвѡјєне и вїрєл' е ђє би мѡгл' е кѡга *вїдет* (Ли); мѡгла би ви *кāзат*; они тє те сāt *узєт* у кѡла да те повєдў; сѡнке онє вєл' кє, *напрāвит*; мїсл' ила сам штā ће *бїт* сā мнѡм нѡвине ће *нїсат*; лўди нїјєсу смєл' и *дāt* девѡјку, ни сāt не смїјў, што нєће *нїтат* жєне; тї нєга ко ћєкāш, тї сāмо са нїм не мѡжєш *заврїшит* рāзговѡр; мѡга ти хāка је немѡ *разїграт* (Ме); јā кад би се потпїсѡ, тѡ свāчијї рўкопїс сам јā мѡгѡ *кѡпїрат*; мѡгу ви *набāвит* кол' ко ви трєбā; ѡдавл' єн педєсєт лўдї, шєсєт, кѡл' ко, богами ћу *лāгат*; мєне можда нєће *трєбат*; ако ме пāнє о ўљу, нїјєсам учїо, сїгўрно ћу *изгўбит* гѡдину; пā тогā срāма мѡга, тѡ нїкад не мѡгу *заборāвит* (Ми); єво ти овѡ, лāкшє ћєш *сєдет*; ѡдобрāнї лўди, они се пошāљў, нєкї којїма се не мѡже *ѡдбит* да се не помїрїш (На); хоћєш л' и *рѡдит*?; знāла сам тѡ, тѡ је лāко *прāвит* (Ост); на зємљу нацртā, ймā, не умїјєм ти *кāзат*; єво ти, са[д] ћу ти јā *нацрїтат*; да јѡј помѡгнє сўдове *ѡпрат*; трєбāло би му *нїсат* да нє би га спāсїо; нєгђє ћу ти га *покāзат*; ўдāt *се* от ћѡвєка за дрўгїєм и да нāђє некў срєћу (Па); посл' єн полāко се пѡчєло *рāдит*, *ѡрат*, овѡ онѡ, док је дѡшло до л' єба; јā у Перѡше не долāзїм што се нєћєш тї *зандсл' ит*; мѡгѡ сам *уплāћїват*; пāре не мѡрў да седў, тѡ је цāба *прїчат*; нє знāм ко ми рєчє мѡре ти *прегѡрет*; мусл' имāни тє дѡста *прāвит* нєзгѡду (Пе); немѡ ме ни *гл' єдат*; вāлā ћу ти јā *кāзат*: снїјєк је бїјєл, нѡ је снїјєк; сā[д] тє се *посвāдит*; цумбўсїше и хāјт сāt у нешто шўпє, нїти знāм хоћу л' *се занāл' ит*; е тѡ ти мѡгу од мєне *прїчат*; не смїјў да ме пўшћў хотє ме ѡни *отєт* (Пл); да нїјє водє, не би *се* мѡгѡ *окрєћат* водєнїчкї кāмєн; ко бāцї на дєснў, дѡбра ће *бїт* гѡдина; кат ћу ти *плāтит*? (По); нє мош га *спāсїт* да ти је хїлāч од смрті; немѡ вишє *долāзит*; нє мош *узєт* да ти је хїлāч од смрті; док си у вѡјску, овѡ ће ти *вāљат*; јā тѡ нїшта нє знāм зā шта ће ми тѡ *вєљат*, кāко ће ми тѡ *вєљат*, нїшта јā не замїшљāм дāљє; ймā тїјā слўчајєвā рāзнијā, нє трєбā ни *прїчат*; вāлā јā и *прўжит* не мѡгу, не мѡгу да мрѡднєм; Артєнију да не одвєдєсмо, нїшта не мѡгєсмо *учїнєт* (Пр); не вєлā кат ти пāнє нā ом за мєсо што нєј *кāзат*, да тѡ појєдєш, дєтєту испāдā понєшто; секїру не вєлā *трāжит* у махāлу; нїкāко са жїцє да се обўчє што га нєће сўнце пѡново *огрїјат*; пўна ће се *напўнит* гњїдā (Пру); млѡго јāда сам вїђєла, кад би стāла *прїчат*; нємѡј нїкат *кўпит* да порāvнїш пѣт кїлā (Ру); дѡста се е тѡ гл' єдāло рāнїјє код нās, ако је жєнско не трєбā

га нигде *послат*, доста су била жёнска деца угрџена (Са); оћу д[а] [ид]ѐм у Смалућу пā ћемо *се догџворит*; у дѐвет кад л' ѐгнѐш, тѐшко је ствāрно *издрџат* до сўтра; ѐво ти кāхва, сѐди, јā ћу тѐ свѐ *завришит*; е бџга ми ја тѐбе познāјѐм и кат ћу *умйрат* ћу те *познāват*; мџгу л' јā нешто *пйтам?*; пā јā ти не мџгу гџдине *смāњит* (См); ал' да ве повѐдѐм пā ћу се *врāтит*; тџ јā не пāнтйм, Мйловāн ће тџ знāт; јā нйјесам бйџо тйјесно да л' ће џна мѐне *узѐт* и да л' ћу се јā нџџ *свйдет*, јā би ишџ јā нў да вйдйм (Ст); четйри гџдине дāнā ти је бйло тѐшко *жйвет* џђе; мй смо се посл'ѐ пџчѐл' и *брāнит* и у томѐ проузрџковџ рāт; кад би јā стāо тџ *прйчат* у детāље (Прћ); знāм љѐ Грўбетиће, сāмо нѐ би умѐо *опйсат*; тāд је бйло пробл'ѐм *кўтит* једне панталџне а нѐ дрўгџ нѐшто; ѐто, сāt нѐ мош *вйдет* да је пџсйјāто двāес кйлā пшеницѐ у нѐчијў нйву; којй је тџ пробл'ѐм *кўтит*, не дйрā га нйшта; мџш *крйтиковат* кџга џћеш; прйјетй му тāмо да ће му *пџбит* порџдицу; ймā хи стāријā јџш, немџ се *плāшиит* (Рај); џн стāсџ, јā стāсāла, нумйјѐм ти *прйћат*, немџ ми *прйчат*; не мџре сѐбе медѐт *учйнет* а нѐ мѐне; џпѐт нāдāм се да тѐ ме *гл'ѐдат*; мўфтāч кџ ће не *послўшат* нѐшто; немџ *намирѐват*; нйсу тџ мāl'ѐ гџдине, нйје и лāко *пребрџат*; па помйсл'йм амāн нѐко да је мўфтāчан кāко л' и би мџгџ *жйвет*; валā да порāстў деца па ћемо се *одмџрит* (Со); што је л' йјѐпо, нѐј ми *вѐроват*; дā л' ћу *дожйвет* сāмо да се наспāвāм; за снагу се нѐ мош *врāтит*, за цāк си се мџгџ *врāтит*; кāсно се корйта пџчѐла *купџват* за кўпāње; тџ ти не мџгу ни *кāзат*, у вйду кџ некй крѐденац мāl'й; затџ сам јā реко бйџо да л' ћу *дожйвет* сāl' да се наспāвāм; јā ћу *прйчат*, а вй пйшйте; фрйждер да се пр'вџ донѐсѐ фрйждер, јā *ндсит* мѐсо ис Пазāра у мџју кўћу не мџгу; те посл'ѐ јā пџчнѐм и мѐсо *купџват* у Позār (Трн); тў ће ви тā нāјболѐ *испрйчат*; ако ћѐднѐ *прйчат*; бес жѐнā *се жйвет* не мџре; немџ тй *мйсл'ит*; пошџ сам ти *прйчат*; џн би ўмрџ, џн ти нѐ би смѐо *узѐт* пāрче л'ѐба; попрйчāј тй нѐшто пā ћу ти јā *попрйчат* за једну дрўгў ствāр (Цв); немџ ни *долāзит* кад нѐ мош; дā тй тѐ чāше пā ће Зџрица *сйпат*; немџ *затвāрат* (Шав); нāјболѐ ће им *прйчат* дгњен Јѐлић (Бџ); нѐће џн нāма *узѐт* крāву испред овол'йкѐ децѐ (Бџ); ада, немџте се ни *изўват*; кад ймāш шта *вйћет* (Бу); шта гџд да пйшѐш, *погрѐшит* нѐћеш; нйсам се мџгџ *откāчит* (Бу); мџш *узѐт* кйло кāхвѐ; мџрāl'и смо *кўтит* ћѐфйне и дāску онў; не мџгу *погџдит*, гџспођџ; е мџгло би *се превāрит*; разумйјѐш, у онў зāедницу у онў кўћу, трѐбā тол'йкў стџку *вйдет*; ѐ пā, вйло, докл'ѐн гџј не пйтāш родйтелея, нѐ мош *бйт* дџбра; е џн ће ти *прйчат*; сāмо је тā Тџмо згџдан чџвек, џн ће ти свѐ *опрйчат* о томѐ српскџм; јāнови се ткāl'и овакџ ал'и да ймā гџре, не умйјѐм ти *прйчат*, свѐ да ймā овāкџ рѐсѐ овўдā; они би ми искāl'и да нѐ мош *однйјет*; џн је мџрџ тџ *плāтит*; ако не бйднѐ Тџмо, Дрāгољўп, и џн знā *прйчат* и џн је старйјй чџвек; јā сам мџје здрāвље претўрио, бџг знā штā ће *бйт* на посл'ѐтку; такџ, Тџмо и Дрāгољўп, којѐга гџј нāћѐш они ће ти *опрйчат* (Врс); немџ се *плāшит*, џн је жйв, сāмо га пџћерал'и за Пазār; сād за Сенйцу тāмо се *врāћат* нѐћете (Гр); овā ће ви мало бџлѐ *испрйчат* о стāријѐм; ймā стārā послџвица, кажѐ: „Кџг не дāш *умрйјет*, тā ти посл'ѐ не дā *жйвет*”; нйје лāко овџ *сачўват* џвде (Др); кажѐ: „Вār се”, сйну, „не превār се, нџћас ће те *превāрит*, сўтра ће те *прекџрит*”; тā нāрот трѐбā *двџрет*; узймā

нарот, свѣ хим трѣбā *набāвит*, свѣ хим трѣбā *утй̄трат*; нй̄је лāко бй̄ло прй̄је *жй̄вет* (Дуј); посāвѣт̄ј га, ббк̄ ће те *чўват*; нѣ би ти мб̄гб̄ *набр̄б̄јит*; б̄на ће ти свѣ *попрй̄чат*; мб̄рете *сврāтит* код нѣга (Ју); тб̄ по цй̄јелу нб̄н̄ й̄д̄у камиб̄ни, да не смй̄јѣш *зāспат*; б̄ће *бй̄т*, нѣће *бй̄т*; нѣћеш *знāт* да ти и нѣма; ̄, шта те брй̄га, тй̄ тб̄ *вй̄ђет* нѣћеш; докл̄'ѣ ти трāјѣ у регāл и у витрй̄ни шб̄лā, б̄на ће ти *нй̄т* кāфу и турāће и на гомй̄лу; а тй̄ шта ћеш *рāдит*?; тб̄ се нй̄је гл̄'ѣдāло дā л' ћеш тй̄ ѣтет̄у *истѣрат* б̄чи, нб̄ дā л' ћеш *дб̄гнат* свā говѣда да се обадај̄у; слāђѣ ћете *спāват*; нй̄је лāко факултѣт *завр̄шит*; кб̄ знā дā л' ћемо се вишѣ *вй̄ђет* (Ка); трѣбāл'и сте се *јāвит*; да јā кāжѣм пр̄вб̄ Гб̄рану зā шта су б̄не дб̄шл'е, пā ће б̄н *објāснит*; кāко су га цѣнй̄л'и, тб̄ *вѣроват* нѣћете; немб̄ се, Л'ѣпшо *секй̄рат*; не дāдоше *чўт* (Коз); ѣѣ Јāблāн, б̄н ће ви *кāзат*; тѣшко је тб̄ *одр̄жат* да се чўвā чб̄век (Баг); лāко ћемо му *тўрит* кāфу; немб̄те *рāдит* мнб̄о онб̄ преко нб̄ни; ̄во й̄мā, сāt ће ти *сй̄пат* Зб̄рица; не мб̄рете *потѣрат*; имб̄ би дāнимā за Ивāна *прй̄чат*; дā л' мб̄ш *успѣт* тб̄?; мй̄слй̄ш да мб̄ш *успѣт*?; б̄на ће тб̄ *шй̄чўпат* кб̄ нй̄шта; мб̄гла сам овб̄ј жѣни једну гāјбу *прб̄дат* (Бал); нѣ би дāл'и на пѣтак *изнй̄јет* смѣће ис кўћѣ (Боб); нѣћеш ми *вѣроват*; мй̄ јб̄ј се нй̄кат *одўжит* не мб̄жемо (Боб); са[д] ћу јā *вй̄дет* дā л' је б̄н тў; хāјмо мй̄ дб̄л'е пā ћемо га *саћѣкат*; б̄ко из глāвѣ да му затрāжй̄ш, тā ти нѣће *жāл'ит*; тб̄ ти не умй̄јѣм *кāзат*; свѣ ће ти б̄н *испрй̄ћат*; и вишка ће ти б̄н *испрй̄ћат*; да се закўнѣ алāху ѣлешāну да нѣће чб̄век *лāгат* и да нѣће кб̄ме шѣр *учй̄нет* (Бот); овā ће ти *узѣт* пāре; са[т] ћу ти *покāзат*; те б̄н рѣче мб̄рāте ме *чѣкат* (Брђ); пā ћемо тб̄ дрўгй̄ дāн *узѣт*; почѣ ти *прй̄чат* (В Лок); немб̄те му *пўшй̄ћат* вѣл'икў вб̄ду б̄ће *се угўшит*; нѣће овā *понāвљат*; свāкй̄ тр̄н сам л'ивāднй̄ мб̄гб̄ *стр̄љат* ногб̄м, тб̄л'кб̄ се й̄шло бб̄со; нй̄си мб̄гб̄ *кўпит* опāнке; мил'йна бй̄ло *погл'ѣдат* б̄млади́ну кад жнѣѣ; сāt ћу вам *прй̄чат* којй̄ су прāзньй̄ци; не врѣдй̄ *лāгат*; са[д] ће б̄н *донй̄јет*; ако ти трѣбā, јѣдно ћу ти *поклб̄нит*; вāлā ћу ти јā *кāзат* бес кошўљѣ (Из); кб̄ знā ѣѣ ми тй̄ мб̄ш *трѣбат* и ѣѣ мб̄гу јā тѣбе *трѣбат*; интересātно је *зāписат*; свāдба је изгл'ѣдāла лб̄ше, мб̄ш *напй̄сат* нѣгатй̄вно; мй̄ ћемо шкб̄лу *стāвит* у Грўбетй̄ће гб̄ре; хоћеш л'и *вѣроват*?; о л' *вѣроват* нй̄шта сād нѣмā; бб̄љѣ је *жй̄вет* мāло и *прожй̄вет* девојкāлук; рй̄јетко си мб̄гб̄ *чўт* да је побѣгла; мй̄сл'йм да б̄де й̄мā једна жѣна да ће *знāт*; нѣшто ћеш и од нѣга *чўт*; б̄на ти мб̄ре понѣшто *прй̄чат*; нй̄ко ми нѣће тб̄ *плāтит* (Леч); по снй̄јегу *гāзит* дб̄л'е; вѣрўј тй̄ да су ми помāгāл'и пā ти *кāзат* не мб̄гу; пā *пб̄клат* му стб̄ку, б̄вце; дрўгй̄ пўт ћу јā *прй̄пāзит се*, јā ћу пўшкб̄м; мй̄ ћемо свй̄ б̄де *стрāдат* (Лу); на срѣт пўта л'ѣгни нй̄ко те *пробўдит* нѣће ако нѣшто нй̄си напрāвио; трѣбā *спрѣмит* сй̄јено (Не); трѣбā *помāгат* нарот; сād је млб̄го тѣшко *сўдит* и женāма и дѣци и свѣ; јā се нй̄кат нѣћу *врāтит*; код нѣга ћеш *дб̄бит* да се нй̄је не крпāш; б̄н ће *зб̄внут* овѣ старй̄јѣ лўде; запй̄ши и нѣко ће ти *кāзат*; сāt ће *мб̄рат* за нѣкў гб̄дину да трāжў некў локāцију (Нет); б̄ни су пб̄чѣл'и *грāдит* кўћу; код нѣ мб̄ш *сврāтит* тāмо; сāt ћу ви јā *кāзат* (Ос); нй̄јеси ме мб̄гб̄ *натѣрат* да жй̄вйм са нб̄м за жй̄ву глāву; трѣбā овб̄ *заустāвит*; мб̄рā се некб̄ дрўгб̄ вре́ме *ћѣкат*; б̄ћете л' не *пўшй̄ћит* у кўћу? (Пож).

II.2.1.3. Након губљења крајњег *-и* код глагола који се завршавају на *-ст* долази до испадања експлозивног сугласника, што је у складу са ограничењем које се тиче немогућности реализовања групе *-ст* у финалној позицији уопште у највећем броју случајева (*пџс*, *крџс*, *мџс* и сл.):

поглѣдѣ кѣко бубњи ова пџсти шпџрет, дџшу ће ми пџјес; џхлади ти се тџ, мџгла си јџс (Бал); ви ћете *озџнс* такџ, џде прџмаха вел'ика; нџка ће пџјес; џна ће *истрџс* (Бот); да те сечѣмо тџм џстџм тџм граниџџм џе су те џни сѣкл'и, стѣра жѣна, тџ нѣће *зарџс*, не смѣјѣмо (Ка); џвде је млџго тѣшко бѣло *џвѣс* нѣрот у цивил'изѣцију (Нет); тѣбе ћу јѣ сѣт пџвѣс џде и кѣзѣћу ти (Ос); џћете *озџнс*, трѣбѣл'и сте у кѣћу да уѣћѣте (Трн); ал'и лџпџва ће ти га дџвѣс кџмшија (Цв); јѣло јџ се, а кажѣ не валѣ *џкрас* трѣдна жѣна (Шав); ако ће *џкрас*; нѣ мош је *помѣс* (Вр); *џкрас* и оплѣчкат и опсџват (Кн); по шѣсѣт оваѣѣ, по дѣсеторо гџвѣдѣ, тџ трѣбѣ тѣ крѣве пџмѣс и учѣњет чѣре (Го); тџ нѣ мош *нѣјес*, тџ нѣ мош да најѣдѣш (Дел); тѣ на врѣнца, немџ да га окрѣћѣш ни л'ѣвџ ни дѣснџ, џн ће те пџвѣс (Ле); *џспл'ес*; пѣ твџје не мџре нѣко *џкрас*, тѣ нѣј тѣће и не дѣ му се да укрѣдѣ (Пр); не смѣјѣ мѣјка и џтац да гѣкнѣ от тогѣ сѣна, мџрѣ му дџбрѣс пѣре да ће зѣмљу *грѣс* (Ст); да ми џн мѣне кѣжѣ да јѣ не смѣјѣм *јѣс* слѣтко, слѣно и мѣсно (Ли); јѣ ви џнџ што знѣдѣм, јѣ ћу ви испрѣћат и пџвѣс ве тѣ на тѣ вџду (Ру).

Иста појава бележена је у Браки (Петровић 1973: 213), Бјелопавлићима (Ђупић 1977: 89), Паштровићима и Васојевићима, где се „глаголи на *-ти* чија се инфинитивна основа завршава на *-с* редовно јављају без инфинитивног завршетка *-ти* (*отрѣс*, *рѣс*).” (СТИЈОВИЋ 2007а: 200), потом у поибарским говорима, где финално *-т* отпада иза дентала у глаголима типа *прѣс*, *пѣс*, *мѣс*, *рѣс* (БОЖОВИЋ 2008: 80).

За говор Горњих Васојевића Р. Стијовић наводи и примере са појавом *-з* код глагола на *-сти*: Јѣ ћу пџмѣз крѣве; Ол *џгрѣз* јѣбуку већ једнџм? (СТИЈОВИЋ 2007: 186). Такви примери могу се пронаћи и у нашој грађи (јѣ ћу пџвѣз ве тѣ (Ру)), али их не издвајамо имајући у виду да је посредни појава условљена искључиво фонетским окружењем, тј. реч је о озвучавању финалног безвучног сугласника у сандхију, испред сонанта или звучног консонанта, које се јавља независно од врсте речи (*џѣназ* нѣмѣм и сл.).

II.2.1.4. Глаголи на *-ћи* такође се јављају без финалног вокала:

кѣко ћу рѣћ; мџгу ти рѣћ и да ти је дџбра кѣфа да попѣјеш понѣкат (Кл); џтѣди до курѣра, ако му не дѣш, не дѣ ти уѣћ у канцѣларију, свѣ лопџвлук, ада нѣмѣ зѣ шта нѣје; свѣ жѣвџ, рѣднѣк и домѣћин што не мџре да постојѣ, а трѣбѣ *нѣћ* дџбру џевџјку (Кн); е богоми дѣ л' ѣмѣ ѣсвалт до Бѣрѣ тџ ти нѣ би знѣо тѣчно рѣћ, трѣбѣло би да ѣмѣ (Тр); мѣ смо те шћѣл'и и *повѣћ*; тѣ нѣшта немџ рѣћ

Везири, *pěj* ће пөсєн (Го); кăко ћу *omîh*; нїје се мөгло ни *îh* за Пазър, сєди кўћи; ко сазнăдєм јă тăчно кò знă свє, *pěh* [h]у ти (Гу); тò је л'єпшє *obûh* нò сăт овє кошўље што се обукўјў; одїву је нăјсєвапнијє *obîh* (Дел); сăмо ти мөгу *pěh*, дăнас и нєкат што је бїло, прїјєн стò гòдїнă, тò је неупоредљїво; да вїдїмо штă тє *pěh* за тє лўде (Ков); òна ће *uzîh*; сăмо ти мөгу *pěh* да је здравїјї нăрот бїо (Ли); òн ће *îh*; штă ће òн да ти прїћă кат он ништа не ћује шта ћеш му *peh*; мөгу ти *pěh* л'їјєпа бєше (На); такò му бїло óнде ќе су га спўшћил'и, тò му мөгу *pěh*; јă нє би мөгла *omîh*, бол'ў ме нòге (Ост); штă ће *obûh*; првї пўт, ама ни *òdtañ* (Са); у планїну чòвєк не смїјє *omîh* без орўжа (См); ни *òdtañ*; кò ће *prîh* да трăжї л'єба? (См); єво гòре сăт кат ћеш *omîh* код Мїловăна (Ст); трєбă *pěh* да сам дòбро; нїје имăло пєкара прївăтнă да хл'єп продăє се, сăмо шта однєсєш тò ћеш *ÿsneñ* (Рај); немò *îh*; по нòћи нє би смєла сăма *omîh*; ако мөгу да ви помòгнєм, јă ћу ви *пòмоћ* (Трн); трєбă *omîh*; е богами нїје се мөгло ни код Србòвă ни код мусл'имăнă с девòјкòм лăко *prîh*; тò ти мөгу *pěh* свє, косїло се, рăдїло се (Цв); до Рăдомировє кўћє їмă мусл'имăнă, мòжете *omîh* (Шав); ни *prîh* ни *òòh*; не мòрете *nâh*, тєшко стăријă тїјă да їмă òбăдвоје (Врс); хòца кăжє нїје грехòта у нòћ *sěh* нòкте; кўпат дєцу, чїстит сєбе (Дуј); немò пөсєñ, алăхă ти (За); валă ћу *omîh* пă да ћу девєтї дăн; кад тє се *òîh*; òн ће *omîh*; она ти нєће *zâh* ни у њїву ни у штăлу, бòже сачўвă (Ка); шєћєр ћу јă *nâh*, нєка шєћєра; нє знăм ни кă[д] ћете вї да дòћєте ни да л'єте уòпште *òòh* (Бал); тò ти нє би знăла *pěh* затò што нїјєсам óде порăсла (Леч); којї ће ми *òòh* пòсл'є на тањїр; оће вўк *òòh* (Лу); не мòжете са овїјєм кòл'има одăвдє *uzâh* (Не); јă ћу ви тò *пòмоћ* ал' да увєдєте дєцу и овє жєне у сòбу (Нет); нєће ни *prîh*; жєна òна му рăдї у, овăмо, кăко ћу *peh*, у Òпштињу; бòже, реко, свє шта мòже *nâh*; кăко ћу *pěh*, кăко ћете *sîh* дòл'є што она їмă овă мòс пă дòл'є трєћї мòс; унўчица она ће веровăтно *òòh* сăт мăло овăмо на òдмор нєкї дăн; дă л'єте се вї *snâh*? (Ос); јă нєћу на тў сєдницу *òòh*; нїје мòгò да òдє што нєће се *òdreñ* имăња; кòл'ко би хăјò да завршї овò што је зăпоћео, свє се плăшїм нєће *mòh* (Пож).

Преглед ситуације у погледу инфинитивних наставака у говорима зетско-сјеничког дијалекта показује да је стање на читавом терену делимично уједначено. Наиме, инфинитив са финалним *-и* је или непознат или се јавља сасвим спорадично. За зетско-сјенички дијалекат П. Ивић констатује: „инфинитив је увек без *-и*” (Ивић 2001: 218). Са тиме се слаже стање у говорима Враке (Петровић 1973: 213), Бјелопавлића (Ћупић 1977: 89), Зете (Ћупић 1977а: 279) и Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 199)¹⁶. Наведеном одговарају и прилике бележене

¹⁶ Такво је стање и у говорима неких других дијалеката, какав је нпр. трстенички (Јовић 1968: 152).

у тутинско-новопазарском ареалу, са делимичним изузетком сјеничке зоне, о чему ће касније детаљније бити речи.

Губитком експлозивне компоненте условљеном крајњим положајем у речи *-h* се у облицима инфинитива често изједначује са *-j*¹⁷:

đoj ће то време кат ћеш мórат да запостáвйш (Бал); то се йшло драгѣ вѡљѣ, ко ће гѡј *pěj* друкчѣ, грѣшй; за време Тита нйје мѡрѡ нйкѡ да идѣ, ако ће нѣко *pěj*, нйје му рѣално; у Србију ймá дѡбријá лѣдй, ко ће гѡј *pěj* да нѣмá дѡбријá, ѡн грѣшй дебѣло (Ју); *pěj* ћу јá Добрѡсáву, *đoj* ће ѡн на трпѣзу пá ћу му *pěj* (Ка); тй ћеш *đoj* да мѡл'йш; ѡн нѡћас нѣће мѡј *đoj* на терáвйје; тй четйри дáна, пѣтй ћеш *đoj* (Нет); и сáт кад би ти прйчѡ, *pěj* ћеш лáжѣ овá стáрй; мѡгѡ си *náj* сйра, кáјмáка, ѡнѡ је сáт тѣшко *náj* и сйра и кáјмáка, сáт нѡсѣ, продáјѣ за тá јáднй дйнар (Цв); сáт ће ми *đoj* дѣца, свѣ ћу ве кáзат (Шав); јá вѣруем, у двáдес сѣлá нѣћеш *náj* четрѣс девѡјáкá; тако ми бѡга йспрáвно ти не умйјѣм *pěj*, трѣбá једно двáес; нйјесу ми га Срби убйл'и, мусл'имáнй су ми га убйл'и и не мѡгасмо га *náj* ни мртвá ни жйвá (Врс); кáт ће те ни *đoj* нѣће? (Др); кѡ свѡм детѣту ће ти ѡн *pěj* (За); ўзми ме на крйло и помйлѣј ме по кѡси Ако бйднѣ áнђел, мѣлећ, ѡн ће *nѡбеј*, нѣће гл'ѣдат (Кл); лáко, ћѣцо, нйје ни *náj* дѡбру жѣну и чоѣка, и јѣдно и друкѡ; мѣсец дáнá је бйла, нйје је ѡн пйтѡ кáт ћеш *đoj* (Тр); нѣће *đoj* овá трй дáна да ўзмѣ врнйку (Уг); пá знáш штá, мѡгу ти *pěj*, трй мѣтра стојáше кѡстѣр; нѣшто ће се *náj* у овол'йкѣ грѡбове; *náj* ће се нѣкй, нѣшто мѡрá да постојй тáмо (Уг); вѣлá *pěj* да ће бйт дѡбро; ѡнá ће *nѡј* сá мнѡм да је вѡдйм кѣћй; ако ти трѣбá, *náj* ћемо нѣшто; а сáт *náj* ће жѣна ми, сáт ћу јá њѡјзи кáзат (Бо); *đoj* ће ѡн за петнáес дáнá; слѣшá овáмо, ймá пѣдесѣт лѣдй нáоружáто, кѣћу тѣ ти *đoj* (Бр); вáлá ћу ти *pěj* за трукну жѣну; тй знáди твѡе ка[д] ћеш *đoj* за кáзáнскѣ; áјде да изáћѣм, *pěj* ће ѣ; слáбо ће ти кѡ *pěj* рйјеч, (Вру); а имáло је жѣнá и сáд *náj* ћеш ко[д] децѣ вáшку (Гл); ѡндá мѡш *đoj*; отйшла ѡнáмо код Шабáновијá, сá[д] ће *đoj*; ѡнá ће отйс нѣће *đoj* да му помѡгнѣ; немѡ да ѡдѣ ѡнá у пѣтак у Рожáе, јер пѡсл'ѣ ѡни тѣ *đoj* тѣ, кѡ знá ка[д] ће ѡнá *đoj*; áј јá ћу тѣбе *nѡмој*, помѡгни тй мѣне; у четвртак тѣ ѡдмá *đoj* овáмо; баба Јѣло, јá сам Зѣнифйна снáха, мѡгу л' *прој* овудá?; што ми нѣће *nѣј* овá жѣчнá кѣса, па да се урахáтѣ свй од мѣне (Го); сѣтра ћу *прѡј* крос Пљѣвље (Гло); хáј ти ўзми клѣусе, *náj* ћемо ми пáре до тáмо (Ђер); јá верујем по Бáјрáму овомѣ, ил'и тѣ прйјен Бáјрáма да идѣ на бáбине, пá тѣ *đoj* да ме ўзмѣ; у кѣй дáн ћемо *đoj*? (Жи); кат ће *đoj*? (Жу); жѣна нйје имáла тáпѣт глáса, тй нйјеси смѣла *pěj* нѣћу за мйлѣ мáјку, (Ков); хотѣ мйсл'ет бѡк знá штá е, ал' бржѣ тѣ *đoj* (Кон); тй ако ўзмѣш њѣ, тй ни мѣсец дáнá са њѡм нѣ мош *прѡј*; тй слѣшá мѣне штá ћу ти јá *pěj*; нйје имáло такѣ порѡдицѣ, тѡ нйјеси мѡгла *náj* нйће; нйје дошѡ јѡш, сá[д] ће *đoj*; немѡ јѡш једáмá *pěj* не

¹⁷ Наведену појáву фонетске природе бележимо и у другим врстама речи (*вѣј < вѣћ; нѡј < нѡћ; нѡмѡј < нѡмѡћ* и сл.).

дамо; не мōгу нйкākо јā рѣј да сам бōљй ћōвек, мōгу рѣј да сам бōљй мусл’имāн, да бōљē вѣрујѣм, ал’ не мōгу рѣј да сам бōљй ћōвек од тѣбе (Ле); мйчи се, сѣдни одмōри, јā зāлагāj л’ѣба ћу нāј (Ли); знāш шта ћеш рѣј (Ме); ђн нйкад нѣће прђј него ме поздрāvй; сā[д] ћу ти рѣј; и овђ ће ти овāj Идрйс рѣј, блāго мѣне (Ми); тū и тū јā ћу изāј; оћете л’ јђпѣт негће дђј? (Ост); мōрāм сāt дђј га га ўзмѣм да плātйм; јā сам мисл’ѣла она нѣће дђј ни у Тутйн, она ће умрйјет (Па); јђк брѣ, свйнā, цйјелу л’ивāду тѣ ми прѣдиј (Пе); сāt ђна ће ти нђбеј; немђ бѣжат, бђк те убйо, врātй се ка кўћи, крф ће л’ѣј; нѣ, врāћāj се, крф ће л’ѣј, они хђте девђјку; ђни то нђсѣ у кђла до кад ће дђј до Тутйна (По); сā[д] ће дђј; тђ мāl’й прђзорчйћй, мāњѣ нђ онђ ђнденāке, сāмо кол’ко мђжеш рўку овакђ завўј (Пр); ѣво ймā мл’екāра у Прўжањ, нѣ мош тй нāј л’ѣпшў офћāвину от Прўжња; желўдац ка[д] ти кўпй, тй однѣсѣш нѣшто о[д] тѣбе и дāдѣш јђј, ђна ти тāмо покўпй и ако су ти желўца, тђ ће те прђј (Пру); немђ, мђј сйнко сѣј тā кђнац, но с ђбѣ стрāне га онђ окрѣћй, немђ га сѣћ ђде, но га овāкђ окрѣнеш, да би тђ йшло нђрмāлно (Ру); у чйтāво јѣдно сѣло мђре бйт да нѣ мош трђху одйјела нāј да позājмйш (Ке).

Изложени примери указују на напоредност употребе ликова са финалним *-ћ* и форми у којима је дошло до измене крајњег сугласника. Грађа, међутим, не пружа информације о постојању правила које би регулисало избор једног односно другог облика. Варијантност је присутна на читавом терену, а информатори их паралелно употребљавају и на блиском одстојању, нпр.: немђ, мђј сйнко сѣј тā кђнац, но с ђбѣ стрāне га онђ окрѣћй, немђ га сѣћ ђде, но га овāкђ окрѣнеш, да би тђ йшло нђрмāлно (Ру); кāко ће се дйј, и како обўћ сāма? (По). Примећено је једино да је формално варирање код појединих глагола израженије, па се они чешће јављају у обама облицима (такви су: *рѣћ / рѣј, нāћ / нāј, мђћ / мђј, дђћ / дђј*), с тим да су ликови са *-ј* код њих нешто обичнији. С друге стране, глаголи попут *нђбећ, нђдић, прѣдић, нђмоћ* махом чувају неизмењени крајњи сугласник, те су форме са *-ј* бележене углавном у појединачним случајевима. Најзад, на основу говорног осећања, процењујемо да поједини глаголи могу имати само облике са *-ћ*. Ликове типа **нриј, *обуј, *дђтај, *одреј* и сл. сматрамо сасвим необичнима. Ова претпоставка подржана је и тиме да у грађи није потврђен ни један облик ових глагола са финалним *-ј*. Исто тако равноправан конкурент форми *рѣћ* јесте облик *рѣј*, што не важи и за префиксиране творенице, где се редовно јављају облици са *-ћ*. Форме **одреј, *нђреј, *зарѣј се* и њима сличне нисмо слушали у овом говору, а и наше језичко осећање изворног говорника маркира их као стране духу овога идиома.

Замена *-ћ* са *-ј* јавља се на читавом терену зетско-сјеничког дијалекта. Такви примери обични су у Паштровићима и Васојевићима (Стијовић 2007а: 200), потом у поибарским

говорима (Божовић 2008: 80). М. Божовић наводи да се глаголи *рѣћ*, *нѣћ* и *испѣћ* чују на Рибарићу и на Рогозни у облику: *рѣј*, *нѣј*, *испѣј* (Божовић 2002: 84). То потврђује и наша грађа из оба наведена пункта, с тим да није примећено да промена фонетског састава доводи до акценатске алтернације, како је у изложеном материјалу М. Божовића, већ је увек *рѣј*, *нѣј*, *испѣј*.

П.2.1.5. Иако нема фонетских услова за појаву *-с*, глагол *ѣћ* и његове композите, осим оних на *-ћ*, изложених у претходном одељку, аналогичном према глаголима на *-ст* могу имати и следеће варијанте, које су нешто фреквентније¹⁸:

ја ћемо и Бојана, ништа ти немō *ѣс*; ја ћу *отѣс* (Бал); ил' ће да упѣшѣ ил' ће *отѣс* неће да рāди; тѣ ћете полāко *ѣс* (Брћ); да ће пōбаучкѣ *ѣс* (Леч); тѣ ѣмā двѣје-трѣ кѣће, онō посл'ѣ свѣ је ћѣ којā, није ви вāјда *ѣс* (Ос); што га није пѣтāла да л' ће *отѣс* за ѣга (Рај); не мōжете ви тāмо *ѣс*, тō је дал'ѣко; пā су крѣл'ѣ жѣне од нѣкијā жѣнā кат помѣзѣ, оће *отѣс* нā очи (Шав); нијеси мōгō прѣјен *отѣс*, јел' волōви су ѣшл'и полāко (Врс); дōбро је цркви *отѣс* (Гр); нѣ знāм дā л' мōш *отѣс* са кōл'има (За); мōжемо *отѣс*; мōрāм *ѣс* за Сенѣцу да прѣмим инфѣзију; није дал'ѣко ал' тō свāки ћāс *ѣс* не вѣлā; пā ћу *отѣс* код тијā Зōрнѣћā да и посѣтѣм (Кл); ако нāћѣш некō злō, нијат напријет нѣ мош *ѣс* пā бōк, пā бōк; гōрѣ је *отѣс* чōѣку нā амбāр; (Кн); не мōре дѣца у шкōлу, тāд се мōрāло *ѣс* (Гу); са[т] ћу *отѣс* за Файка мотōром; ако е дāла ъбѣљеже, она мōрā *ѣс* (Ле); кāко није бѣло мил'ѣна бѣло за стōкōм *отѣс* (Ли); тѣ ћете *наѣс* с кōл'има; што ћете *отѣс* онāмо (Ме); ко бѣднѣ сѣдбина, нāма ће *отѣс* (По); не вѣлā у глѣхō дōба нōћи *ѣс* (Пру); мōжемо гōре до Блацā *отѣс*; хо л' ти *ѣс* дōл'е? (См); сāt што нѣће по двѣје гōдине трѣ *ѣс* мōмак са девōјкōм, ѡн нѣће да је ѣзмѣ; свѣ ћете *ѣс* овѣјем бѣјел'ѣм мāкадāмом (Рај); ѡна ће *отѣс* нѣће дōј да му помōгнѣ (Го); ако бѣдѣ, ја ћу *отѣс* (Ли); нѣ остāвит свōје дѣјете, *отѣс* за некијем што га нѣ знāш (Па).

Код ових глагола нема замене *-ћ > -ј*.

Исто је и у говору Васојевѣћа, где се бележи: *ѣс*, *обѣс*, *отѣс*, *сѣс* (СТИЈОВИЋ 2007: 186), односно у поибарским говорима: *ѣс*, *изѣс*, *отѣс*, *наѣс* (Божовић 2008: 80).

Глагол *изѣћ* у нашој зони није обичан у лику са *-с*: ако ће *изѣс* (Шар). Облик *изѣћ*: не мōжете са овѣјем кōл'има одāвдѣ *изѣћ* (Не); има још само варијанту *изѣј*: ѡн ће *изѣј* да ме вѣдѣ (Леч); дā л' смѣјѣ Фѣхо *изѣј*? (Бу); јāднā мāјко, није се мōгло *изѣј* (Пе).

¹⁸ Исто наводи и Д. Барјактаревић (Барјактаревић 1966: 97).

Глагол *ућ* има варијанте *уић* и *уис*: мөре се *ућ*; мөжете *ућ* и у сөбу, врућина ту (Ос); отиди до курира, ако му не даш, не да ти *уић* у канцеларију, свё лоповлук, ада нёмә зә шта нйје (Кн); првә ће *уић* (Ме); не мөрете *уис* од лөма (По). У грађи нема потврда за облик *уј*, мада смо мишљења да у говору може постојати, имајући у виду да смо имали прилике да га чујемо у саставу футура првог типа: *ујћемо, ујће...*

II.2.1.6. Поједини глаголи, у зависности од обличких варирања унутар основе, могу имати и различите наставке у инфинитиву. Тако нпр. глагол *стйћ*, када остаје унутар I врсте, има варијанте *стйћ* и *стйј*: тй көљи јәгњәт, јә мөрәм нөһас күһи *стйћ* (Кл); брзо тә *стйћ* (Ме); они ће је *стйј* (Пе). Облик *стйгнут*, добијен продором елемента *-ну-* из глагола III врсте, јавља се само у овом облику: нёмә сәт ал'и и өни ће *стйгнут* (Не); нёмә које ме неће *стйгнут* да ме послүшә (Ос). Исто је и са глаголима типа *(-)мдћ / (-)мдј* и *(-)мдгнут*: ми ћемо *мдћ*; неће, бөк ће *пдмоћ* (Бу); ако мөгу да ви помөгнөм, јә ћу ви *пдмоћ* (Грн); јә ћу ви тө *пдмоћ* (По); өн нөһас неће *мдј* (Не); әј јә ћу төбе *пдмој* (Гло); мөгө је *помдгнут* (Бл); өн ће *помдгнут* (Ли); потом: *(-)мәћ / (-)мәј* и *(-)мәкнут*: тө ће се *мәћ* (Ке); кәјмак ће *мәј* (Уг); првә күһа што ћете *замәкнут* (Рај); *(-)дйћ / (-)дйј* и *(-)дйгнут*: кад тә се *дйћ* (Ка); кәко ће се *дйј*, и како обүћ сәма (По); не гарантујөмо да ће се *дйј* жива са стөла (Кл); слүшә овәмо, ймә педесөт лүдй нәоружәто, күһу тә ти *дйј* (Бр); өн ће је *подйгнут* (Ле); *(-)тәћ / (-)тәкнут*: ада бөга ми нй *дотәћ* неће, док су өде, нйко жйф (Пож); ако ће је *дотәкнут* (Ле).

II.2.1.7. Глаголи на *-с < -ст < -сти* са накнадно добијеним елементом *-ну-* у основи имају облике: пә трөбә тө *срөтнут* (Ју); првә күһа ће ве *срөтнут* са л'йјевө стрәнө (Рај); е тй ћеш дәнас *пәнунт* у крф; Түрци, мөре л'и се *сөднут* көд вәс? (Го); өх што се не мөгу *срөтнут* саш нйм (Го); нөму ће *пәднут* на пәмөт (Ме); она веляше мөжда ћу *испәнунт* пә нйје испәла (Уг); брйга нәма да л' ће өн *пәнунт* (Ме); пә мөре *пәнунт*, цйјело у комәте (Со); сәт ће онө күһө *пәнунт* пә ће те удавит (Пл).

II.2.1.8. Глаголи типа *дстат / остәнунт, сдстат / састәнунт, дәт / дәднут, запөт / зәтнут* и сл. имају исте наставке у инфинитиву без обзира на однос основа:

тө је старә рйјеч, зөмља се зәкл'өла да нйшта на зөмљи не мөре *дстат* кривөно, и нйшта (К. Бун); јә би се вол'өо с нйме вйдет, *сдстат*; пә јә ти не мөгу зөром *дәт*; за пәре ти не дәм, ако ћеш цәбө, јә ћу ти *дәт*; өто ко имәте ви нөкөг, слөбодно зөвите јә ћу *дәт* ви (Кл); сәмо трөбә *запөт* да рәдй чөвек па да жйвй (Вру); па кәжө мөне: „Хо л' ми *дәт* тү крәву?"; тй ми тражи, јә ћу ти *дәт*; јә ћу ти *дәт* да попйјеш сөк (Го); јә нө би смөо тө *запөт* кад би имө пүн камиөн пәрә (Тер); ко ме не

дәдү ја һу *џстат* нәудәта (Жи); бџга ти хол' ми је *дәт*? (Пл); замйшльџ је нәкад да ће тџ Нәмци *џстат* нйна влӑс (Прћ); тейтйја ће *џстат* (Со); ја һу ти *дәт* пӑре ко си потрошйла (Ка); да нйје мўфтӑч да вйдй ко ће јџ штӑ *дәт*, да ймӑ свџй дйнар (Брћ); не смйјеш што јџ ней *дәт* ако га ймӑш (Ле);

џ валӑ нәће ни овӑ *џстанут* (Ли); овџ мџре *џстанут*; ај бџже сачўвӑ да би ја смџо сӑм џде *остӑнут* (Пе); џн ће зӑпнут (Пл); оће му *дӑднут* (Ту).

Како је показано, испадање финалног *-и*, потом промене *-ст > -с* и *-ћ > -ј*, одлика су како тутинско-новопазарско-сјеничког говора тако и осталих говора зетско-сјеничког дијекта. Неке појаве, међутим, ужег су обима. Само за говор Васојевића забележено је да глаголи на *-ти* могу да се јаве са нултом морфемом, без инфинитивног наставка, тј. да се сведу на основу, и то независно од положаја и функције у реченици: Ол *џди* на слӑву?; Јӑ һу ти *пӑрича* како е бйло, а те форме подједнако често се употребљавају као и оне са *-т* (Стијовић 2007а: 199–200). У Паштровићима овај процес захвата и глаголе на *-ћу* (својство диференцијално према говору Васојевића), па се бележи и: Кӑко һу ти *рџ*?; Мџгџ је он *џџ*; Мџ(ж)еш *й* ће џћеш (Стијовић 2007а: 200; Јовановић 2005: 382–385). Најзад, само говор Врачана у Зети познаје појаву додавања инфинитивне морфеме *-ти* на облике глагола на *-ћу* након испадања финалног *-и*, па се добија: *пџћти*, *рџћти*, *йћти* итд. (Петровић 1973: 213; Ћупић 1977а: 279).

II.2.1.9. Инфинитивни облици са очуваним финалним самогласником бележени су једино у сјеничкој зони:

й ћеш пџсл'џ јџш нџко ће ти *рџћу*, јер сл'йчни су џбичӑји и код вӑс (Бољ); џндӑ, штӑ ти мџгу *рџћу*, пџсл'џ кад је изӑшла рӑл'ица, рӑлица гвџзденӑ, тџ е кџ сӑт трӑктор (Бу); ја мйсйм да *мџћу* ћеш тй од Карајўкића пӑ идеш према Ўглу (За); тӑй дџктора у Пазӑр и рџкл'и: „Мџрамо да оперйшџмо, и не гарӑнтујџмо да ће *дйћу* жйва са стџла”; пӑ сам јџј учйо сйна, тў је бйо: „Тџ и тџ уради, не мџрӑш ни мџне *звӑти* него такџ уради, наместйћеш”; Милӑне, држӑва је тџ пӑре тўрила у џптицӑј, она штџтујџ тџ пӑре, на Тџпчидер се штӑмпајў пӑре, џднџси гџре, измџриће на пӑрџйзнџ терџййје пӑ ће ти *дӑти* тол'йкџ пӑрӑ кџл'ко је тџшко, нџвијӑ, ал' од џнйјӑ ће ти *узџти* дџсет пџстџ трџшкџвӑ; џн се окрџни испџд јӑрма, кӑжџ: „И овџ ће *пӑрџћу*” (Кл); џни ранйјџ нӑши нйсу хтџл'и *узймати* Бошњӑке (Бр).

Појава дужих форми у овој области није неочекивана. Овакве прилике у сјеничкој зони слажу се са стањем које важи за друге говоре зетско-сјеничког типа у којима су дужи

облици присутни (додуше, углавном у мањој мери). Тако у говору Мрковића „инфинитив је сасвим обичан без наставка *-и*, а врло риједак са тим наставком” (Вујовић 1969: 260), у Паштровићима се бележе обе форме (Јовановић 2005: 382–385; Стијовић 2007: 200). У поибарским говорима са леве (села под Рогозном) и десне стране Ибра (подкопаоничка села) превладавају облици краћег инфинитива, с тим да су примери са финалним *-и* ретки и објашњавају се утицајем савременог језика (Божовић 2008: 80). У подгоричком говору дуже инфинитивне форме употребљава само муслиманско становништво, а судећи према говору старијих иселјеника у Скадру и материјалу из старијих рукописа, А. Чиргић закључује да се њихово присуство не може тумачити утицајем школства или медија (Чиргић 2007: 113). За говор Ибарског Колашина М. Божовић бележи: „Инфинитив је глаголски облик који се употребљава двојачко: са *-и* и без њега. Неких законитости у употреби нема, али је занимљиво да ће становник Ибарског Колашина радије употребити другу могућност”. Даље, „код млађих особа, утицајем школе и администрације, чешће се чују облици са *-и* у инфинитиву” (Божовић 2002: 84). Аутор наводи и то да „становници брдских села Рогозне и Мокре горе чувају ситуацију без *-и*, док Радич-поље и Рибариће знају за једне и друге облике” (Божовић 2002: 84). Наша грађа из новопазарских села на Рогозни и тутинских на Мокрој гори у складу је са наведеном тврдњом о одсуству дужих облика. С друге стране, материјал из Рибарића и околних села не потврђује поменуто присуство дужих ликова. Овде се, како показује наша грађа, редовно употребљавају краћи облици. Спорадично присуство дужих облика, уз превласт краћих, јавља се и у говорима косовско-ресавског типа (уп. Симић 1972: 383–384; Пецо и Милановић 1968: 346), а објашњавају се као резултат „обновљене употребе овог облика посредством стандардног језика” (Пецо и Милановић 1968: 346). С друге стране, говори Пиве¹⁹ и србијанског Полимља (Вуковић 1940: 72; Николић 1991: 471), потом и говор Горобиља (Николић 1972: 644), а даље и говори централне Шумадије (Реметић 1985: 300), Срема (Б. Николић 1964: 318), те банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић и др. 1997: 190) одликују се готово апсолутном превлашћу дужих облика.

¹⁹ За говор Пиве Ј. Вуковић наводи да употреба дужег или краћег облика „зависи од самог момента говора, од темпа и реченичног нагласка, зависи и од реда речи у реченици”. Тако, „ако је инфинитив у средини реченице, у говору је обичнији краћи облик”, док на крају реченице „иако није необичан и краћи облик, чује се чешће дужи” (Вуковић 1940: 72).

Облици инфинитива на *-ти* и *-ћи*, које ми наводимо, фиксирани су у свега неколико пунтова на територији Сјенице²⁰, а информатори (и православни и муслимани) код којих су забележени употребљавају их, најчешће на блиском одстојању у контексту, паралелно са осталим формама: рѣкл'и мѡрāмо да оперйшѣмо ал'и не гарāнтујѣмо да ће се *дйј* жйва са стѡла; што ми не прāвйш цāмйју, сāt ће ми *дѡј* мўж да му је поклѡнйм; кāжѣ: „Амйца, ако нѣ мош тѡ, те не гарāнтујѣш *намѣстит*, да те не вѡдймо”; кāжѣм јā: „Овѡ што ћу ти *дāти* трй нѡћи опѣри рўке и намāжи, сўтрадāн немѡ се *умйват* и нѣће ти вйшѣ *трѣбат*” (Кл). Иако се ови облици могу тумачити утицајем стандардног језика посредством јавних средстава информисања на говор старијих информатора, пре смо мишљења да је посредни нанос из суседних јекавских говора, у којима су ови ликови сасвим обични. У прилог томе иде и запажање да у грађи из Тутина и Новог Пазара нема ни једне потврде дужег инфинитива на *-ти* и *-ћи*. Он изостаје како у идиому старијих представника тако и у говору млађе популације, где би се, као последица образовања, односно интензивинијих контаката са стандардним језиком уопште, његово присуство могло очекивати. Утицај граничних новоштокавских идиома на говор сјеничке зоне остварен је у неједнаком обиму на различитим тачкама територије а огледа се, опет неједнако, на свим нивоима језичке структуре. Присутност облика инфинитива са финалним *-и* показује да је продор појединих црта пореклом из граничних идиома ширег домета од оног који смо дефинисали издвајањем пунтова са знатнијом присутношћу језичких црта насталих у резултату међудијалекатских контаката²¹. Стога се, на пример, у овим деловима територије не бележе случајеви акценатског преношења у новоштокавском духу, нити знатније присуство примера са јекавским јотовањем и сл., али приложени примери инфинитива указују на присуство таквог утицаја у извесном степену.

Интензивнији контакти (пријатељски или они ради трговине) који се одвијају између житеља сјеничких села и становника Ивањице, Нове Вароши, Пријепоља и околних села условили су и међудијалекатску интерференцију. Стога, појава дужих инфинитивних

²⁰ Наведено се односи на део територије који припада зетско-сјеничком дијалекту.

²¹ Овде мислимо на сјеничке пунктове које смо издвојили у Уводу, уважавајући уочену чињеницу да их присутност знатнијег броја језичких особина повезује са суседним јекавским говорима са новијом акцентуацијом. Стога се они издвајају од остатка територије и посматрају као део херцеговачко-крајишког дијалекатског појаса. У овим деловима говора облици дужег инфинитива, које смо издвојили у уводном делу рада, знатно чешће се јављају (о томе види тачку I.2. у Уводу).

форми у овој зони није необична, будући да исте форме превладавају у системима околних идиома. Сходно томе, од значаја је податак да „у већем делу србијанског Полимља није забележен ниједан пример инфинитива на *-m* и *-h*, док је мноштво примера дужег инфинитива” (Николић 1991: 471). Да утицај говора једних на друге није једносмеран, сведочи податак да је у говорима источнохерцеговачког типа у Полимљу број примера инфинитива на *-m* и *-h* занемарљив, док „у прелазним говорима ка зетско-сјеничком дијалекту такви примери су већ обичнији” (Николић 1991: 473). Како наводи М. Николић, у околини Бродарева облици инфинитива на *-m* у говору муслимана чешћи су него у говору православних. У прелазном говору, даље, инфинитивни облици без финалног *-и* сасвим су обични. Овај идиом, „као и суседни новопазарско-сјенички, зна и за облике инф. на *-ти* и *-ћи*, али су они ређи од претходних”. Како аутор наводи, овај говор „показује свој „прелазни” карактер, јер прави зетско-јужносанџачки говори имају најчешће само краће облике” (Николић 1991: 473). Имајући у виду да дуже форме карактеришу и ивањички говор (наши информатори то истичу као диференцијалну црту према свом идиому), а тако и остале говоре херцеговачко-крајишког типа, какав је горобилски, који познаје само дуже облике (Николић 1972: 61), присуство наведених ликова у рубним пределима несумњиво је последица контаката носилаца двају различитих система.

II.2.1.10. Најзад, у саставу футура I, када је енклитика у постпозицији, облици инфинитива бележе се у измењеном гласовном облику.

Глаголи на *-ти* имају форме:

пока̀з`аћу ви ће су живѐл’и (Ст); м`оја снаха, *ка̀з`аћу* ти с`ат кат иза`ћемо, д`евет г`один`а х`е ми је седѐла (Бр); *нап`р`авићу* ти ја ј`едну п`а ћу ти дон`ијет (Па); ако зн`адѐм, х`оћу, *ка̀з`аћу* ти (Трн); ако не б`удѐш м`ог`о, врати матриј`ал, *тра`ж`ићу* нек`ог др`уг`ог (Ос); ја њ`ам`ам м`л`ог`о к`р`м`ач`а *д`аћу* ви вѐпра (Лу); г`рдна, њ`иди у кош`ару погл``ед`а он`а т`ел`ат, позн`адни т`ел`ат, *умп`ијећу* п`а т`е ти к`ом`шије от`ерат (Коз); он`дѐ х`еш, м`оја ш`ћерка о`дм`а повише шк`ол``е к`ућа, *п`и`таћеш* је (Тр); ј`едно ст`о м`ет`ар`а пријен Лук`ар`а п`а он`ам`о *в`идећеш* ј`едну к`ућу (Ју); *в`идећеш* г`оре т`у чатм`ару (Ст); ада *в`ићећеш* т`и, мн`ог`о ти трѐб`а (Коз); *уб`иће* те кр`ава (Леч); ко б`аци на л`’ијеву с`а р`ога он`а в`о он`а кол`ач, *б`иће* л`оша г`одина (По); да му пом`енѐш дв`а-тр`и п`ут, *дон`ијеће* (Леч); *им`аће* д`оста тр`ул`ога, *им`аће* д`оста и здрав`ога (Ос); *д`аће* б`ок, сат х`е шк`ола (За); ако б`идѐ ш`јтан, *г`л`едаће* (Го); ал’и ако сазн`ад`у, *уб`итѐ* ме (Рај); ил’и да п`оћ`еш ил’и *уб`итѐ* ти свѐ што њ`ам`аш (Бр); *посед`ећемо* м`ало код м`ене, *р`уч`аћемо* (Бољ); *б`ићете* з`адов`ольни

(Цв); и *завршићете* да се не крпате по селу (Ос); *видећете* једну кућу са л'йјеве стране (Рај); *ймā дōл'е, видећете*, испод пута (Шав).

Глаголи на *-ст*, након измена финалне групе могу имати форме типа: *довѣићу* (најчешће) и *дōвес* ћу (које се изговара са паузом између глагола и енклитике, при чему се акценат обично не помера на наредни слог):

порѣићу и ја (По); *отиѣићу* (Го); *порѣиће* Жико (Коз); једна још на њези не једу је, а *појѣиће* и њу (Ос); *сапрѣиће* је моја мука; *изѣиће* је (Бал); *одвѣиће* је тамо (По);

исплѣс ћу ти (Ба); *порѣс* ће (Ра); *дōвес* ћемо је (Ме);

Примери другог типа настају онда када говорник има намеру не толико да истакне глаголски облик у целини, да упути на време вршења радње, већ да нагласи сам семантички садржај глаголске лексеме.

Аналогијом је и: *отиѣићу* час пōсла, хājте ви навѣше (Ст); *отиѣићемо* до ње (Ке); али и: *отићу* ја до ње (Го); *отићу* ја (По) (са испадањем једног *ћ* из групе од два иста консонанта настале губљењем финалног *-и*).

Глаголи на *-ћи* најфреквентнији су у ликовима типа *најће, дōјће...: рѣјћеш* лаже овā старѣи (Цв); он се свѣ бојāо *најће* некōга баксѣза пā ће му мајку ученгѣлит (Го); *дōјће* тō време кат ћеш мōрат да запостāvиш (Бал); *дōјће* он на трпѣзу пā ћу му рѣј (Ка); а сāt *најће* жѣна ми, сāt ћу ја њōјзи казат (Бо); *дōјће* он за петнāес дāнā (Бр); *дōјће* он за петнāес дāнā (Бр); *најће се* некѣи (Уг); *најћемо* мѣ њу (Врс); *најћемо* нешто (Бр).

Финално *-ћ*, односно сонант *-ј* у позицији испред палаталног иницијалног *ћ*- некада испада, па се бележе и ликови типа *наће, дōће* и сл.: *дōћемо* кад мōгнѣмо (Го); *рѣћемо* јој (Жи); *дōће* она (Бр); *дōћете* ви да трајћите (Бал).

Форме типа *доићемо, реићемо* и сл. нису својствене овом говору.

Испред енклитичког облика за 3. л. мн. *те* (< *хōтѣ*) бележено је: нека га, *дōјтѣ* дни; ти си скрōс крātко пошѣшāна, *рѣјтѣ* енѣ што је грл'и онā мушкāрац (Го); *дōјтѣ* Влāхиње и Влāси (Ле); они нōћас улāзѣ у кућу, *изгѣнѣтѣ* (Ру).

II.2.2. Презент

II.2.2.1. На читавом терену тутинско-новопазарско-сјеничке зоне у 1. л. јд. презента наставак највећег броја глагола је -м:

знām (Баг); *исџцкām* и *стāvīm* у замрзивач; да му ја тō *дāем*; да *проддēm*; нећу да ти *продām*; да ти *продām* нећу; ја ћу тō да *ўзмēm* да *обарīm*; *бринēm*; ја *не трљām*; помало *мўзēm*; *ђе мўзēm*; тō мōгу да *пєрēm* (Бал); ја *не смїјēm* по двїје; *їмām* прїтїсак; *журїм* и *сама*; ја ти слабо штō и *знām*; *не умїјēm* ни ја да ти *објаснїм* тō; нећу да *се удām*; да *погōдїм* како се зовє; ја *напрāvїм* понешто дрўгō; да ти *кажēm* прāво; ко му ја *пошāљēm* дрўгє, нек се пофāl'ї; ја *знām* за овō (Бот); *їмām* двā сїна; *їмām* и унўку; *држїм* двїје крāве; мл'їјека *їмām*, за сєбе *їмām*; *не купўјēm* мл'їјеко, *не купўјēm* зїмнїцу; *кокōшке држїм*; ја ти *кажēm*, *покупїм* и смōк; *зовēm* оде; јєдва чєкāла сам да *дōћēm*; *їмām* браћу, *їмām* тāмо снахе; ал' што ја *сама се чєкām*; *сама се чєкām*; *дōдем* и на посєдак; бāш некє бōлōве да *їмām*, *нємām*; да главў *рāзбїјем*; сāl' *гл'єдām*; понōћи *се дїгнēm*; да ми нїје лāмпу да *упāl'їм*; мōрām да га *тєрām* да настāvї тў шкōлу; *мїсл'їм* јєдно петнєс-двāес мїнўтā; *сāгнēm се*; *пл'їјевїм* нєшто; ја свє овакō *сєднēm* (Брћ); ја *нє знām* сāt; штā *знām*; *нє знām*; чўјēm онāмо преко рєкє; помало *сїјēm* тō; шўме *їмām* јєдно десетїну хєктārā; да ти *прїчām*; тў ис трāктора *погл'єдām*; *сєћām се* ја; пōсл'є мōрām да сам обавєзна; *очїстїм* имāње мāло; док *не отїднēm* у пєнзїју (В. Лок); *упāl'їм* кōла, *запāl'їм* цїгару; ја *се сєћām* бїо сам дечкїћ; тōгā имāше ја *нє знām* кол'їко; *не чўјēm*; *не разумїјēm* свāкў рїјеч; ја чўјēm тōн а *не разумїјēm* шта кāжє; сād *заборāvїм* *ђе спўшитїм* штāп; *їмām* брāта; штā ја *знām*; *читām* у нōвїне (Из); да *остāvїм* гōре зємљу да *сāћēm* тў; *мїсл'їм* да је јєдно педесєт чєтвртє; мāло тō *пāнтїм*; ја саш нїма *нємām* нїшта; сāмо ја *нє знām*; да ти отвōрено *кажēm*; кол'ко ја *знām*; *їмām* унўка оде; *нє знām* како да га *назōвєм*; ја *знām*, ја *пāнтїм* лўде; *држїм* пчєл'є; *гл'єдām* сїнōј кол'їко мил'їјрдї одобрїл'и кредитā; пā ме їнтересовāло да *прочїтām*; *отвōрїм* (Ју); *рāдїм*, свє *рāдїм*, и *кōпам* и *плāстїм*; сād *бєрēm* кāјмак; *їмām* онїе пасўља; нєкāко *нє знām* штā се такō їзвўче; свāкї дāн га по јєдамā *зōвнєм*; *сагўбїм* дїјете; *тўрїм* га док *покупїм* говєда; сād *нємām* рўке; нє би мōгла да *мўзēm*; *зарāдїм* вєл'їкў пāру за смōк; да знāш кāку пāру *зарāдїм*; *накупўјēm* дōста преко зїмє; *купїм* шећєра дōста, брāшна дōста; да ви *попрїчām*, смїјєшно; *понєсєм* по јєдан чокāнчїћ ракїјє (Ка); *нōсїм* апарāt; овā апарāt *нōсїм*; *прїћēm* крај нєкōга; нешто *нє знām*; ја сāt *їмām* мл'їн на струју; набāvїо сам и триōр и свє *їмām*; *їмām* жїта да *умєљєм*, ја *умєљєм* тў за свїње, за сєбе мало *умєљєм* на бєлō, *їмām* на бєлō мєљєм *їмām*; ја *понєсєм* и *промїјєнїм* са Владōм; ја *се тō сєћām*; *нє знām* кō вōдāше кōло; он двā сїна, *мōл'їм* те, сарāнїо (Коз); *їмām* ја мўжа; тєлāдї *їмām* двōје, пā *пўстїм* хи, пā док хи *одвōјїм* док штā; ја *мїсл'їм* Грўбєтїе и Вōјковиће да долāзї

тaмo; млoгo je и oнa врeмeнa бiлa, штa jа знaм; e тaкo ти кaжeм; мiсл'им, свe ce oнo рaдiлo вишe;
 имaм дoстa гoдiнa (Лeч); свe рeкнeм блaгo нoјзи; тaмo дa пoлaгaм сiјeнo oвцaмa; ништa нeћу дa
 jeдeм нo jа вoл'им oнa купушњaк; вoл'им oнa нa зeјтин купушњaк зa yвeчe дa jeдeм; зa yјyтpу дa
 пoлoжим; пицaмy нe скидaм; тpи имaм; a oнo вeћ штo пoндишкyeм кoл'икo имaм; свe нoсим oвo;
 лaкшe ми и дa сeднeм; jа нe знaм штo oвo; jа двa дaнa jеднoј дpyгaрици чyвaм; jа jедвa чeкaм дa идeм
 дa тyтњим; jа нe пaнтим; кo дoбijем; имaм дeсeтoрo тижa кyмчaдi; jа имaм млoгo крмaчa (Лy); нe
 знaм тy сaт кaкaв je пyт; пeшкe кaд идeм зa Пaзaр, пa пoжyрим, пa пoжyрим, y пeт сaти крeнeм; идeм
 yс хoдник, кaт oн мe дoвaти зa рaмe; eвo jа сaт пpичaм нeзи; тeрaм и нa пaшy тaмo; jа гa имaм и сaт
 тaмo нeћe; тaкo jа пoшaљeм сeстpy мoјy и jеднy синoвицy; jа нe знaм збoг чeгa je тo бiлo; jа никaкo
 нe oдyстajeм дa плaћaмo стpyјy (He); извињaвaм ce; кaд гa jа yфaтим; jа имaм и вaсикy и гaрaнцијy;
 jа пaнтим кaд je дoлaзиo нa рyчaк oдe; jа пoзнaeм свaкi килoмeтaр; jа знaм кyдa пpeкo Кoсoвa;
 гл'eдaм, oтишлa мy кyћa; нијeсaм ћeo дa ce жeним и нe кajeм ce; jа знaм кaт сaм тo сeдлo кyпиo; jа
 дa ce дигнeм дa ce пpeмeстим; jа нeмy пoвeдeм лyдe; jа нajвишe вepyјeм y дoбpa чoвeкa и y пpaвдy;
 jа мy кaжeм; jа мy знaм нeмy нaрaф; jа знaм jеднy жeнy; видим плaкaтe, yмрo тa и тa, jа гa знaм
 (Heг); пpaвo дa ти кaжeм; jа нeмaм снaгe (Oc); сa jеднoм дeвoјкoм из Бижeл'ијa Вoдa oзгo ce oжeним;
 jа трeбo дa идeм y вoјскy; хaj тy дa нe пpaвим пpoбл'eмe; jа дa тe нe хajeм, нe би тe yзo; пa joј нaпишeм
 писмo; jа дoлaзим из вoјскe и yзмeм дeвoјкy y Цpниш кoт Тyтинa; jа yзмeм тy дeвoјкy; jа ce нe вpaћaм;
 jа пoзнaeм ситyaцијy; jа рaзгoвaрaм дoстa и сa пpaвoслaвним (Пoж); имaм тeткићe тaмo; jа je пoпижeм
 пoнeкaт aл'и нeрaдo тy вoдy; нe рaдим ништa пa дoвeдeм кpaвy; кaкo ce нe сeћaм; дoл'e пo гpaдy
 имaм нeкијa рoћкa (Paј); сaхaт и пo oстaвим; пeнзијe jа имaм нeштo зeмљoрaдничкo; пa мe стpa дa
 ћy дa пaднeм; пpимaм нeштo пeнзијe (C. Фyп); eтo тeрaм мoтop; тpидeс и пeт гoдiнa тeрaм мoтop;
 л'ивaдe пpoдaeм дpyгoмe; пeдeсeт гoдiнa jа држим тy рaсy кpaвa; oпeт кyпим тy кpaвy; кyпим кoд
 нeгa; зимyс слaзим сa жeнoм дoл'e; сaмo oдeм мaлo y гoсти; нe пoзнajeм лyдe; jа рeкнeм oвдe сaмo
 бaкa стaрa, нe знaм jа o тoмe ништa; jа свe гpдим oвy дeцy; jа вoл'им; кo дa jа ништa нe рaдим; jа сaм
 и нaучилa дa рaдим; нe дa ми ништa дa дoвaтим; jа сaм ишo дa рaдим дa зapaдим; сeдим и л'eжим,
 пoмaлo ce дигнeм oдe yз oвa кpeвeт; имaм пoслa (Шaв); jучe слyшaм; кaд oдђeм иc Кpaљeвa oдeм кoд
 нe; сyтpа шaљeм тo (Boљ); jа и сaд вoл'им дa сaм чистa; дa ce нaмaжeм, jа ce нaмaжeм, пoмaдy
 имaм; мipис имaм, пoмaдy имaм, свe jа, jа вoл'им и сaт (Гp); нe знaм jeси л' пpoшлa; имaм тpoјe; oдe
 имaм шћepкy; нe знaм тe држaвe, нe yмијeм дa нaбрoјим (Дp); мoрaм y гoвeдa прљaв дa бyдeм (Дp);
 ништa нe рaдим; jа вaс нe пoзнajeм; вaлa jа ни кpaвy нe држим; сaт имaм двијe кoкoшкe (Дyј); нe
 знaм; нe пaнтим тo (Зa); дoбaр дaн ви жeљим; дa joј кyпим мaрaмy; дa je oтeрaм дa дpyгy yзмeм
 жeнy; дa рaдим; зa стaлнo дa oстaнeм; кaкo дa кaжeм, yбијaм вpeмe; дa мaлo oтвoрим oчи; дa
 пoнeштo свaтим штo вaљa дa свaтим; дa сeдим oвaкo a дa ћyтим (Бл); jа тo дoбpo знaм; нијe дa
 лaжeм; joш oвo дa ти пpичaм; пpичaм ти; нисaм мoгo дa пpисyстyјeм; свe oћy дa ти кaжeм; oвo ти je

йстина, нїје да *лѧжѧм* него йстина; да ти *кѧжѧм* прѧво; јѧ ћу да свѧ *опрѧстїм*; ѧво једну сл'йку хоћу да ти *прїчѧм*; *їмѧм* јѧ тѹ једну сл'йку; јѧ *їмѧм* седамдесѧт и четїри гѧдине; ѧво да ти *докажѧм* једну сл'йку; и тѹ сл'йку *држїм*; нїсам мѧгѧ да се *помѧрїм*; сѧд на пїјац найћѧм; јѧ хоћу да *прѧбѧм* да *вїдїм* зѧ шта је ѧна; а јѧ *знѧм* штѧ је л'инцѹра ал'и хоћу да *искѹшѧм*, да *вїдїм*; на табљѧте *жївїм*; *ћѹјѧм* мѧга мѹжа (Бо); кѧко ћу јѧ д[а] *идѧм* тѹнаке?; јѧ га *нѧ знѧм*; јѧ сам вољѧла на сѧло да *жївїм* ѹвијек; унѹку јѧдну *їмѧм*; нїјесу ме дѧл'и да *рѧдїм*; јѧ *чѹвѧм* јѧгњѧт у л'ивѧду; јѧ сам дошѧ да те *прѧсїм* и хоћу сѧ[д] д[а] *идѧм* да ти *нѧћѧм* ѧца гѧре; кат хим јѧ тѧ *пѧчнѧм* прїчат; ѧдѧм код једнѧг тѹ чѧвѧка; *седїм* јѧ тѹ петнѧс дѧнѧ; јѧ тѹ без њѧга *седїм*; *пїтѧм* ћѧ је; *разговѧрѧм*; хоћу да те *пїтѧм*; да те *повѧдѧм*; јѧ *не идѧм*, тѹ сам дѧшла, и тѹ ћу комѧте да *остѧвїм*; *нѧ знѧм* ни је л' имѧло тѧпѹт; *їмѧм* јѧ тијѧ ћїл'їмѧ; млѧго *їмѧм*; сѧт у Тутїн *идѧм* помѧло; *їмѧм* четїри крѧве тѹнаке; помѧгните ми да *напѹнїм* овѹ кѧцу; јѧ *се дїжѧм* ис хѧљїнѧ; јѧ те *гл'ѧдѧм* крос овѧ ѧман; јѧ ти *прїчѧм* чѹвено; да ви йстину *кѧжѧм*; са хѧлѧлом да хи *подњївїм*, да хим *не вїдїм* шѧр; сѧд би вол'ѧла овогѧ да *їзмѧм*; да *вїдїм* штѧ ће ми дѧћ на сѧн; *нѧ знѧм* кѧко да ти *опїшѧм*; *їмѧм* плѧц у Тутїн; јѧ *нѧ знѧм* штѧ да *рѧдїм*; ѧво *їмѧм* свѧдѧке; јѧ се *дофѧтїм* овакѧ за глѧву; јѧ *идѧм* по тијѧ пїјѧцѧ, *идѧм* по нѧрѧду; јѧ *се не ѡѹтїм*, *вѧл'їм* да ѧни знѧјѹ; јѧ ѧпѧт *допѹстѧм* њїма кѧко је бѧљѧ; јѧ сѧт *не рѧдїм* нїшта, нѧкат *гл'ѧдѧм* тѧ стѧкѧ, нѧкат јѧк и такѧ тѧ; *нѧмѧм* ћѧ д[а] *отїдѧм* валѧ ни кѧфу да *пѧпїјѧм*; јѧ *вѧл'їм* рѧсѧ, *вѧл'їм* крѹшковѧчу (Бр); јѧ и *пїјѧм*; *мїслїм* кѧко да *изїћѧм* дѧвѧчѧ; *дѧћѧм* и *спѧкујѧм* стѧвѧри; јѧ *чѧкѧм* кѧко да *изїћѧм*, д[а] *їзмѧм* у пѧдрѹм стѧвѧри; јѧ *клїснѧм* брзїнѧм; *изнѧсѧм* стѧвѧри тѧмо, пѧ *се поврѧтїм*; јѧ *се прѧтѹрѧм*; *їмѧм* лїјѧпе чергїце; нїт вишѧ *прѧдѧм* нити мѧгу; да *се сѧтїм* бѧга ми не мѧгу; *нѧ знѧм* дѹшѧ ми; јѧ *мрзїм* кад печѧмо ракијѹ нѧмѧ нїкѧга да дѧћѧ; јѧ *вѧлїм* свѧкѧјѧ да *їзмѧ* (Вру); штѧ јѧ *знѧм*; *нѧ знѧм* по кол'їко се ѧнѧ узїмѧло; јѧ *не пѧмтїм* да је Пѧзѧр имѧ обѹћѧру; шѧс ћу да те *чѧкѧм* (Гл); *плѧшїм* те што то вїчѧм; и јѧ *пїјѧм* тѧ; свѧ што *пїјѧм*; јѧ *не пїјѧм* тѧ; да *кѹцнѧм* у дрѧво, *прѧстѧнѧм*; [ид]ѧм да *стѧвїм* јѧ кѧфу; да га јѧ *тѹрїм* у крѧвѧтац; *пѧрѧм* пѧл'ѧне; јѧ сам мѧрѧла д[а] *идѧм* дѧл'ѧ на рїјѧку; јѧ *се чѹдїм*; јѧ *їмѧм* једнѧга нежењѧнѧга; ћѧ бѧше *нѧ знѧм*; свѧ *вїчѧм* не повѧдоше јѧј рѧчѹна рѧнїјѧ; прѧво да ти *кѧжѧм*; сѧд да те *вѧдїм*; шѹтїм јѧ, нїшта јѧ *не прїчѧм*; јѧ нѧћу да *крѧнѧм*; јѧ *се* њѧму *љѹтїм*; *не смїјѧм*; *їмѧм* девѧдесѧт и дѧвет гѧдїнѧ; *налѧзїм* по пѧдесѧт тѧвѧрѧ пшеницѧ; *їмѧм* свѧ и косѧћїцу, и бал'їрку, кат *посїјѧм* жїто *їмѧм* вѧљѧк те вѧљѧм, *їмѧм* сїјѧћїцу, грѧбѹљѹ, *їмѧм* вїл'ѧ, свѧ, свѧ *їмѧм*; јѧ у Пѧзѧр *не хѧѧм* да *жївїм*; јѧ ѧде *жївїм*; унѹце, пѧраунѹце *їмѧм* (Гло); *ћѹвѧм* кѧ ѧћи у глѧву; да ти прѧво *кѧжѧм*; *їмѧм* тѧ шѧћѧр и тѧ прїтїсѧк; да ти *прїћѧм*; *їмѧм* једнѧга сїна; нѧћу да *лѧжѧм* (Де); дѧнас *пл'ѧтѧм*; *нѧ знѧм*, прѧво ти *кѧжѧм*; да *не прїчѧм* за Тѧду; ѧћу да *идѧм* да *полѧжїм*; тѧ *чѹјѧм* прїчѧ; *спрѧмѧм* да *кѹпїм* стѧн; јѧ с вїљѹшкѧм и *не умїјѧм* (До); јѧ *не пїтѧм*; богами кѧ сѧд *знѧм*; кѧ да ти сѧд *гл'ѧдѧм*; јѧ ћу да *кѧжѧм* (Дол); јѧ му *прїчѧм* такѧ и такѧ; тѧ јѧ *не прїзнѧм*; ко те *дофѧтїм*; сѧт јѧ *ѧдѧм*; *не смїјѧм* да помѧрїм; да *се врѧтїм* *не умїјѧм*, да *прѧдѹжїм* нѧмѧм кѹт (Ђѧр); са дрѹгѧм *їмѧм* сїна; јѧ *їмѧм* јѧдно дїјѧте (Ер);

познаѐм се дђбро с твђјђм мајкђм; *прђтиђм* провођаче; *трађжиђм* ти девојку; *сђмњђм* ја да је ђна (Жу); сђд ја пђријетко *идѐм* (Ке); *гл'ѐдђм* овђ дѐцу ђде; ја *вѐруѐм*, *нѐ знађм*; *ђмђм* дђл'е једну кђмшику, с њђм *друђжиђм*; ја *поиђљѐм* другѐ; дал'ѐко бђло да *помђсл'ђм* некђ хђл'е нѐкђме (Бот).

П.2.2.2. Наставак -у имају глаголи *хтѐт* / *шћѐт*²², *мђћ* / *мђј*, *вђћу* и *вѐљу*.

Примери за *мђћ* / *мђј*:

ја *не мђгу* да га свѐжѐм; ја *не мђгу* овђ краветђну да оставђим; ја би отђшла да *мђгу* (Бал); *не мђгу* брѐ; *не мђгу*; ја *не мђгу* да стојђм (Бот); *не мђгу*, цаба; *не мђгу* врата да погђдђм; *мђгу* да радђм; *не мђгу* да се испрђвђм; бђга ми *не мђгу* да вишѐ ни радђм (Брђ); *не мђгу* сат да вам покажѐм (Из); посл'ѐ да *не мђгу* да натрѐвђм ђе је дђјете; *не мђгу* да уфђтђм (Ка); *не мђгу* да се сѐтђм; дђјете *не мђгу* да оставђим (Коз); *не мђгу*, ја смрђшђла, погл'ѐдни кђка сам; *не мђгу*, онѐ сђкње ми ширђке; *не мђгу* ни да се пресѐтђм кол'ђко је имђло (Лу); *не мђгу* да стђгнѐм, *не мђгу* трђ сага да стђгнѐм до црквѐ у Ѐзбице; *не мђгу* да и стђгнѐм, брѐ; *мђгу* да кажѐм (Не); кад *не мђгу* да се дђгнѐм (Нет); *не мђгу*; ја *не мђгу*; нђје да нѐћу нђ *не мђгу*; *не мђгу* да се сагнѐм, *не мђгу* да се опѐрѐм (Ос); *не мђгу* брзђ да хђдђм; *не мђгу* да кђпђм л'ђјекђве (С. Ћуп); *не мђгу* да пожђрђм кђ ђне; *не мђгу* да дђћѐм (Шав); *не мђгу* да се изјђснђм; *не мђгу* да свђтђм; жђ ми што *не мђгу*; *не мђгу* сђд да свѐ ти изјђснђм; *мђгу* да ти кажѐм (Бл); без њђ *не мђгу*; кол'ђко *мђгу* да натовђрђм на рђме (Бо); да *мђгу* ђѐгој да наћѐм кђга (Бр); а *не мђгу* да изђћѐм; *не мђгу* да изђћѐм пред њђ (Вру); ја *не мђгу* д[а] идѐм нђје; слабо *мђгу* да хђдђм; *не мђгу* да рѐкнѐм нђје дђбро (Гло); *мђгу* на свђе нђге (Де); *не мђгу* бес купђтила (До); *не мђгу* да се чђјѐм са човѐком; сђмо дђбро *мђгу* да ти учђнђм (Бот).

Облици **можем* и **морем* нису потврђени у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони, а нема их ни у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 174), врачанском (Петровић 1973: 213), говору Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 169), Зете у (Ћупић 1977а: 280) и Мрковића (ВУЈОВИЋ 1969: 257).

Иако су облици *вђдђм* знатно фреквентнији: ђјде сђмо да *вђдђм* шта тђ трѐбђ; док *не вђдђм* мђмка (Бот); *вђдђм* ја она се узрујђла (Из); *вђдђм* Тђл'е са женђма (Ју); да *вђдђм* (За); на читавом терену бележене су и потврде са *вђћу*: да *вђћу*; да ми тђ да *вђћу* (По); ја *вђћу* да се ђна лђутђ (Де); да *вђћу* шта ђмђш тђ (Ко); *не вђћу* дђбро; ја *не вђћу* (До);

²² Облици презента глагола *хтѐт* наведени су у поглављу о помоћним глаголима (в. т. П.1.9.2.).

У употреби су и облици *велѝм* и *вѣљу*:

вел'ѝм ја њој да тѝ не чини; ја јој *вел'ѝм* (Коз); *вел'ѝм* јој да ўзнѣ (Ос); ја *вел'ѝм* бѝга ми; сѝд јој *вел'ѝм* (Ми); ја ви *вел'ѝм* ўзните (Бал);

вѣљу да кўпѝм јѣдну (До); ја *вѣљу* да провѣрѝм ѝмѝ л' јѝш; ја јој *вѣљу* (Гр); *вѣљу* да заврѝшѝм ѝдмѝ; ја њој *вѣљу* (По).

Двојство форми одлика је и говора Васојевића (Стијовић 2007: 169), док су у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 174) и Враки (Петровић 1973: 213) присутни само старији облици.

П.2.2.3. Облик суперлатива глагола *вѝлет* присутан је у читавој зони: ја *нѝјвол'ѝм* Бѝју (Бал); *нѝјвол'ѝм* врућа лѣба (Пе); њѝ *нѝјвол'ѝм* (Ос).

Исказивање суперлативности обликом овога типа забележено је и у говору Васојевића (Стијовић 2007: 169).

П.2.2.4. Глагол *ѝмат* у одричном облику бележен је и у краћој форми: ја сѝд *нѝм* штѝ (Бо); бѝга ми *нѝм* да јој дѝм (По); *нѝм* ни дѝнѝра; ни јѣдну *нѝм* (Ту); *нѝм* да јој дѝдѝм (Пе).

П.2.2.5. Наставак 2. л. јд. је *-ш*:

размѝнеш; овакѝ кад *идѝш*; ако *вѣрујѝш*; од мерѝка да *гл'ѣдѝш* (Баг); кад *откѝнѝш*, сѝл *истрѝшиш* мѝло и *јѣдѝш*; да би тѝ мѝгла д[а] *извўчѝш* пѝру; *ѝмѝш* врѣмена и *вѝлѝш* д[а] [*ј*] *ѣдѝш* (Бал); *двѝриш*; кад *идѝш*; свў дѣцу *поквѝсиш*; свѣ *спрѣмиш*; *опрѣдѝш* ко ѝј за оснѝву; *оснўјѝш* га на рѝзбој; *ткѝш* га; *ѝмѝш* мўстру; сал' *протѝњѝш* рѝвно (Боб); ѝко из глѝвѣ да му *затрѝжѝш*; *ѝмѝш* мотѝр (Бот); зѝмницу да *спрѣмиш* валѝ; *мѝрѝш* од нѣчега да *жѝвиш*; ако га *остѝвиш*; ако га *не дѝриш*; *ужел'ѝш се* за онѝ камѝн ѝе си седѣо; кат *погл'ѣдѝш*; с ѝутом да *идѝш* (Брђ); да *снѝмѝш* тѝ; мѝло овѝмо *изѝђѝш*; *размѝнѝш* мѝст; *нѝмѝш* кўт; ис кўђе да *побѣгнѝш*; што *се спўстиш* на ѝсвалт; да *нѝђѝш* возѝча па да *прѝђѝш*; да *продѝш*; *ѝмѝш* штѝ на камиѝн; *отѝдѝш* гѝре, *кўпиш* понешто нѝмѝрницѝ (В. Лок); тѝнко *исѣчѝш*; шта *ѝмѝш*; [*з*] *нѝ[ш]* штѝ е тѝ; *нѝђѝш*, *ўзнѝш* рецимо илѝду снѝпѝ жѝта; *дѣнѝш*

четири навилка (Из); смѐо си да *спаваш* у Београд на клупу у парк; у парк *спаваш*; *збвнеш* педесетшесѐт кућа; *идеш* по махал'и пā *кунѝши* онѐ тепсије, *кунѝши* тепсија; ти тō добро *знаш*; ти ћеш сѹтра да *радѝши* овō; *не смѝјеш* бос да *идеш* по тōј Јошаници; *наћеш* јѐдну пōсијату; *мораш* помѐнут (Ју); пā да га *отрл'иши*; вишѐ *нѐмаш* кућа овāмо до мѐне; да *не смѝјеш* зāспат; до дāнас да *поплāстѝши*, свѐ да *подѐнеш* сѝјено; да свѐкрву *послушаш*; ујутру *подрāнѝши*; да им обѹћу *наћеш*, да *истрлāш*, да *обрѝшеш* кѹћу, *донѐсеш* вōду; *умѝјесѝши* л'ѐба; шта *радѝши*; двā дāна *вāдѝши* компѝр, пōсл'ѐ *ћдсаш*, бѐреш смōк (Ка); овāмо да *се обѹчѐши* (Ка); тѝ Мōма *знаш*; *ѹзмѝши* прстѐн и *крѝеш* испод онијā рѹкавицā; *наслāжеш* тѹ рукавице по стōлу; *крѝјѝши*; ако *наћеш* ђдмā, знāчи *добѝјаш*; кōга *убѝјѝши*; *ѝмаш* ђмладињѐ; *крѐнеш* за Ђурђевдāн; *кунѝши* се; ђдѝши на њѝву и *насијāваш*; онā јāја *бацаш*; *покупѝши*, *нѐсѝши* кѹћи; *ѹзмѝши* *отрл'иши*; *опрѐдѐши* кат дђћѐ прђл'ѐће; *оснѹјеш*, *ткѝши* плāтно, *ткѝши* чѐрге, чāршāве; *знаш* ћѐ црква у Мѝтрову Рѝјеку; *опѐрѝши* мāло под вōду; онѹ ручѝцу *исплāчеш*; *остāвѝши* је да се сѹшѝ; недѐљу дāнā *јѐдѝши*; *уѝћеш* у њѐну кѹћу; *вѐрујѝши* л'и тѝ (Коз); *мораш* да *слушаш* да *радѝши*; *прѐдѐши*, *ткѝши*; *скрѐћеш* прāво; тāмо кад *идеш*; прāво *ућѝши* у њѝхну āвл'ѝју, *ѝмā* капѝја и *ућѝши*; јѐдѝнђ тѹ *мђжеш* да *се повѐжѝши*; кат *помѹзѝши* тѐ ђфце, тђ мл'ѐко *кѹваш* и *мѝшаш*, врло мāло *стāвѝши* сђл'и, *мѝшаш*; *стāвѝши* мāју и *мѝјешаш*; *дѝгнеш* пōсл'ѐ, *промѝјешаш* и *дѝгнеш* га на кашѝку; *стāвѝши* мало брāшна; *стāвѝши* жāра, тѹ *стāвѝши* на тђ тепсију; *прекрѝјѝши* онѹ тепсију, *стāвѝши* жār и пѐпо и *печѝши* пѝту; *утрлāш* вѝш пā га *слђжѝши* мђкро у лѹбицу, пā га *прекрѝјѝши*, одозгђ *стāвѝши* нѝшто, ѐ ђндā *тѹрѝши* пѐпо пā *пол'ѝјѝши* одозгђ водђм; *нѐсѝши* нā глāву; да га *довѐдѝши* ђде; *не продāш*, *нѐмаш* нѝшта; *нѐмаш* прѝхђдā нѝшта, сāмо *трчѝши*, хāј да нѝси бāш да *седѝши*, да *л'ешѝши*; ако му *ѹзмѝши* (Леч); оћеш да *сѐднѝши*; да ме *убѝјѝши* нѐ знāм; *вѐрујѝши* тѝ стђка нѐће да пѝјѐ; сāt да и *збвнеш* (Лу); кат *погл'ѐднеш* онāмо; *закāчѝши* онѐ тестѝје; тестѝје *нѐсѝши*; *мораш* да *нѐсѝши*; *ѹзмѝши* сђл'и; *ѹзмѝши* пā *запāл'иши* онѹ лѹску; *послѹжѝши* се док *ул'ѝјежѝши* дѐцу тāмо; *ућѝши* да бѐрѝш; тђ је онђ кат *ткѝши*; *оснѹеш* на вратѝло; *стāвѝши* вратѝло и *навѝјаш*; *стāвѝши* још некѹ дāску; *стāвѝши* нѐкђга камѐња; седѝш да *ткѝши*; *стāвѝши* брђдо и пōсл'ѐ у онђ *утѝњеш*; да *идеш* и да *се вратѝши*; *идеш* нѐгде; *не смѝјеш* нѐкђг ни да *устāвѝши* с кђл'има нѐ *знаш* ћѐ ће да те вђдѝ (Не); *оквāсѝши* га; *слѹшаш*; да *прђћеш* пђпрѐко; *ѝмаш* мāњѝ прђсек пārā; *идеш* ѹз брдо; кат *дђћеш* тāмо; кат *се вратѝши*; ђдмā *стѹпаш* у Рāјѝтиће (Нет); *вђл'иши* мāчке?; је л' *се сѐћаш* Бāћа?; првѹ кѹћу *размѝнеш*, *погл'ѐднеш*; шта *завршāваш* тѝ?; *идеш* дђл'ѐ на овā дђлњѝ мђс; ко *бѝднеш* дђбро, дђђи; *позвѐши* жѐну; са дѐснѐ стрāнѐ кат *идеш* ђзгђр; нѐзвāн *идеш*; тѝ мѐне нѝшто *не вђл'иши*; *знаш* да нѝси бѝла за мѐне; *не смѝјеш* да *мрзѝши* ни слѹћāјно нѝкђга, *не смѝјеш* да *убѝјѝши* (Пож); тђ и тѝ *знаш*; ако *ѝмаш* мерāк, да *се умђрѝши*; *опѐрѝши* двā-трѝ пѹт тѹне обѹћу; пār пѹтā *опѐрѝши* кђла; с крвāvђм мѹкђм да хи *зарāдѝши*, пā кат хи *зарāдѝши*, чѐкāш по трѝ мѐсѐца (Рāј); да *простѝши*; кат *побѐгнеш*; тѝ *пољѹбѝши*, *стāвѝши* пот пāзухо, *пољѹбѝши* дђл'ѐ прāк, *пољѹбѝши* гђре прāк и *улāзѝши* у кѹћу; *узѝмаш* га; тђ би ти дāл'и да *пољѹбѝши* и пōсл'ѐ *улāзѝши* унѹтра; *двђрѝши*, *стојѝши*; *учѝнѝши*; кат *укрāдѝши* пā дал'ѐко бѝло *ујāгмѝши* за ђбрас; кат

ўзмѣш нѣчијѣ, *не смѣјѣш да се тѣкнѣш за ђбрас; ђѣ да се састѣвѣш; вѣрѣш га кроз врата, не смѣјѣш да уѣђѣш* (С. Ћуп); ўзмѣш онѣ сноповѣ и *турѣш* око оногѣ колца; *бѣцѣш* по зѣмљи, *разгѣрнѣш* га, *увѣдѣш* кѡње и конѡпац *свѣжѣш* за онѣ кѡлац тѣмо (Трн); *ђе стѣнујѣш?*; *ѡдѣш*, *честитѣш*, *отѣдѣш* на кѣфу; *кѣт рѣдѣш?*; *ѣмѣш* утѡбус?; с кѡл' има *идѣш?*; ако *нѣмѣш* тѣчкице, *ѡдѣш* у продѣвницу пѣ *ўзмѣш* (Шав); *понѣсѣш* рукавѣце и у рукавѣце *понѣсѣш* жѣто; прѣвѡ што *ўзмѣш* те *засѣчѣш*, да *осѣчѣш* овѣј бѣднѣѣк, онѣ лѣўскицу *стѣвѣш* у жѣто и пѡсл'ѣ *посѣпѣш* по бѣднѣѣцима, из рѣвакѣ *посѣпѣш* по бѣднѣѣцима; такѡ и ка[д] *ѡбђѣш* ѡвде; кад *ѣмѣш* шта вѣђѣт (Бу); тѣ *вѣрујѣш* твѡју вѣру (Др); *мѡрѣш* да [и] *ѡдѣш* да *рѣдѣш*; *познѣш се* с мѡмком, *разговѣрѣш*, *шѣташ*; *опрѣмѣш* је, да *опрѣмѣш* невѣсту; онѡ *прѣскѣш*; прѣвѣ *почупѣш*, пѣ онѡ на клѣду *посѣчѣш*; онѣ вѣрхѡвѣ дѡл'ѣ *посѣчѣш*; *гребѣнѣш* је пѣ је *прѣдѣш*; *ткѣш* га и *завѣјѣш* га; оно се расурѣѣвѣ ка[д] *ткѣш* (Дуј); немѡ д[а] *идѣш* ўзбрдо; *идѣш* крос Крѣе; *покупѣш* са ѣѣвѣ; ако *нѣмѣш* кѡње; *уфѣтѣш* волѡвѣ, крѣвѣ, и тѡ *тѣрѣш* сѣмо у кругу; свѣ рѣдом *окружѣш*; унутра свѣ овѣкѡ *стѣвѣш*; *завѣрѣш* га ето овѣкѡ (За); тѣ *насѣпѣш* онѣ вѡду (Цѣ); *ѡдгѣш* га а као да га *нѣмѣш*; кад *наѣђѣш* неђѣ ѡпѣт (Бл); Јѣблѣна да *пѣтѣш*; *знѣш* кѡл'ко тѡ нѣрот и вѣчѣ; тѣ *знѣш* овѣ пѣт ѡвде; у лѣитар пѣдѣсѣт гѣрамѣ *турѣш*; кѡл'ко *стѣвѣш* на овѣ л'ѣитар ракијѣ?; мѡгѡ *не смѣјѣш* да *стѣвѣш*; тѣ га *знѣш* (Бо); *зѡбрѣш* онѡ; сѣт *ѣмѣш* свѣга; немѡ такѡ да *прѣчѣш*; немѡ такѡ да *вѣчѣш*; *бѣгинѣш* л'ѣ тѣ овогѣ дѣчка?; да ме тѣ мѣне *вратѣш*; д[а] *извѣнѣш*; *знѣш*; кад нѣкѡга *вѡл'ѣш* пѣ га *погл'ѣдѣш* крос онѣ ѡман; тѣ *травѣ* *стѣвѣш* под јѣстук, *помѣсл'ѣш* за нѣкѡга; *зѡвнѣш* нѣкѡга и тѣ *ћѡсѣш*; ка[д] се *затравѣ* л'ѣ ивѣде да *ѣмѣш* пѡсл'ѣ шта да кѡсѣш; *мѡрѣш* да *купѣш* тѣ онѣ гѣђу (Бр); *бѣцѣш* онѣ гѡре а онѡ *бѣцѣш* дѡле; кат *фѣтѣш*, онѡ *бѣцѣш* гѡре а *уфѣтѣш* дѡле, *покупѣш* онѡ што си *бѣцила*; ако не *покупѣш*, *излѣјѣш се*; *знѣш* и тѣ кѡзѣње; *мѡрѣш* да *погѡдѣш* ђѣ је; *стѣвѣш* водѣ мѣло; *осѡлѣш* га мѣло, *турѣш*; *стѣвѣш* бѣшно, *мѣјѣшѣш*, *мѣјѣшѣш*, *мѣјѣшѣш*, *мѣјѣшѣш*; *бѣјѣш* и *бѣјѣш*, *тѣлѣш*, *тѣлѣш*, *тѣлѣш* док *цѣјѣло* тѡ не *истѣлѣш* (Вру); ако нѣшто *купѣш* код ѣѣ; по ѣѣвѣ *посѣјѣш* конѡплѣ; свѣ срѡм си мѡрѡ да *жнѣш* и да *вѣжѣш*; *мѡрѣш* да *стојѣш*; *вѣдѣш* ђѣ је Гѣѣѣнова онѣ л'ѣ ивѣда; *мѡрѣш* да *налѣжѣш*; онѣ дѣрѣ дѡбро мѡрѣ да *пѣзѣш* (Гл); *не смѣјѣш*, тѣтка, да *остѣнѣш* бес прѣшѣкѣ ни *секѣнду*; кад *нѣмѣш* да *пѡпѣјѣш* прѣшѣк; *којѣ пѣјѣш* прѣшѣке ѡд *арѣтмијѣ?*; *мѡрѣш* да *кѣшлѣш*, *кѣшлѣш*; овѣмо те чѣкѣ да *помѣзѣш*; што *вел'ѣш*; *идѣш* на л'ѣ ивѣду; да *помѣзѣш* и свѣ жѣвѡ си мѡрѣла да *рѣдѣш* и дѣцу да *ѣѣвѣш*; слѣбо се *дѣжѣш*; онѡ *дѣјѣте дојѣш* и *пѣрѣш* му тѣ пѣл'ѣне; пѣкару да *налѡжѣш*; *мѡрѣш* и тѣпѣх да *ѡчѣстѣш*; немѡ да *шѣтѣш*; ако *ѣмѣш* да *вѣчѣрѣш*; да *изл'ѣгнѣш* да *ѡбрнѣш* л'ѣ ѣђѣ, кѣко да *ѡбрнѣш* л'ѣ ѣђѣ; *држѣш* бѡкѣл; *мѡрѣш* свѣкѡга да *пољѡбѣш* у рѣку; у рѣку си мѡрѣла да га *пољѡбѣш*; *зѣгрѣзѣш* онѣ л'ѣп и *турѣш* зѣ *појѣс* онѣ зѣлогѣј; *л'ѣгнѣш* тѣ ѡдмѣ с чѡвѣком; *ѣмѣш* судѡмѣла да и *ѡпѣрѣш*; тѣ *зѣђѣш* а гѡре *изѣђѣш*, крос тѡ камѣње *скрѡс прѡђѣш* пѣ тѣмо *изл'ѣгнѣш*, на Дѣјѣлѡвѣ *изл'ѣгнѣш* (Го); *зѣцѣкѣш* онѡ вѣрѣло; *растѡпѣш* мѣсла и мѣло зѣјѣтна и *убѣтѣш* шѣђѣр и шѣђѣр *турѣш* па *убѣтѣш*; *турѣш* по едѡ јѣје; *зѡбрѣш*, *зѡбрѣш* кол'ко ти је тамѣн; *растѣѣш* јѣдну, *турѣш* у тѣпѣјѣ суд рѣдом овѣкѡ, *напѣнѣш* тѣпѣјѣ, *испѣђѣш*; л'ѣјѣпо *зѣђѣнѣш*;

сећеш по мало овако и *решаш* у тепсију; понегђе мало *убркаиш*; кад *испешеш*, *узмеш* кашиком л'ијепо те свуд рѣдом *попркаиш*; *умијесиш*, *турпиш растопиш* масла и зѣјтина мало *турпиш*, *турпиш* мало па *растопиш* онѡ кол'ко ти је таман, посѣн *турпиш* једно јаве двоѣ, па онѡ *лупаиш* свѣ, па *забркаиш* тѣ гурабѣје, *забркаиш*, да му *уйћеш* у кѹћу; вишѣ сѣна *немаш* (Де); да га *уфатиш* у руку; докл'ѣ *покуптиш*; кад *напунѣиш* двѣ кал'ѣма; да све *избациш*; нешто *чиниш*; *турпиш* му стол'ицу, *огрнеш* га нѣчим озгѡр, *повучеш* онѹ стол'ицу; полазника *срѣтнеш*, *турпиш* му рѹчак; посл'ѣ га *испратиш*, да *врѣтиш*; да ми *се јавиш* (До); *чѹјеш* и радѡс и жалѡс; да *пролазиш* (Дол); и *ѡдѣш* у свѡју кѹћу (Ћер); *идѣш* ка Пѣштери; ни *нѣ знаиш* мѡмка (Жу); ни да *обучеш* ни да се *провѡдиш* ни ништа (Ке); *узмеш* тѣ некѡг дѡбрѡг човѣка; ако *донѣсѣиш* водѣ, да кѹћу *одржавѣиш*; ако шта *не зарадиш* да *прѡдаш* сѣр, *прѡдаш* масла; *мѡраш* за пѣту да *просѣјеш* на чѣстѡ сѣто; *загријеш* онѹ црепѹљу, *турпиш* је на вѣтру; пѣ је *набијеш* дѡл'е, *турпиш* онѣ л'ѣп на њѹ; *ставѣиш* водѣ; *убијеш* онѡ дѡбро, *убијеш* и *убијеш*; тепсију *подмастиш* и посѣ *ставѣиш*; ѡпѣт маслом *подмастиш* одѡзгѡр; на комѣте *издрѡбиш*, овѣмо масла *раскврчиш*, *турпиш* мало сѡл'и и кѣјмака и *зал'ијеш* је одозгѡр; цѣо стѣн *гријеш*, и *имаш* вѡду тѣмо на бѡјл'ер; кат *попијеш* тѹ вѡду (Бот).

II.2.2.6. Глагол *мѡћ* / *мѡј* у 2. л. мн. има ликове *мѡжеш* и *мѡреш*, али је знатно фреквентнији краћи облик *мѡш*:

мѡжеш с ѡутом за час (Ке); *не мѡжеш* пѣшкѣ да прѡћеш (Бот); зѣмљу да прѡдаш *не мѡжеш* (Ју); каменом *не мѡжеш* да је довѣтиш (Ју); што *мѡжеш* нижѣ дѡл'ѣ (Трн); шта *не мѡжеш* (Ту); сѣмо ако *мѡжеш* (Ру); тѣмо *не мѡжеш* (Гу);

око Божѣна *не мѡреш* да дѡћеш да зајмиш (До); *мѡреш* да вѣдиш (Рај); *узми* тѡ што *мѡреш*; помѡгни кол'ко *мѡреш* (Ми); *мѡреш* л'и да дѡћеш? (По); ако *не мѡреш*, немѡ (Пе); *мѡреш* му дѣт (Ју);

мѡш сѣмо да се преврнеш; *нѣ мош* да клапараш у њѣ; *нѣ мош* да и опереш; *нѣ мош* бе[з] свѣтла да прѡћеш (Го); *нѣ мош* да вѣдиш, (Гу); тѡ *нѣ мош* да најѣдеш; *мѡш* свѣ да е искоматаш у колаће и да е турпиш (Де); *мѡш* да опереш сѡдове, *мѡш* да опереш вѣш, да очѣстиш, мѣслиш да *мѡш* успѣт?; ко *мѡш* тѣ да нѡсиш; тѡ *мѡш* да нанѣжеш (Бал); *мѡш* да замѣсл'иш; *мѡш* да зал'ијеш, немаш, *нѣ мош* да зал'ијеш (Бот); *нѣ мош* тѣ да кажеш не трѣба ѡн мѣне (Ју); ал' посл'ѣ *нѣ мош* да се запѡсл'иш (Коз); ка[д] тѣ зрѣнеш, посл'ѣ *мѡш* да га превѣриш (Коз); *нѣ мош* тѣ ништа (Леч); л'ѣти *нѣ мош* пѹтом да пребијеш; сѣд *нѣ мош* дѡл'е да прићеш (Ју); *нѣ мош* да прѡћеш ѹл'ицѣма (Не); тѣ *нѣ мош* са њѣм да изаћеш на крај; *мѡш* одѣвѣ да ѡдѣш (Нет); *нѣ мош* да докажеш лѹдѣма (Пож); ѣто сѣт *нѣ мош* вѣдет да је пѡсијѣто двѣс кѣла пшеницѣ у нѣчијѹ њѣву; *нѣ мош* да хи *узмеш* (Рај); *мѡш* да *узмеш* нешто за сѣбе, да *узмеш* рѡбу *нѣ мош* док немаш тѣчкице; немѡ ни долѣзит кад *нѣ мош* (Шав); тѣ сѣт

нѣ мош да рāзл'йкујѣш грацкӯ и сѣоскӯ кӯћу (Др); зóром је тѣ *нѣ мош* узѣт (Бо); томѣ детѣту *нѣ мош* да вѣдѣш хāир, нō ћеш да вѣдѣш шѣр (Бр).

II.2.2.7. Глагол *вѣдет* има облике 2. л. јд.:

посл'ѣн *вѣдѣш*; свѣ тō *вѣдѣш* кāко је (Де); да *вѣдѣш*; да прōћѣш и да *вѣдѣш* (Бал); *вѣдѣш* (Из); *вѣдѣш* тѣ (Ју); *вѣдѣш* овӯ л'епōту (Лу); *вѣдѣш* тāмо; *вѣдѣш* крӯшка се осӯшѣла; *вѣдѣш* мōмка; тѣк га *вѣдѣш* тāмо у кӯћу (Нет); *вѣдѣш*, имāће дōста трӯлōга (Ос); ни да га *вѣдѣш* ни да те вѣдѣ (С. Ћуп); *вѣдѣш* шта ймā слāћѣ да жѣвѣш нō дāнас; *вѣдѣш* тѣ сāt (Бр).

Краће форме ређе се употребљавају и то углавном у питањима или са значењем „види”: *вѣш* онāмо сѣло? (В. Лок); *вѣш* гōре (Це); *вѣш* тѣ тō? (Де); да *вѣш* сāмо кол'ко ймā (По); *вѣш* тѣ нѣга (Ле).²³

У литератури се ови облици објашњавају фонетским и морфолошким разлозима (преглед тумачења в. у Симић 1972: 387–389). Облике *мōш* / *мōж* и *вѣш* забележио је М. Пешикан у староцрногорским говорима. Лик *вѣш* аутор тумачи или као форму насталу у резултату редукције условљене положајем ван реченичног акцента, или као траг некадашњег атематског облика (Пешикан 1965: 174). Краће форме присутне су и у говору србијанског Полимља (Николић 1991: 476).

II.2.2.8. Забележени су следећи облици за 3. л. јд.:

ймā тā стāрѣ; *нѣмā*, *нѣмā* оде; *мōрā* да нѣко бѣдѣ онде; *продāјѣ* кāфу; одозгōр *извѣрѣ*; стōка *нѣјѣ*; *нѣјѣ* инсāн; у јѣсен кад *зрѣнѣ*; *убѣрѣ* шта му *трѣбā*, *понѣсѣ*, *посѣјѣ* мало врѣта, и такō; он *прѣчā*; овā ми свастѣка *вел'у*; сāмо мōзак *мōже* да замѣсл'у; *посѣјѣ*; хоће да *жѣтѣ*; *држѣ* крāве гōре, *мѣзѣ* крāве; нѣће да *се удā*; ко *дōћѣ* на влас, он некѣ закōне *постāвѣ*; да *се* онāј смōк *остāвљā*; тō *се стāвѣ*, нѣје смѣло да *се поквāрѣ*; то *надōћѣ*; тō *хѣчѣ* и *надōћѣ* вōда; *свѣжѣ* на чѣло; оно *горѣ* једно врѣме (Баг); *ймā* тāмо јōш да *с[e]* *оглѣднѣ* исāн; *не мōре* ни он нѣкут; *јѣдѣ* кѣче; да он *ймā* д[а] *[j]* *ѣдѣ*; он *не умѣје* да *попѣјѣ*; шта ви *велѣ* Рѣзо?; *нѣмā* о[д] тōгā нѣшта; дāнима *не отвōрѣ* нѣко врāта; *не вѣдѣ* ни да л ми је обрѣсāно; нѣће да ми *испѣшитѣ*, нō *штѣдѣ* тѣлету; да га бōк *чѣјѣ*; *рāдѣ* л ви онā рāдница?;

²³ О краћим облицима глагола *хтет* в. т. II.1.9.2. у одељку о помоћним глаголима

йм̄а да п̄ас̄е; н̄ишта *не мир̄иш̄е* л̄ијепо к̄о бос̄иљак (Бал); о̄на *не зн̄а* м̄омка; с̄ат се т̄о др̄уќш̄е *зов̄е*; с̄ат т̄о ни *н̄ем̄а*; м̄омак *н̄ем̄а* да је в̄ид̄и док *не уй̄ћ̄е* у ђ̄ердек; св̄адба *тр̄ај̄е* три д̄ана; у п̄етак *дв̄ор̄и* нев̄еста; три нед̄еље *пр̄оћ̄е*; три нед̄еље да *сед̄и*; к̄о шта *йм̄а*; *не ид̄е* младож̄ења; о̄н је *не в̄ид̄и* док *не уй̄ћ̄е* код њ̄е; *не см̄иј̄е* да је в̄ид̄и, с̄амо ка[д] *тр̄еб̄а* д[а] [*ид̄*]ѣ да *сп̄ав̄а*, кат *сп̄ав̄а*; о̄на *ост̄ан̄е*; каж̄е кад је *пресп̄ав̄ала*, *н̄ем̄а* к̄ут; т̄о *није* к̄а с̄ад; *м̄ор̄а* да *ост̄ан̄е*; *биј̄е* је, *матретӣр̄а* је, т̄о *нико* *не окр̄ећ̄е* п̄ажњу, каж̄у *м̄ор̄а* да *сл̄ушӣа*, *м̄ор̄а* да *тр̄пи*; да ме *п̄рстенуе* д̄ев̄ер; с̄амо *уљ̄зи* д̄ев̄ер; о̄на хим *д̄ад̄е* по пешк̄ир, кад је *п̄рстенуј̄е*; *дон̄ес̄е* хим ш̄ербет; кол'ко к̄о *м̄ож̄е*; *н̄ем̄а* гл̄ед̄ања; он̄у чатк̄ију ти *ст̄ав̄и*; она св̄е *гл'ѣд̄а* испр̄е[д] себе; *иг̄ра* ал' испрет с̄ебе; *уст̄ан̄е* нев̄еста; нев̄еста и *мијес̄и* и *муз̄е* и св̄е *м̄ор̄а* да *рад̄и*; *не м̄ож̄е* да се *пр̄оћ̄е*; кој̄а *йм̄а* т̄у у т̄о пл'ѣме; у т̄о пл'ѣме *йм̄а* и др̄уг̄а, у св̄ак̄о пл'ѣме *йм̄а* ј̄ош, ко *н̄ем̄а*, он̄а о̄тац *йм̄а* од ам̄иц̄е; *н̄ем̄а* в̄ашар, *йм̄а* у Пископовце, *йм̄а* в̄ашар; виш̄е *н̄ем̄а* к̄а раниј̄е што је б̄ило; пон̄ек̄а ис к̄ућ̄е *не изл̄аз̄и*; мајка ђ̄е је *пов̄ед̄е* и т̄о је, и т̄о *м̄ор̄а* да *п̄ит̄а* св̄е; да је н̄еко *не прев̄ар̄и*; *не м̄ож̄е*, т̄о је бр̄аство и *не уз̄им̄а се*; т̄о *се* так̄о *зов̄е*, т̄а *побећ̄уе*, *одбац̄уј̄е*; к̄о *наћ̄е*, *поб̄ед̄и*; сл̄або к̄о *йм̄а*, *дв̄ор̄и* нев̄еста; о̄на *покуп̄и* св̄е и *одв̄ед̄е* нев̄есте т̄амо; ж̄ена *се опор̄од̄и* криј̄ући; да *нико* *не ч̄уј̄е*; *не вель̄а* да *преск̄оч̄и* кон̄опац, *не вель̄а* ма̄чку да *уд̄ар̄и* ног̄ом, п̄ашче *не вель̄а* да *уд̄ар̄и* ног̄ом; *обав̄иј̄е се* п̄упак; *не м̄ож̄е* да *се опор̄од̄и*; *не род̄и се* н̄орм̄ално; ако *траж̄и* н̄ешто да *пој̄ед̄е*; *није* јој д̄о; каж̄е *род̄и се* он̄о шар̄ено по л'ицу; м̄есо *не см̄иј̄е*; кат *се к̄ух̄а* в̄ар̄иво; да га *пр̄об̄а*; кад *вр̄и* п̄а да *пр̄об̄а*; *не вель̄а*; он̄а што га *преф̄ат̄и* *тр̄еб̄а* да му *куп̄и* кош̄уљицу; ж̄ена кој̄а му *в̄ид̄и* з̄уп, *тр̄еб̄а* и о̄на н̄ешто да му *куп̄и*; о̄н р̄ано *бехра*; т̄о *се ст̄ав̄и*; *теч̄е* црв̄ено мл'ијек̄о, *пром̄ијен̄и* б̄оју; х̄оца т̄о *макн̄е*, *пом̄огн̄е* хим х̄оца; св̄е *се* в̄иш̄е *спр̄ем̄и*; в̄итар *се да̄е*; курб̄ан *се к̄ољ̄е*; х̄алва *се печ̄е*; *тр̄еб̄а* д̄уго да *се печ̄е*; *разб̄ије се* в̄уна, *сеч̄е се*; *пл'ет̄е*, к̄о *пр̄д̄е*; у гл̄ух̄о д̄оба *не вель̄а* да *се ид̄е*, *м̄ож̄е* н̄ешто да те *стр̄ефи*; *наг̄аз̄и* н̄ешто и т̄о *се нам̄ер̄и* и *одузм̄е* му *се* ј̄една стр̄анка; *л'еж̄и* док *умр̄е* и *ајт*; *разб̄ај̄е* дет̄ету да *не плач̄е*; дијете *йм̄а* гр̄чеве; *п̄оштуј̄е* ов̄е м̄оје; к̄ако га *гл'ѣд̄а* и *п̄оштуј̄е*; о̄н хи *не ос̄ећ̄а* (Боб); *м̄ор̄а се*; *п̄уст̄и* н̄еко за сев̄ап; док *се* т̄о *стишӣа* т̄а ситӯација; *вр̄ат̄и* на св̄оје имање, н̄ешто *град̄и*; он̄о гр̄ум̄ење *оп̄ад̄а* а он̄о т̄анк̄о вл̄акно *ост̄ај̄е*; п̄а *се* т̄о *ушт̄ав̄и*; што *се т̄ич̄е* об̄ућ̄е; он̄у к̄ожу *ушт̄ав̄и*; *зов̄е се* Деж̄ева; он̄амо *йм̄а* ов̄а бр̄ат њег̄ов, о̄н *йм̄а* чет̄ири кра̄ве; *не држ̄и* нарот; к̄озе *држ̄и* син̄овац ми ј̄едан; пап̄рика *сиј̄е се*; о̄сам кра̄в̄а *држ̄и*; *неће* г̄оре да *род̄и* н̄ишта; т̄о што *се зал'ив̄а* т̄о *се* св̄е *зал'ив̄а* мот̄ор̄има; *йм̄а* л'и шт̄агоћ; н̄еко и *покуд̄и* п̄а *се разв̄ал'и* т̄о; *д̄оћ̄е* бес п̄итања *поб̄егн̄е* род̄итељ̄има; пр̄етходно *се в̄ид̄и* са м̄омком; *жив̄и* л'ијепо; *неће* г̄одинама да *се пом̄ири*; он̄а *каж̄е*; *неће* ни да му *шаљ̄е* л̄уде; он̄а п̄осл'ен *д̄оћ̄е* п̄а *м̄ол'и*; *ужел'и се*, *ужел'и се* св̄оје; да јој *се дон̄ес̄е*; т̄о *ост̄ај̄е* њ̄езино; *н̄ем̄а* к̄о да *се м̄ешӣа*; да *се в̄ид̄и*; он̄о *ост̄ај̄е* дев̄ојки и о̄на т̄о *узм̄е* о̄туд и *дон̄ес̄е* кат *д̄оћ̄е* у т̄у спр̄ему њ̄езину; *д̄оћ̄е* нек̄и дошл̄аќ, о̄н му *одр̄ед̄и* м̄есто; *жив̄и* т̄ун̄а; отиш̄о је да *св̄ира*; *св̄ира* у п̄исак; г̄оч *н̄ос̄и*; *уд̄ар̄а* у он̄а г̄оч; *биј̄е* он̄а г̄оч; да *се об̄јашињ̄ав̄а*; н̄ешто *се нарећ̄уј̄е*; о̄н хим *испрић̄а*; т̄о *се прен̄ос̄и* п̄осл'ен, *прић̄а се*; да *д̄д̄е* на х̄аћ; т̄о *не м̄оре* ни да *се опиш̄е* к̄ако је кат *се д̄де*; т̄у *се окуп̄и* око ђ̄етири мил'иона; *тр̄еб̄а* да *се ид̄е*, т̄амо *се бор̄ав̄и* петна̄ес д̄ан̄а, *кля̄ња се* у

ђамѝју (Бот); мѝра да се *ради*; кад *ѝма* пѝсла; ѝнде се *скрећѝ*; *ѝма* кѝћа тѝ, бѝгме; ова што *теѝра*, ѝн *ѝма* највише; *држи* се стѝкѝ; кѝша *уфѝти*; кад *удѝри*, *чини* ти се цѝп оѝе да га *слѝми*; *кажѝ* ѝстѝ и ѝде *пада*; ка[д] се *пѝши* цигѝра ѝн *осѝћа* цигѝру; *осѝти* духѝн, она *бежи*, *осѝти* дѝм, она *бежи*; ѝн *не осѝћа*; *не мѝже* да се *стѝгне*; ѝн ме свѝ *псѝје*; сѝхат ѝ пѝ *треба*; ѝде се *окрећѝ*; *ради* ал'и нѝшта; жѝну *ѝма* дѝбру; нека тегѝба *наилѝзи*; свѝјес ми *мрчи*, и нека ме тмѝша *удѝра*, *наѝће* ми такѝ; бѝг *зна* кол'ѝко; *зѝнѝ*, *ради*; мѝре да се *идѝ*; тѝ ми свѝ *седи*; тѝ *остѝнѝ*; *треба* ми; ѝн с овиѝем мѝл'ѝм *уѝдѝса*; ѝн га *ѝзмѝ* код ѝѝга; *нѝма* тѝ штѝ; ѝдѝ за Беѝград; да *ѝзмѝ* неку жѝну да је *довѝдѝ* у Беѝград (Брђ); *припада* Нѝвѝм Пазѝру; *излѝзи* руда; *видѝ* се пѝт одѝвл'ѝн, ѝн се *спѝја* за рѝдник; л'ѝвѝ се *скрећѝ* за Л'ѝпосавиѝе; *ѝма* пѝнкт дѝл'е на Јарѝѝе; *одрѝни* хи вѝда; *не мѝже* да *држи*; да се тѝ мѝло *превазиѝе*; *наѝрска* се мѝл'ѝком; и *заслѝди* се мѝл'ѝко; *изѝће* ис тѝ тѝркѝ, јѝдан дѝо се *одвѝји*, *скѝпи* се овакѝ на дѝрво; ѝна такѝ тѝ *формѝра* тѝ тѝрку; *заслѝди* мѝл'ѝком и *нѝва* тѝмо неке бѝјке мѝло; кѝко *миѝшиѝ* л'ѝпо; тѝ *умиѝшиѝ*; *проћѝ* прѝзник; кат *бехѝра* знаш кѝко *умиѝшиѝ* л'ѝјепо; пријѝтан мѝрѝс *ѝма*; *наѝе* педесѝт кѝла; *ѝма* више ѝних сѝндѝка, *извѝди* сѝгѝрно педесѝт кѝла, *зѝвиѝи* до гѝдинѝ; кѝл'ко се *крећѝ*; *ѝма* једна дѝругѝ што *спѝја* ѝгут; тѝмо *жиѝви* стѝлно, и ѝн *ѝма* пчѝла, *држи* пчѝл'е, *ради* с дѝрвима помѝло, *држи* неке рѝдникѝ; *тражи* ти докумѝнта; понѝкат *нестаје* ал'и већѝнѝм *ѝма*; штѝ ѝутѝ *проћѝ*; жѝна ѝтиѝе помѝло; ако слѝчајно неко *затѝражѝднѝ*; да не *расте* тѝрн; *не мѝре* да *превија* пѝрс; тѝ је да бѝк *сачѝва*; *теѝра* пакѝте; *зовѝ* пол'ѝцију, пол'ѝција *ѝћѝ* да видѝ; *мѝра* од нечега чѝвек да *жиѝви*, да *ради*; *пресѝче* мѝлѝго пѝ ова неѝе да *прихѝти*, *остѝнѝ* брес спѝразѝма; л'ѝјепо *жиѝви*, *држи* тѝри четѝри кѝаве; *нѝма* пѝтребѝ; понѝшто *недостаје*; *ѝма* и л'ивѝде; мало *затѝжѝ*; пѝстѝ ѝура *прима* (В. Лок); мѝја кѝѝрка *учѝ* јѝ дѝцу; *припада* Ѐзбицама; *не да* се нама; рѝтко којѝ ѝма да *не вѝзи*; тѝ се *ушѝтаѝи* кѝжа, ѝбично се *осѝши* пѝ се *исѝче* на кајѝсе; ка[д] се ѝна кѝстрет *микнѝ*; неко *пошѝље* пѝсце, неко јѝк; *ћѝ* ѝе да *жиѝви*; да *видѝ* *ѝћѝ* неѝста; да *баѝци*; жѝто да *баѝци*; више тѝ *нѝма*; сѝт *постоји* да *ѝма* бајрактѝр; да се *осѝче* бѝднѝак, *понѝсе* се погѝча; пѝрѝ ѝѝска да *паѝнѝ* да га сѝнце *грије* ѝна бѝднѝак; ѝѝска се *уѝма* и *стаља* се у тѝрбу; *ломѝ* се преко бѝднѝака у шѝми где се *осѝче* бѝднѝак; *налѝжи* се дѝбро вѝтра; *стаѝви* ѝнуда рѝдом; *стаѝви* се сѝ на бѝднѝак; *ѝзмѝ* се по пѝрче л'ѝба, *умѝчи* се у сѝ и на бѝднѝаке *стаѝви* се пѝрче л'ѝба и свѝ да *окѝсе* помѝло ѝногѝ л'ѝба, ѝндѝ свѝ да се *изѝбѝ* преко бѝднѝака; *зна* се; дѝснѝм ногѝм се *улази* пѝрѝ, и *виचे* се; *ѝговѝра*; *унѝси* се слѝма; *не вреѝди* лѝгат; да се *ѝкади*, да се *ѝкади* сѝвѝра; штѝ *ѝма*; *ѝара* ѝна ѝарѝлка у бѝднѝак; *ѝћѝ* положѝѝнѝк; да *појѝдѝ*; да се *бѝче*; ѝтац ми *кажѝ*: „Нѝ, не дѝрај”; ѝдѝ *зѝвне* стѝрѝга јѝднѝга; *ѝјаѝви* Рѝсија рѝт, *ѝјаѝви* Гѝчка, *ѝјаѝви* Бѝгарска и *ѝјаѝви* Сѝбија; *саѝда* се; мѝре јѝдан чѝвек да *подѝгне*; ѝга *уѝма*; ѝн *ѝира*; *не ваља*; рѝж *ѝада*, жѝто *ѝада*; *жиѝви* у Крагујѝвцу; сѝт тѝ више *нѝма*; *не ваља* да се *спѝва* (Из); да *ѝћѝ* ѝвакѝ; време *донѝси*, тѝ вѝкат *донѝси*; *миѝл'ѝ* изѝстинѝ; *пада* кѝша; *треба* свѝкат; *лѝжѝ* знаѝчи, *лѝжѝ*; тѝ мѝре да *прича* ко гој хѝѝе; *нѝма* пѝсла, *нѝма* пѝра; нѝко те *не дѝра*; *ѝћѝ* ѝва и[з] Жѝѝевѝѝа, *ѝћѝ* код мѝне; *зовѝ* двѝста кѝћа; *зовѝ* на свѝдбу; ѝн га *зѝвне* на свѝдбу; *седи* обѝсаѝо; кат *излѝзи*,

дājē ти кофёрту с п̄ар̄ама; *жīвī* д̄обро, *īmā* ж̄ита; *īmā* ст̄ок̄е; *каж̄ē* да му д̄ам̄ ј̄а к̄ћ̄ер; *зак̄аж̄ē* се к̄ад̄ је св̄ад̄ба; б̄ог̄ *зн̄а* к̄ол̄’ко тиј̄а дев̄ој̄ак̄а *īmā*; *н̄аћ̄ē* на ӯл̄’ицу т̄у и *дов̄ед̄ē* ми је од̄е; нити *зн̄а* шт̄а је к̄ућа, нити *зн̄а* шт̄а је к̄р̄ава, нити *зн̄а* шт̄а је з̄ем̄ља; *пош̄аљ̄и* б̄рат̄ му од̄е наместо њ̄ега; она *д̄оћ̄ē* и, ка[д] *д̄оћ̄ē*, *в̄ид̄и* неко *ук̄р̄к̄а* јој у с̄обу; она *ост̄ан̄ē*; да *се д̄сн̄уј̄ē* у Лук̄аре шк̄ола; он̄ *поз̄д̄в̄ē* наш̄е ст̄ар̄ē; *поз̄д̄в̄ē* он̄; *каж̄ē*, „мӣ ћемо шк̄олу ст̄авит̄ у Гр̄убетиће г̄оре”; по т̄ом̄ē *се зов̄ē* Кр̄ушево; м̄л̄ого п̄ут̄а је *пр̄д̄с̄и*; *īmā* шестор̄ицу б̄раћ̄ē, ов̄а што *пр̄д̄с̄и* ов̄у дев̄ојку, и он̄ *д̄оћ̄ē* и *прес̄еч̄ē* га, ал’и *прес̄еч̄ē* га да *не м̄оре*, и так̄о му *дон̄ēсе* ћ̄ахат; *бигин̄иш̄ē* д̄обру дев̄ојку; *бигин̄иш̄ē* дев̄ојку; *дон̄ēсē* нешто сл̄атко; т̄о е св̄ē зав̄ршено зн̄ач̄и; т̄о и с̄ат̄ постој̄и; да *се в̄ēж̄ē* виш̄ē *н̄ēм̄а*; она *беж̄и* н̄апоље; с̄ат̄ се ст̄о ч̄уд̄а *п̄рав̄и*, ст̄о ч̄уд̄а *дог̄аћ̄а*; о[д] тог̄а *поч̄ињ̄ē*; *п̄ит̄а* се ст̄ар̄ешина; без̄ в̄ол̄ē *ж̄ив̄и*; св̄ēга *īmā* ал’ он̄о што е гла̄вн̄о *н̄ēм̄а*; н̄ико н̄ик̄ога *не х̄ај̄ē*; у Цр̄ни в̄р̄х *изв̄ир̄ē*; т̄ешко *опст̄ан̄ē* с̄ат̄ пч̄ѣла; *п̄рск̄а* се в̄оће; г̄олуб̄ов̄а *īmā* по гра̄ду; пт̄ица *ум̄ир̄ē*; да се пчел̄арство *развиј̄а* јер *н̄ēм̄а* р̄ода без̄ пч̄ѣла; *н̄ēм̄а* пч̄ѣл’ē брес̄ пшениц̄ē; нек̄а ст̄ар̄а р̄ијеч *из̄аћ̄ē*; *каж̄ē* ст̄ар̄а посл̄овица; т̄ачно *изл̄аз̄и*; н̄еће да *ул̄аж̄ē* од̄е н̄ико; *īmā* д̄обриј̄а л̄уд̄и, ко ће г̄ој р̄ēј да *н̄ēм̄а* д̄обриј̄а, он̄ *гр̄еш̄и* деб̄ело, *īmā* д̄обриј̄а л̄уд̄и; демократија *īmā* границе; *зн̄а* се шт̄а ти *сл’ēдуј̄ē*; *рад̄и* шт̄а к̄о х̄оће; *м̄оре* да *се приват̄изуј̄ē*; *прод̄ај̄ē* општиња што је њ̄ојзино (Ју); м̄ес̄ец̄ д̄ан̄а да *се к̄исел’и*; *īmā* цијела ист̄орија; кад̄ *б̄ид̄ē* ј̄ес̄ен̄; м̄ене *д̄оћ̄ē* таксиста пред̄ в̄рата; *г̄ас̄и* се Рог̄озна; *ост̄ан̄ē* ј̄алова; поч̄ињ̄ē да *се ж̄њ̄ē*; кој̄а *бол̄уј̄ē* н̄ешто; т̄о *се зар̄ад̄и* с пиј̄аца; т̄а *уз̄има*; т̄у таксиста *д̄оћ̄ē*, *нап̄ун̄и* у г̄епек; *ч̄ек̄а* га с к̄ол’има; *īmā* и за м̄ене; ако т̄о *узр̄и*; да *се не ож̄ен̄и*, он̄ *пл̄ач̄ē* за оцом; *пом̄аг̄а* ме к̄р̄ваво; ов̄о да *се пор̄ад̄и* (Ка); он̄ *ж̄ив̄и* у гра̄ду; к̄о да ме м̄рт̄ви сан *ув̄ат̄и*, т̄ек *се з̄ора указ̄уј̄ē*; из̄утра положа̄оник̄ *дол̄аз̄и*; п̄осл’ē *сп̄усти* он̄ē б̄ад̄њаке; *вр̄еч̄и*, *бл’ēј̄и*; к̄о *н̄аћ̄ē* п̄р̄ви; *пронал̄аз̄и* н̄еко; *свир̄а* клан̄ет̄; ј̄едан *ж̄м̄ур̄и*; из̄ Ј̄ов̄ē *ист̄иц̄ē*; из̄утра кад̄ *уст̄ан̄ē*; ом̄ладина *се пок̄ун̄и*; т̄а *се д̄ан̄ сл̄ав̄и* Ћур̄ђевд̄ан; *ск̄ун̄и* се нарот, мол’ит̄ва *īmā*, *чит̄а* се и *пок̄ун̄и* се нарот; у ма̄ју м̄ес̄џу *се пос̄џ̄ē*, *ск̄ӯа* се ј̄аји п̄а *се т̄ур̄и* у он̄у кон̄опљу; *б̄ер̄ē* се п̄р̄в̄о ј̄една кон̄опља, *зов̄ē* се бел̄ојка, т̄о *се об̄ер̄ē*, у моч̄ило *се од̄н̄ēсē*, *пок̄исел’и*, п̄осл’ē *се т̄р̄л’и*, о[д] тог̄а *се пр̄ед̄ē*, *тк̄ē* се касн̄иј̄ē; т̄о *се* посл’ē гребен̄има *гребен̄а*, п̄а *се* посл’ē *ост̄ав̄и* ка[д] *д̄оћ̄ē* з̄имн̄о в̄реме; он̄д̄а *се пр̄ед̄ē*; *иск̄оп̄а* се р̄упа п̄а *се к̄ӯа* он̄а пр̄еја; *сав̄иј̄ē* се на кол’енике и три недеље *ћ̄ути*; асл’и *се* ч̄овек *нај̄ед̄ē* дом̄аћ̄ек л’ѣба; он̄а г̄рдн̄а *ум̄ијес̄и* т̄о л’ѣба; *д̄оћ̄ē* код̄ нас на сл̄аву, не м̄оже да *д̄оћ̄ē* к̄омшијск̄и и с̄едн̄ē за ост̄ал̄ и, *рад̄и* и он̄, *прекр̄ст̄и* се, *чест̄ит̄а* сл̄аву; *от̄ид̄ē* п̄а *се иж̄љуб̄и*; он̄а *рад̄и* д̄ол’е; он̄о св̄ē онак̄о *ост̄ан̄ē*; ст̄ока кад̄ *баљеж̄а*; овид̄ије *прот̄ер̄а* ов̄це и *н̄д̄си* га у на̄р̄уче ов̄амо (Коз); *чин̄и* ми се; Рајко т̄у *ж̄ив̄и*; *ж̄ив̄и* т̄у са жен̄ом; Светл̄ана *се зов̄ē*; *затр̄аж̄и* м̄омак̄ дев̄ојку, *ч̄уј̄ē* *īmā* д̄обра дев̄ојка; п̄а *се* т̄о *п̄ож̄њ̄ē*, п̄а *се* т̄о *шт̄ав̄и* у моч̄ило п̄а *се* т̄о *с̄уши* он̄о *се т̄р̄л’и*; *не д̄а* им ма̄ма; да б̄ок̄ *сач̄ув̄а*; *īmā* од̄е; к̄о *īmā* о̄фце, *п̄рав̄и* се; кат̄ *се п̄ож̄њ̄ē* пшеница; т̄а циј̄ећ̄ *р̄ћ̄ē* у в̄еш; ч̄овек св̄ашта *пр̄оћ̄ē*; н̄еће гла̄ву да *окр̄ен̄ē*; ов̄о св̄ако *ј̄ур̄и*, ид̄ē *ће* је јефтин̄иј̄ē; он̄ *з̄р̄ади* св̄ē са нас (Леч); *н̄ēм̄а* шт̄а ов̄ē г̄один̄ē да *се каж̄ē* да *не ваљ̄а*; *не д̄а* ми да прегов̄ор̄им; *уч̄и*, тр̄ећа г̄один̄а, он̄а св̄ē р̄едом̄ *д̄ај̄ē*; с̄ин̄ *се пров̄укуј̄ē* к̄а п̄ил’е крос куч̄ине; у Митровицу *ж̄ив̄и*; м̄оја ма̄јка *н̄д̄си* он̄у сл̄аву; и *чин̄и*; с̄ниј̄ег

пүшиі; чини: фү, фү; цйо дан бйјє кѡло; сѡд нйко нит йґрѡ нит пѣвѡ; тѡ вѣжє за Црнү Гѡру; не смйјє нйко нйкут да мрѡднѣ; кѡм ље чйне да учйниі; јѡшє на вратйло, а гѡла да се скйнѣ; дѡђє положѡонйк прет күћу; у решѣто понѣсѣ; ул'єгнѣ, ўзмѣ онѣ чепѡнице; ўзмѣ и гржѡ у шпѡрет; да родй бѡљѣ жйто; онѡ повѣсмо вйси низ л'ѣђа; ѡна врйшитй, не смйјє да уђє да ўзмѣ дйјете, а не смйјє да га остѡви; нѣко тѣрѡ стѡку, нѣко нѣшто да нѡси; онѡ нѡси здрѡвицу; да угрѡби здрѡвицу да однѣсѣ девѡјки да попйјє; девѡјка кумўјє дѣци; којй угрѡби онѡ крс нѡси; држѣ дѡл'е күћу (Лу); нйко се не озувѡ; рѡди код прйвѡтника; иде пѡ тѡмо се окрѣћє; вйди се једна фѡрма на онѡ брѡдо; прѡво нанйже се иде, силѡзи се с брѡда; мил'йција долѡзи тў нѡн-стѡп; тў аутѡбус долѡзи; да дѡђє да те ўзме; да те довѣдѣ; нйт се кѡсѣ нйт кѡ што рѡди; по јѣдан дан рѡди, по јѣдан не рѡди; жсўѡ, ал' кѡ те пйтѡ; кѡњ найђє на рйјеку и пўкнѣ онѡ л'ѣд и ѡн побѡдѣ глѡвѡм; избацўјє, тѡмо-овѡмо, мўчи се; дѡбро нѡрот жйвиі, кѡ нѣ знѡ онѡ ранијѡшњѣ; мѡрѡ јѡш да се додѡднѣ; онѡ се поцѣпѡ; ѡдмѡ се одвѡја, познѡе се; стѡви да се сўшиі, сўшиі се онѡмо; да се онѡ рѡзбој не помѣра; жйца ље се прѡтйњѣ; нахлѡди се, нйје мѡгло да се спрѣчи; да л'ѣчи се тѡ болес; бѡл'ѣс кѡ овѡ сѡт што се јѡвѡѡ; чѡвѣка тўга уфѡти; рѡднѡ мѣсто укйда му се и ѡн љўти; и ѡн унишѡвѡ; кѡко да тражй од нѡшѣ држѡвѣ чѡвек; онѡ сѡђє с бандѣрѣ; кѡ не плѡћѡ струју а троши јє; судйја према њѣзи и диктирѡ, ѡна пйшиѣ; она свѣ плѡчѣ, не мѡже од плѡча да кѡжѣ; нѡс и не пйтѡ судйја; сѡмо дектирѡ тѡмо и она пйшиѣ (Не); код нѡс се чўвѡ; ѡн се пробйјє; да ме издржѡвѡ кат се најѣдѣ, гѡћѡ пиштѡљѡм у онў пйту и исцўјенѡ ти тепсију; да напѡнѣ тѣбе нѣко; нйко не жйвиі; сўнце грйјє, кйша пѡдѡ; овѡ ми сйн однѣсѣ мл'йјєко те растўри дѡл'е у Пѡзѡр; рѡди дѡл'е ко шњѡјдера; ѡн ти ўзмѣ пѡ ти напйшиѣ; нѣшто дѡбијѣ от ствѡри; не мѡре да трпй кѡмшйлуk, нѡрот, а нѣ да трпй твѡју дѣцу; тѡ се закѡљѣ вѡ ил'и крѡва пѡ се тѡ осўшиі; обрнѣ се гѡре; не вѡди рѡчуна дѣци; не смйјє дйјете да тѡкнѣ; ѡдѣ да тўжй; зѡвѣ тел'ѣфѡном; цйпцијелу нѡј прѣдѣ, нйшта не рѡди осим тѡ; жѣнй сйна, ѡн спрѣми лўде да те прѡси код мѣне; нѣ знѡ ни да збѡри ни нйшта; нѣшто да пйшиѣ; нйкат не ўзмѣ дйнар; ймѡ гѡре навр Бѡрѡ зѡвѣ се Цѡрина; кѡжѣ дошѡ цѡр са вѡјскѡм; нѡрот је остѡ л'ѣба да нѣмѡ, прѡзнујѣ нѣкй дан; вѡљѡ сўкно; ѡн љѣо тў да се сакрйјє; не мѡже ѡн тў да се савйјє; кѡжѣ хѡћу; застўпѡ овѣ жѣне; онѡ се зарѡвнѡ (Нет); забѡл'й тѡ стѡмѡк; да се тѡ поправи; књйжицу не мѡже да извѡди; свѣ вйшѣ натйјечѣ; да се пензионйшиѣ на прѡл'ѣѣ; ако га ѡн јѡш не смўвѡ те га не слѡжѣ; рѣкѡ му да му плѡти; јѣзык учи; тѡ му се не свйђѡ да напйшиѡ; Мйса не мѡре да постйгнѣ; са нѡма се тў граничи; да ми кѡжѣ кѡко се зѡвѣ; посл'ѣ иде се прѡво; причѡ Дрѡгица; свўј стйгнѣ; догўрѡ стѡку, мўчи се, догнѡ зйми тў, ймѡ вѡда и штѡла, а л'ѣти тѣрѡ и тў на пѡшу; донѣсѣ, остѡнѣ тў љўбре, остѡнѣ мл'йјєка; гл'ѣдѡ навйше; не мѡже тѡ бѡл вйшѣ да прѣтўра; кад ѡдѣ гѡре, оѣе да се убйје од плѡча, пѡ сѡд пѡти зѡ мнѡм; сѡ мнѡм да спѡвѡ (Ос); тѡ вѡда ни млѡго знѡчи, иде у Лўцкў рйјеку, бл'йзу Гол'йјѣ гѡре извйрѣ; она нйкнѣ, порѡстѣ, сѡзрѣнѣ, ѡндѡ се пѡжњѣ, повѣжѣ се у тўцѡт и тўри се у некй резервоѡр водѣ; ѡн се ожѣнй; довѡди мўзику; извѣдѣ мўзику; ѡн дѡђє тѡ вѣѣе и свйрѡ тў; пйшиѣ у нѡвине (Пож); не свйђѡ ми се; кат се прѡси; ўзмѣ је и довѣдѣ је; ѡдѣ дѣсет жѣнѡ; спрѣмѡ

добрo; *не спавā*; кoл'кo *долāзī*; тo *се продāē*; *не вельā* oн; кад *завīјē* снīјег; *не мoре* да *се допрēмī* дрво и кāмēн; *трēбā* да *īмā* срце; *нēмā* врēмена да *дoђē* на ручак; докл'ē *се* тo *не испēчē*, на смēну *радī* *се*, нēкo *допрēмā* дрва, кāмēн, нēкo *ложī* тy, *печē*; ка[д] *се* тo *испēчē*, *вāдī* *се*, *товārī* *се* у трāктор, кaмиoне, *мīчē* *се* одāтл'ē; *прcнē* свē у кoмāте; *разјēдē* га; овā пyт кaкo *идē* пā *сусрēтнē* гoре до рīјекē; *не сīјē*, нīти ти кo *радī*; *покoсī*, нēкo *не покoсī*; кат *се запoсл'ī*, *не опoсл'ī* нīшта, кā онā што *радī*, кā онā што *не радī*; дīнāра једнoга *нēмā*; *жīвī* от Нēмачкē, oдē *нēмā* нīшта; један сāмо *радī*, ил'и *радī* ил'и *не радī*, и *дoдē* ти стo и педесēt и двēста ēурā; да *се смīлујē* да ти *дoдē* некy пāру; нīкo ти *се* ни *не стāрā* o тoмē; пā *се напљāчкā* (Рај); *плāћā* ми валā један yнук струјy; слāбо *се* и *кoсī*; кат *се испрoсī*, *зoвнē* девoјке; невēста *се обукyјē* у хaљīне; *цумбyсī* *се*, *пēвā* *се*, *īгрā* *се*; родбīна *трāжī* злāта; тo *се* првиче *зoвē*; *јēдē* *се*, *спрēмā* *се* јēло; свēкар да те *yзмē*; *не вельā*, *кажē*, кoнoпaц да *прескāчē*; *не смīјē* да *дīжē* тēшко да *не побāцī*, да *не прескāчē* кoнoпце; детēту *остāнē* фл'ēка на oбрас (С. Туп); дрyгo нам *не трēбā*; нēму *остāнē* дрyгā рāса гoре; *крyжī* тā рāса, *īмā* свē свoјe; *л'ēгнē* чoвек oвaкo, *л'ēгнē* и *уфāтī* кo да га *дīгнē*; овo *се острyжē* кoсoм; тo *се побoдē* један кoлац; *тēрā* хī посēн; онā *се* кoнoпaц *савīјā*; oн *трчī* све док *дoђē* до стoжера; oн *окрēнē* нāзāt; *идē* oпēt на oбрāтно; oн *развīјē* скрoс; тaкo *умēљē* жīто; зрнo *пāдā* ис клāса (Пож); *зoвē* на тел'eфoн; *нoсī* и да *пēрē* тāмо; *горī* шпoрет; *смētā* ми кāфа; *īмā* oдē пēt-шēс кyћā; кат *се дēсī* нешто; Мīлан јoј *се* oтац *зoвē*; дāнас цēо дāн *радī*; нēће нīкo да *стрvī*; вīкāл'и су му да *идē*; да *бежī*; *нēће* да *изāћē*; *пīтā* за мoг oца; oн *л'ежī* на крēвет; овā сīн *донēсē* понēкy грāнчīцу; свē *спрēмā* да *се јēдē*, *спрēмā* свē; *долāзī* и *yвēк* *пīтā* кāкo је бāба; *не мoже*; *īмā* мyжа; мoзак јoј *се мyтī* нешто; понēкад *наврāтī*; *седī* сāма; нīкo да ти *дoђē*, да ти врāта *отвoрī* (Шав); тy *се нāспē*; тo *се* свē *изнēсē*; да им бāнка *одoбрī* кредīт (Бoљ); *кoпнī* снīјег; свē *стојī* снīјег до мārта, пā oндā *грyнē* одједнoм; *не мoже* да га *откāчī*, *не смīјē* да *се пyстī*; *не мoже* да га *открпī*; *прīчā* Грāде; да *се спāси* од кīшē; да га *удāви*; *не лāжē*; да *идē* дāљē; *чyвā* oвце дoл'е (Бу); *нēмā* држāва пāрā; свē *се пoпчīјē* (Врс); *учī* за дoктoрку; мyж ми *погyнē*; *узīмљē* свē бoловāње (Гр); oвo *се зoвē* Врyјчāнскo јēзеро овo нити *извīрē*, нити *увīрē*, *yвēк* овāкo *пoстојāвā*, *не пāнтī* нīкo да је прекāпīло; кo *вēрујē* свoју, *вēрујē* и мoју; свē *идē* кaкo *трēбā*; добрo *се* *не зoборāвљā*; *дoђē* oдē понēкад, ада, *не вīдī* те; oдмā *идē*; *пāдā* снīјег; *дēсī* *се*; *пāдне* снīјек по мēтар; ако *подржī* до новēмбра (Др); унyка ми *дoђē*; мoмак *не долāзī*; *прcтeнујē*, *дoђē*, *знā* *се* дēвēr, *ул'ēгнē* трī чoвēка; oнā хī *услyжī*; невēста *донēсē*, *дарyјē* кошyл'ицу, *срēжē*; *дoврī* невēста; *зoвē* *се* ћēза; онo грādū да *се* *не осурљā*, пā посē онo *подвīјē*, да *се ткē* у нити тo да те *одмīјенī*; *продāē* тo имāње (Дуј); *мoже*, сāмо *не мoре* кoл'има, *не мoре* кoл'има; слāна тo *убīјē*; ако *īмā* плaстeнīке, мoже; тo *се хрāнī* стoкa; кoмбāј је *умēљē*, *усītнī* га *īстo* кo плēвy; тy посēн *бāцī* жīто; *кyпī* *се* онo пā *се свēжē*; *нēће* д[а] *успēвā* oдē кукyрус; *чинī* ми *се* (За); сāt пēнзīју *не мoре* слāбо кo ни да *дoчēкā*; бoк да *помoгнē* овoм нāroду; oвaкo *се напрāвī*; у oчи те *удārā* кoл'кo је бīјēла; oн сāl' *шкрīпī* от пēпeла; кo мāsан *долāзī* тā вēш (Цe); бог све *одрēђyē* и

завршава; ако те бок *итити*; ма̀ло *се ра̀ди*, нѐмā кò да *ра̀ди*; двāдес овāцā *ѝмā* (Гло); пòчнѐ л'ѝс да *пāдā*; тò *се зовѐ* л'ѝснѝк; сāt *се вѐћ сѝјѐ*; кòња кат *упрѐгнѐ*; Јāрут *се зовѐ* овā планина, òна *закачѝнѐ* прѐдѐо от Кòнѝча; мòже чòвек да *се* овакò *посāгнѐ* и да *ѹђѐ*; тѹ ѝмā рāзнѝх нāтпѝсā; тā јòрган сāt *седѝ*; мòрā òдмор да *напрāвѝ*; тѹ *се говòрѝ* ср̀пскѝ јѐзик; кат хим *ѹзмѐ* Турчѝна, кò да *ѹзмѐ* нѐ знāм кòга (Гу); докл'ѐн *се не задрѝјемā* понòђи; *прāвѝ се* тòрта, *прāвѝ се* баклāва; те *се* онā шѐћер *растòпѝ*, е пòсѐн мòре да *се растāнѝ* онò да *се не л'ѹјепѝ* зā р̀уке; млòго да *се ујāптѝ* па посл'ѐ *нѐћѐ* да *ѹђѐ* у дѹдове онā шѐрбет; *прòврѐ се* па *врѝ* дòста валā, један дāн цѝо дāн *врѝ*; нѐко је мѝјесѝ кā пѝту, а дѹго *се пѐћѐ*, пошто *не мòре* да свѹд да је *уфāтѝ* òдмā вāтра; овā млāдеш *умѝјесѝ* гурāбѝју; да л' *се л'ѹјепѝ* за руке; да *се кòсѝ*, да *се жњѐ*; *пāнѐ* жѝто; *ћинѝ* ми *се* такò; кат *се ожѐнѝ*; не мòре да *мѹзѐ* крāву (Де); онò што *трѐбā* да *се прѐдѐ*; онò *сѝђѐ* и *òђѐ* тò бѝјело ко снѝјек; *не вѐлā* да *се брѝшѝ*; сāмо *чаракā*; полāзнѝк *òðђѐ*, òн *пāнѐ*, е посл'ѐр òн *гр̀жā* тò и такò; сāмо јѐдна *нѐмā* децѐ; сāмо *обѝјā* по сѐлу; *вòл'ѝ* да *гāнтā*, да *прѝчā*; *вѝчѐ* оће дѐ у Тутѝн да *жѝвѝ*; кò да *прѝмѝ* њѹ; *не мòже* с онòм женòм ни двѝје; стāлно *идѐ* код л'ѐкара; *не мòже* да је *тр̀пѝ* пā тò; тò што *прѝмā*, свѐ *дāјѐ* у бāнку; *идѐ* преко бāнкѝ и кāо оће да *к̀пѝ* стāн; *ѝмā* купāтило тѹ; дòл'е тā бāба јòј *жѝвѝ*; кад *нѝкнѐ* трāва; *чѹвā* òвце ил'и говѐда; *не мòже* ни да *ра̀ди* кад *не вѝдѝ*; *нѐмā* кò да ми *поòрѐ* (До); *увѐдѐ* је зāва те *двòрѝ* испред лѹдѝ; она тѹ *двòрѝ*; *улāзѝ се* у сòбу а на хòднѝк понѐко *улāзѝ* овāмо; мòре да *се намѐрѝ*; *идѐ* те *ра̀ди*; нѐко *се ожѐнѝ*, нѐко *ѹмрѐ*; тò нѐко *не трагā*; и рāдòс и жāлòс *се чѹѐ*; мòре тѹ да *ограйшѐ*, мòре да *помѐрѝ* пāмѐт; *не вѐлā* нѝкāко; свѐ *остāдā* некòшено (Дол); двā трѝ п̀ут га *окрѐнѐ*; *сāђѐ* с кòња и *одвѐдѐ* је тāмо љѐ трѐбā да *се свѐдѐ*; òдѐ у ординацију; *прѝчā* пòсл'ѐ тāмо са женāма; *ѝмā* дѐвѐр; *ѝмā* дѐвѐр те јòј *вòдѝ* кòња; нѝђѐ да *преговòрѝ* док *не сāђѐ*; *ѝмā* òна марāмче и кат *прѐђѐ* вòду, *бāциѝ* онò марāмче; нѐко *потрчи* да га *ѹзмѐ*; *ѹмб̀усѝ се* и тāмо и тāмо; *трѐбā* да *бежѝ*; да му *поклòнѝ*; *гл'ѐдā* ма̀ло овакò ѹгл'еднѐ; ма̀ло да *утѝчѐ* на њѐга; *умѝјѐ* да прѝђѐ; *трѐбā* сѐдам кѝлā шећѐра; испѐкција ко *òðђѐ*; *нѐмā* ми покрѝћѐ; сām *жѝвѝ*; *ѝмā* вāшар; тѹ *нѐмā* ш̀ѹмѐ; *ѝмā* тѹ једна вòда, нѝкат *не прѐстāнѐ*, *ѝмā* тѹ ис кāмена *изл'ѝвā*; кò ти му га *знā*; Грачāнскѝ кр̀ш *се зовѐ*; она *сл̀жѝ* за ѝспомòђ стр̀јѐ; *ѝмā* кл̀ч тѹ; *трѐбā* да *ѝмā*; сād *се бāвѝ* пољопрѝвредòм; *сѝјѐ се* л̀ѹк; *не ра̀ди* на грађѐвину; *трѐбā* да *се ра̀ди* (Ђер); *долāзѝ* посл'ѐн с л'ѝјевѐ стрāнѐ; свѐ га *прегāзѝ*; јѐчма *однѐсѐ* тāмо; *òðђѐ* изј̀тра у трѝ сāта *устāнѐ*; òтац те сāмо *дāдѐ*; *ѝмā* кāмѐн у ж̀чнѹ кѐсу; нѝко *не смѝјѐ* да хи *п̀стѝ*; дāнас *не вѐлā* да *се ра̀ди*; òн *кòсѝ* дòл'е; *спāкујѐ* тò т̀не; òн *заѹзмѐ* тѹ ј̀ртинѹ; *пушĥā* *се* стòка; *нѐмā* у Тутѝн л'ѐпшѝ мòмак; да *остāнѐ* и без децѐ; *знā* *нѐмā* к̀т, ни љѐ да *ра̀ди*, ни љѐ да *зарāди* (Ер); *позòвѐ* на свāдбу; òна *фāл'ѝ* тѹ мòју жѐну, *фāл'ѝ*; òдѐ тāмо *ѝштѐ* је; *тражѝ* је; *не вѝћā* ни òн тѹ девòјку, òн се тāмо *зabѝјѐ* у др̀гѹ сòбу; да *провѐри* кāка сам јā, свѐ тò тѹ да *вѝдѝ*; твòј òтац *познāѐ* овѐ Сāдѝковићѐ; *òðђѐ* да *вѝдѝ* кāко жѝвѝ, кāко *борāвѝ*, *врāћā се*, *прòђѐ* јòш једно мѐсѐц дāнā; *бежѝ* и тāмо и тāмо; пошто ве *ѝнтересујѐ* прòшлòс; да *донѐсѐ* слāткò; она *зѝјевā* дòл'е по Ср̀бији, овā *зѝјевā* тѹ; сѝла бòга *не мòл'ѝ* (Жу); *òðђѐ* до ш̀л'ѐ; да те *изѐдѐ* и да те *офр̀душѝ* и нѝшта; *јѐдѐ* бѝјел'ѝ л'ѐп; *не мòре* да *жѝвѝ*, *помāгā* др̀жāва;

сйн ми *йм̄а* четвѣро децѣ, њн *пр̄им̄а* додатак на јѣдну ћѣр; *прод̄а* тѣл'е, *прод̄а* сѣр (Ке); *нѣће* да *се от̄ањ̄и*; п̄а *се* она дѣбро *угр̄ијѣ*; обаруша кат *се к̄ит̄и*; ка *се испѣчѣ*; тѣ *не мѣже* да *се упорѣд̄и*; *йм̄а* пчѣл'е; п̄а *ѡдѣ* мало дѡл'е, па *донѣсѣ* комп̄ир; не *ѡа* ми да идѣм; на п̄ут да му *т̄ур̄и* (Бот); она мѣне *в̄ичѣ* (Тр).

П.2.2.9. У 1. л. мн. презента наставак је -мо:

м̄и *м̄исл̄имо*; чѣму *се м̄и н̄ад̄амо* (Бал); што *рѣкнѣмо* шлог̄ирѡ се; м̄и јој се н̄икат одужит *не мѣжемо* (Боб); св̄и *се вр̄аћ̄амо* њѣму; *зн̄амо* с̄игурно да хоће да се умрѣ; *Амко* га м̄и *зовѣмо*; *тѣр̄амо* одоздѡл; б̄аш тол' *икѡ* имања ни *нѣм̄амо*; онѡ *кажѣмо* м̄и (Бот); јѣдно тѣл'е *држ̄имо*, *закѡљѣмо*; в̄ишѣ *не мѣремо* ни да *рад̄имо* (Брћ); пом̄ало *ѡѡћѣмо*; *уп̄ал'имо* трактор; *от̄идѣмо* б̄аш да *сечѣмо* мало т̄амо т̄у ш̄уму; м̄и *зовѣмо* гѡре; м̄и *с̄ићѣмо* у Јѡш̄аницу; *йм̄амо* пил' *иће* тѡвнѣ; *к̄уп̄имо* кр̄аву; *к̄уп̄имо* кр̄аву; *л̄ат̄имо* га м̄и (В. Лок); *ѡѡћѣмо* на к̄афу; *скѡкнѣмо* з̄ачас дѡл'е шт̄а трѣб̄а да *к̄уп̄имо*; *сечѣмо* тр̄и б̄адњака ѡде; *донѣсѣмо* водѣ у тест̄ије; *в̄ичѣмо*; кол̄ач да му *ст̄ав̄имо* на рѡгове; т̄у *найћѣмо*; *ѡенѣмо* нав̄илке; да *вр̄ат̄имо* д̄угове (Из); *идѣмо* кат умрѣ нѣко њ̄има; да *идѣмо* да је *ѡтмѣмо*; *мѣремо* с̄амо да *се ч̄уд̄имо* (Ју); с̄ад *не мѣжемо* да *завр̄иш̄имо*; *нѣм̄амо* аутобус, свѣ *пл̄аћ̄амо* такс̄исту; *ук̄исел'имо* да *јѣдемо* (Ка); *сл̄ав̄имо* сл̄аву Мр̄ат̄инд̄ан; *йм̄амо* т̄у воденицу; *унѣсѣмо* б̄адњакове; п̄а *се окрѣћѣмо* ѡколо; *напр̄ав̄имо* лѡпту од кр̄п̄а п̄а *г̄аћ̄амо се*; м̄и *се кр̄ијѣмо* по ш̄уми, пѡсл'ѣ *ѡз̄мемо* копр̄иве *пѣламо* н̄арот, *пѣц̄амо* и копр̄ив̄ам; м̄и *сакр̄ијѣмо* он̄у копр̄иву; т̄амо *ост̄ав̄имо*; *накр̄иш̄имо* врбѡвинѣ, дренивинѣ и *зак̄ит̄имо* к̄ућу и свѣ, шт̄ал'е *зак̄ит̄имо*; *ѡз̄мемо* кѡпр̄ив̄а, *пѣц̄амо се*; јѣдва *чѣк̄амо* да *ѡѡѡмо* да ни нѣшто *понѣсѣмо* да *јѡѡѡмо*, и *јѡѡѡмо*, *понѣсѣмо* с̄ира, *понѣсѣмо* сланинѣ; *тѣр̄амо* к̄ући; и одѡсмо да *се проиѣт̄амо*; ов̄амо *се вр̄ат̄имо*; да *ѡѡѡмо* н̄ас двѡје а да *ост̄ав̄имо* њѣга с̄амѡг (Коз); да *ж̄ив̄имо* како трѣб̄а; *ск̄ув̄амо* мл'ѣко; м̄асн̄и *јѡѡѡмо* и такѡ; оћемо да *бат̄ал'имо* (Леч); Чук̄ара је *зовѣмо*; *ѡѡћѣмо* с радњѣ; *йм̄амо* м̄и и с̄ад оће ѡман; м̄и ти га за н̄ишта *не кор̄ист̄имо*; с̄ат тѡ *рад̄имо*; *п̄ијѣмо*, *весел'имѡ се*; да *се окв̄ас̄имо*; м̄и *не зовѣмо* вал̄а (Лу); што *пр̄им̄имо* њ̄има; *ѡамо* и за л'ѣкѡве; тр̄и кр̄авице *држ̄имо*, *не мѣремо* да *држ̄имо* н̄ишта в̄ишѣ; што ћемо да *ткѣмо*; св̄и *сл̄ав̄имо* сл̄аву (Не); трѣб̄а да *разгов̄ар̄амо* л̄уцк̄и; *држ̄имо* чет̄ири кр̄аве; *опријатѣљ̄имо се*; *сед̄имо* јѣдан д̄ан к̄а у свѡју к̄ућу (Нет); *зал'ив̄амо* имања, *йм̄амо* т̄у вѡду; м̄и *нѣм̄амо* такѡга ћовѣка в̄ишѣ, *нѣм̄амо*, овѣ м̄и водѣ *нѣм̄амо*; *тов̄ар̄имо* с камиѡном (Пож); *ч̄ист̄имо* овѣ плѡтове (Рај); вѡду *не пл̄аћ̄амо*; *йм̄амо* м̄и т̄амо свѡјт̄и, *идѣмо* нѣкат на св̄адбу; кат *се пом̄ирӣмо* (С. Туп); *йм̄амо* пѣнзијѣ и с̄амо *се хѡп̄амо*, *сед̄имо*, *јѡѡѡмо* *йм̄амо* да *јѡѡѡмо* и да *п̄ијѣмо* и з̄имус *идѣмо* дѡл'е; *разгов̄ар̄амо* ал'и *не мѣремо* да *отвѡрӣмо* нек̄и р̄азговѡр вѣл'ик̄и, *не позн̄ајѣмо се* (Трн); м̄и *йм̄амо* тѡ; *крѣшѣмо* лѡзу око к̄ућѣ; *не см̄ијѣмо* млѡго ни да *п̄ијѣмо*; *от̄идѣмо* м̄и пѣшкѣ; *йм̄амо* гѡре јѣдну рѡћаку; *ајде* да га *ѡз̄мемо* (Шав); *сед̄имо* ми (Бол̄); *гл'ѡѡмо* с прѡзѡра (Бу); *бор̄имѡ се* за ж̄ивот; *ѡѡѡн̄имо* б̄адњаке (Врс); *йм̄амо* вѡду

уну́тра, *ймāмо* свòју вòду; *стйгнēмо* (Гр); *купу̀емо* др̀ва; *идемо* и с тра́кторима; мало да *поседі́мо*; мй *комиши́јмо* с Бр̀ничанима óде; мй *мòрāмо* óде да *сарађу̀јемо*; углавнò *слажēмо* се дòста (Др); *држимо*, *ймāмо* пē[т]-шес кра̀ва, *ймāмо* пēt ју̀нйца, *правї́мо* сāt и силáжу йстò *правї́мо* и от гра̀шка; *ймāмо* кòмбāје, и *покòсїмо*; свè рēдом такò *ба̀цамо* и *га̀зїмо*; такò *радї́мо*; òдмā *поту̀рїмо* фòл'ију, са стрāнē фòл'ију и *прèкријемо*; кāсно *пòчнēмо* да *òрēмо*; слāбо *идемо* у шўму него хи *купу̀јемо*; *нēмāмо* мй нāшу шўму; *ймāмо* ўгља; *ўзмемо* по трй тóне ўгља (За); мй *ка̀жемо* мўхур; *нēмāмо* һē (Це); *отèрāмо*; да га *провèдемо* како трèбā и да *помòгнēмо* некогā сиромāха (Бл); *ймāмо* мй ма̀пу; др̀љаче овè што *др̀љāмо* жйто; мй *идемо* код њй (Бо); тò *жел'їмо* нāјвишè; смйјемо се да с[е] купāмо на Ђурђевдāн; да јòј *повèдемо* л'йјепòга; кат је *ту̀рїмо*, тāмо *свèдемо*, *знāмо* штā һемо; *подèнемо* у стòгове; *направї́мо* гўвно и онò снòплє *порèдїмо* *направї́мо* мètл'е от брèзè, вйлāма *ускрајњемо* слāму и *обрйшемо* гўвно, те *покупї́мо* онò жйто на кўп и лопāтāма *издйжемо* онò жйто и *вйјемо* и ондā *сипāмо* у врèһе, *дйжемо* на тāван, *умйјешāмо*, *понèсемо* у воденйце те *умèљемо*; тў *преконāчїмо*; мй већ стāрй полāко *опāдāмо*; *нēмāмо* йзлас тòј стòки; да *лāжемо* да *укрйјемо* мало стòкè; мй *отйдемо* и понèсемо по кāцу, двйје; *понèсемо* вўнè да продāмо, *понèсемо*; *понèсемо* мèда; тè свòје не *узймāмо*; те ни не *познāјемо* вишè нйкāко; *ту̀рїмо* тў кру̀шковачу те *пйјемо* тò; *ймāмо* л'йпе кот кўһè (Бр); по цйò дāн *йгрāмо* с мòмцима; мй се *врātї́мо* без млāдè (Вру); мусāфир мй *ка̀жемо*; *тèрāмо* за Пазāр; да *турāмо* др̀ва; *ймāмо* плāц у Пазāр (Гл); нйшта *нēмāмо*; да *свр̀немо* óде кот чика Мил'йвојевè кўһè да *вйдїмо* снāшу; да *вйдїмо* пеһйну, вòди не, дèда, да *прòһемо* крос пеһйну (Го); *правї́мо* сйр, *правї́мо* кра̀вльй сйр па у кāнте *турāмо* за зйму; мй у Ср̀бїју дòбро *жйвї́мо*, слобòдè *ймāмо* дòбро (Гло); *обилāзїмо се* (Гу); *не задржāвāмо се*; да *кòсїмо* жйта; *не мòжемо* мй да ти *градїмо* вòљу; јā и жèна *покупї́мо се*, òдемо за Тўрскў; *не мòремо*; *нēмāмо* нйшта, *купу̀јемо* смòк, *купу̀јемо* свè (Де); *ймāмо* тйјā Албāнкй дòста (До); мй *провèдемо* шехāде ко то *знāмо* (Дол); мй *ка̀жемо* дèвèр; *привòдїмо* кра̀ју, и *ноћїмо* тāмо; èво *ймāмо* мй óде (Ђер); *врātї́мо* га, пòново *превр̀немо*, *трèхнемо* онò; *умèљемо* тā јèчам (Ер); мй родйтели *жāл'їмо*; *дйрујемо* невèсту; *рèкнимо*; да *распйтāмо* да *вйдїмо* һè е кāко је; мй *разговāрāмо*; мй тò хāла што *ймāмо*, *срèһāмо*; *јèдемо*, *ручāмо*, посл'è се мй *вр̀һемо*; *идемо* са невèстòм; *отйдемо* тāмо; пòсл'è *идемо* мй да е *ўзмемо* (Жу); тйкву *ймāмо* дòл'е, вр̀т, *ймāмо* (Брђ).

П.2.2.10. Наставак 2. л. мн. је -те:

немо да *идете*; једну кућу *размйнèте* (Баг); *мòрете* л да *постйгнèте* да се *борйте*? (Боб); кāку кāфу *пйјете*?; је л' *пўшйте*?; ко *знāте* һè Плакāоница (В. Лок); да *извйнèте* (Из); да *идете* за А̀зију (Ју); вй *знāте* кāко се жйвèло; вй тò *знāте* (Ју); у којè мèсто *жйвйте*?; да се *насмйјете* (Ка); што *не ўһèте* уну́тра? (Леч); кāко прèзйме *нòсйте*? (Лу); испод спòмена *продужāвāте*; као што

вїдїте (Не); што *крѣнѣте* ође од бунѣра тѣмо; како *силѣзїте* прѣво; кад *изѣхѣте* преко мѣста (Ос); ѣсвалт *їмѣте* ис Тутїна до Сенїцѣ (Пож); *не мѣрѣте* ни да *станѣте*; *вѣл'їте* л' вїшѣ у хлѣт ил'и на сунце? (Рај); овѣ што вї *турѣте* лѣк (С. Ћуп); кад нѣђе *дѣхѣте*, пѣ да ми *дѣхѣте*; јѣ би вол'ѣо да *дѣхѣте*; *нѣ знѣте* вї штѣ е мѣка, *нѣ знѣте*, *нѣ знѣте* (Др); одѣкл'ѣ *долѣзїте?*; једїно *мѣрете* кат сте бїл'и у Бѣре пѣ преко Бѣрѣ; код онѣ рїјекѣ *скрѣхѣте*, *идѣте*, овѣј, дѣсно овакѣ; гѣре *мѣрете* д[а] *дѣте* свѣд рѣдом; код рїјекѣ *скрѣхѣте* дѣсно (За); немѣ да *се стїдїте*, шта *їмѣ* да *се стїдїте*; *мѣжете*, *идѣте* овїјем пѣтом до хѣрѣта онѣмо; хѣрѣт *знѣте* штѣ је?; мѣжете и л'їјевѣ да *скрѣнѣте* порет овїјѣ гарѣжѣ и да *пїтѣте* хѣ је Рѣљина кѣћа, а мѣжете и дѣлѣ да *дѣте* тѣмо порет грѣблѣ ѣсвалтом; прет кѣћу да *се паркїрѣте* (Бо); сѣмо да *потрѣшїте* (Гл); *пѣшїте* л' вї? (Го).

П.2.2.11. Код глагола VII и VIII Белићеве врсте забележена су два наставка – *-е* и новије *-у*, настало у резултату аналогїје према другим глаголима са овим наставком. Поремећени однос наставака *-е/-у* карактерише целу територију испитиваног арала. Грађа не пружа могућност уочавања правилности у њиховом избору. У сваком од пунктова бележени су примери са обама наставцима, а информатори их напоредо употребљавају. Примећено је, међутим, да у свим тачкама испитиваног простора форме са *-у* превладавају, као и то да су облици са *-е* нешто чешће бележени код православног становништва.

П.2.2.12. Примери 3. л. мн. са наставком *-е*:

произвѣдѣ; мѣсовно *бежѣ*; мѣло се лѣди *унѣте* у ѣлкохѣл и оне нѣће да *трѣте* тѣ терѣре; *сналѣзе* се лѣди (Баг); *долѣзе*, *пролѣзе* тудїје; *држѣ* дѣста овѣцѣ; кот обѣхѣ *жївѣ*; кат орѣси онѣ *родѣ*; *одлѣзе*; дѣхѣ да *испрѣсе*; л'їјепѣ *жївѣ* дѣл'е (В. Лок); тѣ мусл'имѣни *жївѣ*; *жївѣ* тѣмо; *бѣце* и сїто на крѣв; свї да *се прекрѣсте* и да *пољубѣ* бѣдњѣк; пѣ *се удѣре* грѣде, пѣјасови; да *држѣ*; *не држѣ* крѣву; тї крѣјеви *се тїјем бѣвѣ* (Из); млѣдї *одлѣзе*; слѣбо *долѣзе* (Ка); обадвоїјца *жївѣ* у граду; с једнѣ стрѣн *држѣ* га; пѣ *се зајѣвѣнѣ*; *прелѣмѣ* тѣмо бѣдњѣчїцу; свї је *вѣл'ѣ*; они ѣбадвоје *рѣдѣ* у бѣл'нїци; свѣ *жѣл'ѣ* да је до л'ѣкарѣ (Коз); *држѣ* ѣвце, имѣње; да *се мѣзе* (Леч); они *вїдѣ* да тѣ *їмѣ* нѣчїјѣ; *долѣзе* и мї *їдѣмо* код ѣї; *весел'ѣ се*; и сѣд *нѣсе*; и по Срѣбїји *нѣсе*; *држѣ* тѣ стѣку; тѣлѣт *дојѣ* крѣве (Лу); богѣто *жївѣ*; штѣ *рѣдѣ*; да *врѣте* тѣ рел'їгїју; *врѣте* се тѣмо пѣсл'ѣ; дѣбро ѣни *жївѣ*; кѣко да *исплѣте* кад нѣмѣ; дѣбро *се борѣ*; *їмѣ* кѣї *злоупотрѣбѣ*; нѣће да *плѣте* стрѣју; него *долѣзе* прїнѣдно (Не); *испрѣжѣ*; тѣ *нрѣжѣ* (Гр); шта *рѣдѣ* од оногѣ јѣзера; нѣће да *се жѣнѣ* (Др); сеѣбе бїл'ѣ кѣ и сѣд што *постѣје* (Бо); да *рѣдѣ*; кѣга *осѣте*; *избѣце* га нѣпоље; *омрѣче* га; *болѣ* ме кѣсти; што ме сѣд *болѣ* и нѣге и рѣке; сѣд се јѣш *пѣнѣсе* са стомѣцїма (Вру); *налѣзе* ми бѣјѣги некї дѣк тѣмо; те

нѣтѣ да ми *овѣрѣ* књижицу; мѣне и њѣму трѣбā да *овѣрѣ* књижицу; зѣми се и не *раскрāвѣ* у онѹ лāдну вѣду; трѣбā да *се донѣсѣ* да *се напѣјѣ*; пāмѣтна човѣка не вѣл'ѣ (Го); свѣ њни *тѣжѣ* да *задржѣ* онѡ свѣје (Гу); *рāдѣ* овѡ по Нѣмаћкој (Де); свѣд не *прāвѣ* а понѣгде *прāвѣ*; да *се* посл'ѣ *посѣтѣ* пријетельскѣ; *помѣрѣ*, *пѡмирѣ*; ѡдмā *ухāпсѣ* (Тер); *долāзѣ* из града (Брђ); пā *се онѹтѣ* опāнци, пријечњāци (Из); стāрѣ јѡш *се борѣ* помāло (Ка); њни *жѣвѣ* са снāхѡм (Леч); *закѣтѣ* пешкѣрѣма (Не); свѣ онѹ цѣглу *развāл'ѣ* (Шав); њни бар *тѹрѣ* злāта (Го); да *се помѣрѣ*, да су пријетельѣ (Жу).

П.2.2.13. Наставак -у бележен је у примерима:

ѡни је *пѹшћѹ* гѡре на ѣзвор (Баг); *болѹ* рѹке, *болѹ* лѣђа, *болѹ* нѡге у колѣна (Бал); пѣтајѹ кāко *жѣвѹ*; *испрѡсѹ* је; сāми *се догѡворѹ*; *испрѡсѹ* је, *уговѡрѹ* свāдбу; ѣстѡ *долāзѹ* у прѣвиче и *остāвѹ* млāдѹ; злāто што *кѹпѹ*; *стāвѹ* на тāбљѹ пāре; њни *улāзѹ*; њни хим *јāвѹ*; *трāжѹ* девојке; свѣ да јѡј *дозвѡл'ѹ* пā да идѣ; њнѣ дрѹгѣ *трāжѹ*; ѡне *се порѣдѹ*; да *се тāкмичѹ* којā је нāјљепшā; *борѹ* *се* (Боб); партизāни *нѡсѹ* петокрāке онѣ; мāјстори да *грāдѹ*; ѡни дѡђѣ ѡтуд да *вѣдѹ* ѣѣ се удāјѣ девојка; *завѡл'ѹ* *се*; *трāжѹ* млѡго злāта; да *вѣдѹ* онѣ жѣне у онѹ махāлу (Бот); њни на сѣло *жѣвѹ*; њни *рāдѹ*; *најѹрѹ* га; *рāдѹ*; вѡзила *пролāзѹ* ѣзедна (Брђ); дѡл'е *излāзѹ* вагѡни са рѹдѡм; *погѹбѹ* *се* онѡ пā урлāјѹ; ѣно *вѣдѹ* *се* кѹђе; мāло да *почѣстѹ* онѡ; пā *се напрāвѹ* канāл'и; *рāдѹ* кот кројāчā; тѹ *излāзѹ*, л'ѣтно ѣе *пролāзѹ*; што мрāк, њни пѡчнѹ да *рāдѹ*; *држѹ* некѣ продавнице; да *промѣјенѹ* прстѣн, ѡбил'еже; *замѣнѹ* прстѣне; *вѣрѹ* *се* и такѡ тѡ; *трāжѹ* злāта, *трāжѹ* некѣ ѡгрл'ице, некѣ докѡл'ице (В. Лок); снāе не вѣлѹ да га слѹшāјѹ (Из); гѡдине *чинѹ* свѣ; *бежѹ* лѹди са сѣла, из брѡдā; не *донѡсѹ* лѹди нѡ вāкат; *измлāтѹ* оногā гāзду, *измлāтѹ* га; којѣ *кѹпѹ* појѣне; у пѣтак ѡпѣт лѹди *се кѹпѹ*; *испрѡсѹ* је, *одвѣдѹ* је; тѡ *тврѡдѹ* лѹди да су дѡшл'и ис Крѹшѣвца; кат су мѣне кћѣл'и да *жѣнѹ*; пā ми *се жāљѹ* овѣ пчѣлāри гѡре; *прāвѹ* лѹди сол'итѣре по сѣдам-ѡсам спрāтѡвā (Ју); њни *бежѹ* (Коз); са[д] *долāзѹ* му унѹчићи и такѡ понѣко; *зальѹбѹ* *се* (Леч); да му *мѣјесѹ* пѣту; лѹди *растѹрѹ* фāмил'ију збок тѣ женѣ; и о тѡгā *се прāвѹ*; *одāљѹ* ти га; двѣје дāске *састāвѹ* *се* (Нет); тол'ѣкѡ ме свā дѣца вѡлѹ; тѡ ми *донѡсѹ*; да *нарāнѹ* свѣиње; да *нарāнѹ* кокѡшку; да *отрчѹ* (Ос); да *се ствѡрѹ* тѣ скѹпови (Пож); ѡдѹ, *испрѡсѹ* и довѣдѹ; жѣне *спрѣмѹ*; *бāвѹ* *се* са тѣјѣм; не *грāдѹ* *се* кѹђе; *гāсѹ* тѹ тā крѣч; *нагāсѹ* тогā крѣча; свѣ *рāдѹ*; свѣ такѡ *рāдѹ* (Рај); њни не *бāвѹ* *се* с тѣм; шта *зарāдѹ*; *провѣрѹ* на врāта; нѡге ме *бол'ѹ*, слāба сам; *кѹпѹ* *се* девојке; кѡл'ко *се догѡворѹ*; да не *бāцѹ* жѣне за нѡм (С. Туп); *крѹжѹ*; *рāдѹ* у Нѣмачкѹ; *трчѹ* нāоколо, *трчѹ*, *трчѹ* (Трн); дѣца свѣ *донѡсѹ*; *долāзѹ*; и ѡне *рāдѹ*; код овѣјā Стѹплāнā да *сврāтѹ* (Шав); рāдници око кѹћѣ *прāвѹ* (Врс); нѣће да *се жѣнѹ*; *трчѹ* свѣ; *заврѣшѹ* шкѡлу; кат *заврѣшѹ* шкѡлу (Др); кѹђе што *грāдѹ*; *држѹ* вѣл'кѹ стѡку; *двѡрѹ* зāедно; свѣ тѡ такѡ *рāдѹ*; мѡрāл'е су да у Сенѣцу *жѣвѹ*, ѡне тāмо *жѣвѹ*; двѣје у Сенѣцу *жѣвѹ*; њни *се изљѹбѹ* с нāма; *жѣвѹ* у Крāљѣво (Дуј); *трāжѹ* (Це); ѡвде ми нѣшто овѣ *рāдѹ*; *долāзѹ* из Бѣограда; да *жѣнѹ* и да удāјѹ ѣѣрку; да *остāвѹ* тѹ цѹру нѣкѣ дāн код њѣ (Бо); *долāзѹ* лѹди

за два три да̀на; *ула̀зѹ*; та̀пѹт *изно̀сѹ* тѹ ко̀но̀пљу ис то̀га̀ мочѹла и осу̀шѹ; па̀ је *тѹл'у* у тѹл'ице; ал' нек њни *ра̀дѹ*; *осѣтѹ* некѹ дево̀јку до̀бру; *дол̀азѹ* ча̀к њтут (Бр); *изла̀зѹ* биљѣзи по детѣту (Вру); њдѹ *прѡсѹ* дево̀јку; да *се* то̀ *вѝдѹ*; *поклѡнѹ*; *кѹпѹ* шта хим трѐба̀; не мо̀гѹ да *се дру̀жѹ*; нијесу имал'и врѐмена ни да *се дру̀жѹ*; чѐко̀ двѹје го̀дине да *кѹпѹ*; *покѹпѹ* по четрѐс ка̀ца̀ сѹра; *пор̀анѹ* и *тра̀жѹ*; *наста̀вѹ* даље; то̀ *тра̀жѹ* (Гл); са̀мо *дол̀азѹ* (Гло); и са̀т *посто̀јѹ*; стубл'ѹне *се ра̀дѹ* от шѹпльѡк др̀вета; њне *се поста̀вѹ* (Гу); но̀ге ме до̀ста *ха̀бѹ*; *бежѹ* дево̀јке; *испрѡсѹ се* и побѣгнѹ; пи́те *се мѝјесѹ*; дѹдови *се пра̀вѹ*; *гра̀дѹ*; хотѐ да *се жѐнѹ*; *жѝвѹ* л'ѹјепо с на̀ро̀дом; овѐ сна̀е оне *не вѡлѹ* овѐ ста̀рѐ (Де); па̀ посѣ нѐтѐ да јо̀ј *се помѝрѹ*; они нѐтѐ да јо̀ј *се помѝрѹ* (Дет); но̀ге ме *бол'у*; дол̀азѹли мѝне да *прѡсѹ*; *вѡдѹ* је за̀ве; кат хотѐ да *се ка̀фѹ*; *тра̀жѹ* и *оста̀љајѹ* тѐ дево̀јке; њни *се припрѣмѹ*; *увѡдѹ* је, *опрѣмѹ* је л'ѹјепо; *изла̀зѹ* тѐ змѝје; оне мѝне *се љѹтѹ*; хотѐ да *се забра̀дѹ*; ѹма̀ ти ни́хни што *се покѹпѹ* тѹ; нека њни *вѝдѹ* и нек *процѣнѹ* (Дол); кот приетѣла̀ да *седѹ*; *испрѡсѹ*; *пра̀вѹ* сва̀дбу; *дол̀азѹ* да *вѝдѹ* одѹву; њни *мѝслѹ* не вѐрује им; а кат је *испрѡсѹ*; *помѝрѹ се*; они *држѹ* нешто ка̀фѣ ѡнде (Ђер); оне *бл'ѣјѹ* тѹна̀ке; *уда̀вѹ* та̀ два̀ пса̀; *уда̀вѹ* та̀ два̀ пса̀; њни се л'ѣти *пра̀тѹ* и[з] сѐла (Ер); *дол̀азѹ*, *дол̀азѹ*; *ра̀дѹ* му дѐца; *донѡсѹ* по̀клѡн ко̀ шта̀ то̀ ѹма̀; *седѹ*, *но̀ћѹ*; *дол̀азѹ*, *тра̀жѹ* је у го̀сти; љѹди *не прѝмѹ* чо̀вѐка у сво̀ју кѹћу (Жу); ѹма̀ до̀ста што тѐшко *жѝвѹ* (Ке); *дол̀азѹ* овѹ до̀бри љѹди; не мо̀гѹ да *се одвѡјѹ* от то̀га̀; него̀ мѝло хим то̀ да *вѝдѹ* (Брђ); свѐ *угра̀бѹ* (Гр); ѹди у дру̀га̀ сѐла да *дво̀рѹ*; *оста̀вѹ* мла̀дѹ (Боб); *извѡзѹ* (В. Лок); *пѹстѹ* се по оно̀мѐ стѹну; овѐ жѐне *усѹрѹ* (Леч); онѡ сва̀тови *ја̀ћѹ*; *но̀сѹ* она̀ кѹс уз гра̀д и низ гра̀д (Лу); *држѹ* сто̀ку вѐл'кѹ (Грн); *натом̀рѹштѹ се* (Жу); но̀ге ме до̀л'е *слѹжѹ* (Рај).

П.2.2.14. Морфолошка варијантност облика 3. л. мн. карактерише велики број штокавских говора. Шаренило облика, како наводи С. Реметић, „результат је фонетског развитка у прасловенској епоси, када су се остали облици презента, уједначени, нашли на једној, док је облик трећег лица једнине остао сасвим усамљен на другој страни. На тај начин остао је широк простор и велики избор могућности и путева за каснија аналошка уједначавања и прекрајања” (Реметић 1985: 301). Када је о зони централне Шумадије реч, аутор уочава два ареала: североисточни (космајски), где доминира -у и југозападни (колубарски), са основним наставком -е (Реметић 1985: 305). Наводећи податке из литературе о приликама у другим дијалектима, аутор закључује да уједначене прилике карактеришу С-В дијалектат, где је на највећем делу територије стабилисано аналошко -у. У Ш-В дијалекту стање се одликује знатнијом варијантношћу, а тако је и на простору К-Р дијалекта; у источнохерцеговачким говорима по правилу се среће -е, уз врло ретка одступања (деталније о приликама у наведеним дијалектима в. Реметић 1985: 305–308).

Ситуација у зетско-сјеничком дијалекту у Црној Гори различита је у појединим говорима. Староцрногорски говори добро чувају наслеђени однос наставака (Пешикан 1965: 174). Такође, у говору Црмнице, примери са -у чују се само изузетно (Милетић 1940: 473), а тако је и у Васојевићима, где се на највећем делу територије чува старији наставак -е, а финално -у присутно је на свега неколико тачака територије (првасходно у пограничном делу говора према Плаву) (СТИЈОВИЋ 2007: 1671). С друге стране, у Зети је уопштен наставак -у (Ћупић 1977а: 280), а тако је и у Враки (Петровић 1973: 213). Прилике на нашем терену показују да аналошко -у превладава, али не у потпуности, што не одговара тврдњи о његовој апсолутној превласти коју наводи Д. Барјактаревић (Барјактаревић 1966: 100). Тиме се говори тутинско-новопазарско-сјеничке зоне слажу са стањем у говору Мрковића (Вујовић 1969: 257) и Ибарског Колашина (Божовић 2002: 87). Облици са аналошким наставком чешће се срећу код говорника муслиманске вероисповести, и то говор Тутина, Новог Пазара и Сјенице приближава осталим идиомима са говорницима различитих конфесија. У Ибарском Колашину, на пример, облици са -у бележени су у говору муслиманског живља (Божовић 2002: 87). У подгоричком муслиманском говору редовно је -у (Чиргић 2007: 114). У србијанском Полимљу присутна су оба наставка, с тим да је њихова репартиција конфесионално – одлика су говора муслиманског становништва – и територијално условљена – овај наставак присутан је у рубним пределима (на граници са Сјеницом, на пример) (Николић 1991: 456–460).

П.2.2.15. Етимолошко -у имају глаголи:

*струж*у онај кәмѣн; што *каж*у; *дођ*у сәмо мәло; они *узм*у онџ, онѣ л'йстове свѣ *бѣр*у, *бѣр*у, *бѣр*у; на свѣ *дођ*у; *швѣрцуј*у тѹ рџбу (Баг); џни *дођ*у да је прџсѹ, *каж*у дџбро; *дођ*у, ѹвечѣр *дођ*у канаџје, *донѣс*у за мләдѹ пџклџн; *одвѣд*у је; у прѹвиче *ид*у, *ид*у у прѹвиче с дәром; пџсл'ѣн је *довѣд*у овѣ ис рџда; *одвѣд*у је; ни кад је *довѣд*у мџгѹ да *довѣд*у кџга бѣло; *прѣстенуј*у мләдѹ; џни је *дәруј*у посл'ѣн на онѹ; *не мѣч*у је; *узм*у мләдѹ да йгрә са мџмком; џни *не узм*у; они *дођ*у свѣ нәоружәти; двојџца *крѣј*у; свѣ *каж*у; демек да *напрѣдуј*у, да *рәст*у; и *ид*у кот хџцѣ; *пѣш*у, *ид*у од Бәјрәма и такџ; онѣ тѹфице *се вѣж*у; *не ид*у нѣђе; поред воденицѣ шѣјтәни и у воденицу шѣјтәни *се приказ*у; а сәт *узм*у билѣгу от детѣта (Боб); што *каж*у кџ свџм детѣту; *шәл*у *се лѹди* (Бот); у Пазәр *ид*у; џдекәне стџкѣ помало л'ѣти *узм*у; *изәђ*у; у зѣму *ид*у; *каж*у; они га *зов*у да се вратѣ у Крәгујевац (Брђ); *стан*у; *сѣј*у кромпѣре; машинѣ *изәђ*у; *дођ*у у јѣсѣн тәмо, ал' и сләбо; џне *ид*у на рѣдџве; понѣкат *изәђ*у помәло;

закáжy; пòсл'è *идy* у шкòлу (В. Лок); *повèдy* вòла тòгá; *рjуy* кр̀тови зèмљу; jèдни *кáжy* овакò, jèдни *кáжy* онакò; по томè *кáжy* да добйло сèло Ѐзбице (Из); генерáциje *пристáишнy* дрyгè; *идy* партизáни òзгòр; свè *кòльy* живò; *òòђy* цандáри ўвечè; *ўбиyу* га; *дàруyу* снáшу; *òòђy* провòђáче; *остáнy*; *кáжy* да су ис Крyшèвца; што *рèкнy* бáбе; за врèме тyрскòгá *кáжy*; да *поjèдy* лyди; *изáђy* пл'иjехòви и по ногáма; *пjуy* дòл'è; свè *лáжy*; пшенице *се не сjуy*; дòл'è и óде *òòђy* (Ју); по циjелу нòђ *йдy* камиòни; стáрй *умjрy*, нèмá (Ка); у кyђу *довèдy*, пòсл'èн *òòђy* сyтрадáн òпèт на кáфу; *пòђy*; *понèсy* ракиjè, мèзе; *исèчy* бáдњакове; *сèднy* тáмо; пòсè *òòђy* óде; сáмо *сèднy* онакò; гòре је *окрèнy*; девоjке *пòђy* отáл'è ка кyђи; дèца *идy* тáмо; *одвр̀нy* Л'èшевићи тáмо у бáште; кад *не одвр̀ђy* Л'èшевићи; кад *одвр̀нy* у бáште, нèмá, а кад *не одвр̀нy*, ймá; понòђи *подбацyуy*; *закòльy* брáва; бòльè да *идy* гòре код ньèга; кад *одрáстy* (Коз); *напáднy* дèца; бòга ми, што *вичy*, свè си под воjничкòм комáндòм и такò (Леч); за нòм *пjуyчy* пjлáт; оће да га *ўзмy*; *пòђy* у грáд на пjяц дòл'è; овй млáдй *йдy*; òни *зовy* на свáдбе; кад *стjгнy* за девоjку; с мòста *скáчy* у Рáшку; пòсл'èн онè *увèдy*; у те *се пресвèчy*; *угрjуy*; свè по смèнáм *йдy*; што трèбá мл'èка òни *понèсy* (Лу); *обрађyуy* зèмљу; *идy* с кòл'има, с камиòнйма, *идy* дòл'è за Кòсово; *идy* ньй двоjйца; дòл'è *отjдy*; *привèжy* шнòлòм она пешкйр (Не); òни га *ўзмy* у дòм; *вèжy* *се* онè мál'è вèзице; *òдy* свáтови (Нет); што *вичy* овò; нè знáм кáкò *се зовy*; мèне свá дèца *òòђy* тy; *не jèдy* је; да *постjгнy* (Ос); мòмци *идy* на тáђумбус, нèко од рòђáкá они ньèму *кáжy* (Пож); тò рукавйце ти *не помáжy*; они тáпyт *батаљyуy*; *прикажyуy* је; ньy jèдну *прикажyуy* (Рај); кад *òòђy*; што *рèкнy*; бамбòн *донèсy* нòзи нájприjе; *òòђy* онò ўмòрни; ни *не yђy* у сòбу; *òòђy* свáтови *повèдy* је; *сèднy*; *покрjуy* те чаткйjòм; посè òдовyт *отjдy*; *повèдy* мèне у рòт (С. Ћуп); зйми *сйђy* на Дòховиће (Трн); понòђи *идy*; òне кат *òòђy*; *претрèсy*, свè, свè; кат *попjуy*; *зовy* га Цр̀ни; што *кажy*, сyдбина му такá бйла; *не смjуy* да *уyђy* у тy кафáну; Нèмци *òòђy*; мòже да *покажy* пyно понèшто (Шав); *òòђy* ти ўjáци, *òòђy* приjетельй (Врс); *бèрy*; *кáжy* да је здрáво (Гр); свè ми снáе *купyуy* (Гр); свáкè гòдинè *òòђy* тy код мèне те ме *обйђy*; не трèбá да *остáнy* (Др); jèнђе *се* тò *зовy*; *ул'èгнy* дèверови; *донèсy* нйхно рyхо; *изнèсy* ти кòнче; *изнèсy* сйто, пшеницу; *òòђy* свáтови; òни сáт *òòђy* (Дуј); рáно слáне *пáнy* (За); *шáльy* на мйр; *отjдy* двá човèка (Це); нè знáм овй старйjй да л' штá *разумjуy*; отjдy; *чyуy* òни (Бо); што *рèкнy*; да ми *кажyуy*; и òни *се шáльy*; да *рáстy* дèца; да *пребацyуy* варнику от ньйхниjá крáвá своjйjем крáвáма; мòрáл'и понòђи да га *жньy* жèне; ка[д] *се забрањyуy* л'ивáде; *òòђy* те не *обйђy* понèкат; *отjдy* да је прòсy; па ко *се бегинйшy* (Бр); тò сáт *не смjуy*; дòшли да ме *крáдy*; *jáшy* гòле на вратйло; *извèдy* је (Вру); да *се бигинйшy*; сал' *òдy* с кòл'има и *ўзмy* је и довèдy је; *ўзмy* òни по стò комáтá; *òòђy* óде те *пjуy* (Гл); и *не мyзy* *се*; нйђе *се не смирyуy*; òна су мòрáла да *свр̀нy* (Го); *узймьy* врнику (Гло); *зовy* га Ил'индáн, а код мусл'имáнá *зовy* га Ал'индáн; овáмо *купyуy* и стáнòве; Санцáкл'йjе *се зовy* дòл'è (Гу); *прекажyуy*; *зарађyуy* тè пáре; кáкò хи *зарађyуy* кò знá (Де); кyђáни *гр̀жajy* помáло; *купyуy* (До); кат се дèца онò *пèлицyуy*; *увèдy* је (Дол); *òдy* свáтови; *довèдy* је; на кòња *òòђy* тáмо жèне; код ньè да је *дàруyу*; ал' кад је на кòња те и овáмође *ўзмy* цумбyсй; код нáс такò

кажу; *доду* људи; *сеју* помало жита (Гер); *доду* два вука; све хи *пождљу*; *изађу* (Ер); *доду* нџзин рџт; кад *не бегенџу* зџта (Жу); *доду* ту те тога човџка *узмџ* (Брђ); *не мџру* да га *прџдднџ* (Ка); све до јџдан сџт, до два, док *мџру* (Коз); они *мџжу* књџжице да извџду (Ос); они *не мџру* да помџну (Трн).

II.2.2.16. Глаголи VI Белићеве врсте у највећем броју случајева чувају наставак *-ају*:

остаџају тџ, *остаџају*; каке џзворе *џмају* (Баг); *џмају* дџста стџкџ, гџвџдџ, овџџџ, кџзџ; *не мџјешају* се љџди; нџмџ да *џграју* зџдно кџ сџт, пџсџбно *џграју* љџди, пџсџбно жџне; *врџћају* млџду џ рџт; коју *џмају*; тџ *се окџпљају* и млџдџ и стџрџ; *џграју* свџ зџдно; *чџвају* хи да не побџгнџ; *џграју* се кл'џсџ, *џграју*; нџшта *не вџлџју*; *џмају* јџдне трџве пџсџбно (Боб); пџ посл'џн тџ жџне *турџју* у мџчваре; нџће да *дџрају*; тџ *уђџсају* (Брђ); *тџрају* дрџва; *џмају* барџке некџ; *плџћају* некџ пџрес; *прџдџју* некџм Бџгарину; прџко стџтину овџџџ *џмају*; понџћи *урџају*; *прџдџју* по џсам, дџсет џурџ; комџрци џдек *џмају*; понџшто љџди *прџтџрају* с Кџсова рџбџ некџ за Пазџр; да рџбу *не прџтџрају* бес цџрџнџ бес папџра (В. Лок); опџнци *трџју*; опџнци *се брзо цџјепџју*; *насуџају* се шљџве; *џмају* двџје прџче (Из); *мџњају* се; времџна *се мџњају* за генџрациџма; бушкџчи коџ *буџкају*; коју *завађџвају* нџрот; жџне да *спрџмају* рџчкџве тол'џкџ; *отџрају* шкџлу у Грџбетиће; девџјку да *удџју*; сџт кџла свџ *џмају*; сџд *нал'џтавају* тџ; ал'и *не дџају*; *прџдџју* дирџкторџ фџбрике, *прџдџју* овџ, *прџдџју* онџ (Ју); *узџмају* и дџца; говџда да *се обаџају*; она *се обаџају*; *прџнемџгају* се жџне џнденџке (Ка); *прџчају* му, *прџчају* штџ се десџло; љџди *спџвају* цџјелу нџћ на слџму; на свџкџ брџдо пџ *пџвају*; да *се кџпџају* понџкат; тџмо *џмају* бџште; планџнке *се* тџ дџн *мџњају*; онџмо *џмају*; *свџрају*, *џграју*, *пџвају*; *студџрају* у Беџгат (Коз); она ме цџјелу *испрџскају*; *спрџмају* се; *слџшају* ме и свџ дџбро; дџцу *нџмају*; ћџрке *џмају*; онџ тврџдџ *прџдџју* (Леч); *пџвају*, *свџрају*; двџје жџне тџ *џмају* стџре; јџбуку да *пџцају*; *пџвају*, *пџцају*; *пџвају* (Лу); онџ што нџђџ, *отџрају*, к Пазџру; кџд га *тџрају*, нџ знџм; мџло *покуџџвају*; *прџчају* са џџм; џни *дарџвају* пешкџре; кџђу у Пазџру *џмају*; *џмају* дџл'е вџл'икџ кџђу; под кирџју *дџају*; *џмају* свџ запошљџње (Не); и да му је *попрџскају* мџдом; ако *иџџбају* јџко дџјете; кџрови *тџрају*; овџ досџлџници *нџ знају* тџ љџде (Нет); *не дџрају*; *пџтају* за нџјстџријџг човџка на Рџгџзну; тџ *прџчају* и преко рџдиџа; сџт *џмају* пџ *зџдају* тџ, *сџзџдају* да нџ би тџ грџдџо свџкџ чџс; скџпљџ *прџдџју*; овџ *се стџрају* кџ је на влџс (Рај); овџ дџца је *гл'џдају*; идџ да *се туџџрају*; *џграју* невџсте (С. Туп); сџт *зџдају* му тџ кџђу; они *прџчају*; *разџџају* онџ конџпац (Трн); оће да *се свџђају*; *отџрају* дџл'е на Дџјџвиће; *тџрају* цџглу; *џмају* кџђу свџју; трџбџ да јџ *снџмају* на онџ скџнер (Шав); џни *обеђџвају* пџ нџмџ; *догнџју* нџши стџрџ (Врс); л'џпо ме снџе *слџшају* (Гр); камиџни *догнџју*; *нџ знају* ти тџ пџшта; нџће да *се удџју*; *пџдају* снџгови (Др); јџнџе *опрџмају* је; кад *венчџвају*; *пџпџпају* бомбџнџма; оне ме *гл'џдају* млџго тџ девџјке; имџње вџл'кџ *џмају* тџ; *прџдџју* га (Дуј); они *прџчају* о мџјџжџ женџдџби; сџд и *не пџтају* родџтеле; жџнскџ пџсџбно *свџдбују* а љџди пџсџбно (Бо); да кџпају дџцу; они мџне

питају; они не *заборављају* нас; *растѣрају* и пашчѣт (Бр); тѣмо га *дочѣкају* напоље; *амѣнају* кад приђу близу кѣће (Вру); Лѣзѣви *зал'ивају* из ријекѣ (Го); *имају* некѣ сорте; *узѣмају се, избегѣвају*; ни са њѣма *се не узѣмају* (Гу); тѣмо *предузимавају* кѣће кот приватникѣ (Де); овѣ другѣ *имају* (До); *тѣрају* за Кѣсово да и *продѣју*; *даровавају* невѣсту; *постѣљају* да се дорѣчкујѣ; *не спѣвају*; јѣдне још јѣдва *чѣкају*; *дрѣва се плаћају* (Дол); *дарѣвају*; *имају* стѣпенице (Ђер); *прокопају* оздѣл тарѣбе (Ер); овѣ јѣло што *продѣју* (Брђ); тѣмо *узѣмају* некѣ бѣбе (Тр).

П.2.2.17. У мањем боју примера јавља се наставак *-ау / -у*:

у Пазѣру *бацау*, и овѣ годинѣ (Лу); свѣ му се вѣшѣ *задебљавају* овѣ канѣл'и; *немау* зѣмљу; што *немау* зѣмљу; бѣгат посаѣ *имау*, кѣћу *имау*, дѣцу, свѣ, свѣ *имау* и онѣ за на мѣре онѣ бродѣће; тѣ дођу и *играу се*; дѣбра су дѣца, дѣбро *слѣшау*; тѣ ми *тѣпау*; тѣ ме *слѣшау* (Ос); сѣт се *враћу*, осѣлавал'и пѣ се сѣт *враћу* (Брђ); *повраћу* (Дол); *венчу се* за њѣ (Тр).

Највѣћи број забележених примера из наше грађе јѣсте из новопазарске зоне, те се присуство ових облика тумачимо утицајем говора косовско-ресавског типа.

Мали број потврда са *-ају > -ау* на синхронном плану у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони не одговара тврдњи о знатној раширености овога наставак на терену зетско-сјеничког дијалекта (уп. Ивић 2001: 218), иако и Д. Барјактаревѣћ наводи да се глаголи овога типа употребљавају редовно без *-j-* (Барјактаревѣћ 1965: 100). У описано стање не уклапа се ни говор Васојевѣћа, где глаголи редовно имају *-ају* (Стијовѣћ 2007: 1671). Примери са *-ау* потпуно су непознати и говору подгоричких муслимана (Чиргић 2007: 115). Стога, није неочекивано ни то што се у прелазном полимском говору редовно бележи наставак *-ају* (само јѣдном је засведочено *-ау*) (Николић 1991: 476), на основу чега аутор изводи закључак да се ови говори слажу са говорима источнохерцеговачког типа (Николић 1991: 476). Описано стање, међутим, у потпуности одговара и приликама у нашој зони (где спада и сјеничка, која се наслања на територију поменутих говора), са делимичним изузетком новопазарског дела, где је забележено нешто више потврда са новијим наставцима. Најзад, у староцрногорским говорима присутна су оба наставак са нејѣднаком фреквентношћу на појединим тачкама испитиваног ареала (Пешикан 1965: 174).

Тумачѣћи наведену појаву, М. Пешикан истиче да се њен узрок не може објаснити фонетским разлозима, јер се *j* испред вокала задњег реда добро чува; угледање на облике

имперфекта такође је мало вероватно јер је тешко пронаћи разлоге уједначавања ових двају облика. Чињеница да се наставак *-ау* среће само у једној групи глагола, док промена увек изостаје код типа: *лајјѹ, кајјѹ, продѡјјѹ* и сл. наводи на закључак да се код глагола типа *ћѣраѹ, ћѣра-* заправо схвата као основа, на коју се додаје *-у* (Пешикан 1965: 175). Исто тумачење даје и Б. Милетић (Милетић 1940: 116–117). Наведено објашњење у потпуности одговара приликама у ареалу који је предмет наше анализе.

П.2.2.18. Глагол *ткѡт* има редовно облике: онѣ ћил' ѿме што *ткѹ* жѣне (Лу); овѡ што *ткѹ* (Бр).

П.2.2.19. Глаголи са основом на велар у 3. л. мн. имају облике:

нѣгде *сечѹ* двѡ (Из); сѡдек *сечѹ* (Др); *обѹчѹ* је; хоће нѣхно да *обѹчѹ* (Дуј); оне *вѹчѹ* онѡ мл' ѿжеко от тѹђијѡ кравѡ (Бр); да мѡгѹ јѡчѣ да *повѹчѹ* (Гу); *обучѹјјѹ* је; *обѹчѹ* је; ка[д] *се сечѹ* нѡкти (Дол); *тѹчѹ* га кѡњи са ногѡма (Трн); *пресѣчѹ* (Бот).

У говору Васојевића присутни су и облици са неизмењеном основом (Стијовић 2007: 169), док се у Зети јављају само форме са аналошки успостављеним измењеним сугласником (Ћупић 1977а: 280).

П.2.2.20. Облике 3. л. мн. за завршетком *-ду* у испитиваној зони имају једино глаголи *(-)дѡт* и *(-)знѡт*:

мѡрајѹ да је *дѡдѹ*; ако јој *не дѡдѹ*; сѡт *дѡдѹ* пѡрама а ѿсприје нѣјесу (Боб); хѡће да је *дѡдѹ*, нѣће да је *дѡдѹ* (Бот); *дѡдѹ* јој онѡ дѣјете (Жу); *дѡдѹ* јој понѣшто (Ту); свѡшта јој *дѡдѹ* (По); сѣра јој *дѡдѹ* (Ке); мѡрѡће да се *продѡдѹ* (Не); чѣм такѡ *продѡдѹ* (Лу); *предѡдѹ* је ћѣверу (Вру); а сѡд *не дѡдѹ* ти овѡ дѣца (Лу); ѡни мѣни *не дѡдѹ* нѣшта да рѡдѣм (Шав); *не дѡдѹ* они да се узѣмајѹ (Бр);

знадѹ тѣ жѣне да врѡчајѹ (Ко); ѡне нешто *знадѹ*; *знѡдѹ* кѡко да се тѡ отклѡнѣ (Пе); свѡшта *знѡдѹ* (По), ако је *не познѡдѹ* (Ле).

Паралелно су у употреби и облици са *-ају*:

ђе ймā туђинē *не дају* (Боб); *не дају* да прѠђе (В. Лок) првѠ јој *дају* јабуку (Из); *не дају* шкѠлу ту (Ју); *дају* ти шербет (С. Ћуп); да ни *дају* кајмака бѠље (Бр); ка[д] *дају* девојку; (Го); да *не дају*; Ѡни *дају* марāму (Жу); *продају* смѠк (Трн);

да се *не знају*; и Ѡни *знају* Ѡдмā да нешто јѠс; старйјѠ што *знају* (Боб); *знају* лјуди брѠј (Ју); ни *не знају*; Ѡни *знају* (Рај); *не знају* родитељи (Жу); *не знају* (Бал); ѠѠјзйни *не знају* (Ћер).

Једино се код глагола (-)дāт елеменат -д- јавља и у осталим лицима:

ја ћу да јој *дадѠм* (По); сāдаку *дадѠш* нѠкѠм; мѠрāш нешто барем ис кјућѠ да јој *дадѠш* (Бр); не смйјѠ да јој *даднѠш* вāтру Ѡдмā (Де); *даднѠш* му тѠ повѠсмо (До); кат *се удадѠш* акобѠгдā (Жу); да *се удадѠш* (Ћер); ймā онā књйга мусāф, *дадѠ* ти (С. Ћуп); *даднѠ* дрјугу (Боб); *ђе ће* да се *удадѠ* (Из); кат *издадѠ* снага (Пож);

поред:

сāмо мѠгу да вам *дам* Ѡтпус (Ју); ја му *дам* стѠ Ѡурā (Рај); ја му *дам* крпу (Бл); ја сам рѠшйю ту да те *дам*; хај да ти ја *дам* дѠбар пешкйр (Бр); свѠ *продам* кот кјућѠ (Ка); дај шта *даш* (Брђ); прāтйш је без нйшта да јој нешто *не даш* (Бр); јѠдну сāдаку да *даш*; (Бр); и Ѡн *додā* оне прашйнѠ (Баг); не пйтā те родитељ *ђе ће* да те *дā* (Гло); ка[д] *дā* Ѡбел'еже (Ћер).

Глагол знат има облике *знам, знаш, зна, знамо, знāте, знају* (знају) / *знаду* (знаду). Елемента -д- изван 3. л. мн. у облицима правог презента нема. Форме *знад(н)Ѡм, знад(н)Ѡш...* јављају се на читавом терену али искључиво у служби футура II.

II.2.2.21. У служби футура II чести су презентски ликови и других глагола, при чему форме са -д- функционишу паралелно са онима у којима се јавља и елеменат -н, пореклом из треће глаголске врсте:

ако *могдѠм* да дѠђѠм; ако *не мѠгнѠм* да се запѠсл'йм (Нет); како што *знадѠм*; ко *знадѠм* тѠ да јој покажѠм (Бот); ко што *знадѠм*; ко *знадѠм* тѠ; ко што *знадѠм* да ти кажѠм (Боб); ко *знаднѠм* (Жи); ако *плāћаднѠм* (Гу); ко шта *прйчаднѠм* (По); ко *сазнадѠм* ја тāчно (Гу); што *имаднѠм* даћу ти онакѠ (Бал); ако *куповаднѠм* тѠ (Гу); што *умѠдѠм* (Жи); кад *имадѠш* неђе вйкенд, да дѠђѠш Ѡде (Др); ако *имадѠш*; ко шта *дознадѠш* (Гу); мѠре да се дѠсй да ѠпѠт *имдѠ* сиротйнѠ кѠ кат је бйло нѠкат онѠ

(Рај); ат јњш *се имддѣ* евлѣт, ка[д] се обрѡдї чѡвек (Др); ко нѣшто *фальднѣ* (Туз); ако слўчѣјно неко *затрѣжднѣ* (В. Лок); сѣмо ако *рддднѣ* (Ту); ако ви *трѣддѣ* каснїјѣ (На); неће да *имднѣ* ни јѣдан (До); ко гѡт *хтддѣ* (Ли); да настѣвї тў шкѡлу ко *шдддѣ* (Брђ); вїдећу код Вѣрѣ да ми замїјени овѣ табл'ѣте ко *шдддѣ*; да јѡј се замѡл'їм, ако *шдддѣ*. (Го); да настѣвї тў шкѡлу ко *шдддѣ* (Де); нек донѣсѣ ко *шдднѣ*; ако *шдднѣ* да учїнї (Ке); ако чўјаднѣмо штѣ (По); докл'е *нѣмддў* дѣцу (Ли); ако шта *трѣбадў* (По).

П.2.2.22. Најзад, у упитним облицима неретко се упитна речца *ли* умеће испред глаголског облика и личног наставка, и то најчешће у 2. л. мн., а некада и у 1. л. мн. презента:

їмѣ л' *мо пѣрѣ*?; *їмѣ* л' *мо врѣмена* (Ту);
нўшиї л' *те*?; *рддї* л' *те*?; *їмѣ* л' *те* мл'їјека? (Ту); *їмѣ* л' *те* штѡгој од стѡкѣ? (Гр).*ндсї* л' *те* тѡ код њѣга? *ндсї* л' *те* њѣму тѡ? (Ли).

Овакви облици настали су аналогїјом према упитним формама у 3. л. јд. (*нўшиї* л'?, *їмѣ* л'? и сл.).

П.2.3. Имперфекат

П.2.3.1. Глаголи II, IVб, VI и VIII Белићеве врсте, који имперфекат граде од пуне инфинитивне основе у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице у 1. лицу једнине имају наставак *-а(х)*:

ја *разговѣрѣх* с Мїшком кад она дѡђе (Нет); ја тѡд *држѣх* свиње (Пе); вѣлѣ *спѣвѣх* (Бо); ја овѡкѡ како *љѣжѣх* (Би); *чўвѣх* крѣве (С. До); некѡ брѣшно добїо па *истовѣрѣх* (Жи); ја *чўвѣх* ѡвце (Жи); вѣлѣ, *кўвѣх* рўчак овїјема из Београда (По); *помѣгѣх* некѣ дрѣва Сѣфету (Пе); *брїсѣ* ово мало ѡвл'їјѣ (Не); *гљѣдѣ* телѣвїзѡр (Бо); ја овѡкѡ како *л'ѣжѣ*, погл'ѣда је (Жи); ја *чўвѣ* ѡфце, ѡн ме вїдѡ, бигинїсѡ (Жи); *гл'ѣдѣ* у овў кўћу ѡде, Ѧвда овогѣ, прѣзна је тў, да се нїје обѣсила (Жи);

II.2.3.2. Глаголи III, IVa и VII врсте, који имперфекат граде од окрњене презентске основе, у 1. лицу имају наставак *-ā(x)*:

nijāx ја тапūt (Ли); ја како не *čūjāx* добро (По); *sedāx* прет кўћу; *radāx* нешто дōл'е (Тр); не *vidāx* по мраку (По); ај д[а] идѐм, *radāx* нешто дōл'е (Пр).

II.2.3.3. За разлику од аориста, где се финално *-x* у 1. лицу једине готово редовно губи (*dōho*, *vido*, *radi*, *neva*), крајње *-x* у облицима имперфекта очувано је у највећем броју примера (свега је неколико забележених са ишчезлим консонантом: *vidā*, *mōgā*).

Судбина крајњег сугласника у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта различита је. Условљена је стабилношћу овог консонанта у гласовном систему уопште. Међу примерима које бележи Митар Пешикан у староцрногорским говорима налазе се или они са *-x*: *jēdāx*, *ihāx*, или они са *-z/-k* на месту овога гласа: *kōlāg*, *mēlāg* / *bērāk*, *pērāk* (Пешикан 1965: 176–177). У мрковићком говору забележено је *plēhax*, али је више примера са *-k*: *nōsjak*, *tōnja^ok*, *hāk* (Вујовић 1969: 263–264); *-k* је редовно у врачанском говору (Петровић 1973: 214). У говору Бјелопавлића *-x* најчешће изостаје: *vōzā*, *igrā*, *čitā* (Ђупић 1977: 94), тако је и у говору Васојевића (Стијовић 2007: 174). Сви примери фиксирани у поибарским и говорима Студенице су са ишчезлим веларом: *bēa*, *spāvādija*, *žnāddija* (Божовић 2008: 84–85); *hāha* (Драгин 2006: 449).

II.2.3.4. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору наставак имперфекта у 2. и 3. лицу једине је *-āше*:

тї се *држāше* с њōм зā рўку (Бал); *пл'етāше* ѓндā некē чарāпе; тї л'їјепо *пѐвāше* (Ту); овакō како тї онō *седāше*; *прїчāше* л' тї онō саш њїм? (Жу); Тї овакō *спāвāше* у крѐвет (По);

Мїна л'ежāше (Би); *пїсāше*; бāш *пїсāше* јѐдна (Гл); један млōго *кāснāше* (На); кāко онō *пїсāше* нѐ знāм; овā ми снаха она тѐ *пїјāше*; *вїкāше* Влāде; ка[д] сте вї бїље мāлѐ па ѓна ве *мїловāше*; и дїјете пōсѐн *шѐтāше*, у кољїца и *шѐтāше* онудā; овў мōју мāлў *мїловāше*; нїје бїло окїћено, тапūt се не *кїтāше*; онō *вїкāше* овā (Го); онѐ оснōве што она *прїчāше*; једна сѐстрица што *радāше* с дōктором (Го); *вїкāше* шта јој је ѓн рѐкō тō су јој и у Беѓграт рѐкљї (Кон); ту се *сїјāше* пирїнач (Ме); тāмо се *продāвāше* невѐста (На); ми се ћинї сāд да не *стāновāше* тў нїко (Рам); *спāвāше* кот кўћѐ; она *познāвāше* нāш нāрот; ѓна *продāвāше* сїр дōл'е; не *чўјāше* ѓна нїшта (Ту); тō

ми *запїрāше* у гркљен (Кон); тō *велāше* за прїтїсак (Бр); што *вїкāше* Злāта, ис пицāмē на посō, с пōсла у пицāму; она *познāвāше* нāш нāрот бōлѣ него мї по Тутїну тў (Ши); тō *рāдāше* Мāка, а јā нїјесам (Ру); сāмо један бокāл *нōсāше*, зār у бокāл нешто имāла (Св); јā посл'е ослўжи тў вōјску, дōђо, по двїје гōдине се тō *слўжāше* (Пр); он рāдāше у Нѣмачкў (Па); кад би бāш мōј òтац отишō, нѣ знāм ђе онō *идāше* (Ер); ймāмо мї мāпу, пā беше на мāпу, *пїсāше Нāмга* (Бо); оно *седāше* онā рўпа ђе је удāрио крāј нѣга мѣтак и на брвна остāо тā мѣтак; трї мѣтра стојāше кōстўр, глāва, кōсти, као да је јућер ўкопāн (Уг); кол'йко *мирїсāше* ел' хўћмуљилā (Се); нѣ знāм онō којѣ гōдинѣ се *идāше*; кат тō *пїсāше*, јā бїо сам дōста у гōдинāма (Со); нѣ знāм кō *вōдāше* кōло (Коз); тāмо беше ствāрно, и *рāдāше се*; он неђе на Дōховиће, ђѣ *стāновāше*? (Брђ); нѣ знāм кō онō *вїкāше*, до бōга је, кажѣ, грѣшно; што *вїкāше* ономāt Жѣле; овā *познāвāше* муслимāн дōле; што *вїкāше* онā у Йзбице; Љубїнко *вїкāше* оћу и јā, кажѣ, да идѣм одāвдѣ (Бал); бōга ми онō *помāгāше* (Рач); тў *пїсāше* свѣ (Гл).

П.2.3.5. Наставак 1. лица множине редовно је *-āсмо*:

купōвāсмо тād тѣ марāме у Позār (Па); *плāстāсмо* ми у л'ивāду кат он дōђе (Ру); *нѣвāсмо* док уводїше невѣсту (Го); *бежāсмо* преко тїјā брдā (С. До); *нїјāсмо* кот казāна ракију кад он нāйђе (Вру); *кōпāсмо* тāмо у Йсточнї Мōјстїр; мї *кōпāсмо* овā пўт, нїје имāло пўта (Ке); *мōгāсмо* валā овāмо и у сōбу (Бал).

У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице као ни у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта, није бележен наставак *-(х)мо*. Стабилност наставка *-смо* одликује и севернометохијске говоре, у којима је он знатно фреквентнији од *-мо* (Букумирић 2003: 262). Иста особина наставља се и у метохијским и косовским говорима призренско-јужноморавског типа (в. Реметић 1996: 505; Младеновић 2004: 460; Младеновић 2013: 344; Младеновић 2013а: 175). Ареал који је предмет нашег испитивања, стога, овом својом особином уклапа се у шири простор који карактерише остварена стабилизација *-смо* у 1. лицу множине имперфекта.

П.2.3.6. Иако малобројни, забележени примери показују да је наставак 2. лица множине *-āсте*:

прїчāсте л' мāлоприје вї саш нїм? (Д. Дуб); *нѣвāсте* л' вї на сāбōре онѣ црногōрскѣ пѣсме? (Жи); вї у Пōпе *излāзāсте* на грōбље субōтōм (До).

II.2.3.7. Највећи број глагола у 3. лицу множине има наставак *-āxū*:

тү *прāвāxū* лүди гүсле; добро *жīвāxū*; *држāxū* дōста стōкē; *не мōгāxū* да погōдү; то *прīћāxū* да е имāло ранїјē (Бо); овї што *прīчāxū* су ис Крагүјēвца (Вру); *тєрāxū* Нѣмце, *тєрāxū* Бōжа Бѣлицу; òни дїгоше пāнику да нїјесу дōбри партизāни па *бежāxū* (Гло); нїкат тō ни не *трагāxū*; *вїкāxū* оће да кољїбу нѣкү направї (Ер); јүнат *узїмāxū* (Жу); тї *не велāxū*; *пофал'євāxū* га (Ле) тō *плāћāxū* òни (Ме); они *вїкāxū* отē јōш да прāvү; *вїкāxū* да òтē (На); кāt онō *слāvāxū* нē знām (Ли); такō хи *узїмāxū*; овї *плāстāxū* сад онē л'ивāде дōл'е; *пїтāxū* л'шта за нү кад йде тāмо? (По); *вїкаxū* да су пронāшли; трї дећāка *трћāxū* (На); *вїкаxū* да су пронāшл'и некаки бѣл'й мѣдведови да су тү (См); ўзо онā фил'цāн, такō хи *узїмāxū*, напōй те и ўзмē фил'цāн; они ме *искāxū* на дрүгō мѣсто, и она ме нē даде (Пл); сл'йке нїхове *имāxū* (Гл); *седāxū* онї кōсти овол'йкї, а жути *стојāxū* ко да је јучѣр ўкопан; кāко тү *седāxū*; *мєрāxū* лүди; а знāш кāко им *седāxū* здравї зүби, а вел'йки (Уг); *седāxū* јучѣр тройца; òни се, чинї ми се, *презївāxū* Хāмїдовићи; кад òдү нѣђе, кажē пїту *јєдāxū*, знāчї тō је бїло нѣшто (Тр); мї òде күкāмо на ћѣтнїке а дōл'е *күкāxū* йстō на ћѣтнїке, кат сам бїо у Гүћу (Рај); јā нē знām кāко се они *презївāxū* (Ос); то *радāxū*, уōпште се нē знā кō је штā – рādү, *имāxū* (Брћ); једно стō єурā *вїкаxū* да јѣс (В. Лок).

У нашој грађи само је један забележени пример са ишчезлим *-x-* у наставку, забележен у Сјеници: јā сам иг одвѣо на тō грōбље, òни *имадїјаү* некē скїце (Че).

У говорима у Црној Гори стање је различито. Сви забележени примери у бјелопавлићкој и мрковићкој зони су без *-x-* (у бјелопавлићкој и са *-z-* на месту *-x-*): *стрїжāү*, *мњāвāү*, *пецїјāгү*, *сечїјāгү* (Ћупић 1977: 94); *нōсјау*, *долāзау*, *плѣћау* (Вујовић 1969: 263–264). У поибарским говорима је само *кћāү* (поред чешћих форми: *кћāдїју*, *једāдїју*) (Божовић 2008: 85). Тако је и у говору Врачана у Црној Гори (Петровић 1973: 214). Устароцрногорским говорима присутно је: *-аху*, *-ау* и *-агу* (Пешикан 1965: 178). У Васојевићима наставак 3. лица множине је *-ају*, ређе *-ау* (Стијовић 2007: 175). Наставак *-ају*, према грађи изложеној у студији Д. Барјактаревића, врло често се среће у 3. лицу множине, како у новопазарској и сјеничкој, тако и у тутинској зони. Аутор напомиње и то да се код муслимана увек чује „аспиратна вредност место гласа *x*, односно новоразвијеног *j*, у 3. лицу множине: *ћāвāxү*” (Барјактаревић 1966: 103). Грађа којом располажемо, а која садржи

релативно велики број примера, међутим, не потврђује постојање наставка *-ају*, те можемо тврдити да он није одлика овог говора.

П.2.3.8. На основу до сада изложених одлика стање у тутинско-новопазарско-сјеничком говору слаже се са ситуацијом у већем делу српских говора. У једном делу примера, међутим, уочавају се особине које су, у већој или мањој мери, диференцијалне у односу на друге говоре зетско-сјеничког дијалекта. Неуједначеност се уочава и у поређењу са осталим српским говорима. Реч је, наиме, о специфичностима које се тичу најпре имперфекатских наставака, потом основа појединих глагола, те појаве укрштања облика унутар парадигме (у шта се убраја употреба облика резервисаног за једно глаголско лице у функцији означавања радње која се приписује неком другом лицу).

Глаголи I врсте, који имперфекат најчешће граде додавањем дужих наставака: *-ијāх*, *-ијāше*, *-ијāше*, *-ијāсмо...* на окрњену основу презента, као алтернативне, могу имати и краће наставке, нпр. *тресах* : *тресијах*. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору, међутим, присутни су једино краћи имперфекатски наставци: *трĕсāх* овā ĥĕбāд (Ту); *пл'етāх* шāл (Бал); код њй *рāстāше* пшеница д[о] ђе; *трĕсāхū* неке шљйве дђље (Жи).

Превладавање једног наставка, односно изостанак форми типа *плетијах*, *тресијах...* у тутинско-новопазарско-сјеничком говору резултат је аналогije према другим глаголима, пре свега онима који имперфекат, као и наведени, граде од презентске основе и краћих наставака.

Ситуација у Тутину, Новом Пазару и Сјеници тиме се само делимично слаже са стањем у говорима Црне Горе. У староцрногорским говорима неакцентовани наставак *-ијах* имају глаголи са секундарним *-д-* у основи: *дāдијāг*, *знāдијāг*; глаголи I врсте са акцентом на наставку презента редовно имају у имперфекту наставак *-йјāг*: *пецййāг*, *тресййāг*; исти наставак имају и глаголи VII и VIII врсте кад су истог акценатског типа. Ова варијанта наставка одлучно преовлађује у VII врсти, а у VIII се напоредо јавља *-йјāг* и *-āг*: *летййāше*, *држййāше*/*држāше* и сл. (Пешикан 1965: 176). У говору Бјелопавлића редовно је: *трĕсййā*/*трĕсййāше*/*трĕсййāсмо*, *прĕдййā*/*прĕдййāсмо*/*прĕдййāше* (Ћупић 1977: 94). У говору Васојевића, Зете и Врачана, међутим, као и у Тутину, превладавају краћи наставци (СТИЈОВИЋ 2007: 176; Ћупић 1977а: 280; Петровић 1973: 214). У новопазарско-сјеничкој зони

у целини, како наводи Д. Барјактаревић, такође су у превласти краћи наставци (Барјактаревић 1966: 102).

Код неколико глагола, међутим, у тутинско-новопазарско-сјеничком говору забележен је наставак *-ujāx (-ujāше...)*:

имадѝјāх нешто *пāрā* (Пр); *не могадѝјā* да *дōђēm* јучē (Ту); вōл'и краве, тēлāд не *воледѝјāше* (Кн); *знадѝјāше* дōста да прѝчā онā жēна (Жи); *имадѝјāше* двōје децē; општиња је ўзēла мало вишē ал' и опēt мало пōбољē но што *ћāдѝју* да ўзмѹ (Пе); онѝ што *седāдѝју* дōле (Рач); да није бѝло партизанā на Рāшку, *ћāдѝју* (Прћ).

Нема облика *знађа, имађа* и сл.

Појаву елемента *-д-* у основи могуће је објаснити уколико се има у виду да глаголи *ѝмат, знāт, мōћ / мōј и хтѝт* у тутинско-новопазарско-сјеничком говору имају двојакe облике како презента: *ѝмāм/имāд(н)ēm, ѝмајѹ/имāд(н)ѹ... знāм/знāд(н)ēm, знāјѹ/знāд(н)ѹ... мōгнēm/ мoгāд(н)ēm... хтѝд(н)ēm...* тако и императива: *знāј/знāди, знāјте/знāдите... ѝмāј/имāд(н)и, ѝмāјте/имāд(н)ите* и сл. Стога се елемент *-д-* може тумачити управо продором из наведених облика. Свега је један забележени пример који одступа од овог модела: онѝ што *седāдѝју* дōл'е (Рач).

Поменути облици са основом на *-д-* у имперфекту ретко се јављају (ограничени су на свега неколико примера). Много чешће су форме које имперфекат граде као и остали глаголи одговарајуће глаголске врсте (*имāх, имāху... мōгāх, мōгāхѹ...* и сл):

имāше на једно мēсто (Ру); типѹт *имāх* ћетрнēстoрo пāраунућāдѝ (Ле); *јā имāх* пāрā понāјвишē; *имāх* богме пōвишē пāрā; *имāше* млōго, двāес (Пр); *имāше* оде девōјāкā (Тр); она ћерку једну *имāше* (Ме); дōл'е *имāше* гомѝла; тогā *имāше* *јā* нē знāм кол'ико, пѹна гомѝла (Из); кога *имāше* Рēља код нēга (Че); *имāше* један стō и двѝје гōдине (Бу); *кōл'ко имāше* до Сенѝцē? (Со); *имāше* слāмē, сѝјена (См); *имāше л'* јoш једна старѝјā ўдāтa?; тāмо *имāше* једна земљорāдничкā зāдруга (Гл); он *имāше* дōста децē (Гл); *имāше л'* којѝ гōј по својōј вōљи? (Го); у фѝрму један *имāше* Лукāч (Ер); *имāше* осморо децē; ништа дрѹгō *нēmāше* (Пру); *имāше* једну крāву; он *имāше* једну сēстру нēудату (Жи); *имāше* шћѝри ўдāте ка[д] сам *јā* дōшла (Ле); богме ћѹтурē *имāше*; на утōбуску *имāше* кафāна; нико *нēmāше* (Ле); тō оде и *нēmāше* (Ли); *нēmāше* ни бѝјела брāшна ондā; бѝла сам и код Бēска па *нēmāше* (Жи); ондā *нēmāше* сл'икā (Го); тāпѹт *нēmāше* кōлā; па *нēmāше* сōљи; *нēmāше* ни кāплѝ једнē (Пр); ал'и *нēmāше* ни бѝјела брāшна ондā (Бо); *јā* ѝдо ал *нēmāше* нико (Го); оно *нēmāше*

овогā готѡвѡга да се кѹпѣ (Со); *нѣмāше* нѣко; сљѣке њѣхове *имāхѹ* (Гл); свѣ *имāхѹ* пѣкаре, тѣ Бѹгари тāмо у Македѡнију (Трн); код њѣх *имāхѹ* другачѣјѣ ѡбичāји (На);

не мѡгāх да трпѣм (Жи); *не мѡгā* да се помѣрѣм с тел'ефѡна (Го); *не мѡгā* јā; *не мѡгā* да хѡдѣм (Ту); кāко се звāше онā што *нѣ мѡгā* да се сѣтѣш? (Бал); *не мѡгā* да идѣ на аперāцију (Кл); *мѡгāсте* л' погѡдит кѹћу? (Па);

кћā да ѡдѣм до Рѣбарѣћā (Па); јā *кћā* д[а] ѡдѣм, ал' нѣ стѣго (По); јā *ћā* него ме ѡна збѹнѣ (Ке); *нѣ шћā* дāљѣ да трајѣм него тѹ (Стр); ѣво јѡш нѣшто *ћā* да ти рѣкнѣм и заборāви (Боб); ѡн посл'ѣ *шћāше* да се бѣјѣ сā мнѡм (Из); ѡн *ћāше* ѡде на сѣло да прāвѣ (Го); ми *не шћāсмо* нѣкāко да попѹшћѣмо, кат *шћāхѹ* да дѡћѹ; мѣ смо пѡћупāл'и посл'ѣн кат *шћāхѹ* да дѡћѹ испѣкција (Пру);

Нису бележени облици *хоћāхѹ*, *хоћāше*...

знāше л' шта д[а] испрѣчā? (Ост); тā стāрā свѣ *знāше* ѡ ѡбичāјѣма; у тā хѡтел ѣе смо бѣл'и, нѣт *се знāше* кѡ је дирѣктор, ни кѡ је шѣф (Брћ); *не знāсмо* штā не је снāшло; они *знāхѹ* и ѣе се кѡ родѣо (Ту).

Бележени су и облици *знāвāше*, *знāвāхѹ*...: *не знāвāх* нѣшта кѡ дѣјете (Ду); мѣне беше тѡ чѹдо, јā *не знāвā* штā је тѡ (Боб); свѣ она знā кѡ е подѣгѡ кредѣт у Тутѣн, свѣ *знāвāше* (Го); *знāвāше* силу песама (Жи); *знāвāхѹ* уз гѹсље (Бо).

Тип *знадѣјāше/имадѣјāше* у новопазарском и делимично сјеничком делу територије јавља се ѡд нешто већег броја глагола. Осим поменутих, познатих и тутинском говору, присутни су и имперфекти: *вељадѣјāше* л' то штā? (Бал); *вол'едѣјāше* да долāзѣ код нāс (Ос); ѡн је долāзио сād, вѣшѣ *познадѣјāше* ѡкол'ину нѣго ијѣдан. Свѣ *познадѣјāше* (Бољ); *вол'едѣјāсте* да јѣдѣте тѡ ка[д] сте бѣл'е мāl'ѣ (Бал); *вељадѣјѹ* л' штā јāбуке? (Тр); Глаголи *вѡлет*, *вāљат/вѣљат* такође имају двојакѣ облике презента и императива (*вāљā/вāљāдѣ/вāљāди*; *вѡлѣ/волѣдѣ/волѣди*).

Оно што, међутим, новопазарски говор додатно диференцира ѡд говора Тутѣна и Сјенице јестѣ присуство елемента -д-, ѡдносно -ад- и у другим глаголима, кѡји иначе немају двојакѣ облике презента и императива. Продор поменутог елемента, међутим, није захватио читаву парадигму, већ само прво лице јѣднине и треће лице множине. Тако глагол *прѣчат*, на пример, има следеће облике: *прѣчāдијѡ/прѣчāдија* (ум. *прѣчах*), *прѣчāше*, *прѣчāше*, *прѣчāсмо*, *прѣчāсте*, *прѣчāдијѹ* (ум. *прѣчāхѹ*).

Форме са -адѣјā/-адѣјѡ и -адѣјѹ у новопазарском ареалу у потпуности су потиснуле облике са -āхѹ у трећем лицу множине (*чујāхѹ*, *прѣчāхѹ* и сл.). Редовно је: *прāвадијѹ* некѣ

колаче дѡл'е; *ћѡјадидијѡ* се некѡ љѡди (Шав); *прѡчадидијѡ* да нѡје имѡо нѡко; *рѡдадидијѡ* око кѡћѡ, *нѡсадидијѡ* нешто у кѡсе; *дѡнадидијѡ* сѡјено дѡл'е (Бал); *прѡвадидијѡ* кокошѡр; *беѡдидијѡ* пѡшл'и за Пазѡр (Ка); одѡкл'ѡ *долѡзадидијѡ*; *прѡчадидијѡ* бѡде сѡпер сѡло (Коз).

Присуство овог елемента може се објаснити аналошким продором из облика глагола типа *знат, имат*, односно могуће је да је *-адидијѡ* само додато као готов наставак уместо *-ахѡ*. Имајући у виду да су на обликовање облика презента и императива типа *знѡдѡм/знѡди, имѡдѡм/имѡди...* утицали глаголи типа *дѡти (дѡм/ дѡдѡм), јѡсти (јѡдѡм)*, може се узети у обзир и посредни утицај ових глагола на формирање поменутих имперфекатских форми.

У 1. лицу јединине у неколико примера овога типа у новопазарском говору забележен је наставак *-ѡ*: *јѡ беѡдидијѡ* отѡшла, *мѡсадидијѡ* да дѡћѡм (Бал); Међутим, много су чешћи облици са *-о* на крају: *јѡ беѡдидијо* трѡдна са млѡћѡм ћѡркѡм; да л *имѡдидијо* јѡ онѡмо јѡш јѡдну гѡјбу? (Бал); *јѡ мѡсѡдидијо* да кѡпѡм нѡшто; *чѡјѡдидијо* је да вѡчѡ (Ос); *седѡдидијо* дѡл'е, *рѡдѡдидијо* нѡшто (Бал); *беѡдидијо* отѡшла, *јѡ вѡкѡдидијо* да кѡпѡм (Ос); *дѡнѡдидијо* сѡјено, *прѡвѡдидијо* нѡшто (Шав).

У литератури нисмо пронашли потврде о присуству оваквих облика имперфекта. Постојање сличних форми у другим српским говорима, међутим, води ка претпоставци да је овде дошло до продора аориског наставка у облике имперфекта²⁴, будући да су оба облика

²⁴ Појаву обличког укрштања имперфекта и аориста уочио је Александар Белић на терену источне и јужне Србије. У овим говорима, наиме, један тип имперфекта гради се додавањем аористичких наставка. Наставци аориста почели су се преносити на имперфекат најпре подстицајем који је дошао од глагола који имају исти фонетски лик у оба глаголска времена (*брѡх, брѡх* акценатски углавном сведени у овим говорима на један облик *брѡх* (са ексспираторним акцентом)). Према мишљењу Александра Белића, „та једнакост облика, а сем тога и једнакост наставка за 1. л. једн. и 1. и 2. мн, учинила је и да се почну наставци аориста за лица преносити на имперфекат” (Белић 1905: 547).

Каснија истраживања показала су да на српском етнојезичком простору постоји релативно широк ареал говора у којима долази до укрштања аористичких и имперфекатских наставка, у корист једног или другог времена (о чему ће бити речи и на другим местима у раду). За разумевање наведене ситуације у новопазарској зони од значаја је податак да је у гатњанском говору такође примењен процес продора аористног *-о* у 1. л. јд. имперфекта, са ширењем елемента *-и-*. Такво приближавање двају претерита у овом говору дало је наставак *-ио* у 1. л. јд. имперфекта (Младеновић 2013: 341). Притом, у гатњанском говору „подстицај за наставак облика типа *звѡио* стигао је из више праваца: имперфекат гл. прве врсте (*плѡто, трѡсо*); приближавање облика множине аориста и имперфекта у корист аориста; слабљење семантичког потенцијала имперфекта, у чију зону употребе предире перфекат свршених глагола, што је довело до слабљења његовог морфолошког идентитета” (Младеновић 2013: 342).

у живој употреби (аорист и од свршених и од несвршених глагола). Притом, краткоћа финалног вокала у облицима типа *бе̑дијо*, *ми̑садијо*, а присуство дужине у *бе̑дијā*, *ми̑садијā* може бити доказ да је посреди аористно *-о*.

Примери типа *ра̑дāдијā/ра̑дāдијо/ра̑дāдијӯ* нису својствени тутинској и сјеничкој зони. Њихово присуство, стога, новопазарски говор диференцира од остатка територије, али га повезује са севернијим говорима зетско-сјеничког дијалекта, у којима овакви облици нису необични. Гордана Драгин у студеничким говорима бележи форме: *звāдију*, *знāдију* и *ра̑ћадију*, али само у 3. л. мн. (Драгин 2006: 449). У говорима са леве стране Ибра, који припадају зетско-сјеничком дијалекту, присутне су форме: *спāвāдија*, *игрāд̑ија*, *тресāд̑ија*, *к̑ћāд̑ија*, *носāд̑ија*, *к̑ћāд̑ијаше*, *спавāд̑ијасмо*, *игрāд̑ију*, *умēд̑ија*; а јављају се и у поибарским говорима косовско-ресавског типа. Присутно је и двојство облика: *жњāд̑ија* и *жњāше*; *знāд̑ија* и *знāше*, *знавāше*, *имāд̑ија* и *имāше*, *смēд̑ија* и *смēше* (Божовић 2008: 84–85)²⁵. Имперфекти овог типа обични су и у косовско-ресавским говорима. У трстеничком: како се *звāд̑ијаше*, *бе̑д̑ија*, *ћāд̑ија* (има и примера са проширењем *-ћа-*: *немāћāдијасмо*, *држаћāдијасмо* и сл.) (Јовић 1968: 144–145); у левачком говору чести су примери са секвенцом *-аћа-*: како се *звāћāше*, *нēмāћāмо*, *н̑саћāше* брад̑цу (Симић 1972: 396). Ова појава севернометохијске говоре захватила је само делимично. Присутнија је у источном делу територије (Букумирић 2003: 262).

Слични примери (али само за прво лице једине) бележени су у говору Пиве и Дробњака: *см̑в̑едијāк*, *ићāдијāк*, *познāдијāк* (Вуковић 1940: 71). Модел *имадијах* врло је

Ипак, треба имати у виду да је у новопазарском, а посебно у тутинском и сјеничком ареалу, поменута морфолошка неутрализација ових претериталних облика присутна у знатно мањем обиму у односу на поменуте говоре. Разлог томе налазимо у чињеници да морфолошко приближавање аориста и имперфекта у гатњанском говору, на пример, „не доводи до хомонимије пошто је употреба једног или другог облика строго раздвојена глаголским видом” (Младеновић 2013: 341). У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони глаголски вид није диференцијална категорија, будући да је аорист веома чест и од несвршених глагола. Стога је мањи број примера укрштања ових двају глаголских облика.

²⁵ Глагол *к̑т̑ети* у зетско-сјеничким поибарским говорима има имперфекат: *ћāше* или *ћā*, *к̑ћāше* или *к̑ћā*; *ћāд̑ија*, *ћāд̑ије*; у множини: *ћāмо*, *к̑ћāмо*; *ћāсте*, *к̑ћāсте*; *ћāу* или *к̑ћāу*; *ћāд̑ијасмо*, *ћāд̑ију* или *к̑ћāд̑ију* (Божовић 2008: 84). Са леве стране Ибра, у косовско-ресавској зони је: *к̑ћāд̑ија*, *к̑ћāд̑ију*, *к̑ћā*, *к̑ћāше*, *к̑ћāсмо*, *к̑ћāу* (Божовић 2008: 85).

продуктиван у говорима србијанског Полимља (бележен у примерима: *dàdī^ah̄ȳ, znàdī^aāk, mogàdī^aše, sjèdī^aše* и сл.) (Николић 1991: 498).

Да су овакви облици одлика севернијих говора, односно обележје које те говоре зетско-сјеничког дијалекта повезује, пре свега, са косовско-ресавским, сведочи и њихово спорадично присуство у говорима Црне Горе. У мрковићком и врачанском говору, потом говору Зете, Паштровића и Васојевића их нема (в. Вујовић 1969: 263–264; Петровић 1973: 214; Ћупић 1977а: 280; Јовановић 2005: 390–392; Стијовић 2007: 174–177). М. Пешикан наводи да у староцрногорским говорима нема облика *шћадијак* (Пешикан 1965: 171), а једино глагол *знѣт/знѣм* има двојачке форме: *знѣвѣг/знѣдијѣг* (Пешикан 1965: 172).

II.2.3.9. У испитиваном говору код глагола III и VII врсте у целој парадигми редовно изостаје јотовање финалног сугласника основе (нису забележени облици *ношах, виђах, рађах* и сл.):

седѣх прет кўћу (Ме); *радѣх* нешто дѣл'е (Жи); не *вѣдѣ* дѣбро; *ндѣх* типўт марѣму; *ндѣх* му нешто да јѣдѣ (По); *идѣше* л' тѣ којѣ пўт код њѣ?; *вѣдѣше се* онѣ планѣна (Вру); Слѣвко *ндѣше* тѣ ў џеп (По); нѣ знѣм кѣл'ко оно *седѣше*; тѣ *радѣше* Мѣка (Ру); ѣн *радѣше* у Нѣмачкў; ѣна *волѣше* да јѣдѣ тў погѣчу (Па); *не вѣдѣсмо* нѣшта по нѣћи; *излѣзѣсте* на грѣбље; тў *прѣвѣхў* лўди гўсље; дѣбро *жѣвѣхў* (Бо); жѣне типўт *ндѣхў* пѣче што им покрѣвајў л'ѣце; сѣмо им се ѣчи *вѣдѣхў* (Ле); *слѣвѣхў* трѣ дѣна; *вѣдѣхў* нѣшто (Ми); *кўпѣхў* некѣ јѣбуке (Ту).

Један је само забележени пример из народне песме: ѣмѣ онѣ: „Сѣјдѣфу мѣјка *бўђѣше*, ўстани шћѣри Сѣјдѣфо...” и такѣ (Кл).

Једино глагол *мѣслит* има двојачке форме – *мѣслѣх, мѣслѣше...* и *мѣшљѣх, мѣшљѣше...*: јѣ *мѣшљѣ* да сврѣтим мѣло, *мѣслѣх* да јѣј кўпѣм нѣшто, кѣ да *мѣслѣше* да укрѣдѣ нѣшто.

Крајњи сугласник не јѣтује се ни код глагола I врсте, па изостаје тип *јѣђах, иђах*: *јѣдѣх* нѣшто, вѣлѣ нѣшта не рѣдѣм (Жу); *јѣдѣх, идѣх* у шкѣлу типўт; нѣ знѣм ѣе онѣ *идѣше* (Ке); кад онѣ *идѣхў* за свѣтове нѣ знѣм (Че); сѣмо *идѣхў* тѣ пўт у Позѣр на пѣјѣц (Бл).

На ширем терену зетско-сјеничког дијалекта прилике су неуједначене. У староцрногорским говорима у VII врсти стаѣе је као и у књижевном језику, изузев код основа на -с и -з, код којих нема рефлекса јотовања у имперфекту: *кѣсѣсмо, квѣсѣх, прѣсѣхў*,

нѡсау. Измењен сугласник (тј. рефлекс јотовања) у овим говорима јавља се у I и III врсти, али недоследно, па је: *јѣћѡх, ѡћѡх*, али и *јѣдѡѡх, јѣдѡх*. Нема облика *знаћѡх* (нормално је *знѡдѡѡѡг/знѡвѡг, изузетно знѡдивѡсмо*) (Пешикан 1965: 177). У говору Бјелопавлића присутно је двојство форми: *изнѡсѡ/изнѡшѡ, вѡзѡ/вѡжѡ, нѡсѡ/нѡшѡ* (Ћупић 1977: 94). У мрковићком говору код глагола VII врсте не јотују се сугласници *с* и *з* у основи: *рѡсѡше, долѡзау, нѡзаѡше*. Међутим, судећи по изложеној грађи, редовно је: *плѣћау, нѡћау, ѡћау* (Вујовић 1969: 263–264).

У севернијим говорима (студенички и поибарски) јотовање је доследно: ђе *раћѡше* ђтац, мѣне телевѡн *не раћѡше*, којѡу слѡву *слѡвѡше* нѡша црква, ѡн *сећѡше*, онѡ *ѡћѡше* (Драгин 2006: 448); *прѣћѡсмо, ношѡше, вожѡше, вожѡше, јећѡдѡју* и *једѡдѡју, јећѡше; вољѡдѡја, вићѡдѡја* и *вићѡше, раћѡдѡју* и *раћѡше* (Божовић 2008: 84–85).

Од глагола са основом на велар (*нѣћ, сѣћ, врћ*) у тутинском говору забележени су једино облици са основом на *ч, ж, ш* и краћим наставцима, као и код осталих глагола прве врсте: *печѡх, печѡше... вршѡх, вршѡше...: ја вршѡх* некѡ жѡто (По); *сечѡх* некѡ дрѡва; *вршѡсмо* пшеницу (Рај); *печѡхѡ* некѡ хѣљдѡвнѣ лѣбове (Ша).

У староцрногорским говорима нема облика типа *печах*. Присутни су ликови са рефлексом прве палатализације и аналошким рефлексом друге палатализације: *пеѡѡјѡх* и *печѡјѡх* (Пешикан 1965: 177). У Бјелопавлићима је *печѡјѡѡ/пеѡѡјѡѡг/печѡсмо/пеѡѡјѡше* (Ћупић 1977: 94). У поибарском говорима у употреби су форме: *печѡдѡја, стрижѡдѡју* (Божовић 2008: 84).

II.2.3.10. Глаголи са различитим превојним ступњем у основи (*брѡт, звѡт (се), дрѡт* и сл.) у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице граде се и од презентске и од инфинитивне основе. Највише је забележених примера од глагола *звѡт (се)*:

зовѡше му се жѣна Хѡмѡда (Жи); кѡко *се зовѡше* онѡ ђѡвол'и, опѡте (Ме); уз једну рѡјеку, *зовѡше се* Морѡвица (См); кѡко *се зовѡше* онѡ планина гѡре; нѣ знѡм кѡко *се зовѡше*; ја нѣ знѡм како *се зовѡше* (Ме); овѡ трава што е, кѡко *се зовѡше* (Бр); кѡко *се зовѡше* онѡ што је бойѡ? (Кон); како *се зовѡхѡ* то ранијѣ? (Жу); како га *зовѡхѡ*, лампѡр; имѡо је нѣкѣ, кѡко *се зовѡхѡ*, црепѡље (Бо); у Ѧрље „кљѡјет” *зовѡхѡ*, нѣ знѡм кѡко *се зовѡхѡ* (Де);

Милѡнѡвић, кѡко *се звѡше* (Бот); како *се звѡше*, онѡ у Бѡсну кѡко *се звѡше?* (Ту); кѡко *се тѡ звѡше?* (Го); онѡ планина, кѡко *се звѡше?* (Вру); кѡко *се звѡше* онѡ дрѡгѡ? (Ос); кѡко *се звѡше*,

Грабовица (Баг); један филм наш, како *се зваше* (Рај); кога *зваше* ти оно ма̀лопријен?; *звасмо* л' ми њи на свадбу?; њни *се зваху* торбеши (Ме); не знам како *се зваху* (Бо); не знам како *се зваху*, не знам како *зваху* ове Марковиће (Ми); пијем ја и за крв ово љвече, како *се зваху*; и ја по по̀ла пијем онѐ за срце, ја не знам како *се зваху* (Гр).

Забележени су и имперфекти глагола *бра̀т* са двојаким основом: *брасмо* јабуке кад љдарѝ грат (Ост); за Ђурђевдан то *се бѐраху* оне јагљике (Би).

Глагол *клет* има само облике: *кунѝх*, *кунѝше*.

Имајући у виду стање у вези са поменутиим глаголима у староцрногорским говорима, М. Пешикан наводи: „У Цу сасвим преовлађује презентска основа: *берѝѝаг*, *перѝѝаг* и сл.; једино се поред *зовѝѝаг* чује и *зва-*: како *се зваше* и сл. Ово вреди и уопште за глаголе са различитим кореном у презентској и инфинитивној основи: *жњѝѝевѝѝаг*, *плиѝевѝѝаг*, *кунѝѝаг*, *кѝѝаг*, *мѝѝаг*, *дерѝѝаг* итд. У За се чешће употребљава инфинитивна основа него у Цу: *зовѝѝах/звах*, *перѝѝах/прах*, *берѝѝах/брах*. У Љп сам забележио и необичнији облик *зовѝше*”. (Пешикан 1965: 176). У мрковићком говору имперфекат глагола *звѝт* редовно се твори од основе презента: *зѝваше*, *зѝвау* (Вујовић 1969: 263). У Васојевићима преовлађују облици од презентске основе (СТИЈОВИЋ 2007: 176). У говорима са леве стране Ибра само је: *пра̀дѝја*, *бра̀дѝја* (Божовић 2008: 85).

II.2.3.11. Посебну пажњу захтевају облици глагола *бѝт* у тутинском говору. Овај глагол у имперфекту у има следеће облике:

Једнина	Множина
1. Јѝ <i>бѝх/бѝхѝ</i>	1. Ми <i>бѝсмо/бѝхосмо</i>
2. Ти <i>бѝше</i>	2. Ви <i>бѝсте/бѝхосте</i>
3. Он <i>бѝше</i>	3. Они <i>бѝху/бѝхоше</i>

Испитиваном говору нису својствени облици *беја(x)*, *бејаше*... Забележено је свега неколико примера, али без *-j-*.

За прво лице једнине забележени су примери: *бѣх* заборавио (Бр); ја богами *бѣх* млађи (Ке); *бѣх* малол'ѣтна, петнѣс гѣдїна више нїјесам имала (Жи); односно: *бѣха* малољѣтна (Ле); ја *бѣха* млада (Рач); ја ту *бѣха* заложила (Бал).

Облик *бѣх* познат је и суседним говорима (са разликама у погледу рефлекса кратког јата и финалног -х). У староцрногорским „имперфекат се прави само од старе аориске основе: *бјѣг-бјѣше* итд., слично и у другим племенима” (Пешикан 1965: 171), с тим да се на малом делу терена јавља и *бї'аг/бї'ак*, а облик типа *бјах* изостаје (Пешикан 1965: 171). У Бјелопавлићима је *бјѣ/бљѣ* (Ћупић 1977: 94). Исти облици (поред *бїја, бїјаше...*) присутни су и у Васојевићима (Стијовић 2007: 177). У Паштровићима су у употреби једино облици *бѣх, бѣше...* односно *бјѣ(х), бјѣше, бјѣ(х)у...* (изостаје *бејах, бејаше...*) (Јовановић 2005: 390). У говорима са обе стране Ибра бележен је облик *бѣ*: *бѣ* у војскѣ, *бѣ* у Рашке (Божовић 2008: 83–84). Облик *бѣ* својствен је говорима Левча (Симић 1972: 394). У севернометохијским говорима је такође *бѣ* (Букумирић 2003: 285). Наведено одговара тутинском *бѣх*.

Што се облика *бѣха* тиче, у литератури нисмо пронашли потврде о његовом постојању у другим говорима зетско-сјеничког дијалекта. У поибарским говорима, међутим, бележена је форма *бѣа*, поред поменуте *бѣ*: *бѣа* на регрутације, *бѣа* ја тад млада, *бѣа* у шуме та пут ја (Божовић 2008: 83–84). Гордана Драгин бележи исту форму у студеничким говорима, и то у употреби за сва лица једнине (Драгин 2006: 448–449), а иста ситуација је и у трстеничком говору (Јовић 1968: 145). На основу наведених потврда можемо претпоставити да је глас -х- у форми *бѣха* у тутинском говору секундарног порекла (*беја(х) > беа(х) > беа*). Може се претпоставити и да је дошло до контаминације већ присутног *бѣх* и ранијег *бѣа(х) < беја(х)*. У том случају, настанак облика могао је бити потпомогнут и аналогijом према другим глаголима са -а на крају (посебно након испадања -х) (*бѣха : рада, мѣга, нѣса, ха*).

У другом и трећем лицу једнине у употреби је једино облик *бѣше*:

бѣше л' ти тѣ? (Вру); ти *беше* отишла у Позар (Бал); ти *нѣ беше* тѣ; мѣмак ти *беше* (Го); *нѣ беше* ти дошла оде; тапѣт ти *беше* нѣудата (Ду); он *беше* виђен; вел'ик тол'икѣ *беше* (Пл); он тѣ *беше* с овцама (Па); по седам нѣдѣља да л' *беше*; само *беше* на петти дѣо (Пе); *беше* укѣсна; мѣгу ти рѣл л' ијѣпа *беше* (На); *беше* ѣмрѣ оде један кѣмшија; *беше* у Маكدѣнију; тѣ *беше* ѣбићај (Ме); *беше*

памѣтна (Жу); она бѣше у шкољу; тѣ прѣва плата бѣше; тѣ бѣше лѣше; на некѣ стражу бѣше; она чѣсма бѣше сѣха; кѣл'ко бѣше, нѣ знѣм; бѣше једна кѣла вел'ика (Пр); бѣше једну шѣсѣт трѣћѣ (Де); мѣмак бѣше (Гер); нѣ знам кѣт бѣше ова пѣт се пѣче радит; овај Сѣљо се бѣше родѣо (Бл); бѣше на мапу; л'ијепо бѣше (Бо); јѣдан бѣше постѣ; ѣбѣ бѣше нѣ знѣм (На); мѣлѣго бѣше постѣрала, штѣ бѣше л'ична кѣрта тѣвѣја код мѣне ѣде у двѣрѣште?; тѣ бѣше ѣбићѣј, зѣма јѣш нѣ бѣше изѣшла, чѣвек јѣј бѣше тѣ; Рѣдица бѣше тѣ; кѣко му бѣше ѣме, ѣво на вѣх јѣзѣика ми; лѣни бѣше; бѣше Рамазан; тѣ прѣчѣ јѣдан чѣвек бѣше; кѣко јѣј бѣше онѣ ѣме сѣну?; она бѣше мѣла (Го); нѣ бѣше им дѣбар Тѣто; Зѣчѣвић јѣдан прѣвѣбѣрац бѣше; бѣше јѣдну шѣсѣт трѣћѣ; Мѣрко бѣше слѣп (Гло); л'ијеп бѣше и ѣн; тапѣт бѣше нѣудѣта; ѣтац ми бѣше бѣн; стѣра ми бѣше свѣкрѣва; чѣвек ми бѣше на посѣ, нѣ бѣше тѣ, а мѣјка му бѣше ѣмрла од жѣчнѣ кѣсѣ; зар јѣј бѣше ѣна свѣја (Жи); бѣше тѣ у јѣдну, кѣ шѣма, кѣ некѣ јалѣвина, нѣ знѣм ни шта бѣше, ѣглавно ѣдѣво не бѣше бѣш ко[д] Ђѣћка; Ђѣслаф се звѣ, кѣко му бѣше прѣзимѣ; јѣдна бѣше тѣрила; кѣко му бѣше ѣме ѣномѣ Шѣптѣру? Сѣвѣкар ми нѣ бѣше тѣ, бѣше га погодѣо прѣш у прѣ, да лѣ бѣше ѣна ѣзѣла Мѣца?; ѣн бѣше спѣсѣо, нѣ бѣше нѣко погѣнуо, а што га бѣше спѣшѣио на пѣсту, испѣло му јѣдно кѣило бѣше, нѣ бѣше нѣко погѣнуо (Ле); тѣ бѣше та Мѣлница; бѣше л'ѣтно полѣмљѣно (В. Лок); такѣ бѣше и Дѣраго (Бал); шѣйѣве родѣл'ѣ и тѣ се бѣше до земљѣ савѣло, тѣ мѣло нѣшто бѣше кѣ, кѣко да ти ѣбѣснѣм, кѣ у некѣ дол'ѣну, и тѣ ваљда нѣје закѣчило, тѣ бѣше ѣстѣло.; стѣварно бѣше дал'ѣко (Брћ); бѣше нѣстабилно, систѣм нѣ бѣше у Тѣрскѣ (Пож); гѣрна бѣше сѣха, нѣма сѣл' кѣ перѣшка; ѣн бѣше у Итѣл'ѣју, зарѣбљѣн, прѣтерѣт у Итѣл'ѣју, бѣше рѣњѣн (Трн); бѣш прѣје некѣ нѣј бѣше јѣдна дѣвѣјка (Рај); дѣвѣо га Мѣко бѣше у Крѣљѣво (Кн); бѣше тѣбе Тѣда свѣја? (Шав); бѣше му ѣмрѣ ѣтац; сѣстра му бѣше ѣдѣта у Рѣшку ми се чинѣ; а бѣше им занимљѣиво (Уг); кѣко бѣше му сѣн?; кѣко бѣше Дѣшан Шѣпоња? (Че); нѣ знѣм кѣко му бѣше онѣ ѣме дѣвлѣнѣку, кѣко му бѣше онѣ ѣме; бѣше л скѣро је ѣмрѣ; мѣлѣ бѣше; лѣјѣпо бѣше у Сѣвѣ Дѣ (Вру); чѣја бѣше Рукѣја? (Гл); нѣдѣстѣпна бѣше (Ши); бѣла напѣстила и сѣд је вѣрѣтиѣ бѣше; кѣко бѣше ѣме ѣнѣј дѣци Сѣмѣјѣвѣј?; бѣше Рѣдѣслѣв сѣзѣдѣ кѣћу (Св).

У сва три лица множине присутно је двојство, односно тројство форми.

Облици: *бѣсмо, бѣсте, бѣхѣ*, присутни у тутинском говору, својствени су и стандардном језику. У Бјелопавлићима је редовно: *бљѣсмо, бљѣсте, бљѣу* (Ђупић 1977: 94), тако је и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 171). У поибарским говорима су осим облика: *бѣу* ту и ѣни; *бѣсмо* уплѣшене, јављѣју се и дѣжи, са групом *-ea < eja*: кад бѣасмо у Мѣтровѣцу, као и плуралске форме: *бѣѣдѣјѣмо, бѣѣдѣјѣсте, бѣѣдѣјѣу* (Божѣвић 2008: 83–84). У говору Студѣнице у 1. л. мн. је *бѣсмо* и *бѣјасмо*, а у 3. л. мн: *бѣу* или *бѣѣћу*. (Драгин 2006: 448–449). Левачки говори знају за форме: *бѣу, бѣасмо* (Симић 1972: 396). У

трстеничком говору је *бѣамо, бѣасте, бѣау*, односно *беа̄дијамо, беа̄дијасте, беа̄дију* или *беа̄ћау* тј. *беа̄ћују* (Јовић 1968: 145). У севернометохијским говорима је *бѣмо/бѣсмо, бѣу* (Букумирић 2003: 286).

Плуралски облици: *бѣхосмо, бѣхосте, бѣхоше* подједнако су фреквентни у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Поставља се, међутим, питање порекла вокала *-о-* у наставку, уместо очекиваног имперфекатског *-а̄-*. Претпостављамо да је и овде дошло до укрштања аористних и имперфекатских наставака, односно да је *-о-* продрло из облика аориста. О томе сведочи и краткоћа вокала *-о-* (*бѣхосмо*), односно присуство дужине када је вокал *а* у наставку (*нѣ беа̄смо* дѣшљи). Тако створени наставци или су додавани на пуни облик првог лица једнине (*бѣх*), или је *х* у њима секундарно (као у *бѣхā*). Облик *бѣхоше* уместо очекиваног имперфекатског *бѣхū* за 3. л. мн. (или *бѣахū < бѣјāхū*) такође је пореклом из аориста.

Као потврду претходно наведеној тврдњи о пореклу *-ше*, односно вокала *-о-* у наставку, наводимо податак да је исти наставак у облицима 3. л. мн. глагола *бити* у употреби и у јужнокосовском ареалу (*бѣшоше*) (Младеновић 2013: 348), с тим да је овде процес једначења аористних и имперфекатских наставака у корист аориста обухватио и остале глаголе²⁶ (Младеновић 2013: 346). Иначе, преобликовање имперфекатских форми под утицајем аористних облика у јужнокосовским говорима (гатњански говор) захватило је читаву парадигму глагола *бити*. Облици овог глагола у поменутом ареалу гласе: *бѣше/бѣшо, бѣше, бѣшосмо, бѣшосте, бѣшоше* (Младеновић 2013: 346), при чему множински облици одговарају тутинском *бѣхосмо, бѣхосте, бѣхоше*.

Форме *бејах (беа(х)), бејасмо (беасмо), бејасте (беасте)* готово су непознате су тутинском говору, забележена су само два примера: *бѣахū* и *љијепе, нѣ беа̄смо* дѣшљи. Облике *беадијасмо, беадију* у Тутину нисмо бележили. У новопазарској зони, међутим, облици са секвенцом *-диј-* превладавају у 1. лицу једнине и 3. лицу множине: *беа̄дијū* пѣшл'и за Пазар, *нѣ беадијо* отишла, *беа̄дијū* тамо онѣ људи, *нѣ беадијū* дѣшл'и. Јављају се и облици *бѣа, бѣаше*, односно *бѣсте, бѣсмо*.

²⁶ Стање, међутим, није уједначено, па је „уопштавање *-ше* последније у јужнијем делу јужног Косова, док је – како се иде према северу – број потврда са *-у* у 3. л. мн. имперфекта све већи” (Младеновић 2013: 345).

Примери за прво лице множине:

бе̑смо деца ма̑ла (Ме); ми̑ *бе̑смо* отишли; *бе̑смо* ми̑ у ста̑н до̑л'е у Тутин (Ми);
сироти̑ња типут̑ *бе̑хосмо* (Де); та̑т те̑к *бе̑хосмо* куп̑иљи ов̑о оде (Го); у сва̑ђу нешто *бе̑хосмо*,
уфа̑тиљи *бе̑хосмо* нек̑е зече̑ве (Не).

Друго лице множине:

бе̑сте л' ви̑ он̑о код њ̑е? (Ту); ви̑ *бе̑сте* у прода̑вницу; ви̑ *бе̑сте* до̑шл'и (На); *не̑ бе̑сте* ви̑ ту̑
(Го);
бе̑хосте љ ви̑ куп̑иљи он̑о од њ̑ега? (Пр).

Треће лице множине:

те̑к типут̑, *бе̑х̑* изи̑шл'е, си̑не, ов̑е бра̑де, ва̑тра хи са̑гор̑ела (Ле); *бе̑х̑* га пензиони̑са̑л'и та̑мо
у Ау̑стрију (Ши) кол'и̑ки ти̑ љ̑уди *бе̑х̑* (Уг) о̑не *бе̑х̑* бо̑л'ни̑ча̑рке, до̑кторице (Цв); *бе̑х̑* до̑бри; ло̑ши
бе̑х̑, *бе̑х̑* у те̑шку ситу̑а̑цију (Пож); кат су се вра̑тил'и озго̑р, *бе̑х̑* оста̑вил'и к̑ило в̑ун̑е (Нет); дв̑ије
бе̑х̑ (Бо); и̑ма нек̑и му̑љ, ка̑ко *бе̑х̑* ре̑кл'и (Рач); ш̑љиве му се *бе̑х̑* са̑вил'е (Пру); о̑не ве̑ћ *бе̑х̑*
пре̑ста̑л'е те̑ во̑де (Ост); дв̑ије *бе̑х̑*; о̑ни *бе̑х̑* ту̑ ск̑оро све̑ жи̑в̑о за̑ста̑вили̑ до̑ље (Гл); он̑е једне
ма̑ра̑ме *бе̑х̑* жу̑ћка̑сте; куп̑ил'и ми̑ *бе̑х̑* неко ла̑нче (Го); та̑мо *бе̑х̑* нек̑е ма̑зге; *бе̑х̑* три̑ Ци̑га̑нке; то̑
бе̑х̑ то̑рбе̑ши нек̑и, не̑ зна̑м ни ко̑ја̑ је ве̑ра (Ме); о̑пет пра̑тиљи нам *бе̑х̑* ка̑хву (Пл);

бе̑хоше до̑шли̑ љ̑уди (Ту); о̑ни *бе̑хоше* у Поз̑ар; *бе̑хоше* сироти̑ња (Ост); то̑ *бе̑хоше* нек̑и љ̑уди
(Уг);

бе̑ах̑ и л'и̑јепе (Ме).

П.2.3.12. Мешање облика имперфекта, односно употреба форми једног лица за саопштавање радњи које врши неко друго лице, није особина која се често среће у испитиваном говору. Тутинско-новопазарско-сјеничком типу није позната појава уопштавања једне форме за сва лица једнине или множине, која се јавља у неким другим говорима (в. Драгин 2006: 448). Забележена су само два примера употребе форме 3. лица једнине уместо облика за 3. лице множине: *пра̑та̑ше* хи бо̑љни̑цка̑ ко̑ла (уместо *пра̑та̑х̑*) и *дари̑ва̑ше* хи нек̑и љ̑уди (уместо *дари̑ва̑х̑*). У оба примера дошло је до продора аористног наставка *-ше* у облике имперфекта. Притом, продор аористног наставка у првом примеру

није довео до хомонимије облика, будући да је очувано имперфекатско *-ā-* (аорист гласи *пр̄атише*). Облици аориста и имперфекта глагола *дариват*, након изједначавања наставака, разликују се само на плану прозодије (*дарив̄аше* и *дарив̄аше*).

За поменуту појаву, која је на испитиваном ареалу ограничена на свега неколико примера, знају и други српски говори. У староцрногорским говорима забележени су примери продора имперфекатског наставка у аорист типа *доћдох̄у*, *рѣкох̄у* (Пешикан 1965: 179). У говору Студенице забележена су два облика имперфекта са аористним наставком у 3. л. мн.: *умедоше* и *умѣдоше* (Драгин 2006: 449). Иста тенденција уочена је и у трстеничком говору: *почѣу* петлѣви да пѣвау (Јовић 1968: 143). Зачетак процеса мешања аориста и имперфекта карактерише и левачке говоре, где је бележено: *Он бор̄авише* гѣр к-твѣе колѣбе (Симић 1972: 396).²⁷ У јужнокосовском говору, даље, „у 3. л. мн. оба проста претерита практично је уопштен аористни наставак *-ше*”, и то последније у јужнијем делу јужног Косова. Морфолошка диференцијација у овде опстаје јер се „нови наставак аористног порекла у јужнокосовском говору комбинује у сложени наставак *-шоше* (*им̄ашоше*), односно *-аше* (*имад̄аше*), уз везивање аориста за свршени глаголски вид, имперфекта за несвршени” (Младеновић 2013: 345). Притом, „брисање морфолошке разлике између 3. л. мн. аориста и 3. л. мн. имперфекта подстакнуто је приближавањем и подударношћу наставака 1. л. мн. и 2. л. мн. ова два претерита” (Младеновић 2013: 347). Иста тенденција, с тим да се једначење врши углавном у корист имперфекта (потврђена су оба наставка, *-у* и *-ше*, са разликама у обиму присутности на нивоу појединачних говора), присутна је у јужнометохијским говорима (в. Младеновић 2013: 347; Младеновић 2013а: 177). У централном Косову у 3. л. мн. имперфекта стабилизано је *-ше* (Младеновић 2013а: 176). За мешање облика аориста и имперфекта зна и призренски говор (Реметић 1996: 506).

²⁷ Облици глагола *имати* које аутор наводи као примере мешања аориста и имперфекта (*Нѣмаде* кѣд; Чѣка’мо да дѣју р̄ањеници, ал *нѣмаде* млѣго и сл. (Симић 1972: 396)) широко су присутни и у тутинско-новопазарско-сјеничком говору. Овде, међутим, наведене форме у истим контекстима имају искључиво аористно значење, уз семантику целовитости (довршености) радње. Уколико би се употребио имперфекат, облик би гласио *нѣм̄аше* (Ќона *им̄аше* / *нѣм̄аше* п̄ар̄а (= имперфекат): Ќона *ѣмаде* / *нѣмаде* п̄ар̄а (= аорист); тако и код других глагола, нпр. Ќона *ић̄аше* да дѣћ̄е : Ќона *хтѣде* да дѣћ̄е). Дакле, дистинкција између аориста и имперфекта овде је добро очувана.

II.2.3.13. Прикупљена грађа показује да је фреквентност облика који се употребљавају у појединачним лицима једнине и множине различита. Најбројнији су облици имперфекта за 3. лице једнине и множине. Нешто мање је форми 1. лица једнине и множине, док је сасвим мало примера за 2. лице оба броја. Слична ситуација карактерише и друге говоре, о којима је у раду било речи. Различита фреквентност, односно превласт једног дела облика, није последица, како се код појединих аутора може прочитати, губљења имперфекта (в. Драгин 2006: 449), јер не постоје лингвистички разлози из којих би се имперфекатски облици губили у 1. и 2. л. мн а не у 3., на пример. Овакво стање последица је комуникативних, односно синтаксичких околности.

Наиме, будући да информатори најчешће саопштавају доживљену прошлост чији су актери били, разумљиво је да се саопштење обликује у 1. односно 3. лицу оба броја. С друге стране, ретке су ситуације, а условљавају их ванјезичке околности, у којима информатор прича доживљену прошлост чији су актери била и лица са којима (најчешће први пут) у том тренутку разговара.

Нешто мања фреквентност облика за 1. лице у односу на оне за 3. лице оба броја условљена је разлозима синтаксичке природе, односно семантиком овог глаголског времена. Ту пре свега мислимо на случајеве употребе имперфекта за саопштавање радњи из блиске прошлости. Када се за саопштавање таквих радњи употреби имперфекат: *малопре људи кошаху у ливади*, говорно лице заправо саопштава уочену радњу која се у моменту опажања вршила, а која се можда и даље, у тренутку говорења, врши, само то говорно лице не може са сигурношћу тврдити (Вуковић 1967: 112). Из тога јасно произилази да се овај тип саопштења не може обликовати у имперфекту у првом лицу оба броја, имајући у виду да говорно лице јасно перципира (не)завршеност радње чије је само вршилац. У оваквим ситуацијама употребио би се аорист несвршених глагола (*малопре косих доле у ливади*), којим се јасно наглашава целина, односно довршеност радње. Отуда нешто мањи број облика за прво лице у односу на оне за треће.

II.2.4. Аорист

Аорист је у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице жива категорија. То се читује како у његовој високој фреквентности, и то од глагола оба вида, тако и у знатној стабилности грађења облика.

За разлику од стања на већем делу штокавског терена, у зетско-сјеничком дијалекту очуван је аорист несвршених глагола. Наведено важи за староцрногорске говоре, говор Врачана, Бјелопавлића, те поибарске говоре (Пешикан 1965: 171–174; Петровић 1973: 214; Ћупић 1977: 170; Божовић 2008: 81–83). У студеничким говорима пак аорист несвршених глагола сведен је тек на појединачне примере (Драгин 2006: 449–454).

II.2.4.1. У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице облици аориста од имперфективних глагола готово подједнако су чести као и облици од глагола свршенога вида:

дођо, уђо у кућу (Жу); *налџи* форџу; наврх године *рџди* тџ чџру (Жи); кад ја један пџт га *уфџти* (Го); ја се *сџти* (Ми); ја се *уфџти* за онџ рџклеве (Ме); ја се *дџго* (Го); џн *џдрџа* једанџ и по годинџ; *дође* с рџбијџ (Бл); сџстра от тџ ми стрџнџ *прџђе* џде; кобајџи ме *даде* (Вру); пџ ме *забол'е* рџка; *набаџџа* је пџну (Ми); њџму се онџ сџн *раџведе*; *дође* те гађа грџм; онџ *сџви* (Ер); џн *се наџмија* кол'ико мџре, *прође* тџ (Ле); џн *каџа*, *дође* грџнџ Станџмџрка; тџ ми зџт *џмрије*; овџ мџлџ *џстрошџ* некџ трошџце; онџ дрџгџ *џмрије*; *смрџчи се* (Го); џн ми се *сџвџде* (Бр); *дође* тџ; џна ти *џзе* једне чарџпе (Го); *пџвџче* прџмаја џдовџт; бџга ми мџне *прође*; тџмо *пџчџ* да се градџ; џн *кџпџ* онџ; *одвоџсмо се*; *договорџсмо* да ми је да (Жи); *нођџсмо*; и *помџрџсмо се* (Жи); *узџсмо се* тџ; *дадоше* ме, навр хџфту дџнџ *дођџше*; *узџше* ме (Бр); *запџстише* је у Пазџр; *дођџше* џни у пџтак (Го);

ја *кџси* л'ивџду (Ер); ја им ја један дџн *комџша*; тџј Пунџша што *прџча* (Ми); *нџси* црвџну марџму (Го); *обџашџџава*; ја јџј *прџча*; тџ Уља што ви ја *прџча* (Ле); џна ме *пџта*; овџ мусл'имџни *затџскџше*; *звџше* не на свџдбу; овџ што џде *сџде*; јџтрџс *раџговџра* сџ мнџм (Го); тџ прџт кућу на кџња *пџ* (Вру); овџ што *раџди* у шкџлу; пџ се нџрод *кџпџ* у Дел'џмеђе; овџ чџра *џсисџвџ* (Го); *сџја* се онџ духџн (Бр); до дрџгџ годинџ *џде*, *нџ иде* јџј нешто шкџла; џн *дџлази*, *дџлази* онџ са сџла; онџ се дрџгџ двапџт *жџнџ*; џн *се пџта*; онџ њџгоџва жџна џнде *пџта* се са нџма (Го); богами *жџве* девџдесџт и нешто годинџ (Го); јџдан се *нџ скиџа* с кџња; *провџдџсмо* раџговџрџ (Вру); мџ је *не дџрџсмо* (Го); *говорџсмо* (Вру); богами *носџсмо* пџре, *носџсмо*, *даџвџсмо* у Беџрат (На).

II.2.4.2. У испитиваном говору аорист се гради од инфинитивне основе и две групе наставака. Глаголи са основом на самогласник у аористу имају наставке: *-ø/-x, -ø, -ø, -смо, -сте, -ше*, док се глаголи са инфинитивном основом на сугласник творе додавањем наставака: *-o/-ox, -e, -e, -осмо, -осте, -оше*. Наведено важи за највећи број глагола.

II.2.4.3. Иако се систем тутинско-новопазарско-сјеничког говора одликује добром очуваношћу гласа *x*, у облицима аориста финални велар из наставка 1. лица једнине елиминисан је у највећем делу примера²⁸. Забележен је мали број потврда са наставцима *-x* и *-ox*:

убиџ те, брѣ, нѣ убиџ те (Де); повиџ је (Жи); приџаџ ти (Жу); за њѹ полѹдѣх (Ме); убѣдѣх је да ми кѹпи опанке (Са); досадиѣх ви ја тѹ; ја богме насмиѣах се (Пл); обрнѹх ти хрбат (Ост); рѣкох се (Па); тамо дѣбѣх ѣзвештај (Прѣ); нагнах га (Па); биџ се саш њѣма па маф би (Пр).

Сви остали примери у првом лицу једнине имају наставак *-o* или *-ø*:

сѣт доѣо; што рѣко тѣ (Пр); дѣго се; ја докл'ѣ приѣо тел'ефѣну; доѣо тѹ (Го); ја ѣдо (Рач); ја пѣсл'ѣ поѣо (Ђер); проѣо овѣмо (Жи); кад ја виѣдо (Је); ја је касно виѣдо (С. До); испѣко л'ѣбове; ја не покуѣава да ваѣдѣм пасош (Жи); ја доѣо за н'ом (Д. Дуб); ја стѣго; л'ѣго на онѣ (Пр);

не исприѣа ви; гл'ѣда у овѹ кѹћу (Жи); заѣука; ја се искѣда жѣва (Је); кѹпи оде педесѣт мил'ѣна овѣ (Д. Дуб); посл'ѣ кѹпи један мотѣр; ја му каза; ја показа (Је); испрѣа чарѣпе; тамо осѣти; ја спѣштити онѹ слѣшалицу; ја не дѣза овѣ крѣвет; сѣк јој спрѣми по онѣјема (Го); ја му ѣѣка (Па); ѣво овѣ што раѣди; ѣпра пѣтос; тѣ те узѣ, узѣ л'ѣкѣва (Се); ја се ознѣји; ѣѣка тѣ; ни тѣ (Жи); ја скѣћи (Је); што не исприѣа (Ме); праѣшкѣве ни, ни; намѣшѣи гѣрњѹ виѣл'ѣицу; дѣтѣра (Жи); тѣ ти заборѣви рѣѣ; помѣга нека дрѣва Сафѣту (См); ја се наѣѣти; ја је дѣза (Пл); ѣѣ да се Слава ѣѣти; сѣд се сѣти (Го); ја доѣо на тѹ кѹћу тѣ Бѣл'ѣ; поглѣда (Ост).

Примери са гласовима *-k* или *-g* на месту ишчезлог *-x*, присутни у другим зетско-сјеничким говорима (в. Пешикан 1965: 178–179; Петровић 1973: 214; Ћупић 1977: 93), нису бележени. Исто стање одлика је и студеничких говора (Драгин 2006: 450).

Код аориста вишесложних глагола примећена је појава двојакних акценатских ликова, па се поред: ја се *отѣрѣти* (Го); *иштѣти*; *ознѣји се* (Жи); *бегѣнѣса* девојку (Ђр); ја *болѣва* (Ке); и

²⁸ У облицима имперфекта, међутим, стање је обрнуто – превладавају примери су са очуваним веларом (в. т. II.2.3.3.).

сл., који су обичнији, јављају и форме са акцентом на слогу испред: *òптѣрети се, ìштети, òзноји се, бѣгениса, бѡлова*. Примери друге групе настали су највероватније у резултату акценатског уједначавања унутар парадигме (према акценту 2. и 3. лица једнине). Двојачке облике, даље, имају и глаголи типа *почѣт, насѹт*: *пѡче, ја почѣ, нѡсу му, насѹ*, потом глаголи типа *испећ, пѡмоћ, одвѹћ*: *испѣко л' ѣбове (По) : јѣдва и[х] испѣко (Жи); помѡга јој да дѡћѣ (Бу) : пѡмога јој нѣшто (Ми); одвѹко она дрѡва (Ту) : јѣдва се òдвѹко до тѡмо (На)*.

II.2.4.4. У другом и трећем лицу једнине бележени су наставци *-е* и *-ø*:

како ранијѣ *нѣ дѡће* (Бр); *ћѣ ме нѡће* баш сѡт (До); шта јој *рѣче* тѡи?; *испече* л' л' ѣбове? (Ту); *нѡће* л' је? (Го); *ће дѡће* дѡнас; како *прѡће?* (Бал); тѡи *пѡчѣ* да причѡш (Го); *вѡде* л краѡву *ћѣ?* (Бал); тѡ кѡ да *ѹзѣ* мѣтлу да хи брѡшѣш (Пож); *ћѣ* га *нѡће* (Пе);

дѡбро баш што ни *кѡза*; такѡ ни *нѣ кѡза* (Бр); што *нѣ скувѡ* те кѡфе (Вру); што је *ѹби?* (Го); тѡи готѡво на краѡву *пѡгоди* (Жо); тѡи *прича* о конѡпљи (Пе); што *се смѡјѡ* тѡмо (Пл); тѡи *спѹстѡ* (Боб); *тѹри* л дрѡва тѡи ѡде? (Бал); нѣ знѡм *зѡпѡнти* л' тѡи Вѣхба?; *зѡпѡнти* л' тѡи Синѡна? (Трн); тѡи *скѡпа* глѡдна (Гр); *нѣ турѡ* тѡи кѡфу? (Тр); што ми *нѣ снѡма* овѹ штѡлу? (Уг); хѣј шта се тѡи *нѡмучи* (Го); тѡи ми *зѡгрѡди* (Ост);

дѡће ѡн навр петнѡес дѡнѡ; ѡна ми *рѣче* (Бр); *дѡће* за казѡнскѹ; *ѹзѣ*; Рѡлѡв сѡн *ѹзѣ* муслимѡнку (Вру); тѡи *нѡће* овакѡ л' ијѣпу девојку; *нѣ прѡће* трѡ дѡна; *дѡће* она саш њѡм (Го); *ѡде* та ѡблѡк; *нѣ прѡће* трѡ четѡри дѡна, јѣдан испѣктор *дѡће*; *ѹмрије* она дѣчко; *рѡзведе се* тѡмо; *ѡде* (Ђер); *ѹмрије* јој дѡица, ѡн *ѹмрије*; *вѡде* ме; ѡн ме *пѡведе*; богами *прѡјѣде* (Дол); те ме *извѣде* код њѡ; свѣ жѡвѡ *ѹзгоре* (Го); жѣна му *ѹмрије* (Баг); ѡна *дѡће*; *дѡће* те *ѹзѣ*; *ѡднесе*; посѣн она дрѹгѡи *дѡће* (Бал); Мѡмица *дѡће* да ме зовѣ (Боб); чѣта партизѡнѡ *нѡиће* ѡвде гѡре; *ѡдведе* дѡјѣте код мѣне (Бот); оно *нѣ прѡће* двѡ-трѡи мѣсѣца (В. Лок); ѡна *се пѡл'ете*; посл'ѣ мало *ѡдрѡсте* (Лу); *нѣ прѡће* хѣфта, ѡн *дѡће* (Нет); *ѹзѣ* њѣгѡву књѡжицу; *ѹмрије* и ѡна; ѡн *ѹмрије* сирѡма; *пѡкраде* прѡшл'ѣ гѡдинѣ (Ос); *дѡће* врѣме; ѡна *дѡће* (Пож); свѣ тѡ *ћѡвѡ пѡјѣде* (Рај); *ѡдведе* ме (Се); нѣкѡ врѣме *тѡје, тѡје, тѡјѣ* (Трн); ѡн *прѡће* (Шв); те га *ѡдведе* дѡл'е (Бу); *ѹзгоре* кѹћа (Дуј); *дѡће* јој тѣ женѣ шћѣр; ѡн је *ѡдведе*; *пѡведе* ме; *нѡће* жѣна (Кл); ѡн *приће* (Тр); *дѡће* свадба (Туз); *приће* (Уг); посл'ѣн *дѡће*; *ѡдведе* га за Нѣмаћкѹ (Шар); Мѡмѡр ме *ѡдведе* (Го); *пѡведе* је дѡље (До); нѣ знѡм дѡ л' се *рѡзведе* (Ђер); *ѹзѣ* је мѡј јѣдан полѹбрат; *ѡдведе* ме ѡде (Жи); јѣдан младѡић *дѡће* (Ке); *прѡће* јѣдан младѡић; *пѡведе* не ѡн (Ле); ѡн *дѡће* (Ме); *ѹде* двије гѡдине; *ѹзѣ* синѡвца (Па); *ѹзведе* ме Нѡхот; Рѡфа *ѹзѣ* јѣднѡга дѡбрѡга чѡвѣка (Пл); она *прѡће* ѡде порѣд кѹћѣ; *рѡзбол'е* се (См); Нѣмац *се пѡвѹче* ис Пазѡра (Прћ); ѡн *ѹзѣ* она дѡнѡмит (Тр);

ѡна ти *фѡкну* прѣт Жѣљка (Вру); како Тѡто *ѹскочѡ*; мѡјка ме *прѡти* ѹ гости (До); ѡн *нѡбави* прѡшак; ѡн *ѹпрти* уз брѡдо (Вру); ѡна ѡдмѡ *скѡчѡ*; *ѹскочи* ми нѡфчанѡк; ѡн *ѹзвѡдѡ* нѡфчанѡк; *ѹби* грѡт овѣ гѡдинѣ (Жер); ѡн *нѡправи*; свѣкрва ми *пѡвѡ* тѡ дѡјѣте; те је *прѣвари* (Го); мѡјка ми *тѹри* ѡнѣ

коноплѣ; она ме *нагна* (Ду); кад ме *сподоби* један брѣт; оѣац ми *вика*; дѣбро се *ѣженѣ* Рѣдовѣн; кѣко тѣ Рѣдан вѣсел'ѣ *ѣдѣвол'ѣ* такѣ (Го); *рѣстурѣ* се тѣ свѣ (Баг); некѣ парадѣс *ѣбра*; она *ѣспрѣча* за Ивѣна; *ѣхлади* ти се тѣ; један чѣвек *прѣча* (Бал); *ѣгѣси* нас сѣт; некѣ несрѣћа га *пѣтрефи* (Брѣ); бѣк га њѣга *кѣзни*; те га ѣн *прѣбѣци* до Пазѣра (В. Лок); па Југослѣвију *зѣл'ѣвади*, пѣ *ѣпропасти* Срѣбију, *направи* дрѣѣве; *ѣпропасти* свѣ (Ју); што ми *нѣ кѣза*; *ѣспрѣча* ми кѣко је бѣло (Коз); кат ти се ѣн *пѣмол'ѣ* (Ле); ѣн ме *ѣѣвати* за рѣме; сѣмо *прѣжѣ* рѣку; ѣн *рѣзмину*; *прѣгази* врѣме; *направи* кѣћу (Не); *вика* ми један мусл'имѣн (Нет); овѣ девѣјчица сѣл' *ѣтрча*; *зѣвика* ми овѣ дрѣг; једамѣ *пѣкушиѣ*; *напусти* нѣшто; *бѣри се* и *бѣри*, *бѣри*, до трѣћѣ гѣдинѣ (Ос); кѣ да хи *пѣкупи*; она *прѣмѣти*; *нѣ запѣмти* рѣт; *ѣслободи се* зѣмлѣ (Пож); гѣре овѣ крај се некѣко *ѣѣбрѣни*; *прѣпусти* свѣ влас томѣ *ѣћифу*; посл'ѣ се мало *смири*; те га ѣн *спѣдби* (Прѣ); нѣка тѣња *ѣби* (Се); *посенѣке ѣженѣ се* (Со); *ћѣхнѣ* ме; гѣтѣво ме *ѣбѣл'ѣ* (С. Ћуп); *ѣѣвоји* му се сѣн; *ѣженѣ се* и *ѣѣвоји се*; *прѣзе* га *прѣвѣтнѣк*; *зѣпуши* шпѣрет (Трн); што *нѣ прѣча* онѣ њѣзѣн сѣпрук?; *ѣвади* макѣсе (Цв); *пѣгоди* га некѣ мѣка; млѣго нѣрѣда *пѣкупи*; *ѣпропасти се* нѣрот; свѣ жѣвѣ *пѣкупи* (Шав); Тутѣн се *ѣзрѣди*; ѣн *скѣчи* ис кѣлѣ (Бу); ѣн се *зѣпосл'ѣ*; тѣ бѣлнѣца се *зѣтвори*; *прѣти* ѣн мѣне у кѣло; пѣ ти *зѣвика*; *ѣдари* ме шамѣром (Гр); мѣне *пѣгоди* вријѣме; сѣло *наѣал'ѣ* (Ду); *слѣми* му бѣк нѣгу ѣде; *ѣби* жѣну; *напуни се* пѣна сѣба; ѣн је *наѣвори*; *ѣдари* је један сѣн; она *ѣвади* пѣдесѣт мѣрѣкѣ (Кл); шѣћер ме *ѣборѣ* вѣл'ѣкѣ (Кн); *рѣни се* овудѣје; онѣ је бѣл'ѣс *пѣтрефи*; *ѣби* онѣ стѣт (Тр); тѣ се посл'ѣн *ѣзмиѣша* (Туз); пѣ се и ѣн *зѣдрѣжа*; *ѣхлади* ти се; *прѣставѣ се* ѣн (Уг); ѣн ми *кѣза* (Че); *ѣпи*са факултѣт; она се *ѣткѣни* (Шар); свѣ ми *ѣзмаза*; гл'ѣдѣ шта *ѣрѣди* (Го); ѣн *прѣбѣци* дѣцу дѣље (До); *прѣскочи* ти кѣкѣшка (Дол); *гѣди* ми је онѣ Нѣсер; тѣ се посл'ѣн *рѣстурѣ*; *ѣженѣ* тогѣ брѣта; ѣн се ѣпѣт *ѣженѣ*; она *ѣставѣ* пѣт чѣрѣ (Жи); *пѣломѣ* нѣге; *прѣскочи* (Жу); сѣт се тѣ *ѣзгубѣ* (Ке); онѣ ме мѣмак *ѣска* (Кон); *зѣплакѣ се*; ѣн се *наѣмија*; ѣн ме *пѣгл'ѣда*; *наѣмиши* за двѣдес мѣнѣтѣ; *дѣје* пѣ је *пѣѣва* (Ле); *ѣсуши* ми се онѣмо; *ѣтера* ме (Ме); док се *нѣ зарѣти* (Ми); ѣн је *прѣварѣ*; пѣторѣ децѣ *ѣставѣ* (Па); свѣ се *зѣшуми* (Пе); *ѣдѣ* да идѣ јѣдна; *ѣпѣри* ми лѣмпу; она се *нѣ врѣти*; ѣац је *ѣспроси* (Пл); нѣшто га *нагрѣди* такѣ; њѣга тѣ *пѣгоди* (Пр); *пѣни* крѣва; гѣтѣво *л'ѣпса* тѣ крѣва (Пру); она ми је *ѣкл'ѣпа*; хамѣкѣл'ѣја *пѣтрова* нѣрот (См).

Глаголи са краткосилазним акцентом у облицима инфинитива (*скѣчит*, *ѣжѣнит се*, *скѣват*, *ѣбит* и други) у 2. и 3. лицу јѣднине аориста тѣј акценат задрѣвају, с напоменом да су бележени и у ликовима са послеакценатском дужином и без њѣ. Примери другог типа су бројнији:

ѣн *ѣдѣије* и тѣ (Вру); Стоја грѣднѣ *нѣ мога* да дѣчѣкѣ ни пѣнзију; и тѣ ме богами *ѣдари* јѣдно двѣпѣт; онѣ што *ѣби* онѣ жѣну; ѣн ти се *зѣл'ѣте*; па ме *пѣљуби* а *зѣгрл'ѣ*; желѣдац се *напѣни* онијѣ л'ѣјѣкѣвѣ; ѣн се *ѣжени*; онѣ је *Ћѣнѣва* чѣра *наѣминка*; *ѣтрѣва* не ѣна; *прѣти* ми ѣна; кѣко се ѣн онѣ

йзигра са њѡм (Го); хѣј шта *се* тї *нѡмучи*; ѡна *пѡгна* ѡтуд; *нѡправи* ми шѣрбет (С. До); *тўри* ми, ѡн *чїта*, *чїта*; *уфѡти* не мрѡк; она *пѡсѣ ѡстави* ми тў дѣцу (Ђер); ѡн ми тѡ *прѣви*; девојку *ўби*; ѡна *се зѡмери* ѡндѡ са њїма; *ѡѡби* ўпалу жўчнѣ кѣсѣ; тѡ ми *се ўжѡри* свѣ овудѡ (Го); *једамѡ мѡј буразѣр рѡстера* (Ми); мѣне је жѡ што *се* овѡ сѡт *рѡспетѡ* (Гло); тѡ је *ўспроси*; она и ѡна *нѡпусти*; *превари* се (Жи);

ѡнѡ пїјетѡ крїлїма тў, тў, тў – *зѡневѡ* (Вру); ѡн *ўфатї* да бежї; *пўштї* не учїтель ис шкѡл'ѣ; *прѡпї се*; ѡна га *нѡпустї* и ѡде; један ѡде ме *пѣчї*; *нѡваѡї се* и ѡна да пўшї; Јўла *ўзгубї* сїна; *мѡл'ї* се јѣдан ис инострѡнства (Го); те ме *нѡмехїї*, па *нѡмехїї*; ѡн *пѡсѣ прѡтї* тў чѡру (До); ѡн *ўзваѡї* Слўжбенї глѡснїк ис тѡшњѣ; *пѡтрефї* је дрўгї ўдѡр (Ђер).

Исти глаголи најчешће се јављѡју се у ѡба акценѡтска лика: *звѡнї* ми на врѡта (По); и: дѡнас *звѡни* тел'ѣфѡн (Го); *ўстера* га с пѡсла (Ке); и: што га *ўстерѡ* (Ост) и сл.

Глаголи са дугоузлазним акценѡтом у инфинитиву бележени су без дужине на финалном вокалу:

ал' тѡ се пѡдрўче *рѡсформїра* (Гло); посл'ѣ *се бѡтѡл'и*; *ўспрїча* йстѡ ѡнѡ (Ђер); *бѡтѡл'и* тѡмо (Го); те гѡдину дѡнѡ *жїве* (Ђер); *срѡвни* свѣ тѡ; свѣ *пѡрѡвни*; *гѡђа* му у један плѡс; *зѡпѡл'и* га; ѡпѣт *зѡгрме* (Ер); *ўспрїча* ѡн (Гу); *ўжўте* кѡ вѡсак; те ми *прѣпїса* некѣ табл'ѣте (Жи); *разговѡра* (Жу); овѡ *ўспрїча* л' ви штѡ гѡре? (Ост); кат ѡн *спрѣми* ѡнѣ сїнове (Пр); ѡн јѡј *дѡва* некѣ л'ѣкѡве (Ђер); *зѡврїши се*, *нѡмїри се* (Жу); *ѡгрѡди се* пўт; ѡн *кўпи* тў имѡње; *нѡстѡни се* тў крѣт дѡбро (Д. Дуб); *нѡјўри* ми тѡ сїн жѣну (Жи); *пѡрўчи* му (Пл); тѡ *нѡвѡл'и* нѡрот (Ке); нѣ знѡм тў скѡро кѡ *прїча* (Жи).

П.2.4.5. У 1. лицу множеине редовно се јављѡ новијї наставак *-смо*, ѡдносно *-осмо*:

мї га *прѡбўдїсмо*; *задржѡсмо* вас (Бо); *вечѣрасмо*; мї *помѣнўсмо* ѡнѣ жѣне (Вру); јѣдва *пѡгодїсмо* пўт; *испрѡтїсмо* ѡнў мѡлў (Го); *ѡѡвойсмо се* (Жи), *дорўчковасмо*; док и *испрѡтїсмо* (Па); *пѡгорѣсмо* (Го); *убїсмо* му трїнѣс дрўгѡвѡ (Гло); *спрѣмїсмо*; *пѡљўбїсмо се* (Ле); *не тўрїсмо* овѡмо да се грїјѣ; дѡле *се задржѡсмо* (Бѡб); *уфѡтїсмо* га ѡнде; богами га *пўстїсмо*, мѡло га ѡнѡ *изудѡрѡсмо* (В. Лок); мї *искѡчїсмо* гѡре (Ка); *разговѡрѡсмо* (Кѡз); снїјег ни *не ѡсѣтїсмо*; мї двїје *нѣмѡсмо*; узѣсмо (Лу); те *се пїтѡсмо*; *наућїсмо* некї гѡвѡр са њїма; мї му *не прїхвѡтїсмо*; мї ѡдбѡцїсмо свѣ тѡ; *натѣрасмо* га (Пож); *рѣшїсмо*; *ѡткўпїсмо* зѣмљу за грѡбље, *рѣшїсмо*; мї се *борїсмо* и нѡјзѡт *потѣрасмо* (Прћ); мї тѡмо *пѡмахнїтѡсмо* у сѡбу (Трн); пѡ се мї *врѡтїсмо* четрѣс трѣћѣ (Шав); Хўска *ѡженїсмо* (Дуј); мї *навѡл'їсмо* (Кн); *кўпїсмо* кўћу у Сенїцу; дѣцу тѡмо *шкѡловасмо* (Шар); у једно врѣме се *ѡѡговорїсмо*; јѣдва *спѡсїсмо* жѣну (Ле); мї *се нѡпїсмо* (Ме);

уз҃ишїсмо се (На); *заврїшїсмо тѳ гāђāње* (Пр); *јѳпѳ се помїрїсмо*; *испрѳдāвїсмо* (Рач); *кўпїсмо* (Стр); *послāсмо* (Ши);

прѳђѳсмо (Пл); *отїдѳсмо* (Пр); мї посѳн *дѳђѳсмо* (Го); *јѳдѳсмо* и свѳ; *стїгѳсмо* на сўфур; те *дѳђѳсмо* (Ле); *сѳдѳсмо* тў, ѳн за Тутїн га *поведѳсмо* (На); *їдѳсмо* на сўт (В. Лок); *отѳсмо* онāмо; *изїђѳсмо* ѳнде код мѳјѳ кўћѳ (Коз); мї *пѳбѳгѳсмо* гѳре; те га *довўкѳсмо* (Прћ); мї *рѳкосмо* да нїсмо (Кн); *одвѳдѳсмо* је у бѳл'нїцу (Пл); такѳ *прѳђѳсмо* (Пр).

Старији наставак *-(x)мо*, присутан у највећем делу косовско-ресавског, смедеревско-вршачког и призренско-тимочког терена (в. Бошњаковић и Радовановић 2011: 185), као ни наставак *-шмо*, који се јавља у западнијим говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (Бошњаковић и Радовановић 2011: 187), тутинско-новопазарско-сјеничком говору нису познати. Ова особина наш идиом приближава говорима зетско-сјеничког типа у Црној Гори, у којима је редовно *-смо* (Пешикан 1965: 171–173, Петровић 1973: 214, Ћупић 1977: 93). Присутво наставка *-(x)мо*, међутим, одлика је севернијих говора зетско-сјеничког дијалекта, какви су поибарски и студенички (Божовић 2008: 81; Драгин 2006: 452).

Као и у првом лицу једнине, и овде се код неких глагола срећу двојаки акценатски ликови: *отїдѳсмо* за несвесту : тāмо кад *отїдѳсмо*; *прѳбāцїсмо* се кол'има : *прѳбāцїсмо се*. Ликови *отїдѳсмо* и *прѳбāцїсмо* највероватније су резултат аналогije према акценту непрефиксираних глагола (*їдѳсмо*, *бāцїсмо*).

Такође, бележени су и ликови са кратким (као обичнији): *жѳна ми и јā се пензионїсасмо* (Ке); *испрāтисмо* је јучер (Го); и са дугим финалним основинским вокалом: *обрāзовāсмо* јā и бурāзер; *позавāђāсмо се* (Вру). Поменуто је одлика превасходно свршених глагола, док се несвршени јављају без дужине: мї *кўцасмо*, *кўцасмо*, тї не чўјѳш (Жи); *кѳнасмо* ово врѳта (Го), највероватнје са циљем избегавања мешања са имперфекатским формама, које се (када су у питању глаголи овога типа) од аористних разликују само по присуству ненаглашене дужине.

П.2.4.6. Друго лице множине има редовно *-сте*, *-осте*:

ѳн рече: „Фāла, ѳбрас ни *догнāсте*.” (Жу); што *не шїђѳсте* кāхву? (Гл); шта *прїчāсте* онѳ саш нїма? (Ту); валā се вї *шїѳтāсте* дāнас (По); *нїсте* л кāфу вї? (Боб); *попрїчāсте* л' вї Жївкy (Ка);

како ни *наїћдѣсте* крос сѣло (Ли); не *сѣдѣсте* ма̀ло; *наїћдѣсте* л' Љуцу гѣре? (Ме); без нїшта *отдѣсте* (Ост); рѣко му *развѣкдѣсте* га кѣ опѣту (Го); вїдїм *дѣћдѣсте* овѣмо код нас (Де); ја пита: „Дѣ л' *бї* овѣ нѣша девѣјка тол'їкѣ дѣбра што чѣк тѣмо *дѣћдѣсте*, те је *узѣсте*?” (Ђер); вїдїм вї *изѣћдѣсте* гѣре (Жи); како *прѣћдѣсте* прѣвї дѣн тѣмо? (Бу); Дрѣшкава кафѣна *знѣдѣсте* л' ћѣ је? (Ос).

П.2.4.7. Наставак трећег лица множине је *-ше, -оше*:

ѣумбѣсїше; *вїкнѣше* (Пл); *осѣдїше се*; *затарѣбїше* тѣ (Пр); *ѣни се насмїјѣше* свї (См); *прегл'ѣдѣше* га; богами га *спѣсїше* у Беѣграт; *аперисѣвѣше* га; не *прѣвїше* (На); пѣ *убїше* (Пр); *унѣтїше* је за Позѣр, *искѣше* ме у Рїбарїће (Пл); *поломїше* се онѣ чѣше (Бо); *сколїше* га; *завїкѣше* (Прћ); *затворїше* ни вѣду посвѣ; ѣни ми *зборїше*; *уговорїше* да дѣћѣ; послѣ *кѣпїше* првѣну марѣму; овѣј *потѣрише* трупїну да се убарабарѣ; те ми *превїше* ѣде овѣ; вїшѣ га не *осѣдїше*; *покѣпїше* пѣре; онѣ тѣтку *нѣштїше*; кад је *изнїјеше*; *остѣше* на јѣдно дїјете; *истѣрѣше* га с пѣсла; свѣ се *усрѣћїше*; онѣ му се дѣца не *оженїше* (Го); *дѣћдѣше* једни ис Краљѣва; такѣ *нарѣдїше* (Гло); *вїкнѣше* овомѣ (Дол); *умрїјешѣ* јѣј (Ђер); *затворїше* ме; *обѣкдѣше* ме; па ме нѣге *забол'ѣше* (Жи); *порѣчїше* нек дѣћѣ ѣтац ми; *напѣдїше* је (Жи); *позвѣше* у мил'їцију, овї *запријетїше* (Ке); валѣ докл'ѣ *помрїјеше*; *унѣтїше* је дѣл'е; *препїсѣше* ми двѣ ма̀ста (Ле); *узѣше*; *одијел'їше* се (Ми); *прѣћдѣше* трї дећака; овудїјен *прѣћдѣше* (На); *полѣдѣше* (Гло); ѣни га *врѣћѣше* ѣпѣт; ѣни је *искѣше* двѣ-трї пѣт; они се *исмїјѣше* (Жи); *звѣше* ме у Рїбарїће, *погодїше се* (Ме); како ми се не *подѣвїше* ѣде у Рѣшку (Баг); *сагорѣше* ми нѣге (Боб); *покѣпїше се* (Бот); *убїше* овогѣ, пѣ *убїше* оногѣ (Ју); пѣ ме посл'ѣ *прекомѣндовѣше*; *напрѣвїше* кѣћу (Коз); *отѣрѣше* ѣвде; *поцѣкѣше* рѣдѣћи (Леч); *нѣстїше* онѣ јѣгњѣд; *набїше се* у једну сѣбу; посл'ѣ *посѣдѣше* тѣмо (Лу); *запѣл'їше* је; *покѣпїше* онѣ машїне; *опљѣчкаше* држѣву; овї не *бомбѣрдовѣше*; *фѣл'їше* дѣбар пѣт (Не); свѣ *испомѣрѣше* да крѣчѣ; што ми се *наврѣћѣше*, *наврѣћѣше* (Ос); свѣ *помрїјеше*; *завѣдїше се* нѣције; тѣ некѣ *убїше* Нѣмце; они *уфѣтїше* сѣдам нї те убїше; комунїсти кат *дѣћдѣше*; *показѣше се* дѣбро и *поћѣше* да хи довѣдѣ од Л'ѣскѣвца; *напрѣвїше* пѣ се ѣни срѣтнѣ; *изгубїше* рѣт; дѣћдѣше некї лѣди; *остѣвїше* кѣће, *остѣвїше* имѣње; *напрѣвїше* спѣрскѣ хѣлу; фѣбрике ни *унїштїше*, ни једну не *остѣвїше* (Пож); *поженїше се*; они не *попѣл'їше*; до Алѣловїћѣ *попѣл'їше*; *одбрѣнїше се*; у Дрѣмиће *побїше*; *запѣл'їше* сѣло; *побїше* некѣ Срѣбе; *убїше* некѣг Вѣлька; *убїше* једнѣга; *попѣл'їше* нас; ал'и *попѣл'їше* не; ка[д] *се врѣтїше*; Нѣмци *се врѣтїше*; овї нѣши *остѣпїше*; чѣтнїке *одбѣцїше*; овѣ што *напрѣвїше*; одузѣше (Прћ); *опљѣчкаше* држѣву; лѣди *напрѣвїше*; *оћорѣвїше* (Рај); дугѣчко *се не помїрїше* (С. Туп); *сложїше се* (Трн); *напрѣвїше* у Трнѣву кѣћу (Цв); ѣпѣт не *отѣрѣше* (Шав); *скочїше* жѣне; готѣво га *убїше* (Бѣл); дѣл'е га *запѣл'їше* (Гр); они ме не *пїтѣше* (Кл); кад ме *наглѣнцѣше*; *кѣпїше* трѣкторе; посл'ѣ *остѣпїше* (Кн); ѣне *се* двїје *врѣтїше* (Тр); *узѣше* жѣну (Де); пѣ ме нѣге *забол'ѣше* (Жи); што

не *одраше* овѣ жѣне (Ме); *скол'ише* је (Ми); *шкѡлу завршише* (На); они *умријеше* (Ост); *испросише*; такѡ ме *ставише* у један буцаѡк; *одбише*; *оста̀више* не зѣдно; нит ме *питаше* (Пл); *простираше* ма̀ло (Пр); *посла̀гаше* онѣ таљиге (Ши);

богами ме *одведоше* свѣтови (Пл); *не дадоше* ни мѣне ни брѣту; дѣца и ѡна *отдоше* (Пр); *јѣдоше* са̀д (Ост); *кѡњи до̀ждше*; *довѣдоше* ме; *не повѣдоше* јој рачуна ранијѣ; те ме *повѣдоше* за Рожѣе; *извѣдоше* га (Го); свѣ *отидоше*; свѣ четѣри та̀мо *отиддоше*; *крадоше* хи (Го); ис Ср̀бијѣ *до̀ждше* овѣ гла̀вни (Де); *обѣдоше* ме; *сведоше* ме; ѡни *доходше*; *на̀ждше* је; са̀т кат *идоше* за Тѣрскѣ (Жи); па му *одвѣдоше* ђевѡјку (Ке); што се *одвојше* репѣбл'ике (Гло); Ивѣна *довѣдоше* тѣ (Боб); *довѣдоше* онѡк (В. Лок); *помѣзоше* онѣ ѡвце (Лу); тѡ *повѣдоше* (Ос); четници *се дол'е повѣдоше* (Прѣ); *довѣдоше* је (Гр); *довѣдоше* је; *наговорше* је (Кл); *по̀ждше* (Тр); *привѣдоше* Јеремѣју (Че); *идоше* по томѣ Беогрѣду (Шар); *увѣдоше* је они у сѡбу; *увѣдоше* е у буѣѡл (Ле); дѣду *не довѣдоше* (Ме); *до̀ждше* да ме *иштѣ*; *одведоше* ме нис једну нанѣжицу (Пл); двојѣца *до̀ждше* и *намеише* (Пр); ка[д] *стигоше* (Пру); *до̀ждше* кот Фатѣмѣ; нешто се *разведоше*; што л'ѣгоше (См).

Двојаки акценатски ликови забележени су од глагола *отѣх/отѣс* и *укопѣт*: *отиддоше* за девѡјку : у Немачкѣ *отидоше*; бѡга ми хи *укопѣше* : *укопѣше* га сѣтрадѣн.

Поред чешћих облика са кратким вокалом основе, јављају се примери са дужином:

отѣраше ме у бѡлницу; онѣ жѣрке *обра̀зоваше* (Вру); те ме *оста̀више* тѣ, те ме *оста̀више* у Позѣр (Гло); ѡни *осѣтише* (Пр); *присѣствоваше* (Де); *растѣрише* Југослѣвију (Гло); па хи *истѣраше*; нѡ ме *оста̀више* (Пл); *оста̀више* ма̀јку (На); посл'ѣн *отѣраше* ме у бѡлницу та̀мо (Пе); вѣла га јѣдва *уфѣтише* (Ке); ѡнда га *опљѣчкаше* (Го); *дотѣраше* ме; те хи *отѣмаше*; *бегенѣсаше* га (Ке).

П.2.4.8. Стаѣе у погледу аористних наставака на читавој територији углавном је уједначено.

Једино се код глагола *мѡх/мѡј* уочава колебање, имајући у виду његову двојаку парадигму, односно присуство оба типа аористних наставака: *мѡго(х)*, *мѡга*, *мѡга*, *мѡгосмо*, *мѡгосте*; и: *мѡга(х)*, *мѡга*, *мѡга*, *мѡгасмо/могѣсмо*, *мѡгасте/могѣсте*, *могѣше/мѡгаше*:

ја не мѡго, *не мѡго* да до̀ђѣм (Жи); *не мѡго* да се одмѡрим (Трн); *не мѡгосмо* да вѝдѣмо (Лу); *не мѡгосмо* да идемо (Не); ништа *не мѡгосмо* учѣнет (Пр); *не мѡгосмо* да дрѣјимо (Ми); *не мѡгоше* да је на̀ђѣ (Пл); ништа *не мѡгоше* да му учѣнѣ (На); *не мѡгоше* да га спѣсѣ (Не);

ја сам бѣла хѡрна са̀д да ѡдѣм па *не мѡга* (Па); *не мѡга* више; *не мѡга* да се згрѣјѣм (Боб); *не мѡга* са̀ма да је дѝгнѣм (Пл); *мѡга л'* да потрѣфиш? (Ке); *не мѡга* више (Ли); *не мѡга* ѡн ништа да

испрѣчā (Па); *нѣ могā* Јагода; она *нѣ могā* да издржѣ свѣ; *нѣ могā* (Ос); *нѣ могā* да је трѣпѣ (До); *пā нѣ могā* (Ме); *не могāсмо* га нāј ни мртва ни жѣва (Врс); нѣшта *не могāсмо* учѣнет (Жи); *не могāше* да га откāчѣ от плāста (Бу).

Претпостављамо да су примери другог типа имперфекатског порекла, с тим да се мешање са облицима имперфекта у првом лицу једине и множине и другом лицу множине искључује, будући да су облици изоморфни на морфолошком али не и на прозодијском плану (аорист: *мōга, мōгасмо/могāсмо, мōгасте/могāсте*; имперфекат: *мōгāх, мōгāсмо, мōгāсте*).

У употреби је и *помōго* и *помōга*.

Најзад, облици трећег лица бележени су као: тек Бōг *пōмогā* (По); *пōсѣн* ми *пōмогā* једна жѣна; *пōмогā* један кол'ѣга; *тā чōвек* и[з] Жѣрча *пōмогā* (Пл); нѣшта јој *нѣ поможѣ*; овōј девојки нѣшта *не помōгосмо* (Рај); Рўси ни *помōгоше* (Кн).

Глагол *мōћ/мōј* има и облике са елементом *-д-*, као, уосталом, и неки други глаголи.

П.2.4.9. Глагол *вѣдет* у аористу гласи: *вѣдо(х), вѣде, вѣде, вѣдосмо, вѣдосте, вѣдоше*. Нема облика *видех, видесмо, видесте*:

првѣ дāн је *вѣдо* (Го); *јā вѣдо* нѣмā ми *пāрā* (Ћер); *јā вѣдо* (Нет); *вѣдо* му хайра *сахѣ* (Се); *јā* је *вѣдо* (Жу); *вѣдо* кōла (Жи); кад *јā вѣдо* (Ле); *кāко* је *јā не вѣдо* (С. До); *јā* га и *јā вѣдо*; *вѣде* л' *снāху?* (Жу); *кāко вѣде* (Врс); *ōна тогā мōмка вѣде*; *вѣдосмо* да *ѣмā мерāк* (Жи); *вѣдосмо* кад одōсте *гōре* (Тр); *не вѣдосмо* хи (Де); *мўку* што *вѣдосмо* са *нōм* (Ле); *љўтў* *мўку* што *вѣдосте* са *нōм* (Ту); *вѣдосте* дрљāчу? (За).

Развој облика *вѣдо(х)* (уместо *виде(х)*) могао је бити подстакнут потребом да се, услед изоморфизма насталог испадањем *-х*, прво лице једине морфолошки диференцира од другог и трећег, или пак аналогично према другим глаголима са истом основом.

Облици овог глагола са *-о-* јављају се у говору Пиве и Дробњака, студеничком говору и у поибарским говорима (Вуковић 1940: 71; Драгин 2006: 452; Божовић 2008: 82;). Облик *вѣдо*, са наставком *-о(х)*, који се додаје на општи део, поред забележеног *вѣде*, присутан је и у горанском говору. Његово присуство објашњава се као резултат аналогичности према глаголима са основом на сугласник (Младеновић 2001: 422). Двојство форми карактерише

и говор Бјелопавлића (Ћупић 1977: 93). У трстеничком говору забележено је само *ja vǐde* (Јовић 1968: 141).

П.2.4.10. У само једном примеру забележен је облик *ǔзо* уместо *узѐ* у 1. лицу једнине: *ǔзо она̄ фиљџан* (Пл).

П.2.4.11. Имајући у виду да је замена лица у аористу (пре свега мислимо на употребу трећег лица једнине и множине уместо осталих) својство говора у којима је аорист у повлачењу (Бошњаковић и Радовановић 2011: 191), што није случај са говором Тутина, Новог Пазара и Сјенице, таквих потврда у грађи има мало. Свега је неколико забележених примера употребе трећег лица уместо првог: *ǔде ја̄ та̄мо* (Ду); *ǔђе ја̄* (Пр); *ја̄ једаман̄ нѓђе*; *ја̄ нрѓђе* (Ђер).

Ретка појава мешања лица одлика је и других говора зетско-сјеничког дијалекта. Нема је у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977: 93), као ни у врачанском говору (Петровић 1973: 214–215). У говору Зете Д. Ћупић забележио је само два примера од глагола *ǔтис*: *Ја̄ ǔде* и *ǔде ја̄*, немѓте ме чѓкат (Ћупић 1977а: 280). М. Пешикан наводи једино појаву продора имперфекатског наставка *-ху* у 3. л. мн. аориста (Пешикан 1965: 179). У студеничким говорима, с друге стране, продор облика 2. и 3. лица у 1. лице једнине аориста уобичајена је појава (Драгин 2006: 452). Морфолошко уједначавање облика аориста у једнини познаје трстенички говор (Јовић 1968: 141), исто стање одликује и говор шарпланинске жупе Гора, где се „уочава факултативни продор наставка *-е* из 2. и 3. л. јд. У 1. л. јд., чак и онда када је сачувано *-х* (*нѓрастех*)” (Младеновић 2001: 422). С друге стране, у северношарпланинским и јужнометохијским говорима дистинкција се добро чува (Младеновић 2013а: 454).

П.2.4.12. У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице је, с друге стране, нешто чешћа појава акценатског уједначавања облика једнине унутар парадигми појединих глагола. Наиме, након испадања финалног *-х* из облика једнине аориста, форме за сва три лица морфолошки се уједначавају. Таква ситуација подстакла је тежњу да се осим на морфолошком, облици аориста почну уједначавати и на прозодијском плану. Ту пре свега мислимо на примере када се акценат из облика другог и трећег лица једнине преноси и на прво лице (*нѓчѓ* ум. *пѓчѓ*, *ǔставѓ(x)* ум. *остǔви(x)*, *нǔправѓ(x)* ум. *напрǔви(x)*):

ја̄ јој *нѓчѓ* причат (Го); *ја̄* *ǔзгуби* (: *изгуби*) (Ђер); *ја̄* се *нǔсмѓја̄* (: *насмѓја*) (Ле); *ја̄* *нѓкǔза* (: *пѓкǔза*) (Пр); *ја̄* *ǔспрића* тѓ (Ме); *ја̄* му валǔ *кѓтира* (Ми); *ја̄* *ǔздади* (См); па је *ǔбори ја̄*; замǔло ти *ја̄*

тѹ пѡгинѹ; готѡво ѹкѡти на мѣсто; ја је пѡљѹби ѹ рѹку; хтѣла ѡпѣт да настѡвѡм па нешто нѣ настѡви; ја ѡстѡви један пѹт сѡр (Го); ја зѡборѡви (Ме); док дѡѡби несвѣсу (Ост); ѹзѣ једнога гѡре код Бѣрѡнѡ; тѹ ѹмочи прѣсте; ја ве прѣглѹши (Пл).

Ређе се прозодијско уједначавање јавља када се морфолошки облици разликују: ја посѣнке ѹзѡћѡ; ѡтиѡ (Ле).

Процес прозодијског уједначавања акценатских типова у једини забележио је Душан Јовић у трстеничком говору. Замена односа *ја запѣва, ти зѡпева, он зѡпева* односом *ја зѡпева, ти зѡпева, он зѡпева* подстакнута је, према мишљењу аутора, губљењем финалног -х, које је узроковало уједначавање форми трију лица у једнини (Јовић 1968: 142), а то је узроковало и прозодијско унифицирање. Ово, међутим, није одлика свих говора косовско-ресавског дијалекта. Тако је, на пример, у говору Левча присутна „семантичка и обличка разграниченост појединих лица оба броја”, те се тако, и након испадања -х из 1. лица једнине запажа „велика конзервативност у погледу изједначавања овог облика са облицима 2s и 3s, јер се, на једној страни, у 1s акценат жилаво држи непренесен чак и на ултими, док у 2s и 3s, на другој страни, запажамо тежњу учвршћивања акцента на првом слогу” (Симић 1972: 386). Исто важи и за говоре северне Метохије, где се 1. лице од 2. и 3. разликује по акценту код већине глагола (Букумирић 2003: 258). Исти акценат у свим лицима једнине аориста јавља се у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић и др. 1997: 180). Ова појава захватила је подримски говор, с тим да је бележен мањи борј примера (*ја му дѡнесѡ, па ја ѡтиѡ*) (Младеновић 2013а: 454). У описима говора зетско-сјеничког дијалекта нисмо наишли на помене ове појаве (Пешикан 1965: 178–179; Петровић 1973: 214; Ћупић 1977: 93–94; Ћупић 1977а: 80; Драгин 2006: 451–453; Божовић 2008: 81–83; Стијовић 2007: 177–180).

Ваља истаћи да су поменути процесом у испитиваном говору обухваћени пре свега свршени глаголи. У случају несвршених дошло би до изједначавања са имперфектом, па је зато: ја се *спрѣма* (*спрѣмѡ* би био имперфекат), ти се *спрѣмѡ*..., односно: ја *вѣза* (: *вѣзѡ* у имперфекту).

Што се осталих примера мешања тиче, забележен је још само један са употребом наставка трећег лица множине уместо трећег лица једнине аориста: *убѡише* му овѡ вѡјска дрѹга (Гло). У подлози промене је, међутим, највероватније утицај природног броја именице *вѡјска*, те је стога дошло до појаве множинске форме.

Варијантност акценатских ликова аориста у свим лицима једнине и множине, која је, као што је показано, присутна у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу, позната је и другим говорима. У говору јужнокосовског села Гатње, на пример, у коме место акцента има дистинктивну функцију, присуство различитих акценатских ликова у аористу јавља се једино када је другим језичким сретствима отклоњена могућност појаве хомонимије са другим глаголским облицима. Тако на пример, место акцента није релевантно у 1. и 2. л. мн., имајући у виду да хомонимију онемогућава комбинација свршеног вида и наставака -*смо*/ -*осмо*, те су стога присутни различити акценатски ликови (Младеновић 2013: 338). С друге стране, код глагола VII и појединих глагола IV Белићеве врсте акценат на крају основе обележје је аориста (*укисели* млеко), док се пенултимски акценат избегава, пошто је код ових глагола пенултима акценатована у презенту и императиву (Младеновић 2013: 336). У трстеничком говору већи број глагола у 1. лицу једнине има двојак акценат: *плѐто* : *плетњ*, *на̑су* : *насу̑*, *запѐва* : *за̑пева*, *обр̑ну* : *њбру* и др. (Јовић 1968: 142).

II.2.4.13. Анализом грађе уочена је упадљиво мања фреквенција облика за друго лице оба броја у односу на остала лица. Несразмера у употреби облика условљена је самом семантиком овог глаголског времена. Имајући у виду да се аористом саопштавају прошле доживљене радње, ретке су стације у којима ће у разговору бити употребљени облици који значе уочене/доживљене радње лица са којима се говорници најчешће први пут сусрећу. Дакле, услед самог карактера дијалекатског записа, односно семантичких особености аориста, готово сви облици за друго лице једнине или множине представљају примере аориста којима се саопштавају непосредно уочене радње, (из)вршене пред самим моментом говора (*Ви̑ ма̑лоприје*, *чин̑и ми се*, *прњђњсте*), потом модалног аориста (П̑зи, *пњцијена* пантњл'е), или пак или уобличеног у форми питања (Шта *рњче* ти онњ ма̑лоприје?). Такође, један део облика ексцерпиран је и из ситуација преношења туђег говора од стране говорног лица (Пит̑а га њна један д̑ан: „Што *нњ отера* жњну кад ти не ве̑а?“). Слично је и са облицима имперфекта, с тим да се код имперфекта наведеним придружују још неки други фактори синтаксичко-семантичке природе.

II.2.4.14. Експанзија форманта -*ну*- из глагола III Белићеве врсте неједнако је присутна како у појединим глаголским облицима, тако и у оквирима глаголских врста које учествују у њиховом грађењу.

Глаголи типа *рѣћ/рѣј*, *дѣћ/дѣј*, *пѣ(д)нут* облике аориста у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице најчешће граде по I Белићевој врсти:

ја јој *помѡга* (По); ја у себе *пѣко* ђ[д] смијеха (Пл); изјутра се *дѣго* (Жи); ја *подѣго* нека дрва; тѣ *сѣдо* (Го); сѣмо се *дѣже* један ђлак (Ер); кѡлко крѡвѡвѡ *пѣде* (Пр); *рѣче* л' ти из Бѣковице си?; брѡт јој *мѡче* шѡмију (Па); ђн ми је *мѡче* (Пл); *пѡдиже* ми се од страха притѣсак (Го); ђн *пѡтѣже* (Ке); *пѡбеже* за дрѣгѡга; *пѣче* онѡ равњѡча преко хрѡѡта (Пр); бѣвшѡ Југослѡвија *прѡпаде* (Д. Дуб); *стѣже* ђн (Ли); *пѣде* ми мѡлак нешто; те *мѡче* тѡ, *мѡће* онѣ шѡмију; *стѣже* Јѣсо, ђн *стѣже*; *сѣде* до нѡс (Ле); ѡде једна *пѡбеже* (Ке); ѡде ми дѣша *пѣче* (Ме); не знѡш ѡткут ти *пѣче*; а ђна се *дѣже* (Го); *пѡбеже* Нѣска (Бер); *л'ѣгосмо* тѣ, *рѣкосте* ми нешто; *стѣгосмо* једну вѡду; ѡчи ми *испѡдоше* глѣдајући (На); *мѡкоше* га ис шкѡл'ѣ; *стѣже* једна старѡ жѣна (Пр); они *дѣгоше* пѡнику; *рѣкоше* овѣ Тутинци; *пѡбѣгоше*; *мѡкоше* тијѡ рѡдникѡ млѡго (Жи); *стѣгоше* ти овѣ; *затѣкоше* нѡге (Ме); брѡѡа *стѣгоше* (Ми); *не мѡкоше* му бѣбрек (На); *испѡдоше* тѣ гѡре, *срѣтоше* ме (Ост).

Ширење форманта *-ну-* из облика глагола III врсте у облике аориста наведених глагола није присутна у великој мери:

ја *испѡну* на врѡта (Ша); *мѡкнѣ* је тѣ (Ост); сѡд ми *пѡнѣ* н[а] ђм; срѣце ми *прѣпукнѣ* (Дол); *сѣднусмо* мѡло; што не *л'ѣгнусте* раније? (На); *ул'ѣгнуше* на врѡта; *потѣкнуше* вѡде (Ер); док је *мѡкнѣше*; *дѣгнѣше* крѡв на кѣћу (Св); *потѣкнѣше* вѡде (Ков).

Двојство форми у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице најприсутније је у облицима инфинитива *дѣгнут*, *стѡнут*, *рѣкнут*, *помѡгнут* (: *дѣћ/дѣј*, *стѡт*, *рѣћ/рѣј*, *пѡмоћ/пѡмој*), где готово сваки глагол осим по првој врсти има облике и по трећој. Даље, за разлику од аориста, продор форма *-н(у)-* знатно се чешће јавља у облицима који се творе од презентске основе – императиву и трпном глаголском придеву (и то код глагола I врсте који ТГП граде од презентске основе), што упућује на чињеницу да је продор поменутог форманта у овим случајевима вероватно подржан и облицима презенте (*потѣкнѣм*, *сѣднѣм*, *помѡгнѣм* и сл.). Тако се јављају императивни облици: *потѣкни* (: *потѣци*), *сѣдни* (: *сѣди*), *помѡгни* (: *помѡзи*), *рѣкни* (: *рѣци*); потом у ТГП: (*по*)*дѣгнѣт* (: (*по*)*дѣгнѣн*), *стѣгнѣт* (: *стѣгнѣн*), *мѡкнѣт* (: *мѡчен*).

Иако глаголи V врсте типа *дѡт*, *јѡдат*, *знѡт*, *вѡљат*, *јѡмат* и сл. имају презентске, некада и инфинитивне форме по III врсти (*дѡд(н)ѣм* : *дѡднут*, *удѡд(н)ѣм*, *знѡд(н)ѣм*, *вѡљѡд(н)ѣм*), нису бележени примери типа: **дѡдну(х)*, **имѡднусмо*, **удѡднуше* је и сл. Редовно је:

знѝде л' у шѝльу да гл'ѝдѝш? (Ли); *смѝде л' прѝћ овудѝјер од кѝчета?* (До); *дѝде ми шѝћер* (Д. Дуб); *ѝмеде да ти испрѝчѝ?*; *познѝде га; дѝдоше је* (Жи); *дѝдоше адвокѝту; не дѝдоше дѝлѝ* (Пе); *зѝве се удѝдоше* (Го); *пѝнзију ни дѝдоше* (Ке); *имѝдоше двије чѝре; удѝдоше је за оногѝ грѝба* (Ту).

Неки глаголи III врсте имају двојачке облике аориста, са формантом *-ну-*, који се јавља и у инфинитиву, и без њега. Такви су глаголи *кѝснут, скѝнут, прекѝнут* и сл.:

јѝдва прогѝта; што нѝ скиде тѝ чѝзѝмѝ? (Го); *скѝде се са оногѝ пласта; енѝ ће се пѝнѝ* (Ме); *надѝдосмо јѝ ѝме по бѝби; пѝсл'ѝ прекѝдоше посѝ; прекѝдоше посѝ* (Бл); *искѝсоше онѝ сѝјена; попѝше ме на једнѝга кѝња* (Пл); *замрѝзоше вѝде* (Ост).

ис онѝ водѝ јѝ трѝ пѝт *прогѝну; не скѝну овѝ марѝму* (Бал); *скѝну се тѝ ферѝца* (Бо); она ми *зѝмрзну; она се прѝпнѝ* (С. До); *прекѝнуше свѝкѝ рѝзговѝр, валѝ јѝ надѝнуше* (Жи).

Глагол *погѝнут* има два низа облика: *погѝну, пѝгину, пѝгину, погѝнусмо, погѝнусте, погѝнуше*; и: *погѝбо, пѝгибе, пѝгибе, погѝбосмо, погѝбосте и погѝбоше: пѝгибе у сѝбраћѝј* (С. До); *готѝво пѝгину* (Ле); *изгѝбоше кѝњи пријетелѝскѝ* (Дол); *изгѝбосмо жѝви од врућинѝ* (Ту); *пѝгину* (Ме); *сѝн ми пѝгинѝ, погѝнуше замѝло, јѝдан пѝгинѝ* (Би).

Неки од ових глагола могу имати само облике по трећој врсти: *валѝ се крѝнѝше ѝфце* (Го); *крѝнѝше да бежу* (Пож); *пѝкрѝну се свѝ овѝ; пѝкрѝну ми се кѝмѝн у бѝбрек* (По); *ѝскрѝну онѝ да прѝспѝ; искрѝнѝше се нѝ стрѝн* (Ту) (нема облика *-крете, -кретоше*); *ја га притѝсну; притѝснѝше је да продѝ овѝ* (нема *притѝсох, притѝсоше*) (Ков); *а јѝ стрѝкну* (Жи); *ја му мѝхну* (Ле); *они га рѝхнуше* (Жи); *ѝн ме ѝбрну* (Жи); *ѝна ѝгнѝ рамѝнима; зѝтну овакѝ за сѝкњу ѝде* (Па); *ће ѝн пѝмѝну тѝ* (Ју).

Глаголи типа *почѝт* : *пѝчнѝм* редовно имају облике: *поћѝ ти прићѝт* (Ме); *пѝчѝ кѝша да падѝ; онѝ јѝдна кѝ пѝчѝ помѝло; ѝн пѝчѝ да причѝ; пѝчѝ ѝн да зѝрѝ* (Го); *ѝн посѝ пѝћѝ* (Ле); *почѝше сѝмо овакѝ; почѝше да ме мѝмѝ* (Кон).

Поред двојачких облика инфинитива и презента глагола *сврѝтит* и *врѝтит* (*сврѝнут* : *сврѝтит; сврѝнѝм* : *сврѝтѝм; врѝнут* : *врѝтит; врѝнѝм* : *врѝтѝм*), присутно је и двојство аористних ликова: *ѝни ме врнѝше; врнѝ им ѝн пѝре* (Пе); *сврнѝше тѝнаке* (Ост); *не сврнѝ код нѝ* (Ту) : *врѝтѝше је ѝдмѝ нѝзѝнијема* (Дол); *сврѝтѝше мѝло, ѝна се нѝ врѝти*.

II.2.4.15. У вези са присутношћу елемента *-ду-* у тутинско-новопазарско-сјеничком говору однос је различит у појединим групама глагола, с тим се у највећем броју случајева срећу дублетне форме. Тиме се тутински говор уклапа у стање које карактерише штокавски

дијалекат у целини, имајући у виду да се на целој територији срећу како караћи облици, тако и форме са аналошким проширењем (Бошњаковић и Радовановић 2011: 192).

Глаголи II, V и VI Белићеве врсте углавном имају двојачке облике аориста, дуже, са елементом -*д*- и краће, без њега, с тим да су дужи облици обичнији:

пошто се *ја удӑдо*; *ја се удӑдо*; *мӑрӑдо* да трпим (Бр); *ја остӑдо* тѹ сӑм (В. Лок); *ја остӑдо* да чѹвӑм ѓфце (Жи); *ја мол'едо* да ми нарумѣнї дїјете (Ле); *рӑзумедѣ* л' ме? (Жу); *штӑ му дстаде?*; *ѓн ме ѹпознаде* дӑље у кӑхву; *Зѣнифа ѹдаде се*; *ѓна зӑвол'еде* мѣне; *па зӑвол'еде* ми овѹ девојчїцу (Го); *дӑбро се ѹдаде* (На); *дӑде* им бӑк једно дїјете (Го); *она се ѹдаде* у Позӑр (Жи); *ѓдмӑ пӑзнаде* порїјекло (Бо); *те га прӑдаде* (Па); *она се ѹдаде*; *ѹпознаде* ме; *ѓна не нӑјвишѣ ѹпознаде* (Го); *ѓн прӑдаде* једно пӑрче земљѣ; *нѣ удаде се*; *пӑсл'ѣ мӑраде* да плаћӑ л'ѣчѣње (Го); *дстаде* и дӑн дӑнас тѹ; *дстаде* дваес двїје гӑдине; *дстаде* сӑма (Го); *ђе стӑдосмо?* (До); у Мїтровицу *не прӑддосмо* (Вру); *мї мисл'едосмо* кѹћѣ мӑло да направїмо (Го); *мї мислѣдосмо* дрѹгӑ је (Ши); у Ѐстӑк *не прӑддосмо* (Вру); *вӑлӑ остӑдосмо* му дѹжни (Ле); *пӑ остӑдоше* пѣторо децѣ; *нестӑдоше* нам вӑде (Ост); *тӑ земљѣ прӑддоше* (Пр); *ѓне ме завольѣдоше* (Го).

тї се *мӑл'и*; кӑко се *мӑл'и* (Ле); *тол'йкӑ* ми је *дста* нешто жӑо (Го); *кӑхва дста*; а *тӑ* ми сѣстра *дста* (Го); *ѓн дста* тӑмо да зїјевӑ (Ђер); *ѓн је пӑзна* (Ме); *док мӑја старӑ нѣ извол'е онѹ вѹну* да турӑ (Гл); *мӑл'и* се *онӑ* (Го); *ѓн мӑл'и се* да га доведѹ овӑмо (Жи); *тол'йкӑ* ми тѹ Стӑју *дста* жӑо (Го); и *мї се тѹ познӑсмо* (Гу); *удӑсмо* је *ѓдмӑ*; *свѣ прӑдӑсмо*; *мї остӑсмо* сиромӑси (Ми); *остӑше* на једно дїјете; *четвӑро децѣ остӑше*; *док ми се ѱре не разудӑше* (Д. Дуб).

Двојачке форме глагола *дӑт*, *знӑт*, *смѣт*, а потом и *ѹмет* бележене су само у множини:

дӑдосмо јој нешто пӑрӑ; *нїшта не знӑдосмо*; *испрїчӑсмо* кӑко *знӑдосмо*; *не дӑдосмо* му ни прїћ; *дӑдосмо* и онӑ нӑше (Ме); *дӑдосмо* је њѣму; *што дадӑсте њѹ?* (Жи); *не дӑдоше* *хим*; да ми *дӑдоше* д[а] *ѓдѣм* (Пл); *овӑ* што ми *дӑдоше* (Го); *не дӑдоше* ми да *продӑм зѣмл'у* (Д. Дуб); *водѣ* ми *дӑдоше*; *кӑко смѣдоше* *такӑ* да *урӑдѣ?*; *не смѣдоше* ни прїћ (Пр).

знӑчї *дӑсмо* му *девӑјку* (Жу); *нїшта* јој *не дӑсмо*; ми ни *не знӑсмо* што је *ѓна дӑшла* (По); *не смѣсмо* *валӑ*; *такӑ* ти и *знӑсмо* (До); *не умѣсмо* ни *отїћ* тӑмо; *дӑше* ми је; *не дӑше* ми да *преговӑрїм* (Рач).

У једнини су у употреби једино облици са -*д*-, и то највероватније са циљем избегавања свођења глагола на једносложну форму:

jā ne smēdo вишē да идѐм (Бр); *ne umēdo* да ви испрѣчāм (Ѣер); *ne umēdo* да се помѣрѣм с тел'ефōна (Го); *jā kol'iko znādo*; што *dādo* трѣ онѣ кутѣје (Го); пōсл'ен је *jā dādo* бāш томѣ сѣну (Ме); *jā ne smēdo*; *znāde l' tī onogā Mīca?* (Ле); тѣ дōбро *znāde*; *smēde l' se provūh ovudijer ot kūčeta?*; кāко *smēde tō da kāžēsh?* (Ков); *znāde l' tī onogā Kārла?* (Го); ѓн хим *dāde* чōколадно онō (Го); ѓн *dāde* ўпут за Беōграт (На); *dāde* ми шѣпке дōбре; ѓна *dāde*; *nē dađe* ми мāјка да ѓдѐм (Го); *dāde* Бōк (Че); мѣне *dāde* овā стрѣц у Жѣчу (Вру); ѓн ми *dāde* пѣт напальōнā тѣјā пāрā (Ѣер); *nē dađe* ми (Ке); ѓн ме *dāde* (Кон); нешто жўтō сѣтно ми *dāde* (Жи); *nē dađe* (Ми).

Глагол *xtēt/шhēt* има два низа облика:

jā hēdo јучѣр да дōђѐм (Па); *jā tō ne khēdo* да трпѣм (На); тā снāха *nē khēde* да ми седѣ (Д. Дуб); шта му *shēde tō da rādī*; *ne shēdosmo* (Ли).

jā nē shē tū нѣшта да рѣкнѐм (Го); шта ти *khē* за вāшке да прѣчāш? (Вру); што *nē shē* сōк (Го); она *nē khē* да седѣ ѓде; *nē khē* да седѣ (Д. Дуб); овā *nē shē* да ўзмѣ (Го); штā ѓн *nē shē*; *nē hīe* (Ли); *nē shē* ни да рādѣ у кāхву (Го); ѓн *nē khē* (Жи); ал'и *nē khē* да је ўзмѣ (Жу); што *ne shēste* кāхву? (Бо); ѓни пōсл'ѣ *ne shēshē* без мѣне (Ле); ѓни *ne shēshē* да ме ўзмў (Ши).

Од глагола *īmāt* забележено је само неколико примера без форманта -ѓ-:

жѣна *īmā* ўдāр (Ѣер); тā сѣн ми *īmā* двā сѣна (Гло); *īmāsmo* пāрā тād (Ши).

nēmađo га ѣѣ (Па); *īmādo* мл'ѣјѣка кѣселā (Го); *īmāde l' mōmākā?* (Го); *īmāde* двѣје ѣѣрке (Па); *īmāde* ўдес у мōзак (Пл); сāt овогā Бāјрāма га *nēmađe* (Го); *īmāde* жѣну тāмо; *īmāde* дѣјѣте тāмо (Ѣер); *nēmađe* штā (Ли); кāко *īmādoше* дўшу такō (Ми).

Глагол *mđh/mđj* има такође двојакѣ форме: *nē moгаде* да бѣднѣ (Де); *ne mđga* да остāвѣм (Жи).

П.2.4.16. Напоредна употреба облика са основама старог сигматског и новог сигматског аориста бележена је у примерима:

ѓна *īznese* сўдове (Го); *đđnese* пāре (Ке); тō ми *đđnese* (Ли); *ne ponēsosmo*, *ponēsoshe* му пōнуде (Бо);

изније му (Го); *ништа не доније*; *поније* тамо (Вру); *па јој доније* укосница (Го); *он доније* и *то*; *доније* ми једна жѣнска (Ле); *он доније* да јој дадѣ; *изније* га одонут (Пл); *ми га пренијесмо*; *кад је изнијеше* (Дуј); *донијеше* ми метрѣжѣ (Жи); *пронијеше* звѣк; *донијешѣ* ми мѣт (Пл).

П.2.4.17. Што се односа основа код осталих глагола тиче, ваља поменути да глагол *отѣћ/отѣс*, када значи 'напустити неко место, удаљити се, уклонити се, доћи, доспети' и сл. има у аористу облике: *одѣше/отѣше* и *отѣдоше*...

одо ја тамо (Пож); *оде* за Рѣсију (Не); *она оде*, *свѣ оде* (Го); *он оде* (Пож); *он оде* у војску; *посл'ѣ оде* доље (До); *оде* за Швѣцкѣ; *нѣ оде* на дијал'изу (На); *аутѣбус оде*; *оде* дол'е (Ле).

ми отѣсмо овѣмо; *кат отѣсмо* дол'е (Пр); *отѣсмо*; *отѣсмо* за девојку (Жи); *без ништа отѣсте* (Ост); *послѣн отѣше* за Банѣт (Пру); *те отѣше* *те је дадоше* (Ке); *отѣше* за Љескову (Ле).

отѣдо сѣмо мало код њѣ (По); *отѣдо* тамо (В. Лок); *јѣдан отѣде* у Тузѣње; *она отѣде*, *отѣдосмо* до кућѣ (Пл); *дѣца отѣдоше*; *свѣ четѣри тамо отѣдоше* (Пож).

У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице нема облика *отѣђо*, *отѣђосмо*.

Када се казују радње које се тек намеравају вршити, најчешће облицима првог лица, у употеби је облик *одо* (не *отѣдо*):

одо с човѣком да вѣдѣм сѣд; *одо* кѣхву да тѣрѣм (Го); *сѣд одо* да се убѣјѣм (Ту); *бѣга ми*, *сутра одо* одавдѣ; *одо* да донѣсѣм нешто слѣтко да се послѣжите (По); *ништа га сѣтра не тражи, одо он* (Ле).

Исти је случај када глагол *отѣћ/отѣс* не значи кретање, промену места, и остало претходно наведено, већ се употребљава у значењима 'пропасти, нестати, изгубити (се), потрошити (се)' и сл.:

млѣго ми брашна оде; *убѣше га – оде* топѣја за пѣјетла (Бо); *те ми оде* један бѣбрек (На); *оде* ми прѣтѣсак на двѣста (Ке); *дѣјете оде* на очи; *млѣго пѣра оде* на невѣсту (Ђер); *оде* на она свѣјет; *свѣ оде* ѣ ѣвола свѣ пѣре ми *одѣше* на то (Бал).

П.2.4.18. Двојаке основе неких глагола присутне у инфинитиву и презенту, јављају се и у аористу.

Такви су глаголи *изаћ/изџ, њ/уџ/уџ*:

одоздџ *изаћо* (Де); *џзџе* овџ Душан; дџста ми ракијџ *џзџе* (По); *џзџе* онџ прџшак; сџт у Тутџн то *џзџе* (На); посџн *џзџе* му (См); *џзџе* овџ лџјек (В. Лок); *изџџџмо* ис Краљџџва, *изџџџмо* ис Ћџћка (Ле); некџ пџре нџвџ *изџџџше* (Стр);

џџџе Мил'џва гџднџ (Го); вџдџм вџ *изџџџсте* гџре; *изџџџше* џвце гџре (С. До); *изџџџше* ми некџ краџсте (По);

џџе она полџко, на вџрџта *џџе*, кџт ти џна *џџе* (Ме); *џџе* валџ (Уг); *џџџмо* у Краљџџво; *џџџше* на вџрџта (Ле);

куд јџ *уџџо*, и џна *џџџе* (Па); јучџр џџџе у сџбу и пџтџ (Вру); *џџџе* Драгица; мџјка *џџџе* (Ле); *џџџе* у станицу, што *не уџџџсте* овудџјер? (Жи); *уџџџмо* у Ћџћак, *уџџџмо* (Ле).

П.2.4.19. Варијџнтност инфинитивних ликџва *уџџнет*, *уџџњет* и *уџџнит*, праџено је и различитим формама у аористу истџг глагола:

јџ *уџџни* овакџ (Ме); *џџни* ми се џн дџбар, *уџџниџмо* му чџре (Ков);
уџџне бџљџ (Ке); џто ти штџ *џџине* од сџбе; џџма се *џџине* мџран млџго (Го); џто овакџ ми нџге се *уџџнџше* (Ме);
енџ шта *уџџње*, шта *џџње* овџ од мџне? (Вру); *уџџнџше* млџго злџ (Ту).

П.2.4.20. Најзад, глагол *бџт* у аористу има облике:

јџ *бџ* јџданпџт у Краљџџво (Бо); цџјелу нџј тџнџ *бџ*; мџне *бџ* жџо; да ми *бџ* да се то спџсџм (Го); нешто ме *бџ* срџм; мџне *бџ* срџм; бџљџ ми *бџ*, јџ нџјмањџ нешто *бџ* (Пл);
кџко ти *нџ бџ* гџцко да полџџбџш Мил'џву џ рџку?, кџко ти је *нџ бџ* жџо? (Го);
јџдно дџјете ми слџбо *бџ* (Бо); овџ Друџгџ свџтскџ рџт *бџ* (Гло); сџн ми *бџ*; прџје Мџрко тџнџ *бџ* (Го); кџко *бџ* на сџбор? (Го); кад *бџ*; мџја мџјка вел'џ, да *нџ бџ* тогџ учџтељџ, нџшта; шта *бџ* овџ?, такџ и *бџ* (Бр); кџкџ мџне шта *бџ*; нџ знџм овџ гџдинџ кад *бџ* (Де); нџјзадњџ вџреме кџт *бџ* (Жи); *бџ* сџдбина (Жи); *бџ* л'џјџепо; *бџ* јџдна млџдџ дџктџрка Емџна (Ле); дџ л за Иљџзом џна *бџ*? (Пл); онџ *бџ* онџ инфлџција; шта *бџ* тџ; тџмо *бџ* шџс гџдџнџ, шта тџ *бџ* са тџбџм? (Баг); нџ знџм шта му *бџ* онџмџ детџту, богами такџ *бџ* (Ли);

мї *бїсмо* да нам ђна прїчā о томѣ; *бїсмо* мї код нѣ (Ле); *бїсмо* код овѣ нāнѣ (Жи); *бїсмо* у сўт (Ме); *бїсмо* у хлāt (На);
рātови *бїше* (Д. Дуб); *бїше* кїше ў прол'еће (Ћер).

Форме глагола *бїт* у једнини, као што се из приложених примера читује, могу имати двојак акценат (мѣне *бї* жāо : цїјелу нђј тўнā *бї* и сл.).

У аористу су у употреби и множински облици *бѣхосмо*, *бѣхосте*, *бѣхоше*: *бѣхосмо* код нѣ трї гђдине, мї *бѣхосмо*, *бѣхосте* л' вї код нѣ кад гђј?, они *бѣхоше* мāло ђде. Исте форме, и то знатно чешће, могу имати и имперфекатско значење, што је последица укрштања аористних и имперфекатских облика, о чему је било речи у одељку о имперфекту (в. т. II.2.3.11.).

II.2.4.21. Глагол *рѣћ/рѣј*, када значи 'помислити, наумити' у аористу најчешће остаје без акцента:

јā хтѣдо ал' *реко* дрўгї пўт ћу (Ме); *јā реко* да принѣсѣм нѣшто (Ке); бāш *реко* да л' је овђ Зђрица (Го); *јā реко* она ће ве ўбит са онијем кђлима (С. До); *реко* од мўкѣ да нāћѣм и тā чāј да пїјѣм; кўпи овђ *реко* спāсїће ме (Жи); *јā реко* да вїдїм да л' шта мђже пђмој (Го).

Често је то случај и када се глагол нађе у дидаскалији, у случајевима пренесеног говора:

„Е кўкў мѣне”, *реко* (Ле); *реко*: „Јеси л' тї, Рāле, звāо прїјен пђла сāта?” (Го); *реко*: „Извїни, зā шта је овā л'инцўра?” (Бо); *јā реко*: „Вѣзира, јā сам нешто бђл'есна” (Го); *реко*: „Причѣкā мāло”, „Кāкијā”, *реко*, „Двāес хїљāдā?” (Жи); „Јѣс валā”, *реко* „од мўкѣ” (Па); *реко*: „Такђ и такђ” (По); *реко*: „Да те сāмо пїтāм нѣшто”; *реко*: „Мāк се хāјде ўђи у сђбу” (На); она му *рече* „Дђђи”; она судїја *рѣче*: „Преговђри, ймāм јђш стрāнāкā” (Ме);

Јā ђндā човѣку *рѣко*: „Подā је нек идѣ”; *јā* му валā *рѣко*: „Ће си бїо, Йсо?” (Жи); *рѣко* јђј јā тāчно: „Ймā мђмāкā” (Го); „Пā”, *рѣко*, „јā сам ўкић” (Гу); полагајно *рѣко*: „Ћетрнѣстā, дђкторе” (Ле); ђн му *рѣче*: „Вересїја је криминāл” (Ћер); *рѣче*: „Што ўбїћ ђвѣка?” (Бо).

II.2.5. Императив

II.2.5.1. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору највећи број примера забележен је за 2. л. јд., имајући у виду да се те форме императива осим у модалној:

стани кафу да попијемо (Бољ); само се богу *замол'и* (Гр); *пдчни* ти њојзи от којје године отприл'икē (Др); *дођи* овамо; еве ова сѣка, *види*; *кажи* како се најпрē мучило (Бу); тō *заниши*; *заниши*; *насти* један ко ћене; *слуша*, дијете; *наврати* јопет (Гр); сине, *чвѣ* л'еп (Ки); *ради* сваки дан није ти срамота; *ниши* ти тō; Мѣдо, ја мōрам да идѣм на посō, ти *ради* шта ој; тѣто, *изведи* ме; само ти *седди*; *остави* тō; *гл'ѣдѣ* неђе, *удѣ* се, првō *нађи* карактер; ти *гл'ѣдѣ* у мене, ја ћу *гл'ѣдат* у тебе (Гр); *скини* ова прстѣн; *слуша* штѣ се радѣ по свѣјету; *слуша* куме (Туз); *унѣси* дрва; *појѣди* кол'ко ти драго; оде сине *отвори* (Це); *покажи* јој ти; туне *баџи* (Шт); *пдчни* ми нешто другō; Ринго, *пѣџѣ* (Д. Пољ); *сл'икѣј*; *ослѣбоди* га; кōжōм *заштѣни*; *опѣри* тѣ јарину; Захире, *стани* да седимо; кумо, *шкѣлѣј* дѣцу, *шкѣлѣј* дѣцу (Уг); *довѣди* ти нега да га видѣмо у кѣћу пѣ ћемо да разговѣрамо; *дади* ми мѣхур; *дарѣј* цијелу фѣмил'ију (Це); *сврѣти* горе код кѣћѣ и са бѣбōм попрѣчѣш (Кн).

употребљавају (и то знатно чешће) и у временској служби, где се глагол у императиву, без обзира у којем лицу је субјекат који врши радњу, јавља увек у истом облику:

натовѣри на кōња (Бољ); Цѣфко *зађи* овакō дѣвдѣ (Бу); пѣ га *отѣрѣ* дал'ѣко; он *донѣси* јѣпѣ; *чупѣ* говеди што се л'ињајѣ у прѣл'ѣе, *чупѣ* онѣ лѣзе, *раскопѣвѣ* те јѣди; *дођи* понѣћи, тѣх, те му га *начпѣри*, он л'иши; они *зађи* пѣ ѣе *нађи*, *покѣни*; *напѣни* на кѣћу, пѣ *одѣл'и* вѣрата пѣ је *ѣзми*; он *стигни*, пѣ кат *стигни*, онѣ девѣјку пѣд рѣку (Врс); тō такѣ пѣ *извѣша* (Гр); свѣ рукама *ѣзми* и *чупѣ*; *однѣси*, *искѣпѣ* јарѣгу; пѣсл'ѣ *ѣзми* трл'ице; овакō *пѣби* двѣ кѣца пѣ *прокѣпѣ*; *згомилѣ* и *налѣжи* и *запѣл'и*; дијете *дигни* на главу, *отиди* у Гѣљѣву; *слѣжи* вѣш пѣ *запѣри* (Дуј); *урѣди* пршѣту, *стѣви* у сушѣру, *осуши*, овѣ *дођи*, *укради* пршѣту и *напиши* (К. Бун); *закѣчи се* за прикол'ицу, за онѣ камиѣн *се успѣњи*, онѣ куд онѣ *трѣхни*, оно *пѣни* на ѣсвалт и мѣртво; *донѣси* по јѣдну кѣфу водѣ, неко *попи*, неко се *оми*; *спрѣми* онѣ за сѣфур, јуфтѣр; *наушѣѣ* се мѣи, вѣјска се *наушѣѣ*, пѣ нѣмѣ штѣ, *скини* онѣ кошѣљу па *тражи* онѣ ѣе су мравѣнѣѣци, *баџи* на онѣ мравѣнѣѣк да мравѣи покѣпѣ онѣ вѣшке (Ки); пшеницѣ помѣло *пѣси* лѣуди за пѣту (Кн); снѣјѣг *пѣни*, направѣи сѣне, *прѣстри* волѣве и по снѣјѣгу *фујѣ се* и *тѣрѣ*; *подбѣради се* да се не вѣди л'ице; тѣмо *напрѣви* пѣкаре, *загрѣи* онѣ пѣкару, по пѣдесѣт шѣсѣт л'ѣбѣвѣ *убѣци* одѣјѣдамѣн у онѣ пѣкару (Туз); *донѣси*, *умѣљи* пѣ *мијѣси*; чѣтѣву је *покрѣи* црвѣнијѣм, *стѣви* је на кѣња; *седди* двѣдес дѣнѣ; *понѣси* панталѣне; онѣ јѣдно *ѣзми*, *загрѣди*, пѣ *зѣбѣди*

кѡље, пā *набāца* тѹ конѡплѹ и камѣња и вѡда је скрѡс *прекрѹи*; *осуши*, пā док *се оцѹједи*, пā је *донѣси* на хрѡбат код кѹћѣ, свѣ на л'ѣђа, пā је *услѡни* овакѡ ус стрѣху; ѹзми те га *огребенā*, *стāви* на грѣбене; *стāви* на онѹ конѡплѹ на онѡ; *уби*, пā *уби*, пā *огребенā*; ѹзми те ишчелā ил'и *извāди* влас; *засѣдни* у сѡбу пā *прѣди*, *прѣди*, па *оснѹј*, пā *изāтки*; *пѣри* у лѹбицу; *тѹри* слāмѣ ил'и сѹјена; *наби* онѡ дѡл'е, *наби*, *наби*; посл'ѣн се онā вѣш *слѡжѹ*, пā дѡбро ѹзми пā овакѡ *наби*, *наби*; *тѹри* тā један пешкѹр; *понѣси* вѡду те *прѡври* у котл'ѹче; вѡду клѹчāнѹ *трѣхни* у тѹ лѹбицу; *донѣси* те га *разгрѹни*; *помѡгни* како *помѡгни*, штā ѣе да ти помѡгнѣ; *дофāти* га из лāвора, *окѹпā* га, *бāци* га; кат се *разбѡл'и*, *јā се дѹгни*, из рāзбѡја, кад ме прѡђи бѡл, *јā дѡђи* за рāзбој; трѣчи *смѹри* дѣцу; *повѹ* га и *трѣчи* за рāзбој; изјѹтра *се дѹгни*; *пѹхни* снѹјег; ѹзми мѣтлу пā *избрѹши* онѡ, пā *налѡжи* вāтру (Це).

Овде са морфолошког становишта анализирамо облике за 2. л. јд. узимајући у обзир све потврде независно од службе коју императив врши.²⁹

П.2.5.2. У 2. л. јд. синтетички облици императива у испитиваном говору у потпуности се чувају. Забележене форме, међутим, показују варијантност како у погледу инфинитивних основа тако и по питању наставака за грађење овог глаголског облика.

П.2.5.3. Највећи број глагола твори императив додавањем настака *-и* на окрњену презентску основу (глаголи I, II, III, IV, VII, VIII врсте).

П.2.5.4. Глаголи I врсте имају редовно овај наставак:

нађи ѣе је мравѹнѡк; док он *дѡђи* с рѹднѹка, кад он *дѡђи* с рѹднѹка; ис трѣћѣ смѣнѣ *дѡђи*; *дѡђи*, двā сāта оспāвā (Кн); *дѡђи* онā ѹйхан првѹш (Бо); тā јѡј дѡктор *нађи* посѡ (Го); *дѡђи* време да се кѡсѹ (Де); *дѡђи* овāмо око пѡла нѡћи (Де); а тѡ *зāђи* ми зā нокте; *прѹђи* подѡј га (Ле); он *дѡђи* нѣка[д] тāмо (Брђ); грѹпе *наѹђи*; *изѹђи* пред онā кѹћер (Лу); кат девѡјка *дѡђи* кад нѹје онā мѡмак (Пож); невѣсти *дѡђи* дāрови (Со); ааааа Рѹзо, аааа Хāјро, *дѡђи*, завāл'ѹла ми се кобѹла (Трн); он одозгѡ из л'ѹвāдā *сѹђи* (Бот); *дѡђи* (Ју); *дѡђи*, сād знāш ѣѣ је гѡре; *дѡђи* код мѣне (Ка); вѹкāла ми је *дѡђи*, *дѡђи* (Леч); *дѡђи* дрѹгѹ; *прѣди* (Цр); тѹ овѹ стѡку *повѣди* ми ка родѹтељима (Бр); па га *упрѣди*; посл'ѣн онѹ слāму *трѣси*, *прѣтрѣси* је по двā трѹ пѹтā (Де); *мѣти*, *мѣти*, *мѣти* док се онѡ *измѣти*, кат се *измѣти*, онѡ изрѹћи (Ле); *опрѣди* прѣђу (Баг); посл'ѣн је *прѣди* (Боб); *прѣди*; и тѡ *прѣди* и

²⁹ У одељку о синтаксичким особинама императива примери се посматрају одвојено (в.т. III.10.).

испл'єти цѣмпер, *испл'єти* капѹт, чарѹпе (Бот); јѣдно *прѣди* на прѣду, тѣ оснѣва (На); кад је такѹ *ћорда*, *увѣди* га (Нет); они *повѣди* овогѹ л'ѣпшѣга (Пож); онѣ *пл'єти* чѣрѹпѹ; *помѹзи* стѣку (Со); пѹ *увѣди* ѡпѣ кѣње (Трн); *помѹзи* (Шав); пѹ *опл'єти* пѣшкѣ (Ју); *појѣди* онѣ сѹхо (Гр); *помѹзи* (Жи).

Глаголи I врсте са основом на велар имају такође наставак *-и*, с тим да они са основом на *-к*, *-г*, *-х* имају облике са аналошки успостављеним резултатима палатализације:

ѡна *повѹчи* за тѣ чарѹпе, ја *повѹчи* за тѣ чарѹпе (Го); пѹ га посѣн *тѹчи* (Жи); сѹмо *вѹчи* онѹ вѹну (Бот); пѹ *пѣчи* (Леч); ѡндѹ за чѹс *се свѹчи* (Ју); и пѣсл'ѣ онѣ *исѣчи* (Ос); ѡн *завѹчи* рѹку у рукавѹцу (Ос); *обѹчи се* невѣста; нѣкат *вѹчи се* за прѣс, *повѹчи*, пѹ *се вѹчи* кѣ је јѹчѹ, ѡмладина (С. Ћуп); *осѣчи* онѣ на помѹло (Бр); *осѣчи* рѹкљѹсто дрѹво; *испѣчи* онѹ варовнѹк кѹмен (Гл); *обѹчи*; *пѣчи*; ѡвѣм *сѣчи* жѹто; *сѣчи* прѹђе по шѹмѹма (Де); нѣгу јѹ до кѹка *осѣчи* (Гр).

Глаголи типа *рѣћ*, *пѣмоћ*, *лѣћ* имају облике инфинитива по I (ретко) и по III врсти:

ѹј бѣже *помѣзи* (Пож); наѡштриш кѣсу и, што рѣкнѹ, стѹрѹ ил'и младѹ, бѣже *помѣзи* (Цв); ѹ бѣже *помѣзи*, тѣ тол'ѹкѣ сте дѣшл'и (Шав); ѡ бѣже гѣсподе, *помѣзи* (Ост); сѹмо тѹ *рѣци* овѣј Влади (Коз); Тѣмо, *рѣци* штѹ (Не); ѹди *л'ѣжи* са женѣм (Пл); *л'ѣжи* дѣл'е (Ке);

јѹ *л'ѣгни*, а свѣкар ѡтвѣри вѹрата (Гр); *л'ѣгни* у тѣплу сѣбу кад л'ѣгнѣш да спѹвѹш (Кн); *помѣгни* ако ѹмѹш кѣга те ти се нѣко загнѹ, *помѣгни*, е тѣ ти је вѣра (Кн); *помѣгни* нѹрот, *помѣгни* свѣј нѹрот (Ју); она му *се рѣкни* (Де); тѹ *рекни* рѣкла ми је; *рѣкни* рѣкла ми је Љѹља; слѣбодно *рѣкни* (Ле); *рѣкни* јѣш је ѹ памѣт ал' нѹје за нѹкут (Ос); *рѣкни* им; *рѣкни* тѹ Вѹду; *рѣкни* тѹ Вѹду и мѹми; *рѣкни* кѹ Рѹзо ѹљѹшкѹ кѹпи и хѣпѹ се (Трн); ѡде на клѹпу *л'ѣгни* (Ју); на срѣт пѹта *л'ѣгни* нѹко те пробѹдит нѣће (Не); она *пол'ѣгни*, кад је слѹба ѹѹва (Трн).

Глаголи типа *дѹћ*, *мѹћ*, *пѣс*, *стѹћ*, *пѣбећ*, *пѹћ* и сл. имају императив само по III врсти:

дѹгни се (Гр); *дѹгни* (Бо); ѡвѹ *се дѹгни* (Из); *дѹгни се* рѹно (Со); гѣрднѹ, *подѹгни* кѹуч (Ка); *дѹгни се* па ѡкѹпѹ дѣцу (Де); изјѹтра кѹ[д] *се дѹгни* (Гл); жѣна *се гѣрднѹ дѹгни* (Ју); *мѹкни* тѹ ѡвѹ цибѹнлук (Гл); *мѹкни* тѹ тѹ шѹмѹју; *мѹкни се* тѹ ѡд мѣне (Ле); они му *измѹкни*, ѡн бѹп (Коз); *пѹдни* мѹло кѹшѣ (Кн); онѣ му *пѹни* (Со); *испѹни* ѹ поље (Жи); *упѹни* у кѹћѹ (Ју); *напѹни* на кѹћѹ (Ђер); што *стѹгни* на пѹјац, нѣмѹ пѣт мѹнѹтѹ, *стѹгни* муштерѹје (В. Лок); свѣ *стѹгни* и нѹје ни мѹчно (Со); онѣ

присти҃гни (Ков); *побѣгни* дѡл'е (Шт); *побѣгни* у родбѣину (Бр); ѡна *побѣгни* (Бот); кат *побѣгни* (С. Ћуп); ѡн му *пѹкни* (Боб); *таќни* гѡре и пољуби прѡк (С. Ћуп).

Глагол *изаћ* у императиву има облике *изаћи* и *изући*: *изаћи* тамо (Вру); она *изаћи* (Де); ѡна *изаћи* неће; на једна врата *изаћи* (Дол); она *изући* (Гр); *изући* говѣда (Ка). Глагол *ућ*: *ући* сѡд ѡде у хлат (Нет); хѡде *ући* у сѡбу (Ме); овѡ *уићи* пѡново (Нет); *уићи* (Бот). Глагол *отућ*: и сѡт ја *отући* тамо (Туз); *отући* у Пазѡр (Це); *отући* до у Позѡр вѣди; *отући* у Морѡвац (Бо); *отући* гѡре посѣн навѣше (Го); *отући* по нѡћи (Из); ѡни *отући* дѡл'е (Ћер); *отући* (Бот); ја *отући*; свѣкар јѡј *отући* (Бр); *отући* ѱ гости код рѡда, и свѣ (С. Ћуп); пѡ *отућни* у шѹму (Туз); *отућни* (Де); *отућни* да мѣлемо у Ћерекѡре с кѡњима (Бо)³⁰.

II.2.5.5. Глаголи III, V, VII и VIII врсте такође имају наставак -и:

ѡндѡ *се пѡпни* на кошѣвину; оно *се окрѣни* око ногѣ (Кн); *откѣни се* пѡс (Бо); *пљѹни, пљѹни. Пљѹни* онѡмо!; па *се посѡгни* онѡ; *скрѡјни се* дѡље једну гѡдину дѡнѡ (Вру); *погл'ѣдни* (Го); двѡс пѡстѡ хим *угѣни* ѱспѹт; тѡ *прѣсни* онѡ чѡпор понѡћи (Гу); *стѣгни* по едеан кѡнац оздѡљ; па ѡпѣт такѡ *врѣни*; онѡ *притегни* (Де); *згрѣни* да се сѹши; *скѣни* кѡјмак (Жи); *преврѣни се* (Ке); *јѡвни* ми (Кон); *ѹтни* (Баг); *откѣни*, шта ће ми; *откѣни* (Бал); *окрѣни* хи стрѡнѡм (Боб); *врѣни*, дијете, пѡре; ја *срќни* онѡ (Ка); ѡне *се свѣ зѡвни* на брѡдо (Коз); пѡ *се сѡгни*; да му помѣнѣш двѡ-грѣ пѹт (Леч); онѣ крстѣне здѣни; *погл'ѣдни* кѡка сам; она му *измѡкни* онѹ стол'ѣцу ѡн *се преврѣни*; *ѡгрѣни* га чѣргѡм; докл'ѣ *се сѡмни* (Ју); хѡј *обрѣни* (Нет); *зѡвни* порѡдицу; кат *се врѣни* од рѡда; ѡпѣт колѡче *врѣни* у дѡм; *прѡтни* чѹњак; *преврѣни* (С. Ћуп); *извѣни*; *мѡхни* према трѡви (Цв); имѡш јѡш, *извѣни* што те пѣтѡм, децѣ? (Гр); ѡдакл'ѣн си, *извѣни?* (Туз); *зѹрни* у шпѡрет (Шар); *јѡвни* ми *се* пѡ ћемо се чѹт (Жу); *прѡтни* чѹњак кроз онѡ (С. Ћуп);

напѣши на папѣр шта трѣбѡ (За); *узѡјжи* свѣ овакѡ у крѹк; *збрѣши* (Кн); *отѣши* оногѡ рѹја (Бр); гѡре *свѣжи* жѣцѡм (Вру); *увѣжи*; *покажи* онѹ зел'ѣнѹ (Го); *закѡжи* тѣ бѡбине; *обрѣши* онѹ зѣмљу (Де); шта ти је, *кажѣ* ми (Ћер); јѣчам *наслѡжи* на л'ѣдину (Ер); белѡјка прѣвѡ *стѡши*; онѡ *стѡши* онѡ дрѹгѡ (Жи); јѡко, *пѣши* (Ке); *завѣжи* (Баг); рѡно хи *ѡјжи*; пѡ је *свѣжи* на врх; *свѣжи* црвѣнијем кѡнцом (Боб); *повѣжѣ* јѡј браћу и ѡца; овѣјѡ *повѣжи* у сѡбу; они га *свѣжи* лѡнчевѣма (Ју); *свѣжи* овѡмо прѣтѡачу (Ка); *тиѹчи* ѡколо (Коз); *вѣжи* онѡ руковѣжѣ; мѣ дѣца *пол'ѣјежи*; тамо онѹ слѡму *обрѣши* нѡге; онѡ повѣсмо *свѣжи* му за л'ѣђа; овѡ му *напѣши* ѣзјаву; *затѣши* и неќо ће ти кѡзат

³⁰ Детаљније о односу основа у императиву види одељак о глаголима I врсте (в. т. II.1.1.).

(Нет); *ми̋чи* то̋г ђа̀вола (Ос); *подвѣжи* се; *повѣжи* у снѡпове; *ми̋чи* стѡку (Трн); *сла̀жи* (Ли); *поср̀чи*, *бр̀чи*; тура̋ и *бр̀чи* (Рач); ми̋ дѣца *пол'и̋жежи* (Гл); *прес̀и̋јечи* (Вру);

Неки глаголи V врсте у инфинитиву имају основе по VI: *ц̋йо* д̋ан у кот̋ару онѣ ѡвце *пол̋а̋г̋а* (Нет); свѣ *насл̋а̋г̋а* у то̋ (Вру); *посл̋а̋г̋а* у л̋убицу (До); *сл̋а̋г̋а̋ј* т̋у (Дол); свѣ *насл̋а̋г̋а* (Вру); овѣш̋а̋ј мѣсо и *нал̋а̋г̋а̋ј* (На); д̋ол'е посл'ѣ *нал̋а̋г̋а* у т̋у р̋ӳпу (Боб); онѣ ѡвце *пол̋а̋г̋а* (Лу); он̋а кв̋асац *забр̀ка̋* (Бр); *пол'и̋јег̋а* дѣца (Гл); *прес̀и̋јец̋а̋ј* (Дол)³¹;

намѣсти во̋ђе; *намѣсти се* т̋и ђе во̋л'и̋ш; *з̋ӳби се* (Гр); *натов̋а̋ри* по то̋вар кукур̋ӳза; *укр̀сти* нѡге (За); ѡнд̋ар *зак̋и̋ти* штр̋ӳг̋љу цви̋је̋ћем; мр̋а̀ва̋ и *т̋ӳри* у т̋у во̋ду и *т̋ӳри* ӳ то̋р; *ста̀ви* је кот свѣкрвѣ; *оба̀ли* п̋а *раст̋ӳри* по то̋м г̋ӳвну п̋а *уф̋а̋ти* ко̋ње; п̋а *уста̀ви*; *ра̀ди* шта д̋ћеш (Кн); п̋а то̋ *се сл̋ѡми* (Туз); *ја̀ви се* ови̋јем на̋ш̋и̋м Јѣл'и̋ћима; ѡни *се* дво̋ј̋ица *придр̋ӳжи*; *би̋јел'и* пла̀тно; *одр̋и̋јеш*и р̋ӳчке; *зам̋и̋си се* т̋и (Цр); *очи̋сти* га ма̀ло ра̀ди сли̋ка̋ња; *т̋ӳри* у тепс̋и̋ју, *покл̋ѡни*; п̋а то̋ *уг̋а̋ји* (Шар); *пром̋и̋јени* прѣзиме; *ја̀ заф̋а̋ти*; онѡ *поп̋а̋ри*; а̋ј с̋ине, *ра̀ди* ѡнде, а̋ј *ра̀ди* ѡнде (Шт); *зв̋ѡни* на зв̋ѡнце; *сма̀њи*; *натов̋а̋ри*; *оба̀љи* он̋и̋м ко̋њом сн̋и̋јек; па *раст̋ова̋ри* па *јѡпѣт тов̋а̋ри*; тра̋кторима *зак̋а̋ћи* и *натр̋ѣфи*; *нап̋ӳни* он̋а ђа̀к; ѡде *се пог̋ѡди* са ови̋јем ста̀ри̋јем ѡде Шкр̋и̋јѣљом (Бо); *прӳжи* не̋што; ѡн нек̋ѡј жѣни *потпла̀ти*; па *намѣши̋ћи* ка̋ хама̋јл'и̋јице онѡ (Бр); *опр̋ѡсти* што рѣко; *пок̋ӳпи*; па *пок̋ӳпи* онѡ д̋ѡле па *уф̋а̋ти* он̋а ка̀мѣн; *зап̋а̀ли*; *пор̋а̀ни* из̋ј̋утра, *ус̋и̋ри* с̋и̋р; т̋ӳбошак *т̋ӳри* у та̋њи̋р; „Ќј д̋ѡле д̋ѡдоле, *п̋ӳш*ти к̋и̋шу п̋ѡдоле”; *сп̋ӳш*ти онѡ што нѡс̋и̋ш (Вру); *зал'и̋јени*; п̋ѡсл'ѣн *зал'и̋јени* овакѡ он̋а пап̋и̋р; па *се осӳши*; *ста̀ви* у он̋у тр̋л'и̋цу; *к̋ӳпи* ко[д] Ш̋ӳћа у водени̋цу; *к̋ӳпи* пѣт к̋и̋ла̋ бра̋шна; *отв̋ѡри* ложи̋ѡну; *подл̋ѡжи* је; онѣ ма̀л'ѣ *оста̀ви*; ӳ јесѣн *осӳши̋* га и за з̋иму (Гл); *во̋ди* не, дѣда, да ви̋ди̋мо пе̋ћину, *во̋ди*; ѡно се не̋што *разб̋ѡл'и*; *вр̋а̋ти̋* се код бра̋ћѣ; *зам̋исл'и се* т̋и; гѡре *нѡси*, та̀мо *нѡси*; *прола̀зи*; т̋и *ра̀ди* шта ћеш ра̀дит (Го); *пр̋а̀ви* л'и̋сн̋и̋к; *сл̋ѡжи* око сул'енд̋ара; *уда̀ри* хим в̋ӳкови (Гу); *пла̀сти*; е посл'ѣ *пром̋и̋јени* ѡбел'еже; не̋ко *ум̋и̋јеси* п̋и̋ту, не̋ко *ум̋и̋јеси* д̋ӳдове; и ми̋ ова̀мо й̋стѡ такѡ *спрѣми*; па *се уф̋а̋ти*; па га *раст̋ӳри*; *предвостр̋ӳћи*; бѣх̋ар он̋а *сл̋ѡми*; *т̋ӳри* дѣци мѣтлу и конѡпац под нѡге; *раст̋а̋њи*; *т̋ӳри* ун̋утра шта трѣба̋; на стрӳју *укл̋ӳћи* онѡ; *повла̀чи̋* га; *нап̋ӳни* онѡ; *раи̋ћи̋сти* ма̀ло тра̋ву; *т̋ӳри* по зѣм̋љи онѡ ж̋ито, па *уф̋а̋ти* по двѡе ко̋ња̋ по трѡе (Де); ѡн се *пре̋ћӳти* и *пр̋и̋ми̋* је; дво̋ј̋ицу тро̋ј̋ицу *ра̀ни*; ов̋и *навал'и*, *извал'и* в̋рата; т̋и ми *ја̀ви* (Ђер); они̋ја̋ ко̋прив̋а *надр̋ѡби*; *сва̀ри*; *зарѣди*; *угла̀ди*; *ра̀ди*; *м̋ӳчи се*, *к̋ѡси*, *пла̀сти*, комп̋и̋р, в̋рт, ова̀мо, он̋а̀мо; *проц̋и̋једи* он̋у вр̋ни̋ку и *т̋ӳри* ма̀ју, *ус̋и̋ри*; *сва̀ри* он̋у вр̋ни̋ку, па е *оста̀ви* док се уф̋а̋ти̋ дѡбар ка̀јмак; посл'ѣн *т̋ӳри* још пом̋а̀ло онѣ неварѣнѣ кат пом̋ӳзѣш па *ус̋и̋ри* (Жи); кон̋ши̋је *навал'и* и *прев̋а̋ри* је испр̋ѡшену; *завр̋и̋ши* пр̋вѡ шкѡлу (Жу); *ста̀ви* у јѣдно б̋уре к̋упус (Ков); *оста̀ви* конѡп̋љу; *загр̋л'и* га; *пок̋ӳпи* каш̋и̋кѡм он̋у мѣтани̋цу, *напр̋а̀ви* мѣтани̋цу, *раст̋ѡни*; *ста̀ви* сѡк; *доф̋а̋ти* онѡ бра̋шно студѣно (Је); *кори̋сти*; *пром̋и̋јени*

³¹ Када прелазе у VI врсту, ови глаголи немају наставак -и већ -ј, као и одговарајући глаголи ове врсте. Позиција наставка нестабилна је исто као и код глагола VI врсте.

место, *склѡни се* (Баг); *тўри* одавдѣ вѡду за сўпу; *нѡси*, пā шта ти гѡј драго; *тўри* двѡје сїтнїя; овѡ тї *бāци* да покрїјѣмо тѡ (Бал); *покїсел'и* у бāру, пā је *извāди* пā је *сўши*; свā се дѣца *порѣди*; *зпāл'и* лāмбу, свї *се покўпи*, *стāви* је тў; *покўпи се* ўвечѣр, посѣдак; *бил'ѣжи* траве; *тўри* ў воду; *напрāви* дѡл'е рўпу; *заврїши*; *стāви* га у вѡду; онѡ се растѡпї крѣч и *крѣчї*; *крѣчи* (Боб); *тўри* мало темѣља камѣња; онѡ *ол'їјени* и *усѣл'и се*; *остāви* тѡ мало кўћїцѣ; *вїди* девѡјку; *потрѣфи се* да жївї л'їјепо, а *потрѣфї се* пѡсѣн пā ѡпѣт код родїтѣлā; ѡни *спрѣми* нāјболѣга кѡња; ѡни *се покўпи* (Бот); дāнас га *покѡси* (Брћ); ѡн сāt *наговѡри* цандāре; *кўпи* тѣпсїя, пā *кўпи* кāшїкā пā *кўпи* сўдѡвā пā за свāдбу; *покўпи се* нї тројїца (Ју); ѡн нў *штїти* а нās дѣцу *пўди*; тāмо *слѡми* нѡгу; *натѡвāри* на обремāчу; *напрїти* га овāкѡ на л'ѣја; *удрѡби* у једно чāнче овакѡ; *осўши* тā л'ѣп дѡбро, осўши; *тўри* шѣћер на четїри онѡ *излѡми*; тāмо га *нарāни*; сām *вāди*; *одвѡји*; *крїти* како знāш; *најāвї се* (Ка); *спўсти* онѣ бāдњāке; ѡни му *тўри* стол'їцу; *напрāви*; пā *се посвāди*; *удāри* га по глāви *помїсл'и* јѡш мāло (Коз); *покўпи се* пā прѣље би имāл'и, мї девѡјке *се покўпи* (Леч); *полѡжи* им; *покўпи се* нāрот; *донѡси* жїта и ѡни посл'ѣ на кѡња *натѡвāри*; *издрѡби* овцāма и крāвāм *посѡл'и*; ўвечѣ *кїти* кўћу, *кїти* штāлу, *кїти* пчѣл'е, свѣ што їмāш *кїти*; слāmѣ *напўни*; онā гўњ озгѡр *привāл'и*; *стāви* му у тѡрбу и сланїнѣ, мѣса; пā сāмо у онā вїр *рїти*; у ѡше *се згўчи*; *покўпи се* гостїјў; *покўпи се* гостїјў по пўна сѡба; *крїсти*; *прїкāчи* за онѡ; *прїкāчи* онā кўћер; онā *се* чѡвек *разбўди* изјўтра (Лу); онѣ самāре *стāви* на кѡња пā *натѡвāри* двā цāка; *зал'ѣди* рїјека; *стāви* некї обѡјак у опāнак; *нѡси* тāмо те је *кїсел'и*; *кїсели*; пѡсл'ѣ *извāди*; *стāви* да се сўшї; посл'ѣ *извāди* (Не); *поздрāви* Влāду (Ос); пā *се вїди* са девѡјкѡм; пā је *испрѡси*; *врāтї се* (Пож); дѣвѡјко, *опрѡсти*; *помезѣти* и такѡ тѡ; *напрāви* некѡ дрѡво (Рај); сāl' л'їјек ми *тўри* (Се); *наслѡжи* оногā вѣша, *наслѡжи*, *наслѡжи*; пā *тўри*, пā пѡсл'ѣ некў стāрў тепсїју пā *натѡвāри*; свāшта *кўти*; те му *се слѡми* (Со); свāтови *испрѡси* те; рѡт *помїри* ти *се*; *кўпї* ти дѡбрѣ хальїне, димїје; *умїјеси* колāче ѡдовўт; однѣси га те га *остāви*; тї овакѡ *навāл'и*, *отвѡри се* нїти (С. Ћуп); *кўпи* једну лўљāшку и *батāл'и* вишѣ тў трку; ѡпѣт понѣшто *помѣни*; *стāви* ми тā дрўгї цāк на л'ѣја; *замїјеси* л'ѣп (Трн); *стāви* им кāфу; *вāди* онѡ пā *сўши* и *трл'и*; *покїсел'и*; *стāви* крс; *стāви* по једну копрїву у тў флāшу (Шав); и јā ћѣрку *намїри*, *кѡси* до у тмўшу; и рāкїјану ѡблогу *стāви* на стомāк (Кн); пā *осѡл'и* (Туз); *удāви* ис тѡг дрўгѡг пл'ѣмена (Бо); нѣшто *заврїши* (Ков); по средїни *стāви* овā мāl'и шѡдер, (Боб); *затвѡри* говѣда (Ка); *замїси* тї по снїјегу гāзит дѡл'е (Лу); *сўши*, пā *сўшї се* онāмо (Не);

бѣжи, тѡ је мāјмун, шѣјтан, *бѣжи* да не гл'ѣдāм (Др); нāјгорѣ су ти рїте, *бѣжи* (Го); пā *бѣжи*; јā *бѣжи* нāпоље (Ју); *бѣжи*, мѡре (Нет); *бѣжи* брѣ, кāка плаћа (Ос); *трчи* на свāдбу ѡпѣт (Со); *трчи* нāпоље (Ле).

Глагол *стѡјат* / *стојїм* у инфинитиву има облике *стѡј* и *стѡји*: тѡ *стѡј* ў воду (Ша); *стѡји* тāмо цїѡ дāн (Ли). Глагол *(-)пѡјит* има облике *(-)пѡј* / *(-)пѡји*. Глагол *одвѡјит* има и варијанту *одвѡј*: једна грўпа *се одвѡј* овāмо (Туз).

П.2.5.6. Један део глагола II врсте има наставак *-и* у императиву:

опѐри (Кн); *ткѝ* (Цр); *ђе нађеш кѡпрѝвѧ бѐри, бѐри* (Бо); *поѡри онѹ њѝву; нѡ му је поѡри ми кѡншијѧ* (Д. Дуб); *закѡшљи се* (Коч); *па чѐшии; ка[д] се овакѡ чѐшии; и лијепо чѐшии* (Вру); *опѐри ту јѧрину* (Уг); *пѐри у лѹбицу* (Це); *дѡђи те га опѐри* (Бал); *опѐри рѹке* (Кл); *опѐри тѐ шѡље* (Ка); *зѡви на рѹчак* (Дол); *зѡви је* (Че); *ѐво пробѐри* (Из); *бѐри онѹ белѡјку; побѐри онѹ белѡјку* (Не); *онѹ конѡпљу побѐри* (Ер); *одѐри* (Др); *изѡтки тѡ вѐл'ико* (Д. Дуб); *посл'ѐ ткѝ* (Дол); *изѡтки ћил'име; ткѝ прње, ткѝ ћѐрге* (Трн); *хѧј тѝ зѡспи* (Ке); *зѡспи свѝ* (Ру); *зѡспите тѹнѧ* (Че); *протѝњи ѡтуд* (Не); *опомѝњи* (Кл); *не помѝњи и* (Уг); *обрѝњи онѧ прѐде* (Вру); *обрѝњи ме кол'ко гѡј хѡј* (Жи); *посл'ѐн бѐри онѹ белѡјку; мѝ побѐри онѹ белѡјку; онѡ те пѐри; опѐри* (Не); *бѐри онѹ прѡвѹ рѹку* (Шав); *ђе ѡни пѡспи* (Гу); *ујѡши, с опрошћѐњом, на кљѹсе* (Де); *закѡљи ми га да га појѡдѡм* (Ке); *врѝњи се нѡзѡт* (Рај).

П.2.5.7. Глаголи II врсте са презентом на *-је-мо* инфинитив граде додавањем наставка *-ј*, који најчешће испада: *обрѝ брѝтвѡм* (Уг); *тѡ посѝ* (Жи); *посѝ лѹди за пѝту* (Кн); *онѡ што би посѝ* (Д. Дуб); *посѝ лѹди; посѝ онѡ конѡпљанѡ сѡме* (Дол); *сѝ, сѝ, сѝ онѡ у кѹћу пѧ сѝ, па грѝ рѹке, грѝ* (Ле); *ѝди по махѡл'и пѧ се смѝ* (Ју); *посѝ конѡпљу пѧ она порѡсти* (Не).

П.2.5.8. Од глагола *грѐјат* императив је *грѐј*: *грѐј се* с тѝм (Бољ); *сѐчи и грѐј се* с тѝм (Бољ); а од *грѝјат* је *грѝ(ј)*: *грѝ нѡге* (Шт); *сѹнце угрѝ* (Вр); Исто је и код *смѐјат / смѝјат*: *насмѐј се* (По); *смѝ се* (Др); *пѧ се смѝ* (Лу).

П.2.5.9. Глаголи типа *бѡјат, устѡјат* могу имати облике: *избѡји му* (Из); *устѡји свѡкѡ јѹтро* (По); *устѡји ујѹтро* (Жи); односно: *избѡј му понѐшто* (Жи); *хајт тѝ устѡј* (Ке).

П.2.5.10. Наставак *-ј* код глагола IV врсте најчешће испада у позицији иза *и*:

дрѹгѝм камѐњом *бѝ; завѝ* у њѡдра (Гр); *попѝ шѐћер и вѡду, кѧфу, ракѝју* (Кн); *сакрѝ онѧ прѡстѡн* (Туз); *попѝ пѧ је слѡми* (Че); он бѧ, *убѝ ѡца, убѝ мѧјку* (Бр); *повѝ га у јѡду кол'ѝјевку; завѝ га дѡбро; попѝ прѡшак ѹвечѡ, попѝ изјѹтра* (Го); *увѝ, увѝ; тѐрѧ онѡ те га кѡњи убѝ* (Де); *убѝ јѡднога* (Ђер); *покрѝ хи по јѡдном прѡѡм; л'ѝ хим стрѡву* (Боб); *крѝ се по шѹмѧ; напѝ се водѡ свѡкѝ дѧн* (Ју); *покрѝ марѡмицѡм* (Ка); *сакрѝ гѡре на тѡван* (Лу); *ѡн мѧло попѝ* (Нет); *нѐшто попѝ* (Рај); *сашиѝ бѝјел'е сѹкње* (Дол); *нѡси те га шиѝ* (Кл); *л'ѝ хим стрѡву* (Боб); *савѝ у пѡпѡ* (Бо); *повѝ га у јѡду кол'ѝјевку;*

зави га дѡбро (Го); *приви*; па *уви*, *увi* (Де); *увi* га (Д. Дуб); оно семе *ови*; *преви* на ону рохѡлку; па *нави*; *сави* га (До); *пови* га (Кон); *разби* л'уде; *разби* вуну (Д. Дуб); *заби* кѡље у зѣмљу; *наби* гѡре једну грѣду (Гл); *уби* га (Вру); *уби* јој ѡца на мѣсто; они *уби*, нѣкѡга *уби* (Бо); *попи* јѣдамā (Вр); *попи* изјутра (Ков); *ши* кошѹље пā и гāће и кошѹље; *сави се* тā чѣла на кобил'и (Цр); пā *ви* (Жи); *сави се*, да тѹрим чāј да попијѣш (Бал); *зави* онѡ л'ѣба и сира (Не); *покри* чѣргѡм озгѡ; тѹри вāриво пā га *заби* у огњиште; *нави* на вратило (С. Ћуп); *сакри* у ону штрѹгљу; *попи*, штā нѣшеш? (Шав).

Глагол *ѡбут* обичан је у оба лика: пā сāl' *обу*; посл'ѣ дѣца *обу* (Ле); *обу* чизме (Дол); *обу* онѣ чарāпе дебѣл'ѣ (Не). Али увек је *чу*: *чу* ти нѣга (Ле); ѡн то *чу* (По); *ћу* (Бот).

II.2.5.11. Остали глаголи ове врсте чувају финално *-j*:

закѹ тāмо (Вр); валā *вѣрѹ* (Жи); *вѣрѹ се* тi (Пру); *вѣрѹ* тi у сѣбе (Кн); *путѹ* дал'ѣко (Вр); *оснѹ* (Вру); тамо *обрāзѹ* трке (Де); саш нiм *дописѹ се*, *дописѹ* (Пл); нiшта *не записѹ* (Ша); *завезѹ* тāмо (Ба); *поткѹ* кѡсу и на л'ивāду (Кн); пā оно *пiку* (Шт); ал'и *закѹ* му пѹшка (Ћер); *искупѹ* девѡкāма нѡву рѡбу; *пробукѹ* дѣцу (Боб); *окѹ* онѣ л'ѣтве, л'ѣтве *окѹ* (Бот); *посāвѣтѹ* га (Ју); тѡ *вѣрѹ* тi; *вѣрѹ* тi којi су тѹ кукурѹзи бил'и; *вѣрѹ* тi да су ми помāгāл'и (Ју); *вѣрѹ* кѡ да ми је, кѡ мѡје дiјете скѡро да је; *вѣрѹ* тi у сѣбе и у бѡга (Кн); валā *вѣрѹ* и да је ишла (Жи); *стабил'и*зѹ *се* дѡбро (Ков); нiшта ти, *вѣрѹ*, око тѡгā нѣ знāм (Рај); свāшта *купѹ* штa мѡре да се кѹпи (Со); *сāвѣтѹ* бāба и мāму (Трн); свѣ тѡ *промењѹ*; пā тѡ *оснѹ* (С. Ћуп); *купѹ* јā мѣсо, *купѹ* пā посѣн кѹпим ѡфцу неђе; *замешѹ* тāмо са Мѣлом; иди *замешѹ* л'ѣп (Трн).

II.2.5.12. Глаголи IV врсте типа *гāјит* инфинитив граде додавањем *-и*: *гāји* тѹ дѣцу (По); пā тѡ *угāји* (Шар).

II.2.5.13. Глаголи VI врсте типа *пiтат* / *пiтāм* императив граде додавањем наставка *-j*, који се губи у највећем броју случајева:

ћѣрā (Бол); пā *вāлā* у блāто; *пiтā*, штā јѡш да ти причāм; *змотā* и; *одмāрā* (Гр); *догнā* (За); *угнā* ѡвце; *окѹпā* је; *ћѣрā*, *ћѣрā*; *вечѣрā*, пā на рѹдник; *гл'ѣдā*, свāкi дāн кiша (Кн); пā *скѹхā* компiрā (Туз); *искѡпā* мāло да се напѹни, *искѡпā* на пример тѹ, ил'и *искѡпā* ил'и ѣ су онi кѡловрāти (Це); конѡпљу *опсiјецā* (Цр); *пiтā* је знā л' онѡг профѣсора (Че); пā *продā*; *избiрā* којѣ хѡј (Шар); *бāцā* гѡре кāмен; *дā* по едан сѡк; *дā* им бар по едан сѡк; тāмо *почѹчкā* дѣца па трчи; *дā*, синѡвац (Вру);

овакô *протрља̄*; узимā кол'ко хôј; онѣ вѣл'кѣ *продā* у јесѣн а телāт *продā*, сир *продā*; *погл'ѣдā* се на огл'едāло (Гл); узимā ми ћѣрку у Гôдово да обāлā вôжњу (Го); *бāцā* на сѣјено; *разговāрā* и *разговāрā*; *погомилā* се ту у двѣје сôфре; па те *дотѣрā*, па те *нашиминкā*; па *йгрā*; *тѣрā*; *тѣрā*, *тѣрā*, *тѣрā* (Де); *мијешā* с брашном; *почунā* белѣѣку (Жи); *хркā*; тѣ сāt *рачунā* (Жи); нѣшто му *се разочāрā* (Ке); *гл'ѣдā* човѣка којѣ ће брѣжит тѣбе; *чувā* му обрас (Жу); *натрпā* дрвā, *натрпā*, *натрпā*; *постāлā* у онô буре (Ков); тѣ *слушā* мѣне шта ћу ти јā рѣј (Ле); *нитā*, мōрā да нѣко бѣдѣ онде; *нитā* њѣ Јāблāн; свѣ *рѣћā*; нѣзôви, онô *бацā* (Баг); *поглѣдā* кāко бубњѣ овā пустѣ шпôрет; ѣво ти *продā* (Бал); *кунā* хи нāпоље; *почунā* је пā је свѣ га рукама *пребѣрā*; *работā* на лāмбу; пōсл'ѣн хи *почунā* и и *кунā* дѣјете; пā *сазидā* камѣња ôколо свѣт; дōл'е пōсл'ѣ *налāгā* у ту рупу (Боб); *нахāкā* блāто између камѣња; онô *издрндā* ону вуну; он хим *йспрѣћā* (Бот); *слушā*, како кô, зāвѣсѣ; пā нôћу пā му тô *обандā* свѣ (Из); ѣ, *прочѣтā* тѣ овô прѣјетелье; отвôри прôзор и *пѣцā*; *чувā* се од нāрôда, кол'ко мôш (Ју); однѣси пред куну пā га *окунā*; а тѣ, бāко, *кунā* каву; *укунā* ми твој брôј (Ка); тô пā *се гāћā*; свѣ ôколо *тѣрā* унутра; *посѣдā*, пā *разговāрā* (Коз); *погл'ѣдā* штā су нам урāдѣл'и от пѣтѣвā (Леч); пā *се* свѣ *натрпā* кот тѣјā Весел'иновѣћā; *отѣрā* кā ôдавл'ѣ дōл'е што зовѣмо до Бāевѣцѣ (Лу); ўзми да *опрѣјечā* мāло; пā *опрѣјечā* онô, *опрѣјечā*; *искôпā* мочѣло; *потурā* одôзгô камѣња; ўзми грѣбене пā *гребенā* (Не); *дā* ми тā пиштôл што ймāш; *дā* кāпу; полāко *сѣпā*, *сѣпā*; у опāнке *спāвā* (Нет); *дā* још једамā да те пољубим (Ос); *дā* јā да овô убѣјѣм (Пож); *слушā*, сād ôде сѣло пōсѣбно нѣ знāм (Ра); штā те йнтересуѣ, тѣ *нитā*; цѣо дāн *кôпā*, *тѣрā* матѣку; нāћѣ пā *се лôптā*, *тѣрā* у некѣ рупу (Рај); *кунā* компѣрā; компѣрā *скунā*; *прѣчā*; пā *истѣрā* (Со); пōсл'ѣн *комишā*, *бāцā* у сālāш шишāрке (Трн); *скунā* му чôрбу (Цв); *натрпā* камѣња озгôр; *дā* тѣ тѣ чāше пā ће Зôрица сѣпат (Шав); *дā* ми, снāхо; āј тѣ *спāвā* мѣрно (Жи); *ишчепрлā* тô имāња нѣкāко (Де); *нитā* њѣ Тѣлôва кунā (Ју).

Бележени су и примери са очуваним наставком:

тѣ свѣ мѣне *нитāј*; *масѣрāј* се ракијôм; *нитāј* бôга кад је (Кн); пā пōсл'ѣнке је *ишчешлāј*; ôни *узѣмāј* нāше (Уг); е *слушāј*, блāгôш; *нагнāј* ка Рāждагињи; пā *гребенāј* (Цр); сāмо *слушāј*; дол'е *искôпāј*; овѣ *истѣрāј* бāјрак (Бо); *прôбāј* тѣ сир (Го); жѣто *фātāј* (Де); сир на кôња, тāмо те *продāј* (Ер); *снѣмāј* бāбу; *гл'ѣдāј* њѣ хôј (Ле); *дāј* шта дāш (Брћ); *прошѣтāј* до на Рѣбарѣће дôл'е (Ју); *потѣрāј* од свѣкра пā до човѣка, од нāјстаријѣг до нāјмлаћѣг (Леч); прѣвô *скунāј* ил'и кунус ил'и пасул'и чôрбу (Лу); завāди пā *влāдāј* (Пож); *дāј* кокôшку да испѣћѣм (Рај); и такô *се удāј* (С. Туп); ако ôј, и *сл'ѣкāј*; *попрѣчāј* тѣ нѣшто (Цв); *слушāј*, кôл'ко сѣлā, тол'ѣкô и āдѣтā (Че); *сѣпāј* тѣ тѣбе (Бал).

П.2.5.14. Глаголи *врāћат* и *гāћат* забележени су и са наставком *-и*: ôни *гāћѣ* пā погôди (Гр); они *гāћѣ* (Ли); *врāћѣ* ôвце (По).

П.2.5.15. Глагол *зна̂т* увек је бележен са *-ј*: с̄амо *зна̂ј* да не̄ћеш (По); *зна̂ј* да й̄ма̄ (Бал); так̄о *зна̂ј* (Мел).

П.2.5.16. Уколико се у основи јави елеменат *-д-*, односно *-дн-*, ови глаголи имају наставак *-и*:

да̂ди му ћ̄ер (Вр); *да̂ди* ми ма̄ло (Гр); ја̄ му је *да̂ди* (Гл); с̄амо је *да̂ди* (Гу); *да̂ди* овом̄е (Гу); *да̂ди* нешто ма̄ло (Бр); *ђе* г̄од *пред̄а̂ди* књ̄ижицу (Бо); он̄о *да̂дни* (Гр); те хим *да̂дни* (Дол); те му *да̂дни* (До); ако х̄ој *им̄а̂ди* (Ме); с̄йг̄урно *зна̂ди* (Кл); *зна̂ди* да је ст̄о п̄ост̄о п̄ечен (На); т̄и *зна̂ди* т̄во̄е ка[д] *ћеш* д̄ој за каз̄анск̄у; т̄и *зна̂ди* (Вру); *ђе* се ја̄ду *поз̄на̂ди* (Гр); *да̂ди* нешто ма̄ло (Бр); ја̄ му је *да̂ди* по ш̄е̄с м̄ес̄е̄ца̄ (Гл); *да̂ди* те род̄итељи (С. Ћуп); *А̄л̄а̄х да̂ди* а̄ждаху (Ер); *ӯзми да̂ди* дев̄ојки (Го); ја̄ хи *да̂ди* св̄е̄кру (Со); п̄а̄ *да̂дни* т̄ебе (Шт); *поз̄на̂дни* т̄ел̄а̄т (Ка); *ђе* се ја̄ду *поз̄на̂ди* (Гр); и с̄амо *зна̂ди* да й̄ма̄ б̄ога и *зна̂ди* да ти је б̄ок д̄о п̄ам̄ет (Ле).

П.2.5.17. Тако је и у примерима са јотованим лабијалом: *уз̄йм̄љи* (Коч); р̄уку *уз̄йм̄љи* (Кон); *уз̄йм̄љи* в̄о̄ду (Вру); т̄ӯне *окӯп̄љи* ма̄њ̄у ов̄ӯ д̄е̄цу; *окӯп̄љи* те т̄ӯ (Дол); св̄е̄ он̄о *прос̄ӣп̄љи* (По).

П.2.5.18. Глаголи типа *из̄нӣјет*, *дон̄ӣјет*, потом и *уз̄ет*, *м̄љ̄ет*, *ж̄њ̄ет* и сл. имају наставак *-и* у императиву:

из̄н̄еси један л̄итар у й̄ме м̄о̄е (Вру); *из̄н̄еси* хи г̄оре на спр̄ат (Боб); *дон̄еси* т̄и њ̄ози ракӣју (Че); о̄на *дон̄еси* т̄о д̄ӣјете (Го); с̄йра *дон̄еси* (Со); *дон̄еси* у њ̄иву у л'ив̄аду у в̄рт; *дон̄еси* на воденӣцу (Шав); д̄ара *дон̄еси*; *дон̄еси* кот к̄ӯћ̄е (Де); *дон̄еси* о̄де (Рај); шт̄а̄ к̄о й̄ма̄ *дон̄еси* (Жи); *дон̄еси* ми ма̄ло т̄во̄ега р̄ас̄ола (Ков); *ӯзми* и *од̄н̄еси* (Баг); *од̄н̄еси* штр̄уг̄љу на̄ воду; *од̄н̄еси* је г̄оре на ст̄анове (Кн); *од̄н̄еси* он̄ӯ кон̄оп̄љу (Гл); *пон̄еси* й̄гл'е ов̄а̄к̄о; и *пон̄еси* *ђет̄ету* (Ка); *пон̄еси* у П̄е̄ћ (Уг); парад̄ајса *пон̄еси* п̄овӣш̄е̄ пошто в̄о̄л̄иш; ов̄а̄ *пон̄еси* (Бал); а ја̄ *пон̄еси* л'е̄ба; Р̄ан̄ко *пон̄еси* п̄овел'ик̄ӣ ком̄ат (Коз); *ун̄еси* б̄рзо у к̄ӯћу (Шав); они *ӯзми* да п̄ос̄п̄ӯ (Гу); *ӯзми* п̄аре; *ӯзми* овог̄а̄ сл̄ат̄к̄ога (Шар); *ӯзми* (Го); *ӯзми* й̄глу и к̄о̄нац, и п̄осл'е̄н *ӯзми* те ов̄а̄к̄о (Баг); *ӯзми* к̄о̄ње те довед̄и (Кн); *ӯзми* апар̄ат за ӯхо (Бо); *ӯзми* дин̄омит да зап̄ал̄у; (Боб); *ӯзми* к̄о̄лац и и убӣо га на м̄есто (Коз); *ӯзми* је ко[д] т̄ебе и код ма̄м̄е̄ т̄амо; (Бал); *ӯзми*, д̄ӣјете, с̄ок; *ӯзми* једну фл̄ашу (Шав); *ӯзми* лоп̄ату др̄вену (Де); *ӯзми* му т̄о орӯж̄је (Нет); *од̄н̄еси* у воденӣцу; *од̄ен̄еси* п̄а *ум̄е̄љи* п̄а посл'е̄ њ̄йма̄ један т̄о̄вар *ум̄е̄љи* п̄а да̄ди; д̄ев̄ојко, б̄ога ти *од̄н̄еси* ов̄о (Др); ц̄ип̄цио д̄ан *ж̄њ̄и*; и *ж̄њ̄и* (С. Ћуп) п̄а *ж̄њ̄и*, *ж̄њ̄и* (Со); *ж̄ито се*

жњи пā свѣ по мѣсечини (Цр); кад *пѣжњи* онѠ (Лу); *нѣжни*, *нѣжни*; *нѣжни* оногā шеvара (Де); *нѣжњи* оногā поврѣтича (Лу); ону прњу *прѣстри* подно душѣка; испод оногā душѣка *прѣстри*; (Де); *прѣстри* душѣке; пā *прѣстри* сѠбе (С. Ћуп); *прѣстри* дѣци (Бот); *прѣстри* душѣке (За); Ѡно им *ѣмри* грѣдом; чѠвек јој *ѣмри* (Го); и такѠ *се сѣтри* (Ке); онѠ *прѣстри* по онѠј слѣми (Лу); *довѣди* пѠпа (Лу); *прѣври* водѣ, пā пѣпела (Со).

II.2.5.19. Губљење финалног *-j* у облицима 2. л. мн. императива одлика је која је у већој или мањој мери присутна на највећем делу штокавске територије. У говорима зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори испадање императивног наставка код појединих глагола (најчешће иза *-и-*) бележено је у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 175), врачанском говору (Петровић 1973: 214), говору Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 172), а тако је и у говору Колашина (Божовић 2002: 89). Слично стање је и у другим говорима – Пиве (Вуковић 1940: 70), Горобилѣ (Николић 1970: 681), централне Шумадије (Реметић 1985: 325), трстеничком говору (Јовић 1968: 138), те призренском (Реметић 1996: 501) и горанском говору (Младеновић 2001: 426) – с тим да се обим појаве и типови глагола њоме обухваћени варирају од говора до говора, а аутори је објашњавају узроцима различите природе. Тако, на пример, М. Стевановић наводи да је губљење финалног *-j* условљено разлозима фонетске природе (Стевановић 1933-34: 89), док М. Пешикан даје предност морфолошким факторима, истичући да је појава највероватније условљена одсуством *j* у презенту (детаљније у: Пешикан 1965: 175). Исто објашњење дају и Б. Милетић (Милетић 1940: 320) и М. Божовић (Божовић 2002: 89).

II.2.5.20. Поједини глаголи бележени су у краћим ликовима, без финалног *-и*:

потур по један кѣмѣн (Кл); *вѣчѣ жѣн се* (Др); *сѣд овѣмо* (Туз); *стѣн*, немѠ ме хѣтат (Шар); *мѣк се* са сѣнкѣ (Шт); *тур* камѣња, *тури* грања, *тури* дрвѣдѣ, *тури* свѣшта (Вру); *наслѣн се*, прѣжи такѠ нѠге; *појѣд овѠ* (Го); *стѣн*, пā мало каснѣјѣ (Де); *обрн се* (Жи); *жѣн се* (Жи); Рѣљо, бѠга ти *мѣк се*, *ѣграјѣ*, свѣтови (Пл); *стѣн* да ти покажѣм сл'ѣку бѣтову (Ос); *мѣк се* тѣмо брѣ (По); *мѣк се* тѣмо (Го).

Облик *мѣк се* је високофреквентан, док се остале форме јављају спорадично.

Бележени су и презентски облици глагола *чут* који имају нијансу императивног значења типа: *чѹш шта вѹчѹ* (По); *енѹ, чѹш, кѹко тѹ?* (Де); *чѹш, кѹко да не дѹђѹ?* (Ту).

Губљење финалног *-и* у императивним облицима, углавном код мањег броја глагола, и обично чешће у 2. л. јд. него у множини, бележено је на различитим тачкама штокавске територије. Тако се у староцрногорским говорима јављају облици: *мѹч, шѹт, бјѹж, дрѹж, остѹв, мѹк се, дѹк-се*, ређе *донѹс, нѹс* (Пешикан 1965: 175), у Враки су фиксирани скраћене форме *дѹк се* и *помѹк се* (Петровић 1973: 214), у Васојевићима: *донѹсте, нѹсте, закѹлте, бѹште, ѹте* (СТИЈОВИЋ 2007: 61), а исту појаву познаје и говор Мрковића (ВУЈОВИЋ 1969: 259), црмнички (Милетић 1940: 449), те говор Ибарског Колашина (Божовић 2002: 89). У централној Шумадији вокал *-и* се понекад губи у 2. л. јд. и (знатно чешће) у 2. л. мн. (РЕМЕТИЋ 1985: 325), исто стање је и у Полимљу (НИКОЛИЋ 1991: 480), Пиви (ВУКОВИЋ 1940: 70). Говори косовско-ресавског дијалекта такође се уклапају у описано стање, па се краће инфинитивне форме јављају у Левчу (СИМИЋ 1972: 164) и трстеничком говору (ЈОВИЋ 1968: 138). Мањи број примера забележен је и у призренском (РЕМЕТИЋ 1996: 502), горанском (Младеновић 2001: 425) и говору алексиначког поморавља (БОГДАНОВИЋ 1987: 200).

Различита су објашњења ове појаве. Наша грађа, међутим, потврђује претпоставку о семантичком, односно екстралингвистичком исходишту описаног процеса. Наиме, како наводи М. Пешикан, испадање *-и* условљено је семантичким, а не морфолошким или фонетским разлозима, имајући у виду да се јавља у случајевима који су чести у афектираном говору (строжа заповест, упозорење и сл.), што упућује на извесно угледање на узвике (Пешикан 1965: 175). Са наведеним тумачењем слажу се и ставови Л. Вујовића (Вујовић 1969: 259) и С. Реметића (Реметић 1985: 326). М. Стевановић, с друге стране, сматра да су овакви облици настали аналогично према императиву тематских глагола *јеђ* и *виђ* (Стевановић 1933-34: 89)³², док их Ј. Вуковић и Б. Николић објашњавају фонетским разлозима (Вуковић 1940: 70; Б. Николић 1964: 318).

II.2.5.21. Негиране форме императива у тутинско-новопазарско сјеничкој зони сасвим су обичне од имперфективних глагола:

³² Облици *јеђ* и *виђ* нису забележени у говору који испитујемо.

не дѣрѣј, нѣшта *не дѣрѣј* (Пож); *не дѣрѣј* (Ју); стрѣго *не повѣјѣј* нѣшта (Це); дѣјете, *не прѣчѣ* (Шав); тѣ ти је бѣло нѣшта га *не дѣрѣ*; ада тѣ е посѣ *не нѣтѣ* (Рај); *не дѣ* им; *не дѣ* им тѣ продѣвницу (Не); *не дѣрѣ* нѣшта (Ле); *не дѣрѣ* ме (Жи); *не одустѣји* нѣкад (Ке); штѣ нѣзгоднѣ, *не дѣрѣ*, трѣце овѣл'ѣдѣ (Тр); нѣшта се *не бѣј* тѣ (Туз); сѣди, Йлдѣ, *не мѣжи* тудѣ (Го); хѣч *нѣмѣј* брѣгу (Ке); нѣће да се одл'ѣдѣ, *не бѣј се*; *не прѣви* колѣче сѣт; *не прѣлѣ*, здрѣвѣа ти (Бал); *не прѣчѣ* тѣ такѣ; *не бандѣ* (Бал); *не секирѣј се* нѣшта; *не слѣшѣј* тѣ нѣга; *не узѣмѣј* тѣ (По).

Употребљен у наративној служби, негирани императив од свршених глагола није необичан:

нѣкат кѣпи свѣшта дѣци, нѣкад и *не кѣпи*, како се имѣло кѣт (По); нѣкат се онѣ вѣда и *не одл'ѣди*, мѣ йди на рѣјеку да пѣрѣмо (Не); пол'ѣјегѣ онакѣ обѣчѣни, нѣкат се и *не сазѣ*, пол'ѣјегѣ онакѣ. (Коч); тѣ би онѣ дѣн што потрѣши, потрѣши, што *не потрѣши*, у кѣнту свѣнѣскѣ (Из); ако га *не поплѣсти*, оно пропѣни свѣ (Кн); нѣкад и *не стѣгни* да тражѣ (Пл).

Ретко су, међутим, бележени негирани облици модалног имперфекта од глагола перфективног вида, и то углавном у устаљеним конструкцијама:

не учѣни злѣ нѣкат (Ру); нѣкат злѣ *не учѣни* (По); онѣ *нѣ дѣј* ти бѣже да чѣвек јѣдѣ л'ѣба од оногѣ (Рај); на сѣло како су жѣвел' и *нѣ дѣј* ти бѣже (Бу); мѣне је тѣ *нѣ дѣј* бѣже; тѣ *нѣ дѣј* бѣже, трѣдна жѣна не смѣјѣ нѣшта да такнѣ украђено; ймѣ тијѣ зл'ѣјѣ дѣшѣ, *нѣ дѣј* бѣже (Гл); сѣт трѣпи цѣјѣ вѣјек глѣтна чѣвѣка ил' и глѣтну жѣну, *нѣ дѣј* бѣже (Трн); ѣ Рѣжо, Рѣжо, *не дѣ* врѣмену (Лу).³³

П.2.5.22. Функцију одрчног императива, превасходно од свршених глагола, преузима конструкција *немѣ(ј)* + инфинитив / *да* + презент:

немѣ ме *тѣрѣтит* (Це); тѣ нѣшта *немѣ рѣћ* Везѣри; *немѣ прѣчат*; *немѣ* ме *грѣл'ит* (Го); *немѣ* је ни *дѣрат* (Жу); *немѣ*, снѣхо, *прѣт*, дѣнас тѣрнѣк (Ле); *немѣ се*, Л'ѣпшо, *секират* (Леч); *немѣ* ми *прѣчат* (Се); *немѣ* *намѣрѣват* (Со); *немѣ* ни *долѣзит* кад нѣ мош; *немѣ затвѣрат* (Шав); *немѣ хавѣтат* по сѣлу и (Жи); *немѣ спрѣмат* сѣд тѣ (Ке); *немѣ се* удѣват (Ков); *немѣј се* *превѣрит* (Ков); *немѣј* *учѣнет* злѣ (Мел);

немѣ слѣчѣјно йзмеђу *да закѣчѣиш* (Тр); Андрѣја, *немѣ* кѣче *да фѣтѣиш* (Бу); *немѣ* млѣго *да чѣкѣиш* (Гр); *немѣ* *да* *украдѣиш* и *да* *слѣжѣиш* (Кн); ћути, нѣђе *немѣ* *да* *рѣкнѣиш* тѣ (Туз); *немѣ* *да* га *судѣиш*; (Це); *немѣ* *да* те е *срѣм* да чѣвѣш крѣве; *немѣ* *да* се *окрѣћѣиш* (Че); *немѣ* *да* *продѣиш* (Шт); *немѣ*

³³ О негираним императиву биће више речи у одељку о синтакси (в. т. III.10.2., III.10.3., III.10.8.).

такò да *вѹчѣиш* (Вру); *немò да прѹчѣиш* (Го); *немò да заузѣмѣиш тѣ јѹрт* (Ер); *немò тѹ девòјку да узѣмѣиш* (Ке); *пòсл'ѣ немò да чѣкѣиш да бѹрѣиш* (Жу); *немò да га окрѣћѣиш* ни л'ѣвò ни дѣснò; *јѣ ти, остѣлѣм амѣнет, немò снѣху да ротѣиш*; *пѣтком, утòрнѣком, субòтòм немò да пѣрѣиш* (Ле); *немò да врћѣиш сѣт тепсѣју* (Бал); *немòј да се удубљѹјѣиш, тѣ судѣја* (Не); *немò да идѣиш, нѣ мош тѣмо* (Нет); *немò ни да кòсѣи*; *немò да си лѹт* (Трн); *немò да си поврѣћѣна*; *немò да заборѣвѣиш мѣму* (Цв); *немò да се дѣжѣиш* (Гу); *немò ко да ти чѹјѣ ту глупу рѣјѣч* (Го).

Императивни облик *немò(j)* бележен је и без експлицираног глагола:

немò, срце, прѣзнѣком нѣшта (Гр); *немò*, сѣне, јер бòк је дò свѣјѣ (Ле); *немò* свѣ нò овакò (Бал); *немò* ми овѣ тако ти бòга (Из); *валѣ немò помѣло нò по дòста* (Се); *бòга ти немòј*; (Со); *немò*, енѣ шта си умѣзѣла рукѣве (Го).

П.2.5.23. Иако су у 2. л. јд. синтетичке форме императива сасвим обичне и фреквентне, уместо њих неретко се употребљава и конструкција *да* + презент са императивним значењем:

да попѣјѣиш (Гр); *бѣбо, вѣди свѣћѣ ми се овѣ девòјка да је прòсѣиш* (Др); *некòга старѣјѣга да нѣћѣиш* от мѣне; *ѣ да бѣднѣиш дòбар* ѣѣк мѣјци и *да бѣдѣиш дòбра* ѣевòјка, и дòбро *да се удѣиш*; *млѣдѣ, да се чѹвѣиш*, остѣћѣиш без ѣце (Кн); *да је остѣвѣиш тѣмо* ко[д] тѣбе (Че); *да ми дѣиш бѣсу да нѣће* (Бо); *да пѣзѣиш* да се не залѣдѣ онѣ крѣч (Гл); *тогѣ и тогѣ дѣтѹма да изѣћѣиш* (Де); *да ми дѣиш*, ѣмѣм сѣдам кѣлѣ шећѣра покрѣће на тѣ тѣчкице; *да ми дѣиш*, па кат стѣгнѹ тѣчкице, *јѣ ћу донѣјет* (Ђер); *да отѣдѣиш* код њѣ (Ке); *да дòћѣиш* код мѣне (Кон); сѣмо ис твòјѣ òпштињѣ ѹпут пѣ *да идѣиш* (Ле); *да пѣтѣиш* кад прòћѣиш Лукѣре; *да ми ѹзмѣиш* Тѣла (Ју); *да вѣдѣиш* штѣ су рогозњѣнскѣ компѣри; до дѣнас *да поплѣстѣиш*, свѣ *да подѣнѣиш* сѣјено; *да однѣсѣиш* кѹћи *да кѹпѣиш* дѣцу (Ка); пѣ снѣò, *да ѹзмѣиш* у зѣвичѣју *да раздѣвòјѣиш* онијѣ пѣлѣдѣ; *да обнѣсѣиш* око кѹћѣ; сѣт *да* и *зòвнѣиш*; *да вѣдѣиш* кѣко смо га огојѣл'и (Лу); *да је погл'ѣдѣиш*; ко ти се свѣдѣ *да је ѹзмѣиш* (Го); *да зòвнѣиш* педесѣт-шѣсѣт кѹћѣ; *да вѣдѣиш* штѣ је тѹ бѣчено јѣда (Ју); *да ѹзмѣиш* тѹ девòјку, *да ѹзмѣиш*, *да ѹзмѣиш* (Пож).

Посебно често бележене су устаљене конструкције *да извѣнѣиш* и *да прòстѣиш*, које се семантички не подударѣју потпуно са императивима *извѣни* и *òпрòсти*, и са којима се по правилу не замењѹју у контексту:

двѧ мѣтра не мѡре, *да извѣнѣш*, онѧ вѣш јѣдан да намѣстѣ; вѣло, *да извѣнѣш*, мѡрѧм да ти причѧм онѡ шта јѣс; вѧлѧ кажѣ, *да извѣнѣш*, вѧлѧ сам му и поштројо свѣ (Гр); хаѣимѧкѡуље су, *да извѣнѣш*, овал'ѣкѣ; држѡ сам четѣри-пѣт кравѧ, *да извѣнѣш*, бѣка двѧ; *да извѣнѣш* кѡ мѡје дѣјете (Шар); трѣбу до зѡбѧ, *да извѣнѣш* (Леч); *да извѣнѣш*, кат се рѡдѣ дѣјете (Цв); осѣкл'и му Нѣмци, *да извѣнѣш*, рѣп (Че); *да извѣнѣш* кѡ свѡе дѣте, и гѧће ко е нѣко дѡнио (Бѡлѣ); *да опрѡстѣш*, вѣш се шѣло нѧ рѣке; *да простѣш*, би се породѣло (Со).

Конструкѣја *да* + презент се, мада знатно реѣе, употребљѧва и у служби негираног императивѧ: *да ми не дѣрѧш* фамѣлѣју (Бо); *да не мачѣнѣш* овѡ (Го); *да је не нѣстѣш*, валѧ (По); *да не дѧш* (Ту).

П.2.5.24. Императивно значење имају и конструкѣје са *(x)ǎj(ǝ)(e)*. Овај неправи глагол, односно речѣа употребљѧва се уз императив или *да* + презент (када има функцију додатног подстиѣања за извршење императивом већ означене радње) или пак самостално:

ǎj зѡвни тѡ снѧшу (Цв); *хǎjt ѣзми* једнога; *ǎjde*, снѧо, *причѧ* нѣшто тѣ (Гр); *хǎjde*, *дǎj* пѣт, штѧ би трѣбѧло да се причѧ (Д. Пољ); *ǎj наѡчи* тѣ кѡња, пѧ кѡња мѡжеш наѡчит а чѡвѣка којѣ нѣмѧ ѣ главу не мѡжеш (Кн); *ǎjde*, *дǎj* (Шар); тѣ *хǎj* тѧмо *рѣкни* нѣће онѧ (Вру); *ǎjd ѣди* дѧлѣ, нѣмѧш кѡт (Го); *ǎj* тѣ бѡл'еснѡм чѡвѣку *досађѡј*; *хǎj* ми *дѧди* сѣстру, кѡпићу ти шта знѧш (Го); *хǎj* ти *ѣзми* кљѡсе, нѧјћемо ми пѧре до тѧмо (Ћер); *хǎjt* у кабѣну јѣдан, у двѧ, *ѡђи* (Ков); *хǎj помѡгни* тѣ краве да се мѡзѡ; *хǎj* тѣ *ѣзми* волѡве; (Ле); „*ǎj*”, реко, „*ѡђи* сѧд ѡде у хлѧт” (Нет);

хǎjde, Рѣзо, *да* ни *печѣш* л'ѣп (Трн); *хǎjde да ѣзмѣш* овѡ; *хǎj да постѧвѣш* стѡ (Бал); *ǎj да порѧдѣш* овѡ (По); *хǎjde да ѣзмѣш* сѡк (Ту)

ǎjde овѧмо, Блѧжо, ку[д] ћеш гѡре?; *ǎjde*, тѧмо ми је снѧјка (Бу); *ǎj* полако; *ǎjde*, кѧко си се тѣ ѣдѧла (Гр); *хǎjde* Рѧхѣме (Туз); знѡ нѣ знѡ, валѧло не валѧло, *хǎjde* (Бо); *хǎj* тѣ ѡткут си дѡшла; *хǎjde* од борѡвнѣцѧ сѡк (Ћер); *хǎjde* код мѣне на кѧхву, пѧ *хǎjde* код мѣне на кѧхву (Го); кад ѣмѧ пѡсла, кад нѣмѧ, најѡрѡ га, *хǎj* ка кѡћи; рѧспѡлѡжна си, ѣмѧш свѡје и *хǎjt* (Брћ); ма, дѧ, *ǎjde* у сѡбу, море (Нет); *хǎjde*, *хǎjde*; *хǎjde* Рѣзо, *хǎjde* Рѣзо; *хǎjde* овѧмо (Трн); *ǎjde* јѧдан (Шав); *ǎjde* дѣда (Ка); *хǎjt*, *хǎjt* Шѧро, *хǎjt* Бѧло (Бо).

П.2.5.25. У служби изриѣања жеље или заповести у 2. л. јд., мада знатно реѣе него у 3. л. јд. и мн., употребљѧва се и облик *нѣка*, и то уз императив, презент или самостално: ада

нека, не донџси, фала (Дуј); *ѐво ти, нек ѝмѝш* да ти нѝје зѝпѝло за л'ѝк (Ка); *само нек си здрава* (Ос); *нека*, Снежо (По) *нека*, прекрѝсти се сѝд (Гр).

Императивна речца бележена је и уз облике генитива: *нека чѝрѝпѝ* (Го); *нека поњѝвѝ* (Лу); *нека Авдулаха*, пѝшти тѝ Авдулаха (Туз); *нека и* (По); *нека га*, нек чѝкѝ (Ту); *нека тѝ нѝѝ* (По).

II.2.5.26. Неретко се у грађи срећу и удвојене форме императива:

ѝди ѝзми онѝ тѝмо; *ѝди вѝди* говѝда (С. До); *ѝди уфѝти* онѝ крѝву (Бал); *ѝди опорѝви се* ма̀ло (Ос); *ѝди донѝси* пѝво (Трн); *ѝди вѝди* је л' тѝ ѝстина (Бо); *вѝди нађи* тѝ (Гр); *изѝђи вѝди* тѝмо што се спрѝмѝ за вечѝру (Цр); *ѝзми тѝри* ѝрѝхѝ; *зађи кѝпи* рукама (Де); *прѝђи погл'ѝдѝ* му онѝ прѝс; *изѝђи дочѝкѝ* овѝ двѝе (Ле); *сѝди одмѝри* (Бал); *отиѝди трађи* пѝсла (Ју).

Појаву удвајања форми императива, које се у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони срећу у 2. л. једнине и множине, познају и говори призренско-тимочке зоне. Наиме, посреди је балканистичка конструкција која се у говору Гатња и горанском говору бележи у реченицама са глаголом *ѝди*, који има значење издавања наредбе: *Ѓди набѝри* клѝсје, две-кѝла пчѝница; *ѝди се најади* ко̀љко сакаш (Младеновић 2001: 501); други императив има допунски карактер, на шта упућује његова синонимност са конструкцијом *да* + презент, (Младеновић 2013: 350). Дакле, у овим говорима „императив у допунској служби јавља се у двама реченицама које чине једну синтаксичку целину. У првој, управној, употребљен је императив глагола „иђи” у значењу гл. „желети”, у другој – зависној – императив глагола којим се казује садржај жеље: *Зѝбер, ѝди л'ѝбеѝот* ми го прѝдади; *ѝди по̀љај* во Катастар” (Младеновић 2001: 500). Прилике у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони потврђују наведено тумачење, с тим да се, као што приложена грађа показује, на првом месту у императивном пару могу нађи и други глаголи. Сви они, међутим, могли би се заменити глаголом *иђи*, што указује на поклапање њихових синтаксичко-семантичких функција.³⁴

II.2.5.27. Речце *де*, *дер*, *дѝдер*, *дела*, *ела* и сл. у служби подстицања или ублажавања заповести нису обичне у овом говору. Забележено је свега неколико примера: ма̀кни *дер* овѝ,

³⁴ Више о овоме у одељку о синтакси (в. т. III.10.5.)

снао, тамо (Бу); *дѣла*, рѣците му; *дѣла*, Бојана (Бал); *стан де*, йма чаша, *ђевѳјко* (Шт); *ста̀ни де*, Влѳдо (Ос).

Овиме се ста̀е у тутисно-новопазарском говору разликује од ситуације у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта, где су партикуле у овој служби знатно фреквентније (Петровић 1973: 214; Божовић 2002: 90; Стијовић 2007: 173 и др.), а да̀е и од неких других штокавских говора (Јовић 1968: 138; Реметић 1985: 325; Николић 1970: 681). Ситуација у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони углавном одговара приликама у подгоричком говору, имајући у виду да се речце „*ела*, *де* и *дела* у говору подгоричких муслимана никад не употребљавају”, односно да је позната „речца *ела*, али као синоним за потврдну речцу *да*, или као знак одобравања уопште” (Чиргић 2007: 116). Речца *ела* у истој служби врло је честа и на терену Тутина, Новог Пазара и Сјенице, где се користи углавном у значењу давања одобрења за вршење неке радње, и то увек као одговор на постављено питање: Да л’ да је зѳвнѳм? *Ела*, зѳвни је (Ков); Хоћу л’ кѳпит ово? *Ела*, кѳпи. Хоћу л’ јој понѳјет? *Ела* (Ту).

П.2.5.28. У значењу „изволи(те)” у широкој употреби је у свим лицима и турцизам *бѳјрум*. Облици за 2. л. јд. су: хајде *бѳјрум* (За); ајде, Та̀то, *бѳјрум* (Це); ѳ пријетеље, бла̀гѳш, *бѳјрум*, а вѝде л’ сна̀ху? (Жу); *бѳјрум*, ка̀жи (Ту); *бѳјрум* у сѳбу (Ке).

П.2.5.29. Облици *подѳ* и *ѳдри*, који према себи немају форме инфинитива, имају ликове: *подѳ* му је; *подѳ* му девѳјку (Це); Ел’ѳзе, *подѳ* овѳмѳ тѳ шећѳра (Ђер); *подѳ* је нек идѳ, Йсо (Жи); *ѳдри*, кол’ йко е имѳло нѳрѳда, *ѳдри* ѳтут (Де); *ѳдри* и мѳне и ѳѳ (Ђер) *ѳдри* брѳдил’ има (С. Ћуп); *ѳдри* јѳдан у дрѳги грѳбѳн (Це).

Ови облици у употреби су и у говору србијанског Полимља. Глагол *ѳдри* са овим кореном јавља се овде само у императиву (остале форме су: *ѳдарити*, *ѳдаријо*, *ѳдарила*, *ѳдарила*, *ѳдарили*, *ѳдари*, *ѳдарише*, *ѳдари*) (Николић 1991: 482). У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони, међутим, сасвим су обични и облици радног глаголског придева *ѳдриѳ*, *ѳдрила*, *ѳдрило*, што упућује на претпоставку да је посреди различит превојни ступањ поменутог глагола (*удар-* : *ѳдр-*).

П.2.5.30. Све што је наведено поводом наставака 2. л. јд. важи и за исто лице у множини.

II.2.5.31. Глаголи који испред наставка *-те* имају *-и* су:

п^раво *идите* свѣ; онде *ст^аните*; *отидите*, ид^у у Д^ол^яни (Баг); *надѣните* му др^уг^о *име* (Боб); с^амо *сѣдите* в^и (Бот); сл^ободно је *потр^ажите*; с^амо *тр^ажите* Горд^ану и *к^ажите* се (Коз); посл[’]ѣ *прод^ужите* г^оре; в^и *снал^азите се*; *посл^ужите се*, бр^ѣ; *из^явите* ж^албу; *идите* до кра^ја он^о с^ѣла (Не); и озг^ор *свр^атите* да п^ијемо к^ахву (Нет); *в^ич^ите* он^а в^ѣл[’]ик^и стрш^ѣл да ме у^јѣо; с^амо *тр^ажите* ст^ар^а ж^ѣна; *пр^итвр^дите* како зн^ате; код Р^ашк^ове каф^ан^ѣ *свр^атите*; с^амо кот Др^ашка онде *уст^авите* к^ола; *свр^атите* код Р^аг^ипов^ѣ м^ајк^ѣ; *вр^атите се* н^аз^ат (Ос); скр^ос *кр^ужите* ов^амо; *д^ођ^ите* да *у*зм^ѣте бр^ашно; в^и *п^иш^ите* к^ол[’]ко тр^ѣба ј^ѣдан р^учак да к^ошт^а (Трн); с^амо в^и *сѣдите* (Шав); *идите* повише т^ѣ оград^ѣ; *отидите* кот Т^ома (Врс); *сѣдните* (Тр); *завр^ишите* т^о (Туз); *ид^алите*, л^уди, д^ѣцу у шк^олу да у^ћѣ (Уг); *идите* т^амо на П^ѣштер (Че); *пом^ѣните* в^и т^о у П^ѣшт^ѣр; о^дм^а *поз^двите* на д^огов^ор; в^и *об^авите* Д^уг^у По^ляну п^а *прод^ужите* у Др^ажеви^ће, ѣ ако завр^шите у Др^ажеви^ће, *прод^ужите* преко бр^да п^а у К^амешницу (Шар); док ти зар^ад^и ч^овек, па *у*зм^{ите} (Бр); *б^ѣжите* за Ср^би^ју (Вру); *идите* на в^ашер (Ер); *ув^ѣдите* в^и н^у у с^обу да се м^и в^ид^имо; *ул[’]ѣгните* ов^амо у д^ѣж^урн^у да ви н^ије з^има; *сѣдните*; *сѣдите* о^де из^а м^ѣне да ве не забор^ав^им; в^ас дв^ѣ *се спр^ѣмите* да из^ађ^ѣте; *сѣдите* о^де док ви о^на ов^о нам^ѣш^ћи; ја ж^ур^им, в^и *сѣдите* (Ле); *у*зм^{ите} шангар^ѣп^ѣ, п^ѣрш^уна; *у*зм^{ите} *ђ*е о^ђете (Бал); *н^ађ^ите* н^ѣк^ога др^уг^ога (Цв); сал[’] *п^уш^ите* тел[’]в^из^ор (Де); *у*зм^{ите} ми бр^ој (Др); м^омци, *опр^дстите* ме; *ј^авите* ка[д] ст^иг^нѣте (Вру).

II.2.5.32. Глаголи са очуваним *-ј* испред *-те*:

’д^ајте (Боб); н^ар^оде, *ћ^ујте*, н^ар^оде; *ћ^ујте*, н^ар^оде, пок^упите се (Бот); ј^ѣдан ни је дол^азио, *в^ѣр^ујте* (Лу); *д^ајте* ми мало вод^ѣ (Не); *сл^уш^ајте*, поб^ѣгла ни је (Ђер); и ов^амо *се ч^увајте*, ов^амо пол^ако (Тр); *дор^ућ^ујте* в^и (Туз); *д^ајте* ми оног^а што сам ј^а гл[’]ѣдала (Бр); *не б^ојте се* (Вру); *в^ѣр^ујте* кат сам дош^о, ј^а сам б^ио др^уг^и *ћ^овек* (Бот); *каж^ујте* к^о је уз^им^о п^аре ис к^уфера (Цв).

II.2.5.33. Финално *-ј* губи се испред наставка за лице у примерима:

п^ит^ате ме шта г^ој х^ој (Ђер); *сл^уш^ате* в^и, не тр^ѣб^а шк^ола о^де у Лук^аре (Ју); сал[’] *п^ит^ате* о^нден^аке он^ѣ гар^аже што су; н^аз^ат се *вр^аћ^ате*; *п^ит^ате* к^ога б^ило (Ос); *п^ит^ате* т^у (Ра); *д^ате* ми т^у п^ушку; нем^о да при^ћа^{те}, *д^ате* ми п^ушку; *д^ате* ми *у*пут д[а] ид^ѣм (Ле); *п^оп^ите* к^афу, бр^ѣ; *п^оп^ите*, н^ије т^о (Шав); *ч^ѣк^ате* ѣво ви је, ко ви се не св^иђ^а, н^ѣм^а (Ђер).

II.2.5.34. Краћи облици без *-и* испред наставка *-те* јављају се и у 2. л. мн.:

кад бйдѣте ка једнѡме мѡсту, *ѡте* полакшйјѣ (Брђ); кажѣ онѡ војник: „*Извѡлте*”; код мѣне ѡвѣк ѡмѡ *извѡлте* (Нег); хѡјде, *извѡлте* (Трн); *напрѡете* кѡхињу (Трн); хѡј *сѣте* (Шав); хоће грађани цѡбѣ вареникѣ, л’ѣл’е мѣне мајко, *јѣте* (Др); ѣ *извѡлте* кѡ ће за прѣсѣдника (Кн); *стѡнте*, дѣвѡјке, шта сте пѡхитѡл’е? (Тр); *сѣте* брѣ да ноћимо (Вру); отвѡрѡ врата: „*Извѡлте*” (Ле); *сѣте* на кѡуч (Бу); о Јереминдану би пѣвѡла, вел’ѡ: „*Бѣѡте* змйје ѡ мѡре, свѣ су змйје побѣгл’е, сѡмо јѣдна остѡла, и ѡна се распѡла” (Коч).

П.2.5.35. Негиране форме императива бележене су само од несвршених глагола:

не мрѡдѡте одѡвдѣ (Не); *не скрѣћѡте* (Ра); ѡјде, нйшта *се не озѡвѡте*; *не озѡвѡте се* (Дуј); *не дѡрѡте* тѡ, лѡуди, ако бѡга знѡте (Тр); Аѡѡѡ, *не дѡј те*, помѡгните ми да напѡним овѡ кѡцу (Бр); нећѡ ви узѣт, *нѣмѡте брйгу* (Ле); *не помѣрѡјте* ѡдавл’ѣ; *не бѣрите* хи јѡш (Па).

Знатно чешће него синтетичке форме, у употреби су конструкције са *немѡ(ј)(те)* и инфинитивом или презентом са везником *да*:

немѡјте рѡдит мнѡго онѡ преко нѡћи (Бал); *немѡте* му *пѡићат* вѣл’икѡ вѡду оће се угѡшит (Из); ада, *немѡте се* ни *изѡват*, овѡ рѡдници око кѡћѣ прѡвѡ (Бу); *немѡте* ми *пѡићат*! Тѡ нѡрѡчйто *немѡте* ми *пѡићат* тѡ што прйчѡ такѡ! (Бр); вйкѡла: „*Немѡте* ме *дѡт*”; рѣкла: „*Немѡте* ме *дѡват*, јѡ нећѡ.” (Ђер); *немѡте* ме *задржѡват* (К. Бун); *немѡте да пйљкѡте* тѡне (Туз); слѡшѡ, мѡлим ве, за овѡ дйвно злѡто *немѡте* свѡшта *да узймѡте* (Вру);

немѡј да се плѡишйте да кѡжѣте да мй смо тол’йкѡ сиромѡшни; углавнѡ, *немѡј да сте глѡдне* (Не); тйјем пѡтом *немѡ да идѣте* (Баг); *немѡ да дѡте* ѡде шкѡлу, *немѡ да дѡте* шкѡлу да ви се дѣца повлѡшѡ (Ју); *немѡ да сте* ми *глѡдне* (Ка); ада *немѡ да се изѡвате*; *немѡ да осигурѡвѡте*, нѣка је (Не); *немѡ да идѣте* тѡмо (Ра); ѡјде, *немѡ да сте ћѣца*; *немѡ да ви мйсл’йте* сѡд овѡ млѡдеж (Кн); *немѡ да се стйдйте*, шта ѡмѡ да се стйдйте (Ђер); *немѡ дѡнас вйшѣ да рѡдйте* (Ер).

Као што се види из приложених примера, у ситуацијама када се уз императивну речцу јави *да* + презент, лични наставак комуникативно је редундантан, те се најчешће не употребљава, и то као последица језичке економије будући да су информације већ садржане у наставку презента. С друге стране, уз облик инфинитива императивна речца, по угледу на праве императивне форме, добија наставак *-те (немо(ј)те)*, који је носилац граматичких информација лица и броја.

П.2.5.36. Уместо синтетичких форми императива и у 2. л. мн. употребљава се конструкција *да* + презент:

право *да ми кажѣте* кò вас је пòслò óде код мѣне? (Из); *да дòђѣте* на рúчак код мѣне (Ка); *да ми дáте* вѣпра ил' да догнáм крмáчу (Лу); *да се врáтíте* пá за Óдојевиће; акò сте глáдне, *да дорúчкујѣте*; сáмо сл'íку *да вíдíте* кáка је бíла л'éпа; *да вíдíте* Цíцина мáјка кáка је (Не); *да се врáтíте* óдек покрај пол'íцијѣ пá овијем пúтем нáсúтим (Ра); мáло *да појèдѣте* нѣшто (Гр); *да ми дòђѣте* пá мало да поседíмо; ал'и нѣђе *да дòђѣте*, *да ни најáвíте* (Др); *да прíмíте* ислáм (Че); *да бíдѣте* слòбодне (Ке); *да увèдѣте* дèцу и овè жѣне у сòбу (Нет); *да дòђѣте* (Ле);

ређе *нека* + презнет: *è нек сте* ми здрáво (Гр); сáмо *нек сте* вí дòбро (По).

П.2.5.36. Конструкцијѣ *(x)áj(ò)(e)(te)* + императив или презет честе су у испитиваном говору, с тим да, као и код *немò(j)те*, најчешће није бележен лични наставак:

хáјде уђíте, бúјрум, *хáјде уђíте*; *хáјде уђíте*, брè (За); *е хáјт ул'èгните* у сòбу (Дуј); *ájде уђíте* онáмо на сúnце да сèднѣмо (Баг); *ájде послúжíте се* мало мѣда бáрем (Коз); *ájде сèдите* за астáл; *ájде сèдните* (Не); *ájде да урáдíте* вí тò (Ке).

У истим околностима бележени су и примери са личним наставаком: *хáјте фàтáте* кòње д-éмо (Ђер); *хáјте, извòлте*; *ájте, извòлте* (Бу); *ájте уђíте* слòбодно (Цв); *ájдете да попíјѣте* сòк (Тр). Уколико глагол није експлициран, наставак је обавезан: *хáјдете* унúтра у сòбу, óде квáсно (Уг); *хáјте* овáмо у кúћу (Тр); тú ви вруђíна, *ájте* у сòбу (Не); *хáјте*, да идéмо гòре да попíјѣмо по кáхву (Бот).

Императивне речце на које се додаје лични наставак присутне су и у другим штокавским говорима. Као и у нашој зони, и у горанском говору је свођење на општи облик *нѣмој* последица „редундантности морфолошке ознаке за лице и број императивне речце, пошто се иста граматичка информација понавља конструкцијом *да* + презент. Сам процес је могао бити потпомогнут речцом *(x)ájде*, која је без морфолошке ознаке за број” (Младеновић 2001: 501). У говору Гатња „императивна речца *ájде* кристи се у овом облику независно од граматичког броја глагола уз који је употребљена, али се – факултативно – и морфолошки обележава императивним наставаком за 2. л. мн” (Младеновић 2013: 350). У говорима србијанског Полимља речца *немој* има наставак *-те* обавезно ако стоји уз инфинитив а факултативно ако стоји уз презент, а употребљава се и самостално (Николић 1991: 482). У банатским говорима у множини је бележено и *немој* и *немојте* (Ивић и др. 1997: 189).

При употреби двоструких форми императива, такође из разлога елиминације граматички редувантних елемената, бележени су примери у којима први члан у императивном пару остаје без личног наставка, свдећи се само на средство са значењем подстицаја за извршење радње означене глаголом који је допуна (попут *хајде*): *и̇ди кӯп̆ите* п̆иво (Трн); *хӑ у̇зми посл̆ужите се*, да ве не хӑб̆имо м̆й (Бо); *у̇зми по̆ј̆едите* т̆о (Шав); али је и: *д̆о̆ђ̆ите* у̇змите је (Ју); *у̇змите посл̆уӂите се* (Бо); *и̇дите уф̆ӑтите* је (Леч).

П.2.5.37. Аналогијом према глаголским формама, осим императивних речца *нӗка* и *нем̆о̆(ј)*, лични наставак *-те* добијају и неке друге врсте речи, па је бележено: св̆ӗ ћемо да ср̆едимо, *нӗкате* (Коз); *пол̆ӑкоте*, ст̆анте; *б̆у̇јрумте*, ёво (Шар); он̆ је в̆ик̆о̆ д̆ӗци: „*Пол̆ӑкоте*” (Ле).

Додавање наставка *-те* неглаголским облицима, чиме се остварује њихова вербализација а даље и значење императивности, присутно је и у говорима централне Шумадије: *Пол̆ӑкоте*, сп̆ӑва снӑа (Реметић 1985: 325), те у Полимљу: *Д̆ӗте* рӑдите; *Нӗте*, ђ̆ӗцо (Николић 1991: 480).

Најзад, бележено је и: *б̆у̇јрум* с̆ўтра д̆о̆ђ̆ите на кӑфу; прйјетељу, дрўг̆ў нӗмӑмо, *б̆у̇јрум* ко ви се св̆йђ̆а (Жу); пош̆ӑљ̆ем код њ̆и: „*Б̆у̇јрум* курб̆ан.” (Кон).

П.2.5.38. Имајући у виду да за 1. л. јд. нема синтетичких облика императива, бележене су само форме *да* + презент:

да в̆ид̆им штӑ т̆о тр̆ӗбӑ (Бот); т̆о је бр̆ус, *да* ти по̆кӑӂем (Цв); *да* у̇зм̆ем мӑло пӑпрйкӑ; *д[а]* у̇зм̆ем мӑло с̆ира (Се); *да* јӑ по̆кӯп̆им фам̆ил’йју (Ле); *да се од̆у̇ӂим* т̆о̆ј з̆ем̆љи што сам је гӑзио; јӑ *да нӑћ̆ем* ауто̆бус (Ле); *да* ти по̆м̆о̆гн̆ем (Гр); *да се по̆мйрим*; *да* ти прйчӑм нӑсл’ество, ё̆ја. (Ке); *да* ти не *отеӂам* у̇ рйјеч (Жу); *да* ви нӑћ̆ем уто̆бус (Ле); *да* нйкўјем изнўтра (Шт); *да* ти *дӑм* он̆о̆ о̆скорўшӑ пон̆еси (Бал).

Уз њих се некада употребљава и императивна речца: *хӑјде да те пов̆ӗд̆ем* јӑ ђ̆е сам те у̇з̆о (Вру); *ӑјде да в̆ид̆им* штӑ ти т̆о тр̆ӗбӑ ко (Бот); *хӑј да* ти јӑ *дӑм* д̆о̆бар п̆ешкир; *хӑјде јӑ плӑсти* (Пе); *хӑјде да изн̆ӗс̆ем* бар он̆о̆ да с̆ед̆нете (За)

П.2.5.39. Конструкције *нека* + презент у 1. лицу нису честе: *нек* у̇мр̆ем (Вру); *нека* у̇мр̆ем, в̆ӑлӑ (Бал).

II.2.5.40. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору 1. л. мн. императива више није живи члан парадигме. Једине забележене форме су *реџимо* / *рѣкнимо* и *препоставимо*. Ови ликови, међутим, семантички и нису императивни облици, већ имају значење „на пример”:

нѣ би се ни виђал’и мѣмак и девѣјка, *реџимо*, ја тогā пāмтѣм (Рај); зову се цѣмбѣси ѣгре, *реџимо* кат се нѣко жѣнѣ; *реџимо* стѣ грāмā пасуља по човѣку; ѣ кѣштā, *рѣџимо*, двѣје хѣљаде дѣнāрā мѣсец дāнā да јѣде (Трн); полāко приђѣ мѣмак ко[д] тѣ девѣјкѣ, *рѣџимо*, упознāјѣ се (Тр); рѣкнимо, познāѣм се дѣбро с твѣјѣм мāјкѣм и ѣна фāл’и тѣ мѣју жѣну (Жу); *препоставимо* да је ѣн тѣ (Гло); *препоставимо*, ја ѣмāм ѣѣрку (Жу).

Изостанком синтетичких форми у 1. л. мн. императива тутинско-новопазарско-сјеничка зона уклапа се у шири ареал штокавских говора у којима се категорија заповести у овом лицу обележава различитим аналитичким конструкцијама. Слично као и овде, и у Васојевићима се бележи присуство облика *реџимо* без правог императивног значења (СТИЈОВИЋ 2007: 172), исто је и у Полимљу (НИКОЛИЋ 1991: 479), у банатским говорима је 1. л. мн. забележено само од три глагола, такође у значењу „на пример”: *Ѡћу сѣтра д ѣдем да рāдим рѣџимо; кāжимо сад; мѣтимо овāко*. (ИВИЋ И ДР. 1997: 187), у централној Шумадији забележене су свега две потврде и то обе од глагола *представити*: *Прѣстаимо да си тѣ дѣшѣ прѣ; Прѣставимо да си тѣ сѣлāк и да знāш кāко се тѣ жѣви* (РЕМЕТИЋ 1985: 324). За староцрногорске говоре М. Пешикан наводи: „1.л.мн. врло је ретко, али га ипак има: *пѣшитимо га мѣ нек ѣдѣ; сађѣдимѣ мѣ овѣ лѣс нађас*. Иначе се замењује конструкцијама типа *āјмо да виђѣмо (ајмо виђѣт), да сѣдѣмо* и др.” (ПЕШИКАН 1965: 175). У Враки је забележен облик *изнѣсимо* (ПЕТРОВИЋ 1973: 214).

Службу изрицања заповести као и у другим говорима и овде најчешће врше конструкције са императивном речцом *(x)āj(∂)(e)*, на коју се некада додаје и лични наставак *-мо*:

xāj ∂[a] [ид]ѣмо гѣре пā ћѣмо по кāхву (Бот); ѣде лѣуди слāбо жѣвѣл’и, сиромāшно по тијā брдā и *xāj ∂[a] идѣмо* (Ју); е *xāj да идѣмо* (Рај); *xāj да се растѣрāмо* (Се); *āj ∂[a] [ид]ѣмо* гѣре са овѣм сѣкѣм, *āj ∂[a] [ид]ѣмо* (Бу); *xāj ∂[a] [ид] ѣмо* у сѣбу да пѣјѣмо кāхву (Це); *xājде* код мѣне да сѣдѣмо

(Го); *xāj d[a] [ид]éмо*, кѡмшо, на вáшер на Језеро (Ер); *xāj да пѣјéмо* кáхву (Бољ); *áјде*, Гѡране, *да стовáрѣмо* вѣпра (Лу); смѣста *áјде да* те вѡдѣмо ка кўћи (Ос);

xáјмо да рáдѣмо (По); *xáјмо* мѣ дѡл'е пá ћемо га саћекат (Бот); *xáјмо* гѡре кот кўћѣ (Гр); *xáјмо* на вáшер (Ер).

Ликови без личног наставка чешћи су имајући у виду да је он, услед присуства презентске форме, на комуникативном плану редундантан.

У употреби су и облици *(x)áј(де)моте*: *xáјдемоте* у кáхву да попијемо по кáхву (Ђер); *áјдемоте* у кўћу (Бу); *xáјмоте* да сѣднѣмо (Леч); *xáјмоте* у кўћу да пијете кáфу; *xáјмоте* у сѡбу (Уг); и *(x)áјте*: *ѣ*, кўпио тел'евѣзѡр, *xáјте* д[а] [ид]éмо да гл'ѣдáмо (Де); *е*, кѡ је Тўрчин *xáјте* д[а] идéмо сад д[а] изгѣнѣмо свѣ да е ѡтмѣмо (Ке).

Облик *(x)áјдемоте* бележен је у централној Шумадији (Реметић 1985: 325) и Полимљу (Николић 1991: 480). За банатске говоре П. Ивић наводи да у *áјдемоте* заједно, према објашњењу казивача, истакнути облик има значење „више њи да буде” (Ивић и др. 1997: 188), што одговара његовој вредности и у нашем говору. Додајемо, међутим, да поред наведеног, облик *(x)áј(де)моте* има и значење „хајдемо ми и ви” или „хајдете и ви са нама” (што је случај и са: *е*, кѡ је Тўрчин *xáјте d[a] идéмо* сад д[а] изгѣнѣмо свѣ да е ѡтмѣмо (Ке)), односно да се у њему прецизније нијансира постојање двеју група – *ми* и *ви* – којима се овим обликом даје подстицај за заједничко вршење глаголом означене акције, за њихово уједињене у именованој радњи, чега обично нема у неконтaминирaном лику *(x)áјде(мо)*.

Бележени су и примери са *да* + презент: *е сáдек да се нѣшто погѡдѣмо* (Ке); *да* јој *извáдѣмо* компѣрá; *да* јој *тўрѣмо* у кѡла (Ка); ко сте за рúчак, *да рúчáмо* (Ке); *да* вѣдѣмо штá е с децѡм (Нет); *да* ти *дáмо* плáту (Трн); *да* смо *љўди* (Ле).

Службу негираног императива врши конструкција са императивном речцом *немѡ(j)*: *немѡ да* ве смѣћáмо (Бо); *немѡ* ми *да* надр'љáмо (Лу); *немѡ да* ве омѣтáмо (Ков).

П.2.5.41. Окамењене форме императива за 3. л. јд. чувају се у вербалним формулама којима се изричу добре жеље или пак клетве: *пѡмоз бѡк*, домаћине (Ост); *пѡмоз бѡк* (Рач); *бѹди бѡк с на̀ма* (Гу); *нѡси га љавѡ* (По); *нѡз га љавѡ* (Бал)³⁵.

Много чешће, међутим, у овој служби употребљавају се облици 2. л. јд.:

неће да пијѣ, *бѡже сачу̀ва̀*; *бѡже* ме *опрѡсти* (Лу); *йм̄а ка̀мена сачу̀ва̀ј бѡже*; *тѡ бѡже са̀ћу̀ва̀* да се *ћу̀јѣ* да је девојка поиграла са неким непознатијем ил' и из другѡга сѣла (Рај); *сачу̀ва̀ј бѡже* снау и њину *ћѣцу* и њине родитеље којѣ су њни родил' и и одгајил' и (Гр); *да̀ј бѡже* још бѡљѣ да се *живѣ* (Др); *не да̀ј бѡже* да се *кѡм* *није* *дѣсило* на *та да̀н* (Д. Пољ); *да̀ј бѡже* *нек* је *свѣ* *овѡ* *здр̄аво* *ѡмладинѣ* (Кн); *ал' и* да је *та̀кнѣ* *п̀рстом* ил' *овакѡ*, *бѡже сачу̀ва̀*, да *нешто*, *не да̀ј бѡже* да је *заг̀рл' и*, *ни* *случ̄ајно* (Тр); *да̀ј бѡже* да му *ѡчи* *изва̀дѹ* (Жу); *нијесам* *вѝдѡ* *та̀ говѣда*, *нит* *би* *хи* *кат* *догнѡ* *како* *трѐба*, *бѡже* *ти* *л' ијепи* *сачу̀ва̀* (Ли); *кажѣ*: „*Ѡ, да̀ј бѡже* да *на̀ша* *ку̀ћа* *бѹдѣ* *п̀на* *ка̀* *ова̀* *ѡрах'*“; *ста̀вим* *пшеницу*, *а̀ј бѡже сачу̀ва̀*; а да *није* *још* *то̀га*, *а̀ј бѡже сачу̀ва̀* да *би* *ја̀* *смѣо* *са̀м* *ѡде* *оста̀нут* (Пе); *да̀ди* *ми*, *бѡже*, *дѡбро* *здр̄авље* (По); да *ѹзмѣш* *от* *Шип̀та̀ра̀*, *тѡ* *е* *бѝло* *сачу̀ва̀ј бѡже* (Гу);

или 3. л. јд.:

иса̀н *на̀прије* *ка̀ко* је *живѣо*, *бѡк* да *помѡгнѣ* (Де); *да* *бѡк* *чу̀ва̀* *уну̀ча̀т* и да *ми* је *свѣ* *здр̄аво* и *вѣсело* (Гр); *да* *да̀* *бок* да *све* *биде* *добро* (Ке); *јок* *ја*, *да* *не* *да* *бок* (Ке); *да* *да̀днѣ* *бѡк* да *биднѣш* *бѡљѣ* (Ков); *да* *га* *бок* *са̀ћу̀ва̀* *ма̀јки* (Ле); а да *преговѡри*, *да* *бок* *сачу̀ва̀* (Ли); *тѡ* је *бѝло* *да* *бок* *л' ијепи* *са̀ћу̀ва̀* (Ме); *да* *да̀* *бок* *сва̀кѡга* *дѡбра* *до* *мѝлога* *бѡга*; *да* *не* *да̀* *бок*, *ка̀кав* *дѡктор* (Ост).

Треће лице императива у тутинско-новопазарско-сјеничком говору исказује се перифрастично конструкцијама:

нек(а) + презент:

ѣво *га* *жив*, *нек* *ти* *ка̀жѣ*; за *њѣне* *гѡдине* *дѡбра*, *нека* *пож̄иви* (Ка); *нек* *дѡћѣ* да *ми* *забра̀ни*; *нек* *се* *зна̀* *о̀на* *ста̀ри* *ѡбич̄а̀ј* (Лу); *ѣво* *нек* *ѡна* *п̀рима̀* *пѣнзију*; *нек* *се* *дѝјете* *поп̀рав̄и*; *нека* *ѡно* *тѡ* *осѣти* (Не); *нека* *дѡћѣ* да *му* *да̀м* *наф̄у̀з* (Нет); *нек* *је* *гла̀ва* *здр̄аво*; *нек* *је* *здр̄аво* *гла̀ва* (Бу); *рѣци* *сна̀и* *нек* *изл' ѣгнѣ*; *сла̀тка* *е*, *сла̀нша̀* *нека* *биднѣ* (К. Бун); *нек* *ти* *п̀рича̀*; *ѹвијек* *нек* *ти* *је* *сред̄ина* *маш̄инѣ* *висѡко*;

³⁵ Слично је у призренском говору где су бележене клиширане конструкције: *Бѹди* *Бѡк* *с* *на̀ма*; *Нѡси* *те* *бѐда*, *мо̀ре* *натемнику* (Реметић 1996: 502), односно у централној Шумадији, где су присутни остаци 3. л. јд. императива типа: *Нѡс* *те* *љавѡ*, *дѝјете*, *Биди* *Бѡк* *с* *на̀ма*, *Бѹди* *Бѡк* *с* *на̀ма*, *Помѡз-Бѡг* (Реметић 1985: 327).

нек изгорѝ тѝ, кѹ[д] љу пѝсл'ѝ онѹ рушѝвину и онѝ; *нек изгорѝ* што мѝре изгѝрет (Гр); сѹтра *нек дѝђѝ* твѝј ѝтац да те вѝдѝмо за Рожѝе; *нек ѝгрѝ* где му је вѝља, свѝко *нек ѝгрѝ* кот свѝјѝ женѝ, кот свѝјѝ сестрѝ, кот свѝга брѝта, тѝ нѝшта нѝје (Гу); *нек посѝђѝ* Влѝху онѝ дрѹгѝ брѝк; свѝкѝ љас тѝ пѝтање тѝ остојѝање, мѝне сѝмо *нека је љѝвек* (Ле); јѝ кѝцку не турѝм нѝкѝм, кѝм трѝбѝ *нек ѹзмѝ* (Жи); *нека прѝчѝ* каки јѝсмо (Грн); сѝлѝка бѝци у бѝру, *нек идѝ* (Др); *нек ѝмѝ* (Бо); *нека ноћѝ* ко[д] тѝбе; ѝн *нека ѹзмѝ* тогѝ љѝгата и *нек дѝђѝ* за вѝма нек се наспѝвѝ и нахрѝнѝ (Ле); овѝ *нек остѝнѝ* вѝма (Пож);

да + презент:

да бѝдѝ прѝсѝднѝк из Нѝготѝнца; *да вѝдѝ* да мѝже да одговѝрѝ, *да ѝмѝ* тѝ у вѝду (Не); Мухѝрем *да* ти *помѝгнѝ* до пѝднѝ (Грн); *да* ти *опѝл'ѝ* шѝмѝр (Гр); ѝдмор *да* *напрѝвѝ* (Гу); ка се кѝтѝ штрѹгльѝ вел'ѝ: „*Да бѝдѝ* овѝкѝ кѝјмак” (Коч); ѝн *да* *ноћѝ* код мѝне; *да* ти *не отѝдѝ* тѝ пѝпео цѝо крос цѝо вѝш; изѝо те бѝјес *да* те *изѝдѝ*; ал'ѝ ѹ бога *да* му *не погѝнѝ*, знѝћѝ бѝо је љѝвек (Ле);

немо(ј) + презент:

немо *да* ти *фѝл'ѝ* нѝко (Грн); *немо* *да* ѝдѝ ѝна у пѝтак у Рожѝе (Го).

За 3. л. мн. забележене су форме:

нек(а) + презент:

нека су *спрѝмни* љѹди (Не); *нек* су *здрѝво* вѝђе овѝ мѝја дѝца и унѹчѝт; (Гр); *нек* су *здрѝво*, сѝмо *нек* су *здрѝво* и нек је срѝтња (Ки); сѝмо точкѝви *нек* ти на онѝ обрѝдине *стојѹ*; сѝмо *нек* ти точкѝви *идѹ* по онѝјем ѝбалѝма (Гр); *нек* *прѝчајѹ* овѝ млѝђѝ (Гл); *нек* му *бѝдѹ* јѝднѝки; (Ле);

нека + генитив:

нѝка сѹдовѝ, тѝ мѝгу да пѝрѝм јѝ и сѹтра (Бал); *нѝка* сѝде *крѝвѝ* (Пе).

да + презент:

овѝ *да* ѝдѹ да се јѝвѹ тѝмо (Ле); *да* *порѹчѝ* шта хѝтѝ (По); *да* се *најѝвѝ* прѝвѝ (Ту); *да* нас *не разнѝсѹ* црѝнијем глѝсом (Ле).

немѠ(j) + презент:

немѠ да ура̀ду шта невелѣтно, да пљѣ̀ха̀ка̀ју̀, да ўбију дѣцу, ха̀јва̀не (Бо); *немѠ на̀ очи да ми се по̀ја̀вѣ* (Ме); *немѠ да се свѣ̀ха̀ју̀* (Ту); *немѠ да су гла̀дне* (Гр).

О императивном значењу других глаголских облика попут футура типа: ТѠ *ћеш* ми *донѣ̀јет* па макар ўмрла³⁶, или модалног перфекта типа: *Да се нѝјеси мр̀дноу* или *немѠј да си се помѣ̀рио*³⁷ биће речи у одељцима о синтакси футура (в. т. III.7.7.) и перфекта (III.5.5.).

II.2.6. Глаголски прилог садашњи

Глаголски прилог садашњи твори се у овом говору додавањем наставка *-ћи* на облик 3. л. множине презента.

II.2.6.1. На испитиваном ареалу присутно је колебање у односу наслеђених наставака *-е* и *-у* у поменутиим презентским формама, са тенденцијом уопштавања наставка *-у*, те се таква варијантност пресликава и на облике глаголског прилога садашњег. Стога су у грађи потврђени двојаки ликови – са завршетком *-ећи* (код глагола који чувају старији презентски наставак) и *-ући* (које се јавља након успостављања аналошког *-у* у облицима презента).

Сходно приликама које владају у облицима презента, и у глаголском придеву садашњем превладавају новије форме са *-ући*:

вѣрѣ̀ј ми да поцр̀каше *ра̀дући*; свѣ̀ нѡсѣ̀ћи онѣ ца̀кѡ̀ве ўзбр̀до (Леч); па̀ претр̀ни, да извѣ̀нѣ̀те, на онѡг кѡ̀ња *седући*, не мѡгу вишѐ да издрж̀им (Кл); вѣ̀здан на̀ ноге *тр̀ћући*; ѡде свѣ̀ *тр̀ћући* (Бо); *плѣ̀стући*; ја̀ сам препу̀кла јучѣ̀ с њѣ̀ма *трч̀ући*; мѡш и *седући* (Го); ѡчи су ми исп̀ал’е ѡнде *вѣ̀рући* прѐђу (Ду); *ја̀дући* се (Ли); Сла̀ва је бѣ̀ла дѡбра, ма̀јку што је им̀ала, тѡ нѝје да се *седући* помѣ̀нѣ̀ (Ст);

³⁶ Што одговара приликама у Гори, где је: *Ће се омѣ̀еш* (в. Младеновић 2001: 427).

³⁷ У говору Мрковића перфекат има исту службу у конструкцијама са *немој*, које стоји на почетку императивне реченице којом се изриче прохибиција (*Немој да си му причао*) (Вујовић 1969: 259).

осташе *лежући* (Ту); оцова ми мајку, йшамара ме, ја свѣ *врѣштући* кући (Стр); *седѣћи* (Стр); на ноге *трѣћући* (Бо).

Придеви типа *лежѣћи*, *висѣћи*, *носѣћи* и сл., међутим, увек имају *-ећи*:

ја сам овд баш љзб у Пазару код онога Жѣла, дѣбар ова матријал, сѣдоперу и ова *висѣћи* дѣо (Не); она *висѣћи* дѣо је кѣпѣо (Шав); она *рѣзбој* дрѣгѣ, *л'ежѣћи* (Со); ова *л'ежѣћи* *рѣзбој* не мѣре сѣл' по јѣдна; на ова *л'ѣжѣћи* *рѣзбој* тѣпѣт смо ткѣл'и свѣ (Де); на тѣ су ткѣл'е на онѣ *л'ѣжѣћѣ* *рѣзбѣје* (Боб); ми ћемо приупѣтат Фѣтку, тѣ е стѣра, још стѣра жѣна, ја мѣсл'им да ће ѣна знѣт дѣста у вѣзи тѣк *рѣзбѣја л'ѣжѣћѣга* (Ст); а ѣстѣ на *пол'ѣжѣћи* *рѣзбој* се ткѣло, ћил'ѣми (Дуј); мѣре тѣ и на *стојѣћи* *рѣзбој*; на *стојѣћи* *рѣзбој* тѣ се ткѣ (С. До); ѣмѣ и *стојѣћи* *рѣзбој* (По); ѣзми *вѣжѣћѣ* л'ѣчнѣ кѣрту (Со); ѣна је *дрѣжѣћѣ* (Ту)³⁸.

Од глагола истога типа бележене су, мада знатно ређе, и форме са *-ећи*:

нѣкако *стојѣћи* и мѣгу да рѣдѣм, ал' кад сѣгнѣм се, не мѣгу да се испрѣвѣм (Брћ); састѣнѣ се и свѣ *трѣћући* код нѣга (Бо); осташе *седѣћи* (Ту); нѣмо *стојѣћи* пѣт вѣду (Че).

Бележени облици са *-ећи*, иако мање фреквенције, ипак не потврђују закључак о томе да на овом терену „глаголски прилог садашњег времена увек има наставак *-ући* зато што се 3. л. множине презента вазда завршава на у” (Барјактаревѣћ 1966: 105).

Двојство наставака присутно је у већини штокавских говора. У Горњим Васојевѣћима се употребљавају оба наставака присутна у нашој зони (Стијовѣћ 2007: 189), тако је и у србијанском Полимљѣ (Николић 1991: 487), те централној Шумадији (Реметић 1985: 332). У грађи из Ибарског Колашина, међутим, код глагола са *-е* у презенту налазимо само примере са *-ећи* (Божовѣћ 2002: 95). У појединим говорима ситуација је унеколико друкчија. Наиме, у трстеничком говору наставак *-ући*, који имају глаголи са *-у* у 3. л. мн. презента усталио се као наставак глаголског прилога садашњег уопште, те се као такав додаје и облицима презента глагола са *-е*, отуда овде примери *мислѣући*, *рѣдеући* и сл. (Јовић 1968: 149). Тенденција овога типа није присутна у зетско-сјеничком дијалекту. У српском призренском говору стање је компликованије, имајући у виду да се глаголски прилог садашњи овде гради помоћу наставака „*-ч'и*, *-еч'и* и *-уч'и*, који се додају на инфинитивну

³⁸ Исто је и у говору србијанског Полимља (Николић 1991: 488).

основу или (ранији) облик 3. л. множине (и не ретко једине) презента” (Реметић 1996: 510)
У горанском говору уопштен је наставак *-ећи* и ређе *-ћи* (Младеновић 2001: 427).

Глаголи са 3. л. мн. презента на *-у* завршавају се на *-ући*:

дoђу људи *крѝјући* понoћи, ўзмѹ је у аќшам; пѹхћил’и га и[з] зaтвoра, и oн дошo код мeнe *крѝјући* од свѝјa (Жи); пeдeсeт хѝљaдa стaвѝ у мaнтѝл *крѝјући* (Кл); *крѝјући* од рoдa сa мoмкoм прѝчa (С. Ћуп); знaм дa сѝ вѝкaлa дa сѝ *крѝјући* ўзeлa пaрчe прѝўтe кaт сѝ бѝлa трўднa; нe вaљa *крѝјући* дa узмe (Шав); тoгa мoмкa ил’и вѝдѝ ил’и нe вѝдѝ, нeђe *крѝјући* крoз врaтa, крoз нeкo рўпчe мaлo; дeсѝлo бѝ сe пa бѝ сe нeђe *крѝјући* oвaкo пѝсмoм, кo јe пѝсмeн бѝo; Шaбaнoвa мaјкa јe *крѝјући* дaлa Сeл’ѝмy, Шaбaнoвy сeстрy, тe јe *крѝјући* дaлa тe сe тo спaсѝлo (Ли); jа *крѝјући* пўшѝм (Пе); дoђoшe тe мe тo испрoсѝшe и свe *крѝјући* (Пл); aкo тѝ сe угaсѝлa вaтрa oдe, тѝ нe смѝјeш нo ћeкaш ћe дѝм пa дa oтѝдeш дa ўзмeш нeштo *крѝјући* вaтрe (Ле); нaјпрѝјe нѝјeсy дaл’и oчeвѝ дa сe вѝђaјў кa сaт, нeгo aкo сѝ мoгo нeђe *крѝјући* дa сe сaстaнeш сa тѝм мoмкoм, мoгo сѝ дa сe вѝдѝш; нѝјe шћeo дa сe пoмѝрѝ гoдѝнy дaнa, брaћa сy мѝ дoлaзѝлa *крѝјући* од нeгa; сѝјaл’и сy свўђe људи, сaмo тo нeкo *крѝјући* (Пру); жeнa сe oпoрoдѝ *крѝјући*, дa нѝкo нe чўјe (Бoб); нeмo дa стe глaднe, ѝмaмo мѝ, иaкo смo oвaкo *гл’eдaјући* (He); oсaмнyл’и бѝ људи *гл’eдaјући* тa тел’eвѝзoр, кaснѝјe пoчѝнў тѝ бoксeрѝ, aлaхaмѝ дo сaбaхa бѝ хѝ гл’eдaл’и (Кoв); oчѝ мѝ испaдoшe *глeдaјући* a нѝштa нѝсaм зaпaмптѝo, aдa кaкo нe вaљaјў, свaштa ѝмa дa прoћѝтaм (Бл); Oсoнѝцa тѝ јe *идући* кa Сјeнѝцѝ, од Пoжeгe; тў ѝмa јeднa црќвa пa прoдўжѝ сe мaлo oвaмo, *идући* нaпрeт (Oc); вeнe мѝ сe укaзaл’e свe *идући* (Го); л’eвo oдaвдe *ѝдўћи* дoл’e (Стр); тaмo *идући* кa Прѝјeпoљy кa Нoвoј Вaрoшy, свe тa прeдeo сy Србѝ (Врс); oнa јe тo стaлнo турaлa, прaвѝ пѝлaв, дa сe oдeрeш *јeдўћи* (Кл); сaмo сy oстaл’e Oбўћѝнe, јeднa кўћa и *зaфaљўјући*, тo јe Лeпoјeвѝћe и Бўкoвѝк, *зaфaљўјући* тoмe Прoдaнy штo јe бѝo кнeз (Че); тў јe избѝлa глaвa oт ѝнсaнa, *кoпaјућѝ* избѝлa глaвa, зўбѝ, свe, кa ѝнсaн штo јe бѝo жѝв укoпaн тў (Bo); дoл’e сy ѝстo тeшкo прѝхвaћeнѝ, сѝрoтѝњa бeз ѝштa oтѝћ, *нeзнaјући* јeзѝк (Гy); oнa јe мaјкѝ јaвѝлa дa јe пoбeглa и дeцa oстaлa тў *спaвaјући* (Жи); eвo oдe сaм бѝлa иштeтѝлa рўкy, дoсaд мѝ сe тo пoзнaвaлo, *дѝжўћи* oвaкo пo тeпсѝјy вeл’ѝкy (Ле); крeвeт, мaјкo слaткa, свe у кoмaтe кoмaтскe, удрoбѝл’и гa изјўтрa, пoлoмѝл’и гa *кoфѝстaјући сe* (Ли); нeмaм ћe д[a] уѝћeм, пo пўнo гa снѝјeгa нaпўнѝ *гaћaјући* дeцa, нa врaтa и тaмo сe ѝгрaлa (Пл); пo свў зѝмy oчѝ тѝ испaнѝ *прeдўћи*, жeљнa сaнa (Ст); *бѝјући* гa (По); oстaшe *нѝјући* (Го); црќo *нѝјући* вoдy (Ту).

II.2.6.2. Примери глаголског прилога садашњег без финалног *-и* нису бројни: цѝјeлy нoј *бѝјућ* y oнa гoч (Me); oстa тaмo *стoјeћ* (Бaл); црќo *нoсeћ* oвo (Жи); oнo пaшчe прeпучe *лaјућ* (Oc).

Говор Васojeвѝћa пoзнaјe сaмo дyжe (Стѝјoвѝћ 2007: 189), дoк сe y Мркoвѝћy рeдoвнo упoтрeбљaвaјў крaћѝ oблѝцѝ (Вyјoвѝћ 1969: 258), a ѝстo јe и y гoвoрy пoдгoрѝчкѝх

муслимана (Чиргић 2007: 50). Краће форме јављају се у говору Врачана, с тим да се овај идиом од осталих истога типа одликује присуством облика са наставком *-ћти* (*õрӯћти*), као и чувањем окамењених форми некадашњег партиципа презента активног типа *сѣдѣ* (*сѣдѣ нѣ мош кӯћу одржѣт*), чега нема у осталим говорима (Петровић 1973: 215). У централној Шумадији у изложеној грађи налазимо пример *плѣкајӯћ*, сви остали су са *-и* (Реметић 1985: 331).

П.2.6.3. У глаголском прилогу садашњем бележени су двојаки облици глагола на *-оват*, *-ават* и *-еват* – краће форме типа: свѣ пѣре пѣтроши *купӯјӯћи* (Вр); *õде псӯјӯћи* (Ту); *õста пѣкујӯћи* (По), *вѣзда дѣјӯћи* (Ли), *њѣга познѣјӯћи* (Ту); *познѣјӯћи њӯ* (Жи); *намирӯјӯћи стѣку* (По); свѣ тѣ *одрећӯјӯћ* (Бал), грађене додавањем наставка *-ћи* на 3. л. мн. презента; и дуже, са формантима *-ова-*, *-ава-* и *-ева-*, грађене од основе инфинитива: *õста куповѣјӯћи* (По); *боловѣјӯћи* (Бал); *дѣвѣјӯћи* крѣвѣма (По); *продѣвѣјӯћи* кѣјмак (Бал); *упознѣвѣјӯћи* (Ту), *õста намирѣвѣјӯћи* (Ту).

П.2.6.4. Глаголи типа *плѣкат*, *плѣчѣм...*, *брѣсат*, *брѣшиѣм* и сл. глаголски прилог садашњи такође могу градити и од презентске основе: *мѣжући* (Ке); *црѣкоше ѣштӯћи* је (По); *õста брѣшиӯћи* (Ту), *јѣшӯћи* кѣња (Ме); *пуко вѣчӯћи*; да пукнѣш *вѣчӯћи* (Бр); *плѣчӯћи* отѣшла је (Вр); *õдра се пѣшӯћи* (Ке); и од основе инфинитива (ређе): *ѣбѣ се лагѣјӯћи* (Ту); *помѣгѣјӯћи* (Ту); *стрѣгѣјӯћи* дрѣва (По); *õста пѣсѣјӯћи* (Ту); *õде плѣкајӯћи* (Ту); *õдра грло вѣкѣјӯћи*. Последњи наведени облици добијени су аналогижом према глаголима типа *прѣчѣјӯћи*.

Двојство типа *вѣчӯћи*: *вѣкѣјӯћи* познаје и говор Горњих Васојевића (Стијовић 2007: 189). Исто је и у Ибарском Колашину је тако (Божовић 2002: 96). У србијанском Полимљу такви примери су ретки (Николић 1991: 487). У централној Шумадији ови глаголи имају форме *вѣкајӯћи*, *плѣкаӯћи* и сл. (Реметић 1985: 331) и у северној Метохији глаголски прилог садашњи ових глагола гради се од инфинитивне основе и наставка *-ући* (Букумирић 2003: 268). Најзад, у банатским говорима такође доминирају форме на *-ајӯћи* (Ивић и др. 1997: 191).

II.2.7. Глаголски прилог прошли

У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони глаголски прилог прошли се не употребљава. Присутни су једино облици придеви типа бивши: *бѝвшѝ* прѣсѣднѝк (Ле); *бѝвшѝа* Томова жена; *бѝвшѝу* Југослѝавију сам овѝмо крај веј запѝмтио (Ке); *бѝвшѝа* Југослѝавија кат је била (Бал); *бѝвшѝа* Југослѝавија пропаде (Гло).

Овакве прилике одговарају стању које важи за углавном све говоре зетско-сјеничког дијалекта. У Ибарском Колашину присутан је само придевски лик *бѝвшѝ* (Божовић 2002: 95). Говор Васојевића познаје такође само придев *бѝвшѝ*. Облици *рекав* и *рекавши* овде су замењени облицима прилога садашњег (*рѣкѝћ*) (СТИЈОВИЋ 2007: 190). У зетском (Ћупић 1977а: 280), врачанском (Петровић 1973: 215), као ни у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 204) овога глаголског облика нема.

Слично је стање и у другим штокавским говорима. У говору Пиве употребљава се само од глагола *рећи* и то ограничен на изразе: тамо њѝму *рѣкѝв* (или *рѣкѝвши*) и њѝму *рѣкѝв* (*рѣкѝвши*) и то обично уз опцене лексеме (Вуковић 1940: 73), у истој служби ови облици употребљавају се и у говору србијанског Полимља, где се јавља и *бѝвшѝ* (Николић 1991: 487). У северној Метохији присутан је само као придев *бѝвшѝ* (Букумирић 2003: 269), а тако је и у Левчу (Симић 1972: 397), централној Шумадији (Реметић 1985: 332), српском призренском говору (Реметић 1996: 511), Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 203). Облици глаголског прилога прошлог нису бележени у трстеничком (Јовић 1968: 149), горанском (Младеновић 2011) и у гатњанском говору (Младеновић 2013).

II.2.8. Радни глаголски придев

Овај глаголски облик гради се подједнако на целом терену испитиваног говора – додавањем наставака *-ао / -о, -ла, -ло, -ли, -ле, -ла*. Неуједначености када су просреди наставци за овај облик нема, док је у односу основа присутна знатнија варијантност, о чему је било речи у поглављу о глаголским врстама. Овде као илустрацију наводимо примере према наведеним наставцима.

II.2.8.1. У мушком роду облици радног глаголског придева завршавају се на *-ао* код глагола:

пао снѣјек (Бо); *пао* у тѣ кр̀вови (Вру); *упао* у оне кл'ѣке (Бл); озд̀о од Ср̀бијѣ неко *напао*; *дошао* о̀вде (Би); ја *нашиао*; *нашиао* к Жу̀пи; Драгѣша бѣо *нашиао*; ѣст̀о би се *сијао* лан (Врс); да нѣ би *остао* (Ка); о̀н је *остао*; о̀н је бѣо *остао* на занат (Из); са̀мо јѣдан је *остао* (Врс); *остао* та мѣтак (Уг); са̀т се са т̀ом *растао* та̀мо (Коз); да̀вно се *доновао* (Ле); ко̀ји је ва̀шар *организовао* (Бо); како би он̀о *свѣзѣо* (Вру); *казѣо* им је нѣко (Коч); о̀н *заклао* (Ле); *заклао* ћура̀на (Ле); *турѣо* она га̀зда (Д. Дуб); нѣко је т̀о *трагао* (Би); те се *усељавао* о̀де (Де); због пу̀тѣва̀ је *осељавао* (Бо); ја сам те *дао* (Бр); *дао* дево̀јку (Вру); ко̀ је *имао*; *имао* је ср̀п (Кл); т̀о је кљ̀уч *избѣвао* врѐла (Гр).

Као што показује изложена грађа, примери чувања финалне групе *-ао* нису бројни. Много чешћи су облици у којима се она сажима дајући *-о*, као у примерима:

ма̀ло *пора̀ст̀о* (Вру); Ёцо је *у̀кр̀о* (Го); б̀ога ми *п̀о*; б̀ога ми ми је *п̀о* у б̀унар (Бр); нѣко *нап̀о* на с̀ело (Кл); нѣко ти нѣшта не *м̀о̀г̀о* (Би); нѣје се *м̀о̀г̀о*; нѣ би вѝшѣ *м̀о̀г̀о* (Бо); нѣје *м̀о̀г̀о* (Вр); нѣје *м̀о̀г̀о* саш н̀ом (Го); нѣсам *м̀о̀г̀о* да се пожал'ѣм (Не); т̀о ти нѣ би *м̀о̀г̀о* прѝхат (Туз); *дош̀о* је да з̀внѣ мѣне; *дош̀о* с р̀обијѣ; кад је о̀н *дош̀о*; *дош̀о* ту на пу̀ну трпѣзу (Бл); кад је *дош̀о* ова̀мо (Бо); *наш̀о* ства̀ри (Пе); *наш̀о* му да нѣје у рѐду (Из); тѐшко м̀ло̀го *прош̀о*; кад је *прош̀о*; *прош̀о* Цр̀ну Г̀ору (Ка); м̀о̀ј жѣвот *прош̀о* (Жи); нѣје *п̀еко̀* крѣч (С. До); него так̀о се *п̀еко̀* л'ѣп; па сам ба̀ш до̀ста *исп̀еко̀* (Бу); са̀блѣом му *пос̀еко̀* гла̀ву (Нет); ко и је *ос̀еко̀* (Гу); *св̀уко̀* неко̀га Мику (Пр̀х); о̀де сам ја *вр̀х̀о* (Тр); кад је *иш̀о*, о̀н је *иш̀о* од Цр̀нѣ Г̀орѣ па је *иш̀о* за Ср̀бију; с ко̀њом *иш̀о* (Бо); *иш̀о* за Пазар; *иш̀о* са т̀ом та̀блѣом (Би); *иш̀о* и са жен̀ом (Бл); по̀слѣ *отиш̀о* у Кра̀гујевац (Бл); о̀н *отиш̀о* та̀мо; кад је *отиш̀о*; *отиш̀о* у пѣјац; *отиш̀о* за Са̀рајево (Бо); *отиш̀о* ми бра̀т те вѝд̀о (Нет); *отиш̀о* та̀мо да жѣви (Коз); ова̀ *ушо* (Бо); о̀н *ушо* у ку̀ћу (По); *ушиш̀о* у једну кафану (Коз); у цѣсту ту *ушиш̀о* ка̀мѣн (Ле); што би о̀н *иза̀шо* (Гу); нѣје је *иза̀шо*; него би *иза̀шо* ва̀ни (Бо); по̀сл'ѣн *иза̀шо* она̀ ма̀ло квал'итетни та̀ј бѣс (Би); Илѣс је *изѣш̀о* на слоб̀оду (Ле); по̀сл'ѣ *изѣш̀о* на пу̀т (Тр); о̀тац јо̀ј *изл'ѣг̀о*; како е *ул'ѣг̀о* (Бо); из тѐ прода̀вницѣ је *изл'ѣг̀о*; ја би ко[д] детѣта *приш̀о* (Ос); *приш̀о* му̀чкѣ; *р̀еко̀* јо̀ј (Бл); *р̀еко̀* о̀н; *р̀еко̀* по ѣмену (Бо); *р̀еко̀* би; о̀н је *р̀еко̀* свѣ; о̀тац *р̀еко̀*; о̀н му *р̀еко̀* (Вру); *р̀еко̀* да је во̀дѣ за Бѐдграт; чо̀век некѣ *р̀еко̀* ста̀ницу; т̀о си *р̀еко̀* са̀д; о̀тац *р̀еко̀* Ју̀ки (Го); каснѣјѣ би се *ма̀ко̀* снѣјек (В. Лок); и *изма̀ко̀* се (Из); *подѣг̀о* кредѝт (Гу); ја сам то̀га чо̀вѣка *дѣг̀о* (Грн); *дѣг̀о* она̀ дѣњак (С. До); о̀н је *подѣг̀о* Ђу̀рђеве ступове (Пр̀х); ко̀ би пр̀ви *стиг̀о* (Гл); *стиг̀о* са т̀ом св̀о̀јом во̀јско̀м (Ле); Цар Ду̀шан је

постѣгѣ вѣл'икѣ цѣревину; њн је *достѣгѣ* највѣћѣ врхунац (Прћ); највишѣ се јѣчам *сѣјѣ* (Кл); ја сам се *насмѣјѣ* (Кл); снѣјег *завѣјѣ* (По); *ѡбријѣ* се (Де); кат сам ја *ѡрѣ* (Врс); ја *ѡрѣ* са волѡвима (Из); ја сам *ѡрѣ* са дрвѣним рѣлом (Бот); *ѡрѣ* некѣ Рѣдовѣн (Бољ); *ѡрѣ* са дрвѣнијем рѣлом (Нет); њн је нѣкат не би *поорѣ* (Д. Дуб); ваљда *ѡтрѣјѣ* (Из); кажѣ *умѣрѣ* и трајѣко лѣба; кѡл'ко би *хајѣ*; (Бал); тај што се *окрѣтѣ* ѣвечѣ (Бољ); ја *остѣ* ѡде сѣм (Де); ја *остѣ*; дѡл'е је *остѣ*; (Кл); *нестѣ* му је сѣн (Ки); њн би *купѡвѣ* код мѣне (Жи); ја сам *пѣтовѣ* (Д. Дуб); *становѣ* ѡде (Жи); кот кѡга је *стѣновѣ* (Че); њн је *боловѣ* и *боловѣ* (Ост); *дѣвѣ* интервјѣ (Че); *прѡдѣвѣ* се јако дѡбро (Гло); пѣре би ни *дѣвѣ* (Гл); *прѡдѣво* некѣ пѣлад (Бу); да л се *познѣвѣ* (Вру); нѣје дѣвер *најављѣвѣ* (Са); *ѡдрѣћѣвѣ* се стѣрѣ свѣт (Гу); мѣне свѣ тѡ *нарећѣвѣ* (За); *нарећѣвѣ*; *нарећѣвѣ* је (Ле); *зараћѣвѣ* (На); *пѡјачѣ* је кѡња (За); овѣ што сам ја *ѣскѣ* (Врс); њн је *прѣстѣсѣ* (Кон); њн би *рѣзѣ* тѡ одѣјело (Вру); дѡктор му *прѣпѣсѣ* л'ѣјекѡве (Го); *упѣсѣ* (Бо); био *упѣсѣ* у Бѡград факултѣт (Бу); нѣсѣм га ја *пѣсѣ* (Бољ); Дѣјан *прѣпѣсѣ* (Го); *напѣсѣ* шћѣри; *напѣсѣ* онѡмѣ зѣту (Ле); једнѡј би *свѣзѣ* за ноге (Лу); *кѣзѣ* штѣ је и кѡ је (Бо); кѣко би ти *кѣзѣ* (Уг); један наш *вѣкѣ* (Ост); један дѣн *завѣкѣ* (Гу); нѣко нѣје *улѣгѣ* (Баг); онѣ бисѣге *турѣ* (Цр); нѣје *пѣдѣ* (За); *кѡпѣ* овѣ бѣнѣре (Цр); *закѡпѣ* га пот прѣк (Пру); *ѡкопѣвѣ* грѡжђе (Вру); и ја сам јѡј *пѣвѣ*; двѣје-трѣ пѣсме сам јѡј *пѣвѣ* (Кл); што сам *прѡчитѣ* (Че); кат њн *ишчупѣ* онѣ багламе (Пр); ја сам *слѣшѣ* (Бот); *исѣљѣвѣ* се е нѣрод дѡста (Кл); њн би тѣнѣ *ѡдмѣрѣ*; *ѡдмѣрѣ* би кѡња (Бо); саш њѡм *разговѣрѣ* (Бо); тѣ е *ѡдговѣрѣ* (Бл); *зал'ѣвѣ* (Гл); и њн ме *дѣ* (Кон); *дѣ* бок здравље (Бо); ја сам *дѣ* њѡјзи прѣстѣн (За); бѡк ти *дѣ* здравље (Бр); него би не *дѣ* (Жи); ја му нѣкад нѣјесам *дѣ* (На); *прѡдѣ* да је *имѣ* шћѣер (Ков); њн *имѣ* маћеху (Бр); ко би *имѣ* (Би); би не тѣмо (Жи); што је *прѡдѣ* (До).

На читавом терену зетско-сјеничког дијалекта присутна је знатна уједначеност наставака радног глаголског придева. У употреби су углавном и облици са очуваном и они са контрахованом финалном групом у облицима мушкога рода, с тим да је у говорима у Црној Гори присутна прогресивна (Пешикан 1965: 178; Стијовић 2007: 187), док се у србијанском делу јавља регресивна асимилација (Божовић 2002: 94).

Глаголи са основом на сугласник имају *-о* у облицима радног глаголског придева:

слабо ти је *јѡ*; јѣчам се *јѡ* (Бо); *појѡ* му мѣсо (Бр); некѣ ѣвѡ *појѡ* (Ос); *изѡ* мѣш (Кл); *пл'ѡ* се плѡт (Би); мѡј тѣс *пл'ѡ* некѣ л'ѣсе (Лу); нѣко је *прѡ* на кудѣл'у (Д. Дуб); један брѣтућет ме *прѡ* (Де); *прѡ* не за Србију (Бр); *ѡдѡ* нѣко (Жи); *ѡдѡ* га је ѡтут (Ле); *ѡвѡ* сам ти жѣну (Го); *срѡ* муслиманку девѡјку (Вру); и ѡндѣ *крѣнѡ* (Бољ); *крѣнѡ* нѣђе (Ки); што је *крѣнѡ* (Пож); њн *ѡкрѣнѡ* (Ле); *прѡтнѡ* најприје (Ју); јѣс не *мрѡнѡ* се (Ер); *напнѡ* чарѣпу на ѡчи (Лу); а онѣ га

д^рмнуо (Ра); ономѣ п^льнуо у л'ице (Кл); п^а је потонуо (Нет); д^оље одврнуо во^ду (Шт); преврнуо се трактор; није се преврнуо (Коз); преврнуо пуштаѣиу (Вр); ов^а што е пог^инуо (Лу); с^ал' он пог^инуо (Бо); ч^овек пог^инуо (Кн); он је пог^инуо у р^ат; пог^инуо у Ц^рн^у Г^ору (Уг); о^тац им је пог^инуо; пог^инуо б^ио (Кл); п^оч^о гр^ат (Кн); М^урат је Р^ебр^оња н^ајп^рије п^оч^ео (Бал); к^ућу п^оч^ео (Не); а пон^еко д^енуо (Лу); з^дѣнуо с^ијено (Бал); он кл'ѣкнуо (Пр^ћ); св^ако с^агнуо гл^аву (Се); пред^ео ѣме С^ава; пред^ео ѣме Сим^ион (Пр^ћ); ов^а је б^аш узр^ео (Бал); пр^итео би га (Бо); онд^а се п^отео на кош^евину (Кн); ч^уо сам (Вр); како сам ћ^уо (Бо); нијесам ни ч^уо (Бр); ш^ио би т^е ч'акш^ире (Д. Дуб); ц^ипел'е сам об^уо (Бо^љ); ј^а сам б^ио у воден^ицу мл'ѣо (Бот); да би ум^лѣо (Жи).

Употреба завршетка -у^јо место -у^о својствена староцрногорским говорима на овом терену је непозната (Пешикан 1965: 178).

Финална група -ео ретко се сажима: п^оч^о да ш^ир^и исл^ам (Кл); п^оч^о да р^адим; ј^а сам п^оч^о т^о да пр^ав^им (Кл).

П.2.8.2. Облици женског рода имају наставак -ла:

она би по^јѣла; д^ушу би му по^јѣла (Гу); из^ела ћ^утек за т^о (Гу); опл'ѣла т^ој м^ој^ој с^естри чет^ири прсл^ука; чет^ири ј^а сам опл'ѣла б^ила (Ду); ј^а сам пр^ела кон^оп^лју (Ме); по к^ило би изм^ела м^ет^ани^цѣ (Пру); ов^ак^о би м^ела ж^ена (Д. Дуб); м^узла ст^оку (Пе); на п^одн^е пом^узла ст^оку (Тр); изгр^ебла сам се б^ила (Ру); би те прегр^изла; он^а з^алог^ај што си га загр^изла (Го); сир^оче пор^асла (Жи); ј^а би ве пов^ела љ^е извор вр^ела (Гр); На^фй'а је дов^ела; дов^ела је (Бл); ч^им си се дов^ела (Го); ј^а сам ви дов^ела ст^оку; он^а је пров^ела (Бр); х^узда ср^ела за к^амен (Бо); да се он^а ср^ела са н^ек^им м^омком (Пож); ј^а се обр^ела т^у (Пл); п^ала он^амо (Рам); да н^е би п^ала он^а (Би); х^узда како му је п^ала (Бо); п^ала у бл^ато (Го); кол'и^ко је т^а с^ила т^ап^ут п^ала (Кн); зам^ало је п^анула (Жи); саш њ^им се ср^ет^нула (Коз); б^ила му је исп^ала; исп^ала му к^ила б^ила (Дол); д^уша исп^ала на м^ук^ама (Гуз); ј^а исп^ала (До); он^а се расп^ала (Коч); н^о му се није доп^ала; м^ене се доп^ала (Ле); она с^ела; ј^а кат би с^ела; т^о би с^ела ов^а м^оја м^ајка (Гр); докл'ѣ би он^а с^ела (Ли); м^огла си да в^ид^иш (С. До); п^а би м^огла (Бр^ћ); т^а је нев^еста д^ошла н^оћ^ас (Дет); кад је д^ошла; и д^ошла (Ша); д^ошла је На^фй'а (Би); д^ошла ф^ирма ис Та^ћка (Бо); п^ошла на к^оња (Ђер); да би ви ј^а п^ошла (Го); н^ашла се д^еца (Пе); пр^ошла св^адба (Ле); б^аба би прес^екла п^упак (Гу); из Гра^бља св^укла; н^ек^ако изв^укла (Го); с^амо пов^укла в^атра (Нет); ни ишла није у Гн^илу (Вр); от^ишла к њ^ојн^ој к^ући (Ђер); ов^а мл^адеш от^ишла (Тр); н^е з^нам да л' је от^ишла (Бу); от^ишла на контр^олу (Коз); дево^јка је от^ишла; ка[д] сам от^ишла он^о с т^об^ом (В. Лок); на ј^една в^рата уишла (Дол); уишла у т^у с^обицу ј^едну (Жи); из^ашла п^ам^етна дома^ћица (Вру); он^а изл'ѣгла (Врс); пр^ил'ика

ти није бoљā *изл'ѣгла* (Го); ёво да си *ул'ѣгла* у на̄ш вѣрт (С. До); кад је она̄ стoка *ул'ѣгла*; пѣрвo тā стoка *ул'ѣгла* у једно жито; ја нијесам *изл'ѣгла* тy нoј; (Ле); *пѣришла* (В. Лок); *рѣкла* ни је Цāка (Ос); онo што је *рѣкла* (Коз); *рѣкла* му мајка; *рѣкла* снахи (Дол); *рѣкла* му се; (Жи); што ми је она *рѣкла* (Ле); ако се она *рѣкла* нeкoм (Дет); *рѣкла* би; *рѣкла* тā стрина; била се *рѣкла* мoмку; Милeна е *рѣкла* овомe Хāсу (Вру); она је нoјнијем снахāма *макла* (Дол); *пѣрмакла* сам осамдесeт (Кон); *пѣрмакла* се шкoла (Брћ); моја мајка би се *дйгла* (До); у пoла шeс сам се *дйгла* (Жи); пѣрјен сeдам сам се *дйгла* (Се); ја сам и *подйгла* oбaдвоје (Ос); кāко сам и *подйгла* (Ка); ја сам се *подйгла* такo; *подйгла* се шyма у Гйльeву (Врс); она кат је *стйгла* (Жи); шта ја нe би *стйгла* (Ос); *стйгла* у тијем гoдинāма (Не); *стйгла* тā сйла (Бу); кад је Гйтoва влāс *пѣрстйгла*; тāд је Србйја *пoстйгла* цāревину (Прћ); вāма се *угрйјāла* машинa (Нет); ка[д] се *сйјāла* конoпља (Ле); мāl'й брoј се *сйјāла* (Врс); мајка није *сйјāла*; *пocсйјāла* пасyл (Уг); мајка *сйјāла* (Кл); нe би хāјāла (Леч); она је *oстāјāла* (Ос); *изокрeтāла* онe л'ёбoвe (По); ја би *шāшнула* (Трн); ја *зйнула* (Ле); није *зaмрќла* (По). жeна што ми је *пogйнула* (Кл); *зaмāло пogйнула* (Уг); *пoчeла* музика; кāсно *пoчeла* (Врс); ја сам *пoћeла* (Уг); она *oстāла* удoвйца; тā крљa *oстāла* (Брћ); она би *oстāла* на кoнак (Из); *oстāла* му жeна и дйјeтe (Ју); тāмо су му *oстāла* тā жeна и тā дeца (Леч); штā би да сам *oстāла* (Ос); *oстāла* за Блāжa (Го); ја сам такo *пѣрстāла* (Бл); није *пѣрстāла* (Ков); oдмā је *устāла* (Кл); па се е *сāгнула* (Д. Дуб); *пpoкиснула* (Бал); *дeнyла* (Вру); двā сйјeна *здeнула*; *oглyхнула* o[д] тoгā рāтa (Гу); *зaмрзла* се вoдa (По); да нe би варeникa *укйсла*; она би *укйсла* (Уг); нo је *фйкла* (Врс); она је *oглyхла*; кāко ми је *наћeла* (Гр); *пocāгла* се (По); *прcла* стoка по шyми (Ле); *прcла* тā стoка (Гу); што би се *пoкрйла* њoмe (Би); стoка *пoкрйла* (Бо); па *сакрйла* у пoдрум (Вру); ја би тo *сакрйла*; *пoкрйла* пeшкйром (Ле); чyла тy пѣрчу (Гу); нијесам чyла (Пр); л'йла *стрāву* (Дол); тo *сл'йла* јoј стрāву (Пл); свe тo *шйла*, она је тo *шйла* л'йјeпo (Дол); шта си тo *купoвāла* (Шар); чoрe *пoудāвāла* (Бр); тāмо се *пpoдāвāла* (Гл); *дāвāла* йзјавe (Гл); *дāвāла* дeрс (Дe); јeдамā се *удāвāла* (Го); тāмо се *пpoдāвāла* тā стoка (Гу); тāпyт се зeмљa *пpoдāвāла* (Дол); нијесам се вишe *удāвāла* (На); āждaја *дāвāла* имeна сeл'имa (Бу); мoждa си је *пoзнāвāла* (Го); *пoзнāвāла* и oнoгā Бyљa (До); тy би се *пѣрйављйвāла* (Са); дeца се *пѣрбaцйвāла* oвāмo (Са); йстo се она *распитйвāла* и за мoмка (Вру); ја сам те *зaмeњйвāла* (Го); *нaрeћйвāла* се (Гр); *зaмeњйвāла* јeднy (Чe); *нaмйрeвāла* јeсам (Ле); није она е *зaслужeвāла* (Пру); дeвeтнeс гoдйнā сам *уплāћeвāла* (Шар); димeнзија се *oдрeћeвāла* (Рач); пoсл'eн сам *распитeвāла* јeтрвe (Бр); ја би јoј свe *кaжeвāла*; нијесам вaлā нйкoм *кaжeвāла* (Дол); да се нe би пѣршйна *дйзāла* (Рам); *јāхāла* (Ли); *стāсāла* кћeрка (Са); она је л'йпcāла (Ле); и *пйсāла* йстo; и она је нeштo *пйсāла* (Бу); онo сам *пoвeзāла* мајкинo (Дол); што сам тo *свeзāла* (Гр); ја сам је *свeзāла* (Бал); *укāзāла* се пoтрeбa (Би); она се *пoкāзāла* дoбрa (Вру); нијeси чoвeкy *кāзāла* (Ков); јeси *кāзāла* мoмку; ја му нйсам *кāзāла* (Гр); што ми је *вйкāла* (Дол); мајка јoј је *вйкāла* и *вйкāла* (Го); сāмo *нйзāла* (Боб); вoлa сам *заклāла* (Бр); тy се *тyрāла* слāмa (Бот); тā би се вoдa *тyрāла* (Вру); нйштa се није *oсeћāла* (Бот); кaкo је *пāдāла* шyма (Бо); вoдa *йскопāла* (Баг); тy би се дeца л'eти

йграла (Дол); деца кад би се *йграла* (Би); деца како су *пєвала*; о Јереминдану би *пєвала* (Коч); *пєвала* сам и ја (Вру); нијесам ни *трагала* то (До); па се *чупала* (Кн); *разговарала* са њим (Жи); она е *венћала* (Д. Дуб); вратио која се *називала* (Би); она *обећала* (Го); и све је *дала* (Че); њојзина бил’ешка што ми је *дала* (За).

П.2.8.3. У средњем роду наставак је -ло:

богами слабо се *јело* (Бо); па се *прело* (Гл); *прело* се на прелу (Д. Дуб); све *урасло* у жбуње (В. Лок); једно што је *крало* тудје (До); касно се то *обрело* (Ле); све то у трње се *обрело* (Лу); то е све *пало* (Дол); ово није *пало* с неба (Бл); нас је *пало* посе овде (Го); *пало* хи је (Туз); девет крвова је *пало* (Вру); оно је *пропало* (Врс); све то *пропало* (Кн); онда је ово *пропало* (Др); *испало* јој добро (Вру); па кат би *испало* (Бл); *испало* му крило једно беше (Ле); касно је *испало* (Бо); посл’е то се *распало* (Др); посл’е се *распало* царство (Ки); шта би ме *спопало* тамо (Ли); није *мдогло* (Бр); овде се није *мдогло*; ал’ није се *мдогло* (Бо); не би се *мдогло* (Гу); *прдошло* то (Го); *прдошло* би годинама; није *прдошло* (Бр); *прдошло* је недељу дана (Бо); шта се *пресекло* (Жу); *расекло* оде било вил’ицу (Дол); *врхло* се и са волдовима (Тр); и *врхло* се (С. Туп); све је то *ишло* тако то; *ишло* се у шуму з волдовима (Бо); таг се *ишло* пешкє (Би); *отишло* нешто по браћи (В. Лок); *отишло* јој око (Ду); *отишло* навйше (Ос); *отишло* му око (Жи); посл’е је то *изашло* (Дет); *зашло* би сунце; (Коч); да не би се то *макло* (Дол); то се *дйгло* по тмуши (Ле); све то *дйгло* (Бр); у Пећ би се *стйгло* (Гу); све *стйгло* (Ков); све га *стйгло* (Ра); док није *стйгло* тал’ијанско жито (Из); нити се *угрйјало* (Го); шта би се *посйјало* (Го); па то се *сйјало* (Де); *сйјало* се ал’ мања кол’ичина (Врс); то се *сйјало* (Ка); па се то *сйјало* (Лу); па се *драло*; с тијем се *драло* (Кл); па оно рало *драло* се (Лу); све се *драло* са волдовима (Бр); *орало* се волдовима (Де); *простйрало* се по кући (Боб); два дана ти је *трајјало* (Бо); *врћало* се назат (Ра); па га *окрћало*; *окрћало* те (Трн); *окрћало* се (Вру); *преврћало* је то ка плук; то е *преврћало* земл’у (Д. Дуб); па то се тако *кретало* (Др); ту је то *крєнјло* (Пож); то е код свакога *крєнјло* (Ер); у томє се то *окрєнјло* (Трн); сат се ми се чини *окрєнјло* (Це); посл’ен је то *покрєнјло* дрүкшє (Ју); не *поврнјло* се (Ле); још и је *погйнуло* (Гр); дйјете *погйнуло* горе (Ки); *погйнуло* је њи десетйну (Бо); *пдчело* то да се узйма (Др); то је *пдчело* пшеница (За); сад је *пдчело* (За); кад је *пдчело* (Не); то је касно *пдћело* ти вашари; *пдћело* је то било (Пож); већ сат се *пдчело* мало (Бо); отадā је потл’є *пдчело* (Кл); то је тек *пдчело* каснијє (Леч); и то је *стало* (Го); *остало* је тако до кијамєта (Врс); двйје кўће *остало* (Ки); шеснаес је *остало* (Врс); па не би *остало* клас (Др); по двоје трөје *остало* (Кн); *остало* ти парā (Ју); дйјете *остало* у рүке (Бр); посл’є *остало* Зєчеви (Кл); да је бар штöгоћ иза нега *остало* (Лу); шєсторо децє *остало* (Коз); и оно што е *остало* (Из); и како је *настало* ово хубре вештāчкө (За); нисам ни ја знао како је *постало* (Бу); како је *постало* то прєзиме (Нет); нешто *застало* (Леч); оно ми *нестало* (Го); *нестало* ми га е (Врс); *грунуло* га (Гр); све *замрзнуло* (Бал); дöста и је *потрүхнјло*

(Ту); *фйкнуло* ми (Вру); штѣ се *надѣло* село Палѣво (Вру); *догрухло* ми (Гр); *презрѣло* (Кн); тѣ стѣкѣ *огрѣзло* (Лу); свѣ *потрѣло* (Бал); свѣ *сатрѣхло*; и по томѣ *надѣло* йме (Цв); нѣчим *притйснуо* (Тр); дѣста је бйло *утйснуло* се тѣ мржњѣ (Вру); бйло сѣмо се е *чѣло* (Бр); тапѣт се *куповѣло* (Вру); *куповѣло* се (Дол); мањѣ се *куповѣло* (За); *живовѣло* се (Бр); *путовѣло* се (Дет); дѣста се *гладовѣло* (Д. Дуб); нйје се *давѣло* (Бр); најприје се *давѣло* (До); нйт се *давѣло* (Пру); *признавѣ* дйјете (Пру); да те нѣ би онѣ *поврећйвѣло*; нйје се *обраћйвѣло* (Бо); *распитйвѣло* се (Вру); *распитйвѣло* млѣго (Вру); *обраћйвѣло* се са волѣвима (Жи); да се тѣ *појављѣвѣло* (Вру); нйје се *заграћѣвѣло* (Дол); кѣко се *обраћѣвѣло* (Жи); *зараћѣвѣло* (Ле); тѣ се свѣ *приказйвѣло* (Бољ); најпријен се *преказѣвѣло*; нѣкат се *преказѣвѣло* (Пру); свѣ се тѣ *йскѣло* (Врс); *успрйпсѣло* ми (Кн); *скѣкѣло* (Боб); тѣ се свѣ *повѣзѣло* (Ки); *вѣзѣло* се у снопѣве (Кн); ранйјѣ се *вйкѣло* (Би); тѣ е свѣ *мљѣло* дѣље; *мљѣло* се тѣ (Д. Дуб); би се *зѣклѣло* (Би); за Бѣжић се *клѣло* (Коч); свѣ *попѣдѣло* с небѣсѣ (Кн); тѣ је највишѣ крѣвѣвѣ *пѣдѣло* (Вру); *прокопѣло* дѣље ѣсвалт (Вру); *йгрѣло* се филцѣнѣ; *йгрѣло* се онѣ пѣткапѣ (Пл); пѣ се пѣсл'ѣ *чупѣло*; свѣ се тѣ *трагѣло* (Боб); нйје се *трагѣло* (Би); нйје се тѣ *трагѣло* (Бр); *препрѣдѣло* се (Де); тѣ се свѣ *снабѣвѣло* л'ѣбом (Бо); тйјѣ ѣбичѣјѣ се ѣде *дешиѣвѣло* (Тр); у мѣј рѣт се нйје *дешиѣвѣло* (Дол); *дешиѣвѣло* се (Гу); кѣко се *покрйвѣло* (Ли).

П.2.8.4. За мушки род у множини у употреби је наставак *-ли*:

те смо нѣшто *јѣл'и*; *појѣли* ѣлву (Го); јесте л' кѣд гој се *најѣл'и* пйтѣ (Ос); па смо *пл'ѣл'и* (Вр); ѣни би се *испл'ѣл'и* (Гу); пѣсл'ѣн би *прѣл'и* (Вр); до двѣнѣс би *прѣл'и* (Лу); свѣ су јѣј *претрѣсл'и* (Го); вйлѣма би *трѣсл'и* (Ер); мй смо је *крѣли* (Вру); пѣ су *повѣл'и* рѣт (Прћ); жйвѣт *провѣљи*; с Нѣфѣм смо *провѣљи* гѣдине (Бл); *спровѣл'и* на Вѣчѣ Лѣкву (Цв); *превѣл'и* (Кон); којѣга мѣмка су јѣј *увѣл'и* (Бр); изјутра би *извѣл'и* млѣдѣ (Би); пѣсл'ѣн би хи *свѣл'и* ѣвечѣр (Ст); *срѣл'и* га; да би се мй *срѣл'и* (Жу); ѣе су тй *пѣл'и* у крѣвѣве; ѣни су *пѣл'и* у крѣв тѣмо (Шар); *напѣл'и* Бйхѣр (Ле); нйјесу *мѣгли* (Бо); нйесмо *мѣгл'и* (Ру); ймѣ нѣкй *дѣшил'и* (В. Лок); *дѣшили* ѣде (Вру); *дѣшил'и* за мѣне (Го); зрѣно су му *нѣшил'и*; понѣшто би *нѣшил'и* (Вр); *нѣшил'и* смо стубл'йну (Пе); кат су пѣт *прѣшил'и* (Бо); *прѣшили* кроз Лукѣвицу (Бо); ка[д] смо мй *пѣкли* (Вру); *пѣкл'и* стѣлно (Де); пѣњѣве што смо *осѣкл'и* (Ос); нѣјзи *осѣкл'и* нѣгу (Тр); пѣново се тй Срѣби *повѣкл'и*; ѣни су се *повѣкл'и* (Нет); ѣни *повѣкл'и* на ѣјчевину (Ос); сѣмо га *вѣкл'и*; Деспѣтѣвићи *развѣкл'и* (Прћ); такѣ би тѣ *врѣл'и*; сѣмо би с тйјем *врѣл'и*; докл'ѣн га *изврѣл'и* такѣ; би *изврѣл'и* (Ду); *врѣл'и* тѣко (Бр); поред рйјѣкѣ би *йшил'и*; *йшил'и* би брѣдима; *йшил'и* да тражѣ девојке; за млѣдѣ су *йшил'и* најбл'ижй; четврѣтком су *йшил'и* (Би); пѣшкѣ су *йшили*; а нѣши су *йшил'и* у Пѣћ; *йшил'и* су пѣтом (Бо); ѣни су *йшили* (Бл); *отйшил'и* су за Грћкѣ (Бо); пѣслѣ су *отйшили* (Бл); мй смо у Македѣнију *отйшил'и*; (Нет); ѣни су *отйшил'и* у попѣве; *отйшил'и* свѣтѣви с кѣњима (Са); *йшил'и* (Бо); пѣ сте *ййшил'и* у онѣ кѣћу (Тр); шпорѣти су кѣсно *изѣшили* (Вру); *изѣшил'и* да ѣрѣ (Бо); ѣни би

изишл'у (Вру); њни би *изл'егли* и[з] сѡбѣ (Ми); па су *изл'егл'у* у Пазър (Па); сѡл што смо *ул'егл'у* (Рач); њни су посл'ѣ *зѡшл'у* (Прђ); *наишли* Добрѣнци (Жу); па би онѡ *рѣкл'у* (Го); би *рѣкл'у* доводѡк л'ѣта (Би); *рѣкл'у* уѡдѡла се; нѣјесмо *рѣклѣ* нѣмѡм (Бо); *мѡклѣ* су (В. Лок); *мѡкл'у* пѣчу (Трн); њни су Рѡмѣза *мѡкл'у* (Пож); њни су *дѣгл'у* рѣке (Гу); у ч'ѣтири би се *дѣгл'у* ѣзјутра (Д. Дуб); њни је *дѣгл'у* увѣс (Стр); *подѣгл'у* су му и спѡменѣк (Из); згрѡду *подѣгл'у* (Не); да би *стѣглѣ* сѣтра за пѣјац (Гл); ка смо *стѣгл'у* у Пѣћ (Де); *стѣгл'у* су нѡши лѣуди (Тр); *стѣгл'у* пред бѡлнѣцу (Брђ); нѣшта *постѣгл'у* нѣјесу (Ми); док су *постѣгл'у* да направѣ шкѡлу (Прђ); овѣ су дрѣгѣ *сѣјѡл'у* (Врс); ка[д] смо *сѣјѡл'у* жѣто (Тр); знѡм да смо *сѣјѡл'у* (Брђ); нѣјесмо нѣкат мѣ тѡ *сѣјѡл'у* (Трн); свејѣдно штѡ би *сѣјѡл'у*; *посѣјѡл'у* би (Бо); *сѣјѡл'у* би свѣ врсте жѣта; њни су *сѣјѡл'у* помѡло дувѡна (Бр); *сѣјѡл'у* мало бѡл'е (Вр); такѡ смо *ѡрѡл'у* (Врс); *ѡрѡл'у* смо (Бѡл); па би мѣ *ѡѡл'ѡл'у* (Вр); нѣјесмо се мѡгѡ *сѡстѡјѡл'у* (Го); једним арѡном тѣ би *пѡкрѣћѡл'у* врѡшал'ицу (Из); *уплѣћѡл'у* то у вѣнац (Коч); тѣ би ти *ѡсванѣл'у* (Лу); посѣн се *врнѣл'у* (Се); *ѡмрѣнула* би тѣ (Го); да л' се *врнѣла* да л' се нѣје; знѡш кѡко се *пѡврнѣла* (Гу); код нѣ да сте *сврнѣл'у* (Жи); тѣ су *сврнѣл'у* (Је); мѡдѣ се лѣуди *ѡкрѣтѡл'у* дрѣгѡм живѡту (Пож); *ѡкрѣтѡл'у* је (Бал); кат су *крѣнѣл'у* за Македѡнију (Нет); *крѣнѣл'у* да идѣ гѡре (Бл); *крѣнул'у* су (Бо); тѣ би *ѡмрѣклѣ* (Д. Дуб); шестѡрица *пѡгѣнул'у*; *пѡгѣнул'у* ѡко девѡјкѣ (Врс); е тѣ су *изгѣнул'у* мѡгѡ (Бѡб); *пѡчѣл'у* нешто да брѡбају (Др); пѡсл'ѣн смо *пѡћѣл'у* (Туз); бѣл'и *пѡчѣл'у*; (Це); онѡ *пѡчѣл'у* су (Бѡт); *пѡчѣл'у* вѡшѡри (Јеч); тѣ су му *ѡстѡл'у* некѣ синѡвци (Врс); нѣкѣ су *ѡстѡл'у* тѣ по Сенѣци; *ѡстѡл'у* стѡрѣ сѡмо (Баг); *ѡстѡл'у* су њни; свѣ овѣ стѡрѣ *ѡстѡл'у* (Се); што су *ѡстѡл'у* бѣл'и (Кл); пѡ су *ѡдустѡл'у* (Кл); кат су *нестѡл'у* волѡви (За); ѡд једнѡга крѣви *настѡл'у* (Баг); тѡ *пѡстѡли* овѣ из Орѡша (Вру); кад би се *сѡстѡл'у* ѡ слѡви (Кн); што смо се *растѡлѣ* (Бл); да би *ѡпстѡл'у* (Пож); њни да су *пристѡл'у* (Врс); тѣ Дубрѡву *надѣнѣли* кроз Добрѣњу (Вру); кѡко су јѡј *надѣнул'у* ѣме? (По); Мѡра јѡј *надѣнул'у*; *припнул'у* крѡву (Бал); *прѣснѣли* да трѡжѣ четвртѣну (Прђ); мѣ смо је *прѡпнул'у* (Вру); *надѣл'у* су хи као Бѡшнѡѡци (Пож); ал' су му такѡ *надѣл'у* (Кѡв); пѡ су јѡј *предѣл'у* ѣме; Фѡта јѡј бѣл'и *предѣл'у* (Гу); *припѣл'у* је тѡмо (Цр); за трѣ дѡна *прѣгл'у* те тѡ пѡкѣпил'и; свѣ су тѡ *прѣгл'у* (Из). онѡ камѣње *пѡкрѣл'у* (Би); би се *пѡкрѣл'у* (Вр); нѣсмо се ни *чѣл'у* (Пл); нѣсмѡ се *изѣл'у* (Врс); *купѡвѡл'у* су (Ѡст); пѡсл'ѣ свѣ *искупѡвѡл'у* (Са); кад смо *пѣтовѡл'у* (Д. Дуб); *ѡрганѣзовѡл'у* тѡ вѡшар (Бо); док би *пѡсѣтковѡл'у* (Вр); мѣ смо *стѡновѡл'у* онѡмо (Тр); *дѡвѡли* би ми; свѣ су њни мѣне *дѡвѡли* (Гл); *прѡдѡвѡл'у* је (Би); *дѡвѡл'у* ѡфце (Гл); *дѡвѡл'у* као на кредѣт; ѡндѡ *дѡвѡл'у* су нам плѣгове; *прѡдѡвѡл'у* (Уг); дѡбрѣ зѣмлѣу су *дѡвѡл'у* (Ѡст); *испрѡдѡвѡл'у* смо (Кн); да су *дѡвѡл'у*; зѡ шта су хи *дѡвѡл'у* (Ки); нѣга су *пѡзнѡвѡлѣ* (Бо); мѣ смо се *пѡзнѡвѡл'у* (Баг); *пѡзнѡвѡл'у* смо се (Жи); нѡјвише такѡ *упѡзнѡвѡл'у* (Кѡв); ѣто тѣ смо се *упѡзнѡвѡли* (Вру); *признѡвѡл'у* су хим (Гл); *ѡдлучѣвѡл'у* су (Гло); *ѡбѡлѣвѡл'у* су и црѣке (Лу); јѣсмо *сѡраћѣвѡл'у* (Са); стѡрѣ *ѡдлучѣвѡл'у* (Баг); њни су *ѡбраћѣвѡлѣ* тѡ (Бо); те су тѡ *истражѣвѡл'у* (Бо); ал' се *зѡдужѣвѡл'у* мѡгѡ (Го); *наплаћѣвѡл'у* пѡсл'ѣ (Гл); *прѣграћѣвѡл'у* (Жи); *ѡдрѣћѣвѡли* та безбѡтнѡ ѣмена (Вру); *пѡтписѣвѡл'у* се

(Гу); пòјасове *опасивãли* (По); *опасевãл'у* су се пòјасови (По); мî смо *брисãл'у* мётлòм (Кон); свî су *лагãл'у* (Ле); *искãл'у* ми двîје гòдине; они би ми *искãл'у* (Врс); *искãл'у* би (За); фистãни хинтанî се *рèзãл'у* (Дол); *скãкãл'у* (Кон); тû смо *вèзãли* кòње (Гл); *вèзãл'у* онè снòпле (Кон); они би *кãзãл'у* (Би); *кãзãл'у* да е она побèгла (Дол); *кãзãл'у* ò же кûћа (Ле); онò мèсто што су *прикãзãл'у* (Баг); тогã хãдãльã *прикãзãли* (Вру); би *вîкãл'у* (Коч); *вîкãл'у* би стãрî (Гу); такò би *вîкãли* (Вру); *сûкãл'у* на сòфру (Де); па би *мл'èл'у*; у воденийцу би *мл'èл'у*; тò би *мл'èл'у* (Вр); *мльèли* жîто (Д. Дуб); *жãгње калãл'у* (Коч); кл'йнови су *тûрал'у* (Кл); *турãл'у* у вòду лãдну (Гл); па би *турãл'у* у вòду (Бр); *припãдãл'у* пот Прфенòву (Бот); *откопãвãл'у* су нешто; у нãша су кућîшта *кòпãл'у* (Че); онãмо смо *кòпãл'у* (Гло); па га нèје *зãкопãл'у* (Го); мãло *искòпãл'у* (Вр); *кòпãл'у* у дрво (Вр); *кòпãли* би онãмо једну рûпу (Вру); *йгрãл'у*; *йгрãл'у* (Кон); мало *изиграл'у* (Дет); *йгрãл'у* смо гûцè, *йгрãл'у* кл'йсè, *йгрãл'у* бãкè, *йгрãл'у* дйћãнã; и *йгрãли* се кãмена; кûт би мî *обигрãли*; (Вру); посл'è би се *нèвãли* (Пл); мî *чешльãл'у* (Дол); па би је *ћупãли* (Д. Дуб); *почупãл'у*, *очупãл'у* је (Кон); мî би и *послûшãл'у*; би *преприједãли*; ка[д] су *осельãвãли* (Бо); тû су *насельãвãли* тè ãге (Вру).

П.2.8.5. У женском роду множине наставак је -ле:

мûзл'е би òфце (Фер); *озèбл'е* нòге (Ју); нãше су шûме *одрãсл'е* (Вру); мî *довèл'у* (Бр); *пропãл'е* (Бо); сãт су *испãл'е* хаљîне (Ки); кол'йко су то *мòгл'е* да нашкодû (Би); гòдине су тû *прòшле* (Вру); *йшил'е* су тè прйче (Бл); и тãпûт се *мãкл'е* ферèце (Трн); бòга ми су и òне *дотрајал'е* (Кн); жèне нйјесу *одустãјãл'е* (Пож); *остãдãл'е* су жèне (Бо); *остãдãл'е* су (Бр); *обрõнãл'е* би се (Бољ); òе су овò *гροхнûл'е* овè кûће (Туз); *остãл'е* тè три шфèрке (Прћ); *остãле* су ми кòсти у конòпљу (Го); *заглûхнул'е* ми ўши (Гу); *сатрûнуле* дãске (По); мî се *пòпел'е* гòре (Тр); некãко хи *поудãвãл'е* (Де); пã су јòш *прераћèвãл'е* (Бот); па *услужевãл'е* (Ле); тò вратйло *појãхãле* (Би); *јãхãл'е* на вратйло (Кн); на онã вратйла су *јãхãл'е* (Бољ); *кãзãл'е* би ни (Бр); òе се *покãзãл'е* (Кн); стãрè су *вîкãл'е* (Коч); *потûрãл'е* овãмо (Бр); *турãл'е* у мл'екãре (Бр); нîсу тò нешто *трагãл'е* (Кл).

П.2.8.6. За средњи род наставак је -ла:

овã су ми унûчãт *йшила* (Вр); па би тû свã *изйшила* (Коч); *жãгнãд* мãло *обрõнãла* (Бољ); којã су *остãла*; мртвã тû *остãла* (Ју); тã се дрвã *налãгãла* (Бал); *кòпãла* се грòбльã (Пе); сèла *опустèла* (Вр); на тãван се *пòпèл'а* (Ју); *куповãла* су се *жãгнãд* (Гло); *прекажèвãла* се (Пру); којã су е *записивãла* (Го).

II.2.9. Трпни глаголски придев

Глаголи чија се инфинитивн основа завршава на *-a-* у облицима трпног глаголског придева на читавом терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора показују колебање по питању репартиције наставака *-н(-)* и *-т(-)*. У највећем броју случајева бележени су у обема морфолошким формама, при чему није уочена посебна правилност у употреби двају ликова. Наиме, варијантност је присутна у сваком појединачном пункту, а говорници различите форме у дискурсу употребљавају напоре.

II.2.9.1. Примери са *-н(-)*³⁹:

прибр̃ан је био испрет два сѣла (Ст); мбр̃а, чим није *дсигур̃ан* (Пе); он је ишао у рат, био је *рања̃ван*, руке обадвије овако је држао (Ков); много сам био *пдишов̃ан* (Кл); ако сам и *васпит̃ан* и од оца; он је са̃т *шлогир̃ан* (Нет); ситнији̃ к̃ам̃ен *исц̃епк̃ан* са чекићом (Цр); *шк̃длов̃ан*, има право, оде нико нем̃а *шк̃длов̃ан*, так-гук случ̃ајно по једно (Ју); они су држал'и х̃ан, каф̃ану, лоциран је ће су Чингићи (Че); није ни нарот био *цивил'ишов̃ан*, више се нарот међу себе убијо (Рај); ја̃стук исто *ткан̃* исто пун вун̃е (На); он је *пдткovañ* са гв̃ож̃адима оздоб̃л (Трн); она град бедем *озид̃ан*, око цркв̃е от камена (Пр̃н); море да дође ко го̃ј хоће и ко је *непов̃ан* (Д. Пољ); као да је јућер *укопан̃*; он је био *прип̃сан* ћовек, имао је ћовд̃е (Уг); имала е једна плоћа вел'ика и *нацрт̃ан* инсан̃ ка што е жив (Бо); *осућив̃ан* је и на смрт и на вешање (Бл); св̃е то јесу бил'и *одабр̃ан̃и* људи, ал' ти он није био *одабр̃ан* (На); она је *пдишов̃ана* (Вру); не море демократија код нас, ти то знаш, ти си *шк̃длов̃ана* (Ју); баш оде под ов̃о бр̃до ће су ви *паркиран̃а* ов̃а кола; ов̃о ти је св̃е оде код нас *ископан̃а* јаруга (Рај); јабуку да пцај̃у, *свез̃ана* јабука (Лу); *упис̃ана* је у св̃а чуда свијета (Кл); храна да бид̃е *кух̃ана* за доручак и ручак (Трн); да му је цена *загарантов̃ана* (Шт); нијеси *окуп̃ана*; нијеси *окуп̃ана*, снахо, ов̃о тр̃еба најурит, ене ми *неокуп̃ана* тудијер ш̃ета (Ле); ја нијесам то тол'ик̃о *спрем̃ана*, мене није ни пресијецало (Дол); у то је време *одрећив̃ана* кол'ичина и за тебе као службеника и за мене као сељака; стар̃а црква код Пазара, ту је кад је *реновир̃ана* (Че); рупа *ископан̃а* (Би); ов̃а није она *шлогир̃ана* н̃о је убијена (Го); тап̃ут ти нијеси м̃огла никут девојку видет *нашим̃нк̃ану*, то није имало

³⁹ Имајући у виду да нам је намера да превасходно укажемо на расподелу наставака, наводимо све забележене примере, како оне са несумњиво глаголском функцијом, тако и оне где је глаголски придев трпни употребљен у служби правога придева.

(Ков); ону *сеџкану* паприку даде л' јој? (Бал); земљу да продаш не можеш, само ушур, оно што е *посијано*, и хајде, бeжи (Лу); то је било *глеђосано*; то је све *ковано* (Из); сутрадан су нашл' и *ископано* око тога дрвета; *уцртано* је са јужне стране, поред темља (Че); мене данима и данима не отвори нико врата, не види ни да л ми је *обрисано* ни да л ми није *обрисано* (Бал); има у Курану *написано* (Кл); *поцепано* (Трн); за време Другог светског рата, четрeс и петоро хи је *пострелано* за једну ној (Ју); сваком у свој тањир *ситано* (Би); ти опљачкал' и све, и стоку и имовина што е имало, жито, сијена, све то *опљачкано* (Не); мораш на Сеницу да идеш па за Кладницу па у Ђурсул'е тамо, то је *везано* (Шар); како је било, све *поцијепано*, јадно (Шт); ове су исто девојке и ове све, то је све *школовано*, све са факултетом (Ос); посл'ен имамо тамо ове, видел' и сте како је то *испреграђено* (За); *изаткано* па навезено; ја сам имаво и паре, и стоку и маcло и све и то ми је све нестало и носило и *пљачкано* а земља ми седи (Вру); кат то помену, *везано* је с тијем, један ис Палева довел' и му, а он будала (Ју); сто двадес хилада је *уписано* у Курану (Кл); оно месо *исџкано* у то (Па); имало је *претерано* тражу и остаљају те девојке (Дол); *помијешано* па то *изаткано*; овђем двојма сам дала по једно два метра памуком *поткано* (Го); ко да е *избетонирано* (Ер); дол'е је било *бетонирано*; то је историски *доказано* (Уг); то је *закључано* (Са); *изидано* горе (Ру); десет хил'ада оно црвено, оно *нацртано* ко кон'на онe нoфчанице; ни једно не би смело остат *неокупано* (Ру); *основано* на једно вратило *основано* то што ће да ткe (С. До); *обрадано*, мош њиве да одвајаш ка[д] се попењеш горе (Бо); она посл'е види да је *заврчано* (По); ковачи ковал' и и *укivano* (Из); то је *доказано* да је наш парадет из Црног Врха дошо (Бот); најприје пријесни, па су посл'е дошли *заковани* опанци (Др); моји бурзери сви су *школовани*, Титови ђаци (Че); имал' и су *ковани* опанци, ја хи носио нијесам; волoви јаки *пoтковани*, и бoга ми хи укопаше у л'иваду, не дадоше хим ни мрднут (Гл); *одабрани* ис тија двадес и осам, поново *одабрани* (Кл); њи отишло је онапут скоро десеторица у ту војску, који су *регрutowани* и отишли тамо и одвeли (Вру); много су л'ијепи, *набрани* нешто онo (На); *одабрани* људи, они се пошљау (На); то је хинта, сат кошулице се носе такве, онo мало *нагрбене*, то се ткало и прело и ткало (На); све су кашике *офашане*; стварно ко да су *офашане*, има нешто (По); ове двije сам школово а ове двije нијесу *школоване* (См); пусте нoге *свезане*, нете да помере (Лу); и дан данас такo седу и зато су *уписане* у сва чуда свијета (Кл); знаш шта су ове *укопане* зграде (Бу); дрва ко ти нису *маркирана*, немаш папире, не би могла да прођеш (В. Лок); ево ти сат су сва сeла *повезана* горе од Пештери (Со); *прeбрана* су на Косову; *најпребраније* пл'еме је било (Уг); ондар носил' и смо одeла *окупљена* (Трн).

П.2.9.2. Примери са -т(-):

он је био ко војник па је у Скопље заробљен и *отерат* у Немачку (Стр); на Трoјан тунa за време турско *оузимат* вишак жита и наш дeду одредил' и да терa то жито за Пољану (С. До); мој

брѣт је најстарѣ гѳре, ѳн је *шлогѣрѣт*, слѣб (Рач); ѱвијек је бѣо овѣ Вѣсо испрет Пѣрѳшѣ, ѳн је бѣо тѱ, јел' је бѣо дѳбар чѳвек, *ѱзгласѣт* је тѱ (Ст); *претѣрѣт* у Итал'ију; кад је нарѳдноослободѣлачкѣ војска дѳшла, они су га окрѣвил'и и уфѣтил'и су га и *стрѣлѣт* је, јѣвно је *стрѣлѣт*; код нас ѳђе јѣ не пѣнтѣм да је нѣко *тѣрѣт* на Гѳл'ѣ ѳток; јѣ сам *рањѣвѣт* тѣмо на Бѳснѱ (Прћ); ада јѣ сам бѣла *обѣвѣзѣта* око овогѣ мѣлѳк, ѳн ми бѣо нешто слѣп (Брћ); јѣ не вѣрујѣм на свѣјету на земѣлскѱ кѱглу да ѣмѣ наѣија такѳ *васпѣтѣта* (Пож); не вѣлѣ ни пѳган исѣн, кад је нѣћистѣ жѣна, не вѣлѣ *неокѱпѣта* да идѣш (Пру); ѣмѣ овѣмо зовѱ једна бѣјелѣ вѳда, ѳна је *прѳзвѣта* по тѳм бѣјелѳм кѣмену (Тр); најнижѣ темперѣтура на пѳдручу у Сенѣцу *зѣписѣта* трѣдес дѣвет са четѣри, трѣнѣстѳга јѣнуѣра (Че); за снѣу бѣло овѣмо трѣ јѣбуке, трѣпѱт *нѱцѣта* дѣвојачкѣ јѣбука (Прћ); шкѳла је *ѳсновѣта* седамдесѣт и дрѱгѣ гѳдинѣ, четѣри рѣзрѣда (Гу); нѣкат се јѣо л'ѣп мумѱрузан, јѣчмен, пшенѣица *сѣјѣта*; ѣво кѣко, на прѣмер, овѳ је трл'ица, ѳна је *ѱскопѣта* ко у вѣду некѣ чѣсма ил'и нѣшто, дѳста је пѳдѱбоко (Бр); у кѱћу нѣ мош, ил' је *ѱгнѣта* стѳка, нѣмѣш ћѣ; нѣјеси *окѱпѣта*, нѣјеси ћѣста (Ле); тѣ трѣбѣ онѱ спрѣму да спрѣмѣш па да је ондѣсѣш *орѣбѳтѣту* у дѳм тѣмо (Ко); кѱћа бѣла од л'ѣтвѣ, од бѣскѣјѣ пѣ *малтерѣсѣта* пѣ гѳре спрѣт мѣ а дѳл'е стѳка у пѳдрум (С. Пуп); јѣ за мѳје вѣјѣка што пѣмтѣм, тѳ нѣје бѣло *ѳдѣјѣто*; нѣко, блѣгѳш, нѣшта на дуњѣ не сѣјѣ, нѣти ти кѳ рѣдѣ, ѣто сѣт нѣ мош вѣдет да је *пѳсѣјѣто* двѣес кѣлѣ пшенѣицѣ у нѣчијѱ ѣвиу (Рај); сирѳтѣња брѣла онѣ копрѣве чѱпѣла, чѱпѣл'и онѣ оздѳл' лѳзе, нѣмѣ гѳре *пѳбрѣто* па чупѣ онѣ лѳзе (Врс); дѳста је бѣло *плѣћѣто* (Др); ѣмѣ дѳзнаке, ако дозначѣ шѱмскѣ Јѣлѣк, ѣмѣ изѣћѣ тѣхничѣр те дозначѣ овѣ дрѣва, ѳчекићѣ хи, тѳ шѱмѣр смѣјѣ да дѣ, оно *нѣѳчекићѣто* не смѣјѣ (Гл); тѳ е тол'ѣкѳ интересѣнтно, ѣмѣ *испѣсѣто* тѣ прѣча, ако мѳгѣднѣм да је наћѣм (Гу); тѳ су ѳбичѣји бѣл'и код правослѣвѣцѣ и овѣ наѣши којѣ су прѣмѣл'и ислѣм, тѳ је *зѣдржѣто* (Кн); ѣмѣ *ѱскопѣто* тѣмо на зѣмљѱ (Ми); умијесѣла тѣмо колѣч, *ишѣрѣто* онѳ, жѣто унѱтра (Прћ); тѳ је *ѳрганѣзовѣто* јѳш онѳ Дѣн млѣдѳсти (Ли); ѳндѣр *ѳрѣто*, јѳш *ѳрѣто* са тијѣм рѣл'има дрѣвенијѣм, нѣје имѣло кѣ сѣт што су имѣл'е овѣ рѣл'ице пѣ плѱгови сѣд; а *ѳдгнѣто* пѱна кѳла дрѣвѣ, знѣ се којѣ су бѣднѣаци; она наѣћѣ на тѳ врѣчѣње и штѣ е тѱ *пѳтурѣто* кѳ тѳ знѣ, кѳ тѳ знѣ кѣкѣ прокл'ѣштѣњѣ (С. До); такѳ је и *васпѣтѣто* тѳ дѣјѣте (Ши); слѱшѣ овѣмо, ѣмѣ педесѣт лѱдѣ *нѣѳружѣто*, кѱћу тѣ ти дѣј (Бр); онѣ невѣста побѣгла, ѳни хим јѣвѱ, они дѳћѱ свѣ *нѣѳружѣти* (Бѳб); ал'и сѣмо *нанѣзѣти* (Ле); јѣ знѣм да нѣје ѣѣ бѣло ѳђе, мѣ би бѣл'и *пѳклѣти*; у рѳпсто *тѣрѣти*, а у војску крѣлеву бѣл'и (Прћ); тѣпѱт су кѳњи *ѳржѣти*, уфѣти по двѣ кѳња (Жу); свѣ су ѳбичѣји *зѣдржѣти* (Врс); кѳ дѣца смо ѣшл'и у шкѳлу, *вѣзѣти* бѣл'и (Ст); бѣл'е *ѱскопѣте* тѣ мѣчве, и тѳ би покѣсел'ил'и тѱ конѳплѱ (Ст); ѣѣ је дѳста и на сѣлу, *узѣмѣте* су дѣвојке (Че); дѳћѣ кот кѱћѣ а дѱгмѣт *пѳкѣдѣта* (Ли); она су и ѳна за мѣне *вѣзѣта* (Па).

Напорѣдност двају наставка код глагола овога типа присутна је у и у другим говорима зетско-сјѣничког дијалекта. Тако је у говѳру Враке (Петровѣћ 1973: 215),

Ибарског Колашина (Божовић 2002: 94), Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 188), те у подгоричком говору (ЧИРГИЋ 2007: 118), док је у мрковићком говору стабилисан наставак *-т* (ВУЈОВИЋ 1969: 264). Стање које важи за већину зетско-сјеничких одлика је и осталих штокавских говора, те се тако варијантност наставака среће у србијанском Полимљу, где су присутна оба наставка, али доминантна *-т* (НИКОЛИЋ 1991: 485), у централној Шумадији присутна су оба наставка са слободном дистрибуцијом (РЕМЕТИЋ 1985: 328), исто је и у банатским говорима (ИВИЋ и др. 1997: 194), северној Метохији (БУКУМИРИЋ 2003: 267). Напоредно присуство двају наставака у облицима глагола истога типа познаје и српски призренски говор (РЕМЕТИЋ 1996: 508–509), говор Алексиначког Поморавља (БОГДАНОВИЋ 1987: 201), те горански говор (МЛАДЕНОВИЋ 2001: 429).

П.2.9.3. За разлику од претходно наведених примера, где се паралелно употребљавају оба наставка, бележени су и облици где се готово редовно јавља *-н(-)*. Углавном је реч о придевским формама типа:

овâ мало бйо, што кâжӯ, ни *стѣсâн* ни *скрѣсâн* (Ђер); *звâнй* Симион (Ра); кад би ја обӯкõ гõрнй и дõлнй вѣш о-тõгâ, онâ тâпӯт *звâнй* штõф кâнгâр; бâш смо имâл'и јѣдан стâн, један стâн смо имâл'и, *звâнй* стâн од дрвѣта, па тѣ верйге су бйл'е (Вр); йшл'и смо на кол'йбе, лѣти, на кол'йбе мй гõре, *звâнâ* бачйја (Шт); нѣ знâ ни ђѣ идѣ, млõго, на прймер, мõмак лошйјй а девõјка *бйрâнâ* (Баг); бојйло се у бојацйницу, па послѣ ето онѣ бõје, донѣклѣн ето [о]нõ заткйвâш *бõјâно* (Вру); свѣ *зâтровâно*, парадâјз *зâтровâн*, папрйка *зâтровâна*, шта гõј окӯсйш сад је *зâтровâно* (Жи); ја сам мõрõ да обильѣжйм и да јõј дâм нõвац и уговорймо, тõ е знâчй *загарâнтовâно*, нѣмâ мрّدâња вйшѣ (Вру); тõ су *õдабрâнй* лӯди (Ли); õн изабѣрѣ свѣ *бйранѣ* јунâке и двâ Србйна (Кн); имâло е *звâнâ* мочйла, мочйла *звâнâ*, па кол'ко трй тâ мочйла овол'йкõ, кол'ко овâ сõба, овâ сõба – трй тâ мочйла (Вр).

Употребљени у придевском значењу облици *бйрâнй* (гõс), *õдабрâн* (чõвек), *звâнõ* (мочйло), *бйрâнâ* (девõјка) редовно се јављају са *-н(-)*. Облици са глаголским значењем, међутим, углавном могу имати оба наставка (од глагола *звâт*, као што се види у примерима који следе, готово редовно су бележени облици са *-т(-)*).

С друге стране, *-т(-)* се бележи редовно у примерима:

ја нешто нйјесам о томѣ *упознâт* (Бр); кõ нйје бйо у пâртьйи нйје бйо *прйзнâт* (Прћ); мало *прйзнатйјй* чõвек у сѣло (Ли); јѣдна је у Сâраево бйла *удâта* а двйје су у Сенйцу жйвӯ, а тѣ двйје

млађѐ, једна у Сарæво била *удāта* (Дуј); једна била *удāвāта* у Црквине (Жи); једна је т \ddot{u} *удāта*, ймā трøе децѐ (Ков); нйјеси тй *удāвāта*? (Ли); Сабāхѐта, код Бāњѐ јој је øде к \ddot{u} ћа пā је *удāта* ђѐ øнø била зāстава øнде (Рај); једнøм øдавл’ѐн с \ddot{u} седнø сѐло *удāта* шћѐр у Бйјел’ѐ Вøде (Кн); јесам л’и јā дøшла øде за нѐшто ил’и øвāкø *удāта*, зāшта øвø?; тā ми је кћѐрка у Нāбøје *удāта* (Бр); у Мелāе *удāта*; она е била *удāвāта* øде у Мелāе; тā Сабāхка је *удāта* тāмо ка Рйбарйћу (Ме); *звāта* да вøдй рач \ddot{u} на о тøј свāдбй; *дāта*, дāлй је øтац и мāјка (Вру); øна је ис Пѐрøшā а *удāта* је гøре за једнøга Хазйра мусл’имāна је *удāта*; чøра је једна *удāта* у Смѐдеревø; једна је *удāта* у Ж \ddot{u} че (Ст); Мильøјка øнā, *удāта* за øнијем Јеврøмом (Стр); она је била *удāвāта* øде у Мелāје за једнйјем, пā је била јøш двāп \ddot{u} т *удāвāта*, посл’ѐн \ddot{u} зѐла Ђāфка (Ме); једна ми ø[д] стрйца шћѐрка била *удāта* гøре у Црнчу (Ми); øн је \ddot{u} мрø, øн је т \ddot{u} бйø а јā øде, и сāt øвā зѐмља тāмо *прøдāта* (Пе); за бøжй хāтар врātй се, чøра је *дāта* (Пл); øвā мøј дѐт øтишø тāмо код нйй ђе је øна *удāта* (Са); *дāта* је девøјка, øво ви øбѐл’еже (Ѕер); лāнскѐ гøдинѐ нйје *удāта* била (Цр); Крстøва шћѐр *удāта* у Свилāновø; нāша је тā компāнйја *прøдāта*; т \ddot{u} је мøја сѐстра øт стрйца била *удāта*, јøш је жйва (Че); øна гøре *удāта* (Со); ћѐркā му је *удāта* у Бѐøграт тāмо дал’ѐко (Ка); *удāта* је и øна тāмо (Не); цѐло Вучулøква је *прøдāта* Србйма; бѐше ми једна кћѐр *удāта* (Нет); øна је *удāта* у Тутйн (Из); øнø је *прøдāто* по сѐдам хйльāдā ѐврй (Ју); нйје *прøдāто*, тø свѐ стојй т \ddot{u} (Ос); и *дāто* је бøљѐ нø øвø сād шта рāдѐ свакйчас гласāње (Лу); йшл’и су на тѐ ц \ddot{u} мб \ddot{u} се и *звātй* и *нѐзвātй*, и код вāс и код нāс (Рај); нйјесмо \ddot{u} познātй са вāма и такø (Ков); \ddot{u} спѐл’и су да је раст \ddot{u} рѐ, тй пøгøнчйнй мāнйй су бйл’и *прøдāти* (Баг); *звātй* смо на свāдбу, ишø ми øвā сйн на свāдбу (Жи); мало *øдāбранййй* л \ddot{u} ди, мало речитййй чøвек (Ли); тѐ су ми ћѐрке *пøудāте* у Пазār, а двйје су øде код мѐне (Бот); ймā трйй ћѐрке, двйје *удāте*, једна јøш, Андрѐа (Шав); *удāте* зāве, свѐкрву нйјесам нāшла; двйје су ми шћѐри бйл’е у Сѐнйцу *удāте* (Дуј); øна је хøцѐница била, øне су *удāте* свѐ (Жи); *удāте* су ми двѐ (Са); øне *звāте*, без нйй нѐмā свāдбѐ (Ме);

П.2.9.4. Наставак *-ен(-)* стабилан је у облицима трпнøг глаголског придева, те ни једним примером нйје потврђѐно присуство варијантности, øдносно његове замене наставком *-ет(-)*⁴⁰.

Примери:

немø да си нйшта *узнемйрен*; хотѐл *øдрѐђен*; мøрø је кøњ да ймā *пøчйшићен*; сāмо мøрā да је *пøчйшићен*; исāн је кā Србйн кā мусл’имāн, øд крвй и øд мѐса *стѐчен* (Ке); *пøкрйвен* шевār; *затвøрен*

⁴⁰ Мешање двāју наставака код неких глагола øвога типа, øдносно појава ликова типа *жѐњет* карактерйше говор Алексиначког Поморављā (Богдановйћ 1987: 201), српски призренски говор (Реметйћ 1996: 509), те говор Гøре (Младеновйћ 2001: 429) и Гатња (Младеновйћ 2013: 367). Облицы øвога типа јављāју се и у северној Метохйи али врло ретко (Букумирић 2003: 268).

(Ле); он је, кажӯ, *убијен*, неко каже није *убијен* него *умрӯ*; беше у Пõжаревац *сахрањен* (На); даће некõга којӣ је за овõ *задӯжен*; *намешћен* кõ фӣр по два мётра и озгõр су мӯзл’и стõку; у рӣјеку му дõл’е казан *потурен вићен*, црномањас (Пр); није *постљен* вијенац ни ништа (Ра); трёба да је *надарен* некõ; ја би трёбõ да тõј пәртији бидём повёрен; он је посл’ё смрћи *рõђен*, посл’ё смрћи õчинё (Кл); тõ је скõро тå пӯт *намешћен* (Ки); тӯ сам радӣо у тӯ пећину хё бӣо Дрåжа Михåјловић *сакривен*; ако је неко *цёњен* дрӯк, пријетель (Рај); би рёкõ да је јучё она гл’ёћ *постљен* (Из); тåмо сам ја *рõђен*; она клас што је *излõмљен* (Трн); брåt му *жёњен* из Дӯјакå (Цр); *пронåђен* је некӣ с�ндук кåменӣ; ёродром имå, сåмо је *затвõрен*, *изрушён* је цёо; бӣо *жёњен* из Бӯђева, нåјстарији бӣо *ожёњен* из Драгõјловићå; је л’ *опрёмљен* онај Дõм културё?; ймå вође један *рõђен*; краљ Емануёл *ожёњен* Црногõркõм (Че); није *довёден*; *прӣмљен* сам у мил’ицију (Шт); *осуђен* је бӣо двåдес гõдӣнå знåш да си од бõга *ствõрен* (Бл); дёмек опрӯжен и л’ежӣ (Бо); ймå *одрёђен* чõвек, да л’ некӣ шӯмår *задӯжен* за тõ, ил’и некӣ дрӯгӣ овакõ са сёла, *задӯжен* је да кӯпӣ пõпашу (Бр); затõ што е *пёчен*; црёп је тӣпӯт *набåчен* (Гл); а *вићен* је, сӯвишё је *вићен* (Жи); *налõжен* шпõрет; тå је рӣбњåк *напрåвљен* посл’ё ослобођења (Шав); он је бӣо *погõђен* код мõјёга õца пå тӯ смо се ўпознал’и, тӯ сам га ўзёла (Се); бӣо је, да простиш, и *вићен* и л’йјеп; бӣо одбõрник, бӣо *вићен* (Туз); ја сам *осуђен*, Åмйре; он је *осуђен* вёћ.; он је *осуђен* што је убиõ сина, и немõ да га сӯдиш; овå је *неожёњен*; ја сам õде *рõђен* нӣсам помёрõ нигде (Уг); неће он хё је *загõђен* в�здух; бӣо је мåло дõл’е *притвõрен* пå га пӯстил’и; тӯ му један сйн *неожёњен* (В. Лок); мõј дёда бӣо *вићен*, гл’ёдан, вӣсок (Бот); свё овё дуња *ствõрен* кол’йко је тõ гõдӣнå прõшло тõ алах знå (Бот); свё ти јå знåм, бйстар, *отвõрен*; с�мо је *поврёђен* (Гр); с Бõс�нкõм *ожёњен* (Ли); дӯшек некӣ пӯњен вӯнõм; јõрган је *напрåвљен* (На); *ослобõђен* за центрåлу (Баг); врши се терõр на тёбе ёкономскӣ, д�жбине тё, *прогõђен* си да идёш у бригаде, да идёш на кулӯке; он је бӣо *прогõђен* млõго; *р�њен* дошõ п� посл’ё јõпёт ме тйфус закåчио; четрёс пётё је *завршён* рåt; овå Гёмбёш је *јурен*; он беше у Игål’ију, *зарбљен*, беше *р�њен*, з�дњица, да извйнёш (Прћ); с�мо један је спрåt опрёмљен (Уг); овå млåћӣ је *ожёњен* тӯ у Краљёво жйви и радӣ (Бол); с�мо један је остåо Зёно Х�мйдовић да није *р�њен*; с�мо један је ост�о *нер�њен* (Врс); двåес пётё је *прогõђен* мусл’им�нскӣ жйвалъ; *прогõђен* от стр�нё цандårå; õндå је *прогõђен* нårот бӣо (Ју); стån је с�д *кӯпљен* и рёдом онõ ствårи (Ос); ја сам такаф чõвек, ја сам такõ *опредёљен* (Нет); ймå цедилька овåмо *обёшена* (Бал); овå земåльскå кугла *ствõрена* од једнõг човёка и једнё женё (Бот); с�д *уведёна* вõда у кӯће; јå и с�д вõл’йм да сам чйста да сам *обучёна* (Гр); тå је ц�мйја *напрåвљена* прије двёста гõдӣнå; за тё је пårе *намешћена* овå ц�мйја; нõва шкõла *напрåвљена*; *напрåвљена* је п� је бйла пропåла; к�д је *прåвљена* нё зн�м; додӯшё ја нӣсам бйла *покривёна*; она је *покривёна* (Кл); она је онакõ на хõрåво *испрõшена*; тõ је *неизмёрена* ф�мйл’ија (Баг); *испрõшена* девõјка, неће; кад је *испрõшена*, не смйјё нико да е ўзмё (Ју); тõ је бйло мйзёрно да õдё им кћёр а да није *окйћена*; нёмачкå је вõјска *одвõђена* бйла свåкат (Рај); *огр�ђена* је бõровима (Ра); Фёма и овå *р�њена* (Шав); с�д је

постављена антена за мобилнѐ тел'ефоне (Из); она је ис Көрйтā пā досѣљена ту (Ју); пошто си рђена у ова крај, удала се у ова крај; немō да си поврѣђена да будеш ти нешто (Цв); е мaло савијена је; ја сам рђена код Л'ѣшка (Не); запрђиена била за њим; рōба обѣшена; она је била забрђена онō; ја пријављена за тaмо (Па); пўиђена (Пе); она побѣгла, а испрђиена; испрђиена да побѣгне за другим (Пл); браћа ми нијесу жѣђена (Рач); ја ако сам, нѣ дaј бōже, бōл'есна, а поквaрена (Ру); дрљача је мaло каснијѣ направљена; дōста су била жѣнска дѣца угрђжена, одвђжена; мѣне се чини сaт да су тa дѣца прѣвишѣ размaђжена; покрўвена сўшница папрaхђом (Са); забрђена свaкa, и Српкиња и мусл'имaнка је била забрђена нѣмa да је откривѣна кa сaт (См); тaмо спрѣмљена вечѣра (С. До); ја сам у Бўдиђе рђена; радила је гōре пā сaт пребaчена ту (Коз); кō погодио ова пилaт коjа су нђиена коjа су остaла, тaд ми чини учино; бōга ми свaкōм је прўжена, што се рѣкнѣ, пōмōћ (Лу); вōда довѣдена; свѣ јој глaва ољўштена (Цр); одрѣђенa кол'ичина; пōсл'ѣ је рата направљена шкōла (Че); ѓвде није она тўрена (Шт); тол'икō је мaсна, чўвена (Вр); ја сам била свaкат залўжена за тō јѣло; нaша е кўћа, кaкжў, досѣљена нѣђе одозгō от Бйшева; она је била чувѣна; она је била на свaкō сōбе цијѣњена; йстō моjа бaба чувѣнa, моjа мaјка чувѣнa; она је испрђиена била у Жўњѣвиђе и остaљена је (Вру); она је ѓтуд изнўтра опийвена (Гл); тa ми тѣтка била чувѣна; тaмо онō намѣиђена и окйђена; сaмо што је отпўштена била, ѓни су је гaђaл'и (Го); жѣна је затвōрена била (Гу); тō кa хѣрга покрўвена (Де); мōjа сѣстра рaвно гōдину седѣла испрђиена (Дол); јѣдна је ту из нaшѣга довѣдена у тa пōдрум ту а јѣдна је доведена ис Шaрōњa чaк (Жи); испрōшена била у Дрaгу (Жу); по пōла гōдинѣ би запрђиена била девōјка (Ке); она је била испрђиена у Рaдетину и ѓн је ўзō; тaмо тa испрђиена била; ту и рђена (Ли); неварѣна врникa(Ост); није имaло вōду пā је пребaчена тaмо (Врс); дōл'е била направљена она стругaра, онō другō свѣ није имaло ништа (Со); ѓвде отвōрена шкōла нaјприје у један хaн димитрйјевскй, ту је отвōрена шкōла; крѣнўо да бежй, а вōјска је била припрѣмљена (Нет); здрaвица се нōсй, она домaћин ѣ зовѣш, кйђена здрaвица; двaнѣстѣ гōдинѣ кад је Србиjа ослобђена (Прћ); она је покрўвена (Уг); конфѣкциjа ту направљена; конфѣкциjа кад је затвōрена? (Бол); јѣсу се, пaл'йл'и су ѓде јѣдну кўћу, штaлу, згрaду, тō је попaљено било (Не); свѣ бл'изо прaвљено да се не одаљўјў (Боб); ѓста гōре отвōрено (Бал); овō је направљено пōсл'ѣ рaта овогa на Кōсово; попaљено тō је свѣ било (Из); тō е свѣ заврђиено знaчй; свaкa жѣна код нaс носйла онў пѣчу, покрўвено л'йце (Ју); сaмо мaло овакō раздвђжено кa до овѣ гарaжѣ; ту помaло сијѣм тō, овō другō зал'ивaђено; л'ѣтно полдмљено ту кa тa трмкa ѓдовўт (В. Лок); пōсл'ѣн тō свѣ запўштено (Бол); тō је алаx хѣлешaнум одрѣдй тō је мѣсто благослвљено (Бот); тō је на тa дaн урађено; тaмо је забaчено, забaчено је тaмо у Ўрсул'е; у тōрове да стaвимо такō тō закйђено (Гр); тō је незамйшљено; пѣт ймa увѣдено ријекa (Из); рaђено; било је дōста фйрмй отвōрено; онакō скрўљено; рўчно рaђено, ниkака машинa, него срп онај (Баг); те ѓђе од Алўловићa пā свѣ до Рaшкѣ дōл'е свѣ спaљено било тaт; они Ђурђѣви стўпови што је подйђжено тaмо у Йвангрaд; тō је чўдо тaд рaђено; тō је сaд свѣ удаљено;

млого је Србѣ *потурчено* (Прћ); *кривено* је то (Д. Пољ); то је *забачено* (Др); то је сад све *растурено* (За); то је *направљено* око педесѣт пѣтѣ (К. Бун); то је *одвѣдено*, а то је исто нарот; пѣл'и у крѣф, пѣ је то *растурено* (Цв); ѣто није ком је *речено*; то је код ислама *забрањено*; то сужевѣрје је *забрањено*; није *брањено*; онѣ је код кућѣ *бѣдено*; јѣчам би се сѣјѣ ѣѣ је, овај, *огнѣдено*, а зѣп ѣѣ се није (Кл); кад ѣспаде онѣ свѣшта *саишѣдено* да се купјѣ (Со); *затвѣрено*, фѣбрика ѣѣхна, то прѣвѣтно; стѣмбенѣ пѣтѣње *рѣшено* за двѣ сахѣта (Рај); овѣ је другѣ све *потурчено* (Бу); *удѣрено* по глави (Кн); онѣ што је *утрѣњено* (Трн); нѣ бѣло *речено* ниѣкоме; свѣ је то *прекривѣно* мѣсом (Тр); *развѣјено* и ѣсправно (Цѣ); није *изграњено* (Цр); педесѣт другѣ је *увѣдено* самоуправљѣње, пѣ је *речено* изградња канѣла; ни дѣнас није *заврѣшено*; *урѣњено* међунѣродним закѣном (Че); пѣрче л'ѣма *избушено*; овѣ је *брушено*; свѣ што је *ствѣрено*, *ствѣрено* је с рѣдом (Шт); не пѣмтѣм кѣд је *насѣљено* (Бо); у *невѣњено* (Ли); свѣ *оверѣно* (Ми); тѣпѣт је имѣ *полѣжено*; збок тѣгѣ је *забрањено*; у пѣѣйну и тѣ *намѣшѣно* то л'ѣјѣпо (Па); док није бѣло на Кѣсовѣ *забуњено* (Пе); тѣд је бѣло *забрањено* да се учѣ дѣца тѣ у верѣнауку; *намѣшѣно* л'ѣјѣпо (Пр); ако је *устрављено* (Пру); то је бѣло *незавѣмѣно* врѣјеме (Рач); онѣ другѣ је свѣ *порѣшено* (Ра); ѣмѣ *отвѣрено*; нѣмѣ да е то *затвѣрено*; ѣн тѣмо ѣмѣ за ѣјѣм *остѣвл'ено*; *покрѣвено* под слѣму стрѣго, ил' је *покрѣвено* под шѣндру (Ру); то је бѣло свѣ о[д] дрѣвета *урањено*; свѣкѣ пѣрче земљѣ је у то врѣме бѣло *обрањено*; свѣ је то *напушѣно*; то свѣ да је *срѣњено*; стѣвѣ се одѣзгѣ камѣње то да би бѣло *потѣљено*; то је *закѣрдѣљено*; то је свѣ *закѣрдѣљено* (Са); *плѣњено* је то; *плѣњено* је и Мѣловѣну; а *плѣњено* је тѣпѣт то по тѣј цѣни нѣфѣца; то је свѣ *осѣљено*; у Тѣрскѣ је *осѣљено* бѣло (Ст); то је *зврѣшено*; то је нѣјприѣн бѣло *зѣвѣњено*, бѣш фѣнѣ; јѣ ти прѣчѣм чѣвѣно; да се то не рѣдѣ нѣшто *прѣтѣрѣњено*; то је *размѣжено* (Бр); тѣ је тѣпѣт *исѣрпл'ено* свѣ (Вр); ниѣ то бѣло *забрањено*; имѣло је *одрѣњено* (Вру); дѣста је бѣло и *пѣбијѣно* нѣшијѣ лѣдѣ; то је млого *пѣбијѣно* нѣшијѣ лѣдѣ (Гл); вѣл'ѣш л'ѣи овѣкѣ *замрѣчено*? (Го); није вѣљѣло ништа да јѣдѣ то *кривѣно* да се појѣдѣ (Дол); ѣмѣ *расѣчено* свѣ, и сѣбљѣ овѣкѣ ѣѣ *расѣчено* (Ер); из Дрѣгѣ је *досѣљено*; ако јѣј није *прѣсѣчено* нѣшто (Кѣ); вѣлѣ није бѣло *окѣњено* (Дѣ); *ол'ѣјѣљено*, *покрѣвено* (Туз); то сам имѣла *погѣњено*; ѣгѣвѣ чѣре ниѣје нијѣсу мрѣдѣл'ѣ, то је свѣ *забрањено* (Жи); знѣчѣ то је сѣло одѣвно *насѣљено* нѣше; нѣшто *увѣчено*; *покрѣвено* (Уг); јѣсу *потурчени* (Бу); они нијѣсу *жѣњени*; овѣкѣ су слѣјѣви нѣкѣ *тѣлѣжени*, пѣ то су бѣгри кѣ *тѣлѣжени* (Баг); о[д] *точкѣвѣ* опѣнци су *нѣшени* (Не); бѣл'ѣи *одѣјѣљени* (Дуј); *развѣдени* су ѣни (Ос); зѣдови бѣл'ѣи *покрѣвени* ѣремѣдѣм (Из); они су ис Црнѣга врѣа *досѣљени* (Бал); у Пѣзѣр су нѣјвишѣ Белѣпѣлѣци *досѣљени* (Нет); мѣлеѣи су ѣнѣл'ѣи, ѣни су *ствѣрени* од свѣтлѣсти, лѣдѣи су *ствѣрени* од ѣловѣчѣ, цѣновѣи од вѣтрѣ а ѣнѣл'ѣи су *ствѣрени* од свѣтлѣсти; лѣдѣи *зѣпѣшљени* бѣл'ѣи; они су бѣјѣги *насѣљени* ѣде, а мѣ ниѣсмо, мѣ смо тѣмо *рѣњени* (Кл); имѣл'ѣи су нѣкѣ нѣши што су бѣл'ѣи *зарѣбљени* у Нѣмѣчкѣ (Ра); *жѣњени* из Дѣјѣкѣ (Цр); такѣ да смо од тѣгѣ дѣна бѣл'ѣи *одвѣдени* (Че); овѣи су другѣ *ожѣњени* свѣ; тѣ ми трѣ сѣна седѣ, ѣни су *ожѣњени*; тѣ стѣнови су од прѣѣа *грањени* а *покрѣвени* слѣмѣм, пѣ л'ѣјѣљени, да извѣнѣш, бѣљѣгѣм (Уг); волѣви

што су *уфаћени* (Жу); бѝл'и смо *попáљени* свè (Бот); ёво овѝ су ми *одѝјелѝени* (Бр); мѝ смо из Добрѝнѝ ёстò óде *насѝљени*; Мѝјовѝћѝ су *насѝљени*, кажѝ, из Òстровѝцѝ (Вру); Нѝмци *зарòбљени* овáмо (Гл); трѝбáло би да су *досѝљени*; јер мѝ смо бѝл'и дѝца ранѝјѝ млòго *намѝчени* (Са); да се не нађете *уврѝјени*; свè се знá којѝ су тò бáдњáци *осѝчени* (С. До); тò су бѝл'е *испл'ѝтене* као душѝци од некòг плáтна (Бот); ёно вѝдѝ се кѝће, ље су онѝ л'ивáде *непокрòшенѝ* (В. Лок); нек су *окр̀пљене* на јѝдно мѝсто (Ју); òвце јòш нѝјесу бѝл'е *пòчѝте* да се мѝзѝ, сáмо изјѝтра (Ју); онѝ сѝстре млáђѝ којѝ су *прѝучене* (Не); сáмо сáд су се тáмо штáл'е *напрáвљене* (Болѝ); *закр̀пљене* пá нѝ знáш љѝ су *зáкр̀пе*; свè су ни *мáтичене* (Др); пá тѝ су гл̀пòсти *превazѝђене* (Д. Пољ); отпрѝје су *покривѝне* бѝл'е (Кл); мáњá мѝста у Ср̀бији су ѝнáче *запостáвљена* (Тр); тѝ су кол'ѝбе од плòга *сапл'ѝтене*, слáмòм *покрѝвене* (Шт); нѝкѝ *вѝзѝне* нѝкѝ нѝјесу (Бо); вòде ѝмáмо *доведѝне* двѝје; пел'ѝне бѝл'е *спрѝмљене* (Жи); нѝкáко овáмо *подвѝђѝне* (Ле); жѝне су тáмо *одвòјене* (Ли); *неисквáрене* (На); ѝмá др̀гѝјá жѝнá, старѝјá жѝна што су бѝл'е *покрвáрене*; *разр̀јеђене* онѝ (Па); девòјке рáдѝле и онá вѝс, *вѝзѝне* кошѝље (Рач); гòре ѝстò *намѝхѝне* (Ру).

П.2.9.5. Када су посреди различити односи основа глагола у облицима трпног придева, наводимо неколико важнијих напомена.

Глаголи треће врсте имају следеће облике трпног глаголског придева: сáмо *превр̀нѝто* овакò; др̀гѝ испод њѝга, ѝстò *превр̀нѝт* (Из); шѝљáв гòре а *развр̀нѝт* (Ст); пá ка[д] тò т̀ри невѝсти нá глáву, нѝ знáш кѝд је *обр̀нѝта*; јѝдну смо одвѝл'и на кòња, пá је тò шѝљáво, тѝ нѝ знáш кѝд је *обр̀нѝта* (Ме); тò је *прек̀нѝто* (Ра).

Глагол *попѝт*, има облике глаголског придева трпног са елементом *-ну-*: *јá пòпнѝта* на кòња пá ме стрá да ћу да пáднѝм (С. Ћуп); или без њѝга: *пòпѝта* је скрòс гòре (По). Глаголи типа *почѝт*, *прѝпѝт* и сл. обичнији су у краћим ликовима: тá нам кобѝла *прѝпѝта* (Цр); *прѝпѝта* је тáмо (С. До); *пòчѝто* је зѝдато (Бу).

Глаголи на *(-)нијет/(-)нет* имају облике:

нáнијѝта му је штѝта (Ту); што је *пòнијѝто* да се вѝдѝ ко[д] тѝ девòјкѝ што су пòнијел'и из дòма овѝ (Бот); тò је јѝдно бр̀до вѝл'кò *ѝзнијѝто* (Дол); нѝ дáј бòже, мòрá да је то *прѝнѝто* однѝкл'ѝн (Ру);

посл'ѝ *пренѝсене* су у Студенѝцу и дáн дáнас су т̀нá у Студенѝци (Ра); мáло су кá *изнѝсене* (Бал);

онò *изнешѝно* (Брђ); тá бòл'ѝс је из Àмерикѝ *пренешѝна*; тò ис Àмерикѝ *пренѝшено* онá варòла (Кл).

Варијантност форми присутна је и у Ибарском Колашину (Божовић 2002: 95) и васојевићком говору (СТИЈОВИЋ 2007: 189).

Глаголи прве врсте типа *маћ*, *таћ*, *дић* и сл. могу имати облике по првој и по трећој врсти:

што му је спомен *подијжен* (Прћ); ферџа је *мачена* (Трн); *примачена* је оде (По); она је *надијжена* (Пе); онџ Бурђеви ступови што је *подијжено* (Прћ);

та споменик је *подијгнџт* (Рам); кајмак *макнџт* (Дол); то је било педесџте гџдинџ пећа је *макнџта* (Уг); јел' она е *навџкнџта* (Ру); рџкџ ми је Гџран да су је доводиљ' и два-три пут *снемџгнџту* у Тутџн у бџл' ницу (Жи); џе је *макнџто* (Рај); мало је то *издијгнџто* гџре (Же).

Глаголи на *-сти* такође имају двојакџ форме:

побџден ту кџлац (Рач); крава *непомџзџна* (Д. Дуб); *побџдена*, то се звало баба, дрво јџдно (Ми); све *истрџсџно* (По); свџ жџвџ *покрџдено* (Цв). *зобџдени* ексџри (Дет); они су *зобџдени* (Бр); *истрџсџни* ћил' џми; свџ су *помџзџне*; *истрџсџне* јџмбол' ије (Ме); *џзгрџбџне* рџке (Ру);

два дрвета *побџђџна* (Ду); она је *потрџшена* (Пл); мл' џјџко *помџзџно* (Бр); кџље *зобџђџно* (Бо); *помџзџне* су краве (Ко); рџке *изгрџбџне* (Со); *довџђџно* је на црџјево (Др); трудна жџна не смџјџ нџшта да такнџ *укрџђџно* (Вр); онџ дрво што е *побџђџно* оде; није *крџђџно* ни стџка ни нџшта (Вру); два дрвета *побџђџна* тамо (Рач).

Осим облика:

дџбар дџо је *напџшџтен* (Баг); то е *напџшџтџно* сџло (Са); џно тамо рџдом, онџ су кџће свџ *напџшџтџне* (В. Лок); није шћџо да и остџви *некрџшџтџне* (Лу);

Бележенџ су, и то као чџшће, и форме:

није *зандџшџен* (Дуј); то је рџјџч *пџшџђџна* (Бр); то је рџјџч *пџшџђџна* бџла (Вр); сџд је црква *намџшџђџна* у Врсенице (Шт); она је *зандџшџђџна* (Ст); *напџшџђџно* гџре; то је маџсџвно *напџшџђџно* (Баг); бџло *напџшџђџно* (Брћ); *напџшџђџно*, нџма (В. Лок); нијџдно му није остџло *некрџшџђџно* (Лу); то је *упропџшџђџно* (Не); то је *зандџшџђџно* (Шт); да није *укрџшџђџно*; да није *укрџшџђџно*, но да џма свџкџ свџје лџжџште (Св).

Ипак, подновљним јџтовањџм нису обухвађџни глаголи попут: *плџс*, *јџс*, *зџвес*, *кџдат*, па стога нема ни ликовџ типа: *плџђџне*, *ијџђџен*, *завџђџне* и сл., какви су бележенџ у говору Мрковића (Вујовић 1969: 265). Варијантност форми присутна је и у Ибарском

Колашину (Божовић 2002: 95) и васојевићком говору (СТИЈОВИЋ 2007: 189), а тако и у другим штокавским говорима: трстеничком (ЈОВИЋ 1968: 150), говору северне Метохије (Букумирић 2003: 268), Пиве (ВУКОВИЋ 1940: 74), потом у централној Шумадији, где је код глагола прве врсте са основом на дентал алтернација скоро доследно спроведена, присутна је и у секвенци *ст* код глагола типа *наместити*, а јављају се и аналошке форме типа *кр̂ђено*, *п̂ђеђено* (РЕМЕТИЋ 1985: 329).

Ог глагола на *(-)т̂р̂(ије)т* и *(-)д̂рт* забележени су облици: бѣзбел'и ми је сѡба била *п̂р̂д̂ст̂рта* (С. Ћуп); цијел'е пантѡл'е *ѡд̂р̂те* бил'е (Кл).

Глаголи типа *к̂упит*, *т̂опит*, *зар̂обит* и сл. увек се јављају у форми са јотованим усненим слугласником, што се види из напред изложене грађе. Нема ликова *к̂упен*, *топ̂ено*, *зар̂обен*, *нап̂р̂вен* и сл., углавном несвојствених говорима зетско-сјеничког типа, а забележених у мрковићком говору (ВУЈОВИЋ 1969: 265). У говору северне Метохије такође у потпуности изостају (Букумирић 2003: 268). Нејотоване форме јављају се (али врло ретко) у трстеничком говору (ЈОВИЋ 1968: 151); консонантска алтернација на крају основе уклоњена је и у говору Алексиначког Поморавља (БОГДАНОВИЋ 1987: 202), призренском (РЕМЕТИЋ 1996: 509), горанском говору (Младеновић 2001: 430), и говору села Гатња (Младеновић 2013: 366).

Глаголи *(-)б̂йт* и *(-)п̂йт* имају облике трпног придева код којих је присутно колебање између два типа завршетака: *-вен*, *-вена*, *-вено* и *-јен*, *-јена*, *-јено*, па се тако јављају дублетне форме:

проб̂й̂јен на средњи (С. До); сѡк је *поп̂й̂јен* (По); *проби̂ј̂ена* рупа (Ту); ма̂ло су *уб̂й̂јене* (Бал); врат̂ило је б̂ило *проби̂й̂јено* (Би); ѡде *проби̂й̂јено* (Вр); тѡ би свѣ б̂ило (Ле); тѡ је м̂лѡго *поби̂й̂јено* (Гл); м̂лѡго б̂ило *разби̂й̂јено* (Го); кѡпље *поби̂й̂јено* (Де); тѡ би свѣ б̂ило *уб̂й̂јено* (Ле); св̂и су *уб̂й̂јени* (Ле); прѡзѡри *разби̂й̂јени* (Бал).

ов̂а п̂ут *проби̂й̂вен* (Бољ); ов̂амо посѣн је ов̂а п̂ут *проби̂й̂вен* (Ст); *уб̂й̂вен* са шт̂анѡм преко к̂ичмѣ, и *уб̂й̂вен* му б̂убрек (Стр); *разби̂й̂вено* т̂амо (Вр); све је *разби̂й̂вено* (По); ни ѡцом к̂ар̂ато ни ма̂јкѡм *б̂й̂вено* (До); т̂у *проби̂й̂вено* (Лу); врет̂ило изгл'ѣд̂а ов̂ако дуг̂ач'ко, па је на два дѣла *проби̂й̂вено* (Ша); једно др̂во т̂у *проби̂й̂вено* (Не).

За двојство наставака зна и говор централне Шумадије (РЕМЕТИЋ 1985: 331).

Осим облика *надљвен, -на, -но*, који су сасвим обични, са само једном потврдом присутна је и форма *на̀дљт*: цљо је бљо *на̀дљт* (Бал); као и један облик по III врсти: овакљ јој ђчи *надљнљте* (Ков). Облик са наставком *-јен* (*надљјене*) непознат је овом говору (Реметић 1985: 331).

Нисмо бележили примере глагола на *-јен* са јотованим сугласником основе типа *зављен, развљен*, који се употребљавају у говору Бјелопавлића (Ђупић 1977: 174) и Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 188), као ни форме са наставком *-т* типа *прљбљт, љбљт*, својствене говору Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 188), а бележене и у Пиви (Вуковић 1940: 74). Са стањем у нашем ареалу слажу се прилике у Ибарском Колашину, где је забележен само један пример са *-т* (*љзут*) (Божовић 2002: 94).

Глаголи на *-ивен* типа *саиљвен, прољљвен* у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони увек имају овај наставак. Нема форми са наставком *-ит* типа *на̀лљт, на̀пљт* и сл. (СТИЈОВИЋ 2007: 188).

II.2.10. Футур I

Футур I гради се помоћу глагола *хтљт / шљљт*, чије су енклитике: *љу, љеш, ље, љемо, љете, ље / те*, а као допуна на читавом терену испитиваног говора инфинитив је доста чешћи од конструкције *да + презент*⁴¹.

II.2.10.1. Прво лице једнине гради се помоћу енклитике *љу* и инфинитива:

шећер *љу ја наљ*, нљка шећљра; *ја љу отљс* (Бал); са[т] *љу ти покáзат* (Брљ); сàт *љу* вам *прљчат* којљ су прàзњици, кљ је гдљ; ако ти трљбà, јљдно *љу* ти *поклљнит*, љво пробљри (Из); дрљги пљт *љу* *ја припàзит се* (Лу); *ја љу* ви тљ *пљмољ* ал' да увљдљте дљцу и овљ жљне у сљбу (Нет); кàко *љу рљљ*; сàт *љу* ви *ја кáзат*; тљбе *љу* *ја сàт пљвес* љде (Ос); дà л' *љу дожљвет* сàмо да се наспàвàм; ако мљгу да ви помљгнљм, *ја љу* ви *пљмољ*; *ја љу* *прљчат*, а ви пљшљте (Трн); сàт *љу* ви *ја кáзат*; пà *љу* ви *ја* нешто

⁴¹ Више речи о односу конструкције *да + презент* и инфинитива у саставу футура првог било је у одељку о инфинитиву (в. т. III.1. и III.1.1.–III.1.4.).

испри́хат; попрічāј тї нєшто пā *ћу* ти ја *попрічат* за једну дрўгў ствāр (Цв); свє *ћу* ве *казат* (Шав); ја *ћу се покāјат*; пā *ћу отіс* код тїјā Зѡрнїћā да и посєтїм; нєка је, ја *ћу се ожєнит*; ја *ћу* јој *дāт*; за пāре ти не дāм, ако ћеш цāбє, ја *ћу* ти *дāт*; овб што *ћу* ти *дāти*, трї нѡћи опєри рўке и намāжи: ја *ћу* ти *казат*; ја *ћу гл'єдат* у йме бѡга да ти тѡ дїјете изл'йјечїм (Кл); ја *ћу*, сїне, *отіс* да тѡ твѡје йсе очїстїм (Кн); тї гл'єдā у мєне, ја *ћу гл'єдат* у тєбе (Тр); єво сāt *ћу* ја *нанѡјит* крāве (Туз); ѡћу, свє *ћу* ти *прїчат*; сāt *ћу* ја нѡјзи *казат*; єто кāко *ћу* ви *казат* за Рєљїну кўћу ћє је (Бо); штā *ћу* ти *казат*, сєло, чїтāво овāкѡ (Бр); вāлā *ћу* ти *рєј* за трўдну жєну; прїчā тї па *ћу* ти ја *додāват* (Вру); ја ймāм, єво ја *ћу нāј* єво двєста кїлā пасўља дѡл'е (Гл); ја *ћу донїјет* сād вѡду; хāј ја *ћу* тєбе *нѡмој*; нек је трєћї дїо Сїмѡнє, ја *ћу* је *узєт*; мāјко, ја *ћу* ти *ѡпрат*; прѡбāј тї сїр, па са[д] *ћу* ја *донїјет* баклāву и облāнду; са[д] *ћу* ја дрўгў вїльўшку *донїјет*; тї ми трāжи, ја *ћу* ти *дāт*; ја *ћу* ти *дāт* да попїјєш сѡк; пїтā тї, па *ћу* ја нєје *намїнут* да вїдїм, да се промўчїм; бѡјї се ја *ћу* га *остāвит*, ја *ћу запостāвит* (Го); пїтāте ме шта гѡј хѡј, ја *ћу* ви *испри́хат*; сўтра *ћу прѡј* крос Пљєвље; ја *ћу* му свє *нѡмој*; ја *ћу* ти сāмо јєдан слўчāј *испри́чат* (Гу); сā *ћу* ти *прїчат* нєшто ўкратко; ја *ћу наврāтит* у понедєљак; ја *ћу* јој *їспл'ес* (Дет); кат стїгнў тāчкице, ја *ћу донїјет* па да осєчєш онє купѡне; ко те дофātїм, чїтāву овў згрāду *ћу ѡбит* с тѡбѡм; ја *ћу* га *ўбит* (Ѓер); пїтā ме, ја *ћу* ти *прїхат*; ко ме не дāдў ја *ћу ѡстат* нєудāта (Жи); бāш *ћу* ти ја *прїчат* о мојѡј жєни; сўтра *ћу* му *порўчит* (Жу); бѡга ми *ћу* ти ја *прїчат* за мєне; вāлā лāко *ћу* ти *казат* (Ке); мāло *ћу* ти *стāвит*; тї слўшā мєне шта *ћу* ти ја *рєј*; ја *ћу* те звāт тел'ефѡном; свє *ћу* и *помлāтит*; са[т] *ћу отіс* за Файка мотѡром, *дѡвез* мил'йцију и свє ве *затвѡрит*; сā[д] *ћу* ти ја *прїхат*; нєка, ја *ћу донїјет* (Ле); хāј, што *ћу ѡстат* за на пїјац, дѡбога мєне; ја зāлагāј л'єба *ћу нāј* (Ли); сā[д] *ћу* ти *рєј*, пр'вї дѡктор што је тѡ је бїо Адємовїћ; богами *ћу лāгат*; сїгўрно *ћу изгўбит* гѡдину (Ми); тў и тў ја *ћу изāј*, дѡћїте (Ост); єво ти, са[д] *ћу* ти ја *нацўрат*; ка[д] су се узїмāл'и, тѡ *ћу* ти свє *испри́чат*; сāt ймā онѡ, кāко *ћу* ти *казат*, ко ћугўми; жўт, плāв, ада нєгїе *ћу* ти га *покāзат* (Па); Вāлā *ћу* ти ја *казат*: (Пл); кāt *ћу* ти *плāтит*? (По); кāt *ћу дѡј*? ја *ћу се покāјат* (Пр); ја *ћу прїпāзит*; свє *ћу* ти *прїчат*, шта ме гѡј пїтāш (Св); єво ти кāхва, сєди, ја *ћу* тѡ свє *заврїшит* (См); да ве повєдєм пā *ћу се врāтит* (С До); слѡбѡдно зѡвите ја *ћу дāт* ви (Кл); бāш дāнас сам мїсл'їла да идєм пā она вєљāше мѡжда *ћу испāнут* пā нїје испāла, остāла је тў (Уг); вāлā нїт бї трєбāла нї[т] *ћу* га *узєт* (Ле); јєс имāла прїча и тѡ *ћу* ти *прїчат* (Пр); тї пїши, ја *ћу* ти *прїчат* (Св); да л' *ћу се* ја нѡј *свїдет* (Ст);

односно *ћу* + *да* + презент

сїпā ми у шāјкачу, ја *ћу да* је *попїјєм* (Стр); дѡшла некā свѡјта једнѡј мојѡј стрїни и онѡ прїчāјў да *ћу* ја *да се жєнїм* (Вру); ако *ћу* пāре *да ўзмєм* (Пр); и ја *ћу да идєм* за децѡм (На) ја му нїсам кāзāла да *ћу да дѡћєм* овāмо (Гр); ада ѡде *ћу* ја *да сєднєм*, сўпер ми је ѡде (Баг); єво кāфу *ћу*

ја да донесѐм; ёво с[д] *ћу д[а] [иу]ѐм* да је припнѐм (Бал); зн[а]ш за кога *ћу да* те уд[а]м ка[д] си тако дивна?; т[о] је његов унук што *ћу ја да* те уд[а]м; громови нек п[у]цај[у], *ја ћу да сп[а]в[а]м* кот к[у]ћ[е]; и онд[а] *ћу да спр[е]м[и]м* р[у]чак и да ве чек[а]м (Ка); ја, мајко одо, дошао сам у ш[е]с, да бидѐм мало по граду п[а] *ћу да одм[а]рам*; осек[о] ми сланин[е] к[а] да *ћу да* га прев[и]јѐм на набој; ја *ћу* оде да жи[в]и[м] (Коз); шт[а] *ћу да* те лажѐм виш[е]?; ја *ћу* м[о]ју д[е]цу да кр[ст]и[м], нек д[о]ђ[е] да ми забр[а]н[и] (Лу); „Ја *ћу*”, каж[е], „да рад[и]м.” (Не); т[о] *ћу да* ви об[р]а[с]н[и]м (Нет); преговор[и] к[а]т *ћу да* бежи[м] да га узм[е]м (С Ћуп); е с[а]т оде *ћу да* те прев[р]и[м] (Цв); к[а]ко *ћу да* ти гар[ан]тујѐм кад н[и]сам ви[д]о шт[а] је; св[е] *ћу* л[у]д[и]ма да опр[о]ст[и]м; ја да напл[а]ти[м] нећу, ја *ћу да* ти д[а]м (Кл); и ја *ћу да* кл[е]кнѐм м[а]ло; ја *ћу да* идѐм у ђур[у]мл[’]ије (Кн); ајте т[а]мо, с[а]д[и] *ћу* ја да скл[о]н[и]м ов[о]; ја не знам кат *ћу да* к[а]жем ђ[е] *ћу да* изи[ђ]ѐм (Тр); ја *ћу да* ве сп[а]си[м] (Туз); с[а]д[и] *ћу да* га опт[у]ж[и]м, п[а] св[е] т[о] *ћу да* му одузм[е]м т[а]мо на де[о]бу (Уг); ја *ћу да* св[е] опр[о]ст[и]м; ја *ћу* св[е] да опр[о]ст[и]м ов[о] што е рад[и]ла; ја *ћу да* ви при[ћ]а[м] шиптарск[и] (Бо); к[а]ко *ћу* ја д[а] идѐм т[у]наке?; т[у] сам д[о]шла, и т[у] *ћу* ком[а]те да ост[а]ви[м] (Бр); м[е]не је о[т]ац р[е]к[о] до т[у] да ве испр[а]ти[м] и ја *ћу да* се вр[н]ѐм, д[а]љ[е] нећу; св[у] н[о]ј м[и]слим к[а]ко *ћу* ја да уп[а]нти[м] т[о]; св[у] н[о]ј ја м[и]слим к[а]ко *ћу* ја т[о] да пог[о]д[и]м (Вру); још ш[е]с *ћу да* те чек[а]м (Гл); он н[и]кат н[и]је знао ка[д] *ћу да* се пор[о]д[и]м; в[а]л[а] ја *ћу* Радмилу да д[а]м; ко бидѐм жив, ја *ћу да* је д[а]м д[а]љ[е] у шк[о]лу; с[а]д[и] *ћу* ја т[е]бе с[и]ра да донесѐм; ја *ћу да* одѐм у новѐмбар; ја *ћу да* јој сл[о]ж[и]м он[у] гр[у]ду с[и]ра; како г[о]ј бидѐ, ја *ћу* т[о] тако да рад[и]м (Го); к[а]ко *ћу да* идѐм с[а]т, онум[а]т нећу, с[а]т х[о]ћу (Ке); а ств[а]рно и ја *ћу* т[о] да к[у]п[и]м; св[е] *ћу да* ти при[ћ]а[м] (Ле); с[а]д[и] *ћу да* ти к[а]жѐм шт[а] е она трајила н[е]му; ја *ћу* в[а]с да узм[е]м (Пе); ја *ћу да* ти испр[и]ч[а]м (Св); в[а]л[а] ја *ћу да* ост[а]нѐм оде у кола; в[а]л[а] ја *ћу* оде да ост[а]нѐм (С До); т[и] ст[о]ј т[у], ја *ћу да* л[’]егнѐм (Пл).

П.2.10.2. У 2. л. јд. бележени су такође примери са обема допунама:

кат *ћеш м[о]рат* да запоста[в]иш (Бал); а т[и] шта *ћеш радит?*; т[о] се н[и]је гл[’]ед[а]ло д[а] л[’] *ћеш* т[и] ђет[е]ту ист[е]рат о[ч]и, н[о] д[а] л[’] *ћеш* д[о]гнат св[а] гов[е]да да се обадај[у] (Ка); ако биднѐ т[у], с[е]ди м[а]ло, и нешто *ћеш* и од н[е]га чу[т] (Леч); код н[е]га *ћеш* д[о]бит да се н[и]ђе не крп[а]ш; т[и] чет[и]ри д[а]на, п[е]ти *ћеш* д[о]ј (Нет); с[а]мо шта одн[е]сѐш т[о] *ћеш* испе[ћ] (Рај); т[и] *ћеш* ми т[о] испр[и]чат; с[у]тра *ћеш* д[о]ј (Ле); с[у]тра *ћеш* наминут (Ту); е т[и] *ћеш* д[а]нас п[а]нут у кр[ф]; т[и] *ћеш* посл[’]ѐ он[о] м[о]рат да исц[и]јед[и]ш (Кл); т[и] *ћеш* јој к[у]пит т[о]; да л[’] *ћеш* ми поз[а]јмит?; ако н[е]м[а] кар[ак]тера, да је његово, м[у]ку *ћеш* ви[д]ет (Тр); н[а]с дв[о]е ст[а]р[о], омр[к]ни, ал[’] да л[’] *ћеш* ос[а]мнут (Го); т[и] р[а]ди шта *ћеш* радит; гр[д]н[у] *ћеш* м[у]ку ви[д]ет (Го); е йм[а] т[а] кн[и]га, о н[е]му *ћеш* п[у]но нешто ви[д]ет и о кр[е]тању и о св[е]му (Жи); с т[и]јем *ћеш* умр[и]јет (Жи); не верујѐм да *ћеш* б[и]т такаф, Г[о]јко; оде *ћеш* б[и]т н[а] л[’]ето; т[и] *ћеш* ни је уз[е]т (Ле); он н[и]шта не ђ[у]јѐ шт[а] *ћеш* му р[е]ћ; (Пе); т[и] *ћеш* је д[о]вес оде (По); к[а]д *ћеш* нам к[а]зат? (Че); шт[а] *ћеш* ми дон[и]јет на св[а]дбу?; т[и] знади тв[о]е ка[д] *ћеш* д[о]ј за казанск[у] (Вру);

како *ћеш* сама ти свѣ да *радѣиш*? (Го); ти *ћеш* сѹтра да *радѣиш* овѣ, ти овѣ (Ју); кат *ћеш* ти, Мицо, да се ожѣниш? (Рај); дрѣвенѣ рало рѣјетко *ћеш* ѣ да *наћѣиш* сат (Врс); јѣ, ти *ћеш* да *сканпѣиш* од глади (Гр); ѣто штѣ *ћеш* ти да *напишеш* от тогѣ (Кл); ти ѹзми виљѹшку кѣ *ћеш* сѣ мнѣм да *јѣдѣиш*; свѹј *ћеш* ти тогѣ да *наћѣиш* (Кн); кат *ћеш* да *изићеш*? (Тр); ти томѣ детѣту нѣ мош да виђиш хѣир, но *ћеш* да *виђиш* шѣр (Бр); нешто ти се на двѣје раздѣјѣ овѣ жѣља, нешто *ћеш* да *запѹчиш*; ѣмѣш зѣставу, нешто *ћеш* да *побѣдиш*, па ѣпѣт на висѣйну некѹ глас л'етѣ, кљѹч, нешто *ћеш* да *закљѹчиш* (Го); ти *ћеш*, у ѣме бѣга, да се *удѣиш* и ѣдѣш у свѣју кѹћу (Шер); на кѣга *ћеш* ти овѣ да *превѣдѣиш*? (Пе).

П.2.10.3. У 3. л. јд. примери са инфинитивом као допуном такође превладавају:

ѣн *ће* нѣкако и *бѣт* дѣбро (Не); да *ће* пѣбаучкѣ ис, ѣн *ће* *изѣј* да ме виђи (Леч); са[д] *ће* ти ѣна *донѣјет* зѣјтин; сѣт *ће* ти *сѣпат* Зѣрица (Бал); свѣдба, женидба, тѣ *ће* ти *бѣт* и смѣјешно (Боб); свѣ *ће* ти ѣн *исприћат* од а до и, јѣ сам тѣ рѣкѣ, и вишка *ће* ти ѣн *исприћат* (Бот); овѣ *ће* ти, реко, *узѣт* пѣре (Брђ); ѣндѣ јѣ сам двѣдес и прѣвѣга септѣмбра са[т] *ће* *бѣт*, отѣшѣ на сѣбор, тѹ смо се виђѣл'и; са[д] *ће* ѣн *донѣјет*, нѣѣ остѣвио тѣмо (Из); тѣ се ѣшло дрѣгѣ вѣлѣ, ко *ће* гѣј *рѣј* дрѹкѣ, грѣши; за врѣме Тѣта нѣје мѣрѣ нѣкѣ да идѣ, ако *ће* нѣко *рѣј*, нѣје му рѣѣлно, лѣжѣ знѣчи; у Срѣбију ѣмѣ дѣбријѣ лѹдѣ, ко *ће* гѣј *рѣј* да нѣмѣ дѣбријѣ, ѣн грѣши дебѣло; е тѹ ѣмѣ стѣра жѣна, ѣна *ће* ти свѣ *попричат* (Ју); пѣ *ће* му мѣјку *ученгѣлит*; ѣна *ће* ти *нѣт* кѣфу и турѣѣ и на гомѣлу (Ка); да јѣ кѣжѣм прѣвѣ Гѣрану зѣ шта су ѣне дѣшл'е, пѣ *ће* ѣн *ѣјаснит* (Коз); мѣсл'ѣм да ѣде ѣмѣ јѣдна жѣна да *ће* *знѣт* (Леч); којѣ *ће* ми *ѣѣ* пѣсл'ѣ на таѣир (Ју); нѣмѣ сѣт ал'и и ѣни *ће* *стѣгнут* (Не); ѣн *ће* *зѣвнут* овѣ старѣјѣ лѹде; запѣши и нѣко *ће* ти *кѣзат*; сѣт *ће* *мѣрат* за нѣкѹ гѣдину да трѣжѹ некѹ лѣкаѣију (Нет); тѣ бѣг знѣ дѣ л' *ће* *бѣт* да л' нѣѣ (Ос); јѣдан брѣт што ми је ѹмрѣ сѣ[д] *ће* му *бѣт* гѣдина (Прђ); прѣвѣ кѹћа *ће* ве *срѣтнут* са л'ѣјевѣ стрѣнѣ (Ра); пријѣтѣи му тѣмо да *ће* му *пѣбит* порѣдицу; што га нѣје пѣтѣла да л' *ће* *отѣс* за нѣга (Рај); тестѣјѣ *ће* *ѣстат* (Со); тѹ *ће* ви тѣ нѣјбѣлѣ *испричат* (Цв); нѣјбѣлѣ *ће* им *причат* Ѳгѣн Јѣлић; ѣн је стари чѣвек, свѣ *ће* ви *испричат*; јѣш нѣко *ће* ти *рѣћи* (Бѣл); нѣѣ, бѣк *ће* *пѣмоћ* (Бу); е ѣн *ће* ти *причат*; ѣн *ће* ти свѣ *ѣпричат* ѣ томѣ срѣпскѣм; Такѣ, Тѣмо и Дрѣгољѹп, којѣга гѣј *наћѣш* ѣни *ће* ти *ѣпричат* (Врс); овѣ *ће* ви мало бѣлѣ *испричат* ѣ стѣријѣм; кѣ свѣм детѣту *ће* ти ѣн *рѣј* (Д Пољ); нѣгѣва је мѣјка тѹ, ѣна *ће* ви нѣјбѣлѣ *ѣјаснит*; имѣ кѹћа мусл'имѣнскѣ испод пѹта, прѣвѣ *ће* ве *срѣтнут*; ѣна *ће* ви свѣ *ѣјаснит*, мѣсѣм јѣш ѣмѣ тијѣ Срѣбѣ тѣмо и ѣна *ће* ви *ѣјаснит* (Дуј); мѣрамо да ѣперѣшѣмо, и не гарантѹјѣмо да *ће* се *дѣћи* жѣва са стѣла; мѣрамо да ѣперѣшѣмо ал'и не гарантѹјѣмо да *ће* се *дѣј* жѣва са стѣла; што *ће* ѣн *кѹкат* и *плѣкат* ви немѣ да се плѣшиѣте нѣшта; пѣ *ће* ти *дѣти* тол'ѣкѣ пѣрѣ кѣл'ко је тѣшко, нѣвијѣ, ал' ѣд ѣнијѣ *ће* ти *узѣти* дѣсет пѣстѣ трѣшкѣвѣ; ако бѣднѣ ѣнѣл, мѣлѣћ, ѣн *ће* *пѣбеј*, нѣѣ гл'ѣдат; и овѣ *ће* *прѣћи*; сѣт *ће* ми *ѣѣ* мѹж да му

је поклонѝм (Кл); Крајѝште се звало овѝ овѝмо ка Тријебинѝма овѝ сел'ѝнце малѝ и јѝ је чѝкѝ ка[д] *ће ѝзбѝт*, кат *ће ѝзбѝт* кад ѝни иду; ѝнде сврати питај ѝна *ће* ти *казат* право пѝт (Тр); нѝко *ће морат* да бѝдѝ мајѝр; хѝће валѝ ѝн, ѝн *ће* ти *прићат*; ѝе кѝме сѝдбина, тѝ *ће отѝс*; е валѝ ѝмѝ, сат *ће* свѝдба *бѝт* у недѝљу, ѝде *ће бѝт* повише продавницѝ гѝре (Уг); Адем је продавац а ѝгѝва жѝна *ће* вам *причат*; велѝ рѝј да *ће бѝт* дѝбро (Бл); ѝна *ће пѝј* сѝ мнѝм да је вѝдѝм кѝћи; нѝ знѝм да л' *ће мѝј* премѝшит, не дѝјѝ; ѝн *ће* ви *исприћат*; валѝ *ће* ви тѝ *казат*, јѝх (Бо); да вѝдѝм штѝ *ће* ми *дѝћ* нѝ сан; ѝна *ће* га *бегенѝсат*; сѝт мѝја јѝдна унѝка, вѝрујѝм да *ће* ѝна *бѝт* учѝтелица; сѝт је завѝршила факултѝт, те ѝна *ће* вѝрујѝм тѝ *се примит* (Бр); овѝ пијѝтаѝ ѝе запѝвѝ, тѝ *ће бѝт* дѝбро; ѝде *ће бѝт* дѝбро (Вру); помѝло нѝсѝш тогѝ брѝшна кол'ко *ће* ти *бѝт* за двѝ дѝна; да л' *ће* је *дѝчѝкат*; отѝшла онѝмо код Шабѝновијѝ, сѝ[д] *ће дѝј*; кѝ знѝ ка[д] *ће* ѝна *дѝј*; ѝна *ће отѝс*; вѝдећѝш да *ће* ти ѝна млѝго мѝкѝ *вѝдет*; невѝста *ће* пѝсл'ѝ *бѝт* ѝмѝрна за свѝдбу; нешто си хи надвѝсѝла, некѝ глѝс срѝтан *ће* ти *бѝт* (Го); тѝ *ће* ви *испричат* што нѝће нѝко ѝде (Ѓер); тѝрила под јѝстук ал' под дѝшѝк пѝрѝ, кѝ *ће дѝзат*; сѝт слѝбо иде на посѝ, па сѝт нѝ знѝм штѝ *ће бѝт* (Жи); кат *ће дѝј*?; гл'ѝдѝ чѝвѝка којѝ *ће брѝжит* тѝбе, да не брѝжѝш тѝ нѝму (Жу); мѝрѝ пѝсѝн да *ће бѝт* мѝчка жѝнско да дѝјѝ ѝбрас; нѝ знѝм да л' *ће бѝт* овѝ гѝдинѝ по пѝт ѝурѝ (Кон); тѝ на врѝнца, немѝ да га окрѝћѝш ни л'ѝвѝ ни дѝснѝ, ѝн *ће* те *пѝвес*; сѝ[д] *ће дѝј* кѝжѝм онѝмѝ што *ће* да пѝшћѝ жѝну; реко можда *ће* ме *бѝл'ет* јѝш вѝше; мисѝѝ бѝлѝ *ће жѝвет*; зѝви га тел'ѝфѝном, грѝм те убѝо, бѝга ми *ће се потѝшманѝт* (Ли); мѝсл'ѝла сам штѝ *ће бѝт* сѝ мнѝм; нѝму *ће пѝднут* на пѝмѝт; брѝга нѝма да л' *ће* ѝн *пѝнут*; и овѝ *ће* ти овѝј Идрѝс *рѝј*, блѝго мѝне (Ми); снаха *ће морат* овѝ гѝдинѝ ранѝјѝ да иде; овѝ *ће* ви *исприћат* от старѝга вѝкта (На); хѝј, да ни је нѝма знѝти кѝко л'и *ће се* Бѝјковиће *звѝти*; дѝца отѝше, нѝс двѝје остѝл'и јѝш некѝ дѝн, и овѝ *ће ѝстат*, нѝмѝ кѝ да рѝдѝ (Ост); бѝло штѝ *ће* ти *бѝцит* да би тѝ дѝјѝте посл'ѝ јѝло; јѝ сам мисл'ѝла она нѝће дѝј ни у Тутѝн, она *ће умрѝјѝт* (Па); Шѝфко, ко бѝднѝ сѝдбина, нѝма *ће отѝс*; ѝна *ће* ти *пѝбеј*; сѝт *ће* онѝ кѝћѝ *пѝнут* пѝ *ће* те *удѝвит*; немѝ бѝжат, бѝк те убѝо, врѝтѝ се ка кѝћи, кѝф *ће л'ѝј*; нѝ, врѝћѝј се, кѝф *ће л'ѝј*, они хѝте девѝјку (Пл); пѝслѝ *ће* јѝј *порѝс* чѝр онѝј мѝјки што га бѝјѝ (По); док си у вѝјску, овѝ *ће* ти *вѝљат*; јѝ тѝ нѝшта нѝ знѝм зѝ шта *ће* ми тѝ *вѝљат*, кѝко *ће* ми тѝ *вѝљат*, нѝшта јѝ не замѝшлѝм дѝлѝ; сѝ[д] *ће дѝј* (Пр); Пѝна *ће се напѝнут* гѝндѝ (Пру); седамнѝес тѝјѝ кѝсѝцѝ, кѝкѝ кад л'и *ће се* овѝ *ѝпрес* (Св); кѝ *ће прић* да трајѝ л'ѝба? (См); Мѝловѝн *ће* тѝ *знѝт*; јѝ нѝјѝсам бѝо тѝјѝсно да л' *ће* ѝна мѝне *узѝт* (Ст); она *ће* ве *ѝбит* са онѝјѝм кѝл'ѝма (С. До);

ѝзѝћѝ и мѝрѝ, трајѝ мѝсто, ил' *ће да иде* у шѝму ил', ако си тѝ, да је пѝшћѝш (В Лок); кѝ би рѝкѝ да *ће* овѝ време *да дѝћѝ* овѝкѝ; жѝне су знѝл'е штѝ *ће* да којѝ рѝдѝ, сѝт јѝк (Ју); јѝш мѝло сат *ће* и ѝн *да дѝћѝ* пѝ ћѝмо сви зѝјѝдно друштво; ѝна ѝпак *ће да се снаћѝ*, да умѝјѝсѝ, да опѝрѝ и свѝ (Ка); а штѝ *ће да чинѝ* с онѝјѝм? (Лу); не смѝјѝш нѝкѝг ни да устѝвѝш с кѝл'ѝма, нѝ знѝш ѝѝ *ће да те вѝдѝ* (Не); пѝ *ће* тѝ *да прѝтвѝрѝ* аутоѝмију; дѝнас јѝдна пѝртѝја, сѝтра другѝ, бѝг знѝ кѝко *ће* овѝ *да бѝдѝ*

(Прћ); көл'ко *ће да* не *кѡштā* доручак?; штā *ће* му, и онѡ *ће да остāvī* гѡре, ону бāбѡвину (Трн); док она порāсте, шкѡла *ће да изāђе* из мѡде; дāнас *ће да бӯдē* гѡрē нѣго прѡвī дāн (Бу); бīрāл'и су се прīјетелѡи *ђē* *ће да дā* ђевѡјку, *ђē* *ће да ўзмē*; кāко *ће* сирѡма *да га изēдē?*; кажē кѡга сāнā за тѡгā *ће да се удā*; сāмо се бѡгу замѡл'и, бѡк *ће да помѡгнē* свē (Гр); чијā *ће* л'ила дўжē *да горī* (Д. Пољ); пѡсē бѡга ми бојīm се сāt овāј нāрот *да ће да настрādā*; ймā један у Ўгѡ што *ће да* ви прīћā тē дѡгађāје; отīди код Амīра Гѡрћевīћā свē *ће да* ти испрīћā истѡрију; свē *ће да* ти испрīћā истѡрију прāvу (Ки); кѡ *ће* дāнас *да* му *крстī* дīјете; āдāљ бīла āдāљ *ће да ўмрē* нēмā љепотē и кāко *ће да бīдē* (Кн); сāt *ће да наīћē* овāј дрўгī мѡмак са бал'иркѡм (Тр); сā[д] *ће* ѡ[a] *идē* за Амѡрику *да се удāје* (Бр); кѡ *ће* онѡ сa[д] *да јēдē?*; за Нēмачкӯ *ће да идē* ѡна; сād за нēкол'ико *ће да идē* за Нēмачкӯ *да рāдī*; а кѡ *ће* ѡ[a] *остāvī* злāто у кӯћу; Менсӯр *ће* ѡ[a] [ид]ē за Нēмачкӯ, а кѡ *ће да* ми чӯвā овā говēда пѡсēн?; Мēнсӯре, кѡ *ће да идē* *да* купўјē нāмīрнице, ймāш некӯ грāну, нешто *ће да разгранā*; свē *ће да* ти се овѡ *остvārī*; нешто *ће да* ти се *остvārī* (Го); чāуш којī *ће да предvѡдī*, којī *ће да распорēђўē* гѡсте, којī *ће* мусāфīре прѡвѡ *да зѡвнē* на сѡфру (Гу); отīди па рēши кa[д] *ће да* је ўзмӯ (Де); о Божīћу *ће да напӯнī* трī гѡдине (До); кѡ *ће да* му чӯвā; ѡн нīје му кāзѡ што *ће да* му йштē трēћӯ (Ке); она *ће* свīјā трīдес љўдī *да угѡстī* (Ков); нѡ *ће да пāнē*; јāгмī се стрāна којā *ће* стрāна прѡвā *да ујāгмī* (Кон); ѡн *ће да* ноћī код мēне; кѡ *ће да* ми нāћē тел'ефѡн од Рāдошā? (Ле); којā *ће* вīшē *да* *опл'ēтē* бржē; јā му се мол'йѡ *да* ми јāvī дā л' *ће да дипломīрā* (Ми); штā *ће* ѡде *да изграђўјē?* (На); тѡ тогā што је дīрѡ *ће да напāнē* (Ост); ѡна *ће* ѡпēt *да* га зѡвнē дрўгѡ вēче (Па); она *ће* сād мīћу кāхву *да тӯрī* (Пру);

П.2.10.4. Нешто мање потврда футура првог забележено је за 1. л. мн.:

сāмо *ћемо* је покvāрит; мī *ћемо* му се јāvит; шпѡрет је врўћ, лāко *ћемо* му тӯрит кāфу (Бал); мī *ћемо* шкѡлу стāvит у Грўбетиће гѡре (Ју); кѡ знā дā л' *ћемо се* вишē вīћет (Ка); мī *ћемо* свī ѡде *стрāдат* (Лу); д[a] [ид]ēм *да* стāvīm јā кāфу па *ћемо* прīчат (Го); свē *ћемо се* зѡговѡрит; ил' *ћемо* ти мī тѡ *донīјет* *да* осēчēш (Ђер); у кӯй дāн *ћемо* дѡј? (Жи); сa[д] *ћемо* продўжит (Жу); *да* се врнēмо у Брāћāк *да* конāчīмо пā *ћемо* узēt сечивā тīјā овѡ ујўтру (С. До); мī *ћемо се* *закл'ēt*; сād *ћемо* овā пѡс пѡстит (Коч);

мī *ћемо* овѡ *да* нӯстīмо Бўгарима (Из); мī *ћемо* тѡ л'йјек сāмо *да заврīшīмо*, мī *ћемо да идēмо* кӯћи (Ка); ўвечē кат *ћемо да идēмо* у онē дўбирогѡ (Ли); мī се двīје зѡговѡрīмо *да* *ћемо да идēмо* на вāшир (Гр); Такѡ *да* *ћемо тѡ* идўћē гѡдинē *да* *припрēмīмо* тē л'йл'е; док сам жīва тѡ и јā и дēца *ћемо тѡ да пāнтīмо* (Д. Пољ); је л' вам прīчѡ што *ћемо да дѡћēмо* (Уг); пѡсē *ћемо* ѡпēt *да бројīмо* пѡново (Вру); мī *ћемо да* *остāнēмо* (Де); вāлā *ћемо да дѡћēмо* *да* ти йштēмо кћēr (Ке); вāлā *ћемо да ўзмēмо* један стāн (Ков).

П.2.10.5. Примери за 2. л. мн.:

што *ћете оти́с* она̀мо (Мел); ла̀ко *ћете се сна́ј*; да л' *ћете* у̀опште *до̀ћ* (Бал); ту́ *ћете* пола̀ко *и́с* (Брћ); сла̀ћѐ *ћете сна́ват*; најави́ се ка̀д *ћете до̀ћ* дру̀ги пу̀т (Ка); свѐ *ћете* се исцѝ́јепат на ту́ о̀граду (Пе); ка̀ко *ћете си́ћ* до̀л'е што она́ йма́ ова́ мо̀с па́ до̀л'е тре́ћи мо̀с; да л' *ћете се* ви́ *сна́ћ?* (Ос); свѐ *ћете и́с* ови́јем би́јел'им ма̀када̀мом (Ра); ка̀т *ћете* ни *до́ј* не́ће? (Д. Пољ); е ту́ *ћете* ви́дет; е ту́ *ћете на́ј* си́гурно (Дуј); нѐко̀к *ћете ни́тат* (За); е кот њѐ̀га *ћете оти́с* (Бо); да зна́м да *ћете* о̀дма́ *завр̀шит*; ако ви ја́ да̀дѐм рѐд, ва̀ла те́шко *ћете* га *уфа̀тит* по̀сл'ѐ (Је); ва̀ла *ћете по̀нит* не́што па́ да се о̀трује́мо сви́ (Јли); ту́ *ћете на́ис* с ко̀л'има, ова́ до̀л'њи пу̀т (Ме);

не зна́м ни ка̀[д] *ћете* ви́ да *до̀ћѐте* (Бал); йде́ се пра̀во, пра̀во *ћете* да *до̀ћѐте* до̀л'е у днѐ Вучуло̀квѐ (Не); ту́ *ћете* да *иза́ћѐте* (Ос); пр́ва ку́ћа што *ћете* да *замאַкнѐте* (Ра); ви́ *ћете* а̀свалтом да *идѐте* (Ме); у Борѝштѝцу *ћете* *о[а]* *[ид]ѐте?*; кот ко́га *ћете* да *идѐте?*; ви́ *ћете* па̀ре да *по̀трѝши́те*, а ку́ће не́ћете (На).

П.2.10.6. У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони, дакле, футурске форме са инфинитивном допуном доминирају у односу на аналитичке облике. Исто стање је и у староцрногорским говорима и говору Васојевића (Пешикан 1965: 179; Стијовић 2007: 182), у Мрковићу је футур са инфинитивом чест али ређи него у суседним говорима у Црној Гори (Вујовић 1969: 267). У Ибарском Колашину, међутим, превладавају форме са *да* + презент (Божовић 2002: 90).

Испадање везника *да* из везе *да* + презент, иако познато многим српским говорима (Реметић 1985: 323), у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони није потврђено ни једним забележеним примером. То није својство ни осталих говора зетско-сјеничког типа (Пешикан 1965: 179; Вујовић 1969: 267; Божовић 2002: 91; Стијовић 2007: 182).

П.2.10.7. У 3. л. мн. бележена су три реда облика – форме футура I са енклитиком *ће* и допуном у виду инфинитива или презента са везником *да* и облици са енклитиком *те*, пореклом од старијег пуног облика за 3. л. мн. *хѝтѐ*, које су и најзаступљеније на читавом терену:

ал' бржѣ *tē dōj* (Кон); да вїдїмо штã *tē rēh* за тѣ лѣуде (Ков); умрїјећу пã *tē* ти кѡмшїје *отѣрат* (Ка); јѣс да мусл'имãни *tē* дѡста *прãвїт* нѣзгѡду, ал' и јãко тѣ; ѡни *tē се најãвїт* (Пе); млѡго *tē* ни *повѣћат* (Ки); ймã педесѣт лѣудї нãоружãто, кѣћу *tē* ти *дїј* (Бр); нѣће *tē се појãвїт* (По); ѡни *tē се понãпїјат* (Ост); немѡ да ѡдѣ ѡна у пѣтак у Рожãе, јер пѡсл'ѣ ѡни *tē dōj* тѣ; у четвртãк *tē* ѡдмã *dōj* овãмо (Го); брїжїм кãкѣ *tē* ми *бїт* срѣћѣ (Го); штã *tē* ти? И сїнови сад нїшта (Жи); пã *tē закѣкат*: „Кѣкѣ Йльãзе, штã тѡ бї са тѡбѡм?"; нѣмã Јусã, богами *tē* га *уфãтїт* Ђерекãрци (Ле); не дãјѣ је, мѣне *tē* је *дãт* (Па); сã[д] *tē се посвãдїт* (Пл); цїјелу л'ивãду *tē* ми *прѣдїј* (Пр);

ѡне ти тѣ знãјѣ, свѣ *ће* ти тѡ *їспрїчãт*; ѡне *ће* ти свѣ тѡ *кãзãт* (Ос); замїшлѣѡ је нѣкãд да *ће* Нѣмци *ѡстãт* (Прћ); сãт *ће* ми *dōj* дѣца (Шав); нѡћãс *ће* те *превãрїт*, сѣтра *ће* те *прекѡрїт* (Д. Пољ); мѣку *ће вїдет* онї ћѡрнї родїтељї (По); бѣса ти је лѣцкã, ако трѣбã, тãмо *ће dōj* (Ле); нѡвїне *ће нїсãт* (Ме); ѡпѣт *ће се врãтїт* тї стãрї ѡбїчãји (На); вãр се, вãр се, не превãр се, нѡћãс *ће* те *превãрїт*, сѣтра *ће* те *прекѡрїт* (Пл); кол' ко *ће* га *бãцїт* (Св); свѣ *ће мѡрат* да плãтѣ (Ту);

мѣе *ће да* не појѣдѣ (Ос); тãмо мѡже кãт *ће да идѣ* код Рãдомїра (Шав); сãт *ће ѡне да се разїћѣ* ѡдãтл'ѣ вãльда (Гр); а ћѣ *ће овї да идѣ?* (Вру); ѡни *ће да идѣ* на дãн свãдбѣ да је ѣзмѣ тãмо (Го); сã[д] *tē да мїсл'ѣ* да је мѡја сѣстра (Кон).

И у говору Ибарског Колашина у 3. л. плурала у употреби су обе енклитике (Божовић 2002: 91), У староцрногорским говорима је готово редѡно *те* (Пешикан 1965: 179), а тако је и у Васојевїћима (Стијовић 2007: 182). У Враки је уопштена енклитика *тѣ* (< *хѡтѣ*) па је – ѡни *тѣ* ти *кãзãт*; *кãзãту* (Петровић 1973: 215–216). Енклитике типа *ћеју* и *ћеду*, које познаје говор централне Шумадије (Реметић 1985: 323), нису присутне у нашој зони, а ни у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта.

II.2.10.8. Облици футура I у ситуацијама када се енклитика употреби изã глагола у највѣћем броју случајева изговарају се као једна реч (и код глагола на *-ћ*, дакле).

Код глагола на *-ти* енклитика се додаје на окрњени облик инфинитивã:

јã сам бїла млада, л'їјѣпа девѡјка, *покãзãћу* ти сл'їку (Ков); *дãћу* јã нѡјзи стол'їцу нек сѣднѣ (Кл); *кãзãћу* ви бãш сãд; *превїкнѣћу* јã тѡ (Гр); *донїјећу* ти јã флãшу (На); *кãзãћу* ти (Ос); *покãзãћу* ви ће су жївѣл'и (Ст); *напрãвїћу* ти јã јѣдну пã ћу ти донїјет (Па); тãмо ѡдмã од шкѡл'ѣ пã тãмо, *кãзãћу* ви ћѣ су (Гр); *прїчãћу* ти јã тѡ (Дет); *наврãтїћу* сїгѣрно нѣће, акобѡгдã *наврãтїћу* нѣће сїгѣрно ко[д] тѣбе и мїло ми је да сврãтїм (Жи); ако вел'їш тї, *дãћу* ти марãму; *убїћу* те, *убїћу* те (Жу); *кãзãћу* ти сãт кãт изãћѣмо; мѡја снãха, *кãзãћу* ти сãт кãт изãћѣмо, дѣвет гѡдїнã ћѣ ми је седѣла

(Бр); ако знадѐм, хѝћу, *к̄аз̄аћу* ти (Трн); *врн̄ућу* ти ја свѐ; *от̄иш̄у* ја (На); ја ўвијек донѐсѐм и вишѐ, *даћу* му (Пе); ако не бѹдѐш мѝгѝ, врати матријал, *тр̄аж̄ићу* некѝг дрѹгѝг (Ос); *опр̄аћу* ти, мајко, ја”;

хај ми дади сѐстру, *к̄ун̄ићу* ти шта знаш (Го); ја ймам млѝго к̄рмача *даћу* ви вѐпра (Лу); ѝндѐ ћеш, мѝја шћѐрка ѝдма повише шкѝл’ѐ кѹћа, *н̄ит̄аћеш* је (Тр); дрѹги пѹт кад ѝдѐш за васику и *доб̄ићеш* (Пож); ако бѹдѐш йспр̄авна, *ост̄аћеш* жѝва; *уб̄ићеш* нѝкѝг и *доб̄ићеш* п̄аре; хај ўзми јѝш ма̀ло, *ка̄јаћеш се*; *намест̄ићеш* (Кл); нѝсу јѝш завр̄шил’и тѐ ск̄и ст̄азе, *вӣдећеш* пѝсл’ѐ кад ѝдѐш та̀мо; *вӣдећеш* ц̄рква йма; *вӣдећеш*, с л’ѝвѐ стр̄анѐ ти дѝћѐ ц̄рква (За); кат ст̄йгнѝш, *вӣдећеш* јѝдну ц̄ркву с л’ѝјѐвѐ стр̄анѐ (Тр); *вӣдећеш* гѝре тѹ чатма̀ру (Ст); ада *вӣћећеш* т̄и, мно̀го ти трѐба; г̄рдна, йди у кош̄ару погл’ѐда она тѐла̀т, позн̄адни тѐла̀т, *умр̄ијећу* па тѐ ти кѝмшѝје отѐрат (Ка); јѝдно стѝ мѝгара̀ пријен Лук̄ара̀ па она̀мо *вӣдећеш* јѝдну кѹћу (Ју); *род̄ићеш* с̄йна по њѝме; *вӣдећеш* т̄и, ја̀ко је ов̄а на̀ша Ра̀да дѝбра, *вӣдећеш* т̄и (Го); богами, брѐ, *уг̄ња̀виће* га (Бал); а *биће* пѝсла, а *биће* пѝсла (Ос); *уб̄иће* те кра̀ва (Леч); а ѝна г̄рдна све тр̄пи, ха̀ *биће* бѝлѐ, *биће* бѝлѐ; ја̀ сам м̄исл’ила *им̄аће* (Го); ако бѹдѐ шѝјтан, *глѐдаће* (Кл); ни јѝдно мѹшко н̄ије, све *род̄иће се* мѹшко (Коч); бѝгме, ако йма, *т̄ур̄иће* ти (С. Ћуп); *им̄аће* дѝста трѹлѝга, *им̄аће* дѝста и здравѝга (Ос); ко га ба̀ци дал’ѝко, *биће* берићѐтна гѝдина, ко га не ба̀ци, нѝће ба̀јаги б̄ит берићѐтна гѝдина (Св); *даће* бѝк, сат ће шкѝла (За); нѝка, *ра̀диће се*, *ура̀диће се* (Тр); *даће* бѝк (Д. Пољ); *испр̄ићаће* ти ов̄а љѝвек (Ки); ако йма, *учинѐће* ти бѝлѐ нѝ ов̄и (Ке); ако бѹдѐ шѝјтан, *глѐдаће*; *по̀ја̀виће се* дерца̀л (Кл); *мѝраће* да се прод̄адѹ (Не); да му помѝнѝш два̀-тр̄и пѹт, *дон̄ијеће* (Леч); ко ба̀ци на л’ѝјѐвѹ са рѝга она̀ вѝ она̀ кола̀ч, *биће* лѝша гѝдина (По); *даћемо* девѝјку (Бр); *посѐтићемо се* ба̀р нѝкат (Ка); *поседѐћемо* ма̀ло код мѝне, *рѹчаћемо* (Бољ); б̄ико, *вӣдећемо се* (Жу); и *завр̄иш̄ићете* да се не кр̄п̄ате по сѝлу (Ос); *бићете* задовѝл̄ни (Цв); *вӣдећете* јѝдну кѹћу са л’ѝјѐвѐ стр̄анѐ (Рај); йма̀ дѝл’е, *вӣдећете*, испод пѹта (Шав); ѝто *смијаћете се* а тѝ н̄ије за см̄их (Гл); слѹша̀ Смайл’е, немѝ д[а] идѝмо, ѝна је от̄ишла, *изг̄инућемо*; *даћемо* њѝму; ха̀ј ти ўзми кљѹсе (Ћер); *ка̀заћемо* ви за хѝфту да̀на, ил’ за два̀ да̀на (Ков); *вӣдећете* кад прѝћѝте та̀мо, канцеларија̀ дѝл’е, као мѝнта̀жно, лампѐрија̀ (Не); тѹ дѝћ̄ите, *вӣдећете*, *вӣдећете* (На); а јѝдна је више пѹта, *вӣдећете* йстѝ *срѐтнуће* ве; *вӣдећете* јѝш дв̄ије кѹће та̀мо (Дуј); йди Г̄ино, *тр̄аж̄иће* те (Тр); на Тѝпчидер се шт̄ампа̀јѹ п̄аре, однѝси гѝре, *измѐриће* на прѝцизнѝ терѝзѝје (Кл); от̄ид̄ите ви дѝл’е, *пр̄ићаће* ви ја̀ вѐруем (Ме); *завр̄ачаће* ти (По); *удаће се* кобѝгда̀ (На).

Глаголи на *-ст*, након измена финалне групе могу имати форме типа: *довѝш̄у* (најчешће) и *дѝвѝс ћу* (које се најчешће изговара са паузом између глагола и енклитике, при чему се акценат обично не помера на наредни слог):

пор̄аиће Жѝко (Коз); јѝдна јѝш на њѝзи не јѝдѹ је, а *по̀јѝиће* и њѹ (Ос); *от̄иш̄у* (Го); *сапр̄ѝиће* је моја мука; *изѝиће* је (Бал); *одвѝиће* је та̀мо (По);

исплѣс љу ти (Ба); *дѡвес љемо је* (Ме); *порѡс ље* (Ра).

Аналогијом је и: *отѡишљу* час пѡсла, хѡјте ви навѡше (Ст); *отѡишљу* јѡ с вама да ви кѡжѣм (Гр); *отѡишљемо* до њѣ (Ке); *изѡишљу* на брѡдо; свѣ око нѡшијѡ кѡћѡ брѡда, реко *изѡишљу* на онѡ брѡдо онамо гѡре (Тр); односно: *отѡљу* ја до ње (Го); *отѡљу* јѡ (По) (са испадањем једног *ћ* из групе од два иста консонанта настале губљењем финалног *-и*).

Глаголи на *-ћу* употребљавају се без финалног *-и*, а крајње *-ћ* обично се замењује са *-ј*, па су облици футура првог најчешће: *нѡјће*, *дѡјће* .:

нѡјћу кѡ Ејупа (Кл); хѡј ти, *дѡјћу* јѡ; *дѡјћу* да ви нѡћѣм утѡбус (Ле); а јѣдан гѡре ви чѣ: „*Осѣјћу* те, ако не родѡш” (Ост); *рѣјћу* јѡ Добрѡсѡву (Ка); *рѣјћеш* лѡжѣ овѡ стѡрѡ (Цв); *нѡјће се* нѣкѡ (Уг); *дѡјће* тѡ време кат љеш мѡрат да запѡстѡвиш (Бал); *дѡјће* ѡн за петнѡес дѡнѡ (Бр); *дѡјће* ѡн на трпѣзу пѡ љу му рѣј (Ка); а сѡт *нѡјће* жѣна ми, сѡт љу јѡ њѡјзи кѡзат (Бо); вѡлѡ *дѡјће* дѡнас (Жу); ти нѡшта немѡ рѣћ Везѡри, *рѣјће* пѡсѣн; ѡн се свѣ бојѡ *нѡјће* некѡга баксѡза пѡ ље му мѡјку ученгѣлит (Го); *нѡјћемо* ми пѡре до тѡмо (Тер); *дѡјћемо* ѡвечѣ (Жи); ако ти трѣбѡ, *нѡјћемо* нѣшто (Бо); *нѡјћемо* мѡ њѡ (Врс); *нѡјћемо* нѣшто (Бо); отѡди те развѡл’ите прѡк, *нѡјћете* нѡкте (Пру); *дѡјће* за петнѡес дѡнѡ (Бр); ѡјде да изѡћѣм, *рѣјће* (Вру).

У Васојевѡима су ове форме сасвим обичне (Стијѡвић 2007: 182). М. Божѡвић у Рибарићу и на Рѡгозни забележио је облике *рејћу*, *рејћеш*, *рејћемо* (Божѡвић 2002: 90), што се слаже са ситуацијом у нашој грађи из тих пунктова, с тим да се примери овога типа срећу и од других глагола.

Сонант *-ј*, односно финално *-ћ* у позицији испред палаталног иницијалног *ћ*- некада испада, па се бележе и ликови типа *нѡће*, *дѡће* и сл.: *дѡћемо* кад мѡгнѣмо (Го); *рѣћемо* јѡј (Жи); *дѡће* она (Бр); *дѡћете* ви да трајѡите (Бал); ѡмѡ пѡшта и *стѡћеш* ти до Бѡрѡ (Тр).

Према наводима С. Реметића, футур типа *доћу*, *доћеш* покрива „цело подручје Ш–В дијалекта и вѣчину говора источнохерцеговачке базе”. На основу података из дијалекатских студија, аутор закључује да је дијалекатска подлога стандарднојезичких форми *доћи љу*, *доћи љеш* изненађујуће слаба, имајући у виду да се испоставља да „од двају дијалеката који су ушли у подлогу књижевног језика јѣдан готово уопште не зна за футур грађен по том моделу, а ни у другом га нема у већини досад испитиваних говора” (Реметић 1985: 323). Када је о говорима зетско-сјеничког типа реч, може се рећи да су они овде сасвим обични. Бележени су у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 179), у Мрковићу се наводе од

глагола *пѡћ* и *дѡћ* (Вујовић 1969: 267). У Враки је увек *дѡћу*, *дѡћеш...*, *рѡћу*, *рѡћеш...* (Петровић 1973: 216). Облике *стѡће*, *стѡћеш...* *дѡћу*, *рѡћу* познаје и говор Ибарског Колашина (Божовић 2002: 90).

Форме типа *дошћемо*, *решићемо* и сл. нису својствене говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, а углавном ни осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта. Налазимо потврде једино за говор Ибарског Колашина (*ѡшћемо*) (Божовић 2002: 91).

Располажемо само једним примером употребе дужег облика инфинитива са енклитиком у постпозицији, и то из пункта где је забележено неколико потврда инфинитива са финалним *-и*: *ја мѡсѡм да мѡћи ћеш ти* (За);

Испред енклитичког облика за 3. л. мн. *те* (< *хѡтѡ*) бележено је:

немѡ ме грл'ит *мисл'ѡтѡ* некѡ мушкѡрац ме грл'ѡ; нѡка га, *дѡјтѡ* ѡни; тѡ си скрѡс крѡтко пошѡшѡна, *рѡјтѡ* енѡ што је грл'ѡ онѡ мушкѡрац (Го); *дѡјтѡ* Влѡхиње и Влѡси (Ле); они нѡћас улѡзѡ у кућу, *изгѡнѡтѡ* (Ру); ил'и да пѡћѡш ил'и *убѡйтѡ* ти свѡ што ѡмѡш (Бр); *погубѡйтѡ* и (С. До); Ђзгѡр вѡчѡ дрѡгѡ: „Немѡ сѡј, *родѡйтѡ*, немѡ сѡј, *родѡйтѡ*” (Ост); ал'и ако сазнѡдѡ, *убѡйтѡ* ме (Рај); ил'и да пѡћѡш ил'и *убѡйтѡ* ти свѡ што ѡмѡш (Бр); они нѡћас улѡзѡ у кућу, *изгѡнѡтѡ* (Св).

Употребом форми овога типа прави се морфолошка диференцијација између 3. лица једнине (*дѡ л ће дѡј*; *дѡјће*) и множине (*дѡ л те дѡј*; *дѡјтѡ*), стога не изненађује то што су облици за 3. л. мн. са енклитиком *те* фреквентнији од облика са *-ћ-*.

Исти облици у употреби су у говору Васојевића, и такође су знатно фреквентнији у односу на облике са *-ћ-*, који одликују говор млађих нослаца говора (Стијовић 2007: 183). У говору подгоричких муслимана, међутим, за разлику од околних говора у Црној Гори, нема форми типа *рејте*, *дојте*, већ је овде: *дѡѡ-тѡ*, *пѡблјѡѡ- тѡ* и сл. или *дѡѡѡ*, *тѡѡѡ*, који су са синхроног становишта чешћи (Чиргић 2007: 116). Исто стање је и у врачанском говору (Петровић 1973: 216).

П.2.10.9. У питањима се уместо енклитичких, употребљавају пуни облици помоћног глагола, који су ненаглашени:

Хоћу л' бит преко тел'евизијѐ? (Ки); Хоћеш л' и рòдит? (Ост); Хоћеш л' и ðòј? (Ту); Хо л' ми је прòдат? (Го); Оће л' тò да бй̀дѐ на тел'евизију? (Ка); Хо л' ми ðàт тў крàву? (Гл); Хо л' ме узѐт? (Бр); Хоћете л' нòћас за Тутїн? (С Туп); Хоћете л' навйше ð[а] идѐте?; Оћете л' јòпѐт негђе ðòј? (Ост).

Иако се пуни облици глагола *хтѐт* у потврдим реченицама употребљавају за исказивање волунтативног значења, док су краће форме резервисане за образовање футура I, нису ретке ни потврде грађења овог облика помоћу пуних форми, које су и овде ненаглашене:

урàдйћу, па да *оћу умрй̀јет* (Ту); тò је бй̀ло срамòта старй да чўјў и да кажѐш човѐку јà *оћу да се породйм* (Го); *оћу да ве преглушйм*, кàшљѐм, не мòгу (Пл); штà да рàдйм, *оћу* ђѐцу да *упропàстйм*; *оћу да цр̀кнѐм* (Кл); *оћу да ти кàжѐм* (Бо); јà *оћу да одвѐдѐм* кобй̀лу, пà да ўзмѐм кòња којй вòдй невѐсте; једна ми шћѐр и добй̀јѐ л'йшај óде, а тò је л'йјѐпа кà лўтка, шта *хоћу* јà (Ле); јà сам дошò да те прòсйм и *хоћу сà[д] ð[а] идѐм* да ти нађем óца гòре (Бр); тà стол'йца, јòк валà, кл'ѐцà, *оћеш пàнут* пà посл'ѐ да се убй̀јѐш (Ми); кад *оћеш да стàвйш* у шпòрет, с рукавй̀цàма óбавезно (Ост); свѐ тò окй̀тйш, свў тў згрàду, ђе е стòка, кад *òј да се кўпàш* у онў вòду (Ост); с мòмком се догòвори кат *хој да побѐгнѐш да се удàш* (С. Туп); *оће* вўк ðòћ пà пòклат му стòку, óвце (Лу); немòте му пўшћат вѐл'икў вòду *оће се угўшит* (Из); тò се бàјѐ кат *хоће* нѐкò да се *жѐнй* (Со); *оће* жѐне да *посатй̀рѐ* тàмо (Бољ); пàшче не вѐлà да удàрй ногòм, кажѐ *оће да бй̀дѐ* дй̀јѐте чўпàво кà мàчка и кà пàшче (Боб); јà би је напўнио нò овò млòго слàбо, *оће да се поцѐпà*, тѐжак компй̀р (Ка); а шта ми *òће?* Јесам дàо онол'йкѐ пàре, и сад вй̀дйш? (Пе); кò пијѐтàо кад *оће да пѐвà* (Вру); четй̀ри гòдине нй̀смò се изўл'и кад *оћемо да л'ѐгнѐмо* (Врс); тў и тў *хоћемо да те дàмо* (Бр); вàлà *оћемо* óде да се *настàнйм* (Вру); остàвте пàшче, брѐ, шта *оћете сàд*, да му вàдйте и[з] стомàка (Пе); обўчй̀те се, *оћете озѐпс* (Трн); *хотѐ мй̀сл'ет* бòк знà штà е (Кон); све зна да спреми, да е пўстй̀ш тры̀дес лўдй̀ сàд да *оће да ти ðòћѐ* за рўчак (Ков).

П.2.10.10. Негиране фòрме футура I као допуну у највѐћем броју случаја имају облике инфинитива:

нй̀кат *заборàвит нѐћу* кат ме нй̀јеси дàла да се смй̀јѐм; дà те ми пўшку, *нѐћу* ви узѐт, нѐмàте брй̀гу (Ле); пà ђе бй̀ло, *нѐћу мòј сàма* (Ост); *нѐћу* ти је, *намѐстит*; *нѐћу се* јà млòго мўчит (Кл); јà *нѐћу* на тў сѐдницу *ðòћ* (Пож); ѐ, вàлà, дрўго, *нѐћу* ти вишѐ *ðòћ* óде (С. До); ѐ, шта те брй̀га, тй̀ тò *вй̀ђѐт нѐћеш*; познàдни телàт, *нѐћеш знàт* да ти и нѐма (Коз); ашто је л'й̀јѐпо, *нѐј* ми вѐроват (С.

Ћуп); ја у Пероше не долазим што се *нећеш ти запосл'ит* (Пе); *нећеш ми ништа досадит* (Кл); што *неј дој* да видиш (Гр); ја сам богами радјила, и у Добрињу, ада ће се *сѣтит неј* (Бр); ко не поштујеш твоју веру, ти *неј поштоват* никога (Жу); што ми *неј дозвол'ит* да те пољубим (Кл); твоје богство мене ништа не донеси и ти се понеси саш њим, а неј ни сенку јој *видет неј*; ту избјја ис једнога крша вода, па *неј вероват*, то није мала вода, то је сила и сила вода (Ке); ти то *неј трпет*; не смјјеш што јој *неј дат* ако га имаш (Ле); верујеш л'и, ево *нећеш ми вероват*, ка[д] су ми рекл'и син, ја сам се онесвијестила (Боб); она ће живећ ваздан гладна, она ти *неће заћ* ни у њиву ни у шталу, боже сачува (Ка); да те сечемо том истом том границом је су те они секл'и, стара жена, то *неће зарас*, не смјјемо (Ка); ако затворим ово, нико ми *неће то платит* (Леч); причају са њом, те оће бит, те *неће бит*; на срет пута л'егни нико те *пробудит неће* (Не); л'и то све немa које ме *неће стигнут* да ме послуша (Ос); није мого да оде што *неће се одрећ* имања; ада бога ми њи *таћ неће*, док су оде, нико жиф (Пож); ако *неће играт* онамо је му место није (Гу); е вала *неће* ни ова *дстат* (Ли); он никад *неће прој* него ме поздрављ; мене можда *неће требат* (Ми); *неће* то *бит* такo (Ли); од тапут су забранил'и, што *неће имат* л'екарска уверења: здрава, срце добро, па да поће (Жи); *неће дој* да му помогне; *неће* ништа *фал'ит*; *неће* ми ништа *погоршат*? (Го); оће бит, *неће бит*; немo се умиват и *неће* ти више *ребат* (Кл); свакa час, *неће* ти шта *реј*, л'ијепо се пита, седну попију каву; (Св); кад ми изумремо, *неће доћ* нико ни да види оде је смо бил'и, нити га занима (Ст); он *неће да престане* (Па); данас му га *дој неће*, сигурно; е вала је имала лада ове године, ко није имала лада, никат га *неће* ни *имат* (Кн); макни ти ова цибанлук, скрајни се доле једну годину дана, ово више *бит неће* (Вру); *неће* он нама *узет* краву испред овал'икe деце (Бољ); он ноћас *неће мoј дој* на теравије (Нет); ором је ти не мош узет данас водит што *нећемо* један *погнут* оведе (Бо); како су га ценил'и, то *вероват нећете* (Коз); ви богаташи па дошл'и да проберете, е *нећете* ни трећу ни четврту ни сенку *видет*, ја за богство не живим (Ке); сад за Сеницу тамо се *врђат нећете* (Гр); видиш ову л'епоту код нас, што *нећете доћ* оно кад у цвијет буде (Лу);

нећу да умем сутрадан (Кн); то *неј да бидеш* зависна за то (Гр); *неће да се одл'еди*, не бoј се (Бал); а богоми једна била чистачица ту и сутрадан кад ја оћу кући, она *неће да биде* ту, но замењује је другa (Гр); никат тебе *нећемо да заборавимо* (Ков).

Бележене су и футурске форме са неексплицитаном допунском глаголском лексемом. У оваквим примерима, семантички садржај је или подразумеван или садржан у ширем (изван)језичком контексту:

са[д] *ћу* њoј и тебе чај (Бал); мрчи ми свијес, сал' гл'едам неће ка[т] *ћу* (панут) (Брћ); ко добијем, ово *ћу* овако, ово *ћу* онако (Лу); Ђјупе, ти си паметан човек, шта *ћу* са овјем? (Кл); бога

ми мѠрѡм, штѡ *ћу* (Со); нешто ме бѡ срѡм, чѡвек јѡј бѡше тѡ, мѡне што јѡј чѡвек беше тѡ, мѡне бѡ срѡм, реко дрѡгѡ пѡт *ћу*; јѡ оћу овѡ сѡр да ти стѡвѡм, појѡди овѡ, а ѡдо д[а] [ид]ем да ти стѡвѡм дол'е, нѡ ѡ шта *ћу*, да вѡдѡм (Го); И јѡ, ѡво остѡл'и смо јѡш нѡкѡ гѡдину, штѡ ћу ѡде? јѡ *ћу* ко[д] децѡ, зѡ шта сам хи родѡо?; јѡ *ћу* и кот оногѡ у Нѡмачкѡ и кот оногѡ у Ѧустрију и кот овогѡ помѡло помѡло (На); дѡ ми, нѡћу ти узѡт пѡшку, ѡко *ћу* ти, она мѡне убѡла (Ле); Јѡла кѡт *ће* у шкѡлу? (Бал); Ёдо, са тѡм каламѡријѡм јѡ нѡ знѡм ни кѡко *ћеш* (Жи); Пѡсјѡ пѡток ко *ћеш*, тѡ ти је бл'ѡзо (Не); мѡш пѡсл'ѡн ако *ћеш* у Понѡрац, дѡснѡ скрѡнеш онѡ ѡсвалт (Кл); ако *ћеш* у Штѡвалѡ сѡло, сѡмо пѡтѡш рѡднѡк *ћѡ* (Гр); бѡш ѡн *ће* да ви тѡ л'ѡјѡпо (исприча) (Цв); Ѧна пѡсл'ѡ ку[д] *ће*, штѡ *ће*, врѡтѡ се код браћѡ (Го); сат *ће* шкѡла (Д Пољ); ада кѡ[д] *ће*, докл'ѡн уфѡтѡ тѡчак рѡп (Ли); јѡ *ћемо* и Бѡјѡна, нѡшта тѡ немѡ ѡс; (Бал); хѡј д[а] [ид]ѡмо гѡре пѡ *ћемо* по кѡхву (Бот); покѡпѡ се жѡне, дѡнас *ћемо* ко[д] тѡбе, сѡтра *ћемо* код онѡ (Св); хѡјде овѡмо *ћемо* у дрѡгѡ сѡбу, овѡ чѡра ѡсѡсѡвѡ имѡла сам гѡсти (Го); Шѡћѡ посѡкѡ Влѡху брѡк, па штѡ *ћемо*, тѡ га затворѡо? (Ле); вѡ *ћете* скѡро за Срѡбију (Из); пѡсл'ѡ обрнѡте овакѡ ѡстѡ дѡснѡ, ако *ћете* навѡше уз Дујке (Дуј); ко *ћете* у Педѡље, ѡно је тѡнѡке, нѡмѡ тѡмо двѡје-трѡ кѡће (Ос); вѡ *ћете* сѡд за Пазѡр? (Шав).

II.2.11. Футур II

II.2.11.1. Футур II твори се у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони од презента глагола *бѡт* и радног глаголског придева:

нѡће ѡпѡт кат *бѡдѡм долѡзила*, кѡзѡћу ти (Леч); ако не *бѡдѡш мѡгѡ*, врѡти матријѡл (Ос); ако *бѡдѡш имѡла* срѡћѡ (Ост); ако *бѡдѡш пролѡзила* (Че); кад *бѡдѡш трѡбѡла* да полѡгѡш ѡспит; кад *бѡдѡш полѡгѡла* (Доб); на примѡр, ако *бѡдѡ трѡбѡло* да га трајѡмо мѡ; ако ѡн *бѡдѡ захтѡвѡ* да се врѡтѡ код ѡца, рѡкѡ је да га дѡјѡ (Бл); кад *бѡднѡ дошѡ* (Не); ако *се бѡдѡ јѡвѡо*, рѡкни му; кад *се бѡдѡ помол'ѡо*, мѡхнѡ му (Рач); кад *бѡдѡ пролѡзио* овудѡјѡр (Ту); нѡкѡк *ћете* пѡтѡт ако већ *бѡдѡте ѡшл'ѡ*; нѡ знѡм кад *бѡдѡте ѡшл'ѡ* тѡмо (За); кад *бѡдѡте дѡшл'ѡ* ка јѡднѡме мѡсту, ѡте полѡкшѡјѡ, ѡмѡ рѡпѡ дѡста. (Брћ); кад *бѡдѡ дѡшл'ѡ* зѡјѡдно (Ту); дѡко *бѡдѡ знѡла* да ти кѡжѡ (Не).

II.2.11.2. Знатно чешће, међутим, у служби овога глаголског облика срећу се презентске форме глагола типа *мѡгнѡм*, *имѡд(н)ѡм*, *знѡд(н)ѡм*:

ако *знаѡдем*, хѡћу (Се); ја ѡмѡм и васѡку и гаранѡију от сѡстрѡ да ме издржѡвѡ пѡт гѡдѡнѡ у Тѡрскѡ ако *не мѡгнѡм* да се запѡсл'ѡм (Нет); тѡ е тол'ѡкѡ интересѡнтно, ѡмѡ испѡисѡто тѡ прѡча, ако *могѡднѡм* да је нѡћѡм; ко *сѡзнѡдем* ја тѡчно кѡ знѡ свѡ, рѡћ [h]у ти (Гу); ја ћу вас да ѡзмѡм, ако *не мѡгнѡм* нѡга да спрѡчѡм да вишѡ вѡмѡ не кѡжѡ да се исѡљѡвѡте са вѡшѡг огњѡшта (Пе); нѡћу да ти продѡм, што *имѡднѡм* дѡћу ти онакѡ (Бал); ја ви онѡ што *знаѡдем*, ја ћу ви испрѡћѡт и пѡвес ве тѡ на тѡ вѡду (Рам); ѡјде да вѡдѡм штѡ ти тѡ трѡбѡ ко што *знаѡдем* да ти кѡжѡм (Боб); кат *ћѡнѡш* да хи шѡшѡш, јѡвни ми онѡ пѡлѡт да ѡзмѡм (Кон); ка[д] дѡћѡш овѡмо те *мѡгнѡш*, јѡвни ми се пѡ ћѡмо се чѡт (Жу); кат се *удѡдѡш* акобѡгдѡ, пѡ тѡ дѡћѡш са мѡмком, теке жѡва ти је мѡјка, одбрѡнѡће (Жу); отѡди нѡћѡ стѡтину децѡ у бѡл'нѡцу, ако *мѡгнѡш* одвѡит коѡ, ја да скѡнѡм глѡву (Ле); ако ви *трѡбѡдѡ* каснѡјѡ, мѡгу ви набѡвит кол'ко ви трѡбѡ (Ми); ако *рѡдѡднѡ* продѡвница; ако штѡ *вѡљѡдѡ*, узѡћу и тѡбе; ако *се имѡдѡ* срѡћѡ; кад *хтѡднѡ* да дѡћѡ (Ту); ако нѡшто *фѡљѡднѡ* мѡјѡј дѡци, фѡл'ѡће тѡбе; ѡн ћѡ ти прѡчат што *знѡдѡ* (Туз); ка[д] *ћѡнѡ* д[а] идѡ, дарѡјѡмо га (Ост); вѡдећу код Вѡрѡ да ми замѡјѡнѡ овѡ табл'ѡте ко *шћѡдѡ*, да јѡј се замѡл'ѡм (Го); ја сам га зѡкљѡео свѡм бѡжѡм задѡтку да ѡн штѡ прѡјѡ *мѡгнѡ* да дѡћѡ да ѡзмѡ дѡцу; ако *могдѡнѡ*, нек донѡсѡ двѡје (Бл); у овѡ нѡсѡље можда *имѡднѡ* јѡш нѡкѡ (Бо); прѡдѡ тѡ докумѡнта за тѡ пѡнзију ко *имѡдѡ*, тѡ от тогѡ рѡда (Се); ако *ћѡднѡ* прѡчат (Цв); нѡспи јѡдан ко *ћѡнѡ* (Гр); нѡрѡчито кат јѡш *се имѡдѡ* евлѡт, ка[д] се обрѡдѡ чѡвек, (Д. Пољ); ако *имѡдѡ* ѡл'ѡјек карѡктера, да му помѡнѡш двѡ-трѡ пѡт, донѡјѡће, ако *нѡмѡдѡ*, остѡнѡ. (Леч); ал'ѡ ако нѡшто *фѡљѡднѡ* мѡјѡј дѡци, фѡл'ѡће тѡбе (Туз); адѡ богами ѡн, мѡрѡм да га тѡрѡм да настѡвѡ тѡ шкѡлу ко *шћѡдѡ*, нѡјпрѡчѡ му је шкѡла (Брћ); слѡбо тѡ мѡш кѡме да продѡш, ако слѡчѡјно неко *зѡтрѡжѡднѡ*, реко нек ѡмѡ (В. Лок); сѡпѡј тѡ тѡбе, ѡн ко *ћѡнѡ*, лѡко му је (Бал); мѡре да се дѡсѡ да ѡпѡт *имѡдѡ* сирѡтѡнѡ кѡ кат је бѡло нѡкат онѡ (Рѡј); брѡте мѡл'ѡ, ал'ѡ ако *сѡзнѡдѡ*, убѡтѡ ме (Рѡј); пѡт овѡ мѡкадѡм је, ал'ѡ вѡдѡм мѡчѡ се, ко *мѡгнѡ* хѡтѡ да га грѡдѡ да га асвалтѡрајѡ (Ке).

II.2.11.3. Често се у са значењем футура II употребљавају презентске форме у временским или условним реченицама:

ал' нѡсу јѡш заврѡшил'ѡ тѡ скѡ стѡзе, вѡдећѡш пѡсл'ѡ кад *дѡдѡш* тѡмо; углѡвнѡм, тѡ ти је Бѡре, кат *стѡгнѡш*, вѡдећѡш јѡдну цркви са л'ѡјевѡ стрѡнѡ (Гр); кад *идѡш* према Бѡрѡма, ти плако са колима (Кл); док не *свѡтѡш* тѡ, мѡку ћѡш вѡћѡт (Гр); не мѡгу сѡд да свѡ ти изјѡснѡм, штѡ кѡ, ћѡ овѡкѡ, онѡкѡ, а мѡжда бѡ кад *наѡћѡш* нећѡ ѡпѡт (Бл); пѡсл'ѡ ка[д] *се поврѡтѡш* (Бр); докл'ѡ онѡ гѡс, којѡ је мусѡфѡр, докл'ѡ ѡн *не крѡнѡ* да идѡ, нѡко не смѡјѡ да напѡштѡ (Гу); мѡ кат је *тѡрѡмо*, тѡмо *свѡдѡмо*, знѡмо штѡ ћѡмо; кѡзѡћу ти сѡт кат *изѡћѡмо* (Бр); знѡш штѡ, докл'ѡ трѡјѡ мѡсо, нећѡмо, кат овѡ *појѡдѡмо*, прѡлѡзѡмо (Гу); мѡгу ти рѡћ, кад мѡ *изѡмрѡмо*, нећѡ дѡћ нѡко ни да вѡдѡ ѡде ћѡ смо бѡл'ѡ, нѡти га занѡмѡ, ни снаћу, ни сѡна (Ст); кад нећѡ *дѡћѡте*, ѡто ми и кол'ѡбе тѡ, пѡ да ми дѡћѡте пѡ

мало да поседимо; ал'и неће кат *дòђете*, ўзмите ми брòј, пā да ни најāвите (Д. Пољ); на брдо кад *изāђете*, л'евò скрēнете, на брдо кад *изāђете*, ймā пўт, стāрй пўт што смо мй слўжил'и (Кл); јāвите ка[д] *стйгнēте* (Вру); одовўт кад *найђете* сāмо ўђете мāло до рāмпē, прошēтāте (Туз); ймāм сēдам килā шећера покрйће на тē тāчкице, нйјесу стйгл'е јòш, да ми дāш па кат *стйгнў* тāчкице, јā ћу донйјет па да осēчēш онē купóне (Ђер).

ко ви јā *дāдēм* рēд, вāлā тēшко ћете га уфāтит пòсл'ē (Је); óде сāд ако *идēш* на Вр̀сенице; (Кл); тй нēга ко *ћēкāш*, тй сāмо са нйм не мòжеш завр̀шит рāзговòр (Ме); ако *нāђēш* некò злò, нйкат напријет нē мош йс пā бòк, пā бòк; ако *стйгнē* кòмбāј, прēчй је кòмбāј да врше нò мòји навйльци; ако *стйгнē* кòмбāј, лāко ћемо (Кн); ако нēшто *занўцā*, мй отòсмо (Туз); ко *укрāдē* нēшто, или *појēдē* ако *се дйрнē* нēђе, излāзў бильēзи по детēту (Вру); ако ме *пāнē* о ўљу, нйјесам учйо, сйгўрно ћу изгўбит гòдину (Ми); òна мòрā да ти врнē тò прије Ћўрћēвдана, ако ти *остāнē*, заврāчāће ти (По); колāч стāви вòлу нā рòк, ко га *бāцй*, кол'ко ће га бāцит, ко га бāцй дал'ēко, бйће берићēтна гòдина, ко га *не бāцй*, нēће бāјāги бйт берићēтна гòдина (Св); ако ме *не дāдў* јā ћу òстат нēудāта (Жи);

У истим контекстима и футур I може имати значење футура егзактног:

донйјећу ти кат *ћу дòј* јòпēt (Ту); е бòга ми јā тēбе познāјēm и кат *ћу умйрат* ћу те познāват (См); єво гòре сāt кат *ћеш отйћ* код Мйловāна, вйдећеш гòре тў чатмāру (Ст); тй знāди твòе ка[д] *ћеш дòј* за казāнскў (Вру); штā ће òн да ти прићā кат он ништа не ћује шта *ћеш му рећ* (На); којā *ће узēт* да врāчā, бòк нек је убйјē (По), тò чўвāте до кат *ћете дòј* до Тутйна (По); кад *ћете дòћ* дрўгй пўт, донēсите ми (Ка); ка[д] *ћете* вй *осēл'ит*, òн се вишē вратит нēће (Уг); и тāмо мòже кат *ће да идў* код Рāдомйра (Шав); пòђи и тй кад *тē* òни *да идў* (Гр); нек се причўвā от кòлā кат *тē пролāзит* овудйје (Ту). тў је стò кўћā бйло, от продāвницē сāt кат *ћеш йћ*, одāтл'ē пā свē онò нāсēље овакò, стò кўћā (Уг).

Оваква замена футура егзактног облицима футура I забележена је, судећи према расположивој литератури, једино у Мрковићима, где је футур егзактни потпуно ишчезао. Наиме, у овом говору футур I је „потпуно истиснуо футур егзактни, односно презент, из зависних реченица, нарочито временских, чија се радња врши у будућности”, а за ово потискивање вероватно су биле „најутицајније оне временске реченице чија се радња темпорално поклапа с радњом главне реченица: *Кē^а-ћемо мй сēст*, *тē^апу(т) ћете вй сēст*” (Вујовић 1969: 344). Осим у временским (*Кē^а-ћете пòћ* у Стўпицу, учињēћете алāј), овај тип футура је у мрковићком говору бележен и у допусним (*Колйко-ћеш-му мāшит* материјала,

не притѣца му) и односним реченицама (Кö-*ће* *пöһ*, *ү*зеће срѣлу; Кöји-*ће* *прäво причäт*, öн-*ће* у ценёт пöһ) (Вујовић 1969: 344). Замена футура егзактног облицима модалног аориста (Кë^а ја дођöк, тë^апу(т) ћеш и тй дöһ) (Вујовић 1969: 344), коју познају и староцрногорски говори (ако *слäвйсмo*) (Пешикан 1965: 202) није бележена на нашем терену.

П.2.11.4. Облици типа *узрäдит*, *узмöгну* нису често бележени:

ако *узрäдй*, дäһу ти га (Лу); ёто кад *се узйдë* гöре, пä мöш дрүгй дän (Гр); ако *се успрйпшиë* на родйтеле, нëће вäлат (По); ако *узмöгну*, нек идү (Го).

П.2.11.5. Најзад, глагол *бйт* у футуру II има облике:

кät *бйдëм бйла* стäра (Ков); кад *бйдë* бйла јëсëн (Леч); кад öна бйдë бйла тү (Бал).

Знатно су, међутим, чешћи контексти са изостављеним обликом радног глаголског придева, односно са презентом глагола *бйт*:

ко ја жйв *бйдëм*, нëй вйшë (Туз); ја сам у вëри исләму, прет смрт сам, ако остänëм бес тë вëрë, бöльй је, цäре, тäј твој кër од мëне. Ако *бйдëм* у вëри, којү вëрујëм, бöльй сам о[д] тëбе и о[д] твöг кëра (Кл); ко *бйдëм* жйв, ја һу да је дäm дäльë у шкöлу, јер öна имäла е свë петйце (Го); ёво ти трй дänа, л'ëжи и пöсë ко *бйднëш* дöбро, дöђи (Ос); а тй ако *бйдëш* такö бöна кäко ћеш да öдëш? (Го); ако ја рëшим да закöлëм тä курбän, ја һу да нанйјетйм, ако һу мртвöме, родйтелеу, свëкру, на прймер за нөгöву дүшу, да му бйдë лäкшë на тäј дуñä. (Кон); вälä һемо да үзмëмо један стän пä ако дäднë бöк *бйднëш* бöлë (Ков); зäвйсй ако *бйдë* сүдбина (Трн); тү ако *бйдë* здравля оће за мл'екär, (Гр); и öна ће, ко *бйдë* срëһë (Леч); ако *бйдë* тү, бöлë ће ви öн тö (Цв); е пöслë кад *бйдëмо* онäмо (Вру); а ако је побëгла кад јој се помйрë пä кад бйдү спрëмни да понëсү дäрове (На).

У банатским говорима уместо футура егзактног готово редовно се употребљава конструкција са 3. л. јд. презента *буде* и везника *да* са презентом предикатског глагола: Кад *буде да рöдиш*, тй мëти дëте у излог; Кад *буде да дöђу* ко тëбе, а тй Бöкинца да йстераш нäпоље (Ивић и др. 1997: 186). Иако не располажемо потврдама за примере овога типа, са

становишта језичког осећања изворног говорника дијалекта који испитујемо, они делују сасвим обично.

II.2.11.6. Изложена грађа показује да је на терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора процес замене футура екзактног различитим презентским или формама футура I у већ поодмаклој фази. Овакво стање карактерише и неке друге говоре зетско-сјеничког дијалекта. Тенденција ка елиминацији овог облика присутна је у говору Бјелопавлића, где се замењује презентским формама (Ћупић 1977: 165), у Зети га уопште нема (Ћупић 1977а: 280), а тако је и у говору Мрковића, где се замењује футуrom I, презентом или модалним аористом (Вујовић 1969: 344). У староцрногорским говорима се на његовом месту налази презент свршених глагола, облици типа *могнем* од несвршених глагола, односно глаголске форме са префиксом *уз-*, а неретко и аорист (Пешикан 1965: 202). С друге стране, футур егзактни обичан је у Ибарском Колашину (Божовић 2002: 115), потом у говору Васојевића, где има и примера замене презентом свршених глагола типа *знаднем*, док облици с префиксом *уз-* нису бележени (Стијовић 2007: 183). У Враки је такође присутан, а јављају се и глаголи са *уз-* (Петровић 1973: 216). Повлачење облика футура II пред презентским формама карактерише и остале штокавске говоре. Тако се у Пиви место њега редовно употребљава презент са префиксом *уз-* од несвршених глагола или презент свршених (Вуковић 1940: 75). У говорима србијанског Полимља се у служби овог облика употребљава презент типа *могнем*, а ређе типа *узмогнем* (Николић 1991: 490). Ретко се употребљава и у банатским говорима (Ивић и др. 1997: 185), централној Шумадији (Реметић 1985: 324), трстеничком говору (Јовић 1968: 207), у призренском говору забележено је свега неколико потврда (Реметић 1996: 503), док у говору Горе (Младеновић 2001) и Гатња (Младеновић 2013) није присутан.

II.2.12. Перфекат

Перфекат се гради помоћу енклитичких облика глагола *јѣсам* и радног глаголског придева. Варијантности у грађењу овога облика нема⁴², те стога само наводимо неке забележене примере који илуструју његове облике у свим лицима једине и множине.

II.2.12.1. Примери за 1. л. јд.:

ја кат сам се женио; ја сам био у војску; ја сам посѣн мори да тражим посб; па одавл'е сам тражио посб до Загреба; ја сам вел'ке пारे зарађевб; ја сам зарађевб више него оде доктори (Ос); ишб сам ја у Пећ; ћуо сам от старија; волове сам имб, коње сам имб, двије краве сам имб, оваца; у Шкријеље сам живео; ја сам отишб да е видим једам; ћео сам да је најурим (Де); ја сам довео ову твоју сестру; брата сам женио (Жу); боба ми сам гл'едб људе, радџо сам са инжињерима; нијесам ти ддњио паре; кат сам се најпрви пут женио; Хамиде, ја сам те узб на врат; ја сам турб у те кожни опанке (Ке); ја сам те дао; ја сам дошб да те просим; ја сам носио једној жени у Тутин (Бр); довео сам ти жѣну (Го); имб сам жѣну; ја сам имб једнок сина (Гло); био сам у бол'ницу; ја сам му био на хатар; ја ка[д] сам гл'едб (Уг); ка-сам је одвео; највише сам пропатио оде, па сам пропб ко нѣко, те сам послѣ отишб у Крагујевац; ја сам га заклео (Бл); ја сам имб родитеље; ја сам имб двадес година; ја сам дошб; ја сам чуо ко је он, ја сам чуо да си узела Циганина; ја сам чуо да се она удала; ја сам дошб по њу (Бо); ја сам држб тад око педесет-шесет оваца, па сам држб седморо-осморо коња (Кн); ја сам видб ауто јопе; ја сам то добро запантио; ја сам се оженио у једну кућу пот сламу; кат сам видб како је та хал тамо, ја сам рекб боба ми мѣја нѣга тамо неће (Тр); ја сам ишб кот комшијѣ; ја сам баш правио те опанке; што сам се обрѣкала; ја ка[д] сам се оженио, није тако било; ја сам ишб и видб се, договорил'и се (Гуз); ја сам затекб; дрб сам мѣло ја с тијем рѣлом. (За); кат сам онб чуо (Ки); а ја сам посл'е одма пѣчб да радим; ја сам са Србима л'ијепо живео; ја ка сам ћео да сел'им; ја сам правио хајванима нѣге; па сам ја ишб до Нове Вѣроши даље па по тијем сел'има; ја сам пѣчб

⁴² Стабилност у грађењу перфекатских ликова одликује и друге зетско-сјеничке (в. Пешикан 1965: 179; Вујовић 1969: 266; Стијовић 2007: 181), а тако и остале српске говоре (в. Јовић 1968: 147; Реметић 1985: 333; Богдановић 1987: 198). Исто важи и за горански говор, с тим да у 3. л. јд. и мн. редовно изостаје помоћни глагол (Младеновић 2001: 433), а тако је и у Гатњу (Младеновић 2013: 354). Српски призренски, а потом и горански и говор Гатња одликују се присуством јединствене форме радног глаголског придева (на -л'е) у свим лицима множине (Реметић 1966: 507; Младеновић 2001: 433; Младеновић 2013: 356).

тѠ да прѠвѣм кат сам бѣо у партизанѣ; у Сенѣцу *сам бѣо* у нѠрѠднѣ Ѡдбрану; *ја сам* јѠј *пѣвѠ*, двѣје-
трѣ пѣсме *сам* јѠј *пѣвѠ*; *заборѠвио сам*; тѠдѠ *сам имѠ* двѠдес и пѣт гѠдѣнѠ ка[т] *сам напрѠвио* вѠлу
нѠгу и овѠмѣ клѣучнѣ кѠс, *прѠвио сам* хајванѣма нѠге; *ја сам се насмијѠ*; пѠ *сам* јѠј *учѣо* сѣна; *ја сам*
онумѠт, прѣје мѣсѣц ѣ пѠ дѠнѠ, *бѣо* у Тутѣн; кат *сам бѣо* дечѠк, свѣ *сам ишѠ* у ПѠжегу кѣповѠ кукѣрус;
пѠсл'ѣ кат *сам* мѠло *порѠстѠ*, *ја сам се* мѠло *обогѠтио*; *ја сам се жениѠ* четѣри пѣт; с овѣјем што
сам му *ја сѣстри прѠвио* нѠгу; у тѠ предузѣће ѣе *сам рѠдѣо* у фѠбрику вагѠнѠ; дрѣжѠ ме вѣшѣ нѠ да
сам му *бѣо* брѠт; за кѠга *сам* га гѠд *замол'ѣо*, Ѡн га прѣмѣо; Ѡмѣн *сам* бѠгу *учинѣо* да намѣстѣм цркви;
дошѠ сам код тѣбе; *ја сам имѠ* СрѠбѠ Ѡде; *ја кат сам бѣо* дѣјете (Кл); педесѣт и трѣћѣ *сам се ожениѠ*
(Со); *рѠдѣо сам* тѣшке послѠве у предузѣће ЁкрѠс; *рѣкѠ сам*; тал'ѣкѠ *сам имѠ* тѣрѣта; *ја сам држѠ*
по двѣје по трѣ крѠве, *ја сам мѠкѠ* свѣ стѠку; *ја сам кѣпѣо* лѣуљѠшку; *ја сам рѠдѣо* у Рѣдницу више
Тутѣна; *ишѠ сам* *ја* с мѠтѠром у Рѣдницу на посѠ гѠре; *ја сам држѠ* кѣхињу гѠре за рѠднѣке; *ја сам*
дошѠ из вѠјскѣ; *ја сам* тогѠ чѠвѣка *дѣгѠ* (Трн); *ја сам* нѣу *укрѠо* (БѠл); *ја сам се* мало лѣѣтѣо; *ја сам*
носѣо од говѣћѣ кѠжѣ; тѠ *сам* на тѣ двѣје мѣсте *ја запѠзио*; *ја сам се* дѠста *замѣрио* (Не); *ја сам тѣрѠ*
сѣр за Мѣтровоцу (Нет); *бѣо сам* у шѣму гѠре, пѠ *сам* ѣзѠ да окрѣшѣм, да срѣдѣм тѠ (Рај); тѣ *сам* *ја*
рѠдѣо, тѣ *сам стѣкѠ* пѣнзѣју; *ја кат сам рѠдѣо*; *ја сам напѣстио* одѠвдѣ и *отишѠ сам* за ПазѠр; *прѣдѠ*
сам пѠсл'ѣн докумѣнта за пѣнзѣју; *ја сам бѠш* и *ја дрѠ* са волѠвѣма до скѠро, *ја сам бѣо* онумѠт тѠмо
у шѣму; *ја сам бѣо* у ПазѠру цѣјелу зѣму пѠ *сам побѣгѠ* овѠмо; *накосѣо сам* дѠл'ѣ једно сѣно; *мѠгѠ*
сам да га убѣјемо тѣне (В. Лок); *ја сам* онумѠт *бѣо* (Брћ); *ја сам дрѠ* са дрѠвѣнѣм рѠлом; *ја сам се*
ожениѠ за врѣме Тѣта; *имѠ сам* дѣветѠро дѣцѣ; *ја сам отишѠ* у тѠзбѣну тѠмо на посѣдак *отишѠ*
(БѠт); *ја сам* нѣу *свѠтио* дрѣкшѣ; *ја сам рѠдѣо* и *ја* у ПетѠл'ѣтку мѠло; дѣте док *сам бѣо*; свѠкѣ трн
сам л'ивѠднѣ *мѠгѠ* стрѣлат ногѠм; *ја сам отишѠ*; *ја сам рѠдѣо* недѣљу дѠнѠ брѠо шлѣйве кот чѠвѣка,
те *сам кѣпѣо* опѠнке кат *сам пошѠ* у шкѠлу; *ја сам чѣкѠ* у бѣбањ, ѠндѠ *ја сам*, двѠдес и прѠвѠга
септѣмбра са[т] ѣе бѣт, *отишѠ* на сѠбор, *бѣо сам* дечкѣћ; *ја сам остѠрѠ* и *омѠтѣфио* и не чѣјѣм; *ја*
сам пѣно пѣсѠма *састѠвио*; ка[д] *сам бѣо* кѠ ѣѠк; *ја сам мол'ѣо* Ѡца да ме дѠ у шкѠлу; *ја сам* у јѣдне
панталѠне *ишѠ* у шкѠлу; а *ја* јѣдва *сам* мѠг Ѡца *убѣдѣо* да посѣјѣм тал'ѣјѠнскѠ жѣто; *ја сам* тѠмо *рѠдѣо*
код једнѠг чѠвѣка; *вѣдѠ сам* да је тал'ѣјѠнскѠ жѣто мнѠго роднѣјѣ; кат *сам пѠсијѠ* тал'ѣјѠнскѠ жѣто
(Из); нѠгу *сам упропѠстиѠ*; *ја сам носѣо* прѣтене пантѠл'ѣ кѠ знѠ кол'ѣко; *сломиѠ сам* нѠгу тѣ прѣт
кѣћу; Ѡнде *сам рѠдѣо* дѣго и дѣго, пѠ *сам рѠдѣо* гѠре у ГѠдово на шкѠлу онѣ (КѠз); дѠбро *сам* је знѠо;
пѠ *сам* одѠтл'ѣ ѣпут *добѣо* за Тѣрскѣ; до скѠро *сам мѣсл'ѣо* да гѠре водѣ нѣмѠ (Баг); нѣкат ка[т] *сам*
ћѣо да идѣм (Ју); кат *сам се жениѠ*; *имѠ сам* девѠјѠкѠ; кат *сам* *ја отишѠ* у Тѣрскѣ (ПѠж); пѠсл'ѣ ка[д]
сам дошѠ из вѠјскѣ, *ја сам бѣо* одбѠрнѣк; Ѡндал'ѣ *сам* *ја свѣкѠ* некѠга Мѣку ис Тушѣмлѣѣ; тѣфус *сам*
пребол'ѣо у ЁжицѠма, пѠ пѠсл'ѣ *сам бѣо* на пѠправку у ВѠљево; од кѣћѣ до кѣћѣ да *сам звѠо* (Прћ);
ја сам ти *нѠбрѠла*; *ја сам* је *извѠдила*; *ја сам* вѣлика *бѣла* кад *сам* дѠле *ѣшла* да се крѣтѣм, *запѠмтила*,
вѣлика *бѣла*; пѠ *сам мѣслила* да мѠгу да је сачѣвѠм од мрѠза; *ја сам носѣла* нѠж пѠ *сам сѣцкѠла* (Бал);

онија гoдiнa баш ка[д] *сам дoшла* ја oде, ја *сам ишла* за Вршац, нијесам, сaмo на јeднo мeстo *сам видела* да су шљиве родил'е тo *сам* пријe *ћeла* да ти кaжeм (Боб); ја *сам била* дeсeт дaнa сa овeм мaл'им, јeдвa *чeкaлa сам* да дoђeм; aдa ја *сам била* oбaвeзaтa oкo oвoгa мaлoк; ја *сам ишла* oнo рaнијe (Брђ); јyтpoc *сам* сeдaм кeсa *стaвила* бaрaнијe; свe *сам рaбoтaвaлa*, *прeлa* и *пл'eлa* нaрoдy, *бoрилa сам се*; лaнскe гoдинe прeкo двeстa килa *сам* сирa *прoдaлa* oд јeднe крaвe; ја *сам* дeцy *пoдиглa* у шyмy; ја нe знaм кaкo *сам* и *пoдиглa*; пoсл'e *сам oстaвaлa*; двa пyт *сам* бeшикy *oпeрисaвaлa* вoђe (Ka); *имaлa сам* дeвeрa и јeтpвe; пoштo *сам* ја oдe *дoшла*, ја *сам* oдe сa њимa *била*; ја *сам била* вaздa ситничaстa; ципцијeлo вeчe *сам* сa њим *игрaлa* (Кoз); ја *сам* пeтнaec гoдiнa *имaлa*; пa кaт *сам дoшла* oвaмo; ја *сам* млoгo *рaдилa* oндa; ја *ћe сам* мy *рeклa* да изaђeм; ја сaмo штo *сам прeскoчилa* oвaмo у сeлo; ја кaт *сам била* дeвoјкa, ја *сам тo рaдилa*; ја *сам* и *ткaлa*; цeлy нoћ *сам жњeлa* oвaкo кукyрус пo мeсeчини (Лeч); *имaлa сам* чeтири сeстрићa и јeднy сeстричинy (He); пил'ићe *сам тoвнe држaлa* (Oc); *зaбoрaвилa сам*; тy *сам* гa *узeлa*; пријeн сeдaм *сам се диглa*; дoк *сам била* јaчa, млaђa, *држaлa сам* пo двијe крaвe (Ce); тaпyт ја кaт *сам дoшла*; кa[т] *сам* ја *двoрeлa*; *имaлa сам* јeдaн фeдeрни крeвeт; *живeлa сам* сa дeвeрoвимa (C. Пyп); ја *сам имaлa* мoмaкa; ја *сам* тaкo *била*, мoждa и тe срeћe, *била сам*; у Крaгyјeвaц *сам ишла*; *имaлa сам* ја свe; дa причaм кaкo *сам* ја тo нoсилa; ја *сам* гoрe сa учитeљкoм *спaвaлa* у шкoлy; *пoбeглa сам* и шкoл'e (Гр); ја кa[д] *сам дoшла*, ја *сам* тo *зaтeклa* и oдe кaт *сам дoшла* (Зa); ја *сам* сa њимa *чyвaлa*; дa видy кaкa *сам била* пa тeк oндa; *снилa сам* ти дa си oгрнy o зeл'eнo јaпyнцe; бoгa ми *сам* ја мoју дeцy нa кoњa *носилa* oвдaл'e зa Сјeницy (Кл); *зaбoрaвилa сам* ја, дијeтe (Кн); дoкл'e *сам* ја *изишла* тoгa бyнaрa; ја *сам пoбeглa* пoсл'e Пeтpовуднe; знaм дa *сам* јeднy нoгy *oбулa*; тo *сам чyлa* (Тр); ја *сам кyпилa* пaвлaкy у Пaзaр; дaнaс *сам мисл'илa* дa идeм; ја *сам пoћeлa* дa врштим (УГ); ја *сам* двaнec рoбa *имaлa*; циo дaн *сам* сa нaјпрвим дeтeтoм *ткaлa* (Цe); ја *сам узeлa* њeгa дрaгe вoљe; *имaлa сам* двa yдaрa y мoзaк (Bo); ја *сам вол'eлa* у сeлo oт пoчeткa; jакo *сам била* тaкo мaлoљeтнa; ја *сам вoљeлa* нa сeлo дa живим yвијeк; л'ијeпo *сам* сaш њим *живeлa*, пeтoрo дeцe *сам имaлa* сa њим; мaћeхy *сам имaлa*; *имaлa сам* чeтири брaтa; тy *сам дoшла*; кaт *сам* ја *грaдилa* свaдбy мoмe синy, вoлa *сам зaклaлa*; пeтoрo дeцe *сам рoдилa* свe кoт кyћe (Бр); свe *сам* тo ја *рaдилa* сa дeцoм; ја *сам* чeтвoрo кoт кyћe *рoдилa*; ја *сам пoбeглa* истo; кa[д] *сам била* тaмo дeвoјкa у Митрoвy (Вру); тy *сам двoрeлa* (Го); кaкo *сам се yдaлa*; кaкo *сам се* ја *yдaлa*; *знaлa сам* гa; ја *сам* брeз рoдитeљa *била*; ја *сам* *ћyвaлa* стoкy (Дe); ја *сам* у Кoвaчe дoл'e *живeлa*; вaлa *сам зaпaмтилa* кa дa имaм стo; ја *сам* истo *била* дијeтe; *имaлa сам* мaћaхy; мaјкa ми *се рaстaлa* oт oцa; њeгa *сам узeлa*; тaмo јe вeл'ки нaрoт биo кaт *сам oтишла*; ја *кaт сам се yдaлa* шeсeт и дeвeтe; пoштo *сам* ја *била* мaлoл'eтнa; ја и ја *сам* дoстa мyкe *видeлa*; у сeлo *сам oдгaјилa* чeтири дeвoјкe; свe *сам* нa глaвy *носилa*; ја *сам* чeтвoрo дeцe *пoдњивилa*; свe *сам* oвo ја *кyпoвaлa*; свe *сам* ја *пaрилa*; чeтpec сeдaм иљaдa *сам oдaлa* зa стaн; сeдaм иљaдa eврa *сам oдaлa*; тaрaсy *сам имaлa*, тo *сам* ја мeрaгцијa *била*; нeгo *сам мoрaлa* дa чeкaм (Кoв); *примaклa сам* oсaмдeсeт; oнy нoј кaт *сам дoшла*; шeз нeдeљa *сам сeдeлa*

испрѡшена; *ја сам ишла* на кљу́се; кат *сам дошла*; шесѣт гѡдѣнѧ кѧ *сам дошла*; *пѡчѣла сам* от прол'ѣтѡс да не вѣдѣм; до прол'ѣтѡс *сам вѣдела* дѡбро (Кон); *била сам* бѧш ко[д] тѣ Хѧнѣ; *ја сам била* тѹ; кѹкѹ кѧко *сам се упознѧла*; *ѹдѧла сам се* са шеснѧес гѡдѣнѧ; *остѧла сам* сирѡће са ѣтѣри гѡдине; *рѧсла сам* код ѡћуха; такѡ да *сам ја* ко[д] тогѧ ѡћуха *била*; *живѣла сам* код нѣга; ѡсам гѡдѣнѧ *сам седѣла* кот ѡћуха; *ја сам имѧла* шеснѧес гѡдѣнѧ кат *сам дошла*; *прѧвила сам* сѣр; *мѹзла сам* по седамдесѣт кѡзѧ; *прѧвила сам* по ѣтрѣс кѧцѧ сѣра; *ја сам* ти *крѣнѹла*; пошто *сам се* *ја ѹдѧла*; кат *сам ја дошла* (Ле); *ѹзѣла сам* га; *ишла сам* у Жѣрче вѧшар кад је бѣо; како *сам напушићѣвѧла* (Ли); вѣшѣ *сам* тѡ *рѧдѣла*, нѡ што *сам рѧдѣла* овѡ сѧд по кѹћи (Ру);

ја му нѣкад *нѣјесам дѡ* да пребрѡјѣм па да му дѧм (Ос); *ја нѣјесам ишѡ* (Ле); *нѣјесам ишѡ* у махѧлу; *вѣдѡ* је *нѣјесам* док нѣје дѡшла; *нѣјесам имѡ* вѣшѣ (Де); *ја нѣјесам ѣѡ* да идѣм (Гл); нѣшта *нѣсам говорѣо*; *ја нѣјесам имѡ* пробл'ѣма; *ја је нѣјесам вѹкѡ* зѡром; *нѣсам мѡгѡ* да присѹстѹјѣм (Бо); *ја нѣјесам мѡгѡ* у сѡбу да уѣђѣм док ме нѣко не позѡвѣ (Кл); *ја онѡ запѧнтио нѣјесам*; *ја онѡ вѣдѡ нѣјесам*; *ја тѡ прѡчитѡ нѣсам* (Бу); *ја нѣсам бѣо* у пѧртѣји нѣкѧко (Прћ); *ја нѣјесам прифѧтио* тѡ (Пож); *ја нѣсам дѧо* (Не); *ја нѣјесам* млѡго ни трѡшка ѡцу ни *прѧвио* (Бот); на посѡ *нѣсам рѧдѣо* о[д] деведесѣт девѣтѣ (В. Лок); тѡ *нѣјесам мѡгла* да се сѣтѣм, тѡ *нѣјесам мѡгла* да се сѣтѣм (Боб); *ја тѡ нѣшта знѧла нѣјесам*; мѧјку *нѣсам имѧла* (Коз); *ја нѣсам имѧла* децѣ (Не); бѧш ми је жѧо што *нѣјесам ишла* за четрѣс дѧнѧ гѡре бѧту (Ос); *нѣкат отишла* ѹ рѡт *нѣсам* што *нѣсам нѣтѧла* дѣвера; *ја нѣјесам нѧшла* свѣкра ни свѣкрѹ (С. Ћуп); ал' *нѣјесам ићѣла* гѡре (Гр); *ја тѡ нѣјесам затѣкла* (За); *ја л' ичнѹ кѧрту нѣсам извѧдила*; нѣкат *нѣсам* ко[д] дѡктора *отишла* док овѡ *нѣсам побол'ѣла* (Кл); *ја нѣсам мѡгла*, кад сѣднѣм на рѧзбој да ткѣм, *нѣсам мѡгла* да довѧтѣм пѡдношке; *нѣсам* млѡго ни *порѧсла* (Кн); *нѣсам вѣдела*; *ја нѣсам* тѡ *запѧнтила* (Тр); *ја нѣјесам* валѧ *ићѣла*; *ја нѣјесам* конѡплѹ *запѧнтила* (Уг); *нѣјесам била* тѹнѧке у кѹћу; *ја тѡ нѣјесам мѧиштѧла*, нѣшта *знѧла нѣјесам*; сестѧрѧ *нѣјесам имѧла*; *нѣјесам ишла* по бѡл'ницѧ (Бр); нѣкакѣ пѡмѡћи *имѧла нѣсам* (Вру); *нѣјесам се сл'иќѧла* ка[д] *сам двѡрѣла* (Го); *нѣсам отишла* да га нѣ знѧм; *ја нѣјесам мѡгла* ни да се шќѡлѹјѣм (Де); ни *вѣдела* га *нѣјесам* (Кон); ни *упознѧла се нѣјесам*; ни *мѣсл'ила нѣјесам*; нѣкад *нѣјесам* л'ѣб *замѣјесѣла*, *нѣјесам имѧла* кѡме; ни *дорѹћковѧла нѣјесам*; нѣшта тѡ *нѣјесам одвѧјѧла* (Ле); ни *вѣдела* га *нѣјесам*; тѣпѹт ни *вѣдела* га *нѣјесам* хѣч, ни *знѧла* га *нѣјесам*; вѣшѣ *ишла нѣјесам*; *нѣјесам се* вѣшѣ *удѧвѧла* (Ли); *ја* вѣшѣ *нѣјесам умѣјесѣла* ни слѧтко ни пѣту ни л'ѣп (Па); *ја нѣсам имѧла* брѧћѣ (Ру).

П.2.12.2. Примери за 2. л. јд. нису бројни:

тѧпѹт ко *си* девѡјку *завол'ѣо*, ил'и напиши мало пѣсма, тѧпѹт нѣјеси смѣо од родѣтѣлѧ да е трајѣиш (Мел); *испросѣо си* девѡјку код мѣне (Жу); бѧш кѧ да *си* је *насл'иќѡ*; сѧмо кат *си* *дошѡ* (Ке); нѡ *си мѡрѡ* да нѡсѣиш у овѣ воденице поточѧре (Вру); *спѧсио си* ми ѣѧн (Де); *вѣдео си* девѡјку за

офцама; *кӯнио си* тѳ, па *си* дѳнио код кӯћѳ; штѳ *си* ми тѳ дѳнио на свѳдбу? (Вру); дрӯгѳ *имѳ нијеси* (Тр); тѳпӯт кажѳ кѳ цѳпил’е да *си кӯнио* (Туз); лѳни кол’ко гѳј да *си имѳ*; *мѳгѳ си* да продѳш, пѳ тѳ *си убиѳ* дѳјете (Ки); ако *си имѳ* нѳкѳга тѳмо (За); ѳндѳ *си* вѳду *носиѳ* са ѳзвора свѳ (Др); а да *си* и *стигѳ*, да *си имѳ* нѳчѳм, бѳ л’ и убиѳ? (Бѳль); ѳе гѳј *си* штѳ *сакрѳѳ*; нѳ *си мѳрѳ* да идѳш да рѳдиш свѳ цабѳ; ѳбавѳзно *си гл’ѳдѳ* да ѳмѳш кѳмшѳје; *мѳрѳ си* да слӯшѳш (Прћ); тѳ *си* тѳ *запѳнтиѳ* каснѳјѳ (С. Пуп); *смѳѳ си* да спѳвѳш у Бѳѳград на клӯпу у пѳрк (Ју); да *си прѳдѳ* дѳбру крѳву (Из); кромпѳр ко *си нашѳ*, пѳ *си скӯѳ*, пѳ *се* с тѳм *издржѳвѳ*; да *си имѳ* сѳл’и да умѳчѳш (Стр); *видѳла си* на ўлас Пољѳнѳ (Брћ); можда *си* га *заборѳвила* (Ос); штѳ *си* дѳнијѳла овѳ мѳне тѳ (Гр); на свѳдбу ако *си* га *видѳла* (За); чинѳ ми *се* да *си* тѳ јѳднѳм *долѳзила* вѳђе (Кн); штѳ *си* тѳ *ўбрѳла*? (Кн); штѳ *си се* тѳ *обӯкла* (Тр); тѳ *си* кот мѳне *рѳкла* и нијѳе (Туз); тѳ *си* *набила* онѳ (Це); тѳ *си се* *ўдѳла*, хѳ? (Бѳ); *излијѳчила си се* (Вру); тѳ *си* јѳј *прѳчѳла* (Дет); можда *си* га *пѳнтила* (Ђер); ко *си* га *знѳла* (Жу); нѳ знѳм да л’ *си имѳла* тѳ кѳга у Ысточнѳ Мѳјстѳр; да л’ *си ѳшла* (Ке); да *си се* *врѳтила* пријѳн пѳдѳсѳт гѳдѳнѳ (Ков); тѳ *си* можда *знѳла* нѳкѳга од Кӯчевѳћѳ (Ли); пѳ шта *си* *плѳкѳла* тол’ѳкѳ? (Мел);

пѳ јѳко и *нијеси* дѳнио (Ке); тѳ *ниси* *мѳгѳ* да *се* видѳш (Со); *ниси смѳѳ* ѳндѳ да кѳжѳш; *ниси смѳѳ* да слѳвѳш слѳву (Прћ); *ниси мѳгѳ* кӯпит опѳнке (Из); *ниси мѳгѳ* тӯ дрѳво да нѳђѳш (Пож); тѳ мѳжда тѳ *нијеси* *запѳнтила* (Трн); *кѳко нијеси* *знѳла* за Чѳѳовѳ?; што *ниси* *сврѳтила* вѳђе јучѳ? (Че); тѳ *нијеси* *мѳгла* да *се* шѳтѳш кѳ овѳ сѳт; тѳ *нијеси* *смѳла* рѳј нѳћу за мѳлӯ мѳјку (Ков).

П.2.12.3. Примери за 3. л. јд.

Црнѳшѳнин комѳта што *је биѳ*; тѳ *је* вѳкат некѳ такаѳф *нашиѳ*; кад *је* онѳ *дошиѳ* на влѳс (Ју); јѳдан *је* пол’ ицајѳц ис Тутѳна *долѳзиѳ* (Ка); овѳ јѳдан *је* сѳнѳћ из бѳл’ ницѳ *дошиѳ* из Бѳѳграда; сѳнѳћ *је* *дошиѳ* (Лу); бѳш прѳ некѳ дѳн јѳј *је* брѳт *отишиѳ* за Бѳѳграт; ѳн му *је* тӯ *помѳгѳ* да обрѳзуюѳ тӯ фѳрму; кад *је* *видѳо* штѳ *је*; кад *је* *трѳжѳѳ* вѳду, овѳ сѳн што *је* на Дежѳвскѳ *напрѳвиѳ* кӯћу (Не); кад *је* *изѳшиѳ* да покѳсѳ; ўвијѳк *је* *носиѳ* рукавѳцу; кад *је* *прѳшиѳ*; *прихвѳтиѳ је*; прѳвѳ *је* онѳ примѳћу сѳбу *заврѳшиѳ*; машину *је* *ўзѳ*; јѳко *је* фѳинѳ *биѳ*, врѳдан (Ос); пѳ овѳмо кад *је* *дошиѳ*; сѳл’ *је* *знѳо* да извѳдѳ, тӯ *је* мѳј стрѳц *живѳѳ* (Коз); кѳ *је* *имѳ* имѳње пѳвишѳ; тѳ *је* вел’ићѳнствен чѳвек *биѳ*; како *је* ѳн *отишиѳ* ис Пѳзѳра; јѳдва *је* *прѳтѳкѳ* (Пож); такѳ ти *је* тѳ Рѳстан *заврѳшиѳ*; Ыван *је* тӯ *остѳѳ*; ѳн *је* пѳсл’ѳ *одродѳѳ* дѳцу са тѳм Стѳнѳм; Нѳмац *је* пѳсл’ѳ *завѳдиѳ*; ѳн *је* тӯ *погѳнуѳ* пѳсл’ѳ; ѳн *је* и *просѳѳ*; ѳн *је* пѳсноѳвѳ држѳву српскӯ прѳвӯ; пѳ *је* пѳсл’ѳ *настѳпѳѳ* овѳ Стѳвѳн; глѳвнѳ *је* ѳн *ѳсноѳвѳ*; ѳн *је* као *биѳ* кѳтол’ѳк пѳ *је* пѳсл’ѳ *прѳмѳѳ* прѳвослѳвнӯ вѳру; ѳн *је* *ѳсноѳвѳ* пол’итѳку и *ѳсноѳвѳ* *је* држѳву и проширѳѳ; ранѳјѳ *је* *биѳ* ѳспит (Прћ); чѳвек јѳј *је* *биѳ* и[з] Сенѳцѳ; свѳ *је* тѳ *прѳдѳ* (Рај); слѳбо *се* нѳрот *срѳћѳ*; тѳмо свѳ нѳрот *се* *растѳриѳ* (Со); Рѳјко *је* сѳд *обѳл’ѳѳ*; рѳче да *је* *дошиѳ*; мѳј мӯш *је* *отишиѳ* у Фрѳнцускӯ, тѳмо *је* *рѳдиѳ* дѳвет гѳдѳнѳ; *дошиѳ* *је* са јѳдно пѳ[т]-шѳс лӯдѳ; мѳј ѳтац *је* из

града *изашо* (Леч); рат кад је *био*; Недић је *покупио* сву сиротињску децу; он је *остао* и даље; он је више *упропастио* мусл'имански народ него што је српски народ био упропастио; *ко је имо* жита и *ко је имо* стокѣ, л'ѣба, *та је* некако *живота̀рио*; *та брат* што је *отишо* у Ријеку; он је *сви́ро* у кланѣт; неки́ тѣтак ми је *био* ту́ па́ по́прича за њу́; *коња ко је имо*, осѣдлај; *долazio је* ова́ новина́р, он је *долazio*; *то је био* про́лас туди́је пу́та; он је *тражио* о[д] Србијѣ по́ново да ударе́; *посијо је* један ма́ло нешто, ба́ш синџвац ми је про́ланскѣ го́динѣ *посијо* хѣлду (Из); Камѣнко док је *био* курй́р; *имо је* ауто́бус нѣн-стѣп (Брђ); један стрй́ц ми је ту́ *носио* сйр та́мо; двй́је операци́је што је *имдо*; он је *побѣго* низ њйву, па ова́мо, *дошо је* ва́лда го́ре па́ је посѣн *побѣго* за Берберй́шта та́мо код једно́га Бе́ља (В. Лок); *имо је* сре́ће; *куд је имо* несре́ћу, *имо је* и сре́ћу са то́м женѣм; *то је био* рат; не́ко је *пофа́л'ио* (Боб); Му́рат је Ре́броња́ најприје *пѣчео* да прави́ гу́менѣ опанке́ от камиѣна́; он је ве́лику зѣмљу *имдо*; он је свѣ то *проћердо*; он је и то́ *прѣдо*; та́мо је и *умро* (Бал); у Укрáс је *радио*; са́бор се звáо; *то је* један у Србији́ можда́ најве́ћи ва́шар *био*; *ипак је имо* неку́ прѣднѣс; *ѣтац ми је* *причо*; он је *имо* сйнове́; он је *умро* ве́ћ; *то е* у то́ врѣме́ педесѣ́т-шесѣ́тѣ *био* гй́гант; *слабо је* наро́д *радио* у прѣдузе́ћа; сйн му је *умро*; *ко је имдо* ве́зу; гара́бит неки́ што је *био*, он је *горѣо* у те́ гара́битнѣ ла́мпе (Баг); Мй́ломйр је *узѣо* кот мѣне ту́ расу́ (Трн); *ѣде је сарађивѣо* по́п и хо́ца; *ѣвде је био* један пазáрски хо́ца; *то кат ми је* та́ парадет *дошо*; *умро* ми је брат прије́ шѣс го́дйна́ (Цв); *ймá она́ старá* што је Рáл'е *преприча́во* и што је *написѣо* књйгу; кад је Свѣ́ти Ђѣрђе *убио* ажда́ху; па́ је као *ранио* не́где (Бу); он је *живѣо* шѣсѣ́т и пѣ́т го́дйна́; *дрѣжо је* по двѣ́ста педесѣ́т ова́ца; *имѣо је* најáмни́ке *плаћио* и *је*; он је *имдо* свѣ́ (Врс); он је *радио* у јáму до́л'е и како́ је *радио*; брат ми је *умро*, и он ми је *умро* (Гр); та́пут је *био* те́жак до́ста жйвот (Др); како́ је *ко имдо*; по један дрвѣ́ни крѣвет ако́ је *имдо*; не́ко је *имо* да́ске, не́ко зѣмљу; један старй́ тај ко́ји је *био*; *пѣжахо́ је* ко́ња; *нашо́ је* ѣде; он је *имо* једну́ рѣдицу́ (За); *јѣдва је* не́ко *имдо* бици́кло, *то је* случáјно да је *имдо* не́ко; *ко је имо* до́бру крáву да да́ за јѣдно бици́кло; *то је* првй́ *био* јѣдни ѣзгѣ́р ис Шáрѣња́; он је првй́ *био* ко́ји је *напра́вио* то́ са гу́мама; *имдо је* неки́ Ве́јсел Зе́йрѣвић; јѣдино́ је *имдо* ова́ј Милáно́вић áуто; он је *дошо* ис Црнѣ́ Го́рѣ; *отишо́ је* да сви́ра та́мо у јѣдно сѣло́ Свила́ново; ову́дар је *био* јáс; на́ш дѣда́ што је *био*; *ко је носио* те́ опанке́ (Бот); жѣна *е* мо́ја *носила* при́је пѣ́[т]-шѣс го́дйна́ (В. Лок); *ѣна је била* ова́мо пре́ма Сѣпо́ћани́ма; свáкá ку́ћа је *имáла*; *вѣда је носи́ла*; та́д је та́ до́говѣр Срби́ја *имáла* са Ту́рскѣм; *ѣна је имáла* де́веторо деце́; а ѣде је Рáшка *йшла* јáчѣ; *постáла је* ма́ла; *ѣна је била* јáко богáта (Баг); áш ѣде го́ре му је *би́ла* радиѣ́ница; мѣне је жѣна *би́ла* из Ва́рева, а *умрла је* осамдесѣ́т и шѣ́стѣ го́динѣ, *ѣна је примй́ла* ислáм; *млáдá је умрла*; *имáла је* трл'и́ца (Бот); и та́ј дáн му је *оста́ла*; ту́ је *би́ла* мил'й́на; *на́рѣдба је* та́кá *би́ла*; кад је *кћѣла* не́ђе да и́дѣ, *мѣрáла је* да *ймá* онѣ компл'ѣ́тно ону́ пѣчу (Ју); *ѣна је заврши́ла* ве́л'кй́ факултѣ́т (Ка); *ѣна је мѣне* при́чала; *кáко је* *ѣна* са снáшѣм жйвѣ́ла, Стáнка је *умрла* (Коз); та́ генѣра́ција је *запанты́ла* Дру́ги свѣцки́ рат; *то је* јѣдна ве́л'икá *ужáс била*; *то је* ма́ла шѣ́ма *би́ла*; та́ ко́за је *руши́ла* шѣ́му; *ве́ћ је* цивил'изáција *узѣла* ма́ха; *јѣдва је прѣтѣ́кла* (Пож); *ѣна је била* од на́ше́га

рѡда, жупанија што је била у Рашку (Прћ); тѹ е била једна Нада ис Чачка (Рај); ѡна ми је помагала (Трн); наша је старина дѡшла ис сѡвернѡ Албанијѡ (Цв); иако је побѡгла; кокѡшка је мѡрала да се заклѡе да (Бољ); даска је била (За); мѡја снаха ни једна није имала; била је тѹ стара кѹћа; први дан му је жѡна звала (Леч); кад је гѡј ѡна отишла неђе; хје е била свадба; вел'ика је трѡвина некад била; њива која је рађала пѡт-шѡс тѡвара (Из); читава њѡјна порѡдица тѡ мѡјѡ сѡстрѡ што је страдала; тѡ е свѡ стока уватила; гѡре нам је кѹћа била (Лу); ѡна је медецинску уписала ѡва унѹка ми; мајка је ноћила код нас са тијем дѡчком; била је посл'ѡ она бѡл'ѡс туберколѡза (Не); у тѡ је стигла нека ѡсица, стршѡл, ѡна стварно је прихватила кѡ свѡје дѡте (Ос); вишѡ нарѡда је имало; имало је четѹри та витла; тѡ је масѡвно ѡдавдѡ отишло; имало је крушке; није имало дрѹгих цигара; те неколко тѹра је отишло дѡл'е у Йстамбул; мѡкано је било тѡ; и тѡ је талѡжило; није имало струјѡ него онѡ лампе (Баг); тѡ је било богѡство; у Бѡбовик је свѡ било једно браство; тапѹт кад је тѡ било; тѹ је имало преко трѡес кѹћа (Боб); придало је пот Прћенѡву; бицикло је коштало по дѡбру краву; тѡ је држало; свашта је било (Бот); до л'ѡтѡс ми је трајало у замрзивач; ѡвѡ је, да извинѡте, мѡрало ка ис пашчећија ѹста да се вадѹ да се радѹ (Брћ); тѡ је напустило прије двѡес гѡдинѡ; не мѡже да држи кѡл'ко је тѡ родило; имало је и дрвѡнѡ, имало је и метално; имало је и[з] сѡла, тѡ је држало стѡкѡ (В. Лок); долѡзило је понѡкија мусл'имана на сабор; било је зимскѡ време па је мѡрало у тѡпло; за шта је ѡно слѹжило, не знам (Из); имало је само ѡсам кѹћа у ѡва два километра; ѡсам кѹћа је имало; било је отимана девѡјакѡ, тѡ е дѡста било отимана (Ју); имало је тѹ свѡтѡва једно трѡес; тѡ је имавало; имало е тѡ (Коз); тѡ га е допрвило; тѡ је свѡ изгинуло та четѹри сѡстрића (Лу); тѡ је било баук; шта ја знам от чега је тѡ дѡшло; трѡбало је да Репѹбл'ика асвалтира (Не); кад је заклѡило рѡтно стање (Ос); дѡшло је до тија скѹпѡва по Пѡштери (Пож); четѹри гѡдине данѡ ти је било тѡшко живѡт ѡђе; тѡ је стајало такѡ до Божѹћа; док је имало ѡмладинѡ на сѡло (Прћ); тѡ је тѡшко било знаш како; тѡ је време дѡста прѡшло (Со); испало је тѡ (Цв); имало је четрѡс и шѡс кѹћа; осел'ило је тридес кѹћа а шеснаѡс је остало мусл'имана, а тридес је осел'ило Срба; па је ѡдавдѡ посл'ѡ осел'ило у Брњицу (Врс); ишло је ѡвамо; тѹ е имало пашњака (Гр); и како је настало ѡвѡ хѹбре вештачкѡ, тѡ је пѡчѡло пшеница; тѹ је имало највишѡ вѡденица (За);

није изгл'ѡдѡ чѹдан; није хтѡо да радѹ (Прћ); нико никога мрзѡо није (Со); није имало ѡва пѹт; није се оженио (Не); није ме просѹо (Коз); мѡмак није шиѡ на просѹдбу (Бољ); није се узѹмѡ ѹјам (За); тѡ те нико није пѹтѡ мѡш л' и ил' не мош (Леч); никад није добиѡ дѹнар од никога, никаку пѡмѡћ; ѡно се није ни пѡла кајмак уватио (Ка); ѡде се наш народ није најѡо л'ѡба; није се мијесѹо л'ѡп ѹпште (Из); тамо нико није дѹрѡ (В. Лок); што је нико није имало такѹ; у Бѡбѡвик није се нико узѹмѡ (Боб); није шћѡо народ тѡ да радѹ; у сѡљака нико није улаѡ; није дрѹги мл'ин имѡ (Баг); није смѡла ка кѹћи да идѡ (Ка); ѡна тѡ није учинѡла ѡдма (Не); није ни видела се с мѡмком (Баг); машинѡ није имало; није смѡло да се покварѹ; ѡвамо тѡ није имало кѹћѡ да немѡ стоку да држи; није се

гл'єдāло тā националнос (Баг); нїје имāло туђинē (Боб); нїје имāло āута ђпште (Бот); тū ваљда нїје закāчило (Брђ); кā овē гѡдинē нїје бїло дāвно (В. Лок); нїје смēло пошто сунце зађē да донесē водē у кўћу; нїје мѡгло дўго врēмена да упїшē дїјете у књїге; док нїје стїгло тал'ијанскѡ жїто (Из); нїшта ме кѡштāло нїје (Ју); тѡ се нїје гл'єдāло (Ка); тāt тѡ нїје имāло (Лу); вишē нїшта успēло нїје (Ос); ѡндā нїје имāло тē л'єкѡве (Не); тād нїје имāло стāкло (Нет); ѡде нїје нїшта остāло о[д] тијā Друштїнāцā (Пож); тел'евїзѡрā нїје имāло, нїшта нїје имāло, тāпўт нїје имāло да се разговārā; ни вѡзїлā нїје имāло (Со); код тēбе тѡ можда нїје имāло гѡре (Трн); тѡ се типўт нїје мијешāло нїкāко (С. Пуп); нїје у тѡ врēме имāло ни прстēн (Бѡљ); нїје имāло нїђе јѡргāнā (Врс); нїје се имāло кā овѡ сāt мѡдѡрно (Гр); овѡк вештāчкѡг цўбрїва нїје имāло (За).

У облицима 3. л. јд. перфекта енклитика *је* у највећем делу примера изостаје у комбинацији *се + је*, имајући у виду да након испадања *ј* у међувокалском полагају долази до контракције двају истих вокала:

пā се оженїо озгѡ из Шїпча (Боб); ка[д] се ѡна напрāвила (Баг); тешко се жївѡло; излāзило се на крај; жївѡло се дѡбро (Баг); ишло се за јāvѡр, дрїјен; кѡрēн се корїстїо їстѡ за тѡ; свē се тѡ ткāло; л'єжāло се на слāмарице (Боб); налāзило се тē кѡже; жївѡло се свāкѡјāко; ѡрāло се са дрвѡнијем рāлом; са волѡвима се ѡрāло; за врēме Тїта се држāло (Бот); тū се турāла слāма; мѡј дēда се оженїо са некѡм удовїцѡм ѡдавдē; пā се рāзудāла (Бот); вїдїм јā она се узрујāла (В. Лок); ишло се и гѡло и бѡсо; тѡл'кѡ се ишло бѡсо; јāко тешко се жївѡло; звāо се стārї свāt, звāо се ѱѡвѡр, звāо се бајрактār, звāо се стārї свāt, звāо се младожењскї мѡмак; знāло се да се осечē бādњāк; тол'їкѡ се тѡ чўвāло; ишло се од Рогѡзна; чанāци што се нēкад мл'їјекѡ разл'ївāло; тād се дāвѡ бēделѡ; чўвāло се от града (Из); кāко се свē измēнїло; сāt што се ишло; педесѡт пētē се ишло; жївѡло се дѡбро; ранїјē се растїтѡвāло; тол'їкѡ се тѡ растїтѡвāло; такѡ се насељāvѡ тā нāрот; тѡ се сād дѡсїло тū бл'їзу; ранїјē бēдно се жївѡло; знāло се јēдан зā другѡ; ишло се јēдно ко[д] дрўгѡга пѡшкē; водїло се цўмбус (Ју); кāко се сїјāло; тѡ се сїјāло; тū се удāвāло; оно се забїло у шўшкѡр око њēга (Ка); ѡндā се ишло с кѡњима; ранїјē се свē носїло пртєнѡ, сўкно, од сўкна се прāвило; него се носїло у онē чимāре; ѡн се посл'ē оженїо; ѡн се тāмо разбол'ѡ (Коз); нēкат се тѡ сāмо од нāднице рādїло и жївѡло; свē се онѡ рādїло вїшē (Леч); српом се онѡ жњѡло; пā онѡ рāло ѡрāло се, пā се тѡ сїјāло, пā се тѡ кѡпāло, грабўљѡм се грāбїло, ѡто такѡ ти се тѡ жївѡло, стѡка вѡл'їкā се држāла; нēко се удāвїо (Лу); пѡсл'ē покājѡ се; ранїјē се тѡ гāїло; носїло се на обремāчу вѡда; умїрāло се; ѡн се озноїо (Не); покўтїо се нāрот; ишло се пѡшкē; двāес пētѡг мāја се отвāрāло (Нет); жївѡло се о[д] тѡгā; пѡсл'ē каснїјē се тѡ оргāнїзовāло (Пож); пѡсл'єн се прикљўчїо вѡјсци; трї мѡсēца се водїла бѡрба тўнāке; кат се Сārāјево ослободїло, тāt се глāвнā бѡрба водїла; пā се носїло онијем женāма;

три дана се славила слава; то се тако радило; трчало се трбухом за крухом; узимало се жито; славило се то; Божих се славио добро (Прћ); седело се, разговарало се (Рај); сат се нарот изримио (Со); носила се та крмска пѣча (С. Туп); Трнава цијела се покутила; тако се пѣко л'ѣп; пасуљ се кухо у лонац земљени (Трн); ишло се у просидбу, а ишло се и да се крадѣ; па се ђрало; без мѡмка се ишло на просидбу; ка[д] се тѣрала комѡра; дешавало се (Бољ); другѣ посмрче ми се родио; другѣ ми се родио; посл'е то се распало; свѣ се радило са запрегом; свѣ се ручно радило; косило се ручно; пластило се ручно (Др); рало се избацило; мамило се, договарало се; свѣ се то тражило; мањѣ се куповало (За); како се ткало и како се мучило; конѡпла се чупала; свѣ се то на руке радило; ѡнда се слабо сл'икавало; оженио се с мѡјѡм мајкѡм; косило се, жњело се, жито се жњело, вѣзало се у снопове и турало се у стѡгове, посѣ се врхло с кѡњима; направила се централа на Ўвац; неђе се испросило, неђе се премамило; одвјѡб се шѣс месѣци (Кл); кѡл'ко се вѣровало (Кн); мршаво се живѣло; свѣ се ручно радило; то је било то кад се избегавало; свѣ се то кухало ручно; правило се мѣсо; свѣ се ручно радило; то се скупљало нарот (Тр); спавало се на онѣ дрвенѣ кревете; турало се ту по једно десет шѡљи; ѣј шта се носило; тако се правило (Туз); свѣ што се кужало; посл'е се обрѣло; кат се Кѡрађѡрђе повукѡ одавдѣ (Че); па се враћѡ по другѣ пѣт; с кѡњима се ишло (Бо); нити се загрлило мѡмак и девѡјка нит се пољубило према свијем; на сабѡре йма игранке се саставало (Го).

Знатно ређе бележени су примери који садрже и енклитички облик помоћног глагола (са гласом *ј* који је или ишчезао или је ослабљеног изговора):

ѡн се е ѡде насел'ио (Кл); тапѣта се е нарот вол'ѣо (Туз); кат се е мѡј ѡтац оженио (Туз); ту сезѡну се е радио пѣт; на овѡ вѡдовѡт кат се^{је} радио (Бл); то пѣкмес се е пѣкѡ; употребљавало се е за кошѣље (Пож); конѡпла се^{је} радила (Леч); ту се^{је} нахѡкала слама (Бот); једна се е јѡдала (Бот); то се^{је} ишло драгѣ вѡлѣ (Ју); то се^{је} мало примирило (Прћ); ка[д] се е ишло (Со); кат се е највише стрѣљало у Нѡвѡм Пазѡру (Бл).

П.2.12.4. За 1. л. множине забележени су примери:

сѣноћ смо причѡл'и ѡде на посѣдак; онѡ другѡ смо прѡдал'и; гл'ѣдал'и смо онѡ (Баг); па смо ишли онѡмо (Бал); дрѣжил'и смо се, дрѣжил'и смо се, готѡво смо свѣ пѡмрл'и за њим (Боб); мѣ смо припѡдал'и пот Прћенѡву; држѡл'и смо мѣ и кѡзѡ и овѡца и крава; мѣ смо имѡл'и воденицу; мѣ смо ишл'и (Бот); знам да смо сѣјѡл'и и да смо кѣсел'ил'и то; шта смо лѡни шљивѣ имѡл'и, мѣ смо ти овѣ гѡдинѣ за три дана прѣгл'и те то покупил'и; у та хотѣл ѣе смо бѣл'и; па смо бѣл'и у Итал'ију; па смо

бiл'и по бoлнiцa (Брћ); кат *смо држaл'и* крaвe; пoсл'eн *смо кyпiл'и* трaктoр; рaнiјe кат *смо тeрaл'и* дрвa зa Кoсoвo; мi *смо бiл'и* бaш oвдe (В. Лoк); изa црквe и сaлу *смо нaпрaвил'и*; у Бeoцe *смо жiвeлi* јeднy мaлтe гoдинy; *бiл'и* *смо* у дoм у Врњaчкy Бaњу; тaмo *смо жiвeл'и* дyгo врeмeнa; тy *смо жiвeл'и*; мi двoјe *смо сe* *упoзнaл'и*; iмa тy *смо сe виђeл'и*; iшлi *смо* jа и брaт, *iшл'и* *смо*; вoлa *смо* *увoдiл'и* у кyћy (Из); чyвaл'и *смо* стoкy oнaмo; *пiл'и* *смо* (Ју); тaкo *смо жiвeл'и* (Кa); мi *смо* Милyнoвићи *бiл'и*; *слaвил'и* *смо* слaву oдe кa[д] *смо* *дoшл'и*; мi *смо* *прaвил'и* свaдбy; oндa *смо* *рaдiл'и* пoљe; свe *смо* *плaстiл'и*; *iшл'и* *смо* нa скyп; *прaвил'и* *смо* рaнiјe oнe дoдoл'e; *iшл'и* *смо* нa дoдoл'e; тy *смо сe* *упoзнaвaл'и*; *имaл'и* *смо* свoјa мoчiлa oвдe; тo *смо* зa сeбe тy *држaл'и* стoкy; кат *смо* мi сирoчaд *oстaлi* (Кoз); мi *смо сe* нaјвишe *срeћaл'и* зa стoкy; тeк *смо* сaт мaлo зaдњијa гoдiнa *изaшл'и* дa жiвiмo кaкo трeбa; мi *смо сe* умaлo *срeл'и*; *рaзмiнyл'и* *смо сe* тy (Лeч); oнaкo *смо* и *сл'и*кaл'и; пa *смо* мaлo *сe* *пoљyтiл'и*; сeдaм дaнa *смо сe* *бoрiл'и* с јeднoм л'ивaдoм; вoдy дoбру *смо* *дoвeл'и* нa двa кiлoмeтрa ис плaнинe oдoзгo; мi *смо* *имaл'и* рaнiјe стo oвaцa; *нoсiл'и* *смо* o[д] тoчкoвa oпaнкe (Нe); нeкaд *смо* мi *имaл'и* oдoбрeњa нa срндaћa (Нeт); *имaл'и* *смо* кoмшијe Србe гoрe; oдaвдe *смо* *гл'eдaл'и* нaшy стoкy гoрe у тo брдo; мi *смо* гoдинaмa *глacaл'и* Сaвкa (Пoж); мi *смо* тy *имaл'и* јeднy тeткy у Бaл'eтићe; мi *смо жiвeл'и* дoбpo oвaкo; мi *смо држaл'и* oвaмo; мi *смо сe* пoсл'eн брaнiл'и, нo *смо* *пoбeгл'и* тaмo гoрe ђe нiјe спaљeнo; тaкo *смо* зiмy *прeзiмiл'и*; пoсл'e кa[д] *смо сe* oвдe *врaтiл'и*; низ oвe вијeнцe *смо* гa *свyкл'и* дoтл'e; yчи Бoжiћa *смо* *слaвил'и*; вeћинoм *смо* *бiрaл'и* хрaстoвo; пo тpи чeтири *смо* *имaл'и* кoмшијe; у Сoпoћaни *смо* вeћинoм *iшл'и* (Прћ); тy *смо сe* *yпoзнaл'и*, *ћyвo* стoкy, тy *смо сe* *yпoзнaл'и*. пoсeн *смо* свaдбy *прaвил'и* (Сe); *жiвeл'и* *смо* у Шкрiјeљe; мi *смо сe* *yзeл'и*; свeгa двaпyт *смо сe* *виђeл'и* и тo нe дa *смо* нeштo *рaзгoвaрaл'и*; *држaл'и* *смо* oвaцa, крaвa, вoлoвe и свe; кат *смо* у Шкрiјeљe *бiл'и*; *држaл'и* *смо* тaмo (Сo); гoрe *смо* рyдник *oтвaрaл'и* пa *смо* тy, бoгaми, јeднy гoдинy дaнa пo Тyтинy *iшл'и* стaлнo; зeднo *смо* *рaдiл'и*; кa[д] *смо* мi *yгрaл'и*; кa[д] *смо* нaс тpoјицa *зayгрaл'и* у сoбy; мi кa[д] *смо* *пoйгрaл'и*; пa кa[д] *смо* *yгрaл'и* у шкoлy; дoк тy *смо* *yгрaл'и*; *нoсiл'и* *смо* нa л'eћa, *нoсiл'и* *смо* пeт кiлoмeтaрa житo дa мeљeмo у вoдeницy (Трн); скoрo *смо* *бiл'и* нa свaдбy кoд мoг yјaкa, пa *смо* *бiл'и* нa свaдбy; *бiл'и* *смо* јeдaмпyт у Пoпe нa јeднoј сaхрaни (Бoљ); чeтрeс дaнa кa[д] *смо* *yздaл'и*; кат *смо сe* *yгрaл'и* (Гр); нaјпpијe *смо* *iшл'и* пo Гoл'ији; кат *смо* *имaл'и* зaпpeгy; мi *смо* *пoшл'и* дa идeмo зa Трiјeбинe и *врaтiл'и* *смо сe*; *имaл'и* *смо* вoдeницe, *имaл'и* *смо* вoдeницy; *oстaрaл'и* *смо*, *дoшл'и* *смо* и мi кa крaју (Ки); мi *смо сe* *рaзрoдiл'и* oд тpи сiнa; пa *смо* *бiл'и* сирoмaси; *пoбeгл'и* *смо* oд Тyрaкa; *сeдeл'и* *смо* пpијe јeднo нeкoл'кe гoдинe (Кл); тaкo *смо* тy гoдинy *врхл'и*; тaкo *смо* *мoрaл'и* рaдит; *испoдaвaл'и* *смо*; свe *смо* *прaвил'и* витицe (Кн); кaзo дa *смо* мi *дoлaзил'и*; *жiвeл'и* *смо*, мi *смо* *кoсiл'и* тo имaњe; *узiмaл'и* *смо* кoд oвијa Јoвaнoвићa; oвсeн л'eп *смо* *јeл'и*; пoсл'eн мaлo кат *смо сe* *oврiжyл'и*; вaлa *смо* *испpичaл'и* бaш фiнo; мi *смо* тo *звaл'и*; пирижaнe *звaл'и* *смо* oнo; и oнe хурмaшицe *смо* *звaл'и*; *имaл'и* *смо* гoл'eмo имaњe; *iшл'и* *смо* нa Рoжaе тaмo; пa кат *смо сe* *врaћaл'и*

у Пазър; ка[т] *смо се враћал'и* отуд; отуд кат *смо се враћал'и* ис Краљева (Тр); тапӯтә *смо тєрал'и*, сине, зими дрва на соне; посл'ен *смо пдһел'и* куповат; ми *смо се* ранијє *пра̀тил'и* на кол'йбе (Туз); овце *смо прддәл'и* ево осам година, *макл'и смо*; *пра̀тил'и смо се* на станове горе; пошто *смо* овце *прддәл'и* још двоје године *смо се испра̀тил'и*; дрва *смо набәләл'и* у територију Црне Горе; по петнес километара даљине *смо йшил'и*; ми *смо* једну плоћу *макл'и* па *смо* гл'едәл'и (Уг); баш *смо* сат с овјем мусәфирима *причәл'и*; ми *смо* то *зәл'и* дувак (Це); ми *смо* *сләвил'и* славу светог Тирија; јутрос *смо* *причәл'и* о томє (Шар) с Нафом *смо* *провељи* године добро; послє *смо* ма́ло *оживељи* (Бл); ми *смо* *дал'и* једну краву; ка[д] *смо се* *узәл'и*; тудијен свє *смо* ми тешкоће *претрпели*; свє *смо* *имаљи* помало (Бо); посл'ен оде *смо* *пребацил'и*, оде *смо* му *правиљи*; јечма *смо* *помијешәл'и* помало (Бр); ето ту *смо се* *уознавәли*, ту *смо се* *узимәли*; па *смо* *йшли* па *чекәли* у Пөпе једну; свакат *смо* *спрәмәли* вечеру; ка[д] *смо* ми *пекли*, мој човек свакад је ту *ракију* *пекө* добру и *имәли смо*; ми *смо* оде *били* онө у Србију; ми *смо* оде добро са овјем комшијама *били*; ми *смо* из Добринө оде *прешли*; млого добро *смо* *пршли* (Вру); ми *смо* дол'е *бил'и* с *кућом* (Гл); ми *смо* двоє *морәл'и* и у дрва и у воденицу; коње седл'енике *смо* хи *зәл'и*; ми *смо* *викал'и* гуца, тамо *смо* *ископал'и* ко *кућица*; ту *смо* *гүцу* *треба́л'и* да угнамо ту (Дет); посл'ен *смо* *почупәл'и*; ту *ноһ* *смо се* *видел'и* првө; е у ша́тор *смо* *зәл'и*; да гл'едәмо *смо* *смел'и* (Кон); ми *смо се* *питәл'и* онакө; и *изәшл'и* *смо* (Ле); *свраћал'и* *смо* ко[д] твоје *куће*; *морәл'и* *смо* ради тел'ефона оде да *дөһөмо*; првү *ној* *смо* *свирәл'и*; у онү *смо* *бил'и* првү *ној*; ми *смо* *носил'и*; једну *смо* *одвел'и* на коња; из Ковача кад *смо* *йшл'и* (Мел); обавезно ми *смо* *морәл'и* да *носимо* (Пе); ту *смо* *турәл'и* ручак; дол'е *смо* *седел'и* (Пл); ми *смо* *ткәл'е* најприје, свє *смо* то *бојил'е* (С. Туп); што *смо* *зөдно* *чүвәл'е*; што *смо* *зөдно* *йшл'е* (Дет); ми *смо* *радиле* свє живө (Гл);

нијесмо се млого *задржәвәл'и* (Дет); *нисмо* *имәл'и* времена (Брһ); *нисмо* *вөду* *увел'и* оде; *нисмо* *купәтило* *направил'и* (Не); *никут* хи *нијесмо* *тєрал'и* (Пож); ми *нисмо* *дал'и* четвртину; од Немәца *нисмо* ми *имәл'и* зулума *никака*; *нисмо се* *чәк* ни у цркву *венчәвәл'и* (Прһ); *бйвол'и*цу *нисмо* *држәл'и* (Со); *нијесмо* *смел'и* да *мрднөмо* (С. Туп); *нисмо* *имәл'и* ни кола (Трн); *нисмо* *разбијәл'и*; *нијесмо се* *зәл'и* (Кл); *нисмо* ни *доручковәл'и* оде (Тр); *више* *нисмо* *шһел'и* (Уг); стварно *нијесмо* *имәл'и* *пробл'ема*; *нијесмо се* *узәл'и* *зөром*; *нијесмо* *рөкљи* *немәм*; *нијесмо* *никад* *бацили* *лөп* (Бо); *нијесмо се* *матретирәл'и*; ал'и *јөш* *нисмо* *үбрәл'и* ни *јөдан* *чәј* (Бр); *нијесмо* *уөпште* *куповәл'и*, *овәј*, *паприку* (Ли); *нисмо се* ни *чүл'и* (Пе).

II.2.12.5. Примери за 2. л. мн.:

она Весел'инка што *сте* је *срел'и*; кажө ви *сте* *препләтил'и* *пөт* *година* (Нет); ка[д] *сте* *сйшл'и* с *асвалта* па *сте* *уйшл'и* у онү *кућу*; па *сте* ви *уйшл'и* па *сте* *јөпөт* *погријешил'и*; па *сте се*

вї јопѣт *поврѣтил'и* гѳре ус пѣт; пѳсл'ѣ *сте се* каснїјѣ *врѣтил'и*; знѣчї вї *сте* тѳ *бїл'и* (Тр); вѣлѣ вам бѣш фѣла што *сте дѳшл'и*; *ђѣ сте ноћил'и?*; *ђѣ сте рѣчѣл'и?* (Шар); *прѳшл'и сте* покрај нѣ (Де); вї *сте бїл'е* кот Ел'ѣза Тѣхїровиѣа? (Ле); кѣко *сте се* *уѳдѣл'и* (Мел); *нїсте* га *разумѣл'и* дѳбро (Тр).

П.2.12.6. Забележени су облици 3. л. мн.:

ѳни су *сарађевѣл'и*; пѣ су *пѣл'и* у крф (Цв); *описѣвѣли* су му главу (Бѳл); онѳ што су *прїчѣл'и* (Бу); тѣ су му *остѣл'и* некї синѳвци; којї су *рѣдїл'и* код нѣга (Врс); тѣ *се производїло* и овчѣрство и говедѣрство; Мїл'ѣвиѣи покѳјнї што су *бїл'и* (Др); *дѳшл'и* су плѣгови, тѳ су *вѣкл'и* волѳви ил'и кѳњи; *прїчѣл'и* су ми мѳји стѣрї; *прїчѣл'и* су мѳји стѣрї да су *їшл'и* за сѳ, за сѳ у Пѣѣ; тѳ су *їшл'и* са кѳњима, кат су *нестѣл'и* волѳви, ѳндѣ с кѳњима; нѣкї гѳре су *жївѣл'и*; вѣлѣ да су нѣкї *намешїл'и* крв; ѳни су тѣ *пѳбѣгл'и* и *отїшл'и* су ѳпѣт у Црнѣ Гѳру код Бїјѣлѳк Пѳља; Грци су, кажѣ, нѣкад *жївѣл'и* (За); ѳни су пѳдѣвно *осел'їл'и*; кѳл'ко су *прѳдѣл'и* ѳде; тѳл'кѳ су *мѳгл'и* да кѣпѣ по Срѳбїји (Ки); кол'їки су снѣгови *пѳдѣл'и*, каснїјѣ су лѣди *изумѣл'и* пѣ су *косїл'и*; дѳље су *напрѣвил'и*, кат су *прѣвил'и* центрѣлу на Ўвац; пѣ су ме у Вѣрош *зѣл'и* да јѣ бїдѣм дѳктор за тѳ; пѣ су мѣни *долѣзил'и* прїје трї-четїри гѳдине; *дѳшл'и* су у Бѣковїк; Зѳранић су *се презївѣл'и*, ѳдавл'ѣ су *осел'їли*; мѣне су *оженїл'и*; Срѳби су ме *вол'ѣл'и*; ѳни су Ёбровиѣи *постѣл'и* од нѣс Зѳрнїѣѣ; Ђѣкиѣи су *бїл'и*, ѳде су *стѣновѣл'и* у једно сѣло; *напѳдѣл'и* су га тѣмо; а из Медїнѣ су га *мол'їл'и* да прѣђѣ кѳд ѣї (Кл); тѳ су *се* такѳ *узїмѣл'и*; пѣ су *се* кѳ *нѣшл'и* (Рај); *држѣл'и* су ме свѣкат л'їјѣпо (С. Ђуп); кат су партизѣни *дѳшл'и*; пѣтѣви су *бїл'и* кѣлѣви; мѣне су *истѣрѣл'и* у Хѣлкѳф пѳток (Трн); ѳни су *умрл'и* изгл'ѣдѣ кад је бїла тѣ кол'ѣра; рѣтови су ѳђе *хѣјѣл'и* свї; ѳни су *држѣл'и* онѣ вїјѣнце онѣмо; Тѣл'їјѣни су *се* мѣло код нѣс *задржѣвѣл'и*; пѳсл'ѣ су и партизѣни *постѣлѣл'и* рѣт; пѳсл'ѣ су тѣ четнїке *фѣтѣл'и*; пѣ су лѣди *одрїчѣл'и* *се* слѣвѣ; док су *постїгл'и* да напрѣвѣ шкѳлу (Прћ); лѳнце су *тѣрѣл'и* ѳдавл'ѣ из Јѳшѣницѣ (Лу); онѳ су ми родїтељи онѣмо *бїл'и*; ѣто онакѳ су *изгл'ѣдѣл'и*; тѳ су *се* *дѳговорїл'и*; вѣлѣ да су *јѣвїл'и* дирѣктору; ранїјѣ су *узїмѣл'и* стѳку; пѣ су *прїјѣчѣл'и*; пѣ су *хтѣл'и* продѣвнїцу да ўзмѣ Вѳјин Пѳповић; ѳни су *прїмѣл'и* пѣнзију нѣгѳвѳг ѳца (Не); кат су *отїшл'и* тѣ свѣдбу тѣмо да завршѣ; у Швѣцкѣ су тѣмо посѣ нѣма *дѣвѣл'и* по двїје илѣде; ѳни су *се* *дѳшколовѣл'и* и дѣлѣ; *кѣпїл'и* су обадѣ стѣнове; *дѣл'и* су јѳш по двїје илѣде; ѳни су *пѳчѣл'и* гѣрадит кѣћу и *намѣштил'и* су кѣћу свѣ; лѣнї су *прѣвил'и* ѳде свѣдбу; *отїшл'и* су на мѳре у понедїонїк; двѣнѣс-трїнѣс гѳдїнѣ кѣ су *се* *развѣл'и* (Ос); *отїшл'и* су по Сѣлѣкѳвцу; тѳ је свѣ онѳ што су стѣрї прїје мѣне *говорїл'и*; Нѣмци су *убијѣл'и* за једнѳга Нѣмца сѣдам нѣшијѣ лѣдї; *имѣл'и* су једнї ѣмбѣуси; ѳндѣ су свї мѳмци тѣ *їшл'и* пѣ су *се* *тѣкмићил'и* кѳ бѳлѣ йгѣ; ѳни су *осел'їл'и* за Тѣрскѣ, млѳго су *се* *мѣћил'и* (Пож); тѣ су *бїл'и* кѳмшїје нѣма; тѳ вѣче озгѳр кѣ[д] су ме *довѣл'и*; *ѳрал'и* су;

òни су свѣ пòмрл'у (Коз); пòсл'ē су отфр̀кл'и, а бѣл'и су пòсиромашни (Леч); свѣ су тò прѣгл'у (Брћ); док су установѣл'у да ймā тѹ рѹда квал'итетна, и пòсл'ē су тѹ отворѣл'у кòнкурс за прѣјем рāднѣкā; гòре кат су бѣл'у пијāци недѣлѡм; вѣдел'у су да нѣмā од нѣга нѣшта; тѹ су жѣвѣл'у (В. Лок); дòнијел'у су ми ономāт зѣт и ћѣрка; опāнци су бѣл'у јòш; òни су жѣвѣл'у мало бòлѣ; сѣјāл'у су (Из); оселѣвāл'у су педесѣт и пѣтѣ и шѣсѣт и пѣтѣ; тò су спāвāл'у, лѹди су распѣвāл'у ранѣјѣ от кāкијā је лѹдѣ; Лòтѣнци су дòшл'у ис некòк сѣла Лотѣнā ис Цр̀нѣ Гòрѣ; óде òдмā су је довѣл'у; кат су мѣне кћел'у да жѣнѹ (Ју); долāзил'у су једни ис Пазāра; пѣтāл'у су; Рѣмлāни су óде нѣкад жѣвѣл'у; познāјѣ се да су бѣл'у правослāвци, кр̀стови (Ка); тò су имāл'у мāјстори да грāдѹ; онѣ што су рāдѣл'у Србијāнци са онијем рòгом; тѹ су нѣкат кòжāри бѣл'у; тѹ нѣјесу постòјāвāл'у Црновр̀шāни прѣје стò гòдѣнā óде; тѣк пòсл'ēн су намѣшил'у лѹди гѹменѣ точкòве; òтац и мāјка су му се пѣтāл'у; āге тадāшнѣ што су бѣл'у за врѣме тѹрскòга вāкта, бѣл'у су āге, посѣдовāл'у су сѣла; òни су долāзил'у кòд нāс (Бот); ѹспѣл'у су да је растѹрѣ; пā су тò пòсл'ē прòдāвāл'у; òни су отѣшл'у; òни су мл'ѣли; шкòловāл'у су се свѣ; двојѣца су ѹмрл'у; рāдѣл'у су десетѣну гòдѣнā; жѣвѣл'у су свѣ кò јѣдно; напрāвил'у су óде овѹ, лāко су се женѣл'у; стāрѣ су тò рāдѣл'у; тѹ тѣ њѣве рāћāл'е су свѣ; имāл'е су пòсѣбно некѣ ѹкѹсе; пòсл'ēн òни су је брāл'у; пā су одрѣдѣл'у да лѹди тò преѹзмѹ; тѹ су остāл'у стāрѣ сāмо; остāвил'у су имāње, л'ивāде, њѣве; скòро су òни бѣл'у на тел'евѣзијѹ; òни су у Нѣмачкѹ трāжил'у да се жѣнѹ; бāш из Албāнијѣ доводѣл'у су нѣкѣ, жѣвѣл'у су и Ср̀би; него прāл'у су тò; имāл'у су вòде (Баг); они су вѣкāл'у рѹхо; мѣне су брāћа свѹгѣ водѣла; свѹђе су ме водѣл'у; свāшта су рāдѣл'у ранѣјѣ; кāсно су кр̀вети изāшл'у; имāл'у су онѣ фѣдѣрнѣ ранѣјѣ; тò су имāл'е тѣ старѣјѣ што знāјѹ; кат су бѣл'у Нѣмци и Партизāни; и сāt до тѹ су дòшл'у Нѣмци; овѣ су чѣкāл'у; е тѹ су изгѣнул'у млòго и овѣ и овѣ; сāл' овѣ невелāл'ѣ су остāл'у (Боб); бѣл'е су жѣне ранѣјѣ (Баг); мòжда тѣ не разумѣш ме штā су бѣл'е сламāрице; жѣне су долāзил'е пā су прāл'е код нāшѣ воденѣцѣ дòл'е; сѣјāл'е су жѣне конòплѹ пā су јòш прѣрāћѣвāл'е (Бот); оне су бѣл'е дòбре; тò су лѹтѣ мѹке бѣл'е; òне су жѣвѣл'е до Дрѹгòг свѣцкòк рāта; имāл'е су онѣ тр̀л'ѣце (Пож); пòчѣл'е су полāко жѣне да идѹ бес фѣрецѣ и девòјке у Позār; носѣл'е су чārшаф; него су вѣрѣл'е на прòзор, пā су тѹ вѣрѣл'е, девòјке и жѣне на врāта, отвòри врāта пā су не вѣрѣл'е, девòјке су гл'ѣдāл'е на прòзор, девòјке су тāмо исцѣпāл'е онѣ нòвине и гл'ѣдāл'е а жѣне на врāта; нāше мāјке су пѣкл'е л'ѣп у црепѹље (Трн); тò су турāл'е јòху (С. Ћуп); ка[д] су тѣ бòрбе бѣл'е; девòјке су се јāгмил'е да се удāдѹ у такѣ кѹће домаћѣнскѣ (Прћ); на двā нāчѣна су се свāдбе прāвил'е (Бољ); којѣ су знāл'е тò да бāју понòћи; тò су рāдѣл'е којѣ су зломѣсл'ѣце (Коз); тѣк каснѣјѣ изāшла су бицѣкла (Бот); рāтѣшта су ѹшинѣла (Пож); врѣмѣна су бѣла мнòго тѣшка (Цв); ис Бѣјелòк Пòлѣа су дòшла четѣри Ср̀бина; код мѣне су дòшла двā Ср̀бина (Кл);

нѡвинѣ *нису имѡл'и* (Баг); раннѣ нѣјесу *вѣдел'и* младѹ (Боб); оне *нису* тѡ нешто *трагѡл'е* (Кл); тѡпѹт девојке и жѣне нѣјесу *смѣл'е* да уйђѹ у сѡбу да гл'ѣдајѹ кад ми йгрѡмо (Трн); *нису имѡл'е* дѣцу (Леч); свѡкѣ *нису* тѡ *рѡдѣл'е* (Коз); *нису имѡла* прѣвѡза (Коз).

П.2.12.7. Осим наведених негираних форми перфекта, бележене су и оне где се уместо различитих облика помоћног глагола у свим лицима употребља само облик *не*, као ознака негације:

јѡ *не знѡла* што је ѡна дѡшла (По); *нѣ знѡ* дѡктор да га преглѣдѡ (Ки); јучѣ почѣњѡ и *не мѡгѡ* (Кн); *не мѡгѡ* све да постѣгнѣ (Па); ѡна *не шѣлѡ* да слѹшѡ (Ле); а ѡни *не вѣдел'и*, тмѹша (Прћ); *не мѡгл'и* да уђѹ (Кл); *не мѡгл'и* му нѣшта, *не смѣл'и* да га чѣкајѹ (Дет); они му нѣшта *не рѣкл'и* (По); они у сѡбу, пѡ је тѡмо *не нѡшл'и* (Го).

Присуство примера који би према типу одговарали наведенима одликује говор јужнокосовског села Гатња⁴³, где у одричном перфекту долази до сажимања пуних форми помоћног глагола у 3. л. јд. и мн. на *не / ни* (< *нѣје / нѣје*) – *ѡн не дѡша*, *ѡни не дѡшли* (Младеновић 2013: 357–360). У овом говору „брисање морфолошке опозиције помоћног глагола у 3. л. јд. и 3. л. мн. подстакнуто је одсутношћу помоћног глагола у 3. л. јд. и мн. потврдног перфекта [...] На тај начин присуство *не / ни* у одричном перфекту не ремети већ остварен однос присуства / одсуства помоћног глагола у облику”. Најзад, „скоро доследно акцентовано *не / ни* у 3. л. јд. и мн. одричног перфекта говори да се оно није у потпуности изједначило са проклитиком *не*, иако је приближавање очигледно” (Младеновић 2013: 360). Ситуација у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу разликује се од описане имајући у виду да су свођењем облика помоћног глагола обухваћена сва лица једине и множине, а облик *не* редовно је ненаглашен. Међутим, у основи појаве и у једном и у другом ареалу налазимо исту тенденцију – елиминисање морфолошки редувантних елемената. Имајући у виду чињеницу да је морфолошка ознака за лице и број већ присутна у субјекатским лексемама, односно у облицима радног глаголског придева, њено обележавање формама помоћног глагола није нужно (в. Младеновић 2013: 360). Да помоћни глагол није основни

⁴³ У расположивој литератури нисмо пронашли податке о употреби оваквих ликова на другим тачкама српске етнојезичке територије.

носилац поменутих граматичких информација показују и (врло чести) примери употребе крњег перфекта у свим лицима једине и множине. Стога, у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу појава поменутих ликова указује на могућност зачетка процеса упрошћавања унутар глаголског система⁴⁴. Тако би наспрам сасвим уобичајених облика потврдног перфекта – *ја мѡгла, ѡн мѡгѡ...* стајале негиране форме – *ја не мѡгла, ѡн не мѡгѡ...*, где би облик *не* био носилац семантике одричности (слично свођењу форми помоћног глагола у потенцијалу на облик *би*). Чињеница да се облици састављени од истих елемената већ употребљавају, али са другом функцијом (облици крњег перфекта у модалној служби типа: *дабогда не могла да дођеш*; или: *могла, не могла, исто ти је*), није неочекивано да се појаве и у овде дефинисаном домену. Најзад, узимајући у обзир одсуство лика *неје*, потом појаву *не* у свим лицима и редовно одсуство акцента, на испитиваном терену овај облик највероватније не води порекло из 3. л. јд.

II.2.12.8. Облици перфекта без помоћног глагола често се употребљавају:

а) у приповедању:

ѡн посл'ѡн *отишѡ* тѡмо, *развѡ* шѡл, ѡн *имѡ* онѡ зал'ѡске, вѡђе црне (Туз); овѡ ме *удѡрѡ* и *дофѡтиѡ* ме за рамѡна, *испрѡвиѡ* ме, знѡћѡ, ѡн ме *бѡциѡ* у кѡму нѡкѡ (Уг); *имѡ* сѡна једнѡк а брѡт му *остѡ* у дрѡгѡ једно ѡде сѡсѡднѡ сѡло; *кѡкѡ, плѡкѡ*, оће да ѡмрѡ; *осѡкѡ* му главу и *пѡслѡ* цѡру (Кл); отпозѡди га *удрѡ* нѡко (Пож); бѡш прије десетѡну дѡнѡ ѡнук овѡ овуђѡје *косѡ* око кѡћѡ; *дошѡ* дѡвдѡ до на овѡ равнѡцу и сѡл' се *преврнѡ* (Ос); ѡн *пѡ* с јѡбукѡ лѡнѡ, *брѡ* јѡбуке (Лу); *препѡсѡ* му бајѡги имѡње, ѡн *отишѡ* тѡмо да жѡвѡ пѡ *одвѡ* нѡс трѡ чѡре да му чѡвѡмо ѡвце (Коз); *преврнѡ* се трѡктор и, дѡљѡ бѡло, *прелѡмѡ* му нѡгу више кѡл'ѡнѡ; пѡ ме ѡн *прегѡзиѡ* и *слѡмѡ* ми нѡгу тѡ у бѡт; трѡчетѡри пѡт *дошѡ* код мѡне; *добѡ* стѡн испот стѡницѡ ѡнде и тѡ жѡвѡ; *дѡ* му стѡрац гѡре на Војнѡчкѡ л'ивѡде гѡре кѡћу (Коз); знѡм кад не ѡтац, нѡс трѡде, *одвѡ* у шѡму, те не *сакрѡ*; тѡ јѡднѡ нѡрот, тѡ грднѡ нѡрот *бежѡ* кѡт штѡ (Ју); тѡжак, бѡдан жѡвѡт *бѡ*; тѡмо *живѡ* у Хрвѡцкѡ; ѡѡзѡн брѡт *долѡзиѡ* ѡде, *обишѡ* ѡѡ ѡе да жѡвѡ; мѡј покѡјнѡ ѡтац илѡду дѡвестѡ десѡтѡ гѡдинѡ *отишѡ* у тѡрскѡ војску преко Рѡгѡзна на Мѡтровѡцу, пѡ из Мѡтровѡцѡ вѡљда *имѡ* вѡс у тѡ врѡме и у Истѡмбулу *отишѡ*, *бѡло* десѡтѡ гѡдинѡ (Из); *ѡзѡ* ѡчѡв пиштѡл и тѡ на мѡг сѡна, ѡн *прѡшѡ* мѡчкѡ и с л'ѡћѡ (В. Лок); *имѡ* некѡ армунѡкице мѡл'ѡ тѡј парѡдет нѡш и *отишѡ* да свѡрѡ гѡре (Бот); ѡн *имѡ*

⁴⁴ Процес је слабог интензитета узимајући у обзир релтивно ниску фреквентност оваквих ликова.

три сина, и *отишо* у заробљеништво и тамо *умрњ* ђд глади; деда Радован *има* четйри ћерке; тамо *био* и тамо *умрњ*, кажѹ *умйрњ* и *тражйѡ* леба; он, чени ми се, сѧмо двйје ћерке *има*; свѧ ми Лука, ја *искраћйѡ* нешто и свѧ он *преносйѡ*; а *тѹрио* фафарѡна у једну пасйквицу па и *окадйѡ* (Бал); *био* амбасѡдор у Беѡград та Немања јѡдан (Баг); та жѧна *умрла*; ѡпштиња *дозвол'йла* да заѹзмѹ сѧмовѡлно овѡ без йкакѧ дѡзвол'ѧ (Баг); испрѡшена *отйшла* за дрѹгѡг; нити знѧ штѧ је зѧмља, нити штѧ пѡд бѡк јакй, сѧмо, да извйнѧте, *знѧла* да се удѧ, *дѡшла* да се удѧ (Ју); тѹ највише *скупљѧла* и *йгрѧла се* (В. Лок); једна мил'ицѧјскѧ жѧна *била* бѡна и свѹдѧ *йшла* по л'екѧра и нйје вѧјда бйло, и наврљй се тѹ, пѧтак и недеља, пѧтак и недеља, свѧкѡг пѧтка и недељѧ *йшла* к цркви и ѡздрави; ѡндѧ *имѧла* игранка свѧкѧ недељѧ у меснѹ канцелѧрију; мѧне мајка *родйла* у једно јѡвче, бежѧла и тѹ ме *родйла* у тѹ шѹму (Ка); у Бѡбовйк *имѧла*, зисто, једна вѡда (Боб); два брѧта *имѧла*, ја јѡдна бйла сѧстра; ја *спрѧмйла* зѧвезак; ја до нй тѧ зѧвеске *дѡнѧла* (Гр); ѡна ме *мамйла* за нйме, ја га *вйдела* и *ѹзѧла* га (За); ал'и штѧ му мѡреш, времѧна такѧ *била* (Коз); *извѧл'йла* нѡгу ис кѹка и *била* ко[д] дѡктѡра три у Пазѧр; рѹка му под пѧзухо *изѧшла* из рѧмена (Кл); сѧћѧм се ја, *дѡшла* тѧтка; грднѧ снаша она *дѡшла* и *довѧла* Мйку; дѧца *йшла* у школу пѧшкѧ; нѧша дѧца свѧ *отйшла* кут којѧ (Коз); и *жњѧла*, пѧ трѡу до зѹба, да извйнѧш, пѧ се сѧгни, пѧ кљѹчѧви нѧ нѡс и на ѹста (Леч); ѹвечѧ дйјете *родйла*, ѡна изѹтра *умрла*; ѡна *ѹзѧла* мѧтлу и брйше (Коз); нйшта не држйм, свѧ купѹјѧм, свѧ *ѡскупљѧло* (Се); *врћѧло* и *врћѧло* док *изврћѧло* кѡ трупйне от кѡтѹра (Кн); кажѧ *прокопѧло* дѡље ѧсвалт дѡбро (Бу); једно дйјете *ћѧрало* на кѡња жйто (Кл); и дрѹгйх фйрмй *имѧло* сйла (Баг); *бѹкнѹло* свѧ да се идѧ; сѧло се звѧло Лѡтина и *остѧло* хим то Лѡтйнци; образа *имѧло*, сѧд нѧмѧ нйшта (Ју); *имѧло* дѡбрйх машйнѧ (Баг); из овйјѧ гѡдйнѧ пѹне *бил'ѧ* шљйве (В. Лок); мѧђусѡбно *се убйјѧл'и*, *бежѧл'и* за Македѡнију (Баг); *остѧвил'и* ми онй у Нѡвѹ Вѧрош; *носйл'и* онѧ фѧсове на главу (Кл); и *прймѧл'и* сѡцијѧлнѹ пѡмѡћ (Не); *попѧл'йл'и* трйес трѧћѧ тѡ Тѹрци свѧ (Ка); *доселйли се* ис Црнѡг Врѧ и ѡде *жйвѧли* (Бал); такѡ *се* ћил'йми *ткѧл'и* (Боб); са клйнцима са некѡм жйцѡм *закйвѧли* (Бал); *имѧл'и* свйнѧ лѡм ранйјѧ (Коз); овй мајстори *изл'етѧл'и* овѧмо пред нѧга (Ос); у Пѧљѧво мѧсец дѧнѧ *бил'и* гѡре и ѡзгѡр пѡсл'ѧ *побѧгл'и* навр ћѧршйјѧ (Пож); пѡсл'ѧ овй нѧши *пронѧшл'и* Ивѧна те га *довѧл'и* за тѹ Стѧну ѡденѧ; за тѹ Стѧну *довѧл'и* тѡг Йвѧна; *одрйцѧл'и се* вѧрѧ да би лѧкше жйвѧо и да би добйѡ посѧо (Прћ); мй *отйшл'и* да је чѧкѧмо и чѧкал'и, чѧкал'и, чѧкал'и (Тр); ѡде лѹди слѧбо *жйвѧл'и*; овй *бѹкнѹл'и*, не дѧјѹ школу тѹ (Ју); мй *се вйдел'и* и *завол'ѧл'и се* (Бот); *зѡдѡл'и* рѧло и *побѧгл'и*, *вйдел'и* да нѧмѧ ѡде живѡта; *укрѧл'и* ме, *дѡшл'и* те ме *укрѧл'и*, и ѧто такѡ (За); не мѡремо ни мй, *остѧрѧл'и*, *обол'ѧл'и* (Ки); жѧне *трл'ил'ѧ* конѡплѹ пѧ пѡсл'ѧн *прѧл'ѧ* (Кн); калѹћѧрке, такѡ *се звѧл'ѧ* (Баг); *рѧдйѡ* док *мѡгѡ*, сѧт кад *остѧрѧл'и* нйко их не вйдй (Баг); *оселѧвѧл'и* пѧ *се* сѧт *врћѹ* (Брћ); *дѡшли* ис Црнѧ Гѡрѧ, *довѧо* тѡ двѡје децѧ (Бал); и комйсија *проверѧвѧла* да л' заслужѹјѧ; *омѡгѹћйла* им главнѧ медецйнскѧ сѧстра да ѡне наплаћѹјѹ и да предѧјѹ тѧ нѡвац медецйнскѡј сѧстри (Не); сирѡтйнѧ ко[д] свѧкѡга *била* до злѧ бѡга (Рај); пѡсѧн ја *побѧгла*, *дѡшла* (Се); она *била* млѡго богѧта, мѡј дѧда *био*

вѣѣн, гл'ѣдан, вѣсок, и ѡна *остѡла* удовѣца; дрѣвенѡ кѡла *бѣла* са пѡоцима онѣјема и сѹтрадѡн ѹвечѣр *отишѡ*, тѣк *изѡшло* тѡксѣ вѡзило, педесѣт и чѣтвртѣ гѡдинѣ тѣк тѡксѣ *изѡшѡ*, и јѡ ѹзмѣм тогѡ тѡксију, некѣ *Альѡ* таксѣста *бѣо*, прѣвѣ у Пазѡр таксѣста *бѣо*; и ѡн *отишѡ* да свѣрѡ и о[д] тијѡ Пѣповѣћѡ некѡ девојка, некѡко ѡн се завѡл'и саш њѡм и ѹзѣл'и је (Бѡт); мѣ *држѡл'и* ѡвце нѡјпријен ѡде (Сѡ); *мѡкл'и* пѣчу, *забрѡнил'и* да нѡсѹ чѡршав онѡ; једнѡк Мурѡта *извѣл'и* (Трн); *дѡтѣрѡл'и* да му ѹзмѹ крѡву, збѡк порѣза (Бѡл); крѡве *јѣл'е* и стѡка и пекмѣза *напѣкл'и*; нѣмѡмо врѣмена, дѣца онѡ у шкѡлу *ѣшла*, посѣ рѡт *стѣгѡ*, цѡба је (Брћ); ранѣјѣ тѡ *рѡдѣла* Трѣпча, тѹ понѣшто *долѡзил'и* *рѡдѣл'и*, помѡло стѡкѣ *држѡл'и*; нѣко *осѣкѡ* некѣ рѡс, гѡре онѡј дѣѡ, а тѡ крѣља *остѡла* једно мѣтар ѣ пѡ висѣнѣ; тѹ *пролазил'и* некѣ, штѡ знѡм јѡ, камиѡнѣјѣ; ѡн *мѣсл'ио* да мѡјѣк сѣна да ѹбијѣ да му вѣдѣ смрѣт, а онѡ, вѣдѣш, бѡк га њѣга кѡзнѣ. *Обѡљѣло* и *ѹмрѡло* (В. Лѡк); мѡјка *дѡшла* те не ѹзѣла и *довѣла* ме овѡмо кѹћѣ, мало кѹћѣцѣ *напрѡвил'и*; ѣзбе *прѡвил'и* и у тѣ ѣзбе *прѡвил'и*, у топлѡту да тѡ рѡдѣ, *рѡдѣо* и зѣми и тѡ ѣзбе *бѣл'е* јѣдна дѡ другѣ (Из); пѡсл'ѣ *прѡшло* мѣсец дѡнѡ пѡ *отишѡ* у вѡјску, *слѹжѣо* вѡјску; ѡн, како *отишѡ* за Пазѡр, *ѣшѡ* у једну кафѡну код једнѡга нѡшѣг ѡѣе, *отишѡ* код њѣга у кафѡну и *изѣшѡ* и да прѡћѣ кроз Варѡшмѡлу, и, кажѣ, бѣше ѡнде некѡ гѹжва, ис тѣ га гѹжвѣ некѣ *гѡћѡ* и *удрѣо* га, пишѣтѡлом, *расѣјѣтѣло* му нѡгу; шѣстѡро нѡс *остѡло* без мѡјкѣ а нѡјстаријѡ ни сѣстра *бѣла* у двѡнѡестѡј гѡдини; *прѡшло* дѡн-двѡ, *отѣшла* на контролу у Пазѡр; *имѡ* двѡје децѣ и жѣна му *остѡла* ѡде и *остѡло* тѡ двѡје децѣ а ѡн *отишѡ* у вѡјску; *водѣл'и* га к л'ѣкарѹ ѡде, пѡ *бѣо* бѡљѣ пѡ га *врѡтил'и* у вѡјску, пѡ ѡтут јѡпѣт ѡде *дошѡ* и ѡде му *бѣла* жѣна и тѡ ћѣрка, и повѣди га к л'ѣкарѹ за Рѡшку и ѡн у пѹту *ѹмрѡ*; *бѣо* сѡбор дѡл'ѣ Светѣ Трѡице, нѡша зѡвѣтина, и јѡ *отѣшла* на скѹп и ѡн дѡћѣ код мѣне да ѣгрѡ; Рѡда *бѣла* трѣдѣстѡ гѡдѣште а мѡјка *ѹмрѡла* чѣтрѣс прѣвѣ, а шѣстѡро децѣ *остѡло* (Кѡз); *изѡшла* изѡ кѹћѣ тѡмо у једну л'ивѡдицу, ѡн ме ѹзѣо (Лѣч); тѡ рѡд мѡј стѡрѣ *пѡмрѡл'и*, брѡћа ми *пѡмрѡла*, братѡнци, братѡнѣца, сѣстра, сѡмо јѡ јѣдна тол'ѣкѣ гѡдинѣ *дожѣвѣла*; ал'и једнѡм *дѡшла* некѡ вѣл'икѡ рѹља Шѣптѡрѡ, пѡ онѡ ћѡравѣ вѣдѣ пе-шѣс сѣлѡ, тѡ стѡкѣ *огрѣзѡло*, кол'ико овѣ пољѡне, онѣ вѣдѣ да тѹ ѣмѡ нѣчијѣ, а *имѡ* мѡј ѡтац једнѡга седл'ѣнѣка дѡбрѡг, ѡће да га ѹзмѹ, а мѣ грѡднѣ на тѡван *се пѡпѣл'и* (Лу); *прѡвил'и* кѹћѹ сѣну пѡ повѣћѹ кѹћѹ *пѡчѣо*, тѡмо *трѡжѣо*, како *бѡцѣо* тѹ лѹбицу, кот кѹћѣ и *рѣкѡ*: „Дѡјте ми мало водѣ”, и онѣ му *дѡл'и* чѡшу водѣ ил'и флѡша и ѡн *попѣо* мало вѣшѣ водѣ и *навѡтѣо* тѹ бѡл'ѣс и пѡсл'ѣ *ѹмрѡ*; из Крѡљѣва некѡ девојѣца *бѣла* и *дѡл'и* је сѹду; *прѣмѡла* му мѡјка нѣгу, а штѡ ће сѡд, мѡјка му *ѹмрѡла*, ѡтац му *ѹмрѡ* (Не); сѣнови *стѣгл'и*, ѡн *испрѡдѡвѡ* зѣмљѹ и тѡмо и ѡѣе и свѣ такѡ у расѹло *отѣшил'и*; богѡта *бѣла* кѹћа, тѡ нѡша тѣтка *бѣла* домаћѣца, чѡк *имѡла* и злѡта пѡ јѡј ѡн и злѡто *прѡнашѡ* те јѡј то ѹзѡ и *прѡдѡ*, штѡ јѡ знѡм; посѣ Рѹсѣ *се повѹкл'и*, пѡсл'ѣ овѡмо *прѣузѣла* вѡјска Гѣтѡва, *мѡбил'исѡвѡл'и* нас, *кѹтил'и*, мѣ *напѡдѡл'и*; рѡњен *дошѡ* пѡ посл'ѣ јѡпѣт ме тѣфус *закѡчио* (Прћ); *вѣћѣла*, а кад *дѡшла* пѡсл'ѣ у ћѣрдѣк да уѣћѣ, *тѹрил'и* тогѡ хѡдѡлѡ; *имѡло* не дѣсетѡро, пѡ чѡвѣк ми ѡде у вѡјску трѣ гѡдинѣ, јѡ свѣ *седѣла* кот дѣверѡвѡ. (С. Тѹп); *прѡдѡ* тѣл'ѣ ѡт двѡ мѣсѣца, пѡ му *се* онѡ *отѣл'ило*, пѡ *родѣло* жѣнско тѣл'ѣ (Трн); *ћѣл'и* да ѹзмѹ старѣјѹ ѡд

мѣне, она *била* крупна а ја сѣтан, од четрнѣс гѣдѣнѣ *хтѣли* да ме жѣнѣ; *хтѣо* да побѣгнѣм од кѣћѣ; од четрнѣс, она *била* старѣјѣ двѣје гѣдинѣ, а крупна (Бѣл); јучѣн прѣчѣ Грѣде, прѣје нѣкѣ дѣн, кажѣ *ушиѣо* у онѣ тунѣл да се спѣси од кѣшѣ, оно стѣгни ѣтуд и ѣтуд, мѣло *фѣл'ило* да га удави (Бѣ); трѣ шѣрке *имѣла* свѣ трѣ се у Пазѣр дѣбро *јудал'е*, л'ѣпе мѣмке *јзѣл'е* и дѣбре (Гр); слѣмѣла бѣла *ј кѣк*, пѣ ја *наместѣо* и *оздрѣвила*; *шѣл'и* да оперѣшѣ, ѣн нѣје смѣо а *чѣо* за мѣне; Гѣкѣи се *прѣзѣвѣл'и*; ѣн *биѣо* мѣл'ѣ овѣ свѣ *бѣл'и* крупни нѣкѣ (Кл); *упрѣнѣстѣо*, пѣсл'ѣ *тѣриѣо* онѣ блѣмбе, онѣ се *окрѣнѣл'е* и ѣт (Кн); *рѣкѣо* нѣкѣ сл'ѣкѣр да дѣћѣ да ме сл'ѣкѣ пѣ ја *обѣкла* дѣмѣје; ѣндѣ *имѣло* нѣрѣда вѣшѣ, овѣ стѣрице *бѣл'е*, тѣ свѣ *пѣмрѣло*; она *отѣшла* цѣра, и од зѣвѣ ми јѣш двѣје и ѣна *отѣшла'е*; и тѣмо ѣне се *зѣпсл'ѣл'е*, *научѣл'е* *јѣзик* (Тр); *спрѣмѣо* лѣудѣ, *испрѣсл'и* је, *дѣвѣл'и* је и свѣ такѣ (Тѣз); *одрѣжѣвѣли* нас, *имѣло* тѣ јѣдну четвѣрица, ко вѣрт (Врѣ); *јзѣо* је бес пѣтѣња рѣдѣтѣлѣ, ѣна *испѣла* и ѣн је *пѣвѣо* и *дѣвѣо* је кѣћѣ (Бл);

б) у свакодневнѣј комуникаицији за означавање радѣи које се перципирају као новѣст, изнаѣаћење, ѣдносно које су се (најчѣшѣе) тек дѣгѣдилѣ:

двѣје аперѣцији *имѣо* у Крѣгујѣвац; *биѣо* ми тѣ јѣдан рѣћѣк у сѣло тѣне с кѣл'ѣма, тѣмо нѣшто бѣшту *рѣдѣо* (В. Лок); рѣдѣ ал' и прѣвѣтнѣк га *прѣзѣо* (Бѣг); *јзѣо* пѣ[Г]-шѣс кѣлѣ кѣјмѣка код мѣне; тѣ ми *дѣгнѣо* гѣвѣда и кѣнѣо кѣјмак (Кѣ); ѣмѣм ја мѣжа нѣ нѣсу тѣ, *отѣшиѣо* гѣре у л'ѣвѣду (Лѣч); дѣнас *пѣла* кѣша; кажѣ у Сѣницу *пѣла* кишѣ (Цѣ); *нѣскѣо* нѣрот за тѣјѣм пѣслѣм, по Нѣмѣчкѣј, по Хѣландѣји, по Швѣцкѣј, пѣсла нѣмѣ (Сѣ); *пѣстѣла* лѣкѣвштѣња вѣл'ѣкѣ (Кѣз); ѣна *ѣженѣла* сѣна и дѣл'ѣ жѣвѣи (Кѣз); енѣ, *дѣнѣѣла* ни Зѣрица дѣдове (Бл); ѣмладѣна *отѣшла*, мѣ бѣгѣлѣи (Кн); гѣздарица јѣј *отѣшла* и гѣзда за Албѣнију (Ос); ја по цѣо дѣн тѣмо по вѣрту тѣдијѣнаке *шѣнтѣла*; ја нѣкѣ папрѣкѣ *дѣбрѣла* (Бѣл); и свѣ *унѣшѣтила* слѣна и мрѣс (Кѣз); дѣвнѣга мѣжа *јзѣла* (Кѣ); *ѣжѣднѣла* зѣр пѣ ѣе д[а] [ѣ]дѣ да пѣјѣ (Тѣз); *рѣдѣло* дѣл'ѣ ко[д] Чѣчка, грѣдно *рѣдѣло* (Прѣ); овѣ стѣрл'ѣјке, свѣ *слѣмѣло* грѣне; *ѣстѣло* тѣ непѣкѣшено (В. Лок); ѣрка и сѣн јѣј *напрѣвил'и* по пѣла кѣћѣ и за ѣѣ *напрѣвил'и* сѣбу (Кѣз); *стѣгл'и* овѣи (Ос); дѣнас му *дѣгл'и* и спѣменѣк (Кѣз); мѣ *удрѣл'и* дрѣгѣм пѣтѣњѣм (Лѣч); ѣѣ сѣ, бѣко, *дѣшл'и* овѣ да те ухѣпсѣ (Кл); пѣгрѣшно ми *зѣврѣшл'и* (Кѣ); *ѣзѣдѣл'и* пѣдрѣм и гѣрѣнѣ крѣј; *ѣстѣл'и* тѣ двѣје стѣрѣ (Лѣ); *нѣстѣл'и* га да се брѣнѣ са слѣбѣдѣ (Уг); нѣмѣ, гѣтѣво, *зѣтворѣл'е* се кѣће (Кѣ); *ѣскопѣла* вѣда, *бѣл'е* су кѣше (Нѣ); *дѣшло* нѣшто те *дѣнијѣло*, црѣцица *бѣла*, и онѣ пѣл'ѣѣ и онѣ црѣцицу (Ос);

в) за изрицање клетви, благослова, и добрих жеља:

грџм те *згрѹшио*; рѹк га *појѣо* дабџгдѹ (По); бѹјела дѹна *не виѹдео* (Бал); *не врѹтио се* мајки, дабџгдѹ; ѹ сан ми се *не снѹио* (Ту); дабџгдѹ побаучкѣ *миљѣо* (До); *сапрѣла* га дабџгдѹ; вѹтра те *сагорѣла* (Бал); дабџгдѹ *се ѹтрли* (Бал);

е такџ, бџк ти *помѹгџо*, нѹко ти нѹшта *не мѹгџо* (Др); џ бџг ве *виѹџо*; е, бџк те *виђџо* (Гр); она тџ вѹл'и да пѹшѣ, хѣј бџк је *виѹџо* (Бр); е дабџгдѹ *живѣла* стџ гџѹина, и вишѣ (Ка); дџбро те *нашло* (Бр); јџј дѣцо, дѹљѣ *било* от свѹкџга (Коз); сѹ[д], дал'ѣко *било*, изгл'ѣдѹ да је она бџл'ѣс га нашла (Леч); нѹкад *не затрѣбѹло* ви, ал' кад би слѹчѹјно отѹшл'е, сѹмо трѹжите Бѹорац Гордѹну и кѹжите се (Коз); *помѣнѹло се, не врѹтило се* (Цв); фѹлѹ ви, здравџо *бил'и*, да сте здравѣ, живе (Др); дабџгдѹ стѹда овацѹ *насла* (Уг);

г) у посебним конструкцијама типа „имао немао, мора да даш” (= „и да/ако/кад имаш и да/ако/кад немаш...”):

тѹи *вѣровџо* ил' *не вѣровџо* (Бу); цѹркву мџрѹш прѹвит, пѹ се *тѹрчио*, *ишиџо* ѣе џћеш (Кн); *рѹѹио*, не *рѹѹио*, ѹстџо ти се фѹтѹ (Ту); *имџо, нѣмџо*, мџрѹ да се кѹпѹи (Пе); *знџо* нѣ *знџо*, *ваљѹло* не *ваљѹло*, хѹјде, бѹвѹло је тџгѹ (Бл); време је бѹло, не пѹтѹ те родѹтељ ѣѣ ѣе да те дѹ: тѹи *била* малољѣтна, *била* старѹјѹ (Бр); *пѹхѹло, удѹрѹло*, кѹша, снѹјек, џна се не скидѹ нити говѹрѹи до кѹћѣ (Це);

За разлику од наведених, који представљају примере крѹег перфекта, бележени су и случајевѹ употребе перфекта без помоћног глагола онда када се јавѹи у низовѹма. Тада се из разлога језичке економије, како би се избегло понављање, енклитика употреби уз само један од облика:

дџста времеѹна *је прошиџо*, те по Бѣограду, онџо по Банѹту, мумѹрус онај, кукѹрус, како ви кѹжѣте, *комишиџо* и *рѹѹио* (Леч); ѣто тѹ *је* Мухѹмет *побѣгџо* из Мѣћѣ у Медѹну, *прешџо* пџтљѣ тѹмо код ѹи и џтал'ѣ *је пџчџо* да шѹрѹи ислам (Кл); пџп *је бѹио* у Грубетиће, Миљџјко, а главнѹи *бѹио*, да извѹнѣш, кат се рџѹи дѹјете (Цв); џн *је бѹио* Црногџрац, *бѹио* му џтац комѹта; слабџо *је рѹѹио*, *трошиџо*, *упропашићѹвџо* (Прћ); кад *је* овамо *полѹзио*, овамо џн *звѹо* сѹна (Ос); пѹ *је пѹо* с јѹбукѣ пѹ кѹчму *поврѣѹио* (Лу); ова *је устџо* и *удѹрџо* ме (Уг); амѹђѹ *је отишиџо* те ѹзџо (Бл); тѹ *сам учѹио* некѹ школу маџо, нѣписмено дѹјете и чѹвџо свѹиње, прѹво ти кѹжѣм, чџбанѹн *бѹио*, *окопѹвџо* грџжѣ, бџстанѣ, свѣ тџ сам (Вру); јѹ *сам* тџ писмо *добѹио*, *прѹчитџо* (Ос); е пџсл'ѣн кад *је* Србѹија *прѣузѣла* овамо, *ослобѹѹила* овѣ

краеве (Прћ); и њега *је узела* једна те га *гајила*; *трговала је* и и добро *зарађевала* (Кл); *отишл'е* су некѐ девојке от Пѣпѡвйћā, тѣ пѣпѡвскѣ девојке *отишл'е* у тѡ Свиланово на сабор (Бот); авионом *су йшл'и* и *враћал'и се* (Баг); кажѣ они *су* од крѡви *побѣгли* ѡде, *учинѣли* крѡв (Бал); тѹ *су* на Тѹрђевдан *водил'и* дѣцу и *кѹпал'и* (Боб); Тѹрци *су удрил'и* и Бѹгаре *истѣрал'и* и *освојил'и* ѡни и да бѹдѣ тѹрскѡ Јѣдрене (Из); ѡни *су* обадѡ у Београду *завршил'и* факултѣте, *запосл'ил'и се* (Ос); један мѣсѣц й пѡ данā, пā пѡсл'ѣн ѡтал'ѣн *су* ме *отѣрал'и* пѡновѣ ме *вратил'и* у јединйцу; за врѣме тѹрскѡга *су пāтил'и*, *потурчāвал'и се*, *крил'и се* (Прћ); мй пā *смо* посл'ѣн *йшл'и* за Тѹрскѹ, пā посѣн *се врнѹл'и* па прѣзиме тѡ *промијенил'и* (Со); Хѡцићи *су* једни *бил'и* пā *повѣл'и* дѣвера (С. Ћуп); *бил'и* *су* Срѣби гѡре уз брѡдо, бѡга ми *се снашл'и* у онѡ врѣме (Ки); тѡ *је било* двāес девѣтѣ а ѡн *имѡ* стѡ шѣс гѡдйнā и *прйчѡ* овѡ за овогā Јуса што га убйѡ Кѣпа; овā што *је била* л'йјѣпа *родила* и *ѹмрло* јѡј дйјѣте (Кл).

Међутим, то није редовно, па су бележени и примери типа:

Вѡјин *је имѡ* лѹде Срѣбе пā *је* наш нāрот *спашāвѡ*; такѡ *је пāо* и тѹ *је ѹмрѡ* на тѹ вѡду (Уг); ѡтац јѡј *је* пѡслѣн *дошѡ* с рѡбијѣ, једанāес й пѡ гѡдйнā *је издржѡ* рѡбијѣ за врѣме Тйта (Бл); ѡн *је имѡ* Хатйцу, ѡн *је бйѡ* сирѡма, његѡв *ћѣд је имѡ* дѣсет сйнѡвā, његѡв *је ѡтац бйѡ* нāјмлаћй (Кл); Марйна *је рāдилā* овѹ гѡдину, *рāдилā је* у Штаѡвал (Че); жѣна му *је ѹмрла*, ѡтац му *је ѹмрѡ* прѡшл'ѣ гѡдинѣ (Уг); тѡ *је било*, јā мйсйм, прйјен трийес-ћетрѣс гѡдйнā, тѡ *је било* нѣђе око шѣсѣтѣ, тѹ *је било* пријен пѣдесѣт гѡдйнā (Туз); пѡсл'ѣн *је пѡчѣло*, по продавницā *је пѡчѣо* бѣс (Це); и њѣга *су* стрѹјѡм *убил'и*, ка[д] *су* га *уфāтил'и*, стрѹју *су* му *укљѹчил'и* и тāпѹт *су* га посѣн са стрѹјѡм *убил'и*, тѡ зрѡно *су* му *нāшл'и* пѡсл'ѣн ка[д] *су* га вѣћ *тѹрил'и* на стрѹју те да га убйјѹ, тāпѹт тѡ *су* *вйдел'и* штā *је* код њѣга; пѡсл'ѣнке *су* га *уфāтил'и* те *су* га са стрѹјѡм *бил'и* тāмо (Бр); држāвнй слѹжбѣнйци *су* на тāчкице *кѹповал'и* на пѡпус, а *имāл'и* *су* ѡбавѣзне бѡнове за сѣлāке (Че); кажѣ *прѡдāл'и* *су*, *осел'ил'и* *су* от кѹћѣ (Уг); сāt *су* дѣца *оженйла* јѡј *се*, на прймер, она *су* дѡл'ѣ *оженйла се*, *запосл'ила* *су се* (Туз); тѡ *е било* стйт, *било је* срāма, *било је* свѣга; рāспѡлѡжан *је* нāрот *бйѡ*, здрāф нāрот *бйѡ*, вѡља у нāрот *била* (Ју).

Крњи перфекат у употреби је у свим зетско-сјеничким говорима у синтаксичким околностима мање-више сличним овде наведенима. У Ибарском Колашину подједнако су фреквентне обе форме (Божовић 2002: 92), док остале говоре карактерише нешто друкчије стање. Наиме, перфекат без помоћног глагола у Бјелопавлићима се врло ретко употребљава (Ћупић 1977: 163), у Мрковићу је „нешто рјеђи него у другим нашим дијалектима који имају

дужу и потпунију еволуцију” (Вујовић 1969: 266), а и у Васојевићима претежу пуне форме (СТИЈОВИЋ 2007: 181).

П.2.12.9. Пуне форме помоћног глагола јављају се уместо енклитичких у облицима перфекта када су посреду упитне реченице, односно одговори на питања или са циљем посебног истицања:

јесам ти *ддо* *паре*? (Ки); *пито* ме *јесам се* чим *бавио* (Кл); *јеси л’ знала* да је Мари́на ис Чёдова? (Че); *јеси била* *дол’е* у Рйбариће?; *јеси видела* шта *радe* од оногá *језера*?; *јеси видела* шта *радe*? *па нe знам јеси л’ прдила* *оде* на *ова* *Пометеник* (Др); *јеси л’ турила* *хајдучицу*? (Кл); *јеси л’ видела* *првy* *ној* шта *кажe* она *турски* што је добио *новй* (Шав); *јесте л’ прдили* *покрај* *њeга*? (Кл); *јесте л’ се наспавал’и*? (Ков);

богами јесам радйла, *намирeвaла јесам*, *йшла* на *л’иваду* (Ле); *тако* ми *бога*, *имaла* га *јесам* (Бр); *јесам дрo* *дрвeнијем рaл’има* и *дрвeнијем кoл’има* (УГ); *јeс имaло*, *имaло* је *дoста* је *било* (Дет); *јeс се радйла*, *само* *ја*, што се *мeне тичe* *нијесам*, а *радйла се* *конoпља* (Прћ); *јeсмо йшил’и* *валa* и на *Кoсово* (Дет); *па јeсмо бил’и* *богaти* (Бр); *валa јeсмо*, *дијете*, *свe то чинeли* (Вру); *јeсмо држaл’и* *стoкe* (Ле); *јeсмо* *конoпљу сийaл’и*; *јeсмо сийaл’и* *конoпљу* (За); *јeсмо*, *богме*, *сийaл’и*, а *бaш* је *овoгa* *мочйла* *нашeг вoда тy*, с *тогa* *мочйла* (Кл);

дoдyшe, *јeсам бйo* *одбoрник* (Кл); *ја носйла* *нијесам*, а *вићeла јeсам* *тe* *вeшoвe* и *кошyље* (Це); *јесте била* *дoбра*, ал *није мoгo* *вишe* *саш* *њoм* (Пе).

П.2.13. Плусквамперфекат

Плусквамперфекат је сложени глаголски облик који се на тутинско-новопазарско-сјеничком терену гради помоћу префекатских или имперфекатских облика глагола *бйт* и радног глаголског придева.

П.2.13.1. Највећи број забележених примера *јесте* са облицима перфекта помоћног глагола.

П.2.13.2. У 1. л. јд. плусквамперфекат има облике:

ја сам био потурио грбачу и радѝо сам зѝмљу давѝо и њѝма, и њѝма имѝло; Кѝдо је погѝнуо док ја *нисам био дошѝо* из вѝјскѝ (Прћ); ја *сам био* јѝдноме тѝнѝ *чѝвѝо* ѝвце, кѝл'ик сам био нѝ знѝм (С. До); ја *сам био* у воденицу *мл'ѝо* (Бот); ја *нисам био* ни ѝснѝвнѝ шкѝлу *заврѝио*, тѝк прѝви рѝзрет био у Врѝначкѝ Бѝњи (Из); тѝпѝт *сам био ѝзѝ* тел'евѝзѝр од јѝднога ѝвѝка (Ме); ја сам прѝвио хѝмбаровѝ овѝ за жѝто цѝо вѝјек, тѝрѝо сам дѝл'ѝ на Кѝсово и јѝдан *сам намешѝио био* бѝш дрѝгѝ по рѝду; ја *сам био рѝшѝо* јѝш кат сам мѝл'ѝ био да нѝђѝм шта му гѝј драго, јѝвѝћу, пѝ да је злѝто, пѝ да су пѝре, шта му гѝј драго (Пр); ѝво ја *нијѝсам био* дѝцу *крѝтио* (Бал); бѝш *сам срѝдио био* докумѝнта, да њѝје на тѝрет држѝвѝ, и командѝр кѝжѝ да гарантѝрам за њѝ; свѝ *сам био срѝдио* докумѝнта; ја *сам био* прѝву жену *ѝзѝ* у ѝсмѝ рѝзред, ѝна је у ѝсмѝ рѝзред бѝла ка[д] *сам се ја женио био*, пѝ посѝн дрѝгѝ ѝзѝ, ја сам се пѝт пѝтѝ женио; осамдѝсѝт и пѝтѝ *сам у* „Трѝдбѝнѝк” *био радѝо*; ја *сам се био* пѝ[т] шѝс пѝтѝ *жѝнио* (Ер); ја *сам био* тѝмо *жѝвѝо*, имѝло је око седамдѝсѝт дѝмѝвѝ (Ђер); ја мѝло *сам био чѝвѝо* стѝку и сѝт дѝђѝо од овѝцѝ (Бо); ја *сам*, богами, *био слѝжѝо* вѝјску (Че); у Блѝце *сам био жѝвѝо* тѝпѝт и натѝрѝљи су ме да је отѝрам да дрѝгѝ ѝзмѝм жѝну (Бл); ја *сам се био женио* ѝдавдѝн кѝмшикѝм, пѝ је ѝставѝла јѝдно дѝјѝте (Цв); изгрѝбла *сам се бѝла* (Ру); кѝко *сам се бѝла ѝсекирѝла* (Ши); ѝво ѝде *сам бѝла иштѝтѝла* рѝку, дѝсад ми се тѝ познѝвѝло (Је); ја сам посл'ѝ ѝдмѝ пѝчѝ да радѝм, млѝт сам, пѝ *сам био стѝкѝ* вѝл'икѝ снагу, и кѝ дѝјѝте ја радѝо (Кл); свѝ *сам бѝла позѝл'ѝнѝла* кат *сам тѝ бѝла заврѝила* аперѝцију у Нѝш, тѝшко сам прѝшла, ал'и свѝ радѝм сѝд (Ка); ја *сам га бѝла* јѝдамѝ *ѝзѝла*, појѝла половѝну и бѝцила; ја л'ѝчнѝ кѝрту *нисам извѝдила*, *бѝла сам се ѝдѝла*, *нисам л'ѝчнѝ кѝрту* имѝла (Кл); ја оћу да идѝм по сѝбѝру, млѝда, глѝпос прѝвила от сѝмѝ сѝбе, тѝпѝт *сам јѝдва бѝла ѝстѝла* жѝва; *бѝла сам нѝшла* кѝћу брвнѝру и пѝсл'ѝ прѝградѝо пѝ прѝвио цѝглу, пѝ ѝндѝр штѝлу, пѝ сѝњак, пѝ кѝћу (Кн); ја *сам бѝла батѝл'ѝла* пѝ сам хтѝла ѝпѝт да настѝвѝм пѝ нешто нѝ настѝви, нѝ знѝм; њѝје ми имѝло нѝкѝнѝче, а *бѝла сам дѝнѝјѝла* за нѝкѝнѝче, ја сам мѝсл'ѝла имѝће, кошѝљѝцу за нѝкѝнѝче *сам бѝла дѝнѝјѝла* (Го); ја *нисам имѝла* дѝцѝ а тол'ѝкѝ *сам бѝла жѝл'ѝла* (Лу); у шупљѝке се звал'ѝ на вѝ онѝ прслѝци мѝшкѝ, четѝри ја *сам опл'ѝла бѝла* (Дол).

П.2.13.3. Примери за 2. л. јд. су малѝбројни: у продавницу *јѝси л' бѝла научѝла* помѝло да крѝдѝш? (Че); јучѝр *си бѝла рѝкла* да ћѝмо прѝчат о томѝ (Лу); *зѝкл'ѝла си се бѝла* да нѝћѝш (Ту).

П.2.13.4. Примери за 3. л. јд.:

ѝн је био ѝзѝ Тѝцину сѝстру јѝдамѝ, пѝ *е напѝстио био*, ѝзѝ је био јѝдну ис Кѝчѝрнѝка од овѝјѝ, бѝла му је нѝјпрѝвѝ жѝна пѝ му је ѝмрла; Драгѝша *био нашѝо је* тѝмо, Драгѝша био шѝмѝр (Го); кад је онѝ био глѝт *уѝшѝо* (Пе); превѝрил'и је те побѝгла, ѝн *није био* вѝјску *слѝжѝо*; Андрија ми је био *напрѝвио* тѝ кѝла; ѝн је био *чѝвѝо* воденицу, пѝ кѝпѝ пѝт кѝлѝ брѝшна да би дѝцу исхрѝнил'и (Гл); бѝш

један тѹ Бѡјрам што је бѡ, морейт сте га чѹл'и, што *је бѡ имѡ* једну из Гѡдова жѣну (Бр); стѡ и двѡес кѡлѡ је имѡ тѡ сѡн, ис Крѡгујѣвца, нѣ знѡм ђе *е жѡвѣѡ бѡ* (Уг); онѡ *је погѡнуо бѡ* у шпѡнскѡм рѡту, нѣга *је бѡ спрѣмѡ* Стѡлѡн тѡмо да организуюѣ, а Тѡта потл'ѣ спрѣмѡ у Југослѡвију јер је Стѡлѡн бѡ глава; запосл'ѡ је, додѹшѣ, запосл'ѡ је сиротѡнѹ, *отворѡ је бѡ* вѣл'икѣ овѣ (Кл); ѡн *је бѡ* на штѡкле грдан *шѡб*, бѡ је дѡбар (Бот); знѡм ѡтац ми је прѡчѡ, док је жѡв бѡ, да *је ѡн тѹ* у шкѡлу *бѡ шѡб* (Баг); негѡф је сѡн Рѣђеп један, ѡн *је погѡнѡ бѡ* с кѡл'има (Ме); ѡпак *је нѣко бѡ промѡсл'ѡ* да нѣће ѡмат перспектѡву тѡ шкѡла (Че); ѡн *је бѡ откѡпѡ* овѡ нѡше пѡље у тѡ врѡјеме; пѡ *је* предузѣће „Чѡчак Вѡђѡр” *откѡпѡ бѡ* од нѡшијѡ ка[д] су оселѡвѡлѡи (Бо); мѡјка дѡшла те не ѹзѣла и довѣла ме овѡмо кѹћи, а ѡн *је продѹжѡ бѡ* да идѣ; ѡн је бѡ мало пѡстаријѡ, ѡн *је бѡ заврѡшѡ* ѡснѡвнѹ шкѡлу; ѡн *је бѡ остѡ* на занѡт мѡло да учѡ занѡт, мѣне мѡјка довѣла; ѡн је вѡшѣ упропѡстѡ мусл'имѡнскѡ нѡрод него што *је срѡпскѡ нѡрод бѡ упропѡстѡ*, а дѡнас му дѡгл'и и спѡменѡк; ѡн *је дѡ* нѣшто *бѡ* и у музѣј нѣкѡме (Из); рѣкоше да *је бѡ долѡзио* онѡ дѣчко тѹ, бѡ у Фрѡнцускѹ тѡмо, сѡд рѣче да је дошѡ (Леч); *дошѡ* ни *је* сѡн *бѡ* и снѡа и овѡ унѹчићи те срѣдѡл'и л'ивѡде (Не); ѡн је јѡдан ѡдржѡ и дѡбро *је бѡ* и *издржѡ* и свѣ тѡ, а овѡ нѣ могѡ Јѡгода она се склѡба сирѡта ѡдмѡ, она нѣ могѡ да издржѡ свѣ (Ос); с мусл'имѡнѡма мѡ смо жѡвѣл'и нѡје имѡло грѣшкѣ, сѡмо што *је Нѣмац бѡ* ѡндѡ *упропѡстѡ*, тѡ е дрѹгѡ (Пе); један Срѡбин *је остѡ бѡ* да застѹпѡ Сѡнђѡк, ис Ывангрѡда (Пож); јѣдан *је бѡ испросѡ* девојку (Са); ѡде је бѡш један Јѡблѡн дошѡ у нѡше сѣло, и тѹ *је бѡ жѡвѣѡ* и пѡчѣл'и нешто да брѡбајѹ (Др); јѡ му прѡдѡ тѣл'е от двѡ мѣсѣца, пѡ му се ѡно отел'ѡло, пѡ родѡло жѣнско тѣл'е, пѡ порѡсло, пѡ ѡпѣт кѹпѡм тѹ крѡву што *је бѡ отѡшла* од двѡ мѣсѣца, кѹпѡм код нѣга, нѣму остѡнѣ дрѹгѡ рѡса гѡре (Трн); у Дрѡгу *је* једна *бѡ* такѡ рѣкла се пѡ они отѡшл'и да је ѹзмѹ пѡ се посл'ѣ убѡше, па убѡше пѡ нѣ знѡм кѡл'ко крѡвѡвѡ пѡде (Пр); је л' ѡнѡ кад *је Албѡнијѡ бѡ уѡшла* те влѡдѡла те се јѣло ѡнѡ? (Пе); *ѹдѡла је бѡ* шѡѣрку у Пѡповѡне (Уг); нѣшто се ѡна *бѡ разбол'ѣла*, сѣђѡм се, ѹглѡвнѡ, једампѹт *бѡ је остѡла* бес косѣ (Са); овѡ хѡм *је бѡ побѣгла* једну недѣљу дѡнѡ те јѡј бехѹ вѣровѡл'и демек да је бѡ бѡна (Ши); кад *је*, гѡлѡба, Албѡнијѡ *бѡ уѡшла*, тѡпѹт је нѡјвишѡ глѡт бѡ (Ст); једно врѣме *је организѡвѡла бѡ* држѡва те су тѡ сѡјѡл'и (Баг); како *је* којѡ *бѡ имѡла* мерѡк (Ле); тѡпѹт ка[д] су је довѣл'и и ѡна *нѡје бѡ вѡдела* чѡвѣка (Ме); овѡ што је убѡла, ѡна *је побѣгла бѡ*, јел' нѣ би ми је дѡл'и кад је ѡна бѡла тѹ, ѡна *је бѡ побѣгла*; нѡгу, *бѡ је извѡл'ѡла*, слѡмѡла бѡла у кѹк, пѡ јѡ намѡстѡ и оздрѡвила (Кл); Мѣховѡца *је Зѡлѡ бѡ* свѣ тѡ *шѡла* (Дол); Нѹлѡ смо је звѡл'и, знѡм је стѡру, *долѡзила је бѡ* (Прђ); *имѡло је* тѡјѡ чѣтнѡкѡ тѹденѡ *бѡ* (Прђ); јѡш се *нѡје бѡ нарѡвнѡла* гѡдина (Коз); нѣгѡва *је жѣна изгорѣла бѡ* у Покрвенѡк кад је кѹђѡ изгорѣла (Жи); ѡна мѡжда *нѡје бѡ ни дѡшла* у Постѡјење; ѡна, како *је бѡ извѣла* дѣцу на брѣк гѡре, пѡсл'ѣ се врѡтѡла кѹћи нешто да ѹзмѣ, ѡн кажѣ у кѹћи и кѹпѡ (Шав); ѡвде Бѹђево, ѡно *је бѡ избѣгло*, нѡпат је бѡ от Карѡјѹкиђѡ мусл'имѡнѡ (Врс); овѡ је бѡло мѡгѡцѡн за врѣме Тѡта, за прѡдаје, да прѡдѡ прѡхрѡмбенѡ рѡба, свѣ *је бѡ имѡло* ѡвде у овѡј згрѡди (Ки); тѡ

је завладало било онџ комунизам, како тџ виџџу, нису више дал'и да се тџ нџси (Кл); тџ је било све погорџло и вратил'и се посл'џ поново џвде те обновил'и; кажџ да је побџгло било све, нџје имџло нџкџк џде за време рџта; тџ је било све сагорџло, што би рџкл'и, ни пџсјџ кџлац нџје остџо; било је пџљџвинџ између Србџ и мусл'имџнџ, било је нџше сџло сагорџло компл'џт; њџма је било остџло тџ пџ[т]-шџс мџзгџ (Кн); џџба валџ, мџгло је све да родџ, стџт џбџ, овџ је било све бџхрџло; све је тџ било бџхрџло пџ џби онџ стџт; било је дџшло врџјеме кат сам јџ изџшџ одџвдџ и заврџшиџ срдџнџу шкџлу у Сенџцу пџ сам и вџјску слџжџо; овџ сџд нџје тџ имџло нџкакијџ пробл'џмџ, додџшџ бџла је вџјска дџшла пџ нџсмо смџл'и ни мџ ни џни (Тр); мџне је у вџјску било спџсџло тџ поштџње (Пр); кажџ кад је било онџ пџло о прџвџм мџју снџјек (Тр); за мџне е било дџшло четрџс и трџ чџвџка, са џутом (Ру); било сџмо се е чџло дџбра кџћа, дџбар домџћин, и испросџл'и девџјку (Бр); и онџ посџн кад се било зарџтило на Кџсово (Ер); кат тџ је било прџшло, трџжу ми сл'џку (Ми); тџ је било бџхрџло и бџхрџло, да је било срдџџ, тџ се нџ би мџгло џбрат, и кад бџ нџјвишџ бџхџр, пџде снџјек и џби га (Брђ); рџћџ и вџће, ал' бџш овџ гџдинџ некџ несрдџћа га пџтрефџ, онџ снџјек у прџл'џће пџде, онџ мрџс, цвџтџло је било (В. Лок);

П.2.13.5. Примери за 1. л. мн.:

тџ смо бџл'и одлџчил'и (Шар); богами смо бџл'и ноћил'и, имџл'и смо пријџтеља јџднџг у Рџмошево (Трн); бџш смо џто тџ џде бџл'и пџсџјџл'и, џмџмо кџмбџје (За); бџл'и смо се нџоружџл'и дџбро, ал'и уџпште нџје било пџјма да се свџћџмо с њџма (Кн); тџмо смо нџдџл'и бџл'и купџтило и шпџс (Уг); у Ервенџце сам рџђен, пџсл'џ смо бџл'и отџшл'и у Дџлово, у Дџлово смо посл'џн бџл'и жџвџл'и и сџт у Тутџн овамо дџл'џ (Ер); џто тџ смо се бџл'и крџл'и, и џн тџ бџше с овџџма, џвце му се сакрџл'џ, а мџ на џзл'џт (Па); мџ смо и от џџгл'џ бџл'и сџзџдџл'и (Св); пшениџа је кџсно дџшла, итал'ијџнка што смо је нџзвџл'и бџл'и (Стр).

П.2.13.6. Свега је неколико забележених облика за 2. л. мн.: јучџр сте бџл'џ прџшл'џ овудџјер са кџл'има (Тр); причџл'џ сте бџл'џ сџш њџм (По).

П.2.13.7. Примери за 3. л. мн.:

имџло је у Ёрсуле Србџ, и сџд има нџкол'ко тија Зџрнџћџ што су остџл'и бџл'и; тџ ми је нџјтежџ нџј у живџту бџла, тџжџ ми је било нџ што су ми родџтељи бџл'и џмрл'и (Кл); џни су, брџ, бџл'и нџсџл'и овџ пџт ка Бџђеву, бџл'и су га пџравњџл'и овџјџ дџнџ (Бу); нџјесу и бџл'и ни одвџл'и (Кн); тџ пџдџл'џ су бџмбе пџ су бџл'џ разорџл'џ тџ око рџјекџ (Кн); џн се усел'џо, јџдва су га избџџил'и, да нџсу бџл'и дџшл'и партизџни, зџузео кџћу (Шав); јџдамџ је било кџт овџјџ Ђџрл'џкџ гџлба такџ су испросџл'и бџл'и јџдну Ђџрл'џкџшу (С. Ђуп); такџ су се бџл'и сложџл'и сџн ми и џна, и дџбра бџла онакџ и све, ал'и сџдбина бџ; они су се бџл'и удрџжџл'и овџ мусл'имџни са њџма (Тр);

јесу га бѝл'у закѝтил'у; два брѝта нѝсу бѝл'у прѝмѝл'у ислам; кат су дѝшл'и тѹ, ѝни су бѝл'у пѝшл'у за Срѝбију; бѝл'у су прѝвил'у плѝн да прѝвѝмо код грѝбља (Че); ѝни су дѝнцијел'у тѹ вѹну бѝл'у, те изаткѝла два душѝка (Дол); пѝ су нѝма прѝчѝл'и стѝрѝ једни што су бѝл'у избѝгл'у из Црнѝ Гѝрѝ (Доб); двојѝца су погѝнул'у бѝл'у (Ђер); ѝни су у Холѝндију бѝл'у отѝшл'у (Жи); бѝл'у су дѝшл'у да крадѹ, пѝ са дрѹговима, пѝ пѹцѝл'и му више главѝ; ѝндѝ га оплѝчкаше, вѝзѝл'и су га за крѝвет бѝл'у; ѝни су ми поклонѝл'и бѝл'у; остѝвил'у су ни бѝл'у вѝду, нѝ овѝ мусл'имѝни затѝскаше и затворѝше ни вѝду посвѝ (Го); нѝје пристѝла и бѝга ми су је убѝл'у бѝл'у тѝ Дрѝжѝни, водѝл'и је за Рѝбарѝѝе, пѝ из Рѝбарѝѝѝа за Дрѝгу, убѝл'у су је бѝл'у (Ке); тѝ су узѝмѝл'у бѝл'у (Ме); у једно врѝме смо напѹшиѝл'у кѹѝе бѝл'у, побѝгл'и смо у онѝ кѹѝе гѝре (Пож); кат се тѝ ѝслободи, пѝсл'ѝн смо бѝл'у ѝјачѝл'у, дѝбро смо жѝвѝл'и (Прѝ); каснѝјѝ пѝсл'ѝ су изѝшл'и онѝ тѝнкѝ кѝ марѝме онѝ што су носѝл'и онѝ чѝлме и онѝ, е такѝ су бѝл'у изѝшл'у (Леч); не сѝѝам се уѝпште да су бѝл'у пѝчѝл'у вѝшѝри кат сам јѝ бѝла тѝ чѝра (Леч); ѝни су ѝѝе бѝл'у досел'ѝл'у, пѝ тѹ мѝло землѝе кѹпѝше (Лу); код нѝс су веѝйна бѝл'у чѝтнѝци завлѝдѝл'у; пѝсл'ѝ су му бѝл'у дѝдѝл'ѝл'у Ивѝну имѝѝе тѝмо у Вѝјнѝѝе (Прѝ); само су бил'у пошл'у испросил'у је а нѝсу се нешто, виѝал'и се јесу, а нѝсу причал'и (На); куповал'у су тамо бил'у л'иваде (Баг); и у Вѝјнѝѝе су Рѝстѝну бѝли дѝли землѹ и ѝн је и тѝ прѝдѝ (Бал); забрѝнѝли су бѝли (Бал); ѝни су бѝл'у тѝнко жѝвѝл'у (Ст); Стрѹмце су зѝузѝл'у бѝл'у мусл'имѝни (Стр); дошѝ Илѝѝз Кѹртовѝѝ ка[д] су ѝни бѝл'у напѝрѝвил'у вѝшало да вѝшајѹ тѝ Срѝбе, те ѝн срѹшио тѝ (С. До); ѝни су бѝл'у оде ѝѝтаво пѝље овѝ откѹпѝл'у бѝл'у; нѝко нѝмѝ, стѝрѝ док су бѝл'у жѝвѝл'у, они ѹмрл'и, остѝл'е тѝ кѹѝе (Бо); мѝло су бѝл'у пѝчѝл'у онѝ прѝје нѝкол'ко врѝмена ал'и тѝ нешто нѝје ѹспѝло и пѝсл'ѝн се прекѝнуло (Це); кат су нѝкат бѝл'е дѝшл'е пот Дѝховѝѝе ис Швѝѝцарскѝ, из Нѝмачкѝ кат су дѝшл'е тѝ бѹшастѝ крѝве, Мѝломѝр је ѹзѝ кот мѝне тѹ рѝсу (Трн); мѝне су л'ѝчно бѝл'е трѝжѝл'е некѝ жѝнскѝ што су напѹшѝл'е (Бр); учѝла су бѝла млѝго дѝбро, нѝјболѝа су бѝла у цѝјѝлу шкѝлу дѝца мѝја (Пр).

II.2.13.8. У облицима плусквамперфекта бележене су и форме перфекта без помоћног глагола, било да је у питању крњи перфекат:

ѝн нѝје знѝо што сам је јѝ отпѹдѝо, јѝ је бѝо отѝрѝ; јѝ је бѝо отѝрѝ (Кл); јѝ пѹшиѝла бѝла говѝда те мѝло чѹвѝла, кад један чѝвек овакѝ идѝ преко тогѝ брѝда (Тр); јѝ онѝ бѝла потѹрѝла једнѝм за вѝзу, они ми не дѝдоше него изашѝ зѝкон да мѝрѝм овѝмо вѝзу да прѝвѝм (Па); бѝо рѝдѝо на пѹт (Ми); ѝн бѝо пѝо млѝго (Коз); ѝтац мѝј нѝје рѝдѝо нѝшта, бѝо остѝрѝ, оженѝо се с мѝјѝм мѝјкѝм, имѝ вѝшѝ нѝ педесѝт и пѝт гѝдѝнѝ (Кл); ѝѝјзѝн мѹш јѝвѝо да ме не вѝдѹ, врѝтѝо ме бѝо (Кл); поврѝдѝо бѝо прѝсте, не мѝре да превѝјѝа прѝс (В. Лок); тѹ бѝо остѝо тѝ Гѝмбеш дѹжѝ врѝмена, погѝнул'и смо тѝрајѹѝи га (Прѝ); пѝсл'ѝ каснѝјѝ бѝо млѝго угѝетѝвѝ Срѝбе, пѝ се бѝјаде да га не осѹдѹ (Стр); мѝне један синѝвац бѝо унѝсѝ у Беѝград факултѝт и напѹстио (Бу); бѝо је на смрѝти, и

рѣшио бїо да ме ожѣнї и спрѣмї; имѠ вѣл'икѣ пѣре, [...] пѣ бїо кукѣвац *слѣгѠ* у јѣдну кутїју од л'їма и нѣко узїмѠ и мїш уїћѣ и у овоїчкѣ коматїѣ изгрїцкѣ, имѣло јѣ трї кїла пѣрѣ (Кл); валѣ јѣ нїјесам нїкат ломїла рѣку, нѣ знѣм, Авдїја бїо *сломио* прѣсте, а јѣ нїјесам нїкат у жївот (Дол); амїца ми бїо *кѣпїо* јѣдан сѣхат рѣчнї (Жи); дѣго нїјѣ имѣло ни л'ѣба ни с л'ѣба, бїло рѣт, Нѣмац *рѣшио бїо*, нит се рѣдїло нит нїшта (Пе); бїо тѣмо *рѣдїо*, пѣ на некѣ стѣбе, пѣ га тѠ окл'їзнуло, пѣ га одвѣо Јел'ѣнко у Пазѣр да му стѣвѣ гїпс (Пе); бїо тѣ некї чобѣнин *чѣвѠ* стѠку за пѣре и у некѣ мачѣгу заврѣтѣо тѣ пѣре и носїо тѣ мачѣгу (Пр); Ѡна їмѣ сїна и ћѣрку, сїн јѠј їстѠ бїо *упїсѠ* Прѣва и нѣпусти нѣшто, нѣ могѣ (Ос); бїо ми брѣт *настрѣдѣо*, бїо у дрѣва и настрѣдѣо на срѣд тїтра-пѠља (Доб); бїо га *пѠзвѠ* јѣдан дрѣг Хрвѣт, бїл'и дрѣжїл'и кѠ шкѠлскї дрѣгови, и Ѡн отишѠ тѣмо (Бо); *дѣо* му бїо прѣсѣднїк плѣц да рѣдѣ цркви, нѣ знѣм штѣ да рѣдѣ и Ѡн потѣгнѣ пѣ тѣ плѣцеве продѣ; јѣ сам слѣшѠ, имѠ јѣ вѠѣ јѣдан, *заврїшио бїо* и за пѠпа и за владїку пѣ нїјѣ посл'ѣ мѠгѠ, те *дошѠ* у овѣ нѣшу цркви бїо, јѣдни јѣди чѣпавї (Кн); имѣо јѣдну двѠјѣ децѣ, Милѣшу и Ївана, *довѣо* и бїо и гѠре смѣстио у Дрѣмиѣ (Прћ); посл'ѣн *нал'ѣгла бїла* тѣ рїјѣка (Пр); вѠл'и и Ѡна мѣчке, јѣдно бїла *дѣла* у комшїлак (Ос); дѠѣ те *їзѣ*, јѣ бїла *Ѡбрѣла* и *тѣрила* овѣмо у згрѣду (Бал); Рїстан му се звѣо Ѡтац, дѠшли ис Црнѣ ГѠрѣ, нѣму жѣна бїла *їмрла* (Бал); отишѠ у вѠјску, она *затрѣднѣла бїла*, Ѡн отишѠ у вѠјску (Го); тѣ нѣша тѣтка бїла домаћїца, [...] и пчѣл'ѣ и Ѡвце, бїла кѠнѣ седл'ѣнїке тѣд *држѣла* (Прћ); она бїла *побѣгла*, *їзѣла* га за вѠљу, е пѠсл'ѣнкен нїјѣ нешто јѠј се свїћѣло (Бр); *добїла* *їпалу бїла*, *їпалу* добїла жѣчнѣ кѣсѣ (Го); мѣјка ми бїла *умѣрѣчила*, хѣј јѣ слѣшѠ мѣјку, вїдѠ јѣ нїјесам док нїјѣ дѠшла (Доб); кажѣ бїла му *је испѣла* овакѠ јѣдан црѣвѣн и кїла и посл'ѣн јѣ Ѡна прїчѣла тѠ штѣ е бїло кажѣ *испѣла* му кїла бїла (Дол); јѣднога петл'їћа, и тѣ бїла ми јѣдна кѠмшїка *нал'ѣгла*, пил'їѣ сам тѠвнѣ држѣла (Ос); двѣ мѣсѣца бїла *нѣпустила* и сѣд јѣ врѣтїо бѣше (См); у вѠјску кад сам бїо, бїла некѣ плѣта *се прїмѣла*, тѠ прѣвѣ плѣта бѣше (Пр); бїла ми Ѡна *дѣла* пѣт кокошѣкѣ и пѣтла (Шав); пршѣтѣ имѣло дѠста, бїло *се зѣклѣло* (Го); да не дѣ бѠк, кѣкав дѠктор, јѠш тѠ да ме бїло *нѣшло* (Ост); тѠ *се затарабѣнїло бїло* посл'ѣн, овї су Шїптѣри *їзѣл'и* дѣлгу и дѣн дѣнас траѣ (Пе); мѣјка јѣ ноћїла код нѣс са тїјѣм дѣчком, у нѠс му тѠ *удѣрїло* бїло, и от тога јѣ тѠ бїло (Не); пѠсл'ѣ отїшл'и тѣмо пѣ тѣмо *ноћїл'и бїл'и* у јѣдан Змїнац бл'їзу БїјѣлѠк ПѠља пѣ изїѣтра отїшл'и тѣмо на пїјѠц, тѣмо нїјесмо кѣпїл'и нїшта, пѣ смо се врѣтїл'и Ѡпѣт ноћїл'и у Рѣмошево (Грн); овї ЦрногѠрци, бїл'и на катѣне *изїшл'и* по Ђѣрѣвудне (С. До); *сакрїл'и бїл'и* онѣ мѣце, Ѡн бѣци онѣ мѣцу и погѠди га у глаѣву на мѣсто (Ми); такѠ *је истѣрѣл'и бїл'и* (Бр); јѣвїл'и се, чѣкѣл'и је, и такѠ дѣлѣ, бїл'и *погодїл'и* кѠла, тѣрѣтнѣ кѠла, и нїјѣ мѠгѠ да опрѣвї мѠтѠр, нешто му нїјѣ у рѣду и пѣшкѣ (Шав); нѣ знѣм кѣко се звѣла, а Фѣта јѠј бїл'и *прѣдѣл'и* (Го); Ѡни кат су се врѣтїл'и, Ѡдѣ *се бїл'и усѣл'їл'и* мусл'имѣни у нїну кѣћу, јѣдан што јѣ бїо слѣга код нї, Ѡн се усѣл'їо (Шав); мѣјка ме јѣ їзнијѣла у кол'їјѣвку, гѠре *побѣгл'и бїл'и* прѣма Србїји; *побѣгл'и бїл'и* свї тѣмо прѣко грѣнїцѣ, онї тѣмо нїсу (Кн); мѣне сїнови заврїшїл'и шкѠлу, *заврїшїл'и бїл'и* факултѣт у Прїштињу; онї су ранїјѣ бїл'и *кћѣл'и* за

Турскӯ да идӯ, *бѝл'и* тãмо тѝ васѝке *ѝзѝл'и* и, сãт је бѝло нãгло осељãвãње за Турскӯ (Бо); осамнѝс гõдѝнã бѝла õна, млãда, *укрãл'и бѝл'и*, нѝ би дãл'и родѝтелеѝ овãмо гõре да идѝ (Не); мѝ смо имãл'и, ал'и дõл'е код Ѐбра *бѝл'и напрãвил'и* кол'ѝбу за седѝње (Пе); двѝје *остãл'е* тӯ некѝ *бѝл'е*, као шкãрт тѝ одбãцил'и (Ос);

или је изостанак енклитичког облика условљен фонетским разлозима:

ћõвек јõј *се бѝо венчõ* пã е повѝо (Ле); трѝдес и сѝдам мил'ијãрдѝ *се бѝо задѝжѝо* Арãпима (Кл); õн *се бѝо удãвõ* за жѝну, и тã му жѝна имãла двѝје шћѝрке (Го); тõ *се сл'ѝо бѝо* крѝв, такõ су стãрѝ лѝуди прѝчãл'и тõ (Гл); *õдõ се бѝо* пѝћу те се упоропãстиõ (Не); Муарем *био коцко се* па није ни дошо ту ноћ (Че); бãш овã Ѐван Морãчанин õн *се бѝо побрãтимиõ* са нѝкѝм, јã нѝ знãм кõ је бѝо (Прћ); чѝвãла стõку и тãмо и овãмо, вãлã док ме дãм учинѝо, *потѝрõ* ме тã игбãл *бѝо* (Ост); *бѝла* ми *се родѝла* овã кћѝрка, и отишõ ми дѝвѝр (Ру); мõга õца тѝтка она *се бѝла ѝдãла* у сѝло Бãћѝцу; õна *се бѝла ѝдãла*, побѝгла у Бãћѝцу сѝло (Гу); смршãла је, а *бѝла се* и *угоѝла* (На); тӯ *се кажӯ бѝла укрњѝла* (Туз); Милѝша *се ѝдãла* овãмо *бѝла* ѝстõ тӯ у нãше сѝло ѝстõ за Мãрѝћа нѝкõга (Прћ); онã му је мãјка кãсно ѝмрла, *бѝла се прѝудãла* (Коз); *бѝла* ми *се отворѝла* рãна на нõге, јѝдна, пã ми се вѝдѝ сãд ће се показãл'е (Кн); õна *се бѝла рѝкла* сãма вõљõм (Пр); мõја мãјка *се бѝла ѝдãла* за мõјѝг свѝкра, мõја мãјка се развѝла од мõјѝг õца (На); а õна *се бѝла удãвãла*, и нашõ сам је на пѝјац (Цв); *бѝла се рѝкла* мѝне јѝдна у тõ сѝло (Ле); õна е рõђена Зѝјна тӯ изã брãда, пã *се бѝла ѝдãла* õде у комшѝлук (Ле); збок нѝ су Пõпе запãл'ѝл'и, она *се бѝла рѝкла* нѝкõм Турчѝну, и õна пõсл'ѝн дѝгни те ѝзми овогã Јѝка, и õни посл'ѝ удãри (Ми); *бѝла ме слãла* овã дõктõрка вõђе пã јã рãзбоље се, õтвори ми се рãна на нõгу и õндã нѝсам ѝшла (Че); кат *се бѝло* тõ *напũнило* бѝло да рãди, тõ кат се пũсти рãднѝштво, тõ нѝ мош да прõђѝш ѝл'ицãма свѝ рãднѝци ис фãбрикѝ (Не); *бѝло се* кљусе *сурвãло* дõл'е у прõвал'ију (Ђер); тõ *се бѝло савѝло* до земљѝ, није мõгло да одржѝ, кãко је *бѝло родѝло* јãбуке (Тр); код нãс мусл'имãнã рãнѝјѝ тѝшко су се вѝђãл'и мõмак и девојка, тõ *се крѝло бѝло*, бѝла онã пѝча, пѝча бѝла, ферѝца, и жѝне се крѝл'е, бѝла је пѝча (Трн).

П.2.13.9. Примери са имперфектом помоћног глагола мање су фреквентни од претнодних:

јã јѝдну *бехã ѝзõ* (Пр); кад õтрчã му сѝн млãђѝ, спрѝмѝла ме мõја мãма да погãсиш Вѝкãну угљѝвље, јã *беã* овакõ вãтру *наложѝла* (Кн); могãсмо вãлã овãмо и у сõбу, ал јã тӯ *бехã* *заложѝла* (Бал); јã тѝк *беãдијõ* дõшла (Ос);

тѝ *се бѝше* тѝк *родѝла* онѝпũт (Бал);

јã и õн у бõл'нѝцу у Нõвõм Пазãру зãедно, мõја дѝца штã донѝси мѝне и нѝму, õн, *беше* му *ѝмрõ* õтац, пот аперãцију (Уг); доћѝкаше ме свѝкрва и зãва, свѝкар ми нѝ беше тӯ, *беше* га *погодѝо*

приш у прс. Бѡл'ес приш. *Беше* га *погодио* приш у прс, пѡ бѡ код л'екѡра, нѣ знѡм ни ђѣ бѡ (Ле); *беше се побѡ* на тарѡбе (Доб); мѡ смо ти отѡишл'и ван Ђѡћка, беше тѡ у једну, кѡ шѡма, кѡ некѡ жалѡвина, нѣ знѡм ни штѡ бѣше, углавнѡ *одвѣо* не бѣше бѡш ко[д] Ђѡћка тѡ (Ле); бѣше овѡ пѡт *се пѡчео* рѡдит за Шпѡљѡни (Бл); *беше преписѣвѡ* табл'ете (Ши); тѡ пролазил'и некѡи, штѡ знѡм јѡ, камиѡнѡије, некѡ *је бѣше наиѡ* и *осѣкѡ* онѡ пѡњ и ѡзео (В. Лок); тѡ пѡдѡвно је спѡсио један авиѡн, нѣ знѡм штѡ е бѡило, пол'етѣо је некѡ авиѡн, јѡ сам, бѡш ме ѡнтересѡвало, *беше Ђѡровић* некѡ *спѡсио* тѡ авиѡн, тѡ пилѡт; тѡ авиѡн је трѣбѡ, нешто бѡи у квѡру, и ѡн *беше спѡсио*, нѣ *беше* нѡко *погѡнуо*, а што га *беше спѡишио* на пѡсту, *испѡло* му крило једно бѣше. Ал ѡн ѡспео, нѣ *беше* нѡко *погѡнуо*. Те пофѡлѣвѡху га (Ле); бѣше га дѡбро *угрѡвѡ*; јѡ сам га зѡклео по свѡм бѡжѡм задѡтку да ѡн штѡ прије мѡгнѣ да дѡђѣ да ѡзмѣ дѣцу, оно бѣше *приспео* овѡ рѡт да бѡде ѡде; дѡбро *се бѣше наљѡтио* (Бл); бѣше *напѡдѡ* снѡјег; пѡслѣ отишѡ у Крагујевац, бѡи и у Краљѣво три-ћетѡри мѣсѣца, те дѡђо, кат овѡј Сѡљо *се бѣше*, овѡ ми ѡнук, *родѡ*, Исметѡв сѡн (Бл); јѡ сам гл'ѣдѡ, један бѣше Радѡслѡв *сазѡдѡ* кѡћу, ал'и то у живѡту јѡ нијесам видѡ, по мѣтар један ѡмѡ, један ћѡшник (Св); петнѣс гѡдѡнѡ бѡила тѡ за једнѡм и нешто сѡцкѡи се развѣдоше, нѣмѡ дѣцѣ, двѡ мѣсѣца бѡила напѡстила и сѡд *је врѡтио* бѣше (См); знѡш тѡ штѡ сам јѡ чѡла? Тѡ *причѡ* један чѡвек бѣше, онѡ цвѡјет, маслѡчак (Го); *сломио* га бѣше; тѡ е прѡдѡ у прѡл'ѣе јѡш, бѣше јѡш снѡјек онѡ, валѡ зѡма јѡш нѣ *беше изѡшла* (Го); једна *беше тѡрила*, ал'и бѡгме ђѡтурѣ имѡше, овол'ѡкѡ овијѡ ђѡнђѡхѡ, пѡ овакѡ до ћѡк дѡл'е (Ле); на Чѣчево чѣшель, у Ђсток *беше* мѡчѡга *испѡла* (Пр); *беше дѡшла* ми тѡ бѡвшѡ сѡпруга, мѡјка Исметѡва, дѡшла код мѡјкѣ дѡље и овѡ Нѡфѡѡ је довѣла да дѡђѣ код нѡс ѡде, довѣла је и бѣше *дѡшла* (Бл); *беше* она ѡзѣла Мѡца (Ле); ѡна *се бѣше савѡла* до земљѣ; *беше* млѡго *обѡл'ѣла* (По); *остѡрѡла* бѣше пот крѣт (Вру); тѡ *се беше завукѡвало*, овудѡје прѡшло (Ос); јѡ сам ѡшла за Врѡшѡц, нијесам, сѡмо на једно мѣсто сам видѣла да су шљѡиве родѡл'е и тѡ *се беше* до земљѣ *савѡло*, тѡ мѡло нѣшто бѣше кѡ, кѡко да ти обѡјѡснѡм, кѡ у некѡ дол'ѡну, и тѡ валѡда није закѡчило, тѡ *беше остѡло* (Брђ); посл'ѣн кѡжѡ да су ѡде на Мѡљѡину глѡву нѣ знѡм штѡ бѣше *испѡло* (Пр);

долѡзио да гл'ѣдѡ кѡко жѡвѡмо, мѡ га онѡ дочѣкѡсмо, ѡн беше згѡдан. Пѡсл'ѣн ѡпет *прѡтил'и* нам *бехѡ* кѡхву, негѡва жѣна и ѡпет дѡшл'и да видѡ штѡ чинѡмо (Пл); пѡсл'ѣ кат су се врѡтил'и озгѡр, *бехѡ остѡвил'и* кѡло вѡнѣ (Нет); ѡма некѡ мѡљ, кѡко *бехѡ рѣкл'и*, мѣне бол'ѡ тѡ, укѡчѡи ме нѣшто (См); кѡзѡла једна Српкѡиѡа да сам и јѡ Србѡн, а они *се бѣхѡ покѡупил'и*, и они се врнѡше двојца онијѡ војникѡ са пѡшкѡма (С. До); овѡ хим је бѡила побѣгла једну недѣљу дѡнѡ те јѡј *бехѡ вѣровѡл'и* демек да је бѡила бѡна; ѡн ѡмѡ терѡпѡју јѡш едну па да идѣ на контролу, *бехѡ* га *пензиѡнѡисѡл'и* тѡмо у Ђустрију (Ши); ево Пѡзѡр пѡ нѣмѡ водѣ, они *бехѡ* тѡ скѡро свѣ живѡ *застѡвил'и* дѡл'е, паркѡрѡл'и се на пѡт, нѣтѣ да се мѡкнѡ (Гл); одѡсмо, овѡкѡ, јѡш је каснѡјѣ бѡило, мѡ кад приђѡсмо, ѡне вѣћ *бехѡ престѡл'е* тѣ вѡде, нестѡдоше нам вѡде (Ост); тѣк типѡт *бѣхѡ изѡишл'е*, сѡне, овѣ брѡде, вѡтра хи сагорѣла, нѣ знѡш вишѣ ни на кѡга су, ни штѡ хѡј да погл'ѣдѡш, ни је л' хѡђѡ, ни је л' пѡп, ни је л'

мѡмак (Ле); бѣхѹ три Цигѡнке цѹкѡл'е онѣ дѣфове, тѡ беше ѡбиѡај, тѡ нѣјесу Цигѡнке нѡ л'епотѣце ис Вѣл'еза (Ме); сѣн ми намешѣйо кѹѣу, посѡдѣйо бѡшѣу, шљѣве му *се бехѹ савѣл'е*, свѣ ѣмѡмо гѡре (Пру); *бехоше рѣкл'и* да нѣѣ (Пе); ѡни *бѣдѣјѹ тѣк кѹтѣл'и* овѡ (Коз).

Српски говори разликују се када је посреди фреквентност плусквамперфекта – у већем броју говора овај глаголски облик редак је у употреби, док на мањем делу територије он има стабилно место у систему облика. Разлике се очитују и на плану употребе двају модела грађења овог глаголског облика. С једне стране су говори у којима доминира модел са имперфектом помоћног глагола – говор Ибарског Колашина (Божовић 2002: 92), Мрковића (Вујовић 1969: 341), Бјелопавлића (Ћупић 1077: 99), Горе (Младеновић 2001: 434), Призрена (Реметић 1996: 508); док су на другој говори у којима је ситуација обрнута – у говору Зете доминирају форме са перфектом глагола *бит* (Ћупић 1977а: 280), а тако је и у Полимљу (Николић 1991: 490), северној Метохији (Букумирић 2003: 262), трстеничком говору (Јовић 1968: 148), централној Шумадији (Реметић 1985: 333), Банату (Ивић и др. 1997: 181) и Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 198). У Пиви, староцрногорским говорима, те у говору Браке и Васојевића (Вуковић 1940: 74; Пешикан 1965: 179; Петровић 1973: 216; Стијовић 2007: 181) равноправно се употребљавају обе форме.

Као узрок ниске фреквентности плусквамперфекта са имперфекатском формом глагола *бити* у појединим говорима наводи се губљење имперфекта из глаголског система (в. Николић 1991: 490). Оваква повезаност двају системских процеса, међутим, не функционише у свим говорима, зашта би као пример могао послужити трстенички говор, у коме превладавају форме плусквамперфекта са имперфектом помоћног глагола, иако је имперфекат на овом терену врло мале фреквенције (Јовић 1968: 144). Ово наводимо зарад објашњења чињенице да је и у тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу уочено нешто мање присуство облика плусквамперфекта типа имперфекат глагола *бит* + радни глаголски придев у односу на други модел, иако имперфекат у систему овог говора има стабилно место. Плусквамперфекат у испитиваном говору често се употребљава, о чему сведочи сразмерно велики број забележених примера. Примећено је, даље, да на семантичком плану постоји разлика између двају модела. Наиме, форме плусквамперфекта са имперфектом помоћног глагола употребљавају се искључиво када су посреди доживљене радње, док се други модел употребљава за обележавање како доживљених тако и недоживљених дејстава из прошлости. Стога закључујемо да је шири семантички домен употребе

плюсквамперфекта са перфектом помоћног глагола основни узрок разлике у фреквентности двају модела.

II.2.14. Потенцијал

У облицима потенцијала дошло је до свођења различитих форми помоћног глагола на један облик – *би*, који је у употреби у свим лицима једнине и множине. Осим тога, у вези са потенцијалом на испитиваном терену није примећена варијантност у погледу грађења облика, те овде наводимо само примере који илуструју његове облике⁴⁵.

II.2.14.1. Примери за 1. л. јд.

смѐо би (Ле); нит *би вол'ѐо* мѐј сѝн да ўзмѐ твѐју вѐру, а нит *би вол'ѐо* јѐ овѐ твѐја кћѐрка (Жу); *јѐ би жел'ѐо* да тѝ пѐћѝш нѐћас (Го); *вол'ѐо би* да ѝмѐм шћѐрку; *јѐ бѝ се ўдѐла* богами кад *би мѐгла* да нѐћѝм (Ли); *мѐгѐ би* сѐмо да ти мотѐм нѝшто, нѝје пѐтрѐбно кад нѝје тѐћно, нѝ знѐм ти тѐћно прићат (Туз); *јѐ да сам знѐо, јѐ би рѐкѐ* немѐ да се окрѐћѝш (Че); *јѐ би трѐбѐ* да тѐј пѐртѝји бѝдѐм повѐрен; *јѐ бѝо нѝ би* (Кл); *Дѐ би јѐј јѐ пѐ* кад би ѐзгѐ свѐ попѐдѐло с небѐсѐ (Кн); бѐга ми *би* ти сѐт *прићѐ* бѐлѐ него што је јућѐ бѝло, такѐ сам тѐ запѐнтио свѐ; кѐл'ко *би хѐјѐ* да заврши овѐ што је зѐпоћео, свѐ се плѐшим нѝће мѐћ (Пож); да ѝмѐ пѐре, *трѐбѐ би* јѐј (Ке); и да ми је обадвѐ ѐка извѐдила, *јѐ би шѝтѐо* (Ду); изўтра *би бѝо* звѐт да идѐм (Ле); кад *би* јѐ тѐ свѐ *прићѐ*, (Прћ); *јѐ сам ѐто тў* прије написѐ пѐ да *би* ви бѐлѐ *објѐснио* (Ле); *помѐгѐ би* ти, брѐте мѝл'ѝ (Рај); да сам кот кўћѐ, *би* ти сѐт *покѐзѐ* тѐ рѐонѝк (Дол); *јѐ би хѐјѐ* да се жѐнѝм; да *сам мѐгѐ* да је дѐдѐм зѐром, пријен двѐдес гѐдѝнѐ би је дѐ зѐром; на тѐрен кад *би* гѐд *бѝо*, имѐ би вѝшў плѐту (Трн); *јѐ би* му је *ѐѐ*; *јѐ би* јѐј *напрѐвио* тў кўћу, тў вѐљу *би* јѐј *испўнио*, ал' мѐло да пречѐкѐ (Бр); пѐсѐ рѐта онѐ кад *би* јѐ *обўкѐ* гѐрнѝ и дѐлнѝ вѝш о-тѐгѐ (Ко); *јѐ би ишѐо* рѐдѐвно (Пе); *ћѐкѐ би* ве да ве вратѝм до Ћѐчка (Ли); *јѐ би* ти ѐдмѐ тѐ нѐпоље *покѐзѐ* (Ми); сѐт кад *би* ти *прићѐ*, рѐј ћеш лѐжѐ овѐ стѐрѝ (Цв); *бѝлѐ сам* за мѐду, да ми се кўпѝ, набѐвѝ свѐ што *би* јѐ *жел'ѐла*; по мѐсец дѐнѐ *би* јѐ тѐ такѐ *нарећѝвѐла се*; *јѐ би*

⁴⁵ На овом месту не раздвајамо примере модално и временски употребљеног потенцијала, који ће бити анализирани у одељку о синтакси (в. т. III.9.).

ве *повѣла* ње њвор врѣла, ње извѣрѣ, и ње сам ја жѣвѣла (Гр); нѣ знѣм одѣкл'ѣ *би пѣчѣла*, знѣм свѣшта од мѣжкѣ, од бѣкѣ о[д] дѣда. Дѣбро си; ја кад *би знѣла* нѣшто да ти позлатѣм (Д. Пољ); сѣд *би вол'ѣла* овогѣ да љзмѣм; ја *би бѣш вол'ѣла* да мѣгу да нѣѣм одѣ неѣе да се удѣм; ја *би вол'ѣла ал'* не мѣгу да нѣѣм (Ли); ја *би сѣд вол'ѣла* да ми онѣ замирѣшѣ тѣ чѣрба такѣ нѣ свѣ (Ков); ада бѣга ми *би* је сѣд *вол'ѣла* уготѣвит (Жи); ја *би прѣбѣла* тѣ (Го); *прѣтила би* сѣна да идѣ да хи трѣжѣ да хи довѣдѣ; *пѣниѣла би* ја што сам укрѣла слѣтко, нѣ не мѣгу ја да се устѣвѣм; да кѣштѣ пѣдесѣт ѣурѣ, кат је за л' ѣѣк, ја *би* тѣ кѣпѣла (Го); ја *би сѣт прѣѣла* на ѣѣне дѣи; знѣѣи *остѣла би* тотѣл јесѣр у ѣѣѣк бес пѣрѣ (Ле); ја сѣд *би родѣла* да ѣмѣм такѣ мѣлѣ дѣѣте (Жи); ја *би се снемѣгла* (Ли); *бѣ дѣла* тѣѣ жѣни (Бр); ја *би* те чѣстѣла за муштѣлук (Го); сѣд *би плѣкала* (Бр); ми се чинѣ цѣо онѣ дѣлап *би поѣла* кѣхвѣ (Ков); прѣѣе *би с[e] обѣсила* (Ли); ја *би*, чинѣ ми се, *ѣмрла* (До); вѣди кѣл'ко је сѣхат да л' је врѣме аутѣбусу д[а] идѣм ја да *би се прѣбѣѣла*; да нѣѣм кака кѣла да *нѣ би се прѣбѣѣла*; па кад *би* ти ја *прѣѣла* (Ли); слѣшѣ, ѣмѣм сѣстру ал' је удовѣца, сѣд, да хѣѣе, *би* му је *повѣла* (Жу); ѣвиѣк *би* хѣм л' ѣѣпо *урѣдѣла* черѣѣе (Бр); ја *би* тѣ конѣпѣу у Вѣдрѣѣѣк *држѣла* по трѣ хѣѣте (Бр); ја *би* ти је *дѣла* онѣкѣ; свѣкѣ пѣт *би* ја *отѣшла* (Го);

свѣ од злѣта да је бѣла, и да ме је ѣѣла, *нѣ би* је *погл'ѣдѣ* (Цр); свѣ и да ти звѣзда на чѣло сѣѣѣи, ја те *нѣ би трѣѣо* (Ду); ни тѣ ти *нѣ би умѣо* прѣѣат, тѣ је бѣло рѣно, прѣѣен мѣга врѣмена (Туз); ја *нѣ би смѣо* тѣ запѣт кад би имѣ пѣн кѣмиѣн пѣрѣ; *нѣ би* ти *знѣо* прѣѣат; ни дѣнас се оперѣсѣ *нѣ би* (Ле); ја *нѣ би знѣла* штѣ да ти прѣѣѣм (Д. Пољ); тѣ шѣтѣ прѣ[д] сѣбор мѣсец дѣнѣ *нѣ би* тѣ *дѣрѣла*, такѣ би ѣшла, *нѣ сѣмо* ја *него свѣ* (Гр); да ми се пољѣтѣ *нѣ би вол'ѣла* (Ков); *нѣ би* нѣкѣко за овѣѣем *остѣла*, бѣш нѣкѣко (Го); ја *нѣ би мѣгла* отѣѣ, бол'ѣ ме нѣге (Ле); *нѣ би* овѣмо *дѣшла* да се удѣм, шѣнсѣ нѣмѣ (На); ја *нѣ би смѣла* занѣѣит сѣма кад би ми свѣ поклонѣо; *нѣ би смѣла* сѣма (Го); ја *се нѣ би мрѣнула* са овогѣ мѣста ѣдавл'ѣн (Ле); вѣдѣм ја, *нѣ би мѣгла* да се изѣѣбѣм (Ле); ја јѣш нѣѣсам отѣшла тѣ да вѣдѣм, нѣт *би се мѣгла* напомѣл'ит ка тѣѣ кѣѣи (Жи); тѣ да рѣкнѣш, то *нѣ би*; *нѣ би смѣла* да се закѣнѣм; *нѣ би* ти је *прѣдѣвѣла* (Го); ѣмѣ дѣста гѣдѣнѣ, тѣчно гѣдинѣ ти *нѣ би знѣла* кѣзат (Ков); вѣлѣ ја ти *нѣ би рѣкла* овѣ вишѣ да дѣѣѣш (Пе); ја *се нѣ би нѣдѣла* тѣ о[д] Тѣдѣ (До); јѣш тѣ да ме бѣло нѣшло, ја *нѣ би бѣла* жѣва (Ли); по нѣѣи *нѣ би смѣла* сѣма отѣѣ (Со).

П.2.14.2. Примери за 2. л. јд.:

кат *би се* тѣ *отѣгѣ* тѣ, ѣн ти *нѣ би кѣѣо* дѣбро да ти уѣнѣи, свѣко е на ѣѣга кѣкѣ (Ѣер); црвѣѣи се, тѣ *би рѣкѣ* си ѣзѣ чѣткѣ па га искѣшѣдѣвиѣѣ (Ми); *би рѣкѣ* нѣкат нѣѣе имѣло водѣ (Пр); погл'ѣдѣ, *би рѣкѣ* нѣко нѣѣе остѣ, свѣ су отѣшл'и тѣмо (Со); ѣво вѣдѣш овѣ кутѣѣѣѣ сѣдек, тѣ *би рѣкѣ* нѣл'ѣт шѣѣтан (Др); *би тѣрѣ* тѣ да мѣљѣш тѣ би узѣмѣ ѣѣм (За); да хи омѣжѣш да би мѣгѣ да идѣш; сѣд *би мѣгѣ* да идѣш за Вѣрош, јѣс да је ѣкадам, ал' мѣгѣ би да идѣш (Кл); тѣбе је нѣдѣрѣо алѣх да тѣ

завршиш факултѣт, да те нїје нѣ би тї, *отїшла би* да чўваш говѣда (Кл); *имала би* вѣзда да идѣмо (Ос); сѣт тї *би рѣкла* овѣ је нѣмогўће (Ков); тѣ *би се осевѣтїла* сѣ мнѣм (Пр); тї *би имала* да пїшѣш ромѣн цїо (Ли); Бѣјана, кад *би* тї мене *рѣкла*: „Фатїма, мѣне је је дѣшло до тога да ми тї дѣш крви, оћу да ўмрѣм”, јѣ би ти дѣла мојѣ крви (Ков); да пожўрїш, *стїгла би* на врїјеме; *знала би* какаф је; *нѣ би* тѣ *урѣдїла* (Бр); да га нїкат тога мртвѣца *вїдела нѣ би* (Па); ако *би шїћла* да те одмїјенї ако си се уморїла (Дуј);

да *нѣ би окрѣнўла* л’ѣја овѣмо фѣмил’їји (Кл); тї и кад *би се ўдѣла* у тѣ нѣше сѣло, тї тѣ *рѣдїла нѣ би* (Ли).

II.2.14.3. Треће лице једнине:

кѣ *би мѣгѣ* да дѣћѣ до нѣ да разговѣра; понѣко *би имѣо* те *би се снашѣ* (Це); ѣн *би ноћїо* (Уг); тѣ те *нѣ би* прїје нїко *ўзѣ* (Цр); да је Пѣро тў, ѣн *би знаѣ* (Че); не смїјѣм, ѣн *би* ме *добїо* тў, на мѣсто *би* ме *остѣвио* (Ли); тѣ *би рѣкѣ* исѣн оће нѣко да и пѣедѣ (Жи); ѣн *би* је *убїо*; Амир *би* јѣ *прїћѣ*, Амир *би* знаѣ (Ков); ако *би се састѣвио* Албѣнац с Кѣсова и овї нѣши (Бо); истѣрѣ би га да *би* ми и брѣт *бїо* (Ми); и да *би* ми стѣ ѣврї *дѣо*, јѣ тѣ нѣ би прѣдѣ (Ту); не смїјѣмо те дїрат кад *би* чѣвек *рѣкѣ* мил’їјарде да ми дѣ (Жи); ѣн *би* ишѣ са тѣм тѣблѣм рѣдом (Пру); пѣсѣн ко *би имѣ*, ѣн *би кўпїо* от тѣ пѣтискѣ; *дошѣ би* по јѣдан чѣвек ил’и двѣ јѣдан дѣн испред свѣтѣвѣ (Св); ако *би кћѣо* да јѣш вїшѣ зїдѣ гѣре више землѣ, пл’ѣо се плѣт (Вр); свѣкї *би узїмѣ* испред сѣбе онѣг бїрїјѣна (Бо); кої *би се* чѣвек *удѣвїо* ил’и обѣсио (Вру); ѣтац *би* ми на нїву *ѣрѣ* са волѣвима (Са); Мѣрт кад *би бїо*, Блѣговїјес (До); хѣ зѣра ѣн би дошѣ; мѣј ѣтац *би* свѣкѣ гѣдинѣ *зѣклѣ* вѣла (Ту); о Божїћу мѣј *би* ѣтац *порѣнио* (На); по Лучїндану *би долѣзїо* (Ту); свѣкѣ гѣдинѣ *би долѣзїо* код нѣс (Го); онѣ изўтра на Бѣжїћ *дошѣ би* полѣзнїк (Го); кўмови смо бїл’и, па *би прїчѣ* ѣн мѣне свѣкат (Пе); ѣн *би тўнѣ одмѣрѣ*, прїчѣл’и су ми стѣрї, *одмѣрѣ би* кѣња, *прїпѣо би* га па *би одмѣрѣ*, пѣшкѣ нїћѣ мѣгѣ (Ли); дѣвер *би прѣбројѣо* пѣре и *зафѣл’їо се* свѣтовима и свѣдбѣрима кої су дѣровѣл’и младў и *изјавїо би* кол’їко се нѣвца покўпило (Ме); тѣ бекчїја *би* је *зѣтворїо* (Са); јѣ знам, ѣтац *би прїчѣ* да је пѣшче удѣвїло нѣкѣм дїјете (Бо); дѣшло би кад *би* пїјѣц *имѣо* и Срѣби и мусл’имѣни (Д. Дуб); мѣј ѣтац *би отїшѣ*, те *би*, у шўму *би отїшѣ*, па *би пѣжњѣ* тога пѣпраћѣ, па *би* у јѣдну вѣзу, па дѣнѣси (Бї); да *би лѣкшѣ жївѣо* и да *би добїо* посѣо (Прћ); они су мѣрѣл’и да зѣваћїњў нѣрот да *би рѣдїо* ѣн шта је хтѣо (Рај); ѣн *би трѣбѣ* да омѣл’ї; ако *би* тѣ *остѣвѣо*; понѣко *би имѣо* сїјѣно (Тр); ѣн *би ўмрѣ* (Цв); кѣ је бїо гѣзда и мѣло јѣчї ѣн *би кўпїо* (Врс); овѣ *би* ти мѣгѣ свѣ да ти испрїчѣ (Бѣл); јѣчам *би се сїјѣо*; јѣдїнѣ *ћѣвѣр би остѣо* (Кл); по јѣдан *би чѣкѣ* пред врѣта од свѣтѣвѣ, *гл’ѣдѣ би* кад прекѣрѣчї преко прѣга да пўцѣ прѣвї (За); јѣ пѣнтїм тѣ кад *би дошѣ* те прѣлѣ код мѣјѣ мѣјкѣ (Кл); *ѣна би дѣшла* код нѣс (Уг); *снаха вол’ѣла би* да идѣ тѣмо ка Тутїну, *вол’ѣла би* тѣмо д[а] [ид]ѣ у грѣт (Бр); *їшла би* свѣкї дѣн у

Тутин да оће неко да је вѡдї (До); она би ти *испрїчала* (Гу); љута је, би те *прегрїзла*; воденица би се *окрєнїла* кака је тѡ вѡда; свѣ би ти нана *прїчала* да је тѹ (Го); валā би ви она бѣл'и *испрїчала*; она би *бїла мртва* (Ков); и она би *кћела* да га повѣдѣ от порѡдицѣ и остāви дїјете (Ке); пѡжѣљно је на прѣвѹ вѡду да пїјѣ водѣ, затѡ да би *имала* да дїјете сїсā; направїла онѡј породїљи цїцвару да би она *појела* онѡ нāјпрвѡ (Ру); девѡјчице стрѡго распл'ѣтену кѡсу, ѡчешл'āне, да би хим кѡса *расла* (Ру); и да би ми нā главу *седѣла*, јā би је трпѣо (Ша); да је мѡгла, дѹшу би му *појела* (Ке); она би *напāјала* кол'ко ти дѹша хѡће да мѡре тā вѡда да се истѣрā нѣгђе; Слава да чѹјѣ овѡ што пѹшїм, она би ме мāф *учинѣла* (Пе); да бāцї невѣсту, нѣ дāј бѡже, тѡ би *бїла* трагѣдија знāш кака (Са); би се *ѹбрāла* хѣ е пронїкл'е копрїве (Ер); исто и ѡтуд млада би *стāвила* томе бајрактāру тāј дār (Св); тā је бїла марāмица вїша и на свā четїри хѡшка *имала* би по јѣдну рѹжу, ко јѣдан цвїјет, *извѣзѣну* (Вр); тāмо би хи *срѣла* тā родбїна девѡјкѣ, би хи *почāстїла* сѡком ил'и кѡцкѡм и водѡм (Са); она би га трї пѹт *окрєнїла* према сѹнцу (Бо); ранїјѣ врѣмена би се *испросїла* девѡјка (См); мѡја би се снаха вѣселā *дїгла*, па би свāкат прѡју *умїјесїла* (Стр); тā млада би *мѡрāла* ѹвечѣн лāмбу да запāl'ї; ал она нїкад нѣ би *јѣла* мѣк л'ѣп и врѹћ (Го); *прāтила* би не мāјка д-ѣмо код рїјекѣ да убѣрѣмо прѣвѡ врбу (Са); она би у прѡл'ѣне *изāшла* и *кѹпила* би то (Ст); сѹтрї дāн рѹку би *ѹзѣла*, *љѹбїла* (Бо); о слави дрѹгѹ нѡј тѡ би пѹна *бїла* сѡба (Стр); свāкад би она āлву *напрāвила* за прѣло (Го); ѹвѣћѣ ѹ срїјѣду би *бїла* кāна (Па); бāба би *пресѣкла* пѹпак, бāба свѣжи онā пѹпак, свѣ би тѡ бāба *рāдїла*. Јā пѡсл'ѣн тāмо л'ѣгни, додѹшѣ онā постѣљица би ми ѡдмā *пāла*, нїјесам с нїједнїм тѣгл'ила мѹку (Вру); ѡн би, ако би неkā стѡка *похārāла*, ил'и *ѹшла* у тѹ нѣкѹ л'ивāду (Са); и *пїла* би тā чāј, сāмо сāt скѡро јѡк (Бр); да би се она *спрѣмāла* тāмо, да би *ткāла* онѣ чѣрге; спрѣва по гѡдина би *прѡшла*, а сād јѡк, мѣсец дāнā двā, пѹстајѹ се вѣсти, фїлмови (Ков); сѣћāм се вāзде кад би она *тѹрила* качāмак од хѣлдѣ (Вру); како се тѡ жївѣло, бāш би ми *прїчала*, *прїчала* би ни мāјка (Вр); којā би *дѡшла* млада, нāјстаријā тā снаша, црнѹ мѹку би *вїдела* (Цв); *имала* би истѡрија да се прїчā којā је мѹка бїла (С. Ћуп); тѡ је чѹдо срāмотнѡ ко би неkā *отїшла* сāма те би се ѹдāла (Прћ); би се *спрѣмāла* хрāна, кѡ неkā вечѣра; би се *прāла* обѹћа тѹ (Рај); она би старїјѣ *имала* двѣ јѣтрве; она би *звāла* сїнове; она би *сакрїла* ако је неkā нѣшто учињѣла (Шав); рукавїце понѣсѣш, да би *бїла* рѡдна гѡдина; пѹна овā сѡба би се *напѹнила*; уговорїла да би *побѣгла* (Врс); пā би се *пѡзвāла* мѡба (Др); стрїна би ти *испрїчала* бāјке и бāјке што ти нїкѡ нѣ би (Д. Пољ); она би *лѹпāла* у тѡ док *измѣти* (За); што би *рѣкла* јѣдна старā жѣна (Ки); однѣсѣ у компїре да нѣ би *злāтица бїла* (Др); и она би му *дāла* двā л'ѣба; она би *изаткāла* онѹ поњāву да се простїрѣ место ћил'їма (Кл); јѡш би понѣkā девѡјка с њѡм *бїла*; тѡ би *мѡгла* сāмо да ти опāl'ї шāмār; пѡсл'ѣ би *ѹзѣла* по мālце пāвлакѣ у тѹ хѹрду и напѹни онѣ папрїке (Тр); кад би вїшѣ њї *рāдїло* (Уг); пѡла године тѡ би се *гāњāло* како кѡ (Це); *трѣбāло* би ствārно да се пїшѣ овїјем гѡре у Влāду у којѹ је нāрод крїзу; *жївѣло* би се јѡпѣт дѡбро (Шт); ѡн не мѡре да нāћѣ пѡсла бāш како би *трѣбāло* јѡш, *трѣбāло* би да се познāемо од некут (Ми); ил'и зѣмљѹ ил'и пѣпѡ ил'и бїло штā ће ти

бацит да *би* тō дїјете посл'є *јєло* (Ру); за Ўскрс је вїшє имāло да се постї, тō нємā сїл'є да *би се омрсїло* (До); нємō га сєћ оде, но га овākō окрєнеш, да *би* тō *їшло* нōрмāлно (Ру); тō *би* те *спāсїло* да га кўпїш; да изāткєш тō, *трєбāло би* ти дōста вўнє (Бр); свє да *би* овō мāф *бїло* овудїјєн (Ост); да нїје бїло Тїта, тō *би* свє *бїло* убїјєно; да ме је закāчила тā ситуāција да ме уфātў да ме тєрāјў да ме вєжў, *мōгло би* свāшта бїт, дрўкшє нє (Кє); *би се обєшāло* по оградā, по конōпāцā на прїмер (Би); пā *би* тō зїми *смрзло*; л'єти *не би имāло* овā пōток; *зāшлō би* сўнце кад би нāјпри'єн долāзїл'и оно из Вїдрєнāка (Св); пўна сōба *би бїло* за врєме онō Дрўгōг свєцкōг рāта (Бо); тō се пєвāло кад *би се їшло* на Јєремїндāн (Го); тō *би се износїло* на Ћўрђєвдāн да се проветрї (Би); пā *би дōшло* о Ћўрђєвдану јāка вōда тў (Жи); кōд нāс *имāло би* тō уочи Петрōвдана (Рач); и тō *би се брāло* и *кїселїло* у вōду, по двāес, по мєсєц дāнā (Ост); свākє гōдинє *би* ни *се знāло*; бїло тў клонєти тў армунике тў цєлōг дāна *би јєчāло* (Ме); тї дāн *би се* свākō дїјєте *мōрāло окўпат* (Коч); пōсєн Ћўрђєвдана *имāло би* цвї'єнā дōста (Би); *имāло би* снїјєга и о Ћўрђєвдану онō спрвā (Вру); на Блāговїјєс тō *би се пāл'їло* изїўтра рāно (До); рїјєтко *би имāло* хāрмоника (Ме); понєкад на сач *би бїло* (Са); нєкат *би имāло* нєшто да пōпїјў (Жу); кад *би се завршїло* тō (Ме); *мōрāло би* да надокнāдї тōм гāзди *држāло би се* е стōкє дōста, држāло се е и кōзā и овāцā и крāvā, *имāло би* лўдї пā и по двā пāра вōлōвā (Са); ранїјє око кāзāнā *би имāло* лўдї лōм жївї, дōђи ўвечє, дōђи преко дāна, рāзгōвōр, пї, овō сāt нємā нїко да дōђє (Ми); *имāло би* їспрїє нārōда, тō пєсма, штā *би имāло* (Д. Дуб); доклє *се нє би вїдело* (Вру); штā *би дōшло* о[д] Тутїна, от Кочārнїка (Бр); овогā *би трєбāло* обєсїт пā га пєт пўтā вєшат и скїдат (Ки); свє *би се* тō *корїстїло* (Го); *имāло би* тїјā прїчā (Коч); да *би* лākшє *жївєло*, потўрчїло се (Прћ); кот кўћє тō кад *би се женїло*; посл'єн *би се доносїло* и пїће; свє дāдоше родїтељи да *би се шїкōловāло*; нє *би имāло* пїћā (Рај); тō *би се покўтило*, тако ми алāха мил'їна бїла (Со); *имāло би* стō гōвєдї; кад *би бїло* нāјпрїє; *имāло би* сїјєна (Тр); у свōју кўћу штā *би бїло* (Цв); тў *би* ти *бїло* зāјєднїчкї сāбор (Бoљ); да *би бїло* жїто (Вр); чўло *би* и тāмо чāк с врх онїјā брдā; пōла мўкє *би* ми *бїло*, пōла; е *мōгло би се превārит*; нє *би бїло* тāчно да ти кāжєм (Врс); тō *би* конōплў *се посāдїло* пā свє рукāма ўзми и чупā и однєси; грāдї се овākō да *би се утерāвāло* онō; јā пāнтїм кад је бїло срп, *би се жњєло* (Др); штā *би трєбāло* да се прїчā (Д. Пољ); кад *би се* *уводїло* да се ткє у нїти (Дуј); трњи позāди се турāl'и, да *би сєме се* онō *распорєдїло* (За); ал'и *затрпāло би* и Кладнїцу и Сенїцу (Кл); пā се отпўстї онā чєп дōл'є да *би* тō *дōшло* гўшїћє; кад *би* тō *засвїрāло* свє *би се* сєло *орїло*; кад *би бїло* код њї весєљє; *трєбāло би* да їмā јєдно стō пєдєсєт кўћā; л'їмўна нєкат стāvїм помāло сāмо да се *нє би*, знāш, *ушећєрїло* (Тр); тў *би се згомїлāло* по трїєс, ћєтрєс, пєдєсєт, у сōбе; єво штā *би се носїло* (Туз); ни јєдно да се уфātї да напрāvї крўг да *би їграло*; тў *би имāло* по двєста дўшā у лєшнїке оде да бєрє (Кн); ако *би се* тō *дєсїло*, тō је, знāчї, нєкākā вєл'икā, кāко ти кāжєм, брўка; по трїдєс дўшā *би* тō *бїло* у јєдну кўћу (Тр);

ђн ти *не би смѐо* узѐт пррче л'ѐба кол'ко овр тел'ефђн (Цв); понѐкад *не би* ни *стѐгђ* (Вру); тђ *се* ранијѐ нѐко *не би* ни *замѐрио* (Го); јр да настаѐви, мѐне се ни грђп *познђ* *не би* (Ли); да не бѐ тогр учитѐља, ништа мђј ђтац *не би мђгђ* да учѐни (Го); да ни'е водѐ *не би се мђгђ* окрѐхат воденичкѐи крмѐн (По); а јр да сам га питрла нѐкад ме тѐ *дро не би* (Пе); нѐсу се мђме ђцу држрла дѐца мѐшка, пр кажѐ којѐ йме, тђ старинскѐи, нѐмр у свѐјѐту да му нађѐнѐмо тђ йме да *не би остро* (Ка); ђн хи *не би мркђ* (Ост); бајрги спрѐмѐо се ђн да *не би про* (Са); да *не би вѐк* и *појѐо* (За); и кат би ѐмрла, петнѐс дрнр убаздѐла *би се* тѐ ко *вѐдђ* *не би* (Жи); ђн рѐче трѐбрло би му писат да *не би* га *спрсиђо*; оставѐила сам дѐцу, штр би ме помђгла за тђ да погл'ѐдрм кроз тр прѐстѐн тогр човѐка мђга да *не би* ме *врртиђо* (Бр); пѐипнут је *не би смѐо* вѐшѐ (Ле); мѐ смо чѐврл'и стражу да *не би* оздђ од Срѐбијѐ неко *напро* (Кл); *не би чѐвђ* мѐсец дрнр нѐко за онђ мл'йјека; да је заврѐшиђо за пђпа *не би ѐзђ* оногр хрдрља (Кн); рѐјѐтка кѐћа да *не би имђ* по двр прра вђлђвр (Са); да вѐлр, она му *не би побѐгла* (Ли); ѐч'и Ђурђовдрна *не би дрла* свѐкрва (Рач); нѐкат рахметл'й свѐкрва *не би употрѐбила* тђ (Ру); утђрком нам *не би дрла* свѐкрва ништа да ррдѐмо (Ле); свѐкрва ти *не би дрла* овђ изнѐјѐт ис кѐћѐ кад би ти бѐо спрс (Ру); па да *не би* мђгђ *јѐла*; пр ранијѐ се припрѐмр да *не би прѐхлрдѐла* трмо (Са); питр је тѐи да *не би* тѐби ишта *испрѐчрла* (Ту); ни јѐдно питрње нѐмр што ти ђна *не би одговорѐла* (Д. Пољ); йди код њѐ да те *не би* нешто *посрвѐтоврла* (Бр); срд *не би имрло* крѐзѐ (Шт); *не би бѐло* лђше, срмо ђчи ми нѐсу дђбро (Го); чѐвр се да се *не би дѐсило* нѐшто ѐспутно; она се чѐвр да јђј се *не би* шта *десѐло* (Са); др јђј тр чрј да попијѐ да јђј *не би бѐло* шта бђлѐ (Ту); ако њѐга *не би бѐло* (Ли); е срд да је нијѐ вѐдђ нѐко, тђ *не би ваљрло*; на пѐт мѐстр да нѐсам јр стѐгђ (Ле); *не би се мђгло* да до јѐтра да пронађѐ (Ду); три гђдине *не би родѐло*; свѐ што *би посѐјрло не би родѐло* за три гђдине (Гло); до Божѐћа *не би се мрѐило* (Ост); *не би* ми *се знрло* ни кад сам л'ѐгла (Ли); *не би смѐло* да се чѐјѐ дрлѐ (Цв); па *не би острло* клрс (Др).

П.2.14.4. Примери за 1. л. мн.:

копрѐву *би*, мѐ *би йшл'и* дѐца нрјпријѐн, па *би йшл'и* у воденицу па *би узѐмрл'и* онѐ вђду што фирикр, па *би йшл'и* па *би узѐмрл'и* нрјпријѐн тѐ вђду (Би); нрјпријѐн мѐ *би отѐшл'и* да наложѐмо шпђрет (Дол); са мѐтлрма *би брѐсрл'и*, докл'ѐ скѐпи кѐп, се звђ кѐп онђ жѐто са плѐвђм; пр у прђл'ѐће *би мијѐшрл'и* слрму и сѐјѐно (Тр); у Дѐгѐ Пољрну *би мђгл'и* да стѐгнѐмо докл'ѐн тр крфа стршѐ (Бољ); тѐ *би се згомилрл'и*; гђре *весел'ил'и* *би се*, *пѐли*, и такђ тђ; тај ђбичрј је бѐло (Бу); чупр говеди што се л'йњајѐ у прђл'ѐће, пр врлр у блрто и тђ *би се йграл'и* уместо овѐ лђптѐ гѐменѐ; тѐ *би се упознрврл'и*, на примѐр, мѐ *би йшл'и* у Драгђловићѐ на игррнку, ил' у Градац ђе се чѐјѐ; кад *би вѐдел'и* кђла да прђђѐ црдђм (Врс); *имрл'и* *би* кл'йс пр мачѐгицу овакђ онђ, знрш, удрриш кл'йс, пр *брђјал'и* *би* кђл'ко кђ тѐјр погђдѐи, пр мђш да надѐграш. Онђ заокрѐжи, и срт тђ ррдѐ, окрѐжи

овакō ону л'їјеску, мōре л'ескōвина, окрѹжїш онō, пā би онō забōл'и у зѣмљу, пā смо преко онōгā бацāл'и, штā смо онō бацали преко онōгā (Гр); пā би крїл'и се да ни не броју шѹмāри; свѣ рѹчно би сѣкл'и; пā би се ѱгрāл'и гѹцѣ, пā кл'їса, пā ѱвечѣ би се ѱгрāл'и онō тѣсте и бōш па курљāзе онѣ, нѣ знāм сѣћāш се. Постāви трї плōче оде, трї онāмо пā би се гāћāл'и кō обōрї; кад би тѹрил'и пїту, мї би се рāдовāл'и. А мѣсо кад би пристāвил'и, такō би се хѣгāл'и (Др); у брдила што би уводїл'и (Дуј); по двā трї дāна би ѱшил'и за кōла дрвā (За); јā знāм отпрїје кад би тѹрил'и мѣсо кокошїњѣ, тō замирїши сōба чїтāва на онō (Ки); понѣкад би се онō и кѹлāл'и; седѣл'и би зāједно онō у сōбу ѣе би бїла свāдба; прāвил'и нешта би онō на шпōрет на вāтру, нѣшто онō напрāвїмо; по двāдѣс би нāс бїло понōћи на стрāжу тāмо чѣкāл'и би да нѣ би слѹчāјно нѣко напō на сѣло (Кл); мї би ѱшил'и на кōње, на кōње по мѣсец дāнā би мї свāкї дāн, мї би на кōње товāрил'и по тōвар дрвā и догонїл'и ѳтут; онō бїјелō брāшно би куповāл'и те би понѣкад пїту онō стāвљāл'и; мї би ѱшил'и, ми би ѱшили и кад је жāлōс код нāс, ѳни долāзил'и (Гр); сїне, би заклāл'и зїми пāстрму мї би звāл'и; ѣј штā би се ѱграл'и (Туз); двāдес и пѣт кїлā жїта дāнас би поорāл'и; а мї би тѹрил'и црвѣнѹ папрїку и сōл'и, пā онō измїјешā пā онō мало умōчи на остāл, пā јѣди (Шт); нāше е порѣкло вїшѣ е кāтол'ичкō ѱназāд кад би се врāћāл'и нѣго и српскō (Гу); ѱбрāл'и би оне врбōвинѣ, и такō би тō дōнї'ел'и у кѹћу (Ко); па би онѣ копрїве стāљāл'и у јѣдан сѹт водѣ; и тō би доносїл'и, за Петрōвдāн, звāл'и смо хи л'їл'е, гѹл'їл'и би брѣзе и црѣшњу (Би); Ћурђевдāн је, би рѣкл'и доводāк л'ѣта, доводāк прōл'ѣћа; брāл'е се бѣхāр са дрїѣна, поред рїѣкā би ѱшил'и ѣе е прол'истāла врба; ѳни би тō дōнїјел'и и остāвиљи тѹ и они би се врāтїл'и ка кући (Би); изјѹтра би ѱшил'и ко ѣе да се кѹпā ладнōм водōм (Коч); шѣћер би добїл'и; понōћи би ѱшил'и от кѹћѣ до кѹћѣ и трāжїл'и ко шта ѱмā (Ли); кат је грāt пāдō, би га позївāл'и да врнѣ ѳфце у планине (Вру); кад је дōшло до мало стōкѣ, отїшил'и би гōре ѣѣ тā растōвина; кад је прōл'ѣе те ѳрѹ љѹди, мї би свѣ трчāл'и кат хоѣе да пōчнѣ да ѳрѣ, првā брāзда, ѳна открївā тѣ рāшке (Са); кад је онō Прол'ѣтњāци, тō би звāл'и; ѱ рōт кат сам бїла, кѹкурїјек би брāл'и; кат цвїјет стїгнѣ, ми би отїшил'и по л'ївāдā па бѣри (Коч); кат пāднѣ снїјек, ѳндā би ѱшил'и по дрвā у шѹму, кад би погодїла мало љѣпшѣ мѣсто, помїрїл'и би се, дōђи л'ѹди, помїрїл'и би се; копрїву би турāл'и у вōду кад је Ћурђевдāн (Кон); кат је копрїва пронїкла, би отїшил'и те брāл'и; кат је бїо овā Дрѹгї свѣтскї рāt, понѣшто би нāшил'и тога жїта; и такō би се мѹчил'и докл'ен то трāе (Вр); пѣтком би ѱшил'и на цѹму (Ру); понеделѣком би пōнїјел'и сїр на пїјац (Ле); за Петрōвдāн гѹл'їл'и би брѣзе и црѣшњу (Би); па би брāл'и тā јāја за Ёскрс (Пе); на Петрōвдāн би изāшил'и према нāшїѣм кѹћāма на брда (Би); на Ћурђевдāн износїл'и би тāмо штећѣвину дѣкїцā (Би); на Ћурђевдāн би ѱшил'и на сāбор те би игрāл'и, нѣвāли; на Ћурђевдан би ѱшил'и на сāбор те би игрāл'и, нѣвāл'и (По); на Ћурђевдāн бїл'ѣ су нāјпрїѣн оне штрѹгље; па би пāл'їл'и на те Прол'ѣтњāке, запāл'и рāно слāму, да се запāл'ѣ бѹе (Св); о Ћурђевдану би јāгње калāл'и (Ме); од кōпрївā би прāвїл'и прїѣн Ћурђевдана зѣлāнїк (Коч); уочи Божїћā би сѣкл'и бāдњāке (По); уочи недељѣ би се покѹпїл'и (Бо);

па би *у̀зѣл'у* мравинѣк *у̀очи* Ћурђевдана (Коч); *уочи* Ћурђевудне *би сакривал'у* и чешљове и *йгль'е* (Го); *очи* Петровдана *жѣљили би* коре тамо од белораста (Би); *јагл'йку би* посен Ћурђевдана *брал'у* (На); по три недеље *би држали* у мочило; раном зором *би отишл'у* на Бановац за воду (Св); свако јутро што *би погл'едал'у* пред њину кућу је пол'иција (Жи); ми на посетице *би ишли* по цијелу зиму (Бо); *йспрва би увече ишл'у* по поседака (Па); на Ћурђевдан *би рано узимал'у* воду с извора (Би); *уочи* Ћурђевдана *увече би отишл'у* на једну воду (Ме); у петак изјутра *би довел'у* младу (Ру); у четри *би се дигл'у* изјутра; поноћи *би* по едан пут *отишл'у* да видимо воденицу (Д. Дуб); *отишл'у би* то и у воденицу *би мл'ел'у*, и о-тога овса она, ка чачкалица, ми зовемо бадрл'ица, па, каже, то *би мл'ел'у*, и то *би доносил'у* и *јел'у* (Вр); то *би* ми тамо по шуми *видел'у*, па која је буква шупл'а млого, па *би* ту букву *обал'ил'у* и секиром, пилом, па *би* је *дони'ел'у* на волове, па један пола метра-метар, па *би* још мало *исконпал'у* то унутра и то *би* била лубица, као каца и после *би ређал'у* от тога цијеђа, у казан она цијеђ *би покисел'ил'у*, па *ставили* у то веш (Вр); кухало се богами ко е шта имо, неки вала у комзерву ону, ону комзерву од путера, месо *би кухал'у*, пасул' с месом, у огниште (Вр); *гробишли би се*, грощкање, по пет камена па *би* оно *радили* руком, покупи па баца горе камен па покупи оно доле па уфати она камен, па тако е грощкање било (Вру). е, гази имало није, овај, струје имало није. Гази, каже, ова гас с петрол'јом што је. Каже, то *би* онѣ мал'е газул'ице, онѣ мал'е, па један фитил' мал'и из онѣ газул'ице, на то *би вечерал'у*; и тако *би*, није имало, па тога гази није имало, па *би* ми *оддел'ал'у* от смрчеве даске бритвом, па *би* запал'и оно шибницом ону л'уску, па *би*, док *би вечерал'у*, то *би држал'у* да видимо то. Па *би* посл'ен наложи ватру у форуну, и *сидала би* соба док *би посетковал'у*, седел'и тунাকে. Е то *би* (Вр); то знам да *би турал'у* у воду ладну оно месо да се не би иштетило, нема фриждер, а осол'и га обавезно (Дол); ада богами смо правил'и и то је било стварно л'ијепо, *турил'у би* помало јечма и помало кл'ека и знаш који сок *би* оно *направили* згодно (Ков); сад је сваком у свој тањир сипано, а раније није било него по једну шерпу са кухањем *би ставили* на средину и свѣ *би* из онѣ шерпе *сркал'у* (Вр); травама, чаевима, травама, ето тако *би се лијечили*, ни код лекара ни жене ни људи, био здрав народ онда (Вру); чекал'и, па *би* то лопатама *чистил'у* пут док *би* (Цр) то *би плашил'у* децу, и сат рекнем ја унучадима мојјем има калаконцара (Коч); па се то трл'и, узмеш, истрл'иш оно дугачко, *сави'ал'у би*, то *би се звало* повесмо, и сад се тако зове; кад *би* ми *продили* кроз Лукавицу, сећам се, блато (Са); ево ја сам л'ично ишо пешке за Пећ, за Ђсток, за Митровицу, пешке *би ишл'у*, и ко *би* имо кога свога, у реду, ко *не би*, у ханове *би ноћивал'у* (Ђер); сам запантио, није имало ни оно, па *би* конопљу са пепелом *прал'у*, није имало прашка, и то *би* свѣ то *кисел'ил'у* ту конопљу (Вр); да не поцрнимо да *би бил'е* л'епа за сабор (Гр); није имало прѣла синко, но *би узѣл'е* на кудеље и вретено и овако (Др); па кад *би* оно *сновал'е*, вишѣ, кад *би навѣјал'е* на то врагило, то се навѣјало, па прѣђа, навѣјаш (Дуј); сву ној *би вѣзл'е* (Жи);

ми *не би могл'и* нас двоје не мотремо није (Тр); ми *не би то* ни знал'и (Уг); *не би могл'и* имање да опкол'имо кол'ико је (Ос); још мало да причам оде о тој невести да *не би журил'и* (Са); најпријен *не би се* ни чешљал'и, не би нам дала стрица у рот никако (Коч); то сат не смјју да радје, ми смо радјиле свје живѡ, *не би* ни, да извинете, ни *причале* да смо трудне (Го).

II.2.14.5. Примери за 2. л. мн.:

ви *би* ме одвел'и да *би* ја пошла, но нећу (Го); немѡ дол'е никѡг, сѡл' једну жену *би* нашл'и и то бона, *не би* ти имала шта причат (Шар); *ви би се* зачудил'и (По); то је скоро та пут намешћен, посл'е ѡсвалт богами фино, тју да *не би* обилазил'и (Ки).

II.2.14.6. Примери за 3. л. мн.:

би пробѡл'и (Жи); *поклѡл'и* *би се* ка кѡси кѡрови (Гло); *би* ставил'и у тју воду са којѡм хотѡ да се купѡ та фамил'ија (Би); и то *би* по доста тога *ожул'ил'и*, па *би* овѡмо дворѡкљѡсто дрво *осѡкл'и*, мачѡгу дворѡкл'астѡ, па *би* између она два ракља то *наслонил'и*; и ѡни *би* *изѡил'и* према нашњем кѡћама на брда (Вр); *ишл'и* *би* брдима са тијем л'илама (Вр); и ѡни *би*, ко који хѡће да дарѡе тју младѡ, *спѡишѡл'и* на та послужѡник (Пру); *дѡнијел'и* *би* тју кану и бѡју се звѡло (Св); ад *би* спрѡћу *погл'ѡдѡл'и*, да не бројѡ свѡтове, сѡмо *би* *погл'ѡдѡл'и* кол'ико имѡ пред барјак л'удѡ; *би* ѡтуд *ставил'и*, *би* томѡ барјактару што је носѡ заставу *би* му *ставил'и* кошѡљу неку, пешкѡр, нешто (Ке); кад *би* *бил'и* бл'изо кѡћѡ, по два чѡвѡка су ишла од тих свѡтѡвѡ да кажѡ тој родѡини тамо кол'ико идѡ свѡтѡвѡ; ѡни *би* *отѡишл'и* испред свѡтѡвѡ и *казѡл'и*, они *би* *казѡл'и* свѡтѡвѡ је тол'ико и тол'ико (Са); ѡни *би се* *поврѡтил'и* те пречѡкѡл'и те свѡтове; *би* јѡј дѡјете *ѡѡл'и* у рѡке тој невести; (Бо); ранѡјѡ *би* *дѡишл'и* оде ис вѡјнѡк ѡсека понѡко; иѡутра *би* *турил'и* тога бѡхара у воду; најпријен *би* *виѡл'и* ѡзми слѡмѡ па *запѡл'и* тамо да изгорѡ бѡхе (Вру); тапѡт *би* по педесѡт ил'и шѡсѡт свѡтѡвѡ *дѡишли* у сѡло; кат су тѡ скѡпови бил'и, *не би* *ѡѡл'и* заедно да су у дрѡштво (Цр); онѡ *би* *сијѡл'и* кукѡрус; таг тройца *би* *бил'и* ѡпорѡт, па барјактар за н'има; кафу *би* *ѡѡл'и* гѡдишњѡ као пѡмѡћ сирѡтѡњи (Ли); сѡтрадѡн *би* *пребројѡл'и* чијѡ је кол'ико; зѡми не знам ни ш чѡм *би се* *кѡтил'и* (Стр); за Петрѡвдѡн *би* *пѡл'ил'и* вѡтру; вишѡ *би се* *понапѡјѡл'и* за даћу свѡњскѡ нѡ на свѡдбу (Вру); на Ђурђевдѡн *би* *ставил'и* једну плѡчу (Св); ѡни *би* на јесѡн *ѡлѡзили*; на Вѡлики пѡтак *кѡвѡли* *би* (По); У четвѡртѡк невесту *би* *ѡводил'и* (Бо); тју кад *би* у два сѡта радњѡци *накрѡлѡл'и* (Пе); пријен сѡнца *би* *ѡрал'и*; *пѡишѡл'и* *би* *пѡшчѡд* уочи Ђурђевдѡна (Пе); пријен зорѡ *би* *дѡишл'и*; *пѡсѡл'и* *би* *кот* хѡѡѡ пријѡ Ђурђевудне (Ле); па *би* и *ѡставили* по пѡ-шес месѡци (На); пѡ то по пѡ[т] шѡс пѡта *би* *ишл'и*

људи за мѝр (Ли); ону једну крѝву *би остѝвил'у*, ко ѝма двѝје-трѝ козе, једну козу *би остѝвил'у*, ко ѝма више оваца, двѝје остѝви, онѝ друго, мора то да даш (Би); шта *би брал'у* овија чајевѝ ранијѝ од л'ѝпѝ, бѝгу фѝла ис Пѝпѝ, па по овија нашија шумѝ *би брал'у* л'ѝпѝ, чајевѝ (Бр); некад, који су ѝмућни они *би купѝвал'у* (Коч); *отѝшил'у би* (Д. Дуб); *прѝдѝвал'у би* људи парче земљѝ да *би снаху довѝл'у* кот кѝћѝ (Дол); то *би и-Жупѝ ѝдонут дѝшил'у*, то шта би имѝло нѝрѝда, па *би пѝвал'у* (Ке); то *би старѝ прѝчал'у* (Ру); *би ни остѝл'у* опѝнци (Са); друго пон'ѝву *би се покрѝл'у* (Би); ѝни су трајѝл'у тѝ четвртѝну да *би јѝпет обнѝвил'у* то; Бѝгари, ѝе гѝј си шта сакрѝо, свѝ *би ти наѝл'у*, *прѝкопѝл'у*, *ѝзѝл'у* да изѝдѝ, да опљѝчкајѝ; о Божѝћу *би дѝшил'у* мусл'имѝни (Прѝ); *дѝл'ѝ би* ти дѝјете на кѝнче пѝ га окрѝћѝш овако (С. Туп); *носѝл'у би* мл'ѝко, *носѝл'у би*, ова, стѝци да дѝјѝ сѝл'у онѝ (Шав); што *би се ѝни помол'ѝл'у* од бѝнѝра одоздѝ (Шав); пѝ *би то дѝвал'у* изѝтра крѝви (Шав); ѝни *би се пѝсл'ѝ* враћѝл'у и за Штавалѝ (Врс); *отѝшил'у би* кот понѝкога; не смѝјѝм јел' *плѝкал'у би*; најприје *би то трѝчал'у* око стѝкѝ (Гр); по двѝдес кѝња *би ѝни тѝмо ѝгрѝл'у* (Др); ѝтприје *би* људи посѝјело *напрѝвил'у* бѝлѝ нѝ некаку свѝдбу; кад *би је кнѝл'у*, људи *би мѝрал'у* свѝ да изѝћу ис сѝбѝ; а имѝл'ѝ су хајрѝје, пѝ *би онѝ напрѝвил'у* кѝпу, на чѝло *би јѝј ставѝл'у*, хајрѝје; пѝсѝ *би се помѝрил'у*; да сам рѝкѝ идѝ вода ѝзбрдо у Бѝсну, *рѝкл'у би* Ејѝп је то рѝкѝ (Кл); ранијѝ *би се пѝл'у* на кѝћу ѝе да порѝшѝ кѝћу (Кн); кад *би отѝшил'у* у Сенѝцу дѝл'ѝ, мѝмак и тѝ девѝјка, то кад *би засвѝрал'у* ѝнде ѝе су онѝ цанѝрике (Гр); тѝ *би ѝтл'ѝн пѝчел'у* кѝњи да трчѝ пѝ до у Карајѝкиће (Гуз); кад *би мѝгл'у* нешто да отвѝрѝ да рѝдѝ (Уг); дѝнас *би Тѝрци бѝл'у* на овѝ земљу (Цр); то *би трѝбал'у* да знајѝ овѝ за граћѝане; *отѝшил'у би* Тѝрци знаш дѝкл'ѝ, до Чачка (Че); *би онѝ брал'у* пѝ пл'ѝл'у онѝ вијѝнац (Шар); ѝни *би свѝ то прѝдѝл'у* (Шт); не *би те смѝл'у* перѝсат, слѝбо ти је сѝце (Го); свѝ *би мѝгл'у* људи да урадѝ (Жи); то е ко кад *би прѝчал'у* овѝ из Бѝограда и мѝ ѝвде ис Тутѝна (Бо); онѝ водѝ што прѝскѝ са онѝга кѝла *би напѝнил'ѝ* у тај сѝт (Би); онѝм водѝм, *прѝскѝл'ѝ би* жѝне, *би прѝскѝл'ѝ* онѝ дѝцу и онѝ фамѝл'ѝју која се не дѝжѝ; *би поносѝл'ѝ* сѝт (Би); те жѝне рѝно *би вражѝл'ѝ* то (Ко); тапѝт кат *би тѝ свѝдбе бѝл'ѝ* (Цр); ранијѝ *би се испросѝл'ѝ* (Ли); кажѝ на Ћѝрѝевдѝн такѝ *ѝшил'ѝ би* у тѝр на некѝ вратѝло (Св); у пѝтак је двѝрѝла тѝ невѝста и *глѝдѝл'ѝ би* је жѝне (Пе); ѝне *би* уочи Ћѝрѝевдѝна *ѝшил'ѝ* око кѝћѝ да врачајѝ (До); пѝ *би чвѝрал'ѝ* пријѝн зорѝ понѝћи; такѝ *би се састѝвил'ѝ* ѝвечѝ девѝјке на посѝдак (С. До); *ткѝл'ѝ би* жѝне (Ми); то *би турѝл'ѝ* ранијѝ планинке, и сѝт турѝјѝ (Ћер); онѝ бѝш пѝнтѝм онѝ *би носѝл'ѝ* онѝ бѝјел'ѝ онѝ кѝ фистѝн онѝ (Пож); да се ствѝрѝ тѝ скѝпови да *би се* девѝјке *узнѝвал'ѝ* са младѝћѝма (Пож); пѝ *би се наљѝтил'ѝ* понѝкад; ѝне *би се* двѝ *закѝчил'ѝ* понѝкад, мало *би се посвѝћѝл'ѝ* (Шав); *отприје би се порѝћѝл'ѝ* невѝсте; ѝто прѝстѝна би то мѝло кѝпѝл'ѝ (Кл); то бѝл'ѝ бѝшѝ пѝ *би и навѝзѝл'ѝ* ѝне, л'ѝјѝе су бѝл'ѝ (Уг); пѝ *би бѝл'ѝ* коферѝнције (Шт); те *би* то старѝ жѝне *пљѝвал'ѝ* по трѝ нѝћи да не би се то мѝкло (С. До); ја знам Дул'ѝпчѝт *би излѝзила* по онѝја брѝда гѝре и Пантел'ѝћи у Гнѝлу; и свѝ *би сјѝјѝла* онѝ брѝда от тѝа л'ѝла (Ду); *јѝла би се прѝвила* кѝ и свѝкат (Ћер); да хи опрѝскѝ да *би се* она *подѝзѝла* (Ру); имѝло је ранијѝ па *нѝ би шѝл'у* да се помѝрѝ (Дол);

хѣфту дāнā нѣ би дāл'и старї (На); и дд̄нијел'и би бирїјан, нѣ би вѣдил'и нїкѡм у танїре (Бо); нѣ би се ни виђал'и мѡмак и девѡјка (Рај); нѣ би ми је дāл'и кад је ѡна бїла тѹ; родїтељи нїсу бїл'и, нѣ би ћѣл'и да је дāју за тогā ал' она побѣгнѣ (Кл); ѣвѣр мѡра да чѹвā млāдѹ да је нѣ би напāл'и; мѡрāм и тѣ л'ѣкѡве кўпит да ми нѣ би штѡ помѡгл'и (Жи); стāвїмо конѡпац, и овакѡ састāвїмо и унўтра тўрїм жїта, да нѣ би свѣ носїле на јѣдно место (Стр); држїм нѡге у онѹ вѡду дāко би ме попўшићл'е; пїтā мāјка: „Ћѣ ти нѡсѣ кокѡшке”, а мї кажўјемо ѡнде ѣе ни одговāрā, да нѣ би йшле ко далѣко (Би); да се не би рāђал'е девѡјке (Бл).

П.2.14.7. До краја спроведеним процесом уопштавања форми помоћног глагола у облицима потенцијала, тутиснко-новопазарско-сјеничка зона спаја се са широким ареалом на коме је дошло до уопштавања облика *би* у свим лицима потенцијала. Облик *би* уопштен је и у говору Ибарског Колашина (Божовић 2002: 93), а даље и у северној Метохији (Букумирић 2003: 267), трстеничком говору (Јовић 1968: 139), Левчу (Симић 1972: 403), централној Шумадији (Реметић 1985: 327), Банату (Ивић и др. 1977: 189), потом и у Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 199), Призрену (Реметић 1996: 504), Гори (Младеновић 2011: 436) и Гатњу (Младеновић 2013: 364).

Аналитизација облика помоћног глагола тутинско-новопазарско-сјеничку зону (а њој се прикључује и говор Ибарског Колашина) издваја из опште слике која карактерише говоре зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори. Ови говори разликују се од осталих најпре по томе што углавном добро чувају различите облике помоћног глагола у множини, при чему форма за 3. л. мн. гласи *бише*, иако је у свима њима отпочео процес уопштавања облика *би* за сва лица једнине и множине, тако да функционишу паралелне форме. Такво стање је у староцрногорским говорима, Мрковићу, Враки, Зети, Бјелопавлићу и Васојевићу (Пешикан 1965: 171; Вујовић 1969: 267; Петровић 1973: 216; Перовић 1977а: 287; Ћупић 1977: 99; Стијовић 2007: 183–184). Најзад, иста ситуација одлика је и говора Пиве (Вуковић 1940: 75) и србијанског Полимља (Николић 1991: 492).

II.2.15. Остали глаголски облици

II.2.15.1. *Би* + императив

Конструкција *би* + императив, која је у употреби на читавом терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора, морфолошки представља контаминацију потенцијала и императива, са којима, уосталом, дели исту семантику (више о овоме в. т. III.13.1.). Њу карактерише непроменљивост саставних елемената, односно увек се јавља у истом морфолошком лику у свим лицима једнине и множине – облик *би* и форма 2. л. једнине императива.

Забележени су примери:

те *би* ја недељом *осџчи* по пун један цегер рђовинџ те јој понџси те је џна нешто тџ кђхала и пйла би та чђј (Бр); имала сам девојчицу, па у она бџшик што се лђуља свџкрви *би* је *остави* (Ру); по двадес лђџбџва изђтра *би умјјеси* (Жи); тџ радаше Мака, а ја нијесам, ја *би убџри*, па хи лђјјепо испџри, тђри у вџду (Ру); очи Божйћа *би донџси* на хастал свџ што ймаш вџћа, јђбуку, крђшку, џра, свџ што йма, кукђрус, пшеницу онџ скђха, и како коџ узймџ те га лђушти и (Боб); јџдва *би дођи* до камена џе су вџћй сабџри, не мџже да те пџнџ да баџиш (Ли); та домџћин *би распорџди* нџс; кад *би* џн *дођи*: „Тџ нијје у рџду, нијје урађено како трџба” (Ли); Жйвка *би отйди*, кђпи *би* џџј мајцу (Ми); мџј џтац би отишџ, те би, у шђму би отишџ, па би пџжњџ тога пџпрађа, па би у јџдну вџзу, па донџси, па на крај тамо, у џџшак, па *би тђ тђри* такџ, и јџдну пон’аву тђри по оном пџпрађу, и дрђгђ пон’аву би се покрйл’и; Ја би свџ йшла са мојјем дџдом од двџнџс до јџдан џд ноћи, ми *би* тџ свџ сџло *покђпи се* (Ђер); ова *би* два кџња *појџши* за Сеницу, онџ бисџге турџ, плати Цйганима те тџ кџње поткђј, а маљо је вол’йо да пйјџ, кад џдџ у сријџду, долџзи у четвртак, ноћйјевџ би у кафџну (Цр); џн га је млџго вољџо и што *би* га џн *види*, џн би плакџ, оџе да препђкнџ (Па); тџ би се прџвио јџдан Милйвоје ис Тутйна, то е бйџ зађавола та чџвек, џн *би обрђни*, ўзми вратйло и у тџ вратйло побџдџ два крака, ка ето оно ўши (Вру); неко *би имџди* књйге, неко јџк (Би); и кад је џн држџ пџре, та, млџт чџвек, трџбџло му пџре, и пџчџ је дџди да крадџ пџре, ис кђфџра *би ўзми*. (Цв); понџко *би одустџни* кад би по млџго злата тражйл’и (Ке); која би побџгла дђжџ времена *не би* јџј *се помйри* рџт од ињџта што није са рџзилђком рџда она дџта, но е сџмовол’но отйшла (Па); Пунйша йстџ нџс кад вйди, како *би* се *испйтџј* (Го); џна *би свђчй се* гџла гџлцихџта (Би); џна *би дођи* гџре код мџне кат хођу да промйјџнџм

смѣну (Го); ја сам носила онѹ за̀прегу, а одо̀вѹт онѹ зави́јачу, па кад *би* мѡја ма́јка тѡ *набалѹчи* тѡ, па којѣ цвети́ће тѹ тка́ла, ба́ш ка̀ онѡ ѣил'ѹме овѣ жѣне мусл'иманке што су тка́л'е, ѣто такѡ би тѡ нашара́ла. И бо́лѣ онѡ што се уништило, бо́лѣ бо́га ми (Лу); сѣстра јој јѣдна у бо́л'ницу ра́дила и ја сам бѹо у бо́л'ницу до́ста тѹ, а мѹ смо се позна́вал'и, ве́рѹјте, она *би* ми ча́ј изу́тра *донѣси* у онѣ те́рмосе да пи́јѣм (Баг); ѡна би ѹзѣла ма́ше, и онѹ жи́шку овако́ и свѣ *би припа́љи* онѹ цига́ру (Ле); ва́ла *би* понѣка́ и ди́жете *рѡди* нѣ би се помѹри́љи; Мѡја бија́ча *би*, ве́лкий ка́зан и ве́лкъ сто́ку би имա́љи, *сқѹха́* онѹ врнѹку и ма́кни она́мо, е по́слѣн та́ разливача, а ка́рљице има́ље, па онѹ врнѹку по онија́ по́льица́ у кљѣтове онѡм разливачѡм тура́ј и оно се по́слѣн за́кајма́чи она́ врнѹка. моја *би* ма́јка по двадес л'ебова и по десет онија́ кукуруза испечи (Тр); кад *би крѣни* да бежи́ преко до́лѹнѣ, ѹсто́ ко онѡ пчѣла ка-се пу́шћѹ (С. До); на онѡ чѣсто́ сѹто *ста́ви би* онѡ пшени́чно́ колаче (Коч); прѣво́ су бѹл'и ѡбича́и, ни́т *би ви́ди* мѡмак дево́јку, ни́т дево́јка мѡмка, са́мо отѹди испрѡси́ је (Боб); дево́јка та́т ни́је сме́ла с мѡмком да ста́нѣ, са́мо *би* јој у ку́ћу *до́ђи*, ви́дѹ се мѡмак и дево́јка и испрѡси́ је (Ме); касни́јѣ су иза́шл'и опанци, ѡни су хи зва́л'и заклопа́ши, онѹ дебел'и, готово ка от они́ја́ испол'ашн'и́а гѹма́, такѡ су бѹл'и дебѣл'и, па бо́га ми кад *би се* тѡ *оква́си*, уби́ ѹ ноге, но́ге ти одѣри, нѣ мош д-идѣш (Са); ѹзми, па онѡ кад *би се отрл'и́*, ѹмајѹ грѣбени, па ѹзмѣш те изгребенаш (Де); ма́ло је тѡ бѹло ло́ше кад *би се оква́си*, онѡ но́га бежи́ по ономе́; онѡ кад *би се распра́ви* онѹ ексѣри овако́ и кат хѡј да кора́һаш, распра́ви се онѹ ексѣри па кат срѣтни но́гу ѹз ногу, онѹјѣм ексѣрима, кат те уда́ри, тѡ лѹпѣ́ крѣв (См); и такѡ би, ни́е имало́, па тога́ га́зи ни́е имало́, па би мѹ одѣл'а́л'и от смрчѣвѣ да́скѣ бритво́м, па *би запал'и* онѡ ши́бицо́м онѹ л'ѹску, па би док би вечѣрал'и то би држа́л'и да ви́дѹмо тѡ (Би); ни́т *би се сва́ђај*, ни́шта тѡ (Вру); мѹ *би се сѹгра́, сѹгра́* док крѣне́мо ка ку́ћи (Ли); то на Ђурђевдан *би узми* јѣдну флашу, па донеси на воденицу па стави по јѣдну коприву у ту флашу (Шав); мѹ ни́смо држа́љи биво́лѹцу, ѡни ни́су држа́љи сви́њу и мѹ *би* код ѹѹ *јѣди, ни́, пла́сти, жњи́* (Ми); тѡ *би* не́кий сѹмпѡр *нађи*, па би она́ канѣ́ла ста́ви одозго́р на ка́цу па налѡжи до́ље (Ме); ѡн је бѹо, матретѹро́, ѡна *би побѣгни* (Бр); па *би ста́ви* онѹ ка́хву, попи́јѹ ка́хву; има́љи смо и ста́нове лѣти *би се пра́ти* на ста́нове (Ру); пе́тком *би отѹди* на цѹ́му, да кла́ња́мо цѹ́му (Ђер); па ка-смо мало ве́ћѹ одра́сл'и, кад би бѹл'и не́ђе цѹ́мбѹси, како́ кажу ко́д ва́с весѣл'е, па *би отѹди* такѡ, ѹвечѣ на посѣдак (Пр); лѡпту ни́јесмо имал'и него́ *би ѹзми* те сашѹ не́што ил'и от кра́вѣ ѹзми по́һупа́ онѣ дла́ке па намота́ у лѡпту и ѹзми крѣпа́ па савѹ у неку́ һара́пу же́нскѹ па ушѹ онѡ, тѡ нам је бѹла лѡпта, крѣпе́аре (Рај); ја сам затѣко́ кат *би* она́ хлеп *умѹјеси* па у врнѹку, па удрѡби онѡ дробље́ње, најѣди се (Ми); *би налѡжи* ва́тру у фо́рѹну, и сѹ́ала би со́ба док би посѣтковал'и; по́сѣн *би тѹ* конѡпљу, до́бро ка[Д] се истрл'и, *одва́ја* на кла́се (Бр); по́сл'ѣ сла́марице кад иза́ђѡше бѹло е мло́го до́бро, и *иза́тки би* мѹ ти́ја́ сла́марѹца́ (Гу); прѣво́ с-опрѣло осно́ва, па *би* мотавѹло онѡ *намота́*, со́хе имал'е, па се тѡ на со́хе (Ду); на верѹге ка́зан *би за́качи*, тѹ би ку́ва́љи хра́ну; на са́нке онѣ, со́не се зва́ље, би носѹљи сва́кѹ дру́ги да́н илѹи за неде́љу да́на *би донѣси* помало дрѣва́ и та́ дрѣва *би искра́ти* хи онако́ сирѡва, ква́сна

(Ћер); *би се поку̀ти* тѹ нѳрѳда и нѳрѳда, ѳнтересуѳе и штѳ е тељевѳзѳр (Бо); код свѳјѳ гѳздѳ *би* ѳѳди, по дѳсѳт по двѳдес ѳѳди, *ѳзми рѳт ѳтљѳн* па до на вѳрх (Ру); ѳни *би побѳцѳ* у прѳљѳѳе ка-дѳђѳ онѳ вѳљкѳ вѳда, побѳцѳ дѳрва, па у Гѳдово су тѳ дѳрва ѳшла (Го); ако нѳ би бѳла девојка, ѳни *би је стѳви* на магѳрца, нѳопѳко ту невѳсту, па крос цѳпцѳјѳло сѳло *би отѳди*, да знѳ цѳјѳло сѳло што нѳје бѳла девојка (Ру); конѳпља се рѳдѳла, јѳс тѳ конѳпља нѳкат, лѳн, тѳ би имѳла некѳ тѳрљѳца, такозвѳнѳ тѳрљѳца, па би, кад *би осу̀ши* онѳ, ѳни онѳ конѳпљу побѳри па е тѳри у мочѳло (Ле); овакѳ *би намѳшиѳи* па свѳ нѳ чевѳрт, и свѳ тѳ кѳрљѳце (Го); ако *би испрѳси*, па е тѳмо тѳ испрѳшена бѳла, звѳљѳ би се свѳтови; кад се разбѳљи ѳѳвек па сѳне *би* за волѳве *закѳђи*, па вѳђи за Пазѳр (Бо); сѳтрадѳн тѳк *би крѳни* (Ћер); прѳжи рѳку: „ѳкољѳко?“ А овѳ *би кѳжи*: „ѳљѳјѳхо“ (Ли); тѳпѳт на кѳње, и ѳни *би дѳђи* на кѳнак (Глу); *би отѳди* свѳтови, бл’ѳжнѳ порѳдица кои е дѳвѳр, ѳн уѳймѳ млѳдѳ; Онѳ *би уфѳти* кѳње и пѳслѳн *би* онѳ јѳчѳм *наслѳжи* на ѳдѳну (Па); тѳпѳт се мѳњѳ сѳме удѳвѳље но свѳ прѳсѳдѳѳм и такѳ *би испрѳси*; Тѳпѳт *би* по педесѳт иљѳ шѳсѳт свѳтѳвѳ *дѳђи* у сѳло (На); ранѳјѳ би дѳшљѳ ѳде ис вѳјнѳк ѳсека понѳко, и би тѳ бѳрци што су бѳљѳ у пѳнзију *би дѳђи* (До); пѳно хи је одозгѳ имѳло, катастроѳа, ада цѳјѳло тѳ Грачѳне, пѳбрѳѳе, тѳ је Зѳстава дѳл’ѳ запѳсл’ѳла, тѳ *би дѳђи* овакѳ кат су вѳшѳри (Баг); ѳни се спѳрва нѳсу мѳрѳљѳ, мѳжда и по пѳла гѳдинѳ прѳшло *нѳ би се помѳри* (Не); ѳтуд натовѳри, тѳпут нѳје ни рѳђѳло, слѳба зѳмл’ѳ овѳмо, па *би ѳтуд натовѳри* тога жѳта, натовѳри рѳзнѳ тѳ, донѳси (Вр); изѳтки тѳ вел’ѳко, а обѳј, свѳкија бѳја *би обѳј* (Д. Дуб); ѳшло се за Пѳђ, за Мѳтровѳцу, за жѳто, нѳѳ ѳде мѳгло да стѳгнѳ за гѳдину дѳнѳ онѳ што *би посѳ* (С. До); с кѳн’има *би отѳди* и *довѳди* је; Тѳ нѳѳ бѳло пѳсебно да држѳ кѳње, него рѳди с ѳѳм и онѳко од вѳл’ѳ комшѳкѳ *би* и *састѳви* (Ћер); пѳслѳн *би* тѳ конѳпљу, дѳбро ка-се истрѳљѳ, *одвѳјѳ* на клѳсе; *Прескѳчи* *би* ону лѳзу дѳца, ѳгрѳ између двѳје вѳтре (Бр); дѳље у Гѳдово *би чѳкѳ* дѳругѳ ѳѳди, намешѳљѳ онѳ да не пролѳзѳ (Го); би се пѳтѳло ѳткаљѳн јѳј је мѳјка, кѳка јѳј је мѳјка, кѳка јѳј је порѳдица, а дѳругѳ не би ни вѳделѳ, и испрѳси је, такѳ *би* је *ѳзми* (Би); пѳ би ѳшљѳ у кољѳдѳре, то *би* мѳ ѳмладѳна *скѳти се* и понѳђѳ би ѳшљѳ ѳт кѳђѳ до кѳђѳ и тѳрѳјѳљѳ ко шта ѳмѳ, мѳсла, сѳра, брѳшна, тѳ свѳ кад би скѳпиљѳ на едно мѳсто налѳжи вѳтру и тѳ *би спрѳми* и *јѳди* тѳ; лѳдно, зѳма, мрѳс. *Би* ни *замрѳзни* нѳге, рѳке, свѳ ѳтѳкни нѳге, свѳ замрѳзни (Би); ѳне *би опљѳти* чѳрѳпе, *опљѳти* *би* прѳслук, цѳмпѳр (Ми); ѳне *би*, кѳжѳ, *дѳђи* којѳ тѳ знѳ, она би дѳшла да ти то учѳнѳ (С. До); пѳшнице онѳ, па *би ѳзми* жѳне налѳжи онѳ пѳшницу, па прѳвишѳ налѳжи па понѳкад запѳљѳ се и пѳшница и вѳђе и свѳ погѳри (Бо); ранѳјѳ би се испрѳсѳље па *би* и *ѳстѳви* по пе-шес мѳсѳцѳј (Би); онѳ кад *би се пѳжњѳ*, више нѳмѳ да се жњѳ, бѳцѳ овакѳ девојке срп преко рѳмена (Са); пѳнтѳм мѳју мѳјку и мѳју тѳтку кад *би крѳни* у Ћерѳкѳре из Дѳлова, па уз јѳдне кљѳсѳре пѳшкѳ се на кѳња (До).

II.2.15.2. *Бїло* + инфинитив

Ова конструкција сасвим је обична у испитиваном говору, иако није забележен велики број примера. Јавља се увек у истом морфолошком лику, са обликом *било* и инфинитивом. Чешћа је са негираном формом глагола:

јакò га је, *било мїсл'ит* на вријеме (По); *било* размїшљат (Ту);

јàко те убио, богами *нє бїло* га *дїрат* (Бал); кàзнї га бòк, *нє бїло узїмат* тўђе (Ке); нека плачє сàд, *нє бїло* махнїтат (Бал); є, *нє бїло се свàђат* (Ме).

II.2.15.3. *Шћà(x), шћáше* + инфинитив

У оквиру ове конструкције имперфекат глагола *хтєт* / *шћєт* има различите облике у зависности од граматичког лица:

шћà пàнут на онà л'єт (По); *шћà се онесвїјєстит* (Ту); *шћáше погїнут* за њóме (Ме); *шћáше* је и *ўбит* да и не раздвòји (Го); ðн ме и *удàрит шћáше* (Ме); *шћáше* свє овò *растўрит* да му дàдосмо (Ту); *шћáше се пòбит* (Ту).

Више о синтаксичко-семантичким одликама као и о ареалној распрострањености биће речи у одељку о синтакси (в. т. III.13.3.).

III. СИНТАКСА

III.1. Инфинитив

Тутинско-новопазарско-сјенички говор припада североисточном делу зетско-сјеничког дијалекта, који у целини карактерише добро чување инфинитива (Ивић 2001: 218), односно који је део ширег подручја на коме је инфинитив у живој употреби. Познато је да се овај глаголски облик, посебно у модалним конструкцијама, добро чува у говору Васојевића, Паштровића, Бјелопавлића, староцрногорским говорима, поибарским говорима, затим у мрковићком и подгоричком говору (СТИЈОВИЋ 2007: 876; СТИЈОВИЋ 2007а: 200; ЋУПИЋ 1977: 162; ПЕШИКАН 1965: 206–208; БОЖОВИЋ 2008: 80; ВУЈОВИЋ 1969: 348; ЧИРГИЋ 2007: 38). У начелу, сматра се да је добро чување инфинитива одлика западнијих делова штокавштине. У источнијим областима овај глаголски облик је у великој мери (или потпуно) потиснут балканистичком конструкцијом *да* + презент.

Проучавање дистрибуције инфинитива у стандардном језику предмет је већег броја радова у србистици. Притом, посебна је пажња посвећена употреби овог глаголског облика у функцији допуне семикопулативним и различитим пунозначним глаголима, односно питању његове заменљивости конструкцијом *да* + презент у тој синтаксичкој позицији. Од значаја је, такође, и питање (не)конкурентности двеју допуна уз глагол *хтети* (у потврдној и негираној форми). Аутори се углавном слажу да постоје не само стилски (напоредна употреба са циљем стилског варирања унутар текста), већ и синтаксичко-семантички моменти којима је регулисан избор између двају конкурентних облика (в. Стевановић 1935: 282–288; Московљевић 1936: 107–113; Стевановић 1953: 85–102; Стевановић 1953а: 165–185; Ивић М. 1972: 115–139; Маројевић 1977: 37–44; Ћирковић 1985: 261–263; Стевановић 1986: 759–775; Танасић и др. 2005: 470–473; Симић 2008: 51–57 и др.).

Синтаксичко-семантички условљена немогућност замене инфинитива *да*-конструкцијом тиче се његове употребе уз глагол *хтети*.

Наиме, када је овај глагол употребљен потврдно, прави се дистинкција између његових енклитичких и пуних облика. Уз енклитичке облике, у функцији именовања радње

која ће се вршити у будућности, долази инфинитив (*Ја ћу радити*), који у тој позицији има вредност дела једног глаголског облика (футура првог), док се уз пуне облике (када глагол *хтети* има значење 'хтења, жеље, намере, готовости и спремности за вршење радње') употребљава конструкција *да* + презент (*Ја хоћу да радим*). Реч је, дакле, о односу футурског и волунтативног значења (Московљевић 1936: 108; Стевановић 1953а: 167–170). Ова граница се, међутим, не може строго повући, будући да се у језику како старијих тако и савремених писаца неретко срећу примери употребе *да*-конструкције и у саставу футура првог. Фреквентност таквих примера, свакако, зависи од дијалекатске базе на којој је утемељен језик самог писца, односно говор његових јунака (Симић 2008: 52).

Р. Симић облик творен од енклитичких форми глагола *хтети* и *да* + презент назива футуроидом, а тако га именује и М. Ковачевић у раду *Међуоднос футура првог и футуроида у савременом српском језику*, у коме се анализира нормативни статус ове конструкције (Ковачевић 2014: 9–38).

С друге стране, дистинкција између двају облика допуне уз негиране облике глагола *хтети* строга је, будући да се заменом једног облика другим уноси битна разлика у значењу целе конструкције (волунтативно : футурско значење). Када је посредни негација, футурска морфема и волунтативни глагол облички су синкретизовани (*нећу, нећеш, неће...*). У том случају једини маркер разликовања поменута два значења постаје тип допуне: инфинитив је резервисан за футурско образовање, и њиме се именују радње које се у будућности сигурно неће вршити (*Нећу радити*), док се конструкцијом *да* + презент саопштавају радње које субјекат не жели вршити: (*Нећу да радим = Не желим да радим*) (Московљевић 1936: 109–110; Стевановић 1953а: 170–171; Ивић М. 1972: 126–127; Маројевић 1977: 38; Ћирковић 1985: 262).

Наведено углавном потврђује и грађа сакупљена на терену говора који је предмет наше анализе.

Иако је било опречних мишења, у србистици је превладао став да је избор допуне другим глаголима непотпуног значења (дакле, осим *хтети*) слободан, тј. њиме се не мења значење конструкције. Мишљење М. Московљевића да замена инфинитива *да*-конструкцијом уз неке модалне глаголе повлачи за собом и промену значења (Московљевић 1936: 110–112) у науци није прихваћено.

Од значаја за наш рад јесте и дистинкција у вези са употребом допуне у моносубјекатским, с једне, и хетеросубјекатским ситуацијама, с друге стране. Грађа показује да се у вези са овом употребом стање у тутинско-новопазарско-сјеничком говору слаже са оним у стандардном језику, имајући у виду да се у моносубјекатским, односно таутосубјекатским реченицама, у којима постоји једнакост вршиоца радње управног и допунског глагола, може као допуна употребити и инфинитив и *да* + презент (*Желим да путујем / Желим путоват*). У хетеросубјекатским реченицама, с друге стране, могуће је употребити само *да*-конструкцију – ради се о два предиката (*Желим да путујеш = Ја желим да ти путујеш*). Примери типа **Рекли смо им купит књигу; *Позвао га је доћ на свадбу* нису бележени у тутинско-новопазарско-сјеничком говору (не постоје ни у стандардном српском језику), иако је познато да је употреба инфинитива у хетеросубјекатским ситуацијама овог типа била могућа у ранијим епохама развитка српског језика (Петровић и Војновић 2004: 83). У књижевно-уметничком регистру хрватског језика, с друге стране, чести су такви примери (*Чух га говорити пучки* нпр.). Њихова употреба, према мишљењу Милке Ивић, подржана је највероватније локалном дијалекатском ситуацијом појединих аутора (Ивић М. 1972: 122). Неометана употреба инфинитива у хетеросубјекатским ситуацијама у тутинско-новопазарско-сјеничком говору може се срести једино уз глаголе са значењем воље, и то оне код којих је јасно да је воља субјекта усмерена на туђу радњу (*Нѐ даде му преговѓрит (Ке); Не дѓдоше нѓкѓме прић; Зѓбрѓни му провѓрит у сѓбу (По)*). Код таквих глагола остварење воље је увек усмерено на другога, не може доћи до двосмислености, те је зато могућа употреба инфинитива (Грицкат 2004: 89). Исти је случај и са каузативним глаголима (*Научѓла ме плѓс; Помѓгѓ ми рѓдит (По)*).

Најзад, иако је процес потискивања инфинитива *да*-конструкцијом присутан од најранијих времена, познато је да је у старијим епохама развитка српског језика овај глаголски облик имао знатно шири дијапазон употребе (Стојановић 2011: 8).

Осим у службама где се јавља и у савременом језику (функција допуне непунозначним глаголима и другим изразима непотпуног значења), ифинитив је доста широко употребљаван и у синтаксичким позицијама које су му данас углавном недоступне. Тако се, као што је поменуто, осим у таутосубјекатским, инфинитив могао наћи и у хетеросубјекатским ситуацијама (Петровић и Војновић 2004: 83), потом уз везник *иако* као циљна, намерна допуна (Стојановић 2011: 14), као и уз апстрактне именице типа: *намера*,

жеља, време и сл. У свим наведеним позицијама инфинитив се у савременом језику не употребљава, а таквих потврда нема ни у нашој грађи.

Даље, инфинитив је као допуна глаголима кретања некада био много фреквентнији него данас (Петровић и Војновић 2004: 83; Стојановић 2011: 13). Знатно чешће је у употреби био и уз глаголе који би се могли сврстати у речи „на граници пунозначности” (*дати, понудити, помоћи*)⁴⁶ (Петровић и Војновић 2004: 79–80).

Имајући у виду синтаксичке позиције у којима се инфинитив може реализовати, основни циљ јесте да се на основу расположиве грађе пружи што потпунија класификација његових синтаксичко-семантичких реализација у систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора. Пажња се, пре свега, посвећује инфинитиву у служби допуне семикопулативним глаголима, те изразима непотпуног значења, као и неким пунозначним глаголима у сложеним глаголским предикатима моносубјекатских реченица. Такође, посматра се и статус инфинитива као дела специфичних синтаксичких конструкција, а потом и као глаголског облика који учествује у грађењу футура првог. У свим наведеним функцијама разматрају се услови његове заменљивости конструкцијом *да* + презент, и то из два разлога: први је да се провери да ли су два допунска облика у односу факултативне дистрибуције или постоје синтаксичко-семантичке околности које ограничавају слободан избор; а други је мотивисан намером да се, у случајевима када могућност међусобне заменљивости постоји, провери њихова фреквентност, како би се утврдило у којој мери је балканистички процес повлачења инфинитива пред *да*-конструкцијом на датом терену узнапредовао.

III.1.1. На испитиваном подручју инфинитив се најбоље чува у футуру првом.

Уочено је да се за именовање радњи које ће се у будућности вршити или извршити уз енклитичке облике презента помоћног глагола *хтѐт/ићѐт* начелно могу употребити и инфинитив и презент са везником *да*:

⁴⁶ Такви су, на пример, пермисивни глаголи: *дати, дозволити, допустити*, затим глаголи: *понудити, помоћи, договарати се, заклету се* и сл. уз које би инфинитив данас био необичан (Петровић и Војновић 2004: 79–80).

jā *ћу* те звѣт тел'ефо́ном; сѧ[д] *ћу* ти jā *прѣхат*; тѧмо су у ма̀гацѣн, нѣка, jā *ћу* *донѣјет*; тѣ слѹшѧ мѣне шта *ћу* ти jā *рѣј* (Ле); сѧ[д] *ћу* ти *рѣј* (Ми); тѹ и тѹ jā *ћу* *изѧј* (Ос); jā *ћу* ти *донѣјет*; ѳн јѣсте валѧ по̀штен и свѣ, ал' и жѹт, плѧв, ада нѣгѣ *ћу* ти га *пока́зат* (Па); валѧ *ћу* ти jā *ка́зат* (Пл); jā ви онѳ што зна̀дѣм, jā *ћу* ви *испрѣхат* и *пѳвес* ве тѹ на тѹ вѳду (Ру); сѧт *ћу* ви jā *ка́зат*; тѣбе *ћу* jā сѧт *пѳвес* ѳде (Ос); кѧко *ћу* *рѣћ* (Ос); затѳ сам jā реко бѣо да л' *ћу* *дожѣвет* сѧл' да се наспѧвѧм; jā *ћу* *прѣчат*, а вѣ пѣшѣте кѳл' ко трѣбѧ јѣдан рѹчак да кѳштѧ (Трн); сѧт *ћу* ви jā *ка́зат*; пѧ *ћу* ви ја нешто *испрѣхат*; по̀прѣчѧј тѣ нешто пѧ *ћу* ти jā *по̀прѣчат* за јѣдну дрѹгѹ ствѧр (Цв); свѣ *ћу* ве *ка́зат* (Шав); jā *ћу* *се ожѣнит* (Тр); овѳ што *ћу* ти *дѧти* трѣ нѳи опѣри рѹке и нама̀жи; ѣто ко имѧте вѣ нѣкѳг, слѳбѳдно зѳвите jā *ћу* *дѧт* ви; ѣто, тѣ мѳреш сѧма, jā *ћу* ти *ка́зат* (Кл); тѣ гл'ѣдѧ у мѣне, jā *ћу* *гл'ѣдат* у тѣбе (Тр); ѣво сѧт *ћу* jā *напѳјит* крѧве (Туз); свѣ *ћу* ти *прѣчат* (Бо); прѣчѧ тѣ па *ћу* ти jā *дода́ват* (Вру); jā *ћу* *донѣјет* сѧд вѳду; ма̀јко, jā *ћу* ти *ѳпрат*; сѧ[д] *ћу* jā *донѣјет* баклѧву и облѧнду; сѧ[д] *ћу* jā дрѹгѹ виљѹшку *донѣјет*; тѣ ми тра̀жи, jā *ћу* ти *дѧт*; jā *ћу* ти *дѧт* да по̀пѣјеш сѳк; пѣтѧ тѣ, па *ћу* jā неѣ *на̀минут* да вѣдѣм, да се про̀мѹчѣм (Го); jā *ћу* је *узѣт* (Го); пѣтѧте ме шта гѳј хѳј, jā *ћу* ви *испрѣхат*; сѹтра *ћу* *прѳј* крос Пљѣвље (Гло); jā *ћу* ти сѧмо јѣдан слѹчѧј *испрѣчат* (Гу); jā *ћу* *донѣјет* па да осѣчѣш онѣ купѳне (Жи); бѧш *ћу* ти jā *прѣчат* о мо̀јѳ жѣни (Жу); у недељу *ћу* ти *донѣјет* пѧре; валѧ лѧко *ћу* ти *ка́зат* (Ке); jā *ћу* ви тѳ *пѳмоћ* ал' да увѣдѣте дѣцу и овѣ жѣне у сѳбу (Нет); jā *ћу* ти *дѧт* пѧре ко си потрошѣла (Ка); сѧт *ћу* вам *прѣчат* ко̀јѣ су прѧзньѣци; ако ти трѣбѧ, јѣдно *ћу* ти *поклѳнит*, ѣво пробѣри; валѧ *ћу* ти jā *ка́зат* бес кошѹлѣ (Из); тѹ ѳдмѧ иза овѣ кѹћѣ, сѧ[т] *ћу* ти *пока́зат* (Брћ); сѧ[д] *ћу* jā *вѣдет* дѧ л' је ѳн тѹ (Бот); шећер *ћу* jā *наћ*, нѣка шећѣра (Бал); jā *ћу* *прѳдат* бѣло штѧ мѳе; jā *ћу* и *кѹпит* (Жи); кѧт *ћу* ти *плѧтит*? (По); jā *ћу* *отѹс* (Бал); валѧ *ћу* му *рѣј* чим га вѣдѣм (Ту); тѣ *ћеш* ни је *узѣт*; не вѣрѹјѣм да *ћеш* бѣт така́ф, Гѳјко (Ле); ако бѣднѣ тѹ, сѣди ма̀ло, и нешто *ћеш* и од нѣга чѹт (Леч); тѣ *ћеш* *ѳѳј* да мѳл' ѣш; код нѣга *ћеш* *ѳѳбит* да се нѣѣ не крпѧш; тѣ четѣри дѧна, пѣтѣ *ћеш* *ѳѳј* (Нет); тѣ *ћеш* бѣт на слѹжбу ко бѳг дѧ (Ју); мѣсѣм да *мѳћи* *ћеш* тѣ (За); тѣ *ћеш* дѧнас *пѧнут* у крѳ (Кл); о нѣму *ћеш* пѹно нешто *вѣдет* и о крѣтѧњу и о свѣму, о жѣвлѣњу, да прочѣташ тѹ кнѣгу (Ђер); с тѣјѣм *ћеш* *умрѣјет* (Жи); у овѳ сѣло *ћеш* ми *зѳвнут* овогѧ и овогѧ (Бал); ѳна га шѣнѣ, пѳслѣ *ће* јѳј *порѧс* чѣр онѳј ма̀јки што га бѣјѣ; (По); ако бѧцѣ на дѣснѹ, *ѳѳбра* *ће* бѣт гѳдина (Ко); тѳ *ће* ти бѣт и смѣјешно (Бѳб); двѧдес и прѣвѳга септѣмбра сѧ[т] *ће* бѣт; сѧ[д] *ће* ѳн *донѣјет* (Из); ѳн *ће* ти *пѳслат* тѳ сѹтра (Ту); пѣтѧ ѣѣ Јѧблѧн, ѳн *ће* ви *ка́зат* (Баг); бѳк *ће* те *чѹват*; тѹ ѣмѧ стѧрѧ жѣна, ѳна *ће* ти свѣ *по̀прѣчат* кад је ѣшла да прѳсѣ дево̀јку за чѳвѣком (Ју); свѣ *ће* ти ѳн *испрѣхат* од *а* до *ш*, jā сам тѳ рѣкѳ, и вишка *ће* ти ѳн *испрѣхат* (Бот); док му је ѳтац жѣв, ѳн *ће* нѣка̀ко и бѣт дѳбро (Не); запѣши и нѣко *ће* ти *ка́зат*; сѧт *ће* *мѳрат* за нѣкѹ гѳдину да тра̀жѹ некѹ лока̀цију; ѳн *ће* *зѳвнут* овѣ старѣјѣ лѹде; кад га jā уфѧтѣм, нѧјвећѣ пѧрче *ће* му бѣт ѹхо (Нет); прѣвѧ кѹћа *ће* ве *срѣтнут* са л' ѣјевѣ стрѧнѣ (Рај); свѣ *ће* ти тѳ *испрѣчат*; она *ће* верѳвѧтно *ѳѳћ* сѧт ма̀ло овѧмо на ѳдмор нѣкѣ дѧн; тѳ бѳг знѧ дѧ л' *ће* бѣт да л' нѣѣ (Ос); jā сам га ишѣбѳ и тестѣја *ће* *ѳстат*

(Со); тѹ *ће* ви та најбоље *испричат*; лѡпѡва *ће* ти га *ѡдвес* кѡмшија. (Цв); сат *ће* ми *ѡѡј* дѡца; да ти тѣ чаше пѡ *ће* Зѡрица *сѡнат* (Шав); најбоље ти је да ѡдѡш за Црвско, најбоље *ће* им *причат* Ѳгњен Јѡлић; ја да ве повѡдѡм гѡре код једнога мѡјѡга рѡђака, ѡн је стари чѡвек, свѡ *ће* ви *испричат*; ти ћеш пѡсл'ѡ још нѡко *ће* ти *рѡћи*, јер сл'ични су ѡбичаји и код вас (Бољ); нѡће, бѡк *ће* пѡмоћ (Бу); е ѡн *ће* ти *причат*; сѡмо је та Тѡмо згѡдан чѡвек, ѡн *ће* ти свѡ *опричат* о томѡ српскѡм; којѡга гѡј наћѡш они *ће* ти *опричат*. (Врс); овѡ *ће* ви мало бѡље *испричат* о старѡјем (Др); кѡ свѡм детѡту *ће* ти ѡн *рѡј* (За); мѡ Авдѡја, ѡн *ће* ви *испричат* (К. Бун); што *ће* ѡн кѡкат и пѡкат ви немѡ да се пѡлашите ништа; пѡ *ће* ти *ѡати* тол'икѡ пѡра кѡл'ко је тѡшко, нѡвија, ал' од онѡја *ће* ти *узѡти* дѡсет пѡстѡ трѡшкѡвѡ; наѡјај се сѡтра до Ўвца да *ће* ѡни *пѡнал'ит* кѡће српскѡ (Кл); ѡнде сврати пѡтај ѡна *ће* ти *казат* пѡраво пѡт (Тр); нѡгѡва жѡна *ће* вам *причат* (Це); ѡна *ће* пѡј сѡ мнѡм да је вѡдѡм кѡћи (Бо); тѹ *ће* бѡит дѡбро; слѡбо *ће* ти кѡ *рѡј* рѡјеч (Вру); трѡбѡло би такѡ, невѡста *ће* пѡсл'ѡ бѡит ѡмѡрна за свѡдбу (Го); нѡ знам да л' *ће* бѡит овѡ гѡдинѡ по пѡт ѡурѡ (Кон); та *ће* ви *испричат* што нѡће нико ѡде (Ђер); кат *ће* *ѡѡј*? (Жу); да ја кажѡм пѡвѡ Гѡрану зѡ шта су ѡне дѡшл'е, пѡ *ће* ѡн *објаснит* (Коз); овѡ *ће* ти, реко, *узѡт* пѡре; ил' *ће* да упѡише ил' *ће* *отѡс* нѡће да рѡди; да није мѡфтѡч да вѡди ко *ће* јѡј шта *ѡѡт* (Брћ); са[д] *ће* ти ѡна *донѡјет* зѡјтин; ѡво ѡмѡ, сѡт *ће* ти *сѡнат* Зѡрица, ти нѡкад ѡћеш, нѡкад нѡћеш; поглѡда кѡко бубњѡ овѡ пѡсти шпѡрет, дѡшу *ће* ми *пѡјес*; она *ће* тѡ *иичѡнат* кѡ ништа (Бал); ти на вранца, немѡ да га окрѡћеш ни л'ѡвѡ ни дѡснѡ, ѡн *ће* те *пѡвес*; није дошѡ јѡш, *сѡ[ѡ]* *ће* *ѡѡј* (Ле); и овѡ *ће* ти овѡј Идрѡс *рѡј*, бѡго мѡне (Ми); цѡјелу л'ивѡду *тѡ* ми *пѡѡдиј* (Пе); е бѡгами, Шѡфко, ко бѡднѡ сѡдбина, нама *ће* *отѡс*; ѡна *ће* ти *пѡбеј* (Пл); сѡт *ће* онѡ кѡћѡ *пѡнут* пѡ *ће* те *удѡвит*; врати се ка кѡћи, крф *ће* л'ѡј; нѡ, враћѡј се, крф *ће* л'ѡј, они хѡте девојку (Пл); док си у вѡјску, овѡ *ће* ти *вѡлат*; ја тѡ ништа нѡ знам зѡ шта *ће* ми тѡ *вѡлат*, кѡко *ће* ми тѡ *вѡлат*; са[д] *ће* *ѡѡј* (Пр); пѡна *ће* се *напѡнит* гњѡда (Пру); тѡ е старѡ, још старѡ жѡна, ја мѡсл'ѡм да *ће* ѡна *знѡт* дѡста у вѡзи тѡк рѡзбѡја л'ѡжѡћѡга; ѡмѡ врѡмена ка-*ће* ѡна *ѡгѡвѡрат* (Ме); хѡјмо мѡ дѡл'е пѡ *ћемо* га *саћѡкат* (Бот); валѡ да порѡстѡ дѡца па *ћемо* се *ѡмѡрит* (Со); д[а] [ид]ѡм да ставѡм ја кѡфу па *ћемо* *причат* (Го); ил' *ћемо* ти мѡ тѡ *донѡјет* да ѡсѡчѡш (Ђер); јѡвни ми се пѡ *ћемо* се *чѡт*; са[д] *ћемо* *пѡдѡжит* (Жу); кѡ зна дѡ л' *ћемо* се *више* *вѡћет* (Ка); још мѡло па *ћемо* *пѡчѡт* тврдѡ сѡр да пѡвѡмо (Жи); ако си хѡсул, мѡ *ћемо* *разгѡвѡрат* (Бал); мѡ кат ѡдѡмо овѡмо кѡт крѡчѡнѡ, мѡ *ћемо* *припѡтит* Фѡтку (Ме); ја, пѡраво да ти кажѡм, нѡ знам ни кѡ[д] ћете ви да дѡћѡте ни да л' *ћете* уѡпште *ѡѡћ* (Бал); дѡ л' *ћете* се ви *снаћ*?; кѡко *ћете* *сѡћ* дѡл'е? (Ос); свѡ *ћете* *ѡс* ѡвијем бѡјел'ѡм мѡкадѡмом (Рај); кѡт *ћете* ни *ѡѡј* нѡће? (Др); нѡкѡк *ћете* *пѡтит* ако већ бѡдѡте ѡшл'и (За); лѡк *ћете* ми *вѡдет* кѡкав ми је лѡк (Уг); ка[д] *ћете* ви *ѡсѡл'ит*, ѡн се вѡише врати нѡће (Уг); слѡћѡ *ћете* *спѡват* (Ка); ви *ћете* *ѡзѡнс* такѡ, ѡде пѡрмаха вѡл'икѡ (Бот); ѡни *тѡ* *пѡсећ* вѡде (Вр); сѡтра *тѡ* *ѡѡј* (Бал); нијесу дал'ѡко, ѡпѡт наѡам се да *тѡ* ме *гл'ѡдат* (Со); у четвѡтак *тѡ* ѡдмѡ *ѡѡј* овѡмо (Го); хѡтѡ мѡсл'ѡт бѡк зна шта е, ал' бржѡ *тѡ* *ѡѡј* (Кон); пѡ *тѡ* *закѡкат*: „Кѡкѡ Њѡѡзе, шта тѡ би са тѡбѡм?” (Ле); са[д] *тѡ* се *пѡсѡдит* (Пл);

ёво с[д] *ћу* *д[а]* *[ид]ѐм* да је припнѐм (Бал); стѐ кил[а] пасу[л]а *ћу да н[а]ћѐм* (Ка); тѐ је његѐв унук што *ћу ј[а] да* те уд[а]м; тѐ *ћу да* ви об[ј]асн[и]м к[а]ко је пост[а]ло тѐ прѐзиме (Нет); ѓн кажѐ ј[а] *ћу да пр[а]в[и]м*, п[а] п[ѐ]сл'ѐ кад је в[и]део шт[а] је, пок[а]јѐ се, св[а] срѐства т[у] отѐше (Не); шт[а] *ћу да* те л[а]жѐм в[и]шѐ?; зн[а]ш за к[ѐ]га *ћу да* те уд[а]м ка[д] си такѐ д[и]вна? (Ка); к[а]ко *ћу да* ти гар[а]нтујѐм кад н[и]сам в[и]дѐ шт[а] је? (Кл); са[д] *ћу да* га опт[у]ж[и]м што сам држѐ ѓца п[а] м[а]јку, п[а] свѐ тѐ *ћу да* му од[у]змѐм т[а]мо на деѐбу; е с[а]т тѐбе *ћу да н[и]т[а]м* (Уг); ј[а] *ћу да* ве сп[а]с[и]м (Туз); ѓјте т[а]мо, с[а]д[д] *ћу ј[а] да* скл[ѐ]н[и]м овѐ (Тр); ј[а] по св[у] н[ѐ]ј м[и]сл[и]м к[а]ко *ћу ј[а] да* уп[а]нт[и]м тѐ тол[и]кѐ да зовѐм (Вру); ј[а] сам дошѐ по њ[у], ј[а] *ћу да* свѐ опрѐст[и]м (Бо); још шѐс *ћу да* те чѐк[а]м, ако ти је н[у]жда (Гл); ко б[и]дѐм ж[и]в, ј[а] *ћу да* је д[а]м д[а]љѐ у шкѐлу; ј[а] *ћу да* јѐј слѐж[и]м он[у] гр[у]ду с[и]ра (Гл); ако ј[а] рѐш[и]м да закѐлѐм т[а] курб[а]н, ј[а] *ћу да* нан[и]јет[и]м (Кон); ј[а] *ћу да* ти пр[и]ч[а]м н[а]сл'ѐство (Ке); в[а]л[а] *ћу д-идѐм* с[у]тра; ја ч'у да побѐгнѐм (Мел); т[и] се мѐне св[и]ц'аш и ј[а] ч'у да те љз[и]м; ј[а] *ћу да* пр[и]ћ[а]м а ѓни посѐн нек доп[у]н[у] (Ле); ј[а] *ћу* в[а]с да љз[и]м, јѐс да мусл'им[а]ни тѐ дѐста пр[а]вит нѐзгоду, ал'и ј[а]ко тѐ, ј[а] *ћу* вас да љз[и]м (Пе); к[а]ко *ћеш* с[а]ма т[и] свѐ да р[а]д[и]ш? (Го); св[у]ј *ћеш* т[и] тѐг[а] да н[а]ћѐш; т[а]мо *ћеш* кроз Бр[ѐ]ницу да прѐћеш св[а]к[а]ко (Кн); т[и] *ћеш*, у ѓме бѐга, да се уд[а]ш и ѓдѐш у свѐју к[у]ћу (Ђер); кат својѐк ѓоб[а]нина ѓм[а]ш, т[и] *ћеш* да затвѐр[и]ш стѐку у пѐднѐ (Уг); ако сп[а]в[а]ш на Ђурђевд[а]н, посл'ен *ћеш* ст[а]лно да сп[а]в[а]ш (Ко); а шт[а] *ће* да чин[и] с он[и]јем?; ѓјде, ч[и]ча, још м[а]ло сат *ће* и ѓн да дѐћѐ п[а] ћемо сви з[а]једно друштво (Ка); с[а]мо се бѐгу замѐл'и, бѐк *ће* да помѐгнѐ свѐ (Гр); док она порасте, шкѐла *ће* да из[а]ђе из мѐде; д[а]нас *ће* да б[у]дѐ гѐрѐ нѐго прв[и] д[а]н (Бу); дѐбру н[а]факу је имѐ што је прѐдѐ, шт[а] *ће* му, и онѐ *ће* да ост[а]в[и] гѐре (Трн); тѐ *ће* да осѐт[и] јѐпѐ вѐсел'ѓ р[а]дн[и]к и кој[и] пр[и]мај[у] овѐ м[а]л'ѐ пѐнз[и]је, е тѐ *ће* да осѐт[и] јѐпѐ; к[а]ко да је дѐбро, ѓд[а]љ б[и]ла ѓд[а]љ *ће* да љмрѐ (Кн); кѐ *ће* да му ч[у]в[а]? (Ке); ѓна *ће* да б[и]дѐ т[у]; с[а]т *ће* да н[а]ћѐ ов[а]ј др[у]г[и] мѐмак са бал'ѓркѐм (Тр); је л' вам пр[и]чѐ што *ћемо* да дѐћѐмо? (Уг); м[и] тѐ л' ѓјек с[а]мо да заврш[и]мо, м[и] *ћемо* да идѐмо к[у]ћи, да одм[а]р[а]мо (Ка); да ми д[а]те брѐј тел'ѐф[ѐ]на п[а] *ћемо* да се ч[у]јѐмо (Ка); доведи т[и] њѐга да га в[и]д[и]мо у к[у]ћу п[а] *ћемо* да разгов[а]р[а]мо (Це); х[а]јде Р[и]зо, зам[и]јеси л'ѐп, м[и] *ћемо* уј[у]тру да р[а]д[и]мо (Трн); такѐ да *ћемо* тѐ ид[у]ћѐ гѐдинѐ да припрѐм[и]мо тѐ л' ѓл'ѐ (Др); пѐсѐ *ћемо* ѓпѐт да број[и]мо пѐново, и брѐј (Вру); в[и] *ћете* ѓсвалтом да идѐте (Ме); са[д] тѐ да м[и]сл'ѐ да је мѐја сѐстра (Кон); ѓ Х[а]м[и]де, да л' *ће* да се в[р]ат[у] ов[и]? (Ке); ѓни *ће* да осѐт[у], мил'ѓција, инспѐктори, ов[и] у ск[у]пштин[и] (Кн).

Знатно већа фреквентност примера са морфолошким ликом футура у коме се као допуна енклитичким облицима глагола *хтѐт/штѐт* јавља инфинитив одговарајућег глагола показује да је процес продирања да-конструкције у овој функцији слабијег интензитета.

У позицији испред енклитичког облика помоћног глагола инфинитив је једино и могућ:

отѝишћу (Го); ко сазнаџем ја таћно кџ зна свџ, *рџћ[ћ]у* ти (Гу); ја ѝмам некѝ посџ вел'икѝ, *џџћу* да ви наћѝем утџбус; хџј тѝ, *џџћу* ја; (Ле); *трѝжѝћу* некџг дрѝгџг; *кѝзѝћу* ти (Ос); *пџкѝзѝћу* ви ѝе су жѝвел'и (Ки); *рџћу* ја Добрџсѝву (Ка); *рџћу* му да ми се вѝшѝ не јѝвљѝ; *џџ[ћ]ћу* ко-тѝбе; *рѝ[ћ]ћу* му да си сврћћала; *напрѝвићу* ти ја јѝдну (Па); *убѝћеш* некџг и *џџћеш* пѝре (Кл); ада *вѝћѝеш* тѝ, мнџго ти трѝбѝ (Ка); јѝдно стџ мѝтѝрѝ пријен Лукѝрѝ пѝ онѝмо *вѝџеш* јѝдну кѝћу (Ју); *џџће* џн на трпѝзу пѝ ћу му рѝј (Ка); *измѝриће* на прѝцѝзнѝ терѝзѝје (Кл); немџ се Л'ѝпшо секѝрат, *порѝиће* Жѝко (Коз); вѝлѝ *џџће* дѝнас (Жу); *убѝће* те крѝва (Леч); а сѝт *нѝће* жѝна ми, сѝт ћу ја ѝџзи кѝзат (Бо); имѝће дџста трѝлџга, *имѝће* дџста и здрѝвџга; јѝдна јџш на ѝѝзи не јѝдѝ је, а *пџјѝиће* и ѝѝ (Ос); ако имѝдѝ ѝл'ијек карѝкѝтера, да му помѝнѝш двѝ-трѝ пѝт, *џѝјѝе* (Леч); *нѝћемо* се сѝтра; *џѝ[ћ]ћемо* је некѝ дѝн (Па); *пѝсѝџћемо* мѝло код мѝне, *рѝчѝћемо* (Бџл); ако ти трѝбѝ, *нѝћемо* нѝшто (Бо); ѝмѝ дџл'е, *вѝџѝете*, испџд пѝта (Шав); *бѝћете* зѝдовџљни (Цв); *вѝџѝете* јѝдну кѝћу са л'ѝјевѝ стрѝнѝ (Рај); *прџће* тудијѝнаке (Па); ал'и ако сазнаџѝ, *убѝтѝ* ме (Рај); *џџтѝ* Влѝхиѝе и Влѝси (Ле) нѝка га, *џџтѝ* џни (Го); они нѝћас улѝзѝ у кѝћу, *изгѝнѝтѝ* (Ру).

III.1.2. За разлику од енклитичких облика глагола *хтѝт/шћѝт*, који су резервисани за футурско образовање, и уз које у српском језику у употреби претеже инфинитив, уз пуне форме истога глагола (када се употребљѝва са значењем 'хтења, жеље, намере, воље, готовости и спремности' за вршење радње означене допунским глаголом) као допуна употребљѝва се готово редовно презент са *да* (Стевановић 1953: 165–166). Разлика у допуни условљѝна разликом у значењу управног глагола, односно дистинкција између две поменуте функције у тутинско-новопазарско-сјеничком говору добро се чува.

Бројни су примери са *да*-конструкцијом као допуном (дакле, са волунтативним значењем):

џћу и ја *џа џѝм* џдавѝ (Бал); џн и је помѝрѝо и џн рѝкџ *џћу џа* је *вѝџѝм*, и отишџ (Ѓер); е, вѝлѝ, *хџч'у џ-џѝм*; *хџћу џа се рѝспѝтѝм* (Мел); мѝремо сѝмо ако ја *хџћу џ-џѝм* (По); сѝдака је пѝсѝбно, *хџћеш џа џчѝстѝи* мѝл, *хџћеш* некџме *џа помџгнѝш* кѝмшѝји, пријѝтел'у (Ле); прѝво се џрѝ, сѝћѝ се жѝто, сѝћѝ се џвас, јѝчам, хѝл'џа, завѝсѝ шта *хџч'еш џа пѝсѝеш* (Ме); кад *џћеш џа стѝвѝи* у шпџрет, с рукавицѝма џбавѝзно (Ос); ако *хџћеш* тврѝдѝ сѝр *џа прѝсуеш*, ка што мѝја снѝха рѝдѝ, ѝзмѝш те рѝзл'иеш онѝ врѝнку и мѝкнѝш она кѝјмак (Жи); ако *хџћеш* брѝжѝ *џа прѝџѝш*, тѝ тџ завѝјѝш јѝко; шарѝно, ишѝрѝш како *хџћеш* пѝчѝтак *џа пѝченѝш* (По); причѝ, немџ да шѝтѝш, она *џће* тџ *џа пѝишѝ*

(Го); *хѡће да пѡћѣ* за њѣга (По); на прѣмер он *хѡће сѡд да спрѣмѡ да жѣнѣ* њѣга (Ру); сѡт јѣдан *оће да зовѣ* на свѡдбу; јѣдна *оће да ѡгрѡ* поред мѣне (Вру); колѡч се изнѣсѣ на бѡдњѡке кад *ѡће да се крѡтѡ* бѡдњѡци; ако си му пѡнио вечѣру, онѡ *хоће да ѡтмѣ* да изѣдѣ (Врс); Јел'ѣна готѡво, ако нас не лѡжѣ, сѡмо још мѡло, сѡмо још јѣдан ѡспит да дѡ и *оће да ѡде дѡлѣ* (Бу); ако *ѡће да седѡ*, седѡ (Бр); ѡн кѡжѣ *хѡће свѣ тѡ да кѡпѡ* (Мел); ко *ѡће* од тѡја сѡнѡвѡ, од тѣ децѣ, помѡло *да прѡтѡ* пѡрѡ ѡтуд, жѡвѡ стѡрѡ (Д. Дуб); ѡна *хѡће да се удѡ* за њѣга (Ле); ѡн кѡжѣ *хѡће свѣ тѡ да кѡпѡ* (Де); изјѡтра би ѡшл'и ко *ѡће да се кѡпѡ* ладнѡм водѡм (Ко); *оћемо да сврнѣмо* ѡде кот чѡка Мил'ѡвојевѣ кѡћѣ да вѡдѡмо снѡшу (Го); тѡ ми је дошѡ од мѡјкѣ мѡјѣ ѡтац и кѡжѣ: „Тѡ и тѡ *хоћемо да те дѡмо*” (Бр); четѡри гѡдине нѡсмѡ се изѡл'и кад *оћемо да л'ѣгнѣмо* (Врс); *хоћемо да идѣмо* од кѡћѣ до кѡћѣ (Пл); поразговѡрѡ по двѡје трѡ рѡјечи, кат *хѡћемо да се ѡзмѣмо*, оћемо за Нѡвѡ Гѡдину (Па); е вѡлѡ *ѡћемо ѡде да се настѡнѡмо*, ѡде ће бѡт дѡбро (Вру); сѡд ми *ѡћемо* невѣста *да нас послужѡјѣ* (Ме); *хѡтѣ да ме кѡну*, пѣвѡјѡ ми пѣсму (Мел); те ѡсобе кѡјѣ се бѡвѣ рѡѡвијѣм пѡсло, ѡне рѡдѣ на рѡзнѣ нѡчѡине, ако *хѡће да ти напрѡвѡ* злѡ, што рѣче гѡжба, тѡт ти напрѡвѡ чѡвек чѡвѣку злѡ (Ру).

У свим наведеним примерима глагол *хтѣт / шћѣт* има значѣње 'имати вољу, желети, намеравати'.

Некада, међутим, у оваквим конструкцијама футурско значѣње или претеже над волунтативним:

тѡ је бѡло срамѡта стѡрѡ да чѡјѡ и да кѡжѣш чѡвѣку јѡ *оћу да се породѡ* (Го); осѡл'и онѡ вѡду кат *хоћеш да убрѡкаш* онѡ качѡмак; не смѡјѡ да се дѡрајѡ ѡгл'е, *оће* пѡслѣ змѡја *да пѣцѡ* ѡвце за вѡме (Св); *хоћемо*, вѡлѡ, догѡдинѣ код њѣга *да идѣмо*; сѡтра *хоће да идѡ* за невѣсту (Ме);

или је јѣдино присутно:

кад нѣко *хоће да ѡмрѣ*, чѡјѣ се тѡ птѡца; дѡнас ћемо тѡ да завршѡмо, сѡтра *оће* кѡша *да пѡдѡ* (Ко); *оће* дѣца *да поцрѡкајѡ* ѡд глѡди; не смѡјѣ да проговѡрѡ *оће* дѣца *да јѡј бѡдѡ нѡјѣма*; тѡ се нѡсѡ кад нѣко *хоће да ѡмрѣ* (По); мил'ѡн пѡтѡ свѣ учѡних хѡ, *оће да га удѡрѡ* кѡла, *оће да пѡнѣ* с бицѡкла (Ков); кѡ пијѣтѡ кад *оће да пѣвѡ* (Вру); јѡ би је напѡнио нѡ овѡ млѡго слѡбо, *оће да се поцѣпѡ*, тѣжак компѡр (Ка); хѣј лѡтѡ кѡкавица, јѡ седѡм, *хоће да се запѡл'ѡ*, нѡ прак, онѡ сул'ендѡр горѡ и тѡчѣ онѡмо у тѡ стѡн (Пл).

У свим наведеним случајевима облици глагола *хтѣт / шћѣт* су неакцентовани.

III.1.3. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору уз глагол *хтѣт/шћѣт* када значи 'бити склон (нечему), обичавати (радити нешто)' као допуна увек долази да-конструкција: знамо свѣ да ђна *ѡће да слѣжѣ* (Па); ѡн понѣкад *ѡће да попѣјѣ* па да се пѡбијѣ (По); *ѡће* од вѣл'икѡг зѣља крѣве *да прекѡпѣ* мл'ѣјѣко (До).

Има, међутим, примера у којима је као допуна пуним облицима презента глагола *хтѣт/шћѣт* бележен и инфинитив:

а) Уколико је у упитним и зависно-упитним реченицама облик допуне инфинитив, превладава футурско значење: а *хоћу л' бѣт* преко тел'евѣзијѣ? (К. Бун); *хѡћеш знѡт* ако бѡг дѡ? (Ме); однѣси матѣку на рѡме и гл'ѣдѡ *хѡћел' те узѣт* какав нѡдничѡр; пѣтѡ је *хѡће л' ти дозвѡл'ит* да ми дѡш онѣ опѡнке твѡе? (Ру); *хѡће л' полѡзит* вѣшѣ? (Ме); *хѡћемо л' рѡдит* штѡгој? (Ру); *ѡћете л' не пѣшћит* у кѣћу? (Бољ).

Ако је допуна *да* + презент, посреди је волунтативно значење: вѣдѣш овогѡ мѡмка, е *ѡћеш да ѣзмѣш* њѣга?; *хо л' да се удѡш*? (Мел); вѡлѡ јѡ сам дошѡ бигинѣсѡ ћѣрку за сѣном, вѡлѡ, *хѡ л' да ни је дѡш*? пѣтѡ је *хѡће л' да ти дѡ* (Бр).

б) Инфинитив је допуна пуним облицима презента глагола *хтѣт/шћѣт* и у реченицама типа: немѡ га дѣрат *ѡће*⁴⁷ те *ѣбит* (По); *ѡћете озѣнс*, трѣбѡл'и сте у кѣћу да уѣћѣте (Трн); намѣри сѡбу, *ѡће* нѣко *дѡћ*; реко јѡј: „Мѡкни тѣ мѣтлу *ѡће* је нѣко *ѣкрас*”, и она нѣ кће; немѡ је дѣрат, *ѡће се заплѡкат* (Пе); немѡ да им дѡјѣш да пѣјѣ, *ѡтѣ се нѡпит* (По)⁴⁸. Овде се управним глаголом у предикату зависне реченице не изриче значење 'жеље, намере или решености', већ се исказује 'могућност или претпоставка да ће се радња означена допунским глаголом (најчешће неповољна) вршити или извршити у будућности'. Тако нпр. *ѡће се нѡпит* значи 'постоји могућност да ће се пити', и реч је о футуру, док би се употребом допуне у облику да-конструкције (*ѡће да се напијѣ*) добило значење 'жели, има намеру да се напије', са предикатом у презенту. Дакле, и овде је однос између футурског и волунтативног значења условљен типом допуне.

⁴⁷ Облици глагола *хтѣти* у оваквим конструкцијама су ненаглашени.

⁴⁸ Оваквим реченицама синонимне су оне са негираним глаголом *мѡрит* у предикату, уз који као допуна увек долази инфинитив: Мѡкни то мл'ѣјѣко, *не мѡрѣ* га дѣца *просѣт* (у значењу 'могу/постоји могућност тј. опасност да га проспу'), и које су у овом говору сасвим уобичајене и честе.

в) Забележено је и неколико случајева када се пуни облици презента глагола *xtět / шћєт* уз инфинитив употребљавају са циљем посебног истицања: *хѡћу отић*, па да ћу погйнут (Жи); *ја хѡћу радит* ако устрєбѧ; *ѡн мѡра да кѧжє па да хѡће умрїјєт* (П).

Избор допуне уз пуне облике глагола *xtět / шћєт* у свим осталим случајевима (дакле, када је управни глагол употребљєн ван презента) факултативан је, не уноси измене у значењу, с тим да се као допуна инфинитив нешто ређе употребљава:

ако *би кћєо да* још вишє *зїдѧ* гѡре више земљє, пл'єо се плѡт (Св); *е тѧпўт су ћєл'и партизѧни да тєрајў* овў врсту девѡјѧкѧ за партизѧне; *шћєљи су да одвєдў* у Себєћєво дѡље, у Црквїне *да одвєдў* овѡ врєло (Д. Дуб).

дѧко ти *бўдє xtєла* штѧ *кѧзѧт*; *шћєде* је *ўбит* да је *ја нє спѧси* (По).

III.1.4. За разлику од потврдног футура, где су *да* + презент и инфинитив уз енклитичке облике помоћног глагола у односу факултативне дистрибуције, у реченицама са негираним предикатом у облику футура првог инфинитив није могуће заменити *да*-конструкцијом а да се значење не промени. У негативним реченицама помоћни глагол за грађење футура и волунтативни глагол облички су синкретизовани, те тако основну улогу разликовања футурског и волунтативног значења преузима облик допуне. Конструкцијом са допуном у инфинитиву казују се радње које се у будућности сигурно неће десити (футурско значење), док се у случају употребе *да*-конструкције саопштавају радње које се не желе вршити (волунтативно значење). У тутинско-новопазарско-сјеничком говору разлика између оптативних реченица и реченица са предикатом у футуру добро је очувана.

Употреба инфинитива као допуне одричном облику глагола *xtět / шћєт* у највећем броју случајева маркер је футурског значења:

сєко, *нєћу се* ја млѡго *мўчит* (Кл); *нїкат заборѧвит нєћу* кѧт ме нїјєси дѧла да се смїјєм"; *нєћу* ти *узєт* пўшку (Ле); *нїкат* јѡј нїшта *нєћу кѧзѧт* (По); *є*, шта те брїга, тї *тѡ вићєт нєћєш* (Ка); *ја вєруем*, у двѧдєс сєлѧ *нєћєш нѧј* четрєс девѡјѧкѧ (Врс); *нєћєш* ми нїшта *дѡсѧдит* (Кл); овѧкѡ да ти кѧжєм, знѧм да ми *вєровѧт нєћєш* (Кє); *нєћєш вєровѧт*, нєће овѡ, нєће онѡ, лѧжў свє. (К. Бун); *тѡ* је свє йстѡ, шта гѡд да пїшєш, *погрєшит нєћєш* (Бу); грднѧ, йди у кошѧру погл'єдѧ онѧ тєлѧт, познѧдни тєлѧт, умрїјєћу пѧ тє ти кѡмшїјє отєрат, *нєћєш знѧт* да ти и нємѧ (Ка); вєрўјєш л'и, єво *нєћєш* ми *вєровѧт*, кѧ[д] су ми рєкл'и сїн, *ја* сам се онєсвијєстїлѧ (Бѡб); ако га не бѧцї, *нєће* бѧјѧги *бїт бєрићєтна гѡдина* (Св); *нєће* ни кѧплє мл'їјєкѧ *дѡбит* ко *ја* бїдєм жївѧ; ако не узрѧдї, *нєће дѡбро*

би́т; нѣ́ће јој *па̀днут* кр̀уна с гла̀вѣ ако ми помòгнѣ; *нѣ́ће* ме òна вѣшѣ у у́ста *узѣт* (По); *нѣ́ће* рòдит нѣ́шта овѣ гòдинѣ; *нѣ́ће се* млòго *на̀л̀утит* ако јој òдм̀а к̀ажѣм; *нѣ́ће* ва̀л̀ада *са̀тр̀унут*; *нѣ́ће* ми *се* да̀ко *прòдат* она постѣ̀лина; *нѣ́ћеи* òбòбит нѣ́шта (Ту); ако затвòрѣм овò, нѣ́ко ми *нѣ́ће* тò *пл̀атит* (Леч); обезбѣ̀ђена си, на срѣт п̀ута л'ѣгни нѣ́ко те *прòб̀удит нѣ́ће* ако нѣ́што нѣ́си на̀пр̀авио (Не); òн нòѣас *нѣ́ће мòј òб̀ј* на тер̀авѣ́је (Нет); ѣ̀ в̀ал̀а је им̀ала л̀ада овѣ гòдинѣ, ко нѣ́је им̀ала л̀ада, нѣ́кат га *нѣ́ће* ни *йм̀ат* (Кн); *нѣ́ће òб̀ј* ов̀а трѣ́ да̀на да ўзм̀ѣ вр̀нику (Уг); да̀ди нѣ́што м̀ало, *нѣ́ће* ти *би́т* нѣ́шта (Вр); скр̀ајни се дòље једну гòдину да̀на, овò вѣшѣ *би́т нѣ́ће* (Гл); х̀ај *нѣ́ће* ми *би́т* нѣ́шта, òтл'е-дòтл'ѣ, бòгоми *јѣс* (Ки); кòл'ко би х̀ајò да завр̀ши овò што је з̀апо̀ћео, свѣ се пл̀ашѣм *нѣ́ће мòђ*, мòр̀а се некò др̀угò в̀реме ѣ́кат (Бољ); ада бòга ми нѣ́ *та̀ђ нѣ́ће*, док су óде, нѣ́ко *жѣф* (Пож); Р̀амиз, бр̀е, *йм̀а* обр̀аза, разумѣ́јѣ, *нѣ́ће* òн н̀ама *узѣт* кр̀аву испред о̀вол'ѣкѣ децѣ (Бољ); да те сеч̀емо тòм *й̀стòм* тòм г̀раницòм *ђе* су те òни с̀екл'и, ст̀ара ж̀ена, тò *нѣ́ће зар̀ас*, не смѣ́јемо, нò да ти да̀мо ўпут да идѣш за Нѣ́ш п̀а на тр̀аку (Ка); с̀утрад̀ан немò се ум̀иват и *нѣ́ће* ти вѣшѣ *тр̀ѣбат* (Кл); *нѣ́ће* тò *би́т* такò (Ле); *нѣ́ће* ми *см̀етат*, мòгу *жѣвет* вѣшѣ гòдѣн̀а; ако б̀иднѣ̀ а̀нѣл, м̀елеђ, òн *ће* пòбеј, *нѣ́ће гл'ѣдат* (Кл); òна *ће* от̀ис, *нѣ́ће òб̀ј* да му помòгнѣ; *нѣ́ће* нѣ́шта *ф̀ал'ит*; што ми *нѣ́ће п̀ўј* ов̀а ж̀учн̀а к̀еса, па да се урах̀ат̀у свѣ од м̀ене (Го); нѣ́ко *нѣ́ће й̀грат* он̀амо *ђе* му м̀есто нѣ́је (Гу); *ј̀а* с̀ад вѣч̀ем, бòга ми *нѣ́ће* ми *донѣ́јет* п̀аре, ов̀а ситу̀ација овак̀а (Ке); ѣ̀ в̀ал̀а *нѣ́ће* ни ов̀а òстат (Ли); м̀ене можда *нѣ́ће тр̀ѣбат*, мòја ун̀уч̀ат су у Нѣ́мачк̀у, ов̀а се ишкòлов̀ала (Ми); *ј̀а* сам мисл'ѣла она *нѣ́ће òб̀ј* ни у Тут̀ин, она *ће* умр̀ѣјет (Па); *нѣ́ће* ов̀а *пòнав̀лат*, *ј̀а* јој òко позн̀аѣм (Из); идѣ се с̀амо ради да се зак̀унѣ а̀лаху *ђелеш̀ану* да *нѣ́ће* чòвек *л̀агат* и да *нѣ́ће* кòме ш̀ер *уч̀инет* (Бот); òће б̀ит, *нѣ́ће би́т*, òтац ми т̀у да ми не да, *ј̀а* ўзѣла п̀аре (Ка); òн р̀адѣо у канцел̀арију, к̀ако су га ц̀енѣл'и, тò *в̀ероват нѣ́жете* (Коз); с̀ад за Сенѣцу т̀амо *се вр̀аћат нѣ́жете* (Гр); *нѣ́жете* ни тр̀ѣћу ни четв̀рту ни с̀енку *в̀идет* (Ке).

Волунтативно значење добија се употребом допуне у облику *да* + презент:

што им̀аднѣм да̀ћу ти онакò, *да* ти *прòд̀ам нѣ́ћу* (Бал); *ј̀а нѣ́ћу да се уд̀ам* док не в̀идѣм мòмка (Боб); громòви нек п̀уцају, *ј̀а* *ћу* да сп̀ав̀ам кот к̀ућѣ, *нѣ́ћу да ч̀увам* (Бот); *ј̀а нѣ́ћу* òдавл'ѣ *да идѣм*, *нѣ́ћу* дѣ́јете *да вòд̀им*, *ј̀а* *ћу* óде да ж̀ивѣм (Коз); шт̀а је овò, *нѣ́ћу т̀у да ул̀аз̀им* (Др); *ј̀а нѣ́ћу да ўзм̀ем* ако ми не напл̀атѣш (Кл); с̀утрад̀ан кад *ј̀а* о̀ћу к̀ући, нѣ́ка је, *нѣ́ћу да је прòд̀аѣм* (Тр); *ј̀а да се удајѣм* јòш *нѣ́ћу* докл'ѣн С̀ава из вòјскѣ не дòђѣ, *ј̀а да се удајѣм нѣ́ћу* (Го); *нѣ́ћу* ни *да м̀рднѣм*, к̀акѣ да г̀инѣм (Ке); *нѣ́ћу да ўзм̀ем*, тò је т̀уђе, *йм̀ам* мòју пл̀ату, *йм̀ам* брес пл̀атѣ тò (Пр); *нѣ́ћу да је да̀м*, и гòтово, нѣ́је ми девојка за да̀в̀ан'е (Тер); в̀ал̀а нек ме уб̀ијѣ *нѣч'у да идѣм* од̀авде; *ј̀а х̀ај нѣ́ћу* јòш *да се уд̀ам*; *нѣч'у да се кр̀иѣм*, нек ме уб̀ијѣ (Мел); с̀ат *нѣ́ће* нѣ́ко нѣ́кòм *да помòгнѣ*, ни за п̀аре; *нѣ́ће да пр̀имѣ* и гòтòво (Че); десет гòдѣн̀а к̀а нѣ́мамо аутòбус, свѣ пл̀аћ̀амо таксѣсту, нѣ́ма н̀арòда, *нѣ́ће да òб̀ђѣ* за ј̀едно-двòје (Ка); ѣ́ко нѣ́ зна, *нѣ́ће да к̀ажѣ* он̀а што зна (По); *нѣ́ће да се позн̀а*; òн *нѣ́ће да ж̀ивѣ* т̀у, јòш м̀ајка док ўмр̀ѣ, òн *ће* да идѣ у Паз̀ар да к̀упѣ гарсо̀њеру, *нѣ́ће* òн т̀у *да ж̀ивѣ* (Ка); *нѣ́ће да пòп̀усту*

никога, неће алахà ми (Кл); сад *неће* ни *да клањã* ни *да постî* (На); она *неће да призна* да је то радйла (Мел); е кò ти је остò, баба и чйча и понекò дйјете којè *неће да учи* (Др); *неће да се удã* (Баг); *неће да пйјè*; *нећу да ти продãм* (Бал); она што је узò девојку òна се заинати пã *неће* ни *да му шаљè* лјуде пòсл'ен (Бот); тò мãло *неће да остãнè*, јã не мòгу да га држим (Врс); мјуж мòј, òн *неће* нйкад *да постî* (Шав); овã *неће* вишè *да печè* (Грн); сад нè мош дòл'е да приђеш к рйјечи, свè канал'изãцйја, вèрујеш тй стòка *неће да пйјè* (Лу); нйко тò *неће* главу *да окрèнè* (Леч); *неће да се удã*, *неће* нйкака *да се удã* (Коз); *неће да трãжй* (Ме); *не òће да кãжè* она што знã (Ђер); нйкат тèбе *нећемо да заборãвймо* (Ков); ко је жèнско дйјете, *нèтè да родè*; сãт то *да нòсè нèтè* (Ко); девојке òде *нèтè* ни *да се удãдý* (Ст); н йãко је побèгла, òни *неће да јој се помйру* (Кон); налазè ми бајãги некй дýк тãмо, те *нèтè да ми овèрè* кнйжицу (Го); млãдй *неће да рãдè*, стãрй јòш се борè помãло (Ка); прèтносно се вйдй са мòмком, завòл'ý се, пã посл'ен хòће да је дãдý, *неће да је дãдý*, и òна побèгни (Бот); тò је пýно девојãкã, међутйм, мало се лјуди упýстè у ãлкохòл и òне *неће да трпè* тè терòре (Баг).

Некада је, међутим, границу између ова два значења тешко повићи, будући да су забележени и примери са допуном у виду *да*-конструкције у којима превладава футурско значење:

òна у понедељак *неће да рãдй*; сýтра *нећу* нйшта *да јој помãжèm*; нйшта изã нèга *неће да остãнè*, ја ка-ти кãжèm (По); *неће* крãве *да ймајý* мл'йјека пòсл'è (Ме);

односно са инфинитивом, где доминира волунтативно:

рèкò сам му: „Јã се нйкат *нећу вратит*” (Нет); ако бйдèm жйв, вишè шèс вòлòвã јã *уфãтит нећу* (К. Бун); нйкат *нећу* нешто *бãцит* л'èп и нешто да угãзим трòху (Ки); она ће жйвет вãздãн глãдна, она ти *неће зãћ* ни у нйву ни у штãлу, бòже сачýвã (Ка); млòго је фйнй, òко из глãвè да му затрãжйш, тã ти *неће жãл'ит* (Бот).

Да је тип допуне презенту одричног глагола *хтèт/ићèт* основни маркер разликовања футурског и волунтативног значења показује чињеница да је у свим осталим облицима (дакле, када управни глагол није у презенту) избор допуне слободан (не уноси разлику у значењу):

нè кће да седй (Ђер); нйко *нè кће* ту врнйку жйв *да пйјè* (Ме); *нè шће да рèкнè* нã пйво попй (Св); *нй'есу кћèл'и да рèкнý* (Ђер);

нè шћеде ни рйјеч *преговòрит*; òн ми *нè хтеде* ни онò мòје *плãтит* (По).

Одричним облицима глагола *хтѐт/ићѐт* допуна је увек инфинитив у зависнословеним реченицама типа:

најпрѐн је сѐстра мѐја ме трајила, јâ сам рѐкла нѐћу што га нѐћу вѐдет (Мел) (= Нећу *a да* га не видим) (Мел); не долâзим што *се нѐћеш тѝ запѐсл'ит* (Пе); ђн нѝкат нѐће ђђј што нѐће дѐци донѝјет чоколаду (= Он никад неће доћи *a да* деци не донесе чоколаду); не мѐже ђна што нѐће испрѝчат (= Не може она *a да* не исприча) (По); ђни је нѐће јѐдат што се нѐтѐ прѐвѐ распѝтат за мѐмка (= Они је неће удат *a да* се прво не распитају) (Мел); нѐмâ којѐ ме нѐће стѝгнут да ме послѝшâ, свѐ којѐ ће прѐвѐ, тол'ѝкѐ ме свâ дѐца вѐлѝ (Ос); некâ жѐна ѝмри такѐ грѐдом, и вишѐ од тапѝт су забрâнил'и, што нѐће ѝмат л'ѐкарскâ уверѐња: здравâ, срѝце дѐбро, пâ да пѐћѐ (Ке); ѝуди нѝјесу смѐл'и дâт девојку, ни сâт не смѝјѝ, што нѐће нѝтат жѐне; ђн нѝкад нѐће прђј него ме поздрâви (Ми); нѝкако са жѝцѐ да се обѝчѐ што га нѐће сѝнце пѐново огрѝјат (Пру); сâт што нѐће по двѝје гѐдине трѝ ѝс мѐмак са девојкѐм, ђн нѐће да је ѝзмѐ нѝт ће она ѝѐга да ѝзмѐ (Ст).

Процес замене инфинитива конструкцијом *да* + презент у формама футура захватио је и стандардни српски језик. Разматрајући системски и нормативни статус футуроида на корпусу из савременог језика, М. Ковачевић је формулисао више важних закључака: а) форме футуроида аналошке су конструкције, настале интерференцијом негираних форми футура првог (Он *неће бити* директор) и сложеног глаголског предиката модалног глагола *хтети* у значењу желети (нпр. Он *неће да буде* директор) (Ковачевић 2014: 9); б) једнакост презентског негираног облика у оквиру футура првог и сложеног глаголског предиката с модалним глаголом *хтети* утиче да се аналошки направи једнакост и потврдног облика тих глагола, која се постиже извођењем потврдне из истоврсне негиране форме одбијањем негираног префикса *не-* (Ковачевић 2014: 18); в) у питању је, дакле, специфична хибридна форма футура првог и сложеног глаголског предиката (Ковачевић 2014: 19); г) посреду су две конкурентне форме, при чему је *да* + презент конструкција потпуно синонимна форми футура првог. Притом, форма *ћу* + *да* + презент увек је заменљива обликом футура првог, док се футур први од свих глагола не може увек њоме заменити (уп. Људи *неће хтети* (**неће да хоће*) да инвестирају код нас) (Ковачевић 2014: 24); д) чињеница да футуроид није могућ од свих глагола доводи у питање нормативни статус конструкције; ђ) поводом тога, аутор доказује да, „*и поред велике проширености у употреби, форме футуроида нису ни системске ни сврсисходне у српском стандардном језику. Оне не подлијежу правилима творбе сложених глаголских облика српског језика, творбено су рестриктивније од форми*

футура првог, немају ниједне особине која би оправдавала њихову сврсисходност, а уз то укидају семантичку разлику између негираног футура и сложеног глаголског предиката с модалним глаголом хтјети (нпр. Струја неће покупијети / Струја неће да покупи). Будући несистемске и несврсисходне, форме футуроида нису нормативно допустиве форме српског стандардног (књижевног) језика“ (Ковачевић 2014: 9).

III.1.5. Осим као допуна непунозначном глаголу *хтѣт/хѣѣт*, инфинитив и конструкција *да* + презент у овом говору употребљавају се у саставу сложеног глаголског предиката моносубјекатских реченица и уз друге модалне глаголе.

Уз глагол *мѡћ / мѡј* инфинитивна допуна потпуно превладава једино у строго одређеним синтаксичким околностима, тачније у реченицама са негираним предикатом у коме је управни глагол (*мѡћ / мѡј*) употребљен у облику перфекта:

ех, ћути, нѣје је мѡгла отѣрат; нѣје мѡгѡ узѣт пѡре и отѣћ (Ле); шта га слѣшѡ? Нѣје се мѡгла ѣдат па шта јој бѡк дѡ (По).

Предикатском синтаксемом овде се не саопштава изостанак могућности, вештине или способности за вршење радње означене допунским глаголом, већ се казује радња коју је субјекат требало да врши. На комуникативном плану наведене конструкције одликује присуство експресивне компоненте – њима се исказује прекоревање због невршења означене радње.

Бележени су примери где се као допуна глаголу *мѡћ/мѡј* могу употребити и инфинитив и *да* + презент. Притом, они са *да*-конструкцијом су фреквентнији, чиме се стање на испитиваном терену разликује од општештокавског, где, како показују истраживања М. Стевановића, у овој функцији инфинитив превладава (Стевановић 1935: 285):

ал’и сѡд нѣмѡм рѣке, не мѡгу да уфѡтѣм (Ка); јѡ сѡмо мѡгу да вам дѡм ѡтпус да идѣте за Ѧзију, дрѣгѡ ви нѣшта не мѡгу (Ју); упонѡћи се дѣгнѣм, да ми нѣје лѡмпу да упѡл’ѣм, не мѡгу врѡта да погѡдѣм (Брћ); јѡ не мѡгу дѣци да обезбѣдѣм кад нѣмѡм од чѣга (Брћ); бѡга ми не мѡгу да вишѣ ни рѡдѣм, трѣбѡ ми (Брћ); не мѡгу да погѡдѣм кѡко се зовѣ; кажѣ обавѣјѣ се пѣпак око врѡта пѡ не мѡже да се опорѡдѣ; јѡ не мѡгу да стојѣм (Боб); јѡ не мѡгу да га свѣжѣм; јѡ не мѡгу овѣ кравѣтѣну да остѡвѣм (Бал); нѣка сѣдовѡ, тѡ мѡгу да пѣрѣм јѡ (Бал); а јѡ не мѡгу свѡшта ни да поднѡсѣм, јѡк алѡхѡ ми, пѡ се исекирѡм понѣкат, оћу да црћнѣм (Кл); сѡд не мѡгу да кѣпѣм, пѡла гѡдинѣ трѣбѡ ми да кѣпѣм

(Ки); ја за ўдају *не мѡгу да ти прѣчам*, мѡмāкā сам имāла (Гр); *не мѡгу глāдан да ѡдѡм* до кўћѣ (Врс); *не мѡгу да дѡћѣм*, ймāм пѡсла; *мѡгу да се сѣтѣм*, и онѡ што сам знāла заборāвила (Шав); тѡ *мѡгу да ти кāжѣм* и *да ти докāжѣм* кāко изгл'ѣдā (Цв); ѡде кāкијā је мѣстā имāла, јā сāмо кад ўмрѣм тѡ *мѡгу да заборāвѣм*; јā зѡром *не мѡгу да је тѣрāм*; јā *мѡгу само да ти кāжѣм* њѡјно гѡдѣште и да размѣнѣмо тел'ѣфѡне (Трн); уз онѡ брѡдо и сāхат й пѡ остāвѣм, *не мѡгу брзѡ да хѡдѣм* (Со); *не мѡгу да ви прѣћāм* штā је ѡн нāма нарећѣвѡ да урāдѣмо (Пож); јā *мѡгу с вāма да разговāрāм* (Нет); у пѣт сātѣ крѣнѣм и *не мѡгу да стѣгнѣм*, *не мѡгу трѣ сātа да стѣгнѣм* до црквѣ у Йзбице, тў аутѡбус долāзѣ (Не); *не мѡгу да погѡдѣм* кāко бѣше (Лу); вѣрујѣш да нешто нѣ знāм, *не мѡгу да се сѣтѣм*; ада *не мѡгу да се сѣтѣм*; јā лўтā тѡ дѣјете *не мѡгу да остāвѣм*, а ѡн двā сѣна, мѡл'ѣм те, сарāнѣо (Коз); кат чўчнѣм, *не мѡгу да се дѣгнѣм* (Жи); јā *не мѡгу да рѣкнѣм* нѣје дѡбро (Гло); тў јā *мѡгу да ѡдѡм* (Вру); како да кāжѣм, *не мѡгу да се изјāснѣм*, нѣповѡлна је тā ствāр бѣла, нāш растāнак (Бл); јā *мѡгу да ти прѣћāм* сāмо кат се мѡј ѡтац оженѣо (Туз); а јā га свѣ гл'ѣдāм, *не мѡгу да се мрѡднѣм*; ѡн ми не дā да ућѣм него ми држѣ ўста, и *не мѡгу да ўспѣм* да проўћѣм (Уг); јā *не мѡгу да слўшāм* нешто ми тѡ глўпо (Па); дѡкторе, и јā збѡрѣм нāјозбиљнѣјѣ и дрўкћѣ *не мѡгу да ти кāжѣм* (Ле); јā *мѡгу сāмо да ти кāжѣм* бѡгу шўћўр што нѣје као нѣкат што е бѣло (Ков); ја *не мѡгу да стѣгнѣм* тѡ (Мел); па *не мѡгу да је дāм*, но да се распѣтāм, како је жѣвл'ѣње, кāкаф је мѡмак, штā е, па тѣк да-е дāм (Ѓер); та је ко дѣмек вреднѣ ко бајāги; ко порāнѣш те погл'ѣдāш, ѡтвѡрѣ се небѣса, кад *мѡш да потрѣфѣш*; ѡдѣш у Вѣдрѣнāк, ўзмѣш водѣ и мало мрāвѣ ко *мош да нāћеш* (Ко); нѣмā мл'ѣека, уцрвл'ā ти се смѡк, *нѣ мош да му вѣдѣш* хāир; ил'и *нѣ мош* тогā вѡла *д-уфāтѣш* кад би зѣнѡ (Мел); *нѣ мош тѣ да урāдѣш* за дāн свѣ да скѡчѣш; тѣ *нѣ мош* пѡсл'ѣ *да рāдѣш* (Кн); ако *мѡш тѡ да подл'ѣгнѣш да кўпѣш*, девѡјку узѣмљѣш, ако нѣ, девѡјка остāјѣ (За); дѡста се измѣнѣо жѣвѡт, тѣ сāt *нѣ мош да рāзл'ѣкўјѣш* грāцкў и сѣоскў кўћу (Др); сād *мѡш*, гѡспођѡ, *да размѣсл'ѣш* (Врс); онā купѡвнѣ чāршаф онѡ се сāмо угўжвā, *нѣ мош да га распрѣмѣш* л'ѣпо (Шав); тѣ *мѡш да дѡћѣш да кўпѣш* да жѣвѣш (Цв); *мѡш л'и да намирўјѣш*, мāјко? (Со); бāци ни по један грѡз, двā, *нѣ мош да појѡдѣш* трѣ дāна (Нет); тѡ да тѣ л'ѣти *нѣ мош* пўтом *да пребѣјѣш* тў, тол'ѣкѡ гўжвѣ од Кѡсова Пѡља од Срѣбијѣ за на мѡре; тѡ је пѣсма, тѡ је врѣва, тѡ *нѣ мош да вѣрујѣш* кол'ѣко су нāма помāгāл'и (Лу); ѡн пѡсл'ѣ ўмрѣје, ал' пѡсл'ѣ *нѣ мош да се запѡсл'ѣш*, дѣца по шкѡлāм, ѡбдвѡјѣца по Пазāру (Коз); ада богами *нѣ мош* ни дāнас *да васпѣташ* (Ка); ѣе су кўће у средѣну сѣла, тѡ су л'ивāде, тў *нѣ мош* стѡку *да пўштāш*; тѡ је закѡрѡвлѣно, тў *нѣ мош да ућѣш* у л'ивāде без рўдарскѣх чѣзāмā (Са); пā нѣмā ти нѣшто, ѣво сād *нѣ мош да нāћѣш* тѣ вѡће не мѡре дāн да седѣ (Тр); јел' свѣ *мѡреш да устанѡвѣш* истѡрискѣ на ѡснову грѡбāлā (Уг); ка-дѡћў баднāци, ѡдў лўди у Баднāке, док ѡни не дѡћў, свѣ *мѡш да очѣстѣш*; ко се не озѡвнѣ *не мѡреш да јѡј предāш*, ако се озѡвнѣ, тѣ јѡј предāдѣш та дрѣѣм; па не мѡже док је не зѡвнеш, мѡрāш да је зѡвнѣш, кѡм ћеш да предāш док не зѡвнѣш, *нѣ мош* воденѣци *да предāш* дрѣѣм (По); тў је имāло и Србā сѣла, свѣ што ѡднѣсѣш *мѡреш да продāш*; ада *нѣ мош да рāдѣш* тѣ, чѡвече бѡжѣ ў старѡс (Пе); ко донѣсѣш

водѣ, *мѡш да опѣрѣш сѹдове, мѡш да опѣрѣш вѣш* (Ков); дѡнио је мѡј ѡтац јѡрган ис Пѣћи, такѡјѡ јѡргѡнѡ сѡт нѣ мош да вѡдѡиш; мусѡфѡре прѣвѡ да зѡвнѣ на сѡфру, *не мѡре тѡ да зѡвнѣш* кѡга ѡћеш са[д] да јѣдѣ (Гу); нѡђи ѡе мѡш да жѡвѡиш (Ер); *нѣ мош тѡ да кѡжѣш* не трѣбѡ ѡн мѣне, штѡ ће ѡн мѣне; зѣмљу да прѡдѡш не мѡжеш, сѡмо ѡшур, ѡнѡ што е пѡсијѡно; пѡ и ко нѣ мош да помѡгнѣш, л'ијѣпо саш њѡм (Ју); слѡбо тѡ мѡш кѡме да прѡдѡш (В. Лок); свѣ се тѡ издијѣл'ѡло, пѡ мѡш да замѡсл'ѡш од јѣднѣ кѡћѣ кат постѡнѣ двѡес кѡћѡ; ако ѡмѡш мѡтѡр и ѡнѡ црѣва ѡрѣдно, мѡш да зал'ѡјеш, нѣмѡш, *нѣ мош да зал'ѡјеш*; јѡ ѡзми њѣга ал'и пѡт кѡки је бѡо, тѡ не мѡжеш пѣшкѣ да прѡћѣш, дѡл'е кот Сѡвкинѣ кѡћѣ (Бот); ѡмѡ тѡмо јѡш ко мѡжеш тѡ да нѡсѡиш, јѡ сам ти нѡбрѡла; тѡ мѡш да нѡнижѣш брѣ, кад ѡткинѣш, сѡл истрѡшѡш мѡло и јѣдѣш; ѡвѡ чѡвек некѣ јѡде не мѡре ни ѡн никут; *нѣ мош на прѡг да седѡиш*, на столѡцу пѡ сѣдни, ѡзѣбла си (Бал); тѡ мѡш сѡмо да потрѡишѡш у тѡку четѡри пѣт дѡнѡ (Гл); *нѣ мош* дѡнас ти са млѡдѣшом да ѡбћѣш до крѡја (Бр); дѡдни те ѡтац, кѡко тѡ жѡвѡиш, тѡ нѣ мош да трѡжѡиш бѡљѡ жѡвѡт (Жи); *мѡже да се дѣсѡ* идѡ ѡнѡ мѡиш пѡцѡви да су им по ѡвал'ѡкѡ рѣпови; *не мѡже да ѡбћѣ* на рѣт; ако не мѡже тѡ да је свѣдѣ, дешѡвѡ се да јѡј напрѡвѡ у штѡлу; дрѡгѡ не мѡже н'ѡспрѡвнѣ да се ткѣ; ѡвѡ рѡзбој што је лѣжѣћѡ не мѡже да рѡдѡ вѡшѣ жѣнѡ, само јѣдна, а на рѡзбој стѡјѣћѡ, ако се рѡдѡ ћѡл'им, ѡт пѣт жѣнѡ до шѣз мѡже да рѡдѡ (Мел); ако ѡмѡш да вечѣрѡш, *не мѡже да те гл'ѣдѡ* (Го); тѡ не мѡре дрѡкћѣ да бѡдѣ и гѡтѡво (Ле); кѡко мѡре да стѡнѣ, кѡко мѡре да нѡсѡ, на л'ѣђѡ, тѡ се зѡвѣ шѡник; ѡнѡ не мѡре, та машѡна за вѡну, конѡпл'и ништа да урѡдѡ (Вр); тѡ је дѡл'е бетѡн, зѣмљу, то не мѡре да се запѡл'ѡ (По); слабѡјѡ гѡзда и не мѡре мѡгѡ гѡстѡ да прѡмѡ (Са); ко гѡј не мѡре да жѡвѡ, помѡгѡ држѡва (Ке); кад ѡмѡ зѣље, дѡш крѡви и без брѡгѣ, нику јѡј ништа не мѡре да учѡни (Ру); рѡније се са волѡвѡмѡ ѡрѡло, кѡ нѣмѡ волѡве не мѡре да рѡдѡ; пѡсл'ѣ га уфѡтѡ стрѡх и ѡдмѡ га уфѡтѡ грѣви, и ѡн не мѡре, ѡдмѡ се дѡвѡ, не мѡре да мѡкнѣ (Пр); погѡди ѡдѣканѣ излѡјѣчѡ се, вишѣ не мѡже да чѣкѡ тѡмо клису, тѡ се зѡло клиса (Вру); тѡ не мѡре исѡн ништа да знѡ ћѡсто (Уг); нѡпрѡје тѡ ѡбѡчѡји бѡљѡ бѡл'и, ѡвѡ сѡд ѡмлѡдина не мѡже да чѡјѣ ништа ни да валѡ (Ос); ѣ пѡсѣн ѡвѡ ѡтуд ѡдѣ ѡдѡта покѡпи ѡстѡ лѡдѡ кол'ко мѡже ѡнѡ гѡзда да прѡмѡ, ѡтац јѡј (Па); мѡре да се пошѡл'ѡ са тијѣм зѣтом (Жу); шѣјтѡнскѡ кѡло и сѡт мѡре тѡ да ѡгрѡишѣ, мѡре да помѣрѡ пѡмѣт; кѡ је бѡгат, тѡј мѡже да испрѡсѡ лѡкшѣ нѣго кѡјѡ је мало сѡромѡшнѡјѡ (Ћер); ѡвѡ мѡре да врѡше свѣ до четѡри сѡѡтѡ, дѣчко; чѡјѣш, не мѡре бѡљѡ да бѡднѣ (Кн); гл'ѣдѡ се ко вѡшѣ мѡре да скѡчѡ; није мѡгѡ да изѡћѣ на прѡзор док му нису распѡл'ѡл'и прѡзор (Ко); мѡре да ѡстѡнѣ, кѡјѡ ниѣ, рѡт је ѡзми (Ћер); тол'ѡкѡ не мѡре да бѡдѣ слѡба док не стѡвѡ вѡду, јѡ нѣ знѡм стѡврѡно (Ки); ѡће мѡда, свѣ да је на њѣга мѡдѣрно, е не мѡре да се стѡврѡ (Гр); не мѡже да ми пѡнѣ на пѡмѣт ни мѣне (Шѡв); чѡло се да се у Тѡрскѡ дѡбро жѡвѡ, да ѡмѡ пѡсла, да јѣдно дѡјѣте мѡре да хрѡни пѣ[т]-шѣс члѡнѡвѡ (Ју); не мѡре да прѣвѡјѡ прѣс (В. Лок); жел'ѡш се за ѡнѡ кѡмѣн ѡе си седѣо, ал'и цѡба ѡбѡвѣзе, свѡја кѡћѡ, не мѡже да се стѡгнѣ (Брћ); а вѡдѡш да је дѡнас рѡјѣтко да не мѡже исѡн сѣбе да ѡбезбѣдѡ; ѡмѡ нѣђе рѡпа, бѡга ми, ал' мѡре да се идѣ, шѡрок пѡт, вѡзила прѡлѡзѡ

йзедна (Брђ); тó је алах ђелешанум одредѝо тó је мѣсто благослòвљено, тó не мòре ни да се опише кáко је кат се óде; кажѣ тáмо топлòта вѣл'икá не мòже да се издржи (Бот); мòже нешто да те стрѣфи, поред воденице шѣјтáни и у воденицу шѣјтáни се приказују (Боб); имáло је крушке које сáмо мòзак мòже да замисл'и (Баг); нáкá тòња ўби нйшта да хим се вѝди хайра не мòре (Со); мòже л' овѝ гòре да постѝгну с рáдњòм? (Ос); он не мòре да напрáви гаражу да би тўрио ако нешто дòбијѣ от ствáри; мáнеха не мòре да трпи кòмшилуку, нáрот, а не да трпи твòју дѣцу (Нет); овò ти је рéка нáјчистијá у окол'йни мòже чòвек да нијѣ на њу (Коз); он не мòре да причá, него тáмо кмаучѣ чòвек (По); нáма је, дал'èко бѝло, бѝо грáдан, ни'есмо мòгл'и до тòг брáшна да дòђѣмо (Ђер); ми остáрал'и, и не мòжемо да држи́мо; ми вође ни за пáре не мòжемо да нáђѣмо (Тр); ўсў кйша и ўсў, не мòремо да пешáчи́мо (За); òни су питòми овѝ гòлубови ал'и не мòремо тó ми да гл'ѣдáмо, тó трѣбá да се чѝсти (Ки); ўђòше тўнекáне, разговáрамо ал'и не мòремо да отвòрѝмо некѝ рáзговòр вѣл'икѝ (Трн); сáмо овѝ óде комшилуку што је бѝо у Вучулòкву тó нйкат не мòжемо на њѝ да се пожáл'и́мо; не мòремо ми, брѣ, на дѣцу да утичѣмо такѝјем нáчйном (Не); ми старѝјѝ мòремо сáмо да се чўдѝмо (Ју); а бòга ми вѝше не мòремо ни да рáдѝмо, јá сам и од кйчмѣ обол'ѣла (Брђ); не мòремо д[а] идѣмо кўћи, ми ймáмо свáкѝ свој пробл'ем (Пр); мòрете с кòл'има да идѣте овакò рѣдом (Ме); ви мѣне мòже да бѝдѣте ћерке (Нет); мòмци, ви не мòрете òдмá овò да отклòните овá квáр (Нет); ни су, тó је кò сѣнка, слáбо мòгў да се вѝдў, сáмо кад кмаучў, јáучў, а не мòгў бáш да и дòбро вѝдѣ; а òне мòгў да заврáчајў (По); затò ни'есу мòгла нáша дѣца да се описмењавајў; мòгў да се здоговòрў ко е за жѝвл'ен'е (Ђер); мòгў да га позòвў навр петнѣс дáнá, мòгў навр двá мѣсѣца (Бол); онò што дòктори не мòгў да изл'йјечў (Кл); по стò кылá кажѣ мòгў по двòје дáнас да убѣрў тијá вргáнá (Ки);

мòгу ти рѣћ л'йјѣпа бѣше (На); такò му бѝло óнде ђе су га спўшћил'и, тó му мòгу рѣћ (О); е тó ти мòгу од мѣне причат (Пл); мòгу л' јá нешто ни́тат?; е, пá јá ти не мòгу гòдине смáњит (См); дабòгдá се тó више не поврáтило, тó ти јá мòгу кáзат (Ке); сáмо ти мòгу рѣћ, дáнас и некат што је бѝло, пријен стò гòдѝнá, тó је неупоредљѝво (Ков); сáмо ти мòгу рѣћ да је здравѝјѝ нáрот бѝо (Ли); пá знáш штá, мòгу ти рѣј, трѝ мѣтра стојáше кòстўр (Уг); штá ти мòгу кáзат, пòслѣ пò гòдинѣ живòта (Бл); кáко се жѝвѣло, тó ти јá не мòгу прићат нйкáко (Туз); òндá, штá ти мòгу рѣћи, пòсл'ѣ кад је изáшла рáл'ица, рáлица гвòзденá, тó е кò сáт трáктор (Бу); мòгу ти рѣћ и да ти је дòбра кáфа да попијеш понѣкат (Кл); мусандарá је пòсѣбно а пòсѣбно рáф, тó ти не мòгу ни кáзат, у вѝду кò некѝ крѣденац мáл'и (Трн); кòња мòжеши наўчит а човѣка којѝ нѣмá ў глáву не мòжеш (Кн); пá, сѝне, тѝ ми мòш бѝт кá шћерка (Туз); тó ни погòдит не мош, мўке су бѝл'е вѣл'икѣ (Бо); тó мáл'и прòзорчѝћи, мáнѣ нò онò òнденáке, сáмо кол'ко мòжеши рўку овакò завўј (Пр); тў јáка вòда бòже мѝл'и ка[д] дòђѣ, а тá Кўла сáд не мош прогўнут вòду кол'ико је л'ѣдна (См); ѣто сáт не мош вѝдет да је пòсијáто двáес кылá пшенице у нечијў њѝву; кад је рáта, нѣмá брáта, а мòш критиковат кóга òнеш (Рај); код нáс све до Ђўрђевдáна мòш се нáдат снѝѣгу и хладнòћи (Вр); штá кò причá мòш

слўшат (УГ); *тō нѣ мош нѣјес*, *тō нѣ мош да најѣдѣш* (Дел); *мѣш се* саш њим до сўтра *распрѣлат* (Жи); то нѣмā на дун'а, сад *нѣ мош нѣј* једнѡга ѡвѣка да ти помѡгнѣ ни за пѣре овудѣер овѡ (Д. Дуб); нїсам против жѣнā, да не дā бѡк, бес жѣнā *се жївет не мѡре* (Цв); тѡ се не кријѣ, свѣ *се мѡре сѡкрит* тѡ се не мѡре (Кн); седи се, тѡ е нѣјл'епшā гѡзба што *мѡже бїт* (Ли); е тѡ је што трѣбā знāt да бѡг свѣ одређујѣ и завршāвā, нїко те ни *убит* ни *поцѣнит не мѡже* ако те бѡк штїтї и ако знāш да си од бѡга ствѡрен (Бл); млѡго сам јā мўкѣ вїдела, нїкат мушкѡрац *не мѡже вїдет* мўкѣ ко жѣна (Го); сачувај бѡже штā *се трпѣт мѡже*, штā трѣфї чѡвѣка (Тр); тѡ је старā рїјеч, зѣмља се закл'ѣла да нїшта на зѣмљи *не мѡре ѡстат* кривѣно, и нїшта (Кн); Србїја ймā пāmѣтнїјā лўдї, ймā шкѡловāнїјā лўдї, ал' кад је у пїтāњу овā жївѡтнā пол'итїка, нѣшто, штā се тў дешāвā *не мѡре* јасно *бїт* (Пож); једнѡм рукѡм држїш онў конѡплўу ў рўке, одвѡј помāло кол'ико ти *мѡже стāнут* (Жи); свāко сад *мѡже прїчат*; *мѡре* ме *оговāрат* до сўтра, слѡбѡдно (Св); оствї на средїну ѡтвор да му пѡслѣ *мѡжемо стāвит* на рѡг (Св); *не мѡремо бїт прїѣтел'и* (Вр).

Употреба једне или друге допуне углавном не уноси разлику у значење реченице. Ипак, примећено је да у појединим случајевима семантичка интерпретација може зависити од избора допуне, а реч је о случајевима када је глагол непотпуног значења у презенту. У таквим околностима, у конструкцијама са допунским глаголом у форми *да* + презент превладава модално значење и глагол *мѡћ* / *мѡј* има семантику 'бити у стању, бити кадар, способан учинити, урадити нешто, имати моћи, снаге, за нешто; имати знања, вештине, способности за нешто, бити способан, оспособљен'. Када је допуна у инфинитиву, превладава временска нијанса. На основу исказа информатора, односно провером језичког осећања изворних говорника, закључено је да ће се реченице типа: *Не мѡгу да рāдїм*; *Мѡгу да прїчāм* употребити када се жели саопштити да субјекат (не)поседује способност за вршење означене радње, а презентске форме означавају да је наведено на снази у времену говорења, дакле у садашњости. С друге стране, исту реченицу са допуном у инфинитиву (*Не мѡгу рāдит*, *Мѡгу прїчат*) говорници ће употребити не да саопште тренутно стање ствари, већ оно за које претпостављају да ће наступити у будућности. Тачније, презент глагола *мѡћ* / *мѡј* са допуном у виду инфинитива има футурско значење, употребљава се уместо футура првог. Тако је и у примерима:

ако ви трѣбāдѣ каснїјѣ, *мѡгу* ви *набāвит* кол'ко ви трѣбā; пā тогā срāма мѡга, тѡ нїкад *не мѡгу заборāвит* (Ми); јā са Ибрāхїмом *се не мѡгу погѡдит* нїкāко веј да се ўбијем (Ке); *мѡгу* л' *остāвит* овā сїр докл'ѣн се вратїм; Јўло, јā сам Зѣнифина снаха, *мѡгу* л' *прој* овудā? (Го); ѣ тѡ *мѡгу* ти *прїчат* (К. Бун); вālā јā и *пружїт не мѡгу*, не мѡгу да мрднѣм (Пр); пā јā ти *не мѡгу зѡром дāt*,

а ти ко ђ да ўзмеш, ја ћу да ти дам (Кл); фрйждер да се првѡ донесѣ фрйждер, ја *ндсит* месо ис Пазара у мѡју кўћу *не мѡгу* (Трн); ако сѣднѣм, *не мѡгу ўстат*; боим се *не мѡгу* га *наћ* (По); стра ме *не мѡгу се ўдат*; хажмо кѡлима, *не мѡгу пешиачит* ја до гѡре (Ту); за снагу *се не мош вратит* (Трн); ти ако ўзмеш њў, ти ни мѣсец дана са њѡм *не мош прѡј*. Иако сам јој хала, а ти тѡ *трпет не мош*, ти идеш по мусл' ихўна, мирйш лўде кѡ се сважа, ти тѡ неј трпет (Ле); ти њѣга ко ћекаш, ти сажмо са њим *не мѡжеш завршит* разговѡр (Ме); *не мош* га *спасит* да ти је хиљач од смрти; *не мош узѣт* да ти је хиљач од смрти (Пр); *мѡш* л'и онў краву како гѡј *ўгнат* у кошару, ил' да се замѡл'иш Йсмети, како гѡј? (Жу); да л *мѡш успѣт* тѡ?; мйслиш да *мѡш успѣт*? (Бал); ѣво йма мл'екара у Прўжањ, *не мош* ти *нај* л'ѣпшў офћавину од Прўжња (Пру); кйло кажвѣ, ако даш кажу маснѡк сйра, с четйри ѡбруча, *мѡш узѣт* кйло кажвѣ (Врс); ѣ паж, вило, докл'ѣн гѡј не питаш родйтеля, *не мош бит* дѡбра (Врс); зѡром је ти *не мош узѣт* данас вѡдит што нећемо јѣдан погйнут ѡвде, ако дће вѡљѡм, ѣво ти вѡди је, нек пѡћѣ (Бо); *не мош вѣроват* како е тѡ занимљиво бйло (Вру); ѡнда *мѡш дѡј* (Го); не знам да л' *мѡш отис* са кѡл'има (За); кѡ зна кат и ћѣ, кѡ зна ћѣ ми ти *мѡш трѣбат* и ћѣ *мѡгу* ја тебе *трѣбат* (Ју); сйне, хажт ўзмите онў краву, немѡ д-идѣ тажмо, немѡ д-ѣ ту, ко ти ѡдѣ тажмо, ти је *пѡмўс не мош* (Ме); јѣсте, ймајў некаке, кажў, вѣл'икѣ авл'йѣ, ѡни је пошажў тажмо же нйкат нйкѡг нѡјзйнога *не мѡже вйдет* (Жи); паж твѡје *не мѡре нйко* ўкрас, ти неј тўје и не да му се да украдѣ (Пр); нек изгорй што *мѡре изгѡрет* (Тр); йма прѡграмаж дѡста и дѡбар је тел'евйзор, ал'и стра ме да га не покварйм, млѡго га пўшћаж понѡћи, не знам ко ми рѣче *мѡре* ти *прегѡрет* (Пе); *мѡре пажнут*, па цйјело у комаже (Со); мй јој се нйкат *ѡдўжит не мѡжемо* (Бѡб); *мѡжемо* гѡре до Блаца *отис* (См); йма трй сандўка, *не мѡрете потѣрат* (Бал); *мѡрете свратит* код њѣга (Ју); тажмо код Пѡжегѣ, *не мѡжете* ви тажмо *ис*. Тѡ је дал'ѣко; до Радѡмировѣ кўћѣ йма мусл'иманаж, *мѡжете отйћ*, мѡже да покажў (Шав); *не мѡрете наћ*, тѣшко старйја тйја да йма ѡбадвоје (Врс); данас *не мѡрете свѣ завршит* (Дел).

У свим овим контекстима у предикату би се облик презентаж глагола *мѡћ* / *мѡј* могаѡ заменити футурѡм првим а да се значење не промени, што са реченицама са допуном у виду *да*-конструкције није могуће.

Када је глагол *мѡћ* / *мѡј* употребљѣн у неком другом глаголѡском облику, кѡји није презент, избор допуне је факултативан и не уноси разлику у значењу:

ја *не би мѡгла отйћ*, бол'ў ме нѡге (Ос); *мѡгла би* ви *казат* (Ме); ја кад би се потпйсѡ, тѡ сважйй рўкопйс *сам* ја *мѡгѡ копйрат* (Ми); ѡн је мѡрѡ да дѡћѣ на дан венчања да ми се потпйшѣ да *би се* ја *мѡгла вѣнчат* (Ков); ѡвѡ *сам мѡгѡ донйјет* пѣшкѣ; ја јѡш нйјесам отйшла тѡ да вйдйм, нйт *би се мѡгла напомл'ит* ка тѡј кўћи (Жи); ѣ сат тѡ ти *не би мѡгѡ прићат* (Туз); *нисам се мѡгѡ откажит* (Бу); *мѡгла сам* ѡвѡј жѣни јѣдну гажбу *прѡдат* (Бал); ѡхлади ти се тѡ, *мѡгла си јѣс* (Бал); тапўт ти

нијеси мѡгла нѡкат девѡјку вѡдет нашмѡнкѡну, тѡ није имѡло (Ков); ишло се и гѡло и бѡсо, свѡкѡ трн сам л'ивѡднѡ мѡгѡ стрѡлат ногѡм, тѡл'кѡ се ишло бѡсо; за време Краљевинѡ да си прѡдѡ дѡбру краву, нѡси мѡгѡ кѡпит опѡнке (Из); рѡјетко си мѡгѡ чѡт да је побѡгла (Леч); нијеси ме мѡгѡ натѡрат да жѡвѡм са њѡм за жѡву главу; за цѡк си се мѡгѡ вратит (Трн); мѡгѡ си нѡј сѡра, кѡјмака (Цв); ка[д] сам се јѡ родѡла, ѡн се мѡгѡ ожѡнит (Кн); да знѡш пѡпрошлѡ гѡдину кад је пѡ бѡде вѡл'ик снѡјек, јѡднѡ мѡјко, није се мѡгло изѡј (Пе); да није водѡ не би се мѡгѡ окрѡхат воденичкѡ камѡн (Пр); мѡгла си чѡт тѡ и тѡ да ѡмѡ у зѡедницу (Ке); да ме је закѡчила тѡ ситуѡција да ме уфѡтѡ да ме тѡрајѡ да ме вѡжѡ, мѡгло би свѡшта бѡт, дрѡкшѡ нѡ (Ке); кѡ е бѡо вриѡедан да рѡдѡ, није лѡше бѡло, мѡгло се и рѡдит и зарѡдит, алѡ јѡ сам тѡпѡт бѡо дѡјете; алѡ тѡшко се је чѡвек мѡгѡ домѡгнут до пѡсла бѡде, тѡшко (Бл); није се мѡгло ни ѡћ за Пазѡр, сѡди кѡћи (Гу); бѡла је л'ѡјѡпа, а бѡла ми је и мѡла, ал'и кад је тѡ рѡкла, није ми мѡгла бѡт жѡна да је цѡо дуѡѡ бѡо ѡѡзѡн (Кл); е богами није се мѡгло ни код Срѡбѡвѡ ни код мусл'имѡнѡ с девѡјкѡм лѡко прѡћ (Цв); нијеси мѡгѡ прѡјен отѡс, јѡл' волѡви су ишл'и полѡко; мѡгла је нѡје у сѡло ако није свѡје, е мѡгло би се превѡрит, а кѡ ис Кѡјѡвѡцѡ, ка Цетѡновиѡе, сѡмо да се испрѡсѡ (Врс); Артѡнију да не одвѡдосмо, ништа не мѡгосмо учѡнет (Пр); нијесу ми га Срѡби убѡл'и, мусл'имѡнѡ су ми га убѡл'и и не мѡгасмо га нѡј ни мртѡа ни жѡва (Врс); жѡне су тѡмо одвѡјене и вѡрѡл'е ѡе би мѡгл'е кѡга вѡдет (Ли);

сѡној намѡза из онѡ флашѡе, у јѡдно време сагорѡше ми нѡге а у дрѡгѡ смрѡзоше ми, не мѡга да се згрѡјѡм (Бал); да ѡмѡ исѡн свѡје ѡуто, пѡ би мѡгла да ѡдѡм и на посѡдак; тѡ нијесам мѡгла да се сѡтѡм (Боб); пѡ кат сам се запосл'ѡ, мѡгѡ сам за мѡсец дѡнѡ дѡсет двол'ѡркѡ да кѡпѡм за мѡју плѡту, а мѡгѡ сам пѡт ѡрѡ земљѡ да кѡпѡм (Ки); вѡдѡм јѡ, нѡ би мѡгла да се изгѡбѡм (Ле); да није ѡѡга, нѡ би мѡгла да мѡзѡм (Ка); мѡга л' да потрѡфѡш? (Ке); да сам мѡгѡ да је дѡдѡм зѡром, прѡјен двѡдес гѡдѡнѡ би је дѡ зѡром (Трн); мѡгѡ би сѡмо да ти мотѡм нѡшто, није пѡтрѡбно кад није тѡћно; Ујкѡне, код нѡс дѡсет гѡздѡ што узѡмљѡш ѡфце, мѡгѡ би да спѡвѡш, да шѡтѡш, да спѡвѡш у сѡбу (Туз); сѡд би мѡгѡ да идѡш за Вѡрош, јѡс да је ѡкадам, ал' мѡгѡ би да идѡш (Кл); тѡ девѡјку у тѡ време нѡси мѡгѡ ни да се договѡрѡш с њѡм ни да је вѡдѡш (Уг); тѡт није имѡло нѡти рѡдиѡна, нѡти тел'ѡфѡна, нѡт је имѡло ништа, нѡси мѡгѡ да се ѡјѡш с кѡм (Туз); нѡси мѡгѡ тѡ дрѡво да нѡћѡш, сѡт тѡ ѡмѡ грѡде (Пож); тѡ да си убѡо двѡје л'исѡце, мѡгѡ си да кѡпѡш нѡјбѡлѡу краву за онѡ кѡже, сѡд нѡ мош да ѡзмѡш двѡес ѡврѡ (Нет); код нѡс се зѡвѡ, ѡндѡ нѡси мѡгѡ млѡго да зѡвнѡш (Ју); тѡпѡт тѡ нијеси мѡгла да се шѡтѡш кѡ овѡ сѡт и да изѡћѡш у кафѡћ; тѡ тѡ нѡкат нијеси мѡгла да вѡдѡш, нѡти да вѡдѡш ни пѡту; такѡ јѡло нијеси мѡгла да нѡћѡш кѡко је тѡ јѡло бѡло пот сѡч (Ков); јѡ сѡд нѡм штѡ да продѡѡм да би тѡ мѡгла д[а] извѡчѡш пѡру (Бал); свѡ вѡчѡ мѡгла је бѡлѡе да нѡћѡ, мѡгла је бѡлѡе, отѡшла у нѡмѡштињу (Гр); трѡ пѡт је јѡдан пѡцѡ и нѡ могѡ да је обѡл'ѡ; Стѡја грднѡ нѡ могѡ да дочѡкѡ ни пѡнзију (Го); ѡво га, овѡ би ти мѡгѡ свѡ да ти испрѡчѡ (Бѡл); хѡлда је мѡгла да рѡдѡ без ѡјѡбрѡта (Кл); јѡгнѡе цѡјѡло мѡгѡ је да пѡјѡдѡ (Вру); нѡт је он дѡо нѡт је кѡ мѡгѡ да га изнѡсѡ (Лу); мѡл'ѡ су тѡ бѡл'ѡ,

ниске, *није мѡгло да се набѣрѣ смѡка* (Ка); *није се мѡгѡ чѡвек ни да се запѡслѣи* ни да се не запѡслѣи да рѡдѣи (Бл); *ѣво ѡн је мѡгѡ да прѡђѣ овѹ гѡдину и са ѡдл'ично* (См); *ѡн ни у Нѣмаћкѹ тѡ нѣ би мѡгѡ да зарѡдѣи*; *мѡгла би овѡ жѣна да нам кѡжѣ*; *нѣ мога да иде* на аперѡцију (Уг); бѣла сѡмотна па *није мѡгло по млѡго да седѣм* (Жи); *ѡнѡпѹт кѡ је имѡ четѣри рѡзрѣда, ѡн да бѣдѣ, ѡн је мѡгѡ да бѣдѣ* тѹ што ѡнѡ кѡжѹ бѡк и батѣна; *удѡвѣца, тѹ није мѡгла да жѣвѣи*, и пѡсл'ѣ на дрѹгѡ мѣсто мѡре да се удѡ (Ју); сѡт, фѡла бѡгу, дѡбро је ал' *мѡгѡ да га уништи*, да га на мѣсто *остѡвѣи* (В. Лок); мѹка жѣвѡ, *нѣ би се мѡгло да до ујѹтру да пронѡђѹ* (Гу); *ѣмѡ јѣданѣс прѣзимѣнѡ, мѡгло је да се узѣмѡ*, ал'и тѡ се пѡштовалѡ, *није се узѣмѡло ништа* (Гл); л'ѣп *није мѡгѡ ни кат да посѣчѣ* нѡрмѡлно нѡ свѣ ѡвакѡ (Ков); тѡмо дѡшл'и и тѡмо *није мѡгло тѡ да се врѡти*, мѣ кѡжѣмо ѡдѡницѣ, у ѣсти дѡн да ѡдѣш и да се врѡтиш (Са); тѡ *е мѡгѡ чѡвек и да напрѡвѣи* јѡз да зал'ѣвѡ (Пе); *нико није мѡгѡ*, тѡ бѣло нешто сѣтно, *да ми извѡдѣи зѹб, сѡмо Амир* (Ле); у Дѹгѹ Пољѡну *би мѡгл'и да стѣгнѣмо* докл'ѣн тѡ кѡфа стѡшѣ (Бѡљ); *ако сте мѡгл'и сѡми да сѹдѣте* (Не); нешто су чињѣл'е, кѡјѡ је знѡла нешто, а мѣ *не мѡгосмо да вѣдѣмо* (Лу); и *не мѡгоше да је нѡђѹ* (Пл); *нијесу мѡгл'и да ѹзмѹ* ни ѡпѡнке ко[д] Зѡхѣта ѡнде ѣе рѡдѣи Нѡко (Гл); *кад би мѡгл'и нешто да ѡтвѡрѹ да рѡдѹ* (Уг); *нијесу мѡгл'и да га уфѡтѹ* ни кѡко Партизѡни (Нет); *не мѡгѡше да га спѡсѣ* (Не).

III.1.6. Исто важи и за реченице где је инфинитив допуна глаголу *смѣт* у презенту:

да ми ѡн мѣне кѡжѣ да јѡ *не смѣјѣм јѣс* слѡтко, слѡно и мѡсно (Ли); *не смѣјѣм му се појѡвит* нѡ ѡчи (Ђер); *смѣјѣм ја ѡтић*, но да л' трѣбѡ?; *вѡлѡ мѡју кѹђѹ не смѣјѣш размѣнут* (Ту); *ѡна му не смѣјѣ помѣнут* да нѣће (Ђер); *дѡ л' смѣјѣ Фѣхо изѡј?* (Бу); *не смѣјѣмо те дѣрат* кад би чѡвек рѣкѡ мил'ѣјѡрде да ми дѡ (Жи).

У свим реченицама спѡј глагола *смѣт* и инфинитива ѡзначава радњѹ кѡјѡ се у будућности (не)сме вршити, ѡдносно презентске форме имају значење футура прѡг.

Када је допуна *да* + презент, превладава модално значење:

ал'и лѡжѣм, *нѣ смѣјѣм да кѡжѣм* (Жу); *знѡм кѡјѡ је трѡва ал'и не смѣјѣм да ѡдѣм* (См); ѡни дѡц'ѡше л'ѹди да ме ѹзмѹ, да ме тражѹ, *јѡ не смѣјѣм да изѡѣм* ѡт ѡца (Мел); *не смѣјѣш*, тѣтка, *да ѡстѡнѣш* бес прѡшѡкѡ ни секѹнду (Го); *не смѣјѣш ништа да тражѣиш* (Па); *не смѣјѣш да прѣђѣш* ни ѡвол'ѣкѡ (Ко); тѡ ни је дал'ѣко тѡ водѣница и тѡ у јѣдну кл'исѹру некѡ мѣсто у срѣд дѡна да *не смѣјѣш да ѡдѣш* (Пру); *ако те некѡ зѡвѣ, ја зѡвѣм тѣбе, не смѣјѣш да се ѡдѡзвѣш* (Ме); *вѣриш га кроз врѡта, не смѣјѣш да уѣђѣш* ѡд ѡвијѡ нѡшијѡ (Трн); у стѡн ти *не смѣјѣш да гѡлѡмиш* (Со); *не смѣјѣш да мрзѣиш* ни слѹђѡјѡно ни кѡга, *не смѣјѣш да убѣјѣш*, уђѣни дѡбро (Пож); сѡд вѣћ је дрѹгѡ, *не смѣјѣш некѡг ни да устѡвѣиш* с кѡл'има нѣ знѡш ѣѣ ѣе да те вѡдѣи (Не); сѡд *не смѣјѣш бѡс да идѣш* по Јѡшѡници (Ју); *не смѣјѣш да брѣшиш*, сѹдѡви се не пѣрѹ по двѡ дѡна; *не смѣјѣш да размѣнеш* јѣдан (По); тѡ је Усус

бѡжї и *не смѣ да се враща*, тѡ-е бѡжї чѡвек; најпрвї је четрнаестѡг мартa, Март се зовѣ, у март мѣсѣц, и постї се, нїко *не смїјѣ да мрси* (По); *не смїјѣ* мајка и ѡтац *да гукнѣ* от тогa сїна (Ст); *не смїѣ да помѣнѣ да се врати*, извѡлте, сaма си га нашла, мораш да жївїш са њим, па нѣк је кaкаф је; *не смѣ да тражи* да ми дaш кaфу, кaо у зaјам; и жѣна трудница, она *не смїѣ* у крило *да ставл'а* ни јаје, посл'ен излaзy детету кїл'е (Ме); па нѣкога стрa *не смїјѣ да прїћѣ* (Ко); невѣста *не смїјѣ да прїћa* докл'е не ућѣ унутра; *не смїѣ да се седи* на стол'ицу да не би излaзил'и ч'їрови (Мел); *не смїјѣ да се кѡпa* ни нїшта не смїјѣ, не дїрајy тѡ (Пру); ѡна тѡ *не смїјѣ да рѣкнѣ* нѣћу; їмaм ја у мѡе рѡство и снаха мѡја најстарија, она кад нѣко умрѣ, она *не смїјѣ да изаћѣ* ни до у купaтило сaма (Па); док се ѡн не пїта, *не смїјѣ* нїко нїкут *да мрднѣ*; *не смїјѣ да ућѣ да ўзмѣ* дїјете, а *не смїјѣ да га оставї* (Лу); е богами кѡ *смїјѣ да подл'ѣгнѣ*, кѡ їмa пaрa, ѡн пристaни, кѡ нѣмa, ка кўћи; кад је испрѡшена, *не смїјѣ* нїко *да е ўзмѣ*, нѣмa шaнсѣ да е ўзмѣ нѣко (Ју); *не смїјѣ* нїкaкѡ тѡ *да се уради* (Жи); трудна жѣна *не смїјѣ* нїшта *да тaкнѣ* украћено; кажy *не смїјѣ* трудна жѣна нѣшто *да украде* (Вру); ѡн је ранијѣ косїо, сaт *не смїјѣ да је кѡси* (Уг); тѡ сaт *не смїјy да радѣ*, мї смо радїле свѣ жївѡ; Тїтѡ је нарѣдио ферѣце да *не смїјy да постојaвајy* (Вру); мѣне дѡшл'и хaл'їни сїнови да ме чyвајy, *не смїјy да ме пyшћy* (Пл).

У осталим случајевима (када није посреди презент глагола *смѣт*) може се употребити и један и други облик допуне:

од Змїнца *нѣ би смѣо да* вам *кажѣм* да идѣте дaљѣ (Не); *смѣо би да се закyнѣм* сaт да нїсам банaну појѣо прїје вѡјскѣ, тѡ нїје имaло да се кyпї банaна (Са); ја *нїсам смѣла да се оћешлaм* пред ѡца (Пру); жѣну *нѣ би тї смѣо да тaкнѣш* овакѡ (Жи); *смѣо си да спaвaш* у Беѡград на клyпу у пaрк (Из); тапyт *нїјеси смѣо* од родїтѣљa *да е тражїш* (Ме); тѡ нїје имaло шaнсѣ да *би смѣо да ућѣш* (Рај); бѣса је бїла тврда, шта се рѣкло бѣса, *нїјеси смѣо да тaкнѣш* кѡга (Бо); нїкaкѡ *нїјеси смѣо* у пaру *да донѣсѣш* ка кўћи (Мел); и ѡн *нїје смѣо да помѣнѣ* (Ђер); *нїје смѣла* ка кўћи *да идѣ* (Ка); нїко *нѣ би смѣо да доћѣ* док нѣ би дошѡ положaонїк (Из); *нїје смѣла* трудна жѣна *да тура* у крило јаја, лyске, мѣсо, нѣ дaј бѡже (Мел); *нїје смѣла да кажѣ* ѡцу да је не убїјѣ; морaла да се дїгнѣ да с[e] окyпa изјyтра, тѡ *нїје смѣло да прескѡћї* праг ако се нїје окyпaла (Ле); ѡн *нѣ би смѣо сaм да оставнѣ* кот кўћѣ (Уг); нѣкат се чyвaло четвртки због врѣмена, *нѣ би смѣла* жѣна *да изнѣсѣ* да пѣрѣ на рїјеку (Из); *нїје смѣо да ућѣ* кот тѣ млaдѣ у њѡзїну сѡбу докл'ѣ не прѡћѣ свaдба (Рај); за Ђурђевдaн *нѣ би смѣл'и да спaвaмо*, кажѣ спaвa се преко цѣл'ѣ гѡдинѣ (Из); мї тaд *нїсмо смѣл'и* од родїтѣљa *да рѣкнѣмо* нѣчїјѡј девѡјци некy лѡше рїјеч (Нет); тапyт девојке и жѣне *нїјесу смѣл'е да уїћy* у сѡбу да гл'ѣдајy кад мї їгрaмо (Трн);

да нїје још тогa, aј бѡже сачyвa да *би* ја *смѣо сaм* ѡде *оставнут*, и да ми нїје овїјa пaшчaдї (Пе); ја *нѣ би смѣла занѡћит* сaма кад би ми свѣ поклонїѡ (Го); ја *нѣ би смѣо тѡ запѣт* кад би имѡ

пун камиѠн пѧра (Ђер); ја не умйјѧм ни сѧт дѡбро по чѧршйји, по нѡћи *нѧ би смѧла сѧма отић* (Со); девојка тѧт *није смѧла* с мѡмком *стѧнут*; *није смѧла* ни јѧдан *узѧт* (Ми); *није смѧла* на пастуѧа *турит* невесту да је не сѧтрѧ (Ке); жѧна *није* имѧла тѧпут глѧса, тй *нијеси смѧла рѧј* нећу за мйлу мајку (Ков); Ѡн би умрѡ, Ѡн ти *нѧ би смѧо узѧт* пѧрче л'ѧба (Цв); *не би* те смѧл'и *перисат*, слѧбо ти је срце (Го).

III.1.7. Уз семантички непотпуне облике глагола *трѧбат* као допуна се употребљавају и инфинитив и да-конструкција.

У безличним реченицама (са уопштеним агенсом типа 'људи, свет') допуна је најчешће инфинитив:

то *трѧба спрѧмит* гѡдину прије, па и двйје; *трѧба* тољйкѡ дѧцу *нарѧнит!* (Ме); *не трѧба се кѧчит* саш њйм; *ништа* ти *не трѧба кѧзат* кад си такѧ (По); у пѧтак ѡпѧт ѡуди се кѡпѡ да дѧрујѡ снашу, трй дѧна, пѧ *трѧба* тѡ *срѧтнут* (Ју); *трѧба спрѧмит* сйјено (Не); *трѧба помѧгат* нѧрот (Нет); *трѧба* овѡ *заустѧвит* (Пож); *трѧба* тол'йкѡ стѡку *вйдет* (Врс); тѧ нѧрот *трѧба двѡрет*; узймѧ нѧрот, свѧ хим *трѧба* набѧвит, свѧ хим *трѧба утйтрат* (Дуј); тѡ *не трѧба жѧл'ит*; овогѧ би *трѧбѧло обесйт* пѧ га пѧт пѡтѧ вѧшат и скидат (Ки); тѡ *не трѧба* ни *дйјел'ит*; *трѧба* га *вѧроват*, ал'и брѧте, на примѧр, тй дѧнас да вршѧш ујѡтру да ти град убйјѧ трй тѡне жйта, кѧки је тѡ прѧзник; *трѧба нѧћ* дѡбру ѧевѡјку (Кн); *трѧба ѧѧрат* пѡсл'ѧ тѡ, овѧмо-онѧмо (Тр); ал' *не трѧба се* ни *мйјешат* (УГ); сѧмо *трѧба запѧт* да рѧдй чѡвек па да жйвй; бѡгами овѡ жѧнскѡ стѧврно *трѧба разѡмет* (Бл); по шѧсѧт овѧцѧ, по десѧторо гѡвѧдй, тѡ *трѧба* тѧ краѧе *пѡмус* и *учйњет* чѧре; *трѧба гл'ѧдат*, *није сѧмо* ѧ вѧлѧ л'йјѧпа и л'йјѧп, нѡ *трѧба гл'ѧдат* и ѡткѧл'ѧ је и штѧ е и кѧко е; *трѧба вѧроват*; *кажѡ трѧба гл'ѧдат* а *не трѧба вѧроват* (Го); рѧкѡ ми је Гѡран да су је доводйл'и двѧ-трй пѡт снемѡгнѡту у Тутйн у бѡл'ницу. *Не трѧба бйт* (Жи); овѡ *трѧба најурит*, енѧ ми неокѡпѧна тудйјѧр шѧтѧ (Ле); ймѧ тйјѧ слѡчѧјѧвѧ рѧзницйѧ, *нѧ трѧба* ни *причат* (Пр); ако је жѧнско *не трѧба* га нйгде *пѡслат*, дѡста су бйла жѧнска дѧца угрѡжена (Са);

али је бележен и презент:

тѡ *трѧба да се дѧ* краѧѧма да појѧдѡ (Св); ѡће, ѡће, сѧмо *трѧба да се рѧдй* (Ђер); петоро тѧлѧдй, *трѧба да се донѧсѧ* да се напѡјй, а *трѧба да се умйјесй* л'ѧба, нѧс десѧторо, *трѧба да се умйјесй* л'ѧб у пѧкару (Го); жйта *трѧба да турйш* у тѡрбу (Вру).

Безлично употребљѧн глагол *трѧбат* има значење 'потребно је, нужно је, ваљѧ', а употреба инфинитива мотивисана је намером да се постигне већй степен обезличаѧња и уопштаѧња информације.

У реченицама са исказаним агенсом допуна увек долази у форми *да* + презент:

на осамнѐс рѐб̃а *трѐб̃а да ми̃јес̃им*; у Ћа̃ћак *трѐб̃а да тра̃ж̃им* апотѐку (Ле); *трѐб̃ало је* мат̃ику *да донѐс̃ем*, не мѐгу овакѐ (Бал); рѹчак ѱ рѹке и *трѐб̃а да нѐс̃иш* на њиву и на л'иваду (Го); св̃ако тѹ дође п̃а *трѐб̃а да вѐд̃иш* рачуна п̃а да му удовѐљиш (Че); кат ѱзмѐш тѹђѐг ујѹтру р̃ано *трѐб̃а да* хи *пѹш̃иш* п̃а да седѹ м̃ало до у пѐднѐ п̃а ѐпѐт да се пѹш̃ћѹ (УГ); ко *трѐб̃а ѓ-идѐш*, овај, да нѐкѐга зовѐш, т̃и пр̃атиш пѐзйвницу, по имѐну, тѐг̃а зовѐм на св̃адбу; тѐ *трѐб̃а да сѐднѐш* и *да исприч'ѹеш*, да се сѐт̃иш (Мел); завр̃ач̃а т̃амо нѐшто, шта зн̃ам ј̃а, ал *трѐба* т̃и *да ѱзмѐш* у њѐ тѐ; *трѐб̃а* ти на дѐснѹ стр̃ан *да ѱм̃иш* онѐ испроб̃ијено на врат̃ило (По); *трѐб̃а да дарѹје* б̃адњаке ѐн, нек̃и д̃ин̃ар; *трѐб̃а да* ти *вр̃ати* з̃ајам пр̃ије Ћур̃ђевдана (По); ка[д] *трѐб̃а да уѱђѐ* са човѐком у ѣердек (Ме); пѐсл'ѐ *трѐб̃а* дѐбро *да се испл̃ачѐ*; испр̃ат̃исмо онѹ м̃алѹ у недѐљу па ѐна *трѐб̃а да се повр̃ати* (Го); *трѐб̃а да пр̃им̃а* инѐкције; *трѐб̃а сѹтра да ст̃игнѐ* у Краљѐво (Бол); он̃а што га преф̃ат̃и *трѐб̃а да му кѹп̃и* кошѹљицу (Боб).

Оба синтаксичка модела забележена су као допуна глаголу *трѐбат* употребљеном у личном глаголском облику:

ако ме т̃и увѐдѐш да ј̃а б̃идѐм чл̃ан п̃артијѐ, ј̃а *би трѐбѐ да тѐј* п̃артији *б̃идѐм* повѐрен (Кл); за Нѐвѹ Гѐдину *сам трѐб̃ала да идѐм* за Нѐмачкѹ, а ѐтац н̃ије к̃ћѐо да ми се пом̃ир̃и него сам мѐр̃ала да чѐк̃ам да ми се ѐн пом̃ир̃и, да се потп̃ишѐ па да би ј̃а мѐгла да ѱзмѐм п̃асош и да се венч̃ам (Ков); *нијеси трѐбѐ да* му *пр̃ич̃аиш*; ако си обећ̃ала, *трѐб̃ала си да ѓдѐш* (Бр); ѐтац *трѐбѐ да дѐђѐ* ис ѣарш̃ијѐ; т̃и *би трѐб̃ала* њѐга *да ѱзмѐш* (Ле); свѐ в̃ичѐм не повѐдоше јѐј рачуна ран̃ијѐ, *трѐб̃ала је да се опер̃ишѐ* ран̃ијѐ (Го); *трѐб̃ала је да дѐђѐ* јућѐ п̃а н̃ије мѐгла (Шав); ѐн *би трѐбѐ да ом̃ал'и*, пѐнзију ѱм̃а, и н̃ије му ст̃ало да креп̃ав̃а вишѐ (Грн);

трѐб̃ала си му свѐ тѐ *просѹт*; в̃ал̃а му *је трѐб̃ала рѐћ* (П); *трѐб̃ал'и сте се ј̃авит* (Коз).

III.1.8. У реченицама са анонимним и уопштеним агенсом глаголу *в̃аљат/вѐљат* допуна могу бити и инфинитив и *да* + презент:

не вѐла̃ ѱ д̃ан да се л'ѐгнѐ да се сп̃ав̃а; *не вѐла̃ ѱглѐм да се пом̃ѐр̃а* н̃ишта, ни чѐшѐљ; *не вѐла̃ да се д̃ајѐ* н̃ишта у з̃ајам (Ко); *в̃ала̃ се да се ѓдѐ* у цр̃кву на Бѐжић (По); на Ћур̃ђевд̃ан и уочи Бож̃ића с̃ат кад је овѐ, *не вѐла̃ да се д̃ајѐ* н̃ишта у з̃ајам (Ру); *не вѐла̃* ни вѐш на ж̃ицу *да омр̃кнѐ* (Пру); мѐне је ѐтац рѐкѐ да д̃анас *не вѐла̃ да се рад̃и* (Ђер); за Ћур̃ђевд̃ан *не вѐла̃ да се сп̃ав̃а* (Из); у глѹхѐ дѐба *не вѐла̃ да се идѐ* (Боб);

не вельâ нѣкѡм злѡ учѣнет; ал *не вельâ* тѡ *рâдѣт* (Мел). нѣје дал'ѣко ал' тѡ свâкѣ *ћâс ѣс не вельâ* (Кл); *не вельâ*, кâжѣ, *прѣчат* да ћеш да рâдѣш (Кн); *вельâ рѣј* да ће бѣт дѡбро (Бл); секѣру *не вельâ трâжит* у махâлу; *не вельâ* у глѣхѡ дѡба нѡћи *ѣс* (Пру).

Уколико је агенс експлициран, допуна је *да* + презент:

тудâ *не вельâ* нѣкâко *да пролâзѣш*, мѣ провѣдѣмо шехâде ко то знâмо и тѡ одбѣјѣ се од сѣбе (Ђер); *не вельâ да идѣш* по махâл'и, те *не вельâ да прескâчеш* онѣ конѡпце ил' онѣ лâнце, тѡ ѣто нешто не вельâ (Кл); *не вельâ да дâѣш* ис кѣћѣ (Ос); нѣко кâжѣ *не вельâ нâтрâк да затвѡрѣш* врâта; *не вельâ ѣглу да ѣзмѣш да забѡдѣш* ко[д] сѣбе (Пру); *вельâ* помâло водѣцѣ *да попѣјѣш* (По); ако се озѡвнѣ, тѣ јој предâдѣш та дрѣѣм, *вельâ да се дна озѡвне*; *вельâ се да тѡрѣш* бѣјел'ѣ лѣк зâ појâс (По); *не вельâ д[а] идѣм д[а] ѣштѣм* тѣбе нѣшто на прѣмер, у махâлу; *не вельâ* с кљѣча *да л'ѣзнѣш* нѣшта, ка[д] тѡрѣш вâрѣво ил' нѣшто па прѣстом л'ѣзнѣш (Пру); *не вельâ да идѣ да трâжѣ* у зâјам нѣшта кад је трѣдна (На); *не вельâ да прескѡчѣ* конѡпац, не вельâ мâчку да удâрѣ ногѡм, пâшче *не вельâ да удâрѣ* ногѡм, кâжѣ оће да бѣдѣ дѣјете чѣпâво кâ мâчка и кâ пâшче (Боб).

Забележен је само један пример са допуном у виду инфинитива: *кâжѣ не вельâ ѣкрас* трѣдна жѣна (Шав).

III.1.9. Уз глагол *мѡрат* као допуна присутна су оба синтаксичка модела. *Да-*конструкција је, међутим, фреквентнија од инфинитива:

ада богами ѡн, *мѡрâм да га тѣрâм* да настâвѣ тѣ школу ко шћѣдѣ, нâјпречâ му је школа (Брђ); е сâт ѡпѣт *мѡрâм да се извѣнѣм* (Цв); *мѡрâм да идѣм* на пѣјац дѡл'е (Со); *мѡрâш* у дрѣгѡ сѣло *да идѣш* (Ке); она ми рѣче немѡ кâжѣват, јâ не смѣдо, но *мѡрâдо да трѣнѣм* (Бр); свѣ жѣвѡ *си мѡрâла да рâдѣш* и дѣцу да нѣвѣш а ѣ шта смо мѣ нѣвѣл'и дѣцу да ти је знâт (Гу); овѡ се зѡвѣ покрѣстица, ово *мѡрâш да броѣш*, а онѡ не мѡрâш (Мел); цѣѣло л'ѣто *мѡрâш да спâваш* (Ки); *мѡрâш да је зѡвнѣш* (По); мѣ смо налâзѣл'и двâ вагѡна жѣта, тѡ свѣ срѡм *си мѡрѡ да жѣѣш* и *да вѣжеш*; једно двâдес и четѣри сâта *мѡрâш да налâжѣш* (Гл); ѣмâ, блâгѡш, нâвѣке, *мѡрâш да ѣмâш* нâвѣке рâда; *мѡрâш да рâдѣш* полâко (Кн); тѣжак је бѣо жѣвѡт ѡндâ, тѣжак, свѣ *си мѡрѡ рѣчно да рâдѣш, да опрѣдѣш* пâ *да изâткѣш, да сапл'ѣтѣш* пâ дѣцу *да обѣчѣш* (Шав); свѣ тѡ *мѡрâш да прѣписѣјѣш?* (Бал); *мѡрâш да се врâтѣте* овâмо (Не); свѣ си под војнѣчкѡм комâндѡм и такѡ, *мѡрâш да слѣшâш*; кат побѣгнѣ онѡ, *мѡрâш посл'ѣ да се крѣјѣш*, да ти родѣтељи лѣтѣјѣ (Леч); идѣмо у Трнâву пâ онумâт нѣмаше ни дѡл'е л'ѣкâра и *мѡрâш да кѣпѣш* на црѡно (Ка); држѣ се стѡкѣ, *мѡрâш од нѣчега да жѣвѣш* (Брђ); она *мѡрâ да ти врнѣ* тѡ прѣје Ђурђѣвдана (По); свѣ четѣри тѣ пѡдношке *мѡрâ да корѣстѣ* кад је тѡ ѣчетвѡр (По); *мѡрâла је* невѣста тѣпѣтâ *да нѣсѣ* овѣ шѡлѣу овâкѡ на овâ двâ прѣста; ѡна *би мѡрâла лâмбу да запâл'ѣ*, пâ *би мѡрâла да спрѣмѣ* тѡ да донѣсѣ да се јѣдѣ (Ли); кол'ко гѡд да је свâтѡвâ рѣчак *мѡрâ да*

се спрѐми (На); чѐвек док је жиџ *мѐрѧ да се борѧ* (Ков); *мѐрѧ да се преврѧједни* нешто (Жи); ђн гѧзда чије је говѐче ил' и ђвца ил' и кђњ ушло у тѹ л'ивѧду, *мѐрѧло би да надокнѧди* тѐм гѧзди (Гу); невеста *е мѐрѧла да се окѹпѧ* (Ле); *морѐ је да је прѧми*, па неѓ је кѧка је (Ѣер); како ђн кѧжѐ такѐ је тѐ *мѐрѧло да бѧдѐ* (Бр); кат прђђѐ онѐ весѐље, она *мѐрѧ* онѐ злѧто *да скѧнѐ* и да иде да мѹзѐ стѐ овѧцѧ тѧмо; свѧкѐ јѹтро је *мѐрѧла* невеста *да зѧђѐ* свѧјѧ да ѹ рѹку пољѹбѧ (Кл); овѐ, сѧнко, овѐ дрѐге, онѧ планинка што је бѧла ође да јој се запѧл'ѧ мл'екѧр, *мѐрѧ да изнѐсѐ* кѧјмак, налѐжѧ се вѧтра (Др); *мѐрѧ* нешто *да се рѧди* (Гр); *мѐрѧ* пѐсѧн да ће бѧт мѧчка жѧнско *да дѧјѹ* ђбрас (Кон); у зѧјам, а двѧдес нѧднициѧ да му кѐси, *мѐрѐ је тѐ да уради* сирѐма; онѧ е сирѐма *мѐрѐ* шта му гђј плѧтиш *да уради* (Врс); кад је кђѐла неђе да иде, *мѐрѧла је да ѧмѧ* онѐ компл'ѐтно онѹ пѐчу (Ју); *мѐрѧ* од неђега чѐвек *да жиѧви*, *да рѧди* (В. Лок); бѧло је зимскѐ време пѧ је *мѐрѧло* у тѐпло, у топлѐту *да тѐ рѧди* (Из); кокѐшка је *мѐрѧла да се закѐљѐ* да вѧси на онѹ комѐру (Бѐл); на бѧдњѧке један дѧнѧр, гвоздѐно *мѐрѧло је да се стѧви* (Ос); ништа, ђна остѧнѐ, кажѐ кад је преспѧвѧла, нѐмѧ кѹт, тѐ није кѧ сѧд, удѧ се, развѐди се, нѐ *мѐрѧ да остѧнѐ*; *мѐрѧ да слѹшиѧ*, *мѐрѧ да трѧи*; дрѹгѐ јѹтро невеста и мијесѧ и мѹзѐ и свѐ *мѐрѧ да рѧди* (Бѐб); тѧд је *мѐрѧло да се* од конѐплѐ *напрѧвѹ* за чѐвѐка пантѐл'е и *да се изѧткѹ*; тѧ снајка му се прѐудѧла и ђн *мѐрѐ да ѹзмѐ* тѹ дѐцу; сѧд *мѐрѧ* прѧвѧтно *да иде* (Пе); она *мѐрѧ да му се јѧви* (Бр); богами ђе гђј дѧ си *мѐрѧ да се рѧди*; овѐ је, да извѧнѐте, *мѐрѧло* кѧ ис пашчѐђијѧ устѧ *да се вѧди да се рѧди* (Брђ); она *мѐрѧ* тѐ да неѓкоме *рѐкнѐ* (Ко); млѧдѧ је *мѐрѧла* свѧкад на кђн'ѧ *да бѧдѐ* (Ко); *мѐрѧ да ђдѐ* да ће бѧт двѧје нђђи (Бр); послен остѐ бе-женѐ и *мѐрѐ да се жѧни* (Ле); за време Тѧта није *мѐрѐ* ниѓко *да иде*, ако ће неѓко рѐј, није му рѐѧлно, лѧжѐ знѧчи (Ју); са Кѐсова *мѐрѧли да донѐси*мо кукѹрус (Д. Дуб); ђбавѐзно ми *смо мѐрѧл'и да нѐси*мо по шљѧвѧ да затѧњѐмо онѹ слѧму (Пе); тѹ не *мѐрѧте* ни *да стѧнѐте*, не дѧрајѹ (Рѧј); *мѐрѧл'и су да је дѧднѹ*, ал' глаѧа, ал' девојка (Пл); сѧт дѐца идѹ у шѓколу, тѧ што су остѧла на сѐло те *мѐрајѹ* *д[а]* идѹ у шѓколу (Ли); дѐста и је имѧло што су ѧшла у шѓколу, и ђна *су мѐрѧла да сврѧнѹ* (Го); свѐ жѧта посѧјѧна а није загрѧђено, па дѐца *мѐрѧла су да чѐкајѹ* (Гл); ђни *су ѧѧк мѐрѧл'и и да промѧнѐ* прѐзѧме (Пож); *мѐрѧл'и су да плѧтѐ* за свѧкѹ мѹшкѹ глаѧу (Из); *мѐрајѹ да је дѧдѹ*, дѧл'и му дрѹгѹ (Бѐб);

мѐрѧм сѧт *ђђ* га га ѹзмѐм да плѧтим (Па); не мѐгу, домађѧне, тѧ кѐљи јѧгњѧт, јѧ *мѐрѧм* нђѧс кѹђи *стиђ*; *мѐрѧм* неѓког *плѧтит* да ми донѐсѐ; рѧди ал' и онѧ нам је сѐстра сад на ђдмор отѧшла, *мѐрѧм ѧс* за Сеницу да прѧмим инфѹзију (Кл); бђга ми ме *мѐрѧи чѧстит* (К. Бун); *мѐрѧи униѓат* кѧко се жиѧвѐло (Уг); тѧ ѧеш посл'ѐ онѐ *мѐрат да исѹјѧдѧи* пѧ се гѐре уфѧти вѐсак а дѐл'е остѧнѐ вѐда (Кл); црѓкву *прѧвит мѐрѧи* пѧ се тѹрѓио, ишѧѐ ђе ђѧеш, црѓкву *мѐрѧш* да прѧвиш па рѧди шта ђѧеш (Кн); тѐ и тѐ уради, не *мѐрѧи* ни мѐне *зѧти* него такѐ уради, наместѧђеш (Кл); што би гђј згрѐшила којѧ мусл'имѧнскѧ девојка, ђна је *мѐрѧла* Шѧптѧра *узѐт* (Бр); ђбѧчѧј је тѧ бѧо да *се мѐрѧло конѧчит*, двѧ конѧка, трѧ конѧка (Це); не мѐре дѐца у шѓколу, тѧд *се мѐрѧло ѧс* (Гу); кажѐ *мѐрѧ се ѹбит* дѧјѧте ил' нешто *се дѐсит*, тѐ дрѹгѐ нѐмѧ (Ѣер); није имѐ свѧкѐ ни тѐ да јѐдѐ, него је *мѐрѐ*

мѣшат óвас са јѣчмом да би јѣо (Жи); дала óбележе, она *мóрā ис*, тó нѣмā нйшта дрўгó, сāмо мóрā д[а] идѣ (Ле); óн *мóрā прйзнат да је крйв* (По); *мóрā* му *óбрес* пāре да ће зѣмљу грйс (Ст); óн *је мóрó* тó *плāтит* (Врс); óна *мóрā рāдит* како јој óн кāжѣ (Ме); *мóрāмо се вйдет* (Ту); *мóрāл'и смо кўпит* ћефйне и дāску онў (Врс); те óн рѣче *мóрāте* ме *чѣкат* (Брђ); нāзāt вāлā, óде *мóрāте се окрѣнут* (Уг).

III.1.10. Глаголи непотпуног значења којима се означава фаза неке радње у саставу сложеног глаголског предиката уз себе као допуну могу имати или глагол у инфинитиву или у облику *да* + презент. Као допуна фазним глаголима у тутинско-новопазарско-сјеничком говору бележене су обе форме, при чему је обичнија *да*-конструкција.

јā сам пóсл'ѣ óдмā *пóчó да рāдим*; јā *сам пóчó* тó *да прāвйм* кат сам бйо у партизāне у Сенйцу (Кл); јā сам са три гóдине с óцом *пóчѣла д-идѣм* у воденйцу (Ме); тй *пóчѣ да прйчāш* кāко ме упознāо (Го); *пóчѣ óпѣт да нйјѣ* и нйшта (По); нйшта, óна *настāвила* јóпѣт саш њйм *да се вйђā*, не мóгоше јој нйшта (По); а óна од љутинѣ *пóчнѣ да плāчѣ*, кā мāló дйјете (Го); óна дóђе, óн *пóчѣ да прйчā*, *пóчѣ* óн *да збóрй да фāл'й* (Го); млāt чóвек, трѣбāло му пāре, и *пóчó је* дѣди *да крāдѣ* пāре (Цв); вйдо, готóво, *пóћѣ да ми се обрћѣ* овакó шўма, ал' беше бл'йзу пўта (Нет); јā знām Мўрат је Рѣбрóња нāјприје *пóчео да прāвй* гўменѣ опāнке от камиóнā (Бал); крајем āвгуста и почѣтком септѣмбра, пре него што *пóчнѣ л'йс да пāдā*, óни исѣчи тѣ грāне растóве (Гу); кад *престāнѣ да пāдā* кйша, отйшћемо (Ту); у један вāкат *прѣстаде да плāчѣ* (По); посл'е смо *пóчел'и* мāло нѣко нѣђе и *да рāдй* (Ђер); *пóчел'и смо* вѣћ *да плāстймо* (По); óни *почѣше да* ме *мāмў*, óн хи не хāјѣ (Кон); рўке *пóчел'е сād да дрхтў* (Жи); јучѣ врó Мйшу, *пóчел'и да* му *врйшу* мóкро (Кн); договорйл'и се *да пóчнў да пāлў* тó сѣло гóре (Кл); óде мй *смо нāјпрвй пóчел'и тó да рāдймо* (За); шурњāје *почѣше да се љутў* (Бољ); óндā *пóчел'е су* полāко жѣне *да идў* бес фѣрецѣ и (Трн); показāше се дóбро и *поћѣше да* хи *довóдў* од Л'ѣскóвца (Пож); óна рāдйла тāмо у, *почѣше да отйпушйћāў* тѣ рāднѣ снāге, бйла кó секретāрица (Ос);

млóго јāда сам вйђела кад би *стāла прйчат* (Ру); те пóсл'ѣ јā *пóчнѣм* и мѣсо *купóват* у Позār (Трн); ал'и кат хим јā тó *пóчнѣм прйчат*; јā јој *почѣ прйчат* како сам тѣгл'йла мўку (Го); *пошó сам* ти *прйчат*, прóшла ме је жѣља четрѣс и пѣтѣ (Цв); јā *сам* у тó врѣме свѣ сас тйјем *пóчó рāдит* и такó (Ки); *почѣ прйчат*, óна знā, извāл'йла нóгу ис кўка и бйла ко[д] дóктóрā трй у Пазār (Кл); *почѣ* ти *прйчат*, лāтймо га мй, овā мóј сйн старйјй, (В. Лок); кад би јā *стāо* тó *прйчат* у детāље (Прђ); *крѣнў* ти *прйчат* ал' ме прекйдоше (По); *пóчео се* седамдесѣт пѣтѣ, чинй ми се, иљй сѣдмѣ, нѣ знам кāt бѣше овā пўт *се пóчео рāдит* за Шпйљāни (Бл); имó је Иљās један Кўртовић кат *се пóчѣло рāтоват* (Ле); бес алāха нйко нѣ знā којў је мўку она вйдела док је óн бйо тў, *стāни прйчат*, јā трнйм, нāрочйто о[д] свѣкрвѣ (Па); тāмо су мл'ѣл'и, умл'ѣо га тāмо у Йсток и дóнио га, пā посл'ѣн полāко

се пдчело радит, орат, овѣ онѣ, док је дѣшло до л'ѣба (Пе); *стаде тѣ богорадит* око кѣћѣ (По); правил'и онѣ кованѣке онѣ, пѣсл'ѣн *смо пдћѣл'и купѣват* (Туз); мѣ *смо се пѣсл'ѣ пдчѣл'и бранит* и у томѣ проузрѣковѣ рѣт (Прћ); ѣни тѣ *се почѣт* јѣпѣт *свѣћат* окѣ њѣга (Ту); *пдчѣл'и* су ѣни конѣпљу мѣло *сѣјат бѣл'и* (Жи); нѣје имѣло кѣритѣ да се кѣпѣ, кѣсно *се* корѣта *пдчѣла купѣват* за кѣпање (Трн).

III.1.11. Инфинитив се употребљава и као допуна различитих пунозначних глагола. Ту своју функцију такође дели са *да*-конструкцијом. У грађи су пронађени примери са глаголима: *волѣт*, *вѣдет*, *ѣмет*, *смѣт*, *знѣт*, *(на)ѣчит*, *спрѣмат се*, *бѣјат се*, *надат се*, *кѣнит се* и сл. У контекстима у којима ови глаголи за изражавање предикатске синтаксеме захтевају навођење допуне исказане другим глаголом нешто чешће је бележена *да*-конструкција:

кѣнѣм се цијело л'ѣто *да је зѣвнѣм* (По); јѣднѣм *се* у гѣдину *накѣнѣм да вѣзѣм* (Па); *бојѣм се да изѣћѣм* по мрѣку (По); *не вѣдѣм дѣбро да пл'етѣм* (Ке); *вѣл'ѣи л'и да идѣи* у Пријѣпѣље пѣдрѣче ил' *да бѣдѣи* у Пазѣр у нѣрѣднѣ ѣдбрану (Гло); *вѣл'ѣи л'и да нѣјѣи сѣрутку?* (По); ако *не вѣл'ѣи да чинѣи* злѣ, немѣ га ни чѣњѣт (По); нѣјболѣ *би ѣн тѣ знѣо да ви опѣишѣ* (Баг); пѣво некѣ, јѣ му вѣка попѣ, ѣн *не умѣје да попѣјѣ* (Бал); она *вѣл'ѣ њѣга д-ѣзмѣ* но бѣло кѣјѣга (Пе); *научѣло* овѣ дѣјѣте *да псѣјѣ* (Пе); од мал'ѣна *учѣ да ткѣ* (Ме); *спрѣмѣ* ѣна тѣ *да понѣсѣ* у родѣйну (Ков); л'ѣјѣпо *је спрѣмѣла да дочѣкѣ* гѣсте (Ту); невѣста *се спрѣмѣ да двѣрѣ* (Ко); тѣ ти *нѣ би нѣко дѣ* пред врѣта *да принѣсѣи сѣт* (Ђер); *надѣ се да ѣзмѣ* тѣ (Мел); *не дѣ да се помѣзѣ* (Ле); онѣ ѣбичнѣ крѣпе турѣ у онѣ душѣке док мѣја стѣрѣ *нѣ извол'ѣ* онѣ вѣну *да турѣ* (Гл); тѣ мѣја бијѣча што ми је бѣла ѣна *је тѣ знѣла да рѣдѣ* (Леч); ѣн *је знѣо да зажѣл'ѣ* бол'еснѣка (Кн); *знѣло се да се осѣчѣ* бѣднѣк, понѣсѣ се погѣча; *знѣло се да се окѣдѣ*, *да се окѣдѣ* сѣвѣра (Из); у пѣтак и утѣрнѣк нѣјѣсу дѣл'и, и у субѣту *нѣјѣсу дѣл'и* овѣ *да се снѣјѣ да се ткѣ* (Боб);

пѣ тѣ ти јѣ *нѣ знѣм тѣћно прѣћат*; ни тѣ ти *нѣ би умѣо прѣћат* (Туз); *јѣ би се вол'ѣо* с ѣѣме *вѣдет*, *сѣстат* (Кл); *нѣ би умѣо опѣсат* (Рај); тако ми бѣга, ѣспрѣвно ти *не умѣјѣм рѣј*, трѣбѣ јѣдно двѣес; *не умѣјѣм ти прѣчат*, свѣ да ѣмѣ овѣкѣ рѣсѣ овѣдѣ (Врс); *нѣ би ти умѣо кѣзат* јѣ кѣко е Перѣше добѣло ѣме (Ст); тѣ ти *не умѣјѣм кѣзат* (Бот); *волѣдѣјѣ* га чѣт како прѣчѣ но свѣ (По); *не вѣдѣм изѣћ* по мрѣку (Ка); *ћѣ нѣучѣ* такѣ *лѣгат?* (По); сѣмо су жѣне бѣл'ѣ а гѣзда *нѣје дѣ* чѣвѣка *ћѣ прѣбит* бл'ѣзу жѣнѣ (Ђер); ако не бѣднѣ Тѣмо, Дрѣгољѣп, и ѣн *знѣ прѣчат* и ѣн је старѣјѣ чѣвѣк (Врс); ѣмѣ стѣрѣ послѣвица, кажѣ: „Кѣг *не дѣи умрѣјѣт*, тѣ ти посл'ѣ *не дѣ жѣвет*” (Др); отѣди до курѣра, ако му не дѣш, *не дѣ* ти *ѣћ* у канцѣлѣрију, свѣ лопѣвлук (Кн); *вѣл'и* ти ѣн *слѣгат* но л'ѣба јѣс (Ту); дѣнас *помѣгѣмо жѣњѣт* тѣбе, сѣтра мѣне (Жу); *не дѣдоше чѣт* (Коз); тѣмо ѣмѣ вѣшѣрѣ код ѣѣ, *не дѣјѣ* мушкѣрѣцѣ *се уфѣтит* до ѣѣ, нѣмѣ шѣнсѣ (Кл).

III.1.12. Намерне реченице уз глаголе кретања у словенским језицима могу бити остварене у виду инфинитива, али се такве конструкције по правилу не јављају на истоку српскохрватске језичке територије (у живој су употреби, међутим, у западнијим деловима штокавштине) (Ивић М. 1972: 121). Функција реченичног кондензатора овога типа инфинитиву је и у тутинском говору у највећем броју случајева недоступна.

Забележен је само један пример са инфинитивом: *Дођо те замџл'ит* да ми помџгнѣш; док су сви остали са намерном реченицом:

џдо ја да пџштѣм крѣву (Бал); *ја љѣгла да спѣвѣм* (М); *отѣдѣш* у Кочѣрник да зџвнѣш тџгѣ и тџгѣ (Би); што не џдѣш с нѣким кџл'има *џ[а] убѣрѣш* јабука? (Жи); мџј џтац *отѣшџ да клѣња* ѣџму (Ле); џн тџ пренѣсѣ тџ пџруку и џн *крѣнѣ да идѣ* (Ру); родѣтељи нѣјесу дал'и кѣ сѣт *џ[а] идѣ да шѣтѣ* са мџмком и да идѣ по граду са ѣѣм (Пру); *отѣшџ да џзмѣ* васѣку (Пож); и тѣ пѣпџвскѣ девојке отѣшл'е у тџ Свилѣново на сѣбор, и џн *отѣшџ да свѣрѣ* (Бот); џн би *отѣшџ* у Тутѣн да *прѣмѣ* плѣту (Ли); џјутро кад пиѣтџ запѣвѣ *трѣчи да самѣл'е* брашно у воденѣцу (Ми); цѣѣло је сѣло *долѣзило да вѣдѣ* кѣки су тѣ опѣнци (Жу); *џџшл'и* смо да *прѣсѣмо* вѣшу кѣрку (Ме); хѣјте *да идѣмо* гџре да *попѣјѣмо* по кѣхву (Бал); ѣно дрѣво л'ѣди к-џџѣ утџрком да *посѣчѣ*, бѣш му се нѣшто потрѣфѣ (Ле); сѣдек *идѣ* код л'ѣкара да *вѣдѣ* шта им-е (Ко); *ѣшлѣ* би ранијѣ гџре по Црнџј Гџри да *трѣжѣ* тѣ девојке (Ѣер); *трѣчѣ* жѣне да је *вѣдѣ* невѣсту (См); долѣзѣ жѣне, *долѣзѣ* овакџ ова комшѣлук да *вѣдѣ* невѣсту (Пру); *отџше* у чѣршијѣ нешто да *кѣпѣ*, с кџл'има (Врс); и џни *крѣнѣл'и* да *идѣ* гџре ка Гол'ѣји (Шав); дѣца *идѣ* тѣмо да *се кѣпѣјѣ* понѣкат (Коз).

III.1.13. Осим уз глаголе, инфинитив се употребљава и уз изразе непотпуног значења са именицама, придевима и прилозима. Међутим, и овде је инфинитив као допуна нешто чешћи.

џнѣ сѣкѣ ми ширџке пѣ свѣ нѣсѣм џвџ, *лѣкиѣ* ми и да *сѣднѣм* (Лу); тџ ти је *мил'ѣна бѣло* да *отѣдѣш* да посѣткујѣш (Со); сѣмо је код вѣс *тѣшко* пѣт пѣтѣ да *клѣнѣш*, пѣт намѣзѣ ѣмѣ да се клѣнѣ (Пож); кѣко те *нѣје срѣм* да *џџѣш*? (Ле); *бѣло је мил'ѣна* да џдѣш за стџком, да чѣвѣш (Ли); тџ је *грѣџта* да *се врѣчѣ* на Бџжић (По); *пџжѣљно* је на прѣвѣ вѣду да *пѣје* водѣ (Ли); тџ је *зѣбрањено бѣло* дувѣн да *се сѣјѣ*; стрџго је *бѣло зѣбрањено* да *се осѣчѣ* (Бр); џвџ је мѣло *лѣкиѣ* да *се пџтрѣ* (Че); и кад кѣшлѣ дѣца, *џџбро* је да *попѣјѣ* мѣло чѣј од вѣл'икџ зѣља (По);

мрѣв није бѣксус, *грѣта* је мрѣва *ѣбит* (Ко); *тѣшко* је тџ *џдрѣжат* да се чѣвѣ чѣвек, да не јѣдѣ мѣсно, лѣто, да јѣдѣ јѣдну ѣстѣ хрѣну, бѣјатѣјѣ хрѣну (Баг); *мил'ѣна бѣло* *пџл'ѣдат* џмладињу кад жѣѣ, кад се рѣдѣ (Из); код нѣс је мешџито сѣло, Срѣби и мусл'имѣни, уџпште у џвѣ сѣла, тџ је

бїтно, *интересатно је запїсат* (Ју); алал ви вѣра, она ве шкѡловала, *нїје лѡко факултѣт завршит* (Ка); *бѡлѣ је жївет* ма̀ло и *прожївет* девојка̀лук (Леч); сад је м̀лого *тѣшко сүдит* и женѡма и дѣци и свѣ; ѡвде је м̀лого *тѣшко* бїло *ўвес* на̀рот у цивил'изацију (Нет); ту їма двїје-три кўће, онѡ посл'ѣ свѣ је ђѣ која, *нїје* ви *вајда їс* (Ос); посл'ѣ овѡмо, четїри гѡдине дѡна ти је *бїло тѣшко жївет* ѡђе (Прћ); та̀д је *бїло пробл'ѣм кўпит* једне панталѡне а нѣ дру̀го нѣшто; којї је тѡ *пробл'ѣм кўпит*, не дїра га нїшта (Рај); онѡ је сѡт *тѣшко наї* и сїра и ка̀ймака, сѡт нѡсү, продајү за та̀ ја̀дни дїнар (Цв); *нїје лѡко бїт* снаја, *нїје лѡко бїт* свѣкрва (Шав); *ѡдбро је* цркви *отїс*, мѡл'їш се бѡгу (Гр); *нїје лѡко* овѡ *сачүват* ѡвде, трѣба м̀лого чѡвек да мїсл'ї (Др); хо̀ца кажѣ *нїје грехѡта* у нѡћ *сѣћ* нѡкте, *кўпат* дѣцу, *чїстит* сѣбе; *нїје лѡко* бїло прїје *жївет*, сѡмо некака сам дүша тврда бїла (Дуј); *тѣшко је бїт* чѡвек, а нѣчовек је лѡко (Ки); тѡ је па̀ши *лѡко бїло напїсат* (Кл); ѡ наүчи ти ко̀ња, па̀ *лѡко*, ђѣцо, *нїје* ни *наї* дѡбру жѣну и чо̀ека, и јѣдно и дру̀го; ако ће кїша ил'и нѣврѣме, *севѡп је* рүковѣз и ѡткос *покўпит*, тѡ је на̀фака о[д] тога̀ свї жївїмо; па̀ ни код на̀с, ал'и ѣто, *севѡп је* ѡткос *покўпит* да не пропѡнѣ тол'їка̀ на̀фака; ѡткос, ако је кїша, *севѡп је*, кажѣ, *покўпит* и рүковѣс; тѡ, бѡже ме опрѡсти, тѡ је *севѡп покўпит* и *унїјет* ў амба̀р; а *гѡрѣ је* *отїс* чо̀еку на̀ амба̀р и *ўкрас* и *оплѡчкат* и *опсѡват* га него што је покўпио онија̀ трїес то̀вѡра жїта (Кн): да се л'їјепо испѣчу и шѣрбет, а *лѡко* хи је *слѡжит*, онѡ рѣдом слажеш (Тр); *лѡкиѣ је* лампѣрију *потрїјет* нѡ крѣчит; ѡндѡр знаш, *нїје* тѡ *лѡко бїт* ѡба̀нин нѣћї, нїје тѡ *лѡко* (Це); *бѡлѣ жрѣтоват* сїна једнога̀ (Че); четвѡро дѣцѣ оста̀ше. *Тѣшко* сиротїну *нївїт* (Бо); *нїје* *цїс* мѣсо прїје гѡдинѣ дѣтѣту *дават*; тѡ је *грахо̀та* *рѡдит* и *ба̀цит* дїјете ка̀ она на ўл'ицу у пїјац (Бр); пра̀во ти кажѣм, *срамѡта се фѡлит*; здра̀ве тѣ ва̀шке, пїле нѣчїсту крѣв, а мїлѣ овудїје да ти је *милїна глѣдат* како се шѣтајү (Вру); хиља̀ду пүта̀ би рѣко̀, тѡ је *л'ѣшиѣ обүћ* нѡ сѡт овѣ ко̀шүље што се обукүјү; дру̀ги дѡн, трѣчи дѡн дѡђѣ, а одїву је *на̀јсевѡпнијѣ обїћ* (Дел); богами тѡ је *тѣшко* ва̀ма *објаснит* (Ле); ка̀ко *нїје бїло* *мил'їна* бїло за стѡкѡм *отїс* (Ли); тѡ је *лѡко пра̀вит*; (Ос); у дѣвет кад л'ѣгнѣш, *тѣшко је* ствѡрно *изѡржѡт* до сүтра (См).

III.1.14. У реченицама са одричном императивном речцом *немѡ(ј)*, *немѡ(ј)те* употребљавају се са подједнаком фреквенцијом и инфинитив и *да* + презент:

немѡ да врѣѣш сѡт тепсїју, сѡмо овѡ ла̀дно врѐме (Бал); Андрија, *немѡ* кўче *да фѡташ* (Бу); *немѡ да заузїмаш* та̀ јүрт (Ер); пашчѣту нїка̀д *немѡ да вѣрујѣш* (Вру); Ха̀мїде, *немѡ* ту девојку *да узїмаш* (Ке); Јүсо, ти идѣш по свїјету, *немѡ да се превѡрїш да ўзмѣш* њү; *немѡ да ротїш* снаху; пѣтком, утѡрнїком, субѡтѡм *немѡ да пѣрѣш* (Ле); *немѡ да даѣш* ис кўћѣ нїшта на Ђүрђѣвдѡн; тѡ ти је мѡмак, *немѡ да га пољүбїш* ў рүку (Ру); *немѡ* сад кад отїдѣте кўћи ѡдма̀ *да се жѣнїте*; *немѡте* по крѣву *да узїма̀те* (Пр); *немѡ да прїѡта̀те*, да те ми пүшку (Ле); *немѡ* дѡнас вїшѣ *да ра̀дїте*, їдите на ва̀шер (Ер); *немѡте да пїлка̀те* ту̀не, помѡго̀ си му дѡста (Туз); ада *немѡ да се изүвате* (Не);

немѠ да се стїдїте, шта їмā да се стїдїте; *јā сам тў да ти дāм бѣсу*, сāмо *немѠ да урāдў* шта невелиātно, да плāћкајў, да ўбију дѣцу (Бо);

ал'и *немѠ гл'ѣдат* кћѣрку, што їмā Ѡца и мајку, рāвна нѣмā (Ст); *немѠ* ме дāлѣ *испитѣват*, заборāвио сам (Кон); *немѠ* још једамā *рѣј* не дāмо са[т] ћу отїс за Файка мотѠром, дѠвез мил'ицију и свѣ ве затвѠрит (Ле); хāјд *немѠ* вишѣ *долāзит* (Пр); *немѠ*, мѠј сїнко *сѣј* тā кѠнац, но с Ѡбѣ стрāне га онѠ окрѣћи, *немѠ* га сѣћ Ѡде, но га овāкѠ окрѣнеш, да би тѠ йшло нѠрмāлно; ўви'ек, бїло штā да купўеш, чѠра, у гардарѠби, у нāмештāј, у бїелѠј тѣхники, чак у йсхрани, брāшну, *нѣмѠј* нїкат *кўпит* да порāвнїш пѣт кїлā (Ру); тї си јѠш млāда, отвѠри Ѡчи, *немѠ зал'їјенит* па пѠсл'ѣ кўкў мѣне шта бї (Го); *немѠ* ме *тѣрѣтит* (Це); *немѠ се плāшиит*, Ѡн је жїв, сāмо га пѠћерал'и за Пазāр (Гр); *немѠ* ме *посѣћат*, алāхā ти (За); їмā хи стāријā јѠш, *немѠ се плāшиит* (Рај); свāшта кўпи, *немѠ намирѣват* (Со); *немѠ* ни *долāзит* кад нѣ мош; *немѠ затвāрат* (Шав); *немѠ* јѠј нїшта *дāт*; *немѠ* је *дїрат*, Ѡће се заплакат (По); *немѠте рāдит* мнѠго онѠ преко нѠћи (Бал); *немѠте* му *нўићат* вѣл'икў вѠду Ѡће се угўшит (Из); ада, *немѠте се* ни *изўват* (Бу); хāјде, *немѠте* ме *задржāват* (Бун); *немѠте* ми *нўићат*! Тў нāрочїто *немѠте* ми *нўићат* тў што прїчā такѠ! (Бр); *немѠте* ме *дāват*, јā нѣћу (Ћер); мѣне нїшта кāхву *немѠте тўрат*, јā сам двїје јўтрѠс пїѠ (Са).

III.1.15. Овом говору није својствена аналитичка конструкција *за* + инфинитив, која као супстандардна иновација (највероватније романског порекла) продире у разговорни стил српског језика, а познају је и неки народни говори (Тошовић 2007: 396; Тома 2009: 36). Бележени су или примери са предлогом *за* и именицом: тā се чаткїја корїстї *за покрївāње* невестѣ (Ћер); или они типа: понѣсў нѣшто *да се попїјѣ* и *појѣдѣ* (Жи).

Два забележена примера указују на могућност појаве укрштања поменутих модела: спрѣмā се тād и слāткѠга вїшѣ *за да се послўжїјѣ*; понѣсў се пāре *за да се дарўјѣ* млāдā (Мел).

III.1.16. Бројни забележени примери како они где је инфинитив саставни део футура првог тако и они у којима има службу допуне глаголима непотпуног значења, указују на то да је његова позиција у глаголском систему тутинског говора стабилна. Грађом је, такође, потврђено да се јављају и случајеви где се говорници чешће опредељују за *да*-конструкцију (подразумева се онда када је избор могућ). Међутим, то не значи да је балканистички процес потискивања инфинитива у овом говору узнaпредовао, бар не у већој мери, имајући у виду да се инфинитив чува у готово свим позицијама где то синтаксичко-семантичке околности захтевају.

У вези са питањем односа двају типова допуне, на основу изложеног може се закључити да су најчешће оне ситуације у којима су инфинитив и *да*-конструкција у односу

слободне дистрибуције (уз глаголе непотпуног значења осим *хтѐт / шћѐт*, а затим и уз пунозначне глаголе) при чему се у таквим контекстима или чешће среће *да-* конструкција (*мдћ / мдј, смѐт*), или она потпуно превладава (уз глаголе типа *вдлет, вїдет* и сл. затим уз глаголе кретања), што показује да је инфинитив у овој служби у повлачењу. С друге стране, доследна употреба инфинитива јавља се у свим оним позицијама где је његово чување подржано синтаксичко-семантичким разлозима (уз глаголе *трѐбат* и *вљат/вљат* када се тежи обезличењу информације, у поменути афективним конструкцијама уз глагол *мдћ/мдј* и у негираном футуру где је, као што је показано, реч о односу футурско : волунтативно значење, тј. где замена једне допуне другом уноси разлику у значење конструкције).

III.2. Презент

Као једини глаголски облик којим се у српском језику може исказати садашњост, презент стоји у центру система временских глаголских облика. То место одређено му је не само на основу овога, темпоралног критеријума, већ и тиме што је презент „основно оријентационо време, из чије перспективе посматрамо све што се дешавало, што се дешава и што ће се дешавати у прошлости, садашњости и будућности”. Свака од ових посебних локација временске радње индиректно или директно управља се према моментима говора, јер „централно место у међуодносима свих временских локација заузимају тренуци говора, као што централно место у свим говорним саобраћањима, у говорним комуникацијама, заузима увек говорно лице” (Вуковић 1967: 365).

Као примарни облик за обележавање садашњости, а потом и као јединица подложна временском транспоновању, наступајући у различитим службама као средство обележавања и прошлих и будућних радњи, а тако и оних модалног карактера, презент у систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора има вредност високофреквентне и функционално разнородне јединице.

Наша анализа подразумеваће испитивање синтаксичко-семантичких особина презента у сваком од наведених домена. Утврђивање услова употребе у примарној служби у први план разматрања поставља само схватање појма садашњег времена односно момента

говора, као и функционисање презентских форми посматрано са становишта категорије (не)референцијалности. Секундарна употреба захтева да се најпре утврде језичке ситуације у којима се дешава транспозиција у сферу прошлости или будућности. Наступајући у релативној служби, презент улази у сложену мрежу суодноса са осталим глаголским јединицама. Стога, од посебног значаја јесте – утврдити са којим јединицама се презентске форме удружују на синтаксичком плану и у ширим наративним блоковима при исказивању прошлих радњи, а потом и услове њиховог комбиновања, те дефинисати закључке о њиховој међусобној заменљивости у контексту, које добијамо применом трансформационог критеријума.

Употребљен у својој основној служби, дакле у синтаксичком индикативу, у тутинско-новопазарско-сјеничком говору презент обележава дејства која припадају садашњости, а која, с обзиром на критеријум референцијалности глаголске радње, могу бити референцијалног и нереференцијалног типа⁴⁹.

III.2.1. Презент примарно означава радње које временски припадају моменту говора, односно стварној садашњости, а оне, као такве, не могу бити видски ограничене, те смо у функцији казивања индикативних радњи референцијално конципованих презент бележили само од глагола имперфективног вида.

Примери са оваквим презентским формама лако се препознају јер је у њима присуство истовремености момента глаголске ситуације и тренутка говора увек јасно из самог (изван)језичког контекста. Сходно томе, за маркирање овог типа глаголског значења додатна језичка средства најчешће нису нужна, те је највећи број забележених примера без присутног детерминатора. Употребљава се најчешће у разговору, током саопштења и у питањима⁵⁰:

прѣчѣм ти ја; ја га *не знам*; унѣку једну *ѣмѣм* тѣнаке сѣ мнѣм; *ѣмѣм* четѣри краѣве тѣнаке; ја ти *прѣчѣм* чѣвено; *немам* ѣѣ *ѡ[а]* *ѡтѣдѣм* валѣ ни каѣфу *да поѣѣм* (Бр); кѡ што ти ја *прѣчѣм*; ја *се прѣтѣрѣм*; *ѣмѣм* свѣ и косаѣѣцу, и бал'ѣрку; *ѣмѣм* ваѣлак те *ваѣѣм*, *ѣмѣм* сијаѣицу, грабѣљу, *ѣмѣм* вѣл'е, свѣ, свѣ *ѣмѣм*; ја у Позѣр *не хаѣм* да живѣм; *не мѡгу да рѣкнѣм* нѣје дѡбро; ја ѡде *живѣм*;

⁴⁹ Критеријуми за одређивање категорија индикатив : релатив и референцијалност : нереференцијалност примењују се према Танасић и др. 2005.

⁵⁰ О употреби презента у служби исказивања референцијалних радњи у савременом српском језику в. Танасић и др. 2005: 353–357.

унуце, паураунуце *ймām* (Гло); ја га *ћувām* кō ђћи у главу; *ймām* тa шeћер и тa притисак; *мѡгу* на свѡе нѡге (Де); некѡ вeш *нeрeм*; ја *не мѡгу* бес купатила; тѡ, *чужeм*; *спрeмām* да *купим* стан; такѡ, штa *знām*; ја с виљушкѡм и *не умижeм* (До); ја тѡ дѡбро *знām*; и такѡ свe тѡ, нѡје да *лажeм*; ја *пaнтим*, црква је била *ђе-е гaј* угљанскѡ; ја *ймām* седамдесeт и четѡри гѡдине; ја *постим* (Бо); сѡдове *нeрeм*, имaл'и смо гѡсте; *ймām* трѡје, двa сѡна и шћeрку; а ѡде *ймām* шћeрку; *нe знām* тe држaве, *не умижeм* да *набрѡјим* (Др); неку боранѡју *комишaм*; нѡшта *не рaдим*; ја *сам* сaма; ја *вас не познaјeм*; вaлa ја ни крaву *не држим* (Ду); *не пaнтим* тѡ (За); добар дaн ви *желѡим*; *нe знām*; *не мѡгу* да *свaтим*; вaлa *убијaм* врeме; жѡ ми штѡ *не мѡгу* да понештѡ *свaтим*; *не мѡгу* сaд да свe ти *изјасним* (Бл); ову крaву *чувaм* (Врс); ил'и *сам* ја дѡбра, мѡжда *сам* пуно и ја дѡбра (Гр); ја струју *не плаћaм*; *примaм* нештѡ пeнзијe, *не мѡгу* да *купим* л'ијекѡве, кѡја је сирѡтѡнѡ (С. Ђуп); *пластим* овѡ ѡде мaло; ја *познaем* свaкѡ кѡломeтар, ја *знām* кудa преко Кѡсова да прѡћeш пѡпрeко; *ймām* бунaр ѡде, *ймām* вѡду, бунaр ѡпaсан; нѡјесaм ћeѡ да се жeним и *не кaјeм се*; ја нaјвишe *вeрујeм* у дѡбра чѡвeкa и у прaвду (Нет); *не мѡгу*; *не мѡгу*, ја *нeмaм* снaгe; *не мѡгу* да и *стѡгнeм*, брe; сaмѡ *мѡгу* да *кaжeм* (Не); *не мѡгу*, ја смршaлa, погл'eдни кaкa *сам*, *не мѡгу*; ја *нe знām* штѡ овѡ; ја *ймām* дeсетѡро тѡја кумчaдѡи онѡ штѡ сам га држaлa; ја онѡ, брaте, *вѡл'им* некадaшњe; ја *ймām* млѡго крмaчa дaћу ви вeпра (Лу); нѡгу сам упропaстѡ, *ндeсим* aпaрaт; овa aпaрaт *ндeсим*, слѡмѡ сам нѡгу ту прeт кyћу (Коз); *ймām* дѡстa гѡдѡнa, преко шeсeт (Леч); ту помaло *сијeм* тѡ, овѡ дрyгѡ зал'ивaћeно; шyмe *ймām* јeдно десeтѡну хeктaрa; пa ја ти тѡ и *прѡчaм*; (В. Лок); овѡ штѡ ти ја *прѡчaм*; eвѡ *читaм* нѡвѡне (По); eвѡ рyчaк *спрeмām* (Ке); *не мѡгу* сaт да вaм *покажeм*; ја сам остaрѡ и ѡмaтyфиѡ и *не чужeм*, а штѡ је нaјгорe, *не разумижeм* свaкy рѡјеч, ја *чужeм* тѡн а *не разумижeм* штa кaжe (Из); Јeврем је бѡ прeсeднѡк, ја га *пaнтим*; сaмѡ ја *нe знām*; ја *нe знām* да л' су Корѡта по[д] Црнy Гѡру ил' по[д] Србѡју (Ју); трѡпyт сам овy рyку за гѡдину лѡмѡлa, и *радим*, свe *радим*, и *кѡпам* и *пластим* (Ка); ја *не мѡгу* да га *свeжeм*; ја *не мѡгу* овy крaветѡну да *остaвим*; *нeћу* да ти *прѡдaм*; штѡ имaднeм дaћу ти онакѡ, да ти *прѡдaм нeћу*; штѡ ја *не трљaм* кѡ штѡ сам нeкaт трљaлa (Бал); *не мѡгу* брe, ја *не смижeм* по двѡје, *ймām* притисак; ја ти слaбѡ штѡ и *знām* (Боб); *ймām* двa сѡна, *ймām* и унyку, ѡсамнeс гѡдѡнa напyнилa; *држим* двѡје крaве, мл'ијeкa *ймām*, за сeбe *ймām*; *не купyјeм* мл'ијeкѡ, *не купyјeм* зѡмнѡцу; и кѡкѡшке *држим* (Брћ); разлѡк чeгa тѡ *пѡишeш*? (Бо); тѡ *вeрујeш* твѡју вeру (Др); а тѡ, дѡјeтe, *ђе стaнујeш*?; кaт *рaдѡиш*? *ймaш* утѡбус? с кѡл'имa *идeш*? (Шав); *ймaш* мeрaк; *мѡрeш* да *видѡиш* (Рaј); *вѡл'иш* мaчкe?; је л' *се сeћaш* Бaћa?; штa *заврѡшaвaш* тѡ?; *не смижeш* нeкѡг ни да *устaвѡиш* с кѡл'имa *нe знaш* *ћe* *ћe* да те вѡдѡ (Не); тѡ Мѡмa *знaш* мѡжда (Коз); јeл' *видѡиш* тѡ? (Ју); *мѡжeш* тѡ да *ндeш*; *мѡслѡиш* да мѡш успeт? (Бал); мeнe тѡ *не ѡдгѡвaрa*; нeгa нѡшта га *не бѡлѡи*; она бѡљe *знa* нѡ некa *нe знaм* кaкѡ; овѡ су ми ѡдѡјeљeни, овa нѡје; *нeмa* кѡ да и *чувa* (Бр); *сeдѡи* ми по крeвeтy; ѡде *ймa* дeвeстѡ дѡмѡвa овa мeснa нaшa кaнцeлaријa; мaло *се рaдѡи*; *нeмa* кѡ да *рaдѡи*; нeгѡ мeнe *се не свѡићa* штѡ су се рeпyбл'икe рaздвѡйл'e, тe гѡрe *жѡви* свaкѡ (Гло); ѡнa ѡбол'eлa, *не мѡрe* да *мyзe* крaву (Де); јeднѡстaвнѡ *не мѡжe* да је *трѡпи*

пā тō; тō што *прīмā*, свѣ *дāјѣ* у бāнку; *идѣ* преко бāнкѣ; а *їмā* купāтило тў; *прīчā*; дōл'е тā бāбa јōј *жївї*; она *не мōже* ни *да рāдї* кад *не вїдї*; *нѣмā* кō да ми поōрѣ (До); тў *їмā* Јāнко, Јāнко *је сāt* понāјстариї; овї млади *не їнтересујѣ* овѣ стārѣ *да нїтā* о прōшлости; *рāдї* у Нѣмачкў; овō Рамазāн а нїко *не постї* (Бо); *їмā* вōда, *їмā* нāмештāј, свѣ жївō, вѣш машинѣ, перāћѣ машинѣ за сўћѣ; *нѣмā* тў пробл'ѣма, тў свѣ *идѣ* како трѣбā; свāкї свōју вѣру *вѣрујѣ*; ни *нѣ знā* кāко је у инострāнство; ѓдмā *идѣ* (Др); тў ми једна унўка, *рāдї* пā је на ѓдмор; мōј један сїн *рāдї* у Тутїн, Сенāt му *е їме* (Дуј); бōга ми нѣкāко *се жївї*; штā кāко *бївā*; слāб напрѣдак *їмā*; дāнас и овā мўшкā дѣца и ѓна, свāкō *се прāвї* да вїшѣ *знā* нō мї стārї; тō ме мāло *утешāвā*; тō *се зовѣ* вїтар код нās (Бл); *їмā* некијā мāчāкā тўнекāне, омāцїла се некā мāца тў (Трн); *смѣтā* ми кāфа; његōва мāјка тў *седї* сāма; *нѣмā* нїко *да* ти *дѓћѣ*, *да* ти врāта *отвōрї* (Шав); *чўва* ѓвце дōл'е, нѣ знāм да л' је отїшла; тō сāмо у Србїји се нāрод *стїдї* што рāди; тō сāмо у Србїји *їмā*, вишѣ нїгде тō *нѣмā* (Бу); и *не мōже да се рāдї*; *нѣмā* држāва пāрā (Врс); овā јōј ћѣрка *учї* за дōктōрку (Гр); по Пѓжеги *їмā* нāјмањѣ стō крѣчāнā запāленијā; нїко ти *се* ни *не стārā* о тōмѣ (Рај); *трѣбā* пōла сāхата ко нѣ вїшѣ; *плāћā* ми валā један ўнук струју; а струју тў ўнук ми *плāћā*; ѓн *рāдї* (С. Ћуп); учїтель *не смїјѣ* дїјете *да тāкнѣ*; *їмā* гōре навр Бārā зовѣ се *Цāрина* (Нет); ѣ, вāша ћѣрка, она је црнчица, ѓна *се не л'їчї* на вās; ўнук, ѓн *рāдї* нешто тўнāке у обўћарскōј рāдњи; по овомѣ нѓвōме ни јѣдно књїжицу *не мōже да извāдї*; Мїса *не мōре да постїгнѣ*; *нѣмā* двā мїнўта тў, тў ѓдмā иза нās; са нāма *се тў гранїчї*; и ѓна ти такō тō *пāтї* и *јāдї* за нāма свїјем тў; Мāца што *рāдї* код прївātника и њѣзїн мўш;мнōго бōлѣ *жївї*; а нāрот кўка (Не); *нѣмā* тогā нїшта, нїт *їмā* нārōда, нїт *їмā* чōбāнā, и нешто *нѣће* јѣдно с дрўгїм (Ју); нїшта бōга ми *нѣмā*; дōл'е испод нās свѣ ни *је* под л'ивāдōм; ѓн *жївї* у граду, у пол'ицāјскў згрāду добїо стāн испот стāницѣ ѓнде и тў *жївї* (Коз); Рāјко тў *жївї*, на брдо, *е тў је* његōва кўћā; ѓн *жївї* тў са женōм, а са прāvōм женōм ѓн је жївѣо у Фрāнцускў, са првōм женōм; Светлāна *се зовѣ*; *рāдї* тў; *не дā* им мāма *да се мāзѣ* (Леч);*їмā* растōвинѣ ѣво гōре по ономѣ брду (В. Лок); свѣ тō *прїпāдā* Ѐзбїцāма; *не дā се* нāма; гōре је ѓдојевїћѣ, Лопїњѣ, Вўчїā Лѓква, слāбо и *їмā* гōре нārōда; рѣтко којā *їмā* да *не вѓзї* (Из); *врѣме* донѓсї, тō *вāкат* донѓсї; за врѣме Тїта нїје мōрō нїкō да идѣ, ако ћѣ нѣко рѣј, нїје му рѣāлно, *лāжѣ* знāчї, да ти отвōрено кāжѣм, *лāжѣ*; у Србїју *їмā* дѓбријā лўдї, ко ћѣ гōј рѣј да *нѣмā* дѓбријā, ѓн *грѣшї* дебѣло, *їмā* дѓбријā лўдї у Србїју, поштѣнијā, рāднїх, *їмā*; *їмā* у Крушево вāшар, *їмā* на Ћурћевдāн бл'їзо Пазāра; Пазār *нѣмā* Пѣштѣр (Ју); гōтово *је* са сѣлом; *помāгā* ме крвāво, а нѣ би мōгла, нїје вāјда (Ка); онā Јўсуф ѓнде што *продāјѣ* кāфу ѓнде на ћѓше?; тō ми је човѣкѓв тѣткић, ѓнде ѓн више бѓлнїцā *жївї*; *рāдї* ал'и прївātник га прѣузео; овā чѓвек некѣ јāде *не мōре* ни ѓн нїкут; ѣно кāко *јѣдѣ* кўче; *рāдї* л ви онā рāдница?; колїко *їмā* што преседāвајў у комїсију?; она *їмā* *да пāсѣ*, убїо је бѓк, ал кад је бāксус (Бал); такѓ је дѓбра, знавана и кўтња, *пѓштујѣ* овѣ мōје тогā ми брāта; ѓн *је* бѓн стāлно; кāко га *гл'ѣдā* и пѓштујѣ (Боб); *їмā* тāмо јѓш; нѣко *їмā* овїјā прлўшїнā, тō *нѣће* гōре *да родї* нїшта (Бот); мї у Србїју дѓбро *жївїмо*,

слободѣ *ймāмо* дѣбро (Гло); *не задржāvāмо се* по млѣго; *не мѣремо*; *нѣмāмо* нѣшта, *купѹјѣмо* смѣк, *купѹјѣмо* свѣ (Де); *ймāмо* мѣ мапу (Бо); мѣ *комишијāмо* с Брњичāнимā оѣде; мѣ *мѣрāмо* оѣде *да сарађѹјѣмо*; ал'и углавнѣ *слāжѣмо се* дѣста (Др); *нѣмāмо* мѣ нāшу шѹму; *ймāмо* углѣа (За); *не дāмо* хи по сѣбāмā (Трн); *крѣшѣмо* лѣзу око кѹћѣ; *не смѣјѣмо* млѣго ни *да нѣјѣмо* (Шав); *гл'ѣдāмо* с прѣзѣра како пāдā кѣша и такѣ тѣ (Бу); *борѣмѣ се* за жѣвѣт (Врс); *ймāмо* вѣду унѹтра, *ймāмо* свѣју вѣду, *ймāмо* пред врāтā овāкѣ да пѣрѣш рѹке (Гр); *чѣстѣмо* овѣ плѣтѣве (Рај); вѣду *не плāћāмо* (С. Ћуп); крāве, трѣ крāвице *држѣмо*, *не мѣремо да држѣмо* нѣшта вѣшѣ; слāва ни је Свѣтѣ Ил'ѣјā, свѣјā оѣде овѣ нāше сѣло, свѣ *слāвѣмо* слāву (Не); мѣ *слāвѣмо* слāву Мрāтѣндāн; *ймāмо* тѹ водѣницѹ (Коз); *ймāмо* пил'ѣће тѣвнѣ (В. Лок); *ймāмо* трѣ ѣкѣра (Ју); бāш тол'ѣкѣ имāнā ни *нѣмāмо*, свѣ се тѣ издијѣл'ѣло (Бот); а бѣга ми вѣшѣ *не мѣремо* ни *да рāдѣмо* (Брђ); хāјрāт *знāте* штā је? (Бо); *нѣ знāте* вѣ штā е мѹка, *нѣ знāте*, *нѣ знāте* (Др); одāкл'ѣ *долāзѣте?* (За); тѹ *не мѣрāте* ни *да стāнѣте*; *вѣл'ѣте* л' вѣшѣ у хлāт ил'и на сѹнце?; (Рај); а вѣ, кāко прѣзимѣ *нѣсѣте?* (Лу); је л' *нѹшѣте* да донѣсѣм цигāре? (В. Лок); вѣ *знāте* кāко се жѣвѣло; *гл'ѣдāте* вѣ? (Ју); а вѣ у којѣ мѣсто *жѣвѣте?* (Ка); *познāјѣте* л'? (Бал); кāку кāфу *нѣјѣте?* (Брђ); они мѣне *нѣтāјѹ* (Бр); онѣ ѣвѣли тāнкѣ ми *се гѹжвāјѹ*; *болѣ* ме кѣсти, нѣге (Гло); нѣге ме дѣста *хāбѹ*; ѣни *жѣвѹ* у Лѹксембѹрк, они тāмо *предѹзимāвāјѹ* кѹћѣ кот прѣвѣтнѣкā и *грāдѹ* и *зарāђѹјѹ* тѣ пāре, кāко хи *зарāђѹјѹ* кѣ знā (Де); *нѣће да се жѣнѹ*, *нѣће да се удāјѹ*, *нѣће*; *нѣће да се жѣнѣ*; знāш кāко *хѣће*; *трчѹ* свѣ (Др); *рāдѹ* овѣ прѣфāтно кѹћѣ што *грāдѹ*; ѣни *држѹ* вѣл'кѹ стѣку (Дуј); и ѣни слāбо нешто *ймāјѹ* напрѣдāк (Бл); и она *крѹжѹ* (Трн); овѣ рāднѣци око кѹћѣ *прāвѹ* (Бу); тѣ ѣни *обѣћāвāјѹ* пā нѣмā (Врс); ѣне ми *рāдѣ* и снāе и сѣнови; л'ѣпо ме снāе *слѹшāјѹ*, дѣбро (Гр); *не дѣрāјѹ*; овѣ гѣспоѣе тѹ нешто крѣнѹл'е пā *нѣтāјѹ* за нāјстарѣјѣг чѣвѣка на Рѣгѣзну; ѣни *се* ни *нѣ знāјѹ*; ѣни *знāјѹ*, *бāвѹ се* са тѣјѣм; *не грāдѹ се* кѹћѣ; овѣ *се стāрāјѹ* кѣ је на влāс (Рај); они *не бāвѹ се* с тѣм; мѹфтāч *нѣјѣсу*, дѹжни *нѣјѣсу* нѣкѣм (С. Ћуп); свā су ми дѣца сā мнѣм дѣбро (Нет); нѣге ме дѣл'е *слѹжѹ* а крѣста и стамāк нѣ; сāде, што *вѣчѹ* овѣ; код нāс мусл'имāни *су* са дѣлнѣ стрāнѣ тѹ; бѣгат посāо *имāѹ*, кѹћѹ *имāѹ*, дѣцу, свѣ, свѣ *имāѹ* и онѣ за на мѣре онѣ брѣдѣће; тол'ѣкѣ ме свā дѣца *вѣлѹ*, тѣ је интересāтно; *идѹ* с кѣл'имā, с камѣнѣмā, *идѹ* дѣл'е за Кѣсовѣ; *ймāјѹ* дѣл'е вѣл'икѹ кѹћѹ под кирѣју *дāјѹ* (Не); мѣне овѣ обадѣвѣјѣца *жѣвѣ* у грāду (Коз); дѣбре, овāкѣ понāшāнѣ, *слѹшāјѹ* ме и свѣ дѣбро, ал'и дѣцу *нѣмāјѹ* и нѣкат нѣјѣсам у жѣвѣту ни заплāкāла нѣти им рѣкла штā; ѣни *жѣвѣ* са снāхѣм, од унѣка снāха им је тѹ (Лѣч); тā ми је брāт ѹмрѣ, сѣнови му дѣл'е по Пазāру, кот Обѹћѣ *жѣвѣ*, *рāдѹ* кот крѣјāчā, нѣће по ѣпшѣтѣнѣ такѣ (В. Лок); тѹ мусл'имāни *жѣвѣ*; ѣно ти Јѣва, на прѣмер, у Јѣву ѣмā дѣвѣје сāмо што *жѣвѣ* тāмо; оѣде код нāс скѣро свѣ жѣне *вѣзѣ*; *ймāјѹ* дѣвѣје прѣче, јѣдни *кāжѹ* овāкѣ, јѣдни *кāжѹ* онāкѣ; снāе *не вѣлѹ да* га *слѹшāјѹ* (Из); *не донѣсѹ* лѹди нѣ вāкат; *знāјѹ* лѹди брѣј; овѣ Хѣћāни ис Крѹшевā *кāжѹ* да су ис Крѹшѣвѣца, тѣ *твѣрдѹ* лѹди; *не дāјѹ* (Ју); млāдѣ *нѣће да рāдѣ*, стāрѣ јѣш *се борѣ* помāло; *не мѣрѹ да* га *прѣдāднѹ* (Ка); *прѣзвѣдѣ*, *стрѹжѹ*

онāј кāmēн, спōменике, и такō понēшто; нēмā о[д] тōгā нйшта, болу рӯке, болу лēђа, болу нōге у колēна (Бал); они на сēло *жйвѳ*, они *радѳ* (Брђ); *држē* ѓвце, имāње (Леч).

Иако на семантичком плану није нужен, будући да се темпоралност лако препознаје из комуникативног контекста, неретко се уз глаголску лексему употребљава и детерминатор (у виду прилога или падежне конструкције) који указује на, из перспективе садашњег времена, актуелност глаголом означене радње. Притом, језичко средство у служби детерминатора увек реферише на време које се поклапа са моментом говора, што упућује на симултаност глаголом и посебном одредбом именованог временског одсека:

јā сād *нēм* штā *да продāēm* да би тй мōгла д[а] извѳчēш пāру (Бал); сāt *ймām* двйје кокѳшке (Дуј); сād, *не мōгу да се сāгнēm*, *не мōгу да се опєрēm* (Ос); сāt *прйчām* нēзи (Не); јā сāt *ймām* мл'йн на струју, набāвио сам и триѳр и свē ймām, свē сам тō набāвио (Коз); сāt у Тутйн *идēm* помāло; јā сāt *не радйм* нйшта (Бр); тй сāt *нē мош да рāзл'йкујеш* грацкѳ и сѳоскѳ кѳћу (Др); сāt *нē мош вйдет* да је пōсијāто двāес кйлā пшеницē у нēчијѳ нйву, кукурус йстō такō, нйко (Рај); сād *се* без табл'ētā *не мōже*; ймām л'йјепе чергйце, *нēће* и ни јѳдно сāt; сāt сāмо двāдес овāцā *ймā* (Гло); сād *је* зāкон такāф (Нет); и дан-данас имам те чаршафе (Вру); затō сāt *се идē* на тō да се пчелārство развйјā; отсел'йо нāрот, сād *нēмā* петнēs кѳћā (Ју); слāпшē *је сāt*; сād *ѳна не мōре* јѳдну фйрму јāчѳ *да покрēнē*, постāла је мālā; сād нѳкō *вйчē* дѳдови, нѳко харчал'йје; вйтар *се дāе сād* за овā рамазāнскй Бāјрам (Боб); Дрāгица млōго нєрвѳзна и сād *не мōже* тā бѳл вишē *да претѳра*, те од брāта, те од мājкē, те сād од ѳца; пā сād *пāтй* зā мнѳм (Ос); нēмā вālā, сāt пѳнзију *не мōре* слāбо ко ни *да дочēкā*, брāте мил'й (Це); сād *градй* му кѳћу у Трнāву (Трн); ѳна сāt дѳље *ужйвā* (До); мй смо лāнй прије āвгуста свē завршйл'и, а сād *не мōжемо да завршймо* (Ка); *прāвймо сāt* и силāжу йстō *прāвймо* и от грашка и от сйјена дѳтел'инē (За); сād и *не пйтајѳ* родйтеле (Бо); сāдек *сечѳ* (Др); сād *не дāјѳ* ти у кѳћу прљāv *да ул'єгнеш* (Др); сāt *зйдајѳ* му тѳ кѳћу (Трн); а сād *не дāдѳ* ти овā дѳца (Лу); сāt кѳла свй ймајѳ; сād *нал'етāвајѳ* тē (Ју); оселāвāl'и пā *се сāt* *врāћѳ* (Брђ); *нйјесам* бōна, ал' дāнас *не мōгу да устāнēm* (По); дāнас *седй* код мēне, *нйје* јѳј мājка тѳ (Ле); дāнас ни кāплē *нēмā* (На); дāнас нам *нēмā* водē (Ке); дāнас нйшта *не радймо* (Ле); кō овѳ што *вечерāс* мй *прйчāмо* (Ко); *трѳнѳтно* *не радй* нйђе (Мел); и дāн-дāнас хи *чѳвāм* (Вру); и дāн-дāнас некй бѳнāри зѳвѳ се *Грчкй бѳнāри* (Бољ); овйјā дāнā *пѳхā* вѳтар (На); у овѳ врйјеме *не мōжеш* ни *да нāћеш* (По); у овѳ овакѳ врйјеме *је* тѳшко зарāдит (На).

У синтаксичкѳј фyнкцији детерминатора најчешће је бележен прилог *сād*, са вредношћу језичког средства које радње, односно ситуације које важе за садашње време диференцира од оних актуелних у сфери прошлости. Исту службу врше и други прилози

(*дãнас, јутрõс, нõнас* и сл.), као и падежне конструкције (*овијã дãнã, у овõ вријеме* и сл.), којима се ближе одређује време у којем се одвија глаголска радња.

У свим до сада изложеним примерима глаголска радња симултана је са временом исказаним одредбама.

Ређе су бележене ситуације у којима је присутан антериорни, односно постериорни тип актуелне радње у односу на оријентационо језичко средство:

ёво *рãдймо* нёшто пред овõ кйшу (Бр); *рãдујемо се* пред Бãјрам (Ђер);

од тãт се зовё Цãрева рãван, а лъуди нё знајӯ него кажё дошõ цãр са вõјскõм óде и шãторима те се насел'йл'и (Нет); од оногã дãнã она *шутй* (По); *не збõри* сã мнõм пõсл'ё оногã (Ков); пõсл'ё онё сущё нйшта *не успёвã* (С. До).

Одредбе употребљене уз глаголске лексеме означену радњу могу и временски квантификовати (у овој служби бележени су инструментал без предлога, те генитив и акузатив са обавезним детерминатором). Притом, границе радње могу се поставити само у прошлости, али не и са десне стране временске осе, имајући у виду њихову актуелност у моменту говора и евентуално протезање и у сферу будућности⁵¹

цйо жйвот јã нёгã *трпйм* (Ту); цйо жйвот ме *мãтретйрã* (Ле); цйјелу зйму је, ёво, код мёне (Ту); цйјел'ё зймё мй дрвã *нёмãмо* (Ту); цйјело л'ёто, ёво, што *се борймо* са кйшõм (Баг); ёво дугõ лёто мй *нёмãмо* водё (Гл); мõјã Мйлка дãнас цёо дãн рãдй (Шав); цйо дãн што размйшльãм кãко се зовё (Ле); ёво цйо дãн овõ *комйшãм* (Ми); цйо дãн седй (Па); шёс месёцй смо мй под снёгом (Др); педесёт гõдйнã јã *држйм* тӯ рãсу крãвã, свё тёлãт, потõмци (Трн); петнãес гõдйнã *не долãзй* (Жи); дёсет гõдйнã кã *нёмãмо* аутõбус (Ка); двйје пўне гõдине *не долãзй* (Ос); ймã једно двйје гõдине како *жйвӯ* óде (Че); ёво трй сãхãтã како седймо (Ту); ймã једно сãхãтã како *смо* óде (Кл); дãнймã *не долãзй* (Жи); тõ *не дйрã* гõдинãмã нйко (Рај).

Дакле, у питању су из перспективе садашњег момента актуелне радње: исказ ёво цйо дãн овõ *комйшãм* (Ми) информатор изговара у тренутку док исту радњу обавља, планирајући наставак њеног вршења бар за извесно време. Да је уместо презентã употребљен којй други

⁵¹ Омеђеност радње карактерише и презент у релативној служби, на шта указује Ј. Вуковић (Вуковић 1967: 218–223).

облик, временска пројекција била би промењена. Претерити попут аориста и перфекта јасно би указивали на моменат прекида вршења у једном тренутку у садашњем времену.

III.2.2. Као и референцијалне и нереференцијалне презентске радње, којима се упућује на виšekратност у вршењу глаголом означених дејстава, могу се препознати на основу ширег контекста:

гл'ѐдѧм по Пазáру прáвѹ љѹди сол'итере по сѐдам-џсам спрáтѡвѧ (Ју); ал' ја џпет *допѹстѧм* њѧма (Бр); *налáзѧм* по педесѣт тѡвѧрѧ пшеницѣ; а ја код њѧ нѧшта *не узѧмѧм* (Гло); ја сам мѧкѡ свѹ стѡку, л'ивѧде *продѧѧм* дрѹгѡме (Трн); ја свѣ *грѡѧм* овѹ дѣцу (Шав); *тѣрѧм* и на пѧшу тѧмо (Лу); *читѧм* у нѡвине, тѧмо у Врѧње тѧ крајеве се тѧјем бѧвѣ тѧјем врѧчањем (Из); ја тѡ *дѧем* д[а] [j]ѣдѣ (Бал); *рѧђѧ* овѡ (Бо); овѡ се зовѣ Врѹјчанскѡ јѣзеро овѡ нити *извѧрѣ*, нити *увѧрѣ* (Др); тѡ *се хрѧнѧ* стѡка (За); тѡ кѡл'ко долáзѧ, дѣсет тѡнѧ, тѡ *се продѧѣ*; на смѣну *рѧдѧ се*, нѣко *допрѣмѧ* дрѡва, кѧмѣн, нѣко *ложѧ тѹ*, *печѣ*, нѣко пѡсл'ѣн кá[д] се тѡ испѣчѣ, *вѧдѧ се*, *товѧрѧ се* у трѧктор, кáмиѡне, *мѧчѣ се* одáтл'ѣ, ада тѡ е посѡ не пѧтѧ (Ос); тѹ аутѡбус *долáзѧ* (Не); нѣ, нѣ, тѹ *се не озѹвѧ* (Леч); *прѣскѧ се* вѡђе, *прѣскѧ се*, пшенице *се не сѧјѹ*; стѧрѧ су рѣкл'и овѧкѡ, стѧрѧ су рѣкл'и онѧкѡ, тѧчно *излáзѧ* (Ју); *идѣ* сѧд по дрѡвѧма, *тѣрѧ* дрѡва на кáмиѡн; а јѣдан сѧн што ми је тѧмо у Прѧвор, тѧ *узѧма* (Ка); мѧ *сечѣмо* трѧ бѧдѧкѧ ѡде, нѣгде *сечѹ* двѧ, нѣгде јѣдан (Ју); *прѧвѧмо* сѧр, *прѧвѧмо* крѧвљѧ сѧр па у кáнте *турѧмо* за зѧму (Гло); *обилáзѧмо се* (Гу); *купѹемо* дрѡва, нѣко *догѡнѧ*, *идѣмо* и с трѧкторима (Др); мѧснѧ *јѣдѣмо* и такѡ (Леч); и на свѧдбе *се зовѣмо* (Бáг); ѣто овѧкѡ *пренѡси* по двѡје, по трѡје, по јѣдно, пѧмѣтан је, да га бѡк чѹјѣ (Бал); демек за дѹшу мрѣтвијем, за здрѧвље жѧвијем, за тѡ *се дѧјел'ѧ* курбѧн (Бѡб); тѧмо *се борѧвѧ* петнѧес дѧнѧ (Бѡт); бѧш некѣ бѡлѡве да ѧмѧм, нѣмѧм, ал' и такѡ ми некѧ тегѡба *наилáзѧ*, да глѧвѹ рѧзбијем; свѧјес ми *мрѣчѧ*, и некѧ ме тмѹша *удѧрѧ*, најђѣ ми такѡ (Брђ); сѧмо *долáзѹ*, *узѧмљѹ* врнѧку, сѧр, свѣ (Гло); ѡде *пѧдѧјѹ* снѣгови (Др); држѹ стѡку вѣл'кѹ, *продѧјѹ* смѡк (Трн); ада мѧ ѧмѧмо тѡ, дѣца свѣ *донѡсѹ*; пѧ *долáзѹ*, овѧ ми од сѧна, ѡнѧ је тѹ у Пазáру, ѡнѧ рѧдѧ пѧ богами рѣђѣ (Шав); *идѹ бѣрѹ*, нѣко *бѣрѣ* кáжѣ пѧ *јѣдѹ*, тѡ *прѣжѣ*, кáжѹ да је здрѧво, *испрѣжѣ* и *јѣдѹ* (Гр); пѧ тѡ и тѧ знѧш, тѡ *прѧчѧјѹ* и преко рѧдиѧ и преко тел'евѧзѧјѣ; онѧкѡ гѡтѡво га посл'ѣ скѹплѣ *продѧјѹ*; тѡ ми *тѣпѧѹ*, тѡ ми *донѡсѹ*, тѡ ме *слѹшѧѹ* (Ос); ја нѣ знѧм тѹ сѧт кѧкав је пѹт, ал' и ѧдѹ (Не); овѧ млáдѧ *ѧдѹ*, ѡни *зовѹ* на свѧдбе, а нѧјесу нѧјприје звѧл'и, ни мѧ ѧѧ; свѣ по смѣнѧм *ѧдѹ* и *држѣ* тѹ стѡку, телѧт *дојѣ* крѧве (Лу); онѧ тврѧдѧ *продѧјѹ* (Леч); *долáзѣ*, *пролáзѣ* тудѧје, *тѣрѧјѹ* дрѡва, и тѧмо и одѧвдѣ за Пазѧр; ѣво им л'ѣтно ѡдек, тѹ *излáзѹ*, л'ѣтно ѧе *пролáзѹ*; на крстѧч ѡне *идѹ* на рѣдѡве; *продѧјѹ* по ѡсам, дѣсет ѣурѧ, нѣ знѧм кѡл'ко се крѣђѣ (В. Лок); млáдѧ *одлáзѣ*, стѧрѧ *умѧрѹ*, нѣмѧ; *узѧмѧјѹ* и дѣца (Ка); углѧвнѡ, *остѧвѧјѹ* тѡ, *остѧвѧјѹ*, мѧсѡвно *бежѣ*, за Крѧгујѣвац, Крѧљѣво, тѡ је мѧсѡвно одѧвдѣ отѧшло (Бáг); *догѧнѧјѹ* одоздѡ, *швѣрѣцѹјѹ* тѹ рѡбу, *сналáзѣ се* љѹди (Бáг); тѹ *се окѹпѧјѹ* и млáдѧ и стѧрѧ, *трѧжѹ* девѡјке, девѡјке мѡмке, *ѧгрѧјѹ* свѧ зѣдно, вишѣ нѣмѧ кѧ рѧнѧјѣ што је бѧло да се нѣ

знају (Брђ); поред воденице шѣјтани и у воденицу шѣјтани *се приказују* (Боб); прѡдѡл'и зѣмљу пѡ долѡзѣ из града (Брђ).

Чешће него код референцијално конципованих, за одређивање нереференцијалних радњи употребљавају се и посебна језичка средства у функцији детерминатора нереференцијалности, и то:

а) када се жели указати на карактер понављања дате радње у смислу учесталости / редовности вршења детерминаторима типа *(по)некад, често, редовно, никад* и сл.:

некат *гл'ѣдѡм* тѡ стѡкѣ, некат јѡк и такѡ тѡ (Бр); понѣкат нам *нестѡдѡ* вѡда (Це); знѡш кѡко је л'ѣпа, л'ѣти тѡпла, дѣца *иду* тѡмо *да се кунѡју* понѣкат (Коз); *долѡзи* понѣкат мрѣжа, понѣкат *нестѡјѣ* ал'и већинѡм ѡмѡ (В. Лок); и *радѡ* с дрвима помѡло, држѡ некѣ раднике; штѡ ћеш, ту, дѡкѡн, помѡло *идѣмо* по шуми, по дрвѡ и дѣца (В. Лок); ону краветѡну, дојѡ ми тѣле, пѡ је помѡло *мѡзѣм* (Бал); из Гѡшева ти слабо ѡде и *долѡзи* (Бољ); слабо *долѡзѣ* (Ка); мѡш ми *радѡ* дол'е у стовѡриште кот Дѡцићѡ с врѣмена на врѣме (Ка); код нѡс ти већинѡм *доселѡва* ис Црнѣ Горѣ (Бу); пѡно *пѡт* *зовѣ* на тел'ѣфѡн онѡ (Шав); она стѡлно *идѣ* код л'ѣкара (До); стѡлно *се јѡвљѡ* (Ос); ѡвѣк *се* нѣко нешто *бѡвѡ*, ил'и *чѡвѡ* ѡвце ил'и говѣда, ил'и овѡ ил'и онѡ (До); ал'и ѡвијѣк им понѣшто *недостѡјѣ* (В. Лок) ѡвѣк овѡкѡ *постѡјѡвѡ* (Др); долѡзи и ѡвѣк *пѡтѡ* кѡко је бѡба (Шав); ѡмѡ нѣђе рѡпа, бѡга ми, ал' мѡре да се идѣ, шѡрок пѡт, вѡзила *пролѡзу* јзедна (Ка); јѡ и *пѡјѣм* свакичас (Гло); свакичас долѡзи (По); редовно не *обилѡзу* (Ке); мил'иција *долѡзи* тѡ нѡн-стѡп (В. Лок); ѣво јѡ никако не *одустѡјѣм* да плаћѡмо струју (Не); ѡн ми никад не *брѡни* (Ка);

б) прилози којѡ сужавају временски опсег у оквиру кога се нереференцијалне радње понављају (*дѡнас, сѡд, лѣти, зѡми* и сл.):

дѡнас нѡко нѡкѡг не *позѡвѡ* на слѡве (Че); сѡд нас *обилѡзѣ* и ѡне (Ту); сѡт *иду* на оперѡције у Пазѡр (Ке); л'ѣти *радѡмо*, зѡми *одмѡрѡмо* (На); унѡчѡд, овогѡ синѡвца, понѡћи *иду* (Шав);

в) када се временски интервал вршења нереференцијалне радње настоји додатно прецизирати употребом именичких детерминатора (слободни инструментал, падежне конструкције са предлозима, конструкције са предлозима и/или обавезним детерминатором):

пѣтком *идѣмо* на цѡму (Ков); ѡбично недѣљѡм *долѡзу* (Ост); вѡкендом *навратѣ* (Коз); вѡкендом *излѡзѡмо* гѡре (Ко); крајѣм *ѡвгуста* и почѣтком *септѣмбра* *долазу* (Ту); мѡ дол'е *нѣмѡмо* ѡзлас тѡј стѡки преко л'ѣта (Бр); уочи Божѡћѡ *догѡнѡмо* бѡдњаке из тијѡ нѡшијѡ шума (Врс); л'ѡл'е

уочи Петрòвлана *nāl'imo* (Св); *ймā* вāшārā свākē субòтē (Ју); *свè ймā да се спрēmā за Бájрам* (Боб); свākй дан *вiчē* оће дe у Тутин да жiвi а кò да прiмi њу у Тутин, брe (До); ни о слāvи *нiко се не озуvā* (Не); по дању и по нòћи *тò се не спāvā*, мòј брāте, тò су патрòни о[д] тогā (Рај); у глұхò дòба се не идē (Боб).

Двострука временска детерминација присутна је у примерима: субòтòм у дeсeт и недeљòм *посл'ē прекажују* (Де); пeтком ўвечē идeмо на цуму (Кл); ўвечē у пòла нòћи се појављују (С. До); ўвечē у пòла нòћи се преказују (Ке).

И уз неререференцијално конциповане радње могу се наћи одредбе које их временски омеђују: чeкāш по трi мeсeца, по пeт мeсeци да се смiлујe да ти дадe некy пāру (Рај); јāvļā се по двā мeсeца, пā га посл'ē нeмā (Ту).

Постериорност неререференцијалне глаголске радње у односу на време исказано одредбом илуструју примерими типа: òде о[д] септeмбра *nāđā* снiјeг (Др); од јутра *nòчiњē* да се *јāvļā* (Го); од рāнē зòрē *не прeстājē* да *зановiјетā* (По); пòсл'ē дeвeт *не идy* нiјe (Па); по Ђурђевдану *òн òбично долāзи* (Ту); *пшeнiца се сiјē* по Михòљдану (Св). Антериорност је садржана у примерима: *окұпļāмо се* уочи субòтē (Ту); *виђāмо се* пред шкòлу, дeца кат трeбā да пòђy (Ос); *нeстājē* тò пред прòл'eће (Са).

У тутинско-нонопазарско-сјеничком говору неререференцијалност се осим глаголима имперфективног може исказати и глаголима перфективног вида. Притом, услови обележавања неререференцијалних радњи свршеним глаголима исти су као претходно наведени који важе за несвршене глаголе. Тако су бележени:

а) примери контекстуално детерминисаних неререференцијалних радњи од перфективних глагола:

свè продām кот кyћē; *зарāдим* вeл'икy пāру за смòк, да знāш кāку пāру *зарāдiм* (Ка); *јā* тe што су гyтлāвe *јā исeцкāм* и *стāviм* у замрзивāч (Бал); *јā* ти кāжeм, *покұпiм* и смòк (Брђ); *јā* њeму *повeдeм* лyдe кат трeбā за спòрт, òн мeнe кат трeбā нeшто да пiшe (Нет); пā eто ти сāt дòкòн, не рāдiм нiшта пā *довeдeм* крāву (Рај); *очiстiм* имāње мāло, да не рāстe трн (В. Лок); *јā свè рeкнeм* блāго њòзи кад нiјe жiвā (Лу); *ймāм* жiтa да умeљeм, *јā умeљeм* тy за свiњe, за сeбe мaло *умeљeм* на бeлò (Коз); тeлāдi *ймāм* двòјe, пā *нyстiм* хи (Леч); *ужел'иш се* за онā кāмeн iје си седeо, ал'i цāбa òбавeзe, свòјa кyћa, не мòжe да се стiгнe (Брђ); *тy се окұпi* око iетiри мил'иòнa и[з] свiх држāвā на земāлскy кyглy (Бот); *дeсi* се да *пāдне* снiјeк по мeтар, по трi мeтра (Др); овe трāвe мāло

неко *покѡси*, неко *не покѡси*, шта ће му тѡ; *дѡдѡ* ти стѡ и педесѡт и двѡста ѡурѡ (Рај); ѡн ми нѡкат *не ѡзмѡ* дѡнар (Нет); пѡ некад *забол’и* тѡ стамѡк, отишл’и овѡ кѡкови; такѡ тѡ, *донѡсѡ*, *остѡнѡ* тѡ ѡубре, *остѡнѡ* мл’ѡјека, ѡмѡм и л’ѡти и зѡми (Ос); држѡмо четѡри крѡве, овѡ ми сѡн *однѡсѡ* мл’ѡјеко те *растѡри* дѡл’е у Пазѡр, пѡсл’ѡ *ѡде* те рѡдѡ дѡл’е ко шњѡдера; мѡснѡ јединѡца четѡри зѡрес двѡ, ал’ тѡ нѡ мош са ѡѡм да изѡђѡш нѡ крѡј, ѡн ти *ѡзмѡ* пѡ ти *напѡше* мѡњѡ мѡснѡ јединѡцу и тѡ ѡмѡш мѡњѡ прѡсек пѡрѡ (Нет); положѡонѡк ѡмѡ и сѡт, *дѡђѡ* положѡонѡк прет кѡђу, по јѡдна са кукурѡзом, у сѡто, у решѡто *понѡсѡ*. И ѡн: „Дѡбро јѡтро, срѡтањ Бѡжић”. „Дѡбро ти бѡг дѡ.” *Ул’ѡгнѡ*, *ѡзмѡ* онѡ чепѡнице, што је онѡ искрѡђено и онѡ прислѡђено уза зѡд и *ѡзмѡ* и гржѡ у шпѡрет: „Овол’ѡкѡ здрављѡ, овол’ѡкѡ бериђѡта, овол’ѡкѡ овѡцѡ, овол’ѡкѡ кѡзѡ” (Лу); она *изѡђѡ* ис тѡ трѡкѡ, јѡдан дѡо *се одвѡјѡ*, *скѡпѡ се* овакѡ на дрѡво, нѡђе на некѡ грѡну, ѡна такѡ тѡ *формѡрѡ* тѡ трѡмку; *заслѡдѡ* мл’ѡком и пѡвѡ тѡмо некѡ бѡјке мѡло; *понѡрскѡ* тѡмо са мл’ѡком, тѡ *умирѡше*; јѡ сѡд дошѡ, ѡмѡ двѡ мѡсѡца и јѡчѡ, нѡсам силазѡ, жѡна *ѡтѡде* помѡло (В. Лок); са овѡјѡм мѡл’ѡм, и ѡн га *ѡзмѡ* код ѡѡга, тѡ уђѡсајѡ, бѡш је фѡн, нѡмѡ тѡ шта (Брђ); јѡ сѡма ѡде, овѡ унѡка ми *дѡђѡ* (За); мѡ смо дѡвно, мѡне *дѡђѡ* такѡста пред врѡта, сѡмо ис кѡлѡ и на стѡпенице, такѡ ми дѡвно (Ка); тѡ смо, *дѡђѡ* овѡ и [з] Жѡњевѡћѡ, *дѡђѡ* код мѡне (Ју); у Штѡвалѡ ѡмѡ рѡднѡк ѡгљѡ, *ѡзмѡмо* по трѡ тѡне ѡгљѡ, по пѡт мѡтарѡ дрѡвѡ, тѡ мѡре гѡдину (За); по јѡдно тѡл’е држѡмо, *закѡљѡмо* (Брђ); *отѡдѡмо* мѡ пѡшкѡ (Шав); гѡсѡ тѡ тѡ крѡч водѡ дѡста и *нагѡсѡ* тогѡ крѡча, тѡ су тѡне и тѡне (Рај); *дѡђѡ* онѡ ѡмѡрни, бѡла сам код ѡѡ, *провѡру* на врѡта, идѡ да се тушѡрајѡ, да простѡш, ни *не ѡђѡ* у сѡбу (С. Туп); мѡне свѡ дѡца *дѡђѡ* тѡ, свѡ дѡца тѡ шта ѡмѡ у комшилѡку, ѡмѡ пѡ[т]-шестѡро дѡцѡ, и тѡ *дѡђѡ* и *ѡграѡ се*, ѡво им је лѡпта и свѡ тѡ, *нарѡнѡ* свѡње, да *нарѡнѡ* кокѡшку, да *отрчѡ* (Ос); овѡ жѡне *усѡру* овакѡ нѡрмѡлно (Леч); *дѡђѡ*; и сѡт хи ѡмѡ, бѡш чѡјѡм онѡмо преко рѡкѡ понѡћи урлѡјѡ, *погѡбѡ се* онѡ пѡ урлѡјѡ (Леч); тѡ понѡшто лѡди *протѡрајѡ* с Кѡсова рѡбѡ некѡ за Пазѡр, мѡрѡ од нѡчега чѡвек да жѡвѡ (В. Лок); јѡш мѡло овѡјѡ гѡлубѡвѡ ѡмѡ по грѡду дѡл’е и ѡде *дѡђѡ*, нѡмѡ вѡшѡ тѡ, пѡтѡца умѡрѡ (Ју); *пресѡчѡ*, хође бѡчл’ѡје, шѡрѡне, прѡстѡне злѡтне (Бот);

б) контексти са детерминатором који упућује на неререференцијалност:

свѡкѡ дѡн ти некѡ стѡрѡ рѡјѡч *изѡђѡ* да је мѡрѡш помѡнут (Рај); свѡкѡ дѡн га по јѡдамѡ *зѡвнѡм* шта рѡдѡш, ѡн плѡчѡ за ѡцом (Ка); свѡкѡ гѡдинѡ машѡне *изѡђѡ* мѡло *да почѡстѡ* онѡ, одрѡнѡ хи вѡда гѡре бѡш код Нѡготѡнца, пѡ се напѡрѡвѡ канѡл’и (В. Лок); ѡво ѡни свѡкѡ гѡдинѡ *дѡђѡ* тѡ код мѡне те ме обѡђѡ; рѡдѡ помѡло, *дѡђѡ с врѡмена на врѡме* (Дуј); пѡно пѡт зѡвѡ на тел’ѡфѡн онѡ јѡ *рѡкнѡм* ѡвде сѡмо бѡка стѡрѡ, нѡ знѡм јѡ о тѡмѡ нѡшта (Шав); кѡл’ко пѡтѡ *ѡдѡ* за Бѡград, бѡш јѡдном кат сам бѡла са ѡѡм (Брђ); седѡм и л’ѡжѡм, помѡло се дѡгнѡм ѡде уз овѡ крѡвет (Шав); помѡло дѡђѡ овако преко лѡета (Бо); тѡ Рѡдомѡр, ѡн понѡкад *наврѡтѡ* (Шав); а сѡд понѡкат *изѡђѡ* помѡло пѡ бѡднѡ по пѡ[т]-шѡс сѡтѡ пѡ одлѡзѡ, а рѡнѡјѡ богами бѡл’и стѡлно (В. Лок); јѡ му дѡм крѡпу, ѡн понѡкад *стѡвѡ*, понѡкад

заборави (Бл); и богами нико, слабо ко, некад *дође*, некад јок (Шав); некат йма, некат *одврну* Л'ешевићи тамо у баште (Коз); бл'изу града смо, *скдкнѐмо* зачас дол'е шта трѐба да купимо (Из); касно *пдчнѐмо да дрѐмо*, овѐ годинѐ дваес пѐтог маја мѐжда заднѐ је било ѓрање, тол'ика је била кйша; рано слане *пәнӯ*, не мѐре кукӯрус (За); сд *заборавим* ђе *спӯштим* штап (Из); зйми *сйћу* на Дѓховиће (Трн); л'ѐти помало *дођѐмо*, мало баштѐ, некѐ пил'иће сам кӯпио (В. Лок); ја ујутру ѓде *упал'им* кола, запал'им цигару (Из); понѓћи се *дйгнѐм*, да ми није лампу да упал'им, не мѐгу врата да погѓдйм (Брђ); ја пѐшкѐ кад идѐм за Пазар, пѐ пожурйм, пѐ пожурйм, у пѐт сати *крѐнѐм* и не мѐгу да стйгнѐм, не мѐгу три сата да стйгнѐм до цркви у Йзбице (Не); *накупӯјѐм* дѓста преко зймѐ, по двйје-три гѓбци зѐјтина, *кӯпим* шећера дѓста, брашна дѓста (Ка); *дођу* сѐмо мало у јѐсен кад зрѐнѐ, *убѐрѐ* шта му трѐба, *понѐсѐ*, *посйјѐ* мало врѓа, и такѓ (Баг);

в) примери са присуством језичког средства које упућује на антериорност или постериорност глаголом означене радње:

дођу пред зиму (Рај); учи Божйћа свй *се покӯпӯ* код нас (Ле); свѓшта *кӯпимо* пред Бѓјрам (Ке);

по свѓдби невеста *ѓдѓ* код њѐнијѓ (Тер); по Божйћу свй *се растурӯ* ђѐ ко (Ко); пѓсл'ѐ Нѓвѐ Гѓдинѐ мало нас *обйћу* (Ми).

III.2.3. Презентским формама исказују се и радње које субјекат стално, по обичају или навици врши. Квалификативни презент бележен је од глагола оба вида:

ја хѓјѐм да јѓдѐм, увијек *спрѐмам* да йма понешто л'йјѐпо, *кӯхам* за ручак (Ле); да не причѓм за Таду, йх, сѓмо *обйјѓ* по сѐлу; ѓна *вѓл'и да гѓнтѓ*, *да причѓ* (До); овѓ *узймѐѐ* свѐ бѓловање мѓѓѓѓ и свѐ *се вӯчѐ* такѓ, отвѓри, затвѓри, и по бѓловању (Гр); не дѓ ми да преговѓрйм, *учи*, трѐѓа година, ѓна свѐ рѓдом *дѓјѐ*, нѐмѓ да је промѓшила јѓдан йспит; овй, овѓ старйјй Гѓран двйје кѓѓрке и сйна, сйн *се провӯкујѐ* кѓ пйл'е крос кучйне, ѓн у срѓдњу, дрӯгѓ година, а овѐ двйје, тѓ струја за шкѓлу и за свѐ (Лу); свѐ ми ѓна *намирӯјѐ*, ујутру рѓно *устѓјѐ* и ѓдмѓ *почйњѐ* да рѓдй (Коз); стѓлно она *купӯјѐ* тѐ јѓде, нѐ знѓм ни шта ђе јѓј, ал' такѓ *троши* пѓре (По); она *рѓдй* пѓ *не стѓјѐ*, свӯј *стйжѐ*, свѐ *завриѓвѓ*, кѓ чѓвек (Кн);

ја и сѓд вѓл'им да сам чйста да сам обӯчѐна, и сѓд ме није срамѓта да се намѓжѐм, ја се *намѓжѐм*, помѓду ймѓм, свѐ ми снѓе купӯјӯ, мйрйс ймѓм, помѓду ймѓм, свѐ ја, ја вѓл'им и сѓт (Гр); увијек *се* л'йјѐпо *поздрѓви*, пйтѓ шта рѓдймо (Ру); мѓгѓ је дѓбар, стѓлно *наврѓти*, дѓци *кӯпи* понѐшто, бамбѓне, нѐшто (Го); ѓн стѓлно код нас *дођѐ*, *сѓднѐ* тӯ помѓло, испрйчѓмо се (Не); чѓвек јѓј рѓдй на одржѓвању овйјѓ л'йфтѓвѓ, ѓн је ел'ѓтричѓр, свӯј *стйгнѐ*, и по Пазару и по Тутйну, такѓ

терѐнац; тѹ један испѣктор, ѐво већ двѣје гѡдине, *догѹрѧ* стѡку, *мѹчи се*, јѡш се нѣје оженио ни нѣшта, по десѣтак кравѧ и тѣладѣ *догна* зѣми тѹ, ѣмѧ вѡда и штѧла, а л'ѣти *тѣрѧ* и тѹ на пѧшу, тѹ у Педѣље (Ос); Ѡтѡвићи кѡмшије су нѧши бил'и, старѣ се нѧши држал'и. Они сѧт *дођѹ*, они *се изљѹбѹ* с нѧма кѧ онѡ свѡја дѣца (Дуј).

Нереференцијалност глаголом означене радње чешће се исказује у предикатима зависнослужених реченица (и то углавном временског или условног типа). Овде наводимо само неке од примера:

тѡ с крѡвавѡм мѹкѡм да хи зарѧдѣиш, пѧ кат хи *зарѧдѣиш*, *нѣ мош да хи ѹзмѣиш* (Рај); сѧмо кад *завѣјѣ* снѣјег, тѡ је онѧ црѣчѧ зѣма те не мѡре да се допрѣмѣ дрѡво и кѧмѣн, они тѧпѹт *батаљѹјѹ* (Рај); кад *дођѹ*, што рѣкнѹ, ѡн један бамбѡн *донѣсѹ* нѡзи нѧјприје (С. Ћуп); пѧ кад *ѡдѣ* гѡре, *ѡће да се убѣје* од плѧча (Ос); кад *не одврѣнѹ* Л'ѣшевићи, Л'ѣшевићи тѧмо ѣмајѹ бѧште, пѧ ѡни *кад одврѣнѹ* у бѧште, нѣмѧ, а кад *не одврѣнѹ*, *ѣмѧ* (Коз); кад му *видѣ* прѡвѧ жѣна којѧ му видѣ зѹп, трѣбѧ и ѡна нѣшто да му *кѹпѣ* збок тогѧ зѹба; жѣна кат *кључѧ* вѧрѣво *да прѡбѧ* са оногѧ кључѧ, кажѹ нѣјема дѣца, свѣ се тѡ трагѧло (Боб); рѧдѣ кад *ѣмѧ* пѡсла, кад *нѣмѧ*, *најѹрѹ* га, хѧј ка кѹћи; јѧ сам и од кѣчмѣ обол'ѣла, чѣтвртѣ и пѣтѣ прѣшлѣн ми пѹкѡ, нѣкѧко стојѣћи и мѡгу да рѧдѣм, ал' кад *сѧгнѣм се*, *не мѡгу да се испрѧвѣм* (Брђ); чим јѡј *јѧвѣм* да сам бѡна, она *дођѣ* (На); ѡвце ко *не чѹвѧ*, *растѣрајѹ* и пѧшчѧт (Бр); нѣкад на грѡбље *не дођѹ* што *не дођѹ* ѡде код мѣне (Дуј); јѧ знѧм за овѡ, да ако се у Пѣштѣр *прѡсѣ* девојка, *тражѹ* млѡго злѧта (Бот); ако злѡ *мѣслиш*, злѡ *дочѣкаш* (Ков); ако ѡни *не дођѹ*, *долѧзѣ* овѣ дрѹгѣ (На) нѣје, ѡн ако га *не дѣрѧиш*, ѡн те *нѣће*. Смѹк нѣће а змѣја ѡће. Кѧжѹ ѣто ка[д] *се пѹши* цигѧра ѡн *осѣнѧ* цигѧру. А змѣја што *осѣтѣ* духѧн, она *бежѣ*. Она што *осѣтѣ* дѣм, она *бежѣ*. Кѧ свѣ што осѣтѣ мѣрѣс. А смѹк јѡк, ѡн не осѣнѧ. Умѧ онѣ што нѣће да дѣрајѹ, онѣ пѡскоки хѡће. Умајѹ онѣ шѧрке (Брђ).

III.2.4. До сада разматрани примери правог презентѧ, којѣ означава садашњѡст, стоје насупрот транспонованих форми за обележавање прошлости и будућности, када презент наступа у својѡј секундарној служби. У науци, међутим, постоје извесна неслагања у вези са поимањем самог појма садашњег тренутка, којѣ би овај облик у основној својѡј служби требало да обележава.

Још од Александра Белића постоји став да се презентѣ којѣ се не односе на најуже схваћену садашњѡст (тачније ону којѧ би значила уско схваћено сами моменат говора) морајѹ третирати као релативни (Белић 1939: 110–111). Сходно томе, и Т. Маретић раздваја два типа садашњѡсти: *права садашњѡст* (радња се догађѧ у време говорења), а којѧ се исказује само имперфективним облицима и *неправа садашњѡст* (радња којѧ се догађѧ кад

год се деси прилика за њено остварење) (Маретић 1963: 517). Тако за радње којима би одговарале оне у примерима које смо претходно анализирали – које се одликују вишекратношћу, неререференцијалне су – Т. Маретић наводи: „говори ли се о чему што се догађа свагда кад год се прилика деси (дакле не само у садашњости него и у прошлости), онда је то неправда садашњост” (Маретић 1963: 602).

Спорови у вези са употребом презентација тичу се углавном неслагања око употребе овога облика за обележавање радњи које се понављају у садашњости. Имајући то у виду, Ј. Вуковић износи становиште по коме је понављање у прошлости, садашњости и будућности независно у односу на ситуацију говора, те самим тиме не утиче на припадност радње индикативу или релативу (Вуковић 1967: 406).

Полемишући са ставовима који подржавају традиционални приступ анализи презентских форми, Ј. Вуковић у *Синтакси глагола* (Вуковић 1967) на више места настоји ревидирати дотадашње одређење појма садашњости, проширујући му границе од уско схваћене садашњости која би значила сами моменат говора до шире, односно свевремене садашњости. Тако Ј. Вуковић креће од претпоставке да у реченици: „Откад се п о з н а ј е м о, сваки пут кад и м а м прилику, одлазио сам код овог свог пријатеља о коме ти п р и ч а м, да се мало разонодимо” презент *познајемо* обележава садашњост, и ону ширу и ону најактуелнију (најстварнију: односи се и на непосредне моменте говора), а презент *причам* је презент најуже садашњости (односи се само на моменте говора, тј. припада најужој и недељивој садашњости) (Вуковић 1967: 361). Имајући у виду ову чињеницу, аутор закључује да се насупрот ранијем уском схватању појма садашњег времена, садашњост у лингвистичком, и у психолошком смислу уопште, доживљена у свести, заправо може одражавати као: а) најужа, недељива садашњост; б) шира, дељива садашњост временског периода, *садашње доба* и сл. и в) као најшира, недељива и неподложна дељивости у смислу разлика: прошлост, садашњост и будућност (Вуковић 1967: 366). Изложена подела заснива се на схватању да овде треба да игра важну улогу основно поимање садашњости у психолошком смислу. Прецизније речено, „кад презентом обележавамо радњу и најуже схваћене садашњости, не замишљамо је ограничено уско само на неколико момената. Ако се у језицима каже: Я знаю его два года – Ich kenne seit zwei Jahren – Je le connais depuis deux ans, све једнако презентом, онда се може рећи да и таква употреба презентација не припада линији којом означавамо презент да би, тобоже, овакав презент припадао само темпоралној

линији прошлост – садашњост” (Вуковић 1967: 369). То даље значи да „за све глаголске радње, ма ком од ових видова садашњости припадале, ако су изражене презентом имперфективних глагола, који једини носи са собом својство за обележавање времена које истовремено захвата део прошлости и (преко говорне ситуације) део будућности, не можемо никако рећи да њихово оријентационо време није актуелна садашњост (моменат говора) и да им каква прошлост или будућност може служити као основа, или као једна од основа, за одмеравање временског односа који није однос према моменту говора” (Вуковић 1967: 369).

Аутор, даље, детаљније одређује оквире новоуведених категорија шире и свевремене садашњости. Ширу садашњост дефинише као временски период у коме се налази временска ситуација (у њој говорни моменти). Она има неколико својих видова, тачније може бити временски фиксирана, обележена или обележљива временским ознакама: *данас, ове недеље, ових дана, ове године, овог семестра* и сл. (*Овог семестра проучавамо употребу глаголских облика*). Од овакве садашњости разликује се шира садашњост обележљива ознакама *овога доба, у наше време* и сл.; садашњост у којој се антипонирају ознаке *данас : некад* (*Друкчије се данас живи на селу: девојке носе најлон-чарапе, а некад су се у нашим селима носиле само вунене чарапе*). Најзад, садашњост присутна у обележавању лица радњом која им је стално занимање (квалификативна вредност глаголске радње) (*Понеки наш студент пише песме = ... је песник*). Аутор као посебну истиче садашњост како је доживљавамо кад говоримо о радњама које су уобичајене (уобичајена радња у садашњости): *Сваког дана устајем рано да бих се пре поласка на факултет припремио за часове; У нашим селима сватови иду на коњима по дјевојку, скупи их се понегдје и по двадесет*, где је могућа напоредна употреба перфективног и имперфективног презента (а којој би одговарао термин неререференцијална садашњост, како смо га ми у раду користили). Насупрот оваквој, дељивој садашњости стоји садашњост недељива и неограничена (свевременска): а) кад обележавамо својства у географском и астрогеографском смислу (*Миљацка тече кроз Сарајево; Планете се окрећу око Сунца*); б) кад констатујемо научне истине које су, или за које сматрамо да су вечите (*Троугао има три стране и три угла*); в) садашњост одражена у пословицама, сентенцијама и сл. (*Ко рано рани, двије среће граби*) (Вуковић 1967: 368–369) Најзад, Ј. Вуковић закључује да свевремена садашњост „како је у свести доживљавамо, односи се и на актуелну садашњост и временски је, у лингвистичком смислу, неодвојива од ње, –

временски је недељива тако да у њој замишљена радња хронолошки се односи само према једној од трију основних временских сфера. Она своју недељивост чува и у смислу оријентационог односа према ситуацијама које би јој могле послужити као основа за временско одмеравање радњи у њој замишљених. Према томе, свака радња имперфективног презента изражена у смислу припадности широј или свевременској садашњости има своју апсолутноиндикативну презентску вредност; свака садашњост којој као основни облик служи имперфективни презент има тај облик као свој апсолутив, а не, као што се може претпоставити (зато што не обележава најуже схваћену садашњост), – као релатив” (Вуковић 1967: 370).

Исто становиште присутно је и код М. Стевановића, који наводи да презент не мора означавати радњу која се стварно врши баш у време самог казивања о њој. *Ја пишем књигу* – радња се врши и у тренуцима самог говора тј. у време саопштавања и у међувремену, када је активност у прекиду. Одсуство вршења радње у самом моменту говора ирелевантно је за употребу облика презента када се представља процес који се по природи својој врши с прекидима, а не без њих. Тако, „за дефиницију презента индикативног релевантан је само временски период говорења који почиње пре момента саопштавања а наставља се обично и после овог момента и углавном неограничено, некад дуже а некад краће траје” (Стевановић 1986: 581).

У подели презентских ситуација на оне референцијалног односно неререференцијалног типа С. Танасић такође за илустрацију садашњих ситуација наводи и примере који, осим најужој, припадају и шире схваћеној садашњости (види у: Танасић и др. 2002: 353–365). У монографији *Презент у савременом српском језику* (Танасић 1996) детаљно је изложен новији приступ анализи глаголских облика. Наиме, будући да теорија индикатива и релатива у тумачењу глаголских облика намеће значајна ограничења, о чему сведоче и изложене полемике, аутор предлаже савременији начин анализе функција глаголских јединица у систему. Теорија В. Рајхенбаха, која осим два до тада релевантна момента (моменат говора и моменат вршења радње) уводи и трећи – моменат референције, примењена у опису функција српских глаголских облика доноси разноврснији и комплекснији приступ наведеној проблематици и омогућава превазилажење поменутих проблема. Увођењем појмова референцијалност : неререференцијалност показало се да се радње конципиране и референцијално и неререференцијално могу остваривати на сва три

временска плана (в. Танасић 1996: 22–24). Рајхенбахова теорија дала је резултате не само у србистици, већ и у славистици уопште (деталније у: Танасић 1996: 24), а њеном применом у анализи презента у српском језику, дошло се до следећег закључка, који наводимо у целини:

„Када је у питању садашња референцијална радња, однос између момента догађања и момента говора одавно је познат. На основу тога односа и одређује се значење презента: исказивање радње која се догађа у моменту говора. И код неререференцијалне садашње радње, међутим, моменат говора и моменат вршења се подударају. Али у овом случају се уопште не инсистира на томе да ли се једна од низа радњи које сачињавају неререференцијалну радњу као цјелину подудара са моментом говора, другим ријечима – да ли моменат говора пада у неки од периода вршења или невршења радње. Овдје је релевантно то да ли неререференцијална радња као цјелина обухвата моменат говора; ако је тако, ради се о садашњој радњи. Однос између момента говора и момента вршења радње може се видјети на следећа два примјера: *Бјежим* од плјуска; У прољеће *падају* метеори. У првом случају радња се догађа у моменту говора, овај моменат се подудара са моментом догађања радње, што је и чини садашњом. У другом случају исказује се радња која се догађа увијек кад је прољеће, дакле радња означена предикатом ове реченице понавља се сваког прољећа. Ова понављана радња као цјелина обухвата и моменат говора, али се уопште не инсистира на томе да ли неки од временских периода означених именицом *прољеће* пада у моменат говора. Дакле, и у једном и у другом случају радња као цјелина обухвата моменат говора. Тако се показује да се референцијалне и неререференцијалне садашње радње међусобно не разликују у погледу односа момента догађања ипрема моменту говора. На основу подударана тих момената и једне и друге радње дефинишемо као садашње.” (Танасић 1996: 25)

Неки аутори, анализирајући функције презента у савременом српском језику, нуде и другачије начине анализе. Тако М. Ивић у раду *Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику* (М. Ивић 1958: 139–152) потпуно занемарује полемике које се тичу односа индикатив : релатив, те нуди теоријска разматрања утемељена на структуралистичкој методи. Исто поступа и у раду *Српскохрватски глаголски облици за исказивање појава које постоје у садашњости* (М. Ивић 1981: 13–24).

Имајући у виду наведена становишта, у анализи која је претходила наводили смо примере реченица у којима презентске форме у предикатима означавају како радње које се дешавају у самом тренутку говора, тако и оне ширег временског опсега. Уважавајући

поменуту поделу Ј. Вуковића, овде наводимо забележене примере који илуструју постојање раслојености на три типа садашњих ситуација маркираних облицима презента.

У претходној анализи већ су присутни примери презентских радњи најуже садашњости, тј. они који означавају дејства која се одвијају тачно у тренутку говора. Овде наводимо још неке забележене потврде:

ада ја *сам* бо̀на, *не мо̀гу да се дѝгнѐм* (Шав); *ѐво ру̀чак некѝ спрѐмѐм* (По); *нешто овѝ л'ивѝдѐ плѝстѝм*, оће кѝша; *затрнѝло свѐ пѝ раишчишѝѝѝѝѝѝм тѝ трѝе* (Рај); *пѝшѝѝ л'и тѝ овѝ?* (На); *пѝѝѝ л'и кѝфу?* (Вру); *кѝ тѝ тѝ ље тѝ седѝш* (Вру); *тѝ ље седѝш* ти је квѝсно (Ле); *слѝшѝ ѝн свѐ, вѝдѝм* ја (По); *свѐ ми свѝјес мрѝчи* *ѐво сѝт* (Ру); *грѝми* бѝга ми (Шав); *ѐво кѝ овѝ тѝ и ја што сѝдек прѝћѝмо* (Ле).

Примери за обележавање шире садашњости у тутинско-новопазарско-сјеничком говору бележени су:

а) у контекстима са одредбама које временски фиксирају радњу типа: *дѝнас, нѝѝас, овѝјѝ дѝнѝ*:

овѝјѝ дѝнѝ ма̀ло *силѝзѝм* по Тутѝну, ѝнѝче не идѝм (Са); *дѝнас долѝзѝ* некѝ на̀род цѝо да̀н (Го); цѝо да̀н *дѝнас* што *пѝдѝ* кѝша (Ђер); *нѝѝас се спрѐмѝ* хѝлва за Дѝбрѝ нѝѝ (Ле); *овѝјѝ дѝнѝ* га *нѝмѝ* (Го);

б) у примерима са маркерима који упућују на шири временски интервал типа: *дѝнас* (= у данашње време), *сѝд, у овѝ врѐме*:

дѝнас нѝко нѝко̀га *не слѝшѝ*, свѐ полѝдѝло (Пож); *сѝд нѝмѝ* кѝ ни да ти дѝѝѝ (Жи); *сѝт се тѝ бр̀зо завршѝѝѝ* (Жу);

в) у служби истицања квалификативности:

откад жѝвѝм сѝм, ја свѝкѝ да̀н *попѝшѝм* по пѝкло *цигѝрѝ* (Ту); ја *сам* чѝвек и мусл'имѝнскѝ и ср̀пскѝ; ја *сам* така̀ф чѝвек, ја *сам* тако̀ опредѝљен, тако̀ сам и васпѝтѝн и од ѝца (Нет); *не мо̀же* с онѝм женѝм ни двѝје (До); Сѝит дѝл'е л'ѝти по цѝјело л'ѝто *идѝ* (Трн); мо̀ја ѝѝрка, ѝна ти је истѝричѝр, ѝна тѝ *проучѝѝѝ* (Бољ); овѝ Пазѝрци *ѝмајѝ* дѝста ѝбичѝја кѝсовскија, овѝ Ср̀би у Пазѝру, *ѝмајѝ* дѝста кѝсовскија ѝбичѝја, овѝмо Зѝбин Пѝток, Сѝчаница (Бу); овѝ ми старѝјѝ, она *ра̀дѝ*, она је секретарѝца та̀мо ко[д] дирѝктора, овѝ ми сѝн старѝјѝ ѝстѝ (Гр); ја зна̀м једну жѝну што *застѝпѝ* овѝ жѝне што су изгубѝл'е посѝ по овѝјѝ фѝбрѝкѝ (Нет); онакѝ је помѝрљѝва, дѝвна, цѝњена, свѝ је вѝл'ѝ; сѝн јој на Дѝжѝвскѝ пѝт напра̀вио кѝћу, *ѝмѝ* жѝну и двѝ детѝта, *студѝрајѝ* у Бѝдграт, а они ѝбадвоје

радѣ у бол'ници (Коз); зѣт ми *радѣ* у пол'ицију сѡобраћѣнѣ, гѡре на Кѡсово у сѣвернѣ дѣо, л'ијепо *живѣ*, *држи* три чѣтири краѣве, десетину оваца, башта тѣ *Има* и шѣма, *има* и л'ивѣде; л'ијепо *живѣ* дѡл'е, ова ми зѣт имѡ дѡбре плаѣте ис Срѣбијѣ и Кѡсова, пѣ су укѣнул'и, пѡсл'ѣ мало затѣжѣ, ис Срѣбијѣ су укѣнул'и, прѣмѣ овѡ дѡл'е с Кѡсова (В. Лок); мѡја кћѣрка *учѣ* јѡј дѣцу; јѡ *имѣм* брѣта *живѣ* у Крагујѣвцу, згѡдно је (Из); жѣну *имѣ* дѡбру, тѡ *је* дѣша. Жѣна му *је* злѣто жѣна (Брђ); јѡ сам кѣпиѡ љуљашку, *имѣмо* пѣнзијѣ и сѣмо *се хѡпѣмо, седѣмо, јѣдѣмо имѣмо да јѣдѣмо* и *да пѣјѣмо* (Трн); мнѡго *имѣ* којѣ *злоуптрѣбѣ, нѣће да плаѣте* струју, него долѣзѣ прѣнѣдно, пѣ они закѣка, она сѣћѣ с бандѣрѣ (Не); тѡ су тѣ бушкѣчи кои *бушкајѣ*, којѣ *кѣпѣ* појѣне, којѣ *заваћѣвајѣ* нѣрот, тѡ *им је* у дѣшу (Ју);

г) за означаѣање уобичѣјених раднѣи у садашњѡсти несвршеним и свршеним глаголима:

сѣкѡ јѣтро је *мѣзѣм* (Го); *сѣјѣ* кромпѣре (В. Лок); онѣ сѣкнѣ ми ширѡке пѣ свѣ *нѡсѣм* овѡ, лѣкшѣ ми и да сѣднѣм, а онѡ грднѡ, *грчи се* (Ју); *долѣзи* на кѣфу, на посѣдак (Је); *смуца се* тудѣјер сѣкѡ вѣче (На); по пијѣцу *идѣ* понедѣљком (По);

дѣцу *пошѣљѣм* сѣкѣ гѡдинѣ ѡдѣ, што кѣжѣ, дѡбра су дѣца, дѡбро слѣшаѣ (Ос); јѡ на прѣмер, *видѣм* плакѣте, ѣмрѡ тѣ и тѣ, јѡ га знѣм, овѣ досѣљѣници нѣ знајѣ тѣ љѣде (Нет); сѣд *изѣћѣ* на ѣлицу, *свидѣ се*, нѣ зна ни кѡ е ни штѣ е; и ѡвде *родѣ*, свѣ што *посѣјѣш родѣ* (Бо); *нѣћѣ* педесѣт кѣлѣ; *изѣдѣ* сѣгѣрно педесѣт кѣлѣ, зѣвѣсѣ до гѡдинѣ (В. Лок); сѣд нѣвишѣ камиѡни *догнѣјѣ* (Дуј); сѣмо тѡ ранѣјѣ се нѣјесу прѣвил'и спѡменѣци, пѣ онѡ двѣес-трѣес гѡдѣнѣ онѡ се заравнѣ и ѡпѣ кѡпѣ дрѣгѡга, а сѣд нѣмѣ, *уфѣтѣ* она и *нѣмѣ* вишѣ мрдѣња. (Нет); што трѣбѣ мл'ѣка ѡни *понѣсѣ*; такѡ *прѡдѣдѣ* они; онѣ краѣве *не испѣстѣ* мл'ѣко (Ју); она ме цѣјѣлу *испрѣскајѣ* (Леч); комѣрци ѡдек *имѣјѣ*, погѣни су, што мрѣк, они *пѡчнѣ да радѣ* (В. Лок);

Садашњѡст свѣременског (омнитѣмпоралног) типа присутна је:

а) при описивању географских својстаѣа:

вѡда што зал'ивѣмо *имѣња, идѣ* у Љѣцкѣ рѣјѣку, бл'ѣзу Гол'ѣјѣ гѡре *изѣврѣ*, посл'ѣднѣ кѣће до Гол'ѣјѣ (Пож); ѡће овѡм нѣшѡм ѣл'ицѡм от Пазѣра тѡ *вѣжѣ* за Црнѣ Гѡру; Јѡвскѣ рѣка, она из Јѡвѣ *истѣчѣ*, тѡ је сѣло, ѡна гѡре ти је, овѡ ти је рѣка нѣјѣстијѣ у окол'ѣни (Коз); Вѡјковиће *долѣзи* овѣмо чинѣ ми се нѣће. Јѡ мѣсл'ѣм Грѣбѣтиће и Вѡјковиће да *долѣзи* тѣмо од Јѣлѣчѣћѣ (Леч); видѣ се пѣт одѣвл'ѣн, ѡн *се снајѣ* за рѣднѣк; *имѣ* Јѡшѣница, пѡсл'ѣ дѡл'е Л'ѣпосавѣће, што размѣнѣш мѡст преко Ёбра, л'ѣвѡ *се скрѣћѣ* за Л'ѣпосавѣће, пѣ из Л'ѣпосавѣћа посл'ѣн дѡл'е Л'ѣшак; ѣво је дѡл'е, *имѣ* јѣдна Црнѣчкѣ рѣка мѣ зѡвѣмо гѡре, *имѣ* јѣдна дрѣгѣ што *снајѣ* ѡтут, Беберѣшта; овѡ је рѣјѣка тудѣјер, Јѡшѣница, ѡна у Црнѣ врѣх *изѣврѣ* (Ју); овѡ је Рѣшка, одозгѡр *изѣврѣ* од мѣнастѣра па овѡ је к Пазѣру (Баг);

б) када се износе научне или (у нашој грађи чешће) животним искуством стечене, потврђене истине:

хà, *нѐмàш* стида, *нѐмàш* срама, *нѐма* ни карактера ништа, о[д] тогà *почињѐ*, от стида, од срама (Ју); *не смѝјеш да мрзиш* ни слуђајно никубога, *не смѝјеш да убијеш*, уђини добро (Пож); јел' прòшло је добро и добро *се не заборàвља* (Дуј); богами ђе гòј дà си *мòрà да се рàдѝ*, дà л' је на сèло, дà л' је у гràд, *мòрà* (Брђ); непослушнос ти *је* највећѐ злò (Бал); свàкà мàјка највишѐ *хàјѐ* свòје дѝјете (Ка); жàлосно *је* кò не плаћà струју а троши је (Не); препогàнда *е* òпàсна, лàжа; инсàн инсàну *трѐбà* свàкат. Свàкат чòвек чòвеку *трѐбà* (Ју); инсàн кођи *не рàдѝ* òн *пропàдà* (Ђер); не жèнѹ се, не удàјѹ а такаф посò *не вєља* (Са); знàш штà е, сѝне, свàкà чàс кò вєрујѐ свòју вєру, кò *вєрујѐ* свòју, *вєрујѐ* и мòју (Дуј); свàко *вòл'и да помòгне* свòје (Коз); ал'и политѝка *је* ђàвò (В. Лок); *нѐмà* рòда без пчєлà, а *нѐмà* пчєл'ѐ брес пшеницѐ, а оно сàт нѐмà пшеницѐ; кажѐ сàт демокрàтија, демокрàтија *ѝмà* границѐ, приватизàција *ѝмà* рòк (Ју); она *пропàдà* на вàздух, *оксидѝрà* (Ту); мòрà се, бòга ми, алàх нас је створиò свѝјà и свѝ *се врàћàмо* нѐму (Бот); прѝтѝсак сàмо прàшкòви *мòгѹ да снѝзѹ* (Го); лѹди *растѹрѹ* фàмил'ију збок тѐ женѐ, мàћєхà *не мòре да трѝпѝ* кòмшиљук, нàрот, а нѐ да трѝпѝ твòју дѐцу (Нет); гòдине *чинѹ* свѐ; *мѐњајѹ се* генерàције *пристаѝињѹ* дрѹгѐ а времєна *се мѐњајѹ* за генерàцијàма. *Бежѹ* лѹди са сèла, из брдà (Ју); дѐда и бàба вѝшѐ *вòл'ѐ* унѹчàт нò свòју дѐцу (Вру);

в) у пословицама и народним мудростима:

нѐмà л'ѐба бес мотѝкѐ (Мел); кòме *не дàш умрѝјет*, тà ти *не дà жѝвет* (Ту).

Поводом употребе презента у пословичним изразима такође је било полемике у српској науци. Наиме, М. Стевановић овакву службу презента квалификује као модалну (Стевановић 1986: 585) ослањајући се на критеријум могућности замењивања другим глаголским обликом без промене значења. Ј. Вуковић, међутим, сматра да, иако таква заменљивост одиста постоји, не треба занемарити чињеницу да је употреба ових облика уместо презента заправо релативска (Зрела крушка сама *пада* = Зрела крушка сама *паде*) – презент би овде био у правој аорист у релативној употреби. Презент у пословицама, према мишљењу аутора, дакле, апсолутни је индикатив, јер тешко је рећи да у у пословицама, а тако и у изразима типа: *Два и два јесу четири* „имамо релативно временско одмеравање глаголског стања, јер колико дата чињеница важи за сва времена, има омнитемпорални карактер, тако исто важи и за најужу садашњост (као кад кажем: *Сад пишем о временским глаголским облицима*)” (Вуковић 1967: 371).

Дакле, Ј. Вуковић и презент за означавање радњи које се понављају и гномски презент сврстава у категорију апсолутног индикатива.

III.2.5. Најзад, од значаја је осврнути се и на неслагања у вези са тиме да ли презент као глаголски облик уопште поседује темпоралност. Сви помињани аутори слажу се у томе да је на временској оси прошлост – садашњост – будућност садашњост деиктичко средиште, нулта тачка. Притом, М. Ивић сматра да садашњост „није никакво одмеравање према нечему. То је просто тренутак реализације радње, динамичност у своме току, непосредна процесуалност”, а „наука већ одавно располаже подацима који наводе на то да презент не треба сврставати у исту групу са осталим временским формама” (М. Ивић 1958: 140–141). Полемишући са овим ставом, Ј. Вуковић истиче да презент, будући да као оријентационо време стоји у центру читавог система, као такав он јесте „без посебног обележја у показивању временских односа, – према његовој ситуацији се одмеравају други темпорални односи. Он је, значи, у показивању времена неутралан међу два остала члана са који са њим чине осовину система. Његова ознака је нулте вриједности, то значи – међу два остала члана са којима је у основи глаголског система он је немаркиран” (Вуковић 1967: 378). Међутим, даље се наводи и то да чак иако је презент неутралан, немаркиран члан у систему временских облика, „неосновано је, сасвим неосновано, тврдити да он може бити искључен из категорије временских форми, како то тврди Милка Ивић” јер, истиче Ј. Вуковић, „никаких убедљивих могућности нема којима би се доказало да се садашњост не доживљава као време којем се антипонирају с једне стране прошлост, а с друге будућност, да то не живи у свести човековој. А кад је тако, онда је свим члановима временских категорија потребна одговарајућа темпорална форма, и логично: и презент је исто толико временски облик колико и перфект и футур; али с тим не треба бркати разлику између њега, на једној, и перфекта и футура на другој страни, што је он у међуодносима трију чланова неутралан, али никако ’обезвремљен’”. Најзад, закључује аутор, „у систему временских глаголских облика постоји презент као члан система, па, према томе, не можемо разумети по чему би могао основни члан временског система бити лишен темпоралности, а читав систем носи баш то обележје” (Вуковић 1967: 378).

III.2.6. Употребљен у релативној служби, презент може означавати како прошле тако и радње чије се вршење везује за будућност.

III.2.7. Релативне радње обележене презентом јављају се у зависнословеним реченицама а моменат њиховог вршења временски се поклапа са радњом у предикату главне клаузе, исказаном неким од претериталних глаголских облика.

Највише је забележених примера у којима се презент остварује у изричним реченицама, при чему радње могу бити и референцијалног и неререференцијалног типа:

знао сам да она *ѝмā* нешто кот ње сакривено (Ле); мисл'ео сам да она *нѝмā да кўпѝ* (Ке); слўшб сам како људи *прѝћајў* о *тѝмѝ* (Ра); знао сам да нешто *нѝје* како треба; гл'ѝдб сам да људи тако *ѝрў* (Тер); примѝтѝо сам на доста мѝста *ѝмā* онија камѝња (За); ја вѝка да *кўпѝмо* краву пā жѝна кажѝ ако кўпѝмо краву, пѝсл'ѝ мѝрам да сам ѝбавѝзна (В. Лок); чў како *прѝчā* нѝје јој снаха дѝбра; вѝдо да *нѝма* пѝсла о[д] тѝ рабѝтѝ (Ми); ја вѝдо она *долāзѝ* овудѝје (Ост); ја је угл'ѝда како овудѝје *шѝтā* (Св); свѝ је тѝ тако бѝло, сазнало се да она некуд *идѝ* понѝћи (На) ѝспрѝча ми да *ѝмā* прѝтѝсак вѝсок млѝго (Го); прѝчāл'и су да нам *нѝмā* спāса; знал'и су ѝни да *се* овѝ *не плāшў* (Че); нѝсу ни сўмљāл'и да бāш овѝ ѝѝхни *крāдў* (Из); штā знам, они вѝкāхў *плāћајў* некѝ пѝрес што је на теритѝорији Нѝвѝк Пазāра (В. Лок);

вѝђāо сам је понѝкат да *прѝђѝ* овудѝје (Бр); вѝђāла сам да *упāљў* по петнāес онија л'ѝлā (Бр); мѝне се свѝ чинѝло да ѝн ни *не улāзѝ* ѝде (Ли); чўло би се како понѝко *сѝјѝ* тā духāн пā су пријављѝвāл'и (Бр); знало се да ѝни *прѝђў* тудā с тѝм рѝбѝм (В. Лок); вѝђāл'и су људи како гѝла жѝна *уѝђѝ* у штāлу да заврāчā (Ли);

Релативни презент бележен је и у другим типовима зависнословених реченица са неким од претерита у предикатима управних или зависних клауза:

рāдѝла је кā да *ѝмā* двāдес гѝдѝнā (Ке); она се ѝсмија кѝ да *нѝ зна* кāко се жѝвѝ на сѝло (На); л'ѝжāше овакѝ нāузнāк кā да *болўјѝ* од нечега (Ту); тѝк смо сāt мало зāднѝја гѝдѝнā изāшл'и да *жѝвѝмо* како трѝбā (Ос); потрпāсмо се свѝ у јѝдну сѝбу кā да *смо* ѝфце (По); ѝе је мѝгѝ рāонѝк ѝрāл'и смо, а ѝе *не мѝже*, косѝл'и (Бољ); пѝслѝ су отѝшлѝ без мѝга пѝтāња да је *прѝсў* (Бл); кѝ да имāхў некѝ вāшке овакѝ *се чѝшў* (Ли).

Релативски карактер некада се препознаје на основу одредбе:

гл'ѝдāм сѝнѝ кол'ѝко мил'ѝјāрдѝ одобрѝл'и кредитā пā јѝш двѝје мил'ѝјāрде дѝлāрā, свѝ лāжў. Нѝће да улāжѝ ѝде нѝко (Ју); бāш прије *нѝкў нѝј* бѝше јѝдна девѝјка дā л' докторѝрāла, дā л' кāко рѝче, и *прикажўјў* је *нѝмā* пѝсла. Мѝсѝм нў јѝдну *прикажўјў* а хѝлāду и јѝдна *ѝмā* тако а и кат се запѝсл'ѝ, не опѝсл'ѝ нѝшта, кā онā што рāдѝ, кā онā што не рāдѝ (Рај); јучѝ *слўшāм* Црногѝрци договорѝл'и се са Кинѝзѝма, сāмо да им бāнка одѝбрѝ кредит, аутопўт (Бољ).

III.2.8. Релативним презентом обележавају се и дејства чије се време вршења премешта у будућност, односно радње напоредне са неком другом, означеном најчешће обликом футура првог, или се пак другим језичким средствима (одредбама или контекстуално) упућује на релативски карактер глаголске акције.

У примерима зависносложених реченица са релативним презентом, облици футура I (неретко удружени и са временском одредбом) јасно упућују на темпоралну перспективу презентских ситуација:

сўтра ћемо се договорит како *трѣба да радѣиш* (Д. Дуб); млѣго је фѣнѣ, ѡко из главѣ *да му затрѣжѣиш*, тѣ ти нѣће жѣл'ит (Брђ); каснѣјѣ ћемо да се нѣћѣмо *да прићѣмо* (Ђер); глѣдаћемо *да радѣмо* како *одговѣра* и вѣма и нѣма (На); договорѣћемо се како *дол'ѣкујѣ* домаћѣнима (Је); нѣћемо мѡћ *да се нѣћѣмо* ѡдмѣ (По); знѣћете да *не мѡре* бѣш такѡ лако *да се прѡћѣ* бес кѣзнѣ (Бо); имѣћете да *нѣишѣте* и да *нѣишѣте*, ѡн свѣшта знѣ да прићѣ (Боб);

Комбинација са футурским формама, међутим, није нужна. Релативски карактер презентских облика у примерима који следе препознаје се на основу контекста или одредбе:

не врѣћѣм се ни жѣва ни мртва тўнек (Ли); валѣ нек долѣзи ко гѡј хѡће, јѣ *не устѣјѣм* (Ши); рўчак *не стѣвѣѣм* вишѣ нѣкѡме, долѣзио ко долѣзио, пролѣзио ко пролѣзио (Бал); ѡвѡ јѣ вишѣ *не пушѣћѣм*, нека седѣ у штѣлу кат је бѣксус (Трн); кѡзе *не држѣм* вишѣ за жѣву глѣву (Пож); звѣл'и врѣтѣ се, нѣ, нѣ, нѣ, за жѣвў мѣјку, док је ѡн тў, јѣ *се не врѣћѣм* (Пож); сѣнѡћ зовѣ, *не мѡгу да ѡћѣм*, ѣмѣм пѡсла (Шав); *не мѡже* ти ѡна тѡ *трѣпет* сѣгўрно (За); рѣко мѣ јѡј се нѣкат *одўжит не мѡжемо* (Ков); ѣј мѡмци здравѡ, *вићѣмо се* (Вру); ѣј пѣ *се чўјѣмо* (Ту); ѣмѣ трѣ сѣндўка, *не мѡрете потѣрат* (Бал); тѣмо код Пѡжегѣ, *не мѡжете* вѣ тѣмо *ѣс* (Бѡљ); код рѣјекѣ *скрѣћѣте* дѣсно, немѡ д[а] идѣш ўзбрѡ нѡ дѣсно (За);

нѣка сўдовѣ, тѡ *мѡгу да пѣрѣм* јѣ и сўтра (Бал); сўтра *иѣљѣм* тѡ свѣ за Крѣгујевац и за Арѣнђеловац (Бѡљ); сўтра се врѣћѣм ис Пазѣра, немѡ да ме ћѣкѣш (Ђер); дѣнас-сўтра долѣзи ѡн ѡде (Ка); у недѣљу долѣзи (Ос); на Бѡжић крѣћу (Не); за двѣ дѣна долѣзим у Рѣјетиће (Ра); нѣјмањѣ за двѣје-трѣ гѡдинѣ сѣло *остѣјѣ* празно (Не); вѣ стѣрѣ за коју гѡдину умѣрѣте (Рач); за недѣљу дѣнѣ идѣм дол'е пѣ ћу вићѣт (Кн); такѡ ѣстѡ и Рѣјетиће, нѣјмањѣ за дѣсет гѡдинѣ гѣси се Рѡгѡзна, гѡтово је (Ка); срећѣвѣл'и купѣтило, срѣдѣо за мѣне, кѡнфѡрно свѣ, и зѣмус слѣзим са женѡм дѡл'е; ѡнде су нѣше кўће, тў су ми бурѣзѣри и јѣ, ѣмѣмо и апѡтеку, бурѣзѣрова апѡтека и продѣвница бурѣзѣрова и кўћа, свѣ кѡнфѡрно и зѣмус идѣмо дѡл'е (Трн); ѡвѣ зѣмѣ купујѣмо вишѣ дрѣвѣ (Ли); на л'ето се вићѣмо, бѡже здравѣе (По).

Презент у наведеним контекстима, заправо, има вредност футура I. Замена једног облика другим не би довела до промене значења, с тим да је промена вида глагола при таквој трансформацији обавезна (имперфективном презенту у контекстима овога типа одговара свршени глагол у футуру I).

Када је посреди перфективни презент, међутим, могућности употребе знатно су суженије. За тутинско-новопазарско-сјенички говор, наиме, важи исто што и за стандардни језик. Како је М. Ковачевић утврдио, перфективни презент и футур I у простим и независнословеним реченицама конкурентни су само уз употребу прилога *можда* (деталније о односу перфективног презента и футурских форми у стандардном српском језуку види у: Ковачевић 2008: 195–211).

Презентске форме уместо футура II бележене су најчешће у временским или условним реченицама:

ал' нису још завршил' и те ски стазе, видећеш посл'е кад *ддеш* тамо; углавном, то ти је Баре, кат *стигнеш*, видећеш једну цркву с л'јјеве стране (Тр); кад *идеш* према Барџама, ти полако с колима (Кл); док не *свџтиш* то, мџку ћеш виђет (Гр); не могу сад да свџ ти изјасним, шта ко, ђе овако, онако, а можда би кад *наиђеш* неђе опџт (Бл); посл'е ка[д] *се поврџтиш* (Бр); докл'е она гџс, којџ је мусџфир, докл'е он *не крџне* да идџ, нико не смџјџ да напџшта (Гу); ми кат је *тџрџмо*, тамо *свџдџмо*, знамо шта ћемо; казџћу ти сџт кат *изџћџмо* (Бр); знаш шта, докл'е трајџ мџсо, нећемо, кат ово *појџдџмо*, прелџзџмо (Гу); могу ти рџћ, кад ми *изџмрџмо*, неће дџћ нико ни да виђџ оде ђе смо бил'и, нити га занџма, ни снаху, ни сџна (Ст); кад неђе *дџћџте*, џто ми и кол'џбе тџ, пџ да ми дџћџте пџ мало да посџдџмо; ал' и неђе кат *дџћџте*, џзмите ми брџј, пџ да ни најџвите (Д. Пољ); на брџдо кад *изџћџте*, л'џво скрџнете, на брџдо кад *изџћџте*, џма пџт, стџрџ пџт што смо ми слџжџл'и (Кл); јџвите ка[д] *стџгнџте* (Вру); одовџт кад *наиђџте* сџмо џћџте мџло до рџмпџ, прошџтџте (Гуз); џмам сџдам кџла шеђџра покрџће на те тџчкице, нијџсу стџгл'е јџш, да ми дџш па кат *стџгнџ* тџчкице, јџ ћу донџјџт па да осџчџш онџ купџне (Ђер); кад *заврџши* факултџт, он идџ тамо (Ос); јџ нећу да се удџм док *не виђџм* мџмка (Боб); кад *ослџбџ*, бџљџ да идџ гџре код њџга (Коз); ти кат *се врџтиш*, дџђџи, брџ, да седџмо јџдан дџн кџ у свџју кџћу (Нет); овде кад *изџћџте* преко мџста пџ сџмо мџло навџше ка Трнџви, овако, прџво пџт гџре (Ос); кад неђе *дџћџте*, џто ми и кол'џбе тџ, пџ да ми дџћџте пџ мало да посџдџмо и неќџк овако, јџ би вол'џо да дџћџте; а можда би кад *наиђџш* неђе опџт (Бл); кат *дџбџјџш* девџтку, да ми се јџвиш (Др); чџм *се врџти*, рџј ћу му да дџћџ (Го); чџм *се срџтнџ* договџритџ се (Ту); чџм *прџми* пџнзију, кџпџћу ти чоколаду (По);

ко ви ја *дадѐм* рѐд, в`ал`а тѐшко ћете га уф`атит п`осл`е (Ле); о`де с`ад ако *идѐш* на Вр`сенице; (Кл); т`и њѐга ко *ћѐкаш*, т`и с`амо са њ`им не м`ожеш завр`шит р`азгов`ор (Ме); ако *наћѐш* нек`о зл`о, н`икат напри`јет нѐ мош` и с` п`а б`ок, п`а б`ок; ако *ст`игнѐ* к`омб`ај, прѐч`и је к`омб`ај да вр`ше н`о м`оји нав`иљци; ако *ст`игнѐ* к`омб`ај, л`ако ћемо (Кн); ако нѐшто *зану`ца*, м`и от`осмо (Туз); ко *укр`адѐ* нѐшто, или *појѐдѐ* ако *се д`ирнѐ* нѐђе, изл`азу биль`ези по дет`ету (Вру); ако ме *п`анѐ* о у`љу, н`ијесам уч`ио, с`игур`но ћу изг`убит г`одину (Ми); о`на м`ор`а да ти вр`нѐ т`о пр`ије Ћур`ћевдана, ако ти *ост`анѐ*, завр`чаће ти (По); кол`ач ст`ави в`олу н`а р`ок, ко га *б`ац`и*, кол`ко ће га б`ацит, ко га б`ац`и дал`еко, б`иће берић`етна г`одина, ко га *не б`ац`и*, нѐће б`ај`аги б`ит берић`етна г`одина (Св); ако ме *не да`д`у* ја ћу о`стат нѐуд`ата (Жи); јел` ако га *ост`авиш*, к`иша уф`ат`и, нѐм`аш кут (Брћ); демокр`атија и`м`а границу до о`де, до о`де ти је демокр`атија, а ов`амо ко *мр`днѐш*, отиш`о си в`ан демокр`атије п`а зн`а се шт`а ти сл``едујѐ (Ју); ако т`о *узр`и*, ст`о кил`а пасу`ља ћу да н`аћѐм (Ка); ако *наћѐш* о`дм`а, зн`ачи доб`иј`аш (Коз); она он`амо пр`ич`а, ко *доб`ијем*, ов`о ћу овак`о, ов`о ћу онак`о (Ју); јѐдан трѐб`а т`амо да се пензион`ишѐ на пр`ол`еће, ако га о`н још *не сму`в`а* те га *не сл`ажѐ*, рѐк`о му да му плат`и да би њѐга уб`ацио (Ос); в`ал`а кад ми је вр`ат`ио овѐ л`уде, ко му ја *пош`аљем* др`угѐ, нек се поф`ал`и (Ки).

Примери показују да се у овој служби готово редовно јавља презент свршених глагола, мада има и примера који показују да исту службу могу вршити и имперфективни глаголи. Ипак, такве потврде тек спорадично се јављају: п`ази о`довут от Пазар`ишта кад *идѐш* (Боб); у Л`ечу и`м`а ми м`ој бр`ат т`амо кад *идѐш*, ј`ави се (Леч); кат *идѐте* код њѐ, рѐците ја сам ве п`осл`ала (Го); кад *куп`ујѐш* за д`ијете, к`упићеш с`амо у нѐп`ар (Уг).

У служби овога глаголског облика у истим синтаксичко-семантичким условима срећу се презентске форме глагола типа *м`огнѐм*, *им`ад(н)ѐм*, *зн`ад(н)ѐм*:

ако *зн`адѐм*, х`оћу (Се); ја и`м`ам и васи`ку и гаран`цију от сѐстрѐ да ме издр`жав`а пѐт г`один`а у Турск`у ако *не м`огнѐм* да се зап`осл`им (Нет); т`о е тол`и`к`о интерес`антно, и`м`а испи`с`ато т`а пр`ича, ако *мог`аднѐм* да је н`аћѐм; ко *сазн`адѐм* ја т`ачно к`о зн`а свѐ, рѐћ [ћ]у ти (Гу); ја ћу вас да у`змѐм, ако *не м`огнѐм* њѐга да спрѐч`им да вишѐ в`ама не к`ажѐ да се исел`ав`ате са в`ашѐг ог`њишта (Пе); нѐћу да ти прод`ам, што *им`аднѐм* даћу ти онак`о (Бал); ја ви он`о што *зн`адѐм*, ја ћу ви испри`ћат и п`овес ве т`у на т`у в`оду (Рам); ајде да вид`им шт`а ти т`о трѐб`а ко што *зн`адѐм* да ти к`ажѐм (Боб); кат *ћѐнѐш* да хи ш`иш`аш, ј`авни ми он`а пил`ат да у`змѐм (Кон); ка[д] д`оћѐш ов`амо те *м`огнѐш*, ј`авни ми се п`а ћемо се ч`ут (Жу); кат се *уд`адѐш* акоб`огд`а, п`а т`и д`оћѐш са м`омком, теке ж`ива ти је мајка, одбр`аниће (Жу); отиди н`ађи ст`отину децѐ у б`ол`ницу, ако *м`огнѐш* одв`оит коѐ, ја да скинѐм гл`аву (Ле); ако ви *трѐб`адѐ*

каснијѣ, мѡгу ви набавит кол'ко ви трѣба (Ми); ако *радѡднѣ* продавница; ако шта *валѡдѣ*, узѣћу и тѣбе; ако *се имѡдѣ* срѣћѣ; кад *хтѣднѣ* да дѡћѣ (Ту); ако нешто *фалѡднѣ* мѡјѡј дѣци, фал'иће тѣбе; ѡн ће ти причат што *знѡдѣ* (Туз); ка[д] *ћѣнѣ* д[а] идѣ, дарујѣмо га (Ост); видећу код Вѣрѣ да ми замйјени овѣ табл'ѣте ко *ићѣдѣ*, да јѡј се замѡл'йм (Го); јѡ сам га заклѣо свѡм бѡжѡм задѡтку да ѡн штѡ прије *мѡгнѣ* да дѡћѣ да ўзмѣ дѣцу; ако *могдѣнѣ*, нек донѣсѣ двѡје (Бл); у овѡ нѡсѣље можда *имѡднѣ* јѡш нѣкѡ (Бо); придѡ тѡ докумѣнта за тѡ пѣнзију ко *имѡдѣ*, тѡ от тогѡ рѡда (Се); ако *ћѣднѣ* причат (Цв); нѡспи јѣдан ко *ћѣнѣ* (Гр); нѡрочито кат јѡш *се имѡдѣ* евлѡт, ка[д] се обрѡдй чѡвек, (Д. Пољ); ако *имѡдѣ* йл'ијек карѡктера, да му помѣнѣш двѡ-три пѡт, донйјеће, ако *нѣмѡдѣ*, остѡнѣ. (Леч); ал'и ако нешто *фалѡднѣ* мѡјѡј дѣци, фал'иће тѣбе (Туз); ада богами ѡн, мѡрам да га тѣрам да настѡви тѡ шкѡлу ко *ићѣдѣ*, нѡјпречѡ му је шкѡла (Брћ); слѡбо тѡ мѡш кѡме да продѡш, ако слѡчѡјно неко *затрѡждѡднѣ*, реко нек ймѡ (В. Лок); сйпѡј тй тѣбе, ѡн ко *ћѣнѣ*, лѡко му је (Бал); мѡре да се дѣсй да ѡпѣт *имѡдѣ* сирѡтйнѣ кѡ кат је бйло нѣкат ѡнѡ (Рај); брѡте мйл'й, ал'и ако *сзнѡдѡ*, убйтѣ ме (Рај); пѡт овѡ мѡкадѡм је, ал'и видйм мѡчѡ се, ко *мѡгнѡ* хѡтѣ да га градѡ да га асвалтйрајѡ (Ке).

III.2.9. Основно значење – обележавање радњи чије се вршење догађа у садашњем времену – презент (на специфичан начин) задржава и при употреби у наративном режиму казивања, као временски транспонован. Транспозиција овог глаголског облика подразумева његово премештање у сферу која је изван садашњости, а која у овом случају значи улазак у временску димензију означену као прошлост. У таквој језичкој ситуацији презент врши своју секундарну службу, што нужно казује да је посреди функција која је маркирана у односу на основну, немаркирану. Под маркираношћу овде превасходно подразумевамо да задржавање основних синтаксичко семантичких својстава (обележавање актуелне радње) у релативној служби по правилу значи да се облик употребљава са циљем повећања степена експресивности. Тачније, употреба релативног презента уместо индикативног перфекта на пример мотивисана је разлозима који су у првом реду стилистичке природе.

Материјал из тутинско-новопазарско-сјеничке зоне обилује примерима овакве употребе, чиме је омогућено праћење како синтаксичко-семантичких тако и (у овом случају значајнијих) контекстуалних услова који условљавају, а даље и омогућавају временску транспозицију презента. Анализа грађе показује да је за остварење секундарне функције овог облика најпре потребно да буду задовољени критеријуми који се тичу језичког окружења, а које превазилази синтаксички ниво. Да би се наративни презент могао употребити, потребно је да буде испуњено неколико чинилаца. Реч је најпре о посебној

организацији (изван)језичког контекста. Наиме, дискурс мора бити организован као причање/приповедање; приповедач у том случају улази у наративни режим казивања, где му је циљ не само информисање саговорника, већ и стилско уобличење исказа као наратије, односно приче, која као таква захтева и извесне стилизацијске поступке. Потом, када је о презенту реч (што ће се касније детаљније образлагати) потребно је да се у целокупном језичком окружењу створе услови који ће обезбедити његово увођење. Ту се пре свега мисли на остале глаголске облике који служе као својеврстан оквир који омогућава реализацију презентских форми у претериталној служби.

Различити су фактори који узрокују потребу да се неки глаголски облик употреби у служби која није његова примарна, када се по правилу исказ од неутралног трансформише у стилски обојено саопштење које се одликује експресивношћу. Потенцијал који презент у овом смислу поседује садржан је у већ поменутом задржавању семантичке компоненте „садашња, актуелна радња” из своје примарне службе. Сходно томе, премештен на претериталну временску линију, наративни презент прошла дејства не означава само као прошла (што би значило једнакост са перфектом), већ наратор помоћу њега обликује радње које реципијенту представља као претериталносадашње. Употребом презента у приповедању, дакле, казивач се „премешта” у прошле радње, а улазећи у ситуације, почиње да их (пр)оживљава као садашње. Онај који говори жели да се поновном актуелизацијом дејстава интензивније уживи у прошле радње, а потом, сликовито их представљајући, као да се дешавају у моменту док о њима говори, исто то омогући и слушаоцу.

Поновно успостављање актуелности радњи даје могућност премештања и удубљивања у свет догађаја који су предмет приче, те њихову интензивнију рецепцију. Да би се ово остварило, потребно је, што је могуће више, прекинути везу са садашњим моментом, тачније са стварном садашњошћу, и као једину актуелну успоставити приповедачеву садашњост (ону некадашњу, разуме се). Управо у томе и јесте основни семантички и стилистички потенцијал наративног презента. Наиме, када се радње обележавају временима у својој правој употреби, време вршења одмерава се према моменту садашњости, која се увек осећа као присутни орјентир, имајући у виду да се вредности глаголског облика утврђују у односу према њој (перфекат се одмерава према презенту и увек је јасно да је радња прошла имајући у виду да се семантика остварује у спреси тих двају облика). Код транспонованог презента радња се не одмерава према моменту говора, он не

само што се не узима као релевантан и не истиче се, већ напротив, жели се у потпуности потиснути, занемарити, учинити невидљивим и ирелевантним. Овде је битна једино приповедачева перспектива – актуелна је само она садашњост која је била када су се радње дешавале, и у ту (оживљену) садашњост уноси се причалац, а преко њега и слушалац. Презент то у пуној мери омогућава управо због тога што му је и примарна служба обележавање праве садашњости.

Моменти које смо управо издвојили у србистичкој литератури истичу се као најзначајнији када је у питању наративни презент. Ј. Вуковић тако наводи да „релативна садашњост, као плод имагинације, дата ради уживљавања у ситуацију о којој се говори, даје презенту, поред темпоралног, и стилистичко обележје маркације” (Вуковић 1967: 398), и то зато што „прошлост осим најједноставнијег доживљавања у смислу само прошлост, можемо доживљавати и у смислу релативна садашњост. Отуд проистиче, као најосновнија, употреба презентског облика и за радње у прошлости” (Вуковић 1967: 358). С. Танасић такође истиче да „при употреби презента имперфективних глагола у приповиједању читалац/слушалац се одваја од момента говора и уводи као посматрач у саму ситуацију о којој се саопштава” (Танасић 1996: 149), те стога „овако исказане ситуације пред читаоцем/слушаоцем сугеришу му да се он обрео у својеврсној садашњости. Из те „садашњости” могући су осврти напријед – на оно што се потом збило и назад – на оно што је претходило” (Танасић 1996: 150). Сходно томе, „оваква употреба презента налази своју сврху посебно у стилистичкој сфери: глаголски облици, па и презент, транспонују се ради постизања одређених стилских ефеката” (Танасић 1996: 147).

Све наведено упућује нас на закључак да наратија као начин уобличења исказа, и у идиомима какви су народни говори, показује извесне специфичности које је диференцирају од употребе језика у строго комуникативној улози. Ако се говори о стандардном језику, јасно је да се ту мисли на дистинкцију између разговорног и књижевноуметничког стила, тј. разлику између комуникативне и поетске употребе језика. Дијалекатски материјал којим ми располажемо, међутим, показује да су таква разграничења могућа и у природним идиомима. Народни говор такође подлеже раслојености овога типа самим тиме што поседује могућност одабира језичких средстава, што даље значи и могућност њихове специјализованости у употреби у различитим комуникативним, прагматичким околностима. Употреба глаголских облика у дијалекту овакву претпоставку потврђује.

Чисто комуникативна употреба језика свакако није лишена експресивности (доживљеност, афективност и сл.), али је она друкчијег типа у односу на ону која прожима исказ говорника који настоји да исприча причу о догађају који жели обухватити у целости, учинити га опипљивијим, пластичнијим и живљим. У овом другом случају користи се максимум потенцијала који дати систем поседује. Стога, у анализи глаголских облика осим што уважавамо строго лингвистичке категорије као што су индикатив, релатив, референцијалност, неререференцијалност и сл., које се остварују углавном на синтаксичком плану, сматрамо да је потребно имати у виду и контекстуалне, односно прагматичке услове у чијим оквирима се дата категорија реализује, а који неретко имају одлучујућу улогу у одабиру конкретне јединице. С тим у вези јесте и покушај разграничења појма разговора од појма приповедања који даје А. Мусић, наглашавајући управо значај типа дискурса, о чему је овде било речи. Како наводи С. Танасић, уобличавајући теорију индикатива и релатива, иако се супротстављао оваквој подели А. Мусића, Александар Белић такође истиче потребу за разграничавањем разговорне и приповедачке употребе облика. Ипак, корисну дистинкцију А. Мусића, како наводи С. Танасић, теорија индикатива и релатива А. Белића потиснула је углавном у заборав, иако неки други лингвисти (М. Гловинска и Г. Мерле на пример) упућују на неопходност таквог диференцирања (о овоме детаљније у: Танасић 1996: 149). Ј. Вуковић, међутим, иако глаголске облике анализира са становишта теорије индикатива и релатива, наглашава да ипак треба водити рачуна о разликама начина на који се употребе глаголских облика укључују у временске ситуације у обичном разговорном изразу и изразу који није обичног разговорног типа, у причању, приповедању – тачније о разлици између стилски неутралног исказа, какав је у разговору, и стилски обојеног, какво је по правилу приповедање. Тако се најбоље и могу објаснити супституције једног облика другим (презент уместо перфекта у приповедању, на пример), јер „обичном разговору, у коме се темпорални глаголски облици, кад су они такви по природи употребе, као што је наш перфекат, јављају са чисти граматичким (не и са стилистичким) својствима, такве супституције мање су потребне” (Вуковић 1967: 374).

Најзад, истичемо и то да је у анализи наративног презента од значаја чињеница да, онда када ступа у такву службу, овај облик истовремено улази у сплет сложених односа са осталим глаголским облицима мање или више сличних синтаксичко-семантичких одлика. Имајући у виду да је примећено да се при обележавању прошлих радњи ретко употребљава

самостално, неопходно је презент посматрати у светлу релација са другим облицима (претериталним или онима који су такође транспоновани). И овде истичемо значај контекста, јер стилски ефекти које наративни презент производи настају тек удруживањем са другим облицима на ширем плану, тачније када се они међусобно допуњују или пак супротстављају.

Намера нам је да у даљој анализи изложене теоријске поставке поткрепимо одабраним примерима, који ће омогућити детаљније сагледање синтаксичко-семантичких, контекстуалних и прагматичких оквира употребе наративног презента.

III.2.10. Употребљен за означавање прошлих радњи које припадају сфери приповедачеве садашњости која се кроз наративни дискурс актуелизује, приповедачки презент у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони бележен је најчешће у контекстима у којима се удружује са перфектом. Наиме, имајући у виду чињеницу да презент превасходно приказује радње у току, процесу, а ређе целину радње, за његову употребу потребна је извесна припрема. Ј. Вуковић истиче да таква припрема подразумева интонирање разговора у смислу изражаја како се они дају у приповедачком стилу. Ту службу најчешће врше временске одредбе. Ако њих нема, презент се може употребити само ако је читав разговор узео приповедачки/причалачки тон, и то због тога што улога наративног презента није саопштајног већ наративног типа (Вуковић 1967: 143–145).

Сви примери које наводимо задовољавају услов који се тиче припреме наративног контекста, имајући у виду да су разговори са информаторима у највећем броју случајева подразумевали да се на самом почетку дефинише тема разговора. Задатак говорног лица био је да кроз причу покуша да оживи једно време које је мање или више удаљено од момента говора, са свим догађајима и личностима који су њихови актери. Након краће паузе, током које су се говорници обично присећали у сећању потиснутих ситуација, отпочињала су дужа саопштења која су, најчешће непрекинуто, обликовали као причу која се одликује узрочно-последичним везама на плану догађаја и актаната. То је, дакле, дискурс интониран као прича из давних времена коју наратор организује искоришћавајући потпуну слободу у избору језичких средстава.

Значење прошлости сигнализирано контекстом подразумева и то да се у говору који испитујемо наративни презент није бележио самостално. То је очекивано будући да његова

служба није саопштајног типа – његова функција није да означи конкретну радњу као прошлу већ да је, користећи свој семантички потенцијал, током причања оживи и представи као актуелну. Службу временске локализације радње у оваквим језичким околностима најчешће врши перфекат, као стилски неутралан облик коме је то основна намена, док се презентом остварују неки други, додатни ефекти на наративном плану. Презент, дајући субјективни тон приповедању, приказује као садашње појединачне (целовите или (најчешће) посматране у процесу/вршењу) радње односно стања у њиховом временском следу. Али, за његову употребу увек је потребна припрема у виду спецификовања ширег периода у који се те појединачне радње смештају. Пошто презент не поседује могућност да самостално обележи шири временски одсек, опише ситуацију у смислу дефинисања општих околности унутар којих се уграђују оделити догађаји, ту службу преузимају други облици који врше припремну улогу (најчешће перфекат или имперфекат).

У примерима који следе, наративни презент употребљен је у синтаксичком окружењу у комбинацији са ликовима крњег или пуног перфекта:

било у новине. Баш сам у Немачкѹ читѹ, сл'йке њѣне, недѣљно долѣзил'е, пѣ ме интересовѣло да прочитѣм, кад отвѹрим, видѣм Тил'е са женѣма. (Ју); била је ствѣрно л'йјѣпа, дѣма прѣвѣ, и јѣ, тол'йкѹ девѹјѣкѣ ѳде у комшйлуку, дѹбре девѹјке, да не ѹзмѣм нй јѣдну, нѹ да ѹзмѣм из Црнйша, највисокшијѣ сѣло у Сѣнцак (Пож); јѣ сам такѹ била, мѹжда и тѣ срѣћѣ, била сам, нйсам пѹне три гѹдине у бѣрак, мѹж ми погйнѣ, млѣђй ми сйн остѣо двѣ гѹдине, дрѹгй посмѣче ми се родиѹ, четрѣс дѣнѣ ка[д] смо йздѣл'и, дрѹгй ми се родиѹ (Гр); јѣ сам отишѹ у тѣзбину тѣмо на посѣдак отишѹ и мй се видѣл'и и завол'ѣл'и се и сѹтрадѣн ѹвечѣр отишѹ, тѣк изѣшло тѣксй вѹзило, пѣдесѣт и чѣтвртѣ гѹдинѣ тѣк тѣксй изѣшѹ и јѣ ѹзмѣм тогѣ тѣксйју, некй Ђљѹ таксйста бйѹ, прѣвй у Пазѣр таксйста бйѹ, и јѣ ѹзми њѣга (Бот);

Контекст може садржати и друга језичка средства која упућују на време вршења радње, и то прилошког типа (једамѣ; једнѹм), односно у облику зависне реченице (кат сам се женйѹ):

кат сам се женйѹ, имѹ сам девѹјѣкѣ ѳде порућѣвѣл'е су ми да ми дѹђѹ кот кѹћѣ сѣмѣ, јѣ нйјесам прифѣтиѹ тѹ, са једнѹм девѹјкѹм из Бйјѣл'йјѣ Вѹдѣ ѳзгѹ се ожѣнйѣм (Пож); бйла коферѣнцијѣ једамѣ ѳде, код Ахмѣта, и једнѹк Мурѣта извѣл'и, кѹпле онѹ, тѹ је бйла шѣла, л'ѣгнѣ чѹвек овакѹ, л'ѣгнѣ и уфѣтйѹ кѹ да га дйгнѣ, и тѣ чѹвек с Пѣштери бйѹ, и Трнѣва цйјѣла се покѹпила, нйко не мѹре да дйгнѣ тогѣ, јѣ сам тогѣ чѹвѣка дйгѹ (Трн); зѹвѣ се једно сѣло Нйш гѹре ко[д] Цѣрнѹга вѣра, свѣ

мусл’имани, ал’и једном дoшла нека вeл’ика руља Шиптарa, пa онo ћoрави види пе-шeс сeлa, тo стoкe огрeзлo, кол’икo овe пољaнe, тo e свe стoкa увaтила, они *видe* да ту имa нeчијe, a имo мoј oтац јeднoгa сeдл’eника дoбрoг, *oћe да га узмy*, a јeднa мусл’имaнкa ти сe онoм кoњу oкo вратa, пa: „Мoј кoњ”, a ми грдни нa тaвaн сe пoпeл’и, нијeсмo сaл’ ми порoдицa нo ис трй-чeтири сeлa порoдицe, пo тијa њинијa кућa, пo згрaдaм, пo тавaнимa, пo штaлaм докл’e прoђe тo, да сe никoм oни нису дaл’и брaвчe да сe отeрa ис тогa Нишa, тол’икo су чувaл’и, тe млoгo смo бил’и прoшл’и (Лу); e кад је oн дошo из рoпстa, jа сам дoшла двaдeстoг фебруaрa чeтрe шeстe, онo jади, зимa, a из тијa сeлa *нoћy* у грaд нa пийaц дoл’e, нeкo *тeрa* стoкy, нeкo нeштo да *нoси*, пa сe свe нaтрпa кoт тијa Весел’инoвићa (Лу); кa[д] сам jа дошo из вoјскe, jа сам биo грaничaр, прaвo ти кaжeм, срaмoтa сe фaлит, грaничaри су oндa кoсу носили, онe шaпкe, a jа млaт, бoгaми пa и онaкo нисaм биo зa бaцaњe. И дoшла из Кoсoвa су дoшла нека свoјтa јeднoј мoјoј стрини и онo *причajy* да ћy jа да сe жeним, тe овo, a овa јeднa сeстрa от тe ми стринe прићe oдe: „O слyшa, мoлим вe, зa овo дивнo злaтo нeмoтe свaштa да узимaтe”, e овијeм рижeчимa. Тaкo тo билo (Вру); jа кaт сaм сe жeниo, пa *нeмaмo* ћe, нeгo дoл’e гoвeдa a дoл’e нa штaлу сунђeр и тaкo. Живoтa ми, jа прoпao крoз л’eсу дoл’e, oнa мe *тражy* ћe си (Цe).

У свим примеримa из првe грyпe (сa перфектoм у oкрyжeњу) и у првoм примеру из другe употребљeн је презент свршeних глагoлa. Зa рaзликy од имперфективнoг прeзeнтa, кoји обeлeжaвa прoцeс рaдњe, њимe сe вишe искaзyјe рaдњa кaо цeлинa. Тaкoђe, свршeни прeзeнт углавнoм подрaзумeвa линeарни, прoгрeсивни хрoнoлoшки рaспoрeд, рaдњe сe нижy јeднa зa другoм у врмeнeскoм слeдy, док несвршeни прeзeнт чeшћe рaдњe дaјe кaо истoврeмeнe сa другимa, и кoјe кaо тaквe, удружeнe, дaјy сликe стaњa. Функцијa прeзeнтa у излoжeним примеримa јeстe увoђeњe нoвe сликe/ситуацијe у припoвeдaњe, кoјa је нa врeмeнскoј линији пoзиционирaнa изa oних сaопштeних перфектoм. У свим примеримa прeзeнтимa сe чини прeкид нaрaтивнoг тoкa тaкo штo сe у срeдиштe пажњe пoстaвљa ситуацијa кoјa нaступa кaо нoвинa, прeокрeт у oднoсу нa прeтхoднe, и кaо тaквa мeњa дoгaђajни тoк. У oвaквим јeзичким oколнoстимa синтaксичкo-сeмaнтичкe oдликe, oднoснo прaгмaтички eфeкти кoјe прoизвoди прeзeнт oдгoвaрaјy oнимa кoји би сe дoбили њeгoвoм зaмeнoм aористним фoрмaмa.

У истим oколнoстимa мoжe сe употребити и имперфективни прeзeнт. У примеримa кoји слeдe припoвeдaњe тeчe низaњeм перфекатских фoрми, нaкoн кoјих слeдe прeдикaти у прeзeнту:

твóрци, двáпýт су долáзил’и напáдáл’и мáчáд. Напáдáл’и пá мáчка *се тý ùзуја* пá коjá дáлга, мí изíђи тáмо штá е, *вíдíм* мáчка сáмо *гл’èдá* навíше (Ос); јá сам га знáла прíјен вóјскé кó дíјете. Бíла сам бáш ко[д] тé Ханé што óн вел’и да је кћéла да га ùзмé, и јá сам бíла тý, а бíла ми сéстра ùдáта óде у Л’ескóву и óн је дошó, и мí смо се пítáл’и онакó, пítáл’и се и нíшта, кат *долáзи* нéгóв брáт Мéтко Шкрíјел’ ис Тутíна *да трáжи* мíр за тý мóју сéстру што е у Л’ескóву, бíла побéгла. Велý: „Ђé ти је она брáт, је л’ у вóјску?” *Кажé*: „Јéсте, тí би трéбáла нéга да ùзмéш”. Рéко: „Вáлá нít би трéбáла ни[т] ћу га узéт”, бáш овакó му јá рéкла, а óн у вóјску (Ле);

И овде је посреди промена нарaтивнoг тoкa условљена смењивањем различитих слика. Презентске форме такође означавају радње које следе након перфекатских, а које уједно упућују и на то да је дошло до извесне промене у односу на претходно описано стање. Разлика је само у томе што несвршени презент у оваквим случајевима приказује радњу у току, у процесу, чинећи је тако предочљивијом. Имперфективност, самим тим што је обавезна одлика глагола употребљених у индикативном презенту, важан је чинилац који омогућава виши степен уживљавања у догађаје о којима се приповеда.

Често се нарaтивни презент комбинује са аористом. Притом, презент имперфективних глагола у комбинацији са аористом од свршених глагола који подразумева брже смењивање означених радњи, има улогу успоравања нарaтивнoг тoкa, како би се пажња реципијента нешто дуже зауставила на описима стања која следе након аористних радњи или им пак претходе:

набíше се у једну сòбу, а онó дíјете у тý вèл’икý сòбу, óна се пòл’ете да ùзмé тó дíјете, ó гòсподе једíни, óна *врíштí*, *не смíјé да ùћé да ùзмé* дíјете, а *не смíјé да га остáви*, докл’ён прíпознаде га нéгóва жéна (Лу); и нéмá га, јучé дóђе тý, свé *плáчé*, *каже*: „Нíје да нéћу нó не мòгу” (Ос); јéдан испод Рáшкé дòл’е òдо јá, *товáрíмо* с камиóном, кат јéдан и[з] сéла озгòр дóђе дòл’е код мéне и óдмá óн пòћé овý прићу сáт што прићáмо (Пож); нòзи дáде Бòк четíри једну зá другóм. Јá *не мòгу да изáћéм* пред нý колико ми је жáо. Свèкрва *не смíјé да* ми *кажé* да је óна родíла ћéрку, толико мéне бí жáо што се родíла нòјзи ћéрка, а мéни дрýго бíло и сíн ми бí (Вру); а óни мéне кáменом те ето óде, те јá цíјела у крв. *Врáтíм се* јá код учíтеља, óн ми тó прéвí: „Не вèрујéм, Рáдмила, да си тí шүтéла, не вèрујéм да би те гáђáл’и да си шүтéла” (Го); те пòсл’é мòраде тá Түрчин да плáћá л’éчéње. Да нé бí тогá учíтеља, нíшта мòј óтац нé би мòгó да учíни. Ал’и *кажé*: „Нíје Рáдмила бíла крíва, сáмо што је отпуштена бíла, óни су је гáђáл’и”. Јá *ћүтíм*, *нíјесам* лúда да причáм (Го); мéне *зовé* Мирòслáв, звá ме óна једáмáн на тел’ефóн: „Знáш л’и тí, Рáдо, да л’ íмáш каку сéстру ћé?” Рéко: „Знáм, тéбе íмáм, а што не мòгу да ти дòћéм, тó е дрýгó, áутобуса óде нéмá,

ја трѣба да идѣм за Тутѣн, па ис Тутѣна за Рожѣе, па из Рѣжѣја за Бѣшчу”, реко, „ја нѣмѣм тѣ вѣзу такѣ”. Кад *зовѣ* ме тѣ брѣт, *кажѣ*: „Вѣлѣ, Рѣдо, Слѣвѣ је млѣго бѣна”, *кажѣ*, „она се већ шлогѣрѣла. И сѣмо да јој је да вѣдѣ тѣбе” (Го).

Основни носилац компоненте доживљености у контекстима овога типа јесу аористне форме, имајући у виду да је у њима ова семантика наглашенија него у презенту.

Када се аорист и презент наизменично употребљавају у ширем контексту, улогу временске локализованости радњи најчешће врши перфекат. Смисао комбиновања ових облика најбоље се уочава у ширим наративним одсецима у којима се дају описи догађаја, личности и њихови дијалози. Перфектом се најчешће радње уводе и смештају на временску линију, док аористне и презентске форме своју функцију налазе у саопштењима о низању догађаја, коментарисању стања, те увођењу туђег говора глаголима говорења и мишљења. Све то заједно омогућава стварање комплексне слике у којој се елементи приче и на хоризонталном и на вертикалном плану прецизно позиционирају једни према другима. Суптилније одређивање редоследа радњи, смењивање бржег и споријег темпа приповедања, померање визуре са једне на другу ситуацију и сл. свакако подразумева постизање стилске ефикативности:

десио сам се ја вѣшѣ пѣтѣ, у Зѣгреб сам ишѣ и сѣд на пѣјац *наѣћем* и једна жѣнскѣ овалѣ на хастѣл и на пѣјац и *продѣјѣ*, кажѣ, ѣна *изјављѣје* л’инцѣра са ракијѣм, а ја *хоћу да прѣбѣм да вѣдим* зѣ шта је ѣна, а ја *знѣм* штѣ је л’инцѣра ал’и *хѣћу да искѣшам, да вѣдѣм*. Рѣко: „Извѣни, зѣ шта је овѣ л’инцѣра?”. *Кажѣ* л’ековѣта за овѣ, овѣ, ја *знѣм* да л’ је, ал’и *ѣћу да кѣпѣм* знѣње њѣјно, *да вѣдѣм*. Рѣко: „Кѣл’ко стављѣш на овѣ л’ѣтар ракијѣ?”, и сѣт онѣ чѣкањац пѣдесѣт мѣрѣкѣ *продѣјѣ*. А реко вѣдѣш штѣ зараћѣјѣ (Бо); нѣкат су дѣвал’и за дѣбријем мѣмцима свѣкојѣку дѣвојку. Он ми се свѣде пѣсл’ѣн, хѣ сам дѣшла, к-ѣј, ко нѣј, тѣ рѣкни јѣсте. *Пѣтајѣ* ме ѣни пѣсѣнке, одѣнаке што су ми овѣ, и свѣкар ми дѣђе и *пѣтѣ ме*: „Сѣнко, свѣћѣ л’ се тѣбе овѣ мѣј сѣн?” Рѣко: „Бѣбо, свѣћѣ”, а ја *плѣчѣм*. *Кажѣ*: „Вѣдѣм ја пѣсѣ, нѣје тѣ у рѣду нѣшто. Хѣјде да те повѣдѣм ја ће сам те ѣзѣ.” „Штѣ?”, реко, „сѣдѣла ја пѣтнаѣс дѣнѣ ѣде да ме тѣ мѣне врѣтиш да рѣкнѣ напѣдѣл’и је. Је л’ дѣћѣ такѣ? Нѣ, нѣ”, реко, „ја не идѣм, тѣ сам дѣшла, и тѣ ћу комѣте да остѣвѣм” (Бр); а ка[д] смо мѣ пѣкли, мѣј чѣвек свѣкад је тѣ ракијѣ пѣкѣ дѣбру и имѣли смо, и наѣшли Дѣбрињци, овудѣје бѣо пѣт, дѣвѣнаѣсторѣ ѣи лѣдѣи, јѣдан на кѣла, и сврнѣше тѣнаке, бѣо кѣзан јѣднога о[д] тѣјѣ лѣдѣи, ѣн *кажѣ*: „Дѣ, сѣнѣвац, изнѣси јѣдан лѣтар у ѣме мѣе”. „Вѣлѣ”, *кажѣ*, „у ѣме тѣвѣје јѣк но у ѣме мѣје. Јѣ пѣчѣм ракијѣ, ја

дaем.” А *вeљу* му нeкi: „Тi знaди твoдe кa[д] ћeш дoј зa кaзaнскy.” (Вру); и oнaкo, oнa дaктилoгрaфкињa *сeлa* тaкo судијa прeмa њeзи и *диктирa*, oнa *пишe*. И *сaслушa* oнy дeвoјчицу кaкo je билo, oнa свe *плaчe*, *нe мoжe* oд плaчa дa кaжe, a тo je млaдo нeкo дијeтe *било*, *дoшлo* тy нa прaксу. И aј oндa oнa *иzађe* тaмo и oн нaс и *нe пiтa* судијa ништa нeгo сaмo *дектирa* тaмo и oнa *пишe*: „Јeстe, jестe, тeлa дa укрaдe, тo су дрyштвeнe пaрe и мoрa дa сe кaзнi” (He); *бил’и смo* дoл’e у хотeл. У хотeл *иђe* вoдa, oвoл’и кe oнe бoбe, пa кaд *удaри*, *чинi* тi сe црeп *oћe* дa гa слoмi. Јa зoвeм oдe *кажe* истo и oдe *пaдa* (Брћ); бaш jеднoм кaт *сам била* сa њим, штo *смo стигл’и* прeд бoлницy, oни гa зoвy *дa сe врати* у Крaгујeвaц *дa измe* нeкy жeнy *дa* je дoвeдe у Бeoгрaд. Тe oн рeчe мoрaтe мe чeкaт (Брћ).

У ширим нарaтивним бoкoвимa прeзeнт сe упрoблeвa сa oстaлим oблицимa кoји у својoј oснoвнoј или сeкундaрнoј слyжбi мoгу oбeлeжaвaти прoшлe рaдњe. Тeк у oвaквим кoнтeкстимa мoжe сe нa нaјбoљи нaчин уoчити кaкo сe синтaксичкe јeдиницe удружyју у нaрaцији oбрaзyјyћи цeлoвитy сликy прoшлoсти. Сyoднoс глaгoлских фoрми oд пoсeбнoг je знaчaja упрaвo кaдa je пoсрeди прeдстaвљaњe прoшлих рaдњи. Пoсмaтрaнa у oднoсу нa другe двe врeмeнскe сфeрe (сaдaшњoст и бyдyћнoст), прoшлoст сe oдликyje знaтнијoм кoмплeкснoшћy. Зa рaзликy oд сaдaшњoсти, кoјa je углaвнoм oгрaничeнa нa мoмeнaт гoвoрa и ужe или ширe врeмeнскe oдсeкe прe и нaкoн тe тaчкe, a бyдyћнoст прeдстaвљa врeмeнскy димeнзију кoјa je извaн чyлних oпaжaja гoвoрнoг лицa (у дoмeнy je рaзмишљaњa, плaнoвa и сл.), прoшлoст oбухвaтa дaлeкo шири врeмeнски oпсeг чијa сe лeвa грaницa нa врeмeнскoј oси мoжe пoмeрaти пoчeвши oд мoмeнaтa нeпoсрeднe дo oних кoји припaдaјy дaлeкoј прoшлoсти, кoјa мoжe бити и у oквиримa или извaн дoживљaja гoвoрнoг лицa. Упрaвo нa тoј линији причaoцy сe oмoгућaвa сyптилнијe нијaнсирaњe у пoглeдy рaспoрeдa рaдњи, прeцизнијe фиксирaњe нa врeмeнскoј oси, мaркирaњe кaкo у пoглeдy рaспoрeдa тaкo и пo знaчaja (пoсeбнo истичaњe јeднoг у oднoсу нa другo) тe пo зaкoнитoстимa узрoчнo-пoслeдичних рeлaцијa. Тaкoђe, гoвoрнo лицe мoжe oдaбрaти дa прeдстaви рaдњe из дoмeнa личних дoживљaja, aли и oнe зa кoјe имa пoсрeднa сaзнaњa, при чeмy имa слoбoдy дa или сaмo прeнeсe инфoрмaцију o дoгaђaja или пaк oсoбeнoм кoмбинaцијoм рaспoлoживих срeдстaвa oбличити свој искaз тaкo штo ћe нaглaсити кoмпoнeнту дoживљeнoсти, oднoснo уживeти сe у рaдњe, или искoристити кaквe другe стилскe мoгућнoсти јeзичких јeдиницa. Избoр јeзичких срeдстaвa свaкaкo вaрирa у рaзличитим системимa. Зa прeдстaвљaњe

прошлих радњи, тутинско-новопазарско-сјенички говор поседује богат инвентар облика, што омогућава остварење претходно наведених ефеката.

Наводимо најпре дужи исечак дијалекатског текста који показује на који начин се наративни презент може комбиновати са осталим глаголским формама, при чему ћемо покушати да издвојимо неке од основних момената који су у говорном чину мотивисали избор конкретних јединица:

Ја сам био мусл'ихун (1). На пѣт мѣстā да нисам ја стѣгō (2), тѹ би мрѣтвијā бѣло, но стѣгни (3) кōла за мѣне, на пѣт мѣстā, јѣдно о̀вде у бл'изѣну, јѣдно у Нāбōје, у Ђерекāре двā, у Угō јѣдно. Ђе нијесам ја стѣгō (4), тѹ би бѣло мрѣтвијā и мрѣтвијā. Нѣмā, ја стѣгнѣм (5) и разјурѣм (6) тō свѣ, послѹшај ме (7). Запрѣјетѣм (8): „Са[д] ћу мотōром, ћовѣка ѣмāм тѹнекане, знāјѹ о̀ни, за мил'ицију, па ве затвōрит”. Долāзи (9) ћовек, кажѣ (10): „Уфāтио сам жѣну у невѣру”. Рѣко (11): „Ўди тѣ кѹћи, нијеси је уфāтио у невѣру, није тō тāћно”, и бōга ми тогā дāна није (12). Јā одржāвō (13) сѣдницу, био (14) прѣсѣдник о̀де, жѣна долāзи (15) код једногā, он је био (16) ис Коштāнпоља оздōљ, био је (17) тѹнекане за инѣкцију, он није био (18) тѹ, ја сам јој вѣкō (19): „Хāј тѣ кѹћи, није он тѹ дāнас”, и ћовек долāзи (20) ѹвѣћѣ кажѣ (21): „Уфāтио сам је у невѣру”. И јā дōдѣм (22), скѹпило се (23) брāство о̀туд за њѹ, одōвѹт уфāтил'и (24) овѣ код једног трна: „Хāј тѣ, дōјћу јā”, а у мрāк батѣрију: „чѹвāте рѹку, Јусо је”, прићѣм (25) код њѣ, пѣтāм (26): „Штā ћете тѹ?” Кажѣ (27): „Такō и такō и такō”. „Дā те ми тѹ пѹшку”. Кажѣ (28): „Тѣ ћеш ни је узѣт”. „Немō да прићāте, дā те ми пѹшку, нећу ви узѣт, нѣмāте брѣгу”, закунѣм се (29) јā, извāдѣм (30) онā затварāћ овѣма што ће да пѹшћѣ жѣну, па у л'ијевѣ ћѣп. А дрѹгѣ је (31) више грōбља тāмо под један трн, овѣ што су дōшл'и (31) за одѣву, двойца, ка њѣма, пѣтāм се (32) тѹ, кажѣ: „Богами Јусо, не дāмо”. „Немō још једамā рѣј не дāмо са[т] ћу отѣс за Файка мотōром, дōвез мил'ицију и свѣ ве затвōрит. Дā ми, нећу ти узѣт пѹшку, āко ћу ти, она мѣне убѣла”. Пā онā у дрѹгѣ ћѣп да знāм чѣи је којѣ и ул'ѣгнѣм (33), а наговōрѣм (34) сѣна: „Тѣ”, рѣко, „дōђе код мѣне”, а њōјзѣни се гāћāл'и (35) с дрѹгијем и мōје дѣјете погодѣли (36), јā био (37) у некѣ мусл'ихуне, посѣкō (38) некā дрѹва, па стѣго (39): „Хāј тѣ ѹзми волōве”, мѣ смо имāл'и (40) стāнове овāмо и стō и нѣшто овāцā. Она, дѣца, се гāћāла (41) пā га погōди (42) са землѣ о̀де. Кажѣм ономе што ће да пѹшћѣ жѣну: „Пā мōј сѣин био једанāес дāнā у бōл'ницу, твōја жѣна га убѣла, тѣ ни једамā нѣ пѣта за мōга сѣна”. Кажѣ: „Тō ми је нōво”. А њѣму кажѣм, о̀цу тāмо: „Тѣ, дел'ијā, јесмо прōјѹћѣр бѣл'и кот дōма тѹ, јā одржāвō сѣдницу, тѣ да ѹзмѣш онō а јā потписѣвō некѣ āкт, нѣ пѣта ме: 'Јусо, штā ти је са сѣином у бōл'ницу, убѣла га мōја шћѣр?”. Кажѣ: „Мѣне је тō нōво”. И растѹрѹ се (43), онā дōдѣ (44) за Сарāево са тōм женōм, овā дел'ијā ка кѹћи. Вељāо сам (45) нāрōду, слѹшō (46) ме нāрот, а и лāгō сам (47), ѣво овō за сѣна сам лāгō (48) (Ле).

У наведеном примеру посреди је описивање једног целовитог догађаја и њиме обухваћених стања из даље прошлости говорног лица. Приповедање, уобичајено, започиње облицима перфекта (1), (2), (4), којима се радње временски локализују и са неутралне, објективне тачке гледишта даје се увод у догађаје који ће уследити. Прецизније, описују се околности под којима су се дати догађаји збили. Низ перфеката прекинут је обликом императива (3), који је употребљен да би указао на елеменат поновљивости у прошлости (овде би био обичан и потенцијал). Након описа стања које се даје уопштено, следи конкретизација догађаја, када наратор, прецизирајући саопштење, презентским низом, по хронолошком редоследу излаже радње чијим се вршењем, тачније понављањем до таквог стања дошло. Презентски низ перфективних глагола (5), (6), (7), (8) представља, дакле, хабитуалне радње које се одликују сукцесивношћу. Целовито представљене радње брзо се нижу једна за другом. Након тога, временски план се сужава и прелази се на опис појединачног догађаја. За његово увођење информатор је одабрао облик имперфективног презента – *дол̀з̀и* (9), којим се темпо приповедања успорава, пажња се скреће на појединачну радњу која се представља у самоме току, чиме се ствара слика догађаја, а на плану рецепције она се посматра као да се одвија у моменту говора. Глаголом говорења (10) означено је преношење туђег говора, а презент уместо (у овој служби такође сасвим обичног) аориста употребљен је како би се нагласила напоредност двеју радњи (9) и (10). У приповедању се након овога прелази на следећи догађај истог типа. Околности под којима се збио уводе се облицима перфекта (13), (14), (16), (17), (18), док је сам догађај – долазак жене у таквим описаним околностима – обележен, а тако и комуникативно маркиран по значају и по времену догађања, наративним презентом. Исто је и са наредном радњом означеном прилогом *̀већ̀е*. На сцену ступа нова слика настала као последица описане радње. Поново се околности догађаја описују перфекатским формама (23) и (24). Дејства која даље врши само говорно лице описују се низом ликова свршеног презента (25)–(30), којима су обележене радње које следе једна за другом. Поново се прелази на опис појединачног догађаја. Овде сада постоје два временска плана – један је онај који се догађа у приповедачевој садашњости, дакле у времену у којеме се прошле радње проживљавају као актуелне, а вршене су од стране говорног лица, те се као такве обележавају презентским формама (32)–(34). Дејства која су овим радњама претходила а која су заправо узроковала вршење обележених презентских радњи од стране наратора представљају се облицима

префекта (35) (36) (37) (38) (40) (41), чиме се јасно раздвајају два временска плана, а радње односно стања хронолошки одређују једни према другима. У овај перфекатски низ уметнуте су и форме аориста (39) и императива (42), као носиоци компоненте доживљености, којима су означене тренутне радње, на истој временској линији као оне перфекатске. За увођење туђег говора причалац до краја користи презентске форме. Завршетак радње сигнализиран је облицима презента – *растурӯ се* (43) и *оддē* (44). Епилог догађаја дат презентским формама јасно наглашава прекид радњи. Након тога, у перфекту се даје још једна констатација симетрична са оном на почетку казивања, која је општеважећег типа будући да је на снази за све време током кога су се догађале појединачне радње и може се схватити како њиховим узроком тако и последицом.

На сличан начин организовано је приповедање и у наредним примерима. Овде се такође облици наративног презента комбинују са аористом, крњим и пуним перфектом, плусквамперфектом и имперфектом:

Два љдара сам имō (1) за два мѣсѣца и тō обадва у лōв сам имō (2). Ја овакō седѣо (3), кѣрови *тѣрајӯ* (4) и ја вйдо (5) преко једнога пўта ље прōђѣ (6) зѣц пā ође на дōљнй пўт, ја да *се дйгнѣм да се премѣстїм* (7), кад *не мōгу да се дйгнѣм* (8). Ја вйдо (9), готōво, пōђѣ да ми се обрђѣ (10) овакō шўма, ал' бѣше (11) бл'izu пўта те ја звā (12) тел'ефōном те дōђѣ (13) овā њōзїн сїн најстаријї те ме ўзѣ (14). У бōл'нйцу пā један кāрдиолог, он ме познāвō (15), ја сам бйо (16) његов пацијѣнт, *кажѣ* (17): „Јусўфе, тй си имō љдār” (Нет);

Почѣ ти причат, *лāтїмо* га мй, овā мōј сїн старијї, одведе га код л'екāра дōл'е у бōлнйцу у Пазāру, дтал'ѣн одмā ўпут за Крāгујевац. У л'ѣђа јѣдно зрно, у прс, йстō поврѣдйо бйо прсте, *не мōре да превйїā* прс. Двйје аперāцйје имāо у Крāгујевац. Хвāла бōгу. Бйо ми тў један рōђāк у сѣло тўне с кōл'има, тāмо нѣшто бāшту рāдйо. Пред мрāк тō бйло, у пѣт сātй. Те га он прѣбāцй до Пазāра те ис Пазāра у Крāгујевац, те двйје оперāцйје што *је имāо* (В. Лок);

у првом примеру радње се такође уводе перфектом (1) (2), када се постојање догађаја у прошлости само констатује. Прелазак на опис конкретних радњи условио је и промену у избору синтаксичких јединица. Слика догађаја ствара се комбинацијом форми крњег перфекта, аориста и наративног презента. Започиње се описом околности двома напоредним радњама, обележеним крњим перфектом (3) и презентом (4), које посматрамо

у њиховом симултаном трајању. Док су оне још биле на снази, наступиле су две изненадне тренутне радње означене аористом (5) и (6). Презентским ликовима се, даље, казују дејства која настају као реакција на њих. На комуникативном плану радње (7) и (8) наратор је желео посебно истаћи, имајући у виду да је реч о кључном моменту читавог догађаја, те није случајно што је одабран управо презент, као облик који ће их актуелизовати и у говорном низу маркирати као релативносадашње.

Слично се кључни моменти приче маркирају и у примеру:

Ўнук овѡ овудѣје косѣо око кѹћѣ и таман онѣ кад је изашѡ да покѡсѣ, ѡн завѹчи рѹку у рукавѣцу, ѱвијек је носиѡ рукавѣцу, и ѡн ѡде овѡ косѣо, кад је прѣшѡ, у тѡ је стѣгла некѡ ѡсица, стршѣлѣ, којѣ ѣавѡ, у онѡј рукавѣци, ѡн како је натнѣ, она зѣтни ѱ рѹку, она га сѡмо овакѡ у вѣну. Пѣцѡл и су га, брѣ, прѡшл'ѣ гѡдинѣ тудѣје и стршѣлѣи и штѡ није, није тѡ бѣо, кад је сѡт тѡ бѣло, брѣжѣ, ѡн овѡмо у купѡтило, свѣ вѣшѣ натѣјечѣ, свѣ му *се* вѣшѣ задебѡвѡвѹ овѣ канѡл'и, тѡ глава, ѱши, тѡ су црвен кѡ папрѣке, глава сѡмо чинѣ овакѡ, ѡн у купѡтило, искѡчи тѹ: „Нѣмѡ”, *кажѣ*, „тѡтѣ, нѣмѡ тѡтѣ да идѣм на хѣтнѹ” (Ос);

где се радње исказане низом облика имперфективног презента издвајају од претериталних које су им претходиле. Тако маркиране радње на прагматичком плану истакнуте су у односу на оне пре и након њих. Имајући у виду њихов значај, лице које приповеда жели успорити темпо казивања, како би их наративном низу обележило и поново оживело као процесе у току, чиме ће се остварити и посебни ефекти на примаоца језичког саопштења. Све то постиже се управо презентом јер он најнепосредније може релативну садашњост дочарати као да је очевидна.

Раздвајање два временска плана, као и у претходном, постигнуто је односом перфекта и презента и у примеру:

Јѡ цѣо дѡн бѣла за говѣдима, о[д] деветнѡес гѡдѣнѡ се ѹдѡла, цѣо дѡн чѹвѡла говѣда по шѹми и *мѣслѣм* кѡко да *изѣћѣм* *ѡдвечѣ*. *Дѡћѣм* и *спѡкујѣм* ствѡри, смрѡчѣ се, вѣчѣрасмо, јѡ *чѣкам* кѡко да *изѣћѣм*, а *не мѡгу да изѣћѣм*, *не мѡгу ѡ[а]* ѹзмѣм у пѡдрѹм ствѡри и брѣжѣ, јѡш *се није* остѡл срѣдѣо от

вечерѐ, и ја клицнѐм брзинѐм, спѐковѐла, па сакрѐла у пѐдрум, изнѐсѐм ствѐри тѐмо, па се поврѐтиѐм јѐпѐт, кад она што су дѐшли да ме крадѐ, ѓн нашѐ ствѐри а мѐне нѐма јѐш. И изѐђѐм, ѓдо (Вру).

Слична организација и расподела функција синтаксичких јединица је и у осталим примерима издвојеним из корпуса:

она није била лѐша, ал'и нешто не иде, и она прѐметѐ, хѐфту дѐнѐ би, кажѐ: „Валѐ ти мѐне нешто не вѐл'иш”. А ја трѐбѐ да идем у вѐјску, хѐј тѐ да не прѐвѐм пробл'ѐме: „Пѐ ја да те не хѐјѐм, нѐ би те ѓзѐ”, пѐ јѐј напишиѐм писмо, она мѐне написѐла да нѐће да се вратѐ, реко: „Дѐбро си уђинѐла, дѐбро знѐш да нѐси била за мѐне”. Прѐлѐзи гѐдина дѐнѐ, ја долѐзим из вѐјскѐ и ѓзмѐм девѐјку у Црнѐш кот Тутѐна, нѐко је мѐј вѐдѐ није, преко некија знѐнѐцѐ, и ја ѓзмѐм тѐ девѐјку а нијесам је вѐдео, е ја сам тѐ направѐо (Поз); стѐл'и тѐнекане на капѐју: „Имѐ л' бѐјрум?”. Јѐ не познѐјѐм лѐуде: „Хѐјде, извѐлте.” Ўђѐше тѐнекане, разговѐрѐмо ал'и не мѐремо да отвѐрѐмо неки рѐзговѐр вѐл'икѐ, не познѐјѐмо се, они не мѐру да помѐнѐ, хѐјде, хѐјде, ѓпѐт понѐшто помѐни овакѐ кѐ овѐ с вѐма прѐчу, овѐмо, онѐмо, одѐкл'ѐ су, ђѐ су, они прѐчајѐ, радѐ у Нѐмачкѐ (Трн); па смо ишли па чѐкали у Пѐпе јѐдну, цѐјелу нѐј до прѐ[д] зору, осѐтили је па је нѐ дѐли да изѐђѐ, мѐ се вратѐмо без млѐдѐ, па по ѐстровици, ка[д] сам била тѐмо девѐјка у Мѐтрову. Тѐд ни телефѐна ни ништа, било преко брѐтучѐда њѐзинѐга свѐ дѐвѐла ѓзјаве овѐмѐ да овѐ прѐнѐси и посѐн ѓзѐђе му, нису знѐли ништа њѐни, и ѓна јѐдно вѐче (Вру); дѐђе код мѐне, кажѐ: „Да ми дѐш, ѓмѐм сѐдам кѐлѐ шеђѐра покрѐће на тѐ тѐчкице, нијесу стѐгл'ѐ јѐш, да ми дѐш па кат стѐгнѐ тѐчкице, ја ћу донѐјет па да осѐчѐш онѐ купѐне”. Реко: „Не смѐјѐм”, тѐпѐт инспѐкција дѐђѐ, петнаѐс дѐнѐ, мѐсец дѐнѐ, испѐкција ишиѐ. ѐн ѓде код јѐднѐг прѐсѐднѐка мѐснѐг ѓдбора тѐ, нѐмѐ кол'ко одѐвдѐ до онѐ шкѐл'ѐ, дѐђе онѐ саш њѐм, кажѐ: „Ел'ѐзе, подѐ овѐмѐ тѐ шеђѐра, па преко нѐс добѐјѐ тѐчкице, ил' ћемо ти мѐ тѐ донѐјет да осѐчѐш ил'и дѐћемо њѐму”. Рѐко: „А испѐкција ко дѐђѐ?” Кажѐ: „Тѐ ми јѐви”. Нѐ прѐђе трѐ четѐри дѐна кат јѐдан испѐктор дѐђе. Привѐдѐмо крају, нѐмѐ ми покрѐће сѐдам кѐлѐ шеђѐра, ја му прѐчѐм такѐ и такѐ. ѐн кажѐ: „Тѐ ја не признѐем, тѐ је вересѐја”. Рѐко: „Причѐкѐ мѐло”. Порѐчѐм ја оно мѐ Хусѐину да дѐђѐ ѓн. „Здрѐво, дрѐже испѐкторѐ”. „Здрѐво”. „Штѐ е?”, кажѐ овомѐ. „Сѐдам кѐлѐ шеђѐра”, кажѐ, „мѐњак. Нѐмѐ покрѐће”. Испрѐча ѓстѐ онѐ кѐ што смо се договорѐл'и. ѐн ѓвадѐ Слѐжбѐнѐ глѐснѐк ис тѐшњѐ, чѐтѐ, чѐтѐ, тѐтара, тѐтара, тѐтара, кажѐ вересѐја криминѐл. А овѐ Хусѐин ѓн је бѐо у партизанѐ, бѐо на рѐтовѐште, тѐпѐт је бѐо јѐчѐ комуниста нѐ ако је минѐстар а није комуниста у тѐ врѐјеме комунистичкѐ, ѓн ти кажѐ: „Тѐ мѐсл'иш да мѐ лѐжѐмо, кад би свѐ чѐвѐл'и Југослѐвију кѐ тѐ, ѓна до сѐтра нѐ би била, тамо њѐму, у мѐтерину, ко те дофѐтѐм, чѐтѐву овѐ згрѐду ћу ѓбит с тѐбѐм”. ѐн се ѓђѐте и нити прѐјава ни ништа (Ђер); мѐне се е допѐла Хѐмѐдова шђѐр, за овѐ. Кѐка Хѐмѐдова шђѐр, ѓн сирѐма, воденицу дрѐжѐ. Те ја уђиѐм бедевију јѐдну те сѐтра дѐн, хоћу да

послуша́м Илѣза Кѹртовиѣна. *Улѣгнѣм, вѣжѣм* бедевију, за једну вѣзу. Кад *ул'егнѣм* у њихну кѹћу, штѣнаџ дол'е пот пѣтос *се кѣльѹ* и кокѣшке. Ова *вири* крос врата. Ташта ми мѣја покѣјна *кажѣ*: „Како ти да дођеш да прѣсиш девојку мѣју?” *Рѣко*: „Лако. Како како?” *Кажѣ*: „Како те није срам да дођеш?” *Рѣко*: „Ја оћу да виѣдим њѹ и она мѣне”. *Долѣзио јој* ѣтац у воденицу тамо, *био* сиротиња, беѣа вел'ика, *ѹзмѣм* ја рѣзговѣр, *рѣхе*: „Ја хѣћу да ти је да́м”. „Уведите ви њѹ у сѣбу да се ми виѣдимо”. Она *вири* на врата. „Да се ми виѣдимо.” *Уведоше* је ѣни у сѣбу, она *се завел'ичила* ко овѣ сѣд. *Рѣко*: „Маќни ти тѹ шамију”, сѣстра јој *ѹвати* и *маће* онѹ шамију. Ја *тѹрио* ѣин официрски, нѣгу преко ногѣ. Ћтац њѣјзин *хѣће да* ми је *да*, ал' и ташта *не да*. У једно време *се договорисмо да* ми је *да*. *Рѣко*: „Ја оћу да одведѣм кобиљу, па да ѹзмѣм коња којѣ воѣди невѣсте”. Онѹ бедевију *појашѣм*, па *разигра́м* дол'е. Ја *дођѣм* кот кѹћѣ, *имѣмо* гѣре ѣсму, један коњ млѣго невѣста *довѣо*, *ѹзмѣм* тога коња и *врнѣм се*, *баѣим* онѣ сѣдло са тѣ бедевијѣ. Кат *ѣдѣм*, ѣн *заклао*, ова рахметѣл'и јагне и *припрѣмѣо*, нѣ Берекѣрци *уфѣтил'* и једнога са девојко́м, па му *турѣл'и* сѣдло, а један Хѣлко што му е хѣла та из Берекѣра, мајка из Берекѣра, и они *се покѹпил'*и: „Нема́”, *кажѣ*, „Јѹса. Нѣма Јѹса, богами тѣ га уфѣтит Берекѣрци”. Кат *сам* ја *стигѣо* кот кѹћѣ: „Бѣга ми стѣже Јѹсо”. То е свѣ *грнѹло*, *увѣдоше* е у буѣл. *Кажѣ* један Смѣил, ѣн је *ѹмрѣо*: „Кѹкѹ љѣљѣ, којѹ је чпѣту ѹзѣ Јѹсо”, за њѹ. *Није бѣла*, нѣ му *се није допѣла*. А мѣне *се допѣла* (Бер); а два амѣје, ѣтац, мајка, нѣ зна́м како ви то назѣвате, мѣне *остаљѣјѹ* амѣнет: „Немѣ да ротѣш снаху. Ти ѣдѣш на куферѣнцију, ѣдѣш мириш љѹде, наљѹтиш се тамо, дођѣш, главу на једну стра́н, свѣ на њѹ, и немѣ вишѣ, амѣнет ти остаљѣмо”. Један Смѣил сѣдам да́на пријен смѣрти, *кажѣ*: „Јѹсо, што није дошла снаха?” И *заплака се*. „Ја ти, остаљѣам амѣнет, немѣ снаху да ротѣш.” Ѣн *није имѣо* женѣ, па му на једну кобиљу ѣна *ѣдѣ спреми да јеѣде*: „Стави бѣга ти, Јѹсо, Смѣил нема́ ко да му намири́, нема́ шта д[а] [ј]ѣдѣ”. И *заплако се*, *јѣцко*, е то е *спѣсѣло*, а сѣд је *убрезобразила* млѣго (Ле); Један Шућѣ Шкријѣл *уфѣтио* Србина и *пресѣко* му брѣк један и затвѣрен. Долѣзи мајка Шућѣва и брѣт, *кажѣ*: „Јѹсо, ти мѣш да ни спѣсиш њѣга”. *Плаћѣ* мајка, мајка је мајка. Ја тудијер те са њѣма кот Пѣповѣћа, мил'иција, богами слѣна *удрило*, већ ја на прѣво мѣсто што *нијесам зѣбѣо*, *испѣнѣм*, мил'иција, *шѣта*, *питѣм* ја, *каже*: „Није дошѣ јѣш, сѣ[д] ѣе дој, ул'егните овамо у дежѹрнѹ да ви није зи́ма”. *Не бѣ* ма́ло, ѣн *стиже*: „Енѣ, енѣ, енѣ”, три пѹта и *пољѹбѣисмо се*. *Рѣко*: „Не вѣрујѣм да ѣеш бит такаф, Гѣјко”. „Хајде ти код мѣне”, те *ви́ка* кахву, ѣја. *Дѣније* ми једна жѣнска. *Рѣко*: „Ја сам дошѣ такѣ и такѣ и такѣ, Шућѣ посѣко Влѣху брѣк, па шта ѣемо, ти га затворио?” „А зна́ш шта ѣемо? Ыѣ ѣн наѣје тѣбе то?” *Рѣко*: „Мѣне наѣје затѣ што сам ја с ва́шега краја, мѣј ѣтац био вас Влѣхе ѣѹво”. И ѣн *се насмија*. *Кажѣ*: „Ѣн посѣко Влѣху брѣк, нек посѣћѣ Влѣху она́ други брѣк, нек му бѣдѹ једнаки а ти Шућѣ воѣди кот кѹћѣ”. Срѣћѣ ми јѣс, ѣво (Ле); *бѣла баѣила* једна жѣна уѣи Ыѹрѣевудне сѣхир мојѣј свѣкрви стѣци, кра́вама и кат *сам* ја *ѣтишла*, кат *се ѹдѣла*, на сѹфур *стигла*, онѣ понѣћи, са њѣме *дошла*, и сѣт тѣ кра́ве *се бранѹ*, *не дајѹ да се помѹзѹ*, а баѣен хим сѣхир. И сѣд мѣја за́ва *кажѣ* и свѣкрва: „Хај помѣгни тѣ кра́ве да се мѹзѹ”. Она *ѹзмѣ* она́ конѣпац,

канѧп, да ти кѧжѧм кѧ канѧп онѧ, и јѧзмѧ те *спѧти* крѧву, а мѧне ми онѧ смѧјешно, *пѧти* крѧву да мѧзѧ, јѧ тѧ нијесам видела. *Велу*: „Што е пѧтиш?” *Кажѧ*: „Не дѧ да се помѧзѧ”. А јѧ от пѧла нѧћи, осамнѧла тѧ, а развѧзла: кѧ, кѧ, кѧ, кѧ, кол’ко мѧгу, а вел’и ми тѧ зѧва: „Кѧкѧ, снѧхо, срѧм ме, енѧ га мѧђо, шути немѧ тол’икѧ се смѧјат”, а јѧ јѧпѧт, јѧ *не мѧгу да се устѧвим*, ђе ѧна *пѧти* крѧву, јѧ млѧдеш, енѧ, кѧ млѧдо. Она пѧти па мѧзи, па јѧдну пѧ дрѧгѧ, пѧ трѧћѧ, јѧ *не мѧгу* од смѧха вишѧ (Ле);

Сви примери показују како се могућности разноврсне употребе глаголских облика са претериталном службом искориштавају у конкретним контекстуалним условима. Комбиновање различитих јединица омогућава не само преношење информације о догађајима већ и постизање вишег степена стилогености текста, те самим тиме и емотивне реакције од стране реципијента. Притом, улога презента у приповедању, коме је циљ да живо представи прошле радње, увек је истакнута, те се као такав у текстовима наративног типа јавља са знатном фреквентношћу, дајући им посебан субјективни тон.

Већ је поменуто да је у приповедању неопходно начинити посебну организацију на наративном плану како би се презентом могле обележити радње у свом процесу или пак посматране као мање целине неког ширег догађаја. Показано је како оквир за увођење презентом обележених радњи, односно за стварање комплекснијих слика које се граде његовим комбиновањем са другим облицима, обезбеђује перфекат. Њиме се, будући да се одликује немаркираном претериталном семантиком, обично уводе радње означене другим претериталним формама. У сврху обележавања ширег временског одсека, организовања оквира, односно временске линије на коју се хронолошки смештају и слободније комбинују остале радње, може вршити и имперфекат. Стога, од значаја је испитати у каквом односу се налазе имперфекат, као облик којиме се саопштавају прошле доживљене радње у процесу, и временски транспоновани презент, коме је то такође једна од основних служби. Две синтаксичке јединице поредимо пре свега имајући у виду да глаголски облици функционишу у систему опозиција, од којих су од примарног значаја управо оне које се успостављају међу јединицама које су функционално најближе. Овоме додајемо и чињеницу да неки аутори управо презент и имперфекат често доводе у везу испитујући њихову заменљивост у контексту. Ј. Вуковић, на пример, имперфекат третира као релативни презент (Вуковић 1967: 381), будући да се при његовој употреби увек „осећа двојство значења: и претеритално и релативносадашње, да се у њему одражавају оба

временска стајалишта за временско осећање говорног лица: стајалиште праве садашњости (оно указује на претериталност) и стајалиште момента ситуације које је предмет говора (оно указује на релативну садашњост)” (Вуковић 1967: 244). Наиме, „свака радња у прошлости, у крајњој линији, припада и некој релативној садашњости, човек је увек свестан и тога да све што је било има и своју садашњост, то никад није потпуно искључено из свести говорног лица” (Вуковић 1967: 242). На сличан начин, и Милка Ивић имперфекат одређује као релативски облик али и као својеврсни презент за прошлост (М. Ивић 1958: 144).

Ј. Вуковић у *Синтакси глагола* (Вуковић 1967) анализира употребу имперфекта с обзиром на могућности поделе прошлости на *блиску, мало даљу и удаљенију, даљу и далеку* те *неодређену прошлост* (Вуковић 1967: 108–170). У свим наведеним сферама испитују се могућности његове заменљивости релативним презентом. Наш задатак је да на грађи ексцерпираној са терена тутинско-новопазарско-сјеничког говора, примењујући основе овакве поделе, тестирамо синтаксичко-семантичке, контекстуалне и прагматичке околности које прате употребу имперфекта и наративног презента, те дефинишемо ситуације када се ови облици применом трансформационог критеријума показују као синонимни с једне, односно издвојимо контексте у којима (изван)језичке околности могућност замене блокирају с друге стране.

При обележавању радњи блиске прошлости имперфекат исказује дејства за која се не може увек тврдити да су разграничена са садашњошћу, често се са њоме се додирујући или је пак обухватајући (Вуковић 1967: 108–109, 126). Такав је имперфекат у примерима када се казују радње које говорно лице не прати даље од момента када их је као очевидац доживело: *Перо стајаше пред гимназијом; Неко те зваше под прозором*. У оваквим случајевима, како наводи Ј. Вуковић, предикати могу стајати и у облику презента, али само уколико се уведе и прилошка одредба: *Мало прије те неко зове под прозором* (Вуковић 1967: 108–109).

Посматрајући све примере са забележеним облицима презента, а поредећи их потом са контекстима у којима се у оваквим језичким околностима употребљава имперфекат, те консултујући језичко осећање изворних говорника (где убрајамо и сопствено), дошли смо до закључка да наша грађа ипак не указује на могућност несметане замене двеју форми. Наиме, сви до сада наведени примери, а и оне које ћемо нешто касније изложити, показују да се презент по правилу реализује у ширим наративним контекстима. Он се, дакле, може

употребити тек онда када се створи приповедачки оквир (у виду описа стања или ситуације) у који се смештају презентске односно комбинације презентских и радњи означених другим облицима (перфекат, аорист, наративни императив и сл.) – као што је до сада и показано на примерима.

Језичка ситуација која погодује употреби презента јесте она у којој се описују догађаји који се могу сегментирати на више мањих оделитих радњи, посматраних као целине или у процесу вршења, које се уводе по хронолошком редоследу, врше сукцесивно или напоредо. У сваком случају, приповедање нужно мора бити организовано као прича у коју се и наратор и реципијент уживљавају посматрајући како се догађаји „одигравају” пред њиховим очима. Сходно томе, презент, са основном функцијом оживљавања радњи, захтева динамичност приповедног тока, наративност, догађајност – његова служба није, барем у таквој функцији није бележен на нашем терену, да означи појединачну прошлу радњу у смислу преношења информације о радњи као таквој. То је пре свега облик који је маркиран као носилац стилског потенцијала садржаног у могућности исказивања радњи као претериталносадашњих, а то захтева догађајност комплекснијег типа. Поред тога, он се ретко јавља самостално, увек су посредни нивои презентских форми односно нивои у којима се оне смењују са осталим, већ поменути, облицима. Презент своју службу добија онда када информатор прича причу, тако да предикат у презенту употребљен, на пример, на почетку исказа обавезно тражи наставак, даље низање претериталних форми до финалног уобличења догађаја.

Дакле, према правилима која су у вези са употребом наративног презента на материјалу дијалекта до сада уочена, сматрамо да би исказ: *Малопре те неко зове под прозором*, који наводи Ј. Вуковић, уколико би се преместио у систем говора који испитујемо, захтевао обавезни наставак који би потенцијално могао гласити: *...и ја изађем да видим, кад оно Петар / ...али ја нисам могла да изађем да видим ко је / ...али ти ниси био ту*, што би, дакле, подразумевало опис догађаја (комплекснијег или мање комплексног). С друге стране, на истом месту имперфекат је сасвим обичан јер, за разлику од презента, он има функцију реферисања на појединачан догађај, њиме се у сасвим обичним комуникативним околностима преносе саопштења о догађају као таквом (*Неко те зваше под прозором* – слушаоцу се само преноси информација да је говорно лице чуло да га неко зове, и то је све што о радњи зна и што има намеру да саопшти). Исто тако, могуће је у духу

овога говора рећи: *Мара седаше у двориште* и завршити саопштење које има вредност: „Мара је ту, малопре сам је видела да седи у дворишту, можда је и сада тамо, можда је отишла, ја то не знам”. Углавном, говорно лице жели само пренети информацију о томе да је именована особа била на назначеном месту и имперфекту је то довољно. Ако би се рекло: *Малопре / пре пет минута / пре пола сата Мара седи у двориште*, слушалац би обавезно очекивао наставак који би, претпоставимо, гласио *...и ја приђем / приђо(х) да је поздравим...*

Наводимо неке од примера са имперфектом који одговарају претходно наведеним:

ја некѡ брашно добѡо па *истовѡрѡ(х)* (Жи); *рѡдѡше* дѡл’е у продавницу онѡ му девојка млѡђѡ (Жу); онѡ жѡна *прѡдѡвѡше* сѡр на пѡјац; *бѡхѡ* тѡмо, *тѡрахѡ* ѡвце (Го); *седѡхѡ* тѡмо прет школу кад прѡђѡсмо (Вр); нѡ знѡм ѡје је, ко нѡје ѡје изѡшла. Мѡлоприје *седѡше* тѡмо (Го); Вѡдо *чѡвѡше* дѡл’е говѡда (Бал); *бехѡ* у л’ивѡду, зѡр *плѡстѡхѡ* сѡјено (Бал);

У свим наведеним примерима имперфекат је употребљен у служби обавештавања о самој радњи и на комуникативном плану и говорном лицу и саговорнику важно је само истицање обавештења о томе да се она, као таква, вршила пред моментом говора. Замена имперфекта презентом не би била могућа чак ни уз увођење одредбе – онѡ жѡна дѡнас *прѡдѡјѡ* сѡр на пѡјац – може се рећи али би у том случају уследио наставак типа: *...и ја приђем да нѡтѡм нѡшто је...*

На који начин презент функционише у саопштењима овога типа види се у примерима:

бѡлѡ сам јучѡ код дѡктора. Ѧн *седѡ* овакѡ, а сѡстра нешто *нѡше*. Јѡ *уђем* полѡко: „Дѡкторе, ја сам нешто бѡна” (Ли); јѡтрѡс онѡј јѡдан *тѡрѡ* с камијѡном л’ѡп, ја му мѡхну да стѡнѡ, *уђем да ѡзмѡм* пѡре, кад *изѡђем*, ѡн отишѡ (Са); бѡла сам код тѡбе у продавницу, онѡ ти мѡж *рѡдѡ*, ја га *нѡтѡм* познѡјѡ л’ ме да ѡзмѡм нешто на вересѡју, ѡн ми дѡде (Д. Дуб).

Дакле, за разлику од имперфекта, где је комуникативно тежиште на самој информацији, презент не може бити употребљен у кратким саопштењима информативног типа јер захтева шири контекст у коме остварује корелацију са другим облицима.

Презент не може заменити имперфекат ни у контекстима попут:

овѣ *плѣстѣху* сад онѣ ливѣде дѡље (Гл); штѣ ѣмѣ на пѣѣѣц? Богами, сѣнѣ, сѣмо јѣнѣт *узѣмѣхѣ*, овѡ дрѣгѡ крѣт слѣбо (Жу); што *бѣше* лѣчнѣ кѣрта твѡѣ код мѣне ѡде у двѡрѣште? (Го); ѡви што *прѣчѣху* су ис Крагѣјѣвца. Сврѣтѣли овѣ дечѣрлѣѣѣ с мѡра; (Вр); ѡфце *бехѣ* по ливѣди (По);

и то због своје двојне службе – да означи радње које припадају правој садашњости и радње које припадају релативној садашњости. Имперфекат овде обележава ситуације које су примећене пред моментом говора и које се у моменту говора можда још увек врше (што је на комуникативном плану ирелевантно) али изван могућности опажаја говорног лица. Говорно лице стога не може ништа тврдити о њиховој актуелности у моменту говора. Увођењем презента таква компонента била би изгубљена и он би у том случају имао вредност индикатива.

Тако је и у ситуацијама када имперфекат означава радње које су прекинуте пред самим моментом говора: Мѣ га пробѣдѣсмо. Вѣлѣ *спѣвѣх*, ал' хѣјте (Бо), где га презент такође не може заменити.

Ј. Вуковић посебно издваја употребу имперфекта када означава радње које се додирују са моментом садашњости, односно које је својим трајањем обухватају: *требаше ми дваес динара* (Вуковић 1967: 126–128). Овакву употребу имперфекта аутор назива презентском, и он је у тој служби презентом заменљив (*треба ми дваес динара*), а због присуства модалности могао би бити замењен и потенцијалом: *требало би ми дваес динара*.

Немогућност замене имперфекта презентом и разлику о којој је до сада било речи Ј. Вуковић истиче када говори о имперфекту за мало даљу и удаљенију прошлост. У оваквој служби, како наводи аутор, имперфекат употребљен у реченицама типа: *Јутрос у свануће удаху нечије овце про брвана*, не би лако могао бити замењен презентом. За такву трансформацију нужно је учинити припрему, и то не само ону која би се тицала увођења одредбе, већ би неопходно било да се читавом изразу да други тон, тон приповедања. Тек када би израз добио причалачки карактер, када би се интонирао тако да се заузме приповедни тон, могло би се рећи: *Јутрос у свануће седим на брду и видим: нечији косци косе у планини* (Вуковић 1967: 143–147). Ово се слаже са нашим претходним

констатацијама, с тим да и овде сматрамо да би реченица са предикатима у презенту захтевала нешто шири контекст, тачније наставак у виду неке радње.

Како функционише презент у наразији која се односи на овај тип прошлости у комбинацији са имперфектом и другим облицима види се из примера:

прије неки дан *спрѣмѣм* ја тѹ неки рѹчак кат неко кѹца на врата, ја *погл'ѣднѣм* кат Фата *вѣрѣ*. Реко: „Ђе си Фато?” Кажѣ: „Има л' ти кога, дѡшла сам да седѣмо?” Реко: „Ада нешто сам уфѣтна, ал' хѣј, уђи”. Уђе она, сѣде, ја и даљѣ за шпѡрет *стојѣм*, пѡчѣла тѣ рѹчак *бехѣ*. Она *причѣ*, долѣзио јој сѣн из Нѣмачкѣ пѣ се нешто са женѡм свѣђѡ, штѣ знам ја (Ков); да ти причѣм, ја сам бѣо онумѣт тѣмо у шѹму, у један зѣбран, ко знѣте ѣѣ Плакѡница, и с детѣтом *упѣл'ѣмо* трѣктор један дан и *отѣдѣмо* бѣш да *сечѣмо* мало тѣмо тѹ шѹму. Порет пѹта, ада кѣ до ѡута ѡде, пѹт ѡде а ѡна пот пѹт, нѣко осѣкѡ неки рѣс, гѡре онѣј дѣо, а тѣ крѣла остѣла једно мѣтар ѣ пѡ висѣнѣ, кад ја тѹ ис трѣктора *погл'ѣдѣм* ѣе она излѣзи. *Беше* л'ѣтно полѡмљено тѹ кѣ тѣ трѣмка ѡдовѹт, и *видѣм* ја она се узрујѣла. Реко: „Енѣ пѣчѣла”. „Ђѣ.” Реко: „Енѣ је”, овомѣ сѣну (В. Лок); јѣдан испод Рѣшкѣ дѡл'е ѡдо ја, *товѣрѣмо* с камиѡном, кат јѣдан и[з] сѣла озгѡр дѡђе дѡл'е код мѣне и ѡдмѣ ѡн пѡђѣ овѹ приђу сѣт што приђѣмо (Пож); стѣл'и тѹнеканѣ на капију: „Има л' бѹјрум?”. Јѣ *не познѣјѣм* ѣѹде: „Хѣјде, извѡлте.” Уђѡше тѹнеканѣ, *разговѣрѣмо* ал'и *не мѡремо да отвѡрѣмо* неки рѣзговѡр вѣл'икѣ, *не познѣјѣмо се*, они *не мѡру да помѣнѹ*, хѣјде, хѣјде, ѡпѣт понѣшто помѣни овакѡ кѣ овѡ с вѣма причу, овѣмо, онѣмо, одѣкл'ѣ су, ѣѣ су, они *причѣјѹ*, *рѣдѹ* у Нѣмачкѹ (Грн).

Када обележава далеку прошлост, имперфекат се обично користи за обележавање једног временског периода у који се постављају друге радње: *Чуваз ја овце по планини кад се Анђа довела у нашу куђу* (Вуковић 1967: 157). У овој служби имперфекат није заменљив ни једним другим обликом сем перфектом. Како Ј. Вуковић наводи, увођење презента битно би изменило временске моменте – *Чувам ја овце у планини, кад се сватови помолѣше преко Тодорова дола, воде Анђу* – презент специфицира прошлост у смислу релативне садашњости, и више се не мисли на прошлост као период него на одређене моменте у датој прошлости. Дакле, разлика између шире, у смислу периода, замишљене прошлости, и одређених момената у истој прошлости условљава и опсег кретања глаголских облика, и то у могућности да их једном и у другом смислу замишљене прошлости обележе, не само у односу према моментима садашњости, него и по њиховом временском простирању. Не би

се, такође, рекло: *Немамо једне године жита, није родило, те се ми покупи и села*; ум.: *Немадијасмо једне године жита, не бјеше родило, те се ми покупи и села (...)*. Потребно је, дакле, да имперфекат одреди у општој субјективној прошлости радњу, па тек да се у односу на његову радњу (стање) може употребити презент, као облик за већ на неки начин специфицирану прошлост (Вуковић 1967: 156–158).

И у нашој грађи бележени су примери који потврђују дату претпоставку. Када има службу обележавања ширег периода, односно околности у оквиру којих се догађају релативнопрезентске радње, овај облик не може се заменити презентом:

ја ђстави један пѹт сѣр, *вѣчѣм* ономе тѡме мѹжу: „Мѡгу л’ остѡвит овѡ сѣр докл’ѣн се вратѣм, д[а] ѹзмѣм л’ ѣчнѹ кѡрту?” Те ја га онѡмо остѡви, ти не беше тѹ (Го); више кѹћѣ једна штѡла, хѡј *пѡпнѣмо се* на овѹ штѡлу *да л’ ѣгнѣмо* ма̀ло, *пѡпнѣмо се* на онѹ штѡлу, имаше слѡмѣ, сѣјена и онѡ, мѣ *пол’ ѣјегѡмо* онѡ (См); а ја кат *дѡћѣм* кат у крѣвет шевѡр, сѡл’ покрѣвено. Покрѣвен шевѡр, кад ја *погл’ ѣдѡм*. Јѣсте бѣо дѡбар мѡмак ал’ и богами сѣјено бѣше (Ле); ја сам је вѣдѡ у шкѡлу, *прѡћѣ*, и овакѡ по пѣтању а нѣјесам изговорѣо ни рѣјеч јѣдну нѣшта на дуња, сѡмо тѡ *прѡћѣ* такѡ. И ја посл’ѣ ослѹжи тѹ вѡјску, дѡћо, по двије гѡдине се тѡ слѹжѡше (Пр); лѡнѣ беше, *вѣчѣ да нѣјѣмо* кѡхву, беше рамазѡн, а ја нѣкад не постѣм, кажѣ рамазѡн је па да попѣјѣмо кѡхву (Го); ја *не мѡгу*, ѡна беше ма̀ла, ја *да ѣѣвѣм* онѡ дрѹгѡ *не мѡгу* (Го); ѣво Пазѡр па нѣма водѣ, ѡни бѣхѹ тѹ скѡро свѣ жѣвѡ застѡвил’ и дѡл’ѣ, паркѣрѡл’ и се на пѹт, *нѣтѣ да се ма̀кнѹ*; ѡтац му је бѣо сирѡмах, ал’ и пѡштен му је ѡтац бѣо ко кристѡл. Ја сам рѡдѣо са стѡкѡм па ѡн имаше дѡста децѣ, па *нѣма* крѡву, па *кажѣ* мѣне: „Хо л’ ми дѡт тѹ крѡву?” (Гл); е ѡдо, стѣгосмо јѣдну вѡду, ѣзвади ми дѣвѣр филѣѡн, па ис онѣ водѣ те ја трѣ пѹт прогѹну, тѡ такѡ, и ѹзо онѡ фил’ѡн, такѡ хи ѹзѣмахѹ, *напѡи те* и ѹзмѣ фил’ѡн (Пл); јѣдна беше тѹрила, ал’ и богме хѹтурѣ имаше, овол’ ѣкѡ овија хѣнхѹхѡ, па овакѡ до хѡк дѡл’ѣ, једна Сѹљка, и дѡшла код мѡјѣ ма̀јкѣ *седѣ*, ал’ и сѡмо нанѣзѡти, онѡ се пл’ѣл’ѣ и онѣ шѡпице кол’ко рѹкѡ, ал’ и ѡна сѡмо нѣзѡла и прѹжила (Ле); то е бѡжѡ ѣстина, ѡде тѣк сам бѣла дѡшла, јѣдна ис Мѣтровѣ, и ја *вѣдѣм*, беше бѡга ми овакѡ, прѣје Сѡвѣндана је бѣло, поврѣшица (Св).

Замена имперфекта презентом довела би до промене карактера изречене активности / стања. У том случају, она би престала да означава шири период у смислу околности и означавала појединачно дејство. Исто важи и за обрнуту замену:

тѡ ми је дошѡ од ма̀јкѣ мѡјѣ ѡтац и кажѣ: „Тѹ и тѹ хоѣмо да те дамо”, а ја *чѹвѡм* јѡгнѡт у л’ ивѡду, а ѡтац ми нѣје тѹ но ми је у шѹму отишѡ, у трупѣне онѡ нѣкат, и кажѣ тѡ ми дѣдо: „Ја сам дошѡ да те прѡсѣм и хоѹ сѡ[д] д[а] идѣм да ти наѣм ѡца гѡре и да те дамо”. „Немо”, вѣљу, „дѣдо,

мене да даёте, ја нећу да идём, нисам ја сџд за у свѣјет”. „Хѳнемо, хѳнемо, тѳ е дѳбро мѳсто, дѳбар дѳчко”, тѳпѳт се гл’ѳдѳло кѳ клѳњѳ, такѳ тѳ, тѳ порѳдица поштѳна. Јѳ шути, свѳј посѳ, ѳвечѳ кат ми је дошѳ ѳтац и[з] шѳмѳ, браћѳ ми мѳл’и бѳл’и, ал’и кат хим јѳ тѳ пѳчнѳм прѳчат... (Бр);

Имперфекат *чуѳѳх* уместо презентске форме означио би околности које су пратиле наведене радње у смислу сталне особине субјекта а не појединачну радњу као што је овде случај.

Дакле, имперфекат у приповедању најчешће има припремну улогу за употребу осталих облика – презентѳа и аористѳа пре свега. Њиме се дефинише шири временски одсек унутар кога је могуће слободније комбиновање радњи исказаних другим облицима. Наводимо још неке примере у којима се презент комбинује са осталим облицима при чему су у контексту присутне и имперфекатске форме које се не би могле заменити презентским без промене значења:

тѳмо *чиѳтѳмо* некѳ оруже, на некѳу стражу беше, некѳа пѳбуна, дѳшл’и некѳи стѳрѳи војници у кѳсѳрну (Пр); е дрѳгѳ, ѳдмѳ по томѳ је бѳло, у тѳу кѳсѳрну пребѳѳцѳсмо се и они *гл’ѳдајѳ* нас штѳ кѳ ѳмѳ пѳрѳ, јѳ имѳх пѳрѳ пѳнајвишѳ от свѳјѳ (Пр); кат смо ми отѳшл’и, одѳсмо пѳсл’ѳ овога времена, Ђѳо и Гѳѳа. Одѳсмо јѳ и Гѳѳа прије двѳје недеље, мѳни *се иде* на Промѳкл’ѳѳце, одѳсмо, овакѳ, јѳш је касније бѳло. Ми кад приђѳсмо, ѳне већ беху престѳл’ѳ тѳ вѳде, нестѳдоше нам вѳде, она јѳдна ка пѳчѳ помѳло, па јѳш вишѳ, јѳш вишѳ, већ дѳђе она јѳдна, кад сѳмо, кад је тѳ пѳчѳло да пребаѳѳје преко корѳта (Ост); јѳ нијесам кѳдар да га окренем, вѳл’ик тол’ѳкѳ беше, јѳ нѳсам кѳдра, а *не мѳгу да збѳрѳм*, не вѳѳѳ (Пл); и *дѳђѳмо* до тѳу са ѳѳме и посѳн *дѳђѳмо* нѳс двѳје до кѳћѳ овамо у Л’ѳскѳву. У Л’ѳскѳву стѳгѳсмо на сѳѳфур, беше рамзѳн (Ле); јѳ се сѳћѳм бѳо сам дечкић кат смо кѳпѳл’и овај канѳл за вѳду и тѳу *наѳђѳмо* кѳ онѳ земљѳни чѳнѳѳи што се нѳкад мл’ѳјѳко разл’ѳвѳло, сѳмо преврѳнѳто овакѳ, штѳ је сѳт, ѳтац ми кѳжѳ: „Нѳ, не дѳрѳј”, и *ѳдѳ зѳвне* стѳрѳга јѳднѳга овакѳ, старѳ бѳо, нѳјстѳријѳ, није му стрѳѳц рѳђѳни, кѳжѳ помѳсл’ил’и злѳто, нека је ѳн тѳу нѳјстѳријѳ, и јѳ се сѳћѳм, они бѳдѳком полѳко, она пѳче, вѳѳда дѳтрајѳ, дрѳгѳ испѳд ѳѳга, ѳстѳ преврѳнѳт, са двѳ беше, е дѳл’ѳ имѳше гѳмѳла, са[д] ѳѳ ѳн дѳнијѳт, нѳђе ѳстѳвио тѳмо, тѳга имѳше јѳ нѳ знѳм кол’ѳко, пѳна гѳмѳла, зѳ штѳ је ѳно слѳжѳјѳло, нѳ знѳм (Из); ми смо јѳдну плѳћу мѳкл’и пѳ смо гл’ѳдѳл’и, пѳ знѳш штѳ, мѳгу ти рѳј, три мѳтра стојѳше кѳстѳр, глаѳа, кѳсти, као да је јућѳр ѳкопѳн, а тѳ је грѳбље и прије Тѳрѳкѳ, је л’ Тѳрѳѳи су ѳде бѳл’и пѳстѳ пѳдѳсѳт гѳдѳнѳ, и тѳ сѳдѳхѳ, и јѳ *ѳзмѳм* онѳ глаѳу, тѳ је бѳло прије трѳѳс гѳдѳнѳ, и *стѳвѳм* је она мѳне ѳвде *пѳдѳ* кол’ѳки тѳ ѳѳди бѳхѳ. А онѳ кѳсти ѳвол’ѳкѳ, а жути стојѳхѳ кѳ да је јућѳр ѳкопѳн. А кѳко тѳу сѳдѳхѳ, тѳу је сѳѳѳа земљѳа и сѳт она је покрѳвѳна (Уг); Сѳѳѳ Мѳѳѳић пѳсл’ѳн четрѳс пѳтѳ дошѳѳ ѳђе, ѳн беше у Итѳл’ѳју, зарѳбљѳн, прѳтѳрѳт у Итѳл’ѳју, беше

рањен, зџдњица, да извџнџш, и џн *прџчџ*, и тџмо га л'џчџл'и у Итџл'ију и посл'џн га комџсија некџ пџштила, дошџ и прџчџ (Брђ).

У свим овим примерима замена имперфекта презентом онемогуђена је због тога што би се врменска перспектива променила: услед недостатка одредбе, прошле радње и стања могла би бити схвађена као актуелни у садашњости – као у примерима: и џн *џзмџ* та стџн један дрвџнџ, *вџкџхџ* џџе да кол'џбу нџкџ направџ и да заџзмџ тџ јџрт тџ (Ер); једно стџ џура *вџкџхџ* да јџс, *јџ нџ знџм*, нџсам хи куповџ додџшџ ал' тџ *чџџџм* от лџдџ. (В. Лок); – где би презент уместо имперфекта радњу представио као актуелну, односно био би могуђ само уз одредбу, нпр. *тџ скџро* – односно употреба презента укинула би значење околности, ситуације која је пратила (из)вршене радње. С друге стране, наместо презентских форми *чџстџмо*, *гл'џдајџ*, *се идџ* из прва три примера могао би се употребити имперфекат без икакве промене у значењу, због тога што је посреди означавање прошлих радњи посматраних у процесу вршења.

У неким контекстима пак услед присуства одредбе којом се радња у прошлости врменски локализује могуђе је уместо имперфекта употребити презент:

џшл'и смо у Пџћ за жџто, за кукџрус, џшл'и смо у Мџтровицу и за кукџрус и за жџто. Јџ *јџдамџн* пџђе, џтац ми *бџше* бџн, *јџ дџчџк*. И мџџ џтац кажџ хџјт. Пџт напџљџнџ тџпџт тџвар жџта кукуруџзна. И џн ми дџде тџпџт пџт напџљџнџ тијџ пџрџ, богами пџт напџљџнџ крџва. И дџде ми јџш мало л'џкџвџ, тџпџт сџтно л'џкови се звџл'и, албџнскџ тџ пџра бџла у тџ врџјеме, и сџт *јџ џдџм* и *ноћџмо* тџмо негде више Сџвинијџ вџдџ, уфџти не мрџк, и *јџ џзгуби*, џскочџ ми нџфчанџк. Ал' један Ђерџм, затџ сам га и запџнтио, нашџ ми нџфчанџк, изјџтра: „Хџјте фџтџте кџње д џмо”, да продужџјџмо за Пџћ. А *јџ вџдо нџмџ* ми пџрџ, нџфчанџка. Хџјт они *идџ*, *јџ ухадџљџо се*, *нџмџм* кџт, онџ: „Штџ ти је, дџјете? Штџ ти је, кџжџ ми?” *Вџљу*: „Изгубџо сам нџфчанџк”. „Хџј ти џзми кџусе, нџјђемо ми пџре до тџмо”, адџ, *јџ не смџјџм да помџрџм*. Да се вратџм не умџјџм, да продџжџм нџмџм кџт. Те џн џзвџдџ нџфчанџк: „Јџ л' овџ?” Те *јџ посл'џ* пџђџ (Ђер); Сџћџм се *јџ, рџнџјџ* кат смо тџрџл'и дрџва за Кџсово са овџјџм сџном пџ дџл'џ вџјска пџ *трџжџ* ти докумџнта, папџре, мџџ сџн нешто *нџ бџше пџнио*, *не дџјџ* да прџђџ. Ил' да нџђџш возџча па да прџђџш. И мџ *сџћџмо* у Јџшџницу, те џзџ једнџг другџра те му џн прџтера камџн преко пџнкта (В. Лок);

Замена је могућа и онда када се радње уводе перфектом, који такође има службу временске локализације:

баш Мирко дошô óде, Ра̀дица беше ту и ни́та га ка̀ко је Сто̀ја, кажê: „Дòбро је, сàд је баш дòбро”. Нè прòђе три дàна, Вла̀ду ўмрла сèстра у Кочàрник, зовê ме Ра̀дица кажê: „Ўмрла је тетка Бóса”, кад Вла̀де се спрêмà да идê тàмо ўвечê, кад зовê ме јòпêт òна, кад кажê: „Ўмрла Сто̀ја”. „Ко̀ја Сто̀ја?” Кажê: „Дрàговàнова” (Го); јà кат сам се ўдàла, да опрòстш, вèш се шйло нà рўке, ни́је имàло да се кўпй тò нò свè да шйеш нà рўке. Оно нêмàше овогà готòвòга да се кўпй, кошўље мòрàш да шйеш (Со); дòл’е по Ср̀бији ймàш онè прàвè зел’èнè, јà сам гл’èдò, један бèше Радòслàв сазйдò кўћу, ал’и то у живòту јà ни́јесам вйдò, по мèтар јèдан ймà, јèдан ðошник; ми смо на пилòтину горèл’и кречàну, ал’и стàлjàл’и шйне све уна̀крс, па она пàдà жàр дòл’е, ал’и тò бèше дàнгу̀бно млòго (Св); јà бй једанпўт у Кра̀лево, једно ди́јете ми слàбо бй, и пй̀та ме једна дòкторица, двй̀је бèху: „Кàко ти је йме?”, рèко: „Шкрй̀јель Хўка”. „Хà, хà”, каже, „Шиптàр”. Òдмà пòзнаде порй̀јекло, Шйптàр. Ђе гòд да сам отишàо у бòл’ницу, ђе гòд предàди књйжицу, ни́ђе ни́јесу мòгли онò Шкрй̀јель да ми погòдў прèзиме: „Шкрèль, Шкр̀ль”, кàжў. Не мòгахў да погòдў, нешто за йзговòр им тèшко (Бо);

То се најбоље очитује у контекстима где се оба облика употребљавају на блиском одстојању:

сàд сам бйла у Бòсну на једну свàдбу, код нй̀х имàху другачй̀йй òбичàји. Òни прòдàјў невèсту. Тàмо се прòдàвàше невèста (На); у тà хотèл ђе смо бйл’и, нит се знàше кò је дирèктор, ни кò је шèф, то рàдахў, уòпште се нè знà кò је штà. Рàдў, имàху (Брђ); свè òна знà кò е подй̀гò кредит у Тутй̀н, свè знàвàше (Го).

Када означава прошле радње посматране у процесу нй̀ховог вршења, презент је заменљив имперфектом, као у примерима:

òн дòђи, тàмо сòкови ми у хòдник, јà вй̀дим нêмà ми у гàјбу сòкòвà, òн дòђи, отй̀ди у купàтило, попй̀ и вр̀ни ону̀ флàшу. Јà вй̀чèм кòнобàрима штà л’и су ми прàзне, кад јà један пўт га уфàти, òн ни́јè. Рèко: „Па тй̀ ми тра̀жи, јà ћу ти дàт, јà на л’й̀јеп нàчин, јà умй̀јем са свàкй̀м л’й̀јеп, јà ћу ти дàт да попй̀јеш сòк, што узй̀мàш тàмо” (Го); јà тò ни́шта знàла ни́јесам, ту̀ спàвàла, свàкад би, бòк ме убй̀о, нешто сàнàла, кò да ме мр̀твй̀ сан увàтй̀. Тèк се зòра указў̀јè, јà пўшти тел’евй̀зòр, како пўшти тел’евй̀зòр, јòј дèцо, дàљè бйло от свàкòга, òн се òбрете у кòл’има, снàа мòја с једнè стрàн држè га и онò прй̀чàјў му, а јà сàмо сàма ту̀. Прй̀чàјў штà се десй̀ло (Коз); „Јà”, кажê, „мирни́јèг

ђака у оделёње нёмām од Радмил'ё". „Кāко ти мёрна Радмила? Тй ка[д] си бйо прёшл'й дāн за Рожāе јā сам те замењивāла и јā сам је нāшла на тāблу, она *избрисуё* дёцу којā су е записивāла” (Го).

Имперфекат по својој природи не може исказати временски омеђену радњу (Вуковић 1967: 218). Презенту је, међутим, та особина доступна, осим у основној, и у секундарној служби, као у примерима:

седим јā ту петнёс дāнā без нёга, он тāмо рāдй тō, јā ту без нёга седим, кажӯ ми овй òкол'ина: „Па һё је, па кӯд је?” Па, јесам л'и јā дōшла óде за нёшто ил'и овāкō ўдāта, зāшта овō? Јā са женāма разговāрāм, смијемо се (Бр); *цйо дāн* јучё *мйсл'йм* кāко се зовё (До); *сву нōј* јā такō *размйшльāм* кāко да побёгнём ујўтру (Го).

Ову службу презент је, према мишљењу Ј. Вуковића добио из својства да исказе временски омеђену радњу у апсолутном индикативу (Вуковић 1967: 222). За разлику од исте службе у индикативној функцији, међутим, овде су одређене и лева и десна граница на временској оси. У контекстима овога типа презент је заменљив аористом и перфектом.

Сви примери приповедачког презента који су до сада навођени садрже радње које се одликују присуством компоненте доживљености. Говорно лице помоћу презента оживљава радње у којима је лично учествовало, желећи да их актуализује и прикаже као такве, доживљене, у чему се користи и семантичким потенцијалом осталих облика који садрже компоненту доживљености (презент се најчешће комбинује са аористом и имперфектом). Ипак, наративни презент не мора нужно обележавати и доживљеност радње. Лице које приповеда може њиме означити и радње о којима зна посредно, из сведочанстава неког другог лица. У том случају, говорник се уживљава у прошле ситуације, мења своје временско стајалиште, представљајући радње као сопствене, доживљене, са циљем да омогући интензивнију рецепцију од стране слушаоца.

III.2.11. Наводимо примере у којима се облицима презента обележавају радње које су се вршиле у далекој прошлости, изван домашаја чулне спознаје од стране причаоца, односно оне које могу припадати било ком периоду у прошлости али се о њима зна „из друге руке”:

бигинисо ага дѡбру зѣмљу и ѡн сѡт наговѡри цандаре и *дѡђу* цандари ўвечѣ и *измлату* онога гѡзду, *измлату* га, *убију* га (Ју); ѣ вѡдѡш једно интересѡтно, кат се нѡприје шкѡла оснѡвала, трѣбало да се ѡснујѣ у Лукаре шкѡла, ал' овѡ Јѣврем што сам га прије напоменѡо, ѡн *позѡвѣ* наше старѣ ис Крушева ис Лукара ис Комѡна, Гѡшево, *позѡвѣ* ѡн тѣ мусл'имѡне старѣ, *кажѣ* јѣдан: „Слўшѡте ви, не трѣба шкѡла ѡде у Лукаре, немѡ да дѡте ѡде шкѡлу, немѡ да дѡте шкѡлу да ви се дѣца повлѡшў. Него”, *кажѣ*, „ми ћемо шкѡлу стѡвит у Грубетѡне гѡре”. „Е још ко мѡре. Фѡла ти, чѡка Јевремѣ.” Ови бўкнўл'и, *не ѡју* шкѡлу тў, тѡ је ѡстина, нѡје прича некадѡшња. И *отѣрају* шкѡлу у Грубетѡне и богами гѡре они ѡшл'и, Жўњѣвиѡне тѡ сѣла српскѡ, некол'ицина и мусл'имѡнѡ гѡре бл'ѡжѣ Рѡбарѡна, и шкѡловѡл'и се (Ју); кад је бѡло двѡнѣстѣ гѡдинѣ, *објѡви* Рўсија рѡт, *објѡви* Грчкѡ, *објѡви* Бўгарскѡ и *објѡви* Србија (Из); бѡл'и су ѡндѡ бѣгови и ѡге и јѣдан тў из Мўра, ѡдмѡ дѡл'е, *прѡси* боговскў кћѣр и млѡго пўтѡ је *прѡси* а ѡн *ѡмѡ* шесторѡицу брѡћѣ, овѡ што *прѡси* овў девѡјку, и ѡн *дѡћѣ* и *пресѣчѣ* га, ал'и *пресѣчѣ* га да не мѡре, и такѡ му *донѣсе* ћѡхат и *кажѣ*: „Ил' прѡзор ил' опѡнке” (Ју); тѡ нѡстаријѡ што је бѡо жѣњен имѡ двѡје децѣ и жѣна му ѡстѡла ѡде и ѡстѡло тѡ двѡје децѣ а ѡн ѡтишѡ у вѡјску, и кад је бѡо у вѡјсци, *дѡбијуѣ* тўмор (Коз); ѡга кат су убѡл'и, пѡсл'ѣ јѣдан Србин је ѡстѡ бѡо да застўпѡ Сѡнћѡк, ис Ѐванграда, и л' ѡјѣпо *пѡишѣ* у нѡвине: „Ако Сѡнћѡк нѡје репўбл'ика”, *кажѣ*, „јѡ нећу на тў сѣдницу дѡћ”, и они ѡѣму *кажѣ*: „Сѡнћѡк нѡје репўбл'ика”, и ѡн *не идѣ* на сѣдницу и Сѡнћѡк *ѡстѡѣ* јѣдан дѣо у Црнў Гору, јѣдан дѣо у Србију (Пож); овѡј Цѣфко, стѡгѡ са ципом, из Дѡл'ѡна возѡ рѡднике. *Кажѣ*: „Јѡ вѡдѡм плѡс, реко да изѡђем да снѡмим ѡнѡ, кад ѡмѡш шта вѡђѣт, чѡвек се дофѡтио за плѡс, и плѡс и чѡвѣка”. На Пѣштѣр да се нѣко удѡви. Нѡје смѡјешно нѡшта, лўди, ка[д] тѡ стѡгнѣ ѡдјѣдѡнпут, непредвѡдивѡ. И Цѣфко зѡђѡ овѡкѡ дѡвдѣ, у вѡду дѡвдѣ и не смѣо дѡљѣ, овѡ мѡјстѡр, како вѡде да Цѣфко нѣ смѣде да идѣ, ѡн скѡчи ис кѡлѡ, умѡо да плѡвѡ. Тѣшко је пл'ѡват са ѡдѣћѡм по тѡм бўјицама. Не могѡше да га ѡткѡчѣ ѡт плѡста. рн пришѡ до ѡга ал *не мѡже да га ѡткѡчи, не смѡјѣ да се пўсти*. Јѣдва га извўкѡ. *Не мѡже*, ѡга је стрѡх бѡо, и *не мѡже да га ѡткрѡпи*. Свѣ за пѡла сѡта се тѡ дѣсило (Бу); сѡт ѡмѡ јѣдна тў у сўседнѡ сѣло девѡјка је ѡтишла у Пазѡр дѡл'е и сѡт кѡт свѡјтѡ са родѡтељѡм, ѡцом, ко[д] свѡјтѡ ѡтишл'и, прѡноћѡл'и и тѡ се замѡл'ѡл'и, тѣ свѡјте, да ѡстѡвў тў цўру нѣкѡ дѡн кѡд ѡѡ да посѣдѡ. рна ѡстѡла, ѡтац је ѡстѡвио, него међувремѡно ѡн дошѡ, кад је дошѡ овѡмо, прѡшло је недељу дѡнѡ, *чўјѣ*, *кажѣ* нѣко причѡ, да му се ўдѡла тѡ шѣрка у Позѡр и да је ўзѣла Цѡганина. Е овѡ ти је ѡстина, нѡје да лѡжѣм него ѡстина. И сѡт *чўју* ѡни, нѡје хѡм пријѡтно, да ти кѡжѣм прѡво, *не дол'ѡкујѣ* да ѡна ўзмѣ Цѡганина. И штѡ ће, *кажѣ* не верўјѣм. Жѣна му, мѡјка те девѡјкѣ *кажѣ*, чѡвѣку рѣкла: „Ѐди вѡди је л' тѡ ѡстина. ртиди до у Позѡр вѡди.” (Бо); пѡтѡо: „Ѐмѡ л'и некѡ дѡјѣте да познѡје ту кўћу да ме повѣдѣ до тѣ кўћѣ?” И сѡд некѡ дѣчко пѡђѡ сѡш ѡѡме тѡмо ћѣ се ѡна ўдѡла и дѡђѡ у кўћу, звѡни на звѡнце, овѡ ўшо. Мѣне је причѡ ѡн: „Јѡ ўђѡ у кўћу, вѡдѡм”, сѡмо ѡгѡва ћѣрка, нѡкѡ нѣмѡ, пѡтѡ се сѡш ѡѡм: „Штѡ е, тѡ си се ўдѡла, хѡ?” рна рѣкла: „Вѡлѡ јѣсам.” „А ћѣ ти је кѡ?” *Кажѣ*: „Чѡвек ми је ѡтишѡ у пѡјац нѣшто да

күпй.” „А дõбро, јā сам чӯо кõ же õн, јā сам чӯо да си ўзẽла Цйганина”. Она нйшта *не кажẽ*, ни тõ ни тõ. Не бйди ус прйчу, овā јõј чõвек на врата. Како е ул’ẽгõ, õн га и *не познāјẽ*, нити õн нẽга нити õн. Пйтõ тā што е ўзõ овӯ му шћёрку, рёкõ по ймену овõј нẽгõвõј шћёри: „Кõ же овā чõвек? Јā га не познāем”. „Тõ ми је õтац.” *Пйтā се*: „Је л’ ти овõ мӯш?” Кажё: „Јёс”. „Штā ймā, стāрй?” Пйтāл’и се тӯ. „Ймā л’ шта нõво?” „Нёмā валā.” Уз рāзговõр õн рёкõ: „Знāш штā е, јā сам дошõ, овā мõја шћёрка ўзẽла тёбе, је л’ тāко?” *Кажё* „Јёс”. „Јā сам чӯо да се õна ўдāла па мёне нйје тõ прйјātно, мõја шћёрка да ўзмё тёбе.” *Кажё*: „Нйјесмо се ўзёл’и зõром, јā же нйјесам вӯкõ зõром.” (Бо); мõј родйтель, мõј õтац што је бйо, алахрахметёље, õн ми је прйчāо бāш, кажё дõшла жёна и *завежўјё* завёске и *бāцā* пот прāгове, *кажё*: „Јā се дйжём ис хāљйнā, гõла жёна долāзй”. Кажё, лāти мõтку па трчы да је бйјў (Бр); õде јёдна је побёгла једнõга Хўсё, тӯ му је кӯћа, õн је ўмрõ прйје двйје трй гõдине и она побёгла, тāпўт би трчāл’и ко би осёти да побёгнё, да не дāјў, а õна побёгла, а Хўса, дёца нẽгõва *кāжў*: „Бāбо, бāбо, пõбеже Нўска!”, Нўсрета јõј йме. *Кажё*: „Нйје, сйнко, нйје”. „Јёс, брё, јёс”, õни *мйслў не вёрўјё* им. „Нйје, нõ отйшла к нõјнõј кӯћи” (Ѓер); за пāре, у Пёћ на Кõсово. Мõгло е да се продāдё сйр, а да кўпйш õвас. Овй су отйшл’и из Л’ескõвё у Пёћ и дõнијел’и мумўруз, крйјўћи. Пā су имāла двā хāна õвде, Амир Хõђйћ и Хāмид Хõђйћ, тõ су бйл’и првõ брāтућеде, они су држāл’и хāнõве, пā су овй седёл’и кот Хāмйда, Хāмид је пõсл’ё дошõ, тӯ су сврнўл’и, а õни су ис Пёћи бйл’и, а мõрāл’и да дõђў из Сенйцё, овй што су бйл’и, а узймāл’и у Пёћ, и тӯ су у сāхат трй õд ноћи *долāзў* за мõк õца, кажё погйнул’и тройца, кāко погйнул’и, тåкõ и тåкõ и тåкõ, мõј õтац бйо кмёт тадāшнйй, нāјстарйй, и мõј õтац *се дйгнё*, те тāмо, нāкй трõјйца бйл’и мр்தви ради хāла. Овā посён је отйшõ и отсел’йо са фāмйл’йјõм, а Амир је остõ тӯ, нйје одсел’йо него је остõ тӯ, сāмо му е одсел’йо сйн (Ле); Ўјкан Ѓāмõвйћ је бйо ис Тўзйнā и õн је вёшало постāвйо у Сјенйцу. Мõј амйђа затвõрен и *долāзй да се вёшā*. Ѓтац ўзми āта, амйђа ми врāнца, тудйјер те тāмо. Постāљено да се вёшā тāмо, првõ брāтућед, мāјкё сйн, нāшл’и нẽга и скйнул’и га са вёшāлā и довёл’и (Ле).

Презент у оваквйм примерима прошле раднё приказује као очйгледне, у току нйховог догађања, упућује на хронолошки редослед нйховог вршења, односно на постојање разлика које постоје на временском плану (ближа : даља прошлост).

Намера говорника који у свом исказу користи форме наративног презента јесте, дакле, да заинтересује слушаоца, да побуди интересовање за саму причу и догађаје у нõј, па их зато описује као актуелне. Нйје, стога, као последица управо те интенцијё, реткост да се у контексту уз презент нађу и посебни облици попут заменице *тй* или нёног енклитичког облика, односно израза *мõја тй*, којима се слушалац именује и тако „позива” да се активно

укључи у доживљавање радњи, да се у њих уживи као да се оно што ће се испричати тиче директно њега. Назначеним језичким средствима активира се пажња реципијента и истиче потреба његовог активног учешћа у пријему информација:

и тако, ти, Бојана, *узмем ја* дијете за рѹку и прѹво код њега (Ли); укрѹл'и бил'и, нѣ би дал'и родитељи овѹмо гѹре да идѣ. И тако ти ја *пошљем* сѣстру мѹју и једну синовѹцу, отидѹ дѹл'е, причајѹ са њѹм, те ѿће бит, те неће бит, онѹ дѹл'е рѹђѹци и ѿни помѹгѹл'и, и тако свѹдба, кѹњи, свѹтови с кѹњима одоздѹ. Свирѹч с ѹрмоником из тѹг Опова тѹмо, Мѹл'е нѣкѹ (Не); било тѹ пѹдѹвно, дѹшла ѿна, а ја ти овакѹ *седѹм* ѿде, и сѹмо *шѹтѹм* (По); ја ти *не сачѣкѹм* ни минуѹту, него *ѿдѣм* прѹво код управњѹка (Не); *дигнем ти се* ја, мѹја ти, оно се тѣк сванѹло (Ду).

III.2.12. Осим за обележавање прошлих радњи које се одликују једнократношћу у вршењу, какве су садржане у примерима које смо наводили – где је реч о појединачном догађају из прошлости – презент се користи и за исказивање дејстава која имају карактер вишекратности. Иако тутинско-новопазарско-сјенички говор има неколико синтаксичких јединица са специјализованом службом обележавања хабитуалних радњи (потенцијал, императив, конструкција *би* + императив), презент је у контекстима овога типа високофреквентан.

Овај тип наративног презента у тутинско-новопазарско-сјеничким говорима бележимо онда када информатори причају о сезонским радовима, обичајним и уопште радњама које су се у прошлости понављале по извесном утврђеном редоследу. Описује се како су се вршили пољопривредни радови, кућни послови, спроводили поједини обреди, играле дечије игре и сл.:

штрѹгља, кѹрл'ѹца, *разл'ѹвѹ се* вареника, тѹ *фѹћѹ* кѹјмак, стѹп да *мѣтѣш* варенику да *грѹдѹш* мѹсло. ѿно је ѹско а дугѹћко, *ѹмѹ* онѹ што бѹје рукѹм, дѹнги, дѹнги, тѹ онѣ вареникѣ *се измѣтѣ* и мѹсла *исѹѹједѹш* у један сѹт и *кѹпѹш* кашѹкѹм по овол'ѹкѹ мѣтѹницу мѹсла; *држѹш*, онѹ *ѿрђѣ* басѹке и онѹ зѣмљу *сећѣ*. Јѣдан *вѹдѹ* волѹве, јѣдан *држѹ* рѹло. Ѐсто кад *влѹћѹш* намѣшћѹ дрљѹћу, *посѹјеш*, рѹћно, фѹке, фѹке, *тѣрѹж* волѹве (Бо); сѹјѹла се конѹпла и тѹ је било на прѹвѹм рѣду, на прѹвѹм рѣду је конѹпла јер о[д] тѹгѹ се е нѹрот и обучѣвѹ, онѹ конѹпљу, тѹмо направљено ко базѣни овакѹ и повѣжи у снѹпове, онѹ конѹпљу па је тѹри тѹ па јѹ наврѹни вѹду, и за кѹл'ко дѹнѹ бѹга ми тѹ нѣ знѹм, тѹ се знѹло тѹ рѣт кат ѿна се е покѹсел'ила дѹбро, е тѹпѹт *изнѹсѹ* тѹ конѹпљу ис тогѹ мѹчѹла

и *осуши* па је посл'е *донесу* па је *трл'у* у трл'ице свакā кўћа је имала трл'ице свѣе и турā рѣдом по влакно и влакно, напўни шаку, па онѣм трл'ицѣм онѣ измлати бўпа и бўпа док *дѣћѣ* као рўно вўнѣ (В. Лок); тѣ су жѣне тѣ кйсел'ил'е тāмо нѣгде ђе ймају мочвāре онѣ, тѣ *се направи* рўпа јѣдна, јāзбина, пā *се тѣ покйсел'и* тў, пā *се* посѣ тѣ *осуши*, *вѣжy* *се* онѣ мāl'ѣ вѣзице, пā кат *се* тѣ *осуши*, ѓндā *се тўри*, имала је трл'ица се звāла, двйје дāске *састāвy* *се* а онā трѣћā ѓзгѣр да *пролāзи*. И посл'е *се направи* онā конѣпла у јѣдне повѣсне кā вўна. Тā жѣна цйпцијелу нѣј *прѣдѣ*, нйшта *не рāди* осим тѣ (Нет); ѓде сам јā врхѣ, овѣ *се острўжѣ* кѣсѣм свѣ до земљѣ, што *мѣжеш* нйжѣ дѣл'ѣ, и тѣ *се побѣдѣ* јѣдан кѣлац на средину, и *ўзмѣи* онѣ снопѣве и *турāи* око оногā кѣлца свўј рѣдом педесѣт снопā, *бāции* по зѣмљи, *разгрнѣи* га, *увѣдѣи* кѣње и конѣпац *свѣжѣи* за онā кѣлац тāмо, стѣжер се звѣ, ѓндā конѣпац за онā стѣжер и кѣњима, двā кѣња, свѣзāни вѣзѣм око врāта и јѣдна кукāча *ймā* за онā конѣпац и закāчи кѣњима за врāт, за онў вѣзу, и *тѣрā* хи посѣн јѣдан дѣчко, *тѣрā* хи и они трчў нāоколо, *трчў*, *трчў*, а онā *се* конѣпац *савйја* око оногā стѣжера и ѓн *трчи* све док *дѣћѣ* до стѣжера, *дѣћў* до стѣжера овакѣ, савйл'и су конѣпац, е посл'е хи ѓн *окрѣнѣ* нāзāt, пā посл'ѣ *развијājу* онā конѣпац, *идѣ* ѓпѣт на ѓбрāтно, и посл'ѣн *се* ѓн *развијѣ* скрѣс до на крај тāмо, кат *се развијѣ* до на крај, ѓпѣт *савйјā* око стѣжера, *дѣћѣ* до стѣжера, докл'ѣ такѣ *умѣљѣ* жйто, онѣ клāсове угāзи ногāма, зрнѣ *пāдā* ис клāса, *тўчў* га кѣњи са ногāма (Трн); рāнйјѣ нйјесу вйдел'и млāдў, него нѣко је пофāl'йѣ и ѓни *дѣћў* да је прѣсў, и они сāt *пйтају* кāко *жйвў*, *кажў* дѣбро, *ймājу* дѣста стѣкѣ, гѣвѣдй, овāцā, кѣзā, тѣ је бйло богāство (В. Лок); свāдбе, л'йјѣпо бѣга ми, закѣљи вѣла ел'и крāву, ел'и јўнāдй дѣста, свѣ такѣ, *пѣћѣ се*, мѣсо *се кўхā*, слātкѣ тепсйје, пйте, свѣ тѣ *се кўвā* и *јѣдў* свāтови. Невѣста богами *двѣри*, онў јѣдну ћаткйју на главу, рўке *држй* овāкѣ и *двѣри*, зāва јѣдна покрај нѣ *седй* пѣсѣнке *дāрујѣ* пāрāма, како кѣ е *дāрујѣ*, дāдни пāрā, накўпи се дѣста. ѓна тѣ *двѣри*, *седй* овāкѣ, *стојй* пред свāтове; свѣ тѣ однѣси тāмо па ѓна то урāди, извѣзи, изātки те ћил'йме. *Спрѣмā се*, знаћи пѣ-шѣс месѣцй би *се спрѣмāла* неvēста, и пѣсѣн свāтови с кѣњима и отйди, ўзми је, довѣди (Бо); *испрѣсў* је, ѓна *нѣ знā* мѣмка. *Дѣћў*, тѣ су звāl'и првоћāче, а сāt се тѣ дрўкшѣ зовѣ, сāt тѣ ни нѣмā, сāми *се догдворў*. *Испрѣсў* је, *уговѣрў* свāдбу, ўвечѣр *дѣћў* канацйје, тѣ се такѣ звāло, *донѣсў* за млāдў пѣклѣн, злāто, кāтове, рѣбу, они су вйкāl'и рўхо. *Одвѣдў* је; *одвѣдў* је, свāдба *трāјѣ* трй дāна, у сријѣду су жѣне, јѣло, *не мйјешājу се* лўди, сāмо жѣне, а у четврћак лўди, у пѣтак *двѣри* неvēста, у пѣтак *је цўмбус*, на едан крај су лўди, на едан жѣне, *нѣмā да йграју* зѣдно кā сāt, пѣсѣбно *йграју* лўди, пѣсѣбно жѣне. Пѣсл'ѣн, трй недѣље *прѣћѣ* па *врāћājу* млāдў ў рѣт, у првйче *идў*, тѣ се звāло првйче, *идў* у првйче с дāром, *остāвў* млāдў трй недѣље да седй. Пѣсл'ѣн је *довѣдў* овй ис рѣда, йстѣ *долāзў* у првйче и *остāвў* млāдў, тѣ ти је свāдба. Кошўље, матерйјāl'е, злāто што *кўлў*, двѣл'йрке нāјвишѣ, лйра, петѣл'йрка, двѣл'йрка, прстѣн, мѣнћўше, кѣ шта *ймā*. Йстѣ такѣ, мй смо бйл'и прйјетельи, јā сам се знāла. *Идѣ* дѣвѣр, прстенскй дѣвѣр и нѣгѣва пѣродица, свāтови, *не идѣ* младожѣња, ѓн је *не вйдй* док *не уйћѣ* код нѣ, ни кад је *довѣдў*, *не смйјѣ да је вйдй*, сāмо ка[д] *трѣбā д[a] [ид]ѣ да спāвā*, кат *спāвā*, мѣгў да

довѣдѹ кога било. Било свѣга. Нйшта, она *останѣ*, кажѣ кад је преспавала, нѣмā кѹт, тѣ нйје кā сād, удā се, развѣди се, нѣ *морā* да останѣ. Рйјѣдак слѹчāј. Рйјѣтко, нѣмā, *бйјѣ* је, *матретйрā* је, тѣ нйко *не окрѣћѣ* пāжњу; бйѣ је њбичāј да ме *прстѣнуе* дѣвѣр кот кѹћѣ, и сāмо *улāзй* дѣвѣр и јѣш двā са њйм, пѣмѣнй дѣвѣрови, не умйјѣм ни јā да ти објāснйм тѣ, *прстѣнујѹ* млāдѹ, она хйм *дāдѣ* по пешкйр, кад је *прстѣнујѣ*, свйјѣм по пешкйр преко рāмѣна по њбичāју, *донѣсѣ* хйм шѣрбет, нйје имāло сѣк негѣ шѣрбет, вѣдā и шѣћѣр, и ѣни је *дāрујѹ* посл'ѣн на онѹ, вйкāло се тāбљā, нйје послужѣнйк, *стāвѹ* на тāбљѹ пāре, кол'ко кѣ *мѣжѣ*, нйје имāло послужѣвнйк негѣ тāбљā; *нѣмā* глѣдāњā, сāмо испрѣ[д] сѣбе онѹ чаткйју ти стāвй и *не мйчѹ је*, марāмицу овакѣ онѣ, на ћѣше је напрāви, онѣ ћѣше овакѣ, *двѣрйш*, е кад *јѣзму* млāдѹ да *йгрā* са мѣмком, и она свѣ *гл'ѣдā* испрѣ[д] себе, *нѣмā* тāмо, овāмо. *Йгрā* ал' испрѣт сѣбе, такѣ ти је ранйјѣ бйла тā мѹка (Бѣб); бй долāзил'и такѣ прѣсци да трāжѹ дѣвѣјку ко тйјā ѣчѣвā, пā ко се јѣдно дрѹгѣм *свйдй*. Пѣсл'ѣ *закāжѹ да дѣћѹ да испрѣсѣ, да прѣмйјѣнѹ* прстѣн, ѣбил'ѣже. Тѣ *зāмѣнѹ* прстѣне, *дā* онā прстѣн дѣвѣјки, дѣвѣјка њѣму, *вѣрѹ се* и такѣ тѣ. Имāло, *трāжѹ* злāтā, *трāжѹ* некѣ ѣгрл'йце, некѣ докѣл'йце. Имāло је и тѣгā, *прѣсѣчѣ* млѣгѣ пā овā *нѣће да прйхвāтй*, *остāнѣ* брес спѣразѹмā, брес дѣговѣрā. Нйје кā сāt (В. Лѣк); тѣ у рѣт кат *се испрѣсй*, зѣвнѣ дѣвѣјке и ѣне бāш кā овѣ што вй турāте лāк мй тāпѹт крнѹ, кѹпѹ се дѣвѣјке, пѣвāјѹ, невѣста *се обѹкѹјѣ* у хāљйне, у дймйјѣ, свѣ тѣ прѣмѣњѹј, сѹтра *дѣћѹ* свāтовй *повѣдѹ* је, тāмо посл'ѣ свāдбā, лѹдй, жѣне, *цумбѹсй се, пѣвā се, йгрā се*, свѣ тѣ такѣ (С. Туп); ѣдавдѣ *пѣнѣсѣш* рукавйце и у рукавйце *пѣнѣсѣш* жйто и *пѣнѣсѣш*, и сād *се зѣвѣ* тā косйр и прѣвѣ што *јѣзмѣш* те *засѣчѣш*, да *осѣчѣш* овāј бāдњāк, онѹ лѹскицу *стāвйш* у жйто и пѣсл'ѣ *пѣсйпаш* по бāдњāцймā, из рѹкавйцā *пѣсйпаш* по бāдњāцймā, такѣ и к[д] *дѣћѣш* ѣвдѣ. *Стāвй се*, полāзак бāдњāкā, *йћѣш* у сѣбу, пā у шпѣрет, по жāру (Бу); грѣшāли бй се, грѣшкāњѣ, по пѣт кāмѣнā пā бй онѣ рāдйли рукѣм, покѹпй пā бāцā гѣре кāмѣн пā покѹпй онѣ дѣле пā уфāтй онā кāмѣн, пā такѣ е грѣшкāњѣ бйло. Јѣдан кāмѣн а пѣ[т] шѣс дѣле и сāt *бāцйш* онā гѣре а онѣ *бāцйш* дѣле, ѹ рѹку тй је, и сāt кат *фāтāш*, онѣ *бāцйш* гѣре а *уфāтйш* дѣле, *пѣкѹпйш* онѣ дѣле што сй бāцйла, ѣто такѣ. Ако *не пѣкѹпйш*, излйјѣчйш се (Вру).

Прѣзѣнт се сѣрѣће и у текстовймā којй су врѣмѣнскй неутрāлнй, тачнйјѣ посрѣдй су савѣтй, упутствā и сл. прймѣнљывй у свāком врѣмѣну. Таквй су нпр. текстовй попут рѣцѣпātā:

рѣвāнйјā *се прāвй* овакѣ. *Јѣзмѣш* мāло зѣјтйнā *тѹрйш* и мāло мāслā и *јѣзмѣш* коѣ јāје и онѣ свѣ *убѹтāш*, *убѹтāш* и *убѹтāш*, посѣн *јѣзмѣш* мāло брāшнā и кāкāо и пѣнѣгћѣ мāло *убркāш*, јѣк по цйјѣлѣмѣ, но по нѣћѣ-нѣћѣ, такѣ, посѣн *тѹрйш* на шпѣрет те *испѣћѣш*. Е вāлā нѣјзй *не трѣбā* млѣгѣ шѣрбѣтā, кā јѣднā ћѣзвā о[д] трй ћѣтйрй фйл'ћāнā, и посѣн кад *испѣћѣш*, *јѣзмѣш* кашйкѣм л'йјѣпо те свѹд рѣдом *пѣпркāш*. Сѹтрадāн *мѣш* свѣ да е *искомātāш* у колāћѣ и да е *тѹрйш*; йстѣ и гурāбйјѣ

такò, *умїјесїи, тўрїи растòпїи* м`асла и з`єїтна мало *тўрїи, тўрїи* м`ало па *растòпїи* онò кол'ко ти је там`ан, пос`ен *тўрїи* једно ј`аје двòе, па онò *лўп`аи* св`е, па *забр`каи* т`е гурабїје, *забр`каи*, посл'`ен *вїдїи* да л' се л'їјепї за руке, ўзми раст`ањи овакò по тепсїји, исп`ећи хи. Ка кол`аћи онò (Де); обарўша, *ст`авїи* вод`е, брашна, сòл'и и мало вод`е мл`ак`е, и *убїјеш* онò дòбро, *убїјеш* и *убїјеш* да ти *н`ем`а* онија громўл`а и тепсїју *подм`астїи* и пос`е *ст`авїи* м`ало онò што си б`ут`ала ст`авїш у њў и онò *се потп`еч`е* л'їјепò, па òп`ет м`аслом *подм`астїи* одòзгòр, п`а òп`ет дрўгї кат *ст`авїи*, п`а òп`ет пос`е кат *се исп`еч`е, подм`астїи*, па *тўрїи* кол'ко хòј к`атòв`а, з`авїсї кол'ко ти *тр`еб`а*, ако ти *тр`еб`а* за вїш`е ф`амил'їј`е, вїш`е ти *тр`еб`а* онија к`атòв`а, ако ти *не тр`еб`а* нò за м`ањў ф`амил'їју, т`рї-четїри к`ата, п`ет н`ајвїш`е, ј`а сам такò ст`авл`ала, и тò *се* посл'`ен *издрòбї*, ка *се исп`еч`е, ўзм`еш* те је л'їјепò на ком`ате *издрòбїи*, ов`амò м`асла *расквр`чїи, тўрїи* мало сòл'и и к`ајм`ака и *зал'їјеш* је одозгòр (Ков).

Овде је презент заменљив наративним императивом, а неретко се у текстовима ове врсте два облика комбинују, што упућује да је и у једном и другом присутна компонента директивности, спољашњег подстицаја, обавезе да се радња, односно цео процес изврши управо на наведени начин.

Устаљене прошле радње могу се обележавати облицима презента у различитим граматичким облицима:

їм`а и тò, на прїмер, ј`а *бегенїшїем* да *се пријат`елїм* с н`екїм, ка са З`ечевїћима, ка с В`ельовїћима и ј`а *òд`ем* и тў ј`а *мòгу* да *òд`ем* или *пош`аљ`ем* н`екòга, његòву свòјту ил н`ешто, тў и тў да ид`ете да прòсїте девòјку за сїна, за унўка, за кòга бїло, за синòвца, за бр`ата и ј`а *пр`атїм* (Вру); цїцвара, тò ти је бїло за прїјетел`е да се угòзбў ка[д] дòћ`е прїјетел`, цїцвара. *Ст`авїи* вод`е м`ало, м`асти, ал вїш`е м`асти, и посл`е кат прòврї [е]т[о] онò, *осòлїи* га м`ало, *тур`аи*, већїнòм прòјанò се тур`а цїцвара, *ст`авл`аи* брашно, *мїјешїи, мїјешїи, мїјешїи, мїјешїи* онò док не пўштї м`асло (Вру); ујўтру *уст`ан`е* нев`еста и òни ул`азў, пр`вò св`екар, òна га *г`рл'и, лўбї* му рўку и такò свїј`а р`едом, св`екрву и свїј`а. Тò јўтро јòк, а дрўгò јўтро нев`еста и *мїјесї* и *мўз`е* и св`е *мòр`а да р`адї* (Боб); їшл'и смо ал'и м`ањ`е, òде у Мїтровицу смо їшл'и ал'и тò је бїло нек`ако к`а ўзгр`едно, т`апўт се спл`авови т`ер`ал'и и низ вòду, низ Ѐбар, спл`авове и на он`а спл`аф ми *отїд`емо* и *пон`ес`емо* по к`ацу, двїје, кòл'ко кò їм`а, мало сїра, к`ајм`ака, т`апўт се и вўна прод`ав`ала, *пон`ес`емо* вўн`е да *прод`амò, пон`ес`емо*, пон`еко е имò и пч`ел`а, *пон`ес`емо* м`еда, вòска и такò, н`ешто се мўчио чòвек (Бр); *пòћў, пон`есў* ракїј`е, м`езе, *ис`ечў* б`адњакове п`а *с`еднў* т`амò, п`а *се зајов`ан`е*, пòс`е *дòћў* òде, ун`ес`емо б`адњакове и изўтра полож`аонїк дол`азї. С`амò *с`еднў* он`акò. Тò се зов`е бадњачїца и *пон`есў* гòре и гòре је *окр`енў*. *Прелòм`е*

тамо бадњаачицу (Коз); *печѣ се тѣ, мѣјеша се, мѣјеша се*, послѣ ка[д] *се испѣчѣ* ил кајмака ил сѣра, још лѣпша дѣжѣ, тѣ прѣбѣ ка[д] дѣжѣш кот кѣћѣ (Вру); ткала сам овѣ од вѣнѣ а тѣ нѣјесам. *Разбѣе се* вѣна, опрѣдѣш ко ѣј за оснѣву, тѣнко, двѣ струка, онѣ послѣн на махаљку, оснѣјѣш га на рѣзбој, кѣрkit ѣма и ткѣш га, свѣ га рукама прѣбирѣ, жѣцу ѣздѣлѣ, жѣцу ѣзгѣр и ѣмѣш мѣстру, по брѣју свѣ. Тил'ѣми, чѣрге, прѣње, кучинаѣке, свѣ се тѣ ткало, јастѣци, хавѣл'и, нехавѣл'и. Онѣ гѣре онѣ хѣф, *сечѣ се*, онѣ тѣфице *се вѣжѣ*, а кад нѣје хавѣл'и сал' прѣтѣњѣш рѣвно. Такѣ се ћил'ѣми ткал'и, прѣстѣрѣло се по кѣћи (Ле).

Као што се из наведених примера читује, у прѣдикатима у презенту подједнако су чѣсти глаголи оба вида, с тим да када су посреди несвршени глаголи, радња се приказује у свом трајању, док облици прѣфективне форме указују прѣвасходно на целину радње.

Ни у овој служби презент се не јавља самостално, већ своју семантику остварује у суодносу са другим глаголским облицима са прѣтериталном службом. Имајући у виду да је реч о радњама хабитуалног карактера, саопштења су најчѣшће обликована тако да се у ѣма презент комбинује са облицима чија је основна служба обележавање поновљивости прѣшлих радњи – потенцијалом, императивом, конструкцијом *би* + императив. У порѣђењу са наведеним јединицама презент посѣдује знатно слабији потенцијал за исказивање хабитуалне семантике, те није уобичѣјено да у контекстима овога типа буде употребљен самостално. Модални глаголски облици попут императива и потенцијала именовану радњу недвосмислено маркирају као хабитуалну, припремајући јѣзичке околности за синонимну употребу презента.

Како се сви ови облици здружују у ширим контекстима види се из примера:

зѣтови то шта нѣ би рѣдѣли са тијем шурњајѣма, тѣ се ранѣјѣ нѣко нѣ би ни замѣрио, ни, и да је *повѣчѣ* позѣди кад ето онѣ идѣ са ћѣвером и да је *пољѣбѣ*. А ћѣвѣр *држѣ* мѣтку и кад осѣтѣ, ѣн и *бѣјѣ*, *не да* ка младѣј (Вру); кѣзање, знаш и тѣ кѣзање, тѣри рукавицу ал чарѣпе, по дѣсет чѣрапа ал рѣкавица, и сѣт онѣ *поткрѣва*, *држѣ* прѣстѣн ѣ рѣку и пот свѣкѣ ето онѣ *завѣчѣ* рѣку, извѣчѣ и *остѣви* нѣје онѣ прѣстѣн, онѣја дѣсет кѣза сѣт тѣ *мѣраш да погѣдѣш* ћѣ је, ако *не погѣдѣш*, *излијѣила си се*. *Излијѣчи се*, *не мѣже* вѣшѣ *да тражѣ* кад нѣје ето онѣ нѣшла, па би се тѣ мрчили, па ооо. Кат те *наткѣза* ето онѣ, *ѣма* пѣртија, по двѣ трѣе на едну стрѣн, по двѣ трѣе на дрѣгѣ и која пѣртија

наткѡзѧ ѡна мрѡчи ето онѧ што нису наткѡзѧли, рукама, *очађавѧи* рѡке и по образу и *измрѡчи*. Нѧ мош вѣроват кѧко е тѡ занимљиво бѧло, овѡ сѧт ништа. Тѡ би се прѧвио један Миливоје ис Тутѧна, тѡ е бѧи зѧђавола тѧ чѡвек, ѡн би обрѡни, ѡзми вратило, тѧ нѧ знѧш штѧ е вратило тѡ од рѧзбѡја што би навијѧли, и у тѡ вратило *побѡдѧ* двѧ крака, ка ето онѡ ѡши и *замотѧ* некѡм крѡпѡм а овѧмо *покрѧју* га ћѧбетом и ѡн *се не вѧидѧи*, сѧмо што ѡн *скѧчѧ* по сѡби, и *ѧмѧ* ѧглу кот сѧбе и *ћѧ се премѧкнѧ* то врѧска *стојѧи* по сѡби, кѡ стрѧ не од мѧчкѧ, ал ѡн *нѧће* овѧ жѧнскѧ сѧл вѧшѧ ето овѧ мушкарце. И ѡн *држѧи* ѧглу и чѧм се примѧкни до мушкарѧцѧ, ѡн тек бѡцни га испод ћѧбета, они врѧску, побѧгни, е штѧ би се рѧдѧило, о бѡже, бѡже. Ѧн ка[д] тѡ *изѧгрѧ се*, *изѧгрѧ се* па посѧ *скѧнѧ* тѡ; па хеееј, кат *посѧдѧ* овакѡ нѧрот, и сѧт јѧдан *оће да зовѧ* на свѧдбу, и како би онѡ свѧзѧо онѧ безбѧтнѧ сѧч, свѧжи између нѡгѡ, и нѧкѧко чѧм ѡн овакѡ рашири нѡге, онѧ сѧч овѧкѡ одмѧри и сѧт *нитѧ* овакѡ на примѧр тѧбе ил тѧбе: „Штѧ ћеш ми донѧјет на свѧдбу?“ Ѧни *нѧтѧ да рѧкнѧ* што лѧјепо, него *грѡдѧ*. И ѡн зафѧли, рашири онѧ нѡге, и онѧ сѧч овѧкѡ *одмѧри* и *виѡчѧ*: „Фѧла“, и, мѡје ви, ка[д] *дѡћѧ*, *изрѧди* такѡ а ѡн пѡслѧ *зѧћѧ* јѡпѧ, кѧиш ѡ рѡке: „Штѧ си ми тѧ дѡнио на свѧдбу?“ „Тѡ и тѡ.“ „А кѡ ће онѡ да јѧдѧ?“ Па да ти донѧсѧм жѧбу, па да ти донѧсѧм мрѡтва кѡња, свѧ тѡ нѧрот *виѡчѧ*. „А кѡ ће онѡ са[д] да јѧдѧ?“ Ѧн га изгѡри кѧишом, изгѡри кѧишом, доклѧ *не рѧкнѧ* јѧ, *нѧће да престѧнѧ* (Вру); јѧ сам ишѧо у Морѧвац гѡре, имѧло је по дѧсет, петнѧес, отиѧди у Морѧвац, ћѧк, па од вртѧћѧ до вртѧћѧ *ће нѧћеш* кѡпрѧвѧ бѧри, бѧри, напѡни онѧ ћѧк, ѡвѧћѧ дѡђи док ти дѡша *дѡћѧ* до, вѧздѧн нѧ ноге трѧћѧи; ћѧк тѧмо су ѧшл’и повише Ѧгла, свѧ пѧшкѧ. Умѧљи јѧћам, воденице су бил’е у Берекѧре нѧма, натовѧри кљѡсе и отиѧди омѧљи, донѧси. Имѧо је онѧ, имѧо је нѧкѧ, кѧко се зовѧхѡ, црепѡље, онѧ црепѡље и на онѡ црепѡљу замѧјеси л’ѧп и тѡри га, жѧра озгѡр, испѧћи, извѧди и она пећѧна, тѧ л’ѧп *јѧдѧш*; сѧт је госпѡдлук, вѧдиш, вѡда унѡтра, шпѡрет унѡтра, купѧтило унѡтра, жѧвиш кѧ бѧк, ка у грѧт, а ѡндѧр тѡ није имѧло ништа, јѧдна гасуљѧца тавал’ѧкѧ у хастѧл је *тѡриш*, *зѧпѧл’иш*, *горѧи*, тѡ *вѧдиш*, крај тогѧ *јѧдѧш*, синѧју постѧви и тѡ ти *свиѧетљѧи* да те *фѡти* и *хрѧни* (Бо); сијѧл’и би свѧ врсте жѧта, и јѧчам, и пшеницу, крѡпнѧк, рѧш, ѡвас и такѡ тѡ, свѧ би га жњѧл’и рѡчно. Кад *бѧдѧ* свѧ готѡво, *подѧнѧмо* у стѡгове, и[з] стѡгѡвѧ ѡдмѧ на гѡвно, *напрѧвѧмо* гѡвно и онѡ снѡплѧе *порѧдѧмо* по гѡвну, па увѧди кѡње па врхл’и тѧко и тѡ ти је такѡ тѧ. Ѧндѧ *напрѧвѧмо* мѧтл’е от брѧзѧ, вѧлѧма *ускрѧјњѧмо* слѧму и *обрѧишѧмо* гѡвно, цѧла фѧмил’ѧ се *оргѧнизуе* те *покупѧмо* онѡ жѧто на кѡп и кат *ѧмѧ* вѧтра, мѧ лѡпѧтѧма *издѧжѧмо* онѡ жѧто и *вијѧмо* и *остѧјѧ* чѧсто посѧн жѧто, ѡндѧ *сѧпѧмо* у врѧће, *дѧжѧмо* на тѧван, тѧпѡт нѧко *ѧмѧ* хѧмбѧр, нѧко јѡк, но по тѧвѧнѧ по кѡшѧвѧ и по сѧндѡкѧ онѡ жѧто; *ѧгрѧ* жмѡркѧ, *ѧграјѡ се* кл’ѧсѧ, тѡ се такѡ *зовѧ*, мачѡгу зѧбѡди пѧ јѧдно мѧлѡ дрво стѧви на онѡ мачѡгу пѧ га дрѡгијѧм кѡ ће дѧљѧ, тѧ *пѡбећѡе*, *одбѧцѡјѧ*. Фил’ѡнѧ би се на посѧтке, *ѧграјѡ*, стѧви прѧстѧн пот фил’ѡн, двојѧца *крѧјѡ*, а онѧ дрѡгѧ *трѧжѡ*, кѡ *нѧћѧ*, *пѡбѧди*. Тѡ се такѡ звѧло тѧ ѧгре; ѧди у дрѡгѧ сѧла *двѡри* невѧста, кѡјѧ је нѧјстријѧ свѧкрва, ѡна *покупѧи* свѧ и *одвѧдѧ* невѧсте тѧмо *да двѡру* и ѡне *се порѧдѡ*, *ѧмѧ* и по двѧдес ѡ рѧт, да *се тѧкмичѡ* кѡјѧ је нѧјљѧпшѧ. Свѧко за свѡј ѡкѡс, свѧ *кажѡјѡ*, онѧ

вiчe она, она она, свaкo *ймa* пoсeбaн *укyс*; од овiјa овaмo, кo je крaвa, oфцa, свe *тeчe* црвeнo мл'ијeкo, *прoмiјeнi* бoјy и oни *знajy* oдмa дa нeштo *јeс*, и *идy* кoт хoцe, *бoрy ce*, *пiшy*, дa би ce тo мaклo, хoцa тo *мaкнe*, *пoмoгнe* хим хoцa; бил'eжи трaвe, прoбукyј дeцy, л'и хим стрaвy. *Узмy* билeгy oт дeтeтa, *ймajy* јeднe трaвe пoсeбнo и трi тe трaвe свeжи црвeнијeм кoнцoм и пoсл'eн хи пoчyпa и тyри y вoдy и кyпa дiјeтe; Рaзбajавaл'и би му жeнe, кoјa *знa*, тo су имaл'e тe старијe штo *знajy*, *разбaje* дeтeтy *дa нe плaчe*, дiјeтe *ймa* грчeвe, cо oкo глaвe и бaци y вoдy, *кaжe*: „Кaкo ce овa cо рaстoпiо, тaкo плaч oтишo” (Бoб); Рaнијe кaкo би му oтaц и мaјкa рeкл'и, oтaц и мaјкa cy му ce питaл'и, oтиди, види дeвoјкy, кaкa je, штa e, oт кoјијa je, oни дођи oтyд дa видy *ђe ce удaje* дeвoјкa, *ймa* л'и штaгoћ y тa дoм *ђe ђe* дa живи, кaкo *je* стaњe, штa *je*, пa бoгaми нeкo и *пoкyди* пa *ce рaзвaл'и* тo, свaштa *je* бiлo; o Бoжигy, нajпpијe Бaдњи дaн ми oдe нaш *нe би пoмињaли* пaсyљ, *кaжe* *пaсyљajy ce* шљивe. Знaлo ce дa ce oсeчe бaдњaк, *пoнeсe ce* пoгaчa, флaшa рaкije, кyкyрус, oвaс, житa штa *ймaи* и првa лyскa дa *пaнe* дa гa cунцe *гpијe* oнa бaдњaк. И првa лyскa *ce узимa* и *стaљa ce* y тoрбy a пoгaчa, бaдњaчигa, *ломi ce* пpeкo бaдњaкa y шyми гдe *ce oсeчe* бaдњaк; знaм ja, *ймa* јeднo тpи мeстa, и дaнaс cy живe тe жeнe. *Пoшaљи* брaт му oдe нaмeстo њeгa и oндa oнa *дoђe* и, кa[д] *дoђe*, *види* нeкo *укpкa* joј y coбy, y ђepдeк, и oнa *oстaнe*, штa *ђe*, кy[д] *ђe*. *Јeс* бiлo ал'и слaпшe, *oстaнy*; a бiлo *je* oтймaњa дeвoјaкa, тo e дoстa бiлo oтймaњa, ja знaм, ja пaнтим лyдe. *Бигинишe* дoбpy дeвoјкy, тo *je* бiлo oдмa пoсл'e рaтa, и рaнијe зa вpeмe тyрcкoгa кaжy, *бигинишe* дeвoјкy, тaпyт *ce* тo aкрeбe кoјe cy jaкe фaмил'ијaрнo, тo cy рaдил'e, *бигинишe* дeвoјкy и *кaжe*: „Хajдe дa идeмo дa je oтмeмo”. Пoкyпи ce њи тpoјицa, упaни y кyћy, пyшкe, y Шкрijeљe гoрe и пoвeзaл'и, a oдe oдмa cy *je* дoвeл'и, пoвeжи joј брaћy и oцa, Цpнишaнин кoмитa штo je бiо, oн пoшo, дeвoјкy зa чyпe, овiјa пoвeжи y coбy, и тaj дaн му *je* oстaлa (Јy); oн би ми oдниo пo пeдeceт-шeceт килa y кoфe, тy тaкcиcтa *дoђe*, *нaпyни* y гeпeк, тaмo тyри y aутoбyс, тaмo му je дpyг, *чeкa* гa c кoл'имa. Зa њeгa *ймa* и зa мeнe (Кa); фoрaл'и би ce, *нaпpавимo* лoптy oд кpпa пa *гaђaмo ce*, фyдбaл ниcмo имaл'и и нeгo нaпpави тo пa ce гaђa, кoгa *убијeш* нajпpијe oнa пoсл'e *гaђa* и тeрaл'и cмo гyцy, нaпpави пa сви oкoлo тeрa yнyтpа, тaкo тi игaрa. Пoсл'e кaснije oнo кaд *je* бiлo кyпил'и ce пo брдимa, нa свaкo брдo *ймaи* oмлaдинe пa *пeвajy*, *свipa* клaнeт, тy cмo ce упoзнaвaл'и и мoмци, дeвoјкe *пoђy* oтaл'e кa кyћи испрaти je; кpил'и би ce пo шyми, жмyркe, јeдaн *жмyри*, ми *ce кpијeмo* пo шyми, пa дoк пoсл'e *нaђe*; *кpeнeш* зa Ђyрђeвдaн y рeкy тaмo и *кyпaи ce*, пoсл'e *узмeмo* кoпpивe *пeљaмo* нaрoт, *пeцaмo* и кoпpивaм a oни *бeжy* a ми *сакpијeмo* oнy кoпpивy, ja сам бaш тo рaдиo, узми сакpи пoд блyзy и *пpиђeм* кpaj нeкoгa, кpaj жeнe, кpaj чoвeкa пa фйкe и фйкe пo нoгaмa ил'и пo рyкaмa, oн *бeжи*, *кyкa* нaглac (Кoз); свe тo y зajедницy, нoсилo ce нa oбрeмaчy вoдa тy дoл'e *ймa* јeднo двaeс-тpиeс мeтaрa, нa oнe oбрeмaчe. *Закaчииш* oнe тeстije. *Имa* дрвo сa стрaнe oвaкo, пoдyгaчкo, oвoл'икa тa oбрeмaчa, и јeднo дрвo тy пpoбивeнo, oнa рyпa тy, јeднa тy, нa кpaвe и тeстije *нoсиш*, јeднa пoзaди, јeднa нaпpијeт. *Јeс*, мaлo сaвијeнa je. Бoгaми *жyљa*, ал' кo тe *питa*, *мoрaи дa нoсиш*. Нa глaвy, oнo *ймa* нeки кoтyр; и тaмo

дѡл'е, није имѡо ова пѹт, него низ рѣјеку тамодѡл'е, тѡ је сѡмо онѡкѡ путѡње бѣл'е, пѡ би товѡрил'и онѡ товѡре дрѡвѡ на кѡње, пѡ зал'ѣди рѣјекѡ а кѡњ наиђѣ на рѣјеку и пѹкнѣ онѡ л'ѣд и ѡн побѡдѣ глѡвѡм и свѣ и дрѡвѡ и кѡњи и свѣ у вѡду обѡл'и. Пѡсл'ѣ она избѡиђѣ, тѡмо-овѡмо, мѹчи се, и покупѣ пѡ ѡпѣт натовѡри и тѣрѡј за Пазѡр. Кѡњ устѡнѣ, није тол'икѡ дубѡка вѡда, сѡмо бѣо л'ѣт пѡ га превѡри и ѡн упѡо; имѡло је слѹчајѣвѡ да смо дрѡвѡ прѡдѡвѡл'и, јѡ сам прѡдѡвѡ, стѡ педесѣт дѣнарѡ, дѡбро је, ѹзмѣи сѡл'и, гѡса, ѡндѡ није имѡло свѣтла него онѡ петрол'ѣјка и онѡ лѹч, имѡло лѹч од бѡрѡвѡ. ѹзмѣи пѡ запѡл'иш онѹ лѹску од лѹча и послѹжѣи се док ул'ѣжѣи дѣцу тѡмо; рѡзбој имѡ овакѡ двѣје статѣвѣ и имѡ дѡл'е овакѡ на средѣну јѣдна прѣчѡга. И гѡре имѡ вратѣло јѣдно и дѡл'е стѡвѣиш вратѣло и навѣјѡш тѡ што ћемо да ткѣмо, и дѡл'е стѡвѣиш јѡш некѹ дѡску и стѡвѣиш нѣкѡга камѣња да се онѡ рѡзбој не помѣра тѡмо и овѡмо, стѡвѣиш јѣдну дѡску тѡмо ђе седѣиш да ткѣи. Прѡтѣињи ѡтуд, ѡдовѹт, дѡл'е имѡ онѣ пѡдношке, ногѡма. Имѡо брѣдило, чѹњѡк прѡтѣињѣиш онѣ жѣце. Имѡ и онѡ жѣца ђе се прѡтѣињѣ, нѣ чѹњѡк него брѣдило. У брѣдило стѡвѣиш брѣдо и пѡсл'ѣ у онѡ утѣињѣиш; ѡни дарѣвајѹ пешкѣре и закѣтѣ пешкѣрѣма онѣ ѹзде на кѡњима, свѣжѹ, и ѣстѡ онѣ свѡтове којѣ су дѡшл'и на муштѹлук, преко рѡмена ил'и прѣвѣжѹ шнѡлѡм онѡ пешкѣр. Тѡ ѣсти ѡбѣчѡји ал'и на рѡзнѣ нѡчѣне. Вратѣ се тѡмо пѡсл'ѣ и тѡмо ѡпѣт пѡсл'ѣ. Пѡ помѡло да се не идѣ с јѣднѣјѣм трѡгом да идѣиш и да се вратѣиш него да имѡ мѡјно да се заобѣђѣ. Јѡ нѣ знѡм због чѣга је тѡ бѣло, због напрѣтка; Ранѣјѣ су лѹди говорѣл'и Југослѡвијѡ је мѡлѡ Швѡјцарскѡ, такѡ је пѹна бѣла, и свѣ кавѡл'итѣтно и свѣ ѹдѡбно, ако идѣиш нѣгде, и обезбѣђѣна си, на срѣт пѹта л'ѣгни нику те пробѹдит нѣће ако нѣшто ниси напрѡвио (Не); посѣ тѹ конѡпљу она никнѣ, порѡстѣ, сазрѣнѣ, ѡндѡ се пѡжнѣ, повѣжѣ се у тѹцѡт и тѹри се у некѣ резервоѡр водѣ и оно би се тѹне кѣсел'ило, извѡди, имѡл'е су онѣ трл'ице и упѡреблѡвѡло се за кошѹље, дѡлѣњи вѣш, није имѡло штѡ дрѹгѡ. Жѣвѣло се о[д] тѡгѡ; имѡл'и су јѣдни ђѹмбѹси, ранѣјѣ ѡн се ожѣнѣ и дрѹгѡ вѣће, трѣћѣ вѣће довѡди мѹзику у кѹћу и тѹ нѣзвѡн идѣиш, свѣ омладѣнци мѡмци идѹ на тѡ ђѹмбус, нѣко од рѡђѡкѡ извѣдѣ мѹзику, јѡ му дѡм стѡ ѣурѡ и ѡн дѡђѣ тѡ вѣће и свѣрѡ тѹ и ѡндѡ су свѣ мѡмци тѹ ѣшл'и пѡ су се тѡкмићил'и, доказѣвѡл'и се а тѹ је имѡло и девѡјѡкѡ, девѡјѡкѡ у тѡ врѣме ѡне су по хѡднѣкѡ бѣл'е, на вратѡ вѣрѣл'е, а пѡсл'ѣ је пѡћѣло (Пож); ѡдѹ, испрѡсѹ и довѣдѹ, тѡ ни мѡмци ни девѡјке нису прѡвил'и пѣтѡње, те не свѣђѡ ми се, те овѡ, тѡпѹт су се родѣтели слѹшѡл'и ако трѣбѡ такѡ тѡ да бѹдѣ, ѡндѡ нека бѹдѣ. Пошѡлѣ се пе[т]-шѣс лѹдѣ, имѡло су тѣ гарѡнцијѣ тѡ, звѡл'и су се ѡдѡбрѡнѣ лѹди којѣ нијѣсу лѡгѡл'и, бѡвил'и се свакојѡкијѣм послѡвѣма, лѹди су вѣровѡл'и јѣдан дрѹгѡме. Прѣчѡ онѡ за онѹ фѡмил'ију онакѡ је, онѣ овакѡ је за девѡјку такѡ, за мѡмка такѡ, е кад би се свѣ тѡ утѡнѡчилѡ, ѡндѡр дѡвѡла би се такѡ девѡјка; младѡжѣња ни слѹчѡјно, а ѡдрѣђѣвѡл'и би се нѣко кѡ је жѣвѣо бѡлѣ имѡ је некѹ пѡру да трѡшѣ за тѡ нѡрот, ѣшл'и су свѡтови, кѡ није имѡ, ѣстѡ кѡ онѡ кѡт се прѡсѣ, прѡводѡцијѣ, ѡтѣдѣ пе-шѣс лѹдѣ, ѹзмѣ је и довѣдѣ је. Двѣјѣ-трѣ жѣне, ако је мѡњѣ те је у пѣтѡњу овѣ сирѡтѣња, кѡ и сѡд. Кѡ је јѡчѣ ѡдѣ дѣсет жѣнѡ, двѡдес, би се прѣчѡло код нѣкѡга домѡћѣна, кажѣ, стѡ свѡтѡвѡ ѡтѣшло с кѡњима; косѣдѡ кад би бѣла, би се клѡла

jãġãāt. Жѣне *спрѣмѣ*, богами тѣ како кѣ је имѣ, кѣ је имѣ вишѣ те је бѣо домãġин дѣбар, *спрѣмã* дѣбро, кѣ *нѣмã* него у сиротѣнѣу, мало слãпшѣ и такѣ тѣ (Рај); а мѣја генерãција, сѣне, тѣ је бѣло глѣпо. *Шãġѣ* на мѣр, ѣдмã сѣтрадãн *дѣġѣ* двã чѣвѣка, на прѣмер, јѣк ко тѣ фãмил'ијѣ него мãло од дрѣгѣ фãмил'ијѣ, *отѣдѣ* двã чѣвѣка, *трãжѣ*, мѣ кãжѣмо мѣхур, *кãжѣ*: „Дãди ми мѣхур”. Понѣкѣ *кãжѣ*: „Ѣна је мѣхур пѣнијѣла кад је отѣшла”, и пѣшġġ мѣр. Понѣкѣ богами јѣк нѣ двã мѣсеца, трѣ мѣсеца и пѣла године тѣ би се гãġãло како кѣ. *Нѣġе* дѣмек. Те пѣсл'ѣн се помири. Пã пѣсл'ѣнке довѣди тѣ девѣјку кот ѣца пã сѣди двãдес дãнã, дарѣј цѣјѣлу фãмил'ију тѣ и амѣце, нѣко *гãġã* и дãице, неко јѣ сал' амѣце, тѣ фãмил'ију брãта, понешто дãра. Понѣси по јѣдан ġѣравѣ, по јѣдну блѣзу, шãмѣјѣу, штã дрѣгѣ да *се понѣсѣ* тãпѣт, нѣје имãло; по јѣдно тѣ котл'ичѣ ил'и по двѣје тѣри у тѣ лѣбицу. Е пѣсл'ѣн кад *вѣдѣи* гѣре те *нѣмã* водѣ на пѣпео, а бѣгоми и кат *ѣмã* водѣ на пѣпео, ѣзми пã, е бѣгме, сѣне, бѣк да помѣгнѣ овѣм нãрѣду, нѣје зãдовѣлãн нѣко, пã се отġири, избѣстри се на онã пѣпео на средѣну, овакѣ *се напрãвѣ*, тѣ *насѣпãи* онѣ водѣ а онѣ се овакѣ напрãви, с извињѣњѣом, ѣто овакѣ. Вãлã јã нѣјесам, пã ти ѣзми сãфу онѣ водѣ, тѣри у лãвѣр, опѣри кошѣлѣу, шãмѣјѣ. *Нѣмã* прãшка. Пã она сѣјѣра, онã се шãмѣјã опѣри пã у ѣчи те *удãрã* кѣл'ко *је* бѣјѣла. Пã однѣси пѣсл'ѣнке потѣрã у лãвѣр, у тепсѣјѣу, пã намѣсти котрлãч, пã нã глãву, у рѣјѣку дѣл'е. Испод Лãтѣвѣ кѣġѣ дѣл'е однѣси, пã опѣри онã вѣш перãлġѣм те га избѣ, пã га донѣси те га разгрѣни а ѣн сãл' *шкрѣпѣ* от пѣпѣла кѣл'ко тѣ нешто кѣ мãсан *долãзѣ* тã вѣш (Цѣ); изѣтѣра *увѣдѣ* је, *опрѣмѣ* је л'ѣјѣпо, *обѣчѣ* је и сãд лѣдѣ су свѣ тãмо посѣјѣдãл'и, *увѣдѣ* је зãва те *дѣвѣри* испред лѣдѣи и лѣдѣи тãпѣт тãблѣу, *дарѣвãвãјѣ* невѣсту, ко сãт у хотѣл штѣ дãјѣ онѣ куфѣрте, а тãпѣт су на тãблѣу бãцãл'и те пãре, докл'ѣн је дãрѣј, она тѣ *дѣвѣри*, кат се заврѣши, пѣсл'ѣн *постãлãјѣ да се дѣрѣчѣјѣ* ал' рѣчãк, невѣсту извѣди у жѣне, *увѣдѣ* је те *дѣвѣри* а у лѣдѣе јѣк; нãјвишѣ *долãзѣ* овѣ дѣбрѣ лѣдѣи и ис комшилѣка. На прѣмер *ѣзмѣи* тѣ некѣг дѣбрѣг чѣвѣка, кѣјѣ је дѣбар за тѣ сѣло, глãвнѣи, одбѣрнѣк ил'и нѣшто, ѣни *дѣġѣ* ту те тогã чѣвѣка *ѣзмѣ*, и дѣбрѣ тѣ лѣдѣи су ѣшл'и, нѣјѣсу ѣшл'и лѣшѣ лѣдѣи него дѣбрѣи, и отѣди зãпрѣси је, ѣни ил'и рѣкни онãдãн пѣклѣни хим девѣјку; ако *донѣсѣи* водѣ, *мѣи да опѣрѣи* сѣдѣве, *мѣи да опѣрѣи* вѣш, да *очѣстѣи*, да кѣġѣ *одрѣжãвãи*; пã би ми прѣчãлã, онѣ црѣпѣлѣе, тѣ црѣпѣлѣе пã кат су јѣј бѣл'е нѣве, тѣ *је* злãтно, натрпã дрѣвã, натрпã, натрпã, па у онѣ црѣпѣлѣе вел'ѣкѣ овакѣ *дѣġѣ*, *зãгрѣјѣи* онѣ црѣпѣлѣу, *тѣрѣи* је на вãтру, пã *се* она дѣбро *угрѣјѣ*, пã је *тѣрѣи* нã землѣу, пã је *набѣјѣи* дѣл'е, пã *тѣрѣи* онã л'ѣп на њѣу, пã ѣзгѣр набãцã прѣвѣ пѣпѣла па посѣн жãра, па је утихã јѣдно пѣла сãхãтã па извãди онã л'ѣп, на л'ѣп пѣпео, на л'ѣп жãр. Тѣ је бѣо млѣго л'ѣјѣп тã л'ѣп, тѣ би се обрѣсãло, тѣ би бѣо кã сѣнце тã л'ѣп, јã сам јѣлã тã л'ѣп, пã пѣту напрãви, онѣ умѣјѣси је пã пот сãч, дѣл'е тѣри сãч, жãра, пã онѣ трѣје штѣ *навãлѣјѣи* сãч, пã посѣн тѣри пѣту па одѣзгѣр је пѣкрѣ, пã на онã сãч набãцã вãтрѣ, нѣ да би тã пѣтã бѣлã л'ѣјѣпã и обãрѣшã кат *се кãтѣ* (Кѣв).

Примећује се да је у наведеним примерима осим глаголских облика који исказују семантику поновљивости готово по правилу присутан и перфекат, као универзално прошло време. Његова основна служба јесте (као и када је реч о појединачним радњама) стварање оквира унутар кога се смештају радње хабитуалне семантике. Њиме се недвосмислено упућује на претериталност (на време, период вршења), те се дефинишу и опште околности (описују се стања, дају констатације уводног, општег типа) под којима се врше означена дејства.

Примери:

а ина́че фѐреца то́ је би́ло, ако би, ако ни́је имáла ону́ фѐрецу, онò црнò, ви́ то не пáнтите, òна да опрòстѝш ко би ја наишáо ил ко бѝо, тáмо овáмо, òна сáмо *окрѐнѐ* лѐђа и овакò да је *не видѝш* у лице. Кад би гòј наишáо к ЖУ́пи ил же бѝло, те би срѐо муслимáнку дево́јку, она сáмо *окрѐнѐ* лѐђа, *зabѝјѐ* главу тáмо у клѐку ил же, а ту́ *имá* шѝма, *окрѐнѐ* да прòстѝш, јѐс то́ би́ло глúпо (Вру); имáло је слúчајѐвá и *нѐ знá се* мòмак и дево́јка, сáмо му је *довѐдѝ* и *кажѝ оженѝо се*, и *не познáјѝ се*, имáло е и тогá; бајрактáр се бѝрò да чѝвá зáставу, *не смѝјѐ да му се укрáдѐ* зáстава, за невѐсту кад òдѝ. Он *мòрá да плáтѝ да откѝпѝ* пòслѐ бáјрак, поверени́ку некòм *предòдѐ да му е чѝвá* (Вру); имáл’и смо то́, тогá смо имáл’и дòста, йгрáл’и смо гѝцѐ, йгрáл’и кл’исѐ, йгрáл’и бáкѐ, йгрáл’и дѝђáња и такò понѐшто. *Ўзмѝш* пѐт камѝчкá и овакò дòл’е *ўзмѝш* и *бáцѝш* гòре и ко *уфáтѝш* óде, па òпѐт *бáцѝш* и *ујдгмѝш* онá дòл’е, знáчѝ дòбро си ўспеò, ко ни́јеси, но си се хѝћиò, ни́јеси ни́шта уфáтиò, изл’ијечѝò си се; то́ си дòбро, то́ бес тогá ни́је прòшло за Петрòвдáн ни́кат, свѐ би трѐшње погѝл’ил’и, мѝ прáви те л’ил’е па же нáјвишѐ бр̀до *изáђѐмо* онò посл’е вечѐрѐ и то́ би запáл’ил’и па свѐ онò добрѝнскá дѐца би пáл’ила тáмо, дрáшкá, шпѝлáнскá, овáмо на овѐ главѝце овá биòхáнскá, свѐ би пѐл’и се на бр̀да же же се нáјболѐ видет и кò же нáјвишѐ имáт те л’ил’е да покáжѐ. Па дòђи овѐ домаћѝце па провукѝј се óнде а мѝ сѐнћем да хи изгорѝмо са они́јем лѝлѝáма кáко да ни дáјѝ кáјмáка бòлѐ (Бр); имáло је то́. Ни́је на ѐдно мѐсто но на дòста мѐстá, дòђи мòмак, јѐдан брát дòђи пòмлаћѝ, оно, *свѝдѝ* јој *се*, е кад бѝди да је ўзмѝ, нѐко́лко врѐмена, дòђи дрѝгѝ, па *кажѐ*: „Јá ни́јесам за овòгá бѝла”, ни́шта, *вòдѝ* је òни, òни ти увѐди оногá којѐг ни́јеси видѐла нѝти кћѐла, остáни и хáјт, ни́је кћѐла да напѝшћá но остáни кáко јѐс, бѝо стáр, һòрáф, сáкат, нѐ знáш кáкаф дá же, она остáни; пр̀вá клáса што е л’ѐпшá онá конòплá *одвáјá* за ткáње вѐша ил’и бѝло штá овакò то́ су жѐне то́ рѐшил’е да изáткѝ, òндá то́ су òне рáдѝл’е, и то́ е пр̀вá клáса, па посл’ѐ дрѝгá. Дрѝгá клáса за поњáве, за прòстѝрку пот ћил’име, под јáмбул’ије, штá јá знáм, и трѐћá клáса, то́ мало онакò ни́је се то́ трагáло, то́ е мало гр̀пшѐ, а овò што *ткѝ*, пр̀вá клáса, то́ ти је за вѐш òдл’ично, бòлѐ но йшта; др̀жáвнò је бѝло, ал’и

плаћа̀л'и смо по́пашу ре́дѡвно. *До̀ђе*, *ѿма̀* одре́ђен чо́век, да л' неки́ шўма̀р задў́жен за то̀, ил'и неки́ дру́ги овако̀ са се́ла, задў́жен је да кў́пи по́пашу и ми́ смо ве́ћинѡм кѣ̀л'и ка̀ мало и да ла̀жемо, да укрийемо мало сто̀кѣ ал'и то̀ се ни́је да̀ло, ни́је мо̀гло, свѐ је има̀ло не́ко са стра́не што *зна̀* бро̀ј на̀ше сто̀кѣ и он је́ при́је изве́стио онѡга̀, ўвијек има̀ло ти́ја; како̀ жѐ, мо̀ј је би́о жи́вот л'и́јеп, ме́не су́ бра́ћа свў̀гђе води́ла, а поне́ка ис кў́ће *не изла̀зи*, ма́јка же́ је *пове́де* и то̀ је, и то̀ *мо̀ра да ни́та* свѐ, од амй̀це на́јстари́јег до оца̀, сви́ да жо́ј *дозво̀л'у па̀ да идѐ*. А ме́не су́ бра́ћа сви́ стари́ји од ме́не би́л'и, па̀ ми је́ ба̀ш би́ло л'и́јепо, свў̀ђе су́ ме води́л'и. Дру́жил'и смо се, у Бо̀бови́к је́ свѐ би́ло је́дно бра́ство, ни́је има̀ло ту́ђинѣ́ и дру́жил'и смо се, а же́ *ѿма̀* ту́ђинѣ́ *не да́ју*, *чу̀вају* хи́ да *не побѣ̀гну* да је́ не́ко *не прева̀ри*. Ё̀во у Бо̀бови́к ни́је се́ ни́ко узи́мо, *не мо̀же*, то̀ је́ бра́ство и *не узима̀ се*; ишло се за ја̀во̀р, дри́јен, он ра̀но *бехра̀*, коприва́, ра̀знија́ цви́јећа онѡ̀ што ѿма̀ и то̀ *се ста̀ви* у ча́шу са водо̀м у со̀бу. Е изў̀тра при́јен сў́нца о[д] те́ воде́ свў̀ де́цу *поква̀сиш*, демек да на̀преду́ју, да ра̀сту, и ра̀но хи́ дй́жи и кў́па хи́ на̀поље́ с ти́јем коприва́ма, под мла́ду крў́шку, ја̀буку, ру́жа ко же́ *ѿма̀*, на́јвише́ ру́жа да бу́де руме́но; ни́је би́ло стру́је, ка̀сно стру́ја, на ла̀мбу се, запáл'и ла̀мбу, сви́ се покў́пи, ко̀ *пл'етѣ̀*, ко̀ *предѐ*, ста̀ви је́ ту́ и *рабо̀та* на ла̀мбу, покў́пи се ў́вечѣ̀р, посе́дак, же́на до̀ста, то̀ је́ би́ло пе́сма, весе́ље, ка̀ на пре́ло (Боб); би́ла је ко̀но̀пља, си́јал'е су же́не ко̀но̀пљу, па̀ има̀ла је́ трл'и́ца, и онў̀ ту́ри онў̀ ко̀но̀пљу изме́ју онѣ́ и ѡ́на онѡ̀ груме́ње *опа̀да* а онѡ̀ та̀нко̀ вла́кно *оста̀је*, па̀ посл'ѣ́н то̀ же́не *тура̀ју* у мо́чваре́ па̀ *се* то̀ *ушта̀ви* па̀ су жо́ш прера̀ђева̀л'е. Па̀ овў̀ вў́ну од ова̀ца̀, на́јвише́ вў́ну, онѡ̀ издр́нда онў̀ вў́ну и на онў̀, ова̀ко̀, куде́ља и ту́на има̀ло, и онў̀ вў́ну на онў̀ куде́љу и са̀мо вў́чи онў̀ вў́ну и пре́ди, онѡ̀ вретѣ́но ова̀мо, и то̀ пре́ди и испл'ѣ́ти це́мпер, испл'ѣ́ти капў́т, чара́пе. А што се́ ти́че обу́ће то̀ су има̀л'и ма́јстори да гра́дў от, кад би́ закла̀л'и сто̀ку, и онў̀ ко̀жу ушта̀ви, нала̀зило се те́ ко̀же и опа́нке онѣ́ и посе́н има̀ло су опў́те, то̀ ма́јстори са́ опў́тама́ ка̀ они́ што су ра̀дил'и Србија̀нци са́ они́јем ро̀гом, па̀ то̀ на̀пра́ви л'и́јепо, ко̀ на́јбоље́ ци́пел'е́ данáс ко̀ је́ носио те́ опа́нке. От ко̀же́ от ха́јвана̀; би́ло је ѡ́вде то̀га̀ до̀ста, *до̀ђе* бес пи́тања́ *побѣ̀гне* родите́љима, прѣ́тносно *се ви́ди* са мо́мком, *завѡ́л'у се*, па̀ посл'ѣ́н *хо̀ће да је́ да̀дў*, *неће́ да је́ да̀дў*, и ѡ́на побѣ̀гни и потре́фи се да жи́ви л'и́јепо, а потре́фи се посе́н па̀ ѡ́пет код родите́ља. *ѿма̀ неће́* го́динама́ *да се поми́ри*, тобоже́ не́ки, ка̀ко онѡ̀ ка́жемо́ ми́, *ина̀ђи́је*, лука́ство, *ђи́сто* лука́ство, *неће́ да се поми́ри* го́динама́. *Ша̀љў се* љўди́, па̀ ѡ́ни вра́ти хи́, она́ *ка̀же́*: „Ва̀ла́ кад ми́ је́ вра́тио́ ове́ љўде́, ко му́ ја́ поша̀љѣ́м дру́ге, не́к се пофа̀л'и́”, и она́ што је ўзо̀ дево́јку ѡ́на се заина́ти па̀ *неће́* ни да́ му *ша̀ље́* љўде́ по̀сл'ѣ́н, она́ по̀сл'ѣ́н *до̀ђе* па̀ мо̀л'и́. Кад *би́де* уну́ћат и *ужел'и́ се*, *ужел'и́ се* свѡ́је; онѡ̀ зла́то и онѡ̀ што је́ по̀нијето́ да се ви́ди ко[д] те́ дево́јке́ што су по̀нијел'и из до́ма овй́, мо́мче што је по̀сла́ло и, не́јсе, при́јетель што је по̀слао, онѡ̀ *оста̀је* дево́јки и ѡ́на то̀ ў́змѣ́ ѡ́туд и *донѣ́се* кат *до̀ђе* у ту́ спрѣ́му њѣ́зину. Шо̀рва̀ни, по́ неко́л'ико шо̀рва̀на *тра́жи*, зла́то, петол'и́рке. Ве́ћинѡм су све́ Пе́штѣ́рке, бо̀га ми́ поне́кѣ́ су дола̀зил'е по̀сл'ѣ́н са́ме (Бот); *ѿма̀ју* ѡ́ркестар та́ј ко́ји *сви́ра* у пи́сак и она́ј ко́ји го́ч *но̀си*, ве́л'и́ки го́ч, овал'и́ки, па̀ у онѣ́ шй́пке оваке́, па *уда̀ра* у она́ го́ч, дрвѣ́не онѣ́ ко̀ кашй́ка, *ђи́сто* ко̀ кашй́ка, па̀ *би́је*

онā гѡч, а и у Пазār ка[д] су се вѣсти дāvāl'е, није имāло ништа тѡ да се објашњāvā, нит је нѡвнā имāло, нит је рāдиѡна имāло, јā знāм кат уѡпште рāдиѡна није имāло. Тобошār, био је тобошār и ако *ймā* нѣшто нѡво из влāдѣ озгѡр, нѣшто *се наређујѣ*, ѡн би у Позār на цѣнтар на Шедрвāн се звѡ, бāпа, бāпа, бāпа, са онијем гѡмом: „Нārѡде, ћујте, нārѡде”, нѣкāко некијем ријећима, заборāvио сам кāко бѣше, „ћујте, нārѡде, покўпите се”, ѡни се покўпи и ѡн хим *испрīћā*. Тѡ *се пренѡси* пѡсл'ѣн, *прīћā се*. Дрўгѡ срѣство није имāло за тѣ вѣсти. Тобошār, ѡн би (Бот); носил'и се прīјесни опāнци, от кожѣ говѣћѣ. Тѡ *се уштāvи* кѡжа, ѡбично *се осўши* пā *се исѣчѣ* на кајāсе како *мѡже* опāнак а опўта била от кѡјзѣ кожѣ, тāно *исѣчѣш* пā *се опўтѣ* опāнци, прīјечнāци, да извинѣте, док *трāјѣ* онā длāка кѡжѣ, опāнци *трāју*, ка[д] *се* онā кѡстрет *микнѣ*, опāнци *се брзо цијенāју*; ишли смо јā и брāt, просил'и, нѣко *поишāѣ* прѡсце, нѣко јѡк; е сāt девојка кат *дѡћѣ*, невѣста првѡ јѡј *дāју* јāбуку *да бāци* па сито, и[з] сита, јāбука је у сито и жито *да бāци*, двā пўт прекѡ себе, двā пўт напрīјед, а сād бāцѣ и сито на крѡв, на кўћу а вишѣ тѡ нѣмā, сāt тѡ у кафāну, а додўшѣ и сāt постојй да *ймā* бāјрактār и стārй свāt и ћѣвѣр; вѡла смо уводил'и у кўћу, знāло се у сито дā му жита да појѣдѣ, колāч да му *стāvимо* на рѡгове, повѣсмо от кучинѣ *се завīјѣ* вѡлу око рѡгѡвā и тѡ повѣсмо би упрѣл'и, напрāвил'и вѣзу да повѣдў вѡла тѡгā, а знāло се дешнāк вѡ, ўвијек дешнāка би уводил'и, ѣ између Бѡжићā није се мијесй л'ѣп уѡпште, мијесил'и би ил би прāвил'и пите, нѣ би прāвил'и цицвару, нѣ би прāвил'и качāмак, нѣ би ваљāло да се брчѣ, кажѣ рīју крѡви зѣмљу. Тѡ би се трагāло; нѣкад није било, тѡ *се свѣ сазидā се* мѣтар висинѣ пā *се удārѣ* грѣде, пѡјасови, *да држѣ*, тѡ *је* свѣ кѡвāно, ковāчи кѡвāl'и и укивāно; за врѣме Тўрскѣ дāvāла се четвртйна, [з]нā[ш] штā е тѡ, *нāћѣш*, *ўзнѣш* рецимо иљāду снѡпā жита, кāко *мѡре* један чѡвек *да подйгнѣ*, о[д] стѡ снѡпā њѣгѡво *је* двāес пѣт; жѣна, рецимо, у л'ивāду *дѣнѣмо* навильке, *дѣнѣш* четйри навилька, три тѣбе а четвртй āга *узймā*, узймѡ и од кукурўза, и од пшеницѣ и од л'ивāдѣ четвртй дѣо. Ка[д] *дѣнў* крстйне, ѡн *бирā*, *кажѣ* овў, овў и овў су мѡе, пā имāло је лўдй отйди по нѡћи пā му и помлāti (Из); три дāна свādба била, три дāна, сријѣда жѣне, четвртак лўди, пā у пѣтак ѡпѣт лўди *се кўпў да дāрују* снāшу, три дāна, пā трѣбā тѡ срѣтнут, пā жѣне да *спрѣмају* рўчкѡве тол'йкѣ, *зѡвнѣш* педесѣт-шѣсѣт кўћā, тѡ *дѡћѣ*, пā *идѣш* по махāl'и пā *кўпйш* онѣ тепсийѣ, *кўпйш* тѣпсийā, пā йди по махāl'и пā кўпи тѣпсийā, пā кўпи кāшикā пā кўпи сўдѡвā пā за свādбу; *дѡдѣ* дѡл'е нārот свāки кофѣрту, кат *излāзи*, *дāјѣ* ти кофѣрту с пārāма и тй си обāвио, бѡк ти дѡ, свādбу бадихāва и остāло ти пārā, а онѡ јѡк нѡ није се ни имāло; ранијѣ није било такѡ, ранијѣ никāко, јāди било. *Ймām* прīјателја нѣкѡга нѣјсе, и сāt ишло је по богāству, *живй* дѡбро, *ймā* жита, жйто е битно било, жйто, *ймā* жита, *живй* дѡбро, *ймā* стѡкѣ, кажѣ да му дām јā кћѣр, никат нит га видѣла нит је видѡ, *дѡћу* провоћāче и *испрѡсў* је, пѡсл'ѣ свāтови, *закāжѣ се* кад је свādба, пā посл'ѣ свāтови, *одвѣдў* је, нит га видѣла нит ѡн њў видѡ никат у вйјеку, такѡ јāдно било, пā богами је имāло свāшта, дāди дѡбру девојку за лѡша мѡмка ал'и йнтерѣс, йнтерѣс, богāство, дѡбру девојку дāди за рћавијем мѡмком, грехѡта, није тѡ тѡ (Ју); а кāко, пā онѡ свѣ старинскй, дйјѣте, кат сам се ўдāла, тѡ

је онō селѣчкѣ бѣло да свѣкрву *послушиши*, свѣкра, да ујутру *подраниши* да им обућу *нађеш*, да *истрљаши*, док се нису чѣљад подйзала да *обрйшеи* кѹћу, да *донесеи* вѣду, ѿдмѣ ме свѣкрва тѹрила у мѣшак, да *умйјеси* л'ѣба, да, дѣца ситна бѣла, свѣ по три гѣдине йзмеђу; тѣ се нйје гл'ѣдало дѣ л' ѡеш тѣ ѡетѣту истѣрат ѿчи, нѣ дѣ л' ѡеш дѣгнат свѣ говѣда да се обадајѹ. Она се *обадајѹ*, а оно упрћено, пѣ *сагубѣм* дйјете, *тѹрѣм* га док *покупѣм* говѣда, посл'ѣ да *не мѣгу да натрѣвѣм* ѡе је дйјете, оно се забѣло у шушкѣр око ѡѣга, докл'ѣ нађи дйјете, изйђи говѣда свѣ по жѣту једнѣм чѣвѣку (Ка); јѣсте, бѣло је и тѣ ѿвде, уочи Ђурђевудне кол'ико *ѣмѣ* чѣљадѣ, тол'ѣкѣ *накршимо* врбѣвинѣ, дренѣвинѣ и *закѣтѣмо* кѹћу и свѣ, штѣл'ѣ *закѣтѣмо*, изѹтра посл'ѣр Ђурђевдѣн, *ѹзмѣмо* кѣпрѣвѣ, *пѣцамо* се, окѣчи око кѹћѣ како којѣ. Планѣнке *се* тѣ дѣн *мѣњајѹ*. Тѣ је имѣвало, којѣ су знѣл'ѣ тѣ да бајѹ понѣћи крйјѹћи *дѣђѹ* пѣ понѣћи *подбацѹјѹ*, изѹтра кад *устѣнѣ* ѡе гѣј *ѣмѣ* рѣскрѣница *ѣмѣ* брѣшна *ѣмѣ* нѣшто набацаѣно; мй смо имѣл'ѣ и зѣвѣтѣнѣ, скѹпѣ се нѣрот, мол'ѣтва *ѣмѣ*, *читѣ се* и *покупѣ се* нѣрот ѹвечѣ посл'ѣн игрѣнка, вечѣра, згѣда; ѣто кѣко, кад *је* у апрѣл, у мѣју мѣсѣцу *се посѣјѣ*, *скѹѣ се* јѣјѣ пѣ *се тѹрѣ* у онѹ конѣпљу у онѣ сѣме и *ѿдѣи* на ѣйву и *насијѣваи* и онѣ јѣја *бацаи* а дѣца *кѹпѣ* онѣ јѣја, пѣ *ваѣа се да порѣсту* конѣпље, да *бйдѣ* крѹпно сѣме. И ѿндѣ кад *одрѣсту*, *бѣрѣ се* прѣвѣ јѣдна конѣпља, *зовѣ се* белѣѣјка, тѣ *се обѣрѣ*, у мѣйло *се однѣсѣ*, *покѣсел'ѣ*, *пѣсл'ѣ се трѣл'ѣ*, о[д] тѣгѣ *се прѣдѣ*, *ткѣ се* каснйјѣ; *имѣл'ѣ* и *смо дѣл'ѣ*, знѣш ѡѣ црква у Мйтрову Рйјеку, свѣ дѣл'ѣ и ѡѣ ни је бѣла бѣшта, *покѣсел'ѣ* га, три недѣље *ђѹтѣ*, *пѣсл'ѣ повѣдѣи*, *опѣрѣи* мѣло под вѣду и сѣл' онѣкѣ онѹ ручйцу *исплачѣи*. *Остѣвѣи* је да *се сѹши*, кат *се осѹши*, *покупѣ*, нѣси кѹћи трѣл'ѣ, *пѣсл'ѣ* гребѣнѣ. Ранйјѣ се свѣ носѣло прѣтенѣ, сѹкно, ѿ сѹкна се правѣло; прйје нйје имѣло да се јѣдѣ кѣ сѣт. Ранйјѣ *ѿдѣ умѣси* у пѣкару кукуруѹзницу пѣ недѣљу дѣнѣ *јѣдѣи*; влѣдѣна мѣјка, она је стѣрно бѣла некѣ жѣна чйста, јѣ сам дйјете бѣла, јѣ сам тѣ запамѣтила. и ѿна грѣднѣ умйјеси тѣ л'ѣба и скѹѣ им кукуруѹза и нѣс почѣсти ѿнде, мй чѣбѣнчѣт јѣдва *чѣкѣмо да ѿдѣмо да* ни нѣшто *дѣ*, а јѣ понѣси л'ѣба, мй смо ти бѣл'ѣ и као богѣти, пѣ јѣсмо бѣл'ѣ и богѣти кат смо јѣл'ѣ и свѣ пшѣнйчан л'ѣп и јѣчмѣно. И јѣ *понѣсѣм* и *промйјѣнѣм* са Влѣдѣм, она мѣне *дѣ* тѣ, јѣ ѡѣј *дѣднѣм* онѣ (Кѣз); пѣ мѣже да је бѣло и преко прйјѣтѣлѣства и преко познѣнѣства, а нѣјвишѣ кат *затрѣжи* мѣмак дѣвѣјку, *чѹјѣ* ѣмѣ дѣбра дѣвѣјка, дѣ л' је истѣрѣла стѣдо, дѣ л' је говѣда, *дѣђѣ* тѣмо крйјѹћи, *превѣрѣ* дѣвѣјку и *зѣљѹбѹ се*, ѿндѣ, такѣ сам јѣ; пѣ кат сам дѣшла ѿвѣмо, *пѣсл'ѣ* три мѣсѣца петнѣс гѣдѣнѣ напѹнила. Ђѣ такѣ ти кѣжѣм, ка[д] те *уфѣтѣ* млѣдо, *превѣрѣ*, а ка[д] тѣ *зрѣнѣи*, *пѣсл'ѣ мѣш да га превѣрѣи*, а тѣ нйје л'ѣјѣпо; мйсл'ѣм, свѣ се онѣ рѣдѣло вйшѣ, конѣпља се рѣдѣла пѣ би тѣ зѣл'ѣ и за йспѣмѣћ да се онѣ трѣл'ѣ, да се прѣдѣ. Пѣ ѿна *се сйјѣ*, јѣ кат сам бѣла дѣвѣјка, јѣ сам тѣ рѣдѣла, јѣ сам и ткѣла. Пѣ *се* тѣ *пѣжнѣ*, пѣ *се* тѣ *штѣви* у мѣйло пѣ *се* тѣ *сѹши*, онѣ *се трѣл'ѣ*, *прѣдѣи*, *ткѣи*, вѣди онѣ влѣкна (Лѣч); ѣ мѣје дйјете, тѣ мил'ѣнѣ нѣшѣ што ѣ бѣло, *дѣђѣмо* с рѣднѣ, плѣстѣл'ѣ и ил'ѣ и жнѣл'ѣ, тѣ *пѣвајѹ*, *сѣвѣрајѹ*, тѣ рѣкѣ би нѣко свѣтовѣ су, тол'ѣкѣ је весѣље, а сѣд нѣма, и бѣлѣ што нѣма; и тѣ чѹла јѣ, око кѹћѣ кѣм ѡе чйне да учйнѣ, *јѣшиѣ* на вратѣло, а гѣла да *се скѣнѣ*, ѣ гѣла. А свѣшта је бѣло; и свѣтовѣ богѣми, кад *стйгнѹ*

за девојку, она *нѡси* здравѡцу ѡтуд, а ова да *угроби* здравѡцу да *однѡсе* девојки да *поније* пријен нѡ она наша здравѡца код свѡтовѡ, који ће првѡ да *угроби*, нѡ знѡм, тѡ нѡкат тѡи ѡбичѡји, а сѡд јѡк; јѡбуку да *пуцају*, свѡзѡна јѡбука, овол'икѡ мѡтка на јѡбуку, свѡжи је, ада кѡменом *не мѡжеши* да је довѡтиш, а онѡ свѡтови *јѡћу* (Лу); *дѡћу* ти ѡјѡци, *дѡћу* пријетѡли, по три нѡћи тѡ би бѡла пѡсма и слѡва и весѡље. Врѡла се слѡткѡ ракија, *догнѡју* наши старѡи по стѡ кѡлѡ онѡ мѡкѡ ракијѡ и за тѡ три дѡна свѡ *се понѡје* (Врс); није мѡмак долѡзио, кѡко. Нѡ, нѡ, тадијер није имѡло. Свѡтови, на примѡр, кѡмшије, брѡство, брѡћа, а мѡмак *не долѡзи*. Мѡмак *не долѡзи*, отприје није бѡло мѡмка да се долѡзи. *Дѡћу*, јѡнѡје *се* тѡ *зову* двѡје девојке ил' и невѡсте, на примѡр, испросѡла се ова мѡја унѡка, е тѡи си дѡшла у рѡсто си, и тѡи си дѡшла за нѡ, да опрѡмиш је, да опрѡмиш невѡсту. Дѡвер ѡстѡ такѡ, *прѡстенујѡ*, *дѡћѡ*, *знѡ се* дѡвѡр, *ул'ѡгнѡ* три чѡвѡка, *ул'ѡгнѡ* дѡверѡви, три, тройца на примѡр. Она невѡста *услѡужи* онѡ дѡверѡве, ѡна хи *услѡужи*, е посл'ѡ јѡнѡје *опрѡмају* је, *обѡчу* је, они *донѡсу* нѡхно рѡхо. Нека *имѡ* кол'ко хѡће тогѡ рѡха, ѡни нѡхно *донѡсу*, *хѡће* нѡхно *да обѡчу*; *имѡ*, *имѡ* кѡнче кат *се довѡдѡ*, *изнѡсу* ти кѡнче, невѡста *донѡсе*, *дарѡје* кошѡл'ицу, *срѡжѡ*, кѡнче ти *изнѡсу*, *изнѡсу* сѡто, пшеницу, на примѡр, *бѡциш*, онѡ *прѡкаш*, бамбѡне кад *венѡвају*, *посѡтају* бомбѡнѡма. Л'ебл'ебѡје се тѡ звѡло; *дѡвѡри*, *дѡвѡри* невѡста, отприје би се порѡћѡл'е невѡсте, *дѡћѡ* она невѡста пѡ имѡ невѡста у сѡло и свѡ се порѡћѡ, *дѡвѡру* зѡдно. Е цѡмбус, ѡгра, пѡсма на примѡр пѡсѡ свѡ тѡ такѡ *радѡ*. Музѡка имѡла ѡбавѡзно, и кат *дѡћу* свѡтови, отприје су кѡњи бѡл'и, није кѡ кѡла сѡт, на кљѡсе невѡста на кљѡсе, невѡста није на кљѡсе, рѡба се звѡла. Кѡњи и свѡтови на онѡ кѡње *идѡ*. Рѡба. Тѡ *долѡзи*, *уфѡту се* јѡдан кѡњ, двѡ кѡња и *зовѡ се* ѡѡза, нѡко ѡѡза нѡко раба, такѡ тѡ; јѡсмо конѡплѡ сѡјѡл'и, ада јѡ сам и заборѡвила, дѡвно сам дѡшла, јѡсмо сѡјѡл'и конѡплѡ пѡ онѡ конѡплѡ звѡла се од двѡје рѡке, пѡ онѡ јѡдну прѡву *пѡчупѡши*, пѡ онѡ на клѡду *пѡсѡчѡши* дѡл'е што онѡ врѡхѡве дѡл'е *пѡсѡчѡши*, пѡ тѡ конѡплѡ *се покѡсел'и* по мѡсец дѡнѡ у вѡду пѡ извѡди из водѡ пѡ је осѡши пѡ имѡл'е су онѡ трѡлице, овакѡ онѡ што је трѡлица бѡла, па грѡбене пѡ *грѡбенѡши* је пѡ је *прѡдѡши* пѡ *се ткѡ* од тогѡ се прије живѡло; вратѡло је имѡло онѡ, вратѡло овакѡ. *Ткѡши* га и *завѡјѡши* га, а ѡтут имѡло ѡстѡ вратѡло и онѡ *се расурѡвѡ* ка[д] *ткѡши*. Пѡ кад би онѡ сновѡл'е, вѡшѡ, кад би навѡјѡл'е на тѡ вратѡло, тѡ се навѡјѡло, пѡ прѡћа, *навѡјѡши* је, по двѡје жѡне, по три, мѡрѡл'е су да онѡ градѡ да се не осурѡѡ, пѡ посѡ онѡ *подвѡјѡ*, а кад би се увѡдѡло да се ткѡ у нѡти тѡ нѡти се ткѡл'е од вѡнѡ се правѡло, по двѡје су мѡрѡл'е, а кат се ткѡло по јѡдно, по јѡдна је ткѡла, већ ако би шѡћѡла да те одмѡјѡни ако си се умѡриѡла (Дуј).

Наведени примери указују на богатство изражајних могућности које испитивани идиом поседује. При исказивању хабитуалности, као и код појединачних прошлих радњи, готово да и нема случајева да приповедање тече у само једном облику. Посматрано како на реченичном тако и на плану ширега текста глаголски облици увек се јављају здружено.

Посматрајући комбинације облика у контекстима са хабитуалним радњама увиђамо да употреба синонимних јединица у тексту омогућава детаљније сагледање временских односа унутар шире посматране прошлости. Сврха варирања израза јесте суптилније осликавање односа међу радњама – једна радња посматра се у току вршења, друга је смењује, уводи се нова слика / ситуација, једно стање трансформише се у друго, са једне слике се прелази на другу и сл., што све омогућава виши степен стилогености текста, те живописније и динамичније приповедање. Овде само наводимо примере којима је илустрована тврдња о томе да се тутинско-новопазарско-сјенички одликује разноврсним системом синтаксичких облика у свакој од наведених функција. Истичемо и то да би се детаљнијим испитивањем услова којима су регулисани моменти избора конкретне јединице у сваком од наведених контекста, као и проучавањем сложеног питања односа међу (најчешће) синонимним јединицама свакако дошло до важних резултата који би се тицали бољег разумевања комплексне проблематике синтаксичко-семантичких, прагматичких, стилистичких и других особености глаголских форми у претериталној служби.

III.2.13. Најзад, квалификативна употреба презента за означавање радњи, као сталних својстава вршених у прошлости од стране субјек(а)та бележена је у примерима:

тò су сихребаске, *знају* сйхрове. Она *йм̄* некӯ травку, вёл'ик̄а трава, н̄е зн̄ам шт̄а, па *тур̄а* на пр̄имер твојој стòци т̄амо, *џм̄е* о[д] твоје сток̄е, а òна пос̄ен *м̄уз̄е* њòјна, а оно јој *дол̄аз̄и* та варен̄ика и пòсенке *т̄ије* њòјно рòбље (Бо); кој̄е је тò б̄ио виђен, мл̄ат, крупан, ада в̄еруј̄еш л'и, òн би џз̄ò по двòје ца̀кч̄ад̄и љ̀ р̄уке бра̀шна, по дв̄аес п̄ет к̄ил̄а, изн̄еси хи гòре на спр̄ат, òн хи *не ос̄ећа̄* (Боб); *ја̄* кад̄ *òд̄ем да пл'џ̄ев̄им* н̄ешто, *ја̄* св̄е овакò *с̄едн̄ем* (Брђ); да ви попр̄ич̄ам, см̄иј̄ешно, ал'и да се насмиј̄ете, кат сам б̄ила м̄лада, òнд̄а н̄иси мòгò да, нò кад̄ би ишла, пренем̄агај̄у се ж̄ене òнден̄аке, а *ја̄ пон̄ес̄ем* по један чок̄ањчић рак̄иј̄е, и што б̄иди ов̄амо код л'ек̄ара и ов̄амо да се об̄уч̄еш, *ја̄* ср̄кни онò (Ка); м̄и на пòдн̄е *пон̄ес̄емо* чоб̄анч̄ад̄ *да ј̄ед̄емо*, и *ј̄ед̄емо*, пон̄ес̄емо с̄ира, *пон̄ес̄емо* сланин̄е, к̄а чоб̄ани; Жикò је млòго дòбар б̄ио, òн је б̄ио кол'ико ов̄а мòј мал'и, и *дòђ̄е* код н̄ас на сл̄аву, *не мòже да дòђ̄е* кòмшиј̄ск̄и и *с̄едн̄е* за ост̄ал и св̄е што р̄ад̄е он̄и љ̀уди, *р̄ад̄и* и òн, *прекр̄ст̄и се*, *чест̄ит̄а* сл̄аву. Па *от̄ид̄е* п̄а се *иж̄љ̄уб̄и*; òн би г̄идан св̄е м̄ене зв̄ао Л'еп̄шо, òвце ми он̄амо а òн ме *зов̄е*. Нам̄учио се òн млòго; Нòвица код н̄ас б̄ио ст̄ално гòс, н̄ас је им̄ало дв̄аес ч̄ељ̄ад̄и, òн нам је б̄ио кòмшиј̄а, св̄е би се р̄адов̄ал'и кад̄ òн дòђ̄и, како òн тò *ум̄иј̄е*, *зн̄а* и *раз̄ум̄е*, да *преговòри* и са жен̄ама и са љ̀уд̄има и са дец̄ама. Н̄ем̄а с̄ад̄ он̄акòга н̄арòда; в̄еруј̄еш л'и т̄и, м̄и т̄у, више њ̄ин̄е к̄ућ̄е л̄ас, и с̄ат, љ̀веч̄е се св̄а

стòка тѹ сјурѝ и пàсѣ докл'ѣ онò увàтѝ тмѹша, тѣрãмо кѹћи, и онò свѣ онакò остàнѣ, кã стòка кад баљежã, яã се тò сѣћãм, и òна грднã, мѝ изѹтра тѣрã стòку гòре, òна ўзѣла мѣтлу и брѝшѣ по тòј, збрѝшѣ тò, пã нѣмã ў шта ни да однѣсѣ него се носѝло у онѣ чимãре ткãнò штò је, пã завѝ у онò па однѣси дòл'е ка кѹћи; свãкѝ дѣда вòл'ѝ унѹчãт, ал' кã òн што и је вол'ѣо, свѣ овудѝје *протѣрã* òвце и нòсѝ га у нãрѹче овãмо (Коз); ѣ о Божѝћу кад би бѝло, яã цѝо дãн, одјãви òвце на пòдину тãмо да *полãгãм* сѝјено овцãма, нѝшта *нѣћу да јѣдѣм*, нò яã *вòл'ѝм* онã купѹшњãк, тò знãте и вѝ, *вòл'ѝм* онã на зѣјтин купѹшњãк за ўвечѣ *да јѣдѣм*; некã љубомòра пѹстã у нãрот, а нãјприје јòк. Яã кад ѝмã нѣкã сãбор, яã двã дãна једнòј другарѝци *чѹвãм*, једна жѣна је чѹвãла òвце, òни су вѣл'икѝ домаћѝни, òна чѹвãла òвце и яã са њòм, яã чѹвãла њòјзи кад оће да идѣ код некѣ свòјтѣ, а òна мѣне ка[д] су сãбори, яã јѣдва *чѣкãм да идѣм да тутњѝм* (Лу); нãма ãга бѝо један Бећѝр бег, кажѣ òн би натѣрò жѣне да му мѝјесѹ пѝту и да му је попѣскајѹ мѣдом и кат *се најѣдѣ*, *гãћã* пиштòљом у онѹ пѝту и *исцѝјјенã* ти тепсѝју, тãд је сирòма тѣшко мòгò да кѹпѝ тепсѝју бакãрнѹ, такã је сѝла бѝла от тијã ãгã (Нет); свѣ òне кат *òòћѹ*, кò да яã нѝшта *не рãдѝм*, а яã сам и научѝла да рãдѝм, сãмо *не мòгу да пожѹрѝм* кã òне. А òне кат *òòћѹ*, свѣ *претрѣсѹ*, свѣ, свѣ (Шав); ѝшла сам у Дѣжѣву чãк ћѣ Свилãново, тѹ сам у сãбор ѝшла пешãка, мòја је свѣкрва нѝје дòбро, *òдѣмо* òдавдѣ по двѝје трѝ ѣвòјке и понѣкã жѣна којã је млãда те пѣшкѣ свѣ уз онѣ шѹме, свѣ уз онѣ рѝјеке гòре, *стѝгнѣмо* (Гр); мãнијãк јѣдан, тò је да бòк сачѹвã, бѝо је и цинкãтòр. *Потѣрã* камидòн дрвã за Пазãр кажѣ *тѣрã* пакѣте, нѣ знãм, некѹ рòбу с Кòсова. Òн *зовѣ* пол'ѝцију, пол'ѝцијã дòћѣ да вѝдѝ, ѝмãш штã на камидòн. И такò тѹ бѝло цинкãтòр (В. Лок).

Када је о употреби презента у другим говорима зетско-сјеничког дијалекта реч, закључујемо да је ситуацијã на читавом терену у основи уједначена. Наиме, презент је у свим говорима глаголски облик са широким дијãпазоном функцијã и спада у ред високофреквентних јединица, превасходно зато што је једини облик за казивãње садашњих радњѝ, а доступне су му и слубе обележавања прошлих и будућних дејстава. Употребљен у индикативној, релативној и модалној служби, презент је бележен у староцрногорским говорима, говору Мрковића, Бјелопавића и Ибарског Колашина (Пешикан 1965: 198; Вујовић 1969: 320–321; Ћупић 1977: 161–162; Божовић 2002: 113–114).

III.3. Имперфекат

Заједно са перфектом, аористом и плусквамперфектом имперфекат сачињава четворочлани систем претерита чија је служба обележавање радњи, стања и збивања (из)вршених у прошлом времену. Насупрот ситуацији коју на синхронном плану учојавамо у стандардном језику и на већем делу штокавске територије, тутинско-новопазарско-сјеничка зона одликује се добром очуваношћу имперфекта у свим наслеђеним синтаксичко-семантичким доменима употребе. Имперфекат у овом ареалу спада у ред фреквентних јединица, а бројни контексти који указују на немогућност његове замене неким другим обликом наводе на закључак да процес његовог повлачења чак иако је отпочео, на овом терену засигурно није у већој мери одмакао.

У тутинско-новопазарско-сјеничком говору имперфекат је жива категорија са релативно високом фреквентношћу употребе, богатством форми и широким дијапазоном функција. У начелу, наведено важи и за остале говоре зетско-сјеничког дијалекта. Имперфекат се добро чува у источноцрногорским говорима, црмничком говору, староцрногорским говорима, говору Броћанца, мрковићком, говору Бјелопавлића и Васојевића (Стевановић 1933/34: 118; Милетић 1940: 450–451; Пешикан 1965: 176–178; Петровић 1967: 238; Вујовић 1969: 263–264; Ћупић 1977: 94; Стијовић 2007: 174–177). У говору Паштровића имперфекат је „у фази постепеног губљења” (Јовановић 2005: 390). У србијанским говорима зетско-сјеничког дијалекта стање је различито: новопазарско-сјеничку зону карактерише добро чување имперфекта (Барјактаревећ 1966: 102–103), што потврђује и наша грађа; у поибарским говорима косовско-ресавског типа имперфекат је у знатном повлачењу, док је далеко фреквентнији у онима са леве стране Ибра, који припадају зетско-сјеничком дијалекту (Божовић 2008: 83); ниска фреквентност овог глаголског времена одлика је студеничких говора, где је имперфекат у процесу одумирања (Драгин 2006: 447). У говорима косовско-ресавског дијалекта имперфекат је углавном у процесу нестајања (в. Јовић 1968: 144–146; Пецо и Милановић 1968: 352–353; Симић 1972: 395–397), исто важи и за смедеревско-вршачке говоре (Реметић 1985: 315; Бошњаковић 2012: 199). У шумадијско-војођанском дијалекту имперфекат више није жива категорија, сведен је на остатке. Углавном су то окамењени облици глагола *бити* и *звати* (Николић М. Б. 1969: 29; Ивић и др. 1997: 166–167). Говори херцеговачко-крајишког дијалекта различито чувају

имперфекат. У говорима у Црној Гори овај глаголски облик углавном је стабилан (Вуковић 1940: 87–89), док је у србијанском делу углавном у процесу нестајања (Николић 1972: 681; Николић 1991: 477). Најзад, говори призренско-тимочке зоне имперфекат добро чувају (Белић 1905: 546; Реметић 1996: 505–507), с тим да је нешто ређи у Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 195–198). Говоре Косовске и Метохијске котлине карактерише већи обим продора перфекта несвршених глагола у сферу употребе имперфекта. Притом, у јужнокосовском делу имперфекат је фреквентнији, „док је – како се иде према северу – његова заступљеност слабија”. Даље, „и у јужној Метохији, како је и у Косовској котлини, имперфекат губи на снази како се иде од југа ка северу” (Младеновић 2013: 340–341). Говоре на југозападу Косова и Метохије карактерише богатство имперфекатских облика, што је условљено дијалекатском разуђеношћу овог простора и „природом ивичне језичке и дијалекатске области српског и македонског језика” (Младеновић 2004: 459).

У стандардном језику имперфекат се у данашње време употребљава готово једино у књижевно-уметничком регистру као стилско средство, најчешће у циљу архаизације текста (Вуковић 1967: 24; Станојчић и Поповић 2005: 393).

Високофреквентност имперфекта на делу српске етнојезичке територије који је предмет нашег посматрања у пуној мери очитује се у дијалекатским записима у којима информатори са, посматрано у светлу односа категорије доживљеност : недоживљеност, неутралног казивања (када се прича о општим темама, прошлим радњама које се понављају, или онима које су доживљаји неког другог лица) пређу на теме које спадају у домен личних доживљаја из ближе или даље прошлости. У таквим ситуацијама, када је реч о појединачном доживљају из прошлости чији је актер говорник био, имперфекат има потпуну предност у односу на друга прошла времена (пре свега мислимо на перфекат), односно облике којима се при временском транспоновању могу казивати прошле радње (приповедачки презент, приповедачки императив, проповедачки потенцијал). У назначеном структурно-семантичком типу дискурса, као равноправна јединица којом се остварују слични ефекти на наративном плану, по фреквентности уз имперфекат стоји и аорист свршених и несвршених глагола.

Имајући у виду наведено, сматрамо да је анализа синтаксичко-семантичких услова који омогућавају остварење имперфекатских форми на реченичном плану, а потом и

контекстуалних, стилистичких и прагматичких момената који условљавају избор ове јединице, као и ефеката који из тога произилазе, на разноликом материјалу испитиваног говора од значаја за утврђивање комплексног инвентара језичко-стилских карактеристика које имперфекат поседује.

О имперфекту се у србистичкој и сербокроатистичкој литератури доста писало (најчешће је предметом истраживања обухваћен и аорист и то у смислу поређења ова два облика), а поједини аспекти његове употребе били су и предмет спорења аутора, што ће се касније у раду детаљније разматрати. Међу најзначајније свакако се убрајају радови Александра Белића (Белић 1939: 179–188), Тома Маретића (Маретић 1963), Михаила Стевановића (Стевановић 1953/54: 39–80), Павла Ивића (Ивић 1953/54: 229–262), Милке Ивић (М. Ивић 1958: 139–152), Петра Сладојевића (Сладојевић 1953/54: 213–228; Сладојевић 1961), Аугуста Мусића (Мусић 1925/26: 27–41), Александра Стојићевића (Стојићевић 1921), и других.

Од највеће важности за наше истраживање, међутим, јесте студија Јована Вуковића *Синтакса глагола* (Вуковић 1967). У анализи глаголских облика у овој књизи највише пажње посвећено је управо имперфекту и аористу. Вредности имперфекта утврђују се на богатом материјалу који чине текстови савременог језика, те примери из Вуковог и Његошевог опуса. Узимајући у обзир чињеницу да је очуваност имперфекта одлика преваходно појединих народних говора, аутор пажњу већим делом посвећује и дијалекатској грађи, коју неретко допуњује и примерима који илуструју дијахроне путеве развика (стари текстови из домена историје српског језика). Осим тога, излаже се и синтетички преглед дотадашњих истраживања, тачније различитих становишта која су каткад резултовала опречним теоријама о системској вредности овог облика, односно појединим аспектима његове употребе. Неретко полемишући са постојећим тврдњама у лирератури, Ј. Вуковић, знатно прецизније у односу на раније ауторе, разлаже и детаљно испитује различите типове имперфекатских ситуација, те даје синтезу закључака у виду целовитог теоријског приступа анализи поменутог претерита. Имперфекат се анализира с обзиром на употребу у четирима типовима прошлости (имперфекат за блиску прошлост, имперфекат за мало даљу и удаљенију прошлост, имперфекат за даљу и далеку прошлост и имперфекат за неодређену прошлост), као и онда када доспе у домен садашњости, чиме се омогућава потпуно сагледање семантике овог глаголског времена у различитим аспектима,

и то уз помоћ усаглашених и јасних критеријума. Имајући у виду често оспоравану разлику између имперфекта и аориста несвршених глагола, Ј. Вуковић компарирањем ових двају времена у свакој од поменутих могућности употребе, у истим или сличним језичким околностима, успева да покаже јасно постојање разлике у семантици.

Поделу сфере прошлости на четири периода одређена на основу хронолошког положаја у односу на моменат говора примењујемо у анализи наше грађе имајући у виду да се слажемо са становиштем да се услови употребе имперфекта и његов однос према другим облицима на различит начин отеловљују у свакој од њих. Осим тога, наша анализа се заснива и на теорији по којој се вредности овог глаголског времена утврђују на основу категорија индикатив : релатив, односно референцијалност : неререференцијалност, сходно приступу примењеном у *Синтакси савременога српског језика* (Танасић и др. 2005).

Сумирајући најважније карактеристике које се у литератури помињу, имперфекат можемо дефинисати као: глаголски облик којим се означавају прошле радње, по правилу из домена личних доживљаја говорног лица, приказане у свом трајању (дужем или краћем), и најчешће вршене напоредо са неком другом претериталном радњом или ситуацијом, при чему имперфектом означена дејства не подлежу могућности временског ограничавања.

Сви наведени моменти у анализи која следи разматрају се на дијалекатском материјалу из тутинско-новопазарско-сјеничке зоне. Утврђују се, најпре, вредности имперфекта у чисто темпоралном смислу – издвајају се примери индикативних и релативних, те радњи референцијалног и неререференцијалног типа. Након тога, испитују се услови употребе имперфекта у означавању прошлих радњи које се међусобно разликују на плану временске блискости моменту говора. За утврђивање места имперфекта у систему претериталних форми од значаја је испитати и следеће елементе синтаксичко-семантичке структуре: категорија доживљености, трајање глаголом означене радње, напоредност са другом радњом, ограничљивост означених дејстава. Напослетку, узимајући у обзир да имперфекат свој семантички потенцијал ослобађа тек у садејству са осталим синтаксичким јединицама, ефекте које овај облик производи самостално, односно (много чешће) у комбинацији са осталим глаголским формама, посматрамо и на ширем текстуалном плану.

III.3.1. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору имперфекат се гради искључиво од имперфективних глагола, а употребљава се за саопштавање прошлих несвршених радњи

у њиховом трајању. Њиме се казују како референцијалне тако и неререференцијалне радње (с тим да у овој другој служби није уобичајен):

имāх ја тѣпѣт и сѣра и кајмака, свѣ сам прāвила (Не); *седāхѣ* прет кѣћу тāмо зѣдно (Ми); *узѣмāхѣ* тѣпѣт жѣто (Ке);

она нам тō *дондсāше* кад је долāзила из Нѣмачкѣ (С. Ћуп); свāкō јѣтро *ндсāхѣ* по пѣно нāрѣче дрвā (Го).

III.3.2. Тек у новије време утврђено је да имперфекат у српском језику осим искључиво релативних, може исказивати и индикативне радње, смештајући без било каквих других средстава радњу у прошлост у односу на моменат говора (Танасић и др. 2005: 432). У нашем материјалу има потврда за оба типа, с тим да је имперфекат у синтаксичком релативу знатно чешћи:

јучѣ кад сам ѣшла на пѣјац, она *продāвāше* сѣр дōље (На); посл'ѣ кат су се врāтѣл'и озгōр, *бехѣ* остāвил'и кѣло вѣнѣ; ја *разговārāх* с Мѣшком кад ъна дōђе (Нет);

онѣ пѣће им преко л'ѣца, салъ хѣм се ъћи *вѣдāхѣ* (Гло); *не мдгāхѣ* да погōдѣ кāко се зовѣ (Бо).

III.3.3. Двовидски глаголи у имперфекту имају значење несвршених: ја тāпѣт нѣмāдо нāочаре а *не вѣдā* дōбро (До); *не чѣјāше* она нѣшта; *не вѣдāше* се да ѣмā неко тāмо (Ту).

III.3.4. У анализи која следи испитујемо употребу имперфекта за обележавање радњи које су вршене у различитим сферама прошлости, диференцираним на основу удаљености од момента говора, као временског стајалишта са ког се одмерава време вршења имперфекатске радње.

Временска категорија блиске прошлости подразумева радње које су констатоване пред самим моментом говора. Имперфектом се у оваквим случајевима казује радња „коју говорно лице не прати даље од момента кад је њу као очевидац доживело, па да би се могло рећи да је радња прошла”. У примерима које Ј. Вуковић наводи (преузетима од П. Сладојевића (в. Сладојевић 1953/54: 216)) овај облик употребљава се онда када се жели констатовати нешто што је примећено пред моментом говора: *Ова ти књига бијаше на поду; Ено бијаше велика гужва пред Народним позориштем; Перо стајаше пред гимназијом* (Вуковић 1967: 108–109). Свуда имперфекат обележава прошлу радњу у процесу коју

говорно лице не прати даље од тренутка када ју је као очевидац доживело, па се може рећи да је радња прошла. Својим семантиком, међутим, ово глаголско време не искључује могућност наставка именоване радње – она се може и даље вршити, с тим да као таква остаје изван опажаја говорног лица. Дакле, како Ј. Вуковић наводи: „Ако кажем: мало прије к о ш а х у људи доље у пољу, не значи увек, то не мора да значи, да ти људи и сада не косе, они ту радњу (ако ја нисам нечим посебно то обележио) могу и сада вршити, и они је можда и врше, само ја то више не видим и не могу то са сигурношћу тврдити” (Вуковић 1967: 112).

Наведена констатација од изузетног значаја је за разумевање семантике имперфекта, који се у нашем говору за исказивање овог значењског подтипа веома често користи. Иако не располажемо великим бројем потврда⁵², тврдимо да је имперфекат најраспрострањенији управо у овом домену употребе и да је баш овде незаменљив било којим другим претериталним обликом.

Примери:

о \bar{n} а ж \bar{e} на *прод \bar{a} в \bar{a} ше* с \bar{i} р на п \bar{i} јац (Го); с \bar{a} т једна ж \bar{e} на *прод \bar{a} в \bar{a} ше* с \bar{i} р на п \bar{i} јац; што б \bar{e} ше л \bar{i} чн \bar{a} к \bar{a} рта тв \bar{o} ја код м \bar{e} не о \bar{d} е у дв \bar{o} р \bar{i} ште? (Го); ов \bar{i} *пл \bar{a} ст \bar{a} ху* сад он \bar{e} л \bar{i} в \bar{a} де д \bar{o} ље (Гл); шт \bar{a} њ \bar{m} а на п \bar{i} јац? Богами, с \bar{i} н \bar{e} , с \bar{a} мо ј \bar{u} н \bar{a} т *уз \bar{i} м \bar{a} ху*, ов \bar{o} др \bar{u} г \bar{o} кр \bar{e} т сл \bar{a} бо (Жу); б \bar{e} х \bar{u} т \bar{a} мо, т \bar{e} р \bar{a} х \bar{u} о \bar{v} це (Го); О \bar{v} и што *пр \bar{i} ч \bar{a} ху* су ис Кра \bar{g} уј \bar{e} вца. Свр \bar{a} тили ов \bar{a} деч \bar{u} р \bar{l} ија с м \bar{o} ра; *Сед \bar{a} ху* т \bar{a} мо прет шк \bar{o} лу кад пр \bar{o} ђ \bar{o} смо (Вр); О \bar{f} це беху по лив \bar{a} ди (По). н \bar{e} зн \bar{a} м њ \bar{e} је, ко н \bar{i} је њ \bar{e} из \bar{a} шла. М \bar{a} лоприје *сед \bar{a} ше* т \bar{a} мо (Го); В \bar{i} до *ч \bar{u} в \bar{a} ше* д \bar{o} л’е гов \bar{e} да (Бал); *беху* у л’ив \bar{a} ду, з \bar{a} р *пл \bar{a} ст \bar{a} ху* с \bar{i} јено (Бал); *рад \bar{a} ше* д \bar{o} л’е у прод \bar{a} вницу он \bar{a} му дев \bar{o} јка м \bar{l} ађ \bar{a} (Жу);

⁵² Мали број потврда последица је карактера текстова којим располажемо. Језичко окружење као што је наративни тип дискурса ипак не погодује оваквој употреби имперфекта. У означавању непосредно уочене прошлости потребне су посебне ванјезичке околности – говорници који се познају срећу се (некада изненада), ступају у разговор, размењују (краће) реченице информативног типа итд. Имајући у виду да рад са информаторима обично није као подлогу имао назначене услове, имперфекти којима илуструјемо овај семантички подтип углавном су извучени из контекста где говорници преносе туђи говор, или из делова дијалекатских записа где се врше неформални разговори испитивача и информатора, односно када информатори разговарају међусобно. Неки примери су забележени и накнадно на терену испитиваног говора у ситуацијама које нису подразумевале конкретно рад са информаторима.

Радње означене глаголима *сѣдет*, *плáстит*, *продáват* и др. уочене су пред самим моментом говора, а имперфекат сигнализира и то да оне не морају бити завршене у тренутку када говорно лице о њима реферише. Употребљен је у служби обавештавања о самој радњи, те на комуникативном плану и говорном лицу и саговорнику важно је само изрицање обавештења о томе да се она, као таква, вршила пред моментом говора. У овој служби имперфекат има потпуну предност над осталим претериталним облицима, имајући у виду да би свака замена довела или до промене значења, односно ако би се желела задржати иста семантика, била би потребна посебна организација језичког контекста.

Иако Ј. Вуковић наводи да се у овој служби, потпомогнут обавезном временском одредбом, може употребити и релативни презент (Вуковић 1967: 109), наша грађа ту претпоставку не потврђује. Замена имперфекта презентом не би била могућа чак ни уз увођење одредбе. Наиме, може се рећи: она́ жѣна *дàнас продàјѣ* сѣр на пѣјац, али би у том случају обавезно уследио наставак типа: *...и ја приђем да питам пошто је... / ... и ја узмем и купим два кила...* и сл. Као што је то у примеру: *јутрѣс онај јѣдан тѣрā* с камијоном л'ѣп, *ја му мáхну да стāнѣ, јђем да ўзмѣм пāре, кад изāђѣм, ђн отишѣ* (Са). Глаголом *тѣрат*, дакле, не жели се само обавестити о радњи вршеној од стране именованог субјекта, већ је намера говорника да њиме да оквир за догађај који ће уследити. С друге стране, имперфекат, код кога је комуникативно тежиште на самој информацији, могао би се употребити у кратком саопштењу типа: *јутрѣс онај јѣдан тѣрāше* с камијоном л'ѣп.⁵³

Незаменљивост имперфекта презентом условљена је и тиме што би се таквим поступком значење „радња блиске прошлости” променило у значење „садашња радња”:

овѣ *плáстāху* сад онѣ лѣвāде дѣље (Гл); штā ѣмā на пѣјац? Богами, сѣнѣ, сāмо јунāt *узѣмāхѣ*, овѣ дрѣгѣ крѣт слāбо (Жу); што *бѣше* лѣчнā кāрта твѣја код мѣне ѳде у двѣрѣште? (Го); ѳви што *причāху* су ис Крāгујѣвца. Сврāтѣли овā дечѣрлѣја с мѣра; (Вр); ѳфце *бѣхѣ* по лѣвāди (По);

Имперфекат овде обележава ситуације које су примећене пред моментом говора и које се у моменту говора можда још увек врше (што је на комуникативном плану ирелевантно), али је то изван могућности опажаја говорног лица. Стога се не може ништа

⁵³ Детаљније о односу презента и имперфекта у категорији ближе прошлости в. т. III.2.10. у одељку о презенту.

тврдити о њиховој актуелности са становишта тренутка говора. Увођењем презента таква компонента била би изгубљена и он би у том случају имао вредност индикатива.

Употребом аориста на месту имперфекта изгубила би се семантичка компонента о евентуалном наставку вршења именоване радње, односно њеном додиривању са садашњошћу, јер је аористна радња увек дата са неким моментом прекида у прошлости (Вуковић 1967: 112), што се види из примера: оне *седеше* ту чоре онѐ Ћунѐве и она Ћунѐвица, те ја онѐ слатко и онѐ *донѐси*, и она љзније после судове (Го); *пластеше* мало данас (Жи).

Дакле, за разлику од имперфекта, када се претпоставља могућност наставка вршења глаголима означених радњи (они што *пластаху* у тренутку када је говорно лице то опазило, можда још увек пласте), у случају аориста, радње означене глаголима *седет* и *пластит* у целини су схваћене као завршене и као такве се и приказују.

Исти случај је и са перфектом. Дејства означена овим обликом, ма ком тренутку у прошлости припадала, схваћена су само као прошла и као таква се приказују: *радѝл'и су* ту око кућѐ нешто (Бу); *седѝл'и су* ђде (Ме); *јучѐ су косѝл'и* л'ивѝде (Коз).

Имперфектом се, даље, могу обележити и радње такве непосредне прошлости чије је трајање прекинуто самим моментом говора, односно, како то дефинише Ј. Вуковић, „не више моментима започетог разговора”, као у претходним примерима, „него баш моментом изговорене фразе са имперфектом” (Вуковић 1967: 121). Дакле, према позицији на временској оси, ове радње су још ближе тренутку говора него претходнее, тачније, са њиме се непосредно додирују. Такав је имперфекат у примерима са радњама које су вршене до самог момента говора, када је уступио њихов прекид:

ја сѝд неко брѝшно добио па *истовѝрѝ*; *прѝчѝ* јој сѝд о тѝмѝ ка-ти дѝђе (Жи); мѝ те пробѝдѝсмо. Вѝлѝ *спѝвѝх*, ал хѝјте (Бо); вѝлѝ ништа не рѝдѝм, *јѝдѝх* (Ме); ево, *брѝсѝ* ово мало ѝвљѝјѝ (Ли); *гљѝдѝ* тељевѝзѝр вѝлѝ (Ли); *кѝвѝ* рѝчак овѝјѝма из Београѝа (По).

Први исказ информатор изговара у тренутку када смо га затекли у дворишту како врши означену радњу. Субјекат у другом примеру спавао је у тренутку нашег уласка у просторију, када је наступило буђење и сл.

Уколико се на истом месту употреби аорист несвршених глагола, онда се не може говорити о додиривању радње са моментом садашњости, већ се, иако је радња непосредна,

подразумева извесна одмакнутост у прошлост: *Ће си био?* А *гљѣда* у ову кћу оде, празна је ту, да се није обеси́ла кра́ва (Жи); *спáва* ту једну туру (По).

Дакле, уколико се упореде примери: *гљѣда* тељевизор ва́ла (Ли) (имперфекат); и: *Ће си био?* А *гљѣда* у ову кћу оде, празна је ту, да се није обеси́ла кра́ва (аорист); види се да је у првом радња гледања прекинута самим моментом говора, а у моменту питања је још трајала, док је у другом радња смештена мало даље у прошлост и као целина завршена нешто пре него што је уследило питање.

Услед карактера именоване радње и њене блискости са моментом говора, у оваквим примерима замена имперфекта презентом условила би и промену временске перспективе, те би се уместо прошле семантике реализовало значење садашњости. Презент место имперфекта у примеру типа: ва́ла ништа не ра́дѣм, *јѣдѣх* (Ме); био би чист индикатив.

III.3.5. Осим за блиску, имперфекат се у испитиваном говору користи и за исказивање даље и удаљеније прошлости. У овој функцији употребљава се и аорист несвршених глагола. Однос аориста несвршених глагола и имперфекта у оваквој служби био је предмет спора већег броја научника, на једној страни су А. Мусић (Мусић 1925/26: 27–41) и Т. Маретић (Маретић 1963), који сматрају да је значење ових двају облика при исказивања прошлих радњи у потпуности исто, док М. Стевановић (Стевановић 1986: 654; Стевановић 1927/28), М. Кравар (Кавар 1981) и Ј. Вуковић (Вуковић 1967: 293) налазе да у оваквим ситуацијама два претерита ипак показују разлике у значењу.

М. Стевановић, наиме, сматра да је основна разлика између аориста и имперфекта у томе што се аористом несвршених глагола означава вршење радње за једно одређено време у прошлости, на шта се указује одредбом или језичком ситуацијом. Имперфектом се именује радња која се у прошлости у одређеном времену вршила, али која је, што је од посебног значаја, у томе времену била у току – још текла у време када је што друго било. У истом том значењу врло су ретки случајеви употребе аориста (Стевановић 1927/28: 168). Слично, Ј. Вуковић тврди да диференцијална својства аориста и имперфекта јесу неограничљиво трајање на једној (имперфекат) и ограничљиво трајање на другој страни (аорист) (Вуковић 1967: 293). То значи да имперфекат не може никад обележити радњу временски уоквирену и моментом њенога почетка и њенога прекида, тачније не може дати јасно одређеног временског трајања, јер онда он не би био оно што јесте – не би показивао

радњу у њеном процесу него би давао одређену целину радње, а то му није у природи. Аорист је, напротив, врло обичан у тој улози у реченици (Вуковић 1967: 215). То потврђује и М. Кравар констатацијом да имперфекат тражи прилошку одредбу у смислу „у то и то време”, а аорист у смислу „толико и толико времена” (Кравар 1981: 130).

Према Ј. Вуковићу, у домен имперфекта за мало даљу и удаљенију прошлост улази свака радња уз коју не би могла стајати прилошка одредба *сад* и *малопре* (Вуковић 1967: 147). Одређивање прошлости као мало даље (дакле не као блиске с једне или сасвим далеке прошлости с друге стране) може се вршити на основу језичке ситуације, дакле, ширег контекста. Такви су случајеви када сабеседник пита говорно лице да му прича о догађајима и приликама које је недавно доживео, чији је очевидац био, или се може јавити временска одредница уз сам глагол. При томе, „прилошке одредбе се јављају у виду прилошких речи и синтагми прилошког карактера по значењу: јутрос, синоћ, јуче, прије неки дан, у недјељу, љетос, јесенас, лани, преклани, прије двије године и сл.” (Вуковић 1967: 143–144).

Разлика према претходном типу имперфекта (за блиску прошлост), како ће се видети из примера, садржана је у томе да је овде именована радња јасније одвојена од момента говора, односно моменат додиривања са садашњошћу искључује се, чега има у претходном типу. Осим што радње припадају прошлости, оне се саопштавају као процеси и свуда су напоредне са неком другом радњом или ситуацијом.

Мало даља и удаљенија прошлост често је спецификована временском одредбом:

јутрѝс сам била у Тутин за љѝкѝве, те узѝ љѝкѝвѝ, па хи ни нѝмѝ. Вала сам била и код Бѝска па нѝмѝше (Жи); имѝше љутурѝ снѝјѝга дѝнѝ (Се); то е прѝдѝ ѝ прољѝѝе јѝш, бѝше јѝш снѝјѝк онѝ, вѝлѝ зѝма јѝш нѝ бѝше изѝшла; мѝ у Тутин прѝвѝ дѝн, ѝн се пѝта, сѝде до нѝс и онѝ њѝгѝва жѝна ѝнде пѝта се са нѝма, и дѝјѝте пѝсѝн шѝтѝше, знѝш кѝко је љѝјѝпо, не вѝрујѝм да ѝмѝ љѝпшѝ дѝјѝте. У кољѝца и шѝтѝше онудѝ (Го); и тѝ пѝдѝвно је спѝсѝо јѝдан авиѝн, нѝ знѝм штѝ е бѝло, пољѝтѝо је некѝ авиѝн, јѝ сам, бѝш ме ѝнтересовѝло, бѝше Ћѝрѝвић некѝ спѝсѝо та авиѝн, тѝ пилѝт. Та авиѝн је трѝбѝ, нешто бѝо у квѝру, и ѝн бѝше спѝсѝо, нѝ бѝше нѝко погѝнуо, а што га бѝше спѝшѝио на пѝсту, испѝло му јѝдно крѝло бѝше. Алѝ ѝн ѝспео, нѝ бѝше нѝко погѝнуо. Те пофѝљѝвѝху га (Ле); дѝнас из Гусѝња прѝђѝше трѝ деѝѝака, трѝѝху, јѝдан бѝше постѝ, каже дѝљѝ не мѝре се. Из Гусѝња ка Плѝву алѝ нѝ знѝм како рѝче, то дѝљѝко. Отѝше за Љѝскѝву алѝ јѝдан мѝгѝо кѝснѝше, прѝтѝше хи бѝљнѝцкѝ кѝла. Овудѝјѝн прѝђѝше, за Љѝскѝву отѝшѝли. Пѝтѝше љѝ Љѝскѝва (На);

Или се препознаје на основу ширег контекста:

ја йдо ал *нѐмѝше* нйко (Го); она стѝрѝ л' *ѐжѝше* бѝна на постѝљу (Жи); кѝко л' йјѝпо *прѝчѝше* она чѝвек (Са); онѝ кѝ овѝ дѝнас сѝнце *грѝјѝше* (Туз); *тѝрѝше* некѝ ѝфце да продѝјѝ (Ли); *бѝше* некѝ кѝша пѝдѝла пѝ квѝсно *бѝше* (На); *пѝтахѝ* л шта за нѝ кад йде тѝмо? (Го).

Мало даља и удаљенија прошлост у овом говору може се саопштити и аористом, при чему се на значењском плану испољавају већ наведене разлике у значењу које су у науци утврђене: ймѝ, ѝрекѝрскѝ вѝдовѝт ймѝ, овѝ гѝдинѝ бѝш дѝбро ймѝ, *бѝше* кѝше й прољеѝе те дѝбро ймѝ (На); *бѝсмо* мѝ мѝлоприје, она на постѝљу лежѝ (Го); зѝт му *дѝлазѝ*; ја је вѝдо, *разговѝра*, аљи лѝжѝм, нѝ смијѝм да кѝжѝм (На).

Унутар категорије мало даље и удаљеније прошлости имперфекат није могуће несметано заменити ни презентом. Ј. Вуковић истиче да имперфекат употребљен у реченицама типа: *Јутрос у свануѝе идаѝу нечије овце про брвана*, не би лако могао бити замењен презентом. За такву трансформацију нужно је учинити припрему и то не само ону која би се тицала увођења одредбе, већ би неопходно било да се читавом изразу да други тон, тон приповедања. Тек када би израз добио причалачки карактер, када би се интонирао тако да се заузме приповедни тон, могло би се рећи: *Јутрос у свануѝе седим на брду и видим: нечији косци косе у планини* (Вуковић 1967: 143–147).

Имперфекат се у контекстима овога типа удружује са презентом али њиме није заменљив:

прије некѝ дѝн *спрѝмѝм* ја тѝ некѝ рѝчак кат неко кѝцѝ на вѝрата, ја *погл'ѝднѝм* кат Фѝта *вѝрѝ*. Реко: „Бѝ си Фѝто?“ Кажѝ: „Ймѝ л' ти кога, дѝшла сам да седѝмо?“ Реко: „Ада нешто сам уфѝтна, ал' хѝј, уѝји“. Уѝе она, сѝде, ја и дѝлѝ за шпѝрет *стојѝм*, пѝчѝла тѝ рѝчак *бѝхѝ*. Она *прѝчѝ*, долѝзио јој сѝн из Нѝмачкѝ пѝ се нешто са женѝм свѝѝѝ, штѝ знам ја (Ков); да ти *прѝчѝм*, ја сам бѝо онумѝт тѝмо у шѝму, у јѝдан зѝбран, ко знѝте ѝѝ Плакѝоница, и с детѝтом *упѝл'ѝмо* трѝктор јѝдан дѝн и *отѝдѝмо* бѝш *да сечѝмо* мало тѝмо тѝ шѝму. Порет пѝта, ада кѝ до ѝута ѝде, пѝт ѝде а ѝна пот пѝт, нѝко осѝкѝ некѝ рѝс, гѝре онѝј дѝо, а тѝ кѝрѝла остѝла јѝдно мѝтар й пѝ висѝнѝ, кад ја тѝ ис трѝктора *погл'ѝдѝм* ѝе она излѝзѝ. Бѝше л' ѝтно полѝмљѝно тѝ кѝ тѝ трѝмка ѝдовѝт, и *вѝдѝм* ја она се узрујѝла. Реко: „Енѝ пѝчѝла“. „Бѝ.“ Реко: „Енѝ је“, овомѝ сѝну (В. Лок).

III.3.6. У ситуацијама када се имперфекат корист за обележавање даље и далеке прошлости има се у виду да она „за нормалну употребу имперфекта може бити толико

далека колико јој дошушта могућност непосредног доживљавања ситуација о којима се говори. Кад се имперфекат транспонује и на недоживљену прошлост, онда он може послужити, разуме се, и за најудаљенију прошлост” (Вуковић 1967: 154). У оваквим случајевима пред очима имамо прошлост као општу, општу субјективну. Она може бити само општа или се у њој могу јављати фазе, периоди мање или више уоквирени. Прошлост може бити период младости, девовања, пребивања у неком другом месту. У тој прошлости као специфичне временске одредбе долазе: *једног дана, једне године, једном у турско доба*, затим: *кад ја чувах овце, кад ја удах у школу*. Сам имперфекат у овом случају може служити као средство у зависној, или чак и у независној, реченици за одређивање временског оквира у који се постављају глаголске радње са њиховим ситуацијама (Вуковић 1967: 155).

Примери из наше грађе садрже имперфектом означене радње са неком од временских одредби у ближем синтаксичком окружењу:

ѐто тѹ поре-тѹгѹ прѹзѹра недељу по Сѹвѹндану, тѹ сам двѹрѐла, ѹндѹ нѐмѹше сликѹ, нијесѹм се сликѹла ка-сам двѹрѐла; јѹ онѐ у Лукѹвицу, Стѹку, јѹ сам и вољѐла, Стѹка ме изљѹби; знѹш ка-сте ви бѹље мѹлѐ па ѹна ве *мѹловѹше* (Го); свѹтови, кѹла кѹнскѹ, кочѹје, то ка чѐрга покрѹвена. Вала није бѹло окѹћено, тѹпѹт се не кѹтѹше; бѐше јѐдну шесѐт трѐћѐ, ћинѹ ми се такѹ (Дел); јѹ једамѹ пођо, ѹтац ми *беше* бѹн, ја дећѹк (Ђер); трѐбѹли да ѹрѐмо и дѹђѹ јѐдни, ѹтац ми бѹо у Позѹр, идѹхѹ тѹпѹт у Позѹр на пѹјоц (Ле); такѹ га је ћѹвѹ изѐо и прѹво на инсѹна, ѹдарѹ га прсѹма. Те на јѐдну ћѐргу, тѹпѹт нѐмѹше кѹлѹ, мѹ га пренијесмо; идѐ јѐдан прѹјсѹк и јѹ ѹнде за кѹћу, а *нијѹх* јѹ тѹпѹт, и сѹт мѹја жѐна нешто пришла тѹнеканке нешто прићѹ. „Кѹко сте, шта рѹдите”, реко: „дѹбро”, ѹн *беше* ис Црнѐ Гѹрѐ, а крупан ћѹвек ка вѹ (Ме); ка-сам се ѹдѹла, пѐри сѹдове, пѐри фиљцѹне, мијесѹла, лѐп сам мијесѹла ѹдмѹ. Стѹра ми *беше* свѐкрва крѐт (Жи); Сѹја кад се родѹла кћѐл’и су да ме увѐдѹ у јѐдну мѹлѹ сѹбицу: „Хѹди да вѹдѹш бѐбу”, и Мѹна л’ежѹше, како на тѹ постѐл’у родѹла тѹ чѹру, и јѹ сѹл’ повѹре и побѐго на врѹта, бѹо сам мѹл’и (Би); у Љескѹву стѹгосмо на сѹфур, *беше* у Рамзѹн; па кад јѹ зарѐди, ѹмѹм тољѹкѹ децѐ, ѹмѹм ћетрѐс и дѐветоро унѹћѹдѹ, тѹпѹт имѹх ћетрнѐсторо пѹраунућѹдѹ, сѹт ѹмѹм осамнѐсторо; *имѹше* шћѐри ѹдѹте ка-сам јѹ дѹшла (Ле); ѹн *имѹше* јѐдну сѐстру нѐудѹту, тѹпѹт бѐше нѐудѹта, а мѹјка му *беше* ѹмрла од жѹчнѐ кѐсѐ (Жи);

Некада се тип прошлости препознаје из контекста:

јѹ *спѹвѹ*, она ѹзѐ копрѹве те ме ѹспѐлѹ, а јѹ стрѐкнѹ; ѹн дошѹ дѹље, вѹде ме. Јѹ *чѹвѹ* ѹвце, *бѐхѹ* малољѐтна, петнѐс гѹдѹнѹ вѹшѐ нијесам имѹла. *Чѹвѹ* офце, ѹн ме вѹдѹ, бигинѹсѹ; ѹна се нѹшла у тѹхме, ѹйћѐ: „Хоћете лѹ ми дѹт тѹ пљин да испѐчѐм ѹцу кѹхву?” И јѹ овѹкѹ како *љѐжѹх*, поглѐда

је, реко: „Сâјо, јеси л̄ т̄и б̄ѡга ти?”; а једна сестрица што *ра̄д̄а̄ше* с доктором, плава, зар јој *б̄е̄ше* њна свѡја, каже: „Сâл̄ да х̄ѡт̄е кáзат ђе су је зãкопãљи”; Он *имãше једну сестру* н̄еудату, *тãп̄ут̄ б̄е̄ше н̄еудãта*, а мајка му *беше* љмрла од ж̄ӯчн̄е к̄ес̄е (Жи); на утѡбуску *имãше* кафãна, н̄ико *н̄емãше*, двойца л̄љд̄и онãмо и т̄и к̄ѡнобãри, јã и ѡн с̄едосмо т̄у. „Ја ж̄ӯр̄им, в̄и с̄едите”. Скѡћ̄и да ид̄е, јã скѡћ̄и за њ̄им (Ле).

Имепрфекат у овој служби углавном означава радње посматране у процесу и више доживљене као стања, односно околности које се перципирају као оквир у који се смештају радње исказане осталим претериталним облицима.

Несвршени аорист у оваквим језичким околностима може заменити имперфекат, с тим да је у том случају радња временски ограничена, односно доживљава се као довршена, те би самим тиме претходно наведено семантичко обележје својствено имперфекту у случају употребе аориста изостало: *остãв̄или су ни б̄или вѡду*, но ов̄и муслимãни *зãт̄искãше* и затвор̄ише ни вѡду посв̄е. М̄и посл̄е гѡре имãли нек̄у стубл̄йну те доведосмо вѡду те т̄у; ѡн ме љпознаде дѡље у кãхву, *дѡлази* онѡ са с̄ела, љпознаде ме и уз̄есмо се т̄у, преко он̄е Хас̄им̄е. ѐна не нãјвиш̄е љпознаде; куповãли, па ми пѡсл̄е к̄уп̄ише црв̄ену марãму, па *нѡси* црв̄ену марãму; *звãше* не на свãдбу, от̄йдосмо (Го).

Однос имперфекта и презента у служби исказивања далеке прошлости комплекснији је, и о њему је детаљно било речи у одељку о презенту (в. т. III.2.10.). Овде наводимо само неке моменте битне за разумевање семантике имперфекта.

Када обележава далеку прошлост, имперфекат се обично користи за обележавање једног временског периода у који се постављају друге радње: *Чуваг̄ ја овце по планини кад се Анђа довела у нашу кућу* (Ј. Вуковић 1967: 157). Имајући у виду да му је основна намена да обележи прошлост као период у који се смештају друге оделите радње, имперфекат се често комбинује са наративним презентом. Њиме, међутим, није заменљив, и то зато што би употреба презента потиснула значење које је у овом случају примарно, и радњу приказала као појединачну. У овој служби имперфекат није заменљив ни једним другим обликом сем перфектом.

Примери који илуструју имперфекатску службу обележавања ширег периода или околности које прате остале прошле радње јесу:

ја остави један пѹт сѣр, вѣчѣм ономе твѣме мѹжу: „Мѹгу л' оставит ова сѣр докл'ѣн се вратѣм, д[а] ѹзмѣм л'ичнѹ кѣрту?“ Те ја га онамо остави, ти *нѣ беше* тѹ (Го); више кѹћѣ једна штѣла, хѣј пѹпнѣмо се на овѹ штѣлу да л'ѣгнѣмо ма̀ло, пѹпнѣмо се на онѹ штѣлу, *имаше* слѣмѣ, сѣјена и онѹ, мѣ пол'ѣјегѣмо онѹ (См); а ја кат доћѣм кат у крѣвет шевѣр, сѣл' покрѣвено. Покрѣвен шевѣр, кад ја погл'ѣдѣм. Јѣсте бѣо добар мѹмак ал'и богами сѣјено *бѣше* (Ле); ја сам је вѣдѹ у шкѹлу, прѹћѣ, и овакѹ по пѣтању а нѣјесам изговорѣо ни рѣјеч јѣдну нѣшта на дуња, сѣмо тѹ прѹћѣ такѹ. И ја посл'ѣ ослѹжи тѹ вѹјску, доћо, по двије гѹдине се тѹ *слѹжѣше* (Пр); лѣнѣ бѣше, вѣчѣ да пѣјѣмо кѣхву, *беше* рамазѣн, а ја нѣкад не постѣм, кажѣ рамазѣн је па да попѣјѣмо кѣхву (Го); ја не мѹгу, ѹна *беше* ма̀ла, ја да нѣвѣм онѹ дрѹгѹ не мѹгу (Го); ѣво Пазѣр па нѣма водѣ, ѹни *бѣхѹ* тѹ скѹро свѣ живѹ *застѣвил'и* дол'ѣ, паркѣрѣл'и се на пѹт, нѣтѣ да се ма̀кнѹ; ѹтац му је бѣо сирѹмах, ал'и пѹштен му је ѹтац бѣо ко кристал. Јѣ сам рѣдѣо са стѹкѹм па ѹн *имаше* до̀ста децѣ, па нѣма крѣву, па кѣжѣ мѣне: „Хо л' ми да̀т тѹ крѣву?“ (Гл); е ѹдо, стѣгосмо јѣдну вѹду, ѣзвади ми дѣвѣр филѹѹѣн, па ис онѣ водѣ те ја трѣ пѹт прогѹну, тѹ такѹ, и ѹзо онѣ фил'ѹѣн, такѹ хи *узѝмахѹ*, напоѣ те и ѹзмѣ фил'ѹѣн (Пл); јѣдна *беше* тѹрила, ал'и богме ѣѹтурѣ *имаше*, овал'ѣкѹ овиѣ ѣинѣхѣ, па овакѹ до ѣѣк дол'ѣ, једна Сѹљка, и до̀шла код мѹјѣ ма̀јкѣ сѣдѣ, ал'и сѣмо нанѣзѣти, онѹ се пл'ѣл'ѣ и онѣ шѣпице кол'ко рѹка, ал'и ѹна сѣмо нѣзѣла и прѹжила (Ле); то е бѹжѣ ѣстина, ѹде тѣк сам бѣла до̀шла, јѣдна ис Мѣтровѣ, и ја вѣдѣм, *беше* бѹга ми овакѹ, приѣ Сѣвѣндана је бѣло, поврѣшица (Св).

Дакле, имперфекат у проповѣдању које се одвиѣа у оквирима далеке прошлости најчѣшѣ има припремну улогу за употребу осталих облика – презентѣ и аористѣ пре свега. Нѣме се дефинише шири временски одсек унутар кога је могуѣе слободније комбиновање раднѣи исказаних другим облицима. Наводимо јѹш неке примере у којима се презент комбинуѣе са осталим облицима при чему су у контексту присутне и имперфекатске форме које се не би могле заменити презентским без промене значења:

та̀мо чѣстѣмо некѹ оруже, на некѹ стражу *беше*, некѣ пѹбуна, до̀шл'и некѣ старѣи војниѹци у кѣсарну (Пр); е дрѹгѹ, ѹдма по томѣ је бѣло, у тѹ кѣсарну пребаѹцѣсмо се и они гл'ѣдајѹ нас штѣ ко ѣма пѣра, ја *имах* пѣра пѹнајвише ѹт свѣја (Пр); кат смо мѣ отѣшл'и, ѹдѹсмо пѹсл'ѣ овога врѣмена, Аѹо и Гѹѹа. ѹдѹсмо ја и Гѹѹа приѣ двије недеље, мѣни се идѣ на Промѹкл'ѣѹце, ѹдѹсмо, овакѹ, јѹш је каснѣјѣ бѣло. Мѣ кад прићѹсмо, ѹне већ *бехѹ престѣл'ѣ* тѣ водѣ, нестѣдоше нам водѣ, онѣ јѣдна ка пѹчѣ помѣло, па јѹш више, јѹш више, већ доће онѣ јѣдна, кад сѣмо, кад је тѹ пѹчѣло да пребаѹѹјѣ преко корѣта (Ост); ја нѣјесам кѣдар да га окренем, вѣл'ѣк тол'ѣкѹ *бѣше*, ја нѣсам кѣдра, а не мѹгу да збѹрѣм, не веља (Пл); и доћѣм до тѹ са нѣме и посѣн доћѣмо нас двѹје до кѹћѣ овамо у Л'ѣскѹву. У Л'ѣскѹву стѣгосмо на сѹфур, *беше* Рамзѣн (Ле); ја се сѣћѣм бѣо сам дечкѣѣ кат смо кѹпѣл'и овај канѣл за вѹду и тѹ найћѣмо кѹ онѣ земљани чанаѹци што се нѣкад мл'ѣјѣко разл'ѣва̀ло, сѣмо

преврнѹто овакѡ, штѧ је сѧт, ѡтац ми кѧжѧ: „Нѧ, не дѧрѧј”, и ѡдѧ зѡвнѧ стѧрѡга једнѡга овакѡ, старѧ бѧо, нѧјстаријѧ, нѧје му стрѧц рѡђенѧ, кѧжѧ помѧсл’ил’и злѧто, нека је ѡн тѹ нѧјстаријѧ, и јѧ се сѧћѧм, они бѹдѧком полѧко, она пѹче, ваљда дотрѧјѡ, дрѹгѧ испод нѧѧ, ѧстѡ преврнѹт, са двѧ бѧше, е дѡл’е *имѧше* гомѧла, са[д] ѧѧ ѡн донѧјет, нѧје ѡстѧвио тѧмо, тѡгѧ *имѧше* јѧ нѧ знѧм кол’ѧко, пѹна гомѧла, зѧ штѧ је ѡно слѹжѧло, нѧ знѧм (Из); мѧ смо једну плѡћу мѧкл’и пѧ смо гл’ѧдѧл’и, пѧ знѧш штѧ, мѡгу ти рѧј, трѧ мѧтра *стојѧше* кѡстѹр, глѧва, кѡсти, као да је јућѧр ѹкопѧн, а тѡ је грѡбље и прѧје Тѹрѧкѧ, је л’ Тѹрци су ѡде бѧл’и пѧстѡ педесѧт гѡдѧнѧ, и тѡ *седѧхѹ*, и јѧ ѹзмѧм онѹ глѧву, тѡ је бѧло прѧје трѧес гѡдѧнѧ, и стѧвѧм је она мѧне ѡвде пѧдѧ кол’ѧки тѧ лѹди бѧхѹ. А онѧ кѡсти овол’ѧкѧ, а жѹти *стојѧхѹ* кѡ да је јучѧр ѹкопѧн. А кѧко тѹ *седѧхѹ*, тѹ је сѹва зѧмља и сѧт онѧ је покрѧвена (Уг); Сѹльо Мѧтић пѡсл’ѧн четрѧс пѧтѧ дошѧо ѡђе, ѡн *беше* у Итѧл’ију, зарѡбљен, претѧрѧт у Итѧл’ију, *беше* рѧњен, зѧднѧца, да извѧнѧш, и ѡн прѧчѧ, и тѧмо га л’ѧчѧл’и у Итѧл’ију и посл’ѧн га комѧсијѧ некѧ пѹштила, дошѡ и прѧчѡ (Брђ).

III.3.7. Имперфекат за неодређену прошлост употребљава се када је говорнику индиферентно да ближе временски одреди имперфекатско стање. Најчешће се користи онда када причалац наслања своје причање на доживљавање неког лица од кога је сазнао оно што ѧе испричати, саопштити, учинивши при том индиферентним време причања (Вуковић 1967: 161–162). Као такав често се среће у тутинско-новопазарско-сјеничком говору, а илуструју га примери:

то *прићѧхѹ* да е имѧло ранијѧ, то кѧжѹ кат ѹмрѧ некѧ ћѡвек, и ѡн се дѧгнѧ понѡћи и скѧћѧ тѹ око грѡба и ко га вѧдѧ, да шѧшнѧ, бежѧ (Бо); снѧха ми се аперѧсѧла, *вѧкѧше* штѧ јѡј је ѡн рѧкѡ, тѡ су јѡј и у Беѡграт рѧкљѧ (Ко); добѧјѧмо стрѹју, рѧдѧ ветрѧнѧѧ. Они *вѧкѧхѹ* ѡтѧ јѡш да прѧвѹ, па не прѧвише. Сѧмо овѧ једна, а *вѧкѧхѹ* да ѡтѧ (На); штѡ *вѧкѧше* Влѧде, јѧдамѧн ме ѹзѧ у кѡла и велѧ: „Јѧ не мѡгу нѧшта нѧму, ѡн дѡћѧ, пѹштѧ кѧрове па не мѡгу пѡсле да и нѧћѧм”; стрѧх ме овѧ чѡре да не пѧчи ѡс, оно *вѧкѧше* овѧ: „Опрѧћу ти, мѧјко, јѧ” (Го).

На исти начин овај имперфекат користи се када се прича о општим стварима, посматраним ван одређених временских граница, о радњама које се понављају и које су у односу на субјекат у извесном смислу квалификативног карактера:

Чуљѧје ѧмѧ тѧмо код Мѡјстира, ѧмѧ сѧло, бѧо сам у тѡ сѧло јѧ. Тѹ *прѧвѧхѹ* лѹди гѹслѧ, дѡбро *жѧвѧхѹ*; ѧмѧмо мѧ мѧпу, па бѧше на мѧпу, *писѧше Нѧмга*; л’ѧјѧпо бѧше у Сѹвѧ Дѡ (Бо); јѧ не пѧјѧм тѧ, овѧ ми снѧха ѡна тѧ *пѧјѧше*; свѧ она знѧ кѡ е подѧгѡ кредѧт за стѧн у Тутѧн, свѧ *знѧвѧше* (Го); такѡ ти је овѧ држѧва сѧт, мѧне је жѡ штѡ се овѡ сѧт рѧспѧтљѧ. *Нѧ беше* им дѡбар Тѧто, Тѧто је бѧо

добар, од нїшта смо створїли нєшто; Зєчєвић један првоборац бєше, и *тєрѧхѹ* Нємце; бїо сам трї и пѧ гѧдине, пѧслєн мѧло сам бїо у Пљєвлє, *тєрѧхѹ* Бѧжа Бєлицѹ, убїсмо му трїнєс дрѹгѧвѧ, убїше му овѧ вѧјска; ћєтрєс је лѹдї отїшло за инострѧнство, ѧни дїгоше пѧнику да нїјєсу дѧбри партизѧни па *бєжѧхѹ* (Гл); у фїрму један *имѧше* Лукѧч; и ѧн ѹзмє та стѧн један дрвєнї, *вїкѧхѹ* ѧе да кољїбу нєкѹ напрѧвї и да заѹзмє та јѹрт тѹ (Ер); у мљєкѧр јѧј мѧјка, а *бєше* пѧмєтна (Жу); једна *бєше* тѹрила, ѧли богме ћѹтурє *имѧше* (Ле); за Ђѹрђєвдан то се *бєрѧхѹ* ѧне јѧглїке, ѧно цвїјєћє, дрїјєн, дрєнови (Ме); кѧсно је селонїт, мѧжда смо нѧјпријє мї имѧли тѹ штѧле двїјє о-чѧтмє и селонїтом покривєне, кѹпїли чѧк у Скѧплє, тѧ ѧде и *нємѧше*, нєго чѧк у Скѧплє га кѹпїли и дѧнијєли тѧ покрїли и дѧћє те гѧђа грѧм, без ни тє ни овє, те ми хи обѧдвїјє зѧпѧлї, хєј кѧко има га ѹждї, мѧјко јѧднѧ (Ли); а вїдїш, сѧд сам бїла у Бѧсну на једну свѧдбу, код нїх *имѧхѹ* другѧчїјї ѧбичѧјї. ѧни продѧјѹ нєвєсту. Тѧмо се *прѧдѧвѧше* нєвєста; (На); ѧн *рѧдѧше* у Нємѧчкѹ, па нє знѧм кољїко хїлѧдѧ мѧрѧкѧ јѧј ѧн дѧнијє да јѧј дѧдє. И ѧн ѹзмє те дѧрујє мєне и мѧјку мѧју и хѧјт ѧнѧ, зѧклє се и ѧн, дѧровѧ (Па); *зовѧше* му се жєна Хѧмїда. Кажє: „Хѧмїда, нємѧ тє пѧре да ѹзмєш”; Тѹри му мѧло шећєра и цєм бѧлї нєма но о-дрїјєна. Тѧ *рѧдѧше* Мѧка, а јѧ нїјєсам (Ру); Слѧвко *нѧсѧше* тѧ ѹ цєп, јѧ му испрїча, и ѧн из новчѧнїка ѹзвѧдї (По).

Уколико би се овде употребио аорист, обично је да се уз њєга употреби и помоћно јєзичко средство у виду прилошке рєчи, израза: *једном, једне године, једног дана* и сл.: *јєдамѧ прїча* рахметл' и дєдо да је вїдѧ гѧлу жєну да се обрћє око тѧра (Кє); ѧнѧ *нєкат* кат се *носїше* ѧнє пєче ѣавѧлє (Вру).

III.3.8. Ј. Вуковић посебно издѧја употребу имперфекта када означаѧ радњє којє се додїрујѹ са моментом садашњѧсти, ѧдносно којє је својим трајѧњєм обѹвѧтајѹ: *требѧше ми дваєс дїнара*, којѹ карактерише као модалну. Оѧкѹ службу имперфекта аѹтор називѧ презентском, и ѧн је ту презентом зѧменљив (*требѧ ми дваєс дїнара*), иѧко би због присуства модалности могаѧ бити зѧмєњєн и потенцијѧлом: *требѧло бї ми дваєс дїнара* (Ј. Вуковић 1967: 126–128).

Примери ѧкѧвє употребе сѧсвим су обични на испитивѧном терєну:

тїјѧше ми се кѧхва па узє да скѹхѧм (Вру); *трєбѧше* ми један л'єп (До); *мѧгѧсмо* посєдет јѧш мѧло; *мїшїѧ* да се окѹпѧм (По); *имѧх* нєшто пѧрѧ пѧ реко да кѹпїм нєшто; *трєбѧше* ми нєшто да кѹпїм ѧде (Ту); Шефкїјѧ: „ѧда ћѧј, снѧхо?” Реко: „*Кћѧ да ѧдєм до Рїбарїћѧ.*” (Па).

Осим већ поменутог презента и потенцијала, имперфекат у овој служби у тутинско-новопазарско-сјеничком говору често замењује и аорист: двйје крѣве ймѣм, *имѣдо* мљйјѣка кйселѣ. Да нѣј да попйјѣш? (Го); *имѣдо* мало сйра ако хѣј да ти турйм (По).

Ј. Вуковић овај тип имперфекта одређује као модус (Ј. Вуковић 1967: 126–128). М. Стевановић не дели такво мишљење и сматра да је овде посредни временска употреба. Наиме, иако је у свим таквим примерима присутно модално значење (*требаше ми 20 динара* – исказује се лична потреба), „имперфектом се опет означава оно време што се целим предикатима казује, тј. време личног става. Временски се ти имперфекти свакако односе на говорникову садашњост, али су у њима његова жеља, намера, осећање потребе и могућности – зачети раније, дакле – у прошлости, па је та околност и условила употребу облика имперфекта, којим се овде износи лични став говорног лица према ономе што се целим предикатом износи” (Стевановић 1986: 661–662).

Наш материјал показује да је имперфекту у оваквим контекстима у највећем броју случајева конкурентан неки од наведених облика и они се могу замењивати без штете по значење. Ипак, поједини примери са имперфектом поседују и извесне значењске нијансе које су диференцијалне. У примеру: *мишљѣ* да се окупѣм (По); казује се намера говорника која важи у садашњем времену, али глаголска радња овде, осим садашњег, захвата и део прошлог времена, односно настала је као последица размишљања и намере чији се почети смештају у прошлост, па се онда као таква протеже и на моменте садашњости. То не би био случај ако би се у предикату употребио облик презента. Аорист би већ овде пре значио дезактуелизованост радње/намере у тренутку говора. Исто тако, глаголским обликом у примеру: *мѣгѣсмо* посѣдет још мѣло (По) казује се могућност која важи у времену говорења, али би се ова реченица изговорила, на пример, у тренутку када је та могућност као опција већ одбачена (док гости устају, нпр.), што ипак упућује да извесну дистанцираност од тренутка говора. Презент на овом месту могућност за извршење радње представио би као потпуно актуелну у моменту праве садашњости. Сходно томе, ипак сматрамо да је у свим овим примерима ипак израженије имперфекатско него ли модално значење. Оно свакако јесте присутно, али тек као пратећа семантичка компонента.

III.3.9. Имперфекат се у нашем говору посебно често користи у исказима типа: *како му бѣше йме?*; *како се звѣше он?* и сл. Са циљем подсећања на претходно знање имперфекатске

и то не само од глагола *би̑т* и *зв̑т се*, већ и од других:

пошто је Влада отишла, њн се посл'е оженїо, п̑а бїо сабор дѡл'е Свете Трѡце, н̑аша з̑авѣтина, и ја отишла на скѹп и њн дође код мѣне да ѡгра, нѣ зн̑ам кѡ *вѡд̑аше* кѡло, и њн мѣне л'ијепо ѡдведе, дође те ме ѹзе; од̑акл'е *дол̑азадијѹ* њнї те *прїчадијѹ* ѡде сѹпер сѣло? Не мѡгу да се сѣтїм. „Овѡ је”, вел'и, „гра̑т, нїје сѣло.” (Коз); њн неђе на Дѡховиће, ѡе *ст̑анов̑аше*? (Брћ); нѣ зн̑ам кѡ њнѡ *вїк̑аше*, до бѡга је, кажѣ, грѣшно, јѣдан, кажѣ, јѣдан прїч̑а педесѣт гѡдїн̑а, да р̑адї за некѡг младїћа о[д] дваес пѣт; да л *имадијо* ја њн̑амо још једну г̑ајбу?; (Бал); ѡни се, чинї ми се, *презївахѹ* Хамїдовићи (Тр); ја нѣ зн̑ам к̑ако *се* њнї *презївахѹ* (Ос); нѣ зн̑ам њнѡ којѣ гѡдинѣ *се ид̑аше*, к̑а нарѡт, кат рѣкнѣ да се идѣ, хѡће, хѡће, п̑а посѣн пишм̑ан што смо отишл'и ѡст̑авил'и ѡде (Со); којѣ пїјѣш пр̑ашке од арїтмијѣ. Мѣне јѡк но, к̑ако њнѡ *пїс̑ашѣ* нѣ зн̑ам, пр̑вѡ беше *а* па *мѣ*; којѣ пїј̑аше њна пр̑ашке? како *вїк̑ахѹ* њнѡ? Бѣрдѣк?; *зн̑ав̑аше* л ти њнѹ Вѣру? (= Зн̑аш ли?); кад би б̑аш мој ѡтац отишѡ, нѣ зн̑ам ѡе њнѡ *ид̑аше*, т̑амо да л отишѡ к Пѣћи, и отишѡ, тѣрѡ сїр на кѡња, тамо те прод̑ај (Ер); ѡ сн̑аѡ, кѡл'ко *им̑аше* до Сеницѣ? (Гр); ѡна ѡѣрку једну *им̑аше*?; богами су в̑аш̑ари пѡчѣљи давнѡ, к̑ат њнѡ *сл̑ав̑ахѹ* нѣ зн̑ам т̑ачно с̑ад (Ле); нѣ зн̑ам к̑ад њнѡ *ид̑ахѹ* за девѡјку; Нѣ зн̑ам т̑ачно шта њнѡ *рад̑ахѹ* ка-дѡђе невѣста (Жи); тѹ трѣб̑а да је бїла, њно су пѡсѣ у з̑аднѣ вѣре њвї Пѡповићи бїл'и жївѣл'и, с̑аде ѡм̑а нек̑а сїјена нѣ зн̑ам од кѡл'ко гѡдїн̑а, ми се ѡинї с̑ад да *не ст̑анов̑аше* тѹ нїко, нѣ би трѣб̑ало (Рам);

У ѡвој служби, мада рѣје, као синониман имперфекту може бити употребљен и аорист: нѣ зн̑ам како му *бї* ѡме да ме убїјѣш; ја нѣ зн̑ам ѡвѣ године к̑ад *бї* в̑ашар, пошто ѡвѡ рам̑азан, па нѣ мѡг̑а да бїднѣ; к̑ад *бї* њно в̑ашар? (Дел); нѣ зн̑ам *ѡмаде* л̑ ст̑арїја ѡде. Х̑а Х̑азбо?; к̑ад њнѡ *бїше* ѡни код н̑ас, не мѡгу да се сѣтїм? (Бер).

Ј. Вуковић и ѡвај тип имперфекта сматра модалним (Вуковић 1967: 135). Михаило Стевановић наводи да се у ѡваквим случајевима не може говорити о његовој заменљивости презентом без штете по значење, и то зато што се мисли на једно одређено време у прошлости, на њно време када је ѡнај који пита знао одређену информацију у вези са којом поставља питање (Стевановић 1986: 660).

Објашњење ѡве појаве, анализиране на материјалу из стандардног језика, ѡдносно из домена супстандарда, са структурно-синтаксичког и семантичког становишта даје М. Ковачевић у раду *О деиктичкој употреби имперфекта* (Ковачевић 2008). Функцију ѡд стране аутора одређену као евокација прошлог знања у савременом супстандардном српском језику имају пре свега глаголи *бити* и *звати се*. Наводећи примере са обликом

глагола *звати се*, аутор констатује да „без обзира да ли је у предикату употријебљен имперфекат *зваше* или имперфекатски предикатски израз *беше име* – значење је у основи исто: говорник се пита или пак пита саговорника за име особе или предмета које је у прошлости знао, али га се у датом тренутку не може сјетити” (Ковачевић 2008: 151). Те тако, „управо због те компоненте „призивања имена у сјећању” датим имперфектима нису синонимни привидно конкурентни презентски предикати” (Ковачевић 2008: 151). Поређењем презента и имперфекта у оваквим синтаксичким условима долази се до закључка да су примери имперфекта ослободени „модалним значењем „присјећања” и/или „несјећања” претходно познате информације. Друкчије речено, и примјери са презентом и примјери са имперфектом указују на говорничко незнање нечијег имена у садашњости, али се они битно разликују по томе што је у примјерима с имперфектом, за разлику од оних у презенту, увијек присутна значењска (модална) компонента „упућивање на знање имена у прошлости”” (Ковачевић 2008: 152). У српском језику ово значење исказује се и помоћу партикуле *оно* (*Где смо оно стали*), њеном комбинацијом са презентом *звати се* (*Како га ти оно зовеш*) и имперфектом глагола *бити* (*А како му оно беше име*), потом имперфекатско-имперфекатском конструкцијом типа *беше зваше* (*...него оном, како се беше зваше...*) (Ковачевић 2008: 153–155). Најзад, имперфекат глагола *бити*, који у супстандарду често има вредност деиктичке лексеме упућује на то „да је изгубљени осјећај за употребу имперфекта довео до тога да се глагол *бити* у супстандардном језику све чешће употребљава ван своје временске употребе, а у функцији деиктичке партикуле. Наиме, тај се облик употребљава у непромјенивој форми (у форми *беше*) за изражавање евокативног прошлог знања (слично деиктичкој партикули *оно*) не само уз презентске облике разних глагола (између којих је најфреквентнији глагол *звати се*) него и уз различите глаголе у префекту”, нпр. *Ти си беше писао неки чланак о Смартију* (Ковачевић 2008: 156). Оно што је још значајно јесте запажање да имперфекатске форме у свим овим облицима осим семантичке компоненте евокације прошлог знања имају, тачније задржавају и значење лично доживљене прошлости, својствено имперфекту (Ковачевић 2008: 154). Сви структурни типови наведени у раду М. Ковачевића остварљиви су и у систему говора који ми испитујемо.

III.3.10. Модални имперфекат налазимо и у примерима типа *ићаише* + инфинитив:

да га не спáси, *ићаише погѝнут* (Д. Дуб); *ићаише да се побѝјѣ* (Ђе); *ићаише умрѝјет* да је дѝктор нѣ спáси (Ту); *ића̂ пѝнут* на онā л'ѣт (По); *ића̂ се онесвѝјестит* (Ту); *ићаише погѝнут* за њѝме (Ме); *ићаише* је и *ѝбит* да и не раздвѝји (Го); *ѝн ме и удѝрит ићаише* (Ме); *ићаише свѣ овѝ растѝрит* да му дѝдосмо (Ту); *ићаише се пѝбит* (Ту).

III.3.11. Осим што, као што смо видели, примарно обележава прошлост у различитим видовима њене манифестације, имперфекат у свом семантичком потенцијалу носи још нека обележја која је важно дефинисати како би се боље спознала његова природа и, према принципима релационог идентитета, јасније одредило место у систему претериталних форми. Стога, у даљој анализи разматрамо категорије доживљености, динамичности, односно процесуалности глаголом означене радње, те напоредности имперфекатске радње са неком другом радњом или моментом у прошлости.

III.3.12. Имперфекат је особен облик у систему глаголских времена за обележавање прошлости. Као синтаксичка јединица својом семантиком у стању је да радње обележи као прошле, затим доживљене, те посматране у њиховом трајању. Таква комбинација семантичких елемената својствена је само овом облику (диференцијално ствојство према аористу, као семантички најближој форми, садржано је у компоненти која изражава трајање радње у прошлости, будући да аорист, као што је показано, увек приказује радње као целину, завршен процес). Стога, када говорно лице жели прошле радње приказати као доживљене, динамичне, посматране у процесу њиховог вршења и тако их предочити као актуелне, на располагању му стоји имперфекат као језичко средство које у потпуности одговара дефинисаној служби.

III.3.13. Истакнуто место међу наведеним обележјима свакако приписујемо категорији доживљености јер сматрамо да управо та семантичка компонента мотивише избор овог облика у конкретном говорном чину. Значењска компонента доживљеност радње активира се увек када се овај глаголски облик употреби у саопштењу, а то нужно остварује и посебне ефекте на стилистичком плану. Ипак, њену вредност не процењујемо само у смислу могућности стилске нијансираности исказа, већ као особину подједнако важну као и способност да дејства одреди као прошла (што је класификациона категорија

на основу које се имперфекат сврстава у систем претерита), и то због тога што је, као што је и речено, управо њоме мотивисан избор овог облика из система јединица са мање-више синонимним инвентаром синтаксичко-семантичких одлика.

Иако се о имперфекту у нашој науци доста полемисало, елемент доживљености узиман је увек као неоспорна особина овог глаголског облика. То је несумњив факат на основу ког се, уосталом, овај облик и диференцира према перфекту, као у том смислу немаркираној јединици.

Тако Ј. Вуковић компоненту доживљености истиче као суштинску одлику овог облика. Посматрајући његову употребу у контексту: *Причам како малоприје иђах улицом и видех да бијаше велика гужва пред позриштем*, аутор наводи да имперекат *иђах* „представља прошлу ситуацију не само као прошлу (у том случају, када би се ситуација представила само као претеритална, било би речено: кад сам ишао) него као претериталносадашњу (релативносадашњу) тако да се у њему осећа двојство значења: и претеритално и релативносадашње, да се у њему одражавају оба временска стајалишта за временско осећање оворног лица: стајалиште праве садашњости (оно указује на претериталност) и стајалиште момента ситуације (оно указује на релативну садашњост)” (Вуковић 1967: 244). Будући да њиме обележавамо радњу коју доживљавамо у њеном току, процесу, а не цео процес радње, он се може сматрати и једном врстом релативног презента (Вуковић 1967: 380). Слично становиште има и М. Ивић, која имперфекат такође пореди са презентом у индикативној служби, односно посматра га као својеврсни презент за прошлост. Применом структуралистичког метода анализе, ауторка издваја два важна елемента семантике имперфекта која обележава као D /+/- и T /+/. Први означава моменат динамичности, непосредне стварности радње, односно доживљавање радње као реалности, а други упућује на претериталност. Притом, моменат D /+/- активира се „кад је радња непосредно пред очима (садашњост) или кад је радња тек завршена па је сасвим још присутна у свести или, најзад, кад се говорно лице тако пренесе у доживљени догађај о коме прича да га саопштава у непосредном облику дочаране стварности ” (М. Ивић 1958: 143). Даље се наводи и да „свака садашњост представља живу динамику радње, процес у току. Оживљена садашњост у овом погледу узима све форме стварне садашњости. Ово се огледа у карактеристичном морфолошком моменту – у имперфекатском видском облику, који је за имперфекат обавезан, а, као што је познато, и за презент онда кад се овим обликом одређује

непосредна актуелност догађаја” (М. Ивић 1958: 144). Компоненту доживљености као нужну одлику имперфекта издвајају и неки други аутори (в. Ивић 1953/54: 259; Танасић и др. 2005: 430).

Не поричући постојање ове компоненте, М. Стевановић ипак наглашава да она не мора бити обавезна јер се имперфектом могу казивати и радње ван домашаја искуства говорног лица. Стога је не сматра најважнијом, налазећи да „суштину његова значења несумњиво чини истовременост у прошлости, управо одређеност времена у прошлости у коме се врши њим означена радња” (Стевановић 1986: 659). Ј. Вуковић се са наведеним ставом не слаже и то због тога што сматра да оно што М. Стевановић назива одређеношћу заправо ништа друго него доживљеност – говорном лицу радња је временски одређена самим тиме што ју је доживело или је као такву жели предочити. Да је овде посреди управо доживљеност схваћена као одређеност показује и то што, како наводи Ј. Вуковић, М. Стевановић појам одређености не помиње када говори о аористу, којме се такође обележавају доживљене радње (Вуковић 1967: 282–283). Осим М. Стевановића, и П. Сладојевић сматра да имперфекатске радње не морају нужно представљати дејства непосредно доживљена од стране говорног лица. То могу бити догађаји које је говорно лице доживело не непосредно већ унутрашњим преживљавањем (када говорно лице каже: *Тада још Немци бијаху под Стаљинградом*). Овде П. Сладојевић сврстава и употребу имперфекта у питањима и, најзад, у књижевно-уметничком стилу када уметник заузима став очевица⁵⁴ (Сладојевић 1953/54: 213 – 214).

Сви примери из наше грађе до сада навођени упућују на то да је у обичној употреби у приповедању доживљеност нужна пратећа компонента имперфектом означене радње. Примере имперфекта налазимо у свакодневном разговору, при исказивању информација о радњама које је говорно лице доживело. Други домен у коме се овај облик широко употребљава јесте у наративни режим казивања, када говорно лице догађаје из прошлости о којима приповеда оживљава у њиховој некадашњој актуелности, тачније евоцира, оживљава нешто што је представљало садашњост, и ту имперфекат осим чисто комуникативе има и стилску улогу.

⁵⁴ Сматрамо да би било потребно детаљније размотрити издвајање последњег наведеног домена употребе, односно питање (не)доживљености имперфекатских радњи у текстовима из домена књижевно-уметничког регистра.

Примери имперфекта којима се обележавају прошле радње уочене/доживљене од стране говорног лица употребљеног у обичној комуникацији садржани су у контекстима:

јуче сам је звала, недоступна *беше* (Ши); био сам у оне Промукл'ице, она чесма *беше* суха, ја чека оно ништа (Пр); помрло је то све и Марко *беше* слап (Гло); та ми је девојка у болницу у Тутин, слаба је, у болницу је, нешто прехладила. Баш данас сам мислила да идем па она *вела*ше можда ћу испанут па није испала, остала је ту (Уг); што *беше* лична карта твоја код мене оде у дворште?; *не беше*, рекни, ова стара оде и ми посен дођо смо; ја идо ал *немаше* нико; ја га онамо остави, ти *не беше* ту (Го);

где имперфекат служи да се подцрта информација да је говорно лице лично доживело именоване радње – помрло је то све и Марко *беше* слап (Гло); имплицира информацију „ја сам то видео”, „видео сам да је слаб кад сам га посетио” и сл.

У наративном дискурсу компонента доживљености има и стилску функцију и омогућава да се реципијент уживи у ситуације које се описују, као у примерима:

имале су једне бијелџе, онџ нешто прџвидно је бџло, а онџ једне марџме *бџху* жџћкастџ, некако су ми више личџле но бијелџе јел сам ја бџла бијџла у лице (Го); е овџ ми је мџш оде бџо, овџ сам ја, бџо љџеп, преварџх се, љџеп *бџше* и он, а богами и ја сам бџла љџџепа, плаџфа, напрџдна, љџџепа, пуна, оде му џко; с извиџењџом, заџви онџ око прџста вџљкоџ она пуџак, она постџљица паџде, туџри мало сџјџена онџде, јџдну прџџаву на онџ сџјџено, от конџплџџе, љџго н-онџ, пељџене бџље спрџмљџене, пџви је, чџвек ми *бџше* на посџ, *не беше* ту, свџкрва ми ту (Жи).

Дакле, говорникова намера јџсте да искаже глаголом означџну радњу, а потом и да је означи као доживљџну. Одабир имперфекта уместо презента разумљив је имајући у виду да имперфекат сам са собом носи ово значење, њиме се оно саопштава без додатних јџзичких средстава.

У прџходним примерима присутност компоненте доживљџености на јџзичком плану јасно је наглашена. Напомињџмо, међутим, и то да при употреби имперфекатских форми у облицима првог лица јџднине истицање тог значења на комуникативној равни није нужно, имајући у виду да се подразумева да је лице које је вршилац радње те исте радње и

доживљавало у прошлости. Стога сматрамо да је употреба имперфекта у оваквим ситуацијама мотивисана другим могућностима његовог семантичког потенцијала – потреба да се укаже на радњу у процесу или да се означи напоредност са другом радњом:

āj d[a] идѐм, *radāx* нешто дџл’е (На); ја сам лџтџ тџмо овџмо, трџжџо, рџкл’и стџрџ љџди, кажџ, вџлу онџ, што се плџстџ, „трџжџ око пџта, а девџјку око скџта”, и мџне тџ пџло нџ памџт и *neh* *ihā* дџљџ да трџжџм него тџ (Стр); е вџлџ те *čekā* и *čekā*, у Дџгџ Пољџну би мџгл’и да стџгнџмо докл’џн тџ кџфа стџшџ (Бољ); *imāx* ја тџпџт и сџра и кџјмџка, свџ сам прџвила (Не).

Поједини аутори сматрају да компонента доживљености радње изостаје када је посреди употреба имперфекта у питањима јер се ту исказују радње које не спадају у домен личних доживљаја говорника (Сладојевић 1953/54: 213–214). Сматрамо да је и у таквим случајевима доживљеност истога типа као и у претходним, с тим да, будући да је посреди упитна форма, имамо само обрнуту перспективизацију. Наиме, говорно лице поставља питање у оној форми (имперфекатској) у којој жели да добије одговор. То значи да се не пита за било коју информацију већ за информацију о радњи/стању које је саговорник лично перципирао у прошлом времену. Овде говорник само мења временску перспективу, односно преузима временско стајалиште свога саговорника. Тако је у примерима:

а кџга *imāshe* Рџља код нџга. Кџко бџше му сџн? (Че); кџко бџше Дџшан Шџпоња? (Че); како *živāxū* тџмо у Сџхџ Дџ? (Вру); кџко је Рџзо? *Imāshe* л’ шта жџво? (Бал).

И овде је као и у реченицама потврдног типа задржано значење доживљености, и на комуникативном плану подједнако је присутно, само сада говорник, употребивши имперфекат, жели да нагласи да осим што га занима дата информација (што би се могло исказати перфектом), жели и да је чује из „прве руке”, да је слушалац изложи онаквом какву ју је опазио. Тако сва наведена питања попут: а кџга *imāshe* Рџља код нџга. Кџко бџше му сџн? (Че); увек имају и имплицирани садржај „кад си ти био код њих”.

Исказивање радњи у правом смислу недоживљених у овом говору сасвим је ретко: тџ џге *uzimāxu* од нџрџда млџго (Ђер); тџпџт кат тџ нџши пџрадедови, чукундџдови *bejāxū* са тџјџ брџдџ (Бо). Компонента доживљености овде је присутна у том смислу што је говорник слушао о тим догађајима, те они као такви спадају у домен његовог (посредног) искуства.

Већ је поменуто да имперфекат у деиктичкој служби такође задржава елеменат доживљености глаголом означене радње. Исти је случај и са глаголом *би̋т* употребљеним у саставу плусквамперфекта. Тако ако говорник каже: *Мара бѣше отишла* у Пазар подразумева се да је лично уочи именовано стање, док, када би се употребио префекат помоћног глагола: *Мара је била отишла* у Пазар, то не би било обавезно (о овоме више в. т. III.6.5.), што све упућује на то да је семантика доживљености неодвојиви пратилац имперфекта ма у којој служби он био употребљен.

III.3.14. Својство имперфекта да, градећи се искључиво од несвршених глагола, обележи прошлу радњу у току, у процесу њеног вршења, као што је показано, повезано је са семантиком доживљености. Та веза проистиче из чињенице да и индикативни презент, као облик који најнепосредније казује доживљену радњу, има исто ограничење. У анализи која следи детаљније ћемо размотрити ову семантичку компоненту.

Од самих почетака проучавања имперфекта у српској науци недвосмислено је истицана особина обележавања радње посматране у процесу вршења. И у том погледу ставови научника се слажу, а на то упућује и домаћи назив овог облика присутан у граматицама – прошло несвршено време. Оно око чега је било спорења тиче се, међутим, одређења самог карактера те радње на чије се трајање реферише. У најранијим радовима о овом облику истицало се да је ту посредни дуго трајање глаголом означене радње (о томе који аутори заступају такво мишељење види у: Вуковић 1967: 170. и даље), што од стране каснијих аутора углавном није узимано као релевантно обележје. Изложићемо неке од ставова који су од значаја за наше истраживање.

Јован Вуковић имперфекат одређује као облик којим се представља радња у процесу, трајању, при чему то трајање може али уопште не мора бити дуго (Вуковић 1967: 179). Дакле, имперфекат може означити дуго трајање (*ја чувах овце кад се моја стрина довела*), „али имперфектом ништа више није речено у смислу трајања радње него да је радња изречена перфектом (*ја сам чувао овце кад је моја стрина доведена*), или у ком другом случају да имперфект буде замењен аористом. Контекст је носилац истицања и наглашавања трајања у имперфекатској радњи, кад тога има и колико га има, а ни у ком случају то не припада перфекту” (Вуковић 1967: 180). Оно што је суштински важно јесте

само постојање трајања вршене радње и, осим тога, њене неограничљивости (Вуковић 1967: 180).

Термин *неограничљивост / неограниченост глаголске радње* Ј. Вуковић преузима од П. Сладојевића, који га је први пут и употребио, рекавши да је једна од важнијих одлика имперфекта заправо постојање компоненте *неограниченост трајања радње*, што, како каже аутор, „можда није сасвим адекватан израз, али мислим да је он ипак најбољи од свих који засад стоје на расположењу” (Сладојевић 1953/54: 218). Образлажући ову категорију, П. Сладојевић додаје: „Није довољно рећи да имперфект значи трајање прошле радње јер трајање значи и аорист имперфективних глагола а и перфект или, боље рећи, глаголска основа, него треба истаћи неограниченост радње и имперфекту; аорист имперфективних глагола значи ограничено трајање прошле радње, док је префект у томе слислу неутралан” (Сладојевић 1953/54: 219). Даље, „та неограниченост се састоји у томе што се имперфектом не износи радња као временска цјелина, него као трајање коме у нашој свијести нијесу присутне границе. Имперфектом се вријеме трајања радње не износи као исјечак из прошлости (као што је случај с аористом), него ко временска линија којој су крајеви у магли. Неограниченост радње у имперфекту најтачније ћемо окарактерисати ако кажемо да је то иста онаква неограниченост какву имамо у презенту трајних глагола. Ова особина имперфекта се задржава и у релативу, и у модусу. Она, у вези са значењем прошлости, чини доста у смислу ограничавања употребе имперфекта, нарочито у индикативу, и у говорима гдје се он добро чува. Имперфекат се, по правилу, не може употребити уз одредбе које показују границе радње. Не може се казати напр.: Ја рађах два сата. Ако се такве одредбе ипак јаве код људи који осјећају имперфекат, оне не значе границе аме радње, него или значе неки шири период који обухвата и вријеме радње, или се вршење радње протеже преко датих граница” (Сладојевић 1953/54: 218 – 219). Ј. Вуковић се у потпуности слаже са свим наведеним ставовима (детаљније их образлажући), јер сматра да је управо термин *неограниченост* био потребан како би се адекватно именовало оно што се наслућивало када су истраживачи говорили о дугом трајању (Вуковић 1967: 183).

На сличан начин о имперфекту пише и П. Ивић: „Што се тиче значења истицања дугог трајања радње, материјал показује да у овом говору тај моменат код имперфекта није обавезан”. Наиме, „има примера који значе само толико да је радња у једном тренутку била у току. *Шд се учѐр замѣћаше* значи само „Зашто посрташе онда кад сам те јуче видео””, а

сд друге стране „има и примера где је радња дуготрајнија (*Цѣ'ли да̄н стрѹжѣву да̄сака*), али ту је значење дуготрајности изражено другим језичким средством (у конкретном случају прилошким изразом *цѣ'ли да̄н*), а на имперфекту лежи само значење трајања паралелног са датим временским отсеком” (Ивић 1953/54: 232). Радња имперфектом означена, дакле, не може бити ограничена ни са једне стране, иако некада контекст може одавати такав утисак. Такве случајеве П. Ивић тумачи на следећи начин: „Има примера у којима се имперфекат употребљава за неку радњу или стање чије је трајање прекинуто новом радњом: *Нѣколко гддѣна т ѣ " р а м о адет, пдсле га пордсимо* (=држасмо се обичаја, после га остависмо)”, али овде имперфекат „не означава прекид радње, чак ни трајање *пре* прекида. По томе се он разликује од аориста имперфективних глагола. Садм прекид обележен је обликом аориста у следећој реченици”. „У већини случајева имамо две временске ситуације: прву с којим је радња имперфекта паралелна и у којој она траје (*Нѣколко гддѣна тѣ"рамо адет*) и другу у коју пада остварење радње изражено аористом (*пдсле га пордсимо*)” (Ивић 1953/54: 236).

Најзад, Милка Ивић такође као значајне истиче наведене моменте. Ауторка упућује на то да се на стварну радњу може се указивати као на процесуалност која је у току (= акција у реализацији) и или на обављени процес (= остварена акција). Особину првога типа има имперфекат, што га диференцира према аорсту, који увек подразумева моменат готовости радње, тачније код кога се „искључује могућност претстављања радње као процеса у току без одређеног краја, без граница” (М. Ивић 1958: 143).

Примери из наше грађе наведено потврђују. Имперфектом се увек обележава радња посматрана у процесу:

нешто је учинѣла, нѣсам нѣшта нѣшла, сѣмо један бокѣл *ндсѣше*, зѣр у бокѣл нешто имѣла (Св); једна ође кѣмшѣка се она удѣвила, и зовѹ: „о Рѹжо, Рѹжо, не да врѣмену”. Звѣл'и су тѣ. Бѣга ми онѣ *помѣгаше* (Рач); вићѣ она јѣдна, онѣ љѹди тѣмо, тѹ *беше* тѣ мѣлница *се звѣше*, тѹ *се сѣјѣше* пирѣнач, то *беше*, сѣјѣ се она духѣн, тѣ л'епѣта кѣка тѣ тѹ, ал'и тѣ *плѣћѣху* ѣни (Ме); јѣчам се јѣо, мумѹрус се јѣо, рѣш се јѣо, валѣ нѣ би мѣгла она л'ѣб да прогѹнѣм, тѣ ми *зѣпѣрѣше* у грѣкѣн; (Кон); алѣ ѣн ѹспео, *нѣ беше* нѣко погѣнуо. Те *пофѣљѣвѣху* га (Ле); *кѣндсмо* тѣмо у Ысточнѣ Мѣјстѣр, једни Балѣте су бѣл'и, нѣ знѣм да л' си имѣла тѣ кога у Ысточнѣ Мѣјстѣр да л' си ѣшла, једна је кѹћа тѣјѣ мусл'имѣнѣ имѣла до рѣјеке овѣмо и мѣ *кѣндсмо* овѣ пѹт, нѣје имѣло пѹта, кат дође један Срѣбин из Мѣјстѣра (Ке); мѹчѣм се сѣма тѹ. Зѹбѣ овиѣ нѣмѣм, намѣшѣи гѣрњѹ вѣл'ицу, валѣ градѣ ми је она

Насер, ја то не мѡга да трпим, ја сам нѣрвѡзна; и ја овакѡ како л'ежа, погл'ѣда је, реко: „Сјао јеси л' ти бѡга ти?” (Жи); ђе гѡд да сам отишаѡ у бѡл'ницу, ђе гѡд предади књижницу, ниђе нијесу мѡгли онѡ Шкрѡјељ да ми погѡдѡ прѣземе: „Шкрѡљ, Шкрљ”, кажѡ. Не мѡгахѡ да погѡдѡ, нешто за ѡзговѡр им тѣшко. (Бо); тѡ су азиланти онѡ. Седѡхѡ јучѣр тройца, рѣко од онога нѣма кѡт црншѣ, Цѡгани су бѣлши; најбоља послѡстица. Кад ѡдѡ нѣђе, кажѣ пѡту јѣдѡхѡ, значѡ то је бѡло нѣшто (Тр).

III.3.15. Често се глаголима у имперфекту означава трајање радње, тачније стања у прошлости које је уочено, тј. било на снази када су вршене неке друге радње. Имперфекат ту служи својеврсна подлога или оквир унутар кога се постављају и посматрају друге радње, стога су чести случајеви његовог комбиновања са другим глаголским формама којима се обележавају појединачне или понављане акције из прошлости. Имперфектом се у оваквим случајевима дефинишу околности које су пратиле период/временски одсек током ког се дешавало вршење оделитих радњи, и он је у таквим контекстима незамењљив неким другим обликом (сем, наравно, перфектом):

једамѡ смо бѡл'и у шкѡлу, ја дошѡ на ѡсѡство, она бѣше у шкѡлу и такѡ некѡ кѡмшија пофѡл'ил'и, та је чѡра најбоља у наше мѣсто; и у вѡјску кад сам бѡо, бѡла некѡ плѡта се прѡмѡла, то прѡва плѡта бѣше, дѡваѡ се по двѡје онѣ црвѣнѣ; не пѡшѡм, не пѡјѣм, ја сѡмо шта мѡгнѣм да ѡзмѣм да појѣдѣм, а и то не мѡгу да ѡзмѣм, то бѣше лѡше; бѣше једна кѡла вѣл'ика а једни мѡл'ѡ прѡзорчиѡи, бѡш ка за пѡшке, от камена то; пѣшкѣ, бѡндара, бѡндара, те гѡре, кат гѡре, кат један гѡзда ѡзѡ свѣ тѣ, тѡ ѡмѡ трѡес лѡдѡи, кѡл'ко ѡмѡ, имѡше мѡгѡ, двѡес (Пр); реко: „Немѡ ме ни гл'ѣдат”, нѡти да га гл'ѣдѡм, овакѡ затвѡрим ѡчи, ѡн бѣше виђен. Реко: „Немѡ ништа да ме гл'ѣдѡ, ѡн ме бегенѡсат нѣђе, ја га бегенѡшѣм, да га увѣдѣм у срѣце да ми је мѡо, нѣћу ни да га гл'ѣдѡм”; и ѡна хѡм побѣгла и стѡгоше Ковѡчѡни, стѡже ѡсман ѡдбѡвац бѣше, један ѡмер, и јѡш двѡица дрѡгија (Пл); тол'ѡкѡ нијесам ни имѡла крѡва, по јѣдну по двѡје, да те ништа не лѡжѣм, богами бѣше сирѡтиња (Ост); мѡгѡ л'ѡјѣпо и обарѡшу прѡви нѡрод, ја нијесам јѣла, а пѡту јѣсам и богами бѣше ѡкѡсна. Мѡгу ти рѣћ л'ѡјѣпа бѣше (На); ѡгѡв прѡфѣсор, ја му се мол'ѡо да ми јѡви дѡ л' ѡе да дипломѡра, ѡн дипломѡрѡ и тел'ѣфѡн ѡдмѡ да ми јѡви, бѣсмо мѡи у стѡн дѡл'е у Тутѡн (Ми); бѣше ѡмрѡ ѡде један кѡмшија, ја спѡваѡла: „Хѡј да ми посѡираш ѡде на овѡ клѡпу”; ѡпѡнци се носѡл'и, то кѡ е имѡ ѡпѡнке пѡроѡнце, каке цѡпил'е то бѣше; акѡ бѣше у Маكدѡнију, бѡо сам дѡл'е подно Вѣл'еза. Вал'ѡ, да е крѡла бѡо, она га ѡзѣла, сѡмо да ѡмѡ мало пѡра; а у Македонѡју бѣше, тѡмо подно Тѡтѡва Вѣл'еза сам свѡрѡ; ѡтѡсмо пред вѡрата тѡмо, то бѣхѡ тѡрбѣши некѡ, нѣ знѡм ни која је вѣра, а тѡмо бѣхѡ некѣ мѡзге, нијесу магарѡт мѡла, него мѡзге а ѡши ка рѡке овакѡ и мѡи, бѣхѡ трѡ Цѡгѡнке, цѡкѡл'е онѣ дѣфѡве, то бѣше ѡбиѡј, то

нијесу Циганке нō л'епотице ис Вѣл'еза; а *бѣаху* и л'ијепе; тако ми здравља ка[д] сам бiо овāмо реко јā не мōгу да седим оде, а врућина *бѣше* кō под сāћ, није кā оде понѣшто пухā; они се *звāху* тōрбеши; она ћерку једну *имāше*; он *беше* ис Црнѣ Гōрѣ, а крупан ћовек, кā вō; онѣ Циганке дōшл'е с једнōм тōрбōм и један Циганин, а *бѣше* Шѣфика онā Рāмйзова мāјка (Ме); доћекаше ме свѣкрва и зāва, свѣкар ми *нѣ беше* ту, *бѣше* га *погодио* приш у прс. Бōл'ѣс приш, што се рѣкнѣ у, *приш те погодио*. *Беше* га *погодио* приш у прс, пā бiо код л'екāра, нѣ знāм ни ѣ бiо; мi смо ти отишл'и вāн Ћāћка, *беше* ту у једну, кā шūма, ка некā жалōвина, нѣ знāм ни шта *бѣше*, углавнō одвѣо нѣ *беше* бāш ко[д] Ћāћка ту; тѣк ти пūt, *беху* *изишл'е*, сине, овѣ браде, вāтра хи сагорѣла; на утōбуску *имāше* кафāна, нико *нѣмāше*, двойца луди онāмо и ти кōнобāри, јā и он сѣдосмо ту. Никад ми се мāњā кāхва ућинѣла није.; „Хѣј блāгōш мāми за тѣбе”, а јā *бѣ* у садāшнѣ хальници, типūt смо звāл'и āнтарије, па ти оде ўбрā коприву, а јā ћōра нѣмāм гāћā, па ўби, па ўби, па ўби (Ле); кат су пōчѣл'и овāмо да градū ову магистралу, јā бōга ми *бѣх* млāђи, рāдио сам са инжињѣрйма (Ке); једна ми унўка бiла јучѣ на вāшар, нѣки видел'и је и етѣ хи и оде, свйћела хим се, ѣто тал'йки вāшар и онѣ за њу, мōмак *бѣше*, рāди тāмо у инострāнство, завршио факултѣт (Ѓер); е овō ми је мўш оде бiо, овō сам јā, бōгме л'ијеп, преварй се, л'ијеп *бѣше* и он, а богами и јā сам бiла л'ијѣпа, плафка, напредна, л'ијѣпа, пўна, отишло му око; побѣго, дōђо ту, имāше једну крāву, један шпōрет онā црнй циганскй у сōбу, једна чѣрга прōстрѣта увр сōбѣ, свѣкрва стāра; с извињѣњом, кажѣ, завй онō око прста вѣлкōг онā пўпак, онā постѣљица пāде, тури мало сйјена онде, једну прњāву на онō сйјено от конōплѣ, л'ѣго на онō, пел'ѣне бiл'е спрѣмљене, пōви је, чōвек ми *беше* на посō, *нѣ беше* ту, свѣкрва ми ту; он *имāше* једну сѣстру нѣудату Дѣјāн. Тāпūt *беше* нѣудāта, а мāјка му *беше* ўмрла од жўчнѣ кѣсѣ (Жи); ѣво дōл'е овй āговйћи, па онā жѣна: „Хāјде код мѣне на кāфу”. Нешто ме бi срāм, чōвек јој *бѣше* ту, мѣне што јој чōвек *беше* ту, мѣне бi срāм, реко дрўги пūt ћу (Го); он је отишō за Крāљѣво. Мѣне је свѣкрва водйла код њѣ, а она ка дāнас бiла код нās, сўтрадāн је затѣкл'и ўмрла тāмо у Гōдово. А ову мōју мālу *мйловāше* (Го); Бил'и су йстō и овй Нѣмци зарōбљени овāмо, па рāзмена некā бiла, дōста је бiло и побијѣно нāшијā лудй. Бāш *писāше* једна зāдруга у Офенбах, тāмо *имāше* једна земљорāдничкā зāдруга, ту *писāше* свѣ којй су бiл'и у рōпство, слўжйл'и су, гл'ѣдāл'и су стōку, крāве гāййл'и тāмо, па сл'йке њйхове *имāху* (Гл); јā бi једанпūt у Крāљѣво, једно дијете ми слāбо бi, и пита ме једна дōкторица, двйје *бѣху*: „Кāко ти је йме?”, рѣко: „Шкрйјѣл Хўка”. „Хā, хā”, кажѣ, „Шиптāр”. Одмā пōзнаде порйјекло, Шйптāр; пйте богами йстō, тāњи, бйјелō брāшно, ал'и *нѣмāше* ни бйјелā брāшна ондā, кāсно је испāло пōсл'ѣн да ймā пита од бйјелā брāшна (Бо); и јā сам иг одвѣо на тō грōбље, онѣ *имадйјāу* некѣ скйце, још у онō врѣме *беше* свѣ ўцртāно. А онѣ су отприл'йкѣ дōшл'и да трāжѣ пāре (Че); двā мѣсѣца јā и он у бōл'ницу у Нōвōм Пазāру, зāедно, мōјā дѣца штā донѣси мѣне и њѣму, он, *беше* му ўмрō отац, пот аперāцију, нѣ мога да идѣ на аперāцију, сѣстра му *беше* ўдāта у Рāшку ми се чинй; и оно *седāше* онā рўпа ѣе је удāрио крај њѣга мѣтак и на брвна остāо тā мѣтак (Уг); ймāм двйје

шћёрке и сйна. У Краљёво су. Ймāм и парāунӯкā. Долāзио мй сād пā довёо га Мйко бёше у Краљёво. Јучё зовё. По цйо дāн трчй онудйјер и зовё: „Будо, кāве, Будо, кāве”. Вёл’й крāве, телāд *не вољедйјāше*, ал’и за крāве је бйо (Кн); још ондā имāло нāрёда вйшё, овё стāрице бйл’е, тё свё пёмрло, *имāше* ёде девёјāкā, момāкā дёста богоми; у Болāре *имāше* јёдан стё и двйје гёдине (Бу); нāјтежё бёше лўбицу нāј, нё мош да нāђёш шўпл’о дрўво окрўгло; рёко бёгме ћу јā да хи дāм, јā ћу прёдат бйло штā мёе, кўпйл’и ми бёхў неко лāнче, ја злāто не вёл’йм, продāћу овё лāнче, јā ћу и кўпит, нек идё овā жёна у Тутйн (Жи).

Да се имперфектом указује управо на трајање радње/стања у прошлости у смислу околности које важе за читав период током ког су вршене радње показују примери типа: мāmйла ме за њйм, сёстра му, бāш сёстра му нйје, от амйцё. и ёни ме *йскāхў* на дрўгё мёсто, и она ме нё даде, немё јā сам је пёчёла да је прёсйм, не дāм ви је (Пл). Заменом имперфекта аористом, на пример, таква компонента била би изгубљена и радња би се приказала као појединачна.

У нашој грађи нису забележени примери имперфекта у означавању радње ограниченог трајања, што потврђује претпоставку о немогућности временског ограничавања имперфекатских радњи. Овом својом особином имперфекат се разликује од аориста и наративног презента.

Наиме, уз аорист је сасвим обична употреба одредбе која упућује на границе глаголом означене радње:

јā нёжом неђе хёфту дāнā *стрўга, стрўга, стрўга*, ўжўте ка вёсак; У Сврāчиће, овā што *рāди* у шкёлу до скёро, тй га знāш (Бо); Ево двā-трй дāна је бйла бёна, *довёди* је тў на инфўзију те је прймāла (Ер);

Временски омеђену радњу може исказати и презент:

Седйм јā тў петнёс дāнā без нёга, он тāмо рāдй тё, јā тў без нёга седйм, кажў ми овй ёкол’ина: „Па ёё је, па кўд је?” Па, јесам л’и јā дёшла ёде за нёшто ил’и овāкё ўдāта, зāшта овё? Јā са женāма разговāрāм, смијёмо се. „Ада јёс, мёре, кажў ёне, дёј ёе он за петнāес дāнā”. „Е кўкў мёне”, реко. Дёђе он навр петнāес дāнā. И јā сāt, он са овйјем брāћём, улāзў, и јā пйтāм ёё је тā мёј штё је, ёни се шāлў, кажў овā, овā, нётё прāво да ми рёкнў. „Ё”, кāжё, „овā ти је”. „Дёбро.” Такё тё, остāла сам. Е посл’ё та свёкар изјўтра пйтā ме: „Сйнко, хоћу да те пйтāм, бигинйшёш л’и тй овогā дёчка што смо те мй довёл’и за њйме?” „Вāлā”, јā рёко: „Хā сам дёшла, бигинйшём, но штā но

бигинишѐм.” (Бр); цѝо дѝан јучѐ *мѝсл’ѝм* кѝако се зовѐ (До); сву нѝѝ јѝ такѝ *размѝшлѝѝм* кѝако да побѝгнѝм ујѝтру (Го).

III.3.16. Наведени примери комбинације са другим облицима у претериталној служби и особина имперфекта да казује радње посматране у њиховом трајању, током ког су се обично паралелно вршиле и нека друга дејства, односно његова могућност да означи стање које је обележило временски период унутар ког су се реализовале још неке акције, упућују на семантику напоредности, која се узима као још једна од суштинских својстава овог облика.

Као и претходно наведене, и ова одлика имперфекта била је предмет неслагања аутора. Већи број проучавалаца глаголских облика, наиме, сматра да је семантика напоредности нужна компонента која се, било експлицитно били имплицитно, јавља увек када се употреби имперфекат у временској служби. Тако М. Стевановић наводи да се имперфекат „никад углавном не појављује као облик с којим се напореда у истој служби не употребљава које друго претеритално време, или се бар нема на уму неко прошло време у коме је текао њим означени процес” (Стевановић 1986: 652). Имперфекат дефинише као облик искључиво релативног карактера, који „управо значи радњу која се у одређено време у прошлости вршила, која је трајала, дакле, истовремено с неком другом радњом, означеном било којим претериталним временом, неком прилошком временском одредбом, или је пак то време одређено самом говорном ситуацијом” (Стевановић 1986: 656). П. Сладојевић, међутим, наводи следеће: „Скоро сви наши научници који су испитивали значење имперфекта нашли су да се он обично, или бар врло радо, употребљава за означавање напоредности вршења неке радње са неком другом радњом или ситуацијом (у прошлости). Неки сматрају да је та напоредност обавезан елеменат у значењу имперфекта” (Сладојевић 1953/54: 219). Он сматра да су научници до тог закључка дошли посматрајући примере у релативу, којих је свакако више. Ипак, примери индикативне употребе показују да „овај паралелизам није примаран ни обавезан у значењу имперфекта. Он проистиче из значења трајности и неограничености радње” (Сладојевић 1953/54: 219). П. Ивић мишљења је да је питање напоредности имперфекатске радње условљено сложеношћу проблематике која проистиче из могућности употребе импекта у синтаксичком индикативу. У свим радовима о овом облику, а таког је карактера и грађа из галипољског говора преовлађују примери релативне употребе, а за њих је, као што је познато карактеристичан „моменат

преношења у мислима у једну дату ситуацију у прошлости, везану обично за неку другу радњу” (Ивић 1953/54: 233). У таквим примерима „значење имперфекта не ограничава се на просту констатацију, већ обухвата и везивање те радње за одређено време на које се мисли. У неким примерима то је изричито наглашено, али и у другима може се осетити овај моменат. У примеру *Нїјѐ ти лѐ“п сїрак, трѐ“буїше јѐши мрї да га урѐ“дїиш* облик *трѐ“буїше* не везује се за коју било прошлост, већ управо за одређено време кад је дотични редио кукуруз (*сїрак* = кукуруз) на њиви. Исто тако у реченици *Шѓ се учѐр замѐћїаше?* не мисли се на неко посртање у којем било тренутку у току јучерашњег дана, него на посртање у тренутку кад је говорно лице наишло и видело саговорника. Употреба облика имперфекта вреди, дакле, као ближа одредба уз опште временско значење прошлости: у нашим реченицама она уноси нијансу „онда кад си редио кукуруз” одн. „онда кад сам те видео”” (Ивић 1953/54: 233). У наведеним примерима постоји паралелност са одређеним тренутком у прошлости, у једном је изражена и прилогом *учѐр*, или се разуме из околних делова реченице, али, како истиче П. Ивић, има и примера где имперфекат стоји слободан, без ослонца у самом контексту. Свакако, „ослањања на моменат ван садашњости везан за неку радњу има и ту, и то ослањање детерминише употребу имперфекта, што је све довољно да ситуација не буде чист индикатив, али с друге стране једино упућивање на тај моменат лежи у самој употреби облика имперфекта. Не може се рећи да је овакав облик потпуно лишен временског одређивања радње. Сама говорна ситуација не мора увек бити довољна да се одмах разуме да се ради о прошлости и то баш о одређеном моменту у прошлости. И једно и друго објашњава нам потпуно тек сам имперфекат” (Ивић 1953/54: 234). Најзад, Ј. Вуковић такође одбацује теорију о неопходности постојања елемента напоредности. Сумирајући расправе које су у литератури још од Вука Карацића (детаљније о томе види: Вуковић 1967: 178–190), Ј. Вуковић наводи да већина аутора напоредност схвата као обавезну и најважнију особину имперфекта. Такав став био је дуго времена доминантан, а „кад се увидело да се, по овом што имперфекат радо долази уз другу напоредну радњу, не може о таквој напоредности говорити као о нечем сасвим битном, онда се почело говорити, и говори се, о напоредности и са моментима у ситуацији о којој се говори” (Вуковић 1986: 185). У вези са овом констатацијом, аутор износи следећи закључак: „овде се одмах намеће питање да ли и таква напоредност значи много за одређивање вредности имперфекта, и да ли се исто тако, или приближно тако, не би могло говорити о свим другим временским

првѡ бѣло да ѡдѣм, *бѣху* у тѣшку ситуацију, *беше* нѣстабилно, систем *нѣ беше* у Турскѹ, *живѣху* ѡд седмдесѣтѣ гѡдинѣ пѣ на овѣмо. Сѣт кат ѡдѣш у Турскѹ, кат сам јѡ отишѡ, сѣт кажѣ стѡ кѣлометѣрѣ овѣмо ка нѣма грѣт те срѣћѣ овѣмо, Стѣмбол, сѣт је Турскѣ тол'икѡ ѡјаћѣла да је тѡ ћудѡвѣшно за Европу, за свѣјет (Пож); јѡ *разговѣрѣх* с Мѣшком кад ѡна дѡђе (Нет); бѣш јѣдамѣ јѣднѣ прѣл'икѣ јѣдан мусл'имѣн ис Пазѣра ѹпозна се са јѣднѡм девѡјкѡм тѹ нѣшѣга рѡћѣка, ѡн јѡј се престѣвио да је правослѣвнѣ, јѡ јѡј кѣза, ѡн посл'ѣ *ићѣше да се бѣје* сѣ мнѡм, нѣму крѣиво што га јѡ офѣра, ѣнѣче мил'ѣција га ѡтерѣ, такѡ бѣ (Из); мѣ смо бѣл'и у Гѹчево, тѡ на границу Бѡснѣ, тѣмо смо бѣл'и, пѣ тудѣје се пролѣзило, ал' стѣвѣрно *беше* дал'ѣко. И тѣмо *беше* стѣвѣрно, и *рѣдѣше се*; у тѣ хотѣл ѣе смо бѣл'и, нѣт *се знѣше* кѡ је дирѣктор, нѣ кѡ је шѣф, то *рѣдѣху*, ѡѡпште се нѣ знѣ кѡ је штѣ. Рѣдѹ, *имѣху* (Брћ); јѡ и ѡђе јѡш јѣдна жѣна ѡтерѣ ѡвце уочи Тѹрћевдѣна, ѡнѡ на пѣшу код њѣ л'ѣти, нѣђе зѡрѣ, нѣ знѣм кол'ѣко је бѣло, тѣмо пѹстише ѡнѣ јѣгњѣд, помѹзоше ѡнѣ ѡвце, штѣ су ѡнѡ рѣдѣл'и нѣ знѣм. Мѣ двѣје *нѣмѣсмо*, нешто су абѣвѣтѣле ѡко тѡра ѡко овѣцѣ, а штѣ ѣмѣ, бѡга мѣ лѣжѹ, ѡнѡ нѣмѣ нѣшта. Нешто су чињѣл'е, кѡјѣ је знѣла нешто, а мѣ не мѡгосмо да вѣдѣмо, мѣ у крѣвет бѣл'е, у ѡнѣ постѣље, кѣки тѣ црнѣ крѣвет (Лу); нѣ јѣдан слѹћѣј имѣл'и нѣјесмо, у јѣдно врѣме смо напѹшћил'и кѹће бѣл'и, побѣгл'и смо у ѡнѣ кѹће гѡре, тол'икѣ је тѣ сѣла бѣла, изгл'ѣдѣ изгубѣше рѣт пѣ крѣнѹше да бежѹ, тол'икѡ тѣ вѡјска *беше* ћѣста (Пож); пѡла дѣсѣт нѣвѣћѣ, сѣмо је ѹшѡ ћѡвек на врѣта и *зѣше се* Јѹса, прѣставѣ се ѡн, кажѣ: „Јѣ сам Јѹса, не бѡј се”. Јѣ га вѣдѣм нѡрмѣлно, ал'и кад ѹћѣ, ѡн *беше* мѣл'ѣ, кажѣ јѣ сам Јѹса; (Уг); те јѣ га ѡнѣмо ѡстѣви, тѣ *нѣ беше* тѹ; дѡђе тѹ, бѣш Мѣрко дошѡ ѡде, Рѣдица *беше* тѹ и пѣтѣ га кѣко је Стѡја, кажѣ: „Дѡбро је, сѣд је бѣш дѡбро”. Нѣ прѡђе трѣ дѣна, ѹмрије (Го); сѣт јѣдна жѣна ѡде дѡнѣѣла кљѣке, кѹпѣла код јѣднога чѡвѣка у Тѣрекарѣ, кажѣ *имѣше* ѡсморо децѣ мѣцкѣ, прѡдаде мѣ сѣнѡј кљѣке, е кажѣ јѹтрѡс му сел'ѣвѣте, ѹмрѡ, ѡд бѣдѣ и сѣротѣњѣ (Жи); И *не мѡгѣ* да трпѣм, нагнѣх га те прѡдаде мѡтор (Пл); Ыбар *нѣ кћѣде* да плѣтѣ, посл'ѣн ѡпштињѣ пѡтерѣ тѡ па мѣло вѣшѣ ал'и ѡпштињѣ је ѹзѣла мало вѣшѣ ал'и ѡпѣт мало пѡбѡлѣ нѡ што *кћѣдѣјѹ* да ѹзмѹ, мало бѡлѣ су плѣтил'и; јѣ сам мѡгѡ да стѣвѣм зѣбран, јер тѣ мѡј брѣт нѣје имѡ децѣ, а нѣс четѡро бѣло овѣмо, нѣгѡва жѣна пѣтѣ, сѣмо *беше* на пѣтѣ дѣо (Пе); јѣ кат сам се ѹдѣла, да ѡпрѡстѣш, вѣш се шѣло нѣ рѹке, нѣје имѣло да се кѹпѣ тѡ нѡ свѣ да шѣеш нѣ рѹке. Код нѣс дѡ бѡк имѣло децѣ. Она мѡре да родѣ ал'и трѣбѣ ѡна пѡсл'ѣ да ѣмѣ вѡду да се кѣсел'ѣ. Оно *нѣмѣше* ѡвогѣ гѡтѡвѡга да се кѹпѣ, кошѹље мѡрѣш да шѣеш (Со); долѣзила је бѣла, ѡвѣ је нѣши ѹзѣмѣл'и мѣло ѹ гости код нѣс пѣ грѣдна *беше* сѹха, нѣмѣ сѣл' кѣ перѹшка, ѡбол'ѣла, стѡ и нешто гѡдѣнѣ је жѣвѣла; тѣд је нѣјвишѣ нѣша бѡрба на њѣ бѣла, а ѡни су не попѣл'ѣл'и свѣ и да нѣје бѣло партизанѣ на Рѣшку, *кћѣдѣјѹ*, мѣ мѡгѣдосмо да зѣзмѣмо ѡндѣ Пазѣр. Ал'и ѡпѣт нѣ бѣ знѣчѣло нѣшта, ѡпѣт Нѣмци се врѣтил'и и нѣшта; јѣ сам прошѡ тудѣнѣ тогѣ млѡго, запѣнтио сам крѣља. Ѳн је бѣо крѣнѹѡ дѡбро и свѣ тѡ ѹјѣдѣнѣо, е пѡсл'ѣн га убѣше, пѡсл'ѣн пѡчѣ ѡвѡ намснѣк је дошѡ, ѡн *ћѣше*, ал' пѡсл'ѣ Хѣтл'ер ѡкрѣну рѣт (Прћ); ѣмѣ изѣ цркѣвѣ и сѣлу смо напрѣвил'и. *Нѣмѣше* ѡндѣ, из Пѣјсѣг Потѡка двѡје-трѡје децѣ сѣмо (Из); пѣ нѣје скѹпо, јѣ

знам кат сам тō сѣдло кӯпй̄о за стō и тридес м̄рākā, а прије двй̄је гōдине сам бй̄о, *беше* двѣста ѓврā (Нет); ада, с̄атрō ме један с̄ин, вй̄ло. Нестāло ми га е, тā ми је унук од њѓга, тā што је ожѓен. И тā и тā. Нй̄јесу ми га Срби убй̄л’и, мусл’имāнй̄ су ми га убй̄л’и и *не мōгāсмо* га нāј ни мр̄тва ни жй̄ва (Врс).

Напоредност радњи је у примерима очигледна. Ипак, сматрамо да је њено постојање условљено самом семантиком имперфекта да казује радње у њиховом трајању, посматране у процесу вршења, те је стога сасвим очекивана њихова паралелност са неком другом радњом (због могућности преклапања времена вршења двеју акција). Такође, поменуто је и то да имперфекат захваљујући овој особини често има улогу да пружи временски оквир, дефинише временску линију на коју се смештају друге претериталне радње, што опет условљава напоредност дејстава. Ту особину свакако нема само имперфекат, може је имати и перфекат, а често се среће и код наративног презента несвршених глагола.

Ипак, нису ретки ни примери у којима ова одлика није присутна (или бар није од примарног значаја), такви да се имперфекатске радње у прошлост смештају без икаквог ослањања на неку другу ситуацију. Ослањање које је контекстуално детерминисано, односно имплицитно присутно као шире или уже детерминисана временска сфера (која би могла бити означена као: „у то време”, „за моје време, „за то време” и сл.) свакако постоји, али нити је у већој нити у мањој мери наглашено код употребе имперфекта него што је то случај са неким другим обликом у истој служби. Такви су примери индикативно употребљеног имперфекта:

тāмо вй̄шѓ мусл’имāнā *имāше* нō и Србā; знāш кол’й̄ка му *бѓше* глава (Уг); бй̄ла сам четй̄ри пѓт пӯтā, овакō л’й̄јепо, и свѓга, ал’ рādй̄ се млōго, од јўтра до сўтра, што *вй̄кāше* Злāта: „Ис пицāмѓ на посō, с пōсла у пицāму.”; она *познāвāше* нāш нāрот бōлѓ нѓго мй̄ по Тутй̄ну тў (Ши); *вй̄кāхў* да су пронāшл’и некāки бѓл’й̄ мѓдведови да су тў. Тō нѓкад бй̄ло, штā ти јā знāм; тō *рādāше* Мāка, а јā нй̄јесам (Ру); онй̄ што *седāдй̄јў* дōле (Рач); они свй̄ *имāху* пѓкаре, тй̄ Бўгари тāмо у Македōнију. (Трн); кō једно стō ѓврā *вй̄кāхў* да јѓс, јā нѓ знāм, нй̄сам хи куповō (В. Лок); што *вй̄кāше* ономāt Жѓле, ўзми прадāса; овā *познāвāше* муслимāн дōле, са Вй̄том се дрўжй̄о; ѓх, кāко се жй̄вѓло, мўченичкй̄, мўченичкй̄ се жй̄вѓло, што *вй̄кāше* онā у Й̄збице, помѓнўло се, не поврнўло се; Љубй̄нко *вй̄кāше*: „Оћу и јā”, кажѓ, „да идѓм одавѓ” (Бал); Цѓцй̄на свѓкрва вй̄чѓ харчал’й̄је, а мѓне *беше* тō чўдо, јā *не знāва* штā је тō (Боб); пā мй̄ смо кōмшй̄је, толй̄кō прй̄јāтан *бѓше* (Бал); онā жѓна *продāвāше* сй̄р на пй̄јац (Го); што *бѓше* лй̄чнā кārта твōја код мѓне оде у двōрй̄ште? (Го); овй̄

plástāxu сад онѐ ливѣде дѡље (Гл); ѡфце беху по ливѣди (По); *rādāше* дѡл'е у продѡвницу онѡ му девѡјка млѡђѡ (Жу).

III.3.17. Спроведена анализа показује да је на терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора имперфекат жива категорија са очуваним наслеђеним синтаксичко-семантичким двојствима у различитим доменима употребе. Њиме се, као што је показано, обележавају прошле доживљене радње посматране у процесу вршења. Ова особина омогућава да се на наративном плану постигне ефекат динамичности радњи, те да се оне, уживљавањем учесника у комуникацији, перципирају као актуелне. Могућношћу да прошле радње оживи и учини да се као такве сагледају у самом току вршења, имперфекат се издваја од свих осталих претериталних облика. Стога, сасвим је оправдано то што га поједини аутори називају презентом за прошлост. Овоме додајемо и временску неограничљивост радње исказане имперфектом, што је, опет, особина која га приближава индикативном презенту. Најзад, анализа је показала да је напоредност имперфекатске са неком другом претериталном радњом важна, али не и особина од примарног значаја, односно за разлику од претходно наведених, ово својство не спада у ред неутуђивих карактеристика овог облика.

Очуваност имперфекта говор који је предмет анализе придружује групи идиома у којима он такође има стабилно место у систему, али који, уједно, заузимају мањи део штокавског ареала, имајући у виду да на већем делу овај облик више није члан система претериталних форми. Узроци губљења имперфекта различити су, а углавном се свде на тежњу ка растерећењу система елиминисањем маркираних и функционално мање оптерећених јединица. Ми наводимо тумачење М. Ивић, која узроке ове појаве изводи управо из закључака добијених анализом синтаксичко-семантичких својстава:

„Процес редукције система не захвата истовремено и имперфекат и аорист. Прво је на ударцу имперфекат, а затим аорист. Ово је свакако у директној вези са структуром њихове природе. Кад се узму у обзир сви моменти који играју улогу у функционисању система, постаје јасно да је аорист ипак ближи од имперфекта осталим временским облицима. Означавајући непосредну прошлост, и задржавајући се најдуже у тој функцији, аорист се схвата као претеритални облик код кога је основни моменат временског одмеравања (Т моменат), иако специфично комбинован (са D /+/ моментом), ипак од примарног значаја. Тиме се аорист директно ослања на сва остала времена са изразитом Т карактеристиком. То није случај са имперфектом. Моменат оживљавања радње – D

моменат – остаје увек примаран, најизразитији. Зато је имперфекат најспецифичнија категорија и зато први подлеже редукцији. Ишчезавање имперфекта, међутим, осуђује и аорист, пошто губитком свог непосредног опозиционог корелата аорист остаје усамљен у оквиру система у коме су све преостале Т форме иначе тако симетрично поређане.” (М. Ивић 1958: 149).

III.3.18. Најзад, дајемо кратак преглед употребе имперфекта у осталим говорима зетско-сјеничког и других дијалеката на штокавском терену.

Наши резултати изложени у претходној анализи у принципу одговарају стању описаном у студији Д. Барјактаревића о говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице (Барјактаревић 1966). Аутор наводи да имперфекат „показује радњу која је трајала у прошлости скоро увек напореда са другом радњом, а њено вршење, у овом говору, доследно је везано за оно што је приповедач видео, доживео или се узима да обележи доживљај саговорника, али само у питањима” (Барјактаревић 1966: 126). Употребљава се „за казивање жеље или намере, везан је за садашњост, а обележава неку врсту модалности, односно оптативне условности”. Наведени примери типа: *Мџиљ̄а како да потѣрам оно др̄ва* одговарају онима којима ми илуструјемо употребу имперфекта у обухватању садашњости. Забележен је и модални имперфекат у конструкцији са глаголом *хтети* и инфинитивом (Барјактаревић 1966: 126–127). Слично је стање и у другим говорима зетско-сјеничког дијалекта, с тим да аутори различито тумаче поједине елементе синтаксичко-семантичке структуре имперфекта (реч је о особинама које су иначе неједнако третиране у литератури, а о чему је било речи). У Бјелопавлићу се имперфекат добро чува, али је његова семантика сужена. У овом говору имперфекат је увек заменљив неким другим глаголским обликом без измене значења. Конкурентни су му перфекат, аорист или презент. Обележава прошле доживљене, али и радње о којима се саопштава на основу посредног сазнања. Обично казује напоредне радње, али онда „гдје се констатује да се нешто дешавало односно збивало” напоредност није обавезна (Ћупић 1977: 166–167). Имперфектом се у овом говору означавају и „потенцијалне радње, дакле условне, које имају модални карактер” типа: *Ќћа нѣшто да ти напоменѣм* (Ћупић 1977: 168). У староцрногорским говорима „имперфекат се употребљава за казивање околности или радњи које су карактеристичне за цео одсек времена о коме се приповеда или бар за знатан део тога времена – ако је то још тада говорном лицу било познато”. Потом, употребљава се „и кад говорно лице даје слику

околности или ситуације у једном тренутку у прошлости” (Пешикан 1965: 198–199). Нашој тврдњи у вези са тиме да се имперфекат најчешће користи да означи пре свега стање, посматрано као својеврстан временски оквир, које је важило за време док су се одвијале неке друге прошле радње донекле одговара констатација коју поводом прилика у староцрногорским говорима наводи М. Пешикан: „Пада у очи извесна статичност имперфектом казане радње. Приповедање у целини представља у извесном смислу кретање по линији времена, „одвијање”, ток догађаја. А тога у имперфекту нема, он је увек статична слика, радња као карактеристика, извесна врта стања. У томе је у приповедању разлика између приповедачког презента или императива с једне и имперфекта с друге стране”. Тако се у примерима типа: *Їдѣмо ми, чдѣмо – а нѹђе кѹће или Чѣкѹј ми, чѣкѹј – а њѣга нѣмѹ нѣмѹ* осећа „ток, развијање догађаја и присутна је свест о количини радње у временском смислу, а код имперфекта тога нема” (Пешикан 1965: 199). Такође, један је само пример у којем је имперфекат употребљен уз одредбу којом се време трајања радње ограничава, и аутор наглашава да је необичан његовом језичком осећању. У мрковићком говору „имперфектом се казује доживљена прошла радња неограниченог трајања, која се може вршити у било ком временском распону од приповједачевих најдаљих доживљаја и сјећања до момента његове праве садашњости, тј. до тренутка саопштавања о њој” (Вујовић 1969: 330). Како наводи Л. Вујовић, овај облик казује и напоредне радње али то није нужна његова карактеристика. Њиме се обележавају и понављане радње, употребљава се у питањима и у квалификативној служби, те за исказивање радњи које важе у садашњем времену (Вујовић 1969: 331–332). Ни у овом говору имперфекат не долази у контекстима уз одредбу којом би се указивало на границе глаголске радње (Вујовић 1969: 336). У Ибарском Колашину имперфекат се употребљава за доживљену напоредну прошлу радњу. Аутор издваја следеће службе: исказивање жеље и намере: *Зѹдам кѹћу, па ми трѣбаше још грѹђе*; понављана прошла радња: *Причѹдѹју да му је дѹац бѹо дѹбар*; особина: *Знѹђѹше свѹког ѣѹвола за ѹбрет*; у питањима и одговорима: *Бѣ ѣеш? Шћѹдѹја у продѹвницу; Откѹле си? Из Брњѹка. А јѹ мишљѹдѹја из вѹроши; Шћѹше ме ѹбит да му не умѹко* (Божовић 2002: 110–111). Наведени домени употребе одговарају онима својственим и нашој зони. Последња наведена категорија, међутим, садржи семантички разнородне типове имперфекта, те би захтевала додатно разматрање. Иако у свим наведеним примерима јесу посреди питања, овде је ипак релевантно то што је (у првим двама примерима) у питању имперфекат у служби

исказивања радњи које важе у садашњем времену (заменљив презентом), док трећи пример садржи модално употребљену конструкцију са глаголом *штети* и инфинитивом. Најзад, основна разлика између говора Ибарског Колашина и осталих идиома зетско-сјеничког типа јесте у томе што је на овом терену имперфекат сасвим обичан за исказивање радњи временски ограниченог трајања (Божовић 2002: 111).

Остали говори који познају имперфекат углавном се карактеришу и добром очуваношћу његових синтаксичко-семантичких одлика. Такав је галипољски говор, који се одликује веома широком употребом овог претерита, са очуваним синтаксичко-семантичким доменима употребе. Павле Ивић даје детаљан преглед свих синтаксичко-семантичких карактеристика у раду *Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских срба*, а теоријска разматрања и закључци изнети поводом употребе овог облика кориштени су у нашој анализи (Ивић 1953/54: 229–272). У говору Пиве имепрфекат се, наводи Ј. Вуковић, „употребљава за прошлост приповедачеву или, уопште, прошлост онога који говори, а не и за сваку другу прошлост уопште, не би био обичан (а, чини ми се, не би био уопште могућ) овај облик „ограничене” прошлости у онаквим реченицама у каквим га сретамо у народним песмама и у народним приповеткама, где је обичан за имперфективну радњу која може припадати ма којој „општој” прошлости (да тако назовемо сваку прошлост која није директно везана за сопствене доживљаје приповедачеве, за разлику од „ограничене” прошлости приповедачевих доживљаја)” (Вуковић 1940: 87). Користи се и за исказивање садашњости у значењу „неке врсте презента у неком модалном значењу или у значењу жељног потенцијала”: *ић̄а̄к дан̄ас у Вочу* (Вуковић 1940: 88). У горанском говору имперфекат је жив облик, иако се потискује перфектом имперфективних глагола или релативним презентом. Задржава све релвантне особине – њиме се казују „прошле радње с одсуством свршености, ограничености”, а „напоредност глаголске радње обележена је каквим језичким знаком – другом глаголском радњом, јединицом прилошког значења, говорном ситуацијом”. Присутна је увек и компонента доживљености (Младеновић 2001: 494). У Алексиначком поморављу користи се за исказивање доживљених напоредних радњи, као и за исказивање „неизвршених прошлих радњи у перифрастичним конструкцијама иреалног кондиционала” типа: *Слободане, ја ћа да погинем* (Богдановић 1987: 251).

Говори из којих је имперфекат ишчезао из система претерита чувају једино реликтне форме у деиктичкој служби. Тако је у банатским говорима од свих наслеђених категорија имперфекат сачувао још једино трагове особине доживљености и то код глагола *бити* и *звати се* у наведеној сфери употребе, док „значење доживљене радње и значење временске напоредности с неком другом радњом или ситуацијом очигледно више нису битни” (Ивић и др. 1997: 378). Исто важи и за говор централне Шумадије (Реметић 1985: 315–316).

III.4. Аорист

Говор тутинско-новопазарско-сјеничке зоне карактерише се добром очуваношћу аориста. Његова позиција у четворочланом систему претерита стабилна је – то је жив глаголски облик који се употребљава за обележавање прошлих доживљених радњи, (из)вршених пред моментом говора или пак у даљој па и далекој прошлости, а подједнако је обичан како у спонтаном разговору тако и у нарави. За разлику од стања у неким другим говорима, те у стандардном језику, на овом делу српског етнојезичког простора аорист несвршених глагола сасвим је обичан и једнако фреквентан као и од перфективних.

Висока фреквентност у употреби, широк дијапазон функција, те богатство форми одлике су својствене углавном свим говорима зетско-сјеничког дијалекта. Аорист се, наине, добро чува у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 171–174), у Бјелопавлићима (Ћупић 1977: 170), Врачанима (Петровић 1973: 214), поибарским говорима (Божовић 2008: 81–83), те у говору Горњих Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 177), с тим да је у већини говора обичнији аорист перфективних глагола. Слабије је очуван у студеничким говорима (Драгин 2006: 449–454). Стање у осталим дијалектима српскога језика углавном се слаже – у односу на имперфекат, аорист има знатно стабилнији положај у систему прошлих времена. Даље, одликује се релативно живом употребом, с тим да се у већини говора облици овог глаголског времена граде готово редовно од перфективних глагола. Тако се, на пример, у горанском говору и говору села Гатња чува само аорист свршених глагола (Младеновић 2001: 420; Младеновић 2013: 333), док су глаголи несвршеног вида резервисани за грађење имперфекта. Иначе, видска диференцијација обележје је свих говора призренско-тимочке

зоне (Белић 1905: 356). У банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта аорист је жив, али је инвентар његових облика редуциран (Ивић и др. 1997: 177); у колубарском говору аорист се слабије чува (Б. М. Николић 1969: 52). Говори централне и источне Шумадије добро чувају аорист (Реметић 1985: 316; Бошњаковић 2012: 200). У србијанским говорима херцеговачко-крајишког дијалекта аорист свршених глагола жива је категорија, док се аорист имперфективних глагола ретко може чути (Николић 1972: 680–681; Николић 1991: 476), док говоре истога дијалекта у Црној Гори одликује углавном подједнака фреквентност аориста од глагола оба вида (Вуковић 1940: 89). Најзад, у говорима косовско-ресавског дијалекта у употреби доминира аорист свршених глагола (Јовић 1968: 142; Симић 1972: 386; Букумирић 2003: 260).

Анализа аориста у овом раду подразумева посматрање могућности његове употребе у индикативној, релативној и модалној служби, потом и у функцији обележавања референцијално и неререференцијално конципованих радњи.

Као и око имперфекта, тако и поводом аориста у литератури су се у више наврата водиле полемике у вези са тумачењем појединих компонената његове семантичке структуре. Неслагања већег броја аутора тичала су се најпре временске сфере у коју се смештају аористом означене радње. Тако су једни сматрали да је то прошлост која на временској линији стоји близу тачке којом се обележава садашњост – непосредна прошлост – док су други мишљења да критеријум временске удаљености у односу на моменат говора уопште није релевантан, те аорист може казивати радње које су се (из)вршиле у прошлости на било којој тачки на временској оси – то може бити блиска, али и даља и далека прошлост говорног лица. Друго важно питање које се поводом аориста постављало тиче се његове употребе од несвршених глагола. Резултативност глаголске радње несумњива је онда када су посредни перфективни глаголи. Када је реч о глаголима имперфективног вида, полемисало се о томе да ли се и ту може говорити о моменту извршења, целовитости, резултативности радње, или се пак у том случају по синтаксичко-семантичкој вредности овај облик изједначава са имперфектом. Трећи моменат на којем ће се базирати наша анализа односи се на компоненту доживљености, која се сматра нужном одликом овог глаголског времена, те ће се испитати ефекти који се на наративном плану постижу употребом овога облика.

Аорист је особен члан система претерита, а тај статус задобија на основу управо поменутих карактеристика, свака од њих биће детаљно проверена на дијалекатском материјалу говора који се одликује богатством служби које су овом облику примарне, те у којима му (најчешће) нису конкурентне остале форме. Одлике на основу којима се аористу приписује вредност маркиране јединице углавном поседује и имперфекат (мисли се пре свега на компоненту доживљености), те ће се стога вредност аориста у систему углавном одређивати у светлу релација према поменутом, семантички и функционално најближем, корелату. Утврдиће се сличности и разлике аориста и имперфекта издвајањем момената који условљавају њихову (не)заменљивост у контексту. Однос аориста и других облика којима се обележавају прошле радње (пуни и крњи перфекат, презент), као и сложене релације који се остварују при њиховом комбиновању у ширим контекстима такође ће бити предмет разматрања.

III.4.1. У систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора аорист се јавља у свим наслеђеним синтаксичким функцијама, и то важи и за онај творен од имперфективних и за аорист од свршених глагола. Основна му је служба исказивање прошлих радњи, како оних које су се десиле непосредно пред тренутком говора:

а нѡсѣ се трѡхе, *рѣко* ти, на гувно и пѣице то пѡсл'ѣн појѣдѹ (По); *обрнѹх* ти хрѣбат (Ос); ја *заборѡви*; па онѡ магѡрѡт *поћѣ* ти прићат (Ме); ја мѡло сам бѣо чувѡо стѡку и сѡт *дѡћо* од овѡцѡ; сѡд се *сѣти*, *поглѣда*, оно ми нестѡло; ја јѡј *почѣ* причат како сам тѣглила мѹку (Го); *не испрѣчѡ* ви онѡ кад је ишѡо да га посѣтѣи; па ја *рѣко* грѣжали (Вр); нѣмѡ зрѣљијѡ, *пѡбра* хи свѣ сѡд; кѡхву ви *не тѹрих*, јѡ не вѣдѣм ништа; ништа не рѡдѣм на дуњѡ, сѡмо што сам дѡкѡна те тѡ *узѣ*; ја што сам дѡкѡна тѹ *сѣдо*; ја *вѣдох* ѡтут, па *прѡћо* овѡмо, *вѣдо* не пролѡзѣте (Жи); бѣо мѡло на Дѡјевѣиће пѡ *сврѡти* ѡде; ја мало *стѡви* шаргарѣпѣ и двѣје-трѣ папрѣке; ја овѡ *откѣдо* и овѡ, овѡ понѣси, голѣми су за тѹршију (Бал); *ѣдо* мало код овогѡ кѡмшијѣ ѡдек (Ке); Ёлда, нѣка те кѣсѣ, глѣдѡ шта *ѹрѡди*, кѡко тѡ такѡ рѡдѣиш?; а што *нѣ скиде* тѡ чѣзѡмѡ? (Го); ја евѣ дѡвдѣ, а ти коѣчко *скѡчѣ*; *рѣче* ми тѡмо Бѣсѣра (По); тѣ што *нѣ убрѡ*? (Ос); па ко ве *прѡтѣи* ѡде?; овѡ *испрѣча љ* ви штѡ гѡре? (Ос); тѣ *прѣскѡчѣ* (Вр); е ѡде, *ћѣ пѡмѣну* тељѣвѣзѡр; *зѡписа л'* шта? *Ѓѡди л'* шта? (Ме); *зѡврѣши се* и *нѡмѣри се* (Пл); *пѡде* ти мѡчѹга (Го); имѡ је тѡмо јѣдан прѡфѣсор, ѡнде преко мѡјѣк пѹта кѹћа, нићѣ ми нѡ памѣт *нѣ паде*; *ћѣ* ћѣш тѹ? Енѣ *ћѣ се пѡпѣ* (Ме); сѡт пријѣ Мѣрко тѹнѡ *бѣ*; *пѣчи* ме ѡс (Го); *пѡвѹче* прѡмаја ѡдовѹт (Бо); *ѡхлѡди* ти се тѡ, мѡгла си јѣс; *ѡста* гѡре отвѡрено (Бал); мѣ *помѣнѹсмо* онѣ жѣне што су крѡле млијѣко (Вр); мѣ ти *кѹцасмо*, *кѹцасмо*, тѣ не чѹјѣш (Жи); мѣ сѡт *дорѹчковасмо*. Имѡла некѣ ис Тѹрскѣ, док и *одвѣдѡсмо*, док и *испрѡтисмо* (Пл); *сврѡћасмо* дѡл'е у Пѡжегу (Рај); јѣдва *погодѣсмо* пѹт (Го);

срамѠта ме без ништа *отѠсте* (Ос); ја вїдїм ви *изаћѠсте* гѠре, алъ овѠмо ве нѠмѠ (Жи); *наћѠсте* ѡ Љуцу гѠре? (Ме); *стїгоше* ти овї (Жи); *поломїше се* онѠ чѠше (Бо); ѡво ти и, чїча, Ѡвце, валѠ се *крѣнїше* (Го); *дѠћѠше сѠт* унїћѠт с кѠљима те га *узѣше* (Ме); *рѣкоше* ми свѣ се жївѠ сѣћѠ (Ме); Ѡна крос прстѣн погл'ѣдѠла и *узѣше* је (По);

тако и оних које су се извршиле знатно пре тог момента:

јѣдан дѠн ја *Ѡдо* ко-те хѠљѣ, кат Ѡн тї: „ХѠ ѡ ме, дїшо, хѠћу те, гїшо”. *Рѣкох* се (Жи); пѠсѣн та дѣвѣр *се Ѡженї*, Ѡн *се Ѡдвої* (По); тѠ Рїфа *їзѣ* једнѠга дѠбрѠга чѠвѣка (Пл); јѣдна нѠјзаднѠ што е бїла у онѠ кошѠрицѣ, тѠмо имѠла онї нѠјмлаћї, у онѠ їзбицѣ мѠлѠ тѠмо, кат *изнїјѣ* га одѠнїт (Пр); за њѠзинїм амїцѠм бїла мѠја првѠ брѠтучеде и Ѡна, јѠ је гѠтѠво нїјесам ни знѠо, мѠло нѣшто, ал'и Ѡна ми је *їфѠл'и*, Ѡна ми је *їкл'ена* (См); пѠсѣн мѠѠахе, имѠла сам јѣдну, о-тогѠ полїбрата мѠјка, што-е у Швѣцкї. Ѡна и Ѡна *нѠпусти*, ја *остѠдо* да чївѠм Ѡфце; брѠт му је јѣдан Ѡде, јѣдан *їмрије*; *їзѣ* једнѠга гѠре код БѣрѠнѠ, дѠбар чѠвек; трї сѣстре су јѠј се млаћѣ *їдѠље* и Ѡна је седѣла такѠ: „Нѣћу Ѡде, нѣћу Ѡде”. Бї сїдбина, тѠ је *їспросї*, *Ѡде*, *ѠдѠше* је и свѣ тѠ, па навр двїје гѠдине *рѠдї* трѠјке, трї сїна; Ѡна се *їдѠде*, *Ѡде* за Швѣцкї; пѠсѣн свѠдба, *нѠзва* сѣло, свѠдба *бї* ѡїјѣпа. *Свѣдоше* ме; онѠ што му *їмрије* онѠ дїјете гѠре на мѠре, па мѠјка тогѠ сїна (Жи); *Ѡдвоїсмо се*, мї *намѣстїсмо* овѠ кїћницѣ Ѡде (Жи); тѣ гѠдинѣ *уносїсмо* слѠму уочи БожїћѠ, *седѣсмо тї*, *веселїсмо се* (По); жѣна ми и јѠ *се пензїонїсасмо* (Ке); *отѠсмо* за девѠјку тѠмо и нїјесмо је *їзѣл'и*; Ѡне звѠте, без њї нѠмѠ свѠдбѣ, а нѠс дїже ћѠво, *не шћѣсмо* (Ме); *ѠсѠдїсмо* овїјем младијем (Жи); овї пољѠпрївреднї пѣнзїју ни *ѠдѠше*, те двѠдес хїљѠдѠ ѠбѠдвоје мѣсечно прїмѠмо (Ке); овї *отѠше* за ЀбѠрскї дол'їну тѠмо у Србїју (Пе); *Ѡнїјеше* ми вїнѣ, *Ѡнїјеше* ми метрѠжѣ, *Ѡнїјеше* ми свѠшта; пѠсѣн *порїчїше* нек дѠћѣ, Ѡтац ми, и ја *Ѡдо* с чѠвѣком, *нѠћїсмо*, послѣн Ѡни дохѠдїше и *помїрїсмо се* (Жи); Ѡтац ми се ѠндѠ, пошто се јѠ *удѠдо*, Ѡн се Ѡпѣт *Ѡженї*; Ѡни га *рїхнуше* онѠ с врѠтї, демек ка младожѣњу, *рѣко*: „Тї гѠтѠво на крѠву *нѠгодї*”; те онѠмо у једно ћѠше папрѠхје тїриљи, *љѣгосмо тї*, изїутра се *дїго*, хѠтѣ да врћї ѡде да ме дѠрујї, тѠ свѠдба. *ѠбїкѠше* ме, јѣлѣче, димїје, свиљѣница, *Ѡтѣраше* ме. ОнѠ Мїрат што е бїо и-Жїрча, што е држѠ дѠље обїћу, па њѣгѠва жѣна, алахрахметѣљу, *їмрла* је, она ми је бїла тѣтка, Ѡна *ѠѠје* те ме *нѠмѣхї*, па *нѠмѣхї*, па *ѠѠтерѠ*, па *їведе* ме у жѣне да двѠрїм, па стѠј, па стѠј, па стѠј, па ме нѠге *зѠбѠљѣше*. Е то се послѣн *рѠстури*. Наврх гѠдинѣ *рѠдї* тї чѠру; у кошѠру од блѠта се нїје вїдела и *рѠдї* тѣ чѠре, пѣт, јѣдна јѠј *їмрије*, шѣс, и Ѡни штѠ тѣ, кѠко тѣ па је *нѠпїдїше* и *нѠдѣнуше* јѠј да нїје поштѣна; двѣ децѣ *Ѡставї* и *їзгуби се*, чїли сте. Ѐто *їзбї*, *нѠћѠше* је, врнїла се код децѣ; пошто *се* Ѡна *нѠје*, прѠшло мало врѣмена, она врнїла се, ја *Ѡдо* код дѠктора. Те ми *прѣтиса* неке табљѣте за нервѠзу; па такѠ су урѠдїл'и једнѠј жѣни те *нѠлїде*, увѣл'и дрїгѠга. ТѠ бїо што е бїла за тїјем испрѠшена, бїо скрѠс хѠдѠл', и њї бїло срѠм да га увѣдї њѣга, него увѣди дрїгѠга, и Ѡна *нѠмахнїтѠ*, ѣно је сѠд у бѠбѠвїкѣ сад махнїта; *Ѡкрѣчи* онѠ, *Ѡпра* пѠтѠс, *Ѡтѣра*; пѠсѣн

джені тогā брāта, *одвойсмо се*; *видо* да ймā мерак, ја се *наљути*: „Валā гōре нēј, тō гōре далъко, ја сйгурно рāзй нйјесам”. Она, чўјем, вйкāла: „Ко ме не дāдў, ја ћу о́стат нēудāта”. Ја човѣку *рѣко*: „Подā је, нек иде”; чōвек јој ўмрō, тек њōј бōк *пōмогā* јој те *ўмрије* са свōјижā нōгў (Жи); пōслѣ рāt *пōруши* млōго; и он *йздржā* једанѣс и по гōдйнā и дōђе с рōбијѣ (Бл); дѣца су ме водйла у Краљѣво, првō у Тутйн, ис Тутйна у Позāр ис Позāра у Краљѣво и *учйне* бōлѣ; *рѣће*: „Што *ўбй* ћовѣка?” „Што ми *ўбй* пйјетла.” *Оде* топћйја за пйјетла; и-Сврачића, овā дѣчко што *ўмрије* по Нōвōј Гōдини, и факултѣт имō, *пōтрефй* га онā бōлѣс (Бо); ја сам чѣтворо кот кўћѣ родйла, сāмо за Срѣћка *отѣрāше* ме у бōлнйцу, цйјелу нōј тўнā *бй*, послен *отѣрāше* ме у бōлнйцу тāмо, чōвек ми Станйслāв и сѣстра; свѣ е тō бйло, дѣца клйсāла се и йгрāли се кāмена, онō бāцāли, игрāло би се, сād, велйм, кад онѣ жўрке *обрāзовāше*, зāђавола ти жўрке; дōћѣм и спāкујѣм ствāри, *смрāчй се*, *вечѣрāсмо*, јā чѣкам кāко да изйћѣм, а не мōгу да изйћѣм; кад је Стōја дōшла, бāш сам Стōји зāвйдела. Вйчў: „Унѣси је у сōбу”, кад она ти *фйкнў* прет Жѣлька и *ўйће*; њōзи *дāде* бōк чѣтйри једну зā другōм; онā пйјетāо крйлйма тў, тў, тў – *зāпевā*; пōслѣ ка-су дōшли партизāни, *йзāће* овā лйјек; валā га јѣдва *уфāтйше*; *дōђе* грднā Станймйрка а он *ўфатй* да бежй; ја сам за Пѣћ тѣрō једну крāву једнѣ гōдинѣ, у Мйтровицу *не продāдосмо*, у Йстōк *не продāдосмо*, па за Пѣћ; он *дōнйје* и тō, āда, рѣко, јāко је, ја вōлйм свāкојѣ да ўзмѣ, халāлосум; *пōнйје* му он тō (Вр); па сам и у дрва саш њйм йшла, па он *оде* у вōјску а ја сам мōрāла у чārшйју и да продāм и кўпйм свѣ; *ћѣ* тй *нāће* овакō лйјепу девōјку те је *прѣварй?*; она *дōђе*, он *пōчѣ* да прйчā, *пōчѣ* он да збōрй да фāлй. Шутйм јā, нйшта јā не прйчāм. Кад *бй*, мōја мāјка велй: „Јā хōћу да је дāм ако онā хōће”; кад ме *спōдбй* један брāt о-тѣтке те ме *извѣдѣ* код њй, и тō ме богами *ўдарй* једно двāпўт, ја нѣћу да крѣнѣм; *йзйће* Милѣва грднā, јā је *пољўбй* ў рўку. А тѣ чōре испрѣд мене *попўцāше* о-смйјеха: „Кāко ти *нѣ бй* грцко да пољўбйш Милѣву ў рўку?”; тō је онā што *ўбй* онў жѣну; она га учйла и богами сāмо пѣт гōдйнā, вйшѣ га *не осўдйше*. *Покўпйше* пāре, *дāдоше* адвокātu и *извўкōше* га; нек је жйв и здрāv, *остāше* на јѣдно дйјете. Реко: „То јѣдно дйјете држйте, *развўкōсте* га ка опўту”; нāс двōје, дѣца *отйдоше*, по јѣдно и јѣдно, по јѣдно и јѣдно, свā *отйдоше*; прāво да ти кāжѣм, *о́стаде* сāма. Тѣрка јој се ўдāла дōле у Арāнћеловац, за Мйљина братāнца, а сйн, имāли су сйна, он се *дженй*. *Прōпй се*, *дāде* им бōк јѣдно дйјете, па пōслѣ другō, она грдна све трпй, хā бйће бōлѣ, бйће бōлѣ, он свѣ гōрй, свѣ гōрй, свѣ гōрй, она га *нāпустй* и *оде*. Тā ми зѣт *ўмрије*, а тā ми сѣстра *о́ста*. Он, *истѣрāше* га с пōсла; свѣкрва ми је у Тутйн, *испрātисмо* онў мālў у недѣљу па она трѣбā да се поврātй. За Нѣмачкў ће да иде онā, свѣ чѣтйри тāмо *отйдоше*; хѣј *нāбй* прйтйсак, злāто, двѣста чѣтрѣс са стō двāдес, о́-стрāха; овā ми чōра *нāвадй се* и она да пўшй; штā ће грднйца, мѣни је жō, *йзгубй* сйна; оне ме *завољѣдоше*, а ја са свāкйм мōгу; Зѣнифа *ўдаде се*, и кāко *се* он онō *йзигра* са њōм; *пōдйже* ми *се* од стрāха прйтйсак двѣста чѣтрѣс са стō двāдес, о́-стрāха за аперāцију. *Дōбй* ўпалу жўчнѣ кѣсѣ, до о́дек ме бољѣло, тō ми *се ўжāри* свѣ овудā; мѣне овō дōље у Пазāр *рѣкоше* да пйјѣм, нйсам нйкат пйла табљѣте; јā свѣ вйчѣм *не повѣдоше* јој рачўна ранйјѣ, трѣбāла је да се

оперйшѣ ранйјѣ, *запустише* је у Пазар; како та Радан весели *дѣзволѣ* такѣ да се макнѣ с посла?; кажѣ без ракијѣ не морѣ и ѣто ти штѣ *учине* од себѣ; ја сам бѣла батѣлила па сам хтѣла ѡпет да настѣвѣм па нешто *нѣ настави*, нѣ знѣм; а она помѣла а још јѣдна трѣба да двѣри саш њѣм, скѣро доведѣна, а ѡна мѣла а ова вѣшѣ, па овѣ *потурѣше* трупѣну да се убарабарѣ; имѣл'ѣ гѣсти, па ова мѣла *ѣстрошѣ* некѣ трошѣце; она му се дѣца *не оженѣше*; а ѡна *зѣвољѣде* мѣне, па кад је дѣшла вѣјска па царинѣр Дѣјан, па *зѣвољѣде* ми овѣ девојчѣцу па јѣ *дѣније* укѣснѣцѣ, слаткѣшѣ; ја са ћѣркѣма идѣм и ѡн на пѣнкѣт и ѡн хѣм *дѣде* чѣколадно ѡнѣ, како е дѣбар (Го); мѣне ми је за чѣдо што се *одвојѣше* репѣбљѣке, бѣк хѣ убѣо, бѣлѣ је бѣло; Марко је прѣсѣднѣк Сѣвѣза бѣрацѣ аѣи нѣмѣ хѣ, сад јѣдни дрѣгѣ, *дѣћѣше* јѣдни ис Краљѣва *прѣсутовѣше*, бѣлѣ је трѣдѣс нѣс; *полѣдѣше* па *растурѣше* Југослѣвију, овѣ још Србѣијѣ, ми у Србѣију дѣбро жѣвѣмо, слобѣдѣ ѣмамо дѣбро; ѡндѣр ѡни *рѣкоше*, овѣ Тутѣнци, кажѣ: „Ова е сѣрѣће, мѣјка му сѣмо ѣмѣ нѣга”, те ме *остѣвише* у Позѣр, аѣ то се пѣдрѣче *рѣсформѣра*, е послѣн: „Вѣлѣш ѣи да идѣш у Пријѣпѣље пѣдрѣче иѣ да бѣдѣш у Пазѣр у нѣрднѣ ѡдбрану?”, те ме *остѣвише* тѣ (Гл); тѣ је бѣло до прѣје нѣкоѣико, па хѣ *истѣраше*, ѡн *кѣпи* ѡнѣ; ѡнѣ послѣн *нѣше* за Турскѣ – ко је гѣ ѣмѣо мало пѣра ѡн је ѣтишѣ; нѣко завѣћи: „Убѣше Тутѣћи Шабѣна!”; ова имѣ још-ѣдан мѣтак у пиштѣлѣ, кажѣ: „Нѣ, дѣјо, нѣ, дѣјо, *убѣх* те, брѣ, нѣ, *убѣх* те!” Нѣје бѣло фѣјда, ѡн мѣрѣ да га убѣјѣ; послѣн *ѣдѣше* ѣѣди кѣњѣма; *ѣдѣше*, *узѣше* жѣну и дѣцу ѡко Нѣвѣ Гѣдинѣ. Јѣ и жѣна *ѣстѣсмо* у кѣћу. Изјѣтра побѣгоше ни *не вѣдѣсмо* хѣ, замѣси тѣ (Дѣл); *пѣбеже* Нѣска; *нѣ прѣје* трѣ-чѣтѣри дѣна, кад јѣдан испѣктор *дѣје*; *ѣмрѣје* му ѡнѣ дѣјѣте, ѡна Стѣјѣн ѣтац и брѣт јѣј, *ѣмрѣјѣше* јѣј; послѣ *кѣпи* јѣдан мѣтор, те на мѣтор сам ишѣ; ѡн *се ѣћѣте*, ѣставѣ ѡнѣ, нѣт ми прѣјава нѣт нѣшта, *зѣврѣши се* тѣ; пѣт напаѣнѣ тѣпѣт тѣвар жѣта, и ѡн ми *дѣде* пѣт напаѣнѣ, тѣјѣ пѣра. Богами пѣт напаѣнѣ крѣва и *дѣде* ми још мало ѣкѣвѣ, ѡнѣ сѣтнѣ, ѣѣкови се зѣѣли, албѣнскѣ та пѣра бѣла у тѣ врѣјѣме (Ћѣр); дѣбар ми је бѣо, но ми *ѣмрѣје* те ме *ѣстави*; *ѣвѣдоше* је ѣни у сѣбу, ѡна се завѣлѣчила ко овѣ сѣд. Реко: „Макнѣ тѣ тѣ шѣмѣјѣ”, сѣстра јѣј *ѣватѣ* и *мѣше* ѡнѣ шѣмѣјѣ; у јѣдно врѣме *се дѣговорѣсмо* да ми је дѣ; јѣдан Смѣилѣ сѣдам дѣнѣ прѣје смѣрти, кажѣ: „Јѣсо, што нѣје дѣшла снѣха?” И *зѣплакѣ се*; и послѣн *спрѣмѣ се* ја и ѡн *дѣје*, *спрѣмѣсмо*, *јѣдѣсмо* и свѣ; нешто *ѣбоље* иѣ нѣко нѣшто *бѣци*; мѣне *дѣје* лѣкшѣ. Кат *прѣје* јѣдан младѣћ, двѣс пѣ-шѣс гѣдѣнѣ, сѣлѣ ѣвѣра вѣрата, аутѣбус *ѣде*, ѣвѣра вѣрата: „Извѣлѣте”. *ѣћѣдѣсмо*, *пѣведе* не ѡн; *ѣћѣдѣсмо*, *ѣше* дѣктор; излѣјѣћѣла је ѣшѣј, *прѣѣсѣше* ми двѣ мѣста; *пѣгѣда*, дѣгнѣм глѣву ка бѣвоѣѣца, вѣдѣм вѣлѣкѣјѣм слѣвѣма пѣшѣ апѣтѣка свѣѣје, *вѣдо*. *ѣлѣто*, двѣ су рѣда, двѣје дѣвѣјѣке рѣдѣ; ја *пѣказа*; Богами га *нѣмѣшѣћѣ* за двѣдѣс мѣнѣтѣ; *стѣже* ѡн, *нѣмѣшѣћѣ* ми ѡна ранѣјѣ; адѣ, прѣје тѣ, вѣлѣ *ѣстѣдѣсмо* му дѣжнѣ; па ти *ѣде*, *ѣбрѣ* копрѣву па *ѣбѣ*, па *ѣбѣ*, па *ѣбѣ* (Јѣ); ѣто тѣ, и посл'ѣ то *се зѣврѣши*, *ѣдѣсмо* по свѣдѣбама, кѣ свѣ што дѣвѣјѣке удѣјѣ се; и *пѣбѣго* за Ц'ѣфка, пѣбѣгнѣм за Ц'ѣфка. И удѣм се за Ц'ѣвѣда; пѣсѣ ме *пѣврѣрише* и *узѣ* Ц'ѣфка; кад ме *дѣвѣдоше* у ове ћѣнгле, рѣко: „Бѣже, како је”; ѣни се *ѣсмѣјѣше*; тѣпѣт сам бѣо ѣзѣ тѣљѣвѣзѣр ѣднѣга ћѣвѣка, ѣде ми дѣша *нѣче* ѣт нѣрдѣ. Дѣлѣзѣли да

га гљѣдајӯ. Ја ка сам пѡћѡ да свѣрѡм, пѡћѣ тѣк сѡхат нѡ рӯку. *Поћѣше* онѣ мѡлѣи рѡдиѡни; јѣдну хармонѣку е имѡ, *дѡдоше* ми је, послѣен је ја *дѡдо* баш томѣ сѣну његѡвѡм; *ѡтерѡ* ме ѣѡвѡ прѡво у онѣ шлѣйве, ја се *уфѡти* за онѣ рѡклѣеве, ѡна *ѡде*; е, и ја ти *нѣ побего*; ѡни *ѡѡи ѡше* л'ӯди да ме ўзмӯ, да ме трајжӯ, ја не смѣем да изѡц'ѣм от ѡца; а комѡрци су не додѡвѣлѣи. Да га ѣѡвѡ изѣјѣ, ми нѣјесмо то нӯћѣлѣи, тако ми здравлѡ ми *затѣкоше* нѡге ѡде. Ја не ѣўјѣм кад ме пѣћи, па ѣѣши, па ѣѣши, ето овакѣ ми нѡге се *ућинѣше*. *Отѣкоше* ми, да извѣнѣте, нѡге (Ме); прѣсла дѣца и готѡво тѡ, срѣднӯ шкѡлу *заврѣише* и *отѡше*; штѣта што *погѣнӯше*. Дѡбро онѡ девојка што *прѣтече* макар ѡна (На); ја ка-*дѡћо*, овѣ гѡре *испѡдоше* тӯ гѡре, ја *дѡћо* на тӯ кӯћу тѣ Бѣлѣ, ѡне *испѡдоше* да ме вѣдӯ; нѣје ми се бѡш свѣдео, но мѡј ѡтац ме *дѡде*, да те нѣшта не лѡжѣм. Њѣма се *ўчине* мѣран млѡго (Ос); ѣно онѡ из Јѣребѣцѡ пѣторо децѣ *ѡстави*, *ўзѣ* синѡвца (Пл); *побѣше се* кѡ ѣѡвол'и на гӯвно; мѣне нѣма сѣта нѣје, неко ми га *ѡнесе*, ко ми га нѣје Бѡновѣца *ўзѣла* (По); и шѣл'и су кад се овѣ вѡде *ѡдвѣдоше* на овѡ црѣвѡд, шѣлѣи су да ѡдвѣдӯ у Себѣѣево дѡлѣ; ја, *пѡде* ми мѡлѡк нѣшто, не мѡгу да се помѣрѣм ни преко двѣје слѡмке, сал *дѡћо* до њѡјзѣнѣ продѡвницѣ и дѡлѣ не мѡгу. Ѣна *пѡгна* ѡтуд, *нѡправи* ми шѣрбет и *тӯри* ми водѣ ми *дѡде*. Бѡга ми мѣне *прѡје*. *Дѡде* ми шѣѣер. Боље ми *бѣ* (С До); ѡде *погл'ѣда* на овѡ прѡзор; дѡкл'ѣ ѡна *прѡје* ѡде поред кӯћѣ, ја изѡћѣм тѡмо да јѡј ѡтвѡрѣм вѣрата да е срѣтнѣм, она и-штѡлѣ нѡшѣ *ўзѣше*; јѡш пѣт-шѣс мѣсѣцѣ бѣло како је водѣла, те е *прѡдѡдосмо*, и не *помӯзѡсмо* је више нѣкѡко да велѡ (Св); ѡни *пѡчѣше* да ме мѡмӯ, ѡн хи не хѡјѣ (Ко).

III.4.2. Новији приступ проучавању аориста у србистици подразумева управо напуштање традиционалног његовог одређења као облика којим се казују радње чије је (из)вршење искључиво везано за моменат који је непосредно претходио тренутку говора. Историјат расправе о овом питању не наводимо детаљно имајући у виду да је преглед читаве полемике дат у студији *Синтакса глагола* Ј. Вуковића (Вуковић 1967). Поменути аутор један је од првих истраживача који је уочио недоследност у поимању аориста као синтаксичке јединице којој је служба временске локализације радње изван непосредне прошлости недоступна. И сам Ј. Вуковић на почетку је тврдио да „аорист у основи свога значења има истицање непосредно блиске прошлости, зато је он најобичнији у јављању, саопштавању нових догађаја, у наглашавању изненадних, неочекиваних ситуација” (Вуковић 1967: 22) – што је становиште које је у каснијим радовима ревидирано. Ј. Вуковић, потврђујући закључке А. Стојићеве (Стојићеве 1951), који је међу првима изнео дефиницију по којој се аористу приписује знатно шири домен синтаксичко-семантичке употребе у односу на ранији приступ, те наводи да је поменути аутор био „сасвим у праву кад основно значење аориста није ограничио само на непосредну прошлост у односу на

моменат говора. И блиска, не само непосредна, и мало даља, и удаљенија, па чак и врло удаљена прошлост (биће нарочито ово последње за многа данас уобичајена гледишта неприхватљиво) временске су сфере у којима се сасвим лепо и сасвим обично може у нашем језику кретати аорист у својој основној временској употреби” (Вуковић 1967: 103). На исти начин аорист дефинише М. Ивић, која наводи да „аорист, иако врло често означава радњу тек непосредно завршену пре тренутка говора, ипак може да се употреби и за означавање даље прошлости (напр.: *Ми се још пролетос договорисмо да се нађемо, па ево до данас ништа*)” (М. Ивић 1958: 143). Имајући у виду да је испитивање стања како у стандардном језику тако и у дијалектима потврдило исправност наведених тврдњи, полемика у вези са овом семантичком компонентом аориста код каснијих истраживача није било (в. Стевановић 1986: 631; Танасић и др. 2005: 424).

Примери из грађе прикупљене са терена тутинско-новопазарско-сјеничког говора потврђују да при употреби аориста не постоје ограничења која би се тичала суужења домена употребе на плану прошлости. Означена радња може бити смештена у било којој тачки на временској оси са леве стране у односу на моменат говора. Задржаћемо се, међутим, на темпоралној употреби овог облика и то са циљем да испитамо како аорист функционише у различитим временским сферама, а које је Ј. Вуковић одредио као непосредна, мало даља и удаљенија, те удаљена прошлост (Вуковић 1967: 103). Наша намера последица је чињенице да је исти приступ у анализи имперфекта показао да кретање овог облика на линији прошлости, односно његово наступање у једној служби подразумева увек и понеку значењску компоненту која је диференцијална у односу на употребу у другој. Поређење имперфекта и аориста у свакој од наведених сфера омогућиће јасније сагледање односа двеју функционално и семантички блиских јединица глаголског система испитиваног говора.

Ш.4.3. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору аорист се често употребљава за исказивање значењског подтипа блиске прошлости. Као што се из напред наведених примера читује, њиме се тада казују радње извршене непосредно пред моментом говора. Осим временске локализације, аорист је и носилац информације о томе да су именоване радње доживљене од стране говорног лица. Исту семантичку компоненту поседује и имперфекат. Разлика, међутим, јесте у томе што аорист обележава радње које су, као што је наведено, у целини извршене пред моментом говора, док, употребљен у контексту истога

типа, имперфекат са собом носи информацију о томе да су именована дејства пред моментом говора уочена у току / процесу свог вршења, не сугеришући притом ништа о њиховом евентуалном наставку или пак престанку вршења. Дакле, уколико говорно лице за обележавање радње из непосредне прошлости употреби аорист, она се нужно предочава као завршена, искључује се могућност наставка њеног вршења. Исту информацију о (не)актуелности радње са становишта садашњости носи и перфекат, с тим да је основна разлика према аористу садржана у одсуству компоненте доживљености.

О имперфекту у овој служби било је речи и у претходном одељку (в. т. III.3.4), овде наводимо само неке моменте важне за прецизније истицање семантичких својстава аориста. Наиме, како наводи Ј. Вуковић, имперфекат употребљен за обележавање радње блиске прошлости подразумева и додир са садашњошћу, с друге стране „аорист је сасвим далеко од тога да би могао обележити радњу са оваквим временским односима, иако га са овако употребљеним имперфектом ближе веже обележавање непосредне доживљености” (Вуковић 1967: 113). Ову особину, диференцијалну према имперфекту, аорист дели са перфектом, будући да „свака радња перфекта и аориста када се односи на блиску прошлост [...] као целина припада сва прошлости, она је, као целина, прошла: не може својим трајањем обухватити и моменат садашњости. Кад кажемо: мало прије к о с и ш е људи доље у пољу, или мало прије р а з г о в а р а ш е наши људи о косидби, то значи да су к о с и л и људи, односно да су људи р а з г о в а р а л и, да с а м ј а видео људе да косе, односно да сам чуо наше људе да разговарају, а да људи (како ја ствар у датом моменту приказујем) сад, у овом моменту н е к о с е, односно да наши људи н е р а з г о в а р а ј у” (Вуковић 1967: 112).

Наводимо још потврда изложеног становишта:

свѣза је онамо за један багрѣн и она *зѣврије* у тарѣбе и готѣво и *пѣломѣ* и *ја мѣрѣдо* да је повѣдѣм овѣмо (Бал); *тѣ спѣсти*, *ја уздѣго*; *тѣ лѣб ми дѣде*; *тѣ рече* л’ѣб и винобрѣн (Бал); неки парѣдајс *ѣбра* (Бал); *пѣде* ти мачѣга (Го); *како дѣде* ѣзјаву овѣ у Рајчѣновиће?; *ѣстаде* она клин дѣле, кѣлац (Бал); *дѣ л ѣмѣ* тамо на шпорѣту, *не тѣурисмо* овѣмо да се грѣјѣ; дѣле *се задрѣжѣсмо* (Бал); *ја тѣ остѣдо* сѣм, нѣпоље тѣпло, реко хѣј да л’ѣгнѣм. Жѣна *отѣдѣ* тамо са овѣм снѣхѣм (В. Лок); ѣни ти је *отѣрѣше* ѣвде (Леч); мѣе ће да не појѣдѣ, што ни *нѣ донесе* онѣ муѣру да и бѣјѣмо? (Ос); она је бѣла од нѣшѣга рѣда, ѣдѣла се за тогѣ Рѣгл’иѣна Рѣда и такѣ је тѣ бѣло, затѣ *ја сѣти се* за Стѣну; сѣђо ѣђенѣ мѣло *дѣђо*, нѣс двојѣца мѣ смо бурѣзѣри (Прѣ); дѣвѣјко, опрѣсти, *ја те не послѣжи* са цигѣрѣм, *ја овѣ завѣјѣм*, *тѣ овѣ нѣјвероватнѣје* не мѣжеш; овѣј дѣвѣјки нѣшта *не помѣгосмо* (Рај); ада *бѣ* пѣ

срето овѹ жѣну, *пѣведе* ме те *узѣ* некѣ л'ијекѣве; тѣ си ми спѣсийла двѣста педесѣт дѣнѣрѣ, бѣк ти дѣ здравље, *ѡдведе* ме; *ѡјде*, *јѣ* те *замѣја* (Се); *јѣ* вѣл'им да ме нѣко не чѣкѣ кад пѣјѣм вѣду и затѣ *јѣ сѣдо* (Шав); *не затѣкосте* ми снѣху да ве послѣжѣ нѣшто. *Имѣ* малѣ дѣјете. *Отѡше* у чѣршѣју нешто да кѣпѣ, с кѣл'има (Врс); а штѣ, *вѣдосте* дрлѣчу? (За); *ѡде* нам овѣ снѣху у махѣлу; *јѣ познѣдо* сѣд кѣла, *сѣти се*; мѣ *вѣдосмо* кад *ѡдѡсте* гѣре; што *нѣ тури* тѣ кѣфу?; *јѣ не узѣ*, тѣ је ис фрѣжидера (Тр); ѡн *ѡде* да га доведѣ пѣ се и ѡн *зѡдрѣжа*; *ѣзми* попѣ кѣхву, *ѡхлѣди* ти *се* (Уг); мѣ га *прѣбѣдѣсмо* (Бо); ѡн сѣдек здравшѣ *ѣзѣје* нѣ *јѣ*; ѡн *нѣ ѣше* (Бр); ада што *нѣ скувѣ* те кѣфе, *Нѣдо?* (Вру); онѣ је *ѣнѣва* чѣра *нѣшиминкѣ*; *бѣсмо* мѣ, она на постѣлу л'ѣжѣ; *јѣ* сам бѣо брѣ мал'инѣ и *јѣгѣдѣ* и *ѡдѡздѣ* *ѣзѣје* (Де); *ѣе* ме *нѣје* бѣш сѣт. *ѣе стѣдосмо?* (До); *прѣскѣчи* ти кѣкѣшка, *ѡде* (Дол); *не умѣдо* да ви испрѣчѣм нѣшто (Ѣер); и *јѣ* сам бѣла на сѣхрану, *бѣсмо* код овѣ нѣнѣ; *јѣсте* ме мѣма *прѣбѣдѣла*, а *јѣ стрѣкну*; *ѣво* овѣ што рѣди *јѣ се ѡзнѣји*; *рѣзумѣде* л' ме? (Жу); кѣхва *ѡста*, а што тѣбе *нѣ ставѣ*?; што ми овѣ кѣса *ѡсѣди*, *ѣво* мѣху ил' *ѡса* *ѣе се ѣдѣви* (Ли); дѣду *не доведѣше*, кѣји тѣвѣ нѣвишѣ да *прѣѣнѣ* (Ме); *рѣкоше* ми свѣ се *жѣвѣ* сѣѣнѣ; вѣ сте дѣшл'ѣ поразговѣрѣл' и смо *ѡде*, кѣмшѣскѣ, *ѣтѣ* ка да смо се стѣ пѣт *вѣѣл'ѣ*, вѣ *ѡморѣл'ѣ* малѣ *ѡде*, *бѣсмо* у хлѣт (На); ѡни *јѣдѣше* сѣд, пѣ затѣ нѣтѣ ни кѣфу ни сѣк (Ос); а чѣре *нѣ виде* *ѣе?* (Па); *ѣво* сѣт је *ѣгѣси*, *јѣ* *прѣје* *ѣспѣши* (Рам); *јѣ* ти *јѣдва* овѣ сѣстру *познѣдо*, кѣко се *прѣл'ѣпшѣла* (Ру); ѡн *ѣзѣје* нѣѣе, нѣ знѣм (См); нѣ! *Ѡ* Рѣжо, нѣ! Не трѣчи, *ѣј!* *Прѣвѣри* је! Кѣко је *јѣ не вѣдо*, *јѣ* је кѣсно *вѣдо!* (С. До).

У свим наведеним примерима непосредно прошла дејства означена свршеним глаголима јасно указују на резултативност радње.

Двовидски глаголи у контексту имају значење свршених:

чѣ да се *Слѣва* лѣтѣ (Го); *рѣзумѣде* л' ме? (Ко); а чѣре *нѣ виде* *ѣе?* (Пл); тѣ што *нѣ нѣтѣ* је л се ѡн *ѣе* помѣлѣо? (Го); рѣче ми сѣн, *јѣтрѣс* *рѣзговѣрѣ* сѣ мнѣм (Го); *ѡде* та ѡблѣк и онѣмо, ѡн кѣсѣ *јѣчѣм*, они вѣлѣ та *јѣчѣм* за стѣку, и *ѡде* онѣ ѡблѣк онѣмо, он *здѣнуо* *јѣчѣм*, и оно *ѡде* онѣ ѡблѣк и *гѣѣ* у онѣ *јѣчѣм*, срѣвнѣ свѣ тѣ, свѣ тѣ *ѣзгоре* (Ер); те *вѣка* кѣхву, *ѣѣја*. Дѣније ми *јѣдна* *жѣнскѣ* (Ле); ѡн дрѣжѣ по бѣг знѣ кѣлѣко лѣдѣ у Рѣсију и свѣко му *вѣде* хѣир, поштѣно *плѣнѣ* (На); нѣ *прѣѣе* пѣшес дѣнѣ, ако ми *вѣрујѣш*, *јѣ* не *вѣрујѣм* *јѣш* ни да је *трѣдна*, хѣ, хѣ *хоѣе* да *пѣѣѣѣ*, те лѣтѣ мѣку што *вѣдосмо* са ѣѣм, те *гѣтѣво* добѣла сѣпсу, те *јѣдва* спѣсийсмо *жѣну* (Ле).

Глаголе несвршенога вида у овој служби посматраѣмо ѡдѣјѣно и то због тога што, према мишлѣњу Ј. Вуковиѣнѣ, када се ѣнѣма казује непосредно прошла радња, аорист има своје специфичности. Наиме, он „захтева прилошку ѡдрѣбу кѣја видно ѡбележава ѡвакву непосредну вѣзу са моментом садашњѣсти. Ако је перфективан глагол, то ѡбележавање прилошко није му увек потребно (д о ѣ о ш е наки лѣуди), али ако је имперфективан,

потребно му је (њега не може дати контекст и читава ситуација, као што је то случај, видимо и овде, са имперфектом и перфектом)”. Притом, „најобичнија је употреба имперфективног аориста за најнепосреднију прошлост са прилошком ознаком *досад, до овог часа* и сл.: *ево до сад коси (к) у ливади*”. Дакле, „оно што је контекст, у смислу везивања прошле радње са моментом садашњости, могао дати имперфекту (и перфекту) није могао дати и аористу” (Вуковић 1967: 116).

Наша грађа потврђује претпоставку да уз несвршени аорист неретко долази одредба овога типа (које по правилу уз имперфекат нема):

дò сат разговарасмо са овијем људима (По); *дò сад би ту*, нè знам ђе се дèде (Ле); са *ћèркòм до прије прича* на тел’ефон, звала ме (Не); *ёво до м̀лоприје седеше*, сал’ што отòше; *до м̀лоприје тудјер нешто намирёвасмо* (Ту); *д̀ва с̀ата седесмо*, д̀ста, м̀р̀амо д[а] [ид]емо (Жи); *м̀ло седеше* с̀амо (Вру); *пл̀стйше мало* д̀анас (Жи).

Ипак, бројни су и примери који указују на то да присуство посебне одредбе није нужно:

бòга ми му ја *поручйва* да дòђè да ўзмè (Бал); *ја га зв̀*; *ја му ви́ка* немò дол̀азит (Ли); *ја не дйза* ов̀а крèвет, нèка га (Го); *ёво овò што р̀ади* ја се ознòји; а *ја* богами *ц̀ўка* тò па ўзèла нòч̀аре, а не вйдйм, сйне (Жи); *пом̀ага* нека др̀ва С̀афету оде (См); *òна п̀аде*, *ја је дйза*, не мòга с̀ама да је дйгнèм, она тèшка, посен ми п̀омога једна жèна óде кòмши́ка (Пл); *ја му ц̀ўка, ц̀ўка, ц̀ўка*, не ч̀ўжè (Па); *ја кол’ико зн̀адо прича* о конòпљи (Пе); *п̀а се ја ш̀а̀л’и* са овйјем Милутйном, рèко: „Тй ми з̀агр̀ади да не поп̀асèм òтаву” (Ост); што ми нè снйма ов̀у шт̀алу? (Уг); *шта би тò, бр̀ате, шта би тò* што се н̀асмија, што *се смй̀я т̀амо?* (Пл); *шт̀а ми прича* ов̀а Радèнко да се поврèдйò? (Пе); *један чòвек прича*, посèн он̀а др̀угй дòђе (Бал); *òн д̀òлази*, с̀ад је бйò ту (Го); *при́ча* нам тò Пèтко (Вру); *òн кòсй ту*, реко: „Д̀анас ни не вèл̀а”; *òн кòсй* д̀òл’е (Ер); *зв̀* ме један на некò весèље (Ме); *б̀удйсмо* га, *òн сп̀ав̀а* (Бо); *л’йјепо ти вал̀а причасмо* (Жу); *чйстисмо* т̀ај п̀ут ту, н̀анијела вòда (По); *нек̀у туршйју ст̀авьасмо* (Ру); *дòл’е саш нйма причасмо, замај̀авьасмо* хи (Бал); *при́часте* л’ вй Жйвкy за Добрòс̀ава да га позн̀ајèте? (Ка); *зв̀аше* ме у Рйбарй̀е (Ме); *смй̀аше се* вал̀а за тò (С. До); они *се смй̀аше*, *п̀а се смй̀аше*, *п̀а поп̀уц̀аше*; *оне седеше* ту чòре онè Ћнòвè и он̀а Ћнòвйца, те *ја онò сл̀атко* и онò *донòси*, и она йзније пòсле с̀удове (Го); *при́чаше* тò дол’е (Ке).

Може се, наиме, тврдити да се резултативност глаголске радње у оваквим примерима препознаје и на основу ширег контекста. Ипак, када су посредни глаголи имперфективног вида улога контекстуалног окружења није од ништа већег значаја него када је реч о

свршеним. Мишљења смо да је неопходно нагласити ову чињеницу управо зато што сматрамо, а о чему ће касније бити речи, да аорист сам по себи, независно од тога ког вида је глагол у предикату, носи семантику завршености, прекида, резултативности глаголске радње, као и јасну представу о временској локализацији у односу на моменат садашњости (у овом случају јасно је да је реч о блиској прошлости). Ова основна разлика између имперфекта и аориста несвршених глагола, садржана је у њиховом семантичком потенцијалу посматраном самостално, без помоћи других језичких средстава.

У обележавању блиске прошлости имперфекат може означити радњу такву да се време њеног вршења додирује са моментом говора, односно радње саопштене у истом тренутку када је говорно лице прекинуто у њиховом вршењу. Таквог карактера су имперфекти у примеру: Чиме се то занимаш? – Ево *читах* нешто интересантно у новинама. – изговорено са новинама у руци; или: Шта то радиш? – Ево *кӯвāх* ручак – питање је више реторски постављено, јер питалац, у ствари, и зна шта му сабеседник ради (Вуковић 1967: 124–125). Замена имперфекта аористом, односно перфектом, у контекстима овога типа довела би до промене значења. Да је за именовање радње употребљен аорист „онда би прекид био наглашен и тиме би она добила смисао готовости или само прекида, тиме би се хтело да она буде дата као једна целина процеса” (Вуковић 1967: 124).

Стога, аористом за блиску прошлост, и свршеним и несвршеним, казују се радње које су се десиле пред моментом говора, али, ма колико тренутак њиховог свршетка на временској оси био близак тој тачки, увек је јасно да је радња завршена. Наш пример са аористом: *Прі́чах* с Мурāтом (Ту) субјекат изговара у тренутку када је разговор већ завршен, штавише, именовани саговорник (Мурат) у тренутку изговарања реченице и није присутан. Имперфекат би се, с друге стране, могао употребити само у тренутку док сабеседници још увек воде разговор, током кога су (изненада) прекинути од стране трећег лица коме би се саопштење упутило.

У домену блиске прошлости аорист не може заменити ни наративни презент и то из истих разлога из којих га не може замењивати ни имперфекат (в. т. III.3.4. у одељку о имперфекту). Аорист означава појединачну завршену радњу блиске прошлости: *Он ме ндсла* да кӯпīm књйгу / *Он ме слā* да кӯпīm књйгу. У првом случају употреба презента у предикату захтевала би да се приповедање настави, јер презент захтева шире наративне

блокове (*Он ме (по)шаље да купим књигу, и ја одем...*). То би било нужно и у другом примеру, будући да би у неизмењеном саопштењу несвршени презент био чист индикатив.

III.4.4. Категорија мало даље и удаљеније прошлости обухвата дејства уз која не би могла стајати прилошка одредба *сад* или *малопре* (Вуковић 1967: 143). Употребљен у овој служби, аорист задржава све семантичке одлике које има и у претходној, с тим да се подразумева да је време вршења радње овде смештено у тачки која је нешто даље од момента говора. То значи да се овим обликом казују радње које су се у блиској прошлости (дуже или краће) вршиле и, што је још важније, извршиле. Њих говорно лице приказује као доживљене у њиховој целовитости. У истим контекстуалним условима сасвим је обичан и имперфекат, који, за разлику од претходне службе, овде нема могућност да радње обликује тако да се време њиховог вршења протеже до момента садашњости (због знатније одмакнутости у прошлост). Разлика према аористу, међутим, и сада постоји – имперфекат ни овде не упућује на целину/резултативност радње, већ је представља као процес у току, при чему је најчешће присутан и моменат напоредности са неком другом радњом или ситуацијом (в. Вуковић 1967: 142–145).

Време вршења аористних радњи мало даље и удаљеније прошлости представљених у њиховој целовитости неретко је спецификовано временском одредбом:

баш данас један *ни*та, доведе ме оде до вратницѐ, каже: „Имаш ли барем дваес хилѧда пѧнзијѧ?“; ја не знам тј скоро ко *при*ча, некака девојка, некакав из Дѧтанѧ је узо (Жи); сѧт сам кхѧла д-ѧм тј скоро, па кажу не мѧре, трѧба лѧкарскѧ уверѧње да си здрава скрѧс па да идѧш, ја не *покуша*ва да вѧдѧм пѧсош ни ништа (Пл); данас звѧни телефѧн, ја доклѧ *при*ђо телефѧну, а онѧ мѧло ми нешто помѧрѧло, па кут подѧгнем слѧшалицу, оно ми закврчи, ја спушти онѧ слѧшалицу, и више ме *не* зва. Кѧд ме звѧ овѧ из Врњачкѧ Бѧњѧ, реко: „Јеси л тѧ, Рѧле, звѧо *при*јен пѧла сѧта?“; *би*смо ми малоприје, она на постѧљу лежѧ (Го); ѧмѧ, ѧрекарскѧ вѧдовѧт ѧмѧ, овѧ гѧдинѧ бѧш дѧбро ѧмѧ, *би*ше кѧше у прољеће те дѧбро ѧмѧ (На); сѧнођ смо *при*чѧл’и оде на посѧдак, и један кѧмшија оде стѧрѧ, *би*смо тѧ такѧ, ѧн *при*чѧ (Баг); сѧној *намѧ*за из онѧ флаше, у једно време *сагорѧше* ми нѧге а у дрѧгѧ *смрз*оше ми, не мѧга да се згрѧјѧм (Бал); рѧђѧ и вѧђе, ал’ бѧш овѧ гѧдинѧ нека несрѧћа га *пѧ*трефѧ, онѧ снѧјек у прѧл’ѧће *пѧ*де, онѧ мрѧс, цветѧло је бѧло шлѧйве, тѧ све уништила слѧна и мрѧс (В. Лок); дѧнијел’и су ми ономѧт зѧт и ѧѧрка, *донѧ*јеше ми флашу ракијѧ (Из); сѧд овѧ *ѧ*мрије прије двѧје гѧдине овѧ четврѧти, ѧмрѧ (Из); нѧмѧ штѧ овѧ гѧдинѧ да се каже да не ваљѧ. Снѧјег ни не осѧтисмо (Лу); не знам како бѧше кѧ је не обѧл’ѧ, бѧш ѧђе нѧмѧ пѧ-шѧс гѧдѧнѧ како се ѧдѧла одѧвѧ ни јѧдна

овија Весел'иновина, три пут је један пуцџ и *не мога* да је обал'и (Лу); па није скупо, ја знам кат сам то сѣдло купио за сто и тридес марака, прије двије године сам био, *беше* двеста евра (Нет); имам двије свиње онамо и некѹ кокџску, кокџске ми некѹ *ђавџ* *пџкраде* прошл'е године, (Ос); моје гџдиште је остало сѣд, овџ испред мене је свѣ отишло, овџ три-четири године, ка да хи *пџкупи*, свѣ *помријеше* (Пож); *дџвоји му се син прол'етџс*, *дџвоји син млађи*, *дџсени се* и *дџвоји се*, *дџде* пот кирију, па дџл'е вџрц овџмо, вџрц онамо, сѣд гради му кѹћу у Трнаву (Пож); валѹ ономѣд гџтџво нас вџда *дџнесе*. Јџј како је падало; јѹтрџс му тѣшко дџшло те га *дџведе* дџл'е у Карајѹкиће; како *пџђџсте* пџрви дѣн тѣмо? (Бу); ада лџше, овѣ године овѹ кѹша освојила, не да ни, вѣдиш *пџпаде* ни свѣ (Кн); А овѣ, свѣ је то било бехрало па ѹби она стѹт, ниједна.; Прѹвио био, гол'ема кѹћа сила (Тр); ја прије *испапу дџпра* нешто сѹра, ада цијела сам квѹсна (Уг); дѣнас звџни тел'ефџн, ја докл'ѣ *пѹиђџ* тел'ефџну, а онџ малџ ми нѣшто помѣрѹло, па кут подиђнѣм слѹшалицу, оно ми заквѹчи, ја *спѹшти* онѹ слѹшалицу, и више ме *не звѹ*; мѣне су двѹ печѹл'и, један пѹрви дѣн џде, један џде ме *пѣчи*; ја, ѣво, онѹ Раду, како је вол'им, бѹш јѹчѣ један сџк јџј *спѣми* по онијема; па онѹ ѣсто Рѹлџву жѣну, пѹрви дѣн је вѣдо па је *изљѹби* ѹѹ, с Рѹлом *се ниѹта* (Го); ја не знам овѣ године кад *би*, пошто овџ Рамазан, па *не мога да бѣднѣ*; бѹш дѣнас један таксѹста пѹтѹ, *дџведе* ме џде до вѹтнициѣ, кажѣ: „Имѹш л'и бѹрем двѹес хиљѹда пѣнзијѣ?"; ја не знам тѹ скџро кџ *пѹиѹа*, некака ис Дѹбова, некакав из Дѣтанѹ је ѹзџ, свѹдбу градиџ тѹ у Тутѹн, пѣнођѹла, и изѹтра је напѹдиџ (Жу); дѣнас ми је пѣзник, и дѣнас овѹ Бѹтржанин *не даде* ми нџ ме *дѹставѹ* да радѹм (Ке); родиџло прошл'ѣ годинѣ а овѣ годинѣ га бџк окѹменио, нешто *не шиѣ*, не знам штѹ овџ *би* (Ли); кѹву смо лѹни држѹл'и, овѣ годинѣ *не мџгосмо да држѹмо*, ни смо ни ѹзѣл'и (Ми); ѣво бѹш једно унѹче ми јѹчѣр гѹло га дофѹтиџло те за Тутѹн га *повѣдџсмо* ѣтѹри инѣкѹије му пѣписѹл'и и вџдѹ га за Тутѹн те пѹимѹ инѣкѹије (На); *нѣмаде* тѣ сил'ѣ лѹни да је тѹрѹмо (Пру); јѹтрџс био је бѹбо на кѹфу дџл'е, жѣне су им џде, *дџђџше* кот Фѹтимѣ; мџј тел'евѹзџр јѹтрџс хиѹ неђе. *Звѹ* ја онџ Сѹфѣта, кажѣ дѣнас мџгу у двѹ, реко џћу д[а] [ид]ѣм у Смѹлѹћу па ѣмо се дођѹворит; *ѹде* л' тѹ сѹној кот овѣ? (См).

Да је посреди мало даља и удаљенија прошлџст, међутим, некада се препознаје само на основу ширег контекста, па нису ретки ни примери у којима се уз глагол у предикату не јављају маркери попут претходно наведених:

дѹде ми она спѹзмѹс, *ни* тџ, нѣшто жѹтџ сѹтнџ ми *дѹде* ка нишка кат се нијѣ. *Пиѹ* богами, хѹира никака (Го); зѣт му *дџлази*; ја је вѣдо, *разговѹра*, аљѹ лѹжѣм, не смијем да кѹжѣм (На); вѹђѹ ракију па му *нѹби* па кѹхѹ, па кѹхѹ, па кѹхѹ, па гџтџво *ѹрѹче*, ни да тѹпи ни да скинѣ; пѹво некџ, ја му *виѹа* попи, џн не умѹје да попијѣ; *дџђе* те ѹзѣ, ја бѹла џбрѹла и тѹрила овѹмо у згрѹду; џна *ѹспѹиѹа* за Ивѹна, кажѣ имџ би дѹнима за Ивѹна пѹиѹат (Бал); тѹ рѹнијѣ су имѹл'и вџјска дџл'е ѣѣ пѹнкѹт, рѹнијѣ у рѹјеку, докл'ѣн граниѹа, тѹ би бѹла вџјска, пол'ѹиѹиѹа, па хи *дџније* бѹјѣс, *мѹкоше се* џтал'ѣ;

ја *вiка* да купимо крaву пa жeнa кaжe aкo купимо крaву, пoсл'e мoрaм дa сaм oбaвeзнa (В. Лoк); ja oнoгa бркa *пoзнaдo* (Из); кaд *бi* пoт кyћy, мi *искoчiсмo* гoрe; oн мe je oпepиcо Скeндeрi, oнa штo *пoгибe* у Пaзaр (Кa); и oни пoсл'e *нaпрaвишe* кyћy дoл'e у Рaшкy (Кoз); Рaјкo je сaд oбoл'eo, *рeкoшe* дa je бiо дoлaзиo oнa дeчкo тy и бiо у Фрaнцyскy тaмo, сaд *рeчe* дa je дoшo (Лeч); вoл'и и oнa мaчкe, jеднo бiлa дaлa у кoмшилaк кaд стигл'и oви гaздaрицa joј oтишлa и гaздa зa Албaнијy, кaт oнa *стijжe* oвaмo; жeнa oнa му рaдi у, oвaмo, кaкo ћy рeћ, у Oпштинy, нa мeстo њeгoвo je *узeшe*, ћe oн сeдeo, нaмeстo њeгa; Мил'иcaвкa, *yмриje* и oнa, ни jеднa вишe нeмa oт сeстaрa; oн je jадaн издржo и дoбрo je бiо и издржo и свe тo, a oвa *нe мoгa* Јaгoдa oнa *сe скљoкa* сирoтa oдмa, oнa *нe мoгa дa издржи* свe, штo кaжe, ћoрнi бoл'eснiк бiлa; oнa рaдилa тaмo у, *пoчeшe дa oтипушићaу* тe рaднe снaгe, бiлa кo сeкрeтaрицa, тaмo штa ja знaм, *рeкoшe* дa joј дaу oнa пpoгpaм дa сe пeнзиoнишe пa и тo *пoвyкoшe*, тpaжy и дa рaдy. Зeт ми *узe* пpoгpaм, зaтo je дoшo тyнaкe л'eтoс кoд, у њeгoвo мeстo oђе; пa oви свe *испoмeрaшe* дa крeчy, oнo oвa мaјстoр им сe рaзбoл'eo и тo свe пoмeрeнo (Oс); пa jеднa свoјтa ми *имaдe* yдeс дoл'e кoт Крyшeвцa, jедвa je прeтeклa, oтпoзaди гa удриo нeкo, jедвa je прeтeкo, ja *oдo* дoл'e, кaт jавил'и oвoј дeвoјци кaт oнa дoђе, видим je ja дa oнa *ooђе*, oнa гл'eдa, гл'eдa, ooo, jеси л' тi тo? (Пoж); нeмa сaт тo, рaстyрило сe, нeмa никo, joш имa Слaвoмир, oтишлo, *пoжeнишe сe, oтoшe*; oвa Еврoпa oвo, тo je дoбрo штo нe смije никo нa никoгa дa нaпaднe, eвo нa Кoсoвo oвo штo *нaпрaвишe, oдузeшe* (Прћ); имa и сaт, слaбo живим, чoвeк ми je yмрo, дeцa тaмo oвaмo, oнa jедaн *yмриje*; вaлa тo *видo* му хaйрa сaхi; шљивe су рoдил'e ал' нaкa тoњa *yби* ништa дa хим сe види хaйрa нe мoрe (Сe); *yмриje* му тa жeнa, тe му *oстaшe* трoјe дeцe, вaлa мyкy смo видeл'и дa хи пoдњивимo, пoсeнaкe *oжeни сe* (Co); ja *oдo* у пeнзијy пa *нe мoгo дa сe oдмoрим* ниђе пa нa тa мaндрaк, тy лyљaшкy (Пoж); мi смo дoл'e испoд цaдe, мaлo дoл'e пoнижe, пa ми je yмрo и oтaц и мaјкa и брaт, дoл'e *нaпрaвишe* у Трнaвy кyћy (Цв); *скoчишe* жeнe, гoтoвo гa *убишe* (Boљ); бoгa ми Тyтин *сe изгрaди* бaш oнo прaвo; Зoрицa *нe хтeдe дa сe удa*, oнoл'икi мoмци пo Тyтинy и *нe хтeдe* (Бу); oн бiо у мил'ицијy, oнa бiлa дoл'e, у шкoлу ишлo и нeштo сe сaш њим, *ћe сe* jaдy *пoзнaди, пoђи* и oвa, *дoвeдoшe* je, грeшнo дijетe, кyкaвицa (Гр); *yмриje* му жeнa млaдa, oнa нeсрeћa, oнa je бoл'eс *пoтpeфи*; *oдyстa*, нe мoгy у oнy Сeницy нe знaм кoл'кo дa ми дaш дa живим (Тр); oвo им je сeстpa и joш jеднa стaријa, и *дaдe* бoк трoјкe. Фaлa бoгy, *пoдижe* и, бoк пoмoгo, бoк кaт дaдe здpaвљe и пoмaжe, лaкo и je пoдић (Чe); oви мyсл'имaни *зaтискaшe* и *зaтвoришe* ни вoду пoсвe. Ми пoслe гoрe имaл'и нeкy стyбл'инy тe *дoвeдoсмo* вoду, тe тy; вaлa, прaвo дa ти кaжeм, тoл'икo ми тy Стoјy *oстa* жao, *нe мoгa, нe умeдo дa сe пoмeрим* с тeл'eфoнa, тoл'икo ми je *oстa* нeштo жao; мoјa je сeстpa у Бaшчy yдaтa. Прaвo дa ти кaжeм, *oстaдe* сaмa; oнe мe *зaвoљeдoшe*, a ja сa свaким мoгy; *oдби* yпaлу жyчнe кeсe, дo oдeк мe бoл'eлo, тo ми *сe yжaри* свe oвyдa, ja *рeкo*: „Вeзирa, ja сaм нeштo бoл'eснa”; ja oтишлa дa пoмyзeм крaвe, кaд дoшлa, ja *сe yгуши* д[o] oдeк; *нe шћe* ни *дa рaди* у кaхвy, бoји сe ja ћy гa oстaвит, ja ћy зaпoстaвит; ja oд Рaмизe *нaучи*, Мeдoвe жeнe; вaлa je финa Камeлијa, *нe yдaдe сe*,

штѣта; Радан млѣго пїјѣ, *макоше* га ис шкѣл'ѣ, истѣрал'и га (Го); дѣца јѣш малѣ, јѣдно што је најстаријѣ *пра̀ти* га у Нѣмачкѣ, *у̀зѣ* га амица тѣмо, брѣт његѣф. Па ѣн тѣмо *мѣл'и се* да га доведѣ овѣмо, није научио тѣмо; ѣн је рѣдио у Дѣлѣс овѣ ми сїн, па посл'ѣн *макоше* тијѣ рѣдникѣ млѣго, ѣни га *вра̀ћаше* ѣпѣт, ѣн *нѣ кѣе* (Жу); мѣни се осѣшило, имѣла сам јѣ, *у̀зѣла* сам на врѣло Бѣснѣ, имѣла сам сѣстру у Сарѣево и *у̀зѣла* овѣ дрѣво и *дсѣши* ми *се* онѣмо (Ме); дѣбро *се удѣдѣ* (На); а изгрѣбла сам се бїла, а кѣпила мѣт код јѣднѣг чѣвѣка, ис Пазѣра донѣси, и *вїде* ми рѣке изгрѣблѣне; свѣкѣк понедѣлка ѣн је на пїјац са тијем мѣдом, ал'и ѣн некї богѣташ пѣ *нѣ кѣе*, *вїде* да сам се млѣго напѣтила, изгрѣбла рѣке (Ру); мї *мисл'ѣдосмо* дрѣгѣ је, *ѣткри* му овѣ ис Пазѣра у онѣ лаборѣторију, тѣ чѣвек кажѣ потхїтно за Бѣѣграт, ако нѣћас ѣмѣте по нѣкїм да пошѣљѣте, те по онїм даїцинїм сїном *послѣсмо*, *не шїѣше да га прїмѣ*, да *нѣ бї* њѣ, ни дѣнас се оперїсѣ нѣ би (Ши).

III.4.5. Када се говори о далекој прошлости, мисли се на прошлост као општу, општу субјѣктивну, разуме се, која опѣт, може бити само општа или се у њѣј могу јављѣти фазе, периоди маѣе или више уоквирѣни. Прѣшлост може бити период младѣсти, девовања, пребивања у неком другом месту. У тој прошлости као специфичне временске одрѣбе долазе: *јѣдног данѣ, јѣдне годинѣ, јѣдном у турско доба*, затим: *кад ја чувах овѣе, кад ја идах у школу* (Вуковић 1967: 155). Аорист у служби обѣлежавања радњи из далеке прошлости задржава синтаксично-семантичке одлике које има и у прѣходном типу.

Временско одрѣѣње радње носѣ најчѣшѣе саме аористне форме (обичне од глагола оба вида) удруженѣ са контекстуалним чиниѣцима (посрѣди су разговѣри о догађајима који су се десили давно пре момента говѣра):

ѣн ме *у̀познаде* дѣље у кѣхву, *дѣлази* онѣ са сѣла, *у̀познаде* ме и *узѣсмо се* тѣ, преко онѣ Хасїмѣ. Ѧна не највишѣ *у̀познаде*; купѣвали, па ми пѣслѣ *кѣпише* црѣвѣну марѣму, па *нѣси* црѣвѣну марѣму; *звѣше* не на свѣдбу, *ѣтїдосмо* (Го); њѣзи мајка бїла је сїлна, из Дрѣгѣ, па ѣна *ра̀ћа* чѣре, пѣт чѣрѣ, и вѣлѣ јѣј *надѣнѣше* да није поштѣна и *напѣдише* је; он *мѣли се* да га доведѣ овѣмо, није научио тѣмо; ранїјѣ сам мѣгла да ѣдѣм, но ми *ѣста* јѣдно дїјѣте без мајкѣ, *најѣри* ми тѣ сїн жѣну, те га *њїви*, па *не мѣгѣ да ѣстѣвїм*; зубѣ овија нѣмѣм, *намѣши* гѣрњѣ вїљицу, вѣлѣ *грѣди* ми је онѣ Нѣсер, јѣ тѣ *не мѣгѣ* да трѣпим, јѣ сам нѣрѣвѣзна: нѣкат *у-ста*, нѣкат у чѣшу, најзадњѣ врѣме кат *бї*, ја у шпѣрет (Жи); Хусїн онѣ како смо се договорїли *испрїћа*. Ѧн *їзвади* Слѣжбѣнї глѣсник ис тѣшњѣ, *їтѣ*, *їтѣ*, тѣтѣра, тѣтѣра (Ѧер); знѣчи *дѣвѣсмо* му девојку, аљи *нѣ кѣе да је у̀змѣ* (Жу); ѣдбїше овогѣ Хѣјра, мѣк ѣца, послѣн јѣ му се *љѣти* (Ме); *у̀ћдсмо* у Крѣљѣво, такѣ су ми рѣкли да сврѣћамо на стѣницу да прѣсїјѣдѣмо, ѣн *нѣ улази* на стѣницу, *изѣћдсмо* ис Крѣљѣва, *уїћдсмо* у Ћѣћак, *изѣћдсмо* ис Ћѣћка, ни тѣ не стѣјѣ (Ле); бѣш ѣде би рѣкла мѣја свѣкрѣва, ѣна је имѣла дѣветѣро дѣцѣ, чѣдїм се,

кажѣ како ми *се не подвѣише* оѣде у Рашку (Баг); ја овѣг најмлађѣг сѣна *рѣди* да би бѣо чѣра, Цѣци да ѣмѣ, и нѣшта (Боб); имѣо сам дѣветоро децѣ, сѣдам ћѣрки и двѣ мушкарца, тѣ су ми ћѣрке пѣудѣте у Пазѣр, а двѣје су оѣде код мѣне, јѣдна се уѣдѣла пѣ се рѣзудѣла и *дѣведе* дѣјете код мѣне, тѣ је тѣ дѣјете и рѣђено и порѣсло и сѣт се оженило и ѣно ѣмѣ дѣјете (Бот); у хотѣл *уиђе* вѣда, овол'ѣкѣ онѣ бѣбе, пѣ кад удѣрѣи, чинѣи ти се црѣп оѣе да га слѣмѣи (Брђ); ѣн мѣсл'ио да мѣјѣк сѣна да уѣбијѣ да му вѣдѣи смрѣт, а оно, вѣдѣиш, бѣк га нѣга кѣзнѣи; мѣгѣо сам да га убијѣмо тѣне, и богами га *пѣустисмо*, мѣло га онѣ *изудѣрасмо* (В. Лок); *убѣише* Стамбѣл'ѣна, дѣбар чѣвек бѣо, квал'итѣт чѣвѣка, пѣ *убѣише* овогѣ премијѣра Ћѣнђѣна, пѣ *убѣише* овогѣ, пѣ *убѣише* онѣгѣ; пѣ ми хаааа, пѣ гласѣ га, пѣ Југослѣвију *зѣл'ивади*, пѣ *уѣпропѣсти* Срѣбију, *наѣправи* држѣве, *уѣпропѣсти* свѣ (Ју); ја сам бѣо у војски у Пул'и. Најпрѣвѣ бѣо у рѣгрѣтнѣи цѣнтар *Рѣјѣка* између Рѣјѣкѣ и Зѣгрѣба, тѣ сам бѣо шѣс месѣцѣи, пѣ ме посл'ѣ *прекомѣндовѣше* у Пулу; бѣо у бѣлнѣици и ѣн отишѣо код нѣга и уѣвѣчѣ ка[д] се вѣрѣти у ше[с] сѣти, ѣни одвѣдѣу га и довѣдѣу га, и уѣвѣчѣ ка[д] *дѣѣје*, ѣн ми се *јѣви*; ја тѣ нѣшта знѣла нѣјесам, тѣ спѣвѣла, свѣкад би, бѣк ме убиѣо, нешто сѣнѣла, кѣ да ме мрѣтѣи сан увѣти, тѣк се зѣра указѣјѣ, ја *пѣушти* тел'евѣзѣр, како *пѣушти* тел'евѣзѣр, јѣј дѣцо, дѣљѣ бѣло от свѣкѣга, ѣн *се дѣбрѣте* у кѣл'има, снѣа мѣја с јѣднѣ стрѣн држѣ га и онѣ причајѣу му, а ја сѣмо сѣма тѣ; кад ѣна *дѣде*, ја је вѣдѣим, прѣшло дѣн-дѣвѣ, отѣшла на контрѣлу у Пазѣр и свѣрѣтила јѣдна у чѣшљѣру, и тѣ ме *нађе* и *ѣспрѣча* ми како је бѣло; брѣт ми јѣдан бѣо возѣч код Кѣблѣра, овѣ јѣдан тѣ што је остѣо, бирѣв га упѣтиѣо за Нѣмачкѣу, и ја оѣде *поприча* жѣни и ѣцу, *не дѣдоше* чѣт; ѣн посл'ѣ *ѣмрије*, ал' пѣсл'ѣ нѣ мош да се запѣсл'ѣиш, дѣца по шкѣлам, обадвојѣца по Пазѣру (Коз); мѣи уѣзѣл'и овѣу нѣу ис Црнѣ Гѣрѣ, ѣни су оѣје бѣл'и досел'ѣл'и пѣ тѣ мѣло земљѣ *кѣпѣише*, они *отѣше* за Крѣљѣво и ѣна родѣла двѣ сѣна и ћѣрку, ћѣрка у Крѣљѣво а сѣиновѣ оѣје; мѣи двѣје *нѣмѣасмо*, нешто су абавѣтѣле око тѣра око овѣца, а штѣ ѣмѣ, бѣга ми лѣжѣу, онѣ нѣмѣ нѣшта. Нешто су чѣнѣл'ѣ, којѣ је знѣла нѣшто, а мѣи *не мѣгосмо да вѣдимѣо*, мѣи у крѣвет бѣл'ѣ, у онѣ постѣље, кѣки ти црнѣи крѣвет; јѣдну крѣву тѣ ми свѣкар покѣјнѣи и волѣве, тѣмо некѣи лѣуди тѣмо свѣ, тѣ се чѣвѣло и посл'ѣн овѣмо и *узѣсмо* (Лу); еѣвѣ фѣбрика обѣћѣ, рѣдѣла ми је снѣа у фѣбрику обѣћѣ, и *запѣл'ѣише* је, *покѣупѣише* онѣ машинѣ, и свѣ тѣ ћѣтѣло; трѣбѣл'и смо да тѣ потѣрѣмо и мѣи дѣнас хѣ сѣтра, бѣл'ѣсни, нѣмѣа кѣ тѣ да застѣпа да тѣра. *Не умѣдосмо тѣ да се ориѣтѣишѣмо и прѣгази* вѣреме; и такѣ, ћѣ мѣгло да се узѣмѣ ѣни су узѣмѣл'и, *оплѣчкаше* држѣву, овѣи не *бомбѣрдѣвашѣ*. Још овѣ гѣдина, и бѣк и ѣн унишѣѣвѣа те пѣплаве, те зѣмљѣотрѣс, и како да трѣжи од нѣшѣ држѣвѣ чѣвек. Пуѣтѣви *пропѣдоше*, пѣ мѣстовѣи, пѣ дѣбро се борѣ (Не); Нѣмци су убијѣл'и за јѣдногѣ Нѣмца сѣдам нѣшијѣ лѣудѣи, сѣдам и оѣде код Дѣховѣнѣа тѣ некѣ *убѣише* Нѣмце, они *уфѣтише* сѣдам нѣи те *убѣише*; да не дѣжѣим, *дѣѣје* вѣреме, она отѣшла у гостѣ овѣ мѣја жѣна и пѣишѣ ми пѣисмо да нѣѣе да се вѣрѣти ради тѣгѣа што овѣ сѣстра дрѣгѣа нѣје уѣзѣла јѣј брѣта; она нѣје бѣла лѣша, ал'и нешто *не идѣ*, и она *прѣдѣмѣти*, хѣфту дѣнѣ *бѣи* кажѣ: „Вѣлѣ тѣ мѣне нешто не вѣл'ѣиш”; жѣне млѣде, дѣвѣјѣке млѣде, нѣмачкѣи војнѣик по трѣи мѣтра, нѣѣе да прићѣ бл'ѣжѣ, и понѣшто проговѣри, а мѣи кѣ дѣца ѣдмѣ *наућѣисмо* некѣи гѣвѣр

са њима, само би изнио нешто и баџи да узмеш нешто од одеће; ни један слухај имал'и нијесмо, у једно време смо напушћил'и куће бил'и, побегл'и смо у онџ куће горе, тол'икџ та сйла била, изгл'џда *изгубише* рџт пџ *крџнџше* да бежџ, тол'икџ та војска беше џста; и јџ сам о[д] тога времена више ништа, звџл'и врџти се, нџ, нџ, нџ, за живџ мајку, док је џн тџ, јџ се не враћџм. Пџсл'џ времена Рџсим ме *зџв*, Рџсим и џн једно време џј бџже помџзи, пџсџн и џн *џзџ* пџтџве (Пож); џни су држџл'и онџ вијенце онџмо, а ми смо држџл'и овџмо, они не *попџл'ише*, ми смо се посл'џн брџнил'и, организовџл'и смо се сџми те се брџнил'и што смо мџгл'и и нијесмо џђе презимџл'и нџ смо побегл'и тџмо горе џе није спџљено, побегл'и у Прџенџву; није сџл' ми нџ сви ми одџвдџ кџ је џџ имџ горе се некџко џдбрџни од Дџжевџ, горе до Алџловићџ *попџл'ише*, а горе посл'џ *џдбрџнише се* Ковџчџво, горе овџ крај *се* некџко *џдбрџни*, а ми нисмо мџгл'и, са онога вйса су тџкл'и, ми смо нџн-стџп држџл'и полагај дџл'е; Кџдо је од Нијкићџ, џн је тџ погйнуо пџсл'џ, јџ сам бйо у Бџсну, џн је погйнуо, те тџмо *џдбих* џзвештџј погйнуо је те тџ је и сахрањен; имџло је тијџ четникџ тџденџ бйло пџ је тџ горе у Дрџмиће *побйише*, тџ је изгйнуло, чйстило се тџ тијџ четникџ, тџ бџнде партизџни су мицџл'и, унишћџвџл'и; пџсл'џн партизџнима *признадоше* Енгл'џзи џтуд, западњџци те њџма *признадоше* влџс а четникџ *џдбџцише* (Прџ); Тйто тџ скйнуо пџсл'џн свџ, бџк му дџ што *мџче* тџ; имџло не дџсеторо, пџ чџвек ми *џде* у војску три гџдине, јџ свџ седџла кот дџверџвџ (С. Туп); јџдамџ бйла џмрла тџне једна жџна, ми бил'и на грџбље, на Дџјевиће, кад џн *прође* са кџл'има и *стџде џзџ* мџне те *џдведе* ме дџвл'џ; Брџнци *џмрије* онџ мџж, бйо је дџбар. Кџко је бйо дџбар, тџ е чџдо бџжијџ. *Пџгоди* га некџ мџка (Шав); нијесу ми га Срџби убйл'и, мусл'имџни су ми га убйл'и и *не мџгасмо* га *нџј* ни мџтва ни жйва (Врс); џн *се зџпосл'и* у Беџграт, мџне је дџље у Беџграт рџт, и дџл'е га *зџпосл'ише*; тџ ис Црнџ Горе што сам имџла зџво се Мйл'ић, и *џдаде* ми *се* тџ брџтучџда тџ горе к Црнџј Гџри, и дџђџ свџтови и освџнџ и цџлу нџћ црнџгорскџ кџло (Гр); *џзгоре* кџћа, сйтна дџца бйла, мџлџ, пџ пџсл'џ овџ кџћу грџдйл'и; сџмо *свйтнџ* бџш кџ онџ жарџвнице кџ онџ апарџт кад удџри те онџ шџвџцџјџ, крџвет бйо гвџжђен крџвет, а дйјете ми л'џжџло нџјстаријџ што је џмрло у тџ крџвет, и *испџдоше* дџца мџлџ сйтна, тџ нџјстаријџ сйн кџже: „Мџма, мџне пџгоди врйјеме”, а није га погодйло, оно се учинџло крџф, а чџвек ми није бйо тџ и дрџги сйн, рџдйл'и горе у Гйљџву, рџдйл'и, жйто кџпил'и, кат *џџђџше* озгџр, сџло *нџвџл'и*, а прије слџма бйло, није кџ сџт, кџћа пот слџму покривџна, алџх *џџде* плџм, нџмџ сйл'џ да џдбрџни ниџко, дџца *испџдоше*, кџ онџ кад вџтра плџнџ више главџ. *џџђџше*, понџшто *пџбџцише*, *изнијџше* хаљйне понџшто такџ. Дџца сйтна *џстџше* (Дуј); пџ[Г]-шџс кџћџ је тџ њй имџло, тџ су имџл'е и некџ удовйце, штџ знам. џни тџ *прџџдоше*, *џџше* дџл'е, сџ[д] да вйдйш, дџђџ са џутима (Ки); с дрџгом пџсл'џ ме *џжени* мајка, мџј је џтац није шџџо узџт да је цйо дуњџ бйо њџјзйн, мајка џџе сџмо њџ; Јџ је бйо џтерџ, џн је *џдведе*, кад џџца џко њџ; а овџ убйла, *нџ трага* џна џџцу нџ *џџџе* те *џби* жџну. А јџ је џстџвио због џџцџ, да бйдџ код џџцџ; *пџведе* ме, Вйлове се зџвџ сџло, бџгат бйо, имџо је двџста овџцџ, џмџ кџћу вџћџ од овџ, овџ је мџја кол'џба према њџјзи и штџл'е, двџста овџцџ,

богат био Србин, кад ја *дођо* у сѡбу, сѡмо још један младѣћ и ова што ме довѡе и ѡн, ја пѣпнѡм, рѣка му под пѡзухо изашла из рѡмена; кад *напуни се* пѣна сѡба, браћѡ му, сестѡра, питају ме: „Јеси ти дѡктор?“ „Нѡ, ја сам селѡк“. *Дође* ѡн пѡтл’ѡ, *пита се* сѡ мнѡм, и пита ме ѡн: „Јеси л’ дѡктор?“ „Јѡк, ја сам селѡк“; *наговорѣше* је тѣ комшије, ѡна којѡга сам ја помѡгѡ и изнѣвѣо га, ожениѡ, и дѡвѡ му, био сиротѣња, ѡн је *наговѡри* и дошѡ јѡј да је помѡгнѡ; ѡна *извади* педесѡт мѡрака ѡнија нѡмачкија да ми дѡ, а ѡнѡ дѣјете сирѡче, ја кажѡм подѡ и томѡ ѣтетѣу тѡ пѡре. Ѧна ѡнѡ пѡре у новчанѣк, пѡ педесѡт дѣнарѡ. *Одѡше*; и дан дѡнас ми је жѡо што *не узѡ* ѡнѡ пѡре да поцѣјепѡм нѡ очи ѡѡјне, да дѡм мојѣја педесѡт мѡрака ѡномѡ ѣтетѣу (Кл); тѣ су ѡни сѡмо у прѡлазу бил’и. Њѣма је бѣло ѡстѡло тѣ пѡ[т]-шес мѡзгѣ, нѣјесу и бил’и ни одвѡл’и кат су побѡгл’и, ѡнѡ пѡсл’ѡ *ѡстѣпѣше*, мѣ *навѡл’ѣсмо*, Рѣси ни *помѡгоше* (Кн); ја нѣјесам валѡ шћѡла, мѡј ѣвек би ме тѡрѡ. Јѡ *нѡ шће*, ѡде ми л’ѡпшѡ, ѡде ѣмѡм вѡду, и у сѡбу и пред вѡрата а гѡре јѡк, мѡрам да нѡсѣм (Уг); пѡслѡн мѡне *дѡде* ова стрѣц у Жѣчу, тѣ сам, кобајѡги ме *дѡде*, учѣо некѣ школу мѡло, нѡписмено дѣјете и чѣвѡ свѣње, прѡво ти кажѡм, чѡбанѣн био, ѡкопѡвѡ грѡжѡе, бѡстѡне, свѡ тѡ сѡм; па *ѡбрѡвѡсмо* ја и бурѡзер један дѡле у полицѣју штѡ е да се, да ѡпрѡстѣш, чѡшѡмо и лѣјепѡ чѡши и брѡјем, један, двѡ, до стѡ, па *пѡчѡсмо да се жѣгамо*, кажѡ: „Јѡ сам тѡбе вѣшѡ а ти мѡне мѡњѡ“, *пѡзавѡћѡсмо се*; *наѣје* тѡ прѡшѡк за вѡшке (Вру); свѡкрва ми је бѣла тѣнаке ка-сам ово нѡјпрѡ родѣла, ја *се дѣго*, тѡмо *ѡсѡти* и *дѣго се*, ѡна ѡдмѡ *скѡчи*: „Шта е, снаѡ?“ Јѡ јѡј *прѣча*, ѡна спѡвѡла сас мужѡм. Ѧна: „Немѡ да чѣјѡ Мил’ѣвоје.“ Тѡ је бѣло срамѡта стѡри да чѣјѣу и да кажѡш чѡвѡку ја ѡћу да се породѣм; да сам ја ѡтишла, нѡ би ја ѡде бѣла да ми *дѡдоше* д[а] ѡдѡм, нѡ ѡто кажѣу тѡ сѣдбина. Сѣдбина шта нарѡт рѡшѣ; *дѡђѡше* ѡни у пѡтак ѣвечѡ, ѣи је имѡло двѡдѡстѡро и чѡрѡ и мушкарѡца шта су дѡшл’и за мѡне, пѣн дѡл’е један пѡдрѡм вѡл’ѣки нарѡда имѡло ка[д] сам ја дѡшла; мѡјка мѡја нѣје мѡгла да ми дѡјѡ свѡдбу да ме испѡтѣ са свѡдбѡм, но кѡ да сам побѡгла, нѣјесу ми знѡла ни браћа, стрѣчѡви ни стрѣне ни нѣко нѣјесу знѡл’и, кад ме *спѡдѡби* један бѡт ѡ[д] тѡтке те ме *извѡдѡ* код ѣи, и тѡ ме богами *ѣдарѣ* једно двѡпѣт, ја нѡћу да крѡнѡм; богами сѡмо пѡт гѡдѣнѡ, вѣшѡ га *не ѡсѣдѣше*. *Пѡкѣпѣше* пѡре, *дѡдоше* ѡвѡкѡту и *извѣкѡше* га; ѣрка јѡј се ѣдѡла дѡле у Арѡнѣелѡвац, за Мѣљѣна братѡнца, а сѣн, имѡл’и су сѣна, ѡн *се ѡжени*, жѡна му из Бѡшчѡ а жѣвѡ дѡл’е у Крѡљѡво, на Берѡновац; ѡна са Менсѣром, ми сѡдни за хастѡл тѣ, кѡ ѡнѡ разговѡрѡл’и, тѡмо, ѡвѡмо, рѣјеч по рѣјеч и такѡ ти *би*; ја *пѡдѣго* некѡ дрѡва те ми *дѡде*, дрѣги мѡсѡц, тѡ ми је бѣло мѣшко, да је бѣло жѡнско, ѡстѡло би (Го); ја сам имѡ једнѡк сѣна и јѡдну кћѡрку а пѡсл’ѡн тѡ сѣн ми *ѣма* двѡ сѣна, а сѡт ѡвѣ ѡгѡви сѣнови ѣмајѣ децѡ и дѡбре снахе ѣмѡм, дѡбре; *убѣсмо* му трѣнѡс дрѣгѡвѡ, *убѣше* му ѡвѡ вѡјска (Гло); евѡ е дѡл’е школа, ѣмѡ школа ѡд ѡслобѡђѡња, ѡна једна дѡтрѡјала, дѡ градѣ дрѣгѣ, па пѡсл’ѡн некѣ ѡзгѡр и[з] Срѣбијѡ *дѡђѡше* ѡвѣ глѡвнѣ (Де); рѡтови *бѣше*, бѣвшѡ Југѡславија *прѡпаде*, е, пѡтња је бѣла вѡл’кѡ. Све се рѡдѣло за пѡрѡе лѡба; ја сам држѡ на сѡло по стѡ ѡвѡцѡ и кѡзѡ, вѡлѡве, по седам-ѡсам крѡвѡ, бѣвољѣцу, нѣкѡ нѣје жѣвѡ на сѡло ко што сам ја, дѡк ми се ѣѡре *не разѡдѡше* и сѣн ми *пѡгѣнѣ*. Па пѡсл’ѡн тѡ снаха *нѡ кће*

да ми *седѝ* посл'ѣн из Дѹбова тѹ, Кѡцѡнка, *нѣ кѣ да седѝ*, но *дѡђѣ* ѡде, *јѡ дѡђѡ* за н'ѡм, те *кѹпи* оде педесѣт мил'иѡнѡ овѡ; *ја сам* из Дѡбрѡга Дѹба, а браћа су ми тѡмо разбѝљи л'ѹде, *не дѡдоше* ми *да продѡм* зѣмл'у. (Д. Дуб); ѡна посл'ѣ *ѡде* дѡље ко[д] тогѡ човѣка; ѡн *прѣбѡци* дѣцу дѡље и ѡна сѡт дѡље *уживѡ* (До); у Сѹвѝ Дѡ *имѡ* некѝ Попѡвићи и једни Ђѹрѡвићи, мѡло је бѝло Вел'ичѡнѡ, ал' *ѹмрије* ѡнѡ дѣчко, *умријешѣ* јѡј, и сѡт тѹ нѣмѡ нѝко; ѡн *ѝзвѡдѝ* нѡфчанѝк: „Је л' овѡ?“ Те *јѡ посл'ѣ нѡђѡ* (Ђер); *кажѹ* не мѡре, трѣбѡ л'ѣкарскѡ уверѣње да си здрѡва скрѡс па да идѣш, *јѡ не покушѡва* да вѡдѝм пѡсош ни нѝшта; пѡсѣн порѹчѝше нек *дѡђѣ* ѡтац ми, и *јѡ ѡдо* с човѣком, *нѡђѝсмо*, посл'ѣн ѡни *дохѡдѝше* и *помѝрѝсмо се*; чѡра ми ѝшла у шкѡлу четѝри гѡдине тѹ, валѡ је бѝла свѣ ѡдл'ична, ал' енѣ да идѣ жѣнско у Тутѝн чѡк и [з] Жѝрча, *не дѡдоше* дѡлѣ, а учѝла је бѝла млѡго дѡбро, ал' тѡпѹт нѝсу дѡл'и тѡ жѣнско да идѣ, срамѡта; ѡна *ѡставѝ* пѣт чѡрѡ. Јѣс, имѡл'и двѝје чѡре и сѝна. *ѡна се ѹдаде* у Позѡр, Сѡја тѡ, и родѝла сѝна тѡ што се ѹдѡла; ѡн је сѡт у Нѣмачкѹ, ѡн је рѡдѝо четѝри-пѣт гѡдѝнѡ тѹ у шкѡлу пѡ посл'ѣ бѝо у Позѡр у Гимнѡзијѹ, ѡнѡ рѡтнѡ врѣме *нѡђѣ*, ѡн фамил'ијѹ и *ѡде*; знѡчѝ *дѡсмо* му девѡјку, ал'и *нѣ кѣ да* је *ѹзмѣ* (Жу); ѡн *пѡтѣже* те га *прѡдаде*, те га *ѹзѣ* један мусл'имѡн; *ѡтѡше* те је *дѡдоше*, бѡга ми, преко нѣкѡга, преко кѡмшѝјѣ, преко одѝвѣ, преко тогѡ ѝшла тѡ вѣза; посл'ѣ *испѡдоше* ѡнѣ зѡлѡге су се звѡл'е от камѝнѡ и *ѝспаде* лѡстик, гѹма, па некѣ от ластѝка а некѣ от ѡнѝјѡ гѹмѡ, сѡт нѣ знѡш шта ѡј да обѹјѣш (Ке); кат ѡн *се нѡсмѝја* кол'ико мѡре; *ѹзѣла* Ђѡма, *јѡ јѡј се мол'ѝла*, кат *ѹзѣла* Ђѡма од ѡногѡ и руменѝ Емѝну, кад *јѡ вѝдо*, *јѡ мол'ѣдо* да ми нарумѣнѝ дѝјете, а ѡна свѡтила да сам *јѡ мол'ѝла* да се ѡне руменѹ, кад *јѡ вѝдо* па *закѹка*: „Шта рѡдѝш тѡ?“ *Јѡ се искѝда* жѝва (Ле); у Нѣмачкѹ тѡмо са човѣком, посѣ *дѡђе* ѡтуд из Нѣмачкѣ; *кѹпѝше* некѝ стѡн гѡре у Бѹдву те су у Бѹдву гѡре на мѡре (Ли); *јѡ нѡјбѡлѝ* ѹченѝк *постѡдо*, а јѣс ме помѡгѡ један Мѝл'е; мѣни Бѡк *пѡмогѡ*, *јѡ се сѣти*; Кѡко имѡдоше дѹшу такѡ бѡк хи убѝо. (Ми); стѡлно по бѡл'нѝцѡ и тѡмо и овѡмо и нѝшта *не мѡгоше да* му учѝнѹ, и ѡн сѡм дѡктор и свѣ тѡ, ал'и а-а (На); *јѡ сам* и имѡ вѣл'икѝ трѡшак, једна шѣрка ми је и ѹмрла, пѡ по Београду, пѡ тѡмо, пѡ овѡмо нѝшта, пѡ посѣ ми сѝн, ѡн *се рѡзбол'е*, пѡ и нѣга у Београд (Пе); мѡја сѝко крѡснѡ, *дѡђѡше* овакѡ на свѡдбу, на свѡдбу ми *дѡђѡше*; једна га сѣстра ми бегенѝсѡла а бѝла удѡвѡта, да ме тѹрѝ тѹ, *дѡдоше* му с мѡјкѡм мѡјѡм ѡбел'еже, како *јѡ хѡђѹ*, *бегенѝсѡше* га; *дѡђѡше* те ме тѡ *испросѝше* и свѣ крѝјѹћи, кад *стѝгоше*, један чѡвек бѝо са нѝма, у Пѣћ ишѡ, и мѡј ѡтац пѝтѡ: „Вѡлѡ ми ѝштѹ чѡру у Пл'енѝбабе, нѣ знѡм кѡкаф је?“; дѡшл'и, *јѡ* у Пл'енѝбабе, а ѡни у Позѡр *дѡђѡше* да ме ѝштѹ, дѡл'е смо седѣл'и, гѡре прѡдѡл'и, ѡтѝшл'и, свѣ чѡре, сирѡтѝнѡ; ѡни *дѡђѡше* да ме прѡсѹ, и ѡбел'еже ѡтѝшл'е, кѡ да не прѡсѝ сѡт. И мѡј ѡтац ме *нѣ даде*; *не мѡгоше да* је *нѡђѹ*, и ѡна *се нѣ врѡти* но *се ѹдаде* ѡпѣт у Детѡне; *пѡбеже* и ѡтал'ѣн, *нѣ кѣ да седѝ*. Побѣгла и посл'ѣн *пѡмрзне* је нѡрод, нѝје је ни трагѡ посл'ѣн; свѝдела ми се е тѡпѹт. Виђенѝјѡ бѝла тѡ што сам је вѝдѡ, ал' *јѡ послѹша* бѡба (Пл); ѡни посл'ѣн *ѡтѡше* за Банѡт, дѣца и ѡна *ѡтѡше*, тѡ землѣ *прѡдѡдоше*; нѣму бѝ крѝво, нѣга тѡ *пѡгодѝ*; *ѡтѡсмо* пѣшкѣ, нѣко кљѹсе нѣко нѣ кљѹсе, пѣшкѣ, бѡндара, бѡндара, те гѡре; *прѡстѝрѡше* мѡло те л'ѣгѡсмо бѡш кѡ у хѡн, и такѡ *прѡђѡсмо* (Пр);

знаш кака је она била напрѣдна, ал' и *рѣзбол'е се*; петнѣс гòдїнā бїл'и у браку и нешто *се развѣдоше*; ја га *уфати*, *ишїба* га м̀ло, послѣ му и òцу *п̀рїча* (См); *иза̀ћоше* онї транзїстори мал'ї Йскрини и мї *к̀пїсмо* тā транзїстор мало смо бїл'и отменїјї, *к̀пїсмо* пā *донѣсосмо* тā транзїстор, пā би слўшāl'и тў пѣсму и тò, тў сам жївѣо, тў сам порāстò (Стр).

Некада се на време вршења радње упућује посебним језичким средствима прилошког типа (прилози, зависне реченице):

и ёто, излāзило се на крај, слāбо је нāрод рāдїо у предузећа пā се пòсл'ѣ једно време онò кад бї распад, *рāстури се* тò свѣ, бїло је дòста фїрмї отвòрено, бар у Пазār ту у òколину (Баг); такò је бїла пѣсма за време Тїта òдмā пòсл'ѣ ослобођења кат партизāни уїћòше, пā òвде смо бїл'и и òни одозгò једна чѣта партизāнā *нāїће* òвде гòре, нāше жѣне *отїдоше*, *пок̀пїши се* да вїдў кò су тò партизāни, чувѣнò партизāни нòсў петокраке онѣ, вòјска, и отїшл'и гòре (Бот); сѣнāм се јā, ранїјѣ, кат смо тѣрāl'и др̀ва за Кòсово, са овїем сїном пā дòл'е вòјска пā трāжї ти докумѣнта, папїре, мòј сїн нешто нѣ беше пòнио, не дāјў да прòћѣ. Ил' да нāћѣш возāча па да прòћѣш. И мї сїћѣмо у Јòшāницу, те *ўзѣ* једнòг другāра те му òн *прòтера* камиòн преко п̀нкта (В. Лок); кат се зарāгило, òна ш нòјнòм порòдицòм у Рогòзну код мòга òца. *Дòћòше*, нї је бїло трї брāта и трї хѣрке, шѣсторо, òтац и мāјка, òсморо, òни су свѣ код нāс бїл'и (Лу); ѣ пòсл'ѣ кат је Тїто формїрò овў др̀жаву, чўјѣм да вїчў: „Еј фāла Тїту што ни òтвори òчи”, и *скїдоше* онò. Òн нарѣдїо да се тò отклòнї; тā девојчїца је свā срѣтња, она *удāде се* кад Мїко пòгину, овā Òлгица снāа, за некòга млāћѣга шѣс гòдїнā од нѣ, Македòнца (Ос); тò је бїло четрѣс пр̀вѣ нѣкāко пòчѣто од āвгуста мѣсѣца пā свѣ до Божїћа овāмо. Нѣмци *се врāтїше* пòново у Позār и пòсл'ѣ *се* мало *смїри*, рāдїл'и смо јòпет и подїзāl'и кўће и такò (Прћ); кад је бїла тā конòпља, мòгл'е би да прѣдѣш пā кр̀в свѣ л'їпћѣ од онòг, òстро од пòздера, одѣри, пā јā не мòгу, *прòкрви се* јā, *почѣ* л'їјевòм и сād сāмо л'їјевòм и нāопāко прѣдѣм, дѣснòм не умїјѣм (Гр); код мѣне дòшла једна твојїјā гòдїнā бāш седѣл'и смо прїје једно нѣкол'ке гòдине, из једнòга сѣла дòл'е из Дунїшїћā, пòдал'еко одāвл'ѣ їмā петнѣс кїлометārā, *сѣде*, довѣла је једна сирòта òндал'ѣ, једно дїјете са тòм сирòтòм и *сѣдоше* бāш тў овакò кò вї; јā сам пòчò тò да прāvїм кат сам бїо у партизāне у Сенїцу сам бїо у нāрòднў òдбрану, пā једнòме што сам стāновò код нѣга, *слòми* му бїк нòгу òде, пр̀вў онў, јā му је *намѣсти*, посл'ѣ један Хїлмо *слòмї* кљўчнў кòс јā му *намѣсти*, и отāдā је пòтл'ѣ пòчѣло (Кл); тāпўтā је тò бїло, тел'евїзòр кажѣ, хāј богати, рāдїòн, пā посл'ѣ тел'евїзòр, пā *пòћѣ* једна кўћа, пā дрўгā, пā посѣн *поћѣше* тел'евїзòри, посл'ѣн свāкā кўћа їмā (Туз); е пòслѣ ка-су дòшли партизāни, *їзāће* овā лїјек, Америкāнци су овò изглѣ[д]ā прāтили; јā сам за Пѣћ тѣрò једну кр̀ваву једнѣ гòдинѣ, у Мїтровицу *не прòдāдосмо*, у Ѐстòк *не прòдāдосмо*, па за Пѣћ (Вру); јā *òстави* једанпўт сїр, вїчѣм ономѣ твòме мўжу: „Мòгу л' òстāvит овā сїр докл'ѣн се врāтїм, д[а] ўзмѣм л'їчнў кārту?”; òн *прòдаде* једно пāрче земљѣ, овā мòј чòвек, овāмо иза овѣ

шкòл'ē; òна се зàмерй òндā са њйма око онē пля̀чкē, *кра̀доше* хи, Ёцо је у̀крò; òндā га *опля̀чкаше*, вèзàл'и су га за крèвет бйл'и; ја вйчēм кòнобāрима: „Штā л'и су ми прāзне?“, кад ја једанп̀ут га *уф̀ати*, òн пйјē (Го); ја једамāн *пòђе*, òтац ми беше бòн, ја дечāк; òн ми *дāде* тап̀ут пēt напальòнā тйјā пāрā, богами пēt напальòнā крāва. И *дāде* ми јòш мало л'èкòвā, тап̀ут сйтно л'èкови се звāл'и, албāнскā тā пāра бйла у тò врйјеме, и сāt ја òдēм и ноћймо тāмо негде више Сāвинийā вòдā, *уф̀ати* не мрāк, и ја *йзгуби*, *йскочй* ми нофчанйк (Ђер); è пòсл'ē ка-Тйто *дòђе*, тò *навāл'и* нāрот те мāче тò. *Скйде се* тā ферèца (Ке); Сēдмā црногòрскā òмладина кад је òде нал'èгла и нāрот се уплāшио, тò је свè побèгло дòл'е по тйјā рāвнòвā, *остāвише* к̀уће прāзне (Ме); пòсл'ē ка[д] Тйто *дòђе*, òн *нè даде* ни он да се слāвй слāва, комунйсти, òни нйсу смèл'и да се ни крстē нити да слāву подйгн̀у (Ми); кот Звòнка сам нāјприје бйла и òн је рèкò ймāм тē срчанē вене, òн и такò *нāзвā*, и тò те г̀ушй (Ост); ја бòгме *насмйјах се* тāмо са тòм мојòм женòм кат су ме свèл'и (Пл); òни навāл'йл'и онй Србйјāнци, пс̀уј̀у ми мāјку и дйјете и вèру и бòга и свè жйвò, и један ми *òпсова*, штā и òпсова заборāвио сам, дāвно је бйло из Београ̀да је бйо, кā да га гл'èдāм сāt, вйђен, црномāњāс, некй белāј је бйо, и *òпсова* ми мāјку и онòм равњāчòм, *п̀уче* онā равњāча преко хрбāта (Пр); пā ми *пòти* крāва једнē гòдинē мāсло те ми готòво л'йпса тā крāва, и пòсл'енке òде ћòвек те *йзе* некē табл'ете те *òстаде* (Пру); ја кад једнē гòдинē *дòђе* онā Лāб̀уш што је бйо минйстар, и ја сам звāt бйо гòре и òн *гòвори*, *гòвори*, *гòвори*, посл'ен: „Ймā л' кò штā нèшто да причā?“ А ја се трèфио према њèму, ја: „Мòгу л' ја нешто пйтат“, òни *се насмйјаше* свй (См).

III.4.6. Неодређена прошлост у приповедању о прошлим догађајима присутна је онда када „причалац наслања своје причање, своје саопштавање догађаја из прошлости, на доживљавање неког лица од кога је сазнао оно што ће испричати, саопштити. Дакле, посредним путем на сабеседника преноси догађаје, искуства“, у саопштењима типа: *Причаше* ми покојни ђед да је запамтио кад је у нашем селу било само дванаест кућа; или када се прича о општим стварима, посматраним ван одређених временских граница, о радњама које се понављају и које су у односу на субјекат у извесном смислу квалификативног карактера и сл. Говорнику је притом индиферентно да ближе временски одреди радње (Вуковић 1967: 161). У овој служби посебно често употребљава се имперфекат, и он је ту углавном незаменљив ни релативним презентом ни аористом без икакве ближе временске одредбе. Како наводи Ј. Вуковић, „за овакву употребу, наиме, и презент и аорист тражили би помоћно језичко средство, у виду прилошке речи, израза: једном, једне године, једног дана и сл. Рекло би се: п р и ч а м и ј е д н о м ђед да је у нашем селу некад запамтио само толико и толико кућа“ (Вуковић 1967: 161). Аорист је искључен

„баш зато што су радње временски неодређене, што ситуација о којој се говори није постављена у одређени временски оквир” (Вуковић 1967: 162), и то зато што аорист „нема ширину кретања у обележавању радњи у временској неодређености коју има имперфекат: – пре свега, аорист не може означавати хабитуелну неодређену радњу као што је била у примеру: мој стриц и м а ш е обичај рећи – и сл.” (Вуковић 1967: 167).

У нашој грађи примери употребе аориста у служби обележавања неодређене прошлости нису бројни, али уочавамо да је могуће да се јаве и уз одредбу којом се упућује на временску неодређеност:

јѐдамā прѝча рахметл’и дѐдо да је вѝдѝ гѝлу жѝну да се обр’ћѝ око тѝра (Ке); онѝ *нѝкат* кат се *носѝше* онѝ пѝче љавољѝ (Вру);

али има и примера без таквих маркера:

јѐдан и[з] сѝла озгѝр *дѝђе* дѝл’е код мѝне и ѝдмā ѝн *пѝћѝ* овѝ прићу сāt што прићāмо (Пож); *прѝча* неко да је тѝ имāло, ал’ не мѝгу да се сѝтѝм (Ке); имāдо тијā момāкā кā кѝшѝ (Де).

III.4.7. Посматрајући употребу аориста у служби која му је основна – обележавање прошлости, више пута смо поменули да се при темпоралном одређењу прошле радње увек препознаје и друга његова важна одлика – резултативност, свршеност, односно ограниченост именоване радње. То својство диференцира га према имперфекту, којем та семантика није иманентна, имајући у виду да се њиме обележава процесуалност прошле радње посматране у току вршења.

Питање временске ограничености, или тачније ограничљивости аористне радње повезано је превасходно са питањем глаголског вида. Несумњиво је да аорист перфективних глагола на комуникативном плану прошла дејства приказује у њиховој целовитости и да се она несумњиво препознају као свршена. Када је посреди аорист несвршених глагола, који није тако чест у стандардном језику па ни у већини српских дијалеката, у литератури не постоји јединствено мишљење. Једни аутори сматрали су да се по својој семантичкој природи имперфективни разликује од аориста свршених глагола, односно да је, на основу значења глаголске радње, овај облик једнак имперфекту. У претходној анализи показали смо да материјал из тутинско-новопазарско-сјеничке зоне, који обилује примерима аориста од глагола оба вида, не указује на постојање било каквих

разлика које би биле условљене видским карактеристикама глагола у предикату. У даљем раду размотрићемо детаљније ово питање с обзиром на различите ставове које поводом овога облика налазимо у србистичкој литератури.

Наводимо најпре још неке примере употребе аориста од свршених и несвршених глагола:

дођо, уђо у кўћу (Жи); *налдожи* форўну, наврх гōдинē *рōди* тў чōру, кад јā један пўт га *уфāти*, јā се *сѣти* (Го); јā се *уфāти* за онē рāкљеве, јā се *дйго* (Ме); он *йздржа* једанēs и по гōдйнā; *дође* с рōбијē (Ба); сѣстра от тē ми стрйнē *прйђе* оде; кобајāги ме *дāде* (Го); пā ме *зāбол’е* рўка; *набāцā* је пўну; њѣму се онā сйн *рāздеде* (Ми); *дође* те гāђа грōм; онō *сāви* (Ер); он *се нāсмйја* кол’ико мōре; *прōђе* тō; он *кāза* (Ли); *дође* грднā Станймйрка; тā ми зѣт *ўмрије*; овā мālā *йстрошй* некē трошйце (Го); онā дрўгā *ўмрије*; *смрāчй се* (Вру); он ми се *свйде*; *дође* тў, она ти *ўзѣ* једне чарāпе (Го); *пōвўче* прōмаја одовўт; бōга ми мѣне *прōђе*; тāмо *пōчē* да се градй; он *кўпй* онō (Бо); *одвойсмо се*; *договорйсмо* да ми је дā (Жи); *ноћйсмо*; и *помйрйсмо се*; *узѣсмо* се тў (УГ); *дāдоше* ме; навр хѣфту дāнā *дōђоше* (Ли); *узѣше* ме; *запўстише* је у Пазāр (Го); *дōђоше* они у пѣтак (Ке);

јā *кōси* л’ивāду (На); јā им јā један дāн *комйша*; тāј Пунйша што *прйча*; *нōси* црвѣну марāму (Го); *објашњāва*; јā јoј *прйча*; тā Ўља што ви јā *прйча* (Ле); она ме *пйта*; овй мусл’имāни *затйскāше*; *звāше* не на свāдбу; овā што оде *сѣде*; јўтрōс *рāзговāра* сā мнōм (Го); тў прет кўћу на кōња *пй*; овā што *рāди* у шкōлу (Вру); пā се нāрод *кўпй* у Дел’ймеђе (Де); овā чōра *ўсисāвā* (Го); *сйјā* се онā духāн (Ме); до дрўгē гōдинē *йде*; *нѣ иде* јoј нешто шкōла; он *дōлазй*; *дōлази* онō са сѣла; онā се дрўгй двапўт *жѣнй*; он *се пйта*; онā његовā жѣна онде *пйта* се са нāма (Го); богами *жйве* деведесѣт и нѣшто гōдйнā (Го); један се *нѣ скйда* с кōња; *проводйсмо* рāзговōрē (Вру); мй је *не дйрāсмо*; *говорйсмо*; богами *носйсмо* пāре; *носйсмо*, *дāвāсмо* у Беōграт (На).

Уколико се наведени примери упореде, јасно се може приметити да у оба случаја, и када су посреди глаголи свршеног, и онда када су употребљени глаголи имперфективног вида, означене радње приказане су као у прошлости свршене. Моменат резултативности код глагола имперфективног вида носи са собом сам облик аориста или се пак довршеност радње препознаје из контекста. Управо због ове своје одлике, да радње приказује увек као завршене, аорист не може свуда замењивати имперфекат, што је у претходној анализи показано. Не могу се, на пример, замењивати при исказивању блиске прошлости будући да имперфекат подразумева и могућност наставка вршења означене радње, односно њеног додиривања са садашњим моментом, док је код аориста моменат прекида увек јасно

наглашен. Незаменљиви су и у обележавању неодређене прошлости управо због тога што ова сфера, која подразумева одсуство јасне временске локализованости, и у којој се радње приказују као процеси у току, готово искључиво погодује употреби имперфекта. Дакле, с једне стране имамо имперфекатске радње које се увек карактеришу процесуалношћу, без могућности одређивања временских граница њихових, и с друге стране аористне радње које се приказују или као тренутне (свршени глаголи) или као дејства која су се вршила и извршила у прошлости (несвршени глаголи), те код којих су границе глаголске радње увек јасно уочљиве.

Оно што се на основу анализираних грађе са нашег подручја показује као очигледно и несумњиво, у науци је, заправо, често било предмет полемика. Разилажење ставова неретко је било условљено недовољним бројем потврда за употребу аориста имперфективних глагола (из савременог језика или народних говора), па се коначно разрешење проблема среће тек код аутора који су детаљним поређењем примера уочили несумњиву разлику између двају претерита (Ј. Вуковић, Павле Ивић и други). Покушаћемо да укратко изложимо најважније ставове како бисмо их у анализи материјала којим располажемо детаљније проверили.

Тврдњу да је аорист несвршених глагола семантички једнак имперфекту налазимо код А. Стојићевића и Т. Маретића (Стојићевић 1951: 96; Маретић 1963: 529). Код А. Мусића, међутим, наилазимо на друкчије тумачење. Он сматра да аорист имперфективних глагола има особиту семантику, а то „долази од значења, што га има аорист онда, кад му је глагол перфективан. Онда аорист значи, да се радња п е р ф е к т и в н о г а глагола у прошлости извршила. Па то значење ваља да има аорист и онда, кад му је глагол имперфективан, само дакако с том разликом, да значи, да се радња и м п е р ф е к т и в н о г а глагола у прошлости извршила. А то код имперфективне радње значи, да се не само вршила, него и свршила, дакле да је прошла читава, од почетка до свршетка” (Мусић 1925/26: 27). Михаило Стевановић у својој *Граматици* износи неслагање са наведеним ставом, будући да сматра да радња у аористу имперфективних глагола већ по томе што су несвршени, не може значити извршење радње, мада се њим неки пут означава и радња која се цела извршила. Тако, сматра аутор: *Аргатовах три године дана* – не значи да је онај коме се аргатовање приписује ту радњу извршио до краја, него само да ју је вршио једно одређено

време, те да је овде означено и колико, али не самим глаголским обликом, већ временском одредбом *три године дана* (Стевановић 1986: 635). Дакле, према М. Стевановићу, несвршени глаголи у аористу не претпостављају никакво истицање прекида. Њиме се означава вршење радње за једно одређено време у прошлости. Даље, наводи аутор, ако се и има осећање о прекиду вршења аористом несвршеног глагола означене радње, тога осећања се постаје свесно посредно, преко означавања (али не самим обликом аориста већ посебном одредбом – нпр. временском одредбом *три године дана*, или језичком ситуацијом уопште) колико се, односно за које време се вршила дотична радња (Стевановић 1986: 636). М. Стевановић, иако одбацује чињеницу да се у семантици несвршеног аориста увек налази компонента која сигнализира прекид глаголске радње, ипак не изједначава овај облик са имперфектом. Разлика је садржана у томе да се и имперфектом означава радња која се у одређено време у прошлости вршила, али не за утврђени временски размак – „имперфекат, за разлику од имперфективног аориста, никад не означава радњу која се ограничава само на време о којем се мисли већ радњу која је била тада у току, што свакако превиђају граматичари који идентификују значење ова два глаголска времена” (Стевановић 1986: 636). Осврћући се на поменуто изједначавање двају претерита код А. Стојићевића (Стојићевић 1951) и Т. Маретића (Маретић 1963), Ј. Вуковић наводи да је неразликовање облика последица тога што аутори нису имали имперфекат и аорист несвршених глагола у свом говорном осећању, јер „само неосећање довољно и имперфекта и аориста од несвршених глагола могло је проузроковати и код Маретића и код Стојићевића да се дође до таквог закључка. И после Стојановићевих, Мусићевих и после Белићевих анализа и констатација у вези с аористом несвршених глагола и имперфектом не би смело бити у нашој науци дискусије о томе да се аорист и имперфекат свуда разликују по својим значењима, чак и у оним случајевима кад се они у понеким говорима и понегде у нашем писаном тексту могу један другим замењивати” (Вуковић 1967: 98). Ј. Вуковић показује да се у примерима типа: *Ено бијаше велика гужва пред Народним позориштем* и *Перо стајаше пред гимназијом* јасно очитује разлика између имперфекта с једне и аориста (и перфекта) с друге стране. Наиме, како наводи Ј. Вуковић „у случајевима перфекта и аориста у свести говорног лица није процес глаголске радње, него се саопштава само о имперфективној радњи (са разликом у обележавању, јасније или нејасније, о моменту прекида), у случајевима презента и имперфекта саопштава се о процесу радње, па и о самој радњи”

(Вуковић 1967: 110–111). Дакле, кад се употреби аорист, доминира компонента доживљености, али говорнику није стало до тога да радњу представи у процесу, току, већ као свршену. Исту семантичку вредност несвршеном аористу одређује и П. Ивић на основу материјала из галипољског говора, наводећи да се несвршени аорист употребљава „зато да покаже временски ограничену трајну радњу у прошлости. Истина је да овим није промењен вид трајних глагола који и ту остају трајни, али је с друге стране овде присутан још један елемент: радња се узима као свршена и то не у смислу „завршености” ни „потпуне извршености”, већ у смислу прекида, престанка вршења. Ово значење ограниченог, свршеног трајања може да послужи као школски пример за разлику између појмова трајног и несвршеног. Мада трајност није напуштена, овде се јавља и моменат свршености. Употреба облика аориста имперфективних глагола одмах изазива претставу о свршености, готовости радње, дакле исту претставу коју сугерирају облици свршених глагола у ма којем времену употребљени”. С друге стране, у имперфекту се „на радњу гледа као на процес који је у дато време био у току, без обзира на границе његовог трајања, овде се радња узима у читавој дужини оствареног трајања, уз наглашавање ограничености” (Ивић 1953/54: 245). М. Ивић наглашава да имперфективни аорист носи информацију о готовости радње, али да је за истицање тог релевантног момента у случају несвршеног аориста неопходно неко морфолошко средство (најчешће прилошка одредба). Објашњавајући са структуралистичког становишта функционисање глаголских категорија, ауторка истиче значај морфолошке репартиције вида – она је произвољна код оних временских облика који у својој функцији не носе D моменат (моменат динамичности радње), већ су типичне T категорије (имају основну службу казивања времена). Међутим, релевантност D момента у одређивању једне конкретне временске ситуације повлачи обавезно са собом и A дистинкцију: радња се схвата као процес у току / радња се не свата као процес у току. Ово има директних морфолошких реперкусија. Имперфекат је строго видски одређен (несвршени вид). Аорист се гради већином од перфективних глагола – уколико не, обавезно је присуство одредбе која ће тако ипак обележити неопходну релевантност A (-) момента (= радња није схваћена као процес у току) (М. Ивић 1958: 147).

Дакле, закључујемо да се на основу наше грађе потврђује схватање да основна разлика између аориста и имперфекта стоји у опозицији резултативност : процесуланост, односно сагледање радње у току њеног вршења : истицање информације о довршености

дејства. Иако већ навођени примери показују да ова дистинкција функционише у нашем говору, наводимо још неке потврде које оправдавају наше становиште.

Разлика у семантици двају претерита најбоље се уочава када се посматрају примери истог глагола употребљени у истом контексту. Супституција једног облика другим нужно доводи до измене семантичких ефеката. Тако у примеру: Мил'ѐна *кѹпова* нешто тãмо (Ту) – посреди је прошла радња чије је вршење са становишта говорног момента приказано као окончано те говорник износи само податак о њеном прошлом (из)вршењу. У истом примеру употребљен имперфекат: Мил'ѐна *куповáше* нешто тãмо (Ту); означио би радњу као процес, коју је говорно лице уочило у блиској прошлости (и која се можда још врши у тренутку говора); или, ако би уследио наставак типа: *...и ја уђо / уђем у продавницу да узмем и ја нешто...* посреди би била радња посматрана у процесу вршења таква да је представљена као оквир за неке друге радње (у овом случају прошлост би била даља или далека). Исто тако у примеру: мѝ *бѝсмо* код њѐга у пѝсету (По) у предикату имамо завршену радњу. Имперфекат глагола *бѝт* (*бѝсмо / бѝхосмо*) у истом контексту подразумевао би реферисање на глаголом означену радњу посматрану у току вршења.

Разлике које истичемо можда се најбоље показују управо кроз поређење примера двају облика када су они употребљени од глагола *бѝт*. Када је посреди аорист, увек је реч о завршеним дејствима, док имперфекатске форме најчешће служе да се на наративном плану прикаже ситуација, радња сагледана у процесу, као својеврсни оквир у који се смештају остале прошле акције.

Примери са аористом:

ѐна са Менсѹром, ми сѐдни за хастãл тѹ, ка оно разговãрãљи, тãмо, овãмо, рѝјеч по рѝјеч и такѝ ти *бѝ*; мѝ *бѝсмо* да нам ѐна прѝчã о томѐ. Мѝ је не дѝрãсмо, отѝшла у кѝмшѝлук па да јој не смѐтãмо (Го); пѝтãм јã, каже: „Нѝје дошѝ јѝш, сã-ће дѝј, уљѐгните овãмо у дѝжѹрнѹ да ви нѝје зѝма”. *Нѝ бѝ* мãло, ѝн стѝже; реко: „Хѹсо, ѝн је ѹмрѝ”, њѐму *бѝ* жѝ (Ле); е пѝсл'ѐн *бѝ* свãдба; тѝ пѝсме, којѐ ѝгрãн'е, свãдба, пѝвãн'е, свãшта, и јã двѝрѝм, нãјбол'ã хим јã *бѝ* невѐста (Ме); поштени чѝвек од оногã Муниãра нѝје постојãвѝ. Јã нѐ знãм шта му *бѝ* ономе детѐту (Ли); ви сте дѝшље поразговãрãљи смо ѝде, комшѝскѝ, етѝ ка да смо се стѝ пѹт виђãље, ви одморѝље мãло ѝде, *бѝсмо* у хлãт (На); мãма вичѐ: „Вãлã се обрѹкãсмо, *бѝше* чѝтãво лѐто тѹ, не одѝсмо код њѝ” (Ос); и свѐ тѝ полãко, долãзѝ, долãзѝ, прилãзѝ, овã Дрѹгѝ свѐтскѝ рãт *бѝ*, тѹ је тãпѹт исцрпл'ено свѐ, посл'ен полãко дѝђѐ овã Вѝјводина дѝл'е и Банãт, тѝ рѝднѝ мѐсто; свѐкрва не смѝјѐ да ми кãжѐ да је ѐна родѝла ћѐрку, тољѝкѝ

мѣне *би* жао што се родила њојзи ћерка, а мѣни друго било и син ми *би* (Вр); ратови *бише*, бивша Југославија прѡпаде, е, пѡтња је била вѣл'ка (С До); *ђе би* Ахмо?; *би* грат овѣ годинѣ, овѣ рѡд ми се поновио, оно *би* грат; и ја сам била на сѡхрану, *бисмо* код овѣ нѡнѣ (Ђе).

Имперфекат:

а нѡјтежѣ *беше* лѡбицу нѡј, нѣ мош да нѡћѣш шупл'о дрво окрѡгло; рѣко бѡгме ћу ја да хи дѡм, ја ћу прѡдат било шта мѡе, кѡпил'и ми *бѣху* неко лѡнче, ја злато не вѡл'им, прѡдѡћу овѡ лѡнче, ја ћу и кѡпит, нек иде овѡ жѣна у Тутин (Жи); имѡле су једне бѡјелѣ, онѡ нешто прѡвѡдно је било, а онѣ једне марѡме *бѣху* жѡћкастѣ, некѡко су ми више лѡчѣле но бѡјелѣ јел сам ја била бѡјела у лице; те ја га онѡмо остѡви, ти *нѣ беше* тѡ; дѡђе тѡ, бѡш Мирко дошѡ ѡде, Рѡдица *беше* тѡ и питѡ га кѡко је Стѡја, кажѣ: „Дѡбро је, сѡд је бѡш дѡбро”. Нѣ прѡђе три дѡна, ѡмрије (Го); доћѣкаше ме свѣкрва и зѡва, свѣкар ми *нѣ беше* тѡ, *беше* га погодѡ прѡш у прс (Је); е овѡ ми је мѡш ѡде бѡо, овѡ сам ја, бѡо лѡјѣп, преварѡх се, лѡјѣп *беше* и ѡн, а богами и ја сам била лѡјѣпа, плѡфка, напрѣдна, лѡјѣпа, пѡна, ѡде му ѡко; с извињѣњом, зѡви онѡ око прѡста вѣл'ког она пѡпак, она постѣљица пѡде, тѡри мало сѡјена ѡнде, једну прѡѡву на онѡ сѡјено, от конѡплѣ, лѣго н-онѡ, пѣљѣне бѡље спрѣмљене, пѡви је, чѡвек ми *беше* на посѡ, *нѣ беше* тѡ, свѣкрва ми тѡ (Ђер); тако ми здравља ка-сам бѡо овѡмо рѣко: „Јѡ не мѡгу да седим ѡде”, а врућина *беше* ко под сѡћ, није ка ѡде понешто пѡхѡ (Ме).

Разлика се још боље уочава онда када се аористни и имперфекатски облици комбинују на блиском одстојању:

ѣво дѡље овѡ Аговѡћи, па онѡ жѣна: „Хѡјде код мѣне на кѡхву”. Нешто ме *би* срѡм, чѡвек јѡј *беше* тѡ, мѣне што јѡј чѡвек *беше* тѡ, мѣне *би* срѡм (Го); ја *би* једанпѡт у Краљѣво, једно дијете ми слабо *би*, и пита ме једна дѡкторица, двѡје *бѣху*: „Кѡко ти је ѡме?”, рѣко: „Шкрѡјѣл Хѡка”. „Хѡ, хѡ”, кажѣ, „Шиптѡр”. Ѧдмѡ пѡзнаде порѡјекло, Шиптѡр (Ђо).

Исто се примећује и када се упореде примери глагола *имат* у аористу:

ја сам имѡ једнѡк сѡна и јѣдну кћерку а посљен тѡ син ми *има* двѡ сѡна (Гл); ѡна ѡставѡ пѣт чѡрѡ. Он *имаде* пѡслѣ двѡје чѡре и сѡна (Жи); и ѡн бљѣсѡв, нѡправѡ, *имаде* жѣну дѡбру, *имаде* дијете тѡмо, рѡзведе се, нѣ знѡм да лѣ се развѣо, бѡтѡлѡи, она тѡмо у Нѣмаћкѡ сѡд; ја са женѡм сам стѡновѡ ѡде у тѡ сѡбу. *Имаде* ѡдѡр, и вала нѣкѡко је не повѣдосмо није, до дѡктора тѡ, ѡн јѡј дѡо неке лѣкѡве те годину дѡнѡ живе (Ђер); свѡдбу нѡсмо прѡвил'и, *нѣмаде* ко (Ме); *имаде* ѡдес у мѡзак, ѡдар. Е посл'ѣн је дѡгосмо, одведѡсмо је у бѡл'ницу, упѡтише је за Позѡр (Пл); ѡна ѡйѣе и ја, *нѣмадо* га ћѣ, но зѡтну овакѡ за сѡкњу ѡде; ништа богами ѡн се ѡженѡ са овѡм ис Пљѣнибѡбѡ, *имаде* двѡје ћерке и тѡ ѡдаде се за некѡм Цѡганином (Пл); тѡ краву кол'ко кѡмѣн имѡдел' мл'ѡјека, ѡна *нѣмаде* (Св); Срђѡ

је добар, он дођи ту па онџ испред врати, долазно ми је био прџшљџга Бџјрама, сџт овога га *нџмаде* (Го);

и имперфекту:

побџго, дођо ту, *имџше* јџдну краву, јџдан шпџрет онџ црнџ цџганскџ у сџбу; сџт јџдна жџна џде дџниџела кљџке, кџпџла код јџднога чџвџка у Ђерекџре, каже *имџше* џсморо децџ мџцкџ, прџдаде ми сџнџј кљџке, е каже јџтрџс му сел'евџте, џмрџ, од бџдџ и сирџтџнџџ (Жи).

Глагол *штџт/шџџт* у аористу има вредност довршеног дејства/стања:

што *нџ кџе* тџ нџшта да попџјеш?; нџти кџ *штџде* да дођџџ, нџти да се јџвџ (Жи); тџ е био Сџвџндџн, коџј је дџн био сад *нџ знџм* да л је бџла недеља ил понедељџк, џни ми зборџше, ја *нџ шџе* ту нџшта да рџкнџм, ни џћу ни нећу, нџшта им (Го); доље уфџтиљи, уфџтиљи и хоте мџне да џзмџ да вџдџм кџња, и џни *не шџџше* да ме џзмџ, но ме џставџше те дођџџсмо; ч'џвек дрџгџ хоч'е, био шч'џо, ја посл'е *нџ шч'џ*. џна ми е бџла мџло код нџга, ја *нџ шџе* да му је џзмџм џдмџ, посен џна рџазнаде и џџц'е код нџс (Ме); Мунџр онџ је рџдџо џде, бџже га бџк убџо шта му *шџџ* тџ да рџдџ; родџло прџшлџ гџдинџ а ове гџдинџ га бок џкаменио, нешто *нџ шџе*, *нџ знџм* штџ овџ бџ (Ли); јџдну жџну добџвџ џгут ис Бџјковџнџ, она *нџ кџе* да седџ џде, џн џде доље, џстави мџјку, џставише мџјку, чџвек ми џмрије (Ос); па посл'џн та снаха *нџ кџе* да ми седџ пџсл'џн из Дџбова ту, Кџџџнџка, *нџ кџе* да седџ, но дођџ џде (С До); *нџ шџе* да рџкнџ нџ пџво попџ (Св); овџ *нџ шџе* да џзмџ, овџјџм двџјма сам дџла по јџдно двџ мџтра памџком пџткџно а двџ мџтра од сџмо прџђа да вџзџ (Го);

имперфекатске форме одликује процесуалност:

не шџџџ нџшта да плађџјџ (По); ту смо имџљи петнџс џљадџ џурџ и мџ мџслџџдосмо кџћџ мџло да направџмо ил нешто, џн *џџше* џде на сџло да правџ, џде гџре кот Лџда (Го).

Из чињенице да се имперфектом означавају радње посматране као процеси, док се аористом сигнализира џихова џствареност проистиче и то да је имперфекатским иманентна неограничљивост док се уз аористне радње могу употребити одредбе које указују на тџчно време џиховог трајања, на временски оквир током ког се џихово вршење одвијало. Притом, овде се мџсли на аорист несвршених глагола, коџи подразумева не само пунктуалност већ указује на то да се именовано дејство у прошлости за извесно време (дуже или краће) вршило.

Иако је у науци било и супротних тумачења, Ј. Вуковић сматра да „аорист, употребљив и од свршених и од несвршених глагола, иако мање од несвршених него од

свршених, не мења ниуколико видско значење глагола. То је потребно нагласити зато што се у нашој науци дуго лутало да му се одреди права вредност и у видском смислу. И странцу и домаћем човеку ову особину аориста може јасно осветлити употреба несвршеног глагола са потпуним временским одређивањем трајања радње, како то могу очито показати примери: *Дворих* цара три године дана... – *Љубих* драгу три године дана, не виђех јој грла ни ђердана”. За разлику од аориста и перфекта, имперфекат означава радњу неограниченог трајања (Вуковић 1967: 22). Стога, диференцијална својства аориста и имперфекта јесу неограничљиво трајање на једној (имперфекат) и ограничљиво трајање на другој страни (аорист). То значи да „имперфекат не може никад обележити радњу временски уоквирену и моментом њенога почетка и њена прекида, не може дати радњу одређеног, јасно одређеног временског трајања, јер онда он не би био оно што јест, не би показивао радњу у њеном процесу него би давао одређену целину радње, а то му није у природи. Аорист је, на против, врло обичан у тој улози у реченици” (Вуковић 1967: 215). Исто становиште препознајемо у констатацији М. Кравара, који наводи да да имперфекат тражи прилошку одредбу у смислу „у то и то време”, а аорист у смислу „толико и толико времена” (Кравар 1981: 130). Исто тако, и М. Стевановић истиче да је основна разлика између аориста и имперфекта у томе што се аористом несвршених глагола означава вршење радње за једно одређено време у прошлости, на шта се указује одредбом или језичком ситуацијом. Имперфектом се означава радња која се у прошлости у одређеном времену вршила, али која је у томе времену била у току, још текла у време када је што друго било (Стевановић 1986: 168).

Бројни су примери у којима се уз облике аориста несвршених глагола јавља одредба којом се упућује јасно на дужину трајања глаголске радње у смислу квантитета протеклог времена, односно којом се дефинише тренутак до кога се радња чији почетак сеже даље у прошлост вршила:

ка-сам дѡшла, пољубѡила прѡк трѡпѡт, уљѡгла, они ме пѡслѡ стѡљи чепѡтат, мѡцат онѡ чаткѡје, забрѡдѡше ме, обѡкѡше ме, *стѡја мѡло* (Жи); овѡ мѡја чѡра осамнѡес гѡдѡнѡ, *до дрѡгѡ гѡдинѡ ѡде*, оно *нѡ иде* јѡј нешто шкѡла, каже: „Мѡјко, јѡ вишѡ не мѡгу да запѡнтѡм”, *до дрѡгѡ гѡдинѡ ѡде*. Рѡко: „Јѡ, сѡне, не мѡгу ти нѡшта”; *трѡпѡт* јѡј *вѡди* лѡкарскѡ уверѡње да полѡжѡ вѡзачкѡ, она пѡслѡн *пѡлѡгѡ*, и пѡложѡ; и ѡна остѡла за Блѡжа и богами *жѡве деведесѡт* и нѡшто гѡдѡнѡ (Го); нѡје хѡјѡ да рѡдѡ тѡ ми чѡвек. Јѡ се *сѡкира, сѡкира, сѡкира, док дѡби несвѡсу; мѡло бѡловѡ* и ѡмрије о-

шећера; одавно болујем, бољу ме нѣга и глава и тѣ такѣ, прашковѣ *ни, ни, док се отрѣва* и ништа богами (Ос); ѣна је била забраћена онѣ, он је ѣтац био пратио у медрѣсу и ѣн је прѣварѣ млади, одоздѣ из медрѣсѣ и ѣна нѣ заврши баш, *иде двѣје гѣдине* и ѣн је прѣварѣ, и она нѣси шамѣју, е сад кад је напушћила нѣга, брѣт јѣ мѣче шамѣју (Пл); ѣни *једно врѣме се фѣл ѣше* дѣбар пѣт, а сад овѣ кѣше пѣдал'е, пѣ не контактѣрамо са лѣудѣма (Не); сѣн јѣ ѣстѣ бѣо упѣсѣ Права и напусти нѣшто, нѣ мога, *бѣри се и бѣри, бѣри до трѣћѣ гѣдинѣ*, ис пѣвѣ *вѣче* прѣдмѣте, нагѣра, и напустио. У Мерѣму у Крушевац заплѣс'ѣо се и рѣдѣ (Ос); свѣшта су рѣдил'и ал'и *млѣго крѣтко бѣше* (Пож); оно бѣ сѣдбина, *нѣкѣ врѣме тѣје, тѣје, тѣје*, тел'ѣфѣн шѣјтан овѣмо онѣмо, нѣје дѣбар нѣје лѣш, бѣ сѣдбина, стварно не кѣемо се (Трн); жѣна ѣмаде ѣдар и валѣ нѣкако је не повѣдосмо није до Дѣјана дѣктора, ѣн јѣ дѣва некѣ л'ѣковѣ те *гѣдину дѣна живе* (Ђер); она, била јѣ хѣла гѣре, ѣна тога мѣмка вѣде, валѣ зѣт ми је дѣбар, бигинѣсѣла га, ѣни је *искѣше двѣ-трѣ пѣт* и дѣдосмо је (Жи); овѣ ѣстаде те *живѣше* тѣ двѣје жѣне, валѣ *докл'ѣ помрѣјеше* (Ке); валѣ се обрѣкасмо, *бѣше чѣтаво лѣто* тѣ, не одѣсмо код нѣи (Ост); посл'ѣн ѣн ми, тѣ чѣвек и[з] Жѣрча пѣмога, те га *ѣкрећѣ трѣпѣт*, јѣ извѣдѣм кошѣљу те му дѣдо (Пл); нѣмаде шансѣ, *плѣка недѣљу дѣна*, замѣло пѣче (Пру); и сад ми ѣн збѣрѣ, јѣ *идо двѣје гѣдине-трѣ* сѣш нѣм (Рач); јѣсам валѣ, јѣ побѣгла. *Не кѣше да се помѣру* што сам побѣгла нѣ *дугѣчко се не помѣрѣше* (С. Ћуп).

III.4.8. Јѣш једна од значајних саставних компоненти семантичке структуре аориста јѣсте и доживљеност. Радње означене овим обликом у највѣћем броју случајѣва спадају у домен (посредног или непосредног) искуства говорног лица. Одабир аориста у приповедању открива намеру говорника да радње истакне као доживљене или да их пак таквима представи слушаѣцу. Сви проучаваѣци овог глаголског облика слажу се са тиме да је ово једна од примарних функција аориста (Вуковић 1967; Танасић 2005; Ковачевић 2006; М. Ивић 1995; Радовановић 1990). Аорист увек исказује доживљену радњу и по тој својѣј особини он се приближава имперфекту а диференцира од перфекта. Услед компоненте доживљености, глаголске радње означене овим двама облицима предѣчавају се као емоционалне и/или експресивне, те су они, у односу на перфекат, стилистички маркирани (Ковачевић 2006: 81). Стога је карактеристично да се „аорист не јавља у мирном, неутралном тексту објективних констатација, у информацијама које нису непосредан доживљај информатора – једном рѣчу у разним новинарским саопштењима, научним расправама, описима природе и сл. Све то говори да у ѣговој природи D моменат игра отсудну улогу постављајући одрѣјене границе ѣговој употреби у претериталним ситуацијама” (М. Ивић 1958: 143–144).

Сви до сада навођени примери са аористом садрже радње које се одликују наведеном компонентом. Има, међутим, контекста у којима аористне радње иако на наративном плану врше функцију постизања експресивности и приказују се као доживљене, ипак не спадају у домен личних доживљаја казивача. То су или радње које припадају далекој прошлости која је изван искуства говорног лица, или су посредни уопште догађаји чији су актери била нека друга лица, а о којима говорник зна посредно. Овде аорист добија улогу стилски маркираног облика којим се постиже динамичност приповедања и путем кога се говорник уживљава у туђе радње представљајући их као део сопственог искуства, како би веродостојно препричао догађаје те тако заинтересовао саговорника.

Наводимо примере код којих се на основу контекста сазнаје да је реч о недоживљеној прошлости:

Рйстан му се звào òтац, дòшли ис Црнè Гòрè, нèму жèна бíла ўмрла, довèо тò двòје децè и тòг Ивàна и посèн Ивàна *довèдоше* тў. Кажè òн је вèликў зèмљу имào (Бал); онà се дйгни те òн топћйју тàт, убй, тà Шкрйјел што је óде насел'йо *рèше*: „Што ўбй òвèка?” „Што ми ўбй пйјетла; èво га топћйји јòш мрàмор му седй тў испот сèла. *Òде* топћйја за пйјетла (Бо); тà генерàција је запàнтила Дрўги свèцкй рàт, тò су лўтè мўке бйл'е, лўтè мўке, долàзак Нèмàцà на овà прòстор, *завàдише се* нàције, пà онà оногà, пà онà оногà, тò је једна вèл'икà ўжàс бйла, а тò је свè онò што су стàрй прије мèне говорйл'и, завàди пà влàдàј, тò је хàос бйо (Цв); кажè: „Јà вйдйм плàс, реко да изàђем да снймим онò, кад ймàш шта вйђет, чòвек се дофàтио за плàс, и плàс и човèка”; И Цèфко зàђи овакò дòвдè, у вòду дòвдè и не смèо дàлè, овà мàјстòр, како *вйде* да Цèфко *нè смеде да идè*, òн *скòчй* ис кòлà, умйо да плйвà; Тèшко је пл'йват са одèћòм по тйм бўјицàма. *Не могàше* да га откàчè от плàста (Бу); а јèдан óдек, èто и тò да ти причàм, бйо један озгòр од Бўбàњà од више Бйјелòга Пòља с овцàма óде преко зймè, и рече имàла гòре једна врачарйца, вел'й: „Овò су таљйзи злàтнйя вòлòвà”, пà, кажè, *послàгàше* онè таљйге, пà једна *зàвйка*: „О Вукйћу, кàмèн ти мàјци ў дòм, нò те мàјка сачўвàла од ујàмка и од урèзникà” (С. До); *стйже* ти òн за Беòграт, нйјесу ни стйгл'и за Беòграт нò га у Крагујевац изрўчйл'и (Коз); пòсл'è јој онў тèтку *пўитйше*, кад је *изнйјеше*, кад је òна закўкàла, нè знàм ко нам рèче тò (Го); èно онà кот Пазàра, *вòзи* камйјòн са прйколицòм и излèтèо неки несрèтник, претèкò жйв, изашò је да самоубйство да направй, млàт бйо дèчко, избèгл'ица òтут из Хрвàцкè и (На); овй мало старйјй, одабранйјй лўди отйди по једамà двà те је прòси, тры, по гòдинàма се просйла јèдна девòјка, па у једно врйјеме *опўчйше* те хи *отймàше* којà је врйједна и дòбра, вйђена (Ке); девòјка у тò врèме да јој òўјè нèкò да се òна срèла са нèкйм мòмком, тò нйје смèло, пòсл'èн

каснијѣ тѣ је дѣста нагло йшло да се вѣдѣ девѣјка и мѣмак. Пѣсл'ѣ се тѣ развѣло брзо, *напрѣвише* пѣ се ѣни срѣтнѣ, што је тѣ свѣ йстѣ дѣбро (Пож).

У прва два наведена примера информатор прича догађаје из времена досељавања његових предака, у трећем примеру посреди је приповедање о рату о коме говорно лице зна само посредно, четврти пример представља препричавање догађаја чији очевидац информатор није био и сл. Дакле, свуда су посреди недоживљене радње.

Употребљен у питањима аорист такође означава радње које говорник није доживео, али, пошто оне спадају у домен искуства саговорника, подразумева се да је реч о уживљавању у ситуације, односно истицање компоненте доживљености лица којем се питање упућује: *тѣри* л' дрѣва тѣи?; *вѣде* л' краѣву ѣѣ? (Бал); пѣ што *нѣ прича* онѣ њѣјзѣн сѣпрук? (Цв); *јѣдѣсте* л' шта доле? (По). Посебно се радо употребљава у питањима која се одликују експресивношћу, односно имају функцију прекоревана саговорника због неизвршења именоване радње. Такав прагматички ефекат најупечатљивији је управо када се употреби аорист: ада што *нѣ скуѣѣ* тѣ каѣфе, Надо? (Вру); што *нѣ скиде* тѣ чѣзѣма? Нѣ мош да клапѣраш у њѣ. (Го) и сл.

За овакве примере употребе аориста М. Ивић наводи да „у овим случајевима функција аориста подразумева истицање момента обављености, остварености радње са евоцирањем живе динамике самог чина реализације.” У истом смислу требало би, сматра ауторка, „схватити и појаву аориста у ситуацијама где је доживљеност радње од стране говорног лица иреална – напр. у питању: *Ко ли подиже овако лијепу цркву?* Тежња ка истицању момента реализованости са посебним уживљавањем у динамички чин извршења оправдава појаву аориста” (М. Ивић 1958: 143).

III.4.9. Већина до сада навођених примера садрже облике аориста у синтаксичком индикативу, а обележене радње у највећем броју случајева референцијалног су типа. Аорист се, иначе, не среће често у служби исказивања релативних радњи, али има и таквих примера где се аористна радња одређује као прошла посредно, у односу на време које није моменат говора:

чѣо сам да се онѣ мал'ѣ Драгѣн *ѣжени* (Вр); ѣтац ми ѣндѣ, пошто *се* јѣ *удѣдо*, ѣн се ѣпѣт ѣжени (Жи); *прѣје* некѣ дѣн, ѣн дѣје (По).

Аористом се могу обележити и неререференцијално конциповане радње, с тим да су у тој служби чешће бележени облици несвршених глагола:

кòл'ко пùт *дòђе* и *ја* се не сèти да му дàm (Бал); тà аждаха *у̀зимā* свàкū нòћ по једну девојку (Бо); свàкè гòдинè *дòлази* од Бајрàма, овè га нèмаде (Жи); она, била јој хàла гòре, òна тогà мòмка вйде, валà зèт ми је дòбар, бигинй̀сàла га, òни је *искàше* двà-трй̀ пùт и дàдосмо је (Жи); валà *носй̀смо* му свàкè гòдинè дòл'е (Не);

Често се, да би се указало на виšekратност радње употребљавају удвојене форме аориста:

говорй̀смо, говорй̀смо; богами *носй̀смо* пàре, *носй̀смо, дàвãсмо* у Беòграт (На); по четй̀ри пùт што ми *се наврãһаше, наврãһаше* и *однй̀јеше* и свè (Ос); сйн̀ јој й̀стò бй̀о упй̀сò Пràва и нàпусти нèшто, нè мoгà, *бòри се* и *бòри, бòри* до трèћè гòдинè, ис п̀рвè в̀уче п̀рèдмèте, нàг̀ура, и нàп̀устио. У Мерй̀му у Кру̀шевац запосл'й̀о се и рàдй̀ (Ос); оно бй̀ с̀удбина, нèкò в̀рèме *тáје, тáје, тáје*, тел'ефòн шéјтан овàмо онàмо, нèђе дòбар нèђе лòш, бй̀ с̀удбина, ств̀арно не кàемо се (Трн).

Ова служба не погодује употреби имперфекта или приповедачког презента, а није својствена ни перфекату. Аористу је овде конкурентан наративни императив.

III.4.10. Осим у временској, аорист се јавља и у модалној употреби:

вруй̀йна, брè, *погорèсмо*; да ми *бй̀* да дòђè кò да би се родй̀ла (По); *оһорãвише* на мòбилнè и на ц̀ртанè не мачй̀н̀у се уòпште (Рај); *òдо* *ја* да п̀штй̀м кр̀аву, Влàдо, сàмо да е нàп̀дй̀м дòле; èво ти дàска и нòж, *ја òдо* да у̀змèм, тò *ја* пòкупи тèгле сй̀нòћ (Бал); овà др̀гà р̀ука, вèр̀уј ми да *поц̀ркаше* рàд̀ући; да не затвòри продàвницу, *ја òдо* у л̀удницу, не мòга вй̀шè (Леч); поглèдà кàко бубнй̀и овà п̀стй̀ шпòрет, д̀ушу ће ми *пòјес* (Бал); не мòгу вишè от кàшља, и л'èжàла сам у бòлницу. *Ц̀рко* вишè от кàшља. *Јà у̀мрије*. Овогà спорй̀ша к̀уха и у̀зèла сй̀руп и нй̀шта и нй̀шта. Не мòгу дàљè, крй̀вй̀м се, *ц̀рко* (С. Туп); један Мартй̀новић, òн се презй̀јèвà Мартй̀новић, кажè: „*Òграуса*, убио те бòк, не турà је нà гл̀аву!” (Уг); *ја* би те чàстила за мушт̀улук, да ми *бй̀* да се то спàсй̀м (Го); кат òде òн навй̀ше, онà һòвек пàде ааааа, водè да га зал'й̀вàмо: „Ааааа *пòгину*, ааа погй̀ну” (Ме); вруй̀йна, свè жй̀вò *й̀згоре* (Го); што *се пòдбй̀* шèтãјући навй̀ше и нанй̀же (Бољ).

У наведеним примерима исказује се став услова, намере, жеље или уверености да ће се означене радње (из)вршити.

III.4.11. У одељку о имперфекту (в. т. III.3.8.) било је речи о томе да у одређеним језичким околностима он може доспети у сферу садашњости, и тада је његова употреба

модалног карактера. Такви примери обични су у нашем говору: *трѣбѣше* (= треба) ми један л'ѣб (По). Такав је и аорист у примерима: *двѣје краѣве ѣмѣм, имѣдо* (= имам) мљѣјека кѣселѣ. Да нѣј да попѣјѣш? (Го); *Имѣдо* мало сѣра ако хѣј да ти тѣрим (По) е кад би гѣре у Добрѣњу и отѣрал'и, е гѣре *не знѣдо* (= не знам) шта рѣдѣ, ѣни јѣш нешто вѣшѣ (Лу).

III.4.12. Осим имперфекта (*како беше, како се зваше, шта оно писаше?* и сл.) (о томе в. т. III.3.9.) у деиктичкој служби употребљава се и аорист, и ова два облика се у контекстима тога типа у тутинско-новопазарско-сјеничком говору могу замењивати без штете по значење (наравно, заменљивост је могућа само када су посредни глаголи несвршеног вида):

нѣ знѣм како му *би* ѣме да ме убѣјѣш; ја нѣ знѣм овѣ године кѣд *би* вѣшар, пошто овѣ рамѣзан, па нѣ могѣ да бѣднѣ. Кѣд *би* оно вѣшар? (Дел); нѣ знѣм *ѣмаде* л' стѣрија ѣде. Хѣ Хѣзбо?; кѣд онѣ *бише* ѣни код нѣс не мѣгу да се сѣтѣм? (Ђер); Пѣна *пѣзнѣва* л' (= познајеш ли); па онѣ Кѣрло, *знѣде* л' онога Кѣрла? (= знаш ли) Свѣко га знѣ (Го); вѣсок пол'ицѣјац. *Знѣде* л' тѣ како се зовѣ онѣ пол'ицѣјац? (Ка); како се онѣ *звѣ*, Свѣтло, онѣ што е бѣо са тѣбѣм, можда им е тѣ интересѣтно? (Коз); онѣ једна што је бѣла прѣфесорица дѣ л' *се* она *ѣдаде* за једнѣг пол'ицѣјац? (Леч); како ћу рѣћ, како ћете сѣћ дѣл'е што онѣ ѣмѣ овѣ мѣс пѣ дѣл'е трѣћѣ мѣс, онѣ е ѣкука дѣл'е, Дрѣшкова кафѣна *знѣдосте* л' ћѣ је? (Ос); *знѣде* л' тѣ онѣ ис Крѣшѣвца што је ѣдѣта бѣла за Хѣјра мѣлѣк?; (Рај); Мѣха Кѣцу *знѣде* л' тѣ? (Трн); *нѣ знаде* онѣ пѣсму? Знѣш онѣ Ѧљошову пѣсму, Ѧљош ѣткал'ѣ је, из Ѧрља. (Др); а *знѣде* л' у шѣљу да гл'ѣдѣш? (Ли).

III.4.13. Анализа је показала да је у временској служби аорист у говору тутинско-новопазарско-сјеничке зоне чест како у обичном разговору тако и у приповедању. Употребљен у разговору обично се налази у краћим саопштењима информативног типа, где обележава свршене радње из ближе или даље прошлости, под условима који су напред описани. Када се употребљава у наратији, аорист наступа као синтаксичка јединица која, захваљујући томе што поседује изражену компоненту доживљености радње, носилац стилогености исказа. Информатори, стога, често бирају аорист када желе да своје приповедање обликују као причу која ће заинтересовати слушаоца и помоћи му да се уживи у описиване догађаје. У ширим наративним текстовима аорист се користи паралелно са осталим формама, а њихов линеарни распоред условљен је поделом синтаксичко-семантичких функција које проистичу из различитости инвентара семантичких компоненти сваког од појединачних форми.

Имајући у виду да у семантичком потенцијалу аорист као доминантне поседује компоненту резултативности и доживљености, односно динамичности, често се у приповедању среће употребљен у низовима, када означава претериталне радње које су се, као последица неке друге радње, ситуације, стања, сукцесивно извршиле:

и *прати* њн мене у кòло, ништа, ја ти тò кòло *одигра*, фàтa се тa нàрот позáди, како ја онò кòло *одигра*, и како *стаде*, кад њн *се обрете* овa што ми је мòмак бйо. Он кажè, пa ти *завика*: „Је л'и, бòжy л'и ти мајку, кò ти е рèкò да дòђеш тй на сабор? Кòга си пйтàла?"; „Гyби се”, кàжè, њн, зàр га бйло и срамòта, *одмаче се*, *yдари* ме шамàром (Гр); дòл'е сèло *пòдал'еко*, те тè жèне *уиђòше*, *срèтоше* не, пyна сòба; кад овa ми *ђевèр* нàјстаријй њн *yзè* онa динòмит те *бйци*, весèље, а оно *пòђòше* онй волòви да тухтè, њн *приђе*, *рàни се* овудйјер. *Рàни се*. Свèкрва *пòчè да вичè* бaсус невèста, мене *дође* мyка (Гр); *yдоше* по томè Бèограду и тaмо и овaмо, *нè бй* сyдбина. Једамa *yде* на овò плодèње, оно *нè успе*, она *се òткàни* и àйт. Јa вйћи, вйћи, *нè бй* хайра. (Шар); њно, бòжијег дaвaња, сaмо *се дйже* један òблaк овакò, јès не мрднуо се, и òде овакò и *пòчè* кйша мaло *да пàдà*, *зàгрме*, кò што рèкнy из вèдра нèба. *Свйтнy* и *гaђа* му у један плàс, рауууу, *зàпàл'и* га, у дрyги; Рèко: „Кòмшо, вйдйш?"; Òпèт *зàгрме* (Ер); *yскоћй*, кажè: „Ја жyрйм, вй сèдите”. *Скòћй* да идè, ја *скòћй* за њим: „Нèфемо сaме да седймо у кафàну” (Је); дòл'е ме *искàше* у Рйбарйће, дòл'е испод Рйбарйћa. И њн, *пòрyчи* му, *стйже* из Бèограда, и њн *стйже* и гл'èдa ме крос прòзор, *пòмогa* један кол'èга. Е пòсèн *yђòше* на вратa у сòбу; е богами ме *одвèдоше* свàтови, *срèтоше* ме òде, *донијешè* ми мèt у један фил'цан, па тy *умòчи* прсте, пa овакò по мустаћйма (Пл); Артèнију да *не одвèдосмо*, ништа *не мòгосмо* учйнет. Мй *отйдòсмо* у тy влaду, они *ул'èгоше* тaмо двојйца од овйјa нaшијa, њн мaло и *пyшићй* хи. „Хàјте й[ди]те вй ка кyћй” (Пр); ја док ми *сèде* девојка, ја *сèдо*, кад ми *се yдаде* девојка, *ђè* љу сaма (Пру); *дàде* му бòк сйна и *ћèрку*, те *направй* кyћу на Дèжèвскй пyт тaмо. Родйтели обaдвòје *отòше* у крaтко врèме јèдно зà другйјем (Не); њн ти се *зàл'ете*, па ме *пòљyбй*, а *зàгрл'й*: „Тй си мòја бaбица” (Го);

У наведеним контекстима у којима је доминантан, аорист убрзава наративни ток и причање чини динамичним.

Као што је раније показано, наративни презент у саопштењима из обичног разговора чија је служба преношење информације о томе да се нека радња извршила (пре свега мислимо на оне из блиске прошлости) није конкурентан аористу зато што тражи шири наративни контекст. Такви контекстуални услови, будући да су овде задовољени, омогућавају замену ових двају облика без штете по значење. С напоменом да је би употреба

презента условила у извесној мери успоравање динамике наративног тока. Ова два облика често се комбинују:

ѐ онда ти аге прснѹ да тражѹ четвртѹну, ми нѹсмо дал' и четвртѹну, и ѐни посл'ѐ оће да не нападајѹ, да не убијјѹ. Пѐбрђе занал'ише сѐло, Брђани, и побѹше некѐ Србе, убѹше некѐг Вѐљка тѹ у Врболас, убѹше једнѐга у Вѐјниће и ми се поплашѹмо, пѐчнѐмо да бежѹмо, да одржавамо страже, да се борѹмо, да не дамо и у томѐ се тѐ окрѐнѹло (Прћ); ѐни сложѹше се за мѐсо, посѐн да платѹ и за мѐсо те пѐсл'ѐ ја пѐчнѐм и мѐсо купѐват у Позар; Сафко дѐнесе пасуља, лѹка, ја ѐдем у продавницу купѹм шѐћер, купѹм сѐ, купѹм сѹпу, чајевѹ бѹл'и, углавнѐм ја крѐну с кѹхињѐм (Трн); пѐведе ме ѐн и сврнѐмо у Бѹјел'ѐ Вѐде кот тѐ њѐгѐвѐ шћѐри, дѐђе јој тѐ женѐ шћѐр и син и шћѐр овога и прѹше њѐјна шћѐр прѐда ме и кажѐ: „Амица, ако нѐ мош, тѐ те не гарантујѐш намѐстит да те не вѐдѹмо” (Кл); дѐдоше ме. Навр хѐфту данѹ дѐђѐше, узѐше ме, тапѹт на кѐње, јѐке ка овѐ сѹт кѐла, нигђе кѐла нѐмѹ, кѐњи дѐђѐше, пѐ[т] шес кѐња, пѐ[т] шес љѹдѹ, узѐше ме, довѐдоше ме; нѐ прѐђе трѹ дѹна, Влѹду ѹмрла сѐстра у Кочарник, зовѐ ме Рѹдица, кажѐ: „ймрла је тетка Бѐса”; ѐни мѐне каменом те ето ѐде, те ја цѹјела у крв. Вратѹм се ја код учѹтеља, ѐн ми тѐ прѐвѹ (Го); кад се ја разбол'ѹм, мајко мѹла, па дѐђе Мѹлош те ме ѹзѐ па код л'ѐкара (Пе); видѹм ѐна ће ѐде. Дѐкл'ѐ ѐна прѐђе ѐде поред кѹћѐ, ја изађѐм тамо да јој отворѹм врата да е срѐтнѐм, она и-штѹлѐ нашѐ ѹзѹше (Св);

Наведени примери садрже аорист у комбинацији са наративним презентом свршених глагола. Ова два облика, имајући у виду да поседују исте синтаксичко-семантичке карактеристике, производе једнаке ефекте на стилском плану, те су међусобно заменљиви.

Друкчија је ситуација, међутим, при употреби презента од несвршених глагола. Имајући у виду да је његова служба да прошле радње представи у току њиховог вршења, као процесу или извесна стања која су важила за време када су се дешавале друге радње (у овом случају аористне), и да се оне, истовремено, дочарају као актуелне, заменљивост двају облика није могућа, што се види из примера:

цѹпцијело вѐче сам са њѹм ѹгрѹла, и ѐн нѐће да идѐ, ѹмѹ тамо на њѹви бѹнар, и одѐсмо да се прошѐтамо, није сѹмо ја, имѹло јѐш нарѐда, и отѐсмо онѹмо (Коз); ја идѐм ус хѐдник, кат ѐн ме дѐватѹ за раме, ја се окрѐну кат дирѐктор, сѹмо прѹжѹ рѹку те се пѹтасмо и ѐн рѹзмѹну; онѹ дактилографкиња сѐла такѐ судѹја према њѐзи и диктѹра, ѐна пѹше. И сѹслуша онѹ девојчицу како је било, она свѐ плачѐ, не мѐже од плача да кажѐ, а тѐ је млѹдо некѐ дѹјете било, дѐшло тѹ на праксу. И ѹ онда ѐна ѹзађе тамо и ѐн нас и не пѹта судѹја ништа него сѹмо дектѹра тамо и она пѹше (Не); ѹђѐше тѹнекане, разговѹрамо ал' и не мѐремо да отворѹмо некѹ рѹзговѐр вѐл'икѹ, не познѹјѐмо се,

они не мору да помѣну; првѣ јутро зѣнуши шпѣрет, долѣзу радниці, ја њѣма у онѣ пѣрције и на шѣлтер, сѣпа чаја, доручкују људи, на ручак етѣ хи пасуљ, бѣга ми пуца кашѣка бѣлѣ; донѣје ја пиѣе, ја не пијѣм, ја пијѣм сѣк, донѣје ја пиѣе свѣјем. (Трн); она је убѣди, мѣја мајка јѣ даде тѣ фистѣн, она ис тѣрбѣ ѣздаѣ макѣсе и како је овѣ црѣте, она мѣри овакѣ рукѣм и пѣва пѣсму, сечѣ за зѣвѣје (Цв); а мѣне би мѣка, мѣка, јѣдна ми тѣтка, ја видѣм онѣ ми се нѣрот обневѣѣѣ, обневѣѣѣ, ја њѣјзи: „Тѣто, извѣди ме” (Тр); поѣеше дѣца пѣтѣ рѣзрет, ѣјде, дѣј, кѣпѣсмо кѣћу у Сенѣцу, пѣсл’ѣ дѣцу тѣмо шкѣловасмо у овѣ усмѣренѣ шкѣлу, дрѣгѣ нѣсу. Онѣ ми старѣјѣ сѣн јѣдан што ми је у Нѣмаћкѣ, ѣпѣса факултѣт у Кѣсовѣ дѣл’ѣ, и ѣде јѣдно пѣтнѣс дѣнѣ онѣ се чѣфѣри дѣл’ѣ побѣл’и, не дѣјѣ кажѣ, гаѣјајѣ флашама, и он стѣже. Плачѣ, кажѣ: „Нѣма идѣња сѣм да погѣнѣм”, кажѣ, „ја ћу ѣпѣт са њѣма у рѣзрет, нѣма на стѣ мѣста шкѣла”. ѣста. Пѣсл’ѣ пѣбеже у Сарѣево јѣдно двѣје ѣ пѣ гѣдинѣ, пѣсл’ѣн ѣѣе, нѣѣе да се жѣнѣ, нѣѣе да се жѣнѣ, ѣѣе пѣново за Нѣмачкѣ, нѣѣе пѣ нѣѣе, пѣ се нѣдѣ, нѣѣи му онѣ, пѣ онѣ, пѣ нѣѣе, пѣ нѣѣе. Свѣ налѣзи маѣанѣ. Те даде бѣг пѣсл’ѣн ѣпѣзна јѣдну ис Пѣзѣра, ѣдведе га за Нѣмаћкѣ те сѣпер је (Шар); кад би дрѣга цѣра бѣл’есна, он ѣпѣт етѣ га, браѣна не дѣјѣ, он им се мѣл’ѣ, мѣл’ѣ (Па); кад ѣни вѣдел’и, плачѣ. „Штѣ ви је брѣ?” Кажѣ: „Уишѣ Зѣлѣв, пѣ свѣ јѣја, штѣ ћемо сѣд?” пѣ га свѣзѣше па убѣше, пѣ убѣше, а он кѣка, лѣјѣ (Пе); ѣдведе ме нис јѣдну нанѣжицу дѣл’ѣ к Бѣтрагама, јѣдан ме држѣ ѣтуд, јѣдан ѣтуд, ја на нешто кѣња; ѣпѣдосмо до кѣћѣ, сѣћѣсмо, ѣумбѣсѣше, ѣумбѣсѣше и хѣјт сѣт у нешто шѣпѣ, нѣти знѣм хоћу л’ се запѣл’ит, нѣти смѣјѣм да налѣжѣм; нѣко стѣже, под јѣдну крѣшку она бѣла, а дѣл’ѣ ѣграјѣ свѣтови, пѣвајѣ (Пл); а ѣдма по томѣ би, нешто се укрѣло тѣмо и ѣни прѣтѣ да се вѣдѣ кѣл’ко кѣ ѣма пѣра, ја показа, ѣмам пѣра нѣјвишѣ; мѣ онѣмо кат онѣ стѣгоше ту и са оружѣм л’ ѣжѣ, пот крѣвет оружѣ, и тѣ чѣкѣ тѣмо нареѣѣе да се, те богами ѣто тѣнаке, чѣстѣмо оружѣ; ѣна нешто да проговѣри, ѣна говѣри албѣнскѣ, ја не умѣјѣм ни јѣдну рѣјѣч, бѣш кѣ ѣутѣрум, кат стѣже јѣдна старѣ жѣна, прѣча ми (Пр); сѣтра пѣјац, понѣдѣлак, у Тутѣн, не дѣјѣ мѣји мѣне, осѣтил’и, не дѣјѣ ме жѣви, и ја не изѣѣо; ја нѣсѣм вѣду, пѣчѣмо ракѣју са снѣхѣм мѣјѣм, тѣ младѣћ ѣѣе; кажѣ: „Кѣ да вѣдѣ кѣзан?” Реко: „Јѣ ћу”; онѣ стојѣ тѣмо ѣко плѣта, ја ти шѣѣпа нешто ствѣри, пѣбѣго, нѣт се ѣбукеѣва ни нѣшта (Рач); идѣ Сврѣчиѣм и нѣсѣ јѣдан бакѣл ѣ рѣке, и ја мѣсл’ѣм, ѣде погл’ѣда на овѣ прѣзор; хѣчи онѣ, не вѣдѣ се, тмѣша, хѣјде, хѣјде, ѣди гѣре, ѣѣѣсмо гѣре, вѣдѣ се свѣтла; овѣ двојѣца ѣмѣрни, што л’ѣгоше, ѣдма хрѣчѣ, а онѣ чѣвѣк изѣјутра рѣно ѣтвори вѣрата и дѣѣѣ да вѣдѣ говѣда дѣл’ѣ у штѣлу: „Хѣј, кѣ сте вѣ?” Реко: „Пѣтнѣци, мѣ с дѣљинѣ смо пѣ сѣдосмо мало”. „Хѣј, хѣјде, вѣ сте помрѣзл’и, хѣјде, наложѣо сам форѣну да се ѣгријѣте”, ја хи разбѣди (См).

Прѣзент овѣ служи да опише слику догаѣјаја посматранѣ у току вршења других, напорѣдних раднѣ. Појава прѣзента успѣрава нарѣтивни ток, док аористнѣ формѣ уносѣ динамѣчност у приповѣдање.

Када се у нарацији јави потреба да се глаголом означи слика стања, радње у процесу, будући да је таква служба аористу недоступна, често се у аористном окружењу срећу и имперфекатске форме, којима је таква функција иманентна. Њима се приказује активност посматрана као оквир у који се смештају појединачне напоредне радње исказане аористом:

ја овако седѐо, кѐрови тѐрају и ја *видо* преко једнога пута *ђе прође* зѐц пѐ оће на дѐлни пѹт, ја да се дигнѐм да се премѐстѐм, кад не мѐгу да се дигнѐм. Ја *видо*, готѐво, *пѐћѐ* да ми се обрѐћѐ овако шѹма, ал' беше бл'изу пѹта те ја *звѐ* тел'ефоном те *дође* овѐ њѐјзин син њѐјстаријѹ те ме *ѹзѐ* (Нет); пѐла дѐсѐт њѐвѐћѐ, сѐмо је ѹшѐ ђѐвек на врата и зваше се Јѹса, *прѐстави се* ѓн, кажѐ ја сам Јѹса, не бѐј се. Ја га видѐм нѐрмѐлно, ал'и кад *ѹћѐ*, ѓн беше мѐл'и, кажѐ ја сам Јѹса. И *прѹђе*, *пѐгл'едѐ* стѐрѹ је л' зѐспѐла, кажѐ зѐспѐла је. Кат *се* ѓн *ѓбрете* вѐсок, вѐсок је, а ја га свѐ гл'ѐдѐм, не мѐгу да се мрѐднѐм, знаћѐи, некѐ сѐла ме укѐћѐла (Уг).

Иако аорист поседује могућност самосталног смештања радње на линију прошлости, неретко се низови аориста уводе облицима перфекта, који, као неутрални облик, има службу обележавања временске линије на којој се распоређују радње исказане осталим формама:

био ми тѹ један рѐђѐк у сѐло тѹне с кѐл'има, тѐмо нѐшто бѐшту рѐдѐо. Пред мрѐк тѐ било, у пѐт сѐти. Те га ѓн *прѐбѐци* до Пазѐра те ис Пазѐра у Крагујевац, те двѐје оперѐције што је имѐо (Б. Лок); ѓна кад је ћѐла да идѐ, она ме зѐвнѐ, *изѹћѐсмо* ѓнде код мѐјѐ кѹћѐ *разговѐрѐсмо* и она вел'и: „Ада Л'ѐпшо, кѐка ти је бѐла та оперѐција? Ваљѐ л' ти?“ те *испрѐча* ја саш њѐм, *испрѐча* (Коз); било је четрѐс трѐћѐ да се вратѐи, као ослобођѐње, као овѐ што је на Кѐсово тѐмо да се вратѐмо, пѐ *се* ми *вратѐсмо* четрѐс трѐћѐ, нисмо бил'и ни мѐсец дѐнѐ, бѐжи нѐтраг, ѓпѐт не *отѐрѐше* (Шав).

Обично низови аориста служе да се помери визура приповедања, тј. да се прикаже стање које је након онога констатованог перфектом наступило у виду преокрета. Аористне форме тада обележавају радње чије вршење мења околности о којима је реч. Тако је у примерима:

ишѐ ѓтут ис Рѐшкѐ, постѐљѐ онѐ струмѐнте за свѐрање и ѓтут кад је овѐмо полѐзио, овѐмо ѓн звѐо сѐна, син му у Београду, тѐмо у шкѐл'и био, звѐо га, звѐо, кад изедамѐн, кажѐ, *прѐкину*, и овѐмо негѐје према Бѐтњѐку, штѐ ја знам, сѐл' нѐшто, срѐце довати га и у некѐ камиѓн и одједамѐ се запѐл'и (Ос); од стѐкѐ имѐло је кѐњѐ, волѐви, није мѐгла да живѐи порѐдица бес вѐлѐвѐ, кѐзе бил'е, ѓфце бил'е, бѐвољѐце су кѐсно бил'е, није хи имѐло у прѐвѐ врѐме, кѐсно су бѐвољѐце ѓде дѐшл'е, ишл'и су у Л'ѐскѐвац дѐл'е те су хи купѐвал'и, *показѐше се* дѐбро и *поћѐше да хи довѐдѹ* од

једном за визи, они ми *не дадоше* него изашо закон да мбрām овāмо визи да прāvīm (Па); у Драгу је једна била тако рѣкла се пā они отйшл’и да је ўзмў пā *се посл’е убйише*, па *убйише* пā нє знām кōл’ко крвōвā *пāде*, стō и нєшто гōдйнā *осўдйише се* њих десетйну (Пр); јѣдан му бўбрек нйе већ бйо рāдйо, нō се цйо претворйо бйо у мўл’и и посл’єн ѓни тō *прегл’єдāше* га, кажє богами ти овā јѣдан бўбрек му нйје дōбро нйкāко, те ѓн *се мōл’и* те му ѓн *дāде* ўпут за Беѓграт, богами *се спāсй*. *Не мāкоше* му бўбрек но *се спāсе*, а у дрўгй му бйо кāmєн те ѓн обадвā бубрѣга *спāси*. (На).

Низови аористних радњи често се прекидају облицима који имају службу да успоре ток приповедања, како би се пажња зауставила на неким моментима које говорник жели да посебно прокоментарише (перфекат, плусквамперфекат, наративни презент):

ѓн обўкō некє јāде, сат да ме убййєш нє знām, и нāтнуо чарāпу нā очи, кат ти *се ѓн пōмол’и*, *стāде* пйска жєнā, кад јѣдна дōнијела дйјете, тād је кол’йјевка била, онā кўкавица *набйише се* у јѣдну сōбу, а онō дйјете у тў вєл’икў сōбу, ѓна *се пōл’ете* да ўзмє тō дйјете, ѓ гōсподе јѣдйнй, ѓна врйштй, не смййє да ўћє да ўзмє дйјете, а не смййє да га остāвй, докл’єн *прйпознаде* га њѣгōвā жєна (Лу); ѓрāло се са рāl’има онијем дрвєнијем, пā ймā свє онō дрвєнō, сāмо онā лопār, да простйш онō, онō дрвєно се набййє пā се посєн ѓрє, волѓви, пā посєн *изāгѓше* онє рāl’ице, гвожђєне, пōсл’єн тйјā рāl’йцā *изāгѓше* плўгови, онй рāvнй плўгови, била дрвєна кōла, дрвєнй тоћкѓви, свє дрвєно. Пōсл’єн каснййє *изāгѓше* онє гвожђєнāѣе, гвожђєнā. Пā пōсл’єн тйјā гвоздєнијā *изāгѓше* овй шпидитєри гумєни овй (Туз); Ада, нйшта. *Бй* мāло у прйтвор, тāмо бајāги кот л’екārā како нйје нōрмāлан, *йдосмо* на сўт, *довѣдоше* онѓк нєуропсйхолога, дємек ѓн нашō му да нйје у рѣду, да је, штā знām, бōл’есан, *ѓложй* сўћєње судйја, оно *нє прѓѣ* двā-трй мєсєца, ѓн *ўмрије*. Вйдел’и су да нємā од њѣга нйшта (В. Лок); овā девојчйца сāl’ *ѓтрча* до овйјā, нємāу зємљу, они мѓжў књйжице што нємāу зємљу, на мāјку се тō вѓдй, на ѓца, ѓн нємā нйшта, и ўзє њѣгѓву књйжицу за бōл’нйцу, јѣдва га спāсйо; ѓн, четйри гѓдине је овѓ сād бйло кā *ўмрије*, на прекѓчац, дошō дѓвдє до на овў равнйцу и сāl’ се преврнўо. Овй мāјстори изл’етєл’и овāмо пред њѣга и ѓн се сāмо преврнўо (Ос); овй мусл’имāни нāши ѓдавл’єн *побѣгоше* за Пазār мй *побегѓсмо* гѓре, и ѓни *удрйше* те *попāl’йше* нās, мй посєн нāши, јā сам бйо дѣчко, млāt, овй нāши стрйчєви, ѓчеви, тō се организуйє, брāнйл’и, по некў пўшку сāмо, а њйма Нємац дāо орўжје и Нємац *се пѓвўче* ис Пазāра и *прѓпусти* свў влās томє Āћйфу. Е посл’єн мй *дāдосмо* ѓтпор дѓбар, трй мєсєца се водйла бѓрба тўнāке, стāлно, ѓни онāмо мй смо бйл’и брѓдима овāмо, и посл’єн ѓн *дѓведе* Шйптāре ѓтут са Кѓсова, Албāнце, и *пѓпāl’и* бѓга ми свє гѓре до Алўловйћā пā свє до Рāшкє. Мй *се борйсмо* и нāјзāt *потѣрāсмо*, ал’и *попāl’йше* не. Тѓ је стајāло тако до Божйћā, о Божйћу се Нємци пѓново врātє у Пазār, ка[д] *се врātйше*, тѓ се мало прймйрйло. Е мй којй нйсмо имāл’и ћє да се врātймо, пошто је попāљєно ѓѣ свє, мй смо кот тйјā нāшијā ћє кō мѓгѓ, код нєкѓга, свѓјтй, да презймй, презймйл’и смо. Кѓ је имāо нєшто да јѣдє, кѓ нйје

он је и просио, дāvō нáрот кò је мòгò (Прћ); и тў ка[д] смо нáс тројица зайгрáл’и у сòбу, девојке су гл’èдáл’е на прòзор, тáмо мй йгрáмо, не вйдймо девојке, мй тáмо помахнйтáсмо у сòбу (Трн); зову једнòг мусл’имáна, не може друкче, тако се здоговорили: „О Амдо, о Амдо”, јá посèн изáђо и преко Рáшкè, имáл’и смо һуприју, преко Рáшкè прòшла и цáдòм (Шав); знáм кад је, пáла је хаљине дòл’е на овá пòток, кá дйјете кòдрљò и удáри је један сйн, а дòље је бйла конòпља, он ме тражи да ме бйјè, јá побèго у ону конòпљу а óде дèца вйчй, чўвáла су ону стòку, èто тáмо, јá мйсйм кажйју па оһу да ўмрём (Кл); с кòњима, ал’и за нў набáвил’и фијáкер, он јој је бйо һèвèр. Нáши кòњи, прòдал’и бйл’и Дòрата и Кўсáља Јáкўпў Пáпиһу, и овá тамáн је дòвдè дòгнò, те је нèкáко скидоше (Че); јèдан се нè скидá с кòња него тў прет кўһу на кòња нй ракију, ка[д] дóђе за казáнскў, бйло двáнáес кáзáнá, знáм, двáнáес й пò, и он дòнио балòн дèсет кйлá, онá бардáк о[д] двá кйла и полакйлче за пòла кйла, и ўзè, а свй остáли мòжда такò од пòла кйла од казáнскè (Вру); вйшè пўт сам сврáһáла код нè, прòдáјè дуáн, посл’è штá знáм јá штá је она рáдйла, пòсл’è чòвек дòђè у гòдинама, нè мога да је трпй, ўмрије му тá бáба дòље ђè имáла тá стáн и пòведе је дòље ко[д] тогá òца, он бйо жйв а бйо обол’èо и мáче је одáвдè. Мáче је òгл’è, она сáт нйко је не шйшá сáт, и он посè прáтй тў чòру, и йстò једно дйјете старйјè бйло дòл’е завршйло осмогодйшнў, чинй ми се сáд је прèшло у Рáшку ка овò према вóјсци, а чòра остáла дòље (До); јá сам водйла Дémча, нèће да јèдè кад је мáл’й бйо па нèће, па јèдна у Рáкòво Пòље Фехрйдйна бијáһа, јá сам водйла један пўт те му дйгла, богами прòјèде те вишè нйјесам му валá до тò један пўт; посл’èн, ўмрије јој дáица, онá Мáјо тáмо што је бйо, ўмрије јој дайца а òженй јој се амйцйн сйн йстй дáн (Дол); òде та òблáк и онáмо, он кòсй јèчам, они вòљу та јèчам за стòку, и òде онá òблáк онáмо, он здèнуо јèчам, и оно òде онá òблáк и гáђа у онá јèчам, срáвнй свè тò, свè тò йзгоре; она сўшй тò тўне и спáкўјè тò тўне и он зayзмè тў јўртину, и кòмшйје се ка бўнйл’и и тò што е зayзò тáмо тá јўрт. И он дóђе и једно јўтро зáгрме и гáђа у тá стáн, они изáшл’и и тáмо са стòкòм, оно кйша нáвáл’и и гáђа у тá стáн грòм и свè изгорй и тò и сáндук, ада свè пòрáвни (Ер); посл’è свáдба, пòзва сèло, бй л’йјепо. Свèдоше ме у један дòл’е, мй се ранйјè свèл’и, сáмо èто, у йзбу тў, дèмек кá свáдба, у јèдно һòше крáва, у јèдно һòше јá и он. Они га рўхнуше онò с вратй, демек кá младожèњу, реко: „Тй готòво на крáву пòгоди”; онáмо у једно һòше папрахђе тўрил’и, л’èгосмо тў, изйўтра се дйго, хотè да врћу лўде да ме дарўју, тò свáдба. Обўкòше ме, јел’èче, димйје, свил’еницу, дотèрáше ме. Онá Мўрат што е Хабибòвић бйо и[з] Жйрча, што е држò дòл’е обўһу, пá Шèмка, нèгòва жèна, алахрахметèљу, ўмрла је, она ми је бйла тèтка, она дóђе те ме нáмexһй, па нáмexһй, пá ўведе ме у жèне, да двòрйм; ò Хáмйде, што сам дáнас вйђела, нйкат у мòј вйјек нйјесам вйђела: једна грўпа лўдй, десетйну петнáес, удрйше Фèкиһи на Цèмòву кўһу у Карáце дòл’е, па му одвўкòше һевòјку, па је то кукнáва и врйска бйла свè у тўгу је тўрила (Ке); а òне л’епотйце, у канáһáнке, ка[д] ти òне поһèше да цўкају тè дèфове, а у сòбу, пá како седймо овакò рèдом, ракија крўжй, а она йгрá онò шòте: тá, тá, тá, тá, пá се преврнй овакò на л’èђа, а они сáл’ пáре нйма. „Хáј”, реко, „лўтй кўкáвци, што не

одраше овѣ жѣне”. Кат пѣсл’ѣн мѣ *се напѣсмо* па хим *дѣдосмо* и онѣ нѣше. *Узѣше*. Јѣ на тѣ дѣл сам отишѣ, нешто мѣло сам дѣнијѣ; кат ѣн *дѣже* кот мојѣ кѣћѣ с тѣм кобилѣм на онѣ брѣдо, а тѣпѣт нѣје имѣло овѣјѣ жѣцѣ, ѣпѣт га мѣ скѣл’ѣмо да је разигрѣ (Ме); форѣна од бѣрѣга бѣла вел’ѣка и ѣн *дѣже*, *набѣцѣ* је пѣну, а мѣгло је да стѣнѣ пѣла мѣтра скѣро, ка[д] *се* тѣ *рѣзгоре*, свѣ тѣ *пѣбеже* пѣ пољу (Ми); јѣ тѣ нѣјесам мѣгла да вѣрујѣм, кат ѣн *дѣже* и *пѣчѣше* такѣ *да прѣчајѣ*, јѣ не мѣгу да слѣшѣм нешто ми тѣ глѣпо (Па); нешто тѣ ми *дѣније*, јѣдан чѣшелѣ, и тѣ да ме обѣл’ѣжѣ, а бѣгме сиромѣшни. И тѣ ми *дѣније*, *ѣспроси* ме, и свѣтови *дѣждѣше*, и *пѣчѣше* ме на јѣднога кѣња од кѣћѣ, мѣја кѣћа овѣкѣ ѣзгѣ, а јѣ се укрѣтилѣ, држѣм се, а ѣни хѣтѣ да пѣцајѣ, ѣдет код нѣс кат крѣнѣ свѣтови, да пѣцајѣ онѣ прѣви што ме вѣдѣ. Ѧни *вѣкнѣше* (Пл).

Када се обѣлежавајѣ раднѣ хабитуалног карактера у окружењу са аористним налазимо и форме наративног императива или потенцијала:

мѣсл’ѣм, *дѣже* свѣдба, и јѣ гѣзда, и јѣ ослобѣдѣм нек ѣгрѣ *ђѣ* кѣ хѣће, оно посл’ѣн вѣди од мѣне, вѣди онѣ от онога, у јѣдно врѣме тѣ *се* посл’ѣн *ѣзмијѣша*; *изѣгѣше* овѣ вѣшѣри, *изѣгѣше*, *ѣзѣше*, код нѣс тѣ је бѣло да се забрѣдѣ онѣ, пѣбрѣди се да се не вѣдѣ л’ѣце (Туз); вѣри тѣ, пѣ вѣри док убѣјѣл’ѣ, пѣ то посѣн пѣри, па јѣди, пѣ мотѣ, а богме се носѣла и цемадѣн и кошѣља и свѣ, пѣ посѣн *пѣчѣше* сѣмо овѣкѣ; тѣ бѣше црѣно, црѣно, црѣно, од некѣ стѣрѣ кѣћѣ турѣл’ѣ, прѣграђѣвал’ѣ, јѣ нѣжом неђе хѣфту дѣнѣ стрѣжи, стрѣжи, стрѣжи, *ѣжѣте* кѣ вѣсак (Кѣ); јѣдан *пѣгину* у Рѣбарѣше у кафѣну, јѣдан *пѣгину* у Дрѣгу, пѣсѣн тога, нѣђѣ се у кафѣну и тѣ се завѣди и пѣбѣ се (Пр); *прѣнѣ се*, *дѣде* им бѣк јѣдно дѣјѣте, па пѣслѣ дрѣгѣ, ѣна грѣдна све трѣпи, хѣ бѣше бѣлѣ, бѣше бѣлѣ, ѣн свѣ гѣрѣ, свѣ гѣрѣ, свѣ гѣрѣ, ѣна га *нѣпустѣ* и ѣде. Тѣ ми зѣт *ѣмрије*, а тѣ ми сѣстра *ѣста*. Ѧн, *истѣрѣше* га с пѣсла, нѣђе вѣшѣ на посѣо нѣмѣ, тѣ сас тѣм мѣјкѣм, мојѣм сѣстрѣм (Го); пѣ стѣј, пѣ стѣј, пѣ стѣј, па ме нѣге *забол’ѣше*. Ё тѣ *се* посл’ѣн *рѣстурѣ*, наврх гѣдинѣ *рѣди* тѣ чѣру (Бр); о слѣви дрѣгѣ нѣј тѣ би пѣна бѣла сѣба докл’ѣн и јѣдамѣ мѣј буразѣр *рѣстера* (Ме); богами *носѣсмо* пѣре, *носѣсмо*, *дѣвѣсмо* у Беѣграт. Трѣћа гѣдина, свѣ нѣси, дѣј, нѣси, дѣј, а помѣгл’ѣ су га (На).

III.4.14. Аорист глагола *рѣћ* / *рѣј* има функцију увођења туђег говора, при чему је некада наглашен а некада остаје без акцента, што је свакако условљено темпом говора:

„Одакле си тѣ, Плѣвшићу?” *Реко*: „Из Бѣлетѣћа”; *рѣче* Влѣда, код Вѣса (Бал); *реко* снашѣ се; *реко* јѣ бѣга ми не мѣгу, јѣ кѣхам дорѣчак, рѣчак и вечѣру, плѣћајѣ ми прѣковрѣменѣ рѣт (Трн); пѣ тѣ је онѣ што овѣ *рѣче* је л’ бѣло пѣвишѣ рѣбља у јѣдно домаћѣнство (Цв); „Вѣлѣ нѣка је”, *рѣко*, „и ѣца и магѣрац”; мѣ *рѣкосмо* да нѣсмо имѣл’ѣ и прѣбл’ѣма дѣсл’ѣ саш ѣјма (Кн); *реко* изѣшѣ на онѣ брѣдо онамо гѣре; *реко*: „Рѣкѣ некѣ сл’ѣкѣр да дѣђѣ да ме сл’ѣкѣ пѣ јѣ обѣкла дѣмѣје”; тѣ си и[з] сѣла Пѣпа, *рѣче*; „Пѣ нѣсам знѣла”, *реко*, „да сте овѣкѣ фѣни” (Тр); Дрѣговѣн сѣд је плѣтѣо па врѣћа тѣмо тѣ

кредит, подигнo кредит и сад враћa, још гoдину дaнa, рече Миpкo, и oн пoсл'е примa пуну пeнзију. А рeкo да л' ће је дoчeкaт; рече ми син, јутрoс рaзгoвaрa сa мнoм: „Мaмa, јеси пoвaдila лyк?“ Рeкo: „Јa чeкaм oвe с мoрa. Мaмa не смижe да се сагнe да вaди лyк oд срca“; кaд ме звa oвa из Врњачкe Бaњe, рeкo: „Јеси л' ти, Рaлe, звaо пријeн пoлa сaтa?“; јучe тy рaзгoвaрaмo, Влaдo oћe зa Тугин, нe знaм штa му oнo рeкo, а рeкo му: „Oстaви ми мaлo ситнијa пaрa зa четрeс дaнa“; oвa чoрa турa млoгo гyстe кaхвe, штo је јeдaн рeкo, oтрoвa нe, oнa тyри дo пoлa шoљe гyстинe, рeкo: „Нeмo, сине, ти тyрaт, јa ћy, сa[д] ће да прoврe“.

У aористу oвaј глагол мoжe имати и значeњe „пoмислити“, а тaдa је нeакцeнтoвaн:

јa рeкo Мймицa дoђе да ме зoвe; јoк ништa вaлa, вaлa сeм oнo oкo кyћe зa Пeтрoвдaн, рeкo да нaрoд ми сe нe смижe, јeдвa сaм и oнo пoкoсиo (Boљ); Јe л' л'гo Жeки? Јa рeкo да ми oнo избaл' ирa (Кн); јa нaјстaријa нeштo, рeкo нeћy, нeштo ми је да сe прoсиm вишe жo, oвaкo кaт пoбeгнeм мaлo је мaњe, мaњe ми је (Го).

III.4.15. Преглeд oсoбинa aористa у тугинскo-нoвoпaзaрскoј зoни пoкaзујe да је пoсрeди oблик кoји сe oдликyјe знaтнoм стaбилнoшћy у систeму и ширoким дијaпaзoнoм функцијa, oд кoјих сy нeкe сaмo њeму свoјствeнe, тe је у тoм смислу нeрeткo нeзaмeнљив oстaлим oблицимa. Сaглeдaњe oднoсa прeмa импeрфeкту, а рeч је o слoжeнoм сплeту рeлaцијa oкo кoјих је билo вишe нeслaгaњa у нaуци, пoкaзујe да oбa oбликa oпстajу у дoмeнимa свoјих нaслeђeних функцијa, нe мeшajући сe мeђусoбнo, штo oпeт свeдoчи o њихoвoм јaкoм систeмскoм пoлoжajу. Oвa двa oбликa, кoјe oсим тeмпoрaлнe службe искaзивaњa прoшлих рaдњи пoвeзујe сeмaнтикa дoживљeнoсти, прeдстaвљajу, свaки у свoм дoмeну примeнe, примaрнo јeзичкo срeдствo зa oбeлeжaвaњe прoшлих рaдњи дoживљeних oд стрaнe гoвoрнoг лицa.

Чињeницa да је српски стaндaрдни јeзик тoкoм свoг рaзвиткa биo зaхвaћeн тeжњoм кa eлиминaцији oвих форми рeзултирaлa је тимe дa сe нa синхрoнoм плaну импeрфeкaт и aорист рeткo упoтрeбљaвajу. И вeћинa нaрoдних гoвoрa нa исти нaчин рeдукујe систeм. Нaвoдимo тумачeњe oвe пoјaвe кoјe дajе М. Ивић, а кoјe сe извoди упрaвo из сaмe сeмaнтичкe прирoдe двeју форми. Нaимe, изувeз aористa и импeрфeктa „сви oстaли члaнoви систeмa пoкaзују у пoглeду oснoвних D и T oбeлeжјa кaрaктеристичнy пoдвoјeнoст: или је рeлeвaнтaн D мoмeнaт, а кoнкрeтнa фoрмa (прeзeнт) је у пoглeду T мoмeнтa нeутрaлнa, или је, нaпрoтив, бaш T мoмeнaт oд битнoг знaчajа а D нијe (oстaли oблици). Јeдинo сe aорист и импeрфeкaт издвajajу пo кaрaктеристичнoј и зa систeм нeтипичнoј D + T рeалeвaнци“ (М.

Ивић 1958: 148–149). Дакле, аорист и имепрфекат издвајају се „као усамљена опозиција преоптерећена двоструком D /+/ и T /+/ обележеношћу – радња се уједно оживљава, приказује као динамична и временски се одређује – која није типична за систем”, што, сложићемо се са ауторком, може бити подстицај који је условио поменути процес елиминације (М. Ивић 1958: 149).

III.4.16. У уводном делу поглавља дат је осврт на стање које се тиче очуваности овога претерита у дијасистему српског језика. Овде дајемо прегледа функција које он има у зетско-сјеничком дијалекту, где се релативно добро чува, како бисмо одредили положај тутинско-новопазарско-сјеничке зоне у ареалу структурно најсроднијих говора.

Наши подаци са терена слажу се са наводима Д. Барјактаревића, који је у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони бележио, као чест у употреби, аорист од глагола оба вида. У складу са ранијим дефиницијама, овај облик одређује се као средство којим се обележавају радње „која се свршила непосредно пред тренутком саопштавања или је трајала до тог тренутка”. Најчешћи је у наразији, где обележава како доживљене тако и недоживљене радње (Барјактаревић 1966: 128). У Ибарском Колашину аорист је веома жива граматичка категорија са великом фреквенцијом. Присутан је од глагола оба вида, мада је ређи од несвршених (Божовић 2002: 111). Овај облик се у мрковићком говору употребљава у приповедању и у обичном разговору, тј. у дијалогу, и то у синтаксичком индикативу и релативу. Њиме се казује „скоро искључиво доживљена радња. Ако се у приповиједању, тј. синтаксичком релативу, употрејеби кадгод и за недоживљену радњу, онда је приповједачево уживљавање у тај догађај сликовито и импресивно – да се стиче утисак као да је све то доживљено” (Вујовић 1969: 322). У Бјелопавлићу је аорист стабилан члан претериталног система у доста живој употреби и обичан је од глагола оба вида. Појављује се и у релативној и у индикативној служби, с тим да „у објема функцијама најчешће показује доживљене радње, али и радње које се само констатују као факти, без посебног уживљавања у моменат ситуације” (Ћупић 1977: 169). За староцрноговрске говоре М. Пешикан бележи да се овај облик употребљава за причање сопствених радњи, потом туђих радњи по сопственом запажању и у причању по чувењу. Притом, аорист „је у приповедању практично једини облик за казивање туђих свршених радњи ако се причају према сопственом запажању”. Употребљен од несвршених глагола обележава „радњу која се састоји из две

међусобно супротне фазе или уопште догађај при коме је уклоњен или изостао непосредни резултат радње која би се казала одговарајућим свршеним глаголом: *Їде ли на пјџу? - Їдок*” (Пешикан 1965: 199). У приповедању се аорист у Горњим Васојевићима често бележи, с тим да се гради углавном од несвршених глагола (Стијовић 2007: 177–178).

Прилике сличне онима у зетско-сјеничком дијалекту срећемо и у другим говорима који се одликују (релативно) добром очуваношћу овог облика. У србијанском Полимљу то је фреквентан облик, мада ређи од имперфективних глагола (Николић 1991: 474). У банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта углавном се добро очувао. Од значаја за наше истраживање јесте то што се примећује сличност у његовој употреби у наравији како на плану семантичких и прагматичких ефеката које производи тако и по питању комбиновања са другим облицима. Наиме, аорист се овде „јавља на најживљим, најдраматичнијим местима у наравији. Обично се у истом контексту јавља и перфект, у многим случајевима и презент, с тим да се аористом најчешће исказују изненадне радње, нагли покрети, значајни узбудљиви обрти” (Ивић и др.: 1997: 373). Притом, као и у нашој зони, „причање најчешће не почиње аористом већ се експозиција теме најчешће даје у префекту” (Ивић и др. 1997: 377). Говор Горе одликује се знатном присутношћу овога претерита, с тим да је на овом терену дошло до развијања морфолошке диференцијације те се свршени глаголи углавном везују за аорист а несвршени за имперфекат (Младеновић 2001: 495). У временској употреби њиме се казује „чин свршености или ограничености глаголске радње”. Када се употреби имперфективни глагол, најчешће се уз њега јавља и одредба мере времена (Младеновић 2001: 495). У трстеничком говору аорист је жива категорија. Јавља се од глагола оба вида али је ређи од несвршених. У овом другом случају увек значи довршену радњу било да се завршеност експлицира одредбом, препознаје из контекста или на основу саме семантике овога облика. Не употребљава се никада изван сфере доживљености (Јовић 1968:196–198).

III.5. Перфекат

У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони перфекат је синтаксичко средство којим се казују прошле радње. То је члан који се у систему претерита издваја најширим доменом употребе. За разлику од осталих облика, који увек, поред тога што им је основна служба обележавање прошлости, имају и неку додатну семантичку компоненту која их у конкретном чину реализације маркира као обележене, спецификоване за исказивање претериталних радњи особеног типа, перфекат је носилац универзалне семантике. Расположива грађа показује да је посреди јединица која се подједнако често употребљава у обичном разговору и у приповедању, и то најчешће онда када говорно лице информације саопштава са неутралног становишта, без присуства експресивности и емотивно неангажовано, приказујући их само као догађаје за које се констатује да су се (из)вршили у прошлости. Сам облик перфекта притом својом семантиком не упућује прецизније ни на време вршења (ближа или даља прошлост у односу на моменат говора), ни на дужину трајања радње, доживљеност/недоживљеност, ограниченост/неограниченост, евентуалну напоредност са неком другом радњом, хабитуалност и сл., иако службу обележавања свих типова наведених значења може вршити. Сви остали облици, с друге стране, специјализовани су за обележавање не прошлости као такве, универзалне, већ увек уже дефинисаног подтипа прошлих радњи, на основу чега се најчешће и међусобно конфронтирају и у употреби један другог искључују, што их чини синтаксички, семантички па и стилистички маркираним. С друге стране, перфекат као немаркирана јединица може означавати и прошлост као универзалну, али и различите типове прошлих радњи, и то углавном у комбинацији са помоћним језичким средствима у функцији детерминатора који указују на карактер означених дејстава, или пак у ширим контекстима удружен са осталим изофункционалним глаголским облицима.

Универзалност перфекта узима се као један од основних фактора који су током историјског развитка српског језика условили ширење овог облика у домен употребе осталих претерита. Процес је у стандардном језику и на већем делу штокавске територије знатно одмакао, што је резултирало губљењем, односно смањењем фреквентности

имперфекта, аориста и плусквамперфекта. Тутинско-новопазарско-сјенички говор припада идиомима који се одликују добром очуваношћу претериталних форми у њиховим наслеђеним доменима употребе, те стога и о перфекту, као и о осталим поменути јединицама, говоримо као о облику са равноправним статусом у систему. То значи да њихов одабир, распоред и фреквентност зависе готово искључиво од типа дискурса и конкретних комуникативних околности. Чувајући своје наслеђене функције, перфекат се употребљава увек када се јави потреба за обележавањем прошлих радњи са неутралне позиције, када је намера говорника да првенствено укаже на информативну страну исказа, те реферише о радњама са објективног становишта. То се најбоље очитује при посматрању ширих наративних целина, где перфекат у сегментима који одговарају поменути карактеристикама има примарно место. Свако напуштање неутралне наративне позиције у принципу условљава и промену језичких средстава (нпр. у приповедању неког догађаја након експозиције која се даје најчешће перфектом, даље причање о појединачним догађајима, збивањима, стањима обликује се тако што се укључују остали облици са претериталном службом, а инвентар, распоред и редослед форми зависи од синтаксичко-семантичких могућности сваке појединачне јединице), што свакако упућује на то да је домен употребе (делимично синонимних) јединица система у испитиваном говору јасно разграничен.

Универзалност перфекта очитује се и у томе да се овај облик гради од глагола оба вида и да, у принципу, не постоје значајнија ограничења која би била условљена видским својствима глагола. Њиме се могу обележавати радње синтаксичког индикатива и релатива, референцијално и неререференцијално конциповане. Чест је и у квалификативној и модалној употреби.

У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони, под напред наведеним околностима, перфектом се исказују радње које припадају синтаксичком индикативу, референцијално и неререференцијално конциповане.

III.5.1. Употребљен у свакодневној комуникацији и у наративном режиму казивања, перфекат је најобичнији у служби обележавања референцијално конципованих радњи у синтаксичком индикативу, где је подједнако обичан и од свршених и од несвршених глагола:

старачкї сам. *Примѣкла сам осамдесѣт; кукѹ како сам се упознала, ни упознала се нијесам, ни мисл'ила нијесам; љдѣла сам се са шеснаес гѣдїна; ја сам бїла сирѣће, остѣла сам сирѣће са ѣтїри гѣдине; ѣн је вїдѣ штѣ је имѣло, ѣн се уплѣшио да се ја не освїјестїм; нијакд нијесам л'ѣб замїјесїла, нијесам имѣла кѣме (Ле); мѣрѣл'и смо рѣди тел'ѣфѣна ѣде да дѣђѣмо (Мел); жѣна ми је гѣре отїшла компїре да вѣдї (Ке); ја сам у Ковѣче дѣл'е жївѣла; валѣ сам запѣмтила кѣ да їмѣм стѣ; ја и ја сам дѣста мѣкѣ вїдела, у сѣло сам одгѣїла четїри девѣјке, сѣт су ми трї у Нѣмачкѹ, јѣдна је тѹ љдѣта, їмѣ трѣ децѣ; ја сам чѣтворо децѣ подњївила, мѣје дїјете није ноћїло у бѣл'ницу, мѣје дїјете није прїмїло инѣкцију; оне су бїл'е у Нѣмачкѹ, имѣл'и смо мї овѣкѣ, ја вѣруѣм, нѣ знѣм, на пѣла пѣрѣ, бѣга ми је скѹпо бїло, чѣтрѣс сѣдам їлѣдѣ сам дѣла за стѣн, сѣдам їлѣдѣ ѣврѣ сам дѣла и вїшѣ за овѣ прикљѹчѣк шпорѣта, цїо стѣн грїјѣш, и їмѣш вѣду тѣмо на бѣл'ер (Ков); мї смо слѣвил'и слѣву свѣтѣг Тїрїла, слѣвїмо и дѣнас, двѣс сѣдмѣг фѣбруѣра; е валѣ вам бѣш фѣла што сте дѣшл'и (Че); и, бѣгме, с Нѣфѣм смо провѣлї гѣдине дѣбро; имѣ је јѣдно убїсто јѣднѣг албѣнскѣг жѣндѣра, а тѣ му је бїо амїцїн сїн, за чѣс га је убїо; осућївѣн је и на смрт и на вѣшѣње (Бл); имѣла сам четїри брѣта, двѣ бл'изнѣка, а сѣстѣрѣ нијесам имѣла. Од јѣднѣга мѣга ѣца јѣдїхнїка учїнѣло се сѣт порѣдица, штѣ ћу ти кѣзѣт, сѣло, чїтѣво овѣкѣ, свѣ то брѣћа ми, од брѣћѣ дѣца, снѣхе хим пѣсѣн децѣ, тѣ сїла бѣжѣ (Бр); Мїл'е јѣј је прїчѣ сїгѹрно свѣ; ја сам побѣгла їсто (Вру); овѣ врѣло смѣлѹћкѣ тѹ је имѣло сѣдамнѣс вѣденицѣ а сѣд не рѣдї ни јѣдна; њѣзїн ѣтац је прѣвїо гвѣздѣнѣ кѣла. Нїе имѣло да није знѣ мѣј ѣтац (Гл); ја сам рѣдїо у Рѹднїцу вїше Тутїна (Трн); крїво ми што није дѣла онїјѣ пѣдесѣт мѣрѣкѣ онѣмѣ ѣтетѹ (Кл); држѣло се вїшѣ стѣкѣ свѹј. Стѣкѣ се дѹпло вїшѣ држѣло негѣ сѣд (Кн); ја нијесам конѣплѹ запѣнтила, ја о тѣмѣ нѣ знѣм нїшта; мѣја мѣјка није сїјѣла а за бїку нѣ знѣм; дрѣва смо набѣлѣл'и у терїтѣрїју Црнѣ Гѣрѣ, по пѣтнѣс кїлометѣрѣ дѣлїнѣ смо їшл'и (Це); ѣн је имѣ сїнове, ѣни су шкѣловѣл'и су се свї, свї четѣрїца, двѣјїца су ѹмрл'и, двѣјїца су жїви јѣш; фїно је бїло, није се гл'ѣдѣло тѣ нацїонѣлнос, жївѣл'и су свї кѣ јѣдно; е шкѣла је, бѣш тѣчан дѣтум нѣ знѣм, ѣна је бїла овѣмо према Сѣпоћѣнїма, у јѣднѣј прївѣтнѣј кѹћи; тѣ је бїло бѣш гѣре, мї смо мѣло јѣдно трї четїри кїлометѣра дѣлѣ одѣвдѣ, їмѣмо гѣре јѣш нѣшто шѹмѣ, онѣ дрѹгѣ смо прѣдѣл'и; тѣ вѣжѣ са Сѣпоћѣнїма, онѣ је у брѣдо сѣмѣ а мнѣго је л'їјѣпо и тѹ су остѣл'и стѣрї сѣмо. Спѣсојевїћ јѣдан Нїкѣла, у Ўкрѣс је рѣдїо, сѣд је у Пѣзѣр, остѣвил'и су имѣње, л'ивѣде, њїве; ѣни су у Нѣмачкѹ трѣжїл'и да се жѣнѹ (Бѣг); трѣбѣло је матїку да дѣнѣсѣм, не мѣгу овѣкѣ; кѣјѣ је тѹ папрїка, пѣ сам мїслїла да мѣгу да је сѣчѹвѣм од мрѣза, ѣко стѣ стрѹкѣ їмѣм; ја сам носїла нѣж пѣ сам сѣцкѣла (Бѣл); нѣмѣ двїје-трї кѹће, тѹ је имѣло преко трїес кѹћѣ, сѣл' овї невѣлѣл'ї су остѣл'и (Бѣб); имѣло је и дрѣвѣнѣ, имѣло је и мѣтѣлно, плѹгови, онѣ рѣл'їце (В. Лѣк); ја сам њѹ свѣтїо дрѹкшѣ; їмѣ їза цркѣвѣ и сѣлу смо напрѣвил'и; ѣн је долѣзїо и пїтѣ ме (Из); дѣца їшла у шкѣлу пѣшкѣ, нїсу имѣла прѣвѣза; имѣл'и смо свѣја мѣчїла ѣвде; бїла је Влѣда бѣгами и крѹпна и згѣдна, ја сам бїла вѣзда сїтнїчѣста, мѣјку нїсам имѣла (Кѣз); сѣ[д], дѣл'ѣко бїло, їзгл'ѣдѣ да је онѣ*

бѡл'ѣс га нѡшла (Леч); е онѡ су ми родитељи онѡмо бѡл'у, ѣто онакѡ су изгл'ѣдѡл'у и онакѡ смо и сл'ѡкѡл'у; тѡ му је брѡт рѡдѡи у Нѣмачкѡу и ѡн му је тѡ помѡгѡ да образѡјуѣ тѡ фѡрму и да жѡвѡи о[д] тогѡ; ѡна је медецинскѡу уписѡла овѡ унѡка ми; нѡсмо вѡду увѣл'у ѡде, нѡсмо купѡтило напрѡвил'у, а вѡду дѡбру смо довѣл'у на двѡ кѡломѣтра ис планинѣ одѡзгѡ, мѡи и онѡ Весел'ѡнка што сте је срѣл'у; хтѣл'у су продѡвницу да ѡзмѣ Вѡјин Пѡповић да осигурѡјѡу, да препѡшемо овѡ нѡшу згрѡду, јѡ нѡсам дѡѡ; нѡје се ожениѡ, ѡн је шѣсѣт трѣћѣ гѡдѡште (Не); стѡн да ти покажѣм сл'ѡку бѡтову, можда си га заборѡвила (Ос); отѡишл'у су по Селѡкѡвцу, по грѡду, ѡде нѡје нѡшта остѡло о[д] тијѡ Друштѡнѡцѡ (Пож); од Нѣмѡцѡ нѡсмо ми имѡл'у зулѡма нѡкака (Прћ).

Имајући у виду да је перфекат универзално време за обележавање прошлости и да у својој семантици не садржи компоненту која би ближе указивала на удаљеност тачке у коју се именована радња смешта у односу на моменат говора, уз њега, чешће него уз остале претериталне облике, налазимо језичка средства у служби детерминатора. Маркери којима се експлицира моменат референције могу бити прилошког типа, или се у тој позицији употребљавају именски детерминатори:

е сѡт су ми отѡишла двѡ сѡна и мѡш тѡ и дѡл'е су, ѣно хи (Мел); сѡт су оне бил'е код мѣне, свѣ су код мѣне бил'е (Го); јѡтрѡс смо прѡчѡл'у о тѡмѣ, о тргѡвини (Че); јѡтрѡс сам сѣдам кѣсѡ стѡвила баранијѣ, кѡ јѡгода, у замрзивѡч (Ка); нѡје дѡбро с пѡмћѣњом тѡ жѣна, кажѡ ономѡт се снемѡгла (Мел); скѡро су ѡни бил'у на тел'евѡзију (Баг); а лѡни кол'ко гѡј да си имѡ, мѡгѡ си да продѡиш, овѣ гѡдинѣ не остѡви по једно двѡ-три дѡна (Кл); кѡсно се тѡ обрѣло да мѡгѡ жѣне да поѡиграјѡ с лѡдѡима (Ле); рѡнијѣ се свѣ носѡло прѣтенѡ, сѡкно, од сѡкна се прѡвило (Коз); рѡнијѣ мрѡшѡво се жѡвѣло, ал' је бѡо весел'ѡијѡ нѡрот нѡ сѡд, јѡ сам се ожениѡ у једну кѡћу пот слѡму, јѣдна сѡба бѡла тѡ а бѡло нѡс пѣт сестѡрѡ и јѡ и брѡт, сѣдам, бѡбо и мѡјка, дѣвѣт (Тр); сѡнко, нѣмѡмо продѡвницѣ, нѣмѡ ѡде рѡнијѣ је имѡло, сѡд нѣмѡ нѡгѣ продѡвница овудијѣнаке, у Бѡтраге је имѡ јѣдан ал'и нешто нѣ могѡ ни ѡн да држѡи (Ке); млѡго рѡнијѣ јѡш мѡјѣга ѡца дайѣ, ѡјѡци, ѡни су осел'ѡл'у за Тѡрскѡу (Пож); нѡчѣлнѡк нѣкад сѡпа је бѡо тѡ Нѡкѡла, ѡн је ѡмрѡ вѣћ (Баг); спрѡва тѡи вѡшѡрѡ нѡе ни имѡло, имѡло е тѣ свѡдбе тѡ (Ке); ѡндѡ, кѡко да ти кѡжем, тѡ су бил'у кѡмшѡје нѡма, мѡи смо Милѡнѡвићи бил'у (Коз); тѡпѡт нѡје имѡло, ал'и знѡм, вѡћѡла сам, нѡје ис прѡчѣ (Ке); тѡдѡ сам имѡ двѡдес и пѣт гѡдѡнѡ ка[т] сам напрѡвио вѡлу нѡгу и овѡмѣ кљѡчнѡу кѡс (Кл); јѡ сам дрѡжѡ тѡд ѡко педесѣт-шѣсѣт овѡцѡ пѡ сам дрѡжѡ сѣдморо-ѡсморо кѡнѡ, пѡ сам крѡвѡ такѡђе мало мѡњѣ по пѣ[т]-шѣс крѡвѡ (Кн); прѡви дѡн му је жѣна звѡла (Леч); прѡвѡ нѡј смо свѡрѡл'у, онѡ се зѡвѣ Идеѡл онѡ подно аутѡбускѣ дѡл'е онѡ хотѣл, Тѣхно, у онѡу смо бил'у прѡвѡ нѡј (Мел); бѡш прѣ нѣкѡи дѡн јѡј је брѡт отѡишѡ за Беѡграт, онѡ генерѡл што је (Ос); снѡа и ѡнук отѡишл'у су на мѡре у понѣдѡнѡк (Ос); за Нѡвѡ Гѡдину сам трѣбѡла да идѣм за Нѣмачкѡу (Ков); јѡ сам побѣгла пѡсл'ѣ Пѣтрѡвудне хѣфту (Тр); мѡи смо дѡл'у јѣдну крѡву, сѣћѡм се

добро, стáри мѡј *отѣрѡ* је у Пазáр, и с тел'ѣтом, у прѡл'ѣће, л'й'ѣпа крáва, сá[д] та крáва мѡжда хил'áду ѣурá нáјмањѣ мѡже, а ѡндá *је дáо* за тѡвар жíта, јѣчма (Бо); тѡ се дешáвáло, тѹ у Нáбѡје, и тѡ у скѡро врíјеме *се десíло* у Нáбѡје (Ли); лáњскѣ гѡдинѣ прѣко двѣста килá *сам* сíра *прѡдáла* од једнѣ крáвѣ (Ка); сíјáл' и су, *пѡсијѡ* је јѣдан мáло нѣшто, бáш синѡвац ми *је прѡлáнскѣ гѡдинѣ пѡсијѡ* хѣл'ду (Из); овѡ *је напрáљено пѡсл'ѣ рáта овогá на Кѡсово, пѡсл'ѣ бомбáрдовáња* (Из); чѣтрѣс трѣћѣ кад *је бíло*, тáмо неђе у кл' исѹру *је погíнуо* у Црнѹ Гѡру (Це); *јá сам се ѹдáла осамдесѣт прѣвѣ гѡдинѣ* (Го); *јá сам шѣсѣт и девѣтѣ дѡшла* (Ков); дѡље су *напрáвил'и*, бѡга ми нѣ знáм, *јá мíсíм да је бíла девѣдесѣт ѡсмá* ил'и девѣтá гѡдина кат *су прáвил'и* центрáлу на Ўвац. *Напрáвила се* центрáла на Ўвац и *запл'ишила* и овѡ *се посл'ѣ* јѣзеро (Кл); тѡ је двáнѣстѣ гѡдинѣ, десѣтѣ, тудá *је тѡ бíло*, ал' у тѡ врѣме нíје *отíшло* млѡго кá што *је отíшло* пѣдесѣт и шѣстѣ сѣдмѣ (Пож); нáше е порѣкло нѣгде из Албáниѣ, тá сеѡба кад *је бíла* мѡжда прíје трíста-чѣтирстѡ гѡдíнá. Тѣ су сеѡбе *бíл'е* ка и сáд што постојѣ (Рај); прíјен трíдес пѣт гѡдíнá, чѣтрѣс, *имáло је* сáмо ѡсам кѹћá у овá двá кíломѣтра овѡм дол'íнѡм, сáмо ѡсам кѹћá *је имáло*, а сáт íмá стѡ пѣдесѣт ко нѣ вíшѣ, кáко се свѣ íзмѣнíло; íмáм тѹ некѣ браћѣ от стрíчѣвá, ѣно им кѹћа онáмо, тѡ *је напѹстило прíје двáес гѡдíнá*, по Нѣмáчкѡј тáмо (В. Лок).

Као што се из наведених примера очитује, перфектом се казују прошле радње из ближе, даље, далеке и неодређене прошлости. Тип претериталне ситуације препознаје се или на основу контекста, или је сигнализиран посебним језичким средством. Прилике у којима се перфекат употребљава уз прилошке или именичке детерминаторе јасно упућују на то да се овај облик универзалне семантике може јавити у синтаксичко-семантичким околностима у којима обично долази аорист (примери са глаголима оба вида и одредбама *сáд* и *јѹтрѡс* нпр.) или имперфекат (такви су, рецимо, примери са несвршеним глаголима и одредбама *спрѡва*, *ранíјѣ*, *тáд/тáпѹт*).

Као детерминатор типа временске ситуације често се појављује и зависна реченица (најчешће временска), а између радњи исказаних перфектом у зависној и управној клаузи остварује се однос симултаности, антериорности или постериорности:

ка[д] *сам бíо* кѡ ћáк, онѡ посе бежанíјѣ, сиротíња бíла, *јá сам мол'íо* ѡца да ме дá у шкѡлу да се шкѡлујѣм ал'и нíје бíло ѹслѡвá (Из); *бíла сам* кат сам бíла мáлá бѡл'есна пѹно (Коз); док је Тíто бíо жив, нíје *имáло* тијá вáшáрá (Па); ка-се е нáјвíшѣ стрѣљáло у Нѡвѡм Пазáру, кад је нáјвíшѣ стрѣљáње бíло, ѡн *је тáпѹт бíо осѹћен* и рѣчено му је: „Девѣдесѣт и дѣвѣт глáвá да íмáш, ни јѣдна ти нѣ би остáла за живѡта” (Бл); тáпѹт *јá кат сам дѡшла*, у пѣтак нíје *имáло* нíгђѣ чѡвѣка (С. Ћуп); *јá ка*

сам ћео да сел'им, код мене су ддошла два Србина из ових тамо селā, *мол'ил'и* ме да не сел'им да ми дају парā кол'ко ми гoј трѣба; *ја кат сам рāдйо*, бiло је око триста рāдникā (В. Лок); *ја сам тѣрo* сир за Митровицу *кад је рāдйла Трѣпча*. *Йшло се пѣшкѣ*, *тѣрo* кoње одāвдѣ за Титoв Вѣл'ес (Нет);

прије нo што је отишo, oн се *јāвйo* (По); *тo се*, *прије него што се ўдāла*, *урāдйло* (Ле);

тo је бiло oдмā *пoсл'ѣ рāта*, *кад је онo дошo на влāс*, *ја се сѣћāм дoбро*, *нāрѣдба је такā бiла*, свāкā жѣна код нāс носйла онў пѣчу, покрйвено л'ице, свāкā жѣна, нйје кот кўћѣ и у сѣло ал' кад је кћѣла нѣје да идѣ, мoрāла је да ймā онo компл'ѣтно онў пѣчу (Ју); *пoшто сам се јā ўдāла*, пā пoбрзо се тo *отворйло* тo шарѣно кoло; *кат сам јā дoшла*, пā *дoшла* ми је једна јѣтрва; *шѣс нѣдѣљā пoсл'ѣ мене дoшла* једна јѣтрва ис Тузйња, и *довѣл'и су* музйке, онй свираћи дрнда, дрнда, дрнда, свйрају (Ле); *пoшто сам се јā ўдāла*, тй вāшāри су *пoчѣл'и*, *нйје бiло* (Па); овā старйјā oна мйјесй, *o[д] чѣтвртoг рāзрѣда како је заврйшйла* овā нāјстарйјā ми ћѣрка, *ја вишѣ нйјесам умйјесйла* ни слāтко ни пйту ни л'ѣп (Па); вѣрўј кo да ми је, кo мoје дйјете скoро да је, *кат сам онo чўo*, сўзе скoро сāмо што ми нйјесу *пoшл'е* (Ки); а *слāвил'и смо* слāву oде *ка[д] смо дoшл'и*; мй *смо прāвил'и* свāдбу *тo вѣче озгoр ка[д] су ме довѣл'и*; *пoшто је Влāда отйшла*, oн се *пoсл'ѣ оженйo* (Коз); *ја сам се дoста замѣрио* oмладини *кад је пoчело да се унишйћāвā* овo нāше богāство *којѣ смо имāл'и* (Ос).

III.5.2. При исказивању прошлих референцијалних радњи у синтаксичком индикативу, подједнако често употребљавају се и свршени и несвршени глаголи. У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони неререференцијално конциповане радње углавном се обележавају имперфективним глаголима, али су бележени (мада ређе) и примери са глаголима свршеног вида. У стандардном српском језику, међутим, семантика неререференцијалности може се обележити само глаголима с несвршеним видским својством (Танасић и др. 2005: 400).

Примери за неререференцијалне радње контекстуално детерминисане са перфектом несвршених глагола:

оселāвāл'и су педесѣт и пѣтѣ и шѣсѣт и пѣтѣ, са нāшѣга краја одāвдѣ (Ју); *типўт је мoрāла*, ако *е спāвāла* с мўжом, она *е мoрāла да се дйгнѣ да с[е] окупā* изјўтра, тo *нйје смѣло да прескoдћй* праг ако *се нйје окупāла* (Ле); *ја сам зараћѣвo* вйшѣ нѣго oде дoктори (Ос); *нāјприје се и постйло* до Божйћа првo, сād рйјетко кo; нйсу нешто пoсѣбно *се звāл'и*, изўтра свāкoга *сл'ѣдујѣ* по колāч и кāјмак, кo *е имo* кāјмак, ко *нйје*, богами *турāл'и су* лўди и мāс (Ос); и мoј дѣдо штā *је рāдйo*, знām, oн *је шйāo* у рāt, бйo *је рањāвāн*, рўке обадвйје овакo *је држāo* (Ков); свѣ *сам* овo *ја купoвāла*, свѣ *сам* *ја пāрйла* постелйне и тѣпихе и тамо у сoбу свѣ да ми је йстo (Ков); с кoњима *се йшло* у тѣ свāтове, тo тāпўт су бйл'и тй oбичāји (Бо); *распитйвāло се* од којѣ рoћѣ, кāка је порoдица, oтац,

мајка, браћа, то *се највише гледало*, от какē је рōђе тa девојка или мōмак, йстō *се* она *распитивала* и за мōмка, е такō *је* то *йшло* тaпyт; такō *се* то *опаиёвало*, свaкa жёна *је* то *носила*, и то је бōлe бiло, држи ти и стомaк и рaдйла си; ја *нисам* то никад ми *се* то *није привйђало* нйти знам да л је йстина. *Прйчало се* да то, нe знам, јашy гoле на вратило, идy око тyђйја тoрoвa, нешто врaчајy. Нйт ме то *басйрало*, нйт *сам* то *радйла* кaд; нйе то бiло забрaњено да се састaља мōмак и девојка, и на сабoре ймa, игрaнке *се састaљало* и *разговaрало* (Вру); *ишo сам* ја с мотoром у Рyдницу на посo гoре, ја сам држo кyхињу гoре за рaдникe и oде и у Сyхy Тyприйу (Трн); кад *је бiла* просийдба, мōмак *није ишo* на просийдбу, без мōмка *се йшло* на просийдбу; *описавали су* му главу (Бољ); кaки су oде знaл 'и снeгови *да пaнy*, сaд је мањe, јo кад сам ја бйо мањй кол'йки су снeгови *пaдaл 'и*, кyкy (Кл); *сийала је* мoја мајка конoплy. Пa *се пoсл'e* онo *трл'ило*, пoсл'e *се прeло* (Кл); девојке *су се јaгмил'е да се удадy* у такe кyће домаћинскe да нe би отйшл'е у сиротйњу пoсл'e идe у нaдницу. И већйном *дaвало се* овакo ђе је мало богaтйјe и такo то (Прh); имaло дoбрйх машйнa пa су то пoсл'e *продaвл'и*; бaш из Албaнијe *дoводил'и су* нeкe, ймa у Сoпoћани јeдан, yспeo тaмо преко мaнaстйра (Баг); како ђe, мoј је бйо жйвот л'йјeп, мeнe су браћа свyгђе *водила*, понeкa ис кyћe не излaзи, мајка ђе је повeдe и то је, и то мoрa да пйтa свe, од амйцe нaјстаријeг до oца, свй да јoј дозвoл'y пa да идe. А мeнe су браћа свй старйјй од мeнe бил'и, пa ми је бaш бiло л'йјeпo, свyђе *су ме водил'и*; ёво у Бoбoвйк *није се* нйкo *узймo*, не мoже, то је брaство и не узймa *се*; *йшло се* за јaвoр, дрйјен, oн рaно бeхрa, копривa, рaзнијa цвијeћa онo штo ймa и то се стaвй у чaшу са водoм у сoбу; ймa oман, кoрeн *се корйстиo* йстo за то. Свaшта *су радил'и* ранйјe, сaт фaлa бoгу нйшта нeмa o[д] тoгa; такo *се* ћил'йми *ткaл'и*, *протйрало се* по кyћи (Боб); девојке и жeнe *су долaзил'е* пa *су прaл'е* код нaшe воденицe дoл'e, то је бiло йстo кa јeднa порoдица ис Врбoлaзи и мй oде Црновршaни (Бот); јeсмo бoгмe, *сийaл'и*, ја нйесам вaлa то никад, а знам да *смо сийaл'и* и да *смо кйсел'ил'и* то, бaш је овoгa мoчйла нaшeг вoдa тy, с тогa мoчйла (Брђ); *йшли смо* ја и брaт, *прoсил'и*, нeкo пoшaлe прoсце, нeкo јoк (Из); тaд *се дaвo бeдeл*, мoрaл'и су да плaтe за свaкy мyшкy главу (Из); ранйјe *се распитeвало*, лyди *су распитeвал'и* ранйјe от кaкијa је лyдй, от кaкe фaмйл'ијe, јeл' дoбрa фaмйл'ијa ил' нйје, oткл'e јoј је мајка, oткл'e јoј је бијaћa, бaбa штo вй кaжeтe, тол'йкo *се* то *распитeвало*; такo *се насeљaвo* тa нaрот, штo рeкнy бaбe, тa јaднй нaрот, тa грднй нaрот *бежo* кyт штa (Ју).

У ближeм синтаксичком oкpyжeњу уз пердикaтe у перфекту бeлeжeнe су и пoсeбнe oдрeдбe кoјe указујy на итeрaтивнoст, oдносно на кaрaктер пoнaвљaњa:

мoј чoвeк свaкaд *је* тy рaкйју *пeкo* дoбру и *имaли* смо (Гл); свaкaт би звaли рoство кoлйкo ймa нaс тyнaкe, свaкaт *смо спрeмaли* вeчeру и звaли би се (Вру); гoрe *смо рyдник oтвaрaл'и* пa *смо тy*, бoгaми, јeднy гoдинy дaнa по Тyтйну *йшл'и* стaлно (Трн); стaлно *је* oнa звaлa да идeм код нe (He); тaд *су дрвa спрeмaл'и*, yвeк *су држaл'и* зaпpeгe, ил'и кoњe ил'и вoлoвe, кoјй нeмa то oндa *се*

сматрао вел'иким сиромахом (Гу); богами пѹчѣсто је долѣзю (Ту); на два нѣчина су се свѣдбе правил'е. Ишло се у просидбу, а ишло се и да се крадѣ. нѣкад, како родитељи кѣжѹ, било је и да се не нѣтѣ, на вашир (Кл); пѹријетко је долѣзила (По); ту и тѣмо долѣзило је понѣкијѣ мусл'имѣна на сабор ал'и нѣпримѣтно, да га не познѣ нѣко, нѣсу вол'ѣл'и (Из); нѣкако се нѣјесу срећѣл'и, нѣ су ме мѣне испросил'и у Пѹтреп а мѣмка нѣ знѣм уѹпште (Кон); јѣ сам вел'кѣ пѣре зараћѣвѹ, јѣ му нѣкад нѣјесам дѹ да пребрѹјѣм па да му дѣм него кол'ко се из цѣпа дофѣтило (Ос); л'ѣп нѣје мѹгѹ нѣкат да посѣчѣ нѹрмѣлно нѣ свѣ овакѹ (Ков); бѣжѣло се, нѣјпријен вѣћинѹм се бѣжѣло, ћѹравѣ девѹјке нѣјесу се испросѣвѣле (Вру); увѣчѣн на посѣтке тѣ се скѹпљѣло, игрѣло се филцѣнѣ, игрѣло се онѣ пѹткапѣ, онѹ рукавице ил'и чарѣпе, дѣсѣт кѹмѣтѣ, на едну стрѣн пѣт кѹмѣтѣ на дрѹгѹ пѣт, пѣ сакрѣ прѣстѣн и сѣт једна грѹпа овѣмо, дрѹгѣ овѣмо и пѣтајѹ онѹ пот којѣ је, посл'ѣ би се пѣвѣли (Па); ишло се, јѣ бѣш сѣћѣм се, дѣду не пѣмтѣм, ѹтац ми је бѣш носѣло тѣмо шљѣве, продѣвѹ у Сѹчѣницу гѹре кат су бил'и пијѣци недѣљѹм (В. Лок); у Бѹбовѣк имѣла зисто једна вѹда, тѹ сам прѣје ћѣла да ти кѣжѣм, звѣла се Прѹбрѣжѣње, тѹ су на Ћѹрћевдѣн водѣл'и дѣцу и кѹпѣл'и (Боб); дѣте док сам бѣо за врѣме Краљѣвинѣ, тѣжак, бѣдан жѣвот бѣо, ишло се и гѹло и бѹсо, свѣки трѣн сам л'ивѣднѣ мѹгѹ стрљѣт ногѹм, тѹл'кѹ се ишло бѹсо, од Ћѹрћевдѣна пѣ до Мѣтрѹвдѣна нѣ би знѣл'и нѣт би имѣл'и да обѹјѣмо опѣнке, носѣл'и се прѣјеснѣ опѣнци, от кожѣ говѣћѣ (Из).

У наведеним примерима посредѣ је углавном исказивѣње вишекратних прошлих раднѣи које се одликујѹ редовношћу у вршењу, односно које се обављѣју по устаљеној навици или редоследу онда када се стекну прилике за нѣхову реализацијѹ. Показатељ да је посредѣ нерѣференцијѣлна прошла раднѣа хабитуалног карактера осим контекста или одредбе неретко су и остали глаголски облици којѣ такоћѣ често врше функцијѹ обележавѣња вишекратности прошлих раднѣи. Стога перфекат најчешћѣ налазимо у комбинацији са потенцијалом, императивом или временски транспонованим презентом. У примерима којѣ следе може се учити контекстуално условљѣна изофункционалност перфекта и поменутих облика у ситуацији када наступају у истој служби:

свѣ сам нѣ главу носѣла, код једнѣ воденицѣ, било једно врѣло па до кѹћѣ носѣла, пѣ би свѣ чѣкѣла да говѣда прѹћѹ да направѹ стѹка пѹт да би отѣшла да опѣрѣм пел'ѣне дѹл'е (Ков); јѣ сам имѹ родитеље, и ѹца и мѣјку, жѣви су ми бил'и, ка-су ѹни говорѣл'и да ме жѣнѹ, мѣне е тол'ѣкѹ било стѣд, нѣсам мѹгѹ да присуствујѣм да ѹни прѣчајѹ о мѹјѹј женидби него би изѣшѹ вѣни (Бо); ранѣјѣ мѣјка ми, јѣ знѣм кад би пѣљѣла ме, обѣшѣло се више врѣтѣ понѣгћѣ, повише врѣтѣ копрѣва, пѣ би дѹшла пѣ би ме испѣљѣла (Ју); прѣчѣли су да се тѹ појављѣвѣло, мѣне тѹ басѣрѣло нѣје, нѣ знѣм. Прѣчѣло се, нѣкѹм се тѹ превићѣло нѣшто, нѣрѹчитѹ поред грѹбљѣ кад би се пролѣзѣло и тѹ (Вру);

бiвѣло је свѣга, имѣвѣло је и тогѣ ал млѣго мањѣ. Имѣло је тогѣ дѣста. Имѣло је дѣста, крѣвови би лијегѣли (Вру); у Гурдiјѣлѣ *излѣзило се* на стѣнове, на бачијѣ, тѣкѣ се зовѣ, ђградѣ нијде у сѣло *постојѣвѣло није*, баште су сѣмо бил'е ал' тѣ баште сѣмо трњѣм *би се заштитиљ'е* и понѣкѣ дрвѣће и тѣ сѣмо (Гу); *носил'и би* шљиве и јѣбуке, баш по Митровици *носил'и гѣре сiр*. Баш се сѣхам један стрiц ми је тѣ *носио сiр тѣмо продѣвѣ*. Богами и жѣна е мѣја *носила* прiје пѣ[т]-шес гѣдiнѣ, дѣсѣт, кат *смо држѣл'и* крѣве и у Л'ѣпосавић и за Митровицу гѣре (В. Лок); нѣше мајке *су пѣкл'е* л'ѣп у црепѣље, у кѣтњи крај тѣмо *налѣжи* вѣтру и у онѣ црепѣље *су пѣкл'е* л'ѣп, није имѣло шпорѣта него тѣкѣ *се пѣкѣ* л'ѣп, ђндѣр пасѣљ *се кѣхѣ* у лѣнац земљени (Трн); *чѣвѣл'и смо* стѣку онѣмо и сѣхи озгѣр и *навѣди се* на тѣ рiјѣку и *напи се* водѣ свѣки дѣн, чiста бiла. *Пил'и смо*, сѣд не смiјѣш бѣс да идѣш по Лѣшѣници, нѣчисто, прљѣво (Ју); *л'ѣжѣло се* на слѣмарице, *напѣни* слѣмѣ и л'ѣжи, *окрѣни* хи стрѣнѣм пѣ свѣ *се* дѣца *порѣди*, *покри* хи по једнѣм прњѣм и дѣбро је (Бѣб); *седѣло се, разговѣрѣло се* у каснијѣ врѣме посл'ѣн *би се доносило* и пиће, нѣшто попi, помезѣти и тѣкѣ тѣ. Онѣ јѣш ранијѣ о[д] тогѣ *нѣ би имѣло* пића, *би се спрѣмѣла* хрѣна, кѣ некѣ вечѣра, нѣшто, јѣбуке, слѣткѣ, вѣће, *скѣхѣ* компiре, *пѣчи*, сiра (Рај); а што се тiчѣ обѣћѣ, тѣ *су имѣл'и* мајстори да грѣдѣ от, кад *би заклѣл'и* стѣку, и онѣ кѣжу *уштѣви*, *налѣзило се* тѣ кѣже и опѣнке онѣ и посѣн *имѣло су* опѣте, тѣ мајстори са опѣтѣма кѣ онi што *су рѣдѣл'и* Србијѣнци са онијѣм рѣгом, пѣ тѣ *напрѣви* л'ијѣпо, кѣ нѣјбѣлѣ ципѣл'е данѣс кѣ је носио тѣ опѣнке; бiла је конѣпља, *сiјѣл'е су* жѣне конѣпљу, пѣ *имѣла је* трл'ица, и онѣ *тѣри* онѣ конѣпљу између онѣ и ѣна онѣ грѣмѣње *опѣдѣ* а онѣ тѣнкѣ влѣкно *остѣјѣ*, пѣ посл'ѣн тѣ жѣне *турѣјѣ* у мѣчваре пѣ *се* тѣ *уштѣви* пѣ *су* јѣш *прѣраћѣвѣл'е* (Бѣт).

У свим примерима перфекту су конкурентне наведене синонимне јединице. С друге стране, обрнута замена не би била могућа управо због тога што за разлику од потенцијала и императива значење хабитуалности перфекту није примарна семантичка компонента. Овај облик поменути семантику остварује тек у садејству са контекстуалним условима, односно уз помоћ одредби које упућују на итеративност, или онда када је у окружењу са формама императива или потенцијала, који семантику хабитуалности „пренесе” и на перфекат (изузимамо свакако примере од несвршених глагола какви су учестали, типа: *доносили су; долазили су*, који сами по себи носе значење поновљивости).

С. Танасић у *Синтакси савременог српског језика* (Танасић и др. 2005) констатује да је исказивање нереференцијалних прошлих радњи доступно само перфекту несвршених глагола: „перфекат у српском језику нема могућност да исказује нереференцијалне радње глаголима свршеног вида. Ипак, српски језик није лишен могућности исказивања нереференцијалних прошлих радњи глаголима свршеног вида. Ову функцију регуларно

обавља облик потенцијала” (Танасић и др. 2005: 401). Прилике у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони унеколико су другачије. Примећено је, наиме, да у одређеним контекстуалним условима прошле радње неререференцијалног типа, односно оне које се одликују особином хабитуалности, могу бити означене и свршеним глаголима.

То се види из примера у којима је посреди казивање неререференцијалних радњи које су се у прошлости понављале, где се уз облике свршеног перфекта неретко налазе и одредбе које упућују на неререференцијалност, при чему се перфекат комбинује са осталим синтаксичким јединицима којима се такође обележава хабитуалност:

ријетко, иако је побегла, њни неће да јој се помирѹ. Ријетко је тапѹт побегла, нѡ свѣ просил’и. И родитељи се питал’и, ранијѣ се девѡјке нијесу питал’е хѡће л’ ил’ неће (Кон); стално је она тѡ нама урадѡила и дѡднијела, млѡго је дѡбра бѡила (По); није имало овија ткѡниѡ него се некѡ харшаф изаткѡ понѣкат (Пож); и ми смо ис Ђерекѡра Црногѡрци. Јонѹзага, можда си га пѡнтила, она што је бѡио прѣседниѡ у сѹт некат, е ѡн је свакат је нама рѣкѡ: „Ми смо рѡђаци” (Ђер); увијек смо за зѡму ѹзѣл’и по једну свиѹу (Доб); црнојка ѡма сѣме а белѡјка немѡ. Остаѡви за догѡдинѣ да е посѡјемо. Пѡсл’ен смо почупѡл’и, очупѡл’и је па по некол’ико свеѡи у снѡпчиће онѣ. Е посѣн је понѣси у мочѡло па је покѡсел’и три недеље, па навр три недеље је изѡади, пѡ је осѹши, пѡ е имѡла трл’ица те е трл’и, посѣн је грѣбене огребенѡ, па је опрѣди (Кон); тапѹт је понѣкѡ девѡјка побегла, понѣкѡ се испрѡси и отѡди свѡтови да је ѹзмѹ а веѡинѡм су беѡал’е понѡћи (Мел); кѡ је имѡо вѣзу ѹзѡ је мало јефтинѡјѣ (Баг); пѡ ми смо кѡмшије, толико пријѡтан бѣше, ѡе ме гѡј срѣѡ, у парк, у бѡлницѹ, ѡн пита се (Бал); Тѹрскѡ кад је пропѡла, краљ је дѡвѡ кѡ е живѣо педесѣт гѡдѡниѡ тѹ зѣмљу, дѡвѡ је тѹ зѣмљу, ѹзѡ је гѡзди и дѡвѡ је ѡјма, на поклѡн (Де); ми смо виѡал’и гѹца, имѡло је кѡ о[д] дрѡвета направљено једно округло и тамо смо ѡскопѡл’и кѡ кѹћица, а ѡде је карѡан, једна рѹпа ѡскопѡна и тѹ смо гѹцу трѣбѡл’и да угнѡмо тѹ, а онѡ једни брѡнѹ, и сѡт она мѡрѡ докл’ѣ гѡј тѡ не оствѡри трѡи тѹнѡ, а овѡ чѣкајѹ; имѡло је девѡјакѡ која ѹпште мѡмка ни видела није него је отѡшла за ѡјм, ранијѣ (Дет); ѡде слаѡимо Никѡлѡдан. Неѡат се није спрѣмѡло ко сѡт, рѡба се неѡат није имѡла, овѡ дрѹгѡ јѣсте, пѡите, салѡте и тѡ, скуѡвало се, сѡмо рѡбѣ није имѡло, најприѣн за тѹ рѡбу се није ни знѡло нит је имѡло тѡ, није одѣканѣ (Ост); тудѡјен свѣ смо ми тешкѡће претрѡпѣљи, нијесмо рѣкѡи немѡм, свѣ смо имѡљи помѡло, лѹди рѡди а ми ѹзми, бѡк помѡжѣ; свѣ смо цијѣнил’и, нијесмо ниѡад бѡцил’и л’ѣп (Бо); сѡд је, дѣцо, глѹпшѣ, неѡ неѡат што е бѡло глѹпо. Нити се загрѡлило мѡмак и девѡјка нит се пољѡбило према свѡјем, нити ништа (Вру); за свѡдбу како ѡѣ. Неѡе се испросѡло, неѡе се премѡмѡло (Кл); брѡшно се прѡво носѡло от кѹћѣ, јѣчам, па се умл’ѣло у водѣницѹ, па се дѡднијѣло кот кѹћѣ да се миѣсѣи (Ру); ка се ѡшло на водѣнице, отѡшло се и ранијѣ, дал’ѣко док отѡди, докл’ен дѡћи оно уфѡти тмѹша

(Коч); ẽ п̄а ймају ̄обичаји, извед̄е је, која йм̄а бра̄ћ̄е, два бра̄та, један ̄отуд, један ̄отуд је извед̄и и ̄обих̄ај к̄о баја̄ги к̄о ће пӯцат пр̄ви ил'и та што уз̄им̄а нев̄есту ил'и та што да̄ју нев̄есту, а чӯвају демек и један и дрӯги, п̄а кој̄и уја̄гми да пӯцају, та ̄обичај такав био, а асл'и су бра̄ћа *изв̄ел'и*, к̄о није им̄ао бра̄та, от ам̄иц̄е бра̄т (Це); ада богами смо пр̄авил'и и т̄о је било ств̄арно л'й̄епо, т̄урил'и би пом̄ало ј̄ечма и помало кл'̄ека̄ и зна̄ш кој̄и с̄ок би он̄о напр̄ави зг̄одно, йм̄а нек̄и д̄обар ук̄ус, и ј̄ечма *смо помӣјеш̄ал'и* пом̄ало, и зна̄ш како е то било зг̄одно, а с̄ат ов̄а на̄рот мах̄анцӣја нешто (Бр); тра̄вама, ча̄евима, тра̄вама, ̄ето так̄о би се лӣјеч̄или, ни код лека̄ра ни ж̄ене ни л̄уди, био здрав̄ на̄род он̄да, није било болешл̄йво ка с̄адек, рӣједак сл̄учај ко[д] д̄октора ко *је отӣш̄ао* (Гу); шта̄ е нос̄ила? Шта се им̄ало. *Изатка̄ла је* ̄ӣл'им, *п̄онӣјела е*, *нека̄ е изатка̄ла* п̄ерв̄аз, *п̄онӣјела је*, овак̄о ов̄е р̄об̄е пон̄еси (Кон).

Исти тип радњи од свршених глагола остварује се и у зависнословеним реченицама типа:

кад *је* г̄ој она *отӣшла* не̄ђе, она би ост̄ала на к̄онак код м̄ене к̄ӯћи, с̄ад је учите̄љица не̄ђе (Из); та̄п̄ут није им̄ало тел'еф̄она, није им̄ало ништа, та̄п̄ут ко *си* дево̄јку *завол'̄ео*, ил'и напӣши мало пӣсма, та̄п̄ут нијеси см̄ео од родит̄еља да е тра̄жиш, него јој напӣши нек̄у пӣсму п̄а јој не̄ко пон̄еси т̄ој дево̄јци, ако је уф̄ат̄у, она је пог̄инула (Мел); н̄ема̄штиња, с̄ол'и н̄ема̄ш, л'̄еба н̄ема̄ш, кромп̄ир ко *си на̄ш̄о*, п̄а *си ск̄ӯо* п̄а се с т̄им издрж̄ав̄о и хр̄ан̄ио, п̄а да си им̄о с̄ол'и да ум̄оч̄иш у она̄ комп̄ир к̄ӯан̄и, ка да би им̄о п̄ит̄е, што ка̄ж̄у (Стр); ја̄ н̄исам им̄ала бра̄ћ̄е, па сам б̄ила и с̄ин и к̄ћ̄ерка, вӣш̄е сам т̄о ра̄д̄ила, н̄о што сам ра̄д̄ила ов̄о с̄ад по к̄ӯћи, да обр̄иш̄еш, да ум̄ӣес̄иш, да пом̄уз̄еш. Ако *смо п̄дор̄ал'и*, *по̄ј̄ел'и смо*, ако нӣесмо – нӣесмо им̄ал'и. (Ру); ако *се нам̄ерӣла* ж̄ена, ако се, т̄о се ран̄ије није йшло ко[д] д̄окт̄ора, т̄о с̄амо кот х̄оца̄ (Дол); ко *сам* не̄што усисив̄ачом *очӣстила* ил' пр̄ала, м̄ор̄ало је дӣјете да ми се убӣје ил' дрӯг̄е није им̄ало (Дол); ̄отприје ж̄ена кад би д̄ошл'е, оне н̄ису т̄о нешто траг̄ал'е, т̄о је св̄ака̄ м̄ор̄ала да сл̄уш̄а како јој стар̄ӣји р̄екн̄е, ов̄о с̄ад ј̄ок, с̄амо се спр̄ем̄и и ̄од̄е, ̄одо ја̄, ништа вӣш̄е, н̄ит вел'и ̄о̄у л'и не̄ћу л'и ни м̄огу л'и, а ̄отприје м̄и ј̄ок, св̄екар и св̄екрва ко ти *је р̄екла* те йм̄аш, *отӣшла си*, ако ти *није р̄екла*, не̄ мош ни у мах̄алу да иза̄ђеш; т̄о ти је било пр̄ав̄о оно мусл'им̄анск̄о. На св̄адбу кад испр̄ос̄у, ц̄умбус, п̄а посл'̄ен ост̄ав̄у дево̄јку ако *се није спр̄ем̄ила*, не̄кол'ко те се спр̄ем̄и, п̄а посл'̄ен д̄о̄ју те је уз̄м̄у и довед̄у је озд̄о, п̄а посл'̄ен ов̄амо прод̄уж̄у св̄адбу к̄ол'ко к̄о х̄оће (Кл).

Често се хабитуалне радње обликују глаголима свршенога вида и онда када их говорници наводе као пример извесног типа деловања, понашања, дакле, као опште правило које је важило у прошлом времену. Дискурс започиње најчешће конструкцијама типа:

Овако је то било..., Било је то овако, на пример... То се радило овако (на пример), а приповедање је неретко дато у 2. л. јд.:

овакѠ ти је тѠ бѣло и тѠ се узѣмало, на прѣмер: *видео си* девојку за офцама, и она ти *се свидела*, тѣ си *отишо* код Ѡца да кажеш да ћеш нѣу да жениш, *покупио си* лѣуде (Ћер); на БѠжић свѣ си *спрѣмио*, *обрѣсо* си тѠрове, кѣћу, свѣ (Коч); радѣ се овакѠ: ко ти је јакѠ пл'ѣме, *испросио си* девојку код мѣне, па ти је јакѠ пл'ѣме, кажеш: „Ил' ћеш главу, ил' ћеш ми девојку”, у тѠ дѠба тапѣт а сад јѠк. Ко ѣмамо девојку, стасалу девојку, товари. МѠраш да дадеш ил' ће те ѣбит (Жу); бѣло како бѣло: *купѣо си* тѠ, пѣ си *дѠнио* код кѣћѣ, пѣ си свѣјема *дѠо* да подѣјелѣу (Вру); јѣс имало, имало је дѠста је бѣло – *побѣгнеш* тѣ, прѣмер дѣјѣм, од рѣјечи нѣма нѣшта, и сад, овѣјем *се свидел'и* прѣјетелѣи и тѠ, и они дѣдѣ твоју сѣстру и тѠ је бѣло, за тѣјем; и тѣ пѣт се бежалѠ, ал'и тѣпѣта кад се је бежалѠ: тѣ си дѠбра прѣјетелѣца са мојѠм ћѣркѠм, и тѣ си јѠј *испрѣчала*, дѠбро тѣ, овамо онамо, ранѣјѣ се тѠ вѣкало, мамѣ је и она отѣдѣ тамо, побѣгнѣ, па посѣ нѣтѣ да јѠј се помѣрѣу, шаљи лѣуде, они нѣтѣ да јѠј се помѣрѣу (Дет); бѣло је тѠ ако се Ѡна рѣкла нѣкѠм, и сѣт, ја мѠја ћѣрка на прѣмер: мѣне *се свидѠо* прѣјетелѣ, ја не пѣтам ћѣрку него је дѣдѣм дрѣгѠм, а Ѡна отѣдѣ за онамѣ што је оставѣи, е тѠ је бѣло; тамо су тѣ Ѡбѣчајѣи, на прѣмер, та је невѣста *дѠшла* нѠћас, па *се е сѣгнула*, па она прѣк лѣубѣила, и посл'ѣн дѣго врѣмена мѠји прѣјетелѣи тѠ долѣзи (Дет).

Да су свим наведеним примерима обележене управо радње хабитуалног карактера, показује могућност замене перфекта временски транспонованим потенцијалом, коме је основна служба исказивање претериталне поновљивости радње, и то без промене значења. На пример:

нѣје имало овѣјѣ ткѣнѣна него *се* некѣ ћѣршаф *изаткѠ* (= *би се изаткѠ*) понѣкат (Пож); и мѣ смо ис Ћерекѣра ЦрногѠрци. Јонѣзага, можда си га пѣнтила, она што је бѣо прѣсѣдник у сѣт нѣкат, е Ѡн је свакат је нама *рѣкѠ* (= *би рѣкѠ*): „Мѣ смо рѠћѣци” (Ћер); ѣвијек *смо* за зиму *ѣзел'и* (= *би ѣзел'и*) по јѣдну свѣњу (Доб); црнојка ѣма сѣме а белѠјка нѣма. Оставѣи за догѠдинѣ да е посѣјѣмо. ПѠсл'ѣн *смо почупѣл'и, очупѣл'и* је (= *би почупѣл'и, очупѣл'и*) ...(Кон);

нѣмѣштиња, сѠл'и нѣмѣш, л'ѣба нѣмѣш, кромпѣр ко *си нашѠ* (= *би нашѠ*) пѣ си *скѣѠ* (= *би скѣѠ*) пѣ се с тѣм издржѣвѠ и хрѣнѣо, пѣ да си имѠ сѠл'и да умѠчиш у она компѣр кѣанѣи, кѣ да би имѠ пѣтѣ, што кажѣу (Стр);

бѣло како бѣло: *купѣо си* (= *купѣо би*) тѠ, пѣ си *дѠнио* (= *би дѠнио*) код кѣћѣ, пѣ си свѣјема *дѠо* (= *би дѠо*) да подѣјелѣу (Вру); јѣс имало, имало је дѠста је бѣло – *побѣгнеш* (*ако/кад би побѣгла*) тѣ, прѣмер дѣјѣм, од рѣјечи нѣма нѣшта, и сад, овѣјем *се свидел'и* (*би се свидел'и*) прѣјетелѣи и тѠ, и они дѣдѣ твоју сѣстру и тѠ је бѣло, за тѣјем.

Видска разлика, међутим, релевантна је у ситуацијама када се несвршеним глаголима исказују „прошле радње чији резултат није актуелан у моменту говора јер се у међувремену десила друга радња која је поништила тај резултат”, нпр.: *Јелена се уписивала на факултет, али је већ у првој години напустила студије* (Танасић и др. 2005: 395). У предикату са глаголом имперфективног вида који самостално може исказивати семантику дезактуелизованости у моменту говора не може доћи свршени глагол а да се значење не промени. Такви с примери из наше грађе: *да л’ се она беше удавала за Мица?* (Ле); *једамâ се удавала* (По); *долâзил’у су њни* (Ту). Ипак, ову службу у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони у већини случајева врши плусквамперфекат.

III.5.3. Перфектом се обележавају и радње које припадају категорији синтаксичког релатива, мада се у тој служби ређе бележи:

њн је мисл’ео да *се нијесу покâјâл’у* (Го); причао хим о старњм ваку кат *су се досељава’л’у* на ове прњстњре (Ков); сâт тњ чужњм да *су радњл’у* (Ле); чуж да *је неко галамњо* тамо; причаше да *је долâзио* (По); сњтра ћемо причат штâ *смо радњл’у* (Кн); кобњгда догњдинњ ће бњт гњдина како *су осел’ил’у* (Ту); тњ *се радњло* прије нњ што ће да уиђу у ђердек; радњл’и би како *су навњкл’у* (Ос).

III.5.4. Примери који илуструју употребу перфекта у квалификативној служби:

Нафа *је бњла* домаћница што *није имâло* равнњ такњ (Бл); Ранко понњси пњвел’икњ комâт. „Штâ ће ти тол’икâ сланина?” „Нећу јâ тамо кâ Бњдо, гâзда ми, осњкњ ми сланинњ кâ да ћу да га превњјњм на набој.” Сâл’ *је знао да извњдњ*, а свњ су дњбри (Коз); долâзи ми тњтак. Онакњ *није изгл’њдâо* чуждан, ал’ *није хтњо да радњ*, лњмповâло, пњло и упропâстњло (Прћ); Рњстан му се звâо њтац, дњшли ис Црнњ Гњрњ, њњму жњна бњла њмрла, довњо тњ двњје децњ и тњг Ивâна и посњн Ивâна довњдоше тњ, кажњ њн је вњликњ зњмљу имâо. њн је свњ то проћердâо, и у Вњјниће су Рњстану бњли дâли зњмљу и њн је и тњ прњдњ. Тњ је чуждо чњвек, *нио је*, њна му је бњо Рњстан комњта, они су од крњви побњгли њде, учинњли крњв (Бот); планинка *није*, њна је сâмо планинка, сâмо око сњра *радњла*, око мâсла и око смњка, тњ је њњзњн бњо задâтак (Тр); овâ би двâ коња појâши за Сенњцу, онњ бисâге *турњ*, плâти Цњганима те тњ коње поткњју, а мâло *је вол’њо да нијњ*, кад њдњ у сњјњеду, долâзи у четвњтак, ноћијевњ би у кафâну, па нагнâ ка Рâждагињи њн натњрâ тњ коње, пâ камњње бâци пâ им слњми цâмове, прњзњре звâнњ цâмове. њпâсан бњо (Цр).

III.5.5. Модално употребљен перфекат налазимо у следећим контекстима:

а) при изрицању благослова, добрих жеља или клетви и то у облику без помоћног глагола:

е такò, бòк ти *помòгò*, нйко ти нйшта *не мòгò* (Др); ò бòг ве *вйòò*; е, бòк те *вйђò* (Гр); она тò вòл'й да пйшè, хèј бòк је *вйòò* (Бр); е дабòгдà *жйвèла* стò гòдйнà, и вйшè (Ка); дòбро те *нàшло* (Бр); јòј дèцо, дàлè *бйло* от свàкòга (Коз); сà[д], дал'èко *бйло*, изгл'èдà да је она бòл'èс га нàшла (Леч); нйкад *не затрèбàло* ви, ал' кад би слўчàјно отйшл'è, сàмо трàжйте Бйорац Гордàну и кàжйте се (Коз); *помèнўло се, не врàтйло се* (Цв); фàлà ви, здрàво *бйл'и*, да сте здрàве, жйве (Др); дабòгдà стàда овàцà *нàсла* (Уг); е бòк ти *дò* здрàвље; бòк те *чўвò* (Пе); дабòгдà *се обогàтио* (Пе); свè ти на хàир *бйло* (На); дòбро те *срèло* (Де);

грòм те *згрўшйло*; рàк га *појèо* дабòгдà (По); бйјела дàна *не вйдео* (Бал); *не врàтйло се* мàјки, дабòгдà; ў сан ми се *не снйло* (Ту); дабòгдà пòбаучкè мйљèо (До); *сапрèла* га дабòгдà; вàтра те *сагорèла* (Бал); дабòгдà *се ўтрли* (Бал); грòм те *сагорèо* (Бал); злò те *нàшло*; бòг је *òђòрèо*, кàко тò ўчини такò (По); свè те *стйсло* (Ос); бйјес те *увàтио*; прйш те *погодйло* (Бал); дабòгдà *се распàла* (Ко);

б) за исказивање наредбе:

шўт, да *нйјеси нйснуо* (Па); да *се помèрио нйјеси* (Ке); немò да *си помйсл'ио* тò да учйнйш (Че); да *се мàкò* нйјеси (Уг); немò да *си се понàдò* тò да бйдè (Ке); да ти *нйје пàло* нà ом да се јàвйш (Ми);

в) у посебним конструкцијама допусног типа „имао немао, мора да даш” (= „и да/ако/кад имаш и да/ако/кад немаш...”):

тй *вèровò* ил' *не вèровò* (Бу); цркву мòрàш прàвит, пà се *тўрчио*, *ишàо* же òђеш (Кн); *рàдйло*, не *рàдйло*, йстò ти се фàтà (Ту); *имò*, *нèмò*, мòрà да се кўпй (Пе); *знò* нè *знò*, *валàло* не *валàло*, хàјде, бйвàло је тòгà (Бл); врèме је бйло, не пйтà те родйтељ же же да те дà: тй *бйла* малољèтна, *бйла* старйјà (Бр); *пўхàло*, *удàрàло*, кйша, снйјек, òна се не скйдà нити говòрй до кўћè (Це).

г) за изражавање претпоставке или става уверености:

ако се не бйдèмо брàнйл'и, *пропàл'и смо* тотàлно (Бу); ако се бйдў оселàвàл'и, сèло је *опўстèло* тотàл (Че); ако бйдè, *пропàл'и смо* (По).

III.5.6. У неколико случајева перфекат је бележен и у означавању радње/стања које важи за садашње време: мѐне сѝн онā прѝфесор Џѝбо, ко *си* га *знāла* (= ко га *знаш*) (Бр); онā чѝвек, Хусѝин се зовѝ, ис Ђерекāрā, можда *си* га *знāла* (= *знаш*) (Ђер); можда *си* га *пāнтила* (= *пантѝш*) тогā Осмāна (На).

III.5.7. Имајући у виду да је посреди претеритални облик са најопштијом семантиком, чињеница да се перфектом може обележити било која прошла радња, те да он може замењивати ма који други облик у претериталној служби неоспорна је. Иако се на значењском плану таквом трансформацијом не уноси никаква суштинска разлика у информацији која се преноси, извесни пратећи ефекти семантичке, прагматичке, односно стилске природе бивају измењени. То је због тога што сваки од облика у претериталној служби има бар по једну семантичку компоненту која је диференцијална и којом се предикатски садржаји додатно спецификују. У вези са перфектом, којим се обележава универзална прошлост, најчешће се у литератури полемисало о присуству, односно одсуству компоненте резултативности која се његовом употребом на семантичком и прагматичком плану реализује, а која је у вези са категоријом глаголског вида.

М. Стевановић сматра да се тумачење по коме се у значењу перфекта као битно истиче стање што је настало у резултату извршења радње не може сматрати исправним. Тако, коментаришући став Љ. Стојановића, М. Стевановић наводи да се становиште по коме се перфектом „констатује факат извршености радње [...] не може сматрати тачним. Оно што наводи на овакву дефиницију перфекта у функцији је категорије глаголског вида, а не глаголског времена” (Стевановић 1986: 606). Узима се као неоправдано и мишљење А. Мусића, који „истиче разлику у значењу перфекта свршених и несвршених глагола, констатујући, пре свега, да се само перфектом свршених глагола казује садашња готовост перфективне радње или садашње стање субјекта иза перфективне радње, без обзира на вријеме када се радња извршила” (Стевановић 1986: 606). Насупрот наведеном, М. Стевановић тврди следеће: „несумњиво је тачно да у значењу перфекта имамо две компоненте, од којих је прва, прва свакако па, за нас бар, по томе и основна – означавање радње која се вршила или извршила у прошлости, а друга резултат вршења, одн. извршења те радње, у ствари стање које је настало после извршења процеса радње. Време прве компоненте је најчешће неодређено, а време друге одређено. Њу говорно лице, скоро по правилу, доживљава, доживљава или се у њу уживљава – то је свеједно. У свакоме случају

оно мисли на одређено време за које то стање везује” (Стевановић 1986: 609). И Срето Танасић сматра да има оправдања за тврдњу да је при употреби свршеног перфекта компонента резултативности снажно изражена, али се ни у таквим случајевима „где је резултативност посебно изражена, облику свршеног перфекта не може приписивати функција другачија од функције коју он има кад су посреду несвршени глаголи. И овде је он облик који примарно исказује прошле свршене радње, а присутна компонента резултативности обавештава о стању које је настало по извршењу тих радњи.” (Танасић и др. 2005: 392).

У нашој грађи перфекат је подједнако заступљен од глагола оба вида. Слажемо се са ставом да је резултативност особина која је у облицима са перфективним глаголима на синтаксичком и прагматичком плану истакнутија, али сматрамо да она није комуникативно ништа мање присутна и значајна него означавање саме радње као активности која се у прошлости вршила и извршила, с тим да стање настало као резултат њеног извршења може, али не мора бити комуникативно маркирано.

То се очитује из примера где се глаголима у предикату првенствено упућује на радњу као дејство (из)вршено у прошлости, док је компонента резултативности на комуникативном нивоу секундарна:

ѐто е тѹ дѡл’е шкѡла, *прѡшл’и сте* покрај њѐ (Де); пѡсл’ѐ тѹ рѡло *се избѡцило*, *дѡшл’и су* плѹгови, плѹгови онѝ са двѡ тѡчка, тѡ су вѹкл’и волѡви ил’и кѡњи; овѡк вештѡчкѡг цѹбрѝва нѝје имѡло, и како *је настѡло* овѡ ѡубре вештѡчкѡ, тѡ *је пѡчѐло* пшеница (За); *јѡ сам затѐкѡ*, мѡј стѡрац *је затѐкѡ* тѡ дрвѐнѡ рѡло и ѡрѡ сам мѡло *јѡ* с тијем рѡлом (Кл); бѝо један Никѡла персонѡлац, дрѡжѡ ме вѝшѐ нѡ да сам му бѝо брѡт. за кѡга *сам* га гѡд *замол’ѝо*, ѡн га *прѝмиѝо* (Кл); *јѡ* сам бѡн тѡ бѝо, на Дѐдиње пѡ *сам* одѡтл’ѐ ѹпут *дѡбѝо* за Тѹрскѹ, тѡд је тѡ дѡговѡр Срѡбија имѡла са Тѹрскѡм те нѐколко тѹрѡ *је отѝшло* дѡл’е аперѝсѡно у Ѐстамбул, авиѡном се ѝшл’и и враћѡл’и се (Баг); тѡ је бѝо рѡт кат су бѝл’и Нѐмци и Партизѡни, и сѡт до тѹ *су дѡшл’и* Нѐмци и овѝ су чѐкѡл’и, овѝ ѡдовѹт нѡши, е тѹ *су изгѝнул’и* млѡго и овѝ и овѝ (Боб); тѝфус *сам пребол’ѐо* у Ѐжицѡма, пѡ пѡсл’ѐ сам бѝо на пѡправку у Вѡљево, један мѐсѐц ѝ пѡ дѡнѡ, пѡ пѡсл’ѐн ѡтал’ѐн *су* ме *отѐрѡл’и* пѡновѐ ме *врѡтил’и* у јединѝцу (Прѡ).

Исти је случај са глаголима несвршеног вида:

пролазил'у сте ви ову дйје (Не); и тако *су проводиљи* живот крос цйјело дѡба (Со); *тапѹт се жњѣло*, пѡ тек се пѡћѣло кѡсит жйто, *тапѹт се жйто сйјѡло* млѡго (Ли); хѣлда йстѡ *се сйјѡла*, хѣлда *је мѡгла да рѡдй* без ѣубрета. Нѣко *је јѣо* чйсту зѡп, чйсту зѡп, здравља ми јѣсте. Тѡ *је бйло* поштовање, *јѡ имѡла сам* кѡмшйје, *нйсу* ми нйкакав рѡд *бйл'у* ал' *јѡ сам* са нйма *чѡвѡла* (Кл); *тѹ тѣ* нйве *рѡћѡл'е* су свѣ, тѡ је тол'йкѡ богѡто мѣсто, *јѡ вѣрујѣм* у свйјету нѣмѡ нйгде роднйјѣ (Баг).

Ипак, постоје и случајеви када је семантика резултативности при употреби свршених глагола наглашеније присутна, односно нйхова употреба активира на семантичком и прагматичком плану ефекте који се тичу доживљаја самих стања која су настала у резултату датих радњи, а која се углавном читују и у времену говорења:

мй жйвѣл'и смо у Шкрйјеље, пѡ смо посл'ѣн онѡ, ка[д] се йшло, йшл'и за Тѹрскѹ, пѡ посѣн *се врнѹл'у* па прѣзиме тѡ *промијенйл'у* (Со); *јѡ сам* ѣто тѹ прйје *напйсѡ* пѡ да би ви бѡљѣ објѡснйо (Ли); она је млѡћѡ од мѣне двѡес гѡдйнѡ ал' *је* млѡго вйшѣ *обол'ѣла*; нйкат нйсам ко[д] дѡктора отйшла док овѡ *нйсам побол'ѣла*; штѡ вас *је дѡнйјело* код мѣне?; тѡ је, рецимо, сѡмо јѣдан гйгѡнт, фѡбрика Рѡшка, она је пѣт хйљѡдѡ лѹдй имѡла, мушкарци, жѣне, текстылна фѡбрика. *Ўспѣл'у* су да *је растѹрѣ*, тй пѡгѡнчићи мѡнй су бйл'и прѡдѡти (Боб).

III.5.8. Са циљем да потпуније сагледамо семантику овог глаголског времена, у даљој анализи извршићемо поређење са двама претериталним облицима по синтаксичко-семантичким одликама најсличнијим перфекту. Имајући у виду да се домени употребе аориста, имперфета, те перфекта, којима додајемо и наративни презент, у сфери прошлости неретко преклапају, покушаћемо да ближе утврдимо односе међу поменутиим јединицама. Посматрање перфекта у мрежи релација које остварује са осталим облицима омогућиће јасније сагледање његове семантике и одређивање прецизнијег положаја у систему претерита.

III.5.9. Системски положај перфекта у говору тутинско-новопазарско-сјеничке зоне упућује на то да овај облик највише сличности има са аористом – могу се градити од глагола имперфективног и перфективног вида; нйма се радња обележава као акција која се (из)вршила у прошлости, а са становишта садашњег момента је неактуелна; доступно им је обележавање како ближе тако и даље и далеке прошлости; уз предикат у перфекту или аористу могу се употребити различити типови одредби којима се прецизира тачно време

вршења радње, потом верременски одсек током ког се радња вршила у смислу ограничавања њеног почетка и краја, тј. дужине трајања, као и одредбе које упућују на неререференцијалност, избројивост и сл. Наведена поклапања у семантици омогућавају релативну слободу избора између двеју јединица, односно њихову несметану замену у контексту. Аорист и перфекат, међутим, диференцирају се по питању једног битног својства, а то је компонента доживљености која је код аориста наглашена, и која га издваја као маркирану јединицу (њиме се увек казују радње које се желе представити као доживљене, било посредно било непосредно). Оваква разлика у семантици подразумева и неједнаку стилску вредност. Тако је аорист синтаксема изразитог стилског потенцијала док перфекат, као немаркирана форма, обично није носилац стилогености.

Дакле, примарна разлика између перфекта и аориста (а ово је уједно и разлика према имперфекту, са којим ћемо перфекат упоредити касније у раду) јесте у томе што означавање прошле радње перфектом на плану рецепције не даје никакву информацију о томе да ли она спада у домен доживљаја говорног лица. Говорник, употребивши перфекат, радњу обележава са неутралног становишта, наводећи је као факат, без интереса да је означи као (не)доживљену, а уједно и без намере да на стилском плану онеобичи своје приповедање приказујући радњу као динамичну, оживљену, актуелну. Све ово, међутим, не значи да у случају перфекта постоји ограничење на плану употребе – њиме се свакако могу означавати и доживљене и недоживљене радње, што се очитује из примера:

како сам напушићевала, нијесам се вишѐ удавала (Ли); мнѐго сам бѐо поштован, вол'ѐл'и су ме у тѐ предузеће ђе сам радио у фабрику вагона, Срби су ме вол'ѐл'и (Кл); тѐ је било, ја мѐсим, пријен триес-ћетрѐс гѐдина, тѐ је било неђе око шѐсѐтѐ, тѐ је било пријен педесѐт гѐдина. Било је тежак жѐвот тад фѐзићки. Фѐзићки је било тешко, ал'и вѐдиш тапѐт је тѐ време било да је нарѐт бѐо здравши. Спавало се на онѐ дрвѐнѐ кревете, на гвозђѐнѐ, на сламарице, тѐ је било здравши нарѐт тапѐт; ја ка[д] сам се оженио, није тако било (Туз); посл'ѐн је пѐчѐло, по продавница је пѐчео бѐс, посл'ѐнке почѐше да избацѐју гаће и кошѐље о тога бѐза срѐжи кошѐљу пѐ посл'ѐн од пѐтискѐ богами пѐл'ијѐпо (Це); пѐно другѐчијѐ, звао се старѐ свѐт, звао се ђѐвѐр, звао се бајрактѐр, звао се старѐ свѐт, звао се младожѐњски мѐмак, да послуша и свѐ тѐ, ишло'и смо, ѐнда није било ни кѐла ни ѐута ни ниѐга него с кѐњима, кѐња кѐ је имѐ, осѐдлај, згѐду, понѐки пѐшкѐ (Из); ѐнда се ишло с кѐњима. И Свѐтло, ѐнда смо радио'и пѐље, драл'и су, свѐ смо пластѐл'и, имѐло је, а нешто не умѐјѐм да ти обѐасним зашта тѐ трѐба да ти испрѐчам (Коз); сѐт мѐ смо се највишѐ срѐћал'и за стѐку, и тамо вѐрѐ ме, ја сам петнаѐс гѐдина имѐла, превѐрио ме. Пѐ кат сам дошла овамо, посл'ѐ три мѐсѐца

петнѣс гѡдѣнѧ *напѹнила*; *ја сам* млѡго *рѡдѣла* ѡндѧ, *мѧло су* и *бѣл’у* сиромашнѣјѣ, *тѣк смо* сѧт мало *зѧднѣјѧ* гѡдѣнѧ *изѧшл’у* да жѣвѣмо како трѣбѧ (Леч); *имѧло је* и ѡндѧ сѣромѧхѧ, ал’и кѡ *је ѡво* овакѡ *да рѡдѣ* слѡбодан *је бѣо* и *мѡгѡ је* да рѡдѣ (Прћ);

у Пѧлѣво су Грци *жѣвѣл’у*, пѧ ка[д] *су ѡни напѹстѣл’у*, *тѡ се звѧло* грѣкѡ сѣло, ѣ ѡни ка[д] *су напѹстѣл’у*, а ѣно ѣмѧ јѡш грѡбѡвѧ тѧмо код нѧс њѣховѣјѧ, е ѡни *су запѧл’ѣл’у* тѡ мѣсто тѹ, е збок тѡгѧ Пѧлѣво. Један Пѧвл’е, ѡни *су* у Јѣл’ѣе *жѣвѣл’у*, Срѣби, и ѡн *је ѣстѡ жѣвѣо* ѣе су тѣ Грци, и тѡ *остѧло* такѡ Пѧлѣво (Па); *кад је бѣо* нѣкѣ рѧт, штѧ *ја знѧм*, кѧжѹ Глухѧвица *је оглѹхла* о[д] тѡгѧ рѧта, а Надѹмце *се надѹло* од некијѧ мѹкѧ, такѡ *су прѣчѧл’у* стѧрѣ лѹди, а Покрвенѣк гѡре *је је бѡјѣште*, тѡ се сл’ѣо бѣо крѡв, такѡ *су стѧрѣ лѹди прѣчѧл’у* тѡ (Гл); тѹ ѣмѧ мѣсто, лѧс један зѡвѣ се Лѧс Сѣрћин, тѹ Сѣрћѣ *је су жѣвѣлѣ* тѣ Грци, и ѡни *су* из Гурдѣјѣлѧ *отѣшлѣ* кат *су* у прѡл’ѣе *хтѣл’у* да ѡрѹ, снѣјек *је пѧо* и *стѣгла* ѡнѧ поврѣшица, знѧш штѧ е поврѣшица, и ѡни *су дѣгл’у* рѹке о[д] тѡк крѧја, ѡни *су тѹ зѧднѣ бѣл’у*, ѡни *су забѡл’у* орѧло у поврѣшицу и *отѣшл’у* *су зѧувијек*, *нѣјесу мѡгл’у*, кад трѣдѣстѡк апрѣла *кад нѣсу мѡгл’у да посѣјѹ* пшеницу, и ѡни *су дѣгл’у* рѹке о[д] тѡк крѧја и *напѹстѣл’у* га зѧувијек. (Гу); тѡ је пл’ѣме вел’ѣко, нѧшѧ *је старѣна ѡдшлѧ* ис сѣвернѣ Албѧнијѣ пѧ *је бѣла* у Дѡлово више Тутѣна, пѧ *су пѧл’у* у крѣф, пѧ *је тѡ растѹрено*; тѡ кат ми *је тѧ пѧрадет ѡшѡ*, *насѣљено је* тѡ за врѣме Тѹрскѣ, *шѣрѣло се*, *испѧло је* тѡ, *бѣло је* тѹ јѣдна кѹѧа а сѧд ѣмѧ стѡ кѹѧѧ; *бѣло је* цвѣјѣѣ ѡнѡ у мѧју мѣсѣцу, некѣ шѣпѹрак, штѧ знѧм *ја имѧло* тудѣје тѡ цвѣјѣѣ и по томѣ *надѣло* ѣме Цвѣјѣтѣѣ (Цв); мѣ смо рѡдом ѡт Црнѣ Гѡрѣ ис Нѣкшиѧа. Нѧши *су пѡсѣн стѧрѣ* тѧмо, вѧлѧ *су нѣкѣ намѣшћѣл’у* крѡв, *убѣл’у се* тѧмо и *намѣшћѣл’у* *су крѡв*, и ѡни *су тѹ побѣгл’у* и *отѣшл’у* *су ѡпѣт* у Црнѹ Гѡру код Бѣјѣлѡк Пѡлѧ, е ѡдѧтл’ѣ јѣдан стѧрѣ тѧј кѡјѣ је бѣо, разумѣјѣш, *пѡјѧхѡ је* кѡнѧ и *трѧжѣо је* ѣѣ ѣе да доведѣ фѧмѣл’ѣју, и *нашѡ је* ѡде (За); ѡн *је* као бѣо кѧтол’ѣк пѧ *је пѡсл’ѣ прѣмѣо* прѧвослѧвнѹ вѣру, *покрѣтѣо се* и ѡн *је ѡсновѡ* пол’ѣтѣку и *ѡсновѡ је* држѧву и *прошѣрѣо*, пѧ од њѣга пѡсл’ѣ, ѡн *имѡ* трѣ сѣна, Вукѧна, прѡвѣ, пѧ Стѣвѧн срѣднѣ, пѧ Рѧстко, Свѣтѣ Сѧва (Прћ); Нѣмѧнѣи *су ѡтут нѣкѧко* ис Црнѣ Горѣ, њѣ *је имѧло* вѣшѣ брѧѣѣ, ѡнѣ Ћѹрѣѣѣ стѹповѣ *што је подѣжѣно* тѧмо у Ўвангрѧд, *је бѣше* ѡнѡ, брѧт Тѣкомѣр ѡн *подѣгѡ* тѧмо, њѣгѡв сѣнѡвѧц, а Стѣвѧн Нѣмѧнѧ ѡн *је ѡѣ*, ѡн *је пѡсновѡ* држѧву срѣпскѹ прѡвѹ. Прѡвѡ *је ѡсновѡ* некѣ Чѧслѧв, жупѧнѣја *што је бѣла* у Рѧшку, пѧ *је посл’ѣ настѹпѣо* ѡвѧ Стѣвѧн ѡн, глѧвнѡ *је ѡн ѡсновѡ* (Прћ); од Суводѡлскѣ бѣткѣ, Кѧрѧѡрѣѣ *што је водѣо* бѣтку у Сѹвѡм Дѡлу на Пѣштѣр. Тѹ *је бѣла* бѣтка вѣл’ѣкѧ, тѧмо *се Вѧса Стѡјковић завѧдио* са Хѧјдѹк Вѣљком и *изгубѣл’у* *су бѣтку*. Сеѧмѣсѣт ѣлѧдѧ, нѣ стѡ четрѣс хѣлѧдѧ *је* са пѡдрѹчѧ пѧшалѹкѧ сѣнѣчкѡг *отѣшлѡ* с Кѧрѧѡрѣѣм кат *се Кѧрѧѡрѣѣ повѹкѡ* ѡдѧвдѣ. Стѡ четрѣс хѣлѧдѧ Срѣбѧ, такѡ да *нѣје остѧло* на пѡдрѹчѣју пѧшалѹкѧ сѣнѣчкѡг, сѧмо *су остѧл’е* Обѹћѣне, јѣдна кѹѧа и зафѧлѹјѹћѣ, тѡ *је Лѣпојѣвиѣ* и Бѹковѣк, зафѧлѹјѹћѣ томѣ Прѡдѧну *што је бѣо* кнѣз, тѧд *су имѧла* пѡдрѹчѧ кнѣзовѣ, е тѧ *је остѧо* тѹ, и сѧмо *су тѣ Обѹћѣне остѧл’у* тѹ. Сеѧмѣсѣт ѣлѧдѧ ѧрнѧтѧ *је Тѹрскѧ*, кат *се Кѧрѧѡрѣѣ повѹкѡ*, *ѡсел’ѣла* из Албѧнијѣ на Пѣштѣр, ал’и *су ѡни бѣл’у* римѡкѧтол’ѣци, ал’ под

услѡвом: „Идите тѧмо на Пѣштер ал’ да прѣмѣте ислам”. И дѧн дѧнас се познѧју тѣ људи, л’ичу на арнауте (Че).

У првој групи су радње из домена личног искуства говорника, у другој су садржане радње које нису доживљене. Дакле, доживљене радње могу се обележавати облицима перфекта, с тим да при таквом обликовању информација о (не)доживљености не истиче се као комуникативно релевантна, она је присутна али је од секундарног значаја, њоме се не постижу ефекти на стилистичком, односно прагматичком плану као што је то случај код аориста и имперфекта. Стога, иако је перфекту доступно обележавање оба типа радњи, у највећем броју случајева када треба обележити радње које су доживљене, говорници ће употребити облике који у семантичком потенцијалу садрже такву компоненту, и која се њиховом употребом нужно активира. Стабилност свих јединица унутар система претерита у говору који испитујемо нуди слободу у могућности таквог одабира.

Приложени примери показују да и у једном и у другом случају употреба перфекта подразумева мирнији тон приповедања, без наглашене динамичности и са одсуством експресивности. Иако није чест случај да се јављају дужи наративни одсеци у којима приповедање тече готово искључиво у перфекту, бележени су и такви примери, и то у ситуацији када говорници заузму неутрални став при излагању прошлих догађаја:

имѧло је ђобићѧја да се ѳзмѣ девѡјка којѧ није уѡпште виѡдела мѡмка ни мѡмак њу. Мѣне су са његѡвѡм мѧјкѡм скѡро сѣлѡм ожениѡли. Ѣна је бѣла сасвѣм у младѣ гѡдине, није бѣла за домѧћицу праву. Ко дијете ка-сам је одвѡо ка кући тетѡка ми је, од мѧјкѣ сѣстра, рѣкла: „Ђ-ѡј са овѣјем максумом тѣ, Хѧмдо, шта е тебе, јеси тѣ луд?” Четрнѣсту гѡдину, није имѧла пунѣја четрнѣс. Тѡ ми један тетѧк, от ѡчинѣ сестрѣ чѡвек, просѣо, и пѡслѣ су отѣишли без мѡга питања да је прѡсу. Сахѣ нѣсам бѣо зѡдовѡљан, јѣл такѧ је бѣла ситуѧција да нѣсам у мѡћи бѣо да јѡј купѣм марѧму на главу да ставѣ, а не шта другѡ. Тѣшка је ститѡација бѣла живѡта, а јѧ сам, богами, бѣо слѡужиѡ вѡјску, двѧес прву гѡдину. Није бѣла лѡша на очи, онакѡ, средња, имѧло је и бѡљѣја и гѡријѧ, ал ѡна дијете је бѣла (Бл); њѣга мѣтак није мѡгѡ, ѡн је имѡ од врѣмена зрѣно, и њѣга су стрѡјѡм убѣл’и док је мѡгѡ нѧрѡда побѣо, ка[д] су га уфѧтил’и, стрѡју су му укљѡчил’и и тапѡт су га посѣн са стрѡјѡм убѣл’и, а ни пиштѡљом ни пушѡком ни ниѡим. Такѡ је тѧ чѡвек, није мѡгло ништа да прѣјенѣ на њѣга, тѡ зрѣно су му нѧшл’и пѡсл’ѣн ка[д] су га већ тѡрил’и на стрѡју те да га убѣју, тапѡт тѡ су виѡдел’и шта је код њѣга. На крај крајѧ, већ у један ваѡат док је мѡгѡ нѧрѡда потѡл’ѣо пѡсл’ѣнке су га уфѧтил’и те су га са стрѡјѡм бѣл’и тѧмо, такѡ је бѣо тѧ чѡвек нѣ дѧј бѡже (Бр); тапѡт је бѣо тѣжѧк дѡста жѣвѡт, свѣ се рѡдѣло са

зâпрегѡм, свѣ *се* рѹчно *рâдѣло*, *косѣло се* рѹчно, *плâстѣло се* рѹчно, ѡндâ *си* вѡду *носѣо* са ѣзвора свѣ (Др); *жѣвѣло се* свâкојâко, *ѡрâло се* са дрвѣнијем рâлом, *јâ сам ѡрѡ* са дрвѣним рâлом, сâмо мâло бѣло на врѣ оногâ рâла гвѡзденѡ, *звâло се* рѡнѣк. Са волѡвима *се ѡрâло*, нѣје ни постојâвâло, ѡде *нѣје постојâвѡ* а̀уто, и нешто мѡтѡрнѡ, једнѡ *је имâо* овâј Милâнѡвић а̀уто, Милâнѡвић, кâко се звâше. *Нѣје имâло* а̀ута ѡпште, јѣдва је нѣко имâо бицѣкло, тѡ је слѹчâјно да *је имâо* нѣко, тѣк каснѣјѣ *изâшла су бицѣкла* ал' и бицѣкло *је кѡштâло* по дѡбру крâву. Кѡ *је имѡ* дѡбру крâву да дâ за јѣдно бицѣкло. *Јâ сам се ѡженѣо* за врѣме Тѣта, *јâ нѣјесам* млѡго ни трѡшка ѡцу ни *прâвио*, мѣне *је* жѣна бѣла из Вâрева а *ѹмрла је* осамдесѣт и шѣстѣ гѡдинѣ, млâдâ *је ѹмрла*, *имâо сам* дѣветоро децѣ, сѣдам ћѣркѣ и двâ мушкарца, тѣ су ми ћѣрке пѡудâте у Пазâр, а двѣје су ѡде код мѣне, јѣдна *се ѹдâла пâ се рâзудâла* и дѡведе дѣјете код мѣне, тѹ *је тѡ дѣјете и рѡђено* и *порâсло* и сâт *се ѡженѣло* и ѡно ѣмâ дѣјете (Бот).

Чешће се, међутим, перфекат среће у контекстуалном окружењу где се удружује са осталим претериталним формама. Неретко управо са аористом, са којим показује највише сличности на синтаксичко-семантичком плану. Забележени контексти комбинације перфекатских и аористних форми сугеришу и принципе њиховог распореда у дискурсу наративног типа.

Перфектом се најчешће обележавају радње које су општег типа, указују на (често универзалне и општеважеће) околности које су биле на снази у времену на које се мисли, док се аористом исказују појединачне радње, које се некада након перфекатских наводе како би се указало на преокрет који је наступио и довео до промене наведених околности. На приповедном плану аористне форме уносе динамичност у иначе мирни ток приповедања који се постиже перфектом, уз увек присутну компоненту доживљености:

и ѣто, *излâзило се* на крај, слâбо *је* нâрод *рâдѣо* у предузѣћа пâ *се* пѡсл'ѣ једно врѣме онѡ кад бѣ рâспад, *рâстури се* тѡ свѣ (Баг); *јâ сам ѣшла* онѡ ранѣјѣ, тѡ ми свѣ седѣ, овâ ми *се* мâл'ѣ пѡбол'и, пâ *јâ забѡрâви* (Брћ); тѹ ранѣјѣ *су имâл'и* вѡјска дѡл'е ѣ пѹнкт, ранѣјѣ у рѣјеку, докл'ѣн граница, тѹ би бѣла вѡјска, пол'ѣиција, пâ хи *ѡдније* бѣјес, *мâкоше се* ѡтал'ѣ (В. Лок); ћѣркâ му је ѹдâта у Беѡграт тâмо дал'ѣко, и ѡна *је заврѣишла* вѣл'кѣ факултѣт, и дѣвнѡга мѹжа *ѹзѣла*, и што *се ѹдаде* ѡдмâ дѣјете и не мѡже, сâд не рâдѣ докл'ѣ дѣјете не подѣгнѣ (Ка); од стѡкѣ *имâло је* кѡнâ, волѡви, *нѣје мѡгла да жѣвѣ* порѡдица бес вѡлѡвâ, кѡзе бѣл'е, ѡфце бѣл'е, бѣволѣице *су* кâсно бѣл'е, *нѣје* хи *имâло* у првѡ врѣме, кâсно *су* бѣволѣице ѡде *ѡдшл'е*, *ѣшл'и су* у Л'ѣскѡвац дѡл'е те *су* хи *купѡвâл'и*, *показâше се* дѡбро и *поћѣше да* хи *довѡдѹ* од Л'ѣскѡвца; кѡ *је имѡ* имâње пѡвишѣ ѡн би ѹбрѡ пшеницѣ, мумурѹза, *држѡ* по трѡје-чѣтворо гѡвѣдѣ, некѹ ѡфцу, пѡсл'ѣн рâта кѡзе *забрâнѣше*, и кѡзе *се држâл'е* (Пож); *јâ нѣсам бѣо* у пâртѣји нѣкâко, ни у вѡјсци ни овâмо, ѡђе кат *сам дошѡ*, *нѹдише* ми, *јâ не мѡго да се*

одрѣкнѣм да кршћѣвѣм дѣцу, оћу да пѣштујѣм слѣву, Бѣжић, ѿтац и мајка тѣ не дозвољавају, а *јѣсам бѣо* одбѣрник, и у шкѣлскѣм ѿдбору, двѣ пѣт по трѣ гѣдине. *Мѣрѣ си да слѣшѣш, да изврѣшѣш* нарећѣња; ѣма осмогодѣшнѣ шкѣла гѣре, ка[д] *сам* ја *дошѣ* из вѣјскѣ *смо подѣзѣл* 'и, бѣла је шкѣла имѣла и ранијѣ пѣ је спѣл 'ѣше мусл'имѣни; ѿни *су држѣл* 'и онѣ вѣјенце онѣмо, а мѣ *смо држѣл* 'и овѣмо, они не попѣл 'ѣше, мѣ *смо се* посл'ѣн *брѣнил* 'и, *организовѣл* 'и *смо се* сѣми те *се брѣнил* 'и што *смо мѣгл* 'и и *нијесмо* ѿје *презѣмѣл* 'и нѣ *смо побѣгл* 'и тѣмо гѣре ѣе није спѣљено, *побѣгл* 'и у Прѣенѣву (Прћ); тѣ *е бѣла* једна Нѣда ис Чѣчка, а чѣвек јѣј *је бѣо* и[з] Сенѣцѣ, а *рѣдѣо* дѣл'е у пол'ѣцију, пѣ *су се* кѣ *нишл* 'и, ал'и кѣ да *су бѣл* 'и брѣт и сѣстра. *Пѣмрл* 'и *су* ѿбоје, ни *су* имѣл'и дѣцѣ, ни *су* имѣл'и ни *кѣг*. Она му *ѣмрије* тѣ жѣна ѿн тѣ прѣдаде пѣсл'ѣ, ѿн *је бѣо* хрѣничнѣ алкохѣл'ичѣр, свѣ *је* тѣ *прѣдѣ* (Рѣј); мѣ *смо пѣшл* 'и да *идѣмо* за Тријѣбине и *врѣтил* 'и *смо се*. Врѣтѣсмо се, оно *ѣсѣ* кѣша и *ѣсѣ*, не мѣremo да пѣшачѣмо (Ки); нѣ знам кѣт бѣше овѣ пѣт се пѣчѣо рѣдит за Шпѣљѣни. Тѣ сезѣну *се рѣдѣо*, па пѣслѣ прекѣдоше пѣсѣ, у недостѣтак нѣфца, те *сам* пѣслѣ *отишѣ* у Крѣгујѣвац (Бл); тѣ *је бѣло* до прије нѣкол'ико, па хи истѣраше, ѿн кѣпи онѣ; пѣт пѣтѣ се премѣшћѣм, у Шкрѣјѣје *сам живѣо*, тѣ е страна да се ѣвек скрѣхѣ кат идѣ пѣшкѣ, па онѣ посл'ѣн пѣће за Тѣрску, ко *је гѣј имѣо* мало пѣрѣ ѿн *је отишѣ*, тѣшко *је* ѿде *бѣло* живѣт, па сѣт фѣла бѣгу и овѣмѣ дрѣшту (Де); е пѣсл'ѣ *сам остѣвѣла*, ѣто ти двѣ пѣт *сам* бѣшѣку *оперисѣвѣла* вѣје, пѣ нѣ бѣ вѣјда, пѣгрѣшно ми *заврѣшил* 'и, па отѣдем у Крѣљѣво, у Крѣљѣво не смѣдоше да ме дѣрајѣ (Ка).

Перфектом се обележавају и радње које су се у прошлости вршиле напоредо са аористним:

сѣноћ *смо прѣчѣл* 'и ѿде на посѣдак, и један кѣмшија ѿде стѣри, бѣсмо тѣ такѣ, ѿн прѣчѣ (Баг); ја *сам* онумѣт *бѣо* гѣтѣво ме змѣја пѣчи (Брћ); мѣје гѣдѣште *је остѣло* сѣд, овѣ испрѣд мене *је свѣ отѣшло*, овѣ трѣ-чѣтири гѣдине, кѣ да хи пѣкупи, свѣ помрѣјеше; тѣ генѣрѣција *је запѣнтѣла* Дрѣгѣ свѣцкѣ рѣт, тѣ *су* лѣтѣ мѣке *бѣл* 'е, лѣтѣ мѣке, долѣзак Нѣмѣнѣ на овѣ прѣстор, завѣдише се нѣције, пѣ онѣ оногѣ, пѣ онѣ оногѣ, тѣ *је* једна вѣл'икѣ *ѣжѣс бѣла*, а тѣ је свѣ онѣ што *су* стѣри прѣје мѣне говорѣл'и, завѣди пѣ влѣдѣј, тѣ *је* хѣос *бѣо*, ал' фѣла бѣгу некѣх вѣл'кѣх ѿде *није бѣло* ни *кат*, *није бѣло* ѿде што се тѣћѣ ѿде Пѣжегѣ ал'и на нѣвѣу Пѣзѣра јѣс вѣлѣ, ал'и кѣко *је мѣгло да бѣдѣ*; Нѣмци *су убијѣл* 'и за једнѣга Нѣмца сѣдам нѣшија лѣдѣи, сѣдам и ѿде код Дѣховѣнѣ тѣ некѣ убѣше Нѣмце, они уфѣтише сѣдам нѣ те убѣше; једна свѣјта ми *ѣмаде* ѣдес дѣл'е кот Крѣшѣвца, јѣдва *је прѣтѣкла*, ѿпѣзѣди га *удрѣо* нѣко, јѣдва *је прѣтѣкѣ*, ја ѿдо дѣл'е (Пѣж); Кѣдо је ѿд Нѣкићѣ, ѿн *је тѣ погѣнуо*, ја *сам бѣо* у Бѣснѣ, ѿн *је погѣнуо*, те тѣмо дѣбѣх ѣзвѣштѣј *погѣнуо је* те тѣ *је* и *сахрѣѣен*; ѿнѣл'ѣ *сам* ја *свѣкѣ* некѣга Мѣку ис Тушѣмлѣ Вѣдојѣвић мѣсл'ѣм да се зѣвѣ, трѣбѣ да је Вѣдојѣвић, те пѣгибе ѿнѣнѣ на сѣмѣ чѣку, а онѣ град бѣдем ѣзѣдѣн, ѿко црѣквѣ ѿ кѣмена, и кѣд ѿн, ја и Рѣде Морѣчанин, кѣ младѣи онѣко без ѿрѣжија, мѣ дѣл'е мѣло *се склонѣл* 'и са нѣм, вѣдѣ се бѣрба, и онѣ Мѣка зѣвѣка

ономē Мил'йвоју са пушкомитраљезом: „Штѝти ме ти са пушкомитраљезом”, да бѝци он тѝблѝвкѝ некѝ бѝмбу набѝјѝ на пѝшку пѝ да гѝђѝ, е кад *је* ѝн *кл'ѝкнуо*, овѝ га *штѝтѝо*, озгѝр *је* мусл'имѝн *удрѝо* и пѝгодѝ га, и сѝл' *завѝкѝше* овѝ нѝши: „Пѝгибе Мѝка”, ја *испрѝви* главу, *сѝнѝла* му кѝпа гѝре увѝс она се врѝђѝ озгѝр, ѝн сѝмо *ѝзврну се* нѝзѝд дѝл'е, и пѝсл'ѝн га *дѝдоше* мѝне и Рѝду и свѝ низ овѝ вѝјѝнце *смо* га *свѝкл'и* дѝтл'ѝ. Сѝмо га *вѝкл'и*. Посл'ѝ *стѝже* јѝдан Мутѝвѝцѝћ Милѝтин ис Тушѝмлѝ те га ѝн *спѝдби* те га *довѝкѝсмо* до Црновѝршѝнѝ тѝ (Прђ); *ја сам пѝчѝ тѝ да прѝвѝм* кат *сам бѝо* у партизѝне у Сенѝцу *сам бѝо* у нѝрѝднѝ ѝдбрану, пѝ јѝдноме што *сам стѝновѝ* код нѝга, *слѝми* му бѝк нѝгу ѝде, прѝвѝ онѝ, ја му је *намѝсти*, посл'ѝ јѝдан Хѝлмо *слѝмѝ* кљѝчнѝ кѝс ја му *намѝсти*, и отѝдѝ *је* пѝтл'ѝ *пѝчѝло* (Кл); ја овѝ ѝе сам бѝна от дѝскоса, не дѝ ми да идѝм, рѝјѝтко кат ѝдѝм, *бѝла сам* сѝмо јѝднѝм л'ѝтѝс кат *су* ми дѝца *бѝла* тѝ, с ѝјѝма онѝ *бѝл'и* дѝл'е, роштѝл *прѝвил'и* пѝ мѝло хим *бѝ*, ја *ѝдо* с ѝјѝма (Ков); мѝј ѝтац *је имѝ* сѝстру у Тѝрскѝ и *прѝтио* ме тѝмо на виђѝње да вѝдѝ, а *имѝ* васѝку, ја *нѝјесам ѝѝо да идѝм*, а ѝни пѝсл'ѝ *не шѝѝше* без мѝне (Гл); мѝне *дѝде* овѝ стрѝц у Жѝчу, тѝ *сам*, кобајѝги ме *дѝде*, *учѝо* некѝ шкѝлу мѝло, нѝписмено дѝјѝте и *чѝвѝ* свѝње, прѝво ти кѝжѝм, чѝбѝнин *бѝо*, *окопѝвѝ* грѝжѝе, бѝстѝне, свѝ тѝ сѝм, *одржѝвѝли*, нѝс *имѝло* тѝ јѝдну четвѝрица, ко врѝт, *имѝли су* рѝбѝњѝк ѝстѝ, тѝ *се* веђѝнѝм *постѝло* (Вру); *отѝшла* на контролу у Пазѝр и *сврѝтѝла* јѝдна у чешљѝру, и тѝ ме *нѝђе* и *ѝспрѝча* ми кѝко је бѝло (Леч).

Веђ је поменуто да је карактеристика перфекта, што важи и за аорист, обележавање радњи као, са становишта момента говора, неактуелних. Радње означене перфектом вршиле су се и извршиле у прошлости, и као такве тој временској сфери у потпуности припадају. На завршеност радње може се упућивати контекстуално, што потврђују до сада навођени примери, или пак посебним одредбама. Сходно томе, сличност перфекта и аориста јесте и у томе да се уз глагол у предикату може употребити одредба која тачно упућује на временске грнице којима се време вршења радње ограничава, тачније, којима се јасно дефинише временски одсек током ког су дате активности биле на снази. Дакле, перфекат и аорист исказују радње које подлежу временској ограничљивости, док код имперфекта то није могуће.

Примери са одредбама овога типа доста су чести, као претходно наведени, са маркерима који упућују на неререференцијалност радњи, опет услед универзалне семантике својствене перфекту.

Одредбама се перфекатска радња може дефинисати у смислу дужине трајања, или се пак њоме маркира десна граница на временској оси, којом се означава моменат када је наступио прекид именоване радње:

ја сам био у Пазáру цијелу зиму па сам побегло овамо (В. Лок); ми оде, Пожега вел'ика, ми смо годинама гласал'и Савка, ништа ни није сметало то да ми гласамо Сафка из Бал'етића (Пож); *осуђен је био двадес годинā* бес посетѣ и права. За то доба издржб је једанѣс њ по годинā и пет данā у Срѣмску Митровицу. И он издржа једанѣс и по годинā и дође с робијѣ, по-тијем условима (Бл); *дванѣс-тринѣс годинā* ка су се развел'и (Ос); послѣ смо мало оживѣли, отац јој послѣн дошб с робијѣ, једанѣс њ по годинā је издржб робијѣ за време Тита. Као домобран је оглашен и за то е одговарб тија годинā. И послѣ је ставио, он је био комадант батаљона у партизане (Бл); ту је архелѣгија, архелѣози из Београда, *радил'и су десетину годинā* (Баг); мѣја снаха ни једна *није имала*, једна осам годинā, једна девет годинā, *нису имал'е* децу (Леч); свѣ под надницама, у једно време свѣ преко ових оде ова што су упућевал'и у Француску, е тамо *је радио девет годинā*, е посл'ѣ су отфркл'и, а бил'и су посиромашни (Леч); мајка ми *је четри године седѣла* удовица, била ми је мајка млого млада остала. Такб да сам ја ко[д] тога ођуха била, *живѣла сам* код њѣга четри године, *остала* сирѣхе и четри године са мајком, то су осам годинā, осам годинā сам седѣла кот ођуха (Ле); један *је остб седам годинā* из Берекара ис мѣга сѣла, хоца један; седам годинā се та *није помирио* њѣговѣ шѣрки што се удала, и посл'ѣ некако (Гер); горе нам је кућа била изидал'и подрум и горњи крај, онб се заратило а мѣж ми он у рѣпство шѣс годинā био и брат *је мѣј био* та старѣји (Лу); он *је живѣо шѣсет и пет годинā* (Врс); *био сам три њ по године* у партизане (Гло); било је ратнб врѣме и посл'ѣ, ја се сѣхам, три године посл'ѣ рата *није рађало* жито, свеједно штб би сѣл'и (Бо); рат кад *је био*, *побегл'и смо* за Рашку па из Рашкѣ у Беоце *смо живѣли једну годину* (Из); *Марина је радила овѣ годину*, *радила је* у Штавал, *заменявала* једну (Че); шѣз недеља сам седѣла испрошена (Кон); ја сам био портѣр у онѣ зграду у цѣнтру. Онде *сам радио дѣго и дѣго*, па сам радио горе у Гѣдово на школу онѣ, био портѣр истб, ѣе нијесам ишб, у Рожaje, Иванград, свѣт (Коз); *живѣло се прил'ично дѣго* (Не); ја циб дан тамо по врту тудијенаке *шѣнтала* (Бал); посл'ѣ мѣј мѣш *је отишб* у Француску, а вишѣ је био, дѣста времена је прошб те по Београду, онб по Банату, мумѣрус онај, кукѣрус, како ви кажѣте, *комишб* и *радио*, тамо-овамо (Леч); ја сам био одбѣрник дѣста времена туње горе и знам да сам *сазѣвб* сѣло те *смо ишл'и* у пѣтеру за тијем Гѣмбѣшом, *пропал'и*, Гѣмбѣш *је дѣста времена* посл'ѣ живѣо (Прћ); ја сам била дѣсет данā са овѣјем мал'им јѣдва чѣкала сам да дођѣм (Брћ); ја сам *носио* пртене пантол'е ко зна кол'ико (Коз); ја сам радио и ја у Петол'ѣтку мало, осамедесѣт сѣдмѣ (Коз);

òне су *живѐл'е до Дрѹгòг свѐцкòк рàтa* (Пож); *до скòро сам мисл'ио* да гòре водѐ нѐмà, да је пробл'ѐм за вòду, међутим, кàке йзворе ймају, кàке вòде, тò плућа отвàрà, и јàке вòде (Баг); пàнтим, *jà сам бàш и яà дрò са волòвима до скòро*, пòсл'ѐн смо купил'и трактор да се тò мàло превазиђѐ (В. Лок); *òн је дòсад седѐò* óде и Òмер и овà ðòвек, Амир се зовѐ, што свирà у кланѐт, пà такò (Мел); *jà сам док ми овà ðѐрка се нйје ўдàлa*, *jà сам држò* по двйје по трй крàве (Трн); *чўвàлa* òфце, *док сам се гòй ўдàлa чўвàлa* òфце (Ли).

III.5.10. Као што је показано, перфектом (и аористом) обележене радње одликују се свршеношћу, њихово (из)вршење у потпуности припада прошлости, те тако својим трајањем никако не може обухватити и садашњост. То је једна од основних разлика према имперфекту и читује се, превасходно, у ситуацијама обележавања радњи из блиске прошлости. Тако Ј. Вуковић навди да се на питање: *Виђе ли ми ðе ðевојке?*, ако се за њих зна где су, може одговорити: *Ено иг на главици, мало прије седагу и смијагу се нечему*. Притом, „овим: *ето иг на главици* – јасно је обележена садашњост за место налажења субјеката о којима се говори, а то се, у ствари, иако то није директно речено, односи и на временски однос глагола *седети* у имперфекту (подразумева се да девојке и сад седе, а имперфекат се [...] употребљава да се веродостојније покаже како је лице које одговора на питање само видело да девојке седе)”. Даље, „имперфектом *смијаху се* означено је само да се радња вршила у моменту кад је говорно лице посматрало (слушало) субјекте радње, а сама се радња односи и директно и индиректно на прошлост иако није искључено, што само текст показује, да се она и сад врши, – у моменту кад говорно лице одговара на питање”. Међутим, „да је речено: *ено их на главици, малоприје су ту шићеле и смијале се*, значило би у ствари: на томе су месту, – радње седења и смејања односиле би се само на прошлост, – ни индиректно се не би указивало на то да се оне и сада врше, то је у крајњој линији занемарено. Да је опет речено: *ето их на главици, мало прије су сићеле и смијаху се*, имперфектом би се обележила само очевидност, и прошлост и све друго је занемарено” (Вуковић 1967: 113–114). Дакле, прво диференцијално својство перфекта према имперфекту јесте ограниченост радњи на прошли моменат (детаљније о имперфекту за блиску прошлост в. т. III.3.4. у одељку о овом глаголском облику).

Суштинска одлика имперфекта јесте исказивање прошле радње у процесу њенога вршења. Имперфекатске радње, дакле, предочавају се као процеси у трајању, а не као целовита дејства. Перфектом и аористом радње се приказују као целина, као нешто што је

било и што се као такво одликује готовошћу. Приказивање радње као процеса у току, трајању, свакако јесте могуће и употребом перфекта, имајући у виду да је он облик најопштије семантике. То је посебно својствено имперфективним глаголима, те тако утисак процесуалности, трајања радње проистиче из морфолошких својстава глагола, или је одређен контекстом. Ј. Вуковић у вези са тиме истиче да у примеру: *Кад ја грађах ову кућу, дође ми један мајстор из приморја да ми зида зидове*, имперфекат означава процес, ток радње. Али, с друге стране, и када се каже: *Кад сам ја градио ову кућу, дође ми један мајстор* „не мисли се ни на шта друго него на временски ток у који се поставља друга претеритална радња”. То значи да и када кажемо да перфекат „обележава радњу у њеној потпуности временског трајања – његова обична употреба, то не значи да се у његову значењу не може и то занемарити, и да не може исто као и имперфекат обележавати само процес радње. Сва разлика у овом нашем случају између: *кад ја грађах ову кућу* – и: *кад сам градио ову кућу* – своди се на то што се имперфектом даје непосредније уживљавање у ситуацију о којој је реч, а перфектом се са стајалишта говорних момената говорна лица уживљавају у прошлу ситуацију (са транспонованим ситуацијама у смислу релативске прошлости) на сасвим обичан начин”. Једина разлика је, како сматра аутор, у томе што је имперфекат за разлику од перфекта носилац компоненте доживљености, док је јасно да „између једног и другог израженог облика нема никакве разлике ни у смислу дужине трајања (то је у овом случају говорном лицу сасвим индиферентно), ни у смислу напоредности радњи према другим датим радњама (то овде постоји, зависна реченица даје то сама собом, али је за само схватање радње и то индиферентно)” (Вуковић 1967: 232–233).

Конечно, овде долазимо до још једне релевантне разлике – имперфекат је глаголски облик којим се јасно обележава непосредна чулна доживљеност радњи, што омогућава њихово приказивање као претериталносадашњих ситуација, оживљавање на плану садашњости те приказивање као динамичних акција посматраних у току вршења. Перфекат, као што је и речено поводом његовог односа са аористом, ту особину не поседује, тачније, она не спада у ред примарних компоненти у његовој семантичкој структури.

Перфекат, иако то није примарна одлика његовог семантизма, може обележи радњу у процесу вршења, или пак радњу дужег трајања. Стога се он у контекстима неретко среће у служби обележавања радњи које се представљају као оквир унутар којих се смештају

напоредне радње исказане осталим глаголским облицима, односно које својим трајањем обухватају друге радње, тако да се оне смештају и једна у односу на другу распоређују на, на тај начин дефинисаној, претериталној временској линији:

овај дѐо тãмо ка Црнѓј Гѓри, *живѐл'и* су и Срѓби и мусл'имãни, ал' како којã година *била*, ко дѓћѐ на влас, ѓн некѐ закѓне постави; *било је* прѓсилнѓг исељãвања, мѐђусѓбно *се убѓјãл'и*, *бежãл'и* за Македѓнију, за овѐ крајеве, промијѓени мѐсто, склѓни се; *није имãло* стрѓјѐ него онѐ лãмпе, гарабит некѓ што *је биѓо*, ѓн *је горѐо* у тѐ гарабитнѐ лãмпе, некãко свѐжѐ на чѐло и оно горѓ јѐдно врѐме, и ѓн пѓсл'ѐ дода онѐ прашѓнѐ и тѓ би горѐло, осветљãвãло (Баг); врѓћѓ ракију па му наби па кихã, па кихã, па кихã, па готѓво црче, ни да трѓпи ни да скѓнѐ, а *тѓриѓо* фафарѓнã у јѐдну пасѓквицу па и *окãдиѓо*; *биѓо је* ѓбичãј да ме прѓстенеу дѐвѐр кот кѓћѐ, сãмо улази дѐвѐр и јѓш двã са ѓѓм, пѓмоћнѓ дѐверови, не умѓјѐм ни јã да ти објãснѓм тѓ, прѓстенеујѓ млãдѓ, ѓна хим дãдѐ по пешкѓр, кад је прѓстенеујѐ, свѓјѐм по пешкѓр преко рãмена по ѓбичãју, донѐсѐ хим шѐрбет, *није имãло* сѓк него шѐрбет, вѓда и шѐћер, и ѓни *је дãрујѓ* посл'ѐн на онѓ, *виãло се* тãбљã, *није послужѓнѓк*, стãвѓ на тãбљѓ пãре, кол'ко кѓ мѓже, *није имãло* послужѓвнѓк него тãбљã; *јѐс се рãдѓла*, сãмо јã, што се мѐне тѓчѐ *нијесам*, а *рãдѓла се* конѓпљã, почупã је пã је свѐжи на врх, пã је покисел'и у бãру, пã је извãди пã је сѓщи, пã пѓсл'ѐ на онѓ трл'ицу, и пѓсл'ѐн је прѐди (Боб); мѓжда тѓ не разумѐш ме штã су бѓл'ѐ сламãрице, тѓ *су бѓл'ѐ* испл'ѐтене као душѐци од некѓг плãтна, и тѓ *се нахãкãла* слãма, тѓ *се турãла* слãма и тѓ жѐне, мãјке децѐ, ѓне тѓ умекшãјѓ мãло онѓ слãму и прѓстри дѐци, и тѓ да л' ѕѐбе, да л' мало ѕãршãфа и на тѓ би л'ежãл'и; рãније како би му ѓтац и мãјка рѐкл'и, ѓтац и мãјка *су му се пѓтãл'и*, отѓди, види девојку, кãка је, штã е, от којѓјã је, ѓни дѓђи ѓгуд да видѓ ѕѐ се удãјѐ девојка, ѓмã л'и штãгоћ у тã дѓм ѕѐ ѕѐ да живѓ, кãко је стãње, штã је, пã богами нѐко и покудѓ пã се развãл'и тѓ, свãшта *је бѓло* (Бот); кад ѓмã, кѓпи, кад нѐмã. Богами ѓсприје *није се* ни *имãло*, *нијесу* ти валã пãре *помãгãл'ѐ*, онијã гѓдѓнã бãш ка[д] *сам дѓшла* јã ѓде, *није имãло* (Брђ); из овѓјã гѓдѓнã пѓне *бѓл'ѐ* шљѓве, овѐ стерл'ѐјке, свѐ *слѓмѓло* гране, не мѓже да држѓ кѓл'ко *је тѓ родѓло*; *знãло се* да се осѐчѐ бãдњãк, понѐсѐ се погãча, флãша ракијѐ, кукурѓс, ѓвас, жѓта штã ѓмãш и првã лѓѓска да пãнѐ да га сѓнце грѓјѐ онã бãдњãк. И првã лѓѓска се узѓмã и стãљã се у тѓрбу а погãча, бãдњãчѓца, ломѓ се преко бãдњãка у шѓми где се осѐчѐ бãдњãк; јã се сѐћãм *биѓо сам* дечкѓћ кат *смо кѓпãл'и* овај канãл за вѓду и тѓ наѓћѐмо кѓ онѓ земљãнѓ чãнãци што се нѐкад мл'ѓјѐко разл'ѓвãло, сãмо преврѓнѓто овакѓ, штã је сãт, ѓтац ми кãжѐ: „Нѐ, не дѓрãј” (Из); пã би јã пѐшкѐ одãвдѐ, пã преко Парãлова, преко Вãрева, по[д] Дѓховиѓе сãђи пã опл'ѐти пѐшкѐ, отѓди нѓђи, дѓђи, ништа ме *кѓшãло није*, ни бãнка, ни дѓнãр (Ју); кãко *се сѓјãло*, такѓ *смо живѐл'и*, тѓ *се сѓјãло* и *брãло* и овã јѐдна тѓра, пã дрѓгã, пã стãви у вѓду у мочѓло, тѓ пѓсл'ѐ мѐсѐц дãнã да се кисел'ѓ, пã да га осѓщиш, пã да га отрл'ѓш пã стѓ јãдã; кãко *је* ѓна са снãшѓм *живѐла*, ѓне се свѐ зѓвни на брѓдо пã посѐдã, пã разговãрã (Коз); лѓнце *су*

тѣрѣл'у одѣвл'ѣ из Јѣшѣницѣ, онѣ лѣнце од землѣ, *тѣрѣл'у* за Кѣсово за жѣто, грѣдно, пѣсл'ѣ рѣта, по јѣдан ил'и двѣ лѣнца жѣта, и тѣмо раздѣјел'и по сѣл'има (Лу); тамо дѣл'ѣ, *није имѣо* овѣ пѣт, него низ рѣјѣку тамодѣл'ѣ, тѣ *је* сѣмо онѣко путѣње *бил'ѣ*, пѣ би товѣрил'и онѣ товѣре дрѣва на кѣње, пѣ зал'ѣди рѣјѣка а кѣњ найѣ на рѣјѣку и пѣкнѣ онѣ л'ѣд и он побѣдѣ глѣвѣм и свѣ и дрѣва и кѣњи и свѣ у вѣду обѣл'и; кад *је бѣло* за врѣме Тѣта, *научѣо* нѣрот те дѣбре плѣте, те дѣбар пѣсо, те имѣјѣ свѣ запѣшлѣње, фѣбрика Рѣшка кат се бѣло тѣ напѣнило бѣло да рѣди, тѣ кат се пѣсти рѣднѣштво, тѣ нѣ мош да прѣѣш ѣл'ицѣма свѣ рѣднѣци ис фѣбрикѣ (Не); ѣвѣчѣ у тѣ стѣнове *покѣтио се* нѣрот кот тѣјѣ мрѣтвијѣ лѣдѣ, кѣ и код вѣс и код нѣс се чѣвѣ онѣ мрѣтвац кад је у кѣћу. И тѣд *није имѣло* стѣкло него *имѣл'у* папѣри на прѣзѣре, а тѣ овакѣ онѣ папѣр, оквѣсиш га, он се пробѣјѣ и тѣ видѣш тѣмо у тѣ простѣрију свѣ кѣ је, и слѣшѣш (Нет); *имѣл'у су* јѣдни ѣјѣмбѣси, рѣнијѣ он се ожѣни и дрѣгѣ вѣѣ, трѣѣ вѣѣ довѣди мѣзику у кѣћу и тѣ нѣзѣвѣн идѣш, свѣ омлѣднѣци мѣмци идѣ на тѣ ѣјѣмбус, нѣко од рѣѣкѣ извѣдѣ мѣзику, јѣ му дѣм стѣ ѣурѣ и он дѣѣ тѣ вѣѣ и свѣрѣ тѣ и; кат *сам се женѣо*, *имѣ сам* девѣјѣкѣ ѣде *поруѣвѣл'ѣ су* ми да ми дѣћѣ кот кѣћѣ сѣмѣ, јѣ *нијѣсам* *прифѣтио* тѣ, са јѣднѣм девѣјѣком из Бѣјѣл'ијѣ Вѣдѣ ѣзгѣ се ожѣним (Пож); здрѣвице, прѣвѣ, дрѣгѣ и трѣћѣ за Свѣтѣ Трѣјѣци и ѣндѣ имѣш гѣсте, кѣмшијѣ, ѣбѣвѣзно *си гл'ѣдѣо* да имѣш кѣмшијѣ кѣјѣ је ѣбѣвѣзан из сѣла нѣкѣга, јѣднѣга, двѣ, трѣ, пѣт, како кѣ мѣгнѣ. Тѣ кѣмшијѣ дѣѣ уѣѣ слѣвѣ, на слѣву, ѣстѣ дѣжѣш слѣву, мѣ слѣвѣмо Свѣтѣга Нѣколѣ, и дѣћѣ тѣ кѣмшијѣ, прѣјѣтељѣ дѣћѣ. Ѣбѣчно ѣзмѣш нѣкѣг из сѣла стѣлно да ти је, и ѣне тѣбе и тѣ нѣму, е пѣсл'ѣ ѣни јѣш ко нѣко ѣмѣ, дрѣгѣ гѣсти долѣзѣ; пѣ *се носѣло* ѣнијѣм женѣма, ако имѣ у кѣћѣ вишѣ, нѣ знѣм по сапѣн, тѣ кѣмшијѣ. И ѣни прѣјѣтељѣ трѣћѣ нѣѣ изнѣси се тѣ мѣлѣс, трѣ дѣна *се слѣвила* слѣва, тѣ *се* такѣ рѣдѣло; рѣнијѣ *је бѣо* ѣспит, и ѣндѣ закѣжу кѣт ѣ свѣдѣба (Прѣ); нѣ би се ни виѣѣл'и мѣмак и девѣјѣка, рѣцимо, јѣ тогѣ пѣмтѣм, ал' нѣ свѣ него *имѣло је* слѣчѣјѣвѣ прѣко рѣѣкѣ, прѣко прѣјѣтељѣ, прѣко нѣкѣга, пофѣл'и дѣбру девѣјѣку, о[д] дѣбрѣ порѣдѣциѣ, такѣ тѣ и тѣ *су се* такѣ узѣмѣл'у (Рај); ѣнѣ, ѣднѣси сѣкѣру пѣ разбѣ л'ѣт ѣним гвѣжѣтетом пѣ кол'ко мѣре да се завѣчѣ ѣнѣ вѣш, такѣ ти тѣ бѣло (Со); ка[т] сам јѣ двѣрѣла нѣкѣк од чѣвѣка *имѣло није*, сѣмо жѣне. Стојѣ овакѣ, тѣрила рѣке и стојѣ, покрѣл'и је чѣткѣјѣм, нишѣта не смѣјѣ да се прѣчѣ; *живѣла сам* са дѣверѣвѣма и *држѣл'у су* ме свѣкат л'ѣјѣпо и испрѣти ѣ гости и довѣди. *Имѣло* не дѣсетѣро, пѣ чѣвѣк ми ѣде у вѣјѣску трѣ гѣдинѣ, јѣ свѣ сѣдѣла кот дѣверѣвѣ. Нѣкат *ѣишла* ѣ рѣт *нисам* шѣто *нисам* пѣтѣла дѣвѣра, ѣн ме спрѣми и дѣѣ те ме ѣзми. *Нијѣсмо смѣл'у да мрѣднѣмо* шѣто *нијѣсмо* пѣтѣл'у (С. Туп); тѣпѣт девѣјѣке и жѣне *нијѣсу смѣл'ѣ да уѣћѣ* у сѣбу *да гл'ѣдајѣ* кад мѣ ѣгрѣмо него *су вѣрѣл'ѣ* на прѣзор, *није имѣло* стѣкло него папѣр, нѣвина, *бѣло је* мѣсто стѣкла, пѣ ѣнѣ прѣвѣл'и, оквѣси га, пѣ *су тѣ вѣрѣл'ѣ*, девѣјѣке и жѣне на врѣта, ѣтѣри врѣта пѣ *су не вѣрѣл'ѣ* ка[д] *смо* ми ѣгрѣл'у; тѣ *је* такѣ бѣло рѣнијѣ, ѣдѣвл'ѣ поврѣшица, у Дѣжѣву кот Црнѣврѣшѣнѣ, ис Трнѣвѣ у Дѣжѣву пѣшкѣ на цѣмбус и тѣ ка[д] *смо* нѣс трѣјѣца зѣгрѣл'у у сѣбу, девѣјѣке *су гл'ѣдѣл'ѣ* на прѣзор, тѣмо мѣ ѣгрѣмо, не вѣдѣмо девѣјѣке, мѣ тѣмо помахнѣтѣсмо у сѣбу; у шкѣлу кад би бѣло нѣјѣријѣ ѣнѣ жѣтѣ Мѣмировѣца, ѣнѣ *је*

азгйна *била* кад је играла, накокорâ кòсу овакò пã ка[д] *смо игрãл'и* у шкòлу, удãри ногòм пã хоће пãтос да слòмй док ту *смо игрãл'и* (Грн); òн *је рãдйò* у јãму дòл'е и како *је рãдйò*, а *биò* вйсок, крупан, и како *је рãдйò*, дал'еко бйло, озгòр се опўчи, пãво га *удãрило*, знãш, ў главу; *имãла сам* јã свè, и помãду, да се нарумèним, *нйје се имãло* кã овò сãт мòдèрно нò црвèнў ãртију што се кйтè свãтови, јã тò *чўвãла се* да не црним, ту кòсу распл'ети полãко пã плèти пã пòсл'è, пã завèжи тãмо овал'йкй òбруч нã главу, кòса овол'йкò онò *јèжãва*, ада не мòгу сãд да пðичãм кãко сам јã тò носйла, по мèсец дãнã би јã тò такò наређйвãла се; *јã сам* гòре са учйтèлкòм *спãвãла* у шкòлу, брãт ми *биò* курйр у шкòлу а учйтèлка *била* сãма, млãдã *била*, *била* е оздòл и[з] Србйјè, и она мèне замòл'й, да нè би бйла она сãма, да јã спãвãм код нè, и ствãрно ме мòји родйтели дозвòл'è, у шкòлу *јã спãвãла* саш нòм, и *побèгла сам* и шкòл'è (Гр) *јã сам имò* Србã óде, пã би отишò кòд нй, тò нйје дал'еко одãвдè, тò су Кўшићи, пã овãмо Рãвнã Гòра, òн би ти пðйнијò чйстй зобени л'èп койй *се нйје* ни сйјò; пðйје јã кат *сам биò* дйјете, *јã нйјесам мòгò* у сòбу *да уйђем* док ме нèко не позòвè, истèрã те и[з] сòбè, а сãд пðвã ðеца за стòл нèго гòс; бòга ми *сам* јã мòју дèцу на кòнã *носйла* òвдал'è за Сйеницу кат *сам бйла* бòл'есна пã пðетрни, да извйнèте, на онòг кòнã седући, не мòгу вишè да издржим; кат *сам биò* дечãк, свè *сам ишò* у Пòжегу кўповò кукурус, самèљи, бãјãги продã у Сеницу, òтац *нйје рãдйò* пã *смо бйл'и* сиромãси, пòсл'è кат *сам* мãло *порãстò*, *јã сам се* мãло *обогãтиò*; код мèне *дòшла* јèдна твојйјã гòдйнã бãш *седèл'и смо* пðйје јèдно нèкол'ке гòдине, из јèднòгã сèла дòл'е из Дунйшићã, пòдал'еко одãвл'è ймã петнèс кйлометãрã сèде, *довèла* је јèдна сирòтã òндал'è, јèдно дйјете са тòм сирòтòм и сèдоше бãш ту овакò кò вй (Кл); *јã нйсам мòгла*, кад сèднèм на рãзбој да ткèм, *нйсам мòгла да довãтим* пòдношке, *нйсам* млòго ни *порãсла*, пã овãмо ми позãди òтац тўри по двйје трупйне пã ми овãмо помãкни и јã пòсл'è сèдни да ткèм; èто вйш кòл'ко *се вèровãло*, идè да се причèстй, најèдè се, напйјè се, òдè да се причèстй; знãш штã је тò, ðецо, òндã *је бйло* онò пòсл'è рãтã, *нйје имãло* ни сапуна ни пðãшка, онã пèпео зãбркã, онò вèшã да опèрè пèпелом (Кн); свè *се рўчно рãдйòло* и свè би порãдйли и стйгни да идèмо и на сйјела и у махãлу и тò *се скўпльãò* нãрот, овò сãд јòк (Гр); *јã нйјесам* вãлã *ишèла*, мòј ðòвек би ме тèрò. Јã нè шче, óде ми л'èпшè (Бо); трãкторима *су вãдил'и* како *пãље* тè хомòре, трãкторима закãћи и натрèфи дол'е искòпãј, такò е зèмльã мèкã, закãчи с трãктором и повући и извући ðйтãву хомòру (Бо); врèме *је бйло*, не пйтã те родйтель ðè ðе да те дã (Бр); слãбо *су* је пйтãл'и, слãбо *су пйтãл'и*, јòк мòре, дãди је, *нйјесу слãбо пйтãл'и* девòјку, дãди је (Гло) брãтã *сам женйò*, хãј јòш тò да ти испðичãм, пðãтим јèднòгã хòцу, тãмо тã провођãчã (Жу).

Имперфекатска радња често подразумева напоредност са неком другом радњом или ситуацијом. Таква прошла, са имперфектом (било самостално употребљеним било у облику помоћног глагола у саставу плусквамперфекта) напоредна дејства могу се обележавати перфектом:

ја *сам* ишла за Вршац, нијесам, сaмo на једно мeстo *сам* видела да су шљиве *родил'е* и тo се
 бeшe до земљe савило, тy мaлo нeштo бeшe кa, кaкo да ти објaсним, кa у некy дол'ину, и тy ваљдa
 нијe закaчило, тy бeшe остaло; у тa хотeл ђe *смо бил'и*, нит се знaше кo је дирeктор, ни кo је шeф, тo
 рaдaхy, уoпштe сe нe знa кo је штa. Рaдy, имaхy (Брђ); сeћaм сe јa, рaнијe кaт *смо тeрaл'и* дрвa зa
 Кoсoвo сa oвијeм синoм пa дoл'e вoјскa пa трaђи ти докyмeнтa, пaпирe, мoј син нeштo нe бeшe
 пoниo, нe дaјy да прoђe (В. Лoк); бaш јeдaмa јeднe прил'икe јeдaн мyсл'имaн ис Пaзaрa ўпoзнa сe сa
 јeднoм дeвoјкoм тy нaшeгa рoђaкa, oн јoј *сe прeстaвиo* дa је прaвoслaвни, јa јoј кaзa, oн посл'e шћaшe
 дa сe бийe сa мнoм, њeмy кривo штo гa јa oфирa, инaчe мил'ицијa гa oтeрa, тaкo бий (Из); тoгa имaшe
 јa нe знaм кoл'икo, пyнa гoмилa, зa штa *je* oнo *слyжилo*, нe знaм (Из); кaт *сам* јa *oтишo* у Тyрскy
 сeдaмдeсeт и првe гoдинe, тo ми *je* првo *било* дa oдeм, бeхy у тeшкy ситyaцијy, бeшe нeстaбилнo,
 систeм нe бeшe у Тyрскy, живaхy oд сeдaмдeсeтe гoдинe пa нa oвaмo (Пoж); oн *je* *долaзиo* сaд, вишe
 пoзнaдijшe oкoл'инy нeгo ијeдaн. Свe пoзнaдijшe (Бoљ); бaш дaнaс *сам* мисл'илa дa идeм пa oнa
 вeљaшe мoждa ћy испaнут пa нијe испaлa, *остaлa je* тy (Бo); мий *смо* јeднy плoћy мaкл'и пa *смо*
 гл'eдaл'и, пa знaш штa, мoгу ти рeј, три мeтрa стojaшe кoстyр, глaвa, кoсти, кaо дa је јyћeр ўкoпaн;
 aдa јa кa[д] *сам* гл'eдo, тo нијe шaлa, крyпни бил'и тo лyди тaдa, прeкo двa мeтрa. Мeрaхy лyди,
 бeшe им зaнимљивo. Здрaви зyби. A знaш кaкo им сeдaхy здрaви зyби, a вeл'ики. Гл'eдao *je* oвa
 стaрй, тo нијe шaлa, тo је oзбиљнo (Уг); *биo* и у Крaљeвo тpи-ћeтpи мeсeцa, тe дoђo, кaт oвaј Сyљo
сe бeшe, oвa ми ўнyк, рoдиo, Исмeтoв син, и бeшe дoшлa ми тa бившa сyпpyгa, мaјкa Ёсмeтoвa,
 дoшлa кoд мaјкe дoљe и oвa Нaфй'a *je* дoвeлa дa дoђe кoд нaс oдe, дoвeлa *je* и бeшe дoшлa (Бл); Ёсмeт
 кaд *je* *кћeo* дa идe зa Нeмaчкy, јa *сам* гa зaкљeo свoм бoжoм зaдaткy дa oн штo пријe мoгнe дa дoђe
 дa ўзмe дeцy, oнo бeшe приспeo oвa рaт дa бидe oдe, дa ўзмe жeнy и дeцy и дa и пoвeдe у Нeмaчкy
 сaш њим (Бл) Чyл'ијe имa тaмo кoд Мoјстирa, имa сeлo, *биo* *сам* у тo сeлo јa. Тy прaвaхy лyди гyслe,
 дoбрo живaхy (Бo); имa oдe рyжa кoд нaс oвaмo у oвe кршe, јa *сам* *носio* јeднoј жeни у Тyтyн, дa л'
 нeштo вeљaшe зa нaкй притисaк (Бр); кaт *су* *пoчeл'и* oвaмo дa *грaдy* oвy мaгистрaлу, јa бoгa ми бeх
 млaђй, *рaдиo* *сам* сa инжинeрймa (Кe); oпaнци *сe* *носил'и*, тo кo *e* *имo* oпaнкe пирoћaнцe, кaкe
 ципил'e тo бeшe; сaт из Кoвaчa кaд *смо* *ишл'и* тoгa имaшe силa гoрe (Мeл); нe знaм кo *вoдaшe* кoлo
 и oн мeнe л'ијeпo oдвeдe, дoђe тe мe ўзe, Мил'e, и ципцијeлo вeчe *сам* сa њим *йгрaлa* (Кoз); *пoмрлo*
je тo свe и Мaркo бeшe слaп (Глo); тaкo бeшe у Мaкдoнијy, *биo* *сам* дoл'e пoднo Вeл'eзa (Мeл);
тpебaл'и дa oрeмo и дoђy јeдни, oтaц ми бийo у Пoзaр, идaхy тй пyт у Пoзaр нa пийoц (Лe).

III.5.11. Пeрфeкaт нa нaјoпштији нaчин oбeлeжaвa пoшлe рaдњe, тe сe стoгa oнe
 пeрципирaјy кaо експoзицијa, oквир зa увoђeњe дpyгих прeтeритaлних дeјстaвa
 спeцификoвaнијe сeмaнтикe. Нaјчeшћe сe упoтpeбљaвa упрaвo зa увoђeњe, пoтoм
 кoмeнтaрисaњe или пoјaшњaвaњe (у смислy дaвaњa инфoрмaцијa o oпштим oкoлнoстимa

које су биле на снази током њиховог вршења) хабитуалних радњи, које се означавају облицима специјализованим за исказивање значења поновљивости – потенцијалом, императивом или релативним презентом (често се ови облици удружују и смењују у ширим контекстима). Перфекат овде има улогу да радње експлицитно означи као прошле, док их остали облици маркирају још и као понављане.

Перфекат у таквим контекстима најчешће означава радње, стања или збивања који се издвајају од хабитуалних својом једнократношћу, уз дуже или краће трајање:

йгра жмѹркѣ, йграјѹ се кл'йсѧ, тѧ се такѧ зовѣ, мачѹгу забѧди пѧ једно мѧлѧ дрѡво стѧви на онѹ мачѹгу пѧ га дрѹгијем кѧ ће дѧлѣ, тѧ побећѹе, одбацѹјѣ. Фил'цѧнѧ би се на посѣтке, йграјѹ, стѧви прстѣн пот фил'цѧн, двојица крѹјѹ, а они дрѹги тражѹ, кѧ наћѣ, побѣдѹ. Тѧ *се* такѧ *звѧло* тѣ йгре; не велѧ нѹшта да тражѹ кад је трѹдна, ако јѧ не дѧдѹ, пѧсл'ѣ нѹје дѧбро тѧ дѹјете, не рѧдѹ се нѧрмѧлно, тѧ би вѹкѧл'и, ако тражѹ нѣшто да појѣдѣ и сѧд нѣко нешто нѣмѧ, *нѹје* јѧ *дѧ*, и кажѣ родѹ се онѧ шарѣно по л'ицу дѹјете; *нѹје бѹло* стрѹјѣ, кѧсно стрѹја, на лѧмбу *се*, запѧл'и лѧмбу, свѹ се покѹпи, кѧ пл'егѣ, кѧ прѣдѣ, стѧви је тѹ и рабѧтѧ на лѧмбу, покѹпи се ѹвечѣр, посѣдак, жѣнѧ дѧста, тѧ *је бѹло* пѣсма, весѣље, кѧ на прѣло; разбајѧвѧл'и би му жѣне, којѧ знѧ, тѧ *су имѧл'е* тѣ старѹјѣ што знѧјѹ, разбѧјѣ детѣту да не плѧчѣ, дѹјете ймѧ грѣчеве, сѧ око главѣ и бѧци ѹ воду (Боб); јѣс, овѧј код мѧнастира гѧре, тѧ је један у Србији можда нѧјвећѹ вѧшар *бѹо*, сѧбор *се звѧо*, тѹ би се онѧ четрнаѣстѧг јѹла, половина Крагѹјѣвца, Рѧшкѣ би дѧшло одоздѧ. *Бѹл'е* су жѣне ранијѣ, калѹћѣрке, такѧ *се звѧл'е*, пѧ *су одрѣдил'и* да лѹди тѧ преѹзмѹ и сѧд ѧни тѧ држѹ (Баг); ранијѣ тѧ *нѹје смѣло* пошто сѹнце зѧћѣ да донѣсѣ водѣ у кѹћу, да избѧци смѣће пошто зѧћѣ сѹнце. Што би скѹвѧл'и недѣлѧм хрѧну, тѧ би они дѧн што потрѧши, потрѧши, што не потрѧши, у кѧнту свѹнскѹ, недѣлѧнѹ вѧду ни омѹл'и се нѣ би, тол'йкѧ *се* тѧ *чѹвѧло* (Из); ранијѣ стѹд *бѹо*, пѧ кат *су мѣне кћѣл'и* да жѣнѹ, јѧ бѣжи нѧпоље. И девојку да удајѹ, она бѣжѹ нѧпоље, срѧм је, мѣне срѧм, тѹ тѧ дѧбро знѧш. Тѧ *е бѹло* стѹт, *бѹло је* срѧма, *бѹло је* свѣга, образа *имѧло*, сѧд нѣмѧ нѹшта, сѧт се стѧ чѹдѧ прѧви, стѧ чѹдѧ догѧћѧ, хѹлѧду чѹдѧ се догѧћѧ (Ју); јѧ *сам* дѣцу *подѹгла* у шѹму, дѹјете, напрѹти га овѧкѧ на л'ѣћѧ и свѣжи овѧмо прѹтѧчу, и понѣси йгл'е овѧкѧ, и понѣси ћетѣту, удрѧби у једно чѧнче овѧкѧ, *кѹпио ми* ѧтац, тѧ *се звѧло* самѹн, осѹши тѧ л'ѣп дѧбро, осѹши, прѧври вѧду, тѹри шѣћер на четѹри онѧ излѧми, покрѹи марѧмицѧм и тѧмо га нарѧни, тѧ дѹјете, у шѹму (Ка); тѧ *смо* за сѣбе тѹ *држѧл'и* стѧку, *имѧл'и* свѹнѧ лѧм ранијѣ, пѧ умѣлѹи онѧ за крѧве, за волѧве (Коз); у лѹбицу, *бѹла је* тѹ стѧрѧ кѹћѧ пѧ *сам* на огниште, пѧ *сам* у црепѹљу свѣ *мѣсѹла* л'ѣп. Пѧ би дѧћѹи кѧмшике, а јѧ, хѧтула *имѧла* јѣдна, прѧстрѣш на тѹ хѧтулу. Пѧ порѣди, по једанѣс двѧнѣстѧро имѧло фѧмил'ијѣ, тѹјѧ ис црепѹлѣ л'ѣбѧвѧ, пѧ једна кѧмшика дѧћѹи, пѧ: „Како хи овѧкѧ помѹјѣсѹш, пѧ кѧко хи печѣш?"; и *жњѣла*, пѧ трѢбу до зѹбѧ, да извѹнѣш, пѧ се сѧгни, пѧ кљѹчѣви нѧ нѧс и на ѹста. Цѣлу нѧћ *сам жњѣла* овѧкѧ кукурѹс по мѣсечини, овѧ не мѧже, овѧкѧ

врућине, са свѣтром, пā по цијелу нōћ. У сабах јā из њивѣ кот кӯћѣ. Тō те нѣко *нѣје нѣтō* мōш л'и ил' нѣ мош, је л' ти тѣшко ил' нѣје, него мōрāш него штā ћеш (Леч); јā *сам носѣо* од говѣћѣ кōжѣ, онō опӯти, пā су пријечāl'и, онō се поцѣпā, мājке дōђи пā ўзми да опријечā мāло некōм дрўгōм опӯтōм, пā опријечā онō, опријечā, и стāви некѣ обōјак у опāнак, и обӯ онѣ чарāпе дебѣл'ѣ, док отидѣш до тāмо до стōкѣ те чўвāш тā дāн, онō се распāдни, ўвечѣ обрђи се око ногѣ, нѣмā нѣшта. А *носѣл'и смо* о[д] точкōвā опāнке, ковāници, код оногā ймā онā рāдња што је бѣо Цѣмко опанчār, испод Шўмскѣ ўправѣ, о[д] точкōвā опāнци *су нōшени*, онō òколо ње трѣбā да се зал'ѣпѣ опāнак, òни ексерѣйїма закўцā онō, намѣсти, овāмо-онāмо, тврдо, нѣкат се не исцијепā ал' тѣшко за нōгу, подуспарāвā се, пā уштўља пā отвōри се рāна нā ногу, штўљā онō са стрāнѣ (Не); посѣ тў конōпљу она нѣкнѣ, порāстѣ, сазрѣнѣ, òндā се пōжњѣ, повѣжѣ се у тўцāt и тўри се у некѣ резервоār водѣ и онō би се тўне кѣсел'ило, извāди, *имāл'е су* онѣ трл'ице и *употребљāвāло се* за кошўље, дōљњѣ вѣш, *нѣје имāло* штā дрўгō. *Живѣло се* о[д] тōгā; òна је штѣтоћина шўмѣ, ђе би дофāтила, тō *су бѣл'е мāl'ѣ* шўме, рāгѣшта *су ућинѣла*, òде *се* ћѣсто рāтови *водѣл'и* и овō Хōђево што је òде, тō *је мālā* шўма *бѣла*, одāвдѣ *смо гл'ѣдāл'и* нāшу стōку гōре у тō брдо, и тијā *кōзā је бѣло* пўно, и тā *кōзā је рўшила* шўму, *јѣла је* бāш кā тестѣретом да је сећѣш (Пож); тō ти је сл'йчно свўј, и код вās и код нās, Бōжић сѣдмōг јāнуāра, православски *бѣо је* Бōжић, уочи Божѣћа *смо слāвил'и*, *постѣло се* свѣ за тијā шѣс нѣдѣлā, свѣ постѣш на Бāдњѣ дāн ўвечѣ; пā би пōсл'ѣн дōшл'и милојāбуку, кōмшијѣ изнōсѣ тў јāбуку и такō, *звāла се* кō јāбука, а òн донōси као пōклōн, кажѣ да однѣсѣм мѣлōс, не вел'и бāш пōклōн него јāбуку домаћѣну да однѣсѣм. Пријетел' и тѣ кōмшијѣ пѣјѣ до зорѣ, којѣ мōже да òдѣ, òн òдѣ, којѣ не мōже остāни те нōћи, сўтра òпѣт дōђѣ, сўтрадāн јōпѣт, пѣсма, згōда; јā *сам ишō* и *звō* по сѣлу онѣ кōмшијѣ. Е јā *сам ишāо* по три четѣри *смо имāл'и* кōмшијѣ, јā зāђи. И òндā зāђѣм од кӯћѣ до кӯћѣ да сам звāо, понўдѣм им да здрāвѣ ракѣју и јāбуку о[д] домаћѣна и женāма по колāч и позōвѣмо вѣчѣрас; сāбор *је имō* нō га сād нѣмā нѣје, нѣмā òмладинѣ, *бѣло је*, *имō* гōре дōбар сāбор о Васкрсу и вѣл'икѣ понедѣонѣк у Мѣтрову рѣјѣку, òђе у Петрōву цркви имāло је Светѣ Трōјице и Цвѣјѣти пред Вāскрс, на Ђўрђевѣ стўповѣ *имāло је* Ђўрђевдāн, е у Пазār *је имāла* црква дōл'е на вѣл'икѣ Тōрнѣк. У Сōпоћани *смо* вѣћѣнōм *йшл'и*. Пѣшкѣ идѣмо мѣ, нāрот, рўља. Тў стārѣ постāвѣ сōвре, тў *се бегенисāвāл'и* мōмци, девојке, òмладина, девојке шѣтајѣ тāмо до на йзвор Рāшкѣ. Тѣ òбичāји *бѣло* тō док *је имāло* òмладинѣ на сѣло сāt тō прсло, рāстури се, нѣмā; Бōжић мāсōвно *слāвио* нāрот, Срби, Вāскрс *је бѣо* мāсōван, *слāвило се* тō. Кō је Србин бѣо, òн *је гл'ѣдō да идѣ* кот цркви о Васкрсу, са сōврōм, Петрōва црква *је* глāвнā *бѣла*. Свāк *имō* свōју сōвру, и идѣш у цркви, понѣсѣш јѣло, пōђѣ òмладина и старѣјѣ лўди и тāмо тō седѣ се, пѣјѣ се, пѣсма, мўзика, онō сеòскō, а сā[д] тō нѣмā (Прћ); гōре сōба а дōл'е говѣда пā баздѣ бāлѣге, кӯћа *бѣла* од л'ѣтвѣ, од бāскѣјā пā малтерѣсāто пā гōре спрāt мѣ а дōл'е стōка у пōдрум. Нѣмā ђѣ стōку нō у пōдрум. Којѣ нāмешћāј, нѣшта вāлā, прōстри душѣке и слāмарице пā л'ѣжи, верѣге, сāч, црепўља се мѣјесѣ, лōнац, тўри вārѣво пā га зāбѣ у

огњиште пā күхā пā једи. Прөстри душѣке дѣци пā л'ѣжи свѣ на пөт, којѣ намешћāј, кāсно, кāсно крѣдѣнци, *имāла сам* један фѣдѣрнѣ крѣвет, дрүгө нѣшта, свѣ прөстри овакө, бѣзбел'и ми је сөба бѣла прөстрґта, һѣрге, һил'ѣме, мѣ *смо ткāл'е* нāјприје, изāтки һил'ѣме пā прөстри сөбе; мѣ би обојил'и пөлувере, цѣмпѣре, свѣ *смо тө бојил'е* тапүт, скүхā онү кољуштѣну пā обөј, а тө нѣти пушћүјѣ, што је л'ѣјепо, нѣј ми вѣроват. И тө *су турāл'е* јөху, мрґчно, црно да обөјѣш, да пл'етѣш, да ткѣш, түрѣш карāбојѣ пā онү јөху огүљи, пā онө пөсл'ѣ күхāј; *кө је бѣо* пѣсмен пѣсмом *се допишѣвө*, кө нѣје он испрөсѣ, нѣје кā сāt тө, *носѣла се* тā крґмскā пѣча, ни да га вѣдѣш ни да те вѣдѣ (С. Туп); *јѣсте*, искāл'и би, тө *је бѣло* ранѣјѣ, *јā тө нѣјесам затѣкла*, пресѣчи, на прѣмер дөһѣш тѣ, прөсѣш и њөјзѣн өтац, брāt, напиши на папѣр шта трѣбā, те нѣ знāм көл'ко мѣтārā бѣза, те нѣ знāм көл'ко мѣтārā за хаљѣне, злāта көл'ко, свѣ *се тө трāжѣло* (За); *кө је имāо* стөкѣ и һүбре да өһүбрѣ, *мөгло је* да се подрѣ, кө *нѣје*, једѣнө зөп је да га не бацāш, *нѣје бѣло* ни вештāка, нѣшта *нѣје бѣло*, сāмо од гөвѣдѣ и од овāцā. Зөп, крүпнѣк и јѣчам, јѣчам би се сѣјө һѣ је, овāј, огнөјено, а зөп һѣ се нѣје (Кл); *имāло је*, ѣмā и сād, а нѣ өндā, и сād ѣмā да ти злө учѣнѣ сачүвā бөже. Öткуд знāм *јā*, што су глүпе те се грѣјешү. *Имāло је* богами тāмо, поцрвенѣ сѣр, једнөј мөјөј бāби тāмо црвен сѣр кө āл'ица ето овакāv је бѣо. И тө *уфātил'и су* жѣну којā је тө рāдѣла те *су је исплѣскāл'и* и посл'ѣ сѣр *бāцил'и*; док он дөһи с рүднѣка, кад он дөһи с рүднѣка, збрѣши и такө *смо тү гөдину врхл'и*, он *корѣстѣо* өдмор, *косѣл'и* л'ивāде, жѣто, өндār вишѣ му *нѣсу дāл'и*, и такө *смо мөрāл'и* рāдит (Кн); би жѣна, с извиѣњөм, скѣнула, угāси лāмбу пā скѣни се да л'ѣгнѣ, тө свѣ у јѣдну сөбу *бѣло*, *нѣје имāло да ѣмā* двѣје сөбе нө свѣ у јѣдну, дөл'е говѣда *бѣла* и свѣ чүјѣш тѣ кākо онө говѣче дөље баљѣжā, тѣ свѣ горе чүјѣш; свѣ закāжи нөһас код мѣне, дрүгү нөһ код дрүгөга, свѣ такө, напѣчи, накүхā компѣрā, онө һѣ *би седѣл'и тү би бѣло* вѣчѣра пөсл'ѣ, *јѣло се*, *нѣло се*, сүпер *је бѣло*, свѣ *се рүчно рāдѣло* ал'и л'ѣпшѣ *је бѣло*, сāде нѣмā ни да долāзѣ нѣко тол'ѣкө; рāвнā пѣта, мѣ *смо тө звāл'и* а вѣ зовѣте гибāница. *Прāвило се* мѣсо, печѣње је и тādā имāло, закөльѣ се јāгње, испѣчѣ се печѣње, закөльѣ се, на прѣмер, нѣко закөльѣ тѣл'е, нѣко өвце, пиријāне *звāл'и смо* онө, сл'ѣчно һүвѣча, свѣ је тө прекривѣно мѣсом, мāло пѣринчā, свѣ мѣсо; јечмѣнө, вāлā *јā овсѣно јөо нѣсам* у вѣјѣку, *имāл'и смо* гол'ѣмо имāње пā би тө бāбо пөсѣјө јѣчмā, а бөга ми *су лүди јѣл'и* овсѣно; е вāлā от көжѣ и тө *сам носѣо*, аи, кат се оквāsѣ, окрѣни се око ногѣ. Дрүгө *имө нѣјеси* пā кө смѣјѣ, смѣјѣ, кө не смѣјѣ түри пот пāзухо и идѣ и бөс (Тр); знāм да нāрот слāбо *је жѣвѣо*, пөсл'ѣн кāсно је мөјā мāјка, мѣ *смо дөл'е бѣл'и* с күһөм, пā өнā *је држāла* өфце, пā *ѣзаткāла*, што кāжѣ Шāха, на онѣ душѣке пā напүни вүнѣ пā на тө бөльѣ л'ѣжāње, топл'ѣјѣ, мѣкшѣ, а нѣко сāмо слāму, слāму до кāсно, тө је рѣјѣдак слүчāј (Гл); мѣ *смо* двө *мөрāл'и* и у дрґва и у воденѣцу, өндā *нѣе имāло* д[а] [ид]ѣш да күпѣш и сал' да сѣднѣш, *нѣе имāло*, нө *си мөрө* да нөсѣш у овѣ воденѣце поточāре, пā не мөже, тө е пүно овакө кад је сүшна гөдина, нѣмā водѣ, пā чѣкāш пā помāло нөсѣш кā күһи сāмо, помāло нөсѣш тогā брāшна кол'ко һѣ ти бѣт за двā дāна, пā пөсл'ѣ јөпѣт (Го); мөјā овā геренāцијā што *е бѣла ѣшло* е у шкөлу. Пөсл'ѣ ослобођѣња, на дрүгѣ мāј,

такò нарѣдйше па се народ кўпи у Дел'имеђе, у Тутїн, најприје у Тутїн *се пòдћело*, овї крајеви нїје *нїје имало*, сàмо у Тутїн. У Тутїн *имал'и су* понекї којї *су бїл'и* јачї лўди, понекє кòње седл'енїке *смо* хи *звål'и*, па тàмо образўї трке, па народ сàмо себет тија тркã, а оно посл'е се батãл'и тàмо пòчє да се градї, те бде у овò Дел'имеђе дòл'е һє овã цãмїја, тў *је имало* тã пољãна, равница, згòда (Де).

Међутим, перфекат може у контексту бити и синониман са осталим облицима овога типа, означавајући радње које су несумњиво хабитуалне (поред тога што и овде, као примарне, задржава све претходно наведене одлике), или се као такве могу разумети будући да се перфекат може заменити потенцијалом или каквим другим обликом за исказивање семантике поновљивости а да се значење не промени:

ранїјє *нїјесу вїдел'и* млãдў, него нєко *је пофãл'ио* и òни дòћў да је прòсў, и они сãт пїтајў кãко жївў, кажў дòбро, їмајў дòста стòкє, гòвєдї, овãцã, кòзã, тò *је бїло* богãство; разбїе се вўна, опрєдєш ко òј за оснòву, тãнко, двã струка, онò посл'єн на махãльку, оснўјєш га на рãзбој, кїркит їмã и ткєш га, свє га рукãма прєбїрã, жїцу òздòль, жїцу òзгòр и їмãш мўстру, по брòју свє. Фил'їми, чєрге, прње, кучинãфке, свє *се* тò *ткãло*, јастўци, хавãл'и, нехавãл'и (Боб); и фўдбала, кã дєца онò, стãлно понєшто нãћє за иґрãње, нїје кã сãт кўпи му бицїкло. Онїх кл'икєрã, онò свãшта, кã дєца. Тò би скўпи се тў, нємã һє да се иґрã нò скўпи се тўне, адã, òни тў највишє *скупãла* и *иґрãла се* (В. Лок); и духãн, тò би сїјãл'и йстò кò парадãјс кат посїјє и посл'єн тò рєд, и кат бїдє òн онò те хоће да жўтї, òни ўзмў онò, онє л'їстове свє бєрў, бєрў, бєрў, е ўзми иґлу и кòнац, ўтни, и пòсл'єн ўзми те овãкò, свє рєћã, нїзòви, и овãкò око кўћã да се тò сўшї, и по цїјелу зїму, *нїје имало* дрўгих цигãрã, тò би узїмãл'и, пã се слòжї тò, наслòнї се кãмєн да се упєглã, да се посл'єн лãкшє рєжє и духãн тãј *пўшил'и*. *Нїсу имãл'и* нòвинє, јã се сєћãм, нòвинє *нїсу имãл'и*, нò *трãжїл'и* и онў дебєлў нòвину, *завїјãл'и*. Пòсл'єн *нїје шїћєо* народ тò да рãдї; вòла *смо* *уводїл'и* у кўћу, *знãло се* у сїто дã му жїта да појєдє, колãч да му стãвїмо на рòгове, повєсмо от кучїнє се завїјє вòлу око рòгòвã и тò повєсмо би упрєл'и, напрãвил'и вєзу да повєдў вòла тòгã, а *знãло се* дешњãк вò, ўвијєк дешњãка би уводїл'и, є између Бòжїћã *нїје се мијєсїо* л'єп уòпште, мијєсїл'и би ил би прãвил'и пїте, нє би прãвил'и цїцвару, нє би прãвил'и качãмак, нє би ваљãло да се брчє, кажє рїјў крòтови зємльу. Тò би се трагãло (Из); за врєме Тўрскє *дãвãла се* четвртїна, [з]нã[ш] штã е тò, нãћєш, ўзнєш рецимо иљãду снòпã жїта, кãко мòре један чòвек да подїгнє, о[д] стò снòпã нєгòво је двãес пєт; тò ранїјє нє би дãл'и стãрї лòнац онã земљãнї да га тўрї на нãћве ил'и на астãл, *нїсу дãли*, бїјєл'ї лўк да тўцајў, *нїсу дãл'и* на сòвру, нò да спўстїш на зємльу пã да утўцãш, кажє бїјє град, *чўвãло се* от грãда (Из); а *бїло је* отїмãња девојкã, тò *е* дòста *бїло* отїмãња, јã знãм, јã пãнтїм лўде. Бигинїшє дòбру девојку, тò *је бїло* òдмã пòсл'є рãта, и ранїјє за врєме тўрскòга кãжў, бигинїшє девојку, тãпўт *се* тò акрєбе којє су јãке фãмил'ијãрно, тò *су рãдїл'е*, бигинишє девојку и кажє хãјде да идємо да је

òтмемо (Ју); тò је сèдам-òсам кйлометарā у једнòм правцу. Пāни вòда, гр̄мй̄, пйтај̄у ме око пўта жèне по цāди: „Је л’ ти живо тò дйјете?” Јā нè знāм кāко сам и подйгла. Тò *се нйје гл’èдāло* дā л’ ћеш тй ћетету истерат òчи, нò дā л’ ћеш дòгнат свā говèда да се обадај̄у. Она *се обадај̄у*, а оно упрћено, пā сагўбйм дйјете, тўрйм га док покўпйм говèда, посл’è да *не мòгу да натрèвйм* ње је дйјете, оно *се забйло* у шушкòр око њèга, докл’è нāђи дйјете, изйђи говèда свè по жйту једнòм човèку (Ка); пòсл’è каснйјè онò кад *је бйло кўтил’и се* по бр̄дима, на свāкò бр̄до ймāш òмладинè пā пèвај̄у, свйрā кланèt, тў *смо се упознавāл’и*, мòмци, девојке пòђу отāл’è ка кўћи испра̀ти је; тò *је имāвāло*, којè *су знāл’е* тò да бāју понòђи крйјўћи дòђу пā понòђи подбацўј̄у, изўтра кад устāнè ње гòј ймā рāскр̄сница ймā брашна ймā нèшто набāцāно. Тò *су рāдйл’е* којè су зломйсл’ице а свāкè *нйсу* тò *рāдйл’е*. *Имāло* е тò. *Не дā да се помўзè* крāва, пропāдā смòк (Коз); мйсл’йм, свè *се* онò *рāдйло* вйшè, конòпља *се рāдйла* пā би тò звāл’и за йспомòђ да се онò тр̄л’й, да се прèдè. Пā òна *се сйјè*, јā кат *сам бйла* девојка, јā *сам* тò *рāдйла*, јā *сам* и *ткāла*. Пā *се* тò пòжњè, пā *се* тò штāвй у мочйло пā *се* тò сўшй онò *се* тр̄л’й, прèдèш, ткèш, вāди онā влāкна (Леч); ср̄пом *се* онò *жњèло*, пā онò рāло *òрāло се*, пā *се* тò *сйјāло*, пā *се* тò *кòпāло*, пā нйт *је имāло* рāдила, ни тра̀ктора ни кòлā ни нйшта, пā кад пòжњи онò пā вèжи онò руковèжђе у онè снòпове пā онè крстйне здèни а понèко *дèнуо* у онè стòгове да би каснйјè да плāстй л’ивāде да кòсй, косòм *се* косйло, грабўльòм *се грāбйло*, èто такò ти *се* тò *жйвèло*, стòка вèл’икā *се држāла*, земљè за по трй порòдице ймā, нè за по јèдну (Лу); ранйјè *су узймāл’и* стòку, онò што нāђу, отèрај̄у, к Пазāру, штā рāдè, кўд га тèрај̄у, нè знāм; е тè бāдњāке би йшл’и прйдвечè мй, по јèдан, òтац ил’и стрйц, йшл’и би у тè бāдњāке, осèчи тā двā бāдњāка и повèди нāс дèцу, онў погāчицу разлòми òнде, жйто мāло и ракйјè мāло да се прекр̄стйш, вèђйнòм *смо бйрāл’и* хрaстòво. И донèсèмо (Прћ); *имāло је* тйјā, и тò òдў тй родйтељи пā ти вйдў њè ти је мèсто пā те дāј̄у пā тй знāла нè знāла; отпрйје с кòњима, пā тўри је на кòња, ако *је* мālā невèста, ўзми кудèљицу, отпрйје онò би се вўну савйјāло овāкò, *нйсмо разбйјāл’и* него *савйјāл’и*, побòдў јој нā глāву озгòр и тўри јој пèчу да бўдè вйшā ако је мālā (Кл); *јèсам òрò* дрвèнйем рāл’има и дрвèнйем кòл’има, и са волòвима и са кòњима. Тò *је бйло* ранйје по трйес ћетрèс нāс би се згомилāло, пā на посèтке, пā скўхā компйрā пā осòл’и, пā тò *је бйло* мухāбет пā *се йгрāл’и* онијā фил’цāнā, пā ўзми једна грўпа се одвòј овāмо, једна тāмо у сòбе и јā ўзмèм онў тепсйју, *турāло се* тў по једно дèсет шòљй, дèвèт, и овакò скйни овā пр̄стèн и сāt јā отйди тāмо сакрй онā пр̄стèн, сāt тражў онā пр̄стèн, цырикā онā пр̄стèн по тепсйји, тражў, и тò ти *је бйло* тāпўтā, йгрāло се свāшта, сāt овò јòк, овò ти је крйза сāt; тāпўтā *смо тèрал’и*, сйне, зйми др̄ва на сòне. Снйјег пāни, напра̀ви сòне, прòстри волòве и по снйјегу фујā се и тèрā (Туз).

III.5.12. Пуне форме помоћног глагола јављају се уместо енклитичких у облицима перфекта када су посредни упитне реченице, односно одговори на питања или са циљем посебног истицања:

јесам ти *д̄ао* *п̄аре*? (Ки); *п̄ит̄о* ме *јесам* се чим *б̄авио* (Кл); *јеси* л' *зн̄ала* да је *Марина* ис *Чѣдова*? (Че); *јеси* *б̄ила* *д̄ол'*е у *Рйбариће*?; *јеси* *в̄идела* шта *р̄ад̄е* од оног̄а *јѣзера*?; *јеси* *в̄идела* шта *р̄ад̄е*? *п̄а* н̄е *зн̄ам* *јеси* л' *пр̄д̄шла* *оде* на ова *Пометенйк* (Др); *јеси* л' *т̄ур̄ила* *хајдучицу*? (Кл); *јеси* л' *в̄идела* *п̄р̄в̄у* *н̄ој* шта *каж̄е* она *т̄урскй* што је *доб̄ио* *н̄в̄и* (Шав); *јѣсте* л' *пр̄д̄шли* *покр̄ај* *њѣга*? (Кл); *јесте* л' *се* *насп̄ав̄ал'и*? (Ков);

б̄огами *јѣсам* *р̄ад̄ила*, *намир̄ев̄ала* *јѣсам*, *йшла* на л' *ив̄аду* (Ле); *тако* ми *б̄ога*, *им̄ала* га *јѣсам* (Бр); *јѣсам* *др̄о* *дрв̄енијем* *р̄ал'* *има* и *дрв̄енијем* *к̄ол'* *има* (Уг); *јѣс* *им̄ало*, *им̄ало* је *д̄оста* је *б̄ило* (Дет); *јѣс* *се* *р̄ад̄ила*, *само* *ј̄а*, што се *м̄ене* *т̄ич̄е* *н̄јјесам*, а *р̄ад̄ила* се *кон̄опља* (Прћ); *јѣсмо* *йшл'и* *вал̄а* и на *К̄осово* (Дет); *п̄а* *јѣсмо* *б̄ил'и* *бог̄ати* (Бр); *вал̄а* *јѣсмо*, *д̄ијете*, *св̄е* *т̄о* *чин̄ели* (Вру); *јѣсмо* *држ̄ал'и* *ст̄оке* (Ле); *јѣсмо* *кон̄опљу* *с̄иј̄ал'и*; *јѣсмо* *с̄иј̄ал'и* *кон̄опљу* (За); *јѣсмо*, *б̄огме*, *с̄иј̄ал'и*, а *б̄аш* је *ов̄ога* *моч̄ила* *наш̄ег* *в̄ода* *т̄у*, с *тог̄а* *моч̄ила* (Кл);

дод̄уш̄е, *јѣсам* *б̄ио* *одб̄орник* (Кл); *ја* *нос̄ила* *н̄јјесам*, а *в̄иђела* *јѣсам* *т̄е* *в̄ешове* и *кош̄уље* (Це); *јѣсте* *б̄ила* *д̄обра*, ал *н̄јје* *м̄ог̄о* *виш̄е* *саш* *њом* (Пе).

III.5.13. Посебну пажњу у систему глаголских облика у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони захтева употреба перфекта без помоћног глагола, у литератури неретко именованог као „крњи перфекат”. Поводом овог облика у србистици су постојала неслагања у вези са тим да ли он служи обележавању искључиво релативно конципованих радњи или се пак њиме могу означити и радње које припадају синтаксичком индикативу.

Полазећи од осетног присуства експресивне компоненте која се активира при употреби овога облика, М. Стевановић је утврдио да је из ње проистекло уживљавање у оно што се глаголом износи навело раније граматичаре да констатују да нема праве временске употребе овога облика, већ да се он јавља само у релативу. Насупрот до тада преовлађујућем уверењу, М. Стевановић сматра да, осим што је код перфекта без помоћног глагола присутнија експресивна компонента, нема разлике у могућностима употребе ове и пуне форме. Дакле, он се може употребити индикативно „и у језику свакодневне комуникације, у обавештавањима о нечему, што је било пре тренутка саопштавања: *Дошли сватови*, нпр., *Ја покосио ливаду*, *Дошли неки из Одбора да те траже* итд., где се крњим перфектима: *дошли*, *покосио* и сл. износи готовост онога што с тим облицима казује у време када се то износи, констатује се, дакле, у садашњости да се крњим перфектом означена радња извршила у прошлости садашњег тренутка, онако исто као да је употребљен и пуни облик

перфекта *дошли су, покосио је*” (Стевановић 1986: 623). Стога, аутор наводи да се „не поставља питање, као за друге неке граматичаре, да ли у примерима типа: *Био један цар на имао три сина и једну шћер коју је у кавезу хранио и чувао као очи у глави* имамо реалтив или индикатив, односно секундарну или примарну употребу крњег перфекта. У време причања приповетке с овим почетком од њеног аутора, односно у време њеног првог стављања на хартију, ми ту имамо констатовање да је оно што се износи крњим перфектима *био* и *имао* било у прошлости и, синтаксички, ништа друго, па би место крњег ту могао доћи и пуни перфекат, с помоћним глаголом. А и у једном и у другом случају то је индикативно употребљен тај облик”. Између два облика једино има разлике у стилу, јер „крњи перфекат је с осетнијом експресивношћу; он изразито представља уживљеност аутора у ситуације које излаже облицима перфекта без *verbum-a finitum-a*. За облик с помоћним глаголом то се не може рећи. Још се јаче, по нашем нахођењу, међусобно разликују крњи перфекти у реченици: *Послао отац дијете у воденицу, на му казао да не меље нигдје у воденици гдје нађе Ћоса* од пуног тога облика, с помоћним глаголом, када би се он место крњег перфекта ту употребио. Али је и ту опет разлика само у експресији, док би синтаксички пуни перфекат и овде био еквивалентан крњем. А у вези с овим примером треба истаћи да ни у њему немамо релативну употребу, како су то налазили и врло значајни проучаваоци српскохрватског језика”. У сваком случају, „и за крњи перфекат, као и за пуни, утврђује да ли је индикативно или релативно употребљен искључиво према томе да ли се извршеност (или вршење) процеса у прошлости констатује у време саопштавања о томе, или је то било запажено у другом неком моменту” (Стевановић 1986: 621–622).

На исти начин на материјалу из говора Пиве, Ј. Вуковић утврђује да је употреба перфекта без помоћног глагола у индикативу сасвим обична „за означавање радње у непосредној прошлости: *крѣпала* нам крѣва; *објењила* се једна овца; *ддошли* свѣтови” (Вуковић 1940: 95). У својој *Синтакси* Ј. Вуковић овај став потврђује, показујући да је перфекат без помоћног глагола употребљив у разговорном језику у оним случајевима кад се његова радња не може друкчије одмеравати него према моменту садашњости: „*Дошли сватови* – јавља се о непосредном доласку сватова”, а то, „у ствари, значи да и овај посебни облик перфекатски може служити обема категоријама – и апсолутноиндикативној и релативској” (Вуковић 1967: 383–384). Разлику између пуног и перфекта без помоћног

глагола и Ј. Вуковић налази на стилском плану. Наиме, „кад се о нечему саопштава из најскорије прошлости, да ли ће се то саопштити обичним или краћим перфектом (сложеним или простим), увек одлучује однос експресивно : неекспресивно [...], радња сапштена простим обликом увек ће бити наглашена”. Стога, „експресивна вредност краћег перфекта чини да он највише остаје једини облик перфекта у мноштву модалних значења (клетве, жеље, допуштања и сл., изузетак чини заповест изражена пуним перфектом: Одмах да си дошао; и сл.), затим најфреквентнија употреба у пословицама на рачун осталих претериталних облика и сл.” (Вуковић 1967: 383–384).

Истраживања новијих аутора такође потврђују претходне ставове. Перфектом се у савременом српском језику „исказују прошле радње које су такве управо у односу на моменат говора”, као што је то случај и са пуним перфектом. Ипак, „употреба крњег перфекта уместо пунога облика свакако уноси одређене посебности у информацију која се реченицом са таквим обликом саопштава. Сви граматичари се у томе слажу и истичу да се крњи перфекат употребљава да би се истакла новина, неочекиваност догађаја о коме је реч. Та новина може да буде веома различита и да се креће до изненађења, па и чуђења. Отуда овако употребљен облик перфекта има већу експресивност у односу на пуни облик.” (Танасић и др. 2005: 397). Најзад, М. Радовановић наводи да се „крњи перфекат” јавља нарочито у функцији регистровања неког карактеристичног, изузетно импресивног податка о ситуацији: Ноћ је, а уз то земља подрхтава од грмљавине. На излазу из града застајем да га последњи пут видим. Облакодери *се зањихали*, повијају се и туку ниже и слабије грађевине (Радовановић 1990: 175).

Материјал из тутинско-новопазарско-сјеничке зоне показује да је облику перфекта без помоћног глагола доступно обележавање прошлих радњи како релативно тако и индикативно конципираних. Стога, разлику према пуном перфекту не посматрамо са морфосинтаксичког становишта, већ преваходно с обзиром на стилистичко-прагматичке ефекте који се одабиром ове форме постижу на наративном плану. Међу основним факторима који мотивишу одабир ове форме из система претериталних јединица свакако се налази постојање изразито експресивне компоненте, могућност да се, уз обележавање прошлог времена, односно исказивања радње као чињенице, семантичка структура исказа „обогати” присуством модалних компоненти као што су став изненађења (догађај је

наступио као новина), став неочекиваности (радња се предочава као извесни преокрет) и сл., те тежња ка језичкој економији.

Стога, наступајући у служби исказивања временског, удруженог са различитим типовима модалних значења, перфекат без помоћног глагола у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони јавља се у следећим категоријама:

а) Исказивање радњи које су се десиле непосредно пред моментом говора, а које говорник саопштава као новост, која најчешће има вредност изненађења:

ајде Лука, *ддшла* тётка (Бал); *ђè* си, *бáко*, *ддшил 'и* овѝ да те ухàпсѹ (Тр); *јá* свè *намїрїла* по кўћи (Ле); *дднцијела* ни Зòрица дўдове, окрèн се овáмо (Бл); *енè*, *вї* *ддшил 'е* (Ко); *дотèрò* Хівзо *ђўбре* (Бр); *мáмо*, *дднцијела* ти овò Рукїја (Ту); све *покўтил 'и* онò с њївè; *преглўиїло* ме; *пáла* некá дáска испрет кўћè (Бал); *одвèзáла* се крáва; *їх*, они *отїшил 'и* мáлоприје (На); *енè*, *ўзèла* да пїјè водè (По); „Кўкў”, реко, „она га *бáцила!*”; *ўбрáла* дòста тў (Пе); *кажў* у Сјенїцу *пáла* кїша (Це); рече *ддшла* Мїка (Не); *кажè* Рáда *отїшил 'и* мáлоприје (Го).

Радње које се у оваквим околностима обележавају перфектом без помоћног глагола према блискости са моментом говора сличне су аористним у истим контекстуалним условима. Замена ових облика могућа је с тим да са собом увек повлачи и промену неке значењске нијансе. У примерима: *јá* свè *намїрїла* по кўћи (Ле); *дднцијела* ни Зòрица дўдове, окрèн се овáмо (Бл); нагласак је како на новини тако и на резултативности означене радње. Назначене компоненте биле би слабије изражене уколико би се употребио аорист. Поред тога, при употреби аориста било би истакнуто само вршење радње, закључно са њеним извршењем у прошлости, или пак само моменат извршења, док се код перфекта у први план износи стање које је наступило након претходно обављене акције. Компонента доживљености, такође, код перфекта може бити присутна, али није примарно обележје, имајући у виду да се њиме обликују и примери као што су три последња у групи, са радњама чији очевидац говорно лице није било, где се не би могао употребити аорист.

б) Обележавање радњи које припадају нешто даљој прошлости, а за које је говорно лице или тек сазнало (често нису очекиване), те као такве за њега представљају изненађење, или су то радње за које говорно лице сазнало у било ком прошлом тренутку, али их као новост предочава слушаоцу:

ради ал'и приватник га *прѐузео*; данас она емисија на сѐло *била* у Тријебине гòре. Баш она емисија *била*, са Дòбрицòм, овàмо ми кòмшија, гл'едàл'и смо онò, *бил'е* некè пèsме (Баг); ја некū паприку *òбрàла* и *вìкàла* им да ўзмū, стра ме о[д] студи; он, ченī ми се, сàмо двīје *ћерке имàо*; свè ми Лўка, ја *искрãтиò* нèшто и свè он *преносиò* (Бал); ймã кўћã тў, бòгме. *Осељãвãл'и* пã се сãт врãћў; штã смо лãнī шљйвè имãл'и, и крãве *јèл'е* и стòка, и пекмèза *напèкл'и*, до л'ètòс ми је трãјãло у замрзивãч (Брћ); ранйè тò *рãдйла* Трèпчã, ја нè знãм сãт тò ни ћè извòзў, продãјў некòм Бўгарину (В. Лок); *чўло се* да се у Тўрскў дòбро жīvй, да ймã пòсла, да јèдно дйјете мòре да хрãнī пè[т]-шèс члãнòвã, óде лўди слãбо *живèл'и*, сиромãшно по тиã брãдã и хãј д[а] идèмо. *Бўкнўло* свè да се идè (Ју); *нопãл'ил'и* трйес трèћè тò Тўрци свè (Ка); ал'и, прије òсам гòдйна, *преврнўо се* трãктор и, дãљè бйло, *преломйò* му нòгу више кòл'èнã. Нйје се преврнўо нò бйло некò смèће тў, он нал'èти на нèга, пã ме он *прегãзиò* и *сломиò* ми нòгу тў у бўт; нãшã дèца свè *отйшла* кут којè. Мèне овй обадвојйца жīvè у грãду, тй Мòма знãш мòжда, è он жīvй у грãду, у пол'ицãјскў згрãду добйò стãн испот стãницè óнде и тў жīvй, è овã старййй, овã што сãт тў дòћè, овã млãћй, он, *дãо* му стãрац гòре на Војнйчкè л'ивãде гòре кўћу, и гòре и он жīvй (Коз); ймãм јã мўжã нò нйсу тў, *отйшò* гòре у л'ивãду (Леч); он *пãо* с јãбукè лãнī, *брãо* јãбуке пã је пãо с јãбукè пã кйчму *поврèдиò* пã је бйò дèсет дãнã на Бãњицу у Беòграт а сãт идè, *бйò* и на вèцбе нèкол'ико пўт бòлнйчкè, а сãт некй прòкл'èтй срш, тò га е допрãвило, тèшко млòго *прошò*, сйнòћ је дошò; тã рòд мòј стãрй *пòмрл'и*, брãћã ми *пòмрлã*, братãнци, братãницã, сèстра, сãмо јã јèдна тол'йкè гòдине доживèлã, од свйã сам нй старййã (Ју); дошò ни је сйн бйò и снãа и овй унўчићй те *срèдйл'и* л'ивãде, а оно кйшã пã кйшã, сèдам дãнã смо се борйл'и с једнòм л'ивãдòм, не мòремо да је òтмèмо од кйшè; *прãвил'и* кўћу сйну пã пòвèћў кўћу *пòчеò*, пўнã двã спрãтã, призèмље и пòткрòвље, дòл'е кò онò подрўми, нйсу ни подрўми нò сòбе. Он кãжè јã ћу да прãвйм, пã пòсл'è кад је вйдео штã је, покãјò се, свã срèства тў отòше; такò јã пошãљем сèстру мòју и јèдну сйновйцу, отйдў дòл'е, прйчãјў сã нòм, те òће бйт, те нèће бйт, онй дòл'е рòћãци и òни *помãгãл'и*, и такò свãдбã, кòњи, свãтови с кòњимã одоздò; јã знãм тãмо јèдан је у Л'èчу дòниò некў лўбицу на л'èћã и он се ознојйò и тãмо *трãжйò*, кãко *бãциò* тў лўбицу кот кўћè и *рèкò* дãјте ми мало водè и они му *дãл'и* чãшу водè ил'и флãшã, и он *попйò* мало вйшè водè и *навãтиò* тў бòл'èс. И пòсл'è *ўмрò*, и кãжè *кўкãлã* му је тã жèнã, кãжè: „Кад је трãжйò вòду, што му не дãдо јã рãкйјè, да га прекйнèм у жèћ док се одмòрй мãло”; *уплãћйвãлã* пèнзйскò, нè знãм кòлко, и она тãмãн кад је стйглã у тијем гòдинãмã, кад òни у ўправу прйхòдã, онã Јўго, *ўзèл'и* двãдес йльãдã, пèт йльãдã, òдè за Беòграт документãциã, дòћè рещèње, кãжè вй сте преплãтйл'и пèт гòдйнã; *омогўћйлã* им глãвнã медецйнскã сèстра да òне наплãћўјў и да предãјў тã нòвãц медецйнскòј сèстри, онè сèстре млãћè којè су прйучене. А òнã тò нйје учинèлã òдмã, и Крãљèвã некã девòјчицã бйлã и *дãл'и* је сýду; из Вучулòквè јã сам некйм потписйвò јã, и комйсиã *проверãвãлã* да л' заслужўјè, и *прймãл'и* сòциãлнў пòмòћ (Не); тў ми *бил'е* двйје нòћи и јã што изйћй тў, оне посèдã по томè кãмèњу; пòсл'è двйје ми тў кòмшике

дадоше, двѣје *остал'е* тѹ некѣ бѣл'е, као шкарт тѣ *одбѣѣл'и* и једнога петл'ића, и тѹ бѣла ми једна
 комшиѣка нал'ѣгла, пил'иће сам товнѣ држала, кад *дѣшло* нешто те *дѣнијело*, црцавица бѣла, и онѣ
 пил'иће и онѹ црцавицу (Ос); кѣ је имао нешто да једѣ, кѣ није ђн је и просѣо, *дѣво* нарот кѣ је мѣгѣ
 (Прћ); трѣба рѣћ да сам дѣбро, бѣо сам у шѹму гѣре, *сѣкѣ* ми јѣдан дрѣва пѣ *остал'и* онѣ овршци, пѣ
 не мѣре догѣдинѣ да се сечѣ, пѣ сам ѹзѣ да окрѣшѣм, да срѣдѣм тѣ (Рај); пѣсѣн кат су партизѣни
 дѣшл'и, ферѣца је мѣчена, *мѣкл'и* пѣчу, *забрѣнил'и* да нѣсѹ чѣршав онѣ, тѣ су мѣкл'и, бѣло дѣговор
 са хѣцама, са попѣвима, тѣ ферѣца није пѣтрѣбна, зѣкон такѣв бѣо да се тѣ мѣкнѣ, и тѣпѹт *се мѣкл'е*
 ферѣце (Трн); *ѹмрѣ* ми је брѣт прије шѣс гѣдѣнѣ, овѣ *остѣло* дѣјете от пѣт гѣдѣнѣ, пѣ седѣ ѣде код
 мѣне (Цв); *ћѣл'и да ѹзмѹ* старѣјѹ од мѣне, она бѣла крупна а јѣ сѣтан, од четрнѣс гѣдѣнѣ *хтѣли* да ме
 жѣнѹ. *Хтѣо* да побѣгнѣм од кѹћѣ. Од четрнѣс, она бѣла старѣјѣ двѣје гѣдине, а крупна; двѣ брѣта
имѣла, јѣ јѣдна бѣла сѣстра; *знѣла* ѣна, јѣ *спрѣмѣла* зѣвезак и свѣ што ми је трѣбалѣо да ѹзмѣм и тѹ
 двѣје дѣвѣјке. Јѣ до њѣ тѣ зѣвеске *дѣнѣла* (Гр); код мѣне *долѣзил'и* ис Краљѣва, ис Крагѹјѣвца, кѣ тѣ
 дѣвѣјка да ме пѣтѣ за сѣнцачкѣ пѣсме и сѣвдѣл'ѣнке, пѣсме сѣнцачкѣ; нѣђе жѣна у мѣнтѣл пѣсл'ѣ
 мѣсец дѣнѣ. „Штѣ су ти овѣ пѣре у мѣнтѣл?” Реко: „Којѣ”. Кажѣ: „Ѣво пѣдесѣт ѣлѣдѣ”. Реко:
 „*Остѣвил'и* ми онѣ у Нѣвѹ Вѣрош” (Кл); овѣ мѣре да врше свѣ до четѣри сѣата, јучѣ *врѣ* Мѣшу,
пѣчѣл'и да му вршу мѣкро. Јучѣ *почѣнѣо* и *не мѣгѣо*; сѣној је Зѣко разгѣварѣо са њѣм тѣмо, *отишѣо* Срђѣн
 за тѣ дѣлѣве да кѹпѣ и ђн му је рѣкѣо тѣ да попраѣвѣм дѣнас, ѣто ме (Кн); мѣј се бѣбо, ѹпраѣво јѣдан сѣн
 трѣбѣо да за врѣме Партизанѣ четрѣс прѣвѣ и овѣ ђн *просѣо* за сѣна тогѣ жѣну, онѣ посл'ѣ, ѹмрије нѣша
 мѣјка, ђн је ѹзѣ за сѣбе; мѣне овѣ унѣчићи *бѣл'и* из Сенѣцѣ и *повѣо* и Мѣхо тѣмо и јѣдна *дѣнијѣла* онѣ
 дрѣво у зѣле и у лѹк а јѣдно *дѣнијѣла* у компѣре, кажѣ да и не јѣдѣ мѣш; јѣ *перисѣвѣла* овѣ око, нѣсам
 вѣдела, пѣ мѣсец дѣнѣ је бѣла вѣлѣ, прије хѣфту сам дѣшла ѣтуд, у Краљѣво *оперисѣвѣла* и сѣд вѣдѣм
 фѣла бѣгу, ал' није ми се бѣш дѣбро ишчѣстило; пѣ овѣ дѣктѣрка *ѣшла* гѣре у Црнѹ Гѣру (Гр); дѣнас
пѣла кѣша, овѣ гѣдинѣ *пѣла* кѣша, овѣ л'ѣто је кишѣвѣто бѣло (Цѣ); стѣрѣ *држѣл'и* вѣл'икѹ стѣку, по
 стѣ овѣцѣ, по двѣс гѣвѣдѣ; ћѣрка ми *родѣла* тројѣнце, трѣ сѣна. *Пѣшил'и* у шкѣлу лѣнѣ, прѣвѣ рѣзред,
 ѣстѣ, двојѣца ѣстѣ а јѣдан мѣло дрѹкчѣ (Цр); *остѣла*, сѣт ѣмѣ трѣ шћѣрке и штѣ ћѣш (Бо); *ѹмрѣла* ми
 жѣна ѣмѣ сѣдам гѣдѣнѣ (Гло); јѣ ѣтац, од пѣдесѣт и трѣћѣ ми је ѣтац прѣсел'ѣо, јѣ седамнѣс гѣдѣнѣ
 тѣ пѹтѣ нијесам имѣо вѣшѣ, *остѣло* ми нешто стѣкѣ, фѣлѣ му, нијесам ишѣо у махѣлу, волѣве сам имѣ,
 кѣње сам имѣ, двѣје краѣве сам имѣ, овѣцѣ (Дѣ) ѣтац *трѣбѣо* да дѣћѣ ис ћѣршѣјѣ, типѹт мѣрѣла је жѣна
 да искѣћѣ да срѣтнѣ гѣзду иш ћѣршѣе; јѣ сѣл' четѣри рѣзреда сам завршѣла, сѣмо тѣл'ѣкѣ *имѣла*
 мѣгѣнос; из овѣцѣ *се ѹдѣла*, побѣгла, јѣ *дѣгнѣла* ѣфце и свѣтови *дѣшил'и* те ме ѹзѣл'и; јѣ жѣвѣм с
 мѣјкѣм у Вѣлѣ Пѣлѣ, она *набѣвила* четѣри кокѣшке, ѣто тѣ јѣ; *родѣло* прѣшл'ѣ гѣдинѣ а овѣ гѣдинѣ
 га бѣк окѣменио, нешто нѣ шћѣ, нѣ знѣм штѣ овѣ бѣ (Лѣ); нѣјвѣшѣ ѣде код нѣс *се кѹпѣл'и* посѣчѣри
 (Ос).

в) Обележавање радњи из даље прошлости, где се крњи перфекат употребљава у ширим контекстима, када може означавати, као и у претходним случајевима, или радње које су наступиле изненада, неочекивано, или радње чије се (из)вршење очекивало дуже време па је сам моменат акције наступио као извесни прелом, односно прекид дотадашњег стања, некада и као преокрет у смислу супротности од очекиваног:

йм̄а два сина и шчѣрку п̄а једнѣ гѣдинѣ бѣ т̄у рѣждан једнѣм ѣстѣ из Бѣбовѣка, и понѣћи *сл̄авил'и* код нѣга рѣждан и љзми динѣмит да зап̄ал̄у, а ов̄а га *држѣ* мој братанић љ р̄уку, а ѣни *не видѣл'и* што горѣ уз он̄у таблу и ѣн му п̄укни и ѣднѣси му р̄уку до т̄у, тѣ је ж̄алѣс (Бѣб); мој парѣдет, ѣн је дошѣ ис Црнѣ Гѣрѣ, ис Црнѣга Врха, затѣ се мѣи и презѣв̄амо по тѣм Црнѣм Врху Црноврш̄ани, тѣ је док̄аз̄ано да је н̄аш парѣдет из Црнѣг Врха дошѣ, аге тад̄ашнѣи што су бѣл'и за време т̄урскѣга в̄акта, бѣл'и су аге, посѣдов̄ал'и су сѣла, и ѣе дѣѣ неки дошл̄ак, ѣн му одрѣдѣ мѣсто, овѣ им̄ање, ов̄а ш̄ума и жѣвѣ т̄ун̄а, и *одрѣдѣо* н̄ашѣг парѣдеда у врх Прѣнѣвѣ гѣре ѣе један Р̄авѣ жѣвѣо (Бѣт); бѣ м̄ало у прѣтвор, т̄амо б̄ај̄аги кот л'ѣкар̄а како нѣје нѣрм̄алан, ѣдосмо на с̄ут, довѣдоше онѣк нѣурѣпсѣолога, дѣмек ѣн *нашѣ* му да нѣје у рѣду; б̄аш ѣдек повише овѣ бандѣрѣ, т̄у су жѣвѣл'и, тѣ је држ̄ало стѣкѣ, т̄уне ѣтац му, у пѣнзију је, љзѣ ѣчѣв пиштѣл̄ и т̄у на мѣг сина. Мѣи смо бѣл'и б̄аш ѣвде. ѣн *прѣишѣ* м̄учки и с л'ѣѣа; ѣн је побѣгѣ низ ѣйву, п̄а ов̄амо, дошѣ је в̄алда гѣре п̄а је посѣн побѣгѣ за Берберѣшта т̄амо код једнѣга Бѣља те се т̄амо крѣо нѣкол'ико д̄ан̄а, ѣни га посл'ѣн *отѣр̄ал'и* (В. Лок); ѣн је бѣо ѣст̄ао на зан̄ат м̄ало да учѣ зан̄ат, мѣне м̄јка *довѣла*, ов̄амо смо дѣшл'и; ѣн је вѣшѣ упроп̄астѣо мусл'им̄анскѣи н̄арѣд него што је српскѣи н̄арѣд бѣо упроп̄астѣо, а д̄анас му *дѣгл'и* и спѣменѣк (Из); и кажѣ један: „Сл̄уш̄ате вѣи, не трѣб̄а шкѣла ѣде у Лук̄аре, немѣ да д̄ате ѣде шкѣлу, немѣ да д̄ате шкѣлу да ви се дѣца повл̄аш̄у. Него”, кажѣ, „мѣи ѣемо шкѣлу ст̄авит у Гр̄убѣтиѣе гѣре”. „Е још ко мѣре. Ф̄ал̄а ти, чика Јеврѣме.” ѣвѣи *б̄укн̄ул'и*, не д̄ај̄у шкѣлу т̄у, тѣ је ѣстина, нѣје прѣча некад̄ашн̄а. И ѣтѣрај̄у шкѣлу у Гр̄убѣтиѣе и богами гѣре ѣни *ѣшл'и*, Ж̄уњѣвиѣе т̄а сѣла српск̄а, некол'иц̄ина и мусл'им̄ан̄а гѣре бл'ѣжѣ Рѣбарѣѣа, и *шкѣлов̄ал'и се* (Ју); ѣѣе, мѣи смо з̄ѣдно, ј̄а нѣсам им̄ала дѣцѣ а тол'ѣкѣ сам бѣла жел'ѣла, да је т̄ад бѣло к̄а с̄ад ѣм̄а да се идѣ на т̄у плѣдњу, а т̄ат тѣ нѣје им̄ало и мѣи *љзѣл'и* ов̄у ѣу ис Црнѣ Гѣрѣ, ѣни су ѣѣе бѣл'и досел'ѣл'и п̄а т̄у м̄ало землѣ к̄упѣше, ѣни ѣтѣше за Кр̄алѣѣво и ѣна *родѣла* два сина и ѣѣрку (Ју); ѣни су прѣм̄ал'и пѣнзију ѣгѣвѣг ѣца, ов̄а син што је на Дѣжѣвскѣи направѣо к̄уѣу, а *прѣм̄ала* му м̄јка нѣгу, а шт̄а ѣе с̄ад, м̄јка му *љмрла*, ѣтац му *љмрѣ* (Не); дѣсат је т̄у бѣо ѣко мѣне п̄а вел'ѣи с̄инѣи: „ѣѣу да идѣм да вѣдѣм д̄а л' сам посвѣ ѣдр̄авѣо”, тѣ је н̄акон мѣсец д̄ан̄а, „с̄амо ѣво два пѣва да попѣјѣм”. Како и *понѣо*, кажѣ тѣ такѣ ѣде ѣрганѣзам, да нѣшта зн̄аѣ нѣсам; ов̄а ѣлѣица с̄н̄аа, за некѣга м̄л̄ѣѣга шѣс гѣдѣн̄а ѣд ѣѣ, Македѣнца, а ѣн један, п̄а кад је ѣтѣшл'и св̄адбу да град̄у, п̄а *повѣла* ѣу ов̄а мѣ с̄н̄аа пѣситна, ов̄а је висѣка братаница, кат су ѣтѣшл'и т̄у св̄адбу т̄амо да заврш̄у, ѣни гѣтѣво *се побѣл'и* ѣ кол'ѣко им је бѣло ж̄аѣ

како та њин сѣн такѡ да се ожѣнѣ са женѡм са детѣтом; е у тѡ се она посл'ѣ рѣздвојѣ се саш њѣм. *Пѡчѣла да се л'ѣјечѣ*, нѣје имѣла дѣцу вѣшѣ и ѡн је отпѣстио; Нѣташица, тѣмо ѡна ствѣрно је прихвѣтила кѡ свѡје дѣте, прихвѣтио је и шкѡловѡ и посл'ѣ *упѣсѣла* факултѣт и свѣ тѡ; мајка је његѡва и њѡ и њѣга и свѣ бѣжи, куд знѣјѡ. Куд свѣ стѣгл'и нѣјесу и у Швѣцкѡ *се устѣвил'и*. Ё у Швѣцкѡ су тѣмо посѣ њѣма *дѣвѣл'и* по двѣје илѣде тијем избѣгл'ицама да се шкѡлујѡ, и ѡни су се дѡшколовѣл'и и дѣлѣ, у тѡ *се* и дѣца крос тѡ шкѡловѣње *родѣла*, мушкѣрац пѣ девѡјчица, и ѡндѣ тѣ *се* свѣкрва *врѣтила* кат *се смѣрѣло* овѣмо; сѣнови су, једнѡга је млѣђѣга лѣнѣ ожѣнила, гѡдина дѣнѣ је сѣд бѣло, ѡни су обадвѣ у Београдѡ, *заврѣшил'и* факултѣте, *запосл'ил'и се*, кѡпил'и су обадвѣ стѣнове (Ос); имѣло је тѡ, Хѡциѣи су једнѣ бѣл'и пѣ повѣл'и дѣвера те *вѣђѣла* а кад *дѡшла* пѡсл'ѣ у ѣрдѣк да уѣђѣ, *тѡрил'и* тогѣ хѣдѣлѣ (С. Ћуп); обадвѣје у двѣ дѣна родѡ по сѣна, ал' овѡј што је л'ѣјѣпа бѣла ѡмрѣ и вѣшѣ нѣје имѣла, а од овѣ су дрѡге тѣ сѣнови. Овѣ што је бѣла л'ѣјѣпа *родѣла* и ѡмрѣ јѡј дѣјѣте; кат сам једнѡме Срѣбѣну изѣ Вѣроши, зѡвѣ се, забѡрѣвѣам кѣко се зѡвѣ сѣло, један тѡ што сам му јѣ прѣвио, ѡде му је кѡћа изѣ овѡг брѣда тѣмо, сѣстри нѡгу, бѣла је извѣл'ѣла, слѡмѣла бѣла ѡ кѡк, пѣ ја *намѣстѣо* и *оздрѣвила*; овѣ тѣмо што је изѣ Вѣроши, *извѣл'ѣо* рѡку из рѣмена, *бѣо* у Ђѣице, *шѣл'и* да оперѣшѡ, ѡн нѣје смѣо а *чѡ* за мѣне и дѡђѣ му ѡнук, сѣн, штѣ му је бѣо, нѣ знѣм, с овѣјѣм што сам му јѣ сѣстри прѣвио нѡгу. Пѡведе ме, Вѣлове се зѡвѣ сѣло, бѡгат бѣо, имѣо је двѣста овѣцѣ, ѣмѣ кѡћу вѣћѣ од овѣ, овѣ је мѡја кол'ѣба прѣма њѡјзи и штѣл'ѣ, двѣста овѣцѣ, бѡгат бѣо Срѣбин, кад јѣ дѡђѡ у сѡбу, сѣмо јѡш јѣдан млѣдѣћ и овѣ што ме дѡвѣо и ѡн, јѣ пѣпнѣм, рѡкѣ му под пѣзухо *изѣшла* из рѣмена; тѡ је Мухѣмет побѣгѡ из Мѣћѣ у Мѣдѣну. Напѣдѣл'и су га тѣмо а из Мѣдѣнѣ су га мол'ѣл'и да прѣђѣ кѡд њѣ и он *прѣшѡ* пѡтлѣ тѣмо код њѣ и ѡтал'ѣ је пѡчѡ да шѣрѣ ислѣм (Кл); ѡн се ожѣнио, ѣмѣ двѣје шѣѣрке, ѡмрѣје му жѣна млѣда, ѡнѣ несрѣћѣ, ѡнѣ је бѡл'ѣс пѡтѣрефи. *Остѣла* јѣдна ѡт четѣри гѡдинѣ, јѣдна ѡд шѣс (Тр); ѣво кѣко бѣ, ѡн, ѡмрѣје један њѡјзѣн брѣтућѣд, и ѡн је бѣо пот ѣстрагѡм једнѡ мѣсец у Пѣзѣр и *пѣстѣл'и* га да се брѣнѣ са слѡбѡдѣ. А тѣ судѣја из Ђгла је, мѡј свѡјга, а овѣ судѣја *дѡшѡ* на тѡ ѣнѣзу, мѣ кѣжѣмо ѣнѣзу а Срѣби кѣжѡ сѣхранѣ, и Вѡјѣн зѡвѣ, кѣжѣ мѡл'и се: „Јѣ сам осѡђѣн, Ѧмѣре што сам убѣо сѣна, замѡл'и се Ѧдѣлу да ме не осѡдѣ”; стѡ хѣктѣрѣ землѣ ѡн је имѡ у Сѡвѡм Дѡлу. Овѣмо по пѡлѣ јѣсу, ал' у сѣло нѣје. Вѣл'кѡ землѡ ѡн *имѡ* по сѣлу. *Отишѡ* да ѡзмѣ водѣ у једнѡ врѣло у Сѡвѡм Дѡлу, његѡва је кѡћа на стѡ мѣтѣрѣ, и да ѡзмѣ вѡду ѡд тогѣ врѣла и такѡ је пѣо и тѡ је ѡмрѡ на тѡ вѡду (Цѣ); кат је Тѡрскѣ влѣдѣла, зѡлум вѣл'ѣкѣ *бѣо* и ѡндѣ овѣ нѣша порѡдица, *дѡшл'и* у Брѣѣицу; ѡн је пѡсл'ѣ рѣкѡ његѡвѡм брѣту: „Ѧни су дѡшл'и да нас побѣјѡ, сѣмо спрѣмѣте ил' кѡња ил' волѡве, свѣ што ѣмѣте”, да бѣжѡ овѣмо прѣко гѣнѣцѣ к Срѣбији, ѡни *укѡчѣл'и се*, нѣсу смѣл'и; имѣло је плѣмѣнѣ пѣ[т]-шѣс у Црѣвскѡ, дѡђѣ те им укѣради тѣ волѡве, назѡвѣке *пѡобѡвѣл'и* да не знѣдѡ кут су ѡтѣшл'и, пѣ и повѣди тѣмо канѣпѣма а овѣ двѡјѣца што су бѣл'и брѣћа, ѡни и *прѣтил'и* овѣмо, кад ѡни тѡ сѣјѣло, кат изѣђѣи да се рѣстѡрајѡ, кад вѡлѡвѣ у ѣзбу нѣмѣ (Цр); нѣје имѣло хрѣнѣ и сѣт јѣдан *отишѡ* ѡдѣвдѣ и *дѡгнѡ* тѡвар тѡгѣ жѣта и ѡн кад је дѡгнѡ тѡ брѣшно, и сѣд

ди'ельйо по кӯћама сви'ем фил'цан, шóља једна, по шóљу, кòл'ко кӯћа свè по шóљу, шóљу па *се врãћò* по дрүгй пүт па по трèһй пүт и òндã су ми'ешãл'и мл'й'еко са тй'ем брãшном и зèље брãл'и овò по нй'вãма, ми кãжèмо онã спонãһ, грушицу ону, и исèцã и тãкò би л'еп прãвила и тãкò дèцу хрãнила; сãт ймã једна ту у суседнò сèло девòјка је отйшла у Пазãр дòл'е и сãт кот свòјтй са родйтелеом, òцом, ко[д] свòјтй *отйшл'и*, *преноћил'и* и тй *се замол'ил'и*, тè свòјте, да остãвү ту цүру нèкй дãн кòд нй да поседй. Òна *остãла*, òтац је остãвио, него међуврèмèно òн *дошò*, кад је *дошò* овãмо, прòшло је недèљу дãнã, чүјè, кãжè нèко *прйчò*, да му се ўдãла тã шћèрка у Позãр и да је ўзèла Цйганина (Бо); па смо йшли па чèкãли у Пòпе јèдну, цйјелу нòј до прè[д] зору, *осèтили је* па је *нè дãли да изйћè*, ми се врãтймо без младè; òни су күпйли овè одрãслè койй су бйли за ў вòјску и тèрãли и у некү албãнскү вòјску, један мòј òдавлè стрйц òн је отйшò у ту, и[з] Жүпè један Мйлосãв и Веселйновйћа оногã Мйлорãдã йстò брãт и нè знãм нй отйшло је онãпүт скòро десетòрица у ту вòјску, койй су регрүтовãни и *отйшли* тãмо и *одвèли*; Мйлорãдòв брãт и óде и[з] Жүпè, òни су изгйнули, овã Вòјо, *нашò* га један кòмшйјã, тã Ўльã што ви прйчã, у Пèһ, однèкут *побèгò*, и òн га ўзò, нйје имãо трйес кйлã, и довèди га óде, тã Ўльã, што ти прйчãм да е бйò дòбар и остãо је óде; ймã двãдес гòдйнã и у Крãльèво је бйò отйшò дòле, *күпйò* имãње и дòле су жйвèли (Вру); тò е бйò Сãвйндãн, ко'йй је дãн бйò сад нè знãм да л' је бйла недèльã ил понедèльãк, òни ми зборйше, ја нè шће ту нйшта да рèкнèм, ни òһу ни нèһу, нйшта им. Кад òн тãмо *прãтйò* тèтку, *прãтйò* тогã тётка, а мòјã мãјкã *отйшла* код једнè мусл'имãнкè тãмо мãло да седй, и òн пйтã мèне: „Кãко бй на сãбор?“, искушãвã òн мèне л'йјепò. Реко: „Дòбро“. „Ймãде л' мòмãкã?“ Рèко: „Ймã мòмãкã“. „А имãше л' койй гòј по својòј вòльй?“ „Вãлã жòк“. Бãш ето овãкò. Мèне се òн нйје свйћò; òне је свèкрвã водйла код нè, а òнã ка дãнас бйла код нãс, сүтрадãн *је затèкл'и*, ўмрлã тãмо у Гòдовò; Рãдãн млòго пйјè, мãкоше га ис шкòл'è, *истèрãл'и* га (Го); мòј тã тãс, мòјè женè òтац, һèò да убйјè тогã секйрòм, а и дãјо му бйò тã што òһе да га убйјè секйрòм, а овã *имò* јòш едан мётãк у пйштòль, кãжè: „Нè, дãјо, нè, дãјо, убйх те, брè, нè убйх те“, нйје бйло фãјдã, òн *мòрò да га убйјè*, једнйјем мётком га посрèд прсй погòди и òн пãни (Де); дүго нйјесу говорйл'и, ал' Ал'йјã нèкй што је бйò, па тã бйò *прйзнãт* код нèгã, нèкй дòктор, и òн *оперйсò* овогã и *отйшò* òн, е òн и је помйрйò и òн *рèкò*: „Оһу да је вòдйм“, и *отйшò*, *повèл'и* је, вãлã, кãжè: „Муларèшйте, јã сам довèò овү твòју сèстру, пã сãт ўдри и мèне и нү, евè је óде“, и òн се прећүти и прймй је, тãкò *се помйрйл'и*; тò је пробл'èм, тò је из Тèрекãрã један урãдйò па су отйшл'и да је òтмү ту што је побèглã, из Нãбòјã је овã óде, и овã *рèкò* из Тèрекãрã, онã *вйкãлã*: „Немò те ме дãт“, а тãпүт се нйје пйтãлã девòјкã, òнã је отпрйл'йкè да се рèклã бйлã томè у Пòтреп дòл'е. Рèклã: „Немò те ме дãват, јã нèһу“, òни *не трагãл'и* нò је дãди, и кãт бйло врèме да је ўзмү, онã побèгни; „òнã рèклã: „Јã нèһу, ни јã ни мòјй комãти, јã вòл'йм онòгã“, они се врãти, те посл'èн ўзèл'и дрүгй из нèнè тè порòдйцè; нйје ми жйвã жèнã. Једнã ми унүкã бйлã јучè на вãшар, нèкй *вйðел'и* је и етè хй и óде, свйћèлã хйм се (Тèр); једãнес сãтй, двãнèс, оно понèко дòһй, нйко не смèò да хй пүстй и онè цйò дãн,

два дана седи у те төрове тунáке, и *имала* два пса̑ и дõђу̑ два вӯка и удавӯ тã два пса̑, прокопãју̑ оздõль тарãбе, удавӯ тã два пса̑ и свйїã четрẽс, свè хи покõльӯ и изãђу̑. Кад посл'ен *дõшл'и* кõмшиїе тунáке, *видел'и*, *јãвил'и*, õн дõђе, јõш нèкè бил'е пõживе, кõ је шћèо да ўзмè, оне *коприцãл'е се*, тõ за месо. (Ер); кад је онã стõка ул'èгла, првõ тã стõка *ул'èгла* у једно жйто, зрèло, *упãл'и* онй волõви, млõго вõлõвã, јã и некй ĥобãни *бил'и*, јã као спрõвõдник нãјпрвй гõре, један пӯшку онӯ ловаћкӯ и онã црногõрскй пиштõль, а један ўзõ вилӯшку, упãни у зрèло жйто; мй смо рõдом ис Албãнијè, тãмо су погйнул'и двãдес и један око пашћèта и тӯ су бил'и трй брãта, а овй су побèгл'и. *Убйо* ĥõвек пãшће, а онã доћèкã па убйи нèга, онã оногã, онã оногã, те двãдес и један око пашћèта, у Албãнију. И сãт õни *побèгл'и*, õни су се звãл'и Бãјрãктãрèвићи, овãмо *предèнул'и* йме Шкрйїељи, један *остõ* у Јãворову, један *дошõ* у Л'ескõву, један у Борõштицу, Шкрйїељи, *предèнул'и* прèзиме, да нè би уфãтил'и; нè прõђе пè[т]-шèс дãнã, ако ми вèрујèш, јã не вèрујèм јõш ни да је трудна, хã, хã хоће да побãци̑, те лӯтӯ мӯку што вйдосмо са нõм, те готõво *добйла* сèпсу, те једва спãсйсмо жèну; изãшл'и смо, сãт нè знãм ĥè да нãђèм јã да се пребãци̑м с ĥйм до Ѓãћка. Јã сам ти крèнӯла, пãрã дõста нõ *врциãла* тãмо овãмо до Крãльèва от Крãльèва, јã *остãла* јасйр (Ле); õн ме *просйо*, ал' нйїесу ме дãл'и, посл'ен јã му се рèкла, побèгла, посл'ен тãмо шãтор, йстõ кã код вãс, йстõ, нйшта друкшè нйїе; налӯтйл'и се док су се мõгл'и да се разлӯтӯ, кат су се разлӯтйл'и, дõшл'и те ми се помйрйл'и, јã пõсл'ен *йшла* и *долãзила* и дèцу *имала* са тйјем мӯжом и *жйвèла* двãдес гõдйнã (Ли); једна мõја тèтка, тãпӯт кã[д] су је довèл'и и она нйїе бйла вйдела човèка, и сãд зовè се онõ првӯ нõћ, кã[д] трèбã да уйћè са човèком у ĥèрдек, да се свèдӯ, õна кукнãву, оће да се убйїè, оће да полӯдй, кат онõ *прõшло* сãт свè, они је нèкãко *савйл'и*, бйла она тõ, и сãт ймã дèцу и тõ свè (Мел); јã сам носйо мãшњу, кат тãмо *свйрõ* у Црквйне у једно брõдо, јã како сам свйрõ, она бйла обèшена õде, кад вйдйм изўтра нèмã онè мãшнè одãндè, кад гл'èда крос прõзор, кат једна девõјка држй тèл'е са нõм, *уфãтила* (Мел).

г) У нарaтивном режиму казивања крњи перфекат често заузима иницијалну, стилски маркирану позицију (и његова је употреба овде заправо мотивисана примарно разлoзима стилске природе), и тада приповедање тече налик ономе које налазимо у народним приповеткама. Ирина Грицкaт поводом овакве употребе краћег перфекта наводи да „на почетку приповедања има поред тога семантичке призвукe које налаимо и другде код тог облика. Он се употребљава за потенцирано казивање, са моментом новине, ненадовезаности на претходно знање [...] и тиме се изазива интерес слушаоца одн. читаоца. Њиме се истиче и субјекат и предикат [...], што је за експозицију исто тако врло погодан чинилац.” (Грицкaт 1954: 36). Примери:

била три брата и *живѣл'и* тамо у то место, и откйни се пас и удави ис тог другог пл'мена и онда су они бил'и приморани, узел'и су децу, кренул'и су, најпрво су насел'ил'и Угѳ, па им се ту није свидело па у Бйоц, па из Бйоца се врати у Борѳштйцу, е из Борѳштйце крѣнул'и су по Македѳнији по Позару (Бо); *била* коферѣнција једамѳ оде, код Ахмѣта, и једнок Мурѳта *извѣл'и*, копље онѳ, то је била шѳла, л'ѣгнѣ чѳвек овакѳ, л'ѣгнѣ и уфѳтй кѳ да га дйгнѣ, и тѳ чѳвек с Пѣштери *биѳ*, и Трнѳва цйјела *се покѳтила*, нйко не мѳре да дйгнѣ тогѳ, јѳ сам тогѳ чѳвѣка дйгѳ (Трн); *биѳ* босотйња. Прѳви опѳнци што су изѳшл'и ковѳници од камиѳнѳ, гѳма, то ти је бйло кѳ цйпела. Јѳ сам рѳдиѳ недѣљу дѳнѳ, *брѳѳ* шљйве кот чѳвѣка те сам кѳпйѳ опѳнке кат сам пошѳ у шкѳлу и тѳ ковѳници онй од камиѳнскѣ гѳмѣ. Сл'йчно цйпелѳма, сѳмо другачйјѣ *биѳ*. Пироѳѳни опѳнци су бил'и јѳш, за време Краљѣвинѣ да си прѳдѳ дѳбру краѳу, нйси мѳгѳ кѳпит опѳнке (Из); онй двојйца *бил'и* у вѳјску, јѣдан *биѳ* жѣѣн јѣдан није, тѳ најстаријй што је бйѳ жѣѣн имѳ двѳје децѣ и жѣна му *остѳла* оде и *остѳло* тѳ двѳје децѣ а ѳн *отишѳ* у вѳјску, и јѣдна мил'ицѳјскѳ жѣна *биѳ* бѳна и свѳдѳ *йшла* по л'ѣкарѳ и није вѳјда бйло, и наврљй се тѳ, пѣтак и недѣља, пѣтак и недѣља, свѳког пѣтка и недѣлѣ *йшла* к цркви и ѳздрѳви (Коз); деда Рѳдовѳн *имѳѳ* четйри ѳѣрке, није, три, и вѳс двојйцу, а Вѣлко је имѳѳ изглѣдѳ три, четйри ѳѣрке (Бал); дрѳвенѳ кѳла *биѳ* са пѳоцима онйјѣма. Тѳ су, ймѳ гѳре јѣдан такѳ кѳла, то су у вйду данѳшњѣг као фѣлме, то је држѳло, пѳоци пѳ онѣ гѳбѣл'ѣ *имѳѳ*, пѳ посл'ѣн ѳколо шйна, мѣтѳлнѳ шйна а овакѳ пѳоци онй рѣдом. Тѣк пѳсл'ѣн са гѳменйм точковйма, тѣк пѳсл'ѣн су намѣшћил'и лѳди гѳменѣ точкѳве на кѳње, онѳ пѳчѣл'и су, то је прѳви бйѳ јѣдни ѳзгѳр ис Шѳрѳѳнѳ, Бѳдо јѣдан, ѳн је прѳви бйѳ којй је направйѳ то са гѳмѳма (Бот); *биѳ* л'ѣпо време, здрав нѳрод *биѳ*, да ймѳ тѳ несрѣтнѳ бѳл'ѣс, јѳ нйсам сѳмо једнѳг дѣчка вйдѳ сам за време рѳта да ймѳ тѳ бѳл'ѣс. Мѳјка је ноћйла код нѳс са тијѣм дѣчком, у нѳс му тѳ удѳрило бйло, и от тогѳ је тѳ бйло (Не); богѳта *биѳ* кѳѳа, тѳ нѳша тѣтка *биѳ* домаћйца, чѳк *имѳѳ* и злѳта, пѳ јѳј ѳн и злѳто *прѳнашѳ* те јѳј то *ѳзѳ* и то *прѳдѳ*, штѳ јѳ знѳм. И пчѣл'ѣ и ѳвце, бйла кѳње седл'ѣнйке тѳд држѳла, ѳна је бйла од нѳшѣга рѳда, *ѳдѳла се* за тогѳ Рѳгл'иѳа Рѳда и такѳ је тѳ бйло, затѳ јѳ сѣти се за Стѳну, ѳѳенѳ јѳј је рѳт и дѳлѣ, ал'и тй старй *ѳмрл'и*; *биѳ* тѣшко, пѳсл'ѣ није бйло пѳ лѳше, а спрѳва крајѳа *биѳ* тѣшко. Опѳстѣла зѣмљѳ, што гѳј рѳдйш није имѳѳ да се платй, нѳ си мѳрѳ да идѣш да рѳдиш свѣ цабѣ, дѳ л' с кѳл'има са зѳпрегѳм, дѳ л' пѣшкѣ, дѳ л' ѳмладиѳа, тѳ свѣ *биѳ*. Рѳднѣ ѳкцијѣ *назйвѳл'и*, а мй тѳ рачунѳмо кѳ кѳлук нѳ нйси смѣѳ ондѳ да кѳжѣш (Прѳ); Мил'ѣнтијѣ *биѳ* најстаријй, ѳн ти је бѳш кѳ онѳ дирѣктор бйѳ у фйрму, прйвѳтно је тудѳ бйло и фйрмй прйје рѳта четрѣс прѳвѣ. Држѳ је по двѣста пѣдесѣт ѳвѳцѳ, по стѳ кѳзѳ, пѣдесѣт кѳнѳ. Ймѳ је најѳмнйке којй су рѳдйл'и код нѣга, и[з] сѣла тудйје, прйвѳтно, плаћѳѳо и је, нѣкѳм жйтом, нѣкѳм пѳрѳма. Богѳташ *биѳ* у тѳ дѳба кад није имѳѳ није јѳргѳнѳ и тйјѳ мало бѳлйјѳ пѳстѣлѳ, бѳлйјѳ крѣвѣтѳ, ѳн је имѳѳ свѣ. (Врс); ѳвѳ сѣло, Клѳдница, *биѳ* шѳма пѳ су бил'ѣ клѳде пѳ је ѳде дошѳ, ис Бйјѣлѳк Пѳлѳа су дѳшла четйри Срѳбина у Вѳрош, у Бйјѣлѳ Пѳлѣ, и дѳшл'и су у Бѳковйк, ѳде ймѳ сѣло до ѳвогѳ нѳшѣг сѣла и Сѳво је прймйѳ ислѳм од ѳй четвѳрицѣ,

Зоранић су се презиваљ'и, и ђн се ђде насел'ио и свѣ ђдовѹт од овѣјѧ кѹћѧ овѧмо до нѣкл'ѣ пѧ гѡре до на вр' брѡда ђн је тѡ зѧузѡ и постѡ бѡгат. *Имѡ* сѣна једнѡк а брѧт му *остѡ* у дрѹгѡ једно ђде сѹсѣднѡ сѣло, а двѧ су брѧта осел'иѧа, јѣдан код Ивѧњицѣ у Луке, јѣдан кот Чѧчка и Крѧљѣва тѧмо (Кл); једанпѹт ђна *остѧла* да чѣстѣ усивѧчѡм, тѡрнѣк бѣо, а јѣтрѡва *извѣла* дѣцу у пѧрк у Мѣтровѣцу, и кѧко је на онѡ *се хѡпѧло* дѣјете, *пѧло* и расѣкло ђде бѣло вѣл'ицу, *водѣл'и* га хѣтно за Беѡграт ђдовѹт тѡ му *шѣл'и* овакѡ, знѧш кѧко е бѣло, тѡ е о[д] тѧпѹт она је тѡ увѣровѧла, она нѣје девѡјкѡм тѡ трагѧла (Дол); *довѣл'и*, сѣне, мѣне и кот кѹћѣ свѧдба и тѹ смо турѧл'и рѹчак, вечѣра, рѹчак, пѣте мијесѣл'и у тепсѣју, турѧл'и мѣса би имѧл'и, биријѧн (Пл).

д) Употребѡм краћег перфекта постижу се стилски ефекти на приповедном плану, будући да он неретко доводи до прелома линије приповедања, односно често значи прелазак са радњи на стања. Ову особину издваја Ирена Грицкат, наводећи примере: *Два вола, што су била ујармѣна најближе клади, остала су висећи ... Главе им се објесиле прѧма прсѧма, на запјењена уста исплазила језике ... а све чѣтири ноге пружиле се косо и састале под трбусѧма ...* у којима је значење краћег перфекта дато као „слика, готова, непокретна, која је настала по извршењу свѣх одговарајућѣх радњи. Диференцијѧција перфекта дошла је због тога што је у првом делу („остала су”) више информацијѧ, а у другом (краћи перфекти) више дескрипцијѧ” (Грицкат 1954: 43). Такѣ су и наши примери:

бѡл'есна је бѣла, ѣшл'и смо мѣ код њѣ, она седѧше прѣт кѹћу. *Сѣла, згѹрила се, ослабила, сѧл' шѹтѧше* (По); налазил'и смо ђвце по кукурѹзу, *пѡбѣгл'е* нам, *ѹшл'е* у кукѹрус (Ке); тѧмо бѣо и тѧмо ѹмрѡ, кажѹ *ѹмѣрѡ* и *трѧжѣо* лѣба (Бал); да ти причѧм, јѧ сам бѣо онумѧт тѧмо у шѹму, у један зѧбран, ко знѧте ѣѣ Плакѡница, и с детѣтом упѧл'ѣмо трѧктор један дѧн и отѣдѣмо бѧш да сечѣмо мало тѧмо тѹ шѹму. Порѣт пѹта, ада кѧ до ѧута ђде, пѹт ђде а ђна пот пѹт, нѣко *осѣкѡ* некѣ рѧс, гѡре онѧј дѣо, а тѧ крѧља *остѧла* једно мѣтар ѣ пѡ висѣнѣ, кад јѧ тѹ ис трѧктора погл'ѣдѧм ѣе она излѧзи. Беше л'ѣтно полѡмљено тѹ кѧ тѧ трѡмка ђдовѹт, и вѣдѣм јѧ она *се узрујѧла* (В. Лок); вѣрујѣш л'и тѣ, мѣ тѹ, више ѣнѣ кѹћѣ лѧс, и сѧт, ѹвечѣ се свѧ стѡка тѹ сјѹри и пѧсѣ докл'ѣ онѡ увѧти тмѹша, тѣрѧмо кѹћи, и онѡ свѣ онакѡ остѧнѣ, кѧ стѡка кад бѧљежѧ, јѧ се тѡ сѣћѧм, и ђна грѡднѧ, мѣ изѹтра тѣрѧ стѡку гѡре, ђна *ѹзѣла* мѣтлу и брѣшѣ по тѡј (Коз); зѡвѣ се једно сѣло Нѣш гѡре ко[д] Црнѡга врѧ, свѣ мусл'имѧни, ал'и једнѡм дѡшла некѧ вѣл'икѧ рѹља Шѣптѧрѧ, пѧ онѡ ѣѡравѣ вѣдѣ пе-шѣс сѣлѧ, тѡ стѡкѣ *огрѣзѡ*, кол'ико овѣ полѧне, тѡ е свѣ стѡка *увѧтила*, они вѣдѣ да тѹ ѣмѧ нѣчијѣ, а *имѡ* мѡј ђтац једнѡга седл'ѣнѣка дѡбрѡг, оѣе да га ѹзмѹ (Лу); бѣл'и смо једѧмпѹт у Пѡпе на једнѡј сѧхрани, код онѡг што је Албѧнкѡм ожѣњен, пѧ му мѧјка ѹмрѧла, оѣе жѣне да посѧтѣрѣ тѧмо, *дѡнѣл'е* цѡвѣе, ђн не дѧ женѧма цѡвѣе онѡ плѧстѣчнѡ, кажѣ плѧстѣчнѡ цѡвѣе не мѡже, тѡ сѣла *дѡшла* онѡг цѡвѣѧ, кѹт ѣе

онѠ сѧд (Болъ); знѧм кад је, прѧла је халъине дѠл'е на овѧ пѠток, кѧ дѧјете *кѠдрљѠ* и удѧрѧ је један сѧн, а дѠље је бѧла конѠпља, Ѡн ме трѧжи да ме бѧјјѧ, јѧ *побѧгѧѠ* у онѧ конѠпљу (Кл); е Ѡн је тѠ ураѧдио. Е тѧпѧт је дошѠ, бѧо је код Бѧрѧ гѠре. *Сагорѧо* кућу и *сагорѧо* пѧше, осамнѧс пѧшѧ и сѧна свѠга. *ДѠнио* злѧта и шѧс гѠдѧнѧ порѠдицу *издржѧвѠ*, нѧје рѧдио с Тѧрцима нѧшта. ПѠсл'ѧ *кѧпѧо* овѧ зѧмљу и овѧ је зѧмља у СкѠпље ѧшла те се превѧла, у СкѠпље тѧпѧје (Цр); кад стѧгни дѠл'е, дѠл'е лъѧди рѧдѧ, посиједѧл'и су да јѧдѧ. Кажѧ: „ѧј, бѧко, тѧ си ѠдмѠрна”. А јѧ *зѧнула*, јѧ *исплѧзила* јѧзик овал'ѧкѧ, кѧко ѠдмѠрна, ни дорѧћковѧла нѧјесам, нѧт ме ко понѧдио, нѧт сам имѧла кѧт. „ѠдмѠрна си, погрѧби тѧ трѧгѠве озгѠр.” (Ле); и отѧди тѧмо, она грднѧца *рѧшила* да побѧгнѧ, *ушмѧгѧла се*, *ушѧтѧла се*, не мрѧ ни Ѡком, не сазѧвѧ се, гл'ѧдѧ сѧмо прѧвѧ прил'ѧку да угрѧбѧ (Ли).

ђ) У односу на пуни перфекат, облик без помоћног глагола екомичније је језичко средство. Стога своју примену налази најчешће у ситуацијама набрајања више прошлих радњи, између којих је најчешће успостављен однос сукцесвности, или у комбинацији са другим облицима, када, смеђујући их, приповедни ток помера унапред, при чему се приповедање убрзава. Све то у вези је и са чињеницом да се „краћи перфекат употребљава тамо где се мисао исказује не хладно, регистраторски, већ са уношењем експресије”, односно у примерима „у којима је присутно динамично излагање радње која одмиче даље”. Даље, њиме се може остварити семантика „контраста према нечем другом, напоредо реченом или помишљеном” или се „реченица са краћим перфектом издиже рељефно, постаје истакнутија”. значења, присуство казивача који жели да прида свом казивању занимљивији, наративнији тон, - што се све примећује тек онда кад се краћи перфекти замене пуним и тиме добије хладнији „интелектуалнији” стил” (Грицкат 1954: 45–49).

кад је бѧо у војсци, добѧјѧ тѧмор, а Ѡн се тѧмо разбол'ѧо и Ѡни га *довѧл'и* Ѡде, ада бѠга ми свѧ жѧл'ѧ да је до л'екѧрѧ, *водѧл'и* га к л'екѧру Ѡде, пѧ *бѧо* бѠлѧ пѧ га *врѧтил'и* у војску, пѧ Ѡтут јѠпѧт Ѡде *дошѧо* и Ѡде му *бѧла* жѧна и тѧ ћѧрка, и повѧди га к л'екѧру за Рѧшку и Ѡн у пѧту ѧмрѠ (Коз); Мѧломѧр је ѧзѠ кот мѧне тѧ рѧсу, јѧ му *прѠдѠ* тѧл'е от двѧ мѧсѧца, пѧ му *се* оно *отѧл'ѧло*, пѧ *родѧло* жѧнско тѧл'е, пѧ *порѧсло*, пѧ Ѡпѧт кѧпѧм тѧ крѧву што је бѧла отѧшла од двѧ мѧсѧца, кѧпѧм код ѧѧга, ѧѧму остѧнѧ дрѧгѧ рѧса гѠре (Трн); *досѧлѧли се* ис ЦрнѠг Врѧ и Ѡде *жѧвѧли*, Ѡн *имѧо* три сѧна, и *отишѠ* у заробљѧнѧштво и тѧмо ѧмрѠ Ѡд глѧди. *Отѧрѧли* и Швѧбе и тѧмо *бѧо* и ѧмрѠ. На Солѧнскѧ фрѠнт. И тѧмо је и ѧмрѠ (Бал); гѠре у једна брѧда отѧшѠ је да свѧрѧ тѧмо у једно сѧло Свилѧново, под Гол'ѧју, и *имѠ* некѧ армунѧкице мѧл'ѧ тѧј парѧдет нѧш, и *отишѠ* да свѧрѧ гѠре а отѧш'ли су некѧ девѠјке от Пѧповѧћѧ. И тѧ пѧповскѧ девѠјке *отѧшл'е* у тѠ Свилѧново на сѧбор, и Ѡн *отишѠ* да свѧрѧ и о[д] тијѧ Пѧповѧћѧ некѧ девѠјка, некѧко Ѡн се завѠл'и сѧш ѧѠм и ѧзѧл'и је, звѧла

се Сѡра, тѡ девѡјка, и ѡна је прѡмѡила исљѡм и мѡј је дѡда о[д] тѡ Пѡповѡћѡ (Бѡт); бѡгами, прѡво да ти кѡжѡм, онѡ рѡт кад је пѡкѡ, јѡ сам напѡстио одѡвдѡ и отишѡ сам за Пазѡр. Пѡсл'ѡ се *врѡтил'и* кат се онѡ смѡрѡило, тѡ понѡшто *долѡзил'и рѡдѡил'и*, помѡло стѡкѡ *држѡл'и* (В. Лок); ѡндѡ *имѡла* игранка свѡкѡ недѡљѡ у мѡснѡ канцелѡрију, тѡ *се кѡпило*, тѡ *се удѡвѡло* (Ка); нѡје ме просѡю, три-четѡри пѡт *дошѡ* код мѡне, вишѡ нѡје, ѡн је пѡсл'ѡ пошто сам јѡ бѡде дѡшла, *прѡшло* мѡсец дѡнѡ пѡ *отишѡ* у вѡјску, *слѡжѡ* вѡјску, јѡ сам бѡде са нѡма бѡила, са дѡверѡма, јѡдан дѡвѡр ми тѡ *бѡ* и јѡтрѡва, штѡ да ти кѡжѡм; ѡна је мѡне прѡчѡла кат смо мѡ сирѡчѡд остѡли, шѡстѡро нѡс *остѡло* без мѡјкѡ а нѡјстѡријѡ ни сѡстра бѡила у двѡнѡестѡј гѡдини, Рѡда *бѡила* трѡдѡстѡ гѡдѡште а мѡјка *ѡмрла* четрѡс прѡвѡ а шѡстѡро децѡ *остѡло*, ѡвечѡ дѡјете *родѡла*, ѡна изѡтра *ѡмрла*; јѡдна Трнѡва под јѡдну шѡму, тѡ је мѡј стрѡц жѡвѡо, *ѡмрѡ* му стрѡц, *прѡписѡ* му бѡјѡги имѡње, ѡн *отишѡ* тѡмо да жѡви пѡ *одвѡ* нѡс три чѡре да му чѡвѡмо ѡвце; *бѡ* сѡбор дѡл'ѡ Светѡ Трѡнице, нѡша зѡвѡтина, и јѡ *отѡшла* на скѡп и ѡн дѡђе код мѡне да ѡгрѡ (Коз); дошѡ је са јѡдно пѡ[т]-шѡс ѡѡдѡи, јѡ ѡе сам му рѡкла да изѡђѡм, *изѡшла* изѡ кѡћѡ тѡмо у јѡдну л'ивѡдицу, ѡн ме *ѡзѡо*. Јѡ сѡмо што сам прѡскѡчѡла ѡвѡмо у сѡло у Цвѡјѡтнѡ преко тѡјѡ л'ѡдѡнѡ, мѡј ѡтац је из грѡда изѡшѡ, и мѡ смо се умѡло срѡл'и, напрѡвио би карѡмбѡл. Ал'и размѡнѡл'и смо се тѡ, мѡ *удрѡл'и* дрѡгѡм путѡњѡм (Ос); за тѡ Стѡну *довѡл'и* тѡг Ъвана, ѡн је бѡо Црногѡрац, *бѡ* му ѡтац комѡта онѡ стѡрѡ нѡкат пѡ ѡвудѡјѡн кѡ хѡјдѡк и пѡсл'ѡн се прикљѡчѡ вѡјсци двѡнѡстѡ гѡдинѡ тѡнѡ у вѡјску и *имѡ* јѡдну двѡје децѡ, Милѡшу и Ъвана, довѡо и бѡо и гѡре смѡстио у Дрѡмиѡе те су тѡ бѡл'и, пѡсл'ѡ бѡо ѡзѡ тѡ некѡ жѡну удовѡци, тѡ Рѡстан, Ивѡнѡв ѡтац и ѡни тѡ пѡсл'ѡ по слѡвѡу *бѡл'и*, *слѡжѡл'и* тѡ стѡку, тѡ Милѡшин Ъван, пѡсл'ѡ ѡвѡ нѡши *прѡнѡшл'и* Ивѡна те га *довѡл'и* за тѡ Стѡну ѡденѡ; и такѡ ти је тѡ Рѡстан заврѡшѡ и Ъван је тѡ остѡо, ѡн је пѡсл'ѡ одрѡио дѡцу са тѡм Стѡнѡм, ѡсам сѡнѡвѡ и шѡѡрку, дѡвет, ал'и нѡје шѡѡо да рѡдѡ, слѡбо је рѡдѡо, *трѡшѡ*, *упрѡпѡишѡвѡ* и *дѡшѡ* до Нѡл'ѡ, нѡјзѡт сѡнѡви *стѡгл'и*, ѡн *испрѡдѡвѡ* зѡмљѡу и тѡмо и ѡје и свѡ такѡ у расѡло *отѡшл'и*; кѡко да ти идѡ, ослобѡђѡње, Нѡмци се повлѡчѡ, остѡпајѡ, партизѡни, Рѡси ѡтут *потѡснул'и*, и рѡкоше јѡдамѡ Рѡси да су дѡшл'и до Крѡљѡва. Посѡ Рѡси се повѡкл'и, пѡсл'ѡ ѡвѡмо *прѡузѡла* вѡјска Гѡтѡва, *мѡбил'исѡвѡл'и* нас, *кѡпил'и*, мѡ *напѡдѡл'и*, јѡ сам бѡо ѡчеснѡк на Сѡрајѡву у бѡрби, кат се Сѡрајѡво ослобѡдѡло, и такѡ тѡ рѡдом. Е пѡсл'ѡ су и партизѡни постѡљѡл'и рѡт, влѡс (Прѡ); кѡжѡ Мѡрослѡв, јѡчѡн прѡчѡ Грѡде, прѡје нѡкѡ дѡн, кѡжѡ *ѡшиѡ* у ѡнѡ тунѡл да се спѡси од кѡшѡ оно стѡгни ѡтуд и ѡтуд, мѡло *фѡл'ило* да га удѡви. Кѡжѡ *прѡкопѡло* дѡље ѡсвалт дѡбро; кад је Свѡтѡ Ђѡрђе убѡо аждѡху, пѡ је као рѡнио нѡгде, ѡе онѡ, у Бѡђѡво *се пробѡдѡла*, у Крѡњ Јѡлу *удѡрила* у јѡлу, а у Бѡђѡци *се бѡцѡла* рѡпом пѡ је *прѡпѡзнал'и* и такѡ тѡ стѡвѡри (Бу); ѡн је имѡ јѡдну рѡдицу, ѡна ме мѡмѡла за нѡме, јѡ га *вѡдела* и *ѡзѡла* га. *Укрѡл'и* ме, *дѡшл'и* те ме *укрѡл'и*, и ѡто такѡ. *Ждрѡкѡл'и* се, и тогѡ је имѡло, тѡ је нѡјприѡн имѡло, за говѡда ѡди, сѡсѡднѡ сѡла кад су онѡ *ждрѡкѡло* се са тѡме, *дѡговѡрѡло* се (За); нѡѡму је дѡјете погѡнуло гѡре, кѡмшѡјѡ јѡдан Срѡбин, зѡр *тѡрѡл'и* дрѡга. Он *шиѡ* у рѡкверц тѡ трѡктор и прикол'ица, дѡјете пѡни, згѡзи га и на мрѡтво. Бѡло је дѡвно

(Ки); ја сам онумат, прије месец и по дана, био у Тутин, нијесам никат прије. *Отишо* те *узб* код једнога шећера кат трѣбам да храним пчел'е; био је на смрти и рѣшио био да ме ожени и спремй, ја био петнѣс гѣдина, у шеснѣстѣ, *кѣкѣ*, *плѣкѣ*, оће да умрѣ, ал' њни ме не питаше, доведоше је; имѣ је тѣ један сирѣма, дѣл'е је остѣ, ја пантим тѣ кад би дошѣ те прѣлѣ код мѣјѣ мајкѣ, и ѣна би му дала два л'ѣба. Сирѣма *био*; дваес девѣтѣ гѣдинѣ је тѣ било, ѣн *био* у кафану, ѣн ми је тѣ прѣчаѣ тѣј мѣј прѣјетѣл што ми је била сѣстра за мојѣм сѣном и долѣзи Србин, дѣбро фин, стар чѣовек: „Турци, мѣре л'и се сѣднут кѣд вас?” „Мѣре”. „Одѣкл'ѣ сте ви, Турци?” *Носил'и* онѣ фѣсове на главу, у Беѣграт у кафану. „Ми смо од Сјеницѣ.” „Јесте л' от Сеницѣ ил' из нѣкѣк сѣла?” „Ис Кладницѣ”. „Е ја сам ис Кладницѣ”. Тѣ је било дваес девѣтѣ а ѣн имѣ стѣ шѣс гѣдина и *причѣ* овѣ за овога Јуса што га убио Кѣпа. Тѣдѣ ѣн био шѣс гѣдина кад је ова убио Кѣпу Харѣмбашу. ѣн *имѣ* тѣдѣ шѣс гѣдина а ова је био дваес девѣтѣ у Беѣграт. Значй овој је цѣмйји двѣста гѣдина и за тѣ је пѣре намѣшѣна ова цѣмйја. Та Јусѣ *намѣстиѣ*. Јѣс, *осѣкѣ* му главу и *пѣслѣ* цѣру; дѣђѣше код мѣне, тѣ ми је сѣстрић тѣ што га је довѣо тога Хрвѣта. Био трајѣио за нѣкѣг дрѣгѣг пѣ *довѣо* нѣга, кажѣ ѣто није кѣм је речѣно, овѣ је Хрвѣт, ѣн је минйстар пол'ицијѣ. Дѣсет је ѣн имѣ жѣна, ал'и није ѣн се жениѣ него *узѣмѣ* пѣ и *заѣтићѣвѣ*, није ѣн жйвѣо саш ѣйма; Амйна му је било йме мајци, роди га, и на сѣло су дѣвал'и тѣдѣ из Мѣћѣ те се одгѣји ѣѣца, и нѣга је *узѣла* јѣдна те га гѣйла и плаћѣ је амйца му и ѣн пѣсл'ѣ порѣстѣ ал'и био сирѣма и ѣде код јѣднѣ удовйцѣ, била је богѣта, Хатица, трѣговѣла је и ѣн је ишѣ с каравѣнйма и дѣбро зараћѣвала, и ѣна му се повѣри и *узмѣ* га, старйја је од нѣга била дваес гѣдина, сѣмо је била дѣбро пѣмѣтна. И ѣн пѣсл'ѣ *ишѣ* на брѣдо Хйрѣ, *одвѣјѣ* се шѣс месѣци, *размйшѣлѣ*, штѣ је сѣнце, штѣ је месѣц, штѣ су лѣуди, штѣ је овѣ, штѣ је онѣ, *јѣвѣла* му *се*, рѣвнй глѣсови, и на брѣду Хйрѣ јѣдно јѣтро и изѣтра *се спѣстиѣ* Цѣбрайл мѣлећ, ви га зѣвѣте Гѣбриел, ми Цѣбрайл (Кл); бѣга ми прије, јѣк ова зйма но прѣва, тѣ је било, *чйстиѣ* ми чѣовек прѣтйну од овѣ кѣће до дѣље, ја йдѣм они ме не вйдѣ кол'йко је тѣ сйла тѣпѣт пѣла; јѣш ми је трй зѣба упропѣстиѣ јѣдан дѣктор. *Врћѣло* и *врћѣло* док *изврћѣло* кѣ трупйне от кѣтура. *Упрѣпѣстиѣ*, пѣсл'ѣ *тѣриѣ* онѣ блѣмбе, оне *се окрѣнил'е* и ѣјт; ѣн није ни заврѣшиѣ, нѣму је ова пѣп Врѣнић стѣрац и преко лѣдй, није мѣгѣ ни да заврѣшй за пѣпа, *учйѣ* и *учйѣ* и ништа (Кн); кат смо ја и ѣѣзйн мѣш, ѣѣзйн мѣш, ѣн је прѣсел'йѣ, умрѣ је, рѣћѣни, мѣј прѣвѣ брѣтучѣт, и тѣмо Фйјулѣ сѣло, тѣ је тѣмо с ѣтѣ стрѣн Вѣпѣ, и ми отйшл'и за ѣу сѣмо ја и ѣѣзйн мѣш, да му бѣк цѣнет дѣдѣ, ви кажѣте рѣј, а ја *рѣдиѣ* у прѣдузѣће Жѣр, и ми *отйшл'и* да је чѣкѣмо и *чѣкал'и*, *чѣкал'и*, *чѣкал'и*, ја сѣтрадѣн трѣбѣ да на посѣо бйдѣм, нѣмѣ о[д] тѣга ништа, нѣће да изѣћѣ и ми се пѣпнѣмо гѣре на брѣдо, ја *се смрѣзо*, био јѣл'и месѣц а тол'йкѣ било нешто лѣдно понѣћи; и ѣн ѣдѣ те кажѣ тѣмо Мѣду, и дѣђѣ на тѣ брѣдо и сѣднѣ. И ја на пѣднѣ *помѣзла* стѣку, ја се ѣбѣко. Кажѣ мајка штѣ си се тѣ обѣкла. Реко рѣкѣ некй сл'йкѣр да дѣћѣ да ме сл'йкѣ пѣ ја *обѣкла* димйје. Пѣсл'ѣ ѣтал'ѣ реко, ја посл'ѣ онѣ уйћѣм у сѣбу, обѣчѣм јѣднѣ старѣ димйје повише тйја и дѣлѣ да се не сѣти мајка. Брѣћа ми била, ја ѣдѣм на тѣ брѣдо и *узмѣм* тѣ йстѣ мѣју другарйцу, јѣдну брѣтучѣду, ал' тѣ је јѣдно брѣдо

вѣл'икѡ. Кад ѡни на Фијуљак огл'едѡлом свѣтнѹ мѣне. Понѣсѣм онѹ кѡфу и онѡ, и ја сѡл' овакѡ му *māxñyла* и ѡни про два другѡ брѡда потрчѹ, докл'ѣ сам ја изишла тогѡ бѹнарѡ, *био* нам тѡр овакѡ од овацѡ гѡре кѹћер мѡг ѡца, тѹ скйнѣм онѣ димйје, тѹрѣм у онѡ бакрѡч онѣ старѣ онѣ вѣл'икѣ, онѡ двѡнѣс мѣтарѡ бѣло, ѡни двојѣца стйгоше, подйгоше ме, овакѡ ме узѣше, ада носйл'и су ме, алаха ми пѣшкѣ (Тр); пѡ пѡсл'ѣн *стигѡ* његѡф сйн пѡ *ћѣо* ѡн да му *преѹзмѣ*, долѡзй стрйна, тѹ не смйјѣ нйко да гарантујѣ; кад је стѡ да ме давй, пѡ дави, да ме нйје овѡ спѡсйо, гѡтѡва сам бѣла, ја сам пѡћѣла, ућйм ја, поћѣ да ућйм ѡјѣте, ѡн ми не дѡ да ућйм него ми држй ўста, и не мѡгу да ўспѣм да проўћйм, йнаће не би ми мѡгѡ нйшта. И овѡ је устѡ и удѡрѡ ме, ја сам пѡћѣла да врйштйм, а ѡн ми не дѡ да врйштйм да ме нѣко спѡсй, е овѡ ме *удѡрѡ* и *дофѡтио* ме за рамѣна, *испрѡвио* ме, знѡћй, ѡн ме *бѡцио* у кѡму нѣкѹ; знѡш кѡко су прйчѡл'и јѡш за једнѡг чѡвѣка, кат је ўмрѡ један ћѡвек, и тѡ сѡт не трѣбѡ да се прѣћѣ овакѡ нйко, и нѣко *прѣшѡ* овакѡ повише његѡвѣ глѡвѣ тѡмо, кажѣ ѡн свѡкй дѡн *се врѡћѡ* кот кѹћѣ, пошто су га ўкопѡл'и, вйдй га цйјѣла фѡмил'ија, и ѡни *йшл'и* кот хѡцѡ и кот пѡпѡвѡ, свѹћѣ, *рѣкл'и* нйје трѣбѡ нйко да прѣћѣ одозгѡр, а сѡт сѡмо да осѣл'ите от кѹћѣ. Ка[д] ћете вй осѣл'ит, ѡн се вйшѣ вратит нѣће, и кажѣ прѡдѡл'и су, осѣл'йл'и су от кѹћѣ. Не вѣлѡ, кѡжѹ, ѡн је бйо у сѡбу, не вѣлѡ да се прѣлѡзй повише њѣга, нѡ трѣбѡ овѡкѡ да заобйћѣш, а ѡни јѡк нѡ *прѣлѡзил'и*; вйдйш овѡгѡ, стрйц његѡф *вол'ѣо* једнѡг ћѡвѣка звѡо се Зѡхир, и такѡ га ѡн нешто вол'ѣо, и ѡн *отишѡ* у планину, сѡт кѹкѹ, кажѣ, ја ѡдо ћѣ косйо тѡ ћѡвек, кат ѡн кажѣ изѡћѣ, маћугу, Зѡхйре, трћи ја ѡтут трћи ја ѡдовѹт и ја ѡтад обѡл'ѣо (Уг); просйл'е се, мѡј ѡтац *отишѡ*, ѡна је о[д] четрнѡес гѡдйнѡ за мѣне дѡшла, млѡда, а ја сам имѡо двѡдѣс гѡдйнѡ, и ка[д] смо се ўзѣл'и, прѡвѡ ѡн је испросйо код ѡца и мѡјкѣ, родйтелѡ нѡјзйнија и брѡћѣ тѡмо. *Свйдел'и* му *се* тй прйћѣтели, вйшѣ су гл'ѣдал'и прйћѣтеље да нѡћѹ него жѣнскѹ. Кажѣ гл'ѣдѡ је тѡ кѡки су лѹди, кѡ су, штѡ су, кѡко су, јесу ли лѡше, ако су лѡше, да је не знѡм кѡка бѣла девојка, нйко нйје шћѣо да идѣ да му е прѡсй, е по тѡмѣ су и гл'ѣдал'и. Јѡ *испросйо*, нйшта нйсам говорйо, и сѡд *закѡзѡл'и* оно свѡтовима, *отйшл'и* свѡтови с кѡњима, ѡна је четрнѣс гѡдйнѡ, нйѣ имѡла вйшѣ. *Свѡдѡвѡл'и*, нѡрот *пѡзвѡл'и*, свѡјте, кѡга ймѡш, тѡ се свѡдѡба као дѡнас и сѹтри дѡн, два дѡна ти је трѡјѡло; ѡн *отишѡ*, кад је отишѡ по пйтѡњу ко[д] тйјѡ свѡјтй где је оставйо да прѣноћй ѡна, *отишѡ* тѡмо и звѡни на звѡнце, тѡмо изѡћй ѡни, *срѣл'и* га, ѡн *ушо* у кѹћу, и код њй, *пйтѡл'и се*; некй дѣчко пѡћй саш њйме тѡмо ћѣ се ѡна ўдѡла и дѡћй у кѹћу, звѡни на звѡнце, овѡ *ушо*. Мѣне је прйчѡ ѡн: „Јѡ ўђо у кѹћу, вйдйм”, сѡмо његѡва ћѣрка, нйкѡ нѣмѡ, *пйтѡ се* саш њѡм: „Штѡ е, тй си се ўдѡла, хѡ?” Ѣна *рѣкла*: „Вѡлѡ јѣсам.” „А ћѣ ти је кѡ?” Кажѣ: „Чѡвек ми је отйшѡ у пйјѡц нешто да кѹпй.” „А дѡбро, ја сам чѹо кѡ је ѡн, ја сам чѹо да си ўзѣла Цйганина”. Она нйшта не кажѣ, ни тѡ ни тѡ. Не бйди ус прйчу, овѡ јѡј чѡвек на вратѡ. Како е ул'ѣгѡ, ѡн га и не познѡјѣ, нити ѡн њѣга нити ѡн. *Пйтѡ* тѡ што е ўзѡ овѹ му шћѣрку, *рѣкѡ* по ймену овѡј његѡвѡј шћѣри: „Кѡ је овѡ чѡвек? Јѡ га не познѡѣм”. „Тѡ ми је ѡтац.” Пйтѡ се: „Је л' ти овѡ мѹш?” Кажѣ: „Јѣс”. „Штѡ ймѡ, старй?” *Пйтѡл'и се* тѹ. „Ймѡ л' шта нѡво?” „Нѣмѡ валѡ.” Уз рѡзговѡр ѡн рѣкѡ: „Знѡш штѡ е, ја сам дошѡ, овѡ мѡја

шћёрка ўзѣла тѣбе, је л' тако?" Кажѣ „Јѣс". „Ја сам чўо да се њна ўдѣла па мѣне нїје тѡ прїјѣтно, мѡја шћёрка да ўзмѣ тѣбе." Кажѣ: „Нїјесмо се ўзѣл' и зѡром, јѣ је нїјесам вўкѡ зѡром." Ђна нїје ни знѣла, Цїгани, тї знѣш, ѡни су мало црни, вїђени, гл'ѣдни, *био* у Нѣмачкў тѣ Цїганин и ѡна се превѣрила, нїје знѣла, ѡна нїје знѣла, ѡн јѡј се нїје кѣзѡ штѣ је и кѡ је (Бо); јѣ цїо дѣн бїла за говѣдима, о[д] деветнѣс гѡдїнѣ *се ўдѣла*, цїо дѣн *чўвѣла* говѣда по шўми и мїслїм кѣко да изїђем дѡвечѣ. Дѡђем и спѣкујем ствѣри, смрѣчї се, вечѣрасмо, јѣ чѣкам кѣко да изїђем, а не мѡгу да изїђем, не мѡгу д[а] ўзмѣм у пѡдрум ствѣри и брѣжѣ, јѡш се нїе остѣл срѣдїо от вечѣрѣ, и јѣ клїснѣм брзинѡм, *спѣковѣла*, па *сакрїла* у пѡдрум, изнѣсѣм ствѣри тѣмо, па се поврѣтїм јѡпѣт, кад ѡнѣ што су дѡшли да ме крѣдў, ѡн нашѡ ствѣри а мѣне нѣма јѡш. И изѣђем, ѡдо; па по Ђстровици, ка[д] сам бїла тѣмо девѡјка у Мїтрову. Тѣд ни телефѡна ни нїшта, *бїло* преко брѣтучѣда њѣзинѡга свѣ *дѣвѣла* їзјаве ѡвѡмѣ да ѡвѣ пренѡсї; некї стѣрац Илїја кад је дошѡ ис Црнѣ Гѡрѣ гѡре, *нѣо* у тѣ крѣвови штѣ ли, и *пошѡ* да бежї и *имѡ* једно клўсе, мї кѣжѣмо кобїла, и фамїлију цїјелу повѣди да бежї ѡвѣмо и *ишѣо*, *ишѣо* од Црнѣ Горѣ, *носїо* їстѡ кокѡшке некѣ и пїјетла и *рѣкѡ*: „Вѣлѣ ѡвѣ пијетѡ ѣе запѣвѣ, тў ѣе бїт дѡбро и такѡ тѡ да недѣнемо їме". *Ишѣо*, *ишѣо*, кад *изѣшли* ѡде у Добрїњу, тї не пѣнтїш некѣ јѣворове, ѡнѡ зѣр зѡра *бїло*, ѡнѣ пијетѡ крїлїма тў, тў, тў – зѣпѣвѣ: „Е вѣлѣ ѡђемо ѡде да се настѣнїмо, ѡде ѣе бїт дѡбро". И о[д] тогѣ је остѣло Добрїња; тѡ е мѣлѡ мѣсто, двїје трї кўће *бїле*, тў су насѣлѣвѣли тѣ ѣге, ѡде су жївѣли кажѣ некї Бѣтржѣни па су слѣбї рѣднїци бїли и ѣге су и растѣрѣли и населїли нѣс из Добрїњѣ; бїли су некї насѣљени, рѣко из Бѣтрѣга, е пѡслѣ су нѣс населїли, ѡни су тѣ ўшўр узїмѣли. Нѣма су ѣге ѡвї Хамзѣгићи ис Тутїна, ѡвѡ е њїно бїло, е пѡслѣ нѣ[с] су населїли ѡде, ѡвї су нѣши стѣрї бїли дѡбри рѣднїци, *имѣли* кѡрїсти и ѡнї и ѡнї, затѡ су и и населїли; мї смо кот некїјѣ Гвоздѣнѡвїћѣ, тѡ су чувѣнї гѣзде, кѣжў нѣјбогатијї лўди у Крѣлѣво, е код њї смо мї. Нит ми је трѣжїо да му плѣтїм, *рѣдїли* код њѣга, *дѣвѡ*, *плѣћѡ*, свѣ што е мѡгѡ ѡн не помѣгѡ, млѡго дѡбро смо прѡшли, гѡдину дѣнѣ скѡро (Вру); ѡна је из Гнїл'ѣ рѡдом, и ѡна *отїшла*, тѣмо јѡј тѣтка *бїла* ал' мѣјка ѡвогѣ, *бїла* тѣмо, Драгїша *бїо нашѣо* је тѣмо, Драгїша *бїо* шўмѣр, ѣѣвѣр јѡј, *превѣрио* је некѣко да је ўзмѣ за њѣга, за сѣбе, и ѡна *ѡбећѣла*, ни їшла нїје у Гнїлу, нѡ из Лукѣвицѣ: „К[о] ѡђеш вѣлѣ сѣд да те вѡдїм". „Вѣлѣ ѡђу и пот пѣзуо што рѣкнў", довѣди је: „Ђво ти, Блѣжо, жѣна, довѣо сам ти жѣну". „Штѣ?" „Ђво ти жѣна, довѣо сам ти жѣну." И Дарїнка *прїстѣла* д[а] ўзмѣ Блѣжа, а ѡна је бїла згѡдна, а Драгїша бїо згѡдан, а Блѣжо нїе бѣш бїо згѡдан од ѡчї, кѣ ето ѡвѡ Вѣско. Вѣско їстї Блѣжо. И ѡна *остѣла* за Блѣжа и богами жїве девѣдесѣт и нѣшто гѡдїнѣ; кажѣ, ѡна донѣси по, а брѣћа је пїтѣла, ѣе нѣђи ѣксер успўт ал' нѣшто, ѡна дѡђи па испрѣлѣ ѡнѣ ѣксер. „Штѣ рѣдїш тѡ, Мїломїрка?" „Па да скўпїм јѣ и мѣне мѣло хўцѣра да намѣштїм, да не досѣђўјем вишѣ вѣма." Замїсл' и се тї. *Скўпљѣла*, тѣ чѡвек што јѡј је дѣо тѣ пѣре нїје дѣвѣла брѣћи нѡ *скўпљѣла*, пѡсл'ѣ *прїмѣла* па *кўпїла* мало плѣца, кўпи плѣц, но трѣбѣ кўћа да се грѣдї, а ѡна јѣдна нѣђи ѡвогѣ Рѣдичинѡга ѡца, ѡн се бїо удѣвѡ за жѣну, и тѣ му жѣна *имѣла* двїје шћёрке, шћёрке порѣсл'е,

шкѡловѡ и, кѹћу им намештѡ, ѡни га истѣрѡ. Кад га ѡни *истѣрѡл'и*, ѡн грдан *отишѡ* у Нѣмачкѹ овѡ на црнѡ што идѹ, *бѡ* нѣкол'ко тѡмо, па посл'ѣн дѡђи, а сѣстра му *рѡдѡла* с овѡм Рѡдичинѡм мѡјкѡм (Го); посл'ѣн отѡше лѹди кѡњима, отѡди по два-три ѡвѣка те е запрѡси, па посл'ѣн да л' типѹт, ал' мѡло каснѡјѣ отѡди па рѣши ка[д] ѣе да је ѹзмѹ, па посл'ѣн свѡтови, моја мѡјка *грѡдѡла* свѡдбу, *звѡла* пријетеле, кѡмшије *звѡла*, ко е бѡ прѣћѡ мѡло. На дрвѣнѡ кѡла *довѣл'и* (Де); кад је дѡшло врѣме, јѡ сам бѡ мѡлѡјѡ о[д] тѡгѡ брѡта, *ишѡ* код пријетела, *пѡнио* вѹну, тѹ докѡл'ицу нѡјприје што је бѡла. И *отишѡ*, *порѡнио*, кат ѡна на стѡнове; побѣгла му е сѣстра, а ѡтац *бѡ* жѡф, *мол'ил'и*, *кѹмил'и*, нѣће да се помѡри и гѡтово и нѡје се нѡкат помѡрио и *дѡил'и* л'ѹди, *рѣкл'и* му (Жи); Дѹшан јѣдан, онѡ револѹција на Кѡсово, ѡн ми *прѡдѡ* грађу нѡкѹ и *рѣкѡ* јѡ недѣља: „У недѣљу ѣу ти донѡјет пѡре”. Кат *дѡил'е* му кѡмшије тѹ: „Вѡлѡ, рѣкѡ ми је Хѡмит дѡнас да ми донѣсѣ пѡре, нѣмѡ га, бѡга ми овѡ ситуѡција овакѡ, тако ми бѡга, мѡре свѡшта да бѡдѣ”. Кат јѣдан му кѡмшија тѹ: „Је л' ти Хѡмит ѹзѡ тѡ?” „Вѡлѡ јѣс.” „Слѡбодно, хѡч, кѡ да ти хи сѡт дѡнијѡ, слѡбодно, хѡч нѣмѡј брѡгу.”; кат сам се нѡјпрвѡ пѹт женѡ, хѡла тѣ мојѣ женѣ, *дѡшла* те ѡдѣнѡк ми *поклонѡла* тѹ девѡјку, из Рѡбарѡћѡ је бѡла. Кат дѡђе врѣме да идѹ тѡмо да ѹзмѹ махрѡму, *поклонѡла* овѡ хѡла (Ке); они *дѡил'и* дѡл'е, *рѹчѡл'и*, *ѡгрѡл'и*, *ѹмбѹсѡл'и*, *натѡвѡрил'и* ме на кљѹсе и *довѣл'и* ме. Нѡје имѡло нѡшта дрѹгѡ, сѡмо на кљѹсе, јѡ сам ѡшла на кљѹсе, припѡћѡла хи, а којѡ нѡје нѡ ѣе да пѡнѣ па је дрѹжи зѡ рѹке, дрѹжи је за по едну рѹку. Тѡпѹт кат сам дѡшла јѡ, јѡк, каснѡјѣ е пѡчѣла тѡ кѡчија, пѡсѣн мѣне. Онѡ девѡјка је срѡмна. *Седѣла*, ѡни *ѹмбѹсѡл'и*, *скѡкѡл'и*, *ѡгрѡл'и*, *пѣвѡл'и*, јѡ *седѣла* гл'ѣдѡла. Ни да причѡм, да гл'ѣдѡмо смо смѣл'и, а пријен гѡдинѣ ни да запѣвѡ ни да зайгрѡ (Кон); једанпѹт *бѡла* једна јѡј снѡха нѡјстаријѡ, па *прѡла* тѡрнѡком, а *рѣкла* јѡј свѣкрѡ: „Нѣмѡ, снѡхо, прѡт, дѡнас тѡрнѡк”. Кажѣ: „Хѡјде бѡгати, дѡн је свѡкѡ јѣднѡк”. Она ѹзми те опѣри, онѡ Ѧлѡх дѡди ѡждаху, пѡ како ѡна *разгрнѹла* онѡ вѣш, и кѹћу и онѡ вѣш, тѡ је отѡшло по дрѹгијѡ сѣлѡ и *открѡла* ѡждаха кѹћу. У тѡ тѡрнѡк кат је прѡла тѡ снѡха нѡјстаријѡ (Ле); *дошѡ* јѣдан, пѡсмо мѡ, а јѡ л'ѣгѡ, а пѡсл'ѣ су бѡл'и некѡ душѣци, кѡ тѡ нѡјна кошѹља, такѡ су бѡл'и, карѡрѡни, пѡ *дошѡ*, а овѡ како је бѡло намѣшћено фѡбрићкѡ тѡ се искѡдѡло, пѡ онѡ *дѡшло* у једно ѡше (Мел); *чѹвѡла* стѡку и тѡмо и овѡмо, вѡлѡ док ме дѡм учинѣо (Ос); прѡво се тѡ нѡје гл'ѣдѡло да се сѡстѡвѹ мѡмак и девѡјка, него гѡзда *бегенѡсѡ* кѡ сѡд јѡ дѡшла, свѡћѡјѹ ми се Зѡрица и Мѡл'е, нѣмѡ вѣзѣ да л' сам те вѡдела ил' да л' те нѡсам и мѣне се свѡћѡјѹ кѡ пријетели ѡни и дѡћѣм, трајѡм, *чѹла* јѡ да ѡмѡ ѡн девѡјку и јѡ му е трајѡм (Па); дѡћѡше те ме тѡ испросѡше и свѣ кријѹћи, кад стѡгоше, један чѡвек *бѡ* са ѡјма, у Пѣћ *ишѡ*, и мѡј ѡтац *пѡтѡ*: „Вѡлѡ ми ѡштѹ чѡру у Пл'енѡбабе, нѣ знѡм кѡкаф је?” „Вѡлѡ ѣу ти јѡ кѡзат: снѡјек је бѡјел, нѡ је снѡјек.” Он л'ѡјеп, јѣше ме кѡ снѡјек; „Хѡ”, кажѣ, „сѡт, ѡна ѣе ти пѡбеј”. Нек идѣ, јѡ је не дѡм. И *дѡил'и*, јѡ у Пл'енѡбабе, а ѡни у Позѡр дѡћѡше да ме ѡштѹ, дѡл'е смо седѣл'и; свѣ чѡре, сирѡтиња, *жнѣл'е*, *кѡпѡл'е* лѹк, нѣшто да не бѣдѹ, *дѡбил'и* нѣшто да ѡмѡмо (Пл).

таквима представе. Уколико је радња од стране говорног лица у прошлости доживљена као новост, прелом, преокрет, и у њему изазвала изненађење, говорно лице такве ефекте слушаоцу жели дочарати и у моменту говора. У тој служби перфекат без помоћног глагола налази своју пуну примену. Поред тога, дата класификација не подразумева строго одвајање домена употребе перфекта без помоћног глагола. Примери су издвајани према критеријуму доминантног, на наративном нивоу најистакнутијег присуства једне од компоненти семантичке структуре овога облика, али се на плану реализације оне готово увек јављају здружено. Стога понекад није лако одредити који је од фактора био доминантан као подстицај одабира краћег перфекта у конкретном говорном чину.

Према синтаксичко-семантичким одликама крњи перфекат најсличнији је аористу. Значење новине, могућност исказивања радњи које су се догодиле непосредно пре момента говора, као и оних које су се (из)вршиле у даљој прошлости, одвојеност од момента говора, односно приказивање радњи као готових акција, уношење динамичности у приповедно ток, постизање бржег низања радњи, те наглашена експресивност и стилогеност уопште одлике су које су заједничке двама облицима. Оно што их раздваја јесте однос компоненти доживљеност : недоживљеност, будући да појава аориста у нарацији ову компоненту обавезно истиче у први план, док код перфекта без помоћног глагола то није случај. У извесним контекстуалним условима међусобна замена двају облика могућа је. Како наводи Ј. Вуковић, „крњи” перфекат врло је обичан и за означавање непосредне прошлости, и у говору и у писаној речи, и он се по значењу приближава аористу апсолутног индикатива кад је њим наглашена најближа прошлост, и аористом је једино могуће га и заменити без осетније промене у значењу. Такав би био перфекат у примерима: „У Пљевљи се подигнула раја, подиже је Симела Шолаја, – где је свеједно хоћемо ли рећи *подигнула (се)*, раја или подиже (се) раја. Или: Ој народе Лике и Кордуна, дошло вр’јеме да се диже буна (ево сад дође вријеме...)” (Вуковић 1967: 21–22). Међутим, када је неопходно истаћи однос доживљена : недоживљена прошлост диференцијалне ознаке свакако постоје, а „то се може очитовати на најобичнијим примерима. Кад некоме скрећемо пажњу: *Пало* ти дрво с кола! – или: *Паде* ти дрво с кола – разлика је у томе што говорно лице у првом случају не каже да је видело да је дрво пало (оно само види дрво на цести негде позади кола): или стварно није видело, или тим неће да каже и да је видело, – а у другом случају хоће да се каже не само

да је говорно лице видело дрво на цести него да је видело и кад је дрво пало” (Вуковић 1967: 383–384).

Тако на пример, у контекстима типа:

џни посл’е напра̀више кућу до̀л’е у Ра̀шку и џна *оженѝла* сѝна и до̀л’е жѝвѝ, ћерка и сѝн јо̀ј *напра̀вил’и* по по̀ла кућу и за њу *напра̀вил’и* со̀бу (Коз); ова̀ је пу̀т трећег рѐда, треба̀ло је да Репу̀бл’ика асвалтѝра, и нѝко нѝшта, *пришутѝо се* на̀рот и па̀ре за Шаро̀ње ото̀ше (Не); во̀л’и и џна ма̀чке, јѝдно бѝла да̀ла у комшѝлак кад стѝгл’и овѝ га̀здачица јо̀ј отѝшла и га̀зда за Алба̀нију, кат џна стѝже ова̀мо (Ос);

аорист и перфекат су заменљиви без штете по значење, имајући у виду да истицање компоненте доживљености на комуникативном плану није релевантно. Једина је разлика у томе што се облицима перфекта пажња скреће више на стање настало деловањем одређене радње, истакнутија је резултативност, док би аорист значио истицање саме радње као такве.

У примерима:

ту џдма̀, ал’и џн по̀гину сирѝма. *Ишѝ* џтут ис Ра̀шкѝ, *постѝљѝ* онѝ струмѝнте за свѝрање и џтут кад је ова̀мо *пола̀зио*, ова̀мо џн *зѝао* сѝна, сѝн му у Београ̀ду, та̀мо у шко̀л’и бѝо, *зѝао* га, *зѝао*, кад изедама̀н, кажѝ, прекину, и ова̀мо негѝе према Ба̀тњѝку, шта̀ ја зна̀м, са̀л’ нѐшто, сѝрце до̀ва̀ти га и у некѝ камиѝн и одједама̀ се запѝл’и; џн, четѝри го̀дине је овѝ са̀д бѝло ка̀ ѝмрије, на прекѝчац, *дошѝ* до̀вде до на ову̀ равницу и са̀л’ *се преврнѝо*. Овѝ ма̀јстори *изл’етѝл’и* ова̀мо пред њѝга и џн *се са̀мо преврнѝо* (Ос); тѐк се зѝра указу̀јѝ, ја пу̀шти тел’евѝзо̀р, како пу̀шти тел’евѝзо̀р, јѝј дѐцо, да̀ље бѝло от свѝко̀га, џн се џбрете у ко̀л’има, сна̀а мо̀ја с једнѐ стра̀н држѐ га и онѝ прича̀ју му, а ја̀ са̀мо са̀ма ту̀. Прича̀ју шта̀ се десѝло. џн, како *отишѝ* за Паза̀р, *ушѝ* у једну кафа̀ну код једно̀га на̀шег џђе, *отишѝ* код њѝга у кафа̀ну и *изѝшѝ* и да про̀ђе кроз Варошма̀лу, и кажѝ беше џнде нека̀ гу̀жва ис тѐ га гу̀жвѝ некѝ *га̀ђао* и *удрѝо* га, пишто̀љом, *расцијепѝло* му но̀гу (Коз);

заменљивост перфекта аористом није могућа имајући у виду да је посреди изношење информација о недоживљеним радњама. Јасна подела домена употребе читује се управо у томе што говорници у наведеним контекстима аорист употребљавају када обележавају доживљене, док у тренутку када се пређе на исказивање недоживљених радњи, приповедање се наставља у перфекту.

Замена облика није могућа ни у примерима који су типа: кат џни до̀ђѝше да ме про̀сѝ, и џбел’еже *отѝшл’е*, ко да не про̀сѝ са̀т (Пл); до̀ђѝше у со̀бу, она свѝ то̀ тудѝје *растѝрила*, нема̀ју

ћѐ да уйћу (Ке); где би замена перфекта аористом нарушила обележени редослед у вршењу радњи (перфекатска се десила пре аористне, а замена би редослед догађања обрнула).

О перфекту у модалној функцији већ је било речи, овде само додајемо да се у тој служби готово редовно употребљава у форми без помоћног глагола.

Овај облик често се среће употребљен од глагола говорења за увођење туђег говора:

жѐна му, мајка те девојкѐ кажѐ, човѐку *рѐкла*: „Иди види је л’ тѐ йстина. Отиди до у Позар види.” *рѐкѐ* ђн: „Ја сам дошѐ. Ђѐ ми је шћѐрка?”. Они му *рѐкл’и* удѐла се; и ова *рѐкѐ*: „Ако бѹдѐ мѐја шћѐрка, ја сам дошѐ по њѹ, ја ћу да свѐ опрѐстѹм, ђна е од незнања огријешѹла, ѹзѐла те, ђна ће пој сѐ мнѐм да је вѐдѹм кѹћи, ја ћу свѐ да опрѐстѹм овѐ што е рѐдѹла.” Она *рѐкла* њѐму, кажѐ: „Бѐбо, ја сам ѹзѐла њѐга драгѐ вѐљѐ.” Та Цѹганин *рѐкѐ* њѐму: „Зѐром је тѹ нѐ мош узѐт дѐнас вѐдит што нѐћемо јѐдан погѹнут ѐвде, ако ђће вѐљѐм, ѐво ти вѐди је, нек пѐћѐ.” (Бо); и она *рѐкѐ* трѐћѹ брат: „Кад га ја уфѐтѹм, највећѐ парче ће му бѹт ѹхо”, да га искомѐта цѹо у комѐте (Нет); она *рѐкла*: „Вѐлѐ, брѐте, ймѐм јѐдну рѐдѹ тѐмо сѐ мнѐм, пушћѐница је, удавѐла се, ймѐ јѐдно дѹјете у тѐ прѹви дѐм, чѐвек јѐј ѹмрѐ, да је погл’ѐдѐш, ко ти се свѹдѹ да је ѹзмѐш, бѐљѐ да се ѹзмѐте и тѹ и ђна, да нѹјѐсте сѐми” (Го).

За разлику од наведених, који представљају примере крњег перфекта, бележени су и случајеви употребе перфекта без помоћног глагола онда када се јави у низовима, и то је појава сасвим друкчијег типа од претходне. Тада се из разлога језичке економије, како би се избегло понављање, енклитика употреби уз само један од облика:

дѐста врѐмена је *прошѐ*, те по Бѐограду, онѐ по Банѐту, мумѹрус онај, кукѹрус, како ви кѐжѐте, *комишѐ* и *рѐдѹо* (Леч); ѐто тѹ је Мухѐмет *побѐгѐ* из Мѐћѐ у Медѹну, *прошѐ* пѐтљѐ тѐмо код њѹ и ѐтал’ѐ је *пѐчѐ* да шѹрѹ ислам (Кл); пѐп је *бѹо* у Грѹбетиће, Миљѐјко, а главнѹ *бѹо*, да извѹнѐш, кат се рѐдѹ дѹјете (Цв); ђн је *бѹо* Црногѐрац, *бѹо* му ѐтац комѹта; слѐбо је *рѐдѹо*, *трошѹо*, *упропѹшѹвѐ* (Прћ); кад је овѐмо *полѐзио*, овѐмо ђн *звѐо* сѹна (Ос); пѐ је *пѐо* с јѐбукѐ пѐ кѹчму *поврѐдѹо* (Лу); ова је *устѐ* и *удѐрѐ* ме (Уг); амѹђа је *отишѐ* те ѹзѐ (Бл); тѹ сам *учѹо* некѹ школу мѐло, нѐписмено дѹјете и чѹвѐ свѹње, прѐво ти кѐжѐм, чѐбанѹн *бѹо*, *окопѐвѐ* грѐжђе, бѐстанѐ, свѐ тѐ сѐм (Вру); ја сам тѐ писмо *добѹо*, *прѐчитѐ* (Ос); е пѐсл’ѐн кад је Срѹија *прѐузѐла* овѐмо, *ослобѐдѹла* овѐ краѐве (Прћ); и њѐга је *ѹзѐла* јѐдна те га гѐјѹла; *трѹговѐла* је и и дѐбро *зараћѐвѐла* (Кл); *отѹшл’е* су некѐ девојке от Пѐпѐвѹћѐ, тѐ пѐпѐвскѐ девојке *отѹшл’е* у тѐ Свилѐново на сѐбор (Бот); авиѐном *су ѹшл’и* и *врѐћѐл’и се* (Баг); кажѐ они су од крѹви *побѐгли* ѐде, *учинѐли* крѹв (Бал); тѹ су на Ђѹрђевдѐн

водѝл'и дѣцу и *кӯпал'и* (Боб); *Турци су удриѝл'и* и *Бугаре истѣрал'и* и *освоѝл'и* њни и да бӯдѣ турскѡ Јѣдрене (Из); њни *су* обадвѡ у Београду *заврѝиѝл'и* факултѣте, *запосл'ѝл'и се* (Ос); један мѣсѣц ѝ пѡ дѡнѡ, пѡ пѡсл'ѣн ѡтал'ѣн *су* ме *отѣрал'и* пѡновѣ ме *врѡтиѝл'и* у јединицу; за врѣме турскѡга *су* *пѡтиѝл'и*, *потурчѡвал'и се*, *криѝл'и се* (Прћ); мѝ пѡ *смо* посл'ѣн *ѝиѝл'и* за Турскӯ, пѡ посѣн *се* *врнӯл'и* па прѣзиме тѡ *промијѣниѝл'и* (Со); Хѡцићи *су* једни *биѝл'и* пѡ *повѣл'и* дѣвера (С. Ћуп); *биѝл'и* *су* Срѣби гѡре уз брдѡ, бѡга ми *се* *снѡиѝл'и* у ѡнѡ врѣме (Ки); тѡ *је* *биѝло* двѡес девѣтѣ а ѡн *имѡ* стѡ шѣс гѡдѝнѡ и *причѡ* ѡвѡ за ѡвогѡ Јуса што га убиѡ Кѣпа; ѡвѡ што *је* *биѝла* л'ѝјѣпа *родѝла* и *ѝмрло* јѡј дѝјѣте (Кл).

Међутим, то није редовно, па су бележени и примери типа:

Вѡјин *је* *имѡ* лӯде Срѣбе пѡ *је* нѡш нѡрот *спѡиѡвѡ*; такѡ *је* *пѡо* и *тӯ* *је* *ѝмрѡ* на тӯ вѡду (Уг); ѡтац јѡј *је* пѡслѣн *доиѡ* с рѡбијѣ, једанѡес ѝ пѡ гѡдѝнѡ *је* *издржѡ* рѡбијѣ за врѣме Тѝта (Бл); ѡн *је* *имѡ* Хатицу, ѡн *је* *биѝо* сирѡма, његѡв *ћѣд* *је* *имѡ* дѣсет сѝнѡвѡ, његѡв *је* ѡтац *биѝо* нѡјмлађѝ (Кл); Мариѡна *је* *рѡдѝла* ѡвӯ гѡдину, *рѡдѝла* *је* у Штавалѣ (Че); жѣна му *је* *ѝмрла*, ѡтац му *је* *ѝмрѡ* прѡшл'ѣ гѡдинѣ (Уг); тѡ *је* *биѝло*, јѡ мѝсѝм, пријѣн трѝес-ћетрѣс гѡдѝнѡ, тѡ *је* *биѝло* нѣје ѡко шѣсѣтѣ, тӯ *је* *биѝло* пријѣн пѣдесѣт гѡдѝнѡ (Туз); пѡсл'ѣн *је* *пѡчѣло*, по продавницѡ *је* *пѡчѣо* бѣс (Це); и њѣга *су* стрӯјѡм *убѝл'и*, ка[д] *су* га *уфѡтиѝл'и*, стрӯју *су* му *укљӯчиѝл'и* и тапӯт *су* га посѣн са стрӯјѡм *убѝл'и*, тѡ зрѡно *су* му *нѡиѝл'и* пѡсл'ѣн ка[д] *су* га вѣћ *тӯриѝл'и* на стрӯју те да га убијӯ, тапӯт тѡ *су* *виѡдел'и* штѡ *је* код њѣга; пѡсл'ѣнке *су* га *уфѡтиѝл'и* те *су* га са стрӯјѡм *биѝл'и* тѡмо (Бр); држѡвни слӯжбѣници *су* на тѡчкице *кӯповал'и* на пѡпус, а *имѡл'и* *су* ѡбавѣзне бѡнове за сѣлѡке (Че); *кажѣ* *прѡдѡл'и* *су*, *осел'ѝл'и* *су* ѡт кӯћѣ (Уг); сѡт *су* дѣца *ѡженѝла* јѡј *се*, на примѣр, ѡна *су* дѡл'ѣ *ѡженѝла се*, *запосл'ѝла* *су* *се* (Туз); тѡ *е* *биѝло* стѝт, *биѝло* *је* срѡма, *биѝло* *је* свѣга; рѡспѡлѡжан *је* нѡрот *биѝо*, здрѡф нѡрот *биѝо*, вѡља у нѡрот *биѝла* (Ју).

Поводом перфекта без помоћног глагола у србистици се постављало и питање његовог порекла. Како И. Грицкат наводи, „краћи перфекат постао је од пуног, од перфекта с помоћним глаголом – посматрано историјски. Он представља његову каснију обличку варијанту. Да је он по постанку млађи од пуног перфекта – то не треба посебно доказивати. Перфекат се првобитно градио као перифрастична конструкција, о чему нам сведочи најстарији забележени словенски језик, као и старије фазе других словенских језика, а исто тако и анализа његовог значења” (Грицкат 1954: 168). Треба, потом, истаћи и чињеницу да су у првобитно значење префекта ѡба члана унѣла своја значења: „садашње време помоћног глагола садашњѡст (тј. вѣза номѣна и партиципа којим се исказује радња ствара се у

садашњости), а облик на *-л* – претериталност (без њеног ближег одређивања). Перфекат је означавао садашњи резултат, добивен ранијим вршењем одн. извршењем радње” (Грицкат 1954: 169). Имајући ово у виду, „лишити перфекат помоћног глагола значи – у много случајева – допринети стварању резултативног значења. Изостављањем помоћног глагола доведени су у најнепосреднији додир подмет и радни придев који се у таквом додиру с напоменом у извесној мери приближује правом придеву; он донекле стиче резултативно значење”, о чему и јесте било речи. Притом је „резултативно значење најчешће комбиновано с другим значењима нашег облика, тако да је семантика краћег перфекта у већини случајева прилично сложена”. Ако се посматра пример: *Магла пала* – „таква реченица са краћим перфектом оставља утисак одсуства акције, статичног описа. Али се ту, уствари, преплићу два момента: прво – у примеру је истакнуто резултативно значење, садашњи резултат прошле радње, слика која је настала као последица прошле радње, друго – такво се изражавање и не среће у апсолутном индикативу” (Грицкат 1954: 169). Из овога се изводи закључак да „без помоћног глагола као моторног, „предикативизирајућег” члана реченице перфекат је лако могао стећи нијансу статичности, добити своје данас веома распрострањено резултативно значење”, а „семантика резултативности, уколико се јављала потреба за њом, налазила је погодан терен у перфекту без помоћног глагола и можда са своје стране потстицала феномен скраћивања”. Међутим, са резултативном је експресивна компонента „испреплетана у многим примерима напрг облика, пошто се налази у природној значењској вези. Кад се нешто приказује више као резултат него као процес, то је у многим случајевима уједно и израз појачане експресије казивања” (Грицкат 1954: 192–194). На сличан начин крњи перфекат тумачи и Ј. Вуковић у студији *Говор Пиве и Дробњака* (Вуковић 1940) на материјалу из поменутих говора. Наиме, аутор наводи да „Помоћни глагол у перфекту показује везу радње из прошлости са моментом праве садашњости, зато је потребан онда кад се радња из прошлости временски одмерава према тренутку кад се говори – у синтаксичком, дакле, индикативу, док је често непотреба, у синтаксичком „релативу”, где се радња одмерава не према моменту садашњости него према ком другом или је у каквој безвременској ситуацији, јер ту помоћни глагол не може имати оно своје основно значење у перфекту – везивање радње из прошлости са моментом садашњости. У јављању или саопштавању, у перфекту, где се самим јављањем или саопштавањем наглашава веза радње *непосредне прошлости* са садашњошћу, помоћни глагол, који је баш

ту због те улоге везивања радње са садашњошћу, постао је излишан. У другом облику јављања и саопштавања перфектом (*дошли су сватови*), пошто јављање само и његова важност није толико наглашено, тим самим што се јавља о нечем о чему интересовање није ново, помочни глагол је још имао места за показивање везе радње са садашњошћу” (Вуковић 1940: 95–96).

Када су недоживљене радње у питању крњи перфекат успешно замењује аорист, надомештајући компоненту доживљености у контекстима који блокирају употребу аориста. Све особине које има самостално употребљен задржава и онда када се употреби у облицима плусквамперфекта (в. т. III.6.6.).

III.5.13. Најзад, констатујемо и то да је крњи перфекат, као и пуни, у употреби у свим зетско-сјеничким говорима у синтаксичким околностима мање-више сличним овде наведенима. У Ибарском Колашину подједнако су фреквентне обе форме (Божовић 2002: 92). Пуни облик употребљава се како у индикативу тако и у релативу, а аутор наводи само информацију да се њиме обележава доживљена прошлост, док се примери за недоживљену не наводе. Крњи перфекат је фреквентан када се саопштава новост, у одговорима на питања, у клетвама (Божовић 2002: 112–113). Перфекат без помоћног глагола у Бјелопавлићу врло ретко се употребљава, а наместо њега, много је чешћи приповедачки императив или презент. Ван приповедања јавља се при саопштавању неке изненадне вести. (Ћупић 1977: 163). У Мрковићу је краћи перфекат „нешто рјеђи него у другим нашим дијалектима који имају дужу и потпунију еволуцију” (Вујовић 1969: 266), а „пуни перфекат има сужену употребу и мање је фреквенције у односу на околне говоре (какав је црмнички) јер су времена којима се казује доживљена прошлост добро очувана” (Вујовић 1969: 336). Пуни перфекат овде се среће и у синтаксичком индикативу и у релативу, док се крњи одређује као облик искључиво релативске природе (Вујовић 1969: 336, 337). За овај облик аутор наводи: „Приповједачки перфекат без помоћног глагола употребљава се обично на почетку приповиједања, као кратка експозиција, и још чешће на завршетку приповиједања, као закључак и завршна слика. Такав перфекат одликује се и стилском изражајношћу, коју појачавају најосјетљивија мјеста: почетак и крај приповјетке” (Вујовић 1969: 339). Разлика према аористу, према закључцима изведеним посматрањем материјала из мрковићког говора, јесте у томе што „аорист у приповиједању значи *доживљеност*, јер је то

приповедачу лично познато, а перфекат – оно што приповједач зна *по чувењу*” (Вујовић 1969: 339). У Васојевићима претежу пуне форме. Краћи перфекатски облици често се употребљавају и то у приповедању, те у благословима и клетвама (Стијовић 2007: 181). У говору Пиве обе форме познају и релативну и индикативну употребу. Истиче се да је краћи перфекат по значењу најближи аористу – то су конкурентни облици с разликама у смислу. На материјалу са овог ареала аутор детаљно анализира синтаксичко-семантичка својства краћег перфекта и бави се питањем порекла, о чему је било речи (Вуковић 1940: 91–96). У староцрногорским говорима краћи перфекат се употребљава у приповедању и то: на почетку приповедања; у причању по чувењу, према презенту трајних глагола; у причању по чувењу напореда са приповедачким императивом; кад се радња не уклапа у приповедање по самом вршењу него по резултату. Ван приповедања „краћи перфекат је обичан при саопштавању неке новости, обично са извесном неверицом или чуђењем, или са претензијом да се слушалац изненади” (Пешикан 1965: 200). Иако изложено без детаљније анализе примера, истраживање Д. Барјактаревића, и закључци поводом грађе прикупљене на терену Тутина, Новог Пазара и Сјенице слажу се у основи са овде изнетим запажањима. За однос пуног и крњег перфекта аутор наводи да „између њихове употребе нема граница. Који ће облик бити узет, зависи од ситуације у којој се налази говорно лице и од његова односа према чињеницама које се излажу. Како ови моменти нису свакад једнаки, то ни саопштење нема једнаку боју. Конкретно, ако је догађај такве природе да захтева извесну краткоћу израза и носи сам у себи неку необичност, нешто што се није очекивало, нити претпостављало, нешто што садржи не само необичност него извесно изненађење – онда ће говорно лице узети краћи облик. Перфекат тада има карактер узвика”. Као важна особина краће јединице истиче се то што се њиме постиже „већа импресивност, јер као краћи има екскламативност у себи. То га одваја од ситуације када се употребљава дужи облик, јер је овај мање више развучен, не садржи у себи никакву необичност; рекло би се да је и стереотипан. Његова примена заступљена је и у казивању свакидашњих догађаја, збивања; без брзине је, живости и екскламативности”. Дакле, „ако говорно лице жели да догађају да више свежине и живота било то у квалификативној, приповедачкој, модалној или пословичкој употреби перфекта среће те такозвани крњи перфекат” Аутор такође наводи да се краћи перфекат може јавити како у индикативу тако и у релативу (Барјактаревић 1966: 130). С друге стране, „приповедачки облик пуног перфекта овде је карактеристичан по томе

што се у њему јасно запажају компоненте: причање по чувењу и препричавање или саопштење у чему знатну улогу игра момент субјективног доживљавања. Ти моменти међусобно се преплићу и каткад их је тешко разлучити, али доминантну улогу има препричавање било туђих или својих доживљаја”. Категорије које Д. Барјактаревећ издваја су: приповедачки, квалификативни, модални и гномски (Барјактаревећ 1966: 130–134). Анализирајући материјал из трстеничког говора, Душан Јовић истиче да и поред разлика које постоје између дужег и перфекта без помоћног глагола, у синхроном стању не би се могло говорити о два потпуно посебним семантичким категоријама. Разлози за то су чињеница да им је већи број функција, и то оних главних, заједнички; употреба перфекта без споне реализује се често само због економичности исказа; краћи перфекат не обухвата сва лица подједнако, најчешћи је у 3. л. јд. и мн. (Јовић 1968: 186–187). Најважнија разлика је у томе што је краћи перфекат интензивнији облик од пуног (Јовић 1968: 192). У трстеничком говору, где функционише као слободан, необележен претеритални облик, „перфекат је у многим случајевима синонимичан с другим облицима за прошлост. Међутим, пошто је перфект слободан, а други облици за прошлост имају већи степен обележености, то их перфект поступно истискује из употребе. Томе свакако доприноси и чињеница што је перфект један од облика с највећом фреквенцијом” (Јовић 1968: 187). „Околност што је перфект видски невезан још је један фактор више који омогућава његову синонимичност с другим облицима за прошлост, посебно видски везаним”, стога их он успешно функционално замењује. (Јовић 1968: 187–188). Краћи перфекат употребљава се у причању, које је са овим обликом „сажетије, концизније, атрактивније”, и то и у индикативу и у релативу (Јовић 1968: 190–191). Запажено је, такође, да се у трстеничком говору краћи перфекат све чешће употребљава у аориским ситуацијама те постаје „функционално идентичан с аористом, и рекло би се, поступно сужава његове фреквенције”, а „замена се врши најчешће у исказима с јаче израженим интензитетом” (Јовић 1968: 191–192). У централној Шумадији облици крњег перфекта употребљавају се у клетвама и благословима, у наравији и то нарочито на почетку приповедања, емфатичним саопштењима, те у дијалозима када саговорник очекује да му се понови, потврди оно што је управо чуо (*Нестало ти пѧра – је л?*) (Реметић 1985: 333). У горанском говору „у временској употреби није уочен крњи перфекат, пошто одсуство помоћног глагола у 3л. јд. и мн. перфекта актива није у опозицији с пуним облицима” (Младеновић 2001: 495). Пуним перфектом казују се

„како доживљене, тако и недоживљене радње. Доживљеност у прошлости чешће се саопштава аористом, имперфектом, плусквамперфектом, презентом, футуром”, а „перфекат за казивање доживљених радњи комбинован је са обележеним облицима за прошлост”, што одговара приликама и у нашој зони (Младеновић 2001: 496). Р. Младеновић истиче и да „у неким примерима с перфектом суштина није у претериталности, него у стању субјектову које постоји у садашњости као резултат извршене прошле радње”, што је информација коју подвлачимо имајући у виду претходно истицање семантике резултативности у појединим видовима употребе из наше грађе (Младеновић 2001: 496). Најзад, у Алексиначком Поморављу перфекат је у широкој употреби, у синтаксичком индикативу у релативу, а за њега се има „мало шта рећи што би га у говору АП синтаксички разликовало од употребе у стандардном језику” (Богдановић 1987: 251). Перфекат без помоћног глагола на овом терену врло је чест, али су сви забележени примери за 3. л. јединине и множине (Богдановић 1987: 252).

III.6. Плусквамперфекат

У претериталном систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора плусквамперфекат има стабилно место. То је облик релативно високе фреквенције, иако мање заступљен од перфекта, што је очекивано имајући у виду да му је семантика у односу на перфекат суженија а домен употребе спецификованији. Судаћи по новијим истраживањима, исто важи и за савремени српски језик, где је плусквамперфекат облик са знатном очуванашћу у употреби, иако се у ранијој стручној литератури (Стевановић 1986: 664) наводио податак да је готово ишчезао (о томе в. Танасић и др. 2005: 411).

У граматицама се плусквамперфекат дефинише као „глаголско време којим се означава радња (бивање или стање) која се извршила (а врло ретко вршила) у прошлости пре чега другог, што је означено неким такође претериталним временом, или се пак то подразумева из целе језичке ситуације” (Стевановић 1986: 665): Прецизније, „плусквамперфект исказује прошле радње, нешто што је постојало, што се извршило или

(врло ретко) вршило у прошлости пре неке друге, такође прошле радње. Тако је у примеру *Кад је успео да подигне шешир, све је било прошло* – све било прошло пре времена у коме је неко успео да подигне шешир” (Танасић и др. 2005: 411).

III.6.1. И у систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора плусквамперфекат постоји као јединица којом се примарно обележавају радње чији је моменат вршења на временској оси прошлости позициониран испред тачке у којој се (из)вршила каква друга радња, односно којом је означен неки други временски маркер на основу ког се радња обележена плусквамперфектом временски одмерава. Дакле, посреди је облик са наглашеном семантиком антериорности. Прошла радња у односу на коју се плусквамперфекатска одређује као антериорна може бити обележена било којим обликом у претериталној служби (перфектом, аористом, имперфектом, релативним презентом, плусквамперфектом или комбинацијом више форми):

била ми она *дала* пѣт кокошакâ и пѣтла, пâ сам ја донѣла у кѹћу; *она је била заспа*ла кад смо ми сврѣтил’и код њи (Бу); *они кат су се врѣтил*’и, *оде се бил*’и *усел*’ил’и мусл’имâни у њину кѹћу, један што је бѣо слѹга код њи, он се усел’ио, јѣдва *су* га *избâцил*’и (Шав); мѣне један синѡвац *био* *упис*о у Беѡград факултѣт и напѹстио. Кажѣ: „Ни од шкѡл’ѣ нѣмâ ништа, вѣдѣм кѡл’ко лѹди завршѹ факултѣт и не рâдѹ ниђе, и штѡ да се мѹчим”, и напѹстио; *она се била поврнѹла* да нешто ѹзмѣ и овѣ је премѣтил’и (Бу); ја хâмбургер никат у живѡту нѣсам јѣла, јѣдамâн сам кѹпила, замâло сам дрѡп истѹрила. Јâ *сам* га *била* јѣдамâ ѹзѣла, појѣла половѣну и бâцила; *тѡ је била* код мѡг ѡца *стâновâла*, пријен нѡ што је ѹзѣла; кат сам јѣдноме Срѣбину иза Вâроши, зовѣ се, заборâвљâм кâко се зовѣ сѣло, један тѹ што сам му ја прâвио, *оде* му је кѹћа иза овѡг брѡда тâмо, сѣстри нѡгу, *била* је *извâл*’ила, *сломи*ла *била* у кѹк, пâ ја наместѣо и оздрâвила (Кл); *било* ми *дѡшло* тѣшко, ал’ ме тâ дѡктор ѡдмâ прѣмѣо (Не); *дѡста су се бил*’и *намѹчил*’и, ал’ пѡсл’ѣ пѡчѣло мало бѡљѣ (Ту); *учинѣла* им *је била* да нѣмајѹ децѣ, ал’и они код хѡцѣ развâл’ил’и (Ле); *најâвил*’и *су се бил*’и ал’ нѣсу дѡшл’и (Че); *оде су се настâнил*’и *бил*’и јѣдну гѡдину дâнâ, посл’ѣ су отѣшл’и за Пазâр (Бл); *Мѣко је био ѹмрѡ* већ кат смо ми *оде стѣгл*’и (Пе); *она, како је била извѣла* дѣцу на брѣк гѡре, пѡсл’ѣ се врѣтила кѹћи нешто да ѹзмѣ; *бил*’и *погодѣл*’и кѡла, тѣрѣтнâ кѡла, и није мѡгѡ да опрâви мѡтор, нешто му није у рѣду и пѣшкѣ (Шав); богами *тѡ је завлâдâло било* онѡ комунѣзам, кâко тѡ вѣчѹ, нѣсу више дал’и да се тѡ нѡсѣ (Кл); *била сам нашла* кѹћу брвнâру и посл’ѣ прегрâдио пâ прâвио цѣглу, пâ ѡндâр штâлу, пâ сѣњâк, пâ кѹћу, пâ сâд, ѣто, âмбâр кѹпил’и, дал’и су хильâду ѣ пѡ за овâ âмбâр (Кн); мâло *су бил*’и *пѡчѣл*’и онѡ прије нѣкол’ко врѣмена ал’и тѡ нешто није ѹспѣло и посл’ѣн се прекѣнуло (Цѣ); мѣне сѣнови заврѣшил’и шкѡлу, *заврѣшил*’и *бил*’и факултѣт у Приштињу, пѡсл’ѣ три гѡдине ми је бѣо старѣјѣ у

Приштињу на факултѣт. Пѡсл'ѣ трѣ гѡдине бѹне некѣ, демостраѣије, ѡн напѹстио и отишѡ за Сѡрајево, упѣсѡ, настаѡвио (Бо); ѣво ѡде *сам бѣла иштетѣла* рѹку, дѡсад ми се тѡ познаѡвало (Ме); богами јѡј дѣца по двѡес гѡдѣнѡ, порѡсла, ѣѡвек јѡј *се бѣо вѣнчѡ* пѡ е повѣо (Ме); збок њѣ су Пѡпе запѡл'ил'и, она *се бѣла рѣкла* некѡм Турчѣну (Ми); смршѡла је, а *бѣла се* и угојѣла; мѡја мѡјка *се бѣла ѹдѡла* за мѡјѣг свѣкра, мѡја мѡјка се развѣла од мѡјѣг ѡца (На); *ѡѡ се бѣо* пѣћу те се упорѡпѡстио, трѣ пѹт су га враћѡл'и, вѣдѣш штѡ је учинѣо (Не); посл'ѣн *нал'ѣгла бѣла* тѡ рѣјека, млѡго јѡка тѡ рѣјека и ѡднијела је тѹнаке тѡ нѡрод, тѣ згрѡдице, тѡ је бѣло дрвѣнѡ, тѡ нѣје бѣло нешто каменѣто, и ѡднијело је и дѡл'е (Пр); *бѣла ми се родѣла* ѡвѡ кѣрѣка, и отишѡ ми дѣвѣр, уфѡтио волѡве и отишѡ у шѹму, пѡсл'ѣн мѡрта, и волѡви су га нагнѡл'и на шѣсти рѣт црѣпа от кѹћѣ те се пѡпѣл'и и свѣ поломѣл'и (Ру); дошѡ Иљѡз Кѹртовѣћ ка[д] *су ѡни бѣл'и напрѡвил'и* вѣшало да вѣшајѹ тѣ Срѣбе. Те ѡн срѹшио тѡ, вѣкѡ тѹ: „Лѡми тѡ” (С. До);

помѹчили су се бѣли мѡло, ал' јѡпѣт, бѣ фѡјда (Бу); *посѡдил'и су се бѣл'и пѡ* се помѣрише (Ту); *јѡ сам се бѣла спрѣмѣла*, ал' она нѣ дѡђе; *кѹпѣла сам јѡј бѣла* ѡдѣлце дѣтѣту, ал' њѡј се нешто кѡ нѣ свѣде (Ту); *ѡстаѡвил'и су ни бѣл'и* вѡду, нѡ ѡвѣ мусл'имѡни затѣскѡше и затѡрише ни вѡду посѡѣ (Го); такѡ *су се бѣл'и сложѣл'и* сѣн ми и ѡна, и дѡбра бѣла ѡнакѡ и свѣ, ал'и сѹдбина бѣ; свѣ *је тѡ бѣло бѣхрѡло*, пѡ ѹби ѡнѡ стѹт, нијѣдна; стѹт ѹби, ѡвѡ *је бѣло свѣ бѣхрѡло* (Тр); ѡндѡ га оплѡчкаше, *вѣзѡл'и су га* за крѣвет *бѣл'и* (Го); дѡђе те ѹзѣ, *јѡ бѣла дѡбрѡла* и *тѹрила* ѡвѡмо у згрѡду (Бал); ѡвѣ гѡдинѣ нѣшта, тѡ *је бѣло бѣхрѡло* и *бѣхрѡло*, да је бѣло срѣћѣ, тѡ се нѣ би мѡгло ѡбрат. Кад бѣ нѡјвишѣ бѣхѡр, пѡде снѣјек и ѹби га (Брћ); ѡни *су ѡђе бѣл'и досел'ил'и* пѡ тѹ мѡло землѣ кѹпѣше (Лу); мѣ кад прићѡсмо, ѡне вѣћ *бѣху прѣстѡл'е* тѣ вѡде, нестаѡшо нам вѡде, ѡнѡ јѣдна ка пѡчѣ помѡло, па јѡш вѣшѣ, јѡш вѣшѣ, вѣћ дѡђе ѡнѡ јѣдна (Ост); он *је ѡтац био прѡтио* у медрѣсу и ѡн је прѣварѣ млѡду, ѡдоздѡ из медрѣсѣ и ѡна нѣ завршѣ бѡш, ѣде двѣје гѡдине и ѡн је прѣварѣ (Па); *ѡтишл'и смо* мѣ *бѣл'и* код њѣ, ѡна не дѡвѡше пет пѡрѡ што смо мѣ тѹ (Го);

најѡвил'и им се мѣ *бѣл'и*, и *јѡ ѡдѣм* ујѹтру да је нѡћѣм (Ос); у л'ѣђѡ јѣдно зрѣно, у прѣс, ѣстѡ *поврѣѡио бѣо* прѣсте, не мѡре да прѣвѣјѡ прѣс (В. Лок); ѡвѣ Црногѡрѣи, *бѣл'и* на катѹне *изѣшл'и* по Ђѹрђевудне, кажѣ: „Планѣнка, свѣ се жѡл'ѣ на тѣбе да си тѣ хѡјдѹк да крѡдѣш, да узѣмаш мл'ѣјѣко, ако што мѡш да урадѣш, да урадѣш мѡјѡј стѡци нѡћас, јѡ ти ѡдѡбрѡвѡм” (С. До); *ѡѡо му бѣо* прѣсѣднѣк плѡц да рѡдѹ црѣкву, нѣ знѡм штѡ да рѡдѹ, и ѡн потѣгнѣ пѡ тѣ плѡцеве прѡдѡ (Кн); *јѡ војнѣк*, и пѣсмо, шѡљѹ ми пѣсмо, *јѡ сам тѡ пѣсмо добѣо*, прѡчитѡ, кат тѡ *је бѣло прѡшло*, тражѹ ми сл'ѣку (Ми); *јѣдан бѣо запѡсл'ѣо се* у Сѡнѡктранс свѣ пот ѹгѡвѡри по трѣ мѣсѣца и по шѣс, и ѡн збрѣшѣ за Нѣмачкѹ, ѡжѣнѣ се тѡмо, ѣмѡ трѡе дѣцѣ (Ст);

ѡн је бѣо ѹзѡ Тѡцину сѣстру јѣдамѡ, пѡ е *напѹстио бѣо*, *ѹзѡ је бѣо* јѣдну ис Кѡчѡрнѣка од ѡвѣјѡ (Ер); прѡѡ *су се бѣл'и дѡговорѣл'и*, пѡ пѡсл'ѣн нѣ знѡм штѡ, *посѡдил'и се бѣл'и* (Де); свѣ *сам бѣла позел'ѣнѣла* кат *сам тѡ бѣла заврѣшѣла* аперѡѡѡѣју у Нѣш (Ка);

свѣ *сам бїо срѣдїо* документа и онѡ посѣн кад *се бїло зарѣтило* на Кѡсово, мајка јој *рече*: „Бојим се *дође* један зѣт тамо иза Сенйцѣ, ја *бїо* у шѹму, ѡн *нїје знѡ* што *сам* је ја *отпудїо*. Ја је *бїо отѣрѡ* (Кл); амйца ми *бїо кѹпїо* један сѣхат рѹчнїи, кат *сам дѡшла* са тијем сѣхатом, *кажѣ*: „Амааан, овѡ Мѣтина жѣна, овѡ невѣста сѣхат нѡ рѹку!“ (Жи); у Драгу је једна *бїла* такѡ *рѣкла се* пѡ они *отїшл’и* да је ѹзмѹ пѡ *се посл’ѣ убїше*, па *убїше* пѡ нѣ знѡм кѡл’ко крѡвѡвѡ *пѡде*, стѡ и нѣшто гѡдїнѡ *осѹдїше* се нїх десетїну (Пр); *бїо је* на смрті и *рѣшїо бїо* да ме ожѣнї и спрѣмї, ја *бїо* петнѣс гѡдїнѡ, у шеснѣстѹ, *кѹкѡ, плѡкѡ, ође да ѹмрѣ*, ал’ они ме *не пїтѡше*, *довѣдоше* је (Кл); ја сам слѹшѡ, имѡ је вође један *заврїшїо бїо* и за пѡпа и за владїку пѡ *нїје* посл’ѣ *мѡгѡ*, те *дошѡ* у овѹ нѡшу цркву *бїо*, једни јѡди чѹпавї, и ѡн тѡ *прїчѡ* (Кн); ѡн *нїје бїо* војску *слѹжїо*, *отишѡ* у војску, она *затрѹдњѣла бїла*, ѡн *отишѡ* у војску, у војску *се разбѡл’и* о[д] туберколѡзѣ и *врѡтї се* овѡмо (Го); ја *сам бїла батѡл’їла*, пѡ *сам хтѣла* ѡпѣт да настѡвїм пѡ нешто *нѣ настави*, нѣ знѡм (Го); Рїстан му се звѡ ѡтац, *дѡшли* ис Црнѣ Гѡрѣ, нѣму жѣна *бїла ѹмрла*, *довѣо* тѡ двѡје децѣ и тѡг Ивѡна и посѣн Ивѡна *довѣдоше* тѹ (Бал); бѡш овѣ гѡдинѣ некѡ несрѣћа га *пѡтрефї*, онѡ снїјек у прѡл’ѣне *пѡде*, онѡ мрѡс, *цветѡло је бїло* шлїве, тѡ све *унїштила* слѡна и мрѡс (В. Лок); вѡл’и и ѡна мајке, јѣдно *бїла дѡла* у комшїлак кад *стїгл’и* овї гѡздарица јој *отїшла* и гѡзда за Албѡнију, кат ѡна *стїже* овѡмо; ѡн *је* јѡдан *їздржѡ* и дѡбро *је бїо* и *їздржѡ* и свѣ тѡ, а овѡ *нѣ мога* Јѡгода она *се скљѡка* сирѡта ѡдмѡ, она *нѣ мога* да *їздржї* свѣ, што кѡжѣ, ћѡрнї бол’еснїк бїла; ѡна їмѡ сїна и ћѣрку, сїн јој їстѡ *бїо унїсѡ* Права и *нѡпусти* нѣшто, *нѣ мога*, *бѡри се* и *бѡри*, *бѡри* до трѣћѣ гѡдинѣ, ис прѣвѣ *вѹче* прѣдмѣте, *нѡгѹра*, и *нѡпѹстио*. У Мерїму у Крушевац *запосл’їо се* и *рѡдї* (Ос).

На време вршења плусквамперфекатске радње може се указати и посебном одредбом:

лѡнскѣ гѡдинѣ тѡ *се бїло савїло* до землѣ, нїје мѡгло да одржї, кѡко *је бїло родїло* јѡбуке (Тр); ја ођу да идѣм по сѡбѡру, млѡда, глѹпос прѡвила от сѡмѣ сѣбе, *тѡпѹт* сам јѣдва *бїла остѡла* жїва (Кн); ѣво Пазѡр пѡ нѣмѡ водѣ, они *бехѹ тѹ скѡро* свѣ жївѡ *застѡвил’и* дѡл’е, паркїрѡл’и се на пѹт, нѣтѣ да се мајкнѹ (Гл); *осамдесѣт* и *пѣтѣ сам* у Трудбеник *бїо рѡдїо*; ја *сам бїо* прѣвѹ жѣну *ѹзѡ у ѡсмї рѡзред* (Ер); *јѣдно време је организовѡла бїла* држѡва те су тѡ сїјѡл’и (Баг); не сѣћѡм се уѡпште да *су бїл’и пѡчѣл’и* вѡшѡри *кат сам јѡ бїла тѡ чѡра, девѡјчица* (Леч); *прѡтила сам онумѡт бїла* Сабїхи и Сабрїји по јѣдну (Па); с мусл’имѡнїма мї смо жївѣл’и нїје имѡло грѣшкѣ, сѡмо што је Нѣмац *бїо ѡндѡ упропѡстїо*, тѡ е дрѹгѡ (Пе); за мѣне *е бїло дѡшло* четрѣс и трї чѡвѣка, са ѡутом, е прѣвѡ ѡуто у нѡше сѣло је дѡшло *тѡт ка-сам се јѡ испросїла* (Ру); једна Зѡрка звѡла се и нѣшто *се ѡна бїла разбол’ѣла*, сѣћѡм се ѹглѡвнѡ *јѣдампѹт бїла је остѡла* бес косѣ (Са).

Плусквамперфектом обележена радња, међутим, може бити и постериорна у односу на дејство означено другим глаголским обликом:

била се препала кад смо уйшл'и; богами *смо бѝл'и ноћил'и*, имал'и смо пријетелја једног у Рамошево па посл'е огйшл'и тамо, па тамо *ноћил'и бѝл'и* у један Зминац бл'изу Бијелок Поља (Трн); да *нису бѝл'и дѝшл'и* партизани, ништа, заузео к'ућу: „Ово ваше није” (Бу); она радила нешто у сѡбу тамо, а ја *била уйшла* код ње (На); овѝ дѝшл'и ту нѝпозвати па *су се позавѝћал'и бѝл'и* (Ос); *био сам* ја тѡ направио онѡ кат сам м'ало виши порастѡ (Ле); чѝ народ да долазѝ четници па *су се бѝл'и попл'ашил'и* (Пож); с'амо једна у ова крај што знам није пристала и бѡга ми *су* је убил'и бѝл'и тѝ Дражани (Ке); посл'е кат су се вратил'и и озгѡр, *бехѝ оставил'и* кѝло вѝнѝ (Нет); у једно време смо рѝшил'и, напушил'и к'уће *бѝл'и*; њѝга кат су убил'и, посл'е један Србин *је остѡ био* да заступ'а С'анђак, ис Иванграда (Пож); Кодо је погинуо док ја *нисам био дошѡ* из војскѝ, није с'амо ѡн, погинуло је њѝ десетину дванаес; бѝл'и смо посл'ен једно време, кат се тѡ ослободи, посл'ен *смо бѝл'и д'јачал'и* (Прћ).

Сви наведени примери су у синтаксичком релативу. И у примерима првог и у онима другог типа плусквамперфекат је незаменљив перфектом управо због тога што му је једна од важних служби управо прецизирање временског следа обележених радњи. Њиме се јасно, без додатних језичких средстава, упућује на то да је означена радња претходила, или је пак уследила након радње означене другим претеритом. Употреба перфекта нарушила би тако успостављен временски однос између обележених дејстава.

Анализом датих примера, даље, може се закључити и то да код плусквамперфекта ипак није примарно исказивање семантике антериорности већ значење дезактуелизованости радње која се у прошлости (из)вршила. Дакле, овим обликом исказују се прошла дејства чији резултат у моменту говора није актуелан, односно резултати настали вршењем те радње у садашњости се не виде.

III.6.2. У стручној литератури плусквамперфекат се раније сматрао обликом искључиво релативног карактера, јер се њиме казују претпрошле радње чије се вршење одређује према другом (прошлом) моменту а не према садашњости. Тако нпр. М. Стевановић наводи да „иако плусквамперфекат означава радњу која и у време када се говори припада прошлости, у значењу овог облика није од значаја време говорења, него оно на које се мисли да је у њему радња у плусквамперфекту већ била завршена.

Плусквамперфектом се, дакле, радња одређује према томе времену у прошлости. А то ће рећи да он није време индикатива већ релатива. Време према коме се њим означена радња одређује означено је (најчешће) другом којом радњом у прошлости [...] каквом прилошком одредбом, или самом говорном ситуацијом” (Стевановић 1986: 670). М. Ивић такође наводи да плусквамперфекат нужно подразумева везаност за време вршења неке друге радње вршене у прошлости (М. Ивић 1958: 146).

Ипак, у новије време такво схватање је ревидирано јер се показало да се плусквамперфекат може употребити и у оквиру прости реченице да означи радњу чије се време вршења одмерава директно према садашњости (в. Танасић и др. 2005: 413).

Индикативна употреба на терену који је предмет нашег испитивања сасвим је обична и управо у примерима тога типа увиђа се да је основна компонента семантичке структуре управо значење дезактуелизованости радње:

направила сам колáче била, умијесила питу, свè (Бал); валá, прáво да ти кажèм, одморила сам се била (На); кад је онò биио глат уишò? Је л’ онò кад је Албáнија била уишла те влáдàла? (Пе); долáзила је она била код нáс (По); òни су, брè, бил’и нáсýл’и овá пýт ка Бýђеву, бил’и су га пòравњáл’и (Бу); пá кá и вáзди, свáкí рáт кад бидè, избèгл’ице постојý на свè стране. Óвде Бýђево, оно је било избèгло, нáпат је биио от Карајýкићá мусл’имáна (Врс); јá нè знáм да је тò йкат йгђе било, једамá је било кот овия Ђèрл’èкá. Гáлба такò су испросил’и бил’и једну Ђèрл’екýшу (С. Ћуп); мòја рáса, педесèт гòдìнá сам јá држáо рáсу крáвá и èво јòш седí код овòг Áрйфа, мòја рáса. Кат су нèкат бил’è дòшл’è пот Дòховиће ис Швáјцарскè, из Нèмачкè кат су дòшл’è тè бýшастè (Трн); јá сам у Постèње рòђена а óвде ўдáта. От Фил’йповићá, онáмо под онá крш што је. А òна можда нйје била ни дòшла у Постйење (Шав); нè, нè за нáс, за стòку, сáмо за нáшу стòку, за крáве. Нè, нè, бáш смо, èто, тò óде бил’и пòсијáл’и жйто (За); јá ймáм деведесèт гòдìнá, а òтац мòј нйје рáдйо нйшта, биио остáрò; трýдес и сèдам мил’ијáрдй се биио задýжйо Арáпима; нèга је биио спрèмио Стáљйн тáмо да организујè; имáло је у Ўрсуле Србá, и сáд ймá нèкол’ко тијá Зòрнийá што су остáл’и бил’и; она је побèгла била јел’ нè би ми је дáл’и кад је òна била тý. Она је била побèгла (Кл); дòбро бога ми, бил’и смо се нáоружáл’и дòбро; нйма је било остáло тý пè[т]-шèс мáзгй, нйјесу и бил’и ни одвèл’и; било је нáше сèло сагорèло компл’èт, било је òндá пáлèвинè; гòре побèгл’и бил’и према Србији, преко границè; кажý да је побèгло било свè, нйје имáло нйкòк óде за време рáта. Побèгл’и бил’и свй тáмо преко границè. Тò је било свè погорèло (Кн); они су се бил’и удружйл’и овй мусл’имáни са нйма; ал’ било је дòшло врйјеме, кат сам јá изáшò одáвдè и завршйо срèднý шкòлу у Сенйцу (Тр); вйдйш онò брòдо, тò се зовè Крòјан, тý се, кажý, била укрñйла (Туз); гòре ймá трй сòбе, óде ймá двйје и тáмо смо нáдáл’и бил’и

купатило и шпәје; мй смо имәл'и ис Црнѣ Г'орѣ јѣдну, *у̀дәла је била шћерку* у П'оповиће (Уг); а д'обро, у продәвницу *јеси л' била научила* помәло да крәдѣш?; двә брәта *нису бил'и примил'и* исләм; *јѣсу га бил'и закитил'и* (Че); т'о *смо бил'и одлүчил'и* (Шар); о́де имәла једна ф'ирма ис Пољопр'омѣта, Та́һак, они *су бил'и* о́де һитәво п'олье ов'о *откүтил'и* (Бо); м'ене *су л'ично бил'е тражйл'е* нек'е ж'енск'е што су напүшћәл'е, пә м'ене ма́јка у́мрла, а женскад'ија та: „Е, б'ога ти, х'о л' ми та пр'стѣн д'ат?"; била сир'оче та ж'ена, и о́на, так'о *је истерәл'и бил'и* (Бр); Покрвен'ик г'оре һе је б'ојште, т'о *се сл'ио б'ио* кр'в, так'о су стәр'и лүди пр'ичәл'и т'о; о́н *је б'ио чүво* воден'ицу (Гл); *била сам д'дн'ијела* за нәк'онче, јә сам м'исл'ила имәће, кошүлицу за нәк'онче *сам била д'дн'ијела*; х'еј, нәби ти пр'ит'исак, зл'ато, двѣста четр'ес са ст'о двадес, о[д] стр'аха. Јә *добила* у́палу б'ила, у́палу добила жүчн'е к'ес'е; н'е знәм кәко се звәла, а Ф'ата јој *бил'и пред'ел'и*; они *су ми поклонил'и бил'и* (Го); м'ога о́ца т'етка она *се била у̀дәла* у с'ело Баһицу, о́на *се била у̀дәла, поб'егла* у Баһицу с'ело (Гу); нәма пр'ичәл'и стәр'и једни што *су бил'и изб'егл'и* из Црнѣ Г'орѣ (Доб); у шупл'йке се звәл'и, на „в'е” он'и прслүци мүшк'и, чет'ири јә *сам опл'ела била*; М'еховица *је Зйли била* св'е т'о *ишла*; Авд'ија *б'ио слом'ио* пр'сте, а јә н'ијесам н'икат у ж'ивот; *била му је исп'ала* овак'о један цр'в'ен и к'ила и посл'ен је она пр'ичәла т'о шта е б'ило, каж'е *исп'ала* му к'ила *била* (Дол); двој'ица *су пог'инул'и бил'и*, један ис Нәб'ојә од ов'ијә што им је дев'ојка била н'ихна, а један од ов'ијә што хим је от'ишла, двој'ица *су пог'инул'и*; јә *сам б'ио тәмо ж'ив'ео*, имәло је око седамдес'ет д'ом'овә ко н'е и в'иш'е ср'пск'ок ж'ивл'я (Ђер); п'осл'е *смо бил'и от'ишл'и* у Д'олово, у Д'олово *смо посл'ен бил'и ж'ив'ел'и* (Ер); т'о *су узимәл'и бил'и*, и овә з'емл'я е била, он'о што се в'иһ'е враһ'а се з'емл'я; нег'оф је с'ин Р'еһеп један, о́н *је пог'ин'о б'ио* с к'ол'има (Ме); о́н с н'ом нешто и н'ије, сәмо *су бил'и п'ошл'и, испросил'и* је (На); *куповәл'и су тәмо бил'и* л'ивәде; нап'равил'и су о́де овү, ал' и о́на је стәра, она је тр'иес четв'рт'е, п'ет'е, знәм о́тац ми је пр'ич'о, док је ж'ив б'ио, да *је о́н тү у шк'олу б'ио иш'о* (Баг); н'ије, *забрәнил'и су били*, ево јә н'ијесам б'ио д'ецу крст'ио. (Бал); н'ије се имәло брәшна да се ј'ед'е к'о сәд б'ијел'о брәшно нег'о мумурүзница била и јечм'ен'о, веч'һин'ом јечм'ен'о, ј'ечам *је рәһ'о б'ио* и јечм'ен'о смо ј'ел'и; о́на је посмр'че. Йван Морәчанин, о́н *је б'ио* на штәк'ље грдан *иш'о*, б'ио је д'обар, о́н је б'ио муштер'ија, јә знәм Лүба Шүбариһа, св'е Мәр'иће г'оре (Бот); она́ му је ма́јка кәсно у́мрла, *била се пр'еудәла*, Цйц'ова ма́јка. О́н *био п'ио* м'л'ого (Коз); касн'иј'е п'осл'е су изәшл'и он'и тәнк'и к'о марәме он'е што су носил'и он'е чәлме и он'о, е так'о *су бил'и изәшл'и* ал' йст'о се т'о ткәло от х'инт'е (Леч); осамн'ес г'од'инә била о́на, м'л'ада. *Укрәл'и бил'и*, н'е би д'ал'и род'ит'ел'и овәмо г'оре да ид'е; б'ило л'епо вр'еме, здрәв нәрод б'ио, да ймә та неср'етн'я б'ол'ес, јә н'исам сәмо једн'ог д'ечка в'ид'о сам за вр'еме р'ата да ймә тү б'ол'ес. Ма́јка је ноһ'ила код нәс са тијем д'ечком, у н'ос му т'о *удәрило б'ило*, и от тогә је т'о б'ило (Не); имәл'и су ј'едни т'и чет'ници, м'л'ого је чет'никә б'ило о́денә, код нәс *су веһ'ина бил'и чет'ници завләдәл'и*; тү б'ио *ост'ао* тә Г'ембеш дүж'е вр'емена, пог'инул'и смо т'ерајүһи га; *б'ио је дал'еко прошир'ио*, гл'едәм онәмо Црнә Трава, помйһү т'о тәмо Н'емәһиһи кат *су бил'и*, штә б'ило, кәко б'ило, помйһү т'о. Цәр Дүшан је пост'иг'о в'ел'икү цәревину, бәш овә Йван Морәчанин о́н *се б'ио*

побрѣтимио са нѣкѣм, ја нѣ знѣм ко је био; ја сам био потурио грбачу и радио сам зѣмљу давѣ и њѣма, и нѣма имѣло (Прћ); чуваѣла стѣку и тѣмо и овѣмо, вѣлѣ док ме дам учинѣо, *потѣрѣо* ме тѣ игбал био (Ост); мѣ се сакрил' и под мѣс, сѣт овѣ мѣс кат идѣш к Црнѣј Гѣри што е, што е поштѣћен, ѣто тѣ смо се бил' и крил' и (Па); ѣна се била рѣкла сѣма вѣљѣм, ѣн дѣбар младѣћ, вѣћен, вѣјѣдан и свѣ тѣ, ал' и такѣ имѣло тѣјѣ; шипурке ѣстѣ, шипурак савѣјѣм, шипурак не мѣре да се пѣпнѣ, сѣмо савѣјѣш га и бѣрѣш. А *изгрѣбла сам се била* (Ру).

Уколико посматрамо изложене примере, можемо, дакле, закључити да плусквамперфекат у сваком од њих носи значење дезактуелизованости глаголом означене радње.

III.6.3. Службу обележавања прошле радње која није актуелна у моменту говора, као битну карактеристику плусквамперфекта у литератури су истакли П. Ч. Сладојевић (Сладојевић 1966: 58), К. Милошевић (Милошевић 1973: 432; Милошевић 1978: 135) и М. Ивић (М. Ивић 1980: 95). На ставове поменутих аутора надовезује се С. Танасић, који посебно истиче употребу плусквамперфекта за исказивање прошлих радњи чији је резултат дезактуелизован, јер се у међувремену, након извршења те радње, десила друга радња која је поништила резултат те радње, као у примеру: *Марија се била уписала на факултет, али се убрзо удала и напустила га* (Танасић и др. 2005: 413). Осим тога, сматра аутор, „појам дезактуелизованости везује се тако чврсто за оформљење реченичног предиката у виду плусквамперфекта да понекад чак није ни потребно да се експлицира оно што је проузроковало дезактуелизованост – у жижи пажње је само она као таква и то је у датом случају довољно. Нпр. *Био сам уловио једну рибу*” (Танасић и др. 2005: 414).

Све ово потврђује и наш материјал. Наиме, плусквамперфекат у првом примеру (*Направила сам колаче била, умјесила пѣту, свѣ* (Бал)) означава радњу која је са становишта момента говора неактуелна, а дезактуелизован је и њен резултат. То се најбоље види ако се облик плусквамперфекта замени перфектом. Реченицу: *Направила сам колаче* може изговорити информатор у тренутку док готове колаче држи у рукама. Са плусквамперфектом је то искључено. Радња је дезактуелизована и њен резултат се у тренутку говорења не примећује. Дакле, за разлику од перфекта, чија је важна семантичка карактеристика резултативност радње, плусквамперфекат радњу и њене резултате обликује искључиво као неактуелне. Исти случај био би и да је употребљен глагол несвршеног вида:

Правила сам колаче (подразумева да колача још увек има) : *Правила сам била колаче* (њих више нема) – плусквамперфекат осим што је приказује као неактуелну, радњу обично смешта даље у прошлост у односу на перфекат (онолико колико је потребно да њени ефекти буду поништени). Тако је и у другом примеру из наше групе. Реченицу са перфектом: вала, право да ти кажем, *одморила сам се* – могао би изговорити и неко ко се тек пробудио, па је одморан; док: вала, право да ти кажем, *одморѝла сам се бѝла* (На); значи „тад и тад” – у време на које се мисли, и ефекат одмарања потпуно припада прошлости. Тако је и у примеру: *изгрѣбла сам се бѝла* (Ру) (подразумева се да је радња извршена у прошлости а њене последице (огреботине) више се не виде, што у случају перфекта не би било обавезно). Плусквамперфекат у примеру: *долѣзила* је она *бѝла* код нас (По); означава прекид радње долажења, смештајући дату активност у потпуности у прошло време. Самостално употребљеним плусквамперфектом обично се обележавају радње које припадају даљој и далекој прошлости, као у примеру: *пѧ ка и вѧзди, свѧкѧ рѧт кад бѧдѧ, избѧгл’ице постоју на свѧ стране. Овде Бѧђево, оно је бѧло избѧгло, нѧпат је бѧо от Карајѧкѧ мусл’имѧнѧ* (Врс); где он својом семантиком додатно указује на њихову одсеченост од момента говора. Најзад, реченицу: *ѧни су, брѧ, бѧл’и нѧсѧл’и* овѧ пут ка Бѧђеву, *бѧл’и су га нѧравњѧл’и* (Бу); изговара информатор док стоји на путу који је, након обилних киша, прокопала вода.

Иако је плусквамперфекат у наведеним примерима употребљен у ширем (изван)језичком контексту у коме најчешће налазимо информацију о томе шта је дезактуелизовало радњу, таква информација са комуникативног становишта није од пресудног значаја зато што овај облик семантику дезактуелизованости сам по себи носи.

На основу наведених момената увиђа се суштинска разлика између плусквамперфекта и перфекта. Плусквамперфекат има могућност самосталног обележавања семантике антериорности, односно постериорности у односу на време вршења друге прошле радње у својој релативној служби у зависносложеним реченицама. Осим тога, као што је показано, плусквамперфекат није глаголски облик чије се функције исцрпљују у вршењу темпоралне службе, у смислу позиционирања радње на временској осци – он са собом носи и важну компоненту, а то је исказивање дезактуелизованости (резултата) глаголске радње, чега нема код перфекта. Стога, ова два облика не стоје у односу апсолутне заменљивости и границе између њих у тутинско-новопазарско-сјеничком говору јасно су дефинисане. У свим наведеним примерима плусквамперфекат је незаменљив перфектом.

Одсуство апсолутне истоветности у семантичкој структури управо и јесте узрок стабилности плусквамперфекта у четворчланом систему претерита.

На незаменљивост двају облика упућује С. Танасић, који истиче да „у случају употребе плусквамперфекта непотпуна је дефиниција која се темељи само на његовом омјеравању према моменту говора, и уопште која узима само темпоралну компоненту; код плусквамперфекта је поред момента вршења радње и момента говора релевантан још један моменат – који се јавља између ова два: он често подразумијева то да је између извршења радње коју именује плусквамперфекат и момента говора дошло до вршења друге радње чиме је поништен резултат радње исказане обликом плусквамперфекта”. Отуда је за овај глаголски облик „битно то да он може давати и податак о томе да резултат радње њиме исказане није актуелан у моменту говора, што га и чини специфичним у односу на облик перфекта. Када се узме у обзир и ова компонента у значењу плусквамперфекта, онда се не може говорити да овај глаголски облик губи своје мјесто у систему глаголских облика српског језика, нити се он може сматрати за језичко средство које спада тек у стилске резерве” (Танасић 2005: 66).

Осим семантике дезактуелизованости радње, замену онемогућава и то што се плусквамперфектом, о чему је било речи, обележавају радње које се најчешће карактеришу значењем антериорности. Значење претхођења времену вршења неке друге прошле радње плусквамперекат може исказивати самостално, без помоћних језичких средстава, што перфекту, углавном није доступно. Стога, како наводи С. Танасић, замена плусквамперфекта перфектом у примерима типа: *Снијег још није био пао кад стриц дође из затвора; Кад стриц дође из Биора, отац већ бјеше промијенио мишљење; Сунце је било одскочило за три копља кад сам се кренуо од Марканова точка* и сл. није могућа без већих или мањих последица на плану временског значења. Она би довела до обртања следа вршења радњи у временској и управној клаузи. Стога, да би се у овим реченицама сачувао исти след радњи, оне би се морале преструктурирати тако да се помоћу везника *кад* управна клауза претвори у зависну, а зависна постане управна. То би довело, међутим, до промене на семантичком плану реченице (Танасић и др. 2005: 412). На овај тип релација између двају синтаксичких облика упућују и Т. Ашић и В. Станојевић, наводећи да би реченица: *Кад сам ушла у собу беба је већ била заспала* била далеко мање јасна и прецизна у српском језику

када би се уместо плусквамперфекта употребио перфекат (*Кад сам ушла у собу беба је већ заспала*), те да у примерима овог типа употреба плусквамперфекта је не само оправдана већ логична, а перфекат је овде мање пожељан (Ашић и Станојевић 2008: 179). Даље, како аутори наводе, у појединим примерима употреба перфекта уместо плусквамперфекта била би сасвим неприхватљива: *Биле су му се огадиле цигарете, али је поново пропушио : ? Огадиле су му се цигарете, али је поново пропушио* – исказ у другом примеру значио би да се лице о коме је реч и даље осећа гађење према цигаретама но ипак пуши, што не би одговарало семантици која се постиже употребом плусквамперфекта (Ашић и Станојевић 2008: 179).

Присуство значења дезактуелизованости радње, међутим, при употреби плусквамперфекта није увек обавезно, прецизније речено, та семантика у одређеним контекстима није примарна. Наиме, „облик плусквамперфекта употребљава се такође за исказивање неке радње која је претходила некој другој прошлој радњи, или другим прошлим радњама, без присуства семантичке компоненте дезактуелизованости њиме исказане радње. Он ту служи за специфично евоцирање ситуационог фона на коме су се дешавале потоње прошле радње” (Танасић и др. 2005: 415). С. Танасић тако наводи примере: *Госпођа Давил није тада још била стигла у Травник. Давил је упарађен, са Давном и кавазима, играо улогу љубазног домаћина и служио закуску и неко пенушава вино које је добио из Сплита. Одржао је и мали говор у славу свога суверена; Ватра је била догорела. Већина путника напољу. Отуд су допирали њихови повици око коња и товара. Укрућен и изломљен, младић се диже и поче да се спрема* и сл., који наведено потврђују (Танасић и др. 2005: 415).

У таквим контекстуалним условима налазимо плусквамперфекат и у нашој грађи:

јā кāжēm, тō ми је нāјтежā нōј у живōту бiла, тeжe ми је бiло нō што су ми родiтељи бiл'и ѓмрл'и, штā да рāдiм, оћу ћeцу да упропāстiм, четвōро децe, кāжēm, нeка је, јā ћу се ожeнит (Кл); овō сād нiје тō имāло нiкакiјā пробл'eмā, додūшe бiла је вoјска дdишла пā нiсмо смeл'и ни мi ни oни, кад вiдiш мачугу; јā пūшiшила бiла говeда те мāло чўвāла, кад један чoвек овакo идe преко тoгā брда, мi хоћемо да прiје проћeмо њeга, јā и мoја једна брāтучeда дрўгā (Тр); бiл'и су прāвил'и плāн да прāвiмо код грoбљa. Ићак је неко бiо промiсл'ио да нeће ймат перспектiву тā шкoла; eво је рiјека Вāпа а сeло је иза брда тāмо. И кат су дoшл'и тў, они су бiл'и пoшл'и за Србију, пā ка[д] су занoћил'и у хāн, знāш ћe тā хāн бiо, посл'e су га Аврāмoвићи насл'eдiл'и (Че); сāt сiн ми јeдан,

шѣсѣт хѣктѣрā землѣ тѹ кѹпѣю, тō же нāшѣк сѣла бѣло, пā *је* предузѣће „Чāчак Вōћāр” *откѹпио бѣо* од нāшијā кa[д] су оселāвāљи, и онō сāt овā врѣмена, вѣдѣш, бāш ми један овā ис Чāчка, Ацo му је бѣло йме, он *је бѣо* *откѹпио* овō нāше пōље у тō врѣјеме, и сād рāдѣљи су, скōро ѣво трѣдес гōдѣнā они су обрађѣвāљи тō, свѣ, кромпѣр је родѣо дōбро, јāгōда, мал’йна, свѣ је рāћāло; они су рāнѣје *бѣл’и кћѣл’и* за Тѹрскѹ да идѹ, *бѣл’и* тāмо тѣ васѣке *ѹзѣл’и* и, сāt је бѣло нāглō оселāвāње за Тѹрскѹ, и ѓни су прōдāл’и зѣмљу и дōшла фѣрма ис Ћāћка, којā је кѹпила код њѣ зѣмљу и бāш до прѣјен дѣсет гōдѣнā је корѣстѣла (Бо); бāш један тѹ Бāјрам што је бѣо, мōребит сте га чѹл’и, што *је бѣо имō* јѣдну из Гōдова жѣну, она *бѣла побѣгла*, ѹзѣла га за вōљу; један је на прѣјевару, *бѣло сāмо се е чѹло* дōбра кѹћа, дōбар домāћин, и испросѣл’и девōјку (Бр); ѣно одāкл’ѣ сам јā тѣрō крѣч за Пазār, вѣдѣш ѣје Галāнова онā л’ивāда под онѹ шѹму, е ѓндал’ѣн двѣје тōне би јā тѹрио крѣча на волōве, Андријā ми *је бѣо напрāвио* тā кōла, а *напрāвио* о[д] дāскѣ петѣце канāте (Гл); она је из Гнѣл’ѣ рōдом, и она отѣшла, тāмо јoј тѣтка бѣла ал’ мāјка овогā, бѣла тāмо, Драгѣша *бѣо наишō* је тāмо, Драгѣша бѣо шѹмār, ѣвѣр јoј (Го); дайђа нōјзѣн, тāмо тō преко тијā жѣна тō йшло тѣпѹт, јā сам отишō да е вѣдѣм једамā, она ћѹвāла стōку, ал’ она тѣ прѣл’йкѣ нѣ беше тѹ, мāјка ми *бѣла умерāчилā*, хāј јā слѹшō мāјку, вѣдō је нѣјесам док нѣје дōшла; дѹга је прѣча, *бѣо* ми брāt *настрāдāо*, бѣо у дрѹа и настрāдāо на срѣд тѣтра пōља, и ѓн с трāктором бѣо и настрāдāо (Доб); њѣгōвā *је жѣна изгорѣла бѣла* у Покрвѣнѣк кад је кѹћа изгорѣла, е тō је кѹћѣцѣ бѣло нāше, ѓнā је изгорѣла, тā мāћехā ми; један ѓде Бāјрам, ѹмрō је, они су у Холāндијѹ *бѣл’и отѣшл’и*, ѓн је испросѣо девōјку и отишō са лѹдѣмā, четвōрицā лѹдѣ ил’ петōрицā је отѣшло с кōњимā (Жи); *бѣла се рѣкла* мѣне јѣдна у тō сѣло и бѣла једна Ћерекārкā мѣне рѣћена, Омѣрова шћѣр, тā е јōш жѣвā. Дāдā су је звāl’и (Ле); тāпѹт *сам бѣо ѹзō* тел’евѣзōр од једнōгā ћовѣкā (Ме); тāмо смо жѣвѣл’и дѹго врѣмена, јā и мōј један брāt старѣјѣ, ѓн је ѹмрō вѣћ, ѓн је пѹно и старѣјѣ бѣо од мѣне, ѓн је остāо и дāлѣ а мāјка дōшла те не ѹзѣла и довѣла ме овāмо кѹћи, а ѓн *је продѹжѣо бѣо* да идѣ, ѓн је бѣо мало пōстаријѣ, ѓн *је бѣо заврѣшио* ѓснōвнѹ шкōлу, јā *нѣсам бѣо* ни ѓснōвнѹ шкōлу *заврѣшио*, тѣк прѣвѣ рāзрѣт бѣо у Врѣчāкōј Бāњи, ѓн *је бѣо остāо* на занāt мāло да учѣ занāt, мѣне мāјка довѣла, овāмо смо дōшл’и, попāљено тō је свѣ бѣло, мало кѹћѣцѣ напрāвил’и, тѹ смо жѣвѣл’и, богами јāко тѣшко се жѣвѣло. Бѣло пāљѣвѣнā, дōшл’и су Албāнци, тō је бѣо рāt; Аћѣф Ефѣндѣјā, подѣгл’и су му и спōменѣк, а ѓн је вѣшѣ упрōпāстѣо мусл’имāнскѣ нāрот него што *је срѣпскѣ нāрот бѣо упрōпāстѣо*, а дāнас му дѣгл’и и спōменѣк; и јā знām кōпō сам ѓде каснѣјѣ, йстō сам нāлāзио некѣ, ѣво га тō. Он *је дāо нѣшто бѣо* и у музѣј нѣкōме (Из); *дошō* ни је сѣн *бѣо* и снāа и овѣ унѹчићѣ те срѣдѣл’и л’ивāде, а оно кѣша пā кѣша; сāмо мōгу да кāжѣм да се мнōго, мнōго бōлѣ жѣвѣ, а нāрот кѹкā сāt. Кад је бѣло за врѣме Тѣта, научѣо нāрот те дōбре плāте, те дōбар пōсо, те ймāјѹ свѣ запошлѣње, фāбрика Рāшка кат *се бѣло тō напѹнило бѣло да рāди*, тō кат се пѹстѣ рāднѣштво, тō нѣ мош да прōћѣш ѹл’ицāмā свѣ рāднѣци ис фāбрикѣ (Не); ѓн је бѣо Црногōрāц, бѣо му ѓтац комѣта онō стārō нѣкат пā овудѣјен кō хāјдѹк и пōсл’ѣн се прикљѹчѣо вōјсци двāнѣстѣ

године тунџа у војску и имао једну двоје деце, Милушу и Ивана, *довео* и *био* и горе *сместио* у Драмиће те су ту *бил*'и, *посл*'е био *узб* ту неку жџну удовицу, та Рјстан, Ивџнџв џтац и џни ту *посл*'е по слџству *бил*'и, *слџжил*'и ту *стџку*, та Милушџн Ивџн, *посл*'е овџ нџши *пронџшл*'и Ивџна те га *довел*'и за ту Стџну џденџ. А Милуша *се џдџла* овџмо *била* џстџ ту у нџше сџло џстџ за Мџриџа нџкџга, а та Рјстан штџ му је *било*, дџ л' је погџнуо ил' џмрџ нџ знџм, *посл*'е су му *бил*'и *додџл*'ил'и Ивџну имџње тџмо у Вџјниџе, кџ што је био војсковоџа, прџдводниџ, штџ јџ знџм. И такџ ти је та Рјстан заврџио и Ивџн је ту остџо; богџта *била* кџџа, та нџша тџтка *била* домаџица, чџк имџла и злџта пџ јџј џн и злџто *пронџшџ* те јџј то *узб* и то *прџдџ*, штџ јџ знџм. И пчџл'е и џвце, *била* кџње *седл*'ениџе тџд *дрџџла*, џна је *била* од нџшега рџда, *џдџла* се за тога Рџгл'иџа Рада и такџ је тџ *било*, затџ јџ сџти се за Стџну, џџенџ јџј је рџт и дџљџ, ал'и ти стџри џмрл'и (Прџ); четрџс и прџвџ годинџ ту је *била* мџџа измеџу мусл'имџнџ и чџтнџкџ, џдмџ сџседнџ сџло су *бил*'и чџтнџци а Стрџмце *су зџузџл*'и *бил*'и мусл'имџни (Стр); имџл'и смо једну воденицу, бџш мџј стрџц је имџ, потџчџру, кад би ту *мл*'џл'и, ако би имџл'и јџчам, рџж, тџ онџ ранџјџ жџто, нџје пшеница, пшеница је кџсно дџшла, итал'ијџнка што *смо је нџзвџл*'и *бил*'и, е такџ *преживџљџвџл*'и, нџкџко (Стр); џн џмџ терџпџју јџш едну па да идџ на контролу Те овџ рече Рџзо џторак дџџи, јџ џу отџс до Пазџра, кџко *сам се била џсекирџла* (Шџ).

У наведеним примерима примарна улога плусквамперфекта није да локализује радњу позиционирајуџи је на временској оси прошлости нити да укаже на џену дезактуелизованост, веџ да на извџстан начин појџча семантику давне прошлости, односно једног времена које је као такво одсечено од онога у коме се дешџва само приповџдање о обележеним радњама. Плусквамперфектом се овде превасходно означаџвају активности напоредне са другим прошлим дејствима.

III.6.4. У србистичкој литератури неретко се наглашава и то да је плусквамперфекат врло редак од несвршених глагола (Марџтиџ 1963: 544; Радовџновиџ 1975: 166; Стеванџвиџ 1986: 670; Танџсиџ 2005: 70; Танџсиџ и др. 2005: 414). Бџвеџи се испитеџвањем облика плусквамперфекта од глагола имперфективног вида, С. Танџсиџ закљџчује да „у српском језику данас се обликом плусквамперфекта исказују и такве прошле радње чији резултат није актуелан у моменту говора јер је поништен неком другом радњом. Оџакво значење исказује се искљџчиво плусквамперфектом перфективних глагола. Ту је плусквамперфекат незамјенљив перфективним перфектом. Када су, меџутим, у питању имперфективни глаголи, такво је значење исказиво обликом перфекта. У овој ситуџацији имперфективни перфекат је на комуникативном плану не само конкурентан облику имперфективног плусквамперфекта него га потпуно потискује као краџе и економичније, згодније изражајно средство. Једном

ријечју – ту лежи објашњење чињеници карактеристичној за српски језик да се у њему не јавља облик плусквамперфекта имперфективних глагола”. Из тога проистиче закључак да: „1) у спрском језику два иначе различита временска глаголска облика исказују једно те исто значење, зависно од свог глаголског вида – плусквамперфекат перфективних глагола и перфекат имперфективних глагола; 2) за плусквамперфекат је карактеристично да он у својој данас најважнијој функцији нема очекивану симетрију имперфективног и перфективног вида, него је ограничен само на могућност перфективног видског отјелотворења” (Танасић 2005: 70–71).

Прилике у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони, међутим, указују на то да је плусквамперфекат несвршених глагола сасвим обичан. Његова служба је, дакле, да обележи радње које су претходиле некој другој прошлој радњи, односно да се њиме оствари семантика дезактуелизованости, без обзира на то да ли је притом у питању вршење (имперфективни) или извршење (перфективни глаголи) дате радње у прошлости. Стога, примери типа: *Направила сам била колаче; Била је дошла* и сл. сасвим су равноправни примерима: *Правила сам била колаче; Била је долазила*. Разлика би била једино у томе што се у контекстима првога типа више наглашава дезактуелизованост, одсуство резултата који су настали вршењем означених дејстава (= колача више нема; она више није ту), док је у другом случају нагласак више на прекиду, неактуелности вршења означене активности као таквих (= радња прављења колача, односно долажења у садашњем времену више се не врши).

Примери са плусквамперфектом од глагола несвршеног вида:

живѐла је била тунѐ у наше сѐло јѐдна, пѐ је отишла (На); *осељаваљ’и су бил’и* за Турскѐ онѐ некат; *тѐ су се били окупљаљ’и* (Жи); *тѐ је вѐл’ика* историја. *Ја сам се био женио* одавдѐн комшијком, пѐ је оставила једно дијете а ѐна се била удавала и нашѐ сам је на пијац (Цв); *ѐде је баш један Јаблан* дошѐ у наше сѐло, и *тѐ је био живѐо* и пѐчѐл’и нешто да брбајѐ (Др); *овѐ је било магаѐин* за време Тита, за прѐдаје, да прѐда прехрамбѐнѐ рѐба, *свѐ је било имѐло* свѐга ѐвде у овѐј згради (Ки); *исул’ин* примѐм. *Била* ме *слала* овѐ дѐктѐрка вође пѐ јѐ разбоље се, ѐтвори ми се рѐна на нѐгу и ѐндѐ нисам ишла (Кн); на станове *су бил’и изводиљ’и* стѐку (Уг); Муѐрем *био кѐцкѐ* се пѐ није ни дошѐ *тѐ нѐћ* (Че); тѐшка је ситуѐција била живѐта, а јѐ сам, богами, *био служѐо* војску у двѐес прѐвѐ гѐдину; у Блѐце *сам био живѐо* тапѐт и натѐрал’и су ме да је ѐтерѐм да дрѐгѐ ѐзмѐм жѐну (Бл); јѐ мало *сам био чѐваѐо* стѐку и сѐт дођѐ од овѐца; тѐне имѐ кѐће некѐ прѐзне, нѐко нѐмѐ, старѐ док *су бил’и живѐл’и*,

они умрли, остали е те куће, деца ето по Крагујевцу, има, што кажу, по Краљеви, широм Србије; он је машински инжењер. У Београд ради друг, млађи, а старији он је завршио школу у Сарајево и мало је отишао у Немачку. Био га позвао један друг Хрват, *бил'и дружил'и* ко школски другови, и он отишао тамо (Бо); то *прича* један човек *беше*, она цвијет, маслачак, па она корен, кол'ико дана да се пије онога чаја да се кува; она једна наћи овога Радичинога оца, он *се био удаво* за жену, и та му жена имала двије шћерке (Го); у осми разред била ка[д] сам *се ја женио био на* посен другу љубо, ја сам се пет пута женио; ја нијесам оно по старијем, ја *сам се био пе[т]-шес пута женио*, и оно љубо, оно ми је стварно жена побегла, једна ме и преварила тунাকে; осамдесет и пет *сам* у Трудбеник *био радио* (Ер); у су ми *је био радио* амца, они су ћел'и да дођу са пол'ицијом да ме узму и мој отац не до (Ле); ону коју упл'ети пл'етенице, па богами, како *је* која *била имала* мерак (Ле); они тамо нијесу могл'и, било је бл'изу, та један амца, није намјерно шћео да убије, *био радио* на пут код Вуче (Ми); ође, ми смо заједно, ја нијесам имала деце а тол'ико *сам била жел'ела*, да је тад било ка сад има да се иде на ту плодњу (Лу); куће он, ту *се беше закувало* овудије прошло, отишло највише и тудије имадју перја од оне црцавице зел'ена, те и неки ћаво појео (Ос); девет месеца удрише ми визу за Немачку, ја он *била потурала* једном за визу, они ми не дадоше него изашо закон да морам овамо визу да правим (Па); па је л' ово ти је шћерка? Шта ми прича ова Раденко да се поврдио? *Био* тамо *био радио*, па на неке стубе, па га то окл'изнуло; ујутру, на подне, ја мало пријен тел'ета, тел'е доји. Кат престане тел'е, они те да љубу, узимљу сваку годину те закољу, из овја година она се раније тел'ила, *била* би по годину *имала*. (Пе); једна чора ми исто завршила медресу у Пазар, четврт, ова друга само основну, а *учила су била* много добро, најбоља су била у цијелу школу деца моја; и у војску кад сам био, *била* нека плата *се примала*, то прва плата беше, давало се по двије оне црвене, сад не знам кол'ко је имало то вредности (Пр); они *су бил'и* танко *живел'и*, један Хазбо у Старчевиће (Ст); ја *сам био* једноме туну *чвао* овце, кол'ик сам био не знам, ко ова снаина девојка, мало повиши (С. До); *беше преписво* табл'ете. Он има терапију још едну па да иде на контролу (Ши); много сам *се била секирала* за ту ћерку (Ле); *убивал'и су* и *бил'и* овудијер, ње год хи наћи (Вру).

III.6.5. Осим са помоћним глаголом у перфекту, какав је највећи број до сада навођених примера, плусквамперфекат се у нашој зони употребљава и са имперфектом глагола *бит*:

ја једну *беха љубо* (Пр); кад отрча му син млађи, спремила ме моја мама да погасиш Вукану угљевље, ја *беа* овако ватру *наложила* (Кн); могамо вала овамо и у собу, ал ја ту *беха положила* (Бал); ја тек *беадија дошла* (Ос); ти се *беше* тек родила онипут (Бал); ја и он у бол'ницу у Новом Пазару заједно, моја деца шта донеси мене и њему, он, *беше* му *умро* отац, пот аперацију (Уг); доћекаше ме свекрва и зава, свекар ми не беше ту, *беше* га *погодио* приш у прс. Бол'ес приш. *Беше*

га *погодио* приш у прс, пā бйо код л'екара, нѣ знāм ни ђѣ бйо (Ле); *беше се побѣ* на тарāбе (Доб); мй смо ти отйшл'и вāн Таћка, беше ту у једну, кā шума, кā некā јалѣвина, нѣ знāм ни штā бѣше, углавно *одвѣо* не бѣше бāш ко[д] Таћка ту (Ле); бѣше овā пūt *се пѣчео* радит за Шпйльāни (Бл); *беше преписѣвѣо* табл'ѣте (Ши); ту пролазил'и нѣкй, штā знāм јā, камиѣнције, нѣко *је бѣше нашѣо* и *осѣкѣо* онā пāњ и *узео* (В. Лок); ту пѣдавнѣо је спāсиѣо један авиѣн, нѣ знāм штā е бйло, пол'ѣтѣо је некй авиѣн, јā сам, бāш ме йнтересовāло, *беше* Ђйровйћ некй *спāсиѣо* тā авиѣн, тā пилѣт; тā авиѣн је трѣбѣо, нешто бйо у квāру, и ѣн *беше спāсиѣо*, нѣ *беше* нйко *погйнуѣо*, а што га *беше спйшйиѣо* на пйсту, *испāло* му крйло једно бѣше. Аљ ѣн *успеѣо*, нѣ *беше* нйко *погйнуѣо*. Те пофальѣвāху га (Ле); бѣше га дѣбро *угрѣвѣо*; јā сам га зāкљеѣо по свѣм бѣжѣм задāтку да ѣн штѣ прйје мѣгнѣ да дѣђѣ да *узмѣ* дѣцу, оно бѣше *прйспеѣо* овā рāt да бйдѣ ѣде; дѣбро *се бѣше наљѣтйѣо* (Бл); бѣше *напāдѣо* снйјег; пѣслѣ отишѣо у Крагујевāц, бйо и у Краљѣво трй-ћетйри мѣсѣца, те дѣђѣ, кат овāј Сўљѣ *се бѣше*, овā ми *унок*, *родйѣо*, Исметѣв сйн (Бл); јā сам гл'ѣдѣо, један бѣше Радѣслāв *сзйдѣо* кўћу, ал'и то у живѣту јā нйјесам вйдѣо, по мѣтар јѣдан ймā, јѣдан ћошнйк (Св); петнѣс гѣдйнā бйла ту за једнйм и нешто сўцкй *се развѣдоше*, нѣмā дѣцѣ, двā мѣсѣца бйла напўстила и сād *је врāтйѣо бѣше* (См); знāш тй штā сам јā чўла? Тѣ *прйчѣо* један чѣвек бѣше, онā цвйјет, маслāчак (Го); *слѣмйѣо* га бѣше; тѣ е прѣдѣо у прѣл'ѣѣе јѣш, бѣше јѣш снйјек онѣ, валā зйма јѣш нѣ *беше изāшла* (Го); једна бѣше *тўрила*, ал'и бѣгме ђўтурѣ имāше, оvol'йкѣ овйјā ђйнђўхā, пā овакѣ до ћāк дѣл'е (Ле); на Чѣчево чѣшель, у Йсток бѣше мачўга *испāла* (Пр); Йсмет кад је кћѣо да идѣ за Нѣмачкў, јā сам га зāкљеѣо свѣм бѣжѣм задāтку да ѣн штѣ прйје мѣгнѣ да дѣђѣ да *узмѣ* дѣцу, оно бѣше *прйспеѣо* овā рāt да бйдѣ ѣде, да *узмѣ* жѣну и дѣцу и да и повѣдѣ у Нѣмачкў саш њйм; *беше дѣшла* ми тā бйвшā сўпруга, мāјка Исметѣова, дѣшла код мāјкѣ дѣље и овā Нафй'а је довѣла да дѣђѣ код нāс ѣде, довѣла је и бѣше *дѣшла* (Бл); *беше* она *узѣла* Мйца (Ле); ѣна *се бѣше савйла* до земљѣ; *беше* млѣго *обѣл'ѣла* (По); *остāрāла бѣше* пот крѣт (Вру); ту *се беше завукйвалѣо*, овудйје прѣшло, отйшло навйше и тудйје имāдйјў пѣрја од онѣ црцавицѣ зел'ѣна, те и некй ђāвѣ појѣо (Ос); јā сам йшла за Вршāц, нйјесам, сāмо на јѣдно мѣсто сам вйдела да су шљйве родйл'е и тѣ *се беше* до земљѣ *савйло*, ту мāло нѣшто бѣше кā, кāко да ти објāснйм, кā у некў дол'йну, и ту валда нйје зāкāчило, ту *беше остāло* (Брђ); посл'ѣн кāжў да су ѣде на Мйљйну главу нѣ знāм шта бѣше *испāло* (Пр); долāзиѣо да гл'ѣдā кāко жйвймо, мй га онѣ дѣчѣкāсмо, ѣн беше згѣдан. Пѣсл'ѣн ѣпѣт *прāтйл'и* нам *бѣхў* кāхву, негѣва жѣна и ѣпѣт дѣшл'и да вйдў штā чинймо (Пл); посл'ѣ кат су се врāтйл'и и озгѣр, *бѣхў остāвил'и* кйло вўнѣ (Нет); йма некй мўљ, кāко *бѣхў рѣкл'и*, мѣне бол'й ту, укѣчй ме нѣшто (См); кāзāла једна Српкйнā да сам и јā Србйн, а они *се бѣхў покўтил'и*, и они се врнўше двойца онијā вѣјнйкā са пўшкāма (С. До); овā хим је бйла побѣгла једну недѣљу дāнā те јѣј *бѣхў вѣровāл'и* демек да је бйла бѣна; ѣн ймā терāпйју јѣш едну па да идѣ на контрѣлу, *бѣхў* га *пензйѣонйсāл'и* тāмо у Аустрйју (Ши); ево Пазāр пā нѣмā водѣ, они *бѣхў* ту скѣро свѣ жйвѣ *застāвил'и* дѣл'е, паркйрāл'и се на пūt, нѣтѣ да се мāкнў (Гл); одѣсмо, овāкѣ, јѣш је каснйјѣ бйло, мй кад

приђосмо, ђне вѣћ *беху престѡл'е* тѣ вѡде, нестѡдоше нам вѡде (Ост); тѣк типѡт *бѣхѡ изишл'е*, сѡне, овѣ браде, вѡтра хи сагорѣла, нѣ знѡш вишѣ ни на кѡга су, ни шта хѡј да погл'ѣдѡш, ни је л' хѡђа, ни је л' пѡп, ни је л' мѡмак (Ле); *бѣхѡ* три Цѡгѡнке *цѡкѡл'е* онѣ дѣфове, тѡ беше ѡбиђѡј, тѡ нѡјесу Цѡгѡнке нѡ л'епотѡце ис Вѣл'еза (Ме); сѡн ми намешћѡ кѡћу, посѡдѡ бѡшћу, шљѡве му *се бехѡ савѡл'е*, свѣ ѡмѡмо гѡре (Пру); *бехоше рѣкл'и* да нѣће (Пе); ѡни *бѣѡдијѡ* тѣк *кѡпѡл'и* овѡ (Коз).

Форме плусквамперфекта са имперфектом помоћног глагола употребљавају се искључиво када су посреди доживљене радње, док се други модел употребљава за обележавање како доживљених тако и недоживљених дејстава из прошлости. Доживљеност као семантичка компонента која се на комуникативном плану активира увек када се плусквамперфекат употреби са помоћним глаголом у имперфекту проистиче из самог карактера имперфекта као глаголског облика коме је ова семантика једна од примарних особина. Наиме, у ма којој служби да се јави, имперфекат задржава своју најважнију особину из примарне употребе – значење доживљености присутно је како у временској, тако и када се имперфекат употреби у функцији подсећања на претходно знање (о деичктичкој служби в. т. III.3.9. у одељку о импекту), те, на послетку, и онда када се јави у саставу неког другог облика, што је случај и овде са плусквамперфектом. То за собом, свакако, повлачи и разлику између двеју форми – плусквамперфекат са помоћним глаголом у перфекту функционише као немаркирана јединица, док форма са имперфектом глагола *бѡт* има вредност обележене, стилски маркиране јединице, иако је доживљеност свакако потенцијално присутна и у облицима првога типа. Такође, форме са имперфектом помоћног глагола доста чешће се употребљавају за обележавање прошлих дејстава посматраних неvezано у односу на неку другу прошлу радњу. Наиме, будући да значи доживљеност, плусквамперфекат се у ситуацијама када се на комуникативном плану жели нагласити управо та семантика употребљава чешће од перфекта да означи такве радње које су у прошлости уочене: сѡн ми намешћѡ кѡћу, посѡдѡ бѡшћу, шљѡве му *се бехѡ савѡл'е*, свѣ ѡмѡмо гѡре (Пру); *бехоше рѣкл'и* да нѣће (Пе); *кѡпѡла бѣше рѡзнијѡ* некијѡ пѡклѡнѡ (По); *беше остѡвила* пѡре да му понѣсѣм; *Рѡда беше остѡрѡла* (Ту); *око кѡћѣ беше срећѡвѡла* нѣшто (Бал). Могућност да искаже прошлу доживљену радњу, чији су резултати са становишта момента говора неучљиви (мада, када су посреди форме са имперфектом не мора значити и да су дезактуелизовани, што је разлика коју уноси овај облик сам по себи) има само плусквамперфекат, и он је овде незаменљив другим обликом без промене смисла. Уколико

би замена била нужна, примећено је да плусквамперфекту са несвршеним глаголом као семантички најближи конкурент одговара имперфекат (*беше срећивала* нешто = *срећиваше* нешто (... кад сам је ја видео)), употреба перфекта унела би промену у значење. Форме са свршеним глаголом, међутим, немају наспрам себе облике који би им били потпуно еквивалентни (због немогућности грађења имперфекта од глагола свршеног вида).

На ову особину упућује се и у стручној литератури. М. Стевановић констатује да у „примерима с обликом имперфекта у плусквамперфекту ми свугде осећамо доживљеност, која никако не мора бити искључена ни у случајевима с употребом облика перфекта у функцији помоћног глагола” (Стевановић 1986: 667). Ј. Вуковић такође наводи да „плусквамперфекатски облици *б и о с а м н а п и с а о* и *б е ј а х н а п и с а о* двоструко се међусобно разликују: 1. У смислу доживљености и недоживљености глаголска разлика је између једног и другог облика иста она коју налазимо између перфекта и имперфекта, Имперфекатски облик *б е ј а х* [...] чува своју изворну особину имперфекта везану за непосредну доживљеност радње. 2. Разлика је и у могућностима употребе једног и другог од двају облика. Кад нам неко саопштава скорашњу радњу прошлог времена, он може лепо рећи: *Б и ј а х у с е н а п и л и* људи у кафани. – *Б и ј а х у с е п о с в а ђ а л и* око некакве земље (саопштавам као очевидац догађај који сам могао пре неколико тренутака, минута и сл. запазити). Овде у ствари имамо самосталну употребу плусквамперфекта у вредности обичног сложеног перфекта. Потреба да се радње исказу плусквамперфектом, а не перфектом, била је само у томе што се хоће прошла радња да прикаже као непосредно доживљена, кад се хоће да се исказе перфективним глаголом, није се могла изрећи имперектом (аорист не долази у обзир из других разлога: говорно лице констатује само резултативни моменат а не и читаву радњу). Зато је најприродније дошао овај облик плусквамперфекта. За приказивање овакве ситуације у прошлости плусквамперфект у форми *б и л и с у с е н а п и л и* не би био употребљив, јер он би тражио и другу радњу којој је његова претходила, или која му је претходила” (Вуковић 1967: 385–386).

III.6.6. Иако се у литератури наводи да се плусквамперфекат ретко среће са обликом помоћног глагола у непотпуној форми (Танасић и др. 2005: 412), у нашој грађи такви примери сасвим су обични:

дође један зѣт та̀мо иза Сенѣцѣ, ја̀ бѣо у шѣму, њн нѣје знѣо што сам је ја̀ отпѣдѣо. Ја̀ је бѣо *отеро*; кат сам једно̀ме Ср̀бину иза Ва̀роши, зовѣ се, заборављѣм ка̀ко се зовѣ сѐло, један ту̀ што *сам* му ја̀ пра̀вио, ѡде му је ку̀ћа иза овѡг бр̀да та̀мо, сѐстри но̀гу, бѣла је *изва̀л'ѣла*, *сломѝла бѣла* у ку̀к, па̀ ја̀ наместио и оздра̀вила (Кл); ѡни кат су се вра̀тѣл'и, ѡде *се бил'и усел'ил'и* мусл'имани у њину ку̀ћу, један што је био слуга код њи, он се усел'ио, једва *су* га *избацѣл'и* (Шав); ѡн нѣје знѣо што сам је ја̀ отпѣдѣо, ја̀ је бѣо *отѣрѡ*; ја̀ је бѣо *отѣрѡ* (Кл); ја̀ *нѣушѣла бѣла* говѣда те ма̀ло чѣва̀ла, кад један чо̀век ова̀ко иде преко то̀га бр̀да (Тр); ја̀ онѡ бѣла *потѣрѣла* једно̀м за вѝзу, они ми не да̀доше него изашѡ за̀кон да мо̀рам ова̀мо вѝзу да пра̀вим (Па); бѣо *ра̀дио* на пу̀т (Ми); ѡн *био* *нио* мла̀го (Коз); ѡтац мо̀ј нѣје ра̀дио ништа, бѣо *оста̀рѡ*, оженио се с мо̀јом ма̀јко̀м, имѡ вѝше но̀ педесѣт и пѣт го̀дѣна (Кл); њѣјзѣн му̀ш ја̀вио да ме не во̀дѣ, *вра̀тио* ме бѣо (Кл); *поврѐдио бѣо* пр̀сте, не мо̀ре да превѣја пр̀с (В. Лок); ту̀ бѣо *оста̀о* та̀ Гѣмбеш ду̀жѣ врѐмена, погѣнул'и смо тѐрајѣћи га (Прѣ); по̀сл'ѣ каснѣјѣ бѣо *мла̀го угњѣта̀вѡ* Ср̀бе, па̀ се бо̀јаде да га не осѣдѣ (Стр); мѐне један синѡвац бѣо *унѝсѡ* у Беѡград факултѣт и напу̀стио (Бу); бѣо је на смр̀ти, и *рѐшио бѣо* да ме ожѣни и спрѣми; имѡ вел'икѣ па̀ре, [...] па̀ бѣо ку̀кавац *сла̀го* у једну ку̀тѣју од л'ѣма и нѐко узѣмо и мѣш уѣѣе и у ово̀йкѣ ко̀матиѣе изгрицка̀, имѣло је три кѣла па̀ра (Кл); ва̀ла ја̀ нѣјесам ни кат ломѣла ру̀ку, нѐ зна̀м, Авдѣја бѣо *сломѝо* пр̀сте, а ја̀ нѣјесам ни кат у жѝвот (Дол); амѣца ми бѣо *ку̀нио* један са̀хат ру̀чни (Жи); ду̀го нѣје имѣло ни л'ѣба ни с л'ѣба, бѣло ра̀т, Нѐмац *ру̀шио бѣо*, нит се ра̀дило нит ништа (Пе); бѣо та̀мо *ра̀дио*, па̀ на нѐкѣ стѣбе, па̀ га то̀ окл'ѣзнуло, па̀ га одвѐо Јел'ѣнко у Пазѣр да му ста̀вѣ гѣпс (Пе); бѣо ту̀ нѐкѣ чо̀банин *чѣво* стѡку за па̀ре и у нѐкѣ ма̀чу̀гу завр̀теѡ те па̀ре и носѣо ту̀ ма̀чу̀гу (Пр); ѡна ѣма сѣна и ѣрку, сѣн жо̀ј ѣсто бѣо *унѝсѡ* Пра̀ва и на̀пусти нѐшто, нѐ мо̀га (Ос); бѣо ми бра̀т *настра̀даѡ*, бѣо у др̀ва и *настра̀даѡ* на срѐд тѝтра-по̀ља (Доб); бѣо га *по̀звѡ* један дру̀г Хрва̀т, бил'и дру̀жил'и ко̀шко̀лски дру̀гови, и ѡн отишѡ та̀мо (Бо); *да̀о* му бѣо прѣсѐдник пла̀ц да ра̀дѣ цр̀кву, нѐ зна̀м шта̀ да ра̀дѣ и ѡн потѣгнѐ па̀ те пла̀цеве про̀да; ја̀ сам слѣшѡ, имѡ је во̀ђе жѐдан, *завр̀шио бѣо* и за по̀па и за вла̀дику па̀ нѣје по̀сл'ѣ мо̀го, те *дошѡ* у овѣ на̀шу цр̀кву бѣо, једни ја̀ди чѣпавѣ (Кн); имѣо једну дво̀је децѣ, Милѣшу и Ывана, *довѐо* и бѣо и го̀ре смѐстио у Дра̀миѣе (Прѣ); по̀сл'ѣн *нал'ѣгла бѣла* та̀ рѝјека (Пр); во̀л'и и ѡна ма̀чке, жѐдно бѣла *да̀ла* у ко̀мшилак (Ос); до̀ђе те ѣзѐ, ја̀ бѣла *ѡбра̀ла* и *ту̀рила* ова̀мо у згра̀ду (Бал); Рѝстан му се зва̀о ѡтац, до̀шли ис Цр̀не Го̀ре, њѣму жѐна бѣла *ѣмрла* (Бал); отишѡ у во̀јску, она *затру̀дњѐла бѣла*, ѡн отишѡ у во̀јску (Го); та̀ на̀ша тѐтка бѣла *дома̀ћѣца*, [...] и пѣл'е и ѡвце, бѣла *ко̀ње седл'ѣнике* та̀д *држа̀ла* (Прѣ); она бѣла *побѐгла*, ѣзѐла га за во̀љу, е по̀сл'ѣнкен нѣје нѐшто жо̀ј се свѝђало (Бр); *добѣла* ѣпалу бѣла, ѣпалу добѣла *жу̀чнѐ кѣсѐ* (Го); ма̀јка ми бѣла *умѣрѣчѣла*, ха̀ј ја̀ слѣшѡ ма̀јку, вѝдо̀ је нѣјесам док нѣје до̀шла (Доб); ка̀же бѣла му *је испѣла* ова̀ко један цр̀вен и кѣла и по̀сл'ѣн је ѡна *прича̀ла* то̀ шта̀ е бѣло ка̀же *испѣла* му кѣла бѣла (Дол); жѐднога петл'ѣна, и ту̀ бѣла ми жѐдна ко̀мшика *нал'ѣгла*, пил'ѣѣе сам то̀внѐ држа̀ла (Ос); два̀ мѐсѐца бѣла *напу̀стила* и са̀д је вра̀тиѡ бѐше (См); у во̀јску кад сам бѣо, бѣла нѐка пла̀та *се прѝмѣла*, то̀ пр̀ва пла̀та

беше (Пр); *била* ми она *дала* пѣт кокошакѣ и пѣтла (Шав); пршутѣ имало доста, *било се заклало* (Го); да не да бѣк, какав доктор, још то да ме *било* нашло (Ост); то *се затарабунило* *било* посл'ен, овѣ су Шиптари узѣл'и дѣлгу и дан данас траѣ (Пе); мајка је ноћила код нас са тијем дѣчком, у нѣс му то *ударило* *било*, и от тога је то *било* (Не); посл'ѣ отишл'и и тамо па тамо *ноћил'и бил'и* у један Зминац бл'изу Бијелѣк Пѣља па изјутра отишл'и и тамо на пѣјоц, тамо нијесмо купил'и ништа, па смо се вратил'и опѣт ноћил'и у Рамошево (Трн); овѣ Црногорци, *бил'и* на катуне *изишл'и* по Ћурђевудне (С. До); *сакрил'и бил'и* онѣ маце, он баѣи ону мацу и погоди га у главу на мѣсто (Ми); тако *је истѣрал'и бил'и* (Бр); јавил'и се, чѣкал'и је, и тако дѣлѣ, *бил'и погодил'и* кѣла, тѣрѣтна кѣла, и није мѣгѣ да опрѣви мѣгѣ, нешто му није у рѣду и пѣшкѣ (Шав); нѣ знам како се звала, а Фата јој *бил'и предѣл'и* (Го); онѣ кат су се вратил'и, *ѣде се бил'и усел'ил'и* мусл'имани у њину кућу, један што је бѣо слуга код њѣ, он се усел'ио (Шав); мајка ме је изнијела у кол'ѣјевку, гѣре *побѣгл'и бил'и* према Србији; *побѣгл'и бил'и* свѣ тамо преко границѣ, онѣ тамо нѣсу (Кн); мѣне синови завршил'и школу, *завршил'и бил'и* факултет у Приштињу; они су ранијѣ *бил'и кћѣл'и* за Турскѣ да идѣ, *бил'и* тамо тѣ васѣке узѣл'и и, сѣт је *било* нагло осѣљавање за Турскѣ (Бо); осамнѣс гѣдина бѣла она, млада, *украл'и бил'и*, нѣ би дал'и родѣтели овѣмо гѣре да идѣ (Не); ми смо имал'и, ал'и дѣл'ѣ код Ђбра *бил'и направил'и* кол'ѣбу за седѣње (Пе); двѣје *остал'ѣ* ту некѣ *бил'ѣ*, као шкарт тѣ одбаѣил'и (Ос);

Разлика плусквамперфекта са пуном формом помоћног глагола и облика са крњи перфектом свакако постоји а садржана је управо у семантичком и стилском разликовању пуног и крњег перфекта самостално употребљеног. Дакле, крњи перфекат у саставу плусквамперфекта доприноси експресивности исказа и чине га стилски маркираним у односу на форме са пуним облицима помоћног глагола.

III.6.7. Српске говоре углавном карактерише сужен домен употребе плусквамперфекта у свим његовим синтаксичким службама. У односу на прилике на нашем ареалу, број потврда и синтаксичко-семантичких типова реализације у осталим говорима знатно је упрошћенији. Највећи број говора зна за употребу плусквамперфекта искључиво у служби обележавања радњи које су претходиле некој другој претериталној ситуацији. Тако је у банатском говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, где у је свим забележеним примерима присутно једино значење антериорности, при чему радња на основу које се плусквамперфекатска временски одмерава нужно мора бити експлицирана (Ивић и др. 1997: 386). Галипољски говор зна за плусквамперфекат творен једино од перфективних глагола и то само са помоћним глаголом у имперфекту. Најчешће се употребљава за обележавање радње која је претходила некој другој, такође прошлој,

израженој имперфектом и аористом (нема примера за перфекат), али долази и у контекстима без непосредне везе са другом радњом у прошлости (Ивић 1957: 373). У горанском говору овај облик потискује се перфектом и ретко је у употреби. Од функција су му доступне исказивање прошле радње реализоване пре неке друге, такође прошле, ситуације или се њиме само казују прошле радње (Младеновић 2001: 497). У трстеничком говору плусквамперфекат се потискује перфектом као економичјим средством. Функционише искључиво као везани облик – обележава радњу која се реализовала у прошлости пре неке друге. Аутор не говори експлицитно о значењу дезактуелизованости плусквамперфектом обележене радње, али се такав закључак наслућује у тврдњи да се при употреби у дијалогу реализује у вредности: „Реализација неког глагола је претходила некој другој реализацији, само је у овој групи остварење некако удаљеније.” (Јовић 1968: 195). У односу на перфекат у овом говору плусквамерфекат има стилски диференцијалну вредност јер „уноси више интензивности у исказ” (Јовић 1968: 195). Нешто боља очуваност овог облика у говорима у Црној Гори омогућава ауторима да прецизније опишу семантичке карактеристике плусквамперфекта. Тако Ј. Вуковић на материјалу из Пиве уочава постојање разлике између форми са имперфектом и перфектом глагола *бити*. Неподударност је садржана у томе што се „облик са имперфектом помоћног глагола употребљава за радњу која је везана на неки начин за моменат или ситуацију у прошлости, а не мора претходити каквој радњи у прошлости, нити уопште бити видљиво везана с каквом другом радњом”, а „други се облик – са перфектом – употребљава скоро увек за радњу у прошлости која је претходила каквој ситуацији која би могла бити обележена само претериталним обликом”. (Вуковић 1940: 96). Поред тога, још једна разлика „проистиче из оне основне разлике имперфекта и перфекта везаних за моменте ближе и даље прошлости у приповедању. Први плусквамперфекат може бити употребљен само за сопствену прошлост приповедачау као и имперфекат” (Вуковић 1940: 96). Аутор, међутим, истиче и то да „у овом говору плусквамперфекат, пошто је могућ само од свршених глагола, мора означавати радњу која увек претходи неком моменту радње друге или некој ситуацији која је временски у центру причања” (Вуковић 1940: 97). И у говору Бјелопавлића плусквамперфекат означава искључиво радњу која се извршила у прошлости у одређеном времену пре неке друге радње (Ћупић 1977: 164). Тако је и у Мрковићу, с тим да је овде јасно „спроведена разлика између плусквамперфекта с имперфектом и перфектом помоћног глагола *бити*: првим обликом,

који је много чешћи, казује се *доживљена*, а другим – *недоживљена* радња” (Вујовић 1969: 341). Аутор наводи и то да су облици са крњим перфектом ретки (Вујовић 1969: 341). М. Пешикан за староцрногорске говоре констатује разлику у значењу форми са перфектом и имперфектом помоћног глагола, која је садржана у присуству, односно одсуству доживљености (Пешикан 1965: 201). Основна карактеристика овог облика је резултативност у прошлости, те он нужно изискује исказивање радње пре које се плусквамперфекатска вршила, или се то препознаје из контекста. Плусквамперфекат имперфективних глагола ретко се може чути (Пешикан 1965: 201). Најзад, за плусквамперфекат Д. Барјактаревећ наводи да у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице означава радњу која се догодила пре неке друге радње, као и то да је чешћи од свршених глагола и са имперфектом и са перфектом помоћног глагола (Барјактаревећ 1966: 135).

III.7. Футур I

Футур први у србистици се дефинише као „глаголски облик чија је примарна функција исказивање будућности, тј. радње која ће се вршити или извршити после момента говора” (Танасић и др. 2005: 434). Њиме се казује да ће се нешто „збити или ће неко (нешто) у овоме или ономе стању бити у будућности, после времена о ком се говори, или на које се мисли” (Стевановић 1986: 671).

Исказивање будућности подразумева специфичан однос према означеној глаголској радњи превасходно због тога што се, за разлику од прошлости или садашњости, када се обележавају радње које се посматрају као (из)вршене акције или се њихова реализација дешава у моменту говора, футуром исказују дејства чије је вршење тек планирано – са већом или мањом сигурношћу, тврди се да ће уследити. Стога аутори оправдано тврде да ова чињеница „свакоме футуру даје нијансу модалности”. Ипак, „зато што се узима да то као извесно припада будућности у односу на садашњост, на време говора, футур који само то значи, а уза њ нема неког посебног знака модалности – зовемо индикативним футуром” (Стевановић 1986: 671).

За разлику од већине других временских облика који се одликују разгранатим пољем употребе и широким дијапазоном функција како у својој основној тако и у секундарним службама, футур први у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони функционише као облик са релативно уским доменом употребе. Његова примена углавном је ограничена на основну службу исказивања будућих радњи, док се као временски транспонован ретко бележи. Нешто ширу примену има у модалној употреби.

III.7.1. Футур први се у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони употребљава у синтаксичком индикативу за обележавање радњи референцијално и неререференцијално конципованих. Утврђено је да у српском језику за исказивање таквих дејстава овај облик најчешће не захтева додатна језичка средства у функцији детерминатора, а за препознавање индикативног карактера најчешће је довољна реченична информација, док шири контекст по правилу нема већу улогу (Танасић и др. 2005: 434), што одговара приликама у нашој зони. Наведену особину М. Ивић објашњава чињеницом да футур први у глаголском систему српског језика функционише као типична временска категорија (Т категорија), са одсуством компоненте доживљености, динамичности радње (обележје D-), а такве јединице одликује то што се њима „време дате радње одмерава једноставно, без обавезног повезивања са неким другим моментом вршења неке друге конкретно означене акције” (М. Ивић 1958: 146).

Референцијалне радње у синтаксичком индикативу могу се обележавати глаголима свршеног и несвршеног вида⁵⁵:

óде *ћу* ја да сѣднѣм, сѹпер ми је óде (Баг); *неће* да се одл’ѣди, не бóј се; кáфу *ћу* ја да донѣсѣм; шећер *ћу* ја *наћ*, нѣка шећѣра; шпòрет је врѹћ, лáко *ћемо* му тѹрит кáфу; ја *ћу* *отис* (Бал); свáдба, женидба, тó *ће* ти бѹт и смѹјешно; *неће* рò[д] да се помѹрѹ (Боб); свѣ *ће* ти óн испрѹћат од а до и, и вишка *ће* ти óн испрѹћат (Бот); јѣдно *ћу* ти поклòнит, ѣво пробѣри (Из); ѣ, шта те брѹга, тѹ тó *вићет* *нећеш*; *вићешеш* тѹ, мнòго ти трѣбá; а тѹ шта *ћеш* рáдит?; мѹ *ћемо* да идѣмо кѹћи, да одмáрáмо; ја *ћу* да спáвáм кот кѹћѣ, *нећу* да чѹвам; слáћѣ *ћете* спáват (Ка); нѣшто *ћеш* и од нѣга чѹт (Леч); ја

⁵⁵ Овде наводимо и примере са допуном у виду инфинитива и оне са везом *да* + презент, имајући у виду да се у обзир узимају само форме са футурским значењем. Анализа двају типова допуне (разлика волунтативно : футурско значење) у облицима футура првог дата је у одељку о инфинитиву. О односу према фреквентности било је речи и у оквиру морфолошке анализе футура првог.

ћу мѡју дѣцу *да крстѡм*, нек дѡђѣ да ми забрѡнѡ; *јѡ* ѡмѡм млѡго крмѡчѡ, *дѡћу* ви вѣпра (Лу); тѡ *ћу да* ви *објаснѡм* кѡко је постѡло тѡ прѣзиме; *јѡ* *ћу* ви тѡ *пѡмоћ*; код њѣга *ћеш дѡбит* да се ниђе не крпѡш, ѡн *ће зѡвнут* овѣ старѡјѣ лѣуде и *заврѡићете*, да се не крпѡте по сѣлу; запиши и нѣко *ће* ти *казат* (Нет); свѣ *ће* ти тѡ *испрѡчат*; *трѡжѡћу* некѡг дрѣгѡг; а *појѣиће* и њѣ; дѡ л' *ћете се ви снаћ*? (Пож); *јѡ* *нѣћу* на тѣ сѣдницу *дѡћ* (Пож); дѡнас јѣдна пѡртија, сѣтра дрѣгѡ, бѡг знѡ кѡко *ће* овѡ *дѡ бѡдѣ* (Прћ); *видѣћете* јѣдну кѣћу са л' ѡјевѣ стрѡнѣ (Ра); прѡјетѡ му тѡмо да *ће* му *пѡбит* порѡдицу (Рај); тѣстѡја *ће дѡстат* (Со); *тѣриће* ти (С. Ћуп); *јѡ* *ћу* ви *пѡмоћ*; *јѡ* *ћу* *прѡчат*, а ви пѡишите; кѡл' ко *ће да* не *кѡштѡ* дорѣчак? (Трн); пѡ *ћу* ви ја нешто *испрѡчат*; попричѡј тѡ нешто, пѡ *ћу* ти *јѡ попричѡт* за јѣдну дрѣгѣ ствѡр (Цв); нѡјболѣ *ће* им *прѡчат* Ѧгњен Јѣлић; ѡн је стари чѡвек, свѣ *ће* ви *испрѡчат*; *нѣће* ѡн нѡма *узѣт* крѡву испред овол' ѡкѣ дѣцѣ (Бѡл); нѣће, бѡк *ће пѡмоћ* (Бу); кѡко *ће* сирѡма *да га изѣдѣ*?; ѡн *ће* ти *прѡчат*; ѡн *ће* ти свѣ *опрѡчат* о томѣ српскѡм (Врс); ѡди Гѡно, *трѡжѡће* те; пѡ *јѡ превѡкнѣћу* *јѡ* тѡ; *отѡићу* *јѡ* с вѡма да ви кѡжѣм; тѡ *нѣј да бѡдѣш* зѡвѡсна за тѡ; *нѣј дѡј* да вѡдѡш; нѣка, *рѡдѡће се, урѡдѡће се*; сѡмо се бѡгу замѡл' и, бѡк *ће да помѡгнѣ* свѣ; овѡ *ће* ви мало бѡлѣ *испрѡчат* о стѡријем; *нѣћу тѣ да улѡзим*; чија *ће* л' ѡла дѣжѣ *да гѡри*; кѡ свѡм дѣтѣту *ће* ти ѡн *рѣј* (Д. Пољ); ѡна *ће* ви нѡјболѣ *објаснит*; имѡ кѣћа мусл' имѡнскѡ испод пѣта, прѡвѡ *ће* ве *срѣтнут*, а јѣдна је више пѣта, вѡдѣћете ѡстѡ *срѣтнуће* ве; тѣ *ћете вѡдет*, јѣдна је мусл' имѡнскѡ кѣћа испод пѣта; е тѣ *ћете нѡј* сѡгѣрно; ѡна *ће* ви свѣ *објаснит*, мѡсѡм јѡш ѡмѡ тија Србѡ тѡмо, и ѡна *ће* ви *објаснит* (Дуј); мѡже преко Карајѣкићѡ пѡ за Гѡшево, нѣкѡк *ћете пѡтат*; *мѡћу* *ћеш* тѡ; Врѣсенице, *видѣћеш*, с л' ѣвѣ стрѡнѣ ти дѡђѣ црква (За); *хоћу* л' *бѡит* преко тел' евѡзијѣ?; ѡмѡ јѣдан у Ўгѡ што *ће* ви *прѡћѡ* тѣ дѡгаћѡје; отѡди код Ѧмѡра Гѡрћевѡћа, свѣ *ће да* ти *испрѡћѡ* истѡрију; ако те штѡ занѡмѡ, *испрѡћѡће* ти овѡ *ћѡвек*; свѣ *ће да* ти *испрѡћѡ* истѡрију прѡвѣ (Ки); *дѡћу* *јѡ* нѡзи стол' ѡцу нек сѣднѣ; ѣто штѡ *ћеш* тѡ *да напишеи* от тѡгѡ *јѡ* нѣ знѡм; не гѡрѡнтујѣмо да *ће дѡћу* жѡва са стѡла; мѡрѡмо да оперѡшѣмо ал' и не гѡрѡнтујѣмо да *ће се дѡј* жѡва са стѡла; *наместѡћеш*; свѣ *ћу* лѣдѡма *да опрѡстѡм*; *појѡвѡће се* дерѡл; *јѡ* *ћу* *отѡс* код тија Зѡрнѡћѡ да и посѣтѡм; *нѡј* *ћу* кѡ Ејѣпа; *јѡ* *ћу се ожѣнит*; *јѡ* *ћу да седѡм*; *убѡћеш* нѣкѡг и *дѡбѡћеш* пѡре; ѣто ко имѡте вѡ нѣкѡг, слѡбѡдно зѡвите *јѡ* *ћу дѡт* ви; ѣто, тѡ мѡрѣш сѡма, *јѡ* *ћу* ти *казат*; и овѡ *ће прѡћу*; *остѡћеш* жѡва; сѣко, *нѣћу се* *јѡ* млѡго *мѣчит*; *јѡ* *ћу гл' ѣдат* у ѡме бѡга да ти тѡ дѡјѣте изл' ѡјѣчѡм (Кл); *јѡ* *ћу*, сѡне, *отѡс* да тѡ твѡје ѡсе очѡстѡм; свѣ *ћеш* тѡ тѡгѡ *да нѡћеш*; и *јѡ* *ћу да кл' ѣкнѣм* мѡло; *јѡ* *ћу да идѣм* у ѣурѡмл' ѡје (Кн); *изѡићу* на брѡдо; *изѡићу* на ѡнѡ брѡдо ѡнамо гѡре; имѡ тѡмо ѡдмѡ од шкѡл' ѣ пѡ тѡмо, *кѡзѡћу* ви *ћѣ* су; тѡ гл' ѣдѡ у мѣне, *јѡ* *ћу гл' ѣдат* у тѣбе (Тр); нѣко *ће мѡрат да бѡдѣ* мѡјѡр; хѡће валѡ ѡн, ѡн *ће* ти *прѡчат* (Уг); Ѧдем је прѡдѡвац а ѡгѡвѡ жѣна *ће* вам *прѡчат* (Бл); ѡћу, свѣ *ћу* ти *прѡчат*; *јѡ* *ћу да* ви *прѡћѡм* шѡптарскѡ; валѡ *ће* ви тѡ *казат*, *јѡх*; кѡко *ћу* ви *казат* за Рѣљѡну кѣћу *ћѣ* је (Бо); кѡко *ћу* *јѡ* *д[а]* *идѣм* тѣнѡке?; тѡ томѣ дѣтѣту нѣ мош да вѡдѡш хѡир, но *ћеш да вѡдѡш* шѣр; штѡ *ће* ми *дѡћ* нѡ сан; ѡна *ће* га *бегѡисат*; нѣмѡ прѡбл' ѣма, *дѡћемо* дѣвѡјку; слѣшѡ овѡмо, ѡмѡ пѣдѣсѣт лѣдѡ нѡорѡжѡто, кѣћу *тѣ* ти *дѡј*; да пѡћѣш ил' и *убѡитѣ* ти

свѣ што ймāш (Бр); вāлā *ћу* ти *рѣј* за трѹдну жѣну; штā *ћеш* ми *донїјет* на свāдбу?; а кō *ће* онō *да јѣдѣ?*; мākни тї овā цибāнлук, скрāјни се дōље јѣдну гōдину дāнā, овō вїшѣ *бїт нѣће*; а *ћѣ ће* овї *да идѹ?* прїчā тї па *ћу* ти *јā додāват* (Вру); *јā ћу нāј* ѣво двѣста кїлā пасѹлā дōл’е; ѣто *смијāћете се* а тō нїје за смїх (Гл); хāј *јā ћу* тѣбе *пōмој*, помōгни тї мѣне; онā *ће отїс; нѣће дōј* да му помōгнѣ; нек је трѣћї дїо Сїмōнѣ, *јā ћу* је *узѣт*; *јā ћу да* је *дāм* дāлѣ у шкōлу, јер онā имāла е свѣ петїце; нѣка га, *дōјтѣ* онї; за Нѣмачкѹ *ће да идѣ* онā; невѣста *ће пōсл’ѣ бїт* ѹмōрна за свāдбу; *опрāћу* ти, мāјко, *јā*; мāјко, *јā ћу* ти *опрат*; *нѣће* нїшта *фāл’ит*; Менсѹр *ће д[а] [ид]ѣ* за Нѣмачкѹ; кō *ће да* ми *чѹвā* овā говѣда?; *јā ћу да* јој *слōжїм* онѹ грѹду сїра; *кѹнїћу* ти шта знāш; тї ми траји, *јā ћу* ти *дāт*; *јā ћу* ти *дāт* да попїјеш сōк; *родїћеш* сїна по нōме; како гōј бїдѣ, *јā ћу* тō такō *да рāдїм*; Мѣнсѹре, кō *ће да идѣ* да купѹјѣ нāмїрнице?; кāко *ћеш* сāма тї свѣ *да рāдїш*? (Го); пїтāте ме шта гōј хōј, *јā ћу* ви *испрїчат*; *јā ћу* ти сāмо јѣдан слѹчāј *испрїчат*; нїко *нѣће ѹгра*т онāмо *ће* му мѣсто нїје (Гу); *прїчāћу* ти *јā тō* (Дет); е ймā тā књїга, о нѣму *ћеш* пѹно нѣшто *вїдет* и о крѣтāњу и о свѣму; тї *ћеш*, у йме бōга, *да се удāш* и одѣш у свōју кѹћу; *јā ћу донїјет* па да осѣчѣш онѣ купōне; ил’ *ћемо* ти мї тō *донїјет* да осѣчѣш ил’ и *дāћемо* нѣму; хāј ти ѹзми кљѹсе, *нāјћемо* ми пāре до тāмо; тā *ће* ви *испрїчат* (Ћер); пїтā ме, *јā ћу* ти *прїчат*; нѣ знāм штā *ће бїт*; с тїјем *ћеш умрїјет*; (Жи); *дāћу* ти марāму (Жи); бōга ми *ћу* ти *јā прїчат* за мѣне (Ке); *јā сам* бїла млāда, л’їјѣпа девōјка, *покāзāћу* ти сл’їку. (Ков); бржѣ *тѣ дōј* (Кон); он *ће да ноћї* код мѣне; он *ће* те *пōвес*; *нѣће тō бїт* такō; *дōјтѣ* Влāхиње и Влāси калāвї и калāвѣ, а *јā сāмо* пред Бōга скїдāм а пред вāс јōк; пā *тѣ закѹкат*: Кѹкѹ Йлāзе, шта тō бї са тōбōм?; и *јā ћу* тō *да кѹпїм*; тāмо су у мāгацїн, нѣка, *јā ћу донїјет*; *дōјћу* да ви нāћѣм утōбус (Ле); *јā зāлагāј* л’ѣба *ћу нāј*; вālā *нѣће* ни овā *дстат* (Ли); и овō *ће* ти овāј Идрїс *рѣј*, блāго мѣне (Ми); тѹ дōћїте, *вїдѣћете*. *Вїдѣћете*, онї најављѹјѹ на рāдїон на тел’евїзōр све најављѹјѹ; *отїшїћу* *јā*; овā *ће* ви *испрїчат* от стārōга вāкта (На); тō *ћу* ти свѣ *испрїчат* (Па); на кōга *ћеш* тї овō *да превѣдѣш*?; *јā ћу* вāс *да ѹзмѣм*; јѣс да мусл’имāни *тѣ* дōста *прāвит* нѣзгoду, ал’и *јāко тѣ* (Пе); вālā *ћу* ти *јā кāзат* (Пл); *јā тō* нїшта нѣ знāм зā штā *ће* ми тō *вѣлат*, кāко *ће* ми тō *вѣлат*; јѣс имāла прїча, и тō *ћу* ти *прїчат* (Пр); *јā ћу да* ти *испрїчāм*; тї пїши, *јā ћу* ти *прїчат* (Св); *јā ћу* тō свѣ *завршїт* (См); *јā* нешто сам зāузѣт пōсло, а бї ве повѣо до гōре ал’ да ве повѣдѣм пā *ћу се вратїт*; Мїловāн *ће тō знāт*; *отїшїћу* час пōсла, хāјте вї навїше (Ст); сїпā ми у шāјкачу, *јā ћу да* је *попїјѣм* (Стр);

На будућу перспективу обележених дејстава, међутим, указује се некада и посебним, помоћним језичким средствима. Уз глагол у футуру првом најчешће је бележена одредба *сāд*, којом се упућује на то да ће (из)вршење именоване радње уследити или непосредно након момента говора, или у времену које се, зависно од ситуације о којој је реч, перципира као (релативно) блиско:

са[д] *ће* ти она *донїјет* зéјтин; са[д] *ћу* њóј и тéбе чáј *тўрит*; ёво ймá, сáт *ће* ти *сїпат* Зóрица; ёво сá[д] *ћу* *ð[a]* *[ид]ém* да је припнэм (Бал); сáт *ћу* вам *прїчат* којї су прáзнїци, кò је гдè; са[д] *ће* он *донїјет* (Из) (Лу); сáт *ће* мóрат за некў гòдину да *тражў* некў локацију (Нет); сáт *ћу* ви *јá* *кáзат*; тéбе *ћу* *јá* сáт *пòвес* óде и *кáзáћу* ти (Ос); један брáт што ми је ўмрò сá[д] *ће* му *бїт* гòдина (Прћ); сáт *ћу* ви *јá* *кáзат*; è сáт óде *ћу* да те *превáрим* (Цв); сáд за Сенйцу тáмо *се* *врáћат* *нèћете* (Гр); сáт *ће* ми *дòј* мўж да му је поклòнїм (Кл); áјте тáмо, сá[д] *ћу* *јá* да *склòнїм* овò; сáт *ће* óне да *се* *разїћў* одáтл'è вáльда; сáт *ће* да *наїћè* овáј дрўгї мòмак са бал'йркòм; са[д] *ћу* да га *оптўжїм* што сам држò óца пá мáјку, пá свè тò *ћу* да му *одўзмэм* тáмо на деòбу (Уг); сá[д] *ће* *ð[a]* *идè* за Америку да се удáје (Вру); отїшла онáмо код Шабáновијá, сá[д] *ће* *дòј*; сá[д] *ћу* *јá* тéбе сїра да *донèсэм*, тї хáјèш сїра нèслáнога; са[д] *ћу* *јá* *донїјет* баклáву и облáнду; сáд за нèкол'ико *ће* да *идè* за Нèмачкў да рáдї; са[д] *ћу* *јá* дрўгў вилўшку *донїјет*, нїјеси ми зїнáт дòшла; *јá* *ћу* *донїјет* сáд вòду (Го); сáт *ћу* ти *прїчат* нешто ўкратко (Дет); са[д] *ћемо* *продўжит*; *дòјће* дáнас (Ке); са[д] *тè* да *мїсл'è* да је мòја сèстра (Кон); нїје дошò јòш, сá[д] *ће* *дòј*; *кáзáћу* ти сўтра; сá[д] *ћу* ти *јá* *прїћат*; сá[д] *ћу* ти *рèј*, првї дòктор што је тò је бїо Адèмовић (Ми); дáј некї стáри л'йс, е овáкò вїш, ёво ти, са[д] *ћу* ти *јá* *нацрtat* (Па); са[д] *ћу* да ти *кáжэм* штá е она *тражїла* нèму да јòј кўпї као невèсти (На); она *ће* сáд мїћу *кáхву* да *тўрї* (Пру); *кáзáћу* ви бáш сáд; *кáт* *ћете* ни *дòј* *нèћè*? (Д. Пољ);

Некада се прилог *сáд* среће и у комбинацији са другим детерминатором временског типа: *јòш* мáло, сáт *ће* и он да *дòћè*; сáт *ће* свáдба *бїт* у недèљу, óде *ће* *бїт* повише продáвницè гòре (Уг); ондá *јá* сам, двáдес и првòга септémбра са[т] *ће* *бїт*, отїшò на сáбор, тў смо се вїћел'и (Лу); *кáзáћу* ти сáт *кат* изáћèмо (Вру).

Од осталих одредби забележено је:

дáнас *ће* да *бўдè* гòрè нèго првї дáн (Бу); тї *ћеш* дáнас *пáнут* у крф (Кл); кò *ће* дáнас да му *крстї* дїјете? (Кн); тї *ћеш* сўтра да *рáдїш* овò, тї овò (Лу); сўтра *ћу* *прòј* крос Пљèвље (Дет); *хоћете* л' нòћас за Тутїн? (С. Туп); он нòћас *нèће* мòј *дòј* на терáвїје (Нет); нòћас *ће* те *превáрит*, сўтра *ће* те *прекòрит* (Д. Пољ); *дòјћемо* ўвечè (Жи); тї *ћеш* посл'è онò мóрат да *исцїједїш* (Кл); пòсè *ћемо* óпèт да *бројїмо* пòново (Вру); *вїдећеш* пòсл'è кáд òдèш тáмо (Уг); *јá* *ћу* *навратит* у понедèљак (Дет); у четвртак *тè* òдмá *дòј* овáмо, Андријá не мòже без бáбè ни мáло (Го); тї четїри дáна, пèтї *ћеш* *дòј* (Нет); *дòјће* он за петнáес дáнá (Вру); *јá* *ћу* да *òдèm* у новémбар (Го); о Божїћу *ће* да *напўнї* трї гòдине (До); *снáха* *ће* мóрат овè гòдинè ранијè да идè (На); такò да *ћемо* тò идўћè гòдинè да *припрèмїмо* тè л'йл'è (Д. Пољ); òни *ће* да *идў* на дáн свáдбè да је ўзмў тáмо (Го); *посèтићемо* се бáр нèкат; дрўгї пўт кат дòћèте, најáвї се и ондá *ћу* да *спрèмїм* рúчак и да ве *чèкáм* (Ка); она *ће* óпèт да га *зòвнè* дрўгò вèче; он јèсте валá пòштен и свè, ал'и жўт, плáв, ада нèгће *ћу* ти га *показат* (Па); па

ћу ја неће *наминут* да видѝм, да се промучѝм (Дет); ё *навратѝћу* сигурно неће, акобогда. *Навратѝћу* неће сигурно ко[д] тебе и мило ми је да свратѝм (Жи).

Забележене су и одредбе којима се упућује на дужину трајања футурске радње:

једно сат времена *ћете* га *саћекат* (Ле); три дана *ће да биде* у болници (Па); још шес дана *ћу да те чекам*, ако ти је нужда (Гл); док не оздравѝ, *то ће да превѝја* (Го); док си у војску, овд *ће* ти *ваљат* (Пр); док сам жива, то и ја и деца *ћемо то да пантѝмо* (Д. Пољ).

III.7.2. Нереференцијалне радње могу се исказивати само глаголима несвршенога вида:

сваќи *ће дан* *долазит* туњек; *свраћаће* кат мѝгнѝ (Го); њни *те* га *испраћат* кѝл'има (Ле); кат год чупаш траву рукама, *надаће* кѝша; *узѝмаћемо* ѓтсат код њѝга; мѝ *ћемо* му *плаћат* мѝсечно (По); сѝдек *ће се* туњек *окупљат* (Пе); пѝ *долѝзиће*, *долѝзиће* и сѝт кѝ и сваќѝ годинѝ, јѝко су се развѝл'и (Не); *узѝмаће* сѝр код мѝне (Уг); ако мѝгнѝ, ис Пазѝра *те* нам *догѝнит* (Жи); *налѝгаћемо* кѝ и из овѝја годинѝ ѝвечѝн помѝло (Бо); *нећемо се срѝћат* чѝсто; *лагѝћу* га једно време (Ту).

III.7.3. Футур први може се употребљавати и за обележавање радњи које се као такве одређују не према моменту говора већ у односу на неку другу радњу, и тада је посреди релативна употреба (Стевановић 1986: 672; Танасић и др. 2005: 437).

У релативној служби футур први је најчешће бележен у случајевима обележавања радње која се као будућа одређује у односу на другу радњу исказану неким претериталним обликом:

замѝшљѝ је некад да *ће* то Немци *ѓстат* њѝна влѝс, пѝ *ће* то да *претвѝрѝ* аутоѝмију; ранѝјѝ је бѝо ѝспит, и ѓндѝ закѝжу кѝт *ће* свѝдба (Прћ); бѝрѝл' и су се пријетѝли *ћѝ* *ће да да* ѝевѝјку, *ћѝ* *ће да ѝзмѝ*; четѝри године нѝсмѝ се изѝл' и кад *оћемо да л'ѝгнѝмо* (Врс); рѝкѝ сам да л' *ћу доживѝт* сѝмо да се наспѝвѝм (Трн); ѓн ѝкат нѝје знѝо ка[д] *ћу да се порѝдѝм*; јѝ сам мѝсл'ила *имѝће* (Го); јѝ сам то се уплѝшила, мѝсл'ила сам штѝ *ће бѝт* сѝ мнѝм нѝвине *ће нѝсат* (Ме); јѝ му се мол'ѝо да ми јѝвѝ да л' *ће да дипломиѝра* (Ми); ако ме пѝнѝ о ѝљу, нѝјесам учѝо, сигурно *ћу изгѝбит* годину (Ми); одређѝвѝ се стѝрѝ свѝт, чѝуш којѝ *ће да предѝдѝ*, којѝ *ће да распорѝћѝ* гѝсте, којѝ *ће мусѝфѝре* прѝвѝ да зѝвнѝ на сѝфру (Гу); ѓна се рѝкла томѝ Хѝѝићу, не даѝѝ је, мѝне *те* је *дѝт*; ѓна се огоѝила, штѝ л'ѝпшѝ да не видѝш од њѝ, кад је најзадѝнѝ пѝт *дѝшла*, јѝ сам мѝсл'ѝла она *неће дој* ни у Тутѝн, она *ће умрѝјѝт* (Па); што га нѝје пѝтѝла да л' *ће отѝс* за њѝга?; нѝје имѝло пѝкара привѝтнѝ да хл'ѝп продѝе се, сѝмо шта однѝсѝш то *ћеш ѝспѝћ* (Рај); Крајѝште се звѝло овѝ овѝмо ка Тријѝбинама овѝ

сел'энце мѧлѧ и јѧ је чѧкѧ ка[д] *ће* *ѡзбит* (Тр); *је* л' вам п_ричѧ што *ћемо да дѧћемо* (Уг); *осѧкѧ* ми сланйнѧ кѧ да *ћу да га превѡјем* на нѧбој (Коз); *нѡје мѧгѧ да ѡдѧ* што *нѧће се ѡдрѧћ* имѧња (Пож); сѡтрадѧн дѡгла се, тѡрила под јѧстук ал' под дѡшук пѧрѧ, кѧ *ће дѡзат* да нѧћѧ (Жи); ѧ вѧлѧ је имѧла лѧда овѧ гѧдинѧ, ко *нѡје имѧла* лѧда, нѡкат га *нѧће* ни *ѡмат* (Кн); тѧ *се нѡје гл'ѧдѧло* дѧ л' *ћеш тѡ* ћетѧту *истѧрат* ѡчи, нѧ дѧ л' *ћеш ѡдгнат* свѧ говѧда да се обѧдѧјѡ; ѡн *се свѧ бојѧо нѧћѧ* некѧга баксѡза пѧ *ће* му мѧјку *ученгѧлит* (Ка); жѧне *су знѧл'ѧ* штѧ *ће* да којѧ *рѧдѡ* (Коз); јѧ *нѡјесам бѡо* тѡјесно да л' *ће* ѡна мѧне *узѧт* и да л' *ћу се јѧ ѡј свѡдет* (Ст); дѧшла некѧ свѡјта јѧднѧј мојѧј стрѡни и онѧ п_ричѧјѡ да *ћу јѧ да се жѧнѡм* (Вру); мисѧо бѧлѧ *ће жѡвет* (Ли); ѡн *нѡје* му кѧзѧ што *ће да* му *ѡштѧ* трѧћѡ (Ке); Љубѡнко вѡкѧше оћу и јѧ, кажѧ, да идѧм ѡдавѧѧ (Бал); она вѧлѧше мѧжда *ћу испѧнут*, пѧ нѡје испѧла, остѧла је тѡ (Уг); п_ричѧше они да *ће да се сел'ѧ* (Ту); п_рѧпѡ се, дѧде им бѧк јѧдно дѡјете, па пѧслѧ дрѡгѧ, ѡна г_рдна све т_рпи, хѧ *бѡће* бѧлѧ, *бѡће* бѧлѧ; нѧ шѧће ни да рѧдѡ у кѧхву, бојѡ се јѧ *ћу га остѧвит*, јѧ *ћу запостѧвит* (Го); посл'ѧн отѧше лѡди кѧњима, отѡди по двѧ-трѡћ ѧвѧка те е зап_рѧси, па посл'ѧн да л' типѡт, ал' мѧло каснѡјѧ отѡди па рѧши ка[д] *ће да* је *ѡзмѡ* (Де); јѧ сам ѡшла на кљѡсе, п_рипѡњѧла хи, а којѧ *нѡје* нѧ *ће да нѧнѧ* па је д_ржи зѧ рѡке, д_ржи је за по едну рѡку (Кон); зѡп сам вѧдила пѧ овѧ хлѧдно, реко мѧжда *ће* ме *бѧл'ѧт* јѡш вѡшѧ (Ли);

У појѧдиним примерима зависносложених рѧченица футурска рѧдња одрѧјује се на основу односа према рѧдњи исказаној презентом:

Тѧмо и Дрѧгољѡп, којѧга гѧј нѧћѧш они *ће* ти *оп_ричѧт* (Врс); кат стѡгнѧш, *вѡдѧћеш* јѧдну ц_ркву с л' ѡјѧвѧ стрѧнѧ (Тр); ако нѧшто запѡцѧ, јѧ *ћу да* ве *спѧсѡм* (Туз); ако бѡдѧ мѧја шѧћерка, јѧ сам дошѧ по ѡѡ, јѧ *ћу да* свѧ *оп_рѡстѡм*, јѧ *ћу свѧ да оп_рѡстѡм* овѧ што е рѧдѡла; ако ти трѧбѧ, *нѧј ћемо нѧшто* (Бо); ако стѡгнѧ кѧмбѧј, лѧко *ћемо* (Кн); вѧлѧ овѧ пијѧтѧо *ће запѧвѧ*, тѡ *ће бѡт* дѧбро (Вру); ѡн кажѧ *нѡштѡћу* те сѧмо кат рѧкнѧш да хѧј да *ѡзмѡш* Хѡсу (Ле); ако трѧжѡ л'ѧба, јѧ ѡвијѧк донѧсѧм и вѡшѧ, *дѧћу* му (Пе); кад мѡ изѡмрѧмо, *нѧће дѧћ* нѡко ни да вѡдѡ ѡде *ће* смо бѡл'и (Ст).

Презентске форме у свим примерима заменљиве су облицима футура другѧг или футура првог.

М. Стеванѡвић смѧтра да у случајѧвима када се футурска рѧдња временски одрѧјује према прѧходној, такоћѧ футурској рѧдњи, овѧј облик има више модални него временски карактер, те је у таквим примерима посреди синтаксички рѧлатив (Стеванѡвић 1986: 672). С. Танасић, са чијим ставом се слажемо, је, с другѧе стране, мишљѧња да је у овѧквим случајѧвима ипак тѧшко отиснути из првог плана однос тих будућних рѧдњи према моменту говѧра. Стога је „прихватљиво утврдити како се обликом футура првог, у овѧквој

синтаксичкој констелацији, дата радња примарно поставља као индикативна на плану саопштавања, а секундарно као релативна будућа радња с обзиром на свој однос према будућој радњи исказаној обликом футура првог у главној реченици” (Танасић и др. 2005: 437–438).

Наведеном домену употребе одговарају наши примери:

рѣјћеш јој да *ћу да доћѣм* (Ме); *слагѣ* га да *ће му се јавит* (Пе); кат *ће се вѣдет посвѣдѣте се*; е бога ми ја тебе познајѣм и кат *ћу умѣрат*, *ћу те познават* (См); *рѣјћу ја* Добрѣсѣву, *дојће* он на трпѣзу пѣ *ћу му рѣј* (Ка); сат *ће* ми *дој* дѣца, свѣ *ћу* ве *казат* (Шав); на Тѣпчидер се штѣмпѣјѣ пѣре, однѣси гѣре, *измѣриће* на прѣцизнѣ терѣзије пѣ *ће* ти *дѣти* тол’йкѣ пѣрѣ кѣл’ко је тѣшко, нѣвијѣ, ал’ од онѣјѣ *ће* ти *узѣти* дѣсет пѣстѣ трѣшкѣвѣ; овѣ што *ћу* ти *дѣти* трѣ нѣћи опѣри рѣке и намѣжи, сѣтрадѣн нѣмѣ се умѣват и *нѣће* ти вѣшѣ *трѣбат* (Кл).

У функцији исказивања прошлих понављаних радњи футур први у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони јавља се обично када има обележити какве поступке који су се у прошлости понављали, и који могу бити актуелни и у садашњем времену, те су као такви уочени као типични (и то најчешће за одређену личност о којој је реч). Реч је, наиме, о квалификативном футуру, честом у савременом српском језику „приликом предочавања поступака типичних за личност која је тема разговора”, а познатом и бугарском језику. М. Ивић наводи примере оваквог футура у обама језицима: „*той е такѣв човек: сутрин ШТЕ СТАНЕ, ШТЕ ЗАКУСИ – то је такав човек: изјутра ЋЕ ДА УСТАНЕ, нешто ЋЕ ДА ПРЕЗАЛОГАЈИ...*” (М. Ивић 2008: 65)⁵⁶. У овој синтаксичко-семантичкој служби у

⁵⁶ За указивање на радњу која се понављала, како наводи М. Ивић, у македонском постоје две граматичке солуције. Прва подразумева информисање о времену посебном језичком јединицом одговарајућим обликом глагола *чини*, док је лексички податак о радњи исказан обликом императива одговарајућег глагола (уп. *тој чини: дојди, наполни ја торбата...* / *тој чинел: дојди, наполни ја торбата...* / *тој ке чини: дојди, наполни ја торбата...* и сл. у смислу „он има обичај да дође, да напуни торбу...” итд.). Друга се своди на употребу футурског облика, како за садашњост (обичан футур; уп. *тој ке дојде, ке ја наполни торбата...* и сл.) тако и за прошлост (тзв. „прошли футур”; уп. *тој ке дојдеше, ке ја наполнеше торбата* и сл.) што се будућности тиче, њу и у македонском, као и у већини других словенских језика, при казивању фактографског типа сигнализује футурски облик имперфективног глагола. Облик перфективног би се аутоматски интерпретирао у референцијалном смислу. Како ауторка истиче, и српски и бугарски имају такође овакво видско ограничење (М. Ивић 2008: 65–66).

употреби су глаголи свршенога вида, а према М. Ивић, футуру се овде приписује и прошла и садашња и будућа временска вредност (М. Ивић 2008: 65). Поводом последње наведене тврдње, С. Танасић истиче да „треба ипак говорити о посебном фокусирању чињенице да ће се, с обзиром на то да постоји као перманентно својство, то што је речено испољавати на плану будућности. Нечија садашња особина може се изнети „предочавањем поступака” које он чини, које би учинио, које ће учинити” (Танасић и др. 2005: 436 – 437).

III.7.4. Примери квалификативне употребе:

она *ће* до зорѐ *сѐдет*, она *се неће сѐтит* овѐ да ма̀кнѐ; код њѐ *ће* овѐ сатр̀унут све, ђна *неће примѐтит* да је сатр̀уло (Бал); дѐбар је, љвијек *ће* те ђн л' љјепо *срѐтнут*, *попрѐчат* (Го); да се зѐмља прев̀рнѐ, она *се неће ђиј*; свѐ *ће* по к̀ући *да прѐт̀ур̀у* и *неће* ти за бѐга мѐлѐга тѐ посл'ѐ *почѐстит* нијѐдно (Пе); по св̀у нђј *ће* ђде *ѓ̀прѐт* са фла̀шѐм у рука̀ма тѐ пѐшта (Вру); *биће се* и *бѝт* и *свѐџат*, тѐ му такѐ рѐса некѐ погѐна (Уг); она *ће живѐт* вѐздѐн глѐдна, она ти *неће зѐћ* ни у њѐву ни у штѐлу, бѐже сач̀увѐ; из Ѐзбѐйцѐ јѐдна гавран̀уша, тѐ ти *неће*, дѐшла би ти докл'ѐ ти тра̀јѐ у регѐл и у витрѐни шѐлѐ, ђна *ће* ти *пѐт* кѐфу и *турѐће* и на гомѐлу, и отѐдѐ, *неће* ни *да* и *опѐрѐ*; жѐна ипак *ће да се снѐћѐ*, да умѐјесѐ, да опѐрѐ и свѐ (Ка) да *ће* пѐбаучкѐ *ис*, ђн *ће изѐј* да ме вѐдѐ, такѐв је (Леч); љмѐ пѐ[т]-шѐстѐро дѐцѐ, и тѐ дѐћѐ и љграѐ се, ѐво им је лѐпта и свѐ тѐ, ал'и тѐ свѐ нѐмѐ којѐ ме *неће стѐгнут* да ме посл̀ушѐ (Ос); и онѐ сѐдѐја је ис Лука̀вицѐ тѐ, ђн нѐкад *неће прѐј* него ме поздрѐви (Мн); кѐ л' љчно мѐја дѐца да су, свѐкѐ чѐс, *неће* ти штѐ рѐј, л' љјепо се пѐтѐ, сѐднѐ попѐјѐ кѐву (Св).

III.7.5. Реѐе се футур среѐе онда када означава радње ха̀битуалног карактера (а тада је заменљив наративним потенцијалом):

љвечѐ кат *ћемо да идѐмо* у онѐ дѐбирогѐ, згрѐда се зѐвала, љди мѐ прѐтѐнѐм бѐси бѐг ми дѐша, тѐмо о онѐ слѐму обрѐши нѐге и завѐчи се и л'ѐгни, ђ бѐже слѐтко л'и је бѐло а сѐт; ако *ћемо да сѐјѐмо* пшеницу, мѐ би зѐвали мѐбу (Ле); конѐпла кат *ће да се кѐсел'ѐ*, турѐл'и би је у мочѐло (Ду); такѐ је бѐло, ђбично ако вѐшѐ нешто *ћеш да рѐдѐиш*, позѐви мѐбу, оно дѐђи вѐшѐ ѐдѐи и брѐжѐ се зав̀рши (Коз); кат гѐд *ће* невѐста *да изѐћѐ*, она би љшла љназѐт, да не обр̀ћѐ л'ѐђа (Че).

III.7.6. Граматике нас информишу о томе да је футур први облик који је подобан транспоновању у прошлост. При таквој транспозицији он се најчешће комбинује са презентом, мада је знатно мање фреквантан. Футуром се, наиме, често исказује нека радња у приповедању која ће се догодити после радње о којој се говори обликом приповедачког презента. Овај облик приповедачу служи да из приче у коју је увео слушаоца или читаоца обликом презента упути поглед у „будућност”, да саопшти нешто што се догодило касније

од догађаја о коме саопштава приповедачким презентом. За овакву функцију, како наводи С. Танасић, футур први је погоднији од презента или претериталног облика (Танасић и др. 2005: 441).

У наративном режиму казивања, као временски транспонован, међутим, у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони футур први је знатно слабије заступљен од осталих облика, те примери овакве употребе нису бројни:

они се нијесу састајал'и никако. Упознају се преко некија пријатеља, рџдбинѐ, видѐ се родитељи, и ђнда *ће* ова што йште девојку *да пошљѐ* прџсце (На); она свѐ спрѐмй тџ рџхо њѐно, пџклџне за рџдбину, гардерџбу, и прије нџ што *ће да крѐнѐ* она свѐ тџ срѐдй, нарѐшмѧ (Д. Дуб); мѧло пријен нџ што *ће да се разбол'и*, зовѐ она мѐне да се видѧмо (Го); прије нџ што *ће дџ* овѧмо, џна је тџ рѧдйла, пџсл'енѧке није (Уг); није тџ ништа имѧло, нѐмѧ, поцйјепѧно се носйло, тѐк каснйјѐ *ће да изйђѐ* понѐшто да се кѧпй овџ по продѧвнйцѧ (Бр); дџцкан *ће да се појѧви* тџ да се срѐћу мџмци и девојке, йсприје тџ није имѧло (Бо). и јѧ га сѧтрадѧн, јѧ нџсим вџду, печѐмо ракйју са снѧхџм мџјџм, тѧ младйћ дџђе, они нџѧс улѧзѐ у кѧћу, *изйцѧтѐ*, мџб брѧт ѧнио секйру, за врѧта, не дѧјѧ ме жйву (Св).

У српском језику „футур први употребљѧва се ради најѧвљѧвања тога да *ће*, након јѧднога лица, сад наступити друго, како би и оно узело учешће у дијѧлогу. Може, такође, да најѧви долазак следеће слике која се представљѧ облицима презента. У оваквим позицијѧма ипак су чешћи од футура првог облици аориста и свршеног презента”, као у примерима: Јѧдном стане се цар разговарати са синовима: – Куд се то деѧ род с наше јѧбуке? – *На то ће рећи старији син.*; ... Јесмо, мајко. – *На то ће најмлаћи.* (Танасић и др. 2005: 441).

У овој служби футур први нема широку примену у нашој зони. Забележен је мањи број примера овога типа али са испуштеним глаголом говорења: Дѐрѐ се џн: „Врн се овѧмо, брѐ!”; а џна *ће* ти њѐму: „Нећу!” (По); кат *ће* Мйра изједамѧ: „Кџ? Мѐне не пѧдѧ на пѧмѧт” (Го).

Д. Барјактаревић бележи и неколико примера са исказаним глаголом говорења (Барјактаревић 1966: 136).

III.7.7. Футур први је облик подложен модалном транспоновању. Употребљен уместо императива, и њиме заменљив, футур први носилац је семантике заповести, забране или жеље, као у примерима: *Донећеш ми свој рад, да га оцѧним; Нећеш више излазити без јакне; Навратићеш мало код мене* (Танасић и др. 2005: 442). Како примећује Д. Саведра,

„некад су наређења која се износе футуром грубља него она са императивом”, као у примеру: *Стаћеш кад ти кажем!*, што „проистиче из тога што се убеђеност говорника укључује у инваријантно значење футура, а тиме се истиче и то да се жеља или сагласност слушаоца потпуно игноришу” (Саведра 2004: 166–167).

У служби исказивања заповести, забране или жеље футур први присутан је и у нашој грађи:

спрѣмићеш ми тѣ да дѣћем да ўзнѣм кат се бѣдѣм врѣћѣ (Ле); *послѣћеш* ми по њѣму ѡбавѣзно (Ке); *тѣрићеш* јој ѡде мало компѣра нека понѣсѣ (Ка); *занисѣћеш* ми овѣј брѣј (По); *врѣтићеш* ми тѣ прѣјен Ђѣрћевдана ѡбавѣзно. Немѣ да си заборѣвила (По); тѣ *ћете* полѣко *ѣс* (Брћ); прѣво *ћете да дѣћете* дѣл’е у днѣ Вучулѣквѣ, свѣ пѣтом (Не); свѣ *ћете ѣс* овијем бѣјел’ѣм макадѣмом (Ра);

нѣћеш ми се вишѣ тѣ *врѣтет*, тврѣдѣ ти је бѣса; *нѣћеш* га њѣму *прѣдат* сѣгѣрно (Ту); њѣга *да тѣкнѣш нѣћеш*, јѣ не дѣм; *нѣћеш* ми тѣ ѡде валѣ вишѣ *дѣј* (Бал); ви богѣташи па дѣшл’и да пробѣрѣте, е *нѣћете* ни трѣћѣ ни четвѣртѣ ни сѣнку *виѣдет*, јѣ за богѣсто не живѣм, твѣе богѣство мѣне ништа не донѣси и тѣ се понѣси саш њѣм, а нѣј ни сѣнку јој *виѣдет нѣј* (Ке); *нѣћеш* га њѣму *прѣдат*, макар га бѣцио (Жи);

узѣћеш и мѣне јѣдан, тако ти бѣга (Тр); *нѣћеш заборѣвит* да ми ўзмѣш? (Ле); *јѣвићеш* ми штѣ је бѣло (Ос); *порѣчићеш* му да сам му остѣвила сѣр (Ка).

Императивно значење футур први у српском језику има и у упитним реченицама са прилогом „докле”: *Докле ћете се бунити?*, где је заменљив примарном категоријом, императивом: *Немојте се више бунити*. Када је посреди футур, међутим, постоји додатна семантичка нијанса – да је радња вршена дуго времена и да је ово говорнику непријатно. Код варијанте са императивом ова се нијанса може приближно изразити помоћу прилога „више” (Саведра 2004: 166). Такви примери обични су и у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони: *дѣкл’ѣ ћу јѣ њѣму да тѣтрѣм*, брѣ, вишѣ?; ѣво кѣлко гѣдѣнѣ тѣнек, *дѣкл’ѣ ћу да се мѣчиѣм?* (Ту); *дѣкл’ѣ ће ѡн да се мајмунѣшѣ?* (Го).

Осим уместо императива, футур први може се употребљавати и у примерима типа: *Ти ћеш то боље знати од мене*, где замењује презент, уносећи додатну стилску нијансу убеђености; односно у примерима када говорник констатује неку већ извршену радњу неког другог субјекта, при чему изражава своје неодобравање те радње: *Ти ћеш мене да учиш: слепац један* (Саведра 2004: 169). Иако не располажемо већим бројем потврда овакве употребе, констатујемо да је и у овој служби футур први сасвим обичан на нашем терену:

знѝће он то да ти објаснѝ (Ка); бѝће да *ће* она знѝт бѝлѝ него јѝ (Не); он *ће* мѝне да забранѝјѝ дѝцу да вѝдѝм, крѝмак (Тр).

Најзад, футур први може замењивати и потенцијал у упитној реченици са упитном заменицом или прилогом: *И његово је дете? Него чије ће да буде?*, где наступа са додатном нијансом убеђености (Саведра 2004: 169). Забележили смо примере: јѝ валѝ. Кѝ *ће* дрѝгѝ да ми кѝтѝ? (Бл); Ёх, сѝма. Кѝ *ће* да ми помѝгнѝ, бѝга ти? Нѝмѝ нѝко (Жи). Заменљив је потенцијалом и у контекстима типа: не смѝјѝ мѝјка и ѝтац да гѝкнѝ от тогѝ сѝна, мѝрѝ му ѝбрес пѝре да *ће* зѝмљу грѝс, бѝјѝ хи, матретѝрѝ хи (Ст); да *ће* умрѝјет, она не смѝјѝ њѝму да се пожѝл'ѝ (Ост); не смѝјѝ то да учѝнѝ да *ће* се зѝмља преврѝнут (Бал).

У модалној употреби футур први користи се и за исказивање намере, става сигурности, претпоставке:

купѝјѝ онѝ рѝбу што *ће* да нѝсѝ тѝмо кат се удѝ (Ле); узѝмѝ свѝ онѝ што *ће* да корѝстѝ пѝсл'ѝн (Жи);

е валѝ *нѝће* се ѝдат кол'ко јѝ што ѝу се (По); богами, брѝ, угњѝвѝће га (Бал); мѝ *ћемо* свѝ ѝде *страдат* (Лу); мѝе *ће* да не појѝдѝ (Ос); *оћу* да црѝкнѝм; јѝ ѝмѝм некијѝ цѝмпѝрѝ *оће* свѝ да и изѝдѝ грѝња, нѝће то нѝко; штѝ да рѝдѝм, *оћу* ѝѝцу да упрѝнѝстѝм (Кл); дѝнас му га дѝј *нѝће*, сѝгѝрно, д (Кн); ако нѝмѝ карѝктера, да је његѝво, мѝку *ћеш* вѝдет (Тр); слѝшѝ Сѝмаѝл'е, немѝ д[а] идѝмо, ѝна је отѝшла, *изгѝнућемо* (Ђер); „Хѝ”, кажѝ, „сѝт, ѝна *ће* ти пѝбеј”; сѝ[д] *тѝ* се посвѝдит; Рѝљо, бѝга ти мѝк се, ѝграјѝ, свѝтови дѝшл'ѝ, четрѝс свѝтѝвѝ, ѝграјѝ, сѝт *ће* онѝ кѝћѝ пѝнут пѝ *ће* те удѝвит, нѝ изѝђѝ ис кѝћѝ; немѝ бѝжат, бѝк те убѝо, врѝтѝ се ка кѝћи, крѝф *ће* л'ѝј; нѝ, врѝћѝј се, крѝф *ће* л'ѝј, они хѝте девојку (Пл); ѝна мѝрѝ да ти врѝнѝ то прѝје Ђѝрѝѝвдана, ако ти остѝнѝ – *заврѝчѝће* ти; ѝна га шѝнѝ, пѝслѝ *ће* јѝј *порѝс* чѝр онѝј мѝјки што га бѝјѝ (По);

мѝжда *ће* се и помѝрит, кѝ знѝ (Пе). немѝте му пѝшѝат вѝл'ѝкѝ вѝду *оће* се угѝшит; (Из); кѝ знѝ дѝ л' *ћемо* се вишѝ вѝђет (Ка); *оће* вѝк дѝћ пѝ пѝклат му стѝку, ѝвце (Лу); то бѝг знѝ дѝ л' *ће* бѝт да л' *нѝће* (Ос); ѝђѝте, *оћете* озѝнс (Трн); е, пѝсѝ бѝга ми бојѝм се сѝт овѝј нѝрот да *ће* да *настрѝдѝ* (Ки) сѝт мѝја једна унѝка, вѝрујѝм да *ће* ѝна бѝт учѝтељѝца; сѝт је заврѝшѝла факултѝт, те ѝна *ће* вѝрујѝм тѝ се прѝмит (Бр); нѝс двѝе стѝрѝ, омрѝкни, ал' да л' *ћеш* осѝмнут; да л' *ће* је дочѝкат (Го); нѝ знѝм да л' *ће* бѝт овѝ гѝдинѝ по пѝт ѝурѝ (Кон); нѝмѝ Јѝса, богами *тѝ* га уфѝтит Ђерѝкарѝци; рѝко: „Не вѝрујѝм да *ћеш* бѝт такаѝф, Гѝјко”; (Ле); хѝј што ѝу ѝстат за на пѝјац, дѝбога мѝне, да л' ѝмѝ двѝ сѝхата?; Зѝви га тел'ѝфѝном, грѝм те убѝо, бѝга ми *ће* се попишѝманит (Ли); јѝк бѝга ми, не вѝлѝ тѝ стол'ѝца, јѝк валѝ, кл'ѝцѝ, *оћеш* пѝнут пѝ посл'ѝ да се убѝјѝеш (Ми); *удѝће* се кобѝгдѝ; . (На); е

бѡгами, Шѣфко, ко бїднѣ сїдбина, нѡма *ће отїс*; кїкї, пїна *ће се напїнит* гїйдѡ (Пру); јѡ реко она *ће* ве *їбит* са онијем кѡл'има (С. До).

Концесивни футур познају црмнички говор (Милетић 1940: 556) и говор Бјелопавлића (*Послѡћу* ти га – свї *ако ћемо поцїрат*; Ё, ѡћу вѡла, свї *да ћете поцїцат*). Такви примери забележени су и у нашој зони: *ѐ вѡлѡ, нѡј ћеш* га, пѡ свїјет да се преврнѣ (Ту); *валѡ ћете пѡнит* нѣшто пѡ да се ѡтрујемо свї, нек идѣ у врѡга (Ли).

III.7.8. Исказивање будућих радњи с обзиром на категорији доживљеност : недоживљеност, како наводи Ј. Вуковић, неутрално је, јер, „неприродно би било и диференцирање будућих радњи на доживљене и недоживљене, па је разумљиво што за будућност немамо облика у независној (реченички независној) употреби паралелних футуру као што у таквој служби у нашем језику поред перфекта имамо аорист и имперфекат” (Вуковић 1967: 373).

III.7.9. У српском језику у одређеним лексичко-синтаксичким условима футур први може бити замењен перфективним презентом или футуром другим (Ковачевић 2008: 196). Употреба презента наместо футура првог, те могућност међусобног замењивања двају футура у контекстима одређеног типа позната је и говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Имајући у виду класификацију коју даје М. Ковачевић у раду *Конкурентност двају футура и перфективног презента у савременом српском језику* (Ковачевић 2008), нас занима однос перфективног презента и футура првог, те футура првог и футура другог.

Однос футура првог према презенту у српском језику подразумева конкурентност футурских форми са облицима имперфективног презента, док перфективни презент у простој и независносној реченици уместо футура првог може бити употребљен само уколико се употреби модални прилог *можда* (Ковачевић 2008: 198–199).

У нашој грађи релативно су чести примери са презентом глагола несвршеног вида уместо футурских форми:

не врѡћѡм се ни жїва ни мртва тїнек (Ли); *валѡ нек долѡзї* ко гѡј хѡће, *јѡ не устѡјѣм* (Ши); рїчак *не стѡвѡѡм* вишѣ нїкѡме, долѡзио ко долѡзио, пролѡзио ко пролѡзио (Бал); овѡ јѡ вишѣ *не пушћѡм*, нека седї у штѡлу кат је бѡксус (Трн); кѡзе *не држїм* вишѣ за жїву глѡву (Пож); звѡл'и врѡтї се, нѣ, нѣ, нѣ, за жївї мѡјку, док је ѡн тї, *јѡ се не врѡћѡм* (Пож); сїнѡћ зовѣ, *не мѡгу да ѡћѣм*,

ймām пòсла. Немò ни долàзит кад нè мош (Шав); *не мòже* ти òна тò *тр̀нет* сйг̀рно (За); р̀ко мй̀ јој се нй̀кат *оду̀жит не мòжемо* (Ков); àј мòмци здравò, *вѝћāмо се* (Вру); àј пā *се ч̀ўј̀емо* (Ту); й̀мā трй̀ сāнду̀ка, *не мòрете пот̀рат* (Бал); тāмо код Пòжег̀, *не мòжете* вѝ тāмо *й̀с* (Бол); код рй̀јек̀ *скр̀ћ̀ете* д̀сно, немò д[а] ид̀ш ў̀збрдо нò д̀сно (За); н̀ка с̀довā, тò *мòгу да п̀р̀ем* јā и с̀тра (Бал); с̀тра *иш̀л̀ем* тò св̀ за Кр̀гујевац и за Ар̀н̀еловац (Бол); с̀тра *се вр̀ћ̀ām* ис Пазāра, немò да ме *ћ̀кāш* (Ђер); дāнас-с̀тра *дол̀зй̀* òн óде (Ка); у нед̀љу *дол̀зй̀* (Ос); на Бòжић *кр̀ћ̀у* (Не); за двā дāна *дол̀зй̀м* у Рāјетиће (Ра); нāјмањ̀ за двй̀је-трй̀ гòдине с̀ло *ост̀ј̀е* прāзно (Не); вѝ стāрй̀ за кој̀ гòдину *умй̀р̀ете* (Рач); за нед̀љу дāнā *ид̀ем* дол'е пā *ћу* вѝћет (Кн); такò й̀стò и Рāјетиће, нāјмањ̀ за д̀сет гòдй̀нā *гāсй̀ се* Рогòзна, гòтово ј̀е (Ка); срећ̀вāл'и куп̀тило, ср̀дй̀о за м̀не, кòнфòрно св̀, и зй̀мус *сл̀зй̀м* са женòм дòл'е; óнде су нāше к̀ће, т̀ су ми бурāз̀ри и јā, й̀мāмо и апот̀ку, бурāз̀рова апот̀ка и продāвница бурāз̀рова и к̀ћа, св̀ кòнфòрно и зй̀мус *ид̀емо* дòл'е (Трн); ов̀ зй̀м̀ *куп̀ј̀емо* вѝш̀ др̀вā (Ли); на л'ето се *вѝћ̀āмо*, бòже здрав̀ље (По).

Несвршеним презентским формама у свим примерима одговарају облици футура првог са глаголима перфективног вида.

У зависнословеним реченицама употребљава се и свршени презент, заменљив формама обају футура:

Тòмо и Др̀гољ̀п, кој̀га гòј *нāћ̀еш* они ће ти опрй̀чат (Врс); кат *стй̀гн̀еш*, вѝдећеш ј̀дну цр̀кву с л'й̀јев̀ стрāн̀ (Тр); ако н̀што *зап̀уцā*, јā *ћу* да ве спāсй̀м (Туз); ако *б̀д̀е* мòја ш̀ћ̀рка, јā сам дошò по њ̀, јā *ћу* да св̀ опрòстй̀м, јā *ћу* св̀ да опрòстй̀м овò што е рāдй̀ла; ако ти *тр̀бā*, нāј ћемо н̀што (Бо); ако *стй̀гн̀е* кòмбāј, лāко ћемо (Кн); вāлā овā пијетāо *ћ̀е зап̀вā*, т̀ *ћ̀е* бй̀т дòбро (Вру); òн каж̀ п̀штићу те сāмо кат *р̀кн̀еш* да хòј да ў̀зм̀ш Х̀су (Ле); ако *тр̀жй̀* л'̀ба, јā ў̀вијек дон̀с̀ем и вѝш̀, дāћу му (Пе); кад мй̀ *из̀мр̀емо*, н̀ће дòћ̀ нй̀ко ни да вѝдй̀ óде *ћ̀е* смо бй̀л'и (Ст).

У примерима са прилогом *мòжда* / *мòребит* којима располажемо, свршени презент замењује футур први, али би на том месту могао бити употребљен и футур други, без промене значења:

не смй̀ј̀ем нй̀шта да гарāнтуј̀ем, мòжда *се посвāд̀е*, пā *не дòћ̀у* (Ле); тò кат се зòговòр̀, не јāв̀лā се òдмā, морєбит *се предòмй̀сл'й̀*, пā посл'̀ен бр̀ка (Жи); мòжда и јā н̀кад *зарāдй̀м* некй̀ дй̀нāр да к̀пй̀м и јā с̀бе н̀што (Вру); мòжда *к̀пй̀* н̀што и нāма ако се с̀тй̀ (Па); òни се мòжда *повр̀ат̀е* да пок̀п̀е јòш онò сй̀јена што је ост̀ло (Кн).

Исту функцију као и прилог *можда*, само доста чешће, врши и *дако*:

дако нас *не слажѣ*, рѣкѣ је да ймā (Бу); дако *се јāvи* до сѹтра (По); па дако *се здоговѣрѹ* (Па); дако *бїдѣ* дѣбно, даће бѣг (Жи);

нек остāнѣ тā сїр тѹ, *нѣће се*, дако, *поквāрит* (Го); ја ћу да му кāжѣм, *нѣће се наљѹтит* дако (Ке); *нѣтѣ се*, дако, *посвāдит* ако и остāвїм сāме; бѣлѣ је сāдек, дако јој *се нѣће погѣришат* (Уг); дако *бїдѣ* и ђн *дошāо* (Пе).

У свим наведеним примерима футур први, презент и футур други су синонимни.

Прилог *можда* од значаја је и за утврђивање односа двају футура. Наиме, како наводи М. Ковачевић, „општеприхваћено је мишљење у србистичкој и/или сербокроатистичкој литератури да футур I и футур II никада не могу бити конкурентни у простој (независној) реченици, јер се футур II при означавању будућности искључиво употребљава у одређеним типовима зависних реченица” (Ковачевић 2008: 199). Међутим, како аутор показује, „футур II се, попут перфективног презента, може уз модални прилог *можда* употријебити у значењу футура I и самостално, тј. у простој реченици”, притом самостална употреба обухвата и облике од свршених и од глагола несвршеног вида (Ковачевић 2008: 199–200).

Потврда за наведену тврдњу има и у нашој грађи:

можда *се бїдѣ предомїсл’ио* пā се јāvи (На); рѣче Кїма мѣжда *се бїдѹ сакѹпљāл’е* пāре пā зāједно да кѹпїмо (Ту); можда *бїдѣ гарāнтовао* за њѹ па добїјѣ и ђна пāсош да идѹ зāједно (Жи).

У зависносложеним реченицама футур први је бележен уместо футура другог:

кад *ћете доћ* дрѹгї пѹт, донѣсите ми (Ка); тї знāди твѣе ка[д] *ћеш дѣј* за казāнскѹ (Вру); ѣво гѣре сāt кат *ћеш отїћ* код Мїловāна, вїдећеш гѣре тѹ чатмāру; (Ст); бѣга ми ја тѣбе познāјѣм и кат *ћу умїрат* ћу те познāват; (См); ка[д] *ћете вї осѣл’ит*, ђн се вишѣ вратит нѣће (Уг); и тāмо мѣже кат *ће да идѹ* код Рāдомїра (Шав).

III.7.10. Анализом употребе футура првог у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони показује се да је овај облик најфреквентнији у својој основној служби, као и у функцији исказивања наведени модалних значења. Као временски транспонован релативно ретко се јавља, имајући у виду да је број потврда за обележавање прошлих радњи (како појединачних тако и понављаних) футуром у наративном режиму казивања знатно мањи од примера где се прошла дејства исказују облицима којима је то примарна служба (перфекат, аорист, имперфекат, плусквамперфекат) или временски транспонованим формама (потенцијал, императив, наративни презент).

Прилике у већини других штокавских говора слажу се са овде уоченим стањем. На највећем делу штокавског терена футур први функционише као облик који ретко подлеже временском транспонувању, при чему су му семантички потенцијал и домен употребе сужени. Тако се у говору Мрковића футур први употребљава готово искључиво у синтаксичком индикативу. Редак је у релативној употреби, где се среће само у једној врсти типизираних временских реченица, у којој је заменљив аористом (Ќона отворила каџу. *Kě^a-ће глѐ(ò)ат*, ёо сйра; Ўзек да ёру. *Kě^a-ћу глѐ(ò)ат*, рало-ми-је раса^òђено) (Вујовић 1969: 342). Потврда за овакву употребу нема у осталим говорима. У Ибарском Колашину овај је облик најобичнији у индикативној служби за исказивање будућих радњи, али се јавља и у приповедању, квалификативној и модалној употреби (Божовић 2002: 114). У говору Бјелопавлића има потврда за футур први у приповедању, где се износи нека радња која ће се десити, односно – која се десила послје радње у прошлости, потом у квалификативној служби. У модалној употреби посебно је чест императивни футур (Ћупић 1977: 164–165). За трстенички говор констатује се да употреба не одступа умногоме од стандардне, с тим да не постоји употреба футура првог за обележавање прошлости типа: *и он ће тада доћи...* (Јовић 1968: 207). Нешто чешће се у приповедању овај облик јавља се у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, где су примери са глаголима говорења нарочито заступљени. Како се поводом ових говора наводи, „јасно је да [...] глагол у футуру помиче радњу унапред, полазећи од једне већ дате ситуације, и при том без напетости или драматике”, с тим да су „у оваквом футуру забележени само перфективни глаголи” (Ивић и др. 1997: 387).

Из главнине штокавских говора фреквентношћу употребе временски транспонованог футура издвајају се српски говори на југозападу Косова и Метохије. Наиме,

у целој овој области, осим у временској служби обележавања будућих радњи, бројним примерима потврђени су и наративни и итеративни футур, с тим да је футур итеративног значења фреквентнији (Младеновић 2000: 364). У горанском говору „футур за прошлост потврђен је обиљем примера, и то од глагола оба вида” (Младеновић 2001: 498). У Гори се овај облик најчешће употребљава „за казивање радњи које се у прошлости понављају по неком реду или обичају”, али и за „казивање прошлих радњи које су будуће у односу на какав моменат у прошлости”, а „у оба релативна значења футур је синониман са презентом”. Исто стање, како наводи Р. Младеновић, карактерише и све говоре на југозападу Косова и Метохије: чест је у сретечком говору, док се у сиринићком нешто ређе среће. Најзад, „у говору Призренског Подгора футур за прошлост знатно је уобичајенији него у говору Подрине, у коме се у овом значењу користи потенцијал” (Младеновић 2001: 498). Примери попут: Прѣт-саба *ће ил'ѣземе*. Шѣтаме. Вода *ће насѣпеме*. Па цвѣћина *ће бѣреме*, па *ће кѣтѣме* врате, па *ће бѣреме* зељенило за стока да има'е мљѣко... и сл. указују на закључак да је овакав „продор футура за прошлост омогућен испадањем инфинитива из система, па је футур са презентом којим се казује име радње и честицом *ће*, постао погодан за казивање прошлих радњи које су будуће у односу на неки моменат у прошлости, и у ситуацијама када се радње понављају”. У овом говору „футур за прошлост је, заправо, преузео функцију и значење презента за прошлост”, а „преузимање почива на презентском облику у футуру и релативној употреби оба глаголска облика када казују прошлост” (Младеновић 2001: 498–499), што не одговара приликама у нашој зони и осталим штокавским говорима изван оваквог иновационог жаришта, где је наративни презент, односно потенцијал у овој служби стабилан у употреби. Наиме, фреквентност футура за прошлост у Гори је „у непосредној вези са западномакедонским говорима, у којима је његова употреба врло жива” (в. Младеновић 2000: 364 и тамо наведену литературу). С друге стране, „мали број потврда са транспонованим футуром у најсевернијем делу ПодрГ – у коме у овом значењу доминирају презент и потенцијал – наслањање је на стање у севернометохијским говорима, у којима футура за прошлост скоро да и нема” (аутор стање пореди са подацима у: Букумирић 2003: 306, 313, 325, 329, где се налазе само четири потврде за примере овога типа). (Младеновић 2000: 364). Најзад, у Гори је забележено мало потврда за модални футур императивног значења (Младеновић 2001: 499).

III.8. Футур II

У вези са статусом футура другог у систему српског језика доста се расправљало у науци. Неретко му је оспораван равноправан статус са осталим временским глаголским облицима, те га поједини лингвисти који су мишљења да је посреди само конструкција са модалним значењем у својим граматикама нису ни уврштавали у одељке у којима се даје опис глаголских форми. На овом месту није нам намера да дајемо детаљан преглед поменутих расправа, имајући у виду да су релевантна мишљења сумирана у *Синтакси српског језика* (Танасић и др. 2005: 444 и даље), те ћемо их овде само укратко изложити.

Узимајући у обзир различите теоријске позиције са чијег се становишта посматра футур други у систему глаголских облика српског језика, С. Танасић наводи да у српској науци до данас постоје опречна мишљења. Неусаглашени ставови тичу се тога да једни проучаваоци овај облик не сматрају посебном јединицом глаголског система у рангу са осталима, док му други тај статус на извештан начин додељују. Тако на пример С. Новаковић и Љ. Стојановић сматрају да је у питању конструкција са модалним значењем а не посебан временски глаголски облик. У новијим радовима (Милошевић 1970), међутим, футур први посматра се као временски глаголски облик којем може бити својствено и модално значење (в. Танасић и др. 2005: 443 и тамо наведену литературу). Иако га наводи у одељку са осталим временским облицима, и М. Стевановић (Стевановић 1986) сматра да је оправданије звати га модалним глаголским обликом. То оправдава чињеницом да футур други кад год да је употребљен, и у условним и у осталим типовима реченица, „никад, или скоро никад, не означава реализовану већ само хипотетичну (опет дакле условну) радњу, па и тамо има модални карактер, зато ми и кажемо да је футур II више модус него време” (Стевановић 1986: 680). С. Танасић сматра да „чињеница да се обликом футура другог исказују радње које ће се вршити у будућности, које у моменту говора нису реализоване, не може бити довољан разлог да се овај облик сврстава у модалне глаголске облике”. Аутор, стога, говори о футуру другом у временској употреби, раздвајајући је од и употребе у условним реченицама (Танасић и др. 2005: 444).

Према С. Танасићу, „футур други је глаголски облик којим се исказују радње које ће се вршити или извршити у будућности као истовремене, anteriорне или posteriорне у односу на другу будућу радњу, која је будућа било у односу на моменат говора, било у односу на неку тачку одмеравања у прошлости. Најчешће се будућа радња према којој се оријентише радња исказана обликом футура другог исказује футуром првим, али може и другим глаголским облицима уколико се, при њиховом исказивању, има у виду будућа временска перспектива у односу на тачку временског одмеравања (нпр. императивом, али и временским облицима под одређеним околностима)” (Танасић и др. 2005: 444).

III.8.1. У нашој грађи највише је забележених примера у којима се футуром другим исказује радња чије се време вршења одмерава према ономе исказаном обликом футура првог у главној реченици, при чему се између двеју радњи успоставља однос симултаности, anteriорности или posteriорности:

тамо док *бидеши седѐла* он ће найс ваљада (Бал); даћу ти кад *бидеши трѐба*ла да полaгаш испит (Доб); неће опет кат *бидем долaзила*, казаћу ти (Леч); свирнуће кад *буде пролазио* овудјер (Ту); кад *буду дошл’и* заједно, видећемо (Ту); кад *будеши ћела да тураш* то, пазићеш да не прoспеш (Ту); ко гoј *биде*, валa, *дошaо* да оде живй покајаће се (Ке); неће видет хайра ко гoј *биде* злo *учинeo*, тврда ти је бeса (Ка);

ваљада ће се јавит кат *биде стигo*; кат *буду порасл’и*, они ће маму да слyшају (Ле); како ми гoј *буде рекo*, ја ћу тако да урадим (Жи);

неће се вратит док се *не буде промeниo* (Па).

Футуром другим могу се исказивати и радње будуће у односу на модалну радњу са будућом временском перспективом исказану императивом:

врати јoј то кад *буде долaзила*; јави се и ти њoј кат *се буде јавила* (Ту); рекла сам ти јoш јучe, ўзми ми кат *бидеши ишла* на пйјац (Па); ја јoј кажем не слyшај ништа шта *буде причaо* за то (Го); јави кад *бидеши полaгала* (Доб); нек се јави кад *будне дошo* (Не); кад *се буде помол’иo*, мaхни му (Рач); кад *будете дошл’и* ка једнoме мoсту, ите полакшијe, йма рупa дoста (Брђ).

III.8.2. О футуру другом у литератури најчешће се говори као о модалном облику зато што се он најчешће јавља у реченицама условног типа. Осврћући се на готово неподељено мишљење да овај облик у условним реченицама има модално значење, С. Танасић примећује да се и поред тога готово свуда говори о временским односима који се

успостављају између њиме исказане радње и радње у служби предиката управне клаузе. Стога је мишљења да ни у таквим реченицама футур други не мења своју функцију: он и даље има, као примарно, временско значење (Танасић и др. 2005: 449). Аутор наводи и став К. Милошевић, која истиче да „у зависним реченицама модалног карактера временски облици, углавном, чувају своје зависно временско значење”, односно „само учествују у ширем изражавању неког начинског значења”, а и у анализи трага за тим временским односима. Међутим, ауторка је само поглавље у коме разматра употребу футура другог у овим реченицама насловила „Модална употреба” (Милошевић 1970 цитирано према: Танасић и др. 2005: 449). Најзад, у поглављу о футуру другом С. Танасић употребу овог облика у условним реченицама, имајући у виду преовлађујуће мишљење у литератури, ипак издваја од других синтаксичко-семантичких околности његове реализације.

И у нашој грађи футур други најчешће је бележен у условним реченицама:

ако не *бӯдѣш мѡгѡ*, врати матријал; ёво ти три дана, л'ёжи и пѡсѣ ко биднѣш дѡбро, дѡђи (Ос); свѣ завѣси да л' ћеш дѡбит, ако *бӯдѣш имала* срѣћѣ (Ост); свратићеш, ако *бӯдѣш пролазила* (Че); на пример хѡћемо, ако *бидѣ трѣбало* да га трајимо ми; ако ѡн *бидѣ захтѣво* да се врати код ѡца, рѣкѡ је да га дажу, ако ѡн *бидѣ захтѣво* да се врати код ѡца, рѣкѡ је да га дажу (Бл); ако *се бӯдѣ јавио*, рѣкни му (Рач); нѣкѡк ћете питат ако већ *бӯдѣте ишл'и* (За).

III.8.3. Материјал показује да футур други грађен од глагола *бит* и радног глаголског придева спада у ред нискофреквентних конструкција у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони. Уместо њега, знатно чешће су у употреби специјалне презентске форме глагола типа *мѡгнѣм*, *имѡд(н)ѣм*, *знѡд(н)ѣм*:

ако *знѡдѣм*, хѡћу (Се); ја имам и васику и гаранцију от сѣстрѣ да ме издржавѡ пѣт гѡдинѡ у Турску ако *не мѡгнѣм* да се запѡсл'им (Нет); тѡ е тол'йкѡ интересѡтно, имѡ исписѡто тѡ прича, ако *могѡднѣм* да је наћѣм; ко *сзнѡдѣм* ја тѡчно кѡ зна свѣ, рѣћ [h]у ти (Гу); ја ћу вас да ўзмѣм, ако *не мѡгнѣм* њѣга да спрѣчим да вишѣ вѡма не кѡжѣ да се иселѡвѡте са вѡшѣг огњѣшта (Пе); нѣћу да ти продѡм, што *имѡднѣм* дѡћу ти онакѡ (Бал); ја ви онѡ што *знѡдѣм*, ја ћу ви исприћат и пѡвес ве тѡ на тѡ вѡду (Рам); ѡјде да вѡдѣм штѡ ти тѡ трѣбѡ ко што *знѡдѣм* да ти кѡжѣм (Боб); кат *ћѣнѣш* да хи шѣшѡш, јѡвни ми онѡ пѣлат да ўзмѣм (Кон); ка[д] дѡћѣш овѡмо те *мѡгнѣш*, јѡвни ми се пѡ ћемо се чѡт (Жу); кат се *удѡдѣш* акобѡгдѡ, пѡ ти дѡћѣш са мѡмком, теке жѣва ти је мајка, одбрѡнићѣ (Жу); отѣди наћѣ стѡтину децѣ у бѡл'ницу, ако *мѡгнѣш* одвѡит коѣ, ја да скинѣм главу (Ле); ако ви *трѣбѡдѣ*

каснијѣ, мѡгу ви набавит кол'ко ви трѣбā (Ми); ако *радднѣ* продавница; ако шта *валддѣ*, узѣћу и тѣбе; ако *се имддѣ* срећѣ; кад *хтѣднѣ* да дѡћѣ (Ту); ако нешто *фалдднѣ* мѡјѡј дѣци, фал'иће тѣбе; ѡн ће ти причат што *знддѣ* (Туз); ка[д] *ћнѣ* д[а] идѣ, дарујѣмо га (Ост); видећу код Вѣрѣ да ми замјени овѣ табл'ѣте ко *ићддѣ*, да јѡј се замѡл'им (Го); јā сам га заклѣо свѡм бѡжѡм задатку да ѡн штѡ прије *мдгнѣ* да дѡћѣ да ўзмѣ дѣцу; ако *могдѣнѣ*, нек донѣсѣ двѡје (Бл); у овѡ нāсѣље можда *имднѣ* јѡш нѣкā (Бо); придѡ тā докумѣнта за тў пѣнзију ко *имддѣ*, тѡ от тогā рāда (Се); ако *ћднѣ* причат (Цв); нāспи јѣдан ко *ћнѣ* (Гр); нāрочито кат јѡш *се имддѣ* евлāt, ка[д] се обрѡдї чѡвек, (Д. Пољ); ако *имддѣ* ил'ијек карāктера, да му помѣнѣш двā-три пўт, донїјеће, ако *нѣмддѣ*, остāнѣ. (Леч); ал'и ако нешто *фалдднѣ* мѡјѡј дѣци, фал'иће тѣбе (Туз); ада богами ѡн, мѡрāм да га тѣрāм да настāvи тў шкѡлу ко *ићддѣ*, нāјпречā му је шкѡла (Брћ); слāбо тѡ мѡш кѡме да продāш, ако слўчāјно неко *затрāжднѣ*, реко нек ймā (В. Лок); сїпāј тї тѣбе, ѡн ко *ћнѣ*, лāко му је (Бал); мѡре да се дѣсї да ѡпѣт *имддѣ* сиротїнѣ кѡ кат је бїло нѣкат ѡнѡ (Рај); брāте мїл'и, ал'и ако *сзнддѣ*, убїтѣ ме (Рај); пўт овā мāкадāм је, ал'и видїм мўчў се, ко *мдгнў* хѡтѣ да га градў да га асвалтїрајў (Ке).

Најчешће се јављају од несвршених глагола, док се свршени глаголи бележе тек спорадично (и не могу их имати сви свршени глаголи).

III.8.4. Облици типа *узрāдит*, *узмѡгнут* нису често бележени, а могући су само од имперфективних глагола:

ако *узрāдї*, даћу ти га (Лу); ѣто кад *се узїддѣ* гѡре, пā мѡш другї дāн (Гр); ако *се успрїтїшѣ* на родїтеље, нѣће вāљат (По); ако *узмѡгнў*, нек идў (Го).

III.8.5. Смањена фреквентност футура другог узрокована је и продором презентских форми у сферу употребе овога облика. Наиме, у синтаксичким позицијама где би се очекивала његова употреба доста често бележи се релативни презент, и то, у грађи којом располажемо, у временским и условним реченицама:

ал' нїсу јѡш завршил'и тѣ скї стāзе, видећеш пѡсл'ѣ кад *ѡдѣш* тāмо; углāвнѡм, тѡ ти је Бāре, кат *стїгнѣш*, видећеш јѣдну цркву с л'їјевѣ стрāнѣ (Гр); кāд *идѣш* према Бārāма, ти плако с колима (Кл); док не *свāтїш* тѡ, мўку ћеш вићет (Гр); не мѡгу сād да свѣ ти изјаснїм, штā кѡ, ће овāкѡ, ѡнāкѡ, а мѡжда бї кад *наїћѣш* неће ѡпѣт (Бл); пѡсл'ѣ ка[д] *се поврāтїш* (Бр); докл'ѣ ѡнā гѡс, којї је мусāфир, докл'ѣ ѡн *не крѣнѣ* да идѣ, нїко не смїјѣ да напўштā (Гу); мї кат је *тўрїмо*, тāмо *свѣдѣмо*,

знамо штá ģемо; kázaĥу ти сáт кат *изáĥĕмо* (Бр); знаш штá, докл'ĕ трáĳĕ мĕсо, нĕģемо, кат овó *поĳĕдĕмо*, прелáĳимо (Гу); мóгу ти рĕĥ, кад мĳ *изŭмрĕмо*, нĕģе дóĥ нĳко ни да вĳдĳ óде ģе смо бĳл'и, нити га занĳмá, ни снáху, ни сĳна (Ст); кад нĕģе *дóĥĕте*, ĕто ми и кол'ĳбе тŭ, пá да ми дóĥĕте пá мало да поседĳмо; ал'и нĕģе кат *дóĥĕте*, ŭзмите ми брóĳ, пá да ни најáвите (Д. Пољ); на брдо кад *изáĥĕте*, л'ĕвó скрĕнете, на брдо кад *изáĥĕте*, ĳмá пŭт, стáрĳ пŭт што смо мĳ слŭĳил'и (Кл); јáвите ка[д] *стĳĳнĕте* (Вру); одовŭт кад *наĳĥĕте* сáмо ŭĥĕте мáло до рáмпĕ, прошĕтáте (Гуз); ĳмáм сĕдам кĳлá шеĥĕра покрĳĳе на тĕ тáчкице, нĳјесу стĳгл'е јóш, да ми дáш па кат *стĳĳнŭ* тáчкице, јá ĥу донĳјет па да осĕчĕш онĕ купóне (Ђер);

ко ви јá *дáдĕм* рĕд, вáлá тĕшко ģете га уфáтит пóсл'ĕ (Ле); óде сáд ако *идĕш* на Врсенице; (Кл); тĳ нĕģа ко *ĥĕкáш*, тĳ сáмо са ѳĳм не мóжеш завршит рáзговóр (Ме); ако *наĥĕш* некó злó, нĳкат напрĳјет нĕ мош ĳс пá бóк, пá бóк; ако *стĳĳнĕ* кóмбáĳ, прĕчĳ је кóмбáĳ да врше нó мóји навĳльци; ако *стĳĳнĕ* кóмбáĳ, лáко ģемо (Кн); ако нĕшто *закŭцá*, мĳ отóсмо (Гуз); ко *укрáдĕ* нĕшто, или *поĳĕдĕ* ако *се дĳрнĕ* нĕģе, излáзŭ билĕзи по детĕту (Вру); ако ме *пáнĕ* о ŭљу, нĳјесам учĳо, сĳĳŭрно ĥу изĳŭбит гóдину (Ми); óна мóрá да ти врнĕ тó прĳје Ђŭрĥĕвдана, ако ти *остáнĕ*, заврчáĥе ти (По); колáч стáви вóлу нá рóк, ко га *бáцĳ*, кол'ко ģе га бáцит, ко га бáцĳ дал'ĕко, бĳĥе бериĥĕтна гóдина, ко га *не бáцĳ*, нĕģе бáĳги бĳт бериĥĕтна гóдина (Св); ако ме *не дáдŭ* јá ĥу óстат нĕудáта (Жи).

У истим контекстима значење футура егзактног може имати и футур I:

донĳјеĥу ти кат *ĥу дóĳ* јóпĕт (Гу); е бóга ми јá тĕбе познáĳĕм и кат *ĥу умĳрат* ĥу те познáват (См); ĕво гóре сáт кат *ĥеш отĳĥ* код Мĳловáна, вĳдеĥеш гóре тŭ чатмáру (Ст); тĳ знади твóе ка[д] *ĥеш дóĳ* за казáнскŭ (Вру); штá ģе óн да ти прĳĳá кат он ништа не ĥује шта *ĥеш* му *рĕĥ* (На); којá *ĥе узĕт* да врáчá, бóк нек је убĳĳĕ (По), тó чŭвáте до кат *ĥете дóĳ* до Тутĳна (По); кад *ĥете дóĥ* дрŭĳĳ пŭт, донĕсите ми (Ка); ка[д] *ĥете* вĳ *осĕл'ит*, óн се вишĕ врáтит нĕģе (Уг); и тáмо мóже кат *ĥе да идŭ* код Рáдомĳра (Шав); пóĳи и тĳ кад *тĕ* óни *да идŭ* (Гр); нек се причŭвá от кóлá кат *тĕ пролáзит* овудĳје (Гу). тŭ је стó кŭĥá бĳло, от продáвницĕ сáт кат *ĥеш ŭĥ*, одáтл'ĕ пá свĕ онó нáсĕље овакó, стó кŭĥá (Уг).

Детáлĳније о односу футура првог, другог и презентá било је речи у одељку о футуру првом (в. т. III.7.9).

III.8.6. У нашој грађи нису забележене потврде временског транспоновања футура другог.

III.8.7. Сви до сада навођени примери илуструју употребу футура другог у релативној служби, када је у оквиру зависносложене реченице радња њиме исказана временски оријентисана према некој другој радњи исказаној другим обликом. Највећи број лингвиста мишљења је да су такви услови и једини у којима се овај глаголски облик и може реализовати (М. Ивић 1958: 146; Стевановић 1986: 693; Танасић и др. 2005: 444). М. Ивић тако наводи да се футур други одликује „нужном везаношћу за једну конкретну ситуацију вршења у оквиру основне временске релације којој припадају” (М. Ивић 1958: 146). С. Танасић такође истиче да се овај облик јавља „готово доследно у сложеној реченици, и то у зависној клаузи. И онда кад се остварује у формално простој реченици суштински је иста ситуација. Та реченица стоји у синтаксичко-семантичкој вези с неком реченицом у блиском окружењу или се ради о елиптичној реченици, или чему другом сличном” (Танасић и др. 2005: 444). Као једини тип реченица где се футур други може употребити самостално у граматицама се наводе реченице типа: *Да не буде куда утекао с оним новцем?*, са карактером дубитативности изразито модалне (Стевановић 1986: 693).

Истраживања која је спровео М. Ковачевић, међутим, показују да су могућности употребе футура другог у простој реченици нешто шире, и показују неодрживост дотадашњег схватања да се овај глаголски облик у српском језику може употребити искључиво у зависносложеној реченици, односно да се као једини вид самосталне употребе овог облика могу сматрати реченице типа: *да не буде куда утекао с оним новцима?*, у којима футур други обележава нежељену прошлу радњу. (в. Ковачевић 2009. и тамо наведену литературу). М. Ковачевић, најпре, сматра да се оваквим реченицама нужно одриче синтаксички статус „самосталности”. Како се у раду наводи, реченица: *Да не буде куда утекао с оним новцима?* заправо има значење: *Бојим се* да не буде куда утекао с оним новцима. А то, заправо, значи да су „модалне упитно-одричне *да*-реченице за нежељену прошлу радњу настале од зависнослужених допунских реченица с глаголима типа *verba timendi* у предикату основне клаузе, и то тако што су ти глаголи елиптирани будући да је њихово значење већ садржано у значењу *да*-клаузе, тако да је допунска *да*-клауза статусно преобликована у *да*-реченицу. Зато се наведене реченице и не могу сматрати правим простим, самосталним реченицама. Исправније их је, свакако, сматрати елиптираним, скраћеним зависнослуженим реченицама”. Такође, ове реченице не задовољавају ни критеријум да се све просте реченице, без обзира на комуникативни циљ, могу остварити и

у потврдној и у одричној форми (**Да буде куда утекао с оним новцима?*) (Ковачевић 2009: 69). С друге стране, први пут у србистици, аутор показује да могућност самосталне употребе футура другог у простој реченици у српском језику „пружа само реченица с модалним прилогом *можда* као нужним конституентом (тип: *Можда и он сутра буде дошао на утакмицу*)” (Ковачевић 2009: 65). Наиме, како утврђује М. Ковачевић футур II се у савременом српском језику „и од перфективних и од имперфективних глагола као конкурентан футуру I употребљава самостално, у простој реченици (или пак клаузи независноложене реченице), али само ако је у тој реченици наведен и модални прилог *можда*” (Ковачевић 2008: 201). Притом, у оваквим реченицама футур други од перфективних глагола конкурентан је перфективном презенту и футуру првом, док онда када се гради од имперфективних, синониман је футуру првом (Ковачевић 2009: 70). Најзад, „разлози остваривости овога типа просте реченице само с прилогом *можда* везани су за поријекло тог прилога (он је настао од реченице *може бити да*, уз коју се увијек може реализовати зависна допунска клауза са футуром другим у предикату), али и за његову семантику (овај прилог увијек, као и футур други, изражава неутралну позицију у погледу (не)истинитости пропозиције, тако да са футуром другим ствара модално хармоничну комбинацију). Из тога проистиче да се футур други увијек у значењу будуће епистемички модалне радње увијек може употријебити у синтаксички неспорно простим реченицама с модалним прилогом *можда* као нужним конституентом. Тако се модални прилог *можда* показује и нужним и довољним условом реализације простих реченица с футуром другим у предикату” (Ковачевић 2009: 73).

Примери за наведену употребу бележени су и у нашој грађи:

можда *се бѹдѣ предомѣсл’ио пѧ се јѧвѣ* (На); рѣче Кѣма мѹжда *се бѹдѹ сакѹпљѧл’е пѧре пѧ зѧједно да кѹпѣмо* (Ту); можда *бѹдѣ гарѧнтовао* за њѹ па добѣјѣ и ѹна пѧсош да идѹ зѧједно (Жи).

Уместо футура другог у наведеним контекстима без промене значења могао би бити употребљен и футур први и презент.

Знатно чешће него прилог *можда*, у истим синтаксичко-семантичким условима, на испитиваном терену употребљава се модални прилог *дако* и то у комбинацији са двама

футурским облицима и презентом. И овај прилог омогућава самосталну употребу футура другог у простој реченици:

дāко бидē и ђн дошāо (Пе); дāко се не бидӯ предомисл'ил'и (Ту); дāко се будӯ јавил'и (Ос);

а обичан је и у контекстима са друга два конкурентна облика:

дāко нас не слāжē, рēкō је да ймā (Бу); дāко се јавӣ до сутра (По); па дāко се здоговдур̄ (Па);
дāко бидē дōбро, дāће бōг (Жи);

нек остāнē тā сир тӯ, нēће се, дāко, покварит (Го); ја ћу да му кāжēm, нēће се наљу̀тит дāко (Ке); нētē се, дāко, посвāдит ако и остāvим сāме; бōлē је сāдек, дāко јој се нēће погд̀ришат (Уг);

Прилог *дако*, међутим, за разлику од *можда*, који „увијек, као и футур други, изражава неутралну позицију у погледу (не)истинитости пропозиције, тако да са футуром другим ствара модално хармоничну комбинацију”, и то при исказивању епистемички модалне радње (Ковачевић 2009: 73), има унеколико друкчију семантику. Њиме се саопштава став несигурности у извршење глаголом означене радње али увек у спрези са компонентом жеље, наде, делимичне уверености да ће се именована радња остварити. Тако реченица: *Дако буде дошао* значи „ја се надам да ће доћи, желим да дође”.

III.8.8. Најзад, констатујемо да на терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора процес замене футура екзактног различитим презентским или формама футура I у већ поодмаклој фази. Овакво стање карактерише и неке друге говоре зетско-сјеничког дијалекта. Тенденција ка елиминацији овог облика присутна је у говору Бјелопавлића, где се замењује презентским формама (Ћупић 1977: 165), у Зети га уопште нема (Ћупић 1977а: 280), а тако је и у говору Мрковића, где се замењује футуром I, презентом или модалним аористом (Вујовић 1969: 344). Наиме, у овом говору футур I је „потпуно истиснуо футур егзактни, односно презент, из зависних реченица, нарочито временских, чија се радња врши у будућности”, за ово потискивање вероватно су биле „најутицајније оне временске реченице чија се радња темпорално поклапа с радњом главне реченица: Кē^а-ћемо мѝ сѣст, тē^апу(т) ћете вѝ сѣст” (Вујовић 1969: 344). Осим у временским (Кē^а-ћете нōћ у Ступицу, учињēћете алāj), овај тип футура је у мрковићком говору бележен и у допусним (Колѝко-ћеш-му мѝшит материјāла, не притēца му) и односним реченицама (Кō-ће нōћ, ўзеће срѣлу;

Кöји-ће прåво причåт, òн-ће у ценёт пòћ) (Вујовић 1969: 344). Замена футура егзактног облицима модалног аориста (Кè^а ја дођòк, тè^апу(т) ћеш и тй дòћ) (Вујовић 1969: 344), коју познају и староцрногорски говори (ако *слåвйсмо*) (Пешикан 1965: 202) није бележена на нашем терену. У староцрногорским говорима се на његовом месту налази презент свршених глагола, облици типа *могнем* од несвршених глагола, односно глаголске форме са префиксом *уз-*, а неретко и аорист (Пешикан 1965: 202). С друге стране, футур егзактни обичан је у Ибарском Колашину (Божовић 2002: 115), потом у говору Васојевића, где има и примера замене презентом свршених глагола типа *знаднем*, док облици с префиксом *уз-* нису бележени (Стијовић 2007: 183). У Враки је такође присутан, а јављају се и глаголи са *уз-* (Петровић 1973: 216). Повлачење облика футура II пред презентским формама карактерише и остале штокавске говоре. Тако се у Пиви место њега редовно употребљава презент са префиксом *уз-* од несвршених глагола или презент свршених (Вуковић 1940: 75). У говорима србијанског Полимља се у служби овог облика употребљава презент типа *могнем*, а ређе типа *узмогнем* (Николић 1991: 490). Ретко се употребљава и у банатским говорима (Ивић и др. 1997: 185), централној Шумадији (Реметић 1985: 324), трстеничком говору (Јовић 1968: 207), у призренском говору забележено је свега неколико потврда (Реметић 1996: 503), док у говору Горе (Младеновић 2001) и Гатња (Младеновић 2013) није присутан.

III.9. Потенцијал

У глаголском систему српскога језика потенцијал функционише као облик којим се казује широк круг модалних значења – жеље, намере, допуштања, погодбе, уверености и сл. (Стевановић 1986: 710; Станојчић и Поповић 2005: 396; Танасић и др. 2005: 457). Исказивање радњи чија се основна семантика одликује компонентом будуће временске перспективе основна је функција овог модалног глаголског облика. Као, у осталом, и други глаголски облици, потенцијал у српском језику има ширу употребу од оне која је условљена његовом примарном семантиком. Наиме, у србистичкој литератури одавно је примећено да потенцијал у одређеним контекстуалним условима може послужити као средство темпоралне детерминације предикације. Тако у својој временској употреби овај облик

означава радње које су се „у прошлости понављале, вршиле по неком утврђеном реду” (Стевановић 1986: 717), односно „радње реализоване у прошлости [...], које су се понављале пре времена говорења о њима” (Станојчић и Поповић 2005: 396). Потенцијал у поменутој служби, коме се одриче модално значење, означавао се као глаголски облик употребљен „темпорално у релативној квалификативној служби” (Стевановић 1986: 718), односно као облик „наративног и квалификативног карактера” (Станојчић и Поповић 2005: 397). У новијој литератури истиче се значај потенцијала за исказивање прошлих неререференцијалних радњи од глагола свршеног вида, мада му је иста функција временског означавања доступна и онда кад су посреду несвршене радње (Танасић и др. 2005: 461).

Регуларност употребе временски транспонованог потенцијала у српском језику не доводи се у питање. У овој служби потенцијал је конкурентан перфекту у његовој примарној служби, а потом и другим глаголским облицима који у одређеним ситуацијама могу исказивати прошле радње (императив, приповедачки презент). Питање које се у науци, међутим, често постављало јесте: Који су то семантички моменти узроковали да потенцијал развије ту своју службу и постане високофреквентан облик када је посреду означавање одређеног типа радњи које пропадају прошлости? Полазећи од чињенице да се у српском језику радње које су се у прошлости понављале (обично по навици или утврђеном редоследу) у највећем броју случајева казују управо потенцијалом, долази се до закључка да је реч о језичком средству специјализованом за исказивање хабитуалне семантике. Од важности је и то да поменуто значење, за разлику од других глаголских облика, потенцијал може исказивати без додатних језичких средстава; тачније, овај облик сам по себи носи семантику поновљивости.

Међутим, иако је још М. Стевановић актуелизовао питање на који начин је дошло до стварања семантике протеклог понављања, српска наука до данас није добила дефинитиван одговор. М. Ивић сматра да је могуће да је оваква употреба потенцијала условљена типом дискурса, тј. настала из потребе да се направи дистинкција између „фактографског” и „евокативног” саопштавања. Притом, први тип постиже се перфектом, а други, који подразумева извесну емотивну ангажованост, будући да се ради о евоцирању успомена, потенцијалом (Ивић 1995: 44). Осим стилских, наведени су и разлози морфолошке природе, будући да се презентом могу саопштити у прошлости понављане радње означене само несвршеним глаголима, док потенцијал нема тих ограничења. Стилски ефекти које

производи потенцијал, дакле, могу се сматрати примарним моментом који регулише његов избор у конкретном говорном чину. Новији аутори, уважавајући и морфолошке а и стилистичке моменте, попут ефекта носталгичности и емотивне ангажованости, које истиче М. Ивић, наглашавају и значај прагматичких фактора. Наиме, истиче се да се стилски ефекти које потенцијал производи могу сматрати прагматичком последицом његове процедурално-концептуалне структуре (Ашић и Додиг 2012: 417). Ефекат носталгичности заправо је „последица чињенице да је интервал у коме се понављао догађај уведен потенцијалом строго одвојен од момента говора”, док су и носталгичност и емотивност узроковани тиме да се потенцијалом „инсистира на свакој појединачној реализацији догађаја. Могуће је да је то зато што они имају неку посебну вредност и важност за субјекта, односно наратора. Наглашавањем сваке појединачне реализације неког догађаја се, без сумње, оживљавају успомене, чиме се постиже емотивност” (Ашић и Станојевић 2008: 182). И. Грицкат истиче значај елемената интенционалности, перспективе и претпостављене сукцесије, својствених потенцијалу. Ауторка сматра да је развој потенцијала ишао од условљене хабитуалности, односно од прошле омогућености ка прошлој реализованости, као семантике коју потенцијал има у савременом српском језику (Грицкат 1998: 36–37).

У вези са синтаксичко-семантичким карактеристикама временски употребљеног потенцијала истичемо да се при временској трансформацији у наративном режиму излагања њиме исказује неограничено мноштво у прошлости реализованих радњи које су се вршиле у низу интервала. То значи да моменат говора у случају овог облика не служи као референтна тачка. Тако се према критеријуму референцијалност : нереференцијалност потенцијал одређује као облик којим се казују нереференцијално конциповане радње. Према критеријуму који подразумева одређивање врсте временске детерминације с обзиром на то која се тачка у времену узима за одређивање радње, потенцијал којим се саопштавају прошле радње припада синтаксичком релативу.

Потенцијал којим се означавају прошле нереференцијалне радње има широку употребу у књижевно-уметничком регистру, као стилско средство, али је веома чест и у разговорном језику, односно народним говорима, где има сличну функцију.

У даљој анализи утврђујемо синтаксичко-семантичке вредности потенцијала употребљеног како у својој примарној служби тако и у функцији означавања прошлих понављаних радњи. Издвајају се најпре типове модалних значења која се у тутинско-

новопазарско-сјеничком говору исказују потенцијалом. У вези са употребом потенцијала за прошлост, циљ нам је да се дефинишу синтаксичко-семантичке карактеристике овог глаголског облика. Имајући у виду да су потенцијалу у овој служби конкурентни и други облици, настојаћемо да утврдимо факторе који у конкретним синтаксичко-семантичким, контекстуалним, односно прагматичким условима мотивишу његов одабир, чиме ћемо одредити његово место у систему глаголских облика за казивање претериталних радњи.

Тутинско-новопазарско-сјенички говор одликује се широком употребом потенцијала у свим наведеним службама. Контексти у којима је бележен на структурно-семантичком плану потпадају под исти наративни тип дискурса. Наиме, приповедање о прошлим радњама које су се понављале (обичаји, ритуалне радње, сезонски радови) погодује употреби овог глаголског облика, што омогућава да се његова семантика сагледа у широком дијапазону функција.

III.9.1. Потенцијалом се у српском језику исказује широк дијапазон модалних значења (могућност, жеља, спремност за вршење радње, намера, увереност и сл.). Имајући у виду да граница међу овим значењима није увек јасна, често се не може са сигурношћу утврдити о ком модалном значењу је реч. Најчешће се као основно узима оно значење које је претежније изражено. Такође, као критеријум разграничења неретко се узимају синтаксичке јединице које прате потенцијал (прилози или сам глагол употребљен у потенцијалу), односно шири контекст. Суштински, међутим, највећи број ових значења може се подвести под појам могућности, узет у најширем значењу (в. Танасић и др. 2005: 457–459).

Наведена модална значења у тутинско-новопазарско-сјеничком говору исказују се облицима потенцијала како у оквиру прости, тако и унутар сложене реченице.

III.9.2. Значење типа „жеља” бележено је најчешће у реченицама у којима су у потенцијалу употребљени глаголи типа *волет* и *желет*:

сăд би вол'ѐла овогă да ўзмѐм; ја би баш вол'ѐла да мѐгу да нăђѐм ѓде неђе да се удăм; ја би вол'ѐла ал' не мѐгу да нăђѐм (Ли); вол'ѐо би да ймăм шћѐрку; ја бй се ўдăла богами кад би мѐгла да нăђѐм (Ли); ја би сăд вол'ѐла да ми онѓ замиришѐ тă чѓрба такѓ нѓ свѐ; да ми се пољўтй нѐ би вол'ѐла (Ков); ада бѓга ми би је сăд вол'ѐла уготѓвит; нит би вол'ѐо мѓј сйн да ўзмѐ твѓју вѐру, а нит би вол'ѐо ја овă твѓја кћѐрка (Жу); ја би жел'ѐо да тй пѓђѐш нѓћас; ја би прѓбăла тѓ; нѐ би нйкăко за овйјем

оста́ла, ба́ш ни́како (Го); *сна́ха вол'ѐла би* да иде́ та́мо ка Тути́ну, *вол'ѐла би* та́мо д[а] [ид]ѐ у гра́т (Бр); *ишла би* сва́кѝ да́н у Тутѝн да ђе неко да је во́дѝ (До);

Исто значење присутно је и у примерима у којима је облик радног глаголског придева изостављен. У том случају облици помоћног глагола обично су наглашени. Притом, глагол који је елидиран најчешће је експлициран у неком од исказа који претходи саопштењу са потенцијалом: *Је л' би?*; *ада ја би*, ал' нѐма́м па́ра; *би* ђна, не бо́ј се, нѐ не смѝје; *би* л' ми *до* ову́ мачу́гу; *бога* ми је *би* си́гурно *узео*; или се пак смисао препознаје на основу именице која функционише као допуна: *и ја би* цѝцварѐ.

III.9.3. Значење могућности исказано је потенцијалом у следећим примерима из грађе:

ја нѐ би смѐо то́ запѐт кад би имѐ пу́н камиѐн па́ра; *смѐо би* да се закунѐм са́т да ни́сам бана́ну појѐо; *пипнут је нѐ би смѐо* ви́шѐ; *пра́тила би* си́на да иде́ да хи тра́жи да хи доведѐ; *ја нѐ би мо́гла* оти́ћ, бол'у́ ме нѐге; *пѐнијела би* ја што сам укрáла слáтко, нѐ не мо́гу ја да се устáвим (Ле); *има́ла би* ва́зда да иде́мо, *нѐ би мо́гл'и* има́ње да опкѐл'ймо кол'ѝко је (Ос); *ђна би* ти *испри́чала*; на́ше е порѐкло ви́шѐ е ка́тол'ичкѐ у́назад кад *би се вра́ћал'и* нѐго и српскѐ (Гу); *не би* те *смѐл'и* перѝсат, сла́бо ти је срце; *нѐ би би́ло* ло́ше, са́мо ђчи ми ни́су до́бро (Го); *сви́ би мо́гл'и* лу́ди да ура́дѐ (Жи);

III.9.4. Увереност да ће се радња вршити казује се потенцијалом у примерима:

нѐ би ова́мо *дошла* да се уда́м, ша́нсѐ нѐма́ (На); *ја нѐ би смѐла* занѐжит са́ма кад би ми свѐ *поклонѝо*; *нѐ би смѐла* са́ма; да ко́штá педесѐт *ѐура*, кат је за л'ѝјек, *ја би* то́ *купѝла* (Го); *ја би* са́т *при́ћала* на њѐјне ђћи; зна́ћи *оста́ла би* то́гáл јесѝр у Та́ћак бес па́ра; *ја се нѐ би мр́днула* са овогá мѐста ђдавл'ѐн (Ле); *нѐ би* ти *знаѐ* *при́чат*; ни да́нас се оперѝсѐ *нѐ би*; ви́дѝм ја, *нѐ би мо́гла* да се изгубѝм (Ле); *ја јѐш ни́јесам* оти́шла то́ да ви́дѝм, *ни́т би се мо́гла* напо́мѐл'ит ка то́ј ку́ћи; мѐне *би би́ло* срáм саш њѐм да по́ђѐм; *ја са́д би родѝла* да ѝма́м такѐ ма́лѐ *дѝјете* (Жи); *ја би се снемѐгла*; не смѝјѐм, *ђн би* ме *доби́о* ту́, на мѐсто *би* ме *оста́вио* (Ли); лу́та је, *би* те *прегрѝзла*; воденица *би се окрѐну́ла* ка́ка је то́ во́да; свѐ *би* ти на́на *при́чала* да је ту́ (Го); то́ *би рѐкѐ* исáн о́ће нѐко да и по́едѐ (Жи); *вала́ би* ви ђна бѐл'и *испри́чала*; *она би би́ла мр́тва*; *ђн би* је *уби́о*; *Амир би* јој *при́ћѐ*, *Амир би знаѐ* (Ков);

III.9.5. Потенцијалом се обележава и спремност за вршење глаголом означене радње:

би́ дáла то́ј же́ни (Бр); то́ да рѐкнѐш, то *нѐ би*; *нѐ би смѐла* да се закунѐм; *ја би* ти је *дáла* она́кѐ, *нѐ би* ти је *прода́вала*; *ја би* те *ча́стила* за мушту́лук (Го); *ја би* му је *до́*; *ја би* јој *напра́вио* ту́

кўћу, тў вўљу *би* јој *испўнио*, ал' ма̀ло да пречек̀а; с̀ад *би* *пл̀ак̀ала* (Бр); *ј̀а би* ти о̀дм̀а т̀о н̀апоље *пока̀зо*; й̀ма д̀оста г̀один̀а, т̀ачно г̀одине ти *н̀е би* *зн̀ала* ка̀зат; ми се чини́ цїо он̀а д̀олап *би* *пој̀ела* ка̀хв̀е (Ков); в̀ал̀а *ј̀а* ти *н̀е би* *р̀екла* ов̀о више́ да д̀ај̀еш (Пе); *ћ̀ек̀о би* ве да ве вратим до Ћаћка; прије *би* *с[e]* *об̀есила* (Ли); с̀ат т̀и *би* *р̀екла* ов̀о је н̀емогуће (Ков); и она *би* *к̀һ̀ела* да га повед̀е от поро̀дице и остави д̀ијете (Ке);

III.9.6. Претпоставка да ће се нека радња (из)вршити садржана је у примерима:

ј̀а би, чини́ ми се, *у̀мрла*; *ј̀а* се *н̀е би* *на̀д̀ала* т̀о о[д] Та̀д̀е (До); *би* *р̀ек̀о* н̀икат н̀ије им̀ало вод̀е; т̀о *би* *се* *осев̀а̀н̀ила* с̀а мн̀ом (Пр); црвѐни се, т̀о *би* *р̀ек̀о* си у̀зо ч̀етку па га искашедивинь̀о; он не м̀оре да на̀ћ̀е по̀сла б̀аш како *би* *тр̀еб̀ало* ј̀ош, *тр̀еб̀ало би* да се позна̀емо од н̀екут (Ми).

III.9.7. Блиско претходно наведеним јесте и значење намере, које се такође може исказивати потенцијалом:

ј̀а сам ѐто тў прије напи́с̀о п̀а да *би* ви б̀ољ̀е *об̀ј̀асн̀ио* (Ле); в̀иди к̀ол'ко је с̀ахат да л' је време аут̀обусу д[а] ид̀ем *ј̀а* да *би* *се* *преб̀а̀ц̀и́ла* (Ли); по̀ж̀ељно је на пр̀вў в̀оду да пи́ј̀е вод̀е, зат̀о да *би* *им̀ала* да д̀ијете с̀ис̀а; направила он̀ој породїљи цїцвару да *би* он̀а *пој̀ела* он̀о на́јпрв̀о; ил'и з̀емљу ил'и п̀еп̀о ил'и б̀ило шт̀а ће ти б̀ацит да *би* т̀о д̀ијете посл'е *ј̀ело* (Ру); за У̀скрс је више́ им̀ало да се постї, т̀о н̀ема с̀ил'е да *би* *се* *омр̀сїло* (До); нем̀о га с̀ећ̀ оде, но га ов̀ак̀о окр̀енеш, да *би* т̀о *ишло* н̀орм̀ално; дев̀ојчице стр̀ога распл'етену к̀осу, о̀чешл'ане, да *би* хим к̀оса *расла*; држ̀им н̀оге у онў в̀оду да̀ко *би* ме *поп̀уш̀ил'е*; да хи опр̀ска да *би* *се* она *подїз̀ала* (Ру).

У истим синтаксичко-семантичким околностима потенцијалу је конкурентан и презент. То, међутим, важи у случајевима када је посредни потврдни предикат. Према правилима која важе за стандардни српски језик, у условима када се јави одрични глагол у облику потенцијала, а иза помоћног глагола у потенцијалу долази речца *ли*, употреба презента је искључена. Предикат се у оваквим реченицама за своју управну клаузу везује без посредства везника. Брисање негације повлачи за собом обавезу да се зависна клауза за управну везује преко одговарајућих везника, било да је предикат остварен потенцијалом или презентом (в. Танасић и др. 2005: 459). Такве реченице јављају се, мада не често, и у тутинском говору:

траж̀им и по шўми *н̀е би* л' којў *нашла* (Ост); в̀иди п̀ит̀а је й̀ма л' т̀о да ми пош̀аљ̀е *н̀е би* л' ми шт̀а *помо̀гло* (Го); она је испит̀уј̀е *н̀е би* л' је шт̀а *искуш̀ала* (Ме).

Знатно су чешће реченице у којима је негирани потенцијал заменљив одричним презентом:

пā ранѝјē се припрēмā да *нē би прехлāдѝла* тāмо, бајāги спрēмѝо се ђн да *нē би пāо* (Са); па да *нē би* млōго *јēла*; чўвā се да се *нē би дēсило* нēшто ўспутно; она се чўвā да јој се *нē би* шта *десѝло*; још мāло да прѝчāм ђде о тōј невѣсти да *нē би жўрѝл 'и* (Са); пѝтā мāјка: „Ђē ти нѡсē кокѡшке”, а мѝ кажўјēмо ђнде ђе ни одговāрā, да *нē би ѝшле* ко далēко (Би); да се *не би рāђāл 'е* девѡјке (Бл).

У тутинско-новопазарско-сјеничком говору бележене су и реченице које у формалном смислу представљају исти структурни тип као претходно наведене (предикат је негиран а зависна клауза се са управном повезује везником). Међутим, на семантичком плану оне се слажу не са њима већ са реченицама у којима се иза помоћног глагола јавља речца *ли*. Овде, дакле, појава негације не сигнализира намеру да се спречи, тј. негира оно што се глаголом казује, него управо супротно:

да нађем кака кѡла да *нē би се пребāцила* (Ли); дā јој тā чāј да попијē да јој *нē би бѝло* шта бѡљē; пѝтā је тѝ да *нē би* тēби ишта *испрѝчāла* (Ту); ѝди код нē да те *нē би* нешто *посāвѣтовāла*; ђн рēче трēбало би му пѝсат да *нē би* га *спāсио*; оставѝла сам дēцу, штā би ме помѡгла за тѡ да погл'ēдāм кроз тā прѝстēн тогā човēка мѡга да *не би* ме *врāтѝо* (Бр); нѝсу се мѡме ђцу држāла дēца мўшка, пā кажē којē ѝме, тѡ старинскѝ, нēмā у свѝјету да му нађенēмо тѡ ѝме да *нē би остāо* (Ка); те *би* тѡ стārē жēне *пљўвāл 'е* по трѝ нѡћи *да не би се* тѡ *мāкло* (С. До); стāвѝмо конѡпац, и овакѡ састāвѝмо и унўтра тўрѝм жѝта, да *нē би* свē *носѝле* на јѣдно место (Стр); мѡрāм и тē л'ēкѡве кўпит да ми *нē би* штѡ *помѡгл 'и* (Жи).

Дакле, реченици: Да нађем кака кола да *не би се пребацѝла*, значењски би одговарала реченица: Да нађем кака кола *не би ли се пребацѝла*. У овим реченицама, стога, негирани потенцијал такође није заменљив одричним презентом.

III.9.8. Облик потенцијала употребљава се и у зависносложеним реченицама за исказивање услова од којег зависи извршење неке друге радње и то у реченицама у којима се исказује синтаксички тип потенцијалног услова, где се предикати и управне и зависне клаузе исказују потенцијалом:

па кад *би* ти *јā прѝђāла*, тѝ *би имāла* да пишēш ромāн цѝо (Ли); ако *би се састāвио* Албāнац с Кѡсова и овѝ наши, тѡ е ко кад *би прѝчāл 'и* овѝ из Бѡграда и мѝ ђвде ис Тутѝна (Бо); свēкрва ти *не би дāла* овѡ изнѝет ис кўћē кад *би* ти *бѝо* спāс (Ру); ако нēга *нē би бѝло*, дāко *би* ме тā дēца и ўзēла

(Ли); Бџјана, кад *би* ти мене *рѣкла*: „Фатима, мене је је дошло до тога да ми ти даш крви, оћу да умрем”, ја *би* ти *дала* моје крви (Ков); кад *би* сви *чуваљ* 'и Југославију ка ти, она до сутра *не би била* (Ђер).

III.9.9. Исто важи и за реченице којима се изражава потенцијално допусно значење:

и кат *би је звала*, она *не би дошла*; и кат *би умрла*, петнѣс дана убаздела *би се* ту ко *видѣо не би* (Жи); кат *би се* ти *отѣго* ту, он ти *не би кћео* добро да ти ућини, свако е на нега *куко* (Ђер); ти и кад *би се* *удала* у то наше село, ти *то радила не би* (Ли).

Управна и зависна клауза у оваквим реченицама повезују се везницима *кад* и *ако*. Потенцијални услов може се изразити и реченицама са везником *да*. За савремени српски језик, међутим, важи правило да у таквим реченицама предикат зависне клаузе мора бити у перфективном презенту а основне у потенцијалу. Такве реченице бележене су и у говору Тутина:

ја је *не би до* да ми да човек сат пѣсто хилбада *ѣври* (Гу); *то би* те *спасило* да га *купши*; да *пожурши*, *стигла би* на вријеме; да *изаткеш* *то*, *трѣбало би* ти доста *вунѣ*; да га *упознаш*, *знала би* *какаф* је (Ков).

Примећено је, међутим, да се реченице са везником *да* могу остварити и када су оба предиката у потенцијалу, што указује на тенденцију ширења везника *да* са потенцијалом на рачун везника *ако* и *кад*, како у реченицама са потенцијалним условом, тако и у иреалним допусним реченицама (у којима употреба везника *да* у савременом српском језику искључује могућност појаве потенцијала у зависној клаузи):

лучѣве спйце за нѣкте да *би* ми *збијо* та човек, ја *не би* *то урадила* (Бр); да га *никат* тога мртваца *видела не би*, ја *би спавала* саш њим у грѣп (Па); *не би* ти она *то рѣкла* да *би умрла*; *све* да *би* овѣ *маф било* орудјен, он хи *не би мако* (Ост); *ви би* ме *одвел* 'и да *би* ја *пошла*, нѣ *нећу* (Го). *истѣро* би га да *би* ми и *брѣт био* (Ми); и да *би* ми на главу *седѣла*, ја *би је* *трпео* (Ша); и да *би* ми *сто ѣври дао*, ја *то не би* *прѣдо* (Ту).

III.9.10. Потенцијал се употребљава и у управним клаузама зависнослужених реченица са значењем иреалног услова. Предикат зависне клаузе притом је или у неком претериталном облику или у имперфективном презенту:

да сам кот кӯћѣ, *би* ти сѧт *показѧ* тѧ рѧонѧк (Дол); још тѧ да ме бѧло нѧшло, *јѧ нѣ би бѧла* жѧва (Ли); слѧшѧ, ѧмѧм сѣстру ал' је удовѧца, сѧд, да хѧће, *би* му је *повѣла* (Жу); да ѧмѧ пѧре, *трѣбѧ би* јој; да је мѧгла, дѧшу *би* му *појѣла* (Ке); а *јѧ* да сам га пѧтѧла нѧкад ме тѧ *дѧо нѣ би*; ѧна *би* *напѧјѧла* кол'ко ти дѧша хѧће да мѧре тѧ вѧда да се истѣрѧ нѣгѧе; Слѧва да чѧјѣ овѧ што пѧшѧм, она *би* ме мѧф *учинѣла* (Пе); да нѧје водѣ *не би се мѧгѧ* окрѣћат воденѧчкѧ кѧмѧн (По); да бѧцѧ невѣсту, нѣ дѧј бѧже, тѧ *би бѧла* трагѣдиѧ знѧш кѧка (Са); да нѣ бѧ тогѧ учѧтеља, нѧшта мѧј ѧтац *нѣ би мѧгѧ* да учѧнѧ (Го); да нѧје бѧло Тѧта, тѧ *би* свѣ бѧло убѧјено; да ме је закѧчила тѧ ситуѧциѧ да ме уфѧтѧ да ме тѣрајѧ да ме вѣжѧ, *мѧгло би* свѧшта бѧт, дрѧкшѣ нѣ (Ке); е сѧд да је нѧје вѧдѧ нѧко, тѧ *нѣ би вѧљѧло*; на пѣт мѣстѧ да нѧсам *јѧ стѧгѧ*, тѧ *би* мртвиѧ бѧло (Ле); да вѣљѧ, она му *нѣ би побѣгла*; *јѧ* да настѧви, мѧне се ни грѧп *познѧ нѣ би* (Ли); у тѧјем гѧдинѧма, да ти је л' ѧјевѧ бѧбрек ѧспрѧван, па *би прѧбѧл'и*, а овакѧ не смѧјѣмо те дѧрат кад *би* чѧвек *рѣкѧ* мил' ѧјѧрде да ми дѧ (Жи); да су се помијешѧл' и ранѧјѣ, *пѧклѧл'и би се* кѧ кѧсѧ кѣровѧ (Гло);

Исто важи и за иреалне допусне реченице:

свѣ од злѧта да је бѧла, и да ме је ћѣла, *нѣ би* је *погл'ѣдѧ* (Цр); и да ми је обадвѧ ѧка извѧдила, *јѧ би ишѧтѣо*; свѣ и да ти звѣзда на чѣло сѧјѧј, *јѧ* те *нѣ би трѧпѣо* (Ду);

III.9.11. У грамѧтикама српског језика наводе се и примери сложеног потенцијѧла, односно потенцијѧла за прошлост (Стевановић 1986: 719), коѧи неки аутори називајѧ и потенцијѧл II (Радовановић 1978: 161), наглашавајѧћи да је он из српског језика ишчезао. У тутинском говору забележено је свега неколико примера: *јѧ би сѧгѧрно бѧо ѧмрѧ* (Ту); она сѧмо да је шѧтѣла, ѧн *би бѧо* можда *остѧ жив* (С. До); ѧни *би* можда *бѧл'и кѧпѧл'и* да су имѧл' и пѧрѧ (Пе).

III.9.12. Анализа грађе показала је да потенцијѧл у временској служби има широку употребу у тутинско-новопазарско-сјеничком говору.

III.9.13. Њиме се означавајѧ прошле нереференцијѧлне радње исказане глаголима свршеног и несвршеног вида:

би се ѧбрѧла ћѣ е проњѧкл'е копрѧве; *ѧбрѧл'и би* оне врбѧвинѣ, и такѧ *би* тѧ *дѧнѧел'и* у кѧћу (Ко); онѣ водѣ што прскѧ са онѧгѧ кѧла *би* *напѧнул'е* у тѧј сѧт; па *би* о-тѣ водѣ испод воденѧцѣ, разумѧјеш, *би* *стѧвил'и* у тѧ вѧду са којѧм хотѣ да се кѧпѧ тѧ фамѧл'ѧ (Би); и тѧ *би* по дѧста тогѧ *ожѧл'ѧл'и*, па *би* овѧмо дворѧклѧсто дрво *осѣкл'и*, мѧчѧгу дворѧкл'астѧ, па *би* између онѧ двѧ рѧклѧ то *наслонѧл'и*; и ѧни *би* *изѧшл'и* према нѧшиѣм кѧћѧма на брѧда (Вр); тѧ је један у Србѧји можда нѧјвѣћѧ вѧшар бѧо, сѧбор се звѧо, тѧ *би* се, онѧ четрнѧестѧг јѧла, половѧна Крѧгујѣвца, Рѧшкѣ *би* *дѧшло* одоздѧ (Баг); имѧло је бѧш у Бѧбовѧк јѣдна, и ѧмѧ једна вѧда и ѧна *би* ко[т] тѣ водѣ *отѧшла* и

на вратило се окрѣће (Боб); ранијѣ како *би* му оѿтац и мајка *рѣкл'и*, оѿтац и мајка су му се питал'и, отиѿди, виѿди девојку, кака је, шта е, от којѿја је, они дођи оѿтуд да виѿду ђѣ се удајѣ девојка, йма л'и штагоћ у та дом ђе ће да живѿи, како је стање (Бот); а један син што ми је тамо у Прњавор, та узимā, он *би* ми *дднѿио* по педесѣт-шѣсѣт килā у кѣфе, тѹ таксѿста дођѣ, напѹни у гѣпек, тамо тѹри у аутѣбус, тамо му је дрѹг, чѣка га с кѣл'има (Ка); ми смо ти освањаваљ'и, у ђѣше се згѹчи и тѹ *би* ти *осванѹл'и* понедѿонѿк вѣче и утѣрнѿк вѣче, кат се враћајѹ из града, нѣко прѣдѣ нѣко нѣ прѣдѣ, ѣто и пѹна сѣба (Лу);

па *би* онѣ копрѿве *стаљал'и* у јѣдан сѹт водѣ; и тѣ *би* *доносѿл'и*, за Петрѣвѣдāн, звал'и смо хи л'ил'е, *гѹл'ил'и* *би* брѣзе и црѣшњу (Би); *йшл'и* *би* брѣдима са тѿјем л'йлама (Вр); онѣм водѣм, *нрскāл'е* *би* жѣне, *би* *нрскāл'е* онѹ дѣцу и онѹ фамѿл'ију која се не дѿжѣ; *би* *поносѿл'е* сѹт (Би); ја знам Дул'ѣпчāt *би* *излāзила* по онѿја брѣдā гѣре и Пантел'йћи у Гнѿлу; и свѣ *би* *сјājѣла* онā брѣда от тѿја л'йла (Ду); они су је брал'и пā *би* онѣ *рāдѿл'и* нѣшто. И духāн, тѣ *би* *сѿјāl'и* йстѣ кѣ парадāјс кат посѿјѣ и посл'ѣн тѣ рѣд, и кат бѿидѣ он онѣ те хоће да жѹтѿи, они ѹзмѹ онѣ, онѣ л'йстове свѣ бѣрѹ, бѣрѹ, е ѹзми йглу и кѣнац, ѹтни, и посл'ѣн ѹзми те овакѣ, свѣ рѣђā, нѿзѣви, и овакѣ око кѹћā да се тѣ сѹшѿи, и по цѿјелу зѿму, нѿје имāло дрѹгѿх цигāра, тѣ *би* *узѿмāl'и*, пā се слѣжѿи тѣ, наслѣнѿи се кāmѣн да се упѣглā, да се посл'ѣн лāкшѣ рѣжѣ и духāн тāj пѹшил'и (Баг); тѣ *би* и[з] свѿјā сѣлā *довѣдѿл'и* дѣцу тѹ, и овѣ жѣне којѣ су мало бѣл'есне; ја *би* *йшла* да виѿдим а мајка оће да ме убѿјѣ (Боб); у сѣло тѹ шāтор *би* *прāвил'и*, свāдбе, испрātнице, йспрāћāј за војску; *носѿл'и* *би* шлѿйве и јāбуке, бāш по Мѿтровици носѿл'и гѣре сѿр; ранијѣ *би* *сѿјāl'и* тѣ по сѣл'има, *би* *врхл'и* са вршāl'ицѣм, с једнѿм арāном тѹ *би* *покрѣћāl'и* вршāl'ицу, мѣтѣр што покрѣћѣ вршāl'ицу; ада, ранијѣ се слāбо и живѣло, тѣ нāрот нѿје знаѣ, слāбо је кѣ и рāдѿи ђѣ. Кѣ би рāдѿи *ишѣ* *би* дѣл'е по Срѣбији, Беѣграт, да би нѣко рāдѿи нѣђе; ја чѹјѣм да је стѣ ѣурā, ранијѣ *би* *дāвāl'и* кѣлко кѣштā ѣфца, тол'йкѣ пчѣла; сѿјāла се конѣпља, ја се сѣћāм бāш моја мајка је тѹ конѣпљу сѿјāла и онѣ *би* посѣн тамо *кѿсел'ила* у некѣ бāре, мѣчѿила, пā *би* посѣн *имāl'е* некѣ трл'ице, пā *би* посѣн тѣ *прāвила* некѣ за прѣње, за онѣ враѣове, прāвила онѣ кѣнце тамо, *прѣла* *би* от тѣ конѣпљѣ (В. Лок); *йшл'и* *би* на мѣбу да се жнѣ пā *би* јѣдва *чѣкāl'и* да се састāвѿмо ми млāдѿи, пā кад удāрѿмо кѣ ѣвце, пā мил'йна бѿило погл'ѣдат ѣмладицу кад жнѣ, кад се рāдѿи, тѣ је дѿвѣта бѿило; тѣ смо гл'ѣдāl'и за Бѣжић кад бѿиднѣ да нѿје нѿко дѹжан, тѣ *би* *гл'ѣдāl'и* да вратѿмо дѹгове (Из).

III.9.14. У даљѣј анализи разматрајѹ се три одлике својствене временски употребљеном потенцијалу којѣ уједно сматрамо и најважнијима, односно диференцијалним у односу на другѣ глаголске облике употребљене у истој функцији, а то су: семантика поновљивости, (вишекратности), одвојеност од момента говора, те ефекат

емоционалне ангажованости, односно доживљености који се постиже употребом овог глаголског облика.

III.9.15. Имајући у виду да потенцијал сам по себи носи семантику поновљивости, најчешће нису потребна додатна језичка средства која би је маркирала, што углавном није случај са другим глаголским облицима (перфектом или приповедачким презентом нпр.). Стога, највећи број примера потенцијала у временској служби у нашој грађи чине они у којима се хабитуалност препознаје на основу контекста. Структурни тип дискурса, притом, погодовао је управо употреби потенцијала, имајући у виду да су посреди били разговори о обичајима у вези са годишњим или животним циклусом, сезонским радовима, или су се пак њиме обележавале устаљене радње схваћене као навике, односно склоности лица о којима се приповеда. Све то одговара одређењу да се, када се употреби потенцијал, „смештању у одређене временске оквири подвргава не само радња, већ и обичај (правило и сл.) да (под извесним околностима) до ње дође” (М. Ивић 1982: 259).

О семантици поновљивости, као једној од фундаменталних одлика потенцијала било је доста речи у србистичкој литератури. Наглашава се, наиме, да је то глаголски облик који се у овој служби јавља искључиво у временском релативу (Стевановић 1986: 718; Танасић и др. 2005: 461), односно да се њиме казују неререференцијалне радње (Танасић и др. 2005: 461), које, дакле, одликује обухватна поновљивост (Грицкат 1998: 38), те да у том смислу алтернира са перфектом (Ашић и Станојевић 2008: 181).

Будући да највећи број примера чине они у којима се на синтаксичком плану уз потенцијал најчешће није употребљавао детерминатор који би указао на неререференцијалну природу поменутог облика, а који због семантичке природе потенцијала није ни нужан, временска детерминација потенцијалом означене радње утврђена је на основу ширег контекста. Притом, сматрали смо да је наративни режим казивања, односно причање о прошлим понављаним радњама као што су обичаји или сезонски радови, довољан доказ да су посреди неререференцијално конциповане радње.

Прошле неререференцијалне радње детерминисане контекстом:

Ѡн би ишѠ са тѠм тѠбљѠм рѠдом и Ѡни би, ко којѠ хѠће да дарѠе тѠ младѠ, спѠишѠл'и на тѠ послужѠнѠк (Пру); исто и Ѡтуд младѠ би стѠвила томе бајрактѠру тѠј дѠр; пѠсѠн ко би имѠ, Ѡн би кѠиѠ от тѠ пѠтискѠ; дошѠ би по јѠдан чѠвек ил'и два јѠдан дѠн испред свѠтѠвѠ и дѠнијел'и би тѠ кѠну и бѠју се звѠло (Св); ако би кѠѠо да јѠш вишѠ зѠдѠ гѠре више земљѠ, пл'Ѡо се плѠт; тѠ је бѠла

марамница виша и на свѣ четѣри ѣшкѣ *имѣла би* по јѣдну рѣжу, ко јѣдан цвѣјет, извѣзѣну (Вр); *би се обѣшѣло* по ѡградѣ, по конѡпѣцѣ на примѣр; Ђурђевдан је, *би рѣкл'и* довѡдак л'ѣта, довѡдак прѡл'ѣћа; брал'е се бѣхѣр са дрѣѣна, поред рѣѣкѣ *би ишл'и* ѣе е прол'истѣла вѣрба; ѡни *би тѡ дѡнијел'и* и *остѣвилѣи* тѣ и они *би се вѣратѣл'и* ка кући (Би); Кад *би спрѣћу погл'ѣдѣл'и*, да не бројѣ свѣтове, сѣмо *би погл'ѣдѣл'и* кол'ико ѣмѣ пред бѣрѣак л'ѣдѣ; *имѣло би*, *би ѡтуд стѣвил'и*, *би томѣ барѣктѣру* што је носѣо зѣставу *би му стѣвил'и* кошѣљѣу неку, пешкѣр, нѣшто (Ке); кад *би бѣл'и* бл'ѣзо кѣћѣ, по двѣ човѣка су ишла од тѣх свѣтѡвѣ да кѣжѣ тѡј родбѣни тѣмо кол'ико идѣ свѣтѡвѣ; ѡни *би отѣишл'и* испред свѣтѡвѣ и *кѣзѣл'и*, тѣмо *би хи срѣла* тѣ родбѣна девѡјкѣ, *би хи почѣстила* сѡком ил'и кѡцкѡм и водѡм, они *би кѣзѣл'и* свѣтѡвѣ је тол'ѣко и тол'ѣко (Са); ѡни *би се повѣратѣл'и* те прѣчѣкѣл'и те свѣтове; *би јѡј дѣјѣте дѣл'и* ѣ рѣке тѡј невѣсти и ѡна *би га трѣ пѣт окрѣнѣла* према сѣнцу; *дѡнијел'и би* бирѣјан, *нѣ би вѣдил'и* нѣкѡм у танѣре, него свѣкѣ *би узѣмѡ* испред сѣбе ѡнѡг бириѣјана (Бо).

Када су посреди овако дефинисане прошле понављане радње, из контекста се сазнаје да ли је њено вршење било на снази током читавог времена означеног као прошло у односу на моменат говора, или пак током неког одређеног периода (уколико је тема Ђурђевдан, Божић, свадба и сл., дакле, посреди је радња која се у виду обичаја вршла у тако контекстуално дефинисаном временском оквиру).

С друге стране, у грађи су забележени и примери у којима се на неререференцијалност прошле радње указује посебним синтаксичким средствима у која убрајамо прилошке или именичке детерминаторе.

При детерминацији времена вршења радње прилошким детерминаторима бележени су најчешће прилози *некад*, *тад*, *раније*, *прије*, *најприје*, *исприје* и сл., који време вршења радње диференцирају од садашњег. Поменути маркери имплицитно су садржани и у контекстима са другим прилозима (*изјутра*, *навече* и сл.), којима се тренутак вршења радње ограничавањем на ужи временски одсек додатно прецизира:

изјутра би бѣо зѣт да идѣм (Ле); *ѣвијек би* хим л'ѣјѣпо *урѣдѣла* чергѣце (Бр); *ранѣјѣ врѣмена би се испросѣла* девѡјка, па се прѣсѣчи зѣто, пѣ се прѣсѣчи вѣна да ткѣ ћил'ѣме (См); мѡја *би се снаха вѣселѣ дѣгла*, па *би свѣкат* прѡју *умѣјѣсѣла* (Стр); тѡ *се ранѣјѣ* нѣко *нѣ би* ни *замѣрио*; тѣ младѣ *би мѡрѣла ѣвѣчѣн* лѣмбу да запѣл'ѣ; ал она *нѣкад нѣ би јѣла* мѣк л'ѣп и врѣћ (Го); те жѣне *рѣно би вѣрѣжѣл'е* тѡ (Ко); пѣ *би тѡ зѣми смрзѣло*; *л'ѣти не би имѣло* ѡвѣ пѡток; *зѣишлѡ би сѣнце* кад *би најприѣен долѣзил'и* ѡно из Вѣдрѣнѣка (Св); *изјутра би ишл'и* ко ће да се кѣпѣ ладнѡм водѡм; *најприѣен не би се ни чѣшѣл'и*, *не би* нам *дѣла* стрѣна ѣ рѡт *нѣкѣко* (Коч); имѣло је *ранѣјѣ* па *нѣ би ишѣл'и* да се

поміру; најпријен ми *би отишл'у* да наложимо шпорет (Дол); раніјє *би дошл'у* оде ис вѡјнѡк ѡсека понѡко; йзутра *би тѡрил'у* тога бѣхара у вѡду; најпријен *би виѡл'у* ўзми сламѣ па *запал'у* тамо да изгорѣ бѡхе (Вру); тапѡт *би* по педесѣт ил'и шѣсѣт свѡтѡвѡ дошли у сѣло; тапѡт *кат би* тѣ свѡдбе *бѡл'е*, *кат су* тѣ скѡпови *бѡл'и*, *нѣ би дал'у* зѡедно да су у дрѡштво (Цр); *копрѡву би*, *ми би йшл'у* дѣца најпријен, *па би йшл'у* у воденѡцу *па би узѡмѡл'у* онѡ вѡду што фирикѡ, *па би йшл'у* *па би узѡмѡл'у* најпријен *тѡ* вѡду (Би); ондѡ *би сѡјѡл'у* кукѡрус; тѡт *тройца би бѡл'у* ўпорѣт, *па барѡктѡр за н'йма*; раніјє *би се испросѡл'е*; *кафу би дал'у* гѡдишнѣ *као пѡмѡћ сиротѡњи*, *шѣћер би добѡл'у*; понѡћи *би йшл'у* от кѡћѣ до кѡћѣ *и трѡжѡл'у* ко шта ймѡ (Ли); сѡтрадѡн *би пребројѡл'у* чијѣ је кол'йко; зѡми *нѣ знѡм ни ш чѡм би се кѡтѡли* (Стр).

У зависносложеним реченицама у функцији одредбе бележене су најчешће временске зависне реченице:

кат је грѡт пѡдѡ, *којѡ би се чѡвек удѡвѡо* ил'и обѣсио, *би га позѡвал'у* да вѡрнѣ ѡфце у планине (Вру); кад је дошло до мало стѡкѣ, *отишл'у би* гѡре *ћѣ тѡ* растѡвина; кат смо бѡл'и млѡди, *прѡтила би* не мајка д-ѣмо код рѡјекѣ да убѣрѣмо прѡвѡ вѡрбу (Са); чѣтврти рѡзрет ка[д] *сам бѡо*, *и[з] шкѡл'ѣ* *кад би се вѡдѡл'о*, *ѡтац би* ми на њѡву *ѡрѡ* са волѡвима, са тијем рѡлом; кад је прѡл'ѣће *те ѡрѡ лѡди*, *ми би свѣ трѡл'у* *кат хоће* да пѡчнѣ да ѡрѣ, прѡвѡ брѡзда, ѡна откѡрѡвѡ тѣ рѡшке (Са); Мѡрт кад би бѡо, Блѡговѡјес, *тѡ би се пѡл'ѡло* изѡтѡра рѡно (До); кад је онѡ Прѡл'ѣтѡѡци, *тѡ би звѡл'у*; ѡ рѡт кат сам бѡла, *кѡкурѡјек би брѡл'у*; кат цѡвѡјет стѡгнѣ, *ми би отишл'у* по л'ѡвѡдѡ па бѣри (Коч); кат пѡднѣ снѡјек, *ѡндѡ би йшл'у* по дрѡвѡ у шѡму, кад би погодѡла мало лѣпшѣ мѣсто, *помѡрил'у би се*, *доћи л'ѡди*, *помѡрил'у би се*; *копрѡву би турѡл'у* у вѡду кад је Тѡурѡвдѡн (Кон); кат је копрѡва прѡнѡкла, *би отишл'у* *те брѡл'у*; кат је бѡо овѡ Дрѡгѡ свѣтскѡ рѡт, *понѣшто би нѡшл'у* тога жѡта; *и такѡ би се мѡчил'у* докл'ен то трѡе (Вр).

У именичке детерминаторе спадају: именица у слободном падежном облику, затим падежни облик са обавезним детерминатором и предлошко-падежна конструкција. При употреби именичког детерминатора, означена радња може се временски квантификовати. Применом оријентационог критеријума, именички детерминатор посматра се као тачка у времену која омогућава одређивање радње исказане потенцијалом као симултане, anteriorne или posteriorne у односу на време исказано одредбама.

Као примери са слободним падежним обликом забележени су само они са именицом која означава неки дан у недељи. Радња исказана глаголским обликом симултана је са временом исказаним одредбом:

пѣтком би йшл'и на цѣму (Ру); утѣрком нам нѣ би дала свѣкрва нѣшта да радѣмо; понедѣлком би пѣнијел'и сѣр на пѣјац (Ле).

У примерима са предлошко-падежном конструкцијом као детерминатором забележени су контексти у којима је радња исказана потенцијалом симултана, антериорна или постериорна у односу на време исказано одредбама.

Значење симултаности остварено је у конструкцијама са акузативом и предлозима *за, на, и у*, као и конструкцијом *о + локатив*:

пѣна сѣба *би било* за време онѣ Дрѣгѣг свѣцкѣг рата (Бо); за Петрѣвдѣн гѣл'ил'и би брѣзе и црѣшњу (Би); за Петрѣвдѣн би пѣл'ил'и вѣтру, оне л'ил'е, а за Ђурђевдѣн нѣјесмо; *вѣшѣ би се понапѣјѣл'и* за дађу свѣнскѣ нѣ на свѣдбу (Вру); *па би брал'и* тѣ јаја за Ђскрс; мѣ кад *би било* за Ђурђевдѣн (Пе);

тѣ се пѣвѣло кад *би се йшло* на Јеремѣндѣн (Го); *тѣ би се износѣло* на Ђурђевдѣн да се проветрѣ; на Петрѣвдѣн *би изашл'и* према нѣши'ем кѣћама на брѣда (Би); на Ђурђевдѣн *износѣл'и би* тѣмо штеђѣвину дѣкѣца (Би); на Ђурђевдѣн *би ставѣл'и* јѣдну плѣчу; *кажѣ* на Ђурђевдѣн *такѣ йшл'е би* у тѣр на некѣ вратѣло (Св); на Ђурђевдѣн *би йшл'и* на сѣбор те *би игрѣл'и, пѣвѣли*; на Ђурђевдан *би йшл'и* на сѣбор те *би игрѣл'и, пѣвѣл'и* (По); на Ђурђевдѣн *бѣл'ѣ* су нѣјпри'ен оне штрѣгле; *па би пѣл'ил'и* на те Прол'ѣтнѣке, запѣл'и рѣно слѣму, да се запѣл'ѣ бѣе (Св); *ѣни би нѣ јесѣн* долѣзили; на Вѣликѣ пѣтак *кѣвѣли би* (По);

у четврѣтак *невѣсту би доводѣл'и* (Бо); У пѣтак је двѣрѣла тѣ невѣста и *глѣдѣл'е би* је жѣне; *ѣна би у прѣл'ѣе* изашла и *кѣтила би* то (Ст); *тѣ кад би у двѣ сѣта* раднѣци *накрѣл'и* (Пе); *ѣна би у прѣл'ѣе* изашла и *кѣтила би* (Ке).

пѣ *би дѣшло* о Ђурђевдану јака вѣда тѣ (Жи); о Ђурђевдану *би јѣгнѣ калѣл'и*; *тѣ би бѣла* вел'ѣка вѣда о Ђурђевдану (Ме); о Ђурђевдану турѣл'и ону копрѣву ѣ воду (Ми); о Божѣћу мѣј *би ѣтац порѣнио* (На).

Антериорни тип временске ситуације илуструју примери са генитивом и предлозима *пре, уочи и до*:

од кѣпрѣвѣ *би прѣвѣл'и* прѣјен Ђурђевдана зѣлѣнѣк (Коч); прѣјен сѣнца *би тѣ брал'и*; *нѣштѣл'и би* пѣшчѣд уочи Ђурђевдана (Пе); прѣјен зорѣ *би дѣшл'и*; *А пѣсѣл'и би* кот хѣца прѣјѣ Ђурђевудне (Ле).

уочи Божѣћа *би сѣкл'и* бѣднѣке (По); уочи недѣлѣ *би се покѣтил'и* (Бо); ѣоч'и Ђурђевдѣна *не би дѣла* свѣкрва; *кѣд нѣс имѣло би тѣ* уочи Петрѣвдана (Рач); *па би ѣзѣл'и* мравѣнѣк ѣочи Ђурђевдѣнѣ (Коч);

уочи Ђурђевудне би сакриваљ 'и и чешљове и йгл'е (Го); очи Петрѡвдана жубљили би кѡре тѡмо од бѣлорѡста (Би); ѡне би уочи Ђурђевдѡна йшил 'е око кѹћѣ да врѡчајѹ (До).
нѣ би се мѡгло да до јѹтра да пронађѹ (Ду); до Божйћа нѣ би се мрсило (Ост).

У односу на време исказано предлошко-падежним конструкцијама са предлозима *по* и *после* радња у предикату је постериорна у примерима:

по Лѹчйндану би долѡзио (Ту); пѡсѣн Ђурђевдана имѡло би цвићећа дѡста (Би); јагл'йку би посен Ђурђевдана брѡл 'и; пѡсѣ рѡта онѡ кад би ја обѹкѡ гѡрнй и дѡлнй вѣш о-тѡгѡ (Ко).

У конструкцијама са падежним обликом и обавезним детерминатором потврђено је једино значење симултаности:

ја би тѹ конѡплѹ у Вйдрењѡк држѡла по трй хѣфте (Бр); сѹтрй дѡн рѹку би йзѣла, љѹбйла (На); хѡ зѡра ѡн би дошѡ; мѡј ѡтац би свѡкѣ гѡдинѣ зѡклѡ вѡла (Ту); свѡкѣ гѡдинѣ би долѡзио код нѡс (Го); и тѡ би се брѡло и кйселйло у вѡду, по двѡес, по мѣсец дѡнѡ (Ост); свѡкѣ гѡдинѣ би ни се знѡло; бйло тѹ клонѣти тѹ ѡрмунике тѹ цѣлѡг дѡна би јѣчѡло (Ме); трй гѡдине нѣ би родйло; свѣ што би посйјало нѣ би родйло за трй гѡдине (Гло); по трй нѣдеље би држѡли у мочйло; рѡнѡм зорѡм би отйшил 'и на Бѡнѡвац за вѡду (Св); тй дѡн би се свѡкѡ дйјете мѡрѡло окѹпат; жѣне гѡл'е око четйри сѡта обрђѡл 'е би се око туђега тѡра (Коч); сву нѡј би вѣзл'е; свѡкѡ јѹтро што би погл'ѣдѡл 'и пред ѡйну кѹћу је пол'йција (Жи); мй на посѣтке би йшли по цйјелѹ зйму (Бо); хѣфту дѡнѡ нѣ би дѡл 'и стѡрй; па би и остѡвили по пѣ-шес месѣцй (На); пѡ тѡ по пѣ[т] шѣс пѹтѡ би йшил 'и лѹди за мйр (Ли).

У једном делу примера потврђена је и двострука временска детерминација, при чему једна одредба даје шири временски оквир у који се смешта целокупно мноштво радњи, а друга дефинише ужи интервал у који се смешта појединачна радња:

о слѡви дрѹгѹ нѡј тѡ би пѹна бйла сѡба (Стр); свѡкад би она ѡлву напрѡвила за прѣло; онѡ изѹтра на Бѡжић дошѡ би полѡзник (Го); йвѣћѣ й сријѣду би бйла кѡна (Па); имѡло би снйјега и о Ђурђевдану онѡ спрѡва (Вру); на Блѡговйјес тѡ би се пѡл'йло изјѹтра рѡно (До); йспрѡва би йвѣчѣ йшил 'и по посѣдѡкѡ (Па); на Ђурђевдан би рѡно узймѡл 'и вѡду с йзвѡра (Би); йочи Ђурђевдана йвѣчѣ би отйшил 'и на јѣдну вѡду (Ме); у пѣтак изјѹтра би довѣл 'и млѡдѹ (Ру); у ч'етйри би се дйгл 'и йзјѹтра; понѡћи би по едан пѹт отйшил 'и да вйдймо воденйцу (Д. Дуб); пѡ би чвѡрѡл 'е пријен зорѣ понѡћи; такѡ би се састѡвил 'е йвѣчѣ девојке на посѣдак (С. До).

Напоменућемо још и то да хабитуалност коју својом семантиком подразумева потенцијал не значи и редовност, доследност у вршењу глаголом означене радње (иако је

то значење најчешће посреди). Тако обележене радње могу се одликовати и епизодичношћу, бити вршене с времена на време, односно када се стекну услови за њихово вршење. На то се најчешће упућује временским одредбама:

сва̀кѝ пѹт би ја *отѝшла* и мѝ би се *договорѝл'и* ђе трѣба да ме ђн чѣка (Го); ја би *ишѝдо рѣдѡвно*, кѹмови смо бѝл'и, па би *прѝчѡ* ђн мѣне сва̀кат (Пе); нѝкат рахметл'ѝ свѣкрва не би *употрѣбѝла* тѡ (Ру);

рѝјетко би *имѡло* хѡрмоника (Ме); понѣкад не би ни *стѝгѡ* (Вру); понѣкад на сѡч би бѝло (Са); нѣкат би *имѡло* нешто да пѡпијѹ (Жу).

Ову особину потенцијала примећује Т. Ашић, наводећи да она „није у нескладу са условљеном хабитуалношћу јер указује да се догађај није регуларно одвијао већ кад би се стекли неки посебни услови (који говорнику могу бити и непознати)” (Ашић 2007: 145).

III.9.16. Употреба потенцијала при приповедању прошлих радњи, осим што подразумева њихово понављање у прошлости, најчешће подразумева и семантику сукцесивности. Присуство прогресивности, односно постојање редоследа у вршењу глаголом означене рафње очитује се у сложеним реченицама са више предиката у потенцијалу:

ђн би тѹнѡ *одмѡрѡ*, прѝчѡл'и су ми стѡрѝ, *одмѡрѡ* би кѡња, *прѝтео* би га па би *одмѡрѡ*, пѣшкѣ нѝје мѡгѡ (Ли); кад би се *заврѝшило* тѡ, дѣвер би *прѣбројао* пѡре и *зафѡл'ѝо* се свѡтовима и свѡдбѡрима којѝ су дѡровѡл'и млѡдѹ и *изјавио* би кол'ѝко се нѡвца покѹпило (Ме); *отѝшл'и* би тѡ и у воденицу би *мл'ѣл'и*, и о-тога ѡвса она, ка чѡчкал'ица, ми зовѣмо бадрл'ица, па, каже, тѡ би *мл'ѣл'и*, и то би *доносѝл'и* и *јѣл'и* (Вр); тѡ би ми тѡмо по шѹми *виѡдел'и*, па која је бѹква шѹпл'а млѡго, па би тѹ бѹкву *ѡбѡл'ѝл'и* и *секѝрѡм*, пѝлѡм, па би је *дѡни'ел'и* на волѡве, па један пѡла мѣтра-мѣтар, па би јѡш мѡло *искѡпѡл'и* тѡ унѹтра и тѡ би бѝла лѹбица, као кѡца и пѡсле би *рѣђѡл'и* от тѡгѡ цѝјеђа, у кѡзан ѡнѡ цѝјеђ би *покѝсел'ил'и*, па *стѡвили* у тѡ вѣш (Вр).

У наведеним примерима сложених реченица углавном су сви предикати у потенцијалу. Најчешће се у синтаксичко-семантичким околностима овог типа, дакле, при казивању прошлих неререференцијалних радњи, потенцијал управо и јавља у низовима. Међутим, нису ретки ни случајеви његовог комбиновања са осталим глаголским облицима којима се такође могу обележавати прошле радње неререференцијалног типа (наративни императив, временски транспоновани презент, перфекат):

онѹ јѣдну крѣву *би остѣвил'у*, ко ймѧ двѣје-трѣ кѣзе, јѣдну кѣзу *би остѣвил'у*, ко ймѧ вѣшѣ овѧцѧ, двѣје остѣви, онѣ дрѹгѣ, мора тѣ да дѧш (Би); кѹхѧло се бѣгами ко е шта имѣ, нѣкѣ вѧлѧ у комзѣрву онѹ, онѹ комзѣрву од пѹтера, мѣсо *би кѹхѧл'у*, пасѹл' с мѣсом, у огнѣште (Вр); *Грѣшѣли би се*, грѣшкѧње, по пѣт кѧмѣнѧ *па би онѣ рѧдѣли* рукѣм, покѹпи па бѧцѧ гѣре кѧмен па покѹпи онѣ дѣле па уфѧти онѧ кѧмѣн, па такѣ е грѣшкѧње бѣло (Вру).

III.9.17. Друга важна особина временски употребљеног потенцијала коју издвајамо јесте одвојеност глаголом означених радњи од садашњег времена, односно њихова ограниченост на време које је у односу на моменат говора означено као прошло. Вршење, или, тачније, понављање глаголом означених радњи дешавало се у прошлости, што значи да су, у тренутку говорења о њима, те радње из садашње перспективе дезактуализоване, те по својој суштини дисквалификоване као поновљиве.

Како се примећује на основу прикупљене грађе, одвојеност од момента говора може бити експлицитно или имплицитно исказана, присутна у ближем синтаксичком окружењу или у ширем контексту, може се препознати на прагматичком плану или на се на њу упућује посебним језичким средствима са прилошком службом (*раније, некад, у моје време* и сл.) или пак реченицом (*Сад то није тако, Сад тога нема*).

Да се потенцијалом означене понављане радње са становишта садашњости схвате као неактуелне, од примарног значаја јесте контекст у који се приповедање смешта, односно тип дискурса. Како показује грађа добијена истраживањем спроведеним на територији тутинско-новопазарско-сјеничког говора, разговори на задату тему попут причања о традиционалној свадби, прослави празника годишњег циклуса, некадашњем животу на селу, у заједници, те разговори о реалијама у вези са тим временом, тачније теме које се могу означити маркером *некада* у односу на оно што је *сада*, а што је настало услед промене начина живота, производе тип дискурса у коме ће у предикацији примарну улогу имати потенцијал.

Употреба потенцијала у претходно дефинисаним типовима дискурса сигнализира везивање радње за прошлост, што се најчешће препознаје из контекста. У примерима који следе, посреди је казивање информатора о углавном заборављеним временима, обичајима, предметима, што је на прагматичком плану маркер дезактуализованости:

баба би пресѣкла пѹпак, баба свѣжи онѧ пѹпак, свѣ *би* тѣ баба *рѧдѣла*. Јѧ пѣсл'ѣн тѧмо л'ѣгни, додѹшѣ онѧ постѣљица *би* ми ѣдмѧ *пѧла*, нијесам с ниједним тѣгл'ила мѹку (Вру); *ѣн би*, ако *би* некѧ

стòка *похàрāла*, ил'и *ушла* у тѹ нèкѹ л'ивāду, тā бекчйја *би* је *затворйо*, òн гāзда чијè је говèче ил'и òвца ил'и кòњ *ушло* у тѹ л'ивāду, *мòрāло би* да надокнāдй тòм гāзди *држāло би се* е стòкè дòста, држāло се е и кòзā и овацā и крāvā, *имāло би* лѹдй па и по двā пāра вòлòвā, рйјетка кѹћа да *нè би имò* по двā пāра вòлòвā (Са); е, гāзи имāло нй'е, овај, стрѹјè имāло нй'е. Гāзи, каже, овā гāс с петрол'èјом што је. Каже, тò *би* онè мāl'è газул'йце, онè мāl'è, па један фитйл' мāl'й из онè газул'йцè, на тò *би вечèрāl'и*; и такò *би*, нйè имāло, па тогā гāзи нйè имāло, па *би мй одèл'āl'и* от смрчèвè дāскè брйтвòм, па би запāl'и онò шйбйцòм онѹ л'ўску, па *би*, док *би вечèрал'и*, тò *би држāл'и* да вйдймо тò. Па би пòсл'èн налòжи вāтру у форўну, и *сй'ала би сòба док би посèтковал'и*, седèл'и тунāке. Е тò *би* (Вр); тò знāм да *би турāl'и* у вòду лāдну онò мèsò да се *нè би иштетйло*, нèмā фрйждер, а осòл'и га òбавèзно (Дол).

Осим контекстуално, дезактуализованост радње може се означити и посебним језичким средствима. Најчешће се у блиском синтаксичком окружењу употребљавају парови прилошких одредби са односом *некад / прије / у моје вријеме / у то доба : сад*; или детерминатори *раније, исприје*, употребљени самостално:

штā *би брāl'и* овијā чāјèвā ранйјè од л'йпè, бòгу фāла штā *би дòшло* о[д] Тутйна, от Кочāрнйка, ис Пòпā, па по овијā нāшијā шѹмā *би брāl'и* л'йпā, чāјеве, а мй сāt ймāмо л'йпе кот кѹћè, тò су сйла л'йпе, мòре, ал'и јòш нйсмо ўбрāl'и ни јèдан чāј; ймā òде рѹја код нāс овāмо у овè крше, јā сам носйò ранйјè једнòј жèни у Тутйн, да л' нèшто вельāше за накй прйтйсак, и *пйла би* тā чāј, сāмо сāt скòро јòк (Бр); ранйјè око кāзāнā *би имāло* лѹдй лòм жйвй, дòђи ўвечè, дòђи преко дāна, рāзговòр, пй, овò сāt нèмā нйко да дòђè (Ми); ранйјè су мòрāl'и одāвдè овй нèгòви да нòј кѹпè да òна тāмо се спрèмā (На); нèкад, којй су ймућни они *би кѹновāl'и* да *би се* òна *спрèмāла* тāмо, да *би ткāла* онè чèрге; спрвā по гòдина *би прòшла*, а сād јòк, мèsец дāнā двā, пўстāјѹ се вèсти, фйлмови (Ков); *брал'è би* цвèће, да понèsèмо цвèће да окйтймо кѹћу, тò *би нāшл'е* тè вйсибaбe и *дòнй'ела би* ў рѹку дèца. Тò ранйјè (Коч); *Имāло би йсприје* нāròда, тò пèsма, штā *би имāло*; тò је йшло овй стāрй јòш прйје нāшèк врèмена, *отйшл'и би*, на л'èђа су дòнйел'и по трйјес кйлā, педесèт, како којй, па нāђи па свè на л'èђа донèси овāмо, да поврнè дѹшу фамйл'йји (Д. дуб).

Такође, бележени су примери у којима се у ширем контексту најпре описују понављане радње које су важиле за одређено време, након чега следи исказ којим се експлицитно наглашава њихова одсеченост од садашњости:

ткāl'е би жèне и шњāјдер бйò, òн *би рèзò* тò одйјело сукњèно. А сāt тò нèмā (Ми); ада богами смо правйл'и и тò је бйло ствārно л'йјепò, *тѹрил'и би* помāло јèчма и помало кл'èкā и знāш којй сòк *би онò напрāвили* згòдно, ймā некй дòбар ўкѹс, и знāш како е то бйло згòдно. А сāt овā нārот

маханција нешто (Ков); сад је свакѡм у свѡј тањир сипано, а ранѡјѣ нѡје бѡло него по јѣдну шѣрпу са кѡханѣм би ставили на средѡну и свѡ би из онѣ шѣрпѣ срѡл’и (Вр); тѡ сат не смѡјѡ да радѣ, мѡ смо радѡле свѣ жѡвѡ, нѣ би ни, да извѡнѣте, ни прѡчале да смо трѡдне, нит је знѡ би ни свѣкар ни свѣкрва доклѣ се нѣ би вѡдело; трѡвама, чѡевима, трѡвама, ѣто такѡ би се лијечѡли, ни код лекѡра ни жѣне ни лѡуди, бѡ здрав нѡрод ѡндѡ. Нѡје бѡло болешљѡво ка сѡдек (Вру); чѡјеви, обзѡвка, мѣтвица ето онѡ, ето онѡ, имѡло је јѡш, штѡ знѡм јѡ којѣ, и шипѡрак и свѣ би се тѡ корѡстѡло, таблѣте нѡкад се нѡсу ни знѡле да се попѡјѡ. Сад се без таблѣта не мѡже, јѡ и пѡјем свѡкѡ чѡс, сат (Го); нѡјесмо имѡл’и вѡду ѡвде правѡ, него је бѡла ѡдавдѣ једно трѡјес мѡнѡтѡ, тѡмо смо узѡмѡл’и вѡду, ал’ нѡје се мѡгло, чѣкѡл’и, па би тѡ лопѡтама чѡстил’и пут док би. Сад мѡло је другачѡјѣ (Цр); прѡдѡвл’и би лѡуди пѡрче землѣ да би снаху довѣл’и кот кѡћѣ, нѡје се имѡло. Врѣме е такѡ бѡло (Дол); А сѡдек, нѡјприѣн свѣ у воденѡцу, то би и-Жѡпѣ ѡдонѡт дѡшл’и, тѡ шта би имѡло нѡрѡда, па би пѣвѡл’и, имѡло дѣцѣ дѡста. Пѣвѡла би дѣца шта ѡтѣ, пѣвѡла онѣ старинскѣ, онѣ пѣсме што се пѣвѡл’е, нѡје овѣ садѡнѣ, тѡ ранѡјѣ. Јѡ кат сам дѡшла одѣнѡ, јѡ би онѡкѡ йшла, а дѣца би дѡл’е врѡштѣла, састѡвила би се, а сѡдек не идѣмо, на йзвор тѡ бл’йзу. Нѣмѡ нѡкака воденѡца по Вѡдрѣнѡку и не идѣ се, нѡко ти и не пѣвѡ, нѣма ни дѣцѣ (Коч); стѡнови от прѡћа испл’ѣти, и покрѡ, нѣко би покрѡ. Ранѡјѣ нѡје имѡ црѣп (Ке); Сад је овѡјем сѡјѡно свѣ. Нѣ би ми се знѡло ни кѡд сам л’ѣгла, л’ѣгни по један сѡн одспѡвѡ, тѡ се већ самнѡло (Ли); тѡ бѡло дѡбрѡ чѡвек, тѡ би стѡрѡ прѡчѡл’и, а то сад нѡма не мѡре да се дѣсѡ, нит ймѡ дѡбријѡ нити постѡй (Ру).

Имајѡћи у виду да се радња означена потенцијалом не простире и на моменат говора, ако се казујѡ устаљене радње (на пример обѡчајѡ) којѣ се и даље врше, потенцијал се по правилу замењѡје презентом, како би се указало на њену свевременост. Тако ће на пример, информатори рећи: За Бѡјрам спрѣмѡмо колѡче, За Бѡжић идѣмо у бѡднѡке. Када су, међутим, посредѡ напуштени обѡчајѡ, саговорници бѡрајѡ потенцијал: За Бѡжић би се увѡдѡ вѡ у кѡћу; невѣста би се на кѡња водѡла. Ређѡ су случајѣви када се актуелне радње уобличавајѡ потенцијалом. Забележено је свега неколико примера у којѡма се посебним јѣзичким средствѡма указѡје на то да се оне врше и у садашњем времену:

јѣла би се правѡла кѡ и свѡкат, кѡ и сѡт, бѡријѡни, татл’йје онѣ слѡткѣ онѡ, мѣсо и такѡ, йстѡ, йстѡ, хранѡ је йстѡ, мл’йјека кѡселѡ онѡ от стѡкѣ, ѣто тѡ (Ђер); имѡло би тѡјѡ прѡчѡ, тѡ би плѡшил’и дѣцу, и сѡт рѣкнѣм јѡ унѡчѡдѡма мојѡјем ймѡ калакѡнцара (Коч); па се тѡ трл’й, ѡзмѣш, истрл’йш онѡ дугѡчко, савѡл’и би, тѡ би се звѡло повѣсмо, и сад се такѡ зѡвѣ; тѡ би турѡл’е ранѡјѣ планѡнке, и сѡт турѡјѡ (Ђер).

Претходно анализирани примери недвосмислено указују на то да је ограниченост радње на прошлост, осим семантике хабитуалности, још једна од важних одлика потенцијала. Ову одлику приметили су и аутори новијих радова о потенцијалу у области србистике (а има и радова заснованих на компаративном приступу). Т. Ашић и В. Станојевић, на пример, наводе да се потенцијал употребљава за обележавање процеса који се понављао у прошлости и да у том смислу алтернира са перфектом. Основна разлика према перфекту јесте управо у ономе о чему је у нашој анализи било речи. Наиме, како аутори наводе, „догађаји представљени потенцијалом за прошлост не могу бити актуелни у моменту говора, што не важи за перфекат” (Ашић и Станојевић 2008: 182). Односно, потенцијал не може обележити „повнављање у интервалу који није нужно завршен пре момента говора, односно који је у деиктичкој вези са њим”, на шта указује пример: Тог лета три пута ме је / *би ме одвео на брдо (Ашић и Додиг 2014: 293).

III.9.18. У вези са претходно анализираним одликом јесте и семантичка компонента емотивне ангажованости (евокативности, носталгичности), коју, у односу на друге глаголске облике, у себи садржи временски транспоновани потенцијал. Ову повезаност истичемо имајући у виду да се слажемо са констатацијом да је код потенцијала „носталгичност последица чињенице да је интервал у коме се понављао догађај уведен потенцијалом строго одвојен од момента говора” (Ашић и Станојевић 2008: 181). Натојећи да дефинише диференцијалне синтаксичко-семантичке одлике потенцијала у систему глаголских облика за казивање прошлих радњи, ову одлику прва помиње Милка Ивић, уводећи однос фактографско (својствено перфекту) : емотивно/евокативно казивање (потенцијал), о чему је било речи у уводу нашег рада (М. Ивић 1995: 44). Надовезујући се на ставове М. Ивић, аутори новијих радова емоционалност као семантичку компоненту (осим поменутом одвојеношћу од садашњег тренутка) образлажу чињеницом да се употребом потенцијала „улази, уживљава у догађаје”, тако што се реферише на сваку појединачну реализацију, што на стилском плану производи ефекат носталгичности (Ашић и Додиг 2012: 416), о чему је такође било речи у уводу.

Разлог високе фреквентности потенцијала у грађи прикупљеној на терену Тутина, Новог Пазара и Сјенице може се образложити управо наведеном чињеницом. Теме за разговор са информаторима најчешће су подразумевале подсећање на давно заборављена времена, обичаје, људе и предмете, што само по себи подразумева поновно (пр)оживљавање

различитих ситуација, те, сходно томе, емотивну ангажованост. Евокативност казивања подразумева носталгичан тон приповедања, а ту потенцијал наступа као најпогодније средство обликовања исказа. Доживљеност, односно доживљаваност радњи подразумева се, будући да је реч о догађајима који су у непосредној вези са субјектом, односно наратором (било да их је наратор лично доживео или је сазнао о њима из приче). Управо због тога се често употребљавају изрази типа: *Сећам се..., Памтим и данас...* и сл, чиме се наглашава да наратор није неутрални преносилац информација, што даље доприноси експресивности исказа:

ја знам, *отац би прѣчѣ* да је пашче удавѣло нѣкѣм дѣјете (Бо); кад *би ми прѣшлѣ* кроз Лукѣвицу, сећам се, *блѣто, би ни остѣл'и* опѣнци, носѣл'и опѣнке ѣндѣ, нѣјесмо имѣл'и цѣпил'е него опѣнке, *блѣто би бѣло*, а ѣна је бѣла као гнѣла онѣ зѣмља (Са); ѣво ја сам л'ично ишѣ пѣшкѣ за Пѣћ, за Ёсток, за Мѣтровицу, пѣшкѣ би ѣшл'и, и *кѣ би имѣ* кѣга свѣга, у рѣду, *ко нѣ би*, у хѣнѣве *би ноћѣјевѣл'и* (Ђер); *како се тѣ жѣвѣло*, *бѣш би ми прѣчѣла*, ја сам запѣнтио, нѣје имѣло ни онѣ, па *би конѣпљу са пѣпелом прѣл'и*, нѣје имѣло прѣшка, *прѣчѣла би ни мѣјка*, и *тѣ би свѣ то кѣсел'ил'и* ту конѣпљу (Вр); ја сам запѣнтио у Тутѣн, *дѣшло би кад би пѣјѣц имѣо* и Срѣби и мусл'имѣни (Д. Дуб); сећам се вѣзде кад *би ѣна тѣрила* качѣмак од хѣлѣдѣ, тогѣ се вѣзда сећам кѣл'ко ми остѣло слѣтко, од хѣлѣдѣ онѣ цѣнѣ (Вру); и онѣ бѣш пѣнтѣм онѣ *би носѣл'е* онѣ бѣјел'ѣ онѣ кѣ фѣстѣн онѣ, бѣш мѣјка је мѣја носѣла; пѣ, сећам се ја дѣбро ка сам онѣ мѣло порѣстѣ, мѣло онѣ, да кажем, дѣсет гѣдѣнѣ, двѣнѣс гѣдѣна, мѣј ѣтац *би отѣшѣ*, те *би*, у шѣму *би отѣшѣ*, па *би пѣжнѣ* тогѣ пѣпрађѣ, па *би* у јѣдну вѣзу, па донѣси, па на крѣј тѣмо, у ѣѣшак, па би тѣ тѣри такѣ, и јѣдну пон'ѣву тѣри по онѣм пѣпрађѣ, и дрѣгѣ пон'ѣву *би се покрѣл'и* (Би).

III.9.19. Најзад, наводимо примере који илуструју употребу потенцијала у квалификативној служби:

којѣ је тѣ бѣо вѣђен, млѣт, крупан, ада вѣрујѣш л'и, *ѣн би ѣзѣ* по двѣје цѣкчѣдѣ ѣ рѣке брѣшна, по двѣес пѣт кѣлѣ, изнѣси хи гѣре на спрѣт, ѣн хи не осѣћѣ (Бѣб); ѣмрије му мѣјка на прекѣчац, ѣн бѣ тѣмо, остѣше му свѣње и кокѣшке, *ѣн би тѣ нарѣниѣ* и *дошѣ* овѣмо да вѣдѣ нѣс, и тѣмо се врѣти, сѣдни, помѣјно се порѣзговѣрѣ, јѣко је фѣнѣ бѣо, врѣдан. Свѣкѣга *би зѣвнѣо*: „Шта чинѣте?"; грѣднѣ Бѣћѣ *би ишѣ* гѣре стѣлно код Слѣвѣ (Ос); ѣн је бѣо стѣлѣр по занѣту, тѣ *би се занѣмѣ* мѣло, прѣвио прѣзѣре, врѣта, имѣ некѣ машинѣ стѣларскѣ (В. Лок); ѣне *би се двѣ закѣчил'е* понѣкад, мало *би се посвѣћѣл'е*, ја се сећам, и ѣна: „Сѣт ѣе ми дѣј дѣца, свѣ ѣу ве кѣзѣт”, дѣца, она *би звѣла* сѣнове. И што би се ѣни помѣл'ил'и од бѣнѣра одоздѣ, ѣна ѣтѣте, ѣво су дѣца. ѣна *би сакрѣла* ако је нѣкѣ нѣшто учињѣла (Шав); по мѣсец дѣнѣ сам ја пл'ѣла пл'етенице, имѣла сам кѣсу дѣгу, л'ѣпу, и поквѣсѣм,

пл'ети пл'етенйчице, тō шүтй пре[д] сáбор мёсец дāнā нё би тō дйрāла, а òчи, тўри спўчу, марāму завй, сāмо кол'ко вйдйм нā очи да идём, такò би йшла, нё сāмо јā него свё, да не поцрнймо да би бйл'е л'ёпе за сáбор (Гр); нёгòв òтац је бйò хòђа, и òн би ноћйò, ал'и кад òни пòћнў да йграјў по тавāну, и òн побёгни у пòла нòћи, нò каснйјё ућйò, ућйò, ућйò, док је бйло, ал' òн отишò и они дòђў òпёт те скāћў по тавāну; мй смо имāл'и ис Црнё Горё јёдну, ўдāла је бйла шћёрку у Пòповиће, и òна би дòшла код нāс, ал'и нёмаде кòм да кāжё (Уг).

III.9.20. Спроведена анализа показала је да је у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице потенцијал широко заступљен у обема својим службама – модалној, и временској. При употреби овог облика као модуса, саопштавају се значења могућности, жеље, намере и сл., са будућом временском перспективом. Даље, показало се да потенцијал у временској служби заузима значајно место у систему глаголских облика за казивање прошлих ситуација. Избор потенцијала у говорном чину је, међутим, регулисан неколиким синтаксичко-семантичким факторима. Имајући у виду да су му у испитиваном говору конкурентни перфекат, временски транспоновани презент и наративни императив, обликовање предикације потенцијалом захтева испуњење неколико синтаксичко-семантичких, односно прагматичких околности. Наиме, уколико је посреди намера говорника да означи радње које су се понављале у прошлости, и чије је вршење у садашњем моменту дезактуализовано, што подразумева да се на наративном плану у исказ уводи компонента емотивности и носталгичности, примарно средство за њихово саопштавање у говорном акту постаје потенцијал. Притом, маркери који упућују на постојање наведених семантичких компоненти на конкретној грађи препознају се или на основу контекста, или се пак на синтаксичком плану маркирају посебним језичким средствима.

III.9.21. Висока френвентност потенцијала у релативној употреби на подручју тутинско-новопазарско-сјеничког говора овај ареал издваја од осталих зетско-сјеничких говора. Тако у студији о Ибарском Колашину у одељку посвећеном синтакси нема поглавља о потенцијалу, што је вероватно условљено тиме да овој облик не ступа у временску службу обележавања прошлих радњи. У одељку о морфологији наводе се само примери модалне употребе и сложеног потенцијала у сложеним конструкцијама типа: *Ми би бйли утёкљи, да смо знāљи*, односно: *Бйло пйти на чёсму, па сад нё би штўцо*, али без улажења у анализу (Божовић 2002: 93). У Мрковићима је такође употреба потенцијала за прошлост врло уско

је ограничена, те се овај облик употребљава само у иреалном кондиционалу (Вујовић 1969: 347). У Бјелопавлићу се потенцијал употребљава само у модалном значењу за исказивање жеље, намере, претпоставке, уверености, сигурности, услова и сл. За разлику од императива који је у временској служби у овом говору фреквентан, потенцијал се у функцији исказивања прошлих радњи не употребљава (Ћупић 1977: 171–173). Слично стање карактерише и говор Трстеника, где су функције потенцијала сведене на основне, типичне вредности – обележавање модалности. Нема га у темпоралној, нити у функцији итеративности ни у квалификативној употреби. Аутор наводи да ни Глиша Елезовић ни Милош Ивковић не бележе употребу приповедачког потенцијала, те да се на основу тога да закључити да је таква ситуација у целом дијалекту (Јовић 1968: 209). У временској служби потенцијал није бележен ни у банатским говорима (Ивић и др. 1991: 390). Горански говор не познаје употребу потенцијала за прошлост, а тако је и у околним говорима, осим у говору Подрме и делу насеља Призренског Подгора (Младеновић 2001: 501).

Све наведено доводи до закључка да је изразито висока фреквентност наративног потенцијала у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони изненађујућа како у поређењу са стањем у осталим говорима тако и с обзиром на чињеницу да је у овом говору исто колико и потенцијал у овој служби чест и наративни императив, а среће се, мада нешто ређе, и конструкција *би* + императив. Поред тога, наши резултати донекле се разликују од закључака Д. Барјактаревића, чија истраживања, вршена на терену Тутина, Новог Пазара и Сјенице, показују да се овај облик употребљава модално и у темпоралној служби у виду пермисивног потенцијала: *Звѡћу те да би погѡнуо; Не мòгу ти тò учѡњет да би ми òко извѡдѡјо*, какав је потврђен и у нашој грађи. Аутор наводи да је пермисивни потенцијал у овом говору „врло жива категорија док се у другим говорима, према оном што је регистровано, не би могло рећи да представља ширу категорију” (Барјактаревић 1966: 138). Наративни потенцијал у хабитуалној служби се не наводи, што се разилази са стањем које је нашим истраживањем регистровано на истом терену.

III.10. Императив

У српском језику императив се дефинише као глаголски облик којим се, када је употребљен у основној служби, „исказује подстицај некоме на вршење какве радње. У нормалним условима комуникације императив у предикату захтева обавезно учешће два учесника који значе живо. Један је тај који износи подстицај, а други је тај коме се упућује подстицај”. Притом, „подстицај може бити упућен било на вршење радње било на њен прекид, односно забрану вршења”. Уобичајено је у нашим граматикама да се говори како се императивом исказују заповести, жеље и молбе. Међутим, како наводи С. Танасић, „могуће је саставити нешто већи списак модалних значења која се исказују овим глаголским обликом. У конституисању тих значења поред самог глаголског облика значајну улогу имају и семантика глагола од кога се гради императив, као и контекст у којем се реализује реченица са тим обликом” (Танасић и др. 2005: 453).

III.10.1. У тутинско-новопазарско-сјеничкој зони императив је бележен у функцији обележавања више типова модалности, а најчешће у служби изрицања

а) заповести

тўри га на кревет (Баг); *тўри* одавдѣ вѣду за сўпу; *сѣди одмѣри*; *сѣди*, *сави се*, да тўрим чај да попијѣш; нѣ мош на праг да седѣш, на столицу пѣ *сѣдни*, озѣбла си; *сѣпѣј* ти тѣбе, ѓн ко ѣнѣ, лѣко му је; *тўри* двѣје сѣтнѣјѣ; онѣ ѓскорўшѣ *понѣси*; *сѣдни* ти гѣре, *јѣ* ћу ѓде, на тѣ ймѣ вишѣ прѣстѣра; овѣ ти *бѣци* да покрѣјѣмо тѣ, овѣ крпу (Бал); пѣ *надѣните* му дрўгѣ йме, *јѣк* тѣбља; *зѣви* ми Мурѣта да дѣѣ, трѣбѣ ми (Боб); ѓтац ми кѣжѣ: „Нѣ, *не дѣрѣј*” (Из); ѣ, *прѣчитѣ* ти овѣ прѣјетѣље, ако ви се свѣйѣ на овѣ, *отвѣри* прѣзор и *нўцѣ*, испросил’и сте девѣјку, не свѣйѣ ви се на овѣ, опѣнци и ка кўћи, опѣнке и ка кўћи; овѣ порўчѣ, кѣжѣ: (Ју); *дѣ* јѣдну кѣсу да јѣ извѣдѣмо компѣрѣ да јѣ тўримѣ у кѣла; *врѣни*, дѣјѣте, пѣре, *јѣ* ћу ти дѣт пѣре ко си потрошѣла; *опѣри* тѣ шѣље; ѣјде дѣда, *затвѣри* говѣда, а ти бѣко *кўвѣ* кѣву; ѣво ти кѣфа, сѣм *вѣди*, *одвѣји*; кѣжѣ: „*Крѣни* како знѣш, стѣра жѣна” (Ка); прѣвѣ *скўвѣј* ил’и кўпус ил’и пасўл ил’и чѣрбу, пѣ пѣсл’ѣ пѣтѣ; *стѣни*, Марине чарѣпе сам ўзѣ (Лу); ўзми му тѣ оружѣ и *увѣди* га; *дѣ* ми тѣ пиштѣл’ што ймѣш; кад је такѣ ѣрда, *увѣди* га; *дѣ* кѣпу; хѣј *обрѣни* (Нет); *миѣчи* тѣг ѣѣвола; те овијем женѣма *јѣ* вѣљу *прѣтврѣдите* како знѣте (Ос); *дѣј* кокѣшку да испѣѣм (Рај); сѣл’ л’ ѣјек ми *тўри* (Се); *стѣви* ми тѣ дрўгѣ цѣк на л’ѣѣ; *дѣѣите* да ўзѣте брѣшно; *напрѣвѣте*

кӯхињу; ја ћу причат, а ви *пйишйте* кoл'ко трeбa јeдан ручак да кoштa хaјде Рйзо, *замйјеси* л'eп мй
 ћемо ујутру да радймо; хaјде Рйзо, *замешуј* тaмо са Мeљом (Грн); *наћйте* нeкoга дрyгoга; *мaхни*
 према трaви; *скyхa* му чoрбу; *зoвни* тy снaшу; *кажyјте* кo је узймo пaре ис кyфeра (Цв); *сeдни* л'eпо;
стaви им кaфу; *дa* тй тe чaше пa ће Зoрица сйпат; *пoпй*, штa нeћeш? (Шав); *мaкни*, дер, овo, снao,
 тaмо; (Бу); и тo *зaпйиши*; e *напйиши* тo, e тo тй је йстина (Врс); *намeсти* вoћe; *стaни*, бoк тe вйћeо, да
 тй помoгнeм; *йди* Гйно, трaжйће тe, *йди*, *йди*, тй не дaш нй да сe прйчa нйшта; *зyби* сe (Гр); *бeжи*, тo
 је мaјмун, шeјтан, *бeжи* да не гл'eдaм; *згoмлa* и *налoжи* и *зaпaл'и* (Др); хaјде *дaј* пyт, штa бй
 трeбaлo да сe прйчa; знaчй, Рйнгу нeкo дaјe дoјаву: „Рйнго *пyцaј*” (Д. Пољ); *пйиши* тй тo; *стaнте*,
 дeвoјкe, штa стe пoхитaл'e?; *остaви* тo (Гр); *ћyти*, нйће нeмo да рeкнeш тo; *заврйшйте* тo, нeкa тй
 Авдулaхa; *пyшти* тй Авдулaхa (Туз); Мaјo, *пйтa* је знa л' онoг профeсoра Бeогрaђaннa; Мaјo,
донeси тй нoзи рaкйју да пйјe рaкйју; *йдите* тaмо на Пeштер ал' да прймйте ислaм (Че); *очйсти* гa
 мaлo рaди слйкaњa; oдмa *пoзoвите* на дoгoвoр (Шар); *мaк сe* са сeнкe; нe знa oнa штa је jарaм,
пoкaжи jој тй; тyнe *бaци*; *стaн* дe, ймa чaшa, ћeвoјкo; *зaтвoри* вoдeнйцу, штo је прaзнйк, и *дoћи*; *нe*
пйлa, дoк сй тй жйвa и дeцй да прйчaш, нeмo да прoдaш (Шт); *узми* aпaрaт зa yxo; (Bo); *пљyни*,
пљyни, *пљyни* oнaмo!; *дaјтe* мй oнoгa штo сaм jа гл'eдaлa (Бр); *дa* пo eдaн coк; aдa *дa* им бaр пo eдaн
 coк (Вру); *л'eжи* тy, нeмo да сe дйжeш; *пoкaжи* oнy зeл'eнy, Зeрйнa; *сeди*, Йлдa, *нe мaжи* тудa; jа
 oћy овa сйр да тй стaвйм, *пoјeди* овo (Го); oнй сy рeкл'и: „*Прeћи* у Гурдйјeлe” (Гу); *пocйјeдaтe* oдe;
 врaћaјy лyдe: „Нeћy сaд да сe помйрйм, нo *стaни* мaлo кaснйјe” (Дe); кaжe: „Ел'eзe, *пoдa* овoмe тo
 шeћeрa, пa прeкo нaс дoбйјa тaчкицe, ил' ћeмo тй мй тo дoнйјeт да oсeчeш ил'и дaћeмo нeмy”; кaжe:
 „Тй мй *jави*”; изjутрa: „Хaјтe *фaтaтe* кoњe дeмo”; хaј тй *узми* кљyсe, нaјћeмo мй пaрe дo тaмo (Ђер);
 мeнe oтaц кaжe: „Нeмo дaнaс вйшe да рaдйтe, *йдите* на вaшeр”: (Ер); „*Обрн сe*”, кaжe, „нa овy дрyгy
 стрaн”; *пoдa* је нeк идe; вaлa *изaћи* oтл'eн, oћy да жeнйм дйјeтe, *изaћи* (Жи); нe вeлa да гa држйш,
закoљи мй гa да гa пoјeдeм; дeцo, oтут кoд oмoрa *пoвeдйтe* вoлoвe и тaмo, oн ће да нoћй кoд мeнe;
 нaпйco oнoмe зeтy: „Нeкa нoћй кo[д] тeбe, тй *йди* сa вoлoвмa, oн нeкa *узмe* тoгa ћoгaтa и нeк дoћe
 зa вaмa нeк сe нaспaвa и нaхрaнй”; *увeдйтe* вй нy у coбy да сe мй вйдймo; *мaкни* тй тy шaмйју;
остaви кoнoпљy; *зaгрл'и* гa; *дa* тe мй тy пyшкy; нeмo да прйћaтe, *дa* тe мй пyшкy, нeћy вй узeт,
 нeмaтe брйгу; хaј тй *узми* вoлoвe; *стaви* coк, да нaс нe рaзнeсy црнйјeм глaсoм; *изaћи* дoчeкa овo
 двoе; *пyшћи* кaзaћy тй сyтрa; *бeжи* изйo тe врaг, *бeжи* да тe нe вйдy лyдй, штa сй нaднйјeлa нaт
 шпoрeт; вaс двe *сe спрeмйтe* да изaћeтe; Ћaмo, *дoћи*; aмa, *мaкни сe* тй oд мeнe, пa *гл'eдaј* ћe хoј;
сeдйтe oдe дoк вй oнa овo нaмeшћй; jа жyрйм, вй *сeдйтe*; мeђyврeмeнo кaжe: „Зa тeбe вйдй a jа зa
 Л'eјлу плaћaм кaрту” (Лe);

б) допуштања или подстицаја:

ајде *уђите* онамо на сунце да седнемо (Баг); тобошар, био је тобошар и ако има нешто ново из владе озгор, нешто се наређује, он би у Позар на центар на Шедрван се звџ, бапа, бапа, бапа, са онијем гоћом: „Нарџде, *уђите*, нарџде”, некако некијем ријећима, заборавио сам како беше, „*уђите*, нарџде, *покупите се*”, они се покупи и он хим испрића (Бот); *дођи*, сад знаш ђе је горе. *Дођи* код мене, да те дочекам мало (Ка); још тапџт, пријетели биљ’и: „Да те дамо?” „*Дајте*.” (Баб); *откџни*, шта ће ми. *Откџни*, Збро, сал ко ти се свиђа (Бал); само *седите* ви (Бот); ако ти трџба, једно џу ти поклџнит, џво *прџбџри* (Из); слџбодно је *потрџжџите*, не трџбало ви, она радџ дџл’е ђе ова фџбрика била (Коз); има у зрџду, има у великџ сџбу, *узмите* ђе џћете (Бал); парадџса *пџнџси* пџвише пошто вџлџш д[а] [ј]џдџш; *узмите* шангарџпџ, пџршџна; џво ти *прџда* и (Бал); сџт нџмџ пшеницџ, *прџџџтџ* до на Рџбарџће дџл’е, ко нађџш јџдну пџсијџту, у шта хџћеш (Ју); дрџги пџт кат дџћџте, *најџви се* и џндџ џу да спрџмџм рџчак и да ве чџкам (Ка); *пџмџсл’и* још мало (Коз); виќала ми је: „*Дођи*, *дођи*”, ал’ ја стварно нџмам врџмена (Леч); *пџгл’џа* шта су нам урадџл’и от пџтџвџ, и нџко тџ неће главу да окрџнџ (Леч); не мџгу, ја смршџла, *пџгл’џдни* каќа сам, не мџгу (Лу); *седите* за астал, и клџпе, свџ имџш; ни о слави нџко се не озџвџ, ајде *седните*, *пџслџжџите се*, брџ (Не); „џј”, реко, „*уђи* сад џде у хлат” (Нет); Миђа јџј вићџ тџ мџж: „*Иди* на мџре, *иди опорџви се* мало” (Ос); и ја сам о[д] тога врџмена више нџшта, звал’и *врџти се*, нџ, нџ, нџ, за живџ мајку, док је џн тџ, ја се не врађам (Пож); е такџ тџ, девојќана, шта те џнтересуџ, тџ *пџта* (Рај); слџбодно *рџкните*, нешто сте дџшл’и некијем пџслов (Трн); ајте, *уђите* слџбодно; тџ је брџс, да ти покажџм, ако џј, и *сл’џкај*, џто ти, слџбодно; *пџнџси* водџ пџвише да попџјџш; *пџпрџчџј* тџ нешто пџ џу ти ја попрџчат за јџдну дрџгџ ствар (Цв); хџј *сџте попџте* кафу, брџ; ми тџк припрџмамо, само ви *седите*; *узми*, дџјете, сџк (Шав); *стџни* кафу да попџјџмо, нарџчио сам (Бољ); *дођи* овамо, сџка џће да те видџ; *сџте* на каџч (Бољ); *наспи* јџдан ко ђенџ; *пџта*, шта јџш да ти причџм; ајде, снаџ, *причџ* нешто тџ. Ајде како си се тџ џдала; жел’им ви свџ најбољџ, пџ *наврџти* јџпџт (Гр); тџ, сџне, дџктор *бџди*; *пџчни* тџ џџзи от којџ годинџ отпрџл’џкџ; *намџсти се* тџ ђе вџл’џш; ал’и неђе кат дџћџте, *узмите* ми брџј, пџ да ни најџвите; хоће грађани цџбџ вареникџ, л’џл’е мене мајко, *јџте*; дџбро ка[д] си тџ завршџла, сџљаќа *баџи* у бару, нек идџ (Др); ми тџ нџсмо, ми тџ нџсмо у нађџм крајевима тџ нџје. *Пџчни* ми нешто дрџгџ (Д. Пољ); е хџјт *ул’џгните* у сџбу (Дуј); хџјде *уђите*, бџјрум, хџјде *уђите*. А џдакл’џ сте ви? Хџјде *уђите*, брџ (За); црќву мџраш да правџш па *ради* шта џћеш (Кн); хџјде Рахџме, *сџд* овамо; Реко: „Јџ, Мџдо, ја мџрам да идџм на посџ, тџ *ради* шта џј”; тџ *гл’џда* у мене, ја џу гл’џдат у тебе (Тр); ја не мџгу да џдџм, *дорџћкџте* ви (Туз); *сл’џкај*. Ёво је џџгова кџћа (Уг); џде сџне *џвџри* (Це); ада родџло се мџшко дџјете, *дођи* (Че); џво *пџмџните* ви тџ у Пџштџр; *узми* овога слџткџга, *избџра* којџ хџј (Шар); *узми* *пџслџжџите се*, да ве не хџбџмо ми; немџ да ве смџћамо, *узмите* *пџслџжџите се* (Бо); џн кажџ:

„*Дѧ*, синѡвац, *изнѣси* један литар у ѿме мѡе”; а вельу му нѣки: „Тѿ *знѧди* твѡе ка[д] ћеш дѡј за казѧнскѡ.”; *сѣ[ди]те* брѣ да ноћимо; тѿ, снахо, *помѡдгни* понѣшто, јѧ сам заборѧвио, јѧ сам остѧрѡ, јѧ не прескачѣм ништа (Вру); ѣто ти хѧмбѧр, ѣто ти кѧнтѧр, *узѧмѧ* кол’ко хѡј (Гл); *наслѡн се*, *пружи* такѡ нѡге; *прѡбѧј* тѿ сѧр па са[д] ћу јѧ донѧјет баклѧву и облѧнду, ћути алѧхѧ ти; *сѣди*, мѧјкицо, немѡ, енѣ шта си умѧзѧла рукаве (Го); *нѧтѧте* ме шта гѡј хѡј, јѧ ћу ви исприћат; ѧмѧ вѧлѧ вѧширѧ на свѧкѡ мѣсто, сал’ *нѧушѧте* тел’евѧзѡр ѣво вѧширѧ гѡре по Пѣштеру стѧлно, свѧкѧ субѡта и недѣља је вѧшири (Де); кажѣ: „Муларѣшѧте, јѧ сам довѣо овѡ твѡју сѣстру, пѧ сат ѡдри и мѣне и ѡу, евѣ је ѡде”, и ѡн се прећути и прѧмѧј је, такѡ се помѧрил’и; „Вѧлѧ”, рѣко, „*ѡбрѧћи* ме кол’ко гѡј хѡј” (Жи); е бѡк ти дѧо, јѧко, *ниши* (Ке); зовѣ: „Бѡјрум сѡтра *дѡћѧте* на кѧфу”; ка[д] дѡћѣш овѧмо те мѡгнѣш, *јѧвни* ми *се* пѧ ћемо се чѡт; прѧчѧм ти, пошто ве ѧнтересујѣ прѡшлѡс, тѡ *ниши*, тѡ ти је такѡ; прѧјетелѡу, дрѡгѡ нѣмѧмо, бѡјрум ко ви се свѧћѧ, *чѣкѧте* ѣво ви је, ко ви се не свѧћѧ, нѣмѧ (Жу); свѣкрва ми је рѣкла овѧкѡ: „Тѿ *слѡшѧ* мѣне шта ћу ти јѧ рѣј. Ако ти нѣко рѣкнѣ штѡ си тѡ урадѧла, тѿ *рѣкни* рѣкла ми је”, звѧл’и смо је Љѧља, „*рѣкни* рѣкла ми је Љѧља, слѡбодно *рѣкни*”; кажѣ: „Нѧје дошѡ јѡш, са[д] ће дѡј, *ул’ѣгните* овѧмо у дѣжѡрнѡ да ви нѧје зѧма”; *ѡзми* је ко[д] тѣбе и код мѧмѣ тѧмо, па недѣљу дѧнѧ, *сѣдните*; такѡ е тѡ, алѧх је створиѡ свѣ. *Отѧди* нѧћѧ стѡтѧну децѣ у бѡл’ницу, ако мѡгнѣш одвѡит коѣ, којѣ је којѣ, јѧ да скѧнѣм глѧву; „*Сѣдни*”, шофѣр кажѣ; кажѣ: „*Сѣдите* ѡде иза мѣне да ве не заборѧвѧм”; кажѣ: „Слѧвице, *дѡћѧ* овѧмо, ако си ѧкат ѧшта шћѣла да снѧмѧш, *снѧмѧј* бѧбу”; *л’ѣгни* богами, јѧ не смѧјѣм да ѡбѧдвоје изгорѧмо (Пл).

б) жеље или молбе

дѧ јѡш једамѧ да те пољѡбим (Ос); дѣвѡјко, бѡга ти *однѣси* овѡ (Др); хѧј да ти јѧ дѧм дѡбар пѣшкир а тѿ хѧј тѧмо *рѣкни* нѣће ѡна; аааа, *не дѧјте*, *помѡдните* ми да напѡнѧм овѡ кѧцу (Бр); моѧли га: „*Вѡди* не, дѣда, да вѧдѧмо пећѧну, *вѡди* не, дѣда, да прѡћѣмо крос пећѧну”, па су носѧл’и фѣњер да прѡћѡ; па би онѡ рѣкл’и: „Хѧј ми *дѧди* сѣстру, кѡпѧћу ти шта знѧш”; ѡтац рѣкѡ Јѡки: „*Иди узѧмѧ* ми ћѣрку у Гѡдово да обѧлѧ вѡжњу, свѣ ти јѧ плѧћѧм” (Го); она мѣне вѧчѣ: „Фѧтѧма, *донѣси* ми мѧло твѡѣга рѧсѡла и твѡјѧјѧ крѡшѧкѧ да појѣдѣм”; ѡна свѣ мѣне: „*Тѡри* ми кѧхву, хоћу твѡју да попѧјѣм” (Ков); кат ћѣнѣш да хи шѧшѧш, *јѧвни* ми онѧ пѧлѧт да ѡзмѣм (Коч); Рѧљѡ, бѡга ти *мѧк се*, ѧграјѡ, свѧтови (Пл); *купи* ми, бога ти, ако имѧш пара (Не) грднѧ, онѧ крѣвет што си л’ѣжѧла *подѧгни* кѧуч, не мѡгу бол’ѣ ме рѡке од мѡжѣ; *укѡцѧ* ми твѡј брѡј, фѧкснѧ ил’ мѡбилнѧ, мѡгу да те чѡјѣм нѣће; грднѧ, *ѧди* у кошѧру *погл’ѣдѧ* онѧ тѣлѧт, *познѧдни* тѣлѧт, умрѧјећу пѧ тѣ ти кѡмшѧје ѡтѣрат, нѣћеш знѧт да ти и нѣма (Ка);

в) упутства, савета, односно поуке:

ређе га мало *забрчи*, боље је (По); ти ћеш бит на службу ко бѡг да, *чува се* од на̀рѡда, кол'ко мѡш, тѡ кол'ко мѡш, онѡ кол'ко те не кѡшћа пѡсла, *помѡгни* на̀рот, *помѡгни* свѡј на̀рот, пѡ и ко нѣ мош да помѡгнѣш, л'ијепо саш њим, *посѡвѣтѡј* га, бѡк ће те чу̀ват (Ју); ако бѡднѣ тѡ, *сѣди* ма̀ло, и нѣшто ћеш и од нѣга чу̀т (Леч); оно ѡма овакѡ један пу̀т с дѣснѣ стра̀н, тијем пу̀том немѡ да идѣте нѡ пра̀во *идите* свѣ, јѣдну кѡћу размѡнѣте на л'едѡну, л'ивѡда је онде, ѣ пѡсѣн онде *ста̀ните*, *нѝта*, мѡра да нѣко бѡдѣ онде, *нѝта* ѡе Јабла̀н, он ће ви ка̀зат (Баг); кад бѡдѣте ка једнѡме мѡсту, *ите* полакшијѣ, ѡма рѡпа дѡста (Брћ); ни́кад не затрѣбѡло ви, ал' кад би слѡча̀јно отишл'е, са̀мо *тра̀жѡите* Бѡрац Горда̀ну и *ка̀жѡите се*; са̀мо ти *рѐци* овѡј Вла̀ди, Ста̀нкѡн дѣвѣр (Коз); лѡпужње пѡ Змѝнац, пѡ пѡсл'ѣ *продѡжѡите* гѡре пѡ пол'и́ција гѡре (Не); ѣво нек ѡна прѡма̀ пензију, а *изјѡвѡите* жа̀лбу преко то̀г сѡда да ви се вра̀тѣ па̀ре; „*Не да* им”, кажѣ, „не да им тѡ прода̀вницу, ни́су ѡни са̀ми пра̀вили, а ва̀ша је зѐмља”; та̀мо ѡе та Вѡча̀ја Лѡква тѡ *идите* до кра̀ја онѡ сѣла; ви́дећете кад про̀ђѣте та̀мо, канцелѡрија дѡл'е, као мѡнта̀жно, лампѣрија. *Запи́ши* и нѣко ће ти ка̀зат; и озгѡр *свра̀тѡите* да пи́јемо ка̀хву (Нет); са̀л' *нѝта*те ѡнденѡке онѣ гара̀же што су; са̀мо *тра̀жѡите* ста̀ра жѣна; на̀зѡт се вра̀ћа́те, код Ра̀шкѡве кафѡнѣ *свра̀тѡите*; са̀мо кот Дра̀шка онде *уста̀вите* кѡла, *нѝта*те ко̀га бѡло. *Свра̀тѡите* код Ра̀гѡповѣ ма̀јкѣ, *вра̀тѡите се* на̀зѡт и кроз грѡбље прола̀зѡите (Ос); дру̀ги пу̀т кат ѡдѣш *ка̀жи* од Бѡја на Кѡсову, дру̀ги пу̀т кад ѡдѣш за васѡку и добѡћеш (Пож); да се вра̀тите ѡдек покрај пол'и́цијѣ пѡ овијем пу̀тем на̀сѡтѡм, дѡбар је пу̀т, па *нѝта*те тѡ (Ра); пѡ бѡга ти немѡј, свѡшта *купѡј* шта мѡре да се кѡпи. Свѡшта *кѡпи*, немѡ намирѣват (Со); и *сѡвѣтѡј* ба̀ба и ма̀му, *рѐкни*: „Рѡзо такѡ и такѡ ура̀диѡ, и ви такѡ *ура̀дите*, *кѡпи* једну лѡља́шку и *бата̀л'и* више тѡ трѡку”; *рѐкни* ти Ви́ду и ма̀ми, поготѡво ма̀ми: „*Ми́чи* стѡку”, и *рѐкни*: „Ка̀ Рѡзо лѡља́шку *кѡпи* и хѡпа̀ се” (Трн); на̀јбоље *ка̀жи* ка̀ко се на̀јпрѣ му́чило, нѣ ка̀ко се ѡра̀ло (Бољ); *идите* повише те ѡградѣ, ја̀ ми́сѡм да је тѡ; *оти́дите* кот То̀ма, ако не бѡднѣ То̀мо, Дра̀гољѡп, и он зна̀ при́чат (Врс); немѡ, срѣце празни́ком ни́шта, нѣка, *прекрѣсти се*, *одма̀ра*; са̀мо *се* бѡгу *замѡл'и*, бѡк ће да помѡгнѣ свѣ (Гр); ѡјде ни́шта *се не озѡва́те*; нѣка, *не донѡси*, фѡла (Дуј); рѐкѡ ми је: „Сѡне, *чу̀ва* л'ѣп, јѡш ви нѣ зна̀те шта̀ је л'ѣп” (Ки); тѡ на̀јбоље *свра̀ти* гѡре код кѡћѣ и са ба̀бѡм попрѡча̀ш; пѡ ѡјде, немѡ да сте ѡѣца, *вѐрѡј* ти у сѣбе и у бѡга, немѡ да укра̀дѣш и да сла̀жѣш, а *ра̀ди* свѡкѡи да̀н ни́је ти срамѡта; *помѡгни* ако ѡмаш ко̀га те ти се нѣко за̀гна, *помѡгни*, е тѡ ти је вѐра; еи, ти свѣ здра̀во бѡла, ти свѣ мѐне *нѝтај*; кажѣ: „Сѡне, ја̀ не мѡгу те́бе ни́шта да ра̀дѡм, тво̀ј је стома̀к твр̀т кѡ ка̀ме́н, нѡ *иди* кѡћи пѡ *масѡрај се* ракијѡм и ра̀кија̀ну ѡблогу *ста̀ви* на стома̀к и *л'ѣгни* у то̀плу сѡбу кад л'ѣгнѣш да спа̀ваш (Кн); и овѡмо *се чу̀вајте*, овѡмо пола̀ко; *гл'ѣда* нѣје, *уда̀ се*, *ви́ди* л'ијепо *на̀ђи*; прѡвѡ *на̀ђи* кара̀ктер, ако ѡма кара̀ктер, кад је чѡвек кара̀ктеран, тѡ је мѡлѡго дѡбро (Тр); ѡна је гл'ѣдала, кажѣ: „*Слу̀шај* кѡме, док ти ја̀ ни́шта не рѐкнѣм, ни́шта *се не бѡј* ти” (Туз); он је осѡђен што је убиѡ сѡна, и немѡ да га сѡдиш,

ослѡбоди га; ѡна би дѡшла код нѡс, ал'и нѣмаде кѡм да кѡжѣ: „Кѡмо, мојѡј мѡјки, *шкѡлѡј* дѣцу, *шкѡлѡј* дѣцу” (Уг); стрѡго *не повѣјѡј* нѣшта, држѣмо у нѡрѣће, борѣмѡ се, и нешто кѣњкѡво, код л'ѣкарѡ (Це); хацѣмѡкѡље су, да извѣнѣш, овал'ѣкѣ, уплѣскѡш мѡло овакѡ, ишѡрѡш, *тѡри* у тепсѣју, *поклѡти*, *гѡрни* у шпѡрет. Пѡсл'ѣ кат се испѣчѣ, *тѡри* онѡ шѣрбет, да би тѡ бѣло мало слѡђѣ, пол'ѣјеш по онѡј тепсѣји, тѡриш мѡло тѡмо да стѡнѣ. Тѡ *ѡзми* шећѣра пѡ размѡтиш, размѡтиш шѣрбе и баклѡву пѡ посл'ѣн сѣпѡш по онијем чѡшѡма. Нагорѣш шећѣр, шећѣр нагорѣш и пѡсл'ѣ тѡриш вѡду. Нагорѣш шећѣр и намѣстиш онѣ кѡ медеѡѡке, знѡш кѡко су л'ѣјепи; вѣ *обѡвите* Дѡгѡ Пољѡну пѡ *прѡдѡжѣте* у Дрѡжевиће, ѣ ако заврѣшите у Дрѡжевиће, *прѡдѡжѣте* преко брѡда пѡ у Кѡмешницу (Шар); онѡ јѣдна те сѡдака спѡшѡвѡ, тѡ је ѣстина, сѡдаку дѡш нѣкѡм, бѣло кѡм, *прѡжѣ* нѣшто, *дѡди* нѣшто мѡло, нѣће ти бѣт нѣшта; ѡдо јѡ тѡ и тѡ, а тѣ овѡ стѡку *повѣди* ми ка родѣтељѣма дѡл'е а јѡ сам побѣгла тѡ и тѡ, *кѡжѣ* (Бр); Сѡво, доклѣ је на Ёльѣ глѡва, *не бѡјте се*, а чѣм Ёльѣ нестѡнѣ, *бѣжѣте* за Србију; јѡ би ти препорѡчѣо *мѡкни* тѣ овѡ цѣбанлук, *скрѡјни* се дѡље јѣдну гѡдину дѡнѡ (Вру); *отѣди* гѡре посѣн навѣше, стрѡначкѣ (Го); *заврѣши* прѡво шкѡлу, а пѡсл'ѣ немѡ да чѣкѡш да бѣрѡш; *гл'ѣдѡ* чѡвѣка којѣ ће брѣжит тѣбе, да не брѣжѣш тѣ њѣму. А ѡпѣт и тѣ *чѡвѡ* му ѡбрас (Жу); сѡмо *знѡди* да ѣмѡ бѡга и *знѡди* да ти је бѡк дѡ пѡмѣт и да дѡђѣш до живѡта свѡга како трѣбѡ (Ле).

III.10.2. Негирани императив од глагола имперфективног вида сасвим је обичан у испитиваној зони:

нѣће да се одл'ѣдѣ, *не бѡј се* (Баг); *не прѡви* колѡче сѡт; *не дѣрѡј*, нѣшта *не дѣрѡј* (Пож); *не дѣрѡј* (Ју); стрѡго *не повѣјѡј* нѣшта (Це); дѣјете, *не прѣчѡ* (Шав); тѡ ти је бѣло нѣшта га *не дѣрѡ*; ада тѡ е посѡ *не пѣтѡ* (Рај); *не дѡ* им; *не дѡ* им тѡ прѡдѡвницу (Не); *не дѣрѡ* нѣшта (Ле); *не дѣрѡ* ме (Жи); *не одустѡјѣ* нѣкад (Ке); штѡ нѣзгодно, *не дѣрѡ*, трѣце овѡл'кѣ (Тр); нѣшта се *не бѡј* тѣ (Туз); *не бѣди* ус прѣчу (Бо); сѣди, Ёлдѡ, *не мѡжѣ* тудѡ (Го); хѣч *нѣмѡј* брѣгу (Ке); нѣће да се одл'ѣдѣ, *не бѡј се*; *не прѡви* колѡче сѡт; *не прѡлѡ*, здравлѡ ти (Бал); *не прѣчѡ* тѡ такѡ; *не бандѡ* (Бал); *не секирѡј се* нѣшта; *не слѡшѡј* тѣ њѣга; *не узѣмѡј* тѡ (По).

Негирани облици модалног императива од глагола перфективног вида ретко су бележени, и то углавном у устаљеним конструкцијама:

не учѣни злѡ нѣкат (Ру); нѣкат злѡ *не учѣни* (По); онѡ *нѣ дѡј* ти бѡже да чѡвек јѣдѣ л'ѣба од оногѡ (Рај); на сѣло како су жѣвел'и *нѣ дѡј* ти бѡже (Бу); мѣне је тѡ *нѣ дѡј* бѡже; тѡ *нѣ дѡј* бѡже, трѡдна

жѣна не смѣјѣ нѣшта да такнѣ украђено; ѣмā тијā зл'ѣјā дѣшā, нѣ дāј бѣже (Гл); сāt трпи цѣјо вѣјек глѣтна човѣка ил'и глѣтну жѣну, нѣ дāј бѣже (Трн); Ѡ Рѣжо, Рѣжо, не дā врѣмену (Лу)⁵⁷.

Функцију одрчног императива, превасходно од свршених глагола, преузима конструкција *немѠ(j) + инфинитив / да + презент*:

немѠ ме тѣрѣтит (Це); тѣ нѣшта *немѠ рѣћ* Везѣри; *немѠ прѣчат*; *немѠ ме грл'ит* (Го); *немѠ је ни дѣрат* (Жу); *немѠ, снāхо, прāt, дāнас тѠрнѣк* (Ле); *немѠ се, Л'ѣпшо, секѣрат* (Леч); *немѠ ми прѣчат* (Се); *немѠ намирѣват* (Со); *немѠ ни долāзит* кад нѣ мош; *немѠ затвāрат* (Шав); *немѠ хавѣтат* по сѣлу и (Жи); *немѠ спрѣмат* сād тѠ (Ке); *немѠ се удават* (Ков); *немѠј се превāрит* (Ков); *немѠј учѣнет* злѠ (Мел);

немѠ слѣчāјно ѣзмеђу да закāчѣш (Тр); Андријā, *немѠ кѣче да фātāш* (Бу); *немѠ млѠго да чѣкāш* (Гр); *немѠ да украдѣш* и *да слāжѣш* (Кн); ћути, нѣје *немѠ да рѣкнѣш* тѠ (Туз); *немѠ да га сѣдѣш*; (Це); *немѠ да те е срām* да чѣвāш крāве; *немѠ да се окрѣћѣш* (Че); *немѠ да продāш* (Шт); *немѠ такѠ да вѣчѣш* (Вру); *немѠ да прѣчāш* (Го); *немѠ да зауѣмāш* тā јѣрт (Ер); *немѠ тѣ девојку да узѣмāш* (Ке); пѠсл'ѣ *немѠ да чѣкāш да бѣрāш* (Жу); *немѠ да га окрѣћѣш* ни л'ѣвѠ ни дѣснѠ; јā ти, остāљāм амāнет, *немѠ снāху да ротѣш*; пѣтком, утѠрнѣком, субѠтѠм *немѠ да пѣрѣш* (Ле); *немѠ да врћѣш* сāt тепсѣју (Бал); *немѠј да се удубљѣјѣш*, тѣ судѣја (Не); *немѠ да идѣш*, нѣ мош тāмо (Нет); *немѠ ни да кѠсѣ*; *немѠ да си лѣт* (Трн); *немѠ да си поврѣћена*; *немѠ да заборāвѣш* мāму (Цв); *немѠ да се дѣжѣш* (Гу); *немѠ ко да ти чѣјѣ* ту глупу рѣјеч (Го).

Конструкција *да + презент* се, мада знатно рѣје, такође употребљава у служби негираног императива: *да ми не дѣрāш* фамѣлију; (Бо); *да не мачѣњѣш* овѠ (Го); *да је не пѣстѣш*, валā (По); *да не дāш* (Ту).

III.10.3. Стање слично ономе у нашој зони карактерише српски језик у целини. Наиме, бавећи се појавом повлачења негираног императива свршених глагола из савременог српског језика, Милка Ивић у раду *Словенски императив уз негацију* (М. Ивић

⁵⁷ Оваквог ограничења нема када је употребљен у наративној служби, те негирани императив од свршених глагола није необичан: нѣкат кѣпи свāшта дѣци, нѣкад и *не кѣпи*, како се имāло кāt. (По); нѣкат се онā вѠда и *не одл'ѣди*, мѣ ѣди на рѣјеку да пѣрѣмо. (Не); пол'ѣјегā онакѠ обѣчѣни, нѣкат се и *не сазѣ*, пол'ѣјегā онакѠ. (Коч); тѠ би онѣ дāн што потрѠши, потрѠши, што *не потрѠши*, у кāнту свѣњскѣ (Из); ако га *не поплāсти*, оно пропāни свѣ (Кн); нѣкад и *не стѣгни* да трāжѣ (Пл).

1958a) даје одговор на два суштинска питања: 1) откуда то да имперфективни вид потискује перфективни у случајевима када се *не* јавља уз императивни облик, и: 2) шта значи појава перифрастичних конструкција место конструкције императива са *не*, и то углавном у оним језицима где је перфективни вид потпуно потиснут из оквира прохибитивне конструкције (М. Ивић 1958a: 24). На основу увида у стање у старословенском и савременим словенским језицима показало се да је потискивање перфективне категорије релативно млада иновација, те да ниједан од јужнословенских језика није доследно сачувао најстарију општесловенску и старословенску ситуацију (М. Ивић 1958a: 25). За разлику од ранијих истраживача који су, бавећи се изналагањем узрока овој појави, запостављали семантичко-синтаксичке критерије, М. Ивић у свом раду уважава поменуте моменте. У анализи се полази од тога да су у словенским језицима видска и временска категорија тесно повезане. Имперфективна категорија је „у стању да обележи и ситуацију када је вршење радње у току (презент) као и сва друга временска одмеравања кад вршење радње у ствари не постоји у датом говорном тренутку (тзв. временски релатив) док је употреба перфективне категорије ограничена искључиво на обележавање непрезентске ситуације”. Повезивање видске и временске категорије упућује на закључак да се свака забрана може, у ствари, „односити или на радњу чије је вршење у току или на радњу која тек има да се оствари”. Даље, „у свим словенским језицима за забрањивање радње која је у току употребљава се искључиво имперфективни вид. Ово је управо у складу са утврђеним односима вида и времена, тј. са свешћу о презентској ситуацији, о радњи која се управо догађа у говорном тренутку (када се нпр. употребом глаголских облика: *не пиши, не лупај, не сметај* прекидају акције *писати, лупати, сметати*, које у том тренутку неко врши)”. Овакве прохибитивне ситуације ауторка назива „императивним категоријама прекида радња” (М. Ивић 1958a: 33–34). Сходно томе, „паралелизам у употреби имперфективног и перфективног вида може настати само у случајевима кад не постоји вршење радње у тренутку изрицања забране” (М. Ивић 1958a: 34). Осим наведене, као категорију типа забране М. Ивић издваја и „начелну забрану”, када се забрањује свако остварење радње које се забраном помиње, и оно које постоји у говорном тренутку и оно које би се могло јавити у будућности (*не лажи*). Ако је у овом случају веза са садашњошћу наглашена, обавезан је имперфективни вид, док се, ако то није случај, може употребити и свршени облик (отуда типични примери начелне забране попут познатих изрека из Библије: *не убиј, не укради*). Трећа издвојена категорија

именована је као „зауостављање намере”, и у употреби је онда када се жели спречити да до остварња радње уопште дође (*не дирај, пече!*). У оваквим случајевима моменат извршења радње је ирелевантан, што само по себи даје предност имперфективној категорији, „која, одређујући оостваривање радње без специфицирања било које од могућих фаза акције, има много неутралнији, неодређенији карактер у поређењу са перфективном категоријом” (М. Ивић 1958а: 33–35). Наведене чињенице упућују на основне синтаксичко-семантичке услове који су у словенским језицима погодовали морфолошком везивању императива за имперфективни глаголски вид и потискивање перфективних видских форми из наведених модалних служби (деталније о овом питању види: М. Ивић 1958а: 23–41).

III.10.4. Осим синтетичких форми у 2. л. јд. и 1. л. мн., као и у служби изрицања императивног значења у осталим лицима у овом говору у употреби су и конструкције *да* + презент, конструкције са *(x)āj(d)(e)*, *нека* и сл., о чему је било речи у одељку о морфологији (в. т. II.2.5.24.)

III.10.5. Неретко се у грађи срећу и удвојене форме императива:

йди ўзми онō тāмо; йди вйди говѣда (С. До); *йди уфѣти онӯ крāву* (Бал); *йди опорāви се мāло* (Ос); *йди донѣси пйво* (Трн); *йди вйди је л' тō йстина* (Бо); *вйди нађи тō* (Тр); *изиђи вйди тāмо што се спрѣмā за вечѣру* (Цр); *ўзми тўри ѓрāхā; зāђи кўни рукама* (Де); *прйђи погл'ѣдā му онā прс; изāђи дочѣкā* овō двѣ (Ле); *сѣди одмѓри* (Бал); *отйди трāжи пōсла* (Ју).

Појаву удвајања форми императива, које се у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони срећу у 2. л. јединине и множине, познају и говори призренско-тимочке зоне. Наиме, посредни је балканистичка конструкција која се у говору Гатња и горанском говору бележи у реченицама са глаголом *йди*, који има значење издавања наредбе: *Йди набѣри* класје, две-кйла пчѣница; *йди се нāјади* кōљко сакаш. (Младеновић 2001: 501); други императив има допунски карактер, на шта упућује његова синонимност са конструкцијом *да* + презент, (Младеновић 2013: 350). Дакле, у овим говорима „императив у допунској служби јавља се у двама реченицама које чине једну синтаксичку целину. У првој, управној, употребљен је императив глагола „ићи” у значењу гл. „желети”, у другој – зависној – императив глагола којим се казује садржај жеље: Зўбер, *йди л'ѣбецот* ми го прōдади; *йди пōљај* во Кāтастар”

(Младеновић 2001: 500). Прилике у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони потврђују наведено тумачење, с тим да се, као што приложена грађа показује, на првом месту у императивном пару могу наћи и други глаголи. Сви они, међутим, могли би се заменити глаголом *iћu*, што указује на поклапање њихових синтаксичко-семантичких функција.

III.10.6. Иако је примарно глаголски облик којим се казује шири спектар модалних значења попут заповести, захтева, молбе и сл. за извршење глаголом означених радњи, стања или збивања, императив при временском транспоновању постаје део система претериталних временских облика (Стевановић 1986: 708; Станојчић и Поповић 2005: 395; Танасић и др. 2005: 456). Четворочлани систем претерита српскога језика (перфекат, аорист, имперфекат и плусквамперфекат) усложњен је, дакле, постојањем других како временских (презент, футур I), а тако и облика са примарно модалном службом (императив и потенцијал), који у одређеним синтаксичким, односно комуникативним околностима могу казивати прошле радње.

Основно питање које се у вези са временски употребљеним императивом у српској науци постављало тиче се језичких околности које су узроковале развијање могућности темпоралне детерминације предикације овим глаголским обликом. Тако је још Александар Белић утврдио да је историјски развој императива у темпоралној служби ишао од првобитног оптата у 3. л. јд. преко унификације облика у свим лицима једине и множине, до развитка кондиционалног и концесивног значења (Белић 1985: 164–165). Полазећи од одређења Александра Белића, савремене граматике императив на синхронном плану одређују као облик којим се при временском транспоновању обележавају прошле појединачне или понављане радње, и који се као такав најчешће користи у приповедању, те отуда и назив „приповедачки” и „историјски” императив (Стевановић 1986: 708; Станојчић и Поповић 2005: 395). Синтаксичко-семантичке особености императива у временској служби упућују на то да се у домену употребе његове функције често преклапају са службама осталих облика којима се могу означавати прошле радње (перфекат, аорист, наративни презент, временски транспоновани потенцијал). Притом, када је посреди обележавања прошлих понављаних радњи које се одликују вишекратношћу, императив показује највише сличности са наративним потенцијалом и презентом. Када означава појединачну прошлу радњу, синтаксичко-семантички, односно стилски ефекти императива

најсличнији су онима које у истим језичким околностима производи аорист. Најзад, у граматикама се поводом приповедачког императива најчешће констатује и то да је експанзијом наративног потенцијала домен његове употребе у стандардном српском језику знатно сужен, изузев књижевно-уметничког регистра, где има вредност стилског средства. У народним говорима позиција императива у систему знатно је стабилнија, с тим да већу фреквентност и шири сектор синтаксичко-семантичких функција има у јужним и југозападним деловима српске етнојезичке територије⁵⁸.

Према дефиницији, временски транспоновани императив јесте облик којим се казују прошле појединачне или понављане радње. Стога се утврђују најпре језичке, тачније синтаксичко-семантичке, стилистичке и прагматичке околности које омогућавају развијање хабитуалне претериталне семантике, а потом издвајају и подтипови таквог временског значења. Даље, будући да су императиву у овој служби конкурентни и други облици, дефинишу се фактори који у конкретним синтаксичко-семантичким, контекстуалним, односно прагматичким условима мотивишу његов одабир, чиме се одређује место овог облика у систему глаголских форми за казивање претериталних радњи. Најзад, императив се у конкретном говорном чину обично јавља здружено како са изофункционалним тако и са глаголским облицима друкчијих синтаксичко-семантичких и стилиских карактеристика. Стога, биће анализирани и примери који илуструју језичке околности које условљавају (не)могућност комбиновања облика које повезује најмање једна заједничка семантичка компонента – обележавања радњи које припадају прошлости.

Тутинско-новопазарско-сјенички говор припада делу српске етнојезичке територије где императив у временској служби има стабилно место у систему, широк дијапазон функција и високу фреквентност у употреби. Све су то чиниоци који омогућавају детаљну анализу синтаксичко-семантичких особина овог облика. Дијалекатски текстови из којих су ексцерпирани примери структурно припадају типу дискурса који погодује употреби наративног императива. Теме за разговор са информаторима односиле су се на временску

⁵⁸ Т. Маретић, нпр. пише: „Хисторички императив је веома обичан у говору јужних крајева, али је то дијалектизам. Изван тих крајева не говори се и не пише... у зависним реченицама (н пр. кад ја тамо дођи...), а није ни мало обичан са негацијом” (Маретић 1963: 537). М. Пешикан наводи да је приповедачки императив најобичнији „у црногорским и суседним јерцеговачким говорима. Такође се радо употребљава у говорима јужне Србије” (Пешикан 1956: 164).

сферу која припада прошлости, при чему је било речи о радњама хабитуалног карактера (обичаји, ритуалне радње, сезонски радови), а потом и о појединачним радњама. Тако обликована саопштења погодовала су употреби овог глаголског облика, што омогућава да се његова семантика сагледа у широком дијапазону функција.

III.10.7. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору императив у временској служби употребљава се за означавање како појединачних тако и радњи које се одликују вишекратношћу, а које по времену вршења припадају прошлости:

у тō сѣло ђе ми је била сѣстра некѣ мѣнгѹпи *дōђи*, пѣ *извѣди* му волѣве ис тōра, пѣ *прикѣчи* за онѣ, ѣстѣ кѣ саонѣце, пѣ *прикѣчи* онѣ кѹћер, пѣ *отѣрѣ* кѣ ѡдавл'ѣ дѣл'е што зовѣмо до Бѣевицѣ, а јѣдан остѣ да чѹвѣ онѹ стѣку, оће вѹк дѣћ пѣ пѣклат му стѣку, ѡвце. И онѣ се чѣовек *разбѹди* изјѹтра, *изѣђи* пред онѣ кѹћер: „Кѹкѹ, ђѣ сам јѣ овѣ?” (Лу); овѣ уишѣ, овѣ му *напиши* ѣзјаву, дѣ му тадѣшнѹ л'ѣћнѹ кѣрту (Нет); Двѣес кѣлометѣрѣ *отѣди* пѣшкѣ у чѣршију и *врѣти* се. Кѹпи шѣше за лѣмбѹ, нѣмѣ свѣтла, оно му *пѣни* те му *се слѣми*. (Со); седѣо за плѣс и онѣ ка[д] стѣгла тѣ сѣла и плѣс и нѣга поткѣчи и дѣл'е до у Карајѹкиће га *однѣси* плѣста. И Цѣфко *зѣђи* овакѣ дѣвдѣ, у вѣду дѣвдѣ и не смѣо дѣлѣ (Бу); и мѣне ѡтац: „Јѣ ћу, сѣне, отѣс да тѣ твоје ѣсе очѣстѣм”, и сѣ мнѣм *отѣди*; дѣћко бѣо двѣес ѡсам гѣдѣнѣ, пѹстио стѣку тѣмо и онѣ бѣк изѣшо ис кол'ѣбѣ и ѡн бѣо седѣо, штѣ је рѣдѣо нѣ знѣм, нѣје га премѣтѣо, и ѡн, дал'ѣко бѣло вѣс, *приђи* удѣри га рѣговѣма ѡде, *удѣри* га, *пребѣци* га преко сѣбе, и бѣо га, и нѣко вѣдѣ нѣје, нѣко нѣје ни ћѹо, свѣ у комѣте га ућинѣо (Туз); а јѣдна оће да ѣгрѣ поред мѣне, јѣ вѣдѣм, а јѣ јѣш вѣшѣ уфурсѣтѣо, па *се посѣгни* онѣ (Вру); нѣје бѣло фѣјда, ѡн мѣрѣ да га убѣјѣ, јѣднѣјем мѣтком га посрѣд прсѣ *погѣди* и ѡн *пѣни* (Де); рѣјетко се е тѣ дешѣвѣло, чѹо сам јѣдан у Пѣпиће па јѣднѣга брѣтучѣда је имѣо и не мѣре да се ожѣнѣ, не мѣре, не мѣре, а овѣ бѣо зѣврѣга и вѣћен, *отѣди* те *превѣри* нѣку девѣјку за ѣм да је ѹзмѣ. Кад је *довѣди* овѣмо, *дѣди* је овѣмѣ брѣтучѣду (Ке);

л'ѣжѣло се на слѣмарице: *напѹни* слѣмѣ и л'ѣжи, *окрѣни* хи стрѣнѣм пѣ свѣ се дѣца *порѣди*, *покрѣ* хи по јѣднѣм прѣѣм и дѣбро је; тѣмо су рѣдѣл'и крѣч: *напрѣви* дѣл'е рѹпу, пѣ *сазѣдѣ* камѣња ѡколо свѹт, ѡни знѣјѹ којѣ хим је тѣ кѣмѣн за тѣ, и гѣре га пѣсѣн ка сѣјѣно га *зѣврѣши* и по средѣни *стѣви* овѣ мѣл'и шѣдер, и дѣл'е пѣсл'ѣ *налѣгѣ* у тѹ рѹпу и тѣ се испѣчѣ крѣч. Тѣ ти је бѣло. Продѣјѹ крѣч. *Стѣви* га у вѣду, онѣ се растѣпѣ крѣч и крѣчѣ, нѣје имѣло пол'иколѣра. И *крѣчи* (Боб); кѹће се нѣјесу грѣдѣл'е от тврѣдѣк материјѣла кѣ сѣт што се рѣдѹ: *осѣћи* јѣхѣвинѣ, грѣдѣ, *тѹри* мало темѣља камѣња, *тѹри* онѣ грѣде по онѣмѣ камѣњу, мѣло дирѣка овакѣ, *окѹј* онѣ л'ѣтве, л'ѣтве *окѹј*, *нахѣкѣ* блѣто између камѣња, чѣтма, онѣ *ол'ѣјѣти* и *усѣл'и се*, тѣ нѣје имѣло дрѹгѣ спрѣт, ил'и штѣ знѣм јѣ, него *уѣђи*; пѣ овѹ вѹну од овѣцѣ, нѣјвишѣ вѹну, онѣ *издрѣндѣ* онѹ вѹну и на онѹ, овѣкѣ, кудѣља и тѹнѣ

имало, и ону вуну на ону кудѣљу и сáмо *вучи* ону вуну и *прѣди*, онѠ вретѣно овáмо, и тѠ *прѣди* и *испл'ѣти* цѣмпер, *испл'ѣти* капут, чарáпе. (Брђ); енѣ кáко, бѠга ми нйкáко: *наслѠжи* оногá вѣша, *наслѠжи*, *наслѠжи*, пá *прѠври* водѣ, пá пѣпела, пá *тўри*, пá пѠсл'ѣ некў старў тепсйју пá *натовáри* (Со); *кўпй* ти дѠбрѣ хаљйне, димйје, на свáдбу, *подвѣжи се*, нйје имáло гологлáво нйко нѠ *подвѣжи* шáмйју и *отйди* на свáдбу, и такѠ се *удáј*, *отйди* ў гости код рѠда, и свѣ. *Умйјеси* колáче Ѡдовўт, пйте, пá посѣн кат *се врњи* од рѠда, Ѡпѣт колáче *врњи* у дѠм. Ёто такѠ ти је тѠ остáло (С. Ћуп); дешáвáло би се *отѣрáј* стѠку, по двáес пѠстѠ хим *угйни* ўспўт. ВўкѠвá имáло, *напáдни* хи, тѠ *прсни* онá чѠпор понѠћи, они ўзми да пѠспў, мѠрá Ѡдмор да направй, нáјмањѣ јá мйсйм да је јѣдну стѠ и пѣдесѣт кйлометáрá удáљено. Па би се дешáвáло па им *удáри*, не мѠгў, нѠћ, по шўми, ѣе Ѡни *пѠспи*, *удáри* хим вўкови, *прсни* тá стѠка (Гу); жйвѣло се онакѠ, удáвáло се онакѠ, неко *побѣгни*, нѣко *се испрѠсй*, нѣко *прѣди*, нѣко *ткй*, нѣко *пл'ѣти*, такѠ (Де).

Као што се из наведених примера очитује, императив је у служби означавања прошлих понављаних радњи сасвим обичан од глагола оба вида, док се у ситуацијама када су посреди појединачне радње готово редовно јавља императив свршених глагола.

III.10.8. Познато је да ограничење употребе уз негацију карактерише модални императив, те су негиране форме овог облика твореног од свршених глагола сасвим ретке. Када је реч о императиву временског типа, ово ограничење важи за глаголе оба вида, па се примери са негираним императивом у предикату нешто ређе јављају⁵⁹:

нѣкат кўпи свáшта дѣци, нѣкад и *не кўпи*, како се имáло кáт (По); нѣкат се онá вѠда и *не одл'ѣди*, мй йди на рйјеку да пѣрѣмо. (Не); Пол'йјегá онакѠ обўчѣни, нѣкат се и *не сазў*, пол'йјегá онакѠ (Коч); *не бйди* ус прйчу, овá јѠј чѠвек на врáта (Бо).

Да се у испитиваном говору императив уз негацију најчешће избегава, показују примери сложених реченица који следе. У њима су негирани предикати најчешће у презенту или потенцијалу, иако у ближем синтаксичком окружењу обично превладавају императивне форме:

⁵⁹ М. Пешикан сматра да је разлог чешће употребе потврдних облика то „што се приповедачки императив не употребљава за радње које су се догодиле било кад у прошлости, већ за радње које имају одређено „временско место” у оквиру низа догађаја о коме се приповеда” (Пешикан 1956: 156), што ће се потврдити и у нашој каснијој анализи.

помузи, сакри у ону штрѹгљу, кат не вїдї дрѹгā, *унєси* брзо у кѹћу (Шав); *посл'є прѹси*, ко дāјѹ, дāјѹ, ко не дāјѹ, *шѹти* и хāјт (Со); кѹд нāс мусл'имāнā єво кāко је бїло: *испрѹси* му девѹјку, и *довєди* је, не познāју се (Врс); пā *се тѹ полѹми* по шѹми пā не умїјемо да намєстимо, пā нємāмо сврѹло, нємāмо алāt, мѹке бїл'е (Шт); имāло је да се опєрє, раднїјє жєне *покїсели* вєш у онѹ кāцу, врућу вѹду и онѹ *понāри*, нїје дāо да се развїјā тā вāшка. А којє је бїло л'їјено, тѹ се развїјāло, нїје прāло, нїје чїстило и имāло вāшкє (Шт); посл'є кат пѹчє кѹса, пā онѹ не мѹре свє да се огрāбї, пā једне онє зāпреге старенскє, *ѹзми* онѹ *кѹти*, пā *ѹзми усѹчи* пā *однєси* у воденїцу, у воденїцу бїло у Шāре, пā *оденєси* пā *умєли* пā посл'є нїма један тѹвар *умєли* пā *дāди*, нємајѹ да поѹрѹ (Др); тāмо *почѹчкā* дєца пā *трчи*, и онѹ *їдє* мāца око тєбе, пā *спѹшти* онѹ што нѹсїш, а она не смїјѹ да се обрћѹ да глєдāјѹ. (Вру); *Увї*, пā штā е *увї*, да се нєшто не вїдї, пā е *свєжи* (Дол); јā би отїшла у Пазār, пā *закāжи*, *зѹви* у Бєоград ѹни, пā из Бєограда *зѹви*, хāјт у кабїну јєдан, у двā, *ѹђи*, пā они *добї* из Бєоградā Нємачкѹ, не мѹгу да се чѹјєм са чѹвєком него би чєкāла по пєт шєс сāхātā (Ков); єто такѹ је ранїјє бїло, пā пѹстѹ жїто *се жњї* пā свє по мєсечини не мѹремо у дāн врућїна прет жїто (Цр); жїто преврћѹ, онѹ што је утрїњено, дѹл'е клāс, пā га посл'є преврћѹ, скрѹс нāоколо *преврћї* док *дѹђи* до стѹжера, пā *увєди* ѹпє кѹње докл'є гѹт не утрїњѹ слāму и не избāцї ис клāса жїто, кад *избāци* ис клāса жїто свє, тѹ се вїдї, и онā слāма дѹђє сїтна, они га *утрїњи* ногāма, ѹн је пѹтковāн са гвѹжћадїма оздѹл (Трн); *умїјеси* од нāшє пшеницє, пā *ѹзми* пā *испєчи* пот сāч, мāјко мїлā пā кāка је тā пїта од тє пшеницє нāшє, нє би онѹ се бијел'єло, него онѹ мрко (Це).

Наведено се може сматрати првом диференцијалном цртом између императива с једне и потенцијала и презента с друге стране. Иначе, у истим синтаксичким околностима, уколико би се негација изоставила, избор између конкурентних облика био би потпуно слободан.

III.10.9. У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице императив у временској служби најчешће се употребљава да се њиме обележи мноштво радњи које су се у прошлости понављале по извесном, најчешће утврђеном редоследу. Иста обележја поседује и приповедачки потенцијал. Осим семантике протеклог понављања, за потенцијал се у литератури као трећа најважнија особина наводи и могућност стилског уобличења исказа. Ефекат носталгичности, односно евокативности, настао услед емотивног ангажовања говорника при обликовању саопштења, исказ уобличен у потенцијалу диференцира од фактографског казивања у перфекту (М. Ивић 1983: 44). Грађа којом располажемо показује да исти тип стилогености поседује и императив. Стога, три особине које ћемо сматрати

најважнијима када је у питању временски употребљен императив овога типа, и које ће се у раду анализирати, јесу: а) семантика вишекратности; б) одвојеност од момента говора; те в) емотивна ангажованост.

III.10.10. Императив поседује могућност самосталног обележавања неререференцијално конципованих радњи. Ова особина заједничка му је са потенцијалом, те се оба облика квалификују као језичка средства са специјализованом функцијом обележавања семантике протеклог понављања. Стога, у нашој грађи јавља се велики број примера у којима овај облик без додатних језичких средстава глаголом означену радњу предочава као вишекратну, у прошлости понављану. У таквим случајевима неререференцијалне радње се као такве препознају и на основу ширег контекста, у који су смештена императивом обликована саопштења. Императивне форме, удружене са наративним режимом казивања који подразумева причање о прошлим радњама које се карактеришу цикличношћу (обичаји, ритуалне радње, сезонски послови и сл.) довољан су показатељ да су посредни радње хабитуалне семантике⁶⁰.

Стога, у грађи су се нашли бројни примери контекстуално детерминисаних прошлих понављаних радњи означених императивом:

бил'џи тра́ве, *пробукџ* дѣцу, *л'и* хим стра́ву. Ўзмѹ биљѣгу от детѣта, ймајѹ једне тра́ве пѵсѣбно, и три тѣ тра́ве *свѣжи* црвѣнијем кѵнцом и пѵсл'ѣн хи *почупѧ* и *тѹри* ѹ воду и *кѹпѧ* дѣјете (Боб); прелѵмѣ тѧмо бадњачѣцу, на огњѣште, пѧ се окрѣћѣмо ѵколо, пѧ пѵсл'ѣ *спѹсти* онѣ бадњѧке пѧ *тијѹчи* ѵколо; ѵни му *тѹри* стол'ѣцу, ѵн оѣ да сѣднѣ, они му *измѧкни*, ѵн бѹп; А кѧко је ѵна са снѧшѵм жѣвѣла, ѵне *се свѣ зѵвни* на брѣдо пѧ *посѣдѧ*, пѧ *разговѧрѧ* (Коз); ѵни би йшл'и пѧ гл'ѣдѧл'и кѧко је штѧ кѵм родѣло и по томѣ му *удѧри* (Нет); ѣѹо сам слѹѣјѣвѧ ймѧ двѧ брѧта, пѧ ймѧ јѣдан л'ѣпшѣ јѣдан не мѵж да се ожѣнѣ, слѧпшѣ, они *повѣди* овогѧ л'ѣпшѣга пѧ *се вѣди* са девѵкѵм, пѧ је *испрѣси*, кѧт девѵкѧ *дѵѣ*, кѧд нѣје онѧ мѵмак (Пож); имѧло је, дешѧвѧло би се те би се ноѣјѣвѧло, кот тијѧ пријѣтѣлѧ ѣѣ девѵкѧ тѹ, по ѣѣхнѵм брѧству, *распорѣди* онѧмо пѣт лѹдѣ, онѧмо дѣсет лѹдѣ,

⁶⁰ Навешћемо само један пример као илустрацију тврдње у вези с тиме да императив радњу нужно квалификује као прошлу понављану: Ја дијете а она зрела девојка, ја *отиди*: „Ево, ја сам ви довела стоку, а та девојка је отишла у Балотиће.” (Бр). Говорник овде мисли на понављање догађаја истог типа, те је стога употребљена императивна форма. Уколико би се наместо ње употребио перфекат, семантика вишекратности не би била прозирна, док би се употребом аориста она потпуно изгубила. До промене значења не би дошло једино ако би се на овом месту употребио облик потенцијала.

кол'йко кò ймā мєста (Рај); богами *укради*, кријјўћи од рòда са мòмком *причā*, *испрòси* те, *дāди* те родйтели, єто такò бйло; койй нāмешћāј, нйшта вāлā, *прòстри* душєке и слāмарице пā *л'єжи*, верйге, сāч, црепўља се мйјесй, лòнац, *тўри* вāрйво пā га *зabи* у огњйште пā *кўхā* пā *јєди*; *прòстри* душєке дєци, пā *л'єжи* свє на пòт. Койй нāмешћāј, кāсно, кāсно крєдєнци, имāла сам један фєдєрнй крєвет, дрўгò нйшта, свє *прòстри* овакò, бєзбел'и ми је сòба бйла прòстрга, ћєрге, *изāтки* ћил'йме пā *прòстри* сòбе; мй од вўнє стāзице ткāне, *пл'єл'и* чарāпе, цємпєре, пòлувер. Онò на нòге овакò, имāл'и пòдношке, нйти, бр̀дила, пā тò *оснўј*, *навй* на вратйло, *јòдри* бр̀дил'има, чўњак ймā, *прòтни* чўњак кроз онò пā *ткй* пр̀ње, *ткй* ћєрге; ймајў онє пòдношке, тй овакò *навāл'и*, *отвòри се* нйти, тй *прòтни* чўњак и *ткй* (С. Ћуп); л'ескòвину, кā ова пр̀с, косйр и *сєчи* и *грєј се* с тйм; од др̀вета направљєно и тў се нāспє, сльично кāци и вòда се нāспє у њєга, *натовāри* на кòња на самāре и *ћєрā*, зовє се бўцāт (Бòль); пўстò, *йгрā*, *йгрā*, *йгрā*, па *изāђи*, оно дйм из тєбе бйјє, кò да си вāтру наложйла, кол'ко тò; јāди, мўчил'и се нис кр̀ш за вòду, *пòђи* мòја јєтрва, а тā ми ћєвєр рāдйò на рўднйк, а бòга ми нйјесу имāл'и, а ðна *умйјеси* некò колāче пā *тўри* мало бйјєлòга овò дрўгò јечмєно, пā *тўри* двā зр̀на шећєра, пā *завй* у њєдра пā мєне (Гр); мўка бйла цр̀нā, рāдйло се, дйјєте *дйгни* нā глāву, *отйди* у Гйљєву; рāдйло се, водє се нйје имāло, йшло се на рйјєке, прāло се ђє су бйл'є рйјєке, запарєвало се у лўбице, нйје имāло нò пєпео, пā *слòжи* вєш пā *зaпāри*, нйје кā сāt свє готòво; Жйвєло се пāтно, хāлòви. Цр̀нйло се, *дйгни* дйјєте нā глāву, у бєшик, нā глāву (Дуј); *отйди* у Пазāр те *кўти* тòвар кукурузa, *донєси*, *умєљи* пā *мйјеси*; Испод Лāтòвє кўћє дòл'є *однєси*, пā *опєри* онā вєш перāлькòм те га *избй*, пā га *донєси* те га *разгр̀ни*, а ðн сāл' шкрйпй от пєпєла кòл'ко тò нешто кò мāсан долāзй тā вєш (Цє); нйје ни имò крєвєтац па да га јā тўрйм у крєвєтац, но *повй* га у јєдну кол'йјєвку, єво је на штāлу тā кол'йјєвка, ðна ймā овāкò лўчац гòре да не пāнє дєгєту на ўста, да му не пāнє онā пел'єна што га покрийєш, па га *увєжи*, *сапл'єти* пòвој, па га *увєжи*, шйпка òтут и òтут на онў кол'йјєвку, па га *увєжи*, *завй* га дòбро, нйти мр̀дā гр̀днйче рукāма ни ногāма (Го).

Наведени примери показују да, када је посреди императив, употреба посебног детерминатора у функцији обележавања неререференцијалне конципираности није нужна. Контекстуално окружење и семантичка природа овог облика недвосмислено упућују на присуство вишекратности у (из)вршењу означених прошлих радњи.

С друге стране, у грађи су забележени и примери где се на неререференцијалност прошле радње указује посебним синтаксичким средствима, у која убрајамо прилошке или именичке детерминаторе.

При одређењу карактера и момента вршења радње прилошким детерминаторима бележени су најчешће прилози *некад*, *тад*, *раније*, *прије*, *најприје*, *исприје* и сл., који време

вршења радње у оквиру ког се она понављала диференцирају од садашњег смештајући га у шири временски оквир. Додатно прецизирање, односно смештање тренутка вршења радње у ужи временски одсечак присутно је у контекстима са прилозима *изјутра*, *навече*, *зими*, *лети* и сл., с тим да су у њима маркери првог типа (*некад*, *раније*, *прије*) увек имплицитно присутни:

раније како би му отац и мајка рекл'и, отац и мајка су му се питал'и, *отиди*, *види* девојку, кака је, шта е, от којѝја је, они *доћи* отуд да виду хе се удајѝ девојка, йма л'и штагоћу у та дом хе ће да живѝ, како је стање, шта је, па богами неко и *покуди* па се развал'и то, свашта је било (Лу); то је било раније по трѝес љетрес нас би се згомилало, па на посѝтке, па *скуха* компѝра па *осдл'и*, па то је био мухабет (Гуз); најпријен йшл'и смо тамо у Гѝљѝву ту се имало помало буковинѝ и ту би се згомилал'и нас, село је било, имало омладинѝ педѝсет омладинаца, *скути се*, на примѝр, ова долњѝ дѝо по дѝсет-пѝтнаес омладинаца *отиди* те *сѝчи* гѝре, йстѝ такѝ и гѝре *се састани*, *понѝси* ракију, и гѝре весел'ил'и би се, пѝли, и такѝ то (Бу); онда се зѝмља купѝвала, па нѝма пара, *отиди* у Брѝњицу, Брѝнѝчани код нас, па то се такѝ крѝтало, а сад јѝк (Др); најприје нѝје имало тел'ефѝна, он неће *наћи* за стѝком, *разговара* и *разговара*, она му се *рѝкни*, е посл'ѝ *промѝјени* ѝбел'еже, тога и тога датѝма да изађѝш, и она *изаћи*, *отидни*, нѝти знаш куд је ни хѝ је; закажи тѝ бабине, *погомилала се* ту у двѝје сѝфре три, дара донѝси, то најприје се носило дар, носѝо се дар, детѝту дар, неко парама, неко одѝлцетом, како кѝ йма, неко *умѝјеси* пѝту, неко *умѝјеси* дѝдове, и мѝ овамо йстѝ такѝ *спрѝми*, ко је бл'йжнѝ овакѝ, комшѝлук, неко *умѝјеси* то, неко то, слаткѝ *умѝјеси*, биријан (Де); најпријен нѝје имало хаљѝнѝ, сат су испал'ѝ хаљѝне, најпријен су свѝ бил'ѝ катови. *Обући*, па те *дотѝра*, па те *нашимѝнка*, па *отиди* на вашир, па се *уфати* па *йгра*, вала докл'ѝн те нѝге забољу (Де); тапѝта смо тѝрал'и, сѝне, зѝми дрѝва на сѝне. Снѝјег *пани*, *направи* сѝне, *прѝстри* волѝве и по снѝјегу *фуја се* и *тѝра* (Гуз); увече кат ћемо да идѝмо у онѝ дѝбирѝге, зграда се звала, *йди* мѝ прѝнѝом бѝси бѝг ми душа, тамо о онѝ сламу *обрѝши* нѝге и *завѝчи се* и л'ѝгни (Лу); а ова *се дѝгни* па ноћу па му то *обанда* свѝ, а раж опадѝ, жѝто опадѝ (Из); ако смо звати на свадбу онѝ ујутру пѝжнѝмо, *дѝгни се рано* па *жнѝи*, *жнѝи*, па *помѝзи* стѝку па *истѝра*, па *трчи* по планини, па *трчи* на свадбу опѝт, па свѝ *стѝгни* и нѝје ни мѝчно, нѝ знам како то такѝ бѝше (Со); ѝде у село нѝје имѝ ни крѝвет ни бѝкоф ни дрѝвен, па онѝ ѝбичнѝ крѝпе *тура* у онѝ душѝке, док мѝја старѝ нѝ извол'ѝ онѝ вѝну да тура, па свѝ л'ѝђа изјутра ка[д] *се дѝгни*, погл'ѝда се на огл'ѝдало, од онѝ нѝлѝгѝ (Гл); она би усѝрила сѝр, *порани* изјутра, *усѝри* сѝр па мѝне онѝ тѝбошак *турѝи* у тањѝр, ја да јѝдѝм (Вру); она је свѝ ложѝла, изјутра *се дѝгни*, *пѝхни* снѝјег, испод хѝтѝла се звало то, стрѝха овакѝ уфујавѝ снѝјек на огнѝште. Па у то огнѝште, она *зѝми* мѝтлу па *избрѝши* онѝ, па *налѝжи* вѝтру, а ја сам, фала бѝгу у шпѝрет. Йзвечѝр

унѣси дрѣва (Це); тѹ зѣми снѣјек дѣтл'ѣ, и натовари на обремачу и да однѣсѣш кѹћи да кѹпаш дѣцу (Коз);

У зависнослуженим реченицама у функцији детерминатора чѣсте су и зависне реченице временског типа:

ка[д] дѣнѹ крстѣне, имало је лѹдѣи отѣди по нѣћи пѣ му и помлѣти (Из); на рѣјеку још кад ѣмѣ, секѣру понѣси пѣ разбѣ л'ѣт (Со); кад бѣдѣ свѣ готѣво, подѣнѣмо у стѣгове, и[з] стѣгѣвѣ ѣдмѣ на гѹвно, направѣмо гѹвно и онѣ снѣплѣ порѣдимо по гѹвну, па увѣди кѣње (Бр); ѣндѣ би, кат пѣднѣ снѣјек, ѣндѣ би ѣшл'и по дрѣва у шѹму, на сѣне, на сѣнке онѣ, сѣне се звѣл'е, би доносѣл'и свѣкѣ дрѹгѣ дѣн ил'и, за недѣлѹ дѣнѣ би донѣси помало дрѣвѣ и тѣ дрѣва би искрѣти хи онакѣ сирѣва, квѣсна, па хи ондѣ слѣжи око сул'ендѣра да се упѣрѹ исѹшѹ мѣло (Гу); онѣ пре[д] сѣбах, ка[д] се дѣн и нѣј дијѣл'ѣ, дѣгни се па окѹпѣ дѣцу (Де).

У именичке детерминаторе спадајѹ: именица у слободном падежном облику, затим падежни облик са обавезним детерминатором и предлошко-падежна конструкција. При употреби именичког детерминатора, означена радња може се временски квантификовати. Применом оријентационог критеријума, именички детерминатор посматра се као тачка у времену која омогућава одређивање радње исказане императивом као симултане, anteriорне или posteriорне у односу на време исказано одредбама.

Као примери са слободним падежним обликом забележени су само они са именицом која означава неки дан у недељи. Радња исказана глаголским обликом симултана је са временом исказаним одредбом: бѣла сам вѣл'ика, пѣ посл'ѣ ка[д] ѣѣи л'ѣто, јѣсѣн, јѣо, игрѣнка бѣди недѣлѣом, кланѣт свѣрѣ, цѣо дѣн бѣјѣ кѣло (Лу); пѣтком свѣ отѣди на цѹму (Дол).

Радња исказана императивом може бити симултана, anteriорна или posteriорна у односу на време исказано предлошко-падежном конструкцијом као детерминатором.

Симултаност се исказује акузативом и предлозима *за*, *на*, и *у*, као и конструкцијом *о* + локатив:

за Спѣсѣвдѣн крстѣве стѣвлѣл'и на кѹћу, од л'ескѣвѣ грѣнѣ стѣви крѣс и донѣси у ѣйву у л'ивѣду у врт. (Шав); тѣ на Ѣѹрѣвдѣн би, ѹзми јѣдну флашу, пѣ донѣси на водѣйцу пѣ стѣви по јѣдну копрѣву у тѹ флашу, пѣ би тѣ дѣвѣл'и изѹтра крѣви омѣ вѣме (Шав); лѣптѣ се ѣграло од говѣђѣ, чупѣ гѣвѣдѣ што се л'ѣѣајѹ, у прѣл'ѣѣе, пѣ вѣлѣ у блѣто, и тѣ би се ѣграл'и уместо овѣ лѣптѣ гѹменѣ (Врс); мѣј ѣтац је имѣ пѣрѣ свѣкат, ѣн би дрѣѣ по стѣ овѣцѣ, по трѣс двѣс гѣвѣдѣ, по двѣ пѣра вѣлѣвѣ, па онѣ вѣл'кѣ прѣдѣ ѹ јѣсѣн а онѣ мѣл'ѣ остѣви, а и дрѣѣ по дѣсет крѣвѣ, па тѣлат прѣдѣ, сѣр

продá (Гл); па некї сиромáси којї су бїл'и кòзе су држáл'и, нѣмá землѣ, сїјена нѣмá, него би йшл'и па би у јѣсѣн хрaстòве овѣ грáне *осѣчи* па *прáви* л'йснїк. (Гу); ё о Божїћу кад би бїло, јá цїо дáн, *одјáви* òвце на пòдину тáмо да полáгáм сїјено овцáма, нїшта нѣћу да јѣдѣм нò јá вòл'їм онá купушнãк; тò чáс је вѣл'икá бїла, о Божїћу се рáдујемо и мї да попїјемо кáфу, и пшеницу прѣжїл'и, рáш *испрѣжи* на йме кáфѣ, пá онò смо јáдил'и кáфу и пїл'и (Лу).

Конструкциjама са падежним обликом и обавезним детерминатором исказује се такође значење симултаности:

па òзгòр *набацá* прѣвò пѣпела па посѣн жáра, па је *утихá* једно пòла сáхата (Ков); у Дугу Пољáну рáдїла. Пá сам рáдїла и тáмо и овáмо, свѣ у фáбрику другá смѣна да би óде бїла до пòла двá, пá у пòла двá *унáл'и* áуто пá *трѣчи* тáмо (Д. Пољ); свáкѣ гòдинѣ би ни се знáло, *натовáри* мї прѣде из Мїтровѣ па *отїди* на мòбу, по цїјелу нòј *прѣди* конòплу пўсту, *дóђи* понѣкї мòмци па *обрѣи* онѣ *прѣде* па сѣдни порѣд нáс. *Прѣди* по сву нòј (Вру); и дòл'е *отїди* и *пѣри*, *пѣри*, *пѣри*, перáлку, пá на кáмѣн, пá *лунá*, ту врѣло тоћїло, па *лунá лунá*, па помáло *покљукá*, па *исплáи* па *растурї* по шуми, ухáр ми да ми се мало сўхнѣ, лáкшѣ да се нòсї, па по цїо дáн остáни (Ле); е óде, тò би конòплу се посáдїло пá свѣ рукама *ўзми* и *чунá* и *однѣси*, *искòпá* јаругу, мочїло се звáло, пá *се* тò *кїсел'и* по трї хѣфте, двїје, пá посл'ѣ *ўзми* трл'ице, трл'ице, овакò *побї* двá кóца пá *прокòпá*, па удáрá те овá (Др);

Генитивом и предлозима *пре* (*прије*(н)), (*у*)*очи* и *до*, односно *пред* + акузатив, исказује се антериорни тип временске ситуације:

пá ўвечѣ *кїти* кўћу, *кїти* штáлу, *кїти* пчѣл'е, свѣ што ймáш *кїти*, ко се квòчка испїл'їла, онò прије Ђурѣвдана (Лу); пá посѣн *дóђи* те онò по двá-трї дáна је свáдба бїла, *дóђи* уочи пѣтка те је *ўзми* (Ков); очи Петрòвдана жўљїли би кòре тáмо од бѣлорáста дѣца, ймá мушкарацá, нас имáло пòвишѣ, за стоком йшло, и жўљїли би тò и сўшїли, па ка[д] *дóђи* очи Петрòвдана, *осѣчи* рáклáсто дрво, дугáчко ко онò вїла, и сáд *покўти* тѣ корўбе и свѣ *наслáгá* у тò и гòре *свѣжи* жїцòм, и *запáли*, и пѣсма и врїска, *изáђи* тáмо ље чўвамо стòку. (Вру); Хáјде, јá *плáсти*, они *јѣди*, òни сїти, јá глáдна, до акшáма (Ле); йшл'и смо д[а] *ўзмемо* вòду да се онò окўпáмо пре[т] *сáбах* и кòпрївá, от дрїјена бѣхáр онá *слòми*, от врбѣ мáло, па *тўри* дѣци мѣтлу и конòпац под нòге. (Де); Онò прѣд зору *устáни* и *налòжи* шпòрет (Ке).

Императивом исказане радње или ситуације постериорне су у односу на време исказано конструкциjама са предлозима *по* и *после*: по свáдби *отїди* òна да посѣтї њòјне, отїдў

зједно (По); лонце су тѣрал'и одавл'ѣ из Јѡшаницѣ, онѣ лонце од землѣ, тѣрал'и за Кѡсово за жито, грдно, пѡсл'ѣ рѡта, по јѣдан ил'и двѡ лонца жита, и тѡмо раздѣјел'и по сѣл'има (Лу).

У примерима са двоструком временском детерминацијом једном одредбом дат је шири временски оквир у који се смешта целокупно мноштво радњи, док друга омеђује ужи интервал у који се смешта појединачна радња:

Е изјутра пријен сунца о[д] тѣ водѣ свѹ дѣцу поквасиш, демек да напредујѹ, да растѹ, и рано хи дйжи и кунѡ хи напоље с тијем копривѡма, под млѡду крушку, јѡбуку, рѹжа ко ђѣ ймѡ, највише рѹжа да бѹдѣ румѣно (Боб); У четвртак доведи невѣсту увечѣр, обучи јој, кѡ овѡ сѡт што вѣзѹ онѡ онакѡ, звѡло се тапѹт фѣреца (Дол).

III.10.11. Иако се императивом недвосмислено указује на поновљивост протекле радње, овај облик сам по себи не носи информацију о карактеру таквог понављања. Наиме, таква радња, иако се одликује репетитивношћу, не мора нужно да поседује и семантичку компоненту редовности вршења. Обавештење о томе да ли се радње одликују регуларношћу у понављању (стално су се понављале када су се у прошлости стицали услови за то) или пак епизодичношћу (вршене су тек понекад) носе временске одредбе употребљене у ближем или даљем синтаксичком окружењу:

нешто сам вол'ѣла тѹ дѣцу са халѡлом да хи поднѣйвѣм, да хим не вѣйдѣм шѣр, вол'ѣла ѹвијек штѡ ми ко причѡ, јѡ за сѣбе задржи (Бр); мѡја би се снаха вѣселѡ дйгла, па би свѡкат проју умијесѣла, па ни удрѡби проју у млијекѡ и јѣли би, пѣт нѡс кѹћѡ бѣло тѡд, ко[д] свѣјѡ пѣт кѹћѡ ми обигрѡ, послѹжи не (Вру); чѹвѡл'и смо стѡку онѡмо и сѡћи озгѡр и навѣди се на тѹ рѣјекѹ и натѣ се водѣ свѡки дѡн, чѣста бѣла (Ју); мѣ на посѣтке би йшли по цѣјелѹ зѣму, покѹти се са свѣјѡ стрѡнѡ, закѡзѡн је нѡћас посѣдак ѣто прѣтпоставка код мѣне ето и ис Тутѣна, ис Жѹпѣ, Кочѡрнѣка, покѹпи се ѡмладина, цѣјелѹ нѡј игрѡнка (Вру);

е богами кѡко упознѡл'и, ѡн дѡћи нѣка[д] тѡмо, јѡ нѣкат овѡмо и такѡ ти тѡ (Брђ); нѣкат, кат дѡћѣ кѡ овѡ вѣ сѡд, нѣмѡмо кѡшѣкѡ нѡ свѣ из једнѣ кашѣкѣ, јѡ зафѡти, пѡ дѡдни тѣбе, кружѣло (Шт).

III.10.12. Императивом се најчешће казује навиком или правилом утврђен процес или поступак по коме се нека радња обављала, те се радње обележене овим глаголским обликом најчешће одликују сукцесивношћу и временском прогресијом. У императивним низовима (са којима се неретко преплићу и други облици) најчешће су присутне радње које се одликују прогресивношћу, следе једна за другом или произилазе једна из друге. То показују примери типа:

кат бїдѣ он онѠ духан те хоће да жўтї, Ѡни ўзмў онѠ, онѣ л'йстове свѣ бѣри, бѣри, бѣри, е ўзми йглу и кѠнац, ўтни, и пѠсл'ѣн ўзми те овакѠ, свѣ рѣђа, нїзѠви, и овакѠ око кўћа да се тѠ сўшї (Баг); йшло се с кѠњима. По трїдес по четрѣс по педесѣт свѣтѠвѣ свѣ с кѠњима, невѣсту на кѠња стѣви, дувак би се стѣвио невѣсти, мї смо тѠ звѣл'и дувак, црвѣнї, па чїтѣву је покрї црвѣнијем (Це); па отїдни да мѣљемо у Ђерекáре с кѠњима, натовѣри па у Ђерекáре, цїо дѣн, па обáљи онїм кѠњом снїјек, па дїгни, па растовѣри па јѠпѣт товѣри, па свѣ мўка на мўку е бїла (Бо); стѣвїмо онѣ конѠпце и посл'ѣн они јѣдно слѠжи онѠ и докл'ѣн свѣ тѣрѣ, тѣрѣ, докл'ѣн дѣни, па посл'ѣн пѠново размѠтáвѣ свѣ докл'ѣн га, свѣ ў крўк. ТакѠ би изврхл'и, па мѣкни онў слáму, подѣни, мѣкни у онѣ цаковѣ и гѠре унѣси у онѣ стáрѣ кўће, дїжи гѠре (Ер).

III.10.13. На основу свих наведених типова примера закључујемо да временски транспоновани императив радњу означава као: а) прошлу и б) у протеклом времену понављану. Носилац семантике хабитуалности радње јесте сам императив, а испољавање ове особине потпомогнуто је или контекстом или посебним одредбама. Типом дискурса, притом, виšekратност је исказана имплицитно (подразумева се јер су теме у вези о устаљеним радњама које се врше по обичају или навици), док посебна језичка средства имају функцију да исту информацију додатно спецификују, експлицитно је изражавајући. Од значаја за утврђивање значењских особина императива јесте чињеница да се семантика прошлости и семантика поновљивости у домену употребе увек јављају здружено. Ми, међутим, сматрамо да у случају императива семантика поновљивости има примарну улогу, а да је значење прошлости само пратећи моменат који се појављује више захваљујући самом контексту, тачније ближем синтаксичком окружењу него ли самом императиву. Дакле, мишљења смо да је улога овог типа императива у обликовању саопштења у првом реду да именује радњу и значи је и понављану, тачније поновљиву, а тек онда као прошлу.

На ову претпоставку упућује нас неколико закључака до којих смо дошли на основу расположиве грађе: 1. Императив не може самостално обележити радњу као прошлу; 2. При временској транспозицији ограничавање понављане радње искључиво на моменат прошлости није нужно; 3. Императив може бити у потпуности ослобођен темпоралности сводећи се на функцију простог именовања радње. Наведене претпоставке у даљој анализи покушаћемо да потврдимо примерима.

III.10.14. Поводом прве тврдње, подсећамо да је поменуто да употреба императива у типу дискурса који је дефинисан одабраном темом (о цикличним радњама) на плану рецепције недвосмислено упућује на семантику поновљивости. Да би се она исказала, како

је показано, нису потребна друга средства, иако се могу јавити. Тип дискурса који погодује употреби императива, даље, обезбеђује такве контекстуалне услове који су у конкретном говорном чину имплицитно или експлицитно означени маркером *некада* у односу на време у коме тече приповедање информатора, а које доживљавамо као *сада*. Значај контекстуалних чинилаца очитује се, дакле, у томе да императив долази најчешће у саопштењима о обичајима који су заборављени, радњама у вези са пословима који се више не обављају, те је дистанцираност од садашњег тренутка сасвим јасна. Стога, сматрамо да је одвојеност од момента говора сигнализирана пре контекстом него ли самим императивним формама. Утврђено је и показано да контекст врши важну функцију и приликом исказивања хабитуалности. Међутим, основна разлика јесте у томе што за исказивање прошлости императив увек захтева још неко језичко средство и то у ближејем синтаксичком окружењу. Грађа којом располажемо, наиме, показује да готово и не могу постојати примери вишеструкосложених реченица у којима би сви предикати били у императиву. Тачније, примећено је да се императив у саопштење нужно уводи неким другим претериталним обликом чија је примарна функција да радње које се даље нижу смести у прошлост, а тек након њега могу доћи предикати у императиву, који даље само прецизирају информацију означавајући је, додатно, и као хабитуалну.

Наводимо примере који показују да се тачка на временској оси у коју се смешта радња маркира или перфектом, или наротивним презентом односно потенцијалом (а савакако и њиховом комбинацијом). Ове форме употребљавају наизменично са императивним, с тим да је иницијална позиција готово редовно резервисана за синтаксичку јединицу која је носилац претериталне семантике:

ја сам дѣцу подйгла у шѹму, дйјете, *нап̀рти* га овак̀ на л'ѣја и *свѣжи* ов̀мо пр̀тњачу, и *понѣси* йгл'е овак̀, и *понѣси* љетѣту, *удр̀би* у једно ч̀анче овак̀, к̀упйю ми ђтац, т̀ се зв̀ало сам̀н, *осуши* т̀ л'ѣп д̀бро, *осуши*, *пр̀дври* в̀ду, *т̀ури* шѣѣер, на четйри он̀ *изл̀ми*, *покрй* мар̀миц̀м и т̀мо га *нар̀ани*, т̀ дйјете, у шѹму (Ка); свѣ је т̀ Љубйша крстйю пон̀ћи, *довѣди* п̀па, *кр̀сти*, ч̀овек *отйди*, и нйје шѣ̀о да и ост̀вй некр̀штене (Лу); сед̀ло се, разгов̀р̀ало се, у каснйѣ врѣме посл'ѣн би се доносйло и *пйѣ*, нѣшто *понй*, *помезѣти* и так̀ т̀; за жйто се йшло пѣшкѣ од̀вдѣ у Пѣћ, *т̀ури* мало с̀л'и, м̀ло жйта, *донѣси* ђде; К̀п̀л'и су ђде људи цйо д̀н б̀жијй за дв̀ кйла кукуруз̀на бр̀шна и т̀ б̀ђав̀ он̀ бр̀шно, кукурус он̀ п̀ се уб̀ђ̀, цйо д̀н *к̀п̀*, *тѣр̀* матйку (Рај); йгр̀л'и смо н̀јвишѣ онѣ г̀ђѣ, *нап̀р̀ви* нек̀ др̀во *н̀ђи* п̀ се *л̀пт̀*, *тѣр̀* у нек̀ р̀пу, п̀ тѣ г̀ђѣ би се йгр̀л'и

(Рај); ми смо ти освањава̀л'и, у ћоше *се зг̀учи* и тѹ би ти освану̀л'и; ма̀мйло те, у̀зни те, свѣтови *испрѣси* те, *обу̀чи се* невѣста, кот кѹћѣ свѣдбе бйл'е, музйке, *зѡвни* порѣдицу од сриједѣ до пѣтка свѣ свѣдбе; нѣкат и кѡњи, долѣзил'и су кѡњи, на кѡња *натовѣри* те и *довѣди* те. Нѣкат невѣсту кат *испрѣси*, није имѣло кѡла нѡ фијакѣри и кѡла, *покрй* чѣргѡм озгѡ; тѡ би ти дал'и да пољубиш и *та̀кни* гѡре и *пољуби* пра̀к дѡл'е и пѡсл'ѣ ула̀зйш унутра; свѣ кот кѹћѣ, јѣ сам хи родйла кот кѹћѣ, ѣто имѣла је бѡл'ница ал' кот кѹћѣ. *Дйгни се*, уза зйт *се држй* и *пому̀зи* кра̀ву, и цйпцио дѣн *жњй*, *однѣси* га те га *оста̀ви* под јѣбуку у бѣшик и *жњй*; Йг̀рало се фил'ца̀на, *превр̀ни*, нѣкат *ву̀чи се* за прѣс, *пову̀чи*, пѣ *се ву̀чи* кѡ је јѣчй, ѡмладина (С. Туп); у шкѡлу кад би бйло најприје онѣ жѹтѣ Мѡмировица, она је азйна бйла кад је йг̀рала, *накокорѣ* кѡсу овакѡ, пѣ, ка[д] смо йг̀рал'и у шкѡлу, *уда̀ри* ногѡм пѣ хо̀ће пѣтос да слѡмй док тѹ смо йг̀рал'и; нѣше ма̀јке су пѣкл'е л'ѣп у црепѹље, у кѹтњй кра̀ј та̀мо *налѡжи* вѣтру и у онѣ црепѹље су пѣкл'е л'ѣп, није имѣло шпорѣта него такѡ се пѣкѡ л'ѣп; носйло се опѣнци от пријеснѣ кѡжѣ, од гѡвѣдй, *закѡлы* вѡла пѣ од онѣ кѡжѣ, од онѣ кѡжѣ *напрѣви* опѣнке (Грн); с кѡњима се вр̀хло, мѡј мѹж ра̀дйо на рѹдник и јѣ ћѣрку *намйри*, *оку̀пѣ* је и свѣ и *однѣси* је гѡре на стѣнове, *ста̀ви* је кот свѣкрвѣ а *у̀зми* кѡње те *довѣди*, пѣ ондѣ *се пѡтни* на кошѣвину пѣ *оба̀ли* пѣ *расту̀ри* по тѡм гѹвну пѣ *уфа̀ти* кѡње пѣ *ћѣрѣ*, *ћѣрѣ*, пѣ *уста̀ви* пѣ *узды̀жи* свѣ овакѡ у кру̀к. Док ѡн *до̀ђи* с рѹдника, кад ѡн *до̀ђи* с рѹдника, *збрйши* и такѡ смо тѹ гѡдину вр̀хл'и, ѡн корйстиѡ ѡдмор, косйл'и л'ивѣде, жйто, ѡндѣр вишѣ му нису дал'и, и такѡ смо мѡрал'и ра̀дит (Кн); *поку̀ти се* гостйјѹ, о ма̀лѡј сла̀ви, нѣма је Пѣткѡвдѣн и Пѣткѡвица, *поку̀ти се* гостйјѹ по пѹна сѡба, кад *бйди* сла̀ву *да дйжѣмо*, није ни једнѡга, свѣ побѣгло по ба̀шти и док сла̀ву ми завр̀шймо (Ју).

Наведену тврдњу поткрепљују и примери у којима се исти глагол на блиском одстојању употребљава у двама глаголским формама. Једна од њих је глаголски облик у временској служби са функцијом маркирања радње као претериталне а друга је императив:

мѹка цр̀на се вѝђала, сѣт је свѣкй рахѣтлук, штрѹгља се на гла̀ву носйла, на гла̀ву *но̀си*, нѣма водѣ, нѡ идѣш дал'ѣко донѡсйш вѡду, није кѣ сѣт йзвор (Дуј); та̀т се мијесйло у пѣкару, йма напрѣву̀ се онѣ пѣкаре, та̀мо *напрѣви* пѣкаре, загри онѹ пѣкару, по педесѣт шѣсѣт л'ѣбѡвѣ уба̀ци одјѣдамѣн у онѹ пѣкару; Вѣ̀зо ме за ногу пѣ ба̀дањ, и овол'йкй сам бйѡ, *свѣжи* ме за ногу пѣ низ ба̀дањ ме спѹшти, па̀рче л'йма избѹшено, та̀ка, та̀ка, да пйкујем изнутра, пѣ оно пйкуј (Шт); ѡде се уводйѡ и вѡ, и дѣн данѣс, ко йма. Дѡвдѣ га *увѣди* и врати га и ако прескѡчй дѣснѡм ногѡм (Бу); ка се йшло на воденице, отйшло се и ранйјѣ, дал'ѣко, док *отйди*, докл'ен до̀ђи оно уфа̀ти тмѹша (Коч); и зашлѡ би сѹнце кад би најприѣн долѣзил'и оно из Вйдрења̀ка, *за̀ђи* сѹнце, а сад на йзвор тѹ бл'йжѣ, отйди ѡдма̀ и врати се (Коч); пѣ би свратѝл'и ѡде на кѡња, дал'ѣко им дѡл'е до Сеницѣ, ѡни *сврати* ѡде, и стѡку ћѣрал'и и онакѡ се намирѣвал'и; Би жѣна, с извиѣњѡм, скйнула, угѣси лѣмбу пѣ *скйни се* да л'ѣгнѣ (Гр).

Репетиција делимично синонимних јединица у контекстима овога типа, односно понављање истог глагола у двама различитим облицима, указује на непоклапање њихових семантичких садржаја. На основу наведених примера уочава се заправо да перфекат и потенцијал имају функцију смештања радње у прошлост, док императив ову информацију само даље спецификује. На синтаксичком плану овде долази до преласка од шире ка ужој семантици, прецизније, од значења 'прошла радња' ка значењу 'прошла понављана радња'. Из овога можемо закључити још и то да императив у временској служби поседује виши степен специјализованости за изражавање семантике вишекратности него потенцијал, имајући у виду да наративни потенцијал има способност и самосталног обележавања прошлости.

III.10.15. Друга тврдња односила се на то да при временској транспозицији ограничавање понављане радње искључиво на моменат прошлости није нужно⁶¹. Као и претходна, и ова претпоставка иде у прилог запажању да је семантика поновљивости фундаментална особина наративног императива.

У српској науци недвосмислено је утврђено да једна од основних особина потенцијала у временској служби јесте строга одвојеност глаголом означених радњи од садашњег времена, односно њихова ограниченост на време које је у односу на моменат говора означено као прошло. Вршење, или, тачније, понављање глаголом означених радњи дешавало се у прошлости, што значи да су, у тренутку говорења о њима, те радње из садашње перспективе дезактуализоване, те по својој суштини дисквалификоване као поновљиве. Тако, Т. Ашић и В. Станојевић, на пример, наводе да се потенцијал употребљава за обележавање процеса који се понављао у прошлости и да у том смислу алтернира са перфектом. Основна разлика према перфекту јесте то што „догађаји представљени потенцијалом за прошлост не могу бити актуелни у моменту говора, што не важи за перфекат” (Ашић и Станојевић 2008: 182). Односно, потенцијал не може обележити

⁶¹ Могућност временски употребљеног императива да трајањем обухвати садашњи моменат у граматицама се углавном не наводи. Ову особину у извесном смислу помиње Јован Вуковић (в. Вуковић 1967: 147–150).

„понављање у интервалу који није нужно завршен пре момента говора, односно који је у деиктичкој вези са њим” (Ашић и Додиг 2014: 293).⁶²

Иако радње које се обележавају наративним императивом такође у највећем броју случајева припадају прошлости, то није увек нужна појава. Наиме, релативно су чести примери у којима радње означене императивом важе управо за садашње време:

ймā тō се у бојаџиницу дōл’е нōсй, ймā у Пазār бојаџиница, *опрѣди* прѣђу и *однѣси* тō у којѹ хōј, *завѣжи* бōју и посѣн ѹзмѣмо (Баг); нестабилно вријеме. Дāнас га *покōси*, ако га не покѹпйш, ујѹтру òдмā кйша (Брђ); спрѣмајѹ се, свѣ се тō спрѣмā, ћил’йми, јāнови, дāрōви, бошчалѹци, *потѣрāј* од свѣкра пā до човѣка, од нāјстаријѣг до нāјмлађѣг. (Леч); гл’ѣдāм сāt, вѹну бāцајѹ, *пострйжи* на камиōн и *бāци* (Со); ѣво сāмо мй постймо онō, знāш, пā л’йјепо *спрѣми* онō за сѹфур, јуфтār, пā јѣдва чѣкāш да јѣдѣш (Ки); нѣмā вйшѣ, нѣмā ни дōктōрā нѣмā, свѣ мōрā да дāш, на свāкō мѣсто; *отйди* до курира, ако му не дāш, не дā ти уйћ у канцелāрију (Кн); от хѣлдѣ је и пйта, од хѣлдѣ *појѣди* кол’ко ти дрāго, не мѹчй те органйзам, а од бйјелōг кō да тѹрйш камѣње (Це); нāс двѣ стārō, *омркни*, ал’ да л’ ћеш осāмнут, хенѣ (Го); нервōза, сāма тѹ, *шѹти*, *шѹти*, *шѹти*, *испāни* ѹ поље, мāло испāнѣм тѹ више кѹћѣ ѹ хлāt сѣднѣм, нѣко прōђѣ, преговōрйм, што ступи āкшам, *затвōри* се óде, *шѹти*, не мōгу ни да спāвāм, кā самотйња (Жи); *наљōскај се*, и тō пйјѹ и с мил’йцијōм пā и мил’йција плāчкā; шкōлу овā ћѣца вѣселā завршѹ, *мѹчи*, *рāди*, пōсла нѣмā, дрогйрā се, идѣ, нѣмā, тѹ су свѣ јōпѣ родйтељи крйви (Кн); јā нѣ знāм, јōпѣт вйчем да сам дōбро, за срце пйјѣм, за прйтйсак пйјем, а нѣкад не мōгѹ да ми измѣрѹ, пāнѣ, *дāди* ми мāло водѣ слāнѣ, *осōл’и* ми мāло вōду ил’и такō слāно мāло да би тō (Го); они дāјѹ девōјке млāде, не дāјѹ хим да седѹ млōго, чйм, òни хи дāди млāде (Жи); јā стāви у јѣдно бѹре кѹпус у дрѹгō бѹре онѣ јерѣбазве крѹшке, ужѹтй хи, опѣри хи пā по јѣдну и јѣдну постāлā у онō бѹре и тō се зйми јѣдѣ (Ков); йскопāла вōда, овō пāдни кйше пā посл’ѣ камиōни пролāзѣ; Кажѣ тō што стйгни на пйјац, нѣмā пѣт мйнѹтā, стйгни муштерйје (В. Лок); тō òпштиња дозвол’йла да заѹзмѹ сāмовōљно овō без йкакѣ дōзвол’ѣ, сāмо онāкō су, штā овō држāвнō је, ѹзми и *корйсти*. (Боб); Дōђѹ на бāбине, штā кō ймā *донѣси*. Нѣко ти *донѣси* понекō ћасе, онѣ мālā онā ћасāt (Жи)⁶³.

⁶² Ова особина показала се релевантном у ранијој анализи потенцијала на примерима из наше грађе.

⁶³ Велики је број примера у којима се временски употребљени императив употребљава да означи хабитуалне радње које су од стране говорног лица уочене као понављане / поновљиве. Такве радње припадају прошлости, али их приповедач презентује као свевремене, актуелне из перспективе своје садашњости, предочавајући их не као актуелни догађај већ као доживљај. Овакве ситуације упућују на могућност да се императивом обележе радње које својим трајањем могу обухватити садашњост, тачније радње које се из перспективе говорникове садашњости приказују као актуелне. Имајући у виду комплексност питања које се

У примерима наведеног типа и даље је задржано значење виšekратности, али сада не као протекле понављаности, већ у садашњем времену примећене поновљивости појаве која се перципира и приказује као извесно правило, законитост, обичај, утврђени след радњи и сл. Да је дошло до промене у временској перспективи, показује и синтаксичко окружење, у коме сада, уместо времена у претериталној служби, доминирају презентске форме, које радњу смештају на линију садашњости, односно које су носиоци темпоралности. Међутим, иако премештен у сферу садашњости, императив ипак не може казати радњу чије вршење тече у тренутку говорења току попут презента (*Ја пишем*). Али, њиме се свакако могу означавати радње које су из перспективе говорникове садашњости свевремене, у садашњем тренутку актуелне, он их као такве уочава, примећује, посматра, на исти начин као што је то случај са онима које су у моменту говора неактуелне. То што не може попут презента исказати радњу као активност у току њеног вршења иде у прилог већ изнетој претпоставци о томе да императив има примарну функцију именовања радње, а не означавања њеног вршења као акције (ту функцију имају временски претеритални облици раније наведени, односно овде поменути презент).

У том смислу, као илустративне наводимо примере у којима се на блиском одстојању у контексту предочава опозиција *некад* : *сад*. И у једној и у другој сфери доминирају императивне форме, што показује да императив у означавању понављања радњи подједнако функционише и на плану прошлости и на садашњем плану, док ознаку конкретног времена и овде носе други глаголски облици:

аман и овѐ жѐне нису сѝд задовољне од љѝдѝ, нѝ *дођи*, ѝна га чѝкѝ кѝ мѝчка с рѝшѝтом. А мѝ вѝселнице нѝсмо имѝл'е кѝт, нѝ *трѝчи смѝри* дѝцу, *повѝ* га и *трѝчи* за рѝзбој (Цѝ); цѝпцијелу зѝму овѝкѝ *црвѝни се*, не зѝбѝ брѝ, ни нѝге ни рѝке. А јѝк сѝд *натѝнтѝ се* и *обѝчѝ се* и *обѝчѝ се* и јѝпѝ зѝбѝ, свѝ заѝтровѝно (Жи); *вѝди се* ил се *не вѝди*, мало траѝњѝ ѝ рѝке и ѝјд, такѝ смо мѝ бежѝл'и. А сѝт ѝуто до прѝт вѝрата, *тѝри бѝјрак*, ѝуто јѝдно, двѝе, трѝе, ако жељѝ вѝшѝ девојка, те е нарѝчѝла вѝшѝ ѝѝтѝ, нек ѝмѝ, нѝје нарѝчѝла, *смѝњи* (Бо); прѝл'и у лѝбицу, пѝ онѝ вѝду кљѝчѝнѝ *трѝхни* у тѝ лѝбицу у тѝ вѝш, а оно онѝ вѝда пролѝзѝ дѝл'е. А сѝт нѝти га пѝрѝ рѝчно, сѝмо што га изнѝсе кѝ јѝ од седамдѝсѝт гѝдѝнѝ кѝ ѝна од двѝдѝс, *изнѝси*, *покуѝти* (Цѝ); пѝ пѝсл'ѝнке *довѝди* тѝ девојку кот ѝца пѝ *сѝди* двѝдѝс

односи на то да ли је обележавања хабитуалности као актуелне из перспективе момента говора уопште могуће, ова проблематика биће предмет наших будућих истраживања.

дана, *даруј* цијелу фамилију ту и амйце, неко гања и даице, неко јој сал' амйце, ту фамилију браћа, понешто дара. *Понеси* по један ћорави, по једну блузу, шамију, шта друго да се понесе тапут, није имало. А данас јок, данас *понеси* панталоне и згоде и полувере (Цв)⁶⁴.

Да је императив при исказивању понављаних радњи ослобођен темпоралности показују и ситуације у којима се императивни низови без промене смисла могу премештати из прошлог момента у садашње време. Тако у примеру: некат су свекрве млого лоше биле за снахе. Све јој *угоди*, *намири* по кући, *помузи* стоку, *усири*, и јопет јој није добро (По); радње означене императивом перципирају се као прошле. Међутим, уколико би се одредба *некад* заменила са *сад* а перфекат презентом, радње означене императивом означавале би оно што важи у овом времену: сад су свекрве млого лоше за снахе. Све јој *угоди*, *намири* по кући, *помузи* стоку, *усири*, и јопет јој није добро (По); Исто то не би било могуће са потенцијалом, који би, премештањем у сферу садашњости, добио модални карактер, тачније њиме би се исказивала жеља, намера или неко од других модалних значења: *Сад су свекрве много лоше за снахе. Све *би* јој *угодила*, *намирила* по кући, *помузла* стоку, *усирила*, и јопет јој није (= не би било) добро.

Још једна разлика према потенцијалу, а која потврђује претпоставку о одсуству темпоралности, јесте немогућност употребе императива у питањима. Потенцијал у упитним реченицама сасвим је обичан, па су чести примери типа: Како *би се* оно ранијѐ невесте *спремале* за свадбу? Како *би* оно спрва *терали* зими кукуруз за Митровицу? Шта *би радили* о Божйћу кад дође полазник? и сл. У оваквим контекстима императив не може послужити као средство темпоралне детерминације предикације, имајући у виду да није могуће остварити замену типа: *Како се оно раније невесте *спремај* за свадбу? По колико гостију *долази* о слави? Како оно спрва *терај* зими кукуруз за Митровицу? итд. Ово се надовезује на раније наведену тврдњу о томе да примери реченица у којима би сви предикати били у императиву готово и не постоје у грађи.

Примери који следе илуструју употребу императива (иначе врло честу) у текстовима процедуралног типа. У њима информатори објашњавају поступак по коме се вршила нека

радња било да је реч о изрази одређених предмета, или обављању послова у кући, на њиви, припремању јела и сл.:

тò је имало мочило се звало а тò је било кà óвде сàд око овè, *одвр̀ни* рíјеку, рíјека ка[д] точí, и сàт *искòпà* мàло да се нап̀унí, *искòпà* на прíмер т̀у, ил'и *искòпà* ил'и òе су онí кòловр̀ати се звало òе идè рíјека на онè òкуке тàмо и тàмо пà у онò једно ùзми, *загр̀ди*, пà *забòди* кòље, пà *наб̀ацà* т̀у конòпл̀у и камèња и вòда је скр̀с *прекр̀и*, нíђе нèмà да се вíдí, сàмо се вíд̀у кòли, а конòпл̀а се нíђе не вíдí, пà се пòсл'è *изв̀ади* навр двàдес дàнà, пà је *осу̀ши*, пà док се оцíједи, пà је *донèси* на хр̀бат код к̀ућè, свè на л'èђа, пà је *усл̀ни* овакò ус стрèху, да је не квàсí кíша, те *сèди* те се дòбро *осу̀ши*. Посл'èнке ùзми те га *огребенà*, *ст̀ви* на грèбене, два грèбена гвож̀енà са з̀упцима овакò овол'íкí кол'ко цíјело тò, а íстò од жíцè пà сàмо зашíљено, пà *ст̀ви* на он̀у конòпл̀у на онò, пà *убí*, пà *убí*, пà *огребенà*, као чешл̀ало се, ùдри јèдан у др̀угí грèбèн, пà пòсл'èнке ùзми те ишчел̀а ил'и *изв̀ади* вл̀ас, ако хòће вл̀ас за òснову. Пà онò пòсèнке т̀ури на вретèно пà *прèди*, *засèдни* у сòбу пà *прèди*, *прèди*, па *осн̀уј*, пà *из̀атки*, са извињèњом, дòлнí вèш и кош̀уљу гòре. Пà га *пèри* у л̀убицу. Л̀убица тò ти је једна кàца а нèмà днò, нèмà днò, пà ùзми т̀у л̀убицу пà дòље т̀ури слàмè ил'и сíјена, пà *набí* онò дòл'е, *набí*, *набí*, пà посл'èн се онà вèш *слòжí*, пà дòбро ùзми пà овакò *набí*, *набí*, овакò òколо. Т̀ури тà један пешкíр, òн би нàјвишè пр̀ла̀в бíо, т̀ури тà један пешкíр от конòпл̀è на вр̀х па посл'èн онà пепèо пà *понèси* вòду те *прòври* у котл'íче, на шпорèте ил'и т̀ури на огн́иште пà *прòври*, пà он̀у вòду к̀у̀чан̀у *трèхни* у т̀у л̀убицу у тà вèш, а оно онà вòда прол̀азí дòл'е (Це); *изв̀ади*ш по едно лопàте двíје пèпела, вíшè пèпела ис шпорèта, тíп̀ут је бíло из огн́ишта, па т̀урíш на онà вèш, па посл'èн он̀у вòду, онà вòда врí к̀у̀ћà, онà цíјећ од оногà пèпела идè дòл'е, сл'íвà се, и да се опèрè тà вèш. Онò посл'è што је озгòр *изв̀ади* те га *трèхни* да ти не отíдè тà пèпео цíо крос цíо вèш, но онò пок̀упíш те б̀ацíш, пà онò пок̀упíш па *натовàри* нà гл̀аву, пà имàло је двà кíломèтра сахí у једну ш̀уму òе сам носíла тò те прàла (Ле); свè је тò бíло м̀ука, конòпл̀а се је тà нèкад звàла, пà тè јàде *кíсел'и*. *Убèри*, пà црнòјка и белòјка, пà *íди* тò чупàш, одвàјаш, пà завез̀ујеш тò, пà посл'èн *искòпàш* мочíло у воду, *искòпà* мушкàрци, па завèжемо тò, свè завèжемо л'èпо на трí мèста, пà тò *покíсел'и* и кíсел'í се мèсец дàнà у т̀у вòду пà тò *изв̀ади* тè, зовèмо ручíце, пà и л'èпо *осу̀ши*, пà и *осу̀ши*. Пà имàл'и тр̀л'ицу којà се тр̀л'ила, нап̀равè се овàмо двíје сòе, а тàмо *се нап̀рави* да се тр̀л'í, пà *тр̀л'и*, *тр̀л'и*, *тр̀л'и*, онò, опàнè тà пòздер се звò, а остàнè сàмо кò свíла онò, л'èпо. Пà посл'è онò, ùзмèш грèбени, грèбени знàш штà су, пà сèднèмо, тò би сèла овà мòја мàјка, пà *чешл̀а* онò, *чешл̀а*, пà онò *скíдà*, пà посл'è л'èпо стàнè онò повèсмо чíсто кò зл̀ато. Òна онò завèжè, íмà један крај, пà завèжè на др̀угí крај и тò такò. А нèкад јòк, но пл'етè онò, свè у косíцу *савíјà*, *савíјà*, íстò кò онò петрòвци што се савíјају, јà тò савíјам òèци за Петрòвдàн. Тò такò пà *извèшиà*, е јàди, јàди, пà пòсл'è тè јàде да прèдèш на кудèљу (Гр); т̀кàла сам по стò р̀учíцà, тò *посí* па онò *порàсти* па *чупà* једна

белђјка прѡва *сташи*, па *зареди*, *почупа* белђјку, па она белђјка понеси је у мочило па *сед* три хѡфте, онђ *сташи* она дрѡга, црнојка се звала са семеном, онѡ *зрѡни* да се сѡши, а онѡ црнојку *чупа* па *посѡчи* семѡна и увѡжи је мѡ на ручице, по три рѡке пѡ то посѡн *понеси* у вѡду док онђ сѡди у вѡду, мѡ овѡмо *отрл'и*, *тѡри* па га сѡши, пѡ га посѡн *тѡчи*, пѡ *ви*, па *углади* (Ке);

момѡрус смо комешѡл'и рѡчно свѡкат. Тѡ је код нѡс машѡна нѡје имѡло. Мумѡрус *пѡжњи*, *повѡжи* у снѡпове, пѡсл'ѡн *комиша*, *баца* у сѡлаш шишѡрке, тѡловину су јѡла говѡда, слѡму су јѡла говѡда (Трн); и разумѡш тѡи, *ишчепрѡла* тѡ имѡња нѡкако, *посѡи* га, *повлѡчи* га, е *дѡђи* врѡме да се кѡсѡи, да се жнѡе, жнѡло се, нѡје имѡло ни косе да кѡсѡмо жѡта, него се жнѡло, срп, па овѡм рукѡм жѡто *фѡтај* а овѡм *сѡчи* жѡто. Е такѡ се жѡвѡло. Па пѡсл'ѡ *сѡћи* прѡђе по шѡмама, овѡ ѡтањѡ прѡђе, па онђ жѡто наслѡгѡно овакѡ свѡ јѡдно на дрѡгѡ наслѡгѡно, *турѡ* рукѡма, па посл'ѡн *зѡђи* па кѡпи рукѡма, па она прѡт тѡри по зѡмљи, па *напѡни* онђ па јѡдном рукѡм ѡтут, јѡдном ѡтут те онђ *притѡгни*, ѡто такѡ се мѡчио нѡрот. Па *тѡра*, *гради* на зѡмљу, *рашѡисти* мѡло трѡву, *обрѡши* онѡ зѡмљу пѡ *тѡри* по зѡмљи онђ жѡто, па *уфѡти* по двѡе кѡња по трѡе, кол'ко је кѡ имѡ, па *тѡра*, *тѡра* онђ те га кѡњи *убѡи*, па посл'ѡн онѡ слѡму *трѡси*, *прѡтрѡси* је по двѡ три пѡта да пѡнѡ жѡто, е кѡт пѡнѡ жѡто, онѡ слѡму мѡцѡл'и би, па мѡтл'е брезѡве па *ѡдри* кол'ѡко е имѡло нѡрѡда, *ѡдри* ѡтут, она брѡшѡ, она ѡтут, па на средѡну гѡвна, гѡвно се звѡло, тѡ је бѡо јѡдан кѡлац ѡе су вѡзѡл'и кѡње па окрѡћѡл'и, стѡжер. Па посл'ѡн *ѡзми* лопѡту дрѡвену, па јѡдан бѡца ѡвѡс да се одвѡи жѡто от оногѡ шлѡма, јѡдан бѡца, ил' мушкѡрац ил' жѡна, бѡци нѡ глаѡу нѡшто да му не идѡ у кѡсу, у глаѡу, те онђ *чѡсти*, плѡва се звѡла, *одвѡи* жѡто на едну стрѡн на едну стрѡн плѡву, *унѡси* у кѡћу, на тѡвѡне, овѡмо кошѡви бѡил'и гѡре, *опл'ѡти* от прѡћа па мѡло *ул'ѡјени* бѡљегѡма, са извињѡњѡм, па *тѡра* у воденицу (Де);

јѡсте, мѡчѡгѡм онђ, е тѡдѡ смо ти мѡ бѡил'и, тѡ је бѡло ѡгра стрѡљање, пѡ кл'ѡсање. *Стаѡви* кѡмѡн мѡло, овакѡ кѡ пѡснѡица на јѡдан кѡмѡн, а дрѡгим камѡњѡм *бѡи*, пѡ га *отѡра* дал'ѡко, пѡ ѡн *донѡси* јѡпѡ пѡ ѡни *зѡђи* пѡ *погѡди*, такѡ намѡчѡ оногѡ штѡ је (Врс); онђ је бѡло дѡбро, сѡт нѡмѡ тѡ. И такѡ смо мѡи. Фѡрѡл'и би се, направѡмо лѡпту од крѡпѡ пѡ гѡђѡмо се, фѡдбѡл нѡсмо имѡл'и него *напрѡви* тѡ пѡ се *гѡђѡ*, кѡга убѡјѡш нѡјприје она пѡсл'ѡ *гѡђѡ* и тѡрал'и смо гѡцу, *напрѡви* пѡ свѡ ѡколо *тѡра* унѡтра, такѡ тѡи игѡра (Коз);

Јѡсмо, *однѡси* штрѡгљу нѡ воду те *опѡри* пѡ ѡндѡ црѡвѡно пл'ѡтѡво ѡко штрѡгљѡе, тѡ је бѡло дрѡвѡно, пѡ ѡндѡр *зѡкѡти* штрѡгљу цѡвијећѡм, фрѡбама и такѡ и *нађѡи* ѡе је мравѡњѡк мравѡ и *тѡри* у тѡ вѡду и *тѡри* ѡ тѡр и *угнѡ* ѡвце. Пѡ тѡ такѡ су стѡвлѡл'е мѡјка и вѡђе свѡкрѡва, такѡ сам пѡсл'ѡ настѡвила и јѡ (Кн).

При исказѡвању прошлѡх понављѡних радњи у текстовѡма овога типа императѡв такођѡ има само функцију именовѡња радње као акције, као чѡна. Да су радње прошле и

овде се сазнаје само на основу контекста, изванјезичке стварности (на пример. конопља се више не сеје, веш се не пере на такав начин и сл.), односно других глаголских облика (презент, перфекат, потенцијал), којима се одређује време. Употребљен у овој функцији, императив се не разликује од употребе у модалној служби, када именује радње које су саставни део неког поступка, односно које су као такве, уобичајене, утврђене, те се могу понављати на исти начин више пута са истим резултатима⁶⁵.

Илустративни су у том смислу примери у коме информатори објашњавају поступке по којима врши спремање неког јела, а који су актуелни из перспективе садашњости:

баклаву сџт нџко е прџви кот кџћџ, а сџт џмџ овџјџ кџрџ да се кџпџ у Пазџр. Јџ прџвџм. Оклагџју па *растџњи*, па штџ, па посџн џзми тџри џрџхџ, *тџри* унџтра шта трџбџ, да хи рџндујџмо орахе, *тџри* шта трџбџ тџ, кџкс. Пџ тџ л' џјџпо заћџнџш, нџко је мџјџсџ кџ пџту, а нџко јџк нџ кџ кџлпиту, пџ посл'џ сџл' сећџш по мџло овакџ и рџћџш у тепсџју свџј нџоколо. Он дџго се пећџ, не смџјџ да јџј дџднџш вџтру џдмџ, но тиху вџтру. Пот тиху вџтру се пећџ већ готџво трџ сџхата, пошто не мџре да свџд да је уфџтџ џдмџ вџтра, нџе истџштџна ка што трџбџ, нџће онџ слџдак шџрбет ни да уџћџ у џџ. Овакџ јџк но на тиху вџтру, *налџжџ*, нџко на струјџу, па *угџди* му рџку, на струјџу *укџџћи* онџ, па је *нџћи* (Де); џна се прџви валџ хџлва, тџрџш мало мџсла и зџјтџна, ал' не тџрџш да се укрџћџ, нџшта тџ, но тџрџш џдмџ брџшно, пећџш је на шпџрет, мџјџшџш кашџкџм да нџгџе не изгорџ ал' нџшто, свџ је мџјџшџш кашџкџм, е посџн џзмџш кат се испџћџ те порумџнџ, *прџбџ*, на кашџку *извџди*, да л' је порумџнџла, да не остџнџ плава, она порумџни. Кџ џмџ нџко турџ џра, *усџтнџ* па мџло *помџјџшџ* у онџ хџлву, е посџ онџмо шџрбет скџхџш, е посџн кат је кџхџна, испџчена хџлва, изрџћџш, па изрџћџш мало шџрбџта, па ко ћџш јџш, јџш јџј *дџдџ*, а мџјџшџш је јџш на шпџрет, јџш јџј *дџдџџи*. Посџн мџло се *хлџднџ*, кашџкџм, џзми тџнџре, с кашџкџм па свџд рџдом овакџ *напџни* тџнџре и тџрџмо такџ, спџрџмо ми јџдџмо, и јџпџт стџвџмо кад нџко дџћџ такџ за Бџјрам (Де); ко хџј мџснџ сџр, *помџзи* и *проџџјџеди* онџ врнџку и *тџри* мџју, *усџри*, тџ је мџснџ, а ко хџј тврџдџ сџр, *свџри* онџ врнџку, па е *остџви* док се уфџтџ дџбар кџјмак, пџ јџј *скџнџ* кџјмак, па посл'џн *тџри* јџш помџло онџ неварџнџ кат помџзџш па *усџри*, кажџ полумџснџ (Ру).

На исти начин, на пример, обликовано је и саопштење о поступку који у тренутку говора није актуелан:

⁶⁵ Можда се и овде може пронаћи подстицај за пребацивање императива из модалне у временску функцију.

најпријен се тō прāvило рчнo слāткō. Хацимāкӯлє, да извйнēш, овал'йкē, уплєскāш мāло овакō, ишāрāш, тӯри у тепсйју, *поклōти*, *гӯрни* у шпōрет. Пōсл'ē кат се испєчē, *тӯри* онā шєрбет, да би тō бiло мало слāђē, пол'йјеш по онōј тепсйји, тӯриш мāло тāмо да стāнē. Тō *ўзми* шећєра пā размўтиш, размўтиш шєрбе и баклāву пā посл'єн сйпāш по онијем чāшāма. Нагорйш шећєр, шећєр нагорйш и пōсл'ē тӯриш вōду. Нагорйш шећєр и намєстйш онē кō медењāке, знāш кāко су л'йјєпи (Шар).

Или, из примера који следи, чињеницу да се поступак по коме се игра нека игра објашњава као део прошлости сазнајемо само на основу тога што се низ именованих радњи уводи обликом потенцијала, односно затвара перфектом:

єј штā би се йграл'и, йграл'и се свāшта онō кā ћобāни, *напрāви* овāкō, *зобōди* овāкō једно дрво и један кл'йс, и сāдек овāкō онā кл'йс *ийни*, и онā отуд бāцā бaјāги да погōдй овō, ако погōдй, бaјāги јā идєм. Пā *йгрā* се, *свєжи* ðћи, *свєжи* ðћи, штā знām јā, и ðндār *напрāви* један крўк овакō и сāt њй пе-шестйну овакō у тā крўк, и јā *свєжи* ðћи и трајйм, ако те уфātйм, тй посл'ē вєжєш ðћи, ако онā уфātй оногā, он вєжє ðћи, тō се жмўркē звāло. (Гуз); *Грōшāли би се*, грōшкāње, по пєт кāmєнā, *покўти* па бāцā гōре кāмен па *покўти* онō дōле па *уфātи* онā кāmєн, па такō е грōшкāње бiло (Вру);

ако би се исте радње увеле презентом (*То се жумурке зове...; Грошање је...*), временска перспектива била би промењена.

Дакле, на основу спроведене анализе закључујемо да је семантика поновљивости фундаментална када је у питању временска употреба императива за означавање збира понављаних радњи. Императив, дакле, именује радње означавајући их као вишекратне, док на време вршења упућује превасходно контекст, односно глаголски облици попут потенцијала, перфекта, наративног презента. Овде ћемо додати још и то да се, када су у питању прошле радње, на њихову дезактуализованост из садашње перспективе често упућује и посебним језичким средствима употребљеним у блиском синтаксичком окружењу. У тој функцији наступају парови прилошких одредби са односом *некад / прије / у моје вријеме / у то доба : сад*; или детерминатори *раније, исприје*, употребљени самостално:

ранијје није имало ни замрзивања, а ниси имала шта да саћуваш, повише породице, месо нема ће да га ставиш кад нема струје, на таван, а сат правимо оне пушнице па би рекo, сушаре ове, па би рекo ка на сунце да се суши. Некако закопаш у земљу, па пробијеш ону фору, па само на она жар се она *суши*, а исприје јок богами нo на таван на дим, *осуши се*, па е *скини* (Де); па се играл'и онија фил'цана, па *уьми* једна група се *одвој* овамо, једна тамо у сoбе, и ја *узмем* ону тепсију, турало се ту по једно десет шoљи, дeвeт, и овако *скини* ова прстeн и сат ја *отиди* тамо *сакри* она прстeн, сат тражу она прстeн, цирика она прстeн по тепсији, тражу, и то ти је било тапута, играло се свашта, сат ово јок, ово ти је криза сат (Туз); то смо за себе ту држал'и стоку, имал'и свиња лoм ранијe, па *умeљи* онo за крaве, за волoве. Ранијe смо имал'и волoве, сад јок (Коз); кол'ко има ко дарује ону невесту, неко донeсe тепсију, неko *донeси* питу, неko дудове, шта ко има, тапут није имало ка сат (Ке); тад армонике нијесу бил'е, и сватови, коњи, па би они који *дођи* за девојку, они *спреми* најбољега коња (Бот); имал'е дрвене карл'ице да купаш дијете, што су разл'ивал'и мл'ијекo, тад није имало пл'екано корито, у карл'ицу, *однeси* пред кућу па га *окуп* (Ка).

Такође, бележени су примери у којима се у ширем контексту најпре описују понављане радње које су важиле за одређено време, након чега следи исказ којим се експлицитно наглашава њихова одсеченост од садашњости:

пијемо, весел'имo се, и на ручак, најприје то онo повeсмо *свежи* му за л'еђа и дар у ону кeсу у торбу нешто *стaви* му и онo повeсмо виcи низ л'еђа, а *стaви* му у торбу и сланинe, мeса, шта имаш о[д] дара. А сад повeсмо ни нeма, ни ти ко сијe конoпљу (Лу); то било, дијете, давно и прoшло. Како се сијало, тако смо живeл'и, то се сијало и брало и ова једна тура, па другa, па *стaви* у воду у мочило, то посл'е мeсeц данa да се кисел'и па да га осушиш, па да га отрл'иш па стo јадa, то има цијела историја (Ка); е то до дванeс би прeл'и, а посл'е игранка, пeсма, докл'e *се сaмни*. А сат то ништа нeма (Лу); па онo *пл'ети* чeрапа, сат ово млади не умјију ни да пл'ету (Со); оно невести *дођи* дарови, ја хи *дади* свeкру, нeмам ће да и потрoшим. Сат ти трeба у свaкo вeме (Со); водe није имало, *донeси* по једну кофу водe, неko *попи*, неko се *оми*, оно водe нeма. А сат јок, сат је раха̀тлук, купатило, воду у сoбу, и врѹћа и хладна; шта ја знам, ал'и свe то ништа, свe то ситница, нo се није имало, по једно и по двoје па *ндси*, *ндси*, *ндси*, лупа. Сад јок (Ки); то је било мало ко нијесу хaјал'и зeтови да нађе некy зачкол'ицу да би то пријатeлство развал'ил'и, па *уфати*, зeт отишo, они га *свежи* ланчевима па *пушију* га низа страну па се *сми*. Е сат то више нeма; имам сестру, Пoжега знаш ће е, према Пoжеги у Ситничe, па би ја пeшкe одавдe, па преко Парaлова, преко Вaрева, по[д] Дoховићe *сађи* па *опл'ети* пeшкe, *отиди* *ндхи*, *дођи*, ништа ме коштало није, ни банка, ни динaр. Сат кола сви имају, нeће нико кот никoга, нeће комшија кот комшијe (Ју);

Маркерима истога типа може се указати и на актуелност радње из перспективе садашњости:

ул'ѐгнѐ, ўзмѐ онѐ чеп̀анице, што је онѐ искр̀аћено и онѐ присл̀оњено уза зид и ўзмѐ и гр̀ж̀а у шп̀орет: „Овол'йк̀о здрав̀ља, овол'йк̀о берић̀ета, овол'йк̀о ов̀ац̀а, овол'йк̀о к̀о̀з̀а”, гр̀ж̀а, гр̀ж̀а, и *т̀у̀ри* онѐ цѐпке у шп̀орет и по јѐдно припрѐмйло, ђнд̀а бйло онѐ тронђшке стол'йце, *препрѐми* му, ђн да сѐднѐ, она му *изм̀акни* он̀у стол'йцу ђн се *превр̀ни*. Ёто тѐ ти свѐ је такѐ бйло. *Ог̀р̀ни* га чѐргѐм, *сакр̀и* му јѐдну цйпелу, цйпелу дѐсну п̀а *сакр̀и* гѐре на т̀аван, да родй бђлѐ жйто, берић̀ет. И с̀ат тѐ р̀адимо бђга ми (Коч).

О могућности преласка императива из прошле у садашњу, или тачније свевремену временску переспективу, о којој је до сада било речи, сведоче и подаци из других говора. У опису банатских говора налазимо следећу констатацију: „Сродан са наративним императвом је онај у описима појединих ситуација, у причањима о прошлости или у констатацијама које нису временски везане: Ѐмам у поноћ слђбоно: *Јѐј, сп̀авај*, нѐма ту с тђбом нйко нйшта Ит. (Ивић и др. 1997: 389). У говорима на југозападу Косова и Метохије бележени су примери императива који обележава „ситуације зачете у прошлости актуелне и у садашњости” (Младеновић 2000: 369). Александар Богдановић, такође, наводи да у Алексиначком поморављу „императив, безличан или свеличан, преко случајева типа: цѐлу недѐљу *тр̀чи* т̀амо, *тр̀чи* ов̀амо ГК, с̀амо *сѐдни-ст̀ани*, нйкад да се опр̀авиш (на посао) ЦБ [...], који су, такође, у облику 2 јд, и у клишираним фразама, напушта и приповедачко, релативно значење и претеже се на свевременост” (Богдановић 1987: 252).

Занимљиво је, овом приликом, указати и на стање које карактерише македонски језик. Поредѐћи начине образовања хабитуалних радњи у српском и македонском језику, Милка Ивић износи закључке Б. Конеског, који наводи да се у македонском језику хабитуална радња која се казује императивом у временски оквир поставља употребом одговарајућег облика глагола *чини*: *Тој чини – дојди, најади се, наполни ја торбата леб и пак кинисај в овци* и сл. – за садашњост; и: *Тие чинеа – качи се на магаре и јавај цел ден, Тој чинел – најади се, облечи се, измазни се и ајде в град* и сл. – за прошлост (Конески 1967: 419; цит. према: М. Ивић 1982: 259). Овде изнети податак од значаја је за нашу тврдњу о томе да императив није фиксиран за једно одређено време, већ се, ако се језичко окружење промени, рецимо, изменом глаголске форме која га уводи, може премештати из прошлости у садашњост и обратно. Поводом улоге глагола *чини* у оваквим контекстима, Б. Конески наводи: „Со тоа

се одговара на неколку потреби: се подвлекува самата уобичаеност на дејството, се укажува на лицето, и што е уште поважно – на времето и на определеноста на дејството” (Конески 1967: 419; цит. према: М. Ивић 1982: 259). Дакле, и у македонском језику језичка јединица која је носилац информације о времену вршења није сам императив већ ту службу преузима неки други облик (глагол *чини* у овом сличају). Императив у служби обележавања хабитуалности која је на снази у садашњем времену показује експанзивност у македонском језику. Када је посреди исказивање хабитуалних садашњих радњи глаголима свршенога вида, у српском језику обично се употребљава презент, док су ту функцију у македонском преузели императив и футур⁶⁶: „Српскохрватски: *Он обично дође, једе, напуни торбу хлебом, па се опет врати код оваца.* Ваквата употреба на сегашно време од свршени глаголи кај нас е заменета било со временијата сложени со *ќе* било со императивот: *Тој ќе дојде, ќе јаде, ќе ја наполни торбата,* или: *Тој чини дојди, јади, наполни ја торбата* и сл.” (Конески 1967: 420; цит. према: М. Ивић 1982: 260).

III.10.17. Када се императивом обележавају радње које су се у прошлости вршиле по навици одређеног лица, тада овај облик има квалификативни карактер као у примерима:

свѐ је ђн овѐ створио и рѐдио, ис трѐћѐ смѐнѐ *дођи*, косило се рѐчно, није имѐло кѐ сѐт, *дођи* ис трѐћѐ смѐнѐ, *попи* шећер и вѐду, кѐфу, ракију, *поткуј* кѐсу и на л’ивѐду, *кѐси* до у тмѐшу. *Дођи*, двѐ сѐта оспѐвѐ, *дигни се, вечерѐ*, пѐ на рѐдник, пѐ такѐ ђпѐт (Кн); а мѐло је вол’ио да пијѐ, кад ђдѐ у срѐјѐду, долѐзи у четвѐтак, ноћијѐвѐ би у кафѐну, па *нагнѐ* ка Рѐждагињи, ђн *натѐрѐ* тѐ кѐње, пѐ камѐње *баѐци* пѐ им *слѐми* ѐѐмове, прѐзѐре звѐнѐ ѐѐмове. ђпѐсан бѐо (Цр); ђна би ѐзѐла вѐликѐ па с вѐр остѐла *пѐчни* па свѐ ѐ кѐп пила, такѐ је бѐла ђна вријѐдна; Како би онѐ свѐзѐо онѐ безбѐтнѐ сѐч, *свѐжи* између нѐгѐ, и нѐкако чѐм ђн овакѐ *рашири* нѐге, онѐ сѐч овакѐ *одмѐри* и сѐт пѐтѐ овакѐ на прѐмер тѐбе ил тѐбе: „Штѐ ћеш ми донѐјѐт на свѐдбу?” ђни нѐтѐ да рѐкнѐ што лијѐпо, него гѐрдѐ. И ђн *зафѐли*, *рашири* онѐ нѐге, и онѐ сѐч овакѐ одмѐри и вичѐ: „Фѐла” (Вру); ђна гѐрднѐ умѐјѐси тѐ л’ѐба и скѐѐ им кукуруѐза и нас *почѐсти* ђнде, мѐ чѐбѐнчѐт јѐдва чѐкамо да ђдѐмо да ни нѐшто дѐ; Кад ђн слѐжио гѐре у јѐдно сѐло тѐмо ка планини двѐје гѐдине, пѐ овѐмо кад је дошѐ, мѐ на пѐднѐ понѐсѐмо чѐбѐнчѐд да јѐдѐмо, и јѐдѐмо, понѐсѐмо сѐра, понѐсѐмо сланинѐ, кѐ чѐбѐни, а Рѐнко *понѐси*

⁶⁶ Да је ова функција императива новија, говори то што аутор наводи да је овај облик заменио презент у поменутој служби (Конески 1967: 420; цит. према: М. Ивић 1982: 260).

пòвел'икѝ комѝт; А снѝша би је свѝ зòвнѝла, пѝ *изнѝси* óнде и децѝма и њòзи (Коз); óн мѝло *пòпѝ*, у опѝнке спѝвѝ (Нет); Дѝциѝи тѝмо фѝрму ѝмајѝ и óни су свѝ њѝне повѝкл'и тѝмо, свѝ, такò су óни слòжни, они се завѝдѝ и свѝ тò, ал'и кад *бѝди* стѝни-пѝни, они су слòжни (Це); трѝжил'и би га пол'ѝција да га уфѝтѝ по Тутѝну, óн *се обрѝтни* у Пазѝр (Бр); пренемѝгајѝ се жѝне óнденѝке, а јѝ понѝсѝм по један чокѝњчиѝ ракијѝ, и што *бѝди* овѝмо код л'екѝра и овѝмо да се обѝчѝш, јѝ *сркни* онò. (Ка); Цѝо дѝн сам са нѝпрвѝм детѝтом ткѝла, кат се разбòл'и, јѝ *се дѝгни*, из рѝзбòја, кад ме *прòђи* бòл, јѝ *дòђи* за рѝзбој (Це); е пòсл'ѝ да мѝјесѝш мòрѝш. Ђѝ да мѝјесѝм у рѝт кат нѝјесам нѝкат ни прòсијѝла брѝшно, а нѝ замијесѝла, а на осамнѝс рòбѝ трѝбѝ да мѝјесѝм. Пѝ *сѝ, сѝ, сѝ* онò у кѝћу пѝ сѝ, а тò *зѝђи* ми зѝ нокте, па *грѝ* рѝке, *грѝ*, што дофѝти онò брѝшно студѝно, оно óпѝт (Ле).

III.10.18. Осим што радњу одређује у прошлости понављану императив поседује, ко што смо на почетку поменули, и могућност стилског уобличења исказа. Уколико се дискурс информатора посматра као текст који захтева извесне стилизацијске поступке, онда се и на том нивоу могу пронаћи моменти који мотивишу избор одређене синтаксичке јединице у конкретном говорном акту. О стилогености дијалекатског текста може се говорити преваходно због тога што функција језичких средстава у њему употребљених није строго комуникативна. Лице које говори описује прошле или садашње радње обликујући саопштење као приповедање, као причу – његова намера је да такве догађаје представи што сликовитије, а уживљавањем у њих омогућава се интензивнија рецепција од стране слушаоца. Стога, уколико не постоје синтаксичка или друга ограничења, говорник ће увек када је то могуће варирати свој израз, користећи слободу избора и максимум језичког потенцијала који му је на располагању. Обликујући приповедање, говорник бира императив у ситуацијама када жели евоцирати сећања, емотивно обојити исказ⁶⁷, указати на то да су радње о којима је реч (најчешће) доживљене или су као такве схваћене. Причање које омогућава прелаз из времена које је сада у оно које је прошло по правилу и захтева израз са израженом компонентом носталгичности. То је језичко окружење које погодује употреби како приповедачког императива, тако и наративног потенцијала, који је носилац истих стилских ефеката.

⁶⁷ Императив се употребљава онда када говорно лице жели оживети, сликовито представити неку прошлу ситуацију, а то „захтева од приповедача више уношења, више извесне врсте уметничког уживљавања у причање. Отуда у таквом причању има доста емотивних елемената” (Пешикан 1956: 153).

Радње означене императивом нису нужно и доживљене (мада најчешће јесу), то могу бити и оне о којима говорник зна посредно, према сведочанствима неког другог лица, али их током причања (пр)оживљава. Некада се се тај податак у самом саопштењу и посебно наглашава:

пā би ми причāла, онē црепўље, тē црепўље пā кат су јој бīл'е нōве, тō је злāтно, *натрпā* дрвā, *натрпā*, *натрпā*, па у онē црепўље вел'йкē овакō дōђē, загрїјјеш онў црепўљу, тўрїш је на вāтру, пā се она дōбро угрїјē, пā је тўрїш нā земљу, пā је набїјјеш дōл'е, па тўрїш онā л'ēп на њў, па ѓзгōр *набацā* првō пēпела па посēн жāра, па је *утихā* једно пōла сāхата па *извāди* онā л'ēп, на л'ēп пēпео, на л'ēп жāр (Ков);

јā пāнтїм кад је бīло пā е сиротїња брāла онē копрїве чўпāла, чўпāл'и онē оздōл' лōзе, нēмā гōре пōбрāто па *чупā* онē лōзе, *раскопāвā* те јēди, тō пāнтїм (Врс); јā пāнтїм, нїје имāло стāкла на прōзōре, нō кōжа пā обрї брїтвōм, бријāћом тў вўну дōбро и тō би бīло на прōзōрима, провїдї се слāбо, прōзōри мāl'ї, такō је тō бīло глўпо врїјеме, прōзōри мāl'ї да нē би ўшō нēко да украдē и такō, да је бїо већї прōзор, мāло би бōљē бīло, нō *напрāви* овол'йкō још кōжōм *заштўпи*, мўкотрпно је бīло, свē тō јā пāнтїм (Уг).

Приповедање у императиву динамичније је него оно у потенцијалу или перфекту, а овај облик је и са становишта језичке економије синтаксичка јединица погоднија од претходне две. Тако на стилском плану употреба императива уноси динамичност, радње се нижу једна за другом што доводи до бржег смењивања слика, чиме се остварује живост у приповедању⁶⁸:

јēло се л'ēп јечмен, ѓвсен, свāшта се јēло, онијā кōпрївā *надрōби*, *мїјешā* с брāшном, *свāри*, *јēди*; Посēн ѓженї тогā брāта, одвојсмо се, *рāди*, *хрkā*, *мўчи се*, *кōси*, *плāсти*, *компїр*, врт, овāмо, онāмо (Ке); тў конōплў *опсїјецā*, пā *трл'и*, пā *гребенāј*, пā *прēди* пā *ткї*, пā *бїјел'и* плāтно пā *шї* кошўље пā и гāће и кошўље, свē от плāтна. (Цр); Како кўји *порāсти* и онō *прїстїгнї* ил'и нēшто *заврши*, ил'и *мōгни* нēђе да ѓдē, ѓн *отїднї*, ўзми дēцу и жēну и *отїднї*, док *стабил'їзўј* се дōбро

⁶⁸ За банатске говоре се такође наводи да „употреба императива чини живљим описе појединих послова: Дāнас *врши* па нōћас *рēди* Бк, Цāк мēтеш на лēђа, па иж цāка *‘їтај* Бк” (Ивић и др. 1997: 389). М. Пешикан наводи да се „овим обликом казује динамично схваћена трајна радња, трајна радња као једна етапа у неком организованијем приповедању” (Пешикан 1956: 153).

(Ков); пā би се посл'єн просїло, нāјвишє *дōђи* на прōшњу, па кат је *испрōси*, *уговōри* кād да дōђу да је ўзмў, па тāмо јој *напрāви* кāну, *накāни* је па сўтрадāн је посєн *повєди* (Ле).

С друге стране, будући да се увек јавља у комбинацији са осталим облицима, смењивање различитих форми омогућава прелаз од мирнијег темпа приповедања ка бржем, што подразумева дезаутоматизацију динамике наративног тока. Као илустрацију, наводимо неколико примера:

разбајавāл'и би му жєне, којā знā, тō су имāл'е тє старїјє што знāју, разбāјє детєту да не плāчє, дїјете ймā грчеве, сō око глāвє и бāци ў воду (Боб); єто такō, прāвило се тō, кат *побєгни*, рōт помїрї ти се, свāдба се намєшћї, у срїједу невєста, кр̄на, пā посл'єн у четвр̄так лўди, у пєтак двōрї, жєне долāзў. Кўпў се девојке, пєвајў, невєста се обукўјє у хаљїне, у димїје, свє тō *промењўј*, сўтра дōђу свāтови повєдў је, тāмо посл'є свāдба, лўди, жєне, цумбўсї се, пєвā се, йгрā се, свє тō такō (С. Пуп); њни би нā јесєн по двā трї дāна, они би учєтвōрїл'и, јер нїјє имāло пўтєвā, тō су сєоскї пўтєви, па ка[д] тō *бїди* к јєсени, сўво врєме, па би њни дōшл'и у Јāрут и спрємїл'и би др̄ва са волōвима (Гу); жївєл'и су и Ср̄би и мусл'имāни, ал' како којā гōдина бїла, ко дōђє на влāс, њн некє зāкōне постāвї, бїло је прїсїлнōг иселāвāња, мєђусōбно се убїјāл'и, бежāл'и за Македōнију, за овє крајеве, *промїјени* мєсто, *склōни се* (Баг); нїјє бїло стрўјє, кāсно стрўја, на лāмбу *се*, *зāпāл'и* лāмбу, свї *се покўпи*, кō *пл'етє*, кō *прєдє*, *стāви* је тў и *рāбōтā* на лāмбу, *покўпи се* ўвечєр, посєдак, жєнā дōста, тō је бїло пєсма, весєље, кā на прєло (Боб).

III.10.19. О томе да се императив у реченици редовно комбинује са осталим глаголским облицима већ више пута је било речи. Показало се да ту комбинацију условљавају синтаксичко-семантички фактори, а затим и моменти стилске природе, као да се императивне форме најчешће јављају здружено са облицима наративног презента, потенцијала и префекта. Овде додајемо још и то да су у истим контекстима бележене и друге глаголске форме (аорист и имперфекат у служби обележавања појединачне прошле радње, на пример). Тако је у примерима:

сāмо су се узїмāл'и Ўгао, Дōл'иће, Борбштїца и Лескōва, тў је тā, и Бāћица, тō је тā гōвōр албāнскї бїо, ал' пōсл'єнке, полāко, полāко, њни узїмāј нāше, мї њїне и јєзик се йзгуби (Уг); ўмрїје му мāјка на прекōчац, њн бї тāмо, остāше му свїње и кокōшке, њн би тō нарāнио и дошō овāмо да вїдї нās, и тāмо се *врāти*, *сєдни* помāјно *се поразговāрā*, јāко је фїнї бїо, врєдан (Ос); пōсл'є јā

пѡчнѣм и мѣсо купѡват у Позър, *купѹј* ја мѣсо, *купѹј* пѡ посѣн кѹпѣм ѡфцу неђе јефтинѣјѣ пѡ ми се ѹфатѣ мѣсо јефтинѣјѣ него дѡл'е у Пазър (Трн); изѡгѡше овѣ вѡшѣри, изѡгѡше, ѣзѡђе, код нѡс тѡ је бѣло да се забрѡдѣ онѡ, *подбрѡди се* да се не вѣдѣ л'ѣце (Туз); ѣе гѡд да сам отишѡ у бѡл'нѣцу, ѣе гѡд *предѡди* књѣжицу, нѣђе нѣјесу мѡгљѣ онѡ *Шкрѣјель* да ми погѡдѹ прѣзиме: „Шкрѣль, Шкрѣль”, кѡжѹ, не мѡгѡхѹ (Бо); ѣмѡ једно дрѡво рѹј се зовѣ и ја би осѣкѡ тогѡ рѹја, па *осѣчи* онѡ на помѡло па *намѣши* кѡ хамајл'ѣјице онѡ, *отѣши* оногѡ рѹја, свѣ те ѹ очи удѡрѡ кѡл'ко је рѹј, носѣо једнѡј жѣни у Тутѣн, да л' нѣшто вѣљѡше за накѣ прѣйтѣсак, пѡјма нѣмѡм зѡ шта ѡна тѡ, те би ја осѣчи по пѹн један цѣгер рѹјовинѣ те јѡј *понѣси* (Бр).

Уколико комбиновање облика није ограничено разлозима синтаксичко-семантичке природе, избор јединаица је потпуно слободан. По правилу, говорно лице увек бира да оствари дату могућност комбиновања, прецизније нијансира и варира израз. Стога, нашу грађу углавном чине примери богате и разноврсне употребе различитих глаголских облика на блиском одстојању. Наравно, некада се у ширим текстуалним јединицама може јавити само један глаголски облик⁶⁹, али такве појаве су ретке.

III.10.20. На крају, поменућемо још и то да се код неких аутора као одлика наративног императива помиње и означавање дужег трајања глаголске радње њиме означене. Примери из наше грађе, међутим, потврђују став М. Стевановића, који сматра да то није особина коју овај облик иманентно поседује, трајање радње означене императивом није ништа дуже од оног означеног било којим другим обликом (Стевановић 1986: 709). Такав утисак стиче се пре свега због саме семантике глагола и њихових морфолошких

⁶⁹ Ретки су примери попут овог у коме је текст процедуралног типа обликован тако да су сви предикати у презенту: Јѡ ѹвечѣ, *порѡнѣм* ѣзјутра рѡно, прѣ, свѣ *спѡвѡ*, и *ѹзмѣм* плѡстичнѹ кѡфу једну и *завѣжем* један крај бѣлѡ, један крај црвѣнѡ пл'ѣтѣво, вунѣца, шта бѣло, *завѣжем* око тѣ кѡфѣ, *убѣрѣм* цвѣће ѣе *нѡђем*, *убѣрѣм* кѡпрѣвѡ, *убѣрѣм* фрбѣ, свѣ тѡ, па *искѣтѣм*, пѡ *нѣмамо* ѡђе дрѣнове, и тѡ *бѣѣм* у онѹ вѡду, *ѡдѣм* у штѡлу, *набѣрѣм* кѡпрѣвѡ и свѡкѡј краѡви, *испрѣскам*, *испрѣскам* је по чѣлу, по л'ѣђѣма, *ѹзмѣм* за вѣме копрѣвѣ да *испѣѣм* вимѣна краѡвѡма свѣјем рѣдом. *Држѣм* ја свѣ онѡ, сѡд ѣмѡмо дѣвѣт, пѡ јѣсте, тѡ је за стѡку. *ѹзмѣм* копрѣве, пѡ ѣѣца док *спѡвајѹ*, пѡ *не смѣјем* да ми онѡ плѡчѹ, пѡ *тѡкнѣм* по глѡвици, по кѡсици *полѡко* ил'и овѡкѡ на тѣјело, *не смѣјем* јел' плѡкал'и би. Такѡ свѣјѡ *испѣѣм*, мѣне ѣстѡ, *тѹрѣм* овѡкѡ у нѣдра, *тѹрѣм* нѡ глѡву, пот крпѹ, свѣ такѡ, да е здравѡ тѡ копрѣва. (Гр). Овде би се, без обзира да ли се радње смештају у прошлост или важе и у садашњем времену, очекивала комбинација презента и императива, како је у највећем броју случајева.

одлика. Потреба да се дуже трајање радње ипак на неки начин означи очитује се у честим примерима умножених форми истих глагола⁷⁰. Такви примери у нашој грађи су бројни:

пā имāл' и трл' ицу којā се трл' ила, направē се овāмо двйје сѡе, а тāмо се направи да се трл' ѿ, пā трл' 'и, трл' 'и, трл' 'и, онѡ, опāнē тā пѡздер се звѡ, а остāнē сāмо кѡ свїла онѡ, л'ēпо. Пā посл' ē онѡ, ўзмēш грѣбени, грѣбени знāш штā су, пā сѣднēмо, тѡ би сѣла овā мѡја мāјка, пā *чешлā* онѡ, *чешлā*, пā онѡ скїдā, пā посл' ē л'ēпо стāнē онѡ повѣсмо чїсто кѡ злāто (Гр); штā јā знāм, ал' и свѣ тѡ нйшта, свѣ тѡ ситнйца, нѡ се нйје имāло, по јѣдно и по двѡје пā нѡси, нѡси, нѡси, лўпā (Ки); пā *сї, сї, сї* онѡ у кўћу пā сї, а тѡ *зāђи* ми зā нокте, па *грї* рўке, *грї*, што дофāти онѡ брāшно студѣно, оно ѡпѣт (Ле); Бѣспара, такѡ се звāло пā се на јѣдно дрѡво натāкнē пā онѡ *избрїши, избрїши, избрїши* (Туз); ада ѡтут нйшта, ўзми по јѣдан л'ēп, па ујāши, с опрошћēњом, на клўсе, па појѣди онѡ сўхо, *тѣрā, тѣрā, тѣрā*, дѡђи овāмо око пѡла нѡђи, изјўтра (Де).

Редуплицирањем облика не указује се само на дужину трајања већ и на интензитет радње која је посреди:

наушлā се мй, вѡјска се *наушлā*, пā нѣмā штā, скйни онў кошўљу па тражи онѡ ѣе су мравйњāци, бāци на онā мравйњāк да мрāви покўпў онē вāшке (Ки); Од вртāћē до вртāћē ѣе нāђеш кѡпрївā *набѣри, набѣри, набѣри*, напўни онā ѣак (Бо).

III.10.21. Да би се утврдио ареал распрострањености императива у временској служби, коришћени су подаци из одељака о синтакси у дијалекатским описима српских говора. Аутори студија углавном истичу податак о фреквентности императива, наводећи најчешће примере који илуструју употребу императива како за обележавање прошлих појединачних тако и понављаних радњи, без детаљније анализе семантичких подтипова. Слика стања на ширем штокавском ареалу сведочи о томе да жива употреба наративног императива карактерише преваходно јужне и југоисточне делове територије (призренско-тимочка зона, херцеговачко-крајишки и зетско-сјенички дијалеката), док је у осталим говорима овај облик присутан, али са ослабљеном фреквенцијом. Такође, у појединим

⁷⁰ Механизам удвајања облика зарад истицања дужег трајања познају и говор Пиве (Вуковић 1940: 97), староцрногорски говори (Пешикан 1965: 198), говори на југозападу Косова и Метохије (Младеновић 2000: 367).

говорима, па и у онима где је у причању врло чест, императив на употребном плану показује извесна ограничења (употреба само за доживљене радње, присуство облика само од глагола једнога вида и сл.), што може указивати на присуство тенденције ка смањењу броја финкција, а шире гледано и на зачетак процеса његовог повлачења.

Добром очуваношћу императива у наративној служби тутинско-новопазарско-сјенички ареал уклапа се у опште стање које карактерише говоре зетско-сјеничког дијалекта. У староцрногорским говорима фреквентна су оба типа наративног императива. М. Пешикан, међутим, наводи податак да се наративни императив користи искључиво за доживљене радње (Пешикан 1965: 198), што не одговара стању у нашем ареалу, где таквог ограничења нема. За говор Бјелопавлића Д. Ћупић наводи: „Приповједачки императив је у овом говору врло жива категорија и замјењује често облике приповједачког презента, перфекта или аориста” (Ћупић 1977: 172). Врло ретка употреба императива несвршених глагола (Ћупић 1977: 172) не одговара приликама у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони. У говору Горњих Васојевића наративни императив је „врло жива категорија” (СТИЈОВИЋ 2007: 173). У говору Мрковића овај облик је чест, али знатно мање него у црмничком говору (ВУЈОВИЋ 1969: 345) Исто стање карактерише и говоре херцеговачко-крајишког дијалекта. Фреквентан је у говору Пиве (ВУКОВИЋ 1940: 97), а тако и у говору србијанског Полимља (НИКОЛИЋ 1991: 484). Поводом употребе овог облика у говору Полимља, М. Николић наводи да су „читаве кратке приче или делови прича казивани упораво тим обликом” (НИКОЛИЋ 1991: 484). Примери се даље не анализирају, имајући у виду да се податак наводи у одељку о морфологији, а у грађи налазимо само потврде императива за обележавање прошлих понављаних радњи. Аутор наводи и то да „оваквих и сличних примера има и у говорима осталих западносанџачких села. Тиме се ови говори, још једном, уклапају међу остале јекавске говоре југоисточне гране” (НИКОЛИЋ 1991: 484–485), што се наслања на тврдњу П. Ивића о томе да је у разним говорима источнохерцеговачког дијалекта запажена веома широка употреба приповедачког императива (ИВИЋ 2001: 137). Нешто мању фреквентност наративни императив има у говорима косовско-ресавског дијалекта. Д. Јовић наводи примере за оба типа, констатујући да „трстенички говор има релативно честу употребу овог облика за обележавање прошлости” (ЈОВИЋ 1968: 208). У централној Шумадији „није редак приповедачки императив, погодно средство за сликовито и експресивно излагање нечег доживљеног” (РЕМЕТИЋ 1985: 327). У опису банатских говора дати су само примери

императива за понављане прошле радње. Како је наведено, овај облик није редак у живом причању, али „изгледа само онда када је реч о доживљеној прошлости.” (Ивић и др. 1997: 388), што опет сведочи о сужавању домена његове употребе у појединим говорима. И у означавању појединачних радњи као и за дејства која се понављају по навици, и то од глагола оба вида (мада чешће од перфективних), императив је обиљем примера потврђен у говору шарпланинске жупе Гора (Младеновић 2001: 499–500), с тим да се у горанском говору овај облик повлачи пред футуром за прошлост (Младеновић 2000: 367). Наративни императив у јужнометохијским говорима фреквентнији је него у шарпланинским (Младеновић 2000: 367). Оба типа императива врло су обична и у Алексиначком поморављу (Богдановић 1987: 252). Насупрот говорима у којима наративни императив и даље опстаје, у галипољском говору овај облик потпуно је изгубио могућност употребе у ситуацијама обележавања прошлости, те га у систему уопште нема (Ивић 1957: 385).

III.10.22. Осим за исказивање хабитуалности, временски транспоновани императив у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони употребљава се и за обележавање појединачних прошлих радњи.

Од значаја за анализу императива у овој служби јесте то да се користи готово редовно од глагола свршенога вида, те да радњу приказује као целину, предочавајући је у њеној заокружености, као процес (из)вршен у једном тренутку у прошлости. Поред тога, радње означене овим обликом могу спадати у домен доживљаја говорног лица, али компонента доживљености није обавезна. Такође, императив се у приповедању ретко употребљава да самостално темпорално одреди именовану акцију, углавном се бележи у ширим наративним дискурсима, када обележава радњу посматрану као једну етапу унутар приповедања неког догађаја комплекснијег типа. Имајући у виду то да казује целовиту радњу (насупротив, на пример, имперфекту којим се обележава трајна радња посматрана у току вршења) дату као елеменат шире обухваћене догађајности која се презентује у приповедању, те да уноси динамичност у приповедање доживљених и недоживљених радњи, као и то да се одликује експресивношћу, императив највише сличности показује са наративним презентом, код којег такође налазимо све наведене особине, с тим да у односу на презент, императив приповедању даје додатни моменат динамичности: приказане слике брже се смењују следећи једна за другом.

Наведене особине поткрепљујемо примерима:

у то село ће ми је била сестра некѝ мѝнгѝпи *дóђи*, пѝ *извѝди* му волòве ис тòра, пѝ *прикѝчи* за онò, ѝстò кѝ саонице, пѝ *прикѝчи* онѝ кѝћер, пѝ *отѝрѝ* кѝ òдавл'ѝ дòл'ѝ што зовѝмо до Бѝевицѝ, а јѝдан остò да чѝвѝ онѝ стòку, оће вѝк дòћ пѝ пòклат му стòку, òвце. И онѝ се чòвек *разбѝди* изјѝтра, *изѝђи* пред онѝ кѝћер: „Кѝкѝ, ѝѝ сам јѝ овò?” (Лу); седѝо за плѝс и онò ка[д] стѝгла тѝ сѝла и плѝс и ѝѝга поткѝчѝ и дòл'ѝ до у Карајѝкиће га *однѝси* плѝста. И Цѝфко *зѝђи* овакò дòвдѝ, у вòду дòвдѝ и не смѝо дѝљѝ (Бу); дѝћко бѝо дваес òсам гòдѝнѝ, пѝстио стòку тѝмо и онѝ бѝк изѝшо ис кол'ѝбѝ и òн бѝо седѝо, штѝ је рѝдѝо нѝ знѝм, ѝђје га премѝтѝо, и òн, дал'ѝко бѝло вѝс, *приђи* удѝри га роговѝма óде, *удѝри* га, *пребѝци* га преко сѝбе, и бѝо га, и ѝѝко вѝдò ѝђје, ѝѝко ѝђје ни ѝѝо, свѝ у комѝте га уђинѝо (Туз); рѝјетко се е тò дешѝвѝло, чѝо сам јѝдан у Пòпиће па јѝднòга брѝтучѝда је имѝо и не мòре да се ожѝнѝ, не мòре, не мòре, а овѝ бѝо зѝврѝга и вѝђен, *отѝди* те *превѝри* нѝку девојку за ѝѝм да је ѝзмѝ. Кад је *довѝди* овѝмо, *дѝдѝ* је овомѝ брѝтучѝду (Ке); у Дѝјке је такò прије двѝје гòдине, богами вел'ѝко дѝјете, *закѝчи се* за прикол'ѝцу, за онѝ камѝбн *се успѝњи*, онò куд онò *трѝхни*, оно *пѝни* на ѝсвалт и мрѝтво (Ки); кад је Пѝтар Азѝнац комѝта, кад је комѝтовò, òпѝсан је тѝј чòвек бѝо, врѝједан, òпѝсан, пѝ су дòшл'ѝ тѝ Пѝтар Азѝнац, кад је дошѝо, *дóђи* у Црѝвско пѝ *дóђи* у Црѝвско и *јѝви се* овѝјем нѝшѝм Јѝл'ѝћима, а òни се двојѝца *придрѝжи* с ѝѝма да тѝјем Кѝртагићима укрѝдѝ волòве ис подрѝма (Цр); тѝчно се нѝ знѝ, неко каже да је бѝла три брѝта и жѝвѝл'ѝ тѝмо у тò мѝсто и *откѝни се* пѝс и *удѝви* ис тòг дрѝгòг пл'ѝмена; (Бо).

Често се употребом императива наглашава моменат изненадности, неочекиваности (слично као при употреби крѝег перфекта, који му је конкурентан и са којим се неретко комбинује):

он ишò у рѝкверц тѝ трактор и прикол'ѝца, дѝјете *пѝни*, *згѝзи* га и на мрѝтво; *дóђи* онѝ ѝћхан прѝиш óде *се погòди* са овѝјем стѝријем óде Шкрѝјѝљом: „Да дòђѝм с вòјском смѝјем л'ѝ óдек да ноћѝмо?” „Сѝмо да ми дѝш бѝсу да ми не дѝрѝш фамѝљѝју и да ме ѝбијѝш и кòга да ми ѝбијѝш, дóђи.” Òн рѝкò: „ѝво ти је бѝса.” „А и тѝ мѝне ако ти кòга ѝбијѝм, јѝ сам тѝ да ти дѝм бѝсу, сѝмо немò да урѝдѝ шта невелѝтно, да плѝћкајѝ, да ѝбијѝ дѝцу, хѝвѝне, да ми дѝш бѝсу да нѝће.” „Дòбро, хѝјде.” *Дóђи* на кòнак, овѝ *пѝшћи* хи на кòнак, кат òни ѝвѝћѝ, јѝдан топђѝја ѝћхан, имѝл'ѝ и тòп, *дѝгни се* те *убѝ* пѝјетла, кокòшку. Онѝ *се дѝгни* те òн топђѝју тѝт, *убѝ*; и сѝд некѝ дѝчко *пóђи* сѝш ѝѝме тѝмо ѝѝ се òна ѝдѝла и *дóђи* у кѝћу, *звòни* на звòнце, овѝ ѝшò; оно *се дѝгни* онѝ вòјска и *дóђи* то тѝ

баш на она крѣс тѹ, и да напѣну овѣ да хи ѹбију да хи истѣрајѹ. Ови *истѣрѣј* бѣрак и као *прѣдѣл'и се* (Бо); ова *уишѣ*, ова му *напиши* ѡзјаву, *дѣ* му тадашњѹ л'ѡнѹ кѣрту (Нет); двѣес кѡлометѣрѣ *отиѡди* пѣшкѣ у чѣршију и *врѣти се*. Кѹпи шише за лѣмбу, нѣмѣ свѣтла, оно му *пѣни* те му *се слѣми*. (Со); није бѡло фѣјда, ѡн *мѡрѣ* да га убѡјѣ, једнијем мѣтком га посрѣд прѣи *погѣди* и ѡн *пѣни*. (Де); *догнѣ* један чѣвек ѡстѣ, са њѡм *мѣђио*, пѣ му *рѣкѣ*: „Штѣ си пѹштио у мѣју л'ивѣду?“, пѣ *се посвѣди*, а ѡн *бѡ* мѣло при ракији, *ѹзми* кѣлац и *удѣри* га по глави и *убѡ* га на мѣсто (Коз); ѡн *рѣдѡ* у јѣму дѣл'е и како је рѣдѡ, а бѡ вѡсок, крѹпан, и како је рѣдѡ, дал'ѣко бѡло, озгѣр *се онѹчи*, прѣво га удѣрило, знѣш, ѹ главу; ѡн *бѡ* у мил'ѡцију, ѡна *бѡла* дѣл'е, у шкѣлу *ѡшло* и нешто *се* саш њѡм, ѣе се јѣду *познѣди*, *пѣђи* и ова, доведѣше је, грѣшнѣ дѡјете, кѹкавица; *ѹзела* грабѹљу пѣ нешто *шѣла* онѣм грабѹлѣм, сѣдака је нагнѣла, оно јѣ *уфѣти* панталѣне кѹкавици, и *замотѣ* и нѣгу јѣ до кѹка *осѣчи*, скѣро, није дѣвно, е сѣт кад је бѡло (Гр).

У контекстима када се њѡме обележавају доживљене радње, императив показује сличност и са аористом (неретко се два облика комбинују), те је у таквим језичком околностима међусобна замена ових облика могућа без померања у семантици:

ѡмѣ два сѡна и шчѣрку пѣ једнѣ гѣдинѣ *бѡ* тѹ рѣђендѣн једнѣм ѡстѣ из Бѣбовѡка, и понѣђи слѣвил'и код њѣга рѣђендѣн и *ѹзми* динѣмит да запѣлѹ, а ова га држѣ мој братѣнић ѹ рѹку, а ѡни не вѡдел'и што горѡ уз онѹ тѣблѹ и ѡн му *пѹкни* и *однѣси* му рѹку до тѹ (Боб); о *ѣде* ти ѡна, те ти *ѹзѣ* једне чарѣпе да прѣти овѣмо обил'ѣже, ѡна *повѹчи* за тѣ чарѣпе, јѣ *повѹчи* за тѣ чарѣпе, а није ко[д] тѣгѣ чѣвѣка нѣ тѣмо (Го); овѣ је мѣја кѹћа бѡла ѡстѣ кѣ и сѣт штѣ је, пѣ је ѡни *запѣл'и*, Тѹрци је *запѣл'и*, пѣ је ѡна изгорѣла, сѣмо цѡгла остѣла, а онѣ је дрѣво изгорѣло, посл'ѣ Нѣмци дѣђѹ пѣ свѣ онѹ цѡглу развѣл'ѣ и отѣрајѹ дѣл'е на Дѣјевѡиѣ, прѣвили онѣ бѹнкере, свѣ развѣл'ѡл'и и тѣрајѹ цѡглу, зѡдѣл'и тѣ бѹнкере дѣмек, те мѡ посл'ѣ пѣново прѣвил'и (Шав); прѡјен тѣгѣ, једна варакаѣла девѣјка из Рѣсна с једнијем, а тѹ бѣш кѣмшије из једнѣга пл'ѣмена. Пѣ варакаѣла, пѣ варакаѣла, пѣ нѣјзѣт нѣѣе, а ова покѹпио четрѣс лѹдѡи, пѣ *напѣни* на кѹћѹ, пѣ *одвѣл'и* вѣрата пѣ је *ѹзми* а брѣт јѣ бѡ кѣт тѣра дал'ѣко гѣре. Запомѣгѣла мѣјка му, ѡн *стигнѡ*, млѣд бѡ дѣчко, шеснѣес седамнѣес гѣдѡнѣ, имѣ нѣш, пѣ кат *стигнѡ*, онѹ девѣјку пѣд рѹку, а онѣгѣ тѣх, пѣ онѣгѣ, пѣ онѣгѣ (Врс); мѣне ѣтац: „Јѣ ѣу, сѡне, отѡс да тѣ тѣвѣе ѡсе очѡстѡм“, и сѣ мнѣм *отиѡди* (Туз); а једна ѣѣе да ѡгрѣ поред мѣне, јѣ вѡдѡм, а јѣ јѣш вѡшѣ уфурсѣтиѣ, па *се посѣгни* онѣ (Вру).

За разлику од аориста, императив у сфери прошлости има ширу дистрибуцију, те може обележавати и недоживљене радње. Наведено је свакако важан чинилац који

подржава његово постојање у систему, и то имајући у виду да је овај облик, као и аорист, стилски маркиран – носилац је експресивности и компоненте емотивне ангажованости – што га чини језичким средством које успешно замењује аорист у контекстима који блокирају његову употребу (недоживљене прошле радње):

Он одозго из л'йвāдā *сiћи*, *остāви* тō мало кyћицē а оде њихна кyћа свēга имāло, и прōстiрке и хаљинке и брашна, он *довēди* пōрoдицу и овō имāње целокупно остāло њēму (Бот); *покyти се* њи тројица, *упāни* у кyћу, пyшке, у Шкрiјелe гōре и повēзāл'и, а оде оdmā су је довeл'и, *повēжy* јој браћу и оца, Црнiшāнин комiта што је бiо, он пошō, девојку за чyпе, овiјā *повēжи* у сōбу, и тāј дāн му је остāла (Ју); попāл'ил'и трiес трeћe тō Тyрци свe, пā *отiди* у шyму, да кyкāвац осeчe шyму да грāдiћ hēци кyћу, тāмо *слōми* нōгу, нiкад нiје добиo дiнāр од нiкōга, нiкаку пōмōћ (Ка); бāш прије десетiну дāнā yнук овō овудiје косiо око кyћe и тамāн онiје кад је изāшō да покōси, он *завyчи* рyку у рукавицу, yвијек је носиo рукавицу и нōси чiзме и он оде овō косiо, кад је прeшō, у тō је стiгла некā oсица, стршeљ, којi hāвō, у онōј рукавици, он како је нāтнe, она *зāтни* y рyку, она га сāмо овакō у вeну; пōчeла да се л'йјечi, нiје имāла дeцу вишe и он је отпyстиo. Е она *отiди* у Мостāр за овогā једнōга прōфесора, oпeт, и *повeди* овō мālō, Нāташу (Ос); партизāни *уби* једнōга Нeмца ил' двā, они *зāђи* пā hе *нāђи*, оно нāјзāt у Крāгујевац убише hāке; „jā”, кажe, „*погл'eдни* онōгā, *погл'eдни* онōгā, *погл'eдни* онōгā”, и нiје мōгō да yзмe ни једнōга, нō му и свā четвōро стрeљāл'и (Врс); кажe, један дāн *отiди* тāмо, *искōпā* зeмљу и сām у зeмљу кажe: „Цāр Трōјан йmā трeе yхāдi” (Ки); билā је дōшла ис Ругōвe, они су убил'и hовeка и побeгл'и су овāмо, насел'yл'и и се у Борōштiцу, овi из Yгла и дрyгā сeла хи *тyжи* (Бо); сāt *прāћā* лyде да се она врātи, нeће, свeкар јој *отiди*, и у родбiну њōјну, нeјсе, пошто мālо *се рōбље растyри*, овā јој свeкар кажe: „Махијā”. Она: „Хā?” „О л' тi да се врātиш, д[a] [ид]eмо зeдно?” Кажe: „Jā jōк”; она је л'йјeпо уплāшила се за родбину да јој не убију родбину ради њe и она *пōђи* саш њим. Кат *бiди* преко некōга рāшhа: „Бāбо, а hе су тi лyди?” „Снāхо, jā сам те превāрио, нeмā нiко, сāмо jā”, и *повeди* је ка кyћи и вишe нiје се ни мyчила да бежi, по[d] тiјем хāлом је живeла и остāла је за свā врeмeна (Бр); oпeт пōсл'e затрyдњeла, он бiо пe[t] шeс гōдiнā бōн и родiла једно дiјетe, oно *се* нeшто *разбōл'и*, она га *повeди* ко[d] дōктора са зāвōм па му дōктор му препiсō л'йјeкōвe, oно им *yмри* грeдом. Она *донeси* тō дiјетe па га нeће зāкопāл'и. Свeкрва је нiје пōсл'e вољeла, чōвек јој *yмри*, тō дiјетe докл'e подњивiла тōг старiјeга, посл'e хāј тi oткут си дōшла. Она пōсл'e ку[d] hе, штā hе, *врātи се* код браћe, билā нeкол'ико код браћe, е пōсл'eн некi дōктор и дōкторица нāшл'и је те им држāла дeцу, oни рāдiл'и, она им пāзила дeцу, осигурāл'и је и свe, плāћāл'и јој и тā јој дōктор *нāђи* посō да чiстi у бōлницy; рeкла: „Нeмō те ме дāват, jā нeћy”, oни не трагāл'и нō је *дāди*, и кат бiло врeме да је yзмy, она *побeгни* (Го); Смāил рeкō: „Слyшāјте, побeгла ни је, отишō ни oбрас, мi идeмо да је oтмeмо”; „Нeмā”, кажe, „сāмо њy”. И oни *отiди* дōл'e,

напани на кyћу, и тaмo oвa имo пyшку, те *уби* једнoгa, двојицу тројицу *рани*, оно му *нестани* мeткoвa ал'и *закyј* му пyшка, oви *навaл'и*, *извaл'и* вpaтa од избe да је повeдy, oнa рeклa: „Јa нeћу, ни јa ни мoји кoмaти, јa вoл'им oнoгa”, они *се вpaти*, те посл'eн yзeл'и дрyги из њeнe тe порoдицe; (Тер); oдe су живeл'и Грци, и за врeмe тoгa грчкoгa, тa Кeљo је имo дeвeт синoвa и пoжeниo тијa дeвeт синoвa, пa дoл'e oвe л'ивaдe штo су, тe л'ивaдe њeгoвe бил'e, и oтишл'и му тi синoви дoл'e да кoсy тo, да рaдy и снaхe, oн *oтиди* на јeдaн крш oдe, и дaнaс сe зoвe, и вeчитo, дo кијaмeтa, Кeљoв крш, oтиди на тa крш, гл'eдa дoл'e, нeштo му сe рaзoчaрa, *преврни се* и тaкo *се сaтри*; пoбeглa је мoјa првo брaгучeдe, oчeви ни брaћa, испрoшeнa билa у Дрaгу и кoншијe *навaл'и* и *превaри* је испрoшeнy, тe *пoбeгни* у сeлo, за дрyгим *пoбeгни*; биo јeдaн Пaнтoвић и јoш тијa мyсл'ихyнa *дођи* кoт кyћe мoг oцa, дeвoјкy eл' глaвy, и тy ми oвaмo oнaмo, нeмaјy дeвoјкy (Жу); ми смo рoдoм ис Албaнијe, тaмo су пoгинул'и двaдeс и јeдaн oкo пaшћeтa и тy су бил'и трi брaтa, a oви су пoбeгл'и. Убиo ћoвeк пaшћe, a oнa *доћeкa* пa уби њeгa, oнa oнoгa, oнa oнoгa, тe двaдeс и јeдaн oкo пaшћeтa, у Албaнијy (Јe).

III.11. Глаголски придеви

Трпни глаголски придев и радни глаголски придев у систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора употребљавају се искључиво у саставу сложених глаголских облика, о чему је било речи у одељку о морфологији у одељцима о перфекту, плусквамперфекту, потенцијалу и перифрастичним глаголским облицима (в. т. III.5., III.6., III.9., III.8. и III.13.).

III.12. Глаголски прилози

III.12.1. Глаголски прилог прошли у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони није бележен у глаголској служби.

III.12.2. Глаголски прилог садашњи у испитиваном говору је присутан али му фреквентност није висока. Домен употребе такође је сужен па је овај облик бележен само у неколико служби попут:

а) узрочне:

вѣрѹј ми да поцрѣкаше *рѣдѹћи*; умѡри се свѣ *нѡсѹћи* онѣ цѣкѡве ѹзбрдо (Леч); пѣ претрѣни, да извѣнѣте, на онѡг кѡња *седѹћи*, не мѡгу више да издржѣм (Кл); вѣнѣ ми се укѣзѣл’е свѣ *идѹћи* (Го); погѣну вѣздѣн нѣ ноге *трѣћѹћи* (Бо); јѣ сам препѹкла јучѣ с њѣма *трѣчѹћи* (Го); ѡчи су ми испѣл’е онде *вѣрѹћи* прѣђу (Ду); ѡчи ми испѣдоше *гледѣјући* а њѣшта нѣсам запѣмптио (Бл); ѣво ѡде сам бѣла иштетѣла рѹку, дѡсад ми се тѡ познѣвѣло, *дѣжѹћи* овакѡ по тепсѣју вел’ѣку (Ле); крѣвет, мѣјко слѣткѣ, свѣ у комѣте комѣтскѣ, удробѣл’и га изјѹтра, поломѣл’и га *кофистѣјѹћи* се (Ли); нѣмѣм ѣѣ д[а] ѹѣѣм, по пѹно га снѣјѣга напѹни *гѣѣјѹћи* дѣца, на вѣрата и тѣмо се ѣгрѣла (Пл); по свѹ зѣму ѡчи ти испѣни *прѣдѹћи*, жѣљна сѣна (Ст); ѡдрѣли су га *бѣјѹћи* га (По); црѣко *нѣјѹћи* вѡду (Ту); црѣко *нѡсѣћ* овѡ (Жи); онѡ пѣшче прѣпуче *лѣјѹћ* (Ос); свѣ пѣре пѡтроши *купѹјѹћи* (Вр); прѡпаде гѡдину дѣнѣ *боловѣјѹћи* (Бал); свѣ пѡтроши *дѣвѣјѹћи* крѣвѣма (По); обогѣтио се *продѣвѣјѹћи* кѣјмак (Бал); црѣкоше *ѣштѹћи* је (По); пуко *вѣчѹћи*; да пѹкнѣш *вѣчѹћи* (Бр); ѡдра се *пѣшѹћи* (Ке); ѹбѣ се *лагѣјѹћи* (Ту); одра грло *вѣкѣјѹћи* (По);

б) начинске:

ѡде свѣ *трѣћѹћи* (Бо); тѡ да рѣдѣш мѡш и *седѹћи* (Го); Слѣва је бѣла дѡбра, мѣјку што је имѣла, тѡ њѣје да се *седѹћи* помѣнѣ (Ст); састѣнѹ се и свѣ *трѣчѣћи* код њѣга (Бо); нѣмо *стојѣћи* пѣт вѡду (Че). нѣкѣко *стојѣћи* и мѡгу да рѣдѣм, ал’ кад сѣгнѣм се, не мѡгу да се испрѣвѣм (Брѣ); дѡѣѹ лѹди *крѣјѹћи* понѡѣи, ѹзмѹ је у ѣкшам; пѹхѣл’и га и[з] зѣтвѡра, и ѡн дошѡ код мѣне *крѣјѹћи* од свѣјѣ (Жи); педесѣт хѣлѣдѣ стѣви у мѣнтѣл *крѣјѹћи* (Кл); *крѣјѹћи* од рѡда са мѡмком прѣчѣ (С. Ћуп); знѣм да си вѣкѣла да си *крѣјѹћи* ѹзѣла пѣрче пршѹтѣ кат си бѣла трѹдна; не вѣлѣ *крѣјѹћи* да узме (Шав); тогѣ мѡмка ил’и вѣди ил’и не вѣдѣ, нѣѣ *крѣјѹћи* кроз вѣрата, кроз некѡ рѹпче мѣлѡ; десѣло би се пѣ би се неѣ *крѣјѹћи* овакѡ пѣсмом, кѡ је пѣсмен бѣо; Шабѣнова мѣјка је *крѣјѹћи* дѣла Сел’ѣму, Шабѣнову сѣстру, те је *крѣјѹћи* дѣла те се тѡ спѣсѣло (Ли); јѣ *крѣјѹћи* пѹшѣм (Пе); дѡѣѡше те ме тѡ испросѣше и свѣ *крѣјѹћи* (Пл); ако ти се угѣсѣла вѣтра ѡде, тѣ не смѣјѣш нѡ ѣѣкѣш ѣѣ дѣм пѣ да отѣдѣш да ѹзмѣш нѣшто *крѣјѹћи* вѣтрѣ (Ле); нѣјприѣ нѣјесу дѣл’и ѡчеви да се вѣѣјѣ кѣ сѣт, него ако си мѡгѡ неѣ *крѣјѹћи* да се састѣнѣш са тѣм мѡмком, мѡгѡ си да се вѣдѣш; њѣје шѣѡ да се помѣрѣ гѡдину дѣнѣ, брѣѣа су ми долѣзила *крѣјѹћи* од њѣга; сѣјѣл’и су свѣѣ лѹди, сѣмо тѡ некѡ *крѣјѹћи* (Пру); жѣна се опорѡдѣ *крѣјѹћи*, да њѣко не чѹјѣ (Бѡб);

в) пропратнооколносне:

ѡста ѡн та̀мо у лива̀ду *плѧсту̀ћи* (Го), оста̀ше *лежу̀ћи* (Ту); ѡпсова ми ма̀јку, йшамара ме, ја̀ свѧ *врйшту̀ћи* ку̀ћи (Стр); оста̀ше *седѧћи* (Ту); осѧмнул'и би љу̀ди *гл'ѧдају̀ћи* та̀ тел'евйзѡр, каснй̀јѧ почй̀нљ тй боксѐри, ала̀ха̀ми до са̀баха би хи гл'ѧдал'и (Ков); она је то̀ ста̀лно тура̀ла, пра̀ви пилѧв, да се одѧрѐш *јѧду̀ћи* (Кл); са̀мо су оста̀л'е Обљѧине, јѧдна ку̀ћа и *зафа̀љу̀ју̀ћи*, то̀ је Лѐпојевиѧе и Бљковй̀к, *зафа̀љу̀ју̀ћи* томѧ Прѡдѧну што је бйѡ кнѧз (Че); дѡл'е су йсто̀ тѐшко прихва̀ћени, сиротй̀ња без йшта отй̀ћ, *незнају̀ћи* јѧзик (Ту); ѡна је ма̀јки јавй̀ла да је побѧгла и дѧца оста̀ла тљ *спа̀вѧју̀ћи* (Жи); оста̀ше *нй̀ју̀ћи* (Го); ѡн тљ стојй̀ цй̀јелу нѡј *бй̀ју̀ћ* у она гѡч (Ме); ѡста та̀мо *стојѧћ* (Бал); ѡде *псљ̀ју̀ћи* (Ту); ѡста *на̀кују̀ћи* (По), ѡста *куповѧју̀ћи* (По); *пла̀чу̀ћи* отй̀шла је (Вр); ѡста *намирѧвају̀ћи* (Ту). ѡста *брй̀шу̀ћи* (Ту), ѡста *пй̀са̀ју̀ћи* (Ту); ѡде *пла̀кају̀ћи* (Ту).

Примери са временским и циљним значењем нису бележени.

III.13. Остали глаголски облици

У систему тутинско-новопазарско-сјеничког говора као самосталне синтаксичке јединице у употреби су три перифрастичне конструкције са различитим синтаксичким службама и семантичким својствима, а које повезује преовлађујућа нијанса модалног значења.

III.13.1. Би + императив

При казивању прошлих радњи, могућности за избор језичких средстава усложњавају се у ситуацијама када се у говору начини прелаз са саопштавања о појединачним прошлим радњама које су се вршиле или извршиле, на казивање догађаја из прошлости који су се понављали по утврђеном редоследу. Када наративни дискурс поприми облик приповедања о радњама које подразумевају виšekратност, прошли догађаји могу се, осим глаголским

временима чија је то примарна функција, означавати и презентом транспонованим у прошлост (приповедачким презентом), те императивом и потенцијалом у временској служби. Казивање прошлих понављаних радњи приповедачким презентом и двама примарно модалним глаголским облицима особина је која карактерише како стандардни језик, тако и највећи део српских народних говора⁷¹.

Особеност која, међутим, тутинско-новопазарско-сјенички говор одликује од остатка српске језичке територије, а која је диференцијална и према стандардном језику, огледа се у постојању специфичне конструкције творене од аориста глагола *бити* и императива (у раду означене као *би* + императив), чија је основна служба исказивање семантике протеклог понављања. Пошто конструкција *би* + императив не наступа ни у једној другој функцији, а уједно показује сличност са потенцијалом, а потом и са императивом у временској служби, одређење њеног места у систему покушаћемо да утврдимо путем испитивања релација са поменутиим, временски употребљеним, модалним глаголским облицима. На тај начин настојаћемо да утврдимо како синтаксичко-семантичке карактеристике дате конструкције, тако и могуће разлоге њеног постојања у синтаксичком систему испитиваног говора.

Стога ћемо најпре дати кратак преглед синтаксичких и семантичких особености потенцијала у његовој временској служби, посматраних у суодносу са приповедачким императивом, а потом извршити поређење конструкције *би* + императив са наративним императивом и потенцијалом, будући да у употребној сфери постоје поклапања и са једним и са другим поменутиим обликом.

III.13.1.1. Конструкција која је предмет анализе употребљава се у наративном дискурсу који подразумева приповедање о прошлим радњама које су се понављале по извесном редоследу. Ови текстови обилују употребом глаголских облика транспонованих у прошлост (пре свега модалних), јер су се задате теме у разговору са информаторима тичале обичаја и ритуалних поступака у вези са неким од календарских празника, што подразумева (најчешће циклично) понављање глаголима означених радњи. Обухваћене су

⁷¹ Употреба императива и потенцијала у приповедању широко је присутна у говорима зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори (уп. Ћупић 1977: 171–173; Пешикан 1965: 200–201, 203–204, 206–207; Вујовић 1969: 345–347).

и теме о сезонским пољским радовима, о некадашњем животу на селу, које производе сличан тип дискурса као и претходне.

У србистичкој литератури одавно је примећено да потенцијал, који је примарно модални глаголски облик, у одређеним контекстуалним условима може послужити као средство темпоралне детерминације предикације. У својој временској употреби овај облик означава радње које су се „у прошлости понављале, вршиле по неком утврђеном реду” (Стевановић 1986: 717), односно „радње реализоване у прошлости [...] које су се понављале пре времена говорења о њима” (Станојчи и Поповић 2005: 396). Потенцијал у поменутој служби, коме се одриче модално значење, означавао се као глаголски облик употребљен „темпорално у релативној квалификативној служби” (Стевановић 1986: 718), односно као облик „наративног и квалификативног карактера” (Станојчић и Поповић 2005: 396). У новијој литератури истиче се значај потенцијала за исказивање прошлих неререференцијалних радњи од глагола свршеног вида, мада му је иста функција временског означавања доступна и онда кад су посредни несвршене радње (Танасић и др. 2005: 461). Синониман приповедачком потенцијалу јесте и императив онда када је употребљен у квалификативној служби, када се њиме такође саопштавају у прошлости понављане радње, најчешће по утврђеном редоследу (Стевановић 1986: 709–710; Станојчић и Поповић 2005: 395; Танасић и др. 2005: 457).

Иако се семантика прошлог понављања у српском језику и његовим дијалектима осим двама поменути облицима може саопштити и перфектом и наративним презентом, одабир потенцијала и императива мотивисан је присутношћу компоненте евокативности, која је, када је реч о потенцијалу, према мишљењу Милке Ивић, у основи развитка семантике протеклог понављања. М. Ивић, наиме, сматра да је оваква употреба потенцијала условљена пре свега типом дискурса, тј. да је настала из потребе да се направи дистинкција између „фактографског” и „евокативног” саопштавања, при чему се први тип постиже перфектом, а други, који подразумева извесну емотивну ангажованост, будући да се ради о евоцирању успомена, потенцијалом (М. Ивић 1983: 44). Осим стилских, релевантни су и разлози морфолошке природе, будући да се презентом могу саопштити у прошлости понављане радње означене само несвршеним глаголима, такав је случај и са перфектом, док потенцијал и императив немају тих ограничења.

Прелаз са фактографског на евокативни тип саопштавања, како показује и наша грађа, узрокује и промену језичких средстава, и тада говорници на располагању имају како потенцијал и императив, тако и конструкцију *би* + императив. Избор је најчешће слободан, мада се у одређеним језичким околностима јавља и немогућност међусобне заменљивости ових облика.

Т. Ашић наводи још једну битну особину потенцијала транспонованог у прошлост: наиме, хабитуалност исказана овим глаголским обликом, према мишљењу ауторке, није проста, већ условљена хабитуалност. Дакле, при употреби потенцијала увек је присутна компонента условности исказана неком врстом одредбе за време или узрок (*на растанку, у најтежим тренуцима* и сл.), коју је могуће трансформисати у зависну реченицу (Ашић 2007: 143). Примери из наше грађе потврђују тврдњу о постојању елемента условности (имплицитно или експлицитно присутног) код сва три облика за исказивање прошлих понављаних радњи, с тим да су и примери које ауторка оцењује као неприхватљиве, попут **Увек би дошао на колаче* (Ашић 2007: 144), у овом говору потпуно обични, с напоменом да у њима доминира компонента квалификативности: *Ћвијек би се лијепо пѝтѝ с нѝма, поразговѝрѝ; Она би свѝкат кѝпѝла дѝци по чоколаду* и сл.

Према критеријумима за одређење карактера глаголске радње, саопштеним у одељку о синтакси глагола у књизи *Синтакси савременога српског језика: проста реченица* групе аутора (Танасић и др. 2005), а с обзиром на категорије индикатив : релатив, односно референцијалност : неререференцијалност, потенцијал карактерише следеће: а) према првом критеријуму који подразумева одређивање врсте временске детерминације с обзиром на то која се тачка у времену узима за одређивање радње, потенцијал којим се саопштавају прошле радње припада синтаксичком релативу (Танасић и др. 2005: 461); б) при временској трансформацији у наративном режиму излагања потенцијалом се, као што је поменуто, исказује неограничено мноштво у прошлости реализованих радњи које су се вршиле у низу интервала, што значи да моменат говора у случају овог облика не служи као референтна тачка. То значи да се према критеријуму референцијалност : неререференцијалност потенцијал одређује као облик којим се казују неререференцијално конциповане радње (Танасић и др. 2005: 461).

III.13.1.2. Тутинско-новопазарско-сјенички говор од осталих идиома на српском етнојезичком простору одликује присуством специфичне конструкције *би* + императив, у

синтаксичком систему специјализоване за исказивање семантике протеклог понављања. Творена од аориста глагола *бити* (сведеног, слично као у облицима потенцијала, на један облик – *би*) и другог лица једнине императива, јавља се у истој морфолошкој форми у свим лицима једнине и множине.

III.13.1.3. У српској науци нема много информација о овој конструкцији, а и када се у радовима помиње, њено постојање везује се увек за говоре изван српског етнојезиког простора. Будући да о споју *би* + императив у литератури нема помена у вези са српским народним говорима, једно од питања које ће у овом раду бити размотрено тиче се евентуалних разлога постојања, односно опстанка ове конструкције у тутинском говору.

У лингвистичким радовима за конструкцију *би* + императив усталио се назив *хабитуал* (в. Халиловић 1985: 51–55; Грицкат 1998: 38; Окука 2008: 77, 290; Брозовић 1958: 346 и др.), имајући у виду да се не употребљава у функцији модуса, већ само као средство казивања радњи које су се у прошлости више пута понављале.

Павле Ивић конструкцију *би* + императив помиње у *Дијалектологији српскохрватског језика (увод и штокавско наречје)*, наводећи је као особеност босанских говора херцеговачко-крајишког дијалекта. Не анализирајући синтаксичке особине поменуте конструкције, аутор саопштава да је приповедачки императив везан за *би* особина својствена говорима на простору између доњих токова Дрине и Босне. Притом, иако у овим говорима постоји дијалекатска диференцијација условљена односом хришћани : муслимани, *би* + императив представља општу особину целокупног становништва (Ивић 2001: 188).

У *Српским дијалектима* Милоша Окуке постојање ове конструкције везује се такође за говоре на територији Босне и Херцеговине. Тако се у источnobосанском поддијалекту херцеговачко-крајишког дијалекта употребљава „*хабитуал ми би рѣци*” (Окука 2008: 77). Иста конструкција у употреби је у приповедању у говорима западне Босне: „нпр. у средњој Рами *сѣнко, ђн би рѣци*, у Лашви *па би јој ја ђткѣј*” (Окука 2008: 290).

У опису особености говора у долини реке Фојнице, Далибор Брозовић наводи да у њима постоји „посебан сложени морфем за *хабитуал*, састављен од *би* + 2. л. синг. императива, непромјенљив за сва лица сингулара и плурала. Употребљава се паралелно с 2. л. синг. императива и са кондиционалом, само много чешће од њих” (Брозовић 1958: 346)

Постојање конструкције типа *покојни отац би јој реци* потврђено је и у говору Пакларева код Травника, који је описала Наила Ваљевац (Ваљевац 1990, цит. Према: Лучић 2008: 11).

Императив у комбинацији са *би* у служби исказивања хабитуалности присутан је и у књижевноуметничком регистру савременог босанског језика (Ибришимовић 2011: 35), највероватније као посебно маркирано стилско средство, будући да је, са становишта овог језика, реч о супстандардној форми (Халиловић 1985: 55)

Будући да представља маркантну особеност босанско-херцеговачких говора, у којима је широко присутна, конструкцију *би* + императив Сенахид Халиловић назива *бх. хабитуалом*. Синтетизујући податке о присуству хабитуала на босанскохерцеговачком терену, аутор закључује да је „ареа хабитуала прилично дифузна и протеже се на готово целокупну бх. територију, са потпуним изузећем једино терена источне Херцеговине. Жариште арее је у средњој и североисточној Босни, и то у зони која је смештена у четворокуту: Тузла – Сарајево – Горњи Вакуф – Теслић – Тузла. У западној Херцеговини овај је облик риједак, а у западној Босни је готово и непознат.” (Халиловић 1985: 53). Аутор даље наводи да хабитуал није национално маркиран али да је, како потврђује грађа за пројекат *Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс...*, најприсутнији у говору стариначког муслиманског становништва (од 225 укупно истражених пунктова хабитуал је посведочен у 65, од чега је 40 пунктова са муслиманским живљем, 14 их је са православним, а 11 је пунктова са католичким становништвом). Наведено, према мишљењу С. Халиловића, наводи на закључак да је реч о аутохтоној особини старије провинијенције (Халиловић 1985: 53).

Цитирајући С. Халиловића, хабитуал у раду *Потенцијал у служби исказивања хабитуалности* (Грицкат 1998: 38) помиње и Ирена Грицкат. Ауторка наводи да је то један од начина исказивања хабитуалности и наглашава да сличну функцију императив има и у македонском језику (види фусноту 5 у: Грицкат 1998: 38). М. Ивић, позивајући се на Б. Конеског, наводи да се у македонском језику императивом може исказати хабитуална радња онда када се временски оквири поставе избором одговарајућег облика глагола *чини* (*Тој чини – дојди, најади се, наполни ја торбата леб и пак кинисај в овци*) (М. Ивић 1982: 259).

У описима говора зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори нема помена о овој конструкцији. У некима од њих, међутим, сличну службу врши спој глагола *хтети* и

императива. Наиме, реч је о конструкцији *ħax* + приповедачки императив (Пешикан 1965: 206), односно *(u)ħaħe* + императив (Ћупић 1977: 172). У првом случају, реч је о староцрногорским средњекатунским и љешанским говорима, спојем *ħax* + императив казују се радње које су се понављале у прошлости, и то чешће оне од несвршених глагола, мада има примера и са перфективним глаголима: *ħāħe ĩди, ħāħe донџси*⁷² (Пешикан 1965: 206). У говору Бјелопавлића конструкција *(u)ħaħe* + императив бележена је у примерима типа: Мårко вåзда кат *прĩми* ивалĩду ħāше ħџци *донџси* бо^нбџнå и чоколåдџ; или Дџбар је тџ бĩо офицĩр – вåзда ħāше *нарџди* вџјски онџ што е њџ бџље (Ћупић 1977: 172). Оба аутора слажу се да на овај начин исказана понављана радња у прошлости добија особине квалификативности (Пешикан 1965: 206; Ћупић 1977: 172). Податке за мрковићки говор даје Лука Вујовић наводећи да је у овом терену врло ретка „приповједачко-модална конструкција која се састоји од имперфекта глагола *хтјети* и императива неког другог глагола” (Вујовић 1969: 273). Њоме се казује доживљена прошла радња која се више пута понављала, а бележена је у примерима типа: *Ћå°смо мĩни полџако, срå°же бџу рџком*. Аутор саопштава и податак да је конструкција много чешћа у црмничком говору, иако је Б. Милетић у својој студији уопште не помиње (Вујовић 1969: 273). У говору никшићке зоне, како наводи С. Халиловић, присутна је конструкција *иħaħe* + 2. лице једнине императива (*иħaħe он доħи*)⁷³ (Халиловић 1985: 51).

У раду *Приповједачки императив у документима црногорског Сената*, С. Шубарић не помиње овакве конструкције. Иначе, језички материјал ових докумената (насталих у периоду од 1857. до 1879.), делом представља „само народни језик на папиру” (Шубарић 2004: 447).

⁷² За понављану радњу у прошлости у овом говору у употреби је и конструкција *ħax* + императив, али знатно ређе. Како наводи Митар Пешикан, ову појаву уочио је и Ј. Вуковић (према: Пешикан 1965: 2006) али само у споју са инфинитивом, не и са императивом (Пешикан 1965: 206).

⁷³ Аутор је назива *никшићким хабитуалом*, и, цитирајући Д. Брозивића, наводи да о овој појави нема напомена у литератури у вези са говорима никшићке зоне, те да је посредни конструкција потпуно једнака ијекавскошћакавском хабитуалу, с тим да је ређа у употреби и да је терен који обухвата неупоредиво мањи (Халиловић 1985: 51–52). Литература коју у овом раду наводимо, међутим, сведочи о томе да конструкција о којој је реч ипак заузима шири ареал.

Најзад, грађа којом располажемо сведочи о присутности ове конструкције на територији говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Спој *би* + императив има функцију да обележи протекле радње које су се понављале и да је у том смислу конкурент потенцијалу и императиву у временској служби. У морфолошком смислу, конструкција се јавља увек у остој форми – облици глагола бити сведени су на *би*, које добија функцију партикуле, а други део је увек у форми другог лица једнине императива⁷⁴. Употребљава паралелно са императивом и потенцијалом, само знатно ређе од њих. Када је реч о конфесионалној раслојености, ситуација се слаже са стањем у другим говорима на теренима са мешовитим становништвом (Ивић 2001: 188; Халиловић 1985: 53) – није конфесионално маркирана.

III.13.1.4. У вези са видском опозицијом употребљених глагола, примећено је да и у комбинацији са *би*, императив задржава исте особине које има и онда када је употребљен самостално у наративној служби, дакле, у највећем броју примера употребљени су облици свршених глагола (двовидски глаголи имају значење свршених):

ладно, зима, мр̄ас. *Би* ни замр̄зни н̄оге, р̄уке, св̄е от̄екни н̄оге, св̄е замр̄зни (Би); и так̄о би, н̄ије им̄ало, па тог̄а г̄ази н̄ије им̄ало, па би м̄и од̄ел’ал’и от смр̄ч̄ев̄е д̄аск̄е бр̄итв̄ом, па *би зап̄ал’и* он̄о ш̄йбиц̄ом он̄у л’ӯску, па би док би веч̄ерал’и то би држ̄ал’и да в̄ид̄имо т̄о (Би); би се п̄ит̄ало ђткал̄ен јој је ма̄јка, ка̄ка јој је ма̄јка, ка̄ка јој је пор̄одица, а др̄уг̄о не би ни в̄идељи, и испр̄оси је, так̄о *би* је *џзми* (Би); па би йш̄љи у кољед̄аре, то *би* м̄и ђмладина *ск̄упи се* и пон̄ђи би йш̄љи от к̄ућ̄е до к̄ућ̄е и тр̄аж̄иљи ко шта й̄ма, ма̄сла, с̄ира, бр̄ашна, т̄о св̄е кад би ск̄упиљи на едно м̄есто нал̄ђжи в̄атру и т̄о *би спр̄еми* и *ј̄ђди т̄у* (Ми).

С друге стране, мање је примера са несвршеним глаголима:

н̄ит *би се св̄ађ̄ај*, н̄ишта т̄о (Вру); м̄и *би се с̄игр̄а, с̄игр̄а* док кр̄ен̄емо ка к̄ући (Ли); м̄и н̄исмо држ̄аљи б̄ивољ̄ицу, ђни н̄ису држ̄аљи св̄ињу и м̄и *би* код њ̄и *ј̄ђди, п̄и, пл̄асти, ж̄њи* (Ми); а д̄ђље у

⁷⁴ У неким говорима бележене су форме са пуним аористним облицима у множини типа: *дођи бише они* (Уворићи); или *кад бисмо отићи на село, они бише гуди* (Тухол̄) (Халиловић 1985: 54). У књижевном регистру стандардног босанског језика, при употреби у стилске сврхе, бележени су примери са облицима глагола *бити* у првом лицу једнине аориста: Некада *бих* каква човјека *види* као ватру разноликих пламенова, некада *бих* каква човјека *слушај* као музику и сл. (Ибришимовић 2011: 38).

Гѡдово *би чѣкѧ* дрѹгѧ лѹди, намешћѧи онѡ да не пролѧзѹ; е пѡслѧен *би тѹ* конѡплѹ, дѡбро ка-се истрѧљи, *одвѧѧѧ* на клѧсе (Го); *прескѧчи би* ону лѡзу дѣца, ѧгрѧ између двѧје вѧтре (Бр).

III.13.1.5. Будући да се среће у истој функцији као и потенцијал и императив, конструкција *би* + императив показује исте синтаксичке особености. Њоме се саопштавају прошле нереференцијалне радње које су се понављале, а временско одређење радње често се може извршити само на основу ширег контекста:

с кѡн' има *би отѧди* и *довѣди* је; тѡ нѧе бѧло пѡсебно да држѹ кѡње, него рѧди с ѧѧим и онѧко од вѡл'ѣ комшѧскѧ *би* и *састѧви* (Ђер); ѧшло се за Пѣћ, за Мѧтровицу, за жѧто, нѧе ѡде мѡгло да стѧгнѣ за гѡдину дѧнѧ онѡ што *би посѧ* (С. До); изѧтки тѡ вел'ѧко, а обѡј, свѧкија бѡја *би обѡј* (Д. Дуб); *би отѧди* свѧтови, бл'ѧжнѧ порѡдица кои е дѣвѣр, ѡн узѧмѧ млѧдѹ; онѡ *би уфѧти* кѡње и пѡслѧен *би* онѡ јѣчам *наслѧжи* на лѣдѧну (Па); и прѹжи рѹку: „Ѣкољико?“ А овѧ *би кѧжи*: „Ѣљијехо“; кад *би* ѡн *дѡђи*: „Тѡ нѧје у рѣду, нѧје урађено како трѣбѧ“; Па та домѧћин *би распорѣди* нѧс (Ли); тѡ *би* некѧ сѹмпѡр *нѧђи*, па би онѧ канћѣла стѧви одозгѡр на кѧцу па налѡжи дѡље (Бр); Жѧвка *би отѧди*, *кѹпи би* ѡдѧ мѧјцу (Ми); ѡне *би опљѣти* чарѧпе, *опљѣти би* прѣслук, цѣмпер (Ми); ѡна *би свѹчѧ се* гѡла гѡлцихѧта (Би); овакѡ *би намѣши* па свѣ нѧ чеврѧт, и свѣ тѣ кѧрљице; ѡни *би побѧцѧ* у прѡљеће ка-дѡђѣ онѧ вѣлкѧ вѡда, побѧцѧ дрѡва, па у Гѡдово су тѧ дрѡва ѧшла (Го); на онѡ чѣстѡ сѧто *стѧви би* онѡ пшеничнѡ колѧче (Коч); код свѧјѧ гѧздѧ *би* лѹди, по дѣсѣт по двѧдес лѹдѧ, ѹзми рѣт ѡтлѧен па до на врѧх (Ру); имѧла сам девојчѧцу, па у онѧ бѣшик што се лѹљѧ свѣкрви *би* је *остѧви* (Ру); ѡн је бѧо, матретѧрѡ, ѡна *би побѣгни* (Бр); па *би стѧви* онѹ кѧхву, попијѹ кѧхву (Ру); пѹшнице онѣ, па *би ѹзми* жѣне налѡжи онѹ пѹшницу, па прѣвишѣ налѡжи па понѣкад запѧљѧ се и пѹшница и вѡће и свѣ погѡри (Бо); па *би се покѹпи* тѹ нѧрѡда и нѧрѡда, ѧнтересуѣ и штѧ е тѣлевѧзѡр (Бо).

Нису, међутим, ретки ни примери са употребљеним прилошким или именичким детерминатором (чешће прилошким):

ранѧјѣ би се испросѧље па *би* и *остѧви* по пе-шес мѣсѣцѧ (Би); ѡтуд натовѧри, тѧпут нѧје ни рѧђѧло, слѧба зѣмл'а овѧмо, па *би* ѡтуд *натовѧри* тога жѧта, натовѧри рѧзнѡ тѡ, донѣси (Вр); прѡвѡ су бѧл' и ѡбичѧѧи, нѧт *би вѧди* мѡмак девојку, нѧт девојка мѡмка, сѧмо отѧди испрѡси је; сѹтрадѧн тѣк *би крѣни* (Ђер); конѡплѧ се рѧдѧла, јѣс тѧ конѡплѧ нѣкат, лѧн, тѡ би имѧла некѧ трѧлица, такозвѧнѧ трѧлица, па би, кад *би осуши* онѡ, ѡни онѹ конѡплѹ побѣри па е тѹри у мочѧло; тѧпѹт се мѧњѣ сѧме удавѧље но свѣ просѧдбѡм и такѡ *би испрѡси* (На); тѧпѹт би по педесѣт илѧи шѣсѣт свѧтѡвѧ *дѡђи* у сѣло (На); тѧпѹт на кѡње, и ѡни *би дѡђи* на кѡнак (Го); девојка тѧт нѧје смѣла с мѡмком да стѧнѣ,

само *би* јој у кућу *дођи*, вџдџ се мџмак и девџјка и испрџси је (Ме); имџљи смо и стџнове љџети *би се прџти* на стџнове (Ру); По двџдес лџџбџвџ изџтра *би умџјеси* (Жи);

пџтком *би отџди* на цџму, да клџњамо цџму (Ђер); те *би* јџ недџљџм *осџчи* по пџн један цџгер рџјовинџ те јџ понџси те је џна нешто тџ кућџла и пџла би тџ чџј (Бр).

III.13.1.6. Компонента условности присутна је и у конструкцији *би* + императив, о чему сведоче, поред осталих, и следећи примери:

Пунџша џстџ нас кад вџди, кџко *би се испџтџј*; џна *би дођи* гџре код мџне кат хођу да промџјенџм смџну (Го); каснџјџ су изџшл'и опџнци, џни су хи звџл'и заклопџши, онџ дебел'и, готово ка от онџјџ испол'џшн'џџ гџма, такџ су бџл'и дебџл'и, па бџга ми кад *би се тџ оквџси*, уби џ ноге, нџге ти одџри, нџ мош д-идџш (Са); па ка-смо мало вџћџ одрџсл'и, кад би бџл'и нџђе цџмбџси, како кажу кџд вџс весџл'е, па *би отџди* такџ, џвечџ на посџдак; ако *би испрџси*, па е тџмо тџ испрџшена бџла, звџљџ би се свџтови (Бо); кад се разбџљи ћџвек па сџне *би* за волџве *закџћи*, па вући за Пазџр; ако нџ би бџла девџјка, џни *би* је *стџви* на магџрца, нџопџко ту невџсту, па крос цџпцџјело сџло *би отџди*, да знџ цџјело сџло што нџје бџла девџјка (Бо); понџко *би одустџни* кад би по млџго злџта трџжџл'и (Ке).

III.13.1.7. Квалификативни карактер доминира у примерима када се конструкцијом *би* + императив казује радња коју неко лице вршило у прошлости по навици, па се она као таква поима као стална особина:

џна би џзџла мџше, и онџ жџшку овакџ и свџ *би припџљи* онџ цигџру (Је); тџ радџше Мџка, а јџ нџјесам, ја *би убџри*, па хи лџјџпо испџри, тџри у вџду (Ру); џне *би*, кџжџ, *дођи* којџ тџ знџ, она би дџшла да ти то учџнџ (С. До); кад *би крџни да бежџ* преко дољџнџ, џстџ ко онџ пџџла ка-се пџшћџ (С. До); тџ би се прџвио један Милџвоје ис Тутџна, то е бџо зџђавола тџ чџвек, џн *би обрџни*, џзми вратџло и у тџ вратџло побџдџ двџ крака, ка ето оно џши (Вру); ранџјџ би дџшлџ џде ис вџјнџк џсека понџко, и би тџ бџрци што су бџљи у пџнзију *би дођи* (До).

III.13.1.8. При употреби уз негацију, конструкција *би* + императив показује више сличности са императивом него са потенцијалом, будући да су ретки примери са негираним глаголом у предикату (само два забележена), и то, као и у случају императива, само од свршених глагола:

ѡни се спрѡва нису мѡриљи, мѡжда и по пѡла гѡдинѣ прѡшло *не би се помѡри* (Не); која би побѣгла дужѣ врѣмена *не би* јој *се помѡри* рѡт од ињата што нѡе са рѡзилуком рѡда она дѡта, но е сѡмовол'но отѡшла (Па).

III.13.1.9. Конструкција *би* + императив подједнако често се среће и у главној и у зависној клаузи:

би *налѡжи* вѡтру у форуну, и сѡјала би сѡба док би посѣтковал'и (Бр); нѣко *би* *имѡди* књѡге, неко јѡк (Би); јѣдва *би* *дѡђи* до кѡмена ѡе су вѣћѡ сѡбѡри, не мѡже да те пѡнѣ да бѡциш (Ли); пѡсл'ѣ слѡмарице кад изѡђѡше бѡло е млѡго дѡбро, и *изѡтки би* мѡ тѡјѡ слѡмарѡца (Гу); е, тѡ *би се навѡи*, ка-се навѡи, стѡвиш рѡзбој; прѡвѡ с-опрѣло оснѡва, па *би* мотавѡло онѡ *намотѡ*, сѡхе имѡл'е, па се тѡ на сѡхе (Ду); на верѡге кѡзан *би* *закѡчи*, тѡ би кѡвѡљи хрѡну (Ђер); на сѡнке онѣ, сѡне се зѡље, би носѡљи свѡкѡи дрѡгѡи дѡн иљи за недѣљу дѡнѡ *би* *донѣси* помало дрѡвѡ и тѡ дрѡва *би* *искрѡти* хи онакѡ сирѡва, квѡсна (Ђер);

ѡн га је млѡго вољѣо и што *би* га ѡн *види*, ѡн би плѡкѡ, ѡе да препѡкнѣ; ѡзми, па онѡ кад *би се отрл'и*, ѡмајѡ грѣбени, па ѡзмѡш те изгрѣбенѡш (Го); онѡ кад *би се пѡжњи*, више нѣмѡ да се жњѣ, бѡца ѡвакѡ девојке срп преко рѡмена (Са); пѡнтѡм мѡју мѡјку и мѡју тѣтку кад *би* *крѣни* у Ђерекѡре из Дѡлова, па уз јѣдне кљисѡре пѣшкѣ се на кѡња (До); јѡ сам затѣкѡ кат *би* онѡ хљеп *умѡјеси* па у врнѡку, па удрѡби онѡ дробљѣње, најѣди се (Ми); мѡло је тѡ бѡло лѡше кад *би се оквѡси*, онѡ нѡга бежѡи по онѡмѣ (См); онѡ кад *би се распрѡви* онѡи ексѣри ѡвакѡ и кат хѡј да корѡћѡш, распрѡви се онѡи ексѣри па кат срѣтни нѡгу ѡз ногу, онѡјем ексѣрѡма, кат те удѡри, тѡ лѡпћѣ крѡв (Са).

III.13.1.10. У реченицама са више предиката конструкција *би* + императив најчешће се комбинује са потенцијалом и императивом, што уноси живост у приповедање. Притом, свим трима формама казују се прошле понављане радње:

мѡј ѡтац *би* *отишѡ*, те *би*, у шѡму *би* *отишѡ*, па *би* *пѡжњѡ* тога пѡпрађѡ, па би у јѣдну вѣзу, па *донѣси*, па на крај тѡмо, у ѡшак, па *би* тѡ *тѡри* такѡ, и јѣдну пон'ѡву *тѡри* по онѡм пѡпрађѡу, и дрѡгѡу пон'ѡву *би се покрѡл'и* (Ђер); јѡ *би* свѣ *ѡшла* са мѡјѡм дѣдом од двѡнѣс до јѣдан ѡд нѡћи, мѡ *би* тѡ свѣ сѣло *покѡти се* (Ђер); вѡлѡ *би* понѣкѡ и дѡјѣте *рѡди* *не би се помѡриљи* (Тр); мѡја бијѡча *би*, вѣљкѡи кѡзан и вѣљкѡу стѡку *би* *имѡљи*, *скѡхѡ* онѡу врнѡку и *мѡкни* онѡмо, е пѡслѣн тѡ разљивѡча, а кѡрљице имѡље, па онѡу врнѡку по онѡјѡ пѡљѡца у кљѣтове онѡм разљивѡчѡм *турѡј* и оно се пѡслѣн *закѡјмѡчи* онѡу врнѡка (Тр).

III.13.1.11. Попут потенцијала у временској употреби и конструкцијом *би* + императив може се саопштити једино семантика понављања у прошлости (за разлику од императива којим се може исказати и појединачна прошла радња).

III.13.1.12. Имајући у виду наведене особености употребе, закључујемо да у испитиваном говору конструкција *би* + императив не поседује ни једну службу која не би била доступна императиву и потенцијалу у временској функцији. У реченицама са више предиката најчешће је налазимо у комбинацији са друга два облика, чиме се остварује динамичност у проповедању.

Исказивање семантике протеклог понављања, присуство евокативности и компоненте условности као основне особине временски употребљеног потенцијала и императива, иманентне су и овој конструкцији, с том разликом да се функције конструкције *би* + императив тиме исцрпљују; дакле, модална употреба није јој доступна. Примећено је, такође, да у употребној сфери *би* + императив некада показује сличност са потенцијалом (њоме се казују искључиво радње које су се понављале, не и појединачне), а да је ограничена могућност употребе од несвршених глагола (уз негацију је бележена само са свршеним глаголима) приближава императиву. Као једна од диференцијалних црта свакако се може навести и мања фреквентност – императив и потенцијал у широкој су употреби код говорника на свим тачкама територије.

III.13.1.13. На основу наведеног, поставља се питање разлога постојања конструкције за исказивање значења која се иначе могу саопштити двама облицима који у систему већ постоје. Имајући у виду постојање идентичне конструкције која врши исту службу и у говорима на територији Босне и Херцеговине, те постојање сличног споја (са глаголом *хтети*) у говорима зетско-сјеничког дијалекта у Црној Гори, можемо претпоставити да је њено постојање узроковано прагматичком потребом за стварањем језичког средства специјализованог за исказивање семантике протеклог понављања. Узимајући у обзир постојање конструкције *би* + императив у тутинском и говорима на босанскохерцеговачком терену, потом и појаву типолошки истог споја (с разликом у помоћном глаголу) у црногорским говорима, те паралелно егзистирање наративног императива и потенцијала у истој служби у свима њима, може се претпоставити да је на различитим тачкама штокавског терена у сфери употребе дошло до спајања двају изофункционалних облика са невеликим ограничењима у избору које је дало трећу могућност – *би* + императив, односно *хтети* +

императив са јасно дефинисаним семантичко-синтаксичким условима употребе. Треба истаћи да је поменута тенденција на појединим тачкама у поодмаклој фази (у босанскохерцеговачким говорима хабитуал има потпуну предност у односу на потенцијал и императив), док је у другима (какав је тутинско-новопазарско-сјенички говор) претпостављени развој на почетном ступњу, будући да њеним постојањем није покривена целокупна територија, а да по фреквентности заостаје за потенцијалом и императивом.

III.13.1.14. На основу анализираних дијалекатског материјала закључујемо да су у испитиваном говору при исказивању семантике протеклог понављања говорницима на располагању три конкурентна облика – потенцијал, императив и конструкција *би* + императив. Најмање ограничења у употреби има потенцијал, будући да се подједнако често среће и од имперфективних и о перфективних глагола. Императив и конструкција са *би* конкуришу потенцијалу када су посредни свршени глаголи, док у случају употребе несвршених најчешће уступају место потенцијалу (у негираним предикатима то је готово редовно).

Имајући у виду честу употребу потенцијала и императива у временској служби у случајевима када се у говору приповеда о прошлим догађајима који су се, најчешће по утврђеном редоследу, понављали, тутинско-новопазарско-сјенички говор уклапа се у шири ареал зетско-сјеничког дијалекта, а, даље, и у ситуацију која карактерише српски етнојезички простор у целини. Особеност која, како смо видели, диференцира овај идиом од осталих српских говора тиче се постојања конструкције *би* + императив, која, специјализована за исказивање семантике протеклог понављања, у систему паралелно егзистира са другим двама поменути облицима.

Анализом грађе и поређењем са стањем у говорима који поседују идентичну конструкцију, а изван су српског дијалекатског простора, као и са осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта у којима сличну функцију врши спој императива и глагола *хтети*, изведен је закључак да се могући разлози за њен настанак могу пронаћи уколико се посматра план језичке употребе. Наиме, конструкција *би* + императив (и поменута конструкција са глаголом *хтети*) највероватније је настала као резултат тежње за стварањем језичког средства специјализованог за казивање семантике протеклог понављања, односно као последица контаминације двају (у временској употреби) изофункционалних глаголских облика. Поменути процес на различитим тачкама

штокавског терена карактерише неједнак интензитет (у говорима у Босни и Херцеговини хабитуал је у великој мери потиснуо потенцијал и императив у овој служби, што није случај са тутинским говором, где су ова два облика знатно фреквентнија), потом неједнака ареална распрострањеност као и различитост у избору морфолошких средстава (у босанскохерцеговачким говорима и у нашем ареалу у употреби је помоћни глагол *бити*, а у црногорским говорима *хтети*).

III.13.2. *Било* + инфинитив

Ова конструкција сасвим је обична у испитиваном говору, иако није забележен велики број примера. Јавља се увек у истом морфолошком лику, са обликом *било* и инфинитивом. Чешћа је са негираном формом глагола:

јакò га је, *било мисл'ит* на врјеме (По); *било* размíшљат (Ту);

јáко те убиò, богами *нè било* га *ди́рат* (Бал); ка̀зни га бòк, *нè било* узíмат ту́ђе (Ке); нека плáчè сáд, *нè било* махнítат (Бал); è, *нè било* се свáђат (Ме).

Наведени перифрастични облик употребљава се за обележавање радњи чије се (из)вршење у прошлости није догодило, што из перспективе говорног лица намеће потребу да се, осим констатовања не(из)вршења саопшти и став личног неслагања са датом чињеницом, оличен у наглашеној нијанси прекора. Стога ова синтаксичка јединица поседује и компоненту модалности, односно осим информативне носилац је и експресивне вредности.

Љ. Стојановић је у србистици први анализирао синтаксичко-семантичка својства ове модалне конструкције, поводом које констатује следеће: „Инфинитив с партиципом претерита другим од глагола *бити* може се употребити место претерита одречно-упитних реченица, којима се више укорава или окривљује него што се пита” (Стојановић 1921: 205, цит. према Вуковић 1954: 263).

Са ставом Љ. Стојановића слаже се и Ј. Вуковић, који сматра да исказ типа: *Био раније доћи* „значи, стварно: што ниси раније дошао? – са јаким призвуком прекора, окривљавања”. Овом конструкцијом „прекорно се пита за не(из)вршену радњу у

прошлости, која није (из)вршена а требало је да буде (из)вршена (било би биље да је (из)вршена), или (у одричној реченици) за радњу која је (из)вршена а није требало да се (из)врши” (Вуковић 1954: 263). Аутор наводи и да се, осим као друкчије формулисане претодно наведене упитне реченице, ови примери могу схватити и као глаголске конструкције са модалним значењем „које је истоветно са глаг. конструкцијом перфекта од глагола *требати* и инфинитива са тим глаголом, где се осећа наглашено прекоревање за не(из)вршену радњу коју је било потребно (из)вршити и обрнуто. – *Био раније доћи* – значи: требало је раније доћи (да раније дођеш) – а ти ниси дошао”. Ово се истиче имајући у виду да „карактер питања израз добија као такав: радњу је требало (из)вршити, а то није (у)чињено, – и нијансирање израза у смислу питања долази само по себи као секундарна појава у језичком осећању, – и зато израз и не може добити смисао правог питања” (Вуковић 1954: 264). Није лако утврдити порекло конструкције, односно „одговорити на питање како је дошло до тога да глагол *бити* са својим облицима послужи у функцији помоћног глагола у оваквом сложеном облику модалног значења, да његов облик постане носилац модалног значења (јер, разумљиво је, инфинитив сам за себе овде се не може осетити као носилац модалности у значењу)”. Ј. Вуковић сматра да су се облици глагола *бити* могли у таквом значењу „јавити први пут и са каквом речцом модалног значења, а то је могла бити свезица *да*”. Такав би био пример: *Да бијаше доћи на вријеме, не би остао без ручка*. Аутор сматра да је управо ова форма а свезом *да* могла претходити „данас обичнијој форми без свезе *да*, и то у оваквим реченичним конструкцијама где је модалност читавог израза могла бити обележена и глаголским обликом у главној реченици (*не би остао*)”. Након тога, „када се већ створила форма израза без свезе *да* [...], и кад се у значењима наглашене дебитивности није више нимало осећала потреба за свезом *да*, онда се поред имперфекта могао у истој вредности, по функцији и значењу, јавити и перфекатски облик, и то облик „крњега” перфекта, који је иначе чест у употреби за разна модална значења и у слободној употреби (упореди: *убио га бог, радио или не радио, нема користи* – и сл.)” (Вуковић 1954: 268–269). Осим са прфектом, ова конструкција у српским говорима употребљава се и са имперфектом помоћног глагола (о ареалној распрострањености види: Вуковић 1954: 268–269).

III.13.3. *Шћâ(x), шћâше* + инфинитив

Конструкција са имперфектом глагола *хтѣт / шћѣт* користи се у тугинско-новопазарско-сјеничком говору да се њоме искаже радња која се у прошлости није (из)вршила, иако су за њено (из)вршење постојали реални услови. Неизвршење глаголом именоване радње углавном се на прагматиком плану истиче као позитивна, повољна околност (у смислу 'добро је што се то и то није догодило'). У контекстима је поред именовања радње таквог типа обично у зависној или напоредној реченици саопштена и радња која је довела до спречавања њене реализације:

шћâ пãнут на онã л'ѣт (По); *шћâ се онесвѣјестит* (Ту); *шћâше погѣнут* за њоме (Ме); *шћâше* је и *убит* да и не раздвѣји (Го); *бн ме и удãрит шћâше* (Ме); *шћâше свѣ овб растурит* да му дãдосмо (Ту); *шћâше се пббит*, нб хи раздвојисмо (Ту).

Као и конструкције са глаголом *бити*, и конструкције са *хтети* Ј. Вуковић одређује као самосталне пошто се „по свом значењу јављају у својству посебног сложеног глаголског облика, и које су перифрастични глаголски облици исто тако колико је то и који од опште познатих сложених глаголских облика” (Вуковић 1967: 29).

У *Синтакси глагола* дата је генеза настанка конструкције са имперфектом глагола *хтети* и инфинитивом као и преглед ставова у литератури који се односе на њено испитивање (в. детаљније у: Вуковић 1967: 46–82). Имајући у виду да је домен њене употребе и значењски опсег у нашем говору знатно ужи од оних својствених српском стандардном језику и његовим дијалектима, овде наводимо само запажања која су од значаја за нашу анализу. Наиме, истичемо пре свега да је посредни конструкција за исказивање различитих нијанси модалних значења, која у извесном смислу има „вредност која по значењу одговара кондиционалу (потенцијалу)”. Притом, овај облик може се посматрати и као „антипониран футуру I, као облик у неку руку претериталне будућности”. Такође, ова глаголска конструкција својом употребом није нужно везана за „реченични облик са погодбеном (иреалном) или адверзативном реченицом, него је она много слободнија; и не само то, него овај, у ствари, перифрастични модални облик у својој широкој употреби прелази далеко границе значења у којима се може јавит потенцијал”.

Ипак, како наводи аутор, „треба имати сигурност у језичком осећању да се ова глаголска конструкција разликује као таква од случајева кад исту конструкцију имамо са правим значењем глагола х т е т и (у имперфекту) са инфинитивом датога глагола” (Вуковић 1967: 48). Једно од модалних значења које дата конструкција може имати показано је на примеру: „Маните се, одговори Мирко и отреса рукама – лепо х о ћ а х с п а с т и с н о г у. Није шала обиграти сав квартал и сваку механу”. Она је овде „употребљена у једној модалној нијанси значења у којој може доћи и потенцијал (лепо б и х с п а о с н о г у = морао бих спасти с ногу – да се ствар није изменила); у ствари имамо посла са модалном радњом условног карактера где би условљеност могла да буде лепо изражена у условној реченици, а овде то није укључено него се условљеност подразумева као дата у контексту (да се ствар није преокренула на боље, лепо х о ћ а х с п а с т и с н о г у ...)” (Вуковић 1967: 55).

Управо у оваквој служби она наступа и у говору наше зоне. Дакле, форме овога типа казују оно значење које се може исказати потенцијалом (могло је бити, могло се десити и сл.). Напомињемо још и то да се, како је утврдио Ј. Вуковић, значењски врло често она удаљава од наведене семантике, али пошто то превазилази оквире употребе у нашем говору, нећемо детаљније разматрати.

IV. ЗАКЉУЧАК

IV.1. У раду извршена анализа потврдила је претпоставку о знатној стабилности глаголског система тутинско-новопазарско-сјеничког говора. Испитивани идиом уклапа се у шири ареал који одликује богатство у конјугацији, знатна очуваност наслеђених глаголских категорија, те разноврсност њихових синтаксичких функција.

IV.2. Морфолошка анализа, која је за циљ имала утврђивање односа глаголских основа, инвентара морфолошких категорија и расподелу глаголских средстава, од којих је највише пажње посвећено наставцима појединих глаголских облика показала је да је инвентар глаголских јединица стабилан, с тим да постоји извесна варијантност како у вези са односом основа глагола појединих врста тако и у дистрибуцији наставака, те у одређеним случајевима и у појави преобликовања гласовног састава на спојевима основе и наставака.

IV.3. Прегледом инвентара глаголских основа показано је присуство укрштања глаголских врста. Издвојене су групе глагола код којих је примећена појава двојакних или пак тројакних парадигми, као могући показатељ присутне нестабилности у овом сегменту морфолошке структуре. Систем у целини одликује, у појединачним групама различитог интензитета, тежња ка аналошком уједначавању, базирана на тенденцији ка смањењу броја наслеђених образаца, а која настаје у резултату језичке економије, што је законитост својствена природним системима који се одликују саморегулативом. Појава варијантности бележена је у свим врстама, а најзаступљеније је укрштање са глаголима III врсте, што указује на експанзивност овог конјугационог обрасца. Тако, на пример, за глаголе I врсте као најзначајнији закључак истичемо управо присуство укрштања са III Белићевом врстом. Притом, код оних који се у инфинитиву завршавају на *-ћ / -j* тенденција ка укрштању са глаголима III врсте присутнија је него код глагола на *-с*. Такође, приметна је и чешћа појава дублетних форми у парадигмама различитих глаголских облика. Већи део глагола II врсте

чува наслеђени однос основа, али се код појединих примећује и колебање између ове и VI врсте. Трећа глаголска врста показује знатнију стабилност. Међутим, осим што продиру у облике других основа, и ови глаголи показују тежњу ка уједначавању са другим обрасцима, тако се неки од њих осим по наслеђеној, мењају и по I врсти. За разлику од стања у првом разделу IV врсте, који показује стабилност, код глагола друге групе варијантност у облицима нешто је израженија. Неуједначеност се пре свега тиче односа форманата *-ова-*, *-ива-*, *-ава-*, *-ева-*, односно различитог степена флукутирања у парадигмама појединих глаголских облика. Такође, неки од њих имају промену и по VI врсти. Промене којима су обухваћени глаголи V врсте тичу се презентских облика (презента, императива и глаголског прилога садашњег), који, осим наслеђених ликова са измењеним сугласником основе и наставком *-е-*, могу имати и новије облике по VI глаголској врсти – са основом једнаком инфинитивној и наставком *-а-*. Неки глаголи VI врсте укрштају се са глаголима VII, с тим да појава није већег обима. И овде има примера продора елемента *-не-* / *-ну-* из III обрасца. Највећи број глагола VII врсте чува наслеђени тип промене, уз присуство потврда укрштања са IV и VIII врстом. Мали је број потврда промене глагола VIII по VII врсти, остали задржавају старији тип промене. Најзад, у свим обрасцима бележена су фонетска варирања унутар основа, те паралелно егзистирање дужих и краћих форми (типа *остах* : *остадох*), што су појаве које су условљене како морфолошким, тако и семантичким факторима.

IV.4. Морфолошка анализа за циљ је имала и утврђивање инвентара морфолошких категорија (глаголски облици) и средстава која у њиховом грађењу учествују (глаголски наставци). Увид у инвентар глаголских облика омогућио је сагледање стања које се тиче (не)стабилности позиције сваког од њих у систему испитиваног говора (притом се преваходно мисли на облике који у појединим српским говорима изостају: аорист, имперфекат, инфинитив, глаголски прилог прошли). Увид у инвентар глаголских облика показује да тежња ка преобликовању глаголског система у смислу његовог растерећења, својствена неким дијалектима српског језика, на нашем терену није узнатрдовала. Све јединице у систему имају стабилно место, што је пре свега од значаја када је реч о претеритима, имајући у виду да је на већем делу српског етнојезичког простора систем упрошћен ишчезавањем углавном свих облика сем перфекта. Показало се да, како на плану глаголских облика у целини а тако и у категорији наставака, нема значајнијих

варирања која би упућивала на нестабилност неке јединице у систему. Варијантност у избору наставака нешто присутнија је у облицима имперфекта и аориста, што може упућивати на зачетак њиховог међусобног приближавања, а то значи и евентуалног будућег ишчезавања из система. На редистрибуцију аористних, а превасходно имперфекатских наставака, како се показало, утичу различити фактори – фонетско-фонолошки, семантички, те ареални, који се односе на део територије у суседству са зоном косовско-ресавског дијалекта (и с тим у вези примећено присуство форми типа *рададијо* у новопазарској зони, непознатих остатку говора). Даље, анализа грађе показала је да на читавом терену функционишу форме краћег инфинитива – у тутинском и новопазарском делу потпуно, док се у сјеничком јављају и дуже форме, са финалним *-и*, и то у два зонама (део територије у суседству са херцеговачко-крајишким дијалектом и сјенички пунктови који припадају том идиому; те у пограничној зони према ивањичком говору). У презенту су наслеђени наставци очувани у свим лицима, изузев 3. л. мн., где се уочава, скоро до краја довршена, тенденција ка уједначавању двају наставака у корист *-у*. Уочена варијантност у вези са наставцима императива углавном је фонетско-фонолошке или морфолошке природе, и није од посебног значаја за одређивање позиције овог облика у систему. Примећено је, међутим, да се синтетичке форме овог облика неретко замењују аналитичким конструкцијама (по угледу на лица за која не постоје посебни облици императива), и то посебно када је посреди употреба уз негацију. У глаголском прилогу садашњем код једног дела глагола, опет као резултат аналогije, долази до уједначавања облика свођењем двојства форманата – *-ећи* и *-ући* – на један. На сличан начин, у глаголском придеву трпном глаголи чија се инфинитивна основа завршава на *-а-* на читавом терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора показују колебање по питању репартиције наставака *-н(-)* и *-т(-)*, при чему се уочава тежња ка унифицирању облика и стабилизовању *-т(-)*. Од значаја је и то што је утврђено да у испитиваном говору футур први показује знатну стабилност, која се огледа у томе да се на читавом терену форме са инфинитивном допуном добро чувају, те да балканистичка тенденција замене инфинитива конструкцијом *да* + презент није знатније узрадовала. На морфолошком плану и футур други показује стабилност. Исто важи и за перфекат, с тим да се овај облик често употребљава без помоћног глагола. Испитивани говор познаје оба модела грађења плусквамперфекта – помоћу префекатских и имперфекатских облика глагола *би̇т* и радног глаголског придева. Нешто чешћи су ликови првога типа, што је,

показало се, стање узроковано семантичким и прагматичким факторима. Помоћни глагол у потенцијалу је и овде, као и на највећем делу српског дијалекатског подручја, облички унифициран – сведен на облик *би* у свим лицима. Напоследку, од посебних, перифрастичних облика, на терену су забележене три конструкције: *би* + императив, *било* + инфинитив и *шћаше* + инфинитив.

IV.5. Анализа је са синтаксичког аспекта подразумевала што потпунији опис употребне вредности сваког од појединачних глаголских облика. Циљ је био да се глаголски облици, који се у комуникативном чину увек јављају удружени, сагледају не само као појединачне јединице система, већ и у сложеној мрежи међусобних односа. Показало се да при комбиновању унутар реченице, али и у ширим контекстима синтаксичко-семантичке одлике сваког од њих регулишу како одабир тако и распоред јединица и њихово комбиновање, смењивање и тако и услове њихове међусобне заменљивости у контексту. Примећено је, такође, да од типа текста зависи како одабир облика, тако и то који ће се сегмент семантичког потенцијала показати као релевантан. Услед тога, вредности глаголских облика испитиване су с обзиром на њихову употребу у различитим типовима текстова/саопштења (наративи, неутрално казивање, евокативно саопштење, емотивни исказ, понављане прошле радње, приповедање личних доживљаја, приповедање 'из друге руке' и сл.). Сваки од глаголских облика описан је најпре с обзиром на синтаксичко-семантичке функције које су му примарне, а потом и у секундарним службама (временско транспоноване, модална употреба), када у говорној сфери најчешће долази до преклапања употребних домена. У анализи се подједнака важност придаје како синтаксичко-семантичким, тако и стилистичким и прагматичким факторима. То се има у виду будући да је сваки од облика у већој или мањој мери носилац и стилског потенцијала (посебно када наступа као временски транспонован, а то значи као маркирана јединица), који се показао као регулишући фактор одабира у конкретном говорном чину или типу текста.

Анализа употребне вредности облика показала је да сви они, осим што врше своје примарне синтаксичке функције, подлежу и временском транспоновану. Временска транспозиција узрокује појаву сложеног система односа међу глаголским облицима, који тада ступају у различите релације, међусобно се допуњујући или искључујући. Осветљавање фактора који њихову употребу регулишу уједно значи и дефинисање

положаја сваке од јединица у испитиваном систему. Имајући у виду да се транспозиција најчешће дешава онда када глаголски облици из своје примарне улазе у сферу прошлости и ступају у сложену мрежу суодноса са временима којима је обележавање прошлих дејстава примарна служба. Стога је највише пажње посвећено управо претериталним и облицима који у одређеним условима могу вршити ту функцију. Систем претериталних времена на овом терену знатно је сложен. У глаголске облике којима се у овим говорима саопштавају прошле радње, осим јединица којима је основна служба временска (перфекат, имперфекат, аорист, плусквамперфекат), увршћују се и временски транспоновани облици (презент, потенцијал, императив), те глаголске конструкције са специјализованом функцијом (*ићаше* + инфинитив, *било* + инфинитив, *би* + императив). Показало се у анализи да сви наведени облици с једне стране поседују сопствене синтаксичко-семантичке карактеристике, али се, с друге, у неким сегментима поље њихове употребе поклапа са неком од служби осталих облика, те да је избор једног од њих условљен различитим факторима. Уочено је да су имперфекат и аорист у употреби фреквентни посебно када се са неутралног казивања, када се прича о општим темама, прошлим радњама које се понављају, или онима које су доживљаји неког другог лица, у казивању информатора пређе на теме које спадају у домен појединачних личних доживљаја из ближе или даље прошлости говорног лица. Издвојени су бројни примери који показују да су ова два облика носиоци изразитог стилског потенцијала. Испоставило се да у таквим ситуацијама аорист и имперфекат (као облици са јасно израженом семантичком компонентом доживљености) имају потпуну предност у односу на друга прошла времена, односно времена којима се при временском транспоновању могу казивати прошле радње (приповедачки презент, приповедачки императив, проповедачки потенцијал). Пажња се посвећује и ставовима који поводом ових облика постоје у српској науци, при чему су посебно пажљиво разматрани они који су изазивали неслагања научника. Тако на пример, имајући у виду често оспоравану разлику између имперфекта и аориста несвршених глагола, компарирањем ових двају времена у различитим синтаксичко-семантичким реализацијама, односно у истим или сличним језичким околностима, указали смо на јасно постојање разлике у семантици. То је извршено анализом синтаксичко-семантичких разлика у употреби имперфекта и аориста за означавање четирију типова прошлости – имперфекат за блиску прошлост, имперфекат за мало даљу и удаљенију прошлост, имперфекат за даљу и далеку прошлост и имперфекат за

неодређену прошлост – а обухваћене се и ситуације када имперфекат доспе у домен садашњости. Овако утемељена анализа омогућила је јасно издвајање домена употребе и језичких услова у којима се облици реализују, те стилистичких и прагматичких ефеката који се на плану рецепције производе. Анализа плусквамперфекта показала је да је посредни облик на испитиваном терену добро очуван, те са јасно разграниченим доменом употребе и инвентаром синтаксичких, семантичких и стилских својстава. Извршено је његово поређење са перфектом, где је учињен осврт на дотадашње резултате у његовом проучавању, те показане јасне разлике између двају облика. Перфекат се анализира као облик у својој примарној служби, где има широк домен употребе имајући у виду да је стилски неутралан, да су му могућности синтаксичке употребе веће у односу на друге претерите а семантика универзална. Посебна пажња посвећује се условима комбиновања са осталим облицима у сфери прошлости, где се показало да је посредни синтаксичка јединица која своју примену налази у свим типовима текстова, а најчешћа му је служба обележавања прошлих радњи у дискурсу неутрално интонираном, ниског степена емотивне ангажованости приповедача. Такође, често је бележен и у контекстима где се јавља здружен са осталим формама, када најчешће њиме започиње приповедање, и његова улога је ту припремна – служи као оквир за увођење радњи означених другим формама, тј. има службу временске локализације. Презент се у раду анализира као централни облик временског система, према коме се темпорално одмеравају радње исказане свим осталим формама. Анализа је показала да је подједнако чест у употреби и у својој примарној служби обележавања садашњих радњи, и као временски транспонован у прошлост. Нешто ређе су потврде транспозиције у будућност. Поводом презента разматрана су два важна питања: поимање термина садашње време и моменат говора, где се показало да садашњост ипак треба схватити у границама ширим од оних које би одредио термин тренутак / моменат говора. Стога су дате потврде за употребу презента за најужу, ширу и универзалну садашњост. Показало се да широку примену презент има и у модалној служби. Као временски транспонован он показује сличности са осталим облицима којима се могу обележавати прошле радње, превасходно са аористом, али га од њих углавном издваја то што се његовој примени углавном погодују у шире наравице, комплекснији нарративни блокови, будући да није посредни облик са информативном већ превасходно са стилском службом – реч је о јединици која је носилац високог степена стилогености. Анализа облика

којима се обележавају будуће радње показала је да футур први најчешће наступа у својој основној служби, те да ретко подлеже временском транспоновању у прошлост. Оба облика показују извесну нестабилност у систему о чему говори чињеница да је број потврда у којима се на њиховом месту употребљава временски транспоновани презент доста висок. Такође, бројни су и контексти где су сва три облика конкурентни и могу се замењивати без штете по значење. Анализа модалних глаголских облика – императива и потенцијала – показала је да се они осим у својој примарној широко употребљавају и у временској служби, када обележавају прошле радње које се одликују хабитуалношћу. У тој функцији придружује им се и посебна перифрастична конструкција – *би* + императив. Испоставило се да у ситуацијама када се јави потреба за обележавањем радњи које су се у прошлости понављале ови облици имају апсолутну предност над осталима, те су у употреби високофреквентни. Поред тога, све три форме изразито су стилогене. Детаљним прегледањем грађе показало се да се домени употребе трију јединица у највећој мери преклапају, али и да постоје разлике које, уосталом, и омогућавају њихово паралелно егзистирање у систему – имепратив има шири домен употребе од потенцијала јер може обележавати и појединачне прошле радње, перифрастична конструкција наступа само у служби исказивања хабитуалности и специјализовано је језичко средство и сл.

IV.6. Осим наведених, базичних тачака на којима се заснива наша анализа, а које се тичу утврђивања системске природе сваког од облика на морфолошком и синтаксичком плану, односно унутарјезичких фактора који регулишу развитак система, у раду су се у обзир узимали и ареални фактори, као такође битан чинилац који има утицаја на усмеравање путева језичког развитка. Примећено је, најпре, да на еволуцију језичког система утичу контакти са околним идиомима структурно различитог типа (присуство дужег инфинитива, различити облици имперфекта и сл.), који доводе до појаве микрораслојености унутар говора. Порекло становништва и конфесионална припадност важан је фактор којим се објашњава варијантност језичких категорија и средстава на различитим нивоима дијалекатског система. Најизраженији утицај свакако се очитује на фонетско-фонолошком плану. У морфолошком и синтаксичком домену, међутим, изванјезички утицаји овога типа немају већег значаја, те се разлике у глаголским облицима

и њиховој употреби код говорника муслимана и хришћана, потом и код муслимана различитог порекла, углавном нису бележиле у већем обиму.

IV.7. Најзад, у читавој анализи вршено је поређење стања затеченог у испитиваном идиому са ситуацијом која карактерише околне говоре. Поређење са говорима зетско-сјеничког типа у Црној Гори од значаја је јер највећи део становника наше зоне представљају досељеници са ови простора, који су свој идиом донели у нову постојбину, а који је временом еволуирао, те на синхронном плану на свим нивоима уочавамо појаву диференцијалних особина. Ипак, сличности међу њима знатно су израженије, што несумњиво упућује на структурну истородност ових говора, односно припадност истом дијалекатском систему. Извршено је и поређење са говорима зетско-сјеничког типа на територији Србије имајући у виду њихову припадност истом поддијалекту и заједничке еволутивне токове. Поређење са стањем у околним говорима херцеговачко-крајишког и косовско-ресавског типа имало је за циљ да се увиде међусобни утицаји говора једних на друге, при чему су такође уочене значајне потврде присуства интерференције у рубним подручјима. Упоредивање прилика на нашем ареалу са онима које карактеришу српске говоре на Косову и Метохији извршено је зато што су ови говори у историјском развоју имали доста сличне еволутивне тенденције, и да је посреди ареал у коме су контакти са несловенским језичким структурама били интензивнији него у главнини штокавских говора, што је све условило да им путеви развоја буду унеколико сродни и да резултирају појавом сличних односа унутар језичког система, што се показало и на синхронном плану откривањем значајних изоглоса које се протежу овим простром у целини.

V. ИЗВОДИ ИЗ ДИЈАЛЕКАТСКИХ ТЕКСТОВА

Попе

На Богојављење кад бйдѣ рѣно изјутра. Ўвечѣ спрѣмѣш вѣду, тѣ сѣтрадѣн се нѣсѣ вѣда, на Крстѣвдѣн. То донѣсѣ пѣп тѣ вѣду, тѣ тѣ вѣду спрѣмѣш за ујутру, а ўвечѣ се утѣчѣ за ујутру. И ујутру понѣсѣш, тѣмо стѣвѣш секѣру и обрнѣш онѣ оштриѣ на дѣснѣ, ѣе сѣнце изгријѣвѣ. Ўзмѣш флашу водѣ и тѣмо двѣе децѣ чѣкѣ, а јѣдно се старѣјѣ окрѣѣ и на дѣснѣ стрѣн прѣвѣ пѣчнѣш. Трипѣт се обрнѣш овакѣ док стѣгнѣш до онѣ флашѣ, па се прекрѣстѣш. Тѣткѣ се обрнѣш. И пѣслѣ кад се трипѣт обрнѣш, скѣчѣш мѣзгѣ, нѣге да не раздѣѣш. Скѣпѣш нѣге и скѣчѣш с онѣ секѣрѣ мѣзгѣ тѣмо кол'ѣко мѣш, ко мѣтар мѣш да скѣчѣш. Гл'ѣдѣ се ко вѣшѣ мѣре да скѣчѣ, та је ко дѣмек вреднѣ ко бајѣги. Кѣжѣ: „Ја евѣ дѣвдѣ, ти коѣчко скѣчѣ”, те такѣ то скѣчѣ. Тѣт се бѣк јѣвѣлѣ, изјутра. Ко порѣнѣш те погл'ѣдѣш, отвѣрѣ се небѣса, кад мѣш да потрѣфѣш, и пожел'ѣш кат се отвѣрѣ небѣса, тѣ гл'ѣдѣш на прѣзор и гл'ѣдѣш: „Дѣди ми, бѣже, дѣбро здравѣе, како јѣ гл'ѣдѣм овѣ да вѣдѣм отвѣрена небѣса”. Нѣкѣ погрѣши, па рѣкѣ: „Дѣди ми главу кол'ѣко бѣчук”. Он шѣѣо да рѣкнѣ: „Дѣј ми, бѣже, бѣчук пѣра”. Ыштѣ се код бѣга, и здравѣе се ѣштѣ крѣз прѣзор, и гл'ѣдѣ отвѣрена небѣса, и куд је ѣн погрѣшѣо и рѣкѣ: „Дѣј ми, бѣже, главу кол'ѣко бѣчук”. И бѣк му дѣди главу кол'ѣко бѣчук, и нѣје мѣгѣ да изѣѣ на прѣзор док му нѣсу распѣл'ѣл'ѣ прѣзор.

На Тѣрѣвдѣн испод воденѣцѣ се узѣмѣ вѣда, нѣшто је бѣлѣ ѣе се то окрѣѣ кѣмѣн, окрѣѣ се кѣмѣн, па тѣ нѣшто ко здравѣшѣ испот кѣмена. Ќдѣш под воденѣцу, па се окѣпаш прѣѣ сѣнца у лѣдну вѣду, понѣси пешкѣр и окѣпѣ се у лѣдну вѣду и тѣ се обѣчѣш и свѣ. И тѣ зовѣш нѣкѣга кад вѣдѣш од дрѣгѣвѣ ил дрѣгарѣцѣ, по ѣмену, ѣна се озѣвнѣ, штѣ је, не вел'ѣ мѣл'ѣм него штѣ је. „Е вѣдѣш л'ѣ овѣ зѣл'ѣн дрѣјѣн, предѣѣм ти мѣј дрѣѣм, ѣд гѣд дѣ гѣд, до овѣ доба гѣдинѣ.” Е, предѣдо ти дрѣѣм, пѣсл'ѣ тѣ девѣјка цѣѣло л'ѣто дрѣѣмѣ. Којѣ ти нѣје жѣо да се дрѣјѣмѣ сву л'ѣто, ѣна се мѣгѣ не наѣѣтѣ тѣ. Бѣква зовѣ се од воденѣцѣ,

воденѣца ѿмѧ бѹкву коѧ идѣ вѹда крос ту бѹкву, и дѣрекно у кѧмѣн у воденѣцу. Да нѣе водѣ не би се мѹгѹ окрѣхат воденѣчкѣ кѧмѣн. Ако се не озѹвнѣ не мѹреш да јѹј предѧш, ако се озѹвнѣ, тѣ јѹј предѧдѣш та дрѣѣм, велѧ да се озѹвнѣ. Ўочи Тѹрѣвдана копрѣву бѣрѣш, дрѣѣн, фрбу, и донѣсѣш, на штѧлу стѧвѣш, на кѹћу више врѧтѣ, више штѧлѣ, гѹвѣдѧ врѧтѣ, више врѧтѣ ѹфчиѧ. Тѹ су свѣ животѣнѣ, кѹ чѹвек, кѹ, и ѹно дѣшѣ, што гѹј дѣшѣ стѧвлѧш. Испл'ѣтѣш виѣенац, онѧкѹ тѹрѣш више врѧтѣ, то л'ѣпо је та виѣенац. Сѧмо стѧвѣш виѣенац. Виѣенац се стѧвлѧ и уочи Петрѹвдана.

Овѹ се зовѣ брѹдо, овѹ је за пѹјасове, а овѹ је за плѧтно вел'икѹ. Овѹ је за пѹјас мѧлѹ, а вел'икѹ је за плѧтно, овѹ је хѧсл'и за плѧтно. Овѹ су зѹпци, у свѧкѣ зѹбац прѹтнѣш ѣглу плетѣћѹ, свѣ жѣце ѹде ѹтнѣш, ѿмѧ стѹ жѣцѧ, не смѣјеш да размѣнеш јѣдан, бѣѣе рѣѣтко плѧтно, него у свѧкѣ, цѣло брѹдо напѹнѣш, те оснѹвѣ од конѹплѣ. И пѹслѣ брѹдила се зовѹ коѧ се к сѣбе вѹчѹ, прѹтнѣш чѹњак тѧ, а цѣѣеви, има цѣѣеви, напѹнѣш цѣѣев те пѹткѣ, пѹтка, то е опрѣдено, зовѣ се пѹтка од конѹплѣ. Стѧвѣш у та цѣѣев јѣдно дрѹвце, и овѹ дрѹвце ѹвде стѧвѣш, удѧрѣш га ѹвде, и ѹвде је цѣѣев, и како вучѣш, онѧ се цѣѣев окрѣхѣ, и ти вѧдѣш жѣцу да би прѹтѣнѧла, и брѹдо овѧкѹ прѹтѣнѣ, и оно брѹдо ткѣ, ткѣ, и изѧткѣш дѧнас пѣт мѣтарѧ, а звѧлѹ се мѣтар, звѧо се ѧршин. Вѣшѣ је ѧршин него мѣтар, мало је пѹвишѣ ѧршин, такѹ се тѹ звѧло. Коѧ је жѣна врѣѣдна, пѣт изѧткѣ, а коѧ није врѣѣдна, ѹна трѣ изѧткѣ, а јѧ сам ѹвиѣк по пѣт ткѧла, и мѹј свѣкар бѣше жѣв и сѧшѹ тѧмо на крѣљу, а јѧ ткѧла брзо, и живѹта ми мѹга, ѹн слѹшѹ, кѧжѣ: „Од мерѧка сам слѹшѹ како удѧрѧ са брѹдилима”, и пѣт ѧршѣнѧ јѧ на дѧн сам изѧткѧла тога плѧтна. О-тѹгѧ шѣјѹ лѹди, пѹслѣ код шѣнѧјдера нѹсѣмо сѧшѣјѹ ти кошѹљу, цѣо ти дѹлнѣи вѣш, и свѣ ти тѹ исѧшѣвѧ о-тѹгѧ плѧтна, от конѹплѣ. И лѹди с прѣва су такѹ бијѣл'ѣл'и се, у л'ивѧду кад су косѣл'и, сѧмо у вѣш, нѣшта нѣѣсу обукѣвѧл'и, пѹјас опѧши, а онѧ кошѹља им бѣјѣла од конѹплѣ, рукѧви дугѧчки, ѹзми свѧкојѧкѣ бѹјѣ, па извѣзи. Ў прси оплѣхак се звѧо, опл'ѣхак у прси да убѧциш, шѧра тѧ, и тѹ шѧра, и тѹ вѣс. Нѣјѣсу свѣ ѣстѣ, ѿмѧ свѧкојѧкиѧ ѹрнѣкѧ, почѣтак, мѣ смо звѧли почѣтак, сад вѣчѹ и ѹрнѣк и почѣтак, имѧло је рѧзниѧ. Ко је бѣо врѣедан, млѹго је лѣпо то извѣзо, свѧкојѧке бѹјѣ извѣзѣмо те оплѣхке, и то пѹслѣ на вѧшир идѹ, звѧо се сѧбор, идѹ на вѧшер, на глѧвнѣ те сѧбѹре, обукѹјѹ се, свѣ то

од платна су се људи обукѣвали, ништа ис продавницѣ, све жѣне од рѹкѹ се обукѣвале ђ-тогѧ платна.

(Драгица Вељовић, 79 година)

Бороштица

Ми смо по правилу Арнаути, Мал'исорци, Арнаути, ми смо Албанци. Наше е порекло више е катол'ичкѡ уназад кад би се враћал'и него и српскѡ. Директно из Албанијѣ наше порекло. Наше пл'еме кат је осел'ило, разлок чега је досел'ило – све ђу да ти кажем ради чега. Ово место било, посла није имало нико није радно, све што кажѹ ето овакѡ ако је некѡ стѡку држѡ. Ка[д] су досел'ил'и ис Албанијѣ, разлок чега је било... Ја знам, ђтац би причѡ да је пашче удавилѡ некѡм дијете, те тѹ посл'е су убивања била и овѣ су три брата напустил'и, ѡни су најпрво бил'и у Тузи па из Тузи... Крф некѧ, свађа била и ѡни напустил'и тамо тѡ место и досел'ил'и овѧмо, тѡ ти је разлок тогѧ. Они су послѣн тѹ мало, тѹ мало, ѡвде су остал'и. Наше е порекло негде из Албанијѣ, та сеѡба кад је била мѡжда прије триста-четирстѡ гѡдинѧ. Тѣ су сеѡбе бил'е ка и сад што постојѣ. Тачно се не зна, неко каже да је била три брата и живѣл'и тамо у тѡ место и откѣни се пас и удави ис тог другѡг пл'емѧ и ѡнда су ѡни бил'и примѡрани, ѹзел'и су децу, кренул'и су, најпрво су насел'ил'и Угѡ, па им се тѹ није свидѣло па у Бѣоц, па из Бѣоца се врати у Бороштицу, е из Бороштицѣ кренѹл'и су по Македѡнији, по Позару. Не знам овѣ старѣји да л' шта разумѣју албански, ал' кад би се саставио Албанац с Кѡсова и овѣ наши, тѡ е ко кад би причал'и овѣ из Бѡграда и ми ѡвде ис Тутѣна. Изгѹби се, тѣ ѡбичѧји, немѧ.

Педесѣт и другѣ, пѣтѣ до шесѣт и пѣтѣ за Турскѹ је ишло. Ја сам чѹо от старѣја, путѣва није ни имало, сѧт овѣа вѡзилѧ, ја знам, није мѡгѡ чѡвек да вѣди трактор јѣдан, ни како вѡзило да је овѧмо изашло. Па кад је прѣви пут јѣдан кѡмшија ми ѡде кѹпѣно трактор, тѡ трчала би деца да вѣдѹ шта-е тѡ, чѹдо хѣм је било. Ни радиѡна, није тѡ ништа имало, а најглавнијѣ, више е народ због путѣва је осѣлаваѡ. Ђво сад се мало, да ти кажем, тѡ су старѣ кѹће бил'е, сирѡтиња, већ сѧт се пѡчѣло мало, ѣво овѧ пут, знаш кѡл'ко тѡ нарѡт и вѹчѣ. Да е имѡ чѡвек пѧра не знам кол'ико, кад немѧ пута не мѡже да кѹпи ѧута. Путѣви лѡше, причѧм ти, снабдѣвал'и би с кѡњима ѡвѣ продавнице ѡвде.

(Реља Шкријељ, 74 године)

Тò е бiло тaмо у Ругòву, овi нaши стaрi штa су бiл'и, ту е Ругòва, ту и дaнaс iмa пл'eмe. Ми смо óде Шкрiјeљи, iмa Шкрiјeљи ту. Òни су тaт кa[д] су дòшл'и óде досел'ил'и, они су кaтол'ици бiл'и и Турскa òндa влaдaлa и, штa знaм, нeштo су се око пiјeтлa, ил'и нe знaм штa су се убил'и и òни су пòсeн мòрaл'и, да л' су убил'и турскòг војникa збок пiјeтлa, нe знaм кaкo е тò бiло. Билa је дòшлa ис Ругòвe, они су убил'и òвeкa и побeгл'и су овaмо, насел'ил'и се у Борòштiцу, овi из Угла и другa сeлa хи тужи: „Дòшлa некa вóјскa, некi Влaси насел'ил'и се у Борòштiцу”. Оно се дигни онa вóјскa и дóђи то ту бaш нa онa крc ту, и да нaпaну овe да хи убију да хи истeрaју. Ови истeрaј бaјрaк и кaо прeдaл'и се, и нису шћeл'и да се бiју, нiјeсу смeл'и, и òни вiдeл'и: „Ай брe, тò је нeћи нaрот, вiдiш да се прeдaју да се не плaшу.” И дóђи онa њiхaн првиш óде се пoгòди сa овiјeм стaријeм óде Шкрiјeљом: „Да дòђeм с вóјскoм смiјeм л'и óдeк да нoћимo?” „Сaмo да ми дaш бeсу да ми не дiрaш фaмiљију и да ме убијeш и кòгa да ми убијeш, дóђи.” Òн рeкò: „Ево ти је бeсa.” „А и ти мeнe aкo ти кòгa убијeм, jа сам ту да ти дaм бeсу, сaмo нeмò да урaду штa нeвeљaтнo, да плaћкaју, да убију дeцу, хaјвaнe, да ми дaш бeсу да нeћe.” „Дòбрo, хaјдe.” Дóђи нa кòнaк, овa пушћи хи нa кòнaк, кaт òни увeћe, јeдaн тoпђијa њiхaн, имaл'и тòп, дигни се те убi пiјeтлa, кoкòшкy. Онa се дигни те òн тoпђијy тaт, убi тa Шкрiјeљ штo је óде насел'иo. Рeћe: „Штo убi òвeкa?” „Штo ми убi пiјeтлa. Јeсмo л' се пoгoдил'и бeсу дaл'и јeдaн другòмe нит да ми ти штa убијeш ни jа тeбe?” „Е тaмaн си му гa ућинeò”, кaжe, „дaл'и смо бeсу јeдaн другòм, и ти мeнe и jа тeбe. Кaд је кћeò да плaћкa, тaмaн си му гa ућинeò.” Ево гa тoпђији jòш мрaмoр му сeди ту испoт сeлa. Òдe тoпђијa зa пiјeтлa. Бeсa је бiлa тврдa, штa се рeклo бeсa, нiјeси смeò да тaкнeш кòгa, тaкò е бiло тврдо тò да се не смiјe убит. Òни њи oстaвил'и, пoсeн живу. „Тò е дòбaр нaрот”, кaжe, „пiтoм нaрот, нeкa хи нек живу и òни.” Тe ту су узeљи овò пòљe овудiјeр, пaлo хи је. Тaмo у Угaò iмa грaницa сa Углoм дòкл'eн је нaшe дòкл'eн је угљaнскò, тaмo Брaћaк, тaмo Грaдaц.

(Хука Шкрiјeљ, 81 гoдинa)

Брeгoви

Врeмe друкчијe бiло нo сaт. Врeмe је бiло, не пiтa те рoдитeљ òдe да те дa: ти бiлa мaлoљeтнa, бiлa стaријa, òн кaжe: „Јa сам рeшиò ту да те дaм”. Јa кò нiјeсaм бiлa тунaкe у кућу нo сам нeћe бiлa тaмo eл' тaмo, кaжe: „Јa сам те дaò”. „Бe?” Кaжe ту и ту. „Пa, мeнe

тѠ не одговѧрѧ, јѧ нит сам видела, нити... Кѧко ћу јѧ д[а] идѧм тунѧке?" Кажѧ: „Нитшта, јѧ сам те дѧо." И идѧш тѧ јел' Ѡн стѧр јел' млѧт, Ѡн те не пѧтѧ, сѧмо: „Дѧо сам те", кажѧ, „хѧјт". Реко: „Јѧ га нѧ знѧм". „Нитшта, хѧјде тѧ такѠ, јѧ сам те дѠ и нѧмѧ друкѠ". И јѧ сам такѠ пристѧла тѠ. Шеснѧс гѠдѧнѧ је бѧо старѧјѧ од мѧне мѠј мѠш, такѠ, и јѧ сам жѧвѧла саш ѧим млѠго л'ѧјепѠ, слѧгѧл'и смо се. И дѧнас, јѧко је Ѡн старѧјѧ бѧо од мѧне, јѧ млѧђѧ, Ѡн је здравшѧ нѠ јѧ. Ѡн сѧдек здравшѧ ѧзѧђе нѠ јѧ, ѧѧга нитшта га не бољѧ, мѧне кѧчма, нѠге, кѧно ти, рѧђѧла се дѧца, живовѧло се, слѧгѧло се, бѧо л'ѧпшѧ жѧвѠт, слѧђѧ да жѧвѧш нѠ дѧнас. Дѧнас врѧјеме друкшѧ млѠго, дѧнас ѧмѧш кол'ко ѧмѧш и да нѧмѧш, тѠ ти је млѠго друкшѧ овѧ нѧрѧшђѧј, не мѧл'ѧ му се нитшта, но сѧмо му се чинѧ да му је у грѧт да ћѠсѧ, да жѧвѧ, јѧ тѠ нѧјесам мѧштѧла, јѧ сам вол'ѧла у сѧло от почѧтка, јѧко сам бѧла такѠ малољѧтна, јѧ сам вољѧла на сѧло да жѧвѧм ѧвијек. Шеснѧс гѠдѧнѧ ка[д] сам дѠшла имѧла сам. Нитшта знѧла нѧјесам, ни да умѧјесѧм. ЖѧвѠт ми је бѧо л'ѧјеп, л'ѧјепѠ сам саш ѧим жѧвѧла, нѧјесмо се матретѧрѧл'и, пѧторо децѧ сам имѧла са ѧим, чѠре поудѧвѧла. Такѧф је жѧвѠт бѧо, дѧнаске ѧмѧ се, фѧла Алѧху, тѠ се добѧвѧ, јѧко се рѧкнѧ вѧлѧ, јѧ сам дѠшла у дѠста слабоштињу, нѧкат нѧје се тѠ имѧло. Мѧћеху сам имѧла, Ѡн имѠ мѧћеху и јѧдва је чѧкѧла да се тѠ мѧкнѧ, кѧноти што је пѧсторак, и одвојѧо не пѠсл'ѧ тѧ свѧкар, мѧне и ѧѧга, борил'и, кѧћѧл'и, бѧло ни је гѠре мѧсто тѠ што ни је кѧћѧ бѧла, пѠсл'ѧн Ѡде смо пребѧцѧл'и, кѧпѧл'и кот јѧдног ѧмѧра, брѧтучѧда, Ѡн је у Жѧпу тѧ ѧмир. И такѠ то тѧ смо остѧл'и да жѧвѧмо, нѧјесмо отѧшл'и по граду, нѧмѧ пробл'ѧмѧ дѠсад, да бѧдѧ слѠбѠдѧ, да бѧдѧ л'ѧјѧпа живѠта, штѠ рѧкнѧ, тѠ жел'ѧмо нѧјвишѧ. ПѠсл'ѧн сам распитѧвѧла јѧтрве онѠ да ми кажѧјѧ кѧко да с[e] умѧјесѧ, онѠ на сѧбе пѠчѧла да мѧјесѧм, нѧ знѧм нитшта но сѧмо онѧкѠ замијесѧ га а нитшта ни квѧсац ни гѧрму, тѧпѧт нѧје имѧло овѧ квѧсѠвѧ, овѧ гѧрме, но тѧпѧт је бѧло онѧ квѧсац забрѧкѧ мало брѧшна и тѧри помало от тѧјѧста брѧшна, забрѧкѧш онѠ и Ѡно послѧен мало удѠђѧ, замѧјѧси л'ѧбѠве, послѧѧн онѠ мало удѠлѧзѧ. Здравшѧ је бѧло нѠ сѧт, здравшѧ је бѧо и тѧ квѧсац некадѧшњѧ но садѧшњѧ и свѧ је здравшѧ бѧло нѧкат нѠ сѧт, е сѧт ѧмѧш свѧга, ал'и свѧ је друкѠ но нѧкат. Нѧкат се јѧо л'ѧп мумурѧзан, јѧчмен, пшѧница сѧјѧта, а дѧнас овѧ бѧјѧлѧ л'ѧп, овѠ нѧмѧ нитшта, овѠ нѧмѧ ѧкѧса и нѧмѧ здрављѧ.

(Фатима Куч, 69 година)

Ада богами смо пр`авил`и и т`о је б`ило ств`арно л`ијепо, т`урил`и би пом`ало ј`ечма и помало кл`ека и зн`аш кој`и с`ок би он`о напр`ави зг`одно, йм`а нек`и д`обар ук`ус, и ј`ечма смо помијеш`ал`и пом`ало, и зн`аш како е то б`ило зг`одно, а с`ат ов`а н`арот мах`анц`ија нешто. Кр`ушку, би н`ашл`и, нек`у кр`ушку д`обру, ако н`ем`а пит`омиј`а, йм`а д`ивљ`иј`а, с`амо су ств`арно д`обре ко пит`ом`а, и т`ур`имо т`у кр`ушковачу те п`иј`емо т`о, мл`ого зг`одно. Н`ијесмо ј`абуре тур`ал`и, а тур`амо и р`ас`о, к`упус т`ури. С`ат ов`а н`араш`ћ`ај нешто н`ем`а мер`ак за т`о, ј`а в`ол`им р`ас`о, в`ол`им кр`ушковачу, ов`и да л` поп`и ј`едам`а, н`ећу, каж`е, в`иш`е. Н`ем`а, т`ак т`ук пон`ег`ђе ов`амо у ов`у глав`ицу, в`ић`о сам пом`ало йм`а ал`и сл`або, йм`а в`рґањ, йм`а л`ис`ич`арке, ов`о се исчеш`ћ`ало св`ут. Л`ијеск`е йм`а, йм`а св`ашта. Шт`а би бр`ал`и овиј`а ч`ај`ев`а од л`ијеп`е, б`огу ф`ала шт`а би д`ошло о[д] Тут`ина, от Коч`арн`ика, ис П`оп`а, па по овиј`а н`ашиј`а ш`ум`а би бр`ал`и л`ијеп`а, ч`ајеве, м`и с`ат йм`амо л`ијепе кот к`ућ`е, т`о су с`ила л`ијепе, м`оре, ал`и ј`ош н`исмо убр`ал`и ни ј`едан ч`ај. Йм`а ј`едно др`во р`уј се зов`е и ј`а би ос`ек`о тог`а р`уја, па ос`ечи он`о на пом`ало па нам`еш`ћи к`а хамајл`иј`ице он`о, от`еши оног`а р`уја, св`е те у очи уд`ар`а к`ол`ко је р`уј, р`ујно он`о др`во, па би дев`ојке, ж`ене, у`зел`и оног`а, св`ашта. Йм`а оде р`уја код н`ас ов`амо у ов`е кр`ше, ј`а сам нос`ио ј`едн`ој ж`ени у Тут`ин, да л` н`ешто вель`аше за нак`и пр`ит`исак, п`ојма н`ем`ам з`а шта о`на т`о, те би ј`а ос`ечи по п`ун ј`едан ц`егер р`ујовин`е те јој пон`еси те је о`на нешто т`о к`ух`ала и п`ила би т`а ч`ај.

(Шемо Куч, 80 година)

Врујца

Н`еко га крст`и Вр`ујце, н`еко Вр`ујца. Ј`а зн`ам и пор`екло збок ч`ега се зов`е Добр`иња. Т`о е дал`еко. Ђ`во к`ако. Нек`и ст`арац Ил`ија кад је дош`о ис Црн`е Г`ор`е г`оре, п`ао у т`е кр`вови шт`а ли, и пош`о да беж`и и им`о ј`едно кљ`усе, м`и каж`емо коб`ила, и ф`амилију ц`ијелу пов`еди да беж`и ов`амо и иш`ао, иш`ао од Црн`е Г`ор`е, нос`ио йст`о кок`ошке нек`е и п`ијетла и р`ек`о: „В`ал`а ов`а пијет`ао ђе зап`ев`а, т`у ће б`ит д`обро и так`о т`о да нед`енемо йме”. Иш`ао, иш`ао, кад из`ашли оде у Добр`ињу, т`и не п`ант`иш нек`е ј`аворове, он`о з`ар з`ора б`ило, он`а п`ијет`ао кр`иљ`има т`у, т`у, т`у – з`апев`а: „Е в`ал`а оћ`емо оде да се наст`ан`имо, оде ће б`ит д`обро”. И о[д] тог`а је ост`ало Добр`иња. Вр`ујце кроз вр`ело оде, вр`ело зов`е се вр`ело, и зат`о се н`азв`ало Вр`ујца, ов`а в`ода йм`а од н`ешто е, йм`а дв`ије д`обре в`оде, о`не се зов`у вр`ело, т`о е тап`ут так`о, и зат`о се и н`азв`ало Вр`ујца. Ж`упа к`ао м`ало по пл`одности, а Вр`ујца за вр`ело. А Добр`иња је збок тог`а пост`ало

Добриња. Врујца је ко засеок, ми се не водимо у те књиге ко Врујца но ко Жупа. То е мало место, двйје три куће биле, ту су насељавали те аге, оде су живели кажѣ неки Батржани па су слаби радници били и аге су и растерали и населили нас из Добрињѣ, ми смо из Добрињѣ оде прѣшли, овѣ су добри радници, оде је било јагма ко да се насели, јер оде било близу вода. Ис Црнѣ Гѣрѣ у Добрињу, а ми смо из Добрињѣ йсто оде насѣлени. А нашѣ је порѣкло ко овѣ Савићи. Били су неки насѣлени, реко из Батрга, е послѣ су нас населили, они су та ушур узимали. Нама су аге овѣ Хамзѣгићи ис Тутина, овѣ е њино било, е послѣ на[с] су населили оде, овѣ су наши старѣ били добри радници, имали користи и онѣ и онѣ, затѣ су и населили.

(Миливоје Савић, 81 година)

Годово

Пѣсл'ѣ свѣдба била у недељу, двѣрѣла, бѣо ми је Драгољубѣв брат ђѣвѣр. Ёто ту поре[д] тогѣ прѣзѣра, недељу по Сѣвиндану, ту сам двѣрѣла, ондѣ немѣше сликѣ, нијесѣм се сл'йкѣла ка[д] сам двѣрѣла. Онѣ мѣраме рѣшњѣче до ето овудѣје, цѣтѣвѣ, згѣдѣ, купи онѣ ћипурије ко[д] Цигѣнѣ, ето онѣ купи и тури бајѣги овудѣје на капут. Јѣ сам носѣла стѣлно марѣму, и девѣјком сам носѣла, ондѣ је било срамѣта да идѣ гологлава. Пѣдесѣт ѣсмѣ, давно е било то. Имѣл'е су јѣдне бѣјел'ѣ, онѣ нешто прѣвѣдно је било, а онѣ јѣдне марѣме бѣху жѣћкастѣ, некако су ми вѣшѣ л'йчѣл'е но бѣјел'ѣ јѣл' сам јѣ бил'а бѣјѣла у л'йце. Купѣвал'и, па ми послѣ купѣше црѣвѣну марѣму, па нѣси црѣвѣну марѣму, па дѣца ис Пѣпѣ, дѣста и је имѣло што су йшла у шкѣлу, и она су мѣрѣла да свѣрнѣ: „Оѣмо да свѣрнѣмо оде кот чѣка Мил'йвојѣвѣ кућѣ да вѣдѣмо снашу”.

(Радмила Стѣшевић, 77 година)

Дѣ да ти гл'ѣдѣм у шѣлу. Што си јѣка, на висѣну, ймѣш неки пиштѣлѣ, неки глѣс пѣвѣљан, неку жутљѣвину си бѣцила за л'ѣђѣ, мушкарѣц са неком ѣсобѣм овѣмо ка тѣбе мало пѣдалѣѣ, ймѣш неку гѣрану, нешто ѣе да разгѣнѣ, да се обрѣдујѣш нешто, нека ѣсобѣ овѣко с мушкарѣцом стојѣ јѣдно уз друго нешто према тѣбе овѣмо, тѣ нешто јѣка, нешто си хи надвѣсила, неки глѣс срѣтан ѣе ти бѣт, нешто си замѣшљѣна, нешто замѣшљѣш а свѣ ѣе да ти се овѣ оствѣрѣ, дѣста си замѣшљѣна, а жутљѣвину си бѣцила за л'ѣђѣ, скрѣз забѣцѣјѣш за л'ѣђѣ, па ѣпѣт испл'ивѣвѣш на површѣну. Не трѣба вѣровѣт, нацѣрто ми се неки добѣтак, јѣ

вичѐм сáма у сѐбе, којѝ л'и је добѝтак, кад мѐне брãт дãде дõл'е пãрã. Кажу трѐбã гл'ѐдат а не трѐбã вѐроват, јã сам научила кат сам се запосл'ила у мõј локãл па имãла једна гõре повише мѐне па õна би дõшла код мѐне, па би ме грл'ила, рѐко: „Немõ ме грл'ит мисл'ѐтѐ некѝ мушкãрац ме грл'и. Тѝ си скрõс крãтко пошѝшãна, рѐјтѐ енѐ што је грл'и онã мушкãрац”, õна се смѝ, мѝ би шãл'ил'и, изводѝл'и, õна би дõђи гõре код мѐне кат хоћу да промѝјеним смѐну: „Хãј на кãхву”. Јã од Рãмизѐ наући, Мѐдõвѐ женѐ. Õна би код мѐне дõђи, јã научи од нѐ. Хãј штã ти је л'ѝјѐпа овã жѐља, ѝмãш кр̑с, ўспех, наврх глãвѐ, па се нешто извѝсила, мушкãрац према тѐбе скрõз овãмо, кã некõ ср̑це. Што ти је л'ѝјѐпа овã жѐља, нешто ти се на двõје раздвãјã овã жѐља, нешто ћеш да запўчѝш, ка на двõје да ти се раздвãјã, не умѝјѐм ти кãзат, ѝмãш зãставу, нешто ћеш да побѐдѝш, нешто ће да ти се оствãри, овãмо ѝмãш нѐшто кã брõт. Ымãм, мѝлõс нѐшто, рѝба брѝга, па õпѐт на висѝну некӯ глãс л'ѐтѝ, кљўч, нешто ћеш да закљўчѝш.

(Сафета Даздаревић, 46 година)

Делимеђе

Бãјрам се слãви код нãс овãмо л'ѝјѐпо, долãзи ти, умѝјѐсиш свѐ, свѐ умѝјѐсиш штã трѐбã, и слãтко и слãно, биријãн и пѝта и сўтл'ијаш и свѐ, хãлва се испѐћѐ уõћи бãјрãма, е пõсл'ѐн постãвиш, пõсл'ѐн пõчнѐ комшиљук такõ свѐ да долãзи, свѐ по [j]ѐдно испрãти, по [j]ѐдно срѐтни, на хастãл слãткõга, нãјпријен сãмо слãтко је бѝло, сãт ѝмã овијã сõкõвã и овогã свѐга, и овогã вõћа, принѐси валã пўн хастãл. Кõ хоће д[a] ўзмѐ, нек ўзмѐ. Вѝшѐ се кўћã, овõ нãше што е комшиљук и овõ брãство гõре, овудãр овõ обѝђу људи за дãн. Оди́ва којã је дал'ѐко не мõре тѝ дãн, а õде комшиљук, нѐко рãдѝ, ка[д] се потрѐфѝ нѐко те не рãдѝ, õн обѝђѐ овã комшиљук свѐ, кад је на посõ, дрўгѝ дãн, трѐчѝ дãн дõђѐ, а одѝву је нãјсевапнијѐ обѝћ. Прãви се тõрта, прãви се баклãва, прãви богами некã ћўфтãт, прãвӯ дўдове, пѝте се мѝјѐсӯ. Дўдови се прãвӯ, растõпѝш мãсла и мало зѐјтѝна и убўтãш шѐћер и шѐћер тўриш па убўтãш онõ свѐ те се онã шѐћер растõпѝ, е пõсѐн тўриш по едно јãје двõје у онõ свѐ, јõш пријен брãшна, посѐн тўриш оногã брãшна, забр̑кãш, забр̑кãш кол'ко ти је тамãн, извãди прõбã овакõ да л' мõре да се растãњѝ онõ да се не л'ѝјѐпѝ зã рўке. Е мõре, е сãт растãњѝш јѐдну, тўриш у тепсију суд рѐдом овакõ, напўниш тепсију, испѐћѐш. Прел'ѝјѐ се шѐрбѐтом. Овãмо се шѐрбет кўхã пõранијѐ. Шѐрбет како кãт, нѐко тўри којã је вѝшã тепсијã кѝло кõцкѐ, тõза, којã је мãњã бãш не трѐбã, но хоће млõго да се ујãптѝ па посл'ѐ нѐће да ўћѐ у дўдове

онā шѣрбет. Прѡврѣ се па врѣ дѡста валā, један дāн цѣо дāн врѣ. А баклāву кад мѣјесѣш богами јѡке, готѡво двā дāна те онā шѣрбет на баклāву. Баклāву сāt нѣко е прāвѣ кот кѹћѣ, а сāt ѣмā овѣјā кѡрā да се кѹпѣ у Пазār. Нāјпријен смо сѹкāl'и на сѡфру, па оклагѣју па растāњи, па штā, па посѣн ѳзми тѹри ѡрāхā, тѹри унѹтра шта трѣбā, да хи рѣндужѣмо орāхе, тѹри шта трѣбā тѡ, кѣкс. Пā тѡ л'ѣјепо заћнѣш, нѣко је мѣјесѣ кā пѣту, а нѣко јѡк нѡ кā кѡлпиту, пā посл'ѣ сāl' сећѣш по мāло овакѡ и рѣћāш у тепсѣју свѣј нāоколо. Ѣн дѹго се пећѣ, не смѣјѣ да јѡј дāднѣш вāтру ѡдмā, но тиху вāтру. Пот тѣху вāтру се пећѣ већ готѡво трѣ сāхата, пошто не мѡре да свѣд да је уфātѣ ѡдмā вāтра, нѣе истѣштѣна ка што трѣбā, нѣће онā слāдак шѣрбет ни да уѣћѣ у ѹѹ. Овакѡ јѡк но на тѣху вāтру, налѡжи, нѣко на струју, па угѡди му рѹку, на струју укљѹћѣ онѡ, па је пѣћи. Ревāнѣја се прāвѣ овакѡ. ѳзмѣш мāло зѣјтѣна тѹрѣш и мāло мāсла и ѳзмѣш коѣ јāје и онѡ свѣ убѹтāш, убѹтāш и убѹтāш, посѣн ѳзмѣш мало брāшна и кāкао и понѣгѣ мало убркāш, јок по цијелѡме, но по нѣће-нѣће, такѡ, посѣн тѹрѣш на шпѡрет те испѣћѣш. Е вālā нѡјзи не трѣбā млѡго шѣрбѣта, кā једна ћѣзва о[д] трѣ ћетѣри фил'ћāна, и посѣн кад испѣћѣш, ѳзмѣш кашѣкѡм л'ѣјепо те свѣд рѣдом попркāш. Сѹтрадāн мѡш свѣ да е искоматāш у колаће и да е тѹрѣш. Ѣна се прāвѣ валā хālва, тѹрѣш мало мāсла и зѣјтѣна, ал' не тѹрѣш да се укрћѣ, нѣшта тѡ, но тѹрѣш ѡдмā брāшно, пећѣш је на шпѡрет, мѣјешāш кашѣкѡм да нѣгѣ не изгорѣ ал' нѣшто, свѣ је мѣјешāш кашѣкѡм, е посѣн ѳзмѣш кат се испѣћѣ те порумѣнѣ, прѡбā, на кашѣку извāди, да л' је порумѣнѣла, да не остāнѣ плāва, она порумѣни. Кѡ ѣмā нѣко турā ѡра, усѣтнѣ па мāло помѣјешā у онѹ хālву, е посѣ онāмо шѣрбет скѹхāш, е посѣн кат је кѹхāна, испѣченa хālва, изрѹћѣш, па изрѹћѣш мало шѣрбѣта, па ко ћеш јѡш, јѡш јѡј додā, а мѣјешāш је јѡш на шпѡрет, јѡш јѡј додāји. Посѣн мāло се хлāдни, кашѣкѡм, ѳзми танѣре, с кашѣкѡм па свѣд рѣдом овакѡ напѹни танѣре и тѹрѣмо такѡ, спāрѣмо ми јѣдѣмо, и јѡпѣт стāвѣмо кад нѣко дѡћѣ такѡ за Бāјрам.

(Ѓузида Цаковић, 74 године)

Долово

Богами знāш кāко, сāt некѣ прѣјетѣљи вѣди нѣће некѹ девојку, овѣ дѡбри, онѣ дѡбри, тāпѹт нѣсу се, ил' слѹчāјно нѣће се срѣтнѣ код некѣјā прѣјетѣлā и отѣди прѡси. Мѣне је ѡн просѣо двā-трѣ пѹт, вѣдѡ ме у Тутѣн, јā долāзѣла и мѡј свѣкар ме вѣдѡ и долāзил'и прѡсци просѣл'и, они ме дāl'и, нѣт сам вишѣ Авдѣју вѣћāла, ни прѣчāl'и ни излāске ни нѣшта. Они прѣчāјѹ, оно рѣћāјѹ онѣ брѡјнѣце: „Ако је Āлāх сѹдбѣну учѣнѣо да се опрѣјетѣлѣмо, мѣ смо

дòшл'и, бегенйшѐмо вас као за прйјетелѐ, а сàд ако вй бегенйшѐте нàс", а тò нит је излàзила девојка да вйдй тѐ прòсце и тò, хàј бòже сачува. Тàмо у дрүгү күһу јà знàм кат су долàзили мѐне да прòсү, јà не смйјем на воду д[а] изàһѐм да ме не вйдү прòсци. Такò е тò бйло тà òбичàј, тò на прймер отйди мй девојке на свàдбу, отйди тү, Гѐгиһи се звàл'и и отйди на свàдбу, двòрй тàдàн тà млàдà, двòрй, дòшла ўвечѐр, рйјетко се бежàло, дòшла углàвнò, двòрй невѐста. Обучүјү је, вòдү је зàве, онѐ кàтове, онѐ згòде, онѐ шүхрете, злàто, и мй отйди и сàт тàмо лүди седү пòдал'еко а мй жѐне овàмо и онà гàзда овакò шѐтà и прүт нòсй, и сàт понѐкй би хàјò да уйһѐ у кòло овàмо да йгрà, ал'и гàзда не дà, кажѐ јà сам óде, óде се покүпйл'е жѐне са свйјà крàјѐвà, јà òбрас не дàм да ми се мйјешà, звàлò се шарѐнò кòло а сà[д] тò нѐмà òбрас брес шарѐнòга кòла и брес свàдбѐ. Имàл'е су злàто, кà од пàрйцà неке белѐнзүке се звàло тү, а нешто наруквица и йстò хàлхàл'и су се звàл'и от црвѐнијà һйнһүхà, а онò нйје имàло тàпүт злàта, ада, до скòро, кат сам јà бйла девојка, йгрàла сам сас мојйм мàјкнинйем, тò на руку једне пàрице, нà глàву би се турàло и овудйјер на прси. Фѐс је дрүгò а тѐ су дрүгò, што су имàл'и нàкйти, ёја. А фѐс је бйо невѐстачкй, кат түрй ону шàмйју, подвѐжи је тү па онà фѐс настрàначкй, па тò су бйл'е ка сат двол'йрке што нòсү. Ко се оженио ви?

(Ђузида Џуцевић, 70 година)

Ђерекаре

Тò је бйло тàдà такò. Ако му се свйдй, нàһү зàједничкй јѐзик, испрòсү, òдү свàтови, доведү је, правү свàдбу, тàпүт нйје се зѐдничкй правила свàдба, сàмо онà што ўзмѐ девојку, тà правй свàдбу, овà што је дàò он испрàтй тѐ свàтове тàмо, мàло онò, рүчајү лүди, ил'и ако је пòдал'еко, нѐко на кòнак, растүрү лүде, тàпүт би по педесѐт ил'и шѐсѐт свàтòвà дòһи у сѐло, òни би на кòнак, ис Пѐтницѐ озгòр, из дал'ѐка, ис Сенйцѐ òгут, тàпүт на кòња и они би дòһи на кòнак и сàд јѐдан тү ис тогà сѐла, као òдгòворан нѐкй, кажѐ двàнàес лүдй, тàпүт се звàло сòфра двàнàес лүдй, двàнàес лүдй на кòнак кот Бешйра, двàнàес код Мурàта, двàнàес лүдй код овогà, растүрй на по пѐ[т] шес кòнàкà и òни пренòһи тàмо, музйка, на посѐдак па на цүмбус кот тогà, кот тогà. Изүтра сүтрадàн код овогà дòһи, код овѐ девојкѐ, ўзми девојку и одвѐди је. Ймà цумбүсү, йграјү, пѐвајү, тàпүт је имàло ў коло по двадесѐтак лүдй, у кòло па по двојйца и двојйца би пѐвàл'и. Тàпүт сàмо јѐнһѐ, по двйје трй јѐнһѐ, тò врло рйјетко, и тàпүт кат су тѐ свàдбе бйл'е, кат су тй скүпови бйл'и, нѐ би дàл'и зàедно да су у дрүштво, него пòсѐбно жѐне пòсѐбно мушкàрци. Кад је онà дàн свàдба и жѐне дòһү и лүди, ал'и жѐне

се не мијешају с људи́ма, није се да́ло. Са́т йма́, свѹд не пра́вѣ а понѣгде пра́вѣ. Та́мо кад је доведѹ, йма́ једно ди́јете, ко йма́ деце́ ма́л'ѣ, повѣдѹ онѡј невѣсти, то кажѹ на ко́нче, још није с ко́ња са́шла, да́дѹ јој онѡ ди́јете, она на ко́ња два́ три пу́т га окрѣне́. Обича́ј та́, мушко ди́јете, посл'ѣ са́ђе с ко́ња и одведѣ је та́мо ње тре́ба да се свѣде́. Та́мо ђде́ у ордина́цију, у ту́ со́бу, до́ђѹ та́мо же́не код њѣ да је да́рујѹ, при́ча по́сл'ѣ та́мо са жена́ма, ал' кад је на ко́ња те йма́ дѣве́р, ми каже́мо дѣве́р, йма́ дѣве́р те јој во́ди ко́ња и њна́ не́ма ко је та́мо по́шла на ко́ња ни́је да прегово́ри док не са́ђе. Йма́ њна́ ма́рамче и кат прѣ́ђе во́ду, ба́ци онѡ ма́рамче, ђбича́ј неки́, не зна́м којѡм рукѡм тре́ба, зна́м да ба́ци кат прѣ́ђе прѣ́ву во́ду, ба́ци то ма́рамче, и са́т неко потрчи́ да га ѹзмѣ́. Цумбу́си се и та́мо и та́мо, и ова́мо ње ѹзмѹ́ цумбу́си. По́сл'ѣ двѣ́је хѣ́фте, три хѣ́фте, дола́зѹ да ви́дѹ одѣ́ву, да́ривајѹ. Ђна́ посл'ѣ у сво́ју ку́ћу, то́ је са́т њѡјна́ ку́ћа, што ка́жѹ, њево́јка је ту́ђа ку́ћа, код на́с тако́ ка́жѹ, ти́ си кот свѡѣ́ ку́ће, ти́ си у ту́ђу ку́ћу. Ти́ њеш, у йме́ бо́га, да се уда́ш и ђде́ш у сво́ју ку́ћу. Ђде́ же́дна је побѣ́гла же́днога Хѹ́се, ту́ му је ку́ћа, ѡн је ѹмрѡ́ при́је двѣ́је три́ го́дине и она побѣ́гла, та́пѹт би трча́л'и ко би осѣ́ти да побѣ́гне, да не да́јѹ, а ѡна побѣ́гла, а Хѹ́са, де́ца њего́ва ка́жѹ: „Ба́бо, ба́бо, по́беже Ну́ска!”, Ну́срета јој йме́. Кажѣ́: „Ни́је, си́нко, ни́је”. „Јѣс, бре́, же́с”, ѡни ми́слѹ не ве́рује им. „Ни́је, но́ оти́шла к њѡјно́ј ку́ћи”. Ка[д] да́ ђбел'е́же, тре́ба да бе́жи, њѡјзи́ни не зна́јѹ, а кат је испро́сѹ, ѡни да́јѹ ма́раму, ма́раму ка́о, да́та је дево́јка, ѣво ви обѣ́л'еже. А дево́јка проми́јени обѣ́л'еже с мо́мком, они не́ зна́јѹ родѣ́тељи. Ил' прѣ́стен или ма́рамицу неку́, обѣ́л'еже не́ко проме́њѣва́л'и. По́сл'ѣ ђду́ људи́, спре́ми она́ што је ѹзо́ ту́ дево́јку, спре́ми два́ чове́ка, да му поклѡ́ни, да се поми́ре, да су при́јетељи, да се посл'ѣ посѣ́те при́јетељски́ и поми́ру се.

(Елез Тахировић, 89 година)

Жирче

Ва́ла ја́ сам побѣ́гла. Ђ ва́ла ла́ко, мо́ј муш имѡ́ је же́дну ха́лу поред мо́је ку́ће, ја́ сам ис Покрвени́ка ро́дом, от Чѡ́крл'и́ја. Дошо́ до́л'е, ви́де ме, ја́ чу́ва ђвце, бе́х малол'ѣтна, петне́с го́ди́на ви́ше ни́јесам има́ла. Чу́ва ђфце, ѡн ме ви́до, бигини́сѡ, пи́то ту́ ха́лу: „Ка́ка е, шта́ е”, она ре́кла до́бра, ма́јка ме оста́вила от четре́с да́на, напу́хѣла мо́јега ђца, нешто са свѣ́крво́м ни́је мо́гла, ка́ко е би́ло, шта́ е би́ло ја́ то не́ зна́м, њивѣ́ла ме же́дна би́јача, ѡна посѣ́н ѹмри́је, же́дна ами́циница ме е њивѣ́ла. Посѣ́н ма́њахе, има́ла сам же́дну, о[д] тога́ полу́брата ма́јка што е у Шве́цкѹ, она и ѡна на́пусти, ја́ оста́до да чу́вам ђфце да нами́руѣм,

ранијѣ врѣмена девојке су бил'е напредне, није се то чувало ка сад дијета, кажѣ ко није напредна, она је нешто бол'есљива. Ја га и ја вѣдо, а досадило ми валā хѣзмет краѣве, ђфце, по педесѣт оваца мѣзи, малол'ѣтно, мѣчи се. Та хала његова: „Валā добар је, йма сал' мајку и једнога брата”. Један дан ја ђдо ко[д] тѣ хал'ѣ, кат ђн тѣ. Хђ л' ме, дѣшо, хђћу те, гѣшо. Рѣкох се. „Ѣ, у кѣй дан ћемо дђј?” А бѣо понедѣонѣк. „Дђј ћемо ѣвечѣ.” Дђшл'и, ни седморѣца, ја дѣмове, ниѣ сам имала штā да донѣсѣм, ништа, један чѣшель, двоје тумāјл'йја, онђ се ранијѣ носѣло онѣ димѣје онђ, тумāјл'йја, блѣзе нѣкѣ. Амѣца ми бѣо кѣпѣо један сāхат рѣчнѣ, кат сам дђшла са тијем сāхатом, кажѣ: „Амааан, ова Мѣтина жѣна, ова невѣста сāхат нā рѣку!” Е овђ ми је мѣш ђде бѣо, овђ сам ја, бђгме л'йѣп, преварѣ се, л'йѣп бѣше и ђн, а богами и ја сам бѣла л'йѣпа, плафка, напредна, л'йѣпа, пѣна, отѣшло му ђко. Побѣго, дђћо тѣ, имаше једну краѣву, један шпђрет онā црнѣ цѣганскѣ у сђбу, једна чѣрга прђстрѣта увр сђбѣ, свѣкрѣва стѣра. Јѣдна сђба, у јѣдну сђбу свѣ да л'ѣжѣмо. Чѣтма пā окрѣчено сāмо, ја посл'ѣн оваја тā таван, ова је златан мђј таван, тђ бѣше црно, црно, црно, од некѣ стѣрѣ кѣћѣ турал'и, преграћѣвал'и, ја нђжом нећѣ хѣфту данā стружи, стружи, стружи, ѣжѣте кā вђсак. Окрѣчи онђ, ђпра пѣтос, дотѣра. Од Бајрама дѣца: „Сал' да повѣрѣмо у тѣ Мѣтѣницѣ сђбу кāко е”. Посл'ѣ свѣдба, пђзва сѣло, бѣ л'йѣпо. Свѣдоше ме у један дђл'е, мѣ се ранијѣ свѣл'и, сāмо ѣто, у йзбу тѣ, дѣмек кā свѣдба, у јѣдно ћђше краѣва, у јѣдно ћђше ја и ђн. Они га рѣхнуше онђ с вратѣ, демек кā младожѣњу, реко: „Тѣ готђво на краѣву пђгоди”. Алāх му дђ цѣнет. Те онāмо у једно ћђше папраћѣ тѣрил'и, л'ѣгосмо тѣ, изјѣтра се дѣго, хотѣ да врћѣ ѣѣде да ме дарѣјѣ, тђ свѣдба. Обѣкђше ме, јел'ѣче, димѣје, свил'ѣнѣцу, дотѣраше ме. Онā Мѣрат што е Хабѣбђвић бѣо и[з] Жѣрча, што е држђ дђл'е обѣћу, пā Шѣмка, његова жѣна, алахрахметѣљу, ѣмрла је, она ми је бѣла тѣтка, ђна дђћѣ те ме нāмехћѣ, па нāмехћѣ, пā ѣведе ме у жѣне, да двђрѣм, пā стђј, пā стђј, пā стђј, па ме нђге забол'ѣше. Ѣ тђ се посл'ѣн рѣстурѣ, наврх гђдинѣ рђди тѣ чђру.

(Ханкија Захитовић, 73 године)

Кѣлепоље

Тђ са врћ планинѣ гђре ко си чѣла ћѣ је бѣо аеродром на Мђкрѣ гђру, ѣ тѣ је бѣло једно јѣзеро, ја сам бѣо гђре, у ђчи те удѣрā колко се тā вђда модрѣ, један крак излѣзѣ у Йстђк, а један ђде у Йбар, ис крша, ада да тѣ вѣдѣш, тђ није мѣло, ада кā Йбар, ништа за врѣјеме л'ѣта није вѣшѣ Йбар нђ што је тђ врѣло и на нѣкол'ико мѣста наниже јђш по

некол'ико излāзи те избїјā. Мил'їја некї пā кажē се удāvїо у тō језеро гōре ђе ти рēко на Мокрӯ гōру, и нāка девојка, Чечево, чешал' испō тē девојкē у Чечево дōл'е код Радїчпоља, у Мїљину главу глава тōг Мил'їјē, а у Ѐсток нāкав штāп, у штāп бїл'е пāре и нагрāђено је шупљо па забијено и пāре унўтра, кат испāла тā мачўга у Ѐстōк, нāкаф нāђи тў мачўгу, а овā чўо за тў мачўгу: „Хо л' ми прōдат тў мачўгу? Вāлā ми се свїђā, вāлā ми је продā.” Те га прēвари, те му је кўпи те му ўзми тē пāре у мачўгу. Нїје знō што су у мачўгу тē пāре. А овā Мил'їја, глава му је, кажў, тў испāла.

(Хамид Хајризовић, 83 године)

Коваче

Слāбо је бїло вāшārā, нāјвишē би тō бїло да нēко нēкōг завōл'ї преко, на прїмер, другарїцē. Нāјвишē се удāvāло по пл'емēнима. Ако је дōбро пл'еме, нїје нешто лōше, нїјесу лопōви, нїјесу ајдўци, нїјесу убїце, љўди би се нāјвишē такō упознāвāл'и, хоћу тогā прїјетелā, ако је лōш чōвек, нēће тē прїјетелē, у такē љўде не дāм дїјете мōје да идē. Пā би се посл'ен просїло, нāјвишē дōђи на прōшњу, па кат је испрōси, уговōри кāд да дōђў да је ўзмў, пā посēн дōђи те онō по двā-трї дāна је свāдба бїла, дōђи уочи пētка те је ўзми па тāмо јој напрāви кāну, накāни је па сўтрадāн је посēн повēди, па тāмо посēн двōрї невеста, пētак онō, онō од сриједē до пētка је свāдба бїла. И тā нāрот и долāзница је бїла, нїје кō овō сāt пāре у кофēрту него донēси пїту, нēко донēси материјал за тумāјл'їје, нēко овō, нēко онō, ўглāвнō прōсто, свē је бїло прōсто. Нāјвишē долāзў овї дōбрї љўди и ис комшилўка. На прїмер ўзмēш тї некōг дōбрōг човēка, којї је дōбар за тō сēло, глāвнї, одбōрнїк ил'и нēшто, ѓни дōђў ту те тогā човēка ўзмў и дōбрї тї љўди су йшл'и нїјесу йшл'и лōшї љўди него дōбрї, и отїди запрōси је, ѓни ил'и рēкни онāдāн поклōни хим девојку, ил'и размїси се ко је нēко нēпознāt дошō, да вїдїмо да попрїчāмо, да вїдїмо штā тē рēћ за тē љўде, нїјесмо ўпознāти са вāма и такō, кāзāћемо ви за хēфту дāнā, ил' за двā дāна. А нāјвишē је бїло састāљāње девōјкā кријўћи. Тāпўт тї нїјеси мōгла да се шētаш кō овō сāt и да изāђēш у кафїћ, тō нїје имāло, тāпўт би мр்தва девојка бїла ако би је нēко вїдō да је с нēкијем мōмком.

(Фатима Хамзић, 60 година)

Кочарник

За здравље, мрав је, вел'и, здрав, па попрскā онѡм водѡм с ѡзвора и мрави су здрави. И на Ђурђевдан, бил'е су најприен оне штрѹгље, нису бил'е кѡфе, сад у кѡфу свѣ мѹзѣмо, па би ставил'и једну плѡчу, онѣ што се кѡњи бил'и те се поткѡвал'и, ону плѡчу свѣжи за штрѹгљу, па тѹри кѡпривā око штрѹгљѣ, кѡти ону штрѹгљу. Тѡ плѡча да се свѣжѣ да се фāтā кāјмак да бѡдѣ дебѣо кā тā плѡча. Ка се кѡти штрѹгља вел'и: „Да бѡдѣ овāкѡ кāјмак”. Тѹ вѡду кад прскамо да имāјѹ краве мл'иѣка, тѡ прскаш, ада то бāбе сāмо причāл'е, ада нема о-тога нѡшта. И посл'е мѹзѣмо у штрѹгљу, ѡвце смо држāл'и најприен, сад краве, ѡвце нѣмā, рѡјетко ѡе се држѣ. Е, тѣ гране седѹ и док попāдајѹ, забѡдено тѡ окѡтил'и, то дрѡјен и фрба најприен то прол'истā и тѡ се на Ђурђевдан ѹзмѣ и донѡси се, то уочи Ђурђевдана. А сāдек, најприен свѣ у воденицу, то би и-Жѹпѣ ѡдонѹт дѡшл'и, тѡ шта би имāло нāрѡда, па би пѣвāл'и, имāло дѣцѣ дѡста. Пѣвāла дѣца шта ѡтѣ, пѣвāла онѣ старинскѣ, онѣ пѣсме што се пѣвāл'е, нѡјѣ овѣ садāнѣ, тѡ ранѡјѣ. Јā ка-сам дѡшла одѣнā, јā сам онāкѡ ѡшла, а дѣца би дѡл'е врѡштѣла, састāвила би се, а сāдек не идѣмо, на ѡзвор тѹ бл'иѹ, нѣмā нѡкака воденица по Вѡдрѣнāку и не идѣ се, нѡко ти и не пѣвā, нѣма ни дѣцѣ. Нѣ знāм дѣца како су пѣвāла, о Јеремѡндану би пѣвāла, вел'и: „Бѣш те змѡјѣ ѹ мѡре, свѣ су змѡјѣ побѣгл'е, сāмо јѣдна остāла, и ѡна се распāла”, не побѣгла у вѡду и распāла се. О Јеремѡндану би то ка се цѹкā, пѡсл'ѣ Ђурђевдана.

(Илинка Сташевић, 77 година)

Лескова

Прāвила сам сѡр, мѹзла сам по седамдесѣт кѡзā. Прāвила сам по ѡетрѣс кāцā сѡра. Продāвāла, гāјѡла дѣцу, мѹзла по трѡ пѹт нā дāн, по седамдесѣт кѡзā, ѡвāла, трћāла, дѣца ми посл'ѣ бѡла сѡтна. Отѡди тѣ кѡзе белāјнѣ прсни по шѹми. А вѡду носѡла сам нā глāву. Нā глāву, на тол'ѡкѹ фамѡл'ѡју. А погомилā, вѡкāл'и смо лѹбица, а под зāдњѡ крај смо вѡкāл'и кāцу, а ранѡјѣ богами јѡк нѡ букѡво па прошѹпљѡ онѡ унѹтра, па у тѡ смо прāл'и. Оквāсѡш тā вѣш, мало га поквāсѡш, пā нагāзѡш, напѹнѡш онѹ лѹбицу, пā збѡјѣш крајеве кол'ко мѡш, што мѡш бѡљѣ да збѡјѣш, да ти не потоћѡ онā вѡда брзо, пā кљѹћāш на верѡге, на шпѡрет, на шта хѡћѣш по едан кāзан водѣ, по трѡ-ѡетѡри казāна, како ѡмāш кāt, како хѡј да ти се опѣрѣ, ако хѡтāш, двā казāна, ако не хѡтāш, како мѡрѣш, по могѹћнѡсти, по врѣмену, пā тѹрѡш, извāдѡш по едно лопāте двѡјѣ пѣпѣла, вѡшѣ пѣпѣла ис шпѡрѣта, тѡпѹт је бѡло из

огњйшта, па тўрйш на онā вѣш, па посл'ѣн онў вѣду, онā вѣда врй кљућā, онā цйјећ од оногā пѣпела идѣ дѡл'е, сл'йвā се, и да се опѣрѣ тā вѣш. Онѡ посл'ѣ што је озгѡр извāди те га трѣхни да ти не отйдѣ тā пѣпео цйѡ крос цйѡ вѣш, но онѡ покўпйш те бāцйш, пā онѡ покўпйш па натовāри нā глāву, пā имāло је двā кйломѣтра сахй у јѣдну шўму ђе сам носйла тѡ те прāла. Ёво ѡде сам бйла иштетйла рўку, дѡсад ми се тѡ познāвāло, дйжўћи овакѡ по тепсйју вел'йку, стару, онѣ бйл'е су бāкāрнѣ. Дйжи нā глāву, и ѡде ми пўкла рўка и седѣло ми је, ѡде валā бāш, до сāt, ѣво сāt вйдйм да е тѡ нестāло. Сāt не рāдйм нйшта. И дѡл'е отйди и пѣри, пѣри, пѣри, перāлку, пā на кāмѣн, пā лўпā, тў врѣло тоћйло, па лўпā лўпā, па помāло покљуќā, па исплāћи па растўри по шўми, ухār ми да ми се мало сўхнѣ, лāкшѣ да се нѡсй, па по цйѡ дāн остāни. А понѣкат, под зādњй крāј, кат пѡћѣ прāшак, ўзми кѣсу прāшка, пā ўзми пā покўпи, пā по цйпцио тѡвар, дѣветоро децѣ, јѣдна ћѡра ми је ўмрла, па посл'ѣн бйше, ћѡвек ми се оженйѡ, па сам имāла пѡдругу, пā она ўмрије, пā остāдоше пѣтѡро децѣ, па кад би ти јā прйћāла, тй би имāла да пйшѣш ромāн цйѡ.

(Пемба Рашљанин, 74 године)

Ранйјѣ се рāдйло, ѡрāло се је, зѣмља, уфāтил'и двā вѡла, орāло се, напрйјет су бйл'и двā вѡла. Јā сам ѣто тў прйје напйсѡ пā да би ви бѡљѣ објāснйѡ. Овѡ је, на прймер, овѡ су ѡвде волѡви, а овā идѣ овѡм брāздѡм, а овā земљѡм, а ѡвде је тā рāоник, рāоник што е тўрен на дрѡво, ѡвде је дрѡво. Ђвде се пѡсѣнке вѣжѣ дрѡво до ѡде, ѡде се држй рукѡм и овā идѣ гѡре овѡ, а овā идѣ дѡл'е. Кат се окрѣнѣ овāмо, ондā ѡбрāтно. Тѡ е такѡ йшло, а посѣн тогā, сѣтва кад би бйла, имāла је дрљāћа, гвожћѣнā нйѣ бйла него дрвѣнā, па упорѣди овѡ тў и и тў и тў, тў су бйл'и гвожћѣни кл'йнови. Ако су кћѣл'и да идў сāми, сāми би йшл'и, ако нѣ, нѣко би хи водйѡ, и окрѣћѡ на крāеве такѡ, такѡ да би хи уравнил'и. Јā на прймер би сйјѡ жйто, ѡвас, јѣћам и тѡ, хѣљду, овā дрљāћа пѡсл'ѣн тѡ равнāла, урāдйла. Ако нѣ би имāло, рѡбље би изāшло, па би онѡ камѣње гомилāло и мйцāло и на крāј. Овā се фātā дѣснѡм ѡде, а овā л'йјевѡм, је л' ако би уфāтила ѡбадвā дѣснѡм, нѣтѣ да се упārў је л' ймā свāкй свѡј крāј.

(Јука Шкријѣљ, 82 године)

Липица

Ријетко је имало хармоника, био је гоч, био је Захир из махал'е, он је био у та гоч, свадба се позивала, ако би испреси, па е тамо та испрошена била, звал'и би се сватови: „Зовем те на свадбу и у сватове”. Е сáдек, она домáћин полази у сватове, типута се тражил'и у то врјеме седл'еници коњи за трку који су бил'и обел'ени, тија коња е мало имало. И то се спремало такó, покупи се ти сватова, пешкe, и ўзми кажe овако: „Звао сам ве на свадбу и у сватове”. Покупи се људи изутра, доручкј оде и крени и пешкe са коњима и у Пóпе, за девојку. Гоч, с коњима, игра, весeље, та е гоч био свe и свe, хармоника је касно испала. Тамо отиди сватови су се мијешал'и, људи, тамо се сретни, имал'е сретници, и сретни, жене и људи се нијесу мијешал'и. Жене су тамо одвојене и вирел'е же би могл'е кога видет. Богами није имало одела, него би зајмио ја код вас, ви би зајмил'и код мене, панталоне, сакó, цемпер, шта е ко имо, није то имало те гардаробе ко сат што има. И овај позáјми, обучи, отиди па зайгра тамо, мој јадо божј, пред једним гочом, па се растопи ко мeтаница. Отут ўзми изведи, ка се девојка изводи, родбина незина, држу пиштољ у руке, а овамо сватови држу пиштољ у руке, и ко угроби први да пуца, то се, кажe, то дијете кат се роди л'ичи се на овe. Е сáдек она води ону преко прага и хоће, а овамо га ова уђерио па се чак они и посваде. Око тог пуцања се и посвади. Увијек је било чија је девојка, тога је и пушка, и мол'им л'ијепо. Од јела се спремало, то би се најпријен говорило *табљаил'е*, синија, *табљаил'е*, ту ти је постојаво биријан, пита, пасул и слатко, и мл'ијеко кисело. Прóсек је ишо килограм масла у питу, па е то замасти, па која би пита била, ал'и то су људи јел'и, то сад не би смeо нико ни да погл'eда. Деведесетија гóдина у тигањ удроби у масло и кажe: „Ху, ала се ја најeдо, жебем му ја мајку и доктору да ми он мене кажe да ја не смижем јес слатко, слано и масно”. Вел'ика је здравња била, а вел'ика је мука била. Бил'и смо јачи, бил'и смо здравши, свакако било другачије, више се дружио народ, весел'ији народ био.

(Сабит Климента, 62 године)

Мелаје

А у Македонију беше, тамо подно Титова Вел'еза сам свирó. Отóсмо за девојку тамо и нијесмо је ўзел'и. Отóсмо пред врата тамо, то беху торбеши неки, не знам ни која је вера, а тамо беху неке мазге, нијесу магарат мала, него мазге а ўши ка руке овако и ми, беху три Циганке, цукал'е онe дефове, то беше обихај, то нијесу Циганке но л'епотице ис Вел'еза.

Вељу оне мѣне: „Хо л’ да свѣрāмо у коперāцију” – да пāре кат зарађују и оне, да бāцāмо у јѣдну кутѣју. Јā овијем мōјием дрўговима, а оне звāте, без њѣ нѣмā свāдбѣ, а нāс дѣже ѣāво, не шћѣсмо. А оне л’епотѣце, у канāћāнке, ка[д] ти оне поћѣше да цўкају тѣ дѣфове, а у сѣбу, пā како седѣмо овакѣ рѣдом, ракѣја кружѣи, а она ѣгрā онѣ шѣте: тā, тā, тā, тā, пā се преврѣни овакѣ на л’ѣја, а они сāl’ пāре ѣйма. „Хāј”, реко, „љўтѣ кўкāвци, што не одрāше овѣ жѣне”. Кат пѣсл’ѣн мѣ се напѣсмо па хим дāдосмо и онѣ нāше. Узѣше, јā на тў дāљ сам отишѣ, нешто мāло сам дѣнијо. А бѣахў и л’ѣјепе. Вѣћѣ онā јѣдна, онѣ ѣўди тāмо, тў беше тā мѣлница се звāше, тў се сѣјāше пѣрѣнач, то беше, сѣјā се онā духāн, тѣ л’епѣта кāка тѣ тў, ал’и тѣ плаћāху ѣни. А комāрци су не додāвѣл’и. Да га ѣāвѣ изѣјѣ, мѣ ѣјѣсмо тѣ нўћѣл’и, тако ми здрāвљā ми затѣкоше нѣге ѣде. Јā не ѣўјѣм кад ме пѣћѣи, пā ћѣши, пā ћѣши, ето овакѣ ми нѣге се ућѣнѣше. Отекѣше ми, да извѣнѣте, нѣге, тако ми здрāвљā ка[д] сам бѣо овāмо реко јā не мѣгу да седѣм ѣде, а врућѣна бѣше кѣ под сāћ, ѣјѣ кā ѣде понѣшто пўхā. Пā онā магāрāт поћѣ ти прѣћат, а тѣ су мāзге. Мѣ смо свѣрāл’и док смо девѣјку ўзѣл’и. Они се звāху тѣрбѣши.

(Амир Бишевац, 77 година)

Митрова

Свāко уочи недѣлѣ би се покўпѣл’и пā би крāл’и компѣре, печѣњāке, шљѣве, крўшке, јāбуке, свѣ смо тѣ кўпѣл’и. Нāјвишѣ ѣде код нāс се кўпѣл’и посѣчāри. О слāви дрўгў нѣј тѣ би пўна бѣла сѣба докл’ѣн и јѣдамā мѣј буразѣр рāстера, дѣћў, не мѣгў гѣсти ни да попѣјў ни да вечѣрајў ни ѣшта, ѣн дѣћѣ нālѣжѣ форўну, форўна од бўрета бѣла вел’ѣка и ѣн дѣћѣ, нāбāцā је пўну а мѣгло је да стāнѣ пѣла мѣтра скѣро, ка[д] се тѣ рāзгоре, свѣ тѣ пѣбеже пѣ пољу. Док се нѣ зарати смѣло се, пѣсл’ѣн за врѣме Албāнијѣ што је бѣло, ѣјѣ.

(Радојко Вукајловић, 82 године)

Овѣ се звāло нѣкат, јā вѣруѣм да си тѣ чўла, овѣ се звāла Гѣрњā Мѣтрова а Тутѣн Дѣњā Мѣтрова, а пāнтѣм јā овā Тутѣн четрнāес кўћā. Нѣкѣ најћѣи с некијем бўрāдима и тутњѣо и такѣ му тѣ остāло Тутѣн, а тѣ је бѣло на тел’ѣвѣзѣр. Мѣ смо досѣљѣни, мѣ смо Рожāјци, из Рѣжāјā, ѣно ѣна ѣмā гѣре свѣјтѣ кол’ко ѣћѣш.

(Идриз Адемовић, 79 година)

Набоје

Валā не чѣкām нѣкōга нō ѓфце чўвām. Дѓбро, вѣ? Сѣдите мало у хлāt. Нѣ знām јā тō, не вѓл'ѣм тō јā да прићām, нѣћу тō да прићām, нѣ знām јā тō. Ис Нāбѓјā, ѣто ми је кўћа онāмо ђе су онѣ вѓћке тāмо ђе се онѓ бијел'ѣ. Ымām стѓ комāдā овāцā и јāгњāдѣ. А вѣ ѓкл'ѣн сте? Мѣ зѣми дѓл'е жѣвѣмо у Тутѣн ѓнде на Цѣкѣљѣвац. Л'ѣпшѣ ни је дѓл'е, бл'ѣжѣ л'ѣкар а дѣца идў у шкѓлу и такѓ. Овѓ је Пѣштѣр, ѓде су снијегѓви, запўхā, ѣво āсвалт је и свѣ то ал'и запўхā. А тѣ ђе рāдѣш? Слāбо ѣмā, овѣ су мāхом у Позāр овѣ нāши свѣ, а овā је један ѓн је у Тутѣн. Овѣ су у Позāр, по Нѣмачкѓј, тāмо овāмо, нѣјесу тў. Јā, дѓста нāрѓда тў прићѣ, да овѓ причā ни, јā не вѓл'ѣм. Ымā један ѓде на брѓдо, ѓн ѣмā, јā вѣруѣм, око деведесѣт гѓдѣнā. Где идѣш, пā посѣн застрāнѣш тў навѣше. Ёво ти до онāмо ђе се онѓ сѣјено вѣдѣ пā онāмо навѣше идѣш. Оно идѣ тў, пā посл'ѣн застрāнѣш уз л'ѣдѣну навѣшѣ, уз л'ѣдѣну гѓре. Дāнас из Гусѣња прѓђѓше трѣ дећāка, трћāху, а јѣдан беше постѓ, каже дāљѣ не мѓре се. Из Гусѣња ка Плāву ал' нѣ знām како рѣче, тѓ дал'ѣко. Отѓше за Лѣскѓву ал' један млѓго кāснāше, прāтāше хи бѓл'нѣцкā кѓла. Овудѣјен прѓђѓше, за Л'ѣскѓву отѣшл'и. Пѣтāше ђѣ Л'ѣскѓва је л' дал'ѣко.

(Бајрамка Хацић, 67 година)

Островица

Нāјприје се и постѣло до Божѣћа прѣвѓ, сāд рѣјетко кѓ, дрўгѓ, слāбо се тѓ спрѣмāло кā сāt, слаткѣши, згѓда, слāбо се тѓ, тѣ сāд јѣлке, згѓда, свѣ што ѣмā да се кўпѣ сāд се донѣсѣ, а богами нāјприје нѣје, нѓ уштѣпāкā попрѣи, пасўља, компѣрā. Нѣ знām за рѣбу от кāд је пѓчѣла. Нѣко на вѓду, ко е имѓ зѣјтѣна, имāло је и тāпўт сирѓтѣњѣ и богатāшā. Нāјприје су жѣне измѣти мѣтāницу, пā и мāсла, посл'ѣ кат се омрси на Бѓжић. Уочи Божѣћа нѣје дрўгѓ имāло веј пасўљ ил' компѣр, кўпус, лўк и такѓ тѓ.

На Васѣљѣвдāн ѣстѓ колāчи се мѣсѣл'и па кāјмāка. Свāкѓм по колāч и расѣчѣш по колāч, пўнѣ ти планѣнка кāјмāка и јѣдѣш за дѓрўчак кāјмāка и колāча, свўт по трѓу л'ѣба на рѣзу о[д] штāl'ѣ од овāцā, од гѓвѣдѣ, од пчѣлā, и ђе су говѣда рѣчѣш, ђе су ѓвце бл'ѣјѣш. Рѣчѣ се и бўчѣ и бл'ѣјѣ, остāвљā се нāфака да бѓљā бўдѣ. Нѣсу нешто пѓсѣбно се звāl'и, изўтра свāкѓга сл'ѣдујѣ по колāч и кāјмак, кѓ е имѓ кāјмак, ко нѣје, богами турāl'и су лўди и мās. Шāрāl'и, шāрāљка ѣмā па се ишāрā о[д] шѣпўркѓва дрвѣта, извāди му срѣце оздѓл' и трѣ стрўка, осѣчѣ од млāдѓг шѣпўрка и повāди му онў мрѣзгу унўтра и свѣжѣ га кѓнцѣма

свакојакијем, шарени, црвени, зел'ени, увéжи. Нèко вичè Мал'и Бòжић, викал'и су. Бадњачица, чèсничца, волујски л'èп на рòк вòлу йстò остави овакò, и извèдè вòла. Шàраш л'èп, јàрам и волòве нацрташ о[д] тийеста, растањиш га, пà посèн један крук овакò намештиш, пà у тà крук посл'ен, рàло, тò е рàло било старинскò о[д] дрвèта, и намештиш онò рàло, и тàмо јàрам и онй талйизи што се фàтају волòви, свè от тийеста тò намештиш. Пà посè йстò и дрљачу ону што се дрљало жйто, и ну йстò такò намештиш, пà стòгови, посл'è стòгови, пшеница, óвас, раж. По један чòвек за рàло. Правим га стàлно.

Извèдү вòла изјүтра на Бòжић, колàч направй нèму, рòк како мòже на рòк да се стàви и она вò се обрнè. Извèдè га прет кућу са оним л'èбом и он се обрнè, к сунцу ако бацй, бйће берићетна гòдина, ако бйдè од сунца, нйје дòбро. Изјүтра, прије полàзника се увòдй. Дешњак којй се фàтà на дèсној стрàни у јàрам. Овàмо дàднèш мàло л'èба, одлòмиш му л'èба те појèдè. Слàмè прòстрèмо и ћèбе, на стол'йцу не мòре нйкò да сèдà уочи Божйћа. Не велà, онò најприје се износил'и свè стол'йце напоље, док нйјесу дòшл'и бадњаци, свè изнèсèш и[з] сòбè стол'йце, мètлу, свè тò изнèсèш напоље, нйје ваљало, не брйшè се три дàна. Не велà да дàèш ис кућè. Кà свàкат старинскè приче. С воловйма, стàвймо у тóрбу хл'èп и бадњачицу, флаша ракйјè, жйто, првй бадњак луьску засèчè на бадњак, наоштримо дòбро секйре, нйе имàла пйла мòтòрна, и луьску засèчèмо гòре и штò дèблè луьска д[а] изаћè да е бòлè нафака. Пà се посйпà свуј на онè пàњèве, три бадњака се осèчү, прекрсти се и сйпà и жйта помàло и л'èба помàло на онè пàњèве што смо осèкл'и. Кàжèмо: „Овò птйчици богомòльчици, коя птйца бòга мòл'и да ни жйто рòдй”. Пошто посèчèш бадњакè, тò кàжèш. Мàло ту стàнү, свй се покүпè и прекрстймо се, попйјèмо ракйјè, размèнймо чашице, пà мало пòђи, пà òпèт такò устàви, прекрсти се, пүцà, весèл'и се, посèдà дèцу на тà волујскà кòла пà дèца пèвà. Кот кућè срèтнү, изаћү дèца, и оставймо ту кòла и она дòђү те се излүбè преко бадњакà свà. Идү у бадњакè. Узмèш жйта у сйто пà пòспèш. Гàздарица тàмо чèкà на улас, с рукавйцама и сйпà жйто по нàма. Кàжè: „Да бүдү срèһни бадњаци, дуговèчни”. Кад оћеш да стàвиш у шпòрет, с рукавйцама òбавезно. Изјүтра дòђè полàзник. Кò првй дòђè тà е полàзник и гржà ону вàтру: „Кòл'ко вàрничà, тòл'ко пàрйцà, тòл'ко овацà, тòл'ко жагàњàцà, овол'йкò мушкия глèвà, овол'йкò жèнския глèвà, кòњà, вòлòвà крèвà, да дà бòк свàкòга дòбра до мйлòга бòга”. И заврши и она бадњак стàви у шпòрет. На бадњакè један дйнар, гвоздèно мòрàло је да се стàви, знàчи то домаћйну идè збо[г] кòњà: „Овò сàмо кол'ко да күпй кòњу да га пòткүè”. Чүвàò нèко, нèко потрòши за нèшто за шта трèбà, тò е врèдно. Ка[д] һèнè д[а]

иде, дарујемо га. Говѣда, ко йма више оваца: „Добро јутро, нека буде ви срећан Божих, да сте здраво, весело”, и ајт. И ми смо правил’и ножице, а нијесмо шишал’и, а свакат на колач смо и стављал’и. Воће на Божих дан се полази, да родѣ болѣ шљиве, китѣ се на гранчице, кити се сламом и каже: „Хоћеш л’и родит?” А један горе више: „Осѣј ћу те, ако не родиш”. И секиром замахне ко да је сече. Озгор више други: „Немо сѣј, родитѣ, немо сѣј, родитѣ”. Обесиш је под стрѣу од куће, већеш у конач неки, кад бидѣ грмљавина, изнесѣш је тамо на поље. Зовѣш: „О Спиро топљениче, враћај овце, овамо је много чуда било, родила жена копил’е, тѣра овце ус планину”. Исто онѣ божихне трѣхе свакад остави. Слатка пшеница, једѣш и увече оставиш кашике у шерпу и изјутра ком су ањел’и шарал’и кашику, нечију јѣсу, нечију нису. Кад је бол’ѣс, кад не може крава да се растави, овца, ка[д] се јагне и тел’и. Право да ти кажем, остављам га стално ал’ не знам зашта га остављам. Чесница то е на Божих домаћница мијеси изјутра. Најприје старѣ нијесу мијесил’и колаче ил’ да купу колаче, но татл’ију умјеси, ко питу исече је на онѣ четвртѣ и стварно је на зѣтин, ко је постио увече и омрсѣ је доста зѣтином ал’и и заслади, слаћа је но колачи који ђеш. У чесницу ко нађе ону пару имаће пара. Ја слабо и ја правим. Што се дигне слава на Божих, кихва се ставља. Кажѣ се: „Најѣо сам се ка уочи Божиха”. Не веља ни да је гладна кокѣшка ни говѣче ни човек ни ништа. Ко те неко чврга ил’ дѣра, кажеш му: „Чѣри мѣри, стѣ и четѣри, на годину по стѣтину”. То тога што је дѣро ће да напанѣ. Бил’и су дѣцу.

(Бела Марковић, 76 година)

Како ко йма, тако е радѣо. Сѣт познају се па се узму, тапѣт јѣк. Ја сам се испросила ѣде за овѣјем Чалаковићем. Имала сам ѣде једне Шкријѣлке и ѣне ме пофал’ил’е и ѣн прѣтио те ме испросио, ѣсам лѣди, валѣ више није ни било. С коњима, на коња ја, па ѣтут ка Промѣкл’ицама, па нис једно грање, па хѣде, па хѣде. Какаф ѣбичѣј? Обрѣсе колѣче једно и дѣјете једно, конач ми зовѣмо, то смо тако радѣл’и (ја сам сѣт бѣна па свѣ заборѣвим. Одавно болѣјем, бол’у ме нѣге и глава и то тако, прѣшкѣве пѣ, пѣ, док се отрѣва и ништа бѣга ми. Неће дѣктор да ме примѣ ни како, ја отѣдни: „Хѣј ти што хѣш да седѣш у бол’ницу”. Но, хѣем, дабѣгда ни ко не седѣо тѣ. А не мѣгу сѣд ни да ѣдем, а не мѣгу ни да се вѣзим, не мѣгу ѣ кола ни како. Идем са једнијем сѣном дѣл’е што је у један пѣток, ѣде дѣл’е. Јесте л’ са кол’има дѣшл’и? Па ко ве прѣти ѣде? Хоћете л’ навѣше д[а] идѣте?) Пѣсл’ѣнке

жѐне се покӯпӯ, гл'ѐдајӯ којѧ је дõшла, вельѧ л' не вельѧ л'. Прѧк пољубиш, зѧву ко ймѧш, пољубиш. Јѧ ка[д] дõђо, овѐ гõре испѧдоше тӯ гõре, јѧ дõђо на тӯ кӯћу тѐ Бѐл'ѐ, õне испѧдоше да ме вйдӯ. Димйје богами. Шѧмйју и на кљусе, знѧде л' тй штѧ е кљусе?

(Рамка Чалаковић, 77 година)

Паљево

Не смйјеш нйшта да тражйш, сѧд мисйм смйјѐм кѧ, ѐво познѧјем Зõрицу, знѧм да ми она нѐће нйшта, нõ ймѧ дрӯгијѧ жѐнѧ, старйјѧ жѐна што су бйл'е поквѧрене и õне бѧци ил'и кѧмѐн ил'и земљѐ зѧ тобõм ако им потражйш нешто и бѧци зѧ тобõм и онõ дйјете посл'ѐ јѐдѐ тѧ кѧмѐн ил'и зѐмљу ил'и пѐпõ ил'и бйло штѧ ће ти бѧцит да би тõ дйјете посл'ѐ јѐло, да јõј не тражйш и збок тõгѧ је забрѧњено. Не смйјѐ да крадѐ, нйшта тõ не смйјѐ. Ёво овѧ Фѧта õде у Йбарскӯ, можда е знѧш, õна јѐдну кћѐрку ймѧ сѧмо о[д] децѐ, вишѐ нѐмѧ и кажѐ: „Млõго сам хѧјѧла кѧхву, онõ зрнѧт кат попржй свѐкрва”, и она би јõј тражйла, она јõј нѐ би дѧла: „Ууу”, кажѐ, „тõ да се раскућуѐ кӯћѧ”. „Õна попржила, онй дõлапови, знѧш онõ што се је пржйло и она испржйла онӯ кѧхву, а јѧ”, кажѐ, „ми се чинй, цйо онѧ дõлап би појѐла кѧхвѐ и јѧ прићѐм и ўзмѐм двѧ трй зрнѧ из оногѧ дõлапа. И”, кажѐ, „куд јѧ уйђо, и õна уйђе и јѧ нѐмѧдо га ђѐ, но зѧтну овакõ за сукњу õде”. И овол'йкõ јõј је зрнõ кѧхвѐ чõри тӯнѧке, бѐл'ег. Мѐсо ко ўзмѐш, тõ изѧћѐ по л'йцу црвѐно и тõ не мõже да се мѧкнѐ, ни аперѧцијѧ, ни нйшта тõ не мõже. Мõш да рѐкнѐш, фйкло ми је нѐмѧ тӯ нйкõг, а ймѧ трӯднйцѧ, õдѐ јõј такõ ѧх за нѐшто, и мõш да рѐкнѐш: „Опрõсти ми, бõже, мõрѧла сам тõ д[а] ўзмѐм”, и без брйгѐ.

(Нафијѧ Булић, 60 година)

Пероше

Кад је дõшло до мало стõкѐ, имѧл'и смо волõве, и отйшл'и би гõре, тѧ растõвина, а кӯћѧ ни бйла дõл'е, пѧ би отйшл'и осѐкл'и гõре, пѧ довукл'и до према кӯћи, а не кот кӯћѐ но на онõ брдо би остѧлѧл'и бѧдњѧкове, и посѐн уносйл'и ўвечѐ у кӯћу и нѧш õбичѧј српскй бйо, нйје смѐло ни да се угѧсй огњйште. Ўвечѐ унõсймо бѧдњѧкове тѧмо, мй домѧћин што се тйчѐ ўвечѐ, тõ су вел'йки бйл'и бѧдњѧци, на јѐдну се стрѧну сѧмо сѐкло, извѧди онӯ лљуску, остѧви је тѧмо да сѐди и сѧд постѧвй се онѧ бѧдњѧк овакõ, стѧви се компйри на онõ и мй свй прилѧзи и ўстйма са оногѧ узймѧ те јѐди, компйри су бйл'и. Ујўтру полѧзй се, ујўтру мй

прѣво устанѣмо пѣ полѣзѣмо, па долѣзи и[з] сѣла дол'е, грѣжа: „Овол'икѣ мушкијѣ главѣ, оваца, крѣмака, трѣмака”. Прѣви кѣмшија ми је био Владимѣр и за бѣднѣак би ја ишѣ, изѣтра би био звѣт да идѣм да тѣ, а ѣн је држѣ свиње и ѣн би, а мѣђа нѣма дѣсет мѣтарѣ мѣја л'ивѣда и њѣва од њѣговѣ кѣћѣ, и ја би тѣ, и ја отѣди кѣ дѣјѣте и ѣн би учѣо ме, и ја цѣкни, онѣ скѣчѣ онѣ жѣшке онѣ жѣрке, и ја: „Кол'ико скѣчѣ жѣшкѣ, тол'икѣ мушкарѣца, кол'ико скѣчѣ жѣшкѣ, тол'икѣ сѣјѣна, тол'икѣ крава, тол'икѣ вѣловѣ, тол'икѣ свиња”, а ја ѣе онѣ свиње рѣјѣ по л'ивѣди: „Јѣк брѣ, свиња, цѣјѣлу л'ивѣду тѣ ми прѣдиј”. Како Смѣјѣ доѣје те ми би бѣднѣак, вишѣ свиње ја не дрѣжа. Би се тѣ смијѣл'и, на слѣву би ја ишѣ тѣ, ѣе ѣн пѣмѣну тѣ. Ракѣја и жѣто и л'ѣп, прѣкрѣсти се фѣно, пошто посѣчѣ, пѣспѣ онијѣм жѣтом по онијѣм бѣднѣацима, што посѣчѣ и трѣба да зна онѣ најпрѣви што је осѣкѣ и пѣјѣ се ракѣја тѣ по нас двѣ трѣ и[з] сѣла попѣјѣмо дѣбро, ондѣ виѣкнѣмо озгѣр, аааа, пѣсма, јѣднѣ мѣјко напрема кѣћи, пѣсма. Полѣзник кад би дошѣ, прѣво ѣн тѣмо изѣтра грѣжа и да сѣднѣ ал'и тѣ је имѣло, огрѣни га озгѣр и понеко прѣварѣ онѣ стол'ѣцу му измѣкни. ѣн је тѣ до мрѣка, пѣјѣ се, пѣва се, спрѣма се јѣло, ујѣтру тѣ мрснѣ а ѣвѣчѣ нѣје, пѣсти су мѣрал'и да се постѣ. Пѣсѣн тога, ѣн ѣвѣчѣ ѣдѣ ка кѣћи, а дѣр му нѣјѣсмо носѣл'и, не би му дѣл'и тапѣт нѣ би му ѣднијѣл'и кот кѣћѣ дѣр, мѣло пѣрица и чарѣпе, пѣлувер, жѣне нѣшто мѣра да нѣсѣ. Мѣне би Рѣта по пѣлувер исплѣл'а. Унѣсѣмо прѣво слѣму у кѣћу, дѣца пијѣчѣ, расѣпамо, прѣстрѣмо на онѣ слѣму, пѣ пѣсѣн тога ѣма некѣ чѣрга по онѣ слѣми, е та слѣма се не дѣжѣ трѣћѣ дѣн, ѣбавѣзно мѣ смо мѣрал'и да нѣсѣмо по шлѣивѣ да затѣњѣмо онѣ слѣму, а у њѣву онѣ што се побрѣшѣ на озимѣцу, и стѣвѣмо овакѣ, рѣстрѣмо овакѣ кѣ крѣ. Нѣшта се не прѣчѣ, тѣ сѣмо за слѣву се прѣчѣ. За слѣву се прѣчѣ овѣ здравлѣ, пѣ ја нѣсам знѣ а Мѣлан ме научѣо, трѣба у здравлѣ дѣмаца, у здравлѣ гостѣјѣ. „За у здравлѣ дѣмаца, прѣво Владимѣровѣ главѣ и фал'е кѣћѣ и срѣћѣ дѣма дѣбра, за чѣм бѣга мѣл'ио, бѣк му дѣо и поклонѣо у здравлѣ пѣдржѣ”, пѣ посл'ѣн свѣјѣ рѣдом кол'ко ѣма у кѣћу, пѣ посл'ѣн Владимѣр за у здравлѣ гостѣјѣ, домѣћин, ѣн пѣчнѣ и ѣн.

(Милован Кељѣвић, 79 година)

Пленибабе

Довѣл'и, сѣне, мѣне и кот кѣћѣ свѣдба и тѣ смо турѣл'и рѣчак, вѣчѣра, рѣчак, пѣте мијѣсил'и у тепсѣју, турѣл'и мѣса би имѣл'и, биријѣн. Кад је дошѣ да ме прѣси, нѣће тѣ ѣна. Ёво кѣко смо се виѣдел'и, сѣне. ѣн је био у Бѣоград, овѣмо јѣдна, ѣмрла је, мѣмѣла ме за њѣм,

сестра му, баш сестра му није, от амйцѣ. И њни ме йскāхū на дрўгѡ мѣсто, и она ме нѣ даде, немѡ јā сам је пѡчѣла да је прѡсйм, не дāм ви је. Дѡл'е ме искāше у Рйбарйће, дѡл'е испод Рйбарйћā. И ѡн, пѡрўчи му, стйже из Бѣограда, и ѡн стйже и гл'ѣдā ме крос прѡзор, пѡмогā један кол'ѣга. Е пѡсѣн ућѡше на врата у сѡбу. Реко: „Немѡ ме ни гл'ѣдат”, нити да га гл'ѣдāм, овāкѡ затвѡрйм ѡчи, ѡн беше вйћен. Реко: „Нѣмā нйшта да ме гл'ѣдā, ѡн ме бегенйсат нѣхе, јā га бегенйшѣм, да га увѣдѣм у срѣце да ми је мйѡ, нѣћу ни да га гл'ѣдāм”, и тўрйм рўке ето овāкѡ да ме не вйдй. Сѣднѣм на један прāк, јѡк на прāк него иза прāга, а ѡн нā прāк стѡ и гл'ѣдā ме, а јā ни тāмо ни овāмо. Да га погл'ѣдāм, ѡн пѡл'йјеп. Дйван ми је бйѡ чѡвек. Овāкѡ пѡгл'ѣдна сам бйла ал' пѡмāлā богами.

И, мѡја сйко крāснā, дѡћѡше овāкѡ на свāдбу, на свāдбу ми дѡћѡше. Мй смо свāдбу код кўћѣ грāдйл'и у једну брвњачу ѡнде старў, ѡн нйје имѡ ни кўћѣ ни нйшта, сирѡче бйло, йшло по нāдници. Дѡбй да идѣ једна што га хāјāла и уперй ми лāмпу и кāжѣ: „Вāлā ти нйје ѡна према тѣбе”, дўшѣ ми мāјкинѣ, бѡга ми нѣ би лагāла нйшта, ако не мѡгу да погѡдйм, нѣћу да лāжѣм. Уперйла ми лāмпу, јā стāла, двѡрйм, мўшкѣ цйпил'е, нешто тумāјл'йјā, сиротйња, кўћа је тўђа бйла у тогā амйцѣ ми чѡвѣкова. И јā богами нйшта, ѡн ми посѣн прйчā, јā нйшта нйјесам чўла, сāмо га она довѣла, јā сам гл'ѣдāла уперйла ми лāмпу. А гāхче запāл'йл'и у једно ћѡше, једно пāња, цйпил'е мўшкѣ, нешто тумāјл'йјйцā мйцкѡ и јā се побѡла двѡрйм, гл'ѣдāм тāмо и тāмо, ѡн вйћен. Е кāко ми је рѣкѡ, нйјесам јā рѣкла му, ѡн пѡсѣн ми ѡдекāне један амйцйн сйн рѣче: „Дйк се да се вйдйте, па хѡј ко нѣј”, и јā се подйгнѣм и ѡн рече: „Јā ћу”, кāжѣ, „нѡћас да идѣм”, а једна га сестра ми бегенйсāла а бйла удавāта, да ме тўрй тў, дāдоше му с мāјкѡм мѡјѡм ѡбел'еже, како јā хѡћу, бегенйсāше га. Е мѡја мāјка нйје јѡј чѡвек тў: „Бѡга ти немѡ музйке нѡћас да вѡдйте, убйѡ би не ѡн што мй мимо нѣга, срамѡта од свйјета да мй тѣбе дāјѣмо а ѡтац ти жйв”. И дѡћѡше те ме тѡ испросйше и свѣ крйјўћи, кад стйгоше, један чѡвек бйѡ са нйма, у Пѣћ ишѡ, и мѡј ѡтац пйтѡ: „Вāлā ми йштў чѡру у Пл'енйбабе, нѣ знāм кāкаф је?” „Вāлā ћу ти јā кāзат: снйјек је бйјел, нѡ је снйјек.” Ѧн л'йјеп, јѣшће ме кā снйјек што. Е такѡ му рѣкѡ и ѡн дѡђе: „Хāјрўша”. „Хā”. „Тй хѡј чѡру да дāш, а такѡ и такѡ ми рѣче прйјетель, глāвнй прйјетель.” „Е бѡгами, Шѣфко, ко бйднѣ сўдбина, нāма ће отйс.” Вāлā јā рѣко поб бўкву саш нйм, под бўкву. Свйдѡ ми се ѡн, дѡбар је бйѡ. „Хā”, кāжѣ, „сāт, ѡна ће ти пѡбеј”. Нек идѣ, јā је не дāм. И дѡшл'и, јā у Пл'енйбабе, а ѡни у Позār дѡћѡше да ме йштў, дѡл'е смо седѣл'и, гѡре прѡдāл'и, отйшл'и, свѣ чѡре, сиротйња, жнѣл'е, кѡпāл'е лўк, нѣшто да не бѣдў, добйл'и нѣшто да ймāмо. Кат

òни дòђòше да ме прòсy, и òбел'еже отйшл'е, кò да не прòсй сàт. И мòј òтац ме нè даде. А једна ми зàва дòл'е yдàта и трчй за тијем òцом мoјйјем: „Шèфко, подà чòру, она се рèкла и òбел'еже су отйшл'е, ђе је хòј сàт? Òна се рèкла, и под бyкву саш њим и свè тò”. Ада бòга ми ве не лàжèм ни овойцкò. И пòсл'èн они отйшл'и до пò пyта у Позàр, а Хасйба грднà трчàла, зàва ми, те хи врàтйла. „Хàјде, Шèфко”, òцу мòм, „за бòжй хàтар врàтй се, чòра је дàта”. „Јè л' брè?” „Вàлà јèс.” Пà ми кyпйл'и један, онà што мирйшè мйрйс, демек òн тò хоће да ме испрòсй а отйшл'е и òбел'еже. Нèшто тò ми дòније, јèдан чèшель, и тò да ме обел'èжй, а бòгме сиромàшни. И тò ми дòније, йспроси ме, и свàтови дòђòше, и попèше ме на једнòга кòња од кyћè, мòја кyћа овàкò òзгò, а јà се укрyтйла, држйм се, а òни хотè да пyцајy, àдет код нàс кат крèнy свàтови, да пyцајy онй првй што ме вòдy. Òни вйкнyше. „Кyкy”, рèко, сà[д] тè се посвàдит. А мòја кyћа стàра, мòј òтац: „Рàльо, бòга ти мàк се, йграјy, свàтови дòшл'и, четрèс свàтòвà, йграјy, сàт ће онò кyћè пàнут пà ће те удавит, нò изàђй ис кyћè”. А јà се згрчйла на гомйлу, они йграјy, пèвајy, Мòјстйрани, Кельепòльци, а чòрà ймà тy дòста, они вйшè и збок чòрà, йграјy, скàчy. Е посèн кàд да изàђèм, извèдоше ме, йзведе ме Нàхот грднй, и хоће да, кажè: „Тyри нòгу у узèнгйју”. Јà да је тyрйм, òн ми је мàче, àдет тà такàв, јà тyри нòгу, òн је мàче, јà тyри нòгу, òн је мàче. Рèко: „Штà је тò?” Кажè: „Трèбà трй пyт да тyрйш нòгу у [у]зèнгйје у да ти се врàтy трйпyт”. Одвèдоше ме нис једну нанйжицу дòл'е к Бàтрагàма, јèдан ме држй òтуд, јèдан òтуд, јà на нешто кòња, дèвер ми је и[з] Жйрча, нешто кòнчета, држйм се кол'ко гòј мòгу за онò сèдло, тò је сèдло, можда нè знàте вй. Е òдо, стйгосмо једну вòду, йзвади ми дèвèр фил'цàн, па ис онè водè те јà трй пyт прогyну, тò такò, и yзо онà фил'цàн, такò хи узймàхy, напòй те и yзмè фил'цàн. Е богами ме одвèдоше свàтови, срèтоше ме óде, донйјешè ми мèт у један фил'цàн, па тy умòчи прсте, пà овакò по мустàййма. Е хàјде сàт да окрèнèш кòнче, такò мй смо звàл'и дйјете. Јà нйјесам кàдар, вèл'ик тол'йкò бèше, јà нисам кàдра, а не мòгу да збòрйм, не веьà. Посл'èн òн ми, тà чòвек и[з] Жйрча пòмогà, те га òкреһà трйпyт, јà извàдйм кошyљу те му дàдо. И отйдосмо до кyћè, сàђòсмо, цумбyсйше, цумбyсйше и хàјт сàт у нешто шyпè, нйти знàм хоћу л' се запàл'ит, нити смйјèм да налòжйм, енè га јòш седй тò чàрдàче тy. Хèј лyтà кyкавица, јà седйм, хоће да се запàл'й, нà прак, онà сул'ендàр горй и тйчè онàмо у тà стàн, и јà чyчула фyтка, чòвек ми л'èжй: „Хàјде”. „Ђè?”, реко, „да се запàл'ймо”. „Е пà тй стòј тy, јà һу да л'èгнèм.” „Л'èгни богами, јà не смйјèм да òбaдвоје изгорймо.”

(Рахима Шемовић, 80 година)

Пресло

Ймā на Мйльину главу оде кот Ћул'йјē, тѹ ти је тā вāшар нāјбл'ижй пā пōсл'енке ймā оде у Жйрче, ймā њē онā вōда Промѹкл'йца, тѹ вāшар се обāлā. Бйо сам у онē Промѹкл'йце, онā чēsма беше сѹха, јā чēка оно нйшта. Јā кат сам бйо нēмāше ни кāплē једнē, сѹха, би рēкō нйкат нйје имāло водē, сām сам бйо, отйдо, њē тō, у некā бр̄да тāмо. Јēs имāла прйча и тō њу ти прйчат. Тѹ је бйло овāмо гōре ймā једно језеро овијем бр̄дима тāмо у Мōкрѹ Гōру, на врх бр̄да, јā нйјесам бйо, жēна ми је прйчāла кō њаци су йшл'и, нйје оно млōго вел'йко тō језеро, тō је пот Мōкрѹ Гōру, и бйо тѹ некй чобāнин, чѹвō стōку за пāре и у некѹ мачѹгу завр̄тēо тē пāре и носйо тѹ мачѹгу, чѹвō стōку по тйјā плāнйнā гōре и дошō тѹнāке крај тогā језера, а бйла некā Мйл'йца девојка јој йме бйло и она ујāгми онѹ мачѹгу пā му бāци у језеро, онō се обр̄ни и нестāни. И посл'ē су прйчāл'и и кат су дōшл'и, ујāгмио тā чобāнин и бāци њѹ и она отйди у тō језеро потōни, е посл'ен кāжѹ да су оде на Мйльину главу нē знām шта бēsше испāло, на Чēчево чēшель, у Йсток беше мачѹга испāла, и однēкут он изл'егō на воденйцу ймајѹ онē решētке онō што пролāзй у бѹкву и он је нашō и склонйо је у тѹ воденйцу, ова однēкуд нал'егō: „Бй л' ми дō овѹ мачѹгу, вāлā ми однēкут дōнијела је вōда”, ал' тō нēмā вōда нйгње озгōр да идē вōда прāвац. „Ево”, кажē, „за овō сам јā овол'йкō гōдйнā чѹвō стōку, ēво њē су ми пāре”, и разбйјē и тѹнā пāре свē седѹ, а тō нē знām ти у Чēчево испō чēшель, на Мйльину главу глава, Мйльа бйла, јōш ймā тйјā надймāкā су прйчāл'и прйје. Мйльина глава тѹ је глава изāшла.

(Сејдо Демировић, 79 година)

Пружањ

Тō је једна дол'йна, тѹнāке сāмо смо тѹ жйвѣл'и, тѹ нēмā стāнōвā. Богами се држāло стōкē њѹтурē, свē се држāло. Кōзā бйлем имāло је по стō кōзā да се држй, овāцā, евē и дāн дāнас бйлем држѹ лѹди по сēдам òсам крāvā а òвце слāбо кō држй сād јер нēмā њōбāнā, свē тō отйшло. Ево ймā мл'екāра у Прѹжањ, нē мош тй нāј л'ēпшѹ офħāвину от Прѹжња. Ево јā сам бйла са њōрōм ко[д] тогā сйна, њетйри онē кāнте смо ўзѣл'и, л'ēпшē нēмā, мл'екāра ймā, и тō да вйдйш кāка л'йјепа, л'йјепо и сēло, нōгу нēмāш тй њē да окāлāш. Ймā мл'екāра ѹ Прѹжањ, ймā мл'екāра дōл'е у Позār, ймā једно двā-трй. Ранйјē се прāвио сйр, кāјмак и мāсло, мāсло се мāхом прāвило. Твр̄дй сйр, ўзмēш те разл'йјēш онē кārл'йце, нēмā вйшē тōгā, онē кārл'йце порēђāш на пол'йце, пā покѹпйш изѹтра онā кāјмак, ўзнēш онѹ врнйку пā

усйрйш, тō е тврди сйр, и ўзнеш те измētеш мētаницу, по кйло би измела мētаницē. У стāп, ймā један дрвѣни стāп, ймā бркљаја, тō убй, убй, а хо л' да ми вѣрујеш да сам ја по стō кйлā мāsла кўпйла, пā ми пōпй крāва једнē гōдинē мāsло те ми готōво л'йпса тā крāва. И пōсл'ѣнке ђде ћōвек те ўзе некē табл'ѣте те ђстаде. Тō се рāдйло свѣ, сād нēмā тō нйшта. Тō ти је йстō. Мētаница се раскрāвй, тō зовемо мāsло, а мētаница онā што се измētē, по кйло мētаницē измētеш, сāt је маргарйн, овō нēмā вишē мāsла. Мētаницу ўзмеш са врўијем л'ѣбом, умйјесйш л'ѣп, онō ўзмеш јѣдеш, тō је млōго л'йјепо, пйте мйјесйш, свѣ мōжеш са мāsлом, тāпўт нйје имō зѣјтин, нити се знāло штā е зѣјтин, обарўшу тўрйш па од мил'йнā да је појѣдеш. Обарўша, ўзмеш убўтāш, убўтāш, убўтāш, бāш кā палачйнке, искāтиш је у кол'ко хōј тй кātōвā. Рѣдом овакō један пā дрўгй пā трѣћй пā док напўнйш тепсйју пўну, свāкй пōсѣбно, не вāдйш и тй нō мāстйш пā рѣћāш. Тō ти је мāsеница, вй зовѣте мāsеница, и мй смо звāл'и мāsеница. Од бйвољйцā бйљем нѣ мош да га појѣдеш, нāјбољй је кāјмак од бйвољйцē, нāјачй, од кōзē не мōре. За вōду сāмо магārāt, а јā нйјесам ћўла до скōро да се магарйце мўзў. Тō сам тў скōро ћўла на тел'евйзōр. Првō ждрѣбйца кат се ождрйјѣбй, првō ждрйјѣбе се родй, тō се жѣне јѣдва ћѣкāl'е да ўзмў онў врнйку, да хи помўзў збок кāшља дѣци.

(Еља Реџовић, 73 године)

Рамошево

С волōвима смо ђрāl'и, спрѣмāl'и за сѣтву, е пōсѣн бйо је онā срп рўћнй, онō руковѣжје док напўнйш овакō рўку и н[а] онō руковѣжје, пōсл'ѣн се звāл'и, онō се нйје звāло брѣме, снōп, и прāвил'и онē стōгове вѣл'кē, онō зрнo онō што је онй клāсови, унўтра би стāљāl'и, овāкō и онē стōгове би прāвйл'и, тō је бйо вѣл'ик стōг, с кōњима би врхл'и на л'ивāду, такō се рўћно кōсōм онў траву пā поквāси нāвѣћē да би се онō утāбāло да се нѣ би прашйна дйзāла. Да се мйјешā онō зѣмља са жйтом. Сйјāl'и смо кōд нās у Рāмошево јѣћам, ђвас, рāш, пшеницу нйјесмо ранйјē сйјāl'и. Пōсл'ѣ би с кōњима јѣдан, звāо се стōжер, кōлац један на срѣт тогā гўвна се звāло, забōди лāнац и ухāми онијā кōњā кол'ко је имāло, по двōје, мāњē нйје, пā и по пѣ[т] шестōро и тѣрā онē кōње у крук, за онā стōжер завѣжи лāнац и у крук и тѣрā са прўтом, већйнōм дѣца би хи тѣрāла а онй старйјй би трѣсл'и онў слāму, преврћāl'и онō да би опāло жйто, пōсл'ѣ онē мѣтл'е брезѡве, би обрйсāl'и онō гўвно, згомилāl'и жйто, лопātу и јѣдан је са мѣтлōм брāнйо онā кўп да се одвōјй онā плѣва и онō

слапшѣ. Пòсл'ѣ би тò стàло мàло док се дòбро осуши, имàло е решѣто, тàпут су һѣрге звàл'и, викало се церàде да би окройо онò жито, да се онò слапшѣ одвòји, на вѣтар, тò би са онијем решѣтом, и кат пухà вѣтар, он одвàјà онò лàкшѣ што е то је слабѣјѣ, е онò гòло зр̀но пàдà на мѣсто, онò нòси вѣтар. Тèрàл'и би у воденицу те мл'ѣл'и. Мòј òтац кажѹ да је ишò у Ву̀хитр̀н те је узимò кукур̀ус, тò кукур̀узнò бр̀ашно, те је догонѣо и сàде кад би наишò за Македòнију док ми је б̀ио стрѣц ж̀ив, тò му је бурàзер б̀ио мòј òтац, он је р̀ано умрò, јà га нијесам ни зат̀увио, кажѣ: „Твој òтац је долазио оде с к̀лусетом те узимо кукур̀ус”, тò се корѣстѣло за ж̀ело, тò кукур̀узнò бр̀ашно, овò пшеничнò тàпут је мàло имàло и тò је ску̀по б̀ило, јà сам зат̀екò кат би онà хл'ѣп умѣјеси па у вр̀нику, па удрòби онò дроблѣње, најѣди се, бòлѣ сàт но, што кажѹ, пећѣње.

(Заим Фазлић, 64 године)

Рачиће

Е валà ймàм и кòшульà вѣзѣнијà и с̀укње, старинскѣ нòшњѣ, дабòгдà помѣн̀уло се а не повр̀нуло се. Посѣ је пр̀вò, пà кат ни́кни, кад стàши, улѣгнѣш у њ̀иву, ка[д] стàши тà белòјка, за́ђѣш пр̀вò те б̀ираш т̀у белòјку, она изр̀астѣ жу̀то нешто гòре, а цр̀нòјка онà зел̀енò, ймà гла̀ву, с̀еме ймà, и свѣ тò изаб̀ерѣш т̀у белòјку па кад је об̀ерѣш, ос̀ечѣш на кр̀љу онò с вр̀а и онò дòле, пà повѣжѣш, па у моч̀ило, вòду, ймà р̀упа йскопàна, тр̀и нѣдеље седѣ у̀ воду, кад је изв̀адиш навр̀ три нѣдеље, т̀и п̀иши, јà һу ти пр̀ичат, навр̀ три нѣдеље је т̀урѣш око плòта, раст̀урѣш је, ка[д] се осуши, имàле онѣ шт̀урнѣ тр̀лице, мòзак да ти проб̀ијѹ, двà др̀вета побòђена тàмо и састàљена тр̀л'ица пà бијѣш ц̀ио д̀ан тр̀лицòм. Кад отр̀лиш тò, у̀змѣш гр̀ебѣне, двà гр̀ебена имàли овакò, в̀учѣш те гр̀ебенàш те повѣсмо састàвиш пà испл'ѣтѣш кос̀ицу тијà повѣсàмà по овол'йкò, пà кад би об̀есила на ј̀едну згр̀аду по двàнàес седамнàес тијà кòсицà, к̀ук̀у кàд л'и һе се овò òпрес, пà док тò опр̀еди, по св̀у з̀иму òчи ти испàни пр̀ѣду̀ћи, ж̀ѣлна сàна. Пà док тò опр̀еди, пà посл̀ен кад опр̀едѣш, тр̀еба да се в̀арѣ, пà пров̀ири свàкѣ д̀ан прòвр̀ѣш петн̀ес кàзàнà водѣ, пà нòси на р̀ијеку дòл'е пà п̀ери онѣ пол̀утке. Пà док оп̀ери тò, богами л̀адно, отпàдни ти нòге у̀ воду. Е кат свѣ тò свàрѣш, с̀ине, ймà онà в̀итò, ка[д] се осуши свѣ тò, пà в̀итò т̀урѣш па мотàш, двà др̀вета пòдугачка пà овакò, тàмо т̀урѣш чет̀ири ши́лка, мотàш тò. Ка[д] дòђѣ вре́ме, хàјде смотàла си, àјде да сн̀ујѣмо, побòдѣш т̀у кòлац, т̀у кòлац пос̀ен т̀у двà пà т̀у двà пà кад би стàла пр̀ичат, пà док осн̀ујѣш тò, тр̀ебà с̀удòвà за онà кл̀упчàт да т̀урѣш двàдес кл̀упчàдѣ. Пà ка[д] стàнѣш да ткѣш, да нав̀ијаш тò

првѡ на вратѣло, свѣ тѡ да навѣјѣш на вратѣло, онѡмо сам имѡла једне сѡхе, пѡ док тѡ навѣјѣш, двѣје трѣбе, пѡ ка[д] стѡнѣш да ткѣш, да ме чѣјѣш гѡре, вѣкѡ ми је свѣкар: „О снѡо, чѡк рѡзбој ти се чѣјѣ до Рѡнѣцѣ”. Четѣри нѣта, тѡ ти заборѡви, пѡ пѡдношци, кат трѣбѡ да увѡдиш плѡтно, тѣ трѣбѡ двѣје, пѡ брѣдила. Брѣдило што ткѣш, брѣдо што увѣдѣш онѣ жѣце. Бѣлѡ су дѡл’е у пѡдрум. Сѣкно, плѡтно, слѡмарице, гѣбери прѣтени, вѣњени губѣри, свѣ живѡ, и за сѣкнѣ и за пантѡлоне.

(Петкана Рачић, 80 година)

Саш

Жѣне опрѣмѣ млѡдѣ фѣно, ѣмѡ кѡњ се је трѡжиѡ, на прѣмер, искљѣчивѡ за невѣсте, искљѣчивѡ мѡрѡ је да је кѡњ бѣл’ѣ длѡкѣ, и тѡ кѡњ се је звѡ јѣдек. Мирнѣјѣ, тѡ нѣје смѣло кѡњ којѣ се плѡши, да бѡци невѣсту пѡ посѣн тѣ цѣркѣс би бѣо, ѣсто кѡ кѡла сат што се кѣтѣ, ѡн је окѣћен, чѣс, на њѣга нѣмѡ трѣнка јѣдна, сѣдло, тѡ е свѣ кнѡп и дѣвер, фѣно дѣвер, дѣвер мѡрѡ да је о срѡства младожѣњѣ, ѡн помѡгнѣ јѡј да се пѡпнѣ, мѡло њѣни кад је испрѡћѡјѣ, мѡло дѣвер задржи кѡњѡ да се нѣ би мало уплѡшиѡ ил’и нѣшто док се млѡдѡ пѡпнѣ на кѡњѡ. Пре тѡгѡ она се мѡло припрѣмѡ за пѣта, на прѣмер, кѡ мѡјѡ што е бѣла изѣтра ѡна је путовѡла, тѡ се пугѣјѣ сѣдам сѡти, пѡ се бојѣ да се нѣ би дѣсило нѣшто ѣспутно, пѡ ранѣјѣ се припрѣмѡ да нѣ би прѣхлѡдѣла тѡмо па да нѣ би млѡго јѣла, ѣглѡвнѡ да је спрѣмна за јѣдан дѡн да мѡже да издржи. Умѡ жѣне нешто знѡјѣ, ѣмѡ тѡ нѣкѣ кѡ, како кажѣ, чѣни нѣкѣ, њѣховѣ тѡмо нѣкѣ, нѣкѣ ѣмѡ пѡ се слѣжѣ и с тѣјѣм, нѣшто ил’и да се тѡмо да се окрѣнѣ младожѣњѣ кад ѣћѣ у тѣ сѡбу код млѡдѣ пѡ ѡн кат се озѣјѣ тѡмо, на прѣмер, пѡ му окрѣнѣ цѣпѣл’е, ѣмѡ тѣ, дѣшмани тѡ рѡдѣ. Ил’и кат крѣнѣ на врѡта, ѡтвѡрѣ врѡта д[а] ѣћѣ кот млѡдѣ, ѣмѡ жѣнѡ прићѣ и удѡрѣ га мало по л’ѣћѣма и тѡ нѣје дѡбро. Тѡ му знѡчѣ нѣшто жел’ѣ ил’и да нѣмѡ децѣ ил’и да не бѣдѣ у слѡзи са млѡдѡм, да се тѡ брѡк не одржи.

(Авдулах Хот, 70 година)

Смолѣћа

От Карѡјѣкићѡ и от Лукѡрѡ ѡде је долѡзило, ѡде је седамнѣс вѡденицѡ нѣкат бѣло, ѡде је нѣкат бѣло кѡ у чѡршијѣ, јѣс бѡга ми. Вѣкѡл’и су лѣди ранѣјѣ: „Кат је свѣт кѣјѡмет, у Смѡлѣћѣ је сѣлѡмет”, нѣмѡ водѣ свѣт засѣши у Смѡлѣћѣ ѣмѡ. Мл’ѣл’е жѣто. Тѡ се е узѣмѡло

ујам, пѣт кѣлѣ на стѣ кѣлѣ да ти умѣлѣ, мѣј ѿтац је имѣ воденицу ал'и њн је имѣ воденичѣра другога, те му чѣвѣ воденицу и мл'ѣо тѣ. Рѣјека овѣ што је на њѣ сад централа, сад воденичѣ нѣмѣ, Смалѣћкѣ рѣјека, тѣ рѣјека не кѣпѣ нѣкат, свѣкат ѣмѣ ѣстѣ. Ызвор је тѣ, тѣ ѣмѣ пѣћѣнѣ, кѣко нѣмѣ, ѣмѣ вѣл'икијѣ пѣћѣнѣ, једнѣ гѣдинѣ су долѣзил'и ѡни, дѣсе-дѣнѣ су бѣл'и са шѣторима гѣре испитѣвѣл'и тѣ пѣћѣне, тѣ штѣ ти јѣ знѣм, кѣпѣл'и, трѣжил'и нѣшто, штѣ јѣ знѣм. Викѣхѣ да су пронѣшл'и некѣки бѣл'ѣ мѣдведѣви да су тѣ. Тѣ некѣд бѣло, штѣ ти јѣ знѣм.

(Ризван Чоловић, 85 година)

Старчевиће

Јѣ сам тѣ порѣстѣ, јѣ сам у Перѣше порѣстѣ, рѣђен сам тѣ, преко трѣста гѣдѣнѣ смо мѣ ѡде у Перѣше, ѡде ранѣјѣ жѣвѣло дѣвет кѣћѣ, ѡсам кѣћѣ је бѣло Србѣ што је жѣвѣло тѣ и нѣша кѣћѣ мусл'имѣнскѣ, кѣ дѣца смо ѣшл'и у шкѣлу, вѣзѣти бѣл'и, и Бѣјрам би бѣо дѣђи тѣ дѣца од Бѣјрѣма и бѣла би слѣва, нѣкад ми слѣва прѣшла нѣје и по вѣјрѣ би ѣшл'и, дѣђи они ѣзни нѣ и тѣнаке би бѣла слѣва, и ѡнѣ изѣђѣше ѡнѣ транзѣистори мѣл'ѣ Ыскрини и мѣ кѣпѣсмо тѣ транзѣистор мало смо бѣл'и ѡтменѣјѣ, кѣпѣсмо пѣ дѣнесѣсмо тѣ транзѣистор пѣ би слѣшѣл'и тѣ пѣсму и тѣ, тѣ сам жѣвѣо, тѣ сам порѣстѣ, нѣкад нѣјесѣмо нѣшто имѣл'и, ал'и сѣт свѣ је тѣ ѡтѣшло млѣдеш, пѣудѣло се, пожѣнѣло се, ѡсел'ѣло, тѣ нѣмѣ.

(Смајѣ Ризванѣвић, 65 година)

Струмце

У тѣ време нѣт си смѣо ку[д] да мѣрднѣш, нѣси мѣгѣ да га самѣлѣш, кѣѣл'и смо кукѣруз пѣ смо јѣл'и за преживлѣвѣѣње, и кромпѣр. Сѣћѣм се, јѣ сам мѣл'ѣ бѣо дѣчко, пѣ тѣ је бѣло четрѣспрѣвѣ, а јѣ сам триешѣстѣ, знѣчѣ пѣт гѣдѣнѣ сам бѣо, имѣл'и смо ѡнѣ трѣпове за кромпѣре и мусл'имѣн јѣдан, ѡнѣ са ѡрѣжѣом, кажѣ: „Ыјде дѣчко да ми пробѣрѣш компѣре, ѡћу да кѣѣм да јѣдѣм”, јѣ га утѣра у трѣп и ѡн с ѡногѣ прѣзѣрчѣта кажѣ: „Тѣј ми дѣј”, јѣ нѣ знѣм не мѣгу да погѣдѣм којѣ је. „Излѣзѣ, ѡравѣ ти стрѣна”, ѡпсѣва ми мѣјку, ѣшѣмара ме, јѣ свѣ врѣштѣћѣ кѣћѣ, у штѣлу тѣмо ѣе смо жѣвѣл'и. Убѣвѣл'и лѣудѣ, чѣм га ѡсѣти да је нѣко мало пѣвреднѣјѣ, убѣвѣли. Мѣј ѿтац је бѣо зарѣблѣн, ѡн је бѣо кѣ војнѣк пѣ је у Скѣплѣ зарѣблѣн и ѡтѣрѣт у Нѣмѣчкѣ, пѣт гѣдѣнѣ је бѣо у Нѣмѣчкѣ, четрѣс пѣтѣ гѣдинѣ се врѣтѣо,

уби́вен са штāнгѡм преко кйчмѣ, и уби́вен му бѹбрек и добио посл'ѣн туберколѡзу кошчанѹ и кад дѡђѣ ѡвде код нās, ѹмрије у бѡлницу. Јā сам бйо нāјстаријй о[д] деце, још четйри сѣстре сам имѡ и мāјку и бāбу и дѣду. Тāмо су свй Кѣљевићи и мй Рāдовићи, пā се тѡ сād растѹрило, нѣкй пѡмрл'и, нѣкй отйшл'и за пѡслов, нѣкй су по Мйтровици, нѣкй бйл'и у Смѣдереву, пѡмрл'и, нѣкй по Крāгујѣвцу, ѹглāвнѡ тѹ корйсти сād мусл'имāн, дотѣрѡ стѡку, пашāлук направйо ѡнде у тѡ имāње. Кѡ да те пйтā. Свй смо остāл'и сāмо са бāбāма, нѣко нѣмā ни бāбу, нѣкā остāла бāба сāма и тѡ ти је, тā је жйвот такāв.

(Радовић Миломир, 76 година)

Суви До

На Трѡјан тѹнā за врѣме тѹрскѡ одузймāt вйшак жйта и наш дѣду одрѣдйл'и да тѣрā тѡ жйто за Пољāну и кад бйди по[д] тā Трѡјан, сломйо кѡла, тѡ бйла дрвенā, дрвењāча тā кѡла. А бйо још нāкав Вѹкић, дā л' је бйо Вѣљовић се презйвāо нѣ знāм тāчно, кажѣ: „Ха, штā ћемо сād?” Кажѣ: „Богоми да се врнѣмо у Брāћāк”, ко[д] Тројāна је Брāћāк овāмо сѣло, овāмо к нāма. Кажѣ: „Да се врнѣмо у Брāћāк да конāчймо пā ћемо узѣт сечйвā тйјā овѡ ујѹтру да направймо и продѹжйћемо идѣмо, закāчймо волѡве и да ѡдѣмо тāмо”. Кажѣ: „Вāлā јā ћу да остāнѣм ѡде ѹ кола”, у тѡ жйто, снѡплѣ бйло. „Немѡ, кāко да остāнѣш тѹ, āјде д[а] [ид]ѣмо, тѣрāмо волѡве.” Вāлā јā ћу ѡде да остāнѣм. Те остāни тā, Вѹкић му бйло йме, запāнтио сам како ми ѡтац прйчāо. Кāt, кажѣ, у нѣкѡ дѡба, ѡн тѹ сām бйо пā га зār бйло нешто сѹмњā, у нѣкѡ дѡба чѹо се некй цāгѡр. Штā тѡ мѡже бйт, кажѣ, кат вйл'е найшл'е. И како су ѡни попушћāл'и волѡве, онѡ се зовѣ тальйзи, тальйзи онѡ што се фāтајѹ, што се фāтāл'и волѡви тѡ се звāл'и тальйзи, они побацāл'и онѣ тальйге, нйјесу и потурāл'и у овѣ јармѡве, него побацāл'и тѹнā, а оно ѹзѣ јѣдна пā от пѣтка и субѡтѣ вāљда, пѣтак знāм а субѡта нѣ знāм да л' је сйгѹрно. Овѡ што се ткѣ на рāзбој пā ймā тѡ брѡдо што се увѡдй, ѡно на прймер ѡсновāно на једно вратйло ѡсновāно тѡ што ће да ткѣ е сād ймā брѡдо што нйје мѡгло свѣ да стāнѣ него је претѣкло десѣтак тйјā стрѹкā, тѡ се звāо ујāмак. А ка[д] се изātкѣ, пā се пресѣчѣ те онѡ што остāнѣ, тѡ су звāл'и урѣзник. Онѡ последнѣ, дāљѣ не мѡре да се ткѣ те га пресѣчѣш тѡ плātно ил'и шта бйло, е тѡ се звāо урѣзник. Кажѣ: „Сачѹвāла те мāјка од ујāмка и од урѣзника”. Сачѹвāла га мāјка... Тѡ се нйје мушкārйма упл'ѣћāло у рѡбу тā ујāмак и тā урѣзник, тѡ се нйје мушкārйма ушйвāло у нѣшто да нѣшто прйшйјѣш тā ујāмак нйкāко за

мўшкў страну и тã урèзник, от тогã сачўвãла га мãјка, нїје му ушивãла, те затõ причãла. Пã се дїгл'е свè те се прõпèл'е на тã Трõјан, такõ же õн причãо. Ако је лãгõ, о сèби му бїло. Пã кажè водїше кõло, играше, пã водїше кõло, пã пèваше, пã вел'и: „Кожã мãјка не мõже да подїгнè сїна да убèрè цвїјет од õмана, од омãна и од суртомана да ушїјè сїну у пõјãс, такõ ће га мãјка поднївїт”, вїл'е тè причãл'е. Пõсл'енãк õне се отãл'è растурїл'е, овã што е бїо тунã у тã кõла ако је лãгõ о сèбе му га бїло, тõ остãло пõсл'енã прича у нãрод. Õтац ми нїје причãо, нїје знãо штã е тã цвїјет. Õман їмã, їмãмо цвїјет, їмãмо мї кот кўћè сãт. Õн је овакõ окрўгõ, вел'ико, їмã вèл'икї л'ис, їмã õндèнã под купатїло ђè цвїјеће. Ымã õкрўгл'и цвїјет, тõ же õман, ако їмãш вõљу да га вїдїш, жўт је, вèл'ик цвїјет, їмã нè јèдан, їмã нèкол'ко õндèнã, е тõ же õман, а суртомãн õтац ми нїје знãо штã е, èто по планїни је ишãо, ишõ же и по Црнõј Гõри и свўј по тїјã плãнїнã, а нїје знãо штã је тã суртомãн.

Прїкãз јèсте, èво да ти јõш нèшто прїчãм, ка[д] те їнтересујè, а немõ ме псõват, тèбе свãкã чãс, нèка си, срèтња и бїла. На тã брда тãмо дèснõ õдмã гõре, зовў се Брèзовице, тў су бїл'и стãнови и тõ е нãшèга дèда бїла сèстра, ўдãта у тў кўћу тãмо у тў дол'їну и сãд, овãј, јã се извињãвãм, овãј мўш ишãо је кõ[т] тора, тõ су гõре бїла стõка на тã брда и имãл'и бусãре, сãд вї тõ нè знãте, јã ћу ти објãснит. Тõ ўзмè се дрвã пõдугачкїјã по двã трї мèтра и састãљајў се овакõ са свїјã стрãнã сãмо на јèдно мèсто се остãвè вратã, пã се ўзмè пõсл'енãк те се õрè зèмљã пã се турã порет тїјã дрвãдї, а тã дрвã турè се чèсто, пã по тїјем дрвãдима турã се тã зèмљã и тў е лõжена вãтра да се нè би запãл'їло, е тõ се звãла бусãра. Õн, кажè, свãкў нõј идè у тў бусãру пõранијè, и ко[д] стõкè гõре, а жèне, опрõстите мõл'им ве, а жèне кã жèне, свãшта їмã код нãрõда, њў е їнтересовãло млõго штõ õн идè такõ рãно гõре кот тõра, пã полãко за њїм гõре привўчи се пã крос тў бусãру нèђе тã зèмљã се мãло разрїјèдїла, õна повїрèла кат кажè наложїо вãтру и тõ дõбра вãтра и кажè јèдна жèнскã сèла пред нèга, кõса јõј пãла свè по зèмљї поред вãтрè и нèшто се ўнијèла те му прїчã, овакõ бл'їзу прїчã нèшто, она сãмо да је шўтèла, õн би бїо мõжда остõ жїв, кажè бїо л'їјеп тã чõвек, такè л'епотè му нїје имãло на човèка, кажè: „Не дã, дрўго, їзгоре ти тã кõса”, она мãхни глãвõм овакõ, како õни тõ прїчајў, јã нїјесам гл'èдõ, èто сãд да свãтїш, мãхни глãвõм овакõ нã стрãну, онã јõј кõса отїди преко л'èђã: „È, вãлã, дрўго, нèћу ти вишè дõћ õде”. О[д] тè нõћи се тã чõвек разбол'їо, вїшè се нїје с тè постèльè дїгõ, дõбар чõвек бїо. Вїла бїла. Тõ ти је вїла бїла и õна му е зãдãла мўку и вишè се с тè постèльè нїје дїгõ. Нїко ми нїје тõ прїчãо, јã за тã двã слўчãјã знãм и тõ ти прїчãм тõ што су прїчãл'и а јõш сам бãш дõбро са свèшћом,

а сачува̄ бѡже нѣкад нѣ би мѡгѡ ни погѡдит, нѣјесам овиј̄а прик̄аз̄а нешто зап̄антио нѣкѡг да ми је причѡ.

(Јаблан Ђуровић, 82 године)

Балетиће

Они су ис Цр̄нѡга вр̄ха досѣљени. Изглѣд̄а с Пла̄ва, такѡ сам ч̄ю, такѡ беше и Дра̄го. Та̄мо б̄ио и та̄мо љ̄мрѡ, каж̄у ум̄ирѡ и тра̄ж̄ио лѣба. Тѡ је б̄ило гл̄ад. Он̄ имѡ три сина. Досел̄или се ис Цр̄нѡг Вр̄а и ѡде ж̄ивѣли, ѡн̄ им̄ао три сина, и отишѡ у заробљеништво и та̄мо љ̄мрѡ ѡд гл̄ади. Отѣр̄али и Шва̄бе и та̄мо б̄ио и љ̄мрѡ. На Сол̄унски фр̄онт. И та̄мо је и љ̄мрѡ. Деда Ра̄дов̄ан им̄ао чет̄ири ћерке, нѣје, три, и вас двој̄ицу, а Вељко је им̄ао изглѣд̄а три, чет̄ири ћерке. Мику, Тѡду, Ра̄ду, нек̄у што е љ̄мрла. Ёх, к̄ако се ж̄ивѣло, м̄ученичк̄и, м̄ученичк̄и се ж̄ивѣло, што вика̄ше она̄ у Ђзбице, ја знам М̄урат је Ре̄брѡња најприје пѡчео да пр̄ави гӯменѣ оп̄анке от камиѡна̄, па смо ѣшли она̄мо те купова̄ли гуменѣ оп̄анке, а пирѡћанце тѡ нѣје б̄ило, хеее, к̄асно ова̄мо. Са клинцима са некѡм ж̄ицѡм зак̄ив̄али. Од говѣчета. Кѡ те пита̄ да л̄ мѡре. Зӣми кад нѣма̄ шта̄ другѡ. Вишѣ бѡси нѡ обувѣни. Конѡпљу с̄иј̄али. Б̄ио сам чл̄ан С̄авѣза кѡмун̄ист̄а, б̄ио сам секрет̄ар ѡде организ̄ацијѣ, б̄ио сам одбѡрник Цр̄венѡг кр̄ста, па прѣсѣдник ѡмладинѣ, тѡ је у кѡнтакт са сѣлом, шта̄ се ра̄ди, к̄ако се ра̄ди, да се сѣло унапрѣди. Б̄ио прѣсѣдник ѡмладинѣ, св̄уј смо дав̄али прирѣдбу и у Шарѡње, и у Вр̄анѡвину и у Дежѣву и у Пѡпе, св̄уј. Нѣје, забран̄или су б̄или, ѣво ја нѣјесам био дѣцу крстиѡ.

(Видосав Плавишић, 83 године)

Бобовик

К̄аку бѡлниц̄у, жѣна се опорѡди криј̄ући, да нѣко не ч̄ујѣ, срамѡта. Не веља̄ да прескѡчи конѡпац, не веља̄ ма̄чку да уд̄ари ногѡм, па̄шче не веља̄ да уд̄ари ногѡм, кажѣ оће да б̄идѣ дијете ч̄упа̄во к̄а ма̄чка и к̄а па̄шче. Кажѣ обав̄ијѣ се пӯпак око вр̄ата па̄ не мѡже да се опорѡди. Не веља̄ нѣшта да тра̄жи кад је т̄удна, ако јој не да̄д̄у, пѡсл̄'ѣ нѣје дѡбро тѡ дијете, не рѡди се нѡрм̄ално, тѡ би вика̄л'и, ако тра̄жи нешто да појѣдѣ и с̄ад нѣко нешто нѣма̄, нѣје јој дѡ, и кажѣ роди се онѡ шарѣно по л'ицу дијете. Мѣсо не см̄ијѣ, ѣстѡ, шарѣно дијете се роди, и не см̄ијѣ кат се к̄ух̄а в̄ар̄иво онѡ, да га прѡба̄, кажѣ нѣјема дѣца, онѡ с кљӯча кад вр̄и па̄ да прѡба̄, кажѣ нѣјема дѣца, не веља̄, м̄утај̄у, нѣјема. Она̄ што га преф̄атӣ трѣба̄

да му кўпи кошўлицу. Кад му вїдї пр̄в̄а ж̄ена кој̄а му вїдї зўп, тр̄б̄а и њна н̄ешто да му кўпи збок тог̄а зўба. М̄бр̄а ј̄аје да му се д̄адн̄е, с̄ат д̄ад̄у п̄ар̄ама а йсприје н̄їјесу, с̄амо ј̄аје, стр̄оґо. Ж̄ена кат кључ̄а в̄ар̄иво да пр̄об̄а са оног̄а кључ̄а, каж̄у н̄їјема д̄еца, св̄е се т̄о траг̄ало. Ј̄есте, н̄е зн̄ам шт̄о, н̄емај̄у п̄осл'е н̄афак̄е к̄о, одуз̄им̄а хим се н̄афака.

(Селима Булић, 68 година)

Боторовина

Т̄о је једна д̄уґн̄ос св̄ак̄ом мусл'им̄ану кој̄и је ймућан да њд̄е на х̄аћ, је л' т̄о је једно благосл̄овљен̄о м̄есто, т̄у је сред̄ина ц̄їјел̄ог св̄їјета. Т̄о је ал̄ах ђелеш̄анум одр̄ед̄ио т̄о је м̄есто благосл̄овљено, т̄о не м̄оре ни да се опиш̄е к̄ако је кат се њде. Т̄у се окўпи око ђет̄ири мил'иона и[з] св̄їх др̄ж̄ав̄а на зем̄альск̄у кўглу. На Курб̄анск̄и Бајрам тр̄б̄а да се ид̄е, т̄амо се бор̄ав̄и петна̄ес д̄ан̄а, кл̄ањ̄а се у ђ̄ам̄ију б̄ѡж̄јек посланика, у Мед̄ину, а Таба је у М̄еку, т̄о је т̄ачно ц̄ентар св̄їјета. Т̄у беше, с̄ине, н̄ем̄а ни мин̄ут̄е д̄ан да је д̄уґи ни да се подуж̄ав̄а д̄ан ни да се крат̄и д̄ан, св̄е ј̄едн̄ако д̄ан. Каж̄е т̄амо топл̄ота в̄ел'ик̄а не м̄оже да се издрж̄и, ј̄ес топл̄ота, изл̄аз̄и температура четр̄есп̄ет и до педес̄ет, ал'и так̄о бл̄ага кл'има да м̄ожеш да издрж̄иш, так̄о је то благосл̄овљено м̄есто. Д̄уґн̄ос је св̄ак̄ог мусл'им̄ана да њд̄е к̄о је ймућан, без ѡбз̄ира на зн̄ање с̄ат. Ид̄у и ж̄ене и мушкарци. Ал' т̄у ти се св̄е ос̄ећа к̄о бр̄ат и с̄естра. Т̄о н̄ем̄а н̄икак̄е х̄ил'е, отишла си ти девојка, ѡв̄о он̄о. Обил̄аз̄и се Каба с̄едам п̄ут̄а, т̄о е в̄ел'ико пространство, т̄у је в̄ода, кат поп̄иј̄еш т̄у в̄оду, ј̄а н̄їјесам в̄ид̄о н̄а очи, ј̄а сам дв̄ије х̄иљадит̄е г̄один̄е б̄ио т̄амо, ј̄а н̄їјесам в̄ид̄о н̄а оћи, гот̄во сам оћ̄ор̄ео, отиш̄о сам, ом̄ио сам се т̄ом вод̄ом н̄екол'ко п̄ут̄а, в̄ер̄уј̄те кат сам дош̄о, ј̄а сам б̄ио др̄уґи ђ̄овек, так̄о е т̄о, так̄о ми је здравље д̄ошло. Ид̄е се с̄амо ради да се зак̄ун̄е ал̄аху ђелеш̄ану да н̄еће ч̄овек л̄агат и да н̄еће к̄оме ш̄ер уч̄инет, с̄амо д̄обро, с̄амо д̄обро м̄огу да ти уч̄ин̄им, а дал'еко б̄ило да помисл'им нек̄о х̄ил'е н̄ек̄оме. П̄осл'ен х̄ађа ко ма̄ло гр̄еш̄и, те н̄ек̄ом тр̄н на п̄ут да му т̄ур̄и, ѡн је изгуб̄ио, н̄їје што је изгуб̄ио п̄аре тиј̄а дв̄ије х̄иљаде м̄арк̄и, евр̄и, него буд̄ућнос је изгуб̄ио.

(Хусо Црновршанин, 85 година)

Вучја Локва

До на асвалт, посл'ен ид̄ете т̄амо. Р̄ашка, М̄итровица. Д̄аљ̄е ти је т̄амо. Ма̄ло је б̄ољ̄и, асвалт је. Ђде, ѡдма испот р̄ијек̄е, асвалт је. Ђде йма р̄удник у ѡна бр̄да, т̄у је б̄ио р̄удник.

Дал'еко богами, лѡш је и пѹт дѡста. Долазѣ, пролазѣ тудѣје, тѣрајѹ дрѡва, и тѡмо и одѡвдѣ за Пазѡр. Ѐскопѡла вѡда, овѡ пѡдни кѣше пѡ посл'ѣ камиѡни пролазѣ. Ада нѣси трѣбѡла нѣшта. Гѡре некѣ кѡмшѣје, у Пазѡру жѣвѣ. Л'ѣти помѡло дѡђѣмо, мѡло бѡштѣ, некѣ пил'ѣе сам кѹпѣо. Штѡ ћеш, тѹ, дѡкѡн, помѡло идѣмо по шѹми, по дрѡвѡ и дѣца. Валѡ нѣсам печѹрке. Прѡво да ти кѡжѣм, нѣ знѡм, мѡгѹће да је имѡло, тѡ некѡ цѣна нѣје. Ѐмѡ растѡвинѣ ѣво гѡре по ономѣ брѡду. Ѐмѡ рѹдник Црнац, ѡлова и цѣнка, обѡјенѣ метал'и. Тѹ сам јѡ рѡдѣо, тѹ сам стѣкѡ пѣнзѣју. Нѣје дал'еко, нѣмѡ једно пѣт кѣлометѡрѡ. Рѡдѣ, рѡдѣ. Бѡш тѹ ѣмѡ некѣ дѡшл'и и Бѹгари, ѣмѡ и овѣ нѡши од Рѡшкѣ оздѡл и[з] Зѹбѣйна Потѡка, гѡре ѣмајѹ барѡке некѣ, станѹјѹ. Одѡвно, јѡ се сѣћѡм, тѹ је бѣло сѡнда рѡдѣла некѣ ѣстражинѣ рѡдѡви бѣл'и ранѣјѣ док су установѣл'и да ѣмѡ тѹ рѹда квал'итѣтна, и пѡсл'ѣ су тѹ отворѣл'и кѡнкурс за прѣјем рѡдникѡ, одѡвно рѡдѣ тѡ. Јѡ кат сам рѡдѣо, бѣло је око трѣста рѡдникѡ. Нѣкѣ у пѣнзѣју, нѣкѣ. Ѐмѡ ѣстѡ дѡл'е ѣзвос рѹдѣ, дѡл'е им је ѹправа, дѡл'е излазѹ вагѡни са рѹдѡм. Мѡгла би да снѣмѡш тѡ. Рѹдник припѡдѡ Нѡвѡм Пазѡру, што се тѣчѣ глѡвнѣ рѹдник, а дѡл'е овѡ згрѡда ће излазѣ рѹда, тѡ припѡдѡ Кѡсову. Штѡ знѡм, они вѣкѡхѹ плѡћајѹ некѣ пѡрес што је на теритѡрији Нѡвѡк Пазѡра. Ранѣјѣ тѡ рѡдѣла Трѣпча, јѡ нѣ знѡм сѡт тѡ ни ћѣ извѡзѹ, продѡјѹ некѡм Бѹгарину.

(Фериз Рушовић, 62 године)

Избице

Долѡзио је овѡ новинѡр, можда га знѡте, ѡн је долѡзио и пѣтѡ ме. Знѡте кѡко, ѣмајѹ двѣје прѣче, јѣдни кѡжѹ овакѡ, јѣдни кѡжѹ онакѡ, вѣл'икѡ је тргѡвина нѣкад бѣла, ѣшло се од Рогѡзна, од Мѣтровицѣ до Дубрѡвникѡ и тѡ је бѣо прѡлас тудѣје пѹта, не мѡгу сат да вам покажѣм, бѣл'е су вѣл'икѣ грнѡарскѣ рѡдње, прѡвил'е се тестѣје, прѡвил'и се лѡнци и свѣ тѡ и бѣле су тѡ се звѡл'е кѹћице, ѣзбе, ѣзбе прѡвил'и и у тѣ ѣзбе прѡвил'и, бѣло је зѣмскѡ врѣме пѡ је мѡрѡло у тѡпло, у топлѡту да тѡ рѡдѣ, рѡдѣо и зѣми и тѡ ѣзбе бѣл'е јѣдна дѡ другѣ и по томѣ кѡжѹ да су добѣло сѣло Ѐзбице. А и бѣло нѣкад, дѡ л' је бѣло римскѡ дѡба, такѡ се прѡнѡсѣ да је бѣло рѹда и озгѡр ѣшла а ѡде се избѣвѡла, пѡ како се избѣвѡла тѡ рѹда добѣло сѣло ѣме Ѐзбице, избѣвѡло и Ѐзбице. Јѡ се сѣћѡм бѣо сам дечкић кат смо кѡпѡл'и овѡј канѡл за вѡду и тѹ најћѣмо кѡ онѣ земљанѣ чанѡци што се нѣкад мл'ѣјеко разл'ѣвѡло, сѡмо прѡврнѹто овакѡ, штѡ је сѡт, ѡтац ми кѡжѣ: „Нѣ, не дирѡј”, и ѡдѣ зѡвнѣ стѡрѡга једнѡга овакѡ, старѣ бѣо, нѡјстаријѣ, нѣје му стрѣц рѡђенѣ, кѡжѣ помѣсл'ил'и злѡто, нека је ѡн тѹ

најстарији, и ја се сѐћа́м, они бӯда́ком пола́ко, она пӯче, ва́лда дотра́јо, дру́ги испод њѐга, йсто превр̀нӯт, са два бѐше, е до́л'е има́ше гомйла, са[д] ће он донйјет, не́ђе оста́вио та́мо, то́га има́ше ја не зна́м кол'йко, пӯна гомйла, за́ шта је о́но слўжило, не зна́м. И ја зна́м ко́по сам о́де каснијѐ, йсто сам нала́зио некѐ, ѐво га то. Он је дао не́што бйо и у музеј не́коме. Они претпоставља́ју подметач мо́жда на шпо́рет, није ни имао шпо́рет. Ја ка[д] сам до́шла са́мо су о́ни имал'и шпо́рет смедеревац ма́л'й, ово дру́го свѐ цйгани. Ово је најновији до́кас да се тӯ ра́дйло, а нашо сам два чана́ка, бйла уну́тра нека́ гл'йна, ка[д] сам ра́скопо то, би ре́ко да је јучѐ она́ гл'ѐђ поста́љен, то је бйло гле́ждо́сано. Са́д нека на́ђѐ не́ко такав, то не́ма. Они ви́шѐ пӯта ставља́ју цѐзву на шпо́рету, ако ти тре́ба, јѐдно ћу ти поклони́т, ѐво пробѐри.

(Драгоје Јоловић, 81 година)

Јуковача

Не пита́ се ста́решина, мла́деш ўзо́ кроз ру́ке свѐ. Ранйјѐ није, бйо јѐдан га́зда, ти ћеш сӯтра да ра́дйш ово́, ти ово́, си́новима, же́не су зна́л'е шта́ ће да ко́ја ра́дй, са́т јо́к, са́т по́ган ва́кат. Ранйјѐ бе́дно се жи́вѐло, ти то́ зна́ш, не́маштиња бйла, по́сл'ѐ ра́та оно́, ова́мо, ал'и је бйло вре́ме дабо́гда сва́кат тако́ до́шло. Ра́споло́жан је на́рот бйо, здра́ф на́рот бйо, во́ља у на́рот бйла, во́ља, зна́ло се јѐдан за́ дру́го, йшло се јѐдно ко[д] дру́гога пѐшкѐ, тӯ је бйла мил'йна, пѐсме по овйја́ брда́, она́мо, то је свѐ ср́пско она́мо. Жўњѐвиће а о́де Зну́ша. То се пѐва́ло, йшло по тија́ мо́бй да се жње́ оно́ ру́чно, ср́пом, па́ пѐсма, па́ мил'йна, са́т свѐга йма, не́ма шта не́ма, и да се обӯчѐ, са́т кад би ве повѐо го́ре, па́ ви отвори́о рега́л'е и кат би подйго́ кауче, би ре́кла ства́рно ова́ чо́век не ла́жѐ, то е свѐ пӯно, свѐ пӯно, хо́ћеш л'и ве́роват? Не́кат ка[т] сам ће́о да иде́м, оно́ ка[д] се испро́си не́ко, водйло се цў́мбус, музйка, то се л'йјек панто́ља́ како бйло, нек су окр́пљене на јѐдно ме́сто, два́, пе́т, са́мо нек се йма́. Са́т не зна́м ни ко́л'ко йма́м оде́ла. Не́ма, ўмрло свѐ на́ ноге. Са́д је на́рот ўмро́ на́ ноге, без во́љѐ жи́вй, о л' ве́роват ништа са́д не́ма. Ўмрло на́ ноге свѐ, свѐга йма́ ал' оно́ што е гла́вно не́ма. Йма́м се́стру, По́жега зна́ш ђѐ е, према По́жеги у Ситни́че, па́ би ја́ пѐшкѐ ода́вде, па́ преко Парало́ва, преко Ва́рева, по[д] До́ховиће са́ђи па́ опл'ѐти пѐшкѐ, отйди но́ћи, до́ђи, ништа ме ко́штало није, ни ба́нка, ни дйна́р. Са́т ко́ла свй йма́ју, не́ђе ни́ко кот ни́кога, не́ђе ко́мшија́ кот ко́мшијѐ, ни Ср́би ни мусл'има́ни ни Цйгани, ни́ко кот ни́кога. Није то́ на́рот крив, то́ је ва́кат не́ки така́ф наишо́, олу́ја не́ка, за́тровано́, да ни́ко ни́кога не ха́јѐ.

(Расим Дупљак, 75 година)

Кашаљ

Ќони су ве и упутил'и овaмо к нaмa. Овo је Дрaго, тaмо му живѝ сѝн гoре у Мaл'е Пчeл'ице у Крaгуевац. Тo је овaј што је направѝо викендицу из Нoвoг Сaдa, ѝстo тy је рoђен. Нaјвишe имaло Аврaмoвићa. Кат сам jа дoшла, штa је тo живѝjа имaло, шeсeт дрyгe. Сaд нeмa. Попрѝчaсте л' ви Живку за Добрoсaвa да гa познaјeте? Пa сaд је л' ѝдeте за Крaгуевац? Ымa л' тy Србoвa тy у Тутѝн? Јeдан је пол'ицaјaц ис Тутѝна долaзиo те ўзeо пe[т]-шeс кѝлa кaјмaкa код мeнe. Тa ми дoгнo гoвeдa и кyпѝo кaјмaк. Јa бoгa ми не знaдo, пoвисок јeдан, oн ѝмa родѝтeљe ал' они бeрy сѝр, не бeрy кaјмaк, не живe сaш ѝм. Вѝсок пол'ицaјaц. Знaдe л' тѝ кaкo сe зoвe oнa пол'ицaјaц? Кaд бѝ пот кyђу, мѝ искочѝсмo гoрe. „Aјдe дeдa, затвoри гoвeдa, a тѝ бaкo кyвa кaвy.“ Пoсл'e ўшл'и, тe: „Ымaш л'и кaјмaк?“ Јa: „Eвo ти кoфa, сaм вaди, одвoји.“ Србин, јeдан вѝсок пол'ицaјaц, нe знaм кaкo сe звo. Првo гa сaд виђeлa. Ис Тутѝна је рeкo да e.

(Вера Аврамовић, 72)

Козарево

Пoђy, понeсy рaкѝјe, мeзe, исeчy бaдњaкoвe пa сeднy тaмо, пa сe зaјoвaнe, пoсe дoђy oдe, унeсeмo бaдњaкoвe и изyтрa пoлoжaонѝк долaзѝ. Сaмo сeднy oнaкo. Тo сe зoвe бaдњачѝца и понeсy гoрe и гoрe је oкрeнy. Прeлoмe тaмо бaдњачѝцу. На oгњѝштe пa сe oкрeћeмo oкoлo, пa пoсл'e спyсти oнe бaдњaкe пa пијyчи oкoлo. A oнa ѝдe напрѝјeт и врeчѝ, бл'eјѝ. Рaнѝјe сe слaмa унoсѝ у кyђу пa љyди спaвaјy цѝјeлу нoћ на слaмy. Ќони му тyри стoл'ѝцу, oн oћe дa сeднe, они му измaкни, oн бyп. Ызмeш прстeн и крѝеш испoд oнијa рyкaвицa и кo нaђe првѝ, нaслaжeш тy рyкaвицe пo стoлу ил'и кaпe, штa бѝлo и крѝeш и прoнaлaзѝ нeкo. Aкo нaђeш oдмa, знaчѝ дoбѝјaш. Oнo је бѝлo дoбрo, сaт нeмa тo. И тaкo смo мѝ. Фoрaл'и би сe, направѝмo лoптy од крпa пa гaђaмo сe, фyдбaл нѝсмo имaл'и нeгo направѝ тo пa сe гaђa, кoгa убѝјeш нaјпрѝјe oнa пoсл'e гaђa и тeрaл'и смo гyцу, направѝ пa свѝ oкoлo тeрa унyтрa, тaкo тѝ игaрa. Пoсл'e кaснѝјe oнo кaд је бѝлo кyпѝл'и сe пo брѝдѝмa, нa свaкo брѝдo ѝмaш oмлaдинe пa пeвaјy, свѝрa клaнeт, тy смo сe упoзнaвaл'и мoмци, дeвoјкe пoђy oтaл'e кa кyђи испрaти је. O Пeтрoвдaнy ўвeчe. Oдe сe зaдржaлo дoстa. Ымa јeдан, oн Л'eшeвић бeшe. Крѝл'и би сe пo шyми, жмyркe, јeдан жмyрѝ, мѝ сe крѝјeмo пo шyми, пa дoк пoсл'e нaђe. Крeнeш зa Ћyрђeвдaн у рeкy тaмо и кyпaш сe, пoсл'e ўзeмo кoпрѝвe

пѣламо нáрот, пѣцáмо и копривáм а они бежѹ а мѣ сакрѣјѣмо онѹ коприву, јá сам бáш тó рáдио, ўзми сакрѣ под блѹзу и приђѣм крај нѣкóга, крај женѣ, крај човѣка пá фѣке и фѣке по ногáма ил'и по рукáма, он бежѣ, кѹкá нáглáс.

(Лепша Биорац, 78)

Лече

Тѹ се рáдѣло, онó, покѹпи се пá прѣље би имáл'и, мѣ девóјке се покѹпи, кол'ко нас ѣмá, по петнѣс, по дѣсѣт, како којѣ сѣло ѣмá девојáкá, и овáј би прѣл'е, пл'ѣл'е, вѣзл'е, пá би се свѣ тáкмичил'е кó ће тó вѣшѣ да урадѣ. Мѣсл'ѣм, свѣ се онó рáдѣло вѣшѣ, конóплá се рáдѣла пá би тó звáл'и за ѣспомóћ да се онó трл'ѣ, да се прѣдѣ. Пá она се сѣјѣ, јá кат сам бѣла девóјка, јá сам тó рáдѣла, јá сам и ткáла. Пá се тó пóжнѣ, пá се тó штáвѣ у мочѣло пá се тó сѹшѣ онó се трл'ѣ, прѣдѣш, ткѣш, вáди онá влáкна. Умáм дóста гóдѣнá, преко шѣсѣт, сат ћу шѣсѣт и пѣт, а дóста сам прóшла. Имáло је вѹнено, вѹнено се ткáло, и овáј, јáстѹци, јáнови, чѣрге, имáл'и су онѣ рáзбóји. Хáвл'и онó, хáвл'и, тó нѣе глáтко, него тѹфе онѣ. Имáло је дѣблѣ, имáло је и тáњѣ. Лáненó плáтно је тáњѣ, конóплáнó плáтно су се рáдѣла одѣла и носѣла су се одѣла и пóјасови, стáрѣ тó су носѣл'и. Тó мóја бијáча што ми је бѣла она је тó знáла да рáдѣ.

(Зулејха Нумановић, 65)

Лукаре

Ѓ о Божѣћу кад би бѣло, јá цѣо дáн, одјáви óвце на пóдину тáмо да полáгáм сѣјено овцáма, нѣшта нѣћу да јѣдѣм нó јá вóл'ѣм онá купѹшнáк, тó знáте и вѣ, вóл'ѣм онá на зѣјтин купѹшнáк за ўвечѣ да јѣдѣм и ўвечѣ крѣни тѣ óвце, брѣме на л'ѣђа за ујѹтру да полóжѣм и кот кѹћѣ посл'ѣн онó вечѣру, првó онó унѣси бáднáке пá онó око онóг огнѣшта мóја мáјка нóсѣ онѹ слáму и чинѣ: „Квó, квó, квó”, а мѣ за нóм пијѹчѹ пѣлáт, посл'ѣ постáви вечѣру, пá орáсе, пá јáбуке пá л'ѣшнѣке, свѣ тó, кáфу, дѣјел'и ракију лѹди и вечѣру. Изјѹтра јá грднá онѹ пртенѹ сѹкнѹ, снѣјег пѹшѣ, чинѣ фѹ, фѹ, онá сѹкнá, оквáсила се, мóкра. И óпѣт онѣ óвце на пóдину тáмо, полóжи им, цѣо дáн у котáру онѣ óвце полáгá, и ѣто ти кáки ти ми је жѣвот бѣо. А сáт натрóнта се, првó гáће, и пицáму не скидáм, пá трѣнѣрку óзгó, а јá јóк бóга ми нó ми лáкшѣ овó, сѹкнѣ бóг ми дѹша трѣ ѣмáм ни обѹкла и нѣјесам а онó већ што понóшкѹјѣм

кол'ико ймām. Не мōгу, ја смршāла, погл'едни кākа сам, не мōгу, онē сукње ми ширōке пā свē нōсйм овō, лākшē ми и да сēднēm, а онō грднō, грчи се, оеш да сēднēш. Јā сам носйла ону завијачу што се зовē, пā зāпрегу ону, пā онē кошуље ширōкē, понēко ймā ширōке рукави а понēко онē тасл'ице, тō ти је бйло тāt такō.

(Манасија Ристовић, 91 година)

Неготинац

Јā сам бйо сēдам гōдйнā испред мēsнē зāедницē пā сам бйо порōтнйк у Општинскōм суду, да би помōгō нāрōду да не идē дōл'е да оптерећујē, него да завршймо мй посō ту. Ту је дōбро да чōвек ймā у селу човēка којй је правилан и којй ће да помōгнē. Једнē прйл'йкē сам имāо дōл'е на сyћēње једна медецинскā сестра, нē знām онō што су наплаћивāl'е некē прēгл'ēде, нē знāдо кākо је тō йшло, омогућйла им главнā медецинскā сестра да òне наплаћују и да предāју тā нōвац медецинскōј сестри, онē сестре млāћē којē су прйучене. А òна тō нйје учинēла òдмā, и Краљēва некā девōјчица бйла и дāl'и је суду. Јā и један мусл'имāн ту и мй идēмо кō порōтнйци дōл'е на тō сyћēње. И онакō, онā дактилогрāфкиња сēла такō судйја према њēзи и диктйрā, òна пйшē. И сāслуша ону девōјчицу кākо је бйло, она свē плāчē, не мōже од плāча да кāжē, а тō је млāдо некō дйјете бйло, дōшло ту на прāксу. И āј òндā òна йзађе тāмо и òн нās и не пйтā судйја нйшта него сāмо дектйрā тāмо и она пйшē: „Јесте, јесте, тēла да украдē, тō су друштвенē пāре и мōрā да се кāзни”. Реко слyшā, ако сте мōгл'и сāми да сyдйте, нйсте мōрāl'и нās да зовēте кō порōтнйке. „Пā Тōмо, рēци штā, кākо, штā мйсл'йш.” „Пā не мōремо мй, брē, на дēцу да утйчēмо такйјем нāчйном. Оно ако нēће да се запōсл'й у Пазāру, оно њēму тāмо утйчē на другō мēsто запошл'ēњу.” „Пā штā би тй урāдйо?” „Јā би кāзнио главнy медецинскy сестру којā нйје на врēме упозорāvāла кō нйје прēдō нōвац, а она ймā тāмо спйсак кō предāјē а кō нйје јōш прēдō пā да упозорāва. И њy би кāзнио. Условно, нек се дйјете поправй, да вйдй да мōже да одговārā, да ймā тō у вйду. Немōј да се удубљујēш, тй судйја, мēsец дāнā дйјете, нека òно тō осētй.” Он посл'ē пōцијепa онō што је упйсāо. Полāко с децāма, оно нйје дōшло учēвно кад је дōшло на прāксу него да учй, да вйдй штā је нēмогуће штā је мōгуће, штā је грēшка штā је йсправка.

(Томислав Вељковић, 71 година)

Нетврђе

Нѣтврђе је добило њме по некѡм Нѣтро бѡи пѡ је ѡн тѹ погѡнуо, убѡил'и су га Тѹрци. Пѡ би јѡ пѡтѡ једнѡга Мија, ѡн је хѡсл'и бѡи главнѡи у тѡ сѣло, овѡ што јѡ пѡнтѡм, от старѡијѡ љѹдѡи. Пѡ би ѡн прѡчѡ убѡил'и га Тѹрци кад је прѡшла вѡјска пѡ је ѡн побѣгѡ, и они вѡдел'и ђе бежѡи, и тѡ нѡсу убѡил'и, тѡд нѡје имѡла пѹшка, него појѡхѡ некѡи војник кѡња и стѡгѡ га и сѡбљѡм му посѣкѡ главу. По њѣму се зовѣ Нѣтврђе.

(Салих Ћорхамзић, 76 година)

Осоје

Њмѡм двѡје свѡње онѡмо и некѹ кокѡшку, кокѡшке ми некѡи ђѡвѡ пѡкраде прѡшл'ѣ гѡдинѣ, по четѡри пѹт што ми се наврѡћаше, наврѡћаше и однѡјеше и свѣ. Пѡсл'ѣ двѡје ми тѹ кѡмшѡике дѡдоше, двѡје остѡл'е тѹ некѣ бѡил'е, као шкарт тѣ одбѡцил'и и једнѡга петл'ѡића, и тѹ бѡила ми једна кѡмшѡика нал'ѣгла, пил'ѡиће сам тѡвнѣ држѡла, кад дѡшло нѣшто те ѡднијело, црцѡвица бѡила, и онѣ пил'ѡиће и онѹ црцѡвицу. Кѹне онѣ, тѹ се беше завукѡвало овудѡје прѡшло, отѡшло навѡше и тудѡје имѡдѡјѹ пѣрја од онѣ црцѡвицѣ зел'ѣна, те и некѡи ђѡвѡ појѣо. Творци, двѡпѹт су долѡзил'и напѡдѡл'и мѡчѡд. Напѡдѡл'и пѡ мѡчка се тѹ ѹзуја пѡ којѡ дѡлга, мѡ изѡђѡи тѡмо штѡ е, вѡди мѡчка сѡмо гл'ѣдѡ навѡше. Кат посл'ѣ су се гѡре појѡвил'и и пил'ѡићи повише овѡјѡ кѹћѡ. Те овѡјем женѡма јѡ вѣљу прѡтврѡдите како знѡте, мѣне сѡл' бѡи онѡ плѡтно како овакѡ затворѡла би онѡјем тѡвнѡјем пѡлѡдѡма. Оно би сѡт остѡло мѡло бѡило гѡре ѡтвор до црѣпа онѹ крпѹ како сам сѡвила и ѡнденѡ нѡје бѡило затвѡрено и она дѡшла, ѡмѡ двѡ мѣтра висѡко се пѡпѣла и тѹ се провѹкла и тѹ и ѡднијела.

(Милица Марковић, 78)

Пожега

Жѡвѣло се о[д] тѡгѡ. Кѡ је имѡ имѡње пѡвишѣ ѡн би ѹбрѡ пшеницѣ, мумурѹза, држѡ по трѡје-четворѡ гѡвѣдѡи, некѹ ѡфцу, пѡсл'ѣн рѡта кѡзе забрѡнѡише, и кѡзе се држѡл'е. Ѣна је штѣтоћѡина шѹмѣ, ђе би дофѡтила, тѡ су бѡил'е мѡл'ѣ шѹме, рѡтѡшта су ућинѣла, ѡде се ћѣсто рѡтови водѡил'и и овѡ Хѡђево што је ѡде, тѡ је мѡлѡ шѹма бѡила, одѡвдѣ смо гл'ѣдѡл'и нѡшу стѡку гѡре у тѡ брѡдо, и тијѡ кѡзѡ је бѡило пѹно, и тѡ кѡза је рѹшила шѹму, јѣла је бѡш кѡ

тестѣретом да је сећеш, и посл'е кат комунѣсти кат дѡђѡше, да би спасѣл'и шѣму, и успѣл'и су. Нѣси мѡгѡ тѣ дрѡво да наћеш, сѡт тѣ ѣмѡ грѣде, сѡмо рѡди шѣмѣ забрѡнил'и кѡзе и кѡл'ем, уѣђи у бѡшћу, сѡл' је л' уѣшла у бѡшћу, кѡл'ѣми отѡше. Дѡста дѣго врѣмена, јѡ вѣрујѣм ћетрѣс и пѣтѡ пѡ прѣје седамдесѣтѣ гѡдинѣ су пѣшћил'и. Од стѡкѣ имѡло је кѡњѡ, волѡви, нѣје мѡгла да жѣвѣ порѡдица бес волѡвѡ, кѡзе бѣл'е, ѡфце бѣл'е, бѣволѣйце су кѡсно бѣл'е, нѣје хи имѡло у прѡво врѣме, кѡсно су бѣволѣйце ѡде дѡшл'е, ѣшл'и су у Л'ѣскѡвац дѡл'е те су хи купѡвѡл'и, покѡзѡше се дѡбро и поћѣше да хи довѡдѣ од Л'ѣскѡвца.

(Реѣеп Цѡнковић, 79 година)

Прћенова

Нѣмѡњићи су ѡтут нѣкѡко ис Црнѣ Горѣ, њѣ је имѡло вѣшѣ брѡћѣ, онѣ Ћѣрћѣви стѣпови што је подѣжено тѡмо у Увангрѡд, ћѣ бѣше онѡ, брѡт Тѣкомѣр ѡн подѣгѡ тѡмо, њѣгѡв синѡвац, а Стѣвѡн Нѣмѡња ѡн је ѡћѣ, ѡн је пѡсновѡ држѡву српскѣ прѡвѣ. Прѡво је ѡсновѡ нѣкѣ Чѡслѡв, жупѡнија што је бѣла у Рѡшку, пѡ је посл'ѣ настѣпѣо овѡ Стѣвѡн ѡн, глѡвнѡ је ѡн ѡсновѡ. Сѡт се зѡтрло тѡ. Ѣн је кѡ бѣо кѡтол'ѣк пѡ је пѡсл'ѣ прѣмѣо прѡвослѡвнѣ вѣру, покрстѣо се и ѡн је ѡсновѡ пол'ѣтѣку и ѡсновѡ је држѡву и прошѣрѣо, пѡ од њѣга пѡсл'ѣ, ѡн имѡо трѣ сѣна, Вукѡна, прѡвѣ, пѡ Стѣвѡн срѣдњѣ, пѡ Рѡско, Свѣтѣ Сѡва. Ѣндѡ Рѡско, ѡн је рѡћен тѣ, у Дѣжѣву, њѣму је двѡр бѣо у Дѣжѣви, у Сѣтскѡ сѣло ѣмѡ камѣње от тѣ црћкѣвѣ, сѡд вѣчѣ да обнѡвљѡјѣ јѡпѣт тѡ, нѣ знѡм јѡ. Сѣтскѡ сѣло што се зѡвѣ гѡре, кѡжѣ да му је бѣо тѣ сѣт, и по томѣ се прѡзвѡло Сѣтскѡ сѣло гѡре више шкѡл'ѣ, е ѡндѡ ѡн, тѡ Рѡско, се родѣо у пѣту, кѡд ѣшл'и, шѣтѡл'и, ѡн је подѣгѡ Ћѣрћѣве стѣпове, пѡ су ѣшл'и лѣѣди те шѣтѡл'и са женѡма и тѡкѡ тѡ, кѡно ти влѡдѡри. У пѣту рѡћен, пѡ кѡд је ѡн пѣтѡ дѡ л' је жѣнско ил'и мѣшко, штѡ је, кѡјѣ је пѡл тѡ дѣјѣте, они му рѣкл'и, мѣкчић је, знѡчѣ мѣш, и овѡ сѣло се зѡтѡ зѡвѣ Мѣкчићѣ, тѡ се прѣпрѣчѡвѡ сѡд да је тѡ сѣло ѡстѡло Мѣкчићѣ. Е пѡсл'ѣ Свѣтѣ Сѡва, тѡ вѣ вѣћ бѡлѣ и знѡте, ѡн је посл'ѣ ѡдрѡстѡ и ѡтишѡ за Свѣтѣ Гѡру и тѡмо се покѡлѣћѣрио, зѡмонѡшѣо и прѣдѣо ѣме Сѡва, и пѡсл'ѣ ишѡ да прѡсвѣћѣјѣ нѡрот, а Стѣвѡн је дѡо сѣновѣма пѡсл'ѣ прѣстѡ и ѡн је ѡтишѡ у Свѣтѣ Гѡру, кѡт сѣна тѡмо, и прѣдѣо ѣме Симѣон. Влѡдѡвѣну је дѡо томѣ срѣдњѣм сѣну Стѣвѡну, а нешто мѡњѣ овѡмо дѡо Црнѡј Гѡри, штѡ јѡ знѡм, дѡо томѣ Вѣкану. Мећу њѣма избѣо бѣо сѣкоб, зѡваћѡ, нѣје бѣло овѡмѣ сѣну старѣјѣм прѡво што је дѡо овѡмѣ глѡвнѣ влѡдѡвѣну пѡ су повѣл'и рѡт мећу сѡбѡм, кѡ и свѣј Срѣби. Кѡд је чѣо овѡ брѡт им, Сѡва, тѡмо да ѡни тѡ овѡ се зѡвѡдил'и да рѡтујѣ, ѡн је дошѡо и ѣзѡ је кѡсти овѡгѡ

оца Стёвана и донио и на Полумирје дол'е да се помирӯ те измирйо браћу тунáке и тӯ проглáсил'и тó Пóлумирје. Посл'е тѣ кóсти Стёвана, звáни Симион, посл'е пренёсене су у Студеницу и дáн дáнас су тунá у Студеници, тӯ су му мóшти. А пòсл'е овáмо на Ђурђеве ступове йстó ймајӯ мóшти и тó су тй потóмци Нёмáњйћá, од цáра Дўшана и прије овó што је бíло, Сòпоћáни и свè тó. Гòре ймá грóбница дá л' Драгўтина ил' Милўтина, нѣ знáм, њй двá брáта бíла, а један нйје имáо дèцу а један имáо. Ондá пòсл'ен под некйм ўговóром један дрўгóм дáл'и, остўпйо му тá прèстó, зáмена, и он подйгó у Мйтрову Рйјеку цркву кó некӯ зáхвáлницу што му је брáт поклонйо, он нйје имó дèцу. Ёво и дáнас му стојй грóбница на Ђурђеве ступове, чўвáл'и смо кóзе онудйен. Бйо је дал'ёко прошйрйо, гл'ёдáм онáмо Црнá Трáва, помйњӯ тó тáмо Нёмáњйћй кат су бíл'и, штá бíло, кáко бíло, помйњӯ тó. Цáр Дўшан је постйгó вёл'икӯ цáревину, он је достйгó нáјвећй врхўнац, тáд је Србија постйгла цáревину. Имáо један Ўрош, пá дрўгй Ўрош, нѣáкй, пòсл'е се распáло цáрство, Мрњáвчёвићй, пá Деспóтёвићй развўкл'и кá и овó дáнас што се рáдй.

(Весо Јоловић, 92 године)

Себечево

Енѣ ђе ме нáфáка доније да попијём кот тѣбе кáфу. Пријен сёдам сам се дйгла, пá док се спрёмй, пá понёшто намири, пá хáкни пред утóбус. Трѣбá пóла сáхата ко нѣ вйшѣ. Уз онó брдо и сáхат й пó остáвйм, не мóгу брзó да хóдйм. Бл'йзу је мёне, нйје млóго дал'ёко, ал' ослабио је крёт, ймá сйна једнóга и двйје ћòре. Не мòре сёбе медёт учйнет а нѣ мёне, придó тá докумёнта за тӯ пёнзију ко имáдѣ, тó от тогá рáда. Свўт је он рáдйо, мáло је бйо у Нёмáчкӯ. Тй л'йјепо жйвйш. Јесте л' староседйоци? Док сам бíла јáчá, млáћá, држáла сам по двйје крáве, нёкат мало овáцá, бòга ми сáт не мóгу нйшта, трѣбá јáрмѣ, трѣбá. Нйшта не држйм, свѣ купўјём, свѣ óкупљáло. Штá ймá тйјá стó ёврй, помáло понёшто искўпујём то идáрѣ, пá за дрўгó... Плáћá ми валá један ўнук струју, вòду не плáћáмо, а струју тӯ ўнук ми плáћá, он рáдй, те јá струју не плáћáм. Валá тó вйдо му хайра сáхй. Он је возáч, бòга ми ђе је тó нѣ знáм, тѣра овá вёл'кá кóла. Стрўјѣ су ме ослободйл'и, а дрўгó богами свѣ нáште замешўјём.

(Медина Синановић 80 година)

Суха Туприја

Горе сѡба а дѡл'е говѣда пѡ баздѹ бѡљега, кѹћа бѡила од л'ѣтвѡ, од бѡскѡјѡ пѡ малтерѡсѡто пѡ горе спрѡт мѡ а дѡл'е стѡка у пѡдрум. Нѣмѡ ђѣ стѡку нѡ у пѡдрум. Којѡ нѡмешѡѡј, нѡшта вѡлѡ, прѡстри душѣке и слѡмарице пѡ л'ѣжи, верѡге, сѡч, црепѹља се мѡјесѡ, лѡнац, тѹри вѡрѡво пѡ га забѡ у огњѡште пѡ кѹхѡ пѡ јѣди. Прѡстри душѣке дѣци пѡ л'ѣжи свѣ на пѡт, којѡ нѡмешѡѡј, кѡсно, кѡсно крѣдѣнци, имѡла сам јѣдан фѣдѣрнѡ крѣвет, дрѹгѡ нѡшта, свѣ прѡстри овакѡ, бѣзбел'и ми је сѡба бѡила прѡстрѡта, ѡѣрге, ѡил'ѡме, мѡ смо ткѡл'е нѡјприје, изѡтки ѡил'ѡме пѡ прѡстри сѡбе. Мѡ од вѹнѣ стѡзице ткѡне, пл'ѣл'и чарѡпе, цѣмпѣре, пѡлувер, онѡ на нѡге овакѡ, имѡл'и пѡдношке, нѡти, брѡдила, пѡ тѡ оснѹј, навѡ на вратѡло, ѹдри брѡдил'има, чѹњак ѡмѡ, прѡтни чѹњак кроз онѡ пѡ ткѡ прѣње, ткѡ ѡѣрге, а ѡил'ѡме смо на рѡзбѡје онѣ на зѡд, онѡм кѡркѡтом што се бѡјѣ. На л'ѣжѣѡ сѡмо јѣдна а на онѡ висѡкѡ мѡре и четѡри-пѣт којѡ ѡѡе да ти помѡгнѣ, а на л'ѣжѣѡ сѡмо јѣдна, ѡмајѹ онѣ пѡдношке, тѡ овакѡ навѡл'и, отвѡри се нѡти, тѡ прѡтни чѹњак и ткѡ, ткѡло се тѡ, чѣрге, прѣње. Пѡсл'ѣ се каснѡјѣ јѡмбул'ѡје, ткѡло се свѣ на рѡзбѡје. Носѡл'и у бѡјѡциницу. Мѡ би обѡјѡл'и пѡлувере, цѣмпѣре, свѣ смо тѡ бѡјѡл'ѣ тѡпѹт, скѹхѡ онѹ кољуштѡну пѡ обѡј, а тѡ нѡти пушѡјѹјѣ, што је л'ѡјѣпо, нѣј ми вѣроват. И тѡ су турѡл'ѣ јѡху, мрѡчно, црѡно да обѡјѡш, да пл'ѣтѣш, да ткѣш, тѹрѡш карѡбѡјѣ пѡ онѹ јѡху огуљѡ, пѡ онѡ пѡсл'ѣ кѹхѡј.

(Азѡ Ницевѡѡ, 82 годинѣ)

Трнава

Момѹрус смо комешѡл'и рѹчно свѡкат. Тѡ је код нѡс машѡнѡ нѡје имѡло. Мумѹрус пѡжнѡ, повѣжи у снѡповѣ, пѡсл'ѣн комишѡ, бѡцѡ у сѡлѡш шишѡрке, тѡлѡвѡну су јѣла говѣда, слѡму су јѣла говѣда, пѡ су говѣда бѡила мрѡшѡва пѡ су се завѡљѣвѡла лѹдѡима говѣда от слѡмѣ и ѡтал'ѣ у прѡл'ѣѡе. Мѹрат јѣдан, зѡпѡнти л' га тѡ, тѡмо ђѣ бѡѡ Мѡхѡт код овѡјѡ мѡјѡјѡ Кѡл'ѡѡ, стѡлно би не звѡ: аѡѡѡѡ Рѡзо, аѡѡѡ Хѡјро, дѡѡѡ, завѡл'ѡла ми се кобѡла, завѡл'ѡо ми се вѡ, не мѡре да се дѡгнѣ. Јѣдѣ слѡмѣ говѣче, јѣдѣ тѡл'ѣ, нѡје имѡло жѡта. Л'ѡснѡк се ѡндѡ сѣкѡ. Тѡлѡвѡна је онѡ од мумурѹза, мумѹрус кат се мѡкнѣ, остѡнѣ тѡла. Мрѡшѡва говѣда. Завѡљѣвѡло се, глѡдно, нѣмѡ жѡта да јѣдѣ, нѣмѡ нѡшта, и онѡ омрѡшѡвѡ од онѣ слѡмѣ и од онѣ тѡл'ѣ, и у прѡл'ѣѡе понѣко охѡл'и пѡ не мѡре онѹ слѡму да јѣдѣ, цѡјѣло л'ѣто не мѡже да се ол'ѡнѡ, кѡчет, онѡ чѣпѹтка не мѡже да се ол'ѡнѡ, не мѡре, мрѡшѡво, не јѣдѣ жѡто. Имѡло би сѡјѣна, понѣко би имѡо сѡјѣно пѡ у прѡл'ѣѡе би мијѣшѡл'и слѡму и сѡјѣно, умѡјѣшѡ да мало

бѡлѣ јѣдѹ волѡви, умїјешā им сїјена и слāмѣ, бāш кā сāд да направїш пїту пā стāvш мало сїра. Пријесѡлац они јѣдѹ, кā што би мї рѣкл'и, хāлу. Нѣмā зā шта да се кѹпї сѡл'и, ни за фāмил'ију нїје имāло. Фāла бѡгу што је овакѡ врѣме дѡшло, блāгѡш, ал'и ранїјѣ је, мї којї смо запāнтил'и, дабѡгдā се тѡ не врāтило

(Ризо Колић, 80 година)

Шавци

Нѣ, ствāрно сам тѣжак посѡ имāла, дѣца док су бїла у шкѡлу пā и помāгāла сам и тѹ бл'їжѣ, пѡсл'ѣ одѡше дāлѣ, а јā сāма остāла. Кат се помїсл'им штā сам мѹкѣ вїдела, дѡбро сам и жїва. Имāла сам свѣкрву дѡбру, бѡлѣ него мāјка. Бїла ми је дѡбра свѣкрва. ѐна би старїјѣ имāла двѣ јѣтрве, ѡне су бїл'е из їстѡг мѣста, из Пѡжегѣ, пā би се наљѹтил'е понѣкад. ѐне би се двѣ закāчил'е понѣкад, мало би се посвāђал'е, јā се сѣћāм, и ѡна: „сат ће ми дѡј дѣца, свѣ ћу ве кāзат”, дѣца, она би звāла сїнове. И што би се ѡни помол'їл'и од бѹнāра одоздѡ, ѡна: „Ћѹтите, ѣво су дѣца”. ѐна би сакрїла ако је нѣкā нѣшто учињѣла. Млѡго ми је бїла дѡбра свѣкрва. Свѣкра нїсмо ни имāл'е. Тāд бїла зāједница вѣл'икā. Дѣвет ћāкā излāзило одāvдѣ. Бāба водїла рачѹна. Мнѡго ни је дѡбра бїла свѣкрва грднā, їмā свѣкрвā па направї ћѹтек снаāма, ѡна јѡк нѡ сакрївā. Нїје лāко бїт снаја, нїје лāко бїт свѣкрва.

(Милосија Јоловић, 83 године)

Буђево

Гл'ѣдāмо с прѡзѡра како пāда кїша и такѡ тѡ. Валā ономāд готѡво нас вѡда ѡднесе. Јѡј кāко је пāдало. Вї сте ѡде нā брдо, мї смо тāмо у дол'їну. Вāлā брāте, онѡ је катастрѡфа бїло. Валā бївāло је кад копнї снїјег да бѹдѣ онāкā вѡда ѣто ако се потрѣфї мāрт мнѡго кїшан па найћѣ, ако свѣ стојї снїјег до мāрта, пā ѡндā грѹнѣ одједнѡм, ал' онакѡ кїша за пѡла сāта, трїес мѣтара је имāло преко дол'ине на нѣкā мѣста. Седамдесѣт и двїје гѡдине имāм, јā онѡ запāнтио нїјесам. Јѣсам запāнтио да тѡ пāдā кїша, ал' онāкѡ да га изрѹчї одједамā, јā онѡ вїдѡ нїјесам. Онѡ је бїло катастрѡфа. Је л' ви направило штѣтѣ? Нїје некѣ вѣл'икѣ. Дѡнијело му камѣње по л'ивāди. Је л' ви довāтило бїло до кѹћѣ? До овѣ стārѣ јѣсте, некї пїјесак истѣрāло, а вїшѣ нїје. Брзо їдѣ онудā, мнѡго брзо ѡдѣ, нїје имāло, ал'и мѣтар висїнѣ. Цѣфко бїо у Дѡл'иће овѣ рāднике да доведѣ и нїје мѡгѡ да прѣђе дѡл'е. Тѡ је кажѣ

носило, ова га мајстѳр спасио. Они га спасил'и. Како он тако бл'есаво да уђе у воду? Мишио да је пл'итко? Седио за плас и онѳ ка[д] стигла та сила и плас и њега поткачи и дѳл'е до у Карајѳкиће га однѳси, он није смѳо да се пусти са пласта. И овај Цѳфко, стигѳ са ципом, из Дѳл'ића возио раднике. Кажѳ: „Ја виђим плас, реко да изађем да снимим онѳ, кад ймаш шта виђет, чѳвек се дофатио за плас, и плас и чѳвѳка”. На Пѳштѳр да се нѳко удави. Није смйјешно ништа, лѳуди, ка[д] тѳ стигнѳ одједанпут, непредвидиво. И Цѳфко зађи овако дѳвдѳ, у воду дѳвдѳ и не смѳо даљѳ, ова мајстѳр, како виде да Цѳфко нѳ смѳе да идѳ, он скѳчи ис кѳла, умйѳо да пливѳ. Тѳшко је пл'иват са одѳћѳм по тим бѳјицама. Не могаше да га откачѳ от пласта. Он пришѳ до њега ал не мѳже да га откачи, не смйјѳ да се пусти. Јѳдва га извѳкѳ. Не мѳже, њега је страх биѳ, и не мѳже да га открпй. Свѳ за пѳла сага се тѳ дѳсило.

(Блажо Марковић, 63 године)

Врсенице

Од смрчѳвија лѳуски, грање раклѳасте, гѳре свѳже се жйцѳм, свѳ је тѳ тако биѳло. Гѳцање. Јѳсте, мачѳгѳм онѳ, е тада смо ти ми бил'и, тѳ је биѳло йгра стрѳљање, пѳ кл'исање. Стави камѳн маѳло, овако ка пѳсница на јѳдан камѳн, а дрѳгим камѳњѳм би, пѳ га отѳра дал'ѳко, пѳ он донѳси јѳпѳ пѳ ѳни гађи пѳ погѳди, тако намѳчѳ онога. Онда, кл'исање, йстѳ дрѳво овако маѳло, пѳ йстѳ дрѳветѳм овако се кл'исѳ. Лѳптѳ се йграло од говѳђѳ, чупѳ говѳди што се л'йњајѳ у прѳл'ѳѳ, пѳ ваља у блѳто и тѳ би се йграл'и уместѳ ѳвѳ лѳптѳ гѳменѳ.

(Тѳмо Луковић, 76 година)

ѳрал'и смо, виѳло, дрѳвенѳ рѳло, саѳмо гвоздени рѳонйк, и ѳрѳло се, два ѳла, јѳдан идѳ ѳ[д] тѳ стран браздѳ, јѳдан ѳ[д] тѳ стран, тако смо ѳрал'и. Е кѳд нас је биѳло богѳто живѳл'и, имѳл'и по три рѳла би ѳрѳло свѳ јѳдно за другијѳм овако, а дрѳгѳ имѳло је дрѳљача што влачи, два ѳла а три рѳла ѳрѳ. Свѳ дрѳвѳно, и дрѳљача је дрѳвѳна, сал' маѳло гвозденија кл'йнаца по ѳѳј. Није тапѳт ниѳко кѳње фѳтѳ кат сам ја ѳрѳ и мѳгѳ, нѳ свѳ волѳви, кѳсно су кѳњи пѳчѳл'и, кѳсно. Сйјѳл'и смо јѳчам, ѳвас, рѳш, пшеницу, крѳпниѳк, свѳ та жйтарице упйши. Крѳпниѳк је биѳ у виѳду пшеницѳ, сал' овако дѳпло два зрна су йшла, за стѳку. Рѳш, пшеница, јѳчам,

хельда за нáрот. Óвас и крупнѝк за стòку. Јá пáнтѝм кад је бѝло пá е сиротѝња брáла онѝ копрѝве чўпáла, чўпáл'и онѝ оздòл' лòзе, нѝмá гòре пòбрáто па чупá онѝ лòзе, раскопáвá те јѝди, тò пáнтѝм. Бѝл'е сўше, бѝла скупотѝња, четрѝс и пе[т] дѝнáрá бѝло кѝло шећѝра а нѝје мòгло јáгње нáјболѝе да кўпѝ кѝло шећѝра. Е сат хáј, кáко ће сирòма да га изѝдѝ? А кáхвѝ, кѝло кáхвѝ, ако дáш кáцу мáснòк сѝра, с четѝри òбруча, мòш узѝт кѝло кáхвѝ, а дрўкчѝ јòк, е кò је бѝо гáзда и мáло јáчѝ òн би кўпѝо, кò нѝје нѝмá. Пáнтѝм, отѝшл'и би кот понѝкòга, шáку сòл'и, разумѝјѝш, и мáло бибера, измѝјѝшá, тò ко[д] сѝромáхá, и тò умáче, јѝдѝ.

(Хасиб Никшић, 89 година)

Градац

Јá сам такò бѝла, мòжда и тѝ срѝћѝ, бѝла сам, нѝсам пўне трѝ гòдине у брáк, мўж ми погѝнѝ, млáђѝ ми сѝн остáо двѝ гòдине, дрўгѝ посмрчѝ ми се родѝо, четрѝс дáнá ка[д] смо ѝздáл'и, дрўгѝ ми се родѝо. Ал'и, фáла бòгу, мол'ѝла се бòгу да ми бòк чўвá и да ми порáстў. Имáла сам и зáове, трѝ зáове, јѝтрве, ћѝверѝ, свѝкрву, свѝкра, свѝ сам тò имáла, жѝвѝла гòре на брдо пот шўму, ал'и свѝ полáко, полáко, мал'и. Јá л'ѝгни, а свѝкар отвòри врáта: „Што не л'ѝгнѝш?“ „Пá“, реко, „да гл'ѝдáм, тáта“, звáла га тáта, „кáко ми дѝшў“. И нѝ би нѝкад л'ѝгла док ми òни не пòспў да вѝдѝм кáко ми дѝшў. И, фáла бòгу, дáде ми бòк, полáко, полáко, полáко, сáт сѝдморо унўчáдѝ ѝмáм. От старѝјѝ снáѝ трѝ ћѝрке и сѝна, а од овòгá трѝ сѝна, ѝто. Млáђѝ ѝто га у сòбу. Штá сам јá свѝ прѝтўрила и гл'ѝдáла кáко лўди са женáма, ал' нѝсам такá бѝла, јел' сáмо мол'ѝла сам бòга за дѝцу да ми òни рáстў и знáш, да ми тò, а дрўгò, ал' фáла бòгу, бòг ми сáчўва ћѝцу.

(Милијана Павловић, 70 година)

Дражевиће

Дáј бòже јòш бòлѝе да се жѝвѝ, а кáко сам се јá поднѝвѝо дабòгдá, четрѝс трѝћѝ сам гòдѝште, да се заплакáм, а вѝ сáдек свѝгá ѝмáте. Вѝ млáдеш. И òпѝ ви нѝје зáдовòљно. Дòста се измѝнѝо жѝвот, тѝ сáт нѝ мош да рáзл'ѝкујѝш грáцкў и сѝоскў кўћу. Ымá вòда, ѝмá нáмештáј, свѝ жѝвò, вѝш машинѝ, перáћѝ машинѝ за сўђе. А ранѝјѝ тò такò нѝје бѝло. Ёво вѝдѝш овò кутѝјицѝ сáдек, тò би рѝкò нáл'ет шѝјтан. Тел'евѝзòр нáјприје кат смо добáвил'и, пá би стáрѝ: „Бѝжи, тò је мáјмун, шѝјтан, бѝжи да не гл'ѝдáм“.

(Ибро Хамидовић, 72 године)

Дујке

Ја сам имала све нѠ ми изгорѠло једнѠ годинѠ кѸћа, дал'Ѡко бѠло, од врѠмена мѠ кажѠмо. Йзгоре кѸћа, сѸтна дѠца бѠла, малѠ, пѠ посл'Ѡ ову кѸћу градѸл'и. БѠла ми свѠ дѠца, сѠмо мѸш ми нѸје бѸо и јѠдан сѸн нѸје бѸо, а овѠ дрѸгѠ дѠца су бѠла тѸ, сѠмо нѠјмлаћѸ сѸн посл'Ѡ се родѸо, а шѠсторо бѠло рѠђено децѠ. СвѸ у кѸћу бѸл'и, јѠ с једнѠ стран прѠла, а чѠре мѠл'Ѡ богме ткѠл'е, тѠ на хал'Ѹју, тѠ се звѠла хал'Ѹја прѸје сѠт рѠзбој, а дал'Ѡко бѠло, алах, њѠму шѸћѸр, дѠде бѠк једну тмѸшу једну кѸшу, сѠмо свѸтнѸ бѠш кѠ онѠ жарѠвнѸце кѠ онѠ апарѠт кад удѠрѸ те онѠ швѠјцујѠ, крѠвет бѸо гвѠжћен крѠвет, а дѸјете ми л'ежѠло нѠјстаријѠ што је Ѹмрло у тѠ крѠвет, и испѠдоше дѠца малѠ сѸтна, тѠ нѠјстаријѸ сѸн кажѠ: „Мама, мѠне пѠгоди врѸјеме”, а нѸје га погодѸло, оно се учинѠло крѸф, а чѠвек ми нѸје бѸо тѸ и дрѸгѸ сѸн, рѠдѸл'и гѠре у ГѸљѠву, рѠдѸл'и, жѸто кѸпил'и, кат дѠћѠше озгѠр, сѠло нѠвѠл'и, а прѸје слѠма бѠло, нѸје кѠ сѠт, кѸћа пот слѠму покривѠна, алах дѠде плѠм, нѠмѠ сѸл'Ѡ да одбрѠнѸ нѸко, дѠца испѠдоше, кѠ онѠ кад вѠтра плѠнѠ више главѠ. ДѠћѠше, понѠшто побѠцаше, изнѸјеше хаљѸне понѠшто такѠ. ДѠца сѸтна остѠше. Тек овѠ синѠвац, Ѡн имѠ кѸћу, бѸл'и одѸјељени, те код њѸ зѸмѸл'и, те овѸ кѸћу кѸпил'и и градѸл'и. Е знѠш штѠ сам мѸкѠ вѸдела, тек алах, њѠму шѸћѸр, жѸвѸм јѠш, дѠо бѠк такѠ, и жѠлости претѸрила преко мѠјѠ главѠ, Ѡто. ШтѠ ћеш, мѠрѠ да се жѸвѸ. НѸје лѠко бѠло прѸје жѸвет, сѠмо некака сам дѸша тврѠа бѠла.

(Хамида Грац, 92 године)

Зајечиће

ПрѸчѠл'и су ми мѠјѸ стѠрѸ, за јѠдну крѠву, крѠву би дал'и за стѠ кѸлѠ брѠшна ил'и жѸта, јѠчма, ма јѠк, кѠко пшенично, јечмѠно, јечам, пѠ би се тѠ јечам пѠсѠ тѠрѠ у воденицу пѠ би се мљѠо, йшл'и на КѠсово пѠ узѸмѠл'и. ПрѸчѠл'и су мѠјѸ стѠрѸ да су йшл'и за сѠ, за сѠ у ПѠћ. И овѸ нѠши, тѠ су йшл'и са кѠњѸма, пѠ натовѠри по тѠвар кукуруза пѠ догнѠ. ПрѸчѠл'и су ми стѠрѸ да су носѸл'и сѠ йс Пећи Ѡде. Не вѠруем, тѠпѸт нѸје имѠло сѸра и тѠпѸт се нѸје продѠвѠо сѸр, тѠпѸт се и тѠшко жѸвѠло. ЈѠ га затѠкѠ нѸсам, а у Кладницу трѠбѠ да се јѠо овсѠнѸ л'Ѡп, ће сте бѸл'и тѠмо у Кладницу. НѠће д[а] успѠвѠ Ѡде кукурѸс. Ѡде је вел'икѠ висѸна. КѠсно пѠчнѠмо да ѠрѠмо, овѠ годинѠ двѠес пѠтѠг мѠја мѠжда зѠдњѠ је бѠло

òрање, тол'йкѧ је бѧла кѧша. Рѧно слѧне пѧнѹ, не мòре кукурус. Код нѧс тò не мòре, нѧт га кò сѧјѧ. Зѧшта се зовѧ Пѧштер. Хиљѧду и òсамтò мѧтѧрѧ, чинѧ ми се.

(Садик Бихорац, 73 године)

Кијевце

Тò је стѧрѧ рѧјеч, зѧмљѧ се зѧкл'ѧла да нѧшта на зѧмљѧ не мòре òстат кривѧно, и нѧшта. И онѧ прѧча цѧр Трòјан, тѧ идејѧ старенскѧ. И цѧр Трòјан, òн имò трòје ўхѧдѧ, и имò свѧ свòје брѧце и пѧтò свѧ: „Шта виде?“ Кажѧ: „Вѧдò сам, вѧлѧ, трѧ ўхѧ“. И òн, кѧ сѧт тѧ времѧна, посѧчи га, нѧмѧ. И свѧ такò. Кад јѧдан, пѧмѧтан бѧо: „Шта вѧде?“ „Вѧлѧ нѧ видо нѧшта.“ Нѧшта нѧсам видо. Òн остѧви га да га брѧјѧ. И кѧжѧ тол'йкò бѧо препѹкò што, тѧшко бѧло што нѧје реко. И, кажѧ, јѧдан дѧн отѧди тѧмо, искòпѧ зѧмљѹ и сѧм у зѧмљѹ кѧжѧ: „Цѧр Трòјан ѧмѧ трòе ўхѧдѧ“. Кад у прòл'ѧѧе нѧкнѧ, дѹдѧљке дѧца пѧ намѧсти пѧсак, кажѧ оно пѧсни, кажѧ: „Цѧр Трòјан ѧмѧ трѧ ўхѧ“. И такò тѧ идејѧ остѧла, можда јѧс, нѧмѧ нѧшта сакривѧно. И пòсл'ѧ òн је остѧо и жѧвѧо и нѧшта. И не мòре да се сакрѧјѧ сѧгѹрно тò, ѧто мòре нѧко бѧш да се нѧ знѧ, ал'и да нѧко нѧ знѧ, тò не мòре, ма штѧ бѧло.

(Ризо Ватић, 74 године)

Кладница

Тò је дрвѧно рѧло, тò се рѧло звѧло, свѧ дрвѧно, тò је по стрѧни, двѧ вòла вѹчѹ, и ѧто. Мòгло је и с крѧвѧма ѧстò, кò нѧје имѧо волòве мòгò је и с крѧвѧма, с кòњѧма тѧд и нѧје мòгло јер кòњѧ тѧд и нѧсу бѧл'и у фѹнкцији да би се òрѧло. Кò је имѧо стòкѧ и ѧѹбре да оѧѹбри, мòгло је да се поòрѧ, кò нѧје, јѧдѧнò зòп је да га не бацѧш, нѧје бѧло ни вештѧка, нѧшта нѧје бѧло, сѧмо од гòвѧдѧ и од овѧцѧ. Зòп, крѹпнѧк и јѧчѧм, јѧчѧм би се сѧјò ѧѧ је, овѧј, огнòјено, а зòп ѧѧ се нѧје. Хѧлда ѧстò се сѧјѧла, хѧлда је мòгла да рòдѧ без ѧѹбрета. Нѧко је јѧо чѧсту зòп, чѧсту зòп, здрѧвљѧ ми јѧсте. Јѧ сам имò Србѧ òде, пѧ би отишò кòд ѧѧ, тò нѧје дал'ѧко одѧвдѧ, тò су Кѹшиѧи, пѧ овѧмо Рѧвнѧ Гòра, òн би ти прѧнијò чѧстѧ зобенѧ л'ѧп којѧ се нѧје ни сѧјò. Знѧчѧ са онѧм трѧцѧма по овал'йкѧ трѧце а кѧјмѧка си мòгò да јѧдѧш, имѧло је кѧјмѧка, јѧс, имѧло је кѧјмѧка. Стòка, стòка, òвце, говѧда, мѧло је бѧло вѧшѧ овѧцѧ, имѧло је и гòвѧдѧ. За ѧсхрану вѧшѧ је имѧло слѧмѧ овѧмо од јѧчѧма, од òвса. Прѧје вѧшѧ имѧло стòкѧ. Сѧло је отѧшло млòго, на свѧ стрѧне отѧшò нѧрот, за Тѹрскѹ, за

Македонију за Кòсово, у Сарàјево, на свà мèста је отишло. Тèшко се òндà жìвèло, тèшко, знàш кàко кад сàмо јèдèш зобеницу и јèчма. Нìје га ни имàло јèчма него помèшàш кò ìмà, кò је имàо, помèшà јèчам и зòп пà тò самèљè.

(Хајро Тарић, 77 година)

Кладница

Јà сам, рèко ти, прàвио нòге и рúке. Кат сам једнòме Ср̀бину иза Вàроши, зовè се, заборàвљам кàко се зовè сèло, један тý што сам му јà прàвио, óде му је кýћа иза овòг бр̀да тàмо, сèстри нòгу, била је извàл'ила, сломила била ù кýк, пà ја наместио и оздрàвила. Пà овà тàмо што је иза Вàроши извàл'ио рúку из рàмена, бìо у Ђжице, шћèл'и да оперишý, òн нìје смèо а чýо за мèне и дóђе му ùнук, сìн, штà му је бìо, нè знàм, с овìјем што сам му јà сèстри прàвио нòгу. Пòведе ме, Вìлове се зовè сèло, бòгат бìо, имàо је двèста ова̀ца, ìмà кýћу вèћà од овè, овà је мòја кол'иба према њòјзи и штàл'е, двèста ова̀ца, бòгат бìо Ср̀бин, кад јà дóђо у сòбу, сàмо још јèдан младìћ и овà што ме довèо и òн, јà пìпнèм, рúкà му под пàзухо изàшла из рàмена. Кàжèм јà онòј двојици младìћа: „Дà те слàмарицу и дигните га”, не мòре стàр чòек, не мòре нà ноге кад извàл'и рúку из рàмена, мòре млàт, ал' тì нè би мòгла нà ноге, ако би извàл'ила рúку из рàмена. Тò су нàјвèћи бòлòви којè мòре чòвек да ìмà, тèжì нò пушчанà рàна. Ал' кат се намèсти, престàјè кò кат испàл'иш мèтак. Јà кàжèм: „Што ће òн кýкат и плàкат вì немò да се плàшите нìшта”, јà сам тò изумèо, подìжèм рúку увìс, сìне. Вìдìш, рúка седì у рàме, ал' кад изìђè, она се подвучè овакò, тò не мòре да се извàдì, јà сам изумèо пà подìжèм гòре, кàко сам јà подìзò, òн је јакò, јà сам ишò полако. Кад је рúка ул'етèла, òн како је јакò, у онакòј висìни: „Жìв бìо, Турчìне”. Обучè сакò и òдè. Кад нàпуни се пýна сòба, бра̀ћè му, сестàрà, пìтајý ме: „Јеси тì дòктор?” „Нè, јà сам селàк”. Дóђе òн пòтл'è, пìта се сà мнòм и пìтà ме òн јеси л' дòктор, јòк јà сам селàк. Кажè: мòл'им те кò бòга да седìш да закòљèм пèторо јàгњàдì да зовèм овè селàке да се весел'им кат си ме куртал'исò овè мýкè. А јà трèбà шћèрку да вòдìм у Пазàр учитељскý да упìшè, реко: „Не мòгу, домаћìне, тì кòљи јàгњàт, јà мòрàм нòћас кýћи стìћ. Идèм за Пазàр сýтра”. „Кòл'ко тì овò наплаћýјèш?” Реко: „Нìсам нìкòм, нèћу ни тèбе”. Кажè: „Хòћеш, спрèмìо сам стò двàдес хìљàдà да ти дàм”, двà вòла ми дàе. Овò ти је ìстина, тако ми мòјèга што ти вèруèм. Додýшè, јà кад бì стò и двàдес хìљàдà, покàја се што не рèко, шта ми дàш. Јà мìсл'ио да ми дà дèст

хйљада, ал' мёне не трёба, ја вёл'им да ми ала̀х упише у дёбра дёла да сам ја дёбро учињёо човёку. Нё знам да л' ме разумијеш. Ал' кад би стó двадес хйљада, ймам та два сйна и шһёрку, трёе у школу а два вёла су тада била стó дваес хйљада, Ал' ја реко: „Нећу, нећу, пода сиротйњи”, и педесёт хйљада ста̀ви у мантил кријући, нађе жёна у мантил пёсл'ё мёсец дана. „Шта су ти овё пारे у мантил?” „Којё”. Кажё: „Ёво педесёт йљада”. „Оста̀вил'и ми онй у Нёву Вáрош”. Бйо во педесёт хйљада. Дёст йљада бйло управнику за̀другё пла̀та.

(Ејуп Зорнић, 94 године)

Кнежевац

Однёси штрёгљу на воду те опёри па онда црвёно пл'ётиво око штрёгљё, тó је бйло дрвено, па ондар закйти штрёгљу цвијёем, фрбама и такó и наһй ђе је мравйња̀к мравá и турй у ту вóду и турй у тóр и угна̀ овце. Па тó такó су ста̀вљал'е ма̀јка и во́ђе свёкрва, такó сам пёсл'ё наста̀вила и ја. Док сам држала̀ овце, сад са̀мо кра̀ве, и ёто ти. Имáло је, йма́ и сад, а нё онда, и сад йма́ да ти злò учйни́ сачу̀ва бёже. Откуд знам ја, што су глупе те се гријешу. Имáло је богами́ тамо, поцрвени́ сйр, једно́й мо́јо́й ба̀би тамо́ црвен сйр ко́ ал'ица ёто овака̀в је бйо. И тó уфáтил'и су жёну ко́ја је тó ра̀дйла те су је исплё̀скáл'и и посл'ё сйр ба̀цил'и. Јёсу, бёгме, ја̀хáл'е на вратйло. Йх, шта́ нйје свё бйло, заборáвила сам ја, ди́жете.

(Вукомирка Живаљёвић, 70 година)

Орó сам ра̀лом, па касни́јё у́зёл'и ра̀л'ице. Гвóзденё, ра̀ло дрвено. Та̀д се нйје имáло ни нйшта, свё смо пра̀вил'и витйне, од пру́ћа, па пра̀вил'и стёге кад би товáрил'и дрва. Од брезóвог пру́ћа, вёзáл'и ко́ла, стёге за ступце пра̀вил'и да се не расцё̀пё дрва да се не прóспу. Држа̀ло се ви́ше стóкё сву́ј. Јá сам држó та̀д око педесёт-шёсёт ова̀ца́ па сам држó седморó-осморó ко́ња, па сам кра̀ва́ мало ма̀њё по пё[т]-шёс кра̀ва́. Стóкё се дупло ви́ше држа̀ло него сад, је л' имáло ова̀ца́, да̀нас нёма́ нйко́ жив во́ђе једну о́фцу, йма́ један чóвек во́ђе у Шта̀ваљ стó ова̀ца́, тó јединй, дру́го́ нйко́ нёма́, нит йма́ ко́ња, нёма́ нйшта, свё укйну́то.

(Миливоје Живаљёвић, 74 године)

Тријёбине

Јá сам бйо као дечáк седам-осам гóдйна́ ка[д] су вла̀дал'е ра̀л'е, ако йнтересу́јё ра̀л'е, па пёсл'ё прóшло мóребит дёсет петна́ес гóдйна́, найшла је ра̀л'ица, тó млóго бйло згодни́јё

са рал'ицѡм и лѡкшѣ. Рѡло је бѣло скрѡз дрѣвено, дрѣвени имѡо тѡмо, ђе су, између вѡлѡвѡ имѡ је звѡни грѣдељ, имѡл'е су посл'ѣн овѡмо ручѣца којѡ се дрђѡла позѡди и јѣдна напријет. Тѡ са странѣ, овудѡ рѡло идѣ, тѣ идѣш кроз орѡње. Тѡ је се рѡдило са рѡлом, а рѡл'ица кад је найшла, ѡндѡ си мѡрѡ да идѣш, имѡл'е су двѣје ручѣце и дрђѣш и идѣш за брѡздѡм, волѡви вучу тѡмо и дѡљѣ, е ѡндѡр пѡсл'ѣ ка[д] смо сѣјѡл'и жѣто, имѡла се дрљѡча звѡнѡ, дрѣвено свѣ бѣло, сѡмо су имѡл'и гвѡзденѣ кл'инци. Тѡ укршћено о дрѣвѣта, кѡко ти кѡжѣм, пе-шестѡро дрѣвѣтѡ имѡло и ѡндѡр пѡсл'ѣ тѡ кад идѣш на крај с волѡвѣма окрѣнѣш и тѡ му пѡсл'ѣ помѡгѡш онѣјем кѡ мѡре да те имѡло дѣјете да вѡдѣ пред волѡвѣма.

(Милан Бошковић, 75 година)

Л'ично јѡ знам мѡја мѡјка ѡвсен л'ѣп, јѡ сам тѡ дѡбро запѡнтио, ѡвсен л'ѣп смо јѣл'и. Пѡ пѡсл'ѣн мѡло кат смо се оврѣжѣл'и, пѡсл'ѣ јѣчмен, пѡ пѡсл'ѣ мѡжда у мѣсец дѡнѡ ил' у петнѡес онѡ бѣјѣлѡ брѡшно би куповѡл'и те би понѣкад пѣту онѡ стѡвљѡл'и. Нѡјболѡ послѡстица. Кад ѡду нѣђе, кѡжѣ пѣту јѣдѡху, знѡчѣ тѡ је бѣло нѣшто, пѡ нѣмѡш тѣ дѡнас јѣло, дѡнас ѣмѡ мѣса, печѣња. Јѣдѣш мало л'ѣба и сѣра, пѡ се дѡбро најѣдѣш пѡ пѡсл'ѣ пѣтѣ јѣди. И сѡха л'ѣба оногѡ сомѡна, такѡ се звѡо сомѡн тѡ л'ѣп, окрѡгл'ѣ бѣјѣл'ѣ, и мѣрѣс и ѡкѡс. Пѡ се најѣди оногѡ сѡха л'ѣба пѡ штѡ, а сѡд нѣмѡ оногѡ мѣрѣса, ѡкѡса нѣмѡ кѡ онѡ нѣкат. Мѡја мѡјка је л'ично ѡвсен л'ѣп стѡвљѡла те сам јѣо. Мѣ докл'ѣ га донѣси са шпорѣта, ѡн се раскѡкѡ, а мѡја мѡјка је турѡла у онѣ пѣкаре, на онѡ лопѡтицу по трѣдес. Кѡко се онѡ звѡл'е, пѣкара. Онѡ је узѣдѡно бѣло у ђѡше кѡћѣ пѡ налѡжи. Тѡ се овакѡ направило ѡбод да је и вѣл'икѡ лопѡта ѣмѡ кол'ко одѡвдѣ до онијѡ кѡлѡ, дугѡчка дрђѡка, и тѡмо и стављѡш онѣ л'ѣбове, натрпѡш по двѡес-трѣес комѡтѡ, л'ѣбове и тѡ се свѣ изјѣдамѡ испѣчѣ. Устѡ налѡжиш пѡ пѡсл'ѣ затвѡрѣш врѡта тенѣћѡм да не излѡзи топлѡта. Бѣспѡра, такѡ се звѡло пѡ се на јѣдно дрѣво натѡкнѣ пѡ онѡ избрѣши, избрѣши, избрѣши. Бѣспѡра се звѡло на тѡ дрѣво дугѡчкѡ кат се насѡдѣ да дофѡтѣ тѡмо на крај, нѣ мош тѣ да завѡчѣш рѡку. Свѣ онѡ пѣпѡ онѡ што остѡнѣ свѣ се тѡ збрѣшѣ. И онѡ сѡч, пѣте, зѣљѡнѣк, сѡцѡк, црепѡља. Свѣ јѣдно дрђѣ онѡ лопѡтицу а јѣдно турѡ. И пѡсл'ѣ кат се тѣ л'ѣбовѣ попѣчу, имѡл'е су овакѡ јѣдне рѡфове ил' пол'ѣце, кѡко да кѡжѣм, сѡд пол'ѣце а ѣсприје рѡфовѣ звѡл'и, колко преко цијѣл'ѣ сѡбѣ с јѣднѣ странѣ, пол'ѣца направљѣна, јѣдна дѡска овол'ѣкѡ шѣрѡка и тѡ се порѣђѡ, свѣ се тѣ л'ѣбовѣ порѣђѡју овакѡ јѣдан уз дрѡгѣ, по десѣтак по двѡес л'ѣбѡвѡ, до трѣдес, тѡ бѣла вѣл'кѡ зѡјѣдница, по

тридес дӯша би тō било у једну кӯћу, и тō би се такō до сӯтрадāн свѣ се поједѣ, пā сӯтра јōпѣт. Јѣтрве тō су отпрїје бил'е, јѣдна мїјесї хѣфту ил'и петнāес дāнā, пōсѣ дрўгā, пōсѣ трѣћā, трѣбāло је тō нāпећ. Мōја би мāјка по двāдес л'ѣбōвā и по дѣсет онїјā кукурўзā испѣчи.

(Рахо Колашинац, 70 година)

Јѣс, јѣс, ймā и Срѣбā и мусл'имāнā. У Тријебине трѣбāло би да ймā једно стō педесѣт кӯћā. Гол'ѣмо. Ймā да идѣш дōста. Гол'ѣмо сѣло. Овō ймā од прѣвѣ кӯћѣ до посл'ѣднѣ ймā скōро сāхат да идѣш пѣшкѣ. Крајїновиће пōсл'ѣ ѳдмā, Бāре пōсл'ѣ тāмо, Вїшњѣва, Бāре, Зāхумскō, Црѣвскō, Гōшево. Јā ймāм тāмо пријѣтељā. Сāд не долāзӯ, прїје би нāрод долāзио, йшл'и би у чāршїју. Сāд нѣмā, тō је йзумрло, сāд нѣмā, млāдеш понекā ме познāјӯ: „Кāко си, чика Мурāте”, јā нит знāм чијѣ је нит којѣ је, млади лўди. Онō што сам јā познāвō тō је йзумрло. Пā би сврāтїл'и ѳде на кōњā дал'ѣко им дōл'е до Сенїцѣ, ѳни сврāти ѳде, и стōку ћѣрāл'и и онакō се намирѣвāл'и.

(Мурат Рахић, 76 година)

Тузиње

Ѓј штā се носїло, ѣво штā би се носїло, сїне, би заклāл'и зїми пāстрму мї би звāл'и, закōљїш крāву, пā осӯшїш онӯ кōжу пā онӯ кōжу кат осӯшїш, острўжѣш, јā сам бāш прāвио тѣ опāнке, пā окрўжїш, пā извāдїш онѣ опўте и ѳндā пōсл'ѣн нāпрāвїш и онѣ препл'ѣтѣш овакō, и онō препл'ѣтѣш овакō, кō опāнци онї што йграјӯ онї Србијāнци, такō се прāвило. Тō било тāпўтā тї опāнци од кōжѣ од говѣћета. Пā пōсл'ѣн изāшл'и овї ковāћи по Дўгōј Пољāни пā прāвил'и онѣ кованїке онѣ, пōсл'ѣн смо пōћѣл'и купōват, ѣј тāпўт кажѣ кā цїпил'е да си кўпїю. Пōсл'ѣн изāгōше овї пироћāнци мї зовѣмо овӯ обўћу. Ѓј на свāдбу кō је имō овакѣ опāнке, хехеј, кажѣ, кāке ймā опāнке. Посл'ѣн изāгōше цїпил'е пā ћїзме пā посл'ѣн мōда йзāђе, пōсл'ѣн бїло.

(Ујкан Ватић, 73 године)

Угао

Оде дошл'и су из Београда, тел'евизија је дошла, и ова ис Нџвџ Пазара дошла је кажџ: ајде да нам вџдџш чџл'и смо да си тџ готово нџјстаријџ, да нам докџжџш џџ је црква џде. И јџ сам је одвџо те је гл'џдџла овџ грџбље тџ, нџјеси тџ гл'џдџла, тџ нџмџш кџмеру, тџ кџнтра идџш, и одевџо сам и, џни су стџл'и тџ, и тџ џмајџ хиљџду грџбџвџ, црква. А свџкџ грџп, тџ џмџ хиљџду грџбџвџ, а свџкџ грџп, кол'ко трџ овџ хастџла дужинџ, свџкџ грџп џмџ плџћу, свџкџ. И сџт џни, е сџт тџбе ћу да пџтам. У којџм правцу вџ Срџби се кџпџте. Ђне су стџл'е пџ су гл'џдџл'е пџ су гл'џдџл'е кџ што кџжџш тџ, оне не признџјџ да су џде бџл'и Грџци нџкадџ, кажџ мџ идџмо мџло према између зџпада и јџга а џни су кџт окрџнџш доста овџкџ, дџ л'и су Ил'џри дџ л'и су Грџци, нџ знџм. И џвде је црква бџла у овџ шџму. Ђни су гл'џдџл'и тџ остџтке, да л'и су тџ црква Нџмџњџћџ ил'и је црква ћџјџ је којџ. Мџ смо јџдну плџћу мџкл'и пџ смо гл'џдџл'и, пџ знџш штџ, мџгу ти рџј, трџ мџтра стојџше кџстџр, глава, кџсти, као да је јућџр џкопџн, а тџ је грџбље и прџје Тџрџкџ, је л' Тџрци су џде бџл'и пџстџ пџдџсџт гџдџнџ, и тџ седџхџ, и јџ џзмџм онџ главу, тџ је бџло прџје трџес гџдџнџ, и стџвџм је она мџне џвде пџдџ кол'џки тџ џџди бџхџ. А онџ кџсти овол'џкџ, а жути стојџху кџ да је јућџр џкопџн. Дугџћка, покрџвено, а тџ је тџ црква на овогџ имџње. Ђн је ранџјџ косџо, сџт не смџјџ да је кџсџ, у џегову зџмљу тџ црква. Ђн сџмџџ да џмџ злџта па не дџјџ нџкџм да кџсџ. Стрџх ме, појџвљџјџ се тџ свџга и свџћџга. Не смџјџ да кџсџ, а џтац му је косџо, ал' џтац му је косџо а носџо је попџвџма те је дџвџ некџ дџо пџрџ, јџ сам рџкџ џди пџтем твџга џца, дџвџ у Штџвџљ у јџдну цркву, свџ је носџо, џегџф џтац је бџо хџђџ и плџћџ је тџмо што корџстџ тџне прџлас, а сџд да кџсџ не смџјџ. Грџбља, от мрџтвџх трџва рџстџ, тџ је истџрискџ докџзџно и кџ знџ кџке је џн бџл'џсти бџо и сџт тџ тџ покџсџш, тџрџш крџви, крџва дџјџ мл'џјџко от хрџнџ и тџ прџлџзџ на ћовџка и сџт џн не смџјџ да кџсџ вџшџ. Знџш којџ је тџ прџстор. И овџ је трџжџо, они мџсл'ил'и злџто да џмџ тџ. А кџко тџ седџху, тџ је сџва зџмља и сџт онџ је покрџвена. Кџжџ да су тџ жџвџл'и Грџци, и Грџци напџстџл'и, отџшл'и. А јџси им вџдџ зџбе, Амџре? Ада јџ кџ[д] сам гл'џдџ, тџ нџје шџла, крџпни бџл'и тџ џџди тџдџ, прџко двџ мџтра. Мџрџхџ џџди, бџше им занимљџво. Здрџви зџби. А знџш кџко им седџху здрџви зџби, а вел'џки. Гл'џдао је овџ стџрџ, тџ нџје шџла, тџ је џзџбно. Њџму се привџћџ. Знџш кол'џка му бџше глава. Јџ узџ онџ главу тџри на мџју. Јџ ти прџћџм којџ сам јџ гл'џдџ. А јџдан Мартџновић, џн се

президења Мартиновић, каже ограда, убио те бок, не тура је на главу. А зуби ко прсти вел'ици. Нису хи прал'и, то от хране. Природну храну су јел'и зуби.

(Амир Горчевић, 70 година)

Чедово

Чедово се зове, ево овако, Вујо, можда знаш ти боље, па ћу ја слагат. Што се зове Чедово? Једна је верзија по детету чедо, за дете се каже чедо. Чедоморство је једна удовица учињела посл'е Косова. Никад није имало, ово је био сенички пашалук за време Турске, све до дванесте, прије се премешао у Пљевље. До Берлинског конгреса је било, пашалук је био све оде, па је Берлинским конгресом подељен Санџак на два дела, црногорски и српски, е отада посл'е почињу да се мешају те ствари. И никад се не панти да је оде имала породица мусл'иманска да живи, једино је имао бег Чавић чардак, ене му га још стоји, ето га стоји ту. И кад је Васојевић Стево купио војску на Косово, и знаш оно ис песме *из Сенице из села Дубнице*, престоница је била прва српска у село Градац, у село Врсенице. Прва српска престоница Дестиника, е ту је била та. Кад је Мусић Стеван, он је Мусић, он је био Варошар, е кад је купио војску на Косово, отишо је овамо, са закашњеним. И он је л'епо, изгинул'и су како, ће, преко Албаније, шта ја знам, с Пештера дванест удовица остало у Чедово, е, о тија је једна та што је чедоморство учињела жена. Тако се преносило, кол'ко је то истинито, ми не знамо. Ми смо Херцеговци. Живели смо у Шекулар, село Мезгеле између Андријевице и Берана. Ми смо бил'и прије у Плав па дошли у Мезгеле.

(Вујо Шекуларац, 84 године)

Шаре

Право да ти кажем, за стоку, неће се сретне, тамо, овамо, л'евд-десно, испричају се, писмом, тапут није имало тел'ефоне да је зовнеш ће ће дој и шта ће, и тако преко неког писмом, попишеш мало, тако, овако. И ми тако, чували и говеда, овце, неће се сретни онде, неће онде, неће онде.

(Елмаза Вејселовић, 70 година)

Штавалъ

Имало бӯа, татаба, пол'ијежи свй, у сѡбу унѣси сламѣ, дѡђѣ по дваес гостй, мѡј је ѡтац, ја нйјесам упанѡтио, прйчаѡ ми је ѡтац, унѣсѣмо сламу у сѡбу и кат дѡђу гѡсти, кад вечѣрају, гѡсти изйђу напоље, мй брѣме сламѣ донѣсѣмо и прѡстрѣмо у сѡбу, чѣргу по онѡј слами прѡстрѣмо и понѣкӯ онѡ тканѡ, гӯбер она, пѡкријѣмо прйјетелье и свй јѣдан до дрӯгѣ, женскйње у јѣдан крај, мушкарци у јѣдан, ноћу тун, ујутру кат ће да се дйжӯ, прйјетельи изйђу напоље, домаћин кӯћѣ ўзмѣ са пѡрѡдицѡм онӯ сламу изнѣсӯ, унѣсӯ побрйшӯ, и прйјетельи се повратѣ за стѡлове да јѣдӯ и да пйјӯ. Спавал'и смо у кол'йбе пā снйјек, а татаба, ол'йјепљена кол'йба са бāљегѡм, са говѣђѡм бāљегѡм и у онӯ бāљегу татаба. Ђѣца бйла којй су бйл'и сиротйња нѣмāла, имал'и вāшкй, ѡдѣмо, вāшке вйрѣ, йдӯ по одѣлу. Имал'е, нйје и ѡн довѣо код њѣга сāмо, тѡ је имало кот свйјā, домаћйни којй су бйл'и мало отменййй лӯди, имало је да се опѣрѣ раднйјѣ жѣне, покйсели вѣш у онӯ кацу, врућу вѡду и онѡ попāри, нйје дāо да се развйјā тā вāшка. А којѣ је бйло л'йјено, тѡ се развйјало, нйје прало, нйје чйстило и имало вāшкѣ. Код нāс нйје имало вāшкѣ ал' како идѣ у шкѡлу од оногā прйђѣ. Тй пйшѣш, йшл'и смо на кол'йбе, лѣти, на кол'йбе мй гѡре, звāнā бачйја, тѡ смо йшл'и гѡре кот стѡкѣ, гѡре пāшњāци бйл'и и гѡре смо држал'и стѡку а мй ноћйјевал'и у тѣ кол'йбе. Тѣ су кол'йбе од плѡта сапл'ѣтене, сламѡм покрйвене, тун смо л'ежāl'и чобāни и мй. ѐтал'ѣ, нйје имало гāса, нйје имало стрӯјѣ свѣ брāбѡњке, зечјѣ брāбѡњке, да извйнѣш, покӯпймо онѣ брāбѡњке, тӯрймо мало лѡја у некӯ чинйју и оно горй и код оногā вечѣрамо. Ймāмо преко брѡда, ймāмо овāмо Брѣзу. А водѣ ни нѣмāло, пресӯшй, нѣмāло вѡдовѡда, нйје довѣден, пā нѡсӯ у рйјѣку Вāпу да пѣрӯ жѣне кошӯље, и зйми и л'ѣти.

(Влајо Каличанин, 80 година)

VI. ЛИТЕРАТУРА

Андрејић 2001: Ж. Андрејић, *Престоно место Рас*, Рача: Центар за митолошке студије Србије, Центар за културу „Радоје Домановић”.

Ашић 2007: Т. Ашић, С оне стране потенцијала: нови приступ појашњењу употребе потенцијала за означавање понављања у прошлости, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 36/1, Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету, 137–150.

Ашић и Додиг 2012: Тјана Ашић, Милана Додиг, О процесуалном и егзистенцијалном представљању радње у српском и француском језику, *Српски језик, књижевност, уметност*, Зборник са VI међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28–29. 10. 2011), Књига 1, *Структурне карактеристике српског језика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 413–421.

Ашић и Додиг 2014: Тјана Ашић, Милана Додиг, Различита значења потенцијала (кондиционала) у романима Меше Селимовића *Тврђава* и *Дервиш и смрт* и њиховим преводним еквивалентима на француски језик, *Српски језик, књижевност, уметност*, зборник са VIII међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–26. 10. 2013), Књига 1, *Вишезначност у језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 291–305.

Ашић и Станојевић 2008: Т. Ашић, В. Станојевић, *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Ашић и Станојевић 2012: Т. Ашић, В. Станојевић, О модалним употребама кондиционала у француском језику и потенцијала у српском језику, *Српски језик*, XII, Београд: Филолошки факултет, 65–79.

Б. Николић 1964: Б. Николић, Сремски говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XIV, Београд: Институт за српскохрватски језик, 13–212.

Барјактаревећ 1966: Новопазарско-сјенички говори, *Српски дијалектолошки зборник*, XVI, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–177.

- Барјактаревић 1966а: Д. Барјактаревић, Бихорски говор, *Зборник Филозофског факултета у Приштини*, Приштина: Филозофски факултет, 9–79.
- Белић 1905: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник*, I, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1–715.
- Белић 1939: А. Белић, Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, XVII, 179–188.
- Белић 1965: А. Белић, *Историја српскохрватског језика. Речи са коњугацијом*, књ. 2, св. 2, Београд: Научна књига.
- Белић 2000: А. Белић, *О дијалектима. Изабрана дела Александра Белића*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Богдановић 1987: Н. Богдановић, Говор Алексиначког Поморавља, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, Београд: Српска академија наука и уметности, 7–302.
- Божовић 2002: М. Божовић, *Говор Ибарског Колашина*, Приштина: Институт за српску културу, Косовска Митровица: Филозофски факултет,
- Божовић 2008: М. Божовић, Инфинитив, аорист и имперфекат у поибарским говорима, *Зборник Института за српски језик САНУ I (посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота)*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 79–89.
- Бошњаковић и Радовановић 2011: Ж. Бошњаковић, Д. Радовановић, *Синтетички поглед на творбу аориста и ареал наставака у штокавском наречју*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књига 54, свеска 1, Нови Сад: Матица српска, 181–204.
- Брозовић 1958: D. Brozović, Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u srednjoj Bosni, u: Grga Novak (red.), *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1958*, knj. 65, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 334–351: <http://dizbi.hazu.hr/index.php?search=2&paging=1&query=ljetopis+jugoslavenske+akademije+knjiga+65>. 15.11.2013.
- Букумирић 2003: М. Букумирић, Говори северне Метохије, *Српски дијалектолошки зборник*, L, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, 1–351.
- Букумирић 2007: М. Букумирић, Употреба презента у говорима северне Метохије, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 20, Нови Сад: Матица српска, 95–104.
- Букумирић 2009: М. Букумирић, Употреба претериталних времена у говорима северне Метохије, *Годишњак за српски језик и књижевност*, 22/9, 55–68.

- Ваљевац 1990: N. Valjevac, *Govor Lašve*, Novi Sad, 1–603.
- Величковић 1990: В. Величковић, Фонетске особине говора Мјесне заједнице Карајукића Бунари, *Зборник Сјенице: наука, култура, уметност*, 5, 157–167.
- Величковић 1999: В. Величковић, Морфолошке и синтаксичке особине говора села Месне заједнице Карајукића Бунари, *Зборник Сјенице: наука, култура, уметност*, 6/7, 155–165.
- Вељовић 2012: Б. Вељовић, О неким особинама фонетизма говора Тутина и околине, *Савремена проучавања језика и књижевности*, Зборник радова са III научног скупа младих филолога Србије, одржаног 12. марта 2011. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, књ. 1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 33–43.
- Вујовић 1969: Л. Вујовић, Мрковићки дијалекат, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XVIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 73–401.
- Вуковић 1940: Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, *Јужнословенски филолог*, XVII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–114.
- Вуковић 1954: Ј. Вуковић, Модални облици с имперфектом глагола *бити* + инфинитив главног глагола, *Јужнословенски филолог*, II, 125–271.
- Вуковић 1967: J. Vuković, *Sintaksa glagola*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Грицкат 1954: И. Грицкат, *О перфекту без помоћног глагола*, Посебна издања, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Грицкат 1998: И. Грицкат, Потенцијал у служби хабитуалности (и неколико напомена поводом ове конструкције), *Јужнословенски филолог*, књ. 54, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 35–40.
- Грицкат 2004: И. Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Дердемез 1984: Х. Дердемез, Веровања и обичаји везани за неке верске празнике у Барама и околини, *Новопазарски зборник*, 8, 191–199.
- Дердемез 2009: Х. Дердемез, Неке карактеристике санџачких говора у окружењу, са посебним освртом на мини-регију Баре, *Новопазарски зборник*, 32, 201–207.
- Драгин 2006: Г. Драгин, Имперфекат и аорист у говорима Студенице, *Српски језик*, 11/1–2, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 447–456.
- Ђоковић 2003: Е. Ђоковић, Етничка и конфесионална структура становништва општине Тутин, *Гласник Српског етнографског друштва*, свеска LXXXIII, бр. 1, 72–78.

- Зекић 2004: Л. Зекић, Развој школства и културе, *Сјенички крај – антропогеографска проучавања*, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду, 237–265.
- Ибришимовић 2011: Nihada Ibrišimović, Neke osobitosti upotrebe imperativa u romanu *Vječnik*, u: Miro Petrović (red.), *Motrišta*, glasilo Matice hrvatske Mostar, br. 59–60, Mostar: SHIFT kreativna agencija, 35–42.
- Ивић 1953/54: П. Ивић, Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба, *Јужнословенски филолог*, 1–4, Београд: САНУ, 229–262.
- Ивић 1957: П. Ивић, О говору Галипољских Срба, *Српски дијалектолошки зборник*, XII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–519.
- Ивић 2001. П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, увод и штокавско наречје*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Ивић 2009: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, приредио Слободан Реметић, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Ивић и др. 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–571.
- Ивић и Реметић 1981: П. Ивић, С. Реметић, Тријебине (ОЛА 78), *Фонолошки описи српскохрватских/хрваткосрпских, словеначких и македонских говора обухваћених опитесловенским лингвистичким атласом*, 559–565.
- Јовановић 2005: М. Јовановић, *Говор Паитровића*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Јовић 1959: Д. Јовић, О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање, *Зборник за филологију и лингвистику*, књига 26, свеска 2, Нови Сад: Матица српска.
- Јовић 1968: Д. Јовић, Трстенички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–241.
- Јуришић 2009: М. Јуришић, Друго лице множине аориста у говору Горње Пчиње, *Годишњак за српски језик и књижевност*, год. 22, број 9, Ниш: Филозофски факултет, 179–183.
- Ковачевић 2006: М. Ковачевић, Стилске доминанте у Божовићевој причи „Први пут у Новом Пазару”, *Језик и стил Григорија Божовића*, Зборник са научног скупа одржаног 16. и 17. фебруара у Косовској Митровици и Зубином Потоку, 77–91.

- Ковачевић 2008: М. Ковачевић, Конкурентност двају футура и перфективног презента у савременом српском језику, *Зборник Матице српске за славистику*, 73, Нови Сад: Матица српска, 195–211.
- Ковачевић 2008а: М. Ковачевић, О деиктичкој употреби имперфекта, *Српски језик*, 13, Београд: Филолошки факултет, 149–161.
- Ковачевић 2009: М. Ковачевић, Употреба футура II у простој реченици, *Српски језик*, 14, Београд: Филолошки факултет, 65–76.
- Ковачевић 2012: М. Ковачевић, О нормативности футурске употребе перфективног презента, *Српски језик и његове нормe*, 1, Београд: Филолошки факултет, 125–139.
- Ковачевић 2014: М. Ковачевић, Међуоднос футура првог и футуроида у савременом српском језику, *Радови Филозофског факултета*, 16, 1/1, Сарајево: Филозофски факултет, 9–38.
- Конески 1967: Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, дел I и II, Скопје: Култура.
- Костић 1990: П. Костић, Годишњи обичаји, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 52-53, 73–123.
- Кравар 1981: М. Кравар, Имперфекат и аорист у хрватско-српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 7, Београд, 123–137.
- Лутовац 1960: М. Лутовац, Рожаје и Штавица, *Српски етнографски зборник*, LXXV, 324–419.
- Лутовац 1973: М. Лутовац, Породичне задруге на Пештеру у Старој Рашкој, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XIX–XX, 1–11.
- Лутовац 1977: М. Лутовац, Сточарство и сточарски живот на Пештерско-сјеничкој висоравни, *Зборник радова географског института „Јован Цвијић”*, књ. 29, 157–170.
- Лутовац 1978: М. Лутовац, Етничке промене у области Старе Рашке, *Глас CCCVII Српске академије наука и уметности, Одељење друштвених наука*, књ. 20, 205–230.
- Лучић 2008: Janneke Kalsbeek, Radovan Lučić, Oblik kondicionala u funkciji ponavljane radnje u prošlosti, u: J. Lisac (red.), *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 4, no. 4, Zadar: Sveučilište u Zadru, 7–21: <http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=51899. 14.11.2013.

- Љешевић и др. 2004: М. Љешевић, Д. Шабић, С. Ђурђић, Географски положај и физичкогеографска обележја, *Сјенички крај – антропогеографска проучавања*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 9–53.
- Љујић 2014: М. Љујић, Циклус годишњих обичаја Срба на Пештеру, *Милешевски записи*, 367–381.
- М. Ивић 1958: М. Ивић, Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику, *Годишњак филозофског факултета*, 3, 139–152.
- М. Ивић 1958а: М. Ивић, *Словенски императив уз негацију*, сепарат, Сарајево, 1–44.
- М. Ивић 1972: М. Ивић, Проблематика српскохрватског инфинитива, *Зборник за филологију и лингвистику*, XV/2, Нови Сад: Матица српска, 115–138.
- М. Ивић 1980: М. Ивић, О значењу српскохрватског плусквамперфекта, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXIII/1, Нови Сад: Матица српска, 93–100.
- М. Ивић 1981: М. Ивић, Српскохрватски глаголски облици за исказивање појава које постоје у садашњости, *Јужнословенски филолог*, 37, 13–24.
- М. Ивић 1982: Милка Ивић, Македонски глаголски облици за овремењавање хабитуалне ситуације у поређењу са српскохрватским, у: *Македонски јазик*, XXXII– XXXIII, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 259–261.
- М. Ивић 1983: М. Ivić, Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljaju radnju, у: *Lingvistički ogledi*, Beograd: Biblioteka XX vek, 37–56.
- М. Ивић 1995: М. Ivić, *Lingvistički ogledi*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Маројевић 1977: Р. Маројевић, Однос граматичких и лексичких средстава за диференцирање значења у српскохрватском и руском језику, *Наш језик*, XXIII/1–2, 37–44.
- Милетић 1940: Б. Милетић, Црмнички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, IX, Београд: Институт за српскохрватски језик, 209–663.
- Милошевић 1970. К. Милошевић, *Футур II и синонимски облици у савременом српскохрватском књижевном језику*, Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине.

Милошевић 1973: К. Милошевић, Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструкције *Сор* (praes. perf.) – part. pass. у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, 30, 423–437.

Милошевић 1978: К. Милошевић, *О проучавању временских глаголских облика у сербокroatистици*, Нови Сад: Матица српска.

Михајловић 1986: В. Михајловић, Неколики митолошки реликти у топонимији околине Сјенице, *Зборник Сјенице: наука, култура, уметност*, 2, 71–73.

Младеновић 2000: Р. Младеновић, Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метоије, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 43, Нови Сад: Матица српска, 363–371.

Младеновић 2001: Р. Младеновић, Говор шарпланинске жупе Гора, *Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–606.

Младеновић 2004: Р. Младеновић, Егзистенцијалне конструкције призренско-јужноморавских говора у Метохијској и Косовској котлини, *Јужнословенски филолог*, LXX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 151–171.

Младеновић 2002: Р. Младеновић, Треће лице множине презента у српским говорима на југозападу Косова и Метохије, *Јужнословенски филолог*, LVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, стр. 41–63.

Младеновић 2004: Р. Младеновић, Глаголски облици у северношарпланинским и јужнометохијским говорима, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVII/1–2, Нови Сад: Матица српска, 445–474.

Младеновић 2012: Р. Младеновић, Пасивне конструкције метохијско-косовских говора призренско-јужноморавског типа, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LV/2, Нови Сад: Матица српска, 153–167.

Младеновић 2013: Р. Младеновић, Линеаризација предикатско-франзних енклитика у говорима јужног Косова и јужне Метохије, *Јужнословенски филолог*, LXIX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 401–415.

Младеновић 2013. Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Младеновић 2013а: Р. Младеновић, Преобликовање множине импфекта и аориста српских говора у српско-македонском подручју, *Језици и културе у времену и простору II, Тематски зборник*, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, 171–181.
- Московљевић 1936: М. Московљевић, Још о употреби свезице да с презентом место инфинитива, *Наш језик*, IV/4, Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 107–113.
- Мусић 1925/26: А. Мусић, Аорист имперфективних глагола у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, V, 27–41.
- Мушовић 1978: Е. Мушовић, Санџачке миграције и имиграције у XIX веку, *Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића”*, 5, Пријепоље, 207–218.
- Мушовић 1979: Е. Мушовић, *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*, Посебна издања, књ. 19, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Мушовић 1985: Е. Мушовић, *Тутин и околина*, Посебна издања, књ. 1, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Мушовић 1986: Е. Мушовић, Становништво МЗ Суви До, *Новопазарски зборник*, 10, 203–216.
- Мушовић 1989: Е. Мушовић, *Становништво сјеничког и тутинског краја*, Етноантрополошки проблеми, Монографије, Београд: Одељење за етнологију Филозофског факултета у Београду.
- Недељковић 2006: М. Недељковић, Топонимијски слојеви у околини Сјенице, *Новопазарски зборник*, 29, 99–107.
- Николић 1969: Б. Николић, Колубарски говор, *Српски дијалектолошки зборник XVIII*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–73.
- Николић 1972: М. Николић, Говор Горобиља, *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, Београд: Институт за српскохрватски језик, 619–746.
- Николић 1991: М. Николић, Говори србијанског Полимља, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–549.
- Нови Пазар: <http://www.novipazar.com/turizam/stanovnistvo/>, преузето 20. 5. 2016.
- Окука 2008: М. Окука, *Srpski dijalekti*, Zagreb: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta”.
- Петровић 1973: Д. Петровић, Морфолошке особине у говору Врачана, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XVI/1*, Нови Сад: Филозофски факултет, 201–235.

- Петровић и Војновић 2004: В. Петровић, Ј. Војновић, Употреба инфинитива у текстовима са почетка 19. века, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34/1, Београд: Филолошки факултет, 71–88.
- Пецо и Милановић 1968: А. Пецо, Б. Милановић, Ресавски говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 241–367.
- Пешикан 1965: М. Пешикан, Староцрногорски средњекатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XV, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–294.
- Пешикан 1979: М. Пешикан, Један општи поглед на црногорске говоре, *Зборник за филологију и лингвистику*, XX/1, Нови Сад, 149–169.
- Пешикан 1956: М. Пешикан, О неким специфичностима употребе приповедачког императива, у: *Наш језик*, св. 7–10. Београд: Лингвистичко друштво, 270–275.
- Пижурица 1981: М. Пижурица, *Говор околине Колашина*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
- Пилипенко 2015: Г. Пилипенко, Курбан-бајрам у тутинској општини, *Савремена српска фолклористика*, 2, 445–454.
- Попис 2011: <http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20priпадnost-Ethnicity.pdf>, преузето 25. 5. 2016.
- Поповић 1990: М. Поповић, Обичаји српског становништва у Сувом Долу I, *Новопазарски зборник*, 13, 183–191.
- Поповић 1990: М. Поповић, Обичаји српског становништва у Сувом Долу II, *Новопазарски зборник*, 14, 137–147.
- Поповић 2003: В. Поповић, *Пештерско-штавички вихори. Хроника*, Београд: Културно-просветна заједница Србије.
- Премовић Алексић 2000: D. Premović Aleksić, Tutinski kraj od prahistorije do ranog srednjeg vijeka, *Tutinski zbornik*, 1, 15–36.
- Радовановић 1978: Милорад Радовановић, Потенцијал II у српскохрватском језику, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXI/1, Нови Сад: Матица Српска, 153–161.
- Радовановић 1990: М. Радовановић, *Списи из синтаксе и семантике*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Добра вест, Нови Сад.

- Радовановић и Ђоковић 2004: Етничка и конфесионална структура, *Сјенички крај – антропогеографска проучавања*, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду, 305–313.
- Радовановић 1975: М. Радовановић, Значења и функције плусквамперфекта у „Роману о Лондону” Милоша Црњанског, *Годишњак Филозофског факултета*, 18, 165–179.
- Рељић 1990: Љ. Рељић, Самртни обичаји и култ покојника, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 52-53, 125–148.
- Реметић 1985: С. Реметић, Говори централне Шумадије, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXI, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–555.
- Реметић 1996: С. Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици). *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 15–293.
- РМС 2007: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Рудић 2004: С. Рудић, Историјски и демографски развој, *Сјенички крај – антропогеографска проучавања*, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду, 139–157.
- Саверда 2004: Д. Саведра, Транспозиције презента и футура у савременом српском језику, *Српски језик*, 9, 161–171.
- Симић 1972: Р. Симић, Левачки говори, *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–618.
- Симић 2008: Р. Симић, Нормативни и употребни статус футуроида *ћу/ћеш... + да* + презент, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, Београд: Филолошки факултет, 51–57.
- Скок I (А–Ј) 1981: Р. Skok, *Етимолошки рјечник хрватског или српског језика*, књига 1: А–Ј, *Jugoslavneska akademija znanosti i umjetnosti*, Zagreb: Globus.
- Скок II (К–poni) 1988: Р. Skok, *Етимолошки рјечник хрватског или српског језика*, књига 3: К–poni, *Jugoslavneska akademija znanosti i umjetnosti*, Zagreb: Globus.
- Скок III (poni–Ž) 1988: Р. Skok, *Етимолошки рјечник хрватског или српског језика*, књига 3: poni–Ž, *Jugoslavneska akademija znanosti i umjetnosti*, Zagreb: Globus.
- Сладојевић 1953/54: П. Сладојевић, О имперфекту у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, књига 1–4, Београд: САНУ, 213–228.
- Сладојевић 1961: П. Сладојевић, Прилог дискусији о значењу и употреби имперфекта у српскохрватском језику, *Радови*, XVIII, Сарајево.

- Сладојевић 1966: П. Сладојевић, О основним временским категоријама употребе глаголских облика у српскохрватском језику, Београд: Научна књига.
- Станојчић и Поповић 2005: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1933-34. М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, *Јужнословенски филолог*, XIII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–128.
- Стевановић 1935: М. Стевановић, Инфинитив и свезица *да* са презентом, *Наш језик*, III/9–10, Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 282–288.
- Стевановић 1953: М. Стевановић, Напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом *да*, *Наш језик*, V/3–4, Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 85–102.
- Стевановић 1953а. М. Стевановић, Напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом *да* (наставак), *Наш језик*, V/5–6, Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 165–185.
- Стевановић 1953/54: М. Стевановић, Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша, *Јужнословенски филолог*, XX, 1-4, 39–80.
- Стевановић 1986: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.
- Стевановић 1986. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.
- Стијовић 2007: Р. Стијовић, Говор Горњих Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник LIV*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–323.
- Стијовић 2007а: Р. Стијовић, О једном типу редукованог инфинитива у неким зетско-сјеничким говорима с освртом на стање у бугарском и македонском језику, у: *Јужнословенски филолог*, књ. 63, Београд: Институт за српски језик САНУ, 199–206.
- Стијовић 2007б. Р. Стијовић, Прилог познавању употребе инфинитива у данашњем говору Васојевића, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. 50, Нови Сад: Матица српска, 875–885.
- Стојановић 2011: Ј. Стојановић, Употреба инфинитива у „Бјелопољском јеванђељу”, *Српски језик*, XVI, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 5–21.

- Стојићевић 1951: А. Стојићевић, *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику*, Љубљана: Словенска академија знаности и уметности.
- Танасић 1996: С. Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Танасић 2005: С. Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига.
- Танасић и др. 2005: С. Танасић, П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Тома 2009. П. Л. Тома, О неким развојним процесима и иновацијама у савременом српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/1, Београд: Филолошки факултет, 7–41.
- Тошовић 2007: Б. Тошовић, Неке тенденције у експресивној синтакси глагола, *Зборник матице српске за славистику*, 71/72, Нови Сад: Матица српска, 391–404.
- Тутин 2008: *Стратешки план одрживог развоја општине Тутин (2008–2012)*, Тутин: Канцеларија за локални економски развој.
- Ћирковић 1985: М. Ћирковић, Негација уз инфинитив и рјечцу *да* + презент, *Наш језик*, XXVI/4–5, Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 261–263.
- Ћупић 1977: Д. Ћупић, Говор Бјелопавлића, *Српски дијалектолошки зборник*, XXIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–220.
- Ћупић 1977а: Д. Ћупић, Преглед главнијих особина говора Зете, *Јужнословенски филолог* XXXIII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 265–285.
- Халиловић 1985: С. Халиловић, Хабитуал у штокавском дијалекту, *Књижевност и језик*, Београд, 51–55.
- Цвијић 1987: Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Чиргић 2007: А. Čirgić, *Govor podgoričkih muslimana (sinhrona i dijahrona perspektiva)*, Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević”.
- Шимуновић 1986: Р. Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Split: Grafički zavod Hrvatske.
- Шубарић 2004: Соња Шубарић, Приповједачки императив у документима црногорског Сената, у: Божо Ћорић (ред.), *Српски језик*, књ. IX, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

ОБРАЗАЦ 1.

Изјава о ауторству

Потписана: Бојана Вељовић

Број уписа: 11д005

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

Глаголски систем говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице – облици и употреба

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Крагујевцу,

ОБРАЗАЦ 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Бојана Вељовић

Број уписа: 11д005

Студијски програм: Докторске академске студије, смер Наука о језику

Наслов рада: *Глаголски систем говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице – облици и употреба*

Ментор: Проф. др Радивоје Младеновић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Потписана: Бојана Вељовић

Изјављујем

да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Крагујевцу.

У Крагујевцу,

Потпис аутора

ОБРАЗАЦ 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Крагујевцу унесе моју докторску дисертацију под насловом: *Глаголски систем говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице – облици и употреба*, која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Крагујевцу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прераде**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, чији је кратак опис дат на обрасцу број 4.).

У Крагујевцу,

Потпис аутора
